

ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ

Trapper H.
Mair
Oct 1911

TITANOMAXIA

ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

P. DECHARME

ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ

ΤΗΣ

ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΒΡΑΒΕΥΘΕΝ
ΤΠΟ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΡΟΣ ΕΝΘΑΡΡΥΝΣΙΝ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙ
Ι. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΖΗΚΑΚΗ
ΠΕΣΜΑΤΖΟΓΛΟΥ ΚΑΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
1925

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I

Οἱ ἀποτελοῦντες τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν μυθολογίαν μῦθοι εἶναι διὰ πολλοὺς τῶν διανοουμένων, αἰτία ἐκπλήξεως. Ἀπογομνούμενοι τοῦ ποιητικοῦ αὐτῶν θελήγτρου καὶ ἀπλῶς ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν περὶ τῶν θεῶν ἀφηγήσεων αὐτῶν θεωρούμενοι, πολλὰκις ἐμφανίζονται ὡς παραδοξότατα ἢ ἀνθηκώτατα ἐπινοήματα. Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐνητένισε τὰ πάντα μετὰ τοσαύτης καθαρότητος καὶ ἀκριθείας, φαίνεται ὡς νὰ ἔπесе θῦμα, ὅσον ἀφορᾷ τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας, ἐξωφρενικῶν παραισθήσεων. Ὅχι· μόνον προσδίδει εἰς τὸ θεῖον τὴν μορφὴν τοῦ ἀνθρώπου, τὰ πάθη του, τὰς ἀδυναμίας του· ἀλλὰ καὶ ἐγκλήματα ὑπὸ πάσης ἡθικῆς ἀποδοκιμαζόμενα, ὁ φόνος, ἡ μοιχεία, ἡ αἰμομιξία, ἀποδίδονται ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας εἰς τοὺς μεγαλειτέρους τῶν θεῶν αὐτῶν. Πλάνη περιεργότατη, ἡ ὁποία ἐκ πρώτης ὀψεως μᾶς καταπλήσσει. Μερικοί, ἀληθῶς, νομίζουν ὅτι εὗρον τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου. Κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἡ θλιβερά τῆς μυθολογίας πληγὴ δὲν ἀξίζει τὸν κόπον νὰ ἐξετασθῇ· μόνον ἀηδῖαν δύνатаι νὰ προκαλέσῃ καὶ νὰ μᾶς κινήσῃ εἰς οἶκτον, διὰ τὴν τύφλωσιν εἰς τὴν ὁποίαν ἔζη βυθισμένοι, ὅσον ἀφορᾷ τὴν θρησκείαν, λαὸς καθ' ὅλα τὰλλα φωτισμένος, ἀλλὰ, δυστυχῶς, διώσας πρὸ τοῦ εὐεργετήματος θείας τινὸς ἀποκαλύψεως. Ἡ τοιαύτη ἐξηγήσις δύνатаι νὰ ἐκανοποιήσῃ τὴν κριτικὴν; Δὲν νομίζομεν. Γνωρίζομεν, πράγματι, ὅτι, παρὰ τὴν μυθολογίαν, ἡ ὁποία συχνάκις ταπεινώνει καὶ ἀτιμάζει τὴν θεότητα, οὐδέποτε ἔλειπεν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα, ὅπερ ἐξεδηλώθη παρ' αὐτοῖς αὐθορμήτως, πρὸ τῆς γενέσεως πάσης φιλοσοφίας.¹ Ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν ἡδὴ χρόνων οἱ αὐτοὶ Ἑλληνες, οἱ ὁποῖοι ἐτέρποντο ἀκούοντας τὰς διηγήσεις τῶν ἀθεμίτων ἐρώτων τοῦ Διὸς, ἀντελαμβάνοντο τὸν θεὸν αὐτὸν ὅχι μόνον ὡς θεὸν ὑπέρτατον, παντοδύναμον τοῦ κόσμου κύριον, ἀλλὰ καὶ ὡς τὸν πατέρα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στρέφει πάντοτε ἄγρυπνον ὄμμα, θεὸν δίκαιον, ἐκ περιτροπῆς τιμωροῦντα καὶ ἀμείδοντα, ἐκ τοῦ ὁποίου τὰγαθὰ καὶ τὰ δεινὰ τοῦ κόσμου τούτου ἐκπορεύονται, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ ἀνθρώπος τὰ πάντα προσδοκᾷ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ τὸν ὁποῖον οὗτος προσπαθεῖ νὰ ἐξευμενίσῃ διὰ τῆς ταπεινότητος καὶ τῆς προσευχῆς. «Πάντα ἰδὼν Διὸς ὀφθαλμὸς καὶ πάντα νοήσας» ἔλεγε βραδύτερον ὁ Ἡσίοδος. Πόσας δὲ φορές δὲν συναντῶμεν ἐκφραζόμενον εἰς τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν τὸ αἶσθημα τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἐξαρτήσεώς του ἀπὸ ἀνωτέρας τινὸς δυνάμεως τιμωροῦ καὶ προστατῆδος τῶν θείων νόμων τῆς ἡθικῆς! Ὅταν οἱ Ἑλληνες παύουσι νὰ ἐκφράζωνται εἰς γλῶσσαν μυθολογικὴν, αἱ περὶ τοῦ θεοῦ ἀντιλήψεις τῶν δὲν διαφέ-

¹ Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀπόψεως ταύτης ἀποτελεῖ ὡς γνωστὸν τὸ εἰδικὸν θέμα ἐνὸς βιβλίου τοῦ Louis Ménard, φέροντος τὸν τίτλον: «La morale avant les philosophes. Blépe ἐπίσης τὴν ἀξιόλογον μελέτην τοῦ I. Girard «le sentiment religieux en Grèce d'Omère à Eschyle». Ὁ E. Havet εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ συγγράμματός του «Les origines du Christianisme», ἀπέδειξεν, ἐξ ἄλλου, διὰ πειστικῶν γεγονότων ὅτι πολλοὶ τῶν νεωτέρων θρησκευτικαὶ ἰδέαι εἶναι κληροδοτήματα τοῦ ἑλληνισμοῦ.

ρουν οὐσιαστικῶς τῶν σήμερον ἐπικρατούσων. Παρ' αὐτοῖς ἡ μυθολογία καὶ ἡ θρησκεία, ἂν καὶ συνέζησαν, εἶναι, τῷ ὄντι, δύο πράγματα διαφορετικά, συχνάκις ἀντιφατικά, τὰ ὁποῖα ὀφείλομεν νὰ θεωρήσωμεν κεχωρισμένα.

Ὁ χωρισμὸς οὗτος τῆς μυθολογίας ἀπὸ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος¹ εἶναι ἐν τῶν πολυπλοκωτέρων ζητημάτων, τὰ ὁποῖα μᾶς παρουσιάζει ἡ μελέτη τῆς ἀρχαϊότητος. Φανερὸν εἶναι ὅτι οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὴν μῦθοι δὲν ἐφευρέθησαν ὑπὸ τῶν ποιητῶν πρὸς τέρψιν τοῦ πλήθους. Θὰ ἦτο βεβαίως ἀκατάληπτον, ἄνθρωποι ἀνήκοντες εἰς φυλὴν σοφὴν καὶ νοημονεστάτην πασῶν, νὰ παραλογίζωνται μέχρι τοιοῦτου σημείου καὶ ἐκ προθέσεως ὁμιλοῦντες περὶ τῶν θεῶν αὐτῶν. Τὰ ἐπινοήματα ταῦτα, τὰ ὁποῖα μᾶς ἐκπλήσσουν καὶ τὰ ὁποῖα οἱ Ἕλληνες τῶν ὁμηρικῶν ἤδη χρόνων ἐπανελάμβανον χωρὶς νὰ ἐννοῶσιν, ἐπηγάσαν βεβαίως ἀρχικῶς ἀπὸ τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ, καὶ περιεῖχον κατὰ τὴν γένεσιν των λογικόν τι νόημα. Πρὸς τὴν ἀρχαίαν ταύτην καταγωγὴν, ὅπου ἀποκρύπτεται ἡ ἐννοια καὶ ἡ σημασία τῶν μύθων, προσπαθεῖ σήμερον νὰ ἀνατρέξῃ ἡ κριτικὴ προσπαθεῖ δηλαδὴ νὰ συντάξῃ τὴν ἱστορίαν αὐτῶν.

Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι νέον. Εἶχε τεθῇ ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς πρώτης ἀφυπνίσσεως τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως ἐν Ἑλλάδι. Ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ὁ Ξενοφάνης ἐκήρυξεν ὅτι «ὁ Θεὸς εἶναι εἷς, ἀνώτατος ὅλων τῶν ὄντων, οὔτε κατὰ τὴν μορφήν, οὔτε κατὰ τὸν νοῦν ὁμοιάζων πρὸς τοὺς ἀνθρώπους,» αἱ ἀπλοὶ καὶ δοξασταὶ τῶν πρώτων αἰώνων ἤρχισαν διασαλευόμεναι. Ὁ Πλάτων δὲν ἦτο ὁ μόνος, ὅστις ἐξώρισε τὸν Ὅμηρον ἀπὸ τῆς Πολιτείας του, διότι ἐξεφράσθη κακῶς περὶ τῶν Θεῶν. Ἀκόμη καὶ αὐτοὶ οἱ ποιηταί, οἱ ὁποῖοι εὗρισκον εἰς τὰς περιπετείας τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων τὸ πλουσιώτερον ὕλικόν διὰ τὰ ἄσματά των, εὗρισκοντο πολλάκις εἰς δύσκολον θέσιν, πρὸ τῶν ἀνοησιῶν ἢ τῶν ἀνθηκιοτήτων, τὰς ὁποίας οἱ μῦθοι περιέκλειον. Ὁ Πίνδαρος δὲν ἐδίσταζε νὰ κάμῃ ἐπιλογὴν μεταξὺ τῶν μυθολογικῶν παραδόσεων, ἀπορρίπτων ἐκείνας αἱ ὁποῖαι ἠδύναντο νὰ προσβάλωσι τὸ θεῖον.² Ὁ Εὐριπίδης εὗρισκε τὰς παραδόσεις ταύτας «ἐλεεινὰ κατασκευάσματα τῶν ποιητῶν»³ καὶ παραδέχεται ὅτι «εἰ οἱ θεοὶ εἰσι κακοὶ οὐκ εἰσι θεοί».⁴ Οἱ ἐκ φύσεως λογικοὶ Ἕλληνες δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀναγνωρίζωσιν εἰς αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα τῆς λατρείας των θεοῦς μεθύσους, δολοφόνους ἢ μοιχοὺς. Κατέληξαν λοιπὸν νὰ ἀμφιβάλλωσι περὶ τῆς ἀληθείας μερικῶν τῶν θείων αὐτῶν ἱστοριῶν, τὰς ὁποίας εἶχον κληρονομήσει ἀπὸ τῆς μεμαχρυσμένης δι' αὐτοὺς ἀρχαϊότητος· δὲν ἠδύναντο παρὰ νὰ διερωτῶνται, ποῖοι ἦσαν οἱ κατασκευάσαντες τοιοῦτους μύθους καὶ ποῖα ἡ πρόθεσις τῆς δημιουργίας αὐτῶν. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρι τοῦ νὰ ἀρνηθῶσι τὴν μυθολογίαν ὁλόκληρον καὶ νὰ θεωρήσωσι ταύτην ὡς ἐσκεμμένον καὶ μὲ ὠρισμένον σκοπὸν ἔργον πνευμάτων τινῶν, δὲν ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασις. Καί, πράγματι, ἐντὸς τῆς στενῆς ἀντιλήψεως ταύτης περιωρίσθη ἡ κριτικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Διὰ τοὺς μὲν οἱ μῦθοι εἶναι, ἀπλούστατα, τὸ περίδλημα θησαυρῶν μυστηριώδους

¹ Ὁ Max Müller κατέστησε καταφανεστάτην τὴν διάκρισιν ταύτην εἰς πολλὰς σελίδας τοῦ συγγράματός του *Nouvelles leçons sur la science du langage* τ. II σελ. 147 καὶ ἐφεξῆς. τῆς γαλλικῆς μεταφράσεως τῶν G. Perrot et Harris.

² Βλέπε κυρίως Ὁλυμπ. Θ, 35 καὶ ἐφεξῆς. (ἐκδ. Dissen).

³ Ἡρακλῆς μαιν. 1346· αἰοῖδων οἶδε δύστηνοι λόγοι.

⁴ Βελλεροφόντης ἀπ. 23. Ἴφιγ. ἐν Ταύρ. 387, ὅπου ἀρνείται νὰ πιστεύσῃ τὸ δαίπνον τοῦ Ταντάλου· οὐδένα γάρ οἶμαι δαιμόνων εἶναι κακόν.

ἐπιστήμης, ἐντὸς τοῦ ὁποίου οἱ πρῶτοι φιλόσοφοι ἀπέκρυψαν τὰς γνώσεις των περὶ τῶν μεγάλων νόμων τοῦ φυσικοῦ κόσμου, καὶ τὰς θεωρίας των περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν ὄντων. Ὅταν ἡ ἀλληγορικὴ γλῶσσα, τὴν ὁποίαν οὗτοι μετεχειρίσθησαν τὸ πάλαι, διὰ νὰ μεταδώσωσιν εἰς τοὺς μαθητάς των τὸ ἀπόθεμα τῆς σοφίας των, ἔπαυσε, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, νὰ ἐρμηνεύεται, ἔπαυσε καὶ ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι καταληπτὴ μόνον τὸ γράμμα αὐτῆς ἀντελαμβάνοντο πλέον. Ἐκ τούτου δὲ ἡ μυθολογικὴ ἐκείνη φρασεολογία, τῆς ὁποίας ἐνόμιζον ὅτι εὗρον τὴν κλεῖδα λέγοντες, εἴτε μετὰ τοῦ Ἐπιχάρμου τοὺς θεοὺς εἶναι ἀνέμους, ὕδωρ, γῆν ἥλιον, πῦρ, ἀστέρας,¹ εἴτε μετὰ τοῦ φιλόσοφου Μῆτροδώρου, ὅτι αἱ περιπέτειαι τῶν θεῶν παρίστανον τοὺς διαφόρους συνδυασμοὺς τῶν στοιχείων εἰς τοὺς κόλπους τῆς φύσεως.² Ἄλλοι θεωροῦντες τὴν θρησκείαν ὡς τὸν ἰσχυρότερον χαλινὸν τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν, ἐφαντάσθησαν ὅτι οἱ ὁμιλοῦντες περὶ τῆς παντοδυναμίας τῶν θεῶν καὶ τῆς θείας προνοίας μῦθοι ἐχάλκευθησαν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων σοφῶν, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἐμποιήσωσιν εἰς τὸν ὄχλον σωτήριον φόβον καὶ τοῦ ἐπιβάλλωσιν ἠθικὴν, ἥτις νὰ καταστήσῃ αὐτὸν καλύτερον. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἀφηγουμένους τὰς ἀδυναμίας καὶ τὰ ἐλαττώματα τῶν θεῶν μύθους, οὗτοι ἦσαν ἔνοχα ἐπινόηματα διεφθαρμένων ποιητῶν.

Τρίτον σύστημα ἐρμηνείας εἶναι τὸ τοῦ Εὐημέρου. Ὁ φιλόσοφος οὗτος τὸν ὁποῖον ὁ Κάσσανδρος ἐπεφόρτισεν, ὡς λέγουσι, νὰ ἐξερευνήσῃ τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν καὶ τὰ μεσημβρινὰ παράλια τῆς Ἀσίας, διηγείτο, ὅτι κατὰ τὸν πλοῦν του διὰ τοῦ Ἰνδικοῦ ὠκεανοῦ, εἶχε προσόρμισθῇ εἰς τὴν νῆσον Παγχαῖαν, ὅπου εἶχεν ἀνακαλύψει ἐπιγραφάς, περιεχοῦσας ἀληθεῖς ἀποκαλύψεις περὶ τῶν θεῶν τῶν Ἑλλήνων. Κατὰ τὰ μνημεῖα ταῦτα, τὰ ὑπερφυσικά ὄντα, τὰ ὁποῖα ἐλάτρευον οἱ Ἕλληνες δὲν ἦσαν θεοί, ἀλλ' ἡγεμόνες, πολεμισταὶ ἢ φιλόσοφοι διάσημοι, οἵτινες μετὰ τῶν θάνατον αὐτῶν ἐλατρεύθησαν ὑπὸ τῶν ὁμοίων των ὡς θεοί, εἰς ἔνδειξιν θαυμασμοῦ καὶ εὐγνωμοσύνης. Οὕτω ἡ μυθολογία καθίστατο τὸ πρῶτον κεφάλαιον τῆς πραγματικῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος.³

Τὸ σύστημα τοῦ Εὐημέρου, μετενεχθὲν εἰς Ρώμην ὑπὸ τοῦ Ἐννίου, καὶ τὸ ὁποῖον πολλάκις οἱ χριστιανοὶ ἀπολογηταὶ μετεχειρίσθησαν ὡς εὐκολον κατὰ τῶν εἰδωλολατρικῶν δοξασιῶν ὅπλον, εὔρε, παρὰ τὴν πασιφανῆ σφαλερότητά του, θιασώτας ἀκόμη καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

Ἐν περὶ μυθολογίας σύγγραμμα, συντεθὲν ὑπὸ τοῦ Ἀδβᾶ Banier κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, σύγγραμμα ἐπὶ μακρὸν σπουδαϊότατον θεωρούμενον, εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἀφιερωμένον, ὡς ἄλλωστε καὶ ἐκ τοῦ τίτλου⁴ αὐτοῦ ἐμφαίνεται, εἰς τὴν ὑπὸ «τὰ κοσμήματα τοῦ μύθου» ἀναζήτησιν τῆς ἱστορίας τῶν πρώτων τῆς Ἑλλάδος χρόνων.

¹ Παρὰ Στοβ. Ἀνθολ. 91, 92.

² Διογ. Λαερτ. II, 11. Τατιανός, ad. Græc., 37. Οἱ στωϊκοὶ φιλόσοφοι παρεδέχοντο, γενικῶς, τὴν μέθοδον ταύτην τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας.

³ Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο σημεῖον, βλέπε τὸ σύγγραμμα τοῦ de Blok, *Evhémère, son livre et sa doctrine*, Mons et Bruxelles, H. Manceaux, 1876. Θὰ περιορισθῶμεν ἐνταῦθα εἰς συντόμους ὑποδείξεις. Διὰ πληρεστέρας πληροφορίας, ὅσον ἀφορᾷ τὸν τρόπον τῆς κατονομήσεως καὶ τῆς ἐρμηνείας ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τῆς μυθολογίας αὐτῶν, παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην ἰδίως εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Grote: *Histoire de la Grèce*, τ. II κεφ. II. σελ. 65—193 τῆς γαλλικῆς μεταφράσεως ὑπὸ de Sadous.

⁴ La mythologie et les fables expliquées par l'histoire.

Πρὸς τὰς ἀπόψεις αὐτοῦ προσεχώρησαν βραδύτερον καὶ οἱ διακεκριμένοι τῆς γαλλικῆς σχολῆς σοφοί : Clavier, Sainte-Croix, καὶ Raoul-Rochette. Μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἀκόμη, παρὰ τὰς τελευταίας τῆς μυθολογικῆς ἐπιστήμης προόδους, ὁ εὐημερισμὸς δὲν ἀπέθανε.¹ Ἀκόμη καὶ οἱ μὴ πιστεύοντες πλέον ὅτι ὁ Ζεὺς ἐγεννήθη εἰς Κρήτην, δὲν συγκατατίθενται ν' ἀρνηθῶσι τὴν ἱστορικὴν ὑπαρξίν τοῦ Ἀχιλλέως, τοῦ υἱοῦ τῆς Θέτιδος, ἢ τῆς Ἑλένης, τῆς ἀδελφῆς τῶν Διοσκουρῶν. Ἄλλωστε ὅλοι αἱ ψευδεῖς θεωρίαι, τὰς ὁποίας οἱ ἀρχαῖοι ἐπενόησαν πρὸς ἐξήγησιν τῆς προελεύσεως τῆς μυθολογίας αὐτῶν, ἐπανελήφθησαν ὑπὸ τῶν νεωτέρων. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως, ὁ Βοκκάκιος, εἰς τὸ ἔργον του ἢ *Γενεαλογία τῶν Θεῶν*, ὁ Gyraldi εἰς τὴν *Ἱστορίαν τῶν ἐθνικῶν θεῶν*, ὁ Noël Conti (Natalis Comes) εἰς τὴν *Μυθολογίαν* του ἀναχωροῦσιν ὅλοι ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι οἱ θεοὶ τῆς Ἑλλάδος εἶναι σοφαὶ προσωποποιήσεις τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως, καὶ αἱ περιπέτειαι τῶν, τὰ φυσικὰ φαινόμενα, τῶν ὁποίων ἡ περιγραφὴ ἀπεκρύβη, ἀπὸ σκοποῦ, ὑπὸ τὸν πέπλον τῆς ἀλληγορίας. Ὑπόθεσις ὑποστηρικθεῖσα κατόπιν ὑπὸ τοῦ Βάκωνος εἰς τὴν περὶ *Sapientia veterum* πραγματείαν του, καὶ τὴν ὁποίαν, βραδύτερον ὁ Dupuis, εἰς τὸ ἄλλωστε ἐμβριθέστατον βιβλίον του, *Origine des Cultes*, ἐξώθησε μέχρι βλακίας, ἱσχυριζόμενος ὅτι ὑπὸ τὴν εἰδωλοατρικὴν μυθολογίαν ἐκρύπτετο ὁλόκληρος ἀστρονομικὴ ἐπιστήμη.

Εἰς τὰς ἀρχαίας ταύτας πλάνας ἐπέπρωτο νὰ προστεθῇ καὶ νεωτέρα τοιαύτη, προελθοῦσα ἐκ τῆς μελέτης τῆς Βίβλου. Ὁ ἀνατολιστὴς Bochard, ὁ ὁποῖος παρήγε τὰς ἑλληνικὰς λέξεις ἀπὸ ρίζας ἐβραϊκάς, δὲν ἀντέφασκε, βεβαίως, πρὸς τὸν ἑαυτὸν του, ἀνακαλύπτων σχέσιν τινὰ μεταξὺ τῆς μυθολογίας τοῦ Ὀμήρου καὶ τῶν παραδόσεων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ καταλήγων οὕτω εἰς τὴν ἀνακάλυψιν ὅτι ὁ Νῶε κρύπτεται ὑπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Κρόνου, οἱ δὲ τρεῖς υἱοὶ τοῦ πατριάρχου ἐκείνου ἀναφαίνονται παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ Διὸς, τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τοῦ Πλούτωνος². Ὁ συγγραφεὺς τῆς *ἐθνικῆς Θεολογίας καὶ χριστιανικῆς Φυσιολογίας*³, Βόσσιους, εὑρίσκει μεταξὺ τῶν θεῶν τοῦ Ὀμήρου καὶ τῶν βιβλικῶν προσώπων σχέσεις ὅχι ὀλιγώτερον ἐκπληκτικὰς. Ὁ Huet, ὁ σοφὸς ἐπίσκοπος τοῦ Avranches, προσπαθὼν νὰ ἀποδείξῃ, ἐν τῇ *Demonstratio evangelica*⁴ αὐτοῦ, ὅτι πάντα τὰ καλὰ τῆς ἐθνικῆς μυθολογίας στοιχεῖα ἐλήφθησαν ἀπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ Μωυσέως, ἐβεβαίωσε σοβαρῶς, ὅτι ὁ Ἑβραῖος νομοθέτης ἦτο τὸ πρότυπον τῶν πλείστων τοῦ ἀρχαίου κόσμου θεῶν· πρόσωπον μὲ χιλιάς μορφάς καὶ ἀνάλογα ὀνόματα, τὸ ὁποῖον, ἐν Ἑλλάδι, ἔταυτίζετο ἀδιαφόρως μὲ τὸν Ἀπόλλωνα ἢ τὸν Ἥφαιστον, μὲ τὸν Ἀδωνιν ἢ τὸν Πρίαπον, καθὼς καὶ αἱ θεαὶ τοῦ Ὀλύμπου προήρχοντο ὅλοι ἐκ τῆς Μιριάμ, ἀδελφῆς τοῦ Μωυσέως, ἢ ἐκ τῆς Σαπφώρας, συζύγου αὐτοῦ. Αἱ φαντασιοπληξίαι αὗται τοῦ εὐλαβοῦς

¹ Κατὰ τὸν Moreau de Jonnès (*Les temps mythologiques, essai de restitution historique*. Paris, Didier, 1876) οἱ θεοὶ εἶναι οἱ πρόγονοι, οἱ βασιλεῖς, θεοποιηθέντες ὑπὸ τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀπογόνων αὐτῶν. Τὸ σύγγραμμα τοῦ Em. Hoffmann, *Mythen aus der Wanderzeit der Græko-italischen Stämme*, 1er Theil, *Kronos und Zeus* (Leipzig, Teubner, 1876), καταλήγει εἰς διαφορετικὰ συμπεράσματα, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ διέπεται πνεύματος.

² *Geographia sacra*, lib. I. 1.

³ *De teologia gentili et physiologia christiana, sive de origine et progressu idolatriæ*, Amstelodami, 1668.

Κεφ. 1., σ. VIII, 5 κλπ.

ἐπισκόπου, αἱ ὁποῖαι σήμερον μᾶς κάμνουσι νὰ μειδιῶμεν, ἐπιστεύθησαν ἀρκούντως εἰς τὴν ἐποχὴν των. Μερικοὶ ἐκ τῶν σοφῶν τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὴν μελέτην τῆς ἀρχαιότητος, παρασυρόμενοι ἀπὸ τὰς περὶ χριστιανικῆς θεολογίας ἰδέας των δὲν ἠγείχοντο ν' ἀποδώσωσιν εἰς τὰς φυσικὰς δυνάμεις τοῦ πνεύματος ὅτι ὀρθὸν περιέχει ἡ ἠθικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ λογικὸν ἡ θρησκεία των. Ἐπειδὴ δέ, κατὰ τὴν ἀντίληψίν των, ὅλον τὸ γένος τῶν εἰδωλολατρῶν ἦτο καταδικασμένον εἰς πλάνην καὶ τυφλῶσιν, διὰ τοῦτο, ἂν τυχὸν ἀνεκάλυπτον παρ' αὐτοῖς ἔστω καὶ τὸν ἐλάχιστον σπινθῆρα ὀρθοφροσύνης καὶ λογικοῦ, ἔλεγον ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ νὰ ἔχῃσι δανεισθῇ τοῦτον ἀπὸ τὴν ἐστίαν ἐκείνην τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας, ἡ ὁποία μόνον διὰ τὴν Ἰουδαίαν εἶχε λάμψει· ἡ πάλιν ὅτι τὸ μνημεῖον τῆς εἰδωλολατρικῆς σοφίας ἀπετελεῖτο ἐξ ἀκρωτηριασμένων ἀλλ' εὐκόλως ἀναγνωρίζομένων λειψάνων πρωτογόνου τινὸς ἀποκαλύψεως.

Ἡ τελευταία αὕτη ὑπόθεσις ἔθελλεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας τὴν φαντασίαν ἐνὸς τῶν διασημοτέρων πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἀγγλίας, ὁ ὁποῖος εἶναι συγχρόνως καὶ εἰς τῶν διαπρεπεστέρων συγγραφέων τῆς, τοῦ Γλάδστωνος. Εἰς τὸ περὶ *Ὁμήρου καὶ ὁμηρικῶν χρόνων* βιβλίου του, καθὼς καὶ εἰς τὸ νεώτερον ἔργον του, τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον *Juventus mundi*, ὁ Γλάδστων ὑποστηρίζει τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ μυθολογία εἶναι παραφθορὰ ὑψηλῶν καὶ μυστηριωδῶν θρησκευτικῶν δογμάτων, ἀρχικῶς ἀποκαλυφθέντων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ πρώτη αὕτη θρησκεία, τῆς ὁποίας τὰ στοιχεῖα διετηρήθησαν, δῆθεν, εἰς τὰς θεϊτικὰς καὶ περὶ μεσσίου παραδόσεις τῶν Ἰουδαίων, εἶχε τὰ ἐξῆς κύρια δόγματα: ὅτι ὑπάρχει εἰς μόνον, ἀνώτατος πάντων Θεός· μία Τριάς συνδυαζομένη μετὰ τῆς μονάδος ταύτης· ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία, ἡ διατηροῦσα τὸν κόσμον, τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησε· ἡ ἐλπὶς ὅτι θὰ κατέλθῃ ἐπὶ τῆς γῆς εἰς Λυτρωτῆς, ὑπὸ μορφὴν ἀνθρώπου, διὰ νὰ ἐγκαταστήσῃ ὀριστικῶς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· καὶ τέλος ἡ πίστις εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ κακοῦ, τὸ ὁποῖον διευθύνον τοὺς ἀποστάτας ἀγγέλους ἐμβάλλει ἀκαταπαύστως εἰς πειρασμὸν τοὺς ἀνθρώπους.

— Τοιαῦται ἦσαν, κατὰ τὸν Γλάδστωνα αἱ μεγάλαι θρησκευτικαὶ ἀλήθειαι, αἱ ὁποῖαι ἐπεκράτησαν κατὰ τὴν πρώτην ἡλικίαν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἐπαναστατήσαν ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, δὲν ἤργησε νὰ διαστρέψῃ τὴν πολῦτιμον αὐτὴν διαθήκην καὶ νὰ ἀναμίξῃ ἀκαθάρτους ἰδέας εἰς τὴν καθαρὰν ταύτην διδασκαλίαν. Ἐκ τοῦ φωτὸς ἀνεχώρησεν ἀλλ' ἐδυθίσθη εἰς τὸ σκότος. Τὸ δόγμα τῆς Τριάδος ἔφερε τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸν πολυθεϊσμόν, τὸ τῆς ἐνσαρκώσεως εἰς τὸν ἀνθρωπομορφισμόν. Ἐντούτοις δὲν ἐσβέσθη τελείως πᾶν ἔχνος τῆς ἀληθείας ταύτης. Ἡ παράδοσις τῆς τριάδος ἐπανευρίσκεται εἰς τοὺς τρεῖς υἱοὺς τοῦ Κρόνου, ἡ τοῦ λυτρωτοῦ ἀναπαρίσταται διὰ τοῦ Ἀπόλλωνος· ἡ τῆς γυναικὸς, ἐκ τῆς ὁποίας θὰ γεννηθῇ ὁ λυτρωτής, διὰ τῆς Λητοῦς, τῆς μητρὸς τοῦ Ἀπόλλωνος· ἡ τοῦ Θεοῦ Σοφία ἐνεσαρκώθη εἰς τὴν Ἀθηνᾶν. Οἱ Τιτάνες καὶ οἱ Γίγαντες, οἱ ἐπαναστήσαντες ἐναντίον τῶν θεῶν, ἐνθυμίζουν τὸν ἀρχηγὸν τῶν ἀποστατῶν ἀγγέλων, τῶν ὁποίων ἡ κακόβουλος δύναμις ἐκφράζεται διὰ τῆς ὁμηρικῆς Ἄτης. Ὅλοι οἱ ἄλλοι μῦθοι τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας εἶναι ἀπλούστατα παράβολοι ἐφευρέσεις, διαδοχικῶς συσσωρευθεῖσαι πέριξ τῶν ὑπολειμμάτων τῶν πρωτογόνων τούτων δογμάτων.

Θὰ ἦτο περιττὸν νὰ σταματήσωμεν, ἵνα καταδείξωμεν τὰς ἀδυναμίας παρομοίου συστήματος. Καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν ὅτι, εὐθὺς ὡς ἐνεφανίσθη, ἡγεῖρε

σχεδὸν ὁμοθύμους διαμαρτυρίας,¹ καὶ ὅτι τὸ θεολογικὸν ὄνειρον τοῦ Γλάδστωνος, παρὰ τὴν ρητορείαν, τὴν ὁποίαν οὗτος ἀνέπτυξε κατὰ τὴν ἐκθεσὶν του, οὐδένα προσεῖλκυσε καὶ οὐδένα ἔπεισε.

Ἡ ἰδέα τῆς ἀναζητήσεως, ὑπὸ τοὺς μύθους τῆς εἰδωλολατρικῆς μυθολογίας, τῶν λειψάνων ἀρχαίας καὶ μυστηριώδους σοφίας, ὑπῆρξεν ἡ ἀρχοῦσα ἔμπνευσις τοῦ μεγάλου ἐκείνου συγγράμματος, ὅπερ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐχρησίμευσεν ὡς ἀφετηρία διὰ τὴν ἀναγέννησιν τῶν θρησκευτικῶν μελετῶν: ἐννοῶ τὴν **Συμβολικὴν καὶ Μυθολογίαν τῶν ἀρχαίων λαῶν** τοῦ δόκτορος Creuzer. Χωρὶς νὰ ἀναρριχηθῇ εἰς τὰς ὑπερφυσικὰς σφαίρας, ὅπου κατόπιν, παρεπλανήθη ὁ Γλάδστων, ὁ Κρόϋτσερ παρεδέχετο ἐν ἐκτεταμένον θρησκευτικὸν σύστημα, ἐπικρατήσαν εἰς παλαιοτάτην ἐποχὴν ἐν Ἀσίᾳ, καὶ τοῦ ὁποίου τὰ ἐξόχως καθαρὰ καὶ ὑψηλότατα δόγματα μετεδόθησαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους παρὰ τῶν ἱερέων εἰς γλώσσαν μεταφορικὴν καὶ ὑπὸ μορφήν συμβολικὴν. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὰ σύμβολα ὑποκατέστησαν τὰς ἰδέας, τῶν ὁποίων ἀρχικῶς ἦσαν ἀπλαῖ εἰκόνες: τὸ σῆμα ἔλαβε τὴν θέσιν τοῦ σημαινομένου πράγματος καὶ οἱ μῦθοι κατεπλημύρηνσαν τὴν θρησκείαν μέχρι ἀσφυξίας. Κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ἡ μυθολογία ἦτο ἀπλούστατα σειρά συμβολικῶν αἰνιγμάτων, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἐννοίαν προσεπάθει νὰ διεισδύσῃ ὁ Κρόϋτσερ, βοηθούμενος ἀπὸ τὸν πλοῦτον τῆς σοφίας αὐτοῦ καὶ τὴν βαθύτητα τοῦ θρησκευτικοῦ του αἰσθήματος καὶ παραδεχόμενος ὅτι πολλὰ τούτων εἶχον κατορθώσει νὰ λύσωσιν οἱ νεοπλατωνικοὶ τῆς Ἀλεξανδρείας. Τὸ σύστημα τοῦτο, καταπολεμηθὲν καὶ συντριβὲν ὑπὸ τοῦ Voss πρῶτον, ὅστις διέδλεπεν εἰς αὐτὸ τὴν ἀπολογίαν τῆς θεοκρατίας, ὑπὸ τοῦ Lobeck κατόπιν, τοῦ ὁποίου ὁ ἀπόλυτος σκεπτικισμὸς οὐδεμίαν ἀνεγνώριζεν ὀρθοφροσύνην εἰς τὰς ἀρχαίας θρησκείας, ὑπὸ τοῦ Otfried Müller, ὅστις ὑπεστήριξε τὴν πρωτοτυπίαν τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς ἀπέναντι τῆς Ἀνατολῆς, δὲν ἡδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τόσας προσβολὰς ἀλλ' ὑπέκυψε. Σήμερον ἔχει γενικῶς ἐγκαταλειφθῇ ὁ δὲ γάλλος μεταφραστὴς τῆς **Συμβολικῆς**, ὁ σοφὸς ἐγκαινιστὴς καὶ πρωτεργάτης τῶν μυθολογικῶν μελετῶν ἐν Γαλλίᾳ, ὁ Guigniaut, εὗρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ περιβάλῃ τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἡρμήνευε δι' ὑποσημειώσεων καὶ διασαφήσεων, αἵτινες ἐλαχίστας ἀφήκων ἀθίκτους ἐκ τῶν ἄλλοτε ὑπὸ τοῦ Κρόϋτσερ διατυπωθεισῶν θεωριῶν.²

Εἰς τὸν Otfried Müller ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι οὗτος πρῶτος ἔθεσεν ὀρθῶς τὸ πρόβλημα τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας καὶ ὑπέδειξε τὴν πρὸς ἐπίλυσιν αὐτοῦ ἀκολουθητέαν ὁδόν. Μὲ τὰ **Προλεγόμενά του εἰς ἐπιστημονικὴν μυθολογίαν**, ἐκδοθέντα τῷ 1825, ὁ Otfried Müller ἔθετε τὰς βάσεις τῆς μεθόδου, ἥτις ἔπρεπε νὰ ἐφαρμόζηται διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν μύθων: μεθόδου στερεᾶς ἀκόμη εἰς τὰ κύρια αὐτῆς μέρη, καὶ ἡ ὁποία κατέστησε δυνατὰς ἐν Γερμανίᾳ τὰς σοβαρὰς ἐργασίας τῶν Gerhard καὶ τῶν Welcker καὶ τῶν Preller. Προικισμένος μὲ ἐπιστημονικὴν αὐστηρότητα καὶ συγχρόνως μὲ διορατικότητα, τῆς ὁποίας τὰ ὅμματα νὰ διεισδύωσιν εἰς

¹ Βλέπε κυρίως τὰς παρατηρήσεις τοῦ William Cox, *Mythology of the Aryan nations*, I. σελ. 17 καὶ ἐφ.

² Ἀναφορικῶς πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν μυθολογικῶν μελετῶν κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἔργου τοῦ Κρόϋτσερ μεγάλον παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ἡ ἀνάγνωσις τῶν ὥραιων σελίδων τοῦ Renan *études d'histoire religieuse*.— *Religions de l'Antiquité*, σελ. 32 καὶ ἐφ.

τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τῶν πρωτογόνων λαῶν, κατέρωθωσε πρῶτος αὐτὸς νὰ ἐννοήσῃ καὶ καθορίσῃ τὸν ἀληθῆ χαρακτήρα τῶν θεῶν τῆς ἀρχαιότητος παραδόσεων. Ἐκεῖ ὅπου οἱ πρὸ αὐτοῦ δὲν ἔδλεπον παρὰ μυστηριώδη δόγματα μιᾶς τάξεως ἱερατικῆς, ἢ κατασκευάσματα ποιητῶν, ἐκεῖνος διέκρινε τὸ ἀφελὲς ἔργον τῆς εἰς παιδικὴν ἡλικίαν εὐρισκομένης ἀνθρωπότητος. Ὁ μῦθος ἐνεφανίσθη εἰς τὰ ὄμματά του ὡς ἡ ἀσυνείδητος καὶ ἀναγκαῖα πράξις, διὰ τῆς ὁποίας τὸ εἰσέτι ἀνίκανον πρὸς ἀφηρημένας ἐννοίας πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ἀντεμετόπιζε τὰ πάντα ὑπὸ συγκεκριμένην καὶ ζῶσαν μορφήν. Ἑλλοιωμένοι ἀπὸ τὰς ἰδιοτροπίας τῆς προφορικῆς παραδόσεως καὶ ἰδίως ἐξωραϊσθέντες καὶ παραμορφωθέντες κατὰ τὸ δοκοῦν τῶν ποιητῶν οἱ μῦθοι ὑπέστησαν, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, πολυαρίθμους μεταμορφώσεις. Τὸ πρῶτον λοιπὸν καθήκον τῆς κριτικῆς, κατὰ τὸν Otfried Müller, εἶναι ν' ἀπογυμνώσῃ αὐτοὺς ἀπὸ τὰ ἐπιπρόσθετα στοχεῖα τῶν καὶ νὰ ἀνατρέξῃ μέχρι τῆς ἀρχαιότερας αὐτῶν μορφῆς, ἵνα συλλάβῃ αὐτοὺς κατὰ τὴν γένεσίν των, καὶ παραστῇ οὕτως εἰπεῖν, εἰς τὴν ἀνθρῶσιν αὐτῶν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φαντασίᾳ.

Διὰ νὰ κατορθώσῃ νὰ τοὺς ἐννοήσῃ ὁ καταγινόμενος μὲ τὴν μυθολογίαν ὀφείλει νὰ ἐπικαλεσθῇ εἰς βοήθειάν του τὰ ποικιλώτερα τῶν βοηθημάτων: τὴν γλῶσσαν πρῶτον, τὴν «γόνιμον αὐτὴν μητέρα τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων» ὡς ἔλεγεν ἡδὴ ὁ Κρόϋτσερ¹ τὴν μελέτην τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν ἱδρυμάτων, ἢ ὁποία, εἰς στενὴν μετὰ τῶν δοξασιῶν εὐρισκομένην σχέσιν, διαφωτίζει ἐνίοτε τὴν σημασίαν αὐτῶν τὴν θέαν τῶν τοπίων, εἰς τοὺς κόλπους τῶν ὁποίων ἐγεννήθησαν μερικαὶ τῶν μυθολογικῶν παραδόσεων τὴν παρατήρησιν τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν παραγομένης ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς τρυφεράς παιδικῆς φαντασίας τὴν διαίσθησιν, διὰ τῆς ὁποίας προσπαθοῦμεν νὰ ἀναπαραγάγωμεν ἐντός μας τὴν πράξιν τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησε τὸν μῦθον τὴν παραβολήν, πρὸ παντός, ἥτις προσπλησιάζει πάντας τοὺς ἔχοντας κοινὰ σημεῖα μύθους, καθ' ὅσον ἐκ τῆς προσπλησιάζουσας ταύτης δυνατὸν νὰ προκύψῃ ἀπροσδόκητον φῶς, ὅσον ἀφορᾷ τὴν προέλευσιν αὐτῶν. Ὁ Otfried Müller ἤθελε τέλος, ὁ ἱστορικὸς τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας νὰ μὴ περιορίσῃ τὰ βλέμματά του εἰς τοὺς ὀρίζοντας τῆς Ἑλλάδος ἀλλὰ νὰ ποτισθῇ εἰς τὰ ἱερὰ νάματα τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Περσίας, νὰ ἐξοικειωθῇ πρὸς τοὺς θεοὺς τοῦ βορρᾶ, νὰ περιφέρῃ τὴν περιέργειάν του διὰ μέσου τῶν ἵπποτικῶν παραδόσεων τοῦ μεσαίω-νος, ἵνα ἀποκομίσῃ, ἐκ τῶν περιπλανήσεών του εἰς τόπους διαφόρους, εὐρυτέραν ἀντίληψιν τῶν λαϊκῶν παραδόσεων καὶ ἀληθέστερον αἶσθημα τῆς μυθοπλαστικῆς ταύτης ἱκανότητος, τῆς ὁποίας αἱ ἐνστικτώδεις μέθοδοι εἶναι παντοῦ αἱ αὐταί, ἀπὸ τοὺς πά-γους τῆς Ἰσλανδίας μέχρι τῶν ὄχθων τοῦ Γάγγου.¹

Ἡ εὐχή, τὴν ὁποίαν ἐξέφραζε τότε ὁ Müller, ἐπραγματοποιήθη βραδύτερον κατ' ἄλλον ἐν τούτοις τρόπον ἐκείνου, τὸν ὁποῖον ἐνόει ὁ διαπρεπὴς τοῦ ἑλληνισμοῦ κριτικὸς. Σήμερον ὁ ἀσχολούμενος μὲ τὴν μυθολογίαν δὲν παραβάλλει τὰς παραδόσεις τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων πρὸς τοὺς μύθους τῆς σκανδιναυικῆς Ἐδδας ἢ τῶν Ἰνδικῶν ἑποποιῶν, τοὺς θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου πρὸς τοὺς θεοὺς τοῦ Βεδικοῦ πανθέου ἢ τῆς τευ-

¹ Λεπτομερεστάτην τῶν Προλεγομένων (Prolégomènes) τοῦ Otf. Müller ὡς καὶ γενικῶς τῆς μυθολογικῆς αὐτοῦ μεθόδου ἀνάλυσιν δύναται τις νὰ εὕρῃ εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τὴν προτασσομένην εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ K. Hillebrand γαλλικὴν μετάφρασιν τῆς Ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας αὐτοῦ, σελ. 147—206. Ἀκριβεστάτην τῶν Προλεγομένων περιλήψις ἔχει δημοσιευθῇ ὑπὸ τοῦ Albert Réville εἰς τὴν Revue de l'Histoire des religions (T. IX, σελ. 133-166, 273-306).

τονικῆς μυθολογίας, τὰ λαϊκὰ παραμύθια «ποῦ τ' ἀκοῦνε τὰ παιδιὰ μαζεμένα κάτω ἀπὸ τὸν ἴσκιον τῆς συκιάς τῶν Ἰνδιῶν μὲ τὰ παραμύθια, ποῦ διηγοῦνται οἱ παραμάνονες κάτω ἀπ' τὴς βελανιδιᾶς τῶν δασῶν τῆς Θουριγγίας ἢ κάτω ἀπὸ τὴς στέγας τῶν χωρικῶν τῆς Νορβηγίας¹» διὰ ν' ἀνοίξῃ μόνον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ εὐρυτέρους καὶ ποιικίλους ὀρίζοντος, οὐδὲ διὰ νὰ διεισδύσῃ καλύτερον, διὰ τῆς διπλῆς ὁράσεως τῆς καλλιεργμένης φαντασίας καὶ τοῦ αἰσθήματος, εἰς τὰ μυστήρια τῶν ἀρχαίων μύθων. Ἐὰν προβαίνοι εἰς τὰς παραβολὰς ταύτας, τοῦτο πράττει, διότι νομίζει ὅτι διακρίνει καταπληκτικὰς ἀναλογίας μεταξὺ τῶν παραδόσεων τῶν διαφόρων αὐτῶν λαῶν: διότι οἱ θεοὶ τῶν Ἰνδιῶν, τῆς Περσίας, τῆς Ἑλλάδος, τῆς Ἰταλίας, τῆς βορείου Εὐρώπης, παρουσιάζονται εἰς αὐτὸν ὡς ἔχοντες κοινὰ χαρακτηριστικὰ καὶ ὕψος τι συγγενείας. Ἐπειδὴ δὲ αἱ ὁμοιότητες, τὰς ὁποίας ἀνακαλύπτει εἰς αὐτοὺς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἐντελῶς τυχαίαι, ὑποθέτει ὅτι ὅλοι οἱ θεοὶ αὐτοὶ ἔσχον τοὺς αὐτοὺς προγόνους, ὅτι πάντες προέρχονται ἐκ τῶν αὐτῶν τύπων. Καὶ πρὸς τὰ ἀρχέτυπα ταῦτα προσπαθεῖ νὰ ἀνατρέξῃ. Ἐπιδιώκει δηλαδὴ τὴν ἐξήγησιν τῆς μυθολογίας ὁλοκλήρου καὶ τὴν ἐπιστήμην τῆς καταγωγῆς τῶν θρησκευμάτων τοῦ γένους ἡμῶν. Μία τόσον μεγάλη ἀξίωσις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴν ἐμπνεύσῃ κατ' ἀρχὰς δυσπιστίαν τινά· ἀλλ' ἔπειδὴ τὴν ἀξίωσιν ταύτην διατυπώνουν ἄνδρες σοδαροὶ καὶ σοφοὶ διάσημοι, ὀφείλομεν νὰ λάβωμεν αὐτὴν ὑπὸ σοδάραν ἔποψιν. Ὅφειλομεν ὅθεν νὰ ἐξετάσωμεν ἐπιτροχάδην ἐπὶ ποίῳν βάσεων ἰστηρίζεται ἡ συγκριτικὴ μυθολογία, ποία ἡ ἀξία τῆς μεθόδου αὐτῆς, καὶ ποῖον φῶς δύναται αὕτη νὰ ρίψῃ ἐπὶ τοῦ ἰδιαιτέρου τῶν μελετῶν μας ἀντικειμένου.

II

Ἡ ἐπιστήμη τῆς **συγκριτικῆς μυθολογίας**, τῆς ὁποίας τὰς ἀρχὰς ἔθεσαν ὁ Adalbert Kuhn καὶ ὁ Max Müller, εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν σκέψιν τῶν ἰδρυτῶν αὐτῆς, κλάδος τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας, ἐπιστήμης ὀλίγον ταύτης ἀρχαιότερας, τῆς ὁποίας ἡ ἀνάπτυξις ταυτίζεται μὲ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀρχαίας τῶν Ἰνδιῶν γλώσσης, τῆς σανσκριτικῆς.

Οὐδεὶς ἀγνοεῖ ὁποῖαν ἀναστάτῳσιν ἐπέφερεν ἡ ἀνακάλυψις αὕτη εἰς τὴν μελέτην τῆς ἀνθρωπίνης λαλιᾶς. Χάρις εἰς τὰς ἐργασίας τῶν Schlegel, τῶν Humboldt, τῶν Bopp, τῶν Eugène Burnouf καὶ τῶν μαθητῶν αὐτῶν, ἡ συνδέουσα τὴν σανσκριτικὴν πρὸς τὰ κυριώτερα τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης ἰδιώματα συγγένεια εἶναι πλέον γεγονὸς ἀναμφισβήτητον, σχεδὸν πασιφανές, καὶ οὐδεὶς θὰ ἐτόλμα νὰ διαμφισβήτησιν σήμερον ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν Βραχμάνων, ἡ τῶν Περσῶν, ἡ τῶν Ἑλλήνων, αἱ ἐμιλοῦμεναι ὑπὸ τῶν λαῶν τῆς λατινικῆς, κελτικῆς, τευτονικῆς καὶ σλαυικῆς φυλῆς ὀφείλουν νὰ θεωρῶνται ὡς γλῶσσαι ἀδελφαὶ καὶ ὅτι εἶναι, πράγματι, ποικιλία ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ τύπου. Εἶναι ἐπίσης ἀποδεδειγμένον ὅτι ὁποιαδήποτε χαρακτηριστικὰ, καὶ ἂν ἐκράτησαν, αἱ ἀδελφαὶ αὗται γλῶσσαι ἐκ τῆς κοινῆς αὐτῶν μητρὸς, ἡ σανσκριτικὴ κατέχει ἐντούτοις μεταξὺ αὐτῶν τὴν πρώτην θέσιν. Καὶ ἐπειδὴ τὰ μνημεῖα τῆς γλώσσης ταύτης εἶναι τὰ ἀρχαιότερα πάντων τῶν μέχρις ἡμῶν διασωθέντων, αὕτη εὐρίσκεται κατὰ συνέπειαν πλησιέστερον πασῶν πρὸς τὴν πηγὴν αὐτῆς, ὥστε νὰ δυνά-

¹ Dasent, Popular Tales from the Norse.

μεθὰ νὰ μελετήσωμεν ἐν αὐτῇ καλύτερον ἢ παρ' οὐδεμιᾶ ἄλλῃ τὴν σύστασιν τοῦ πρωτογόνου ἐκείνου ἰδιώματος τὸ ὁποῖον τόσας ὑπέστη ἀλλοιώσεις, διαιρεθὲν εἰς τόσους διαφόρους κλάδους. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται τὸ ὅτι ὀφείλομεν νὰ προστρέξωμεν εἰς τὴν σαρσκριτικὴν, ἐὰν θελήσωμεν νὰ ἐξηγήσωμεν πλεῖστα ἐκ τῶν γραμματικῶν φαινομένων, τῶν ὁποίων τὴν ἐξηγήσιν δὲν ἄρκει νὰ μᾶς δώσῃ ἡ συγκριτικὴ μελέτη πρὸς ἄλλας γλώσσας, πλεόν ἀπομεμακρυσμένας τῆς καταγωγῆς αὐτῶν.

Ὅθεν κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἰδρυτῶν τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας ὅ,τι ἰσχύει διὰ τὴν γλῶσσαν ἰσχύει καὶ διὰ τὴν θρησκείαν. Οἱ Ἄριανοὶ λαοί, ἐγκαταλείποντες διαδοχικῶς τὴν κοιτίδα αὐτῶν συναπεκρίνοντες τὰς αὐτὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις, τὰς ὁποίας ἕκαστος αὐτῶν, χωριστά, ἤθελεν ἀλλοιώσει καὶ μεταμορφώσει κατὰ τὴν βούλησίν του, χωρὶς ὅμως νὰ δυνήθῃ νὰ τὰς καταστρέψῃ τελείως, οὕτως ὥστε νὰ ἐξαφανισθῶσιν ἀπολύτως ἀπὸ τῶν ἀρχαίων μυθολογιῶν αἱ ἐνδείξεις τῶν πρώτων σκέψεων καὶ τῶν πρώτων συγκινήσεων, τὰς ὁποίας ἔσχον οἱ πρόγονοί μας, ἐνώπιον τοῦ θεάματος τῶν ὄντων. Ἡ σύγκρισις τῶν μυθολογιῶν αὐτῶν, φέρουσα εἰς φῶς τὰ κοινὰ εἰς τὴν Ἄριανὴν φυλὴν στοιχεῖα, δύναται, κατὰ συνέπειαν, νὰ μᾶς θέσῃ ἐπὶ τὰ ἔχγη τῶν ἀρχαιοτάτων δοξασιῶν τῶν πατέρων μας καὶ νὰ μᾶς ὁδηγήσῃ, διὰ μέσου μακρᾶς σειρᾶς αἰώνων, μέχρι τῶν ἡμερῶν, κατὰ τὰς ὁποίας ἀφυπνίζετο εἰς τὰς ψυχὰς τῶν καὶ ἡρμηνεύετο διὰ τῆς ποιήσεως τῆς γλώσσης αὐτῶν, τὸ αἶσθημα τοῦ θεοῦ. Ἀλλ' ὅπως ἡ σαρσκριτικὴ μᾶς προσφέρει τὰ πιστότερα τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς γλώσσης, ἣτις ὑπῆρξεν ἡ κοινὴ πηγὴ τῶν διαφόρων ἰδιωμάτων τῶν Ἰνδο-εὐρωπαϊκῶν λαῶν, οὕτω καὶ αἱ Βέδαι, δηλαδὴ τὸ ἀρχαιότερον τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν μνημείων, ὀφείλουσι νὰ μᾶς παρουσιάσῃ τὴν ὀλιγώτερον παρηλλαγμένην εἰκόνα τῶν πρώτων αὐτῶν δοξασιῶν. Ὅθεν, ἡ μελέτη τῆς Ριγ-Βέδα, τῆς συλλογῆς αὐτῆς τῶν ἱερῶν ὕμνων τῶν Ἀρίων, οὐδεμίαν δύναται νὰ μᾶς ἀφήσῃ ἀμφιβολίαν ὡς πρὸς τὸν ἀληθινὸν χαρακτήρα τῆς θρησκείας αὐτῶν.¹

Οὐδὲν ἔχνος συμβόλου ἢ ἀλληγορίας ἐκ προθέσεως εὐρίσκεται ἐν αὐτῇ. Οἱ ὕμνοι οὗτοι, οἱ τοσοῦτον καθαρὰς καὶ λεπτοτάτης συχνάκις ποιήσεως, ἀντανανκλῶσιν, ἐν τούτοις, τὰς ἀπλὰς ἐντυπώσεις, τὰς ὑπὸ τοῦ θεάματος τῆς φύσεως παραχθείσας εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπανταχοῦ πέριξ αὐτῶν οἱ Ἄριοι αἰσθάνονται τὴν παρουσίαν καὶ τὴν κυριαρχίαν μυστηριώδους δυνάμεως: ἀγνοοῦντες δὲ πῶς νὰ τὴν ὀνομάσῃ, τὴν δοξάζουσιν εἰς πᾶν φαινόμενον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐκδηλοῦται ἡ ἐνέργειά της. Τὴν λατρεύουσιν εἰς τὴν παραγωγὴν τοῦ πυρός, εἰς τὴν κανονικὴν ἐπιστροφὴν τοῦ φωτός τῆς ἡμέρας, εἰς τὰ ρίπτοντα τὴν βροχὴν νέφη, εἰς τὴν ὁροσίζουσιν ἢ ἀποξηραίνουσιν πνοὴν τοῦ ἀνέμου, εἰς τὴν μανίαν τῶν οὐρανίων θεῶν. Ἀπειρα δίδουσιν εἰς πάντα τὰ φαινόμενα ταῦτα ἐπιθέτα, τῶν ὁποίων ἡ ποικιλία ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἀστείρευτον ἐκπληξιν αὐτῶν. Κατὰ τὸν Müller, τὰ ἐπιθέτα ταῦτα μεταμορφούμενα διὰ τῆς μαγείας τοῦ ποιητικοῦ αἰσθήματός των, ἀποκτῶσιν ἐνίοτε δι' αὐτοὺς ὑπαρξιν πραγματικὴν μεταβάλλοντα ἐντὸς τῆς φαντασίας των εἰς ὄντα ὑπερφυσικά, εἰς τὰ ὁποῖα προσφέρουν λατρείαν εὐγνωμοσύνης ἢ σεβασμοῦ, ἀγάπης ἢ φόβου. Τὰ ὀνόματα ταῦτα

¹ Βλέπε A. Maury. Croyances et légendes de l'Antiquité. (La religion des Aryas).— A. Bergaigne, La religion védique d'après les hymnes du Rig-Véda (Bibliothèque de l'École des Hautes Etudes fasc. 36) καὶ Les dieux souverains de la religion védique, thèse pour le doctorat, 1877, Paris Vieweg.

γίνονται θεοί, άόριστοι· καί φευγαλέοι θεοί, τοὺς ὁποίους βλέπομεν νὰ γεννῶνται ἢ νὰ ἐξαφανίζωνται, ἐκ περιτροπῆς, ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸν ἄλλον ὕμνον τῶν Βεδῶν. Οἱ συγγραφεῖς τῶν ὕμνων δὲν ἐλησιμόνησαν ἀκόμη τὴν σημασίαν τῶν ὀνομάτων τῶν θεῶν αὐτῶν, καί, εἰς δεδομένην στιγμήν, ἐνθυμοῦνται ὅτι οἱ θεοὶ αὐτοὶ πραγματικῶς δὲν ὑφίστανται εἰμὴ μόνον εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν λατρευνόντων αὐτοὺς. Ἡ φύσις τῶν θεδικῶν θεοτήτων εἶναι πολλάκις ἀρκετὰ διαφανὴς ὥστε νὰ βλέπῃ τις καθαρὰ τὴν προέλευσίν των, ὥστε νὰ παρίσταται εἰς τὴν γένεσίν των, εἰς τὸν βραδὺν καὶ βαθμιαῖον σχηματισμὸν αὐτῶν, καὶ οὕτω μόνον εἰς τὰς Βέδας δύναται τις νὰ μελετήσῃ καὶ παρατηρήσῃ τὰ σπέρματα τῆς μυθολογικῆς ταύτης βλαστήσεως, τῆς ὁποίας οἱ ρωμαεοὶ κλάδοι ἐπρόκειτο βραδύτερον νὰ ἀναπτυχθοῦν, με ἐκπαγλὸν λαμπρότητα, ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἑλλάδος.¹

Τὸ περίφημον ὄθεν ἀξίωμα "Nomina Numina", τὸ ὁποῖον ὁ Eugène Burpouf ἤδη ἠρέσκετο νὰ ἐπαναλαμβάνῃ,² κατέστη ἡ βασικὴ ἀρχὴ τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας· καὶ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ ἐστήριξε τὰς θεωρίας, δι' ὧν προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν προέλευσιν ὅλων τῶν ἰνδοευρωπαϊκῶν μύθων. Ἐάν, καθὼς τὸ θέλει ὁ Max Müller, οἱ θεοὶ κατ' ἀρχὰς ἦσαν ὀνόματα μόνον, ἀπλὰ ἐπίθετα ἀποδιδόμενα ὑπὸ τῶν Ἀρίων εἰς τὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα προσέπιπτον εἰς τὰ ὄμματά των, φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ φύσις τῶν θεῶν αὐτῶν θὰ διευκρινίζετο ἀφ' ἑαυτῆς ἐὰν κατορθοῦμεν νὰ συλλάβωμεν τὴν ἔννοιαν τῶν ἐπιθέτων, τὰ ὁποῖα τοῖς ἔδωκαν οἱ πρῶτοι λατρεύσαντες αὐτοὺς. Οἱ μῦθοι, δηλαδὴ αἱ εἰς τὰς θεότητες ἀποδιδόμεναι πράξεις, πολλάκις ἀνεξήγητοι, διὰ τὸν περιοριζόμενον εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἑλλάδος, θὰ ἀποκτήσωσι νόημά τι, ὅταν, χάρις εἰς τὰς Βέδας, θ' ἀνακαλύψωμεν εἰς ποίαν τάξιν φυσικῶν φαινομένων ἀρχικῶς ἀνεφέροντο. Εἴμεθα ὅμως ἠναγκασμένοι νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ὁ ὀρισμὸς τῆς ἀκριβοῦς ἐννοίας τῶν πρώτων ἐκείνων ἐπιθέτων, ἅτινα μετεβλήθησαν εἰς θεοὺς, εἶναι τῷ ὄντι δυσχερέστατον ἐγχείρημα. Καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ γλῶσσα ἔδημιούργει, ἄκουσα, τὰς θείας μορφάς, ἐποχὴν ζωηρῶν ἐντυπώσεων καὶ βίου ποιητικοῦ, ἕκαστον ἀντικείμενον, ἕκαστον φαινόμενον ὑπέπιπτεν ὑπὸ ποικίλας ἰδιότητος εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀνθρώπου, τὰς ὁποίας οὗτος ὤφειλε νὰ ἐκφράσῃ δι' ἀναλόγων λέξεων. Πῶς, παραδείγματος χάριν, μία μόνη λέξις ἤρκεσε νὰ διερμηνεύσῃ τὸ πλῆθος τῶν ἐντυπώσεων, τὰς ὁποίας ἤγειρεν εἰς τὰς νεαρὰς ψυχὰς τὸ θέαμα τοῦ ἡλίου, παρατηρουμένου κατὰ τὴν βραχεῖαν καὶ λαμπρὰν τροχίαν του; Δι' αὐτὰς ὁ ἥλιος ἦτο ἐκεῖνος ὅστις ζωογονεῖ καὶ γονιμοποιεῖ, ἀλλ' ἦτο συγχρόνως ἐκεῖνος ὅστις καίει καὶ φονεῖ· ἦτο τὸ ἀκτινοβόλον ὄν, τὸ ὁποῖον καθ' ἑκάστην πρωτὴν κάμνει τὴν ἐσφριγμένην ἀπὸ τὴν ἀγωνίαν τῆς νυκτὸς καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, νὰ πλημμυρίζῃ ἀπὸ χαρὰν· ἦτο ὁ οὐράνιος τοξότης, ὁ ρίπτων τὰ χρυσὰ του βέλη ἀνὰ τὸ ἄπειρον· ἦτο ὁ νικητὴς τῶν ζοφερῶν δυνάμεων, ὁ διανοίγων καὶ διαπερῶν τὰ σκοτεινὰ νέφη· ἦτο τῆς ἐφημέρου ζωῆς ὁ ἥρως, ὁ τὴν πρωτὴν γεννῶμενος διὰ νὰ ἀποθάνῃ τὴν ἐσπέραν, καίόμενος εἰς τὰς ἀπεράντους φλόγας τῆς πυρᾶς, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ἀνάπτει. Ἦτο λοιπὸν δυνατόν

¹ Ἐννοεῖται ὅτι ἀπλῶς ἀναφέρομεν, ἐνταῦθα τὰς θεωρίας τοῦ Max Müller, χωρὶς νὰ ἐπιχειρήσωμεν πρὸς τὸ παρὸν νὰ συζητήσωμεν αὐτάς. Βλέπε Essais de mythol. comparée τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, γαλλ. μετάφρ. G. Perrot σελ. 89 καὶ ἐφ.

² Πρόλογος τοῦ III τόμου τοῦ Μπαχαδάτα Πουράνα, σελ. 86-88 καὶ ἐφ. Τὴν ὑπόδειξιν ταύτην εὕρισκον εἰς ἄρθρον τι τοῦ Reman, δημοσιευθὲν εἰς τὸ Journal Asiatique, 1854, σελ. 430, ὑποσημείωσις.

ὁ ἥλιος νὰ χαρακτηρίζεται ὑπὸ διαφόρων ὀνομάτων ἀναλόγως τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης αὐτοῦ ὀψεως. Βραδύτερον, ὅταν τοῦ ἐδόθη ἐν ὀρισμένον ὄνομα, τὰ παλαιὰ ταῦτα ἐπίθετα, ἄχρηστα καταστάντα καὶ ἐκπεσόντα τῆς κοινῆς χρήσεως, ἐξηκολούθησαν ὑφιστάμενα, ἀλλὰ περιήλθον εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς μυθολογίας. Τὰ διάφορα ταῦτα ἐπίθετα, δηλωτικὰ τῶν ιδιοτήτων ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντος, μὴ ὄντα πλέον καταληπτὰ ὡς τοιαῦτα, μετεμορφώθησαν, λέγουσιν, εἰς ἀναλόγους θεότητας, τέκνα τῆς αὐταπάτης, τῆς δημιουργηθείσης εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ αὐτῆς ταύτης τῆς γλώσσης αὐτοῦ. Οἱ Ἕλληνες ἐνεθυμοῦντο ἀκόμη, ὅτι Φοῖβος καὶ Ἀπόλλων, Ἥλιος καὶ Ὑπερίων ἦσαν διάφορα ὀνόματα ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ θεοῦ· ἀλλὰ δὲν ἐγνώριζον πλέον ὅτι ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Περσεύς, ὁ Οἰδίπους, καὶ ἄλλοι ἀκόμη ἥρωες, δὲν ἦσαν κατ' ἀρχὰς εἰ μὴ ἐπίθετα, ἐπίσης εἰς τὸν θεῖον ἥλιον ἀποδιδόμενα. Χάρις εἰς τὸν ποιητικὸν πλοῦτον τῆς φαντασίας τῶν πρώτων Ἀρίων, τὸ αὐτὸ φυσικὸν φαινόμενον εἶχε δώσει τὴν ἀφορμὴν τῆς γενέσεως διαφόρων θεῶν, ἀπ' ἀλλήλων διακρινομένων, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιστήμη ζῆτεῖ σήμερον, καὶ οὐχὶ ἄνευ κόπου, νὰ ἐπανεύρῃ τὴν κοινὴν καταγωγὴν.

Ἡ ἀρχικὴ **πολυωνυμία** τῆς ἀριανῆς γλώσσης δὲν εἶναι ἡ μόνη αἰτία τῆς «μυθολογικῆς νόσου τῆς γλώσσης» ὅπως ὠνόμασε τοῦτο ὁ Max Müller. Αἱ λέξεις τὰς ὁποίας οἱ Ἄριοι μετεχειρίζοντο, διὰ νὰ ἐκφράσωσι τὰς ἐκ τῶν φαινομένων τῆς φύσεως ἐντυπώσεις των, δὲν ἦσαν, λόγῳ αὐτῆς ταύτης τῆς ποικιλίας αὐτῶν, οὔτε ἀρκετὰ εὐκρινῶς καθωρισμέναι, οὔτε ἀρκετὰ χαρακτηριστικαί, ἵνα παραμείνωσι πάντοτε ἀποκλειστικῶς δηλωτικαὶ τῶν αὐτῶν ἀντικειμένων. Ἡ αὕτη, πράγματι, ιδιότης, δυνατόν νὰ εἶναι κοινὴ εἰς διάφορα συγχρόνως ἀντικείμενα· ἐὰν δὲ τὰ διάφορα ταῦτα ἀντικείμενα διὰ τῆς αὐτῆς ἐν τῇ γλώσσῃ ὑποδηλοῦνται λέξεως, θὰ ἐπέλθῃ ἀναγκαιῶς μεταξύ των σύγχυσις. «Ἄς ὑποθέσωμεν, παραδείγματος χάριν, λέγει ὁ Max Müller, μίαν ρίζαν, ἣτις ἐσθίμαινε «λάμπειν, ζωογονεῖν, τέρπειν»· ἡ ρίζα αὕτη θὰ ἠδύνατο νὰ προσαρμοσθῇ ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν μετὰ τὴν σκοτεινὴν νύκτα ἐμφανιζομένην λαμπρὰν αὐγὴν, εἰς πηγὴν ἀναδιδύσους ἐκ βράχου τινὸς καὶ τέρπουσαν τὴν καρδίαν τοῦ ὁδοιπόρου, εἰς τὴν ἀνοῖξιν τὴν ἀφυπνίζουσαν τὴν γῆν μετὰ τὸν ὕπνον τοῦ χειμῶνος. Ἡ αὐγὴ, ἡ πηγὴ, ἡ ἀνοῖξις ἔφερον οὕτω τὸ ἴδιον ὄνομα, καὶ κατέληγον νὰ εἶναι ὁμώνυμα.¹» Καὶ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι, ἐὰν ἡ ὁμωνυμία αὕτη ὑπῆρξε πολλάκις διὰ τοὺς πρώτους ἡμῶν προγόνους πηγὴ γοητείας, σήμερον εἶναι σχεδὸν ἀναπόφευκτος αἰτία πλάνης, διὰ τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ μάθωσι, ποῖα ὀρισμένα ἀντικείμενα ὑπεδηλοῦντο διὰ τῶν ἀφηρημένων αὐτῶν λέξεων, καὶ τοὺς προσπαθοῦντας νὰ ἐκτυλίξωσι τὸ περιπεπλεγμένον νῆμα τῆς μυθολογικῆς διαλέκτου. Κατὰ συνέπειαν ἡ μελέτη τῆς σημασίας τῶν εἰς τοὺς θεοὺς ἀποδιδομένων ἀρχαιοτάτων ἐπιθέτων ἀποτελεῖ ἐπισφαλέστατον κριτήριον. Δὲν θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ἀπαριθμήσωμεν τὰ ὀνόματα τῶν ἐλληνικῶν θεοτήτων, τὰ μέχρι σήμερον ἐρμηνευθέντα, κατὰ τρόπον ἀσφαλῆ, τῇ βοήθειᾳ τῆς γλώσσης τῶν Βεδῶν. Ὁ κατάλογος δὲν θὰ ἦτο μακρὸς².

¹ Nouvelles leçons τ. II, σελ. 761-2.

² Μεταξὺ τῶν ἀδιαφιλονεικῶν ἐρμηνειῶν δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν καὶ τὰ ἑξῆς: Ζεὺς ἐκ τοῦ *Διάου*. Προμηθεὺς ἐκ τῆς λέξεως *πραμάνθα*. Οἱ γενόμενοι συρρετισμοὶ μεταξὺ τῶν Ἑρμῆς καὶ *Σαραμεία*, Ἀθηνᾶ καὶ *Ἀχανᾶ*, Ἑρινὸς καὶ *Σαρανιοῦ*, Βελλεροφόντης καὶ *Βιργαχᾶν*, Κένταυρος καὶ *Γανδχάρδας* κτλ., ἂν καὶ δὲν ἐγείρουν πολλές ἀμφιβολίας ἀπὸ γλωσσολογικῆς ἀπόψεως, παρουσιάζουσι μεγάλας δυσκολίας ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν, καὶ δὲν εἶναι παραδεδεγμένοι ὑφ' ὅλων τῶν ἱνδολόγων. Ἀξιοσημείωτον ἄλλωστε εἶναι ὅτι οἱ συνεργάται τῆς Zeit-

Ἄλλη πηγή δυσκολιῶν εἶναι αἱ συχναὶ καὶ τολμηραὶ μεταφοραί, διὰ τῶν ὁποίων διανθίζεται ἡ ἀρχαία αὕτη γλῶσσα. Κατὰ τὴν σιγμὴν τῆς πρώτης ἀνθίσεως τῆς ἐν-
 στικτώδους φυσιολατρικῆς ποιήσεως, ἐκάστη φράσις, ἐκάστη λέξις, οὕτως εἰπεῖν, ἄλλο
 δὲν ἦτο εἰμὴ ζωηρά τις καὶ λαμπρὰ εἰκὼν. Ἀναγινώσκοντες τὰς Βέδας, εὐκόλως ἐν-
 νοοῦμεν πῶς τὰ βαρέα ἐκ τῆς βροχῆς νέφη, ὀνομάζονται οὐράνιοι ἀγελάδες μὲ βαρεῖς
 μαστοὺς, πῶς ἡ ἀστραπὴ εἶναι βέλος ἢ ὄφις, πῶς ἡ γεννωμένη τὴν πρωτὴν ἡμέρα
 εἶναι ἡ δίδυμος ἀδελφὴ τῆς νυκτός, τὴν ὁποίαν διαδέχεται μὲ ἀμετάδλητον κανονικό-
 τητα. Καὶ δὲν εἶναι δυσκολώτερον νὰ διακρίνωμεν, ἐν Ἑλλάδι, ὅτι ἡ ροδίνη χροιά,
 διὰ τῆς ὁποίας βάφεται ὁ οὐρανὸς πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, εἶναι ἡ ροδοδάκτυλος
 Ἥως, καὶ ὅτι οἱ ἵπποι τοῦ Ποσειδῶνος εἶναι τ' ἀφρίζοντα τοῦ πόντου κύματα. Πόσαι
 ὅμως ἐκ τῶν μεταφορῶν αὐτῶν, τῶν ὁποίων ταχέως ἀπωλέσθη τὸ νόημα, δὲν εἶναι
 δύσκολον νὰ κατανοηθῶσιν ἐκ πρώτης ὀψεως! Μόνη ἡ ἐπιστήμη δὲν ἀρκεῖ διὰ τὴν
 ἐρμηνείαν τῶν· πρέπει νὰ ἔχῃ τις πρὸς τοῦτο βαθὺ τῆς φύσεως τὸ αἶσθημα καὶ εἶδος
 τι ποιητικῆς μαντικῆς δυνάμεως. Ὅθεν ὅλοι ἀντιλαμβάνομεθα ὅτι ἡ μέθοδος αὕτη δύ-
 ναται νὰ καταστή ἐπικίνδυνον ὄργανον, ἀκόμη καὶ μεταξὺ χειρῶν λεπτοτάτων, καὶ ὅτι
 ἅπαξ εἰσελθοῦσα ἡ φαντασία εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἐπιστήμης δὲν εἶναι δυνατόν
 εἰμὴ νὰ παρασύρῃ διὰ τῶν λαμπρῶν ἀντικατοπτρισμῶν τῆς καὶ τὰ πλέον ἐδραῖα πνεύ-
 ματα εἰς θελκτικὰς πλάνας. Ὅταν ἡ συγκριτικὴ μυθολογία ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὰς
 μεταφορὰς τῆς ποιητικῆς τῶν Ἀρίων γλώσσης, συχναὶς ἀναγκάζεται νὰ ἐγκαταλείψῃ
 τὴν αὐστηράν ἐκείνην ἀκρίθειαν, εἰς ἣν ἔγκειται τὸ κύρος καὶ ἡ ἀσφάλεια τῆς καθα-
 ρὰς φιλολογικῆς μελέτης. Δὲν πρόκειται πράγματι, νὰ καθορίσωμεν τὴν ἀρχικὴν ση-
 μασίαν μιᾶς ρίζης καὶ νὰ μελετήσωμεν τὰς μεταβολάς, ἅς ἡ ρίζα αὕτη ὑπέστη, συμ-
 φώνως πρὸς κανόνας σταθεροὺς, ὧν πλεῖστοι εἶναι ἐξ ἴσου ἀσφαλεῖς πρὸς τοὺς κάλλιον
 ἐξηκριθέντους τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν νόμους. Ἡ ὀξυδέρκεια τοῦ μυθολόγου δὲν
 πρέπει νὰ κατευθύνεται πρὸς μεμονωμένας μόνον λέξεις, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀνεπτυγμένας
 ὁλοκλήρους ἐκφράσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἄλλοτε ἐξεδηλώθη ἡ ἰδιοτροπία νεαρῶν καὶ
 ζωηρῶν φαντασιῶν, ὑψωθείσων ὑπὸ τῆς φύσεως μέχρι σημείου ἀγνώστου πλέον εἰς
 ἡμᾶς ποιητικοῦ αἰσθήματος καὶ ἐξάρσεως. Ποῖος θὰ ἐκαναχάτο σήμερον ὅτι δύναται νὰ
 ἀναδημιουργήσῃ, ἐντὸς τοῦ τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τῶν ἀσυνειδήτων δημιουργῶν
 τῆς μυθολογίας καὶ ν' ἀνασυντάξῃ, δι' ἀσφαλοῦς χειρὸς τὴν λεπτοτάτην καὶ πολὺπλο-
 κον σπειρὰν τῶν ὀνείρων τῆς παιδικῆς ἡλικίας τῆς ἀνθρωπότητος;

Οὐδὲν θὰ ἡδύνατο κάλλιον νὰ καταδείξῃ τὴν δυσκολίαν καὶ ἄπειρον λεπτότητα
 παρομοίων μελετῶν ἢ τὰ διιστάμενα ἀποτελέσματα, εἰς ἃ κατέληξαν, ἐπὶ τῶν ζητη-
 μάτων τούτων, ἵσου κύρους σοφοί. Προκειμένου νὰ συνταυτίσωσι κατὰ τοὺς κανόνας
 τῆς φιλολογίας, τὸ ὄνομα ἀρχαίας τινὸς ἐλληνικῆς θεότητος πρὸς τὸ ὄνομα βεδικῆς
 τοιαύτης, εὐκόλως συμφωνοῦσι· προκειμένου ὅμως νὰ καθαρίσωσι τὴν ἀρχικὴν σημα-
 σίαν τῆς θεότητος ταύτης καὶ νὰ ἐρμηνεύσωσι τοὺς μύθους εἰς οὓς αὕτη παρεμβαίνει,
 οἱ αὐτοὶ σοφοὶ δὲν συμφωνοῦσι πλέον. Ἄς ἀναφέρωμεν ἐν ἐκ τῶν πολλῶν παραδειγ-
 μάτων, ὁ Müller καὶ ὁ Kuhn θεωροῦσιν ἀμφότεροι τὴν ἐλληνικὴν λέξιν **Ἐρινὺς** ὡς
 ταυτόσημον τῆς σανσκριτικῆς λέξεως **Σαρανιού**. Ἀλλὰ ποία ἡ σημασία τῆς τελευ-

schrift für vergleichende Sprachforschung, ὅπου αἱ μελέται αὗται μεγάλην εὐρον κατ' ἀρχὰς
 θέσιν, φαίνονται ἀπὸ τινος διατάζοντες νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν κινδυνώδη δρόμον τῶν μυθολογι-
 κῶν ἐτυμολογιῶν.

ταίας ταύτης; Κατὰ τὸν Müller, **Σαρανιοῦ** ἐσήμαινε «τὸ διατρέχον τὸν οὐρανὸν φῶς, ἦτοι τὴν αὐγὴν». Κατὰ τὸν Kuhn, πρὸς τὸν ὅποιον συμφωνοῦν οἱ Schwartz καὶ Roth, **Σαρανιοῦ** ἦτο «τὸ μελανὸν θυελλῶδες νέφος, τὸ ὅποιον, κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν πάντων, ἐπλανάτο ἀνὰ τὸ ἄπειρον διάστημα.» Ἡ σημασία λοιπὸν τῆς λέξεως **Σαρανιοῦ** εἶναι ἀρκούντως ἀόριστος καὶ ἐλαστικὴ, ὥστε νὰ δύναται αὕτη νὰ προσαρμόζεται εἰς [δύο ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτους ἐρμηνείας. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ πλῆθος ἄλλας βεδικὰς θεότητας. Καὶ πράγματι, τοῦ κειμένου τῶν βεδῶν παρουσιάζοντος πλῆθος δυσκολιῶν πολλὰκις ἀνυπερβλήτων, αἱ δύο σχολαί, αἱ καταρινόμεναι μὲ τὴν συγκριτικὴν μυθολογίαν, ἐξαρτῶσι τὰς ἐρμηνείας τῶν ἐκ τῶν θεωριῶν αὐτῶν περὶ τοῦ χαρακτήρος τῆς πρώτης τῶν Ἀρίων θρησκείας. Αἱ δύο ὅμως αὗται θεωρίαι διαφέρουσιν ἀλλήλων ὥς ἡ ἡμέρα καὶ ἡ νύξ. Καὶ τῷ ὄντι, ὁ Max Müller θεωρεῖ, λέγει, «τὴν κανονικὴν ἐπάνοδον τῶν φαινομένων ὡς ἀπαραίτητον σχεδὸν ὅρον, ἵνα οὗτοι ἐξυψωθῶσι, διὰ τῆς μαγείας τῆς μυθολογικῆς φρασεολογίας, μέχρι τῶν ἀθανάτων καὶ ἀποδίδει ἀσθενῆ σχετικῶς σημασίαν εἰς τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα, ὡς τὰ νέφη, τὴν βροντὴν καὶ τὴν ἀστραπὴν, ἅτινα καίτοι προξενοῦντα, διὰ χρονικόν τι διάστημα, σφοδρὰν ταραχὴν ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ὤφειλον νὰ τοποθετηθῶσι παραπλεύρως τῶν λαμπρῶν ἀθανάτων ὄντων, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ θεωρηθῶσιν εἴτε ὡς ὑπῆκοι, εἴτε ὡς ἐχθροὶ αὐτῶν¹.» Ὅθεν κατὰ τὸν Max Müller σχεδὸν ὁλόκληρος ἡ ἄριανὴ μυθολογία ἄλλο δὲν ἦτο εἰ μὴ ἡ λαμπρὰ καὶ ποιητικὴ ἀνάπτυξις τῶν ἀνεξαντλήτων ἐντυπώσεων, τῶν ὑπὸ τοῦ θεάματος τοῦ ἡλίου καὶ τοῦ θεοῦ φωτὸς προξενουμένων τὸ πάλαι εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου.

Εἰς τὴν ἡλιακὴν ταύτην θεωρίαν ἀντιτίθεται ἡ μετεωρολογικὴ τοιαύτη, τὴν ὁποίαν ὁ Adalbert Kuhn καὶ οἱ κυριώτεροι τῶν συνεργατῶν του ὑποστηρίζουσιν ἀπὸ τῶν στηλῶν τοῦ **Περιοδικοῦ τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας**.² Κατὰ τὴν ἀντίληψίν των, οὐχὶ τὰ κανονικὰ φαινόμενα τῆς φύσεως, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας οἱ ἀκανόνιστοι αὐτῆς σπασμοὶ καὶ αἱ μανιώδεις ἰδιοτροπίαι τῆς συνεκλόνισαν ἰσχυρότατα τὸ πνεῦμα τῶν πρωτογόνων παρατηρητῶν καὶ ἀπετύπωσαν ἐπὶ τῆς φαντασίας τῶν τὴν διαρκεστέραν ἐντύπωσιν. Ὅθεν δύνανται, κατὰ τὴν γνώμην των, νὰ βεβαιώσουν, ὅτι «αἱ συνήθεις καθημεριναὶ κινήσεις τῶν οὐρανίων σωματίων ἔπαυσαν ἐνωρίτατα νὰ εἶναι ἀντικείμενον ἐκπλήξεως διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὅστις, ἀδιάφορος καταστάς πρὸς τὸ κοινότατον δι' αὐτὸν τοῦτο θέαμα, ἤσθάνθη τὴν παρουσίαν τοῦ θεοῦ μᾶλλον εἰς τὴν ἀπροσδόκητον καὶ πάντοτε καταπληκτικὴν τῶν θυελλῶν, τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῶν καταιγίδων ἐμφάνισιν.³»

Πιθανὸν ἢ ἀλήθεια νὰ συναντᾶται μεταξὺ τῶν ἀκροτήτων αὐτῶν. Πρὸ τόσον ὁμῶς ἀντιθέτων συστημάτων εὐρισχόμενοι, οἱ ἀμύητοι εἰς τὰ μυστήρια τῆς βεδικῆς γλώσσης, ὀφείλουσιν, ὅχι νὰ κρίνωσιν ἀλλὰ νὰ ἀναμείνωσι. Δὲν πρέπει αἱ θεωρίαι νὰ χρησιμεύσουν πρὸς ἐξήγησιν τῶν γεγονότων, ἀλλὰ τὰ γεγονότα πρὸς σχηματισμὸν τῶν θεωριῶν. Πόσα ὅμως ἀκόμη μυθολογικὰ γεγονότα μένουν ἀκόμη ἀνεξήγητα ἐντὸς τοῦ

¹ Nouvelles leçons sur la science du langage, T. II σελ. 272 τῆς ὑπὸ Georges Perrot et Harris γαλλικῆς μεταφράσεως.

² Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung. Τὸ περιοδικὸν τοῦτο ἰδρύθη τὸ 1851 ὑπὸ τῶν Aufrech καὶ Kuhn, τῇ συνεργασίᾳ διασήμων ἀνδρῶν ὡς ὁ Jacob Grimm, Pott, Schleicher, G. Curtius κτλ. καὶ εἶναι πολύτιμον εὐρετήριον διὰ τὰς σπουδὰς τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας.

³ Max Müller, Nouv. Leçons, II, σελ. 274.

πρώτου τούτου θρησκευτικοῦ μνημείου τοῦ γένους μας, τοῦ ὁποίου ἡ μελέτη ἐπὶ μακρὸν εἰσέτι δὲν θὰ ἐξαντληθῇ! Καί, ἐάν, κατὰ τὴν ἑμολογίαν τῶν ἱνδολόγων¹, δὲν κατέχομεν ἀκόμη σήμερον ἱκανοποιητικὴν τῶν Βεδῶν μετάφρασιν, πῶς θὰ ἡδύνατο νὰ ἀμφιδάλῃ τις ὅτι δύο ἢ τρεῖς γενεαὶ σοφῶν μόλις θὰ ἤρκουν διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν προβλημάτων τούτων; Ἡ ἀβεβαιότης, εἰς ἣν φαίνεται ἀκόμη καταδικασμένη ἡ συγκριτικὴ μυθολογία ἔν τισι τῶν ἐφαρμογῶν τῆς μεθόδου αὐτῆς, κατ' οὐδέν, τῷ ὄντι, δύναται νὰ μειώσῃ τὴν ἀξίαν τοιούτων μελετῶν, καταλεγομένων μεταξὺ τῶν εὐγενεστέρων, ἃς ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ὁ αἰὼν μας· ὀφείλει ὅμως νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὰ ζητήματα ταῦτα ἐντὸς τῶν στενωπῶν τῆς Ἑλλάδος ὀρίων, σοφὴν ἐπιφυλακτικότητα καὶ ἐπιστημονικὴν ὄντως δυσπιστίαν, ἀποτρέπουσαν αὐτοὺς τοῦ νὰ παραδεχθῶσιν ὡς ὀριστικά, τὰ προσωρινὰ μόνον ἀποτελέσματα, ἅτινα εἰς προσεχέστατον ἴσως μέλλον θὰ ἐλεγχθῶσιν ἀνακριθῇ.

Ἄλλωστε δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀποδεχθῶμεν ἀνεπιφυλάκτως μερικὰς τῆς νέας ταύτης ἐπιστήμης διαθεβαιώσεις. Ἡ ἀναγωγή πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν μύθων εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τάξιν φαινομένων, εἰς τὸν ἥλιον ἢ τὰς θυέλλας, δὲν θὰ μᾶς ἔκαμνε ν' ἀπομακρυνθῶμεν τῆς ἀληθείας, διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν, πάσῃ θυσίᾳ, ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν γεγονότων, συστηματικὴν ἀπλότητα καὶ ἐνότητα; Οὐδὲν καταδεικνύει ὅτι οἱ πρῶτοι παρατηρηταὶ ἐπλήγησαν ἀποκλειστικῶς ἀπὸ ταύτην ἢ ταύτην τῆς φύσεως θέαν· πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὁλόκληρος ἡ φύσις, μὲ τὴν ἀνεξάντλητον αὐτῆς ποικιλίαν, ἀντικατωπτρίσθη ἐν τῇ ποιήσει τῆς γλώσσης αὐτῶν. Εὐχαρίστως παραδεχόμεθα ὅτι οἱ ἡλιακοὶ μῦθοι καὶ οἱ μετεωρολογικοὶ τοιοῦτοι εἶναι· οἱ πολυπληθέστεροι· δὲν θὰ ἦτο ὅμως δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι εἶναι οἱ μόνοι. Καὶ διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς Ἑλλάδος μόνον, πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συσχετίσῃ τις, ἄνευ μεγίστων ὑποχωρήσεων τοὺς μύθους τῆς Δήμητρος, τῆς Περσεφόνης, τοῦ Διονύσου πρὸς τὰ φαινόμενα τοῦ φωτός καὶ τῆς καταιγίδος; Δὲν εἶναι φανερόν καὶ διὰ τὰ ἀμύητα ἀκόμη πνεύματα ὅτι οἱ μῦθοι οὗτοι ἐρμηνεύονται διὰ τῶν φαινομένων τῆς βλαστήσεως; Ἀρκεῖ ν' ἀναγνώσωμεν τὰς σπουδαιότητας ἐργασίας τοῦ Nannhardt περὶ τῶν θεοτήτων τῶν ἀγρῶν καὶ τῶν δασῶν², διὰ νὰ πεισθῶμεν ὅτι ὁ ἥλιος τοῦ Müller καὶ τὸ νέφος τοῦ Kuhn δὲν ἐξηγοῦσι τὰ πάντα.

Βεβαιοῦσιν ὅτι εἰς λίαν παρωχημένην ἐποχὴν ἡ γλῶσσα διήλθε φάσιν τινά, τὴν ὀνομαζομένην **μυθικὴν φάσιν**, καθ' ἣν οἱ μῦθοι ἐγεννῶντο σωρηδόν, ὡς ἐξ ἀνάγκης τινός, καί, συσσωρευόμενοι, ἀπετέλεσαν τὸν κοινὸν ἀπάσῶν τῶν παραδόσεων καὶ θρησκευτικῶν δεισδαιμονιῶν πλοῦτον τῶν Ἰνδιῶν, τῆς Περσίας, καὶ τῆς Εὐρώπης. Ἀλλὰ δὲν θὰ ἦτο δυνατόν ἡ μυθοπλαστικὴ αὕτη ἐποχὴ νὰ παραταθῇ καὶ μετὰ τὸν ἀποχωρισμὸν τῶν ἀριανῶν φυλῶν, καὶ δὲν θὰ ἡδύνατο ἐκάστη τῶν φυλῶν αὐτῶν, διατηροῦσα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μέγα μέρος τῆς παλαιᾶς κληρονομίας, νὰ προσθέσῃ πλοῦτῃ νέᾳ ἐκ τῆς ἰδίας ἀρτυμένη ταῦτα παρακαταθήκης; Ἐὰν ὑπάρχουσι μεταξὺ τῶν ἐλληνικῶν μύθων οἱ δυνάμενοι νὰ καθορισθῶσι χρονολογικῶς, πόσοι ἄλλοι ἐξ αὐτῶν δὲν ἐγεννήθησαν κατὰ τὴν ἀκαθόριστον καὶ σκοτεινὴν περιόδον, τὴν προηγηθεῖσαν τῶν ὀμηρικῶν χρόνων! Τίς δ' ἐξ ἄλλου δὲν παρατηρεῖ, ὅτι αἱ θρη-

¹ Max Müller, nouv. leçons, σελ. 142–143.

² Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme, Berlin, Bornträger, 1875.—Antike Wald-und Feldkulte, 1877.

σκείται τῆς ἀριανῆς φυλῆς, οὔσαι πάντοτε ἢ ἀντανάκλασις τῶν ἐκ τῆς φύσεως ἐντυπώσεων, παρέλαβον ἐν τούτοις ἐξ ἐκάστου ἐδάφους καὶ κλίματος διαφορετικὰ χαρακτηριστικά! Ἄγνωστοι εἰς τοὺς πρώτους ἀρίους θεοὶ ἀνεφάνησαν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τῆς Ἑλλάδος καὶ οἱ θεοὶ οὗτοι οὐδόλως ἦσαν οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ὑπὸ τῶν γερμανικῶν ὀμιχλῶν περιβαλλομένους. Οἱ Ἄριοι πρὸ τῆς διασκορπίσεως αὐτῶν δὲν εἶχον ἴδει τὴν θάλασσαν. Ὅθεν αἱ ἐλληνικαὶ τῆς θαλάσσης θεότητες, ἂν δὲν ἔχουσιν ἀπὸ ἄλλων παραλίῳ λαῶν τῆς Μεσογείου παραληφθῇ, δύνανται νὰ θεωρηθῶσι πρωτότυποι. Οὕτω ἡ ἐλληνικὴ μυθολογία παρουσιάζεται περικλείουσα πολὺ ὀλιγώτερα ἢ ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα πρωτότυπα στοιχεῖα καὶ εἴμεθα προδιατεθημένοι νὰ δώσωμεν πολὺ μεγαλύτεραν σημασίαν εἰς τὰς σχετικῶς προσφάτους δημιουργίας, τῆς θρησκευτικῆς τῶν ἐλλήνων φαντασίας παρ' ὅσῃν θέλει νὰ παραδεχθῇ ἡ συγκριτικὴ μυθολογία.

III

Αἱ παρατηρήσεις καὶ ἐπιφυλάξεις αὗται δὲν δύνανται νὰ ἐπισκιάσωσι τὰς σπουδαίας ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας παρέσχον εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων θρησκειῶν οἱ προαναφερθέντες σοφοί. Πιθανὸν ἐνίοτε οἱ πρῶτοι οὗτοι ἐξερευνηταὶ νὰ παρεπλανήθησαν ἐντὸς τοῦ νέου κόσμου, τὸν ὅποιον ἐξηρεύνουν· χάρις ὅμως εἰς αὐτούς, ὁ κόσμος οὗτος ἠνεώχθη ἐνώπιόν μας· καὶ ἔκτοτε γνωρίζομεν τὴν πρὸς αὐτὸν ὁδόν. Καὶ ἐὰν πολὺ ἀπέχομεν ἀπὸ τοῦ νὰ συμφωνήσωμεν ἐπὶ τῆς σημασίας ἐκάστης τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας, τοῦλάχιστον εἴμεθα σύμφωνοι ὅσον ἀφορᾷ τὸν γενικὸν χαρακτήρα τῆς μυθολογίας ταύτης καὶ τὴν κατεύθυνσιν, πρὸς ἣν δέον νὰ τείνωσι πᾶσαι αἱ προσπάθειαι τῆς μὲ ταύτην ἀσχολουμένης κριτικῆς. Τὴν προέλευσιν τῶν πλείστων ἐκ τῶν ἀρχαίων μύθων ὀφείλομεν νὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὰς ἀπλᾶς ἐντυπώσεις τὰς προκληθείσας εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ θεάματος τῆς φύσεως καὶ τῶν φαινομένων αὐτῆς. Ἡ μυθολογία τῆς Ἑλλάδος, καθὼς καὶ ἡ τῶν Ἰνδιῶν, δὲν εἶναι ποίησις ἐσκεμμένη, προμελετημένη, οἰκαιοθελῶς σκοτεινὴ· εἶναι ποίσις ἀφελῆς, αὐθόρμητος, τελείως διαυγής εἰς τὴν πηγὴν τῆς. Ἐὰν δὲν τὴν ἀντιλαμβάνωμεθα πλέον εὐθὺς ἀμέσως, τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι αὕτῃ ἀναφέρεται εἰς τρόπον τοῦ βλέπειν, τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τοῦ αἰσθάνεσθαι, ὅστις μᾶς εἶναι πλέον ξένος, ἐκ τοῦ ὅτι ἡ γλῶσσα ἢ λαμπρά, ἢ ἀπαστρέπτουσα ἐκ τῶν εἰκόνων, ἃς ἄλλοτε μετεχειρίσθη, ἔπαυσε νὰ εἶναι πλέον νοητὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀφηρημένης σκέψεως. Ἐν Ἑλλάδι ὅθεν, ὡς ἀλλαχοῦ τὸ θεῖον ἀπεκαλύφθη εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς φύσεως· καὶ ἡ ἀποκάλυψις αὕτη ἐγείρουσα ἐν αὐτῷ πληθος αἰσθημάτων ἐκπλήξεως, γοητείας, τρόμου, ἐγένετο ἡ αἰτία τῆς γενέσεως ὅλων αὐτῶν τῶν θαυμασίων ἀφηρημάτων, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ὁ μυθολογικὸς θησαυρός.

Πρέπει νὰ ἐρμηνεύσωμεν ἄλλως πῶς τὴν παραγωγὴν τῶν μύθων; Πρέπει νὰ ὑποστηρίξωμεν, μετὰ τοῦ Max Müller, ὅτι αἱ λέξεις, τὰ ἐπίθετα, διὰ τῶν ὁποίων οἱ πρόγονοι τῶν Ἑλλήνων εἶχον ἐρμηνεύσει τὰς πρώτας αὐτῶν ἐντυπώσεις πρὸ τοῦ θεάματος τῶν ὄντων, διετήρησαν ἐπὶ μακρὸν τὴν ποιητικὴν αὐτῶν ἀξίαν, καὶ μόνον βρα-

δύτερον ἀπέκτησαν ὑλικήν, οὕτως εἰπεῖν, ὑπόστασιν, προσωπικότητα θεῖαν, οὐδέποτε ὑπάρξασαν ἐν τῇ σκέψει τῶν πρώτων δημιουργησάντων αὐτάς; Ἡ θεωρία αὕτη, ἣτις προϋποθέτει πρωτόγονόν τινα ἀθεϊσμόν ἢ μονοθεϊσμόν, ὥστε νὰ δημιουργηθῇ ὁλος αὐτὸς ὁ θεῖος κόσμος, εἰς ἀκαθόριστόν τινα ἐποχὴν, ἐκ παρεξηγήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὕπερ ἔπεσε θῦμα τοῦ ἑαυτοῦ του, καὶ τῆς γλώσσης αὐτοῦ, εἶναι ὑπόθεσις, ἔχουσα ὑπὲρ αὐτῆς μόνον τὸ κύρος τοῦ συγγραφέως τῆς¹. Εὐρισκόμενοι ἐνταῦθα ἔξω τοῦ σταθεροῦ τῶν γεγονότων ἐδάφους, καὶ ὅμως ὑποχρεωμένοι ὄντες νὰ ὑποθέσωμεν κάτι, ἀπείρως ἀπλούστερον θεωροῦμεν ν' ἀποδώσωμεν εἰς τοὺς δημιουργοὺς τῶν θεῶν καὶ τῶν μύθων τὸ ἐνστικτῶδες ἐκεῖνο αἶσθημα, τὸ ὅποιον κάμνει τὸν ἀνθρωπον νὰ διαισθάνεται, ὅπισθεν τοῦ ὁρατοῦ τῶν φαινομένων κόσμου, ἕτερον τοιοῦτον κεκρυμμένον, τοῦ ὁποίου ἐκεῖνος ἐκδηλώνει τὴν ζωὴν καὶ τὴν δύναμιν. Ἡ δημιουργία λοιπὸν τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ἐπιθέτων τῶν θεῶν, φρονοῦμεν ὅτι πρέπει νὰ εἶναι σύγχρονος πρὸς τὴν πίστιν, τὴν ἀκαθόριστον βεβαίως ἀκόμη καὶ ἀπροσδιόριστον, ἀλλὰ τέλος πάντων πίστιν πρὸς ὄντα ὑπερφυσικά, εὐρισκόμενα παντοῦ, καὶ παντοῦ δρῶντα εἰς τοὺς κόλπους τοῦ κόσμου. Ὁ **δαιμονιακὸς** οὗτος τρόπος τοῦ ἀντιμετωπίζειν τὴν φύσιν ὑπῆρξεν ὁ τρόπος τῶν πρώτων Ἑλλήνων. Βλέποντες αὐτὴν πάντοτε δρῶσαν, ἀθάνατον πρὸ τοῦ θνητοῦ ἀνθρώπου, κυρίαρχον καὶ καταθλίβουσαν αὐτὸν διὰ τῶν ἀνιλεῶν αὐτῆς δυνάμεων, ὑπέθεσαν ὅτι πάντα αὐτῆς τὰ φαινόμενα δὲν ἦσαν εἰ μὴ πράξεις ὄντων καταπληκτικῶν, κατὰ πολὺ ἀνωτέρων ὡς πρὸς τὴν δύναμιν τῆς ἀθλίας αὐτῶν ἀνθρωπότητος. Τὰ ὄντα ταῦτα ὀνομάσθησαν **Θεοί**: λέξεις, εἰς ἣν οἱ φιλόσοφοι ἐσφαλμένως ἀνεκάλυψαν τὴν ἔννοιαν τῶν διεπόντων τὸν κόσμον νόμων. Ἡ σύλληψις τῆς ἐννοίας τοῦ νόμου ἦτο βεβαίως ξένη εἰς τὴν παρωχημένην αὐτὴν ἀρχαιότητα. Καὶ εὐρίσκεται εἰς ἀσυμφωνίαν πρὸς αὐτὸ τοῦτο τὸ πνεῦμα τοῦ μύθου. Ἐν τῷ μύθῳ, πράγματι, τὰ διάφορα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου φαινόμενα, ἐκλαμβάνονται ὡς ἀνάλογοι ἀτομικαὶ πράξεις, προσερχόμεναι ἐξ ἐλευθέρων ζώντων ὄντων, τὰ ὅποια, ἂν καὶ μεγαλείτερα καὶ ἰσχυρότερα τοῦ ἀνθρώπου, συμμερίζονται ἐν τούτοις τὰ αἰσθηματά του, τὰ πάθη του, πᾶσαν τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ζωὴν. Ἡ δημιουργία ὅθεν τοῦ μύθου συνεπάγεται βαθεῖαν συμπάθειαν μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ τῆς ψυχῆς τῆς φύσεως, τὰς ὁποίας ὑποθέτει διὰ στενῆς συγγενείας ἠνωμένας. Ὁ μῦθος συγγέει τὸ ἀναγκαῖον τῶν φυσικῶν φαινομένων μετὰ τῆς ἐκουσίας τοῦ ἀνθρώπου δράσεως καὶ θεωρεῖ τὰ σταθερὰ καὶ αἰώνια ταῦτα γεγονότα ὡς παράδοξα συμβάντα ἱστορίας τινὸς τοῦ παρελθόντος. Εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ἀσυνειδήτου αὐτοῦ κόσμου καὶ τῶν τυφλῶν αὐτοῦ δυνάμεων, εἰσάγει τὸ δρᾶμα καὶ τὸ δρᾶμα τοῦτο ἀφηγεῖται μὲ φαντασίαν καὶ εἰς γλῶσσαν μεταφορικὴν, τῆς ὁποίας σήμερον προσπαθοῦμεν νὰ ἀνεύρωμεν τὴν κλεῖδα.

Ἡ γλῶσσα αὕτη ὑπῆρξεν ἄρᾳ γε τὸ ἀποτελεσμα τῆς ἀνάγκης; Μαρτυρεῖ, ὅπως ἐνόμισεν ὁ Heyne, περὶ τῆς πτωχείας τῆς πρώτης τῶν Ἑλλήνων γλώσσης, ἣτις στερούμενη ἀφηρημένων ὄρων, δὲν ἠδύνατο εἰ μὴ δι' εἰκόνων νὰ ὁμιλῇ; Ἄν τῷ ὄντι ἡ ποίησις, γεννηθεῖσα προτοῦ ὁ πεζὸς λόγος καταστῇ δυνατός, εἶναι ἐν τούτοις πλουσιωτέρα αὐτοῦ, εἶμαι διατεθειμένος ν' ἀνακαλύψω μᾶλλον πλοῦτον ὑπὸ τὴν δῆθεν πτωχείαν αὐτὴν πλοῦτον ἐνίοτε ἐνοχλητικόν, ἅς τὸ ὁμολογήσωμεν, διὰ τὸν καταγινόμενον

(1) Βλ. τὰς γενομένας ἐπὶ τοῦ συστήματος τοῦ Max Müller παρατηρήσεις ὑπὸ τοῦ F. Baudry (De l'interprétation mythologique, εἰς τὴν Revue Germanique, T. XXXII, 1η Φεβρουαρίου 1865).

μενον σήμερον μετὰ τὴν καταγραφὴν καὶ τὸν καθορισμὸν τῆς ἀξίας αὐτοῦ, ἀλλ' ὅστις θ' ἀνταμείψῃ τὸν προσπαθοῦντα ν' ἀπαλλάξῃ αὐτὸν τῆς σκωρίας τοῦ χρόνου διὰ τὸ τοῦ ἀποδώσῃ τὴν παλαιὰν λαμπρότητα.

Ἐκ τῶν διαφόρων στοιχείων τῆς ποιητικῆς ταύτης γλώσσης τὸ πρῶτον, ὅπερ ὁ ἀσχολούμενος μετὰ τὴν μυθολογίαν ὀφείλει νὰ ἀναλύσῃ εἶναι τὰ **ὀνόματα** τῶν θεῶν. Καθὼς τὰ ὀνόματα τῶν ἀνθρώπων οὕτω καὶ τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν εἶχον ἅπαντα σημασίαν τινὰ ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἐὰν ἡ σημασία αὕτη μᾶς ἦτο ἐπακριδῶς γνωστή, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι, διὰ ταύτης, θὰ ἠδυνάμεθα εὐκόλως νὰ ἀνατρέξωμεν μέχρι τῶν αἰσθημάτων, ἅτινα ἐξέφραζον, καὶ νὰ προσδιορίσωμεν, μετὰ πιθανότητός τινος, τὸν ἀρχαιότερον τῶν θεῶν χαρακτήρα. Ἀλλὰ παρὰ τὰς προσφάτους τῆς ἐτυμολογικῆς ἐπιστήμης προόδους, αἱ λεπτομέρειαι τῆς ἱερᾶς ταύτης ὀνοματολογίας, πολὺ ἀπέχουσιν ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ἐξ ἴσου δι' ἡμᾶς σαφεῖς. Μερικὰ τῶν ὀνομάτων τούτων φέρουσιν, ἀναμφιβόλως, ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἔννοιάν των. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι τις βαθὺς ἐλληνιστής, διὰ ν' ἀντιληφθῇ ὅτι Ἡὼς εἶναι ἡ Αὐγή, ὅτι Θέμις ἐκφράζει τὴν ἰδέαν τῆς τάξεως ἢ τοῦ νόμου, Μνημοσύνη τὴν ἔννοιαν τῆς μνήμης. Ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα ἀρκεῖ ἐνίοτε μόνη νὰ ἐξηγήσῃ μερικοὺς μύθους. Οὐδεὶς ἄγνοεῖ τὸν μῦθον τοῦ ὠραίου Ἐνδυμίωνος, τὸν ὁποῖον ἀγαπᾷ ἡ θεὰ Σελήνη. **Ἐνδυμίων** (ὡς δηλοῖ τὸ ὄνομά του), εἶναι ὁ ἥλιος ὁ ἐξαφανιζόμενος εἰς τὸν ὀρίζοντα τῆς ξηρᾶς ἢ ὁ βυθιζόμενος εἰς τῆς θαλάσσης τὰ κύματα, καθ' ἣν ἀκριδῶς ὥραν ἡ σελήνην προβαίνει εἰς τὸν οὐρανόν. Πλήρες ὅθεν χάριτος ποιητικόν τι αἶσθημα εἶχεν ἐμπνεύσει τὸν μῦθον τοῦτον, τὸν παριστῶντα τὴν Σελήνην μεταβαίνουσαν ν' ἀσπασθῇ τὸν ἀγαπητὸν τῆς ἐξηπλωμένον ἐν τῇ σπηλαίῳ τοῦ Λάτμου, ἢ ἄλλως πως, τὴν Σελήνην θωπεύουσαν διὰ τῶν ἀκτίων τῆς, τὴν μυστηριώδη κλίνην τοῦ ὠραίου κοιμωμένου Ἥλιου. Ἐλάχιστοι ὅμως μῦθοι τοσοῦτον εὐκόλως ἐρμηνεύονται. Τῇ ἀληθείᾳ, τὰ ὀνόματα τῶν μεγαλειτέρων καὶ ἀρχαιοτέρων τῆς Ἑλλάδος θεοτήτων μᾶς παρουσιάζονται ὑπὸ μορφήν γενικῶς σκοτεινὴν, αἱ δὲ πλέον συντελεστικαὶ τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας μέθοδοι σπανίως ἀρκοῦσι, διὰ νὰ ἀνακαλύψωσι τὰς ρίζας των καὶ ἐξηγήσωσιν αὐτά. Καὶ τοῦτο, διότι τὰ ὀνόματα ταῦτα εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, τ' ἀπολιθωματικὰ λείψανα τῆς πλέον παρωχημένης περιόδου τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης. Ἐνῶ ἡ γλῶσσα αὕτη, κατὰ τὸν ροῦν τῆς ἀσταθοῦς αὐτῆς ζωῆς, ἀπέκτα νέα πλούτη, ἀποβάλλουσα ἐντούτοις μέρος τῶν παλαιῶν λέξεων καὶ πρῶτων αὐτῆς τύπων, μόνα τὰ μυθολογικὰ ὀνόματα, προφυλαττόμενα ἐκ τῆς καταστροφῆς ἢ ἀλλοιώσεως ὑπὸ τοῦ σεβασμοῦ, δι' οὗ περιεβάλλοντο, ἐξηκολούθησαν ὑφιστάμενα. Ἐνῶ δὲ τὰ πάντα εἶχον ἀλλοιωθῇ καὶ μεταμορφωθῇ περὶ αὐτά, οἱ ἐπιζῶντες οὗτοι μίᾳς ἄλλης ἐποχῆς δὲν ἦσαν πλέον καταληπτοί. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, οἱ στωϊκοὶ ἐξήντλησαν ὅλην αὐτῶν τὴν εὐφυΐαν, διὰ νὰ ἐρμηνεύσουν τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν, χωρὶς νὰ κατορθώσουν ἄλλο τι εἰ μὴ νὰ προκαλῶσι σήμερον τὰ μειδιάματά μας διὰ τῶν φαντασιωδῶν ἐτυμολογιῶν των. Ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη, καλύτερον ὀπλισμένη παρ' ὅσον ἠδύναντο νὰ εἶναι οἱ Ἕλληνες, ἐξορίζουσα τὴν φαντασίαν ἀπὸ τὸ βασιλεῖον τῆς ἐτυμολογίας καὶ ἀντικαθιστῶσα αὐτὴν διὰ τῆς αὐστηρότητος τῶν μεθόδων τῆς, δὲν κατάρθωσεν ἐν τούτοις νὰ μᾶς ἱκανοποιήσῃ διὰ τῆς ἀναλύσεως ὧν τῶν ὀνομάτων τῶν θεῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἐὰν δὲ ἀναλογισθῶμεν πόσον ὀλίγα τῶν ὀνομάτων τούτων δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσι διὰ τῆς γλώσσης τῶν Βεδῶν, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκπληττώμεθα ὅτι τοιαύτη τις μελέτη, ὅπου οἱ ὅροι τῆς συγκρίσεως σχεδὸν πάντοτε ἀπουσιάζουν, ὅπου συχνότερον ἀναγκαζόμεθα νὰ καταφεύγωμεν εἰς μόνην τὴν ἐλληνικὴν

γλώσσαν, εἶναι μελέτη ὀλίγον εἰσέτι πρόκεχωρημένη, πλήρης ἀδεαδιότητος καὶ κινδύνων ;

Ἡ ἑλληνικὴ εὐτυχῶς γλώσσα παρέχει ἡμῖν ἐν ἄλλο κριτήριον, κατὰ πολὺ ἀσφαλέστερον, διὰ τὴν ἑρμηνείαν τῆς μυθολογίας. Ἐὰν τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν συχνάκις ἀνθίστανται εἰς τὴν ἀνάλυσιν, τὰ ἐπίθετά των, ἐξ ἀντιθέτου, ἐξηγοῦνται σχεδὸν πάντοτε εὐχερῶς. Τὰ ἐπίθετα ταῦτα, διὰ τῶν ὁποίων ἡ φαντασία τῶν Ἑλλήνων ἠρέσκετο νὰ ἀναπτύσῃ τὸν χαρακτήρα καὶ ἀπαριθμῇ τὰς ιδιότητας ἐκάστης τῶν θεοτήτων αὐτῶν, ἀνήκουσιν ἀναμφιδόλως, ὥς ἐκ τῆς σαφηνείας αὐτῶν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, εἰς ἐποχὴν μεταγενεστέραν ἢ τὰ ὀνόματα αὐτὰ ταῦτα· δὲν δύνανται λοιπὸν νὰ ἔχωσι δι' ἡμᾶς τὴν αὐτὴν ἀξίαν. Ἀλλ' ἐὰν φροντίσωμεν ν' ἀναζητήσωμεν ταῦτα οὐχὶ εἰς τὰς ὀρφικὰς ᾠδὰς, ἀλλ' εἰς αὐτὰς τὰς πηγὰς τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως, θὰ μᾶς δώσωσι πολυτίμους πληροφορίας. Θὰ ἐμανθάνομεν παραδείγματος χάριν, ὅτι ὁ Ζεὺς, ἐν τῇ φυσικῇ αὐτοῦ ἐννοίᾳ, εἶναι ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ, τοῦ ὁποῦ ἡ ἐνέργεια ἐκδηλοῦται πρὸ παντὸς διὰ τῶν ἀτμοσφαιρικῶν φαινομένων· ἡ συλλογὴ τῶν ἐπιθέτων αὐτοῦ εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα θὰ ἤρκει ν' ἀποδείξῃ τοῦτο. Ὁ Ζεὺς εἶναι, τῷ ὄντι, «ἑμβριος», «νεφεληγερέτης», «ὕψιδρεμέτης», «αἰγίοχος», δηλαδὴ ὁ ἐξαπολύων τὴν καταιγίδα. Ἐκ τούτου, ὅταν βλέπωμεν τοῦ Διὸς τὸ πρόσωπον νὰ παρεμβαίνει καὶ νὰ παίξῃ ρόλον τινα ἐν ὀρισμένῳ μύθῳ, εἶναι δι' ἡμᾶς φανερόν ὅτι ὁ μῦθος οὗτος ἀφηγεῖτο, ἀρχικῶς, οὐράνιον τι φαινόμενον, ὅτι ἐξέφραζε μίαν ἐκ τῶν πολλῶν τοῦ οὐρανοῦ μετὰ τοῦ υπολοίπου τῆς φύσεως σχέσιν. Ἰνα ἀναφέρωμεν καὶ ἄλλο παράδειγμα, τὸ ὄνομα τοῦ Ἀπόλλωνος εἶναι λέξις, τῆς ὁποίας ἡ ἔτυμολογία εἶναι εἰσέτι ἀμφίβολος. Τὸ ἐπίθετον ὅμως **Φοῖβος**, ὅπερ χρησιμεύει ὡς συνήθης αὐτοῦ προσφώνησις ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν ἤδη χρόνων, εἶναι τελείως σαφές. Ὁ θεὸς Φοῖβος, εἶναι, κατὰ γράμμα, ὁ λάμπων θεός, ὁ θεὸς τοῦ φωτός. Συσχετίζοντες τὸ ἐπίθετον τοῦτο πρὸς ἄλλας τοῦ Ἀπόλλωνος ιδιότητας παρουσιαζούσας αὐτὸν ὡς θεὸν χρυσοκόμην, ξανθοδόστρυχον, ἀργυρότοξον, ἐκαστηδόν, ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Ἀπόλλων, εἰς παρφηχμένην τῆς θρησκείας αὐτοῦ ἐποχὴν, ὑπῆρξεν ὁ θεὸς τοῦ Ἡλίου. Ὅθεν τὰ μυθολογικὰ ἐπίθετα, συναθροιζόμενα, κατατασσόμενα, ἐπιμελῶς μελετώμενα, δύνανται συχνάκις νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς ὠφελιμότατα σχόλια εἰς πλεῖστα τῶν θεῶν ὀνόματα, ἅτινα, ἄνευ αὐτῶν, θὰ παρέμενον ἴσως διὰ παντὸς σκοτεινά.

Μέγας, ἀληθῶς, ἀριθμὸς τῶν ἐπιθέτων τούτων παρέχουσι μεγάλας δυσκολίας, κατὰ τὴν ἑρμηνείαν αὐτῶν. Εἶναι τὰ ἐκφράζοντα ὅχι πλέον εἰκόνας, τῶν ὁποίων τὴν δικαίωσιν δύνανται νὰ μᾶς δώσῃ ὁ φυσικὸς κόσμος, ποιητικῶς θεωρούμενος, ἀλλ' ἰδέας ἐκ τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως παραληφθείσας. Ἐὰν σκεφθῶμεν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐθεώρουν τοὺς ὀπισθεν τῶν ὁρατῶν φαινομένων ζῶντας καὶ δρῶντας θεούς, ὡς ὅμοια πρὸς αὐτοὺς ὄντα, θὰ κατανοήσωμεν μετὰ πόσης εὐκολίας τὸ πνευμά των ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ ζωηρότητι, ἡδύνατο νὰ διέλθῃ ἐκ τῆς φυσικῆς ἐνὸς θεοῦ ἐννοίας εἰς τὸν ἠθικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα, καὶ πῶς τὰ δύο ταῦτα πράγματα θὰ εὕρισκοντο συγκεχυμένα ἐν τῇ μυθολογικῇ διαλέκτῳ. Οὕτω ὁ Ποσειδῶν, ὁ θεὸς τῆς τρικυμίας, εἶναι δι' αὐτοὺς πρόσωπον ἄγριον, ἀπροσπέλαστον, εὐκόλως ἐξοργιζόμενον καὶ παραφερόμενον μέχρι μανίας· ἡ ἀπὸ τὰς δριμύτητος τοῦ χειμῶνος ἀπογυμνωθεῖσα γῆ, γίνεται ἐν τῇ παραδόσει, ἡ Δημήτηρ, ἡ τεθλιμμένη μήτηρ, ἡ κλαίουσα τὴν κόρην αὐτῆς Περσεφόνην, τὴν λαμπρὰν βλάστησιν, ἣτις ἦτο ἡ χαρὰ καὶ ὁ στολισμὸς τῆς. Ὁ μυθολόγος ὀφείλει συχνάκις λοιπὸν νὰνατρέχῃ ἐκ τῆς ἠθικῆς θεῶν τινῶν ἐπιθέτων ἐννοίας

εἰς τὰς φυσικὰς ἐντυπώσεις, ἐξ ὧν ταῦτα πηγάζουσι· ὀφείλει νὰ ἐπαναλάβῃ κατὰ φορὰν ἀντίστροφον, τὸ ταχὺ τῆς ἐλληνικῆς φαντασίας ταξείδιον· ὀφείλει νὰ κατανοήσῃ τὰς ἀπλὰς ἢ τολμηρὰς μεταφορὰς, ἃς αὕτη τὸ πάλαι ἐδημιούργησε· νὰ ἀνακαλύψῃ τὸν μηχανισμόν των, νὰ μαντεύσῃ τὰς ἰδιοτροπίας των. Δύσκολον ἐγχείρημα· διότι, ἐὰν ἐνίοτε ἀπαιτῆται διὰ τὴν τοιαύτην ἀποκατάστασιν ὅλη ἡ λεπτότης τοῦ ποιητικοῦ αἰσθήματος, ὅλη ἐν τούτοις τῆς κριτικῆς ἢ φρόνησις οὐδόλως ἐπαρκεῖ, ἵνα μὴ παραπλανηθῶμεν κατὰ τὴν ἔρευναν ταύτην, τῆς ὁποίας ὁ μεγαλείτερος κίνδυνος εἶναι ἡ ἀδυναμία μας νὰ ἀντιστῶμεν εἰς τὸν πειρασμόν τοῦ νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὰ πάντα.

Ἐὰν κατορθώσωμεν ν' ἀποκαλύψωμεν τὸν λόγον πάντων τῶν ἐπιθέτων θεότη-
τός τινος, ἔχομεν ἀναμφιδόλως προχωρήσει κατὰ ἓν βῆμα πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀρ-
χικοῦ αὐτῆς χαρακτήρος· δὲν θὰ ἔχῃ ἐν τοσοῦτῃ συντελεσθῇ εἰ μὴ τὸ εὐκολώτερον
τοῦ ἐγχειρήματος μέρος. Ὑπολείπεται, πράγματι, νὰ κατανοήσωμεν τὰς φράσεις, εἰς
τὰς ὁποίας τὰ ἐπίθετα ταῦτα ὑπείσρχονται ὡς στοιχεῖα, ἐν ἄλλοις λόγοις, νὰ ἐρμην-
εύσωμεν τὰς πράξεις, ἐξ ὧν ἀποτελοῦνται αἱ περὶ θεῶν ἱστορίαι των. Εἰς τὸ σημεῖον
τοῦτο ἡ πρώτη εἰς τὴν κριτικὴν ἐπιβαλλομένη ἐργασία εἶναι ἡ ταξινομήσις. Οἱ μῦ-
θοι δὲν ἀνήκουσιν ὅλοι εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, οὔτε ἔχουσιν ὅλοι τὴν αὐτὴν προέλευ-
σιν. Μεγάλῃν ὅθεν σημασίαν ἔχει ἡ διάκρισις αὐτῶν ἀπ' ἀλλήλων. Οἱ πλεόν πρόσ-
φατοι πάντων εἶναι ἀναντιρρήτως οἱ φιλοσοφικοὶ μῦθοι, ὡς ἐκεῖνοι, ὧν πλείστοι
ἀπαντῶνται παρὰ Πλάτωνα. Δημιουργηθέντες μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἐνσταλάξωσιν εἰς τὰ
πνεύματα, διὰ τῆς ἐπαγωγῆς ἀφηγήσεως, ἥτις ἔθελγε πάντοτε τὴν περιέργειαν τῶν
Ἑλλήνων, ὑψηλὴν τινα ἠθικὴν ἢ θρησκευτικὴν ἀλήθειαν, οἱ μῦθοι οὗτοι, λόγῳ αὐτῆς
τῆς προελεύσεώς των, οὐδὲν παρουσιάζουν διὰ τὴν ἐπιστήμην ἐνδιαφέρον. Ὑπάρχου-
σιν ἄλλοι, λίαν τούτων διάφοροι, προελθόντες ἐκ πραγματικοῦ τινος συμβάντος, τοῦ
ἐποίου ἡ χρονολογία εἶναι γνωστή. Ἀπὸ τοῦ Otfried Müller, πολλάκις ἀνέφερον
ὡς τοιούτων ἱστορικῶν μύθων παράδειγμα, τὸν εἰς τὴν Ἰδρυσιν τῆς Κυρήνης ἀναφε-
ρόμενον. Κατὰ τὴν 37 Ὀλυμπιάδα ἀποικίᾳ τις ἐλληνικῇ, ἀποτελουμένη κυρίως ἐκ Μι-
νυῶν ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας καταγομένων, ἀνεχώρησε, κατὰ τὴν ὑπόδειξιν χρησιμοῦ τοῦ
Πυθίου Ἀπόλλωνος, ἵνα μεταβῇ καὶ ἐγκατασταθῇ, εἰς Λιβύην. Ἐντὸς ὀλίγου τὸ γε-
γονὸς τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν μύθου τινός, κατὰ τὸν ὅποιον ἡ Κυρήνη,
ἡ νέα πόλις, παρίστατο ὡς νεαρὰ θεσσαλὴ παρθένος, τὴν ὁποίαν ἡρωτεύθη ὁ Ἀπόλ-
λων καὶ μετέφερεν, διὰ μέσου τῆς θαλάσσης, εἰς τὴν λιβυκὴν ἀκτὴν. Πλείστοι
ἔσσι τοῦ αὐτοῦ εἴδους μῦθοι, ὀφείλοντες τὴν γένεσιν αὐτῶν εἰς τὴν Ἰδρυσιν ἄλλων
ἀποικιῶν, ἔχουσι τὸ προτέρημα νὰ δεικνύωσιν εἰς ἡμᾶς τὴν μυθοπλαστικὴν ἱκανότητα
ἐν πλήρει ἀκόμῃ δράσει, ἐπὶ τοῦ ἐλληνικοῦ ἐδάφους, μέχρι τοῦ ἔκτου περίπου π. χ.
αἰῶνος. Οὗτοι μᾶς ἐπιτρέπουσι νὰ υποθέσωμεν ὅτι, κατ' ἀναλογίαν, μερικοὶ τοῦλάχισ-
τον τῶν περὶ θεῶν ἢ ἡρώων μῦθοι ἀνήκοντες εἰς ἀπώτερον παρελθόν, καὶ τῶν
ὁποίων δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν τὴν χρονολογίαν, δεόν νὰ θεωρηθῶσιν ὡς
ἀπλὰ παραδόσεις, ἰδιοτρόπως συγκεντρωθεῖσαι πέριξ ἱστορικῶν γεγονότων καὶ πραγ-
ματικῶν προσώπων, ἅτινα ζωηρὰν ἐξήσκησαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς φαντασίας τῶν συγ-
χρόνων αὐτῶν, ὡς συνέβη κατὰ τὸν μεσαίωνα διὰ τὸν Ρολάνδον καὶ τὸν Καρλομάγνον.

Ἐτέρᾳ κατηγορίᾳ εἶναι ἡ περιλαμβάνουσα τοὺς «θεογονικοὺς» λεγομένους μύ-
θους, διότι οὗτοι μετεδόθησαν εἰς ἡμᾶς ἀπὸ τοὺς πρώτους ποιητὰς τοὺς ἐπιχειρήσαν-
τας νὰ ἐρμηνεύσωσι τὴν καταγωγὴν τῶν ὄντων καὶ συγχρόνως νὰ ταξινομήσωσι τὰς
περὶ θεῶν παραδόσεις. Πάντες οὗτοι παρουσιάζουσι τὸν ἐξῆς χαρακτήρα· προδίδουσι

τὴν προσπάθειαν τῆς σκέψεως τοῦ ποιητοῦ καὶ ἀφίνουσι νὰ διαφαίνεται ἡ πρόθεσις αὐτοῦ, νὰ μεταδώσῃ εἰς τοὺς συμπολίτας του, ὑπὸ τὴν ἀγαπητὴν εἰς αὐτοὺς μυθολογικὴν μορφήν, εἴτε κοσμογονικὰς θεωρίας, εἴτε ὑψηλοτέραν τῆς κοινῆς περὶ τοῦ θεοῦ ἀντίληψιν. Ὁ μῦθος τῆς ἐναντίον τῶν θεῶν μάχης τῶν Τιτάνων, παραδείγματος χάριν, εἶναι ἡ ἡχὺ μάχης πινὸς συχνάκις ἐν ταῖς Βέδαις περιγραφομένης: τῆς μάχης τοῦ Ἴνδρα, τοῦ θεοῦ τοῦ λαμπροῦ οὐρανοῦ ἐναντίον τῶν δαιμόνων τοῦ ἐρέβους. Παραλαμβάνων τὴν παράδοσιν ταύτην ὁ ἡσιοδικὸς ποιητὴς τὴν μεταχειρίζεται κατὰ τοιοῦτον τρόπον, καὶ τοιαύτην δίδει εἰς αὐτὴν ἐν τῷ ἔργῳ του θέσιν, ὥστε ἡ νίκη τοῦ Διὸς καθίσταται δι' ἡμᾶς ὁ θρίαμβος τοῦ θεοῦ τῆς κοσμικῆς τάξεως καὶ ἁρμονίας κατὰ τῶν ἀσυντάκτων καὶ ταραχωδῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἀρχικῶς ἐνέμοντο τὸν κόσμον. Φανερόν δὲ εἶναι ὅτι τοποθετῶν τὴν γένεσιν τοῦ Ἑρως ἐν ἀρχῇ τῶν ὄντων, συγχρόνως μετὰ τῆς γενέσεως τῆς Γῆς, θέλει νὰ καταδείξῃ ὅτι ὁ ἔρως ὑπῆρξε μία τῶν στοιχειωδεστέρων τῆς ζωῆς ἀρχῶν καὶ παραμένει ὁ ἀπαραίτητος τῆς διακωινώσεως αὐτῆς ὅρος. Αἱ θεότητες, τὰς ὁποίας ἐνίοτε παρεμβάλλει, οὐδέποτε κατέσχον θέσιν τινα ἐν τῇ θρησκείᾳ τῶν Ἑλλήνων, εἶναι δὲ καθαρῶς ἀφηρημέναι ἔννοιαι ἀπὸ σκοποῦ ὑπ' αὐτοῦ προσωποιοθεῖσαι. Ὁ Ζεὺς, μᾶς λέγει ὁ ποιητὴς, μετὰ τὴν κατὰ τῶν Τιτάνων νίκην αὐτοῦ, ἐνοῦται εἰς πρῶτον ὑμέναιον μὲ τὴν Μῆτιν

..... τοτ' ἔπειτα δόλῳ φρένας ἐξαπατήσας
αἰμυλίοισι λόγοισιν ἐτὴν ἐσκάτθετο νηδύν.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ Μῆτις ἐλληνιστὶ σημαίνει Σοφία, ὁ μῦθος οὗτος εἶναι τελείως σαφής. Θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ὑπερτάτη σοφία εὐρίσκεται, οὕτως εἰπεῖν, ἐγκλεισμένη ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Διός, καὶ ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον μέρος τῆς θείας οὐσίας αὐτοῦ. Οἱ θεογονικοὶ ἔθεν μῦθοι ἐπιδέχονται συνήθως ὑψηλὴν καὶ εὐγενῆ τινα ἐρμηνείαν· εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ἐργασίας τῆς φιλοσοφικῆς νοήσεως, ἐπιχειροῦσης τὴν ἐπίλυσιν τοῦ τῆς ὑπάρξεως τοῦ κόσμου προβλήματος ἢ προσπαθοῦσης νὰ δώσῃ ἔννοιάν τινα εἰς τὰ περὶ θρησκείας πνευματικὰ δημιουργήματα τοῦ πλῆθους. Πρέπει ὅμως νὰ προσέχωμεν νὰ διακρίνωμεν αὐτοὺς, ὅπου τοὺς συναντῶμεν, καὶ νὰ μὴ τοὺς συγχέωμεν μετὰ τῶν ἀρχαιοτέρων, κατὰ πολὺ πολυπληθεστέρων καὶ πλουσιωτέρων μύθων, οἱ ὁποῖοι ἐπήγασαν ἀποκλειστικῶς ἐκ τῆς φαντασίας τοῦ λαοῦ.

Οἱ τελευταῖοι οὗτοι, αὐθορμήτως καὶ οὐχὶ κατόπιν σκέψεως δημιουργηθέντες οὐδεμίαν ὑψηλὴν περικλείουσιν ἀλήθειαν. Ματαίως θ' ἀνεσκάπτομεν αὐτοὺς ἵνα βαθυτέραν τινα ἔννοιαν ἀνακαλύψωμεν. Πραγματικῶς δὲν ἐκφράζουσιν εἰ μὴ τὰς ζωηράς τοῦ ἀνθρώπου ἐντυπώσεις ἐνώπιον θείας τῇ ὄντι φύσεως καὶ εἶναι ἀπλουστάτα ἢ πρώτη καὶ ἀφελὴς τῶν Ἑλλήνων ποίησις, εἰς ἐποχὴν εἰσέτι ξένην πρὸς τὴν ἀφηρημένην ἔννοιαν. Ἄς ἀντιμετωπίσωμεν λοιπὸν αὐτοὺς καθ' ὃν τρόπον ἀντιμετωπιζόμεν ποίησιν οὐδένα ἡθικὸν ἢ διδακτικὸν σκοπὸν ἔχουσαν, ποίησιν τῆς ὁποίας ὁ μῦθος εἶναι ὁ μόνος σκοπός, τῆς ὁποίας αἱ εἰκόνες ἀποτελοῦσι τὴν μόνην αὐτῆς ζωήν. Ἄλλ' αἱ εἰκόνες αὗται, τὰς ὁποίας ἡμεῖς ἀσχολούμεθα νὰ κατανοήσωμεν, ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν ἀκέραιαι καὶ ἀμετάβλητοι; Καὶ ἡ πηγὴ αὕτη, ἥτις ἄλλοτε ἀνέδλυσεν ἐκ τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, ἐκτεινομένη μακρὰν καὶ μεταβαλλομένη εἰς ποταμόν, δὲν παρέλαβε κατὰ τὸν ροὴν αὐτῆς στοιχεῖα ξένα, θολώσαντα τὴν πρώτην αὐτῆς καθαρότητα; τοῦτο εἶναι ἐν τῶν προβλημάτων ἅτινα ὀφείλει νὰ προβάλλῃ εἰς ἑαυτὸν ὁ μὲ τὴν μυθολογίαν ἀσχο-

λούμενος. Διὰ τὴν ἀνάγκην, ἡ πρώτη αὐτοῦ φροντίς εἶνε, νὰ ὑποβάλλῃ εἰς αὐστηράν κριτικὴν τὰ καίμενα, τὰ μεταδόσαντα εἰς ἡμᾶς ἐκάστην τῶν περὶ θεῶν ἱστορίαν. Τοῦ μύθου δὲ οὐδέποτε ὄντος συμβόλου πίστεως ἐν Ἑλλάδι, εὐκόλως ἐννοοῦμεν πῶς ἡ μορφή αὐτοῦ κατῴρθωσε τοσοῦτον νὰ μεταβληθῇ, ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν οὗτος ἐγεννήθη ἐν τῇ φαντασίᾳ γεωργοῦ ἢ ποιμένος τινός, μέχρι τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ὁ Πίνδαρος μετεχειρίζετο αὐτὸν διὰ τὴν διδασκίαν τοῦ βασιλεῖς. Ἀπὸ τοῦ ἔκτου κυρίως αἰῶνος οἱ ποιηταὶ μετεχειρίζοντο ἐλευθερίως τὰς ἐκ παραδόσεως πεποιθήσεις. Προσπαροῦντες ἐπὶ λεπτομερειῶν τινων, αἱ ὁποῖαι φαίνονται εἰς αὐτοὺς ἀντίθετοι πρὸς τὴν ἡθικὴν ἢ ἀσυμβίβαστον πρὸς τὰς περὶ τοῦ θεοῦ ἰδέας αὐτῶν, οἱ λυρικοί, τὰς παραλείπουν ἢ τὰς μεταμορφώνουν. Οἱ τραγικοὶ ποιηταὶ τὰς ὑποβάλλουν εἰς ἄλλους εἰδούς ἀκρωτηριασμούς, εἴτε διὰ τὴν καταστήσῃσι μᾶλλον δραματικὰς τὰς παραδόσεις, ἃς ἐκμεταλλεύονται, εἴτε διὰ τὴν κολακεύσῃσι τὴν ὑπερηφάνειαν καὶ τὸν πατριωτισμὸν τοῦ κοινοῦ αὐτῶν. Τέλος οἱ ἱστορικοί, προσπαθοῦντες νὰ καταστήσῃσι κατὰδὲλα τὰ κατὰ τὴν γνώμην αὐτῶν ἐν τῷ μύθῳ περιεχόμενα πραγματικὰ γεγονότα, ἀποβάλλουσι πᾶν τὸ ἐν αὐτοῖς ὑπερφυσικόν. Ὅθεν ἡ μυθολογικὴ ἐπιστήμη δὲν ὀφείλει νὰ ἀποταθῇ πρὸς τοὺς συγγραφεῖς τῆς πλέον λαμπρᾶς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ περιόδου, ἵνα προσπορισθῇ τὰς ἀσφαλεστέρας αὐτῆς πληροφορίας. Ἐὰν θελήσωμεν νὰ ἀνεύρωμεν τὴν εἰλικρινεστέραν ἐνὸς μύθου ἑκφρασιν ὀφείλομεν νὰ ἀνατρέξωμεν πολὺ μακρύτερον ἢ πολὺ χαμηλότερον νὰ κατέλθωμεν. Οἱ ὁμηρικοὶ ποιηταὶ, οἵτινες, ἂν καὶ φαίνονται μειδιῶντες ἐνίστημι πρὸ τῶν παραδόσεων, ἃς συναντῶσι, μεταδίδουσιν ἐν τούτοις αὐτὰς χωρὶς οὐδεμίαν ἐπὶ τῆς πραγματικότητός των νὰ ἐκφράσωσιν ἀμφιβολίαν, παρέχουσιν οὕτω εἰς ἡμᾶς τὰς μεγαλειτέρας ἐγγυήσεις περὶ τῆς ἀκριθείας τῶν περὶ θεῶν μύθων. Μετ' αὐτοὺς ἔρχεται ὁ Ἡσίοδος, μὲ τὰ περὶ τὸ ὄνομά του συγκεντρωθέντα διαφόρων ἐποχῶν καὶ προελεύσεων ἔργα· κατόπιν οἱ κυκλικοὶ ποιηταὶ, καί, τέλος οἱ ὑμνογράφοι, οἵτινες ἀπλῶς ἀναπτύσσουσι τὴν παλαιὰν ἱερατικὴν ποίησιν τῶν κυριωτέρων ἱερῶν, ὧν τὰς παραδόσεις εἰσέτι σέβονται. Ὅφειλομεν προσέτι νὰ συμβουλευθῶμεν τὸν εἰς ἄλλο ἄκρον τῆς ἀνεξαρτήτου ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος εὐρισκόμενον μυθογράφον Ἀπολλοδώρον· διότι ἐν τῇ ἐσχάτῃ αὐτοῦ ἀκριβολογίᾳ καὶ ἐν τῇ ἀποκρουστικῇ ἔστιν ὅτε ξηρότητι τοῦ καταλόγου του, διεφύλαξε πλείστας πολυτίμους πληροφορίας εἰλημμένας ἐξ ἀρχαιοτάτων πηγῶν, ἀπολεσθεισῶν ἔκτοτε δι' ἡμᾶς. Πρὸ παντὸς δέ, ὀφείλομεν νὰ τείνωμεν τὸ οὖς πρὸς τὰς τοπικὰς παραδόσεις, ὡς ἐφέροντο εἰσέτι αὐταὶ εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, κατὰ τὰς τελευταίας ὥρας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅτε ὁ Παυσανίας, περιηγητὴς πλήρης περιεργείας ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα περιφερόμενος, συνέλεγεν αὐτὰς πανταχόθεν, κατὰ τὴν διόδον του, ἵνα τὰς μεταγράψῃ εὐλαβῶς ἐν τῷ ἔργῳ του. Πλείστοι μῦθοι, πλείστα παραδόσεις, ὑπὸ τῆς ὑψηλῆς περιφρονηθεῖσαι ποιήσεως, εἶχον οὕτω ἀφανῶς μεταδοθῇ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν πιστῶς διαϊωνιζόμεναι διὰ τῆς προφορικῆς παραδόσεως ἀνὰ τὴν ὑπαίθρον τῆς Ἑλλάδος χώραν, ἔπου δυνάμεθα καὶ σήμερον ἀκόμη νὰ ἀνεύρωμεν ἴχνη αὐτῶν.¹

¹ Ἐπὶ τῆς σχέσεως μεταξὺ παλαιῶν καὶ νέων πεποιθήσεων βλέπε κυρίως Bernhardt Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen und das hellenische Altertum (Λεῖψα 1871, Teubner) καὶ τὸ νεώτερον αὐτοῦ σύγγραμμα: Griechische Märcchen, Sagen und Volkslieder (1877). Ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων γενομένων ἐργασιῶν ἀναφέρομεν τὴν μελέτην τοῦ κυρίου Λουκᾶ, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις τῶν ἐν τῷ βίῳ τῶν νεωτέρων Κυπρίων μνημείων τῶν ἀρχαίων, Ἀθήναι, 1874. Ἀνάλυσις τοῦ ἔργου τούτου ἐγένετο ἐν τῷ Annuaire des études Grec-

Τὰ γραπτὰ μνημεῖα θὰ συμπληρωθῶσι καταλλήλотаτα ἀπὸ τὰ χαραγμένα ἐπὶ τοῦ χαλκοῦ, τοῦ μαρμάρου καὶ τοῦ λίθου. Εἰς τὰ ἐπιγραφικὰ μνημεῖα ὀφείλομεν τὴν γνῶσιν μερικῶν νέων ἐπιθέτων χαρακτηριστικῶν τῶν θεῶν¹ καὶ πλήθους λεπτομερειῶν ἐπὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς λατρείας: γνῶσιν τοσοῦτον μᾶλλον πολῦτιμον καθόσον σπανίως ἀγνοοῦμεν τὴν προέλευσιν τῶν ἐπιγραφῶν, καὶ δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν περίπου τὴν χρονολογίαν αὐτῶν. Τέλος, διατὶ νὰ μὴ ἐρωτήσωμεν, ἀναφορικῶς πρὸς ἐκάστην θεότητα καὶ ἐκάστην παράδοσιν, τὰς παντοειδεῖς γραφικὰς παραστάσεις, ἀνάγλυφα, ἀγγειογραφίας, νομίσματα, δακτυλιολίθους, οἱ ὅποιοι μᾶς διετήρησαν τὴν ἀναπαράστασιν αὐτῶν; Τοιαύτη τις μελέτη, ἀποκλειστικῶς γενομένη, ἡδύνατο βεβαίως νὰ καταστῇ κινδυνώδης, ἄγρουσα ἡμᾶς πρὸς τὸν συμβολισμόν ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν μύθων. Ἄλλ' ἐὰν ἐρωτήσωμεν τὰ μνημεῖα ταῦτα ἀπλῶς καὶ μόνον ἵνα μάθωμεν πῶς οἱ Ἕλληνες ἀντελαμβάνοντο καὶ εἰκονίζον τὰ θεῖα πρόσωπα εἰς τοιαύτην ἢ τοιαύτην τῆς ἱστορίας αὐτῶν περίοδον, ἢ χρησιμότης τῆς μελέτης ταύτης εἶναι τοσοῦτον καταφανές, ὥστε ἡ ἀπόδειξις τούτου περιττεύει.

Ὅτε τῇ βοήθειᾳ τῶν διαφόρων τούτων πληροφοριῶν, καθορίσωμεν τὴν πλέον ἀρχαίαν καὶ πλέον λαϊκὴν μορφήν μύθου τινός, πλεῖστα ἄλλα ζητήματα παρῶσιάζονται. Προτοῦ ἀναζητήσωμεν ἂν ὁ μῦθος οὗτος δύναται νὰ ἐξηγηθῇ διὰ τῶν Βεδῶν, ἢ τῇ βοήθειᾳ ἀναλόγων μύθων, παρ' αὐτοῖς τοῖς Ἕλλησι, ἢ παρ' ἄλλοις Ἰνδοευρωπαϊκοῖς λαοῖς, ἀπαντώντων, ὀφείλομεν νὰ ἐξιχνιάσωμεν, ἐὰν οὗτος ἀνεπτύχθη ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους, ἢ εἰσῆχθη ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ὑπάρχουσιν Ἀσιατικαὶ τινες θρησκείαι, τοσοῦτον βραδέως μετενεχθεῖσαι, ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν περίπου τὴν χρονολογίαν. Ἡ φρυγικὴ λατρεία τῆς Μεγάλης Μητρός, παραδείγματος χάριν, καὶ ἡ συριακὴ τοιαύτη τοῦ Ἀδώνιδος, εἰσεχώρησαν βραδύτατα εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ παρέμειναν ἐπὶ μακρὸν ἐν αὐτῇ εἰς κατάστασιν μυστηριωδῶν λατρειῶν, ἐγκεκλεισμέναι εἰς τὸ σκότος ἱερατικῶν τινῶν ὁμίλων. Οἱ ἀναφερόμενοι πρὸς τὰς θεότητας ταύτας μῦθοι διασκευασθέντες ἴσως ἐν τισι λεπτομερείαις ὑπὸ τῶν νέων λατρευτῶν, δὲν παρουσιάζουσι μέγα ἐνδιαφέρον ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, ὅπου πραγματικῶς δὲν ἔλαβον θέσιν. Αἱ μετὰ τῆς Ἀσίας ὅμως σχέσεις αὗται, περὶ τῶν ὁποίων ἀποδείξεις ἔχομεν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, δὲν θὰ ἡδύναντο νὰ ἔχωσιν ἀρχίσει εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν, καὶ ἡ ἐπαφὴ τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν τῶν δύο λαῶν δὲν θὰ ἦσαν πληρέστεραι, εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν οἱ μῦθοι, μὴ ὄντες ὑπὸ τῆς ποιήσεως καθωρισμένοι καὶ μόνον διὰ τῆς προφορικῆς μεταδιδόμενοι παραδόσεως, ἦσαν ἀκόμη ἄνευ ὀρισμένης μορφῆς; Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία εἶναι ἀπολύτως πρωτότυπος, ἐν ὅλαις ταῖς λεπτομερείαις αὐτῆς ἢ ὅτι δὲν προέρχεται εἰ μὴ ἐκ τῶν κοινῶν εἰς πᾶσαν τὴν Ἀριανὴν φυλὴν πηγῶν, θὰ κατεδείκνυνεν ὅτι δὲν λαμβάνομεν ὑπ' ὄψιν τὴν γεωγραφικὴν θέσιν τῆς χώρας ταύτης, τῆς ὁποίας αἱ ἀπειράριθμοι νῆσοι ἦσαν διὰ τοὺς πρώτους αὐτῆς ναυτικοὺς τοσοῦτοι διάμεσοι σταθμοί, εὐκόλως φέροντες αὐτοὺς πρὸς τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀσίας, καὶ παρακινουῦντες αὐτοὺς νὰ διατηρήσωσι μετὰ τῆς χώ-

ques τῇ 1875). καὶ πρὸ παντός τὰς ἐργασίας τοῦ Ν. Πολίτου, *Νεοελληνικὴ Μυθολογία* (Ἀθῆναι 1871-74). Δημῶδεις μετεωρολογικοὶ μῦθοι (1880). Ὁ ἥλιος κατὰ τὰς δημῶδεις παραδόσεις (1882) κτλ. *Revue critique*, τῆς 12 Φεβρουαρίου 1883.

¹ Βλέπε τὴν ὑπὸ τοῦ Foucart γενομένην ἀνακοίνωσιν ἐν τῇ Académie des Inscriptions, κατὰ τὴν συνεδρίασιν τῆς 21 Ἀπριλίου 1876.

ρας ταύτης ἀνάκον ἀνταλλαγὴν μεταναστεύσεων, ἐμπορίου, καὶ ἰδεῶν. Δὲν βλέπομεν ἄλλωστε ὅτι αἱ φυλαὶ τῶν Λελέγων καὶ τῶν Καρῶν ἐξηπλώθησαν ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μέχρι τῶν ἀκτῶν τῆς Ἑλλάδος, ὅπου καὶ ἀφῆκαν μερικὰς τῶν παραδόσεων των; Οἱ λαοὶ ὅμως οὗτοι εὐρίσκοντο ἀναγκαίως εἰς σχέσεις μετὰ τῶν ἀρχαιοτέρων πεπολιτισμένων τῆς Ἀσίας Κρατῶν, κυρίως μετὰ τῶν Φοινίκων, τῶν ὁποίων ἡ ναυτικὴ καὶ ἐμπορικὴ εὐημερία εἶναι κατὰ πολὺ παλαιότερα τῆς τῶν Ἑλλήνων. Αὐτοὶ οἱ Φοίνικες δὲν ἐγκατέστησαν πολυαριθμοὺς ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν ἀκτῶν ἀποικίας, ὅπου μετέφερον καὶ ἐγκατέλειπον μερικοὺς ἀπὸ τοὺς θεοὺς των¹; Δὲν εἶναι λοιπὸν δυνατόν ἢ ἑλληνικὴ μυθολογία νὰ μὴ παρέλαβε, εἰς ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν, στοιχεῖα τινὰ ἐκ τῆς ἀνατολῆς, ἀτινα διακρίνομεν ἀκόμη εἰς μερικοὺς ἐκ τῶν μύθων αὐτῆς, καὶ ἰδίως εἰς τὰς περὶ Ἡρακλέους καὶ Ἀφροδίτης παραδόσεις. Ὁ Curtius φθάνει μέχρι τοῦ νὰ ὑποστηρίξῃ² ὅτι αἱ κυριώτεραι θεαὶ τοῦ Ὀλύμπου προέρχονται πᾶσαι ἐξ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ Ἀσιατικοῦ τύπου, χαλδαϊκῆς προελεύσεως: ἐκ τοῦ τύπου τῆς θεᾶς-φύσεως, γονίμου μητρὸς καὶ τροφῇ τῶν ὄντων, τῆς καλουμένης ἐν Χαλδαίᾳ Ἀννάτ, ἐν Βαβυλωνίᾳ Μπέλιτ, ἢ Μήλιττα, ἐν Ἀσσυρίᾳ Ἰστάρ, καὶ ἣτις ἐν Ἑλλάδι, ἔλαβε τὰ ὀνόματα, Ἀφροδίτη καὶ Ἥρα, Ἀθηνᾶ καὶ Ἀρτεμις, Δημήτηρ καὶ Κόρη. Πόσα ἄλλωσε ἐκ τῶν ξένων αὐτῶν στοιχείων, ἀπολεσθέντα καὶ ἀναμιχθέντα μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἐντὸς τοῦ ἀπεράντου ρεύματος τοῦ ἑλληνισμοῦ κατέστησαν σήμερον δυσαναγνώριστα! Συνέβη εἰς τὴν μυθολογίαν ὅτι συνέβη καὶ εἰς τὴν τέχνην, ἣτις δανεισθεῖσα ἀπὸ τῆς Ἀσσυρίας, διὰ μέσου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, μερικὰς τῶν ἀρχεγόνων αὐτῆς μεθόδους, κατῴρθωσε τοσοῦτον προσφυῶς νὰ τὰς τροποποιήσῃ καὶ τοσοῦτον θαυμασιῶς νὰ ἐπωφελήσῃ, ὥστε αὗται φαίνονται ὡς νὰ ἀνήκον εἰς αὐτὴν ἀνέκαθεν.

Πρέπει ἐπίσης νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας κατὰ τὴν μελέτην τῶν ἑλληνικῶν μύθων, σπουδαίαν τινὰ διάκρισιν: τὴν διάκρισιν τῆς φυλῆς, εἰς ἣν οἱ μῦθοι οὗτοι ἀνήκουσι, καὶ τῆς τοποθεσίας, ὅπου ἐκάστη τούτων ἔσχε τὴν τοπικὴν αὐτῆς ἀνάπτυξιν. Ἐκ τῆς πρώτης τῶν ἀπόψεων τούτων ἐξετάζων τὸ ζήτημα ὁ Dietrich Müller, συνέγραψε τὸ εὐφύεστατον ἀλλὰ δυστυχῶς ἀτελὲς αὐτοῦ σύγγραμμα, τὸ φέρον τὸν τίτλον: **Μυθολογία τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν**.³ Ἐάν, τῷ ὄντι, αἱ ἀρχαιότεραι παραδόσεις τῆς Ἑλλάδος παρουσιάζωσι τὴν θρησκείαν τοῦ Διὸς ἀπανταχοῦ ἀνεγνωρισμένην, ὑπὸ πασῶν τῶν φυλῶν τῆς χώρας ταύτης, διὰ τὰς ὁποίας οὗτος ὑπῆρξε πάντοτε ὁ πανελλήνιος θεός, ἡ λατρεία τῶν πλείστων ἐκ τῶν ἄλλων θεοτήτων ἐμφανίζεται ἀπεναντίας, ὡς ἀναπτυχθεῖσα κατ' ἀρχὰς μεμονωμένως, εἰς τοὺς κόλπους ἐκάστης φυ-

¹ Αἱ παραστάσεις τῶν φοινικικῆς προελεύσεως μεταλλικῶν ἀγγείων, δυνατόν νὰ ὑπέβαλον εἰς τὴν φαντασίαν τῶν Ἑλλήνων, ἣτις προσεπάθει νὰ τὰς ἐξηγήσῃ, ἀριθμὸν τινα μύθων. Ὁ Clermont-Ganneau διετύπωσε τὴν ἰδέαν ταύτην ἐν τῷ πλήρει πρωτοτύπῳ ἀπόφωον καὶ τολμηρῶν ὑποθέσεων συγγράμματι αὐτοῦ: *l'imagerie phénicienne et la mythologie iconologique chez les Grecs* (Paris, Leroux, 1880). *Revue critique*, Nouv. sér. T. X, 1880, σελ. 82 καὶ ἐφ.

² Βλέπε τὴν μελέτην αὐτοῦ: Ἐπιστῆμη τῶν ἑλληνικῶν θεοτήτων, ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως, ἐν τῷ συγγράμματι, *Altertum und Gegenwart* τ. II (Βερολῖνον 1882). *Revue critique*, Nouv. sér., τ. XIV, σελ. 505.

³ *Mythol. der griech. Stämme*, 2 τόμοι Göttingen, 1857–1868. Ὁ Gerhard, εἰς τὸν δευτερον τόμον τῆς **Ἑλληνικῆς μυθολογίας του**, καταδεικνύει δι' αὐτῆς τῆς διαιρέσεως τῶν κεφαλαίων, τὴν σημασίαν τῆς διακρίσεως ταύτης τῶν φυλῶν, ἀπὸ μυθικῆς ἀπόψεως. Βλέπε ἐπίσης τοῦ αὐτοῦ συγγραφῆς, *Ueber Griechenlands Volkstämme und Stammgottheiten*, Βερολῖνον, 1854.

λῆς, καὶ μὴ ἐξεληθῆσα τῆς κοιτίδος αὐτῆς, ἵνα διαδοθῇ καὶ ἐξαπλωθῇ ἀπανταχοῦ, εἰ μὴ κατόπιν ἀλλεπαλλήλων μεταναστεύσεων, ἐξ ὧν θρίθει ἡ πρώτη περίοδος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Οὕτω δ' Ἀπόλλων ὑπῆρξε, κατ' ἀρχάς, μία τῶν κυριωτέρων θεοτήτων τῆς δωρικῆς φυλῆς· ὁ Ποσειδῶν, λατρευόμενος ἀρχικῶς ὡς θεὸς τῆς θαλάσσης παρὰ τῶν κατοικούντων τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους Ἰώνων, ἀργότερον μόνον εἰσέδυσεν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας, ὅπου ἐγένετο θεὸς τῶν ποταμῶν καὶ τῶν λιμνῶν. Ὁ ἀρχικὸς οὗτος καταμερισμὸς τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων ἔσχε τὸ ἐξῆς ἀποτέλεσμα, ὅτι θεότητες, ἀναλόγου φύσεως, ἐλατρεύθησαν ταυτοχρόνως, ἀλλ' ὑπὸ διάφορα ὀνόματα καὶ μὲ ποικίλας παραδόσεις, ὑπὸ ἐκάστης τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν. Οἱ ἀναφερόμενοι, ὡς ἐκ τούτου, εἰς τὰς θεότητας ταύτας μῦθοι θὰ παρουσιάζωσιν ἀναγκαιῶς ὁμοιότητά τινα, τὴν ὁποίαν ὀφείλει νὰ συλλάβῃ ὁ μὲ τὴν μυθολογίαν ἀσχολούμενος. Ἐὰν παραδείγματος χάριν συναντῶμεν πλεῖστα ἐπεισόδια ταυτόσημα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ θηβαίου Ἡρακλέους, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀθηναίου Θησέως, καὶ τοῦ ἀργείου Περσέως, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οἱ ἥρωες οὗτοι, παρὰ τὰς φαινομενικὰς διαφορὰς, αἵτινες διακρίνουσιν αὐτοὺς, ἀνήκουσιν εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν. Αἱ μεταξὺ τῶν ἰδίων εἰς ἐκάστην φυλὴν μύθων ἀναλογίαι αὗται πηγάζουσιν ἐκ τῶν κοινῶν παραδόσεων, τὰς ὁποίας ὅλαι ἀνεξαίρετως αἱ φυλαὶ ἐκληρονόμησαν ἀπὸ τῶν παλαιωτάτων αὐτῶν προγόνων, τῶν Ἀρίων· Ἡ μᾶλλον δέον νὰ ἐξηγηθῶσιν ἐκ τῆς ταυτότητος τῶν νόμων τῆς λαϊκῆς φαντασίας, ἥτις, πρὸ τῶν αὐτῶν εὐρισκομένη φαινομένων, ἐδέχετο ἀπανταχοῦ τὰς αὐτὰς ἐντυπώσεις, τὰς διηγείτο κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καὶ ἐδημιούργει ἐξ αὐτῶν ὁμοίας ἱστορίας; Τοῦτο εἶναι συχνάκις δύσκολον νὰ καθορισθῇ. Ἀλλ' ὅποιονδῆποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀγόμεθα, παραμένει ἀδιαφιλονεικῆτον ὅτι συγκρίνοντες πρὸς ἀλλήλους τοὺς διαφόρου προελεύσεως ἑλληνικοὺς μύθους, πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς ὁμοιότητος αὐτῶν, ἐξασφαλίζομεν σπουδαιότατον μέσον πληροφοριῶν. Ὀφείλομεν ἐπίσης νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν μας ἐπὶ τῶν τοπικῶν λεπτομερειῶν, ἃς ἕκαστος μῦθος περιλαμβάνει, ἐπὶ τῆς θέσεως, εἰς ἣν τοποθετοῦσιν ἐκάστην τῶν ὑπερφυσικῶν αὐτῶν ἱστοριῶν ἡ παράδοσις καὶ αἱ ἀφηγήσεις τῶν ποιητῶν, αἵτινες πιστῶς ἀκολουθοῦσι ταύτην. Πᾶσα τῶν θεῶν πρᾶξις ἔσχε ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους γνωστὸν καὶ καθωρισμένον πεδῖον, ἐφ' οὗ ἐξειρίχθη· καὶ ἡ ἐκλογὴ τοῦ πεδίου τούτου δηλοῖ ὅτι ἐκεῖ ἀφηγοῦντο παλαιότερον τὸν τοιοῦτον μῦθον, ἐκεῖ ἀνεπτύχθη καὶ ἴσως ἐκεῖ ἐγεννήθη. Ὁ σοφὸς καὶ εὐφυέστατος Forchhammer, εἰς τῶν παλαιμάρχων τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης,¹ ἀπὸ πολλοῦ κατέδειξε τὴν σπουδαιότητα τῆς μελέτης τῆς ἑλληνικῆς φύσεως, διὰ τὴν κατανόησιν τῆς μυθολογίας αὐτῆς. Δὲν εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ὅτι καθολοκληρίαν ἐπλανήθη μεταβάλλων τὴν παρατήρησιν ταύτην εἰς σύστημα, περιορίζων οἰκιοθελῶς τὰ ὅμματα του εἰς τοὺς φωτεινοὺς ἀλλὰ στενοὺς αὐτοὺς ὀρίζοντας, καὶ ἰσχυρίζομενος τολμηρότατα ὅτι οὐδαμῶς ἀλλαχοῦ εἰ μὴ ἐπὶ τῆς προνομιοῦχου ταύτης γῆς ἡδύνατο νὰ γεννηθῇ ὅποιοςδῆποτε τῶν ἑλληνικῶν θεῶν. Καλὸν λοιπὸν θὰ ᾔτο νὰ προσηλωθῶμεν τὰ βλέμματά μας ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, νὰ παρετηροῦμεν τὸν οὐρανόν, τὰ ὄρη, τὰς θαλάσσας τῆς, τὰ ὁποῖα θὰ δυνηθῶσι νὰ μᾶς καθοδηγήσωσιν εἰς τὴν κατανόησιν ἐνίων μυθολογικῶν αὐτῆς πλασμάτων, ἀλλὰ

¹ Τὰ Hellenika του (Βερολίνον, Nicolai) χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ 1837. Ἐδημοσίευσεν ἐν Κιέλφ, τῷ 1875, σύγγραμμά τι ὑπὸ τὸ αὐτὸ διεπόμενον πνεῦμα: Daduchos, Einleitung in das Verständniss der hellenischen Mythen, κτλ. (Βλ. Revue critique, 22 Ἰουλίου 1876).

συγχρόνως θὰ ἔπρεπε νὰ γνωρίζωμεν ν' ἀποχωρισθῶμεν τῆς ἀπολαύσεως τοῦ ρεμ=
 βασμοῦ τούτου διὰ νὰ φθάσωμεν μακρύτερον καὶ νὰ φέρωμεν πρὸς εὐρύτερους τὰ
 βλέμματά μας ὀρίζοντάς.

Πῶς, τῷ ὄντι, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μὴ παρατηρήσωμεν τὰς ἀναλογίας, τὰς ὁποίας
 παρουσιάζει ἡ μυθικὴ τῆς Ἑλλάδος ποίησις πρὸς τὴν τῶν Ἰνδιῶν τοιαύτην, καὶ εἶναι
 δυνατόν λογικῶς νὰ ὑποστηρίζωμεν ὅτι ἡ ποίησις αὕτη κατ' οὐδὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς
 κοινῆς ἀπάντων τῶν λαῶν τῆς ἀριανῆς φυλῆς καταγωγῆς; Διὰ νὰ ἀναφέρω ἐν μόνον
 παράδειγμα, οὐδεὶς σήμερον συγκατατίθεται νὰ παραδεχθῇ τὴν περὶ Προμηθεὺς ἰδέαν
 τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων: ὅτι δηλαδὴ οὗτος ἦτο ὁ τύπος τοῦ πρόβλεπτικοῦ ἀνθρώπου
 πρὸς τὸν ὁποῖον ἀντιτίθεται ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἐπιμηθεὺς (ὅστις συμβουλευέται μετὰ
 τὰ γεγονότα). Πάντες γνωρίζομεν θαυμάσια ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος αὐτοῦ ἐξηγούμενον
 διὰ τῆς γλώσσης τῶν Βεδῶν, μᾶς παρουσιάζει ἐν αὐτῷ τὴν κλέπτῃν τοῦ οὐρανοῦ πυ-
 ρός, ἣ ἐκείνον ὅστις παρήγαγε τὸ γήινον πῦρ διὰ τῆς ἀρχαιγόνου μεθόδου τοῦ *ἀρανί*.
 Μερικοὶ ἐκ τῶν συσχετισμῶν, τῶν ὑπὸ τῶν ἰδρυτῶν τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας γενο-
 μένων, εἶναι ἀναμιθόλως εἰσέτι λίαν ἀμφισβητήσιμοι, ὥστε νὰ λάδωμεν αὐτοὺς ὡς βά-
 σιν ἀσφαλούς τιнос ἐρμηνείας, βαθυτέρα δὲ μελέτη τῆς ποιήσεως τῶν ὕμνων θὰ καταρ-
 ρίψῃ ἴσως ἀρκετὸν ἀριθμὸν σφαλερῶν ὑποθέσεων καὶ ματαίων συλλογισμῶν εἰς οὓς
 ἀναγκαιῶς παρεπλανήθη κατ' ἀρχὰς ἡ νεαρὰ αὕτη ἐπιστήμη, ἥτις δὲν εἶχε καθορίσει
 ἀκόμη τὴν πορείαν αὐτῆς.

Ματαίως θὰ προσεπάθει τις νὰ ἀνεύρῃ κατ'εὐθείαν ἐν τῷ κειμένῳ τῶν Βεδῶν τὴν
 ἐξήγησιν πλήθους θεῶν ὀνομάτων. Μολονότι ὅμως τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα, ἐν τῇ μυθο-
 λογίᾳ, καθὼς ἄλλωστε καὶ ἀπανταχοῦ, κατέχει μέγα καὶ ἀδιαφιλονείκητον πρωτοτυ-
 πίας μέρος, εἶναι ἐντούτοις ἐξ ἴσου βέβαιον ὅτι, μεταβάλλον τὸ πᾶν κατ' εἰκόνα αὐ-
 τοῦ, δὲν ἐδημιούργησε τὸ πᾶν, καὶ ὅτι ὁ καλύτερος τρόπος διὰ τὴν κατανόησιν μερι-
 κῶν ἐκ τῶν μύθων αὐτοῦ ἐγκτεται εἰς τὸ νὰ ἀνατρέχῃ τις, ἐφ' ὅσον δύναται, διὰ τῆς
 σανσκριτικῆς φιλολογίας, μέχρι τῆς ἀρχαιοτάτης πηγῆς, ἐξ ἧς οὗτοι προέρχονται.

Ὅταν μεταβαίνωμεν ἀπὸ τὰς παραδόσεις τῶν θεῶν εἰς τὰς τῶν ἡρώων, αἱ ὁποῖαι
 εἶναι ἀπλούστατα δευτερεύουσα ἐκείνων μορφή, εὐρὺ πεδίου συγκρίσεως ἀνοίγεται πάλιν
 ἐνώπιόν μας. Οὐχὶ μόνον αἱ μεγάλαι Ἰνδικαὶ ἐποποιεῖαι παρουσιάζουσιν ἀναλογίας τι-
 νὰς πρὸς τὰς ἐλληνικὰς τοιαύτας, ἀλλ' ἅπανα ἡ ἡρωϊκὴ τῆς Εὐρώπης ποίησις. Ἐκ
 τοῦ ὅτι αἱ ἱστορίαι τοῦ Ἀχιλλέως, τοῦ Πάριδος, τῆς Ἑλένης καὶ τοῦ Ὀδυσσεὺς ἐπα-
 νευρίσκονται, ἐν ταῖς κυρίαις αὐτῶν γραμμαῖς, ἐντὸς τῶν λαϊκῶν παραδόσεων, τὰς
 ὁποίας πρέλαθεν ἡ ποίησις, ἐν Σκανδιναυίᾳ, Γερμανίᾳ καὶ Ρωσσίᾳ¹, χωρὶς νὰ εἶναι
 δυνατόν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι μετεδόθησαν εἰς τὰς διαφόρους ταύτας χώρας, διὰ τῆς ἐπι-
 κοινωνίας τῶν λαῶν, ὀφείλομεν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι αἱ ἱστορίαι αὗται εἶναι ἡ κοινὴ
 ποιητικὴ κληρονομία τῶν τέκνων μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς φυλῆς καὶ, διὰ νὰ μεταχειρι-
 σθῶμεν τὴν ἑκφρασιν τοῦ ἄγγλου μυθολόγου Cox, «ὅτι αὗται εἶναι οἱ καρποὶ ἐνός καὶ
 τοῦ αὐτοῦ δένδρου, τοῦ ὁποίου οἱ τεράστιοι κλάδοι ἐξετάθησαν ἐπὶ πασῶν τῶν ἀρια-
 νῶν χωρῶν²».

Εἰς μικρότερον βαθμὸν, δυνάμεθα νὰ φωτισθῶμεν ἀπὸ τὰς λαϊκὰς παραδόσεις,

¹ Βλέπε τὸ ἔργον τοῦ Alfred Rambaud: la Russie épique (βιβλ. III, κεφ. V). Paris, Maisonneuve, 1876.

² The Mythology of the aryan nations, I σελ. 273. (London; Longmann, 1870).

τὰς ζώσας ἔτι ἐν Εὐρώπῃ. Παρὰ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἡ μυθολογία δὲν ἀπέθανε· πλεῖστα ὅσα ἐπανευρίσκωμεν ἔχον, εἰς τὰ μὴ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς σκέψεως καλλιεργηθέντα πνεύματα. Μολοντί ὁ λαὸς εὐχαρίστως ἀλλοιώνει τὰ ἱστορικά γεγονότα, διὰ νὰ μεταβάλῃ αὐτὰ εἰς μύθους, διατηρεῖ ἐξ ἀντιθέτου, μετὰ καταπληκτικῆς ἀκριβείας, τὰ ποιητικά προϊόντα, τὰ ὅποια ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τῶν προγόνων αὐτοῦ. Αἱ ἱστορίαι του καὶ τὰ ᾄσματα του, αἱ δεισιδαιμονίαι του καὶ αἱ παροιμίαι του, ἀκόμη καὶ αἱ ἑορταὶ του ἀνάγονται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς ἀπωτάτην ἀρχαιότητα. Καθὼς παρετήρησεν ὁ Adalbert Kuhn¹, ἡ λαϊκὴ συνήθεια τῶν πυρῶν τοῦ ἁγ. Ἰωάννου, εἶναι, ἡ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας διασωθεῖσα, ζῶσα παράδοσις τῶν αἰσθημάτων τῆς ἐκπλήξεως καὶ ἀφελοῦς χαρᾶς, μὲ τὰ ὅποια οἱ Ἄριοι ὑπεδέχθησαν τὴν καταπληκτικὴν παραγωγὴν τοῦ πυρός. Ἄλλη τις ἑορτὴ, ἡ τοῦ φλεγομένου τροχοῦ, ἣτις ἐωρτάζετο ἀκόμη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος εἰς τὰ περὶχωρα τῆς Thionville, δύναται ἀληθοφανῶς ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν αὐτήν, εἰς ἣν καὶ οἱ Ἕλληνας μῦθοι τοῦ Ἰξίου καὶ τοῦ Φαέθωνος πηγύν². Δεισιδαιμονίαι, εἰσέτι σωζόμεναι εἰς τὴν Ὑπαιθρον χώραν, εἶναι σχεδὸν αἱ αὐταὶ πρὸς τὰς τῶν βοιωτῶν χωρικῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡσιόδου. Τέλος τὰ λαϊκὰ παραμύθια, τὰ ὅποια, μετὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Jacob Grimm, μὲ ζῆλον καὶ ὑπομονὴν συλλέγουσιν ἀνὰ τὰς διαφόρους τῆς Εὐρώπης χώρας, ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου Πόντου μέχρι τῶν φερῶν τῆς Νορβηγίας καὶ τῶν βράχων τῆς Ἰσλανδίας, εἶναι διὰ τὸν μυθολόγον πηγὴ ἀνεξάντλητος περιέργων παρατηρήσεων καὶ ἐνδιαφερόντων συσχετισμῶν. Τὰ παραμύθια αὐτὰ εἶναι, πραγματικῶς ἐκφυλισθέντες μῦθοι, τῶν ὁποίων τὰ δρῶντα πρόσωπα ἀπώλεσαν τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν ἀξιοπρεπείας, ἐν οἷς οἱ θεοὶ μετεβλήθησαν εἰς τρομεροὺς δράκοντας καὶ θελκτικοὺς πρίγκηπας, ἐν οἷς αἱ θεαὶ μετεμορφώθησαν εἰς ὡραίας πολυπαθεῖς νεάνιδας, ὅταν αἱ ἐκπεσοῦσαι τοῦ εὐγενοῦς Ὀλύμπου θεότητες αὐταί, δὲν κατήλθον, ἐπὶ τοσοῦτον τὴν κλίμακα τῶν ὄντων, ὥστε νὰ καταλήξωσιν εἰς τὰς τάξεις τῶν ζῴων, καὶ λάβωσι τὰς μορφὰς αὐτῶν³. Αἱ παιδικαὶ ἱστορίαι, τὰ μαγικὰ παραμύθια, τὰ ᾄσματα τῶν τροφῶν καὶ ὅλαι αἱ καταπληκτικαὶ ἀφηγήσεις, τὰς ὁποίας προσπαθοῦμεν νὰ ποσπάσωμεν ἀπὸ τὰς δυσπίστους γραίας, ἀποτελοῦσι σήμερον εἰδικὴν καὶ ἰδιαζόντως διδακτικὴν φιλολογίαν, τῆς ὁποίας οἱ θησαυροὶ ὁλονὲν αὐξάνονται⁴. Τὰ πλοῦτη ὅμως τοῦ θησαυροῦ τούτου, ὅστις πολὺ ἀπέχει τοῦ νὰ εἶναι πλήρης, οὐδέποτε ἐτακτοποιήθησαν καὶ ἐταξινόμήθησαν δεόντως. Ἡ κριτικὴ δὲν κατῴρθωσεν ἀκόμη νὰ διακρίνῃ, μεταξὺ τῶν πνευματικῶν αὐτῶν δημιουργημάτων, τὰ σχετικῶς νεώτερα, ἢ τὰ μυστηριωδῶς ταξιθεύσαντα ἀπὸ χώρας εἰς χώραν ἐν Εὐρώπῃ, τῶν μακρόθεν προερχομένων. Εἰς ἣν κατάστασιν εὐρίσκεται σήμερον τὸ ζήτημα τοῦτο, ἡ στοιχειωδεστέρα φρόνησις μᾶς ἐπι-

¹ Ἐν τῇ διασήμεῳ συγγράμματι αὐτοῦ: die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks. Βερολῖνον, Dümmier, 1859). Ὁ Frédéric Baudry ἔδωκε κριτικὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἔργου τούτου ἐν τῇ Revue germanique, 1861, τ. XIV καὶ XV.

² Βλέπε τὸ προαναφερθὲν σύγγρ. τοῦ Baudry τ. XIV σελ. 372—373.

³ Βλέπε σχετικῶς τὸ ἔργον τοῦ A. de Gubernatis: Mythologie zoologique ou légendes animales. Τὸ ἔργον τοῦτο γραφὲν ἀγγλιστὶ μετεφράσθη εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπὸ τοῦ Paul Regnard (Paris, Durand et Pedone Lauriel, 1874).

⁴ Ἐν Γαλλίᾳ εἶχεν ἰδρυθῇ Ἐπιθεώρησις πρὸς περισυλλογὴν ὅλων τῶν πολυτίμων λειψάνων τῆς λαϊκῆς ταύτης φιλολογίας. Ὡς τίτλος τῆς ἐδόθη τὸ ὄνομα τῆς μαγίσσης Mélusine, ἡ ὅποια ὅμως δὲν κατῴρθωσε νὰ τὴν διατηρήσῃ ἐν τῇ ζωῇ πλέον τοῦ ἔτους (1877). Χάρις ὅμως εἰς τοὺς Gaidoz et Roland ἡ Mélusine ἐπανεῖδε τὸ φῶς.

θάλλει ν' ἀντλῶμεν μετ' ἄκρας ἐπιφυλάξεως ἐκ τῆς ἐλκυστικῆς ταύτης πηγῆς τῆς λαϊκῆς παραδόσεως.

Αἱ πληροφορίαι καὶ ἔρευναι αὗται, μολονότι σπανίως μᾶς ἐπιτρέπουσι νὰ εἰσδύωμεν εἰς τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν τῶν ἐλληνικῶν μύθων, ἔχουσι πάντως τὸ προτέρημα νὰ καθορίζωσι καθαρῶτατα, διὰ τῆς συγκρίσεως, τὸν ἰδιάζοντα χαρακτήρα, τὴν ἐλληνικὴν σφραγίδα ἐν τῇ μυθολογίᾳ: θέλω νὰ εἶπω τὸν ἀνθρωπομορφισμόν. Καὶ ἄλλαι βεβαίως φυλαί, ἀπέδωσαν ἐπίσης εἰς τοὺς θεοὺς, οὓς ἐπλασαν, αἰσθήματα, πάθη καὶ μάλιστα ἐξωτερικὴν μορφήν ἀνθρωπίνην. Θὰ παραμείνῃ αἰείποτε δυσχερές, διὰ τὰ μὴ καλλιεργημένα πνεύματα, τὰ ἀνυπερπίστως παραδεδομένα εἰς τὴν ἀπατηλὴν τῆς φαντασίας δύναμιν, νὰ μὴ συλλαμβάνωσιν ὑπὸ αἰσθητὰ χαρακτηριστικά τὸ θεῖον, ἢ ἰδέα τοῦ ὁποίου θὰ τοῖς ἦτον ἄλλως ἀδύνατος. Ἄλλ' ὁ ἀνθρωπομορφισμός, μολονότι κατεῖχε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον μεγάλην εἰς πᾶσαν ἀρχαίαν θρησκείαν θέσιν, οὐδαμοῦ ἀνεπτύχθη κάλλιον ἢ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἑλλάδος. Καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ διαφορετικά. Πῶς ἦτο δυνατόν, φυλὴ γεννηθεῖσα μετὰ τοῦ αἰσθήματος τῆς τέχνης, ἐρωτευμένη μὲ τὸ φῶς, μὲ τὸ χρῶμα, μὲ τὸ σχῆμα, μὲ πᾶν ὅτι ἀποτελεῖ τὴν χαρὰν καὶ τὸ θέλγητρον τῆς ὁρατῆς ζωῆς, φυλὴ οὐδόλως ὄνειροπόλος καὶ ρεμβώδης ν' ἄρκεσθῇ, κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς γονίμου καὶ πλήρους δραστηκῶν συναισθημάτων ζωῆς αὐτῆς, εἰς ἀφηρημένα νοήματα, ἵνα ἐκφράσῃ τὸ πρὸ τοῦ καταπληκτικοῦ τῶν ὄντων θεάματος ὑπερεκχειλίζον θεῖον αὐτῆς αἶσθημα; Πῶς ἦτο δυνατόν, ἐνώπιον τῆς ζωῆς τῆς φύσεως, τῆς ποικιλίας καὶ τοῦ ἀενάου τῶν φαινομένων αὐτῆς, νὰ φαντασθῇ τὸν δημιουργὸν καὶ κυριάρχον τῆς ὥς ἄμορφον ὄν, ἄνευ κινήσεως, ἄνευ ὀρισμένης ἐν τῇ σύμπαντι θέσεως, βυθισμένον εἰς ἄβυσθον ἄβυσσον, πρὸ τῆς ἰδέας τοῦ ὁποίου ἰλλιγγύωσι καὶ αἱ πλέον ἰσχυραὶ διάνοιαι; Ἀπανταχοῦ ἐν τῇ κόσμῳ τούτῳ οἱ Ἑλληνες ἐνόμισον ὅτι διέκρινον τὴν αἰεὶ παροῦσαν δράσιν ὄντων μυστηριωδῶν, καί, ἐν τῇ ὑπερεκχειλίσσει τοῦ μέχρις ὑπερβολῆς φθάνοντος θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ἐπλασαν τὸ θεῖον τοσοῦτον ποικίλον, ὅσον καὶ τὰ καθημερινῶς εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ὑποπίπτοντα φαινόμενα. Ἐχόντες δὲ συγχρόνως ἐπίγνωσιν τῆς ἀξιοπρεπειᾶς καὶ τῆς εὐγενείας αὐτῶν ἔδωκαν εἰς τὰ φάσματα ταῦτα τῶν θεῶν ἀνθρωπίνην μορφήν, ἦτοι αὐτὰ ταῦτα τὰ χαρακτηριστικά τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς, τῆς ὠραιότερας ἐξ ὅλων ὅσαι ἐζησαν ὑπὸ τὸν ἥλιον. Οἱ θεοὶ λοιπὸν τοῦ Ὀμήρου ὁμοιάζουν πρὸς τὰ τέκνα τῶν Ἑλλήνων. Ἐχουσι σῶμα ὡς ἐκεῖνα· τὰ πάθη των εἶναι ἀνθρώπινα· ὁ τρόπος τῆς ζωῆς αὐτῶν εἶναι ὁ τῶν ἡρώων. Ἀντίληψις ἐκ πρώτης ὀψεως λίαν ἀφελγῆς ἢ λίαν χονδροειδής. Ἀλλὰ μετὰ τὴν θέας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, τὰς ὑπὸ ἐπόψεις τινὰς ἀναλόγους, ὑπάρχει ἐν τούτοις ἄβυσσος ὁλόκληρος. Τὸ σῶμα τοῦτο τὸ ὁποῖον ἡ ἐλληνικὴ φαντασία δίδει εἰς τοὺς θεοὺς αὐτῆς, καὶ ὅπερ φαίνεται καταδιβάζον τὴν θεότητα μέχρι τοῦ ἀνθρώπου, τρέφεται διὰ τροφῆς ἣτις οὐδὲν τὸ γήϊνον παρουσιάζει. Ὅθεν ἡ οὐσία του ἐκφεύγει τῶν γενικῶν τῆς ἀλλοιώσεως ἢ μεταμορφώσεως νόμων, εἰς οὓς ὑπόκειται πᾶν ἐπὶ τῆς γῆς ζῶν σῶμα· εἶναι ἀναλλοίωτος καὶ ἀφθαρτος. Ἐνῶ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις, τὸ ἄνθος τοῦ κάλλους μαραίνεται μὲ τὴν πάροδον τῶν ἐτῶν καὶ τέλος ξηραίνεται μὲ τὸν θάνατον, ἢ αἰώνως νέα τῶν πανευτυχῶν θεῶν μορφήν παρίσταται ἀτάραχος εἰς τὴν διέλευσιν τῶν ἀνθρωπίνων γενεῶν, «αἵτινες διαδέχονται ἀλλήλας ὡς αἱ γενεαὶ τῶν φύλλων.» Ἄλλωστε τὰ θεῖα ταῦτα σῶματα εἶναι μᾶλλον πνεύματα ἢ σῶματα, ἂν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τοῦ τὴν ὑπερφυσικὴν, ἦν κέκτηνται, ταχύτητα, τὴν ὁποίαν ὁ ποιητὴς παραβάλλει πρὸς τὴν ταχύτητα τῶν κινήσεων τῆς ἀν-

θρωπίνης σκέψεως. Μ' ἐν μόνον πῆδημα κατέρχονται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ διατρέχουσι τὸ διάστημα. Πετώσι, ταχεῖς ὡς ἡ ἀστραπή, εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ κόσμου· εἶναι πανταχοῦ παρόντες· ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ κάμῃ ὅμημα χωρὶς νὰ συναντήσῃ αὐτούς. Οὕτω ἐν τῇ ἀντιλήψει ταύτῃ, τῇ φαινομενικῶς καθαρῶς ἀνθρωπίνῃ καὶ ὅλως γῆϊνῃ τῆς θεότητος, τὸ ἰδεῶδες ἐν τούτοις κατεῖχε τὴν θέσιν αὐτοῦ, καὶ αἱ θρησκευτικαὶ φαντασίαι, ἀκόρεστοι τοῦ καταπληκτικοῦ, εὗρισκον ἐν αὐτῷ τροφήν.

Αἱ προηγηθεῖσαι σελίδες πολὺ ἀπέχουσι τοῦ νὰ ἐξαντλήσωσι τὴν προσφερομένην εἰς τὰς παρατηρήσεις ἡμῶν ὕλην. Ἴσως ὅμως εἴπομεν ἄρκετά, ὥστε νὰ κατανοήσῃ τις, διατὶ ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία δὲν δύναται νὰ εἶναι δι' ἡμᾶς σήμερον, ὅτι ἦτο διὰ τοὺς συγχρόνους τοῦ Boileau, ψυχρὸς κατάλογος νεκρῶν θεοτήτων, ἀπλὴ ἀπαρίθμησης μορφῶν καὶ ἀλληγοριῶν. Ἴσως μάλιστα τὸ ζήτημα, ὅπερ ἀφήκαμεν ἐκκρεμὲς ἐν ἀρχῇ τῆς εἰσαγωγῆς ταύτης, νὰ εὔρε τὴν λύσιν αὐτοῦ ἐν τῷ πνεύματι τῶν ἀναγνωστῶν μας. Αἱ περὶ ἀνθρωπικότητος κατηγορίαι, ἃς ἐνίοτε ἐπιρρίπτουσιν ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας, δὲν δύνανται, τῷ ὄντι, νὰ ἐξηγηθῶσιν, εἰ μὴ διὰ παρανοήσεώς τινος ἢ ἐλλείψεως πληροφοριῶν. Διότι, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ μυθολογία δὲν εἶναι ἡ θρησκεία, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ μῦθοι, προΐοντα ἀπρομελέτητα καὶ ἀκούσια τῆς ἀνθρωπίνης φαντασίας, οὐδένα ἔχουσι καθ' ἑαυτούς, λόγῳ αὐτῆς ταύτης τῆς προελεύσεώς των, ἠθικὸν χαρακτῆρα. Ἀλλωστε οὐδέποτε ἐν Ἑλλάδι, ὁ ἄνθρωπος ἐσκέφθη νὰ κανονίσῃ τὴν διαγωγὴν του κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν θεῶν. Πολλάκις ἐπεκαλέσθησαν τὸν Δία ὡς προστάτην τοῦ δικαίου καὶ τιμωρὸν τοῦ ἐγκλήματος, οὐδέποτε ὅμως ἐπεκαλέσθησαν αὐτόν, ἵνα δικαιώσῃ τὴν μοιχείαν. Οἱ μυθολογικοὶ μῦθοι οὐδεμίαν ἔσχον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς· καὶ ἡ πρὸς τοὺς θεοὺς πίστις ὑπῆρξε κατὰ τὰ φαινόμενα μᾶλλον σωτήριος παρὰ ἐπιβλαβὴς ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ἠθικῆς, μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἐνέσκηψαν αἱ ἀνατολικαὶ λατρεῖαι, συναποκομίζουσαι τὰ ἐπαίσχυντα αὐτῶν ἔθιμα.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΟΥΡΑΝΙΟΙ ΘΕΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΘΕΟΓΟΝΙΑ

Ἐὰν ἦτο δυνατόν ν' ἀκολουθήσωμεν χρονολογικὴν τάξιν κατὰ τὴν ἐκθεσιν τῶν περὶ θεῶν τῆς Ἑλλάδος μύθων, ἡ θεογονία, ἐργασίαν συστηματικὴν προϋποθέτουσα, καὶ πνευματικὴν προσπάθειαν, ξένην ὅλως πρὸς τοὺς ἀρχαίους μύθους, δὲν ὀφείλε ν' ἀποτελῇ τὸ ἀντικείμενον τοῦ πρώτου τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας κεφαλαίου. Αἱ θεογονικαὶ ὅμως δοξασίαι τοσοῦτον εἶναι συνυφασμέναι μετὰ τῶν λαϊκῶν παραδόσεων, καὶ τοσοῦτον συχνάκις θὰ συναντήσωμεν αὐτάς ἐν τῇ πορείᾳ ἡμῶν, ὥστε εἶναι ἐπ' ἀναγκῆς, χάριν τῆς σαφηνείας καὶ τῆς μεθοδικότητος, νὰ ἐκθέσωμεν αὐτάς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς συντόμως, προσπαθοῦντες νὰ καθορίσωμεν τὴν ἀξίαν αὐτῶν.

Οἱ Ἕλληνες δὲν ἀνέμενον τὰς θεωρίας τῆς ἰωνικῆς σχολῆς διὰ νὰ δώσωσι λύσιν τινὰ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν ὄντων. Πολὺ πρὶν τοῦ Θαλοῦ, τοῦ Ἀναξίμανδρου καὶ τοῦ Ἡρακλείτου, ἡ μυθολογικὴ ποίησις ἐπεχείρησε νὰ ἐκανοποιήσῃ, διὰ καταπληκτικῶν ἐρμηνειῶν, τὴν φυσικὴν τοῦ ἀνθρώπου περιέργειαν, ὥς πρὸς τὸν σχηματισμὸν τοῦ σύμπαντος καὶ τὴν γένεσιν τῶν θεῶν. Εὐκολώτερον ὅμως εἶναι νὰ βεβαιώσωμεν τὴν ὑπαρξίν τῆς πρώτης ταύτης κοσμογονίας, παρὰ νὰ συντάξωμεν τὴν ἱστορίαν αὐτῆς. Μὴ ἔχουσα θέσιν ἐν ταῖς ἡρωϊκαῖς ἐποποιαῖς, δὲν ἀναφέρεται αὕτη εἰ μὴ σπανίως ὑπὸ τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων, τὰ ὅποια βραχύτατα αὐτῆς ἀποσπάσματα περικλείουσι, ἐξ ὧν ἀδύνατον εἶναι νὰ καταλήξωμεν εἰς σύστημά τι. Ἐλάχιστά τινα περὶ αὐτῆς διεσώθησαν ἐν τῇ Ἑοιοδικῇ Θεογονίᾳ. Ἄλλ' ἡ θεογονία αὕτη, συγκεκλιμένη ἐκ ποιημάτων διαφόρων ἐποχῶν, καὶ πλήρης παρεμβολῶν, τῶν ὁποίων τὴν προέλευσιν καὶ ἑκτασιν ἀδυνατοῦμεν εἰσεῖν σήμερον νὰ καθορίσωμεν, παρὰ τὰς σοφὰς περὶ αὐτῶν ἐργασίας¹, ἀναμφιδόλως ἡλλοίωσε καὶ παρεμόρφωσεν, εἰς πλείστα σημεῖα, τὰς ἀρχαίους τῆς Ἑλλάδος πεποιθήσεις. Μυθολογικὴ τὴν μορφήν, εἶναι φιλοσοφικὴ τὴν οὐσίαν, καὶ μερικὰ τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν τεμάχια, εἶναι πιθανῶς σύγχρονα τῶν πειραμάτων τῶν πρώτων φυσικῶν φιλοσόφων πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς ἀρχικῆς αἰτίας τοῦ

¹ Βλέπε πρὸ πάντων τὸ σύγγραμμα τοῦ Schoemann, Die Hesiodische Theogonie ausgelegt und beurtheilt, καὶ πραγματείας τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, εἰς τὸν II τόμον τοῦ ἔργου του Opuscula academica. Βλ. ἐπίσης, Gerhard, Die Hesiodische Theogonie. Welker, ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον (Elberfeld, 1865) καὶ τὰ Hesiodi carmina τοῦ Goettling, ἔκδοσις 3η, τεθεωρημένη καὶ διωρθωμένη ὑπὸ J. Flach (Λειψία, Teubner, 1878).

σύμπαντος. Ἡ ὀρφικὴ θεογονία, ἥτις πλεῖστα ἐκ τῆς ἀνατολῆς παρέλαβε στοιχεῖα, ἥτις ἀλλεπαλλήλους ὑπέστη μεταρρυθμίσεις, καὶ τῆς ὁποίας πολλὰ ἐκ τῶν μέχρις ἡμῶν διασωθέντων ἀποσπάσματα ἀνήκουσιν εἰς τὰς τελευταίας τοῦ ἐλληνισμοῦ ἐποχάς, ἀπέχει πολὺ περισσότερο τοῦ πνεύματος τῆς ἀρχαίας κοσμογονίας¹, ἢ τὸ εἰς τὸν Ἡσίοδον ἀποδιδόμενον ἔργον. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ σύστημα τοῦ Σύρου Φερεκύδου ἢ προσπάθεια τοῦ νὰ συμβιβάσῃ τοὺς μύθους τῆς παραδόσεως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν εἶναι τοσοῦτον καταφανές, ὥστε ἀδύνατον, ἐν πλήρει ἐμπιστοσύνῃ, νὰ ἀντλήσωμεν ἐκ τῆς πηγῆς ταύτης. Ἐλλείπει κειμένων-ἐκφραζόντων ἀκεραίας καὶ ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῶν ἀλληλουχίᾳ τὰς παλαιότερας τῆς Ἑλλάδος κοσμογονικὰς ἀντιλήψεις, εἰμῆθα ἡναγκασμένοι νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν ἐσκορπισμένων αὐτῶν ἰχνῶν, καὶ ν' ἀφηγηθῶμεν, κατὰ τὸν Ἡσίοδον κυρίως, τὴν ἱστορίαν τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ κόσμου, καὶ τὴν διαδοχὴν τῶν γενεῶν τῶν θεῶν².

Αἱ ἀρχαιότεραι ἀπομένουσαι εἰς ἡμᾶς ἐνδείξεις τῶν πρώτων αὐτῶν ἀντιλήψεων εὗρίσκονται εἰς δύο τῆς Ἰλιάδος³ χωρία. Ἀναφέρεται ἐν αὐτοῖς, ὅτι πάντα τὰ πράγματα καὶ πάντες οἱ θεοὶ ὀφείλουσι τὴν γένεσιν αὐτῶν εἰς τὸν Ὕκεανδον⁴ καὶ ὅτι ὁ Ὕκεανδός ἔχει σύζυγον αὐτοῦ τὴν Τηθύ. Ὁ Ὕκεανδός ἐστίν οἱ πατήρ, ὁ γεννήτωρ. Ἡ δὲ Τηθύς ἐστὶν ἡ μήτηρ, ἡ γόνιμος μήτηρ, ἡ τίκτουσα καὶ τρέφουσα. Ποῖαι ὑπῆρξαν αἱ πρῶται τοῦ θεοῦ τούτου ζεύγους δημιουργίαι; Πῶς ἡ σειρά ὁλόκληρος τῶν ὄντων ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτοῦ; Ἀγνοοῦμεν. Ὁ τρόπος ὅμως, καθ' ὃν οἱ Ἕλληνες ἀντελαμβάνοντο τὸν Ὕκεανδὸν μᾶς ἐξηγεῖ πόθεν ἤχθησαν, ἢ ἀναζητήσωσιν ἐν αὐτῇ τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου. Ἀπέραντος ποταμός, τοῦ ὁποίου τὸ πλατύτατον ρεῦμα, εἰς ἑαυτὸ ἐπανερχόμενον, περιβάλλει συγχρόνως ξηρὰν καὶ θάλασσαν, ὁ Ὕκεανδός ἐστίν τὸ ὅριον πάντων τῶν ὁρατῶν πραγμάτων. Ἠδυνήθησαν οὕτω νὰ ὑποθέσωσιν ὅτι πάντα τὰ εἰς αὐτὸν περιεχόμενα καὶ ὑπ' αὐτοῦ περικλειόμενα, ἐξηλλθον τὸ πάλαι ἐκ τῶν κόλπων αὐτοῦ. Πολλοὶ ἐλληνικαὶ παραδόσεις εἰναι ἡ ἰχθὺς τῆς κοσμογονικῆς ταύτης ἰδέας. Ὁ Ὀγύγης, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα εἶναι ἀπλούστατα ἄλλη τις μορφή τοῦ ὀνόματος τοῦ Ὕκεανδου⁵, ἐθεωρεῖτο ἐν Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ, ὡς αὐτόχθων, ὡς πρῶτός τις βασιλεὺς, δηλαδὴ ὡς πατήρ τῆς ἀνθρωπότητος. Οἱ θεοὶ-ποταμοὶ ἐθεωροῦντο ἐπίσης ὡς οἱ πρόγονοι πλείστων ἐλληνικῶν φυλῶν. Οἱ ποταμοὶ ὅμως, ὡς καὶ οἱ ρύακες καὶ αἱ πηγαὶ καὶ αὐτὴ ἡ θάλασσα, προέρχονται ἐκ τοῦ Ὕκεανδου, ἐξ αὐτοῦ κατέχουσι τὴν γεννητικὴν καὶ γονιμοποιὸν αὐτῶν δύναμιν. Ὁ Ὕκεανδός, ἐξ οὗ πάντα τὰ ὕδατα προέρχονται, εἶναι τοιοῦτοτρόπως αὐτὸ τοῦτο τὸ ὕδωρ, στοιχεῖον ἀθάνατον, ὅπερ ἔδωκεν ἀρχικῶς ζωὴν εἰς ἅπασαν τὴν φύσιν καὶ δὲν ἔπαυσε ἕκτοτε νὰ τὴν ζωογονῇ. Οὕτω οἱ πρῶτοι Ἕλληνες διὰ τοὺς ὁποίους ὁ Ὕκεανδός ἦτο ὁ πατήρ τῶν θεῶν, εἶχον, ἐπὶ

¹ Περὶ τῆς ὀρφικῆς κοσμογονίας, ἥτις εὗρίσκεται ἐκτὸς τοῦ σχεδίου τοῦ ἔργου μας, βλέπε Lobeck, Aglaophamus, βιβλ. II μέρος 2ον κεφ. v. A. Maury Rev. arch. ἔτος 7ον σελ. 341 καὶ τὸ περὶ ὀρφισμοῦ κεφάλαιον τοῦ ἰδίου ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῶν θρησκειῶν τῆς Ἑλλάδος, τ. III, σελ. 300 καὶ ἐφ.

² Περὶ τῶν ἀναλογικῶν μεταξὺ τῶν ἐλληνικῶν καὶ Ἰνδικῶν κοσμολογικῶν βλέπε τὴν ἀξιόλογον μελέτην τοῦ James Darmesteter, les Cosmogonies aryennes, εἰς τὸ ἔργον του Essais orientaux (Paris, Lévy, 1883).

³ Δ', 201, 246.

⁴ «Ὕκεανδόν τε θεῶν γένεσιν καὶ μητέρα Τηθύ». καὶ

«Ὕκεανδου, ὃς περ γένεσις πάντεσσι τέτυκται».

⁵ Bl. Journal de Philologie comparée τοῦ A. Kuhn, IV, 88.

τοῦ σημείου τούτου, προτρέξει, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης,¹ τῶν θεωριῶν τοῦ Θαλοῦ.

Ἡ ἀπλή αὕτη ἰδέα, κατὰ τὴν ὁποίαν πάντα τὰ ὄντα προέρχονται ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς, δὲν ἐπανευρίσκεται ἐν τῇ κοσμογονίᾳ τοῦ Ἡσιόδου, τὴν ἤδη πολυπλοκιωτέραν καὶ σοφωτέραν. Ἡ κοσμογονία αὕτη εἶναι ἐν σύστημα· καὶ τὸ σύστημα τοῦτο βασίζεται ἐπὶ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἀποτελούντων τὸν κόσμον στοιχείων. «Ἐν ἀρχῇ ἐγένετο τὸ Χάος· ἔπειτα ἡ εὐρύστερνος Γαῖα, αἰώνιον καὶ ἀκλόνητον βάθρον, ἐφ' οὗ στηρίζονται πάντα τὰ πράγματα»² καὶ ὁ Ἔρως, ὁ ὠραιότερος τῶν ἀθανάτων, ὅστις ἐνσταλάζει τὸν γλυκὺν αὐτοῦ πόθον εἰς θεοὺς καὶ ἀνθρώπους, ὅστις δαμάζει τὰς καρδίας καὶ ὑπερνικᾷ πᾶσαν σφύρωνα ἀμβουλήν.» Χάος, Γαῖα, Ἔρως, ἰδοὺ λοιπὸν τὰ τρία ἀρχέγονα στοιχεῖα· στοιχεῖα, μὴ θεωρούμενα ὡς ἀπὸ ἀνέκαθεν συνυπάρχοντα ἐξ ὧν τὸ πρῶτον εἶναι παλαιότερον τῶν δύο ἄλλων, ὑποκειμένων τοιοιτοτρόπως εἰς νόμον τινὰ διαδοχῆς. Τὸ χάος δὲν ἔχει ἐνταῦθα τὴν σημασίαν ἣτις βραδύτερον τῇ ἀπεδόθῃ· οὐδόλως εἶναι ἡ ἀδρανοῦσα καὶ συγκεχυμένη ὕλη, ἡ «rudis indigestaque moles» τοῦ Ὀιδίου. Κατὰ τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως, καὶ συμφώνως πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ Χάος εἶναι τὸ διάστημα· τὸ **χαῖνον** διάστημα, τὸ κενόν. Ἡ σκανδιναυικὴ Völuspa τοποθετεῖ ἐπίσης ἐν ἀρχῇ τοῦ παντός, ἀπέραντόν τινα ἄβυσσον ὀνομαζομένην ginnungagap (ἄβυσσον τῶν ἀβύσσων)· εἰς τὴν μίαν ὁμῶς τῆς ἀβύσσου ταύτης ἐσχατιὰν ὑπάρχει τὸ Niflheim (ὁ τόπος τῶν νεφῶν καὶ τῶν πάγων)· εἰς δὲ τὴν ἄλλην τὸ Muspelsheim (ὁ τόπος τοῦ πυρός), τῇ συνεργασίᾳ τῶν ὁποίων συντελεῖται τὸ ἔργον τῆς δημιουργίας.³ Ἀντιθέτως παρ' Ἡσιόδου, τὸ χάος εἶναι ἀπολύτως ἄνευ ὀρίων· καὶ θὰ ἦτο καθαρῶς ἀφηρημένη ἔννοια, ἂν δὲν παρίστατο ὡς πλήρες σκότους διάστημα. Ὁφείλομεν ἴσως ν' ἀναγνωρίσωμεν ἐν τῇ διαστήματι τούτῃ τὸ χωρίζον τὸν οὐρανὸν ἀπὸ τῆς γῆς κενόν, ὅπου εὕρισκετο κατὰ τὴν Ἰνδικὴν κοσμολογίαν, τὸ σκοτεινὸν νέφος, ἐξ οὗ ἐξηλθεν ὁ κόσμος.⁴ Ἡ Γαῖα, ἡ μετὰ τὸ χάος γενομένη δὲν εἶναι καθόλου ἡ γῆ, ὁποία παρουσιάζετο εἰς τὰ ὅμματα τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἡ ὑπὸ σχηματισμὸν γηγένῃ ὕλῃ. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Ἔρωτα, παρὰ τὸ κεῖμενον τοῦ ποιητοῦ, οὗτος δὲν εἶναι ὁ λαμπρὸς θεός, ὁ ἀκτινοβολῶν ἐξ ὠραιότητος, ὁ πτερωτὸς θεός, μὲ τὴν νεανικὴν αὐτοῦ χάριν καὶ τὸ ἀκαταμάχητον θέλγητρον, τοῦ ὁποίου τὴν εἰκόνα ἀπετύπωσεν ὁ Πραξιτέλης. Ἰσως δὲν εἶναι ὁ θεὸς τοῦ ἀνθρωπίνου ἔρωτος, ἀφοῦ οἱ ἀνθρώποι δὲν ἔχουν γεννηθῇ καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ θεοὶ δὲν ἀναφύγισαν εἰσέτι ἀπὸ τοῦς κόλπους τοῦ διαστήματος καὶ τῆς ὕλης. Ὁ ἀρχέγονος οὗτος τῆς κοσμογονίας Ἔρως εἶναι μυθολογικὴ εἰκὼν καλύπτουσα ἀφηρημένην τινὰ ἰδέαν. Δὲν εἶναι, πράγματι, εἰ μὴ, ὡς ἐλέχθη, «ἡ ἐλκτικὴ δύναμις ἡ ἀναγκάζουσα τὰ στοιχειώδη σωματίδια, νὰ συνδυα-

¹ Μεταφ. I, 3, 5.

² Ἦτοι μὲν πρῶτιστα χάος γένετ' αὐτὰρ ἔπειτα

Γαί' εὐρύστερνος, πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ, κτλ.

θεωροῦμεν, ὡς καὶ οἱ διασημότεροι φιλόλογοι, τοὺς δύο ἀκολουθοὺς στίχους (118-119) τοῦ κειμένου, ὡς παρεμβολήν, ὀφικτῆς πιθανὸν προελεύσεως. Βλ. τὸν κοσμογονικὸν ὕμνον τῶν Ὀρνίθων, (στ. 693 καὶ ἐφεξ.) τοῦ Ἀριστοφάνους:

τάρταρά τε ἡρόεντα μυχῷ χθονὸς εὐρυοδείης
ἡδ' Ἔρως, ὃς κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσι
λυσίμελῃς, πάντων τε θεῶν πάντων τ' ἀνθρώπων,
δάμναται ἐν στήθεσσι νόον καὶ ἐπίφρονα βουλήν.

³ I. Grimme, Deutsche Mythologie, σελ. 525 (ἐκδοσις 3η).

⁴ I. Darmesteter, ἔργον προαναφερθέν, σελ. 153.

σθῶσι καὶ συντεθῶσι¹». Οὐδὲν ἄφ' ἑαυτοῦ παράγει· ἀλλὰ, διὰ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, πάντα τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ ὄντα, τείνουσι νὰ συνενωθῶσι, καὶ ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης προκύπτει ἡ ζωὴ. Δι' αὐτοῦ, πράγματι, θὰ γεννηθῶσι διαδοχικῶς τὰ πάντα, ἐκ τοῦ Χάους καὶ τῆς Γαίας, τοῦ διαστήματος καὶ τῆς γῆτινς ὕλης. Ἐκ τοῦ Χάους γεννῶνται κατὰ πρῶτον ὁ Ἐρεβος καὶ ἡ Νύξ. Ὁ Ἐρεβος, ὅστις κατὰ τὴν κοινὴν δοξασίαν ἠπλοῦτο κάτωθεν τῆς γῆς, συνήθως δηλοῖ τὸ ἐκ περιτροπῆς κανονικῶς ἐπανερχόμενον σκότος. Ἀλλ' ἐνταῦθα **Ἐρεβος** καὶ **Νύξ** εἶναι ἡ ἀπλὴ προσωποποιήσις τοῦ ἀρχικοῦ σκότους, διηρημένου εἰς δύο στοιχεῖα: τὸ ἄρρεν καὶ τὸ θῆλυ. Τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα, ἐνούμενα, γεννῶσι τὸν Αἰθέρα καὶ τὴν Ἥμέραν, τὸ φῶς τῶν ὑψηλοτέρων σφαιρῶν καὶ τῆς γῆτινς ἀτμοσφαίρας. Ἴδου ἐν πρῶτον ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας τοῦ Ἐρωτος: δι' αὐτοῦ τὰ σκότη γεννῶσι τὸ φῶς. Ἴδου συγχρόνως ἡ πρώτη ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου, τοῦ διέποντος πᾶσας τὰς κοσμογονικὰς δημιουργίας, τῶν ὁποίων τὴν σειρὰν ἐκτυλίσσει πρὸ τῶν ὀμμάτων μας ὁ ποιητῆς· νόμον, ὃν ὁ Α. Maury σαφέστατα διέτύπωσεν, ὡς ἐξῆς: «Προκειμένου περὶ τοῦ σχηματισμοῦ νέου τινὸς στοιχείου, οἱ παράγοντες, τῇ συνδρομῇ τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνεται ὁ σχηματισμὸς αὐτοῦ, προσωποποιοῦνται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ εἰς δύο ὄντα διαφόρου φύλου, ἅτινα τεκνοποιοῦσι, κατὰ τοὺς νόμους τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τὸ νέον τοῦτο στοιχεῖον, ὃπερ ἐπίσης προσωποποιεῖται²».

Γενομένου τοῦ φωτός, ἡ δημιουργία ἀναπτύσσεται, οὐχί, ὡς ἐν τῇ ἐβραϊκῇ γενέσει, διὰ τῆς θελήσεως ὑπερτάτου τινὸς θεοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐπενέργειαν τοῦ Ἐρωτος³. Μετ' ὀλίγον ἡ Γαῖα γεννᾷ τὸν **Οὐρανόν**, τὸ ἀστερόεν στερέωμα, τοῦ ὁποίου ὁ θόλος τὴν καλύπτει ἐξ ὀλοκλήρου, καὶ ὃπερ θὰ χρησιμεύσῃ ὡς κατοικία τῶν πανευδαιμόνων θεῶν. Κατόπιν γεννᾷ τὰ μεγάλα ὄρη, ἅτινα ὑψοῦνται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς, τὰς θαλασσίας ἀβύσσους, τὰς ἀνοιγομένας εἰς τὰ βάθη τῆς, τὰς ὁποίας ὁ ποιητῆς ἀποκαλεῖ **Πόντον**. «Ὁ Πόντος ἐγεννήθη ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ Ἐρωτος»:

«Πόντον, ἄτερ φιλότῃτος ἐφιμέρου»

ὑπαινιγμὸς εἰς τὴν πρὸς γονιμοποίησιν ἀδυναμίαν τοῦ ἄλμυροῦ ὕδατος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ τρέφοντα τὸ ἔδαφος θρεπτικὰ ὕδατα. Ἐκτοτε ἡ Γαῖα θὰ ἐνοῦται μετὰ τοῦ Οὐρανοῦ διὰ νὰ φέρῃ εἰς φῶς τὰ ἄλλα στοιχεῖα: ὁ ὕμναιος αὐτῶν, ὁ τοσάκις ὕμνηθεις βραδύτερον παρὰ τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως⁴, θὰ γίνῃ ἡ πηγὴ τῆς παγκοσμίου ζωῆς. Εἶναι τὸ πρωτόγονον ζεῦγος, τὸ ἀθάνατον, ὃπερ ὕμνοῦσιν ἤδη οἱ Βεδικοί ποιηταί. Ἐκ τῆς ἐνώσεως αὐτῶν γεννᾶται κατὰ πρῶτον ὁ Ὠκεανός, ὁ ποταμὸς τῶν ποταμῶν· εἰκὼν τοῦ σχηματισμοῦ τῶν πηγαίων ὑδάτων, τὰ ὁποῖα, πραγματικώτατα, εἶναι τέκνα τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Κατόπιν ἔρχονται πολλοὶ ἄλλαι θεότητες, τῶν ὁποίων ἡ ἐννοια δὲν εἶναι τοσοῦτον καθωρισμένη· ὥς ἀναφέρωμεν αὐτάς:

¹ Maury, Relig. de la Grèce, I σελ. 350

² Religions de la Grèce, I, σελ. 351.

³ Οὕτω καὶ ἐν τῇ φοινικικῇ κοσμογονίᾳ τῇ ἀποδιδομένη τῷ Σαγχοιιάθωνι, ὁ **Πόθος** εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς δημιουργίας. Βλ. τὸ περὶ Σαγχοιιάθωνος ὑπόμνημα τοῦ Renan (Acad. des inscriptions, τ. XXIII. μέρος 2ον σελ. 275).

⁴ Βλ. κυρίως ἐν ὧραιον ἀπόσπασμα τῶν Δαναΐδων τοῦ Αλοχύλου ἀποσπ. 108, ἐκδοσις Ahrens, συλλογὴ Didot).

«Κοῖόν τε Κρίόν θ' Ὑπερίονά τ' Ἰαπετόν τε
Θείαν τε Ρεϊάν τε Θέμιν τε Μνημοσύνην τε
Φοῖβην τε χρυσοστέφανον Τηθύν τ' ἑρατεινήν,
τοὺς δὲ μεθ' ὀπλότατος γένετο Κρόνος ἀγκυλομήτης¹»

Περὶ τοῦ Κρόνου θὰ ὁμιλήσωμεν βραδύτερον. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ὑπολοίπους θεότητες, τινὲς τῶν ὁποίων μόνον παρ' Ἡσιόδῳ ἀπαντῶσι, παριστῶσι κατὰ τὸ πλεῖστον τὰς μεγάλας τῆς φύσεως δυνάμεις καὶ τὰ κυριώτερα ταύτης φαινόμενα. Ὁ Ὑπερίων (ὁ ὑπεράνω πορευόμενος) εἶναι ὁ ἥλιος ἐν τῇ ὑπὲρ τὸν ὀρίζοντα τροχιᾷ αὐτοῦ θεωρούμενος. Θεία (ἐκ τοῦ θέω, τρέχω), εἶναι ἡ αὐγή, τῆς ὁποίας ἡ λάμψις ὁρμᾷ εἰς τὸν οὐράνιον θόλον. Φοῖβη εἶναι ἡ λαμπρότης τοῦ ἡλίου ἢ τῆς Σελήνης. Κρίος εἶναι, πιθανῶς, πάλιν ὁ ἥλιος· διότι περαιτέρω ὁ ποιητὴς μᾶς λέγει ὅτι ὁ Κρίος ἐγέννησε τὸν Ἀστραῖον², μυθολογικὸν πρόσωπον, ἀστρικοῦ χαρακτήρος. Χωρὶς νὰ σταματήσωμεν εἰς τὴν Θέμιδα καὶ τὴν Μνημοσύνην, προσωποποιούσας ἤδη ἠθικὰς ιδέας, καὶ περὶ ὧν γενήσεται ἀλλαχοῦ λόγος, ἅς ἐξακολουθήσωμεν τὴν κατὰ Ἡσιόδον ἀπαρίθμησιν, ἵνα ἀνεύρωμεν τὴν ἔκφρασιν καθαρῶς νατουραλιστικῶν ιδεῶν τοῦ ποιητοῦ.

«Γεῖνατο δ' αὖ Κύκλωπας ὑπέρβιον ἦτορ ἔχοντας,
Βρόντην τε Στερόπην τε καὶ Ἀργὴν ὀδριμόθυμον,
οἱ Ζηνὶ βροντὴν τ' ἔδωσαν τεύξάν τε κεραυνόν³»

Ἐνταῦθα αὐταὶ αὐταὶ αἱ λέξεις παρέχουσιν ἡμῖν τὴν ἐρμηνείαν. Βρόντης εἶναι τῆς βροντῆς ὁ βρόντος· Στερόπης, ἡ ἀστραπή· Ἀργῆς, ἡ ὑπόλευκος λαμπηδὼν τῶν ἡλεκτρικῶν πυρῶν. Ἐκ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γαίας γεννῶνται κατόπιν ὄντα γιγάντια καὶ τερατώδη, τῶν ὁποίων τὸ πελώριον σῶμα φέρει πεντήκοντα κεφαλὰς καὶ εἶναι ὀπλισμένον δι' ἑκατὸν βραχιόνων· ταῦτα εἶναι ὁ Κόττος (μανιώδης), ὁ Βριάρεως (ρωμαλέος), ὁ Γύης (πολυμελής)· τέκνα τρομερά, ἀτινα εὐθύς ἀπὸ τῆς γεννήσεώς των ἐμποιοῦσι φρίκην εἰς τὸν πατέρα των, καὶ ὀμνύουσιν ἀσπονδον κατὰ τοῦ Οὐρανοῦ μῖσος. Τῆς ἐπινοήσεως ταύτης τὴν ἐξήγησιν παρέχει ἡμῖν ἡ ἀρχέγονος τῶν Ἀρίων μυθολογία. Ἡ Ρίχ-Βέδα, εἶναι πράγματι, πλήρης ἀφηγήσεων τῶν ἀγώνων τοῦ Οὐρανοῦ θεοῦ Ἰνδρα κατὰ τῶν ἐχθρῶν του, τῶν ἐχθρῶν τοῦ φωτός, τῶν μελανῶν δαιμόνων τῶν νεφῶν καὶ τοῦ σκότους, τοὺς ὁποίους κτυπᾷ διὰ τοῦ κεραυνοῦ του καὶ διαπερᾷ διὰ τῶν βελῶν του. Κατ' ἀναλογίαν τὰ ἀπεχθῆ εἰς τὸν Οὐρανὸν τέρατα, τὰ ὁποῖα μᾶς περιγράφει ὁ ποιητὴς εἶναι τὰ πολύμορφα καὶ γιγάντια νέφη, τὰ γεννώμενα ἀπὸ τοὺς γηγένους ἀτμούς, καὶ διαρκῶς μαχόμενα πρὸς τὸ φωτεινὸν στερέωμα.

Ὁ Οὐρανὸς ἐντούτοις, ὅστις τοσοῦτον ἐνεργὸν ἔλαβε μέρος εἰς τὸ ἔργον τῆς δημιουργίας, θέλει, εἰς δεδομένην στιγμήν, νὰ σταματήσῃ τὴν πορείαν ταύτης. Καὶ διὰ τοῦτο καθόσον νέα ἐγεννῶντο τέκνα του, τὰ ἐδύθιζεν εἰς τὰ ἔγκατα τῆς γῆς. Ἡ Γαία ἀγανακτήσασα διὰ τὴν σκληρότητα τοῦ συζύγου αὐτῆς, ὀπλίζει ἐναντίον του τὸν δεξιότερον καὶ σοφώτερον τῶν υἱῶν τῆς, τὸν Κρόνον, ὁ ὁποῖος συλλαμβάνει τὸν πατέρα

¹ Θεογόν. 133—137.

² Θεογόν. 376.

³ Θεογόν. 148—153.

του, ἀποκόπτει τὰ ὄργανα τῆς ἀνδρότητός του καὶ ρίπτει ταῦτα μακράν. Τὰ θεῖα ταῦτα λείψανα πίπτουσιν εἰς τὴν θάλασσαν, πλέουσιν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς, περίξ δ' αὐτῶν συγκεντροῦνται λευκὸς ἀφρός, ἐξ οὗ ἐγεννήθη ἡ Ἀφροδίτη. Ὁ ἀκρωτηριασμός τοῦ Οὐρανοῦ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του εἶναι μῦθος, οὐτινος τὴν φυσικὴν σημασίαν ἀδυνατοῦμεν νὰ καθορίσωμεν, ἀλλ' ὅστις, ἕνεκα τῆς θέσεως, ἣν κατέχει ἐν τῇ Θεογονίᾳ, ἀνταποκρίνεται εἰς μεγάλην τινὰ ἀφηρημένην ἰδέαν. Ἡ εἰς ἀνικανότητα καταδίκη τοῦ Οὐρανοῦ καὶ ἡ ἀνοδος εἰς τὸν θρόνον τοῦ υἱοῦ του Κρόνου, σημειοῦσι, πράγματι νέαν περίοδον, δευτέραν φάσιν ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς δημιουργίας. Ὁ Οὐρανὸς εἶχεν ἐπιχειρήσῃ νὰ παρεμποδίσῃ τὴν ἐξέλιξιν ταύτην, καταστρέφων τὰ ἴδια αὐτοῦ τέκνα· καὶ διὰ τὰς ἐνόχους ταύτας προσπαθείας του ἐτιμωρήθη. Τὸ ἔργον ὅθεν τῆς γενέσεως, διακοπὴν πρὸς στιγμήν, ἐπαναρχίζει τὴν πορείαν του, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Κρόνου,¹ ὅστις ἔκτοτε ἐποπτεύει τὴν ἀναγκαίαν τῶν πραγμάτων πορείαν. Ἡ ἰδέα αὕτη δηλοῦται ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ διὰ τῆς ἐνώσεως τοῦ Κρόνου μετὰ τῆς Ρέας, ἣτις οὐδόλως εἶναι ἐνταῦθα θεότης τις τῆς γῆς, ὅπως συμβαίνει βραδύτερον. Ἡ κοσμογονικὴ Ρέα (ἡ ρέουσα) εἶναι τὸ ἔμβλημα τῆς κινήσεως, τῆς διαδοχῆς καὶ τῆς διαρκείας. Ἡ αἰωνία φύσις, θριαμβεύουσα τῶν πρώτων ἐμποδίων, τῶν παρεντιθεμένων ἐν τῇ προσῶφ αὐτῆς, θὰ ἐξακολουθήσῃ λοιπὸν τὴν πλαστοουργὸν αὐτῆς ἐργασίαν. Οἱ Τιτᾶνες, αἱ ἀρχέγονοι δυνάμεις, αἱ ὑπὸ τοῦ Οὐρανοῦ δεσμευθεῖσαι, ἐπανακτῶσι τὴν ἐλευθερίαν των, καὶ νέαι γενεαὶ θεῶν προστίθενται εἰς τὰς παλαιὰς τοιαύτας.

Ἐντὸς ὀλίγου, πράγματι, ὁ Πόντος ἐνούμενος μετὰ τῆς Γαίας, γίνεται ὁ πρόγονος ὅλων τῶν θεοτήτων, αἵτινες προσωποποιοῦσι τὰς δυνάμεις καὶ τὰς χιλιάς ὧφεις τῆς θαλάσσης, τῶν ποταμῶν, τῶν πηγῶν, μακρὰ τῶν ὁποίων ἀπαρίθμησις εὐρίσκεται ἐν τῇ Θεογονίᾳ.² Πρὸς τὰς φυσικῆς τάξεως δημιουργίας ταύτας ἀνταποκρίνονται, κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Κρόνου, ἀλλαι δημιουργίαι τάξεως ἡθικῆς: ἀφηρημένα ἀλληγορικά, ὅπου ἐκφράζονται πάντα τὰ αἰσθήματα καὶ πᾶσαι αἱ ἀρχαὶ αἱ συνδεόμεναι πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος μέλλει νὰ ἐμφανισθῇ. Ἡ Νύξ, ἡ πρωτόγονος αὕτη τοῦ Χάους θυγάτηρ, φέρει εἰς τὴν ζωὴν τὸν Θάνατον, τὸν Ὑπνον, τὸ πλῆθος τῶν Ὀνειρῶν: τίκει τὰς Μοίρας, τὴν Νέμεσιν, τὴν Ἀπάτην, τὴν Φιλότητα, τὸ ἀλγεινὸν Γῆρας, τὴν ἀνήσυχον Ἔριν. Ἡ Ἔρις φέρει καὶ αὐτὴ εἰς φῶς τὸν ἀλγεινόνεοντα Πόνον, τὴν Λύπην, τὰς Μάχας, καὶ τέλος τὸν Ὅρκον.

«ὅς δὴ πλεῖστον ἐπιχθονίους ἀνθρώπους,
πημαίνει, ὅτε κέν τις ἐκὼν ἐπίορκον ὁμόςσῃ».

Ὅθεν ἡ βασιλεία τοῦ Κρόνου εἶδεν ἐμφανιζομένην τὴν ἰδέαν τῆς ἡθικῆς, καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἔκτασιν.

Ἐν τούτοις ὁ κόσμος δὲν ἔχει ἀκόμη τελειωθῇ καὶ προτοῦ καταλήξῃ εἰς τὴν

¹ Πολλάκις οἱ μυθογράφοι παρωμοίωσαν τὸν Κρόνον πρὸς τὸν Χρόνον. Ἡ παρωμοίωσις αὕτη, τῆς ὁποίας τὰ πρῶτα ἔχνη εὐρίσκονται παρ' Ἀριστοτέλει, δὲν φαίνεται ἀκριβής. Ὁ Bréal (Hercule et Cacus, σελ. 57) παράγει τὴν λέξιν ἐκ τῆς ρίζης Kar, ποιεῖν, créer, ἐξ οὗ ἡ ἐλληνικὴ λέξις *κραινέειν*, καὶ παρατηρεῖ ὅτι εἰς τὰς Βέδας, ὁ Krāna εἶναι θεὸς δημιουργός. Πρὸς Garanus et Recaranus ἐν τῇ λατινικῇ μυθολογίᾳ. Βλέπε ἐπίσης G. Curtius, Grundr. der griech. Etymol. σελ. 154—155 (ἐκδ. 5)η.

² —Στ. 240—265.

τελευταίαν αὐτοῦ μορφήν θὰ διέλθῃ νέαν ἀναστάτῳσιν. Ὁ δεῦτερος ἄρχων τοῦ κόσμου θὰ ἔχῃ τὴν αὐτὴν πρὸς τὸν πρῶτον μοῖραν. Θὰ προσπαθῇσῃ καὶ οὗτος ὡς ἐκεῖνος νὰ παρεμποδίσῃ τὴν πρόοδον τῆς ζωῆς· καὶ ὡς ἐκεῖνος θὰ νικηθῇ, θὰ ἀνατραπῇ καὶ θὰ ἐκθροισθῇ παρὰ τοῦ υἱοῦ του. Ἡ μυθικὴ ἱστορία τοῦ Οὐρανοῦ θὰ ἐπαναληφθῇ μὲ παραλλαγὰς τινὰς καὶ διὰ τὸν Κρόνον. Καθὼς ἐκεῖνος ἐβύθιζεν εἰς τὰ ἔγκατα τῆς γῆς ὅλα τὰ τέκνα, τὰ ὅποια ἡ Γαῖα τοῦ ἔδιδε, οὕτω καὶ ὁ Κρόνος καταπίνει καὶ ἐξαφανίζει ἐντὸς αὐτοῦ ὅλα τὰ νεογνά τῆς Ρέας. Ἐν μόνον κατορθώνει νὰ τοῦ διαφύγῃ χάρις εἰς στρατήγημά τι τῆς μητρὸς του. Τὸ παιδίον τοῦτο, ὅπερ διεσώθη ἀπὸ τὴν ἀδικοφάνειαν τοῦ Κρόνου, εἶναι ὁ Ζεὺς, ὅστις θὰ κατορθώσῃ νὰ δεσμεύσῃ τὸν πατέρα του, καὶ θὰ τὸν ἀναγκάσῃ νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς φῶς τοὺς θεοὺς, τοὺς ὁποίους κατέπιε.¹

Αἱ τρεῖς διαδοχικαὶ βασιλεῖαι τοῦ Οὐρανοῦ, τοῦ Κρόνου καὶ τοῦ Διὸς, οὐδόλως φαίνονται νὰ εἶναι κοσμογονικὴ τις ἐπινόησις· ἀλλ' ἀνταποκρίνονται βεβαίως πρὸς παλαιὰς παραδόσεις. Ὁ Κρόνος, ὅστις πολλὰς παρουσιάζει ἀναλογίας πρὸς τὸν Μολῶχ τῶν Φοινίκων, εἶναι, πιθανῶς, θεὸς ξένος, τοῦ ὁποίου ἡ παλαιοτάτη θρησκεία συνηντήθη ἐν Κρήτῃ, μὲ τὴν νεωτέραν τοιαύτην τοῦ ἐλληνικοῦ Διὸς, ὅστις τὸ πρῶτον εἰς τὴν νήσον ταύτην, εἶτα εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, ἐθεωρήθη ὡς υἱὸς του καὶ ὠνομάσθη Κρονίων. Ἐξ ἄλλου ὁ Οὐρανὸς καὶ ἡ Γῆ, ἦσαν, διὰ τοὺς πρῶτους τῆς Ἑλλάδος κατοίκους, τὸ ἀρχέγονον ζεύγος, ἐξ οὗ προήλθον πάντα τὰ ὄντα. Ὅταν ὁ Ζεὺς ἐγένετο ὁ ὑπέρτατος καὶ ἄνευ ἀντιπάλου θεός, ὁ κοινὸς πατὴρ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, ἐχρειάσθη νὰ ἐξηγήσῃσι πῶς εἶχον πρὸ αὐτοῦ ὑπάρξει ὁ Κρόνος καὶ ὁ Οὐρανός. Οὕτω ἐσχημάτισαν τοὺς πρὸς διαφύλαξιν τῆς παντοδυναμίας τοῦ Διὸς μύθους, φανταζόμενοι ὅτι οὗτος ἐξεθρόνισε τὸν πατέρα αὐτοῦ, ὃν καλύτερος καὶ ἰσχυρότερός του, καὶ ὅτι καὶ ὁ Κρόνος εἶχε πρότερον ἀνατρέψει τὸν Οὐρανόν. Ὁ Ἡσίοδος, πᾶρα λαβῶν τοὺς μύθους τούτους, ἐξέφρασε δι' αὐτῶν ἰδέας ἀναμφισβητήτου μεγαλείου. Εἰς τὰ ὅμματα αὐτοῦ ὁ κόσμος δὲν ἔφθασεν ἀποτόμως οὐδὲ εὐκόλως εἰς κατάστασιν ἰσορροπίας καὶ ἁρμονίας· εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην ἔφθασε κατόπιν πολλῶν περιπετειῶν καὶ διὰ σειρὰς προόδων, τῶν ὁποίων τὴν πορείαν οὐδὲν ἡδυνήθη νὰ ἀναχαιτίσῃ. Ἐν τῇ πορείᾳ ταύτῃ τοῦ σύμπαντος πρὸς τὴν τελειότητα, ἡ ἰδέα τῆς τάξεως ἐμφανίζεται ὅλον ἐν καθαροτέρᾳ. Ἀλλ' ἡ ἀληθὴς τάξις θὰ βασιλεύσῃ μόνον ὅταν ὁ Ζεὺς νικήσῃ ὅλας τὰς εἰς τὴν δράσιν αὐτοῦ ἀντιτασσομένας ἐχθρικὰς δυνάμεις.

Μεταξὺ τῆς πτώσεως τοῦ Κρόνου καὶ τῆς ἀνόδου τοῦ Διὸς εἰς τὸν θρόνον ὑπάρχει πράγματι, περίοδος τις ἀντιστάσεως καὶ ἀγώνων, καθ' ἣν ἡ ἐν ἀναστατώσει εὐρισκομένη φύσις διέρχεται κρίσιν τρομεράν, κρίσιν κυοφορίας, ἐξ ἣς θὰ προέλθωσιν αἱ νέαι καὶ ἀνώτεραι τῆς ζωῆς μορφαί. Ὅθεν ἡ πάλη τῶν ἀντιθέτων δυνάμεων, καὶ ὁ θρίαιμος τῶν καλυτέρων ἐνώπιον τῶν ἀτελεστέρων παρουσιάζεται εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ποιητοῦ, ὡς ὁ ἀπαράδρατος ὅρος τῆς εἰς τοὺς κόλπους τῆς φύσεως ἀναπτύξεως τῶν ὄντων· ἰδέα καταφαινομένη ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἀφηγήσεώς του τῆς μάχης τῶν Τιτάνων κατὰ τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου. Ὁ μῦθος τῶν Τιτάνων εἶναι ἀναμφιδόλως παλαιότερος τῆς Θεογονίας, τὸ δὲ τῆς Ἰλιάδος κείμενον πολλοὺς ἤδη περιέχει ὑπαινιγμούς, ὡς πρὸς τὰς τιμωρίας, αἱ ὑφίστανται εἰς τὸν Τάρταρον ὁ Κρόνος καὶ οἱ ἀδελφοί του.²

¹ Τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μύθου βλέπε περαιτέρω κεφ. II. 3.

² Ἰλιάς. Θ' 479. Ξ. 203. 274· Ο, 225.

Ἄλλ' ἐὰν ὁ Ἡσίοδος συνέλεξεν ἀπλῶς παλαιότατόν τινα μῦθον, ἐφρόντισεν ὅμως νὰ τὸν ἀναπτύξῃ, νὰ ἐμφυσήσῃ εἰς αὐτὸν ζωὴν ἡρμῆνευσεν αὐτὸν ποιητικῶς τὸν μετέβαλεν εἰς ἓν ἐκ τῶν μεγάλων ἐκείνων, κατὰ τὴν πρώτην τοῦ κόσμου ἡλικίαν, δραμάτων τῆς φύσεως.

Οἱ Τιτᾶνες, οἵτινες εἶναι δώδεκα τὸν ἀριθμὸν (ἕξ ἄρρενες καὶ ἕξ θήλειαι), ὀφείλουσι τὴν γένεσιν αὐτῶν εἰς τὸ ἀρχικὸν γεννητικὸν ζεύγος τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς. Ἀπὸ θεογονικῆς ὁθεν ἀπόψεως ἡ Τιτάνομαχία οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰ μὴ ἡ μάχη τῶν τέκνων τῆς Γαίης καὶ τοῦ Οὐρανοῦ ἐναντίον τῶν υἱῶν τοῦ Κρόνου, ὧν ἄρχει ὁ Ζεὺς. Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι οἱ Τιτᾶνες δὲν μάχονται ὅλοι ἐναντίον τῶν Ὀλυμπίων. Μεταξὺ τῶν Τιτανίδων εὐρίσκομεν δύο θεότητες, αἱ ὁποῖαι βραδύτερον συμμαχοῦσι μετὰ τοῦ Διός, γίνονται δηλαδὴ, ἵνα ἐκφρασθῶμεν εἰς γλῶσσαν μυθολογικὴν, σύζυγοι αὐτοῦ· αὗται εἶναι ἡ Θέμις καὶ ἡ Μνημοσύνη. Ἡ Θέμις, ἐξ ἧς θὰ γεννηθῇ ἡ Δίκη, εἶναι ἡ ἰδέα τῆς τάξεως καὶ τοῦ νόμου· ἡ Μνημοσύνη εἶναι ἡ μνήμη, ἡ ἀνάμνησις· εἶναι ἡ ἐνέργεια τοῦ παρελθόντος διαιωνιζομένη. Ἐὰν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ δὲν εἶναι πάντες οἱ Τιτᾶνες ἐχθροὶ τῶν θεῶν, τοῦτο συμβαίνει, διότι ὁ Ζεὺς δὲν δύναται νὰ διανοηθῇ τὴν καταστροφὴν, ὅλων ἀνεξαίρετως, τῶν στοιχειωδῶν δυνάμεων τῆς φύσεως. Θὰ ἀρκεσθῇ μόνον νὰ δαμάσῃ τὴν τερατώδη καὶ ἀκατάστατον αὐτῶν δύναμιν καὶ θὰ τὰς ἀναγκάσῃ, ρυθμίζων αὐτάς, νὰ συνδράμωσιν εἰς τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς νέας τάξεως, ἧς θὰ προΐσταται. Ἡ ἰδέα αὕτη καταφαίνεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀφηγήσεως τῆς Θεογονίας. — Ἀπὸ δέκα ὀλοκλήρων ἐτῶν, οἱ Τιτᾶνες καὶ οἱ υἱοὶ τοῦ Κρόνου καταλαβόντες, οἱ μὲν τὴν Ὀρθρυν, οἱ δὲ τὸν Ὀλυμπον, καταπονοῦνται εἰς λυσσαλέον ἀγῶνα, ὅστις φαίνεται ὅτι οὐδέποτε θὰ τελειώσῃ, ὅτε ὁ Ζεὺς ἔσχε τὴν ἰδέαν νὰ ἐκβάλῃ ἐκ τοῦ Ταρτάρου τοὺς τρεῖς γίγαντας Κόττον, Βριάρεων καὶ Γύην, τοὺς ὁποίους εἶχεν ἐγκλείσει ἐκεῖ ὁ πατήρ του, καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἐπέμβασις θὰ δώσῃ εὐνοϊκὸν ὑπὲρ αὐτοῦ εἰς τὸν ἀγῶνα τέλος.¹ Οὕτω ὁ Ζεὺς δὲν θὰ νικήσῃ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ Τιτᾶνας εἰ μὴ τῇ βοηθείᾳ ἄλλων Τιτάνων, συμμάχων αὐτοῦ· δὲν θὰ θριαμβεύσῃ τῶν πελωρίων καὶ ταραχωδῶν τῆς φύσεως δυνάμεων εἰ μὴ ἀντιτάσσων αὐταῖς ἄλλας, ἐξ ἴσου ἰσχυράς, δυνάμεις. Οὕτω οἱ Τιτᾶνες διαιροῦνται εἰς δύο ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα, μέλλοντα νὰ συμπλακῶσι. Δηλαδὴ τὰ ἀκατάστατα στοιχεῖα θὰ συγκρουσθῶσι μετ' ἄλλων εἰς δεινὸν ἀγῶνα, ἐξ οὗ τέλος ἡ τάξις θὰ ἐξέλθῃ νικητρία, ἐξαγοραζομένης ὅμως τῆς νίκης διὰ τρομεροῦ κατακλυσμοῦ.

Ἡ μάχη ἀρχίζει μεταξὺ τῶν ἀντιμαχομένων, ὠπλισμένων διὰ πελωρίων βράχων, τοὺς ὁποίους ἀποσπῶσιν ἐκ τῶν ὀρέων τοῦ τόπου τῆς συμπλοκῆς. Ὁ θόρυβος τῆς πάλης αὐτῶν σείει ταῦτοχρόνως γῆν, οὐρανὸν καὶ θάλασσαν· καὶ φθάνει μέχρι τῶν ἐγκάτων τοῦ Ταρτάρου. Αἰφνης ὁ Ζεὺς λαμβάνει ὁ ἴδιος μέρος εἰς τὴν μάχην. Ἀντηχοῦν αἱ βρονταὶ τοῦ αἰ ἀστραπαὶ τοῦ λάμπουν, ἐξακοντίζει ἀκαταπαύστους κερανοὺς. « Ἡ γόνιμος γῆ τρέμει καὶ καίεται· τὰ ἀπέραντα δάση πυρπολοῦνται· τὰ πάντα βράζουν· ἡ γῆ ὀλόκληρος καὶ τοῦ ὠκεανοῦ τὰ ρεύματα καὶ ἡ ἀτελεύτητος θάλασσα· πέριξ τῶν καταχθονίων Τιτάνων ἀποπνικτικὸς ἐξαπλοῦται ἀτμός, ὁ ἄηρ πυρακτοῦται· τὰ τολμηρὰ τοὺς βλέμματα θαμβοῦνται, τυφλούμενα ἀπὸ τὰς λάμπεις τοῦ κερανοῦ. Ἡ πυρκαϊὰ ἐξαπλοῦται μέχρι τοῦ Χάους· ἀπὸ ὅ, τι βλέπουσιν οἱ ὀφθαλμοί, ἀπὸ ὅ, τι

¹ Θεογον. στ. 624 καὶ ἐφ.

¹ Θεογον. στ. 624 καὶ ἐφ.

ἀκούουσι τὰ ὦτα, θὰ ἔλεγέ τις ὅτι συγχέονται γῆ καὶ οὐρανός, ἡ μὲν ἐκ βάθρων διασαλευθεῖσα, ὁ δὲ καταπίπτων ἐκ τοῦ ὕψους αὐτοῦ. Τοιοῦτος ἦτο ὁ θόρυβος τῆς μάχης τῶν θεῶν! Ταῦτοχρόνως, οἱ ἄνεμοι ὑψοῦσι στροβίλους πυκνοὺς κόνεως καὶ μεταφέρουσιν αὐτοὺς, μετὰ τῶν ἀστραπῶν καὶ τῶν κεραυνῶν, τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῶν τοῦ μεγάλου Διός, μετὰ τῶν φωνῶν καὶ τοῦ θορύβου τῆς μάχης, εἰς τὸ μέσον τῶν ὠπλισμένων θεῶν ¹. »

Τέλος ἡ νίκη εἶναι πλήρης τῇ βοήθειᾳ τῶν τριῶν γιγάντων, τῶν συμμάχων τοῦ Διός, οἵτινες βάλλουσι κατὰ τῶν Τιτάνων τριακοσίους βράχους, ἀνατρέποντες καὶ βυθίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸν Τάρταρον.

Ἡ μεγαλειώδης εἰκὼν, δι' ἧς ἡ ἀφήγησις αὕτη περατοῦται, μᾶς φανερώνει τὸ νόημα αὐτῆς. Τὴν εἰκόνα βεβαίως ταύτην ἐνέπνευσεν εἰς τὸν ποιητὴν, ἢ εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ, ὅν οὗτος διερμηνεύει, τὸ θέαμα, ὑπερ αὐτῇ ἡ φύσις παρουσιάζει εἰς μερικὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη, ἡ θέα τῶν μεγάλων τῆς Ὀρθρουοῦ καὶ τοῦ Ὀλύμπου καταπτώσεων, τῶν εἰς τὰς κλιτύς ἢ τοὺς πρόποδας αὐτῶν ἐγκατεσπαρμένων ὀγκολίθων, καὶ τῶν βαθυτάτων αὐτῶν χαραδρῶν. Εἰς τὰς πραγματικὰς αὐτὰς εἰκόνας προστεθῆναι ἢ παράδοσις μεγάλῃς γεωλογικῆς ἀνατροπῆς τῆς ὁποίας θέατρον ὑπῆρξεν ἄλλοτε ἡ Θεσσαλία, ἀνατροπῆς συγχρόνου τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς ὁποίας ἡ ἀνάμνησις διτηρήθη ἐν τῷ κατακλυσμῷ τοῦ Δευκαλίωνος. Ὅθεν ὁ μῦθος τῆς μάχης τῶν θεῶν καὶ τῶν Τιτάνων, καίτοι ἀνάγεται εἰς τὴν κοινὴν πηγὴν ὧν τῶν μύθων τῆς ἀρίας φυλῆς, δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ, τοῦλάχιστον ἐν τῇ Θεογονίᾳ, πρὸς τὴν ἐν τῇ βεδικῇ ποιήσει πάλιν τοῦ Ἰνδρᾶ κατὰ τῶν Ἀσούρα, δηλαδὴ πρὸς τὴν μάχην τοῦ θεοῦ τοῦ φωτός ἐναντίον τῶν δαιμόνων τῶν νεφῶν. Ἡ ἀφήγησις τοῦ Ἡσιόδου ἔχει ἄλλην σημασίαν εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, ἡ ὑπὸ ἰσχυρᾶς τιнос φαντασίας γενομένη ποιητικὴ ἀναπαράστασις μιᾶς τῶν μεγάλων ἀνατροπῶν, αἱ ὁποῖαι τὸ πάλαι ἀνεστάτωσαν τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τοῦτο δὲ διαφέρει τῶν ἀναλόγων περιγραφῶν, τὰς ὁποίας

¹ Θεογον., 693. 712:

..... ἀμφὶ δὲ γαῖα φερέσβιος ἐσπαράγιζε
 καιομένη, λάκε δ' ἀμφὶ πυρὶ μεγάλ' ἄσπετος ὕλη.
 Ἐξέε δὲ χθὼν πᾶσα καὶ Ὠκεανόιο ρέεθρα
 πόντος τ' ἀτρύγετος· τοὺς δ' ἄμφεπε θερμός αὐτμῇ
 Τιτῆνας χθονίους, φλόξ δ' ἡέρα δῖαν ἔκανε
 ἄσπετος, ὅσος δ' ἄμερδε καὶ ἰφθίμων περ ἐόντων,
 αὐγὴ μαρμαίρουσα κεραυνοῦ τε στεροπῆς τε·
 Καῦμα δὲ θεσπέσιον κάτεχεν Χάος· εἶσατο δ' ἄντα,
 ὀφθαλμοῖσιν ἰδεῖν ἧδ' οὐασιν ὅσασιν ἀκοῦσαι,
 αἰδώς, ὥς ὅτε Γαῖα καὶ οὐρανός ἐδρὺς ὑπερθεῖν
 πλάνανθ'. Οἶος γάρ κε μέγα δοῦπος δῶρρει
 τῆς μὲν ἐρειπομένης, τοῦ δ' ὑφόθεν ἐξερίποντος
 τόσσος δοῦπος ἔγεντο θεῶν ἔριδι ζυνόντων.
 Σὺν δ' ἄνεμοι τ' ἔνοσίς τε κόνιν θ' ἅμα ἐσπαράγιζον
 βροντὴν τε στεροπὴν τε καὶ αἰθαλόεντα κεραυνόν,
 κῆλα Διὸς μεγάλοιο, φέρον δ' ἰαχὴν τ' ἐνοπὴν τε
 ἐς μέσον ἀμφοτέρων, ὅτοβος δ' ἀπλητος ὀρώρει
 σμερδαλέης ἐριδος, κάρτος δ' ἀνεφαίνετο ἔργων,
 ἐκλίνθη δὲ μάχη (πρὶν δ' ἀλλήλοισι ἐπέχοντες
 ἐμμενέως ἐμάχοντο διὰ κρατερὰς ὁμίνας).

συναντῶμεν εἰς τὰς μυθολογίας τῶν διαφόρων λαῶν. Ἡ συμπλοκὴ τῶν Τιτάνων διηρημένων εἰς δύο ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα, ἐνθυμίζει βεβαίως τὴν μάχην, τὴν ὁποίαν συνάπτουσιν, ἐν τῇ περσικῇ μυθολογίᾳ, οἱ Δεδ καὶ οἱ Ἴξεδ, τὰ καλὰ καὶ πονηρὰ πνεύματα· ἐνθυμίζει ἐπίσης τὴν πάλην «τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ κατὰ τῶν ἀγγέλων τοῦ Σατανᾶ», τὴν περιγραφείσαν εἰς ἀπόκρυφόν τι βιβλίον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.¹ Οὐδεμία ὅμως τῶν ἀφηγήσεων τούτων στηρίζεται ὡς ἡ τῆς Θεογονίας, ἐπὶ βάσει ὅτινος ἐπιστημονικῆς, τὴν ὁποίαν δὲν ἀντίκρυσεν ἀλλὰ προησθάνθη, διὰ τοῦ καταπληκτικοῦ αὐτοῦ ἐνστίκτου, τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ **Τάρταρος**, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶναι ἐγκεκλεισμένοι οἱ Τιτᾶνες, ἀνήκει ἀπεγαντίας ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν λαϊκὴν παράδοσιν. Ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Ἑλλήνων κοσμογραφίᾳ, τὸ σύμπαν διαιρεῖται εὐκρινέστατα εἰς τρεῖς ζώνας: εἰς τὸ μέσον εὐρίσκεται ἡ γῆ, ἄνωθεν αὐτῆς ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ αἰθήρ, καὶ κάτωθεν ὁ Τάρταρος. Ὁ κατασκότεινος Τάρταρος, φυλακὴ τῶν ἡττημένων θεῶν, καὶ κατώτατον τοῦ κόσμου μέρος, ἀποτελεῖ οὕτω τὴν πληρεστέραν ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Ὀλυμπον, τὸ ἀνώτερον καὶ φωτεινὸν μέρος, ὅπου ζοῦν οἱ θριαμβεύοντες θεοί, ὡς προσωποποιοῦντες τὴν νέαν τῶν πραγμάτων τάξιν. Εἰς τὴν Ἰλιάδα, ὁ Ζεὺς ἀπειλεῖ τοὺς μὴ ὑπακούοντας εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ θεοῦς ὅτι θὰ κατακρημνίσῃ αὐτοὺς εἰς τὸν σκοτεινὸν Τάρταρον, μετὰ τὰς σιδηρὰς πύλας καὶ τὸν χάλκινον οὐδόν, τὸν εὐρισκόμενον τοσοῦτον κάτωθεν τοῦ Ἄδου ὅσον ἀπέχει ὁ οὐρανὸς τῆς γῆς.

«Ἐνθα σιδήρειαί τε πύλαι καὶ χάλκεος οὐδός,
τόσσον ἔνερθ' Ἀΐδεω, ὅσον οὐρανὸς ἐστ' ἀπὸ γαίης.»²

Ὁ ποιητὴς τῆς Θεογονίας ἀναπαράγει τὴν εἰκόνα ταύτην προσθέτων τὴν λεπτομέρειαν ὅτι «ἐὰν ἐρρίπτετο ἀπὸ τὸν οὐρανὸν χαλκοὺς ἄκμων, ἐπὶ ἑννέα νύκτας καὶ ἑννέα ἡμέρας θὰ ἐπιπτε καὶ μόνον τὴν δεκάτην θὰ ἔφθανεν εἰς τὴν γῆν· ἑννέα δὲ νύκτας καὶ ἡμέρας θὰ ἐχρειάζετο διὰ νὰ φθάσῃ ἀπὸ τῆς γῆς εἰς τὸν Τάρταρον:

Ἐννέα γὰρ νύκτας τε καὶ ἡμέατα χαλκείος ἄκμων
οὐρανὸθεν κατιών, δεκάτῃ ἐς γαίαν ἵκοιτο·
ἑννέα δ' αὖ νύκτας τε καὶ ἡμέατα χαλκείος ἄκμων
γαίῃθεν κατιών δεκάτῃ ἐς Τάρταρον ἵκοι.»³

Ἐκεῖ, εἰς τὸ ὑγρὸν καὶ θλιβερὸν ἐκεῖνο μέρος, τὸ πλήρες πυκνῶν ἀτμῶν, τὸ βυθισμένον εἰς τὴν αἰωνίαν νύκτα, κοιτώνται οἱ Τιτᾶνες· τὴν φυλακὴν αὐτῶν περιβάλλει χάλκινον τεῖχος, πύλαι δὲ σιδηραὶ ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος κατεσκευασμέναι· κλείουσιν αὐτήν, ἀπαγορεύουσαι εἰς αὐτοὺς διὰ παντὸς τὴν ἔξοδον: «βάραθρον ἀπέραντον, εἰς τὴν ἄκραν τοῦ ὁποίου δὲν θὰ ἡδυνάτῃ τις νὰ φθάσῃ οὔτε ἐπὶ ἑν ἔτος βαδίζων, καὶ ὅπου θὰ περιεφέρετο ἀκαταπαύστως παρασυρόμενος ἑδῶ κ' ἐκεῖ ἀπὸ στροβίλους ὀρμητικούς.»

¹ Maury, Relig. de la Grèce, I, 376.

² Ἰλιάς, Θ', 13.

³ Θεογόν. 722 καὶ ἐφ.

¹ χάσμα μέγ'. οὐδέ κε πάντα τελεσφόρον εἰς ἐνιαυτὸν
οὐδας ἵκοιτ', εἰ πρῶτα πυλέων ἔντοσθε γένοιτο·
Ἀλλὰ κεν ἔνθα καὶ ἔνθα φέροι πρὸ θύελλα θυέλλῃ ἀργαλήν.

Ἄνωθεν τοῦ Ταρτάρου εἶναι αἱ ρίζαι τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης· κάτωθεν δὲ τὰ ἔσχατα τῶν ὄντων πέρατα. Ὅθεν ὁ Τάρταρος, κατωτάτῃ τοῦ κόσμου ζώνῃ, ἀρχικῶς διεκρίνετο καθαρώτατα τοῦ Ἄδου, ὅστις κεῖται ἐντὸς τοῦ πάχους τοῦ γῆϊνου δίσκου. Βραδύτερον ὅμως, ὅτε ἤρχισαν νὰ συγχέωσι τοὺς Τιτᾶνας μετ' ἄλλων τεράτων, εἰκότων καὶ τούτων, ὡς ἐκείνοι, τῶν ἀτάκτων τῆς φύσεως δυνάμεων, ἀπέδωσαν εἰς αὐτοὺς κατοικίαν πλησιεστέραν πρὸς τὴν διαμονὴν τῶν ἀνθρώπων· τοιοῦτοτρόπως δὲ οὗτοι μετεβλήθησαν εἰς κακὰ πνεύματα, κατοικοῦντα εἰς τὰ ἔγκατα τῆς γῆς, ὁπόθεν ἀκούονται οἱ μυκηθμοὶ τῆς ὀργῆς των, ἐν τῷ θορύβῳ τῶν σεισμῶν, καὶ ἀπὸ ὅπου ἀπειλοῦσιν ἀκόμη τὸ λαμπρὸν φῶς τοῦ οὐρανοῦ διὰ τῶν χειμάρρων τοῦ καπνοῦ, τοὺς ὁποίους ἐξερεῦγονται διὰ τῶν κρατήρων τῶν Ἡφαιστείων. Οἱ ὄρφικοι δὲν ἠπίστησαν εἰς τὰς ἰδέας τῆς Θεογονίας, θεωροῦντες τοὺς Τιτᾶνας ὡς ἀκατάστατα καὶ ὀλέθρια τῆς φύσεως στοιχεῖα, ἐπαναστατημένα κατὰ τῆς ὑπὸ τῶν Ὀλυμπίων ταχθείσης τάξεως, ἢ παριστάνοντες αὐτοὺς διαμελίζοντας, ἐν τῇ ἀγρίᾳ αὐτῶν μανίᾳ, τὸ σῶμα τοῦ Ζαγρέως.

Μετὰ τὴν ἦτταν τῶν Τιτάνων, ὁ κόσμος ἐφαίνετο εἰρηνεύσας πλέον καὶ ὑποταχθεὶς ἀγογγύσεως εἰς τοὺς ὀλυμπίους θεοὺς· ἐν τούτοις οὐδόλως συνέβη τοῦτο. Ἡ φύσις, ἐν τῇ τελευταίᾳ προσπαθείᾳ τῆς τερατώδους αὐτῆς γονιμότητος, ἔφερεν εἰς φῶς ἓνα νέον Τιτᾶνα· τὸν **Τυφωέα**, υἱὸν τῆς γῆς καὶ τοῦ Ταρτάρου. Οὗτος, ὡς οἱ μεγαλείτεροι ἀδελφοὶ του, προσεπάθησε νὰ παλαίσῃ ἐναντίον τοῦ Διός· Ἡ μεγάλη μάχη, ἣτις ἐφαίνετο τελειώσασα, ἐπαναρχίζει. Μολοντί δὲ ἡ ἑκάστις αὐτῆς οὐδόλως εἶναι ἀμφίβολος, μολοντί πάλιν ὁ Ζεὺς θὰ κερδίσῃ τὴν νίκην, ἐν τούτοις ὁ ἀγὼν θὰ εἶναι τρομερὸς καὶ θὰ διασαλεύσῃ τὸν κόσμον ὀλόκληρον. Θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπανέλθωμεν ἐπὶ τῆς ἡσιοδείου ταύτης ἀφηγήσεως, ἀναλύοντες τὸν μῦθον τοῦ Τυφωέως· δυνάμεθα, ὅμως, ἀπὸ τούδε νὰ εἰπωμεν ὅτι ἐν τῇ ἀπεικονίσει τῆς τρομερᾶς ταύτης ἀναστατώσεως, τῆς θυέλλης τοῦ πυρός, ἣτις ἐκπαῖ μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ συγχέει πάντα τὰ στοιχεῖα εἰς ἀπέραντον χάος, δύσκολον εἶναι νὰ μὴ ἀναγνωρίσωμεν τὰ φαινόμενα ἡφαιστεϊώδους κινὸς ἐκρήξεως. Ἡ πιθανότης αὕτη ἐνισχύεται διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Πινδάρου περιγραφῆς ἐκρήξεώς τινος τῆς Αἴτνης, τῆς ὁποίας τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα ἀποδίδει εἰς τὴν ἐπενέργειαν τοῦ Τυφωέως, τοῦ καταθλιβέντος ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ ὄρους. Τὰ ἡφαιστεία τῶν κυκλάδων, ἐν ἐνεργείᾳ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας εὐρισκόμενα, ἤρουν διὰ νὰ δώσουν εἰς τὸν ποιητὴν τὰ στοιχεῖα τῆς εἰκόνης του. Ἐμπνεόμενος ὅμως ἐκ θεάματος, ὅπερ δυνατόν οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ νὰ εἶχον πρὸ τῶν ὀμμάτων αὐτῶν, ἀπέδωκεν εἰς τὴν πραγματικότητά ταύτην χαρακτῆρα κοσμογονικόν, καὶ ἔσχε τὴν ἰκανότητα νὰ ὑποπτευθῇ ὅτι τὰ φαινόμενα ταῦτα, τὰ κατὰ μακρὰς μόνον χρονικὰς περιόδους κατατρομάζοντα πλέον τὴν ἀνθρωπότητα, ὑπῆρξαν ἢ συνηθεστάτῃ κατάστασις τῆς φύσεως, πρὸ τοῦ Διός, δηλαδή εἰς τὰς ἀπωτέρας περιόδους τοῦ κόσμου.

Ὁ ἀγὼν τοῦ Τυφωέως ἐναντίον τοῦ Διός εἶναι ἡ τελευταία πράξις τῶν βιαιῶν καὶ ἀσυντάκτων δυνάμεων κατὰ τοῦ νόμου, ὅστις ἐπιζητεῖ νὰ ἐπιβληθῇ εἰς αὐτάς. Οἱ

ἐντὸς τοῦ Ταρτάρου κεκλεισμένοι Τιτᾶνες δὲν ἔχουσι βεβαίως, ἐκμηδενισθῆ· κατεδικάσθησαν ὅμως εἰς ἀδυναμίαν καὶ οὐδέποτε πλέον θὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὸ φῶς. Ἐκτοτε ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ θὰ ὑπακούωσιν εἰς ἓνα μόνον κύριον, εἰς ἓνα ὑπέρτατον θεόν. Ὁ Ζεὺς καθίσταται ἡ ὑψίστη διάνοια, ἡ διέπουσα τὸ σύμπαν, ἡ διατηροῦσα τὴν ἰσορροπίαν μεταξὺ τῶν μερῶν αὐτοῦ, ἡ ἐπαγρυπνοῦσα διὰ τὴν τήρησιν τόσον τῆς ἡθικῆς ὅσον καὶ τῆς φυσικῆς τάξεως. Τοιαύτη τις εἶναι ἡ ἀνὰ πᾶσαν σιγμὴν προκύπτουσα ἐκ τοῦ μύθου ἀφηρημένη ἰδέα, ἡ ἀρκούντως ἐν τῇ Θεογονίᾳ υποδηλουμένη ὑπὸ τῶν ὀνομάτων τῶν πρώτων τοῦ Διὸς συζύγων: Ἡ Ἥρα, ἥτις κατὰ τὴν ὁμηρικὴν παράδοσιν, τὴν καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ἐξαπλωθεῖσαν, εἶναι ἡ μόνη νόμιμος σύζυγος τοῦ ἀνωτάτου τῶν θεῶν, εἶναι ἐνταῦθα ἡ τελευταία τῶν θεοτήτων μετὰ τῶν ὁποίων οὗτος συνεδέθη. Κατ' ἀρχὰς ἐνυμφεύθη τὴν Μῆτιν (τὴν Σοφίαν, τὴν Διάνοιαν), τὴν ὁποίαν ἀφωμοίωσε πρὸς τὸν ἑαυτὸν του, ἐγκλείων αὐτὴν ἐντὸς τῶν σπλάγχχνων του· κατόπιν συνεζεύχθη μετὰ τῆς Θέμιδος καὶ τῆς Εὐρυνόμης, μητρὸς τῶν Χαρίτων, δηλαδὴ μετὰ τῆς τάξεως καὶ τῆς ὠραιότητος. Αἱ διαδοχικαὶ ὅθεν σύζυγοι τοῦ Διὸς εἶναι ἀπλούστατα, ὑπὸ θεογονικὴν ἐποψιν, ἰδιότητες ἀποδιδόμεναι εἰς τὴν θείαν αὐτοῦ οὐσίαν, καὶ τὰ ἐκ τῶν ἐνώσεων αὐτῶν γεννώμενα τέκνα εἶναι ἀπόρροαι, ἧ, ὡς θὰ ἔλεγον οἱ Ἀλεξανδρινοί, ὑποστάσεις τῆς ὑπερτάτης ταύτης δυνάμεως καὶ σοφίας¹.

Οὕτω ἡ περὶ Διὸς ἰδέα τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἀντελαμβάνοντο αὐτὸν ὡς τὸν ἀπόλυτον νοῦν, πηγὴν πάσης τάξεως καὶ ὠραιότητος ἐν τῇ κόσμῳ, δὲν εἶναι φιλοσοφικὴ τις ἐρμηνεία τῶν τελευταίων τοῦ ἐλληνισμοῦ χρόνων, ὅτε οὗτος ἠναγκάζετο νὰ βελτιωθῇ καὶ ἀποκαθαρθῇ πρὸ τοῦ γεννωμένου χριστιανισμοῦ, ἀλλ' ἀπεναντίας ἰδέα ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων ἐκείνων. πρὸς τὰς ὁποίας ὑψώθη ἡ ἐλληνικὴ διάνοια, καὶ πρῶτον τι ἀποτέλεσμα τῶν σκέψεων αὐτῶν.

¹ Ἀπὸ σκοποῦ παραλείπομεν τὸ ὑπόλοιπον τῆς Θεογονίας μέρος, ὅπερ εἶναι ἀπλῶς ἀνακεφαλαίως τῆς ὁμηρικῆς μυθολογίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ II

Ο ΖΕΥΣ

I. — ΑΡΧΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΔΙΟΣ

Τὸ ὄνομα τῆς κυριωτέρας τῶν Ἑλλήνων θεότητος εἶναι τὸ καὶ σήμερον ἐν τῇ γαλλικῇ γλώσσῃ, χρησιμεῖον πρὸς ἔκφρασιν τοῦ ἀπείρου ὄντος. Ἡ γαλλικὴ λέξις Dieu, αἱ λατινικαὶ Deus καὶ Jovis, ἡ ἑλληνικὴ Ζεὺς, ἡ σανσκριτικὴ Διάους, προέρχονται, ὅλοι ἐκ κοινῆς τινος ρίζης, ἀναγομένης εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς θρησκευτικῆς σκέψεως τῶν πρώτων ἡμῶν προγόνων. Ἡ ρίζα αὕτη ἀνέπαφος διατηρηθεῖσα εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Ἰνδῶν ¹, διεγείρει τὴν ἰδέαν τοῦ φωτεινοῦ οὐρανοῦ, ἡ θεὰ τοῦ ὁποίου φαίνεται δόσασα ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν, παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς, τοῦ περὶ τοῦ θεοῦ αἰσθήματος ². Ὅθεν Ζεὺς ἔχει τὴν αὐτὴν ἀρχικὴν σημασίαν πρὸς τὴν τοῦ Διάους (οὐρανός, φῶς) ἐν Ἰνδαίς. Ἀλλ' ὁ Ζεὺς δὲν εἶναι μόνον ὁ θεοποιηθεὶς οὐρανός· εἶναι θεὸς προσωπικός, τοῦ ὁποίου ἡ ἀκατάπαυστος δρᾶσις ἐκδηλοῦται, ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ αὐτοῦ δικαιοδοσίᾳ, διὰ μυρίων φαινομένων. Τῶν φαινομένων τούτων εὐρισκομένων εἰς στενὴν μετὰ τῆς ὑπολοίπου φύσεως σχέσιν καὶ πρὸ παντός μετὰ τῆς γῆς, τῆς κατοικίας τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Ζεὺς θεωρούμενος ὡς ὁ δράστης αὐτῶν, κατέστη, διὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ, ὁ ἥρως πολυαριθμῶν περιπετειῶν καὶ θρύλων, συμδάντων ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς γῆς. Συγχρόνως ὁ Ζεὺς τῶν Ἑλλήνων ἔχει ὑψηλοτέραν τινὰ ἔννοιαν. Εἶναι ὁ ὑπέρτατος θεός, «πατὴρ ἀνδρῶν τε, θεῶν τε», ὁ ρυθμιστὴς τοῦ παντός, τὸ πανίσχυρον ὄν, οὐτινος ἡ υπερτάτη διάνοια βλέπει τὰ πάντα, γνωρίζει τὰ πάντα· ἀντίληψις, ὁμοιάζουσα πρὸς τὴν ἡμετέραν περὶ τοῦ θεοῦ ἰδέαν, ἣτις ἔκαμε τὸν Βέλκερ νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ὑπῆρξεν ἀρχικός τις ἐν Ἑλλάδι μονοθεϊσμός ³. Ὅθεν ὁ Ζεὺς παρουσιάζεται ἐνώπιόν μας ὑπὸ δύο διαφόρους ἐπόψεις, ἃς ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν ἀλληλοδιαδόχως.

Ἡ κατοικία, εἰς ἣν ἡ ἑλληνικὴ φαντασία τοποθετεῖ αὐτόν, δὲν εἶναι ὁ ὁρατός οὐρανός. Ὑψηλότερον τῆς πυκνῆς γῆϊνης ἀτμοσφαίρας, τῆς χαμηλῆς ταύτης ζώνης, ἣν συχνάκις ἀμαυροῦσι τὰ νέφη καὶ συνταράττουσιν αἱ θύελλαι, ὑπάρχει ὁ αἰθήρ, βασιλεῖον τῆς ἀμεταβλήτου καὶ γαληνίου λαμπρότητος. Ὁ αἰθήρ ὅθεν οὗτος εἶναι ἡ κατοικία τοῦ Διὸς ⁴, ὅπου αὐτὸς διαμένει ἐν μέσῳ τοῦ αἰωνίου φωτός. Λατρεύεται δέ, ὡς

¹ Ὡς πρὸς τὰ παράγωγα ταῦτα, βλέπε G. Curtius, Grundzüge der griechischen Etymologie, 6. 213, ἐκδ. 2α. Max Müller, Nouv. leçons sur la science du langage, τ. II, σελ. 162 καὶ ἐφ. τῆς γαλλ. μεταφρ. τῶν G. Perrot et Harris. Bréal, Hercule et Cacus, σελ. 102—103.

² Βλέπε τὰ ὑπὸ τοῦ Welker συναθροισθέντα παραδείγματα, Griechische Götterlehre, I σελ. 130—131.

³ Συγγρ. προαναφερθ. I. σελ. 129.

⁴ Ἰλιάς, Β', 412: αἰθέρι ναίων.

ὁ θεὸς τῆς Βίβλου, ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν τόπων. Ἀπὸ τῶν κορυφῶν τοῦ Ἄθω μέχρι τῶν κορυφῶν τῆς Κρήτης, αἱ πλέον ὑψηλαὶ τῶν ὀρέων τῆς Ἑλλάδος ἄκραι ἔφερον τὰ ἔχνη ἀρχαιοτάτης τοῦ Διὸς λατρείας¹. Ὅταν οἱ προσκυνηταὶ του, κατόπιν μακρᾶς ἀνόδου, φθάνοντες εἰς ὑψηλὸν τι σημεῖον, ἔδλεπον τὴν γῆν πέραν μακρὰν κάτωθεν αὐτῶν. ἤσθάνοντο ἑαυτοὺς ἐγγύτερον τοῦ οὐρανοῦ· καὶ ἐνόμιζον ὅτι εἶχον πλησιάσει τὸν θεόν, ὅστις κατῴκει τὰ ὕψη ἐκεῖνα, ὥστε νὰ ἀκουσθῶσι καλύτερον ὑπ' αὐτοῦ καὶ νὰ τὸν κάμωσι ν' ἀποδεχθῇ εὐκολώτερον τὰς θυσίας, τὰς ὁποίας τῷ προσέφερον, ἐπὶ τῶν βωμῶν, τῶν ἐν τῇ βράχῃ λαξευμένων, ἢ ἐπὶ τῶν ἀπλῶν σωρῶν, τοὺς ὁποίους εἶχεν ὑψώσῃ αὐτῷ ἢ τῶν πρώτων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος εὐσέβεια. Ὁ θεὸς οὗτος τοῦ αἰθέρος συγκατατίθεται ἐνίοτε νὰ κατέλθῃ ἐπὶ τῶν κορυφῶν, ὅπου λατρεύεται· οὐδέποτε ὅμως ἐγκαταλείπει αὐτάς, ἵνα κατέλθῃ καὶ ἀναμιχθῇ, ὡς οἱ ἄλλοι θεοί, εἰς τῶν ἀνθρώπων τὰς ἔριδας· περιορίζεται εἰς τὸ νὰ θεᾶται ἀπ' ἐκεῖ τὴν γῆν, πρὸ τῶν ποδῶν του. Εἶναι ὁ Ὑψιπατορ², εἶναι ὁ Ὑψιστος³ θεός. Διότι τὰ ἐπίθετα ταῦτα, ἅτινα βραδύτερον ἐδήλουν πρὸ παντὸς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Διὸς ἐπὶ τῶν ἄλλων θεῶν, ἀπεδίδοντο βεβαίως, ἀρχικῶς, εἰς τὸν ἄρχοντα τῶν ὑψηλατάτων τοῦ οὐρανοῦ σφαιρῶν.

Ὁ θεὸς τῆς οὐρανίου λαμπρότητος δύνатаι ὡσαύτως νὰ στερήσῃ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ φωτὸς αὐτοῦ, τὸ ὅποιον εὐρίσκεται ὑπὸ τὴν ἔνδοξον ἐξουσίαν του.

«Ὅσαι γὰρ νύκτες τε καὶ ἡμέραι ἐκ Διὸς εἰσιν», λέγει ὁ ὁμηρικὸς ποιητής⁴. Συσκοτίζει, κατὰ βούλησιν, τὸ λαμπρὸν γαλανὸν χρῶμα τοῦ οὐρανοῦ τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι ὁ θεὸς τῶν σκοτεινῶν νεφῶν (κελαινεφῆς), ὁ θεὸς ὁ συναθροίζων τὰς νεφέλας (νεφεληγερέτης). Εἶναι ἐπίσης ὁ κρατῶν τὴν αἰγίδα θεός (αἰγίοχος), δηλαδὴ ὁ ἐξαπολύων τὴν καταιγίδα. Ἡ αἰγίς, πράγματι, ἢ ὁποία, ἔνεκα γλωσσικῆς τινος πλάνης⁵, ἐγένετο ὁ ἐπενδύτης ἢ ἡ ἐκ δέρματος αἰγὸς ἀσπίς, τὸ ἰδιαιτέρον τῆς Ἀθηνᾶς ἑμβλημα, δὲν ἦτο κατ' ἀρχάς, καθὼς αὐτὴ αὕτη ἢ ἑλληνικὴ γλῶσσα μαρτυρεῖ⁶, εἰ μὴ τὸ ὀρμητικὸν τῆς καταιγίδος φύσημα, τὴν δὲ σημασίαν ταύτην δὲν φαίνεται νὰ ἔχῃ λησμονήσῃ ὁ ὁμηρικὸς ποιητής, ὅταν μᾶς δεικνύῃ εἰς τὴν ἐλαχίστην τῆς αἰγίδος τοῦ Διὸς κίνησιν, νὰ καλύπτεται νεφῶν ὀλόκληρος ἢ Ἰδα, νὰ βροντᾷ ὁ κεραυνὸς καὶ ἡ γῆ νὰ σειέται ἐκ θεμελίων.

«... ἔλετ' αἰγίδα θυσανόεσσαν
μαρμαρίην, Ἰδὴν δὲ κατὰ νεφέεσσι κάλυψεν,
ἀστράφας δὲ μάλα μεγάλ' ἔκτυπε, τὴν δὲ τίναξεν.⁷»

¹ Βλέπε τὸ κεφάλ. τοῦ Welcker: Zeus auf den Gebirgsgipfeln (Griech. Gött., I. 169).

² Πausan., A', 26, 5 Γ', 17, 6. H', 2, 3. Θ', 19, 3.

³ Πausan. B', 2, 8. E', 15, 5. Θ', 8, 5. Ἐν Ἀθῆναις, βωμὸς τοῦ Ὑψιστοῦ Διὸς ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Πnyκός, (βλ. Welcker, Der Felsaltar des Höchsten Zeus, Berlin Akad., Abhandl., 1852).

⁴ Ὀδύσσεια. K. 93.

⁵ Ἡ αὐτὴ ρίζα παρήγαγε ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸ οὐσιαστικὸν αἰξ, αἰγὸς ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ οὐσιαστικά αἰγίς (τρικυμία) καὶ αἰγες (τὰ μεγάλα κύματα).

⁶ Ἡ λέξις καταιγίς ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχῃ καὶ τήμερον παρ' Ἑλλήσι τὴν αὐτὴν σημασίαν ὡς καὶ παρ' ἀρχαίοις. Πρὸλ. αἰκες ἀνέμων (Ἀπολ. Ροδ. Δ', 829).

⁷ Ἰλιάς P, 593.

Εἰς τοὺς τρομεροὺς αὐτοὺς τῆς φύσεως σπασμούς, ἐν μέσῳ τῶν ἀστραπῶν καὶ τῶν κεραυνῶν, οἱ Ἕλληνες, καθὼς καὶ οἱ ἄλλοι τῆς ἀρχαιότητος λαοί, ἐνόμιζον ὅτι ἐβλεπον τὴν μεγαλειτέραν ἐκδῆλωσιν τῆς δυνάμεως τοῦ ἀρχοντος τοῦ οὐρανοῦ. Παρὰ τῷ Προφητάνακτι, οἱ κρότοι τῶν βροντῶν εἶναι ἐκρήξεις τῆς φωνῆς τοῦ ὀργισμένου Ἰεχωβά, τοῦ ὁποίου οἱ ρῶθινες ἐκφυσοῦσι κύματα καπνοῦ καὶ τὸ στόμα ἐξερεύγεται χειμάρρους φλογῶν, καὶ ὅστις περὶ ἀνὰ τὸ διάστημα, ἐπὶ ἐνὸς χερουδεῖμ, τῇ βοηθείᾳ τῶν ἀνέμων. Ὁ μόνος θεός, ὃν ἐλάτρευον τὸ πάλαι οἱ Σλάβοι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Προκοπίου ¹, ἦτο, ἔλεγον, ὁ κατασκευάσας τὸν κεραυνόν. Παρὰ τοῖς Περικούνας τῆς Λιθουανίας ὁ θεὸς τῆς θυέλλης εἶναι συνώνυμος τοῦ «devaïtis», ἡ θεότης ². Ἐν τῇ τευτονικῇ μυθολογίᾳ ὁ ὑπέρτατος ἀρχων τοῦ σύμπαντος, ὁ πατὴρ τῶν πάντων εἶναι ὁ Θόρ ἢ Δόναρ, ὁ θεὸς τῆς βροντῆς, ὁ ὁρμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν μετὰ τρομεροῦ πατάγου, ἐπὶ τοῦ ἄρματος του, τὸ ὁποῖον σύρουν ἐξευγμένοι τράγοι. Ἡ εἰκὼν αὐτῇ, τοῦ κυλιομένου μετὰ κρότου βροντῆς ἄρματος, δὲν εἶναι ξένη εἰς τοὺς Ἕλληνας ³. Συνηθέστερον ὁμοῦς ὁ Ζεὺς προσαγορεύεται ἀπλῶς ὡς θεὸς τερπικέραυνος, ἐρίγδουπος, ὑψιδρεμέτης. Ἡ Τιτανομαχία, ὁ μῦθος τοῦ Τυφῶνος, ἡ Γιγαντομαχία οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ὡς παρατηρεῖ ὁ Preller, εἰ μὴ ὁ δοξασμὸς τοῦ **Κεραυνίου** ⁴ αὐτοῦ Διός.

Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ συναθροισθέντων νεφῶν ἐκφεύγουσι τὰ ὕδατα τῆς βροχῆς, ἅτινα, πίπτοντα ἐπὶ τῆς γῆς, αὐξάνουσι τὸ ρεῦμα τῶν ποταμῶν, ὀγκοῦσι τοὺς χειμάρρους, προξενοῦσι ζημίας εἰς τὸ ἔδαφος, ἢ, ἀπεναντίας, γονιμοποιοῦσιν αὐτὸ δι' εὐεργετικῆς ὑγρασίας. Ὅθεν ὁ Ζεὺς θεωρεῖται ἐνίοτε ὡς ὁ θεὸς τῆς βροχῆς, **Υέτιος**, **Ὀμβρίου**. Ἀντὶ τῆς ἀορίστου ἐκφράσεως: βρέχει, οἱ Ἕλληνες ἔλεγον: Ζεὺς ὕει. Ὅταν μετὰ μακρὰν ξηρασίαν, οἱ ἀγροὶ ἐξήτουν τὸ ὕδωρ τοῦ οὐρανοῦ, οἱ Ἀθηναῖοι ἀπηύθυνον πρὸς τὸν θεὸν τὴν ἀκόλουθον προσευχήν: «Ἵσον, ὕσον, φίλε Ζεῦ, κατὰ τῆς ἀρούρας τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν πεδίων ⁵». Ἡ ἰδέα αὕτη, ἡ διατηρηθεῖσα ἐν ταῖς δοξασταῖς τοῦ λαοῦ, περιεβλήθη ἐν Ἑλλάδι μορφήν μυθολογικὴν. Ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπῆρχεν ἀγαλμα τῆς Γαίας (προσωποποιήσις τῆς γῆς) εἰς στάσιν ἱκέτιδος παρακαλούσης τὸν Δία νὰ ρίψῃ πρὸς αὐτὴν τὴν βροχὴν του, ἥτις θὰ διαπεράσῃ καὶ θὰ δροσίσῃ τοὺς κόλπους τῆς ⁶. Μία ἀπὸ τὰς θείας τοῦ Διὸς συζύγου εἶναι καὶ ἡ Δημήτηρ, ἡ Γῆ—Μήτηρ, ὁ δὲ Βιργίλιος ἀπλῶς ἐρμηνεύει ποιητικῶς τὴν μυθολογικὴν ταύτην ἰδέαν, ὅταν μᾶς παρουσιάζει τὸν παντοδύναμον τοῦ αἰθέρος θεόν, κατερχόμενον, κατὰ τὴν ἀνοιξιν, ὡς ζωογόνος βροχὴ εἰς τοὺς κόλπους τῆς συζύγου αὐτοῦ, τῆς γῆς, καὶ γονιμοποιούντα πάντα τὰ σπέρματα, ἅτινα αὕτη περικλείει⁷. Κατὰ τὸν αὐτὸν ἐπίσης τρόπον ἀφηγοῦνται, εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, τὰς ἐρωτικὰς σχέσεις τοῦ Διὸς μετὰ θνητῶν γυναικῶν: σχέσεις, ἐξ ὧν πλεῖστα ἐγεννή-

¹ De bello Gothico, III, 14.

² Schwenck, Slavische Mythologie, σ. 70.

³ Ὁ Πίνδαρος εἰς τοὺς Ὀλυμπ. Δ', 1, παριστᾷ τὸν Δία ὡς κύριον τοῦ κεραυνοῦ διὰ τῆς ἐξῆς φράσεως: ἐλάτῃρ ὑπέρτατος βροντᾶς ἀκαμαντόποδος.

⁴ Ἐπιγραφή τις τῆς Μαντινείας, δημοσιευθεῖσα ὑπὸ Foucart (inscript. du Péloponèse, n. 352, b) πρὸς τιμὴν τοῦ Διὸς Κεραυνοῦ, μαρτυρεῖ ὅτι ἀρχικῶς ὁ θεὸς οὗτος ἐταυτίζετο πρὸς τὸν κεραυνόν.

⁵ Μ. Ἀντωνῖνος, εἰς ἑαυτὸν, 5, 7.

⁶ Πausan. Δ', 24, 3.

⁷ Γεωργ. II, 325.

ήσαν τέκνα, εικόνες τῶν διαφόρων ἐκείνων τῆς βλαστήσεως δημιουργῶν, τῶν προκαλουμένων ὑπὸ τῶν ποτιζόντων καὶ διεισδύνοντων εἰς τὸ ἔδαφος ὕδατων τοῦ οὐρανοῦ. Ὁ Ζεὺς, τῷ ὄντι, ἐτιματο ἐνίοτε ὡς θεὸς τροφοδότης¹, δίδων εἰς τοὺς ἀνθρώπους τ' ἀγαθὰ τῆς γῆς², ὡς θεὸς γεωργός³, ὅστις κάμνει νὰ φύωνται τὰ σιτηρὰ εἰς τοὺς αὐλακὰς τῶν ἀγρῶν, ὡς θεὸς τῶν καρπῶν⁴, καὶ τῶν ἀνθέων, τὰ ὅποια ἔστεφον τὴν γῆν αὐτοῦ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ὀλυμπίας⁵.

Ὅλα τὰ ἀτμοσφαιρικὰ φαινόμενα, τὰ ὠφελιμώτερα, ὡς καὶ τὰ τρομερώτερα διὰ τοὺς ἀνθρώπους, ὀφείλονται εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ οὐρανίου θεοῦ.

«καὶ ὡς συχναστράφτει ὁ σύζυγος τῆς λαμπροκόμης Ἥρας
κ' εἴτε χαλάζει προμηνᾶ ἢ μέγα νεροπόντι
ἡ χιόνι ποῦ ὅλους τοὺς ἀγροὺς κατάλευκο σκεπάζει⁶».

Ὅπως ὅμως ἐξαπολύει τὴν μαινομένην καταιγίδα εἶναι ἐπίσης καὶ ὁ εὐάνεμος θεός, ὡς τὸν ἐκάλουν ἐν Σπάρτῃ⁷, ὁ ἀποστέλλων τὰς ἐλαφράς καὶ ὁροσεράς αὔρας εἰς τοὺς κεκημηώτας, ἐπὶ ξηρᾶς, ὑπὸ τοῦ μεγάλου καύσωνος, ἀνθρώπους, ἢ ὁ κάμνων νὰ φυσῶσιν, ἐπὶ τῆς θαλάσσης, οἱ οὐριοὶ ἄνεμοι, οἱ ὠθοῦντες τὰ πλοῖα πρὸς τὸ τέρμα τοῦ ταξειδίου των⁸. Ἐξ αὐτοῦ καὶ μόνου κατέχει τὴν δύναμιν τοῦ ὁ Αἰόλος⁹. Αὐτὸς ἀκόμη κάμνει νὰ λάμπει πρὸ τῶν καταπλήκτων ὀμμάτων τῶν θνητῶν τὸ οὐράνιον τόξον· φαινόμενον, ὅπερ ἡ ἐλληνικὴ φαντασία μετεμόρφωσεν εἰς ἰδιαιτέραν θεότητα, τὴν Ἴριν, τὴν ἀγγελιαφόρον τοῦ Διός, ἣτις θέτει εἰς ἐπικοινωνίαν τὸν οὐρανὸν εἴτε μὲ τὴν ξηράν, εἴτε μὲ τὴν θάλασσαν, καὶ τῆς ὁποίας ἡ ἐμφάνισις ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, καθὼς καὶ ὑπὸ τῶν Ἑβραίων, ὡς σημεῖον στελλόμενον ἄνωθεν, ὑπὸ τοῦ θείου¹⁰.

II.—Ο ΖΕΥΣ ΥΠΑΤΟΣ ΘΕΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ. ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΑΥΤΟΥ

Ἡ ἐλληνικὴ σκέψις δὲν ἐστάθη εἰς τὴν ἀντίληψιν ταύτην, κοινὴν εἰς ὅλους τοὺς τόπους, θεοῦ ἄρχοντος ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ κυβερνῶντος ἀπολύτως τὰ οὐράνια φαινόμενα. Ἀνῆλθεν ὑψηλότερον. Ὁ Ζεὺς, ὡς αἰώνιος¹¹ ἐνίοτε ἐκλαμβανόμενος, παρὰ τοὺς

¹ Ζεὺς Τροφῶνιος, ἐν Λεβαδείᾳ (Στραβ. Θ, 414 Tit. Liv., 45, 27).

² Δώτωρ ἑάων (Καλλιμαχος, ὕμνος εἰς Δία, 91).

³ Ζεὺς γεωργός (Corp. Inscr. No 523, 12).

⁴ Ζεὺς ἐπικάρπιος, μηλώσιος, σικασίος, μόριος.

Παυσαν., Ε', 22, 4.

⁵ Ἰλιάς, Κ 5 (Μετάφρ. Ίαν. Πολυλά).

⁷ Παυσ., Γ 13, 4.

⁸ Ὀδυσσ., Ε', 176: νῆες ἀγαλλόμεναι Διὸς οὐρῳ.

⁹ Ὀδυσσ. Κ, 21.

¹⁰ Ἰλιάς, Ν, 27. Ρ, 547. Σ, 198.

¹¹ Αἱ ἱερεῖαι τοῦ παλαιστάτου τῆς Δωδώνης ἱεροῦ, αἱ Πελετιάδες, ἤδον τὸν ἐξῆς τύπον: «Ζεὺς ἦν, Ζεὺς ἐστί. Ζεὺς ἐσται, ὦ μεγάλε Ζεῦ!» δυνάμενον ν' ἀποδοθῇ εἰς ἀπωτάτην ἀρχαιότητα. (Παυσαν. Α', 12, 18).

ἀφηγουμένους τὴν γέννησίν του μύθους, ἔσχε χαρακτηριστὴν ὑπεροχῆς, ὅστις παρουσιάζει αὐτὸν ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν θεόν. Παρ' Ὀμήρῳ εἶναι ὁ μεγαλύτερος, ὁ καλύτερος, ὁ ἐνδοξότερος, ὁ μεγαλοπρεπέστερος τῶν θεῶν, ὁ βασιλεύων ἐφ' ὅλων τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐφ' ὅλων τῶν ἀθανάτων. Ἡ κυριαρχία, ἣν οὗτος ἀσκει, ἐπὶ τῶν θείων ὄντων πρῶτον, ἐπὶ τῆς ἱεραρχίας, ἣς ἄρχει, εἶναι κυριαρχία ἀληθῶς ἀπόλυτος. Αἱ ἀποφάσεις του εἶναι ἀνέκκλητοι, ἡ θέλησίς του ἀκαταμάχητος¹. Εἶναι τὸ πανίσχυρον ὄν, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου οὐδὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἰσχύσῃ. Τὸ βασίλειον τοῦ κόσμου εἶχεν ἄλλοτε ἀναμφιβόλως διανεμηθῇ καὶ ἐκ τῶν τριῶν μεγάλων τοῦ σύμπαντος ἐπαρχιῶν, ὁ Ζεὺς ἔλαβε μόνον τὸν οὐρανόν. Τοῦτο ὅμως φαινομενικῶς μόνον ἐγένετο. Ἐν τῇ, οὕτως εἰπεῖν, τριάδι ταύτῃ, τῇ ἀποτελουμένη ἐκ τοῦ Διὸς, τοῦ Ἄδου καὶ τοῦ Ποσειδῶνος, οὐδόλως τὰ πρόσωπα ταῦτα εἶναι ἴσα πρὸς ἄλληλα. Ὁ Ποσειδῶν, εἰς τὸν ὅποιον ἔλαχε τὸ βασίλειον τῶν ὑδάτων, προσπαθεῖ ἐνίστε ν' ἀντιστῇ εἰς τὰς θελήσεις τοῦ ἀδελφοῦ του· ἀλλ' ἡ ἀδυναμία τῆς ἀνταρσίας του χρησιμεύει, ἵνα καταστήσῃ καταφανεστέραν τὴν ἐξάρτησιν αὐτοῦ². Ὁ Ἄδης ὁ θεὸς τῶν ὑποχθονίων χωρῶν, ἔχει παρ' Ὀμήρῳ μορφὴν, σκοτεινὴν καὶ ἀκαθόριστον· καί, ἀληθῶς εἰπεῖν, οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ὁ **καταχθόνιος Ζεὺς**. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς λοιποὺς θεοὺς, οὗτοι εἶναι ἀκόμη στενωτέρον ὑποτεταγμένοι εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς θείας οἰκογενείας. Ὅλοι προσφωνοῦσιν αὐτὸν «πατέρα»· οὐχὶ ὡς ὄντες ὅλοι τέκνα του, ἀλλὰ διότι πάντες ἀναγνωρίζουσιν αὐτὸν ὡς κύριόν των, καὶ διότι οὐδεὶς δύναται νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἀναπόφευκτον αὐτοῦ ἐξουσίαν. Ὁ Ζεὺς εἶναι, πρὸ παντός, ὁ πανίσχυρος· ὁ ἴδιος λέγει:

«τότε θὰ μάθῃ, ἂν τοὺς θεοὺς νικῶ στὴν ρώμῃν ὅλους·
καὶ δοκιμάσατε, ὦ θεοί, γὰρ τὸ γνωρίσατε· ὅλοι·
χρυσὴν κρεμάσατ' ἄλυσον ἅπ' τ' οὐρανοῦ τὴν ἄκρην,
καὶ ἀθάνατοι κι' ἀθανάταις ὅλοι ἅπ' αὐτὴν πιάσθητε.
ἀλλὰ δὲν θὰ ὀσθε δυνατοὶ μ' ὅσον καὶ ἂν βάλτε κόπον
νὰ σύρετ' ἅπ' τὸν οὐρανὸν τὸν πάνσοφον Κρονίδην.
ἀλλ' ἂν ἐγὼ τὸ ἤθελα θὰ ἐδύνομουν καὶ μόνος
μ' ὅλην τὴν γῆν καὶ θάλασσαν ἐπάνω νὰ σᾶς σύρω·
καὶ θάδενα τὴν ἄλυσον ἔς τὴν κορυφὴν τοῦ Ὀλύμπου
ὥστε τὰ πάντ' ἀνέερα νὰ μείνουν εἰς τὸν κόσμον·
τόσον ἀνώτερος ἐγὼ θεῶν καὶ ἀνθρώπων εἰμαι³.»

Ἡ μεγαλοπρεπὴς αὕτη εἰκὼν μᾶς δεικνύει σαφῶς ὅτι οἱ ὁμηρικοὶ Ἕλληνες εἶχον συλλάβει τὴν ἰδέαν τοῦ υπερτάτου αὐτῶν θεοῦ, ὡς ὄντος δι' ἀνυπερβλήτου πεποιτισμένου δυνάμει, ἀπείρως ἀνωτέρας ὅλων τῶν δευτερευουσῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἐξ αὐτοῦ ἐξαρτῶνται καὶ εἶναι ὑποχείριοι αὐτοῦ.

Ὁ παντοδύναμος οὗτος θεὸς εἶναι ταυτοχρόνως καὶ πάνσοφος⁴. Εἰς οὐδένα ἀνα-

¹ Βλέπε κυρίως Ἰλιάδα Α, 526.

² Ἰλιάς, Ο, 187, 199.

³ Ἰλιάς, Θ, στ. 17 καὶ ἐφ. (Μετάφρασις Ἰακ. Πολυλά. Ἐκδ. Γ. Βασιλείου).

⁴ Βλ. τὰς ἐκφράσεις: μητίετα Ζεὺς, ὑπατος μῆστωρ.

κοινώνει τὰς ἀποφάσεις του, αἱ συμβουλαὶ του παραμένουσιν ἀνεξιχνίαστοι δι' ὅλους τοὺς θεοὺς, ἀκόμη καὶ διὰ τὴν σύζυγόν του Ἥραν: πᾶν ὅ,τι ἐν τῇ πανσοφίᾳ του ἀποφασίζει, ἐκπληροῦται πάντοτε. Βλέπει τὰ πάντα: ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς· οὐδὲν δύναται νὰ διαφύγῃ τὴν εὐρείαν του ὄρασιν, τὰ διαπεραστικά του βλέμματα· Βλέπει τὰ πάντα, γνωρίζει τὰ πάντα. Οὕτω εἶναι ὁ μόνος, εἰς ὃν ἀνήκει ἡ ἀνεξαρτησία. «Ἐλεύθερος γὰρ οὗτις ἐστὶ πλὴν Διός» λέγει ὁ Αἰσχύλος¹. Ἐνταῦθα ὅμως οἱ Ἑλληγες φαίνονται ἀντιμετωπίζοντες ὡς ἐξ ἐνστίκτου τρομερόν τι πρόβλημα. Ἐνθ' ἡ φαντασία των, ἐχάνετο εἰς τὰ ὕψη τοῦ αἰθέρος, πλάθουσα παντοδύναμον θεόν, μεγαλοπρεπῶς ἐπὶ τοῦ θρόνου του καθήμενον, ἡ σκέψις των, ἄγρυπνος πρὸ τοῦ θεάματος τῆς σκληρᾶς τοῦ κόσμου πραγματικότητος, συνελάμβανε ταυτοχρόνως τὴν ἰδέαν τυφλῆς τινος δυνάμεως, κωφῆς, ἀδυσωπῆτου, πρὸ τῆς ὁποίας πάντες ἔκλινον τὴν κεφαλὴν, καὶ τὴν ὁποίαν ὠνόμασαν **Μοῖραν**. Ἡ Μοῖρα τῶν ἰρρωϊκῶν χρόνων, ἐὰν θελήσῃ τις νὰ διεισδύσῃ εἰς τὴν ἔννοιάν της, οὐδὲν ἄλλο φαίνεται οὕσα εἰ μὴ τὸ σύνολον τῶν νόμων, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐξελλίσσεται πᾶσα ἀνθρωπίνη ὑπαρξίς, καὶ οἱ ὅποιοι θέτουσι τὰ ἔρια αὐτῆς. Ὅθεν πρὸ τῆς διαρκοῦς ἀνάγκης καὶ τοῦ ἀμεταβλήτου τοῦ χαρακτηῖρος τοῦ νόμου, τί γίνεται ἡ ἰσχὺς θεοῦ προσωπικοῦ, οὗτινος ἡ ἐλευθερία φαίνεται μὴ ἐπιδεχομένη φραγμοὺς; Ἀλλαι θρησκείαι παρέκαμψαν τὴν δυσκολίαν ταύτην διὰ τῆς παραδοχῆς τοῦ θαύματος, δηλαδὴ τῆς στιγμιαίας διακοπῆς τῶν φυσικῶν νόμων διὰ τῆς ἐπεμβάσεως θείας τινὸς βουλήσεως. Οἱ ὁμηρικοὶ Ἕλληγες δὲν ἐφθασαν μέχρι αὐτοῦ τοῦ σημείου. Καίτοι ζῶντες ἐν μέσῳ κόσμου πλήρους θαυμασίων, δὲν παρεδέχθησαν ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ διαταράξῃ ἡ θεότης ἔστω καὶ ἐπὶ στιγμὴν, τὴν τάξιν τῆς φύσεως ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀνθρώπον, οὔτε ν' ἀπαλλάξῃ θνητὸν τινα τῆς μοῖρας του. Ὅταν ὁ Ζεὺς βλέπῃ ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ Σαρπηδόνος κινδυνεύει, συγκίνησις τὸν καταλαμβάνει· πρὸς στιγμὴν αἰσθάνεται τὴν διάθεσιν ν' ἀποσπᾷ τὸν υἱόν του ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ θανάτου· ἀλλ' ἀπλῶς αἰσθάνεται τὴν διάθεσιν ταύτην. Ὁ πατὴρ δὲν βραδύνει νὰ ἐνθυμηθῇ τὴν θείαν αὐτοῦ φύσιν. Ἀφίνει λοιπὸν τὸν ἀδυσώπητον νόμον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πορείαν του καὶ νὰ θανατώσῃ τὸν Σαρπηδόνα².

«Ἀλλ' εἶναι ὁ θάνατος κοινός, οὐδ' ἡμποροῦν νὰ σώσουν
καὶ φίλον ἄνδρ' οἱ ἀθάνατοι, ὅπότεν ἔλθ' ἡ μαῦρη
μοῖρα τοῦ τεντοπλάγιαστος θανάτου, νὰ τὸν πάρῃ.»

¹ Προμηθ., 50.

² Ἰλιάς, II, 431.

Εἶδε κ' ἐπόνεσ' ὁ υἱὸς τοῦ πρωτοβούλου Κρόνου
κ' εἶπε στήν Ἥραν σύγκλινεν ὁμοῦ κ' αὐτάδελφόν του
«ἄχ! τῶν θνητῶν ὁ Σαρπηδόων ὁ περιπόθητός μου,
νὰ μοῦ τὸν σῶσῃ ὁ Πάτροκλος διώρισεν ἡ μοῖρα·
κ' εἰς δύο τῶρα στοχασμοὺς χωρίζεται ἡ ψυχὴ μου,
θὰ τὸν σηκώσω ζωντανόν ἀπ' τὸν φρικτὸν ἄδωνα
καὶ θὰ τὸν θέσω εἰς τὸν λαὸν τῆς κάρπιμης Λυκίας.
ἢ θὲ ν' ἀφῇσ' ὁ Πάτροκλος νὰ σῶσῃ τὴν ζωὴν του.»
Κ' ἡ Ἥρα ἡ μεγαλόφθαλμη τοῦ ἀντεῖπε ἡ σεδασμία·
«ποιὸν λόγον τῶρα ἐπρόφερες, ὦ φόδερέ Κρονίδη!
ἄνδρα θνητὸν ποῦ ἀπ' ἀρχῆς τὸν ἔχει θεός· ἡ μοῖρα
ἀπ' τὰ δεσμά τοῦ ἀχαροῦ θανάτου θ' ἀπολύσῃς!»

(Μετάφρασις Ἰακ. Πολυλά)

λέγει ὁ ποιητής¹. Οὕτω ἡ παντοδυναμία τοῦ Διὸς φαίνεται περιοριζομένη ὑπὸ τῆς ἀναλλοιώτου ἀνάγκης τῶν αἰώνιων τῆς φύσεως νόμων. Τὸ θεῖον ὅμως μεγαλεῖον οὐδόλως ἐκ τούτου θίγεται. Μεταξὺ τῆς θελήσεώς του καὶ τῶν ἀποφάσεων τῆς μοίρας οὐδεμία ὑπάρχει, οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀντίφασις. Πῶς θὰ ἦτο δυνατόν ἡ ὑπερτάτη αὐτοῦ σοφία νὰ θελήσῃ τὴν ἀταξίαν ἐν τῇ σύμπαντι τούτῳ, τὸ ὅποιον αὐτός ἄλλοτε ἐτακτοποίησε καὶ τοῦ ὁποίου παραμένει ἕσται ὁ ὑπέρτατος ρυθμιστής; Ὑπάρχει ὅθεν συνεννόησις καὶ σύμπτωσις μεταξὺ τῆς δυνάμεως τοῦ Διὸς καὶ τῶν φυσικῶν νόμων· αἱ θεαὶ βουλήσεις καὶ ἡ δύναμις τῆς εἰμαρμένης συγχέονται².

Ἡ κυριαρχία τοῦ Διὸς, ἀναγνωρισθεῖσα ὑπὸ πάντων τῶν ἀθανάτων ἀσκειται κατὰ μείζονα λόγον, ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος. Εἶναι ὁ πατὴρ τῶν θεῶν, ἀλλ' ἐπίσης ὁ πατὴρ τῶν ἀνθρώπων (πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε). Ἡ τελευταία αὕτη ἔκφρασις ἀναμφιδόλως συνεπάγεται μόνον τὴν γενικὴν ἰδέαν τῆς διατηρητικῆς καὶ προστατευτικῆς ἐνεργείας τῆς θεότητος· ἐνίστε ὅμως ἔχει μᾶλλον συγκεκριμένην ἔννοιαν. Παρὰ τὴν ποικιλίαν τῶν περὶ καταγωγῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους μύθων³, ἡ ἰδέα τοῦ, πατρὸς καὶ δημιουργοῦ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πραγμάτων⁴, δὲν φαίνεται ξένη παρ' Ἑλλήσι. Ὅτε αἱ διαφοραὶ ἑλληνικαὶ φυλαὶ ἰσχυρίζοντο ὅτι οἱ πρῶτοι αὐτῶν πρόγονοι ἦσαν υἱοὶ τοῦ Διὸς, ὅτε ἐν Αἰγίνῃ, διηγούντο ὅτι ὁ Ζεὺς ἔδωκε τὴν ζωὴν εἰς τὸν Αἰακόν, δίδων οὕτω ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ περὶ αὐτοῦ μύθου, ὑπεῖκον εἰς τὸ ἐνστικτῶδες ἐκείνο συναίσθημα, τὸ ὅποιον ἀναγκάζει τὸν ἀνθρώπον νὰ θεωρῇ τὴν ὑπαρξίν του ὡς ἐκ τοῦ θεοῦ ἀπορρέουσαν. Τὸ συναίσθημα τοῦτο καταφαίνεται ἐν τῇ κραυγῇ τῆς ἀπελπισίας, ἣτις ἐκφεύγει ἐνὸς τῶν προσώπων τῆς Ὀδυσσεΐας, τοῦ Φιλοτίου:

«πατέρα Δία, ποῖός θεός ὀλέθριος εἶν' ὥς εἶσαι;
ἀφοῦ τοὺς γέννησες ἐσὺ τοὺς ἀνδραῖς δὲν λυπεῖσαι
καὶ τοὺς βυθίζεις ᾗς ἀμετρὴν φρικτὴν ταλαιπωρίαν⁵.»

Ὅθεν ὁ Ζεὺς ἐθεωρεῖται ἐνίστε ὡς ὁ κοινὸς πατὴρ, ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς σὺ-
ρανοῖς. Ὑπὸ μεταφορικὴν ἄλλωστε σημασίαν, οἱ Ἕλληνες τοῦ Ὀμήρου εἶναι ἀληθῶς
τέκνα τοῦ Διὸς. Ἐξ αὐτοῦ, τῷ ὄντι, τὰ πάντα προσδοκῶσι.

Ἐπάμεροι· τί δέ τις; τί δ' οὐ τις; σκιᾶς ὄναρ
ἀνθρωπος. Ἄλλ' ὅταν αἶγλα διόσδοτος ἔλθῃ.
λαμπρὸν φέγγος ἔπεστιν ἀνδρῶν καὶ μειλίχιος αἰὼν.

λέγει ὁ Πίνδαρος⁶.

¹ Ὀδυσσ. Γ' 236. (Μετάφρ. προαναφ.).

² Ἐνταῦθα ἀναφέρονται καὶ συνοψίζονται ἀπλῶς τὰς ἰδέας ταύτας. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀπό-
δειξιν αὐτῶν βλ. Nägelsbach, Homerische Theologie, σ. 120—148. J. Girard, συγγρ. προανα-
φερθέν, σ. 66—68, καὶ τὴν μελέτην τοῦ Aug. Christ, Schicksal und Gottheit bei Homer
(Innsbruck, 1877).

³ Οὗτοι ἀποτελοῦσι τὸ ἀντικείμενον λίαν ἐνδιαφερούσης μελέτης τοῦ Bouché-Leclercq:
Placita Graecorum de origine generis humani.

⁴ Σοφοκλ. Τραγ., 275: ὁ τῶν ἀπάντων Ζεὺς πατὴρ Ὀλύμπιος.

⁵ Ὀδυσσ. Γ', 201. (Μετάφρ. Πολυλά).

⁶ Πυθ. Η', 95.

Τὸ αἶσθημα τοῦτο ἐπανευρίσκεται καὶ κατὰ τὴν πρώτην ἐποχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος στενῶς ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ὑπερτάτου θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ· γνωρίζει ὅτι ὁ Ζεὺς δύναται τὰ πάντα ἐπὶ τῆς ζωῆς του. Αὐτὸς κάμνει τοὺς πολεμιστάς· αὐτὸς κάμνει τοὺς σοφοὺς ¹· αὐτὸς δίδει τὴν δόξαν εἰς τοὺς μὲν καὶ τὴν ἀφαιρεῖ ἀπὸ τοῦς ἄλλους ². «Εὐκόλως δίδει δύναμιν, εὐκόλως συντρίβει τὸν ἰσχυρόν· εὐκόλως τὸν ἐνδοξὸν ταπεινώνει, καὶ τὸν ταπεινὸν ἐξυψώνει»:

Ρέα μὲν γὰρ βριάει, ρέα δὲ βριάοντα χαλέπτει,
ρεῖα δ' ἀρίζηλον μινύθει καὶ ἄδηλον ἀέξει·
ρεῖα δὲ τ' ἰθύνει σκολιδὸν καὶ ἀγήνορα κάρφει,
Ζεὺς ὑψιδρεμέτης, δς ὑπέρτατα δώματα ναίει³.

Ἡ εὐτυχία, ὡς καὶ πᾶσα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου δυστυχία, εὐρίσκεται εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ὑπερτάτου τούτου θεοῦ. Οἱ Ἕλληνες τοὺς ὁποίους ἐνίοτε ἀρέσκονται νὰ μάς παρουσιάζουν ὡς εὐθυμὰ καὶ ἀμέριμνα παιδιά, παραδεδομένα ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν χαρὰν τῆς ζωῆς, ἦσαν ἀπεναντίας ἀπησχολημένοι, ὡς ἡμεῖς, μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς καὶ τῆς εἰμαρμένης. Ὁ συμφορμὸς τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ καὶ ἡ ἀνισὸς αὐτῶν κατανομὴ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῳ βίῳ, τοὺς εἶχε κάμει ἐντύπωσιν λίαν ἐνωρίς. Μὴ δυνηθέντες δὲ νὰ δώσωσιν εἰς τοῦτο φυσικὴν τινα ἐξήγησιν, εὖρον θεῖαν τινὰ λύσιν. Πᾶν ὅτι συμβαίνει εἰς τὸν ἄνθρωπον, προέρχεται ἐκ τοῦ Διὸς.

Ζεὺς ἀγαθὸν τε κακὸν τε διδοί⁴.

Ἡ ιδέα αὕτη ἐξεφράσθη ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ὑπὸ ἀπλοϊκὴν ἀλλὰ λίαν καθωρισμένην μορφήν:

Ὅτι ἀπ' ὅσα δίδει ὁ Ζεὺς πιθάρια δύο σιμά του
ἔχει, τὸ ἓνα τῶν κακῶν, τῶν ἀγαθῶν τὸ ἄλλο·
Καὶ ὃς ὅποιον δώσει ἀνάμικτα ὁ βροντητῆς Κρονίδης,
ἐκεῖνος πότε ἔχει κακαίς, πότε ἀγαθαῖς ἡμέραις,
καὶ ὃς ὅποιον μόνον τὰ πικρά, τὸν κάμνει μαῦρόν κ' ἔρμον,
καὶ ὃς τ' ἅγιο πρόσωπο τῆς γῆς φρικτὴ τὸν σέρνει ἀνάγκη
καὶ ἀτίμητος ἀπὸ θεοῦ καὶ ἀνθρώπους παραδέρνει⁵.

¹ Ἰλιάς Ν, 730: «εἰς ἕναν ἔδωκε ὁ θεὸς τὰ ἔργα τοῦ πολέμου,
σ' ἄλλον τραγοῦδι, φόρμυγγα, καὶ τὸν χορὸν εἰς ἄλλον.
σ' ἄλλου τὰ στήθη θέτει νοῦν ὁ βροντητῆς Κρονίδης...»

(Μετάφρ. Πολυλά)

² Ἰλιάς Ο, 90· Γ, 242: ὁ Ζεὺς αὐξάνει τῶν θνητῶν ἢ κόδαι τὴν ἄξιαν.

³ Ἡσίοδος, Ἔργα καὶ Ἡμ. 5—9.

⁴ Ὀδυσσ. Δ, 237. Ζ, 188. Μ, 144.

⁵ Ἰλιάς, Ω, 527 (Μετάφρ. Πολυλά).

Ἐὰν δὲ αἱ θλίψεις, εἰς τὰς ὁποίας πᾶσα ὑπαρξὶς ἔχει τὸ μέρος τῆς, πηγάζουν ἐκ τοῦ θεοῦ, ἐνώπιόν των ἐν μόνον αἶσθημα δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ δοκιμάσῃ, τὸ αἶσθημα, τὸ ὁποῖον ἐκφράζει ὁ Ἀχιλλεὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ πρὸς τὸν Πρίαμον λόγου αὐτοῦ:

Ἄλλ' ἔλα τώρα κάθισε, καί, ἂν καὶ λυπημένοι,
τοὺς πόνους τῶρ' ὥς κλείσωμεν ἔς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς μας·
καὶ τίποτε δὲν ὠφελοῦν τὰ μαυρὰ κλάυματά μας
ὅτι στοὺς ἄμοιρους θνητοὺς οἱ ἀθάνατοι δωρήσαν
νὰ ζοῦν στὸν πόνον καὶ ἄλυτοι μόνον ἐκείνοι μένουν ¹.

Ὅθεν ἡ ἐγκαρτέρησις ἣτις ὑπομένει τὰ ἀναπόφευκτα δεινὰ καὶ θεωρεῖ ταῦτα ὡς δοκιμασίας, ὑπὸ τοῦ θεοῦ σταλείσας, δὲν εἶναι αἶσθημα, τοῦ ὁποίου τὸ προνόμιον μόνον εἰς τοὺς νεωτέρους ἀνήκει· ἄλλ' εἶν' αἶσθημα ἐλληνικόν, στενωῶς συνδεδεμένον πρὸς τὴν θρησκείαν τοῦ Διός.

Ἡ θεία τοῦ Διὸς ἐνέργεια, ἡ πρόνοιά του, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ἐκτείνεται ἐπὶ πάντας, ἀπὸ τοὺς ἰσχυροτέρους μέχρι τῶν ταπεινοτέρων, ἀπὸ τοὺς φέροντας τὸ σκήπτρον βασιλεῖς μέχρι τῶν ἐπαιτῶν, τῶν φερόντων τὴν πῆραν. Εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα οἱ βασιλεῖς συχνάκις καλοῦνται διογενεές, δηλαδή ἐκ Διὸς καταγόμενοι, ἢ καὶ διοτρεφές, θρέμματα ἢ τέκνα τοῦ Διός. Ὁ ποιητὴς ἐπίτηδες λέγει ὅτι οἱ βασιλεῖς ἰδιαιτέρως ἀγαπῶνται ὑπὸ τοῦ ὑπερτάτου θεοῦ. Πῶς θὰ ἦτο λοιπὸν δυνατόν νὰ μὴ ἐξαρτῶνται ἐξ ἐκείνου; Ἡ ἰσχὺς τῶν ἐξ ἐκείνου προέρχεται (τιμὴ δὲ ἐκ Διὸς ἐστὶ). Ἡ βασιλικὴ ἐξουσία, ἀπορρέει ὅθεν ἐκ τῆς θείας τοιαύτης· οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς εἶναι ἀντιπρόσωποι τοῦ βασιλέως τῶν οὐρανῶν. Ἀναγινώσκοντες περικοπὰς τινὰς τοῦ Ὀμήρου νομίζομεν ὅτι ἀναγινώσκομεν κεφάλαιόν τι τῆς *politique tirée de l'Écriture Sainte*. «Ἐἶδομεν, λέγει ὁ Bossuet², ὅτι πᾶσα ἰσχὺς ἐκ θεοῦ ἀπορρέει. Ὅθεν οἱ ἡγεμόνες δρῶσιν ὡς ὑπουργοὶ τοῦ θεοῦ καὶ ἀντιπρόσωποι αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Δι' αὐτῶν ἄσκει τὴν ἐξουσίαν του. Διὰ τοῦτο δὲ εἶδομεν ὅτι ὁ βασιλικὸς θρόνος, δὲν εἶναι θρόνος ἀνθρώπου, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ θεοῦ.» Ὡσαύτως παρ' Ὀμήρῳ τὸ σκήπτρον τοῦ Ἀγαμέμνονος δὲν εἶναι σκήπτρον βασιλέως· εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ σκήπτρον τοῦ Διός ³. Αἱ ἀναλογίαι ὅμως αὗται εἶναι μᾶλλον φαινομενικαὶ παρὰ πραγματικά. Τῇ ὄντι, οὐδὲν ἁμοιάζει ὀλιγώτερον πρὸς τὴν μοναρχίαν τοῦ θεοῦ δικαίον, τῆς ὁποίας τὴν θεωρίαν ἀνέπτυσεν ὁ Bossuet, ἐνῶ ὁ Λουδοβίκος XIV ἐφήρμοζεν αὐτήν, ὅσον ἡ ὑπὸ τοῦ

¹ Ἰλιάς. Ω. 522 (Μεταφρ. Πολυλά),

² Βιβλ. ΙΙΙ, ἀρ. 2.

³ Ἰλιάς, Β, στ. 100:

Κι' ὁ κραταῖος σηκώθηκεν Ἀτρεΐδης καὶ κράτοῦσε
τὸ σκήπτρον, ἔργον θαυμαστό, τοῦ φιλοτέχνου Ἥφαστον.
πρῶτα τὸ ἐδώρησε ὁ θεὸς ἔς τὸν ὕψιστον Κρονίδην,
ὁ Δίας τὸ ᾗδωσε τοῦ Ἑρμῆ καὶ ὁ μέγας Ἀργοφόνος
τοῦ ἱπποδάμου Πέλοπος, καὶ ὁ Πέλοψ στὸν Ἀτρέα,
καλὸν ποιμένα τῶν λαῶν, καὶ τοῦτος, πρὶν πεθάνῃ,
τὸ ᾗδωσε στὸν πολὺαρνον Θυέστην, καὶ ὁ Θυέστης
τὸ ἀφῆκε τοῦ Ἀγαμέμνονος νὰ τὸ κρατῇ ἔς τὸ χέρι....
(Μεταφρ. Πολυλά),

Ἀγαμέμνωνος ἐπὶ τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν ἀρχηγῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀσκουμένη ἐξουσία. Ἡ θεία καταγωγή τῆς ἰσχύος τῶν ὁμηρικῶν βασιλέων ἐξηγεῖται εὐκολώτερον τῆς θεωρίας τοῦ Bossuet. Κατὰ τὰς δοξασίας τῶν Ἑλλήνων, οἱ βασιλεῖς εἶναι ἀπόγονοι τῶν ἡρώων. Οἱ ἥρωες ὅμως, ὡς ἐκ τῆς γεννήσεως των, μετέχουν ταυτοχρόνως τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου. Ὅθεν μετέδωσαν εἰς τοὺς ἀπογόνους αὐτῶν σταγόνας τινὰς τοῦ θεοῦ αἵματος· καὶ εἰς τοῦτο ὀφείλεται τὸ ὅτι οἱ βασιλεῖς ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ κυβερνῶσι τοὺς ἀνθρώπους. Οἱ ἐντεταλμένοι οὗτοι τοῦ Διὸς, εἶναι εἰδικῶς ὑπ' αὐτοῦ ἐπιφορτισμένοι νὰ ἐπιτηρῶσιν ἐπὶ γῆς, τὴν ἡθικὴν τάξιν, καὶ νὰ ἀπονέμωσιν ἐν ὀνόματί του τὴν δικαιοσύνην. Ὁ ἱερὸς ὅμως χαρακτήρ αὐτῶν δὲν καθιστᾷ αὐτοὺς ἀλάνθαστους. Τὰ ἀνθρώπινα πάθη παρασύρουν ἐνίοτε αὐτοὺς καὶ τοὺς ἀναγκάζουσι νὰ καταπατήσωσι τὴν δικαιοσύνην ταύτην, τὴν ἐκ θεοῦ καταγομένην, τῆς ὁποίας τοῖς ἐνεπιστεύθη ἡ τήρησις. Τότε ὅμως ἐπεμβαίνει ὁ ἴδιος ὁ Ζεὺς, ἵνα καταστείλῃ τὴν γενομένην τῆς ἐξουσίας του κατάχρησιν καὶ ἀποκαταστήσῃ τὴν διασαλευθεῖσαν ἡθικὴν τάξιν. Ἡ στοιχειώδης καὶ ἀνιλεῖς αὐτοῦ δικαιοσύνη οὐδεμίαν κάμνει μεταξὺ τῶν ἐνόχων διάκρισιν· βασιλεῖς καὶ λαοὶ συγγέονται πρὸ τῶν ὁμμάτων αὐτοῦ. Ὅθεν οἱ λαοὶ τιμωροῦνται διὰ τ' ἀμαρτήματα τῶν βασιλέων αὐτῶν, καθὼς πάλιν ἀμείβονται διὰ τὰς ἀρετάς των¹. Οὕτω λέγει ὁ Ὀδυσσεὺς εἰς τὴν Πηνελόπην:

«᾽ς τῆς γῆς τὰ πέρατα, ὦ γυνή, σέ, ποιός θνητὸς θὰ φέγῃ;
ὅτι στὸν μέγαν οὐρανὸν ἡ φήμῃ σ' ἔχει φθάσει·
ὁμοίαν φήμην ἄπταιστος λαμβάνει βασιλέας,
ἂν κυβερνᾷ θεόφοβα λαὸν πολὺν καὶ ἀνδρεῖον,
εἰς ὅλα δίκαιος· καὶ ἡ γῆ σιτοφορεῖ, τὰ δένδρα
γέμουν καρπούς, τὰ πρόβατα καλογεννοῦν, καὶ πλῆθος
ψάρια γεννᾷ τὸ πέλαγος, ἀπ' τὴν χαριτωμένην
τὴν βασιλείαν, κ' εὐτυχοῦν τὰ πλῆθη ᾽ς τὴν σκιά τοῦ².»

Ἡ ἀνταπόδοσις τοῦ χωρίου τούτου εὐρίσκεται ἐν τῇ 16ῃ ραψῳδίᾳ τῆς Ἰλιάδος.

καὶ ὅπως μαυρίζει ὅλην τὴν γῆν ὁρμητικὸ καθοῦρι
᾽ς ἡμέραν φθινοπωρινήν, ποῦ νεροπόντι χύνει
ὁ Ζεὺς, ὁπότεν στοὺς θνητοὺς ἐπλήθυνε ὁ θυμὸς του,
ποῦ μὲ τὴν βίαν ᾽ς τὸν λαὸν στρεβλὰ ταῖς δίκαις κρίνουν,
καὶ μὲ ἀθεόφοδην ψυχὴν τὸ δίκαιον ἀποδιώχουν
τότε ᾽ς τὸν τόπον πλημμυροῦν οἱ ποταμοὶ τοὺς ὅλοι,
ἀπὸ πολλαῖς κόφτουν πλαγιαῖς οἱ χεῖμαρροι τὸ χῶμα,
μὲ βόγγον ἀπὸ τὰ βουνὰ κατρακυλοῦν καὶ ρέουν
᾽ς τὴν θάλασσαν καὶ τῶν θνητῶν τοὺς κόπους ἀφανίζουσιν³.

¹ Βλ. Horat., Epist., I, 2, 14: Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi.

² Ὀδυσσ. T, 107.

³ Ἰλιάς, II, 384. Αἱ αὗται ἰδέαι ἀναπτύσσονται καὶ παρὰ τοῦ Ἡσιόδου (Ἔργ. καὶ Ἡμ., 223—226).

Τοιαῦται ἰδέαι, μὴ οὔσαι ἰδία τοῖς Ἕλλησι, μᾶς ἐκπλήττουν σήμερον· ἡ τυφλὴ τῆς θείας ὀργῆς αὐστηρότης αὕτη μᾶς καταπτοεῖ. Ἐὰν ὅμως οἱ ὁμηρικοὶ Ἕλληνες φαίνονται ἡμῖν πλανηθέντες ἐν τῇ περὶ θείας δικαιοσύνης ἀντιλήψει αὐτῶν, ὀφείλομεν ἐν τούτοις ν' ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ἡθικὴ τις πρόοδος εἶχεν ἤδη συντελεσθῇ. Ἰδέα τις σπουδαιοτάτη εἶχεν ἐμφανισθῇ ἐν τῷ κόσμῳ· ἡ ἰδέα τοῦ ἐξίλασμοῦ, ὃν συνεπάγεται τὸ ἁμάρτημα, καὶ μάλιστα ἐξίλασμοῦ ὑπὸ θείας χειρὸς ἐπιβαλλομένου.

Ὁ Ζεὺς δὲν εἶναι μόνον θεὸς τιμωρός· εἶναι ὡσαύτως ὁ θεὸς ὅστις διατηρεῖ τὰς ἀνθρωπίνους κοινωνίας, προστατεύων τοὺς θεσμοὺς ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐρεῖδονται αὐται. Εἰς τῶν σπουδαιοτέρων τούτων θεσμῶν εἶναι ὁ ὅρκος. Ὁ ὅρκος¹ ἦτο, τῷ ὄντι, ἐν τῶν σπανίων κωλυμάτων, τῶν ἀντιτιθεμένων τῇ βίᾳ, καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ βία οὐδένα θά ἀνεγνώριζε φραγμόν, ἐὰν μὴ ἀνεχαιτίζετο ἐν τῇ πορείᾳ αὐτῆς, ὑπὸ τοῦ φόβου τιμωροῦ τινος καὶ προστάτιδος τοῦ δικαίου θεότητος. Ἐκ τούτου ὁ ὅρκος εἶναι θεσμὸς θεῖος, δοθεὶς εἰς τοὺς ἀνθρώπους παρ' αὐτοῦ τοῦ Διός. «Ὁ Κρονίδης, λέγει ὁ Ἡσίοδος, ἐθέσπισε τὸν νόμον αὐτὸν διὰ τοὺς ἀνθρώπους· οἱ ἰχθεῖς, τὰ θηρία, τὰ πτερωτὰ πτηνὰ ἀλληλοτρώνονται· διότι μεταξὺ τῶν δὲν ὑφίσταται δικαιοσύνη· ὁ Ζεὺς ὅμως ἔδωκε τὴν δικαιοσύνην εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἡ ὁποία εἶναι κατὰ πολὺ τὸ καλύτερον ἀγαθόν².» Πᾶσα μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων συνομολογουμένη σύμβασις συνοδεύεται ἀναγκαιῶς ὑπὸ τοῦ θρησκευτικοῦ τύπου τοῦ ὅρκου. Αἱ συμβάσεις αὗται, ἐλευθέρως γεινόμεναι, καθίστανται ὑποχρεωτικαί, ἱερὰ καὶ ἀπαράβατοι ἅπαξ τεθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ὅρκου, προσωποποιήσεως τῆς ἀφηρημένης ἐννοίας, ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τῶν μεγάλων θεῶν, ἰδίᾳ τοῦ Διός, εἰς ὃν συχνάκις ἀποδίδονται τὰ ἐπίθετα **Ὁρκίος** καὶ **Πίστιος**, ὡς θεοῦ προστατοῦ τῆς πίστεως καὶ τοῦ μετ' ὅρκου λόγου³. Ἡ ὑποχρέωσις αὕτη κατὰ τὰς ὁμηρικὰς ἰδέας δὲν δεσμεύει μόνον τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς θεοὺς. «Ὁ ἐπιорκήσας Ὀλύμπιος θεός, λέγει ὁ ποιητής, κεῖται ἄψυχος ἐπὶ ἐν ὀλόκληρον ἔτος. Τὸ νέκταρ καὶ ἡ ἄμβροσία δὲν πλησιάζουσι ποτὲ τὰ χεῖλη του· ἀλλὰ μένει ἀνάπνευστος καὶ ἀναυδὸς ἐξηπλωμένος ἐπὶ τῆς κλίνης του, καὶ βαρὺς λήθαργος τὸν κατέχει»⁴. Ἀνλοιπὸν αὐτοὶ οἱ θεοὶ ἀποστερώνται στιγμαίως τῆς θεότητός των καὶ καταδικάζονται εἰς πρόσκαιρον θάνατον, διότι παρέδωκαν τὸν θεσμὸν τοῦ ὅρκου, ὁποία τις ὀφείλει νὰ εἶναι τῶν ἐπιόρκων ἀνθρώπων ἡ τιμωρία! Τὴν ἐπιβολὴν τῆς τιμωρίας ταύτης ἐνεπισταύθη ὁ Ζεὺς εἰς εἰδικὰς θεότητας, τὰς Ἐρινὺς, αἱ ὁποῖαι, ἐφ' ὅσον μὲν ὁ ἔνοχος

¹ Ἡ λέξις ὅρκος ἴσως ἀνήκει ἐτυμολογικῶς εἰς ἣν καὶ ἡ λέξις ἔρκος (φραγμός) ρίξαν.

² Ἡσίοδος. Ἔργ. καὶ Ἡμ. 274 :

Τόνδε γάρ ἀνθρώποισι νόμον διέταξε Κρονίων—
ἰχθύσι μὲν καὶ θηροῖ καὶ οἰωνοῖς πετεηνόις,
ἐσθήμεν ἀλλήλους, ἐπεὶ οὐ δίκη ἐστὶν ἐν αὐτοῖς·
ἀνθρώποισι δ' ἔδωκε δίκην, ἣ πολλὸν ἀρίστη
γίγνεται.

³ Τὸ ἐπίθετον **ἀλάστωρ** ἀναφέρεται εἰς τὴν αὐτὴν ἰδέαν. Βλ. Σοφοκλ. *Οἰδ.* ἐπὶ Κολ. στ. 1767.

⁴ Θεογον. 793 :

Ὅς κεν τὴν ἐπιόρκον ἀπολείψας ἐπομόσση
ἄθανάτων, οἱ ἔχουσι κάρη νιφέντος Ὀλύμπου.
κεῖται νήϊτμος τετελεσμένον εἰς ἐνιαυτόν,
οὐδὲ ποτ' ἄμβροσίνης καὶ νέκταρος ἔρχεται ἄσπον
βρώσιος, ἀλλὰ τε κεῖται ἀνάπνευστος καὶ ἀναυδὸς
στρωτοῖς ἐν λεχέεσσι, κακὸν δὲ ἔκωμα χαλέπτει.

ζῆ, καταδιώκουσιν αὐτὸν μανιδῶς, μυρίας συσσωρεύουσαι ἐπ' αὐτοῦ θλίψεις καὶ βασανίζουσαι αὐτὸν διὰ τῶν τύψεων· μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ εἰς σκληρὰ τὸν ὑποβάλλουσιν ἐν τῷ Ἄδει βασανιστήρια, καὶ καταδιώκουσι τοὺς ἀπογόνους αὐτοῦ, ἵνα ἐπανορθώσωσι τὸ συμβὰν ἀδίκημα. Οὕτω ἡ θρησκεία τοῦ Διὸς ἐπέβαλλεν εἰς τὰς ψυχὰς τὸν βαθὺν τοῦ ὅρκου σεβασμὸν, καὶ ἐπροστάτευε τὴν κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ θρησκεία αὕτη ἰσχυροποιεῖ προσέτι παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τὸν ἰσχυρὸν τῆς φιλοξενίας δεσμὸν. Διὰ τοῦτο ὁ Ζεὺς ὀνομάζεται **Ξένιος**. Ἡ φιλοξενία αὕτη δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὰς σχέσεις τὰς ἐνούσας, ἐπὶ πολλὰς γενεάς, οἰκογενείας ἐκ τῶν ἀποστάσεων χωριζομένας. Ἐχει γενικωτέραν καὶ εὐγενεστέραν ἔννοian. Ἡ φιλοξενία τοῦ Διὸς ὑφείλεται πρὸς πάντας ἀνεξαιρέτως· εἰς τοὺς ἀγνώστους, ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς ἐπαίτας:

... πρὸς γὰρ Διὸς εἰσιν ἅπαντες
ξεῖνοί τε πτωχοί τε¹

ὁ δὲ Εὐμειος λέγει πρὸς τὸν Ὀδυσσεά, τὸν ὁποῖον δὲν ἀναγνωρίζει:

καὶ σύ, θλιμμένε γέρε,
ἦ μοῖρ' ἀφοῦ ὄω σ' ἔφερε, μὲ ψεύδῃ μὴ θελήσῃς
νὰ μοῦ κερδίσῃς τὴν καρδιά· καὶ ὅχι γιὰ τοῦτο θάχῃς
τὸ σέβας, τὴν ἀγάπῃ μου, ἀλλ' ἐπειδὴ τρομάζω
τὸν ξένιον Δία καὶ πολὺ τὰ πάθη σου λυποῦν με.²

Τὸν πτωχὸν ὁδοιπὸρον συνοδεύει καὶ ὁδηγεῖ εἰς τὸν δρόμον τοῦ ὁ ἴδιος ὁ Ζεὺς, ὅστις τιμωρεῖ τοὺς ὀνειδίζοντας τὴν πτωχείαν αὐτοῦ. Ὁ πτωχὸς ὅχι μόνον σεβάσμιος εἶναι, ἀλλὰ καὶ ἱερός· διότι καὶ οἱ θεοὶ πολλάκις, ὅταν κατέρχωνται ἐπὶ τῆς γῆς, περιβάλλονται ράκη πτωχῶν, ἵνα γνωρίσωσι καλύτερον τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ δράσις τοῦ Διὸς δὲν ἐκτείνεται μόνον ἐπὶ τῆς κοινωνίας· διαπερᾷ τὴν καρδίαν καὶ τὴν συνειδησιν ἐκάστου ἀνθρώπου. Ἡ ὕπαρξις τοῦ ἡθικοῦ κακοῦ, μετὰ τῶν συνεπειῶν, ἃς συνεπάγεται, εἶχε προτρέψει τοὺς Ἕλληνας εἰς σκέψιν. Δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξηγήσωσι τὴν ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀταξίαν, ἐνῶ ἡ φύσις παρουσιάζετο πρὸ τῶν ὁμμάτων αὐτῶν τοσοῦτον καλῶς ρυθμισμένη. Εἶχον ὅμως ὀρθῶς παρατηρήσει ὅτι τὸ ἡθικὸν κακὸν εἶναι σχεδὸν πάντοτε συνέπεια τῆς ἀγνοίας καὶ ὅτι προέρχεται ἐκ τῆς τυφλώσεως καὶ παραπλάνησεως τοῦ πνεύματος. Τὴν παραπλάνησιν ταύτην προσωποποιοῦσιν εἰς θεότητά τινα, ἀλληγορικοῦ χαρακτήρος, ὀνομαζομένην **Ἄτην**. Ἡ Ἄτη εἶναι ταυτοχρόνως ἡ σύγχυσις, ἡ ὁποία καταλαμβάνει τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ἣν στιγμὴν οὗτος πρόκειται νὰ διαπράξῃ τὸ σφάλμα, ἡ τυφλὴ δύναμις, ἣτις ὠθεῖ αὐτὸν νὰ τὸ διαπράξῃ καὶ αἱ ἐξ αὐτοῦ ὀλέθρια συνέπεια. Ἡ Ἄτη εἶναι εἰδός τι κακοῦ πνεύματος, ἀγρύπνου, δραστηρίου, ἀκαμάτου,

φθάνει δέ τε πᾶσαν ἐπ' αἶαν
βλάπτουσ' ἀνθρώπους,

¹ Ὀδύσσ. Ζ. 207.

² Ὀδύσσ. Ε, 385.

εἶναι, δηλαδή, πάντοτε ἐτοίμη νὰ διολισθήσῃ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ καὶ διαταράξῃ αὐτήν. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος κυριευθῇ ὑπὸ τοῦ κακοδοῦλου τούτου δαίμονος, δὲν ἀνήκει πλέον εἰς τὸν ἑαυτὸν του· τρέχει, ὡς τυφλός, πρὸς τὸ ἀμάρτημα καὶ τὴν ἐπομένην αὐτοῦ τιμωρίαν. Ἀλλά, κατὰ τὸ δημηρικὸν κείμενον ἡ Ἄτῃ εἶναι

«πρέσβα Διὸς θυγάτηρ».

Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ ὑπέρτατος θεὸς εἶναι ὁ αὐτουργὸς τοῦ ἡθικοῦ κακοῦ; Ὁχι, ἡ δημηρικὴ σκέψις οὐδόλως εἶναι τοιαύτη. Πόσας φορές δὲν μᾶς ὁμιλεῖ ὁ ποιητὴς διὰ τὰ κακά, τὰ ὅποια ἐπισύρουν εἰς ἑαυτοὺς οἱ θνητοὶ διὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἀφροσύνης καὶ τῆς κακῆς χρήσεως τῆς ἐλευθερίας των. Ὅθεν ἀναγνωρίζει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν εὐθύνην τοῦ κακοῦ, ὡς καὶ τοῦ καλοῦ. Τὸ ὅτι ἡ Ἄτῃ εἶναι θυγάτηρ τοῦ Διὸς, εἶναι ἀλληγορικὴ ἔκφρασις, τῆς ὁποίας τὸ νόημα εἶναι καταφανές. Σημαίνει, ἀπλούστατα, ὅτι τὸ ἡθικὸν κακόν, μεθ' ὧν αὐτοῦ τῶν συνεπειῶν, εἶναι νόμος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ὁ νόμος οὗτος, ὡς καὶ πάντες οἱ ἄλλοι, ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ὑπερτάτου θεοῦ¹.

Ἄλλως τε ὁ Ζεὺς οὐδόλως παρέδωκεν ἀνυπεράσπιστον καὶ ἀπελπιν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν Ἄτῃν. Ἐπιτρέπει μὲν εἰς αὐτὸν νὰ διαπράττῃ λάθῃ, καθόσον τοῦτο εἶναι μία τῶν συμφυῶν τῇ φύσει αὐτοῦ ἀθλιότητων, ἐποποθέτησεν ὅμως τὸ ἀντιφάρμακον παραπλεύρως τοῦ κακοῦ. Τὸ ἀντιφάρμακον τοῦτο εἶναι ἡ μετάνοια καὶ ἡ προσευχή! Ἡ εὐσπλαγνία καὶ ἡ χάρις δὲν εἶναι ξένα πρὸς τὴν καρδίαν τῶν κατοικουσῶν τὰς φωτεινὰς σφαίρας θεοτήτων· ἡ δικαιοσύνη των οὐδόλως εἶναι δικαιοσύνη ἀμελικτος.

«Ἄλλ' ἄς λυγίσῃ ἡ ἀδάμαστη ψυχὴ σου, Ἀχιλλέα».

λέγει πρὸς τὸν υἱὸν του ὁ Φοῖνιξ.

«μὴν εἰσα ἀνίλωες· κ' οἱ θεοὶ συγκλίνουν, ἂν κ' ἐκείνων ἀνώτερ' εἶν' ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα· καὶ ὅμως τὴν γνώμην τῶν θεῶν οἱ ἄνθρωποι γυρίζουν μὲ κνίσσαν, μὲ θυμίαμα, μὲ προσευχαῖς γλυκεῖαις, ἂν εἰς αὐτοὺς ἀσέδησαν κι' ἐπράξαν ἀνομίαν. ὅτ' ἡ Ἰκεσίαις, τοῦ Διὸς τοῦ ὑψίστου θυγατέρες² ...»

Καὶ ἐνταῦθα πάλιν ἡ ἀλληγορία περικαλύπτει μεγάλῃν θρησκευτικὴν ἰδέαν. Οἱ ὁμηρικοὶ ἥρωες ἔχουσι τὴν πεποίθησιν ὅτι αἱ προσευχαὶ δύνανται νὰ μεσολαθήσωσι παρὰ τῷ κυρίῳ τῶν θεῶν, ἵνα τὸ σφάλμα παραγραφῇ καὶ ἀπαλλαγῇ ὁ ἐνοχος τῆς τιμωρίας. Δύνανται ὅθεν ὁ ἄνθρωπος νὰ διαφύγῃ τὸ πεπρωμένον, εἰς τὸ ὅποιον ἐφαίνετο καταδικασμένος ὑπὸ τῆς Ἀτῆς, τοῦ κακοῦ πνεύματος· ἀκόμη καὶ μετὰ τὸ σφάλμα

¹ Ὅσον ἀφορᾷ τὴν Ἄτῃν, βλέπε τὰ ἀκόλουθα χωρία τοῦ Ὀμήρου: Ἰλιάς, I, 505–511. T, 91 126 καὶ ἐφ. Βλ. ἐπίσης τὴν ἐξαιρετὸν ἀνάλυσιν τοῦ χαρακτῆρος τῆς Ἀτῆς ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ J. Girard: *le Sentiment religieux en Grèce d'Homère à Eschyle*, σ. 113

² Ἰλιάς, I, 496. Κατὰ τὸν Μαζδεϊκόν, ἡ Προσευχὴ εἶναι θυγάτηρ τοῦ Ἀχούρα Μάζδα (J. Darmesteter, *Ormazd et Ahriman*, 6. 24).

του, δὲν τοῦ ἀπαγορεύεται ἡ ἐλπίς. Πρέπει ὅμως νὰ γνωρίζῃ νὰ ταπεινωθῇ ἐνώπιον τῶν θεῶν· πρέπει νὰ δαμάσῃ τὴν ἀνθρωπίνην ὑπερηφάνειάν του, νὰ παραδοθῇ ὁλοψύχως εἰς τὴν ταπεινότητα καὶ τὴν μετάνοιαν.

Ὅθεν ἡ θρησκεία τοῦ Διὸς, πατρὸς τῶν ἀνθρώπων καὶ πανισχύρου τοῦ κόσμου ἄρχοντος, συνεπήγετο κώδικα ὁλόκληρον θρησκευτικῆς ἠθικῆς: ἠθικῆς ἀτελοῦς μὲν, ἀλλ' εὐγενοῦς ἤδη, περιεχούσης, ἐν σπέρματι, τὰς μεγάλας ἀληθείας, τὰς ὁποίας ἐμελλε νὰ ἐνισχύσῃ καὶ ἀναπτύξῃ τὸ μέλλον ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ.

Ἡ φυσιογνωμία τοῦ ὁμηρικοῦ Διὸς, τῆς ὁποίας ἐχαράξαμεν τὰ κύρια χαρακτηριστικά, διατηρεῖται ἀναλλοίωτος κατὰ τοὺς ἐπερχομένους αἰῶνας. Καθίσταται μάλιστα ἀξιοπρεπεστέρα, χωρὶς νὰ εἶναι ἐπ'ἀνάγκης νὰ ἀποδώσωμεν εἰς μόνην τὴν φιλοσοφίαν τὴν τιμὴν τῆς τοιαύτης προόδου. Τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα συνέλαβε, πράγματι, σχεδὸν πάσας τὰς ιδιότητας, αἱ ὁποῖαι πλησιάζουσι τὸν ἐλληνικὸν Δία πρὸς τὸν θεὸν τῶν χριστιανῶν, διὰ μόνης τῆς φυσικῆς αὐτοῦ προσπάθειας, πρὸ τοῦ Ἀναξαγόρα καὶ πρὸ τοῦ Σωκράτους. Τοῦτο μαρτυροῦσι πλεῖστα κείμενα τοῦ ἐβδόμου καὶ ἔκτου αἰῶνος, τὰ ὁποῖα θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀναφέρωμεν, μελετώντες τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὑψηλῆς ἰδέας, ἣν εἶχον οἱ Ἕλληνες σχηματίζειν περὶ τοῦ ὑπερτάτου αὐτῶν θεοῦ.

Κατὰ τὸν Αἰσχύλον, θρησκευτικὸν ἀναμφιβόλως ποιητὴν, ἀλλὰ κοινὰς ἔχοντα μετὰ τῶν συγχρόνων του ἰδέας, ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ θεός, ὁ περιβάλλων καὶ περιέχων τὸ πᾶν: τὰ ὁρατά, καθὼς καὶ τὰ ἀόρατα πράγματα.

Ζεὺς ἔστιν αἰθήρ, Ζεὺς δὲ γῆ, Ζεὺς δ' οὐρανός.

Ζεὺς τοι τὰ πάντα χῶτι τῶν δ' ὑπέρτερον.¹

Καὶ τὸ ὄνομά του ἀκόμη δὲν ἐνδιαφέρει, διότι ὀπισθεν τοῦ ὀνόματός του κρύπτεται ἡ ἰδέα τῆς Θεότητος, τὴν ὁποίαν ἐπικαλοῦνται καὶ ἱκετεύουν πάντα τ' ἀνθρώπινα χεῖλη, κατὰ τὰς δυσκόλους περιστάσεις τῆς ζωῆς.

Ὁ Δίας—ὁποῖος κι ἂν εἶναι—ἂν μ' αὐτὸ
τὸνομα ἀρέσῃ νὰ καλῆται,
μ' αὐτὸ κι ἐγώ· τὸν ὀνομάζω,

λέγει ὁ χορὸς εἰς τὴν τραγωδίαν *Ἀγαμέμνων*². Εἶναι ὁ παντοδύναμος πατήρ, ὅστις ἔχει τὸν θρόνον του ἐν τῷ οὐρανῷ, ἐν μέσῳ ἀσυγκρίτου μεγαλείου, εἰν' ἐκεῖνος τοῦ ὁποίου αἱ χάριτες «ἀέναν σέβοντι πατὸς Ὀλυμπίσιο τιμάν», κατὰ τὸν Πίνδαρον³, ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον ὑμνοῦσιν αἱ Μοῦσαι ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου καὶ οἱ ποιηταὶ ἐπὶ γῆς, εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῶν ποιημάτων αὐτῶν⁴. Εἶναι, τῷ ὄντι, ὁ ἄρχων ὅλων τῶν ὄντων, καὶ ὁ ὑπέρτατος τῶν πάντων ρυθμιστής⁵. Εἶναι ὁ θεὸς ὅστις ἔχει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὰ βλέμματά του πάντοτε προσηλωμένα ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος.

¹ Αἰσχύλος, ἀποσπ., 345, ἐκδ. Ahrens, συλλ. Didot.

² 160 καὶ ἐφ. (Μεταφρ. I. Γρυπάρη).

³ Ὀλυμπ., ΙΔ. 12.

⁴ Ἡσίοδος, Θεογον., 47. Πίνδ., Νεμ., Β, 3.

⁵ Τέρπανδρ., ἀποσπ., Bergk, Lyr. Gr., 6. 813, ἐκδ. 3η) «πάντων ἀγῆτωρ.

ὦ Ζεῦ, πάτερ Ζεῦ, σὸν μὲν οὐρανοῦ κράτος
 σὺ δ' ἔργ' ἐπ' ἀνθρώπων ὄραξ
 λεωργὰ καὶ θεμιστά,

λέγει ὁ Ἀρχίλοχος ¹. Οὐδὲν ἄλλωστε θὰ ἠδύνατο νὰ καταδείξῃ κάλλιον τὴν ποικιλίαν τῶν ιδιοτήτων τοῦ Διὸς καὶ τὴν εὐρείαν θέσιν, ἣν κατεῖχεν ἐν τῇ ζωῇ τῶν Ἑλλήνων ἢ περὶ τῆς θεότητός του φροντίς, ἣ τὰ πολυάριθμα ἐπίθετα, τὰ ὁποῖα προσηρμόζοντο εἰς αὐτόν, καὶ τῶν ὁποίων θὰ θεωρήσωμεν τὰ κυριώτερα.

ὦ Ζεῦ βασιλεῦ. . . .

ἀναφωνεῖ ὁ χορὸς τῶν **Ἰκετίδων** ², ἐπικαλούμενος τὸν Δία. Ἡ ἰδέα τῆς βασιλικῆς κυριαρχίας τοῦ Διὸς ἐπέζησεν ἐν Ἑλλάδι, τῆς ἐξαφανίσεως τῶν μικρῶν βασιλείων τῆς ἡρωικῆς ἐποχῆς, διατηρηθεῖσα διὰ τῆς λατρείας καὶ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων. Ὁ Ζεὺς **Βασιλεῦς**, τὸν ὅποιον συχνάκις ἐπικαλοῦνται τὰ πρόσωπα τῶν κωμωδῶν εἶχε ναὸν ἐν Λεβαδείᾳ ³. Ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα ἐλατρεύετο ἐπίσης ἐν Ἀρκαδίᾳ, ὥς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐξ ἐπιγράμματος ὑπὸ τοῦ Πausανίου ἀναφερομένου καὶ καταλήγοντος διὰ τῶν ἐξῆς λέξεων:

«χαῖρε Ζεῦ βασιλεῦ καὶ σάω Ἀρκαδίαν».

Ἐν Τεγέᾳ ὑπῆρχε βωμὸς ἀφιερωμένος εἰς τὸν **Τέλειον Δία**, δηλαδὴ εἰς τὸν θεόν, ὅστις ἐκπληροῖ. Ζεὺς τέλειος εἶναι, διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν ἑκφρασιν τοῦ Αἰσχύλου ὁ θεὸς «ὁ δημιουργὸς τῶν πάντων, ὁ ἐκτελεστὴς τῶν πάντων ⁴». Εἶναι ὁ θεός, ἀπὸ τὸν ὅποιον ἐξαρτᾶται ἡ ἐκπλήρωσις παντὸς πράγματος, καὶ ὁ ὁποῖος τὰ πάντα φέρει εἰς πέρας.

ὦ παῖ, τέλος μὲν Ζεὺς ἔχει βαρύντυπος
 πάντων ὅσ' ἔστι; καὶ τίθησ' ὅπῃ θέλει,
 νόος δ' οὐκ ἐπ' ἀνθρώποισιν· ἄλλ' ἐφήμεροί
 αἱ δὴ βοῦ' αἰεὶ ζῶμεν, αὐδὲν εἰδότες,
 ὅπως ἕκαστον ἐκτελευτήσῃ θεός,

ἔλεγε κατὰ τὸν ἑβδομον αἰῶνα ὁ Σιμωνίδης ὁ Ἀμοργῖνος ⁵.

Κατ' ἀνάλογόν τινα ἰδέαν ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ Μοιραγέτης, ὁ θεὸς ὁ διευθύνων τὴν Μοῖραν, ὁ ὀρίζων τὸ πεπρωμένον πάσης ἀνθρωπίνης υπάρξεως ⁶. Ἄν καὶ ἡ Μοῖρα θεωρηταί

¹ Ἀρχίλοχος, ἀπόσπ., 88. Bergk, Lyr. Gr., τ. II, σελ. 707, ἐκδ. 3η, Βλ. ἐπίσης. Ἡρόδοτος Ἔργ. καὶ Ἡμ., 267. Πίνδαρος. Πυθ., Β, 49, Dissen· Σοφοκλ., Ἡλέκτρα, 174, κτλ.

² στ. 154. Βλ. ἐπίσης. Πέρος., 532· Ἀγαμ., 355. Θέογνις, 373 καὶ ἐφ.

³ Πausan., Θ, 39, 4—5. Ἀριστοφ. Νεφέλαι, 2, 153. Σφήκες, 625. Βάτραχοι, 1278.

⁴ Ἀγαμ., 1485, Διὸς παναιτίου, πανεργέτα.

⁵ Σιμωνίδης Ἀμοργ. ἀπόσπ. τ. Bergk, Lyr. Gr., II, 6, 736

⁶ Ὁ Ζεὺς Μοιραγέτης εἶχε βωμὸν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν (Kirchhoff, Corp. Inscr. Att., I, 93), ἐν Ὀλυμπίᾳ (Πaus., Ε', 15, 5) καὶ ἀλλαχοῦ (Πaus., Η' 37, 1, 1, 24, 4).

ἐνίστε ὡς μὴ ἐξαρτωμένη ἐκ τοῦ θεοῦ, τὸ αἶσθημα τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, τὸ ὁποῖον ἀποδίδει εἰς τὸν Δία τὴν προέλευσιν παντὸς καλοῦ καὶ παντὸς κακοῦ ἐν τῷ βίῳ, ἐπεκράτησε κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα, ὃ δ' Εὐριπίδης εἶναι ὁ ἀκριβὲς διερμηνεύς τῶν γενικῶν πεποιθήσεων, ὅταν μᾶς παρουσιάζῃ τὰς Μοῖρας καθημέναις ἐγγύτατα τοῦ θρόνου τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν θεῶν ¹.

Θεωρούμενος ὡς πρὸς τὴν δράσιν του ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ ὁ Ζεὺς εἶναι πρὸ παντὸς ὁ θεὸς τῆς δικαιοσύνης, τῆς ὁποίας ἐθέσπισε τοὺς νόμους, καὶ κατέστησε τὰς ἀποφάσεις σεβαστάς. Ἡ ἰδέα αὕτη συχνάκις ἐκφράζεται ὑπὸ μυθολογικῆν μορφήν. Ἄλλοτε μὲν οἱ ποιηταὶ μᾶς παρουσιάζουσι τὴν Θέμιν καθήμενην παραπλεύρως τοῦ θεοῦ, καὶ ἀκούουσαν τὰς σοφὰς συμβουλὰς του ². Ἄλλοτε δὲ μᾶς λέγουσιν ὅτι ὁ Ζεὺς ἔχει θυγατέρα τὴν Δίκην (προσωποποίησις τῆς δικαιοσύνης), ἱερὰν παρθένον, τὴν ὁποίαν καὶ αὐτοὶ οἱ θεοὶ σέβονται. Καθήμενη πλησίον τοῦ πατρὸς τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, τοῦ ὑποδεικνύει τὰς ἐπὶ τῆς γῆς διαπραττομένας ἀδικίας· ἢ

Ἡ δ' ἔπεται κλαίουσα πόλιν καὶ ἡθεα λαῶν,
ἡέρα ἔσσαμένη, κακὸν ἀνθρώποισι φέρουσα,
οἷτε μιν ἐξελάσῃσι καὶ οὐκ ἰθεῖαν ἐνεῖμαν ³.

Συνήθως ὅμως ἡ κύρωσις τῆς δικαιοσύνης ἀνήκει εἰς τὸν ἴδιον τὸν Δία. Εἶναι, τῷ ὄντι, θεὸς **τιμωρὸς**, ὡς ἀπεκάλουν αὐτὸν ἐν Κύπρῳ ⁴. Ἐπαγρυπνεῖ διὰ τὴν τήρησιν τῆς ἡθικῆς τάξεως. Ἡ τάξις ὅθεν αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαταραχθῇ ὑπὸ τῶν θνητῶν, χωρὶς νὰ ἐπακολουθήσῃ ἐπανόρθωσις καὶ ἐξιλέωσις. Μόνον ἡ δικαιοσύνη τοῦ Διὸς, ἡ ἀναπόφευκτος καὶ ἀπροσδόκητος, ἐνεργεῖ ὅταν θέλῃ καὶ ὅταν εἶναι καιρὸς. Τὴν θεῖαν ταύτην ὀργήν, ἣτις ἐξαίφνης ἐκσπᾷ καὶ κατακεραυνώνει, ὁ Σόλων παραβάλλει, ἐν μεγαλοπρεπεῖ εἰκόني, πρὸς τὸν βίαιον ἄνεμον ὁ ὁποῖος σαρόνει τὰ συναθροισθέντα εἰς τὸν οὐρανὸν νέφη, καὶ ὁ ὁποῖος, ἐν μιᾷ στιγμῇ, ἀποδίδει εἰς τὸ κυανοῦν τοῦ οὐρανοῦ χρῶμα τὴν γαλήνην του καὶ τὴν λαμπρότητά του καὶ προσθέτει:

αἰεὶ δ' οὐ ἐλέληθε διαμπερές, ὅστις ἄλιτρον
θυμὸν ἔχῃ, πάντως δ' ἐς τέλος ἐξεφάνη.
Ἄλλ' ὁ μὲν αὐτίκ' ἔτισεν ὁ δ' ὕστερον· εἰ δὲ φύγωσιν
αὐτοί, μὴδὲ θεῶν μοῖρ' ἐπιούσα κίχῃ,
ἤλυθε πάντως αὔθις· ἀνάιτιοι ἔργα τίνουσιν
ἢ παῖδες τούτων ἢ γένος ὧν ὀπίσω ⁵.

Ἡ ἰδέα αὕτη τῆς κληρονομικότητος τῆς ἡθικῆς εὐθύνης, συχνάκις ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως ἐπαναλαμβάνομένη, καθίσταται βραδύτερον τὸ δόγμα τοῦ Πλουτάρχου,

¹ Πηλεὺς, ἀποσπ. 2.

² Ὑμν. Ὀμηρ. ΚΓ'.

³ Ἡσίοδ., Ἔργ. καὶ Ἡμ. 222. Σοφοκλ. Οἶδ. Κολ., 1381.

⁴ Κλήμ. Ἀλεξ., Προτρεπτ., σ. 33. Ἡσίοδ., Ἔργ. καὶ Ἡμ., 333. Σόλων, Ὑποθήκαι εἰς ἑαυτὸν, στ. 15 καὶ ἐφ.

⁵ Σόλων, Ὑποθήκαι εἰς ἑαυτὸν, στ. 17.

ἐν τῇ συγγράμματι αὐτοῦ «περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βραδέως τιμωρουμένων». Παρὰ τὰς εὐγλώττους τοῦ Θεόγνιδος ¹ ἐνστάσεις καὶ τὰς διαμαρτυρίας μερικῶν φιλοσόφων, ὁλόκληρος ἡ ἀρχαιότης φαίνεται πεποτισμένη ἐκ τῆς ἰδέας ταύτης. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη ἡ ἰδέα αὕτη μᾶς ἐκπλήσῃ ἂν κάμνῃ νὰ ἐξανίσταται τὸ φυσικὸν μας αἶσθημα περὶ δικαιοσύνης, δὲν εἶναι δυνατόν ἐν τούτοις νὰ μὴ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι αὕτη ἰσχυρῶς συνετέλεσεν εἰς τὴν ἠθικὴν τῆς ἑλληνικῆς οἰκογενείας. Ποῖος πατὴρ, παραδεχόμενος τὴν δοξασίαν ταύτην ὡς ἀλήθειαν καὶ βεβαιότητα, θὰ ἐτόλμα νὰ ἐπισωρεύσῃ κατὰ τὴν ζωὴν του ἁμαρτήματα, προκαλοῦντα τὴν θεῖαν τιμωρίαν, καὶ νὰ ἀφήσῃ τὴν ἀναγκαίαν ἐξιλέωσιν ταύτην, ὡς κληρονομίαν εἰς τὰ τέκνα του; Ὅθεν ἡ ψευδὴς αὕτη ἰδέα εἶχε, καθὼς συχνάκις συμβαίνει, φαινομενικὴν τινα μεγαλοπρέπειαν καὶ ἠθικὴν ἐπίδρασιν, αἱ ὁποῖαι ἔθελξαν τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, τὸν καταγιγνόμενον μὲ τὴν ἐπίλυσιν ἐνὸς τῶν δυσκολωτέρων προβλημάτων ἐξ ὧν δύνανται νὰ τεθῶσιν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν. Πραγματικῶς ἐπήγαγεν ἐξ ὑψηλοῦ τινος περὶ θείας δικαιοσύνης αἰσθήματος.

Ὁ Ζεὺς δὲν εἶναι πάντοτε ὁ τρομερὸς θεός, ὁ πλήττων καὶ ὁ τιμωρῶν· εἶναι ἐπίσης ὁ φιλεῦσπλαγχνος θεός, ὁ οἰκτεῖρων τὰς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὰς ἰδιότητας τῆς δυνάμεώς του καὶ τῆς δικαιοσύνης του προστίθεται καὶ νέα τοιαύτη: ἡ τῆς καλωσύνης. Εἰς τὴν Σικυῶνα ² καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας³, ὁ ὑπέρτατος θεὸς ἐλατρεῦτο ὑπὸ τὸ ἐπίθετον **Μεῖλιχος**. Ζεὺς Μεῖλιχος εἶναι ὁ πλήρης γλυκύτητος διὰ τὸν ἀνθρώπον θεός, ὁ ὁποῖος ἀκούει εὐμενῶς τὰς προσευχάς του καὶ τοῦ ἀπονέμει θεῖαν χάριν. Βοηθὸς ὅλων τῶν ἀδυνάτων, προστάτης τῶν ξένων καὶ τῶν πτωχῶν, εἶναι ὁ θεὸς τῶν φυγᾶδων, ὁ θεὸς τῶν ἱκετῶν, οἵτινες οὐδέποτε ματαίως τὸν ἐπικαλοῦνται.

Συλλογίσου αὐτὸν ποῦ κοιτάει
ἀπὸ ψηλὰ καὶ τοὺς ἀνθρώπους
τοὺς πολυδύστυχους φυλάει,
ὁποῦ στὴν δίκαια δέησίν των
βρίσκουν κουφὸν τὸν συγγενὴ των.
Τοῦ σπλαχνικοῦ Διὸς ἡ ὀργὴ
προσμένει ὅποιον δὲ συμπονεῖ
τὰ δάκρυα τοῦ δυστυχισμένου.

λέγει ὁ χορὸς τῶν Δαναῶδων⁴. Πρὸ τῶν διαπραχθέντων σφαλμάτων, ἡ ἐκδίκησίς του δὲν ἐκσπᾷ πάντοτε, καὶ ἡ αὐστηρότης του δύναται νὰ μαλαχθῇ· προσδέχεται τὰς ταπεινάς προσευχάς τὰς ἐξίλασθηρίους θυσίας. Εἶναι ὁ καθαρτήριος θεός, ὁ ἀποπλύνων

¹ στ. 373 κατέφ.

² Πaus., Β, 9, 6.

³ Ἡ ἐορτὴ τοῦ Μεῖλιχίου Διὸς ἐτελεῖτο ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸν μῆνα Ἀνθεστηριῶνα (Θουκυδ., Α, 126. Βλ. ἐπίσης Κ. F. Hermann, Griech. Antiq., II, § 58. 23). Τὴν λέξιν Μεῖλιχος συνεσχέτισαν πρὸς τὴν λέξιν Μολῶχ (προφερομένην ὑπὸ τῶν φοινίκων *Molok*). Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη παραδεχθῶμεν τὸν συσχετισμὸν αὐτὸν ὡς ἀκριβῆ (Βλ. Maury, Relg. de la Grèce, III, 238, n. 2), τοῦτο δὲν ἐμποδίζει ἀπὸ τοῦ νὰ εἶχε, παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν, ὁ Μεῖλιχος Ζεὺς τὴν σημασίαν, ἣν ὑποδεικνύομεν.

⁴ Αἰσχ., Ἰκέτ. στ. 369, (μεταφρ. Μ. Αὐγέρη).

τοὺς ρύπους τῶν ἀνθρώπων. Πλήθος παραδόσεων μαρτυροῦσι τὸν τοιοῦτον τοῦ Διὸς χαρακτήρα. Ὁ Ἰξίων, ὁ πρῶτος φονεὺς καὶ ὁ πρῶτος ἰκέτης, ματαίως, λέγουσιν, ἐπεκαλέσθη τὴν χάριν ὄλων τῶν θεῶν· πάντες ἀπώθησαν αὐτόν. Μόνον ὁ Ζεὺς τὸν ἐλυπήθη, τὸν ἐκαθάρισεν ἐκ τοῦ αἵματος, τὸ ὅποιον εἶχε χύσει, καὶ τὸν ἐδέχθη εἰς τὴν τράπεζαν αὐτοῦ. Καὶ ἐχρειάσθη νὰ διαπράξῃ ὁ Ἰξίων νέον κακούργημα, τρομερώτερον τοῦ πρώτου, ἵνα ὁ ὑπέρτατος τῶν θεῶν καταδικάσῃ αὐτὸν εἰς τὰ γνωστὰ αἰώνια βασανιστήρια. Αἱ Δαναΐδες, αἱ ὁποῖαι, κατὰ τὴν παράδοσιν ἐφόνευσαν τοὺς συζύγους αὐτῶν, ἐκαθάρθησαν ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἑρμοῦ, κατὰ διαταγὴν τοῦ Διός¹. Ὁ Ἡρακλῆς, μιανθεὶς ὑπὸ τοῦ αἵματος τῶν ληστῶν τῆς Ἀττικῆς, ἐπανελθὼν εἰς Ἀθήνας, ἐκαθάρθη ὑπὸ τῶν Φυταλιδῶν πρὸ τοῦ βωμοῦ τοῦ Μειλιχίου Διός². Ὁ θεὸς οὗτος, οὐτινος ἢ ὑπερτάτης καλωσύνης, συγχωρεῖ τὸ ἁμάρτημα, τὸ ὅποιον συγκατατίθεται νὰ λησμονήσῃ, ἐξωθεὶ τὸν οἶκτον μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε νὰ ἀποκοιμίσῃ ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἐνόχων τὰς σκληρὰς ὁδύνας τῶν τύψεων. Παρὰ τὸ Γῦθειον ἐν Λακωνίᾳ, ἐδείκνυσον λίθον τινά, ὅπου ἐκάθησεν ὁ Ὀρέστης καὶ ἐθεραπεύθη πάραυτα ἐκ τῆς μανίας αὐτοῦ. Ὁ λίθος ἐκεῖνος ἦτο ἀφιερωμένος εἰς τὸν Καππῶτα Δία, ὡς ἀπεκάλουν αὐτὸν ἐν τῇ δωρικῇ διαλέκτῳ, δηλαδὴ εἰς τὸν θεόν, ὅστις καταπραῖνει³. Οὕτω οἱ μεγάλοι ἔνοχοι οἱ ἀπωθούμενοι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ καταδικαζόμενοι ὑπὸ τῆς δικαιοσύνης αὐτῶν, εὔρισκον πλησίον τοῦ Διὸς παρήγορον καὶ ἔσχατον καταφύγιον.

Ὁ Ζεὺς, ὅπως προστατεύει τὰ ἄτομα, ἐπαγρυπνεῖ καὶ ἐπὶ τῶν διάφόρων μορφῶν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, αἱ ὁποῖαι ὅλαι, ἀπὸ τῆς οἰκογενείας μέχρι τοῦ ἔθνους, ἀναγνωρίζουσι τὴν κυριαρχίαν του καὶ ἐκ τῆς δυνάμεώς του ἐξαρτῶνται. Ὑπὸ τὸ ὄνομα **Ἐρκειος** εἶναι ὁ προστάτης τοῦ ὀρίζοντος τὸν περίβολον τῆς κατοικίας τοῦ οἴκου. Ὁ βωμὸς του, τοποθετημένος ἐντὸς τῆς πρὸ τῆς οἰκίας αὐλῆς, εἶναι δι' αὐτήν, ὅ,τι ὁ ναὸς διὰ τὴν πόλιν· βωμὸς σεβαστός, πρὸ τοῦ ὁποίου ὁ Νεοπτόλεμος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποκτείνῃ τὸν Πρίαμον, χωρὶς νὰ ἐπισύρῃ τὴν θείαν ὀργήν. Ὁ Ζεὺς εἶναι λοιπὸν ὁ θεὸς τῆς οἰκογενειακῆς ἐστίας (**Ἐφέστιος**), ὁ θεὸς τῆς οἰκογενείας, εἰς τὴν ὁποίαν δύναται, κατὰ βούλησιν, νὰ ἐπιδαφιλεύσῃ πᾶν ἀγαθὸν (**Κτήσιος**)· ἐπειδὴ δὲ ἡ οἰκογένεια βασίζεται ἐπὶ τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου, θεωρεῖται ἐνίοτε προστάτης τῶν δικαίων τοῦ ὕμεναίου (**Ζύγιος, Γαμήλιος**). Προεδρεύει τῶν συγγενικῶν δεσμῶν. Εἶναι ὁ θεὸς τῶν συνομηλίκων συντρόφων, καί, γενικώτερον, ὁ θεὸς τῆς φιλίας (**Φίλιος**). Ὁ Φίλιος Ζεὺς εἶχε ναὸν εἰς Μεγαλόπολιν· τὸ ἀγαλμὰ του, ἔργον τοῦ Πολυκλείτου τοῦ νεωτέρου, ἦτο ἀξιόλογον διὰ τὴν ὁμοιότητα, τὴν ὁποίαν παρουσίαζε πρὸς τὰς συνήθεις ἀπεικονίσεις τοῦ Διονύσου. Ὁ θεὸς ὑποδεδεμένος κοθόρνους ἐκράτει κύπελλον εἰς τὴν μίαν χεῖρα καὶ εἰς τὴν ἄλλην, θύρσον. Ἀνωθεν τοῦ θύρσου ἐστέκετο αἰετός, τὸ μόνον χαρακτηριστικόν, τὸ ὅποιον ὑπεδείκνυσεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τοῦ ὑπάρχοντος τῶν Ὀλυμπίων⁴. Ἡ σύγχυσις αὕτη τοῦ τύπου τοῦ Διὸς πρὸς τὸν τύπον τοῦ Διονύσου, τῆς ὁποίας εὔρισκον ἐχνη εἰς Λέσβον καὶ Πέργαμον⁵, εὐκόλως ἐξηγεῖται ἐκ τῆς φύσεως τῶν φιλικῶν ἐκείνων συγγεντρόσεων, ὧν προΐστατο ὁ Φίλιος Ζεὺς· συγ-

¹ Ἀπολλοδ. Β. 1, 5.

² Πaus. Α, 37, 4.

³ Καππῶτας=καταπαύτης. Πaus. Γ', 22, 1.

⁴ Πaus., Η, 31, 4.

⁵ Corp. Inscr. Gr., 2167, 3538.

κεντρώσεων πλήρων ζωηρότητος ἐκ τῆς χαρᾶς τῶν συμποσίων καὶ τῶν καπνῶν τοῦ οἴνου, ὁ θεός, τοῦ ὁποίου ἐδικαιούτο νὰ τιμᾶται, παραπλεύρως τοῦ Διός, ἂν καὶ τὸ τρίτον κύπελλον τοῦ συμποσίου ἐπίνετο πάντοτε πρὸς τιμὴν τοῦ τελευταίου τούτου, τὸν ὁποῖον προσεφώνουν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ Σωτήρα¹.

Ἄλλαι συγκεντρώσεις, σοβαρωτέρου χαρακτήρος, εἶχον τοποθετηθῇ ὑπὸ τὴν ἄμεσον προστασίαν τοῦ Διός· αὗται ἦσαν αἱ συγκεντρώσεις κατὰ τὰς ὁποίας τὰ μέλη τῶν Ἀθηναϊκῶν φρατριῶν συνηθροίζοντο, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ ἐορτάσωσι τὴν θρησκευτικὴν ἐορτὴν τῶν Ἀπατουρίων². Μετὰ τὴν θρησκευτικὴν τελετὴν ἐνέγραφον ἐν τῇ μητρώῳ ἐκάστης φρατρίας τὰ κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνα γεννηθέντα τέκνα. Ὁ παρουσιάζων τὸ παιδίον πολίτης καὶ ἐγγυώμενός περὶ τῆς νομιμότητός του, προσέφερεν ἀμνάδα ἢ αἶγα, τὴν ὁποίαν ἐθυσίαζον ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Φρατρίου Διὸς ἢ τῆς Φρατρίας Ἀθηνᾶς, ἐν τῷ πρὸς τοῦτο ὑπάρχοντος περιθόλου³. Βασιλεὺς ὢλων τῶν φρατριῶν, ὁ Ζεὺς εἶναι, κατὰ γενικώτερον καὶ ὑψηλότερον τρόπον, ὁ θεὸς τῆς πόλεως, ὁ **Πολιεὺς**, τοῦ ὁποίου τὸ ἄγαλμα εἶναι ἐστημένον ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ὅπου ἀνῆγον τὴν λατρείαν αὐτοῦ πέραν τῆς ἐποχῆς τοῦ μυθικοῦ βασιλέως Ἐρεχθέως⁴. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἐπεκτείνετο ἐφ' ὅλης τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ εἰκὼν τοῦ ὑπῆρχεν ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς βουλῆς τῶν Πεντακοσίων, τῶν ὁποίων αἱ συνεδρίαί εἶχον τεθῇ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ θεοῦ, ἐξ οὗ προήρχετο πᾶσα καλὴ συμβουλή⁵. Ἐθεωρεῖτο προσέτι ὡς ὁ θεὸς τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ δήμου (**Ἀγοραῖος**), καὶ ὁ ἐμπνέων τὴν κατ' αὐτὰς ἀναπτυσσομένην ρητορείαν.

Ἡ προστατευτικὴ τοῦ θεοῦ ἐπενέργεια ὑπερέβαινε τὸν στενὸν τῆς πόλεως κύκλον. ἔζηπλούτο ἐπὶ τῶν συνασπισμῶν ἐκεῖνων, τοὺς ὁποίους ἐσχημάτιζον, ἕνεκα κοινῶν συμφερόντων, λαοὶ τῆς αὐτῆς φυλῆς, κατὰ διαφόρους ἐποχὰς τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας. Ὑπὸ τὸ ἐπίθετον **Ὁμαγύριος**, ὁ Ζεὺς ἦτο, ἐν Αἰγίῳ, ὁ θεὸς τῶν συγκεντρώσεων τῆς ἀχαικῆς συμμαχίας⁶. Ὑπὸ δὲ τὸ **Ὁμολώϊος**, ἐτιμᾶτο, ἐν Θήβαις καὶ Ὀρχομενῷ ἰδίως, ὡς ὁ θεὸς τοῦ συνασπισμοῦ τῶν πόλεων τῆς Βοιωτίας. Τέλος, ὅταν οἱ Ἕλληνες, λησμονοῦντες τὰς διαιρέσεις αὐτῶν ἵνα ἐνθυμοῦνται πλέον μόνον τὴν κοινὴν αὐτῶν καταγωγὴν, ἐξήρθησαν μέχρι τῆς ιδέας τῆς ἐλληνικῆς πατρίδος, ὁ Ζεὺς ἦτο ὁ μόνος θεός, ὁ ἀνταποκρινόμενος εἰς τὴν μεγάλην ταύτην ἀντίληψιν. Ἀπὸ πολλοῦ παρετήρησαν ἡδὴ οἱ, ἐνῷ αἱ λοιπαὶ θεότῃτες ἀνήκουσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἰς μερικὰς φυλὰς ἢ ἐπαρχίας τῆς Ἑλλάδος, ὁ Ζεὺς εἶναι πανταχοῦ γνωστός, λατρεύεται πανταχοῦ.

¹ Αἰσχ. ἀποσπ., 196 ἐκδ. Ahrens. Σχολ. Πινδ. Ἰσθμ., Α. 5, 10. Διὰ τὰς ἄλλας σημασίας τοῦ Διὸς Σωτήρος βλέπε περαιτέρω.

² Περὶ τῆς ἐορτῆς ταύτης, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα Ἀπατόρια ἢ Ἀπατούρια εἶναι ταυτόσημον πρὸς τὸ ὁμοπατόρια βλέπε τὰς ὑπὸ τοῦ Schömann συγκεντρωθείσας πληροφορίας. Griech. Alterth. II, 6. 546, ἐκδ. 3η.

³ Βλ. K. F. Hermann. Griech. Antiq., II § 56, 29, ἐκδ. 2. τεθεωρημένη ὑπὸ K. B. Stark.

⁴ Πaus., Α. 24, 4. 28, 10.

⁵ Πaus., Α. 3, 5 Γ, 13. 6. Ἐν Σπάρτῃ ὑπῆρχε βωμός Διὸς Ἀμβουλίου ἐπὶ νομίματος τῆς Μυτιλήνης, κεφαλὴ Βουλᾶς Διὸς (Eckel, II 504. Mionnet, III, σ. 46).

⁶ Πaus., Ζ. 24, 1.

⁷ Εἰς μὴν τῶν Βοιωτῶν ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦτο, καθὼς καὶ μία ἐκ τῶν πυλῶν τῶν Θηβῶν ἐν Ὀρχομενῷ, ἐτέλουν τὰ Ὁμολώϊα, μετὰ μοδαικῶν ἀγώνων (Corp. Inscr. gr., 1584). Ὡς πρὸς τὴν ὀλίγον σαφὴν ἔννοιαν τοῦ ἐπιθέτου αὐτοῦ βλέπε τὴν σημείωσιν τοῦ Welcker, Griech. Götterlehre, III, σ. 208.

«Εἶναι, καθὼς λέγει ὁ A. Bertrand¹, ὃν μόνον ὁ θεὸς τῆς Ἰδης, ἀλλὰ καὶ θεὸς τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Δωδώνης. . . Ἐνῷ ὁ Ποσειδῶν προσεῖλκυε περὶ ἑαυτὸν τὴν αἰολικὴν οἰκογένειαν, οἱ Δωριεῖς συνθηροῦντο περὶ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ οἱ Ἴωνες πέριξ τῆς Ἀθηνᾶς. Θεὸς τις ἰσχυρότερος ἀκόμη ἐπρόκειτο τὴν αὐτὴν νὰ λάβῃ, θέσιν παρ' ἄπασιν τοῖς τέκνοις τοῦ Ἑλληνος: οὗτος ἦτο ὁ Ζεὺς, ὁ πανελλήνιος θεός.» Ἐπὶ μιᾶς τῶν κορυφῶν τῆς νήσου Αἰγίνης, ὑψοῦτο ναός, κτισθεὶς ὡς ἔλεγον, ὑπὸ τοῦ Αἰακοῦ, πρὸς τιμὴν τῆς μεγάλης θεότητος ἣ ὁποία ἐξέτεινε τὴν προστασίαν αὐτῆς ἐφ' ὅλων τῶν τέκνων τῆς Ἑλλάδος². Ὁ Πανελλήνιος Ζεὺς ἀγρυπνεῖ ἐπὶ τῆς λατρευομένης αὐτὸν φυλῆς, περίπου καθὼς παρὰ τοῖς Ἑβραίοις, ὁ Ἰεχωβά ἀγρυπνεῖ ἐπὶ τοῦ Ἰσραήλ: τὴν προστατεύει ἐναντίον τῶν βαρβάρων, τῶν ξένων πρὸς τὴν λατρείαν αὐτοῦ. Κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Μαρδονίου, οἱ σταλέντες ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Σπάρτην πρέσβεις ἐδήλουν ὅτι οὐδόλως ἠθέλησαν νὰ προδώσωσι τὴν Ἑλλάδα καὶ συνθηκολογήσωσι μετὰ τῶν Περσῶν, ὅτι εἶχον σεβασθῇ τὸν Ἑλληνικὸν Δία καὶ φοβηθῇ τὴν ὀργὴν του³. Τὸν ἐν Πλαταιαῖς ἐναντίον τῶν βαρβάρων θρίαμβον τὸν ἀπέδιδον εἰς τὴν προστασίαν αὐτοῦ. Πλησίον τοῦ κοινοταφίου τῶν Ἑλλήνων ὑψοῦτο βωμὸς εἰς τὸν Ἐλευθέριον Δία ἀφιερωμένος· πρὸ τοῦ βωμοῦ δὲ τούτου, ἐώρταζον κατὰ πενταετίαν, μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων κατακτήσεως, ἀγῶνας ἀναμνηστικoὺς τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος⁴. Ὁ Ἐλευθέριος Ζεὺς εἶχεν ἐν Ἀθήναις στοάν, ἐν τῇ ὁποίᾳ οἱ Ἀθηναῖοι ἀφιέρωσαν τὰς ἀσπίδας τῶν μετὰ τὴν ἥτταν τῶν Γαλατῶν τοῦ Βρέννου⁵. Ἡ λατρεία αὕτη ὑφίσταται καὶ ἐκτὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἰδίως δ' ἐν Συρακούσαις, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν νομισμάτων τῆς πόλεως ταύτης, τῶν κοπέντων μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ τυράννου Θρασυδούλου⁶.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, ὁ Ζεὺς ἐθεωρεῖτο ὡς ἀποτρέπων τὰ ἀπειλοῦντα τοὺς ἀνθρώπους δεινὰ (Ἀλεξίκακος), ὡς ὁ σώζων αὐτοὺς ἐκ τῶν ἐπικρεμαμένων κινδύνων. Ὁ Ζεὺς Σωτὴρ ἐτιμᾶτο εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς πόλεις: εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἐώρταζον τὰ Δισωτήρια, κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ ἔτους· εἰς Ἀκραίφνιον τῆς Βοιωτίας, ὅπου ἐτελοῦντο πρὸς τιμὴν του μουσικοὶ καὶ γυμνικοὶ ἀγῶνες· εἰς Θεσπιάς καὶ ἀλλαχοῦ⁷. Τὸν Σωτῆρα θεὸν τοῦτον ἐπεκαλοῦντο πρὸ παντὸς κατὰ τὰς μάχας. «Ζεὺς Σωτὴρ καὶ Νίκη» ὑπῆρξε συχνάκις τὸ σύνθημα καὶ ἡ κραυγὴ τῆς ἀνασυντάξεως τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων⁸. Εἰς τὸν ἰσχυρόν, πράγματι, τοῦτον θεὸν ἐγκραται νὰ τρέφῃ τοὺς ἐχθρούς εἰς φυγὴν· αὐτὸς κρατεῖ τὴν νίκην εἰς τὰς χεῖρας του. Οἱ φιλοπόλεμοι Δωριεῖς τῆς Πελοποννήσου ἠγείραν ἱερὸν τῷ Τροπαίῳ Δίῳ, ὅπου ἀνῆρτων τὰ ὅπλα, τὰ ὁποῖα εἶχον κυριεύσει ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν⁹. Τοιοῦτοτρόπως ὁ Ζεὺς

¹ Essai sur les dieux protecteur des Grecs et des Troyens dans l'Iliade, σ. 151-152.

² Πausan., A, 44 6. B, 30, 4. Ὁ Ἀδριανὸς ἐκτίσας ναὸν ἐν Ἀθήναις ἀφιερωμένον εἰς τὴν Ἥραν καὶ τὸν Πανελλήνιον Δία. (Πaus., A, 18, 9).

³ Ἡρόδοτ., Θ, 7, 3.

⁴ Πaus., Θ, 2, 5.

⁵ Ψευδοπλατ. Ἐρυξ., A. Πaus., I', 21, 5.

⁶ Eckel, I, 243. Δισδ., I A', 71.

⁷ Λυκούργ. κατὰ Δεωκρ., σ. 111 Στράβ., Θ, σ. 396. Corp. inser. No 1587. Πaus. Θ, 26, 7. B, 20, 6, 31, 10. Γ, 23, 10. Δ, 31, 6, κτλ.

⁸ Ξενοφ., Ἀνάβ., A, 8, 16. σ. 5, 25.

⁹ Πaus. Γ, 12, 9. Σοφοκλ. Ἀντιγ. 145.

πλησιάζει πρὸς τὸν Ἄρην καὶ συγχέεται μετ' αὐτοῦ. Ἐν Ἠπείρῳ καὶ Καρία ἔδιδον, τῇ ὄντι, εἰς αὐτὸν τὸ ἐπιθετὸν Ἀρειος¹, ὅπερ ἐνίοτε ἔφερε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι². Νόμισμά τι τῆς Ἰασοῦ, φέρον τὴν ἐπιγραφὴν Ζεὺς Ἀρειος, παριστᾷ ἐπλίτην μὲ κράνος ἐπὶ κεφαλῆς καὶ ὠπλισμένον δι' ἀσπίδος καὶ ἀκοντίου³. Ὅθεν ὁ Ζεὺς προΐστατο τοῦ πολέμου καὶ τῶν μαχῶν, ὡς καὶ παντὸς ἄλλου πράγματος. Ἦτο ὁ θεὸς τῶν στρατευμάτων⁴.

Δὲν ἀπρηριθήσαμεν εἰ μὴ τὰς κυριωτέρας καὶ οὐσιωδεστέρας τοῦ Διὸς ιδιότητας, καὶ πολὺ ἀπέχομεν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξαντλήσωμεν τὸν κατάλογον τῶν ἐπιθέτων αὐτοῦ. Πλεῖστα, ἐξ ὧν ἀνεφέραμεν, ἀνήκουσιν, ἐπίσης ὡς θὰ παρατηρήθῃ ἤδη καὶ εἰς ἄλλους θεοὺς, ἰδίως εἰς τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὸν Ἀπόλλωνα. Τοῦτο εἶναι ἀξιοπαρατήρητον. Τῇ ἀληθείᾳ αἱ ιδιότητες τῆς θείας δυνάμεως καὶ προνοίας, κατατηθεῖσαι καὶ κατανεμηθεῖσαι, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πολυθεϊσμοῦ, εἰς πολλὰ πρόσωπα, συγκεντροῦνται ἐν τῇ προσώπῳ τοῦ Διός, ὅστις ἄρχει ἐφ' ὅλων τῶν ἄλλων, ὅστις τὰ συγκεφαλαιοῖ, οὕτως εἰπεῖν, ὅστις εἶναι ἡ ὑψηλότερα καὶ πληρεστέρα τῆς θεότητος ἔκφρασις. Τὰ μύρια ὀνόματα τ' ἀποδοθέντα εἰς τὸν Δία, μαρτυροῦσι περὶ τῆς σημαίνουσας θέσεως, τὴν ὁποίαν ὁ θεὸς οὗτος κατεῖχε πάντοτε ἐν τῇ θρησκευτικῇ τῶν Ἑλλήνων ζωῇ. Ἦτο δι' αὐτοὺς πανταχοῦ παρών, καὶ ὁ Ἄρατος ἡδύνατο ἀληθῶς νὰ λέγῃ:

... μεστοὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγνῖαι,
πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί· μεστή δὲ θάλασσα.
Καὶ λιμένες· πάντῃ δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες.

Διότι, παρὰ τὴν μυθολογίαν, ἦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν θεός, ὁ πεπροικισμένος μὲ ὅλας τὰς ιδιότητας καὶ μὲ τὴν ἐντέλειαν τοῦ ὄντος· διότι ἦτο **θεός**, ὡς συχνάκις ἀπεκάλουν αὐτὸν οἱ Ἕλληνες, ἡ δ' εὐγενὴς περὶ τοῦ ἐλληνικοῦ Διὸς ἀντίληψις, εἶναι περίπου ὁμοία πρὸς ἐκείνην, ἐνώπιον τῆς ὁποίας ὑποκλίνεται ἔτι καὶ σήμερον ἡ ἀνθρωπότης.

III.—ΜΥΘΟΛΟΓΙΚΑΙ ΠΕΡΙ ΔΙΟΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Ἡ ἀντίφρασις, ἡ συχνάκις παρατηρουμένη μεταξὺ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς μυθολογίας αὐτῶν, οὐδαμοῦ καθίσταται κατεφανεστέρα εἰμὴ ἐν τῇ προσώπῳ τοῦ Διός. Εἶναι τὸ πρῶτον τῶν ὄντων· καὶ ὅμως ἔχει πατέρα καὶ μη-

¹ Πλουτ. Βίος Πύρρου, 5.

² Ὁ Ἀρειος Ζεὺς εἶχε βωμὸν ἐν τῇ ἱερᾷ Ἀλτῇ τῆς Ὀλυμπίας (Παυσ. Ε', 14,6), ὅπου ἔβλεπέ τῆς ἐπίσης ἐν τῇ ναφ' τῆς Ἡρας, ἀρχαῖόν ἀγαλμα τοῦ Διὸς φέροντος γένειον καὶ περικεφαλαίαν (Παυσ. 17,1). Πρὸλ. Ζεὺς Ὀπλόσμιος, τιμώμενος ἐν Ἀρχαδίᾳ, ὡς ἐμφαίνεται ἐξ ἐπιγραφῆς δημοσιευθείσης ὑπὸ Focar (Bullet. de l'Acad. des Inscript., 21 Ἀπριλίου 1876). Ὁ Ὀπλόσμιος οὗτος Ζεὺς ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους (περὶ ζῴων Γ', 10).

³ Βλέπε Müller - Wieseler, Denkm. d. Alt. k. II, πιν. 2, N° 21. Πρὸλ. Ζεὺς Στρατίος ἐν Λαδράνδαις τῆς Καρίας (Ἡρόδ. Ε', 119) καὶ Ζεὺς Στρατηγός ἐπὶ νομίσματος τῆς Ἀμάστριδος ἐν Παφλαγονίᾳ (Eckel. II, 385. Annale. Inst. Arch. XI, 64).

⁴ Ἡ ιδιότης αὕτη εἶναι ἀρχαιοτάτη. Ἰλιάς, Δ, 84: Ζεὺς ὃς τ' ἀνθρώπων ταμίης πολέμοιο τέτυκται.

τέρα. Εἶναι παντοδύναμος· καὶ ὁμοῦ κατὰ τὴν παιδικὴν καὶ ἐφηβικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν διήλθε κινδυνώδεις δοκιμασίας. Εἶναι ὁ μεγαλοπρεπέστερος τῶν θεῶν· καὶ ὁμοῦ τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ ταπεινοῦται μέχρις ἐπαισχύντων ἀδυναμιῶν καὶ ἐκτίθεται εἰς σκανδαλώδεις ἐρωτικὰς περιπετείας. Ὁ κυρίαρχος οὗτος τοῦ κόσμου, εἶναι ταυτοχρόνως θεὸς μὲ μορφὴν ἀνθρωπίνην, ὅστις ἐγεννήθη, ὡς οἱ ἄλλοι, καὶ τοῦ ὁποίου διηγοῦντο τὴν ἱστορίαν. Ἡ περὶ Διὸς ὄθεν ἀντίληψις, ὅσον καὶ ἂν ὑπῆρξεν ὑψηλὴ ἐν τῷ πνεύματι τῶν Ἑλλήνων, δὲν διέφυγε τελείως τὴν μυθολογικὴν ἀσθένειαν, ἥ ὁποία, πανταχόθεν, ἡλλοίονε τὴν θρησκείαν. Ἀναμφιβόλως οἱ πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Διὸς σχέσιν ἔχοντες μῦθοι, εἶναι, ἐν μέρει, ξενικῆς προελεύσεως καὶ οὐδόλως φαίνεται νὰ ἐπνίξαν ἐν ταῖς ψυχαῖς τὸ αἶσθημα τῆς ὑφίστης θεότητος· οἱ μῦθοι ὁμοῦ οὗτοι διεδόθησαν ἐνώριτα ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα· ἐχρησίμευσαν ὡς θέματα εἰς τοὺς ποιητάς· ἀπετέλεσαν δὲ μέρος τῶν παραδόσεων καὶ πεποιθήσεων τοῦ λαοῦ. Ὁφείλομεν ὄθεν νὰ μελετήσωμεν αὐτοὺς προσεκτικῶς καὶ νὰ προσπαθήσωμεν νὰ κατανοήσωμεν αὐτούς.

Ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν ἤδη χρόνων, ὁ Ζεὺς, συχνάκις ὑποδηλούμενος διὰ τῶν ἐπιθέτων Κρονίων καὶ Κρονίδης, θεωρεῖται ὡς ἔχων πατέρα τὸν Κρόνον¹ καὶ μητέρα τὴν Ρέα, θεότητα, τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλὰς παρέλαβεν ἐκ τῶν Ἀσιατικῶν θρησκειῶν. Κατὰ τὸν ἡσιοδικὸν μῦθον, ἡ Ρέα ἔφερεν εἰς φῶς πολλὰ τέκνα· ἀλλὰ μόλις τὰ τέκνα ταῦτα ἐξήρχοντο ἐκ τῶν ἱερῶν τῆς μητρὸς αὐτῶν σπλάγχχνων καὶ ἀπετίθεντο ἐπὶ τῶν γονάτων τοῦ Κρόνου, κατεβροχθίζοντο πάραυτα ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. Ἡ περίοδος ὁμοῦ αὕτη τῆς καταστροφῆς ὤφειλε τέλος νὰ τερματισθῇ. Ἐκ τῆς Ρέας θὰ ἐγεννᾶτο παιδίον, τὸ ὁποῖον θὰ ἐθριάμβευε τοῦ θανάτου, δαμάζον τὸν πατέρα αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον, κατόπιν τῆς νίκης ταύτης, θὰ ἴδρυνε νέον κράτος καὶ θὰ ἐδασίλευε διὰ παντὸς ἐν τῷ σύμπαντι. Ὁ Κρόνος

πέυθετο γὰρ Γαίης τε καὶ Οὐρανοῦ ἀστερόεντος,
οὐνεκά οἱ πέπρωτο ἔφ' ὑπὸ παιδί δαμῆναι,
καὶ κρατερῷ περ ἐόντι, Διὸς μεγάλου διὰ βουλάς².

Εἶναι γνωστὸν διὰ ποίου στρατηγῆματος, κατὰ τὸν μῦθον, κατώρθωσεν ἡ Ρέα νὰ ἐξαπατήσῃ τὴν σκληρότητα τοῦ Κρόνου καὶ νὰ σώσῃ ἐκ τῆς μανίας του τὸ νέον καὶ ἀθάνατον αὐτῆς τέκνον. Ἐπωφελουμένη τοῦ σκότους τῆς νυκτὸς ἢ θεᾶ, μεταδίνει διὰ ταχυτάτης πορείας εἰς Λύκτον· φέρει ἐκεῖ τὸν καρπὸν τῶν σπλάγχχνων τῆς, τὸν ὁποῖον παραλαμβάνει ἡ Γαῖα καὶ κρύπτει εἰς βαθύτατον σπήλαιον, κάτω ἀπὸ τὰ πυκνὰ τοῦ Αἰγαίου ὕδρους δάση. Τυλίσσουσα δὲ διὰ τῶν σπαργάνων πελώριον λίθον, ἡ Ρέα παρουσιάζει αὐτὸν εἰς τὸν ἰσχυρὸν τοῦ Οὐρανοῦ υἱόν, εἰς τὸν προηγούμενον βασιλέα τῶν θεῶν. Ἐκεῖνος ἀρπάζει καὶ καταπίνει αὐτὸν πάραυτα· καὶ δὲν γνωρίζει ὁ ἄφρων ὅτι διὰ τοῦ λίθου τούτου διεσώθη εἰς τῶν υἱῶν του, ὅστις δὲν θὰ γνωρίσῃ οὔτε

¹ Ὁ Κρόνος εἶναι θεὸς τοῦ ὁποίου ἡ προέλευσις εἶναι ἀβεβαία, καὶ ὅστις δὲν κατέχει μεγάλην ἐν τῇ ἑλληνικῇ λατρείᾳ θέσιν. Ὁ Πausanias (Α', 18, 7) ἔνα μόνον ἀναφέρει ναὸν ἄφιερωμένον τῷ Κρόνῳ καὶ τῇ Ρέᾳ. Ἡ ἀθηναϊκὴ ἑορτὴ Κρόνια εἶναι ἐκ τῶν σπανιωτάτων περὶ τῆς λατρείας αὐτοῦ μαρτυριῶν. Προσέφερον εἰς αὐτὸν θυσίας ἐν Ὀλυμπίᾳ κατὰ τὴν ἑαρινὴν ἰσημερινάν (Πaus., ΣΤ', 20, 1).

² Θεογόν., 463.

τὴν ἤτταν οὔτε τὰς φροντίδας, ὅστις, ἐντὸς ὀλίγου ἔμελλε νὰ δαμάσῃ αὐτόν, διὰ τῆς φυσικῆς του δυνάμεως, νὰ τὸν στερήσῃ τῶν τιμῶν αὐτοῦ καὶ νὰ βασιλεύσῃ ἀντ' αὐτοῦ τῶν ἀθανάτων:

«Πέμφαν δ' ἐς Λύκτον, Κρήτης ἐς πῖον δῆμον.
 Ὅπποτ' ἄρ' ὀπλότατον παίδων ἤμελλε τεκέσθαι,
 Ζῆνα μέγαν, τὸν μὲν οἱ ἐδέξατο Γαῖα πελώρη,
 Κρήτῃ ἐν εὐρείῃ τραφέμεν ἀτιταλλέμεναί τε·
 ἔνθα μιν ἔκτο φέρουσα θοὴν διὰ νύκτα μέλαιναν
 πρώτην ἐς Δίκτον· κρύψεν δὲ ἐ χειρὶ λαβοῦσα
 ἄνθρω ἐν ἡλιβάτῳ, ζαθέης ὑπὸ κεῦθεσι γαίης.
 Αἰγαίῳ ἐν ὄρει πεπυκασμένῳ ὀλήεντι.
 Τῷ δὲ σπαργανίσασα μέγαν λίθον ἐγγυάλιξε,
 Οὐρανίδῃ μεγ' ἀνακτι, θεῶν προτέρῳ βασιλῇ.
 Τὸν τότ' ἑλὼν χεῖρεσσιν ἔην ἐγκάτθετο νηδύν,
 σχέτλιος, οὐδ' ἐνόησε μετὰ φρεσίν, ὥς οἱ ὀπίσσω
 ἀντὶ λίθου ἐὸς υἱὸς ἀνίκητος καὶ ἀκηδῆς
 λείπεθ' ὃ μιν τάχ' ἔμελλε, βίῃ, καὶ χειρὶ δαμάσας,
 τιμῆς ἐξελάαν, ὃ δ' ἐν ἀθανάτοισιν ἀνάξειν.»

Κατὰ τὴν ἡσιόδειον ταύτην ἀφήγησιν, τὴν τοποθετοῦσαν παρὰ τὴν Λύκτον, ἐν Κρήτῃ, τὸ χρησιμεῦσαν ὡς καταφύγιον εἰς τὸ νεογνὸν τῆς Ρέας σπήλαιον, φανερόν εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ μύθου κρητικῆς προελεύσεως, τὸν ὅποιον ἐνωρίτατα ἡ Ἑλλάς οἰκαιοποίηθη. Καὶ πράγματι, ὅτε μὲν ἐπὶ τῆς Δίκτυος, ὅτε δὲ ἐπὶ τῆς Ἰδῆς ἐκτυλίσσονται αἱ σκηναὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς παιδικῆς-ἡλικίας τοῦ Διὸς. Μόλις τὸ νεογνὸν μετεφέρθη ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ ἐν τῷ ἱερῷ σπηλαίῳ, αἱ νύμφαι τῆς Δίκτυος λαμβάνουσι τὸ παιδίον εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτῶν καὶ τὸ ἀποκοιμίζουσιν ἐντὸς χρυσοῦ λίκνου. ¹ Πρὸ παντὸς δὲ μία ἐξ αὐτῶν, ἡ Ἀδράστεια, θὰ τὸ ἐπιμεληθῇ κατὰ τὰ πρῶτα του ἔτη. ² Ὅλα τὰ ὄντα τοῦ ὄρους ἀγρυπνοῦσιν ἐπὶ τοῦ θεοῦ παιδίου καὶ συντελοῦσιν εἰς τὴν θαυμασίαν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν. Αἱ μέλισσαι ἀποθέτουσι χάριν αὐτοῦ τὸ γλυκύτερον μέλι των ³ αἱ αἰγες τοῦ δίδουν τὸ γάλα των. Ἄν ἀναλογισθῶμεν τὴν διπλὴν σημασίαν τῆς λέξεως, αἶξ, αἰγὸς καὶ τὸ ἐπίθετον αἰγίοχος, τὸ ὅποιον συχνάκις φέρει ὁ Ζεὺς, εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ἡ ἰδέα τῆς διὰ τῆς αἰγὸς γαλουχίσεως τοῦ παιδίου βασίζεται εἰς ἐσφαλμένην τῆς τελευταίας ταύτης λέξεως ἐρμηνείαν. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐτυμολογίαν αἱ πόλεις Αἰγίου τῆς Ἀχαΐας (Εἰκ. 1) καὶ Αἰγαί τῆς Κιλικίας, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα προέρχονται ἐξ ἧς καὶ ἡ λέξις αἶξ ρίζης, παρί-

¹ Καλλιμ. Ὑμν. εἰς Δία, στ. 46 κ' ἐφ

² Ibid. Κατὰ τὸν Ἀπολλώνιον (Ἀργον., Γ, 132), ἡ Ἀδράστεια δίδει εἰς τὸ θεῖον παιδίον σφαῖραν ὡς παιγνίδιον. Ἡ σφαῖρα αὕτη καθίσταται βραδύτερον ἡ σφαῖρα τοῦ σὺμπαντος, ἔμβλημα τοῦ Διὸς. Τὰ κρητικὰ νομίσματα τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς παριστάνουσι τὸν Δία παιδίον καθήμενον ἐπὶ σφαίρας πλησίον τῆς αἰγὸς Ἀμαλθείας (Overbeck, Zeus. Münztafel. V, 2).

³ Διὰ τοῦτο κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον (Α, 1, 6), αἱ νύμφαι Ἀδράστεια καὶ Ἰδὴ εἶναι θυγατέρες τοῦ Μελισσαίου.

στανον ἐπὶ τῶν νομισμάτων αὐτῶν τὸν Δία παιδίον θηλάζοντα ἐκ τῶν μαστῶν τῆς αἰγὸς Ἀμαλθείας. Αὕτη, μεταμορφωμένη ἐνίοτε εἰς νύμφην, ἣτις περιποιεῖται τὸ παιδίον καὶ κρατεῖ αὐτὸ εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς, εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, «ἡ τροφὸς μήτηρ¹»· τὸ δὲ ὄνομά τῆς φαίνεται ὅτι εἶναι ἀπλῶς ἐπίθετον τῆς Γῆς, ἡ ὁποία, κατὰ τὰς κρη-

Εἰκ. 1. — Ἡ αἰξ Ἀμαλθεία θηλάζουσα τὸν Δία παιδίον.

τικὰς καὶ ἀσιατικὰς παραδόσεις, ἐθεωρεῖτο ὡς μήτηρ τοῦ Διός. Ὅμοίως τὸ **κέρας τῆς Ἀμαλθείας**, τὸ ὁποῖον ὁ θεὸς ἔθραυσεν, ὡς λέγουσιν, ἵνα τὸ προσφέρῃ εἰς τὰς νύμφας, πληρῶν αὐτὸ διὰ παντὸς δώρου, θὰ θεωρῆται πάντοτε ὡς σύμβολον γονιμότητος καὶ ἀφθονίας. Κατ' ἄλλας παραδόσεις, ὁ νεαρὸς θεὸς οὐδόλως ἐτράφη διὰ γάλακτος, ὡς τὰ τέκνα τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀθανάτου τροφῆς ἀμβροσίας καὶ διὰ τοῦ θείου ποτοῦ νέκταρος. Περιστεραί, ἐρχόμεναι ἀπὸ τὰ πέρατα τοῦ Ὠκεανοῦ, μετέφερον εἰς αὐτὸν τὴν ἀμβροσίαν ἐν τῷ σπηλαίῳ τῆς Ἰδῆς· μέγας δὲ αἰτὸς ἦντλει τὸ νέκταρ ἐκ βράχου τινὸς καὶ τὸ ἔφερε, διὰ τὸ πλῆθὸς μέλλον ἡγεμῶν τῶν θεῶν².

Ἄλλα πρόσωπα σπουδαῖον λαμβάνουσι μέρος ἐν τῇ μύθῳ τῆς παιδικῆς ἡλικίας

Εἰκ. 2. — Οἱ Κουρήτες καὶ ὁ Ζεὺς παιδίον.

τοῦ Διός. Τοιαῦτα εἶναι οἱ Κουρήτες, ἀνήκοντες εἰς τὴν λατρείαν τῆς κρητικῆς Ρέας, καθ' ὃν τρόπον οἱ Κορύβαντες ἀνήκουσιν εἰς τὴν λατρείαν τῆς Φρυγίας Κυβέλης καὶ θεωρούμενοι, καθὼς καὶ οἱ τελευταῖοι οὗτοι ὡς οἱ πρῶτοι τῆς Μεγάλης Μητρὸς ἱερεῖς. Εἰς τὰς καλλιτεχνικὰς ἀπεικονίσεις τοῦ κρητικοῦ μύθου, βλέπομεν τοὺς Κουρήτας, ὑπὸ μορφῇ νεαρῶν πολεμιστῶν, χορεύοντας τὸν πυρρήχιον· ὑφουσιν ἄνωθεν τοῦ ὑπὸ τῆς Ἀμαλθείας θηλαζομένου παιδίου τὰς χαλκὰς αὐτῶν ἀσπίδας, τὰς ὁποίας συγκρούουσι πρὸς ἀλλήλας καὶ κτυποῦσι διὰ τῶν ξιφῶν (Εἰκ. 2). Ὁ κρότος τῶν ἀσπίδων τῶν Κουρήτων, ἔλεγον, κατέπνιγε τὰς κραυγὰς τοῦ νεογενοῦ, αἱ ὁποῖαι οὕτω δὲν ἔφθανον μέχρι τῶν ὠτων τοῦ Κρόνου. Ἐν τῷ μεταξύ, λέγει ὁ Ἡσίοδος, ὁ νεαρὸς θεὸς ταχέως ἐμεγάλωνε· ἤβησαν ἡ δύναμις του καὶ τὸ θάρρος του. Ὅταν δ' ἦλθεν ὁ καιρὸς, διὰ τῶν πονηρῶν λόγων τῆς Γαίης ἐξαπατηθεὶς, καὶ νικηθεὶς ὑπὸ τῶν βραχιόνων καὶ τῶν συμβουλῶν τοῦ υἱοῦ του, ὁ πονηρὸς Κρόνος ἐπα-

¹ Ἡ λέξις Ἀμάλθεια εἶναι συνθεσιμένη ἐκ τῶν ριζῶν μα, καὶ αλ, ἡ αλδ (πρὸλ. ἄλθω καὶ ἄλδω) αἱ ὁποῖαι ἀμφότεραι ἐκφράζουσι τὴν ἰδέαν τῆς τροφῆς. Πρὸλ. Ἀμμάς, ἐπώνυμον τῆς Κυβέλης καὶ τῆς Δήμητρος.

² Μοιρῶ ἢ Βυζαντία, παρ' Ἀθηναίῳ ΙΑ', 491. Ἡ εἰκὼν τῶν περιστέρων ἀπαντᾷ ἤδη παρ' Ὀμήρῳ. (Ὀδυσσ. Μ, 62).

νέφερεν εἰς φῶς τοὺς ἐκ τοῦ αἵματός του θεοὺς ἐκείνους, τοὺς ὁποίους εἶχε καταπίει, καί, πρῶτον, ἐξήμεσε τὸν λίθον, ὃν εἶχε καταπίει τελευταῖον. Ὁ Ζεὺς ἐστήριξεν αὐτὸν ἐπὶ τῆς γῆς, παρὰ τὴν θείαν Πυθῶν, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Παρνασσοῦ, διὰ νὰ μένῃ ὡς μνημεῖον τῶν θαυμάτων ἐκείνων πρὸ τῶν ὀμμάτων τῶν θνητῶν.

«Καρπαλίμως δ' ἄρ' ἔπειτα μένος καὶ φαίδιμα γυῖα
ἤρξετο τοῖο ἀνακτος· ἐπιπλομένου δ' ἑνῆαυτοῦ
Γαίης ἐννεσίῃσι πολυφραδέεσσι δολωθεῖς,
ὃν μόνον ἄψ' ἀνέηκε μέγας Κρόνος ἀγκυλομήτης,
νικηθεῖς τέχνησι βίηφί τε παιδὸς ἑοῖο.
Πρῶτον δ' ἐξήμεσσε λίθον, πύματον καταπιών·
τὸν μὲν Ζεὺς στήριξε κατὰ χθονὸς εὐρυδείης
Πυθοῖ ἐν ἡγαθέῃ γυάλοις ὑπὸ Παρνησσοῖο
σῆμ' ἔμεν ἔξοπίσω, θαῦμα θνητοῖσι βροτοῖσι.¹»

Νικηθεὶς καὶ ἐκθρονισθεὶς ὁ Κρόνος, ἐξεδιώχθη ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του κατακρημνισθεὶς καὶ δεσμευθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, ἐν τῇ ἐσχάτῃ τοῦ σύμπαντος ἄκρᾳ, ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐκείνῃ σφαίρᾳ, ἣτις ἐκτείνεται κάτωθεν τῆς γῆς καὶ τῶν ἀβύσσων τῆς θαλάσσης². Οὕτω οἱ Ἕλληνες οἱ ἀντιλαμβάνοντες τὸν Δία ὡς τὸν ἀπόλυτον ἄρχοντα τοῦ κόσμου, συναντῶντες τὸ ὄνομα τοῦ Κρόνου εἰς τὰς μυθολογικὰς παραδόσεις, ἄλλο μέσον δὲν εὑρον, πρὸς ἐπίλυσιν τῆς δυσκολίας ταύτης, ἢ νὰ παραστήσωσι τὸν Δία ὡς υἱὸν ἐκθρονίσαντα τὸν πατέρα αὐτοῦ.

Εἰκ. 3. — Ὁ Ζεὺς κεραυνοβολῶν τοὺς Τιτᾶνας.

Ὅθεν ἡ κυριαρχία τοῦ Διὸς βασιζέται ἐπὶ τῆς δυνάμεως. Ἡ δύναμις αὕτη καταφαίνεται, ἀκαταμάχητος πλέον, κατὰ τὴν ἐναντίον τῶν Τιτάνων πάλῃν αὐτοῦ. Εἵχομεν ἤδη τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὀμιλήσωμεν περὶ Τιτανομαχίας³ καὶ δὲν θὰ ἐπανέλθωμεν πλέον. Θὰ περιορισθῶμεν μόνον νὰ ὑπενθυμίσωμεν ὅτι, ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ, ὁ Ζεὺς, ἐπὶ τοῦ ἄρματος αὐτοῦ, καὶ ὀπλισμένος διὰ τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῶν ἀστραπῶν (Εἰκ. 3), ἐμφανίζεται ὡς ὁ θεὸς τοῦ φωτεινοῦ οὐ-

¹ Θεογον., 492. Ὁ λίθος οὗτος τοῦ Κρόνου ἐν Δελφοῖς, ὁ συχνάκις ἐπὶ τῶν ἀγγειογραφῶν εἰκονιζόμενος, ἦτο Βατύλος μετεγχεθεὶς ἐκ Κρήτης ἴσως ἢ ἐκ Φοινίκης. Βλ. Fr. Lenormant, ἄρθρ. Baetylia ἐν τῇ ἀρχ. λεξικῇ Daremberg et Saglio.

² Ἰλιάς, Ε, 203: «Γαίης νέρθε καθέϊσε καὶ ἀτρυγέτοιο θαλάσσης».

³ Βλ. ἀνωτέρω, κεφ. Ι σ. 40. Τὸ ἀξιολογώτερον τῶν μνημείων τῶν παριστανόντων τὴν Τιτανομαχίαν ἢ Γιγαντομαχίαν εἶναι ὁ ἐξωγραφισμένος ἀμφορεὺς τοῦ Λούβρου, περιγραφὴν τοῦ ὁποίου ἐδημοσίευσεν ὁ Ravaisson, ἐν τοῖς Monuments grecs de l'association pour l'encouragement des études grecques, N° 4. 1875, πιν. I-II. Βλ. ἐπίσης Otto Jahn, Annal. Inst. Arch., 1869, πιν. VI. H. Heydemann, Zeus im Giganten Kampf, Halle, 1876.

ρανοῦ, ὁ τρέπων εἰς φυγὴν τοὺς δαίμονας τοῦ σκότους, καὶ ταυτοχρόνως ὡς ὁ θεὸς τῆς φυσικῆς ἁρμονίας καὶ τάξεως ὁ θριαμβεύων κατὰ τῶν ἀτάκτων τῆς φύσεως δυνάμεων.

Ἡ τελευταία αὕτη ἰδέα ἐκφράζεται εἰς πλείστας τῶν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς θεογονίας ἀποδιδομένων ἐνώσεων. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ καὶ κατὰ τὴν κρατοῦσαν περὶ Διὸς ἀντίληψιν, ὡς θεοῦ κατ' ἐξοχὴν γεννήτορος, ἡ μυθολογία ἀναγκάως ὤφειλε νὰ ἀποδώσῃ εἰς αὐτὸν πολλὰς συζύγους. Τὰ ὀνόματα ὁμῶς μερικῶν ἐκ τῶν θεῶν αὐτῶν συζύγων ἐγκλείουσιν ἔννοιαν, εὐκόλως δυναμένην νὰ κατανοηθῇ. Κατὰ τὴν θεογονίαν ὁ Ζεὺς ἠνώθη κατὰ πρῶτον μὲ τὴν Μητιν.

«πλείστα θεῶν τε ἰδυῖαν ἰδὲ θνητῶν ἀνθρώπων¹».

ἡ ὁποία εἶναι ἡ προσωποποιήσις τῆς σοφίας ἢ τῆς ἐπιστήμης. Καὶ ὅταν ὁ ποιητὴς μᾶς λέγῃ ὅτι ὁ Ζεὺς ἐνέκλεισε τὴν νεκράν τοῦ σύζυγον ἐντὸς τῶν σπλάγχχνων του, ἵνα τοῦ φανερόνῃ, κεκρυμμένη ἐν αὐτῷ, τὴν γνῶσιν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τί ἄλλο σημαίνει τοῦτο ἢ ὅτι ἡ σοφία, ὁ ὑπέρτατος νοῦς, εὐρίσκεται, οὕτως εἰπεῖν, ἐγκεκλεισμένος ἐντὸς τοῦ Διός, ἀποτελῶν μέρος τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ὅτι δηλαδὴ εἶναι ἀπαραίτητος τῆς θεότητός του ἰδιότης; Κατόπιν ὁ Ζεὺς ἐνυμφεύθη τὴν Θέμιν². Θέμις, εἶναι ὁ νόμος· ἡ φυσικὴ καὶ ἐν ταῦτῳ ἡ ἠθικὴ τάξις. Ἐν τῇ πρώτῃ ἐννοίᾳ, εἶναι ἡ μήτηρ τῶν Ὠρῶν, τῶν ἐποχῶν· ἐν τῇ δευτέρᾳ, φέρει εἰς φῶς τὴν Εὐνομίαν, τὴν Δίκην, τὴν Εἰρήνην καὶ τὰς Μοίρας, τὰς ὁποίας ὁ Ζεὺς ἐπεφόρτισε νὰ διαμοιράζωσι τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακὰ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Συνεζεύχθη ἐπίσης τὴν Μνημοσύνην, ἥτις ἔγινε ἡ μήτηρ τῶν Μουσῶν: ὅθεν ἐξ αὐτοῦ πηγάζουσιν ἡ μνήμη καὶ τὸ δῶρον τῆς ποιητικῆς ἐμπνεύσεως.

Ἐκτὸς τῶν ἐνώσεων αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπενοήθησαν, οἰκαιοθελῶς ὑπὸ τῆς σκέψεως τῶν ποιητῶν, ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι καθαρῶς φυσικῆς σημασίας, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ ἐξηγηθῶσιν ἐκ τῆς προελθούσης συγχύσεως μεταξὺ τῆς ἰδέας τοῦ ὑπερτάτου θεοῦ καὶ τῆς ἰδέας τοῦ οὐρανοῦ, ὅπου κατ'ἴκει οὗτος. Τὸ ὅτι ὁ Ζεὺς εἶναι σύζυγος τῆς Δήμητρος καὶ πατὴρ τῆς Περσεφόνης, τοῦτο ἀρχικῶς ἐσήμαινεν ὅτι ὁ οὐρανός, διὰ τῶν βροχῶν καὶ τῆς θερμότητος αὐτοῦ, διαπερᾷ καὶ γονιμοποιεῖ τοὺς κόλπους τῆς γῆς, ἡ ὁποία, χάρις εἰς αὐτόν, φέρει εἰς τὴν ζωὴν τὴν λαμπράν ἐκείνην βλάστησιν τὴν γεννωμένην ἐκάστην ἀνοιξιν καὶ ἀποθνήσκουσαν ἕκαστον φθινόπωρον. Ἡ ἔνωσις τοῦ θεοῦ μετὰ τῆς Λητοῦς, εἶναι ἡ ἔνωσις τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς νυκτός, ἐκ τῆς ὁποίας γεννῶνται συγχρόνως ὁ Ἀπόλλων καὶ ἡ Ἄρτεμις, αἱ ἀκτίνες τοῦ ἡλίου καὶ αἱ τῆς σελήνης. Ἦτο σύζυγος τῆς Εὐρυνόμης καὶ πατὴρ τῶν Χαρίτων: ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ Εὐρυνόμη, θυγάτηρ τοῦ Ὠκεανοῦ, εἶν' ἐν ἐκ τῶν πολυπληθῶν ἐπιθέτων τῆς ἡοῦς, καὶ ὅτι αἱ Χάριτες εἶναι οἱ ἔπιοι τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου ἢ, ἄλλως πῶς, αἱ ἀκτίνες αὐτοῦ, ὁ ἔρως τοῦ Διὸς πρὸς τὴν Εὐρυνόμην θὰ ἐμφανισθῇ τότε ὡς ἡ ποιητικὴ ἐκφρασις τοῦ ἀπλοῦ τούτου συμβάντος, ὅτι, δηλαδὴ, ἐκάστην πρωΐαν ὁ οὐρανὸς φαίνεται ἐνούμενος μετὰ τῆς αὐγῆς, ἵνα γεννηθῇ τὸ λαμπρὸν τῆς ἡμέρας φῶς.

Ὁ Ζεὺς εἶχεν ἐξ ἄλλου ἀγαπήσει νύμφας καὶ θνητὰς γυναῖκας. Τὸ πλῆθος τῶν γητῶν ἐρώτων τοῦ οὐρανοῦ θεοῦ δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήξῃ, ἐὰν συλλογισθῶμεν ὅτι τὸ μυθολογικὸν τῶν Ἑλλήνων σύστημα ἀποτελεῖται ἐκ μύθων, παραληφθέντων

¹ Θεογον., στ. 886 καὶ ἐφ.

ἀπὸ διαφόρων θρυλικῶν κύκλων, ἀρχικῶς μὲν διακρινομένων, ἀλλὰ συγχυθέντων βραδύτερον. Αἱ τοπικαὶ παραδόσεις, αἱ ἀφηγούμεναι τοὺς ἔρωτας τοῦ Διὸς, συχνάκις ἦσαν ἀπλῶς παραλλαγαὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ἢ διασκευασθεῖσα ἑκφράσεις τῶν αὐτῶν φυσικῶν φαινομένων. Τῆς εὐφορίας τοῦ ἐδάφους ὀφειλομένης ἐν μέρει εἰς τὴν γονιμοποιὸν τοῦ οὐρανοῦ ὑγρασίαν, εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος παρίστανον τὸν Δία ὡς ἀρχικῶς ἐνωθέντα πρὸς τὴν νύμφην ἢ τὴν ἡρωίδα, ἣ ὁποία ἔφερε τὸ ὄνομα τῆς χώρας ἐκείνης, ἦτο ἡ ζῶσα προσωποποίησις αὐτῆς, καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ πρώτη μήτηρ τῆς φυλῆς, τὴν ὁποίαν ἔθρεψε τὸ ἔδαφος αὐτῆς. Ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν ἀναλόγων μύθων ἔδωκεν ἐπίσης ἡ ὑπερῷα τῶν εὐγενῶν οἰκογενειῶν, αἱ ὁποῖαι ἤθελον νὰ ἀνάγωσι τὴν καταγωγὴν αὐτῶν εἰς τὸν μεγαλειότερον τῶν θεῶν. Εἰς τὴν Αἰγίνα, παραδείγματος χάριν, διηγοῦντο ὅτι ἡ νύμφη Αἰγίνα, θυγάτηρ τοῦ ποταμοῦ Ἀσωποῦ, τοῦ ῥέοντος παρὰ τὴν Φλίαν τῆς Ἀργολίδος, ἀπῆχθη ὑπὸ τοῦ Διὸς, ὅστις, ὑπὸ μορφήν αἰετοῦ, μετέφερεν αὐτὴν διὰ μέσου τοῦ ἀέρος καὶ τὴν ἀπέθεσεν ἐπὶ τῆς νήσου Οἰνόνης ἢ Οἰνοπίας, ἣ ὁποία ἔλαβε τὸ ὄνομα τῆς νύμφης, ὅταν, ἐκ τῆς ἐνώσεως αὐτῆς μετὰ τοῦ θεοῦ ἐγεννήθη ὁ Αἰακός¹. Ὁ μῦθος οὗτος βεβαίως θέλει νὰ σημάνῃ τὸ γεγονὸς τῆς ἀποικίσεως τῆς νήσου Αἰγίνης ὑπὸ τῶν ἐκ Φλίας ἐλθόντων Ἀργείων καὶ τὴν ἀξίωσιν τῶν Αἰακιδῶν ὅτι κατήγοντο ἐκ τοῦ Διὸς. Ἐν Ἀρχαδίᾳ ἔλεγον ὅτι ὁ θεὸς εἶχεν ἀγαπήσει τὴν Καλλιστώ, κόρην τοῦ Λυκάονος, νύμφην καὶ σύντροφον τῆς Ἀρτέμιδος καὶ ὅτι, ἵνα ἀπολαύσῃ τὸν ἔρωτά του χωρὶς νὰ ἐνοχλῇται ἀπὸ τὴν Ἥραν, μετεμόρφωσεν αὐτὴν εἰς ἄρκτον. Ἐκ τῆς ἐνώσεώς των ἐγεννήθη ὁ Ἀρκάς². Ὁ Otfried Müller κατέδειξε τὸ νόημα τοῦ μύθου τούτου³. Κατ' αὐτὸν Καλλιστὼ εἶναι ταυτόσημον τοῦ Καλλίστη, ἐπιθέτου τῆς ἀρχαδικῆς Ἀρτέμιδος, τῆς ὁποίας σύμβολον ἦτο ἡ ἄρκτος. Ἡ ἑκφράσις «παῖς Λυκάων» ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν «θυγάτηρ τοῦ Διὸς Λυκάονος», ἡ δὲ φράσις «μήτηρ Ἀρκάδος» πρὸς τὴν «μήτηρ τοῦ ἀρχαδικοῦ λαοῦ». Ἡ γενεαλογία ὅθεν αὕτη ἐφευρέθη ὑπὸ τῶν Ἀρκάδων, μὲ τὸν σκοπὸν ν' ἀποδώσωσιν οὗτοι τὴν καταγωγὴν αὐτῶν εἰς δύο τῶν μεγαλειτέρων θεῶν τῆς χώρας των: τὸν Λυκαῖον Δία καὶ τὴν Καλλίστην Ἀρτεμιν.

Συχνότερον, ὅμως, αἱ ἀφηγήσεις τῶν ἐρώτων τοῦ Διὸς φαίνονται κατ' ἀρχάς οὐσαι ποιητικαὶ ἀπλῶς ἐκφράσεις τῶν σχέσεων τοῦ οὐρανοῦ μετὰ τῶν λαμπρῶν σωμάτων, ἅτινα διατρέχουσι τὴν ἑκτασιν αὐτοῦ, καὶ μετὰ τῶν διαφόρων τοῦ φωτὸς φαινομένων. Ἐν Θήβαις, ὁ Ζεὺς ἠνώθη μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἥλεκτρυονος Ἀλκμήνης διὰ νὰ δώσῃ τὴν ζωὴν εἰς τὸν Ἡρακλέα, ἥρωα, ἡ ἡλιακὴ τοῦ ὁποίου φύσις εἶναι πλέον γεγονὸς ἀποδεδειγμένον. Ἀλλῃ τις γυνὴ ἐκ Βοιωτίας, ἡ Ἀντιόπη, θυγάτηρ τοῦ ποταμοῦ Ἀσωποῦ, γονιμοποιηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Διὸς, ἐγένετο μήτηρ τοῦ Ἀμφίωνος καὶ τοῦ Ζήθου· οἱ δίδυμοι ὅμως οὗτοι φαίνονται ἀντιστοιχοῦντες πρὸς τοὺς Διοσκούρους τῆς Λακωνικῆς καὶ ὄντες, ὡς ἐκεῖνοι, ἡ προσωποποίησις τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης. Ἡ ἔνωσις τοῦ Διὸς μετὰ τῆς Θηβαίας Σεμέλης εἶναι δυσκολώτερον νὰ ἐρμηνευθῇ. Ἀλλ' ἐν Λακωνικῇ, ἀνάλογός τις εἰκὼν εἶχε δημιουργήσῃ τὸν μῦθον τῶν ἐρώτων τοῦ θεοῦ μετὰ τῆς Λήδας. Ὡς ἡ Λητώ, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα φαίνεται ταυτόσημον πρὸς τὸ ὄνομα

¹ Δίδομεν σύντομον περίληψιν τοῦ μύθου. Ἡ ἀνάπτυξις αὐτοῦ εὑρεται παρ' Ἀπολλοδώρῳ (Γ', 12,5). Βλέπε ἐπίσης Νόννον, Διονυσ. Ζ', 212. II', 201 καὶ ἄφ.

² Ἀπολλοδ. Γ', 8,1· Ἐρατοσθ. Κατάστ. 8.

³ Die Dorier, II, 9,3.

ἐκείνης, ἡ Ἀθήνα εἶναι θεότης τῆς νυκτός, μετὰ τῆς ὁποίας ἐνοῦται ὁ θεὸς τοῦ φωτός αἰθέρος, ὑπὸ τὴν μορφήν κύκνου συμβόλου τῆς λαμπρᾶς λευκότητος τῆς ἡοῦς. Ἐκ τοῦ ἑνὸς τῶν ὧν τῆς Ἀθήνας ἐξέρχεται ἡ Ἑλένη, ἡ ἀκτινοβόλος αὐγή· ἐκ τοῦ ἄλλου ὁ Κάστωρ καὶ ὁ Πολυδεύκης, οἱ Διόσκουροι, τῶν ὁποίων τὴν σημασίαν ὑπεδείξαμεν. Τέλος ἐν Κρήτῃ ἀφηγοῦνται τὴν ἀρπαγὴν τῆς Εὐρώπης ὑπὸ τοῦ Διός, μεταμορφωθέντος εἰς ταῦρον, ἐπὶ τῶν νώτων τοῦ ὁποίου κάθεται ἡ ἐκ Τύρου παρθένος καὶ διασχίζει τὰς θαλάσσας, ἵνα προσεγγίσῃ εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Κνωσοῦ.

Οἱ μετὰ θνητῶν γυναικῶν ἔρωτες τοῦ Διὸς δὲν ὑπῆρξαν ἐν Ἑλλάδι ἄρματα πίστεως. Αἱ ἐρωτικαὶ περιπέτειαι αὐταὶ τοῦ ὑπερτάτου τῶν θεῶν, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν παρρηδίων τὰς ὁποίας ἔκαμον οἱ κωμικοί,¹ δὲν ἐλαμβάνοντο, πάντοτε ὑπὸ σοβαρὰν ἔποψιν. Παρεῖχον ὅμως πλούσιον ὕλικόν εἰς τὴν ποίησιν, καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὴν τέχνην, ἥτις ἠδυνήθη νὰ ἐξαγάγῃ ἐξ αὐτῶν εἰκόνας μοναδικῆς ὠραιότητος, ἐμψυχουμένας ὑπὸ ἡδυπαθοῦς θεληγέτρου καὶ ὑπερεκχειλιζούσας αἰσθησιακῆς χάριτος.

IV.—ΠΟΙΚΙΛΙΑΙ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΟΣ

Ἐὰν θελήσωμεν νὰ σχηματίσωμεν σαφεῖ ἀντίληψιν τῶν ποικίλων ἰδεῶν, τῶν προσαρμολογούμενων εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Διός, δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐρμηνεύσωμεν τοὺς μύθους, τοὺς ὁποίους ἡ ἔννοια αὕτη ἐδημιούργησεν: ὀφείλομεν προσέτι νὰ μελετήσωμεν τὰς ποικιλίας τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ τούτου, εἰς τὰ διάφορα τῆς Ἑλλάδος μέρη. Ἄν ἀρχικῶς ὁ Ζεὺς ἦτο ἀπλῶς ὁ οὐρανός, ὡς ὃν ζῶν ἐλαμβανόμενος, ἂν τὰ αἰσθητά καὶ αἰ περιπέτεια, τὰς ὁποίας τῷ ἀπέδιδον, ἦσαν ἀπλῶς ἡ ἐκφρασις τῶν μεταδλητῶν μορφῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν διαφόρων αὐτοῦ ἐπενεργειῶν ἐπὶ τῆς γῆς, φανερόν εἶναι ὅτι ἡ μορφή τοῦ θεοῦ, διατηροῦσα ἀπανταχοῦ τὰ αὐτὰ γενικὰ χαρακτηριστικά, θὰ παρελάμβανε βεβαίως ἐκ τῆς ἰδιαίτερας φύσεως ἐκάστου τόπου τῆς Ἑλλάδος, ἰδιαίτερά τινα χαρακτηριστικά. Αἱ ἀνωμαλῖαι τοῦ ἐδάφους καὶ αἱ ιδιότητές του, αἱ ἀτμοσφαιρικαὶ συνθῆκαι πρὸ παντός, αἱ ὁποῖαι, ἐν Ἑλλάδι, ποικίλλουσιν ἀπιστεύτως ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, ἠδύναντο νὰ μεταβάλλωσι, μέχρι σημείου τινός, τὴν κοινὴν περὶ τοῦ οὐρανοῦ θεοῦ ἰδέαν, καὶ νὰ δημιουργήσωσιν, δι' αὐτόν, ἀριθμόν τινα τοπικῶν παραδόσεων. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν τὰς κυριωτέρας μορφὰς τῆς θρησκείας τοῦ Διός.

Ἡ λατρεία, τὴν ὁποίαν τοῦ προσέφερον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ **Ὀλυμπίου** Διὸς δὲν περιελάμβανε, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους εἰ μὴ τὴν ἰδέαν τοῦ ὑπερτάτου μεγαλείου τοῦ θεοῦ καὶ τῆς κυριαρχίας, ἣν οὗτος ἥσκει ἐπὶ τῶν κατοίκων τῆς οὐρανοῦ κατοικίας. Ἡ λατρεία αὕτη, ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος διαδεδομένη, καὶ ἐξ ἀπωτάτης χρονολογούμενη ἀρχαιότητος², φαίνεται ἐγκαθιδρυθεῖσα ἰδίως ὑπὸ τῶν βασιλέων καὶ τῶν τυράννων, οἱ ὅποιοι ἤθελον νὰ τιμήσωσιν, ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, τὸ

¹ Βλέπε ἀγγειογραφίαν (Müller - Wieseler, II, N° 49.) ἡ ὁποία, κατὰ τινα σκηνὴν κωμῶδίας παρρηδεῖ τοὺς ἔρωτας τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀλκμήνης.

² Περὶ τῆς λατρείας αὐτοῦ ἐν Ἀθήναις, Θουκυδ., Β', 15, 4· Πausan., Α', 18, 8· ἐν Κορίνθῳ, Πaus., Γ', 9, 2.

ἰδανικὸν τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐξουσίας¹. Ἀλλὰ τὸ ἐπίθετον **Ὀλύμπιος**, κατὰ γράμμα λαμβανόμενον, ἀναγκασίως ἐπαναφέρει ἡμᾶς εἰς τὴν τοπικὴν λατρείαν, τῆς ὁποίας ἀντικείμενον ὑπῆρξεν ὁ θεὸς οὗτος, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, εἰς τὰ νότια τῆς Μακεδονίας καὶ τὰ βόρεια τῆς Θεσσαλίας, ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Ὀλύμπου : ἔρους ἐπιβλητικοῦ ὄγκου, εὐγενοῦς διαπλάσεως, τοῦ ὁποίου αἱ ὕψηλαί κορυφαί, αἱ ὕψισται τῆς Ἑλλάδος ὀλοκλήρου, ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς θρόνος ἀντάξιος τοῦ μεγαλοπρεποῦς θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ. Τὸ ὄνομα **Διὸς** τὸ διδόμενον ἐν Μακεδονίᾳ εἰς ἓνα τῶν μηνῶν, ὡς καὶ ἡ πόλις **Δίον**, ἡ κειμένη εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ἱεροῦ ὄρους, ἐνεθυμίζον, καθ' ἑλλην τὴν διάρκειαν τοῦ βίου τῆς Ἑλλάδος, τὴν ὑπαρξίν τῆς ἀρχεγόνου ταύτης λατρείας. Πρὸς νότον τοῦ Ὀλύμπου, ἡ κοιλάς τῶν Ταμπῶν, ἡ πελωρία αὕτη, ἐντὸς τοῦ ὄγκου τῆς Ὀσσης ἀνοιγομένη χαράδρα, ἦτο τὸ κέντρον τῆς λατρείας τοῦ **Πυλωροῦ Διός**, τοῦ θεοῦ, τοῦ ὁποίου ὁ γιγάντιος βραχίον, κατὰ τὴν ἐναντίον τῶν Τιτάνων πάλιν, εἶχε σχίσει τὸ ὄρος εἰς δύο καὶ διανοίξει ὀρητικὴν εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Πηνειοῦ δίοδον².

Ἄλλ' ἐν τῇ βορείῃ Ἑλλάδι τὸ διασημότερον τοῦ θεοῦ ἱερόν, ἦτο τὸ τῆς Δωδώνης, ἔπου ἡ θρησκεία αὐτοῦ ἀνῆρχετο μέχρι τῶν πρώτων τῆς Ἑλλάδος πληθυσμῶν, τῶν Πελασγῶν.

Ζεῦ ἄνα, Δωδωναίε, Πελασγικέ, τηλόθι ναίων,
Δωδώνης μεδέων δυσχειμέρου,

ἀναφωνεῖ ὁ Ἀχιλλεὺς εἰς τὴν δεκάτην ἔκτην ραψῳδίᾳ τῆς Ἰλιάδος³. Δὲν θὰ συζητήσωμεν ἐνταῦθα τὸ ἀμφισβητούμενον ζήτημα, ἀν ὁ θεός, ὃν ἐπικαλεῖται ὁ ἐκ Φθίας ἦρως, ἦτο ὁ θεὸς τῆς Ἠπείρου ἢ ὁ θεὸς Θεσσαλικῆς τιнос Δωδώνης, ἀκμαζούσης ἔτι κατὰ τοὺς ὀμηρικοὺς χρόνους καὶ βραδύτερον ἐξαφανισθείσης⁴. Ἀρκούμεθα νὰ τονίσωμεν τὸν ἀρχαῖον χαρακτήρα τῆς λατρείας τοῦ Δωδωναίου Διός, τὸν ὅποιον αἱ ἀποικίαι μετέφερον ἰσως ἐκ Θεσσαλίας εἰς Θεσπρωτίδα. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ χώρᾳ, ἡ Δωδὼν ἔκειτο, ὡς ἐκ τῆς ἰδίας ἐμφαίνεται λέξεως⁵, εἰς τὸ κέντρον χώρας εὐφωρωτάτης, ὑμνηθείσης ἤδη παρὰ τοῦ Ἡσιόδου⁶, καὶ φερούσης τὸ ὄνομα Ἑλλοπία, ἐξ οὗ ἐνίστε ἐθεωρήθη ὡς ἡ κοιτὶς τῶν Ἑλλήνων. Ἡ χώρα τῆς Δωδώνης ἔκειτο, οὐχὶ μακρὰν τῶν πηγῶν τοῦ Ἀχελφίου, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Τομάρου, τοῦ ἀφιερωμένου εἰς τὸν θεὸν τοῦ κεραυνοῦ, ὁ ὅστις συχνάκις ἐκπαῖ ἐπὶ τῶν κορυφῶν⁷ αὐτοῦ,

¹ Preller, Griech. Myth., I, 97, ἐκδ. τρίτη, τεθεωρημένη ὑπὸ Plew.

² Εἰς ἀνάμνησιν τοῦ συμβάντος τούτου ἐώρταζον τὰ Πυλῶρια ἐντὸς τῆς κοιλάδος (Ἀθην., ΙΑ', σ. 639 καὶ ἐφ.).

³ στ. 233.

⁴ Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου βλέπε A. Maury, σημειώσεις 3 τοῦ VI βιβλίου τῶν Religions de l'antiquité, τοῦ Creuzer - Guigniaut. Welcker, Griech. Götterlehre, I, 199, σημειώσεις 1. Heuzey, le mont Olympe et l'Acarnanie, σ. 60. Unger, Philologus, XX. 4. Bergk, Philol., XXXII, 1, σ. 126, κλπ.

⁵ Ἡ λέξις Δωδώνη ἀποδίδεται εἰς τὴν αὐτὴν ὡς καὶ τὸ διδῶμι ρίξαν. Πρβλ. τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα Δῶς, Δωτώ, καὶ Δῶτιον πεδίων.

⁶ Σχολ. Σοφ. Τραχ., 1174.

⁷ Ἐκ τούτου ἡ ἐπωνυμία **Ζεὺς Τόμαρος** (Δημοσθ., κατὰ Μειδ. 53) ἢ Τμάριος (Ἡσύχιος). Ὁ Leake, North. Greece, IV, 198, παρατηρεῖ ὅτι ἡ περὶ τὰ Ἰωάννινα χώρα ὑπόκειται εἰς συχνάς θυνέλλας.

ἐνῶ εἰς τὰς κοιλάδας ὁ Ζεὺς ἐτιμάτο ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Νάϊος¹, ὡς θεὸς τῆς θρεπτικῆς ὑγρασίας καὶ τῶν γονιμοποιῶν πηγῶν. Ἡ θρησκεία του ἐπλήρου καθ' ὁλοκληρίαν τὴν χώραν. Ὁ Ζεὺς ἔμως ἦτο πρὸ παντὸς ἐν Δωδώνῃ παρών. Ἐκεῖ ἐπίστευον ὅτι ἤκουον τὴν φωνὴν του εἰς τὸν θροῦν ἱεράς τιнос δρυός, τῆς ὁποίας οἱ ρωμαῖοι κλάδοι, σειόμενοι ὑπὸ τῆς πνοῆς τοῦ ἀνέμου, ἀνήγγελλον διὰ τοῦ θυρύβου αὐτῶν τὴν θέλησιν τοῦ θεοῦ, τὸν ὁποῖον ἤρχοντο νὰ συμβουλευθοῦν.

Τὸ προφητικὸν τῆς Δωδώνης δένδρον εἶναι ἤδη γνωστὸν εἰς τὰ πρόσωπα τῆς Ἰλιάδος², καί, ἐν τῷ ποιήματι τούτῳ, ἡ δρυς εἶναι τὸ ἀφιερωμένον εἰς τὸν Δία³ δένδρον: παράδοσις ἀρχαία, τὴν ὁποίαν συναντῶμεν ἐν Ἰταλίᾳ, ὅπου ἐτιμάτο ὁ Ζεὺς Fagutalis, καὶ ἡ ὁποία ὑφίστατο παρὰ τοῖς Κέλταις καὶ τοῖς Τεύτοσιν. Ἐν Ἡπεύρῳ, ἡ δρυς τῆς Δωδώνης ἦτο δρυς μὲ βαλάνους γλυκείας, φηγός, τῆς ὁποίας οἱ καρποὶ ἐνομίζετο, καθὼς ἄλλωστε καὶ ἄλλαχού, ὅτι ἐχρησίμευσαν ὡς τροφή τῶν πρώτων τῆς χώρας κατοίκων. Δυνατὸν ὅθεν τὸ δένδρον τοῦτο, ὅπερ πρῶτον ἔθρεφε τὴν ἀνθρωπίνην φυλὴν, νὰ ἀφιερῶθη, διὰ τοῦτο, εἰς τὸν θεόν, ὅστις εἶναι πατήρ τῆς. Ἐν τούτοις ἡ ἱερά φηγός τοῦ Διὸς φαίνεται νὰ εἶχε γενικωτέραν τινα σημασίαν· δύσκολον δὲ εἶναι νὰ μὴ συσχετίσωμεν τὴν παράδοσιν ταύτην πρὸς τὴν παράδοσιν τοῦ **οὐρανίου δένδρου**, κοινὴν παρ' ἀπάσῃ τῇ ἀρίᾳ φυλῇ. Τὸ δένδρον τοῦτο εἶναι κατὰ τὸν Adalbert Kuhn⁴, ἡ εἰκὼν τῶν πολυπληθῶν νεφῶν ἅτινα ἐξαπλοῦνται καὶ διακλαδίζονται ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ φαίνονται περικαλύπτοντα τὸν κόσμον ὁλόκληρον, διὰ τῶν πελωρίων αὐτῶν κλάδων. Ἐν τῇ βεδικῇ μυθολογίᾳ καρπὸς αὐτοῦ εἶναι ὁ κεραυνός, τοῦ ὁποίου τὸν πυριφλεγῆ κλῶνον ἔκλεψε θεῖον τι πτηνὸν καὶ μετέφερεν αὐτὸν ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐν Ἑλλάδι ἡ τῶν ἀλληλοσυγκρουομένων ὑπὸ τῆς πνοῆς τῆς καταιγίδος νεφῶν κίνησις, ἐξ ἧς ἐκφεύγει ἡ βροντῶδης τοῦ αἰγιόχου θεοῦ φωνή, κατῳρίωσε νὰ ὑποβάλῃ τὴν ιδέαν τῆς μαντικῆς δυνάμεως τῆς φηγοῦ τοῦ Διὸς. Ἐπὶ τοῦ δένδρου τῆς Δωδώνης εἶχον τὰς φωλεάς των ἱεραὶ περιστεραί. Αἱ περιστεραί, εὐρίσκονται, κατὰ τὰς παλαιότητας μαρτυρίας εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ θεοῦ: αὐταί, λέγει ὁ ὁμηρικὸς ποιητὴς ἔφερον τὴν ἀμβροσίαν εἰς τὸν πατέρα Δία⁵. Αἱ ὑπηρεσίαι των εἶναι ὅθεν ἀνάλογοι πρὸς τὰς τοῦ αἵετος τοῦ Διὸς, τοῦ ἀπάγοντος τὸν Γανυμήδην: Τὸν Γανυμήδην γενόμενον οἰνοχόον τῶν θεῶν, ἐνῷ ἀρχικῶς ἦτο ἀπλούστατα τὸ θεῖον ποτόν, ἡ πηγὴ τῆς ἀθανασίας, ἡ ἀμβροσίς, δηλαδὴ τὸ ἀνεξάντλητον τῶν νεφῶν ὕδωρ, ὅπερ γονιμοποιεῖ τὴν γῆν, τῆς ὁποίας ζωογονεῖ καὶ διατηρεῖ τὴν ἀθάνατον ζωὴν. Κατ' ἄλλην τινα εἰκόνα συνήθη ἐν τῇ ἀριανῇ μυθολογίᾳ, τὸ ταχύπτερον πτηνόν, αἰετός, ἱέραξ, ἢ περιστέρα, ὅπερ μεταφέρει ἐκ τοῦ οὐρανίου δένδρου τὸν κεραυνὸν ἐπὶ τῆς γῆς, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ διαγραφομένη ἀστραπή⁶. Ὅθεν αἱ φέρουσαι τὴν ἀμβροσίαν εἰς τὸν ἄνακτα

¹ Στεφ. Βυζ. Δωδώνη. Αἱ ἑορταὶ του ἔφερον τὸ ὄνομα Νᾶα. C. I. Gr., 2968. Ὁ Καραπᾶνος εὑρε, κατὰ τὰς ἀνασκαφάς, ἃς ἐξετέλεσεν ἐπὶ τῆς τοποθεσίας τῆς Δωδώνης, πολλὰς ἐπιγραφὰς εἰς τιμὴν τοῦ Ναῖου Διὸς. Ἐδημοσίευσεν δὲ ταύτας ἐν σελ. 40 καὶ ἐφ. τοῦ ἔργου αὐτοῦ Dodone et ses ruines, Paris Hachette, 1878.

² Ἰλιάς, Ε, 327, Τ, 296.

³ Ἰλιάς, Ε, 603, Η, 60.

⁴ Βλέπε τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἔργου αὐτοῦ, Die Herakunft des Feuers und des Göttertranks, ὑπὸ F. Baudry, ἐν τῇ Revue Germanique τῆς 15 Ἀπριλίου 1861, σ. 376.

⁵ Ὀδυσσ., Μ 62. «ἀμβροσίην Διὶ πατρὶ φέρουσιν». Βλ. ἐπίσης Πλουτ. Σοφ. Σόμπ, 41.

⁶ Ἑρμηνεία τοῦ Adalbert Kuhn, σύγγραμμα προαναφερθέν.

τῶν θεῶν περισσότερα εἶναι ἢ λευκὴ λάμψις τῆς ἀστραπῆς, ἥτις φαίνεται φέρουσα τὸ θεῖον ποτόν, τὰ οὐράνια ὕδατα, τὰ ἐγκεκλεισμένα ἐντὸς τῶν εἰς βροχὴν διαλυομένων θεελλωδῶν νεφῶν.

Ἄν ἡ φηγὸς τῆς Δωδώνης ἦτο τὸ ὄργανον τῆς λαλιάς τοῦ Διὸς, ἡ λαλιά αὕτη, ἀορίστως ἐκφραζομένη διὰ τοῦ μυστηριώδους ψιθύρου τοῦ ἱεροῦ φυλλώματος, εἶχεν ἀνάγκην ἐρμηνείας. Διερμηνεῖς δὲ τοῦ θεοῦ ἦσαν οἱ Σελλοὶ ἢ Ἑλλοί, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα εἶναι ἀναμφιδόλως τὸ τῶν πρώτων τῆς Ἑλλοπίας¹ κατοίκων. Οἱ Σελλοί, περὶ τῶν ὁποίων ἐλαχίστας ἔχομεν πληροφορίας² φαίνονται μετχειρίζομενοι ἀσκητικὰς μεθόδους, ὧν οὐδὲ ἴχνος σχεδὸν ἀνακαλύπτομεν βραδύτερον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ λατρείᾳ. Ἐκοιμῶντο πάντοτε ἐπὶ τῆς σκληρᾶς γῆς καὶ παρημέλουν καὶ τὰς πλέον ἀναγκαίους φροντίδας τοῦ σώματός των (ἀνιπτόποδες). Εἰς τὸ μαντεῖον τῆς Δωδώνης προσελήφθησαν βραδύτερον καὶ ἱέρειαι, φέρουσαι τὸ ὄνομα **Πέλειαι** ἢ Πελειάδες. Ἡ λέξις **Πελλία**, ἥτις, ἐν τῇ διαλέκτῳ τῆς Θεσπερωτίας, ἐσήμαινε **γῤαία**³, δηλοῖ ὅτι κατὰ κανόνα τὰ ἱερατικὰ καθήκοντα ἀνετίθεντο εἰς τὰς πλέον ἡλικιωμένας γυναῖκας τῶν πελασγικῶν φυλῶν τῆς Ἠπείρου. Ἀλλ' ὁ συντακτισμὸς τῆς λέξεως ταύτης μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς λέξεως **πέλεια**, ἥτις σημαίνει περισσότερά, ἔθετε τὰς ἱερεῖας ταύτας εἰς μυστικὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν ἱερῶν τοῦ θεοῦ πτηνῶν καὶ ἔδωκεν ἀναμφιδόλως ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ μύθου, διὰ τοῦ ὁποῦ οὗ Ἡρόδοτος, ἐπὶ τῇ μαρτυρίᾳ τῶν τριῶν τῆς Δωδώνης μαντῖδων, ἐξηγεῖ τὴν ἵδρυσιν τοῦ μαντείου. Δύο μαῦραι περισσότεραί, διηγεῖται, εἶχον ταυτοχρόνως πετάξει ἀπὸ τὰς Θήβας τῆς Αἰγύπτου· ἡ μία κατηυθύνθη πρὸς τὴν Διδύην· ἡ ἄλλη ἦλθεν εἰς Θεσπρωτίαν, ὅπου ἐκάθησεν ἐπὶ τινος δρυός, καί, ἀποκτήσασα ἐξαίφνης ἀνθρωπίνην λαλίαν, διέταξε τοὺς κατοίκους τῆς χώρας νὰ ἰδρῶσιν πρὸς τιμὴν τοῦ Διὸς ἱερὸν καὶ μαντεῖον⁴. Ἡ κατευθυνθεῖσα εἰς Διδύην περισσότερὰ ὠμίλησε καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ προσέστη εἰς τὴν ἵδρυσιν τοῦ μαντείου τοῦ Ἀμμωνος⁵. Ἡ θρησκεία τοῦ Δωδωναίου Διὸς καὶ ἡ τοῦ Διὸς-Ἀμμωνος εἶχον οὕτω κοινὴν καταγωγὴν. Ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ, ὅστις βασιζέται ἐπὶ τῆς διπλῆς ἐννοίας τῆς λέξεως πελεία, οὐδὲν ἄλλο ὀφείλομεν νὰ διακρίνωμεν εἰ μὴ μίαν ἐκ τῶν πολλῶν ἀποδείξεων περὶ τῆς ἀξιόσεως ἣν εἶχον οἱ Αἰγύπτιοι ἱερεῖς, ὅτι αὐτοὶ ἔδωσαν εἰς τοὺς Ἑλλήνας τοὺς θεοὺς καὶ τὰ θρησκευτικὰ τῶν ἱδρύματα, καὶ περὶ τῆς ευκολίας μετὰ τῆς ὁποίας οἱ Ἕλληνες, οὔτινες εἶχον ταξιδεῦσαι εἰς Αἴγυπτον παρεδέχοντο τὰς διαβεβαιώσεις των. Πραγματικῶς ὅμως, ἡ λατρεία τοῦ Δωδωναίου Διὸς δὲν εἶναι αἰγυπτιακῆς ἀλλὰ πελασγικῆς προελεύσεως.

¹ Ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ συσχετίσωμεν τὸ Ἑλλοί πρὸς τὸ Ἑλλώπια. Ὁ G. Curtius, Griech. Etym., σ. 548, ἐκδ. 5η, ἀπατάται παράγων τὴν λέξιν ἐκ τῆς ρίζης αλ. πηδῶ, χορεύω, συσχετίζων οὕτω τοὺς Ἑλλοὺς τῆς Δωδώνης πρὸς τοὺς Ρωμαίους Salii. Οἱ Σελλοὶ οὐδέποτε ὑπῆρχαν ἱερεῖς χορευταί.

² Ἰλιάς, II 234. Σοφ., Τραχ. 1166.

³ Στραβ., Ζ'. Ἐπιτομ., Θ'. σ. 402. Ἡσυχ., πελάγων=γέρων.

⁴ Περιεργόταται ἐπιγραφαὶ ἐπὶ μολυβδίνων κεχαραγμέναι πλακῶν διέσωσαν μέχρις ἡμῶν μερικὰς τῶν εἰς τὸ μαντεῖον τοῦτο ὑποβαλλομένων ἐρωτήσεων. Βλέπε τὸ προαναφερθὲν σύγγρ. τοῦ Καραπάνου σ. 70 καὶ ἐφ. πίν. 34-38. Περὶ τοῦ μαντείου τῆς Δωδώνης, βλέπε πρὸ παντός τὴν πληρεστάτην μελέτην τοῦ Bouché-Leclercq, εἰς τὸν II τόμον σ. 277-331 τοῦ ἔργου του Histoire de la divination dans l'antiquité.

⁵ Ἡροδ., Β'. 55-57.

Εἰς ἐποχὴν, ἣν δὲν θὰ ἦτο δυνατόν ἐπακριδῶς νὰ ὀρίσωμεν, ἀλλ' ἥτις φαίνεται μεταγενεστέρᾳ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, ὁ Ζεὺς ἐμοιράσθη τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης μετ' ἄλλης τινος θεότητος, τῆς **Διώνης**. **Διώνη** εἶναι τὸ θηλυκὸν τοῦ **Ζεὺς**, **Διὸς** ὡς ἐν τῇ λατινικῇ "Juno," εἶναι τὸ θηλυκὸν τοῦ "Jovis." Ἡ θεὰ ὅθεν αὕτη φαίνεται ὅτι ἔπαιζεν ἐν Δωδώνῃ, ὃν ρόλον ἀλλαχοῦ ἡ Ἥρα· ἦτο βασίλισσα τοῦ οὐρανοῦ καὶ σύζυγος τοῦ Διὸς. Θυγάτηρ τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τῆς Τηθύος, κατὰ τὴν **θεογονίαν**¹, μήτηρ τῆς Ἀφροδίτης, κατὰ τὴν **Ἰλιάδα**², ἡ Διώνη εἶναι θεότης τῆς ὑγρᾶς φύσεως καὶ τῆς γεννητηρίου γονιμότητος. Τὸ ὅτι ἐλάτρευετο ἐν Δωδώνῃ ταυτοχρόνως μετὰ τοῦ Διὸς ἐμφαίνεται ἐκ νομίσματος τῆς Ἡπείρου, οὗτινος παραθέτομεν τὴν ἀναπαράστασιν (Εἰκ. 4). Ἐπ' αὐτοῦ βλέπομεν τὰς κεφαλὰς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Διώνης· ἐπὶ τῆς αὐτῆς συγκεντρωμένας ὄψεως· ὁ πρῶτος εἶναι ἐστεμμένος διὰ φύλλων τῆς εἰς αὐτὸν ἀφιερωμένης φηγοῦ· ἡ Διώνη φέρει τὸ διάδημα καὶ τὸν πέπλον, ἅτινα εἶναι τὰ σύμβολα τῆς οὐρανίου βασιλείας καὶ τῆς θείας αὐτῆς ἐνώσεως.

Εἰκ. 4.—Ζεὺς καὶ Διώνη

Εἰς τὰ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, οἱ τύποι τῆς εἰς τὸν Δία προσφερομένης λατρείας ἐνεθύμιζον ἐπίσης τὴν ἀρχέγονον καὶ οὐσιώδη τοῦ θεοῦ σημασίαν· ἡ δὲ θρησκεία αὐτοῦ, παρὰ τὸ ἐνωρίτατα εἰς αὐτὴν εἰσχωρήσαν ἡθικὸν στοιχεῖον, ἦτο ἀκόμῃ, ὑπὸ πολλὰς ἐπὶ φεῖς, θρησκεία φυσιολατρική. Ἐν Ἀττικῇ, ἡ στενὴ τῶν ἑορτῶν αὐτοῦ σχέσις πρὸς τὰς διαφόρους ἐποχὰς τοῦ ἔτους καταδεικνύει ὅτι ἐν τῇ προσώπῳ αὐτοῦ ἐλάτρευον τὸν ἄρχοντα τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὸν κυρίαρχον πάσης ἀτμοσφαιρικῆς μεταβολῆς. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ χειμῶνος οἱ Ἀθηναῖοι ἐώρταζον ἑορτὴν πρὸς τιμὴν τοῦ **Μαιμάκτιος**³ Διὸς, δηλαδὴ τοῦ θεοῦ τῶν θυελλῶν· αἱ ὁποῖαι ἔμελλον ἐντὸς ὀλίγου νὰ ἐκσπάσουν ἐπὶ τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης. Ἡ ἑορτὴ αὕτη, τὰ λεγόμενα **Μαιμακτήρια**, συνωδεύετο ἀπὸ ἐξιλαστηρίους θυσίας, διὰ τῶν ὁποίων προσεπάθουν νὰ ἀποτρέψουν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπαπειλουμένης θείας ὀργῆς. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ χειμῶνος τὴν 23 τοῦ Ἀνθεστηριῶνος ἐθυσίαζον, ἀντιθέτως, κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Διασίων, εἰς τὸν **Μελίχιον** Δία, εἰς τὸν θεὸν τὸν εἰρηνεύσαντα πλέον καὶ προσμειδιῶντα ἐντὸς τοῦ λαμπροῦ φωτὸς τοῦ οὐρανοῦ, ὅπερ ἔκαμνε ν' ἀνοίγῃσιν, ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ πρῶτα ἄνθη⁴. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ θέρους, τὴν 14 τοῦ μηνὸς Σκιροφοριῶνος⁵, ἐώρταζον πρὸς τιμὴν τοῦ πολιοῦχου τὰ **Διπόλια**, καλούμενα ἐπίσης καὶ **Βουφόνια**, διότι ἀντιθέτως πρὸς τὰς ἀρχικὰς τῆς θρησκείας τοῦ Διὸς συνηθείας, ἐθυσίαζον αὐτῷ βοῦν⁶. Ἡ ἑορτὴ αὕτη σκοπὸν βεβαίως, εἶχε νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν προστασίαν τοῦ οὐρανίου θεοῦ κατὰ τῶν ἀποξηραντικῶν τοῦ θέρους καυσῶνων, οἱ ὅποιοι κατέκαιον τὰ σπαρτὰ τῶν Ἀθηναίων. Καὶ δὲν

¹ στ. 358.

² Ε 370. Ἡ Διώνη θεωρεῖται ἐνίοτε ὡς ἡ μήτηρ τοῦ Διονύσου (Εὐριπ. Ἀντιγ. ἀποσπ., 18, ἐκδ. G. Dindorf), πιθανὸν ἕνεκα τῆς ὁμοιότητος τῶν δύο λέξεων.

³ Διὰ τὴν σημασίαν τῆς λέξεως ταύτης, βλέπε Ἡσύχ. μαίμαξ, μαίμασσει Harpocr. Lex., 6. 191.

⁴ Θουκυδ. Α', 126. Σχολ. Ἀριστοφ., Νεφ., 408. Βλ. ἐπίσης F. Hermann Griech. Antiq., I. § 58, 23, 24.

⁵ Σχολ. Ἀριστοφ., Εἰρ., 119.

⁶ Πανσ., Α', 24. 4.

εἶναι δύσκολον νὰ ἐννοήσωμεν πῶς ἡ ἀνθρωπομορφιστικὴ δύναμις τῆς ἑλληνικῆς φαντασίας μετεμόρφωσε τὰς διαφόρους μεταβολὰς τῆς ἀτμοσφαιρικῆς καταστάσεως εἰς εὐμεταβόλους ψυχικὰς καταστάσεις θεοῦ προσωπικοῦ καὶ πῶς ὁ οὐρανὸς γίνεται θεότης, ὠρτισμένη κατὰ τὸν χειμῶνα, κατὰ δὲ τὴν ἀνοιξιν, πλήρης γλυκύτητος καὶ εὐμενείας διὰ τοὺς ἀνθρώπους.

Ἐν Πελοποννήσῳ, αἱ κορυφαὶ τοῦ παρὰ τὴν Νεμέαν Ἀπέσα, τῆς ἀρκαδικῆς Κυλίνης, τοῦ Ταυγέτου, καὶ τῆς Ἰθώμης, φαίνονται ἀφιερωμένοι ἀπὸ παλαιστάτης ἐποχῆς εἰς τὸν Δία, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν μύθων, τῶν ὁποίων οὗτος ἦτο ἥρωις εἰς τὰ μέρη ταῦτα¹. Ἄλλ' ὁ φυσιολατρικὸς χαρακτήρ τῆς θρησκείας τοῦ θεοῦ οὐδαμοῦ καταφαίνεται σαφέστερον ἢ ἐν τῇ λατρείᾳ, ἣν προσέφερον αὐτῷ, μέχρι τῶν τελευταίων τῆς Ἑλλάδος χρόνων, ἐπὶ τοῦ ὄρους Λυκαίου. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πausανίου, τὸ Λύκαιον ἦτο ἀκόμη, διὰ τοὺς κατοικοῦντας εἰς τοὺς πρόποδας αὐτοῦ πληθυσμούς, ὄρος ἱερὸν² ἦτο ὁ Ὀλυμπος τῆς Ἀρκαδίας, τοῦ ὁποίου ἡ κορυφὴ ἔφερε τὸ ὄνομα «Ἱερά». Ἀντιθέτως πρὸς τὸν ἰσχυρισμὸν τῶν Κρητῶν, οἱ Ἀρκάδες ἔλεγον ὅτι ὁ Ζεὺς εἶχε γεννηθῇ ἐπὶ τοῦ ὄρους αὐτοῦ, ὅπου τὸν ἔθρεψαν καὶ τὸν ἐμεγάλωσαν αἱ νύμφαι Θεισάα, Νέδα καὶ Ἀγνώ³. Ἡ κορυφὴ τοῦ Λυκαίου δὲν εἶναι ἡ ὑψηλότερα τῆς χερσονήσου, οὔτε εὐρίσκεται εἰς τὸ κέντρον αὐτῆς· ἀλλὰ τὰ πλησίον αὐτῆς ὄρη εἶναι τοιουτοτρόπως διευθετημένα, ὥστε ἐκ τοῦ ὑψηλοῦ αὐτοῦ σημείου οὐδὲν παρεμποδίζει τὴν θέαν. Ἡ κορυφὴ αὕτη ἐντελῶς ἀκάλυπτος οὖσα, εἶναι, καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν βεδυθισμένη ἐντὸς τοῦ φωτός. Διηγοῦντο δὲ ἀνὰ τὴν χώραν ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἦ τὰ ζῷα τὰ εἰσερχόμενα εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ θεοῦ, οὐδεμίαν ἔρριπτον σκιάν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ἐπὶ τῆς ὑψηλότερας κορυφῆς ὑπῆρχε χωμάτινος σωρός, ὁ βωμὸς τοῦ Λυκαίου Διὸς καὶ δύο κίονες ἐφ' ἑκάστου τῶν ὁποίων ὑπῆρχεν αἰτὸς ἐστραμμένος πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου⁴. Ἐκ τῶν λεπτομερειῶν αὐτῶν καταφαίνεται ὅτι ὁ θεὸς, ὁ λατρευόμενος ἐπὶ τῆς ὑψηλότερας τοῦ Λυκαίου κορυφῆς, ἦτο ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ φωτός. Τοῦτο, ἄλλωστε, ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ἀποδιδωμένου εἰς τὸν Δία ἐπιθέτου Λυκαῖος⁵. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ ρίζα, ἐξ ἧς προέρχεται ἡ λέξις Ἀλκαῖος μικρὸν τινα μόνον ἀριθμὸν λέξεων παρήγαγε ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ, ἡ πραγματικὴ ἔννοια τῆς ρίζης ταύτης εἶχε σχεδὸν ἀπολεσθῇ διὰ τοὺς Ἑλληνας. Οἱ Ἀρκάδες, ἀντιληφθέντες σχεσίαν τινὰ μεταξὺ τῆς λέξεως **Λυκαῖος** καὶ τῆς λέξεως **λύκος**, ἐδημιούργησαν στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς ἐσφαλμένης ταύτης σχέσεως, ἱστορίας φανταστικὰς, ὡς τὴν τοῦ **Λυκάονος**, τοῦ πρώτου αὐτῶν βασιλέως, τοῦ μεταμορφωθέντος εἰς λύκον⁶. Ἐνεκα παρομοίας

¹ Preller, Griech. Myth., I, σ. 98.

² Πausαν., H, 38, 2. Ἐπὶ ἀρκαδικῷ τινος νομίσματος βλέπομεν τὴν κεφαλὴν τοῦ Λυκαίου Διὸς ἐστραμμένου διὰ δάφνης· ἐπὶ δὲ τῆς ὀπισθίας ὄψεως, τὸν Πάνα, καθήμενον ἐπὶ βράχου, ὅστις εἶναι τὸ Λύκαιον ὄρος ἢ ὁ ἀρκαδικὸς Ὀλυμπος, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς Ὀλυμ(πος).

³ Πausαν., ὡς ἄνωτέρω.

⁴ Πausαν. ὁμοίως, 38, 6-7.

⁵ Ρίζα λυκ, ἐξ οὗ λύκη, λυκόφως, λυκάδας κλπ. Λατινιστὶ lux καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ παράγωγα. Βλ. Curtius, Griech. Etym., σ. 161 ἐκδ. 5η. Ὁ de Block, εἰς εὐφρεστάτην μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον Le loup dans les mythologies de la Grèce et de l'Italie anciennes (Revue de l'Instruction publique en Belgique), τ. XX, 3 καὶ 4 βιβλ. ἀντέταξε τῇ ἐτυμολογίᾳ ταύτῃ ἀξιολόγους παρατηρήσεις, αἱ ὁποῖαι ἀξίζουσιν σοβαρᾶς προσοχῆς, ἀλλ' αἱ ὁποῖαι δὲν μᾶς ἐπεισαν ἐξ ολοκλήρου.

⁶ Πausαν., H, 2.

τινὸς συγχύσεως ὁ θεὸς τοῦ φωτὸς Λύκειος Ἀπόλλων ἐγένετο θεὸς λυκοκτόνος.

Ὁ Ἑλληνικὸς Ζεὺς συνεχύθη ἐνωρίτατα μετ' ἄλλων θεῶν, ἀρχικῶς ξένων πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' οἱ ὅποιοι παρουσίαζον ἀναλογίας τινὰς πρὸς αὐτὸν καὶ εἶχον μερικὰς ἀπὸ τὰς ιδιότητάς του. Θὰ ἦτο ἀδύνατον, παραδείγματος χάριν, ν' ἀμφιβάλωμεν ὅτι ὁ **Κρηταγενὴς** Ζεὺς, τοῦ ὁποίου τὸν μῦθον ἀφηγήθημεν ἀνωτέρω, δὲν ἔλκει τὴν καταγωγὴν του ἐκ τῶν ἀσιατικῶν θρησκειῶν. Ἡ μήτηρ του Ρέα, ἡ ὁποία οὐδέποτε κατέλαβε μεγάλην θέσιν οὔτε ἐν τῇ λατρείᾳ οὔτε ἐν τῇ μυθικῇ ποιήσει τῆς Ἑλλάδος, εἶναι, πράγματι, ἡ αὐτὴ μὲ τὴν μεγάλην θήλειαν θεότητα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὴν Μητέρα τῶν θεῶν, τὴν φρυγίαν Κυβέλην. Ὁ υἱὸς λοιπὸν τῆς Ρέας φαίνεται ὅτι εἶναι διὰ τὴν Κρήτην ὅτι ὁ Ἄττυς διὰ τὴν Φρυγίαν. Ὡς ὁ τελευταῖος οὗτος, ὁ Ζεὺς τῆς Κρήτης εἶναι θεὸς γεννώμενος καὶ ἀποθνήσκων. Ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἰδη, παρὰ τὸ σπήλαιον ὅπου διῆλθε τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν, ἐδείκνυσεν εἰς τοὺς προσκυνητάς καὶ τοὺς περιέρχους τὸν τάφον, ὅπου ἐτάφη¹. Ἡ γέννησις καὶ ὁ θάνατος τοῦ Διὸς, ἦσαν ἀναμφιδόλως, ὡς ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ Ἄττυος, σύμβολον τῆς ἐνιαυσίου ἐξαφανίσεως καὶ ἀναστάσεως τῆς φυτικῆς ζωῆς εἰς τοὺς κόλπους τῆς φύσεως καὶ πρὸς τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἀνταπεκρίνοντο βεβαίως, ἐν Κρήτῃ, αἱ κατὰ τὴν ἀνοιξιν καὶ τὸν χειμῶνα ἐορταί, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ Ζεὺς ἐτιμᾶτο ἐκ περιτροπῆς ὡς οὐράνιος ἢ καταχθόνιος θεός.

σοι τῷ πάντων μεδέοντι χοῦν
πέλανόν τε φέρω, Ζεὺς εἴτ' Ἀΐδης
ὀνομαζόμενος στέργεις
σὺ γάρ ἐν τε θεοῖς τοῖς οὐρανίδαις
σχῆπτρον τὸ Διὸς μεταχειρίζω
χθονίων θ' Ἀΐδῃ μετέχεις ἀρχῆς².

λέγει πρόσωπόν τι τοῦ Εὐριπίδου. Ἄλλωστε ἡ λατρεία τοῦ Ἰδαίου Διὸς εἶχε μυστικοπαθὴ χαρακτῆρα, τὸν ὅποιον οὐδέποτε παρουσίασεν ἡ θρησκεία τοῦ ἑλληνικοῦ Διὸς. Αἱ μυσταγωγαί αὐτοῦ συνεχέοντο πρὸς τὰς τοῦ Ζαγρέως καὶ τῆς Μεγάλης Μητρός³: ὅπερ καταδεικνύει πλέον ἐντελῶς τὴν ἀσιατικὴν αὐτοῦ καταγωγὴν. Ἡ ἐπίδρασις τῶν φοινικικῶν θρησκειῶν, ὧν ἔχνη εὐρίσκομεν εἰς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς μύθους τοῦ Μίνω καὶ τοῦ Μινωταύρου, ἡσκήθη ἐπίσης ἐν Κρήτῃ, ἐπὶ τῆς λατρείας τοῦ Διὸς. Ἐν Γόρτυνι ὁ θεὸς ἔφερε τὸ ἐπίθετον **Ἀστερίος**, ὅπερ ὑποδηλοῖ ἐν αὐτῷ τὸν ἄρχοντα τοῦ ἀστερέοντος οὐρανοῦ ἢ καὶ τὸν θεὸν-ἥλιον. Ἐν Φαίστῳ ἐτιμᾶτο ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν **Φελχανός**, ἡ σημασία τῆς ὁποίας εἶναι ἀρκούντως σκοτεινὴ. Τὰ νομίσματα τῆς πόλεως ταύτης μᾶς παρέχουσι τὸν τύπον τοῦ Διὸς Φελχανοῦ: τὸ νεανικόν του σῶμα, τὸ ἀγένειον πρόσωπόν του, ὁ κορμὸς τοῦ δένδρου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κάθηται, αἱ θάμνοι καὶ τὰ πυκνὰ φυτὰ, ἐξ ὧν περιβάλλεται, καταδεικνύουσι τὴν σχέσιν τοῦ θεοῦ μετὰ τῆς δυνάμεως τῆς ὁροσερᾶς καὶ νέας βλαστήσεως, ἐνῶ ὁ ἐπὶ τῶν γονάτων αὐτοῦ ἱστάμενος ἀλέκτωρ, σύμβολον τοῦ πρωϊνοῦ φωτός, καὶ ὁ ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως ταῦρος πα-

¹ Καλλιμ. Ὑμν. Διὸς, 8. Διόδωρ., Γ' 61. Cic. De Nat. D., III, 21.

² Εὐριπ. ἀπ. παρὰ Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. Ε', σ. 581, ε.

³ Εὐριπ. Κρητ. ἀπ.

ρουσιάζουσιν αὐτὸν ὡς θεὸν ἡλιακόν ¹. Ὁ εἰς πολλὰ τῆς Κρήτης ² μέρη τιμώμενος Ζεὺς **Ταλλαῖος**, τὴν αὐτὴν φαίνεται ἔχων σημασίαν ³.

Ἡ λατρεία τοῦ Διὸς-Ἀμμωνος μετηνέχθη ἄρα γε ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν Ἑλλάδα; Ὁ θεὸς οὗτος εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν Ἀμοῦν ἢ Ἀμοῦν-Ρά, μίαν τῶν μεγάλων ἡλιακῶν τῆς Αἰγύπτου θεοτήτων, τῆς ὁποίας ἡ θρησκεία, μεταφερθεῖσα ἐκ Θηβαΐδος εἰς τὴν γειτονικὴν τῆς Κυρηναϊκῆς ὁασιν τῆς Διούης, ἐγένετό οὕτω γνωστὸς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, τῶν ἰδρυσάντων κατὰ τὰ μέσα τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος, τὴν ἀποικίαν τῆς Κυρήνης, καὶ διεδόθη ὑπ' αὐτῶν, κατὰ τοὺς ἀκούλους αἰῶνας, ἀνὰ τὴν μητέρα πατρίδα; Τὸ ζήτημα τοῦτο ἐπὶ μακρὸν συζητηθέν⁴, φαίνεται ὀριστικῶς λυθὲν ὑπὸ τοῦ Lepsius⁵. Ὁ σοφὸς οὗτος αἰγυπτολόγος ἀπέδειξεν ὅτι ἡ δασις τοῦ Ἀμμωνος ἀπφικίσθη καὶ ἰδρύθη τὸ μαντεῖον, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ αἰθίοπος Τεχαρκοῦ (602 — 664) Ἀλλ' ὁ Ἀμμων τῶν Αἰγυπτιακῶν Θηδῶν, ἀπεικονίσθη, κατὰ πρῶτον, μετὰ κεφαλῆς κριοῦ καὶ σπειροειδῶν κεράτων, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν μνημείων, ὑπὸ τὴν αἰθιοπικὴν δυναστείαν. Ὅθεν οἱ Ἕλληνες τῆς Κυρήνης, γείτονες τῆς λιθυκῆς ὁάσεως, παρέλαβον ἐκ τῆς Αἰγύπτου, δίδοντες εἰς αὐτὸν ἀνθρωπίνην μορφήν, τὸν τύπον τοῦ κερασφόρου Διὸς Ἀμμωνος, τὸν ὁποῖον μᾶς παρουσιάζουσι τὰ νομίσματα τῆς Κυρηναϊκῆς. Ἡ ἀνωτέρω εἰκὼν (ἀρ. 5) παριστᾷ δύο ἐκ τῶν νομισμάτων αὐτῶν: τὸ ἐν ἀρχαϊκοῦ τύπου εἶναι παλαιότερον τοῦ πέμπτου αἰῶνος· τὸ ἄλλο, ἀνήκον εἰς τὸν τέταρτον αἰῶνα, εἶναι ἐν τῶν ὠραιότερων προϊόντων τῆς Κυρηναϊκῆς τέχνης ⁶.

Εἰκ. 5. — Ζεὺς Ἀμμων.

V. — ΤΕΧΝΙΚΑΙ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΟΣ

Τὰ κείμενα τῶν ποιητῶν καὶ τῶν μυθογράφων δὲν εἶναι αἱ μόναι πηγαί, αἱ ἐπιτρέπουσαι εἰς ἡμᾶς τὴν μελέτην τῆς θρησκείας τοῦ Διός. Τὰ ἀπαραίτητα σχόλια τῶν κειμένων τούτων, μᾶς τὰ παρέχουσιν αἱ τεχνικαὶ ἀπεικονίσεις, αἱ ἐκφράζουσιν κατὰ τρόπον αἰσθητὸν καὶ ἐρμηνεύουσιν, διὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς, τὰς ἰδέας, τὰς ὁποίας εἶχον σχηματίζει: οἱ Ἕλληνες περὶ τοῦ ὑπερτάτου αὐτῶν θεοῦ. Ἡ τέχνη, ἀποτυπούσα ἐπὶ

¹ Overbeck, Griech, Kunstmyth. Zeus, σ. 197. Münztafel, III No 3.

² Corp. Inscr. Gr., 2554, 2569.

³ Ηούχ. τάως, ὁ ἥλιος.

⁴ Βλ. Parthey, Das orakel und die Oase des Ammon (Abh. der berl. Akad. 1862), σ. 131 καὶ ἐφ. Βλ. ἐπίσης Overbeck, Beitr. zur Erkenntniss und Kritik des Zeus-Religion, σ. 43.

⁵ Ἐν τῇ ὑπομνήματι αὐτοῦ Ueder die Widderköpfigen Götter Ammon und Chnumis, δημοσιευθέντι ἐν τῇ Zeitschrift für aegyptischen Sprache und Altertums Kunde, 1877, σ. 8-23. Παραλαμβάνομεν τὰς ὑποδείξεις ταύτας ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Bouché-Leclercq (Histoire de la Divination, II, σ. 341-42).

⁶ L. Müller, Numismatique de l'ancienne Afrique, τ. I, Νος 27-29, σ. 12, σ. 31. Overbeck, Zeus, Münztaf., IV, 1, 8.

τοῦ χαλκοῦ ἢ τοῦ μαρμάρου τὸν τύπον τοῦ Διός, ὅχι μόνον διηρμήνευσεν ἐπακριδῶς τὰς λαϊκὰς πεποιθήσεις, ἀλλ' ἐξύψωσε συχνάκις καὶ ἐξευγένισε τὴν κοινὴν τῆς Ἑλλάδος πίστιν, προσδίδουσα ταύτῃ χαρακτηριστὰ ἰδεώδους μεγαλείου, τὸ ὁποῖον οὐκ ὀλίγον συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ διατηρηθῇ ἐν ταῖς ψυχαῖς ὑψηλὴ ἢ ἀντίληψις καὶ βαθὺ τὸ τῆς θεότητος αἶσθημα. Ταυτοχρόνως, ὁ τύπος τοῦ θεοῦ, ἂν καὶ διατηρῶν παντοῦ καὶ πάντοτε, μερικὰ ἀμετάβλητα χαρακτηριστικά, μᾶς παρουσιάζει ἐν τούτοις, κατὰ τόπους καὶ ἐποχάς, ἀξιόλογον ποικιλίαν χαρακτήρων, ἀνταποκρινομένων πρὸς τὰς ἐκάστοτε ἀποδοθείσας αὐτῷ κυριωτέρας ιδιότητος καὶ πρὸς τοπικὰς τινὰς παραλλαγὰς τῆς παραδόσεως. Ὅθεν ἰδιαίτερον θὰ παρουσίαζεν ἐνδιαφέρον ἡ μελέτη τῶν τεχνικῶν ἀπεικονίσεων τοῦ Διός, τόσον ἐν τῇ χρονολογικῇ αὐτῶν σειρᾷ, ὅσον καὶ κατὰ τὴν διάφορον αὐτῶν προέλευσιν, ἵνα ἴδωμεν μέχρι ποίου σημείου δύνανται αὐταὶ νὰ διαφωτίσωσι τὰς γενικὰς καὶ ἰδιαζούσας τῆς θρησκείας αὐτοῦ ἀναπτύξεις. Δὲν ἔχομεν κατὰ νοῦν, οὔτε καὶ εἶναι δυνατόν νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα ἢ καὶ ἀπλῶς νὰ συνοψίσωμεν παρομοίαν ἱστορίαν. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὀφείλομεν νὰ περιορισθῶμεν εἰς μικρὸν ἀριθμὸν ὑποδείξεων, οὐσιωδῶν, δυναμένων νὰ ρίψωσι φῶς ἐπὶ τῶν προηγούμενων ἀναπτύξεων, καὶ νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς συμπλήρωσιν αὐτῶν.

Ἀρχικῶς οὔτε ναοὺς οὔτε εἰδῶλα εἶχεν ὁ Ζεὺς ἐν Ἑλλάδι. Ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὄρεων σωρὸς τις χώματος ἢ βωμός, ἐσκαλισμένος ἐπὶ τοῦ βράχου, ἦρκουν διὰ τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀπέραντος κυανότης ἡπλοῦτο ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς τῶν λατρευτῶν του, τῶν συναισθανομένων ἑαυτοὺς πλησιέστερόν του, ἐπὶ τῶν ἀκαλύπτων ἐκείνων ἀκρῶν. Ἐπὶ τῶν κλιτύων τῶν ὄρεων ἢ ἐντὸς τῶν κοιλάδων, ἐνόμιζον οἱ ἔδλεπον τὴν ζωογόνον αὐτοῦ πνοὴν νὰ διέρχεται ἐνώπιόν των ἐν τῇ φρικιάσει τῶν μεγάλων δένδρων, τῶν μεγαλοπρεπῶν δρυῶν. Παρὰ τὸ ἐπίθετον *ἐνδενδρος*, ὅπερ ὁ Ζεὺς ἔφερεν ἐν Ρόδῳ, καὶ παρὰ τὴν ἔκφρασιν *Ζεὺς φηγός*, τὴν ἀποδοδομένην ἐνίοτε εἰς τὸν θεὸν τῆς Δωδώνης, αἱ εἰς αὐτὸν ἀφιερωμένοι δρύες οὐδέποτε ὑπῆρξαν αἱ εἰκόνες αὐτοῦ ὡς παρὰ τοῖς Κέλταις¹, ἀλλ' ἀπλῶς οἱ ναοὶ του, ἐντὸς τῶν ὁποίων συγκρατεῖτο ἐνίοτε νὰ καταβῇ καὶ κατοικήσῃ. Ὁ Ζεὺς οὐδέποτε ἐπίσης φαίνεται λατρευθεὶς ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν ἀλαξεύτων ἐκείνων λίθων, οἵτινες, κατὰ τὸν Παισανίαν, ὑπῆρξαν τὰ πρῶτα τῶν θεῶν εἰδῶλα. Αἱ ἀρχαιόταται αὐτοῦ ἀπεικονίσεις φέρουσιν ἤδη τὰ ἴχνη τῆς ἀνθρωπίνης τέχνης: εἶναι μνημεῖα, ὡς ἡ πυραμὶς ἐκείνη, ἣτις, ἐν Σικυῶνι, παρίστα τὸν Μειλίχιον Δία, ὡς ὁ ὀδελίσκος, τὸν ὁποῖον βλέπομεν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς νήσου Τέω².

Ὅτε ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη, κατὰ τὴν ἀφύπνισίν της, ἔδωκεν εἰς τὸν Δία ἀνθρωπίνην μορφήν, τὴν μορφήν ταύτην ἐσκάλισεν ἐπὶ τοῦ ξύλου, προτοῦ χύσῃ αὐτὴν εἰς χαλκὸν ἢ τὴν λαξεύσῃ ἐπὶ τοῦ μαρμάρου. Ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρχον πολλὰ *ξόανα* τοῦ Διός, πολλὰ ἐκ τῶν ξυλίνων αὐτῶν ἀγαλμάτων, εἰδῶλα χονδροειδῇ ἀκρόμῃ, ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Δαίδαλον, τὸν μυθικὸν καλλιτέχνην, τοῦ ὁποῖου τὸ ὄνομα περικλείει πᾶσαν τὴν ἀρχέγονον περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης.

Μεταξὺ τῶν ξοάνων αὐτῶν, τὸ ἀξιολογώτερον ἦτο τὸ εὐρισκόμενον ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Ἀργεῦς. Ἦτο ἀφιερωμένον εἰς τὸν *Τριόπαν*³ Δία, ὀνομαζόμενον οὕτω,

¹ Μαξίμ. Τυρ. Λόγ. Η' 8.

² Συνοψίζομεν ἐνταῦθα τὸν Overbeck, *Zeus*, σ. 3-5.

³ Schol. Vatic. ad Eurip., Τρωάδ. 14.

διότι ἡ κεφαλὴ τοῦ θεοῦ, ἐκτὸς τῶν δύο ὀφθαλμῶν, τῶν εὐρισκομένων εἰς τὴν φυσικὴν αὐτῶν θέσιν, εἶχεν εἰς τὸ μέσον τοῦ μετώπου τρίτον τινὰ ὀφθαλμόν: λεπτομέρεια, ἣν ὁ Πausanias ἐξηγεῖ διὰ τῆς κυριαρχίας τοῦ Διὸς ἐπὶ τῶν τριῶν τοῦ σύμπαντος ζωνῶν¹, ἀλλ' ἡ ὁποία πιθανώτερον εἶναι νὰ ἔλκη τὴν καταγωγὴν τῆς ἐκ τῆς ιδέας τῆς διορατικότητος τοῦ ἐποφίου θεοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ ὄρασις ἐκτείνεται ἀπανταχοῦ καὶ τὰ πάντα βλέπει.

Ὁ πρῶτος γνωστὸς τεχνίτης, ὁ ἀναπαράστησας τὸν Δία, εἶναι ὁ Σπαρτιάτης Δόντας, ὅστις κατὰ τὰ μέσα τοῦ ἔκτου αἰῶνος συνέθεσε, διὰ τὸν θησαυρόν, τὸν ἀφιερωμένον ὑπὸ τῶν Μεγαρέων εἰς Ὀλυμπίαν, σύμπλεγμα παριστάνον τὴν πάλην τοῦ Ἡρακλέους πρὸς τὸν Ἀχελῷον, καὶ τοῦ ὁποίου ὁ Ζεὺς ἀπετέλει μέρος· ἡ εἰκὼν τοῦ θεοῦ, ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ μορφαί, ἦτο γεγλυμμένη ἐπὶ κέδρου καὶ χρυσοποιικίτος². Ὀλίγον βραδύτερον ὁ Κλέαρχος ὁ Ρηγίνος κατεσκεύασε διὰ τοὺς σπαρτιάτας χαλκοῦν ἄγαλμα τοῦ Ὑπάρχου Διός, ὅπερ εἶναι, ὡς φαίνεται, τὸ ἀρχαιότερον τοῦ εἶδους του. Ἐπειδὴ δὲ ὁ τρόπος τῆς χύσεως τοῦ χαλκοῦ δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀνακαλυφθῇ, τὸ ἔργον τοῦ Κλεάρχου ἀπετελεῖτο ἐκ φύλλων χαλκοῦ, σφυρηλατημένων, κεκυρτωμένων καὶ ἐσχεδιασμένων διὰ τῆς σφύρας, κατόπιν δὲ συνηρμωσμένων πρὸς ἀλληλα³. Μετὰ τινὰ χρόνον, βλέπομεν τὸν Ἀργεῖον Ἀγελάδαν, κατασκευαστὴν χαλκῶν ἀγαλμάτων νὰ κατασκευάζει, διὰ τοὺς Αἰγινήτας καὶ τοὺς Μεσσηνίους τῆς Ἰθώμης, ἄγαλμα, παριστάνον τὸν Δία παιδίον, τοῦ ὁποίου τὸ θέμα ἦτο σχετικὸν πρὸς τοὺς μύθους, τοὺς τοποθετοῦντας τὴν γέννησιν τοῦ θεοῦ εἰς τὰς δύο ταύτας χώρας⁴.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ παριστάνοντα τὸν θεὸν ἔργα τοῦ Καλάμιδος, τοῦ Ἀσκάρου καὶ ἄλλων ἀκόμη, ἅτινα ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης περίοδον, σπάνιας μόνον καὶ ἀορίστου πληροφωρίας ἔχομεν, μὴ ἐπιτρεπούσας νὰ σχηματίσωμεν ἀκριθεὶς περὶ αὐτῶν ιδέαν. Ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν κατέχομεν ἄγαλμα καὶ οὐδεμίαν ἀληθῶς ἀρχαϊκὴν τοῦ Διὸς προτομήν, δύσκολον θὰ ἦτο νὰ εἴπωμεν, ὅποιον χαρακτῆρα ἔδωσαν οἱ πρῶτοι ἐκείνοι τεχνῖται εἰς τὴν μορφήν τοῦ θεοῦ. Τὸ πολὺ δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν ἔχνην τινὰ τῶν ἀρχαίων αὐτῶν ἀπεικονίσεων ἐπὶ τῶν νομισμάτων, ιδίως τῶν Ἀθηναίων, τῶν ὁποίων παρθετόμεν τὴν εἰκόνα (Εἰκ. 6): ταῦτα παριστῶσι τὸν θεὸν ὀρθιον, βαδίζοντα, τὸν ἀριστερὸν βραχίονα ὀριζοντίως τεταμένον ἔμπρός, τὸν δεξιὸν βραχίονα κεκαμμένον πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ κραδαίνοντα τὸν κεραυνόν, εἰς τὸ ὕψος τῆς κεφαλῆς. Τὸ υπερβολικὸν κάπως μέγεθος τῆς κεφαλῆς ταύτης, τὸ δῆλ. σχῆμα τοῦ γενείου, τὸ κοντὸν καὶ χονδρὸν αὐτοῦ σῶμα, οἱ ἰσχυρῶς διακρινόμενοι μυῶνες, εἶναι γνωρίσματα ἐνὸς τῶν πλεόν ἀρχαίων τοῦ θεοῦ τύπων. Ἡ εἰκὼν ὅμως αὕτη, ἡ πλήρης ζωῆς, κινήσεως καὶ ἐνεργείας, δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀποκτήσει τὸν τύπον τῆς εὐγενείας καὶ μεγαλοπρεπείας, τὸν ὅποιον ἡ φαντασία τῶν Ἑλλήνων ἐξήτει ἐν τῇ ἀπεικονίσει τοῦ μεγαλειτέρου τῶν θεῶν αὐτῶν.

Πρέπει νὰ φθάσωμεν μέχρι τοῦ Φειδίου, ἵνα συναντήσωμεν τὸν ιδεώδη τοῦ Διὸς τύπον, ὅποιον ἠδύναντο νὰ ὀνειρευθῶσιν αὐτόν, ἐν τῇ μεγαλειότητι τῆς ἐκφράσεώς του

Εἰκ. 6. — Ἀρχαῖος Ζεὺς.

¹ Πaus. B', 24, 3.

² Πaus. στ', 19, 12-14.

³ Πaus., Γ', 17, 6.

⁴ Overbeck. Zeus, σ. 11-13. Brunn, Gesch. d. Griech. Künstler, I, 63, 73.

καὶ τῇ τελείᾳ ὥραιότητι τοῦ σχήματός του, οἱ ἀναγνώσται τοῦ Ὁμήρου. Ὁ Ὀλύμπιος Ζεὺς τοῦ Φειδίου ὑπῆρξε διὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀντικείμενον ἐνθουσιώδους θαυμασμοῦ, τοῦ ὁποῖου ἡ ἡχώ πολλαπλῶς ἔφθασε μέχρις ἡμῶν. Ἐθεώρουν δυστύχημα, τὸ νὰ μὴ ἔχουν εἰσέλθῃ πρὶν ἀποθάνουν, εἰς τὸν μέγαν τῆς Ὀλυμπίας ναόν. Ὅποιοσδήποτε ἔσχε τὴν εὐτυχίαν νὰ ἀντικρύσῃ τὸ ἔργον τοῦ Φειδίου, ἔμενε ἐνεός, ὡς ἐνώπιον αἰσθη-
τῆς τινος ἀποκαλύψεως τοῦ θεοῦ.

«Ἡ θεὸς ἦλθ' ἐπὶ γῆν ἐξ οὐρανοῦ, εἰκόνα δείξων,
Φειδία, ἥ σὺ γ' ἔδης τὸν θεὸν ὀφόμενος¹».

λέγει ποιητής τις τῆς **Ἀνθολογίας** Ἐν Ἡλιδι διηγοῦντο ὅτι, ὅταν ὁ καλλιτέχνης ἐτε-
λείωσε τὸ ἀγαλμά του, παρεκάλεσε τὸν Δία, νὰ δείξῃ εἰς αὐτόν, διὰ σημείου τινός,
ὅτι τὸ ἔργον ἦτο τῆς ἀρεσκείας του· καὶ πάραυτα ὁ κεραυνὸς ἔπεσεν εἰς τὸν περι-
βολὸν τοῦ ναοῦ². Ἡ ἀρχαιότης ἀναγνωρίζει ὁμοθυμῶς τὸν Ὀλύμπιον Δία ὡς τὸ
ἀριστουργήμα τοῦ Φειδίου καὶ ταυτοχρόνως ὁλοκλήρου τῆς ἐλληνικῆς τέχνης. Ἀν
καὶ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, καταγινόμενοι νὰ ἐκφράσωσιν ἀνεπιφυλάκτως τὸν θαυ-
μασμὸν αὐτῶν, ἐλησμόνησαν ν' ἀναλύσωσι τὰ ἰδιάζοντα χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀσυγκρί-
του αὐτοῦ ἔργου, δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ σχηματίσωμεν ἰδέαν τινά, χάρις εἰς τὴν ξη-
ράν, ἀλλ' ἀκριβῆ περιγραφὴν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Πausaniου³ καί, πρὸ παντός, χάρις εἰς
τὴν ζῶσαν μαρτυρίαν δύο νομισμάτων τῆς Ἡλίδος, κοπέντων ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ
Ἀδριανοῦ καὶ ὄντων, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Overbeck⁴, αὐθεντικῶν σμικρύνσεων τοῦ
ἀριστουργήματος τοῦ Φειδίου.

Ὁ εἰσερχόμενος εἰς τὸν ναὸν τῆς Ὀλυμπίας ἔμενε ἀμέσως κατὰπληκτος ἀπὸ
τὸ ἐπιδλητικὸν μεγαλεῖον καὶ τὴν πολυτέλειαν τῆς εἰκόνης τοῦ θεοῦ, εἰκόνης κολοσ-
σιαίου μεγέθους, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὁ χρυσὸς καὶ τὸ ἐλαφραντοστοῦν ἤνουν τὴν ποικιλίαν
τῶν ἀποχρώσεών των, ἵνα προξενήσωσι τὴν ἐντύπωσιν ἰσχυρᾶς λάμπews καὶ πλουσιω-
τάτης ἁρμονίας. Ὁ Ζεὺς παρίστατο καθήμενος, ὡς ἁρμόζει εἰς τὸν ἀνακτα τῶν θεῶν,
ἐν τῇ ἐνσκήσει τῆς βασιλικῆς αὐτοῦ ἐξουσίας. Δὲν ἦτο ὁ ὀργισμένος θεός, οἷον πα-
ρουσιάζουσιν εἰς ἡμᾶς αὐτὸν ἄλλα μνημεῖα, ὄρθιον εἰς τὰ οὐράνια ὕψη, ἀπὸ ὅπου
ἐξακοντίζει τὸν κεραυνὸν ἐπὶ τῆς γῆς. Ὁ κεραυνὸς δὲν ἦτο τὸ γνῶρισμα τοῦ Διὸς
τῆς Ὀλυμπίας· Ὁ Φειδίας ἠθέλησε νὰ ἐκφράσῃ μόνον τὴν ἀναλλοίωτον γαλήνην καὶ
τὸ λαμπρὸν μεγαλεῖον τοῦ υπερτάτου θεοῦ. Εἰς τὴν ἀριστερὰν ἐκράτει τὸ σκῆπτρον,
ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἴστατο ἀετός· ἐνσημον τῆς ἐξουσίας ἐκείνου, εἰς ὃν ὑπακούει τὸ πᾶν.
Ὁ βραχίον αὐτοῦ δὲν ὑψοῦτο, διὰ ρωμαλέας κινήσεως, ἵνα συλλάβῃ τὸ σκῆπτρον ἐκ
τοῦ ἄκρου αὐτοῦ, καθὼς συνήθως βλέπομεν εἰς τὰ καθήμενα ἀγάλματά του (ἡ τοιαύ-
τη στάσις θὰ ἦτο ἀσύμφωνος πρὸς τὸ γαλήνιον αὐτοῦ μεγαλεῖον)· ἐτείνετο ἄνευ προ-
σπαθείας, ἀλλὰ καὶ ἄνευ νωθρότητος, διὰ κινήσεως ἀπλῆς καὶ ἀφελοῦς, ἡ δὲ κρα-
τοῦσα τὸ σύμβολον τῆς θείας βασιλείας χεὶρ δὲν ὑπερέβαινε τὸ ὕψος τοῦ ὤμου (Εἰκ. 7).

Οὕτω ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀγάλματος ἀπετέλει τὸ ὑψηλότερον τῆς ὅλης συνθέσεως ση-

¹ Ἐπίγραμμα τοῦ Φιλίππου τοῦ Θεσσαλονικέως (Ἀνθολ. Gr., II, 208, 48).

² Πaus., E', 11, 9.

³ Πaus., ὁλοκλήρον τὸ ΙΑ' κεφάλαιον.

⁴ Berichte der K. Sächsli. Gereli. d. Wissenschaft, 1866, σ. 173. Bl. ἐπίσης, Zens,

μεῖον καὶ προσεῖλκυεν εὐθύς τὰ ὄμματα, ἅτινα κατόπιν μόνον ἀντελαμβάνοντο τὰς ἀρμονικὰς γραμμὰς καὶ τὰς σημαντικὰς λεπτομερείας, τὰς συγκεντρουμένας κάτωθεν αὐτῆς καὶ συντελούσας εἰς τὸ νὰ κάμνωσι καταφανεστέραν τὴν ὑπὸ ταύτης παραγωγὴν ἐντύπωσιν. Ἐπὶ τῆς δεξιᾶς τοῦ Διὸς χειρὸς ἵστατο Νίκη ἐστεμμένη, κρατοῦσα χρυσὴν ταινίαν: ὅπερ ἐσήμαινε τὸν θρίαμβον τοῦ θεοῦ, τοῦ ἄλλοτε κατακτῆσαντος ἀπὸ τῶν Τιτάνων τὸν κόσμον, ἤδη δὲ προϊσταμένου ἐν Ὀλυμπίᾳ τῆς θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς ἐνώσεως ὅλων τῶν μελῶν τῆς ἑλληνικῆς οἰκογενείας καὶ οὕτως ἡ χεὶρ ἐτείνετο νὰ εὐλογῇ τὰς νίκας τῶν μεγάλων ἀγώνων, τῶν πρὸς τιμὴν αὐτοῦ τελουμένων. Ὁ θρόνος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκάθητο ὁ θεὸς ἦτο πεποικιλμένος διὰ χρυσοῦ, πολυτίμων λίθων, ἐδένου καὶ ἐλεφαντοστοῦ ἢ ζωγραφικῆ, ἢ γλυπτικῆ, ἢ χαρακτικῆ, συνηγωνίσθησαν, ἵνα στολίσωσι τὸ κάθισμα τοῦτο τοῦ θεοῦ διὰ τῶν ἐκφραστικωτέρων καὶ ποικιλωτέρων μυθολογικῶν ἀπεικονίσεων. Τὸ λίαν ὑψηλὸν ἐρείσιντων ἀπέληγεν εἰς δύο συμπλέγματα, πρὸς ἑκατέραν γωνίαν, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ θεοῦ: τὸ ἐν ἦτο σύμπλεγμα τῶν τριῶν Ὠρῶν ἢ ἐποχῶν τοῦ ἔτους, τῶν ὁποίων ὁ Ζεὺς κανονίζει τὴν πορείαν· τὸ ἄλλο παρίστα τὰς τρεῖς Χάριτας, θυγατέρας τοῦ θεοῦ, ὅστις δι' αὐτῶν διαμοιράζει εἰς τοὺς ἀνθρώπους πᾶν ἀγαθόν, πᾶσαν χαρὰν καὶ πᾶσαν τῆς ζωῆς λαμπρότητα· ἐνῷ, ἐν συναρπαστικῇ ἀντιθέσει, διέκρινέ τις ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν πλευρῶν τοῦ θρόνου σφίγγας, αἱ ὁποῖαι συνέσφιγγον καὶ ἀπέπνιγον νεανίας καὶ τοὺς Νισίδας βαλλομένους ὑπὸ τῶν βελῶν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος: ἀναπαρσάσεις σοβαράς, ὑπενθυμιζούσας εἰς τοὺς ἀνθρώπους πόσον τρομερὰ δύναται νὰ γίνη δι' αὐτοὺς ἡ παραμεληθεῖσα ἢ περιφρονηθεῖσα θεότης, πῶς ὁ θάνατος ἔρχεται ἐνίστο καὶ τοὺς καταλαμβάνει αἰφνιδίως, εἰς τὸ ἄνθος τῆς νεότητός των καὶ τὴν λάμψιν τοῦ κάλλους των.

Εἰκ. 7.—Ὀλύμπιος Ζεὺς

Ἡ ἐντύπωσις τῶν δευτερευουσῶν αὐτῶν λεπτομερειῶν ἐχάνετο πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ ἀγάλματος ἐμποιουμένης ἐντυπώσεως. Ὁ Ὀλύμπιος Ζεὺς δὲν ἦτο ἐν μέρει γυμνός, ὥς σχεδὸν πάντοτε συμβαίνει τοῦτο εἰς τὰς μεταγενεστέρας τοῦ Φειδίου ἀναπαρσάσεις· ὁ καλλιτέχνης οὐδόλως ἐσκέφθη νὰ παραστήσῃ πρὸ τῶν ὀμμάτων τὰ ἰσχυρὰ μέλη καὶ τοὺς ἀθλητικὸς μυῶνας γιγαντίου σώματος. Εἶχεν ἐπενδύσει, ἀπεναντίας, τοῦτο, δι' εὐρυτάτου χρυσοῦ καὶ ἀνθοποικίλου χιτῶνος, ὅστις κατήρχετο μέχρι τῶν ποδῶν, ἄφινε μόνον τοὺς πῆχεις ἀκαλύπτους καὶ περιέβαλλε πάντα τὰ λοιπὰ διὰ τῶν εὐγενῶν αὐτοῦ πτυχῶν. Ἡθέλησεν, ἀναμφιδόλως, τὴν κεφαλὴν μόνον, ἐξ ὅλων τῶν μελῶν τοῦ θεοῦ τούτου σώματος, εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἀνθρώπων παρουσιάζων, νὰ προκαλέσῃ τὴν ἄμεσον πρὸ αὐτῶν ἀποκάλυψιν τοῦ θεοῦ, ἐν τῇ δόξῃ καὶ τῇ ὑπερτάτῃ αὐτοῦ μεγαλειῇ θεωρουμένου. Ἡ κεφαλὴ αὕτη, οἷαν παρουσιάζει εἰς ἡμᾶς αὐτὴν ἡ παρατιθεμένη ἐνταῦθα εἰκὼν (ἀρ. 8) νομίσματος τινὸς τῆς Ἡλίδος ἔχει χαρακτηριστικὰ μοναδικὸν καὶ ἀσύγκριτον. «Διὰ τῆς εὐγενείας αὐτῆς, λέγει ὁ Overbeck, διὰ τοῦ ἀπλοῦ μεγαλείου τῆς, τῆς ἡρέμου ἀξιοπρεπείας καὶ τῆς θαυμασίας νεότητος, τοσοῦτον ὑπερβαίνει πάσας τὰς γνωστὰς ἄλλας ἀπεικονίσεις τοῦ θεοῦ ὅσον ὁ Φειδίας ὁ ἴδιος ὑπερβαίνει πάντας τοὺς καλλιτέχνας ¹». Ὁ τύπος οὗτος διαφέρει, τῷ ὄντι, ἐπαι-

¹ Overbeck, Zeus, 6. 41. Ἡ εἰκὼν ἐλήφθη ἐκ πινάκων τοῦ Overbeck (Münztafel I, No 34), ὅστις ἔδωκεν τὸ καλύτερον ἀντίτυπον.

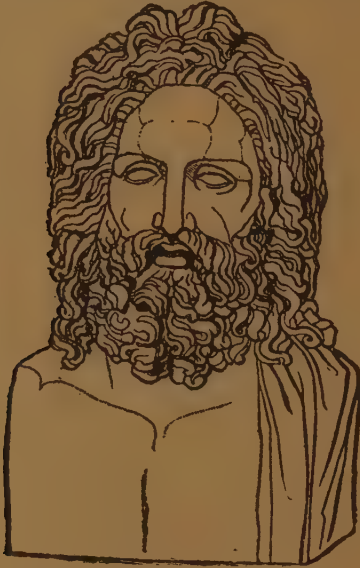
δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν θεόν, ἄνευ ἀσυμφωνίας πρὸς τὴν πεποιθήσιν τῆς αἰωνίας τοῦ νεότητος καὶ τῆς διαρκείας τοῦ κόσμου, τοῦ ὁποίου ἐγκαθίδρυσε καὶ διατηρεῖ τὴν ἁρμονίαν. Ἡ ὠριμότης αὕτη τοῦ Διδὸς ἐκφράζεται διὰ τοῦ σχήματος σώματος, οὐδαμῶς ὀγκώδους, ὡς τὸ τοῦ «εὐρυστέρνου» Ποσειδῶνος, ἀλλ' ἰσχυροῦ, οὐχὶ ἐξ ἀθλητικῆς ἀλλ' ἐκ φυσικῆς καὶ εὐκόλου δυνάμεως, τῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ, ὅστις ἐνίκησε τοὺς Τίτᾶνας καὶ ὅστις ρίπτει, ὅποταν θέλῃ, τὸν κεραυνὸν ἐπὶ τῆς γῆς. Ἡ πάντοτε σοδαρὰ μορφή του, αἰσθάνεται τις ὅτι δύναται νὰ σκυθρωπάσῃ καὶ ἐξοργισθῇ, ὅταν θελήσῃ νὰ ἐξαφανίσῃ τὰ εἰσέτι παρεμβαλλόμενα εἰς τὴν τάξιν τοῦ κόσμου ἐμπόδια. Ταυτοχρόνως ἡ ἐκφρασίς της δεικνύει τὴν συνείδησιν ἀκαταμαχίτου δυνάμεως, ἣτις συνοδεύεται, κατὰ φυσικὴν συνέπειαν, ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς γλυκύτητος καὶ τῆς καλωσύνης.

Ἀνάλογος πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος τοῦ Διδὸς εἶναι συχνάκις ὁ θρόνος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κάθεται αὗτος. Ἡ ἡρεμος ὁμῶς αὕτη στάσις οὐδὲν παρουσιάζει τὸ μαλθακὸν ἢ τὸ νωχελές· εἶναι πλήρης εὐγενείας. Εἶναι ἡ στάσις τοῦ δικαστοῦ ἐν τῇ δικαστηρίῳ αὐτοῦ, τοῦ βασιλέως ἐν τῇ συμβουλίᾳ του, ἡ δὲ ἡρεμία αὕτη εἶναι ἡρεμία θεοῦ δυναμένου ἐξαίφνης νὰ μεταβῇ ἐκ τῆς ἀναπαύσεως εἰς τὴν δράσιν¹. Ἡ ἰδέα αὕτη τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ Διδὸς ἐκφράζεται ἀκόμη καὶ διὰ τοῦ ἐνδύματος, δι' οὗ περιβάλλεται. Ὅταν κάθεται, φορεῖ συνήθως τὸ μακρὸν ἱμάτιον, τὸ ἀφίνον πάντοτε ἀκάλυπτα τὸν δεξιὸν βραχίονα καὶ τὸ στήθος καὶ σπανιώτερον τὸν θώρακα καὶ τὸν κορμὸν ὀλόκληρον. Τὸ ἔνδυμα τοῦτο, ὅπερ προσδίδει εἰς τὸν θεὸν χαρακτηρὰ εὐρύτητος καὶ μεστότητος, συχνάκις τὸ βλέπομεν καὶ ἐπὶ τῶν ὀρθίων αὐτοῦ ἀγαλμάτων, διότι, ἐκτὸς τῶν ἀρχαικοῦ τύπου χαλκῶν ἀγαλμάτων τῶν ἐλλήνων, τῶν ἀναγλύφων καὶ τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, αἱ γυμναὶ τοῦ Διδὸς εἰκόνες εἶναι σπανιώταται ἐξαίρεσεις.

Ἐν τῶν σταθερωτέρων τῆς κεφαλῆς τοῦ Διδὸς χαρακτηριστικῶν εἶναι ἡ πυκνὴ καὶ πλουσίᾳ κόμη, συχνὰ κυματίζουσα, ὡς ἡ χαίτη τοῦ λέοντος. Εἴτε περιβάλλουσα ἡσυχῶς τὸ πρόσωπον, εἴτε ζωηρεύουσα αὐτὸ διὰ τῶν ἀκαταστάτων αὐτῆς κυμάτων, ὑφούται πάντοτε κατὰ τι ὑπὲρ τὸ μέτωπον. Ἡ τολμηρὰ αὕτη καὶ ρωμαλέα τῆς κόμης ἀνάτασις εἶναι διακριτικὸν γνῶρισμα τῆς κεφαλῆς τοῦ Διδὸς. Ὅμοιως ὁ πώγων τοῦ θεοῦ, πλήρης, πυκνὸς καὶ συνήθως βοστρυχώδης, διακρίνεται τοῦ τραχυτέρου καὶ πυκνοτέρου πώγωνος τοῦ Ποσειδῶνος, ὡς καὶ τοῦ ἀπαλωτέρου καὶ μᾶλλον κυματίζοντος τοῦ Διονύσου. Χαρακτηριστικώτερον ἔτι γνῶρισμα τῆς φυσιογνωμίας αὐτοῦ εἶναι τὸ σχῆμα τοῦ μετώπου. Τὸ μέτωπον τοῦτο δὲν εἶναι ἀξιόλογον μόνον διὰ τὴν εὐρύτητα καὶ τὸ ὕψος αὐτοῦ· διαιρεῖται, οὕτως εἰπεῖν, εἰς δύο μέρη: Τὸ κάτω μέρος, σχηματίζον πάντοτε ἐξόγκωσιν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ζωηράν, τὸ δ' ἄνω, ὑψούμενον εὐθὺ καὶ σχεδὸν κατακόρυφον, προκαλοῦσι ταυτοχρόνως τὴν ἰδέαν ἰσχυροτάτης θελήσεως καὶ ὑψηλοτάτης σοφίας. Ἐπὶ πολλῶν μνημείων ἡ διαίρεσις αὕτη διακρίνεται καθαρότατα δι' ἐγκαρσίου ρυτίδος ἢ δι' εὐδιακριτοῦ καμπυλώσεως τῆς γραμμῆς τοῦ μετώπου. Ἀποτέλεσμα τῆς ἐξοχῆς ταύτης τοῦ κατωτέρου μέρους τοῦ μετώπου εἶναι ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ εὐρίσκονται βαθύτερον τοποθετημένοι καὶ ἰσχυρῶς σκιαζόμενοι. Εἶναι ὁμῶς λίαν ἀνοικτοί· εἶναι οἱ φωτεινοὶ ὀφθαλμοὶ τοῦ θεοῦ, τῶν ἐποίων τὰ βλέμματα περιβάλλουν τὰ πάντα. Ἄνωθεν αὐτῶν αἱ ὀφρὺς σχηματίζουν τόξον μεγαλείτερον τοῦ φυσικοῦ ἢ τοῦ

¹ Σκέψεις τοῦ Overbeck, συγγρ. προαναφ.

παρατηρουμένου εἰς ἄλλας ἰδεώδεις τῶν θεῶν κεφαλᾶς· σχεδὸν περιβάλλουσι τὴν ἐξωτερικὴν τοῦ ὀφθαλμοῦ γωνίαν. Οἱ Ἕλληνες τεχνῖται ἐπεχείρησαν, ἀναμφιβόλως, νὰ προκαλέσωσι διὰ τοῦ μέσου τούτου τὴν ἐντύπωσιν τῆς εὐκρινείας τῶν θεῶν αὐτῶν ὀφρύων, τὰς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ φοβῶνται, μήπως, ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν, τὰς ἴδωσι συσπωμένας ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς ὀργῆς· ἡρμηνεύουν οὕτω διὰ πλαστικῆς μορφῆς, τὸ περίφημον χωρίον τοῦ Ὁμήρου ¹. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ σχῆμα τοῦ κάτω μέρους

Εἰκ. 9.—Προτομή τοῦ Διός.

Εἰκ. 10.—Zeus νικητὴς τῶν Τιτάνων.

τοῦ προσώπου καὶ τοῦ στόματος, τοῦτο ποικίλλει ἀναλόγως τῆς ἐκφράσεως, ἣν οἱ τεχνῖται ἠθέλησαν νὰ δώσουν εἰς τὴν φυσιογνωμίαν τοῦ θεοῦ ².

Κατὰ τὰς διαφόρους ταύτας ἐκφράσεις, αἱ προτομαὶ καὶ τὰ ἀγάλματα τοῦ Διός, τὰ ὁποία κατέχομεν, δύνανται εἰς τρεῖς νὰ διαιρεθῶσι κατηγορίας. Ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὰ μνημεῖα, τὰ παριστάνοντα αὐτὸν ὡς θεὸν Ὑψιστον ἐν τῇ παντοδυνάμῳ αὐτοῦ μεγαλειότητι καὶ ἐν τῇ ἀπείρῳ αὐτοῦ σοφίᾳ. Εἰς τὴν δευτέραν ἀνήκουσιν αἱ εἰκόνες, αἱ παρουσιάζουσαι αὐτὸν ὡς θεὸν τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῆς ἀστραπῆς. Καὶ τέλος εἰς τὴν τρίτην ὀφείλομεν νὰ κατατάξωμεν τὰς ἀπεικονίσεις τὰς ἐκφραζούσας πρὸ παντὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ πατρὸς τῶν ἀνθρώπων, τὸν πανάγαθον καὶ φιλεύσπλαγχον θεόν. Ἐπὶ κεφαλῇς τῶν μνημείων τῆς πρώτης κατηγορίας εὐρίσκεται ἡ προτομή, ἡ καλουμένη τοῦ Orticoli, καὶ εὐρισκομένη σήμερον εἰς τὸ Βατικανόν (Εἰκ. 9). Ἡ κεφαλὴ αὕτη, τὴν ὁποίαν ἐπὶ μακρὸν ἐθεώρησαν ὡς ἀντίγραφον ἔργου τινὸς τοῦ Φειδίου, δὲν εἶναι ἔργον πρώτης τάξεως, ἔχει ὅμως τὸ προτέρημα νὰ μᾶς παρέχῃ τὰ πληρέστερα

¹ Ἰλιάς Α. 528: Ἡ καὶ κυανέησιν ἐπ' ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων·
ἀμβρόσιαι δ' ἄρα χαῖται ἐπερρώσαντο ἄνακτος
κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο, μέγαν δ' ἐλέλειξεν Ὀλύμπιον.

² Βλέπε Overbeck. Zeus, σ. 66—74, τοῦ ὁποίου συγκεφαλαιούμεν ἐνταῦθα τὰς παρατηρήσεις.

καὶ πάγκοινα χαρακτηριστικὰ τοῦ ἰδεώδους τύπου τοῦ Διὸς. Τὰ μνημεῖα τῆς δευτέρας κατηγορίας εἶναι σπανιώτατα. Ἀξιόλογον αὐτῶν δείγμα εἶναι ἡ εὕρισκομένη εἰς Λαυδρον¹ κολοσσιαία προτομή, ἥτις κοινῶς ἀναγνωρίζεται ὡς ἀνήκουσα εἰς τὸν Δία νικητὴν τῶν Τιτάνων. Ἡ κεφαλὴ εἶναι βραχυτέρα τῆς τοῦ Orticoli, τὸ μέτωπον ὀλιγώτερον ὑψηλόν, ἡ κόμη ἀνάστατος καὶ πρὸς τὰ ὀπίσω ἐρριμμένη ὥς νὰ παρέσυρεν αὐτὴν ὁ ἄνεμος (Εἰκ. 10). «Πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὸν θεόν, λέγει ὁ Fröhner, ὄρθιον ἐπὶ τοῦ τεθρίππου αὐτοῦ, μὲ τὸν δεξιὸν βραχίονα ὑψωμένον, κατακεραυνόνοντα τοὺς στασιαστὰς Τιτᾶνας.» Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἀγάλματα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουσι πρὸ παντὸς τὴν ἔκφρασιν τῆς γλυκύτητος καὶ τῆς καλωσύνης, ἐν τῶν πλέον χαρακτηριστικῶν εἶναι τὸ καθήμενον ἄγαλμα, οὗ παραθέτομεν τὴν εἰκόνα (Εἰκ. 11).

Τὰ σύμβολα τοῦ Διὸς εἶναι γνωστά. Διὰ τῆς δεξιᾶς κρατεῖ τὸν κεραυνόν· διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸ σκήπτρον. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ στέκει ὁ αἰετός², ὁ βασιλεὺς τῶν πτηνῶν, ὁ ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλα ἱπτάμενος εἰς τὸν κυανοῦν οὐρανόν, ὅστις φαίνεται ὀρμῶν μέχρι τῆς πηγῆς τοῦ φωτός, τὴν ὁποῖαν ἀτενίζουσι τὰ βλέμματά του, χωρὶς νὰ θαμβῶνται. Ἡ κεφαλὴ τοῦ Διὸς συχνάκις παρίσταται ἑστεμμένη διὰ τῶν φύλλων τῆς εἰς αὐτὸν ἀφιερωμένης φηγοῦ. Ἡ αἰγίς, δι' ἧς ἐνίοτε καλύπτεται ἐνθυμίζει τὸν αἰγίοχον θεόν. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν πέπλον, ὅστις εἰς ἀγάλματά τινα, πίπτει ἐκ τῆς κεφαλῆς ἐπὶ τῶν ὤμων, οὗτος εἶναι σύμβολον τοῦ νεφεληγερέτου Διὸς, τοῦ ἀποκρύπτοντος τὸ φῶς, ἢ ὑπαινίσσεται τὸ νέφος, τὸ περικαλύψαν, κατὰ τὸν ἑλληνικὸν μῦθον, τοὺς θεοὺς ἔρωτας τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, τῆς βασιλικῆς αὐτοῦ συζύγου.

Εἰκ. 11.— Ζεὺς καθήμενος.

¹ N° 31 τῆς Notice de la Sculpture antique, 1er vol., τοῦ Fröhner.

² Ὁ αἰετός τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς τοῦ Φειδίου ἵσταται ἐπὶ τοῦ σκήπτρου. Βλ. Πινδ. Πυθ., Α', στ. 6 καὶ ἐφ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙΙ

ΗΡΑ

Τὸ πρόσωπον τῆς Ἥρας ὀφείλει τὴν γένεσιν αὐτοῦ, εἰς ἣν καὶ ὁ Ζεὺς νατουραλιστικὴν ἀντίληψιν. Εἶναι ἡ μεγάλη θήλεια θεότης τοῦ οὐρανοῦ, τοῦ ὁποῦ τοῦ Ζεὺς εἶναι ὁ μέγας ἄρρην θεός. Τοῦτο καταφαίνεται τόσον ἐκ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος αὐτῆς ὅσον καὶ ἐκ τῶν μυθολογικῶν αὐτῆς χαρακτηριστικῶν.

Ἡ λέξις **Ἥρα**, τὴν ὁποίαν ἐκ περιτροπῆς παρέβαλον πρὸς τὴν ἀρχαίαν αἰολικὴν λέξιν **ἔρα**, τὴν σημαίνουσαν τὴν **γῆν**¹, πρὸς τὴν ἐλληνικὴν **ἥρως**, πρὸς τὴν λατινικὴν **hera**, θηλυκὸν τοῦ **herus**², πιθανώτερον εἶναι ὅτι προέρχεται ἐξ ἧς ρίζης καὶ ἡ σανσκριτικὴ λέξις **σδάρα**, ἥτις σημαίνει οὐρανός³. Πράγματι δὲ αἱ περισσότεραι τῶν ιδιοτήτων τοῦ ἄρχοντος τοῦ οὐρανοῦ, ἀνήκουσι καὶ εἰς τὴν Ἥραν, ἥτις ἀσκει, εἰς μικρότερον βαθμόν, τὴν αὐτὴν μετ' ἐκείνου ἐπὶ τῶν οὐρανίων φαινομένων ἐπενέργειαν. Ὡς ὁ Ζεὺς οὕτω καὶ ἡ Ἥρα βροντᾷ ἐνίοτε εἰς τὰ ὕψη τοῦ αἰθέρος⁴. Τῇ βοηθείᾳ τοῦ Βορρᾶ, ἐξαπολύει τὰς ὀρμητικὰς πνοάς, αἱ ὁποῖαι ἀναστατώνουν τὴν θάλασσαν⁵. Εἶναι ἐπίσης, κατ' ἄλλην τινὰ ἔννοιαν, ἡ θεὰ τῆς αἰγίδος, σὺμβόλου τῆς καταιγίδος, διότι ἡ αἰξ εἶναι ἀφιερωμένη εἰς αὐτήν, ἐν Σπάρτῃ δὲ φέρει τὴν ἐπωνυμίαν **αἰγοφάγος**⁶. Τὰ πρῶτα αὐτῆς ἱερὰ ἦσαν, ὡς καὶ διὰ τὸν Δία, αἱ κορυφαὶ τῶν ὄρεων· ἡ Ἥρα εἶναι ἡ **Ἀργαία**⁷ θεὰ, ἡ λατρευομένη ἐπὶ τῶν ἀκροπόλεων, ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων. ὅπου σχηματίζονται αἱ θύellαι, ὅπου συγκεντροῦνται τὰ πλήρη βροχῆς νέφη, τὰ ποτίζοντα τὴν γῆν. Ὡς βασίλισσα τοῦ οὐρανοῦ ἀσκει τὴν ἐξουσίαν αὐτῆς ἐπὶ τῶν διατρεχόντων τὸ διάστημα αὐτοῦ ἀστέρων. Οὕτω υποβάλλει εἰς σκληρὰς βασάνους τὸν ἡλιακὸν ἥρωα Ἡρακλέα. Κατὰ τὸν ἀργεῖον μῦθον, τροφοὶ τῆς θεᾶς ἦσαν αἱ κόραι τοῦ Ἀστεριώנוς ποταμοῦ, τοῦ ὁποῦ τοῦ ὄνομα περικλείει τὴν σημασίαν του⁸. Ἀνάλογός τις ἰδέα ἐξεφράζετο διὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ ζῴου, τοῦ κατ' ἐξοχὴν τῇ Ἥρᾳ ἀφιερωμένου, τοῦ ταῦ, οὐτινος τὸ λαμπρὸν καὶ ἀστεροποιόκιλτον πτέρωμα ἦτο τὸ σύμβολον τῆς λαμπρότητος τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ. Τέλος, παλαιαὶ παραδόσεις ἀνέφερον ὅτι ἡ θεὰ ἐτράφη καὶ ἀνετράφη ὑπὸ τῶν **Ὠρεῶν**⁹, μὲ ἄλλας λέξεις, ὑπὸ τῶν ἐποχῶν, τῶν ὁποίων ἡ κανονικὴ ἐπιστροφή, ἀνανεοῖ καὶ διατηρεῖ τὴν κινήτην, ἀλλ' αἰωνίαν ζωὴν τοῦ οὐρανοῦ.

¹ Ἡ ἐτυμολογία αὕτη, ἣν ἀσπάζεται ὁ Welcker, Griech. Götterlehre, I, 363, εἶναι φιλολογικῶς ἀνακριθῆς, καὶ εἰς ἀσυμφωνίαν πρὸς τὸν μυθολογικὸν χαρακτήρα τῆς Ἥρας.

² Creuzer-Guigniaut, Relig. de l'antiquité, βιβλ. VI, κεφ. II.

³ Leo Meyer, Bemerk. zur ältesten Gesch. d. Gr. Myth., 6, 18. Βλ. ἐπίσης G. Curtius, Griech. Etym., 6, 120, ἐκδ. 5η. Bopp, vergl. Grammat. § 127, τ. I, 123.

⁴ Πλάτ., Α, 45.

⁵ Πλάτ., Ο, 26.

⁶ Πausan., Γ', 15, 9. Ζηγνός. Α', 27.

⁷ Πausan., Β', 24, 1. Στράβ., Η'. 380. Τὸ ἐπίθετον Βουναία (Πausan., Β', 4, 7) ἔχει τὴν αὐτὴν σημασίαν.

⁸ Πausan., Β', 17.

⁹ Ὠλήν, Πausan., Β', 13, 3.

Πᾶσαι αἱ λεπτομέρειαι αὗται συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι ἡ Ἥρα εἶναι θεότης, προερχομένη ἐξ ἀντιλήψεως ἀναλόγου πρὸς τὴν περὶ Διὸς, οὕτινος εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ἡ θήλεια μορφή· μετὰ τὴν διαφορὰν ἴσως ὅτι τὸ πρόσωπον τῆς Ἥρας εὐρίσκεται εἰς ἀμεσωτέραν ἢ τὸ τοῦ θεοῦ σχέσιν πρὸς τὰ νυκτερινὰ μετέωρα τοῦ οὐρανοῦ θόλου.

Ἡ ὁμοιότης αὕτη τῶν ιδιοτήτων τῶν δύο θεῶν ὥφειλε νὰ ἔχῃ ὡς ἀποτέλεσμα τὸ νὰ θεωρηθῶσιν οὗτοι συνδεδεμένοι πρὸς ἀλλήλους διὰ δεσμῶν στενωτάτων. Ἡ Ἥρα, ἡ ἀνασσα τοῦ οὐρανοῦ δὲν ἡδύνατο εἰ μὴ νὰ εἶναι σύζυγος τοῦ Διὸς. Δὲν εἶναι βεβαίως ἴση πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς τὴν δύναμιν, διότι ὁ οὐρανὸς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ δύο ἄρχοντας καὶ διότι ἡ γυνὴ ἀρμόζει νὰ εἶναι κατωτέρα τοῦ συζύγου τῆς, πάντως ὅμως μετέχει τῆς ἐξουσίας του καὶ τοῦ βασιλικοῦ μεγαλείου αὐτοῦ. Ἐχούσα κοινὴν πρὸς ἐκείνον καταγωγὴν,—πρεσβυτέρα τοῦ Κρόνου¹ θυγάτηρ,—εἶναι ἡ ἀξιοπρεπεστέρα, ἡ σεπτοτέρα, ἡ μεγαλοπρεπεστέρα² τῶν κατοικοῦσων τὸν Ὀλύμπου θεαινῶν. Κάθηται ἐπὶ θρόνου χρυσοῦ³, πλησίον τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῆς συζύγου. Ὅταν εἰσέρχεται εἰς τὰ θεία ἀνάκτορα, ὅλοι οἱ θεοὶ ἐγείρονται ἐπὶ τῇ θέᾳ τῆς καὶ χαιρετῶσιν αὐτήν, ὡς τὴν βασιλισσάν των⁴. Ἡ ὀργή τῆς εἶναι τρομερά, ὡς ἡ τοῦ Διὸς, ὅταν δὲ ταράσσεται ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτῆς, ὅλος ὁ Ὀλύμπος τρέμει⁵. Ἡ ἀξιοπρέπεια καὶ ἡ δύναμις αὐτῆς μόνον ἐνώπιον τοῦ ἀνωτέρου μεγαλείου καὶ τῆς ἀκαταμαχῆτου ἰσχύος τοῦ ἀρχοντος τοῦ κόσμου ὑποχωροῦν.

Ἡ ἔνωσις τοῦ Διὸς μετὰ τῆς Ἥρας ἦτο γόνιμον θέμα διὰ τὴν μυθολογικὴν τῶν Ἑλλήνων φαντασίαν, ἣτις ἠρέσκετο νὰ παρουσιάσῃ τὰς δύο μεγάλας οὐρανίας θεότητας, ἐκ περιτροπῆς, ἐν μέσῳ τῆς ἡδυπαθοῦς χαρᾶς τοῦ ὑμεναίου αὐτῶν ἢ κατὰ τὰς θορυβώδεις ἐριδας τοῦ συζυγικοῦ αὐτῶν βίου. Ἡ διπλὴ αὕτη ἔννοια ἀνταποκρίνεται, ὡς θὰ ἴδωμεν πρὸς τὰς ἀντιθέσεις, τὰς ὁποίας παρουσιάζει ὁ οὐρανός.

Ὁ Ζεὺς καὶ ἡ Ἥρα, ἔλεγον, ἐγνωρίζοντο καὶ ἠγαπῶντο πολὺ πρὶν ἢ γίνωσιν οἱ ἄρχοντες τοῦ Ὀλύμπου· ἀπὸ τῆς βασιλείας ἤδη τοῦ Κρόνου, εἶχον σχέσεις μυστικὰς, ἐν ἀγνοίᾳ τῶν γονέων αὐτῶν⁶. Ἡ παράδοσις αὕτη, θεογονικῆς προελεύσεως, ἀναμφιβόλως ἔτεινε νὰ συνταυτίσῃ τὴν ἔνωσιν τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, πρὸς τὴν τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Ρέας, πρὸς τὴν τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γαίας· μᾶς παρουσιάζει διὰ τῶν δύο τούτων θεοτήτων τὸ ἀθάνατον ζεύγος τῆς παλαιᾶς ἀριανῆς μυθολογίας, τοῦ ὁποίου ἡ γόνιμος ἔνωσις διατηρεῖ τὴν ζωὴν ὁλοκλήρου τῆς φύσεως. Τόπος τῆς πρώτης συναντήσεως τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας ὑπῆρξεν ἡ χώρα τῶν Ἑσπερίδων, ὅπου φύεται θαυμασιὰ καὶ πλουσιωτάτη βλάστησις· ἐκ τοῦ νυμφικοῦ θαλάμου τῶν οὐρανίων συζύγων ἐξέφευγον τὰ κύματα τῆς ἀμβροσίας, πηγῆς τῆς ἀθανάτου ζωῆς⁷. Τῆς αὐτῆς φύσεως εἰκὼν τις ἀποτελεῖ τὸ βάθος τοῦ ἀργείου μύθου, τοῦ ἀφηγουμένου πῶς ὁ Ζεὺς ὑπὸ μορφὴν κόκκυρος, ἠνώθη μετὰ τῆς Ἥρας⁸. Ὁ κόκκυξ εἶναι πράγματι τὸ πτηνόν, ὅπερ ἀπὸ τῶν κλάδων τῆς δρυὸς, ὅπου κρύπτεται, ἀγγέλλει διὰ τοῦ μονοτόνου

¹ Ἰλιάς, Δ, 58.

² Ἰλιάς. Βλ. ἐπίσης Ὑμνον Ἀφροδ., 40—44.

³ Ἐξ οὗ τὸ ἐπιθετὸν αὐτῆς χρυσόθρονος.

⁴ Ἰλιάς, Ο, 84 καὶ ἐφ.

⁵ Ἰλιάς, Θ, 198.

⁶ Ἰλιάς, Ξ, 295.

⁷ Εὐρ., Τηπ. 748.

⁸ Πaus., Β' 17,4.

αὐτοῦ ἄσματος τὴν προσέγγισιν τῆς ὥραιας ἐποχῆς καὶ τὰς ζωογόνους τοῦ ἔαρος βροχάς¹. Ἡ σκηνὴ τῆς ἀποπλανήσεως τῆς Ἥρας ὑπὸ τοῦ Διὸς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Ἰδης², παρέχει ἔτι σημαντικωτέρας λεπτομερείας.

«Εἶπε καὶ τὴν ὁμόκλινην ἀγκάλασε ὁ Κρονίδης.
καὶ ἡ θεία γῆ τοὺς ἔδγαλε χλωρὸ χορτάρι νέο,
κρόκον, τριφύλλι τρυφερὸ καὶ φουντωμένα κρίνα,
ποῦ τοὺς βαστοῦσαν μαλακὰ τὴν γῆν νὰ μὴν ἐγγίζουσιν.
ᾗς αὐτὰ πλαγιάσαν μὲ χρυσὴν νεφέλην τυλιγμένοι,
ὥραιαν, ὅπου λαμπεραῖς τοὺς ἔρραιαν σταλούλαις.

Ἡ αἰφνιδία αὕτη τοῦ ἐδάφους ἀναβλάστησις, τὸ χρυσοῦν τοῦτο νέφος, αἱ σταγῶνες αὗται τῆς δρόσου, τί ἄλλο εἶναι εἰ μὴ εἰκὼν τῆς γονιμότητος τῆς γῆς κατὰ τὰς ἔαρινὰς ὥρας, τῆς «florida novitas», ἐκείνης, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ Δουκρήτιος, τῆς πλουσιωτάτης καὶ δροσερᾶς βλαστήσεως, τῆς ὀφειλομένης εἰς τὰς ἐρωτικὰς σχέσεις τῶν δύο μεγάλων τοῦ οὐρανοῦ θεοτήτων, εἰς τὴν ταυτόχρονον ἐνέργειαν τοῦ θερμοῦ καὶ λαμпроῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν ἀτμοσφαιρικῶν ἀτμῶν, οἵτινες διαλύονται εἰς βροχὴν, ἵνα διεισδύσωσιν εἰς τὴν γῆν καὶ ἐξυπνήσωσιν ἐν αὐτῇ τὴν κατὰ τοὺς μῆνας τοῦ χειμῶνος νεναρκωμένην ζωὴν; Πράγματι δέ, ἡ Ἑλληνικὴ θρησκεία ἐώρταζε κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀνοίξεως τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἐνώσεως ταύτης, τοῦ **Ιεροῦ γάμου** ὡς τὸν ἀπενάλουν³. Εἰς Ἄργος καὶ Σάμον τὸ ἄγαλμα τῆς Ἥρας, ἐστεμμένον διὰ νέων ἀνθέων⁴, κεκοσμημένον διὰ τῆς λαμπρᾶς νυμφικῆς ἐσθῆτος, περιεφέρετο ἐν μεγάλῃ πομπῇ, συνοδευόμενον ὑπὸ τῆς ἀκολουθίας τοῦ ὑμεναίου, ἥτις ὠδήγει τὴν παρθένον εἰς τὸν θεῖον αὐτῆς σύζυγον⁵. Ἡ ἐπίγειος ἀναπαράστασις αὕτη τοῦ ἐπουρανοῦ ὑμεναίου δὲν ἦτο ἡ εἰκὼν τοῦ ἔαρος, ἐν τῇ παρθενικῇ αὐτοῦ ὥραιότητι καὶ τῇ ἰκανότητι τῆς χαροποιῶς αὐτοῦ γονιμότητος ἀναπαρισταμένου;

Καθὼς ὅμως ὁ ἔαρινὸς οὐρανὸς προεκάλει ἐντυπώσεις ἡδυπαθοῦς χάριτος καὶ ἐρωτικῶν ἐνώσεων, οὕτω καὶ τὸ θέαμα τοῦ φθινοπωρινοῦ καὶ χειμερινοῦ οὐρανοῦ, τοῦ συχνάκις τετραγμένου, ὅστις, ἐν Ἑλλάδι, ἐξερεύγεται χειμάρρους βροχῆς καὶ ὅπου αἱ θύελλαι ἐκσπῶσιν ἀποτόμως ὀρμητικώταται, ὥφειλε νὰ ὑποβάλῃ, ἐξ ἀντιθέτου, τὴν ἰδέαν τῶν θορυβωδῶν ἐρίδων, αἱ ὁποῖαι ἐφαίνοντο φέρουσαι εἰς διάστασιν τὸ οὐράνιον ζεῦγος. Ἡ πάλῃ τῶν μαινομένων στοιχείων κατέστη, ἐν τῇ μυθολογικῇ διαλέκτῳ, ἡ τρομερὰ ὀργή, μὲ τὰς θορυβώδεις ἐκρήξεις, τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, τῶν ὁποίων τὴν ἔνωσιν ἐτάρασσαν, πρὸς στιγμὴν, ἡ διχόνοια. Ἐν τῇ Ἰλιάδι, ὁ ἀναξ τῶν θεῶν ἐνθυ-

¹ Ἡσιόδ. Ἔργ. καὶ Ἡμ., 486.

² Ἰλιάδ., Ε, 152-353. (Μεταφρ. Ι. Πολυλά).

³ Τὰ ἀναπαριστῶντα τὴν σκηνὴν ταύτην μνημεῖα, τὴν συχνάκις ἐπὶ τῶν ἐξωγραφισμένων ἀγγείων ἀπαντῶσαν, ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας μελέτης τοῦ R. Förster: Die Hochzeit des Zeus und der Hera, Progr., Breslau, 1867. Βλ. ἐπίσης Overbeck, Griech. Kunstmyth. Hera, κεφ. II.

⁴ Ἐξ οὗ τὸ ἐπίθετον ἀνθεῖα (Παυσ., Β', 22, 1 καὶ 17, 2).

⁵ Ἡ ἐορτὴ τῶν δαιδάλων, ἐορταζομένη εἰς Βοιωτίαν, ἐπὶ τῶν ὄχθων τοῦ Ἀσσωποῦ καὶ τῶν κορυφῶν τοῦ Κιθαῖρωνος, πρὸς τιμὴν τῆς νυμφευομένης Ἥρας (Παυσ., Θ', 25, 3), τὴν αὐτὴν εἰχε σημασίαν.

μίξει εἰς τὴν σύζυγόν του, πῶς, ἡμέραν τινά, ἔδειρε καὶ κατεμολώπισεν αὐτήν, καὶ πῶς κατεκρήμνισεν, ἐκ τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀλύμπου, τὸν Ἡρακλεῖον, ὅστις ἐπεχείρησε νὰ τὴν ὑπερασπισθῇ¹: εἰκὼν τοῦ ἀναστάτου οὐρανοῦ, μεταμορφωμένου εἰς μανιώδη θεόν, ὅστις, ἐκ τοῦ μέσου τῶν ὑπ' αὐτοῦ συναθροισθέντων νεφῶν, μαστιγώνει τὸν ἀέρα διὰ τοῦ φραγγελίου τῶν θυελλῶν καὶ ρίπτει κατὰ τῆς γῆς τὸ σπινθηροδόλον πῦρ τοῦ κεραυνοῦ.

Ἡ Ἥρα εἶχε καταδικασθῇ ὑπὸ τοῦ Διὸς εἰς ἄλλου εἴδους τιμωρίαν. Εἰς ἕκαστον πόντα τῆς ἀνήρτησεν ἄκμονα· ἔδωσε τὰς χεῖρας αὐτῆς διὰ χρυσοῦ ἀρρήκτου δεσμοῦ, καὶ οὕτω δεσμευμένην ἐκρέμασεν αὐτήν εἰς τὸ διάστημα, ἐν μέσῳ τῶν νεφῶν². Ὁ Ζεὺς εἶναι, τῷ ὄντι, ὁ παντοδύναμος θεός, ὁ δυνάμενος, ὅταν θέλῃ, νὰ καταδικάσῃ εἰς ἀκινήσιαν τὰ κινητὰ στοιχεῖα τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὴν εὐμετάβολον αὐτοῦ διάθεσιν³. Ἡ Ἥρα ὅμως δὲν ὑφίσταται, ἄνευ ἀντιστάσεως, τὴν δύναμιν τοῦ συζύγου αὐτῆς. Ὅτι εἶχε δὲ κατωρθώσῃ νὰ δεσμεύσῃ αὐτόν, τῇ βοήθειᾳ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, ἐὰν ἡ Θέτις δὲν εἶχεν ἐπικαλεσθῇ τὴν βοήθειαν τοῦ Αἰγαίου τοῦ θαλασσίου γίγαντος⁴. Ἐνίοτε φαίνεται ὡς θέλουσα, νὰ συμμαχήσῃ πρὸς τοὺς ἡττημένους Τιτᾶνας, τὰς σκοτεινάς δυνάμεις, κατὰ τῶν ὁποίων εἶχε θριαμβεύσει ὁ λαμπρὸς τοῦ οὐρανοῦ θεός⁵. Εἰς στιγμὴν ὀργῆς ἐναντίον τοῦ Διὸς γεννᾷ μόνῃ τὸν Τυφωέα, τὸ τέρας ἐκεῖνο μὲ τὰς ἑκατὸν κεφαλὰς, μὲ τὴν τρομερὰν φωνήν, προσωποποιήσιν τῆς ὀρμητικῆς πνοῆς τῆς λαίλαπος⁶. Οἱ θυμοὶ καὶ αἱ ἐξεγέρσεις αὐταὶ τῆς Ἥρας δεικνύουσιν ὅτι αὐτὴ ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἀναστατόνῃ τὸν οὐρανόν. Θεότης τῆς θυελλῆς καὶ τῆς τρικυμίας, εἶναι, διὰ τοῦτο, μήτηρ τοῦ Ἀρεως. Λαμβάνει ζωηρότατα μέρος εἰς τὰς πρὸ τῆς Τροίας συναποτομνάς μάχας· τὸ βίαιον καὶ ἀμείλικτον μῖσος αὐτῆς ἐπεθύμει νὰ ἐκμηδενίσῃ καὶ ἐξολοθρεύσῃ τοὺς Τρῶας. Οἱ πολεμικοὶ ἄγῳνες, οἱ πρὸς τιμὴν αὐτῆς ἑορταζόμενοι παρὰ τὸ Ἡραϊον τοῦ Ἀργους, αἱ παρελάσεις τῶν ὀπλισμένων ἀνδρῶν, αἱ ἀποτελοῦσαι μέρος τῶν ἑορτῶν τῆς ἐν Σάμῳ⁷, τὸ ἐπίθετον Ὀπλοσμία, ὅπερ ἔφερεν ἐν Ἡλιδι⁸, ἐνθυμίζουν τὸν πολεμικὸν χαρακτῆρα τῆς θεᾶς, ἥτις δύναται νὰ διαταράξῃ τὴν γαλήνην τοῦ οὐρανοῦ, καὶ νὰ ἐξεγείρῃ τὸν πόλεμον.

Ταῦτα ὅμως οὐδόλως εἶναι τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα τῆς θρησκείας τῆς Ἥρας, ἐν ἣ ἑνωρίτατα ἐκυριάρχησεν ἠθικὴ τις ἀντίληψις. Διὰ τοὺς Ἕλληνας, ἡ βασίλισσα τοῦ οὐρανοῦ ὑπῆρξε, πρὸ παντός, τὸ ἱερὸν τῆς γυναικὸς πρότυπον καὶ ὁ θεὸς τύπος τῆς συζύγου. Εἶναι ἡ λευκιώλενος θεᾶ, μὲ τὴν εὐγενῆ καὶ ἑλκυστικὴν μορφήν, ἡ κρατοῦσα εἰς τὴν χεῖρα τὰς Σειρήνας⁹, σύμβολον τῶν θεληγόντων τοῦ ὕμεναίου· ἀλλ' ἡ χάρις

¹ Ἰλιάς, Α. 550 καὶ ἐφ.

² Ἰλιάς, Ο, 18:

«θυμᾶσαι ὅταν ἐκρέμοσσαν φηλὰ καὶ ἀμμόνια δύο
σοῦ ἥα ἔς ταις φτέρναις, καὶ χρυσὴν ἀσύντριφτην ἔς τὰ χέρια
ἄλυσον καὶ σὺ κρέμοσσαν ἔς τὰ νέφη, ἔς τὸν αἰθέρα.»

³ Ἡ ἐρμηνεία αὕτη εἶναι τοῦ Preller, Griech. Myth. I. σ. 130.

⁴ Ἰλιάς, Α, 396.

⁵ Ἰλιάς, Θ, 478.

⁶ Ὑμν. Ἀπολλ. Πυθ., 128, ἐκδ. Baumeister.

⁷ Ἀθην., IV, 30.

⁸ Διόδορ., Ἀλεξ., 614. 857.

⁹ Πaus., Θ', 34, 2. Ἐν Λέσβῳ, ἐσχετίζετο πρὸς τὴν λατρείαν τῆς διαγωνισμὸς γυναικείας καλλονῆς (τὰ Καλλιστεῖα. Σχολ., Ἰλιάς, I, 129).

της, εἶναι χάρις ἀγνή· ἡ ὥραιότης της εἶναι ἀξιοπρεπής καὶ αὐστηρά. Ἐνωθεῖσα ἐν τῇ πρώτῃ ἀνθήσει τῆς παρθενίας αὐτῆς μετὰ τοῦ Διός, δὲν ἐγνώρισεν εἰ μὴ τὸν ἔρωτα αὐτοῦ· σεβασθεῖσα τὴν ἱερότητα τῶν δεσμῶν τοῦ γάμου, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνεχθῇ τὰς ἀπιστίας τοῦ συζύγου της. Εἶναι ἡ καθαρὰ εἰκὼν τῆς ἀγνῆς γυναικός, πιστῆς καὶ ζηλοτύπου. Διὰ τοῦτο προτίσταται ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν *γαμήλιος*, τῶν νομίμων ἐνώσεων, καὶ ὁ ἀττικὸς μὴν Γαμηλιῶν εἶναι ἀφιερωμένος εἰς αὐτήν. Ἡ μυθολογία ἀποσυνέθεσεν, οὕτως εἰπεῖν, τὸν τύπον τοῦτον τῆς Ἥρας, παριστώσα αὐτὴν εἰς τὰς διαφόρους φάσεις τῆς γυναικείας αὐτῆς ὑπάρξεως. Κατὰ τινὰ παράδοσιν ἀρκαδικήν ¹, ὁ Τήμενος, υἱὸς τοῦ Πελασγοῦ, εἶχεν ἀφιερῶσαι τῇ Ἥρᾳ τρεῖς ναοὺς· τὸν πρῶτον εἰς τὴν θεάν, ὅταν ἦτο ἀκόμη παρθένος (παῖς ἢ παρθενία)· τὸν δεῦτερον, εἰς τὴν ἐντελῇ γυναῖκα (τελείαν), σύζυγον πλέον τοῦ Διός· τὸν τρίτον εἰς τὴν διαζευχθεῖσαν τὸν σύζυγον της γυναῖκα (χήραν). Ὅτε μὲν ἦτο ἡ θεία νύμφη (νυμφευομένη), ἐστολισμένη διὰ τοῦ πέπλου τοῦ ὑμεναίου, ὅτε δὲ ἡ σύζυγος ἦτις, ρίπτουσα τὸν πέπλον πρὸς τὰ ὀπίσω (εἰκ. 12), εἰσέρχεται εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ συζύγου της, ὅπου «κλῆδας γάμου φυλάττει» ²· ἄλλοτε πάλιν ἡ τὰ τοῦ γάμου ἐκπληροῦσα γυνὴ (ζυγία). Κατὰ φυσικὴν συνέπειαν, ἀγρυπνεῖ ἐπὶ τῶν καρπῶν τῆς νομίμου τῶν φύλων ἐνώσεως, καὶ σπεύδει εἰς βοήθειαν τῶν ὑπὸ τῶν ὠδίνων τοῦ τοκετοῦ καταλαμβανομένων μητέρων. Θυγάτηρ αὐτῆς εἶναι ἡ *Εἰλειθυία*, ἡ θεὰ τῆς μητρότητος· παλαιὰ δὲ μνημεῖα παριστῶσιν αὐτὴν τὴν ἰδίαν, κρατοῦσαν ἀνὰ χεῖρας ψαλίδας, καὶ φέρουσαν τὰ σύμβολα τῆς μαίας ³. Ἐν ὀλίγοις ἡ προστασία της ἐκτείνεται ἐφ' ὅλοκλήρου τῆς ζωῆς τῆς γυναικός, ἥτις εὐρίσκει ἐν αὐτῇ τὸ οὐράνιον αὐτῆς πρότυπον. Οὕτω οἱ Ἕλληνες, θέλοντες νὰ τιμήσωσι τὸ ἰδεῶδες τῆς συζύγου, ὥς εἶχεν συλλάβει τοῦτο ἡ ἐνστικτώδης αὐτῶν ἠθικὴ, μετέφερον ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Ὀλύμπου τὴν εὐγενῆ αὐτῆς εἰκόνα.

Εἰκ. 12. — Προτομή
Ἥρας φερούσης
πέπλον.

Ἐν Ἑλλάδι, τὸ κυριώτερον κέντρον τῆς λατρείας τῆς Ἥρας ἦτο τὸ Ἄργος ⁴, εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ ὁποίου ὑπῆρχεν ὁ μεγαλοπρεπέστερος τῶν εἰς τὴν θεὰν ἀφιερωμένων ναός. Τὸ εἰδωλὸν της, ἔργον τοῦ Πολυκλείτου, ἦτο ἐν ἀπὸ τὰ θαύματα τῆς ἐλληνικῆς τέχνης. Ὁ ἰδιαίτερος σεβασμός, δι' οὗ περιεβάλλετο ἡ ἀργεῖα θεὰ, αἱ πολλαὶ πρὸς τιμὴν αὐτῆς τελοῦμεναι ἑορταί, αἱ τοπικαὶ περὶ αὐτῆς παραδόσεις φαίνονται ὑποδεικνύοντα εἰς τοὺς Ἕλληνας ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρξεν ἡ κοιτίς τῆς θρησκείας αὐτῆς.

Ἥ τοι ἔμοι τρεῖς μὲν πολὺ φίλταται εἰσι πόλεις,
Ἄργος τε Σπάρτη τε καὶ εὐρυάγυια Μυκῆνη⁵.

¹ Πaus., H', 22, 2.

² Ἀριστοφ., Θεσμοφ., 982—985.

³ Welcker, Kleine Schriften, III, 199.

⁴ Περὶ τῆς λατρείας τῆς Ἥρας καὶ τῆς προελεύσεώς της, δύναται τις νὰ συμβουλευθῇ σημείωσιν τοῦ Vinet-Creuzer-Guignaut, Relig. de l'antiquité, τ. II, μέρος 3ον, σ. 1291· τὸν Wieseler, ἀρθρ. Juno ἐν τῇ Real Encyclopädie· τὸν Gerhard, Griech. Mythol., § 214—218 κλπ.

⁵ Ἰλιάς, Δ, 51.

ἔλεγεν ἤδη ὁ ὁμηρικὸς ποιητής. Ἡ Σάμος ὅμως διημιφισθῆται πρὸς τὸ Ἄργος τὴν τιμὴν τῆς ἐγκαινιάσεως τῆς λατρείας τῆς Ἥρας. Οἱ Σάμιοι διετείνοντο ὅτι ἡ θεὰ ἐγεννήθη ἐν τῇ νήσῳ αὐτῶν, ἐπὶ τῶν ὄχθων τοῦ Ἰμβράσου ποταμοῦ παρά τινα λύγον, τὴν ὁποίαν ἐδείκνυν ἔτι, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πausανίου, ἐν τῇ περιβόλῃ τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς· ἔλεγον δὲ ὅτι οἱ κτίσαντες τὸν ναὸν ἦσαν Ἀλέεγες, λαὸς ἀρχαῖος τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εἰς τῶν χρονικογράφων τοῦ ὁποίου, ὁ Μηνόδοτος, ἀφηγεῖτο περιεργότατον περὶ τούτου θρύλον¹. Τὰ παραστατικὰ μνημεῖα συμφωνοῦσι πρὸς τὰς παραδόσεις ταύτας, ὑποδεικνύοντα ὅτι ἡ ἐλληνικὴ Ἥρα προέρχεται ἐκ τῆς θεᾶς τῆς Σάμου, ἥτις οὐδὲν ἄλλο ἦτο εἰ μὴ ἄλλη τις μορφή τῆς μεγάλης Θεᾶς Μητρὸς τῆς Ἀσίας, τῆς ἐκ Χαλδαίας καταγωμένης².

Αἱ πρῶται καὶ χονδρικοὶ τῆς Ἥρας εἰκόνες, ὁποῖαι ἡ μακρὰ στήλη, ἣν ἐδὲλπε τις εἰς Ἄργος, ὁ τετραγωνισμένος κορμὸς δένδρου, ὅστις ἀναπαρίστα αὐτὴν ἐπὶ τοῦ Κιθαιρῶνος, ἡ μόλις ἐκχονδρισμένη δοκός, ἥτις ὑπῆρξε τὸ εἶδωλον αὐτῆς ἐν Σάμῳ, οὐδὲν τὸ ἄξιον προσοχῆς παρουσιάζουν. Τὰ ἀρχαῖα τῆς Σάμου νομίσματα δύνανται νὰ μᾶς δώσωσιν ἰδέαν τινὰ τῶν παλαιότερων ξυλίνων ἀγαλμάτων αὐτῆς καὶ ἴσως ἐνὸς ἐξ αὐτῶν, ἀποδιδόμενου εἰς τὴν σμίλῃν τοῦ Σμίλιος³. Ταῦτα παριστάνουσι τὴν θεὰν ὀρθίαν, στηρίζουσαν τὰς χεῖρας ἐπὶ δύο ὑποστηρικμάτων, μὲ τὴν κεφαλὴν κεκαλυμένην διὰ τοῦ **πόλου**, καὶ μὲ ὄλον τὸ σῶμα περιβαλλόμενον διὰ μακροῦ πέπλου. Ἡ εἰκὼν αὕτη ἐκφράζει ἀτελέστατα εἰσέτι τὸν τύπον τῆς Ἥρας, διὰ τὴν ἀποκρυστάλλωσιν τοῦ ὁποίου, εἰς ἔργον ὑπερόχου κάλλους, ἂν μὴ διὰ τὴν δημιουργίαν αὐτοῦ, ἡ δόξα ἀνήκει εἰς τὸν Πολύκλειτον. Ὡς ὁ Ζεὺς καὶ ἡ Ἀθηνᾶ ὤφειλον εἰς τὸν Φειδίαν τὴν ἰδεώδη αὐτῶν ἀπεικόνισιν, οὕτω οὐδεμία τῆς Ἥρας ἀναπαράστασις ὑπερέβαινε τὴν ὑπὸ τοῦ Πολυκλείτου συλληφθεῖσαν καὶ ἐκτελεσθεῖσαν. «Λευκώλενον, ἐλεφαντόπηχον, εὐῶπιν, εὐείμονα, βασιλικήν, ἰδρυμένην ἐπὶ χρυσοῦ θρόνου», ὡς λέγει ὁ Μάξιμος ὁ Τύριος⁴.

Ἡ βραχεῖα περιγραφὴ τοῦ Πausανίου, ὅστις οὐδεμίαν μᾶς δίδει πληροφορίαν περὶ τοῦ χαρακτήρος τῆς μορφῆς τῆς Ἥρας, μᾶς ὑποδεικνύει τουλάχιστον τὰ χαρακτηριστικὰ σύμβολα, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Πολύκλειτος συνώδευσε τὴν ἀπεικόνισιν ταύτην. «Τὸ ἄγαλμα τῆς Ἥρας ἐπὶ θρόνου κάθηται μεγέθει μέγα, χρυσοῦ μὲν καὶ ἐλέφαντος.

¹ Ἀθην. ΙΕ', 6.672.

² Ἡ γνώμη αὕτη, ὑποστηρικθεῖσα τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Creuser (Relig. de l'antiquité, βιβλ. XI, κεφ. II) καὶ ὑπὸ τοῦ Böttiger (ideen zur kunstmythologie, II, 14) διημιφιστήθη ἐπὶ μακρόν. Ὁ Ἡρόδοτος, ἔλεγεν, ὁ τοσοῦτον πάντοτε διατεθειμένος νὰ προσδῶσιν ξενικὴν καταγωγὴν εἰς τὰς θεότητας τῆς Ἑλλάδος, ρητῶς ἀναφέρει (Β', 50) τὴν Ἥραν μεταξὺ τῶν θεοτήτων, εἰς τὰς ὁποίας ἔδωσαν ὄνομα οἱ Πελαγοί. Εἰς τοὺς ἀρκαδικούς μύθους (Pausan. Η', 22.2), τὴν θεὰν εἶχεν ἀναθρέψει, κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτῆς ἡλικίαν, εἰς υἱὸς τοῦ Πελαγοῦ, ὅστις καὶ ἀνήγειρε τὰ πρῶτα αὐτῆς ἱερά. Ἐὰν τέλος ἡ Ἥρα ἦτο ξένη πρὸς τοὺς πρώτους τῆς Ἑλλάδος πληθυσμούς, δυσκόλως ἐννοοῦμεν πῶς αὕτη ἦτο δυνατόν νὰ μοιρασθῇ τοσοῦτον ἐνωρὶς τὴν ἐπὶ τῶν Ὀλυμπίων κυριαρχίαν μετὰ τοῦ Διὸς (Vinet, παρὰ Greuser-Guigniaut, συγγρ. προαναφ.).—Αἱ κρίσεις αὗται οὐδόλως εἶναι πειστικαί. Σήμερον, ὅποτε αἱ ἀσιατικαὶ θρησκεῖαι εἶναι καλύτερον γνωσταί, εἶναι δύσκολον νὰ μὴ παραδεχθῶμεν τὴν συγγένειαν τῆς σαμίας θεᾶς ἀφ' ἐνὸς μὲν μετὰ τῆς ἐλληνικῆς Ἥρας, ἀφ' ἑτέρου δὲ μετὰ τῆς μεγάλης ἀσιατικῆς θεᾶς.

³ Βλέπε Försner, Ueber die ältesten Herabilder, Progr. Breslau, 1868. Overbeck, Griech. Kunstmythol.—Hera, 6. 12 καὶ ἀφ.

⁴ Δόγοι ΙΔ', 6.

ἔπεσι· δε αἱ στέφανος· Χάριτας ἔχων καὶ Ὁρας ἐπειργασμένας, καὶ τῶν χειρῶν τῇ μὲν καρπὸν φέρει ροιάς, τῇ δὲ σκήπτρον· κόκκυγα δὲ ἐπὶ τῇ σκήπτρῳ καθήσθαι.»¹ Ἐκαστῇ τῶν λεπτομερειῶν αὐτῶν ἔχει σημασίαν μυθολογικὴν. Ὁ θρόνος καὶ τὸ σκήπτρον ἐγλύουσι τὸ ἀξίωμα τῆς ἀνάσσης τοῦ οὐρανοῦ. Ὁ κόκκυξ εἶναι ὑπαινιγμὸς πρὸς τὸν μυστικὸν ὑμέναιον τῶν οὐρανίων συζύγων, τὴν φαιδρὰν ἔνωσιν ταύτην, τὴν ζωογονοῦσαν τὴν φύσιν καὶ προκαλοῦσαν τὴν ἑαρινὴν βλάστησιν. Ἡ ροιά εἶναι τὸ σύμβολον τῆς συζυγικῆς ἀγάπης τῆς νεαρᾶς τοῦ Διὸς συζύγου καὶ τῆς εὐδαίμονος αὐτῆς γονιμότητος. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν **στέφανον**, εἶδος διαδήματος ἢ στέμματος πλατυτέρου εἰς τὸ μέσον καὶ λεπτοτέρου εἰς τὰ ἄκρα, ὁ ὁποῖος ἐκόσμηε τὴν κεφαλὴν τῆς θεᾶς τοῦ

Εἰκ. 13.—Προτομή τῆς Ἥρας.

Πολυκλείτου, καὶ τὸν ὁποῖον παρατηροῦμεν ἐπὶ τῶν περισσοτέρων προτομῶν καὶ ἀγαλμάτων τῆς Ἥρας, ἡ σημασία του δὲν εἶναι καὶ τόσοσιν καταφανής. Ὁ **στέφανος** φαίνεται ὅτι εἶναι παραλλαγή τις τοῦ **πόλου**, ἑτέρου κοσμήματος σχήματος κυλινδρικοῦ, ὅστις συχνάκις στέφει τὴν κεφαλὴν τῆς θεᾶς, καὶ ἐν τῇ ὁποίῳ ὁ Gerhard² ἐνόμισεν ὅτι ἀνεγνώρισε σύμβολόν τι τοῦ οὐρανοῦ θόλου, ἀνάλογον πρὸς τὴν ἡμισέληνον καὶ τοὺς ἀστέρας, τοὺς συνοδεύοντας ἐνίοτε τὰς ἀναπαράστάσεις τῆς Ἥρας, ἰδίως ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς Σάμου. Πιθανώτερον εἶναι ὅτι ὁ **πόλος** καὶ ὁ **στέφανος** μᾶλλον πρὸς τὸν **μόδιον** πρέπει νὰ συσχετισθοῦν, τὸν ὁποῖον φέρουσιν αἱ ἀσιατικαὶ θεότητες καὶ ὅστις εἶναι σύμβολον τῆς ἀφθονίας. Τοῦτο δὲ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῶν φυτικῶν κοσμημάτων, δι' ὧν συχνάκις κοσμεῖται ἡ κόμμωσις τῆς θεᾶς³ καὶ ἐκ τῆς ἀναπαράστάσεως τῶν Χαρίτων καὶ τῶν Ὁρῶν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀγάλματος τοῦ Πολυκλείτου.

Αἱ θεότητες αὗται εἶναι, πράγματι, ὑπαινιγμὸς εἰς τὴν ἑαρινὴν λάμψιν καὶ τὴν ὀριμότητα τῶν καρπῶν, τὴν ὀφειλομένην εἰς τὴν θερμὴν ἐποχὴν.

Ἐκ τῶν μνημείων, δι' ὧν διετηρήθη μέχρις ἡμῶν ὁ καλλιτεχνικὸς τῆς Ἥρας τύπος, καὶ πολλὰ τῶν ὁποίων προέρχονται, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον κατ' εὐθείαν, ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Πολυκλείτου, δυνάμεθα νὰ υποθέσωμεν ὅτι ὁ καλλιτέχνης παρέστησε τὴν θεὰν ὑπὸ μορφὴν γυναικὸς, εὐρισκομένης εἰς τὸ ἄνθος τῆς ὀρίμου ἡλικίας αὐτῆς, καὶ ἐν τῇ τελείᾳ μεστότητι τῆς σωματικῆς αὐτῆς διαπλάσεως. «Ἦτο λέγει ὁ Otfried Müller, ἡ ἰδεώδης εἰκὼν τῆς δεσποίνης ἐν τῇ πλήρει ἀνθήσει τοῦ ὑπὸ τοῦ χρόνου τελειωθέντος κάλλους αὐτῆς, εἰς ὅπερ οὐδὲν νὰ προστεθῇ δύναται, ἀλλὰ κάλλους ἀναλ-

¹ Πaus. B', 17. 6.

² Text zur antik. Bildwerken, σ. 29.

³ Βλέπε τὴν προτομὴν τῆς villa Ludovisi, εἰκ. 13.

Εἰκ. 14.—Ἡ Τελμία Ἡρα τοῦ Βατικανοῦ.

λοιώτου, ἀενάως εἰς τὰς πηγὰς τῆς νεότητος ἀναβαπτιζομένου.» Ὁ Overbeck ἐνόμισεν ὅτι ἀνεκάλυψε τὰ στοιχεῖα τοῦ ὑπὸ τοῦ Πολυκλείτου δημιουργηθέντος τύπου ἐν τῇ κεφαλῇ, τὴν ὁποῖαν ἀπεικονίζουσι αὐτόνομά τινα νομίσματα τοῦ Ἄργου καὶ ἦτις παρουσιάζει πράγματι, λίαν ἐνδιαφέροντα χαρακτῆρα ¹. Ἐὰν ὁμως θέλωμεν ν' ἀναπαραγάγωμεν ἐν ἡμῖν τὴν ἐντύπωσιν, ἣν ὤφειλε νὰ προκαλῇ ἡ θεὰ τοῦ Ἄργου, φρονιμώτερον εἶναι νὰ θεωρήσωμεν, τὴν κολοσσιαίαν κεφαλὴν τῆς villa Ludovisi (εἰκ. 13), ὡς τὴν τελειότεραν εἰκόνα τῆς Ἥρας, τὴν διασωθεῖσαν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος. «Εἰς τὴν προτομὴν ταύτην, λέγει λεπτὸς τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης ἐκτιμητῆς ², ἀνήκει ἡ τιμὴ τοῦ νὰ μᾶς παρουσιάσῃ τὴν ἀληθῆ ἑλληνικὴν Ἥραν. Οἱ μεγάλοι ἐκεῖνοι ὀφθαλμοί, χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα, τὸ σοβαρὸν ἐκεῖνο στόμα, ἡ ὑπὸ τὸ πλοῦσιον διάδημα συγκεντρωμένη κόμη, ἵνα πλαισιώσῃ, διὰ τῶν κανονικῶν αὐτῆς κυμάτων τὴν τελειότεραν ὡσεὶ δὴ μορφήν, ἡ ἐπιβλητικὴ ἡρεμία τοῦ ἀγνοῦ καὶ ὑπερόχου κάλλους, τὰ πάντα ἐκπλήσσουν, ἐνθουσιάζουν καὶ ἐπιβάλλουν τὸν θαυμασμόν. Πρὸ τοῦ τελείου αὐτοῦ ἔργου, τὰ ὀνόματα τοῦ Πολυκλείτου, τοῦ Ἀλκαμένους, τοῦ Πραξιτέλους, οἵτινες, ἐκ περιτροπῆς ἐδημιούργησαν τὸν ἰδεώδη τῆς Ἥρας τύπον, ἀνεβαίνουν εἰς τὰ χεῖλη τοῦ θεατοῦ.»

Ἐν τῶν ἀξιολογωτέρων ἀγαλμάτων τῆς Ἥρας εἶναι καὶ τὸ εὕρισκόμενον εἰς Βατικανόν. (Εἰκ. 14). Ἡ θεὰ, εὐκόλως ἀναγνωριζομένη ἐκ τοῦ στέφαντος τὴν κεφαλὴν αὐτῆς πόλου, εἰκονίζεται ὀρθία, κρατοῦσα, εἰς τὴν δεξιάν τὸ σκήπτρον, εἰς δὲ τὴν ἀριστεράν τὴν προωρισμένην νὰ δέχεται τὰ ἀφιερῶματα τῶν προσκυνητῶν φιάλην. Εἶναι ἐνδεδυμένη διὰ τοῦ μακροῦ χιτῶνος, τοῦ μέχρι τῶν ποδῶν κατερχομένου, καὶ διὰ τοῦ ἱματίου τοῦ καλύπτοντος τὸν χιτῶνα ἀπὸ τῆς ὀσφύος. Ὁ χαρακτῆρ τῆς φυσιογνωμίας, τῆς οὐχὶ τοσοῦτον σοβαρᾶς ὅσον ἐν τῇ προτομῇ τῆς villa Ludovisi, τὸ ὑπὲρ τὸ σύννηθες ἀκάλυπτον στήθος, καταδεικνύουν ὅτι ὁ τεχνίτης ἐκφράζων τὸν τύπον τῆς **Τελείας** Ἥρας ἢ Juno Pronuba, ἠθέλησε νὰ προσπλησιάσῃ αὐτὸν πρὸς τὸν τύπον τῆς Ἀφροδίτης ³.

¹ Overbeck, Hera, Münztaf, № 6.

² E. Vinet (uote ἱτ τοῦ VI βιβλ. τῶν Relig. de l'antiquité, τοῦ Creuzer. Guigniaut).

³ Müller—Wieseler, Denkm. d. alten kunst, II, π. IV, № 56.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ IV

ΑΘΗΝΑ

Ἡ Ἀθηνᾶ¹, ἡ θυγάτηρ τοῦ Διός, ἔχει, ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ, ποικίλους χαρακτηρισμοί, οἱ ὅποιοι δυσκόλως ἐκ πρώτης ὄψεως ἀνάγονται εἰς ἀρχικὴν τινα ἐνιαίαν ἀντίληψιν. Ἡ συγκριτικὴ μυθολογία προσεπάθησεν ἐν τούτοις νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦτο καὶ νὰ μᾶς ἐπαναφέρῃ μέχρι τοῦ μόνου σπέρματος, ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ὁποίου προήλθον οἱ διάφοροι μῦθοι καὶ αἱ πολυάριθμοι τῆς θεότητος ταύτης ιδιότητες. Κατὰ τὸν Max Müller, ἡ ἑλληνικὴ λέξις Ἀθηνᾶ εἶναι ἐλαφρὸς παρηλλαγμένος τύπος τῆς σανσκριτικῆς λέξεως Ἀχανά (ἡ καίουσα), ἥτις εἶναι ἐν τῶν ἐπιθέτων τῆς Ἡοῦς². Κατὰ τὸν Schwartz, ἀπεναντίας³, ἡ Ἀθηνᾶ εἶναι θεὰ τῆς ἀστραπῆς. Ποία τῶν δύο τούτων διαφορετικῶν ἐρμηνειῶν εἶναι ἡ πλέον ἱκανοποιητικὴ, ἡ καλύτερον ἐρμηνεύουσα τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις; Τοῦτο δυνατὸν νὰ καταδείξῃ ἡ ἐπισταμένη ἀνάλυσις τοῦ περὶ τῆς Ἀθηνᾶς μύθου.

Ἐν τὸν ἀρχαιότερων τῆς θεᾶς ἐπιθέτων εἶναι καὶ τὸ **Τριτογένεια** (ἡ ἐκ τοῦ Τρίτου γεννηθεῖσα, ἡ θυγάτηρ τοῦ Τρίτου). Διὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ ἐπιθέτου αὐτοῦ δὲν εἶναι ἐπ' ἀνάγκης νὰ συμβουλευθῶμεν τὰς Βέδας καὶ νὰ γνωρίζωμεν ὅτι οἱ ἀρχαιότατοι Ἄριοι εἶχον θεὸν τινα, Τρίταν ὀνομαζόμενον, «ὅστις ἦτο βασιλεὺς τῶν ὑδάτων⁴». Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀρκεῖ νὰ μᾶς δώσῃ τὴν ἐξήγησίν της. Τὸ ὄνομα **Τρίτος** δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ τοῦ Τρίτωνος, θαλασσίου θεοῦ, οὕτινος ἡ ρίζα ἐπανευρίσκεται εἰς τὴν **Ἀμφιτρίτην**, τὴν θεὰν τῆς θαλάσσης; Γνωρίζομεν ἐξ ἄλλου ὅτι ἐν Βοιωτίᾳ, Θεσσαλίᾳ, Ἀρχαδίᾳ ὑπῆρχον χεῖμαρροι, φέροντες τὸ ὄνομα Τρίτων, καὶ ἐν Λιβύῃ λίμνη, καλουμένη Τριτωνίς. Ἡ ρίζα ὅθεν τῶν διαφόρων αὐτῶν λέξεων διεγείρει ἀναγκαίως τὴν ἰδέαν τοῦ ὕδατος ἐν γένει, οὕτω δὲ ἡ Τριτογένεια Ἀθηνᾶ εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, ἡ ἐκ τῶν ὑδάτων γεννηθεῖσα θεὰ. Ἡ Ἀθηνᾶ, ὥς θυγάτηρ τῶν ὑδάτων, εὐρίσκεται ἀναγκαστικῶς εἰς σχέσιν μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος. Οἱ ἐν Λιβύῃ ἐγκατασταθέντες Μινύαι, οἵτινες μετέφερον ἐκεῖ τὴν λατρίαν τῆς Θεᾶς, ἰσχυρίζοντο ὅτι αὕτη ἦτο κόρη τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς λίμνης Τριτωνίδος⁵. Ἐν Φενεῳ τῆς Ἀρχαδίας ἡ Ἀθηνᾶ ἔφερε τὴν ἐπωνυμίαν Τριτωνία καὶ συνεδυάζετο πρὸς τὸν Ἴππιον Ποσειδῶνα⁶. Αἱ σχέσεις αὗται τῶν δύο θεοτήτων παρουσιάζονται ἐνίοτε ὑπὸ μορφὴν ἐχθρότητος καὶ ἀνταγωνισμοῦ. Ἐν Ἀθήναις καὶ Τροίῃσιν, ἔλεγον ὅτι ὁ Ποσειδῶν καὶ ἡ Ἀθηνᾶ εἶχον φιλονεικήσει

¹ Ἀθήνη εἶναι ὁ ἐπικός τύπος. Ἀθηνᾶ εἶναι ὁ ἀττικός καὶ γενικώτερον ὁ τύπος τοῦ πεζοῦ λόγου, κατὰ συνέπειαν ὁ μᾶλλον εὐχρηστος. Οἱ ἄλλοι τῆς λέξεως τύποι εἶναι: Ἀθηναίη καὶ Ἀθηναία (ἐπ. καὶ ἰων.), Ἀθάνα καὶ Ἀθαναία ἢ Ἀθανάα (δωρ.).

² Science du langage. nouv. leç., τ. II, σ. 252 τῆς γαλλ. μεταφρ. τῶν G. Perrot καὶ Harris. Ὁ Max Müller παρατηρεῖ ὅτι ἡ λέξις μίαν μόνον φοράν ἀπαντᾷ εἰς τὰς Βέδας, ὅπερ δύναται νὰ ἐμπνεύσῃ ἀμφιβολίαν τινὰ ὡς πρὸς τὴν προσημοσίαν του ταύτης.

³ Der Ursprung der Mythologie, σ. 83, καὶ ἐφ.

⁴ Bréal, Hercule et Cacus, σ. 17.

⁵ Πausan., Α', 14, 6.

⁶ Ὁμοίως, Η', 12, 4.

πρὸς ἀλλήλους διὰ τὴν κατοχὴν τῆς χώρας καὶ τὴν προστασίαν τῆς πόλεως¹. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν καταδεικνύει τὰς φυσικὰς αὐτῶν σχέσεις. Ἄν παραδεχθῶμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Max Müller προταθεῖσαν ἐτυμολογίαν, ἡ Τριτογένεια Ἀθηνα ἦτο, ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν παλαιοτάτων ναυτικῶν τῆς Ἑλλάδος κατοίκων, καὶ ἰδίως τῶν Μινυῶν, ἡ ἐκ τῶν ὑδάτων ἐξερχομένη θεὰ², δηλαδή ἡ φλογερὰ Ἡώς, ἥτις, ἐκάστην πρωΐαν, ἀναδύεται ἐκ τῶν κυμάτων, ἐξ ὧν φαίνεται γεννωμένη. Πᾶς τις ὅμως δύναται νὰ κατανοήσῃ τὸ παρακεκινδυνευμένον τῆς ἐρμηνείας ταύτης, καθόσον τὰ ὕδατα, ἐξ ὧν ἡ Ἀθηνα ἔλκει τὴν καταγωγὴν αὐτῆς δυνατόν νὰ εἶναι οὐχὶ τὰ τὴν γῆν περιβάλλοντα, ἢ τὰ ποτίζοντα τὴν ξηράν, ἀλλὰ τὰ οὐράνια ὕδατα τὰ ἐντὸς τοῦ θυελλώδους νέφους ἐγκεκλεισμένα. Ὅθεν ἡ ἐρμηνεία τῆς λέξεως Τριτογένεια δύναται νὰ δικαιώσῃ καὶ τὸν Max Müller καὶ τὸν Schwartz.

Ἡ μελέτη τοῦ περὶ γεννήσεως τῆς Ἀθηναῆς μύθου εἰς πολὺ θετικώτερα ἄγει ἡμᾶς συμπεράσματα. Ἐν τῇ Ἰλιάδι πατήρ τῆς θεᾶς εἶναι ὁ Ζεὺς. Εἶναι τὸ προσφιλὲς τέκνον τοῦ κυριάρχου τῶν θεῶν, ἡ ἰσχυρὰ θυγάτηρ ἰσχυροῦ πατρὸς (ὀδριμοπάτρη), τὴν ὅποιαν οὗτος ἐγέννησε μόνος του³. Ἡ πλήρης ὅμως τοῦ μύθου ἀνάπτυξις εὗρηται μόνον ἐν τῷ ὁμηρικῷ ὕμνῳ τῷ ἀφιερωμένῳ τῇ θεᾷ.

τὴν αὐτὸς ἐγένεατο μητίετα Ζεὺς
σεμνῆς ἐκ κεφαλῆς, πολεμήϊα τεύχε' ἔχουσιν
χρύσεια, παμφανόωντα· σέβας δ' ἔχε πάντας ὀρώντας
ἀθανάτους· ἡ δὲ πρόσθεν Διὸς αἰγιόχοιο
ἐσσυμένως ὥρουσεν ἅπ' ἀθανάτοιο καρῆνου
σείσας· ὄξυν ἄκοντα

Ἡ προκληθεῖσα ἐκ τῆς φοβερᾶς ταύτης ἐμφανίσεως ἐντύπωσις μεταδίδεται ἀπὸ τῶν θεῶν εἰς τὴν φύσιν ὀλόκληρον.

. . . . μέγας δ' ἐλελίζετ' Ὀλυμπος
δεινὸν ὑπὸ βρίμης γλαυκώπιδος· ἀμφὶ δὲ γαῖα
σμερδαλέον ἰάχην· ἐκινήθη δ' ἄρα πόντος
κύμασι πορφυρέοισι κυκώμενος· ἔκχυτο δ' ἄλμη
ἔξαπίνης· στήσεν δ' Ὑπερίονος ἀγλαὸς υἱὸς
Ἴππους ὠκύποδας δηρὸν χρόνον, εἰσέκε κούρη
εἴλετ' ἅπ' ἀθανάτων ὤμων θεοείκελα τεύχη,
Παλλὰς Ἀθηναίη⁴.

¹ Πανσ., Α', 24,5· Β', 30,6.

² Ἡ ἀρχέγονος αὕτη σημασία τῆς λέξεως Τριτογένεια εἶχεν ἀπολεσθῇ διὰ τοὺς Ἕλληνας. Μὴ θέλοντες ὅμως νὰ μείνωσιν ἄνευ ἐρμηνείας, ὅτε μὲν ἐφαντάσθησαν νὰ παρουσιάσωσι τὴν θεάν γεννωμένην εἰς τὰς ὄχθας τῆς Τριτωνίδος λίμνης· ὅτε δέ, ἐπειδὴ οἱ γραμματικοὶ αὐτῶν εὔρον ἐν τῇ αἰολικῇ διαλέκτῳ τὴν παλαιάν λέξιν *Τριτώ*, τὴν σημαίνουσαν «κεφαλὴ», ἐθεώρησαν τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐπίθετον ὡς ἑκφρασὶν τοῦ μύθου, κατὰ τὸν ὅποιον ἡ θεὰ γεννᾶται ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διὸς (Ἡσυχ., Τριτώ. Μέγ. Ἑτυμ., σ. 767, 43. Σχολ. Ἀριστοφ., Νεφέλ., 989· Κορνοῦτος, περὶ θεῶν φύσ., II, 10).

³ Ἰλιάς, Ε, 875, 880.

⁴ Ὑμν. Ὀμηρ., ΚΗ', 4-16.

Δὲν εἶναι λοιπὸν καταφανὲς ὅτι ἡ κατάπληξις αὕτη τῶν θεῶν καὶ ἡ ἀναστάσις τῆς φύσεως δὲν δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσι διὰ τῆς ἰδέας τῆς Ἡοῦς, καὶ ὅτι, ἀπεναντίας εὐνόητα καθίστανται, ἐὰν παραδεχθῶμεν, ὡς ὁ Schwartz, ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ ἀρχικῶς ἦτο προσωποποιήσις τῆς ἀστραπῆς¹; Αἱ λεπτομέρειαι, δι' ὧν ἐπλουτίσθη ὁ δημῳδὸς οὗτος μῦθος, τὸν ὁποῖον συχνάκις ἐπραγματεύθησαν οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ ἀγγειογράφοι², οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ νέαι καὶ σαφέστεραι τοῦ αὐτοῦ φαινομένου εἰκόνες. Ὁ Πίνδαρος παρυσιάζει τὸν Ἡφαιστον σχίζοντα διὰ τοῦ χαλκοῦ πελέκεώς του τὸ μέτωπον τοῦ Διός, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἀναπηδᾷ ἡ Ἀθηνᾶ, ἐκβάλλουσα μακρὰν κραυγὴν νίκης³. Ἡ παράδοσις, ἣν οὗτος ἀναφέρει, δὲν ἐγεννήθη ἀρά γε ἐπὶ τῇ θεᾷ τοῦ θυελλώδους οὐρανοῦ, ὅστις ὑπὸ τὴν σφοδρὰν τοῦ ἡλεκτρισμοῦ ἐπιδράσιν, φαίνεται ἀνοιγόμενος καὶ σχιζόμενος, ὥπως ἐπιτρέψῃ τὴν διόδον εἰς τὴν ἐκπεμπομένην ἀστραπὴν, τὴν θριαμβευτικὴν τῆς Ἀθηνᾶς ἐξόρμησιν; Ὁ μῦθος ὡς διηγοῦντο αὐτὸν ἐν Κρήτῃ εἶναι ἀκόμη χαρακτηριστικώτερος. Ἡ θεὰ, ἔλεγον, ἦτο ἐντὸς νέφους κεκρυμμένη· ὁ Ζεὺς προσέκρουσε διὰ τῆς κεφαλῆς ἐπὶ τοῦ νέφους αὐτοῦ, ἢ τὸ ἐκτύπησε βιαίως, ἵνα ἐξέλθῃ ἡ θυγάτηρ του⁴. Τέλος, ροδιά τις παράδοσις ἀφηγεῖτο ὅτι ὁ Ζεὺς, κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς γεννήσεως τῆς Ἀθηνᾶς, ἔρριψεν ἐξ οὐρανοῦ ἄφθονον χρυσὴν βροχήν, καταστήσασαν γονίμους τοὺς ἀγρούς τῆς Ρόδου⁵. Ἡ γονιμοποιὸς ἐπὶ τῆς γῆς ἐπιδράσις τῶν οὐρανίων ὑδάτων ἀκολουθεῖ, τῷ ὄντι, συχνάκις, τὴν ἐμφάνισιν τῆς ἀστραπῆς ἐν μέσῳ τῶν θυελλωδῶν νεφῶν.

Ἡ ἀκτινοβόλος τῆς θεᾶς λάμψις ἐκφράζεται διὰ πλείστων εἰς αὐτὴν ἀποδιδόμενων ἐπιθέτων. Τὸ συνηθέστερον πάντων εἶναι τὸ ἐπίθετον *γλαυκῶπις*, ὅπερ οἱ ἔρμηνευταὶ τοῦ Ὀμήρου ἐξηγοῦσι διὰ τοῦ «ἡ θεὰ μὲ τοὺς κυανοὺς ἢ κυανοπρασίνοὺς ὀφθαλμοὺς» καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ οἱ πλείστοι τῶν μυθολόγων ἐνόμισαν ὅτι ἀνεῦρον ὑπαινιγμὸν τινα πρὸς τὸ κυανοῦν τοῦ οὐρανοῦ ἢ τὸ γλαυκὸν τῶν κυμάτων χρώμα. Ἀλλ' εἶναι πλέον σήμερον γνωστὸν ὅτι ἡ λέξις *γλαυκῶπις*, ἥτις, παρ' Εὐριπίδῃ, εἶναι τῆς σελήνης ἐπίθετον⁶, δέον νὰ συσχετισθῇ πρὸς τὸ ρῆμα *γλαύσω* (*λάμπω*)⁷. Ὡστε ἡ *Γλαυκῶπις Ἀθηνᾶ* ἐσήμαινεν ἀρχικῶς τὴν θεὰν μὲ τὰ «λάμποντα βλέμματα»: ἐκφράσις ἥτις μόνον εἰς τὰ λαμπρότερα τῶν μετεώρων θά ἦτο δυνατόν νὰ ἀρμόζῃ. Ἡ ἰδέα τοῦ φωτεινοῦ τῆς ἀστραπῆς ὀφθαλμοῦ, τοῦ διαπεραστικοῦ τῆς Ἀθηνᾶς βλέμματος,

¹ Ὁ James Darmesteter (Ormazd et Ahriman, σ. 34) προσπλησιάζει τὴν Ἀθηνᾶν πρὸς τὸν Ἀτάρ (πῦρ), υἱὸν τοῦ Ἀχούρα Μάζδα, ὡς ἡ Ἀθηνᾶ εἶναι κόρη τοῦ Διός. Παρατηρεῖ (σ. 55) ὅτι, ἐν ταῖς Βέδαις, ὁ Βαρούνα (οὐρανός) εἶναι πατήρ τῆς Ἀθάרבαν (ἀστραπῆς), καὶ παράγει τὸ Ἀθήνη ἐξ ἧς ρίζης καὶ τὸ Ἀθάρ.

² *Élite céramographique*, I, πιν. LIV—LXV. Βλ. ἐπ. O. Benndorf, *annal. Inst. Arch.* 1865, σ. 173 καὶ ἐφ.

³ Πίνδ. Ὀλυμπ., Ζ', 35.

⁴ Σχολ. εἰς Πίνδ., ὡς ἀν. στ. 66, ἐκδ. Bæckh. Τὴν ὑπόδειξιν τοῦ λίαν ἐνδιαφέροντος κειμένου τούτου ὀφειλομένον εἰς τὸν Egger.

⁵ Φιλόστρ. Η', εἰκ. Β', 27.

⁶ Σχολ. Ἀπολλων. Ροδ., Α', 1280.

⁷ Βλ. G. Curtius, *Grundzüge der Griech. Etymol.*, σ. 163 (ἐκδ. 2α). Ὁ συσχετισμὸς τοῦ ἐπιθέτου *γλαυκῶπις* πρὸς τὴν λέξιν *γλαύε*, ἐξηγεῖ πῶς τὸ πτηνὸν τοῦτο εἶναι κατ' ἐξοχὴν τῇ Ἀθηνᾷ ἀφιερωμένον. Ἵσως ἐπίσης, ἡ γλαύς, τῆς ὁποίας οἱ λάμποντες ὀφθαλμοὶ βλέπουσιν εἰς τὰ σκότη, νὰ ἦτο διὰ τοῦτο τὸ φυσικὸν σύμβολον τῆς θεᾶς τῆς ὁποίας τὰ βλέμματα διαπερῶσι τὴν σκοτίαν τοῦ οὐρανοῦ.

ἐπανευρίσκεται ἐν τῷ ἐπιθέτῳ ὀφθαλμίῃς, ὅπερ αὕτη ἔφερεν ἐν Σπάρτῃ, καὶ ἐν τῷ ἐπιθέτῳ ὀξυδερκίης, ὅπερ τῇ ἔδιδον εἰς τὸ Ἄργος¹. Ἔτερα δὲ γεγονότα εἰς τὴν αὐτὴν ἀναφέρονται ἀντίληψιν. Ὁ θεὸς τοῦ πυρὸς Ἡφαίστος, ὁ ὁποῖος, ὡς εἶδομεν, ἐγένετο ὄργανον τῆς γεννήσεώς της, παρίσταται φλεγόμενος ἐξ ἔρωτος πρὸς αὐτήν². Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ, αὕτη κρατεῖ λύχον ἀνημμένον πλησίον τοῦ Ὀδυσσεως καὶ τοῦ Τηλεμάχου:

«χρυσέον λύχον ἔχουσα, φάος περικαλλῆς ἐποίει³.»

Ἐν Μαρθῶνι δὲ καὶ Κορίνθῳ ἐτέλουν λαμπαδηδρομίας πρὸς τιμὴν τῆς θεᾶς Ἐλλωτίδος⁴. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ ἐν Νέῳ Ἰλίῳ, ἐπὶ τῶν νομισμάτων τοῦ ὁποῖου παρίσταται ἡ Ἀθηνᾶ Ἰλιάς ἢ Ἰλιεία δᾶδα ἀνὰ χειρας ἔχουσα⁵.

Αἱ ἰδιότητες τῆς Ἀθηνᾶς δύνανται νὰ καταταχθῶσιν εὐκρινῶς εἰς δύο κατηγορίας: εἰς τὰς ἀναφερομένας εἰς τὸν πολεμικὸν αὐτῆς χαρακτήρα καὶ εἰς τὰς παριστώσας αὐτὴν ὡς προστάτιδα τῶν τεχνῶν καὶ τῆς εἰρήνης.

Ἐκ τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων χαρακτήρων ὁ πρῶτος εἶναι καὶ ὁ παλαιότερος εἶναι ὁ δεσπόζων ἐν τῇ ἐποποιίᾳ καὶ τοῖς ὁμηρικαῖς ὕμνοις. Ἐάν, κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἐρμηνείαν, ἡ Ἀθηνᾶ ἦτο κατ' ἀρχὰς προσωποποίησις τοῦ φαινομένου τῆς ἀστραπῆς, εὐκόλως ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ θεὰ αὕτη εἶναι φιλοπόλεμος, φέρουσα λαμπρὰν πανοπλίαν καὶ μακρὸν δόρυ. Τὰ κυριώτερα τῆς περὶ αὐτῆς παραδόσεως γεγονότα μαρτυροῦσι περὶ τῆς ἰδέας ταύτης. Ἐλεγον ὅτι ἔλαβε μέρος εἰς τὴν μάχην τῶν θεῶν καὶ τῶν Τιτάνων, καὶ ὅτι ἀνέτρεψε τὸν Ἐγκέλαδον ρίψασα κατ' αὐτοῦ τὸ τέθριππον ἄρμα τῆς⁶. Ἐν τῇ αὐτῇ ἀλλῇ, κατὰ παλαιωτάτην τινὰ παράδοσιν, εἶχε φονεύσει ἡ ἰδίᾳ τὴν Γοργόνα⁷. Κατὰ τὰς ἀφηγήσεις τῶν ἀργείων, τὸ κατώρθωμα τοῦτο εἶχε πράξει ὁ Περσεύς, ἀλλ' ἡ Ἀθηνᾶ ἔλαβεν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης καὶ τὴν ἐτοποθέτησεν εἰς τὸ μέσον τῆς ἀσπίδος της: ἀντικείμενον τρόμου διὰ τοὺς ἐχθρούς της⁸. Τὸ γοργόνειον λοιπόν, τὸ ὅποιον θὰ εἶναι πάντοτε ἐν τῶν κυριωτέρων τῆς θεᾶς συμβόλων, ἦτο τὸ τρόπαιον τῆς νίκης της. Αἱ Γοργόνες ὅμως, τῶν ὁποίων τὴν κατοικίαν τοποθετεῖ ὁ Ἡσίοδος πέραν τοῦ δυτικοῦ ὠκεανοῦ, πλησίον τῆς Νυκτὸς καὶ τῶν Ἑσπερίδων⁹, εἶναι δυνάμεις τοῦ σκότους. Ὅθεν ἡ Μέδουσα εἶναι, πιθανῶς, ἡ εἰκὼν τοῦ θυελλώδους νέφους, τοῦ ἀποκρύπτοντος τὸ φῶς τῆς ἡμέρας: τέρατος τρομεροῦ, τὸ ὅποιον μόνον ὁ ἡλιακὸς ἥρως (Περσεύς) ἢ ἡ θεὰ τῆς ἀστραπῆς (Ἀθηνᾶ) δύνανται νὰ νικήσωσι. Ἡ κεφαλὴ τῆς Γοργόνης δὲν χωρίζεται ἀπὸ τὴν αἰγίδα, τῆς ὁποίας κατέχει τὸ μέσον καὶ εἶναι τὸ ἀπαραίτητον κόσμημά της.

¹ Πausan., Γ', 18, 1. Β', 24, 2. Πλουτ. Διοκοδργ., 11.

² Ἀπολλοδ., Γ', 14, 6.

³ Ὀδυσσ., Τ, 34.

⁴ Σχολ. Πινδ., Ὀλυμπ., II', 56. Ρίξα σελ. Πρβλ., εἰλη. θερμότης ἢ λάμψις τοῦ ἡλίου.

⁵ Eckhel, Doctr. Num. Vet., II, 484 καὶ ἐφ.

⁶ Πausan., Η', 42, 1. Κατὰ τὸν Ἀπολλοδώρον (Α', 6, 2) ἡ Ἀθηνᾶ εἶχεν ἐκσφενδονίσει κατὰ τοῦ Ἐγκελάδου τὴν νῆσον Σικελίαν.

⁷ Εἰρη. Ἰων. 989. Ὑμν. Ὀρφ., 32, 8.

⁸ Ἀπολλοδ., Β', 4, 4.

⁹ Θεογον., 274.

ἀμφὶ δ' ἄρ, ὥμοισιν βάλετ' αἰγίδα θυσανόεσσαν,
 δεινὴν, ἣν περὶ μὲν πάντῃ φόβος ἑστεφάνωνται,
 ἐν δ' ἔρις, ἐν δ' ἀλκή, ἐν δὲ κρυόεσσα ἰωκή,
 ἐν δέ τε Γοργεῖη κεφαλὴ δεινοῖο πελώρου,
 δεινὴ τε σμερδνὴ τε, Διὸς τέρας αἰγιόχοιο.

λέγει ὁ ὁμηρικὸς ποιητής¹. Ὁ ἐκ δέρματος αἰγὸς ἐπενδύτης, ὁ καλύπτων τοὺς ὤμους τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἀποτελῶν μέρος τῆς πανοπλίας αὐτῆς, ἐνθυμίζει ἀναποφεύκτως τὴν αἰγίδα τοῦ Διὸς καὶ ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἀνάλογόν τινα ἔννοιαν. Εἶδομεν ὅμως ὅτι ἡ αἰγὶς τοῦ Διὸς συμβολίζει τὸ φέρον τὴν καταιγίδα νέφος. Εἶναι δὲ ἀναμφιβόλως τὸ πυκνὸν νέφος, ὅπερ, τῇ φροντίδι τῶν Ὁρῶν, ἀνοίγεται, ὅταν ἡ Ἀθηνᾶ πάνοπλος ἀνέρχεται ἐπὶ τοῦ φλογεροῦ της ἄρματος καὶ διαβαίνει τοῦ οὐρανοῦ τὴν πύλην². Οἱ ἐκ τῶν ἄκρων τῆς αἰγίδος συχνάκις ἐξέχοντες ὄφεις παριστῶσιν ἐπίσης τὰ ὑπὸ τῆς ἀστραπηδόλου θεᾶς δαμασθέντα τέρατα τοῦ σκότους.

Λόγῳ τοῦ χαρακτηῖρος αὐτοῦ, ἡ Ἀθηνᾶ ὄφειλε σπουδαῖον νὰ διαδραματίσῃ πρόσωπον ἐν ἐποποιῖα πολεμικῇ, ὥς ἡ Ἰλιάς. Δὲν περιορίζεται εἰς τὸ νὰ ἐμπνέῃ εἰς τοὺς ὑπ' αὐτῆς προστατευομένους ἥρωας τὸ θάρρος, διὰ τοῦ ὁποῖου οὗτοι ἀντιμετωπίζουσιν ἀτρόμητοι τὸν κίνδυνον, εἰς τὸ νὰ μεταδίδῃ εἰς αὐτοὺς τὴν ψυχραιμίαν, τὴν ἡρεμον καὶ ἐσκεμμένην ἀνδρείαν, τῆς ὁποίας αὐτὴ ἡ Ἰδία εἶναι ἡ λαμπρότερα εἰκὼν, καὶ ἡ ὁποία τὴν διακρίνει τοῦ Ἀρεως, τοῦ θεοῦ τῆς τυφλῆς καὶ ἀλογίστου μανίας. Ἡ ἐπέμβασις της εἶναι ἐνίοτε ἀμειωτέρα. Ἐνῷ ὁ Ζεὺς παρίσταται μόνον ἐκ τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀλύμπου ἢ τῆς Ἰδης εἰς τὰς μεγάλας μάχας, τὰς ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Τροίας συναπτομένας, ἡ Ἀθηνᾶ δὲν περιορίζεται εἰς ἀπλοῦν περὶ τῶν ἀνθρώπων ἐνδιαφέρον· κατέρχεται καὶ λαμβάνει μέρος εἰς τὴν συμπλοκὴν· παλαίει καὶ μάχεται μετὰ τῶν ἡρώων. Ἡ πολεμικὴ της δύναμις εἶναι ἀκαταγώνιστος. Κατὰ τὴν φανταστικὴν μάχην, ἣν συνάπτουσιν οἱ θεοὶ πρὸς ἀλλήλους, εἰς τὸ εἰκοστὸν πρῶτον τῆς Ἰλιάδος ἄσμα θριαμβεῖ τῆς Ἀφροδίτης· εἶναι ἰσχυρότερα καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀρεως, τὸν ὅποιον ἀνατρέπει καὶ καταβάλλει. Μερικὰ τῶν ἐπιθέτων της χαρακτηρίζουσιν αὐτὴν ὡς θεὰν ἀκούραστον ἐν ταῖς μάχαις (ἀτρυτώνη), ὡς ὠθοῦσαν πρὸς τὰ ἐμπρὸς τῶν μαχητῶν τὰ πλήθη (λαοσσός). Ἐν ὀλίγοις, εἶναι διὰ τὴν ἐλληνικὴν φυλὴν ἡ θεὰ τῶν στρατευμάτων· Ἡ Θεογονία καὶ οἱ ὁμηρικοὶ ὕμνοι παριστῶσι τὴν Ἀθηνᾶν ὡς θεότητα τρομεράν, σκληρόκαρδον, ἀρεσκομένην εἰς τὸν θόρυβον τῶν μαχῶν, τὰς ὁποίας ἐξεγείρει· εἶναι ὁ τρόμος τῶν στρατῶν, ἡ καταστρέφουσα τὰς πόλεις, ἡ θεὰ τῆς λείας καὶ τῆς λεηλασίας³.

Οἱ μυθικοὶ τῆς Ἀθηνᾶς ἀγῶνες ἀναπαρίσταντο εἰς περίεργόν τινα τελετὴν τῆς λατρείας αὐτῆς ἐν Διθύῃ. Ἐκάστον ἔτος, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς της, αἱ νεάνιδες τῆς χώρας διηροῦντο εἰς δύο στρατόπεδα καὶ ἔδιδον μάχας, πραγματικὰς ἢ πλαστάς, διὰ λίθων καὶ ῥάβδων, «τῇ αὐθιγενεῖ θεῷ λέγουσαι τὰ πάτρια ἀποτελέειν, τὴν

¹ Ἰλιάς, Ε, 738.

² Ἰλιάς, Ε, 745—750

³ Θεογον., 925. «δεινὴν ἐγρεκῦδοιμον, ἀγέστρατον, ἀτρυτώνην,

πότιναν, ἣ κέλαδοί τε ἄδον πόλεμοι τε μάχαι τε.»

Ὁμηρ. Τμν. ΚΠ'. Πρὸς. τὰ ἐπιθετα ἐγρεμάχη, ὀρειστράτη, λήτις, κλπ.

Ἀθηναίην καλούμεν¹». Πρὸ τῆς μάχης ἔξέλεγον τὴν ὀραιότεραν μεταξὺ τῶν παρθένων ἔθετον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς «κυνέην Κορινθίην», τῆς ἐφόρουν τὴν ἐλληνικὴν πανοπλίαν καί, ἀναβιδάζοντες, αὐτήν, τοιοιτοτρόπως κεκοσμημένην, ἐπὶ ἄρματος, τὴν περιέφερον πέριξ τῆς λίμνης Τριτωνίδος. Τὸ ἔθος τοῦτο, ἐὰν ἦτο προσελεύσεως ἐλληνικῆς, ἦτο βεβαίως λατρεία ἀποδιδόμενη εἰς τὸν πολεμικὸν τῆς Ἀθηνᾶς χαρακτήρα. Ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ὁ αὐτὸς χαρακτήρ ἀναφαίνεται ἐν τῇ λατρείᾳ, ἣν προσέφερον εἰς αὐτήν, ἐπονομαζομένην Ἀρείαν. Ἐν Πλαταιαῖς ἡ Ἀρεία Ἀθηνᾶ εἶχεν ἱερόν, ἐκτισμένον ἐκ τῶν λαφύρων τῶν Περσῶν² ἐν Ἀθήναις δὲ βωμὸν εἰς τὸν Ἀρείον Πάγον (τὸν βράχον τοῦ Ἀρεως³). Τὰ θρησκευτικὰ πνεύματα ἠρέσκοντο νὰ ἀποδίδωσιν εἰς τὴν πολεμικὴν αὐτῆς ἰσχὺν τὸν κατὰ τῶν Μῆδων θρίαμβον τῆς Ἑλλάδος· ἐφαντάζοντο αὐτήν ὡς ἀόρατον καὶ ἀκαταγώνιστον μαχήτριά, ἥτις ἰσταμένη εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ, προστατευομένου οὕτω ὑπὸ τῆς ἀσπίδος τῆς, εἶχε, διὰ

Εἰκ. 15. — Ἀγαλμα
τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς
Ἀκροπόλεως τῶν
Ἀθηνῶν.

τοῦ γιγαντιαίου δόρατός τῆς, διασπάσει καὶ ἀνατρέψει τὰ πυκνὰ τῶν βαρβάρων στίφη. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην ἦτο ἡ πρόμαχος θεά, τὴν ὁποίαν ἐλάτρευσαν πρὸ παντὸς αἱ Ἀθηναί, ὅταν ἀπωθήθη τῆς εἰσβολῆς τὸ κύμα. Τὸ κολοσσαῖον χαλκοῦν ἄγαλμα τῆς Προμάχου Ἀθηνᾶς, ἔργον τοῦ Φειδίου, ὕψους ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως, μεταξὺ τοῦ Ἐρεχθίδου καὶ τοῦ Παρθενῶνος. Ὡς βλέπομεν ἐπὶ τοῦ παρατιθεμένου νομίσματος (εἰκ. 15), ἡ θεὰ παρίστατο ὀρθία, φέρουσα τὸ κράνος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, τὴν ἀσπίδα εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα καὶ κραδαίνουσα διὰ τῆς δεξιᾶς τὸ ἀκόντιον⁴, εἰς τὸ ὕψος τοῦ κράνους. Ἐδέσποξε τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐφαίνετο καλύπτουσα διὰ τῆς προστασίας τῆς τὴν Ἀττικὴν

ὀλόκληρον· διότι, μόλις οἱ ναυτικοὶ ἔκαμπτον τὸ ἀκρωτήριο τοῦ Σουνίου, ἔβλεπον, λέγουσι, τὴν αἰχμὴν τοῦ ἀκοντίου τῆς καὶ τὸ λοφίον τοῦ κράνους τῆς, ἀστράπτοντα εἰς τὸν ἥλιον⁵.

Πρὸς τὴν Πρόμαχον θεὰν τῶν Ἀθηνῶν ἀναλογεῖ περίπου ἡ Σθενιάς (Ἰσχυρά· Ἀθηνᾶ τῆς Τροιζήνης, καὶ ἡ Ἀλαλκομένη Ἀθηνᾶ τῆς Βοιωτίας. Ἡ τελευταία αὕτη ἔδωκε τὸ ὄνομά τῆς εἰς πολίχνην τῆς Βοιωτίας, ἥτις ἦτο τὸ κέντρον τῆς λατρείας αὐτῆς κατὰ τοὺς ὀμηρικοὺς χρόνους, ὡς καταφαίνεται ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ παρομοιάζοντος αὐτὴν πρὸς τὴν Ἀργεῖαν Ἡραν⁶. Βραδύτερον θέλοντες νὰ ἐρμηγυνώσωσι τὸ ἐπίθετον τοῦτο, ἔλεγον ὅτι ἡ θεὰ, θυγάτηρ τοῦ Ὠγύγου, ἀνεντράφη ὑπὸ τοῦ αὐτόχthonος Ἀλαλκομένου⁷. Πράγματι ὅμως ἡ λέξις Ἀλαλκομένη οὐδεμίαν ἄλλην διεγείρει ἰδέαν εἰμὴ τὴν τῆς προστατίδος δυνάμεως τῆς Ἀθηνᾶς, ἥτις ἐγένετο, κατὰ φυσικὴν συνέπειαν ἡ πολιὰς ἢ πολιοῦχος θεά, τῆς ὁποίας ὁ ἰσχυρὸς βραχίων προστατεύει τὴν

¹ Ἡρόδοτ., Δ', 180.

² Πausan., Θ', 4, 1.

³ Ὅμοιος, Α', 28, 5.

⁴ Müller-Wieseler, Denkm. d. alt. Kunst, I, πιν XX, N° 104. Beulé, monnaies d'Athènes, σ, 394. Brunn, Griech. Künstler, I, σ. 181. Gerhard Minervendidole, IV, 1.

⁵ Πausan., Α', 28, 2.

⁶ Ἰλιάς, Δ, 8: «Ἡρῃ τ' Ἀργεῖῃ καὶ Ἀλαλκομένης Ἀθῆνῃ».

⁷ Πausan., Θ', 33, 5. Εἰς μὴν τῶν βοιωτῶν εἶχεν ὀνομασθῇ Ἀλαλκομένης ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς θεᾶς.

ὑπαρξῖν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν τῶν πόλεων, τὰς ὑποστηρίζει ἐναντίον τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τῶν προσβολῶν τοῦ ἐχθροῦ· καί, καθὼς οὐδὲν ἠδύνατο νὰ τῆς ἀντισταθῇ, ἐξασφαλίζει εἰς τοὺς λατρευτάς τῆς τὰς πολεμικὰς ἐπιτυχίας. Ὅθεν εἶναι ἐπίσης ἡ νικηφόρος θεά, τὴν ὁποίαν ὁ Φειδίας εἶχεν ἀπεικονίσει, ὡς καὶ τὸν Δία, κρατοῦσαν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τεταμένης ἀγαλμάτιον τῆς Νίκης. Οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἐγείρει πρὸς τιμὴν αὐτῆς δεξιὰ τῶν Προπυλαίων τὸν ναὸν τῆς Ἀπτέρου Νίκης, κολακευόμενοι ἀναμφιβόλως ὅτι θὰ ἐκράτουν, διὰ τοῦ τρόπου τούτου, τὴν θριαμβεύουσαν θεάν, διὰ παντός, ἐν τῇ περιβόλῃ τῆς ἀκροπόλεως τῶν.

Ἐκ τοῦ πολεμικοῦ χαρακτῆρος τῆς Ἀθηνᾶς ἐξαρτᾶται ἡ δράσις αὐτῆς ὡς θεᾶς Ἰππίας, δηλαδὴ ἡ σχέσις αὐτῆς πρὸς τοὺς ἵππους καὶ πρὸς τὴν τέχνην τοῦ δαμάζειν αὐτούς. Ἡ Ἰππία Ἀθηνᾶ εἶχε πολλοὺς ἐν Ἑλλάδι βωμούς, καὶ εἰς διάφορα ἐλατρεύετο μέρη, συνδυαζομένη πρὸς τὸν Ἰππιον Ποσειδῶνα¹. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ δούρειος ἵππος, ὁ γενόμενος αἰτία τῆς καταστροφῆς τῆς Τροίας ἦτο ἀφιέρωμα, τῇ Ἀθηνᾷ προσφερθέν. Ἐν Κορίνθῳ αὕτη ἐπωνομάζετο Χαλιντίς,

Εἰκ. 16. — Ἡ Ἀθηνᾶ δαμάζουσα τοὺς κέλῃτας τοῦ Ποσειδῶνος. (ἀέτωμα τοῦ Παρθενῶνος).

θεὰ τοῦ χαλινού². Ἐν Ἀθήναις εἶχε διδάξει τὸν Ἐριχθόνιον νὰ ζευγνύῃ, τοὺς ἵππους εἰς τὰ ἄρματα, τὰ δὲ λείψανα τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος μᾶς δεικνύουσιν ἀκόμη τὴν Ἀθηνᾶν δαμάζουσαν, ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων τῆς Ἀττικῆς, τοὺς ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος πλασθέντας κέλῃτας, ὅστις ἀποσύρεται ἡττημένος ἐκ τῆς πάλης (εἰκ. 16). Ὁ ἀνταγωνισμὸς οὗτος τῶν δύο θεοτήτων μαρτυρεῖ ὅτι ὁ ἵππος ἦτο εἰς ἀμφοτέρους ἀφιερωμένος. Ἀλλ' ἐὰν ἐν τῇ θρησκείᾳ τοῦ Ποσειδῶνος, ὁ ἵππος φαίνεται ὡς ἡ εἰκὼν τῶν ἀναπηδῶντων κυμάτων τῆς θαλάσσης ἢ τῶν ἐκ τοῦ ἐδάφους ἀναβλύζουσων πηγῶν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συμβῇ τὸ ἴδιον καὶ ἐν τῇ θρησκείᾳ τῆς Ἀθηνᾶς. Μήπως τὸ ἐπίθετον Ἰππία ἐνθυμίζει ἀπλῶς τὴν φιλοπόλεμον θεάν, ἥτις, ὀρθία ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ τῆς ἄρματος, ὁρμᾷ εἰς τὸ μέσον τῆς συμπλοκῆς; Καὶ δὲν θὰ ἔπρεπε μάλλον νὰ συνδυάσωμεν αὐτὸ πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ Πηγᾶσου, τοῦ κέλῃτος τῆς βροντῆς;

Ἡ πολεμικὴ θεά, ἡ δίδουσα τὴν νίκην, εἶναι κατὰ φυσικὴν συνέπειαν, ἡ ἐξασφαλίζουσα τὰ ἀγαθὰ τῆς εἰρήνης εἰς τοὺς ὑπ' αὐτῆς εὐνοουμένους λαοὺς. Ὅθεν ἡ Πολιάς Ἀθηνᾶ προΐσταται τῆς εἰρηνικῆς ζωῆς τῶν πόλεων ὡς ἀκριβῶς καὶ τῆς πολεμικῆς ζωῆς τῶν. Ὑπὸ τὴν ἰδιότητά της ταύτην εἶναι ἡ Βουλαία θεά, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ὁποίας ἔχει τεθῇ ἡ βουλὴ τῶν Ἀθηναίων· εἶναι ἡ Ἀγοραία θεά, ἥτις εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἐμπνέει τὴν ρητορείαν εἰς τοὺς ρήτορας καὶ τὴν πολιτι-

¹ Πausan., Α', 30,4· 31,6· Ε', 15,6.

² Πίνδ., Ὀλυμπ. II', Πaus., Β' 4,1.

κὴν σοφίαν εἰς τοὺς πολίτας· συνέστησε τὸν Ἄρειον Πάγον, καὶ ἔθεσε τὰς ἀνθρωπίνους ἀρχὰς τοῦ ἀττικοῦ δικαίου. Ἡ δρᾶσις αὐτῆς ἐκτείνεται καὶ πέραν τῆς πόλεως· εἶναι ἡ προστάτις τῶν πολιτικῶν συνασπισμῶν, οἵτινες ἵκνουν τοὺς λαοὺς τῆς αὐτῆς φυλῆς· προΐσταται τῆς βουλευτικῆς ὁμοσπονδίας, ἣτις συνήρχετο παρὰ τὸν ἐν Κορωνεῖαν αὐτῆς, καὶ τῆς ἀχαϊκῆς συμμαχίας τῶν Πατρῶν¹. Ἐπειδὴ δέ, εἰς τοὺς κόλπους τῆς εἰρήνης, αἱ γενεαὶ δύνανται νὰ αὐξάνουν καὶ ἀναπτύσσωνται ἡσύχως, ἡ Ἀθηνᾶ ἐθεωρεῖτο ἐνίοτε ὡς θεὰ τροφός. Κατὰ τὴν σιγμὴν τῆς γεννήσεως τοῦ Ἐριχθονίου, τοῦ πρώτου μυθικοῦ τῆς Ἀττικῆς ἀνθρώπου, ἡ Ἀθηνᾶ ἐδέχθη τὸ νεογνὸν ἐκ τῶν χειρῶν τῆς Γαίας, τὸ ἀπέθεσεν ἐπὶ τῶν γονάτων αὐτῆς καὶ τοῦ ἐπεδαφίλευσε τὰς μητρικὰς φροντίδας². βραδυτέρον δὲ ἀνέθρεψεν αὐτόν. Κατ' ἀνάλογόν τινα ἰδέαν, ἐτιμᾶτο παρὰ τῶν γυναικῶν τῆς Ἡλίδος ὑπὸ τὸ ὄνομα Μήτηρ³. Ἀναμφιβόλως δέ, ἐκ τοῦ ὅτι διατηρεῖ καὶ ἀναπτύσσει τὰς δυνάμεις τῆς νεότητος, κατέστη θεὰ τῆς υἱείας, Ἀθηνᾶ Ὑγίεια, εἰς ἣν ἀπέδιδον παραδόξους θεραπείας. Κατὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν Προπυλαίων, διηγεῖται ὁ Πλούταρχος⁴, ὁ ἀρχιτέκτων Μνησικλῆς, καταπεσὼν ἐκ τινος ἰκρυώματος, εὐρίσκειτο εἰς ἀπελπιστικὴν κατάστασιν καὶ εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ ὑπὸ τῶν ἱατρῶν, ὅτε ἡ Ἀθηνᾶ ἐμφανισθεῖσα κατ' ὄναρ εἰς τὸν Περικλέα ὑπέδειξεν εἰς αὐτὸν τὸ μέσον, δι' οὗ θὰ ἐπανάφερων τὸν ἀσθενῆ ταχύτατα ἐν τῇ ζωῇ. Εἰς ἀνάμνησιν τῆς διὰ θαύματος ἰάσεως ταύτης, ὁ Περικλῆς ἤγειρεν εἰς τὴν θεᾶν Ἰγίειαν χαλκοῦν ἄγαλμα, τοῦ ὁποῖου ἡ βᾶσις μετὰ τῆς ἀφιερωτικῆς ἐπιγραφῆς διακρίνεται, ἔτι καὶ σήμερον, πλησίον τῶν Προπυλαίων⁵. Εἰς Πειραιᾶ καὶ Ὠρωπόν, ἔφερεν αὐτὴ, ἐν τῇ αὐτῇ ἐννοίᾳ, τὸ ἐπώνυμον Παιωνία, συνεδυάζετο δὲ πρὸς ἄλλας ἱατρικὰς θεότητας, οἷα ὁ Παιώνιος Ἀπόλλων καὶ ἡ Πανάκεια⁶.

Ὅλαι αἱ τεχνικαὶ καὶ βιομηχανικαὶ ἐργασίαι, τῶν ὁποίων τὴν ἀνάπτυξιν ἡνόκει ἡ τῇ βοηθείᾳ τῆς Ἀθηνᾶς ἀποκτηθεῖσα εἰρήνη, ἀνήκον ἐπίσης εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς θεότητός της. Εἰς αὐτὴν ἀπέδιδον τὴν προέλευσιν πάσης ταπεινῆς τέχνης ὡς καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὑψηλοτέρων καλλιτεχνικῶν συλλήψεων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ὁ πτωχὸς ἀγγειοπλάστης τοῦ ποιηματιῶ Κάμινος, ἐπικαλεῖται αὐτὴν ὡς τὴν προστάτιδα θεάν του· αὐτὴ, πράγματι, εἶχεν ἐφεύρει, λέγουσι, τὸν τόρνον τοῦ ἀγγειοπλάστου καὶ κατασκευάζει τὰ πρῶτα ἀγγεῖα⁷, ὡς ἴσως δηλοῖ ὁ ἀνατετραμμένος ἀμφορεύς, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἴσταται ἡ γλαυξ, νομισμάτων τινῶν τῶν Ἀθηνῶν. Εἶναι προσέτι ἡ Σταθμία θεὰ, εἰς ἣν ὁ ξυλουργὸς ὀφείλει τὴν στάθμην⁸ αὐτοῦ. Οἱ ἀρχιτέκτονες, οἱ γλύπται, οἱ ζωγράφοι συχνάκις ὀνομάζονται «ἐπιτήδευοι ἐν ταῖς τέχναις τῆς Ἀθηνᾶς» ἣτις ἔδωκε τὴν πρώτην ὠθησιν εἰς τὸ πνεῦμα αὐτῶν καὶ δὲν παύει νὰ τοὺς ἐμπνέῃ. Εἶναι ἐπίσης θεὰ μουσικός· ἐφεῦρε τὸν αὐλόν, τοῦ ὁποῖου οἱ ἤχοι τῆς ἐχρησίμευσαν κατ' ἀρχὰς διὰ νὰ ἀπομιμηθῇ τοὺς συριγμοὺς καὶ τοὺς γογγυσμοὺς τῆς ἐκπνεύσεως

¹ Ἐν Πάτραις ἔφερε τὸ ὄνομα Παναχαῖς, (Παυσ., Ζ', 29, 2).

² Βλ. τὴν ἀπεικόνισιν τῆς σκηνῆς ταύτης, *Élite Céram.*, I, 84, 85 α.

³ Παυσαν., Ε', 3, 3.

⁴ Βίος Περικλέους, 13.

⁵ Kirchhoff, *Inscript. Att.*, I, N° 335.

⁶ Παυσαν., Α', 2, 5. Β', 34, 3. Ἐξ οὗ καὶ τὸ ἐπίθετον αὐτῆς ἀλεξίκακος.

⁷ Κριτ. παρ' Ἀθην., Α', σ. 28.

⁸ Ἦουχ. sub verb.

Γοργόνος¹. Ἐν Βοιωτίᾳ, ὅπου ἡ αὐλητικὴ τέχνη ἀνεπτύχθη ἐνωρίτατα, καὶ ἔφθασεν εἰς σημεῖον σπανίας τελειότητος, ἡ ἀνάμνησις τῆς ἐφευρέσεως ταύτης τῆς Ἀθηνᾶς διετηρεῖτο διὰ τοῦ ἐπιθέτου *Βομβυλία*, ὅπερ ἔδιδον τῇ θεᾷ². Ἀλλ' ἐν Ἀθήναις, ὅπου περιεφρόνουν τὴν τέχνην ταύτην, διηγοῦντο ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ, ἀφοῦ ἐφεῦρε τὸν αὐλόν, τὸν ἀπέριψε μετὰ περιφρονήσεως, διότι παίζουσα τὸ ὄργανον τοῦτο παρεμόρφωνε τὸ πρόσωπόν της, καὶ τὸ ἐγκατέλειπεν εἰς τὸν Σειληνὸν Μαρσύαν. Ὁ μῦθος οὗτος, πολ- λάκις ἀναπαρασταθεὶς ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς ἀθηναϊκῆς τέχνης καὶ ἐπὶ τῆς κωμικῆς σκηνῆς, ἐδημιουργήθη, προφανῶς, μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ γελοιοποιήσῃ τὰς μουσικὰς ἀξιώσεις τῶν Βοιωτῶν, καὶ νὰ καταβιάσῃ ταυτοχρόνως τὴν φρυγικὴν μουσικὴν, ὅπου δ αὐλὸς ἦτο τὸ δεσπόζον στοιχεῖον.

Ἡ πάσας τὰς τέχνας καὶ τὰ ἐπαγγέλματα ἐμπνέουσα Ἀθηνᾶ εἶναι πρὸ παντὸς ἡ θεὰ *Ἐργάνη*, ἡ προεξάρχουσα τῶν ἐργασιῶν τοῦ γυναικείου φύλου. Ἀπὸ τῶν ὁμη- ρικῶν ἤδη χρόνων, αἱ ἑλληνίδες, αἵτινες εἶχον ἀποκτήσει ἐξαιρετικὴν ἐπιτηδειότητα εἰς τὴν τέχνην τοῦ κλῶθιν καὶ ἐπεξεργάζεσθαι τὰ ὑφάσματα, ἐθεώρουν τὴν Ἀθηνᾶν ὡς τὴν θεῖαν καὶ ἀσύγκριτον τεχνήτριαν, τὴν πρώτην, ἣτις ὕφανε καὶ ἐκέντησε διὰ τοὺς θεοὺς τὰ λαμπρὰ ἐνδύματα, τὰ διὰ θαυμασιῶν κεκοσμημένα σχεδίων. Ἡ ὁμηρικὴ φράσις *ἔργα Ἀθηναίης* δηλοῖ τὴν ἐπιτηδειότητα τῶν γυναικείων δακτύλων, εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν τῆς τελειότητος αὐτῆς. Οἱ Ἕλληνες παρέβαλον, ἀναμφιδόλως, τὰ λε- πτὰ ἐκεῖνα ὑφάσματα, τὰ ὀφειλόμενα εἰς τὴν βιομηχανίαν τῶν γυναικῶν αὐτῶν πρὸς τὸν ἴστων τῆς ἀράχνης· ἐκ τῆς παραβολῆς ταύτης μῦθος τις ἐγεννήθη. Ἐν Λυδίᾳ ἔλε- γον, ἔζη νεαρά τις παρθένος, ὀνομαζομένη Ἀράχνη, ἣτις διεκρίνετο ἐξ ὅλων τῶν ἄλ- λων, διὰ τὴν ἐπιτηδειότητά της εἰς τὸ ὑφαίνειν ὠραία ὑφάσματα. Ὑπερήφανος διὰ τὸ τάλαντόν της, προεκάλεσεν ἡμέραν τινὰ τὴν Ἀθηνᾶν καὶ παρήγγαγεν ὑφασμα ὑπερό- χου ἐργασίας, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπεικονίζοντο οἱ ἔρωτες τῶν ἀθανάτων. Ἡ θεὰ μὴ δυ- νηθεῖσα νὰ εὕρῃ ἀτέλειάν τινα εἰς τὸ ἔργον τῆς Ἀράχνης, ἐκυριεύθη ἐκ πείσματος· κατετεμάχισε τὸ ἔργον καὶ μετεμόρφωσε τὴν νεάνίδα εἰς τὸ δριμύνημον ἔντομον³. Ὁ μῦθος οὗτος ἐκφράζει τὴν φυσικὴν εἰκόνα τοῦ ἴστου τῆς Ἀράχνης, ὅστις ἐχρησίμευ- σεν ὡς ὑπόδειγμα διὰ τὰ πρῶτα ὑφάσματα καὶ τὸν ἀνταγωνισμόν τῶν ὑφασμάτων τῆς βιομηχανίας τῆς Λυδίας πρὸς τὰ τῆς ἑλληνικῆς τοιαῦτα.

Ἡ ἐργάνη θεὰ προΐστατο ἐπίσης τῶν ἐργασιῶν τῶν ἀνδρῶν. Ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Βοιωτίᾳ, ὅπου ἡ γῆ εἶναι εὐφορὸς καὶ πλουσίως καλλιεργημένη, προσέδιδον αὐτῇ τὰ ἐπίθετα *Βουδεῖα* καὶ *Βουαμία*. Τὰ ἐπίθετα ταῦτα ὑπενθυμίζουν πῶς ἡ Ἀθηνᾶ εἶχε διδάξει τοὺς ἀνθρώπους νὰ θέτῃσι τοὺς βόας ὑπὸ ζυγὸν καὶ νὰ ζευγνύωσιν αὐτοὺς εἰς τὸ ἄροτρον, ἢ εἰς βαρεῖας ἀμάξας⁴. Ἡ λατρεία, ἣν ἀπένεμον αὐτῇ ἐν Ἀττικῇ οἱ ἀπόγονοι τοῦ Βουζύγου καὶ τοῦ οἴκου τῶν Βουταδῶν, ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν ὁποίων καταφαίνεται ἡ σημασία αὐτῶν, εἰς τὴν αὐτὴν ἀνεφέρετο ἰδέαν. Ἀλλ' ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἀπέδιδον κυρίως τῇ θεᾷ τὰς φυτεῖας καὶ τὴν καλλιέργειαν τῆς ἐλαίας, δένδρου, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸν κυριώτερον τῆς πεδιάδος τῆς Ἀττικῆς πλοῦτον, καὶ τοῦ ὁποίου οἱ κλάδοι κατέστησαν τὸ σύμβολον τοῦ εἰρηνικοῦ τῆς Ἀθηνᾶς χαρακτῆρος. Τέλος πῶς

¹ Πίνδ., Πυθ., IB', 6-12. «Γοργόνων οὐλίον θρήνον.»

² Ἡσυχ., sub verb. Τζέτζ., εἰς Λυκόφρ. 786. Βλ. O. Müller, Orchomenos, 79. 356.

³ Ὅβιδ., Μεταμ. VI, I, 145· Βιργ. Georg., IV, 246.

⁴ Τζέτζ., εἰς Λυκόφρ., 359, 520. Βλ. τὸ ἐπίθετον *ταυροπόλος* (Σχολ. Ἀριστοφ., Λυσιστρ., 448)

ἦτο δυνατόν λαὸς ναυτικός, ὥς οἱ Ἕλληῆνες, νὰ μὴ ἀποδώσῃ τὴν ναυτιλίαν εἰς τὴν θεάν, τὴν προσωποποιούσαν πάσας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος τὰς τέχνας; Παρ' Ὀμήρῳ, ὁ ναυπηγῆσας τὰ πλοῖα τοῦ Πάριδος τεχνίτης, εἶναι ἰδιαίτερος ἀγαπητὸς εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, ἥτις ἐδίδαξεν εἰς αὐτὸν παντὸς εἶδους ὥραίας ἐργασίας :

« χερσὶν ἐπίστατο δαίδαλα πάντα
τεύχειν, ἔξοχα γάρ μιν ἐφίλατο Παλλὰς Ἀθήνη¹ »

Ὅταν ὁ Δαναὸς ἡτοιμάζετο νὰ ἐγκαταλείψῃ μετὰ τῶν θυγατέρων του τὴν Αἴγυπτον, ἡ Ἀθηνᾶ διδάσκει εἰς αὐτὸν νὰ χειρίζεται τὰ ἱστία τοῦ πλοίου, δι' οὗ θὰ ἀπέρχεται², ὥσάυτως προΐσταται εἰς τὴν ναυπηγήσιν τῆς Ἀργοῦς³, νομίσματα δὲ τινα παρουσιάζουσιν αὐτὴν ὀρθίαν ἐπὶ τῆς πρῶρας πλοίου τινός, τοῦ ὁποίου κατευθύνει καὶ προστατεύει τὸν πλοῦν⁴. Ἐν ὀλίγοις, εἶναι ἡ θεὰ πάσης ὠφελίμου τέχνης καὶ πάσης προόδου ὑποβοηθήσεως τὸν ἀνθρώπινον πολιτισμόν.

Οὕτω ἡ Ἀθηνᾶ εἶναι ἡ προσωποποίησις τῆς ἐφευρετικότητος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἐν ταῖς ποικίλαις ἐφαρμογαῖς αὐτῆς, τῆς πολυμόρφου ἑλληνικῆς εὐφυίας, τῆς περιέργου δραστηριότητός της, καὶ τῶν ἀκαταπονήτων ἐρευνῶν της. Εἶναι ἡ μηχανίτις θεὰ, τῆς ὁποίας εὐνοούμενος εἶναι ὁ εὐφυὴς καὶ πολυμήχανος ἥρως Ὀδυσσεύς, διότι εἶναι ἡ τελειότερα εἰκὼν της. Καθίσταται οὕτω ἡ ὑπερτάτη πηγὴ τῶν εὐγενεστέρων τῆς τέχνης δημιουργημάτων, τῶν ὑψηλοτέρων φιλοσοφικῶν θεωριῶν, τῶν βαθυτέρων ἐρευνῶν της ἐπιστήμης. Καὶ μὴ δὲν ἐξῆλθεν ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ ὑπερτάτου θεοῦ καὶ ὁ Ζεὺς δὲν ἀφωμόισε πρὸς ἑαυτὸν τὴν Μητρίν; Εἶναι ὅθεν ὁ Νουὸς ὑπὸ τὴν θεῖαν αὐτοῦ μορφὴν λαμβανόμενος. Δὲν πρέπει δὲ νὰ ἐκπληττώμεθα, ὅτι ὁ χαρμακτῆρ οὗτος τῆς θεᾶς ἀνεπτύχθη πρὸ παντὸς ἐν Ἀττικῇ, ὅπου ἡ Ἀθηνᾶ, ὑπὸ τὴν ἐκδοχήν της ταύτην, ἦτο ἀναγκαίως τὸ ἰδεῶδες τῆς προνομιούχου φυλῆς, ἐξ ἧς προήλθον πάντα τὰ θαυμάσια τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ἐξ ἄλλου ὁ μῦθος αὐτῆς εἶναι ἀπολύτως ἀπηλλαγμένος τῶν ἀσχημῶν ἐκείνων, αἵτινες, ἐν ταῖς περὶ θεῶν παραδόσεσι τῆς Ἑλλάδος, τοσοῦτον συχνὰ προκαλοῦσι τὴν ἀγανάκτησιν τῆς νεωτέρας ἠθικῆς. Ἡ θεὰ δὲν ἐξῆλθεν ἐκ τῶν σπλάγχνων μητρός. Ὁ Ζεὺς ὑπῆρξεν ὁ μόνος αὐτῆς γεννήτωρ. Ἀσπιλος ὥς ἐκ τῆς γεννήσεώς της, παρέμεινεν ἀσπιλος ἐν τῇ θεῖᾳ αὐτῆς ζωῇ. Αἱ ἀφηγήσεις τῶν ἐνώσεών της μετὰ τοῦ Ἥλιου, μετὰ τοῦ Ἡφαίστου, μετὰ τοῦ Ἡρακλέους, εἶναι, πράγματι, ἐφευρέσεις τῶν μυθογράφων, οἵτινες ἡλλοοῦν, ὥς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο τὴν παλαιὰν παράδοσιν. « Ἡ θεὰ λέγει ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἐμηρικοῦ ὕμνου, ἀποφεύγει τὴν κλίνην τοῦ ὑμεναίου· ἡ καρδιά της μένει ἀπαθὴς εἰς τὰς ἐπιθυμίας τοῦ ἔρωτος.

Ἦτο λοιπὸν ὁ τύπος τῆς παρθενίας, οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἀπετύπωσαν τὴν ἰδέαν ταύτην διὰ τοῦ ὀνόματος, ὅπερ ἔδωσαν εἰς τὸ λαμπρότερον τῆς θεᾶς ἱερόν, τὸν Περθενῶνα. Ἡ ἐορτὴ τῶν Λουτρῶν τῆς Παλλάδος, ἡ ὁποία ἐτελεῖτο κατ' ἔτος εἰς Ἀργεῖ⁵, ἡ

¹ Πλάτ., Ε, 60.

² Ἀπολλοδ., Β', 1, 4.

³ Ὀμοίως, Α', 9, 16. Βλ. Müller-Wieseler, Denkm. d. alt. Kunst, II, πιν. 22, N° 238.

⁴ Ἐπὶ νομίσματος τῆς Φασήλιδος (Müller-Wieseler, II, πιν. 21, N° 223). Παραβλ. Ἀθηνᾶ Αἰθια (κατάδυσις) ἐν Μέγαριδι. Πausan., Α', 5, 3· 41, 6.

⁵ Βλέπε τὸν ὕμνον Ε' τοῦ Καλλιμάχου, φέροντα τὸν τίτλον : Λουτρὰ Παλλάδος.

ἱστορία τῆς τυφλώσεως τοῦ Τειρεσίου, διότι ἀντίκρουσε γυμνὴν τὴν θεάν, ἐνεθύμιζον ἀκόμη τὴν ἀπαράβιαστον καὶ αἰωνίαν παρθενίαν τῆς Ἀθηνᾶς ¹. Ἡ ἰδέα τῆς ἀνθρώπου νεότητος τῆς ἐξεφράσθη ἴσως ἀρχικῶς διὰ τοῦ ὀνόματος Παλλῆς ², ὅπερ εἶναι ἢ συνήθης προσφώνησις τῆς Ἀθηνᾶς. Μερικοὶ ὅμως μυθογράφοι, ἀδυνατοῦντες νὰ κατανόησωσι τὴν σημασίαν τῆς λέξεως ταύτης, ἐφαντάσθησαν νὰ θεωρήσωσι τὴν Παλλάδα ὡς διάφορον τῆς Ἀθηνᾶς πρόσωπον. Ὅτε μὲν παρουσίασαν αὐτὴν ὡς θυγατέρα τοῦ Τρίτωνος, ἀνατραφεῖσαν μετὰ τῆς θεᾶς, ἔχουσαν πολεμικὸν ὡς ἐκείνη χαρακτῆρα καὶ ἥτις, ἡμέραν τινά, συνεπλάκει μετὰ τῆς θεᾶς καὶ ἐφρονεύθη ὑπ' αὐτῆς ³. ὅτε δὲ Πάλλας εἶναι γίγας τις, πατὴρ τῆς Ἀθηνᾶς, φονευθεὶς ὑπὸ τῆς θυγατρὸς του, διότι ἐπεχείρησε νὰ προσδάλῃ τὴν παρθενίαν τῆς ⁴. Ἀλλ' αἱ ἱστορίαι αὗται, μὴ προσερχόμεναι ἐκ δημῶδους πηγῆς, οὐδεμίαν ἔσχον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς κυρίως περὶ τῆς θεᾶς παραδόσεως, εἰς ἣν οὐδόλως ὑπεισήλθον. Διὰ τοὺς Ἕλληνας ἢ Παλλὰς Ἀθηνᾶ ὑπῆρξε πάντοτε μία καὶ ἡ αὐτὴ θεότης ἦτο ἡ νεαρά καὶ ἰσχυρά παρθένος, ἣ, κατὰ τὴν συνήθη τῆς λέξεως ἐρμηνείαν, ἡ πολεμικὴ θεὰ ἡ πάλλουσα τὸ τρομερὸν τῆς δόρυ⁵.

Ἐκτὸς τῶν μύθων καὶ τῶν ἐπιθέτων τῆς Ἀθηνᾶς κατέχομεν καὶ ἄλλην πηγὴν πληροφοριῶν, οὐχὶ εὐκαταφρόνητον, προκειμένου νὰ καθορίσωμεν ἐπακριθῶς τοὺς οὐσιωδεστέρους χαρακτῆρας τῆς θρησκείας τῆς θεότητος ταύτης. Θέλω νὰ εἶπω, τὰς τελευταίας τῆς λατρείας αὐτῆς. Αἱ τελεταὶ αὗται, ἀναγόμεναι, κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς παλαιοτάτην ἀρχαιότητα, εἶχον ἀρχικῶς ὀρισμένην τινὰ σημασίαν· εὐρίσκοντο δὲ βεβαίως εἰς στενὴν σχέσιν πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὰς ιδιότητες τῆς θεᾶς. Ἐὰν λοιπὸν ἠδυνάμεθα νὰ ἀνακαλύψωμεν τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν ἔννοιαν, ἀναμφίβολον εἶναι ὅτι νέον φῶς θὰ ἐρρίπτετο ἐπὶ τῆς μυθολογίας τῆς Ἀθηνᾶς. Παρὰ τὴν ἀδεσβαίότητα, εἰς ἣν ἔτι εὐρίσκόμεθα, ὡς πρὸς τὰ ζητήματα ταῦτα, καλὸν θὰ ἦτο νὰ στρέψωμεν τὴν προσοχήν μας ἐπὶ τῆς λατρείας τῆς θεότητος ταύτης, ἐκεῖ ὅπου ἡ λατρεία αὕτη ἔφθασεν εἰς τὴν πληρεστέραν καὶ πλουσιωτέραν αὐτῆς ἀνάπτυξιν, δηλαδὴ εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὁφείλομεν ἐν τῇ συντόμῳ ταύτῃ μελέτῃ νὰ εὕρωμεν, εἴτε τὴν ἐπιβεβαιώσιν τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθεισῶν ἰδεῶν, εἴτε λεπτομερείας νέας, σχετιζομένας πρὸς τὴν τοπικὴν τῆς Ἀττικῆς θρησκείαν, αἵτινες θὰ συμπληρώσωσι τὸν πίνακα, ὃν προσπαθοῦμεν νὰ σχεδιάσωμεν.

Ἐκτὸς τοῦ μικροῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης, ὑπῆρχον ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως δύο μεγάλα ἱερά, ἀφιερωμένα εἰς τὴν θεάν: τὸ ἐν ἀνοικοδομηθὲν ἐπὶ Περικλέους, εἰς τὴν θέσιν παλαιότερου τινὸς ἱεροῦ, καταστραφέντος ὑπὸ τῶν Περσῶν· τοῦτο ἦτο ὁ Παρθενών, ὁ ἀφιερωμένος εἰς τὴν θεάν Παρθένον· τὸ ἄλλον, ἐπίσης ἀνοικοδομηθὲν κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, ἦτο ἀκόμη παλαιότερον τοῦ πρώτου ἀφιερωμένον εἰς

¹ Ὁ Max Müller (Nouv. leçons, II, σ. 255, τῆς γαλλ. μεταφρ.), προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν παρθενίαν ταύτην διὰ τῆς ἰδέας τῆς Ἡοῦς. Ἐν ταῖς Βέβαις, ἡ Οὐσχας (ἡ ἡώς), ὀνομάζεται, λέγει, «ἡ νεαρά παρθένος μὲ τὸ ἄσιλον σῶμα». Ἀλλὰ παρ' Ἑλλήσι, ἡ Ἡώς, ἡ προσωποποίησης τῆς αὐγῆς, εἶναι ἀπεναντίας θεὰ ἑρωτύλος, ἡ ὅποια ἀπάγει πολλοὺς ὡραίους νεανίας: Τὸν Κέφαλον, τὸν Κλύτον, τὸν Τιθωνόν καὶ ἄλλους.

² Παλλὰς φαίνεται ταυτόσημον τοῦ πάλλαξ, νεᾶνις ἢ νεανίας. Πρὸς τὴν νεωτέραν ἐλληνικὴν λέξιν παλληκῆρι, ἥτις σημαίνει ἀνὴρ εἰς τὸ ἄνθος τῆς ἡλικίας του.

³ Ἀολλοδ., Γ', 12, 3.

⁴ Ἀπολλοδ., Α', 6, 2. Τζετζ. εἰς Δυκόφρ., 255. Πάλλας εἶναι γίγας τις ἐν τῇ Θεογονίᾳ, στ. 376, 383.

⁵ Ἐκ τοῦ πάλλω (Πλάτ., Κρατύλ., σ. 406). Κατὰ τοὺς Ὀρφικοὺς ἡ Ἀθηνᾶ ἔφερεν εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Διὸς τὴν ἐτι παλλομένην καρδίαν τοῦ Διονύσου. Ἐξ οὗ ἡ ἐπωνυμία Παλλὰς.

τὴν Πολιάδα Ἀθηνᾶν καὶ ὠνομάζετο ἀκόμη Ἑρέχθειον. Ἐντὸς τοῦ τελευταίου τούτου ναοῦ, διεφύλαττον τὸ ἀρχαῖον τῆς θεᾶς ξόανον, ὅπερ ἰσχυρίζοντο ὅτι εἶχε πέσει ἐξ οὐρανοῦ· ἐκεῖ ἐδείκνυνον τὴν ἱερὰν ἐλαίαν, τοὺς τάφους τῶν ἀρχαίων ἡρώων τῆς Ἀττικῆς, τὰ ἔχνη, τῆς πάλης τῆς Ἀθηνᾶς πρὸς τὸν Ποσειδῶνα, καὶ μνημεῖά τινα διατηροῦντα τὴν μνήμην τῶν πρώτων ἱερατικῶν οἴκων, τῶν προσκεκολλημένων εἰς τὴν λατρείαν αὐτῆς. Παρὰ τὴν λαμπρότητα καὶ τὸν πλοῦτον τοῦ Παρθενῶνος, οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι, διὰ τὰς εὐσεβεῖς ψυχάς, ὁ ναὸς τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς, ἦτο τὸ κατ' ἐξοχὴν ἱερὸν τῆς προστάτιδος τῆς πόλεως θεότητος, τὸ ἀσκούν τὸ μεγαλειότερον θρησκευτικὸν γόητρον καὶ βαθύτατα ὑπὸ πάντων τιμώμενον. Τὸ διπλοῦν ὄνομα τοῦ ναοῦ τούτου καταδεικνύει ὅτι ἡ θρησκεία τῆς Ἀθηνᾶς ἐσχετίζετο ἐν αὐτῇ πρὸς τὰς εἰς τὸν ἥρωα Ἑρεχθέα ἀποδιδόμενας τιμὰς. Ὁ Ἑρεχθεὺς ὅμως οὗτος, ὁ πρῶτος τῆς Ἀττικῆς βασιλεὺς, πρῶτος τῆς θεᾶς θεράπων, ἀνατραφεὶς ὑπ' αὐτῆς ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς, εἶναι, κατὰ τὰς παλαιότερας παραδόσεις, υἱὸς τῆς Γῆς, τέκνον τοῦ ἐδάφους, τῆς εὐφόρου τῶν Ἀθηνῶν πεδιάδος. Ἡ Πολιάς Ἀθηνᾶ εὐρίσκεται ἐπίσης εἰς σχέσιν μετὰ τοῦ Ἑριχθονίου, υἱοῦ τοῦ θεοῦ τοῦ πυρὸς Ἡφαίστου, γεννηθέντος, ὡς ὁ Ἑρεχθεὺς ἐκ τοῦ ἐδάφους, περισυλλεγέντος δέ, ὡς ἐκεῖνος, ὑπὸ τῆς θεᾶς, ἥτις ἐπεμελήθη αὐτοῦ κατὰ τὴν παιδικήν του ἡλικίαν καὶ ἥτις ἐνεπιστεύθη αὐτὸν εἰς τὰς τρεῖς θυγατέρας τοῦ Κέκροπος, Ἀγλαυρον, Ἐρσην καὶ Πάνδροσον¹. Τὸ ὄνομα Ἑριχθόνιος ἐγείρει τὴν ἰδέαν τῆς εὐφορίας τῆς γῆς, τῆς ὁποίας εἶναι τὸ ἀγαθοποιὸν πνεῦμα. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὰς τρεῖς κόρας, αἵτινες ἐπεμελήθησαν τῆς παιδικῆς του ἡλικίας, αἱ μὲν Ἐρση καὶ Πάνδροσος, εἶναι ὀνόματα σημαίνοντα ἑλληνιστὶ τὴν δρόσον· ἡ δὲ Ἀγλαυρος σχετίζεται, εἴτε πρὸς τὸ καλλιεργημένον ἔδαφος, εἴτε πρὸς τὴν λάμψιν τοῦ οὐρανοῦ φωτός. Αἱ κόραι αὗται τοῦ Κέκροπος, πρῶται τῆς Ἀθηνᾶς ἱερεῖαι, αἱ κατοικοῦσαι ἐν τῇ ἱερῇ αὐτῆς, πιθανὸν ἀρχικῶς νὰ μὴ ἦσαν, ὡς παρατηρεῖ ὁ Preller² εἰ μὴ ἐπίθετα τῆς θεᾶς· ἐπίθετα, ἀποσπασθέντα ἐξ αὐτῆς βραδύτερον ὑπὸ τῆς λαϊκῆς φαντασίας, ἥτις μετέβαλεν αὐτὰ εἰς ἰδιαιτέρα πρόσωπα. Τὰ ἐπίθετα ταῦτα ὑπὸ εὐρυτέραν τῆς συνήθους ἔννοιαν λαμβανόμενα, φαίνονται ἡμῖν ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἰδέαν τῆς Ἀθηνᾶς, θεᾶς τῆς ἀστραπῆς, ἐπομένως, τῆς οὐρανίας δρόσου ἢ τῆς ραγδαίας βροχῆς ἥτις, καταβρέχουσα τὸ ἔδαφος τῆς Ἀττικῆς, κάμνει εἰς τὰς Ἀθῆνας τὸν Ἑριχθόνιον, δηλαδὴ τὴν πλουσίαν τῆς κοιλάδος τοῦ Κηφισοῦ βλάστησιν νὰ μεγαλύνῃ.

Ἀνάλογός τις ἰδέα ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τῆς ἑορτῆς, ἣν ἐτέλουν ἐτησίως, κατὰ τὸν μῆνα Σκιροφοριῶνα, αἱ Ἐρρηφόροι ἢ Ἀρρηφόροι. Τὸ ὄνομα τοῦτο ἐδίδετο εἰς δύο κοράσια, ἡλικίας οὐχὶ μικροτέρας τῶν ἐπτὰ ἐτῶν καὶ μεγαλειτέρας τῶν ἑνδεκα³, ἐκλεγόμενα μεταξὺ τῶν εὐγενεστέρων οἰκῶν τῶν Ἀθηνῶν, ἵνα διέλθωσιν ἐν ὁλόκληρον ἔτος ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως, εἰς εἶδος τι ἱερᾶς ἀπομονώσεως, εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς θεᾶς. Τὴν παραμονὴν τῆς ἑορτῆς, ἡ ἱερεῖα ἐδιδεν εἰς αὐτά, ὅταν ἡ νύξ ἐκάλυπτε τὰ πάντα διὰ τῶν σκιῶν τῆς, μυστηριώδη τινὰ ἀντικείμενα, τοποθετημένα ἐντὸς κανίστρων. Τὰ δύο κοράσια ἔθετον τὰ κάνιστρα ταῦτα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν, κατήρχοντο τὰς ἀγού-

¹ Θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπεκταθῶμεν, ἐν τῇ IV βιβλ. κεφ. III, 1, ἐπὶ τῶν διαφορῶν αὐτῶν προσώπων τῶν ἀττικῶν θρύλων. Ἐνταῦθα ἀπλῶς ὑποδεικνύομεν τὰς μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς σχέσεις αὐτῶν.

² Griech. Mythol., I, σ. 159.

³ Ἀριστοφ., Λυσιστρ., 648. Μέγα Ἑτυμ. σ. 149. Ἀρποκρ., 6, 48.

σας ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως εἰς τὴν πόλιν βαθμίδας καὶ μετέβαινον εἰς ἱερόν τινα περίβολον, εὐρισκόμενον παρὰ τὸν ναὸν τῆς ἐν Κήποις Ἀφροδίτης· ἐκεῖ ὑπῆρχε φυσικὸν τι ὑπόγειον, ὅπου εἰσῆρχοντο ἵνα καταθέσωσι τὸ φορτίον των καὶ παραλάβωσιν ἕτερον, ἐπίσης μυστηριῶδες, ὅπερ ἔφερον, διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου, εἰς τὴν ἀκρόπολιν¹. Παρὰ τὴν μυστικότητα δι' ἧς ἡ τελετὴ αὕτη περιεβάλλετο, δυνάμεθα νὰ ὑποδείξωμεν τὴν γενικὴν αὐτῆς σημασίαν. Αἱ λέξεις ἄρορ ἢ ἔρορ ἐξ ὧν εἶναι σύνθετον τὸ ὄνομα τῶν κορασίων, τῶν ἐπιφορτισμένων μὲ τὴν λεπτομέρειαν ταύτην τῆς λατρείας, εἶναι ἴσως ταυτόσημοι πρὸς τὸ ἔρορ, δρόσος². Οἱ ἀρχαῖοι γραμματικοὶ τοιοῦτοτρόπως φαίνονται κατανοήσαντες τοῦτο· διότι δίδουσιν εἰς τὴν τελετὴν ταύτην τὸ ὄνομα ἐρορηφωρία καὶ μᾶς λέγουσιν ὅτι αἱ Ἐρρηφόροι ἦσαν κοράσια, συνοδεύοντα τὴν Ἐρσην, ἣ φέροντα τὴν δρόσον εἰς τὴν Ἐρσην, τὴν θυγατέρα τοῦ Κέκροπος³. Τῆς Ἐρσης ἀναφερομένης, ἀναμφιβόλως, εἰς μίαν τῶν ἰδιοτήτων τῆς Ἀθηνᾶς, ἡ ἱεροτελεστία αὕτη ἐνεθύμιζε τὴν ἀγαθοεργὸν ἐπενέργειαν τῆς θεᾶς, ἥτις ἀπὸ τῶν κόλπων τοῦ θυελλώδους νέφους, ρίπτει ἐπὶ τῆς διψώσης γῆς τὰς σταγόνας τῆς θείας δρόσου.

Κατὰ τὴν αὐτὴν τοῦ ἔτους ἐποχὴν⁴, ἐώρταζον πρὸς τιμὴν τῆς Ἀθηνᾶς ἑτέραν τινα ἑορτὴν τῆς ὁποίας ἡ σημασία συσχετίζεται μετὰ τῆς ἑορτῆς τῆς Ἀρρηφορίας. Πομπὴ ἀναχωροῦσα ἐξ ἀκροπόλεως, μετέβαινε, ἀκολουθοῦσα τὴν ἱερὰν ὁδὸν τῆς Ἐλευσίνος, εἰς ἱερόν τι, κείμενον ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Ἐπὶ κεφαλῇς τῆς πομπῆς ἦσαν ἡ ἱέρεια τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς, ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἐρεχθέως, καὶ ὁ τοῦ Ἥλιου, βαδίζοντες κάτωθεν τεραστίου λευκοῦ σκίρου, ὅπερ ἐδάσταζον οἱ ἀπόγονοι τοῦ οἴκου τῶν Ἐτεοβουταδῶν⁵. Ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου ἐθίμου ἡ ἑορτὴ ὠνομάσθη Σκιροφορία. Ἡ λέξις σκίρον (=σκιερὸν) σημαίνει, τῷ ὄντι, εἰς τὴν ἑλληνικὴν «ἀλεξήλιον». Ἀλλὰ ταυτοχρόνως ἡ λέξις σκίρος ὑποδηλοῖ τὰ τιτανώδη ἐκεῖνα ἐδάφη τὰ εἰς τὰ περίχωρα τῶν Ἀθηνῶν ἀπαντῶντα, ἅτινα ὑπὸ τὴν ἐπὶ τῆς ἡλιακῶν ἀκτίνων τοῦ Ἰουνίου σκληρύνονται καὶ ἀποξηραίνονται. Ἐκ τούτου δὲ ἡ διπλῇ τῆς ἑορτῆς σημασία. Τὸ σκίρον ἦτο ἡ εἰκὼν τῆς προστασίας, ἣν ἐζήτουν ἀπὸ τὴν θεάν, ἐναντίον τοῦ φλογεροῦ καύσωνος· τὸ μέρος, εἰς τὸ ὅποιον μετέβαινε ἡ πομπή, ἦτο ἱερόν, ἀφιερωμένον τῇ Σκιράδι Ἀθηνᾷ, ἐκτισμένον ἀναμφιβόλως ἐπὶ τινος τιτανώδους ἐδάφους, ἐξ ἐκεῖνων, τὰ ὅποια ὑποφέρουσιν ἰδιαιτέρως ἐκ τῆς καυστικῆς τοῦ ἡλίου ἐπενεργείας, κατὰ τὸ θερινὸν ἡλιοστάσιον. Ἐκεῖ ἐκάλυπτον τὴν ἱερὰν εἰκόνα διὰ τῆς λευκῆς τοῦ ἐδάφους κόνεως⁶. ἔθιμον συμβολικόν, τοῦ ὁποίου ἡ πρόθεσις ἦτο νὰ ὑποδείξῃ, νὰ καταστήσῃ, οὕτως εἰπεῖν, ἀπτήν εἰς τὴν θεάν τὴν ξηρασίαν τῆς γῆς, ἥτις ἐπεζῆται τὴν δρόσον τῶν οὐρανίων ὑδάτων.

Τῆς ἑορτῆς ταύτης προηγούντο, κατὰ τὸν μῆνα Θαργελιῶνα, σειρὰ ὀλόκληρος ἑορτῶν ἄλλης φύσεως, αἵτινες διήρκουν πλεον τῶν δέκα ἡμερῶν, καὶ τῶν ὁποίων αἱ πρῶται ἔφερον τὸ ὄνομα Πλυντήρια, αἱ δὲ ἄλλαι τὸ ὄνομα Κυλλυνήρια⁶. Ἡ

¹ Πaus., Α', 27, 3.

² Πρὸλ. ὁμ. ἑρση, κρητικὸν ἄερα. G. Gurtius, Griech. Etym., σ. 345 (ἐκδ. 5η).

³ Σχολ. Ἀριστοφ., Λυσιστρ., 642· Μοῖρος, Λεξ. Ἀττ., σ. 141. Περὶ Ἀρρηφόρων, βλέπε Beulé, Acrop. d'Athènes, I, 160, II, 296.

⁴ Τὴν 12 τοῦ μηνὸς Σκιροφοριῶνος (Σχολ. Ἀριστοφ., Ἐκκλ., 18).

⁵ Ἀρποκρ., σ. 270. Σχολ. Ἀριστοφ., Ἐκκλ.

⁶ Σχολ. Ἀριστοφ., Σφήκ., 926.

⁶ Περὶ τῶν τελετῶν αὐτῶν, βλέπε Schoemann, Griech. Alterthümer, II, σ. 572, ἐκδ. 3η. A. Mommsen, Heortologie, σ. 429.

λέξις Πλυντήρια δηλαδὴ ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ αὐταὶ τελεταὶ σκοπὸν εἶχον τὸν καθαρισμὸν τοῦ ναοῦ, τῶν ἱερῶν σκευῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ εἰδώλου τῆς θεᾶς. Ἀφῆρουν τὰ ἐνδύματα τοῦ ἀγάλματος, ἵνα τὰ πλύνωσι· ἐκαθάριζον δὲ τὸ ἄγαλμα καὶ ἐπεσκεύαζον αὐτό, ἂν παρίστατο ἀνάγκη. Ἡ τελευταία αὕτη φροντίς ἀνήκειν εἰς τοὺς Προξενόγιδας¹, ἀπογόνους πιθανώτατα, οἰκογενεῖας ἢ σωματεῖου τινὸς τεχνιτῶν, εἰς τοὺς ὁποίους εἶχεν ἀπὸ παλαιοτάτων χρόνων ἀνατεθῆ ἡ διατήρησις καὶ φροντίς τοῦ εἰδώλου. Ὅταν ὁ καθαρισμὸς ἐτελείονε, ἤρχιζον τὰ Καλλυντήρια. Τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς ἐτοποθετεῖτο ἐκ νέου ἐπὶ τοῦ βάθρου του· ἐκόσμουσαν πάλιν αὐτὸ διὰ τῶν μεγαλοπρεπῶν ἐνδυμάτων του; τὰ ὅποια διὰ τοῦ καθαροῦ ὕδατος ἀπέκτων τὴν προτέραν αὐτῶν λαμπρότητα, καὶ ὁ ναὸς, πρότερον κεκλεισμένος, ἐπανηνοίγετο εἰς τὴν εὐσέβειαν τῶν πιστῶν, τῶν ἐρχομένων νὰ θαυμάσωσι τὴν νέαν αὐτοῦ μεγαλοπρέπειαν. Ἡ ἑορτὴ αὕτη, ἡ ἐκφράζουσα τὴν ιδέαν τῆς ἀσπίλου τῆς Ἀθηνᾶς ἀγνότητος, σχέσιν εἶχεν ἐπίσης πρὸς τὴν γεωργίαν καὶ πρὸς τὰς ἐλπίδας τῆς ἀφθονίας, τὰς ὁποίας προεκάλουν, οἱ ἀρχίζοντες νὰ ὀριμάζουσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καρποί. Ἡ μεταδαίνουσα εἰς τὸ Ἐρέχθειον πομπή, ἔφερε, μεταξὺ ἄλλων, καὶ μέγα πινάκιον πλῆρες ξηρῶν σύκων. Τὸ σύκον, σύμβολον τῶν καρπῶν, τῶν ὀφειλομένων εἰς τὰς πρώτας τῆς καλλιεργείας προσπάθειας, ἀνεμίμνησκε πῶς οἱ ἄνθρωποι ἀντικατέστησαν τῆς ἀγρίας τῆς βαλάνου τροφὴν δι' ἄλλης γλυκυτέρας. Ἡ συκὴ, ὡς καὶ ἡ ἐλαία, ἔθεωρεῖτο ἐν Ἀττικῇ ὡς δῶρον τῆς Ἀθηνᾶς.

Ἐξ ὧλων τῶν ἐπισήμων τελετῶν, τὰς ὁποίας οἱ Ἀθηναῖοι ἐτέλουν πρὸς τιμὴν τῆς προστατίδος αὐτῶν θεότητος ἡ λαμπρότερα καὶ ταυτοχρόνως ἡ πλουσιωτέρα εἰς πλήρη σημασίας θρησκευτικὰ ἔθιμα, ἦτο ἡ τῶν Παναθηναίων. Τὴν Ἰδρυσιν ταύτης ἀνῆγον εἰς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ὁ Θησεὺς συνεκέντρωσε περὶ τὰς Ἀθήνας καὶ συνέπηξεν εἰς ἔθνος τὰς διαφόρους τῆς Ἀττικῆς φυλάς². Τὰ κατ' ἔτος τελούμενα μικρὰ Παναθήναια δὲν ἦσαν τοσοῦτον μεγαλοπρεπῆ ὅσο τὰ μεγάλα Παναθήναια, τὰ ὅποια, ἀπὸ τοῦ Πεισιστράτου καὶ ἐντεῦθεν, ἐωρτάζοντο κατὰ τὸ τρίτον ἔτος ἐκάστης Ὀλυμπιάδος, περὶ τὸ τέλος τοῦ μηνὸς Ἑκατομβαιῶνος³. Ἡ κυριωτέρα πράξις τῶν δύο αὐτῶν ἑορτῶν ἦτο πομπὴ τις, ἐπιφορτισμένη νὰ φέρῃ μεγαλοπρεπέστατα εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς τὸν νέον πέπλον, τὸν ὁποῖον προσέφερον ἐτησίως τῇ θεᾷ. Ὁ πέπλος ἦτο μέγα τεμάχιον ὑφάσματος, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι, ἀναλόγως τῶν ἐποχῶν, ἐχρησίμευσεν ὡς ἐνδύμα διὰ τὸ ξόανον τῆς Ἀθηνᾶς, ὡς παραπέτασμα τοῦ ἀγάλματος τῆς ἡ διὰ τὴν ἐπένδυσιν τῶν τοίχων τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς. Ἡ κατασκευὴ τοῦ πέπλου, ἀρχομένη, περὶ τὰ τέλη τοῦ Πυανεψιῶνος (Ἰουλιῶν), διήρκει ἐπὶ ἑννέα τοῦλάχιστον μῆνας, καὶ ἐξετελεῖτο, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ἱερείας, παρὰ νεανίδων καὶ γυναικῶν γνωστῶν διὰ τὴν ἱκανότητά των ἐν τῇ ταπητουργίᾳ, τὰς ὁποίας ἐπωνόμαζον *δορατίνας*. Μεταξὺ τῶν ἀπεικονίσεων, δι' ὧν ἐκοσμεῖτο τὸ ἔργον αὐτῶν, διεκρίνετο πρὸ παντὸς ἡ Γιγαντομαχία, καθ' ἣν ἡ Ἀθηνᾶ εἶχε καταβάλει τὸν Ἐγκέλαδον⁴. Εἰς τὸ κύριον τοῦτο σχέδιον προσετίθεντο ἐνίοτε αἱ εἰκόνες μερικῶν τῶν σπουδαιωτέρων συμβάντων

¹ Housh., sub. verb. Περὶ τούτου βλέπε τὴν πραγματείαν τοῦ E. Kühnert, De eura statuarum apud Græcos (Βερολίον, Calvary, 1883).

² Πλουτ., Θησ., 24.

³ Bl. Meier., über die Panathenäen (Enkykl. d. Wissensch. und künste), K. F. Hermann, Griech. Antiq., II. § 54. Schoemann, Griech. Alterth., II, 467, 477.

⁴ Βλέπε τὴν εἰδικὴν μελέτην τοῦ de Ronchard, *le Péplos d'Athéné Parthénos*, étude sur les tapisseries dans l'antiquité.

τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν, ὡς καὶ αἱ τῶν πολιτῶν, τῶν ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἐργασθέντων¹. Κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς, ὁ πέπλος οὗτος, ἡπλοῦτο καὶ ἐτοποθετεῖτο ὡς σημαία ἢ μᾶλλον ὡς ἱστίον πλοίου, ἄνωθεν τῆς ἱερᾶς τριήρους, ἐμβολήματος τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, ἦν αἱ Ἀθῆναι ὤφειλον εἰς τὴν θεάν. Ἡ τριήρης αὕτη τοποθετούμενη ἐπὶ τροχῶν, ἢ ὑπὸ ἰσχυρῶν μηχανημάτων μετακινουμένη², ἀνήρχετο τὰς κλιτύς τῆς ἀκροπόλεως μετὰ τῆς ἱερᾶς πομπῆς, ἣτις ἀναχωροῦσα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ Κεραμεικοῦ, εἰσῆρχετο διὰ τοῦ Διπύλου, παρήλαυνε διὰ τῆς ἀγορᾶς καὶ διήρχετο τὰς κυριωτέρας ὁδοὺς τοῦ ἁστεως³. Ἡ πομπὴ αὕτη προσέφερεν εἰς τὰ ὄμματά τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν ἀπανταχόθεν συρρεόντων ξένων, θέαμα ἐξαιρετικῆς μεγαλοπρεπείας, τοῦ ὁποίου ζῶσαν ἔτι μαρτυρίαν κατέλιπον ἡμῖν οἱ μαθηταὶ τοῦ Φειδίου ἐν τῇ ἡκρωτηριασμένῃ διαζώματι τοῦ Παρθενῶνος⁴. Τὴν πομπὴν ταύτην ἀπετέλουν ἐπίλεκτοι πάσης ἡλικίας καὶ πάσης κοινωνικῆς τάξεως⁵. Μετὰ τὸν ἱερέα, τοὺς ὑπηρέτας τῆς λατρείας καὶ τοὺς ἄρχοντας τοὺς ἐπιτετραμμένους τὴν διαχείρισιν τῶν ἱερῶν, ἦρχετο ὅμιλος νεανίδων, μὲ ἐλαφρῶς κεκλιμένην τὴν κεφαλὴν, εἰς στάσιν αἰδημοσύνης καὶ περισυλλογῆς, φερουσῶν ἀνὰ χειρὸς τὰς φιάλας καὶ τὰ διὰ τὰς θυσίας προοριζόμενα ἀγγεῖα, κατόπιν ἦρχοντο αἱ κανηφόροι, φέρουσαι ἐντὸς κανίστρων, τοποθετημένων ἐπὶ τῶν κεφαλῶν αὐτῶν, τὰ ἱερὰ σκεύη ἡκολούθουν αἱ κόραι τῶν μετοίκων καταδικασμένοι ὑπὸ τοῦ νόμου εἰς τὸ ταπεινὸν τῶν ὑπηρετριῶν ἔργον, καὶ κατάφοροι ὕδριων, καλυσμάτων καὶ ἀλεξιγλίων. Εἰς τὸ κέντρον τῆς πομπῆς ἔσυρον τὰ θύματα, τὰ προσφερθέντα ὑπὸ τοῦ ἁστεως, ὑπὸ τῶν δῆμων τῆς Ἀττικῆς, ἢ τὰ σταλέντα ὑπὸ τῶν ἀποικιῶν, αἱ ὁποῖαι, διὰ τοῦ τρόπου τούτου, μετεῖχον τῶν θυσιῶν τῆς μητροπόλεως. Αὐλῆται καὶ κιθαρισταὶ συνώδευον διὰ τῆς μουσικῆς αὐτῶν τὴν τέλεσιν τῶν θυσιῶν. Ὅμιλος γερόντων, διακρινομένων διὰ τὴν ὡραιότητά των, ἐδάδιζε κρατῶν κλάδους ἐλαίας: διὰ τοῦτο δὲ ὠνόμαζον αὐτοὺς θαλλοφόρους. Αἱ Ἀθῆναι δὲν ἠθέλον νὰ ὑποβάλλωσι τὴν θεάν εἰς τὸ θέαμα τῶν ἀσχημιῶν καὶ ἀδυναμιῶν τοῦ γήρατος· ἐβράδευον δὲ τὴν φυλὴν, τὴν νικῶσαν εἰς τὸν διαγωνισμόν τοῦτον τοῦ γεροντικοῦ μεγαλείου καὶ κάλλους. Τέλος ἦρχοντο ἄνδρες ὠπλισμένοι, ἄρματα, ἐπηληλατοῦντες ἐφῆβοι⁶. Τοιαύτη τις πομπὴ ἤρμοζεν εἰς τὴν πολεμικὴν θεάν, εἰς τὴν Ἰππίαν, ἣτις, πρώτη, ἐδάμασε τῆς Ἀττικῆς τοὺς κέλητας.

Κατὰ τὰς προηγουμένας τῆς τελετῆς ἡμέρας ἐλάβανον χώραν ἀγῶνες καὶ δρόμοι παντοειδεῖς: ἄρματοδρομίαι, τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὸν μυθικὸν βασιλέα Ἐριχθόνιον ὀφείλουσαι· γυμνικοὶ ἀγῶνες, εἰς τοὺς νικητὰς τῶν ὁποίων ἐδίδετο, ὡς βραβεῖον, δοχεῖον πλήρες ἐλαίου, προερχομένου ἐκ τῆς ἱερᾶς ἐλαίας· ναυτικοὶ ἀγῶνες μεταξὺ τῶν νεῶν ἐκάστης φυλῆς⁷, λαμπαδηδρομίαι, τελούμεναι μόλις ἐνύκτονες⁸, ὑπενθυμίζουσαι τὴν λάμψιν, διὰ τῆς ὁποίας ἡ θεὰ ἐφώτιζε τὸν ζοφερόν οὐρανόν. Εἰς τοὺς ἀγῶνας αὐτοὺς τῆς σωματικῆς δεξιότητος καὶ ρώμης, προστετέθησάν, ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν

¹ Ἀριστοφ., Ἰππῆς, 566. Πλουτ., Δημήτρ., I', 2.

² Φιλόστρ., Βίοι σοφιστ. Β', 1, 5.

³ Bl. C. Wachsmuth, Die Stadt Athen im Alterthum, τ. I, 285.

⁴ Müller-Wieseler, I, πιν. 23-25.

⁵ Bl. Beulé, Acropole d'Athènes, τ. II, σ. 151 καὶ ἐφ.

⁶ Müller-Wieseler, πιν. 25, N° 118.

⁷ Παγκαθῆ, Ἑλλην. Ἀρχ. Β', ἀρ. 961, 28.

⁸ Πλουτ. Σόλων, 1. Πλάτ. Πολιτ. Α', 1. Σχολ. Ἀριστοφ., Βατρ. 131.

Πεισιστρατιδῶν, ἀγῶνες ραψωδῶν ἀδόντιων ἐκ περιτροπῆς τὰς ὁμηρικὰ ἔπη· κατὰ δὲ τὴν ἐποχὴν τοῦ Περικλέους, ἐντὸς τοῦ πρὸς τοῦτο ὑπ' αὐτοῦ κτισθέντος ὠδείου, ἀγῶνες μεταξὺ αὐλητῶν, κιθαριστῶν, ὀρχηστῶν, κυκλίων χορῶν, οἵτινες ὅλοι ἡμιλλῶντο διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν ἐπάθλων, τῶν προσφερομένων ὑπὸ τῆς μεγαλοδωρίας τοῦ ἄστεως καὶ συντελούντων διὰ τοῦ θελγῆτρου τῆς τέχνης αὐτῶν, εἰς τὴν ὠραιότητα καὶ τὴν λαμπρότητα τῆς ἑορτῆς ταύτης, τῆς ὁποίας ἐφάμιλλα ἦσαν μόνον τὰ μεγαλοπρεπῆ Ἐλευσίνια καὶ τὰ πομπώδη μεγάλα Διονύσια.

Θὰ περιορισθῶμεν ἤδη εἰς συντόμους τινὰς παρατηρήσεις περὶ τῶν τεχνικῶν τῆς Ἀθηνᾶς ἀπεικονίσεων¹.

Μεταξὺ τῶν παλαιωτάτων τῆς θεᾶς ἀπεικονίσεων ἐκάλουν *Παλλάδια* τὰς περιστώσας αὐτὴν ὀρθίαν, πάλλουσιν δόρυ, κρατοῦσαν πρὸς τὰ ἐμπρὸς τὴν ἀσπίδα, εἰς στάσιν πολεμικῆς θεότητος, τιμώσης διὰ τῆς ἰσχυρᾶς προστασίας τῆς τὰς πόλεις². Τὰ εἰδῶλα ταῦτα, τὰ ὁποῖα εἶχον πέσει, ὡς ἰσχυρίζοντο, ἐξ οὐρανοῦ, ἦσαν ἀντικείμενον ἐξαιρετικῆς ὅλως λατρείας· ἐπίστευον δὲ ὅτι ἡ εὐδαιμονία τῶν πόλεως ἐξηρτάτο ἐκ τῆς κατοχῆς των. Οἱ Τρῶες ἤρχισαν νὰ ἀπελπίζωνται περὶ τῆς ἐπιτυχίας των καὶ νὰ αἰσθάνωνται ἐγγίζουσαν τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεώς των, ὅταν ὁ Διομήδης καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς ἀφῆρσαν κρυφίως τὸ Παλλάδιόν των. Διηγούντο δὲ τὰ ταξείδια καὶ τὰς περιπετείας τοῦ περιφήμου τούτου Παλλαδίου, διὰ τὴν κτῆσιν τοῦ ὁποίου ὑπερηφανεύοντο ὅχι μόνον τῆς Ἑλλάδος ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῆς Ἰταλίας πόλεις. Ἐν Ἀθήναις τὸ πλέον τιμώμενον Παλλάδιον ἦτο τὸ ἐν τῷ Ἐρεχθεῖω ξέανον· ἰδέαν³ τινὰ περὶ τούτου δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἀπὸ τὰ παλαιότερα νομίσματα, τὰς ἀρχαϊκὰς ἀγγειογραφίας, μερικὰ χαλκὰ ἀγαλμάτια⁴ καὶ ἀπὸ μερικὰ ἐξ ὀπτῆς γῆς τοιαῦτα, ἐξ Ἀθηνῶν προερχόμενα. Εἰς τὸ Λαυδρον ὑπάρχει ἐν τῶν ἔτι χονδροειδῶν αὐτῶν τῆς Ἀθηνᾶς εἰδῶλων⁵. Ἡ θεὰ ἵσταται ὀρθία, μὲ τοὺς πόδας τὸν ἕνα παρὰ τὸν ἄλλον, κεκαλυμμένη δι' ἐνδύματος σχηματίζοντος εὐθείας καὶ συμμετρικὰς πτυχάς, ὅπερ περιβάλλει καὶ περισφίγγει τὸ σῶμα. Διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς, ἔπαλλε τὸ δόρυ εἰς τὸ ὕψος τῆς κεφαλῆς, διὰ δὲ τῆς ἐτέρας ἐκράτει μεγάλην ἀσπίδα. Τὸ ἀποκρυσταλλωμένον μεῖδιωμα τοῦ προσώπου, αἱ βαρεῖαι πτυχώσεις, αἱ τραχεῖαι κινήσεις ἐνθυμίζουσι τὸ περίφημον ἄγαλμα τοῦ αἰετώματος τοῦ ναοῦ τῆς Αἰγίνης, ὅπερ εἶναι ὁ εὐγενέστερος τύπος τοῦ ἀρχαϊκοῦ εἰδους.

Ὁ Φειδίας, ὁ δημιουργὸς τοῦ τύπου τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς, ἀπέκρυστάλλωσεν ἐπίσης τὸν τῆς Ἀθηνᾶς. Ἐκ τῶν πολυπληθῶν ἀγαλμάτων τῆς θεότητος ταύτης, ἅτινα συνέθεσε, τρία ὑπῆρχον ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως, πικρουπιάζοντα τρεῖς διαφόρους χαρακτῆρας. Τὸ πρῶτον εἶναι τὸ τῆς Προμάχου Ἀθηνᾶς, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλήσαμεν ἀνωτέρω, τῆς πολεμικῆς καὶ προστατίδος θεότητος, μετὰ τοῦ κράνους τοῦ δόρατος καὶ τῆς

¹ Βλέπε O. Müller, Handbuch der Arch. d. Kunst § 368-371. Müller-Wieseler. Denkm. d. alt. K., πιν. 19—22. Braun, Kunstmyth., πιν. 56—70. Bernoulli, Ueber die Minervensstatuen, Bale, 1867.

² Ἀβτὴ ἦτο ἡ στάσις τῆς Προμάχου θεᾶς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

³ Ö. Jahn, De antiq. Minervae simulacris atticis. Gerhard, Ueber die Minervenidole Athens.

⁴ Arch Zeitung, 1867, σ. 121, σημείωσις τοῦ F. Lenormant: le Palladium d'Athènes. Bl. πιν. 228, 1, 2.

⁵ Fröhner, Notice de la sculpture antique, N° III.

ἀσπίδος. Τὸ δεύτερον εἶναι τὸ τῆς Λημνίας Ἀθηνᾶς¹, τὸ ὁποῖον ἀπεναντίας, ἐξέφραζε τὸν εἰρηνικὸν τῆς θεᾶς χαρακτῆρα. Οἱ ἀρχαῖοι κριτικοὶ λέγουσιν ὅτι ἡ κεφαλὴ τῆς θεᾶς ἦτο ἐξαιρετικῆς ωραιότητος, παρουσιάζουσα ὅλον τὸ θέλγητρον τῆς παρθενικῆς

Εἰκ. 17.—Ἀρχαῖον ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς.

χάριτος, καὶ ὅτι ἐνόμιζε τις ὅτι ἔδλεπε τὸ πρόσωπόν της νὰ χρωματίζεται ἀπὸ τὸ ἐρυθρὸν τοῦ αἵματος καὶ τῆς αἰδοῦς². Ὅθεν ἡ κεφαλὴ τῆς θεᾶς πιθανὸν νὰ μὴ ἦτο κεκαλυμμένη, νὰ μὴ ἔφερε τὰ πολεμικὰ της σύμβολα, καὶ νὰ ἐξέφραζε μόνον τὰς γλυ-

¹ Τσιουτοτρόπως ὀνομαζόμενον ὡς καθιερωθὲν ὑπὸ τῶν ἀττικῶν κληρούχων τῆς Δήμου, Πausan. 28, 2.

² Πλίν., Hist. nat., VII, 34, 54. Himer. Orat. XXI, 4.

καίως σκέψαις τῆς θεότητος τῆς προϊσταμένης τῶν εἰρηνικῶν ἔργων. Οἱ διάφοροι χα-
ρακτῆρες τῶν δύο τούτων ἀγαλμάτων εὐρίσκοντα συνηγόμενοι καὶ συγκεχυμένοι εἰς
τὴν ἀναπαράστασιν τῆς Ἀθηνᾶς, τὴν τελειοτάτην, ὀφειλομένην εἰς τὴν σμίλῃν τοῦ Φει-
δίου: τὴν κοσμοῦσαν τὸν Παρθενῶνα καὶ ἀποτελοῦσαν τὸ θεῶμα αὐτοῦ¹. Ἡ θεὰ πα-
ρίστατο ὀρθία, φέρουσα μακρὸν ποδήρη χιτῶνα: τὸ στήθος αὐτῆς ἐκκλύπτετο διὰ τῆς
αἰγίδος, εἰς τὸ μέσον τῆς ὁποίας εὐρίσκατο ἡ κεφαλὴ τῆς Γοργόνης. Εἰς τὸ ἔμπροσθεν
μέρος τοῦ κράνους διεκρίνετο σφίγξ· εἰς δὲ τὰ πλάγια γρυπες. Διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἐκρά-

Εἰκ. 18.—Ἀθηνᾶ Παρθένος.

τει Νίκην· διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς τὸ δόρυ στηριζόμενον ὀρθιον κατὰ μῆκος τοῦ σώματος.
Εἰς τοὺς πόδας τοῦ ἀγάλματος εἰλίσσετο ὁ εἰς τὴν θεὰν ἀφιερωμένος ὄφις· ἐπὶ τοῦ ἐδά-
φους ἐστηρίζετο ἡ ἀσπίς, κεκοσμημένη διὰ γλυφῶν, αἱ ὁποῖαι παρίστανον ἐξωτερικῶς
μὲν τὴν μάχην τῶν Ἀμαζώνων, ἐσωτερικῶς δὲ τὴν Γιγαντομαχίαν. Τὸ ἐνταῦθα εἰκο-
νιζόμενον ἄγαλμα (εἰκ. 18), τὸ ὁποῖον φαίνεται νὰ εἶναι ἀπομίμῃσις τοῦ ἔργου τοῦ
Φειδίου, ἀτελεστάτην μόνον ἰδέαν δύναται νὰ μᾶς δώσῃ.

¹ Περὶ τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου, βλέπε πρῶτον τὰς ἀρχαίας μαρτυρίας: Παυσ., Α', 24, 5. 7.
Plin., XXXIV, 54. XXXVI, 18. Μαξιμ. Τυρ., Λογ., ΙΕ', 6. Ἐκ τῶν νεωτέρων. Brunn, Gesch.
d. griech. Künstler, I, 178. Conze, die Athena des Phidias im Parthenon. Michaelis, der
Parthenon, 266—284.

Πάντα τὰ ἀγάλματα τῆς θεᾶς, τὰ ὅποια κατέχομεν, δύνανται εἰς δύο νὰ διαιρεθῶσι κατηγορίας. Ὅταν αὕτη εἶναι ἡ πολεμικὴ θεά, ἡ πορευομένη εἰς τὴν μάχην ἢ μαχομένη ἤδη, παρίσταται ἐνδεδυμένη διὰ τοῦ μακροῦ ἑλληνικοῦ χιτῶνος καὶ πάνοπλος: ἡ φέρουσα ὄφεις καλύπτει τὸ στήθος αὐτῆς ἢ ἐκτείνεται ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος, ὡς ἄσπις· ἡ δεξιὰ χεὶρ πρὸς τὰ ὀπίσω φερομένη πάλλει τὸ δόρυ. Ἡ ἐκφρασις τῆς φυσιογνωμίας αὐτῆς εἶναι σκοτεινὴ καὶ φοβερά, ἡ κίνησις τοῦ σώματός

Εἰκ. 19.—Ἀθηνᾶ Πρόμαχος.

της τολμηρὰ καὶ ὀρμητικὴ, ὡς δύνανται τις νὰ παρατηρήσῃ εἰς ἀγάλματι τι ἱερατικοῦ τύπου, προερχόμενον ἐξ Ἡρακλείου (εἰκ. 19). Ὅταν εὐρίσκεται εἰς κατάστασιν γαλήνης, ὑποδηλοῦσαν τὴν εἰρηνικὴν θεότητα, φέρει μέγαν ἐπενδύτην μὲ πλατυτάτας πτυχάς, ὁ ὅποιος περιβάλλει ὅλον τὸ σῶμα αὐτῆς, ἀποκρύπτει τὰς πολεμικάς της ιδιότητας καὶ δίδει εἰς τὴν ἀπεικόνισιν χαρακτῆρα μεγαλείου καὶ ἐπιβλητικότητος. Τὸ κράνος, ἀνυψωμένον, ἀφίνει ἀκάλυπτον τὴν εὐγενῆ μορφήν. Ἡ ἀγνότης τοῦ μετώπου,

ἡ λεπτότης τοῦ προσώπου, τὸ ὅποιον οὐδόλως παρουσιάζει τὴν πλατύτητα τοῦ τῆς Ἑρας, ἡ διαπεραστικὴ τῶν ὀφθαλμῶν ἑκφρασις, ἡ αὐστηρότης τοῦ στόματος, ἡ ἀδρότης τοῦ πώγωνος, τὰ πάντα χαρακτηρίζουσιν ἐν τῇ θεῇ αὐτῆς ὄψει, τῆς ὑπερτάτης διανοίας τὴν κυρίαρχον (εἰκ. 20 καὶ 21)¹.

Εἰκ. 20.—Ἀθηνᾶ, θεὰ εἰρηνική.

Εἰκ. 21.—Προτομή Ἀθηνᾶς.

¹ Τὰ σχέδια τῶν ἀπεικονίσεων αὐτῶν τῆς Ἀθηνᾶς, εἰκ. 17—21, παρελήφθησαν ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Müller-Wieseler, I, Νο 37. II, Νο 202, 204, 198.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ V

ΑΠΟΛΛΩΝ

Τὸ ὄνομα Ἀπόλλων, ἢ Ἀπέλλων, ὑπὸ τὴν παλαιότεραν αὐτοῦ μορφήν¹, ὑπῆρξε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἰδίως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἀντικείμενον λίαν διαφόρων ἐτυμολογιῶν, οὐδεμία τῶν ὁποίων εἶναι τελείως ἱκανοποιητική. Ἐὰν ἀποφασίσωμεν νὰ παραδεχθῶμεν τὴν πλέον πρόσφατον καὶ πιθανὴν τῶν ἐρμηνειῶν αὐτῶν καὶ νὰ θεωρήσωμεν τὴν λέξιν Ἀπόλλων ὡς ἀντίστοιχον τοῦ Ἀλεξίκακος², δὲν νομίζομεν ὅτι τὸ ἐπίθετον τοῦτο, τὸ εἰς πολλὰς συγχρόνως θεότητας ἀποδιδόμενον, θὰ ἦτο ἀρκετὰ χαρακτηριστικὸν ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ μᾶς παράσχωι πληροφορίαν τινὰ περὶ τῆς ἀρχικῆς τοῦ θεοῦ φύσεως. Ἄλλ' ἔάν ἡ λέξις Ἀπόλλων ἀντέστη μέχρι σήμερον εἰς τὴν ἐτυμολογικὴν ἀνάλυσιν, ἡ λέξις ὅμως Φοῖβος, τὴν ὁποίαν ἀπαντῶμεν ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν ἤδη χρόνων ὡς τὸ συνηθέστερον παραθετικὸν τοῦ Ἀπόλλωνος εἶναι κατὰ πολὺ σαφεστέρα. Ἡ λέξις αὕτη διατηρηθεῖσα ἐν τῇ ποιητικῇ γλώσσῃ ὡς προσηγορικόν³, ἔχει λίαν ὠρισμένην σημασίαν: προέρχεται ἐκ τῆς αὐτῆς ρίζης, ἐξ ἧς καὶ ἡ λέξις φῶς καὶ τὴν αὐτὴν ἐκφράζει ἰδέαν. Ὅθεν ὁ θεὸς Φοῖβος εἶναι, κατὰ γράμμα, ὁ φωτεινός, ὁ λαμπρὸς θεός. Ἀλλὰ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπίθετα ἐπιβεβαιοῦσι ἢ ἀναπτύσσουσι τοῦτο. Ταῦτα χαρακτηρίζουσιν αὐτὸν ὡς θεὸν Λύκειον, δηλαδὴ θεὸν τοῦ φωτός, ὡς θεὸν Αἰγλήτην, (λάμποντα), ὡς θεὸν Ξανθὸν ἢ Χρυσοκόμην. Τὰ ἐπίθετα ταῦτα καταδεικνύουσι τὴν ἡλιακὴν φύσιν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἣτις, διαμφισθηθεῖσα ἄλλοτε ὑπὸ τοῦ Otfried Müller, εἶναι σήμερον σχεδὸν παγκοίνως παραδεδειγμένη. Ἄλλωστε μόνον περὶ τοῦ ἡλίου ἠδύναντο οἱ Ἕλληνες νὰ εἴπωσιν ὅτι ἦτο ἀειγενέτης, ἀκαταπαύστως γεννώμενος, ἀκερσεκόμης, τοῦ ὁποίου ἡ κόμη οὐδέποτε ἐκόπτετο, ἐκατηβόλος, ὁ βάλλων ἐκ τοῦ μακρόθεν τὰ βέλη του. Ἄλλ' ὅσον καὶ ἂν εἶναι ἐκφραστικὰ τὰ διάφορα ταῦτα προσηγορικά, εἰς τοὺς μύθους πρὸ παντός, ἐξ ὧν ἀποτελεῖτο ἡ περὶ Ἀπόλλωνος παράδοσις, ὀφείλομεν νὰ ἀναζητήσωμεν τὰ ἴχνη τῶν ἐντυπώσεων, τὰς ὁποίας προεκάλει εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων, τὸ θέαμα τοῦ ἡλίου, θεωρουμένου ὑπ'

¹ Ἐξ οὗ τὸ ὄνομα τοῦ θαλπικοῦ μηνὸς Ἀπελλαίου. Ἐν Θεσσαλίᾳ τὸ Ἀπέλλων ἐγένετο Ἀπλοῦν, Πλατ. Κρατυλ., 405. Corps Inscr., 1766, 1767.

² Περὶ τοῦ ρήματος ἀπέλλω=ἀπείργω (Ψυχ. Μ., Ἐτυμ., 120, 52). Ὁ Welcker (Griech. Gött., I. 460) σχετίζει τὸ Ἀπέλλων πρὸς τὸ ἐκάεργος=ἐκάς εἰργων. Βλ. Preller I, 183, Gerhard, Griech. Myth., § 296.

³ Αἰσχύλ., Προμηθ. 22: ἡλίου φοίβῃ φλογί. Πρὸς. Φοίβῃ, ἐπίθετον τῆς Ἀρτέμιδος ἢ τῆς σελήνης.

αὐτῶν ὡς θείου ἔντος, οὐτινος διηγούνται τὴν γέννησιν, τὰ ταξείδια τοὺς θριάμβους καὶ τὰς σκληρὰς δοκιμασίας.

Τὴν ἀρχαιοτάτην περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ θεοῦ ἀφήγησιν παρέχει ἡμῖν ὁ εἰς τὸν Δῆλιον Ἀπόλλωνα ὁμηρικὸς ὕμνος, πολλαὶ τοῦ ὁποίου λεπτομέρειαι εἶναι ἀρκοῦντως ἐμφαντικαί, ὥστε νὰ μᾶς ἐπιτρέπωσι νὰ διαβλέπωμεν τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν καὶ τὴν φυσικὴν προέλευσιν τοῦ μύθου. Ὁ Ἀπόλλων γεννᾶται ἐκ τῆς ἐνώσεως τοῦ Διὸς μετὰ τῆς Λητοῦς. Ἡ Λητὼ ὅμως, καθὼς ἄλλωστε καὶ οἱ ἀρχαῖοι τὸ εἶχον ὑποθέσει¹, εἶναι προσωποποιήσις τῆς νυκτός: τῆς Νυκτός, ἥτις, ἐν τῇ ἀπεράντῃ περιπτύξει τοῦ οὐρανοῦ, συλλαμβάνει τὸν θεὸν τῆς ἡμέρας, καὶ τῆς ὁποίας τὰ σκοτεινὰ σπλάγχχνα περικλείουσι τὸ σπέρμα τοῦ ἁγίου φωτός. Ὅμως προτοῦ τεκνοποιήσῃ, ἡ Νύξ ἐργάζεται ἐπὶ πολλὰς ὥρας. Ὁ ποιητὴς διηγεῖται λοιπὸν πῶς ἡ Λητὼ περιεπλανήθη ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, ἀναζητοῦσα πανταχοῦ ἄσυλον διὰ τὴν ἐλευθέρωσίν της, μέχρις ὅτου ἔφθασεν εἰς Δῆλον, ἥτις, μόνῃ, συνήνεσε νὰ τὴν δεχθῇ. Ἡ Δῆλος, ἡ διαυγής, ἡ λάμπουσα, ἥτις ἐκαλεῖτο προσέτι Ἀστερία, ἐφαίνετο προωρισμένη, ὥς ἐκ τοῦ ὀνόματός της νὰ ἴδῃ τὴν γέννησιν τοῦ Δηλίου θεοῦ, τοῦ ἀποκαλυπτομένου ἐντὸς τοῦ θριαμβευτικοῦ φωτός. Ἐπὶ ἑννέα ἡμέρας καὶ ἑννέα νύκτας, κατὰ τὸν ὁμηρικὸν ὕμνον, ἡ Λητὼ κατετρύχετο ὑπὸ σφοδρῶτων ὠδίνων: πέραξ αὐτῆς εὐρίσκοντο, περιποιούμεναι αὐτὴν, ὅλοι αἱ ἀθάνατοι ἐκτὸς τῆς Ἥρας, ἡ ὁποία παρέμεινεν ἐκ ζηλοτυπίας ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου, κρατήσασα παρ' αὐτῇ τὴν Εἰλείθυιαν, τὴν θεὰν τῶν τοκετῶν. Ἐν τούτοις αἱ περὶ τὴν Λητὼ συγκεντρωμέναι θεαὶ πέμπουσιν εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ Διὸς τὴν ἀγγελιαφόρον τῶν θεῶν Ἴριν, ἥτις κατορθώνει νὰ ἐξαπατήσῃ τὴν Ἥραν καὶ παραλάβῃ μεθ' ἑαυτῆς τὴν Εἰλείθυιαν. Μόλις αὕτη ἤγγισε τὸ ἔδαφος τῆς Δῆλου, ἡ Λητὼ ἠσθάνθη σφοδροτέρους πόνους,

ἀμφὶ δὲ φοίνικι βάλε πῆχες, γούνα δ' ἔρεισε
 λειμῶνι μαλακῷ· μείδησε δὲ γαί' ὑπένερθεν,
 ἐκ δ' ἔθορε πρὸς φῶς δα' θεαὶ δ' ὀλόλυξαν ἅπασαι².
 Ἔνθα σε, ἦιε Φοῖβε, θεαὶ λόγον ὕδατι καλῷ
 ἀγνώως καὶ καθαρῶς, σπάρξαν δ' ἐν φάρει λευκῷ,
 λεπτῷ, νηγατέῳ, περὶ δὲ χρύσειον στρόφον ἦκαν.
 Οὐδ' ἄρ' Ἀπόλλωνα χρυσάορα θήσατο μήτηρ,
 ἀλλὰ Θέμις νέκταρ τε καὶ ἄμβροσίην ἐρατεινὴν
 ἀθανάτοις χεῖλεσσιν ἐπέριξατο· χαῖρε δὲ Λητώ,
 οὐνεκα τοξοφόρον καὶ καρτερὸν υἱὸν ἔτικτεν.
 Αὐτὰρ ἐπειδὴ, Φοῖβε, κατέδρωες ἄμβροτον εἶδαρ,
 οὐ σέ γ' ἔπειτ' ἴσχον χρύσειοι στρόφοι ἀσπαίροντα,
 οὐδ' ἔτι δεσμὰ σ' ἔρυκε, λύοντο δὲ πείρατα πάντα³.

¹ Πλουτ., ἀπ. de Daed. Plat., 3. Ἡ σημασία αὕτη τῆς Λητοῦς καταφαίνεται μᾶλλον ἐκ τῶν μύθων, εἰς οὓς αὕτη δρᾷ, παρὰ ἐκ τῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξεως. Οὐδόλως εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι ἡ λέξις Λητὼ προέρχεται ἐξ ἧς καὶ τὸ λαθεῖν ρίζης. Βλ. Curtius, Grundz., der griech. Etym., σ. 96. ἐκδ. 1η· σ. 120 ἐκδ. 5η.

² Πρβλ. Θέογνις, 5—10.

³ Ὅμηρ. Ὑμν., εἰς Ἀπολλ. Δηλ., 117—130.

Αἱ ὑπερφυσικαὶ λεπτομέρειαι, αἱ μετὰ τῶν πραγματικῶν λεπτομερειῶν τῆς γεννήσεως ταύτης ἀναμιννύμεναι, ἔχουσιν ἅπασαι σημασίαν τινά. Εἵπομεν ὅτι ὁ Ἀπόλλων ἐγεννήθη πλησίον φοῖνικος· ἡ λέξις φοῖνιξ ἔχει διπλὴν σημασίαν· ὑποδηλοῖ τὸ δένδρον καὶ ταυτοχρόνως τὸ πορφυροῦν χρῶμα. Ὅθεν ἡ παράδοσις τοῦ φοῖνικος τῆς Δήλου βασίζεται ἐπὶ τῆς διπλῆς ἐννοίας τῆς λέξεως ταύτης, ἥτις ἀρχικῶς ἤθελε νὰ σημάνῃ τὸ πορφυροῦν χρῶμα δι' οὗ βάφεται ὁ οὐρανός, πρὸς ἀνατολάς, πρὸ τῆς ἐμφάνισεως τοῦ ἡλίου. Ἐκ τούτου ἡ μυθολογικὴ αὕτη ἔκφρασις, ἡ βραδύτερον κακῶς ἐννοουμένη, ὅτι ὁ φοῖνιξ, (ἡ αὐγή), βοήθει τὴν Δητῶ (τὴν νύκτα), νὰ γεννήσῃ τὴν ἡμέραν (ἦτοι τὸν Ἀπόλλωνα). Ὡσαύτως, ὁ νεαρός θεός, τοῦ ὁποίου τὰς ὀρμητικὰς κινήσεις οὐδὲν πλέον δύναται νὰ συγκρατήσῃ, δὲν εἶναι ὁ πρὸ μικροῦ γεννηθεὶς ἄλλ' ἤδη πλήρης δυνάμειος ἥλιος, ὅστις σχίζει τὰ σπάργανά του, ὅστις διαπερᾷ τοὺς λευκοὺς ἀτμούς, τοὺς περιβάλλοντας αὐτὸν κατ' ἀρχάς, ὅστις ἀρχίζει τὴν πορείαν αὐτοῦ, ἵνα συμπληρώσῃ τὴν οὐρανίαν τροχίαν του, καὶ ὅστις τοξεύει ἤδη ἐπὶ τῆς γῆς τὰ ἐκ φωτὸς βέλη του; Πράγματι δέ, ἐν τῷ ὀμηρικῷ ὕμνῳ, τὸ θεῖον παιδίον· μόλις ἐλευθερωθῇ τῶν δεσμῶν του, ζητεῖ ἀμέσως τὸ τόξον καὶ τὰ βέλη του· βαδίζει καὶ ἡ Δήλος ὁλόκληρος καλύπτεται ἀπὸ ἄνθη χρυσοῦ. Καὶ καθὼς ὁ ἥλιος φωτίζει κατὰ πρῶτον τὰς κορυφάς, προτοῦ εἰσδύσῃ εἰς τὰ βάθη τῶν κοιλάδων, ὁ νεαρός θεὸς προχωρεῖ ἐπὶ τῶν βράχων τοῦ ὄρους Κύνθου, διότι ἀρέσκειται· μόνον εἰς τοὺς ὑψηλοὺς τόπους:

πᾶσαι δέ σκοπιαί τε φίλαι καὶ πρόωνες ἄκροι
ὕψηλων ὀρέων¹.

Ὁ ἰωνικός οὗτος περὶ γεννήσεως τοῦ Ἀπόλλωνος θρύλος, ἐπαναλαμβάνεται βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Καλλιμάχου, τοῦ ὁποίου ὁ εἰς τὴν Δήλον ὕμνος εἶναι μετρία τοῦ ὀμηρικοῦ ὕμνου ἀπομίμησις. Ἡ ἐμφάνις τοῦ ἡλίου μετὰ τῶν θαυμασιῶν αὐτοῦ, τὸ θέαμα τῆς αἰφνιδίως μεταμορφώσεως γῆς ἐκφράζονται ἐν τούτοις ζωηρῶς διὰ τῶν στίχων τοῦ ἀλεξανδρινοῦ ποιητοῦ.

χρυσέα τοι τότε πάντα θεμεῖλια γείνατο, Δῆλε,
χρυσῇ δὲ τροχόεσσα πανήμερος ἔρεε λίμνη,
χρυσεῖον δ' ἐκόμησε γενέθλιον ἔρνος ἐλαϊῆς,
χρυσῇ δὲ πλήμμυρε βαθὺς Ἴνωπὸς ἐλιχθεὶς².

Ἄλλη τις παράδοσις, ὀλιγώτερον ταύτης διαδεδομένη, φέρει τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ ὡς γεννηθέντας παρὰ τὴν Ἐφεσον, ἐπὶ τῶν ὄχθων τοῦ Κεγχρεοῦ, ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ δάσους τῆς Ὀρτυγίας³. Ἡ λέξις ὅμως Ὀρτυγία ἐκφράζει τὴν αὐτὴν, ἣν καὶ ἡ λέξις Δῆλος ἐννοίαν. Ὀρτυγία εἶναι κυρίως εἰπεῖν, ὁ τόπος τῆς ὀρτυγος, πτηνοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ ἐμφάνις ἀγγέλλει, ἐν τῇ Ἀρχιπελάγει, τὴν ἀφίξιν τοῦ ἑαρινοῦ

¹ ὕμν. Ὀμηρ. εἰς Ἀπολλ. Δῆλ. 145 κ' ἐφ.

² στ. 266 κ' ἐφ.

³ Tacit., Ann., III, 61.

ήλίου· πτηνοῦ ἐωθινοῦ, προηγουμένου τῆς ἀνατολῆς τῆς ἡμέρας¹. Ἄλλωστε Ὀρτυγία ἦτο ἐν τῶν ὀνομάτων τῆς Δήλου. Διηγούντο ὅτι ἡ νύμφη Ἀστερία θέλουσα νὰ διαφύγῃ τὴν καταδίωξιν τοῦ Διός, μετεμορφώθη εἰς ὄρτυγα καί, βυθισθεῖσα εἰς τὴν θάλασσαν μετεβλήθη εἰς ἐπιπλέουσαν νῆσον, ὀνομαζομένην Ἀστερίαν ἢ Ὀρτυγίαν, προτοῦ δοθῇ εἰς αὐτὴν τὸ ὄνομα Δῆλος². Τὰ τρία ταῦτα ὀνόματα εἶναι συνώνυμα, ἐκφράζουσι δὲ τὴν ἐννοίαν τῆς Ἀνατολῆς.

Ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν φαινομένων τῆς ἀνατελλούσης ἡμέρας, δυνατόν νὰ προήλθεν ὁ ἀφελὴς καὶ χαριτωμένος μῦθος ὁ ἀφηγούμενος τὸν ἔρωτα τοῦ Ἀπόλλωνος πρὸς τὴν Δάφνην. Ἐν Ἑλλάδι, ὅπου αἱ τοπικαὶ παραδόσεις ἀκαταπαύστως ἀλλοιοῦσι τὰ μυθολογικὰ συμβάντα, ἡ Δάφνη κατέστη ἐκ περιτροπῆς, προφητικῇ τοῦ Παρνασσοῦ νύμφῃ, διεργμενῆς τοῦ μαντείου τῆς Γαίας, θυγάτηρ τοῦ μάντεως Τειρεσίου, θυγάτηρ τοῦ ἀρχαδικοῦ Λάδωνος ἢ τοῦ θεσσαλικοῦ Πηνειοῦ³. Ὡραία καὶ ἀγνή παρθένος, ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἀγαπωμένη, τρέχει, νὰ διαφύγῃ τὸν καταδιώκοντα αὐτὴν θεόν· ἐκεῖνος τὴν καταφθάνει, καὶ ἤδη σφίγγει αὐτὴν ἐν τῇ ἰσχυρᾷ του ἀγκάλῃ· μέλλει δὲ νὰ κατανικήσῃ τὴν ἀντίστασίν της, ὅτε ἡ Γαία ἀκούουσα τὰς ἀπεγνωσμένας κραυγὰς τῆς θυγατρὸς της, ἀνοίγει τοὺς κόλπους της καὶ δέχεται αὐτήν. Εἰς τὸ μέρος, ὅπου ἐξηφανίσθη ἡ Δάφνη, φύεται ἐξαίφνης θαλλερὸς θάμνος, ἡ προσφιλὴς εἰς τὸν Φοῖβον δάφνη.

Ἡ συγκριτικὴ μυθολογία προσεπάθησε νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν μῦθον αὐτόν. Ὁ Max Müller εἶναι τῆς γνώμης ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ λέξις δάφνη εἶναι μεταγραφὴ τῆς σανσκριτικῆς λέξεως *Daḥana*, προερχομένης ἐκ τῆς ρίζης *daḥ*, καίειν, καὶ ἥτις εἶναι ὄνομα τῆς Ἥως (ἢ καίουσα). Ἡ Δάφνη θὰ ἦτο λοιπὸν ἡ νέα καὶ ὥραία Ἥως, ἡ φεύγουσα πρὸ τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου, ἡ ἀποθνήσκουσα μόλις ὁ ἥλιος ἐναγκαλιζέται αὐτὴν διὰ τῶν λαμπρῶν ἀκτίνων του, ἢ, κατὰ τὴν ἑκφρασιν τοῦ βεδικοῦ ποιητοῦ, εἶναι «ἡ Ἥως, ἡ ἐκπνέουσα, μόλις τὸ ἰσχυρόν ὄν τὸ φωτίζειν τὸν οὐρανὸν ἀρχίζει νὰ ἀναπνέῃ.» Εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ὅμως γλῶσσαν ἡ λέξις Δάφνη εἶχε χάσει τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς σημασίαν· εἶχε μεταβληθῇ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ γνωστοῦ δενδρυλλίου⁴. Θέλοντες δὲ νὰ ἐξηγήσωσι τὸν ἔρωτα τοῦ Φοίβου πρὸς τὴν νεαρὰν παρθένον, ἐφαντάσθησαν ὅτι ἡ Δάφνη μετεμορφώθη εἰς τὸ δμώνυμον φυτόν, καὶ ἀφιέρωσαν εἰς τὸν θεὸν τὸν θάμνον αὐτόν. Οὕτω ἡ δάφνη ἐθεωρήθη ὡς ἐν τῶν κυριωτέρων συμβόλων τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ κατέστη, ἰδίως εἰς Δελφοὺς, ἐν τῶν ἐμβλημάτων τῆς προφητικῆς του δυνάμεως. Ἴσως ὁ θρύλος τῆς Δάφνης νὰ ἔχῃ ἀπλουστέραν τὴν καταγωγὴν. Ἰνα ἐξηγήσωσι πῶς ἡ δάφνη ἦτο σύμβολον τοῦ Ἀπόλλωνος, οἱ Ἕλληνες ἐφαντάσθησαν μῦθόν τινα. Τὸ ἰδιαιτέρως ἀγαπώμενον ὑπὸ τοῦ θεοῦ φυτόν, μετεβλήθη εἰς τὴν παρθένον Δάφνην, τὴν ὁποίαν οὗτος ἐρωτεύεται, καθ' ὃν τρόπον ἡ σύριγξ τοῦ Πανὸς κατέστη ἡ ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀγαπωμένη νύμφη Σύριγξ.

¹ Schwenck, Die Sinnbilder d. alt. Völker, σ. 497. Welcker, Griech. Gött., 600-601.

² Ὑγίν. Μῦθοι, 53.

³ Πaus. I', 5, 5. Διόδ., Δ, 66. Φίλοστρ., Βίος Ἀπόλλ., 16. Ὑγίν. Μῦθοι, 203. Ovid. Metam., I, 452. Ἐν Ἀρχαδίᾳ ὁ μῦθος τοῦ ἔρωτος τοῦ ἥρωος Λευκίππου πρὸς τὴν Δάφνην (Πaus., H', 20, 2) εἶναι ὅλως διάφορος.

⁴ Δάφνη, τῆς ὁποίας τὸ ἔθλον εὐκόλως καλεῖται. Ηουχ., δαυχμόν, εὐκαυστον ἔθλον, δάφνην. Βλ. M. Ἑτυμ., δαυχμόν. Ἐν Θεσσαλίᾳ, δάφνη=δαυχή (Ahrens, Dial. aol., 219), Curtius Griech. Etym., σ. 482, ἐκδ. 5η.

Ἡ πρώτη σπουδαία πράξις τῆς θείας ζωῆς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ὁ διασημότερος τῆς περὶ αὐτοῦ παραδόσεως μῦθος εἶναι ἡ κατὰ τοῦ Πύθωνος νίκη. Ὡς ὁ Ἡρακλῆς ἀποπνίγει εἰς τὸ λίκνον αὐτοῦ, διὰ τῶν νευρωδῶν χειρῶν του, τοὺς ὑπὸ τῆς Ἥρας σταλέντας ὄφεις, οὕτω καὶ ὁ Ἀπόλλων, παιδίον ἔτι, μόλις ἐξελθὼν τῆς μητρικῆς ἀγκάλης διατρυπᾷ διὰ τῶν βελῶν του τρομερόν τινα δράκοντα. Κατὰ τινας παραδόσεις¹, ὁ Πύθων εἶναι υἱὸς τῆς γῆς· τέρας ἐλευθερωθὲν ὑπὸ τῆς Ἥρας, ζηλοτυπούσης τὴν Λητώ, διότι ὁ Ζεὺς κατέστησεν αὐτὴν μητέρα, καὶ τὸ ὅποιον καταδιώκει αὐτήν, ἵνα τὴν φονεύσῃ μετὰ τὴν γέννησιν τῶν διδύμων². Ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Ποσειδῶν βοηθοῦσιν τὴν Λητώ, νὰ εὕρῃ ἄσυλον ἐπὶ τῆς νήσου Ὀρτυγίας, καὶ τέσσαρας ἡμέρας μετὰ τὴν γέννησιν του ὁ νεαρὸς θεὸς φονεύει τὸν Πύθωνα, διὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου σφυρηλατηθέντων βελῶν. Ἡ παλαιότερα ὅμως καὶ κοινοτέρα παράδοσις εἶναι ἡ ἐν τῷ ὁμηρικῷ ὕμνῳ εἰς Πύθιον Ἀπόλλωνα διατυπωμένη. Ὁ θεὸς, γενόμενος ἔφηβος, κατέρχεται τοῦ Ὀλύμπου, διασχίζει τὴν Πιερίαν, τὴν χώραν τῶν Αἰνιάνων καὶ τῶν Περραιβῶν καί, σταθεὶς ἐπ' ὀλίγον εἰς Εὐβοίαν καὶ Βοιωτίαν, φθάνει εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Παρνασσοῦ, εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Κρίσσης, ἣτις ἔμελλε νὰ γίνῃ τὸ θέατρον τοῦ ἀγῶνος του πρὸς τὸν δράκοντα καὶ τοῦ θριάμβου αὐτοῦ.

Ἡ νίκη θεοῦ τινος ἐναντίον δράκοντος εἶναι κοινὴ παράδοσις ὅλων τῶν μυθολογίων τῆς ἀριανῆς φυλῆς. Εἰς τὰς Βέδας ὁ Ἴνδρα ὁ θεὸς τοῦ φωτός, νικᾷ τὸν ὄφιν Ἀχι, τὸ ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ ἐκτεινόμενον νέφος, ἡ τὸν Βρίτρα, τὸν οὐράνιον δράκοντα, τοῦ ὁποίου συντρίβει τὴν κεφαλὴν. Ἐν τῇ Ἀδέστα, ὁ Μίθρας, ὁ θεὸς τοῦ αἰθρίου οὐρανοῦ, καταπολεμεῖ τὴν δεινὴν δράκοντα, ἣτις εἶναι σύμβολον τοῦ Ἀχρὶμάν, πνεύματος τοῦ κακοῦ. Ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ πράξις τοῦ Σίγφριδ ἐν τῇ νωρικῇ μυθολογίᾳ καὶ ὁ Ἅγιος Γεώργιος ἐν τῇ χριστιανικῇ μυθολογίᾳ. Ἡ πάλη αὕτη, ἡ ὁποία, ἐν τῇ γενικωτέρᾳ αὐτῆς ἐννοίᾳ εἶναι ἡ πάλη τοῦ φωτός κατὰ τοῦ σκότους, ὑπῆρξεν ἀλληλοδιαδόχως, παρὰ τοῖς διαφόροις Ἰνδοευρωπαϊκοῖς λαοῖς, ἡ ἑκφρασις φυσικοῦ τινος φαινομένου καὶ ἡθικῆς τινος ιδέας.

Παρ' Ἑλλήσι ἡ πρώτη καὶ φυσικὴ τοῦ μύθου σημασία διαφαίνεται εἰς μερικὰς λεπτομερείας τῆς ἀφηγήσεως τοῦ εἰς τὸν Πύθιον Ἀπόλλωνα ὕμνου. Ὁ ποιητὴς ἀναφέρει, πράγματι, παράδοσιν τινα, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ δράκων Πύθων εἶχε θρέψει τὸν Τυφωέα, τέρας, ὅπερ ἐγέννησεν ἡ Ἥρα, ἡμέραν τινα ὀργῆς ἐναντίον τοῦ Διὸς. Ὁ Τυφωεύς ὅμως οὗτος ἐκπροσωπεῖ μίαν τῶν βιαιῶν καὶ ἀτάκτων δυνάμεων τῆς φύσεως, πιθανὸν τὰς θυέλλας καὶ τὰς λαίλαπας. Ὁ Πύθων, ὅστις ἀνέθρεφεν αὐτὸν καὶ ὅστις εὐρίσκεται ἐπίσης εἰς σχέσιν μετὰ τῆς Χιμαίρας³, ἔχει ἀναγκαιῶς ἀνάλογον πρὸς τὰ δύο ταῦτα τέρατα φύσιν· ἦτο ἀρχικῶς τὸ θυελλώδες νέφος, ὡς ὁ τῆς βεδικῆς μυθολογίας ὄφεις.

Ἄλλ' ἐὰν οἱ Ἕλληνες ἔλαβον ὡς κληρονομίαν ἐκ τῶν ἀρχικῶν αὐτῶν προγόνων τὴν παράδοσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ φωτός νικωμένου καὶ καταστρεφόμενου δράκοντος, ἡ παράδοσις αὕτη ἐντοπιζομένη παρ' αὐτοῖς περιεβλήθη ὅλως ἰδιαιτέραν μορφήν.

¹ Εἰδρπ.. Τφ. ἐν Ταύρ., 1250. Μακροβ., Κρον, I, 17, 52. Υἱόν., Μῦθοι, 53.

² Ἀγγειογραφία τις (Elite Céram., II. π. 1. Müller-Wieseler, II, π. 13, N° 144) παρίστα τὴν Λητώ κρατοῦσαν τὰ δύο τέκνα τῆς, καὶ φεύγουσαν πρὸ τοῦ καταδιώκοντος αὐτὴν ὄφεως, τοῦ ἐξερχομένου τῆς κοιλάδος τῶν Δελφῶν.

³ Τμν. ὁμηρ., εἰς Ἀπολλ. Πυθ. στ. 190.

Ἐπεχείρησαν νὰ ἀποδείξωσι πῶς ἡ νίκη τοῦ Ἀπόλλωνος ἔχει, ἐν Ἑλλάδι, ὠρισμένον θέατρον. Ὁ Forchhammer μετὰ ἐπισταμένην παρατήρησιν τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἐδάφους τῶν Δελφῶν, ἐνόμισεν ὅτι ἀνεκάλυψε τὴν αἰτίαν¹. Κατ' αὐτόν, ὁ δράκων εἶναι, ἐν Δελφοῖς, τὸ σύμβολον τοῦ χειμάρρου, ὅστις, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀνοίξεως, κατέρχεται τῶν κλιτύων τοῦ Παρνασσοῦ, σχηματίζει καταρράκτην μεταξὺ τῶν δύο βράχων Ναυπλίας καὶ Ὑαμπίας, ἀναπηδᾷ κατὰ μῆκος τῶν ἐπιχωματώσεων τοῦ δελφικοῦ θεάτρου, καὶ κατακρημνίζεται εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Πλειστοῦ. Ὁ χειμάρρος οὗτος, ὅστις ἐξογκούμενος ὑπὸ τῶν βροχῶν τοῦ χειμῶνος καὶ ὑπὸ τῶν ἐπὶ τῶν ὄρεων τικομένων χιόνων, παρασύρει καὶ καταστρέφει τὸ πᾶν, ἐν τῇ ὀρμητικῇ αὐτοῦ μανίᾳ, ὁ χειμάρρος οὗτος, τοῦ ὁποίου τὸ ρεῦμα τρέχει ἐλικοειδῶς, ὡς ὄφις, δυνατὸν νὰ παρεδλήθη ὑπὸ τῶν κατοίκων τῶν Δελφῶν πρὸς τρομερὸν δράκοντα, μάλιστα τοῦ τόπου, τρόμον τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ποιμνίων. Ἀλλά, κατὰ τὸ θέρος, τὰ ὕδατα διαρρέουσι καὶ στειρεύουσιν ἐξατμιζόμενα· αἱ φλογεραὶ τοῦ ἡλίου ἀκτῖνες ἀποξηραίνουν τὴν κοίτην τοῦ χειμάρρου. Τὸ τέρας ἔχει διατρυπηθῇ ὑπὸ τῶν βελῶν τοῦ θεοῦ. Τὸ Σῶμα αὐτοῦ ἀρχίζει νὰ σήπεται, καὶ ἔκτοτε ὀνομάζεται Πύθων, ὅπερ σημαίνει «ὁ σηπόμενος.»

Ἡ ἐξηγήσις αὕτη στηρίζεται ἐπὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἀφηγήσεως τῆς νίκης τοῦ θεοῦ ἐν τῇ ὀμηρικῇ ὕμνῳ: Ρίπτει ὁ ἐκάεργος Ἀπόλλων τὸ ἰσχυρόν του βέλος· τὸ δὲ τέρας κατασπαρασσόμενον ὑπὸ σκληρῶν πόνων ἀσπαίρει καὶ κυλίνεται κατὰ γῆς, ἐκθάλλον μακρὰς καὶ τρομερὰς κραυγὰς. Βυθίζεται ἐντὸς τοῦ δάσους, συσπάζεται καὶ συστρέφεται ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, μέχρις ὅτου ἐκπνέει ἐκθάλλον κύματα αἵματος. Καὶ τότε ὁ Φοῖβος Ἀπόλλων τὸ κατηράσθη διὰ τῶν ἐξῆς λόγων: Σάπιζε τώρα ἐκεῖ, ὅπου κατάκεισαι, ἐπὶ τῆς τρεφούσης τοὺς ἀνθρώπους γῆς· δὲν θὰ ζῇς πλέον οὔτε θὰ εἶσαι ἡ μάλιστα τῶν ἀνθρώπων, τῶν τρεφομένων ἀπὸ τοὺς καρποὺς τῆς γῆς, οἱ ὅποιοι θὰ τελῶσιν ἐνταῦθα ἐκατόμβας. Οὔτε ὁ Τυφωεύς, οὔτε ἡ ἀπεχθὴς χίμαιρα θὰ σὲ σώσωσιν ἐκ τοῦ θανάτου· ἀλλὰ θὰ σαπίσῃς ἐδῶ ὑπὸ τὴν ἐπενέργειαν τῆς μελαίνης γῆς καὶ τοῦ λαμπροῦ Ὑπερίωνος. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ κατάρα τοῦ Φοῖβου· καὶ σκότος ἐκάλυψε τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τέρατος. Καὶ ἡ ἱερὰ τοῦ ἡλίου δύναμις ἀποσυνέθεσεν αὐτό, εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἔκτοτε ὀνομάζεται Πυθώ. Οἱ δὲ ἄνθρωποι ἔδωσαν εἰς τὸν θεὸν τὸ ἐπώνυμον Πύθιος, διότι, ἐκεῖ, αἱ διαπεραστικά τοῦ ἡλίου ἀκτῖνες ἔκαμον τὸ τέρας νὰ σαπῇ:

Πρὶν γὰρ οἱ ἰὼν ἀφῆκεν ἀναξ ἐκάεργος Ἀπόλλων
καρτερόν· ἡ δ' ὀδύνησιν ἐρεχθομένη χαλεπῇσι,
κεῖτο μέγ' ἀσθμαίνουσα κυλινδομένη κατὰ χώρον,
θεσπεσίη δ' ἐνοπὴ γένετ' ἀσπετος· ἡ δὲ καθ' ὕλην
πυκνὰ μάλ' ἐνθα καὶ ἐνθα ἐλίσσεται, λείπει δὲ θυμὸν
φρινὸν ἀποπνείουσ'· ὁ δ' ἐπηύξατο Φοῖβος Ἀπόλλων:
Ἐνταυθοὶ νῦν πύθου ἐπὶ χθονὶ βωτιανεῖρῃ·
οὐδὲ σὺ γε ζώουσα κακὸν δῆλημα βροτοῖσιν
ἔσσειαι, οἳ γαίης πολυφόρβου καρπὸν ἔδοντες
ἐνθάδ' ἀγινήσουσι τελέεσσας ἐκατόμβας·
οὐδὲ τί τοι θανάτὸν γε δυσηλεγέ' οὔτε Τυφωεύς

¹ Ann. Inst. Arch., X, σ. 284. Βλ. τὰ Hellenika τοῦ αὐτοῦ.

ἀρκέσει οὔτε Χίμαιρα δυσώνυμος, ἀλλὰ σὲ γ' αὐτὸς
 πῦσαι Γαῖα μέλαινα καὶ ἡλέκτωρ Ὑπερίων.
 Ὡς φάτ' ἐπευχόμενος· τὴν δὲ σκότος ὄσσε κάλυψε.
 Τὴν δ' αὐτοῦ κατέπυσ' ἱερὸν μένος Ἑλίοιο,
 ἐξ οὗ νῦν Πυθῶ κικλήσκειται· οἱ δὲ ἄνακτα
 Πύθιον καλέουσιν ἐπώνυμον, οὐνεκα κεῖθι
 αὐτοῦ πῦσε πέλωρ μένος ὀξέος Ἑλίοιο¹.

Οἱ τελευταῖοι οὔτοι στίχοι φανερόν εἶναι ὅτι οὐδεμίαν ἄλλην πρόθεσιν ἔχουσιν εἰ μὴ νὰ καταδείξωσι τὴν σημασίαν τῆς λέξεως Πύθων, ἥ δὲ παρὰ τοῦ ὁμηρικοῦ ποιητοῦ δοθεῖσα ἐτυμολογία εἶναι ἡ βάσις τῆς εὐφυοῦς ἐρμηνείας τοῦ Forchhammer.

Οὐδὲν ἀδεδαιότερον τῆς ἐτυμολογίας ταύτης καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἐρμηνείας. Ἡ συγγένεια τοῦ Πύθωνος μετὰ τοῦ Τυφωέως, ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο αὐτῶν θρύλων ἐν τῇ ὁμηρικῇ ὕμνῳ, καταδεικνύουσιν ὅτι πρόκειται περὶ δύο τῆς αὐτῆς φύσεως τεράτων. Ὅθεν ἡ κατὰ τοῦ δράκοντος νίκη τοῦ Ἀπόλλωνος εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν τοῦ Διὸς κατὰ τοῦ Τυφωέως², τὸ δὲ ὄνομα τοῦ δράκοντος ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ παράδοσις ἐνετοπίσθη εἰς Πυθῶ, παλαιὰν ὀνομασίαν τῶν Δελφῶν.

Ὁ μῦθος τοῦ Πύθωνος μεγάλην κατεῖχε θέσιν ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς Δελφούς. Ἡ ἑορτὴ τῶν Σεπτηρίων, ἀνὰ ἐννεαετίαν τελουμένη, κύριον σκοπὸν εἶχεν τὴν ἀναπαράστασιν διὰ τρόπου ζωντανοῦ καὶ ὑπὸ τύπον ἱερατικοῦ δράματος, τῆς νίκης τοῦ θεοῦ. Ἐπὶ μιᾷ τῶν ἐπιχωματώσεων τῶν Δελφῶν, ἤγειρον ἐκ ξύλων καὶ κλάδων καλύδην, μεγαλοπρεπῶς κεκοσμημένην, ἣτις παρίστα τὴν κατοικίαν τοῦ δράκοντος. Ἐφῆβος σπανίου κάλλους, ἐκ τῶν εὐγενεστέρων οἰκῶν ἐκλεγόμενος, ὤφειλε νὰ παραστήσῃ τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀπόλλωνος. Κατὰ τὴν ὠρισμένην ἡμέραν ὁ νεανίας οὗτος ἐπροχώρει διὰ κοίλου τινὸς δρόμου, ἐν μέσῳ βαθυτάτης σιγῆς, ἀκολουθοῦμενος ὑπὸ ὀμίλου νέων, κρατοῦντων ὀφθαλμοὺς ἀνημμένους. Ὅταν ἡ πομπὴ ἔφθανεν παρὰ τὸ καταφύγιον τοῦ τέρατος, ἔθετον πῦρ εἰς τὴν καλύδην καὶ κατόπιν ἐτρέποντο ὅλοι εἰς φυγὴν³. Ἡ φυγὴ αὕτη ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν αὐτῇ τῇ μύθῳ. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει, πράγματι, ὅτι ὁ Ἀπόλλων, μολυνθεὶς, ἐκ τοῦ φόνου τοῦ Πύθωνος, κατέφυγεν εἰς τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν, ἵνα καθαρθῇ· ἐκεῖθεν ἐπανῆλθεν εἰς Δελφούς, ἀκολουθοῦμενος ὑπὸ ἱερατικῆς πομπῆς, μετὰ τὴν κεφαλὴν ἐστεμμένην διὰ τῆς ἱερᾶς δάφνης, τῆς ὁποίας κλάδον ἐκράτει εἰς τὴν χεῖρα. Πρὸς ἀναπαράστασιν τῆς πράξεως ταύτης τῆς ζωῆς τοῦ θεοῦ, οἱ Δελφοὶ ἔπεμπον, μετὰ τὴν ἑορτὴν τῶν σεπτηρίων, ὡς προσκυνητάς εἰς Τέμπε, ἀριθμὸν τινα νέων ἐκλεκτῶν, οἵτινες, πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ταξειδίου αὐτοῦ, ἡκολούθουν ὠρισμένην ὁδόν, τὴν ὁποίαν, εἶχεν ἀκολουθήσει, ἔλεγον, καὶ ὁ Ἀπόλλων ὁ

¹ στ. 179—197.

² Τὸν συσχετισμὸν αὐτὸν παραλαμβάνομεν ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Bouché-Leclercq, *Histoire de la divination*. III, σ. 64—65, σημείωσις. Ὁ σοφὸς κριτικὸς προσφυστάτα ὑποθέτει ὅτι τὸ ὄνομα Πύθων εἶναι ἀπλῶς μετάθεσις τοῦ Τυφῶν.—Ἡ διατριβὴ τοῦ Th. Schreiber περὶ *Πυθοκτονίου Ἀπόλλωνος* (Leipzig, Engelmann, 1879), εἰς οὐδὲν καταλήγει θετικὸν συμπέρασμα, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς προελεύσεως τοῦ μύθου.

³ Πλουτ. Ἑλλην. Ζητήμ. 12. Περὶ τῶν ἐκλ. χρηστηρ., 15. Schömann *Griech. Alterth.* II, σ. 461.

ἴδιος. Εἰς Τέμπη, ὁ παρίστανων τὸν Ἀπόλλωνα νεανίας, ὑπεβάλλετο εἰς καθαρτηρίους τελετὰς καὶ ἐξιλαστήριους ἱεροτελεστίας. Κατόπιν ἔδρεπε κλάδον Ἱερᾶς δάφνης καὶ ἐπορεύετο τὴν αὐτὴν ὁδόν, ἐπανερχόμενος εἰς Δελφούς, ἐν μέσῳ τῶν ὑπὸ τῆς πομπῆς ψαλλομένων ὕμνων καὶ νικητηρίων παιάνων. Ἡ ἱερὰ αὕτη θεωρία ἐδήλου, ἐκτὸς τῶν ἰδίων τῇ θρησκείᾳ τοῦ Ἀπόλλωνος καθαρτηρίων ἰδεῶν, τὴν θεσσαλικὴν καταγωγὴν τῆς λατρείας του, τῆς ὁποίας κοιτὶς ἐθεωρεῖτο ἡ κοιλάς τῶν Τεμπῶν.

Πρὸς τὴν φυγὴν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τὸν ἐν τῇ κοιλάδι τῶν Τεμπῶν καθαρμὸν αὐτοῦ συνδέεται ἡ παρὰ τῷ Ἀδμήτῳ δουλεία του. Οἱ Δελφοὶ διετείνοντο, πράγματι, ὅτι ἡ δουλεία αὕτη ἦτο συνέπεια τοῦ φόνου τοῦ δράκοντος Πύθωνος ¹. Κατ' ἄλλην τινὰ παράδοσιν, ἡ δουλεία αὕτη ἦτο τιμωρία ἐπιβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Διὸς εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, διότι οὗτος εἶχε φονεύσει τοὺς Κύκλωπας, τοὺς χαλκεύσαντας τὸν κεραυνόν, τὸν ὁποῖον ὁ ἀναξ τῶν θεῶν μετεχειρίσθη, διὰ τὴν θανατώσῃ τὸν Ἀσκληπιόν ². Ὁ Φοῖβος εἶχε καταδικασθῇ νὰ ὑπηρετήσῃ ἐπὶ ἐννέα ἔτη τὸν βασιλέα τῆς Θεσσαλίας, τοῦ ὁποίου ἔδοσκε τὰς φορβάδας ἢ τὰς ἀγέλας τῶν βοῶν ³. Ἀνάλογός τις μῦθος, τοπικευθεὶς ἐν Τροίᾳ παρουσιάζει ἡμῖν τὸν θεὸν φυλάσσοντα ἐπὶ τῶν κλιτύων τῆς Ἰδῆς τὰ ποίμνια τοῦ βασιλέως Λαομέδοντος. Ἡ δοκιμασία αὕτη τοῦ Ἀπόλλωνος ἐνθυμίζει τὴν ἔτι σκληροτέραν δουλείαν τοῦ Ἡρακλέους, καὶ τοὺς ἐπαχθεστέρους ἄθλους, τοὺς ὁποίους ἠναγκάσθη νὰ ἐκτελέσῃ ὁ ἡλιακὸς οὗτος ἥρως. Ὁφείλει δὲ τὸν αὐτὸν νὰ ἔχῃ χαρὰ κτῆρα. Καίτοι δυσκολώτατον νὰ καθορισθῇ λεπτομερῶς ἡ σημασία τοῦ ἀρχαιοτάτης προελεύσεως μύθου τούτου, δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ δίδωμεν τὴν προεξάρχουσαν ἐν αὐτῷ ἰδέαν. Ὁ Ἀπόλλων, ὡς καὶ ὁ Ἡρακλῆς, ἐμφανίζεται ὡς θεὸς πάσχων καὶ πρὸς στιγμὴν δοκιμαζόμενος. Ἐξαγνίζει τὸν θρίαμβον, τὸν ὁποῖον κατήγαγε κατὰ τῶν τερατωδῶν τῆς φύσεως δυνάμεων. Ἡ ἐλευθερία του δεσμεύεται· ὑπακούει, ἀντὶ νὰ διατάσῃ καὶ δὲν θὰ ἀναφανῇ ἐν τῇ θείᾳ αὐτοῦ δόξῃ εἰ μὴ κατόπιν ὠρισμένου χρονικοῦ διαστήματος. Θὰ ἦτο ἀράγε τολμηρὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εὐρισκόμεθα πρὸ μυθικῆς ἐκφράσεως τῶν δοκιμασιῶν, τὰς ὁποίας φαίνεται ὑφιστάμενος ὁ ἥλιος; Ὁ ἰσχυρὸς ἀστὴρ, ὅστις κατὰ τὴν θερμὴν τοῦ ἔτους ἐποχὴν ἐνίκησε τοὺς ἐχθρούς του καὶ ἔκαμε τὸ μεγαλειόν του νὰ λάμπῃ πρὸ τῶν ὀμμάτων τῶν ἀνθρώπων, γίνεται βραδύτερον δούλος· δεσμευθεὶς ὑπὸ τῶν δεσμῶν τοῦ χειμῶνος, χάνει τὴν δυνάμιν του καὶ τὴν λάμψιν του· ὠχρίᾳ καὶ συχνάκις ἐξαφανίζεται· φαίνεται ἀποσυρόμενος πρὸς βορρᾶν τῆς Ἑλλάδος, πρὸς τὰς χώρας, ὁποῦθεν ἔρχονται αἱ χιόνες καὶ οἱ πάγοι.

Ἡ αὕτη εἰκὼν καταφαίνεται καθαρότερον εἰς τοὺς μύθους τοὺς ἀναφερομένους εἰς τὸν ὑπερβόρειον Ἀπόλλωνα. Ἡ παράδοσις ὅμως αὕτη περιβάλλεται διάφορον μορφήν. Ὁ Ἀπόλλων δὲν ὑπῆκει εἰς ἀπόφασιν τοῦ Διὸς ἐξορίζουσας αὐτόν. Ἡ ἐξορία του εἶναι ἐκούσια· εἶναι ἡ ἐξορία τοῦ ταξειδεύοντος θεοῦ, τοῦ ἀρεσκομένου νὰ ἐγκαταλείπῃ, ἕκαστον ἔτος, τὰ ἐν Ἑλλάδι ἱερὰ αὐτοῦ καὶ νὰ τρέπεται πρὸς μεμακρυσμένην καὶ μυστηριώδη χώραν, ὅπου παραμένει ἐπὶ τινὰ καιρὸν, ἐπαρχόμενος εἰς ὠρισμένην ἐποχὴν. Ἡ χώρα αὕτη εἶναι ἡ ὑπερβόρειος, ἡ ἐκτεινομένη πέραν τοῦ Βορρᾶ,

¹ Σχολ. Εὐριπ., Ἀλκ. 1 καὶ ἐφ.

² Εὐριπ. Ἀλκ. 1—10. Κατὰ παραδόσιν, ἣν ἠκολούθησεν ὁ Ριανὸς (Σχολ. τοῦ Εὐριπ.) καὶ ὁ Καλλιμάχος (Γμν., εἰς Απολλ., 47), ὁ Ἀπόλλων ὑπηρετεῖ ἐκουσίως τὸν Ἀδμητον, τοῦ ὁποίου ἦτο ἑραστής.

³ Ὁ μῦθος οὗτος ἀναφέρεται ἤδη ἐν Ἰλιάδι, Β, 76.

τοῦ θεοῦ τοῦ χειμῶνος καὶ τῶν καταιγίδων, ὅστις κατοικεῖ ἐπὶ τῆς ὄροσειρᾶς τῶν Ριπαίων: χώρα φανταστική, τῆς ὁποίας τὴν θέσιν μάτην προσεπάθησαν νὰ καθορίωσιν οἱ ἀρχαῖοι πλησίον τῆς Σκυθίας ἢ ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Δουνάδεως¹. Ἀόριστοι πληροφοροίαι, φθάσασαι ἐνωρίτατα μέχρις Ἑλλήνων, περὶ τοῦ μήκους τῶν ἡμερῶν καὶ τῆς βραχύτητος τῶν νυκτῶν εἰς τὰς χώρας τοῦ Βορρᾶ², ἔκαμον αὐτοὺς νὰ φαντασθῶσι τὴν θαυμασίαν ἐκείνην χώραν. Κεϊμένη πέραν τοῦ βασιλείου τοῦ Βορρᾶ, διαφεύγει τὴν ὀλεθρίαν αὐτοῦ ἐπίδρασιν· οὐδόλως γνωρίζει τὴν δριμύτητα τοῦ χειμῶνος· οὐδέποτε καλύπτεται ὑπὸ τῶν σκιῶν τῆς νυκτός· φωτίζεται ἀκαταπαύστως ὑπὸ τῶν καθαρῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου. Τὸ βασίλειον τοῦ αἰωνίου φωτός δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ εἶναι ἢ προτιμωτέρα διαμονὴ τοῦ ἀκτινοβόλου θεοῦ, τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις ἠρέσκετο νὰ μεταφέρεται καὶ διέρχεται ἐκεῖ μέρος τοῦ ἔτους, ἐν μέσῳ λαοῦ εὐδαιμόνων ἀνθρώπων καὶ δικαίων, καταγινομένων νὰ ψάλλωσι τοὺς αἶνους αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο δὲ οἱ ὑπερβόρειοι ἐθεωροῦντο ὡς προσφιλεῖς τοῦ θεοῦ ἱερεῖς καὶ θεράποντες. Ὅταν οὗτος τοὺς ἐγκατέλειπεν, ἐξηκολούθουν νὰ τὸν τιμῶσιν, ἀποστέλλοντες τὰς προσφορὰς τῶν χέρι τῆς Δήλου καὶ μέχρι τῶν Δελφῶν³· αἱ δὲ παραδόσεις τῶν δύο αὐτῶν μερῶν ἀποδίδουσιν εἰς τὸν μυθικὸν αὐτὸν λαὸν σπουδαῖον ρόλον, ὅσον ἀφορᾷ τὴν σύστασιν τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους⁴.

Ἡ λατρεία αὕτη ἐνεθύμιζε δι' εἰδικῶν τελετῶν τὴν διαμονὴν τοῦ θεοῦ παρὰ τοῖς ὑπερβορείοις. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ φθινοπώρου, ὕμνοι, οἱ ὅποιοι ὤφειλον νὰ ἔχωσι χαρὰν τῆρα σοδαρὸν καὶ μελαγχολικόν, ἔφαλλον τὴν ἀναχώρησιν, (τὴν ἀποδημίαν,) τοῦ Ἀπόλλωνος διὰ τὴν ἀγαπητὴν του χώραν· κατὰ τὴν ἐπάνοδον τῆς ἀνοίξεως, ὕμνοι, διαφορετικοῦ τόνου ἀντήχουν εἰς Δελφοὺς καὶ εἰς Δῆλον· ἦσαν οἱ κλητικοὶ καλούμενοι ὕμνοι, οἱ ὅποιοι ἐκάλουν τὸν ἐπὶ μακρὸν ἀπουσιάσαντα θεὸν νὰ ἐπανεῖλθῃ καὶ ἐχαίρει τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ (ἐπιδημίαν). Κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, ἔλεγον, ὁ Ἀπόλλων ἐπανάρχετο ἐκ τῆς ὑπερβορείου χώρας, καθήμενος ἐπὶ ἄρματος φερομένου ταχέως διὰ μέσου τοῦ ἀέρος ὑπὸ ἐξευγμένων κύκνων, ἀκουράτως πετώντων. Ἀγγειογραφία τις (Εἰκ. 22) παριστᾷ τὸν θεὸν ἐγγίζοντα ἤδη τὸν φοίνικα τῆς Δήλου· εἶναι ἐστεμμένος διὰ δάφνης, κρατεῖ ἀνὰ χεῖρας τὴν κιθάραν καὶ κάθηται ἐπὶ κύκνου. Τὸ πτηνὸν ὅθεν τοῦτο ἦτο τὸ σύμβολον τῆς ἐπανεμφανισέως του, τῆς νέας ταύτης τοῦ θεοῦ ἀποκαλύψεως, ἣν ἐώρταζον ἐν Δελφοῖς κατὰ τὰ Θεοφάνεια⁵. Ὁ κύκνος μὲ τὸ λαμπρὸν αὐτοῦ πτέρωμα, μὲ τὴν ἀσπιδὸν αὐτοῦ λευκότητα, ἦτο τὸ φυσικὸν ἐμβλημα τοῦ λάμποντος καὶ καθαροῦ φωτός, τοῦ ἀποδοθέντος τοῖς ἀνθρώποις⁶. Ὁ γρύψ οὐτινος ἐνίοτε ἐπιβάινει ὁ Ὑπερβόρειος Ἀπόλλων, ἀντὶ κύκνου, εἶχεν ἀνάλογον σημασίαν. Τὸ φανταστικὸν αὐτὸ ζῷον, τὸ ὅποιον ὁ Ἀριστέας ὁ ἐκ Προκοννήσου ἀνέμιξεν εἰς τοὺς μύθους τῶν Ἀριμασπῶν καὶ τῶν Ὑπερβορείων, καὶ τὸ ὅποιον οἱ τεχνίται με-

¹ Βλέπε Völker, Myth. Geogr., 145—170.

² Πρώτην τινὰ μαρτυρίαν εὐρίσκομεν ἐν τινι στίχῳ τῆς Ὀδυσσεΐας, Κ, 86: Ἐγγὺς γὰρ νυκτός τε καὶ ἡματός εἰσι κέλευθοι.

³ Ὡς πρὸς τὴν ἀποστολὴν τῶν προσφορῶν αὐτῶν, βλέπε Ἡροδ., Δ', 33—35. Πaus., Β', 31, 2. Ε', 7, 8.

⁴ Πaus., Ι', 5, 7—8.

⁵ Ἡρόδοτ., Α', 51.

⁶ Ὁ Maury, Relig. de la Grèce, I, α, 147, σημ. 6, παρατηρεῖ ὅτι ἐν ταῖς Βέβαις ὁ κύκνος εἶναι τὸ σύμβολον τοῦ ἡλίου.

τεχειρίσθησαν ὡς διακοσμητικόν¹, εἶναι ἄνατολικῆς προελεύσεως. Ἄλλ' ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡροδότου, παίζει ὠρισμένον ρόλον εἰς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις. Κατὰ τὸν ἱστορικὸν τοῦτον, ὁ ὁπoίος ἀναφέρει τὰς ἐπινοήσεις τοῦ Ἀριστέου, οἱ γρύπες διαφιλονεικοῦσι πρὸς τοὺς Ἀριμασποὺς τὸν εἰς τὰ βόρεια τῆς Εὐρώπης μέρη εὐρισκόμενον χρυσὸν καὶ ζηλοτύπως ἀγρυπνοῦσιν ἐπὶ τῶν θησαυρῶν των². Οἱ φύλακες ὅθεν οὗτοι

Εἰκ. 22.—Ὁ ὑπερβόρειος Ἀπόλλων ἐπανερχόμενος εἰς Ἀθῆναι.

τῶν βορείων χωρῶν εὐρίσκονται εἰς σχέσιν μετὰ τοῦ ὑπερβορείου Ἀπόλλωνος, τοῦ θεοῦ τοῦ χρυσοῦ φωτὸς καὶ, ὡς οἱ κύκνοι, ἐπαναφέρουσι τὸν θεὸν εἰς τὰ μεσημβρινὰ του ἱερά.

Τὴν ἐπιστροφὴν ταύτην τοῦ Ἀπόλλωνος ἔφαλεν ὁ Ἀλκαῖος εἰς παιᾶνα τινα, τοῦ ὁποῖου ὁ ρήτωρ Ἰμέριος μᾶς ἀφῆκεν ἀνάλυσιν, περιέχουσαν πολλὰ σημεῖα πλήρη σημασίας. Ὅταν ἐγεννήθη ὁ Ἀπόλλων, ἔλεγεν, ὁ λυρικὸς ποιητής, ὁ Ζεὺς ἐστόλισεν αὐτὸν διὰ χρυσοῦς μίτρας καὶ λύρας· ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ἄρμα ὑπὸ κύκνων συρόμενον καὶ τὸν ἐπεμψεν εἰς Δελφούς, παρὰ τὴν Κασταλίαν κρήνην, ἵνα χρησμοδοτήσῃ. Ἄλλ' ὁ θεός, χωρὶς νὰ ἀκούσῃ τὰς διαταγὰς τοῦ πατρὸς του, διηύθυνε τὴν πτῆσιν τῶν κύκνων αὐτοῦ πρὸς τὴν χώραν τῶν ὑπερβορείων. Ἐπὶ τῇ εἰδήσει ταύτῃ οἱ Δελφοὶ ταράσσονται· ψάλλουσιν ὕμνους· τονίζουσι παιᾶνα· ἱκετεύουσι τὸν θεὸν νὰ ἔλθῃ μετὰ αὐτῶν. Οὗτος ἀντίσταται ἐπὶ πολὺ εἰς τὰς ἱεσίας των, καὶ μόνον μετὰ μακρὰν διαμονὴν ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ κατευθύνει τὸ πτερωτὸν τοῦ ἄρμα πρὸς τοὺς Δελφούς. Ὁ Ἀλκαῖος, λέγει ὁ Ἰμέριος, ἐπανέφερε τὸν Ἀπόλλωνα ἐκ τῶν Ἱπερβορείων κατὰ τὰ μέσα τοῦ θέρους, ἡ δὲ λύρα τοῦ θεοῦ ἐφαίνετο ἀντηχοῦσα τὸν ὕμνον τοῦ θέρους· κατὰ τὴν ἐμφάνισίν του ἤρχιζον τὰ ἄσματα τῶν ἀηδόνων, τῶν χελιδόνων καὶ τῶν τεττίγων, καὶ ἡ φύσις ὅλη ἐχαίρετιζε τὴν ἐπάνοδον τοῦ θεοῦ τῆς ἁρμονίας³. Ὅθεν ὁ Ἱπερβόρειος

¹ Ὁ γρύψ ἀναφαίνεται διὰ πρώτην φοράν ἐπὶ κρατῆρος, ἀφιερωμένου εἰς τὸ Ἡραῖον τῆς Σάμου (Ἡροδ., Δ', 152).

² Ἡροδ., Γ', 116. Δ', 13-27. Welcker, Griech. Götterlehre, II, 464.

³ Ἰμέρ., Δόγ., ΙΔ', 10.

θεὸς ἔκαμνε τὴν ἐμφάνισίν του τὸ θέρος, κατὰ τὸν Ἀλκαῖον, ἢ, κατ' ἀκριβεστέρας μαρτυρίας, τὸ ἔαρ ¹, ὅταν ἐξεδηλοῦτο ἐκ νέου ἡ δύναμις καὶ ἡ ἀκτινοδόλος λαμπρότης του. Ἦτο ἡ ἐορτὴ τοῦ φωτός. Ἡ λατρεῖα τῶν Δελφῶν ἔκαμνε καταφανῆ τὴν ἀντίθεσιν ταύτην, ἣν ἀπὸ πολλοῦ εἶχεν ἀντιληφθῇ ἡ ἑλληνικὴ φαντασία, μεταξὺ τοῦ ὠχροῦ καὶ ἀσθενοῦς ἡλίου τοῦ χειμῶνος, καὶ τοῦ σπινθηροδόλου καὶ θριαμβευτικοῦ ἡλίου τοῦ ἔαρος. «Ἐν Δελφοῖς, λέγει ὁ Πλούταρχος, τὸν μὲν ἄλλον ἐναιαυτὸν παιᾶνι χρῶνται περὶ τὰς θυσίας ἀρχομένου δὲ χειμῶνος ἐπεγεύραντες τὸν διθύραμβον, τὸν δὲ παιᾶνα καταπαύσαντες, τρεῖς μῆνας ἀντ' ἐκείνου τοῦτον κατακαλοῦνται τὸν θεόν ²». Κατὰ παράδοσιν τινα τῆς Δήλου, ἣτις εἶναι ἀπλῆ παραλλαγή τοῦ μύθου τοῦ Ἰπερβορείου Ἀπόλλωνος, ὁ θεός, ἀφοῦ διήρχετο τοὺς ἕξ μῆνας τοῦ θέρους εἰς τὴν γενέθλιον αὐτοῦ νῆσον, ἡ ὁποία ἐώρταξε καθ' ἕκαστον ἔτος τὴν ἐπιστροφὴν του δι' εὐθύμων χορῶν, μετεφέρετο εἰς Πάταρα τῆς θερμῆς Λυκίας, ἵνα διαμεινῇ ἐκεῖ κατὰ τοὺς ἕξ τοῦ χειμῶνος μῆνας ³. Ἡ Λυκία, ἀρχικῶς χώρα τῶν Τερμίλων ὀνομαζομένη ⁴, ὤφειλεν ἴσως τὸ ὄνομά της εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Λυκίου Ἀπόλλωνος, τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν ἐγκαθιδρυμένην ἐκεῖ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἰλιάδος ⁵. Ὅθεν τὸ ἐπιθετὸν Λύκιος, ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, φαίνεται χαρακτηρίζον αὐτὸν ὡς θεὸν τοῦ φωτός ⁶. Οἱ Ἕλληνες ὅμως δὲν διέκρινον εἰ μὴ τὴν σχέσιν τῆς λέξεως λύκιος πρὸς τὴν λέξιν λύκος. Ὡς ἐκ τῆς ἐτυμολογίας δὲ ταύτης, ὁ λύκος εἶχεν ἀφιερωθῇ εἰς τὸν Λύκιον Ἀπόλλωνα, ὡς ἄλλως τε συνεδουάζετο, καθὼς εἶδομεν, μετὰ τῆς λατρείας τοῦ Λυκαίου Διός, ἐν Ἀρκαδίᾳ. Ἐκ τούτου δὲ ἡ συχνὴ ἀνάμειξις τοῦ ζῴου τούτου εἰς τοὺς μύθους τῶν χωρῶν, εἰς τὰς ὁποίας εἶχεν ἐγκαθιδρυθῇ ἡ λατρεῖα τοῦ θεοῦ. Διηγούντο, εἰς Δελφοὺς, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ κατακλισμοῦ τοῦ Δευκαλίωνος, οἱ ἄνθρωποι διέφυγον τὰ καταπλημμυρίζοντα τὰ πάντα ὕδατα, ὁδηγούμενοι ἀπὸ τὰς ὠρυγὰς τῶν λύκων ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ Παρνασσοῦ, ὅπου ἔδρυσαν τὴν πόλιν Λυκώρειαν, ἧς τὸ ὄνομα ἐνεθύμιζε τὸ τῶν ζῴων ἐκείνων. Ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ θεοῦ, παρὰ τὸν μέγαν βωμόν, ὑπῆρχε χαλκοὺς λύκος, ὅστις ἦτο φύλαξ τοῦ ἱεροῦ θησαυροῦ ⁷. Ἐν Ἀργολίδι, ἡ πάλῃ λύκου τινός, ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος σταλέντος, ἐναντίον ταύρου, ἐγένετο αἰτία, κατὰ τὸν μῦθον τοῦ Δαναοῦ, τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Λυκίου θεοῦ ⁸. τὰ δὲ νομίσματα τοῦ Ἀργούς παριστῶσιν ὅτε μὲν κεφαλὴν Ἀπόλλωνος ἐπὶ τῆς μιᾶς καὶ ἐπὶ ἄλλῃς ὀφεις τρέχοντα λύκον, ὅτε δὲ ἤμισυν λύκον, μὲ τὸ στόμα ἡμιανοικτόν, καὶ τὴν κεφαλὴν ἐνίοτε ὑπὸ ἀκτίνων στεφομένην ⁹. Ἐνεκα τούτου ὁ λύκος, ὡς ἀφιερωμένος

¹ Θεογν., 775—779.

² Περὶ τοῦ Εἰ ἐν Δελφοῖς, 9.

³ Ἡροδ., Α', 182. Στράβ. ΙΑ', σ. 166. Virg. Aen., IV, 143.

⁴ Πaus., Α', 19, 3.

⁵ Ἡγεμῶν τῶν Λυκίων εἶναι ὁ Πάνδαρος, υἱὸς τοῦ Λυκάονος, λατρεύων τὸν Λυκηγενῆ Ἀπόλλωνα (Ἰλιάς, Β, 826. Δ, 101, 119. Ε, 105, 171).

⁶ Ρίξα λυκ ἐξ οὗ αἱ ἑλληνικαὶ λέξεις λύκη, λυκόφως, λυκανγῆς, λυκάβας, Λυκαβητὺς, κτλ.—Βλ. Curtius, Griech. Ftym., ἐκδ. 5η, σ. 161. Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην, κοινῶς παραδεδεγμένην, ἀντέκρουσεν ὁ de Block, εἰς ἐνδιαφέρουσαν μελέτην, φέρουσαν τὸν τίτλον: le Loup dans les mythologies de la Grèce et de l' Italie anciennes (Rev. de l'instr. publique en Belgique, t. XX, βιβλ. 3 καὶ 4, 1877).

⁷ Πaus., Ι', 6, 2. 14. 7.

⁸ Πaus., Β', 19, 3—4.

⁹ Mionnet, τ. II, σ. 229, πιν. 46, 1.

εἰς τὸν Λύκιον θεόν, ἦτο σύμβολον τοῦ φωτός. Οἱ Ἕλληνες ὁμῶς εἶχον ἐνίοτε διαφορετικὴν περὶ τούτου ἀντίληψιν. Ὑπὸ ἄλλην τινὰ ἔποψιν, ὁ λύκος εἶναι, πράγματι, ζῷον σκληρὸν καὶ ἀδηφάγον, ἐπιβλαβὲς εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐπιτιθέμενον καὶ καταστρέφον τὰ ποίμνια, προστάτης τῶν ὁποίων εἶναι ὁ Νόμιος Ἀπόλλων. Εὐρίσκεται οὕτω εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Λύκιον θεόν, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἐξηγεῖται τότε ὡς τὸ τοῦ Λυκοκτόνου θεοῦ, τοῦ φονεύοντος τοὺς λύκους ¹. Κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἐρμηνείαν, ὁ λύκος δυνατόν νὰ εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ ὑπὸ τοῦ ἡλίου ἐκδιωχθέντος χειμῶνος, καί, γενικῶς, τῶν καταστρεπτικῶν πληγῶν, τὰς ὁποίας ἀποτρέπει ἡ ἰσχυρὰ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπενέργεια.

Ἐν ἐκ τῶν χαρακτηριστικωτέρων μυθολογικῶν συμβάντων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν φωτεινὴν καὶ ἡλιακὴν τοῦ θεοῦ φύσιν, εἶναι ὁ συνδυασμὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν χαρίτων. Ὁ κολοσσαῖος Δῆλιος Ἀπόλλων, ἔργον τῶν καλλιτεχνῶν Τεκταίου καὶ Ἀγγελίωνος, ἐκράτει τόξον εἰς τὴν μίαν χεῖρα καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης τὰς τρεῖς χάριτας ². Αἱ ἑλληνικαὶ αὗται θεότητες προσωμοιώθησαν πρὸς τὰς χαρίτας τῶν Βεδῶν, τὰς εἰς τὸ ἔρμα τοῦ ἡλίου ἐξευγμένας φορβάδας ³. Ὁ διαμφισθηθεὶς προσπλησιασμὸς οὗτος, φαίνεται ἐπιθεδαιούμενος ὑπὸ αὐτῆς ταύτης τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας, ἣτις ἦτο ἱκανὴ καὶ μόνη νὰ καταδείξῃ τὴν ἀρχικὴν φύσιν τῶν θεοτήτων αὐτῶν. Παρ' Ὀμήρῳ ἡ Χάρις εἶναι σύζυγος τοῦ Ἡφαίστου, τοῦ θεοῦ τοῦ πυρός. Κατ' ἄλλην τινὰ παράδοσιν, ἣν ἠκολούθησεν ὁ Ἀντίμαχος ⁴, αἱ χάριτες εἶναι θυγατέρες τοῦ Ἥλιου καὶ τῆς Αἴγλης. Τέλος τὰ ὀνόματα τῶν δύο χαρίτων τῶν Σπαρτιατῶν, Κλήτας καὶ Φαέννας, δὲν εἶναι ἀρκοῦντως ἐκφραστικά; Δὲν εἶναι λοιπὸν δυνατόν ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι αἱ μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος συνδυαζόμεναι χάριτες εἶναι ἡ εἰκὼν τῶν λαμπρῶν ἀκτίνων τοῦ γεννωμένου ἀστέρος. Ἡ αὕτη εἰκὼν ἐπανευρίσκεται ἐν τῇ γενεαλογίᾳ, ἣ ὁποία θεωρεῖ ὡς θυγατέρος τοῦ θεοῦ τὴν Ἰλάειραν καὶ τὴν Φοίβην, τὰς συζύγους τῶν Διοσκοῦρων ⁵. Τὰ ὀνόματά των, καὶ τὰ ὀνόματα τῶν θείων αὐτῶν συζύγων, προδίδουσι τὴν φύσιν αὐτῶν, τὴν ἐμφαινομένην προσέτι ἐκ τοῦ ἐπιθέτου αὐτῶν Λευκιππίδαι. Εἶναι θυγατέρες τοῦ Λευκίππου, τοῦ ἥρωος μὲ τοὺς λευκοὺς κέλητας, τοῦ προφανῶς μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος συγχεομένου ⁶.

Ὁ φωτίζων τὸν κόσμον θεὸς δὲν ἦτο δυνατόν εἰ μὴ νὰ εὐρίσκεται εἰς σχέσιν πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν ἡμερολόγιον. Ὁ Νουμήριος Ἀπόλλων, εἶναι ὁ ἀνανεῶν τοὺς μῆνας, ὁ κανονίζων τὴν πορείαν αὐτῶν, εἰς ὃν κατὰ συνέπειαν ἦτο ἀφιερωμένη ἡ ἀρχὴ ἐκάστου μηνός. Ἐνεκα τῆς αὐτῆς ἰδέας ὁ ἀριθμὸς ἐπὶ σπουδαῖον ἐπαιξε ρόλον ἐν τῇ θρησκείᾳ τοῦ Ἀπόλλωνος. Τὰ ἐπίθετα Ἑβδομαῖος καὶ Ἑβδομαγενὴς καταδεικνύουσιν ὅτι ἐτοποθέτου τὴν ἡμερομηνίαν τῆς γεννήσεώς του κατὰ τὴν ἐβδόμην τοῦ μηνός, ἡμέραν εὐρισκομένην, ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ. Οἱ κύκνοι τῆς Μαιονίας,

¹ Σοφ., Ἡλεκτ., στ, 6.

² Πaus., Θ', 35, 3. Πλουτ., περὶ Μουσ., 14. Τὴν ἀναπαράστασιν αὐτὴν βλέπομεν ἐπὶ χαλκοῦ νομίσματος τῶν Ἀθηνῶν (Beulé, Monnaies σ. 164).

³ Max Müller, Essais de Mythologie Comparée, μεταφρ., G. Perrot, σ. 109.

⁴ Πaus., Θ', 35.

⁵ Πaus., Γ', 16, 1. Β', 22, 5.

⁶ Πρβλ. τὴν ἀρκαδικὴν παράδοσιν περὶ τοῦ ἔρωτος τοῦ Λευκίππου πρὸς τὴν Δάφνην (Πaus., Η', 20, 2).

ἔκαμον κατὰ τὸν Καλλίμαχον¹, ἐπτάκις τὸν γῦρον τῆς νήσου Δήλου ἄδοντες τὸν τοκετὸν τῆς Λητοῦς· εἰς μνήμην δὲ τοῦ ἔσματος ἐκείνου ὁ Ἀπόλλων ἐπτά χορδὰς προσέδεσεν εἰς τὴν λύραν αὐτοῦ. Εὐκόλως ἐννοοῦμεν πῶς ὁ ἀριθμὸς ἐπτά, ὁ ἀντιστοιχῶν πρὸς τὰς διαφόρους τῆς σελήνης φάσεις, ἦτο ὁ ἱερὸς ἀριθμὸς τοῦ θεοῦ τοῦ φωτός, ὅστις προΐσταται τῶν μηνῶν καὶ τῶν υποδιαίρέσεών των.

Ὁ ἡλιακὸς θεὸς Ἀπόλλων ἐξασκεῖ ἐπὶ τῶν καρπῶν τῆς γῆς ἐπίδρασιν ἐκ περιτροπῆς εὐεργετικὴν ἢ ὀλεθρίαν. Αὐτὸς τοὺς ἀναπτύσσει καὶ τοὺς ὀριμάζει· αὐτὸς ἀποξηραίνει καὶ κατακαίει αὐτούς. Ἐκ τούτου ἡ διπλῇ σημασία τῶν πρὸς τιμὴν αὐτοῦ τελουμένων ἐορτῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα *Θαργήλια*, κατὰ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς Μαΐου, τὸν *Θαργηλιῶνα* μῆνα, τοῦ ὁποῖου τὸ ὄνομα σημαίνει τὴν θερμότητα τοῦ ἡλίου τοῦ θεοῦ². Εἶναι ἡ ἐποχὴ καθ' ἣν τὰ σπαρτὰ εἶναι σχεδὸν ὥριμα καὶ δὲν θὰ ἀργήσωσι νὰ πέσωσιν ὑπὸ τὸ δρέπανον. Οἱ λατρευταὶ λοιπὸν τοῦ θεοῦ αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ τὸν εὐχαριστήσωσι διὰ τὴν εὐτυχίαν τῶν καρπῶν ὀρίμασιν· συγχρόνως ὅμως ἤθελον νὰ ἐξαίτηθῶσι τὴν χάριν αὐτοῦ, ἵνα μὴ καταστρέψῃ διὰ τῆς ἐξαιρετικῆς τῶν ἀκτίνων αὐτοῦ θερμότητος τὰς ἐλπίδας τῶν γεωργῶν. Πρὸς τοῦτο προσέφερον αὐτῷ τοὺς πρώτους τῆς συγκομιδῆς καρπούς, πολλοὶ δὲ πόλεις ἔστελλον εἰς Δελφοὺς χρυσοῦν στάχυν, ὡς προσφορὰν εἰς τὸν *Θαργήλιον* θεόν. Τοιαύτη τις ἡ σημασία τοῦ στάχυος, τὸν ὁποῖον βλέπομεν ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὀψεως τῶν νομισμάτων τοῦ Μεταποντίου, τῶν ὁποίων ἡ ὄψις παριστᾷ κεφαλὴν Ἀπόλλωνος ἐστεμμένην διὰ δάφνης. Ἐπὶ τῆς καλᾶμης τοῦ στάχυος διακρίνει τις μὴν, τὸ τρωκτικὸν ἐκείνον ζῷον, ὅπερ εἶναι μάστιξ τῶν ἀγρῶν, καὶ τοῦ ὁποῖου ὁ Ἀπόλλων, *Σμινθεὺς* διὰ τοῦτο καλούμενος, ἦτο ὁ καταστροφεὺς³. Οἱ γεωργοὶ ἐπεκαλοῦντο ἐπίσης τὴν συνδρομὴν τοῦ *Παγονίου* Ἀπόλλωνος⁴ ἐναντίον ἄλλων ἐχθρῶν τῶν σπαρτῶν, τῶν ἀκρίδων (*παρόπων*), τῶν ὁποίων αἱ τρομεραὶ καταστροφαὶ εἶναι ἐν Ἑλλάδι συχνόταται.

Αἱ σχέσεις τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ πρὸς τὴν αὐξῆσιν καὶ τὸν ἀφανισμόν τῆς βλαστῆσεως ἐκφράζονται ὡσαύτως διὰ τοῦ μύθου τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ὑακίνθου· μύθου ὀωρικοῦ, τοπικευθέντος εἰς Ἀμύκλας τῆς Λακωνικῆς. Ἰὼς τοῦ βασιλέως Ἀμύκλα, ὁ Ὑακίνθος ἦτο νεανίας θεσπεσίου κάλλους, τὸν ὁποῖον ἠγάπα ὁ Ἀπόλλων καὶ τὸν ἐφρόνευσεν ἄκων, ἐνῷ ἔρριπτε μετ' αὐτοῦ τὸν δίσκον⁵. Κατ' ἄλλην τινα παράδοσιν τὸν Ὑακίνθον ἠγάπων ἐπίσης ὁ Βορρᾶς καὶ ὁ Ζέφυρος, οἱ ὁποῖοι ἐξ αἰσθήματος ζηλοτυπίας πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα κινούμενοι, ἔρριψαν τὸν δίσκον τοῦ θεοῦ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ νεανίου⁶. Ἐκ τοῦ αἵματος τοῦ Ὑακίνθου ἐφύη τὸ φέρον τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἄνθος, ἐπὶ τῶν πετάλων τοῦ ὁποῖου ἐνόμιζον ὅτι ἀνεγίνωσκον τὴν θρηνητικὴν ἐπιφώνησιν αἶ, αἶ ἢ τὸ γράμμα Ὑ, ἀρχικὸν τοῦ Ὑακίνθος. Ἡ ἀρχικὴ ἔννοια τοῦ μύθου τούτου εἶναι ἀρχαίοντως διαυγής. Ὁ δίσκος τοῦ θεοῦ, οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰ μὴ ὁ ἡλιακὸς δίσκος.

¹ Ὑμν. εἰς Δῆλ., 249, 254.

² *Θαργηλιῶν*=*Θεργηλιῶν* (Ρ. *Θερ.* ἐξ οὗ *θέρος*, *θερμός*, κλπ.), ὅπερ ἀναλύεται εἰς: *Θερ*-*Γ*-*ἡλιος*.

³ De Witte, *Revue numismatique*, 1858, πιν. 3.

⁴ *Στραβ.*, II", σελ. 613. Ἐν Ἀθήναις, ἀγαλμα τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀποδιδόμενον εἰς τὸν *Φειδίαν*. (*Παυσ.*, A', 24, 8).

⁵ *Ἀπολλοδ.*, A', 3, 3.

⁶ *Λουκιαν.* Θ. διὰλ., 14. *Φιλόστρ.* εἰκ. A', 24. *Ovid.*, *Metam.*, X., 184.

Τὸ ἄνθος τοῦ Ἰακίνθου ὀφείλει τὸ ὄνομα¹ του εἰς τὰς ἐκρινὰς βροχάς, αἱ ὁποῖαι τὸ κάμνουν νὰ φύεται, ἕνα θωπευθῇ, κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ λαμπρότητα, ὑπὸ τῶν ἀδλαδῶν εἰσέτι τοῦ ἡλίου ἀκτίνων. Ὁ φονεύων τὸν νεαρόν του φίλον Ἀπόλλων, εἶναι ὁ καυστικὸς τοῦ θέρους ἀστὴρ, ὁ καταστρέφων τὴν δροσερὰν βλάστησιν τοῦ ἔαρος, τοῦ ὁποίου τὰ ἄνθη ξηραίνόμενα κλίνουσι τὴν κεφαλὴν καὶ ἀποθνήσκουσιν ὑπὸ τὴν θερμότητα τῶν κυνικῶν καυμάτων. Πράγματι δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐώρταζον ἐν Λακωνικῇ τὰ Ὑακίνθια². Ἡ πρώτη ἡμέρα τῆς φυσικῆς ταύτης ἐορτῆς ἦτο ἀφιερωμένη εἰς ἐκδήλωσιν θλίψεως. Ἐθρήνουν τὸν ὠραῖον ἐφηβὸν καὶ τὸ ἐξαφανισθὲν αὐτοῦ ἄνθος· ἀπέθετον πένθιμα ἀναθήματα ἐπὶ τοῦ τάφου του, τοῦ εὕρισκομένου πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ³. Τὴν δευτέραν ὁμῶς ἡμέραν ἀντήχουν οἱ ἥχοι τοῦ αὐλοῦ καὶ τῆς κιθάρας. Ὅμιλοι νεανίων καὶ νεανίδων ἐώρταζον δι' εὐθύμων χορῶν⁴ τὴν ἀποθέσιν τοῦ Ἰακίνθου, τὴν ἀθανασίαν τοῦ νεαροῦ ἥρωος, ἐκφράζοντες ἀναμφιβόλως οὕτω τὴν πίστιν τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν περιοδικὴν ἀνανέωσιν τῆς λαμπρᾶς βλάστησεως, τῆς πρὸς στιγμὴν καταστραφείσης ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ θέρους.

Ὁ ἡλιακὸς Ἀπόλλων ὁ ἐξακοντίζων τὰς λαμπρὰς αὐτοῦ ἀκτῖνας, ὁ οὐράνιος τοξότης, τοῦ ὁποίου τὰ βέλη πλήττουσιν ἐκ τοῦ μακρόθεν καὶ οὐδέποτε ἀστοχοῦσιν, ὀφείλει ἀναγκαίως νὰ θεωρῆται ὡς θεὸς ἰσχυρὸς ἀήττητος καὶ τρομερὸς εἰς τοὺς ἐχθρούς του. Οἱ γίγαντες Ἀλωίδαι, ὁ τοξότης Εὐρυτος, ὅστις δὲν ἐδίστασε νὰ ἀντιπαραταχθῇ πρὸς αὐτόν, τὰ τέκνα τῆς Νιόβης, ἡ ὁποία ἐκ μητρικῆς ἐπάρσεως ἐτόλμησε νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν Λητώ, πίπτουσιν ὑπὸ τὰ βέλη αὐτοῦ. Ὅταν ἀναμειγνύεται εἰς τὰς μάχας τῆς Ἰλιάδος, ἐμφανίζεται περιβεβλημένος λάμψιν τρομεροῦ μεγαλείου καὶ πεπραιοισμένος διὰ δυνάμεως μὴ ἀναγνωρίζουσιν οὐδένα φραγμόν· εὐκόλως καὶ ἀνευ οὐδεμιᾶς προσπάθειας ἀνatreπεί καὶ καταστρέφει τὸ πᾶν κατὰ τὴν διάθεσίν του. Τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ εἶδωλον ἐντὸς τοῦ δωρικοῦ ἱεροῦ τῶν Ἀμυκλῶν ἦτο εἶδωλον θεοῦ πολεμικοῦ· ἔφερε κράνος εἰς τὴν κεφαλὴν εἰς δὲ τὰς χεῖρας τόξον καὶ δόρυ⁵. Ὡσαύτως ἐν Δελφοῖς ὁ Ἀπόλλων παρίστατο κρατῶν τὸ δόρυ⁶. Ὅθεν ὁ τοξότης θεὸς ἐθεωρεῖτο ἐνίοτε ὡς θεὸς τῶν μαχῶν, ἀκαταμαχῆτου δυνάμεως, ὡς θεὸς Βοηδρόμιος, ὁ ὑποστηρίξων ἀποτελεσματικῶς τοὺς προστατευομένους του, ὅταν οὗτοι τὸν ἐπικαλοῦνται ἐν τῇ μέσῃ τῶν αἱματηρῶν συμπλοκῶν.

Κατὰ φυσικὴν πρὸς τὴν ἀντίληψιν ταύτην συνέπειαν, ὁ Ἀπόλλων σχετίζεται πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ θανάτου. Ἐχει συχνάκις τὸν χαρακτήρα ἐξολοθρευτοῦ θεοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ τόξον εἶναι πάντοτε τεταμένον, τοῦ ὁποίου τὰ πυκνὰ καὶ ταχύτατα βέλη πλήττουσι καὶ φονεύουσιν ἐξαίφνης τοὺς θνητούς, νέους ἢ γέροντας, οἵτινες πίπτουσιν ὑπὸ τὰ πλήγματά του, ὡς οἱ στάχυες ὑπὸ τὸ δρέπανον.

Ἐν Ἰλιάδι, ὁ δεκατίζων τὸν στρατὸν τῶν Ἑλλήνων λοιμὸς προέρχεται ἐκ τοῦ Ἀπόλλωνος, πλήττοντος διὰ τῶν βελῶν του τὰ ὑποζύγια πρῶτον καὶ κατόπιν τοὺς

¹ Ρ. ὁ, ἰδέα τῆς ὑγρασίας καὶ τῆς βροχῆς. Πρὸλ. Διόνυσος Ὑγῆς, Ἰαγνίς, πατήρ τοῦ Μαρσίου. Welcker, Griech. Gött., I, 474.

² Περὶ τῆς ἐορτῆς ταύτης βλέπε Schöemann, Griech. Alterth, II, σ. 457.

³ Ἀθῆν. Δ', 17 σ. 139. Πaus., Γ'. 19. 3.

⁴ Μακροβ. Κρον., Α', 18.

⁵ Πaus. Γ', 19, 2.

⁶ Πλούτ. Περὶ Πυθ. 16.

πολεμιστάς, τῶν ὁποίων αἱ πυραὶ αὐξάνουν καὶ πληθύνονται. Ὁ ὑπὸ τοῦ θεοῦ σταλ-
λόμενος θάνατος εἶναι, πράγματι, ὁ ταχύτερος καὶ εὐκολώτερος πάντων. Οἱ Ἕλληνες
ἐθεώρουν αὐτὸν εὐεργέτημα. Ἡ Ἐκάβη πρὸ τοῦ πτώματος τοῦ Ἑκτορος, τὸν ὁποῖον
δὲν παρεμόρφωσεν ὁ θάνατος, καὶ ἡ ὠραιότης τοῦ ὁποίου διετηρήθη ἀνέπαφος διὰ
θαύματος τοῦ Ἀπόλλωνος, δὲν ἐμποδίζεται ὑπὸ τῆς λύπης τῆς νὰ παραβάλῃ τὸ εὐγενὲς
ἐκεῖνο σῶμα πρὸς τὸ τοῦ θνητοῦ,

..... ὃν ἀργυρότοξος Ἀπόλλων
οἷς ἀγανοῖς βελέεσσιν ἐποιχόμενος κατέπεφνεν ¹.

Τὰ ἀγανὰ βέλη τοῦ Ἀπόλλωνος ἢ τῆς Ἀρτέμιδος, εἶναι ἡ ποιητικὴ ἔκφρασις,
τὴν ὁποίαν μετεχειρίζοντο οἱ Ἕλληνες, ἵνα ὑποδείξωσι καὶ ἐξηγήσωσι τοὺς αἰφνιδίους
θανάτους. Οὕτω διὰ συνήθους ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ ἀντιθέσεως, ὁ Ἀπόλλων, ὁ
θεὸς τῆς ζωῆς, τῆς χαρᾶς καὶ τῆς φυσικῆς ἁρμονίας, καθίστατο θεὸς τῆς καταστρο-
φῆς καὶ τοῦ θανάτου. Συγκατελέγετο μεταξὺ τῶν ὀλεθρίων θεοτήτων ἡτο ὁ ὁδηγὸς
τῶν Μοιρῶν (Μοιραγέτης), ὁ προϊστάμενος τοῦ ἀνθρωπίνου πεπρωμένου καὶ κόπτων τὸ
νῆμα αὐτοῦ ταυτοχρόνως ὅμως δὲν περιεβάλλετο τὸν σκοτεινὸν καὶ πένθιμον χαρα-
κτῆρα τῶν καταχθονίων θεοτήτων, ἡ δὲ φύσις αὐτοῦ ὡς θεοῦ φωτεινοῦ καὶ εὐδαίμο-
νος ἐξεφράζετο προσέτι διὰ τοῦ εὐεργετήματος τοῦ εὐκόλου καὶ ἡδέος ἐκείνου θανά-
του, ὃν κατέπεμπεν οὗτος.

Ἄλλως τε, ὡς εἶναι ὁ φονεύων θεός, εἶναι καὶ ὁ θεὸς ὁ θεραπεύων καὶ σώζων.
Ὁ θερνὸς ἥλιος πλήττει θανασίμως τοὺς ἀφρόνως εἰς τὰ βέλη αὐτοῦ ἐκτειθεμένους·
προκαλεῖ τοὺς πυρετοὺς, ἐξαπολύει τὸν λοιμόν. Ἄλλ' αὐτὸς πάλιν ἐπανορθώνει τὰ
δαινὰ, τὰ ὁποῖα ἐπροξένησε· αἱ ἀκτῖνες του καθαρρίζουν τὴν ἀτμόσφαιραν· ἀποξηραίνει
τὸ ἔδαφος καὶ διασκορπίζει τὰ ἐξ αὐτοῦ διαφεύγοντα φθοροποιὰ μιάσματα· ἐπαναδί-
δει δυνάμεις εἰς τὰ ἐκ τῶν ἀσθενειῶν ἐξησθενημένα σώματα. Ὅθεν ὁ θεὸς τοῦ θανά-
του Ἀπόλλων εἶναι κατ' ἄλλην τινὰ ἔποψιν θεὸς τῆς υγείας καὶ τῆς ζωῆς. Ἐχει τὴν
ἰσχὺν νὰ καταπαύῃ τὰς δεκατιζούσας τοὺς θνητοὺς ἐπιδημίας. Διὰ τοῦτο πρὸς αὐτὸν
πρὸ παντὸς ἀπευθύνονται κατὰ τὰς σκληρὰς αὐτὰς περιστάσεις. Εἶναι, πράγματι, ὁ
Ἀλεξίκακος θεός, εἰς τὸν ὁποῖον οἱ Ἀθηναῖοι ἀφιέρωσαν ἄγαλμα ἐπὶ τῆς ἀκροπό-
λεως κατὰ τὸ τέλος τοῦ λοιμοῦ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ²· εἶναι ὁ Ἐπικούριος
θεός, εἰς τὸν ὁποῖον οἱ κάτοικοι τῆς Φιγαλείας ἤγειραν, ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας, τὸν
ἐν Βάσαις νάβιν ³. Εἰς τὸν Οἰδίποδα Τύραννον τοῦ Σοφοκλέους, ἔταν ἡ νόσος μαστί-
ζει τὰς Θήβας, ἀκούονται πανταχοῦ ἀντηχοῦντες οἱ παιᾶνες, οἱ ἐπικαλούμενοι τὴν
προστασίαν τοῦ θεοῦ τῆς Δήλου, ἐναντίον τῆς ὀλεθρίας συμφορᾶς. Ὅθεν ὁ Ἀπόλλων
εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν οὐράνιος ἱατρός ὁ σπεύδων εἰς βοήθειαν τῆς πασχούσης ἀνθρω-
πότητος. Αἱ ἱατρικαὶ τῇ ἀληθείᾳ ἰδιότητες φαίνονται μᾶλλον εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν ἀνή-
κουσαι· ἀλλ' ὁ Ἀσκληπιὸς εἶναι υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ ὁποῖος μετέδωκεν εἰς αὐτὸν

¹ Πιλάδ. Ω. 757.

² Πανσ., Α'. 33. Πρὸλ. Ἀπόλλων Ἀκέσιος ἐν Ἡλίδι (Πανσ., στ'. 24, 6).

³ Πανσ., Η'. 41, 8. Ἐν Λίνδι ὁ Ἀπόλλων ἔφερεν, ἐν τῇ αὐτῇ πιθανῶς ἑννοίᾳ, τὸ ἐπώνυ-
μον Λοίμιος (Μακροβ. Κρον. Α', 17).

τὴν ἰσχὺν τοῦ καὶ ἐδίδαξεν εἰς τοὺς Ἀσκληπιάδας τὴν ἐπιστήμην τῶν φαρμάκων¹. Ἄν καὶ ἐν τῇ ὁμηρικῇ μυθολογίᾳ ἱατρὸς τῶν θεῶν δὲν εἶναι ὁ Φοῖβος, ἀλλ' ὁ Παιήων, τὸ τελευταῖον τοῦτο πρόσωπον συγχέεται ἐνωρίτατα πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, ὅστις σφετέριζται τὴν ἰσχὺν καὶ ταυτοχρόνως τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Οὕτω ἐπικαλοῦνται τὸν θεὸν διὰ τῶν ἐξῆς τύπων: Παιὰν ἄναξ, ὦ ἄναξ Παιάν, καὶ ἀποδίδουν εἰς αὐτὸν τὸ ἐπιθετὸν ἰήϊος, ἐκ τῆς ἐπικλητικῆς κραυγῆς ἰῆ Παιάν. Ὁ ἐν Δήλῳ καὶ Δίνδῳ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Οὐλῖος τιμώμενος Ἀπόλλων, φαίνεται ἔχων ἀνάλογον σήμασίαν. Κατὰ τὴν ἀκριβοτέραν τοῦ ἐπιθέτου² αὐτοῦ ἐτυμολογίαν, ὁ Οὐλῖος Ἀπόλλων ἦτο θεὸς τῆς υἰείας. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον οἱ νέοι ἐπεκαλοῦντο τὸν Ἀπόλλωνα ὡς θεὸν κοιροτροφὸν καὶ προσέφερον εἰς αὐτὸν δῶρα καὶ τῷ ἀφιέρουν τὴν κόμην των, ὅτε τὸ πρῶτον ἔκειρον αὐτὴν³. Ἡ δὲ εἰκὼν αὐτοῦ ὑπῆρχεν ἐν τοῖς γυμνασίοις, παρὰ τὰς εἰκόνας τοῦ Ἑρακλέους καὶ τοῦ Ἑρμοῦ, θεωρουμένη ὡς τὸ οὐράνιον πρότυπον τῆς υἰείας, τῆς ρώμης καὶ τοῦ νεανικοῦ κάλλους.

Ἡ ἰδέα αὕτη τοῦ Ἀπόλλωνος, ὡς θεοῦ ἱατροῦ, ὑπέστη, ἀναπτυσσομένη, ἀξιοπαράτηρητον μεταμόρφωσιν καὶ ἦγαγε τοὺς Ἕλληνας εἰς μεγάλην τινὰ θρησκευτικὴν ἰδέαν. Ἡ εὐεργετικὴ τοῦ θεοῦ ἐπίδρασις, περιοριζομένη κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ φυσικὸν κακόν, δὲν ἐδράδυνε νὰ ἐπεκταθῇ καὶ εἰς τὸ ἠθικὸν τοιοῦτον. Ἱατρὸς τῶν σωμάτων, ἐθεωρήθη ταυτοχρόνως καὶ ὡς ἱατρὸς τῶν ψυχῶν, αἵτινες εὗρισκον εἰς αὐτὸν θεὸν λυτρωτὴν, ἀπολυτροῦντα αὐτάς τῶν δεσμῶν, εἰς τοὺς ὁποίους τὰς περιέπλεξαν τὰ σφάλματά των, θεὸν καθάρσιον, ἵνα ἀποπλύνῃ τοὺς ρύπους, δι' ὧν κατεσπιλώθησαν αὐται. Πᾶν διαπραττόμενον ἔγκλημα συνεπάγεται ἀναγκαιῶς τιμωρίαν καὶ ἐξιλέωσιν. Ἀλλ' ἐνθ' αἱ σκοτεινὰ δυνάμεις, αἱ κατοικοῦσαι εἰς τοὺς κόλπους τῆς γῆς, τῆς θείας ἐκδικήσεως ὄργανα, καταδιώκουσι μετ' ἀπαύστου μανίας τὸν ἐγκληματίαν, καὶ οὐδέποτε συγχωροῦσιν αὐτόν, ὁ Ἀπόλλων, θεὸς τῆς λαμπρότητος καὶ τοῦ φωτός, οὕτινος αἱ καθαραὶ ἀκτῖνες δύνανται νὰ δυαλύσωσι τοῦ κακοῦ τὰ σκότῃ, δὲν ἐξοργίζεται ἐναντίον τῶν ἐνόχων. Συγχωρεῖ αὐτούς, εὕρισκει τρόπον ἐπανορθώσεως καὶ σωτηρίας· συνδιαλλάττει αὐτοὺς μετὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ μετὰ τῶν θεῶν. Χάρις εἰς αὐτόν, ὅσον καὶ ἂν εἶναι βαθὺς τοῦ ἁμαρτήματος ὁ ρύπος, δύναται νὰ ἐξαλειφθῇ. Καὶ αὐτὸς ὁ θεός, κατὰ τὸν μῦθον αὐτοῦ, ἔδωκε τὸ παράδειγμα τῶν καθαρῶν αὐτῶν, μετὰ τὸν φόνον τοῦ δράκοντος Πύθωνος. Ἐπανελθὼν τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν ἦτο, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Πλουτάρχου⁴, ἀληθῶς φοῖβος, ἦτοι ἀληθῶς λάμπων, ἀληθῶς καθαρὸς καὶ ἀκηλίδωτος. Οὕτω λοιπὸν ὤφειλε νὰ ἐφαρμόσῃ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων τὸ φάρμακον, ὅπερ εἶχεν ἐφαρμόσῃ καὶ διὰ τὸν ἑαυτὸν τοῦ. Ὁ φεύγων φονεύς, ἐκδιωχθεὶς ὑπὸ τῆς πολιτείας, ἀποκλεισθεὶς τῆς συμμετοχῆς εἰς τὰς θρησκευτικὰς τελετάς, καταδιωκόμενος ὑπὸ τῶν Ἑρινῶν, κατατρυχόμενος ὑπὸ τῶν παρακρούσεων, δὲν ἠσθάνετο ἑαυτὸν διὰ παντὸς ἀπολωλότα. Ἐὰν ἤρχετο μετονοῶν νὰ ἱκετεύσῃ τὸν Ἀπόλλωνα, ἦτο βέβαιος ὅτι δὲν θὰ ἀπεπέμπετο. Ἐγνώριζεν ὅτι ὁ θεὸς ἠδύνατο πάντοτε ν' ἀποκαθάρῃ αὐτὸν τοῦ ἐγκλήματός του. Ραντιζόμενος ὑπὸ τοῦ αἵματος τοῦ ἐξιλα-

¹ Εὐριπ., Ἄλκ. 970.

² Ἰωνικὸν οὐλος = ὄλος. Πρὸς τὸν ὁμηρικὸν τύπον χαιρετισμοῦ: οἶλέ τε καὶ μέγα χαῖρε (Ὀδυσσ., Ο, 401. Τρυν. εἰς Ἀπολλ. Πυθ. 288).

³ Ἡσίοδος, Θεογ., 346, Ὀδύσσεια, Τ, 86.

⁴ Περὶ τῶν ἐκλ. χρηστηρ, 14, 21. Ἑλλην. Ζητημ. 12.

στηρίου θύματος, ἀγγιζόμενος διὰ τοῦ κλάδου τῆς ἱερᾶς δάφνης, τῆς διωκούσης πάντα κατασπιλοῦντα αὐτὸν ρύπον, εὐρίσκετο πλέον ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ φιλευσπλάγχνου θεοῦ, οὕτινος ἐγένετο θεραπείων, μέχρι τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ὁ ἐξίλασμός ἐθεωρεῖτο ἀρκετός, καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν ἡδύνατο οὗτος νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τοὺς κόλπους τῆς κοινωνίας¹. Ὅθεν ὁ Ἀπόλλων ἦτο, πράγματι, ὁ σωτὴρ θεός, ὡς ἀπεκάλουν αὐτόν: ἦτο ὁ θεός ὁ ἐπανορθῶν τὰ ἁμαρτήματα, ὁ ἀπολυτρῶν τοῦ ἡθικοῦ κακοῦ². Ὑπὸ τὴν ἐποψιν ἀναμφιβόλως ταύτην φαίνεται σπουδαῖον διαδραματίζων πρόσωπον εἰς τὰς περὶ μυστηρίων δοξασίας καὶ παρίσταται ἐπὶ τινων ἀγγειογραφῶν ὡς ὑποδεχόμενος, ἐν Ἀδῃ, τὰς ψυχὰς τῶν μεμνημένων³.

Ἡ ἰδέα τοῦ καθαρμοῦ ἦτο ἀχώριστος τῆς θρησκείας τοῦ Ἀπόλλωνος, καταφαινόμενη κατὰ τὰ κυριωτέρας τελετὰς τῆς λατρείας αὐτοῦ. Κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν *Δελφινίων*, ὅμιλος νεανίδων, ἔχουσῶν τὴν στάσιν καὶ τὰ ἐνδύματα τῶν ἱκετῶν, κρατουσῶν ἀνὰ χεῖρας κλάδους, μετέβαινον ἐν πομπῇ εἰς τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ, ὅπου ὑφίσταντο ἐξίλαστηρίου ἱεροτελεστίας⁴. Κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν *Θαργηλίων*, εἰς ἀνὴρ καὶ μία γυνή, ἀναμφιβόλως ἐκλεγόμενοι μεταξὺ τῶν ἐγκληματιῶν τοῦ ἔτους ἐκείνου, ἐχρησίμευσαν ὡς ἐξίλαστήρια θύματος τοῦ ἄστεως, τὸ ὅποιον, ἐπιρρίπτον εἰς αὐτοὺς πάντα τὰ διαπραχθέντα ἐγκλήματα καὶ θυσιάζον αὐτοὺς εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, ἐνόμιζεν ὅτι ἡδύνασται τὸν καθάριστον θεόν, εἰς τὸν ὅποιον πᾶς ρύπος ἐμποιεῖ φρίκην. Ἀρχικῶς οἱ ἐγκληματῖαι οὗτοι ἐφέροντο εἰς τὴν παραλίαν, ὅπου ἐσφάζοντο, τὰ σώματά των ἐκαίοντο ἢ δὲ τέφρα των ἐρρίπτετο εἰς τὰ κύματα ἢ διεσκορπίζετο εἰς τοὺς ἀνέμους. Ἀλλὰ σὺν τῇ ἐξημερώσει τῶν ἡθῶν, πιθανὸν εἶναι ὅτι ἤρκοῦντο νὰ ἀπαγγείλωσιν ἐναντίον αὐτῶν τὴν εἰς ἐξορίαν καταδίκην καὶ νὰ κηρυνίσωσιν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ἀκτῆς εἰς τὴν θάλασσαν, ὅπου περισυνελέγοντο καὶ μετεφέροντο μακρὰν τῶν ὁρίων τῆς χώρας⁵. Τοῦτο συνέβαινεν εἰς Λευκάδα. Κατὰ παλαιὰν θρησκευτικὴν συνήθειαν, ἐτησίως τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἀπόλλωνος, εἰς ἄνθρωπος ἐκηρυνίζετο ἐκ τῶν ὑψηλῶν ἀποκρήμνων βράχων: ἦτο τὸ θῦμα, τοῦ ὁποῦ ἡ θυσία ἐμελλε νὰ ἀποτρέψῃ μακρὰν τοῦ ἄστεως τὴν ὀργὴν τοῦ θεοῦ. Ἀλλ' ἡ φιланθρωπία τῶν κατοίκων τῆς Λευκάδος εἶχεν εὖρει εὐφύεστατα μέσα, ἵνα προφυλάξῃ, κατὰ τὸ δυνατόν, τὴν ζωὴν τοῦ καταδίκου. Ὅπως ἐξουδετερώσωσι τὰ ἐκ τῆς πτώσεως ἀποτελέσματα, περιέβαλλον αὐτὸν διὰ πτερῶν καὶ προσέδενον πτηνὰ εἰς τὸ σῶμά του. Λέμβοι ἦσαν ἔτοιμοι νὰ περισυλλέξωσιν αὐτόν, ἐὰν ἔξῃ, καὶ νὰ μεταφέρωσιν αὐτὸν εἰς τὴν χώραν τῆς ἐξορίας⁶. Ἡ κοινὴ καταγωγὴ πασῶν τῶν ἐξίλαστηρίων αὐτῶν τελετῶν ἦτο ἡ ἀντίληψις τοῦ Φοῖβου ὡς θεοῦ τοῦ καθαροῦ φωτός, κατὰ συνέπειαν θεοῦ ἀσπίλου, τὴν εὐνοιαν τοῦ ὁποῦ, τόσον οἱ ἄνθρωποι ὅσον καὶ αἱ πολιτεῖαι, μόνον ἀποκαθαίρονται τῶν ρύπων αὐτῶν, δύνανται νὰ ἐπιτύχωσι.

¹ Preller, Griech. Myth. I. 222.

² Βλ. τὸν Ἀπιν, υἱὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐν Ἀργολίδι, κατὰ τὰς Ἰκέτιδας, τοῦ Αἰσχύλου στ. 262 καὶ ἐφ. Οἱ ἀρχαῖοι τοῦ θεοῦ μάντις κατέχουσι ταυτοχρόνως τὴν μαντικὴν, τὴν θεραπευτικὴν καὶ τὴν ἐξίλαστικὴν τέχνην.

³ Bullet. Acab. inscript., Ἰαν.-Μαρ. 1874. στήμ. τοῦ Robiou, *sur Apollon dans la doctrine des Mystères*.

⁴ Πλουτ. Θησ. 18.

⁵ O. Müller, Dor., I, 329. Schoemann Griech. Alterth., II, 254-456.

⁶ Στραβ. Γ'. 2.6. 452.

Ἡ θρησκεία τοῦ φωτὸς φαίνεται ὅτι ἦτο ἐπίσης ἡ πηγὴ μιᾶς τῶν κυριωτέρων καὶ ἀρχαιοτέρων ιδιοτήτων τοῦ Ἀπόλλωνος: τῆς μουσικῆς. Εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα, ὁ Ἀπόλλων εἶναι ἤδη ὁ θεὸς τῆς ἀρμονίας· θέλγει διὰ τῶν ἤχων αὐτοῦ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς τῶν πανευδαιμόνων Ὀλυμπίων.

..... οὐδέ τις θυμὸς ἐδεύετο

οὐ μὲν φόρμιγγος περικαλλέος, ἣν ἔχ' Ἀπόλλων,
Μουσαίων θ', αἱ ᾄδον ἀμειβόμεναι ὅππῃ καλῇ¹.

λέγει ὁ ποιητής.

Ἐν τῷ ὁμηρικῷ ὕμνῳ εἰς τὸν Πύθιον Ἀπόλλωνα, ὅστις χαράσσει λεπτομερέστερον τὸν πίνακα τῆς ποιητικῆς ζωῆς τῶν ἀθανάτων, αἱ Μοῦσαι ἄδουσι διὰ τῶν θαυμασίων αὐτῶν φωνῶν· αἱ Χάριτες, αἱ Ὠραι, ἡ Ἀρμονία, ἡ Ἥδη, καὶ ἡ Ἀφροδίτη ἀρχοῦνται, ὁ δὲ Φοῖβος Ἀπόλλων κιθαρίζει². Ἀπὸ τῶν πρώτων ἤδη χρόνων τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ Ἀπόλλων ἐμφανίζεται ὡς ὁ ἀρχηγὸς τοῦ χοροῦ τῶν Μουσῶν, ὡς θεὸς Μουσαγέτης. Ἐμβληματὶ τοῦ εἶναι ἡ κιθάρα· ἐμβλημα, ἐξ ἴσου πρὸς τὸ τόξον καὶ τὰ βέλη τοῦ οὐσιώδους. Διὰ τοῦ ποιητικοῦ συνδυασμοῦ τὸ μουσικὸν τοῦτο ὄργανον συνεδέθη μετὰ τοῦ προσώπου τοῦ ἡλιακοῦ αὐτοῦ θεοῦ· Τοῦτο μᾶλλον νὰ ὑποθέσωμεν ἀορίστως δυνάμεθα παρὰ νὰ ἐξηγήσωμεν κατὰ τρόπον θετικόν. Μήπως αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἀστρου τῆς ἡμέρας, ὅπερ, κατὰ τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ πληροὶ τὸν κόσμον ἀρμονίας καὶ φωτὸς παρεδλήθησαν, ὑπὸ τῆς πρωτογόνου φαντασίας πρὸς τὰς χορδὰς χρυσῆς κιθάρας, οἱ τόνοι τῆς ὁποίας ἦσαν ἡ ἔκφρασις τοῦ ἁσματος τῆς φύσεως, τῆς χαιρετιζούσης τὸν ἥλιον, κατὰ τὴν ἀνατολὴν αὐτοῦ, ἢ τοῦ θερινοῦ ἐκείνου ὕμνου, ὅστις, κατὰ τὸν παιᾶνα τοῦ Ἀλκαίου πανηγυρίζει τὴν ἐπάνοδον τοῦ ὑπερβορείου θεοῦ; Ἡ μήπως ἡ κιθάρα ἦτο ἀπλῶς τὸ σύμβολον τῆς κοσμικῆς ἀρμονίας, τῆς ὁποίας προῖσταται ὁ ἡλιακὸς θεός, ὁ ρυθμιστὴς τῶν ἡμερῶν καὶ τῶν νυκτῶν, τῶν μηνῶν, τῶν ἐποχῶν καὶ τῶν ἐτῶν; Αἱ τοιαῦται ἐρμηνεῖαι ὅσον καὶ ἂν εἶναι ἐλκυστικαί, ἀνήκουσι μᾶλλον εἰς τὰς σφαίρας τῆς ὑποθέσεως παρὰ εἰς τὰς τῆς ἐπιστήμης. Ἄς περιορισθῶμεν νὰ ἀποδείξωμεν τὴν βεβαίαν σχέσιν τῆς κιθάρας τοῦ Ἀπόλλωνος πρὸς τὸ ἡλιακὸν φῶς· σχέσιν, τῆς ὁποίας ὁ ὁμηρικὸς ποιητὴς φαίνεται ἔχων συνείδησιν, ὅταν μᾶς παρουσιάσῃ τὸν θεόν, καθ' ἣν στιγμὴν παίζει τὸ προσφιλὲς αὐτοῦ ὄργανον, περιβεβλημένον ἀκτινοδόλον λάμπιν, ἐνῷ οἱ πόδες αὐτοῦ καὶ ὁ λεπτότατος χιτὼν μαρμαίρουσι³.

Τὰ καθήκοντα τοῦ Ἀπόλλωνος, ὡς θεοῦ μουσικοῦ, περιωρίζοντο ἀρχικῶς εἰς τὸ παίζειν τὴν κιθάραν, ὄργανον ὅπερ ἐφεῦρεν⁴ ὁ ἴδιος, ἢ ἔλαβε παρὰ τοῦ Ἑρμοῦ⁵. Κατὰ τὴν Θεογονίαν⁶, τοὺς ἀοιδοὺς ἐμπνέουσιν, ἐπὶ τῆς γῆς, αἱ Μοῦσαι· ὁ δὲ Ἀπόλ-

¹ Ἰλιάδ. Α. 604.

² στ. 10 καὶ ἐφ.

³ Ὑμν. Ἀπολλ. Πύθ. 20:

..... αἴγλη δέ μιν ἀμφιφαίνει
μαρμαρυγαὶ τε ποδῶν καὶ ἐυκλώστειο χιτῶνος.

⁴ Πaus., Ε', 14. 8. Καλλιμ. εἰς Δῆλ., 253.

⁵ Ὑμν. Ὀμηρ., Ἑρμ. στ. 496 καὶ ἐφ.

⁶ στ. 94—95.

λων εἶναι τῶν κιθαρωδῶν θεός. Ὁ κιθαρωδός Ἀπόλλων, οἷον ἐφαντάζοντο αὐτὸν οἱ Ἕλληνες, οὐδαμοῦ εἶναι τοσοῦτον ἐκφραστικός, ὅσον ἐπὶ νομίσματος τῶν Δελφῶν (εἰκ. 23), τοῦ ὁποίου ὁ τύπος ἀναμφιβόλως παρελήφθη ἐκ περιφύμου τινὸς ἀγάλματος τοῦ θεοῦ. Ὁρθιος, φέρων μακρὸν χιτῶνα καὶ πλατὺ ἱμάτιον, αἱ κυματίζουσαι τοῦ ὁποίου πτυχαὶ πίπτουσιν ὑπὸ τοῦ σώματος, βαδίζει μὲ μεγάλα βήματα, κρούων τὰς χορδὰς τοῦ ὄργανου, ὅπερ κρατεῖ ἐμπροσθέν του· τὸ μεγαλοπρεπές του βᾶδισμα, ἡ ἀνάτασις τῆς κεφαλῆς, ἡ κίνησις τοῦ πρὸς τὰ ὀπίσω κλίνοντος σώματος, ἡ ὅλη αὐτοῦ στάσις ἐκφράζει ψυχικὴν κατὰστασιν ἐμπνεύσεως καὶ ἐνθουσιασμοῦ¹.

Εἰκ. 23. — Ἀπόλλων
κιθαρωδός.

Ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ἀπόλλων ἦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν θεὸς τῆς κιθάρας, ἐξηγείται ἡ ἀντιπάθεια, ἣν ἀπέδιδον εἰς αὐτὸν δι' ἄλλα μουσικὰ ὄργανα. Διὰ τοῦτο ἐκδαίρει τὸν Σειληνὸν Μαρσύαν, τοῦ ὁποίου ὁ αὐλὸς ἐτόλμησε νὰ συναγωνισθῇ πρὸς τὴν λύραν του²: μῦθος σκοπῶν νὰ καταδείξῃ τὸ ὑποδεέστερον τῆς φρυγικῆς μουσικῆς ἀπέναντι τῆς δωρικῆς καὶ ἑλληνικῆς τοιαύτης. Ὁ ἐπὶ μακρὸν ὅμως περιφρονηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν Ἑλλήνων αὐλός, κατώρθωσε τέλος νὰ πολιτογραφηθῇ ἐν Δελφοῖς, ὅταν ὁ Ἀργεῖος Σακκάδας συνέθεσε διὰ τὸ ὄργανον τοῦτο νόμον καὶ λυρικὸν ᾄσμα, δι' ὃν ἐνίκησεν εἰς τοὺς πυθικοὺς ἀγῶνας. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης, ὁ Ἀπόλλων συνεφιλιώθη, λέγουσι, πρὸς τὸν αὐλὸν καὶ τοὺς καλλιτέχνας, τοὺς μεταχειριζομένους τὸ ὄργανον τοῦτο³. Ἐκτοτε δὲν ἦτο ἀποκλειστικῶς θεὸς τῶν κιθαρωδῶν· προῖστατο παντὸς μουσικοῦ εἶδους, συντείνοντος εἰς τὴν μεγαλαπρέπειαν καὶ λαμπρότητα τῶν ἑορτῶν του, ἐθεωρήθη δὲ ὡς ἐμπνέων τὴν ἀναπόσπαστον πρὸς τὴν μουσικὴν ποίησιν. Ἡ Δῆλος καὶ οἱ Δελφοί, τὰ κυριώτερα κέντρα τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος, κατέστησαν οὕτω ἀληθεὶς σχολαὶ λυρικῆς τέχνης, ὅπου οἱ διασημότεροι μουσικοὶ καὶ οἱ μεγαλείτεροι ποιηταί, μετέβαινον νὰ διαγωνισθῶσι διὰ τὰ πλοῦσια ἔπαθλα, τὰ τιθέμενα ὑπὸ τῆς μεγαλοδωρίας τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων. Αἱ μουσικαὶ τοῦ θεοῦ ἰδιότητες ἀπέκτησαν σὺν τῇ χρόνῳ γενικωτέραν ἐννοίαν καὶ ὑψηλοτέραν σημασίαν ἢ κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους. Ὀλόκληρος ἡ τέχνη τῶν Μουσῶν, ὃν ἡγήτωρ παρέμεινεν ὁ Ἀπόλλων, προήρχετο ἐκ τῆς ἰσχύος αὐτοῦ καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς ἀπόρροια τῆς θείας καὶ ἀνεξαντλήτου ἐν αὐτῇ πηγῆς ἐμπνεύσεως.

Ἡ Ἀπολλώνειος αὕτη ἐμπνευσις ἐξεδηλοῦτο κατὰ θαυμασιώτερον ἔτι τρόπον ἐν τῇ προφητικῇ ἐνθουσιασμῷ, ὅστις διὰ τοὺς Ἕλληνας οὐδὲν ἄλλο ἦτο εἰ μὴ εἶδος τι τοῦ ποιητικοῦ ἐνθουσιασμοῦ. Ποιηταὶ καὶ προφῆται ἐφαίνοντο εἰς αὐτοὺς ἐξ ἴσου ὑποκείμενοι εἰς τὴν παντοδύναμον ἐπενέργειαν τοῦ θεοῦ, ὅστις, μεταδιδόμενος εἰς τινὰς προνομιούχους ψυχάς, κατήρχετο ἐν αὐταῖς, ἵνα διαταράξῃ καὶ παραπλανήσῃ τὸ ψυχρὸν αὐτῶν λογικόν, ἀλλὰ διὰ νὰ τὰς προικίσῃ δι' ἀνωτέρας δυνάμειως καὶ τὰς καταστήσῃ

¹ Müller-Wieseler, II, πιν. 12. N° 134a. Βλ. Μουσαγέτην Ἀπόλλωνα τοῦ Βατικανοῦ, περὶ οὗ γενήσεται περαιτέρω λόγος. Αἱ δύο ἀπεικονίσεις αὗται ἐκφράζουσι παραστατικῶς τοὺς στίχους τοῦ ῥωμαϊκοῦ Ὕμνου (366 καὶ ἐφ.).

² Ὁμοίως, φονεῖν τὸν Αἰνόν, υἱὸν τῆς Μούσης Ὀυρανίας, ὅστις εἶχε προκαλέσει αὐτὸν εἰς τὸ ᾄσμα. (Παυσ., Θ'. 29. 6.).

³ Παυσ., Β', 22, 8-9. στ'. 14, 4. Γ', 7, 3.

ὄργανα τῆς σκέψεως καὶ τοῦ λόγου αὐτοῦ. Εἰς τὰς μὲν διέχεε χειμάρρους ἁρμονίας καὶ ὑπεράνθρωπα ὑπηγόρευεν ἄσματα· ἄλλων δ' ἐξέλεγε τὰ στόματα, ἵν' ἀναγγείλωσιν εἰς τοὺς θνητοὺς τὰ ὑπὸ τοῦ ἀδιαπεράστου μέλλοντος ἀποκρυπτόμενα εἰς αὐτοὺς μυστικά. Ἡ προφητικὴ τοῦ Φοῖβου δύναμις ἐξηγεῖται· ἄλλωστε διὰ τῆς ἀρχηγόπου τῆς θρησκείας αὐτοῦ σημασίας. Ὁ φωτίζων τὸν κόσμον θεὸς εἶναι ὁ μέγας μάρτυς, ὃν οὐδὲν διαφεύγει. Βλέπων τὰ πάντα, γνωρίζει τὰ πάντα. Ἐπειδὴ οὐσία αὐτοῦ εἶναι τὸ φῶς, αἱ θριαμβευτικαὶ αὐτοῦ ἀκτῖνες διαπερῶσι καὶ διαλύουσι τὰ σκότη. Ὅθεν φωτίζει, ὅποταν θέλῃ, τὴν πάντοτε τεταραγμένην ἀνθρωπίνην διάνοιαν· εἶναι ὁ ἀποκαλύπτων καὶ καθιστὼν τὰ πάντα ὁρατὰ εἰς αὐτὴν καὶ παρόντα. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Ἀπόλλων τὴν δύναμιν τοῦ ταύτην κατέχει ἐκ Διός. Ἐν τῇ ὁμηρικῇ ὕμνῳ ὁ Φοῖβος ἀναγγέλλει εἰς τοὺς ἀνθρώπους «τὴν ἀναμάρτητον τοῦ πατρὸς τοῦ βουλῆν»¹. Παρ' Αἰσχύλῳ Λοξίας ἀποκαλεῖται ὁ προφήτης τοῦ Διός, οἱ δὲ χρησμοὶ αὐτοῦ εἶναι χρησμοὶ αὐτοῦ τοῦ Διός². Ἀλλ' ἂν καὶ οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον λησμονήσει ὅτι ὁ ὑπέρτατος αὐτῶν θεὸς ἦτο ἡ πηγὴ τῆς ἀνωτέρας τῆς ψυχῆς ζωῆς καὶ πάσης ἐπιστήμης ἡ ἀρχή, ἐν τούτοις ἐσυνήθιζον νὰ ἀποδίδωσιν εἰς τὸν Ἀπόλλωνα πρὸ παντὸς τὸ προφητικὸν δῶρον.

Ἡ μαντικὴ τέχνη³, ὑπὸ τὴν γενικωτέραν αὐτῆς ἔννοιαν καὶ ὑπὸ τὰς πλέον διαφόρους αὐτῆς μορφάς, ἐξηγρᾶτο ἐκ τοῦ Φοῖβου. Αἱ οἰκογένειαι τῶν μάντεων ἀνεβίβαζον τὴν καταγωγὴν αὐτῶν μέχρι τοῦ θεοῦ, ὅστις ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ πατὴρ τῆς προφητικῆς γενεᾶς τῶν Ἰαμίδων τῆς Ἥλιδος καὶ ὡς ὁ μεταδόσας τὴν ἐπιστήμην αὐτοῦ εἰς τὸν Μελάμποδα⁴. Ἡ ἐρμηνεία τῶν θαυμάτων καὶ τῶν διαφόρων σημείων τῶν ἐξαγομένων ἐκ τῆς πτήσεως τῶν ὀρνέων καὶ τῶν σπλάγγχνων τῶν θυμάτων, ἂν καὶ εἰς τὰ ὅμματα τῶν Ἑλλήνων ἦτο τέχνη τῶν ἀνθρώπων, ἐκ παρατηρήσεων καὶ σκέψεων συγκειμένη καὶ ἥτις δὲν ἐπήγγοτο ἀπαραιτήτως θεῖαν ἔμπνευσιν, εὗρίσκετο ἐν τούτοις εἰς στενὴν πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα σχέσιν. Ὁ κόραξ, πτηνὸν προφητικόν, μεγάλην κατέχον θέσιν ἐν τῇ πρωτογόνῳ οἰωνιστικῇ τέχνῃ, παρέμεινε κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Αἰλίου⁵, ὁ ἀκόλουθος τοῦ Φοῖβου· τὸν βλέπομεν παρ' αὐτῷ ἐπὶ νομισμάτων τινῶν, ἐνίοτε μάλιστα ἴσταται ἐπὶ τοῦ χρησμολόγου τρίποδος. Ἐν τῷ θρύλῳ τοῦ Ἀριστέου τοῦ Προκοννησίου, ὁ Ἀπόλλων μεταμορφοῦται ὁ ἴδιος εἰς κόρακα⁶, τὸ δὲ πτηνὸν τοῦτο εἶναι τὸ ὀδηγῆσαν ἐν Λιβύῃ τὸν Βάττον καὶ τὴν ἐλληνικὴν ἀποικίαν, τὴν ιδρύσασαν τὴν Κυρήνην⁷.

Ἀλλ' ἂν ἡ μαντικὴ, ἵνα μεταχειρισμῶθεν τὸν γενικὸν ὄρον, ὅστις ἐν Ἑλλάδι ὑποδηλοῖ τοὺς διαφόρους τῆς μαντείας τρόπους, δὲν ἠδύνατο νὰ χωρισθῇ τοῦ Φοῖβου καὶ ὁλόκληρος ἐξ αὐτοῦ ἐπηγάξεν, ἡ προφητικὴ τοῦ θεοῦ ἐνέργεια περιεβάλλετο ἐν τούτοις ἰδιαιτέραν μορφήν. Ἐξασκουμένη ἄνευ ἄλλης μεσολαδῆσεως ἐπὶ τῶν ψυχῶν,

¹ Ὑμν. εἰς Ἀπολλ. Δηλ. 132. Ὑμν. Ἑρμ. 540. «Διὸς νημερτέα βουλῆν.»

² Αἰσχ. Εὐρ. 19. 705.

³ Βλ. τὸ μέγα καὶ ἀξιόλογον σύγγραμμα τοῦ Bouché-Leclercq, Histoire de la divination dans l'antiquité, 4 vol. Paris Ledoux, 1879—1882.

⁴ Ἀπολλοδ. Α', 9.11.

⁵ Περὶ ζῴων Α', 48.

⁶ Ἡροδοτ. Δ', 15. Πλουτ., Ἴσις κ' Ὅσιρ. σ. 379. Πρὸς Κορωνίς, ἀγαπωμένη ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος, μήτηρ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

⁷ Καλλιμ. εἰς Ἀπόλλ. 66.

τὰς ὁποίας εἶχεν ἐκλέξει, εἶχε τὸν χαρακτήρα αἰφνιδίας ἀποκαλύψεως τοῦ θεοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν, προικιζομένην ἐξ αἴφνης διὰ θαυμασίας διαισθήσεως, καταργούσης δι' αὐτὴν τὰς ἀποστάσεις καὶ παρουσιαζούσης πρὸ τῶν ὀμμάτων τὸ μέλλον, ὡς ἐὰν ἦτο παρόν. Ἀπὸ τῆς παλαιστάτης ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος, αἱ γυναῖκες ἰδίως, αἱ ὑποκείμεναι μᾶλλον τοῦ ἀνδρὸς εἰς νευρικὰς παθήσεις καὶ διαταραχὰς ἐκστάσεως, ἐθεωροῦντο θύματα τῆς ἐνεργείας ταύτης τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις κλονίζων τὸ σῶμα αὐτῶν καὶ τὰ ὄργανά των διαταράσσων, ἐφώτιζε τὸ πνεῦμά των δι' ἐκλάμψεων θεῶν. Ἡ προφητικὴ Κασσάνδρα, τῆς ὁποίας οἱ πάντοτε ἀψευδεῖς χρησμοί, οὐδέποτε ἐγένοντο πιστευτοί, εἶναι τὸ ἀρχαιότερον καὶ σπουδαιότερον παράδειγμα δλεθρίας δαιμονοληψίας, αἰτίας σκληρῶν βασάνων καὶ ἀπαύστων ὀραματισμῶν. Αἱ πρῶται αὗται γυναῖκες, αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐμπνεόμεναι ὠνομάζοντο γενικῶς Σίβυλλαι. Εἰς Τροίαν, εἰς Ἐρυθράς, εἰς Κλάρον, εἰς Δῆλον καὶ εἰς Δελφοὺς εἶχε διατηρηθῇ ἡ παράδοσις τῆς Σιβύλλης Ἡροφίλης, θυγατρὸς νύμφης τινὸς τῆς Ἰδῆς, πρώτης τοῦ θεοῦ ἱερείας¹. Αἱ Σίβυλλαι ἐξεπροσώπων ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Κύμῃ τῆς Ἰταλίας τὰς ἀρχαιότερας τοῦ Ἀπόλλωνος προφῆτιδας. Φαίνονται δὲ καταγόμεναι ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου ὁ θεὸς ἐνωρίτατα ἔσχε πολυάριθμα μαντεῖα. Ἦρχοντο νὰ συμβουλευθῶσιν αὐτὸν ἐν Θύμβρῃ, Γρυνεῖα², Κλάρῳ, Πατάροις τῆς Λυκίας καὶ ἐν τῇ μεγαλοπρεπεστάτῃ ἱερῇ τῶν Διόμων παρὰ τὴν Μίλητον³. Ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι τὰ μαντεῖα αὐτοῦ ἱδρυθῆσαν κατὰ πρῶτον ἐν Βοιωτίᾳ. Ἡ χώρα αὕτη, χάρις εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἐδάφους αὐτῆς, ἀπὸ τῶν ὁποίων πολυάριθμοι ἀναδύζουσι πηγαὶ καὶ ὅπου βαθέα διανοίγονται σπηλαία, ὑπῆρξεν, ὡς ὁ Otfried Müller παρατηρεῖ⁴, τὸ κυριώτερον θέατρον τῆς ἀρχαίας μαντικῆς, ἡ ὁποία ἀνεξήτει εἰς τὰς ἀναθυμιάσεις τῆς γῆς καὶ τῶν ὑδάτων τὰς ἰδιότητας τὸ δῶρον τοῦ προφητεύειν. Ὁ θεὸς προφήτης ἔσχεν ὅθεν ἐκεῖ πολλὰ ἱερά. Ἐπεσεκρίνοντο ἐν Βοιωτίᾳ τὸ μαντεῖον τοῦ Πτώφου Ἀπόλλωνος παρὰ τὸ Ἀκραίφνιον, τὸ ἐν Τεγύρᾳ παρὰ τὸν Ὀρχομενόν, τὸ τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος, ἐν Θήβαις, τοῦ ὁποίου τὴν ἀρχαιότητα μαρτυροῦσι τὰ πολυάριθμα ἀναθήματα καὶ οἱ χρυσοὶ τρίποδες οἱ εἰς αὐτὸ ἀφιερωμένοι⁵.

Ἄλλ' ἡ φήμῃ τῶν βοιωτικῶν μαντείων ἐλησμονήθη πρὸς τῆς τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν⁶, ὅπερ καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς μεγάλην ἐξήσκησεν ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ τῆς τύχης τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὰς δελφικὰς παραδόσεις τὸ μαντεῖον αὐτὸ δὲν ἀνῆκεν ἀνέκαθεν εἰς τὸν Ἀπόλλωνα. Προτοῦ περιέλθῃ εἰς τὸν θεὸν τοῦ φωτός, εἶχεν ἱδρυθῇ ὑπὸ τῆς Γαίας, τὴν ὁποίαν εἶχον διαδεχθῇ ἡ Θέμις καὶ ἡ Φοῖβη⁷. Ὅθεν τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν ἦτο κυρίως μαντεῖον χθόνιον, καὶ ὁ τρόπος, δι'

¹ Πausan., I', 12.

² Στραβ., II', σ. 622. Πaus., A', Σ', 9. Ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Μυρίνης πόλεως ἐγγὺς τοῦ ἱεροῦ τῆς Γρυνείας κειμένης, βλέπει τις τὸν ὀμφαλὸν καὶ τὸν κλάδον τῆς δάφνης.

³ Περὶ τοῦ ἱεροῦ τούτου βλέπε Ἡροδ. στ', 19. Στραβ. IA' σ. 634. Πaus., Z', 2, 4. Περδ. Newton, Discoveries at Halicarnassus, (Cnidus and Branchidae, II, 2), καὶ τὸ σύγγραμμα τῶν O. Rayet et Thomas, Milet et le golf Latmique.

⁴ Orchomenos und die Minyer, σ. 59 (ἐκδ. 2α).

⁵ Ἡροδ., A', 52. E', 59. H', 134. Πίνδ., Πυθ., IA', 4. Πλουτ., Σόλ., 4. Πaus., Θ', 10.

⁶ Ἡ ἱστορία τοῦ μαντείου τούτου εὐρήσκει ἐν ἐκτάσει ἐν τῇ προμν. συγγράμματι τοῦ Bouché-Leclanq. τ. III, σ. 39-308.

⁷ Διοσχ., Ἐδμ., στ. 1 καὶ ἐφ. Πaus., I', 53.

οὐ ἐχρησμοῦται· ἡ Πυθία, ἐνεθύμιζε πάντοτε τὴν καταγωγὴν τοῦ ταύτην. «φασὶ δ' εἶναι τὸ μαντεῖον, λέγει ὁ Στράβων, ἄντρον κοῖλον κατὰ βάθους, οὐ μάλ᾽ εὐρύστομον· ἀναφέρεσθαι δ' ἐξ αὐτοῦ πνεῦμα ἐνθουσιαστικόν· ὑπερκεῖσθαι δὲ τοῦ στομίου τρίποδα ὑψηλόν, ἐφ' ὃν τὴν Πυθίαν ἀναβαίνουσιν, δεχομένην τὸ πνεῦμα ἀποθεσπίζειν ἑμμετρά τε καὶ ἄμετρα¹». Ὁ ἱστορικὸς Ἰουστίνος λέγει προσέτι ὅτι ὑπῆρχεν εἰς Δελφοὺς «ὅπῃ βαθεῖα ἐν τῇ γῇ, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξήρχετο, μετὰ τινος ὀρμῆς, ἀήρ ψυχρὸς, ἐπενεργῶν ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῆς Σιδύλλης καὶ μεταδίδον εἰς αὐτὴν τὸ δῶρον τοῦ μαντεύειν²». Ὅθεν ἐν Δελφοῖς, ὡς καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα τῆς Ἑλλάδος μέρη, ἡ μαντεία τοῦ Ἀπόλλωνος εἶχε προέλθῃ ἐκ τῆς ὑπάρξεως φυσικῆς τινος ἐξατμίσεως ἀερίων, ἅτινα ἐπενεργοῦντα ἐπὶ τοῦ ἐγκεφάλου³, προεκάλουν παροδικὸν παραλήρημα. Ὁ τρίπους, ἔδρα τῆς Πυθίας ἐν Δελφοῖς, καὶ κατ' ἀνάγκην σύμβολον τοῦ προφητικοῦ θεοῦ, εἰς τὴν αὐτὴν ἀνεφέρετο ἰδεάν⁴. Ὁ τρίπους, τὸν ὅποιον τὸ καλλιτεχνικὸν σχῆμα καὶ ἡ πλουσία διακόσμησις μετέβαλλον εἰς πολύτιμον ἀντικείμενον, συχνάκις εἰς τὸν θεὸν ἀφιερωμένον, κατ' ἀρχὰς ἦτο ἀπλῶς οἰκιακὸν σκεῦος· ἦτο τὸ ὑποστήριγμα τὸ βαστάζον ἄνωθεν τῆς πυρᾶς τὴν χύτραν. Ἀλλὰ μήπως ἡ χύτρα, ὅπου τὸ ὕδωρ ἔδραζε καὶ ἐξητμίζετο, δὲν ἐνεθύμιζε τοὺς ἀτμοὺς ἐκείνους τῆς γῆς, τοὺς προκαλοῦντας τὸ ἐμπνευσμένον παραλήρημα; Βραδύτερον, ἵνα ἐρμηνεύσωσι τὴν ἐπὶ τῆς Πυθίας ἐπενέργειαν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐφαντάσθησαν ὅτι οἱ ἀτμοὶ ἐκείνοι, τῶν ὁποίων ἄλλωστε ἡ ἐκπομπὴ φαίνεται σὺν τῇ χρόνῳ ἐξασθενήσασα⁵, ἦσαν αὐτὴ ἡ ἀναπνοὴ τοῦ θεοῦ. Δελφικὸς τις τρίπους, μεταφερθεὶς ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὸν ἵπποδρομον τοῦ Βυζαντίου, περιελάμβανε ἀγαλμα τοῦ Ἀπόλλωνος τοποθετημένον ὑπὸ τὸ κάθισμα τῆς προφήτιδος⁶. ὅθεν ὁ Φοῖβος ὁ ἴδιος ὠμίλει διὰ τοῦ στόματος τῆς Πυθίας. Οὕτω ἐν Δελφοῖς αἱ ἀναθυμιάσεις τοῦ ἐδάφους καὶ ἡ ἰδιαίτερα τοῦ θεοῦ ἐμπνευσις συντρέχον· ἵνα προκαλέσωσιν τὸ προφητικὸν παραλήρημα. Ἡ Πυθία ὑπὸ τοῦ παραλήρηματος τούτου κατεχομένη, προέφερε ὅτε μὲν λόγους συνηρημένους, ὅτε δέ, καὶ συχνότερον, ἀσυναρτήτους φράσεις, διακοπτομένας ὑπὸ ἀναφωνήσεων, σκοτεινότητας καὶ ἐχούσας ἀνάγκην ἐρμηνείας. Ἐπὶ μακρὸν οἱ χρησμοὶ ἐξεφράζοντο εἰς στίχους. Συνετάσσοντο ἑμμέτρως ὑπὸ τῆς συνόδου τῶν ἱερέων καὶ τῶν μελῶν τοῦ ἱεροῦ τῶν Δελφῶν συμβουλίου⁷, οἱ ὅποιοι, ἐνήμεροι παντὸς ὅ,τι συνέβαιεν ἐν Ἑλλάδι· ἢ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐγνώριζον νὰ δίδωσιν εἰς τοὺς λόγους τῆς Πυθίας, λογικὴν τινα καὶ ὠφέλιμον ἔννοιαν, εἰς πολλὰς περιστάσεις πολυτίμους παρασχόντες ἐκδουλεύσεις εἰς τοὺς πολιτικοὺς τῆς Ἑλλάδος ἄνδρας. Ἐν τούτοις ἐνίοτε καὶ κατὰ τὰς δυσκόλους περιπτώσεις, αἱ ἀπαντήσεις τοῦ μαντείου προσελάμβανον μορφήν σκοτεινὴν καὶ διφορομένην, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ἐδόθη εἰς τὸν θεὸν τὸ ἐπώνυμον Λοξίας.

¹ Ὁ προφήτης θεὸς εἶναι ταυτοχρόνως καὶ ὁ ἰδρυτὴς τῶν ἀποικιῶν, αἱ ὁποῖαι

¹ Θ', σ. 419. Βλ. Διόδ. ΙΒ', 26. Cic., de Divinat., I, 36,79.

² Ἱστορ. ΚΔ', 6.

³ Maury, Relig. de la Grèce, II, σ. 480.

⁴ Βλέπε Wieseler, Ueber den Delphischen Dreifuss (Mémoires de la Société des Sciences de Göttingue, τ. XV).

⁵ Cic. De Divin., I, 19,36,50.

⁶ Ζωσιμ. Β', 31.

⁷ Βλ. O. Müller, Dor., II, σ. 211.

πολλάκις εἶχον τὴν ἀρχὴν των εἰς ὑποδείξεις μαντείου τινός. Ἰπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν ἐτιμᾶτο εἰς Μέγαρα ὑπὸ τὸ ἐπώνυμον ἀρχαγέτας, εἰς Αἴγιαναν ὑπὸ τὰ ὀκίστης καὶ δωματίτης¹. ὁ δὲ Καλλίμαχος λέγει:

..... Φοῖβος γὰρ αἰεὶ πολίεσσι φιληδεῖ
κτιζομένης· αὐτὸς δὲ θεμελίια Φοῖβος ὑφαίνει².

Ὡς ἐκ τούτου δέ, παρὰ τοῖς Δωριεῦσιν ἰδίως, ὧν εἶναι ὁ κυριώτερος θεός, οἱ διέποντες τὴν σύμπληξιν τῶν πολιτειῶν νόμοι εὐρίσκοντο ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ ἢ ἐθεωροῦντο ὡς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ὑπαγορευθέντες³.

Ὁ ἰδρυτὴς καὶ νομοθέτης τῶν πόλεων θεός, εὐρίσκετο ἀναγκαίως εἰς σχέσιν, παρὰ τῇ ἰωνικῇ φυλῇ πρὸς τὰς ναυτικὰς ἀποστολὰς καὶ ἐπιχειρήσεις. Προστάτης τῶν ἀποικιῶν, ὧν τὸ σμήνος ὁδηγεῖ διὰ τῶν θαλασσῶν, ὁ Ἀπόλλων ἦτο, ἐξ ἄλλου, ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Δελφίνιος, θεὸς τῆς ναυτιλίας. Κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ ἑμμετρικοῦ ὕμνου, ἡ λατρεία του φαίνεται καταγωμένη ἐκ Κρήτης, ἀπὸ ὅπου μετεφέρθη εἰς Κρίσσαν καὶ Δελφούς. Ὁ Φοῖβος, νικήσας τὸν δράκοντα, διερωτᾷ, λέγει ὁ ποιητής, ποῖοι θὰ ἦσαν οἱ λειτουργοὶ του ἐν τῇ νέῃ ἱερῷ τῆς Πυθοῦς, ὅτε διέκρινε πλοῖον φέρον Κρήτας ἐκ Κνωσσοῦ, ταξειδεύοντας διὰ τὸ ἐμπόριόν των. Ὁ θεὸς σπεύδει πρὸς συνάντησίν των, ρίπτεται εἰς τὴν θάλασσαν καί, ὑπὸ μορφὴν δελφίνου πηδᾷ ἐπὶ τοῦ πλοίου, ὅπου ἐξαπλοῦται, πρὸς μεγάλην τῶν ναυτῶν ἔκπληξιν:

..... αὐτὰρ ὁ τοῖσι συνήντετο Φοῖβος Ἀπόλλων
ἐν πόντῳ δ' ἐπόρουσε δέμας δελφίνι ἐοικώς
νῆϊ θοῇ καὶ κεῖτο πέλωρ μέγα τε δεινόν τε⁴
τῶν δ' οὔτις κατὰ θυμὸν ἐπεφράσσει· οὐδ' ἐνόησε.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης τὸ πλοῖον δὲν ὑπακούει πλέον οὔτε εἰς τὰς κώπας οὔτε εἰς τοῦ πρῳρέως τὰς διαταγὰς. Ὁ θεὸς αὐτοῦ ὁδηγός, διαθέτων κατὰ βούλησιν τὸν ἄνεμον, τὸ ἀναγκάζει νὰ περιπλεύσῃ τὴν Πελοπόννησον, τὸ ὧθεϊ ἐντὸς τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου μέχρι τοῦ λιμένος τῆς Κρίσσης, ὅπου καὶ ἀγκυροβολεῖ. Ἐκεῖ ὁ θεὸς τοῦ φωτὸς ἀποκαλύπτεται διὰ θαυμάτων: ὅμοιος πρὸς φλογερὸν μετέωρον ὁρατὸν ἐν μέσῃ ἡμέρᾳ, ἐκπέμπει μυριάδας σπινθήρων, τῶν ὁποίων ἡ λάμψις ἀνέρχεται μέχρι τοῦ οὐρανοῦ· εἰσέρχεται ἐν τῇ ἱερῷ . . . ἀνάπτει φλόγα, ἣτις ἐξαγγέλλει τὰ σημεῖα τοῦ θεοῦ καὶ φωτίζει τὴν Κρίσσαν ὁλόκληρον:

¹ Πανσ. Α', 42,1. Σχολ. Πίνδ. Πυθ. Η', 88. Νερμ., Ε', 81.

² Ὑμ. Ἀπολλ., στ. 54 καὶ ἐφ.

³ Ὁ νομοθέτης θεὸς οὗτος, ἑθνομος καὶ αἰολ. ἑθνομος· εἶχε βωμὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ (Πανσ., Ε', 15,4). Οἱ Σπαρτιάται ἰσχυρίζοντο ὅτι ἡ νομοθεσία τοῦ Λυκούργου ἦτο ἀποκάλυψις τοῦ Πυθοῦ θεοῦ (Ξενοφ. περὶ Πολ. Λακεδ., Η' 5). Ἀλλὰ κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, Α, 65. αἱ σχέσεις τοῦ Λυκούργου πρὸς τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν εἶναι μυθώδεις. Αὐτὸς ὁ Λυκούργος εἶναι πρόσωπον μυθικόν.

Ἐνθ' ἐκ νηὸς ὄρουσεν ἀναξ ἐκάεργος Ἀπόλλων,
 ἀστέρι εἰδόμενος μέσφ' ἥματι· τοῦ δ' ἀπὸ πολλὰι
 σπινθαρίδες πωτῶντο, σέλας δ' εἰς οὐρανὸν ἵκεν·
 εἰς δ' ἄδυτον κατέδυσε διὰ τριπόδων ἐριτίμων.
 Ἐνθ' ἄρ' ὄγε φλόγ' ἔδαιε πειραυσκόμενος τὰ δ' κῆλα·
 πᾶσαν δὲ Κρίσην κάτεχε σέλας . . .

Ἀναλαμδάνων εἶτα τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν, λέγει εἰς τοὺς Κρήτας ὅτι δὲν θὰ ἐπαινίδωσι πλέον τὴν πατρίδα αὐτῶν, ὅτι ἦσαν προσωρισμένοι νὰ γίνωσιν ὑπηρέται τοῦ Ἀπόλλωνος, νὰ φυλάττωσι τὸν ναὸν του, νὰ ἐξηγῶσι τοὺς χρησμούς του. Καὶ προσθέτει: ἄφου μὲ εἶδατε νὰ λαμβάνω ἐν τῇ σκοτεινῇ θαλάσῃ τὴν μορφήν δελφίνος, διὰ νὰ πηδήσω ἐπὶ τοῦ πλοίου σας, νὰ μὲ ἐπικαλεῖσθε ὑπὸ τὸ ὄνομα Δελφίνιος, καὶ ὁ Δέλφιος βωμὸς θὰ μένῃ διὰ παντὸς περιφημὸς:

ὥς μὲν ἐγὼ πρῶτον ἐν ἡεροιδέει πόντῳ
 εἰδόμενος δελφίνι θεῆς ἐπὶ νηὸς ὄρουσα
 ὥς ἐμοὶ εὐχεσθαι Δελφινίφ' αὐτὰρ ὁ Βωμὸς
 αὐτὸς δέλφιος καὶ ἐπόψιος ἔσσεται αἰεὶ ¹.

Ἡ ὑποδεικνυμένη αὕτη ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ σχέσις μεταξὺ τῆς ὀνομασίας τῶν Δελφῶν καὶ τοῦ ἐπωνύμου τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐθεωρήθη ἀκριδῆς ὑπὸ τοῦ Schoemann ², ὅστις ἐπίσης συσχετίζει τὸ ἐπίθετον τοῦ θεοῦ πρὸς τὴν λέξιν Δελφύνη, ἣτις ἐνίοτε ὑπονοεῖ τὸν πύθιον δράκοντα. Παρατηρητέον ὅμως ὅτι ἡ λέξις αὕτη, ἡ κατὰ πρῶτον παρ' Ἀλεξανδρινοῖς ποιηταῖς ἀπαντῶσα, δὲν προέρχεται ἐκ παλαιολόγου ἀρχαιότητος. Πιθανώτερον ὅθεν εἶναι τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ἐπώνυμον Δελφίνιος νὰ ὑπενθυμίζῃ ἀπλῶς τὸν Δελφίνα, τὰς σχέσεις τοῦ ὁποίου πρὸς τὸν θεὸν τοῦ φωτὸς εὐκόλως δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν. Πράγματι δέ, μόνον ὅταν ὁ οὐρανὸς εἶναι αἴθριος, ἡ θάλασσα γαλγιναία καὶ ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου φωτιζομένη, βλέπομεν, ἐν τῇ Μεσογείῳ τοὺς δελφίνας, τοὺς φίλους τῶν ναυτιλλομένων, εἰς οὓς προσιωνίζονται τὸν ὥραιον καιρὸν, νὰ παίξωσιν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ὑδάτων. Γνωρίζομεν ἐξ ἄλλου ὅτι ἡ ἐορτὴ τῶν Δελφινίων ἐτελεῖτο τὴν 6 τοῦ Μουνυχιῶνος (τέλη μαρτίου), καθ' ἣν στιγμήν ἡ θάλασσα, τεταραγμένη πρότερον ἀπὸ τὰς τρικυμίας τῆς ἰσημερίας, μειδιᾷ ἐκ νέου πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὑποβοηθεῖ τὰς ἐπιχειρήσεις των καὶ τὰ ταξειδιά των. Ὅθεν ὁ Δελφίνιος Ἀπόλλων, τοῦ ὁποίου σύμβολον εἶναι ὁ Δελφίν, εἶναι ὁ ἡλιακὸς θεός, ὁ διαπερὼν τῶν θυελλῶν τὰ σκότη, ὁ διασκορπίζων τὰ ἐπὶ τῆς θαλάσσης συσσωρευμένα νέφη, τῆς ὁποίας κατευνάζει καὶ καταπαύει τὰς μανίας. Ἀγγειογραφία τις παριστᾷ αὐτὸν φέροντα τὴν κιθάραν καὶ τὸ τόξον, καθήμενον ἐπὶ πτερωτοῦ τρίποδος, ἐλαφρῶς ὀλισθαίνοντος ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν κυμάτων, καὶ συνοδευόμενον ἐν τῇ εὐκόλῳ αὐτοῦ πορείᾳ ὑπὸ ἀγέλης δελφίνων, ἀποτελούντων τὴν συνοδείαν αὐτοῦ ³. Θεὸς

¹ Ὑμν. Ὅμηρ. Ἀπολλ. Π69., 315 καὶ ἐφ. ἐκδ. Baumeister.

² Griech. Alterth., II, 454 (ἐκδ. 3η).

³ Elite céram., II, πιν. 6.

προστάτης τῆς ναυτιλίας, ἐνίοτε καθήμενος ἐπὶ τῆς πρύρας πλοίου, τοῦ ὁποίου κατευθύνει τὸν πλοῦν ¹ (εἰκ. 24), ἀναγκαστικῶς ἐτιμᾶτο εἰς τὰς νήσους, ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν καὶ ἐπιφόδων διὰ τοὺς ναυτικούς ἀκρωτηρίων, ὡς εἰς τὸ Ἄκτιον, εἰς τὸν Λευκάταν, σχεδὸν ἐφ' ὧν τῶν ἀκτῶν τῆς Μεσογείου, τῶν οἰκουμένων ὑπὸ τῶν Ἰωνικῶν

Εἰκ. 24. — Δελφίνιος Ἀπόλλων.

ἀποικιῶν, ἀπὸ τῆς Μιλήτου μέχρι τῆς Μασσαλίας ². Οἱ Ἀθηναῖοι ἀνεβίβαζον τὴν λατρείαν αὐτοῦ μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς ἐκστρατείας τοῦ Θησεῦς ἐναντίον τῆς Κρήτης, καθ' οὗς δηλαδὴ χρόνους αἱ Ἀθηναὶ εἶχον ἐλευθερωθῆ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας καὶ καταστῆ δύναμις ναυτική. Δὲν πρέπει δὲ νὰ ἐκπληττώμεθα ὅτι ὁ ναυτικός καὶ ἀποικιστὴς οὗτος θεὸς ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν Ἰωνῶν ὡς θεὸς πατρῷος, δημιουργὸς τῆς φυλῆς αὐτῶν, ὡς ὁ πατὴρ τοῦ Ἰωνος, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο ἔλαβε θέσιν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν προστατίδων τῶν Ἀθηνῶν θεοτήτων ³.

Ὁ Ἀπόλλων, τοῦ ὁποίου ἡ θρησκεία ἦτο ἀπὸ ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς ἐξηπλωμένη εἰς Κρήτην, ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ εἰς τὴν βόρειον Ἑλλάδα, χωρὶς νὰ δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν ἐπακριβῶς πόθεν ὠρμήθη, καὶ νὰ διαγράψωμεν τὴν πορείαν αὐτῆς, φαίνεται ὅτι ἦτο, ἰδίως ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι, ἑθνικός θεὸς τῶν Δωριέων. Χωρὶς νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὡς ὁ O. Müller, ὅτι ἡ Θεσσαλία ὑπῆρξεν ἡ πρώτη κοιτίς τῆς θρησκείας τοῦ Ἀπόλλωνος, δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ βεβαιώσωμεν μετ' αὐτοῦ ὅτι ἡ θρησκεία αὕτη παρηκολούθησε τὴν κίνησιν τῶν μεταναστεύσεων τῶν Δωριέων, μετενεχθεῖσα οὕτω εἰς Φωκίδα πρῶτον καὶ βραδύτερον, κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν Ἑρακλειδῶν εἰς Πελοπόννησον. Ἡ ἱερὰ θεωρία, ἡ πεμπομένη κατὰ ἐννεαετίαν ἐκ Δελφῶν εἰς Θεσσαλίαν ἕνα δρέψῃ τὴν δάφνην τῶν Τεμπῶν, ἐνεθύμιζε τὴν προέλευσιν ταύτην τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ· ἡ δὲ ὁδός, ἣν ἠκολούθει ἡ πομπή, διὰ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Δελφούς, ἦτο ὁδός ἱερὰ, ἡ αὕτη, ἔλεγον τὴν ὁποίαν ἄλλοτε διήλθον οἱ πρῶτοι μετανάσται⁴. Οἱ Δωριεῖς, παραλαβόντες μεθ' ἑαυτῶν τὴν θρησκείαν αὐτῶν, ἐσυνήθιζον νὰ θεωρῶσι τὸν Ἀπόλλωνα ὡς θεὸν Ἀγήτορα, ὅστις εἶχεν ὁδηγήσει αὐτούς, κατὰ τὴν πρὸς νότον πορείαν αὐτῶν καὶ προέστατο τῶν διαφόρων αὐτῶν ἐγκαταστάσεων. Τοῦτο δ' ἐνεθύμιζε, κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ Καρνείου Ἀπόλλωνος, ἐν Σπάρτῃ, τὸ ὄνομα «ἀγητής», τὸ διδόμενον εἰς τὸν ἱερέα τοῦ θεοῦ, ὡς καὶ τὸ ἀγητύρια, δι' οὗ ὠνόμαζον τὴν

¹ Ὅπισθια ὄψις νομίσματος τοῦ Ἀντιγόνου. Müller Wieseler, πιν 52. Νο 231.

² Στραβ. Δ'. σ. 179.

³ Πλατ. Εὐθυδ., σ. 302, Δημοσθ. κατὰ Εὐδούλ., 54, 67.

⁴ Πλουτ. Ζητημ. Ἑλλήν., 12. Αἰλιαν. Ποικ. ἱστορ., Γ', 1. O. Müller, Dorier, I, σ. 220.

κυριωτέραν τῆς ἑορτῆς ἡμέραν. Αὐτὸ τὸ ἐπώνυμον Κάρνειος, ὑπὸ τὸ ὁποῖον πάντες οἱ Δωριεῖς¹ ἐτίμων τὸν Ἀπόλλωνα, τὴν αὐτὴν ὑπαινίσσεται ἰδεάν: ἐνθυμίζει τὸ ὄνομα τοῦ κριοῦ². Ὡς ὁ κριὸς εἶναι ὁδηγὸς τοῦ ποιμνίου, οὕτω καὶ ὁ Κάρνειος Ἀπόλλων ὑπῆρξεν ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἀποστολῶν τῆς Δωρικῆς φυλῆς. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πausανίου³, οἱ κάτοικοι τῆς Λακωνικῆς, πρὸ τῆς εἰσβολῆς τῶν Ἑρακλειδῶν, ἐτίμων θεὸν τινα Κάρνειον, ἐφέστιον θεὸν τῶν νομάδων φυλῶν, ἐξ ὧν ἀπετελεῖτο τότε ὁ πληθυσμὸς τῆς Πελοποννήσου, προστάτην τῶν ἐστιῶν καὶ τῶν ποιμνίων αὐτῶν. Ὁ ἀρχηγὸς οὗτος θεὸς πιθανῶς ἐταυτίσθη μετὰ τοῦ νέου θεοῦ τῶν ἐπιδρομῶν, μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις ἐσφετερίσθη τὰς ιδιότητας ἐκείνου. Ὁ Κάρνειος Ἀπόλλων, τίμωμενος ἀρχικῶς εἰς Σπάρτην βραδύτερον δὲ εἰς Θήραν καὶ Κυρήνην⁴, δὲν ἦτο οὕτω εἰ μὴ ἕτερος τύπος τοῦ Νομίου Ἀπόλλωνος.

Ὁ Νόμιος Ἀπόλλων, εἶναι ὁ θεὸς ποιμῆν, ὁ διαμένων εἰς τὰς νομάς καὶ ἐπαγρυπνῶν ἐπὶ τῶν ποιμνίων⁵. Ἡ νέα αὐτῆς τῆς θεότητός τοῦ ιδιότης, φαίνεται ἀνερχομένη εἰς αὐτὴν τὴν πηγὴν τῆς θρησκείας του, καθόσον βεβαιοῦται ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων μύθων. Ἐν τῇ εἰς Ἑρμῆν ὁμηρικῇ ὕμνῳ, ὁ νεαρὸς θεὸς ἐσπαργανωμένος ἔτι, κλέπτει κατὰ τὴν νύκτα, τὰς δαμάλεις τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ μόνον κατὰ τὴν ἀνατολὴν τῆς ἡμέρας τοῦ τὰς ἐπιστρέφει. Τὸ ποίμνιον τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ ἀναγκαστικῶς σχετίζεται πρὸς τὸ ποίμνιον τοῦ Ἥλιου, περὶ τοῦ ὁποῖου ὁμιλεῖ ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδυσσεΐας καὶ ἐνθυμίζει τὴν συνήθη ἐκείνην εἰκόνα, δι' ἧς ἡ ἀριανὴ μυθολογία παραβάλλει τὰ συνοδεύοντα τὸν ἥλιον ἐν τῇ πορείᾳ αὐτοῦ νέφη πρὸς ἀγέλην λευκῶν δαμάλεων, αἱ ὁποῖαι ὀδηγούμεναι ὑπὸ τοῦ θείου αὐτῶν ποιμένος μεταδαίνουσι τὴν πρωΐαν εἰς τὰς οὐρανίας νομάς. Ὁμοίως, κατ' ἄλλας παραδόσεις, τὰς ὁποίας ἔσχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναφέρωμεν ἤδη, ὁ Ἀπόλλων φυλάττει τὰ ποίμνια τοῦ Λαομέδοντος εἰς τὰς δασώδεις τῆς Ἰδῆς χαράδρας, ἢ βόσκει εἰς τὰς ἐκτεταμένους θεσσαλικὰς πεδιάδας τὰς φορβάδας καὶ τὰ πρόβατα τοῦ Ἀδμήτου. Αἱ δημῳδαὶ παραδόσεις τῆς χώρας ταύτης παρίστανον αὐτὸν ταυτοχρόνως ὡς θεὸν ποιμένα καὶ ὡς θεὸν μουσικόν. Ἐνῷ φυλάττει τὰ ποίμνιά του, παίζει τὸν ποιμενικὸν αὐλόν, ἢ κρούει τὰς χορδὰς τῆς κιθάρας. Εἰς τοὺς ἤχους τῆς θείας ταύτης μουσικῆς, τὰ ἄγρια θηρία ἐξέρχονται ἀθρόα τῶν κρησφυγέτων αὐτῶν, αἱ δορκάδες καὶ αἱ ἔλαφοι, τὰ ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀγαπώμενα ζῷα, ἔρχονται καὶ χορεύουσιν ὑπὸ τοὺς ἤχους τῆς λύρας του⁶. Ὁ Ἀπόλλων εὐρίσκειτο οὕτω εἰς σχέσιν πρὸς τὴν ἀγροτικὴν φύσιν καὶ πρὸς τὰς θείας δυνάμεις τὰς κατοικούσας τὰς ἐρημίας αὐτῆς. Ἐνίοτε εἶναι ὁ ἀρχηγὸς καὶ ὁδηγὸς τῶν Νυμφῶν⁷.

¹ Πaus., Γ', 13, 3.

² Ἐκ τῆς λέξεως κάρνος (—ἀρνειος). Βλ. Ἑουσ., κάο, κάρνος. Welcker, Griech. Götterlehre, I, 471.

³ Γ', 13, 3.

⁴ Καλλιμ., Τμν. Ἀπολλ., 72 καὶ ἐφ.

⁵ Ὁ ποιμὴν Ἀπόλλων, ἐκτός τοῦ γενικοῦ ἐπιθέτου νόμιος, ἔφερε διαφόρους τοπικὰς ἐπωνυμίας. Ἐν Καμειρῷ ἐπιμήλιος· ἐν Νάξῳ ποίμνιος, ἀγοκόμος· ἐν Λέσβῳ ναπαῖος (Μακροβ., Κρον., Α', 17, 43. Σχολ. Ἀριστοφ. Νεφ., 144)· ἐν Μιτυλήνῃ μαλόσις (Θουκ., Γ', 3)· γαλάσιος ἐν Βοιωτίᾳ (Πλουτ., περὶ χρ. Πυθ., 16) ἔτλ.

⁶ Εὐριπ., Ἀλκ., 569 καὶ ἐφ.

⁷ Βλέπε τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Θάσου: Νύμφησιν καπὸλλῶνα νυμφαγέτη, κτλ. τὴν δημοσίευθεῖσαν τὸ πρῶτον ὑπὸ Müller, Revue arch., 1865. II, πιν. 24-25. Ἐπίσης Michaelis, Denkm. und Forsch. von Gerhard. ἰανουάριος 1867 (Archäol. Zeitung τ. XXV).

Ἐκ τούτου οἱ θρῦλοι ἐκείνοι, οἱ ἀφηγούμενοι τοὺς ἔρωτάς του πρὸς μερικάς τῶν ὀραίων παρθένων τῶν δασῶν καὶ τῶν βουνῶν: πρὸς τὴν Δάφνην, τὴν Κορωνίδα, μητέρα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, καὶ τὴν Κυρήνην, μητέρα τοῦ Ἀριστέου, θεοῦ, ὡς αὐτός, ποιμενικοῦ. Ἐκ τούτου ἐπίσης ὁ κυνιγετικὸς χαρακτήρ αὐτοῦ (ἀγρευτής, ἀγραῖος), ὅστις, ἵνα προστατεύσῃ τὰ εἰς τὰς φροντίδας του ἐμπιστευμένα κατοικίδια ζῷα, καταδιώκει τὰ θηρία καὶ τὰ διαπερᾷ διὰ τῶν βελῶν του.

Συντομωτάτη τῶν καλλιτεχνικῶν ἀπεικονίσεων τοῦ Ἀπόλλωνος ἀνασκόπησις θὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ νὰ καθορίσωμεν χαρακτηριστικά τινα τῆς φυσιογνωμίας τοῦ θεοῦ καὶ νὰ προσδιορίσωμεν, παρὰ τοὺς ποικίλους χαρακτήρας, τοὺς ὁποίους ἀλληλοδιαδόχως περιεβλήθη, τὴν προεξάρχουσαν μορφήν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν παρουσιάζετο εἰς τὴν φαντασίαν τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ θεός, λέγει ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου, ὁμοιάζει πρὸς ἄνθρωπον πλήρη ἀλκῆς καὶ ζωῆς, ἐν τῇ πρώτῃ ἀνθήσει τῆς νεότητός του, μὲ τὴν κυματίζουσαν κόμην του πίπτουσαν ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ:

Ἀνέρι εἰδόμενος αἰζηῷ τε κρατερῷ τε,
πρωθήβῃ, χαίτης εἰλυμένος εὐρέας ὦμους ¹.

Ὅθεν τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀπόλλωνος ἦτο ὁ τύπος τοῦ νεανικοῦ κάλλους ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτοῦ, κάλλους πεπρoικισμένου διὰ θελήγπτρου καὶ χάριτος, χάριτος ὅμως οὐχὶ μαλθακῆς, ἀλλ' ἀναμειγμένης ἀπεναντίας μετὰ δραστηριότητος καὶ δυνάμεως. Ἡ ἀρχαϊκὴ τέχνη ἐν τῇ τραχύτητι αὐτῆς τὸν τελευταῖον τοῦτον χαρακτήρα καταφανέστερον ἐποίει. Χωρὶς νὰ ὁμιλήσωμεν διὰ τὰ ξόανα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα μόλις παρουσίαζον μορφήν ἀνθρωπίνην ², καὶ διὰ τὸν περίφημον Ἀπόλλωνα τῶν Ἀμυκλῶν, ὅστις ἦτο ἀπλοῦς χάλκινος κολεός, εἰς τὸν ὅποιον εἶχον προσαρμόσει κεφαλὴν, φέρουσαν κράνος, πόδας καὶ χεῖρας, ἢ μία τῶν ὁποίων ἐκράτει τὸ τόξον καὶ ἡ ἄλλη τὸ δόρυ ³, μερικὰ τῶν παλαιότερων μνημείων, ἅτινα διετήρησαν μέχρις ἡμῶν τὴν εἰκόνα τοῦ θεοῦ, ἰδίως δὲ πολλὰ ἀρχαῖα χαλκὰ ἀγαλμάτια τῆς συλλογῆς τοῦ Λούδρου ⁴, καὶ τὸ ἐκ Τενέας προερχόμενον μαρμάρινον ἀγαλμα, τὸ εὕρισχόμενον σήμερον ἐν τῇ γλυπτοθήκῃ τοῦ Μονάχου ⁵, δύνανται νὰ μᾶς πληροφορήσωσι περὶ τοῦ τύπου τοῦ Ἀπόλλωνος, κατὰ τὴν πρώτην ταύτην περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Ὁ θεὸς παρίσταται ἐν αὐτοῖς ὀρθίως καὶ ἐντελῶς γυμνός· ἢ διάπλασις τοῦ σώματός του δὲν δεικνύει νεανίαν, ἀλλ' ἄνδρα εὕρισχόμενον εἰς πλήρη ἀνάπτυξιν. Τὰ μέλη εἶναι ἰσχυρά, τὸ στήθος καὶ οἱ ὦμοι εὐρεῖς, τὸ πρόσωπον στρογγύλον καὶ βραχύ, ἡ φυσιογνωμία σοβαρὰ καὶ αὐστηρὰ. Ἡ μακρὰ κόμη τοῦ ἀκερσεκόμου θεοῦ πίπτει ἐκατέρωθεν ἐπὶ τοῦ στήθους ἢ κυματίζει ἐπὶ τῶν νώτων. Οἱ βραχίονες δὲ μὲν κρέμονται κατὰ μῆκος τοῦ σώματος, ἐπεὶ δὲ τείνονται πρὸς τὰ ἔμπρός, ἵνα κρατήσωσι χαρακτηριστικά ἐμβλήματα. Τοιαύτη

¹ Ὑμν. Ἀπολλ. Πυθ. 271.

² Πaus., Γ', 25, 3. Δ', 34, 7.

³ Πaus., Γ', 19, 2.

⁴ De Longpérier, Notice des bronzes, No 55 καὶ ἐφ.

⁵ Overbeck, Griech. Plastik. I, 95.

τις ἦτο ἀναμφιδόλως ἡ μορφὴ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν τῇ μαρμαρίνῳ συμπλέγματι, τὸ ὁποῖον οἱ κρήτες τεχνῖται, Δίπποιος καὶ Σκυλλίης συνέθεσαν ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔκτου αἰῶνος, κατὰ τὴν 50ην Ὀλυμπιάδα, διὰ τὴν πόλιν τῆς Σικυῶνος¹ τοιοῦτος καὶ ὁ Δῆλιος Ἀπόλλων, ἔργον τοῦ Τεκταίου καὶ τοῦ Ἀγγελίωνος², ὁ κρατῶν εἰς τὴν μίαν χεῖρα τόξον εἰς δὲ τὴν ἄλλην τὰς χάριτας, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἔφερε μουσικόν τι ὄργανον, καὶ πιθανῶς ἀπεικονιζόμενος ἐπὶ τοῦ ἐνταῦθα παρατιθεμένου νομίσματος τῶν Ἀθηνῶν (εἰκ. 25). Μία τῶν ἀξιολογωτέρων εἰκόνων τῆς πρώτης ταύτης περιόδου εἶναι ὁ Φιλήσιος Ἀπόλλων, ὁ εὐρισκόμενος ἐν Διδυμαίῳ παρὰ τὴν Μίλητον, ὅστις ἐκράτει

Εἰκ. 25.—Ἀπόλλων Δῆλιος.

ἐπὶ τῆς τεταμένης χειρὸς αὐτοῦ νεβρόν· οὗτος ἦτο ἔργον τοῦ Σικυωνίου Κανάχου. Πολλὰ νομίσματα τῆς Μιλήτου, συγκρινόμενα πρὸς χαλκοῦν τι ἄγαλμα τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου (εἰκ. 26), ἐπιτρέπουσιν νὰ σχηματίσωμεν ἀντίληψίν τινα, ὅπως ἴσως ποτε πιθανὴν περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Κανάχου³. Τοῦτο παρουσιάζει τὸν προαναφερθέντα ἀρχαῖκόν χαρακτήρα, ἀλλὰ μὲ καταφανῇ τάσιν πρὸς μᾶλλον εὐκαμπτον καὶ ἐλευθέραν μορφήν, ὅποιαν κατῴρθωσαν νὰ διαπλάσωσιν αὐτὴν οἱ διάδοχοι τοῦ Κανάχου, Κάλαμις, Ὀνάτας ὁ Αἰγινήτης, καὶ πρὸ παντὸς ὁ Μύρων, τοῦ ὁποίου αἱ ἀπεικονίσεις τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀπετέλεσαν ἀναμφιδόλως τὴν

μετάδασιν μεταξύ τῶν ἔργων τῆς παλαιᾶς σχολῆς καὶ τῶν ἔργων τοῦ Φειδίου, τοῦ κατασκευάσαντος τὸ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως χαλκοῦν ἄγαλμα τοῦ Παρνοπίου Ἀπόλλωνος⁴.

Ὁ τύπος τοῦ Ἀπόλλωνος ἀπεκρυσταλλώθη ὀριστικῶς, ὑπὸ τῆς νέας ἀττικῆς σχολῆς⁵, τῆς ὁποίας οἱ διδάσκαλοι, ὡς ὁ Σκόπας, ὁ δημιουργὸς τοῦ Κιθαρώδου Ἀπόλλωνος, καὶ ὁ Πραξιτέλης, δημιουργὸς τοῦ περιφήμου Σαυροκτόνου Ἀπόλλωνος, ἀπεικόνισαν τὸν θεὸν εἰς τοὺς διαφόρους χαρακτήρας καὶ τὰς διαφόρους ιδιότητας, ἃς ἀπέδιδεν αὐτῷ ἡ παράδοσις. Ἐκτοτε ἀντελαμβάνοντο τὸν Ἀπόλλωνα ὡς νεανίαν, ὅστις δὲν ἔχει ἀκόμη φθάσει εἰς τὴν πλήρη αὐτοῦ ἀνάπτυξιν, ὅστις οὐδὲν ἔχει τῆς ἀνδρικῆς ὀρμότητος, ἀλλὰ τοῦ ὁποίου τὰ λεπτὰ μέλη παρουσιάζουσιν ἤδη εὐρωστίαν καὶ ρώμην. Τὸ ἐπίμηκες ὠρειδὲς αὐτοῦ πρόσωπον, ὅπερ ἐνίστε καθίσταται ἐμφανέστερον ὑπὸ τῆς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς κεφαλῆς ἀναδεδεμένης κόμης, λεπτὸν καὶ συγχρόνως ἁδρόν, ἔχει ἔκτακτον ἔκφρασιν γαλήνης, ὑψηλῆς εὐγενείας καὶ ὑπερηφανείας ἀναμειγμένης μετὰ γλυκύτητος. Τὸ ἐλεύθερον καὶ εὐλύγιστον σῶμα, τὸ λιγυρὸν ἀνάστημα, τὰ μακρὰ μέλη, ἡ λεπτότατα ἐξεργασμένοι μυῶνες, τὸ πᾶν δεικνύει τὴν ζωηρότητα, τὴν εὐκινησίαν τὴν ταχύτητα καὶ τὴν δύναμιν τῶν κινήσεων τοῦ θεοῦ. Βλέπομεν, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Μαξίμου τῆς Τύρου, «μεῖράκιον γυμνὸν ἐκ χλαμυδίου, τοξότην διαβεβηκότα τοῖς ποσὶν ὥσπερ θέοντα». Ὁ γενικὸς οὗτος τύπος ἦτο, ἀληθῶς, ἐπιδεκτικὸς διαφόρων μεταβολῶν· ὡς δὲ παρατηρεῖ ὁ O. Müller, ὅτε μὲν ἀπέκλινε πρὸς

¹ Plin., Hist. nat., XXXVI, 4.

² Παισ., Β', 32, 5. Θ', 35, 3. Πλουτ., περὶ μουσικ. 14.

³ Müller.—Wieseler, I, πιν. 4 Νο 19—23. Ἐπίσης, Beulé, l'art grec avant Périclès, σ. 422 καὶ ἔφ.

⁴ Παισ., Α', 24, 8.

⁵ Ἐνταῦθα παρακολουθοῦμεν τὸν O. Müller, Handbuch d. Arch. d. Kunst. § 360 καὶ ἔφ.

Εἰκ. 26.—Ἀπόλλων Φιλόσιος.

τὴν γυμναστικὴν τοῦ Ἑρμοῦ εὐκνησίαν, ὅτε δὲ πρὸς τὴν μαλθακὴν τοῦ Διονύσου εὐσαρκίαν. Ἐνίοτε μάλιστα ἡ λεπτότης αὐτοῦ ἐξωθεῖτο μέχρι τοῦ γυναικείου τύπου, ὅστις καθιστὰ αὐτὸν δυσαναγνώριστον.

Εἰκ. 27.—Ἀπόλλων τοῦ Belvedere.

Εἰκ. 28.—Ἀπόλλων ἀναπαύομενος.

Αἱ διασωθεῖσαι τοῦ Ἀπόλλωνος ἀναπαραστάσεις εἰς τρεῖς δύνανται νὰ καταταχθῶσι κατηγορίας, ἀντιστοιχοῦσας εἰς τοὺς τρεῖς κυριωτέρους τύπους τῆς στάσεως καὶ τῆς φυσιογνωμίας αὐτοῦ. Ἡ ἰδέα τῶν ὑπ' αὐτοῦ ὑποστηρίζομένων μαχῶν καὶ τῶν καταγομένων θριάμβων ἐκφράζεται πρὸ παντὸς διὰ τῶν ἀγαλμάτων ἐκείνων, τὰ ὅποια εἶναι γγνωστὰ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Ἀπόλλων Καλλίνικος. Τὰ ἀγάλματα ταῦτα παριστῶσι τὸν θεὸν ὄρθιον, ταχέως βαδίζοντα, μὲ τὴν χλαμύδα ἐρριμμένην πρὸς τὰ ὀπίσω, τὴν κεφαλὴν ὑψηλὰ, τὴν φυσιογνωμίαν ζωηράν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ζωγραφίζεται ταυτοχρόνως ἡ μὴ καταπραῦνθεῖσα εἰσέτι ὀργὴ τῆς πάλης καὶ ἡ εὐγενὴς ὑπερηφάνεια τῆς νίκης. Τοιοῦτος εἶναι ὁ περίφημος Ἀπόλλων τοῦ Belvedere (εἰκ. 27), τοσούτου γεννώμενος πρόξενος ἐνθουσιασμοῦ κατὰ τὴν ἐμφάνισίν του, ἴσως δὲ ὑπὲρ τὸ δέον ὕμνη-

Εικ. 29.—Ἀπόλλων Μουσικήτης.

θείς ὑπὸ τοῦ Winckelmann, ἔργον ἐν τούτοις ἀξιόλογον, ἂν καὶ δὲν ἀνήκει εἰς τὴν καλυτέραν ἐποχὴν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης καὶ δὲν φαίνεται νὰ ἀνέρχεται πέραν τοῦ Λυσίππου. Ἄλλα ἀγάλματα παριστῶσι τὸν Ἀπόλλωνα εἰς τὴν μετὰ τὴν πάλην κατάστασιν γαλήνης καὶ ἱκανοποιήσεως. Συνήθως στηρίζει τὰ νῶτα του ἢ ἀκουμβᾷ διὰ τοῦ ἀγκῶνος ἐπὶ κορμοῦ δένδρου· ἢ ἄχρηστος πλέον φερέτρα του κρέμαται παραπλεύρως αὐτοῦ· ὁ δεξιὸς βραχίον ἀναπαύεται ἀφελῶς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ ἡ ὅλη στάσις του ἐκφράζει χαριτωμένην νωχέλειαν (εἰκ. 28). Ἐνίοτε κρατεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς τὴν κιθάραν, σύμβολον τῶν εἰρηνικῶν αὐτοῦ αἰσθημάτων καὶ τῆς φαιδρότητος τῆς ζωογονούσης τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Τέλος, ἡ τρίτη σειρὰ περιλαμβάνει τὰ μνημεῖα τὰ παριστῶντα τὸν θεὸν τῆς ἁρμονίας ἐν τῇ ἐνασχήσει τῶν μουσικῶν καθηκόντων αὐτοῦ. Ὁ Ἀπόλλων παίζει τὴν κιθάραν, ὁ κιθαρωδὸς θεὸς, παρίσταται ἐνίοτε γυμνός· συνηθέστερον ἕμως φέρει μακρὸν χιτῶνα, ἢ ἱμάτιον μὲ πλατυτάτας καὶ κυματιζούσας πτυχάς. Τοιοῦτος παρίσταται ὁ Μουσαγέτης Ἀπόλλων τοῦ Βατικανοῦ, πιθανῶς ἀπομίμησις περιφήμου τινὸς ἔργου τοῦ Σκόπα. Ὁ θεός, ἐστεμμένος διὰ δάφνης, ἄδει συνοδευόμενος διὰ τῆς κιθάρας, μὲ τὴν κεφαλὴν ἀνυψωμένην, τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐστραμμένους πρὸς τὸν οὐρανόν, τὸ σῶμα ἐμψυχούμενον ὑπὸ ἐλαφρᾶς χορευτικῆς κινήσεως, μὲ πάσας τὰς ἐνδείξεις, διακριτικῶς ἀλλὰ σαφῶς δηλουμένας, τῆς πρὸς αὐτὸν κατερχομένης ἐμπνεύσεως καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ὃν οὐ κατέχεται (εἰκ. 29). Εἶναι ὁ θεὸς τῶν ᾠιδῶν, ὁ θεὸς τῶν μουσικῶν καὶ τῶν ποιητῶν, ἡ θεία πηγὴ πάσης ἀνθρωπίνης ἁρμονίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VI

ΑΡΤΕΜΙΣ

Τὸ ὄνομα Ἄρτεμις ἀνήκει, ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἀρχαιότητι, εἰς πολλάς θεότητας διαφόρου χαρακτήρος καὶ προελεύσεως. Ἡ θεὰ τῆς Ταυρίδος, εἰς τὴν ὁποίαν προσέφερον ἀνθρώπινα θύματα, ἡ Δίκτυнна τῶν Κρητῶν, ἡ Ἀναΐτις τῶν Μήδων καὶ τῶν Περσῶν¹, ἡ μεγάλη τῶν Ἐφεσίων θεά, ἐθεωροῦντο ὡς ποικιλίαι τῆς δωρικῆς Ἄρτεμιδος, τῆς ὁποίας εἶχον, πράγματι, μερικὰς ιδιότητας. Ἀλλ' αἱ θεότητες αὗται, συγχρόμεναι ἐν τῷ πνεύματι τῶν Ἑλλήνων, δέον ἐπιμελῶς νὰ διακριθῶσι διὰ τῆς μυθολογικῆς ἀναλύσεως. Ἐνδιαφερόμεθα πρὸ παντὸς νὰ καθορίσωμεν τὴν φύσιν καὶ τοὺς χαρακτήρας τῆς ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἄρτεμις λατρευομένης θεότητος.

Θυγάτηρ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Λητοῦς, ἀδελφὴ τοῦ Ἀπόλλωνος, ταῦτοχρόνως μετ' αὐτοῦ γεννηθεῖσα ἐν τῇ νήσῳ Δήλῳ, ἡ Ἄρτεμις μετέχει τῆς φύσεως τοῦ ἀδελφοῦ της, οὐτινος, ὑπὸ τινὰς ἐπόψεις, εἶναι ἡ θήλεια μορφή. Εὐρίσκεται ὡς ἐκεῖνος εἰς σχέσιν μετὰ τοῦ οὐρανοῦ φωτός. Τὰ πλέον ἀρχαῖα κείμενα ἀναφέρουσιν αὐτὴν ὡς θεὰν χρυσιλάκατον, χρυσόθρονον, χρυσήμιον². Κρατεῖ δάδα ἀνημμένην, λέγει ὁ Καλλιμαχος, τῆς ὁποίας ἡ φλόξ εἶναι ἀσθεστός καὶ ἐκ τῆς ὁποίας ἐκπέμπονται οἱ κεραυνοὶ τοῦ πατρὸς της Διός:

... φάεος δ' ἐνέηκας αὐτῇν
ἀσδέστου, τὸ βᾶ πατρός ἀποστάζουσι κεραυνοί³.

Ὡς ὁ Ἀπόλλων εἶναι ὁ Φοῖβος (ὁ λάμπων), οὕτω καὶ ἡ Ἄρτεμις εἶναι ἡ Φοῖβη (ἡ λάμπουσα). Ὅθεν, ἐὰν ὁ Ἀπόλλων ὑπῆρξεν ἀρχικῶς ἡλιακὸς θεός, ἡ ἀδελφὴ του Ἄρτεμις, εἶναι πρὸ παντὸς θεὰ σεληνιακή. Τοῦτο δὲ φαίνονται καταδεικνύουσαι αἱ κυριώτεραι αὐτῆς ιδιότητες. Εἶναι ὥπλισμένη, ὡς ὁ ἀδελφός της, διὰ τόξου καὶ φαρέτρας· εἶναι ἡ ἰοχέαιρα θεά, ἡ ἀρεσκομένη νὰ ρίπτῃ βέλη: εἰκὼν τῶν ἀκτίνων τῆς

¹ Ἡ Ἀναΐτις ἐταυτίζετο πρὸς τὴν Ἄρτεμιν ἐν Φρυγίᾳ, ὡς βλέπομεν ἐξ ἐπιγραφῆς τινος τῆς Κολόνης: Ἀρτέμιδι Ἀνάειτι (Bulet. de Corresp. hellénique τ. IV (1880). σ. 128.

² Ἰλιάς, Ζ. 208. I, 520 γ. 70. Ὀδυσσ. Δ. 122.

³ Ὑμν. εἰς Ἄρτεμ. 117, 118.

σελήνης, παραβαλλομένων ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς φαντασίας πρὸς ὅξεια καὶ ταχύτατα βέλη.

Θεὰ τοῦ καθαροῦ φωτός, εἶναι παρθένος ἀγνή, οὐδέποτε γνωρίσασα τὰς χαρὰς τοῦ ὕμεναίου ἢ τοὺς ρύπους τοῦ ἔρωτος. Ἡ ἀγνότης εἶναι ὁ κυριώτερος χαρακτήρ τῆς Ἀρτέμιδος, ἣτις ἐπιβάλλει τοὺς αὐστηροτάτους νόμους αὐτῆς εἰς τὰς ἱερείας, τὰς ἀφιερωμένας εἰς τὴν λατρείαν τῆς. Ἀφίερουν τῇ θεᾷ λειμῶνας, εἰς τοὺς ὁποίους οὐδέποτε οἱ ποιμένες ἔδοσκον τὰ ποιμνία των, τοὺς ὁποίους οὐδέποτε ἐθέριζον¹ καὶ τῶν ὁποίων τὰ ἔαρινά ἄνθη ἦσαν τὸ ἔμβλημα τῆς καθαρότητος τῶν παρθενικῶν ψυχῶν. Αἱ νεάνιδες καὶ οἱ νεανίαι, οἱ διατηρήσαντες τὴν ἀθωότητά των, ἡγαπῶντο ὑπὸ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ ἐτίθεντο ὑπὸ τὴν ἰσχυράν προστασίαν αὐτῆς. Ἡ ἠθικὴ αὕτη καθαρότης τῆς θρησκείας τῆς Ἀρτέμιδος ἐκφράζεται κυρίως ἐν τῇ ὥραίῳ μύθῳ τοῦ Ἰππολύτου, ὡς ἀναπτύσσει αὐτὸν ὁ Εὐριπίδης. Ὁ υἱὸς τῆς Ἀμαζόνος Ἀντιόπης εἶναι νεανίας ἀγνός, τὸν ὅποιον οὐδεμία θνητὴ καλλονὴ δύναται νὰ συγκινήσῃ, ἀναίσθητος πρὸς πᾶν ἄλλο αἰσθημα ἐκτὸς τοῦ αἰσθήματος τῆς πρὸς τὴν προστάτιδα αὐτοῦ θεότητα εὐλαβοῦς ἀγάπης. Ζεῖ μετ' αὐτῆς, βίον ἄγριον, ἐν μέσῳ τῶν ὀρέων καὶ τῶν δασῶν· ἐπανερχόμενος ἐκ τῆς θήρας ὑποκλίνεται πρὸ τῆς εἰκόνος αὐτῆς καὶ τῇ προσφέρει στέφανον πεπλεγμένον ἐκ τῶν ἀνθέων τῶν εἰς αὐτὴν ἀφιερωμένων λειμῶνων. Κωφὸς πρὸς τοὺς δελεασμοὺς καὶ τὰς ἱκεσίας τῆς Φαίδρας, ἀποθνήσκει, θῦμα τῆς ἀγνότητός του· ἀλλὰ ἀποθνήσκων δέχεται τὰς παρηγορίας τῆς θεᾶς, ἣτις ἡδύνη τὴν πικρίαν τῶν τελευταίων αὐτοῦ στιγμῶν ἀγγέλλουσα εἰς αὐτὸν τὰς τιμὰς, αἱ ὅποιαι θὰ διαιώνιζον τὴν μνήμην του. Ὁ αὐστηρὸς τοῦ Ἰππολύτου βίος, ἡ ἀθωότης του, ἡ εὐγενὴς αἰδυμοσύνη του θὰ ἀνταμιφθῶσι· θὰ ἀπολαύῃ δὲ θεῶν τιμῶν ἐν Τροίᾳ.

..... κόραι γὰρ ἄζυγες· γάμων πάρος
κόμας κεροῦνταί σοι, δι' αἰῶνος μακροῦ
πένθη μέγιστα δακρύων καρπούμεναι.
αἰεὶ δὲ μουσοποιὸς εἰς σὲ παρθένων
ἔσται μέριμνα²

Οὕτω πολὺ πρὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀρετὴ ξένη φαινομένη πρὸς τὰς ἀρχαίας θρησκείας, ἡ ἀγνότης, ὄχι μόνον ἐτιμᾶτο, ἀλλὰ καὶ ἐμεγαλύνετο ἐν τῇ λατρείᾳ τῆς Ἀρτέμιδος.

Ἡ ἀγνοτέρα τῶν παρθένων εἶναι ταυτοχρόνως καὶ ἡ ὥραιότερα³. Εἶναι τὸ οὐράνιον πρότυπον, πρὸς τὸ ὅποιον ὁ ὁμηρικὸς ποιητὴς παραβάλλει τὰς γυναῖκας, τὰς πλέον φημισμένας διὰ τὴν ὥραιότητά των, ὅποιαι ἡ Ἑλένη καὶ ἡ Πηνελόπη⁴. Αἱ σοβαραὶ ἐντυπώσεις, τὰ αἰσθήματα ἐκπλήξεως καὶ θαυμασμοῦ, τὰ προξενηθέντα εἰς τοὺς πρῶτους παρατηρητὰς ἐκ τοῦ θεάματος τῆς σελήνης, θεωμένης ἐν τῇ γαλήνῃ καὶ τῇ περισυλλογῇ τῆς νυκτός, ἐκφράζονται ἐν τῇ μορφῇ τῆς θείας ἐκείνης παρθένου, με

¹ Εὐριπ., Ἰππολ., 73. Ἰφ. Αὐλ. 1464, 1544.

² Εὐριπ. Ἰππολ. 1425 καὶ ἐφ.

³ Εὐριπ. Ἰππολ. 64: Καλλίστα πολὺ παρθένων. Κατὰ τὸν Πausανίαν (H', 35, 8), ὁ Πάμφιος ἔδωκε πρῶτος τῇ Ἀρτέμιδι τὸ ἐπώνυμον Καλλίστη.

⁴ Ὀδυσσ. Δ, 122. Ζ. 151.

τὴν εὐγενῆ καὶ αὐστηρὰν καλλονήν, τὸ ὑψηλὸν ἀνάστημα, τὸ ὑπερήφανον βᾶδισμα, τῆς ὑψηλοτέρας κατὰ μίαν κεφαλὴν τῶν συνοδῶν αὐτῆς Νυμφῶν¹, αἱ ὁποῖαι σβύνονται ἐνὸπριόν τῆς, ὅπως ἀκριβῶς τὸ κυριώτερον τῆς νυκτὸς ἄστρον σβύνει διὰ τῆς ἀκτινοδόλου αὐτοῦ λαμπρότητος τὰ δευτερεύοντα ἄστρα, τὰ συνοδεύοντα αὐτό. Οἱ Ἑλληνες ὅμως δὲν περιωρίσθησαν εἰς τὸν ρεμβασμὸν αὐτόν. Παρετήρησαν τὴν ἐπίδρασιν, ἣν ἡ σελήνη φαίνεται ἀσκοῦσα ἐπὶ τῆς γῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος μοχθεῖ καὶ ἐργάζεται. Ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ φωτὸς αὐτῆς καὶ ὑπὸ τὴν ἡρεμον τῶν ἀκτίνων τῆς διάχυσιν ἢ διψῶσα βλάστησις πίνει τὴν δρόσον τῆς νυκτὸς, ἣτις δίδει εἰς αὐτὴν νέαν ζωὴν καὶ ἀνάπτυξιν. Ὅθεν εἰς τὴν σελήνην ἀπέδιδον τὴν παρὰγωγὴν τῆς νυκτερινῆς δρόσου καὶ τῶν βροχῶν, αἵτινες συνήθως συνοδεύουσι τὰς διαφόρους φάσεις αὐτῆς. Οὕτω ἡ Ἀρτεμις ἦτο ἐνίοτε θεότης τοῦ ὕγρου στοιχείου. Ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Ποταμία, τιμᾶται πλησίον τῶν πηγῶν, τῶν ποταμῶν καὶ τῶν λιμνῶν, ἔπου κατοπτρίζεται ἡ παρθενικὴ τῆς ὄψις καὶ ὅπου, ἔλεγον, ἤρχετο νὰ λουσθῇ μετὰ τῶν Νυμφῶν, ἵνα χορεύσῃ κατόπιν εἰς τὰ φαλακρὰ μέρη τῶν δασῶν ἢ ἐπὶ τῶν ἀνθισμένων λειμῶνων. Κατὰ τινὰ λαϊκὴν δοξασίαν, ἐπιζήσασαν τῆς εἰδωλολατρείας, ἡ εὐεργετικὴ διὰ τὴν βλάστησιν καὶ τὰς φυτείας ἐπίδρασις τῆς σελήνης ἐπεξετείνετο καὶ ἐπὶ τῶν ζώων, τῶν ὁποίων ἡνῶει τὴν ἀναπαραγωγὴν. Εὐτυχὴς ὁ ἄνθρωπος τῶν ἀγρῶν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὐνοϊκὸν ἔρριπτε βλέμμα ἡ Ἀρτεμις! Ἐδλεπε τοὺς αὐλακὰς αὐτῶν νὰ καλύπτονται ἀπὸ στάχεις, τὰ ποίμνιά του νὰ εὐδαιμονοῦν, τὴν περιουσίαν του ν' αὐξάνῃ. Ἐκεῖνοι, ἀπεναντίας, τοὺς ὁποίους ἡ θεὰ κατεδίωκε διὰ τῆς ὀργῆς τῆς, ἔδλεπον τὰ ποίμνιά των νὰ δεκατίζωνται ὑπὸ τοῦ λοιμοῦ, τοὺς ἀγρούς των νὰ καταστρέφονται ἀπὸ τὴν χάλαζαν, τὰς γυναῖκας αὐτῶν νὰ ἀποθνήσκωσι κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ τοκετοῦ καὶ ἔμμενον ἄτεκνοι².

Οὕτω ὁ ἄνθρωπος, ἐνόμιζε καὶ ἑαυτὸν ὑποκείμενον εἰς τὴν εὐεργετικὴν ἢ ὀλεθρίαν τῆς Ἀρτέμιδος ἐπίδρασιν, ὡς τὴν γῆν καὶ τὰ ζῷα. Τὰ βέλη τῆς θεᾶς, ὡς τὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, φέρουσιν, ἐνίοτε, τὸν θάνατον. Ἐφόνευσε τῇ βοηθείᾳ τοῦ ἀδελφοῦ τῆς τοὺς Νιοβίδας καὶ διετρύπησε διὰ τῶν βελῶν τῆς τὸν γίγαντα Τιτυόν, ὅστις εἶχε βιάσει τὴν Λητώ³. τὰ ταχέα ταῦτα βέλη πλήττουσι δι' αἰφνιδίου θανάτου τὰς γυναῖκας⁴. Ἡ Λοχία Ἀρτεμις, διὰ τῶν τοκετῶν, ἔχει μεγίστην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Πᾶσαι αἱ δεισιδαιμονίαι αὗται ἐπήγαζον ἐκ πεποιθήσεώς τινος, γενικῶς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις διαδεδομένης καὶ ἀποδιδούσης τῇ σελήνῃ θαυματουργόν τινα δύναμιν καὶ μυστικὴν ἐφ' ὅλης τῆς φύσεως ἐπίδρασιν.

Ἡ δοξασία αὕτη ἐγεννήθη ἀναγκαστικῶς εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν, ὅπου πρὸ παντός, ἐτιμᾶτο ἡ Ἀρτεμις. Θεωρουμένη κατὰ τὸν παλαιότερον καὶ κυριώτερον χαρακτήρα αὐτῆς, ἡ Ἀρτεμις εἶναι, πράγματι, θεότης τῆς ἀγροτικῆς φύσεως. Ἡ προσ-

¹ Ὀδυσσ. Ζ. 102.

² Καλλιμ. Ὑμν.-εἰς Ἀρτεμιν 122-135:

κτῆνέα σφιν λοιμός καταδόσκειται, ἔργα δὲ πάχνη
κείρονται δὲ γέροντες ἐφ' οὐρανὸν αἱ δὲ γυναῖκες
ἢ βληταὶ θνήσκουσι λεχωίδες, ἥ δὲ φυγοῦσι
τίκτουσιν

³ Πίνδ., Πυθ., Δ' 90. Ἀπολλοδ. Α', 4, 1.

⁴ Ἰλιάδ., Ζ, 205, 427. Π, 483. Ὀδυσσ. Α, 172, 324. Ο, 478 κλπ.

φιλή, αὐτῆς διαμονή εἶναι ἢ Ἀρκαδία, ἢ πλεον ἄγρια τῆς Ἑλλάδος ἐπαρχία, τῆς ὁποίας τὰ ὑψηλὰ ὄρη, αἱ βαθεῖαι φάραγγες, οἱ ὀρμητικοὶ χεῖμαρροι καὶ αἱ γαλήναι λίμναι ἔφερον ἀπανταχοῦ τῆς λατρείας τῆς Ἰχθυ. Κυρίως εἰς τὸ ἐλεύθερον αὐτὸ βασιλεῖον τῆς ὀρεινῆς φύσεως ἵσκει τὴν ἐνεργητικότητά της. Ἐθνικὴ τῆς Ἀρκαδίας θεά, ἐθεωρεῖτο μήτηρ τῆς κατοικοῦσας τὴν χώραν ταύτην φυλῆς. Ἰπὸ τὸ ὄνομα Καλλιστιό, ὅπερ ἦτο ἀπλῶς ἐν τῶν τοπικῶν αὐτῆς ἐπιθέτων, εἶναι κόρη τοῦ Λυκάονος, παρθένος, ὑπὸ τοῦ Διὸς ἀγαπωμένη, τοῦ θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ, ἥτις ἐκ τῆς ἐνώσεώς της μετ' αὐτοῦ δίδει τὴν ζωὴν εἰς τὸν Ἀρκάδα, τὸν πατέρα τῶν Ἀρκάδων¹. Τὸ ὄνομα ἔμως Ἀρκὰς ἐνθυμίζει εἰς τὴν ἐλληνικὴν τὸ τῆς ἄρκτου, ζφου, ὅπερ εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν κατήκοισεν εἰς τὰς χιόνας καὶ τοὺς πάγους τῶν ὑψηλῶν ὀρέων τῆς Ἀρκαδίας, εἰς ἣν ἔδωκε τὸ ὄνομά της. Ἐκ τούτου νέα τις διάπλασις τοῦ μύθου τῆς Ἀρτέμιδος—Καλλιστοῦς². Ἡ θυγάτηρ τοῦ Λυκάονος μεταμορφοῦται εἰς ἄρκτον ὑπὸ τῆς ζηλοτύπου Ἡρας· ἢ φονευθεῖσα παρ' αὐτῆς, λαμβάνει θέσιν ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅπου μεταβάλλεται εἰς τὴν Μεγάλην Ἀρκτον³. Ὅλος οὗτος ὁ μῦθος στηρίζεται ἀπλῶς ἐπὶ λογοπαϊγνίων· ἀλλὰ μᾶς ἐξηγεῖ πῶς ἡ ἄρκτος ἦτο ἐν Ἀρκαδίᾳ τὸ σύμβολον τῆς Ἀρτέμιδος⁴.

Αἱ κυριώτεραι ἀσχολίαι τῆς θείας ζωῆς τῆς Ἀρτέμιδος εὐρίσκονται εἰς σχέσιν πρὸς τὴν φύσιν τοῦ μέρους, ὅπερ εἶχεν ἐκλέξει πρὸς διαμονήν της. Βασίλισσα τῶν δασῶν καὶ τῶν ὀρέων αὐτῆς, ἦτο ἡ Δέσποινα⁵, τὴν ὁποίαν οἱ Ἀρκάδες ἐτίμων, μὲ αἰσθημὰ τι σεβασμοῦ μεμιγμένον μετὰ τρόμου, ὅταν διέτρεχον τὰς ἀγρίας ἐρημίας. Ἡ λάμψις τῆς σελήνης ὁδηγεῖ τὸν κυνηγὸν εἰς τὰς νυκτερινὰς του ἐκστρατείας· φωτίζει τοὺς σκοτεινοὺς φωλεοὺς τῶν ἀγρίων θηρίων, ἅτινα φοβοῦνται τὸ φῶς αὐτῆς. Ὅθεν ἡ Ἀρτεμις ἐθεωρεῖτο ὡς θεὰ *Ἠγεμόνη*, προστατεύουσα τὰ βήματα τῶν ἀνθρώπων εἰς τὰς ἀποκρήμινους ἀτραποὺς καὶ εἰς τὰς δυσκόλους τῶν ὀρέων διόδους, ὡς θεὰ κυνηγέτις, ἀρεσκομένη νὰ καταδιώκῃ μετ' αὐτῶν τὸ θήραμα. Ἡ θήρα ἔμεινε πάντοτε τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρτέμιδος. Ἀπὸ τῶν κορυφῶν τοῦ Ταυγέτου μέχρι τῶν ἀρκῶν τοῦ Εὐρυμάνθου, συνοδευομένη ὑπὸ ὀμίλου νυμφῶν⁶, τῶν ὁποίων προηγείτο πληθὺς ζωηρῶς ἀνιχνευόντων κυνῶν, ἡ Ἀρτεμις εὐκίνητος καὶ ὀρμητικὴ, βραχὺν ἐνδεδυμένη χιτῶνα καὶ ὀπλισμένη διὰ τῶν βελῶν καὶ τῆς φαρέτρας, τρέχει ἐδῶ κ' ἐκεῖ διὰ μέσου τῶν ὀρέων καὶ τῶν κοιλάδων, καταδιώκουσα τὰς ταχείας ἐλάφους καὶ δορκάδας, τὰς ὁποίας διαπερᾷ διὰ τῶν βελῶν αὐτῆς. Ἐπὶ τῶν σκιερῶν ὀρέων, λέγει ὁ ποιητὴς τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου ἐπὶ τῶν ἀνεμοδάρτων ἀρκῶν, εὐχαριστομένη εἰς τὸ κυνήγιον, τεντώνει τὸ ὀλόχρυσον τόξον καὶ ρίπτει στονόεντα βέλη· τρέμουνσι τῶν ὑψηλῶν ὀρέων αἱ κορυφαί, καὶ τὰ πυκνὰ τὰ δάση ἀντιχρῶν ἀπὸ τὰς τρομερὰς ὠρυγὰς τῶν θηρίων· φρικτᾷ ἡ γῆ καὶ ἡ ἰχθυοδριτὴς θάλασσα· ἡ δὲ γενναῖο-καρδὸς θεὰ φέρει πανταχοῦ τὰ βήματά της ἐξολοθρεύουσα τῶν ἀγρίων ζώων τὸ γένος.

¹ Πausan., H', 35, 8.

² Ἵνα διαφυλάξῃσι τὸν παρθενικὸν τῆς Ἀρτέμιδος χαρακτῆρα, διέκρινον αὐτὴν βραδύτερον τῆς Καλλιστοῦς, ἥτις ἐθεωρήθη ὡς μία τῶν συνοδῶν της.

³ Πaus., H', 33. Ἀπολλοδ. Γ', 8, 2.

⁴ Βλέπε Otrfr. Müller die Dorier, I, 372.

⁵ Πaus., H', 10, 4.

⁶ Ὀδυσσ. Z, 102.

«ἢ κατ' ὄρη σκιδέντα καὶ ἄκριας ἠνεμοέσσας
ἄγρη τερπομένη παγχρύσεια τόξα τιταίνει,
πέμπουσα στονόεντα βέλη· τρομέει δὲ κάρηνα
ὕψηλῶν ὀρέων, ἰαχεῖ δ' ἐπὶ δάσκιος ὕλη
δεινὸν ὑπὸ κλαγγῆς θηρῶν· φρίσσει δέ τε γαῖα
πάντος τ' ἰχθυόεις· ἢ δ' ἄλκιμον ἦτορ ἔχουσα
πάντη ἐπιστρέφεται, θηρῶν δλέκουσα γενεθλήν¹».

Ἦτο ἡ Ἀρτεμις ἢ θεὰ Ἀρροτιέρα, ἣν ἐπικαλεῖται ὁ κυνηγὸς κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀναχωρήσεώς του, ὀρμιζόμενος νὰ σεβασθῇ τὰς θελήσεις της. Οἱ τοῦ κυνηγίου νόμοι, οἱ σκοποῦντες τὴν διατήρησιν τῶν διαφόρων θηραμάτων, εἶχον τεθῇ ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῆς· οὐδεὶς δὲ θὰ ἐτόλμα νὰ φονεύσῃ τὰ νεαρὰ ζῷα, τὰ εἰς αὐτὴν ἀφιερωμένα, καὶ ὡς ἰδιοκτησίαν της θεωρούμενα².

Ὁ θεὸς τῆς Ἀρτέμιδος βίος δὲν ἀπετελεῖτο ἐξ ὁλοκλήρου ἐκ τῶν ἀνὰ τὰ ὄρη κυνηγεσιῶν αὐτῆς. Τὴν ζῆσιν τῆς θήρας διαδέχονται ἡπιώτεροι ἀσχολίαι. Ἀφοῦ εὐχαριστηθῇ ἀρκούντως, ἡ κυνηγέτις θεὰ, χαλαρόνει τὸ εὐκαμπτον τόξον της καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν εὐρείαν τοῦ ἀγαπητοῦ ἀδελφοῦ της κατοικίαν, τοῦ Φοῖβου Ἀπόλλωνος, εἰς τὸν πλούσιον τῶν Δελφῶν τόπον, διὰ νὰ καταρτίσῃ τὸν ὠραῖον χορὸν τῶν Μουσῶν καὶ τῶν Χαρίτων. Ἐκεῖ κρεμᾷ τὸ τόξον καὶ τὰ βέλη της καί, περιβεβλημένη χαρίεσσαν περιβολὴν τίθεται ἐπὶ κεφαλῇς τῶν χορῶν. Ὅλοι δὲ διὰ τῶν θείων αὐτῶν φωνῶν ὕμνοισι τὴν καλλίσφυρον Λητώ, καὶ λέγουσι πῶς αὕτη ἔτεκε τέκνα διακρινόμενα μεταξὺ τῶν ἀθανάτων καὶ κατὰ τὸν νοῦν καὶ κατὰ τὰ ἔργα:

«Αὐτὰρ ἐπὶν τερφθῇ θηροσκόπος ἰοχέαιρα,
εὐφρήνῃ δὲ νόον, χαλάσας· εὐκαμπέα τόξα
ἔρχεται εἰς μέγα δῶμα κασιγνήτοιο φίλοιο,
Φοῖβου Ἀπόλλωνος, Δελφῶν εἰς πύονα δῆμον,
Μουσῶν καὶ Χαρίτων καλὸν χορὸν ἀρτυνέουσα.
Ἐνθα κατακρεμάσασα παλίντονα τόξα καὶ ἰοὺς
ἡγεῖται χαρίεντα περὶ χροῦ κόσμον ἔχουσα,
ἐξάρχουσα χοροῦς· αἱ δ' ἀμβροσίην δ'π' εἰσῆσι
ὕμνευσιν Λητῶ καλλίσφυρον, ὡς τέκε παῖδας
ἀθανάτων βουλῇ τε καὶ ἔργμασιν ἔεοχ' ἀρίστους³».

Κατὰ τὴν ἰδέαν ταύτην ἡ Ἀρτεμις ἐτιμᾶτο ὑπὸ τὸ ὄνομα Ὑμνεία, θεὰ τοῦ ὕμνου⁴: ἰδιότης μουσικῇ, προσομοιάζουσα αὐτὴν πρὸς τὸν ἀδελφόν της Ἀπόλλωνα. Τὸ διπλοῦν τοῦτο τῆς Ἀρτέμιδος ἔργον δὲν εἶναι μόνον χαρίεσσα ποιητικὴ ἀντίθεσις· ἐκφράζει,

¹ Ὑμν. Ὀμηρ., 27. ἐκδ. Baumeister.

² Ξενοφ., Κυνηγ., Ε', 14.

³ Ὑμν. Ὀμηρ., ΚΖ'. 12 καὶ ἐφ.

⁴ Πaus., Η', 5, 8.

κατὰ τρόπον ἰδεώδη, αὐτὴν τὴν ζωὴν τῶν Ἀρκάδων, φυλῆς κυνηγῶν καὶ ποιμένων, οἵτινες ἀνεπαύοντο ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν τερπόμενοι, κατὰ τὰς βουκολικὰς τῆς σχολῆς τῶν ὥρας, διὰ τῶν ἵχων τῆς σύριγγος καὶ τῶν κινήσεων τῆς ὀρχήσεως.

Ὁ σεληνιακὸς χαρακτήρ, ὃν ἀρχικῶς εἶχεν ἡ Ἀρτεμις καὶ τὸν ὅποιον οὐδέποτε ἀπώλεσεν ὁλοσχερῶς, ἀναφαίνεται σαφέστερον ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Ἑκάτης, θεότητος συγγενικῆς πρὸς τὴν Ἀρτεμιν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐντοῦτοις διακρίνεται ὡς ἐκ τῆς προελεύσεώς της καὶ ἐκ τῆς φύσεως τῆς λατρείας της. Ἐνθ' ὁ παρθενικὸς τύπος τῆς θείας κυνηγέτιδος μετὰ τῶν ἰδεῶν τῆς χάριτος ἐκ τῆς κομφοτάτης καλλονῆς, ἃς συνεπάγεται, ἐνεπύχθη πρὸ παντὸς ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν κατοίκων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἡ Ἑκάτη ἀνήκει εἰς τὰς θρησκείας τῶν βαρβαρικῶν πληθυσμῶν τοῦ Βορρᾶ: θρησκείας θλιβεράς, πλήρεις σκοτεινοῦ μυστικισμοῦ καὶ φανατικοῦ ἐνθουσιασμοῦ. Εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Θρακῶν ἡ Ἑκάτη ὠνομάζετο Βένδις¹: θεὰ πένθιμος, ἣν ἐλάτρευον ἐντὸς βαθέων σπηλαίων², καὶ ἥτις ἔσχεν ἱερόν τι ἐν Πειραιεὶ, ὅπου ἐλατρεύετο ὑπὸ τῶν διαμενόντων ἐν Ἀττικῇ Θρακῶν³. Αἱ ἀπὸ βορρᾶ μεταναστεύσεις ἔφερον τὴν λατρείαν αὐτῆς ἐν Βοιωτίᾳ, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐξηπλώθη ἐπὶ τῆς ὑπολοίπου Ἑλλάδος. Ἡ ξένη αὕτη θεότης οὐδέποτε ἔλαβεν ὠρισμένην θέσιν ἐν τῷ συστήματι τῆς δημόδους τῶν Ἑλλήνων θρησκείας⁴, ἔσχεν ὅμως τὴν τύχην νὰ υἱοθετηθῇ ὑπὸ τῆς αἰρέσεως τῶν Ὀρφικῶν, οἵτινες σπουδαίαν ἔδωσαν εἰς αὐτὴν θέσιν ἐν τῇ θεογονίᾳ αὐτῶν. Ὁ εἰς Ἑκάτην ὕμνος, ὁ περιληφθεὶς εἰς τὸ ἀποδιδόμενον τῷ Ἡσιόδῳ ἔργον καὶ ὅστις εἶναι, ὡς ἀπὸ πολλοῦ παρετήρησαν, ὀρφικὴ παρεμβολή⁵, μαρτυρεῖ περὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος τούτου γεγονότος. Κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ ὕμνου τούτου, τὸ βασίλειον τῆς Ἑκάτης περιλαμβάνει ταυτοχρόνως τὴν γῆν, τὴν θάλασσαν καὶ τὸν ἀστερόεντα οὐρανόν· ἡ ἀπεριόριστος αὐτῆς ἰσχὺς ἐκτείνεται ἐφ' ὅλων τῶν περιπτώσεων καὶ ὅλων τῶν λειτουργειῶν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς⁶. Ὅθεν εἶναι μία τῶν μεγάλων ὀρφικῶν θεοτήτων.

Ἡ φυσικὴ αὐτῆς σημασία ἐξάγεται ἐκ τῆς γενεαλογίας, ἣν ἐπενόησαν, ἵνα προσκολλήσωσιν αὐτὴν, εἰς τὸν κύκλον τῶν Ἑλληνικῶν θεοτήτων. Κατὰ τὴν Θεογονίαν, αὕτη ἐγεννήθη ἐκ τῆς ἐνώσεως τῆς Ἀστερίας (τῆς ἐνάστρου νυκτός;) καὶ τοῦ Περσέως, θεοῦ τοῦ φωτός. Ὁ Βακχυλίδης θεωρεῖ αὐτὴν ὡς θυγατέρα τῆς «δαδοφόρου μεγαλοκόλπου Νυκτός⁷». Αὐτὸ τὸ ὄνομά της, ὅπερ εἶναι τὸ θηλυκὸν τοῦ Ἑκατος, ἀρχαίου τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπιθέτου, προσεγγίζει πλειότερον ταύτην πρὸς τὴν Ἀρτεμιν. Ἑκάτη εἶναι ἡ μακρὰν λάμπουσα, εἰς τὰ βάθη τοῦ οὐρανοῦ, ἥ ἡ ἐκ τοῦ μακρόθεν στέλλουσα τὸ φῶς της, ὡς ὁ Ἥλιος, ὁ θεὸς ἥλιος, μετὰ τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται εἰς σχέσιν ἐν τῇ ὁμηρικῇ ὕμνῳ τῆς Δήμητρος⁸. Ἀσυναγώνιστον τῆς νυκτός ἄστρον, εἶναι

¹ Κρατιν. Θρασ. ἀπ. 12 Παλαιφ., 32: Ἀρτεμις Βένδεια. Βλ. ἄρθρ. Bendis, τοῦ Fr. Lenormant, ἐν τῷ Dictionn. des Antiquités de Daremberg et Saglio.

² Ἐπὶ τῆς νήσου Σαμοθράκης, τὸ σπήλαιον Ζέρινθος ἦτο ἀφιερωμένον εἰς αὐτὴν (Λυκόφρ. 77. Σχολ. Ἀριστοφ. Εἰρ. 277). Ἐθυσίαζον εἰς αὐτὴν κύνας.

³ Ξενοφ. Ἑλλην. Β'. 4. 11.

⁴ Τοῦτο ἀποδεικνύει ἡ ἀβεβαιότης τῆς γενεαλογίας της, ὡς παρατηρεῖ ὁ Preller (Griech. Myt., I, 246).

⁵ Βλέπε τὴν σημείωσιν τοῦ Götting εἰς τὸν στ. 411 τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσεως τῆς Θεογονίας.

⁶ στ. 411-452.

⁷ Ἀποσπ. 40. Δυσ. Ἑλλην., ἐκδ. Bergk.

⁸ στ. 24 καὶ ἐφ.

μουνογενής, τὸ μόνον τέκνον τῶν δύο δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἔδωσαν εἰς αὐτὴν τὴν ζωὴν : τοῦ φωτός καὶ τοῦ σκότους. Ἡ προσφερομένη εἰς αὐτὴν λατρεία ἀνήκει εἰς θεὰν σελήνιακὴν. Πρὸς τὸ ἐσπέρας τῆς τελευταίας τοῦ μηνὸς ἡμέρας, καθ' ἣν στιγμὴν τελειώνει ἡ παλαιὰ σελήνη καὶ ἀρχίζει ἡ νέα, ἔθετον ἐπὶ τῶν βωμῶν αὐτῆς καὶ πρὸ τῶν ποδῶν τῶν ἀγαλμάτων τῆς τὰς τροφάς¹, τὰς προοριζομένας ἵνα θρέψωσι τὸ σῶμα αὐτῆς καὶ συντελέσωσιν εἰς τὴν μυστηριώδη αὐτοῦ ἀνάπτυξιν. Τὸ κατ' ἐξοχὴν τῇ Ἑκάτῃ ἀριερωμένον ῥῶον, τὸ μόνον θῦμα τὸ προσφερόμενον εἰς αὐτήν, ἦτο ὁ κύων, ὁ κατὰ τῆς σελήνης ὕλακτῶν. Τέλος, ἡ μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποῖαν ἡ καλλιτεχνικὴ φαντασία τῶν Ἑλλήνων συνέλαβε τὴν θεότητα ταύτην καταδεικνύει τὴν φύσιν αὐτῆς. Ἦτο ἡ τριπλῇ Ἑκάτῃ, ἡ τριμορφος θεά, τὴν ὁποῖαν πρῶτος ὁ ἀγαματοποιὸς Ἀλκαμένης παρέστησεν μετὰ τριῶν ἠνωμένων σωματῶν², φερόντων τρεῖς κεφαλὰς (εἰκ. 30)· σύμβολον τῶν διαφόρων καὶ διαδοχικῶν ὄψεων, ἃς παρουσιάζει ἡ σελήνη κατὰ τὰς τρεῖς αὐτῆς φάσεις³.

Εἰκ. 30.—Τριπλῇ Ἑκάτῃ.

Ἄλλ' ἂν καὶ ἡ Ἑκάτῃ ἦτο, ὡς ἡ Ἀρτεμις, προσωποποιήσις τῆς σελήνης, ἡ θεότης αὐτῆς προεκάλει εἰς τὰς δεισιδαίμονας ψυχάς, ἐντελῶς διαφόρους ἐντυπώσεις τῶν ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Ἀπόλλωνος προκαλουμένων. Ἡ Ἑκάτῃ δὲν εἶναι πλέον ὁ λαμπρὸς καὶ φωτεινὸς ἀστήρ, ὁ φωτίζων διὰ τῆς ζωηρᾶς αὐτοῦ λάμπσεως τὰς αἰθρίας τῆς Ἑλλάδος νύκτας· εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν ἀτμῶν περιβαλλομένη σελήνη, μὲ τὸ χλωμὸν αὐτῆς φῶς, ἢ μὲ τὴν αἵματοδαφῇ ὄψιν, τὴν διασχίζουσαν αἴφνης τὰ κρύπτοντα αὐτὴν νέφη, διὰ τὰ κατατρομάζει τοὺς ἀνθρώπους. Θεὰ περιπλανωμένη, ἡ ὁποία κατὰ τὴν νύκτα βασιλεύει ἐπὶ τῶν δρόμων καὶ τῶν ὁδῶν τῶν πόλεων, λατρευομένη πρὸ παντὸς εἰς τὰς τριόδους καὶ εἰς ὅλα τὰ σημεῖα, ὅπου αἱ ὁδοὶ χωρίζονται εἰς τρεῖς διευθύνσεις. Ὁ εἰς τὰ σκότῃ πλανηθεὶς ἐπικαλεῖται τρέμων τὴν Ἑκάτην, ἥτις θὰ κατευθύνῃ τὰ βήματά του. Εἰς τὴν εἰσδὸν τῶν πόλεων, ὅταν τὸ ἀμφίβολον φῶς ἀσθενοῦς σελήνης πίπτει ἐπὶ τῶν ἑκατέροθεν τῶν ὁδῶν εὐρισκομένων τάφων, ἔδιδε φανταστικὴν μορφήν εἰς πᾶν ἀντικείμενον, ἐνόμιζον, φρικιώντες ἐκ τρόμου, ὅτι ἤκουον τὴν πτῆσιν τῶν διερχομένων πνευμάτων, τὰ ὁποῖα ἐξήρχοντο ἐκ τῆς ζοφερᾶς αὐτῶν διαμονῆς, ἵνα ἔλθωσι καὶ παίξωσιν εἰς τὸ χλωμὸν ἐκεῖνο φῶς. Λόγῳ τῶν θλιβερῶν αὐτῶν, ἐντυπώσεων καὶ τῶν τρόμων, ἡ Ἑκάτῃ κατέστη θεὰ τῶν φασμάτων καὶ τῶν καταχθονίων ἐπικλήσεων. Εὐρίσκειτο εἰς σχέσιν μετὰ τοῦ κάτω κόσμου, τοῦ βασιλείου τῆς Περσεφόνης, ἥτις συχνάκις συγγέεται μετ' αὐτῆς. Προϊσταται τῆς μαγείας καὶ πασῶν τῶν σινηθειῶν αὐτῆς. Ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Ἑκάτης καὶ ὑπὸ τὰς ὠρυγὰς τῶν εἰς αὐτὴν θυσιαζομένων κυνῶν αἱ μάγισσαι προσέφερον τὰς μαγικὰς ἐπιηδούς, αἱ ὁποῖαι εἶχον τὴν ιδιότητα εἴτε νὰ καλέσωσιν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς τὰς ψυχὰς τῶν νεκρῶν, εἴτε νὰ συνδέσωσι δι' ἔρωτος τὰς καρδίας τῶν ζώντων, εἴτε νὰ καταδιδάσωσιν ἐξ οὐρανοῦ

¹ Ἑκάτης δαίπνα. Ἀθην., Ζ', σ. 325. Σχολ., Ἀριστοφ., Πλουτ., 594.

² Πaus., Β', 30 2.

³ Αὕτη ἦτο ἡδῆ ἡ ἐξήγησις τῶν Στωικῶν (Κορνοῦτ. περὶ Θ. φύσ. 34, 1). Βλ. Welcker, griech. Götterlehre, II, 408. Οἱ Ὀρφικοὶ ἐξήγουν τὸ ἐπίθετον *τοῖμορφος* διὰ τῶν τριῶν βασιλείων τῆς φύσεως, ἐφ' ὧν ἤρχεν ἡ Ἑκάτῃ.

αὐτὴν τὴν σελήνην¹. Δεισιδαιμονίαι χόνδροειδεῖς, αἱ ὅποιαι βραδύτερον, περὶ τὰ τέλη τῆς εἰδωλολατρείας, ἀκαταμάχτην ἐξήσκησαν ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ πλήθους τῶν κοινῶν πνευμάτων. Βλέπομεν τότε τὴν Ἑκάτην νὰ καθίσταται ἡ προσφιλές θεότης τῶν γυναικῶν, τοῦ ἀμορφώτου λαοῦ, ὅλων τῶν ἀδυνάτων ἢ ἀσθενῶν ψυχῶν, αἱ ὅποιαι, κατὰ τὴν παρακμὴν τῶν παλαιῶν πεποιθήσεων καὶ τὸ συνονθύλευμα τῶν παντοειδοῦς προσλεύσεως νέων θρησκευτῶν, ἐρρίπτοντο ἀχαλίνωτοι εἰς τοὺς κόλπους κόσμου πενθίμων θαυμάτων, ἡ φρίκη τοῦ ὁποῦ τὰς προσεῖλκυεν.

Ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ, ἡ Ἀρτεμις συνεχέετο πρὸς τοπικὴν τινα θεότητα, ἡ ὁποία ὁμοίᾳζε πρὸς αὐτὴν κατὰ τινὰς ιδιότητάς της. Αὕτη ἦτο ἡ Βριτόμαρτις, «ἡ γλυκεία παρθένος²», ἡ προστάτις τῶν ναυτικῶν καὶ ἀλιέων, οἵτινες προσεφώνουν αὐτὴν καὶ διὰ τοῦ ὀνόματος *Δίκτυνα* (θεὰ τῶν δικτύων). Εἶχε δὲ τὴν κρητικὴν αὐτῆς παράδοσιν, μεταπλασθεῖσαν ὑπὸ τῆς φαντασίας τῶν Ἑλλήνων, ὅτε ἠθέλησαν νὰ προσομοιωσῶσιν αὐτὴν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν θεότητα. Ἦτο νεαρά τις παρθένος, ὑπὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἀγαπωμένη, ἥτις ἠρέσκετο, ὡς ἐκείνη νὰ διατρέχῃ τὰ ὄρη καὶ τὰ δάση, καὶ νὰ φωνεύῃ διὰ τῶν βελῶν αὐτῆς τὰ ἄγρια ζῷα. Ἡ εὐγενὴς καλλονὴ της προσεῖλκυσε τὰ βλέμματα τοῦ Μίνω, ὅστις φλέγεται ὑπὸ ἔρωτος καὶ καταδιώκει αὐτήν. Ἡ παρθένος τρέχει ἀδιακόπως, ἀκαταπονήτως φεύγουσα πρὸ τοῦ ἰσχυροῦ διώκτου αὐτῆς, ὅστις τὴν πλησιάζει καὶ μέλλει νὰ τὴν ἐναγκαλισθῇ· αὕτη δὲ κρημνίζεται, ἐν ἀποφύγῃ τὴν περίπτυσίν του, ἀπὸ ὕψιλου τινος βράχου εἰς τὴν θάλασσαν, ὅπου πίπτει ἐντὸς τῶν δικτύων ἀλιέως τινός. Ἐξ οὗ τὸ ὄνομά της *Δίκτυνα*³. Περισυλλεγείσα ὑπὸ τῆς Ἀρτέμιδος, ἀμείβεται διὰ τὴν ἀγνότητά της, μεταβαλλομένη εἰς θεότητα. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, διατρέχει κατὰ τὴν νύκτα τὰς θαλάσσας, καὶ παρουσιάζεται εἰς τοὺς κατοίκους τῶν ἀκτῶν καὶ τῶν νήσων. Χάριεσσα προσωποποίησις τῆς σελήνης, ἥτις ὁδηγεῖ τὸν πλοῦν τοῦ ναυτικοῦ, ἥτις φωτίζει τὰς νυκτερινὰς τῶν ἀλιέων ἐπιχειρήσεις καὶ, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ὑδάτων ἀντανακλωμένη, παίζει μὲ τοὺς βρόχους τῶν δικτύων αὐτῶν. Ἡ μᾶλλον, κατὰ τὰ δεδομένα τοῦ περὶ αὐτῆς θρύλου, εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς ὁδοπορεύσης σελήνης, ἥτις πορεύεται ὑπεράνω τῶν δασῶν καὶ τῶν ὀρέων, καὶ ἥτις, μετὰ μακρὰν πορείαν, φεύγουσα πρὸ τοῦ ἀπειλοῦντος νὰ καταφθάσῃ αὐτὴν ἡλίου βυθίζεται ἐπὶ τέλους εἰς τῆς θαλάσσης τὴν ἀβυσσον. Εἶναι, ἐν ὀλίγοις, ἡ σεληνιακὴ Ἀρτεμις τῶν ναυτικῶν πληθυσμῶν. Ἡ λατρεία αὐτῆς, ἀναχωρήσασα ἐκ Κρήτης, ἐξηπλώθη ἐπὶ τῶν πλείστων τῆς Μεσογείου παραλίων, ἀπὸ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου μέχρι τῆς Μασσαλίας⁴.

Σοβαροτέρα ἐτι σύγχυσις εἶναι ἡ συμβαίνουσα μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς Ἀρτέμιδος καὶ τῆς σεληνιακῆς ταυρικῆς θεᾶς, τῆς ὁποίας ἡ φανατικὸν χαρακτῆρα παρουσιάζουσα λατρεία συνεδέετο πρὸς ἄγρια καὶ αἱματηρὰ θρησκευτικὰ ἔθιμα. Κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου ἀναπτυχθέντα ἑλληνικὸν θρῦλον, πάντες οἱ ὑπὸ τῆς θαλάσσης ἐπὶ τῶν

¹ Βλέπε τὴν περιγραφὴν τῶν μαγικῶν τούτων πράξεων ἐν τῷ β' εἰδυλλίῳ τοῦ Θεοκρίτου καὶ τῷ η' βουκολικῷ ποιήματι τοῦ Βιργιλίου. Ἐπίσης τὸν ὀρφικὸν ὕμνον εἰς Ἑκάτην ἐν τοῖς *Mélanges de litt. grecque* τοῦ Miller σ. 437.

² Ἦσυχ. Βριτό, γλυκὴ Κρητὴς. Βλ. Solin. XI: Cretenses Dianam religiosissime venerantur. Britomartin generaliter nominantes, quod sermone nostro sonat "Virginem dulcem."

³ Πausan. Β', 30, 3. Καλλιμ. Ὑμν. Ἀρτεμ., 190 καὶ ἐφ.

⁴ Στραβ., Ι', 479. Διοδ. Γ', 76.

ἀκτῶν τῆς Ταυρικῆς ριπτόμενοι ξένοι, ἔπρεπε νὰ θυσιάζωνται εἰς τὴν σκληρὰν θεάν¹. Ἡ Ἰφιγένεια καὶ ὁ Ὀρέστης, ὡς ἐκ θαύματος διαφυγόντες τὸν θάνατον, παρέλαβον μεθ' ἑαυτῶν τὸ ἀγαλμὰ τῆς καί, προσορμιζόμενοι εἰς Ἀττικὴν, κατέθεσαν αὐτὸ ἐν τῇ ἱερῇ τῆς Βραυρωνός. Ἡ θεὰ τῆς Ταυρικῆς μεταβληθεῖσα εἰς Βραυρωνίαν Ἀρτεμιν, εἰς πολλὰ ἐτιμᾶτο τῆς Ἑλλάδος μέρη, ἰδίως ἐν Σπάρτῃ, ὅπου ὁ ἀρχικὸς τῆς λατρείας αὐτῆς χαρακτήρ διετηρήθη ἐν τῇ μέχρι αἵματος μαστιγώσει, ἣν ἐπέβαλλον εἰς τὰ παιδία, πρὸ τοῦ βωμοῦ τῆς. Τῇ ἀληθείᾳ, ὅμως, ὁ συνταυτισμὸς τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τῆς ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς Ταυρικῆς λατρευομένης θεότητος, ὀφείλεται εἰς τυχαίαν τινὰ ὁμοιότητα λέξεων. Ἡ Ἀρτεμις ἐτιμᾶτο, πράγματι, ἐνίοτε ὑπὸ τὸ ἐπίθετον Ταυροπόλος, ὅπερ δηλοῖ ὅτι σύμβολον αὐτῆς ἦτο ὁ Ταῦρος.

Τὰ νομίσματα τῆς Ἰκαρίας καὶ τῆς Ἀμφιπόλεως παρουσιάζουσι τὴν Ἀρτεμιν ὀρθίαν ἐπὶ ἐξηπλωμένου ταύρου, ἢ καθημένην ἐπὶ ταύρου τρέχοντος· ἡ κεφαλὴ τῆς, ἢ διὰ τοῦ μοδίου τῶν ἀσιατικῶν θεοτήτων καλυπτομένη, στέφεται ἐκ τῶν ὀπισθεν διὰ μνηοειδοῦς σελήνης². Ἐπὶ διαφόρων μνημείων, ἰδίως δὲ ἐπὶ τοῦ ἐνταυθα εἰκονιζομένου γεγλυμμένου λίθου (εἰκ. 31), βλέπομεν τὴν Ἀρτεμιν ἐπὶ ἄρματος, συρομένου διὰ μέσου τοῦ ἀέρος ὑπὸ δύο ταχυάτων ταύρων· ὀρθία, κλίνουσα πρὸς τὰ ἱερά τῆς, κρατεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς δαδα ἢ δὲ μὴν λάμπει ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς αὐτῆς. Τὰ δύο τοῦ ταύρου κέρατα πιθανῶς ἴσαν τὸ σύμβολον τῆς ἡμισελήνου τῆς σεληνιακῆς Ἀρτέμιδος. Δὲν ἐχρειάζετο τίποτε περισσότερον ἢ αἱ Ταυροπόλος θεὰ χαρακτηρισθῇ ὡς καταγομένη ἐκ Ταυρίδος καὶ συνταυτισθῇ μετὰ τῆς ὁμοίας φύσεως θεότητος, τῆς λατρευομένης ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ.

Εἰκ. 31.—Ἀρτεμις Ταυροπόλος.

Τὸ κυριώτερον κέντρον τῆς θρησκείας τῆς Ἀρτέμιδος ἦτο ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἡ πόλις Ἐφεσος. Ἡ σπουδαιότης τῆς λατρείας αὐτῆς, ὑπηρετουμένης ὑπὸ μεγάλου πλήθους ἱερέων καὶ ἱεροδούλων, ἢ μεγαλοπρέπεια τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς, τοῦ κοσμουμένου δι' ὅλων τῶν θαυμασίων τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς γλυπτικῆς καὶ τῆς ζωγραφικῆς, προσεῖλκυε μεγάλην συρροὴν προσκυνητῶν ἀσιανῶν καὶ ξένων. Ἡ λατρεία τῆς εἶχεν ἐξάπλωθῇ εἰς μέρος τῆς χερσονήσου καὶ ἐπεκταθῇ μέχρι τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ὅπου ὁ Ξενοφῶν ἡγείρεν αὐτὴν ναὸν ἐν Σκυλλοῦντι, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ ἐν Ἐφέσῳ³. Ἀλλ' ἡ μεγάλη ἐφεσία θεὰ, τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ἀποικοὶ τῶν παραλίων τῆς Ἰωνίας συνεταύτισαν μετὰ τῆς Ἀρτέμιδος, εἶχε τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν καταγωγὴν ὅλως ἀσιατικὴν. Πολὺ πρὸ τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῶν πρώτων ἰωνικῶν ἀποικιῶν, αὕτη ἐλατρεύετο παρὰ τὰς ἐλώδεις ἐκβολὰς τοῦ Καῦστρου καὶ ἐπὶ τῶν γειτονικῶν ὀρέων ὑπὸ τῶν φυλῶν τῶν Καρῶν καὶ τῶν Λελέγων, οἵτινες ἀρχικῶς κατέκουν εἰς τὴν χώραν ταύτην.

Σεληνιακὴ θεότης, ὡς ἡ Ἀρτεμις, διαφέρει ταύτης οὐσιωδῶς. Δὲν εἶναι πλέον παρθένος, εἶναι μήτηρ ἢ μᾶλλον τροφός, τῆς ὁποίας τὸ στήθος καλύπτεται ἐξ ἀπειραρίθμων μαστῶν (εἰκ. 32). Εἶναι ἢ παγκόσμιος τροφός τῶν ὄντων. Ἡ γονιμοποιός

¹ Ἰφ. ἐν Ταύρ., 36.

² Böttiger, Kunst - Myth., τ. I. σ. 330, πιν. 4.

³ Κυρ. Ἀναβ., Ε', 3. 12.

αὐτῆς ἐπενέργεια ἐκτείνεται ἐφ' ὅλων τῶν μορφῶν τῆς ζωῆς, τῆς ἀναπτυσσομένης ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, ἐπὶ τῆς βλαστήσεως, ἐπὶ τῶν ζώων. Πέριξ τοῦ σώματος αὐτῆς, ὅπερ ἔχει σχῆμα κολοῦ, εἶναι ἐσχεδιασμένοι διάφοροι ζῶναι, περιλαμβάνουσαι κεφαλὰς ἐλάφων, λεόντων, ταύρων καὶ ἄλλων ζώων. Ἡ θρησκεία αὐτῆς εἶχε ταυτοχρόνως φανατικὸν χαρακτήρα, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ ἀκρωτηριασμοὶ τῶν εἰς τὴν λατρείαν αὐτῆς ἀφιερωμένων εὐνούχων καὶ οἱ πρὸς τιμὴν αὐτῆς τελούμενοί πολεμικοὶ χοροί. Ἐσχετίζετο μετὰ τοῦ μύθου τῶν Ἀμαζόνων, αἱ ὁποῖαι, ὡς ἐλέγετο, εἶχον ἰδρύ-

Εἰκ. 32.—Ἐφεσία Ἀρτεμις.

σει τὴν θρησκείαν αὐτῆς. Αἱ Ἀμοζόνες ὅμως, εἰς τὰς ὁποίας οἱ Ἕλληνες ἀπέδωσαν ἱστορικὴν ὑπαρξιν καὶ τὰς ὁποίας ἐθεώρουν ὡς φυλὴν φιλοπολέμων γυναικῶν, κατοικοῦσων ἐπὶ τῶν ὄχθων τοῦ Θερμώδοντος, παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα, ἀνήκουσιν εἰς τὸ βασίλειον τῆς καθαρᾶς μυθολογίας. Ἀνακριβὺς τοῦ ὀνόματός των ἑρμηνεία ὑπῆρξεν ἡ πηγὴ τοῦ μύθου, κατὰ τὸν ὅποιον αὐταὶ ἀπέκοπτον τὸν δεξιὸν μαστόν, διὰ νὰ χειρίζωνται εὐκολώτερον τὸ τόξον. Σήμερον πάντες ἀπὸ συμφώνου παραδέχονται ὅτι τὸ μόριον α τῆς λέξεως Ἀμαζών εἶχεν ἀρχικῶς ἀθροιστικὴν σημασίαν, καὶ ὅτι Ἀμαζόνες ἀρχικῶς ἐσήμαινεν ἀπλῶς γυναῖκες μετὰ πολυαριθμίων ἢ ἰσχυρῶν μιστῶν, χαρακτηρηστικόν, ἐξηγοῦν πῶς αὐταὶ εὗρισκοντο εἰς σχέσιν μετὰ τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Ἐφέσου. Χωρὶς νὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν ἐν ταῖς λεπτομερείαις του τὸν σκοτεινὸν καὶ περίπλοκον μῦθον αὐτῶν¹, δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αὐταὶ μάχονται πρὸς τὸν Ἡρακλέα, πρὸς τὸν Θησέα, πρὸς τὸν Ἀχιλλέα, πρὸς τὸν Βελλεροφόντην, ἥρωας, τῶν ὁποίων τὴν ἡλιακὴν φύσιν ἀπὸ πολλοῦ κατέδειξεν ἡ συγκριτικὴ μυθολογία. Οἱ ἐχθροὶ οὗτοι τῶν θεοτήτων τοῦ φωτὸς ἐνθυμίζουσιν τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Ἰνδρά τῆς βεδικῆς μυθολογίας, δηλαδὴ τὰ νέφη. Οἱ μαστοὶ των δυνά-

τὸν λοιπὸν νὰ εἶναι ἡ εἰκὼν τῶν μυρίων στηθῶν τῶν νεφῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἐκφεύγουσι τὰ ποτίζοντα καὶ γονιμοποιούντα τὴν γῆν ὕδατα. Οὕτω αἱ Ἀμαζόνες ἦσαν ἀναγκαστικῶς συνοδοὶ τῆς θεότητος τῆς Ἐφέσου, τῆς μεγάλης ταύτης τροφῆς τῆς φύσεως. Τὸν αὐτὸν ζωηρῶς γονιμοποιὸν χαρακτήρα παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὴν ἐν Πέργῃ τῆς Παμφυλίας λατρευομένην θεάν, τῆς ὁποίας αἱ ἀπεικονίσεις μεγάλας παρουσιάζουσιν ἀναλογίαν πρὸς τὰς τῆς ἐφεσίας Ἀρτέμιδος². τὸ αὐτὸ παρατηροῦμεν εἰς τὴν Ἀναῖτι, ἑλληνιστὶ Ἀναΐτιν, τῆς ὁποίας ἡ λατρεία, ἐκ Περσίας προερχομένη³, εἶχεν ἐξαπλωθεῖ εἰς

¹ Βλέπε Mordtmann, Die Amazonen, Hanover, 1862. Ἐπίσης, Bergmann, les Amazones dans l'histoire et dans la fable. Colmar, 1858. Klugmann, über die Amazonen, etc. (Philologus. XXX. 524).

² Ἡ κεφαλὴ αὐτῆς ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοῦ μοδίου· τὸ σῶμα αὐτῆς εἶναι κῶνος κεκοσμημένος δι' ἀναγλύφων. Βλ. Mionnet, τ. Γ', 6. 464-465. Νος 100, 113 κτλ.

³ Βλ. Windischmann. Die Persische Anahita oder Anaïtis.

Ἀρμενίαν, Καππαδοκίαν, Πόντον καὶ Λυδίαν· θεὰν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν γονιμοποιῶν ὕδατων, τῶν διατηρούντων καὶ ζωογονούντων ἐπὶ τῆς γῆς τὴν φυτικὴν ὡς καὶ τὴν ζωικὴν ζωὴν. Αἱ δύο αὗται θεότητες συγγεόμεναι μετὰ τῆς ἑλληνικῆς, ἔλαβον τὰ ὀνόματα *Περγαία* καὶ *Περσικὴ Ἄρτεμις*.

Παρὰ τὰς συγχύσεις ταύτας, οἱ Ἕλληνες δὲν ἤτο δυνατόν ν' ἀπατηθῶσιν ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν θεότητος, τῆς ὁποίας ὁ τύπος, ὡς ὑπὸ τῆς γλυπτι-

Εἰκ. 33.—Ἄρτεμις τοξεύουσα.

Εἰκ. 34

Εἰκ. 35

Εἰκ. 36

κῆς καθορίσθη, ἐπαισθητῶς διαφέρει τοῦ τῶν ἀσιατικῶν θεοτήτων, ὥς συνεταύτισαν αὐτῇ. Ἡ δωρική Ἄρτεμις ἀπεικονίσθη πάντοτε ὑπὸ μορφὴν παρθένου, καὶ παρθένου κυνηγέτιδος, συνήθως ὑπὸ κυνὸς ἢ ἐλάφου συνοδευομένης. Οἱ τεχνίται παρέστησαν αὐτὴν εἰς τὰς διαφόρους στιγμὰς τοῦ θείου βίου καὶ ἔργου αὐτῆς. Ἄλλοτε βλέπομεν αὐτὴν νὰ ἐξάγῃ βέλος ἐκ τῆς φαρέτρας τῆς, ἄλλοτε νὰ ρίπτῃ αὐτὸ διὰ τοῦ τόξου (εἰκ. 33)· ἄλλοτε πάλιν ἡ φαρέτρα εἶναι κεκλεισμένη, τὸ τόξον ἐρριμμένον πρὸς τὰ ὀπίσω, ἡ δὲ ἡρμις καὶ μειδιῶσα ὄψις τῆς θεᾶς ἀποπνέει τὴν γλυκύτητα τῶν αἰσθημάτων αὐτῆς. Εἶναι τότε ἡ Σώτειρα ¹ Ἄρτεμις, γνώρισμα τῆς ὁποίας εἶναι ἡ λύρα, σύμβο-

¹ Βλέπε Müller-Wieseler, Denkm. d. alt. kunst., II, πιν. XV Νο 163 α.

λον ειρήνης και αρμονίας, προσπλησιάζον αὐτὴν πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, τὸν ἀδελφόν της. Ὁ χαρακτήρ αὐτῆς ὡς θεᾶς σεληνιακῆς ὑποδηλοῦται ἐνίοτε διὰ τῆς δαδός, τὴν ἑποίαν κρατεῖ εἰς τὴν χεῖρα (εἰκ. 34), ἢ διὰ τῶν περιβαλλόντων τὴν κεφαλὴν αὐτῆς σελήνης καὶ ἀστέρος (εἰκ. 35). Ὁ ἀρχαῖος τῆς Ἀρτέμιδος τύπος, οὗτινος ἀπομίμησιν εὐρίσκομεν ἐν τινι ἀγάλματι τοῦ Ἡρακλείου, παριστᾷ αὐτὴν ὑπὸ μορφῇ γυναικὸς μὲ ἀνστηρὸν πρόσωπον, μὲ πλήρη σωματικὴν ἀνάπτυξιν, καλυπτομένην ὑπὸ μακροῦ ἐνδύματος, ἢ ποδήρους ἱματίου (εἰκ. 36). Ὁ Σκόπας καὶ ὁ Πραξιτέλης συνέλαβον ἄλλως πῶς τὸν ἰδεώδη τύπον τῆς Ἀρτέμιδος. Ὑπὸ τὴν σμίλην των κατέστη αὕτη παρ-

Εἰκ. 37.—Ἀρτεμις τοῦ Λούδρου.

θένος πλήρης χάριτος καὶ εὐγενείας, ἔχουσα σῶμα λιγυρὸν, λεπτὸν ἀνάστημα καὶ βάδισμα ταχύ. Ἐφερε τὸν θωρικὸν χιτῶνα, ἄνωθεν τῶν γονάτων ἀνυψούμενον, ἵνα μὴ ἐμποδίζῃ τὸ βάδισμά της, καὶ τοῦ ὁποῦ αἱ πτυχαὶ συγκεντροῦνται εἰς ζώνην, κάτωθεν τῶν στηθῶν ἐσφιγμένην. Τοιαύτη ἡ περίφημος Ἀρτεμις τοῦ μουσείου τοῦ Λούδρου, ἣτις ὁρμᾷ κρατοῦσα ἔλαφον ἐκ τῶν κεράτων, τρέχουσαν μετ' αὐτῆς, ἐνῶ συγχρόνως στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ὀπίσω, ἵνα λάβῃ βέλος ἐκ τῆς φαρέτρας της (εἰκ. 37). Ἡ ὑπερήφανος τοῦ προσώπου της ὠραιότης, τὸ κομψὸν καὶ ρωμαλέον αὐτῆς σῶμα, τὸ εὐστροφὸν καὶ ἑλαφρόν της βάδισμα, χαρακτηρίζουσι ταυτοχρόνως τὴν ἀδελφὴν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τὴν θεῖαν κυνηγέτιδα.

Ο ΠΟΣΕΙΔΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΑΡΜΑ ΤΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VIII

ΕΡΜΗΣ

Ἡ ἀρχικὴ σημασία τοῦ Ἑρμοῦ ὑπῆρξεν ἀντικείμενον πολυαρίθμων καὶ ἀντιπα-
τικῶν ἐρμηνειῶν ¹. Ἡ πιθανωτέρα πασῶν, ἡ ἐπακριβέστερον δικαιολογοῦσα τὸν μῦθον
καὶ τὰς διαφορὰς ἐνεργείας τοῦ Ἑρμοῦ εἶναι ἡ θεωροῦσα αὐτὸν ὡς θεὸν τοῦ ἀνέμιου.
Τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Cox ² προταθεῖσα, κατόπιν δὲ ἀναπτυχθεῖσα καὶ διὰ νέων ἀπο-
δείξεων ἐνισχυθεῖσα ὑπὸ Roscher ³, ἡ ἐρμηνεία αὕτη παρουσιάζει σχεδὸν πάντας τοὺς
χαρακτῆρας τοῦ ἀληθοφανοῦς. Παραδεχόμεθα σήμερον ταύτην ἄνευ δισταγμοῦ.

Κατὰ τὴν γενικὴν παράδοσιν ὁ Ἑρμῆς ἐγεννήθη ἐν Ἀρχαδίᾳ, ἐπὶ τοῦ ὅρου
Κυλλήνη, ἐκ τῆς ἐνώσεως τοῦ Διὸς ⁴ καὶ τῆς Μαίας ⁵. Ὁ Ζεὺς ὅμως εἶναι ὁ θεὸς τοῦ

¹ Κατὰ τὸν Gerhard, Griech. Mythol. § 274, ὁ Ἑρμῆς εἶναι ὁ θεὸς τῆς παραγωγῆς, ὁ
διατηρῶν τὴν ζωὴν τῆς φύσεως. Ὁ Rinck, Relig. der Hellener, I, 95, θεωρεῖ αὐτὸν ὡς ὄντα
πρὸ παντός θεὸν τοῦ φαλλοῦ. Διὰ τὸν Welcker (griech. Götterlehre, I, 342), ὁ Ἑρμῆς εἶναι
«ἡ ζωοποιὸς κίνησις, αἱ μεταβολαὶ τοῦ οὐρανοῦ, ἡ ἡμέρα καὶ ἡ νύξ, ἡ ἐγρήγορις καὶ ὁ ὕπνος,
ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος.» Κατὰ τὸν Preller (Griech. Mythol., I, 294, ἐκδ. 2α.), ὁ Ἑρμῆς προ-
σωποποιεῖ τὰς μεταλλαγὰς τοῦ φωτός καὶ τὰς ἀτμοσφαιρικὰς μεταβολὰς, τὸν σχηματισμὸν τῶν
νεφῶν, ἐξ ὧν ἐξέρχονται αἱ γονιμοποιοὶ βροχαί, τὸ λυκόφως καὶ τὴν ἀμφιλύκην. Ὁ Mehlis (Die
Grundidee des Hermes, Erlangen, 1875—77) βλέπει ἐν αὐτῷ τὸν θεὸν τοῦ ἀνατέλλοντος καὶ
τοῦ δύνοντος ἡλίου. Myriantheus (Die Acsins oder arischen Dioskuren, σ. 69) τὸ λυκόφως.

Ὁ Adalbert Kuhn καὶ ὁ Max Müller συνεσχέτισαν ἀμφοτέροι το ὄνομα Ἑρμῆς, Ἑρ-
μείας, ὑπὸ τὴν ἐπικὴν αὐτοῦ μορφήν, πρὸς τὴν βεδικὴν λέξιν Σαραμέϊα, παράγωγόν τοῦ Σαρα-
μᾶ. Δὲν συμφωνοῦσιν ὁμοῦ ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τῆς τελευταίας ταύτης λέξεως, ἥτις κατὰ τὸν
μὲν εἶναι ἡ ὀρμητικὴ θύελλα, κατὰ τὸν δὲ ἐν τῶν μυρίων ὀνομάτων τῆς Αὔγης. Κατὰ τὸν A.
Kuhn (Haupt's Zeitschr. f. deutsches Alterthum, VI, σ. 117 καὶ ἐφ.), Σαραμέϊας=Ἑρμείας,
εἶναι θεὸς τοῦ ὕπνου, προστάτης τῆς οἰκίας. Κατὰ τὸν Max Müller (Nouv. leçons, II, σ. 221,
γαλλ. μεταφρ.), Ἑρμῆς εἶναι ὁ θεὸς τοῦ λυκόφωτος. Ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῆς *Μυθολογίας*
ταύτης, εἰχομεν παραδεχθῆ τὴν τελευταίαν ταύτην ἐρμηνείαν, ὡς καὶ ὁ Ploix (Étude sur Her-
mès, dans les Mémoires de la Société de Linguistique, t. II, τεῦχ. 2).

² Mythol. of the aryan nations, II, σ. 224—239.

³ Ἐν τῇ ἀξιολόγῳ μελέτῃ, ὑπὸ τὸν τίτλον: Hermes der Windgott, Leipzig, Teubner,
1878.

⁴ Ἰλιάς, Ω, 333. Ὀδυσσ. Θ, 335.

⁵ Θεογόν., 938. Ὑμν. Ὀμηρ. εἰς Ἑρμῆν, 3—4. 759.

αἰθέρος, ὅπου ἐνόμιζον ὅτι ἐγεννῶντο οἱ ἄνεμοι ¹, ἡ δὲ Μαία, θυγάτηρ τοῦ Ἀτλαντος, εἶναι· ἡ πρεσβυτέρα τῶν Πλειάδων, τῶν νυμφῶν τῶν βροχερῶν νεφῶν ², ἐκ τῶν κόλπων τῶν ὁποίων φαίνεται ἐξεληθὼν ὁ ἄνεμος. Ἐν τῇ μυθικῇ γλώσσῃ, τὰ νέφη συχνάκις παρίστανται ὡς κοίλα ὄρη ἢ ὡς σπήλαια ³. Ἐκ τούτου ἡ γέννησις τοῦ θεοῦ τοῦ ἀνέμου ἐπὶ τῆς Κυλλήνης, καὶ ἐν τῷ σκοτεινῷ ἄντρον, ὅπου, μακρὰν τῆς διαμονῆς τῶν μακάρων θεῶν, τελεῖται ἡ ἔνωσις τοῦ Διὸς καὶ τῆς Μαιᾶς ⁴.

Εἰς τῶν ἀρχαιοτάτων μύθων εἶναι καὶ ὁ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ ἀρπαγῆς τοῦ ποιμνίου τῶν θεῶν, μῦθος τὸν ὅποιον ἐχειρίσθη χιουμοριστικῶς ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου. εὐφυῶς καὶ ἐλευθέρως ἀναπτύξας αὐτόν, ἀλλὰ μετὰ χαρακτηριστικῶν λεπτομερειῶν, οὐδεμίαν δυναμένων νὰ ἀφήσωσιν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἀρχικῆς αὐτοῦ σημασίας.

Στιγμὰς τινας μετὰ τὴν γέννησίν του ὁ Ἑρμῆς ὁρμᾷ ἐκ τοῦ λίκνου αὐτοῦ καὶ ἐξέρχεται τοῦ σπηλαίου, ὅπου πρὸ μικροῦ εἶχε γεννηθῇ, ἵνα ἀναζητήσῃ τὰς εἰς τὸν Ἀπόλλωνα πρὸς φύλαξιν ἐμπιστευθείσας δαμάλεις. Ὁ ἥλιος εἶχεν ἤδη βυθισθῇ εἰς τὸν Ὠκεανόν, ὅταν ὁ θεὸς ἔφθασεν εἰς τὰ ὄρη τῆς Πιερίας, ὅπου παρέμενον αἱ ἀθάνατοι δαμάλεις τῶν μακάρων. Ἐχώρισε πεντήκοντα βοῦς μυκωμένας καὶ ἀπεμάκρυνεν αὐτὰς δι' ἀμμώδους ἐδάφους, φροντίζων νὰ περιπλέξῃ τὰ ἔχνη των, διότι οὐδόλως ἐλθισμέναι τὰς πανουργίας του·

«πεντήκοντ' ἀγέλης ἀπετάμινετο βοῦς ἐριμύκους
πλανοδίας δ' ἤλαυνε διὰ ψαμαθῶδεα χώρον,
ἔχνη· ἀποστρέψας· δολίης δ' οὐ λήθετο τέχνης.

Ἰπὸ τὴν σκέπην τῆς νυκτός, τῆς σκοτεινῆς βοηθοῦ του, φθάνει μετὰ τοῦ ποιμνίου εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ κλείει τὰ κλοπιμαῖα ἐντὸς βαθέος σπηλαίου. Κατόπιν δέ, ὅταν ἤρχισε νὰ υποψώσκῃ ἡ ἡμέρα ἐπανερχεται ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῆς Κυλλήνης, ὀλισθαίνει· ἐντὸς τῆς κατοικίας του διὰ μέσου τοῦ κλείθρου, ὅμοιος πρὸς πνοὴν τοῦ φθινοπώρου ἢ πρὸς ἀτμὸν καὶ κατακλίνεται ἐκ νέου εἰς τὸ λίκνον αὐτοῦ περιβαλλόμενος ὡς νεογνὸν διὰ τῶν σπαργάνων·

«ἐόσμενός δ' ἄρα λίκνον ἐπώχετο κύδιμος Ἑρμῆς
σπάργανον ἄμφ' ὦμους εἰλυμένος

Ἐν τούτῳ, ὅταν ἡ Ἥως ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ βαθυτάτου Ὠκεανοῦ φέρουσα εἰς τοὺς θνητοὺς τὸ φῶς ⁵, ὁ Ἀπόλλων ἐκκινᾷ καί, ὑπὸ τῆς μαντικῆς ἐπιστήμης αὐτοῦ ὁδηγούμε-

¹ Βλ. Βορέας αἰθρηγένης, Ζέφυρος αἰθριος κτλ.

² Ἡ δύσις τοῦ ἀστερισμοῦ τῶν Πλειάδων, κατὰ τὸ φθινοπώρον, ἀνῆγγελλεν εἰς τοὺς Ἑλληνας τὴν προσέγγισιν τῶν ἀφθόνων βροχῶν καὶ θυελλῶν. (Ἡσιόδ. Ἔργ. καὶ Ἡμ. 619 καὶ ἐφ.).

³ Schwartz, Ursprung der Mythol., 298. Sonne, Mond und Sterne 294. Mannhardt, German. Mythen, 754.

⁴ Βλ. τὸν σπήλαιον τοῦ Βορέου (Καλλιμ. ὕμν. εἰς Δῆλον, 65) καὶ τὸ ἄντρον τοῦ Αἰόλου.

⁵ «Ἥως δ' ἠριγένεια φῶς θνητοῖσι φέρουσα
ὄρνυτ' ἀπ' Ὠκεανοῦ βαθυρροῦ »

νος, φθάνει ἐπὶ τῆς Κυλλήνης, εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ σκοτεινοῦ σπηλαίου, ὅπου ἡ διαπεραστική του ὄρασις ἀνακαλύπτει τὸν νεαρὸν κλέπτην. Ὁ Ἑρμῆς ἀρνεῖται ἀναιδῶς τὴν κλοπὴν. Ἀλλ' ὁ Ἀπόλλων λαμβάνει αὐτὸν εἰς τὰς ἀγκάλας του καὶ τὸν φέρει πρὸ τοῦ δικαστηρίου τοῦ Διός, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ πρῶτον διεσκέδασε μὲ τὰ εὐφυῆ τεχνάσματα τοῦ υἱοῦ του, διατάσσει αὐτὸν νὰ ὀδηγήσῃ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ νὰ δείξῃ εἰς αὐτὸν τὸ μέρος, ὅπου εἶχε κρύψει τὰς δαμάλεις. Τότε τὰ δύο ὠραῖα τέκνα τοῦ Διὸς ἐσπευσαν νὰ μεταδώσιν εἰς τὴν ἀμμώδη Πύλον, παρὰ τὸν πόρον τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ ἐφθασαν εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ τὸν ὑψηλὸν σταῦλον, ὅπου κατὰ τὴν νύκτα, εἶχεν ἐγκλείσει τὰ κλοπιμαῖα. Ἐκεῖ, ὁ Ἑρμῆς εἰσέδυσσε εἰς τὸ βραχυῶδες σπήλαιον καὶ ἐπανέφερεν εἰς τὸ φῶς τὰς χονδράς κεφαλὰς τῶν δαμάλεων :

«Τὼ δ' ἄμφω σπεύδοντε Διὸς περικαλλέα τέκνα
 ἔς Πύλον ἡμαθόεντα ἐπ' Ἀλφειοῦ πόρον ἴξον·
 ἀγροὺς δ' ἐξέκοντο καὶ αὖλιον ὑψιμέλαθρον,
 ἥχι· ῥα οἱ τᾶγρευμα ἀτιτάλλετο νυκτὸς ἐν ὥρῃ.
 ἔνθα Ἑρμῆς μὲν ἔπειτα κιὼν παρὰ λάϊνον ἄντρον,
 εἰς φῶς ἐξήλαυνε βοῶν ἴφθιμα κάρηνα·

Ἡ ἀφήγησις αὕτη, τὴν ὁποίαν ὀφείλει τις ἐξολοκλήρου νὰ ἀναγνώσῃ ἐν τῇ κειμένῳ τοῦ Ὀμηρικοῦ ὕμνου, καὶ τῆς ὁποίας τὴν εὐφυᾶ καὶ δηκτικὴν χάριν οὔτε νὰ ὑποφιασθῶμεν δυνάμεθα ἐκ τῆς ἀτελοῦς περιλήψεως, ἣν παραθέτομεν ἐνταῦθα, καταλήγει, ἐὰν ἀπογυμνώσωμεν αὐτὴν τῶν παρεπομένων τῆς, εἰς τὰ ἐξῆς ἀπλᾶ στοιχεῖα : Ὁ Ἑρμῆς εἶναι ὁ κλέπτης, ὅστις, μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, κλέπτει τὰς δαμάλεις τῶν θεῶν, ὀδηγεῖ αὐτάς εἰς Πύλον κατὰ τὴν νύκτα καὶ κατὰ τὴν αὐγὴν ἀναγκάζεται νὰ δώσῃ ὀπίσω τὰ κλοπιμαῖα. Πρὸς κατανόησιν τῆς φράσεως ταύτης ἐπάναγκες εἶναι νὰ καθορίσωμεν τὴν σημασίαν τῶν ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ κλαπεισῶν δαμάλεων.

Τὸ ποίμνιον τῶν ἑλληνικῶν θεῶν ἐνθυμίζει τὸ ποίμνιον τοῦ Ἰνδρά τῆς βεδικῆς μυθολογίας, τὰς ἀγελάδας, τὰς ὁποίας τοῦ κλέπτει ὁ κλέπτης Βάλα, ἢ οἱ Πάνις. «Θεοὶ καὶ ἄνθρωποι ἐπιθυμοῦσι τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῶν· ἀλλὰ ποῦ νὰ τὰς εὑρουν; Κρύπτονται ἐντὸς σκοτεινοῦ καὶ στερεοῦ σταύλου, ἢ ἔχουν διασκορπισθῇ εἰς τοῦ οὐρανοῦ τὰ πέρατα, καὶ οἱ κλέπτει δὲν θέλουν νὰ τὰς δώσουν ὀπίσω. Τέλος ἀπὸ μακρύτατα ἀναφαίνονται τὰ πρῶτα τῆς Αὐγῆς σημεῖα. Ἐμφανίζεται, καὶ ταχεῖα ὡς ἀστραπή, ἴσως μάλιστα ὡς κύων ὀρμῶσα ἐπὶ τὰ ἴχνη θηράματος, διατρέχει τὸ σκότος τοῦ οὐρανοῦ. Ἀναζητεῖ κάτι καί, ἀκολουθοῦσα τὴν καλὴν ὁδόν, τὸ εὑρεν. Ἦκουσε τοὺς μυκηθμοὺς τῶν ἀγελάδων καὶ ἐπανέρχεται, ὅθεν ἀνεχώρησε, μετὰ ζωηροτέρας λάμψεως. Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῆς, ἐγείρεται ὁ Ἰνδρά, ὁ θεὸς τοῦ φωτὸς ἑτοιμος νὰ συνάψῃ μανιώδη μάχην ἐναντίον τῶν δαιμόνων τοῦ σκότους καὶ νὰ συντρίψῃ τὰς θύρας τοῦ σταύλου, ὅπου ἦσαν κεκλεισμέναι αἱ ἀγελάδες ¹».

Γνωρίζομεν ποῖαν σημασίαν ἔχουσι συνήθως ἐν ταῖς Βέδαις αἱ ἀγελάδες τοῦ Ἰνδρα. Εἶναι ἐν τῶν κάλλιον ὑπὸ τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας ἀποδοδειγμένων γεγονό-

¹ Max Müller, Nouv. Leçons, II, σ. 214, γαλλ. μεταφρ.

των ὅτι τὰ βαρέα ἐκ τῆς βροχῆς νέφη ἀρχικῶς προσωμοιώθησαν πρὸς ἀγελάδας μὲ μαστοὺς πλήρεις γάλακτος. Ὅθεν αἱ δαμάλεις τοῦ ποιμνίου τῶν ἐλληνικῶν θεῶν εἶναι τὰ σύννεφα. Ὁ Ἑρμῆς, τὸ θεῖον βρέφος, ἐκ γενετῆς πλήρες δυνάμεως καὶ δεξιότητος, εἶναι ὁ ἄνεμος, ἀσθενὴς κατ' ἀρχάς ἀλλ' ἐξαίφνης ἰσχυρὸς γενόμενος, ὅστις κατὰ τὴν νύκτα, διασκορπίζει τὰ νέφη καὶ τὰ κρύπτει εἰς μέρος ἄγνωστον. Τὴν ἐπαύριον, κατὰ τὴν αὐγὴν, ὁ κλέπτης ἀναγκάζεται νὰ ἐπιστρέψῃ τὰ κλοπιμαῖα. Ὁ ἡλιακὸς θεὸς Ἀπόλλων ἀνεκάλυψε τὸ καταφύγιον τῶν δαμάλεων, τῶν ἐπαναφαινομένων εἰς τὸν οὐρανὸν νεφῶν. Ἡ σκηνὴ ἐκτυλίσσεται εἰς Πύλον, δηλαδὴ, πιθανῶς, εἰς τὰς πύλας τοῦ οὐρανοῦ, ἐξ ὧν ἐξέρχεται τὸ φῶς. Ὁ Ἑρμῆς εἶναι πράγματι ὁ Πυλῆδός θεός, ὁ ἑραστής τῆς Ἑρσης (δρῶσου), ὁ πατὴρ τοῦ Κεφάλου, «τῆς κεφαλῆς τῆς ἡμέρας»¹. Εἶναι ὁ θυρωρὸς τοῦ οὐρανοῦ, ὁ ἄνεμος τῆς πρωῒας, ὁ προηγούμενος καὶ ἀναγγέλλων τὴν αὐγὴν.

Ἐν τῶν ἀρχαιοτέρων ἐπιθέτων τοῦ θεοῦ, τὸ ἐπιθέτον Ἀργεῖφόντης, τὸ ὅποιον συχναῖς χρησιμεύει πρὸς ὑποδήλωσιν αὐτοῦ εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα, φαίνεται ἐπίσης ἐξηγούμενον διὰ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ Ἑρμοῦ ὡς θεοῦ τοῦ ἀνέμου. Ἀνακριβὲς τοῦ ἐπιθέτου αὐτοῦ ἐρμηνεῖα ἐγένετο αἰτία νὰ δημιουργηθῇ ὁ μῦθος τοῦ φόνου τοῦ Ἄργου, μῦθος ἄγνοούμενος ὑπὸ τῶν ὁμηρικῶν ποιητῶν καὶ πιθανῶς προσφάτου προελεύσεως². Ἐὰν τὸ ἐπίθετον τοῦτο εἶναι, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὑπέθεσαν, αἰολικὸς τύπος ἀντὶ ἀργεῖφάντης³, τότε σημαίνει τὸν ἐμφανίζοντα τὸ λαμπρὸν φῶς (ἄργος) καί, ἀποδιδόμενον εἰς τὸν ἄνεμον, τὸν διασκορπίζοντα τὰ νέφη καὶ καθιστῶντα αἴθριον τὸν οὐρανόν.

Πρὸς τὸν μῦθον τῆς κλοπῆς τῶν δαμάλεων σχετίζεται εἰς τῶν οὐσιωδεστέρων χαρακτήρων τοῦ Ἑρμοῦ, ὅστις εἶναι ὁ νυκτοκλέπτης, «ὁ ἀρχηγὸς τῶν κλεπτῶν⁴», ὁ ἀρχικλέπτης, τὴν ἱστορίαν τοῦ ὁποίου ἐπανευρίσκομεν, μὲ ἐλαφρὰς παραλλαγὰς, εἰς τὰς κοινὰς ὁλῶν τῶν λαῶν τῆς ἀριανῆς φυλῆς παραδόσεις⁵. Ἡ εἰκὼν τοῦ ἀντανάγκᾳ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀγρολίκου, τοῦ ὁποίου τὰς τολμηρὰς κλοπὰς καὶ τὰς θρασυτάτας ἐπιπορείας ὑμνεῖ ἤδη ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδυσσεΐας⁶, τοῦ Ἀγρολίκου, ὅστις, διδασθεὶς ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, κλέπτει κατὰ τὴν νύκτα τὰ ποίμνια, καθιστὰ ἀόρατον ὅ,τι ἐγγίξει καὶ μεταβάλλει τὸ μέλαν εἰς λευκὸν καὶ τὸ λευκὸν εἰς μέλαν⁷.

Ἐν τῇ ὁμηρικῇ ὕμνῳ ὁ Ἑρμῆς δὲν εἶναι μόνον ὁ κλέπτης, ὁ ὑπεξαίρων τὸ ποίμνιον τοῦ Ἀπόλλωνος· εἶναι πρὸς τούτοις ὁ ἐφευρέτης τῆς λύρας. Ὁ δεύτερος οὗτος μῦθος, ὁ ἀναμειγνύμενος καὶ περιπλεκόμενος, οὕτως εἰπεῖν, μετὰ τοῦ πρώτου εἰς τὴν ἀφήγησιν τοῦ ποιητοῦ, δέον μετὰ προσοχῆς ν' ἀποχωρισθῇ τῇ αὐτῇ. Ἡ κλοπὴ τῶν βοῶν καὶ ἡ ἐφευρέσεις τῆς λύρας φαίνονται δύο κεχωρισμέναι μυθικαὶ πράξεις, ἡ μία

¹ Ἀπολλοδ. Γ', 14, 3.

² Σχολ. Ἰλιάδ., Β, 103: πέπλασται δὲ τοῖς νεωτέροις τὰ περὶ Ἄργου.

³ Ἑρμηνεῖα τοῦ Κορνούτου. Περὶ τῆς τῶν θεῶν φύσεως ἸΣΤ' σ. 165, Ossan. Περὶ τοῦ ἐπιθέτου τούτου βλέπε Welcker, Griech. Götterlehre, I, 336, σημείωσις 7. Roscher, Hermes der Windgott, σ. 93—97.

⁴ ἀρχὸς φηλητέων. Ὑμν. Ὀμηρ., στ. 292.

⁵ Cox, Mythol. of the Aryan Nations, I, σ. 119 καὶ ἐφ.

⁶ Ὀδυσσ., Τ, 394, 432 καὶ ἐφ. Ἰλιάδ., Κ, 267, Ἀπολλοδ., Α' 9, 16. Ὑγίν. Μῦθ. 201.

⁷ Ησίοδ. παρ. Τζετζ. Λυκοφρ., 344. Ovid. Metam., 313.

τῆς ὁποίας δὲν εἶναι, ὡς ἐνόμισεν ὁ Cox ¹, ἀνάπτυξις τῆς ἄλλης, καὶ αἵτινες, ὅσον-
δήποτε καὶ ἂν ἀναφέρονται εἰς τὴν αὐτὴν φυσικὴν περὶ Ἑρμοῦ ἀντίληψιν, ἐκφράζουσιν
ὁμῶς δύο διαφόρους αὐτῆς ὅψεις. Ὁ ποιητὴς μᾶς προσφέρει κατ' ἀρχὰς τὴν ἱστο-
ρίαν τῆς κατασκευῆς τῆς πρωτογόνου λύρας, τῆς ἀποτελεσθείσης ἐξ ὀστράκου χελώ-
νης ὡς ἐνθυμίζει τοῦτο τὸ σχῆμα, τὸ συχνάκις διδόμενον εἰς τὸν ἁρμονικὸν ἄβακα
τοῦ ὄργανου τούτου. Ὁ θεὸς μάλιστα ἐξεληθὼν τοῦ λίκνου αὐτοῦ, διακρίνει χελώνην, διερ-
χομένην πρὸ τοῦ σπηλαίου τῆς Μαίας καὶ βραδέως βόσκουσιν εἰς τὴν ἀνθοῦσαν χλόην.
Πλήρης χαρᾶς διὰ τὴν συνάντησιν ταύτην, χαιρετᾷ τὸ ζῷον μὲ τὸ πολυποίικilon ὀστρα-
κον, τὸ ὅποιον θὰ μεταμορφωθῇ, μεταξὺ τῶν χειρῶν του, εἰς θελκτικὸν ὄργανον τέρ-
ψεως. Πάραυτα λαμβάνει αὐτὴν καὶ τὴν φέρει ἐντὸς τῆς κατοικίας του, ὅπου, διὰ σι-
δηροῦ λάμποντος ὄργανου, ἀφαιρεῖ τὸ σῶμα τοῦ ζώου. Κόπτει κατόπιν στελέχη κα-
λάμων διαφόρου μεγέθους, τὰ εἰσάγει διὰ τῆς ράχεως τῆς χελώνης, τανύει πέριξ αὐ-
τῶν δέρμα βοῆς καὶ τοποθετεῖ τὸ ὑποβαστάζον τὰς χορδὰς ξύλον ἐπὶ τοῦ ὁποίου προ-
σαρμόζει ἑπτὰ ἁρμονικὰς χορδὰς ἐξ ἐντέρων προβάτου.

..... λαβὼν δ' ἐπαριστερὰ χειρὸς
πλήκτρῳ ἐπειρήτιζε κατὰ μέρος· ἡ δ' ὑπὸ χειρὸς
σμερδαλέον κονάδησε

Ἄλλ' ἡ ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ ἐφευρεθείσα λύρα δὲν παραμένει ἐπὶ μακρὸν μεταξὺ τῶν χει-
ρῶν αὐτοῦ. Μετὰ τὴν κλοπὴν τῶν βοῶν, ὁ θεὸς κρούει τὰς χορδὰς τῆς λύρας του, ἵνα
κατευθασῇ τὴν ὁργὴν τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὁ Φοῖβος ἔμπλεος χαρᾶς μειδιᾷ, ἐνῷ οἱ τερ-
πνοὶ ἦχοι τῆς θείας μουσικῆς διαπερῶσι τὰς αἰσθήσεις του, καὶ γλυκὺς τὸν καταλαμ-
βάνει πόθος, καθὼς ἀκούει δι' ὅλης τῆς καρδίας αὐτοῦ:

.... γέλασσε δὲ Φοῖβος Ἀπόλλων
γῆθήσας, ἐρατὴ δὲ διὰ φρένας ἤλυθ' ἰωὴ,
θεσπεσίης ἐνοπῆς· καὶ μιν γλυκὺς ἥμερος ἦρει
θυμῷ ἀκουάζοντα

Ὁ θεὸς τοῦ ἄσματος καὶ τῆς ποιήσεως, ὁ προεξάρχων τοῦ χοροῦ τῶν Μουσῶν κατα-
λαμβάνεται ἐξ εὐχαριστήσεως καὶ θαυμασμοῦ ἀκούων τὴν γλυκεῖαν ταύτην μελωδίαν
καὶ φθονεῖ τὸν Ἑρμῆν διὰ τὴν ἐφεύρεσίν του. Ὁ Ἑρμῆς, χωρὶς μεγάλας παρακλή-
σεις, δίδει τὴν λύραν εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, εἰς δεῖγμα τῆς μετ' αὐτοῦ συμφιλίωσews. Ὁ
δὲ Φοῖβος δίδει εἰς αὐτὸν λάμπον μαστίγιον καὶ τὸν ἐπιφορτίζει νὰ φυλάττῃ, ἐπίσης τὰς
οὐρανίας δαμάλεις. Ἐκτοτε ὁ Ἀπόλλων γίνεται θεὸς τῆς κιθάρας, ὁ δ' Ἑρμῆς ὁ προ-
στάτης θεὸς τῶν ποιμνίων καί, εἰς τὸ μέλλον, οὐδεὶς τῶν ἀθανάτων θὰ εἶναι προσφι-
λέστερος εἰς τὸν Ἀπόλλωνα τοῦ υἱοῦ τῆς Μαίας καὶ οὐδένα ὁ Ἑρμῆς θ' ἀγαπᾷ πε-
ρισσότερον τοῦ υἱοῦ τῆς Λητοῦς. Οὕτω ἔληξεν ἡ ἔρις αὐτῶν.

¹ Mythol. of the Aryan Nations, II, σ: 232.

Τὸ τελευταῖον τοῦ μύθου τούτου μέρος φανερόν εἶναι ὅτι τὸ ἐφαντάσθησαν, ἵνα ἐξηγήσῃσι πῶς ὁ Ἀπόλλων κατέστη θεὸς τῆς μουσικῆς ἀρμονίας, ἐνῷ ὁ Ἑρμῆς κατήντησε νὰ εἶναι θεὸς ποιμενικός. Ἡ ἐφεύρεσις ὅμως τῆς λύρας εἶναι μυθικὸν γεγονός σπουδαϊότατον, σχέσιν ἔχον πρὸς τὴν ἀρχικὴν τοῦ Ἑρμοῦ φύσιν. Εἰς ὅλας τὰς μυθολογίας οἱ θεοὶ τοῦ ἀνέμου παρίστανται ὡς αἰοδοὶ καὶ μουσικοί. Ὅταν οἱ Μυροῦ διασχίζουσι τοὺς ἀέρας, ἀκούονται ἀντηχοῦντες οἱ τόνοι οὐρανίας μουσικῆς ¹. Εἰς τοὺς Γερμανοὺς ὁ Βόταν καὶ οἱ σύντροφοι αὐτοῦ ᾄδουσιν, εὐρισκόμενοι, ἐν πορείᾳ ἄσματα θαυμασίως ὠραία ². Παρ' Ἑλλησι ὁ Πάν, ὁ μουσικὸς θεός, ὁ ἐφευρέτης τῆς σύριγγος ³, εἶναι υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ. Ἡ προσομοίωσις τῶν ἀρμονικῶν θορύβων τῶν ἀνέμων

Εἰκ. 38

πρὸς τοὺς ἤχους τῆς ἀνθρωπίνης φωνῆς ἢ τῶν μουσικῶν ὀργάνων, ἀρκεῖ, ἵνα ἐξηγήσῃ τὰς διαφορὰς παραδόσεις ταύτας. Εἰς τὸν Ἑρμῆν ἀπέδιδον καὶ ἄλλην τινὰ ἐφεύρεσιν. Ἐν τῇ ὁμηρικῇ ὕμνῳ, ὁδηγεῖ παρὰ τὴν ἐστίαν, τὴν ὁποῖαν ἤναψε, δύο δαμάλεις, ἃς ἀνατρέπει καὶ θυσιάζει· τεμαχίζει τὰς σάρκας αὐτῶν, τὰς ψήνει καὶ διαμοιράζει αὐτάς εἰς δώδεκα μερίδας προοριζόμενας διὰ τοὺς δώδεκα μεγάλους θεοὺς. Μνημεῖά τινα παριστῶσιν αὐτὸν ὑπὸ τὴν μορφήν νεανίου, κρατοῦντος διὰ τῆς δεξιᾶς κύπελλον διὰ τὰς σπονδάς, ἐνῷ διὰ τῆς ἀριστερᾶς σύρει ἐκ τῶν κεράτων κριόν, ἵνα θυσιάσῃ αὐτὸν (εἰκ. 38). Ὁ θεὸς τοῦ ἀνέμου εὐρίσκετο ἀναγκαστικῶς εἰς σχέσιν πρὸς τὴν προέλευσιν τῶν θυσιῶν. Μήπως ὁ ἄνεμος δὲν ἀνάπτει τὴν φλόγα τῆς ἱερᾶς ἐστίας καὶ δὲν φέρει εἰς τοὺς οὐρανούς τὸν καπνὸν τῶν θυμάτων, θέτωσ' οὕτω εἰς θαυμασίαν ἐπικοινωνίαν τοὺς θεοὺς μετὰ τῶν λατρευτῶν αὐτῶν;

Ἡ αὐτὴ ἀντίληψις ἐξηγεῖ τὰς διαφορὰς ἀσχολίας τοῦ Ἑρμοῦ. Εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα, ὁ ἄνεμος συχνάκις παρίσταται ὡς ὑπὸ τοῦ Διὸς στελλόμενος ⁴. Ὅθεν ὁ Ἑρμῆς εἶναι ὁ ἀγγελιαφόρος τοῦ ὑπερτάτου θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ, ὁ ταχυδρόμος του, ὁ θεράπων αὐτοῦ ⁵. Πτερωτὸς ὡς οἱ υἱοὶ τοῦ Βορέου, διασχίζει ἐν μιᾷ στιγμῇ τὸ διάστημα, ἵνα ἐκτελέσῃ τὰς εἰς αὐτὸν ἐμπιστευθείσας διαταγὰς.

Εἶναι ἐπίσης ὁ Ψυχοπομπὸς ἢ Ψυχαγωγὸς θεός, δηλαδὴ ὁ ὁδηγὸς τῶν ψυχῶν· ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδυσσεύς περιγράφει τὴν καθοδήγησιν ταύτην τῶν ψυχῶν ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ, προηγουμένου αὐτῶν καὶ κρατοῦντος τὴν χρυσὴν αὐτοῦ ράβδον.

Καὶ τῶν μνηστήρων ταῖς ψυχαῖς σιμά του προσκαλοῦσε
ὁ Ἑρμῆς Κυλλήνιος· χρυσὸν ραβδὶ κρατοῦσε ὠραῖο.

¹ Pfy-Béda, V, 52, I στ. 12.

² Simrock, Handbuch d. deut. Mythol., ἐκ. 2a, σ. 233. 468. Grimm, Deutsche Mythologie, ἐκδ. 3η, σ. 871.

³ Βλέπε βιβλίον Τρίτον, κεφ. VI, 2.

⁴ Διὸς οὐρὸς, Ζεὸς οὐριος, Ζέφυρος ἐκ Διὸς αἵσης κτλ.

⁵ Διὸς ἄγγελος, Διὸς τροχίς.

μ' ἐκεῖνο ἀνθρώπου βλέφαρα γλυκὰ στὸν ὕπνο κλίνει,
 ὁπότεν θέλ', ἢ κ' ἔξαφνα κοιμώμενον ἐγείρει.
 μ' ἐκεῖνο ταῖς ἐκέντησε καὶ αὐταῖς ἀκολουθοῦσαν
 τρίζοντας· καί, ὡς πτεροκοποῦν 'ς τὸ βάθος ἀντροῦ θεοῦ
 ἢ νυκτερίδες τρίζοντας, ἂν ἀπ' τὸν βράχον μία
 πέσῃ τῆς ὅλης ἀρμαθιάς, καὶ ὁμοῦ πλεκταῖς κρατιοῦνται,
 παρόμοια τρίζαν ἢ ψυχαῖς, ἐνῷ ταῖς ὠδηγοῦσε
 μέσ' ἀπὸ δρόμους σκοτεινοὺς ὁ ἀντίκακος Ἑρμείας.
 τὰ ρεῖθρα τοῦ Ὠκεανοῦ, τὴν πέτρα τὴν Λευκάδα,
 ταῖς πύλαις τοῦ Ἥλιου καὶ τὴν χώραν τῶν ὀνείρων,
 πέρασαν, κ' ἔφθασαν γοργὰ 'ς τ' ἀσφοδελὸ λειβάδι,
 ὅπου ἢ ψυχαῖς ἐγκατοικοῦν, σκιαῖς ἀναπαυμένων ¹.

Ὅθεν ὁ Ἑρμῆς συγκατελέγετο καὶ αὐτὸς μεταξὺ τῶν χθόνιων θεοτήτων. Ἦτο κατὰ τὰς παλαιὰς παραδόσεις τῆς Σαμοθράκης καὶ τῆς Ἐλευσίνος ἐραστής τῆς Περσεφόνης καὶ τῆς Ἑκάτης. Ἡ εἰκὼν αὐτοῦ ὑπῆρχεν ἐπὶ τῶν μνημάτων κατὰ τὴν στιγμήν τοῦ θανάτου εἰς αὐτὸν ἐβυσσάζον², καί, κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν τῶν Ἀνθεστηρίων, αἱ αὐταὶ προσφοραὶ ἀφιερώνοντο εἰς τὰς ψυχὰς τῶν κεκοιμημένων καὶ εἰς τὸν χθόνιον θεόν. Καθὼς αἱ ψυχὰι κατέρχονται ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Ἑρμοῦ εἰς τὰ σκότη τοῦ Ἄδου, οὕτω ἐπίσης δύνανται, χάρις εἰς αὐτόν, νὰ ἐπανεέλθωσι πρὸς τὸ φῶς (εἰκ. 39). Ὁ Ἑρμῆς καὶ ἡ Ἀθηναῖα ὀδηγοῦσι τὸν Ἡρακλέα εἰς τὸ ὑπόγειον κράτος, ὅταν οὗτος ἐπιχειρεῖ νὰ ἀπαγάγῃ ἐξ αὐτοῦ τὸν Κέρβερον, καὶ ἐπαναφέρουσι τὸν ἥρωα εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς. Αὐτὸς συνοδεύει τὴν Περσεφόνην, ὅταν ἐξέρχεται τοῦ Ἄδου. Ὁ χορὸς τῶν Περσῶν τοῦ Αἰσχύλου εἰς αὐτὸν ἀπευθύνεται, ὡς πρὸς μίαν τῶν θεοτήτων, τῶν δυναμένων νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τὴν σκίαν τοῦ Δαρείου νὰ ἀφήσῃ πρὸς στιγμήν τὸν κάτω κόσμον καὶ νὰ ἀνέλθῃ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς³.

Εἰκ. 39

Αἱ σχέσεις αὗται τοῦ Ἑρμοῦ πρὸς τὸν θάνατον δέον νὰ ἐξηγηθῶσιν ἐκ τῆς παλαιᾶς προσομοιώσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς πρὸς πνοήν· πνοήν φύσεως ἀναλόγου πρὸς τὴν τοῦ ἀνέμου⁴. Κατὰ τὴν στιγμήν τοῦ θανάτου, ἡ πνοὴ αὕτη τῆς ψυχῆς ἐκφεύγει τοῦ σώματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐνεκλείετο. Πιετὰ ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ θεοῦ τοῦ ἀνέμου εἰς τὸ βασιλεῖον τοῦ ἀέρος, ἐξ οὗ ἔλκει τὴν καταγωγὴν. Ἐπίσης ἐπίστευον ὅτι τὰ φαντάσματα τῶν ὀνείρων εἶχον ῥύσιν ἀεροειδῆ, ὅτι ἐφέροντο ὑπὸ τοῦ ἀνέμου πλησίον τῶν κοιμωμένων ἀνθρώπων. Ὅθεν ὁ Ἑρμῆς εἶναι θεὸς τῶν ὀνείρων καὶ τοῦ ὕπνου. Κρατεῖ μαγικὴν ράβδον, διὰ τῆς ὁποίας:

¹ Ὀδυσσ. Ω. 1 καὶ ἐφ. (Μεταφρ. Ἰαν. Πολυλά).

² Cicer., De Leg., II, 26, 64. Πλουτ., Ζητημ., ἐφ. 14. Corp. inser. gr. No 538,539.

³ Αἰσχ. Περσ., 628 καὶ ἐφ.

⁴ Ἐν τῇ Ἰλιάδι, Ε, 695, ὁ Σαρπηδῶν, ἡμίνεκρος, ἀναζωογονεῖται ὑπὸ τοῦ Βορέου. Ὅταν ὁ Προμηθεὺς καὶ ἡ Ἀθηναῖα πλάθωσι τὸν πρῶτον ἀνθρώπον ἐμφυσῶσιν εἰς αὐτόν τὴν ζωὴν. Ὡς πρὸς τὰ ὀρφικά καὶ φιλοσοφικά κείμενα, βλέπε Lobeck, Aglaoph. σ. 758.

..... ἀνδρῶν ὄμματα θέλγει
ὣν ἐθέλει, τοὺς δ' αὖτε καὶ ὑπνώνοντας ἐγείρει¹.

Πρέπει ἄραγε νὰ ἐκπλαγῶμεν ἐκ τοῦ ὅτι ἀντελήφθησαν τὸν ἄνεμον ὡς θεὸν τα-
ξειδεύοντα, ὅτι ὁ Ἑρμῆς, ὁ ἄγγελος τοῦ Διὸς, κατέστη θεὸς ἀγῆτωρ, ἡγέμονιος, ἐνό-
διος, χρησιμεύων ὡς ὁδηγὸς τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὰ ταξειδιὰ των καὶ προστατεύων,
τὰς ὁδοὺς; Εἰς τὰς διασταυρώσεις τῶν ὁδῶν καὶ εἰς τὰς τριόδους τῶν πόλεων, ἔδλεπέ
τις στήλας ἐκ λίθου ἢ ξύλου, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἦσαν τοποθετημέναι τρεῖς ἢ τέσσαρες
κεφαλαὶ Ἑρμοῦ², ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὁδῶν, τῶν ἐξ ἐνὸς σημείου πρὸς δια-
φόρους κατευθύνσεις ἀνχωρουσῶν. Ἐν Ἀθήναις ἰδίως ὑπῆρχε μέγας ἀριθμὸς Ἑρμῶν
εἰς τὰς γωνίας τῶν ὁδῶν, εἰς τὰς δημοσίας πλατείας, εἰς τὰς θύρας τῶν ἰδρυμάτων
καὶ τῶν γυμνασίων. Μεγάλου δὲ ἀπέλαυνον ἐκεῖ σεβασμοῦ, ὡς μαρτυρεῖ τὸ σκάνδαλον
καὶ ὁ δεισιδαίμων τρόμος ὁ προξενηθεὶς ἐκ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ αὐτῶν κατὰ τοὺς χρό-
νους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ, οἱ σωροὶ τῶν λίθων, οὓς
ἔδλεπέ τις, ὅπου αἱ ὁδοὶ ἐδιχάζοντο ἢ εἰς τὰ ὄρια τῶν ἰδιοκτησιῶν, ἦσαν ἐπίσης χον-
δροειδεῖς τοῦ θεοῦ ἀναπαραστάσεις³. Ἐκαστος διαδότης ἐτοποθέτει ἐκεῖ λίθον· ἔστε-
φον δὲ αὐτοὺς δι' ἀνθέων καὶ τοὺς ἐρράντιζον δι' ἐλαίου⁴. Τῶν σωρῶν τούτων ἐπέ-
κειντο ἐνίοτε στήλαι εἰς σχῆμα φαλλοῦ, σαφέστερον οὕτω τὴν παρουσίαν τοῦ θεοῦ
ὑποδηλοῦσαι⁵.

Ὁ ταξειδεύων θεὸς Ἑρμῆς εἶναι κατὰ συνέπειαν ὁ θεὸς τῆς ἐμπορείας (ἀγοραῖος,
ἐμπολαῖος). Τὸ ἀγαλμα αὐτοῦ ἴστατο εἰς τὴν εἴσοδον τῶν ἀγορῶν τῶν κυριωτέρων
τῆς Ἑλλάδος πόλεων· εἰς αὐτὸν ἀπέδιδον τὴν ἐφεύρεσιν τῶν μέτρων, τῶν σταθμῶν,
τῶν ζυγῶν καὶ παντὸς τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὰς ἀγοράς⁶. Ἡ λατρεία του ἀκολουθή-
σασα τὰς ὁδοὺς τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορίου, μετεφέρθη εἰς πολλὰ τῆς Μεσογείου σημεῖα,
ιδίως δὲ ἐξηπλώθη, ἐν Ἰταλίᾳ, ἐνθα οὗτος ἐταυτίσθη μετὰ τοῦ Mercurius, μόνην κοι-
νὴν πρὸς αὐτὸν ὁμοιότητα ἔχοντος, ὅτι ἦτο θεὸς προεξάρχων τῆς ἀνταλλαγῆς καὶ
τῆς πωλήσεως τῶν ἐμπορευμάτων. Τὰ ἐκ τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν προερχόμενα
κέρδη ἦσαν τὰ δῶρα τοῦ κερδίου θεοῦ. Ὁ χαρακτήρ οὗτος τοῦ Ἑρμοῦ δηλοῦται
διὰ τοῦ πλήρους βαλκαντίου, ὅπερ ἐνίοτε κρατεῖ ἀνὰ χεῖρας⁷. Τὸ ἐμβλημα ὅμως τοῦτο

¹ Ἰλιάς, Ω, 343.

² Συνηθέστεροι ἦσαν οἱ τετρακέφαλοι Ἑρμαῖ. Βλέπε Θουκυδ., στ', 27. Πaus., Δ', 33, 4.

³ Στραβ., Η', 343. Πaus., Η', 343.

⁴ Θεοφρ., Χαρακτ., 16.

⁵ Ἡ προέλευσις τῶν δεισιδαίμωνων ἐθίμων τούτων ὀφείλεται πιθανῶς εἰς διφορούμενόν τι
τῆς γλώσσης. Ἡ ῥημα «ὀρόσημον ἢ στήλη» καὶ ῥημα, σωρὸς λίθων, παράγονται ἐξ ἧς ρίζης καὶ
τὸ ῥηκος καὶ εἴγω καὶ ἐκφράζουσιν, ὡς καὶ ταῦτα, τὴν ἰδέαν τοῦ ὀρίου. Ἡ ὁμοιότης τῶν
ὅμως πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Ἑρμοῦ ἐρριπεν εἰς τὴν λήθην τὴν ἀληθῆ αὐτῶν ἔννοιαν, οὕτω δὲ τα
ὕτ' αὐτῶν ὑποδηλούμενα ἀντικείμενα κατέστησαν αὐταὶ αἱ εἰκόνες τοῦ θεοῦ. Ὁ Bréal ὑποθέτει
ὅτι τὸ ὑποκοριστικὸν ἐρμύδιον ἢ ἐρμάδιον, «ἀγαλμάτιον τοῦ Ἑρμοῦ», ἐχρησίμευσεν ὡς μετάβα-
σις ἀπὸ τῆς μῆδς εἰς τὴν ἄλλην ἔννοιαν. «Εἰς τοὺς χονδροειδῶς λαβεμένους τούτους λίθους
ἠθέλησαν, λέγει, ν' ἀναγνωρίσωσι τὸν θεὸν Ἑρμῆν, ὅστις ἔκτοτε κατέστη ὁ προστάτης τῶν ἰδιο-
κτητῶν, παρὰ τὴν παλαιάν του φήμην ὡς κλέπτου».

⁶ Πaus., Α', 15, 1. Δουκιανός, Ζεὺς Τραγ. 33. Διοδ. Ε' 75.

⁷ Müller-Wieseler, τ. II, πιν. 29, N° 314.

ἐμφανίζεται εἰς ὅπωςδήποτε νεωτέρας ἐποχῆς μνημεῖα. Ἡ ἰδέα, ἣν συμβολίζει, ὑπῆρξεν, ἐπὶ μακρόν, ξένη πρὸς τὴν ἑλληνικὴν περὶ Ἑρμοῦ ἀντίληψιν, μόνον δὲ ἐπὶ τοῦ ἰταλικοῦ ἐδάφους ἐφθασεν εἰς τὴν πλήρη αὐτῆς ἀνάπτυξιν.

Συμφώνως πρὸς ἐν τῶν ὑπὸ τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου μεταδοθέντων ἡμῖν δεδομένων, ὁ Ἑρμῆς, ὡς ἐνθυμούμεθα, ἐξάγει, ἅμα τῇ αὐγῇ, ἐκ τοῦ σταύλου αὐτῶν, τὰς ὑπ' αὐτοῦ ὑπεξαιρεθείσας δαμάλεις, τῶν ὁποίων τὴν φύλαξιν ἐνεπιστεύθησαν ἔκτοτε εἰς αὐτὸν ὡς ἀντάλλαγμα τῆς εἰς τὸν Ἀπόλλωνα παραχωρηθείσας λύρας. Καθίσταται θεὸς ποιμὴν. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀπέδιδον εἰς τοὺς ἀνέμους, ἰδίως εἰς τὸν Ζέφυρον γονιμοποιὸν ἐπὶ τῶν ποιμνίων ἐπίδρασιν. Ὅθεν ὁ Ἑρμῆς θὰ εἶναι λοιπὸν ὁ Νόμιος καὶ Ἐπιμήλιος θεός. Ὁ χαρακτήρ οὗτος τοῦ Ἑρμοῦ ἀνάγεται εἰς τοὺς ἀρχαιστάτους τῆς Ἑλλάδος χρόνους, κυρίως δὲ ἀνεπτύχθη ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν πρώτων ποιμενικῶν τῆς χώρας ταύτης πληθυσμῶν. Παρ' Ὀμήρῳ, ὁ πολλὰ ποίμνια ἔχων Τρῶς Φύρβας (ποιμὴν) ἰδιαίτερος ἀγαπάται ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ, ὅστις ἔδωκεν εἰς αὐτὸν τὰ πλούτη:

«..... τὸν βὰ μάλιστα
Ἑρμείας Τρώων ἐφίλει καὶ κτήσιν ὅπασσεν¹».

Ἡ αὐτὴ ἰδέα ἐκφράζεται διὰ τῆς ἐνώσεως τοῦ θεοῦ μετὰ τῆς θεσσαλῆς νύμφης Πολυμήλης, ἣτις φέρει εἰς τὴν ζωὴν τὸν Πολύδωρον². Αἱ παραδόσεις τῆς Σαμοθράκης, μᾶς τῶν κυριωτέρων ἀποικιῶν τῶν ἑλλασγῶν, ἀνέφερον ὅτι ὁ Σάων, ὁ πρῶτος ἀποικίσας τὴν νῆσον, ἦτο υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Φαίνης (θεᾶς τῶν ποιμνίων)³. Ἐν Ἀρκαδίᾳ ὁ Ἑρμῆς εἶναι πατὴρ τοῦ Πανός, γεννηθέντος ἐκ τῆς ἐνώσεώς του μετὰ τῶν θυγατέρων τοῦ Δρύοπος (τοῦ ἀνθρώπου τῶν δρυμῶν)⁴. Ἐν Σικελίᾳ εἶναι ὁ πατὴρ ἢ ὁ ἐραστὴς τοῦ ὠραίου Δάφνιδος. Ὅθεν καταλέγεται μετὰ τῶν ποιμενικῶν θεοτήτων, μετέχων τῶν ὀρέξεων καὶ τῶν ὀρμῶν αὐτῶν. Ὡς ὁ Πᾶν καὶ οἱ Σάτυροι καταδιώκει τὰς Νύμφας διὰ τῶν ἀσελγῶν αὐτοῦ πόθων καὶ συνευρίσκεται μετ' αὐτῶν ἐντὸς τῶν βαθέων σπηλαίων τῶν ὀρέων⁵· ὡς ἐκείνοι δὲ τέρπεται κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς του παίζων τὴν σύριγγα. Κατὰ τινα δοξασίαν, μέχρι πρὸ μικροῦ διατηρουμένην ἐν τῇ ὑπαίθρῳ ἡμῶν χώρα καὶ ἀποδίδουσιν εἰς τοὺς ποιμένας δύναμιν μαγικὴν, ὁ Ἑρμῆς, ὁ θεὸς τῶν ποιμένων, προῖστατο εἰδὼν τινων τεχνητῆς μαντείας, τοῦ συμβουλευέσθαι, παραδείγματος χάριν, τὴν τύχην διὰ χαλίκων, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα (θριαί) ἔδωκεν ἀναμφιδόλως ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τῶν δύο προφητικῶν τοῦ Παρνασσοῦ νυμφῶν, τῶν Θριαῶν, ὧν τὴν ἐμπνευσιν διευθύνει, ἐπιφορτισθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ Ἑρ-

¹ Ἰλιάς, I, 490. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὁ πλοῦτος ἔγκειται κυρίως εἰς ποίμνια. Κατὰ γενικωτέραν ἔννοιαν ὁ Ἑρμῆς χαρακτηρίζεται ὡς θεὸς ἀγαθοεργός (δῶτωρ ἑάων, ἐριούσιος). Τὰ ἐπιθετα ταῦτα ἐνεθύμιζον ἀναμφιδόλως, κατ' ἀρχάς, τὰς εὐεργεσίας, τῶν ὁποίων πηγὴ εἶναι, διὰ τοὺς ἀνθρώπους τῶν ἀγρῶν, οἱ ἀνέμοι, φέροντες εἴτε τὴν βροχὴν, εἴτε τὴν ξηρασίαν.

² Ἰλιάς, II, 180 καὶ ἐφ.

³ Διόδ., E', 48. Σχολ. Ἀπόλλων, Ἀργον., A', 917.

⁴ Ὑμν. Ὀμ., IΘ', 34 καὶ ἐφ.

⁵ Ὑμν. εἰς Ἀφροδ., 262.

μῆς¹. Κατὰ τὸν ποιμένικόν αὐτὸν βίον, ὁ θεὸς παρίσταται φέρων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς πῖλον ἐκ δέρματος αἰγὸς ἢ προβάτου, ὅμοιον τοῦ ὁποῦ φέρουσιν ἔτι καὶ σήμερον οἱ Ἕλληνες ποιμένες.

Πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Ἑρμοῦ θεοῦ ποιμένος, προστάτου τῶν ποιμνίων, σχετίζονται δύο τῶν κυριωτέρων αὐτοῦ συμβόλων: ὁ κριὸς καὶ ὁ φαλλός.

Εικ. 40

Οἱ Ἕλληνες τεχνῖται ἠρέσκοντο παριστάνοντες, ὑπὸ διαφόρους μορφάς, τὸν κριὸν ὡς τὸν προσφιλεῖ καὶ ἀχώριστον τοῦ Ἑρμοῦ σύντροφον. Ὁ θεὸς κάθεται ἐνίοτε παρὰ πλευρῶς τοῦ ζώου τούτου², ἢ πολλάκις καὶ ἐπὶ τῆς ράχεως αὐτοῦ. Ἀγαλμά τι τοῦ Αἰγινήτου Ὀνάτα παρίστανεν αὐτὸν κρατοῦντα ὑπὸ μάλης κριόν. Ὁ ὑπὸ τοῦ Καλάμιδος διὰ τὴν Τανάγραν κατασκευασθεὶς Ἑρμῆς ἔφερεν κριὸν ἐπὶ τῶν ὤμων³. Εἶναι ὁ κριοφόρος, τοῦ ὁποῦ κατέχομεν ἀναπαραστάσεις τινάς (εἰκ. 40) καὶ τοῦ ὁποῦ ὁ τύπος εἰσῆχθη ἐν τῇ χριστιανικῇ συμβολικῇ, καταστὰς ἡ εἰκὼν τοῦ Καλοῦ Ποιμένος⁴.

Ὅθεν ἡ σημασία τοῦ κριοῦ σχετίζεται πρὸς τὸν ποιμένικόν τοῦ Ἑρμοῦ χαρακτήρα. Ὅταν τὰ πρόβατα καὶ αἱ ἀμνάδες ἐξέρχωνται τοῦ ποιμνιοστασίου, ὁ κριὸς προπορεύεται καὶ χρησιμεύει ὡς ὁδηγὸς αὐτῶν. Ταυτοχρόνως ὁ κριὸς εἶναι τὸ γονιμοποιῶν ζῷον, τοῦ ὁποῦ ἡ γεννητικὴ δύναμις διατηρεῖ καὶ αὐξάνει τὴν ποίμνην. Ἦτο λοιπὸν ὁ φυσικὸς σύντροφος τοῦ ποιμένος θεοῦ, ὅστις ἐπαγρυπνεῖ ἐπὶ τῶν ζώων, τῶν ὁποῦ τῷ ἀνετέθη ἡ φύλαξις, καὶ φροντίζει διὰ τὸν πολλαπλασιασμόν αὐτῶν. Ἐδίδον ἀναμφιβόλως βαθυτέραν σημασίαν εἰς τὸν συνδυασμὸν αὐτὸν τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τοῦ κριοῦ ἐν τοῖς μυστηρίοις τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν ὁ Πανσανίας ὅμως, ὅστις ἐγνώριζε ταύ-

την, ἔκρινε καλὸν νὰ μὴ τὴν μεταδώσῃ εἰς ἡμᾶς⁵. Δυνάμεθα τὸ πολὺ νὰ υποθέσωμεν ὅτι ἡ μυστηριώδης αὕτη ἐξήγησις θὰ ᾔτο ἀνάλογος πρὸς τὴν χρησιμεύουσαν, ἐν τοῖς μυστηρίοις τῆς Σαμοθράκης, πρὸς δικαιολογίαν τῆς ἰθυφαλλικῆς στάσεως τοῦ Ἑρμοῦ, τοῦ φαλλοῦ ὄντος, ὡς ὁ κριὸς, συμβόλου παραγωγικότητος. « Ὅρθά ὦν ἔχειν

¹ Ὑμν. εἰς Ἑρμ., 551-563. Ὁ Ἑρμῆς, θεὸς τῶν τυχῶν, εἶναι ὡσαύτως ὁ θεὸς τῶν εὐρημάτων (ἔρμαια). θεωρουμένων ὡς δώρων αὐτοῦ. Συμβαίνει ἄρα γε τοῦτο, διότι, ὡς φρονεῖ ὁ Roscher (Hermes der Windgott, κεφ. VII), ὁ ἄνεμος, λόγῳ τοῦ εὐμεταβλήτου καὶ ἰδιότροπου αὐτοῦ, ἐθεωρεῖτο ὡς εἰκὼν τῆς τύχης;

² Πaus. B', 3. 4.

³ Πaus. Θ', 22,1. Βλ. τὸν τύπον τοῦ Κριοφόρου Ἑρμοῦ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Τανάγρας (Müller-Wieseler, II, No 324 a).

⁴ Βλέπε τὴν μελέτην τοῦ A. Veyries, les Figures criophores dans l'art grec, l'art gréco-romain et l'art chrétien (τευχ. 39 τῆς Biblioth. des écoles françaises d'Athènes et de Rome).

⁵ B', 3. 4.

τὰ αἰδοῖα τὰγάματα τοῦ Ἑρμέω Ἀθηναῖοι πρῶτοι Ἑλλήνων μαθόντες παρὰ Πελασγῶν ἐποίησαντο· οἱ δὲ Πελασγοὶ ἱρόν τινα λόγον περὶ αὐτοῦ ἔλεξαν, τὰ ἐν τοῖσι ἐν Σαμοθρητικῇ μυστηρίοισι δεδῆλωται¹. Χωρίον τι τοῦ Κικέρωνος φαίνεται ὑποδεικνύον ἡμῖν ὅτι ὁ Ἑρμῆς, ὅστις, ὥς ἄλλωστε γνωρίζομεν, ἐταυτίζετο ἐν Σαμοθράκῃ μετὰ τοῦ Κάδμου ἢ τοῦ Κασμίλου, ἐνὸς τῶν Καδείων θεῶν, παριστάνετο εἰς τὰ μυστήρια τῆς νήσου ταύτης ὥς ἐραστὴς τῆς Περσεφόνης, φλεγόμενος νὰ ἐνωθῇ μετ' αὐτῆς²· ἐξ οὗ καὶ ἡ στάσις αὐτοῦ. Ὅθεν ἴσως ὁ ἰθυφαλλικός Ἑρμῆς ἡρμηνεύετο ὑπὸ τῶν ἱεροφαντῶν ὥς ὢν τὸ ἄρρεν στοιχεῖον, ἡ γονιμοποιὸς δύναμις, ἡ ἀπλήστως ἐπιζητούσα νὰ ἐνωθῇ μετὰ τῆς Περσεφόνης, τοῦ θήλεος στοιχείου, ἵνα ἐπιτελέσῃ τὸ ἔργον τῆς παραγωγῆς ἐν τῇ φύσει³. Ἀλλ' ἡ ἀντίληψις αὕτη, καὶ ἂν ἀκόμη ὑποθέσωμεν ὅτι ἐκφράζει αὐτὸ τὸ δόγμα τῆς Σαμοθράκης, δὲν δύναται βεβαίως νὰ ἐξηγήσῃ τὴν προέλευσιν τοῦ κριοῦ καὶ τοῦ φαλλοῦ ὥς ἐμβληματῶν τοῦ Ἑρμοῦ. Τὸν λόγον αὐτῶν ὀφείλομεν μάλλον ν' ἀναζητήσωμεν εἰς τὰς ἀπλοϊκάς καὶ χονδροειδεῖς δεισιδαιμονίας τῶν Ἀρκάδων ποιμένων, διὰ τοὺς ὁποίους ὁ Ἑρμῆς ἦτο ἀπλούστατα ἀγαθὸν τι πνεῦμα, ἀγρυπνοῦν ἐπὶ τῶν προβάτων καὶ τῶν αἰγῶν, καὶ αὐξάνον τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν διὰ τῆς ἀναπαραγωγῆς, τῆς ὁποίας ἀρχαιότατα σύμβολα εἶναι ὁ κριὸς καὶ ὁ φαλλός.

Εἰκ. 41.—Ὁ Ἑρμῆς
θεὸς τῶν ἀγώνων.

Ὁ ἄγγελος τῶν θεῶν παρουσιάζετο ἀναγκαστικῶς εἰς τὴν φαντασίαν τῶν Ἑλλήνων ὥς ἀκούρατος δρομέυς. Ἴνα δὲ ἐκτελέσῃ ταχέως τὰς εἰς αὐτὸν δοθεῖσας διαταγὰς, ὧφειλε νὰ ἔχῃ σῶμα νεανικόν, πλήρες ρώμης καὶ ταυτοχρόνως εὐκίνητον. Ἦτο λοιπὸν τὸ ἰδεῶδες τῶν Ἑλλήνων ἐφήβων, ἐν τῇ ζωῇ τῶν γυμνασίων, τῶν ἐποίων αἱ ἀσκήσεις ἀπαιτοῦσι τὰς τοῦ Ἑρμοῦ ιδιότητες, εὐκαμψίαν καὶ δύναμιν. Ἐκ τούτου κατέστη θεὸς Ἀγώνιος, δηλαδὴ ὁ προεξάρχων τῶν γυμνικῶν ἀγώνων. Ἦτο ὁ θεὸς ἀρχηγὸς τῶν ἐφήβων, ὅστις, διὰ μόνης τῆς στλεγγίδος ὥπλισμένος, εἶχε τεθῇ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν νέων τῆς Τανάγρας, διὰ νὰ ἀποκρούσῃ εἰσβολὴν τινα τῶν Εὐβοέων⁴, καὶ ὅστις ἠδύνατο νὰ μεταδώσῃ τὰς θαυμαστάς ιδιότητάς του εἰς τοὺς ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ τιθεμένους. Ὁ Ἑναγώνιος Ἑρμῆς παριστάνετο ἐνίστε ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν ὥς νεανίας νικῶν εἰς τὸν δρόμον, φέρων τὴν δάφνην καὶ τὸν στέφανον, τὰ ὅποια ἐκέρδισεν (εἰκ. 41). Αὐτὸς ἔδιδε τὴν νίκην εἰς τοὺς ἐφηδικούς αὐτοὺς ἀγῶνας, τῶν ὁποίων τὴν ἵδρυσιν ἀπέδιδον εἰς αὐτὸν καὶ οἵτινες ἔφερον τὸ ὄνομά του (Ἑρμαῖα⁵). Αἱ παλαιστραὶ καὶ τὰ γυμνάσια ἔβριθον ἀγαλμάτων αὐτοῦ, ἐπιγραφῶν πρὸς τιμὴν αὐτοῦ γεγραμμένων, ἀφιερωμάτων κοινῶν εἰς αὐτὸν καὶ τὸν Ἡρακλέα, τὸν θεὸν τῆς σωματικῆς ρώμης, ὅστις ἄλλωστε δὲν ἠδύνατο νὰ ταυτισθῇ μετ' αὐτοῦ. Πράγματι ὁ Ἑρμῆς δὲν μετέδιδε μόνον τὴν δύναμιν· ἦτο προσέτι ὁ Χαριδότης θεός, ὁ δίδων

¹ Ἡρόδοτ. Β', 51.

² Cicero. De Nat. Deor., III 22. Κριοφόρος τις Ἑρμῆς ὑπῆρχε παρὰ πλεῖρως τῆς Κέρης εἰς τὸ Καρναῖον θάσος τῆς Μεσσηνίας, ὅπου ἐτελοῦντο μυστήρια. (Παυσ. Δ', 33, 5).

³ Βλέπε Rossignol, Les métaux dans l'antiquité, σ. 153.

⁴ Παυσ., Θ', 22, 2. Ἐξ οὗ τὸ ἐν Τανάγρα ἐπίθετον αὐτοῦ Προμάχος.

⁵ Πινδ. Ὀλυμπ., στ' 79, Πυθ. Β', 10 κτλ.

τὴν χάριν ¹ τὴν ἀπαράδλητον ἐκείνην χάριν, τὸ ἄνθος τῆς ὁποίας ἐκόσμει ὅλα ἐκεῖνα τὰ ὥραία τῶν ἐφῆδων σώματα, ὧν ζώσας εἰκόνας διέσωσεν ἡμῖν ἡ ἑλληνικὴ γλυπτική.

Θεωρούμενος ὡς διερμηνεὺς τῶν θεῶν, ὡς ὁ μεταφέρων καὶ ἐξηγῶν τὰς βουλὰς τοῦ Διός, ὁ Ἑρμῆς εἶχε τὸ τάλαντον τῆς σαφοῦς καὶ εὐκόλου ἐκφράσεως, καὶ τὸ ὑψηλὸν δῶρον τῆς πειθοῦς. Οὕτω κατέστη ὁ θεὸς τοῦ λόγου καὶ τῆς εὐγλωττίας. Ὅταν ἡ Πανδώρα, ἡ πρώτη γυνή, ἐπλάσθη ὑπὸ τῶν χειρῶν τοῦ Ἡφαίστου, κοσμηθεῖσα καὶ καλλωπισθεῖσα διὰ τῶν φροντίδων δλων τῶν θεῶν, ὁ Ἑρμῆς δίδει εἰς αὐτὴν τὴν φωνήν, τὴν θελκτικὴν καὶ πανοῦργον ἐκείνην φωνήν, ἥτις ἔμελλε νὰ εἶναι ὀλεθρία εἰς τοὺς ἀνθρώπους ². Εἶναι ὁ ὁδηγὸς τῶν Χαρίτων, ὁ φέρων μεθ' ἑαυτοῦ τὰς χάριτας, αἱ ὁποῖαι συγκινοῦν καὶ πείθουν. Εἶναι κατὰ τὴν ἑκφρασιν τοῦ Ὁρατίου, «ὁ εὐγλωττος τοῦ Ἀτλαντος ἔγγονος», ὁ λόγιος θεός, τὸν ὁποῖον πολλὰ ἀγάλματά του παριστάνουσιν ἔχοντα ὑψωμένον τὸν δεξιὸν βραχίονα, εἰς στάσιν ρήτορος ³, καὶ τοῦ ὁποῖου ὁ Δημοσθένης καὶ, μετ' αὐτόν, οἱ σπουδαιότεροι τῆς ρητορείας διδάσκαλοι, ἦσαν αἱ ἐπὶ τῆς γῆς εἰκόνες ⁴. Περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἑλληνισμοῦ οἱ φιλόσοφοι ἐδράξαντο τῆς περὶ Ἑρμοῦ ἀντιλήψεως ταύτης, ἵνα ἀποδώσωσιν αὐτῷ ἔτι ὑψηλοτέραν ἔννοιαν. Ἐπωφελοῦμενοι τῆς ὁμοιότητος τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ πρὸς τὰς λέξεις ἐρμηνεὺς καὶ ἐρμηνεία, ἐθεώρησαν αὐτόν ὡς ἐφευρέτην τῆς γλώσσης, ἐκφράσεως ὅχι μόνον τῆς θείας σκέψεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ θεοῦ λόγου, τὸν ὁποῖον οὕτω μετέδωκε εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν. «Ὁ Ἑρμῆς, λέγει ὁ Στωικὸς Κορνοῦτος, οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ὁ λόγος, ὁ σταλεῖς ὑπὸ τῶν θεῶν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν ⁵». Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλάτωνος οἱ φιλόσοφοι παρέβαλλον τὸν Ἑρμῆν πρὸς τὸν αἰγύπτιον θεὸν Ὁθὶ ἢ Θεὺθ ⁶. Αἱ δύο αὗται θεότητες ἐταυτίσθησαν ἐντελῶς κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ αἰῶνας, ὅτε ὁ νεοπλατωνισμός, ὑστάτην καταβάλλων προσπάθειαν κατὰ τῶν νέων δογματικῶν, ἐπειρᾶτο νὰ δώσῃ ὑψηλὴν καὶ πνευματικὴν σημασίαν εἰς τὴν σοφίαν τῶν Αἰγυπτίων καὶ νὰ ταυτίσῃ ταύτην πρὸς τὴν τῶν Ἑλλήνων, ἵνα εὕρῃ ἐν αὐτῇ βαθεῖαν τινα θρησκευτικὴν ἔννοιαν καὶ χαρακτῆρα παλαιᾶς ἀποκαλύψεως. Ὁ θεὸς Θεὺθ ἦτο ὁ δημιουργὸς πασῶν τῶν ἐφευρέσεων, πασῶν τῶν τεχνῶν, τῆς νομοθεσίας καὶ τῆς θρησκείας ἦτο ὁ πατὴρ πάσης ἐπιστήμης. Ὁ Ἑρμῆς ταυτισθεὶς μετ' αὐτοῦ κατέστη ὁ μέγας καὶ ὑπέρτατος καταμνηστής, ἡ θεία πηγὴ παντὸς ὅ,τι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἶχεν ἀνακαλύψει καὶ ἐμπιστευθῇ εἰς τὴν γραφήν. Ὑπῆρξεν ὁ Τρισμέγιστος θεός, εἰς ὃν ἀπέδωσαν μέγαν ἀριθμὸν συγγραμμάτων, διαφόρου προελεύσεως καὶ καταγωγῆς, τὰ παλαιότερα τῶν ὁποίων δὲν φαίνονται ἀνερχόμενα πέραν τοῦ τρίτου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος ⁷. Ὁ Ἑρμῆς ὅμως οὗτος, πλάσμα τῶν φιλοσόφων, οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχει πρὸς τὰς ἐκ παραδόσεως δοξασίας τῆς Ἑλλάδος.

¹ Ὅμ. Ὑμν. εἰς Ἑρμ. 18. Πρὸλ. στ. 575. Ὀδυσσ. Ο, 319. Ἐν Σάμῳ ἐώρταζον ἑορτὴν πρὸς τιμὴν τοῦ Χαριδότην θεοῦ (Πλουτ. Ἑλλ. ζητήμ. 55).

² Ἡσιόδ. Ἑργ. καὶ Ἡμ. 79.

³ Müller-Wieseler. Denkm. d. alt. Kunst, I, 325. II, n° 318.

⁴ Jul., Orat. Sygnes. Epist., 101, σ. 240.

⁵ Περὶ Θ. φυσ. ιστ'.

⁶ Φιληβ. 23.

⁷ Βλέπε. Baumgarten Crusius, De librorum hermeticorum origine atque indole (1327), καὶ ἰδίως L. Ménard, Hermès Trismégiste (1866).

Ἐκ τῶν προαναφερθέντων συμβόλων τοῦ Ἑρμοῦ κυριώτερον εἶναι τὸ κηρύκειον, τοῦ ὁποίου ὀφείλομεν νὰ διακρίνωμεν τὸ παλαιὸν σχῆμα τοῦ σχετικῶς νέου. Κατ' ἀρχὰς τὸ κηρύκειον ἦτο ράβδος ἄνευ κοσμημάτων, ἐκ τῆς ὁξώδους κεφαλῆς τῆς ὁποίας ἐξέρχονται δύο κλάδοι, δισπλάμενοι καὶ κυρτούμενοι, ἵνα συναντηθῶσιν εἰς τὰ ἄκρα αὐτῶν. Βραδύτερον τὸ κηρύκειον ἔλαβεν σχῆμα καλλιτεχνικώτερον. Κατέστη πτερωτὴ ράβδος, περὶ τὴν ὁποίαν ἐλίσσονται δύο περιπεπλεγμένοι ὄφεις (εἰκ. 42), ὧν τὰ σώματα συνδέονται ἐνίοτε διὰ κόμβου εἰς τὸ ἄκρον τῆς ράβδου καὶ ὧν αἱ κεφαλαὶ προσδίδονται ἐγγίζουσαι ἀλλήλας. Συνηθέστερον τοῦτο εἶναι τὸ ἔμβλημα τοῦ κήρυκος καὶ σύμβολον εἰρήνης. Ἄλλ' ἡ ράβδος τοῦ Ἑρμοῦ ἔχει ταυτοχρόνως δύναμιν μαγικὴν. Ἀποκοιμίζει καὶ ἐγείρει τοὺς θνητοὺς· σῦρει ὀπισθέν τῆς τὰς ψυχὰς τῶν νεκρῶν, μεταβάλλει εἰς χρυσὸν πᾶν ὅ,τι ἐγγίζει, ὥς ὑποδηλοῖ τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν θεὸν ἐπίθετον *χρυσόορατις*, φαίνεται δὲ οὕσα σύμβολον ἀφθονίας καὶ πλούτου, ἀνάλογον πρὸς τὴν μαγικὴν ράβδον (*wünschelruthe*) τῶν γερμανικῶν θρύλων¹.

Εἰκ. 42

Ἀπὸ τῶν ὀμηρικῶν ἤδη χρόνων, ἡ ταχύτης τοῦ Ἑρμοῦ, τοῦ ἀγγέλου τῶν θεῶν, ἀπεδίδετο εἰς ἰδιότητα τῶν πεδίων, ἅτινα ἔφερε:

τὰ σάνδαλα ἐποδέθηκε τὰ δλόχρυσά, τὰ ὠραῖα,
τάφθαρτα ποῦ τὸν σήκοναν σὺν ἀνεμος ἐπάνω
ᾧ τὴν γῆν δλην τὴν ἄπειρον καὶ ᾧ τὰ θαλάσσια πλάτῃ².

Ἵνα καθορίσῃ τὴν ἰδέαν αὐτὴν οἱ καλλιτέχναι προσέθεσαν εἰς τὰ πέδιλα ταῦτα πτέρυγας, αἵτινες βραδύτερον προσηρμύσθησαν καὶ εἰς τὸν πῖλον, καὶ εἰς τὸ κηρύκειον, ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς τοὺς ὦμους ἢ τὸ στήθος τοῦ θεοῦ.

Τέλος ὅταν ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἑρμοῦ φέρῃ κάλυμμά τι, τοῦτο εἶναι ὁ πέπλος, ὁ στρογγύλος πῖλος, τοῦ ὁποίου ὁ γύρος προεφύλαττε τοὺς Ἕλληνας ἐφήβους ἀπὸ τὰς καυστικὰς τοῦ ἡλίου ἀκτίνων, ὅταν ἵππευον, ὅταν ἐθήρευον ἢ ἐταξείδευον.

Προηγουμένως ὑπεδείξαμεν τὰς διαφόρους ἀναπαραστάσεις τοῦ Ἑρμοῦ, τὰς ἀνταποκρινόμενας πρὸς τὰς κυριωτέρας αὐτοῦ ἰδιότητας. Ἀπομένει νὰ καθορίσωμεν τοὺς γενικοὺς χαρακτῆρας τῆς καλλιτεχνικῆς φυσιογνωμίας τοῦ θεοῦ³.

Ὁ τύπος τοῦ Ἑρμοῦ παρουσιάζει δύο οὐσιώδεις ποικιλίας, καθόσον ἀνήκει εἰς τὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης ἢ εἰς τὰς τῆς νέας ἀττικῆς σχολῆς. Ὁ παλαιότερος τύπος τοῦ θεοῦ παρουσιάζει αὐτὸν ὑπὸ μορφὴν εὐρώστου ἀνδρός, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ γένειον εἶναι πυκνὸν καὶ μακρὸν ἢ δὲ κόμη, περιδεμένη διὰ ταινίας καὶ βοστρυχώδης ἐπὶ τοῦ μετώπου, κατέρχεται εἰς δύο πλοκάμους ἐκατέρωθεν πρὸς τοὺς ὦμους (εἰκ. 43). Ἡ φυσιογνωμία εἶναι σοβαρὰ καὶ αὐστηρά. Ἡ ἀξιοπρέπεια τῆς στάσεώς του ἐνδεικνύει τὸν θεὸν κήρυκα καὶ τὴν ὑψηλότητα

¹ S. Grimm, Deutsche Mythologie, 926.

² Πλάτ., Δ. 340 (μεταφρ. I. Πολυλά). Βλέπ. Ὀδυσσ. Ε. 44. Αἴν., 239.

³ Βλέπε. O. Müller, Arch. der. kunst, §§ 379—381, τοῦ ὁποίου τὰς παρατηρήσεις συνοψίζομεν.

τῶν εἰς αὐτὸν ἀνατεθειμένων καθηκόντων (εἰκ. 44). Ἐντελῶς διαφορετικὸς εἶναι ὁ τύπος τοῦ Ἑρμοῦ μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον. Δὲν εἶναι πλέον ἀνὴρ εἰς ὥριμον ἡλικίαν, ἀλλὰ νεανίας ἢ ἔφηβος· εἶναι τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἑλληνος ἐφήβου, τοῦ ὁποίου ἡ ἐντελής σωματικὴ διάπλασις ὀφείλει τὴν ρωμαλέαν αὐτῆς ἀνάπτυξιν καὶ τὸ χαρίεν αὐτῆς κάλλος εἰς τὰς γυμναστικὰς ἀσκήσεις. Τὸ εὐρὺ αὐτοῦ στέρνον, τὰ εὐλύγιστα μέλη του, ἐνίοτε ἄσαρκα, σχεδὸν ἰσχνά, ἀλλὰ νευρώδη καὶ πλήρη δυνάμεως· εἶναι κατὰλληλα διὰ τὸν δρόμον καὶ τὴν πάλλην. Ἡ χλαμὺς πρὸς τὰ ὀπίσω ἐρριμμένη ἡ,

Εἰκ. 43

Εἰκ. 44

Εἰκ. 45

περιτυλιγμένη εἰς τὸν ἀριστερὸν βραχίονα, ἀφίνει νὰ φαίνεται ἡ θαυμασία κατασκευὴ καὶ ἡ στερεὰ στάσις τοῦ ρωμαλέου καὶ ταυτοχρόνως εὐκάμπτου σώματος. Ἡ κόμη του εἶναι βραχεῖα καὶ βοστρυχώδης, ὡς ἡ τῶν ἀττικῶν ἐφήβων, τὸ οὖς καὶ τὸ στόμα μικρά, τὸ πρόσωπον ὠσειδές, ὁ λαίμὸς μακρός. Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου δεικνύουσι γαλήνην καὶ λεπτότητα πνεύματος, καὶ αἰσθημὰ τι γλυκύτητος καὶ καλωσύνης, ὅπερ ἐκφράζεται προσέτι διὰ τῆς ἐλαφρᾶς κλίσεως τῆς κεφαλῆς. Εἶναι ὁ προστάτης τῆς νεότητος Ἑρμῆς, ὁ προϊστάμενος τῶν γυμνικῶν ἀγώνων (εἰκ. 45). Ὅταν ἐκτελῇ τὰς διαταγὰς τοῦ Διὸς, ὅτε μὲν πατᾶ τολμηρὸς διὰ μέσου τοῦ ἀέρος, ὅτε δὲ παρίσταται ἀναπαυόμενος ἐν τῷ μέσῳ τῆς πορείας αὐτοῦ, ἀλλ' εἶναι στιγμιαία μόνον

ἀνάπαυσις, μᾶλλον στάσις παρὰ ἀνάπαυσις. Οὐδὲν προδίδει ἐν αὐτῇ τὴν κατάπτωσιν ἢ τὴν ἐξάντλησιν τῆς κοπώσεως, ἐνῶ δὲ στηρίζεται διὰ τῆς χειρὸς ἐπὶ βράχου τινός, ἢ δεξιᾶ του κνήμῃ, πρὸς τὰ ἔμπρὸς τεταμένη, εἶναι ἤδη ἐτοιμὴ νὰ ὀρμήσῃ καὶ νέον νὰ διατρέξῃ διάστημα (εἰκ. 46).

Τὴν ἀναπαράστασιν τῶν διαφόρων σκηνῶν τοῦ μυθικοῦ τοῦ θεοῦ βίου ὀφείλομεν ν' ἀναζητήσωμεν ἐπὶ τῶν δευτερευόντων καλλιτεχνικῶν μνημείων, ἐπὶ τῶν νομισμά-

Εἰκ. 46

των, τῶν γεγλυμμένων λίθων, τῶν ἐξωγραφισμένων ἀγγείων. Ἡ διὰ τὴν λύραν ἔρις, ὁ φόνος τοῦ Ἄργου καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Ἰοῦς, ὁ Διόνυσος βρέφος, φερόμενον εἰς τὰς Νύμφας ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τῆς Μαίας, τοιαῦται εἶναι συνήθως αἱ ἐπὶ τῶν ἀγγείων ἀπεικονιζόμεναι ὑποθέσεις. Τὰ νομίσματα τῆς πόλεως Φενεοῦ, ἐν Ἀρκαδίᾳ, παρουσιάζουσι τὸν Ἑρμῆν φέροντα εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ τὸν νεαρὸν Ἀρκάδα, ἐπώνυμον ἥρωα τῆς χώρας, ἥτις ὑπῆρξε κοιτίς τῆς θρησκείας αὐτοῦ. Ὁ Ἑρμῆς ἀναμιγνύεται συχνάκις εἰς διάφορα συμπλέγματα μυθολογικῶν προσώπων, τὰ ὅποια συνόδεύει ἢ ὀδηγεῖ, ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του ὡς θεοῦ πομπαίου. Περὶ τῶν μνημείων τούτων γενήσεται περαιτέρω λόγος, ὅταν θὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν μετὰ τοῦ Ἑρμοῦ σχετιζομένων θεοτήτων ἢ ἡρώων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VIII

ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΠΥΡΟΣ

1. ΗΦΑΙΣΤΟΣ

Τὸ πῦρ οὐδὲν τὸ καταπληκτικὸν παρουσιάζει σήμερον δι' ἡμᾶς. Δυνάμεθα ὅμως εὐκόλως νὰ ἐννοήσωμεν ὅποιον θαῦμα ὑπῆρξε διὰ τοὺς πρώτους ἡμῶν προγόνους. Προτοῦ κατακτήσωσι τὸ στοιχεῖον τοῦτο, ἵνα τὸ χρησιμοποιήσωσι διὰ τὴν βιομηχανίαν αὐτῶν, οἱ ἄνθρωποι τὸ ἐγνώριζον, πράγματι, μόνον ἐκ τῶν οὐρανίων αὐτοῦ ἐκδηλώσεων. Τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ ἔβλεπον ἐκδηλουμένην ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, ἐν τῷ ἀπεράντῳ ἐκείνῳ θόλῳ, ὅπου διέμενον οἱ μάκαρες θεοί. Λαμπρόν, μυστηριώδες ὄν, ἀπροσπέλαστον διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἀποκαλύπτει τὴν παρουσίαν αὐτοῦ δι' αἰφνιδίαν καὶ τρομερῶν φαινομένων, τὸ πῦρ, ὅπερ ἐπήγαγεν ἐξ οὐρανοῦ, οὐδὲν ἄλλο ἢ δύνατο δι' αὐτοὺς νὰ εἶναι ἢ θεός. Ὑπὸ ποίου, τῷ ὄντι, καταλαμβάνοντο θρησκευτικοῦ τρόμου, ὅταν ἐτύφλωνεν αὐτοὺς ἡ λευκὴ λάμψις τῆς διασχιζούσης τὰ θυελλώδη νέφη ἀστραπῆς, ἡ ὅταν αὐτοὺς ὁ θεός, ὑπὸ μορφήν κεραυνοῦ, κατεκρημνίζετο ἐξ ὕψους ἐπὶ τῆς γῆς! Εἰς τὰ θεάματα ταῦτα προσετίθετο καὶ ἕτερον, οὐχὶ ὀλιγώτερον παράδοξον, διὰ τοὺς πρώτους τῆς Ἑλλάδος κατοίκους. Τὸ θεῖον φῶς δὲν διέμενε μόνον εἰς τὸν οὐρανόν: κατ' ἴκκει προσέτι εἰς τὰ ἔγκατα τῆς γῆς, ὅπου τὸ ἦκουον νὰ θορυβῇ καὶ ὀπόθεν ἡ φλόξ του εἰς τρομεροὺς ἐξέφευγε πίδακας ἐκ τῶν ἡφαιστειοδῶν κρατήρων τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Αἱ διάφοροι αὗται τοῦ πυρὸς ὄψεις παρήγαγον βεβαίως ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῶν πρώτων Ἑλλήνων, ἐντυπώσεις ζωηράς, αἵτινες ἀφῆκαν τὰ ἴχνη των εἰς ἀριθμὸν τινα θρύλων, οἱ κυριώτεροι τῶν ὁποίων συνεκεντρώθησαν περὶ τὸν Ἥφαιστον.

Ὀλίγων ἐλληνικῶν θεοτήτων ἡ ἔννοια εἶναι τοσοῦτον διαυγής. Ἡ συγκριτικὴ φιλολογία διδάσκει ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἥφαιστου ὀφείλομεν ν' ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἐλληνικὴν μορφήν ἐνὸς τῶν συνηθεστέρων ἐπιθέτων τοῦ Ἀγνί, τοῦ βεδικοῦ θεοῦ τοῦ πυρὸς¹. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἐστερούμεθα τῆς πληροφορίας ταύτης, θὰ ἦτο εὐκόλον, ἀκόμη

¹ Ὁ Max Müller ταυτίζει τὸ Ἥφαιστος πρὸς τὸ Γιαβίσθα ἐπίθετον τοῦ Ἀγνί. Γιαβίσθα εἶναι τὸ ὑπερθετικὸν τοῦ Γιούβαχ, "juvenis". Τὸ ὄνομα τοῦ Ἥφαιστου προέρχεται οὕτω ἐξ ἥς ρίζης καὶ τὸ τῆς Ἥθης. Ὁ θεὸς τοῦ πυρὸς εἶναι ὁ νεώτερος τῶν θεῶν, οὐχὶ διότι εἶναι ὁ ὑστερότερος, ἀλλὰ διότι οὐδέποτε χάνει τὴν δύναμιν του (Cox, Mythol., of the Aryan nations, II, 194, σημειώσεις).

καὶ περιοριζόμενοι ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος, νὰ καθορίσωμεν τὸν ἀρχικὸν τοῦ θεοῦ χαρακτήρα. Τὸν χαρακτήρα τοῦτον οὔτε αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες εἶχον λησμονήσει. Εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα δὲν συναντῶμεν μόνον τοσοῦτον ἐμφαντικὰς ἐκφράσεις ὡς «διὰ φλογὸς Ἡφαίστοιο» ἢ «φλογὶ εἵκελος Ἡφαίστοιο», εὐρίσκομεν ἐπίσης ἐν αὐτοῖς τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ χρησιμεῖον ὡς προσηγορικὸν καὶ μεταμορφωμένον εἰς ποιητικὸν συνώνυμον τοῦ πυρός ¹. Οὐδεμιᾶς ἀμφιβολίας ἐπιτρεπομένης ὡς πρὸς τὴν ἀληθῆ σημασίαν τοῦ θεοῦ, συμπεραίνομεν ὅτι οἱ περὶ αὐτὸν μῦθοι ὀφείλουσι νὰ παρουσιάξωσιν, ἂν μὴ ἐν ὅλαις ταῖς λεπτομερείαις αὐτῶν, τοῦλάχιστον ἐν τῇ συνόλῳ, εὐκολίαν τινὰ κατὰ τὴν ἐρμηνείαν των.

Ἡ γέννησις τοῦ Ἡφαίστου εἶναι τὸ θέμα δύο διαφόρων παραδόσεων. Ἐν τῇ Ἰλιάδι ², εἶναι ἀπλῶς ὁ υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας. Κατὰ τὴν Ἡσιοδικὴν Θεογονίαν, ἢ Ἥρα ἐγέννησεν αὐτὸν μόνη, χωρὶς νὰ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ Διός, ἡμέραν τινὰ δυσχερεσθείας καὶ ὀργῆς ἐναντίον τοῦ συζύγου τῆς ³. Ἡ γέννησις αὕτη, ἀντιβαίνουσα εἰς τοὺς συνήθεις νόμους τῶν θεῶν γενεῶν, κατὰ πρῶτον ἐκπλήττει, δὲν εἶναι ὅμως ἄνευ προηγουμένου. Γνωρίζομεν ὅτι ὁ Τυφὼν, τὸ τέρας τῆς λαίλαπος, κατὰ τὸν αὐτὸν εἶδε τρόπον τὸ φῶς ἐκ τῆς βασιλείας τῶν θεῶν ⁴. Τὰ τέκνα ταῦτα τῆς ὀργῆς τῆς Ἥρας, ἦτις, ἵνα τὰ γεννήσῃ φεύγει τὴν κλίνην τοῦ συζύγου αὐτῆς, εἶχον βεβαίως τὸν χαρακτήρα τοῦτον, ὅτι ἀντεστοίχουν πρὸς τρομερὰς μάστιγας, εἰς τὰς ὁποίας ἀπέδιδον ἄλλην προέλευσιν ἐκείνης εἰς ἣν ὀφείλοντο τὰ εὐεργετικὰ τῆς φύσεως φαινόμενα. Ταῦτα ἐφαίνοντο ὁ καρπὸς εὐτυχῶς καὶ εἰρηνικῆς ἐνώσεως· ἐκεῖνα ἀπεναντίας, εἶχον γεννηθῇ ἄνευ ἔρωτος· μόνη δὲ ἡ διχόνοια τῶν οὐρανίων συζύγων τοὺς εἶχε δώσει τὴν ζωὴν. Τερατώδη ἢ δύσμορφα ὄντα, δὲν εἶναι τέκνα τοῦ Διός· εἶναι τέκνα μόνον τῆς ὀργισμένης Ἥρας, ἥτοι τοῦ ἀναστάτου οὐρανοῦ, ὅπου βροντᾷ ἢ βροντῇ, ὅπου ἐκσπᾷ ἢ καταιγίδι. Κατὰ τὴν παράδοσιν, ἣν ἠκολούθησεν ὁ ποιητὴς τῆς Θεογονίας, ὁ Ἡφαίστος δύναται λοιπὸν νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἡ εἰκὼν τῆς ἀστραπῆς, ἢ κάλλιον, τοῦ κεραυνοῦ, ὅστις μόνον εἰς τοὺς κόλπους τῆς θυέλλης γεννᾶται.

Ὁ θεὸς παρουσιάζει, ὡς ἰδιαίτερον χαρακτηρηστικόν, φυσικόν τι ἐλάττωμα. Οἱ πόδες αὐτοῦ εἶναι στρεβλοὶ καὶ ἄνισοι (Κυλλοποδίων, ρικνὸς πόδας)· εἶναι χλωδὸς καὶ τὸ ἀκανόνιστον βᾶδισμά του προκαλεῖ ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου ἀσδέστους τῶν θεῶν τοὺς γέλωτας ⁵. Οἱ μυθογράφοι ἐθεώρουν τὴν χλωδότητα ταύτην τοῦ Ἡφαίστου ὡς ἀποτελεσματὶς τῆς πτώσεώς του. Ἡ ἐξηγήσις ὅμως αὕτη δὲν εἶναι ἀληθής. Παρ' Ὀμήρῳ, τῇ

¹ Ἰλιάς, Β, 426, Ι, 468, Ρ, 88. Ὁδύσσεια. Ω 71.

² Α, 577.

³ Θεογον., 927. Ἀπολλ. Α', 3, 5.

⁴ Τυμ. Ὀμ. εἰς Ἀπολλ. Πυθ., 129.

⁵ Μήπως θὰ ἔπρεπε νὰ συσχετίσωμεν τὸν ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου προκαλούμενον γέλωτα πρὸς τὸν γέλωτα αὐτοῦ τοῦ θεοῦ, ὡς ἐνόμιζον ὅτι ἤκουον αὐτὸν εἰς τὸ τριζοδόλημα τῆς πυρᾶς τῆς ἐστίας, κατὰ δεισιδαιμονίαν τινὰ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναφερομένην (Μετεωρ. Β', 9); «Ἡ παρομοίωσις τῆς βροντῆς πρὸς γέλωτα, λέγει ὁ Afanassief (Vues poétiques des Slaves sur la nature, II σ. 337-338), ἀπαντᾷ ἐν τῇ ποιήσει τῶν Ἰνδῶν παρὰ Σλάβοις, Γερμανοῖς καὶ ἄλλοις συγγενικοῖς λαοῖς, παρήγαγε τὸν μῦθον τοῦ τρομεροῦ γέλωτος τοῦ Σατανᾶ». Ὁ σλαβικὸς θεὸς Liéchii, καταστάς τὸ πνεῦμα τῶν δασῶν, ἐνῶ πρότερον ἦτο τὸ πνεῦμα τῶν θυελλωδῶν νεφῶν, ἐκρηγνύται εἰς τοιούτους γέλωτας, οἱ ὅποιοι ἀκούονται, κατὰ τὰς δημώδεις ἀφηγήσεις, εἰς ἀκτῖνα τεσσαράκοντα βερσιῶν (αὐτ. σ. 338) Τὴν πληροφορίαν ταύτην ὀφείλομεν εἰς τὴν ὑποχρεωτικότητα τοῦ συναδέλφου καὶ φίλου Alfred Rambaud.

όντι, ὁ θεὸς εἶναι χωλὸς ἐκ γενετῆς, ἔνεκα δὲ τῆς ἐλαττωματικῆς αὐτῆς διαπλάσεώς του ἡ μήτηρ του μισεῖ αὐτὸν καὶ, θέλουσα νὰ τὸν ἀποκρύψῃ ἀπὸ τὰ ὄμματα τῶν ἀθανάτων, τὸν κατακρημνίζει ἐκ τῆς οὐρανίας διαμονῆς. Ἡ πάθησις τοῦ δυσμόρφου αὐτοῦ παιδίου εὐρίσκει τὴν δικαίωσίν της ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τοῦ θεοῦ, τὴν δὲ ἰδέαν ταύτην ἀσφαλῶς ἐνέπνευσεν εἰς τοὺς προγόνους τῶν Ἑλλήνων αὐτὸ τὸ θέαμα τοῦ πυρός. Πρέπει νὰ εἰπωμεν, ὡς ὁ Cox, ὅτι ὁ Ἡφαιστος εἶναι ἐκ γενετῆς ἀνάπηρος, διότι τὸ πῦρ, προτοῦ ἐξελιχθῇ εἰς κυματιζούσας φλόγας, εἶναι, κατ' ἀρχάς, ἀδύνατον καὶ ἀσθενές¹; Ὁ χωλαίνων θεὸς δὲν ἐνθυμίζει μᾶλλον τὴν ταλαντευομένην τῆς φλόγος κίνησιν ἢ τὴν τεθλασμένην γραμμὴν, ἣν διαγράφει ὁ πίπτων κεραυνός; Πάντως τὸ οὐσιῶδες τοῦτο χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα τοῦ ἑλληνικοῦ θεοῦ ἔλκει μακρόθεν τὴν καταγωγήν του· καθόσον εὐρίσκομεν αὐτὸ εἰς τὴν μυθολογίαν τοῦ Borrá, παρὰ τῷ Loki, ὅστις ἀντιστοιχεῖ, ὑπὸ τινὰς ἐπόψεις, πρὸς τὸν Ἡφαιστον τῶν Ἑλλήνων καὶ εἰς τὰς δημῳδαὶς παραδόσεις, τὰς μεταλλαχθείσας ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ, αἱ ὁποῖαι, μεταμορφῶσαι τὸν ἀρχαῖον τοῦ πυρός θεὸν εἰς κακοποιὸν δαίμονα τιμωρηθέντα διὰ τὰς κακάς του πράξεις, διατηροῦσι τὴν ἀνάμνησιν αὐτοῦ, ὑπὸ τὴν μορφήν χωλοῦ διαδόλου.

Ἡ Ἰλιάς μᾶς προσφέρει δύο διαφορετικὰς ἐκδόσεις τοῦ περιφήμου μύθου τῆς πτώσεως τοῦ Ἡφαιστου. Κατὰ τὴν πρώτην ὁ θεὸς ὑφίσταται τὰς συνεπειὰς τῆς ὀργῆς τοῦ Διός, διότι ἠθέλησε νὰ βοηθήσῃ τὴν Ἥραν, τὴν ὁποίαν ὁ ἄρχων τοῦ Ὀλύμπου εἶχε κρεμάσει, διὰ νὰ τὴν τιμωρήσῃ, μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς. Μόνος του διηγεῖται τοῦτο ὁ Ἡφαιστος:

« καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὸν πόδα
μ' ἔπιασε καὶ μ' ἀπόλυσε τοῦ Ὀλύμπου ἀπ' τὸ κατώφλι,
ὀλημερίς ἐγύριζα, καὶ ὁ ἥλιος εἶχε δύσῃ
ὅταν ἔς τὴν Λῆμνον ἔπεσα κοντὰ νὰ βγῇ ἡ ψυχὴ μου·
καὶ ἀνθρώποι Σίντιες ἐκεῖ μὲ περιποιήθηκαν² ».

Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ Ἥρα ἐρυθριῶσα διὰ τὸν υἱὸν αὐτῆς θέλει νὰ ἀπαλλαχθῇ κατακρημνίζουσα αὐτὸν ἐκ τοῦ Ὀλύμπου· ἀλλὰ κατὰ τὸ τέλος τῆς πτώσεώς του ὁ δυστυχὴς ἔσχε τὴν εὐτυχίαν νὰ συναντήσῃ τὴν Θέτιν καὶ τὴν Εὐρυνόμην, αἱ ὁποῖαι δέχονται αὐτὸν εἰς τὰς ἀγκάλας των, ἐκεῖ δέ, εἰς τὰ βάθη τοῦ ὠκεανοῦ, πλησίον τῶν ἀγαθοποιῶν αὐτῶν θεοτήτων τῆς θαλάσσης διέρχεται ἐννέα ἔτη συνεχῶς ἐργαζόμενος καὶ κατασκευάζων διάφορα θαυμάσια πράγματα:

πόρπας τε γναπτὰς θ' ἑλικας κάλυκας τε καὶ ὄρμους³.

Αἱ δύο αὗται ἀφηγήσεις, καίτοι διακρινόμεναι ἐν ταῖς λεπτομερείαις, ταυτίζονται κατὰ τὸ βάθος καὶ τὴν ἔννοιαν. Διὰ νὰ ἐξηγηθῶσιν αὗται δὲν ἀρκεῖ μόνον τὸ φαινόμε-

¹ Mythol., II σ 197.

² Ἰλιάς, Α, 590. Πρὸς. Ο, 23. Ἀπολλ. Πυθ., 140.

³ Ἰλιάς, Σ, 401. Βλ. Ἰμν. Ἀπολλ. Πυθ., 140.

μενον τῆς πτώσεως τοῦ κεραυνοῦ. Ἵνα κατανοήσωμεν αὐτὰς ὀφείλομεν νὰ συλλογισθῶμεν τὴν ἡφαιστειώδη φύσιν τῆς Λήμνου καὶ πλείστων ἄλλων νήσων τοῦ ἑλληνικοῦ ἀρχιπελάγους, καὶ τὰ ὑποβρύχια ἡφαιστεία ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων ἡ μυστηριώδης ἐργασία καὶ αἱ τρομεραὶ ἐκρήξεις ὑπῆρξαν βεβαίως διὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους κατοίκους τῶν χωρῶν αὐτῶν ἀντικείμενον θρησκευτικοῦ τρόμου. Τὸ εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης ἐνεργὸν ἐκεῖνο πῦρ δὲν προήρχετο, κατὰ τὴν ἀντίληψίν των, ἐξ ἧς καὶ τὸ πῦρ τοῦ οὐρανοῦ πηγῆς; Ὁ κεκρυμμένος οὗτος εἰς τοὺς κόλπους τῆς Θετίδος θεὸς δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχῃ κατακρημνισθῇ ἐκεῖ ἡμέραν τινὰ ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου; Αἱ βραχῶδεις ἐκεῖναι μαῶναι, αἱ νέαι ἐκεῖναι νησίδες, τὰς ὁποίας αἱ ἡφαιστειώδεις ἐνέργειαι ἔκαμνον ν' ἀναδύωνται ἄλλοτε καὶ τώρα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ὑδάτων, δὲν ἦσαν αἱ καταπληκτικαὶ μαρτυρίαι τῆς ἐργατικότητος τοῦ Ἡφαίστου; δὲν ἦσαν τὰ δημιουργήματα τοῦ θεοῦ τοῦ πυρός, τὰ ἐκπληκτικὰ καὶ «δαίδαλα ἔργα», τὰ ὁποῖα κατασκευάζει εἰς τὸ καταφύγιόν του, πλησίον τῶν θεοτήτων τῆς θαλάσσης;

Συχνάκις ἐν τούτοις συνέβαινε τὰ ἡφαιστεία τοῦ Ἀρχιπελάγους νὰ μὴ ἐξερεῦγωνται πλέον τοὺς χειμάρρους τῶν φλογῶν καὶ τῆς λάβας αὐτῶν καὶ νὰ μένωσιν ἐπὶ μακρὰ ἔτη βωδᾶ. Αἱ κάμιναι τοῦ Ἡφαίστου ἐφαίνοντο σθεσθεῖσαι ἢ δὲ ἐργασία του διακοπείσα. Ὡς ἐκ τούτου ὑπέθετον τότε ὅτι ὁ θεὸς εἶχεν ἐγκαταλείψει τὴν θαλασσίαν αὐτοῦ διαμονὴν καὶ εἶχεν ἀνέλθῃ ἐκ νέου εἰς τὴν κατοικίαν τῶν ἀθανάτων, ὅπουθεν εἶχε πρὸς στιγμὴν ἐξορισθῇ. Ὅθεν ὁ μῦθος τῆς πτώσεως τοῦ Ἡφαίστου εὐρίσκειται εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸν μῦθον τῆς ἐπιστροφῆς αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου. Ἐλεγον ὅτι, ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ ὠκεανείου αὐτοῦ ἐργαστηρίου, ὁ θεὸς τεχνίτης εἶχε κατασκευάσει καὶ ἀποστέλλει εἰς τὴν μητέρα του Ἥραν μεγαλοπρεπέστατον δῶρον: θρόνον χρυσοῦν μετὰ δεσμῶν ἀοράτων. Μόλις ἡ Ἥρα ἐκάθησεν ἐπ' αὐτοῦ ἡσθάνθη ὅτι ἐδεσμεύθη. Οὐδεὶς τῶν ἀθανάτων κατῴρθωσεν νὰ ἐλευθερώσῃ αὐτήν· ὁ Ζεὺς ἀποφασίζει τότε νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν ἐξόριστον, τὸν μόνον ἀτόχον τοῦ μυστικοῦ τοῦ μηχανήματος αὐτοῦ. Ὁ Ἡφαίστος ὁμῶς ἀνθίσταται εἰς τὰς γενομένας εἰς αὐτὸν παρακλήσεις. Εἶχε δὲ ἀπομείνει κωφὸς εἰς τὰς ἱεσείας ὄλων τῶν θεῶν, ὅταν ὁ Διόνυσος κατῴρθωσεν νὰ μεθύσῃ αὐτὸν καὶ νὰ τὸν ἐπαναφέρῃ παραπαίοντα (εἰκ. 47) ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου¹. Τὸ γεγονὸς αὐτό, τοῦ ὁποίου τὴν ἀναπαράστασιν βλέπομεν ἐπὶ πλείστων ἑλληνικῶν ἀγγείων², ἦτο τὸ θέμα ζωγραφικοῦ τινος πίνακος, κοσμοῦντος ἐν Ἀθήναις τὸν παρὰ τὸ θέατρον αὐτοῦ ναὸν τοῦ Βάκχου³. Δύσκολον θὰ ἦτο νὰ ἐρμηνεύσωμεν πάσας αὐτοῦ τὰς λεπτομερείας. Ἐὰν ἡ δέσιμεισις τῆς Ἥρας ὑποδηλοῖ τὴν ἀκινήσιάν τῆς εἰς ἡρεμίαν καταδικασμένης ἀτιμοσφαίρας, ἡ ἐλευθέρωσις αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου φαίνεται ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὰς θυελλώδεις κινήσεις, τῶν ὁποίων στοιχεῖον εἶναι ὁ κεραυνός, τὸ οὐράνιον πῦρ ὅρος αὐτῶν. Εὐκολώτερον ἐξηγεῖται ὁ ρόλος, τὸν ὁποῖον παίζει ὁ Διόνυσος ἐν τῇ μύθῳ αὐτῇ. Ἐν Ἑλλάδι ὡς καὶ ἐν Ἰταλίᾳ, τὰ ἡφαιστειώδη ἐδάφη εἶναι ὡς γνωστὸν προσφορώτατα διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς ἀμπέλου. Αἱ νῆσοι Ἀθήνης, Νάξος καὶ θήρα, παρῆγον καὶ παράγουσιν ἔτι καὶ σήμερον ἐξαιρετον οἶνον, ὅστις φαίνεται δανεισθεὶς τὴν πυρὰν αὐτοῦ ἐκ τοῦ παράγοντος αὐτὸν ἐδάφους. Ὁ θεὸς τῆς ἀμπέλου καὶ ὁ θεὸς τῶν ἡφαιστειῶν, ἀμφότεροι ἄλλωστε θρακικῆς καταγωγῆς, συνδέονται

¹ Mythogr. Gr., Westermann, σ. 372.

² Gerhard, Auserlesene Vasenbilder, I, 58. Élite Céramogr., I, 41 καὶ ἐφ., σ. 112 καὶ ἐφ.

³ Πaus., A', 20, 2.

οὕτω διὰ φιλικῶν σχέσεων¹. Οὐδόλως ὅθεν εἶναι ἐκπληκτικὸν ὅτι ὁ Διόνυσος ἐξελέγη, ἵνα ἐπαναφέρῃ τὸν Ἥφαιστον ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ ἄνθρωποι ἀρχίζουσιν νὰ μεθύσκωνται ἐκ τοῦ χυμοῦ τῆς ἀμπέλου, δηλαδή κατὰ τὸ φθινόπωρον, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐκσπῶσιν ἐν Ἑλλάδι αἱ πρῶται καταιγίδες καὶ ἐπαναφαίνεται τοῦ οὐρανοῦ τὸ πῦρ.

Ἄλλαι ἐπίσης παραδόσεις παρουσιάζουσιν ἡμῖν τὸν Ἥφαιστον ὡς θεὸν τοῦ κε-

Εἰκ. 47.—Ἐπάνοδος τοῦ Ἥφαιστου εἰς τὸν Ὀλυμπόν.

ραυνοῦ. Ὡς ὁ Προμηθεύς, ὅστις ἔχει στενὴν μετ' αὐτοῦ συγγένειαν, σχίζει τὴν κεφαλὴν τοῦ Διός, ἵνα ἐξέλθῃ ταύτης ἡ Ἀθηνᾶ²· με' ἄλλους λόγους κάμνει ν' ἀναλάμπῃ ἡ ἀστραπὴ ἐκ τοῦ μετώπου τοῦ θυελλώδους οὐρανοῦ. Οἱ μῦθοι τῆς Ἀττικῆς μαρτυροῦσι περὶ τῆς φυσικῆς συγγενείας, τῆς ὑφισταμένης μεταξὺ Ἀθηνᾶς καὶ Ἥφαιστου. Διηγοῦντο ὅτι ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ πυρὸς ἐφλέγετο ἐξ ἔρωτος διὰ τὴν λαμπρὰν θεὰν καὶ ὅτι εἶχε προσπαθῆσαι νὰ ἐνωθῇ μετ' αὐτῆς. Ὁ ἀθηναϊκὸς θρύλος εἶχε διασώσει τὸν παρθενικὸν τῆς Ἀθηνᾶς χαρακτήρα διὰ τινος προκαλοῦσης ἀγανάκτησιν λεπτομερείας, παρουσιάζων ταυτοχρόνως τὸν ἥρωα Ἐριχθόνιον ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐρωτικῆς αὐτῆς καταδιώξεως³. Μεταγενέστεραι ὁμῶς παραδόσεις ὑποθέτουσιν συντελεσθεῖσαν τὴν ἔνωσιν τῶν δύο θεοτήτων καὶ ὅτι ἐκ ταύτης ἐγεννήθη εἴτε ὁ Πατὴρ Ἀπόλλων εἴτε ὁ ἥλιος⁴. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἄλλωστε εὐρίσκεται, κατ' ἄλλα κείμενα, εἰς στενωτάτας σχέσεις πρὸς τὸν Ἥφαιστον, ὃν βοηθεῖ, νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς Γίγαντας⁵ καὶ εἰς ὃν ἀποκαλύπτει, ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ, τοὺς μυστικοὺς ἔρωτας τοῦ Ἀρεως καὶ τῆς Ἀφροδίτης. Ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἥφαιστου, θεοῦ τοῦ ἡλιακοῦ πυρὸς ὡς καὶ τοῦ πυρὸς

¹ Παρατήρησις τοῦ Preller, Griech. Mythol., I. 144 (ἐκδ. 3η).

² Ἀπολλοδ., Α', 3, 6.

³ Ἀπολλοδ. Γ', 14, 6. Ἑραιοθ. Καταστ., II'. Mythogr. Gr., Westermann, σ. 360: Σχολ. Εὐριπ. Μῆδ., 825.

⁴ Cirer. De Nat. D., III, 22. Βλ. Gerhard, Auserles. Vas., I. 55—56. Παλαιφ. περὶ Ἀπιστ. 53.

⁵ Ἀπολλοδ. Α, 6, 2 Élite Céram., I. σ. 160. Gerhard, Trinkschalen, πιν. 10—11.

τοῦ κεραυνοῦ, καταφαίνεται προσέτι κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν εἰς αὐτὸν ἀποδιδομένων συζύγων. Ἡ Ἰλιάς δίδει εἰς αὐτὸν σύζυγον τὴν Χάριν¹ ἢ Θεογονία τὴν πρεσβυτέραν τῶν Χαρίτων, Ἀγλαΐαν «τὴν λάμπουσαν», προσωποποιήσιν τῶν ἀκτίνων τῆς αὐγῆς². Ἡ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ τῆς Ὀδυσσεΐας ἀποδιδομένη εἰς αὐτὸν σύζυγος εἶναι ἢ Ἀφροδίτη. Ἡ τελευταία ὅμως αὕτη παράδοσις φαίνεται συναντωμένη μετ' ἄλλης τινός, θεωρούσης τὴν Ἀφροδίτην ὡς σύζυγον τοῦ Ἀρεως. Ἀναμφιδόλως δέ, ἵνα συμδιβάσῃ τὴν ἀντίφασιν ταύτην, ὁ ὁμηρικὸς ποιητὴς ἐφαντάσθη νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἔνωσιν τῶν δύο τελευταίων θεοτήτων ὡς μοιχείαν, τῆς ὁποίας, ἡμέραν τινά, ὁ Ἥφαιστος πάντας τοὺς θεοὺς μάρτυρας κατέστησε, δεσμεύων τοὺς δύο ἐραστὰς δι' ἀλύτου δικτύου, θαυμαστοῦ προϊόντος τῆς τέχνης αὐτοῦ.

Οἱ παρουσιάζοντες τὸν Ἥφαιστον ὡς θεὸν τοῦ πυρὸς θρύλοι καὶ ἀποκλείοντες πᾶσαν ἄλλην ἰδέαν, φαίνονται ἀρχαιότεροι. Πρέπει, τῷ ὄντι, νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι, παρ' Ὀμήρῳ, τὸ ἐργαστήριον τοῦ θεοῦ δὲν εἶναι εἰσέτι τοποθετημένον εἰς τὰ σπλάγχχνα τῆς γῆς, εἴτε εἰς Ἀῆμον ἢ καὶ ἄλλαχού· εὐρίσκεται ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Ὀλύμπου. Ἡ Θέτις διακρίνει ἀφικνουμένη εἰς τὴν κατοικίαν τῶν θεῶν, τὸν δόμον τοῦ Ἥφαιστου, δόμον

ἄφθιτον ἀστερόεντα, μεταπρεπέ' ἀθανάτοισιν,
χάλκεον, δν ῥ' αὐτὸς ποιήσατο κυλλοποδίων³.

Ἐκεῖ, παρὰ τὰς πυριφλεγεῖς καμίνους, σφυρηλατεῖ πλῆθος ὡραίων ἀντικειμένων, προοριζομένων διὰ τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἥρωας. Ἡ πολυτέλεια τῶν ἔργων ἐκείνων, ἡ πολυτιμία αὐτῶν οὐσία, ἡ ἀπαστρέπτουσα αὐτῶν ὄψις, φαίνονται οὖσαι εἰκόνες μερικῶν ἡλιακῶν φαινομένων. Μεταξὺ τῶν ἔργων τοῦ Ἥφαιστου ἀναφέρεται, ὄντως, τὸ ἄρμα τοῦ Ἡλίου, ὁ χρυσοῦς θώραξ τοῦ Ἡρακλέους, ὁ τοῦ Διομήδους, ἡ πανοπλία τοῦ Ἀχιλλέως μετὰ τῆς θαυμασίας αὐτοῦ ἀσπίδος, τῆς διὰ μακρῶν περιγραφομένης εἰς τὸ δέκατον ὄγδοον τῆς Ἰλιάδος ἄσμα· τὸ σκῆπτρον τοῦ Διὸς καὶ ὁ χρυσοῦς αὐτοῦ θρόνος· τὰ καθίσματα τῶν θεῶν, καὶ ὅλον τοῦ Ὀλύμπου τὸ ἀνάκτορον. Εἰς αὐτὸν ἐπίσης ἀπέδιδον μέγαν ἀριθμὸν τριπόδων, γλυπτῶν κυπέλλων, καλλιτεχνικῶν ἀντικειμένων, προωρισμένων νὰ κοσμήσωσι τὰς κατοικίας τῶν προσφιλῶν εἰς τοὺς θεοὺς ἡρώων. Ἐν μὲν λέξει, εἶναι ὁ θεὸς καλλιτέχνης, ὁ δημιουργήσας πᾶν ὅ,τι ὡραῖον καὶ λαμπρὸν ἐν τῇ οὐρανίᾳ ζώνῃ, ὡς ἡ φλόξ τοῦ ἡλίου εἶναι ἡ ἐργάτις τῶν μυρίων ἀποχρώσεων, αἱ ὁποῖαι χρωματίζουσι τὸν οὐρανὸν πρὸς δυσμὰς καὶ ἀνατολάς, τῶν λαμπρῶν ἐκείνων μαρμαρυγῶν δι' ὧν κοσμοῦνται τὰ ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ χρυσιζόμενα νέφη. Κατὰ τὴν ἀρχαίαν ταύτην ἀντίληψιν, ὁ Ἥφαιστος δὲν ἔχει γῆνιν κατοικίαν· ὁ οὐρανὸς μόνον εἶναι τὸ πεδῖον τῆς ἀκαταπονήτου ἐνεργητικότητός του.

Βραδύτερον τὸ χάλκειον τοῦ Ἥφαιστου μετεφέρθη εἰς Ἀῆμον, τὸ ἡφαίστειον τῆς ὁποίας, λίαν ἐνεργὸν ἐν τῇ ἀρχαιότητι, δὲν φαίνεται σθεσθὲν ἐντελῶς ἢ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἡ Ἀῆμος ἦτο ἡ προσφιλές εἰς τὸν Ἥφαιστον γῆ, ἡ κατοικουμένη ὑπὸ τῶν βαρβάρων Σιντίων⁴, τοὺς ὁποίους δὲν πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν ὡς

¹ Ἰλιάς, Σ, 382.

² Θεογον., στ. 945.

³ Ἰλιάς, Σ, 370 καὶ ἐφ.

⁴ Ὀδυσσ. Θ, 284, 294.

λαδὸν πραγματικόν, ὡς ἐνόμιζον οἱ ἀρχαῖοι, ἀλλ' ὡς ὄντα μυθικά, ἀνάλογα πρὸς ἐκεῖνα ἅτινα εἶναι οἱ συνήθεις τοῦ θεοῦ σύντροφοι ¹. Ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ ἔσχε φίλον ἢ διδάσκαλον ἐν τῇ χαλκευτικῇ τέχνῃ τὸν Κηδάλωνα (τὸν φλεγόμενον πυρσόν)· ἐν αὐτῇ ἐθεώρουν ὡς τέκνα αὐτοῦ τοὺς Καθεῖρους, πνεύματα τοῦ ὑπογείου πυρὸς καὶ τῶν μεταλλουργικῶν ἐργασιῶν. Παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ ἡφαιστείου Μοσύχλου, ὑπῆρχεν ὁ ἀρχαιότερος τοῦ Ἡφαίστου ναός, εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν, ὅπου διὰ πρώτην φοράν εἶχε πέσει τὸ πῦρ ἐκ τῆς οὐρανίας αὐτοῦ πηγῆς καὶ ὅπου ὁ Προμηθεύς, κατὰ τὸν Αἰσχύλον διέπραξε τὴν κλοπὴν τοῦ ². Ἡ λατρεία τοῦ πυρὸς εἰς Ἀθῆνας, περὶ τῆς ὁποίας ἱκανὰς μαρτυρίας παρέχουσιν ἡμῖν τὸ ὄνομα καὶ τὰ νομίσματα τῆς πόλεως Ἡφαιστειάδος, βεβαιοῦται προσέτι ἐκ περιέργου τινὸς θρησκευτικοῦ ἐθίμου. Κατ' ἔτος, εἰς ὥρισμένην ἐποχὴν τὸ πῦρ ἐσθύνετο εἰς ὅλας τὰς οἰκίας τῆς νήσου ἐπὶ ἑνέα ἡμέρας· ἵνα δὲ ἀνάψωσιν αὐτὸ ἐκ νέου ἐπερίμενον τὴν ἐπάνοδον ἐκ Δήλου τοῦ ἱεροῦ πλοίου, τοῦ φέροντος μεθ' ἑαυτοῦ νέον πῦρ, τὸ ὅποιον ὑπεδέχοντο μετὰ χαρᾶς, τὸ μετέδιδον ἀμέσως ἀπὸ ἐστίας εἰς ἐστίαν, καὶ τὸ ὅποιον καθίστατο, ὡς ἔλεγον, τὸ σύνθημα νέας ζωῆς ³. Τὸ ἔθιμον τοῦτο δὲν δεικνύει μόνον τὰς σχέσεις, αἵτινες ἦνουν τὴν θρησκείαν τοῦ θεοῦ τοῦ πυρὸς πρὸς τὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, θεοῦ τοῦ ἡλίου: «βλέπομεν ἐν αὐτῇ καθαρῶς νὰ ἐκφράζεται, λέγει, ὁ Preller, τὸ αὐτὸ αἶσθημα τὸ ἀναβλύζον ἐκ τῶν μύθων τοῦ προμηθεώς· ὅτι δηλαδὴ τὸ γήινον πῦρ προέρχεται ἐκ τοῦ οὐρανίου πυρὸς, ὅτι ἔχει μινανθῇ ἐν τῇ προσαρμογῇ αὐτοῦ εἰς τὰς βιοτικὰς ἀνάγκας καὶ ὅτι ἐπανευρίσκει τὴν καθαρότητά του δι' ἐξίλαστηρίων τελετῶν καὶ διὰ τῆς ἐπιστροφῆς του εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ πηγὴν ⁴».

Κατὰ τὴν ἵδρυσιν τῶν πρώτων ἐν Σικελίᾳ ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, ὁ Ἡφαίστος ἔσχεν ὡς κατοικίαν καὶ ἐργαστήριον τὴν ἀπέραντον τῆς Αἴτνης κάμινον, ὅπου βοηθεῖται ἐν τῇ χαλκευτικῇ αὐτοῦ ἐργασίᾳ ὑπὸ τῶν Κυκλώπων ⁵, παλαιῶν πνευμάτων τῆς ἀστραπῆς καὶ τοῦ κεραυνοῦ, τὰ ὅποια ὑπέστησαν τὴν αὐτὴν ὡς αὐτὸς μεταμόρφωσιν. Παρίστανον ἔτι αὐτὸν ὄρθιον ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ἡφαιστείου, φυλάττοντα τὸν Τυφῳέα, τὸ γιγάντιον τοῦ ὁποίου σῶμα εἶναι ἐγκεκλεισμένον ὑπὸ τὸν ὄγκον τοῦ ὄρους καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ὁποίου στηρίζει τοὺς ἄκμονάς του, ἵνα σφυρηλατήσῃ τὸν πεπυρακτωμένον αὐτοῦ σίδηρον ⁶. Δημῳδοὶς μῦθοι, τοὺς ὁποίους διηγοῦντο ἀναμφιδόλως πολὺ πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν χώραν τῆς Αἴτνης, καὶ ἀνάλογοι τῶν ὁποίων ὑπάρχουσιν ἐν τῇ γερμανικῇ μυθολογίᾳ ⁷, ὕμνουν τὴν τρομερὰν τοῦ ἡφαιστείου δύναμιν καὶ τὴν μυστηριώδη μεταπλαστικὴν αὐτοῦ ἐργασίαν.

Τοῦ Ἡφαίστου ὄντος θεοῦ κατ' ἐξοχὴν χαλκῆως, οἱ Ἕλληνας ὤφειλον εἰς αὐτὸν ν' ἀποδόσωσι τὴν ἐφεύρεσιν τῆς κατεργασίας τῶν μετάλλων, τῆς ὁποίας ἀπαραίτητος ὅρος εἶναι τὸ πῦρ. Ὁ μῦθος τῆς ἀρπαγῆς τοῦ πυρὸς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς μεταδόσεως αὐτοῦ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἀνήκει, ἀληθῶς εἰς τὴν περὶ Προμηθεὺς παράδο-

¹ Ἐνταῦθα ἀκολουθοῦμεν τὸν Preller. Griech. Mythol. I, σ. 145, ἐκδ. 3η.

² Attius, Philoct., Ribbeck, Tragic. Lat., σ. 173.

³ Φίλοστρ. Ἑρμ., σ. 740. Βλ. ἐπίσης ἐν ταῖς γερμανικαῖς παραδόσεσι, τὰς τελετὰς τῆς ἀνα νέωσως τοῦ πυρὸς. J. Grimm, D. Mythol., σ. 341–347.

⁴ Griech. Mythol. σ. 146.

⁵ Καλλιμ. ὕμν. εἰς Ἄρτεμ. 46. Στράβ. ΣΤ' 275. Ἀπολλών. Ἀργον. Δ', 761.

⁶ Antonin. Μεταμορφ. συναγωγῇ, XXVIII.

⁷ Grimm. D. Mythol., σ. 440.

σιν, καὶ δὲν ἐπανευρίσκεται εἰς τὴν περὶ Ἡφαίστου. Ἀλλ' αἱ λαμπαδηδρομίαι, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν μέρος τῶν ἑορτῶν τοῦ θεοῦ, ὡς καὶ τῶν τοῦ Τιτᾶνος¹, εἶναι πιθανῶς ἡ διατήρησις τῆς παραδόσεως τῆς ιδέας ταύτης τῆς ἐξαφανισθείσης ἐκ τῆς δημώδους ποιήσεως. Τὰ ὁμηρικὰ κείμενα ἄλλωστε μᾶς παρουσιάζουσι τὸν Ἡφαιστον ὡς διδάξαντα εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰς μεταλλουργικὰς τέχνας:

. ἀγλαὰ ἔργα
ἀνθρώπους ἐδίδαξεν ἐπὶ χθονός, οἳ τὸ πάρος περ
ἄντροις ναιετάασκον ἐν οὔρεσιν, ἥυτε θήρῃς².

Ὅθεν εἶναι, ὡς ὁ Προμηθεύς, διδάσκαλος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους: εἰκὼν τοῦ πυρός, ὅπερ ὑπῆρξεν ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης τὸ πρῶτον τοῦ πολιτισμοῦ ὄργανον, καὶ ἡ κατὰ τῆς τοῦ ὁποίου ἐχρησίμευσεν ὡς ἀφετηρία διὰ πᾶσαν πρόοδον.

Ἰσχύς τις ἐστὶ ὑψηλοτέρας φύσεως ἀνήκει εἰς τὸν Ἡφαιστον ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ. Τὸ τάλαντον αὐτοῦ δὲν περιορίζεται εἰς τὸ νὰ μεταμορφῶνῃ τὰ ἀκατέργαστα μέταλλα, ἵνα κατασκευάσῃ ἐξ αὐτῶν ἔργα τέχνης· γνωρίζει προσέτι νὰ δόσῃ εἰς τὰ ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἐξερχόμενα ἔργα κίνησιν καὶ ζωὴν. Εἶναι ὁ κατασκευαστὴς καὶ ὁ δημιουργὸς ἐμφύχων ὄντων. Αὐτὸς κατεσκεύασε τοὺς χρυσοὺς κύνας τοῦ Ἀλκινόου, καὶ τοὺς χαλκοὺς ταύρους τοῦ Αἰήτου, οἵτινες ἔπνεον πῦρ ἐκ τῶν στομάτων αὐτῶν³. Ἐντὸς τῆς ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου κατοικίας αὐτοῦ ἡ Θέτις δὲν βλέπει μόνον αὐτομάτους μηχανάς, ἀλλὰ θαυμάζει ἐν αὐτῇ χρυσᾷ παρθένους, ὑπηρετρίας τοῦ θεοῦ, καθ' ὅλα ὁμοίως πρὸς ζώσας νεάνιδας, πεπρωκισμένας διὰ νόος, φωνῆς καὶ κινήσεως. Ἴσως τὰ θαυμαστά ταῦτα δημιουργήματα νὰ ἐρμηνεύωνται διὰ τοῦ θεάματος τῶν κινουμένων νεφῶν, τὰ ὁποῖα, φωτιζόμενα ἐν τῷ οὐρανῷ ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, συχναῖς λαμβάνουσι μορφήν ζώων καὶ φανταστικῶν προσώπων⁴. Ἀλλ' ἡ δημιουργικὴ τοῦ Ἡφαίστου δύναμις ἐξικνεῖται πέραν τοῦ κόσμου τῶν ζώων καὶ τῶν λαμπρῶν τοῦ οὐρανοῦ φαινομένων· ἐπεκτείνεται μέχρι τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ὡς ὁ Προμηθεύς ἐπλασε τὸν πρῶτον ἄνδρα, ὁ Ἡφαιστος δημιουργεῖ τὴν πρώτην γυναῖκα, τὴν Πανδώραν. Κατὰ παραγγελίαν τοῦ Διός, κατὰ τὸν Ἡσίοδον, ὁ θεὸς τεχνίτης κατασκευάζει πηλὸν ἐκ γῆς καὶ ὕδατος καὶ πλάθει: ἐξ αὐτοῦ ἀγαλμα, εἰς τὸ ὅποιον ἔδωσε φωνὴν ἀνθρωπίνην καὶ δύναμιν ζωικὴν:

Ἡφαιστον δ' ἐκέλευσε περικλυτὸν ὅτι τάχιστα
γαῖαν ὕδρι φύρειν, ἐν δ' ἀνθρώπου θέμεν αὐδὴν
καὶ σθένος, ἀθανάτοισι δὲ θεοῖς εἰς ὧπα ἔτσκειν⁵.

¹ Ἡροδοτ. II, 98. Ἀνδοκ. Περὶ μυστηρ. 132. Ἀρποκρατ., σ. 184.

² Τμν. ὁμηρ., K'. Baumeister. Βλ. Ὀδύσ., Z', 232. Θεογ., 866.

³ Ὀδύσ. II. 91. Ἀπολλόδ. A', 23.

⁴ Ὁμοίως περὶ τοῦ ἐν Καϊεβάλμ (runo 37, μεταφρ. Léouzon le Duc) ὁ χαλκεὺς Ἰλμαρ-
νεν βλέπει ἀλληλοδιαδόχως ἐξερχόμενα τῆς καμίνου αὐτοῦ «ἀμνάδα μὲ δέρας χρυσοῦν, δέρας
χαλκοῦν, δέρας ἀργυροῦν» πῶλον μὲ καίτην χρυσήν, κεφαλὴν ἀργυρᾶν, ὀπλὰς χαλκᾶς· τέλος
νεάνιδα μὲ κεφαλὴν ἀργυρᾶν, κόμην χρυσήν, σῶμα πλήρες θελγῆτρων».

⁵ Ἡσίοδ. Ἔργ. ἡ ἡμ. στ. 60.

Ἡ Πανδώρα ἐξωραΐζεται δι' ὅλων τῶν χαρίτων καὶ κοσμεῖται δι' ὅλων τῶν θεληγμάτων τῇ φροντίδι τῆς Ἀφροδίτης· ὁ Ἥφαιστος ὅμως ἐπλασεν αὐτὴν καὶ τῇ ἐνεφύσησε ζωὴν. Ἡ σπουδαία αὕτη παράδοσις δεικνύει ἡμῖν ὅτι, πολὺ πρὸ τῆς ἀναπτύξεως τῆς φιλοσοφίας, εἶχον συλλαβεῖ τὴν ἰδέαν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ὡς δυνάμειος πυρογενοῦς καὶ ὅτι αὕτη, ἦτο ἤδη διὰ τοὺς Ἕλληνας θεῖος σπινθήρ· ἰδέα ἀνερχομένη ἄλλωστε μέχρι τῶν πρώτων ἀρχῶν τῶν Ἀρίων. Εἰς τὰς Βέδας, ὁ Βριγού, ὁ θεὸς τῆς ἀστραπῆς, εἶναι δημιουργός. Ὁ δὲ υἱὸς τοῦ Κυαδάνα, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἐκφράζει τὴν ἰδέαν τοῦ ἐπὶ τῆς γῆς πεσόντος κεραυνοῦ καθίσταται ὁ πρόγονος Ὀλοκλήρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, νυμφευόμενος τὴν θυγατέρα τοῦ Μανοῦ¹.

Εἰκ. 48

Ὁ ὁμηρικὸς ἀνθρωπομορφισμὸς παρίστα τὸν Ἥφαιστον ὑπὸ μορφήν ρωμαλέου ἀνδρός, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, μὲ πρόσωπον γενειοφόρον, νευρώδεις βραχίονας καὶ λάσια στήθη. Τὸν τύπον δὲ τοῦτον υἱοθέτησεν ἡ ἑλληνικὴ πλαστικὴ². Ἡ ἐκ παραδόσεως στρέβλωσις τοῦ θεοῦ ἦτο βεβαίως μεγάλη διὰ τοὺς καλλιτέχνας δυσκολία, οἱ ὅποιοι πολλάκις παρέλειπον αὐτήν. Ἐνίοτε κατῴρθουν νὰ τὴν ὑποδείξωσι χωρὶς τὸ ἔργον αὐτῶν νὰ καταστή ἄχαρι. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Κικέρωνος εὐκόλον ἦτο νὰ διακρίνη τις τὴν χολότητα τοῦ θεοῦ εἰς τὸ περίφημον ἄγαλμα, τὸ ὀφειλόμενον εἰς τὴν σμίλιν τοῦ Ἀλκαμένους³· ἀλλ' ἡ λεπτομέρεια αὕτη, ἣτις ἔδιδεν εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Ἥφαιστου χαρακτῆρα ἐνδιαφεροῦσης πρωτοτυπίας, οὐδὲν ἀφῆρει ἐκ τῆς δυνάμεώς του. Ἡ εἰκὼν τοῦ θεοῦ, ἣτις, ἀρχικῶς, φαίνεται περιδληθεῖσα μορφήν νεανικὴν, βραδύτερον δὲ μορφήν ἀνδρὸς ὠρίμου, ὀλίγας, ἄλλωστε, παραλλαγὰς παρουσιάζει εἰς τὰ σπάνια διασωθέντα ἡμῖν μνημεῖά του. Ὁ Ἥφαιστος εἶναι πάντοτε ὁ ἰδεώδης τύπος τοῦ χαλκέως, τὰ ἐνδύματα καὶ τὰ σύμβολα τοῦ ὁποίου μαρτυροῦσι περὶ τῶν ἀσχολιῶν αὐτοῦ. Ὡς κάλυμμα τῆς κεφαλῆς φέρει ὡσειδῆ σκοῦφον, ἀναμφιβόλως ἐκ Λήμνου προερχόμενον, τὸν ὁποῖον φέρουσιν ἐπίσης οἱ Διόσκουροι καὶ οἱ Καθεῖροι. Ὁ χιτὼν αὐτοῦ εἶναι ἡ ἐξωμὴς τῶν ἐργατῶν· χιτὼν βραχύς, ἀνευ χειρίδων, ἀνοίγόμενος πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἀφίνων τὸν ὦμον καὶ μέρος τοῦ στήθους ἀκάλυπτα. Εἰς τὰς χεῖρας κρατεῖ τὴν σφύραν καὶ τὴν λαβίδα (εἰκ. 48). Αἱ λεπτομέρειαι αὗται παραλλάσσουν ἐλαφρῶς κατὰ τὰς ἀναπαραστάσεις μυθολογικῶν σκηνῶν, ἐν αἷς ὁ Ἥφαιστος παίζει ρόλον τινά, ἐν τῇ γεννήσει τῆς Ἀθηνᾶς, παραδείγματος χάριν, καθ' ἣν βλέπομεν τὸν θεὸν ὠπλισμένον διὰ πελέκειος, ἵνα σχίσῃ τὴν κεφαλὴν τοῦ Διός.

¹ Βλέπε F. Baudry, *Revue germanique*, 15 Ἀπρίλ. 1861, σ. 365.

² Ἡ πλέον πρόσφατος καὶ πλήρης ἐργασία ἐπὶ τῶν ἀπεικονίσεων τοῦ Ἥφαιστου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Blümner. *De Vulcani in veteribus artium monumentis figura*, Breslau, 1870. Βλ. ἐπίσης O. Müller, *Handbuch*, §§ 366-67.

Cicer. *De Nat. D.* I, 30 Valer. Max. VIII, 11.

2. ΕΣΤΙΑ

Ἡ Ἑστία εἶναι, κατὰ τὴν λίαν ὠρισμένην ἔννοιαν τοῦ ὀνόματός της, ἡ θεότης τῆς ἐστίας, ἢ αὐτὴ ἡ ἐστία, ἐν τῇ ἱερότητι αὐτῆς. Ἐκ τῆς ἀπλῆς ταύτης ἰδέας προήλθεν ἐν Ἑλλάδι σειρά δλόκληρος θρησκευτικῶν καὶ κοσμογραφικῶν ἀντιλήψεων, τῶν ὁποίων ὀφείλομεν νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν προέλευσιν καὶ ν' ἀναζητήσωμεν τὸν σύνδεσμον. Παρ' ὁμήρῳ ἡ ἐστία (ἱστίη) εἶναι ἀντικείμενον θρησκευτικοῦ σεβασμοῦ· κατὰ τοὺς ὅρκους ἐπιμαρτύρονται ταύτην συγχρόνως μετὰ τοῦ Διός, οἱ δὲ ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῆς εἶναι ἀπαράβιαστοι¹. Ἀλλά, διὰ τὸν ποιητὴν, τὸ ἱερὸν ὄνομα, ἱστίη, δὲν ὑποδηλοῖ ἐντούτοις ἀκόμη θεότητά τινα. Ὅθεν ἡ Ἑστία δὲν φαίνεται ἀποκτήσασα ἰδίαν προσωπικότητα εἰμὴ κατὰ τοὺς μεθομηρικοὺς χρόνους. Ἐπειδὴ δὲ ἡ προσωπικότης αὕτη τοσοῦτον βραδέως ἐσχηματίσθη ἐν τῇ ἑλληνικῇ φαντασίᾳ, ἐκ τούτου προέρχεται ὅτι ἡ ποιητικὴ περὶ τῆς θεᾶς τῆς ἐστίας παράδοσις εἶναι πολὺ ὀλιγώτερον πλουσία τῶν παραδόσεων τῶν ἄλλων θεοτήτων τοῦ Ὀλύμπου.

Ἡ Ἑστία ἐμφανίζεται κατὰ πρῶτον μὲ χαρακτηριστὰ ἀνθρωπομορφικὸν εἰς τὴν Θεογονίαν, τὴν ἀποδιδομένην τῷ Ἡσιόδῳ καὶ εἰς τοὺς ὁμηρικοὺς ὕμνους. Ἐν αὐτοῖς ἀναφέρεται ὡς θυγάτηρ τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Ρέας, καὶ τὸ πρῶτον τέκνον αὐτῶν². Βραδύτερον οἱ ποιηταὶ ὕμνησαν αὐτὴν ὡς τὴν πρωτότοκον (πρώταν), τὴν ἀρχαιοτέραν (πρέσβειραν) τῶν θεοτήτων· καὶ τὰ θρησκευτικὰ ἔθιμα τοῦ ἑλληνικοῦ βίου δὲν θὰ παύσωσι νὰ μαρτυρῶσι περὶ τῶν ἀποδιδομένων αὐτῇ πρωτείων, ἐν τῇ ἱεραρχίᾳ τῶν θείων ὄντων. Ἐν Ὀλυμπίᾳ ὁ βωμὸς αὐτῆς ἐδέχετο τὴν πρώτην θυσίαν³. Ἡ παροιμιώδης ἐκφρασις ἀφ' Ἑστίας ἐνεθύμιζεν ὅτι εἰς τὴν Ἑστίαν προσεφέροντο πάντοτε αἱ πρῶται θυσίαι, καὶ ὅτι ἐν τοῖς συμποσίοις πρὸς τιμὴν αὐτῆς ἐγίνετο ἡ πρώτη σπονδή. Ἀδελφὴ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, τῆς Δήμητρος, τοῦ Ἄδου καὶ τοῦ Ποσειδῶνος, ἡ Ἑστία, κατεῖχεν ὡς ἐκ τῆς πρωτοτοκίας ὑψηλοτέραν θέσιν ἢ αἱ μεγάλαι αὐταὶ θεότητες, καὶ εἶχεν ἐπ' αὐτῶν εἶδος τι δικαιώματος πρωτοκαθεδρίας. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ θεοῦ αὐτῆς βίου, αὕτη περιορίζεται εἰς ἓνα μόνον μῦθον. Ὁ Ποσειδῶν καὶ ὁ Ἀπόλλων, ἔλεγον, ἐπεζήτησαν νὰ ἐνωθῶσι μετ' αὐτῆς· ἀλλ' ἡ ἐντροπαλὴ (αἰδοίη) παρθένος ἀντέστη ἔρρωμένως εἰς τὰς ἐνοχλητικὰς παρακλήσεις αὐτῶν. Καταδιωκωμένη ὑπὸ τῶν ἐραστῶν της, ἤλθε καὶ ἐτέθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Διός, καὶ ἐκεῖ, ψαύσασα τὴν κεφαλὴν τοῦ αἰγίοχου θεοῦ, ὥρکیσθη ἐπισήμως, ὅρκον, τὸν ὅποιον καὶ ἐκράτησε, ὅτι θὰ ἔμενε διὰ παντός παρθένος:

«ὦμοσε δὲ μέγαν ὅρκον, ὃ δὴ τετελεσμένος ἐστίν,
ἀφαμένη κεφαλῆς πατρὸς Διὸς αἰγίοχοιο,
παρθένος ἔσσεσθαι, παντ' ἥματα⁴».

¹ Ὀδυσσ. Ε, 159. γ, 231 κτλ.

² Θεογον. 453 Ἑμν. Δ' εἰς Ἀφροδ. 22. ΚΘ', 13.

³ Παντ. Ε, 15, 4.

⁴ Ἑμν. Ὀμηρ. Δ'. 21 καὶ ἐφ.

Ὁ διπλοῦς οὗτος χαρακτήρ τῶν θεῶν πρωτεῖον τῆς Ἑστίας καὶ τῆς αἰωνίας αὐτῆς παρθενίας δὲν θὰ ἐξηγηθῇ δι' ἡμᾶς, εἰ μὴ ὅταν καθορίσωμεν τὰς οὐσιωδεστέρας ἰδέας, τὰς περὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς συγκεντρουμένας.

Ἵνα καθορίσωμεν τὰς ἰδέας ταύτας, πρέπει βεβαίως νὰ ἀναζητήσωμεν τὰ αἷτια, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευσαν ὅπως ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἐστίαν, τῆς ὁποίας προσωποποιήσεις εἶναι, ἐν Ἑλλάδι, ἡ θεὰ Ἑστία, χαρακτήρ ἱερός. Ποία λοιπὸν ἦτο ἡ ἀρχικὴ ἀξία τῆς λέξεως ἐστία; Ἡ λέξις αὕτη, ὑπὸ τὴν δωρικὴν ἰδίως μορφήν αὐτῆς, *Ἑστία*, προέρχεται, ὡς καὶ τὸ λατινικὸν *Vesta*, ἐκ τοῦ σανσκριτικοῦ θέματος *vas*. Τὸ θέμα ὅμως αὐτὸ ἔχει, εἰς τὴν ἀρχαίαν τῶν Ἰνδῶν γλῶσσαν, δύο λίαν διαφόρους ἐννοίας. Ὅτε μὲν σημαίνει «κατοικίῳ»· ὅτε δὲ «λάμπω».

Οἱ γλωσσολόγοι, οἱ ἐπιχειρήσαντες νὰ ἐξηγήσωσι τὴν ἐτυμολογίαν τῆς ἑλληνικῆς λέξεως *ἐστία*, διηρέθησαν εἰς δύο ἀκολουθοῦντες τὰς δύο σημασίας τῆς ρίζης *vas*.¹ ὅθεν τὸ ζήτημα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λυθῇ κατηγορηματικῶς διὰ τῆς φιλολογίας. Ἀλλ' ὑπὸ μυθολογικὴν ἔποψιν, ἡ δευτέρα σημασία φαίνεται ἡμῖν πιθανωτέρα, διότι μεταφέρει ἡμᾶς εἰς ἀρχαιοτέραν τινα τάξιν ἰδεῶν.² Τὸ νὰ μεταβάλλῃ τις τὴν ἐστίαν εἰς σύμβολον τῆς κατοικίας, τοῦτο προϋποθέτει βαθμὸν τινα σκέψεως καὶ ἀφαιρέσεως· ἀπεναντίας δὲ ἀρκεῖ ν' ἀνοίξῃ τις τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἵνα ἀντιληφθῇ τὴν λάμπειν τῆς «λαμπούσης» φλογός, ἣτις φωτίζει καὶ θερμαίνει. Νομίζομεν λοιπὸν ὅτι οἱ πρῶτοι Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι ἔδωσαν ὄνομά τι εἰς τὴν ἐστίαν, τὸ ἔδωσαν συλλογιζόμενοι μᾶλλον αὐτὸ τοῦτο τὸ πῦρ, παρὰ τὸν ἀκίνητον λίθον, ὅστις τοποθετημένος εἰς τὸ μέσον τῆς κατοικίας χρησιμεύει, ἵνα ὑποδαστάξῃ τὸ πῦρ. Τὸ πῦρ κυρίως δὲν ἦτο ἱερόν; Ἐν αὐτῇ δὲν διέμενε ἡ θεότης, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ λαϊκαὶ δοξασταί, αἱ ὁποῖαι διέβλεπον εἰς τὸν τριγμὸν τῆς φλογὸς μειδίαμα ἢ ἀπειλήν τινα τῆς Ἑστίας;³ Τὸ οἰκιακὸν αὐτὸ πῦρ ἦτο, ὡς καὶ ὅλα τὰ ἄλλα, οὐρανίας προελεύσεως· ἄλλωστε τοῦτο ἀνήρχετο ἀπὸ τῶν δημοσίων βωμῶν πρὸς τὸν οὐρανόν, ἵνα μεταφέρῃ τὰς εὐχὰς καὶ τὰς προσφορὰς τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες εὐρίσκοντο οὕτω εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν θεῶν τοῦ αἰθέρος. Κατὰ τὴν θυσίαν, ἡ γένεσις καὶ ἡ λαμπρὰ αὐτοῦ ἐνέργεια ἦσαν οἱ ἀπαραίτητοι ὅροι τῆς λατρείας τῶν ἄλλων οὐρανίων δυνάμεων, αἵτινες μόνον εἰς τὴν πρόσκλησιν αὐτοῦ ἀπεκρίνοντο· ἦτο ὁ πρῶτος θεός, ὁ ἀποκαλύψας τὴν παρουσίαν του ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἴσως διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ Ἑστία εἶχε τεθῇ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν θεῶν γενεαλογιῶν. Οὕτω καὶ εἰς τὰς Βέδας, ὁ Ἀγνί, τὸ πῦρ τοῦ βωμοῦ, σφετερίζεται ἐνίοτε τὴν πρώτην θέσιν, ἣτις συνήθως ἀνήκει εἰς τὸν Ἰνδρα, καὶ καθίσταται ἡ ὑπερτάτη τῶν Ἀρίων θεότης. Ὅθεν ἡ ἱερὰ σημασία τῆς λέξεως ἐστία φαίνεται πρὸ παντὸς εἰς τὸ ἀνημμένον διὰ τὴν θυσίαν πῦρ ἀναφερομένη. Δὲν εἶναι δὲ τοῦτο καθαρὰ ὑπόθεσις. Εἰς τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας τῆς Ἑλλάδος εἶχε διατηρηθῇ ἡ ἀνάμνησις τῆς ἀρχικῆς ταύτης ταυτότητος τῆς ἐστίας μετὰ τῆς σπινθηροδόλου τοῦ βωμοῦ πυρᾶς. Ὁ

¹ G. Curtius, *Grundzüge der Griech. Etym.*, σ. 399, ἐκδ. 5η.

² Ἡ ἀντίθετος γνώμη ὑποστηρίζεται ὑπὸ Th. H. Martin ἐν τῇ σοφῇ μελέτῃ του περὶ signification cosmographique du mythe d' Hestia (*Mém. Acad. Inscript.*, τ. XXVIII), ἣτις πολλάκις μᾶς ἐχρησίμευσεν κατὰ τὴν σάνταξιν τοῦ κεφαλαίου τούτου.

³ Ἀριστοτ., *Μετεωρ.*, Β. 9.

Ζεὺς ἀνταμείδων τὴν Ἑστίαν τῆς ἐπέτρεψε νὰ τιμᾶται εἰς ὅλους τοὺς ναοὺς τῶν θεῶν¹, ὡς σημαίνει ὅτι αὕτη ἐξεπροσώπει ἐντὸς ἐκάστου ναοῦ τὸ ἱερὸν πῦρ, τὸ καίον πρὸς τιμὴν τῆς ἐν αὐτῷ κατοικοῦσης θεότητος. Εἰς Δελφοὺς ὁ βωμὸς αὐτῆς ἦτο ἡ «κοινὴ ἐστία» τῶν Ἑλλήνων· ἐξ αὐτοῦ ἤρχοντο καὶ ἑλάμβανον πῦρ, ἵνα ἀνάψωσι τὰς σθεσθείσας τῶν ναῶν ἐστίας². Ἐπὶ δὲ τῶν μνημείων τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ τέχνης³ ὁ συνδυασμὸς τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Ἑστίας μαρτυροῦσι περὶ τῆς ἰδίας ἀντιλήψεως. Ὅντως, ὁ Ἑρμῆς ἦτο ὁ ἐφευρέτης τῶν θυσιῶν, ἀνάπτων ἐπὶ τῆς γῆς τὸ πρῶτον πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν πῦρ.

Εἰς τὰς πρωτογόνους τῆς Ἑλλάδος κατοικίας, ἡ ἐστία δὲν ἐχρησίμευε μόνον διὰ τὰς καθημερινὰς τῆς ζωῆς ἀνάγκας· ἦτο προσέτι βωμὸς ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐθυσιάζον εἰς τοὺς ἐφεστίους θεοὺς. Ὄφειλε λοιπὸν νὰ εἶναι ἱερά, ὡς ἡ ἐστία τῶν δημοσίων θυσιῶν. Κατὰ συνέπειαν κατεῖχεν οἶαν θέσιν τὸ πῦρ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ· εὐρίσκετο ἀκριδῶς εἰς τὸ μέσον τῆς οἰκίας, τῆς ὁποίας ἡ στέγη ἦτο διατρητὴ, ἵνα ἀφίνοι διέξοδον εἰς τὸν καπνόν. Ὅταν ἡ ἐστία μετεμορφώθη εἰς πρόσωπον θεῖον, τὸ ἱερὸν κέντρον, περὶ τὸ ὁποῖον συνεκεντροῦτο ἡ οἰκογένεια, κατέστη ὁ τόπος ὅπου διέμενε ἡ Ἑστία, ἡ ἐν τῷ μέσῳ τῆς κατοικίας ἐνθρονισμένη, καὶ τοιοῦτοτρόπως οὖσα ἡ πρώτη τῶν θεοτήτων τῆς οἰκογενείας, ἡ διδάσασα τοὺς ἀνθρώπους νὰ κτίζωσιν οἰκίας, ἡ παρέχουσα εἰς αὐτοὺς ὅλα τ' ἀγαθὰ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου⁴. Ἐν Ἑλλάδι, τῆς πολιτείας οὕσης ἀπλῶς μεγεθύνσεως τῆς εἰκόνης τῆς οἰκογενείας, ἐκάστη πολιτεία εἶχε τὴν κοινὴν αὐτῆς ἐστίαν, ὅπου διετήρουν ἄσβεστον πρὸς τιμὴν τῆς Ἑστίας πῦρ καὶ ἦναι ἦτο τὸ κέντρον τοῦ δημοσίου βίου. Ἡ ἐστία τοῦ Πρυτανείου εἶχεν ἀναπληρώσει τὴν παλαιὰν τοῦ βασιλέως ἐστίαν⁵. Ἱερὸν ἄσιλον τῶν ἱκετῶν, τόπος ὑποδοχῆς τῶν ξένων καὶ τῶν πρέσβεων, τὸ ἱδρυμα τοῦτο, σχήματος κυκλικοῦ, εἶχεν εἰς τὸ κέντρον αὐτοῦ βωμὸν τῆς Ἑστίας, ὅπου ἔκαίεν ἀκαταπαύστως τὸ πῦρ τῆς πόλεως. Τὸ πῦρ τοῦτο παρελάμβανον μεθ' ἑαυτῶν κατὰ τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις· εἰς τὴν ἱερὰν ταύτην ἐστίαν τῆς μητροπόλεως ἤρχοντο οἱ ἄποικοι καὶ ἦναπτον τὸ προωρισμένον νὰ μεταφερθῇ εἰς τὴν νέαν αὐτῶν διαμονὴν πῦρ.

Ἐκ τῆς στενῆς τῆς πόλεως περιφερείας ἡ ἀντίληψις αὕτη ἐπεξετάθη ἐφ' ὅλοκληρου τῆς Ἑλλάδος, καὶ κατόπιν ἐφ' ὅλοκληρου τῆς γῆς, τῆς ὁποίας οἱ Δελφοὶ ἐθεωροῦντο ὁ ὁμῶς, δηλαδὴ τὸ κεντρικὸν σημεῖον. Ἐλεγον, πράγματι, ὅτι δύο αἰετοί, τοὺς ὁποίους ἐξαπέλυσεν ὁ Ζεὺς ἐκ τῶν δύο περάτων τῆς γῆς, ἐξ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν, συνηντήθησαν ἐν τῇ πτῆσει αὐτῶν εἰς Δελφοὺς⁶. Ὑπῆρχε λοιπὸν, ἐν τῷ ἱερῷ

¹ Ὑμν. Ὅμηρ. Δ', 30:

τῇ δὲ πατὴρ Ζεὺς δῶκε καλὸν γέρας ἀντὶ γάμοιο,
καὶ τε μέσῳ οἴκῳ κατ' ἄρ' ἔζετο πῖαρ ἐλοῦσα.
πᾶσιν δ' ἐν νηοῖσι θεῶν τιμὰρχός ἐστι.

² Πλουτ., Ἀριστ., 31.

³ Ὁ Φειδίας εἶχε συνδυάσει τὸν Ἑρμῆν πρὸς τὴν Ἑστίαν ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ Ὀλυμπίου αὐτοῦ Διὸς (Παυσαν., Ε', 11, 8). Βλ. ἐπίσης τὴν βάσιν τοῦ τρίποδος (βωμοῦ τῶν δώδεκα θεῶν) τοῦ εὐρισκομένου εἰς Λοῦδερν. Fröhner, Notice de la sculpture antique I. σ. 5 καὶ 6, Νο 198-199: διπλὴ κεφαλὴ Ἑρμοῦ καὶ Ἑστίας.

⁴ Διοδ., Ε', 68. Καλλιμ., εἰς Δῆλ., 325. εἰς Δήμητρ., 129. Εὐσταθ. εἰς Ἰλιάδα.. σ. 735.

⁵ Ἀριστοτ., Πολιτ., Γ', 9. 7.

⁶ Αἰσχυλ., Χοηφ., 1030, καὶ ἐφ.

τοῦ δελφικοῦ Ἀπόλλωνος, βωμός τῆς Ἑστίας, τὸν ὅποιον ἰδιαιτέρως ἐσέβοντο, καὶ τὸν ὅποιον ἐθεώρουν ὡς τὴν «κοινὴν ἐστίαν» τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ κόσμου. «Ἡ ἐστία τῶν Δελφῶν, λέγει ὁ Th.-H. Martin ¹, ἐθεωρεῖτο κατέχουσα ἐπὶ τῆς κυκλικῆς καὶ ἐπιπέδου ἐπιφανείας τῆς γῆς καὶ ὑπὸ τὸν θόλον τοῦ οὐρανοῦ, θέσιν ὁμοίαν ἐκείνης, ἣν ἡ οἰκιακὴ ἐστία, ὀνομαζομένη ἐπίσης, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, μεσόμυφαλος, κατεῖχεν ὑπὸ τὸ κέντρον τῆς στέγης εἰς τὰς πρωτογόνους τῆς Ἑλλάδος οἰκίας. Ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῶν Δελφῶν, παρὰ τὴν ἱερὰν ἐστίαν εἶχε τοποθετηθῇ ὁ λίθος ὀμφαλος, ὁ ὁποῖος ὑπετίθετο, ἀναμφιβόλως, ὅτι ἐσημεῖονε τὸ ἀκριβὲς σημεῖον τοῦ κέντρου τοῦ γηγίνου δίσκου.» Οὕτω ἡ θρησκευτικὴ περὶ Ἑστίας ἀντίληψις, πηγάζουσα ἐκ τῆς κατοικίας τῆς οἰκογενείας, ἵνα ἐκταθῇ ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς γῆς, κατοικίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, προσεκλήσατο ἀνεπαισθήτως χαρακτηρῆρα κοσμογραφικόν, ὅστις παρήλλασσε κατὰ παράδοξον τρόπον τὴν ἀρχικὴν τῆς θεότητος ταύτης φύσιν.

Αἱ δημῳδαί τῶν Ἑλλήνων γινώμαι, ὡς εὐρίσκομεν ἤδη αὐτὰς ἐκπεφρασμένας παρ' Ὀμήρῳ καὶ Ἡσίοδῳ δὲν ἀπέδιδον εἰς τὴν γῆν σχῆμα σφαίρας· παρωμοιάζον αὐτὴν πρὸς δίσκον, τοῦ ὁποῖου ἡ περιφέρεια περιβάλλεται ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τὸν ὅποιον καλύπτει ὁ στερεὸς τοῦ οὐρανοῦ θόλος. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλουτάρχου, αἱ γῆμαι αὗται ἔζων ἔτι· ἔλεγον τότε ὅτι ἡ φιλόξενος τράπεζα, ὑπὸ τινων ἐστία καλουμένη, ἐφαίνετο «μίμημα γῆς» ². Ἀλλ' ἡ φιλόξενος τράπεζα αὕτη, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ Πλούταρχος, ἦτο ἀναμφιβόλως ἡ κυκλοτερὴς τρίπους πρωτόγονος τῶν Ἑλλήνων τράπεζα, τῆς ὁποίας ἡ ἐπιφάνεια ἐμμεῖτο, πράγματι, ἀκριβῶς τὸ σχῆμα τοῦ γηγίνου δίσκου. Ἡ θέσις τὴν ὁποίαν εἶχον ὀρίσει εἰς Δελφούς διὰ τὴν Ἑστίαν δεικνύει ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ὑπέθετον ἐνυπάρχον κεντρικόν τι πῦρ ἐντὸς τοῦ πάχους τοῦ δίσκου τούτου. Ἡ αἰωνία αὕτη ἐστία, ἀρχὴ πάσης γηγίνης ζωῆς οὐδὲν ἄλλο ἦτο εἰ μὴ ἡ Ἑστία. Εὐνόητον ὅθεν εἶναι ὅτι ἡ θεότης αὕτη συνεταυτίσθη μὲ τὴν Γῆν. Ὅπερ ἄλλως τε καταδεικνύεται ἐκ τοῦ σχήματος τῶν εἰς αὐτὴν ἀφιερῶμένων κτιρίων. Ἐν Ἑλλάδι τὰ Πρυτανεῖα, ἐντὸς τῶν ὁποίων διετῆρουν τὸ πῦρ τῆς Ἑστίας, ἦσαν οἰκοδόμηματα κυκλοτερῆ. Ἐν Ρώμῃ ὁ ἀρχαῖος ναὸς τῆς Vesta ἦτο ἐπίσης κυκλικὸς περιβολος, εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὁποῖου ὑπῆρχε βωμός, ὅπου ἔκαie τὸ ἱερὸν πῦρ· περιεδάλλετο δὲ ὑπὸ κιόνων, ὑποβασταζόντων θόλον ³. «εἰκὼν τῆς ἐπιπέδου καὶ κυκλοτεροῦς γῆς, ἐχούσης τὸ πῦρ τῆς Ἑστίας εἰς τὸ μέσον τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς, καὶ τὸν θόλον τοῦ οὐρανοῦ ἄνωθέν της ⁴».

Ἡ συνταύτισις αὕτη τῆς Ἑστίας μετὰ τῆς Γῆς οὐδόλως εἶναι ὕψιμος ἐφεύρεσις τῆς κοσμολογικῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων. Βλέπομεν αὐτὴν σαφέστατα διατυπωμένην ἀπὸ τοῦ πέμπτου ἤδη πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος. Ὁ Εὐριπίδης λέγει

καὶ Γαῖα μήτερ, Ἑστίαν δὲ σ' οἱ σοφοὶ
βροτῶν καλοῦσιν ἡμένην ἐν αἰθέρι ⁵.

¹ Σύγγρ. προαναφ. (Acad. Inscript., τ. XXVIII, μέρος πρῶτον, σ. 338).

² Πλουτ., Συμποσ., Ζ', 4.

³ Ovid., Fact., VI, 280. Πλουτ., Noum., IA'.

⁴ Σύγγρ. προαναφ. H. Martin.

⁵ Μακροβ. Κρον. Α', 23,8. Ἀριστ., περὶ Κόσμου 2.

Οἱ δὲ σοφοί, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ὁ ποιητής, εἶναι ἀναμφιβόλως οἱ Ὀρφικοί, ὧν πολλάκις ἐπαναλαμβάνει τὰς ἰδέας καὶ οὔτινες, ἂν δὲν εἶναι οἱ δημιουργοὶ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης, συνέτεινον τοῦλάχιστον εἰς τὴν ἐξάπλωσιν αὐτῆς ¹. Εἰς τοὺς πιστῶς διατηρήσαντας τὴν παράδοσιν τῶν δοξασιῶν αὐτῶν ὕμνους, ἡ Ἑστία, βασιλικὴ θυγάτηρ τοῦ ἰσχυροῦ Κρόνου, διαμένει εἰς τὴν κεντρικὴν κατοικίαν τοῦ αἰωνίου πυρός· διαμονὴ τῶν μακάρων θεῶν εἶναι ταυτοχρόνως τὸ ἀκλόνητον βάθρον τῶν θνητῶν ². Ἀλλὰ τόσον διὰ τοὺς Ὀρφικοὺς ὅσον καὶ διὰ τοὺς Πυθαγορείους, οὔτινες μεγάλην ἔχουσι πρὸς τοὺς πρώτους σχέσιν, ἡ σημασία τῆς Ἑστίας καθίσταται ἔτι εὐρυτέρα. Δὲν εἶναι πλέον μόνον ἡ γῆ, ἡ φέρουσα εἰς τὸ κέντρον αὐτῆς τὸ πῦρ, πηγὴν τῆς ζωῆς· εἶναι ἡ γῆ, θεωρουμένη ὡς πρὸς τὴν θέσιν, ἣν κατέχει εἰς τοὺς κόλπους τοῦ σύμπαντος. Ὁ θρόνος τῆς Ἑστίας εἶναι ἡ «κεντρικὴ ἔδρα τοῦ κόσμου» καὶ ἡ ἔδρα αὕτη εἶναι ἀμετακίνητος. «Μένει γὰρ Ἑστία, λέγει ὁ Πλάτων, ἐν θεῶν οἴκῳ μόνῃ ³». Εἶναι ὅθεν ἡ γῆ, τοποθετημένη εἰς τὸ κέντρον τοῦ κόσμου, ὅπου μένει σταθερὰ καὶ ἀκίνητος, ἐνῷ τὰ ἄλλα οὐράνια σώματα διαγράφουσι τοὺς κύκλους των περὶ αὐτήν. Ὁ χαρακτήρ οὗτος τῆς Ἑστίας ἐξηγεῖ ἐν μέρει τὸν σχετικὸν πρὸς τὴν παρθενίαν αὐτῆς μῦθον, ὅστις δὲν εἶναι μῦθος ἀρχέγονος. Ἡ Ἑστία δὲν εἶναι θεὰ παρθένος, ἀπλῶς καὶ μόνον διότι τὸ πῦρ εἶναι στοιχεῖον κατ' ἐξοχὴν ἀγνόν· ἀλλὰ διότι ἡ γῆ, λόγῳ τῆς σταθερότητος αὐτῆς, δὲν ἔρχεται εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν κινητῶν τοῦ οὐρανοῦ στοιχείων. Ὁ Ἀπόλλων, ὁ ἥλιος, ὅστις ρίπτει πρὸς αὐτήν, καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν, βλέμματα πλήρη ἔρωτος, οὐδέποτε ἐντούτοις δύναται νὰ ἐνωθῇ μετ' αὐτῆς· καταδεδικασμένος νὰ διατρέχῃ ἀενάως τὸν οὐράνιον θόλον, πλησιάζει καθ' ἑκάστην ἐσπέραν τὴν Ἑστίαν, μὴ δυνάμενος ὅμως νὰ ἐγγίσῃ αὐτήν, διότι βυθίζεται εἰς τὸν Ὠκεανόν. Ὁμοίως καὶ ὁ Ποσειδῶν, ὁ ἀγαπῶν τὴν Ἑστίαν, ἦν ἐναγκαλιζόμενος τὰ κύματά του, οὐδὲν ἄλλο κατορθοῖ εἰμὴ νὰ ψάσῃ ἐλαφρῶς τὸ θεῖον αὐτῆς σῶμα. Δὲν τοῦ ἐπιτρέπεται νὰ εἰσδύσῃ εἰς τοὺς κόλπους τῆς γῆς, μέχρι τῆς πηγῆς ἐκείνης τοῦ πυρός, ὅπου κατοικεῖ ἡ θεὰ. Οἱ Στωικοὶ ἐξέφραζον ἀνάλογόν τινα πρὸς ταύτην ἰδέαν, ὅταν ἀναχωροῦντες ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης, ὅτι ἡ γένεσις προϋποθέτει κίνησιν, ἔλεγον ὅτι ἡ Ἑστία εἶναι παρθένος, διότι ἡ ἀκίνησία οὐδὲν θὰ ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ ⁴. Ἀπεναντίας οἱ Πυθαγόρειοι, ὡς ὁ Φιλόλαος, ἀντέφασκον πρὸς τὴν γενικὴν παράδοσιν, ὅταν διὰ τοῦ Ἑστία κόσμου ἐνόουν οὐχὶ πλέον αὐτὴν ταύτην τὴν γῆν, εἰς ἣν ἀπέδιδον κίνησιν τινα, ἀλλὰ πυρίνην τινὰ μάζαν ἀκίνητον εἰς τὸ κέντρον τοῦ κόσμου ⁵.

Αἱ τῶν ἰδεῶν αὐτῶν σχέσεις ἐξηγοῦσι πῶς ἡ Ἑστία συνεταυτίσθη μετὰ τῶν ἄλλων θεοτήτων τῆς γῆς, μετὰ τῆς Γαίας, τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κυβέλης. Ἐνίοτε παρίστανον αὐτὴν ὡς Κυβέλην ὑπὸ μορφήν γυναικὸς κρατούσης ἀνὰ χεῖρας τὸ τύμπανον, εἰκόνα τοῦ κυκλοτεροῦς σχήματος τῆς ὕδρογείου ⁶. Ἦτο, ὡς ἡ Δημήτηρ, ἀθάνατος πηγὴ τῆς ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς ἀναπτυσσομένης ζωῆς. Ἡ συνταύτισις τέ-

¹ Βλέπε Nägelsbach, Nachhomer. Theol., σ. 454.

² Ὀρφ. Ἦμν., 84. Βλ. ἐπίσης 27, 1, 9.

³ Φαίδρ., σ. 241α.

⁴ Κορνούτ., περὶ θεῶν φυσ., II', σ. 157, ἐκδ. Osann.

⁵ Στοβ., Ἐκλογ. Φυσ. Βλ. Bæckh, Philolaos, σ. 90 καὶ ἐφ. καὶ τὸ προμν. σύγγρ. τοῦ Th.—H. Martin.

⁶ Suidas, βλ. Ἑστία.

λος αὐτῆς μετὰ τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν εἶναι, ἴσως, εἰς τῶν λόγων, δι' οὓς ἐθεωρήθη, αὕτη ὡς ἡ ἀρχαιοτέρα καὶ σεβασμιώτερα τῶν θεοτήτων.

Ἐν συμπεράσματι, ἡ Ἑστία ὑποδηλοῖ ἐκ περιτροπῆς, καὶ διὰ σειρᾶς ἰδεῶν, τῶν ὁποίων ὁ κύκλος διαδοχικῶς γυρῶντο, τὴν εἰς τὸ κέντρον τοῦ βωμοῦ τοποθετουμένην ἑστίαν, τὴν εἰς τὸ μέσον τῆς κατοικίας εὐρισκομένην, τὴν τοῦ ἅστεως, τὴν τῆς Ἑλλάδος, τὸ εἰς τὸ κέντρον τῆς γῆς πῦρ καὶ αὐτὴν τὴν γῆν, ἑστίαν σταθεράν καὶ ἀμετακίνητον τοῦ σύμπαντος. Διακρίνεται τῶν ἄλλων θεοτήτων τοῦ πυρός, διὰ τῶν πρὸς τὸ ὄνομα αὐτῆς σχετιζομένων κοσμογραφικῶν ἀντιλήψεων καὶ ταυτοχρόνως διὰ τῆς

Εἰκ. 49

ἠθικῆς ἰδέας τῆς σταθερότητος καὶ ἀγιότητος τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου, τοῦ ὁποίου εἶναι τὸ σύμβολον. Τοῦ μυθολογικοῦ τῆς Ἑστίας προσώπου βραδύτερον ἀναπτυχθέντος, ὁ καλλιτεχνικὸς τύπος αὐτῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνέρχεται εἰς μεμακρυσμένην ἀρχαιότητα. Ἐπὶ μακρὸν ἀναμφιβόλως χρόνον δὲν εἶχεν εἶδωλα, ἠρκοῦντο δὲ νὰ προσφέρωσιν αὐτῇ θυσίας ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔκαιεν τὸ ἱερὸν αὐτῆς πῦρ, ὡς ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἑρμιόνης¹. Οὐδεμία τῶν ἀναπαραστάσεων τῆς θεᾶς ταύτης ἀπεδίδετο εἰς τὴν σμίλιν τῶν πρωτογόνων τεχνιτῶν, αἱ δὲ ἀπεικονίσεις αὐτῆς ἦσαν ὀλιγάριθμοι. Τὰ ἀρχαία κείμενα ἀναφέρουσιν μόνον: ἐν ἄγαλμα τῆς Ἑστίας ἐν τῷ Πρυτανεῖῳ τῶν Ἀθηναίων· ἐν εἰς Ὀλυμπίαν, ὀφειλόμενον εἰς τὸν Ἀργεῖον Γλαῦκον· ἐν ἄλ-

¹ Πausan., Β', 35. 2.

λον εἰς Πάρον, ἀξιολόγου τέχνης, ὅπερ ὁ Τιβέριος ἀφιέρωσεν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ὁμονοίας¹. τέλος ἐν Ρώμῃ, ἐν ἀγαλμα τῆς Ἑστίας ἔργον τοῦ διασήμου Σκόπα. Ἡ θεὰ παρίστατο καθήμενη, ὡς ἀρμόζει εἰς τὸν ἀξιοπρεπεῖ καὶ σταθερὸν αὐτῆς χαρακτηρὰ· ἐκατέρωθεν τῆς εἰκόνης αὐτῆς ἴσταντο δύο λυχνοστάται, προωρισμένοι νὰ ὑποδαστάζωσι τοὺς πυρσούς, τοὺς ἐκφράζοντας τὴν πυροειδῆ αὐτῆς φύσιν². Εἴτε καθήμενη ἐπὶ θρόνου εἴτε ἰσταμένη ὀρθία ἡ Ἑστία εὐρίσκεται πάντοτε εἰς κατάστασιν ἀπολύτου ἀκινήσεως, ἀνταποκρινομένην εἰς τὴν ἰδέαν, ἣν εἶχον σχηματίσει περὶ τῆς θεότητός της. Ἡ πιθανὴ ἑλληνικῆς προελεύσεως Vesta τοῦ ἀνακτόρου Justiniani³, εἶναι τὸ καλύτερον διασωθὲν μέχρις ἡμῶν τῆς θεᾶς ταύτης ἀγαλμα (εἰκ. 49). Ἡ ἀπλότης τοῦ καλύπτοντος αὐτὴν ἐξ ὀλοκλήρου ἐνδύματος, ἡ ἀκαμψία τῶν πτυχῶν τοῦ χιτῶνος αὐτῆς, ὁ ἐπὶ τῶν ὤμων της πίπτων πέπλος, ἡ ἀνεπιτήδευτος κόμη αὐτῆς, ἡ αὐστηρά της φυσιογνωμία, τὸ πᾶν ἐν αὐτῇ συντελεῖ, ὥστε νὰ παραχθῇ ἐντύπωσις θρησκευτικῆς σοδαρότητος. Μόνον ὁ ἀριστερὸς βραχίον, ὁ δεικνύων τὸν οὐρανόν, ὁπόθεν τὸ ἱερὸν πῦρ τῆς Ἑστίας κατῆλθε, δίδει ἐντύπωσιν τινα κινήσεως εἰς τὴν ἡρεμον αὐτὴν ἀπεικόνισιν⁴.

¹ Πausan., A', 18, 3. E', 26, 2. Δίων Κάσιος, 55, 9.

² Plin., Hist. nat. XXXVI, 25, ἐκδ. L. Jahn. Ἐν τῷ κειμένῳ τούτῳ ἀναγινώσκομεν "Iampteras" (καὶ οὐχὶ campteras) ὡς ὁ L. Jahn καὶ ὁ Welcker (Alt. Denkmäler, 5, 12 καὶ ἐφ.).

³ Βλέπε τὸ σχόλιον τοῦ ἀρ. 338α τῶν Denkmäler der alter Kunst, τ. II τῶν Müller-Wieseler ἐξ οὗ παρελήφθη ἡ ἐνταῦθα εἰκὼν.

⁴ Διὰ πληρεστέραν μελέτην τῶν ἀναπαραστάσεων τῆς Ἑστίας, βλέπε ἰδίως τὸ ἔργον τοῦ Preuner, Hestia-Vesta (σ. 169-186), τὴν νεωτέραν καὶ καλυτέραν εἰς τὴν θεότητα ταύτην ἀφιερωμένην ἐργασίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΧ

ΑΡΗΣ

Ἐὰν οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὸν ρόλον τοῦ Ἄρεως ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς δοξασίαις ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἰλιάδος, ἐὰν ὁ Ἄρης ὑπῆρξε πάντοτε διὰ τὴν Ἑλλάδα ὁ θεὸς τοῦ πολέμου, ἐξ ἀντιθέτου δυσκολώτατον εἶναι νὰ ἐξηγήσωμεν κατὰ τρόπον κατηγορηματικὸν τὴν φυσικὴν αὐτοῦ προέλευσιν. Οἱ φιλόλογοι, Ἑλληνισταὶ ἢ Ἰνδιανισταί, οἱ ἀναλύσαντες τὸ ὄνομα τοῦ Ἄρεως, ἵνα ἀποπειραθῶσι νὰ καθορίσωσι τὴν σημασίαν αὐτοῦ, κατέληξαν εἰς συμπεράσματα τοσοῦτον διάφορα, ὥστε νὰ θέτωσιν ἡμᾶς εἰς δυσχερῆ θέσιν. Ἡ πλέον πρόσφατος τῶν ἐτυμολογιῶν αὐτῶν, προταθεῖσα ἀπὸ τοῦ Max Müller καὶ ὑπὸ τοῦ Cox υἱοθετηθεῖσα, εἶναι ἡ παρουσιάζουσα ἐν τούτοις τὴν μεγαλειτέραν πιθανότητα¹. Ὁ Max ἀνάγει τὸ ὄνομα τοῦ ἑλληνικοῦ θεοῦ Ἀρις (αἰολικὸν Ἄρεως), ὡς καὶ τὸ τοῦ λατινικοῦ θεοῦ Mars, εἰς τὴν σανσκριτικὴν ρίζαν mar², ἐξ ἧς παρήχθη ἐν τῇ βεδικῇ μυθολογίᾳ τὸ ὄνομα τῶν Μαρού, θεοτήτων τῆς θυέλλης. Ὁ Μαρού, ἡ θύελλα, λέγει, εἶναι κυριολεκτικῶς ὁ «θραύων ἢ συντρίδων». Ἡ ἐρμηνεία αὕτη, ἥτις μόνον τὴν ἀξίαν ὑποθέσεως δύναται νὰ ἔχῃ, παρουσιάζει τὸ προτέρημα ὅτι συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἐκ παραδόσεως χαρακτῆρα τοῦ ἑλληνικοῦ Ἄρεως. Εὐκόλως, πράγματι, κατανοοῦμεν, πῶς ὁ θεός, ὅστις ἐν τῇ οὐρανῷ εἶναι ὁ δράστης τῶν τρομερωτέρων ἀναστατώσεων, ὅστις φαίνεται προκαλὼν ἐπ' αὐτοῦ τὸν πόλεμον, κατῴρθωσε νὰ καταστῇ ἐπὶ τῆς γῆς, θεὸς τῶν μαχῶν καὶ τῶν λυσσῶδων συμπλοκῶν. Ἡ ἀνάλυσις τοῦ περὶ Ἄρεως μύθου θὰ καταδείξῃ τὸν σύνδεσμον τῶν δύο τούτων ἰδεῶν ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ.

Γιὰ τοῦ Διὸς, ὁ Ἄρης ἐγεννήθη εἰς τὸ οὐράνιον διάστημα· εἶναι ὅμως ταυτοχρόνως υἱὸς τῆς Ἥρας, θεᾶς, τῆς ὁποίας ἡ φίλερις διάθεσις ἐκπροσωπεῖ τὰς ἀτμοσφαιρικὰς διαταραχάς. Μετέχει τῆς φύσεως τῆς μητρὸς του : φύσεως βιαιᾶς καὶ δυστρόπου³. Ἡ ἐπέμβασίς του εἰς τὰς μάχας συνοδεύεται πάντοτε ὑπὸ τρομεροῦ πατά-

¹ Nouv. leçons sur la science du langage, II, σ. 36 τῆς γαλλ. μεταφρ. Cox, Mythol. of the Aryan nations, II, σ. 253.

² Περὶ τῆς αὐτῆς ρίζης, βλέπε A. Kuhn, Zeitschrift. vergl. Sprachf. I, 376. Corssen, ὁμ. II. σ. 1-35. Leo Mayer, V, 387. Ἄλλαι ἐτυμολογίαι ἐδόθησαν ὑπὸ Welcker, Griech. Götterlehre, I, 415, καὶ Gerhard, Griech. Mythol, § 347, 1-3.

³ Ἰλιάς, E, 892.

γου. Ὄταν ὁ ποιητὴς περιγράψῃ αὐτήν, ἀνακαλεῖ ἐν ἑαυτῇ ὅλας τῆς θυέλλης τὰς εἰκόνας. Πληγῶθεις ὑπὸ τοῦ Διομήδους, ὁ Ἄρης ἐκβάλλει κραυγὴν ὁμοίαν ἐκείνης, ἣτις θὰ προεκαλεῖτο ἐξ ἐννέα ἢ δέκα χιλιάδων συμπλεκομένων πολεμιστῶν, ἡ δὲ φωνὴ αὕτη παγώνει ἐκ τρόμου Ἑλλήνας καὶ Τρῶας. Ὄταν ἀνέρχεται πρὸς τὸν Ὀλυμπον φαίνεται εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ἥρωος·

Πῶς σκοτεινὴ στὰ σύγνεφα σγκώνεται μαδρίλα
σὰν πᾶνει κακοφύσητος ἀγέρας μὲ τὴν κάψα,
Τέτιος κοντὰ στὰ σύγνεφα κι' ὁ Ἄρης στὸ Διομήδῃ
φαινότανε ὅταν στὰ φαρδιά πετοῦσε ἀπάνου οὐράνια ¹.

Ἀλλαχοῦ παραβάλλεται πρὸς τὴν μελανωπὴν λαίλαπα. Ὄταν πίπτῃ βληθεὶς ὑπὸ τοῦ λίθου, τὸν ὅποιον ρίπτει ἐναντίον του ἡ Ἀθηνᾶ καλύπτει διὰ τοῦ σώματός του ἑπτὰ πλέθρα γῆς· ἡ κόμη αὐτοῦ ἀναμινύεται μετὰ κόνεως· ἀκούεται ἀντηχοῦσα ἡ κλαγγὴ τῶν ὅπλων του ². Αἱ εἰκόνες αὐταὶ δὲν ἐνθυμίζουσι τὰ τρομακτικὰ τῆς θυέλλης φαινόμενα, οὐρανίου δράματος, ὅπου πλείστοι θεοὶ διαδραματίζουσι διάφορα πρόσωπα, ἀλλὰ τοῦ ὁποίου ὁ βιαιότερος ἡθοποιὸς εἶναι ὁ Ἄρης· Ὁ θεὸς οὗτος ἔχει ἄλλωστε ἐπὶ τῆς γῆς λίαν ἐμφαντικὴν διαμονήν, τὴν Θράκην. Ἡ διαμονὴ αὕτη τοῦ Ἀρεως ὑπεδήλου ἴσως, ἐν τῇ σκέψει τῶν Ἑλλήνων, τὴν κοιτίδα τῆς θρησκείας αὐτοῦ, ἣτις εἶχε μεταφερθῇ εἰς Βοιωτίαν ὑπὸ τῶν πολεμικῶν καὶ βαρβάρων λαῶν τῆς βορείου Ἑλλάδος. Ἀλλ' ὥς δικαίως παρατηρεῖ ὁ Preller ³, ἡ Θράκη ἐν τῇ μυθολογικῇ γλώσσῃ δηλοῖ γενικῶς τὴν τραχείαν χώραν τοῦ βορρᾶ, ὅπόθεν ἔρχονται αἱ πάχνηαι τοῦ χειμῶνος, τὴν χώραν τοῦ Βορέου καὶ τῶν θυελλῶν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ Ἄρης ἀρέσκεται νὰ κατοικῇ ἐκεῖ, ἐνθ' ὁ Ἀπόλλων, ὁ θεὸς τοῦ φωτός, διὰ τὴν λάμψιν τοῦ ὁποίου ἀπαράδατος ὅρος εἶναι ἡ ἡρεμὶα τῆς ἀτμοσφαίρας, κατοικεῖ πέραν τῆς πατρίδος ταύτης τῶν καταιγίδων.

Εἰς ὅλας τὰς ἀριανὰς μυθολογίας, οἱ ἀμυροῦντες τὸν οὐρανὸν θεοὶ θεωροῦνται ὡς ἐχθροὶ τοῦ λάμποντος οὐρανοῦ. Τοιοῦτος καὶ ὁ χαρακτὴρ τοῦ Ἀρεως. Ἀναμφιδόλως οὐδέποτε ὁ Ἄρης καταλέγεται εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν Τιτάνων· ἀνήκει εἰς τὴν κοινωνίαν τοῦ Ὀλύμπου. Ἀλλ' ὁ βίαιος αὐτοῦ χαρακτὴρ, προκαλεῖ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀποστροφὴν τῶν ἄλλων ἀθανάτων.

Ἄλλο θεὸ δὲ μάχομαι ἐγὼ καθὼς ἐσένα,
τί πάντα θὲς λογοκοπές, θὲς φόνους καὶ πολέμους

λέγει εἰς αὐτὸν ὁ Ζεὺς ⁴.

Ἰδίως ἔχει ἐχθρὰν αὐτοῦ τὴν Ἀθηνᾶν, τὴν θεὰν τῆς ἀστραπῆς, ἣτις φυσικῶς μάχεται πρὸς τοὺς θεοὺς ἢ τοὺς δαίμονας τῆς θυέλλης. Ἐν Ἰλιάδι, ὅτε μὲν ὀπλιζέει

¹ Ἰλιάς, Ε, 864. (μεταφρ. Ἀλ. Πάλλη). Υ, 51.

² Ἰλιάς, Γ, 407.

³ Griech. Mythol., I, σ. 283.

⁴ Ἰλιάς, Ε, 890. (Μεταφρ. Ἀλ. Πάλλη).

τὴν χεῖρα τοῦ Διομήδους ἐναντίον τοῦ θεοῦ, τὸν ὅποιον ἀπεχθάνεται· ὅτε δέ, προσβάλλουσα αὐτὸν αὐτοπροσώπως, κατωρθοῖ νὰ πληγώσῃ αὐτὸν καὶ νὰ τὸν ἀνατρέψῃ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Εἰς τὸ ἡσιοδικὸν ἐπεισόδιον τῆς Ἀσπίδος τοῦ Ἡρακλέους, ὅταν ὁ Ἄρης λαμβάνῃ τὴν θέσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ ἥρωος φονευθέντος υἱοῦ αὐτοῦ Κύννου, ἡ Ἀθηνᾶ ἀποτρέπει τὰ κατὰ τοῦ Ἡρακλέους κτυπήματα τοῦ θεοῦ· καὶ χάρις εἰς τὴν βοήθειαν ταύτην, ὁ Ἄρης πληγνύεται καὶ πίπτει χαμαί¹. Ἐὰν ὁ Ἄρης οὐδέποτε φονεύεται, διότι εἶναι ἀθάνατος, νικάται τοῦλάχιστον πάντοτε εἰς τὰς ἐναντίον τῶν λαμπρῶν θεοτήτων μάχας αὐτοῦ. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς υἱούς του, οἵτινες δὲν μετέχουσι τῆς ἀθανασίας καὶ οἵτινες ὑποδηλοῦσιν ἀναμφιβόλως τὰ παροδικὰ καὶ ἐφήμερα φαινόμενα τῆς θεῆλης, τῆς ὁποίας ὁ πατὴρ αὐτῶν εἶναι ἡ αἰείποτε ὕφιστα μένη δύναμις, ἀποθνήσκουσι κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τὰ πλήγματα τῶν ἡλιακῶν θεῶν καὶ ἡρώων. Ὁ Φλεγύας, υἱὸς τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς Χρύσης (χρυσῆς φλογός;), ὁ Φλεγύας· ὁ ἥρωας τοῦ κεραυνοῦ, πίπτει βληθεὶς ὑπὸ τῶν βελῶν τοῦ Ἀπόλλωνος, οὗ τὸν ναὸν ἠθέλησε νὰ καύσῃ². Ἔτερον τοῦ Ἄρεως τέκνον, ὁ Διομήδης, μυθικὸς βασιλεὺς τῶν Βιστώνων τῆς Θράκης, τοῦ ὁποίου οἱ ἄγριοι ἵπποι ἐτρέφοντο δι' ἀνθρωπίνων σαρκῶν, φονεύεται ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους³. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Κύννον, τὸν γεννηθέντα ἐκ τῆς ἐνώσεως τοῦ θεοῦ μετὰ τῆς Πελοπίας ἢ τῆς Πυρήνης, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα ὑπαινίσσεται τὸ οὐράνιον πῦρ, δὲν εἶναι εὐτυχέστερος κατὰ τὴν παράδοξον μάχην, εἰς ἣν προκαλεῖ τὸν υἱὸν τῆς Ἀλκμήνης. Κατὰ τὴν ἡσιοδικὴν ἀφήγησιν, ὁ Ἡρακλῆς εὐρίσκει τὸν Κύννον ἐγκατεστημένον, μετὰ τοῦ πατρός του Ἄρεως, ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τοῦ Παγασαίου Ἀπόλλωνος. Τὸ ἱερὸν ἄλσος καὶ ὁ βωμὸς τοῦ θεοῦ ἥστραπτον ἀπὸ τὴν λάμψιν τῶν ὅπλων αὐτῶν· οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν ἐξηκόντιζον φλόγας.

«πᾶν δ' ἄλσος καὶ βωμὸς Ἀπόλλωνος Παγασαίου
λάμπεν ὑπαὶ δεινοῖο θεοῦ τευχέων τε καὶ αὐτοῦ·
πῦρ δ' ὥς ὀφθαλμῶν ἀπελάμπετο»⁴.

Μετὰ μακρὰν καὶ τρομερὰν πάλην, ὁ Κύννος φονεύεται ὑπὸ τοῦ ἡλιακοῦ ἥρωος καὶ μεταμορφοῦται ὑπὸ τοῦ πατρός του εἰς τὸ δμώνυμον πτηνόν, μὲ τὸ λάμπον ἐκ λευκότητος πτέρωμα, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα πιθανῶς ὑποδηλοῖ ἐντάθθα τὴν λάμψιν τῆς ἀστραπῆς⁵. Ἡ ἐπακολουθοῦσα μετὰ τὸν Ἡρακλέους καὶ Ἄρεως μάχη τελειώνει διὰ τῆς ἤττης τοῦ θεοῦ, ὅστις, πληγωθεὶς, ἀνέρχεται ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου. Κατ' ἄλλην τινὰ παράδοσιν τοὺς δύο μαχομένους χωρίζει κεραυνός, θέτων οὕτω τέρμα εἰς τὴν πάλην αὐτῶν⁶. Οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει· ὅτι ἐν τῇ μυθικῇ αὕτῃ ἀφηγήσει ὀφείλομεν ν' ἀν-

¹ Ἀσπ., Ἡρακλ., 443, 455 καὶ ἐφ.

² Πινδ. Πυθ. Γ', 14. Ἰδ. Πausan. Θ', 36,3. Κατὰ τὸν Ἀπολλοδώρον, Γ', 5, 5. ὁ Φλεγύας ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ Λύκου καὶ τοῦ Νυκταίου, θυάδος ἀναλόγου πρὸς τὴν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος.

³ Ἀπολλοδ. Β', 5, 8, Διοδ. Δ', 15.

⁴ Ἀσπίς. Ἡρακλ., 57 καὶ ἐφ.

⁵ Κατὰ τὸν Forchhammer (Hellenika, 113), ὁ Κύννος ὑποδηλοῖ τὴν χιόνα, καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους κατατρόπωσις αὐτοῦ, τὴν ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων τύξιν τῆς χιόνος. Περὶ τοῦ μύθου τούτου βλέπε ἀκόμη D. Müller, Arès, σ. 77.

⁶ Ἀπολλοδ., Β', 5, 11.

τικρίσωμεν μίαν τῶν πολυαρίθμων διατυπώσεων τῶν περιπετειῶν τοῦ δράματος τῆς θυέλλης, ἐξ ἧς τέλος ὁ θεὸς ἥλιος ἐξέρχεται πάντοτε νικητής.

* Ἄλλαι ἀνάλογοι πρὸς αὐτὰς παραδόσεις, παρουσιάζουσι τὸν Ἄρη ὡς θεὸν ἡττημένον, τοῦ ὁποίου ἡ βία δύναμις δεσμεύεται πρὸς στιγμήν ὑπὸ ἄλλων οὐρανίων δυνάμεων. Οἱ Ἀλοάδαι δεσμεύουσιν αὐτὸν καὶ τὸν κρατοῦσιν αἰχμάλωτον ἐπὶ δέκα τρεῖς μῆνας¹. Ὅμως οἱ γίγαντες Ἀλοάδαι, τῶν ὁποίων τὸ σῶμα εἶναι πλάτους ἐννέα πῆχεων καὶ εἰκοσι ἑπτὰ ὕψους, οἵτινες, ἀπὸ τῆς νεότητός των, προσεπάθησαν νὰ ἀναρριχηθῶσι μέχρι τῆς κατοικίας τῶν θεῶν, τοποθετοῦντες τὴν Ὅσσαν ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἐπὶ τῆς Ὀσσης τὸ Πήλιον, εἶναι, κατὰ τὴν πιθανωτέραν ἐρμηνείαν², τὰ γιγάντια νέφη, τὰ σχηματιζόμενα πέραξ τῶν ἀποκρήμνων κορυφῶν τῶν ὑψηλῶν ὄρεων, συσσωρεύοντα ἄλλεπαλλήλως τοὺς πελωρίους αὐτῶν ὄγκους. Ἐάν, διὰ τὸν λόγον τοῦτον, οἱ Ἀλοάδαι σχετίζονται πρὸς τὸν Ἄρη, φαίνεται ὅτι μᾶλλον οἱ θεράπονες αὐτοῦ θὰ ὤφειλον νὰ εἶναι παρὰ οἱ ἐχθροὶ του. Ἄλλ' ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος μῦθος ἐκφράζει ἴσως ἓν τῶν προμηνούντων τὰς θυέλλας φαινομένων, τὴν στιγμήν, καθ' ἣν ἡ μανία αὐτῆς δὲν ἔχει ἀκόμη ἐκσπάσει, καθ' ἣν οἱ ἀπέραντοι ἄτμοι, οἱ πλημμυρίζοντες τὸν οὐράνιον θόλον εἶναι εἰσέτι ἀκίνητοι καὶ φαίνονται κλείοντες ἐντὸς αὐτῶν τὴν πνοὴν τῆς καίλαπος, ἣτις θὰ προσπαθήσῃ ἐντὸς ὀλίγου νὰ ἐλευθερωθῇ τῶν δεσμῶν της καὶ θὰ συντρίψῃ τὴν φυλακὴν αὐτῆς μετὰ πατάγου.

Εἰς τὸ περίφημον ἄσμα, τὸ ὁποῖον ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδυσσεΐας θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ Δημοδόκου, ὁ Ἄρης παρίσταται πάλιν δεσμευμένος· τὴν φορὰν ταύτην τῇ φροντίδι τοῦ Ἡφαίστου. Ἄλλ' ἐνταῦθα, ὁ μῦθος τῆς δεσμεύσεως τοῦ θεοῦ περιπλέκεται μὲ τὸν μῦθον τῶν ἐρώτων αὐτοῦ μετὰ τῆς Ἀφροδίτης, ἡ προέλευσις τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι πιθανῶς ἀρχαιοτάτη. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν τῇ Ἰλιάδι ὁ Ἄρης καὶ ἡ Ἀφροδίτη εὐρίσκονται ἤδη εἰς σχέσεις. Ὅταν ἡ θεὰ ἐπληγῶθῃ διὰ τοῦ δόρατος τοῦ Διομήδους, ὁ Ἄρης δίδει εἰς αὐτὴν τὸ ἄρμα του, ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν Ὀλυμπον· ἡ δ' Ἀφροδίτη λαμβάνει τὸν θεὸν ἐκ τῆς χειρὸς καὶ σύρει αὐτὸν μακρὰν τῆς συμπλοκῆς, ὅταν οὗτος ἀνετράπη ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς³. Ἡ ἀνταλλαγὴ ὅμως αὐτῇ τῶν φιλοφρονήσεων δὲν συνεπάγεται εἰσέτι μετὰ τῶν δύο αὐτῶν θεοτήτων εἰμὴ σχέσεις φιλίας καὶ ἀμοιβαίας εὐμενείας. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ, ἀπεναντίας, ὁ Ἄρης καὶ ἡ Ἀφροδίτη εἶναι ἐρασταί· ἡ δὲ μυστικὴ καὶ παράνομος ἔνωσις των συντελεῖται ἐντὸς τῆς οἰκίας τοῦ ἀπόντος Ἡφαίστου. Ὁ ἥλιος, τὰ βλέμματα τοῦ ὁποίου δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διαφύγωσιν οἱ ἐρωτευμένοι θεοί, εἰδοποιεῖ τὸν θεῖον χαλκέα. Ἐν τῇ ὀργῇ αὐτοῦ, ὡς ἀπατηθέντος συζύγου, ὁ Ἡφαίστος μελετᾷ σκληρὰν ἐκδίκησιν. Τρέχει εἰς τὸ χαλκεῖον κατασκευάζει δίκτυον, ἀρρήκτως καὶ ἀλύτως περιπλεκόμενον, μὲ λεπτοτάτους βρόχους, ὡς ἱστὸς ἀράχνης, τὸ ὁποῖον, προσαρμωσθὲν παρὰ τοὺς πόδας τῆς κλίνης, κλείνεται ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ περιδένει τὸ ἐρωτικὸν ζευγος. Συλληφθέντες εἰς τὴν παγίδα, δεσμευμένοι, χωρὶς νὰ δύνανται οὔτε τὴν παραμικρὰν νὰ κάμωσι κίνησιν, ὁ Ἄρης καὶ ἡ Ἀφροδίτη καθίστανται ὁ περίγελως ὄλων τῶν θεῶν, τοὺς ὁποίους ὁ Ἡφαίστος ἐκάλεισε μάρτυρας τῆς ἀναίσχυντίας τῶν δύο ἐραστῶν⁴. Ἡ σημασία τοῦ ἡδυπαθοῦς αὐτοῦ μύθου δυσκολώτατον

¹ Ἀπολλοδ. Α', 7. 4.

² Cox, Mythol. of the Aryan nations, II, σ. 254.

³ Ἰλιάς, Ε, 363. Φ. 416.

⁴ Ὀδυσσ. Θ, 267-356.

εἶναι νὰ καθορισθῇ. Δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ποιητὴς εὐρισκόμενος πρὸς δύο διαφόρου προελεύσεως παραδόσεων, ἢ μία τῶν ὁποίων συνεσχέτιζε τὴν Ἀφροδίτην πρὸς τὸν Ἡφαιστον, ἐνῷ ἡ ἄλλη συνέδεε αὐτὴν μετὰ τοῦ Ἄρεως, ἐφαντάσθη νὰ συμβιδάσῃ αὐτάς, καθιστῶν τὴν θεὰν σύζυγον τοῦ πρώτου καὶ ἐρωμένην τοῦ δευτέρου. Ἵσως πάλιν ὁ εἰς τὴν ἀγκάλῃν τῆς Ἀφροδίτης Ἄρης νὰ παριστάνῃ τὸν θεὸν τῆς θυέλλης, ἀπογυμνωμένον τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἀγρίας αὐτοῦ βιαιότητος, ἥτις κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀνοίξεως καταπαύει καὶ γαληνεύει, ἀφίνουσα νὰ δεσμευθῇ ἀπὸ τὰ θέλγητρα τῆς ὡραίας φύσεως, καὶ ἥτις τότε παραδίδεται, ὡς πᾶν ἔμψυχον ὄν, εἰς τὴν ἀκαταμάχητον γοητείαν τῆς ἰσχυρᾶς θεότητος τοῦ ἔρωτος. Ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς Ἀφροδίτης ἐγεννήθη κατὰ τὰς βοιωτικὰς παραδόσεις, ἢ σύζυγος τοῦ Κάδμου, ἢ πρώτη τῶν Θηβαίων μήτηρ, ἢ Ἀρμονία, τῆς ὁποίας τὸ χαρίεν ὄνομα σχετίζεται πρὸς τὴν φύσιν τῆς μητρὸς τῆς¹.

Αἱ γελόμεσαι αὗται εἰκόνες σχηματίζουσιν ἀντίθεσιν πρὸς τὸν συνήθη χαρακτῆρα τοῦ Ἄρεως, ὅστις παρ' Ἑλλήσιν εἶναι κυρίως ὁ θεὸς τοῦ πολέμου καὶ προσωποποιήσας ὅλων τῶν φρικαλεοτήτων αὐτοῦ. Τὸ ὄνομά του δὲν εἶναι μόνον συνώνυμον τῆς ἀτρομέτου πολεμικότητος, ἀλλὰ καὶ τοῦ τυφλοῦ θάρρους, τῆς μανιώδους ἀνδρείας. Ὁ Ἄρης εἶναι ὁ ἰδεώδης τύπος τοῦ ἥρωος πολεμιστοῦ τῶν ἐπικῶν παραδόσεων, τοῦ ἥρωος ὅμως, ὅστις, παρασυρόμενος ὑπὸ ἀκαταμαχίτου ὀρμῆς, διὰ μέσου τῆς μάχης, ὑπέκει μόνον εἰς τὴν βαναυσότητα τοῦ ἐνστίκτου αὐτοῦ, εἰς τὴν μανίαν τῆς σφαγῆς, εἰς τὴν δίψαν τοῦ αἵματος. Ἐνῷ αἱ ἄλλαι θεότητες παρεμβαίνουν εἰς τὰς μάχας, ἵνα ὑπερασπίσωσι τοὺς ὑπ' αὐτῶν προστατευομένους λαοὺς ἢ ἥρωας, ὁ Ἄρης οὔτε ἐχθροὺς οὔτε φίλους γνωρίζει· εἶναι ὁ ἀλλοπρόσαλλος², ὅστις πλήττει ἄλλοτε τοὺς μὲν, ἄλλοτε τοὺς δέ· ἀγαπᾷ τὴν μάχην διὰ τὴν μάχην, διὰ τὸν θόρυβον, διὰ τοὺς νεκροὺς, διὰ τοὺς τραυματίας αὐτῆς. Φαντάζονται αὐτὸν ὑπὸ μορφὴν ἥρωος, ἐπιβλητικοῦ τὴν θεάν, γιγαντιαίου ἀναστήματος, ὀρμητικοῦ τὰς κινήσεις, ταχυτάτου, αἰμοφύρτου καὶ φονικοῦ, ἐνσπείροντος τὸν θάνατον, ὁπόθεν διέλθῃ. Ὡπλισμένος διὰ τοῦ μακροῦ δόρατός του, ὅπερ διατρυπᾷ τὰς ἀσπίδας, εἶναι ὀλόκληρος διὰ χαλκοῦ περιβεβλημένος (χάλκεος)· ἢ πανοπλία του ἐκτοξεύει φλόγας³. Ὅταν βαδίζει εἶναι ὁ τρόμος τῶν πολεμικῶν ἀρμάτων (βρισάρματος) καὶ τῶν τειχῶν (τειχεσιπλήτης). Ὅταν εἶναι ἐπὶ τοῦ ἄρματος, ἔχει κέλητας χρυσοῦς καὶ ταχύποδας, τὴν ἀπαράμιλλον τῶν ὁποίων ὀρμὴν ὕμνει ἡ ἐπικὴ ποίησις⁴. Ἡ εἰκὼν αὕτη τοῦ πολέμου συμπληροῦται ὑπὸ τῆς περιγραφῆς τῆς τρομακτικῆς τοῦ Ἄρεως ἀκολουθίας. Πρώτη ἔρχεται ἡ Ἐνυώ, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα πιθανὸν νὰ εἶναι ἀπλῶς ἡ ἀρχαία πολεμικὴ κραυγὴ τῶν Ἑλλήνων⁵· ἡ Ἐνυώ, ἡ καταστρέφουσα τὰς πόλεις, ἡ φονικὴ τῶν μαχῶν θεά⁶, ἥτις βραδύτερον κατέστη ἡ μήτηρ, ἡ θυγάτηρ ἢ ἡ τροφὸς τοῦ Ἄρεως. Αὐτὸς ὁ θεός, ὑποδηλοῦται πράγματι συχνάκις διὰ τοῦ ἐπιθέτου Ἐνυάλιος. Ἄλλῃ σύντροφός του εἶναι ἡ Ἐρίς, ἡ αἰμοχαρὴς διχόνοια⁷. Περὶ αὐτὸν συγκεντροῦνται προσέτι ὁ Δεῖμος καὶ ὁ Φόβος (προσωποποιήσας τοῦ

¹ Θεογ., 937. Αἰσχύλος. Ἐπὶ ἐπὶ Θηβ. Ἀπολλοδ. Γ', 4, 2.

² Ἰλιάς, Ε', 831. 887.

³ Ἀσπ. Ἡρακλ., 193. 451, κτλ.

⁴ Ἰλιάς, Ε', 355 καὶ ἐφ. Ἀσπ., 131.

⁵ Preller, Griech. Mythol., I. 3. 265.

⁶ Ἰλιάς, Ε', 333. 592.

⁷ Ἰλιάς, Δ', 441.

δέους καὶ τοῦ φόβου), πιστοὶ τοῦ θεοῦ θεράποντες, τοῦ ὁποίου ζευγνύουσι τὸ ἄρμα καὶ ἀκολουθοῦσι πανταχοῦ τὰ βήματά του· αἱ Κῆρες τέλος καὶ πάντες οὗτοι τῶν μαχῶν οἱ δαίμονες, τῶν ὁποίων ἡ πρωτόγονος τέχνη ἡρέσκετο νὰ παριστᾷ τὰς τρομακτικὰς εἰκόνας ἐπὶ τῶν ὅπλων τῶν ἡρώων. Ἡ Ἀσπίς τοῦ Ἀγαμέμνονος, ὡς εἶχε χαράξει αὐτὴν ὁ κατασκευάσας τὴν Λάρνακα τοῦ Κυψέλου, παρίστα τὴν Ἐριν ὑπὸ εἰδεχθῆ καὶ ἀποτροπιαστικὴν ὄψιν· ὁ τεχνίτης εἶχε παραστήσει τὸν Φόβον μὲ κεφαλὴν λέοντος, τὴν Κῆρα μὲ ὀδόντας καὶ ὄνυχας ἀγρίου θηρίου¹. Τὰ τέρατα ταῦτα, τῶν ὁποίων ἡ μορφὴ μετέχει τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τῆς τῶν ζῶων, δικαίως ἦσαν οἱ φυσικοὶ συνοδοὶ τοῦ θεοῦ, ὅστις, ἐν ταῖς μάχαις, ἐξηρέθιζε τοὺς πολεμιστὰς διὰ τῆς ἀγρίας αὐτοῦ ὀργῆς μεταμορφῶν αὐτοὺς εἰς ἄγρια ζῷα. Τοιαύτη προσέτι ἡ σημασία τοῦ ἐπιθέτου *Θηρίας*, ὅπερ ἔδιδον εἰς τὸν Ἄρην οἱ φιλοπόλεμοι Σπαρτιάται².

Ἐὰν τὰ φοβερά τῆς θεῆλλης φαινόμενα, μεταφορικῶς προσομοιούμενα πρὸς τὰς μανίας τῶν μαχῶν, ἐδημιούργησαν πιθανῶς ἐν Ἑλλάδι τὴν περὶ τοῦ θεοῦ τοῦ πολέμου ἀντίληψιν, τὰ αὐτὰ ταῦτα φαινόμενα, ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν θεωρούμενα, ὑπὸ τὴν ἔποψιν δηλαδὴ τῆς γονιμοποιῶ ἐπιδράσεως αὐτῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐγένοντο ἀφορμὴ νὰ ἀποδοθῇ ἐνίοτε εἰς τὸν Ἄρην ὅλος διάφορος χαρακτήρ. Ἐν Βοιωτίᾳ καὶ Ἀττικῇ ὁ θεὸς οὗτος ἐμφανίζεται σχετιζόμενος πρὸς τὰς πηγὰς, αἱ ὁποῖαι ποτίζουσι καὶ καθιστῶσιν εὐφορον τὸ ἔδαφος. Ἐν Θήβαις, ὑπὸ τὸν ναὸν τοῦ Ἰσμηνίου Ἀπόλλωνος, ὑπῆρχε πηγὴ, ἀφιερωμένη εἰς τὸν Ἄρην, ὅστις εἶχεν ἀναθέσει, ἔλεγον, τὴν φύλαξιν τῆς εἰς δράκοντά τινα, υἱὸν αὐτοῦ³. Ὁ δράκων ὅμως εἶναι συχνάκις, ἐν Ἑλλάδι, ἡ εἰκὼν τοῦ ποταμοῦ, ὅστις ἐξερχόμενος τῶν σπλάγχχνων τοῦ ἐδάφους, ἔρπει κατόπιν καὶ ἐλίσσεται εἰς μυρίους μαιάνδρους εἰς τὸ βάθος τῶν κοιλάδων. Ἀττικὸς τις μῦθος, σχετιζόμενος πρὸς τὴν Ἰδρυσιν τοῦ Ἀρείου πάγου, φαίνεται ἐκ τῆς αὐτῆς προερχόμενος ιδέας. Ἐν Ἀττικῇ ὁ Ἄρης ἐνωθεὶς μετὰ τῆς Ἀγλαύρου⁴, ἔφερεν εἰς φῶς τὴν Ἀλκίππην. Ὁ δὲ Ἀλκίρροθιος, υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς νύμφης Εὐρύτης, ὅστις ἡμέραν τινα ἐδίασε τὴν νεαρὰν παρθένον, συλλαμβάνεται καὶ φονεύεται ὑπὸ τοῦ Ἀρεως. Ὁ φονεὺς καταγγέλλεται ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος, εἰσάγεται εἰς δίκην ἐνώπιον τῶν δώδεκα μεγάλων θεῶν, σχηματισάντων εἶδος κακουργοδικείου ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ ἀθροῦται⁵. Ἀφίοντες κατὰ μέρος ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ τὴν μυθικὴν καταγωγὴν τοῦ ἀρχαιότερου τῶν Ἀθηνῶν δικαστηρίου, εὐρίσκομεν ἐν αὐτῷ τὴν ἐκφρασιν μερικῶν τοπικῶν φαινομένων, ἰδιαζόντων εἰς τὸν δῆμον τῆς Ἀττικῆς. Ἡ Ἀλκίππη (ἡ ἄλκιμος ἵππος), ὡς ἡ Ἀγανίππη, τῆς ὁποίας ἐνθυμίζει τὸ ὄνομα, ὑποδηλοῖ βεβαίως «τὴν ἄφθονον πηγὴν»⁶. Εἶναι θυγάτηρ τῆς Ἀγραύλου (τοῦ καλλιεργημένου ἐδάφους;) καὶ τοῦ Ἀρεως, τῆς θεῆλλης, τῆς ὁποίας αἱ ραχδαῖαι βροχαὶ αὐξάνουσι τὰ ὕδατα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς. Ἐπ' αὐτοῦ τοῦ θεάτρου τῆς μυθικῆς σκηνῆς, ἣν πρὸ μικροῦ ἀνεφέραμεν. ὑπῆρχε πηγὴ, ἀναβλύζουσα ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ παρὰ τοὺς πόδας

¹ Πausan., Ε', 19. 1—6.

² Ήσυχ. Θηρίας. Πausan., Γ', 19, 8.

³ Πausan., Θ', 10, 5.

⁴ Ὁ Ἄρης καὶ ἡ Ἀγλαυρος ἀνεφέροντο ὁμοῦ εἰς τὸν ὄρκον τῶν ἐφήδων τῆς Ἀττικῆς. Πολ. Ὀνομαστ., Η', 106.

⁵ Ἀπολλοδ., Γ', 14.2. Βλ. ἐπίσης, Εὐριπ. Ἠλέκτρα, 1258. Ἰφ. Ταυρ., 945. Πausan. Α', 21, 7.

⁶ Πρβλ. Ἄρης Ἴππιος ἐν Ἠλιδι. Πausan., Ε', 15, 5.

τῆς Ἀκροπόλεως¹, ἥτις ἐπίστευον ὅτι συνεκοινωνεῖ μετὰ τῆς θαλάσσης παρὰ τὸ Φάληρον. Ἐκεῖ, κατὰ τὰς θυελλώδεις ἡμέρας, θά συνήντα αὕτη τὸν Ἀλιρρόθιον, τὸ μα-
νιῶδες κύμα, ὅπερ ἐφαίνετο προσβάλλον τὴν παρθενίαν τῆς, μινυνόμενον βιαίως μετὰ
τῶν ὑδάτων αὐτῆς, τὰ ὅποια ὦθει πρὸς τὰ ἔσω. Ὁ φόνος τοῦ Ἀλιρροθίου εἶναι δυ-
σεξήγητος· ἀλλὰ τὸ ὅτι ἡ γέννησις τῆς Ἀλκίππης ὀφείλεται εἰς τὸν Ἄρην ἀρκεῖ νὰ

Εικ. 50

καταδείξῃ ἐν αὐτῷ τὸν θεὸν τῶν ὑετῶν καὶ ραγδαίων βρο-
χῶν². Οἱ ὄμβροι αὐτοὶ ἦσαν ἀληθῆς εὐεργεσία διὰ τὸ τό-
σον συχνάκις ἀποξηραίνόμενον τῆς Ἑλλάδος ἔδαφος. Ὁ-
θεν ὁ Ἄρης ἦτο ἐνίοτε, ὡς ἐν Τεγέα³, θεὸς τῆς ἀφθονίας
(ἀφνειός), ἀντιλαμβάνεται δέ τις ὅτι, κατ' ἀνάλογον ἰδέαν,
ὁ Mars τῶν Λατίνων ἔσχε χαρακτηριστὴν ἀγροτικῆς θεότητος.

Εἰς τὰ ἀρχαῖα καὶ οὐσιώδη ταῦτα χαρακτηριστικὰ τοῦ
ἐλληνικοῦ Ἄρεως προσετέθη βραδύτερον καὶ ἕτερον. Κεί-
μενά τινα, ὀλιγάριθμα, παρουσιάζουσι τὸν θεὸν αὐτὸν ὡς
θεὸν ἡλιακόν. Κατὰ τὸν μῦθον τῶν Ἀργοναυτῶν, ὁ Αἰήτης,
ὁ υἱὸς τοῦ Ἥλιου, εἶναι θεράπων τῆς λατρείας τοῦ Ἄρεως
ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ δάσους, ὅπου κρέμαται τὸ περίφημον χρυ-
σόμαλλον δέρας⁴. Ὁ συγγραφεὺς ἱεροῦ τινος πρὸς τιμὴν
τοῦ Ἄρεως ὕμνου, παρουσιάζει τὸν θεὸν κυλίσοντα εἰς τὸν
αἰθέρα τὸν πυριφλεγῆ καὶ λάμποντα δίσκον αὐτοῦ· τὸν ἱκε-
τεῖ νὰ καταπέμψῃ ἀπὸ τὰ οὐράνια ὕψη ἐν ταῖς ψυχαῖς
τῶν ἀνθρώπων τὴν γλυκείαν αὐτοῦ λάμψιν, ἥτις θά δόσῃ

εἰς τοὺς θνητοὺς τὴν δύναμιν νάπωθήσῃσι μακράν των τὰ ἐπαπειλοῦντα αὐτοὺς κακὰ⁵.
Ἄλλ' ἐάν, ὡς φρονοῦσιν οἱ κριτικοί⁶, ὁ ὕμνος οὗτος, ἐσφαλμένος μεταξὺ τῶν ὁμη-
ρικῶν ὕμνων τοποθετηθεῖς, δέον ν' ἀποδοθῇ τοῖς Ὀρφικοῖς, ὀφείλομεν τότε ἐν τῷ
ἡλιακῷ τούτῳ Ἄρει ν' ἀναγνωρίσωμεν ἀπλῶς μίαν τῶν πολυαριθμῶν μυθολογικῶν
ἐφευρέσεων, τὰς ὁποίας ἐδημιούργησαν ὁ Ὀνομάκριτος ἢ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ. Ἴσως ἡ
ἐπινόησις αὕτη ὀφείλεται εἰς τὴν ὑφισταμένην ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας
σύγχυσιν μεταξὺ τῶν πολεμικῶν καὶ ἡλιακῶν θεῶν, ὅπου ὁ Ἀπόλλων παρίσταται ἐνίο-
τε, ὀπλισμένος διὰ πελέκεως ἀμφιστόμου. ἢ ξίφους⁷.

Τὸ ξίφος ἦτο, ἐν Ἑλλάδι, ἐν τῶν συμβόλων τοῦ θεοῦ τοῦ πολέμου, ὅστις ὑπὸ
τὴν μορφήν αὐτὴν ἐλατρεῦετο παρὰ τῶν Σκυθῶν, καθὼς ἀκριβῶς, παρὰ Ῥωμαίους,
τὸ δόρυ ὑπῆρξεν ἐπὶ μακρὸν αὐτῇ ἢ εἰκὼν τοῦ Ἄρεως (Mars). Ἡ ζῆσις τῶν μα-
χῶν, τῶν ὁποίων οὗτος εἶναι ἡ ψυχὴ ἐξεφράζετο προσέτι, εἰς τινὰς τῆς λατρείας του
τελετάς, διὰ τῶν πυρσῶν, τοὺς ὁποίους ἐκράτουν ἀνὰ χεῖρας δύο τῶν ἱερέων αὐτοῦ
(πυρφόροι), ἐνῶ ἐδάδιζον ἐπὶ κεφαλῆς δύο στρατευμάτων ὀπλισμένων, τὰ ὅποια συ-

¹ Πausan., A', 24,4.² Bλ. Forchhammer, Hellenika, 347.³ Πausan., H', 44, 7.⁴ Ἀπολλοδ., A', 9, 1, 16.⁵ Ὁμ. Ὑμν. H'. 6 καὶ ἐφ.⁶ Αὕτη ἦτο ἡδὴ ἡ γνώμη τοῦ God. Hermann. Bλ. ἐπίσης Baumeister, Ὁμηρ. Ὑμν. στ. 343.⁷ Ἐν Ταρσῷ (Πλουτ. περὶ τῶν ἐκλ. χρηστηρ. 41), ἐν Τενέδῳ (Στεφ. Byz. Bλ. Τένεδος).
Bλ. ἐπίσης Müller, die Dorier, I. 358. Παρατήρησιν τοῦ Preller. Griech. Mythol, I, σ. 269.

νήπτον πρὸς ἀλλήλα μάχην πλαστήν¹. Εἰς τὸν θεὸν τῶν σφαγῶν τοῦ πολέμου ἦσαν ἀφιερωμένα τὰ συχνάζοντα εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν ζῆα, εἰδεχθεῖς αὐτῶν δαιτυμόνες, οἱ κύνες καὶ οἱ γῦπες².

Ὁ Ἄρης, ἂν καὶ συγκαταλέγето μεταξὺ τῶν δώδεκα μεγάλων θεῶν, οὐδέποτε ἔσχεν σπουδαίαν ἐν τῇ λατρείᾳ ἢ ταῖς πεποιθήσεσι τῶν Ἑλλήνων θέσιν. Δὲν ὑπῆρξε διὰ τὴν χώραν ταύτην ὅ,τι κατέστη διὰ τὴν Ρώμην ὁ Mars. Οὐδεμία φυλή, οὐδεμία πόλις ἀνεγνώρισεν αὐτὸν ὡς τὸν κυριώτερον καὶ προστάτην θεὸν της. Ὅθεν ὁ τύπος τοῦ βάρβαρικοῦ προελεύσεως θεοῦ τούτου ὀλιγωτέρας ἀριθμεῖ ἀναπαραστάσεις ἢ ὁ τῶν ἄλλων μεγάλων τοῦ Ὀλύμπου θεοτήτων. Τὰ ἀρχαῖα κείμενα δύο μόνον ἀξιόλογα τοῦ Ἄρεως ἀγάλματα ἀναφέρουσιν, ἔργα τοῦ Ἀλκαμένους καὶ τοῦ Σκόπα· τὸ πλεῖστον δὲ τῶν διασωθεισῶν εἰκόνων αὐτοῦ παριστῶσι μᾶλλον τὸν Ἰταλικὸν Mars ἢ τὸν ἑλληνικὸν θεόν. Ὁ πλαστικὸς ὅθεν χαρακτηρ αὐτοῦ εἶναι ἀρκούντως ἀθέβαιος. Ἐν-

Εἰκ. 51.—Ἄρης νεανικοῦ τύπου.

Εἰκ. 52.—Ἄρης ἀναπαυόμενος.

τούτοις, λέγει ὁ Otfried Müller³, τὰ σταθερὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἀναπαραστάσεων τοῦ Ἄρεως φαίνεται ὅτι εἶναι τὰ ἑξῆς: μυῶνες ἰσχυροί, τράχηλος πλατὺς καὶ

¹ Ξενοφ. Πολιτ. Λακεδ. II', 2. Σχολ. Ἑδριπ. Φοιν. 1877.

² Ἰλιάς, N, 233, Σ, 179.

³ Handb. der Arch. der kunst, § 372.

σαρκιώδης, κόμη βραχεία, βοστρυχώδης καὶ ἀκατάστατος. Ὁ Ἄρης ἔχει τοὺς ὀφθαλμοὺς μικροτέρους, πλατυτέρους τοὺς ῥώθωνας, μέτωπον οὐχὶ τοσοῦτον ἀτάραχον καὶ γαλήνιον ὅσον οἱ ἄλλοι τοῦ Διὸς υἱοί. Αἱ ἀρχαῖαι ἀγγειογραφίαι καὶ τὰ παλαιοῦ στυλ ἀνάγλυφα, παριστῶσιν αὐτὸν ὑπὸ μορφὴν γενειοφόρου καὶ πανόπλου πολεμιστοῦ, ὅστις δὲν διακρίνεται τῶν ἄλλων εἰς τὰς σκηνάς τῶν μαχῶν ἢ τῶν περιέργων ἀγώνων. Βραδύτερον, ὡς μόνα πλεόν ἐμβλήματα ἔχει τὸ δόρυ καὶ τὸ κράνος, συχνάκις ὑπὸ λέοντος ἢ γρυπὸς κοσμούμενον. καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου γυμνόν, εἶναι σῶμα ἐφήβου. (εἰκ. 50). Ὁ νεανικὸς οὗτος τοῦ Ἄρεως τύπος, οὕτινος δεῖγμα παρέχει ἡμῖν νόμισμά τι τῶν Μαμερτίνων (εἰκ. 51), δὲν φαίνεται εἰμὴ βραδύτατα ἀναπτυχθεῖς. Συνήθως, πράγματι, ὁ θεὸς τοῦ πολέμου ἔχει ἀνδρικώτερον σῶμα ἢ οἱ ἔφηβοι θεοί, ὡς ὁ Ἀπόλλων καὶ ὁ Ἑρμῆς· εἶναι τὸ πλαστικὸν ἰδεῶδες τοῦ ἀνδρός, ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ ῥώμῃ καὶ σχεδὸν ἐν τῇ ὀριμότητι τῆς ἡλικίας αὐτοῦ. Τοιοῦτον βλέπομεν αὐτὸν εἰς τὸ κολοσσιαῖον ἄγαλμα τῆς villa Ludovisi, ὅπερ θεωροῦσιν ὡς ἀντίγραφον ἔργου τινὸς τοῦ Σκόπα, καὶ ὅπερ παριστάνει τὸν θεὸν ἀναπαυόμενον (εἰκ. 52). Ἄν τὸ περίφροντι αὐτοῦ μέτωπον φέρει ἀκόμη τὰ ἴχνη τῆς ταραχῆς, ἥτις συνήθως ταράσσει αὐτό, ἢ ἀσπίς ὅμως αὐτοῦ, στηριζομένη ἐπὶ τοῦ βράχου, ἐπὶ τοῦ ὀποίου κάθεται ὁ θεός, ὁ παίζων εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἑρως καὶ ἡ ὅλη στάσις τοῦ ἐνδεικνύουσιν ὅτι ἡ πολεμικὴ μανία ὑπεχώρησεν ἐν αὐτῷ εἰς ἡπιωτέρας σκέψεις καὶ ὅτι εὗρίσκεται ἡδὴ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν θεληγῆτρων τῆς Ἀφροδίτης¹.

¹ Βλέπε τὴν ἐπεξηγήσιν τοῦ ἀρ. 250 τῶν Denkmäler τοῦ Müller-Wieseler, τ. II. σ. 133.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Χ

ΑΦΡΟΔΙΤΗ

Ἡ τολμηρὰ φαντασία τῆς Ἀνατολῆς ἐνοῦται μετὰ τῆς χάριτος τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐν τῷ μύθῳ τῆς γενέσεως τῆς Ἀφροδίτης, ὡς διηγείται αὐτὸν ὁ ποιητὴς τῆς Θεογονίας¹. Ὄταν ὁ Κρόνος διὰ τῆς κοπτερᾶς αὐτοῦ ἄρπης ἀκρωτηριάζει τὸν πατέρα του, ρίπτει εἰς τὴν θάλασσαν τὰ λείψανα τῆς ἀνδρότητος τοῦ Οὐρανοῦ. Τὰ θεῖα ταῦτα λείψανα πλέουσιν ἐπὶ μακρὸν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῶν κυμάτων· περὶ αὐτῶν συγκεντροῦται λευκὸς ἀφρός, ἐντὸς τοῦ ὁποῦο γεννᾶται καὶ μεγαλύνει παρθένος τις. Ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τῆς Κύπρου, ἣ θεὰ ἐξέρχεται τῶν κυμάτων· βαδίζει ἐπὶ τῆς ξηρᾶς· πάραυτα δὲ ὑπὸ τοὺς λεπτοτάτους αὐτῆς πόδας αὐξάνει θαυμασία βλάστησις². Εἶναι ἡ Ἀναδυομένη Ἀφροδίτη, τὴν ὁποίαν οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ καλλιτέχνη ἠρέσκοντο νὰ παριστάνωσιν ἐξερχομένην ἐκ τῶν κόλπων τῆς θαλάσσης ἐν τῇ λαμπρότητι τῆς παρθενικῆς αὐτῆς αἰδημοσύνης, μὲ τὸ σῶμα περιέρρητον ἐκ τοῦ ἁλμυροῦ ὕδατος, κοσμουμένην διὰ τῆς εὐγενοῦς αὐτῆς γυμνότητος καὶ ἀναδένουσαν, ἐπὶ τῆς παραλίας, τὴν ξανθὴν αὐτῆς κόμην. Ἡ πνοὴ τοῦ ὕγρου Ζεφύρου, ἔλεγον, ἔκαμε νὰ διαλισθῇ ἐπὶ τῶν κυμάτων τὸ μετακινούμενον λίκνον τῆς ἥ, μᾶλλον, θαλασσία κόγχῃ μετέφερεν αὐτὴν³, ἀνοιχθεῖσα, ὡς ἔφθασεν εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Κύπρου, ἵνα ἀποθέσῃ τὸ πολύτιμον φορτίον τῆς. Ἐκεῖ ὑπεδέχθησαν αὐτὴν αἱ ὦραι, ἔθεσαν περὶ τὸν λαίμῳ αὐτῆς ἀπαστράπτον περιδέλαιον, ἐκόσμησαν τὴν κεφαλὴν τῆς διὰ στεφάνου καὶ ὠδήγησαν αὐτὴν εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου ἀνάκτορα, ἔπου οἱ ἀθάνατοι ἐκυριεύθησαν ὑπὸ θαυμασμοῦ πρὸ τοῦ θεάματος τοῦ θεοῦ κάλλους αὐτῆς⁴.

¹ Θεογον. στ. 187-206.

² Ὑμν. Ὀμηρ. VI. στ. 3-5.

³ Ἡ γέννησις τῆς θεᾶς ἦτο τὸ θέμα πολλῶν παραλλαγῶν. Ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς τοῦ Φειδίου, τὴν Ἀφροδίτην, ἐξερχομένην τῆς θαλάσσης, ὑπεδέχετο ὁ Ἔρως καὶ ἐστεφάνωνεν ἡ Πειθὼ (Παυσ. Ε'. 11, 8). Ἐπὶ τῆς βάσεως ταῦ συμπλέγματος τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀφροδίτης, ἀφιερωθέντος εἰς Κόρινθον ὑπὸ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ (Παυσαν. Β', 1, 8). ἡ Θάλασσα, περιβαλλομένη ὑπὸ τῶν Νηρηίδων, ἔσυρε τὴν κόρην αὐτῆς ἐκ τῶν κόλπων τῶν κυμάτων. Βλ. Ἱμερ. Λογ. Α, 20. Ἐκ τῶν ἀγαλμάτων, τῶν παριστανόντων τὴν ἀφίξιν τῆς Ἀφροδίτης εἰς Κύπρον, βλέπε τὰ πῆλινα ἀγάλματα τὰ εἰκονιζόμενα εἰς τὴν Ἀρχαιολ. Ἐφημερ. τοῦ Βερολίνου, 1875, πιν. 6 καὶ 7.

⁴ Ὑμν. Ὀμηρ. ΣΤ', 5-18.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀφηγήσεως ταύτης δὲν εἶναι ἡ μόνη ἔνδειξις¹, ἡ προδίδουσα τὴν ἰσλαμικὴν καταγωγὴν τῆς Ἀφροδίτης. Ἐν Ἰλιάδι αὕτη εἶναι, ἀναμφιδόλως θυγάτηρ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Διώνης²· ἐξ οὗ συνεπέρανον ἔτι οἱ Ἕλληνες, προτοῦ ἔλθωσιν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῆς Ἀσίας, εἶχον γνωρίσει θεότητά τινα τοῦ ἔρωτος. Ἀλλ' ἑλληνικὴ αὕτη θεότης συγχέεται ἤδη, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἰλιάδος πρὸς θεάν τινα τῆς ἀνατολῆς ἥτις παρουσίαζε τὸν αὐτὸν χαρακτήρα. Συχνάκις ἡ Ἀφροδίτη καλεῖται ἐν αὐτῇ Κύπρις³. Ἐν τῇ Ὀδυσείᾳ, ἐνῷ ὁ Ἄρης ἀπέρχεται εἰς τὴν κατοικίαν αὐτοῦ ἐν Θράκῃ, ἡ Ἀφροδίτη ἐπιστρέφει εἰς Πάφον, ὅπου ἦτο τὸ ἱερὸν αὐτῆς καὶ βωμὸς ἀναδίδων πολλὰ θυμιάματα:

..... ἔνθα δὲ οἱ τέμενος βωμὸς τε θυγαῖς.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἡ λατρεία τῆς φαίνεται ἐγκαθιδρυμένη εἰς Κύθηρα, ἐμπορικὸν σταθμὸν τῶν φοινίκων⁴. Αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες ἀνεγνώριζον ὅτι ἡ θεὰ τῶν ἐρωτικῶν πόθων ἦτο ξένη εἰσαχθεῖσα εἰς τὸν Ὀλυμπόν αὐτῶν. Ὅταν ὑπαινίσσωνται τὴν Ἀφροδίτην, ὑποδηλοῦσιν αὐτὴν διὰ τοῦ ἐπιθέτου Οὐρανία· ἐπιθέτου, ὅπερ πιθανῶς εἶναι μετάφρασις σημειτικῆς τινος λέξεως, ὡς ὁ Ἐπουράσιος Ζεὺς τῶν σημειτικῶν ἐπιγραφῶν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ Σαμειροῦμ τοῦ ἐκ Βύβλου Φίλωνος⁵. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, τὸ ἀρχαιότερον ἱερὸν τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης, ἦτο τὸ ἐν Ἀσκάλῳ τῆς Συρίας⁶. Τὴν Ἰδρυσιν τῆς λατρείας αὐτῆς ἀπέδιδον εἰς τοὺς Ἀσσυρίους, συγχέοντες αὐτὴν πρὸς τὴν Μύλιτταν⁷. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν λοιπὸν τῶν ἀρχαίων, ἡ θρησκεία αὐτῆς μετεφέρθη ἐκ τῆς Ἀσσυρίας εἰς Φοινίκην, ἐκ δὲ τῆς Φοινίκης εἰς Κύπρον καὶ Κύθηρα· ἐκ τοῦ σημείου τούτου ἠδυνήθη νὰ μεταδοθῇ εἰς τὴν Λακωνικὴν, ἐξαπλουμένη ἐκεῖθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἡ γνώμη αὕτη ἐπεβεβαιώθη ὑπὸ τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης, ἥτις ἀνεγνώρισε τὴν συγγένειαν τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης πρὸς τὴν φοινικικὴν Ἀστάρτην, πρὸς τὴν Συρίαν θεάν καί, γενικῶς πρὸς τὰς ἰσλαμικὰς θεότητας τῆς γονιμότητος καὶ τοῦ ἔρωτος.

Τὴν Οὐρανίαν Ἀφροδίτην εἰσήγαγεν ἐν Ἑλλάδι, περὶ τούτου οὐδεμία ἀμφιβολία, τὸ φοινικικὸν ἐμπόριον. Τὰ κυριώτερα σημεῖα τῶν ἑλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων ἔφερον τὰ ἔχνη τῆς λατρείας αὐτῆς. Ἐτιμᾶτο εἰς Κόρινθον, εἰς Ἄργος, εἰς Πάτρας⁸, εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ πρεσβυτέρα τῶν Μοιρῶν⁹, εἴτε λόγῳ τοῦ

¹ Βλέπε τοὺς ὑπὸ Α. Maury γενομένους συσχετισμοὺς (Relig. de la Grèce, III, σ. 205-206).

² Ἰλιάς. Ε, 370.

³ Ἰλιάς, Ε, 330, 422, 760.

⁴ Ὀδυσσ., Θ, 362. ὁμ. 288. Σ, 193. Βλ. ἐπίσης Ὑμν. ὁμηρ. Δ', 175. ΣΤ', 18. Ὁ Welcker (Grich. Götterl., I, 666) ἀνεύρισκε ἐν τῇ φράσει Κυθήριοι Ζαθέοι (Ἰλιάς, Ο, 432), ὑπαινιγμὸν πρὸς τὴν ἐν Κυθήροις λατρείαν τῆς Ἀφροδίτης, ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἰλιάδος.

⁵ E. Renan, Mission de Phénicie. Βλέπε τὸν πίνακα Samemroum.

⁶ Ἡρόδ. Α', 105.

⁷ Πausan., Α, 14, 7. Ἡρόδοτ. Α' 199. Ἡσυχ. Μολήτην τὴν Οὐρανίαν Ἀσσύριοι.

⁸ Πausan., Β', 23, 8. Ζ', 10.

⁹ Πausan., Α', 19, 2. Ἡ λατρεία τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης εἰσῆχθη, ἔλεγον, εἰς Ἀθήνας ὑπὸ τοῦ Αἰγέως, ἢ, κατὰ πλεον ἐνδιαφέρουσαν παράδοσιν, ὑπὸ τοῦ Πορφύριονος (τοῦ ἀνθρώ-

μύθου τοῦ παριστάνοντος αὐτὴν ὡς γεννηθεῖσαν ἐκ τοῦ Οὐρανοῦ, εἴτε διότι ἐταυτίσθη, ὡς θεὰ τῆς διακωινίσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, μετὰ τῶν ἐλληνικῶν θεοτήτων τῶν προεξαρχουσῶν τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ θρησκεία αὐτῆς ἤκμαζε εἰς τὰς φοινικίαν ἀποικίαν τῆς Σικελίας, πρὸ παντὸς ἐν Ἐρυκί, ὅπου τὰ πλήθη τῶν εἰς τὸν ναὸν αὐτῆς προσκεκολλημένων ἑταίρων, ὡς καὶ ἐν Ἀκροκορίνθῳ, μαρτυροῦσι περὶ τῆς προελεύσεώς της. Ἐν Σικυῶνι, τὸ καθήμενον ἀγαλμὰ της, ἔργον τοῦ Κανάχου, χρυσελεφάντινον, εἶχε τὴν κεφαλὴν κεκοσμημένην διὰ τοῦ πόλου¹, συνήθους γνωρίσματος τῶν ἀσιατικῶν θεοτήτων. Πῶς τέλος νὰ μὴ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὰ ἑξῶνα ταῦτα, τὰ ὁποῖα παρίστανον, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς Ἀστάρτης, τὴν Ἀφροδίτην πάνοπλον², Καὶ μήπως ἐκ τῆς περιπτώσεως ταύτης δὲν ἐξηγεῖται ὁ ἐν τῇ ἐλληνικῇ μυθολογίᾳ συνδυασμὸς τῆς θεᾶς μετὰ τοῦ Ἄρεως³, καὶ ὁ σχετικὸς τύπος τῆς νικηφόρου Ἀφροδίτης (Venus victrix);

Εἰκ. 53. — Οὐρανία Ἀφροδίτη.

Ἐὰν ὅμως ἡ καταγωγή τῆς Οὐρανίας Θεᾶς οὐδόλως εἶναι ἀμφίβολος⁴, λίαν δύσκολον εἶναι νὰ καθορίσωμεν τὴν σημασίαν, ἣν αὐτὴ εἶχεν ἐν τῷ πνεύματι τῶν Ἑλλήνων. Πολλὰ κείμενα φαίνονται ὑποδεικνύοντα ἡμῖν αὐτὴν ὡς θεότητα τοῦ φωτός. Ἐν Ἡλιδι ἦτο θυγάτηρ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Ἡμέρας⁵. Εἰς πολλὰ ἄλλα μέρη, ἐλατρεύετο ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν τόπων⁶. Ἡ πρωϊνὴ δρόσος ἦτο ἐν τῶν δώρων αὐτῆς⁷. Εἶχεν ἀγαπήσῃ καὶ ἀπαγάγει τὸν Φαέθοντα, υἱὸν τῆς Ἥους καὶ τοῦ Κεφάλου, τὸν λαμπρὸν ἀστέρα τῆς πρωῆας καὶ τῆς ἐσπέρας, τὸν ὅποιον βλέπομεν εἰκονιζόμενον μετὰ τῆς ἡμισελήνου ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου μέρους νομισματὸς τινος τῆς Μακεδονίας, οὗτινος ἡ ὄψις μᾶς παρουσιάζει τὸν τύπον τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης καθημένης (Εἰκ. 53). Τέλος παρ' Ὀμήρῳ, ὡς καὶ βραδύτερον, εἶναι σύζυγος τοῦ Ἡφαίστου, τοῦ θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ πυρός. Ἐὰν παραβάλωμεν πρὸς τὰς μαρτυρίας ταύτας τὸν μῦθον τῆς γεννήσεώς της, θὰ κατανοήσωμεν πῶς ὁ Max Müller εὑρεν ἐν τῇ ἐκ τῆς θαλάσσης γεννηθείσῃ Ἀφροδίτῃ, προσωποποιήσιν τῆς αὐγῆς, «τοῦ ὠραιότερου ὄλων τῶν θεαμάτων τῆς φύσεως» προσωποποιήσιν, ἥτις, σὺν τῷ χρόνῳ, ἀνυψώθη εἰς τὴν τάξιν θεᾶς τῆς

που τῆς πορφύρας), προσωποποιήσεως τῶν Φοινίκων (Παυσαν. Α', 14, 7). Περὶ τῶν δύο αὐτῆς ἱερῶν ἐν Ἀθήναις, ἐξ ὧν τὸ ἐν ἔφερε τὸ ὄνομα τῆς ἐν κήποις Ἀφροδίτης, βλέπε C. Wachsmuth, Die Stadt Athen im Alterthum, σ. 410-414.

¹ Παυσαν. Β', 10, 5.

² Ἐν Κύπρῳ (Ἦουχ. ἔγχειος Ἀφροδίτῃ ἐν Κυθήροις (Παυσαν. Γ', 23, 1)· ἐν Σπάρτῃ (ὁμ. Γ', 15, 10)· ἐν Κορίνθῳ (ὁμ. Β', 4, 7)· ἐν Ἀθήναις (Corp. Inscr. Gr. 1444: Ἀφροδίτης ἐνοπλοῦ).

³ Παυσαν. Α', 8, 4. Β', 25, 1. Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον ὁμιλήσαμεν περὶ τῶν ἐρώτων τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς Ἀφροδίτης· δὲν θὰ ἐπανεέλθωμεν ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦτου.

⁴ Περὶ τῆς λατρείας τῆς Οὐρανίας Θεᾶς ἐν Συρίᾳ, βλέπε Selden, de diis Syris, σ. 158 καὶ ἐφ. Movers, Phoen., 1, 604. Βλ. ἐπίσης Renan, Mission. de Phénicie, σ. 162.

Cicer., De Nat. D., III, 23, 59.

⁶ Ἐπὶ τοῦ Ἀκροκορίνθου, ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἐρυκος, ἐπὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἀργεῦς (Ἦουχ. ἀκρία) ἐν Κνίδῳ (Ἀφροδίτῃ ἀκρία. Παυσαν., Α', 1, 3). Βλ. ἐπίσης, Θεοκρ. Εἰδυλλ., Ζ', 116.

⁷ Pervig. Veneris 15. Βλ. ἐπίσης τὰ ἑξῆς τῆς λατρείας αὐτῆς ἐν Πάφῳ (Tacit., Hist., I. 3. Αἰλιαν., περὶ φύς. ζῴων, I', 50).

ὠραιότητα καὶ τοῦ ἔρωτος¹. Ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ θεότητα καθαρῶς ἐλληνικῆς ἢ ἀριανῆς καταγωγῆς, ἡ ἑρμηνεία αὕτη θὰ ἦτο λίαν πιθανή. Ἀλλὰ τίς θὰ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ μέχρι ποίου σημείου οἱ Ἕλληνες παρέμεινον πιστοὶ εἰς τὰς περὶ Οὐρανίας Θεᾶς παραδόσεις, τὰς ὁποίας μετέδωσαν εἰς αὐτοὺς οἱ Φοίνικες; Καὶ ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ παραδόσεις αὗται οὐδέποτε ἐξ ὁλοκλήρου ἀπωλέσθησαν, ἡ ἰδέα τῆς αὐγῆς ἀρκεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τοὺς ποικίλους χαρακτῆρας τῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων υἱοθετηθείσης ἀνατολικῆς θεᾶς; Κατὰ τὴν γνώμην μας, ἡ σημασία τῆς Ἀφροδίτης, ἦτο, εἰς ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν, ὀλιγώτερον καθωρισμένη καὶ πολὺ εὐρύτερα.

Ἡ ἰσχὺς τῆς δὲν περιορίζετο κατ' ἀρχάς, ὥς συνέβη βραδύτερον, εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου. Περιέβαλλε τὴν φύσιν

Εἰκ. 54.—Θαλασσία Ἀφροδίτη.

ὁλόκληρον, γονιμοποιούσα τὴν ζωὴν αὐτῆς, ζωογονοῦσα αὐτὴν διὰ τῆς χαρᾶς τῆς. Ὁ Λουκρήτιος, εἰς τὴν θαυμασίαν αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἀφροδίτην ἐπὶ κλήσιν, γίνεται πιστὴ ἡχώ τῶν ποιητικῶν ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων τῶν Ἑλλήνων. Ἐπὶ τῇ θεᾷ τῆς λαμπρᾶς θεᾶς, «οἱ ἄνεμοι φεύγουσιν, ὁ οὐρανὸς γαληνεύσας χύνει χεიმάρρους φωτός, τὰ κύματα τῆς θαλάσσης προσημειδίωσιν εἰς αὐτήν». Εἶναι κυρίαρχος τοῦ ἀστάτου καὶ ἰδιοτρόπου στοιχείου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἄλλοτε ἐγεννήθη, καὶ τὸ ὅποιον τὴν ἐλίκνισε κατὰ τὴν γέννησίν τῆς. Καθημένη ἐπὶ ἵπποκάμπης (εἰκ. 54), συνοδευομένη ὑπὸ τοῦ φιλοπαίγμονος ὁμίλου τῶν Τριτώνων καὶ τῶν

Νηρηίδων, συνδουζομένη πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ τῆς θαλάσσης², εἶναι ἡ γαληναῖη θεά, ἡ γαληνεύουσα τὰ μανιῶδη κύματα, ἡ εὐπλοία θεά, ἡ ἡρέμα ὠθοῦσα τὰ πλοῖα πρὸς τὸ τέρμα τοῦ πλοῦ αὐτῶν, καὶ τῆς ὁποίας σύμβολα εἶναι ὁ κύκνος καὶ ὁ δελφίν³. Ἐπὶ τῆς ξηρᾶς, ἡ δύναμίς τῆς ἀποκαλύπτεται ἐν τῷ ζωογονοῦντι τοὺς νέους βλαστοὺς χυμῷ, ἐν τῇ λαμπρᾷ καὶ πλουσίᾳ βλαστῇ τῆς ἀνοίξεως. Καθ' ἣν ἐποχὴν ἐτελεῖτο ὁ ὕμναιος τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, καθ' ἣν, κατὰ τὰς ὠραίας τοῦ Αἰσχύλου ἐκφράσεις, ὁ ἐρωτευμένος μὲ τὴν Γῆν Οὐρανός, ἔρριπτεν εἰς τοὺς κόλπους τῆς θείας συζύγου του τὰς γονιμοποιούς βροχάς, ἡ Ἀφροδίτη, διὰ ῥόδων καὶ μυρσίνης ἐστεμμένη, λατρευομένη εἰς τοὺς κήπους καὶ τὰ δροσερὰ Ἄλσῃ⁴, προέστατο τῆς εὐθύμου ταύτης

¹ Nouv. leçons sur la science du langage, t. II, σ. 96–97 τῆς γαλλ. μεταφρ. Perrot et Harris.

² Εἰς Αἰγίναν, παραδείγματος χάριν (Πλουτ. Ζητημ. ἐλλ., 44. Ἀθην., II', 55, 59).

³ Ὁ θαλάσσιος οὗτος χαρακτῆρ τῆς Ἀφροδίτης προῆλθεν ἐξ Ἀσίας. Ἐν Ἀσκάλωνι, ἡ θεὰ Ασρατὴ παριστάνετο κατὰ τὸ ἡμῖσι γυνὴ καὶ κατὰ τὸ ἡμῖσι ἰχθύς. (Διοδ. Β', 4. Λουκ. περὶ τῆς Συρίας θεοῦ, 14). Ἡ λατρεία τῆς θαλασσίας Ἀφροδίτης ἦτο λίαν διαδεδομένη ἐπὶ τῶν παραλλίων τῆς Μεσογείου, μέχρι Μασσαλίας (Corp. Inser. G. 6769) καὶ Port—Vendres (Portus Veneris). Στεφ. Βυζ. Ἀφροδίσις. Ὁμοίως ἐν Ἀντίβαις (Rev. Arch., Nouv. série, XV, σ. 360).

⁴ Ἡρβλ. Ἀφροδίτη ἐν κήποις, ἐν Ἀθήναις Ἀφροδίτη ἐν καλύμεις ἢ ἐν ἔλει, ἐν Σάμφ. Στραβ., Η', 343. Ἀθην. II'. 31.

ἀναγεννήσεως τῶν φυτῶν τὰ ὁποῖα εἰς αὐτὴν ὤφειλον τὴν νέαν ζωὴν των. Ὁ χαρακτὴρ οὗτος καταφαίνεται καθαρότατος εἰς τὸν συριακὸν μῦθον τοῦ ἐρωτός της πρὸς τὸν Ἀδωνιν, μῦθον, τοῦ ὁποίου ἡ σημασία εἶναι ἐκ τῶν πλέον διαφανῶν.

Ὁ Ἀδωνις¹ εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς ἀνοιξέως, ἐκφραζομένη ἐν τῇ μορφῇ νεανίου θαυμασίου κάλλους, ἀγαπωμένου ὑπὸ τῆς Ἀφροδίτης Ἀστάρτης, τῆς ὁποίας ἡ δύναμις ζωογονεῖ πᾶσαν τὴν φυτικὴν φύσιν. Ἡ ἡδυπαθὴς ἔνωσης τῶν δύο ἐραστῶν συνετελεῖτο κατὰ τὴν ἐπάνοδον τῶν ὥραίων ἡμερῶν, ἐν τῇ λαμπρότητι καὶ τῇ γονιμότητι τῆς ἐαρινῆς ζωῆς. Ἀλλ' ἡ ὑπαρξὶς τοῦ Ἀδωνίδος, ὡς ἡ τοῦ Ἀττυος ἐν Ἀσίᾳ, ὡς ἡ τοῦ Λίνου ἐν Ἑλλάδι, θά εἶναι ἐφήμερος· τὴν ὠραιότητά του θά τὴν θερίσῃ ὁ θάνατος, εἰς τὸ ἄνθος αὐτῆς. Περὶ τὰ τέλη τοῦ θέρους, ὅταν τὰ φυτά, καίόμενα ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου, μαραίνονται καὶ κλίνωσιν ἐξηχραμένα πρὸς τὸ ἔδαφος, ὁ ὥραιος νεανίας ἀπέρχεται πρὸς τοὺς ἀοράτους κόσμους. Κατέρχεται εἰς τὸ μνήμα, ἀπὸ τοῦ ὁποίου μόνον κατὰ τὴν ἐπομένην ἀνοιξιν θά ἐξέλθῃ. Τὴν πλήρη χαρὰς ζωὴν αὐτὴν, τὸ πρόωρον αὐτὸ τέλος, τὴν ἐπιστροφὴν αὐτὴν πρὸς τὸ φῶς, ἐνεθύμιζον αἱ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀδωνίδος περιοδικῶς τελούμεναι ἐορταί. Ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Συρίας μέχρι τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀττικῆς, αἱ γυναῖκες ἐθρῆνουν τὸν θάνατον τοῦ θεοῦ μετὰ λυγμῶν καὶ σπαρακτικῶν κραυγῶν· τὴν δὲ ἀνάστασιν τοῦ θεοῦ ἐχαιρέτων διὰ φωνῶν, ἐν αἷς ἐξεδηλοῦτο ἡ χαρὰ αὐτῶν. Ἐν Βύβλῳ, κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν προσέφερον εἰς τὸν Ἀδωνιν πενθίμους θυσίας· πρὸ τοῦ τάφου του αἱ λατρεύουσαι αὐτόν ἐθρῆνουν, κτυπῶσαι τὰ στήθη. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν, ἔλεγον ὅτι εἶχεν ἐπανελθῇ ἐν τῇ ζωῇ². Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἡ θρησκεία αὐτοῦ τὰς αὐτὰς παρουσίαζεν ἀντιθέσεις. Ἐπὶ πορφυρᾷ κλίνῃς ἔκειτο ὁ Ἀδωνις, νεανίας δέκα ὀκτὼ ἐτῶν, ἐν ὅλῃ τῇ χάριτι τῆς ζωῆς· παρὰ τὸ πλευρόν του ἦτο ἐξηπλωμένη ἡ Ἀφροδίτη, ἡ οὐρανία ἐρωμένη αὐτοῦ. Ἡ κλίνη τοῦ νεανίου ἐστιάζετο ὑπὸ καταπρασίνου χλοεροῦ ἄλσους· παρ' αὐτῇ εἶχον συσσωρεύσει τοὺς ὀρίμους τῶν δένδρων καρποὺς καὶ μύρια ἀφιερώματα, ἔχοντα μορφήν πτηνῶν ἢ ζῴων. Ἐντὸς ἀργυρῶν κανίστρων, φυτὰ προῖμου καὶ λαμπρᾶς βλαστήσεως ἔτερον τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ θεοῦ καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ. Ὡς τὸ πρῶτον ἡ ἀνοιξίς, ἐποχὴ τῆς εὐτυχοῦς αὐτῶν ἐνώσεως. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν, περὶ τὸ λυκαυγές, αἱ αὐταὶ γυναῖκες μετέβαινον εἰς τὴν παραλίαν καὶ ἐκεῖ, μετὰ τὴν στήθη γυμνά, μετὰ τὴν κόμην λυτὴν, ἐκβάλλουσαι μακρὰς φωνὰς θλίψεως, ἔρριπτον εἰς τὴν θάλασσαν τὸ εἶδωλον τοῦ θεοῦ, εὐχόμεναι διὰ τὴν ἐπάνοδόν του³. Τὰ ἔθιμα ταῦτα εἶχον εἰσαχθῇ ἐν Ἑλλάδι⁴. Ἐν Ἀθήναις, κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἐορτῶν τοῦ Ἀδωνίδος, εἰς πολλὰ μέρη τῆς πόλεως, ἔδλεπέ τις τάφους, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἔκειτο τὸ ἀγαλμα τοῦ νεανίου, ὁ

¹ Ἀδωνις εἶναι ἡ ἑλληνικὴ μορφή τῆς φοινικικῆς λέξεως Ἀδων (κύριος, ἄρχων), ἐπιθετον πολλῶν ἐν Φοινίκῃ θεῶν. Περὶ Ἀδωνίδος, βλέπε Engel, Kypros, t. II. σ. 536-643. Movers, die Pœn, I, 191-233. Brugsch, Adonisklage und Linoslied. Mannhardt, Antike Wald und Feldkulte, 273-290.

² Δουκ., περὶ Συρίας Θεοῦ, 6.

³ Θεοκρ. Εἰδυλλ. II', 13 2 καὶ ἐφ.

⁴ Ἐκ Βύβλου ἡ λατρεία τοῦ Ἀδωνίδος εἶχεν ἐξαπλωθῇ εἰς Ἀμαθοῦντα τῆς Κύπρου (Παυσαν., Θ', 41, 2) καὶ εἰς Ρόδον, ὅπου εὐρίσκομεν τὴν αἵρεσιν τῶν Ἀδωνιαστῶν (βλέπε Foucart, Associations religieuses chez les Grecs)· εἰς Μικρὰν Ἀσίαν, εἰς Λέσβον, ὅπου ὁ Ἀλκαῖος καὶ ἡ Σαπφὼ ἄδουσιν ἤδη τὸν Ἀδωνιν. Εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, εἰς Ἀργεῖ (Παυσαν., Β', 22, 6) καὶ εἰς Ἀθήνας.

θάνατος τοῦ ὁποίου διήγειρε τὴν σύγκλησιν καὶ τὴν βαθείαν θλίψιν τῶν γυναικῶν¹. Πέριξ τῶν τάφων αὐτῶν, ἐτοποθετοῦντο, ἐντὸς ἀγγείων ἢ κανίστρων, πλήρων χώματος, ἐφήμερα φυτά, τὰ ὅποια εἶχον ταχέως αὐξηθῆ καὶ ταχέως ἐμαραίνοντο, ὡς ἡ βραχεῖα ζωὴ ἐκείνου, ὃν ἐθρήνουν· ταῦτα ἦσαν οἱ «κῆποι τοῦ Ἀδωνίδος²», τοῦ ὠραίου ἐφήδου, τοῦ τόσον ἐνωρίς ἀπολεσθέντος ὡς ὁ Λίνος ἐκεῖνος, τὸ πνεῦμα τῶν καρπῶν τῆς γῆς, τὸ θνήσκον μετὰ τῆς συγκομιδῆς, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ θλιβερά μοῖρα κατέστη, ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς Ἰλιάδος, τὸ θέμα τῶν θρηνητικῶν ἐπωδῶν τῶν γεωργῶν καὶ τῶν ἀμπελοργῶν³.

Ἡ παράδοσις τοῦ Ἀδωνίδος, ὑπὸ τὴν ἑλληνικὴν αὐτῆς μορφήν προδίδει τὴν ξενικὴν καταγωγὴν τῆς διὰ πλείστων ὧσων λεπτομερειῶν. Πατὴρ τοῦ Ἀδωνίδος εἶναι εἴτε ὁ Φοῖνιξ εἴτε ὁ Θεῖας, ἡγεμῶν τῶν Ἀσσυρίων, εἴτε ὁ Κινύρας⁴, μυθικὸς βασιλεὺς τῆς νήσου Κύπρου, ὅπου κατὰ πρῶτον μετεφέρθη ἡ θρησκεία αὐτοῦ ἐκ τῶν παραλίων τῆς Συρίας. Μήτηρ αὐτοῦ εἶναι ἡ Σμύρνα ἢ Μύρρα, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα ὑπαινίσσεται τὴν κατὰ τὰς τελετὰς τῆς λατρείας τοῦ χρῆσιν θυμιάματος. Δηγοῦντο ὅτι αὕτη καταδικωμένη ὑπὸ τῆς ἐξωργισμένης Ἀφροδίτης, τὴν ὁποίαν ἠρνήθη νὰ τιμήσῃ ἐρωτεύθη τὸν πατέρα τῆς καὶ ἐνώθη μετ' αὐτοῦ, χωρὶς οὗτος νὰ ὑποπτευθῇ τίποτε. Πληροφορηθεὶς ἐντὸς ὀλίγου τὸ αἶσχος του, θέλει νὰ τιμωρήσῃ τὴν κόρην του, καὶ τὴν καταδιώκει, μὲ τὸ ξίφος γυμνόν. Ἀλλ' οἱ θεοὶ τὴν εὐσπλαχνίζονται καὶ τὴν μεταμορφοῦσιν εἰς τὸ δενδρύλλιον σμύρνα. Μετὰ ἐννέα μῆνας τὸ δένδρον διανοίγεται καὶ ἀφίνει διέξοδον εἰς παιδίον τι μοναδικῆς ὠραιότητος· εἶναι ὁ Ἀδωνις. Κατάπληκτος ἐπὶ τῇ θεᾷ αὐτοῦ ἡ Ἀφροδίτη τὸ τοποθετεῖ ἐντὸς κιβωτίου τὸ ὅποιον ἐμπιστεύεται εἰς τὴν Περσεφόνην. Ἀλλ' ἡ χθονία θεότης ἀνακαλύψασα ἡμέραν τινὰ τὸν θησαυρόν, ὃν ἐφύλαττε, ἀρνεῖται νὰ τὸν ἀποδόσῃ. Ἡ ὑπόθεσις φέρεται πρὸ τοῦ δικαστηρίου τοῦ Διός, ὅστις ἀποφασίζει ὅτι ὁ Ἀδωνις θὰ παραμῆνῃ ἐπὶ τέσσαρας μῆνας κατ' ἔτος ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου· τὸ δὲ ὑπόλοιπον τοῦ χρόνου αὐτοῦ θὰ τὸ διαμοιράζεται μεταξὺ τῶν δύο θεαινῶν⁵. Βραδύτερον ὁ νεανίας θανασίμως πληγωθεὶς εἰς τι κυνήγιον ἀπὸ τὸν χαυλιόδοντα ἀγριοχοίρου, ἐξέπνευσεν εἰς τὴν ἀγνάλην τῆς Ἀφροδίτης· σκηνὴ τῆς ὁποίας τὴν ἀναπαράστασιν παρέχουσιν ἡμῖν πλεῖστα ἀνάγλυφα καὶ πολυάριθμοι σαρκοφάγοι⁶. Ἡ παράδοσις αὕτη βεβαίως τὴν σημασίαν τοῦ Ἀδωνίδος, οἷαν ἀναφέραμεν αὐτὴν συμφώνως πρὸς τὰς τελετὰς τῆς λατρείας του. Εἶναι ὁ θεὸς

¹ Πλουτ. Νικίας, 73. Βλ. ἐπίσης. Ἀριστοφ., Λυσιστρ., 389 καὶ ἐφ.

² Πλάτ., Φαῖδρ., κεφ. 61. Σχολ. Θεοκρ., 1Ε, 112. Ἡσυχίος καὶ Σουίδας, Ἀδωνίδος κήποι. Βλ. ἐπίσης, Raoul-Rochette, Mémoire sur les jardins d'Adonis (Rev. Archéol., 1859). Μεταξὺ τῶν φυτῶν αὐτῶν διέκρινε τις πρὸ παντός θριδάκα, οἷτινες αὐξάνουσι ταχέως. Ὁ Ἀδωνις θνήσκων πίπτει ἐπὶ φυτεῖας θριδάκων.

³ Ἰλιάς, 261-572. Πρὸς τὰ κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Ταμίου φυτά, τοῦ ἀναλόγου πρὸς τὸν Ἀδωνιν συρίου θεοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ θρησκεία εἶχεν εἰσχωρήσει μέχρι τῆς Βαβυλώνης (Maury, Relig. de la Grèce, III. σ. 220).

⁴ Ἀπολλοδ. Γ', 14. 4. Ἀντων. Μετ. συν. 34. Ὑγιν. μῦθοι. 68. Ovid. Metam. X, 297 καὶ ἐφ.

⁵ Κατ' ἄλλην τινὰ ἐκδοχὴν, ἕκαστον ἔτος τῆς ζωῆς τοῦ Ἀδωνίδος ὤφειλε νὰ διαμοιράζεται ἐξ ἴσου μεταξὺ Ἀφροδίτης καὶ Περσεφόνης. (Βλέπε τὰ προαναφερθέντα χωρία).

⁶ Περὶ τῶν ἀπεικονίσεων αὐτῶν, βλέπε O. Jahn, Arch. Beit räge, σ. 45-50. Βλ. ἐπίσης, Müller-Wieseler Denk. d. Alt. Kunsst, II, πιν. 27. No 29. καὶ τὸ ἀνάγλυφον τὸ εὐρισκόμενον εἰς Λοῦδρον (Fröhner, Notice de la sculpt. ant. I, No 182).

τοῦ ἔαρος καὶ τοῦ θέρους, ὅτις ἀποθνήσκει ὑπὸ τὰ πλήγματα τοῦ φλογεροῦ ἡλίου ἢ ὑπὸ τὰ βέλγη τοῦ τέρατος τοῦ χειμῶνος· ὅστις ἕκαστον ἔτος, κατέρχεται εἰς τὰ σκότη τῆς γῆς καὶ ἐπανέρχεται ἐκείθεν περιοδικῶς.

Ἡ ἰσχὺς τῆς Ἀφροδίτης ἐπεκτείνεται ἀπὸ τῆς φυτικῆς φύσεως εἰς ὅλα τὰ ζῶντα ὄντα. Ἡ Κύπρις, λέγει ὁ ποιητὴς τοῦ εἰς αὐτὴν ἀφιερωμένου ὁμηρικοῦ ὕμνου, γεννᾷ ὅλους τοὺς πόθους εἰς τὰς καρδίας τῶν θεῶν· δαμάζει τὰ γένη τῶν θνητῶν, καὶ τὰ πετῶντα εἰς τὸν οὐρανὸν πτηνά, καὶ ὅλα τὰ ζῷα, ὅσα τρέφει ἡ ξηρὰ ὡς καὶ ὅσα τρέφει ἡ θάλασσα.

Κύπριδος, ἥ τε θεοῖσιν ἐπὶ γλυκὺν ἥμερον ὥρσε,
καὶ τ' ἐδαμάσσατο φύλα καταθνητῶν ἀνθρώπων,
οἰωνοὺς τε διυπετέας καὶ θηρία πάντα,
ἤ μὲν ὅσ' ἥπειρος πολλὰ τρέφει ἡδ' ὅσα πόντος ¹.

Ὅταν ἀναρριχᾶται ἐπὶ τῶν κλιτύων τῆς Ἰδης, ἀναζητοῦσα τὸν Ἀγχίσην, τὰ ὀρεσίβια ζῷα ἀκολουθοῦσι καὶ συνοδεύουσιν αὐτὴν σείοντα τὰς οὐράς· εἰς τὸ θέαμα τοῦτο αὕτη τέρπεται, πληροὶ τὰς καρδίας αὐτῶν ἔρωτος, καὶ τότε ἐκεῖνα κοιμῶνται ἀνὰ δύο εἰς τὰς σκιεράς χαράδρας:

..... ἡ δ' ὀρόωσα μετὰ φρεσὶ τέρπετο θυμόν,
καὶ τοῖς ἐν στήθεσσι βάλ' ἥμερον· οἱ δ' ἄμα πάντες
σύνδουο κοιμήσαντο κατὰ σκιδέντας ἐναύλους ².

Ἡ ἀντίληψις αὕτη, θηλείας δυνάμειος τοῦ ἔρωτος, διαπερώσης ὅλην τὴν ζῶσαν φύσιν, τῆς ὁποίας αὕτη διατηρεῖ τὴν ἀνεξάντλητον ζωὴν, εἶχε κάμει ἐντύπωσιν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἐλλήνων φιλοσόφων, τοῦ Παρμενίδου, τοῦ Ἐμπεδοκλῆ, οἱ ὅποιοι, πρὸ τοῦ Λουκρητίου, ἔφαλον τὴν παγκόσμιον καὶ ἀκαταμάχητον τῆς Ἀφροδίτης δύναμιν. Ὅταν ὅμως ἡ ἀνατολικὴ θεὰ εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ Διός, δταν τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα ἀπετύπωσεν ἐπ' αὐτῆς τὴν σφραγίδα του, αὕτη ἔπαυσε νὰ ἐχῇ τὴν ὑψηλὴν καὶ γενικὴν ταύτην σημασίαν. Ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, ἔπου ἡ γυνὴ ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ παρθένων ὡς ἡ Ἀρτεμις, ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ἡ Ἑστία, ὑπὸ αὐστηρᾶς συζύγου ὡς ἡ Ἥρα, ὑπὸ σεβασμίας μητρὸς ὡς ἡ Δημήτηρ, ἔφερε μεθ' ἑαυτῆς στοιχειόν τι νέον, καὶ ἴσως ξένον πρὸς τὴν ἀρχαίαν τῶν Ἑλλήνων θρησκείαν: καθίστατο τὸ γυναικεῖον ἰδεῶδες, μετὰ τῆς ἀπείρου γοητείας αὐτοῦ, τῶν ἀκαταμαχῆτων θελγῆτρων του καὶ τῶν περὶ ἡδονῆς ὑποσχέσεών του.

Εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα, ἡ θεὰ εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς υπερτάτης χάριτος, τῆς θριαμβευοῦσης καλλονῆς· εἶναι ὁ οὐράνιος τύπος, πρὸς ὃν παρέβαλλον τὰς ὠραιστέρους παρθένους καὶ τὰς ὠραιστέρας γυναῖκας τῆς γῆς: τὴν Ἑλένην, τὴν Πηνελόπην, τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀγαμέμνονος ³. Ἡ λάμψις τῆς, τὸ γλυκύ της μειδίημα (φιλομει-

¹ Ὅρ. Ὑμν. Δ', 2-4.

² Ὅμ. στ. 69 καὶ ἐφ.

³ Ἰλιάδ. I, 389. Ὀδύσσεια, P, 37, T, 54.

δής), οἱ σπινθηροβόλοι ὀφθαλμοὶ τῆς, ἡ δὲ ὑψηλοῦ στεφάνου κοσμουμένη (εἰκ. 55) κεφαλὴ τῆς (εὐστεφανος), τὸ λευκὸν τῆς στήθος, ὄλον τὸ θεῖον σῶμά τῆς, τοῦ ὁποῖου τὴν ὠραιότητα ἐπέτεινον τὰ λαμπρὰ χρυσὰ κοσμήματα (χρυσεῖη), τὰ θαυμάσια καὶ διὰ τῶν χειρῶν τῶν Χαρίτων ὑφασμένα ἐνδύματα¹, διήγειρε τὸν περιπαθῆ θαυμασμὸν τῶν θεῶν καὶ τῶν θνητῶν, πρὸ τῶν ὁμμάτων τῶν ὁποίων ἀπεκαλύπτετο αὕτη. Ἡ κεντητὴ αὐτῆς ζώνη εἶναι πεπρωκισμένη διὰ γοητευτικῆς² δυνάμεως, εἰς τὴν ὁποίαν οὐδὲν δύναται ν' ἀντισταθῇ, ἥτις δαμάζει καὶ αὐτὸν τὸν ἄρχοντα τῶν θεῶν,

Εἰκ. 55.—Εὐστεφανος
Ἀφροδίτης.

ὅταν ἡ Ἥρα δανείζεται τὸ θαύματοργὸν αὐτὸ ἀντικείμε-
νὸν ἀπὸ τὴν Ἀφροδίτην, ἵνα ἐπαναφέρῃ εἰς τὰς ἀγκάλας
τῆς τὸν βασιλικὸν τῆς σύζυγον. Ὁ ἀγριώτερος τῶν κα-
τοίκων τοῦ Ὀλύμπου, ὁ Ἄρης, δεσμεύεται ἐξ ἔρωτος πρὸς
τὴν θεάν. Αὕτῃ ἡ Ἰδία, ἔλεγον, συνησθάνετο ὄλην τὴν
φλογερότητα τοῦ πάθους, τὸ ὁποῖον διήγειρε καὶ μετέδιδε.
Εἰς Τρωάδα διηγοῦντο τὸν ἔρωτά τῆς πρὸς τὸν ἥρωα Ἀγ-
χίσην, «θεῶν ἀπο κάλλος ἔχοντα». Μόλις εἶδεν αὐτόν,
βόσκοντα τοὺς βοῦς τοῦ ἐπὶ τῆς Ἰδῆς μὲ τὰς πολλὰς πη-
γὰς, ἡ καρδία τῆς καταλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ πόθου. Μετα-
βαίνει εἰς τὸ προσφιλὲς αὐτῆς ἱερὸν τῆς Πάφου, ὅπου αἱ
Χάριτες λούουσι καὶ ἀλείφουσι τὸ σῶμά τῆς δι' ἀφθάρτων
ἐλαίων. Ἐνδύεται λαμπρὰ ἐνδύματα, κοσμεῖται διὰ τῶν
χρυσῶν κοσμημάτων τῆς καὶ ὁρμᾷ πρὸς τὴν Τροίαν, διὰ
μέσου τῶν νεφῶν. Φθάσασα εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους,

ἀνέρχεται μέχρι τῶν καλυθῶν τῶν βοσκῶν, ὅπου ὁ Ἀγχίσης ἐπλανᾶτο τῇδε κἀκεῖσε
κάμνων τὰς ἡχοὺς ν' ἀντηχῶσιν ἐκ τῶν ἡχῶν τῆς λύρας αὐτοῦ. Ἐπὶ τῇ θέᾳ τῆς
ὁ ἥρωας μένει ἀκίνητος, ἀποθαυμάζει, ἐν θρησκευτικῇ ἐκστάσει, τὴν ὠραιότητά τῆς,
τὸ παρθενικὸν τῆς ἀνάστημα, τὰ θαυμάσια κοσμήματά τῆς. Ὁ πέπλος τῆς ἦτο λαμ-
πρότερος ἀπὸ τὴν λάμψιν τῆς φλογός· ἔφερε ψέλλια καὶ ἐνώτια καὶ χρυσὰ περιδέ-
ραια περὶ τὸν λαιμὸν³, τὸ δὲ λεπτότατον στήθος τῆς ἔλαμπεν ὡς ἡ σελήνη.

Πέπλον μὲν γὰρ ἔεστο φαεινότερον πυρὸς αὐγῆς,
εἶχε δ' εὐγναμπτάς ἑλικας κάλυκας τε φαεινάς·
ὄρμοι δ' ἄμφ' ἀπαλῇ δειρῇ περικαλλέες ἦσαν,
καλοὶ, χρύσειοι, παμπύκιλοι· ὡς δὲ σελήνη
στήθεσιν ἄμφ' ἀπαλοῖσιν ἐλάμπετο, θαῦμα ἰδέσθαι.

Ἐνθυμεῖται τις τὸ κείμενον τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου, τὴν σκηνὴν ἐκείνην τῆς ἀποπλανή-
σεως, τὴν ὑπερπλήρη αἰσθησιακῆς χάριτος, ἥτις καταλήγει εἰς τὴν ἔνωσιν τῆς Ἀ-

¹ Ἰλιάς, Ε, 338. Ὀδυσσ. Θ, 364 καὶ ἐφ.

² Ἰλιάς, Ξ, 214–217. Ἡ Πανδώρα ἀφείλει ἐπίσης εἰς τὴν Ἀφροδίτην τὸ δῶρον τῆς γοη-
τείας (Ἡσιόδ. Ἔργ. καὶ Ἡμ. 65).

³ Τὸ πλῆθος αὐτὸ τῶν κοσμημάτων εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς ἀσιατικῆς θεᾶς. Τὰ κυρι-
ακὰ εἰδῶλα τῆς Ἀφροδίτης ἦσαν κατὰφορτα κοσμημάτων.

φροδίτης μετὰ τοῦ τρωδὸς ἥρωος, ἔνωσιν, ἐκ τῆς ὁποίας θὰ γεννηθῇ ὁ Αἰνείας ὁ μυθικός τῶν Ρωμαίων πρόγονος¹.

Ἐνίοτε οἱ ἰσχυροὶ, μετὰ τῶν ὁποίων ἡ Ἀφροδίτη σχετίζεται, δὲν εἶναι ἐρασταὶ τῆς ἀλλ' ἀπλῶς εὐνοούμενοι αὐτῆς· νεανίαί ἐλκυστικῆς ὠραιότητος, τοὺς ὁποίους προσκολλᾷ εἰς τὴν λατρείαν τῆς, καὶ ἐπιδαφιλεῖ εἰς αὐτοὺς πᾶν ἀγαθὸν καὶ πᾶσαν τῆς ζωῆς χαρὰν. Τοιοῦτος ὁ Φαέθων ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον ἀπήγαγε, διὰ νὰ τὸν καταστήσῃ φύλακα τοῦ ἱεροῦ τῆς², τοιοῦτος ὁ Κινύρας ἐκεῖνος, ἀντικείμενον πλείστων ἐν Κύπρῳ παραδόσεων, πρωθιερεὺς τῆς Ἀφροδίτης, ἰδρυτὴς τῆς θρησκείας αὐτῆς, δεξιότατος μουσικός συναγωνιζόμενος πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, βασιλεὺς ἰσχυρός, τοῦ ὁποίου τὰ πλοῦτη εἶχον καταστῇ παρομιώδη ἐν τῇ ἀρχαιότητι³.

Ἡ Ἀφροδίτη, κυρίαρχος τῶν ἀνθρωπίνων καρδιῶν, δύναται, κατὰ βούλησιν, νὰ τὰς ἀποτρέψῃ τοῦ πάθους, ἢ νὰ τὰς βυθίσῃ εἰς αὐτό. Εἰς Θῆβας ἐλάτρουεν Ἀφροδίτην τινὰ ἀποστροφίαν, εἰς δὲ τὰ Μέγαρα ἐπιστροφίαν⁴. Ἡ τελευταία αὕτη ἀσκεῖ τὴν παντοδυναμίαν τῆς ἐπὶ τῶν γυναικῶν, ταραττοῦσα ἐνίοτε τὴν ζωὴν των δι' ὀλεθρίου τινὸς ἔρωτος, αἰτίας σκληρῶν βασάνων, κατὰ τοῦ ὁποίου ματαίως ἀγωνίζονται αὐταί. Ἡ Ἑλένη ἐγκαταλείπει τὴν πατρίδα τῆς καὶ προδίδει τὸν σύζυγόν τῆς, παρὰ τὴν θέλησίν τῆς. Ὑπακούει ἀπλούστατα εἰς θεῖαν τινὰ ὥθησιν· ρίπτεται ὑπὸ τῆς Ἀφροδίτης εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ Πάριδος⁵. Ἡ Μήδεια, ἡ Πασιφάη, ἡ Φαίδρα, καὶ ἄλλαι ἡρώιδες ἀκόμη, κατατρυχόμεναι ὑπὸ ἔρωτος, ὅν θεωροῦσιν ὡς μανίαν, ὡς παρὰ φροσύνην, ὑπὸ τῆς θεότητος σταλεῖσαν, εἶναι ἐπίσης ἀκούσια καὶ δυστυχῆ τῆς Ἀφροδίτης θύματα.

Ἡ ἀντίληψις τοῦ ἔρωτος, θεωρουμένου τόσο ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς χάριτος καὶ τῆς ἡδυσθαθείας αὐτοῦ ὅσον καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν διαταραχῶν καὶ τῶν καταστροφῶν, ὡς ἐπιφέρει, δὲν ἀρκεῖ, διὰ νὰ δικαιώσῃ ὅλας τὰς ἰδέας, τὰς ὁποίας ἡ θεὰ διηγείρεν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων. Ἀπὸ τοὺς χρόνους ἡδὴ τοῦ Ξενοφῶντος, ἡ Οὐρανία Ἀφροδίτη, τὴν ὁποίαν, ἔνεκα ἀνακριδοῦς τοῦ ὀνόματός τῆς ἐρμηνείας, ἐθεώρησαν ὡς θεὰν τοῦ ἄγνου ἔρωτος, ἀντετίθετο πρὸς τὴν Πάνδημον Ἀφροδίτην, ἥτις προτίσταται τοῦ χυδαίου ἔρωτος καὶ τῆς ἐνώσεως τῶν φύλων⁶. Ἡ ἡθικὴ αὕτη διάκρισις εἶναι ἴσως προελεύσεως φιλοσοφικῆς· εἶχεν ὅμως τὰς βάσεις τῆς ἐν τῇ πραγματικότητι. Εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἡ θρησκεία τῆς Ἀφροδίτης ἐμφανίζεται περιβεβλημένη χαρὰ καὶ εὐγενείας καὶ σοβαρότητος, ὅστις προσπλησιάζει αὐτὴν πρὸς τὴν τῆς Ἥρας. Θεὰ τῆς ἀναπαραγωγῆς, γονιμοποιεῖ τὰς ἐνώσεις τῶν συζύγων καὶ σχετίζεται οὕτω πρὸς τὴν οἰκογένειαν. Προστατεύει τὴν ζωὴν τῆς γυναικός, καὶ πρὸ καὶ μετὰ τὸν ὀφθαλμὸν. Ἡ ἰδιότης αὕτη τῆς Ἀφροδίτης ἀνάγεται ἴσως εἰς λίαν παρωχημένην ἀρ-

¹ Τμν. ὁμηρ. Δ', 81 καὶ ἐφ.

² Θεογ. 988.

³ Πίνδ. Πυθ. Β', 15. Νερ. Η', 17. Βλ. ἐπίσης, Τυρτ. ἀποσπ. 12, 6. Πλατ. Νόμ. 6. 106 ε.

⁴ Πausan. Θ', 16, 3. Α', 40, 6.

⁵ Ἰλιάς, Γ, 173, 399 καὶ ἐφ. Ὀδυσσ. Γ, 261.

⁶ Ξενοφ. Συμπ. Η', 9-10. Βλέπε ἐπίσης Πausan., Θ', 16, 3. Κατὰ τὸν Πλάτωνα (Συμπ. 8). ἡ Οὐρανία θεὰ, θυγάτηρ τοῦ Οὐρανοῦ, ἦτο ἡ ἀρχαιότερα· ἡ Πάνδημος Ἀφροδίτη, θυγάτηρ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Διώνης, ἦτο σχετικῶς νεωτέρα. Οἱ Ἕλληνας ἡρμηνεῖον ἐνίοτε τὸ ἐπίθετον τοῦτο, λέγοντες ὅτι ὁ Θησεὺς εἶχεν ἀναγεῖρει εἰς αὐτὴν ναόν, μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ συκέντρωσιν τῶν δήμων τῆς Ἀττικῆς (Πausan. Α', 22, 3. Ἀρποκρ. Λεξ. Πάνδημος).

χαιότητα. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ, τῷ ὄντι, αἱ θυγατέρες τοῦ Πανδάρου, ἀπομείνασαι ὀρφαναί, γαλουχοῦνται καὶ ἀνατρέφονται ὑπὸ τῆς Ἀφροδίτης, ἣτις ζητεῖ παρὰ τοῦ Διὸς δι' αὐτάς «τέλος θαλεροῖο γάμοιο»¹. Εἶναι, ὡς ἡ Ἄρτεμις, θεὰ κοιροτρόφος². ἐν Σικυῶνι, ἡ ἑτησία ὑπηρεσία τοῦ ἱεροῦ τῆς ἀντιθέτου εἰς ἱέρειαν παρθένον³. Τοῦτο εἶναι ἴσως τοπικὸν καὶ μεμονωμένον παράδειγμα. Πλεῖστοι ὁμῶς μαρτυραὶ παρουσιάξουσιν αὐτὴν ὡς μίαν τῶν θείων δυνάμεων, τῶν προϊσταμένων τῶν ἱερῶν τοῦ γάμου δεσμῶν. Ἡ Νυμφία Ἀφροδίτη, ὡς ἀπεκάλουν αὐτὴν εἰς Ἑρμιόνην⁴, εἶχεν εἰς Σπάρτην ἀρχαιότατον εἰδωλόν, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐφαίνετο συγχεομένη πρὸς τὴν Ἥραν, τὸ οὐράνιον ἰδεῶδες τῆς συζύγου, καὶ βωμόν, ὅπου αἱ μητέρες ἔθυσον κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ γάμου τῶν θυγατέρων αὐτῶν⁵. Εἰς Ἀργολίδα καὶ Ναύπακτον, ἡ αὐτὴ προσεφέρετο εἰς τὴν θεὰν λατρεῖα ὑπὸ τῶν νεανίδων καὶ τῶν χηρῶν, αἱ ὁποῖαι ἤθελον νὰ ὑπανδρευθῶσιν ἐκ νέου⁶. Κατὰ συνέπειαν ἦτο θεὰ τῶν τοκετῶν. Ἐν Ἀττικῇ, ἡ Κωλίας Ἀφροδίτη συνεσχετίζετο πρὸς τὰς Γενετυλλίδας⁷. ἐν Δῇλῳ δὲ ὁ παλαιὸς λυρικὸς ποιητὴς Ὡλήν, εἶχε συνταυτίσει αὐτὴν πρὸς τὴν Εἰλείθειαν, θεωρῶν τὴν τελευταίαν ταύτην ὡς μητέρα τοῦ Ἑρωτος⁸. Ἐν Ἡλιδι τέλος, ἡ Ἀφροδίτη τοῦ Φειδίου, ἐστήριζε τὸν πόδα ἐπὶ χελώνης⁹ σύμβολον, λέγει ὁ Πλούταρχος⁹, τῆς καθηστικῆς ζωῆς τῆς μητρὸς τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς σιωπῆς, ἣν ὀφείλει νὰ τηρῇ αὕτη.

Ἡ πρώτη αὕτη ἀξιοπρέπεια τῆς Ἀφροδίτης, πιστῶς ἴσως διατηρηθεῖσα εἰς μερικὰ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος μέρη, ἐξησθένησε σὺν τῷ χρόνῳ καί, εἰς τὰς ναυτικὰς πόλεις, ἐξηυτελίσθη ἐκ τῆς ἐπαφῆς αὐτῆς πρὸς τοὺς ξένους.

Ἐν αὐταῖς, ὅντως, ἡ ἐλευθεριότης καὶ ἡ αὐξοῦσα διαφθορά τῶν ἠθῶν, συνετέλεσαν ὥστε νὰ γίνωνται δεκτὰ μετ' ἐξαιρετικῆς εὐνοίας τὰ ἐπαίσχυντα ἔθιμα τῆς λατρείας τῆς Ἀσιατικῆς Ἀφροδίτης. Ἡ πορνεία, ἀχώριστος οὖσα τῆς θρησκείας τῆς Μυλήττης ἐν Βαβυλῶνι καὶ τῆς λατρείας τῆς Συρίας Θεοῦ ἐν Βύβλῳ¹⁰, περιεβλήθη, ἐν Κορίνθῳ ἐπίσης, ἱερὸν χαρακτήρα. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεγαλειτέρας ἀκμῆς τῆς πόλεως ταύτης, χίλιαί περίπου ἑταῖραι, ἦσαν προσκεκολλημέναι εἰς τὸ ἱερὸν τῆς θεᾶς. Ὁ θεσμὸς οὗτος, ὁ ὁποῖος ἐν Ἐρυκί τῆς Σικελίας διτηρήθη μέχρι τῶν χρόνων τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, δὲν διεδόθη ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι· ἀλλὰ ὁμῶς αἰτίαι συνετέλεσαν, ὥστε νὰ ἀλλοιωθῇ ἡ θρησκεία τῆς Ἀφροδίτης διὰ τῆς ἀναμίξεως ἀκαθάρτων στοιχείων. Ὅταν ἐν Ἀθήναις ἔγινε τῆς μόδας καί, οὕτως εἰπεῖν, ὅρος καλῆς συμπεριφορᾶς, νὰ συχνάζωσι τὰς ἑταῖρας, ὅταν οἱ ἄπιστοι τοῦ Ἐπικούρου μαθηταὶ ἐκήρυξαν τὸ δόγμα τῆς εἰς τὸ ἔπακρον ἡδονῆς, ὅταν εἶδον καλλιτέχνας ὡς τὸν Πραξιτέλην καὶ τὸν Ἀπελλὴν νὰ μεταχειρίζονται ὡς πρότυπα διὰ τὰ τῆς Ἀφροδίτης ἀγάλ-

¹ Ὀδύσσ. Γ', 68 καὶ ἐφ.

² Πλάτ. Κωμωδ. παρ' Ἀθην. Γ', 58.

³ Πausan. Β', 10, 4.

⁴ Πausan. Β', 32, 7.

⁵ ὁμοίως, Γ', 13, 8. Τὸ ἔθαινον τοῦτο ἔφερε τὸ ὄνομα Ἀφροδίτη-Ἥρα.

⁶ ὁμοίως, Β', 34, 12, Γ', 38, 12.

⁷ Πausan., Α', 1, 5. Ἀριστοφ., Λυσιστρ., 2. Ἡσύχ. λ. Κωλίας Βλ. ἐπίσης Ἡροδ., Η', 97.

⁸ Παρὰ Πausan., Θ', 27, 2.

⁹ Γαμ. παραγγ. 32.

¹⁰ Ἡροδοτ., Α', 199. Περὶ τῆς Συρίας Θεοῦ, 6. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (χωρ. προαναφερθὲν) τὸ αὐτὸ συνέβαιεν ἐν Κύπρῳ. Βλ. Ἀθην., ΙΒ', 11.

ματα αὐτῶν τὴν Λατδα καὶ τὴν Φρύνην¹, ἡ θεότης τῆς ἀναπαραγωγῆς καὶ τοῦ ἔρωτος μετεμορφώθη ἐντελῶς, εἰς βάρος τῆς δημοσίας ἡθικῆς. Ἀφήκε τὰς πτυχὰς τῆς ἐσθῆτος αὐτῆς νὰ καταπέσῃσι, καὶ δὲν ἤγειρε πλέον εἰμὴ τὸν πόθον διὰ τῆς λεπτότητος τῶν στάσεων τῆς καὶ τῆς γοητείας τῆς γυμνότητός τῆς. Κατέστη δὲ τότε ὑπὸ τὰ δνόματα ἑταῖρα καὶ πάνδημος ἡ προσφιλὴς θεὰ τῶν ἑταιρῶν, αἱ ὁποῖαι ἐτέλουν τὰς ἐορτὰς αὐτῆς μετὰ λαμπρότητος, μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτῶν ἄφινον νὰ ἐγερθῶσι μεγαλοπρεπῆ μνημεῖα, ἐν οἷς ἀπεικονίζοντο αὐταὶ ὡς νέαι Ἀφροδίται. Ἐν ὀλίγοις, κατέστη ἡ θεὰ τῆς ἀσελγείας, τῆς ὁποίας τὴν φύσιν ὑποδηλοῦσι μερικὰ τῶν ἐπιθέτων αὐτῆς.

Τὰ σύμβολα ἢ ἐμβλήματα τῆς Ἀφροδίτης ὑπαινίσσονται ὑπὸ διαφόρους μορφάς, τὴν γεννητικὴν γονιμότητα καὶ τὰς σχέσεις τῶν φύλων. Εἰς τὸ βασίλειον τῶν φυτῶν, ἡ μύρτος καὶ οἱ πολλοὺς σπέρους ἔχοντες καρποί, ὡς ἡ ροιά, ἦσαν εἰδικῶς εἰς αὐτὴν ἀφιερωμένα. Τῇ προσέφερον τὰ παραγωγικὰ ἢ ἀσελγούς φύσεως ζῷα, ὡς ὁ κρῖς, ὁ τράγος, ὁ λαγῳός, τὸν ὁποῖον συχνάκις βλέπομεν συσπειρωμένον παρ' αὐτῇ ἢ ὑπὸ

Εἰκ. 56

τὸ κάθισμά τῆς (εἰκ. 56). Τὸ ἐμβλημα τοῦ κριοῦ, συχνάκις ἐπὶ τῶν κυπριακῶν νομισμάτων ἀπαντῶν, παρέλαβον οἱ Ἕλληνες ἐκ τῆς Ἀσίας. Ἡ ἐπιγραφὴ Ἀφροδίτῃ τοῦ Σκόπα, ἣτις ἦτο Ἀφροδίτῃ πάνδημος, ἐκάθητο ἐπὶ τινος τῶν ζῳῶν τούτων². Εἰς Ἀργος καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ, ἔθυσον αὐτῇ χοῖρον³, ὅστις ἀλλαχοῦ ἀπεκλείετο τοῦ ἀριθμοῦ τῶν θυμάτων αὐτῆς, ἔνεκα τοῦ κάπρου, ὅστις εἶχε φονεύσει τὸν Ἀδωνιν⁴. Ἐκ τῶν πτηνῶν τὸ στρουθίον καὶ πρὸ παντὸς ἡ ἔρωτύλη περιστέρα, ἡ ὁποία εἰς τὰς ἀρχαῖκου τύπου ἀναπαραστάσεις ἵσταται ἐπὶ τῶν χειρῶν τῆς Ἀφροδίτης, συχνάκις συνοδεύει τὴν εἰκόνα αὐτῆς. Τὰ πτηνὰ ταῦτα ἐτρέφοντο κατὰ ἑκατοντάδας εἰς τὸ ἐν Πάφῳ ἱερὸν αὐτῆς καὶ εἰς τὸ τοῦ ὄρους Ἐρυκος, ὅπου ἰδιαίτεραι ἐορταὶ ἐτελοῦντο διὰ τὴν εἰς Λιθύην ἀναχώρησιν καὶ τὴν ἐκείθεν πρὸς τὰς ἀκτὰς τῆς Σικελίας ἐπιστροφὴν αὐτῶν⁵.

Ἵνα συμπληρώσωμεν τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα, ὑπολείπεται νὰ δώσωμεν οὐσιώδεις τινὰς πληροφορίας περὶ τῶν κυριωτέρων ποικιλιῶν τοῦ καλλιτεχνικοῦ τῆς Ἀφροδίτης τύπου⁶.

¹ Διατυποῦμεν ἐνταῦθα γνώμας τοῦ Preller (Griech. Mythol., I, σ. 301).

² Πausan., στ', 24, 2.

³ Ἀθην., Γ', 49. Στραβ., Θ', 438.

⁴ Σχολ. Ἀριστοφ. Ἀχαρν., 793.

⁵ Αἰλ., Φυσ. ζῳῶν, Δ', 2. Ἡ περιστέρα ἦτο ἐν Σικυῶνι τὸ σύμβολον τῆς Ἀφροδίτης· βλέπομεν τὴν εἰκόνα αὐτῆς ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὀφειας τῶν νομισμάτων τῆς πόλεως ταύτης.

⁶ Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, βλέπε: Gerhard, Ueber Venusidole. Braun, Vorschule der Kunst-Mythol., πιν. 71-82. Müller-Wieseler, Denkm. d. Alt. Kunst, II, πιν. 24-27. Bernoulli, Aphrodite (1873).

Ἐν Πάφῳ, ἡ ἀρχαιοτέρα καὶ ἁπλοτέρα εἰκὼν αὐτῆς ἦτο εἰδὸς τι κύνου ἢ πυραμίδος, ἐκ λευκοῦ λίθου, περιβαλλομένης ἐξ ἀνημμένων πυρσῶν¹. Ὅταν ἐν Ἀσίᾳ ἔδωσαν αὐτῇ ἀνθρωπίνην μορφήν, αἱ πρῶται αὐτῆς ἀναπαραστάσεις ὑπῆρξαν ἀναμ-

Εἰκ. 57. — Οὐρανία Ἀφροδίτη.

φιδόλως ἀνάλογοι πρὸς τὰ πῆλινα ἐκεῖνα εἰδῶλα, τῶν ὁποίων μέγας ἀριθμὸς ἀνεκαλύφθη ἐν Κύπρῳ καὶ Συρίᾳ καὶ τὰ ὁποῖα παριστῶσι τὴν Ἀφροδίτην ἐντελῶς ἐνδεδυμένην, κατάφορτον περιδεραίων καὶ ψελλίων, ἔχουσιν τὸν ἀριστερὸν βραχίονα κεκολλημένον εἰς τὸ σῶμα καὶ τὴν δεξιὰν χεῖρα ἐπὶ τοῦ στήθους². Ἐν Ἑλλάδι αἱ εἰκόνες αὗται, ὅτε μὲν ἔχουσι χαρακτηριστὰ σοβαρόν, ὅτε δὲ χαρακτηριστὰ ἡδυπαθῆ. Ὡς ἐκ τούτου δύνανται εἰς δύο κυριωτέρας νὰ διαιρεθῶσι κατηγορίας. Εἰς τὴν πρώτην ἀνήκουσιν οἱ τύποι τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης καὶ τῆς Ἀφροδίτης θεᾶς τοῦ γάμου (Venus genetrix). Ἡ θεά, οἷα παρίσταται ἐν τῇ ἐνταῦθα εἰκόνι (ἀρ. 57), ἔχει φυσιογνωμίαν αὐστηράν. Φέρει μακρὸν χιτῶνα ποδήρη. Ἡ κόμη αὐτῆς ἀπλῶς διηυθετημένη, περὶ σφίγγεται ὑπὸ διαδήματος. Διὰ τῆς δεξιᾶς ἀνασηκώνει τὰς πτυχὰς τῆς ἐσθῆτος τῆς· διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ ἄνθος, σύμβολον τῆς ἐπενεργείας αὐτῆς ἐπὶ τῆς φυτικῆς ζωῆς. Νόμισμά τι τῆς Ἀφροδισιάδος τῆς Καρίας, παρέχει ἡμῖν τὸν αὐτὸν τύπον Οὐρανίας Ἀφροδίτης, ὑπὸ τὴν ἀσιατικὴν αὐτοῦ μορφήν. Ἡ θεά ἴσεται ὀρθία τείνουσα τὰς χεῖρας πρὸς τὰ ἐμπρός· πέριξ τῆς διὰ τοῦ πόλου ἐστεμμένης κεφαλῆς τῆς ὑπάρχουσιν ἡ ἡμισέληνος καὶ εἰς ἀστήρ· πρὸ τῶν ποδῶν τῆς εὐρίσκεται δοχεῖον μὲ ἀνθή³ (εἰκ. 58). Ἐν Σικυῶνι ὁ Κάναχος εἶχε παραστήσει τὴν θεὰν καθήμενην, φέρουσαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπίσης τὸν πόλον καὶ κρατοῦσαν διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς μήκωνα, διὰ δὲ τῆς ἄλλης μῆλον⁴. Ἡ τοῦ Ὑμεναίου καὶ τῆς τεκνογονίας προϊσταμένη Ἀφροδίτη εἶναι ἐνδεδυμένη διὰ μακροῦ χιτῶνος, ἄνευ ζώνης, ὅστις ἀφίνει ἀκάλυπτα τὸν ἀριστερὸν ὦμον καὶ στήθος· ἄνωθεν τοῦ δεξιοῦ ὦμου κρατεῖ τὰς πτυχὰς ἐπενδύτου διὰ τοῦ ὁποίου μέλλει νὰ καλυφθῇ· εἰς τὴν ἄλλην χεῖρά τῆς κρατεῖ τὸ μῆλον, σύμβολον τῆς γονιμότητος (εἰκ. 59). Χαλκοῦν νόμισμα τῆς αὐτοκρατείας Σαδίνης, φέρον τὴν ἐπιγραφὴν Veneri Genetrici, παριστᾷ τὴν θεὰν εἰς ἀνάλογον στάσιν⁵.

Ὁ ἀσιατικὸς τύπος τῆς πανόπλου Ἀστάρτης ἤρκεσεν, ὥς ἀνεφέραμεν ἤδη, ὥστε

Εἰκ. 58. — Οὐρανία Ἀφροδίτη.

¹ Tacit., Hist., II. 3. Μαξ. Τυρ., Λογ., Η', σ. 87, ἐκδ. Davis, Βλ. ἐπίσης Engel, Kypros, II, 136 καὶ ἐφ.

² Archäol. Zeitung, 1867, πιν. 228, 4. Βλ. ἐπίσης, Lajard, Recherches sur le culte de Venus, πιν. 20 καὶ 21. Gerhard, Kunst der Phoen., πιν. 4 καὶ 6.

³ Τὸ γυμνὸν παιδίον, τὸ ὅπισθεν αὐτῆς καθήμενον, εἶναι ἴσως ὁ Ἐρως.

⁴ Παιαν., Β', 10, 5.

⁵ Müller-Wieseler, Denkm. d. Alt. Kunst., II. N° 263a.

νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν Ἀφροδίτῃν, τὴν ἐρωμένην τοῦ Ἄρεως, πολεμικὸς χαρακτήρ. Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες καλλιτέχνη, παραλαβόντες τὴν ἰδέαν ταύτην, φαίνονται θελήσαντες νὰ ἐκφράσωσι πρὸ παντός, διὰ τῆς νικηφόρου θεᾶς, τὸν ἀκαταμάχητον τοῦ ἔρωτος θρίαμβον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ θρίαμβος οὗτος δὲν δύναται νὰ συντελεσθῇ ἄνευ θελγῆτρου, ἡ νικηφόρος Ἀφροδίτῃ δὲν παρίσταται ἐντελῶς ἐνδεδυμένη, ἀλλὰ γυμνὴ μέχρι τῆς ὀσφύος. Τὸ πρόσωπόν της ἔχει περίεργον ἔκφρασιν ὑπερηφανείας, ἡ ὁποία ἐνίοτε φθάνει μέχρι ἀπειλῆς. Συνήθως κατοπτρίζεται ἐντὸς ἀσπίδος (εἰκ. 60) καὶ πατεῖ διὰ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς κράνος, ὡς ἡ ἡκρωτηριασμένη Ἀφροδίτῃ τῆς Καπύης (εἰκ. 61). Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ἀνήκουσι τὰ διάσημα ἀγάλματα τῆς Ἀφροδίτης τῆς Μήλου καὶ τῆς Ἀφροδίτης τοῦ Ἀρελάτου.

Αἱ ἀπεικονίσεις αὗται χρησιμεύουσιν ὡς μετὰβασις ἐκ τῶν αὐστηρῶν εἰκόνων τῆς Οὐρανίας θεᾶς εἰς τὸ λίαν διάφορον τῆς Ἀφροδίτης ἰδεώδες, ὡς συνέλαβον καὶ ἀπετύπωσαν αὐτό, ἐν τῇ νέᾳ ἀττικῇ σχολῇ, ὁ Σκόπας καὶ πρὸ παντός ὁ Πραξιτέλης. Ἡ μυθολογικὴ παράδοσις, ἡ παρουσιάζουσα τὴν Ἀφροδίτῃν ἐξερχομένην ἀπὸ τοῦ κόλπου τῶν κυμάτων, παρῆλθεν εἰς τοὺς καλλιτέχνας αὐτοὺς πρόφασιν, ἥς ἐδράξαντο, ἵνα ἀπογυμνώσωσι τὴν θεάν, τὴν ἕως τότε ἡμίγυμνον ἢ ἐντελῶς ἐνδεδυμένην, καὶ ἵνα ἐκφράσωσι δι' αὐτῆς ὅλας τὰς αἰσθησιακὰς χάριτας, ὅλα τὰ ἡδυπαθῆ θέλγητρα τοῦ γυναικείου σώματος. Γνωρίζομεν ἐκ τῆς ζωγραφῆς τοῦ Λουκιανοῦ¹ περιγρα-

Εἰκ. 59.— Ἀφροδίτῃ θεᾷ τοῦ ὕμναίου.

Εἰκ. 60.— Ἀφροδίτῃ νικηφόρος.

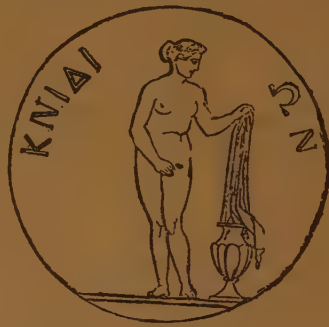
φῆς, τὸ περίφημον ἀγάλμα, ὅπερ εἶχε κατασκευάσει ὁ Πραξιτέλης διὰ τοὺς Κνιδίους, τὸ ὑπόδειγμα καὶ τὸ θαῦμα τοῦ εἶδους του. Τὸ νόμισμα τῆς Κνίδου, οὗ τὴν εἰκόνα παραθέτομεν, γενικὴν τινὰ μόνον ἰδέαν δύναται νὰ μᾶς δώσῃ περὶ τοῦ πῶς συνέλαβε τὸ ἔργον τοῦ ὁ καλλιτέχνης καὶ ποίαν ἔδωκεν εἰς τὴν θεάν του στάσιν (εἰκ. 62). Τὸ ἀριστούργημα ὅμως τοῦ Πραξιτέλους ἐδημιούργησε σχολὴν ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ, καὶ προεκάλεσε πλείστας ὅσας ἀπομυμήσεις, τῶν ὁποίων ἀξιόλογα δείγματα εἶναι ἡ Ἀφροδίτῃ τοῦ Καπιτωλίου καὶ ἡ Ἀφροδίτῃ τῶν Μεδίκων. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης, ἡ ἑλληνικὴ τέχνη ἡρέσκητο διὰ μυρίων ν' ἀναπτύσσει τρόπων καὶ δι' ἐλευθερίας, ἥτις συχνάκις κατέληγεν εἰς ἐλευθεριότητα, τὸ εὐκόλον καὶ γόνιμον θέμα τοῦ λουτροῦ τῆς Ἀφροδίτης.

¹ Ἑρῶτες, 13-14. Εἰκόνες, 6.

Περίξ τῆς θεᾶς τοῦ Ἔρωτος συγκεντροῦνται διάφοροι ἄλλαι θεότητες, ἀποτελοῦσαι τὴν ἀκολουθίαν αὐτῆς. Εἶδομεν τὰς Χάριτας καὶ τὰς Ὠρας, χαρίεντα τῆς λαμπρᾶς ἐποχῆς τοῦ ἔτους πνεύματα, νὰ κοσμῶσιν ἐν Πάφῳ καὶ διὰ μεγαλοπρεποῦς νὰ περιβάλλωσιν ἐνδυμασίας τῆς Ἀφροδίτης τὸ κάλλος. Ἐκτὸς αὐτῶν συχνάκις συνοδεύουσιν αὐτὴν ἡ Πειθώ, θεὰ

Εἰκ. 61.—Ἀφροδίτη τῆς Καπύης.

Εἰκ. 62.—Ἀφροδίτη τῆς Κνίδου.

τοῦ καταπείθοντος θελήγητρου¹, καὶ πλείσται ἄλλαι γυναίκεται μορφαί, ἐκφράζουσαι τὰς ἐκ τοῦ ἔρωτος πηγάζουσας χαράς, ἡ Εὐδαιμονία, ἡ Εὐκλεία, ἡ Παιδεία, κ.ἄ., χαρίεν σμήνος παρθένων, αἱ ὁποῖαι, ἰδίως ἐπὶ τῶν ἐξωγραφισμένων ἀγγείων, περιβάλλουσι καὶ συνοδεύουσι τὴν βασίλισσαν τοῦ οὐρανοῦ κάλλους.

Ὡς τέκνον αὐτῆς ἐθεώρουν γενικῶς τὸν Ἔρωτα², τὸν ἄρρενα θεὸν τοῦ ἔρωτος. Ὁ Max Müller ἐνόμισεν ὅτι ἡδύνατο νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Ἔρωτα, καθὼς καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς θεότητες, φυσικὴν προέλευσιν: συσχετίζει δὲ αὐτὸν πρὸς τὸν Ἀρούσχα, ὅστις ἐν ταῖς Βέδαις εἶναι ὁ νέος καὶ λαμπρὸς ἥλιος, ὁ διώκων τὴν σκοτεινὴν νύκτα³. Ἄλλ' ἀφίνοντες κατὰ μέρος τὰς ἀντιρρήσεις, ἃς ὁ συσχετισμὸς οὗτος ἐγείρει, ἀπὸ ἐτυμολογικῆς ἀπόψεως⁴, ἀκριδέστερον φαίνεται ἡμῖν νὰ θεωρήσωμεν τὸν Ἔρωτα, τοῦ ὁποίου τὴν θεότητα ἀγνοεῖ εἰσέτι ἡ ἀρχαιοτέρα, ἡ τοῦ Ὀμήρου, ἑλληνικὴ μυθολογία, ὡς σχετικῶς νεωτέραν προσωποποίησιν τοῦ αἰσθημάτων τοῦ ἔρωτος, ὅπερ τὸ ὄνομά του ἐκφράζει ἐτι καὶ σήμερον ἐν τῇ κοινῇ τῶν Ἑλλήνων γλώσσῃ. Ὁ Ἔρως, θεὸν ὄν, ἀναφέρεται διὰ πρώτην φοράν εἰς χωρίον τι τῆς

¹ Ἡ Πειθὼ συνειργάσθη μετὰ τῶν Χαρίτων διὰ τὸν στολισμὸν τῆς πρώτης γυναικὸς, τῆς Πανδώρας (Ἡσιόδ. Ἔργα καὶ Ἡμ. 73). Εἰς Μέγαρα αὕτη συνεδέετο μετὰ τῆς λατρείας τῆς Ἀφροδίτης (Πausan. Α', 43, 6). Περὶ τοῦ θεοῦ τούτου προσώπου, βλέπε Ο. Jahn, Peitho, die Göttin der Ueberredung.

² Σιμωνίδης παρὰ Σχολ. Ἀπολλων. Γ', 26. Πausan. Θ', 27, 2. Ὁ παλαιὸς ποιητὴς Ὠλῆν (Πausan. ὡς ἀνωτέρω) ἐθεώρει τὸν Ἔρωτα ὡς τέκνον τῆς Εἰλειθυίας, θεότητος τῶν τοκετῶν Βλ. ἄλλας γενεαλογίας παρὰ Πλάτωνι, Συμποσ. σ. 178 6.

³ Συγκρ. Μυθολογία, σ. 167 καὶ ἐφ. τῆς γαλλικ. μεταφρ.

⁴ Βλ. G. Curtius, Grundzüge der Griech. Etymol. σ. 120, ἐκδ. 5.

ἡσιοδείου Θεογονίας¹, ἐκ τοῦ οὐοίου καθαρῶς καταφαίνεται ὅτι οὗτος δὲν ὀφείλει τὴν γένεσίν του εἰς τὴν λαϊκὴν παράδοσιν, ἀλλ' ὅτι ἀπεναντίας προέρχεται ἐκ φιλοσοφικῆς σκέψεως καὶ ἀφηρημένης ἐννοίας. Ὁ θεογονικὸς Ἔρως, ἀρχέγονον τοῦ κόσμου στοιχεῖον ὡς τὸ Χάος καὶ ἡ Γαῖα, εἶναι ὁ Ἔρως, ὁ λαβὼν μέρος εἰς τὸ ἔργον τῆς δημιουργίας, ἐξασφαλίζων τὴν διαιώνισιν τῆς ζωῆς· εἶναι ἡ ἀνίκητος δύναμις, ἡ προσεγγίζουσα καὶ ἐνοῦσα τὰ φύλα τόσον τῆς ἀνθρωπότητος, ὅσον καὶ πάντων τῶν ζῳικῶν εἰδῶν, ἐπὶ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ἡ ἀρχουσα οὕτω πάσης τῆς ἐμφύχου φύσεως, καὶ τῆς ὁποίας τὴν ἀπειρον καὶ ἀκαταμάχητον ἐνέργειαν ὕμνησαν οἱ φιλόσοφοι, ὡς ὁ Πλάτων, καὶ οἱ ποιηταί, ὡς ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ Εὐριπίδης². Ἡ ἐνέργεια αὕτη τοῦ Ἐρωτος, καθὼς καὶ ἡ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἀφροδίτης, ἀσκειται κυρίως κατὰ τὴν πλήρη χαρὰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἀναγεννᾶται ἡ ζωή. Ὅταν ἡ γῆ στολίζεται ἀπὸ τὰ ἄνθη τὰ ἑαρινά, τότε ὁ Ἔρως ἀφίνει τὴν ὠραίαν νῆσον Κύπρον, καὶ μεταδίδει μετὰ τῶν ἀνθρώπων, σκορπίζων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τὴν γονιμότητα:

«Ὠραῖος καὶ Ἔρως ἐπιτέλλεται, ἡνίκα περ γῇ
ἀνθεσιν εἰαρινοῖς θάλλει ἀεξομένη·

τῆμος Ἔρως προλιπὼν Κύπρον, περικαλλέα νῆσον,
εἶσιν ἐπ' ἀνθρώπους σπέρμα φέρων κατὰ γῆς³.

Οὕτω καὶ ὁ Ἀλκαῖος ἡδυνήθη νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ νεαρὸς θεὸς εἶχε γεννηθῇ ἐκ τῆς ἐνώσεως τῆς λαμπρᾶ πέδιλα φερούσης Ἴριδος καὶ τοῦ χρυσοκόμου Ζεφύρου⁴. Ὁ Ζεφύρος εἶναι, πράγματι, ὁ γονιμοποιὸς ἄνεμος, καὶ ἡ Ἴρις τὸ οὐράνιον τόξον, τὸ ἐμφανιζόμενον μὲ τὰς πρώτας ἑαρινὰς βροχάς.

Ἡ ἀντίληψις αὕτη τῆς ἐπενεργείας τοῦ Ἐρωτος προσαπτομένη κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν φύσιν δλόκληρον, περιωρίσθη, σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Οἱ Ἕλληνες ποιηταί ἡρέσκοντο μᾶλλον τὰς ὑπ' αὐτοῦ προκαλουμένας εἰς τὰς ἀνθρωπίνας καρδίας καταστροφὰς νὰ ἐκφράζωσι παρὰ τὴν χαρὰν, τὴν ὁποίαν σκορπίζει εἰς τὰς ψυχάς. Ὁ Ἔρως εἶναι παιδίον σκληρόν, ἄνευ οἴκτου, τὸ ὁποῖον βασανίζει θεοὺς καὶ ἀνθρώπους· εἶναι φιλοπαίγμων καὶ πονηρὸν παιδίον, τὸ ὁποῖον ἀρέσκεται νὰ περιπαίξῃ τὰ θύματά του⁵. Ἡ τέχνη εἰκονίζει αὐτὸν ὑπὸ μορφήν πτερωτοῦ παιδός, καταπληκτικῆς ὠραιότητος, ὥπλισμένου δι' ἀναποφεύκτων βελῶν, διαπερώντων τὰς καρδίας, ἣ δι' ἀνημμένου πυρσοῦ, κατατίκοντος αὐτάς. Τὸ ἄγαλμα τοῦ μουσείου τοῦ Καπιτωλίου, τοῦ οὐοίου παραθέντο μὲν τὴν εἰκόνα (ἀριθμ. 63), παριστᾷ τὸν νεαρὸν θεὸν δοκιμάζοντα τὸ τόξον αὐτοῦ. Ἡ ἀξιολογώτερα τῶν ἀναπαράστασεων αὐτοῦ ἦτο τὸ ἀριστοῦργημα τοῦ Πραξιτέλους, τὸ εὐρισκόμενον ἐν Θεσπιαῖς, ὅπου ὁ Ἔρως ὅλως ἰδιαιτέρως ἐλατρεύετο καὶ ὅπου κατὰ τετραετίαν ἐτελοῦντο πρὸς τιμὴν του γυμνικοὶ

¹ στ. 120 καὶ ἐφ.

² Πλάτ. Συμπ. Σοφοκλ. Ἀντιγ. 781 καὶ ἐφ. Εὐριπ. Ἰππολ. 1268 καὶ ἐφ.

³ Θεογν. 1275. Πρβλ. Πλάτ. Συμπ. 196 α.

⁴ Παρὰ Πλουτάρχῳ, Ἔρωτ. 20.

⁵ Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ιδέα αὕτη θεοπόζει εἰς τὰ ἀνακρεόντεια ποιήματα.

καὶ μουσικοὶ ἀγῶνες, τὰ λεγόμενα Ἑρωτίδια¹. Ἡ εἰκὼν αὐτοῦ εὐρίσκετο ἐντὸς τῶν γυμνασίων, ὅπου πρῶτατο τῶν ἀνδρικῶν ἐρώτων, τῶν ἰδιαίτους αὐτῶν ἐν Ἑλλάδι:

Εἰκ. 63.—Ἑρως.

βασανίζων αὐτήν. Ὁ μῦθος οὗτος ἐν Ἑλλάδι εἶναι μᾶλλον ἀλληγορία ἢ μῦθος, κυρίως εἰπεῖν ἀλληγορία πηγάσασα ἐκ τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν. Εἰς τὰς καταχθονίους σκηνὰς αἱ ψυχαὶ ἀπεικονίζοντο ἄλλοτε ὑπὸ μορφὴν πτερωτῶν ὄντων. Ἡ Ψυχὴ, ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἔρωτος εὐρίσκομένη, παρεστάθη ἐπὶ τῶν μνημείων ὡς νεάνις, ἔχουσα πτέρυγας χρυσαλλίδος, λεπτὴ, τρυφερὰ καὶ ὠραία, ἥτις δὲ μὲν στενάζει καὶ κλαίει, δεσμευμένη καὶ τιμωρουμένη ὑπὸ τοῦ ἔρωτος, δὲ πλησιάζει αὐτόν, ἵνα παραδοθῇ καὶ ἀπολαύσῃ τὰς θωπείας καὶ τοὺς ἐναγκαλισμοὺς τοῦ θεοῦ ἐραστοῦ τῆς⁴. Παρ' Ἀπουληΐου ἡ ψυχὴ καὶ ὁ Ἑρως εἶναι οἱ ἥρωες

σχέσεων, αἱ ὁποῖαι, παρὰ τὴν ἀνηθικότητά των, πολλάκις ἐγένοντο πηγὴ μεγάλων αἰσθημάτων καὶ εὐγενοῦς ἀμίλλης. Εἰς τὴν αὐτὴν τῶν αἰσθημάτων τάξιν ἀνάγεται τὸ πνεῦμα Ἀντέρως, ὅστις δὲ μὲν, ὡς δεικνύουσιν αἱ ἀναπαραστάσεις τοῦ Ἑρωτος καὶ Ἀντέρωτος φιλονεικούντων διὰ κλάδον φοίνικος (εἰκ. 64), ἐπροσωποποιεῖ τὴν ἀντίστασιν τῆς καρδίας τοῦ νεανίου εἰς τὰς ἐπιμόνους παρακλήσεις τῶν ἐραστῶν αὐτοῦ· δὲ δὲ ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ ἐκδικητὴς τοῦ περιφρονηθέντος ἔρωτος ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Μέλητος καὶ τοῦ Τιμαγόρου, ἣν ἀφηγεῖται ὁ Πausanias². Ἄλλαι δύο δευτερεύουσαι θεότητες, ὁ Ἰμερος καὶ ὁ Πόθος (αἱ ἐρωτικαὶ ἐπιθυμίαι) συνοδεύουσι πολλάκις τὸν Ἑρωτα, καὶ ἀποτελοῦσι μέρος, ὡς αὐτός, τῆς ἀκολουθίας τῆς Ἀφροδίτης³.

Ὁ ἀφηρημένος χαρακτήρ τοῦ Ἑρωτος ἐπαναφαίνεται εἰς τὰς σχέσεις αὐτοῦ καὶ τῆς Ψυχῆς, προσωποποιήσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἣν κατέχει ὁ ἔρως, χαροποιῶν ἢ

Εἰκ. 64.—Ἑρως καὶ Ἀντέρως.

¹ Πausan. Θ', 27, 1-2. 31, 2. Πλουτ. Ἑρωτ. Α', 2.

² Α', 30, 1.

³ Θεογον. στ. Βλ 201 ἐπίσης Denkm. d. alt. Kunst. II, πιν. 52, No 667.

⁴ Περὶ τῶν σχετικῶν πρὸς τὸν μῦθον τοῦ Ἑρωτος καὶ τῆς Ψυχῆς μνημείων, βλέπε τὴν ὑπὸ τοῦ Otto Jahn δημοσιευθεῖσαν μελέτην, ἐν τοῖς Archäologische Beiträge, σ. 121 καὶ ἐφ., καὶ πρὸ παντός τὴν διατριβὴν τοῦ Max. Collignon: Essai sur les monuments grecs et romains relatifs au mythe de Psyché (Paris, Thorin, 1877), ἣ ὁποῖα πολλὰ, νέα προσέθεσεν τεκμήρια εἰς τὴν ἤδη πεπαλαιωμένην ἐργασίαν τοῦ Jahn.

καταπληκτικῆς τινος ἱστορίας, ἥτις, βεβαίως, ἐπήγαγεν ἐκ τινος δημώδους μύθου. Ἄλλ' ἡ καταγωγὴ καὶ ἡ σημασία τοῦ μύθου τούτου εἶναι ἀκόμη λίαν ἀδεδείκται.¹

Εἰς τὸν κύκλον τῆς Ἀφροδίτης περιλαμβάνεται τέλος τὸ διπλὴν φύσιν ἔχον ἐκεῖνο πρόσωπον, τοῦ ὁποῦ τὴν ἀμφίβολον εἰκόνα² ἠρέσκοντο ν' ἀναπαριστῶσιν οἱ καλλιτέχναι, κυρίως ἐπὶ ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, ὁ Ἐρμαφροδίτος, ὃν ἡ Ἑλλὰς ἐδανείσθη ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ μῦθος τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῆς Ὀμφάλης, αἱ ἑορταί, κατὰ τὰς ὁποίας αἱ γυναῖκες ἐφόρου ἐνδύματα ἀνδρικά, οἱ δὲ ἄνδρες μετρημψέζοντο εἰς γυναῖκας, ἡ ὑπαρξίς ἐν Κύπρῳ, παρὰ τῇ θρησκείᾳ τῆς Ἀφροδίτης καὶ ἐτέρας τινὸς λατρείας, τοῦ Ἀφροδίτου³, διάφοροι ἄλλαι ἐνδείξεις μαρτυροῦσι περὶ τῆς τάσεως ταύτης τῆς θρησκευτικῆς τῶν Ἀσιανῶν φαντασίας, νὰ συγχέωσιν ἐν τῷ αὐτῷ θείῳ ὄντι τὴν μορφήν τοῦ ἄρρενος μετὰ τῆς μορφῆς τοῦ θήλεος γένους. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Θεοφράστου ἔδλεπέ τις ἤδη ἐν Ἀθήναις Ἑρμείς, ἔχοντας τὸν διπλοῦν αὐτὸν χαρακτῆρα, καὶ τοὺς ὁποίους διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐκάλουν ἑρμαφροδίτους⁴. Τὸ περιέργον τοῦτο καλλιτεχνικὸν δημιουργημὰ ἐξηγεῖτο διὰ τινος μύθου, τὸν ὁποῖον ἀφηγοῦντο ἐν Καρίᾳ, παρὰ τὴν Ἀλικαρνασσόν. Ὁ υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Ἀφροδίτης, νεανίας γοητευτικοῦ κάλλους, ἐλούετο ἡμέραν τινα εἰς τὰ ὕδατα τῆς πηγῆς ἐν τῇ ὁποίᾳ κατῴκει ἡ νύμφη Σαλμακίς. Ἡ νύμφη βλέπει αὐτόν, τὸν ἀγαπᾷ καὶ κατωρθώνει ν' ἀνταγαπηθῇ. Ἐντὸς ὀλίγου περιπτύσσονται ἀλλήλους τοσοῦτον στενῶς, ὥστε ἀποτελοῦσι πλέον ἓν μόνον ὄν. Ἀλλὰ τὸ πρόσωπον τοῦτο, ἂν καὶ ἓν, θὰ διατηρήσῃ πάντοτε τὸ διπλοῦν τῶν ἐραστῶν γένος, οὔτινες οὕτω ἠγνώθησαν καὶ ἐταυτίσθησαν⁵.

¹ Τὸ ζήτημα ἐμελετήθη πρό παντός ὑπὸ τοῦ Zinzow (Psyche und Eros, Halle, 1881), ὅστις ἐπεχείρησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ μῦθος οὗτος εἶναι ἑλληνικὸς καὶ μηλιστακός. Βλ. Revue critique, 25 Avril 1881.

² Denkm. d. alt. Kunst, II, nos 708-721.

³ Βλ. τὰ κείμενα παρὰ Preller, Griech. Mythol., σ. 419-420, ἐκδ. 3η.

⁴ Χαρακ 16.

⁵ Ovid., Métam. IV, 285 καὶ ἐφ. Στραβ., ΙΔ'. 656.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΧΙ

ΟΙ ΑΚΟΛΟΥΘΟΙ ΤΩΝ ΟΛΥΜΠΙΩΝ

Ι.—ΘΕΜΙΣ—ΩΡΑΙ—ΧΑΡΙΤΕΣ—ΙΡΙΣ—
ΓΑΝΥΜΗΔΗΣ—ΗΒΗ

Ὁ οἰκογενειακὸς βίος τῶν ἐπὶ τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀλύμπου συγκεντρωμένων θεῶν εἶναι, παρ' Ὀμήρῳ, ἡ εἰκὼν τῆς ζωῆς, τὴν ὅποιαν διάγουσιν ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων αὐτῶν οἱ ἡγεμόνες τῶν λαῶν κατὰ τοὺς ἥρωικοὺς χρόνους. Ὡς οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἔχουσιν ἀκολουθίαν θεραπόντων, οὕτω καὶ οἱ μεγάλοι οὐράνιοι θεοὶ περιβάλλονται ἀπὸ πλήθος δευτερευουσῶν θεοτήτων, ἐπιφορτισμένων νὰ ἐκτελῶσι τὰς διαταγὰς αὐτῶν, νὰ προετοιμάζωσι τὰς εὐωχίας, νὰ προσφέρωσι εἰς αὐτοὺς τὸ νέκταρ καὶ τὴν ἀμβροσίαν καὶ νὰ εὐφραίνωσι διὰ τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ὀρχήσεως τὰς ὥρας τῆς σχολῆς τοῦ ἀθανάτου βίου αὐτῶν. Εὐρίσκομεν ἔθεν ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου μίαν ἄγγελον ὥς ἡ Ἴρις, οἶνοχόους, ὥς ἡ Ἥβη καὶ ὁ Γανυμήδης, αἰδοὺς καὶ ὀρχηστρίδας, ὥς αἱ Μοῦσαι καὶ αἱ Χάριτες. Αἱ δευτερεύουσαι αὐταὶ θεότητες, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ἑλληνικὸς ἀνθρωπομορφισμὸς ἀπέδωκεν ἠθικὸν τινα καὶ πνευματικὸν χαρακτήρα, ὀφείλουσιν, ὥς αἱ ἄλλαι, τὴν προέλευσίν των εἰς φυσικὰ φαινόμενα, τῶν ὁποίων ἡ ἀνάμνησις διετηρήθη εἰς τὰς ἀφορώσας αὐτὰς θρυλικὰς παραδόσεις.

Ἡ μόνη ἐκ τῶν θεοτήτων αὐτῶν, ἡ διαφεύγουσα τὸν νόμον τοῦτον, εἶναι ἡ Θέμις, ἥτις, ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε προσωποποίησις ἠθικῆς ἀφηρημένης ἐννοίας. Παρ' Ὀμήρῳ, ἡ Θέμις ἐκτελεῖ καθήκοντα κήρυκος τοῦ Διὸς, ἐν ὀνόματι τοῦ ὁποίου συγκαλεῖ τὸ συμβούλιον τῶν θεῶν. Εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ἡ προεξάρχουσα τῶν τελετῶν τοῦ Ὀλύμπου. Ὅταν ἡ σύζυγος τοῦ Διὸς ἐπανέρχεται εἰς τὸ θεῖον ἀνάκτορον, ἡ Θέμις μεταβαίνει εἰς προϋπάντησίν της καὶ τῆς προσφέρει τὸ κύπελλον· ὡσαύτως δὲ προΐσταται τῶν εὐωχιῶν τῶν ἀθανάτων¹. Ὡς ἐκτελοῦσα τὰς θελήσεις τοῦ Διὸς, ἡ Θέμις εἶναι ἡ θεότης, ἡ ἐπιβάλλουσα τὴν τάξιν ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου. Ἀλλως τε τὸ ὄνομά της, ὅταν δὲν εἶναι ὄνομα θεότητος, εἶναι αὐτὸ τὸ

¹ Ἰλιάς, Γ, 4. Ὀδυσσ. Β, 68. Ἰλιάς Ο, 87, 95.

ὄνομα τῆς τάξεως, τῆς τάξεως τῆς ἐγκαθιδρυθείσης καὶ καθιερωθείσης ὑπὸ τῆς ἔξεως. ὁ πληθυντικὸς τῆς λέξεως, αἱ θέμιστες, ὑπονοοῦσι τοὺς νόμους ἢ τὰς αποφάσεις τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης, καὶ αἱ θέμιστες Διὸς εἶναι αἱ αποφάσεις τοῦ ὑπερτάτου θεοῦ. Ἡ ἡθικὴ αὕτη σημασία τῆς Θέμιδος, ἥδη παρ' Ὀμήρῳ ὑποδηλουμένη, ἀνεπτύχθη κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας. Ὅταν ὁ Ἡσίοδος δίδῃ εἰς τὸν Δία ὡς πρώτην σύζυγον τὴν Μῆτιν καὶ δευτέραν τὴν Θέμιν, ἐπιζητεῖ, καταφανῶς, τὴν ἀφηρημένην ἰδέαν ταύτην νὰ ἐκφράσῃ, ὅτι δηλαδὴ ἡ νόσις ἀναγκαστικῶς συνδίδεται μετὰ τοῦ προσώπου τοῦ ὑπερτάτου θεοῦ, καὶ ὅτι ἡ τάξις, προσωποποιήσις τῆς ὁποίας εἶναι ἡ Θέμις, εἶναι ἐπίσης ἀχώριστος αὐτοῦ. Διὰ νὰ προσδώσῃ δὲ εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἀντίληψιν ὑψηλὴν σημασίαν, παρουσιάζει τὴν Θέμιδα ὡς μίαν τῶν ἀρχαιοτάτων θεοτήτων, ἐκ τοῦ γένους τῶν Τιτάνων προερχομένην, θυγατέρα τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γαίας¹. Ὅθεν ἡ Θέμις συχνάκις παρίσταται ὑπὸ τῶν ποιητῶν παρὰ τὸν θρόνον τοῦ Διὸς καθημένη, οἰκείως μετ' αὐτοῦ συνδιαλεγομένη καὶ ἐμπνέουσα εἰς αὐτὸν τὴν σοφίαν². Προστάτης παντὸς θεσμοῦ, τοῦ τῆς ξενίας ἰδίως³, εἶναι ἐπὶ τῆς γῆς ἡ Ἰχναία θεά, ἡ εὐρίσκουσα τὰ ἴχνη τῆς ἀδικίας⁴, καὶ ἡ τὰ πάντα βλέπουσα θεά (πανδερκής), ὑπὸ τὴν ἰδιότητά της ταύτην θέρουμένη ἐνίοτε ὡς θυγάτηρ τοῦ Ἥλιου⁵. Ὅθεν ἡ Θέμις προΐσταται τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης· δικαιοσύνης, οὐρανίας προελεύσεως, καθόσον συνδέεται πρὸς τὴν παγκόσμιον τάξιν, τῆς ὁποίας ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ ὑπέρτατος ἄρχων. Ἐπιφορτισμένη τὴν ἐπιτήρησιν τῆς ἀναγκαίας ταύτης τάξεως τῶν πραγμάτων, ἡ Θέμις, ὡς ἐκ τούτου ἀκριβῶς, κατέχει τὴν γνῶσιν τοῦ μέλλοντος. Ἐξ οὗ ὁ προφητικὸς χαρακτήρ, τὸν ὅποιον ἀποδίδουσιν εἰς αὐτὴν παραδόσεις τινές. Ὁ Αἰσχύλος θεωρεῖ αὐτὴν μητέρα τοῦ προορατικοῦ Προμηθέως, εἰς δὲ τοὺς Δελφούς, ἀνέφερον ὅτι ἡ Θέμις εἶχε διαδεχθῇ τὴν μητέρα αὐτῆς Γαίαν εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ μαντείου, τὸ ὅποιον κατόπιν εἶχε παραχωρήσει εἰς τὸν Φοῖβον⁶. Ἀγγειογραφία τις (εἰκ. 65) δεικνύει αὐτὴν καθημένην ἐπὶ τοῦ δελφικοῦ τρίποδος, ἀπέναντι προσώπου τινός, ἐρχομένου νὰ τὴν συμβουλευθῇ⁷.

Ἐν τῇ Θεογονίᾳ, ἡ Θέμις εἶναι μήτηρ τῶν Ὠρῶν. Ἡ γενεαλογία αὕτη μᾶλλον προδίδει τὰς ἡθικὰς ἀπασχολήσεις τοῦ Ἡσιοδικοῦ ποιητοῦ παρὰ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς λαϊκὰς δοξασίας. Ὁ Ὀμηρος, πράγματι, ὅστις δὲν ἀναφέρει τὰ ἰδιαίτερα τῶν Ὠρῶν ὀνόματα φαίνεται ὡσαύτως ἀγνοῶν τὴν μητέρα των. Ἐν Ἰλιάδι, αἱ θεότητες αὗται ἔχουσι λίαν καθωρισμένην ἀποστολὴν. Εἶναι φύλακες τῶν πυλῶν τοῦ οὐρανοῦ, τὰς ὁποίας ἀνοίγουσιν ἢ κλείουσι συμπτύσσουσαι ἢ ἐκτείνουσαι πρὸς τοῦ Ὀλύμπου πυκνὴν νεφέ-

¹ Θεογον., 135, 901, καὶ ἐφ. Ἡ μεγάλη ἰδέα, ἣν ἐκφράζει ἡ Θέμις, διερμηνεύεται ὡσαύτως διὰ τῶν ἐμφαντικῶν ὀνομάτων τῶν θυγατέρων αὐτῆς: Εὐνομίας, Δίκης, καὶ Εἰρήνης.

² Ὀμηρ. Ὑμν., ΚΓ', Baumeister. Ἡ Δίκη τὸ αὐτὸ παίζει πρόσωπον (Ἡσιόδ., Ἔργ. καὶ ἤμ., 255).

³ Πινδ., Ὀλυμ. Η', 21. Ἐπίσης, Νεμ., ΙΑ', 8.

⁴ Ἐρμηνεία τοῦ Welcker, Griech. Götterlehre, III, σ. 19. Ἐπίσης, Νέμεσις Ἰχναίη (Brunk. Analecta, II, 186, 5).

⁵ Κοῖντ. Σμυρν. ΙΓ', 299. Τζετζ. Λυκοφρ. 129.

⁶ Αἰσχ. Εὐμέν., 1-8. Παισαν., Ι', 5, 6. Ἀπολλοδ., Α', 4. 1. Διὰ τὸν Αἰσχύλον (Προμηθ., 209) Θέμις εἶναι ἀπλῶς ἕτερον τῆς Γαίας ὄνομα. Ἡ συνταύτισις ὅμως αὕτη δύναται νὰ ἀποδείξῃ τι οὐκ ἀσφαλὲς πρὸς τὴν ἀρχικὴν σημασίαν τῆς Θέμιδος;

⁷ Denkm. d. A. K., II, πιν. 74, Νο 947.

λὴν¹. Ἡ εἰκὼν ὅμως αὕτη κατ' εὐθείαν ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς φύσεως ληφθεῖσα, δύναται νὰ ὑποδηλῇ εἴτε τὰ φαινόμενα τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός, εἴτε τὰ τοῦ καλοῦ καὶ κακοῦ καιροῦ, εἴτε τὴν λαμπρὰν τοῦ ἔαρος ἐποχὴν, ἣτις διαδέχεται τὸν σκοτεινὸν χειμῶνα. Ἡ τελευταία αὕτη σημασία εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν τῇ μυθολογικῇ τῶν Ὁρῶν ἰδέᾳ. Τὸ ὄνομά των σημαίνει τὴν καλλονὴν εἰς τὸ ἄνθος αὐτῆς (ῥα), τὰς λαμπρὰς χάριτας, αἱ ὁποῖαι κοσμοῦσι, κατ' ἔτος, τὴν φύσιν κατὰ τὴν ἀφύπνισίν της, ὡς τὸν ἄνθρωπον κατὰ τὴν νεότητά αὐτοῦ. Παρθένοι φαيناί, διὰ χρυσῶν κεκοσμημέναι πε-

Εἰκ. 65.—Ἡ Θέμις ἐπὶ τοῦ θελφικοῦ τρίποδος.

ριδεραίων, δι' ἀνθέων καὶ καρπῶν ἐστολισμέναι, παρθένοι λεπτοφυεῖς, ἄβροῦς πόδας ἔχουσαι (μαλακαίποδες), αἱ Ὁραι εἶναι θεότητες ἀγαθοποιοί, τὰς ὁποίας προσδοκᾷ καὶ ποθεῖ ὁ ἄνθρωπος, θεότητες εὐθυμοὶ (πολυγηθέες), αἱ ὁποῖαι σχηματίζουν μετὰ τῶν χαρίτων, μετὰ τῆς Ἀρμονίας, τῆς Ἥθης καὶ τῆς Ἀφροδίτης χαρίεντας χορούς². Αὗται ἐκόσμησαν τὴν Πανδώραν δι' ἑαρινῶν ἀνθέων, αὗται ὑπεδέχθησαν τὴν Ἀφροδίτην ἐν Κύπρῳ, ἵνα κοσμήσωσι τὸ κάλλος αὐτῆς, αὗται συνοδεύουσι κατ' ἔτος, τὴν Περσεφόνην, ὅταν ἐπανέρχεται πρὸς τὸ φῶς, αὗται συχνάκις προηγούνται καὶ φέρουσι τὸν Διόνυσον, τὸν ἀνθηρὸν θεὸν τῆς ἀνοίξεως³. Ὅταν ἀνοίγεται ὁ θάλαμος τῶν Ὁρῶν, ἐμφανίζονται αἱ ὠραῖαι ἡμέραι. Ἐν Ἀθήναις ἐλάτρουον αὐτὰς ὑπὸ τὰ ὀνόματα Θαλλῶ καὶ Καρπῶ⁴, τὸ ἐν τῶν ὁποίων ἐνθυμίζει τὴν ἑαρινὴν βλάστησιν, τὸ δ' ἄλλο τοῦς καρποὺς τοῦ θέρου. Κατὰ τὸ πλεῖστον σχηματίζουσιν ἁρμονικὸν σύμπλεγμα τριῶν παρθένων: ἡ μία κρατεῖ ἀνὰ χεῖρας ἀνθισμένον κλάδον, ἡ ἄλλη στάχυν, ἡ δὲ τρίτη

¹ Ἰλιάς, Ε, 749. Θ. 393.

² Ἰλιάς, Φ, 430. Ὑμν. Ἀπολλ. Πυθ., 16-19. Θεοκρ., ΙΕ', 103.

³ Ἡσιόδ. Ἑργ. καὶ Ὑμν. εἰς Ἀφρ. 5 καὶ ἐφ. Ὑμν. Ὀρφ. 43. 7.

⁴ Πausan. Θ', 35. 1. Ἀθην. ΙΔ', σ. 636.

κλήμα ἀμπέλου, ὥς βλέπομεν ἐφ' ἐνὸς τῶν ἀναγλύφων τοῦ βωμοῦ τῶν δώδεκα θεῶν, ὅστις εὐρίσκεται εἰς Δοῦδρον (εἰκ. 66).

Ἡ οὐσιώδης ἐπομένως σημασία τῶν Ὁρῶν δὲν εἶναι ἀμφίβολος. Προσωποποιοῦσιν, ἐν Ἑλλάδι, ὑπὸ χαριέσσας καὶ φαεινάς εἰκόνας, τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν τὰ πρῶτα ἐμφανίζονται φύλλα, καὶ τὴν συντελοῦσαν εἰς τὴν ὀρίμανσιν τῶν καρπῶν τῆς γῆς. Γενικῶς δὲ αἱ Ὁραι, εἶναι, εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν αἱ ὥραιαι τοῦ ἔαρος καὶ τοῦ θέρους ἡμέραι. Ἡ κανονικὴ καὶ περιοδικὴ ὁμῶς ἐπιστροφή τῶν ὥραιων αὐτῶν ἡμερῶν ἐγείρει εἰς τὰ σκεπτόμενα πνεύματα τὴν βασιλεύουσαν ἐν τῇ φύσει τάξιν καὶ τοὺς κυβερνῶν-

Εἰκ. 66.—Αἱ τρεῖς Ὁραι.

τας αὐτὴν νόμους. Οὕτω αἱ Ὁραι κατέστησαν, παρὰ τοῖς θεογονικοῖς ποιηταῖς, κόραι τῆς Θέμιδος καὶ ἐδόθησαν εἰς αὐτάς ὀνόματα ἐκφράζοντα τὰς κυριωτέρας τῆς μητρὸς αὐτῶν ιδιότητας. Ἐκλήθησαν *Εὐνομία*, *Δίκη*, *Εἰρήνη*. Ἡ *Εὐνομία* τὴν ὁποίαν ἔψαλλον ὁ Τυρταῖος καὶ ὁ Σόλων, εἶναι μᾶλλον ἀφηρημένη προσωποποίησις τῶν ἀγαθῶν, ἅτινα φέρουσιν εἰς τὰ κράτη οἱ νόμοι, παρὰ θεία παρθένος. Ἡ *Δίκη*, θυγάτηρ τοῦ Διὸς, ἥτις ἀποκαλύπτει εἰς τὸν πατέρα τῆς τὰς ἀδίκους πράξεις τῶν ἀνθρωπίνων¹, ἔχει χαρακτῆρα ἀποκλειστικῶς ἡθικόν. Ἡ *Εἰρήνη*, ὀλιγώτερον σοβαρὰ ἀπὸ τὰς ἀδελφάς τῆς, εἶναι μήτηρ τοῦ Πλούτου, νεαροῦ βρέφους, ὅπερ αὐτὴ φέρει εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτῆς²: πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ καὶ πάσης τῆς ζωῆς χαρᾶς, συχνάκις ἀναμιγνύεται εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Διονύσου³. Βλέπει τις πόσον αἱ θεότητες αὗται διαφέρουσι τῶν Ὁρῶν, ὡς ἀναπαριστῶσιν αὐτάς τὰ φιλολογικὰ καὶ τεχνικὰ μνημεῖα τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Αἱ τελευταῖαι αὗται θυγατέρες τοῦ Ἥλιου καὶ τῆς Σελήνης εἶναι ἀπλούστατα

¹ Ἡσίοδ. Ἔργ. καὶ Ἡμ., 259.

² Πausan. Α', 8, 3. Θ', 16, 1.

³ Wecker, Alte Denkmäler, III, 243.

αἱ τέσσαρες ἐποχαὶ τοῦ ἔτους, ὧν φέρουσι τὰ διάφορα σύμβολα· ἐνίοτε μάλιστα, αἱ ὑπὸ τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐπιστήμης καθορισθεῖσαι ὑποδιαίρέσεις τοῦ χρόνου, αἱ δώδεκα ὥραι τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός¹: ψυχραὶ προσωποποιήσεις, αἱ ὁποῖαι ὑποκαθιστάμεναι εἰς τὰς ποιητικὰς εἰκόνας, ὥς ἄλλοτε ἐξέφραζον αἱ ἑλληνικαὶ Ὁραι ἡλλοίωσαν καθολοκληρίαν τὴν ἀρχικὴν τῶν θεοτήτων αὐτῶν ἔνοιαν.

Ἐτερον μυθολογικὸν σύμπλεγμα, ἀνάλογον πρὸς τὸ τῶν Ὁρῶν, εἶναι τὸ σύμπλεγμα τῶν Χαρίτων²: θεοτήτων, τὰς ὁποίας πολλοὶ ἰνδολόγοι συνεταύτισαν πρὸς τὰς Ἡρίτι τοῦ Ριγ-Βέδα, τὰς εἰς τὸ ἄρμα τοῦ ἡλίου ἐξευγμέναις «λαμπράς» φορβάδας³. Εἶναι ἀναμφιδόλως ἀρκούντως δύσκολον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ ἡλιακαὶ ἐκεῖναι φορβάδες κατῴρθωσαν νὰ μεταμορφωθῶσιν εἰς θεότητες, ἀντιθέτως πρὸς τοὺς συνήθεις τῆς μυθολογίας νόμους, κατὰ τοὺς ὁποίους ὁ θεὸς λαμβάνει μορφήν ἑαυτοῦ, ἐνῶ τὸ ζῶον οὐδέποτε καθίσταται θεός. Ἀλλ' ἐὰν αἱ ἑλληνικαὶ Χάριτες δὲν προέρχωνται ἴσως ἐκ τῶν βεδικῶν Ἡρίτι, ἔχουσι πάντως τὴν αὐτὴν σημασίαν· προσωποποιοῦσιν ὥς ἐκεῖναι τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας. Τοῦτο δὲ μαρτυροῦσιν αἱ λεπτομέρειαι τοῦ θρύλου αὐτῶν, καὶ πρωτίστως ἡ γενεαλογία τῶν.

Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀντιμάχου⁴, αὗται ἦσαν θυγατέρες τοῦ Ἥλιου καὶ τῆς Αἴγλης (τῆς λαμπρότητος τοῦ οὐρανοῦ). Ἡ Θεογονία, θεωρεῖ αὐτὰς ὡς γεννηθείσας ἐκ τῆς ἐνώσεως τοῦ Διὸς καὶ τῆς Εὐρυνόμης⁵. Ἡ Εὐρυνόμη δμως, σύντροφος τῆς Θέτιδος, εἶναι θυγάτηρ τοῦ Ὠκεανοῦ⁶, ἡ δ' ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματός της, ὅπερ ἐνθυμίζει τὸ τῆς Εὐρυδίκης, φαίνεται ὑποδεικνύουσα ὅτι ὀφείλομεν νὰ διακρίνωμεν ἐν αὐτῇ τὴν ἐκ τῆς θαλάσσης γεννομένην αὐγὴν, ἥτις σκορπίζει τὴν ἀπειρον λάμψιν της ἐφ' ὅλης τῆς ἐκτάσεως τῆς φύσεως. Αἱ Χάριτες, θυγατέρες τοῦ Διὸς καὶ τῆς Εὐρυνόμης, ἦσαν, ἐπομένως, αἱ κόραι τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς αὐγῆς. Ὁ χαρακτήρ οὗτος τῶν Χαρίτων βεβαιοῦται καὶ ἐξ ἄλλων παραδόσεων. Ἐν Ἰλιάδι, ἡ Χάρις εἶναι σύζυγος τοῦ Ἡφαίστου, θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ πυρός. Τὸ ὄνομα μᾶς τῶν νεαρῶν Χαρίτων, τῆς Παισιθέας, τὴν ὁποίαν ἡ Ἥρα ὑπόσχεται νὰ δώσῃ σύζυγον εἰς τὸν Ἴπνον, τὴν αὐτὴν ἐγείρει εἰκόνα⁷. Τὰ ὀνόματα τῶν δύο εἰς Σπάρτην τιμωμένων χαρίτων εἶναι ἀκόμη ἐκφραστικώτερα: αὗται ὀνομάζονται Κλήτα (ἡ καταυγάζουσα) καὶ Φάεννα (ἡ λάμπουσα)⁸. Πῶς τέλος νὰ μὴ μᾶς κάμουν ἐντύπωσιν αἱ μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος σχέσεις τῶν θεοτήτων αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουσι παρ' αὐτῷ τὰς ἑδρας τῶν ἐν τῷ συμβουλίῳ τῶν ἀθανάτων⁹; Τὸ ἀρχαῖον τοῦ Δηλίου Ἀπόλλωνος ἄγαλμα διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἐκράτει τόξον ἐπὶ δὲ τῆς ἀριστερᾶς τὰς τρεῖς Χάριτας¹⁰: εἰκόνας τῶν βελῶν ἢ τῶν ἀκτί-

¹ Νόνν., Διονυσ. καὶ IB', 17.

² Βλέπε τὴν μελέτην τοῦ Cerquand περὶ Χαρίτων (Rev. Archéol., nouv. série, VI, 325, VII, 52) καὶ I. Krause, Die Musen, Grazien, Horen und Nymphen, Halle, 1871.

³ Max Müller, Nouv. Leçons, II. σ. 94-100 τῆς γαλλ. μεταφρ. τῶν G. Perrot et Harris.

⁴ Παρὰ Πausan., Θ', 35, 5.

⁵ Θεογόν., 907.

⁶ Ἡ Εὐρυνόμη εἶχεν ἐν Φυγαλίᾳ ἄγαλμα, ὅπερ παρίστα αὐτὴν κατὰ τὸ ἡμισυ γυναῖκα καὶ κατὰ τὸ ἡμισυ ἰχθύν (Pausan., H', 41, 4).

⁷ Ἰλιάς, E, 267.

⁸ Ἀλκάν, παρὰ Pausan., Γ', 18, 4. Θ', 35, 1.

⁹ Πινδ., Ὀλυμπ., 1A', 9-10.

¹⁰ Pausan., Θ', 35, 3. Πλούταρχ., περὶ Μουσικῆς, σ. 1136 α.

νων τοῦ θεοῦ. Λόγῳ τῆς πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα συγγενείας ταύτης, αἱ Χάριτες κατέστησαν θεότητες μουσικαί, αἱ ὁποῖαι ἀναμειγνύονται εἰς τοὺς χοροὺς τῶν Μουσῶν ἐν τῷ ἱερῷ τῶν Δελφῶν, ἢ ᾄδουσι μετ' αὐτῶν κατὰ τοὺς γάμους τοῦ Κάδμου ¹: ἡ ἰδέα τῆς ἀρμονίας εἶναι, πράγματι, ἀχώριστος τῆς ἐμφανίσεως τοῦ φωτὸς τῆς ἡμέρας.

Ἡ σύλληψις τῆς ἰδέας τῶν Χαρίτων δὲν προέρχεται ἐν τούτοις μόνον ἐκ τοῦ θεάματος τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἢ λέξις χάρις σημαίνει ταυτοχρόνως «χάρις, χαρά, καὶ εὐεργεσία». Αἱ Χάριτες εἶναι, ἐπομένως, αἱ ἡλιακαὶ ἀκτίνες, αἱ ἐξωραϊζούσαι τὴν φύσιν, αἱ φαειδρύνουσαι τὰ ἔμφυχα ὄντα, αἱ ἐπιδαφιλεύουσαι μύρια δῶρα εἰς τὴν γῆν καὶ τὸν ἄνθρωπον. Ὅθεν αἱ ἰδέαι αὗται ἠδύναντο κυρίως νὰ ἐφαρμοσθῶσιν εἰς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἑαρινοῦ ἡλίου, νικητοῦ τῶν νεφελῶν καὶ τῶν πάγων τοῦ χειμῶνος, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὰς πρώτας ὥραιάς ἡμέρας σκορπίζει ἐπὶ τῆς γῆς τὴν χάριν του, δηλαδὴ τὰς Χάριτας: θεότητας χαριέσσας ἐμφανιζομένας εἰς τὸν ἄνθρωπον διὰ τῶν λαμπρῶν αὐτῶν ἀκτίνων, χάρις εἰς τὰς ὁποίας ἡ δρόσος σπινθηροβολεῖ, ἡ θάλασσα, τὰ δάση καὶ οἱ νεαροὶ βλαστοὶ τῆς νέας χλόης ἐπενδύονται τὸν χρυσοῦν τῶν μανδύαν. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην αἱ Χάριτες, ὅπως καὶ αἱ Ὁραι, συνοδεύουσι τὸν Διόνυσον καὶ ἐπιλαμβάνονται, εἰς τὴν Πάφον, τοῦ καλλωπισμοῦ τῆς Ἀφροδίτης ². Τὸ ἑαρινὸν ρόδον χρησιμεύει, κατὰ τὰ ἀνακρεόντεια ποιήματα, ὡς στολισμὸς τοῦ Ἑρωτος καὶ τῶν Χαρίτων, αἵτινες ἔχουσι τὰ ἄνθη τῶν καὶ τοὺς λαμπροὺς τῶν κήπους ³. Τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν οἱ λειμώνες καλύπτονται ὑπὸ τῆς χλόης καὶ τὰ δένδρα, ὑπὸ τῶν φυλλωμάτων αὐτῶν, αἱ Χάριτες καὶ αἱ Νύμφαι, κρατοῦμεναι ἀπὸ τῶν χειρῶν, ᾄδουσι πλήρεις χαρᾶς καὶ χορεύουσι κτυπῶσαι ρυθμικῶς τὸ ἔδαφος. Ὀλίγον βραδύτερον καθίστανται αἱ εὐεργετικαὶ ἀκτίνες τοῦ θερινοῦ ἡλίου, ὅστις ὠρμάζει τοὺς καρποὺς τῆς γῆς. Αἱ δύο ἀθηναῖαι Χάριτες ἐκαλοῦντο Ἡγεμόνη καὶ Αὐξώ ⁴: ἡ χάρις, ἣτις ὁδηγεῖ, ἣτις ἡγεῖται καὶ ἡ χάρις, ἣτις αὐξάνει, ὁ ἑαρινὸς δηλονότι καὶ ὁ θερινὸς ἡλίος. Συνηθέστερον ὅμως αἱ θεότητες αὗται ἀποτελοῦσι τριάδα, σύνολον τριῶν παρθένων (εἰκ. 67). Αἱ τρεῖς αὗται Χάριτες καταγόμεναι ἐξ Ὀρχομενοῦ τῆς Βοιωτίας, ὅστις ὑπῆρξεν ἐν τῶν ἀρχαιωτέρων κέντρων τῆς λατρείας αὐτῶν ⁵, ἐκαλοῦντο Ἀγλαΐα (ἡ λάμπουσα) Εὐφροσύνη (ἡ χαρὰ τῆς καρδίας), Θάλεια (ἡ συντελοῦσα εἰς τὴν αὖξιν ἢ ἄνθησιν τῶν φυτῶν).

Εἰκ. 67.—Αἱ τρεῖς Χάριτες.

Πηγαὶ πάσης χάριτος καὶ πάσης χαρᾶς διὰ τὴν φύσιν, αἱ Χάριτες, κατὰ τὰς ἐλληνικὰς δοξασίας, εἶχον τὴν αὐτὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος. Οὐδὲν ἠδύνато νὰ εἶναι νέον, οὐδὲν ἀξιαγάπητον καὶ θελκτικὸν ἄνευ τῆς παρουσίας αὐτῶν. Ἡ καλλονὴ τῶν ὥραιότερων γυναικῶν εἶναι δῶρον, εὖνοια τῶν Χαρίτων ⁶. Μεθ' ὧμων, λέγει

¹ Ὑμν. Ὀμηρ. εἰς Ἀρτεμιν, 15. Θεογον., 64. Θεόγνις, 15.

² Πινδ., Ὀλυμπ., II', 19. Πλουτ., Ζητημ. Ἑλλ., 26. Ὀδύσ., θ. 363, Σ, 194. Ὁ Ἑρμηναιάναξ (Παυσαν., θ', 35, 5) ἐθεώρει τὴν Πειθῶ, τὴν συνοδὸν τῆς Ἀφροδίτης, ὡς μίαν τῶν Χαρίτων.

³ Ἀνθολ. Ζ', 219, Ἀριστοφ., Ὀρνιθ., 1100.

⁴ Παυσαν., θ', 38, 1.

Παυσαν., θ', 28, 1. Οἱ ἐν Ὀρχομενῷ τελοῦμενοι μουσικοὶ ἀγῶνες ἐκαλοῦντο χαριτήσια (Corp. Inser., 1583-84).

⁶ Ἴδε τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἰδεῶν τούτων εἰς τὴν πραγματείαν τοῦ κ. Cerquand μνημονευθεῖσαν ἤδη ἀνωτέρω.

ὁ Πίνδαρος, ἀπευθυνόμενος πρὸς αὐτάς, τὸ πᾶν καθίσταται θελκτικὸν καὶ γλυκύ· χάρις εἰς ὑμᾶς ὁ ἄνθρωπος καθίσταται σοφός, ὥρατος, ἔνδοξος:

σὺν γὰρ ὑμῖν τά τε τερπνὰ καὶ
τὰ γλυκέ' ἄνεται πάντα βροτοῖς,
εἰ σοφός, εἰ καλός, εἴ τις ἀγλαὸς ἀνὴρ ¹.

Εἰς αὐτάς ἀκόμη ἡ ποίησις ὀφείλει τὸ καλύτερόν της θέλγητρον ². "Ο,τι ἀποτελεῖ τὸ κάλλος καὶ τὴν λαμπρότητα τῆς ζωῆς, ἅπαντα τὰ δῶρα τῆς φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος ἐπήγαγον ἐπομένως ἐκ τῶν Χαρίτων τῶν λαμπρῶν ἡλιακῶν θεοτήτων, αἵτινες θέλγουσι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· οἱ δὲ φιλόσοφοι στενὴν ἀπέδωσαν εἰς αὐτάς ἔννοιαν, κατὰ πολὺ ἀπομακρυνομένην τῆς ἀρχικῆς τῶν φύσεως, ὅταν διακρίνωσιν ἐν αὐταῖς ἀπλῶς καὶ μόνον τὰς προϋσταμένας τῶν ἀγαθοεργιῶν καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης θεότητας.

Εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῶν Ὀλυμπίων θεῶν συγκαταλέγεται καὶ ἡ Ἴρις, ὁ ἄγγελος αὐτῶν: ζωηρὸν δημιούργημα, τοῦ ὁποίου εὐκόλως μαντεύει τις τὴν ἀρχήν. Ἴρις εἶναι, πράγματι, τὸ ὄνομα τοῦ οὐρανόου τόξου ³, ὁ δὲ εἰς αὐτὴν ἀναφερόμενος μῦθος μεταφράζει ἀπλῶς τὰς ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τοῦ φαινομένου τούτου προξενηθείσας ἐντυπώσεις. Τὸ λαμπρὸν μετέωρον, τὸ ὁποῖον διήκει ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ μέχρι τοῦ γῆ-νου ὀρίζοντος ἐφαίνετο θέτον εἰς ἐπικοινωνίαν τὸ ἐνδιαίτημα τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς θείας διαμονῆς: ἐθεωρεῖτο ὡς ἄνωθεν στελλόμενον. Ἡ Ἴρις ἐπομένως, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν προσωποποίησίν του, εἶναι ἐπιφορτισμένη νὰ μεταφέρῃ ἐπὶ τῆς γῆς τὰς διαταγὰς τῶν θεῶν: Πετὰ ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου πρὸς τὴν Ἰδην, ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου πρὸς τὴν θάλασσαν. Κατὰ τὴν Ἰλιάδα μεταβαίνει πρὸς ἀναζήτησιν τῆς Θέτιδος εἰς τὸ βάθος τοῦ ὠκεανοῦ, ἐπανέρχεται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας καὶ ἵπταται πρὸς τὸν οὐρανόν, προπορευομένης τῆς θεᾶς ⁴. Κατὰ τὴν Θεογονίαν τρέχει ἐπὶ τῆς ἀπεράντου ράχεως τῆς θαλάσσης μεταβαίνουσα νὰ συλλέξῃ ἐντὸς χρυσῆς ὑδρίας τὸ ὕδωρ τῆς στυγρῆς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου ὀμνύουσιν οἱ ἀθάνατοι ⁵. Ὁ ταχύς σχηματισμὸς καὶ ἡ βραχεῖα διάρκειαι τοῦ οὐρανόου τόξου ἐγένοντο πρόξενοι καὶ ἄλλων εἰκόνων. Ἡ Ἴρις εἶναι παρθένος ὠκύπους· πετῶσα ὡς ὁ ἄνεμος ἢ ἡ πνοὴ τῆς θυέλλης (ἀελλόπους)· κατέρχεται ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πρὸς τὴν γῆν ταχεῖα ὡς ἡ χιών ἢ ἡ ἐκ τῶν νεφῶν πίπτουσα χάλαζα ⁶. Εἶναι ἡ καλλισάνδαλος θεὰ μὲ τὰς χρυσὰς πτέρυγας, θεὰ ὑπερόχου λάμψεως, ἀποκληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀλκαίου μήτηρ τοῦ Ἑρωτος ⁷. Θεωρεῖται ἀκόμη ὡς θυγάτηρ τοῦ Θαύμαντος καὶ τῆς Ὠκεανίδος Ἡλέκτρας ἀδελφῆς τῶν Ἀρπυιῶν ⁸: γενεαλογία, διὰ τῆς

¹ Πίνδ., Ὀλυμπ., ΙΔ', 4.

² Πίνδ., Ὀλυμπ., Θ', 27 Θεοκρ. ΙΣΤ', 6.

³ Ἰλιάδ., Ρ, 547.

⁴ Ἰλιάδ., Ο, 55, Ω, 77, 95.

⁵ Θεογον., 780 καὶ ἐφ.

⁶ Ἰλιάδ., Ο, 170.

⁷ Πλουτ., Ἑρωτικ., 20, 1.

⁸ Θεογον., 265 καὶ ἐφ.

ἐποίας ἐκφράζονται τὰ θαυμάσια τοῦ οὐρανοῦ τόξου, τὰ λαμπρά του χρώματα ἢ ἐκ τῶν κόλπων τῶν ὑδάτων γέννησίς του, ἢ κατὰ τὴν θύελλαν ἐμφάνισίς του. Ἄγγελος ἀπάντων τῶν θεῶν, ἢ Ἴρις εἶναι ἐντοῦτοις ἰδιαιτέρως προσκεκολλημένη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἥρας, τῆς φιλονίκου θεᾶς, ἣτις ταράσσει τὸν οὐρανόν¹. Ἡ ἀρχαία τέχνη παρίστανεν αὐτὴν ἐνδεδυμένην εὐρὺν χιτῶνα, κυματίζοντα εἰς τὰς πνοάς τῶν ἀνέμων, κρατοῦσαν, ὥπως ὁ Ἑρμῆς, τὸ κηρύκειον, ἐνίοτε δὲ ὑδροχόην, καὶ ἔχουσαν πτέρυγας εἰς τοὺς ὤμους καὶ τὰ σανδάλιά της.

Εἰκ. 68. — Γανυμήδης.

Ὁ τὴν ἀμβροσίαν εἰς τοὺς θεοὺς χέων ὑπηρετῆς καλεῖται Γανυμήδης. Νέος θαυμαστός, ὡραιότατος, ἦτο ποτε ἐπὶ τῆς γῆς παιδίον τῆς τρωϊκῆς γενεᾶς, υἱὸς τοῦ Τρῳᾶς, ἀδελφὸς τοῦ Ἴλου καὶ τοῦ Ἀσπαράκου ἢ ἀκόμη υἱὸς τοῦ Λαομέδοντος². Ὁ μῦθος του ἐπομένως προέρχεται πιθανῶς ἐκ Μ. Ἀσίας. Κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς Ἰλιάδος οἱ θεοὶ τὸν ἀνῆρπασαν ἐκ τῆς γῆς καὶ τὸν μετέφερον ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, ἵνα χρησιμεύῃ ὡς οἰνοχόος τοῦ Διὸς, ἔνθα θέλγει

τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν καὶ πληροὶ χαρᾶς τὰς καρδίας των διὰ τοῦ κάλλους του³. Κατ' ἄλλας, δημοτικωτέρας καταστάσας, ἀφηγήσεις, ὁ ἄρχων τῶν θεῶν κατῆλθε μόνος εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Τρωάδος καὶ, ὑπὸ μορφήν αἰτοῦ, ἀνῆρπασε τὸν χαρίεντα νεανίαν καὶ μετέφερεν αὐτὸν εἰς τὸν οὐρανόν. Ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς ἐλληνικῆς τέχνης ὁ Γανυμήδης παρίσταται ὡς νεαρὸς ποιμὴν ἢ κυνηγός, τὸν φρύγιον πῖλον φέρων (εἰκ. 68), ὃν αἶφνης ἀρπάζει διὰ τῶν ὀνύχων του καὶ μεταφέρει διὰ μέσου τοῦ αἰθέρος τὸ θεῖον πτηνόν (εἰκ. 69). Ἡ φυσικὴ σημασία τοῦ μύθου τῆς ἀρπαγῆς τοῦ Γανυμήδου δὲν ἐξηλείφθη ἐντελῶς ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν παραδόσεων. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου πρὸς τὴν Ἀφροδίτην μᾶς λέγει ὅτι ὁ Γανυμήδης ἐξηφανίσθη ἐκ τῆς γῆς ἐν τῇ μέσῃ θεῖου στροβίλου, (θέσπις ἄελλα), καὶ ὅτι ὁ Ζεὺς ἔδωκε εἰς τὸν Τρῳᾶ, εἰς ἀντάλλαγμα τοῦ υἱοῦ του, ἵππους ταχεῖς ὡς ἡ πνοὴ τῆς θυέλλης⁴ (ἀελλόποδες). Ὁ Πίνδαρος συνέχεε τὸν νεαρὸν Τρῳᾶ πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν πηγῶν τοῦ Νεῖλου⁵ ἐπαγρυπνοῦν Πνεῦμα, οἱ δὲ ἀλεξανδρινοὶ ἀστρονόμοι, τοποθετοῦντες αὐτὸν μεταξὺ τῶν ἀστέρων τὸν ἐπωνόμασαν Ὑδροχόον ἢ Aquarius⁶. Τὰ τεκμήρια ταῦτα θὰ ἡδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐπαρκῆ, ὅπως ἀνεύρωμεν εἰς τὸν οἰνοχόον τῶν θεῶν τὸ ἐπὶ τῆς γῆς χέον καὶ διασκορπίζον τὰ οὐράνια ὕδατα πνεῦμα. Γνωρίζομεν ἄλλωστε ὅτι ἡ ἀμβροσία ἢ τὸ τῆς ἀθανασίας ποτὸν (amrita) οὐδέν τι ἄλλο εἶναι κατὰ τὴν ἀριανὴν μυθολογίαν, ἢ τὸ τῶν νεφῶν ὕδωρ· ὁ δὲ Ζεὺς, μεταμορφωθείς

Εἰκ. 69. — Γανυμήδης.

¹ Καλλιμ., εἰς Δῆλ. 232. Ἀπολλων., Ἀργον. Β' 288, 432. Θεόκριτ. ΙΖ', 134. Virg. Aen., V, 606.

² Ἰλιάς, Υ', 232, Σχολ. Εὐριπ. Τρωαδ., 822.

³ Ἰλιάς, ὡς ἂν.

⁴ Ὑμν. Ὀμ. εἰς Ἀφροδ., 202 καὶ ἐφ.

⁵ Ἀπ. 110, ἐκδ. Bergk.

⁶ Ἐρατοσθέ., Καταστ., 26. Ὑγίν., ποιητ. Ἀστρ. Β', 29.

εἰς αἰτόν, διὰ τὰ ἀρπάζει τὸν υἱὸν τοῦ Λαομέδοντος ὑπενθυμίζει τὸν Ἰνδραν, μεταμορφωθέντα εἰς ἑρκακα, διὰ τὰ ὑπεξαίρεσθαι τὸ σῶμα. Ἀναμφιδόλως ὅθεν, κατ' ἀρχάς, ὁ Γανυμήδης οὐδὲν ἄλλο ἦτο εἰ μὴ αὐτὸ τοῦτο τὸ σῶμα, τὸ «τὴν καρδίαν τῶν θεῶν εὐφραίνει» ποτόν, χάρις δὲ εἰς τὸν ἐλληνικὸν ἀνθρωπομορφισμόν, τὸ ποτόν τοῦτο τῶν ἀθανάτων, σὺν τῷ χρόνῳ, ἔλαβε τὴν μορφὴν τοῦ οἰνοχόου αὐτῶν¹. Ὁ μῦθος ἄλλωστε τοῦ Γανυμήδους ἀπέκτησε ὀλίγον κατ' ὀλίγον χαρακτῆρα ἐρωτικόν. Ὅταν αἱ νοσηραὶ ἔξις τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Κρήτης μεταδόθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁ Γανυμήδης κατέστη, ὁ εὐνοούμενος τοῦ Διὸς καὶ ὁ ἰδεώδης τύπος τοῦ Ἑλληνος ἐφύδου, εἰς τὸ ἄνθος τῆς ἑλκτικῆς του ὠραιότητος².

Ἡ νεότης, ἥτις ἀποτελεῖ προνόμιον τῶν θεῶν, εἶχεν καὶ θήλειαν εἰκόνα τῆς ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, τὴν Ἥδην, ἥτις ἀπὸ τινων ἀπόψεων ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν Γανυμήδην. Ἡ Ἥδη ἐκτελεῖ εἰς τὸ ἀνάκτορον τῶν θεῶν τὰς ὑπηρεσίας τῶν νεανίδων τῆς ἱρωϊκῆς ἐποχῆς. Προετοιμάζει καὶ ζευγνύει τὸ ἄρμα τῆς μητρὸς τῆς Ἥρας· πλύνει καὶ ἐνδύει διὰ θαυμασίῳ ἐνδυμάτων τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς Ἀρην³. εἶναι κυρίως, ὅπως ὁ Γανυμήδης, τοῦ ὁποίου ἐνίστα φέρει τὸ ὄνομα (Γανυμήδης)⁴, ἡ οἰνοχόος τῶν ἀθανάτων. Ἡ θεία αὕτη, παρθένος ἀργότερον ἐγένετο ἡ σύζυγος τοῦ Ἡρακλέους, συμφυλιωθέντος πρὸς τὴν Ἥραν καὶ γενομένου δεκτοῦ εἰς τὸν Ὀλυμπον, ἔνθα μετέχει τῶν ἀπολαύσεων τῶν θεῶν⁵· ἀλλὰ τὸ ὄνομά τῆς παρέμεινε πάντοτε ὡς τὸ σύμβολον τῆς αἰωνίου καὶ ἀνθούσης νεότητος.

II—Αἱ ΜΟΥΣΑΙ⁶

Αἱ εὐτυχεῖς τῆς σχολῆς ὥραι τῆς ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου ζωῆς ἐφαδρύνοντο ἀπὸ τὰ ἑλκτικὰ ἄσματα τῶν Μουσῶν, αἵτινες, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν συμποσίων τῶν ἀθανάτων.

... ἀείδον ἀμειβόμεναι ὁπὶ καλῇ⁷.

¹ Baudry, Rev. Germ., 1861, σ. 549.

² Θέογν., 1345 Ἰθου. παρὰ Σ(ολ). Ἀπόλλων. Γ', 158.

³ Ἰλιάς, Ε, 722, 905.

⁴ Ἐν Φλιοῦντι (Πανσαν., Β', 13, 3). Τὸ ἱερόν αὐτῆς ἀνεγνωρίζετο ὡς αὐτόν. Οἱ δὲ δεσμῶται ἀνῆρτων τὰς ἀλύσεις αὐτῶν ἐπὶ τῶν δένδρων τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς ἄλσους. Πρὸλ. θεὰ Libera.

⁵ Θεογόν., 950. Πίνδ., Νέμ., Ι', 17. Τὸ χωρίον τῆς Ὀδυσσεύς (Λ, 602) ὅπου γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐνώσεως ταύτης εἶναι παρεμβολή. Βλ. τὴν σημείωσιν τοῦ Pierron. Ἡ Ἥδη ἐτιμᾶτο, ὡς καὶ ὁ Ἡρακλῆς ἐν Κυνοσάργει τῶν Ἀθηνῶν (Παντ. Α', 19, 3). Περὶ τῶν ἀπεικονίσεων τῆς Ἥδης β' ἐπε Κεकुλε, Hebe, Leipzig 1867.

⁶ Ὡς πρὸς τὸ κεφάλαιον τοῦτο παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν περὶ Μουσῶν μελέτην ἡμῶν, ἐναίσιμον διατριβήν, ὑποστηρικθεῖσαν κατὰ τὸ 1869, πρὸ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τῶν Παρισίων καὶ δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἐκδότου Thorin. Τὴν ἐργασίαν ταύτην συνοψίζομεν ἐνταῦθα, παραθέτοντες καὶ μερικὰ ἀποσπάσματα. Ἐκτὸς αὐτοῦ, βλέπε: Schillbach, de Musis. Deiters, Ueber die verehrung der Musen bei den Griechen (Bonn, 1868). Oberg, Musarum typi monumentis veteribus expressi (Berlin, 1873). Ἡ τελευταία πραγματεία αὕτη, ὡς ἄλλωστε δεικνύει ὁ τίτλος αὐτῆς, εἶναι ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν μελέτην τῶν μνημείων ἀφιερωμένη.

⁷ Ἰλιάς, Α, 604.

Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἄλλωστε ἐλαχίστας παρέχουσιν ἡμῖν πληροφορίας περὶ τῶν θεοτήτων τούτων. Ὅταν ὁ ποιητὴς τῆς Ἰλιάδος τὰς ἐπικαλεῖται, φαίνεται θεωρῶν αὐτὰς μᾶλλον ὡς θεότητες τῆς μνήμης. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ καταλόγου ἐπικαλεῖται τὴν βοήθειάν των, διὰ ν' ἀνεύρη τὰ ὀνόματα ἀπάντων τῶν ἐλλήνων ἀρχηγῶν· εἰς δὲ τὸ τέλος αὐτοῦ τὰς παρακαλεῖ νὰ τοῦ ὑπενθυμίσουν ποῖος ἐκ τῶν ἡρώων τούτων ὑπῆρξεν ὁ γενναίωτερος. Εἰς τὸ ἐνδέκατον ἄσμα τοῦ ἔργου, εἰς τὸ μέσον τῆς ἀφηγήσεως τῆς μάχης, ὡς ἐὰν ἐξαίφνης ἡ μνήμη ἀπέλιπεν αὐτόν, ἀπαυθύνεται εἰς τὰς Μούσας διὰ νὰ ζητήσῃ παρ' αὐτῶν ποῖος ἦτο ὁ πρῶτος κατὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος βαδίσας πολεμιστῆς¹. Αἱ Μοῦσαι, ἀπάσας τὰς λεπτομερείας τῶν παρελθόντων γεγονότων κατέχουσιν, συμπληροῦσιν, ἀντὶ τοῦ ποιητοῦ, τὴν παράδοσιν καὶ ἔρχονται ἀρωγοὶ τῆς ἀδυναμίας τῆς ἀνθρωπίνης μνήμης. Θυγατέρες τοῦ Διός, αἱ Μοῦσαι μετέχουσι τῆς ἰδιότητος τῆς ἀπανταχοῦ παρουσίας, ὡς καὶ τῆς παντογνωσίας αὐτοῦ. Εἰσθε θεαί, ἀναφωνεῖ ὁ ποιητής, εἰσθε πανταχοῦ παρούσαι, γνωρίζετε τὰ πάντα, ἐνθ' ἡμεῖς μόνον τὸ κλέος ἀκούομεν, αὐτὰ δὲ τὰ πράγματα ἀγνοοῦμεν:

«ὕμεις γὰρ θεαὶ ἐστέ, πάρεστέ τε, ἴστε τε πάντα,
ἡμεῖς δὲ κλέος οἷον ἀκούομεν οὐδὲ τι ἴδμεν².»

Εἰς τὴν παντογνωσίαν αὐτήν, περιορίζεται παρὰ τῷ Ὀμήρῳ ὁ χαρακτήρ τῶν Μουσῶν. Δὲν εἶναι εἰσέτι πρόσωπα πεπροικισμένα δι' ἰδίων χαρακτηριστικῶν: ἀποτελοῦσιν ἀπεριόριστον καὶ ἀκαθόριστον χορόν. Ἡ γενεαλογία των δὲν ὑφίσταται: ὁ ἀριθμὸς των δὲν φαίνεται προσδιορισθεὶς³.

Ἡ θρησκεία τῶν Μουσῶν προερχομένη ἐκ Θράκης, ἢ, ἀκριβέστερον, ἐκ τῶν περὶ τῶν θεσσαλικῶν Ὀλύμπου⁴, διεμορφώθη τελειωτικῶς ἐν Βοιωτίᾳ, περὶ τὸν Ἑλικῶνα. Ἡ λατρεία των ἐν τῇ τότε τούτῳ ἀνάγεται εἰς ἀρχαιότητα ἀπομακρυσμένην. Οἱ Βοιωτοὶ ἔλεγον ὅτι αἱ Μοῦσαι κατὰ πρῶτον ἐλατρεύθησαν ἐπὶ τοῦ Ἑλικῶνος παρὰ τῶν Ἀλοαδῶν Ἐπιάλτου καὶ Ὀτου, γιγάντων, υἱῶν τοῦ Ποσειδῶνος, μιὰς τῶν ἀρχηγόνων βοιωτικῶν θεοτήτων. Ὅθεν ἐθεώρουν ἐν Βοιωτίᾳ⁵ ὡς αὐτόχθονα τὴν λατρείαν τῶν Μουσῶν. Οἰανδήποτε ἀξίαν καὶ ἂν ἀποδώσωμεν εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον, πάντες οἱ ἐκ τοῦ Ἑλικῶνος ραψῳδοί, τῶν ὁποίων δι' ἡμᾶς ἀντιπρόσωπος εἶναι ὁ Ἡσίοδος, ἔδωσαν εἰς τὴν λατρείαν τῶν Μουσῶν τὴν διατηρηθεῖσαν μορφήν.

Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν τριῶν ἐπικλήσεων, αἵτινες προηγροῦνται τῆς θεογονίας, ἡ ποίησις τοῦ Ἑλικῶνος εὐρίσκετο ὑπὲρ τὴν ἄμεσον ἔμπνευσιν τῶν ἐπ' αὐτοῦ κατοικουσ-

¹ Ἰλιάς, Α, 118.

² Ἰλιάς, Β, 485. Πρὸλ. Virg. Aen., VIII, 645.

³ Ὁ Ὀμηρὸς ἀναφέρει ὡς πατέρα αὐτῶν τὸν Δία (Ἰλιάς, Β, 491. Ὀδύσ., Α, 10. Θ, 488)· περὶ τῆς μητρὸς αὐτῶν οὐδεμὸς ἀναφέρει.

⁴ Αἱ ἐννέα Μοῦσαι ἀναφέρονται, βεβαίως, ἐν τῇ εἰκοστῇ τετάρτῃ Ραψῳδίᾳ τῆς Ὀδυσσεΐας (στ. 60)· ἀλλ' οἱ ἀρχαῖοι ἐθεώρουν, πάντες ἀπὸ συμφώνου, τὴν ραψῳδίαν ταύτην κατὰ πολὺ μεταγενεστέραν τῶν ἄλλων. Σχολ. Ἰλιάδ., Ω, 720. Σχολ. Ὀδύσ., Ω, 1. Spohn, De Extrem. Odys. parte, σ. 43.

⁵ Βλέπε πραγματεῖαν περὶ Μουσῶν. 10.

⁶ Πausan., Θ', 29.

σῶν θεοτήτων. Αἱ θεαί, λέγει ὁ ποιητής, μοι ἔδωσαν τὴν διαταγὴν νὰ ἐξυμνήσῃ τὸ γένος τῶν ἀθανάτων μακάρων καὶ αὐτὰς τὰς ἰδίας εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ εἰς τὸ τέλος:

«καὶ με κέλονθ' ὕμνεϊν μακάρων γένος αἰὲν ἐόντων,
σφᾶς δ' αὐτὰς πρῶτον τε καὶ ὕστερον αἰὲν ἀείδειν»¹

Ἐκάστη ἔθεν θεογονικὴ ἢ ἡρωϊκὴ σύνθεσις τῶν ποιητῶν τοῦ Ἑλικῶνος εἶχεν ὡς προοίμιον ὕμνον πρὸς τιμὴν τῶν Μουσῶν· ἐπεραίνετο δὲ ἐπίσης διὰ τοῦ ἐγκωμίου τῶν θεαινῶν αὐτῶν. Ὑπὸ τὴν ἐμπνευσιν θείας πνοῆς, οἱ ἀοιδοί, κρατοῦντες κλάδον δάφνης ἀνὰ χεῖρας, περιεφέροντο ἄδοντες τοὺς ἀθανάτους· τὰ ἄσμενὰ τῶν ὁμῶς ἦσαν αὐτῇ ἢ φωνῇ τῶν Μουσῶν, τῶν ἀείποτε παρουσῶν.

Κατὰ τὴν θεογονίαν αἱ Μοῦσαι ἐγεννήθησαν εἰς τὴν Πιερίαν ἐκ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Μνημοσύνης². Κατὰ τὸν Ἡσίοδον ἡ Μνημοσύνη εἶναι μία ἐκ τῶν πολυαριθμῶν θεοτήτων τοῦ τιτανείου κόσμου, θυγατέρων τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς³. Βραδύτερον, ὁ Πίνδαρος διηγεῖτο ὅτι οἱ θεοὶ ἐζήτησαν ἀπὸ τὸν Δία, νικητὴν τῶν Τιτάνων, τὴν δημιουργίαν θεῶν δυνάμεων ἱκανῶν νὰ ψάλλωσι τὸ μέγα αὐτὸ γεγονός καὶ τὴν νέαν διάταξιν τοῦ σύμπαντος: ὁ Ζεὺς ἠνώθη μὲ τὴν Μνημοσύνην καὶ ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης προήλθον αἱ Μοῦσαι. Ἡ Μνημοσύνη οὕτω παρουσιάζεται ὡς ἡ ἐνθούμησις τῆς νίκης τοῦ Διός. Ἄλλ' ἡ προέλευσις τῆς ἀφρημένης ταύτης θεότητος εἶναι κατὰ πολλὸ ἀπλουστέρα. Ἐκπροσωπεῖ πασιφανῶς τὴν μνήμην, ἀπαραίτητον ὄργανον τῆς ποιήσεως καὶ τοῦ ἄσματος πρὸ τῆς γενέσεως τῆς γραφῆς. Ἡ ἡσιοδικὴ γενεαλογία τῶν Μουσῶν εἶναι ἡ ἐπικρατήσασα κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα. Ὑπῆρχον ἐν τούτοις καὶ ἄλλαι παραδόσεις διὰ τὴν γένεσίν των. Ὁ μῦθος, κατὰ τὸν ὅποιον ὁ Πίερος ἦτο ὁ πατὴρ αὐτῶν, ὑποδεικνύει τὴν προέλευσιν τῆς λατρείας των, ἐγκαθιδρυθεῖσαν κατὰ πρῶτον εἰς Πιερίαν. Ὅταν ὁ Εὐρύπιδης λέγῃ ὅτι ἡ ξανθὴ Ἀρμονία ἐγέννησε τὰς ἐννέα Μούσας παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις⁴, μόνην σκέψιν ἔχει νὰ κολακεύσῃ τὸ ἀκριατήριόν του.

Ὁ Μίμνερμος ὁ Ἀλκμάν καὶ τινες ἄλλοι ποιηταί, ἐκτὸς τῶν νέων αὐτῶν Μουσῶν, θυγατέρων τοῦ Διός, ἀνεγνώριζον τὴν ὑπαρξίν Μουσῶν ἀρχαιότερων, θυγατέρων τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς⁵. Ἄλλ' εἰς τὴν γενεαλογίαν ταύτην, ἐπινοηθεῖσαν καὶ διαδοθεῖσαν ὑπὸ τῶν ποιητῶν, οὐδὲν ἄλλο πρέπει νὰ ἴδωμεν εἰ μὴ τὴν πρόθεσιν αὐτῶν, νὰ υποστηρίξωσι τὴν ἀρχαίαν προέλευσιν καὶ τὴν κυριαρχικὴν ἰσχὺν τῆς τέχνης τῶν Μουσῶν.

Οἱ ραψῳδοὶ τοῦ Ἑλικῶνος προσδιώρισαν ἐπίσης τὸν ἀριθμὸν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν θεοτήτων αὐτῶν. Κατὰ τὴν θεογονίαν αἱ Μοῦσαι εἶναι ἐννέα τὸν ἀριθμὸν καὶ φέρουσι ἤδη τὰ ὀνόματα, ἅτινα θὰ διατηρήσωσι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἑλληνικῆς

¹ Θεογον., 33-34.

² Θεογον., 53, 915. Βλ. ἐπίσης. Ὑμν. εἰς Ἑρμῆν, 429.

³ Θεογον., 135. Ἐπίσης. Ἀπολλοδ., Α', 1, 3.

⁴ Μῆδ., στ. 833.

⁵ Πausan., Θ', 29, 4. Διόδ. Δ', σ. 150, 6. Σχολ. Πινδ., Νεμ., Γ', 16. Ἡ γενεολογία αὕτη ἐπανερίσκεται εἰς τι ἐπίγραμμα τοῦ Ἀντιπάτρου τοῦ Θεσσαλονικέως (Ἀνθολ., ἐκδ. Jacob, IX, 26).

θηρησκείας: Κλειώ, Εὐτέρπη, Θάλεια, Μελπομένη, Τερψιχόρη, Ἑρατώ, Πολύμνια, Οὐρανία καὶ Καλλιόπη. Ὑπὸ τὰ ὀνόματα αὐτὰ ἐτιμῆθησαν κατὰ πρῶτον εἰς τὴν χώραν τῶν Θεσπιῶν καὶ βραδύτερον εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα. Κατὰ τὸν Πausανίαν, εἶναι ἀληθές, αἱ πρῶται Μοῦσαι, τῶν ὁποίων ἡ λατρεία ἰδρύθη ὑπὸ τῶν Ἀλαδῶν, θεμελιωτῶν τῆς Ἀσκληρ, ἔφερον τὰ ἐξῆς ὀνόματα: Μελέτη, Μνήμη, Ἀσιδή¹. Δὲν εἶναι ὅμως δυνατόν αἱ ὀνομασίαι αὗται νὰ εἶναι πολὺ ἀρχαῖαι· ἀνήκουσι μᾶλλον εἰς ἐποχὴν σκέψεως καὶ ἀφαιρέσεως, καθόσον δηλοῦσιν ἀπλῶς ὑποδιαίρεσιν, τῆς τέχνης τῶν ραψῶδων εἰς ἐπινόησιν, μνήμην καὶ ᾄσμα. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον αἱ ἑπτὰ Μοῦσαι τῆς Λέσδου ὑπενθυμίζουσι τὸ ὑπὸ τοῦ Τερπάνδρου ἐφευρεθὲν ἐπτάχορδον, ἢ τὰς σχέσεις τὰς ἐνούσας τὰς θεότητας αὐτὰς πρὸς τὸν Ἑδδομαγέτην Ἀπόλλωνα. Ὁ ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων εἰς τὰς Μούσας ἀποδοθείς ἀριθμὸς ὀκτώ, ἀναφέρεται, κατὰ τὸν Πλούταρχον, εἰς τὰς ὀκτὼ οὐρανίας σφαίρας². Εἰς τὴν Σικυῶνα μία ἐκ τῶν τριῶν Μουσῶν ἔφερε τὸ ὄνομα Πολυμήθεια³. Εἰς τοὺς Δελφοὺς τὰ ὀνόματά των ἦσαν σχετικὰ πρὸς τὴν τέχνην τῆς λύρας, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν ὀνομασιῶν Νήτη, Μέση Ὑπάτη⁴. Ἐπομένως ἡ θρησκεία τῶν Μουσῶν, ὅπως καὶ ἡ θρησκεία τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν θεοτήτων, ὑπέστη διαφόρους τοπικὰς παραλλαγὰς. Πᾶσαι ὅμως αἱ πληροφορίαι, τὰς ὁποίας κατέχομεν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, ἀνέχουσιν εἰς ἐποχὴν κατὰ πολὺ μεταγενεστέραν τῆς Θεογονίας καὶ δυνάμεθα ἐκ τούτων νὰ συμπεράνωμεν ὅτι, ἐκτὸς τῶν Μουσῶν τῶν Θεσπιῶν, αἱ λοιπαὶ οὐδέποτε ἔσχον σπουδαίαν τινα θέσιν εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν τέχνην.

Διὰ τοὺς Ἕλληνας αἱ Μοῦσαι δὲν ὑπῆρξαν καθαρῶς ἀφηρημέναι ἔννοιαι. Ὅταν ὁ Ἡσίοδος πλέκη τὸ ἐγκώμιον αὐτῶν δὲν ὀμιλεῖ περὶ αὐτῶν ὡς ἔαν νὰ εἶχεν ἀπλῶς παρ' ἄλλου ἀκούσῃ, ἀλλ' ἰδὼν ἰδίους ὄμμασι⁵. Τὰς ἀρμονικὰς τῶν φωνῶν τὰς ἤκουον εἰς τὴν χώραν τῆς Ἀσκληρ, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτός, ὁπόταν, ἐντὸς πυκνῆς νεφελῆς, κατήρχοντο ἐκ τῶν κορυφῶν τοῦ Ἑλικῶνος ᾄδουσαι τοὺς θεοὺς καὶ ἐπικαινῶντο μετὰ τῶν ἀνθρώπων· τοὺς δὲ χαρίεντας χοροὺς τῶν ἐσχημάτιζον περὶ τὴν Ἀγανίπην. Ἡ ζωηρὰ φαντασία τοῦ λαοῦ ἐπίστευεν ὅτι αἱ φωναὶ τῶν ἤκούοντο ἐν τῇ μέσῃ τῆς ἐρημίας παρὰ τὰς πηγὰς καὶ τὰ κρυστάλλινα ὕδατα. Ὁ ἀρχαιότερος ἐκ τῶν ναῶν αὐτῶν, ὁ τοῦ Λεϊθηθρίου, εὗρίσκετο ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν κλιτύων τοῦ Ὀλύμπου, ἐν τῇ μέσῃ χώρᾳ διαδρεχομένης ὑπὸ πολλῶν ρυακίων⁶. Ἡ περικὴ ἀποικία, ἣτις ἐγκατεστάθη ἐν Βοιωτίᾳ, ἔφερε μεθ' ἑαυτῆς τὴν συνήθειαν τοῦ λατρεύειν τὰς Μούσας παρὰ τὰς πηγὰς καὶ τὰ ρέοντα ὕδατα. Ἡ ἀνάμνησις τῆς ἐγκαταλειφθείσης πατρίδος συνετέλεσεν ὥστε νὰ δοθῇ εἰς τὸ πρὸς τὴν Κορώνειαν τμήμα τοῦ Ἑλικῶνος

¹ Pausan. Θ', 29, 2. Ἡ τριάς αὕτη τῶν Μουσῶν ἀναπαρίσταται ἐπὶ ἀθηναϊκοῦ ἀγγείου ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς (Stackelberg, Gräber der Hellenen, πιν. 19), ἡ δὲ Μελέτη εἰκονίζεται μετὰ τοῦ Μουσαίου καὶ τῆς Τερψιχόρης ἐπὶ τινος ἀμφορέως τοῦ Vulci (Mon. ined. Inst. Arch. V, εἰκ. 37. Annal., 1852, ἀρθρ. τοῦ O. Jahn).

² Συμπ., Θ', 14, σ. 746a.

³ Συμπ., σ. 746 e.

⁴ Πλουτ. Συμπ., σ. 744 d.

⁵ Λουκιαν., περὶ Ὁρχῆς., 24: «Ὁ δὲ Ἡσίοδος οὐ παρ' ἄλλου ἀκούσας, ἀλλ' ἰδὼν αὐτὸς ἔωθεν ὀρχουμένας τὰς Μούσας ἐν ἀρχῇ τῶν ἐπῶν τοῦτο περὶ αὐτῶν τὸ μέγιστον ἐγκώμιον ποιεῖται.»

⁶ Τὴν περιγραφὴν τοῦ μέρους ἐκείνου βλέπε εἰς τὴν περὶ Μουσῶν προαναφερθεῖσαν διατριβὴν ἡμῶν, σ. 26-27.

τὸ ὄνομα Λειβήθριον· ἐκεῖ δέ, πλησίον δύο πηγῶν, αἵτινες «γυναικὸς μαστοῖς εἰσιν εἰ-
κασμένοι, καὶ ὅμοιον γάλακτι ὕδωρ ἀπ' αὐτῶν ἀνέεισιν», ἰδρῦθη ἡ λατρεία τῶν Λειβη-
θρίδων Μουσῶν, ὑφισταμένη εἰσέτι μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Πausανίου¹. Εἰς τὸ εἰς τὰς
Μούσας εἰδικῶς ἀφιερωμένον τμήμα τοῦ Ἑλικῶνος, ἔναντι τῆς Ἀσκληρῆς, πολλὰ πηγὰί
πηγάζουσι καὶ πολλὰ ρυάκια ρέουσιν· εἶναι γνωστὰ τὰ ὀνόματα: Ἰπποκρήνη, Ἀγα-
νίπη, Περμυσός, Ὀλμείος· τὰ ἐρείπια τοῦ ἱεροῦ τῶν Μουσῶν διατηροῦνται εἰσέτι
μέχρι σήμερον ἐπὶ τῶν δύο ὄχθων ἐνὸς χειμάρρου². Εἰς τὴν Κόρινθον, ἡ πηγὴ τοῦ
Πηγᾶσου, Πειρήνη, ἦτο ἀφιερωμένη εἰς τὰς Μούσας. Εἰς Τροιζήνα ἐπίσης αἱ θεότη-
τες αὗται ἐτιμῶντο ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Ἀρδαλίδων Μουσῶν, ἐπίθετον σημαῖνον ὅτι
καὶ τὸ προηγούμενον Λειβηθρίδες³. Τῶν ἱερῶν τῶν μουσῶν ὄντων πάντοτε τοποθε-
τημένων παρὰ τὰς πηγὰς καὶ τὰ ρυάκια, φυσικὸν εἶναι νὰ συμπεράνωμεν ὅτι κατ'
ἀρχὰς ὑπῆρξαν αὗται θεότητες τῶν ὑδάτων. Ἡ ἐκ τῆς τοπογραφίας καὶ τῆς ἐτυμολο-
γίας προκύπτουσα πιθανότης αὕτη ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐξ ἄλλων πληροφοριῶν.

«Ἐπίχαρμος δὲ ἐν τῇ Ἡῤῃς γάμφ, ἀναφέρει ὁ Τζέτζης⁴, ἐπὶ λέγει θυγατέρα
Πιέρου καὶ Ἡμπληΐδος νόμφης. Νειλῷ, Τριτόνῃ, Ἀσωπῷ, Ἐπταπόρῃν, Ἀχελωΐδα,
Τιτοπλῷ καὶ Ροδίαν.» Εὐκόλως ἀναγνωρίζει τις εἰς τὰ ὀνόματα ταῦτα, ἐκτὸς ἴσως τῆς
λέξεως Τιτοπλῷ, πιθανῶς παραμορφωθείσης, ὀνομασίας ποταμῶν. Τὰ εἰς τὰς Μούσας
δοθέντα οὕτω ὀνόματα ὀφείλονται ἄραγε εἰς ἀπλὴν μόνον ἰδιοτροπίαν τῆς φαντασίας
τοῦ σικελιώτου ποιητοῦ; Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Ἐπίχαρμος, εἰς τὴν κωμῶδιαν αὐτοῦ,
Γάμοι Ἡβης, παρουσίασε ὑπὸ κωμικὴν μορφήν τὸ πλοῦσιον δεῖπνον τῶν θεῶν, οὗ
χαρακτηρίζει ὡς τρομεροὺς ἰχθυοφάγους. Αἱ τῶν ὑδάτων θεότητες μεταμορφοῦνται
εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην εἰς χορηγούς τοῦ Ὀλύμπου. Ὁ Ποσειδῶν ἐπ' ἀνέρχεται διὰ
πλοίου πλήρους παντοειδῶν ὀστράκων· αἱ δὲ Μοῦσαι μεταβαίνουν νὰ ἀλιεῦσιν εἰς
τὰ γλυκέα ὕδατα. Ἐξ αὐτοῦ προέρχονται τὰ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ εἰς αὐτὰς διδόμενα
ὀνόματα. Ἀλλὰ, πῶς ὁ Ἐπίχαρμος, εἰς τὴν μυθολογικὴν ταύτην παρωδίαν θὰ ἠδύνατο
ν' ἀποδώσῃ εἰς τὰς Μούσας παρομοίαν ἀποστολῆν, ἐὰν ἡ γενικὴ καὶ λαϊκὴ πεποιθή-
σις τῆς ἐποχῆς τοῦ δὲν τὰς ἐθεώρει ὡς θεότητας τῶν ὑδάτων. Κατὰ τὸν Πίνδαρον, εἰς
τὰς Μούσας, τὰς φερούσας πλατεῖαν ζώνην θυγατέρας τῆς διὰ χρυσοῦφάντου πέπλου
κεκαλυμμένης Μνημοσύνης, ὀφείλεται τὸ παρὰ τὰ τείχη καὶ τὰς πύλας τοῦ Κάδμου
ἀναβλῦσαν διαυγὲς ὕδωρ⁵. Ὁ Πλούταρχος, πιστὸς θεματοφύλαξ τῶν θρησκευτικῶν
παραδόσεων κοινὰς ἐποίει σπονδὰς εἰς τὰς Μούσας, τὸν Ποσειδῶνα καὶ τὴν Ἀμφιτρίτην,
πρὸ τοῦ πέρατος τοῦ συμποσίου. Ὁ συνδυασμὸς οὗτος τῶν Μουσῶν πρὸς τὰς θεότητας
τῆς θαλάσσης καὶ τῶν ποταμῶν διετηρήθη βεβαίως εἰς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις⁶,
καθόσον τὰ εἰς αὐτὴν ἀναφερόμενα κείμενα ἀνήκουσιν εἰς τὰς πλέον διαφόρους ἐποχὰς.
Ἰχνὴ ἀνευρίσκονται παρὰ τοῖς μυθογράφοις, οἵτινες, κατὰ τὴν συνθήειάν των, ἐκφρά-
ζουσι τὴν σχέσιν ταύτην διὰ τῶν δεσμῶν τοῦ ὕμναίου καὶ τῶν γενεαλογιῶν. Κατὰ τὸν
Ἀπολλόδωρον καὶ τὸν Μάξιμον Τύριον, ἡ Καλλιόπη ἐνοῦται μετὰ τοῦ ποταμοῦ Οἰά-

¹ Θ', 34, 4.

² Βλ. Notice sur les ruines de l'hiéron des Muses, δημοσιευθεῖσαν ὑφ' ἡμῶν ἐν τοῖς
Arch. des Missions, t, IV, 2e série.

³ Πλουτ., Ἡθικ., σ. 150 α. Πausan., Β', 31, 3.

⁴ Σχολ. εἰς Ἔργα καὶ Ἡμέρας, σ. 6.

⁵ Ἰσομ. Ε', 98.

⁶ Ἡ πάλη τῶν Μουσῶν καὶ τῶν Σειρήνων μαρτυρεῖ ἐπίσης περὶ τῆς σχέσεως ταύτης.

γρου, ἵνα φέροι εἰς τὴν ζωὴν τὸν Ὀρφέα ἢ Μελομένη μετὰ τὸν Ἀχελώου, διὰ τὰ γεννηθῶσιν αἱ Σειρήνες· ἐκ τῆς ἐνώσεως τῆς Εὐτέρπης καὶ τοῦ Στρυμῶνος ποταμοῦ γεννᾶται ὁ Ρήσος¹. Ἐξ ὅλων τῶν καίμενων τούτων ἐξάγεται ὅτι αἱ Μοῦσαι ἀνῆκον κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν πολυπληθεῆ οἰκογένειαν τῶν Νυμφῶν, κατοίκων τῶν ποταμῶν καὶ τῶν πηγῶν. Ἀλλ' ἐάν, ἀναμφισδητῆτως, τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἀρχικὴ τῶν σημασία, τίνι τρόπῳ νὰ ἐξηγησώμεν τὸν διπλοῦν χαρακτήρα τῶν θεοτήτων αὐτῶν; Διὰ ποίας λανθανούσης ἐργασίας τῆς ἑλληνικῆς φαντασίας τὰ θήλεα αὐτὰ πνεύματα τῶν ὑδάτων κατέστησαν, προϊόντος τοῦ χρόνου, θεότητες τοῦ ἔσματος καὶ τῆς ποιητικῆς ἐμπνεύσεως; Μὴ τυχὸν πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι, παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κατοίκοις τῆς Ἑλλάδος, τὸ αἶσθημα τῆς μουσικῆς ἁρμονίας ἐγεννήθη κατὰ πρῶτον ἐκ τοῦ ψιθύρου τῶν ὑδάτων, ἐκ τῆς φυσικῆς ἁρμονίας τῶν ποταμῶν καὶ τῶν χειμάρρων; ὁ ἔμμετρος καὶ ρυθμικὸς λόγος, τὸ μέλος τῆς ἀνθρωπίνης φωνῆς, ἐξελέγθησαν ὡς ἀπλή ἡχώ τῶν μεγάλων φωνῶν τῆς φύσεως. Πρόκειται βεβαίως περὶ ὑποθέσεως πιθανῆς, ἀλλὰ θὰ ἦτο παράτολμον νὰ θεωρήσωμεν ταύτην ὡς πραγματικότητα.

Ἀρμονικά πνεύματα τῶν πηγῶν καὶ τῶν διαγῶν ὑδάτων αἱ Μοῦσαι εἶναι, ὡς ἐκ τούτου, πεπρωτισμένοι διὰ τοῦ χαρίσματος τῆς προφητείας. Τὸ βασίλειον τοῦ Ποσειδῶνος κατηκρεῖτο, πράγματι, ὑπὸ μαντικῶν θεοτήτων, ἀπανταχοῦ διεσπαρμένων, εἰς τὸ ρεῦμα τῶν ρυακίων ὡς καὶ εἰς τὰ βῆθη τῶν θαλασσῶν². Διὰ τῶν ἁσμάτων αὐτῶν λέγει ὁ Ἡσίοδος, αἱ Μοῦσαι εὐφραίνουσιν ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου τὸ μέγα πνεῦμα τοῦ Διός, λέγουσαι ἐκεῖνα τὰ ὅποια εἶναι, ἦσαν καὶ θὰ εἶναι :

«..... ταὶ Διὶ πατρὶ
 ὑμνεῦσαι τέρπουσι μέγαν νόον ἐντὸς Ὀλύμπου,
 εἰρεῦσαι τὰ τ' ἐόντα, τὰ τ' ἐσόμενα πρὸ τ' ἐόντα³.»

Μάντευσε ὦ Μοῦσα! ἔλεγε ὁ Πίνδαρος, καὶ θὰ εἶμαι ὁ προφήτης σου⁴. Κατὰ τὸν Πλούταρχον, ἡ πρώτη Σίβυλλα προήρχετο ἐκ τοῦ Ἑλικῶνος, ἐνθα εἶχεν ἀνατραφῆ ὑπὸ τῶν Μουσῶν⁵. Εἰς τοὺς Δελφοὺς ἐθεωροῦντο ὡς αἱ παραστάτιδες καὶ φύλακες τοῦ μαντείου⁶. Εἰς τὰ Ἀργοναυτικά αἱ Μοῦσαι διδάσκουσι εἰς τὸν Ἀριστέα τὴν μαντικὴν⁷. Ὁ χαρακτήρ οὗτος τῶν Μουσῶν ἐξηγεῖται, ἐπίσης, ἐκ τοῦ παλαιοῦ συνδέσμου αὐτῶν μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις πολὺ ἐνωρὶς κατέστη ὁ κατ' ἐξοχὴν θεὸς τῶν μαντείων.

Ὁ Ἀπόλλων εἶναι ὁ Μουσαγέτης θεός, ὁ ἀρχηγὸς δηλονότι τοῦ χοροῦ τῶν Μουσῶν. Ὁ προσορισμὸς ὅμως αὐτοῦ οὐδόλως συγχέεται πρὸς τὸν τῶν θεοτήτων αὐτῶν.

¹ Ἀπολλοδ. Α, 3, 2, 4. Μαξ. Τυρ. Δόγ. λς', 439, ἐκδ. Davis. Τγίν. Μ50. 141.

² Ὁ Νηρεὺς, ὁ Πρωτεύς, ὁ Γλαῦκος εἶναι θεοὶ προφῆται. Αἱ νόμφοι τῶν ὑδάτων εἶχον τὰ μαντεῖα αὐτῶν ἐπὶ τοῦ Κιθαιρώνος, παραδείγματος χάριν, ἀνωθεν τῶν Πλαταιῶν (Πλουτ. Ἀριστ., Β', 4. Πανσαν., Θ', 5, 3).

³ Θεογον., 37-38.

⁴ Ἀποστ., 126, Ἑλλ. Λογ. ἐκδ. Bergk: «Μαντεύσο, Μοῖσα, προφατεύσω θ' ἐγώ»

⁵ Περί τῶν μῆ χρ. ἔμμ. ν. τὴν Πυθ. σ. 398, c.

⁶ Ὁμοίως, σ. 402 c.

⁷ Β'. 511.

Αἱ ἀρχαιότεραι περιγραφαὶ τῆς ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου ζῶης παριστῶσι τὸν Ἀπόλλωνα ὡς καθαρίζοντα ἐνῷ αἱ Μοῦσαι ᾄδουσιν ἐν χορῷ¹. Κατὰ τὴν Θεογονίαν αἱ Μοῦσαι ἐμπνέουσι τοὺς ἐπὶ τῆς γῆς ἀοιδούς· ἐνῷ ὁ Ἀπόλλων εἶναι ὁ θεὸς τῶν καθαρωδῶν². Ἐπομένως ἡ διάκρισις μεταξὺ τῆς λύρας τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ ἄσματος τῶν Μουσῶν ἀπὸ τῆς πρώτης φιλολογικῆς ἐποχῆς τῆς Ἑλλάδος ἦτο σαφῶς διατυπωμένη· ἔταν δὲ βραδύτερον δοθῶσιν εἰς τὰς Μούσας, ὡς σύμβολα, μουσικὰ ὄργανα, τὸ τοιοῦτον θὰ σημαίνει τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐκ τῆς ἀρχικῆς μυθολογικῆς ιδέας. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἡ ἐμπνευσις τῶν ἀοιδῶν ἁδόντων, τῇ συνοδείᾳ τῆς λύρας, προέρχεται ἐκ τῶν Μουσῶν καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος συγχρόνως:

Ἐσέ' παρ' ὅλους τοὺς θνητοὺς, Δημόδοκε, δοξάζω,
ἦ ἡ Μοῦσα, κόρη τοῦ Διός, σ' ἔχει διδάξ' ἡ δὲ Φοῖβος³.

Ἐντούτοις φαίνεται ὅτι οἱ ἀοιδοὶ ἐκ τῶν Μουσῶν ἵντλουν κυρίως τὸ θεῖον ὄρωρον τῆς ἐμπνεύσεως· εὐρίσκονται πρὸς αὐτὰς εἰς ἐπικοινωνίαν πλέον οἰκείαν καὶ πλέον στενὴν:

..... ἡ Μοῦσα
αὐτοὺς διδάσκει καὶ ἀγαπᾷ τῶν ἀοιδῶν τὸ γένος⁴.

Αἱ θεαὶ αὗται τοῦ ἄσματος ἀπετέλεσαν ἐπὶ μακρὸν χορὸν ὡς τὸν τῶν Χαρίτων ἀδιάσπαστον. Εἰς τὸν χορὸν αὐτὸν τῶν Μουσῶν ἀπευθύνοντο αἱ εὐχαὶ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἡ λατρεία αὐτῶν δὲν φαίνεται νὰ ἔκαμνε προσωπικὴν διάκρισιν μεταξὺ τῶν. Εἰς τὰς Ἀθήνας ὑπῆρχεν ἀφιερωμένος εἰς αὐτὰς λόφος, ὅστις ἔφερε τὸ ὄνομα τῶν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἰλισσοῦ ἐλατρεύοντο ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Ἰλισιάδων Μουσῶν⁵. Οἱ Σπαρτιάται τὰς ἐσέβοντο μεγάλως καὶ προσέφερον εἰς αὐτὰς θυσιάς πρὸ τῶν μαχῶν⁶. Εἰς τὴν Ὀλυμπίαν εἶχον βωμόν, τοποθετημένον πλησίον τοῦ βωμοῦ τοῦ Διονύσου καὶ τῶν Χαρίτων, θεοτήτων συχνάκις πρὸς αὐτὰς συνδεομένων⁷. Ἀνευρίσκομεν ἐπίσης ἔχνη τῆς λατρείας τῶν ἐν Τεγέα, ἐν Μεγαλοπόλει, ἐν Τροιζήνι, ἐν Σικυῶνι, ἐν Δελφοῖς ἐπὶ τῆς Ἀσιατικῆς ἀκτῆς, ἐν Τέω καὶ ἐν τῇ νήσῳ Θήρᾳ. Ἡ θρησκεία τῶν μετεφέρθη μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων, καὶ ἐγκατεστάθη, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασίν των, εἰς τὰς πόλεις Κρότωνος καὶ Μεταποντίου. Τὸ ἱερὸν ὅμως τοῦ Ἑλικῶνος ὑπερτερεῖ πάντα ταῦτα κατὰ τὴν φύμην. Τοῦτο ὑπῆρξε διὰ τὴν θρησκείαν τῶν Μουσῶν, ὅ,τι ὑπῆρξαν τὰ ἱερὰ τῆς Δήλου καὶ τῶν Δελφῶν διὰ τὴν θρησκείαν τοῦ Ἀπόλλωνος· τόπος σεβαστός, ἐνθα αἱ ἀναχωρήσασαι ἐκ τοῦ Ὀλύμπου θεαὶ ἐστά-

¹ Ἰλιάς, Α, 604. Ὑμν. Ἀπολλ. Πυθ., 10 καὶ ἐφ. ἐκδ. Baumeister.

² Θεογον., 94.

³ Ὀδύσσεια, Θ, 487 (Μεταφρ. Ἰαν. Πολυλά).

⁴ Ὀμ. 482. Ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τῶν Μουσῶν μετὰ τῶν ποιητῶν καὶ τῆς ποιητικῆς ἐμπνεύσεως βλέπε τὴν διατριβὴν ἡμῶν, σ. 48-54.

⁵ Πausan., Α', 25, 8. Γ', 6, 6. Α', 19, 5.

⁶ Πλούταρχ., Ἡθικ., σ. 221 α, 238 c. Βίος Λυκούργ. 53. Πausan. Γ', 17, 5.

⁷ Πausan., Ε', 14, 10.

θησαν καὶ ἀπεφάσισαν νὰ παρκαμένουν· ἐκεῖ ἐνέπνευσαν τὸν Ἡσίοδον· ἐκεῖ ἡ πνοή των ἐνεψύχωσε δολόκληρον γενεάν ἀοιδῶν καὶ ποιητῶν. Τὰς ἐθεώρουσαν πάντοτε παρούσας παρὰ τὴν πηγὴν Ἰπποκρήνην, ἐπὶ τῶν ὄχθων τῆς Ἀγανίπτης ἢ τῆς Περμησσοῦ. Τὸ ἐπίσημον τῶν ἑορτῶν, τὰ ἔργα τέχνης τὰ στολίζοντα τὸ ἱερὸν τῶν δάσος, ἡ αἵγλη τῶν φιλολογικῶν καὶ μουσικῶν ἀγώνων, οὔτινες ἐδίδοντο πρὸς τιμὴν τῶν μέχρι καὶ ὑπὸ τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν¹, προσείλκυον ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς Ἑλλάδος μεγάλην συρροὴν προσκυνητῶν καὶ θεατῶν².

Ἡ εἰδικὴ ἀποστολὴ τῶν Μουσῶν δὲν ὑπῆρξεν πάντοτε ἐξ ἴσου σαφῶς προσδιωρισμένη, ὅπως αὕτη εὐρίσκεται εἰς τοὺς στίχους τοῦ Αὐσωνίου³. Παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις ποιηταῖς οὐδὲν ἔχνος ὑπάρχει τῆς μετέπειτα ἐπικρατησάσης διαιρέσεως. Μεταξὺ τῶν Μουσῶν, μόνῃ ἢ Καλλιόπῃ διακρίνεται διὰ τὴν ὑπεροχὴν τῆς· ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὰ λοιπὰ πρόσωπα τῆς ομάδος, στεροῦνται ταῦτα διακεκριμένων καθηκόντων καὶ μόνῃ ἢ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματός των σημαίνει τὸ διάφορον τῆς ἐννοίας των. Εἶναι συγκεχυμένοι· εἰς τὸν αὐτὸν χορὸν· τὸ ἀφηρημένον τοῦ πνεύματος δὲν προσδιώρισε εἰσέτι δι' ἐκάστην ἐξ αὐτῶν τὴν προεδρείαν ἐνὸς φιλολογικοῦ εἶδους, μιᾶς τέχνης ἢ μιᾶς ἐπιστήμης. Ὁ Πausanias, ὅστις εἶδε πολλὰς ομάδας Μουσῶν εἰς τὸν Ἑλικῶνα οὐδὲν ἀναφέρει περὶ τῶν ιδιοτήτων αὐτῶν. Αἱ Μοῦσαι τοῦ Ροδίου Φιλίσκου, αἱ τοποθετημέναι ἐν Ρώμῃ ὑπὸ τὴν στοάν τῆς Ὀκταβίας φαίνονται ἐπίσης διακρινόμεναι ἀλλήλων μᾶλλον ἐκ τῆς στάσεώς των ἢ ἐκ τῶν συμβολῶν αὐτῶν⁴. Ἐπὶ ἀρχαίων ἀγγειογραφῶν τὰ σύμβολα τῶν Μουσῶν δὲν εἶναι κανονικῶς διανεμημένα⁵. Ἡ ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ παράδοσις δὲν ἐμφανίζεται ἡμῖν σταθερὰ καὶ κανονικὴ εἰ μὴ μόνον εἰς τὰς εἰκόνας τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἐπὶ τῶν ἀγαλμάτων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Θὰ περιγράψωμεν ὅθεν διαδοχικῶς ἐκάστην τῶν Μουσῶν βασιζόμενοι κυρίως ἐπὶ τῶν μνημείων καὶ τῶν κειμένων τῆς περιόδου ταύτης, καὶ ἀκολουθοῦντες τὴν ἡσιοδικὴν τάξιν.

Ἡ Κλειώ, ὅπως ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ ὀνόματός της συνάγεται, εἶναι ἡ Μοῦσα ἡ ἄδουσα τοὺς εὐκλεεῖς ἄθλους. Τῆς ποιήσεως ἀναπτυχθείσης παρὰ τοῖς Ἕλλησι πολὺ πρὶν τοῦ πεζοῦ λόγου, ὀφειλομένη νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἰς τὸν ἀρχικὸν χορὸν τῶν Μουσῶν, ἡ Κλειώ ἔφαλλε συνοδευομένη ὑπὸ κιθάρας, τὰς εὐγενεῖς πράξεις τῶν ἡρώων. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλουτάρχου ἡ εἰδικὴ αὐτῆς ἀποστολὴ δὲν ἦτο εἰσέτι γενικῶς ἀνεγνωρισμένη· εἰς τὰ Συμποσιακὰ ρήτωρ τις διεκδικεῖ δι' αὐτὴν τὸ εἶδος τοῦ πανηγυρικοῦ καὶ θεωρεῖ τὴν Πολύμνιαν ὡς προεδρεύουσαν μόνον τῆς ἱστορίας⁶. Ἐπίγραμμα τι τῆς Ἀνθολογίας παρουσιάζει ἡμῖν τὴν Κλειώ ὡς τὴν Μοῦσαν τῆς μαντείας⁷. Ἐκ τούτων σαφῶς καταδεικνύεται, ὅπως νερφελώδης καὶ ἀβεβαία ἦτο ἡ πα-

¹ Corp. Inscr. Græc., 1585., P. Décharme, Recueil d'inscript. inédit. de Béotie. N° 26.

² Διὰ πᾶν ὅτι ἀφορᾷ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἑλικῶνος, βλέπε τὴν προαναφερθ. διατριβὴν ἡμῶν σ. 59-70, ὡς καὶ τὴν Notice sur les ruines de l'hiéron des Muses.

³ Εἰδὼλλ. Κ'.

⁴ Plin., Hist. nat., XXXVI, 5.

⁵ Ὁ ἐπὶ τινος ἀμφορέως τοῦ Vulci εἰς τὴν Μελέτην διδόμενος διπλοῦς αὐλὸς (Mon. ined. Inst. Arch., V. πιν. 37) διδεται ἀλλαχοῦ εἰς τὴν Τερψιχόρην (Mus. Blacas, 18, 22), ἀλλαχοῦ εἰς τὴν Κλειώ (Élit Céram., II, 86, α), καὶ ἀλλαχοῦ εἰς τὴν Οὐρανίαν (Monum. ined. inst. Arch., II, πιν. 36).

⁶ Συμπ. ΙΑ', 1.

⁷ Ἀνθ., ἐκδ. Jacobs, τ. II, IX, 505.

ράδοσις, υποκειμένη εἰς τὰς ἰδιοτροπίας τῶν ποιητῶν καὶ τῶν ἐγγραμμάτων. Ὅλα ἔμως τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα, ἅτινα διτηρήθησαν μέχρις ἡμῶν παριστάνουσι τὴν Κλειώ ὡς τὴν Μοῦσαν τῆς ἱστορίας. Ἐπὶ τῶν εἰκόνων τοῦ Ἡρακλείου (εἰκ. 70) ἀναπαρίστα-

Εἰκ. 70.—Κλειώ.

ται μετὰ τῆς ἐξῆς ἐπιγραφῆς: Κλειὼ ἱστορίαν, τὰ δὲ ἀγάλματά της συνοδεύονται πάντοτε ὑπὸ συμβόλων σχετικῶν πρὸς τὴν ἀποστολὴν της αὐτῇ: χειρόγραφον, ὅπερ ἐκτυλίσσει καὶ τὸ scrinium. Ἐνίοτε διὰ τῆς δεξιᾶς αὐτῆς χειρὸς κρατεῖ τὴν ἀπλὴν σάλπιγγα (tuba), ἣν χρησιμοποιοεῖ διὰ τὴν ἐκφώνησιν τῶν μεγάλων κατορθωμάτων, ἢ καὶ τὴν κλεψύδραν, σύμβολον τῆς χρονολογικῆς τάξεως τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

Ἡ Εὐτέρπη, ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματός της ἐμφαίνεται, εἶναι μία τῶν χαρμοσύνων ἐκείνων θεοτήτων, διὰ τῶν ὁποίων ἡ φαντασία τῶν ἐλλήνων ἐπλούτισε τὸν κόσμον. Ὁ δίκυλος, τὸν ὁποῖον αὐτὴ φέρει, εἶναι τὸ ὄργανον τῆς διονυσιακῆς λατρείας. Φαίνε-

ται ὡς ἀναγνωρίζουσα τὸν Βάκχον μᾶλλον ἢ τὸν Ἀπόλλωνα ὡς ἀρχηγὸν τοῦ χοροῦ. Ἐνίοτε, πράγματι, ἐκπροσωπεῖ τὴν ἀρχέγονον τέχνην τῆς Θράκης εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν μουσικὴν, τὴν ἰδίᾳ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἀναπτυχθεῖσαν¹, κατὰ τινὰς δὲ μύθους, ἡνώθη αὐτὴ πρὸς τὸν ποταμὸν τῆς Θράκης Στρυμῶνα. Κατ' ἀρχὰς λοιπὸν ἡ Μοῦσα αὕτη ἀπετέλει μέρος τοῦ εὐτραπέλου ὀμίλου τῶν ὁπαδῶν τοῦ Διονύσου. Ἀργότερον προΐστατο μόνον τῆς τέχνης τοῦ αὐλοῦ².

Ὅπως καὶ ἡ Εὐτέρπη, ἡ μειδιῶσα τῆς Θυλίας εἰκὼν διεγείρει τὸ αἶσθημα τῆς χαρᾶς. Ἡ Μοῦσα αὕτη φέρει τὸ αὐτὸ ὄνομα μὲ μίαν ἐκ τῶν Χαρίτων ἢ δ' ἀποστολῇ της ἔχει ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὴν τῶν τελευταίων αὐτῶν θεοτήτων. Αὕτη ἐμπνέει εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἥρεμον χαρὰν, καθιστᾷ ὠραιότεραν καὶ θάλλουσαν τὴν ζωὴν. Προΐσταται τῶν συμποσίων, τὰ ὁποῖα ἐμψυχώνει τὸ ἄσμα καὶ ἡ μουσική, ὅταν ἡ τάξις δὲν ἔχει εἰσέτι διασαλευθῇ, πρὸ τοῦ θορυβώδους κώμου³. Πολλάκις ἐπίσης, κατ' ἄλλην τινὰ ἐρμηνείαν τοῦ ὀνόματός της, ἡ Θάλεια θεωρεῖται ὡς Μοῦσα ἀγροτικῇ: θερεῖται ὡς διδάξασα εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς· οἱ γεωργοὶ ἀποδίδουσιν εἰς αὐτὴν τὴν φροντίδα τῆς διατηρήσεως τῶν φυτῶν καὶ τῆς σπορᾶς⁴. Ὁ Βιργίλιος ἐπικαλεῖται αὐτὴν ὡς Μοῦσαν ποιμενικὴν. Θεότης φαιδρὰ τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς, ἡ Θάλεια, εὐκόλως κατέστη, σὺν τῷ χρόνῳ ἡ Μοῦσα τῆς κωμῳδίας, ἥς ἡ ἀρχὴ προήλθεν ἐκ τῶν κατ' ἀγροὺς Διονυσίων. Κατὰ τοὺς Ῥωμαίκοις χρόνους οὐδόλως ἔχει ἄλλην σημασίαν. Ἐκ τοῦ βακχικοῦ κισσοῦ, ὅστις στολίζει τὴν κεφαλὴν της, ἐκ τοῦ ἐνδύματος της, ἐκ τοῦ βακτηρίου, τὸ ὁποῖον κρατεῖ εἰς τὴν δεξιάν χειρα, ἐκ τῆς προσωπί-

¹ Ἐπὶ ἀγγειογραφίας, παριστώσης τὸν ἀγῶνα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Μαρσίου, δύο Μοῦσαι, ἡ Καλλιόπη καὶ ἡ Πολύμνια, ἴστανται πρὸς τὸ μέρος τοῦ Ἀπόλλωνος· ἡ Εὐτέρπη εἶναι πλησίον τοῦ Μαρσίου καὶ ἐνδιαφέρεται δι' αὐτόν (Élit. Céram., II, πιν. 70).

² Αὐδῶντος: Dulciloquos calamos Euterpe flatibus urget.

³ Πλουτ., Συμπ. Θ', 24, σ. 746.

⁴ Πλουτ. Συμπ., σ. 745 α. Σχολ. Ἀπολλων. Ροθ., Γ', 1.

δος, ἣν φέρει εἰς τὴν ἀριστεράν (εἰκ. 71) εὐκόλως ἀναγνωρίζεται ὡς ἡ Μοῦσα τοῦ κωμικοῦ εἵδους.

Κατὰ τὸν αὐτὸν ἐπίσης χρόνον ἡ τραγωδία παρίσταται ὑπὸ τῆς Μελομένης, ἥς ἡ σοβαρὰ καὶ πλήρης πάθους μορφὴ παρουσιάζει αὐτὴν ὡς τὴν ἀντίθεσιν τῆς ἀδελφῆς τῆς. Πολὺ βραδύτερον ὅμως κατέστη αὕτη ἡ Μοῦσα τῆς Τραγωδίας: ἐπὶ μακρὸν ὑπῆρξεν ἀπλῶς θεότης τοῦ ἔσματος καὶ τῆς μουσικῆς ἁρμονίας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὅρατιου δὲν φαίνεται εἰσέτι προϊσταμένη τοῦ τραγικοῦ εἵδους: ὁ ποιητὴς οὗτος δις ἐπικαλεῖται αὐτὴν ὡς τὴν Μοῦσαν τῆς λυρικῆς ποιήσεως¹. Ἡ Μελομένη, ὅπως καὶ αἱ λοιπαὶ Μοῦσαι, σχετίζεται μετὰ τοῦ Διονύσου, ἀλλ' εὐρίσκεται εἰς στενωτέραν μετ' αὐτοῦ σχέσιν ἢ αἱ ἀδελφαὶ αὐτῆς. Ὅταν ὁ Διόνυσος ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ ἀρχηγὸς τοῦ χοροῦ ἔφερε τὸ ὄνομα Μελοπόμενος. «Διόνυσον δὲ τοῦτον καλοῦσιν Μελοπόμενον ἐπὶ

Εἰκ. 71. — Θάλεια.

Εἰκ. 72. — Μελομένη.

λόγῳ τοιῆδε ἐφ' ὁποίῳ περ' Ἀπόλλωνα Μουσηγέτην», λέγει ὁ Παισανίας². Ἡ Μελομένη εὐρίσκετο οὕτω, ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματός τῆς εἰς στενωτέραν σχέσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν λόγον ἴσως τοῦτον ἐσκέφθησαν ν' ἀπονεύμωσιν εἰς αὐτὴν τὴν τραγωδίαν, τὴν ἐκ τῆς διονυσιακῆς λατρείας προελθούσαν. Τὰ φύλλα τῆς ἀμπέλου, τὰ ὁποῖα συνήθως κοσμοῦσι τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, μαρτυροῦσι περὶ τῶν μετὰ τοῦ θεοῦ σχέσεών τῆς. Ἀπεικονίζεται ἱσταμένη, ὡς οἱ ἥρωες, τῶν ὁποίων ἡ τραγωδία ψάλλει τὰς βασιάνους, φέρουσα τὰ σύμβολα τοῦ μεγαλειτέρου ἐξ αὐτῶν. Τὸ τραγικὸν προσωπεῖον τοῦ Ἡρακλέους, καὶ τὸ ῥόπαλον αὐτοῦ εἶναι σύμβολα ἀχώριστα τῶν ἀναπαραστάσεων τῆς Μελομένης (εἰκ. 72).

Ἡ ἐλληνικὴ τραγωδία προῆλθεν ἐκ τοῦ λυρικοῦ χοροῦ καὶ οὐδέποτε ἀπεχωρίσθη αὐτοῦ: ὡς ἐκ τούτου ἡ Τερψιχόρη συνοδεύει καὶ ἀκολουθεῖ τὴν Μελομένην. Ἡ Μοῦσα αὕτη προϊσταται συγχρόνως τῆς ὀρχήσεως καὶ τοῦ δραματικοῦ χοροῦ, τοῦ ὁποῖου ἡ ὀρχησις ὑπῆρξεν ἓν ἐκ τῶν ἀρχικῶν στοιχείων. Ἀλλὰ κατὰ τὴν τελευταίαν

¹ Carm., I, 24. IV, 3.

² A', 2, 4.

ἐποχὴν τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας φαίνεται ὅτι ἐθεώρουν αὐτὴν ὡς προῖσταμένην ἀποκλειστικῶς τῆς λυρικῆς ποιήσεως. Σύνθηθε· σύμβολον αὐτῆς εἶναι ἡ κιθάρα τῆς ὁποίας κρούει τὰς χορδὰς. Ἡ εἰκὼν τοῦ Ἡρακλείου τὴν ἀναπαριστᾷ μετὰ τὴν κεφαλὴν ὀλίγον κεκλιμένην πρὸς τὸ ὄργανόν της· φαίνεται ἀκούουσα μετὰ περιστῆς εὐχαριστήσεως τοὺς γλυκεῖς ἤχους τῆς λύρας της (εἰκ. 73). Ἡ λύρα εἶνε τὸ σύμβολον τῆς Ἐρατοῦς ὡς εἶναι τὸ τῆς Τερψιχόρης. Εἶναι εὐκολον ὥμως νὰ διακρίνη τις τὰς δύο αὐτὰς Μούσας. Ἡ Τερψιχόρη, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κἀθίηται· ἡ Ἐρατὴ εἶναι πάντοτε ὀρθία· ἐνῷ δὲ κρούει τὸ ὄργανον αὐτῆς διὰ τῆς χειρὸς ἣ τοῦ πλήκτρου, ἐλαφρὰ τοῦ σώματός της κίνησις ὑποδεικνύει ὅτι ἄρχεται τῆς ὀρχήσεως διὰ τῆς ὁποίας ἡρ-

Εἰκ. 73.—Τερψιχόρη.

Εἰκ. 74.—Ἐρατὴ.

χιζεν ἡ ἑορτὴ (εἰκ. 74). Εἶναι περιπαθεστέρα τῆς Τερψιχόρης· εἶναι ἡ Μοῦσα τοῦ ὕμνου. Ἐνίοτε παρίσταται σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου γυμνή, ἡ δὲ εἰκὼν αὐτῆς μεγάλως παρουσιάζει ἀναλογίαν πρὸς τὰς ἀναπαραστάσεις τῆς Ἀφροδίτης¹. Δὲν ὑπάρχει ἐπομένως ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὴν ἀποστολὴν τῆς Μούσης ταύτης· προῖσταται τῶν γάμων καὶ τῆς ἐρωτικῆς ποιήσεως².

Δυσκολώτερον εἶναι νὰ προσδιορισθῇ ἡ ἀποστολὴ τῆς Πολυμνίας· ἤλλαξεν ἅλως τε πολλάκις κατὰ τοὺς αἰῶνας. Κατὰ τὴν πλέον πιθανὴν ἐτυμολογίαν, ἡ Πολύμνια εἶναι ἡ Μοῦσα τῶν ὕμνων ἢ τῶν πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων ᾠσμάτων. Ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς ἀποθεώσεως τοῦ Ὀμήρου παρίσταται παρὰ τὸν Ἀπόλλωνα, ἀκούουσα θελγομένη τοὺς ἤχους τῆς θείας λύρας· ἡ κόμη της εἶναι

¹ Panofka, Terres cuites, πιν. 41, 2.

² Ὁ Ἀπολλώνιος ἐπικαλεῖται αὐτὴν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Γ' ᾠματος τῶν Ἀργοναυτικῶν. ὅπου ὕμνῃ τὸν ἔρωτα τῆς Μηδείας πρὸς τὸν Ἰάσωνα. Ἐν ἀρχῇ τοῦ VIII ᾠματος τῆς Αἰνείαδος ὁ Βιργίλιος ἐπίσης ἐπικαλεῖται αὐτὴν, διότι ὁ ὕμναιος τοῦ Αἰνείου μετὰ τῆς Λαβίνιας εἶναι τὸ κυριώτερον περιστατικὸν τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ ποιήματος.

³ Murseo, Pio Clem. I, πιν. 5 6. Ἡ ἐπιγραφή τῆς ζωγραφικῆς τοῦ Ἡρακλείου: Πολύμνια μύθος εἰς τὴν αὐτὴν ἀναφέρεται ἀντίληψιν. Καὶ ὄντως οἱ μῦθοι εἶναι τὸ ὕλικόν τῶν πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν ᾠσμάτων.

ἀκατάστατος τὸ πρόσωπόν της ταράσσεται ἐκ τῆς ἐμπνεύσεως, ἣτις κατέρχεται πρὸς αὐτήν· συλλέγει ἐνθουσιωδῶς τὰ θεῖα ᾄσματα, ἅτινα θὰ δυνηθῇ κατόπιν νὰ ἐπαναλάβῃ¹. Τοιαύτη τις ὑπῆρξεν ἀναμφιβόλως ἡ ἀρχαιότερα σημασία τῆς Πολυμνίας. Ἀλλ' ἄλλη τις ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματός της², ἐτυμολογία, ἣτις φαίνεται ἐξασκήσασα ἐπίδρασιν τινα κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἀποδίδει εἰς τὴν Πολύμνιν διάφορον ἀποστολήν. Κατὰ τὸν Πλούταρχον, ἡ Πολύμνια προΐσταται τῆς ἰκανότητος τοῦ μανθάνειν καὶ τοῦ ἐνθυμεῖσθαι· διὰ τὸν λόγον τοῦτον, λέγει, οἱ Σικυώνιοι ἔδωσαν εἰς μίαν ἐκ τῶν τριῶν Μουσῶν τὸ ὄνομα τῆς Πολυμαθείας³. Οὕτω ἡ Πολύμνια συγχέεται σχεδὸν μετὰ τῆς Μνημοσύνης. Τὰ μέχρις ἡμῶν διατηρηθέντα ἀρχαῖα ἀγάλματα φαίνονται ἐπιθεβαιούντα τὴν ἐξήγησιν τοῦ Πλουτάρχου. Ἡ Πολύμνια, πράγματι, παρίσταται πάντοτε εἰς στάσιν ρεμβύδῃ. Δὲν φέρει οὐδὲν σύμβολον. Μακρὸς πολύπτυχος χιτὼν κα-

Εἰκ. 75.—Πολύμνια.

Εἰκ. 76.—Οὐρανία

λύπτει αὐτήν ἐξ ὀλοκλήρου· ὁ δεξιὸς μόνον βραχίον· αὐτῆς ἀνυψοῦται ὑπὸ τὰς πτυχάς ὁ δὲ πύγων της στήριζεται ἐπὶ τῆς χειρός της. Ὁ δάκτυλος, τὸν ὅποιον κρατεῖ πολλάκις πρὸ τῶν χειλῶν, ἐπιτείνει τὴν σιωπηρὰν ἔκφρασιν τοῦ προσώπου της καὶ ὀλοκλήρου τοῦ σώματός της (εἰκ. 75). Διὰ τὸν λόγον τοῦτον κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς ρωμαϊκῆς αυτοκρατορίας ἡ Πολύμνια ἐθεωρήθη ὡς προϊσταμένη τῆς μιμικῆς τέχνης. Οἱ ὀμιλοῦντες οὗτοι δάκτυλοι· ἡ εὐγλωττος αὕτη σιωπή, αἱ μιμικαὶ διηγήσεις αὗται, λέγει ὁ Κασσιόδωρος, θεωροῦνται ἐφευρέσεις τῆς Πολυμνίας· ἤθελε νὰ δείξῃ ὅτι οἱ ἄνθρωποι δύνανται νὰ ἐκφράζωσι τὰς θελήσεις των, ἄνευ τῆς βοήθειας τοῦ λόγου⁴.

Ἡ Οὐρανία εἶναι ἡ προϊσταμένη τῆς μελέτης τῶν οὐρανίων πραγμάτων Μοῦσα. «Παρατηρεῖ, λέγει ὁ Αὐσώνιος, τὰς κινήσεις τῶν ἀστέρων ἐν τῇ οὐρανῷ.» Ἡ ἀξιωματική

¹ Ἐκ τοῦ ποῦν καὶ μεῖα. Πλούτ., Συμπ. IX, 14, 1: ἐπαχοῦ δὲ καὶ πάσας . . . τὰς Μοῦσας Μρεῖας καλεῖσθαι, λέγουσιν.

² Συμπ. 6', σ. 746 e.

³ Cassiod., Variar., I, 4, Epist., 51. Πρὸς. Ἀνθολ. Jacobs, IX, 505.

⁴ Πλάτ. Φαῖδρ., σ. 259 d. τῇ δὲ πρεσβυτάτῃ Καλλιόπῃ καὶ τῇ μετ' αὐτὴν Οὐρανίᾳ. Ἐν τῇ Θεογονίᾳ, ἡ Οὐρανία ἀναφέρεται παρὰ τὴν Καλλιόπην. Ἡ αὐτὴ τάξις τηρεῖται ἐπὶ τοῦ ἀγγέλου François! (Monum. ined. Inst. arch. IV, πιν. 54-55).

πεια τῆς στάσεώς της, ἡ σοβαρότης τῆς φυσιογνωμίας της, ἡ θέσις, ἣν κατέχει παρὰ τῇ Καλλιόπῃ ἐν τῇ ἱερᾷ ὁμάδῃ¹, τὸ πᾶν ἐκφράζει τὸ μεγαλεῖον τῶν εὐγενῶν μελετῶν, τὰς ὁποίας αὕτη ἀναπαριστᾷ. Τὰ συνήθη αὐτῆς σύμβολα εἶναι ἡ σφαῖρα τοῦ οὐρανοῦ, ἐνίοτε δι' ἀστέρων κοσμουμένη, καὶ διαβήτης ἢ ραβδίον, χρησιμεύον αὐτῇ, ὥπως δεικνύει ἐπὶ τῆς σφαίρας τὴν θέσιν τῶν ἀστέρων ἢ τὰς τροχιάς αὐτῶν. (εἰκ. 76). Οἱ ἀστρολόγοι φαίνονται διεκδικοῦντες δι' αὐτοὺς τὴν Μούσαν τῆς ἀστρονομίας, ἀποδίδοντες εἰς αὐτὴν προφητικὴν ἰσχύν², μὴ εὐρισκομένην ἄλλωστε εἰς διαφωνίαν πρὸς τὸν γενικὸν τῶν Μουσῶν χαρακτήρα.

Μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν της, πρώτη ἔρχεται ἡ Καλλιόπη, ἡ ἰσχυρότερα καὶ σεβασμιώτερα Μοῦσα. Ἡ τιμητικὴ αὕτη θέσις, εἰς ἣν τοποθετεῖ αὐτὴν ἡδῆ ἡ Θεογονία, οὐδέποτε διεφιλονικήθη³. Εἰς αὐτήν, κατὰ προτίμησιν, ἀπευθύνονται οἱ ποιηταί, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἔμπνευσιν. «Οἱ μὲν τὴν Καλλιόπην, οἱ δὲ πάσας, οἱ δὲ καὶ τὸν Ἀπόλλω πρὸς τὰς ἐννέα παρατυχεῖν αἰτοῦμενοι τῇ λόγῳ⁴». Οὕτω ἡ Καλλιόπη εἶναι σχεδὸν ἴση πρὸς αὐτὸν τὸν Μουσαγέτην θεὸν καὶ φαίνεται διεκδικουσα πρὸς αὐτὸν τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ χοροῦ. Οὐδεμία ὁμῶς ὑφίσταται μεταξὺ τῶν ἐχθρότης. Ὁ γάμος τῆς Καλλιόπης καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, συχνάκις ἐπὶ τῶν ἀγγείων ἀπεικονιζόμενος⁵, ὑποδεικνύει, ἀπεναντίας, τὴν ἔνωσιν τῶν δύο αὐτῶν δυνάμεων. Ἡ ὑπεροχὴ

τῆς Καλλιόπης ἐπὶ τῶν ἀδελφῶν της ἐγένετο βεβαίως αἰτία ν' ἀποδοθῇ κατ' ἀρχὰς εἰς αὐτὴν ἡ προεδρεία τοῦ σπουδαιότερου ποιητικοῦ εἵδους. Ὅταν ἡ ἐπικὴ ποίησις ἤκμαζεν ἐν Ἑλλάδι, εἶχεν τεθεῖ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Καλλιόπης. Τὴν ιδιότητα ταύτην φαίνεται διατηρήσασα τελικῶς ἡ Μοῦσα αὕτη, ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν τὸν στίχον Ἀῶσωνίου: *Carmina Calliope libris heroica mandat*.

Ἡ ιδιότης ὁμῶς αὕτη δὲν ὑπῆρξε σταθερά. Ὅταν ἡ ρητορικὴ κατέστη ἐν Ἑλλάδι ἡ πρώτη τέχνη, ἐτέθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς πρώτης τῶν Μουσῶν. Ἡ Καλλιόπη, ἥτις ἀρχικῶς προΐστατο τῆς ἐπικῆς ποιήσεως, ἐδρέθη κατόπιν ἐπὶ κεφαλῇ τῆς ρητορικῆς. Ἦδη δὲ ἐν τῇ Θεογονίᾳ παρουσιάζεται ἔχουσα τὴν ἀποστολὴν ταύτην:

Εἰκ. 77.—Καλλιόπη.

ἢ γὰρ καὶ βασιλεῦσιν ἅμ' αἰδοίοισιν ὀπηδεῖ

εἶναι δηλαδὴ ἡ δύναμις τῆς ρητορικῆς, τὴν ὁποίαν ὤφειλον νὰ κατέχωσιν οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες, κατὰ τὴν ἐρμηνείαν, ἣν δίδει ὁ Πλούταρχος εἰς τὸν γνωστὸν

¹ Ἀνθολ., χ. προανφρ.

² Θεογον., 79. Πλάτ., Φαῖδρ., χ. προαν. Ἀπολλοδ., Α', 3, 1, κτλ. Ἐπὶ τοῦ περιφήμου ἀμφορέως (ἀγγείου François), ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπεικονίζονται οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου συνοδευόμενοι ὑπὸ τῶν Μουσῶν, ἡ Καλλιόπη εἶναι ἐπὶ κεφαλῇ τῶν ἀδελφῶν της

³ Φιλότηρ., Ἡρώκ., ιθ', 1, 7. κ', 3.

⁴ Βλέπε ἐκτὸς ἄλλων καὶ Élit. Céram., II, πιν. 80. Ἐκ τῆς ἐνώσεως τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Καλλιόπης γεννῶνται ὁ Ὑμέναιος, ὁ Ἰάπερος, ὁ Ὀρφεύς. Σχολ. Ἀπολλων., Ἀργον. Α', 23, Σχολ. Πινδ., Πυθ., Δ', 313.

αὐτὸν στίχον¹. Οἱ Στωϊκοὶ τὴν αὐτὴν ἀπέδιδον εἰς αὐτὴν σημασίαν. «Καλλιόπη δὲ ἡ καλλιψωνος καὶ καλλιεπὴς ρητορικῆς, δι' ἣς καὶ πολιτεύονται καὶ δῆμους προσφωνοῦσιν, ἄγοντες αὐτοὺς πειθοὶ καὶ οὐ βίᾳ ἐφ' ὅ,τι ἂν προαιρῶνται²». Ἐπίγραμμα τι τῆς Ἀνθολογίας δίδει εἰς αὐτὴν εὐρυτέραν σημασίαν: ἡ Καλλιόπη καθίσταται ἡ Μοῦσα τῆς ἐπιστήμης³. Παρὰ τὴν ποικιλίαν ταύτην τῶν σημασιῶν, αἱ ἀναπαραστάσεις τῆς Καλλιόπης εἶναι σχεδὸν ὅλαι παρόμοιοι. Μόνη ἡ ζωγραφία τοῦ Ἡρακλείου εἰκ. 77) δίδει εἰς αὐτὴν τὸ volumen, τὸ ὅποιον δὲν φέρει ἀλλαχοῦ. Συνήθως, ἡ Καλλιόπη παρίσταται καθημένη εἰς στάσιν ρεμβώδη. Ἡ κεφαλὴ τῆς ἀκουμβᾷ ἐπὶ τῆς μιᾶς χειρὸς τῆς· ὁ ἀγκὼν τῆς στηρίζεται ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς· κρατεῖ τὴν γραφίδα καὶ τὰς πινακίδας. Φαίνεται προτιθεμένη νὰ γράψῃ, ἢ ν' ἀναγνώσῃ ὅ,τι πρὸ ὀλίγου ἔγραψε. Εἶναι ἡ στάσις τῆς συγγραφῆς.

¹ Συμπ., χ, προαναφ.

² Κορν., περί θ. φωσ., ιδ', σ. 51 ἔκδ. Osann

³ Ἀνθολ. Jacobs, IX, 505:

Εἰκόνα τῆς σοφίης ποτιδέρκεο. Καλλιόπης γὰρ
εἰκόνα τῇ κραδίῃ λάμβανε τὴν σοφίην

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XII

ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑΙ ΘΕΟΤΗΤΕΣ. — ΤΑ ΟΥΡΑΝΙΑ ΜΕΤΕΩΡΑ

I. — ΗΛΙΟΣ — ΗΩΣ — ΣΕΛΗΝΗ

Αί μεγάλοι τοῦ Ὀλύμπου θεότητες, ἐνωρίτατα ὑπὸ τῆς τέχνης ἐξιδανικευθεῖσαι, εἶχον ἀποκτήσει ἐν Ἑλλάδι πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν χαρακτήρα, ὅστις ἀνεπαισθήτως ἀπῆλειψε τὴν ἀνάμνησιν τῆς φυσικῆς αὐτῶν προελεύσεως. Ὑπ' αὐτὰς ἤλθον καὶ ἐτοποθετήθησαν δευτερεύουσαι θεότητες, μεταγενεστέρας ἐποχῆς, ἀπλὰὶ προσωποποιήσεις οὐσαι τῶν οὐρανίων μετεώρων, ἰδίως δὲ τοῦ ἡλίου, τῆς αὐγῆς, καὶ τῆς σελήνης τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα φέρουσιν: Ἥλιος, Ἡώς, Σελήνη.

Ὁ Ἥλιος «ὁ καίων¹» εἶναι υἱὸς τοῦ Ὑπερίονος, «ἐκείνου ὅστις βαδίζει ὑπεράνω (τῆς γῆς)» θεοῦ ἡλιακοῦ. ἡ προσωπικότης τοῦ ὁποίου δὲν ἀνεπτύχθη ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ καὶ τὸν ὅποιον οἱ θεογονικοὶ ποιηταὶ κατέταξαν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν Τιτάνων. Υἱὸς τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γαίας, ὁ Ὑπερίων ἠνώθη, εἴτε μετὰ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Θεῖας ἥτις τρέχει ἐν τῷ οὐρανῷ: εἴτε μετὰ τῆς Εὐρυφάεσσης (τῆς ὁποίας ἡ λάμψις διαχέεται εὐρύτατα ἐν τῷ οὐρανῷ: διὰ τὴν φέρη εἰς φῶς τὸν Ἥλιον, τὴν Ἡὼ καὶ τὴν Σελήνην²). Ἡ ποικιλία αὕτη τῶν ὀνομάτων δὲν δύναται νὰ μᾶς ἐξαπατήσῃ ὥς πρὸς τὴν κοινὴν φύσιν τῶν θεοτήτων αὐτῶν, τῶν συνδεομένων πρὸς ἀλλήλας διὰ γενεολογίας ματαίως προσπαθοῦσης νὰ καταστήσῃ αὐτὰς πρόσωπα διακρινόμενα. Ὡς ὁ Ὑπερίων ταυτίζεται πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Ἥλιου, οὕτω καὶ ἡ Θεία ἢ ἡ Εὐρυφάεσσα πιθανῶς συγχέονται πρὸς τὴν κόρην των Ἡὼ.

Ἡ μυθολογικὴ ἰδέα τοῦ Ὑπερίονος-Ἥλιου εἶναι ἀκόμη ἀπλουστάτη παρ' Ὀμήρῳ. Ἐκάστην πρωΐαν, ὁ θεὸς οὗτος ἐξέρχεται ἐξ ἀνατολῶν, ἐκ τοῦ βαθυτάτου ρεύματος τοῦ ποταμοῦ Ὠκεανοῦ ἢ ἐκ τινος ἔλους σχηματιζομένου ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ τούτου³, καί, ὑψούμενος ἄνωθεν τῆς γῆς, ἀνέρχεται ἐν τῷ οὐρανῷ, ἀναρριχώμενος βραδέως ἐπὶ τοῦ στερεοῦ θόλου. Κατὰ τὸ μέσον τῆς ἡμέρας φθάνει εἰς τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τοῦ

¹ Βλέπε τὴν ἐτυμολογικὴν ἐρμηνείαν τῆς λέξεως ταύτης ἐν τοῖς Grundzüge der Griech. Etymol., τοῦ G. Curtius, σ. 399, ἐκδ. 5η.

² Θεογον., 134. 361. Ὑμν. Ὀμηρ. ΔΑ'.

³ Ἰλιάς, Η, 422. Ὀδύσσεια, Γ, 1, Δ, 16 καὶ ἐφ.

θόλου τούτου, «μέσον οὐρανόν¹»: ἐκείθεν κατέρχεται πάλιν πρὸς τὴν γῆν καὶ πρὸς δυσμάς, ὅπου βυθίζεται εἰς τὸν ποταμὸν Ὠκεανόν². Οὕτε δ' Ὁμηρος οὕτε δ' Ἡσίοδος μᾶς λέγουσι πῶς ὁ θεὸς μετέβαινεν ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ εἰς τὸν ἀνατολικὸν Ὠκεανόν. Ἀλλὰ τὸ νυκτερινὸν τοῦ Ἥλιου ταξειδίου συχνάκις περιγράφεται ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ποιητῶν. Ὅτε μὲν ὁ ἡλιακὸς δίσκος, ὁ ἐξαφανιζόμενος εἰς τὸν ὀρίζοντα παραβάλλεται πρὸς πρὸς πελώριον χρυσοῦν κύπελλον, ὅπου βυθίζεται αὐτὸς ὁ θεός, ἵνα διαδῇ τὸν Ὠκεανὸν καὶ κατέλθῃ εἰς τὰ βαθθεᾶ ἐνδαιτήματα τῆς ἱερᾶς σκοτεινῆς νυκτός:

« ὄφρα δι' Ὠκεανοῖο περάσας
ἀφίκοιθ' ἱερᾶς ποτὶ βένθεα νυκτὸς ἐρεμνᾶς³»

ὅτε δὲ κλίνη δέχεται αὐτόν· κλίνη χρυσῇ, ἔργον τοῦ Ἡφαίστου· κλίνη πτερωτή, ἡ ὁποία, κατὰ τὸν ὕπνον αὐτοῦ, τὸν μεταφέρει ταχύτατα ἐπὶ τῶν κυμάτων, ἀπὸ τὴν χώραν τῶν Ἑσπερίδων εἰς τὴν γῆν τῶν Αἰθιοπῶν⁴. Οἱ Αἰθίοπες (κεκαυμένοι ὑπὸ τοῦ ἡλίου), εἶναι οἱ μᾶλλον δυνάμενοι ἐξ ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ν' ἀποθαυμάζωσιν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ· διότι κατοικοῦσι ταυτοχρόνως τὴν χώραν ἐξ ἧς οὗτος ἀνατέλλει καὶ τὴν χώραν, εἰς ἣν δύει⁵. Λουόμενοι πάντοτε εἰς καθαρότατον φῶς, εἶναι, ὥς οἱ Ὑπερβόρειοι ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀνθρωποὶ εὐσεβεῖς καὶ ἀγαθοί, ἀγαπώμενοι ὑπὸ τοῦ Ἥλιου, ὅστις ἀποσύρεται παρ' αὐτοῖς κατὰ τὸν χειμῶνα, ἀγαπώμενοι ὑφ' ὅλων τῶν θεῶν, εἰς τοὺς ὁποίους προσφέρουσι διηνηκεῖς ἐκατόμβας, καὶ οἱ ὅποιοι συχνάκις ἔρχονται καὶ παρακάθηνται εἰς συμπόσιά των: εἰκὼν τῆς αἰωνίας ἀφθονίας καὶ τῆς θαυμασίας γονιμότητος τῆς πλησιεστέρας πρὸς τὸν θεῖον Ἥλιον χώρας⁶. Τὸ ἐνδαιτήμα τοῦ Ἥλιου, ἦτο εἰσέτι ἡ νῆσος Αἶα, ὅπου κατοικοῦσι τὰ τέκνα τοῦ θεοῦ καὶ τῆς Ὠκεανίδος Πέρσης ἢ Περσηίδος· πρὸς ἀνατολὰς ὁ βασιλεὺς Αἰήτης, ἥρως ἡλιακός, πρὸς δυσμάς, ἡ μάγισσα Κίρκη, θεότης σεληνιακή.

Ἐκ τῶν εὐδαιμόνων αὐτῶν χωρῶν ἀναχωρεῖ ὁ θεός, ἵνα ἐμφανισθῇ εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἀθανάτων. Ἐν τῇ Ριγ-Βέδα, ὁ δίσκος τοῦ ἡλίου συχνάκις προσομοιάζεται πρὸς πυριφλεγῆ τροχόν, ὅστις τρέχει εἰς τὸν οὐρανόν⁷. Ἡ ἀπλῆ καὶ πρωτόγονος αὕτη εἰκὼν ἀνεπτύχθη ἐν τῇ ἐλληνικῇ ποιήσει. Ὁ ἡλιακὸς τροχὸς τῶν Ἀρίων ἐγένετο ἄρμα, τοῦ ὁποίου ὁδηγὸς εἶναι ὁ Ἥλιος, καὶ εἰς τὸ ὅποιον εἶναι ἐξευγμένοι ἔπποι ἀπαστραπτούσης λευκότητος, πνέοντες ἐκ τῶν ρωθῶνων αὐτῶν φῶς καὶ φλόγας⁸. Ὁρθίος ἐπὶ τοῦ τεθρίππου αὐτοῦ καὶ παροτρύνων τοὺς ἵππους του, ὁ

¹ Ἰλιάς, Θ, 68, II, 777.

² Βλέπε τὸ πόνημα τοῦ Th. H. Martin, Cosmographie grecque à l'époque d'Homère et d'Hésiode (Mém. Acad. Inscript., XXVIII 1ère partie).

³ Σττισχ. καὶ Αἰσχ. παρ' Ἀθην., ια', σ. 4622.

⁴ Μίμνερμος, ἀποσπ. 12. Δυρ. Ἑλλ., Bergk, II, σ. 412.

⁵ Ὀδυσσ. Α. 22-24. Βραδύτερον ἡ χώρα τῶν Αἰθιοπῶν κατέστη μόνον ἡ χώρα τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου.

⁶ Ἡ τράπεζα τοῦ ἡλίου παρὰ τοῖς Αἰθιοφιν εἶναι πάντοτε κεκαλυμμένη ἐξ ἐδεσμάτων (Ἡρόδοτος, Γ', 18).

⁷ Βλ. F. Baudry, Mythes du feu et du breuvage céleste (Rev. Germ., 15 Avril 1861, σ. 370 καὶ ἐφ.).

⁸ Οἱ ἵπποι οὗτοι τοῦ Ἥλιου ἔφερον εἰς Κόρινθον τὰ ὀνόματα: Ἥφρος, Αἰθιοφ, Βρόντης, Στερότης (Εὐμηνλ., παρὰ Ὑγιν. Μῦθ. 183).

ακούραστος θεὸς παρουσιάζεται ἐν τῷ ἀκτινοβόλῳ μεγαλείῳ αὐτοῦ τρομερὰ ρίπτων βλέμματα ὑπὸ τὸ χρυσοῦν του κράνος :

σμερδὸν δ' ὃ γέ δέρκεται ὄσσοις
χρυσῆς ἐκ κόρυθος

καὶ ἐξακοντίζων ἀπανταχόθεν ἀπεράντους πίδακας φωτός, ἐνῷ τὸ ἐλαφρὸν καὶ μεγα-

λοπρεπές του ἔνδυμα κυματίζει εἰς τὴν πνοὴν τῆς πρωϊνῆς αὔρας¹. Τοιοῦτος ὁ Ἥλιος δν βλέπομεν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Ρόδου καὶ ἐπὶ ἄλλων μνημείων : θεὸς μὲ ἀνδρικήν μορφήν, εἰς τὸ ἄνθος τῆς ἡλικίας του, τοῦ ὁποίου ἡ πλουσία κόμη κυματίζει καὶ ἀπλώνεται ἀκτινοειδῶς (εἰκ. 78), ἥ μὲ τὴν κεφαλὴν περιβαλλομένην δι' ἀκτινωτοῦ στεφάνου

Εἰκ. 78. — Ἥλιος.

Εἰκ. 79.

(εἰκ. 79). Εἶναι προσέτι ὁ ἰσχυρὸς καὶ γιγάντειος θεός, τοῦ ὁποίου τὸ κολοσσιῶν ἄγαλμα ἀπεθαύμαζεν ἐν Ρόδῳ ἡ ἀρχαιότης, ὁ γόνιμος θεός, τὸν ὁποῖον οἱ Ρόδιοι ἐθεώρουν ὡς τὸν δημιουργὸν τῆς φυλῆς αὐτῶν, εἰς ὃν μεγάλας ἀπέδιδον τιμὰς². Ἡ ἑορτὴ Ἀλία ἢ Ἡλεία, τὴν ὁποίαν ἐτέλουν ἐν τῇ ἀκμῇ τοῦ θέρους, ὁπόταν οὐδὲν τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἡλίου παρεμποδίζει, συνωδεύετο ὑπὸ ἀρματοδρομιῶν καὶ ὑπὸ γυμνικῶν καὶ μουσικῶν ἀγώνων ὡς τὰ ἀθηναϊκὰ Παναθήναια· οἱ νικηταὶ τῶν ἀγώνων αὐτῶν ἐλάμβανον στέφανον λεύκης, τῆς ὁποίας τὰ φύλλα, λόγῳ τῆς λάμψεως αὐτῶν ἦσαν ἀφιερωμένα εἰς τὸν θεόν· Ἡ κυριωτέρα πρὸς τὸν Ἥλιον προσφορά ἦτο ἐξευγμένον τέθριππον, ὅπερ ἐκρήμνιζον εἰς τὴν θάλασσαν³. Ἔθυσον ἐπίσης εἰς αὐτὸν ἵππους ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ταυγέτου, εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τῆς Κορίνθου, ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν κορυφῶν, τὰς ὁποίας κατὰ πρῶτον ἔθιγον οἱ λάμποντες τοῦ ἄρματός του τροχοί⁴.

¹ Ὑμν. Ὅμηρ. ΔΔ', 7 καὶ ἐφ.

² Περὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἥλιου εἰς Κύπρον, βλέπε Πίνδ., Ὀλυμπ. Ζ', 39 καὶ ἐφ. Στράβ. ΙΔ', σ. 652. Plin., Hist. nat. XXXIV. 7, 17.

³ Περὶ τῶν ἑορτῶν αὐτῶν, βλέπε Σχολ., Πίνδ., Ὀλυμπ. Β', 141-147. Ἀθην. ΙΓ', 12. Corp. Inscr., 3208. 5913.

⁴ Πausan., Γ', 20, 4. Ὁ ἀλέκτωρ, τοῦ ὁποίου τὸ ἄσμα ἀναγγέλλει τὴν ἡμέραν, ἦτο ἐπίσης ἀφιερωμένος εἰς τὸν Ἥλιον (Πaus., Ε', 25, 10.)

Ἐτερον σύμβολον τῆς λατρείας τοῦ Ἡλίου, εἶναι τὰ εἰς αὐτὸν ἀφιερωμένα ποίμνια, τὰ ὅποια ἔτρεπον εἰς τὸν περίβολον τοῦ ναοῦ του, εἰς τὸ ἀκρωτήριον Ταίναρὸν καὶ εἰς Ἀπολλωνίαν¹· παράδοσις ἀνερχομένη εἰς ἀπωτάτην ἀρχαιότητα. Ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδυσσεΐας ὁμιλεῖ ἤδη διὰ τὰ ποίμνια τοῦ Ἡλίου. Οἱ βόες καὶ τὰ πρόβατα ταῦτα τοῦ Ἡλίου βόσκουσιν εἰς τὴν νήσον Θρινακίην· ὑπάρχουσιν ἐκεῖ

βωδιῶν ἑπτὰ κοπαῖς, ἀρνιῶν ἑπτὰ, κ' ἔχει πενήντα
κάθε κοπή· καὶ δὲν γεννοῦν ἄλλ' οὔτε ὀλιγοστεύουν².

Ὁ ὠρισμένος αὐτὸς ἀριθμὸς εἶναι ἀξιοπαρατήρητος. Οἱ βόες καὶ τὰ πρόβατα ταῦτα ὑποδηλοῦσι προφανῶς, ὅπως ἀπὸ συμφώνου ἀναγνωρίζουσι, τὰς τριακοσίας πεντήκοντα ἡμέρας καὶ τὰς τριακοσίας πεντήκοντα νύκτας τοῦ ἀρχεγόνου ἔτους. Ἡ διαδοχὴ λοιπὸν τῶν ἡμερῶν ἢ τῶν ἡλίων παρεδλήθη ἀναμφιδόλως πρὸς τὴν παρέλασιν λαμπροῦ ποιμνίου, τοῦ ὁποίου τὰ ζῖα προχωροῦσι τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο εἰς τὰς οὐρανίας νομάς. Ὁ Ἀπόλλων, ὡς ἐνθυμούμεθα, ἔχει καὶ αὐτὸς ὡς ὁ Ἥλιος βοῦς, τοὺς ὁποίους κλέπτει ὁ Ἑρμῆς καὶ τοὺς ὁποίους ἐπανευρίσκει ἅμα τῇ αὐγῇ· ὁ Ἀπόλλων παρὰ τῇ Ἀδμήτῳ εἶναι ἀκόμη θεὸς ποιμήν. Ἀλλ' ἀντιθέτως πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα ὁ Ἥλιος δὲν βόσκει μόνος του τὰ πρόβατα καὶ τοὺς βοῦς αὐτοῦ· τὴν φύλαξίν των ἀναθέτει εἰς δύο νύμφας, θυγατέρας του : τὴν Φαέθουσαν καὶ τὴν Λαμπετίαν (τὴν λάμπουσαν καὶ τὴν ἀπαστρέπτουσαν), τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα εἶναι ὅσον καὶ τὸ τῆς νήσου Ἐρυθίας ἐκφραστικά, ὅπου μεταγενέστεραι παραδόσεις τοποθετοῦσι τὴν διαμονὴν τῶν ποιμνίων τοῦ θεοῦ³.

Ἡ ἀρχαιοτάτη παρομοίωσις τοῦ ἡλίου πρὸς πελώριον ὀφθαλμόν, πάντοτε προσηλωμένον ἐπὶ τῆς γῆς, ἀπαντᾷ εἰς τὰς παραδόσεις τῶν Ἑλλήνων, ὡς καὶ εἰς τὰς τῶν ἄλλων Ἀρίων λαῶν. Χωρὶς νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν Κυκλώπων, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα πιθανῶς ἐνθυμίζει τὴν ἀντίληψιν ταύτην, ὁ ἥλιος εἶναι παρ' Ἑλλήσι τὸ ὄμμα τοῦ οὐρανοῦ ἢ τὸ ὄμμα τοῦ αἰθέρος⁴· οὕτω ἐν Ἀθέσται εἶναι ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ υπερτάτου θεοῦ Ἀχούρα Μάζδα, ἐν δὲ τῇ Ἑδδα, ὁ Ὅδιν παρίσταται ἔχων ἓνα μόνον ὀφθαλμόν, δώσας τὸν ἄλλον ὡς ἐνέχυρον εἰς τὸν Μίμιρ⁵. Τὸ ἡλιακὸν ὄμμα τοῦτο εἶναι κατὰ τὸν Πίνδαρον, ὁ πατήρ τῶν θνητῶν ὁμμάτων⁶. Εἰς τὸν Ἥλιον χρεωστοῦν οἱ ἀνθρώποι τὴν ὄρασιν ἢ τὴν τυφλότητα⁷. Παρ' Ὀμήρῳ, οὗτος εἶναι ὁ ἐπόπτης τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, ὁ τὰ πάντα ὄρων, τὰ διαπεραστικά τοῦ ὁποίου βλέμματα οὐδὲν νὰ διαφύγῃ δύναται. Αὐτὸς καταδίδει εἰς τὸν Ἥφαιστον τοὺς ἔρωτας τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἄρεως· αὐτὸς πληροφορεῖ τὴν Δῆμητρα περὶ τῆς ἀπαγωγῆς τῆς κόρης αὐτῆς

¹ Ὑμν. ὁμηρ. Ἀπολλ., Πυθ., 233. Ἡροδ., θ', 33.

² Ὀδύσ., Μ, 127 καὶ ἐφ. (Μεταφρ. Πολυλᾶ).

³ Ἀπολλοδ., Α', 6, 1. Ἐπίσης Β', 5, 10. Ὁ θεόκριτος (Εἰδυλλ. Δ', 119) θεωρεῖ δώδεκα τὸν ἀριθμὸν τοῦς βοῦς τοῦ ἡλίου, παριστῶντας τοὺς δώδεκα μῆνας τοῦ ἔτους.

⁴ Ἀριστοφ., Νεφ., 285. Πρὸς. Σοφ., Οἰδιπ. Κολ., 704, ὁ γὰρ αἰὲν ὄρων κύκλος Διός, καὶ Αἰσχ., Προμηθ., 91, τὸν πανόπτην κύκλον ἡλίου.

⁵ Jacob Grimm, Deutshe Mythol., 665.

⁶ Πίνδ. ἀπόσπ. ἐκδ. Bergk.

⁷ Σοφ., Οἰδιπ. Κολ., 869. Εὐριπ., Ἑκ., 1067.

καὶ ἀποκαλύπτει εἰς αὐτὴν τὸ ὄνομα τοῦ ἀπαγωγέως. Ἀλλὰ πρὸς τὰς φυσικὰς εἰκόνας ταύτας ἀναμιγνύονται ἐν Ἑλλάδι καὶ ἰδέαι ἠθικαί. Καθὼς ὁ Ἥλιος εἶναι ὁ μέγας καὶ ἀναπόφευκτος μάρτυς τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τὸ ὄνομά του ἀναφέρεται κατὰ τοὺς ὅρκους παρὰ τὸ ὄνομα τοῦ Διός· καθὼς δὲ ἡ ὄρασις αὐτοῦ εἶναι ἡ διαπεραστικώτερα πασῶν, καθὼς διαλύει καὶ φωτίζει τὰ σκότη, καθίσταται ἡ ἀρχὴ τῆς σοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρώπου¹.

Πρὸς τὴν ἀγαθοεργὸν τοῦ ἡλίου ἐπίδρασιν, τῆς ὁποίας εἰκὼν εἶναι ὁ Ἥλιος, ἀντιτίθεται ἡ κακοποιὸς ἐνέργεια, προσωποποιουμένη ἐν τῇ Φαέθοντι. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἰλιάδος, Φαέθων εἶναι ἀκόμη ἀπλῶς ἐπίθετον τοῦ Ἥλιου. Ἀλλὰ βραδύτερον διεκρίθη τοῦτου· κατέστη ὁ υἱὸς του, γεννηθεὶς, ὡς ἔλεγον, ἐκ τῆς ἐνώσεως τοῦ θεοῦ μετὰ τῆς Ὠκεανίδος Κλυμένης, συζύγου τοῦ Μέρποτος, βασιλέως τῆς Αἰθιοπίας². Ἡ ἱστορία του εἶναι γνωστὴ. Νέος οἰηματίας, εἶχε τὴν ἀξίωσιν νὰ διευθύνῃ διὰ μίαν ἡμέραν τὸ ἄρμα τοῦ πατρός του. Παρὰ τοὺς φόβους καὶ τὰς παρατηρήσεις τῆς μητρός του, ἀναχωρεῖ· ἀνίκανος ὅμως νὰ χαλιναγωγῇ τοὺς ἵππους, παρεκκλίνει τῆς ὁδοῦ, ἣν ὤφειλε ν' ἀκολουθήσῃ· παρασύρεται πρὸς τὴν γῆν καὶ τόσον πλησιάζει αὐτὴν, ὥστε ξηραίνει τοὺς ποταμοὺς καὶ κατακαίει τὸ ἔδαφος. Ὁ Ζεὺς, ὅστις παρίσταται εἰς τὸ θέαμα τοῦτο, θέλει νὰ προστατεύσῃ τὴν γῆν ἐκ τῆς γενικῆς ἀναφλέξεως· κεραυνοβολεῖ δὲ τὸν Φαέθοντα, ὅστις πίπτει ἀποθανὼν εἰς τὸν Ἡριδανόν. Ἡ τιμωρία αὕτη ἐνθυμίζει τὴν τοῦ Ἰξίονος, ὅστις ἔκαυσε ζῶντα ἀνθρωπὸν τινα καὶ κατακεραυνωθεὶς ὑπὸ τοῦ Διὸς ἐκρημνίσθη εἰς τὸν Ἄδην, ὅπου εἶναι καταδεδικασμένος νὰ περιστρέφεται αἰωνίως, προσδεδεμένος εἰς τινα τροχόν, ὅστις οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ὁ ἡλιακὸς τροχός. Ὁ μῦθος τοῦ Φαέθοντος ἐνθυμίζει προσέτι τὸν τοῦ Σούσνα, ἐν τῇ βεδικῇ ποιήσει. Ὁ Σούσνα, «ὁ ἀποξηραίνων», εἶναι, ὡς ὁ Φαέθων, ὁ πυρπολὼν τὴν γῆν ἥλιος· ὡς ὁ ἔλλην ἥρως, καταβάλλεται ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ, ὑπὸ τοῦ Ἰνδρα, ὅστις πλήττει αὐτὸν διὰ τοῦ κεραυνοῦ του, κρύψας πρῶτον ὀπισθεν τῶν νεφῶν τὸν τροχὸν τοῦ ἡλίου³. Ὅθεν οἱ διάφοροι οὗτοι μῦθοι ἐκφράζουσι τὴν καυστικὴν καὶ ὀλεθριὰν ἐπίδρασιν τοῦ θερινοῦ ἡλίου, ὅστις θὰ κατέκαιε πᾶσαν τὴν βλάστησιν τῆς γῆς, ἐὰν ὁ ἄρχων τοῦ οὐρανοῦ δὲν συνήθριζε τὰ θεελλώδη νέφη, ὅπου ὁ κακοποιὸς οὗτος δαίμων κατὰ πρῶτον ἀποκρύπτεται, κατόπιν δὲ φαίνεται νὰ γίνεται παρανάλωμα τοῦ κεραυνοῦ καὶ νὰ κατακρημνίζεται μετ' αὐτοῦ ἀπὸ τὰ οὐράνια ὕψη. Ὁ ἑλληνικὸς μῦθος προσέθεται ὅτι ὁ Φαέθων ἐτάφη ὑπὸ τῶν Νυμφῶν· ὅτι αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ Ἡλιάδες, ἐθρήνησαν ἀτελευτήτως ἐπὶ τοῦ τάφου του, μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν αὗται μετεμορφώθησαν εἰς κλήθρας καὶ λεύκας⁴. Τὰ δάκρυά των ἀποξηρανθέντα καὶ κρυσταλλωθέντα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους μετεβλήθησαν εἰς ἤλεκτρον· τὴν λάμπουσαν ἐκείνην ὕλην, ἣτις ἔχει τὴν χρυσοῦν λάμψιν τοῦ ἡλίου καὶ τὴν διαφάνειαν δακρύου. Μετὰ τοῦ μύθου τούτου, τοῦ ἐντοπισθέντος εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἡριδανοῦ, συνδέεται, ὡς βλέπομεν, ἡ μυθικὴ καταγωγὴ τοῦ ἡλέκτρον, τὸ ἐμπόριον τοῦ ὁποίου ἠκολούθησε κατὰ

¹ Ἰλιάς, Γ', 277. Πίνδαρος, χ. προαναφ. Ἐπίσης, Ὀλυμπ., Ζ', 72.

² Ἡ Θεογονία παρουσιάζει αὐτὸν ὡς υἱὸν τῆς Ἥρας καὶ τοῦ Κεφάλου (στ. 987).

³ Τὰς ἀντιπαραθέσεις ταύτας παραλαμβάνομεν ἐκ τοῦ προαναφερθέντος ἔργου τοῦ Baudry (Rev. Germ. 1861, I, σ. 369-71).

⁴ Περὶ τοῦ μύθου τοῦ Φαέθοντος, 6λ. Εὐριπ., Ἰππολ., 737. Ἀπολλων. Ροδ., Δ', 568, καὶ ἔφ. Ἦγιν., μῦθ. 152, 154. Ὁμήρου Metam., I, 755, II, 340-366.

τὴν ἀρχαιότητα τὰς ὁδοὺς τῆς Ἀδριατικῆς ἵνα ἐξαπλωθῇ ἀνά τὴν Ἑλλάδα.

Ἀδελφὴ τοῦ Ἥλιου εἶναι ἡ Ἥως, ἡ γεννωμένη τὴν πρωτὰν (ἡριγένεια), ἡ ροδόπηχυς, ἡ ροδοδάκτυλος παρθένος. Ἡ Ἥως εἶναι ἡ αὐγὴ, τῆς ὁποίας αἱ ρόδινοι λάμπεις περιβάλλουσιν ἐν μιᾷ στιγμῇ τὴν γῆν ὥς ἀπέραντος πυρκαϊά, ἢ, προβαλλόμεναι εἰς τὸν οὐρανὸν εἰς πλατείας ταινίας φωτός, παρουσιάζουσιν ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τοὺς ἀνοικτοὺς δακτύλους τεταμένης χειρός. Ἐπειδὴ δὲ τὸ φαινόμενον τῆς αὐγῆς ἔπεται τοῦ τῆς χαραυγῆς καὶ προηγείται τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἡλίου, ἡ Ἥως εἶναι λευκόπωλος ἢ ἡ χρυσοθρόνος θεά. Ἐνίοτε συγχέεται μετ' αὐτοῦ τοῦ φωτός τῆς ἡμέρας, προσωποποιουμένη ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἥμερα¹. Ὡς ὁ ἀδελφὸς αὐτῆς Ἥλιος, τὸν ὅποιον ἀναγγέλλει προπορευομένη, ἀπεικονίζεται ὑπὸ τῆς τέχνης ἐστεμμένη δι' ἀκτίνων, ὀχουμένη τεθρίππου, συρομένου ὑπὸ ἵππων ἀφρίζοντων, οἱ ὅποιοι καλπάζουσιν ὑφούμενοι ὑπεράνω τῶν κυμάτων τῆς θαλάσσης, ἐνῶ ὁ υἱὸς αὐτῆς Φωσφόρος (ὁ ἀστὴρ τῆς πρωίας) ἵπταται πρὸ αὐτῶν, ὑπὸ μορφὴν πτερωτοῦ δαίμονος ἔχοντος ἀκτινοδόλον μέτωπον². Ὅταν εἶναι μόνῃ, εἰκονίζεται ὑπὸ μορφὴν παρθένου πλουσίως καὶ λαμπρῶς ἐνδεδυμένης, τὴν ὁποίαν μεγάλαι πτέρυγες φέρουσι διὰ μέσου τοῦ ἀέρος, ὁπόθεν διαχέει ἕκ τινος κεκλιμένης ὑδρίας, τὴν δρῶσον ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἡ ἀσύγκριτος τῆς αὐγῆς λάμπις, ἡ αἰείποτε νέα δροσερότης αὐτῆς, ἡ βραχεῖα καὶ διαβατική τῆς διάρκεια ἐκφράζονται εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς μύθους. Ἡ Ἥως, ἡ ὠραία θεά, ἀντικείμενον θαυμασμοῦ δι' ὅλην τὴν φύσιν εἶναι παρθένος ἔρωτοπαθής, ἔρωτευομένη πᾶν ὅ,τι εἶναι νέον καὶ λαμπρὸν ὥς αὐτή. Ἐλεγον ὅτι ἡ Ἀφροδίτη, ζηλοτυποῦσα, διότι ἡ Ἥως ἐδείχθη εὐνοϊκὴ πρὸς τοὺς πόθους τοῦ Ἄρεως³, ἤναψε πῦρ εἰς τὴν καρδίαν αὐτῆς διὰ πλείστους ὅσους ὠραίους θνητοὺς, εὐρισκομένους εἰς τὸ ἄνθος τῆς νεότητός των, τοὺς ὁποίους αὐτὴ ἀπήγαγε, διὰ ν' ἀπολαύσῃ τοῦ κάλλους των· οὗτοι ἦσαν ὁ Κέφαλος, ὁ Ὠρίων, ὁ Κλύτος καὶ ὁ Τιθωνός, τοὺς ὁποίους μετέφερεν εἰς Αἰθιοπίαν. Ὁ τελευταῖος οὗτος παρίσταται ὥς ὁ σύζυγος αὐτῆς, τοῦ ὁποίου τὴν κλίνην ἀφίνει ἐκάστην πρωτὰν, ἵνα φέρῃ τὸ φῶς εἰς τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ἱστορία του ἀνεπτύχθη εἰς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις. Διηγούντο ὅτι ὁ Τιθωνός⁴ εἶχεν ἄλλοτε θέλξει τὴν Ἥω διὰ τῆς χάριτος καὶ τοῦ ἀκτινοδόλου προσώπου του. Ἡ θεὰ εἶχεν ἀπαγάγει αὐτόν· ἐπιτυχούσα ὅμως παρὰ τοῦ Διὸς τὴν ἀθανασίαν αὐτοῦ, ἐλησμόνησε νὰ ζητήσῃ καὶ αἰωνίαν δι' αὐτὸν νεότητα. Φέρει αὐτὸν εἰς τὴν λαμπρὰν κατοικίαν της, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ὠκεανοῦ· ἀλλ' οἱ ἔρωτες αὐτῶν δὲν διαρκοῦν ἐπὶ πολὺ. Ἡ κόμη τοῦ Τιθωνοῦ ἀρχίζει νὰ λευκαίνεται καὶ τὸ μέτωπόν του ρυτιδούται. Ματαίως ἡ Ἥως προσπαθεῖ νὰ καταστήσῃ πάλιν νέον τὸν σύζυγόν της τρέφουσα αὐτὸν δι' ἀμβροσίας καὶ κοσμοῦσα αὐτὸν διὰ λαμπρῶν ἐνδυμάτων. Τὸ ἐπερχόμενον γῆρας ἀκολουθεῖ ἀναποτρέπτως τὴν πορείαν αὐτοῦ· καὶ ἐντὸς ὀλίγου ὁ Τιθωνὸς εὐρίσκεται εἰς κατάστασιν ἐσχάτου γήρατος· μόνον τὴν φωνὴν διατηρεῖ πλέον, φωνὴν ὀξείαν ὥς τὴν

¹ Αἰσχ., Πέρσ., 423. Ἑδριπ., Τρωαδ., 848. Ἐνταῦθα παρακολουθοῦμεν τὴν ἔρμηνειαν τοῦ Preller. Griech. Mythol., I, σ. 359.

² Βλέπε πρὸ παντός ἀγγεῖόν τι τῆς Canosa, τοῦ ὁποίου εἰκὼν καὶ περιγραφὴ ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Gerhard, Lichtgottheiten (Akadem. Abhandl., πιν. III, 1.)

³ Ἀπολλοδ. Α', 4, 4.

⁴ Κατὰ τὸν Sonne (Zeitschr., für vergl. Sprachf., IX, σ. 178) ἡ λέξις Τιθων ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν σανσκοριτικὴν Didhyānan «ὁ λάμπων».

τοῦ τέττιγος, εἰς ὃν· κατὰ τινὰς παραδόσεις μετεμορφώθη ¹ τέλος. Ὁ ἀγαπώμενος κατὰ πρῶτον καὶ κατόπιν περιφρονηθεὶς ὑπὸ τῆς συζύγου τοῦ Ἡοῦς Τιθωνός, εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς ἡμέρας· τῆς ἡμέρας, ἣτις εἶναι ἀθάνατος, ἀφοῦ ἀκαταπαύστως ἐπανερχεται, ἣτις τὴν πρῶταν εἶναι δροσερὰ καὶ ὠραία, ἀξία τοῦ ἔρωτος τῆς νέας αὐγῆς· ἀλλ' ἣτις τὴν ἐσπέραν γηράσκει, χάνει τὴν δύναμιν καὶ τὴν ὠραιότητά της ². Τὸ ὄνομα τοῦ Τιθωνοῦ, τὸν ὁποῖον ὅτε μὲν ἐθεώρουν τρῶα ἥρωα ὅτε δὲ βασιλέα τῆς Αἰθιοπίας, κατέστη παρ' Ἑλλήσι τὸ σύμβολον τῆς σαθρότητος τοῦ ἐσχάτου γήρατος.

Ἐκ τῆς ἐγνώσεως τοῦ Τιθωνοῦ καὶ τῆς Ἡοῦς ἐγεννήθησαν ὁ Μέμνων καὶ ὁ Ἡμαθίων ³. Ὁ τελευταῖος οὗτος δὲν ἔχει ἱστορίαν· ὁ Μέμνων ὅμως σπύδαϊον διαδραματίζει πρόσωπον εἰς τὰς ἐπικὰς παραδόσεις. Ὁ ὠραιότερος τῶν πρὸ τῆς Τροίας ἐμφανισθέντων ἀνθρώπων, καθίσταται σύμμαχος τῶν Τρώων μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἑκτορος, φονεύει τὸν Ἀντίλοχον, ἀλλὰ πίπτει, νέος ἔτι, ὑπὸ τὰ πλῆγματα τοῦ Ἀχιλλεύου ⁴. Ἡ μήτηρ τοῦ Ἡώς, ἀπαρηγόρητος διὰ τὸν θάνατόν του, ἔκλαυσεν ἐπὶ πολὺ ἐπὶ τοῦ σώματός του· τὸ μετέφερεν εἰς τὴν θεῖαν κατοικίαν της καὶ ἐπέτυχε δι' αὐτὸν τὴν ἀθανασίαν. Ὁ Μέμνων ἦτο ὁ κυριώτερος ἥρωος τῆς Αἰθιοπίδος τοῦ Ἀρκτίνου. Ἡ ἱστορία του, τὴν ὁποίαν ἐξεμεταλλεύθη ἡ ἑλληνικὴ ποίησις, φαίνεται παραληφθεῖσα ἐκ τῆς Ἀσίας. «Ὁ ἀνατολίτου πρίγκιπος χαρακτήρ αὐτοῦ καὶ πᾶσαι αἱ ἀφορῶσαι αὐτὸν παραδόσεις, λέγει ὁ Maury ⁵, μᾶς ἀναγκάζωσι ν' ἀναγνωρίσωμεν ἐν αὐτῷ τὴν ἐνσάρκωσιν ἡλιακῆς τινος τῆς Ἀσίας θεότητος, εἰδὸς τι Βάαλ ἢ Ἀδώνιδος». Ὅθεν ὁ Μέμνων εἶναι ὁ ἐφημέριος βίου ἥλιος, ὁ τοσοῦτον ταχέως ἀναρπαζόμενος ἀπὸ τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν ἀγάπην τῶν ἀνθρώπων· εἶναι ἡ λάμπουσα ἡμέρα προσομοιαζομένη πρὸς νεανίαν, τοῦ ὁποῖου τὴν θαυμασίαν ὠραιότητα ἐξύμνουν, καθ' ἅπασαν τὴν ἀνατολήν, καὶ ἐθρῆνουν τὸν πρόωρον θάνατον.

Ἄλλη τοῦ Ἥλιου ἀδελφὴ εἶναι ἡ Σελήνη, προσωποποιημένη, τῆς ὁποίας τὰ δύο διάφορα ὀνόματα Σελήνη καὶ Μήνη ἐνθυμίζουσιν, εἴτε τὴν λάμψιν τοῦ φωτός (σέλας), εἴτε τὰς περιοδικὰς μεταμορφώσεις αὐτῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μηνός, οὗτινος τὴν πορείαν κανονίζει. Ἡ ἑλληνικὴ ποίησις παρίστα τὴν Σελήνην ὡς γυναικαῖα ἢ παρθένον, πρὸ τῆς λαμπρᾶς ὠραιότητος τῆς ὁποίας ὠχρῶσιν ὅλοι οἱ ἄλλοι ἀστέρες, ὅταν ἡ ἀργυρωπὸς χαρίεσσα μορφή της προβάλλῃ εἰς τὸν οὐρανόν ⁶· ἢ πάλιν εἶναι ἡ Μήνη μὲ τὰς εὐρείας πτέρυγας καὶ τὸ χρυσοῦν της στέμμα, ἡ ὁποία, λούσασα τὸ ὠραῖον σῶμά της εἰς τὰ κύματα τοῦ Ὠκεανοῦ, φορεῖ ἐνδύματα ἀποστράπτοντα ἐκ

¹ Ὑμν. Ὅμηρ. εἰς Ἀφροδ., 218–238.

² Ἑρμηνεία τοῦ Preller.

³ Θεογον., 984.

⁴ Ὀδύσσεια, II, 522 :

« κ' ὕστερ' ἀπὸ τὸν θεῖο

τὸν Μέμνονα, ὠραιότατον ἄνδρα ὡς αὐτὸν δὲν εἶδα » (Πολυλά)

Δ, 188. Πινδ. Πυθ., στ', 28–42, Νερμ., Γ', 110.

⁵ Religions de la Grèce, τ. III σ. 264.

⁶ Σαπφώ, ἀποσπ. 3: « Ἀστέρες μὲν ἀμφὶ καλὰν σελάνναν

ἄψ ἀποκρύπτουσι φαεινὸν εἶδος,

ὀππότα πλήθοισα μάλιστα λάμπη

γὰν (ἐπὶ παῖσαν)

ἀργυρεά.»

φωτὸς καὶ ζευγνύει εἰς τὸ ἄρμα τῆς τοὺς ρωμαλέους καὶ λαμπροὺς αὐτῆς ἵππους¹. Ὅταν ἀπεναντίας ἡ σελήνη ἐξαφανίζεται, ἡ Σελήνη παρίσταται ἀπλῶς ἐπὶ ἵππου ἀπομακρυνομένου καὶ κατερχομένου πρὸς τὸν γήινον ὀρίζοντα, ὁπότεν ἐντὸς ὀλίγου, θά, ὑφωθῇ τοῦ ἡλίου τὸ τέθριππον².

Ἡ ὥραιότης τῆς σελήνης, ἣτις ὀφείλει εἰς τὴν καθαρότητα τοῦ ἐλληνικοῦ οὐρανοῦ τὴν τόσον ζωηρὰν αὐτῆς λάμψιν, ἐξυμνεῖτο εἰς τὰς ἀφηγουμένας τοὺς ἔρωτας τῆς Σελήνης μυθολογικὰς παραδόσεις. Ἠγάπησεν αὐτὴν, λέγουσιν, ὁ ἄρχων τοῦ οὐρανοῦ, ἐκ δὲ τῆς ἐνώσεως ταύτης ἐγεννήθη ἡ Πανδία, τὴν ὁποῖαν ἐώρταζον ἐν Ἀθήναις ταυτοχρόνως μετὰ τοῦ Διός, κατὰ τὴν ἑαρινὴν ἰσημερίαν³. Πανδία δὲ σημαίνει τὴν γαληνιαίαν λάμψιν τῶν φωτεινῶν νυκτῶν τῆς Ἀττικῆς. Ἐν Ἀρκαδίᾳ ἐραστὴς τῆς Σελήνης ἦτο ὁ Πάν, ὅστις, ὡς ἐκείνη, ἀρέσκεται ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν κορυφῶν τῶν ὄρεων. Ἀλλ' ὁ περιφημότερος τῶν ἐραστῶν τῆς θεᾶς ἦτο ὁ νεαρὸς Ἐνδυμίων, τοῦ ὁποῖου ἡ παράδοσις ἐτοπικεύθη ταυτοχρόνως ἐν Ἡλίδι καὶ ἐν Καρίᾳ⁴, χωρὶς νὰ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἐκ ποίας τῶν δύο τούτων χωρῶν κατάγεται. Ὁ Ἐνδυμίων ἦτο ἀντικείμενον διαφόρων παραδόσεων, τὰς ὁποίας ἐνέπνευσε πᾶσας τὸ αὐτὸ ποιητικὸν αἶσθημα. Ἐνίοτε εἶναι νεαρὸς ποιμὴν ἢ κυνηγός, ὅστις, κουρασθεὶς ἐκ μακρᾶς πορείας, ἀποκοιμᾶται βαθύτατα εἰς τι σπήλαιον τοῦ ὄρους Λάτμου. Ἡ Σελήνη διακρίνει αὐτὸν κοιμώμενον καὶ, ἐρωτευθεῖσα τὰ κάλλη του, κατέρχεται πρὸς αὐτόν, διὰ νὰ τὸν ἐναγκαλισθῇ κατακλινομένη παρ' αὐτῷ⁵. Συχνότερον ὁ ὕπνος τοῦ Ἐνδυμίωνος ἀναπαρίσταται ὡς αἰωνία ἀνάπαυσις. Τοῦ ἄρχοντος τῶν θεῶν ἀφήσαντος αὐτὸν νὰ ἐκλέξῃ τὸ εἶδος τῆς ζωῆς, τὸ ὁποῖον προετίμα, ὁ Ἐνδυμίων ἐζήτησε νὰ εἶναι ἀθάνατος καὶ ἀγήρως, παραμένων βεδυθισμένος εἰς ἀτελεύτητον ὕπνον⁶. Καθ' ἐκάστην νύκτα τὸν ἐπισκέπτεται ἡ θεὰ αὐτοῦ ἐρωμένη, πλησιάζουσα καὶ ἀποθαυμάζουσα, ἐν ἐρωτικῇ ἐκστάσει τὸ χαριέν κάλλος του. Ἡ σημασία τοῦ μύθου τούτου εἶναι ἀρκετὰ καταφανής. Ἐνδυμίων, ὡς τὸ ὄνομά του ὑποδηλοῖ, εἶναι ὁ καταδυσόμενος εἰς τὰ κύματα τοῦ Ὠκεανοῦ ἢ ὁ δύνων ἥλιος, εἶναι προσέτι ὁ εἰσερχόμενος ἐν τῷ σπηλαίῳ τῆς Λάτμου, ἢ ὁ διεισδύνων εἰς τὰ σκοτεινὰ βάθη τῆς νυκτὸς ἥλιος. Ἀλλά, καθ' ἣν στιγμὴν ἐξαφανίζεται, ὁ ἥλιος λάμπει ἀκόμη ζωηρῶς. Ὅθεν ὁ Ἐνδυμίων εἶναι νέος καὶ ὥρατος καὶ κατ' αὐτὸν τὸν ὕπνον του ἡ δὲ ὑπεράνω τοῦ ὀρίζοντος ὑφωθεῖσα σελήνη θεάται πλήρως ἔρωτος καὶ θωπεύει τὴν κλίνην του διὰ τῶν ἀπαλωτέρων ἀκτίνων αὐτῆς⁷.

¹ Ὑμν. ὁμηρ., λδ', ἐκδ. Baumeister, στ. 5-19.

² Πολυδ., Ὀνομ., Α', 37. A. Mommsen, Heortol., 60, 1. Ἐπίσης Preller, I, σ. 364.

³ Τοιοῦτοτρόπως εἶχεν ἀπεικονίσει αὐτὴν ὁ Φειδίας ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος, ὀχουμένην ἐπὶ ἡμῶν. Ἰδε Michaelis, Parthenon, σ. 167.

⁴ Πausan., Ε', 1, 2. Ἐν Ἡλίδι, ἡ περὶ Ἐνδυμίωνος παράδοσις, ἀναμεμιγμένη μετὰ τῶν γεναλογικῶν τῶν πρώτων βασιλέων τῆς χώρας καὶ μετὰ τῆς ἰδρύσεως τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, εἶναι ἀρκετὰ περίπλοκος.

⁵ Θεόκρ., Κ', 37, καὶ Σχολ. Ἀπολλ. Ροδ., δ', 57.

⁶ Ἀπολλοδ., Α', 7, 5.

⁷ Ὁ Max Müller, τοῦ ὁποῖου τὴν ἐρμηνείαν παραδεχόμεθα, καθιστᾷ καταφανῆ τὴν ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Ἐνδυμίωνος ἐνυπάρχουσαν ποίησιν εἰς ὀλοκλήρους ὥρας σελίδας τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ Essais de mythol. comparée (γαλλ. μετάφρ. G. Perrot, σ. 102-105). Διὰ τὸν Preller (Griech. Mythol., I, 363), ὁ Ἐνδυμίων ἦτο, ἐν Καρίᾳ, δαίμων τῆς νυκτὸς καὶ τοῦ ὕπνου, κατὰ συνέπειαν δὲ τοῦ ὕπνου καὶ τοῦ θανάτου.

II.— ΟΙ ΠΛΑΝΗΤΑΙ ΚΑΙ ΟΙ ΑΣΤΕΡΕΣ

Ἡ σελήνη δὲν εἶναι ὁ μόνος ἀστήρ, ὃν ὕμνοῦσιν αἱ μυθολογικαὶ παραδόσεις. Τὸ θέαμα τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ ἦτο ἑτερόν τι ἀντικείμενον παρατηρήσεων καὶ ἐκπλήξεως, προσωρισμένον διὰ τὰ ἐμπνεύσει τὴν δημώδη ποίησιν. Οἱ Ἕλληνες, ἢ οἱ πρόγονοί των, εἶχον ἐνωρίτατα παρατηρήσει τὴν ζωηρὰν λάμψιν μερικῶν ἀστέρων, τὰ σχήματα τ' ἀποτελούμενα ἐν τῷ οὐρανῷ ὑπὸ τῶν ὁμάδων αὐτῶν, τὴν θέσιν, ἣν κατέχουσιν ἐν αὐτῷ, τὰς διαφόρους ὥρας τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως αὐτῶν κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς τοῦ ἔτους καὶ τὰς ὁδηγίας, ἃς ἠδύναντο νὰ παρέξωσιν εἰς τὴν ναυσιπλοῖαν καὶ τὰς ἀγροτικὰς ἐργασίας. Αἱ παρατηρήσεις αὗται, εἰς ποιητικὴν ἐκφραζόμεναι γλῶσσαν, ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν ἀριθμοῦ τινος μύθων, ὅχι τοσοῦτον ἀνεπτυγμένων ὅσον οἱ τῶν μεγάλων τοῦ οὐρανοῦ θεοτήτων, ἀλλὰ πάντως ἐχόντων τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῶν.

Ἐκ τῶν πλανητῶν, μόνον ὁ τῆς Ἀφροδίτης φαίνεται ἐπιδράσας ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς φαντασίας. Ἐπειδὴ δ' ἐμφανίζεται πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου καὶ μετὰ τὴν δύσιν αὐτοῦ, ἀποσυνετίθετο εἰς δύο θεῖα ὄντα, τὰ ὅποια ἐθεωροῦντο ὡς δύο ἀδελφοί: Τὸν Φωσφόρον ἢ Ἐωσφόρον (τὸν Lucifer τῶν Λατίνων), τὸν ἀστέρα τῆς αὐγῆς καὶ τὸν Ἑσπερον, τὸν ἀστέρα τῆς ἐσπέρας. Ὁ Φωσφόρος εἶναι υἱὸς τοῦ Ἀστράϊου καὶ τῆς Ἥους, τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ καὶ τῆς αὐγῆς, ἢ ἄλλως τοῦ Κεφάλου καὶ τῆς Ἥους¹. Κατὰ τὴν ἡσιοδικὴν ὁμῶς Θεογονίαν τὸ τελευταῖον τοῦτο ζεῦγος ἔφερεν εἰς φῶς τὸν Φαεθοντα, ὅστις, ὡς δικαίως παρατηρεῖ ὁ Preller², εἶναι ἐνταῦθα ἐν καὶ τὸ αὐτὸ μετὰ τοῦ Φωσφόρου πρόσωπον. Ὁ Φαέθων οὗτος, «ἄστρον λαμπρόν», ἀπάγεται ἐν τρυφεροτάτῃ ἡλικίᾳ ὑπὸ τῆς Ἀφροδίτης, ἥτις καθιστᾷ αὐτὸν νυκτερινὸν φύλακα τοῦ ἱεροῦ τῆς³ εἶναι τὸ ὥραϊον πρωϊνὸν ἄστρον, ἀγαπώμενον διὰ τὴν καλλονὴν του, παρὰ τῆς θεᾶς Αὐγῆς ἥτις ἐντὸς ὀλίγου τὸ ἀμαυρεῖ καὶ φαίνεται παραλαμβάνουσα αὐτὸ μεθ' ἑαυτῆς, ἀλλὰ διὰ τὰ ἀφήσῃ νὰ ἐμφανισθῇ καὶ πάλιν εἰς τὸν ὀρίζοντα, ὅπου ἀγρυπνεῖ εἰς τὰς πύλας τοῦ οὐρανοῦ. Οὕτω ἐξηγοῦνται αἱ σχέσεις τῆς Ἀφροδίτης μετὰ τοῦ πλανήτου, ὅστις φέρει τὸ ὄνομά της. Τὴν πρωτὰν ὁ Φωσφόρος, λουσθεὶς εἰς τὸν Ὠκεανὸν ἐξέρχεται τῶν κυμάτων αὐτοῦ καὶ ὑפוῖ ἐν τῷ οὐρανῷ τὴν ἱερὰν αὐτοῦ κεφαλὴν, ἵνα ἀναγγείλῃ εἰς τὴν γῆν τὴν προσέγγισιν τοῦ θεοῦ φωτός⁴. κρατεῖ πυρσὸν εἰς τὴν χεῖρα καὶ πετᾷ διὰ μέσου τοῦ ἀέρος, προηγούμενος τοῦ ἄρματος τῆς Αὐγῆς. Τὴν ἐσπεραν φέρει ἄλλο ὄνομα: εἶναι ὁ Ἑσπερος, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀτλαντος, τοῦ ὑποδαστάζοντος πρὸς δυσμὰς τὸν οὐρανόν, πατὴρ τῶν Ἑσπερίδων⁵ (τῶν χρυσῶν νεφῶν τῆς δύσεως): ὁ Ἑσπερος, ὁ λαμπρότερος τῶν ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ θόλου λαμπρόντων ἀστέρων⁶. ὁ ὥραϊος δαίμων μὲ τὴν χρυσοῦν κόμην, ὃν ὕμνοῦσι τὰ ἐπιθαλάμια· ὁ κατὰ τὴν προσ-

¹ Θεογον., 381. Ὑγιν. Ποιητ. Ἀστρον., Β', 42.

² Griech. Mythol., I, 365.

³ Θεογον., 987-991.

⁴ Ἰλιάς, Ψ, 226. Ὀδύσσεια, N, 93. Virg., Ἄην., VIII, 589.

⁵ Serv., Ἄην., IV, 484. Ἐπίσης Διοδ., δ', 27.

⁶ Ἰλιάς, Φ, 317.

έλευσιν τῆς νυκτὸς ὁδηγῶν τὴν γαμήλιον πομπὴν καὶ φέρων τὴν σύζυγον εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ συζύγου αὐτῆς¹. Φωσφόρος καὶ Ἑσπερος εἶναι οὕτω δύο διάφορα ὀνόματα τοῦ αὐτοῦ πλανήτου καὶ ἀποτελοῦσιν ἀδελφικὸν ζεῦγος ἀνάλογον πρὸς τὸ τῶν Διοσκούρων.

Οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες μεγαλειτέραν κατέχουσι θέσιν εἰς τὰς μυθολογικὰς παραδόσεις. Ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Ὠρίωνος πρὸ παντὸς ἦτο τὸ ἀντικείμενον πλείστων ὧσων θρύλων, ἀναπτυχθέντων κυρίως ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν νησιωτῶν τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ὁ ἀστερισμὸς οὗτος ἀναφαίνεται κατὰ τὸ θερινὸν ἡλιοστάσιον καὶ ἐξαφανίζεται κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ χειμῶνος. Ὁ Ὠρίων εἶναι λοιπὸν ὁ λαμπρὸς ἀστερισμὸς τῆς ὥραιας ἐποχῆς τοῦ ἔτους, ἐξ ἧς παρέλαβε τὸ ὄνομά του². Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν θερινῶν νυκτῶν, ἡ ἰσχυρά του λάμψις προσβάλλει τοὺς ὀφθαλμούς: ὅθεν ἀντελαμβάνοντο τὸν Ὠρίωνα ὑπὸ μορφὴν γίγαντος μὲ χρυσοῦν πανοπλίαν, μὲ ξίφος ἀπαστράπτον, πεπρωκισμένου δι' ἀκατανίκητον δυνάμειν καὶ διατρέχοντος τὸν οὐράνιον δρόμον αὐτοῦ³. Ὡς αἱ ἄλλαι θεότητες τῶν νυκτερινῶν ἀστέρων, ὁ Ὠρίων εἶναι κυνηγός. Ἐν τῷ Ἀδῇ, ὁ Ὀδυσσεὺς διακρίνει αὐτὸν ὠπλισμένον διὰ χαλκίνου ροπάλου καὶ καταδιώκοντα ἀνὰ τὸν ἀσφοδελὸν λειμῶνα τὰ ἄγρια θηρία, τὰ ὅποια εἶχεν ἄλλοτε φονεύσει ἐπὶ τῶν ὁρέων⁴. Ἡ μυθικὴ αὕτη θήρα ἐλάμβανε βεβαίως ἀρχικῶς χώραν ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ. Ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Κυνός, ὁ Ὠρίων φαίνεται καταδιώκων τοὺς ἄλλους ἀστέρας, οἱ ὅποιοι ὠχρίῳσι πρὸ τοῦ φωτὸς αὐτοῦ· ἐκεῖ τρέπεται εἰς φεγγὴν τὰς Πλειάδας, αἱ ὅποια, καταλαμβανόμεναι ὑπὸ τρόμου ἐπὶ τῇ θέᾳ του σπεύδουσι καὶ ρίπτονται εἰς τὸν Ὠκεανόν⁵. Οἱ ναυτικοὶ ἐθεώρουν αὐτὸν υἱὸν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Εὐρυάλης. Ὅταν, κατὰ τοὺς νυκτερινοὺς αὐτῶν πλοῦς, τινασσόμενοι εἰς τὰς κορυφὰς τῶν κυμάτων ἢ ριπτόμενοι εἰς τὰ βάθη αὐτῶν, ἔβλεπον τὸν λαμπρὸν ἀστερισμὸν νὰ ἀνέρχεται εἰς τὸν ὀρίζοντα ἢ νὰ ἐξαφανίζεται ἐκ περιτροπῆς, ἔλεγον ὅτι ὁ γίγας ἐπροχώρει ἀπὸ νήσου εἰς νήσον, ἀνοίγων ὁδὸν διὰ μέσου τῶν κυμάτων, μὲ τὴν κεφαλὴν εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τοὺς πόδας ἐντὸς τῆς θαλάσσης⁶. Κατὰ τὸ θέρος, ὅταν ἔβλεπον αὐτὸν ἐμφανιζόμενον πρὸς ἀνατολάς, ἐν τῇ ἀπαστραπτούσῃ ὠραιότητι αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν ἔμελλεν ἐντὸς ὀλίγου νὰ σέσῃ ὁ ἀστήρ τῆς ἡμέρας, διηγούντο ὅτι ὁ Ὠρίων ἦτο ἐραστὴς τῆς Ἥους καὶ ὅτι ἡ Ἥως εἶχεν ἀπαγάγει αὐτόν⁷. Ὀλίγον βραδύτερον, ὅταν δὲν ἀνέτελλε πλέον πρὸ τοῦ μεσονυκτίου, ἔδιδε τὸ σύνθημα τῆς συγκομιδῆς καὶ τοῦ τρύγου· ὑπὸ τὴν ἐποψιν δὲ ταύτην σπουδαῖον διαδραματίζει πρόσωπον ἐν τῷ διονυσιακῷ μύθῳ τῆς Χίου, τὸν ὅποιον ἀλλαχοῦ θὰ μελετήσωμεν. Τέλος δὲ κατὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ χειμῶνος, αἱ βροχαὶ καὶ θύελλαι συνέπιπτον μετὰ τῆς ἐξαφανισέως του· τότε ἦτο ὁ θεὸς τῶν νεφελῶν, ὁ βροχερός, ὁ σύντροφος τοῦ Νότου⁸.

Κατὰ χρονικὴν τινα περίοδον τοῦ ἔτους ἐντούτοις, ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Ὠρίωνος

¹ Σαπφώ, ἀποσπ., 133, Bergk. Κάτουλλος, Carmen nuptiale.

² Ὡρα, τὸ θέρος, ἡ ἐποχὴ τῶν καρπῶν. Διὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἐτυμολογίας ταύτης βλέπε Savelsberg (Zeitschr. f. vergl. Sprachforschung, XIX. α. 7 καὶ ἐφ.).

³ Εὐριπ., Ἴων, 1153. Ἀρατ. φαινόμε. 588. Virg. Aen., III, 517. Ovid., Fast. IV, 587.

⁴ Ὀδυσσ., Δ, 572.

⁵ Ἡσίοδος, Ἔργα καὶ Ἡμέραι, 619.

⁶ Φερεκύδης, παρ' Ἀπολλοδ., Α', 4, 3. Virg. Aen., X, 763.

⁷ Ὀδυσσ., Ε, 121.

⁸ Θεοκρ., Ζ', 54. Virg., Aen., I. 535. IV, 52. Ὀρατ., Φαῖ, I, 28.

ἀπεκρύπτετο ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἐξαφάνισις αὕτη εἶχεν ἐμπνεύσει τοὺς μύθους, τοὺς ἀφηγουμένους τὸν θάνατον τοῦ τρομεροῦ κυνηγοῦ, πληγέντος ὑπὸ τῶν βελῶν τῆς Ἀρτέμιδος ἐν τῇ νήσῳ Ὀρτυγία¹. Τὴν τιμωρίαν τοῦ Ὠρίωνος ἡρμήνευον κατὰ δύο διαφόρους τρόπους. Ὅτε μὲν ὁ γίγας εἶναι ὄμμα τῆς ὀργῆς τῆς θεᾶς, διότι ἐτόλμησε νὰ προκαλέσῃ αὐτὴν εἰς τὴν δισκοβολίαν², εἶναι δηλαδὴ ὁ ἀστήρ, ὁ θελήσας ν' ἀνταγωνισθῇ εἰς λαμπρότητα τὸν σεληνιακὸν δίσκον καὶ ἀμαυρωθεὶς ὑπ' αὐτοῦ· ὅτε δέ, ἀπεναντίας παρουσιάζεται ὡς ὁ πολυαγαπημένος τῆς Ἀρτέμιδος, ἥτις φρονεῖ αὐτὸν ἀκουσίως τῆς. Ὁ Ἀπόλλων ἀγανακτῆσας διὰ τὴν ἀγάπην ταύτην, προκαλεῖ τὴν ἀδελφὴν του νὰ κτυπήσῃ δια τῶν βελῶν τῆς μεμακρυσμένον τι καὶ σκοτεινὸν σημεῖον, τὸ ὅποιον τῆς ἐδείκνυεν ἐν τῇ θαλάσσῃ· ἐκείνη σκοπεύει καὶ δὲν ἀποτυγχάνει τοῦ στόχου· ὁ στόχος ὅμως οὗτος εἶναι ἡ κεφαλὴ τοῦ Ὠρίωνος, ὅστις ἐκολύμβᾳ τότε ἐπὶ τῶν κυμάτων³. Παρὰ τὰς παραλλαγὰς ταύτας, ὁ μῦθος τοῦ ὑπὸ τὰ πλῆγματα τῆς Ἀρτέμιδος θνήσκοντος Ὠρίωνος προέρχεται ἀναμφιβόλως ἐκ τῆς συμπτώσεως τῆς δύσεως τοῦ ἀστερισμοῦ αὐτοῦ καὶ τῆς ἐμφανίσεως τῆς σελήνης εἰς τὸν δρίζοντα.

Βραδύτερον, ἄλλος τις μῦθος, ἐπινόησις τῆς ἀστρονομικῆς τῶν Ἀλεξανδρινῶν ἐπιστήμης, ἐπεκράτησεν ὅσον ἀφορᾷ τὸν θάνατον τοῦ Ὠρίωνος.

Ὁ γίγας, θηρεύων μετὰ τῆς Ἀρτέμιδος ἐπὶ τῶν ὀρέων τῆς Χίου, ἐτόλμησε νὰ τεῖνῃ βέβηλον χεῖρα ἐπὶ τοῦ πέπλου τῆς θεᾶς· αὕτη ἔκαμε πάραυτα νὰ ἐξέλθῃ τῆς γῆς σκορπίος, τοῦ ὁποίου τὸ δῆγμα ὑπῆρξεν ὀλέθριον διὰ τὸν βέβηλον⁴.

Κατ' ἄλλην τινὰ ἐκδοχὴν, τὸ ζῷον τὸ γενόμενον ὄργανον τοῦ θανάτου τοῦ Ὠρίωνος, ἐστάλη ὑπὸ τῆς Γαίας, ἐξοργισθείσης, διότι ὁ ἀνίκητος κυνηγὸς ἤθελε νὰ καταστρέψῃ ὅλα τὰ ἄγρια θηρία τῆς Κρήτης⁵. Καὶ κατὰ τὰς δύο ταύτας περιπτώσεις, αἱ ἐπινοήσεις αὗται ἀνταποκρίνονται εἰς τὸ αὐτὸ ἀστρονομικὸν φαινόμενον· τὸ τῆς δύσεως τοῦ ἀστερισμοῦ τοῦ Ὠρίωνος, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ ἥλιος εἰσέρχεται εἰς τὸν Σκορπίον⁶. Ἀνακριβὲς τοῦ ὀνόματος τοῦ γίγαντος ἐτυμολογία ἐγένετο ἡ αἰτία τῆς τοπικεύσεως τοῦ περὶ αὐτοῦ θρύλου ἐν Βοιωτίᾳ, ἐν τῷ χωρίῳ Ἰρία (εἰς βοιωτικὴν διὰ λεκτον Οὐρίαν), ὅπου ἔθετον τὴν θαυμαστὴν αὐτοῦ γέννησιν. Ὁ Ἐπώνυμος ἥρως τοῦ χωρίου αὐτοῦ Ἰριεύς, υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀτλαντίδος Ἀλκυόνης, εἶχεν ἡμέραν τινα μεγαλοπρεπῶς δεξιωθεὶ, ἐν τῷ ἐν Τανάγρα ἀνακτόρῳ του, τρεῖς μεγάλους θεοὺς· τὸν Δία, τὸν Ποσειδῶνα καὶ τὸν Ἑρμῆν. Εἰς ἀντάλλαγμα τῆς ξενίας ταύτης οἱ ἀθάνατοι ὑπεσχέθησαν, νὰ δώσωσιν ἐν παιδίῳ εἰς τὸν ἄτεκνον καὶ γηραιὸν Ἰριά. Ἐγονιμοποίησαν τὸ δῆμα τοῦ ὑπὲρ αὐτῶν θυσιασθέντος βοός, καὶ διέταξαν τὸν ξενίζοντα αὐτοὺς νὰ τὸ χύσῃ εἰς τὴν γῆν καὶ νὰ μὴ τὸ ἀνασύρῃ ἐκεῖθεν εἰμὴ μετὰ ἐννέα μῆνας. Συμπληρωθέντων δὲ τῶν ἐννέα μηνῶν, ἐγεννήθη ὁ Ὠρίων⁷. Ὁ μῦθος οὗτος,

¹ Ὀδυσσ. Ε, 123.

² Ἀπολλοδ., Α', 4, 5.

³ Ὑγν. Ποιητ. Ἀστρον., Β', 34, ἐκδ. Β. Bunte.

⁴ Ἀρατ. Φαιν., 636-646. Νικάνδρος, Θερ. 13-20.

⁵ Ἐρατοσθ. Καταστ. 52. Ὑγν. Ποιητ. Ἀστρον., β' 26.

⁶ Ὑγν. Ποιητ. Ἀστρον., β' 33: Occidit (Orion) exorta Scorpionis posteriore parte et sagittario exoriente.

⁷ Παλαίφ., περὶ ἀπιστ.. Ε' Hyg., Fab., 195. Poet. Astr., II, 34. Νόννος, Διόνυσ., γ', 96, καὶ ἐρ.

βραδυτέρον ἐπινοηθεῖς, σκοπὸν εἶχε νὰ καταδείξῃ τὴν δύναμιν τοῦ Ὠρίωνος, ὅστις εἶχε τρεῖς θεοὺς πατέρας· τὴν ρώμην αὐτοῦ τὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ ταύρου, ἐξ οὗ προήλθε, τέλος δὲ τὴν συγγένειαν αὐτοῦ πρὸς τοὺς Γίγαντας, τέκνα τῆς Γῆς, ὡς αὐτός ¹. Ὁ οὐράνιος οὗτος κυνηγός, συνοδεύεται συνήθως, ὡς εἵπομεν, ὑπὸ κυνός. Ὁ κύων οὗτος τοῦ Ὠρίωνος εἶναι ὁ Σείριος, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἢ ὁμηρικὴ ποίησις ἀγνοεῖ εἰσέτι, ἀλλ' οὕτως ὁμνεῖ τὴν φαεινὴν λάμψιν, ἣν παραβάλλει πρὸς τὴν ἀπαστράπτουσαν πανοπλίαν τοῦ Ἀχιλλέως ἢ τοῦ Διομήδους ². Ὁ Σείριος, ὁ λαμπρότερος τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων ³, ἐμφανίζεται πρὸς τὸ λυκαυγὲς περὶ τὰ μέσα τοῦ θέρους, ὁπότεν, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἡσιόδου, τὸ δέρμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀπεξηραμένον ἐκ τῆς καυστικῆς θερμότητος: «αὐαλέος δέ τε χρῶς ὑπὸ καύματος ⁴», οἱ δὲ κύνες λυσσῶσι. Ἡ λύσσα αὕτη, κατὰ εὐκολονόητον συσχετισμὸν ἰδεῶν, μετεφέρθη εἰς τὸν ἀστέρα, τοῦ ὁποίου ἢ ὀλεθρία ἐπίδρασις τοιαῦτα ἐπέφερεν ἀποτελέσματα.

Προσωμοίασαν τὸν Σείριον πρὸς μαινόμενον κύνα· τὸ ὄνομα τοῦ ζῴου τούτου κατέστη τὸ ὄνομα τοῦ ἀστερισμοῦ. Ὑπὸ τὴν πεπυρακτωμένην πνοὴν τοῦ ἐπιφόδου τούτου ζῴου, ἢ βλάστησις μαραίνεται καὶ θνήσκει, αἱ πηγαὶ στεριεύουσιν· ὁ ἄνθρωπος διαδιδρώσκεται ὑπὸ τῶν πυρετῶν. Διὰ ν' ἀποφύγῃσι τὰς δυστυχίας ταύτας, ἐπεκαλοῦντο οὐράνιον τινα ὑποστήριξιν. Ὁ τῶν θνητῶν προστάτης κατὰ τῶν ἀπειλῶν τοῦ Σειρίου εἶναι ὁ Ἀριστέας (ὁ ἄριστος), ὅστις, εἰς τὴν Κέων, συνεχέετο πρὸς τὸν Ἀρισταῖον Δία, τὸν ἀγαθοποιὸν θεόν, ὅστις κατευνάζει τῇ θελήσει τοῦ τὴν ζωηράν θερμότητα τοῦ οὐρανοῦ ⁵. Ἀπὸ μακροῦ χρόνου ὁ Σείριος κατέκαιε τὰς Κυκλάδας, αἵτινες ὑπέφερον ἐκ λιμοῦ καὶ λοιμοῦ, ἔταν, κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἀπόλλωνος οἱ κάτοικοι τῶν νήσων ἀπεφάσισαν νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὴν βοήθειαν τοῦ Ἀριστέου. Οὗτος ἐγκαταλείπει τοὺς θεσσαλικοὺς λειμῶνας καὶ φθάνει εἰς Κέων: ἐκεῖ ἀνεγείρει βωμὸν πρὸς τὸν Ἰκμαῖον Δία, κύριον τῆς ὑγρασίας τοῦ οὐρανοῦ καὶ προσφέρει ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ὄρεων θυσίας εἰς τὸν Σείριον. Ὁ Ζεὺς εἰσακούει τὰς παρακλήσεις του· διατάσσει νὰ πνεύσωσιν οἱ ἐτησίαι, οὔτινες ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας δροσίζουσι τὸ ἀρχιπέλαγος. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ ἱερεῖς τῆς Κέω καθ' ἕκαστον ἔτος ἐτέλουν ἐξιλαστηρίου θυσίας, πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἀστερισμοῦ τοῦ κυνός ⁶. Τὰ κυνικὰ καύματα καὶ τὰς κατευναζούσας αὐτὰ αὔρας ὑπενεθύμιζον προσέτι τὰ νομίσματα τῆς νήσου, ἐπὶ τῶν ὁποίων φαίνονται συγχρόνως ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἀριστέου καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Σειρίου, ὑπὸ τὴν μορφήν κυνὸς φέροντος στέφανον ἐξ ἀκτίνων ⁷.

Εἰς τὸ αὐτὸ πιθανῶς φαινόμενον ἀναφέρεται καὶ ὁ μῦθος τοῦ Ἀκταίωνος, τοῦ ὁποίου τὰ διάφορα ἐπεισόδια εἶναι διαδοχικῶς τοποθετημένα εἰς τὴν θεσσαλικὴν χώ-

¹ Ἑρμηνεία τοῦ Preller, Griech. Mythol., I, 371.

² Ἰλιάς, Ε, 5. Α, 62. Χ, 26 καὶ ἐφ.

³ Τὸ ὄνομα τοῦ ἀνήκει εἰς ἣν ρίζαν καὶ τὰ σέλας, σελήνη καὶ Σύρια, βεδικὴ ὀνομασία τοῦ ἡλίου (Curtius, Griech. Etym. σ. 551, ἐκδ. 5η). Ὁ Σείριος, ὁ λάμπων ἀστήρ, ὑποδηλοῖ, ἐνίστε, εἰς τὴν ἑλληνικὴν, αὐτὸν τὸν ἡλίου (Ἀρχιλ., ἀποσπ. 61, Bergk. Ἦουχ. Σείριος) ἢ καὶ πᾶν λάμπον ἄστρον (Ἰδρυκος, ἀπ. 3).

⁴ Ἔργα καὶ Ἡμέραι, 587. Ἀσπίς Ἡρακλέους, 397. Ἐπίσης Virg., Georg. IV, 425.

⁵ Εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ Ζεὺς Κυναῖθους τῶν Ἀρκάδων (Λυκοφρ., 400).

⁶ Ἀπολλων., Ἀργοναυτ., Β', 516-528. Διοδ., Δ', 85. Θεοφρ., Περὶ ἀν. 14.

⁷ Ἰδε, K. Blondel, ἀρθρ. Aristée, ἐν τῷ Dictionnaire des antiquités, τῶν Daremberg et Saglio.

ραν τοῦ Πηλίου καὶ τὰ ὄρη τῆς Βοιωτίας. Υἱὸς τοῦ Ἀριστέου καὶ τῆς Αὐτονόης θυγατρὸς τοῦ Κάδμου, ὁ Ἀκταίων εἶναι κυνηγὸς ἀτρόμητος, μαθητὴς τοῦ κενταύρου Χείρωνος¹ τὴν ἀγρίαν του ζωὴν διέρχεται κυνηγῶν ἀγρία θηρία διὰ μέσου τῶν δασῶν, ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν κορυφῶν τῶν ὄρεων, μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν κατασπαράσσεται, ἐπὶ τοῦ Κιθαίρωνος, ὑπὸ τῶν κυνῶν του. Ἡ πλέον διαδεδομένη παράδοσις ἀνέφερεν ὅτι ὁ Ἀκταίων κυνηγῶν ἔφθασε τυχαίως εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Γαργαφίας, παρὰ τὴν Παρθένιον πηγὴν, ὅπου ἐλούετο ἡ Ἀρτεμις. Ἡ θεία παρθένος θυμωθεῖσα, διότι κα-

Εἰκ. 80.-- Ὁ Ἀκταίων κατασπαρσόμενος ὑπὸ τῶν κυνῶν του.

τελήφθη τοιοῦτοτρόπως, μετεμόρφωσε τὸν Ἀκταίωνα εἰς ἔλαφον, ὁ δὲ δυστυχὴς κυνηγὸς κατεσπαράχθη ὑπὸ τῶν κυνῶν του². Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο κατέστη τὸ προσφιλὲς θέμα τῶν ἐλλήνων καλλιτεχνῶν, οἵτινες ἠρέσκοντο νὰ τὸ παριστώσι, ἢ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ αἰτώματος τῶν ναῶν, ὡς δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ἐπὶ τινος ἀρχαϊκῆς μετώπης τοῦ Σελινούντος³ (εἰκ. 80) ἢ ἐπὶ τῶν ἐξωγραφισμένων ἀγείων ἢ ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν ρωμαϊκῶν οἰκιῶν⁴. Ἐδίδετο ἀκόμη καὶ ἄλλη τις ἐρμηνεία τοῦ ἀτυχοῦς αὐτοῦ τέλους τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀριστέου. Ἐλεγον ὅτι ἅμα ἀνήρτησε τὰ τρόπαιά του ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, προεκάλεσε τὴν ὀργὴν τῆς θεᾶς, ἢ διότι ἐπεζήτησε νὰ ἐνωθῇ μετ' αὐτῆς,

¹ Εὐριπίδ., Βακχ., 1227. Διοδ., Δ', 81. Ἀπολλοδ., Γ', 4, 4.

² Καλλιμ., Ὕμνος εἰς Παλλάδα, 110. Ἀπολλοδ. ὡς ἂν. Hyg., Fab. 181.

³ Müller—Wieseler, Denkm. d. Alt. Kunst, II, πιν. 17.

⁴ Περὶ τῶν ἀπεικονίσεων αὐτῶν, βλέπε τὸ ἄρθρ. Actæon, τοῦ Vinet ἐν τῷ Dictionnaire des Antiquités τῶν Dairemberg et Saglio.

ἢ διότι εἶχε τὴν ἀπαίτησιν νὰ εἶναι καλύτερος αὐτῆς εἰς τὴν κυνηγετικὴν τέχνην¹. Ἄλλ' ὁ μῦθος τοῦ Ἀκταίωνος καταπληκτικᾶς παρουσιάζει ἀναλογίας πρὸς τὸν τοῦ Ὠρίωνος. Ἀμφότεροι εἶναι ἀτρόμητοι κυνηγοί· ἀμφότεροι πίπτουσι θύματα τῆς ὀργῆς τῆς Ἀρτέμιδος, θελήσαντες νὰ φανῶσι καλύτεροι αὐτῆς ἢ ἐπιζητήσαντες τὸν ἔρωτά της. Ὁ Ἀκταίων ὄθεν, ὅπως καὶ ὁ Ὠρίων, εἶναι ἥρωες ἀστροικοί· ὁ δὲ τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου ἀποθνήσκει φαίνεται συνταυτίζων αὐτὸν πρὸς τὸν Σεῖριον². Ὁ Ἀκταίων, ὁ ὑπὸ τῶν κυνῶν του κατασπαραχθεὶς κυνηγός, εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Κυνός, ὅστις καταστρέφεται ὑπὸ τοῦ ἰδίου του πυρὸς κατακαίόμενος καὶ ἐξαφανίζεται εἰς τὸν ὀρίζοντα ἐπὶ παρουσίᾳ τῆς σελήνης, τὴν ὁποίαν ἐπλησίασε καὶ τῆς ὁποίας τὴν λάμψιν προσεπάθησε νὰ ἀμαυρώσῃ.

Καὶ ἄλλοι ἀστερισμοὶ ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν· ὅπως αἱ Πλειάδες, αἱ Ὑάδες καὶ ἡ Ἄρκτος (ἡ Μεγάλῃ Ἄρκτος).

Ὅταν, περὶ τὰ μέσα Μαΐου αἱ Πλειάδες ὑφώνωνται ὑπὲρ τὸν ὀρίζοντα, ἀναγγέλλουσι διὰ τὴν Ἑλλάδα τὴν ὀρίμανσιν τῶν καρπῶν καὶ τὴν προσέγγισιν τῆς ὥρας τῆς συγκομιδῆς· ὅταν ἀντιθέτως κατέρχωνται πρὸς τὸν ὀρίζοντα, περὶ τὰ τέλη τοῦ Ὀκτωβρίου, ἡ ἐξαφανισίς των δίδει τὸ σύνθημα τῆς σποράς καὶ τοῦ φθινοπωρινοῦ ὀργώματος, συμπίπτουσα ταυτοχρόνως πρὸς τὴν ἐποχὴν τῶν βροχῶν καὶ τῶν θυελλῶν³. Ἐννοοῦμεν ἐντεῦθεν πῶς ὁ ἀστερισμὸς οὗτος, ὅστις ἐφαίνετο ἐξασκῶν μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἀγροτικῶν ἐργασιῶν, ἐγένετο ἀντικείμενον πολλῶν λαϊκῶν μύθων. Πρὶν ἢ καταστῶσιν ἀστέρες, ἀποτελοῦντες εἰς τὸν οὐρανὸν τὴν πυκνὴν ἐκείνην ὁμάδα, ἥς τὸ ὄνομα ἐκφράζει τὴν ἰδέαν, αἱ Πλειάδες ἦσαν ἐπὶ τῆς γῆς ἀδελφαὶ παρθένοι, θυγατέρες τῆς Πληϊόνης καὶ τοῦ Ἀτλαντος τοῦ βασιάζοντος τὸν οὐρανὸν πρὸς τὸν δυτικὸν ὀρίζοντα ὁπότεν ἀνατέλλουσιν. Ἡ μεταμόρφωσις των ὀφείλεται εἰς τὴν καλωσύνην τοῦ Διός, ὅστις δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδῃ ἄνευ οἴκτου τὴν ἀπαρηγόρητον λύπην των διὰ τὰς βασάνας τοῦ πατρὸς των, ἣ διὰ τὸν θάνατον τῶν ἀδελφῶν των Ὑάδων⁴. Βοιωτικῇ τις παράδοσις ἀνέφερεν ἐπίσης ὅτι ἡ Πληϊόνη καὶ αἱ θυγατέρες της καταδιωκόμεναι ἐπὶ τῶν ὁρέων ὑπὸ τοῦ κυνηγοῦ Ὠρίωνος, ἀσθμαίνουσαι καὶ κεκμηκυταί, ἐπεκαλέσθησαν ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των τὸν Δία, ὅστις, διὰ νὰ τὰς σώσῃ ἐκ τῶν δυνύχων τοῦ γίγαντος, τὰς μετέφερεν εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τὰς ἐτοποθέτησε μεταξὺ τῶν ἀστέρων⁵. Ἡ ὁμοιότης τοῦ ὀνόματος των μετὰ τὴν λέξιν πλειάδες ἔδωκεν ἀφορμὴν ἐξ ἄλλου· εἰς τὴν γένεσιν τοῦ μύθου τῆς μεταμορφώσεώς των εἰς περιστερὰς⁶. Εἰς τὴν θείαν ταύτην ὁμάδα διακρίνωμεν τὴν Μαΐαν, τὴν πρεσβυτέραν καὶ ὠραιότεραν πασῶν, παρὰ τοῦ Διὸς ἀγαπωμένην, μητέρα τοῦ Ἑρμοῦ ἐπὶ τῆς Ἀρκαδικῆς Κυλλήνης. Ἡ Ἠλέκτρα καὶ ἡ Στερόπη

¹ Διοδ., Δ', 81. Εὐριπ. Βακχ., 337. Ὁ Ἀκουσίλαος (Ἀπολλοδ., Γ', 4, 4) ἀνέφερεν ὅτι ὁ Ἀκταίων ἐτιμωρήθη ὑπὸ τοῦ ἐξωργισμένου Διός, διότι ὁ βοιωτὸς κυνηγὸς ἐπεζήτησε τὴν Σεμέλην. Πιθανώτατα ὅμως ἐγένετο ἐνταῦθα σύγχυσις μεταξὺ Σεμέλης καὶ Σελήνης (Ἀρτέμιδος), ὡς ὑποθέτει ὁ Vinet (Rev. Archéol. 1848, σ. 467.)

² Τοῦτο βεβαιοῦται ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ Ἀκταίωνος καὶ τῆς κυνὸς Μαΐρας ἐπὶ τῶν ζωγραφικῶν τῆς Λέσχης τῶν Δελφῶν (Πausan., Γ', 30, 5). Οἱ πενήτηντα λυσσῶντες κύνες τοῦ Ἀκταίωνος, ὑποδηλοῦσι κατὰ τὸν Preller, τὰς πενήτηντα ἡμέρας τῶν κυνικῶν καυμάτων.

³ Ἡσιόδ. Ἔργ. καὶ Ἡμ., 383. Ἐπίσης Ἀρατ., Φαινομ., 261. Ὑγιν. Ποιητ. Ἀστρον., Β. 21

⁴ Αἰσχ. παρ' Ἀθην., σ. 491α. Εὐσταθ., σ. 1155.

⁵ Πινδ. Σχολ., Νεμ., Β', 16. Μ. Ἑτυμ. λ. πλειάς.

⁶ Ὑγιν. Ποιητ. Ἀστρον., Β. 21.

ἐνεθύμιζον τὴν λάμπιν τοῦ ἀστερισμοῦ κατὰ τὴν ἑαρινὴν ἀνατολὴν του· ἡ Ἀλκυόνη καὶ ἡ Κελαινὴ, ἐρωμέναι τοῦ Ποσειδῶνος, ἀνεφέροντο ἀντιθέτως εἰς τοὺς ὑετοὺς καὶ τὰς θυέλλας, αἵτινες ἐπισκοτίζουσι τὴν θάλασσαν, κατὰ τὴν φθινοπωρινὴν αὐτῶν δύσιν. Αἱ Πλειάδες εὐρίσκοντο ἀναμειγμέναι εἰς μέγαν ἀριθμὸν μυθικῶν γενεαλογιῶν, ἰδίως ἐν Βοιωτίᾳ καὶ Λακωνίᾳ, ἔνθα μιὰ τούτων, ἡ Ταυγέτη, ἐθεωρεῖτο ὡς γεννήσασα τὸν βασιλέα Λακεδαιμόνα ἐκ τῆς ἐνώσεώς της μετὰ τοῦ Διός ¹. Ἐν τέλει ἡ ἐδδόμη τῶν Πλειάδων, ἡ δυσκόλως καὶ σπανίως ὁρωμένη, ἐθεωρεῖτο, ὡς ἐκ τούτου, θνητὴ· αὕτη ἦτο ἡ Μερόπη, σύζυγος τοῦ θνητοῦ Σισύφου καὶ μήτηρ τοῦ Γλαύκου ².

Ἀνάλογος ὁμὰς εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν Ὑάδων ἀποτελουμένη, θυγατέρων, ὡς αἱ Πλειάδες, τοῦ Ἀτλαντος καὶ τῆς Πηλιόνης, ἢ τοῦ Ἀτλαντος καὶ τῆς Αἰθρας ³. Ὁ ἀριθμὸς καὶ τὰ ἰδιαιτέρα ὀνόματα τῶν ἀστέρων τῶν ἀποτελούντων τὸν ἀστερισμὸν τοῦτον μετεβλήθησαν πολλάκις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Τὸ γενικὸν αὐτῶν ὄνομα ἐξήγουν διὰ τῶν βροχῶν (βειν), αἵτινες συμπίπτουσι μὲ τὴν ἀνατολὴν καὶ τὴν δύσιν αὐτῶν. Ἀλλ', ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ὀνόματος τῶν λατινικῶν Ὑάδων, *Sucula*, εἶναι πιθανώτερον ὅτι ἡ ὁμὰς αὕτη τῶν ἀστέρων εἶχε κατ' ἀρχὰς προσομοιωθῆ πρὸς ἀγέλην νεαρῶν σὺνάδων ⁴, εἰς ἃς ὤφειλον τὴν ὀνομασίαν των. Τοῦ ζφύου τούτου ἀγαπῶντος κατ' ἐξοχὴν νὰ κυλίσται ἐντὸς τῶν λιμναζόντων ὑδάτων καὶ τοῦ βορβόρου, ὄντος δὲ γονιμότητος ἐξαιρετικῆς, ἀφιερωμένου καὶ θυσιαζομένου εἰς τὴν Δήμητρα, θεὰν εὐεργέτιδα τῆς καλλιεργημένης γῆς, δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὰς σχέσεις αὐτοῦ, πρὸς τὸν ἀστερισμὸν, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπίδρασις φέρει τὰς βροχὰς τὰς διαδρεχούσας καὶ γονιμοποιούσας τὴν γῆν. Βροχεραὶ θεότητες τοῦ οὐρανοῦ, αἱ Ὑάδες θεωροῦνται ἐπὶ τῆς γῆς ὡς αἱ νύμφαι τῆς γονιμοποιοῦ ὑγρασίας. Αὗται περιέθαλψαν ἐν Δωδώνῃ τὸν Δία, κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν αὐτοῦ. Αὗται ἐχρησίμευσαν ὡς τροφοὶ τοῦ Βάκχου ἐπὶ τοῦ ὄρους Νύσσης. Ὁταν ὁ νεαρὸς θεὸς κατεδιώχθη ἐν Θράκῃ ὑπὸ τοῦ Λυκούργου, αὗται ἔσπευσαν μετ' αὐτοῦ παρὰ τῇ Θέτιδι, ἣ ἀπεκόμισαν εἰς Θήβας τὸ θεῖον βρέφος, διὰ νὰ τὸ παραδώσωσιν εἰς τὴν Ἰνώ. Ὁ Ζεὺς εὐγνωμονῶν διὰ τὰς πρὸς τὸν υἱὸν του φροντίδας των, παρεχώρησεν εἰς αὐτὰς θέσιν ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ ⁵.

Ὅσον διὰ τὸν ἀστερισμὸν τῆς Μεγάλης-Ἀρκτου οὗτος δὲν ἀνήκει εἰς τὴν μυθολογίαν εἰ μὴ ὡς ἐκ τῆς συγχίσεως τῶν ἰδεῶν ἐπὶ τῆς ὀνομασίας του. Ἀρκτος ἐσημαίνει κατ' ἀρχὰς «λάμπουσα»· ἀλλὰ τὸ ἐπίθετον τοῦτο κατέστη, ἀνευ γνωστοῦ τινος λόγου, τὸ ὄνομα τῆς ἄρκτου ⁶, ἡ ἀρχικὴ σημασία τῆς λέξεως ἐλησμονήθη σὺν τῷ χρόνῳ καὶ ὁ λάμπων ἀστερισμὸς μετεβλήθη εἰς οὐρανίαν ἄρκτον, ἥς ἡναγκάσθησαν ν' ἀναζητήσωσι τὴν προέλευσιν. Ἡ ἐξηγήσις αὕτη ἐδόθη ὑπὸ τινος ἀρχαικοῦ μύθου, βασιζομένου ἐπὶ ἐσφαλμένης ἐτυμολογίας. Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀρκαδίας ἀντελήφθησαν τὴν ὁμοιότητα τοῦ ὀνόματός των μετὰ τοῦ τῆς ἄρκτου· ὑπέθεσαν ὅθεν ὅτι ὁ μυθικὸς

¹ Πινδ., Ὀλυμπ., Γ', 29, Dissen.

² Ὑγιν. ὡς ἀν. Ovid. Fast., IV, 170 καὶ ἑφ.

³ Ὑγιν. Μῦθ. 192. Ovid., Fast., σ. 169.

⁴ Ἑσυχ., *Συνάδες, αἱ σῦες*. Τὸ ὄνομα αὐτῶν ἡρμήνευον προσέτι διὰ τοῦ σχήματος τοῦ ἀστερισμοῦ των, ὅστις ὁμοιάζει πρὸς Γ (Σχολ. Ἰλιάδ. 489).

⁵ Ἀπολλοδ., Γ', 4, 3. Ὑγιν. Ποιητ. Ἀστρον., Β', 21. Ovid. Metam., III, 314.

⁶ Ὁμοίως ἐν τῇ σανακριτικῇ, *Ρίξσα* (ὁ λάμπων. Ρ. ἀρκ, λάμπειν) κατέστη τὸ ὄνομα τῆς ἄρκτου, τὸ αὐτὸ δὲ ἐπίθετον ἀποδίδεται εἰς τοὺς ἀστέρας (Max Müller, Nouv. leçons, γαλλ. μεταφρ. G. Perrot, τ. II, σ. 82 καὶ ἑφ.).

πατήρ τοῦ γένους των Ἀρκᾶς θὰ ἦτο ὁ υἱὸς τῆς ἄρκτου, καὶ ἐπειδὴ, κατὰ τοὺς τοπικοὺς μύθους, ὁ Ἀρκᾶς εἶχεν ὡς μητέρα τὴν ὑπὸ τοῦ Διὸς ἀγαπωμένην νύμφην Καλλιστῶ, ἐφαντάσθησαν ὅτι ἡ Καλλιστῶ μετεμορφώθη εἰς ἄρκτον ὑπὸ τῆς ζηλοτύπου Ἡρας, καὶ ὅτι αὕτη ἐτοποθετήθη εἰς τὸν οὐρανὸν ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἑραστοῦ τῆς¹. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀστερισμὸς οὗτος τῆς Ἀρκτου, μόνος αὐτός, οὐδέποτε καταδύεται εἰς τὸν ὠκεανόν: «ἄμμορός ἐστι λοετρῶν ὠκεανοῖο²», προσέθετον ὅτι ἡ Θέτις, ἐκ φιλίας πρὸς τὴν Ἡραν, δὲν ἠθέλησε νὰ δεχθῇ εἰς τὰ ὕδατά της τὴν ἐρωμένην τοῦ Διός. Ὁ μῦθος τῆς μεταμορφώσεως τῆς Καλλιστοῦς εἶχε χαρακτῆρα καθαρῶς τοπικὸν καὶ δὲν εἶναι ἴσως καὶ πολὺ παλαιός. Ἡ θεὰ τοῦ ἀστερισμοῦ τῆς ἄρκτου φαίνεται διεγείρασα παρὰ τοῖς Ἑλλήσι τὴν εἰκόνα μᾶλλον ἀμάξης ἢ ἄρκτου. Παρ' Ὀμήρῳ ἡδὴ ἡ Ἀρκτος συγχέεται πρὸς τὴν Ἀμαξαν³, ἡ δὲ ταυτότης αὕτη ἀναμφιδόλως ἀνάγεται εἰς ἀπώτατον παρελθόν. Ἄλλοτε ἔθεν, ὅπως καὶ σήμερον ἀκόμη, ἡ λαϊκὴ φαντασία ἐβλεπε εἰς τὸν πολικὸν ἀστερισμὸν τὴν εἰκόνα ἄρματος, τοῦ ὁποῖου οἱ τέσσαρες τροχοὶ εἶναι οἱ τέσσαρες ἀστέρες οἱ ἀποτελοῦντες τὸ τετράγωνον, ὁ δὲ ρυμὸς ἢ τὸ ζεύγος ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ τῶν τριῶν ἀστέρων τῶν πρὸς τὰ ἀριστερὰ εἰς μίαν γραμμὴν τοποθετημένων. Ὑπεράνω τοῦ μεσαίου ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἀστέρων εὐρίσκεται ἕτερός τις, μικρός, ὅστις ἐθεωρεῖτο καὶ ὁ ὀδηγὸς τοῦ ἄρματος, καὶ ὅστις κατέστη, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Garton Paris, ὁ τύπος τοῦ κοντορεβιδούλη (Petit Poucet)⁴. Ὁ ἀστὴρ οὗτος ὅμως δὲν φαίνεται νὰ εὔρε θέσιν ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ⁵. Τὸ ζεύγος τοῦ ἄρματος τὸ ὁποῖον καὶ κατὰ τὰς ἑλληνικὰς καὶ κατὰ τὰς ρωμαϊκὰς παραδόσεις εἶναι ζεύγος βοῶν, ὠδηγεῖτο ὑπὸ τοῦ Βοώτου (βουκόλου), τοῦ καὶ Ἀρκτοῦρου (φύλακος τῆς Ἀρκτου), καλουμένου.

¹ Πausan. H', 3, 6. Ovid. Metam, II, 410.

² Ὀδυσσ., E, 272. Ἰλιάς, Σ, 487.

³ Ὀδυσσ., E, 273.

⁴ Mémoires de la Société de linguistique, t. I, σ. 372 καὶ ἐφ, *Le petit Poucet*.

⁵ Ὁ G. Paris προσπαθεῖ, εὐφύεστατα νὰ ταυτίσῃ τὸν Κοντορεβιδούλην (Petit Poucet) μετὰ τοῦ Ἑρμοῦ. Ἀλλ' ἡ ἐρμηνεία αὕτη φαίνεται δυσκόλως συμβιβαζομένη μετὰ τοῦ μεγαλειτέρου μέρους τοῦ θρύλου τοῦ Ἑρμοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XIII

ΔΑΙΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΠΥΡΟΣ

I. — ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ — ΦΟΡΩΝΕΥΣ

Ὁ μῦθος τοῦ Προμηθέως, ἀνάλογος, ἀπό τινων ἐπόψεων, πρὸς τὸν τοῦ Ἡφαίστου, ἀνταποκρίνεται πρὸς τάξιν ἐντυπώσεων παραπλησίων μὲν ἀλλὰ διαφόρων. Ὁ μῦθος οὗτος στηρίζεται ἐπὶ μεγάλου γεγονότος, τὸ ὁποῖον ἐπροξένησεν ζωηράν ἐντύπωσιν ἐπὶ τῆς φαντασίας τῶν πρώτων αὐτοῦ μαρτύρων καὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἀνάμνησις οὐδέποτε ἐξηλείφθη ἐκ τῆς λαϊκῆς μνήμης· τὸ δὲ γεγονός τοῦτο εἶναι ἡ ἀνακάλυψις τοῦ πυρός. Ἄς ἀπομακρύνωμεν, πράγματι, ἀφ' ἡμῶν ἀπάσας τὰς ποιητικὰς ἐπινοήσεις καὶ ἅπαντα τὰ ὄνειρα τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος, ἃς προσπαθήσωμεν ν' ἀναπαραστήσωμεν, ἐν τῇ χονδροειδεῖ αὐτῆς πραγματικότητι, τὴν πρώτην ταύτην ἀθλίαν κατάστασιν τῆς ἀνθρωπότητος τῆς ὁποίας ὁ Λουκρήτιος, μετὰ τὸν Αἰσχύλον, ἐχάραξε τὴν συγκινητικὴν εἰκόνα καὶ τῆς ὁποίας ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη ἐπιβεβαίωσι τὴν ἀκρίβειαν· καὶ θὰ ἐνοήσωμεν πῶς νέα ἤρχισε, πραγματικῶς, ζωὴ διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἀφ' ἧς ἡμέρας εἶδε τὸν πρῶτον σπινθῆρα ν' ἀναπηδᾷ ἐκ τῆς προστριβῆς δύο τεμαχίων ξύλου ἢ ἐκ τεμαχίου τινος πυρολίθου. Τὸ μόλις ἀνακαλυφθὲν ὑπ' αὐτοῦ πῦρ, ὅπερ θὰ ἐχρησιμοποίη διὰ τὴν καλυτέρευσιν τῆς ζωῆς του, ἀπετέλει τὸ πρῶτον μεταξὺ τῶν χειρῶν του τιθέμενον ὄπλον διὰ τὴν ἐπὶ τῆς φύσεως κυριαρχίαν του. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἡ τροφή του δὲν ἀποτελεῖται μόνον ἐξ ὠμῶν καρπῶν καὶ αἰμοσταγῶν κρεάτων· ἐγκαταλείπει τὰς τρώγλας, ἔνθα διητᾶτο· κατασκευάζει στερεὰς κατοικίας, αἵτινες τὸν προστατεύουσι κατὰ τῶν καιρικῶν δυσκρασιῶν· δὲν εἶναι πλέον ἡναγκασμένος νὰ διαμφισθῇ πρὸς τὰ ἄγρια θηρία τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἐπὶ τῆς γῆς θέσιν αὐτοῦ· ἀνακαλύπτει τὰ μέταλλα, ἅτινα μακθάνει διὰ τοῦ πυρός νὰ κατεργάζεται· εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἀπάσῶν τῶν βιομηχανιῶν καὶ τῶν προόδων. Πῶς λοιπὸν οἱ ἄνθρωποι δὲν θὰ ἡσθάνοντο γεννώμενον ἐντός των αἰσθηματικῆς ζωῆς εὐγνωμοσύνης καὶ θρησκευτικοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὸ στοιχεῖον, τὸ καταστᾶν ὄργανον τῆς πρώτης των εὐδαιμονίας; Πῶς θὰ ἡδύναντο νὰ μὴ αἰσθάνωνται ἐπὶ μακρὸν θαυμασμὸν ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ μυστηριώδους τούτου ὄντος ὅπερ, τῇ θελήσει των, παρήγον καὶ τὸ ὁποῖον μόλις παραχθὲν ἠῤῥξανε καὶ ἐξηπλοῦτο μετ' ἐξαιρετικῆς δυνάμεως; Ἡ ἐπίγειος αὕτη φλόξ δὲν ἦτο ἴσως ἀναλόγου φύσεως πρὸς ἐκείνην, ἣτις ἐξ ὕφους ἔπεμπεν αὐτοῖς τὸ φῶς καὶ τὴν θερμότητά της,

ἢ πρὸς ἐκείνην, ἥτις ἐνέσπειρεν αὐτοῖς τὸν τρόμον διὰ τοῦ κεραυνοῦ; Μὴ τυχὸν προήρχετο ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς; καὶ ἐὰν αὕτη εὐρίσκατο ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ, δὲν ὑπῆρχέ τις, ὅστις μετέφερεν αὐτὴν ἐπὶ τῆς γῆς; Καὶ τότε, ποῖον ἦτο τὸ ἰσχυρόν, τὸ ἀγαθοεργὸν ἐκεῖνο ὄν, ἀνθρώπος ἢ θεός, τὸ ὅποιον τὴν κατέκτησεν; Ἡ εἰρωτῆσεις αὐταί, ἃς ἡ περιέργεια τῶν Ἀρίων θὰ εἶχεν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων εἰς αὐτοὺς προβάλλη, εὐρισκόν, ἐν Ἑλλάδι, τὴν ἀπάντησίν των, εἰς τὸν μῦθον τοῦ Προμηθέως.

Δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται πλέον σήμερον νὰ ἐξηγῶμεν τὸ ὄνομα τοῦ Προμηθέως, ὡς ἔπραττον οἱ Ἕλληνες, οἵτινες, βασιζόμενοι ἐπὶ τῆς φαινομενικῆς ἀναλογίας μεταξὺ τοῦ Προμηθεὺς καὶ τοῦ ρήματος προμανθάνω, διέβλεπον εἰς αὐτὸν τὸν τύπον τοῦ «προβλεπτικοῦ» ἀνθρώπου, εἰς τὸν ὅποιον διὰ λόγους συμμετρίας ἔδωσαν ὡς ἀδελφόν τὸν Ἐπιμηθέα «τὸν ζητοῦντα συμβουλήν μετὰ τὸ γεγονός». Οἱ ἰνδολόγοι πληροφοροῦσιν ἡμᾶς ὅτι εἰς τὴν ἑλληνικὴν λέξιν Προμηθεὺς πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὸ ἀντίστοιχον σανσκριτικοῦ τινος τύπου, *προμάνθιους*, παραγομένου ἐκ τῆς λέξεως *πράμανθα*, καὶ σημαίνοντος «τὸν διὰ τῆς προστριβῆς παράγοντα τὸ πῦρ.» Ἡ ἐρμηνεία αὕτη, ὑποδεικνύουσα ἡμῖν τὴν ἀριανὴν προέλευσιν τοῦ μύθου τοῦ ἥρωος τοῦ Αἰσχύλου, μᾶς ἄγει μέχρι τοῦ ἀρχεγόνου τρόπου, εἰς ὃν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὀφείλουσιν οἱ ἄνθρωποι τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ πυρός, καὶ τὸν ὅποιον ἔτι καὶ νῦν χρησιμοποιοῦσιν εἰς τὰς Ἰνδίας, διὰ νὰ ἀνάπτωσι τὴν φλόγα τῶν θυσιῶν. «Ὁ τρόπος οὗτος, ὡς λεπτομερῶς περιγράφεται εἰς τὰς βεδικάς Σούτρας, λέγει ὁ F. Baudry¹, συνίσταται εἰς τὴν μετὰ ταχύτητος περιστροφὴν ράβδου τινος ἐντὸς ὁπῆς εὐρισκομένης εἰς τὸ κέντρον τεμαχίου ξύλου. Ἡ προστριβὴ ἀναπτύσσει ζωηρὰν θερμότητα, ἥτις ἐν τέλει ἀναφλέγει τὰ εἰς ἐπαφὴν εὐρισκόμενα ξύλινα στοιχεῖα. Ἡ εἰς τὴν ράβδον προσδιδομένη κίνησις δὲν εἶναι συνεχὴς περιστροφὴ, ἀλλὰ σειρὰ ἀλλεπαλλήλων στροφῶν κατ' ἀντίθετον φοράν, μεταδιδομένων διὰ σχοινίου, προσδεδεμένου ἐπὶ τῆς ράβδου ἐκ τοῦ μέσου αὐτοῦ· ὁ ἐνεργῶν κρατεῖ διὰ τῶν χειρῶν του τὰ δύο ἅκρα καὶ τὰ σύρει διαδοχικῶς διὰ ζωηρῶν καὶ ἀποτόμων κινήσεων. Ἡ πρᾶξις αὕτη ἐν τῇ συνόλῳ αὐτῆς δηλοῦται εἰς τὴν σανσκριτικὴν διὰ τοῦ ρήματος *μανθάμι*, *μαθνάμι*, ὅπερ σημαίνει «προστρίβω, σείω, κλονῶ, ἐπιτυγχάνω προστριβῶν», ἐφαρμόζεται δὲ εἰδικῶς ἐπὶ τῆς περιστροφικῆς προστριβῆς ὡς ἀποδεικνύει τὸ παράγωγον *μάνδαλα*, ὅπερ σημαίνει κύκλος... Ἐκαστον ἐκ τῶν τεμαχίων τοῦ ξύλου, ἅτινα χρησιμοποιοῦνται διὰ τὴν παραγωγὴν τοῦ πυρός ἔχει τὸ ὄνομα τοῦ εἰς τὴν σανσκριτικὴν. Ἡ περιστρεφόμενη ράβδος λέγεται *πράμανθα*· ὁ δίσκος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου αὕτη προσαρμόζεται λέγεται *αρανί* ὁ δὲ θυϊκὸς *αρανί*, «τὰ δύο ἀρανί» δηλαδὴ, εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ συνόλου τοῦ ὀργάνου.

Κατὰ τὰς ἐξηγήσεις ταύτας κατ' ἀρχὰς ὁ Προμηθεὺς ἐθεωρήθη ὡς ὁ παραγωγὸν τὸ πῦρ διὰ τοῦ *πράμανθα*, ἢ ὡς ἔμψυχον καὶ θεῖον *πράμανθα*. Πρὸς τὸ κύριον τοῦτο σύμβολον τοῦ ἀριανοῦ Προμηθέως, ἀντιστοιχεῖ, ὡς παρατηρεῖ ὁ A. Kuhn ὁ *νάρθηξ* τοῦ ἑλληνος ἥρωος, ὁ κοῖλος κάλαμος, ὁ χρησιμεύων αὐτῷ διὰ τὴν ἀπόκρυψιν καὶ διατήρησιν τοῦ πυρός. Ἀλλὰ τίς τρόπος ὁ Προμηθεὺς κατέκτησε τὸν σπιν-

¹ Les mythes du feu et du breuvage céleste (Revue germanique, 1861, σ. 358 καὶ ἐφ.). Ἡ ἐργασία αὕτη τοῦ Baudry εἶναι κριτικὴ ἀνάλυσις τοῦ συγγράμματος, τοῦ Adalbert Kuhn, ὅπερ φέρει τὸν τίτλον: Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks (Berlin 1869). Ὁ συχρητισμός τοῦ Προμηθέως καὶ τοῦ *πράμανθα* ἀμφισβητηθεὶς ὑπὸ τοῦ Pott, ἐδικαιολογήθη ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ Baudry ἐν ταῖς Mémoires de la Société de linguistique, t. I, σ. 337 καὶ ἐφ.

θηρα; Τοῦ πυρός εὐρισκομένου εἰς τὸν οὐρανόν, ἡναγκάσθη βεβαίως οὗτος νὰ μεταβῇ ἐκεῖ πρὸς ἀναζήτησίν του, πρὶν ἢ τὸ μεταδώσῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἵνα δὲ δυνηθῇ καὶ πλησιάσῃ τοὺς θεοὺς ὥφειλε καὶ οὗτος ἐκ θείας τινὸς γενεᾶς νὰ κατὰγεται. Παρὰ τοῖς Ἑλλήσι θεωρεῖται ὡς ὁ υἱὸς τοῦ Τιτάνος Ἰαπετοῦ¹. Ἀλλὰ τὸ οὐράνιον πῦρ ἀνῆκε κατ' ἀρχὰς εἰς μόνους τοὺς θεοὺς, ἀπετέλει θησαυρόν, τὸν ὅποιον ἐφαίνοντο κρατοῦντες δι' ἑαυτοὺς, οἱ δὲ ἄνθρωποι ὠρισμένως ὑπέθετον ὅτι ζηλοτύπως ἐπ' αὐτοῦ ἡγγρόπνουν. Ἐπομένως διὰ τῆς πονηρίας καὶ τῆς κλοπῆς ἐπετεύχθη ἡ ὑπεξαίρεσις τμήματός τινος ἐκ τοῦ θησαυροῦ ἐκείνου. Ὁ σὼφρων τοῦ Ἰαπετοῦ υἱός, λέγει ὁ Ἡσιόδος, ἐξηπάτησεν τὸν Δία, κλέψας καὶ κρύψας ἐντὸς κοίλου νάρθηκος τὸ ἀκάματον καὶ λάμπον πῦρ :

ἀλλὰ μιν ἐξηπάτησεν εὖς παῖς Ἰαπετοῖο,
κλέψας ἀκαμάτοιο πυρὸς τελέσκοπον αὐγὴν
ἐν κοίῳ νάρθηκι²

Τὸ κείμενον τοῦ Ἡσιόδου δὲν ἀναφέρει τίνι τρόπῳ συνετελέσθη ἡ κλοπὴ· ἀλλὰ παράδοσίς τις, ἣν ἠκολούθησεν ὁ Αἰσχύλος εἰς μίαν τῶν τραγωδιῶν τῆς τριλογίας αὐτοῦ, ἀναφέρει ὅτι ὁ Τιτὰν ἐπλησίασε τὰς καμίνους τοῦ Ἡφαίστου, εἰς τὴν νῆσον Ἀημινον, καὶ ἤρπασε τὴν φλόγα³. Κατ' ἄλλην τινα ἐκδοχὴν ἡναψε τὸν πυρὸς αὐτοῦ ἐκ τοῦ τροχοῦ τοῦ ἡλίου⁴. Τὸ ἀγαθόν, ἐπομένως, τὸ ὅποιον ὁ Προμηθεὺς προσέφερεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀπετέλει κατὰκτησιν ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ. Ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐλληνικὰς ἀντιλήψεις, ἡ ἐπὶ τοῦ Διὸς κατὰκτησις αὕτη, ὁ ἀνθρώπινος οὗτος σφετερισμὸς τῆς μερίδος τῶν θεῶν, συνεπήγето ἀναγκαίως ἐξίλασμόν τινα. Ὁ διαπράξας ὅθεν τὴν κλοπὴν τοῦ πυρὸς θὰ τιμωρηθῇ. Ὁ Προμηθεὺς ἄλλωστε ἀνήκει εἰς τὸ γένος τῶν Τιτάνων, τῶν ἐπαναστατησάντων κατὰ τῶν θεῶν, καὶ τοὺς ὁποίους ὁ κυρίαρχος τοῦ Ὀλύμπου κατεκρήμνησεν εἰς τὸν Τάρταρον· εἶναι καὶ οὗτος, ὡς ἐκείνοι, δαίμων τοῦ κακοῦ, καταδεδικασμένος εἰς σκληρὰν τιμωρίαν. Φέρων ἀρρήκτους δεσμοὺς εἶναι προσδεδμενός ἢ ἐπὶ τινος κίονος, κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Ἡσιόδου, ἢ ἐπὶ τῆς κορυφῆς βράχου τινὸς τῆς Σκυθίας, κατὰ παράδοσιν τινα ἐκ τῆς χώρας ταύτης προερχομένην, καὶ ἣν ἐχρησιμοποίησεν ὁ Αἰσχύλος. Ἐκεῖ δὲ ἀετός, μὲ τεταμένας πτέρυγας, ὑπὸ τοῦ Διὸς στελλόμενος ἔτρωγε τὸ ἀθάνατον ἦπαρ αὐτοῦ· ὅσον δὲ μέρος ἔτρωγε τὸ ὄρνειον κατὰ τὴν ἡμέραν, ἠϋξανε καὶ ἀνεπληροῦτο κατὰ διάρκειαν τῆς νυκτός:

καὶ οἱ ἐπ' αἰετὸν ὥρσε τανύπτερον· αὐτὰρ ὅγ' ἦπαρ
ἦσθιεν ἀθάνατον, τὸ δ' ἀέξετο ἶσον ἀπάντη
νυκτός, ὅσον πρόπαν ἦμαρ ἔδοι τανυσίπτερος ὄρνις⁵.

¹ Ἰαπέτονίδης. Θεογον., 528.

² Θεογον., 565.

³ Attius, Philoct. (Ribbeck, Trag. lat., σ. 173).

⁴ Serv. ad. Virg., *Eclog.*, VI, 42. Fulgent. *Myth.*, II, 9. Ἡ παράδοσις αὕτη δὲν ἀπαντᾷ παρ' Ἑλλήσι.

⁵ Θεογον., 552 καὶ ἐφ. Τὸ μαρτύριον τοῦτο εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ εἰς τὸ Τιτυὸν ἐπιβληθὲν (Ὀδυσσ. Δ, 578. Virg., *En.*, VI, 595).

Ἐντούτοις τὸ μαρτύριον τοῦ Τιτᾶνος δὲν θὰ εἶναι αἰώνιον. Ἡ ὀργὴ τοῦ Διὸς ἡμέραν τινὰ καταπραΰνεται, συγκατατίθεται δὲ οὗτος εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ θύματος. Ἡ ἀπελευθέρωσις αὕτη συντελεῖται διὰ τῆς χειρὸς τοῦ Ἡρακλέους.

Διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ μύθου τούτου ¹, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ διακρίνωμεν τὰ ἑλληνικὰ στοιχεῖα, τῶν προερχομένων ἐκ παραδόσεων ἀρχαιότερων τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τοὺς Ἑλληνας κυρίως ἀνήκει ἡ ὑπὸ τοῦ ἱσοδικοῦ ποιητοῦ διδομένη ἐξήγησις τῆς τιμωρίας τοῦ Προμηθέως. Ἐν τῇ *Θεογονίᾳ* ὁ Τιτὰν δὲν εἶναι μόνον ὁ κλέπτης τοῦ οὐρανοῦ πυρός· εἶναι προσέτι ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς ἀνθρωπότητος τῆς ἐργατικῆς, ἐφευρετικῆς, εὐφυοῦς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ καὶ φιλοδόξου ἀνθρωπότητος, ἥτις θὰ ἤθελε νὰ ἐξισωθῇ πρὸς τὰς θείας δυνάμεις. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν διενέξεων μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων, δηλαδὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ καθορισμοῦ τῶν μεριδίων ἐκάστου ἐκ τῶν ἀγαθῶν τοῦ κόσμου, ὁ Προμηθεὺς προσεπάθησε ν' ἀπατήσῃ τὸν Δία ἀφ' ἧν αὐτῶ τὴν χειροτέραν μερίδα καὶ λαμβάνων δι' ἑαυτὸν τὴν καλυτέραν ². Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐτιμωρήθη. Ὁ Τιτὰν ἄλλωστε δὲν τιμωρεῖται μόνος. Το σφάλμα του εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν δημιουργίαν ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς Πανδώρας, τῆς γυναικὸς τῆς ἐχούσης ὀλέθρια θέληγτρα, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῶν ἐπιπόνων καὶ ἐπιμόχθων συνθηκῶν τῆς ἀνθρωπότητος, καταδικασθείσης νὰ ἐξαγοράζῃ διὰ τοῦ ἰδῶτος αὐτῆς τὴν εὐημερίαν της. Ὁ Προμηθεὺς εἶναι ἐπομένως ὁ τύπος τοῦ ἀνθρώπου τοῦ παλαιόντος πρὸς τὴν φύσιν, ὅστις διὰ τῆς εὐφυΐας του καὶ τῆς ἐπιδεξιότητός του, κατώρθωσε νὰ τῆς ἀποσπάσῃ μερικὰ ἀπὸ τὰ μυστικά της, ὅστις προσπαθεῖ νὰ τὴν ὑποτάξῃ, ἀλλ' εἰς τὸν ὅποιον εἶναι ἀπηγορευμένον νὰ ὑψώσῃ ὑπὲρ τὸ δέον τὰς ἐπιθυμίας του καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ πολὺ μακρὰν τὰς κατακτήσεις του· ἄλλως θὰ ἐξήρχετο τοῦ μοιραίως περιορισμένου πεδίου ὅπερ τοῦ ἀνήκει· θὰ κατεπάτῃ τὸ ἀπεριόριστον πεδίον ἐπὶ τοῦ ὁποίου κυριαρχοῦν οἱ θεοὶ καὶ τοῦ ὁποίου ἀπαγορεύουσι τὴν εἴσοδον· Ἐν μιᾷ λέξει, ἡ ἐκ παραδόσεως τιμωρία τοῦ Προμηθέως, ἐξηγεῖτο διὰ τῆς καθαρᾶς ἑλληνικῆς ιδέας τῆς θείας ζηλοτυπίας.

Ἀπηλλαγμένος τῶν ἡθικῶν τούτων ἰδεῶν καὶ περιοριζόμενος εἰς τὴν ἀπλὴν αὐτοῦ ἐκφρασιν, ὁ περὶ οὗ πρόκειται μῦθος παρουσιάζει ἡμῖν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Προμηθέως δαίμονα τοῦ πυρός, εἰς τὸν ὅποιον οἱ θεοὶ ἐπιβάλλουσι πρόσκαιρον τιμωρίαν, τὸν ὅποιον δευσεμεύουσι καὶ τὸν ὅποιον ἀπελευθεροῦσι. Ἐν ταῖς γενικαῖς ταύταις γραμμαῖς δὲν δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν τὴν ὁμοιότητα, ἣν παρουσιάζει πρὸς τὸν μῦθον τοῦ Ἡφαίστου, ὅστις ἐπίσης εἶναι θῦμα τῆς θείας ὀργῆς, ὅστις τιμωρεῖται καὶ ὅστις δὲν ἐπαναφέρεται ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου εἰ μὴ μετὰ τὴν πάροδον ὠρισμένου τινος χρόνου. Οἱ δύο μῦθοι θ' ἀνάγωνται ἐπομένως εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν φαινομένων. Ὁ Προμηθεὺς καὶ ὁ Ἡφαίστος, ὡς κατεδείξαμεν ἤδη, εἶναι ὄντα θεία τῆς αὐτῆς φύσεως. Ἐὰν ὁ τελευταῖος οὗτος, παρὰ τῷ Αἰσχύλῳ, ὑπὸ τὴν ιδιότητά του ὡς χαλκίεως, καθηλῶνει τὸν Τιτᾶνα ἐπὶ τοῦ βράχου του, ἐκτελεῖ παρὰ τὴν θέλησίν του τὴν ἀκαταμάχτην θέλησιν τοῦ κυριάρχου τοῦ οὐρανοῦ, καὶ δηλοῖ ὅτι δυσαρέστως καθίσταται τὸ ὄργανον παρομοίας σκληρότητος ἐναντίον θεοῦ «συγγενοῦς». Εἰς τὰς μυθολογικὰς παραδόσεις ἡ αὕτη πράξις ἀποδίδεται ἐνίοτε ἀδιαφόρως εἰς τὸν Ἡφαιστον ἢ τὸν Προμηθεῆα. Πότε

¹ Ἐμελετήθη ἰσῶς ὑπὸ Welcker *Æschylische Trilogie Prometheus*. Ἐπίσης Völcker, *Mythologie des Japet. Geschlechtes*. E. de Lasaulx, *Prometheus, die Sage und ihr Sinn*. Ratisbonne, 1854. Weiske, *Prometheus und sein Mythenkreis* Leipzig, 1842.

² *Θεογον.*, 535 καὶ ἐφ.

ὁ εἷς καὶ πότε ὁ ἄλλος διὰ τοῦ πελέκεως αὐτοῦ σχίζει τὴν κεφαλὴν τοῦ Διὸς διὰ νῦ ἐξέλθῃ ἡ Ἀθηνᾶ¹. Ἡ ἐνθύμησις τῆς συγγενοῦς αὐτῶν προελεύσεως διετηρήθη πιστῶς ἐν τῇ ἀπικτῇ λατρείᾳ, ὥπως μαρτυρεῖ ὁ κοινὸς αὐτῶν βωμὸς καὶ ἡ ἔνωσις τῶν ἀγαλμάτων αὐτῶν ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ². Ἀλλ' ὁ Ἡφαίστος πρὸ παντὸς εἶναι ὁ θεὸς τοῦ οὐρανίου πυρὸς ἡ στενὴ του συγγένεια πρὸς τὸν Προμηθεῆα δύναται νὰ ἀγγαίῃ ἡμᾶς εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος εἶχε τὴν αὐτὴν σημάσιαν πρὶν ἢ ὁ ρόλος αὐτοῦ περιορισθῇ εἰς τὸν τοῦ εὐεργέτου τῶν ἀνθρώπων, τοῦ κομίζοντος αὐτοῖς τὸν θεῖον σπινθῆρα. Ἡ πρόσδεσις τοῦ Τιτᾶνος καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις του εἶναι ἐπομένως μυθολογικαὶ ἐκφράσεις, αἵτινες φαίνονται ἡμῖν ὡς δυνάμεναι νὰ ἐξηγηθῶσι διὰ τοῦ θεάματος, ὅπερ παρουσίαζεν ἐν τῇ οὐρανῷ ἡ διαλείπουσα τοῦ πυρὸς ἐνέργεια. Ἀλλ' αἱ ἐκφράσεις αὗται ἡδύναντο ἐπὶ πολλῶν καὶ διαφόρων νὰ ἐφαρμοσθῶσι φαινομένων. Ἡδύναντο νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς ὑπονοοῦσαι ἢ τὸν κατὰ τὴν νύκτα προσδεδνόμενον ἥλιον, ὅστις δὲν ἐπανευρίσκει τὴν ἐλευθερίαν του ἢ μὴ κατὰ τὴν αὐγὴν, ἢ τὸν διαπερόντα τὰ νέφη ἥλιον, ἔνθα ἡ ἰσχὺς του ἐπὶ μακρὸν παρέμεινε περιορισμένη, ἢ ἀκόμη τὸ πῦρ τοῦ κεραυνοῦ, ὅστις ἀποσεῖ μετὰ πατάγου τὰ δεσμιὰ τῆς οὐρανίου αὐτοῦ φυλακῆς. Ἡ τελευταία αὕτη ἐκδοχὴ φαίνεται ἡμῖν ὡς ἡ ἐπαρκέστερον ἀνταποκρινομένη εἰς τὰς λεπτομερείας τοῦ μύθου τοῦ Προμηθεῶς.

Ἐπειδὴ τὸ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου χρησιμοποιούμενον πῦρ ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπενεργείας τοῦ *πράμανθα* ἐντὸς τοῦ *αἰανί*, οἱ Ἀριανοὶ ἀναγκαστικῶς παρεδέχθησαν ὅτι τὸ οὐράνιον πῦρ τὴν αὐτὴν εἶχε προέλευσιν καὶ ἐφαντάσθησαν θεὸν ὠπλισμένον διὰ τοῦ *πράμανθα* ἢ θεῖον τι *πράμανθα*, βιαίως ἐν τῇ μέσῃ τῶν νεφῶν προστριβόμενον καὶ παράγον τὴν ἀστραπὴν καὶ τὸν κεραυνόν. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ὑπὸ τοῦ Ad. Kuhn ἐπινοηθεῖσα, ἐπιβεβαιουται διὰ νέων ἀποδείξεων τοῦ Baudry, ὃς εἵμεθα εὐτυχεῖς δυνάμενοι νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα. «Ἡ γνώμη αὕτη λέγει, καθίσταται πιθανωτάτη, ὅταν τὴν ἐξετάσωμεν ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς γνώμας τῶν ἐλλήνων φιλοσόφων ἐπὶ τῆς γενέσεως τοῦ μετεωρολογικοῦ τούτου φαινομένου. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου³, οἱ Στωϊκοὶ ἐπίστευον ὅτι ἡ βροντὴ, εἶναι μάχη τῶν νεφελῶν, καὶ ἡ ἀστραπὴ ἀνάφλεξις ἐκ προστριβῆς, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει τὸν κεραυνὸν ὡς ἀποτέλεσμα προστριβῆς τῶν νεφῶν πρὸς ἄλληλα. Τί ἄλλο εἶναι ἡ θεωρία αὕτη εἰ μὴ ἡ ἔντεχνος μέθερμηνευσις τῆς διὰ προστριβῆς παραγωγῆς τοῦ πυρὸς; Ὁ φιλόσοφος Σενέκας, ὅστις ἠκολοῦθει τὴν σχολὴν τῶν Στωϊκῶν, εἶναι περισσότερο ἐυκρινὴς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου. Ὁραλλέως συγκρίνει τὰ περὶ ὧν πρόκειται φαινόμενα. «Εἶναι δυνατόν, λέγει, νὰ παραγάγωμεν πῦρ διὰ τῆς προστριβῆς παραδείγματος χάριν προστριβόντες ἐπὶ μακρὸν δύο τεμάχια ξύλου τὸ ἐν ἐπὶ τοῦ ἄλλου. Πᾶν ξύλον δὲν εἶναι κατάλληλον διὰ τὴν χρῆσιν ταύτην πρέπει νὰ ἐκλέξωμεν ἐκεῖνα, ἅτινα δύνανται νὰ παράγωσι τὸ πῦρ: ὡς ἡ δάφνη, ὁ κιστὸς καὶ ἄλλα γνωστὰ εἰς τοὺς ποιμένας. Εἶναι ἐπομένως δυνατόν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον νὰ παράγεται τὸ πῦρ καὶ ὑπὸ τῶν νεφῶν διὰ τῆς προσκρούσεως ἢ διὰ τῆς προστριβῆς⁴. Ἡ ἐκλογὴ τῶν ἀναφερθέντων ξύλων, ἅτινα εἶναι ἀκριβῶς τὸ δένδρον καὶ τὸ παράσιτον, συμφώνως πρὸς τὰς μυθολογικὰς ἰδέας, μᾶς ἐδραῖώνει ἐν τῇ σκέψει ὅτι ἡ ἐξήγησις αὕτη, μὴ ἀνταποκρινομένη ἄλλωστε πρὸς οὐδεμίαν πραγματικὴν πα-

¹ Ἀπολλοδ. Α', 3, 6.

² Σχολ. Σοφοκλ. Οἰδίπ. Κολ., 56.

³ Περὶ τῶν ἀρεσκ. τοῖς φιλοσ., Γ', 3.

⁴ Quaest. Nat., II, 22.

ρατήρησιν, εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα παλαιᾶς ἀναμνήσεως θρησκευτικῆς τιнос παραδόσεως. Ἰπάρχει ἐπομένως λόγος νὰ πιστεῦμεν, ὅτι ἀπὸ τῶν πλέον ἀρχαίων χρόνων, πρὸ τῆς διασκορπίσεως τῶν Ἀρίων, ἐφρόνουν ὅτι τὸ πρᾶμανθα ἦναπτε τὸ πῦρ εἰς τὰ θυελλώδη νέφη ὡς καὶ εἰς τὰ ἀρανή¹.

Αἱ σκέψεις αὗται φαίνονται ἡμῖν τοσοῦτον ὀρθότεραι, καθ' ὅσον ἐπεξηγοῦσι τὰ σημαντικώτερα γεγονότα τοῦ μύθου τοῦ Προμηθέως. Ἐὰν τὸ πρᾶμανθα, ἐκπροσωπούμενον ὑπὸ τοῦ Τιτάνος, παράγει τὴν ἀστραπὴν καὶ τὸν κεραυνόν, δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν, διατὶ ἐθεωρήθη ὡς κακοποιὸς δύναμις, ὡς κακὸς τις δαίμων, οὗτινος αἱ κακαὶ πράξεις προκαλοῦσι τὴν ὀργὴν τοῦ Διὸς. Τὸ πῦρ ὅπερ οἱ ἄνθρωποι ἦναπτον ἐπὶ τῆς γῆς, ἦτο, πράγματι, δι' αὐτοὺς εὐεργέτης, φίλος θεός· ἐκεῖνο ὅμως, ὅπερ, πίπτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, κατέστρεφε καὶ ἐπυρπόλει τὸ πᾶν, κατὰ τὴν διέλευσίν του, ὥφειλε νὰ τοῖς παρουσιάζεται, ἀντιθέτως, ὡς ἐπιφόβον τι ὄν, ὡς ἐχθρικός θεός. Ἦτο ὁ ὀλέθριος δαίμων, ὁ σύρων ἔξω τοῦ καταφυγίου τῆς, ὅπου ἐκρύπτετο, τὴν φλόγα· ἦτο ὁ ἐπαναστατῶν κατὰ τῶν ἡσύχων καὶ εὐδαιμόνων θεῶν, συνταράττων διὰ τρομερῶν πατάγων τὴν κατοικίαν αὐτῶν. Ὅταν δὲ ἡ ἐνέργειά του κατέπαυε, δὲν ἦτο φυσικὸν νὰ ὑποθέσωσιν ὅτι εἶχε δεσμευθῇ πρὸς τιμωρίαν διὰ τὰ κακουργήματά του. Καὶ ὅταν, μετὰ πάροδον μακροῦ χρόνου, ἐξεδηλοῦτο αὕτη ἐκ νέου δὲν ὥφειλον νὰ λέγουσιν ὅτι εἶχεν ἀπελευθερωθῇ; Ἡ ἀπελευθέρωσις αὕτη κατὰ τὸν ἑλληνικὸν μῦθον ἐγένετο διὰ τοῦ Ἡρακλέους, ἡλιακοῦ ἥρωος, οὗ ἡ πυρογενὴς φύσις προσομοιάζει πρὸς τὴν τοῦ Τιτάνος· αὕτη ἀποτελεῖ, ὡς ἐνθυμούμεθα, τὸν ἀπαραίτητον ὅρον τῆς σωτηρίας τοῦ Διὸς καὶ τῆς διατηρήσεως τῆς κυριαρχίας του. Οἱ σπασμοὶ τοῦ προσδεδεμένου Προμηθέως συνοδεύονται, πράγματι, ὑπὸ σεισμοῦ καὶ ἀνατροπῆς ἀπάσης τῆς φύσεως, ὡς αἱ κινήσεις τοῦ ἐντὸς τοῦ θυελλώδους νέφους περιωρισμένου κεραυνοῦ σείουσι τὸν οὐρανὸν καὶ θὰ διερρήγνουν τὰς βάσεις του, ἐὰν δὲν εὗρισκε διέξοδον ἐκτὸς τῆς φυλακῆς, ἐν ᾗ ἐκρατεῖτο αἰχμάλωτος. Ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ μύθου ἀναφερομένη παραδόσει ὁ Προμηθεὺς εἶναι, ἐπομένως, ἡ εἰκὼν τῶν ἐπιβλαδῶν καὶ ἐπιφόδων ἀποτελεσμάτων τοῦ κεραυνοῦ· κατὰ τινα μεσαιωνικὴν ἔκφρασιν εἶναι τὸ «κακὸν πῦρ». Τὸ κακὸν τοῦτο πῦρ ἀπαντᾷται καὶ παρ' ἄλλαις μυθολογίαις πλὴν τῆς ἑλληνικῆς. Ἐν τῇ Ἰνδῷ ἐκπροσωπεῖται ὑπὸ τοῦ Λόκι· τοῦ Λόκι, ὅστις εἶναι χωλός, ὡς ὁ Ἡφαίστος, πανουργὸς ὡς ὁ Προμηθεὺς, δεσμώτης ὡς αὐτός, διὰ τὰ ἐγκλήματά του, καὶ ὅστις δὲν θ' ἀπελευθερωθῇ εἰ μὴ «εἰς τὸ τέλος τοῦ κόσμου»· παροιμιώδης ἔκφρασις τῶν τρομακτικῶν καταστροφῶν, ἃς ἐπροξένησε καὶ ἦτις διετηρήθη εἰς τὸ ἐν Γερμανίᾳ ἔτι καὶ σήμερον ἐν χρήσει λαϊκὸν ρητόν· der Teufel ist los, ὁ διάβολος ἀπηλευθερώθη².

Ἡ ἄποψις αὕτη τοῦ χαρακτήρος τοῦ Προμηθέως, ἦν ἐξάγωμεν ἐκ τῆς μελέτης τοῦ μύθου του, δὲν εἶχεν ἀναπτυχθῇ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν. Παρ' Ἑλλήσιν ὁ Προμηθεὺς μόνον ἀπέναντι τῶν θεῶν εἶναι ἐγκληματίας. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς μετὰ τῆς γῆς σχέσεις του, εἶναι ἀντιθέτως δαίμων φίλος τῆς ἀνθρωπότητος (φιλόανθρωπος); ἦν ἐξύψωσε πρὸς τὸν πολιτισμόν, καὶ ἐμύησεν εἰς τὴν γνῶσιν πασῶν τῶν τεχνῶν ἀντίληψις εἰς ἣν ὁ Αἰσχύλος ἔδωκε τὴν γνωστὴν λαμπρὰν ἀνάπτυξιν. Τοῦ πυρὸς καταστάντος τοῦ πρώτου ὀργάνου τῆς κοινωνικῆς παιδεύσεως, ἡδυνάτό τις νὰ εἴπῃ ὅτι δι' αὐτοῦ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἤρχισεν ἐξερχόμενον τῆς ἐμψύτου βαρβαρότητος καὶ βαναυσότη-

¹ Revue germ., 15 avril 1861, σ. 368.

² J. Grimm, Deutsche Mythol., σ. 221, 599, 962.

τός του, καὶ διακρινόμενον τοῦ κόσμου τῶν ζώων. Ἐκ τῆς ιδέας ταύτης ἀγόμενοι, κατέληξαν νὰ συνδέσωσιν αὐτὴν τὴν ἀρχὴν τῆς βιομηχανοῦ καὶ εὐφυοῦς ἀνθρωπότητος μετὰ τῆς ἀνακαλύψεως ταύτης καὶ νὰ θεωρήσωσι τὸν αὐτουργὸν αὐτῆς ὡς τὸν τύπον τοῦ πρώτου ἀνθρώπου. Ἡ ιδέα αὕτη ἐκφράζεται διὰ τῶν διαφόρων γενεαλογιῶν, τῶν ἀφωρωσῶν τὸν Προμηθεά. Εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ Τιτᾶνος Ἰαπετοῦ καὶ τῆς Ἀσίας¹, ἐθνογραφικῶν προσωποποιήσεων τοῦ κατοικήσαντος τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀσίαν γένους. Ἡ πάλιν μήτηρ αὐτοῦ εἶναι ἡ Κλυμένη, θυγάτηρ τοῦ Ὠκεανοῦ²: τοῦ Ὠκεανοῦ, ἀρχῆς παντὸς ὄντος κατὰ κοσμογονικὴν τινα ιδέαν ἤδη παρ' Ὀμήρῳ ἀναφερομένην. Ὁ Αἰσχύλος θεωρεῖ αὐτὸν γεννώμενον ἐκ τῶν κόλπων τῆς Θέμιδος ἥτις, ὡς οὗτος φροντίζει νὰ μᾶς πληροφορήσῃ, εἶναι, ἀπλούστατα, ἄλλη τις μορφή τῆς Γαίας³. Ὁ Προμηθεὺς εἶναι λοιπὸν ὁ υἱὸς τῆς γῆς· εἶναι ὁ αὐτόχθων ἄνθρωπος, οὗ ἡ παρά-

Εἰκ. 81 καὶ 82.—Ὁ Προμηθεὺς πλάττων τὸ ἀνθρώπινον σῶμα.

δοσις ἐπαναλαμβάνεται, μετὰ τινων παραλλαγῶν, εἰς ὅλας τὰς χώρας τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὴν αὐτὴν ιδέαν εἶναι ὁ πατὴρ τοῦ Δευκαλίωνος, ὅστις, διὰ τοὺς Βοιωτοὺς, ὑπῆρξεν ὁ πρόγονος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἢ ὁ σύζυγος τῆς Πύρρας ἥτις δίδει αὐτῷ ὡς υἱὸν τὸν Ἕλληνα, πατέρα τῶν Ἑλλήνων⁴. Ὅθεν ὁ Προμηθεὺς δὲν εἶναι ἀπλῶς τὸ ἀρχέτυπον τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀνώτερον τι, ὁ γεννήτωρ αὐτοῦ. Ὅπως εἶδομεν τὸν Ἥφαιστον νὰ πλάθῃ τὴν πρώτην γυναῖκα καὶ νὰ δίδῃ αὐτῇ τὴν ζωὴν, οὕτω καὶ ὁ Προμηθεὺς μαλάσσει τὸν ὑγρὸν πηλόν, δι' οὗ σχηματίζει τὸ σῶμα τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, ὅπερ θὰ προικήσῃ διὰ τοῦ ψυχικοῦ σπινθήρος⁵. Μετὰ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Δευκαλίωνος, ὁ Ζεὺς, ἔλεγον, διέταξε τὸν Προμηθεά καὶ τὴν Ἀθηνᾶν νὰ δημιουργήσωσι νέον ἀνθρώπινον γένος ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν ὑδάτων ἐναποθεθείσης ἱλύος⁶, κατὰ δὲ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πausanίου, ἐδείκνυνον ἔτι ἐν Φωκίδι τὸν πηλόν, τὸν ὁποῖον μετεχειρίσθη ὁ ἥρως⁷. Ἐπὶ πολλῶν ἀρχαίων μνημείων, βλέπομεν, πράγματι, τὸν Προμηθεά πλάθοντα τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, μόνον (εἰκ. 81), ἢ τῇ βοήθειᾳ τῆς Ἀθηνᾶς (εἰκ. 82).

¹ Θεογον., 528. Ἡροδοτ., Α', 45.

² Θεογον., 507.

³ Προμηθεὺς, 211.

⁴ Αἰσχ. Προμηθ., 560. Σχολ. Ἀπολλων., Β', 1086. Σχολ. Πινδ., Ὀλυμπ. θ', 68.

⁵ Ἀπολλοδ., Α', 7, 1.

⁶ Ovid., Metam., I, 81. Etym. M., λ. Προμηθεὺς.

⁷ Πausαν., Γ', 4, 4.

Ἡ ἰδέα αὕτη τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως τοῦ πυρὸς ἐξηγεῖται ἄφ' ἐνὸς μὲν ἐκ τῆς ἀρχαίας προσομοιώσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς πρὸς οὐράνιον σπινθῆρα, ἄφ' ἑτέρου ἐξ εἰκόνας τινός, πολλάκις ἀπαντώσης εἰς τὰς Βέδας. «Ἰδοὺ τὸ πρᾶμανθα, ἀναφωνεῖ ὁ συγγραφεὺς ὕμνου τινός εἰς τὸν Ἀγνί· ὁ γεννήτωρ εἶναι ἔτοιμος. Προσκόμισον τὴν κυρίαρχον τοῦ γένους (τὴν θήλειαν ἀρανί). Ἄς παραγάγωμεν τὸν Ἀγνὶ διὰ τῆς προστριβῆς, κατὰ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν¹». Ἡ παραγωγὴ τοῦ πυρὸς συνεκρίνετο οὕτω ὑπὸ τῶν Ἀρείων πρὸς πράξιν τινα γενέσεως, ἧς τὸ πρᾶμανθα ἦτο τὸ ἄρρεν ὄργανον τὸ δὲ ἀρανὶ τὸ θῆλυ. Οὐδόλως ἐκπληκτικὸν ἐπομένως, ἐὰν ὁ Προμηθεύς, ὅστις, ὡς εἶδομεν, ἐκπροσωπεῖ τὴν ἐνέργειαν τοῦ πρᾶμανθα τόσον ἐπὶ τῆς γῆς, ὅσον καὶ ἐν τῇ μέσῃ τῶν νεφῶν, κατέστη, κατὰ τὰς πιστῶς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων διατηρηθεῖσας πεποιθήσεις, ὁ γεννήτωρ καὶ πατὴρ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἡ Ἑλληνικὴ μυθολογία ἀποδίδει τὴν αὐτὴν ἀποστολὴν καὶ εἰς ἕτερόν τι θεῖον πρόσωπον, ὀλιγώτερον κοινῶς γνωστὸν τοῦ Προμηθέως, ἀλλ' ὁ μῦθος τοῦ ὁποίου παρυσιάζει σημαντικὰς ὁμοιότητας πρὸς τὸν τοῦ Τιτᾶνος. Τὸ πρόσωπον αὐτὸ εἶναι ὁ Φορωνεύς, ἥρως ἀρχαίου τινος ποιήματος Φορωνίδος, ἀπολεσθέντος δυστυχῶς δι' ἡμᾶς. Ὁ μῦθος του εἶχεν ἐντοπισθῆ ἔν Ἀργολίδι, ἐνθα ἐπὶ τοῦ βωμοῦ του ἔκαίεν ἡ αἰωνία φλόξ, προωρισμένη νὰ ὑπενθυμίζῃ τίνι τρόπῳ ὑπῆρξεν ὁ ἐφευρέτης τοῦ πυρὸς². Φίλος τῶν ἀνθρώπων, ὡς ὁ Προμηθεύς, ἐκάλεσεν αὐτοὺς νὰ συμμετάσχωσιν ἀπάντων τῶν ἀγαθῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, συγκεντρώσας αὐτοὺς ἐντὸς πόλεως φερούσης τὸ ὄνομά του. Ἐλεγον ἀκόμη ὅτι ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἢ ὁ πατὴρ τῶν θνητῶν³. Ἡ γενεαλογία, ἣτις θεωρεῖ ὡς πατέρα του τὸν ποταμὸν Ἰναχόν, ὑπενθυμίζει τὴν τοῦ Τιτᾶνος, κατὰ τὴν ὁποίαν οὗτος ἐγεννήθη ἐκ τῆς Ὠκεανίδος Κλυμένης. Ἀλλ' ὁ Φορωνεύς εἶχε μητέρα τὴν νύμφην Μελίαν· καταγωγὴ ἐκφραστικὴ, ἣτις τὸν διακρίνει τοῦ Προμηθέως. Ποία τις εἶναι, πράγματι, ἡ Μελία (τὸ ὄνομά της ἀρκεῖ νὰ τὸ δείξῃ) εἰ μὴ ἡ προσωποποιήσις τοῦ δένδρου μελία ἐξ οὗ, κατὰ τὸν Ἡσίοδον προῆλθον οἱ ἄνθρωποι τῆς χαλκῆς γενεᾶς⁴, καὶ τὸ ὅποιον, παρ' Ἑλλήσιν, εἶναι τὸ οὐράνιον ἐκεῖνο δένδρον, τὸ κοινὸν εἰς ὅλας τὰς μυθολογίας τῆς ἀριανῆς φυλῆς; Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ πρόγονοι τῆς φυλῆς ταύτης, ἐν τῇ μέσῃ τῶν δασῶν, εἰς τὰ ὅποια κατ' ἀρχὰς κατέκουν, ἐφαντάσθησαν τὸν οὐρανὸν ὡς κολοσσαῖον δένδρον, ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ἐξαπλούμενον, καὶ ὑπὸ τὴν σκιὰν τοῦ ὁποίου ἔζων. Τὸ δένδρον τοῦτο εἶχε καρπὸν ἢ κλάδον φλεγόμενον, ὅστις ἀπετέλει τὸν κεραυνόν. Θεῖόν τι πτηνόν, ἔχον τὴν φωλεάν του ἐντὸς τῶν κλάδων του, ἤρπαζε τὸν κλῶνον τοῦτον εἰς τὸ ράμφος του καὶ τὸν μετέφερεν ἐπὶ τῆς γῆς. Ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ λέξις Φορωνεύς εἶναι ἀκριδῶς ἡ ἀντίστοιχος τῆς σανσκριτικῆς λέξεως φουραγνιού «ὁ ταχὺς» ἐπιθέτου τοῦ Ἀγνί, θεωρουμένου ὡς φορέως τοῦ θείου σπινθῆρος⁵. Ὁ Φορωνεύς, ὁ υἱὸς τῆς Μελίας ἢ τοῦ οὐρανίου δένδρου μελία, ἀντιστοιχεῖ ἐπομένως πρὸς ἰδέαν ἀρχαιότεραν ἴσως τῆς τοῦ πρᾶμανθα, ὅπερ κατέστη ὁ Προμηθεύς τῶν Ἑλ-

¹ Bandry, Rev. Germ. 1861, σ. 362.

² Πausan. Β', 19, 5. Ἐπίσης, 20, 3.

³ Πλατ. Τιμ. σ. 22. Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. Α', σ. 380.

⁴ Ἐργ. καὶ Ἡμ. 142-145.

⁵ Βλέπε τὴν ἀνάπτυξιν τῶν σχετικῶν πρὸς τὸ οὐράνιον δένδρον ἰδεῶν ἐν τῇ προμνημονευμένῃ πονήματι τοῦ Baudry, σ. 374 καὶ ἐφ.

λήνων: εἶναι τὸ κομίζον ἐπὶ τῆς γῆς τὸν κεραυνὸν πτηνόν. Αἱ σχετικαὶ πρὸς τὴν γέννησιν τῆς χαλκῆς γενεᾶς παραδόσεις ὡς καὶ αἱ θεωροῦσαι τὸν Φορωνέα ὡς πατέρα τῶν Ἀργείων, μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ κεραυνὸς οὗτος, ὡς καὶ εἰς τὸν μῦθον τοῦ Ἡφαίστου καὶ τὸν τοῦ Προμηθεύς, ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

II—ΚΑΒΕΙΡΟΙ—ΤΕΛΧΙΝΕΣ

Πρὸς τὴν θρησκείαν τῶν θεῶν τοῦ πυρός, ἰδίως δὲ πρὸς τὴν τοῦ Ἡφαίστου συνδέεται κατηγορία τις δαιμόνων, ὧν ἡ λατρεία ἀπὸ τῶν ἀρχαιστάτων χρόνων εἶχεν ἐξαπλωθῆ εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Τρωάδος καὶ τὰς νήσους τῆς θρακικῆς θαλάσσης, ἔνθα, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, παρουσιάζεται ἡμῖν ἔχουσα μυστηριώδη χαρακτῆρα, καὶ παράδοξον ἀκούσα γοητείαν. Ἡ ἔννοια τῶν δαιμόνων τούτων, Καβείρων καλουμένων, ἐστενοχώρησε τοὺς ἀρχαίους, οἵτινες μετέδωσαν ἡμῖν περὶ αὐτῶν σωρεῖαν διαφόρων καὶ πολλάκις ἀλληλοσυγκρουμένων πληροφοριῶν. Αἱ ἀντιφάσεις αὗται ἐφάνησαν ἄλλοις εἰς τὸν μυθολογικὸν σκεπτικισμόν τοῦ Lobeck, ὅστις δὲν διστάζει νὰ δηλώσῃ ὅτι ὁ θέλων νὰ διευκρινίσῃ τὴν φύσιν τῶν Καβείρων ἐπιλαμβάνεται χιμαιρικῆς ἐπιχειρήσεως. Χωρὶς νὰ καταπτοηθῶμεν ἐκ τῆς διαβεβαιώσεως ταύτης, νομίζομεν ὅτι εἶναι δυνατόν, ἂν οὐχὶ νὰ διεισδύσωμεν εἰς τὰ καβειρικά μυστήρια, τοῦλάχιστον νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἐν τῇ φαντασίᾳ τοῦ λαοῦ γένεσιν τῶν δαιμόνων τούτων. Τοῦτο δὲ καὶ θὰ ἐπιχειρήσωμεν, ἀκολουθοῦντες μέθοδον ἀντίθετον πρὸς τὴν τοῦ συγγραφέως τοῦ Aglaophamus, προσπαθοῦντες δηλαδὴ νὰ συμυθώσωμεν τὰ κείμενα ἀντὶ νὰ ἀντιτάσωμεν τὰ μὲν πρὸς τὰ δέ¹.

Αἱ περὶ τῆς γενεαλογίας τῶν Καβείρων ἀρχαῖαι μαρτυρίαι ὀλίγον ποικίλλουσιν. Ὁ θεολόγος φιλόσοφος Φερεικῆς καὶ ὁ Ἡρόδοτος συμφωνοῦσι θεωροῦντες αὐτοὺς υἱοὺς τοῦ Ἡφαίστου. Ὁ δὲ πρῶτος προσθέτει ὅτι μήτηρ αὐτῶν ἦτο ἡ θυγάτηρ τοῦ Πρωτέως Καβείρη². Ἐκ τοῦ ὅτι αἱ νῆσοι Λήμνος, Ἰμβρος καὶ Σαμοθράκη ἦσαν εἰδικῶς εἰς αὐτοὺς ἀφιερωμέναι, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι αἱ πεποιθήσεις τῶν κατοίκων τῶν μερῶν ἐκείνων ἐθεώρουν αὐτοὺς ὡς ἐκ καταγωγῆς σχετιζομένους πρὸς τὴν θάλασσαν, τὴν ὁποίαν προσωποποιεῖ ὁ Πρωτεὺς καὶ πρὸς τὸ πῦρ τῶν ἡφαιστείων, οὗτινος ὁ Ἡφαιστος εἶναι ἡ κυριώτερα θεότης. Παράδοσίς τις, ἀναφερομένη εἰς τὴν ἐν Βοιωτίᾳ ἐγκαθίδρυσιν τῶν μυστηρίων αὐτῶν, ἔδιδεν εἰς ἓνα τούτων τὸ ὄνομα Προμηθεύς, εἰς δὲ τὸν υἱόν του τὸ ἐπίσης ἐκφραστικὸν ὄνομα Αἰτναῖος³. Αἱ πρῶται αὗται ἐνδείξεις μᾶς ἐπιτρέπουσι νὰ διῶμεν εἰς τοὺς Καβείρους ἀρχαίους δαι-

¹ Περὶ Καβείρων βλέπε πρὸ παντός: Welcker, Die Aeschylische Trilogie und die Kabirenweihe zu Lemnos, σ. 160 καὶ ἐφ. Lobeck, Aglaophamus, σ. 1202-1281. Rossignol, les Métaux dans l'Antiquité, κεφ. II. Fr. Lenormant, art. *Cabires* τοῦ Dictionnaire des antiquités, τῶν Daremberg et Saglio.

² Στραβ., I', σ. 472. Ἡρόδοτ., Γ', 37. "Ἀλλη τις γενεαλογία, ὀλιγώτερον διαδεδομένη (Σχολ. Ἀπολλων., Α', 917) παριστᾷ αὐτοὺς ὡς υἱοὺς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥλέκτρας (τῆς λαμπρόσης, τῆς φλογός:).

³ Πausan., Θ', 25,6.

μονας τῶν ἡφαιστείων τῆς θρακικῆς θαλάσσης, οἱ ὅποιοι, ἔταν ἡ θρησκεία τοῦ Ἡφαίστου κατέστη ἡ ἐπικρατεστέρα ἐν Ἀθήνῃ, ὑπετάχθησαν εἰς αὐτὸν καὶ ἐθεωρήθησαν υἱοὶ τοῦ, καθ' ὃν περίπου τρόπον οἱ Παλικοὶ τῆς Σικελίας ἦσαν τέκνα τοῦ θεοῦ τοῦ πυρὸς καὶ τῆς ὠκεανίδος νύμφης Αἰτνης¹.

Ἡ πιθανωτέρα τοῦ ὀνόματός των ἐτυμολογία εἰς τὴν αὐτὴν μᾶς ἐπαναφέρει ἰδέαν. Συχνάκις ἰσχυρίσθησαν ὅτι ἀνεγνώρισαν ἐν αὐτῷ τὴν σημιτικὴν λέξιν *Κάβριμ*, ὅπερ θὰ ἐσήμαινε *μεγάλοι, δυνατοί*, συνήθη τῶν Καβείρων ἐπίθετα². Ἡ ἐρμηνεία αὕτη προέρχεται ἀναμφιδόλως ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου συσχετισμοῦ τῶν εἰκόνων τῶν Καβείρων, τὰς ὁποίας εἶχεν εἶδει εἰς Μέμφιν πρὸς τὰς τῶν νάνων - θεῶν, τῶν κοσμοῦντων τὰς πύρας τῶν φοινικικῶν πλοίων³. Ἀλλ' οἱ νάνοι - θεοὶ οὗτοι, ἦσαν ἐν Φοινίκῃ, θεοὶ προστάται τῆς ναυτιλίας, χαρακτῆρ, ὅστις πολὺ βραδύτερον ἀπεδόθη καὶ εἰς τοὺς Καβείρους· οὐδὲν δὲ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ λατρεία των εἰσῆχθη εἰς Ἀθήνας καὶ Σαμοθράκην. Πιθανώτερον μᾶς φαίνεται ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Καβείρων εἶναι προελεύσεως ἑλληνικῆς. Ἀποκλίνομεν μᾶλλον, ὥς ὁ Welcker καὶ ὁ Maury, πρὸς τὴν παραγωγὴν αὐτοῦ ἐκ τῆς λέξεως *καίω*. Οἱ Κάβειροι εἶναι λοιπὸν οἱ *καίοντες*· οἱ κακοὶ δαίμονες οἱ ἐξακοντίζοντες ἀπὸ τὰ βάθη τῆς θαλάσσης, ὅπου ἐγεννήθησαν, τὰς φλόγας τοῦ πατρὸς αὐτῶν Ἡφαίστου, οἵτινες καταστρέφουσι τὸ ἔδαφος τῶν νήσων διαχέοντες ἐπ' αὐτοῦ χειμάρρους *λάδας*· θεοὶ ἰσχυροὶ, θεοὶ ἐπίφοβοι, τῶν ὁποίων ἡ θρησκεία συνωδεύετο πάντοτε ὑπὸ τρόμου. Διηγοῦντο ὅτι μετὰ τὴν ἄλυσιν τῶν Θηβῶν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, μακεδόνες τινὲς στρατιῶται, τολμήσαντες νὰ εἰσδύσωσιν εἰς τὸ ἱερὸν αὐτῶν, ἐτυφλώθησαν ἅπαντες ὑπὸ τῶν ἀστραπῶν καὶ κατεκραυνώθησαν. Οἱ στρατιῶται τοῦ Μαρδονίου ἔσχον ἄλλοτε τὴν αὐτὴν τύχην⁴.

Οἱ δαίμονες οὗτοι τῶν ἡφαιστείων, τῶν ὁποίων ἡ λατρεία μετεφέρθη ἐκ τῆς Φρυγίας, πιθανῶς ἐκ τῆς κεκαυμένης Φρυγίας⁵, εἰς Τροίαν καὶ εἰς τὰς νήσους τῆς Θράκης, συνεκεντροῦντο ἐν Ἀθήνῃ περὶ τὸν Ἡφαίστον, οὗτινος τὸ ἱερὸν εὗρίσκετο πλησίον τοῦ ἰδίου τῶν. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ ἔπαιζον τὸν ρόλον ἐκεῖνον, ὅστις ἐν Σικελίᾳ ἀπεδίδετο εἰς τοὺς Κύκλωπας. Εἶναι, λέγει ὁ Νόννος οἱ ἐκ τοῦ πυρὸς τὴν ἰσχὺν αὐτῶν ἔχοντες κάτοικοι τῆς Σαμοθράκης· εἶναι τὰ τέκνα τῆς θρακικῆς νύμφης Καβειροῦς τὰ γεννηθέντα ἐκ τῆς ἐνώσεως αὐτῆς μετὰ τοῦ οὐρανίου χαλκῆως, ὁ Ἄλκων καὶ ὁ Εὐρυμέδων, εἰδήμονες εἰς τὴν χαλκευτικὴν:

..... οὔς, πάρος ἄμφω,
οὐρανίῳ χαλκῇ τέκε θρήϊσσα Καβειρώ·
Ἄλκων Εὐρυμένων τε, δαήμονες ἐσχαρεῶνες⁶.

¹ Οἱ διδυμοὶ Παλικοὶ εἶναι προσέτι τέκνα τοῦ Διὸς καὶ τῆς νύμφης *Αἰθαλίας*, θυγατρὸς τοῦ Ἡφαίστου. Παρὰ τὸ ἱερὸν αὐτῶν ἀναβλῆζουσι δύο θειοῦχα πηγαί. Βλέπε Στεφ. Βυζ. λ. *Παλική*. Στραβ., VI, σ. 275. Διοδ. ΙΑ', 88-89. Μακροβ. Κρον. Ε', 19.

² Ἡ ἐρμηνεία αὕτη ὑπὸ τοῦ Grotius καὶ τοῦ Bochart προταθεῖσα ἐγένετο ἀκόμη καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μᾶς ἀσπαστὴ παρὰ τοῦ Schömann, Griech. Alterth. II, σ. 404, ἐκδ. 3η.

³ Ἡροδοτ. Γ', 37.

⁴ Πausan. Θ', 25, 10.

⁵ Σχολ. Ἀπολλων. Ροδ. Α', 917. Στραβ. Ι', σ. 472.

⁶ Διονυσ. ΙΑ', 20. ΚΘ', 193.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ εἶχον διατηρήσει τὸν χαρακτήρα αὐτὸν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς πόλεως ταύτης βλέπομεν Κάθειρόν τινα κρατοῦντα εἰς τὴν χεῖρα ἢ φέροντα ἐπὶ τοῦ ὤμου σφύραν, διακριτικὸν σημεῖον τοῦ ἐπαγγέλλματός του (εἰκ. 83).

Ἄλλος χαρακτήρ τῶν Καθείρων, προσεγγίζων αὐτοὺς πρὸς τὸν Προμηθεά, τοὺς κατατάσσει τελειωτικῶς εἰς τὸν κύκλον τῶν θεοτήτων τοῦ πυρός. Ὁ Πίνδαρος, εἰς χωρίον τι διατηρηθὲν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῶν *Φιλοσοφουμένων*, ἀναφέρει τὸν ἐκ τῆς ἱερᾶς Λήμνου καταγόμενον Κάθειρον μεταξὺ τῶν προσώπων, τῶν θεωρουμένων, εἰς διάφορα τῆς Ἑλλάδος μέρη, ὡς προγόνων τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· τοποθετεῖ αὐτὸν παραπλεύρως τῶν κρητῶν Κουρήτων, τῶν φρυγῶν Κορυβάντων, τοῦ γίγαντος Ἀλκυωνέως, τοῦ αὐτόχθονος ἀρχάδος Πελασγοῦ, κτλ.¹ Ὅθεν ὁ Κάθειρος, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ὁ Πίνδαρος, ἦτο, κατὰ τὰς παραδόσεις τῆς Λήμνου, ὡς ὁ Προμηθεύς, ὁ τύπος τοῦ ἐκ τῶν κόλπων τῆς γῆς γεννηθέντος ἀρχεγόνου ἀνθρώπου. Ἐκ τῆς ιδέας ταύτης μέχρι τοῦ νὰ θεωρήσωμεν αὐτὸν, ὡς τὸν Τιτᾶνα, ὃν γεννητικόν, δὲν ὑπῆρχε μεγάλη ἀπόστασις. Γνωρίζομεν, πράγματι, ὅτι πρόσωπόν τι τῶν μυστηρίων τῆς Σαμοθράκης, ὃπερ ἔφερε τὸ ὄνομα Ἀδάμας, ἀναπαρίστατο ἐν αὐτοῖς ὡς ὁ ἀρχέτυπος ἄνθρωπος, ὡς τὸ πρῶτον ἄρρεν ἐν τῇ τάξει τῆς γενέσεως². Εἰς τὴν αὐτὴν ἀναμφιβόλως τάξιν ἰδεῶν ἀναφέρεται ἡ ἰθυφαλλικὴ στάσις τῶν δύο Καθείρων τῆς Σαμοθράκης, καὶ γενικῶς αἱ ἱεροτελεστίαι καὶ τὰ σύμβολα τῆς θρησκείας τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου, ἣτις φαίνεται σκοπὸν ἔχουσα πρὸ παντὸς τὴν ἔκφρασιν κοσμογονικῶν τινῶν ἰδεῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἡ μυστηριώδης πράξις τῆς ἀναπαραγωγῆς τὸν κυριώτερον ἔπαιζε ρόλον³.

Εἰκ. 83. — Κάθειρος.

Οἱ ἡφαιστεϊῶδεις Κάθειροι, οἱ ἀπὸ τὰ βάθη τῶν θαλασσῶν ἢ τὰ ἔγκατα τῆς γῆς τὴν ἐπενέργειαν αὐτῶν ἀσκοῦντες, ὑπὸ τὴν οὐσιωδεστέραν αὐτῶν φύσιν θεωρούμενοι, ὤφειλον νὰ εἶναι χθόνιοι δαίμονες· μήπως ἄλλωστε τὰ μέταλλα, τὰ διὰ τοῦ πυρὸς μόνον κατεργαζόμενα, τὰ μέταλλα, τὰ ὁποῖα οἱ Κάθειροι ἐθεωροῦντο ὅτι πρῶτοι αὐτοὶ μετεχειρίσθησαν, δὲν ἦσαν τοσοῦτον καταπληκτικὰ τοῦ ἐδάφους προϊόντα ὅσον ὁ σίτος, δῶρον τῆς Δήμητρος, ἡ ἑαρινὴ βλάστησις, ἡ ὀφειλομένη εἰς τὴν Περσεφόνην, ἡ ἄμπελος, τὴν ὁποίαν προσέφερεν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὁ Διόνυσος⁴; Ἡ ἰδέα τοῦ ὑπὸ τὸν γῆϊνον φλοιὸν κεχυμένου πυρός, καὶ τοῦ βαθέως ἐνδαιτημάτος, ὅπου τὰ μέταλλα ἀποκρύπτονται ἀπὸ τὰ ὅμματα τῶν ἀνθρώπων, ἐγένετο βεβαίως ἀφορμὴ ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν θρησκείαν τῶν Καθείρων μυστηριώδης χαρακτήρ, κοινὸς εἰς αὐτὴν καὶ εἰς τὴν τῶν μεγάλων χθονίων θεοτήτων· εὐνόητον δὲ εἶναι πῶς, ἐν τῇ ἱερᾷ

¹ Φιλοσοφ. ἐκδ. Miller, σ. 96. Τὸ χωρίον ἐβελτιώθη ὑπὸ τοῦ Schneidewin (Philologus, I, 423).

² Φιλοσοφ. ἐκδ. Miller, σ. 108.

³ Βλέπε Maury, Relig. de la Grèce, t. II, σ. 310.

⁴ Εἰς τὴν Λήμνον οἱ Κάθειροι ἦσαν συγχρόνως ὑποχθόνιοι χαλκεῖς καὶ ἀγαθοεργοὶ δαίμονες, προστάται τῆς ἀμπέλου, ἣτις αὐξάνει εἰς τὰ ἡφαιστεϊῶδη ἐδάφη τῆς νήσου. Εἰς τραγῳδίαν φέρουσιν τὸ ὄνομα τῶν, ὁ Αλοχύλος παρίστα αὐτοὺς κομίζοντας εἰς τοὺς Ἀργοναύτας, τοὺς προσεγγίσαντας εἰς τὴν Λήμνον, προμήθειαν ἐξαιρέτου οἴνου (Πλουτ. Συμποσ. Β', 1. Πολύδωρος, στ', 23. Bekker, Anecd. σ. 115).

τῆς Σαμοθράκης¹, συνεδύασθησαν οὗτοι μετὰ τῶν θεοτήτων ἐκείνων ἢ καὶ ἐταυτίσθησαν μετ' αὐτῶν. Ἡ ἀκριτομυθία τοῦ Μνασέου² ἀπεκάλυψεν εἰς ἡμᾶς τὰ μυστηριώδη ὀνόματα τῶν τριῶν ἐκ τῶν Καβείρων τῆς Σαμοθράκης: Ἀξίεως, Ἀξιόκερσα, Ἀξιόκερσος, τὰ ὅποια, κατ' αὐτόν, ἦσαν ταυτόσημα τῶν Δημήτηρ, Περσεφόνη καὶ Ἄδης. Τέταρτόν τι πρόσωπον, φέρον τὸ ὄνομα Κάδμος ἢ Κάσμιλος ἐταυτίζετο μετὰ τοῦ Ἑρμοῦ, ἀναμφιδόλως μετὰ τοῦ ἰθυφαλλικοῦ Ἑρμοῦ, περὶ οὗ ὁμιλεῖ ὁ Ἡρόδοτος, τὸν ὅποιον οἱ Ἀθηναῖοι παρέλαβον ἐκ τῶν Πελασγῶν καὶ ὁ ὅποιος ἐν Σαμοθράκῃ ἀπετέλει τὸ ἀντικείμενον μύθου ἱεροῦ, ἐξηγρουμένου κατὰ τὰ μυστήρια³. Ἡ τοιαύτη σύγκρισις πρέπει, εἶναι ἢ ἀλήθεια, νὰ μᾶς ἐμπνεύσῃ δυσπιστίαν τινά· δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ Κάβειροι οὐδὲν ἄλλο ἦσαν, εἰμὴ αἱ μεγάλαι χθόνια θεότητες. Ἡ σύγχυσις αὕτη δὲν ἀνέρχεται βεβαίως εἰς ἀπωτάτην ἀρχαιότητα· μᾶς δεικνύει ὅμως τὸν δεσμόν, ὅστις ἦν ὡνε τοὺς ἡφαιστεύδεις καὶ μεταλλουργικοὺς τῆς Λήμνου δαίμονας μετὰ τῶν ἄλλων θεοτήτων τῆς γῆς, ἰδίως δὲ μετὰ τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Περσεφόνης. Τὴν συγγένειαν ταύτην μαρτυρεῖ προσέτι ἡ ἐν Βοιωτίᾳ λατρεία των. Ἐν Ἀθηδῶνι, ὁ ναὸς καὶ τὸ ἱερὸν ἄλσος τῶν Καβείρων εὐρίσκετο πλησίον τοῦ ἱεροῦ τῆς Δήμητρος καὶ τῆς κόρης αὐτῆς. Παρὰ τὰς Θήβας, ὑπῆρχεν ἱερὸν ἀφιερωμένον εἰς τὴν Κόρην καὶ τὴν Δήμητρα ἐπονομαζόμενον Καβείρια, εἰς τὸ ὅποιον ἡ εἰσοδος ἐπετρέπετο μόνον εἰς τοὺς μεμνημένους⁴. Ἡ Βοιωτία ὅθεν, ἥτις βεβαίως ἦτο χώρα μεταλλείων, διότι ὁ σίδηρος αὐτῆς ἦτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα περίφημος⁵, συνεδύασε φυσικῶς τὴν λατρείαν τῶν θεῶν ἐργατῶν τῶν μετὰ τὴν πρὸς τὴν δύο κυριωτέρων θεοτήτων τῆς γῆς παραγωγῆς καὶ βλαστήσεως. Ἡ σχέσις αὕτη φαίνεται ἐξηγοῦσα πῶς οἱ Κάβειροι πολλάκις συγχέονται παρὰ τῶν ἀρχαίων πρὸς ἄλλα θεῖα ὄντα, διαφορετικὰ τούτων ἄλλ' ἐχόντων τὸ κοινὸν μετ' αὐτῶν γνῶρισμα ὅτι ἦσαν χθόνιοι δαίμονες· πρόκειται ἰδίως περὶ τῶν Δακτύλων, τῶν Κορυδάντων καὶ τῶν Κουρήτων, οἵτινες ἐν Φρυγίᾳ καὶ Κρήτῃ συνεκεντροῦντο περὶ τὴν Ρέα-Κυβέλην, ὡς ἐν Σαμοθράκῃ καὶ Βοιωτίᾳ οἱ Κάβειροι συνεκεντροῦντο περὶ τὴν Δήμητρα. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς Διοσκούρους¹, οὗτοι ἐὰν ἐταυτίσθησαν ἐποχὴν τινα μετὰ τῶν Καβείρων εἰς τὰς πεποιθήσεις τῶν νησιωτῶν τοῦ Αἰγαίου πελάγους, τοῦτο συνέβη, διότι ὁ ἀρχικὸς ἀστρικὸς χαρακτήρ των προσήγγιζεν αὐτοὺς πρὸς τὴν πυρογενῇ φύσιν τῶν θεῶν τῆς Λήμνου καὶ διότι τὸ ἡλεκτρικὸν φαίνόμενον τῶν πυρῶν τῶν τελωνίων, ἐν τῇ ὁποίᾳ οἱ ναυτικοὶ ἔβλεπον ν' ἀποκαλύπτεται ἡ παρουσία ἐκείνων, τὴν αὐτὴν ἐφαίνετο ἔχων πυρίνην πηγὴν πρὸς τὰς φλόγας τῶν ὑποβρυχίων κρατήρων.

Πρὸς τὸ γένος τῶν Καβείρων συγγενέστατον εἶναι τὸ γένος τῶν Τελχίνων. Αἱ

¹ Καβειρικὰ μυστήρια ἐτελοῦντο ἐπίσης ἐν Μεσσηνίᾳ. Περὶ τῆς ὁργανώσεως τῶν μυστηρίων αὐτῶν, βλέπε τὴν μεγάλην ἐπιγραφὴν τῆς Ἀνδανίας, τὴν κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Κουμανούδη δημοσιευθεῖσαν, καὶ ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Sauppe μελετηθεῖσαν (*Die Mysterieninschrift aus Andania*, 1860) καὶ ὑπὸ Conze καὶ Michaelis (*Bull. Inst. archéol.* 1861, σ. 52 καὶ ἐφ.). Βλέπε ἰδίως τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης καὶ τὰ εἰς αὐτὴν σχόλια τοῦ Foucart, ἐν τῇ *Voyage archéologique* τοῦ Le Bas, section V, Messénie; VI, Andania, σ. 161 καὶ ἐφ.

² Σχολ. Ἀπολλων. Ροδ. Α', 917.

³ Ἡρόδοτ. Β', 51.

⁴ Πausan. Θ', 22, 5. 25, 5. Ἐπίσης Δ', 1, 7.

⁵ Περὶ τῆς συγχύσεως ταύτης βλέπε Στράβ. Ι', σ. 466.

καταπληκτικαὶ ἀναλογίαι, τὰς ὁποίας παρουσιάζουσι μεταξύ των αἱ δύο αὐται δαιμονικαὶ οἰκογένειαι, ὀφείλονται εἰς τὴν ὁμοιότητα τῶν χωρῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἀνεπτύχθησαν οἱ μῦθοί των. Ἡ Ρόδος, ἡ πατρίς τῶν Τελχίνων εἶναι, ὡς ἡ Ἀῆμος καὶ ἡ Σαμοθράκη, νῆσος ἡφαιστειογενής. Ἡ ἀνάμνησις τῶν ἰσχυρῶν ἀνατροπῶν, εἰς τὰς ὁποίας ὀφείλει τὴν γέννησίν της, δὲν εἶχον ἐξαλειφθῇ ἐκ τῶν ἐλληνικῶν παραδόσεων. Διηγοῦντο πῶς ἡ νῆσος Ρόδος εἶχεν ἀναδυθῇ βραδύτερον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης, ἢ πῶς ἄλλοτε εἶχε καταβυθισθῇ μετὰ τῶν Τελχίνων εἰς τὰς ἀβύσσους τοῦ ὠκεανοῦ, διὰ τῆς ὀργῆς τοῦ Διὸς ¹. Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ὡς ἔτι καὶ σήμερον, συνεχλονίζετο ὑπὸ συχνοτάτων σεισμῶν, αἱ καταστροφαὶ τῶν ὁποίων ἐμαρτύρουν περὶ τῆς ἐνεργητικότητος καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ δημιουργήσαντος αὐτὴν ὑποβρυχίου πυρός. Τὰ φαινόμενα ταῦτα ἐξηγοῦσι κατὰ τὸ πλεῖστον τὰς λεπτομερείας τοῦ μύθου τῶν ροδίων Τελχίνων. Αἱ μυθικαὶ γενεαλογίαι θεωροῦσιν αὐτοὺς υἱοὺς τῆς Θαλάσσης καὶ τοῦ Ποσειδῶνος ². Τὰ τέκνα ταῦτα τῆς θαλάσσης, κατ' ἄλλην τινὰ παράδοσιν, ἀνέθρεψαν τὸν νεαρὸν Ποσειδῶνα, τὸν ὁποῖον ἐνεπιστεύθη εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἡ Ρέα, τῇ βοηθεῖα θυγατρός τινος τοῦ Ὁκεανοῦ, τῆς *Καφείρας*, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα ἐνθυμίζει τὸ τῆς μητρὸς τῶν Καθεΐρων ³. Ὡς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἠφαίστου δημιουργηθέντα ὄντα, ὡς αὐτοὶ οἱ Κάθειροι, οὕτω καὶ οἱ Τελχῖνες ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς χώρας, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγκατεστάθη ἡ θρησκεία των. Ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ ἀναγνωρίσωμεν ἐν αὐτοῖς δαίμονας τοῦ πυρός. Οἱ ἀφορῶντες αὐτοὺς μῦθοι οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ μεθερμηνεύσις τῆς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἡφαιστειώδους ἐνεργείας προκαλουμένης ἐντυπώσεως· ἐνεργείας μυστηριώδους, τῆς ὁποίας εἶναι οἱ κακοποιοὶ δράσται. Κατὰ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματός των, αἱ λαϊκαὶ δεισιδαιμονίαι τῆς Ρόδου παρίστων αὐτοὺς ὡς *μάγους* ⁴. Εἶχον τὴν ἰσχύν νὰ προσελκύωσι, κατὰ βούλησιν, τὰ νέφη καὶ τὰς βροχὰς τὴν χάλαζαν καὶ τὴν χιόνα· προσεκάλουν, μὲ ὀλίγας λέξεις, ὅλας τὰς ἀτμοσφαιρικὰς μεταβολὰς καὶ ἀκαταστασίας ⁵. Τῆς δράσεως αὐτῶν ἀσκουμένης ταυτοχρόνως ἐπὶ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ἐθεωροῦντο ὡς ἀμφίβια ὄντα, μερικὰ τῶν ὁποίων δὲν εἶχον χεῖρας καὶ πόδας ἢ εἶχον μεμβράνας μεταξύ τῶν δακτύλων. Ἰδιόρρυθμοι δαίμονες ἀεικίνητοι καὶ διαρκῶς μεταμορφούμενοι, ἐλάμβανον ἐκ περιτροπῆς σχῆμα θεοῦ, ἀνθρώπου, ἰχθύος ἢ ὄφeos ⁶. Ἡ μαγικὴ δύναμις τῶν μαγγανειῶν τῶν ἐξετείνετο ἐφ' ὅλης τῆς φύσεως. Ἀναμειγνύοντες τὸ ὕδωρ τῆς Στυγὸς μετὰ θείου, κατεσκεύαζον ποτὸν ἐξολοθρεῖον τὰ ζῷα ἢ καταστρέφον τὰ φυτὰ ⁷. Πῶς νὰ μὴ ἀναγνωρίσωμεν ἐνταῦθα τὴν λάβαν καὶ τὰς θειούχους ὕλας τῶν ἡφαιστειωδῶν ἐκρήξεων; Μήπως τὰ θανατηφόρα ἀποτελέσματα τῶν ἐκρήξεων αὐτῶν δὲν ὑποδηλοῦνται ἐν τῇ ροδιακῇ μύθῳ, ὅστις ἀφηγεῖτο τὴν πάλιν τῶν Ἠλιάδων κατὰ τῶν Τελχίνων; Ὁ Θρίναξ, ὁ Μάκαρ κ' ὁ λάμπων Αὐγῆς, υἱοὶ τοῦ Ἠλίου, προσωποποιήσεις τῆς ἡλιακῆς ἐνεργείας, ἡγωνίσθησαν ἄλλοτε πρὸς τοὺς Τελχίνας, διὰ τὴν κατοχὴν τῆς Ρόδου. Οὗτοι ἐνίκηθησαν καὶ ὑπε-

¹ Πίνδ., Ὀλυμπ., Ζ', 54-71, Dissen. Ovid., Metam., VII, 365.

² Διόδωρ., Ε', 55. Νόννος, Διώνυσ., ΙΔ', 40.

³ Διόδωρ., ὡς ἄνωτ.—Καφείρα (ΚάΦειρα)=Κάβειρα.

⁴ Ἐκ τοῦ *ἡλέγω*. Οἱ ἀρχαῖοι ἦσαν διηρημένοι ὡς πρὸς τὴν ὀρθογραφίαν τῆς λέξεως, τὴν ὁποίαν ἔγραφον ὅτε μὲν *Τελχῖνες*, ὅτε δὲ *Θελγῖνες* (ἀντιμετάθεσις) Ἠούχ., λ. *Θελγῖνες*.

⁵ Διοδ., χ. προαν.

⁶ Εὐσταθ. εἰς Ὅμηρ., σ. 771.

⁷ Σουΐδας λ. *Θέλγει*. Εὐσταθ. ὡς ἄνωτ.

χρεώθησαν εἰς ἐξορίαν· ἐγκαταλείποντες ἕμως τὴν γενέθλιον γῆν, κατέβρεξαν αὐτὴν διὰ τοῦ ἐκ τῶν καταχθονίων πηγῶν ἀντληθέντος ὕδατος τῆς Στυγὸς καὶ τὸ γόνιμον τῆς νήσου ἔδαφος κατεδικάσθη νὰ παραμείνῃ ἐπὶ μακρὸν ἄγονον¹. Ἡ ὀλεθρία δράσις τῶν ἡφαιστειωδῶν πυρῶν εὐρίσκετο οὕτω εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀγαθοεργὸν δράσιν τοῦ ἡλιακοῦ πυρός, τοῦ ὁποίου ὁ θεὸς Ἥλιος ἦτο ἐν Ρόδῳ ἀντικείμενον ὅλως ἰδιαιτέρας λατρείας, αἱ δὲ νίκαι τὰς ὁποίας κατήγαγον οἱ υἱοὶ τοῦ σωτήρος τούτου θεοῦ, σημειοῦσιν ἀναμφιδόλως, τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν τὰ ἡφαιστεια τῆς νήσου ἐφάνησαν σθεσθέντα καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐνόμισαν ὅτι ἐλευθερώθησαν ἀπὸ τὰ ἐξ αὐτῶν πηγάζοντα κακά. Τὴν αὐτὴν ἐκφράζει ἐννοιαν καὶ ἡ παράδοσις ἢ παρουσιάζουσα τοὺς Τελχίνας ἐξολοθρευομένους, καθ' ὃν καὶ οἱ Φλεγύαι τρόπον, διὰ τῶν βελῶν τοῦ Ἀπόλλωνος².

Ἡ συγγένεια τῶν δαιμόνων αὐτῶν πρὸς τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἥφαιστου δηλοῦται καὶ ἐξ ἄλλου τινὸς χαρακτῆρος. Οἱ Τελχίνες ὥς οἱ Κάδειροι, μεταχειρίζονται τὸ πῦρ, τοῦ ὁποίου εἶναι κύριοι, διὰ νὰ κατεργάζονται τὰ μέταλλα. Θεοὶ χαλκεῖς κατασκευάζουσι τὴν ἄρπην τοῦ Κρόνου καὶ τὴν τρίαINAN τοῦ Ποσειδῶνος, ἡ δὲ ἐπιτηδεύουσα τῶν εἰς τὴν τέχνην τοῦ κατασκευάζειν τὰ ὅπλα τῶν θεῶν συχνάκις παραβάλλεται πρὸς τὴν τῶν Κυκλώπων³. Ἐθεώρουν ὄθεν αὐτοὺς ὥς τοὺς πρῶτους ἐργάτας τοὺς μεταχειρισθέντας τὸν χαλκὸν καὶ τὸν σίδηρον, καὶ τοὺς ἀρχεγόνους τεχνίτας τῆς Ρόδου, χώρας, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχαία διασημότης ἐν τῇ ἀγαλματοποιίᾳ, παρὰ τοῦ Πινδάρου ἦδη ὑμνηθεῖσα, ὑπὸ μυρίων τεκμηρίων καταφαίνεται. Ἐντὸς τῶν ροδιακῶν ἱερῶν, τὰ ἀρχαιότερα ἐκ μεταλλικῆς ὕλης εἰδῶλα τῶν θεῶν ἐθεωροῦντο ἔργα τῶν Τελχίνων⁴. Διὰ τοῦτο ἔδωσαν τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς πρῶτόν τι σωματεῖον μεταλλουργῶν καὶ τεχνιτῶν, ἀνάλογον πρὸς τὸ τῶν ἀθηναίων Δαιδαλιδῶν, καὶ ἐν τῇ ὁποίῳ τὰ μυστικά τῆς τέχνης ἐτηροῦντο αὐστηρῶς μυστικά καὶ ἀπεκρύπτοντο ἐκ τῆς περιεργείας τῶν ἀμύητων, μεταδιδόμενα ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Αἱ μυστηριώδεις αὗται μέθοδοι, τὸν θησαυρὸν τῶν ὁποίων ζηλοτύπως ἐφύλαττον οἱ κάτοχοι αὐτοῦ, ἐγένοντο αἰτίαι ὥστε νὰ θεωρηθῶσιν οἱ ἀνθρώποινοι οὗτοι Τελχίνες ὥς μάγοι δι' ὑπερφυσικῆς πεπροικισμένοι δυνάμειος καὶ ὥς ὄντα φθονερά, ἀρνούμενα νὰ μεταδώσωσι τὴν ἐπιστήμην των εἰς τὸν ὄχλον. Ὁ φθόνος τῶν Τελχίνων εἶχε καταστῆ παροιμιώδης εἰς τὴν ἀρχαιότητα. Ἡ ἐπιδειξιοτής των ἐν τῇ κατεργασίᾳ τῶν μετάλλων ἐξηγεῖ ταυτοχρόνως πῶς, εἰς πολλὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη, αἱ πρῶται τῆς γλυπτικῆς καὶ τῆς τορευτικῆς ἀπόπειραι ἦσαν ἀχώριστοι τοῦ ὀνόματός των. Ἡ πόλις τῆς Σικυῶνος, ἔδρα ἀρχαίας τινὸς καλλιτεχνικῆς σχολῆς, ὀνομάζετο ἄλλοτε Τελχινία⁵, ἐὰν δὲ τὸ αὐτὸ ἐπίθετον εἶχε δοθῇ εἰς τὸ παλαιὸν τῆς Ἀθηνᾶς ἀγάλμα, τὸ εὐρισκόμενον ἐν Τευμησῶ τῆς Βοιωτίας⁶, τοῦτο συνέβη, διότι τὰ πρῶτα χαλκᾶ ἀγάλματα ἦσαν ἔργα τῶν Τελχίνων, δι' ὃν λόγον τὰ ἀρχαιότερα ἔσθλα ὀφείλοντο εἰς τὴν σμίλην τοῦ Δαιδάλου ἢ τῶν Δαιδαλιδῶν.

¹ Νόννος, Διονυσ., ΙΔ', 36 καὶ ἐφ.

² Εὐσταθ., ὡς ἀνωτ. Ἐπίσης. Serv. εἰς Αἴν., IV. 377.

³ Στράβ., ΙΔ', σ. 653 καὶ ἐφ. Καλλιμ. εἰς Δῆλ., 31, Stat. Silv. IV, 6, 47. Theb. II, 274.

⁴ Διόδ., Ε', 55.

⁵ Στεφαν. Βυζ., λ. Τελχίς.

⁶ Παυσαν., Θ', 19, 1.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΧΙΥ

ΔΑΙΜΟΝΕΣ ΤΩΝ ΘΥΕΛΛΩΝ ΚΑΙ
ΤΩΝ ΑΝΕΜΩΝ

Κάτωθεν τῶν προσωποποιήσεων τῶν ἀστέρων καὶ τῶν δαιμόνων τοῦ πυρός, ἔρχεται σειρὰ ὁλόκληρος θεῶν ὄντων τερατώδους καὶ γιγαντοειδοῦς χαρακτῆρος, οὐδέποτε ἔχόντων θέσιν μεταξὺ τῶν θεοτήτων τοῦ Ὀλύμπου, τοῦ ὁποῖου εἶναι, κατὰ γενικὸν κανόνα, οἱ ἔχθροί, καὶ ὀφειλόντων τὴν προέλευσίν των εἰς τὰς τρομακτικὰς ἐντυπώσεις τὰς ὁποίας τὸ θέαμα τῶν ἀτμοσφαιρικῶν διαταραχῶν καὶ τῶν οὐρανίων συγκλονισμῶν παρῆγεν ἐπὶ τῆς λαϊκῆς φαντασίας. Εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν ἔρχονται οἱ Γίγαντες καὶ οἱ Τιτᾶνες, τῶν ὁποίων ἡ ἐναντίον τῶν θεῶν μάχη ἐνθυμίζει τὴν πάλην τοῦ βεδικοῦ θεοῦ Ἰνδρα κατὰ τῶν δαιμόνων τῶν νεφῶν καὶ τοῦ σκότους. Ἀλλὰ τοὺς Γίγαντας καὶ τοὺς Τιτᾶνας, λόγῳ τοῦ θεογονικοῦ χαρακτῆρος, ὅστις ἐνωρίτατα ἀπεδόθη εἰς αὐτοὺς, ἠναγκάσθημεν νὰ κατατάξωμεν εἰς τὰς παραδόσεις τὰς σχετικὰς πρὸς τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς Ὀλυμπίου βασιλείας τοῦ Διὸς¹. Ἀλλωστε, κατὰ τὸν ἡσιοδικὸν ποιητὴν, ἐκφράζουσι μᾶλλον τὴν γενικὴν ἰδέαν τῶν βιαιῶν δυνάμεων τῆς ἐπαναστατημένης ἐναντίον τοῦ θεοῦ τῆς κοσμικῆς τάξεως καὶ ἁρμονίας φύσεως παρὰ ὠρισμένα τινα φαινόμενα. Ὅθεν ἐνταῦθα θὰ ὁμιλήσωμεν μόνον περὶ τῶν μυθολογικῶν ὄντων ἅτινα εἶναι καθωρισμένα προσωποποιήσεις τῶν φαινομένων τῆς θυέλλης, εἰς τὰ ὅποια ἡ ἑλληνικὴ φαντασία οὐδόλως ἔδωσε μορφὴν ἀνθρωπίνην, καὶ τῶν ὁποίων, διὰ τὸν λόγον τοῦτον, εἶναι εὐκολώτατον νὰ διακρίνωμεν τὴν φυσικὴν προέλευσιν.

Ἡ βιαιότης τῆς λαίλαπος ἐξεφράζετο διὰ τοῦ *Τυφάωνος* ἢ *Τυφωέως*². Τὸ τέρας αὐτό, ὡς οἱ Τιτᾶνες, ἐπεχείρησε νὰ διαμφισθητήσῃ πρὸς τὸν Δία τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· ἀλλ' ἐνίκηθη καὶ ἐφονεύθη, ὡς ἐκεῖνοι, μετὰ μακρὸν καὶ τρομερὸν ἀγῶνα. Τὸν Τυφωέα ἐγέννησε μόνῃ ἡ Ἥρα, ἄνευ τῆς συνδρομῆς τοῦ Διὸς, ἡμέραν τινα ὀργῆς ἐναντίον τοῦ βασιλικοῦ αὐτῆς συζύγου³. Ὅθεν τὴν γένεσίν του ὀφείλει εἰς τὴν διχόνοιαν τοῦ οὐρανοῦ ζεύγους, μὲ ἄλλας λέξεις, εἰς τὰς ἀτμοσφαιρικὰς διαταραχάς. Ἐνούμενος μετὰ τῆς *Ἐχίδνης*, τοῦ θυελλώδους νέφους, φέρει εἰς τὴν ζωὴν τὴν Ἰδραν (τὸ βροχερὸν νέφος), τὸν κύνα *Ὀρθρον* καὶ τὸν κύνα *Κέρβερον*, ἐξ ὧν

¹ Βλέπε, κεφ. Ἰον σ. 38 καὶ ἐφ.

² Εἶναι δύο ὀνόματα τοῦ αὐτοῦ προσώπου, ἂν καὶ τὸ κείμενον τῆς *Θεογονίας* φαίνεται θεωροῦν αὐτὰ ὡς ὄντα διακρινόμενα ἀπ' ἀλλήλων.

³ Ὑμν. Ὀμηρ., Ἀπολλ. Πυθ., 129.

ὁ μὲν εἰς προσωποποιεῖ τὸ χλωμὸν φῶς τοῦ λυκαυγοῦς ὁ δὲ ἄλλος τὰ σκότῃ τῆς νυκτός, καὶ οἵτινες, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τοῦ Τυφάωνος, ἐκφράζουσι τὴν σκοτεινὴν τοῦ οὐρανοῦ ὄψιν κατὰ τὴν ὥραν τῆς καταιγίδος. Ὁ Τυφάων χαρακτηρίζεται ὡς τέρας τρομερόν, βίαιον καὶ ἀκατάστατον¹. Ἡ περιγραφὴ τῆς Θεογονίας μᾶς παρουσιάζει ἐν αὐτῷ τέρας τι ἀνάλογον πρὸς τὸν ὄφιν Ἀχι τῶν Βεδῶν. Εἶναι θεὸς μὲ ἀκαταδλήτους χεῖρας, μὲ πόδας ἀκουράστους· ἀπὸ τῶν ὤμων αὐτοῦ ὑψοῦνται ἑκατὸν κεφαλαὶ ὄφews, δράκοντος τρομεροῦ, ἀπὸ τὰ φρικώδη τῶν ὁποίων στόματα μαῦραι ἐκτοξεύονται γλῶσσαι... Ἐξ ὧλων δὲ τῶν κεφαλῶν αὐτῶν ἐξέρχονται φωναὶ συγκεχυμέναι σχηματίζουσαι διὰ παντοίων ἡχῶν ἄρρητον συμφωνίαν. Ἄλλοτε μὲν ὁμιλεῖ οὕτως ὥστε νὰ ἐννοῶσιν οἱ θεοί, ἄλλοτε δὲ μυκάται ὡς ταῦρος ἀδάμαστος ἢ βρυχάται ὡς ἄγριος λέων, ἢ γαυγίζει ὡς σκύλαξ. Ἐνίοτε δὲ ἐκβάλλει συριγμούς, ἐκ τῶν ὁποίων ἀντηχοῦσι τὰ μακρὰ ὄρη:

«οὗ χεῖρες μὲν ἄπτοι, ἐπ' ἰσχύϊ ἔργματ' ἔχουσαι,
καὶ πόδες ἀκάματοι κρατεροῦ θεοῦ· ἐκ δὲ οἱ ὤμων
ἦν ἑκατὸν κεφαλαὶ ὄφις, δεινοῖο δράκοντος,
γλώσσησι δνοφερῇσι λελιχμότες
φωναὶ δ' ἐν πάσῃσιν ἴασιν δεινῆς κεφαλῇσι
παντοίην ὅπ' ἰεῖσαι, ἀθέσφατον· ἄλλοτε μὲν γὰρ
φθέγγονθ' ὥστε θεοῖσι συνιέμεν, ἄλλοτε δ' αὐτε
ταύρου ἐριδρύχew, μένος ἀσχέτου, ὅσσαν ἀγαύρου,
ἄλλοτε δ' αὐτε λέοντος ἀναιδέα θυμὸν ἔχοντος
ἄλλοτε δ' αὖ σκυλάκκεσιν εἰοικότα, θαύματ' ἀκοῦσαι,
ἄλλοτε δ' αὖ ροῖζεσχ', ὑπὸ δ' ἤχεεν οὔρεα μακρὰ²».

Ὁ ποιητὴς φροντίζει νὰ ἐρμηνεύσῃ μόνος του τὰς εἰκόνας ταύτας, λέγων εἰς ἡμᾶς περαιτέρw ὅτι ἐκ τοῦ Τυφωέως προέρχονται αἱ πνοαὶ τῶν ὑγρῶν ἀνέμων, οἱ θυελλώδεις ἄνεμοι, τοὺς ὁποίους ἀντιτάσσει πρὸς τοὺς κανονικοὺς ἀνέμους. Οἱ μὲν ἐκ θείας προερχόμενοι γενεᾶς εἶναι ὀφέλιμοι εἰς τοὺς ἀνθρώπους· οἱ ἄλλοι ἐπιπίπτοντες ἐξαίφνης ἐπὶ τῶν μελανωπῶν κυμάτων, ἐξαπολύουσι, πρὸς μεγάλην τῶν ἀνθρώπων βλάβην, τὴν θύελλαν· φυσῶντες ταυτοχρόνως ἐξ ὧλων τῶν σημείων τοῦ ὀρίζοντος, διασκορπίζουσι τὰ πλοῖα καὶ ἐξολοθρεύουσι τοὺς ναύτας, ἀλλοίμονο δὲ εἰς ἐκεῖνους, τοὺς ὁποίους συναντῶσιν εἰς τὸ πέλαιος:

«οἳ γε μὲν ἐκ θεόφιν γενεή, θνητοῖς μέγ' ὄνειαρ.
οἳ δ' ἄλλοι μαψαῦραι ἐπιπνεύουσι θάλασσαν·
αἳ δὴ τοὶ πίπτουσαι ἐς ἡεροειδέα πόντον,
πῆμα μέγα θνητοῖσι, κακῇ θύουσιν ἀέλλῃ·
ἄλλοτε δ' ἄλλῃ ἅεισι, διασκιδνᾷσί τε νῆας,
ναύτας τε φθείρουσι· κακοῦ δ' οὐ γίγνεται ἀλκὴ
ἀνδράσιν, οἳ κείνησι συνάντωνται κατὰ πόντον³».

¹ Θεογόν., 307.² Θεογόν. 823—835.³ Θεογόν., 871 καὶ ἐφ.

“Ὅθεν τὰ τέκνα τοῦ Τυφῶνος εἶναι αἱ ριπαὶ τοῦ ἀνέμου, αἱ λαίλαπες, οἱ σίφωνες, τῶν ὁποίων τὰ κτυπήματα ἀδυνατοῦσι ν’ ἀποφύγωσιν οἱ ἐπιδέξιοι ναυτικοί. Ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ἡ δρᾶσις τῶν δὲν εἶναι ὀλιγώτερον ἐπιφοβός. Ὅρμῳσιν ἀκατάσχετοι καταστρέφοντες τοὺς γλυκεῖς καρποὺς τῆς ἐργασίας τῶν ἀνθρώπων, περιβάλλοντες αὐτούς, μετὰ μεγάλου θορύβου, διὰ πυκνῶν στροβίλων κόνεως:

«αἱ δ’ αὖ καὶ κατὰ γαῖαν ἀπείριτον ἀνθεμόεσαν,
ἔργ’ ἐρατὰ φθείρουσι χαμαιγενέων ἀνθρώπων,
πιμπλεῦσαι κόνιός τε καὶ ἀργαλέου κολοσυρτοῦ

Πᾶσαι αἱ καταστροφαὶ αὗται ὀφείλονται εἰς τὸν Τυφῶνα, τὸν τερατώδη τῆς λαίλαπος δαίμονα.

Τὸ πρόσωπον τοῦτο ἔχει ἐνίστε, εἰς τὰς μυθολογικὰς παραδόσεις χαρακτηῖρα κάπως διαφορετικὸν ἐκείνου, ὃν πρὸ μικροῦ ὑπεδείξαμεν. Ἡ λέξις τυφῶν ἡγείρεν ἐν τῷ πνεύματι τῶν ἐλλήνων ταυτοχρόνως τὴν ἰδέαν τῶν στροβίλων τοῦ ἀνέμου καὶ τῶν στροβίλων τοῦ καπνοῦ. Ἐνεκα δὲ τούτου ὁ Τυφῶν ἡδυνήθη νὰ θεωρῇται ἐκ περιτροπῆς ὡς τὸ τέρας, τοῦ ὁποίου ἡ ὑγρὰ πνοὴ μεταβάλλεται εἰς θύελλαν, καὶ ὡς Γίγας, τοῦ ὁποίου ἡ πεπυρακτωμένη πνοὴ ἐκφεύγει τοῦ κρατῆρος τῶν ἡφαιστείων. Ὑπὸ τὴν τελευταίαν ταύτην ἔποψιν εἶναι υἱὸς τῆς Γαίας καὶ τοῦ Ταρτάρου¹ εἰς τοὺς ὀφθαλμούς του, ὑπὸ τὰς ὀφρεῖς του, λάμπει τὸ πῦρ:

«..... ἐκ δὲ οἱ ὄσσων

θεσπεσίης κεφαλῇσιν ὑπ’ ὀφρύσι πῦρ ἀμάρυσσε»

Κατακεραυνωθείς ὑπὸ τοῦ Διὸς κατὰ τὴν Θεογονίαν, ἐξαπολύει χειμάρρους φλογὸς ἐκ τοῦ κατκαυομένου σώματός του· πέριξ δὲ ἐκαίετο καὶ ἐτήκετο ἡ πελωρία γῆ, ἐντὸς τῶν ἀτμῶν τῆς πυρκαϊᾶς, ὡς ρέει ὁ κασσίτερος ἐκ τῆς χοάνης τοῦ χύτου, ὡς μαλακῶνει ὁ σίδηρος, τὸ σκληρότερον τῶν μετάλλων, δαμαζόμενος ὑπὸ τῶν χειρῶν τοῦ Ἡφαίστου ἐντὸς τῶν πεπυρακτωμένων καμίνων, εἰς τὰ σπλάγχνα τῶν ὀρέων θείας τινός γῆς:

«..... πολλὴ δὲ πελώρη καίετο γαῖα
ἀτμῇ θεσπεσίῃ καὶ ἐτήκετο κασσίτερος ὡς
τέχνη ὑπ’ αἰζηνῶν ὑπὸ τ’ εὐτρήτου χοάνοιο
θαλφθεῖς, ἥ ἐ σίδηρος, ὅπερ κρατερώτατός ἐστιν,
οὔρεος ἐν βήσσησι δαμαζόμενος πυρὶ κηλέψ
τήκεται ἐν χθονὶ δίῃ ὑφ’ Ἡφαίστου παλάμῃσιν²».

Αἱ εἰκόνες αὗται, δι’ ὧν ἐκφράζεται ἡ πυρίνη ἐνέργεια τῶν ἡφαιστείων καμίνων ἐξηγοῦνται δι’ ἀρχαίων παραδόσεων σχετικῶν πρὸς τὸν Τυφῶνα. Κατὰ τὴν Ἰλιάδα³ τὸ

¹ Θεογον. 821.

² Θεογον. 861.

³ B. 782.

σῶμα τοῦ τέρατος ἔχει δεσμευθῇ ὑπὸ τὴν γῆν τῶν Ἀριμίων, τὴν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν Κιλικίαν καὶ τὴν κατακεκαυμένην Φρυγίαν¹. Ὁ Πίνδαρος δίδει εἰς αὐτόν, ὡς πρώτην κατοικίαν τὸ περίφημον ἄντρον τῆς Κιλικίας. Βραδύτερον ὁ ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας καταγόμενος μῦθος τοῦ Τυφῶνος μετεφέρθη εἰς Μεγάλην Ἑλλάδα καὶ Σικελίαν διὰ τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν²· ἔκτοτε, εἶχε τὴν ὑπόγειον κατοικίαν του εἰς τὰ σπλάγχχνα τῆς ἡφαιστειώδους περιοχῆς, τῆς ἐκτεινομένης ἀπὸ τοῦ Βεζουβίου μέχρι τῆς Αἰτνῆς:

« μὰ τῶρα θλίβει ἡ Κύμη
τὰ τριχωμένα στήθη του, καὶ ὁ μέγας στῦλος τοῦρανοῦ
κάθεται ἡ Αἶτνα ἐπάνω του, αἰώνια μάννα τοῦ χιονιοῦ!
Ἡ Αἶτνα, ποῦ ξερνᾷ φωτιᾷς πηγὰς ἀπὸ τὰ βάθη της
καὶ οἱ ποταμοὶ ῥέμα καπνοῦ προχύνουν τὴν ἡμέρα
καὶ βράχους ἢ λάβα πετᾷ τὴν νύκτα κατακόκκινη
καὶ στὸν γιαλὸ κατρακυλᾷ μὲ κρότους πέρα ὡς πέρα
καὶ τὸ ἔρπετό κεῖνο φρικτοὺς σκορπίζει πύρινους κρουνοὺς·
θαυμάζει καὶ νὰ τὸ θωρῇ, θαυμάζει καὶ ν' ἀκούῃ ὁ νοῦς!».

λέγει ὁ Πίνδαρος³.

Ὁ διπλοῦς τοῦ Τυφῶνος χαρακτήρ, ὁ ὑποδηλῶν, ἀλληλοδιαδόχως, εἰς μὲν τοὺς κόλπους τῆς ἀτμοσφαίρας τὴν ἀτμώδη πνοήν τῶν θυελλωδῶν ἀνέμων, ὑπὸ δὲ τὴν γῆν τὴν καπνώδη τῶν ἡφαιστειῶν πνοήν, ἐπανευρίσκεται καὶ εἰς ἄλλα τέρατα, συχνάκις πρὸς αὐτὸν σχετιζόμενα. Ἡ κατὰ τὴν Θεογονίαν σύζυγός του Ἐχιδνα, ἀρχικῶς ἦτο ἡ θυελλώδης νεφέλη μὲ τὰς σκοτεινάς ἀναδιπλώσεις, ἡ τόσον συχνὰ πρὸς ὄφιν παραβαλλομένη ἐν τῇ ἀριανῇ μυθολογίᾳ, καὶ ἥτις εἶναι ἡ φυσικὴ σύντροφος τῆς λαίλαπος. Αἱ δὲ διάφοροι αὐτῆς ὄφεις εἶναι αἱ ὑπὸ τῶν νεφῶν κατὰ τὴν προσέγγισιν τῆς καταιγίδος προσλαμβανόμεναι. Κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ σώματός της ἡ Ἐχιδνα εἶναι νύμφη μὲ ὠραῖον πρόσωπον καὶ γλυκεῖς ὀφθαλμούς, κατὰ δὲ τὸ ἕτερον ἥμισυ εἶναι πελώριος καὶ φρικαλέος ὄφις, κεκαλυμμένος ἀπὸ φολίδας, τῶν ὁποίων τὰ χρώματα ἀλλάσσουν:

« θεῖην κρατερόφρον' Ἐχιδναν,
ἥμισυ μὲν νύμφην ἐλικώπιδα, καλλιπάρηον,
ἥμισυ δ' αὖτε πέλωρον ὄφιν, δεινόν τε μέγαν τε,
αἰόλον ὠμηστήν, ζαθέης ὑπὸ κεῦθεσι γαίης⁴».

Ἀλλ' ὡς ὁ σύζυγος αὐτῆς Τυφῶν, ἡ Ἐχιδνα κατῆλθεν ἀπὸ τὰς ἀτμοσφαιρικὰς εἰς τὰς ὑποχθονίους ζώνας· κατέστη, ὡς ἐκεῖνος, γήινον τέρας, κατοικοῦν μακρὰν τῶν

¹ Στραβ. II', σ. 628. Διοδ. Ε', 71.

² Πίνδαρ. Πυθ. Α', 15 καὶ ἐφ. (Μεταφρ. Σίμου Μενάρδου, Στέφανος).

³ Θεογον. 297.

θεῶν καὶ τῶν θνητῶν· εἰς βαθὺ τι σπήλαιον, ὑπὸ τὴν χώραν τῶν Ἀριμίων, τῆς ὁποίας προσωποποιεῖ τὰ ἡφαιστειώδη φαινόμενα. Οὕτω θεωρουμένη εἶναι θυγάτηρ τοῦ Ταρτάρου καὶ τῆς Γαίας¹· καθὼς ἐν τῇ πρώτῃ σημασίᾳ ἦτο κόρη τοῦ Χρυσάωρος καὶ τῆς Ὠκεανίδος Καλλιρρόης², δηλαδὴ τῆς ἀστραπῆς (τοῦ ἥρωος μὲ τὴν χρυσὴν ρομφαίαν) καὶ τῶν ἀτμῶν τῶν ὑφουμένων ἐκ τῶν κόλπων τῆς θαλάσσης, ἵνα συναθροισθῶσι καὶ σχηματίσωσιν ἐν τῇ οὐρανῷ τὰ θυελλώδη νέφη.

Ὁμοίως φύσεως εἶναι καὶ ἡ Χίμαιρα, θυγάτηρ τῆς Ἐχιδνῆς καὶ τοῦ Τυφῶνος, ἡ ἰδέα τῆς ὁποίας ἐκ Λυκίας προσερχομένη ἦτο ἤδη γνωστὴ εἰς τοὺς Ἑλληνας κατὰ τοὺς ὀμηρικοὺς χρόνους³. Ἡ Χίμαιρα ὑπῆρξε καὶ αὕτη κατ' ἀρχάς, θεότης τῆς θυέλλης ἢ τοῦ χειμῶνος, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα εἰς τὴν αὐτὴν ἀνήκει εἰζαν, τέρας φοβερὸν, φονευθὲν, ὡς οἱ ὅμοιοί του, ὑπὸ ἡλιακοῦ τινος ἥρωος, ὅστις, ἐν Λυκίᾳ ὠνομάζετο Βελλεροφόντης. Ἡ ἀκαταβλήτου δυνάμεως Χίμαιρα (ἁμαιμάκετος) παρουσιάζετο εἰς τὴν φαντασίαν τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τρομακτικὴν μορφήν. Ἡ κεφαλὴ καὶ τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματός της ἦσαν λέοντος· τὸ κάτω μέρος δράκοντος· κατὰ τὸ μέσον ἦτο αἰξ· λεπτομέρεια ἐξηγουμένη ἐκ τοῦ συσχετισμοῦ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τοῦ τέρατος πρὸς τὸ ζῷον, ὅπερ ἔφερε τὸ αὐτὸ ὄνομα· ἡ νεαρὰ αἰξ ἐκαλεῖτο Χίμαιρα⁴. Ἀλλ' ἐνῷ αἱ τοῦ ζῴου μορφαὶ τῆς ἐνεθυμίζον τὰ τρομερὰ ἀποτελέσματα τῆς θυέλλης τοῦ χειμῶνος, αἱ φλόγες, τὰς ὁποίας ἐξερεύγετο τὸ στόμα τῆς Χιμαίρας, ἦσαν ἢ εἰκὼν τῶν ἀστραπῶν καὶ τῶν κεραυνῶν τῶν διαπερόντων τὰ νέφη. Ἡ εἰκὼν αὕτη, προσδιδομένη βραδυτέρον εἰς τὰς ἐκρήξεις τῶν ἡφαιστειῶν, μετεμόρφωσε τὴν Χίμαιραν εἰς χθόνιον τέρας, κατοικοῦν, ὡς ὁ Τυφὼν καὶ ἡ Ἐχιδνα εἰς τὰ βάθη τοῦ ἐδάφους τῆς Λυκίας⁵, τὸ ὁποῖον ἀνατρέπει διὰ τῶν κινήσεών του καὶ κατακαίει διὰ τῆς ἀτμώδους πνοῆς του.

Εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ Τυφῶνος ἀνήκουσιν ἐπίσης αἱ Ἀρπυῖαι, τὰς ὁποίας παραδόσεις τινὲς θεωροῦσι θυγατέρας αὐτοῦ. Ἡ σημασία των δὲν εἶναι ἀμφίβολος. Αἱ Ἀρπυῖαι εἶναι αἱ «ἄρπαγες» αἱ παρασύρουσαι καὶ καταστρέφουσαι τὸ πᾶν ἐν τῇ μανιώδῃ τῆς καταιγίδος πνοῇ. Κατὰ τὸν Ὅμηρον μία των Ἀρπυιῶν, ἡ Ποδάργη, ἐνοῦται μετὰ τοῦ Ζεφύρου, διὰ νὰ φέρῃ εἰς τὴν ζωὴν τοὺς κέλητας τοῦ Ἀχιλλέως, οἱ ὅποιοι, «ἅμα πνοιῇσι πετέσθην⁶». Κατὰ τὸν Ἡσίοδον αὗται εἶναι οἱ ὀρμητικοὶ τῆς τρικυμίας δαίμονες. Ὁ ποιητὴς τὰς θεωρεῖ, πράγματι ἀδελφὰς τῆς Ἰριδος, τοῦ οὐρανίου τόξου, τὸ ὁποῖον λάμπει κατὰ τὰς θυέλλας, καὶ τὰς παρουσιάζει ὡς γεννηθείσας ἐκ τῆς ἐνώσεως τοῦ Θαύμαντος καὶ τῆς Ἠλέκτρας, δηλαδὴ, ἐκ τῶν θαυμασίων φαινομένων τῆς ὑπὸ τοῦ οὐρανίου φωτὸς καταυγαζομένης θαλάσσης⁷. Τὰ ὀλέθρια τῆς τρικυμίας ἀποτελέσματα ἐγένοντο αἰτία ὥστε νὰ θεωρηθῶσιν αὗται ὡς θεότητες

¹ Ἀπολλοδ. Β, 1, 2.

² Θεογ. 287–295.

³ Ἰλιάς, Ζ, 179, II, 328.

⁴ Χίμαιρα ἦτο ἡ αἰξ, ἡ ἔχουσα ἡλικίαν ἐνὸς χειμῶνος. Πρβλ. μὲ τὸ ὄνομα τῆς Χιμαίρας, χειμῶνος, ὃ ὑπὸ τῶν θυελλωδῶν βροχῶν ἐξογκωθεὶς χεῖμαρος, Βλ. τοὺς ὑπὸ τοῦ Max Müller ὑποδεικνυμένους συσχετισμούς. Zeitschr. f. vergl. Sprachf. XIX, σ. 43.

⁵ Ὑπῆρχεν ἡφαιστειὸν χίμαιρα καλούμενον, πλησίον τῆς Φασήλιδος τῆς Λυκίας (Plin. Hist. nat. II, 236, V, 100, ἐκδ. Jahn, coll. Teubner). Βλ. ἐπίσης Στραβ. ΙΔ', σ. 665.

⁶ Ἰλιάς, II, 150.

⁷ Θεογ. 265.

τοῦ θανάτου. Οἱ θαλασσινοί, περὶ τῶν ὁποίων ἀπὸ πολλοῦ καιροῦ ἔστερουντο εἰδήσεων, καὶ οἱ ὅποιοι, μετὰ μακρὰν ἀπουσίαν, δὲν ἐπανήρχοντο εἰς τὸν λιμένα, εἶχον συναντήσαι τὰς Ἀρπυΐας κατὰ τὸ ταξειδίον των καὶ εἶχον ὑπ' αὐτῶν ἀπαχθῆ. Οὕτω ὁ Τηλέμαχος ὁμιλῶν περὶ τοῦ Ὀδυσσεῶς, περὶ τῆς τύχης τοῦ ὁποίου οὐδὲν γνωρίζει, λέγει, ὅτι ἀναμφιβόλως θὰ ἔπese θῦμα τῶν Ἀρπυιῶν¹. Ὡσαύτως κατὰ παράδοσιν τινα τῆς Ὀδυσσεΐας, αἱ Ἀρπυιαι εἶναι τὰ ἀναρπάσαντα αἰφνιδίως τὰς θυγατέρας τοῦ Πανδάρου τέρατα, ἵνα παραδώσωσιν αὐτάς εἰς τὰς στυγὰς Ἑρινύς². Ἐπὶ τοῦ περιφύμμου μνημείου τῆς Λυκίας, τοῦ φέροντος τὸ ὄνομά των, μᾶς ἐμφανίζονται ὑπὸ τὴν τρομερὰν ταύτην ιδιότητά των, ὑπὸ μορφὴν πτηνῶν ἀρπακτικῶν μὲ κεφαλὴν ἀνθρωπίνην. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὁ Βιργίλιος συγχέει αὐτάς μετὰ τῶν Ἑρινύων καὶ τὰς τοποθετεῖ εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Ὀρκου μετὰ τῶν Γοργόνων καὶ τῆς Χιμαιράς. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, ὁ τύπος οὗτος τῶν Ἀρπυιῶν κατέστη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰδεχθῆς καὶ ἀποτρόπαιος. Τέρατα πτερωτά, ἔχοντα τὴν ταχύτητα τοῦ ἀνέμου, τὸ πρόσωπον αὐτῶν πελιδνὸν ἐκ τῆς πείνης· τὸ σῶμά των, σῶμα πτηνοῦ, εἶναι ὥπλισμένον διὰ μακρῶν γαμφῶν ὀνύχων, προωρισμένων, ἵνα ἀρπάξωσι τὴν λείαν, ἣ ὁποία δὲν δύναται νὰ κορέσῃ τὴν αἰωνίαν ἀδηφαγίαν των. Ὀρμῶσιν, ὡς γῦπες, καὶ ἐπιπίπτουσιν ἐπὶ τῆς γῆς, μετὰ μεγάλου τῶν πτερύγων θορύβου, εἴτε διὰ νὰ καταβροχθίσωσι τὰ διὰ τὴν τράπεζαν τοῦ ἀνθρώπου παρασκευασθέντα φαγητά, εἴτε διὰ νὰ τὰ μολύνωσι σταλάζοντα ἐπ' αὐτῶν ὕλην τινὰ δυσώδη³: παραστατικὴ εἰκὼν τῶν ὀλεθρίων ἀποτελεσμάτων τῆς λαίλαπος, ἣτις καταστρέφει τὰ σιτηρά, ρίπτει χαμαὶ τοὺς καρπούς, τὴν τροφὴν τῶν ἀνθρώπων, καὶ κατακλύζουσα αὐτοὺς διὰ χειμάρρων βροχῆς τοὺς κάμνει νὰ ἀλλοιωθῶνται καὶ νὰ σήπωνται. Ὑπὸ τὴν ἔσποιν ταύτην αἱ Ἀρπυιαι σπουδαίον διαδραματίζουσι πρόσωπον εἰς ἓν ἐπεισόδιον τοῦ μύθου τῶν Ἀργοναυτῶν. Ἄλλωστε ὁ χαρακτήρ των σχεδὸν οὐδόλως μετεβλήθη ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοκείας. Ἐὰν ἡ Κελαινὴ τοποθετῇται ὑπὸ τοῦ Βιργιλίου ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ εἰδεχθοῦς χοροῦ τῶν Ἀρπυιῶν, κατέχουσα οὕτω τὰ πρωτεῖα, θέσιν, ἣτις πρότερον δὲν ἀνῆκεν εἰς αὐτήν, τὰ μεταγενεστέρως δοθέντα εἰς τὰς συντρόφους τῆς ὀνόματα Νικοθύη, Ὠκυτόδη, Ἀχολόγη⁴) ἀπλῶς ἐπαναλαμβάνουσι τὰ ὀνόματα τῶν δύο ἡσιοδικῶν Ἀρπυιῶν Ἀελλοῦς καὶ Ὠκυπέτης, καὶ ἐξακολουθοῦσι νὰ ἐκφράζωσι πιστῶς τὴν φυσικὴν σημασίαν τῶν σκοτεινῶν αὐτῶν τῆς λαίλαπος παρθένων.

Πρὸς τοὺς θεελλώδεις ἀνέμους ἀντιτίθενται οἱ κανονικοὶ ἄνεμοι, τῶν ὁποίων ἡ δράσις δυνατὸν νὰ εἶναι βραία ἀλλὰ δὲν εἶναι οὔτε ἀδόκητος οὔτε καταστρεπτικὴ διὰ τὸν ἀνθρώπον. Τοὺς ἀνέμους αὐτοὺς δὲν ἀντιλαμβάνονται πλέον ὡς τέρατα, ἀλλ' ὡς ὄντα, ἀνθρωπίνην ἔχοντα μορφήν. Τὴν γέννησίν των δὲν ὀφείλουσιν εἰς γιγαντιάδας, ἀκαταστάτους δυνάμεις, ἀλλ' εἰς ἡρέμους θεότητας. Οἱ τέσσαρες κυριώτεροι ἄνεμοι, οἱ μόνοι, τοὺς ὁποίους γνωρίζει ὁ Ὀμηρος⁵, ὁ Βορέας, ὁ Νότος, ὁ Εὖρος καὶ ὁ Ζέ-

¹ Ὀδυσσ. Α, 241.

² Ἐνθ. ἀνωτ. Γ, 66, 77.

³ Αἰσχ. Εὐμεν. 50. Hygin. Fab. 14. Virg. AEn. III, 216. Ovid. Metam. VII, 4. Fast. VI, 132. Valer. Flacc. IV, 428 καὶ ἐφ.

⁴ Ἀπολλοδ. Α', 9, 21. Serv. ad: AEn. III, 209.

⁵ Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ ὁ Αἰόλος εἶναι βασιλεὺς, ὅστις κατέχει ἐκ τῶν θεῶν τὴν ἰσχὴν νὰ καταπράξῃ, ἢ νὰ διαγείρῃ κατὰ βούλησιν τοὺς ἀνέμους. Ἀλλὰ παρ' Ἑλλήσι δὲν εἶναι, ὅτι θὰ καταστῇ βραδύτερον ἐν τῇ ρωμαϊκῇ μυθολογίᾳ, ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ πατὴρ τῶν ἀνέμων.

φυρος, εἶναι, κατὰ τὴν Θεογονίαν, υἱοὶ τῆς Ἥους καὶ τοῦ Ἀστράιου, τῆς Αὐγῆς καὶ τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ¹. Μεταξὺ αὐτῶν ὁ Βορέας εἶναι ὁ ἰσχυρότερος ὄλων, κατέχει δὲ τὴν πρώτην θέσιν· τὸ μυθολογικὸν αὐτοῦ πρόσωπον εἶναι τὸ καθαρότερον διαγραφόμενον. Βορέας εἶναι ὁ ἐκ τῶν βορεινῶν ὀρέων² ἐρχόμενος ἄνεμος, ὁ μετὰ μανίας πνέων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὅστις κάμνει γὰρ μυκῶνται ἡ γῆ καὶ τὰ δάση, ὅστις ἀνατρέπει τὰς δρυς καὶ τὰ πεῦκα εἰς τὰς χαράδρας τῶν ὀρέων ἐνῷ οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ἄγρια ζῆα φρικιῶσιν ὑπὸ τὴν παγεράν του πνοήν³. Τὸ ἐνδιαίτημα τοῦ βασιλέως αὐτοῦ τῶν ἀνέμων εἶναι ἡ Θράκη καὶ εἰδικώτερον τὰ Ριπαῖα ὄρη, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ἐνθυμίζει τὴν βιαιότητά του⁴, καὶ τῶν ὁποίων τὰ σπήλαια περιέχουσι καὶ ἐξαπολύουσι τὴν πνοήν του. Ἐκεῖ ὁδηγεῖ τὴν παρθένον Ὀρείθυιαν, τὴν ὁποίαν ἤρπασεν ἐκ τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἰλισσοῦ· ἐκεῖ πάντοτε ἐπανέρχεται μετὰ τὰ σφοδρὰ καὶ ταχέα ταξείδιά του. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ μύθου καὶ τῆς λατρείας τοῦ Βορέου ἀνήκουσιν ἰδίως ὡς θὰ εἰδῶμεν εἰς τὴν Ἀττικὴν. Τὰ ἐκ τῆς χώρας ταύτης ἐξωγραφισμένα ἄγγεῖα εἶναι τὰ συχνότερον παρουσιάζοντα ἡμῖν τὴν εἰκόνα αὐτοῦ. Ἡ ἀθηναϊκὴ τέχνη ἀρνεῖται νὰ προσεγγίσῃ τὸν τύπον τοῦ Βορέου πρὸς τὸν τοῦ Τυφῶνος, παριστώσα αὐτὸν μετὰ οὐρᾶς ὄφως, ὡς ἔκαμιν ὁ καλλιτέχνης τῆς λάρνακος τοῦ Κυψέλου⁵. Ἀπεικόνισεν αὐτὸν ὑπὸ μορφὴν ρωμαλέου καὶ ἐπιβλητικοῦ τὸ σῶμα ἄνδρός, ἐν ὅλῃ τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, φέροντος βαθὺν πύγωνα καὶ κόμην μακρὰν καὶ ἀτακτον· εἰς τοὺς ὤμους του προσεκόλλησε μεγάλας πτέρυγας, σύμβολον τῆς ὀρμητικότητός του⁶. Ἡ κεφαλὴ τοῦ αἰθρηγενοῦς Βορέου, τοῦ ἐκ τοῦ αἰθέρος γεννηθέντος ἀνέμου, τοῦ σαρώνοντος τὰ νέφη ἤτο ἐνίοτε ἐστεμμένη δι' ἀκτίνων· ἡ ἰδέα αὕτη ὑποδηλοῦται προσέτι ἐν τῷ μύθῳ τῆς νίκης τῶν υἱῶν τοῦ Βορέου κατὰ τῶν Ἀρπυιῶν⁷, δηλαδὴ κατὰ τῶν ἀνέμων τῶν ἀμαυρούντων τὸν οὐρανόν, καὶ τοὺς ὁποίους διώκουσι.

Ὁ Νότος, ὁ Εὐρος καὶ ὁ Ζέφυρος εἶναι ἀπλᾶι προσωποποιήσεις τῶν νοτίων τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῶν δυτικῶν ἀνέμων. Ὁ τελευταῖος ὅμως οὗτος προσεκτίησαςτο σὺν τῷ χρόνῳ χαρακτῆρα μυθολογικόν. Ἐν τῇ Ἰλιάδι, ὁ ὀρμητικῶς πνέων Ζέφυρος, (δυσαῆς) εἶναι ἄνεμος τῆς καταιγίδος· κατοικοῖ μετὰ τοῦ Βορέου ἐντὸς τῶν ἀγρίων τῆς Θράκης σπηλαίων⁸. Ἀλλ' ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ ἔχει ἤδη τὴν σημασίαν, ἥτις γενικῶς τῷ ἀποδίδεται βραδύτερον. Εἶναι ὁ ἐλαφρὸς ἄνεμος ὁ δροσιζὼν διὰ τῆς ἀπαλῆς πνοῆς του τὰ ἡλίσια πεδία, τὴν διαμονὴν τῶν μακάρων· ὁ αὐξάνων τὰ φυτὰ καὶ ὀριμάζων τοὺς καρποὺς τῶν θαυμαστῶν τοῦ Ἀλκινόου κήπων⁹. Καθίσταται ὁ ἄγγελος

¹ Θεογ., 378. Ἐνταῦθα ὁ Εὐρος καλεῖται Ἀργεστής· εἶναι ὁ δυτικὸς ἄνεμος ὁ λευκαῖων, ὁ φέρων τὰ λευκὰ νέφη εἰς τὸν γαλανὸν οὐρανόν.

² Βορέας=Foréas, παράγωγον τοῦ ὄρους. G. Curt. *Griech. Etym.* σ. 348, ἐκδ. 5η.

³ Ἡσιόδ. Ἔργ. καὶ Ἡμ. 508.

⁴ Πρβλ. τὴν ἐκφρασιν ριπαὶ ἀνέμων.

⁵ Πaus. B', 19, 1.

⁶ Περὶ τοῦ καλλιτεχνικοῦ τύπου τοῦ Βορέου, βλέπε τὴν ἐνδιαφέρουσαν μελέτην τοῦ G. Perrot: ἡ ἀρπαγὴ τῆς Ὀρείθυϊας ὑπὸ τοῦ Βορέου (Monuments publiés par l'Association des Etudes grecques, 1874).

⁷ Πaus. E, 17, 12.

⁸ Ἰλιάς, B, 147.

⁹ Ὀδυσσ. Δ', 567, H, 199.

τοῦ ἔαρος, ὁ χάριεις ἑραστὴς τῆς Χλωρίδος, τῆς νέας βλαστήσεως, ἣτις ὑπ' αὐτοῦ γονιμοποιουμένη θὰ φέρῃ εἰς φῶς τὸν Καρπὸν¹. Αἱ ἑαριναὶ αὖραι ἐκφράζονται ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ὑπὸ γυναικείων μορφῶν μὲ λυγρὰ καὶ ἐλαφρὰ σώματα, τῶν ὁποίων τὰ ἐνδύματα κολποῦνται καὶ κυματίζουν ὡς πέπλοι ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, ἣ αἱ ὁποῖαι πετῶσι διὰ μέσου τοῦ ἀέρος καθήμεναι ἐπὶ κύκνων². Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκουσιν: ἡ Θυίη, θυγάτηρ τοῦ βοιωτικοῦ Κηφισοῦ, τῆς ὁποίας βωμὸς ὑπῆρχεν εἰς τὴν εἴσοδον τῆς κοιλάδος τῶν Δελφῶν³, καὶ ἡ Ὠρεΐθουα, ἡ ἑρωμένη τοῦ Βορέου.

Ἐὰν ἀναλογισθῶμεν τὴν ἐπίδρασιν, ἣν ἐξασκοῦσιν οἱ ἄνεμοι ἐπὶ τοῦ κλίματος, ἐπὶ τῆς καλλιεργίας τοῦ ἐδάφους καὶ ἐπὶ τῆς ναυτιλίας δὲν θὰ ἐκπλαγῶμεν ὅτι ἡ φαντασία τῶν Ἑλλήνων ἀπέδωκεν εἰς αὐτοὺς ὑπόστασιν θεῖαν, καὶ ὅτι οἱ ἰσχυρότεροι ἐξ αὐτῶν κατέστησαν τὸ ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας λατρείας. Ὁ Βορέας εἶχεν ἐν Ἀθήναις καὶ Μεγαλοπόλει βωμούς, ἐπὶ τῶν ὁποίων προσέφερον εἰς αὐτὸν θυσίας εἰς ὠρισμένας ἐποχάς⁴: μήπως εἰς αὐτὸν δὲν ὠφείλετο, κατὰ τοὺς μηδικοὺς πολέμους, ἡ καταστροφὴ τοῦ βαρβαρικοῦ στόλου, εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς χερσονήσου τῆς Μαγνησίας; Οἱ ἄνεμοι, οἱ κατὰ βούλησιν καταστρέφοντες τὰ πλοῖα ἢ ὠθοῦντες ἀκόπως αὐτὰ πρὸς τὸ τέρμα τοῦ ταξειδίου των, ἦσαν δυνάμεις ἐπίφοδοι, τῶν ὁποίων ἐφρόντιζον νὰ κερδίσωσι τὴν εὐμένειαν ἢ νὰ καταπραῖνωσι τὴν ὀργήν. Πρὸς τοῦτο οἱ ναυτικοὶ μετεχειρίζοντο μαγικάς ἐπιφθόους, τῶν ὁποίων ἡ ἐφεύρεσις ἀπεδίδετο εἰς τὴν μάγισσαν Μήδειαν ἢ τὸν φιλόσοφον Ἑμπεδοκλέα⁵, ἢ πάλιν, καθ' ἣν στιγμὴν ἐπρόκειτο ν' ἀναπετάσῃσι τὰ ἱστία ἐθυσιάζον ζῶα πρὸ τῶν βωμῶν των, ἰδίως ὄνους καὶ ἵππους.

Ὁ ἵππος ὑπῆρξε, πράγματι, ἐν Ἑλλάδι, ἐν τῶν φυσικῶν συμβόλων τῶν ἀνέμων. Ἐνθυμούμεθα ὅτι οἱ κέλητες τοῦ Ἀχιλλέως εἶναι υἱοὶ τοῦ Ζεφύρου. Κατ' ἄλλην τινὰ παράδοσιν, ὁ Βορέας ἔλαβε τὸ σχῆμα ἵππου, ἵνα ἐνωθεῖ μετὰ τῶν φορβάδων τοῦ Ἐριχθονίου, ἐκ δὲ τῆς ἐνώσεως ταύτης ἐγεννήθησαν δώδεκα νεαραὶ φορβάδες τοσοῦτον ἐλαφραὶ ὥστε

«ὅταν σκιρτοῦσαν ἐλαφρὰ στῇ γῇ τῇ σιτοδότρᾳ

᾿ς τὸ στάχυ ἐπάνω ἔτρεχαν χωρὶς νὰ τὸ λυγίσουν

καὶ ὅταν εἰς τὰ διάπλατα σκιρτοῦσαν τῆς θαλάσσης.

᾿ς τὴν κορυφὴν τοῦ κύματος ξακρίζουν τὸν ἀφρὸ τῆς.»⁶

Αἱ ποιητικαὶ εἰκόνες αὗται ἦσαν ἀναμφιδόλως ἡ πηγὴ δοξασίας τινός, διαδεδομένης

¹ Ovid. Fast. 197. Serv. ad Virg. Eclog. 48. Ἐπὶ τῆς ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ἐλευσίνα ὁδοῦ ὑπῆρχε βωμὸς ἀφιερωμένος εἰς τὸν Ζεφύρον (Παυσ. Α', 37, 1).

² Arch. Zeitung, 1858, πιν. 119, 1. 120, 3.

³ Ἡροδ. Ζ' 178.

⁴ Ἡροδ. Ζ', 189. Πλάτ. Φαῖδρ. σ. 229 c. Παυσαν. Η', 36, 4.

⁵ Διογ. Λαερτ. Η', 59, 60. Αἱ ἐπωδοὶ αὗται ἐκαλοῦντο ἀνεμοκοῖται (Ἦσυχ.). Ὁ Σιμωνίδης εἶχε γράφει ὅμον εἰς ἄνθρωπον (ἀποσπ. 25, Lyr. Gr. Bergk), ὅστις ἀναμφιδόλως ἦτο τοιοῦτου εἶδους μαγικῇ ἐπιφθόος.

⁶ Πλάτ., Υ. 223. (Μεταφρ. Πολυλά). Virg. Aen. VII, 808.

ἔτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Βιργιλίου ἐν τῇ ἀρχαιότητι· δηλαδὴ τῆς διὰ τῆς πνοῆς τοῦ Ζεφύρου κατὰ τὸ ἔαρ γονιμοποιήσεως τῶν φορβάδων. Ἡ γονιμοποιὸς αὕτη δύναμις τῶν ἀνέμων συνδέεται ἐξ ἄλλου μετ' ἄλλης τινὸς ἰδέας. Ὡς περὶ τούτου ματυρεῖ ὁ προσπλησιασμός τῆς ἐλληνικῆς λέξεως *άνεμος* καὶ τῆς λατινικῆς *animus*, ἡ φύσις τοῦ ἀνέμου ἦτο, εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀρχαίων, ἀνάλογος πρὸς τὴν φύσιν τῆς ζωτικῆς ἀρχῆς· ἡ ψυχὴ ἦτο πνοή, καὶ ἡ πνοὴ αὕτη, τόσον εἰς τὰ ζῷα ὅσον καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὧφειλε ἐκ τῆς αὐτῆς νὰ προέρχεται θείας πηγῆς, ἐξ ἧς καὶ ἡ πνοὴ, τῆς ὁποίας ἡ δράσις ἠσκειτο ἐφ' ὅλης τῆς ἀψύχου φύσεως¹.

¹ Ἡ λαϊκὴ αὕτη δοξασία δύναται νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἀττικὴν λατρίαν τῶν *Τριτοπατόμων*, κοσμογονικῶν θεῶν τῶν ἀνέμων, εἰς οὓς οἱ ὀρφικοὶ ἀπέδωσαν τὴν δημιουργίαν τῶν πρώτων ἀνθρώπων, καὶ οὓς ἐθεώρησαν ὡς προϊσταμένους τῆς παιδογονίας. Βλέπε, Lobeck. *Aglaoph.* σ. 753-764. Welcker, *Griech. Götterlehre*, III. σ. 71-73.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XV

ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΒΙΟΥ

I — ΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΟΣ

Ἡ Θεογονία, ἣτις περιγράφει ἡμῖν τοσοῦτον ἀκριβῶς τὰς διαφόρους φάσεις τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ τῆς διαδοχῆς τῶν θείων γενεῶν, εἶναι ἐν τούτοις ἀτελής. Ἐπὶ κυριωτάτου ζητήματος οὐδὲν ἀναφέρει: ἐπὶ τοῦ τῆς προελεύσεως τοῦ ἀνθρωπί-
νου εἴδους. Ἡ Ἑλληνικὴ φαντασία, ἐν τῇ περιέργῳ αὐτῆς ἐνεργητικότητι, ἐπεξήτη-
σεν ἐν τούτοις νὰ ἐξηγήσῃ τὴν γένεσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τοῦτο δὲν
συνήντησεν μοναδικήν τινα λύσιν, ἔχουσιν τὸν χαρακτήρα δόγματος, καὶ τὴν ὁποίαν
θὰ ἠδύνατο νὰ ἐγκολπωθῇ ὁ ἡσιοδικὸς ποιητής¹.

Ἡ φαινομένη ὡς ἀρχαιότερα ἀντίληψις παραδέχεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὡς καὶ τὰ
ἄλλα ὄντα, προήλθεν ἐκ τῶν κόλπων τῆς φύσεως. Ἀλλ' εἰς ποία ὀρισμένα στοιχεῖα
ὀφείλει τὴν ζωὴν του; Ὑπάρχον ἐπὶ τῆς ἐρωτήσεως ταύτης πολλαὶ ἀπαντήσεις, τῶν
ὁποίων ἡ ποικιλία ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν φύσιν τῶν διαφόρων χωρῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐγ-
κατεστάθησαν οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τοὺς κατοίκους τῶν ἀκτῶν καὶ τῶν
νήσων, ὁ Ὠκεανός, ὅστις, παρ' Ὀμήρῳ, εἶναι ὁ γεννήτωρ πάντων τῶν ὄντων, ἐγέν-
νησεν ἀναμφιδόλως τοὺς ἀνθρώπους ὡς καὶ τοὺς θεούς. Διὰ τοὺς κατοικοῦντας εἰς τὰς
εὐφόρους ὡς ἐκ τῶν ρεόντων ὑδάτων κοιλάδας, οἱ ποταμοὶ εἶναι οἱ πρόγονοι τῶν ἐπω-
νύμων ἡρώων. Ἐν Ἀργολίδι, ὁ Φωρνεύς, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος εἶναι υἱὸς τοῦ Ἰνάχου.
Ἐν Βοιωτίᾳ, ὁ Ἀλαλκομενεὺς εἶναι τὸ πρῶτον ἀνθρώπινον ὄν:

«εἴτε Βοιωτοῖσιν Ἀλαλκομενεὺς λίμνας ὑπὲρ Καφισίδος
πρῶτος ἀνθρώπων ἀνέσχευε².»

¹ Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, βλέπε Preller, *Die Vorstellung der Allen, besonders der Griechen, von dem Ursprunge und den ältesten Schicksalen des menschlichen Geschlechts* (Philologus, VII, σ. 1—60), καὶ τὴν διατριβὴν τοῦ Bouché-Leclercq, *Placita Graecorum de origine generis humani*, 1871.

² Πίνδαρ., ἀποσπ., παρὰ Bergk. *Lyr. Gr.*, III, σ. 1339.

Συνηθέστερον ὅμως, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας, οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι ἐθεωροῦντο ὡς τὰ τέκνα τῆς γῆς. Ἡ περὶ αὐτοχθονίας ἰδέα, ἣτις ἐκολάκευε τὴν φιλοτιμίαν τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς, ἦτο διαδεδομένη εἰς σχεδὸν ἅπαντα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀττικῇ, ὁ Ἐρεχθεὺς εἶχε γεννηθῆ ἀπὸ τὴν «ζεῖδωρον ἄρουραν»¹. Ἐν Ἀρκαδίᾳ «Ἀντίθεον Πελασγὸν ἐν ὑψικόμοισιν ὄρεσσι γαῖα μέλαιν' ἀνέδωκεν, ἵνα θνητῶν γένος εἴη»². Ἡ ἀνάμνησις τῆς πρώτης ἀγρίας ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος ἐντὸς τῶν σπηλαίων, ἅτινα ἐχρησιμοποιοίε ὡς καταφύγια, διετηρεῖτο εἰς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος προήρχετο ἐκ τῶν θράχων³, ἐκ τῶν ὀστέων, δηλονότι, τοῦ μεγάλου σώματος τῆς γῆς: οἱ βράχοι ἢ οἱ λίθοι οὗτοι, θὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὸν Δευκαλίωνα καὶ τὴν Πύρραν διὰ τὴν δημιουργίαν νέας γενεᾶς, προωρισμένης ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ ἐξαφανισθησομένην. Κατ' ἄλλας ἰδέας, ὁ ἄνθρωπος δὲν ὤφειλε τὴν προέλευσίν του εἰς ἓν μόνον στοιχεῖον: τὸ ὕδωρ καὶ ἡ γῆ συνετέλεσαν διὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ σώματός του, τὸ ὁποῖον ἐβλάστησεν ἐπὶ τῆς γῆς ὡς φυτὸν ἢ ὡς βλαστὸς δένδρου⁴. Ἡ ἀφομοίωσις αὕτη τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς πρὸς τὴν φυτικὴν παρουσιάζεται ἀκόμη εἰς τὰς παραδόσεις, καθ' ἃς ὁ φλοιὸς τῆς φηγού καὶ ὁ κορμὸς τῶν δρυὼν ρήγνυνται διὰ νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν ἐξοδὸν εἰς τοὺς πρώτους ἀνθρώπους⁵, ἢ καθ' ἃς ὁλόκληρος γενεὰ φύεται, ὡς ὁ σίτος, εἰς τοὺς αὐλακας καλλιεργημένου ἀγροῦ, ἐσπαρμένου δι' ὀδόντων δράκοντος⁶.

Ἄλλαι παραδόσεις, διαφόρου χαρακτῆρος, ἐξαρτῶσι τὴν γένεσιν τοῦ ἀνθρώπου ὅχι πλέον ἐκ τῆς γονιμότητος τῆς φύσεως ἀλλ' ἐκ τῆς θελήσεως τῶν θεῶν. Οἱ ἀθάνατοι, λέγει ὁ Ἡσίοδος, ἐποίησαν τὴν γενεάν τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος καὶ τὴν τοῦ ἀργυροῦ· ὁ Ζεὺς ἐποίησεν τὴν γενεάν τοῦ χαλκοῦ, τὴν τῶν ἡρώων, τὴν τοῦ σιδηροῦ αἰῶνος. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ δημιουργίας, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τὴν ἀποδομένην εἰς τὴν λέξιν ταύτην ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς θεολογίας, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ ἐργασίας διαμορφώσεως καὶ ἀνανεώσεως. Ἄν καὶ ὁ ποιητὴς δὲν δίδει περισσοτέρας ἐξηγήσεις ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, ἀναμφιδόλως ἐκ τῆς ὕλης οἱ θεοὶ ἡρύσθησαν τὰ στοιχεῖα, ἅτινα ἐχρησιμοποίησαν διὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν πρώτων ἀνθρώπων, ἔπως τοῦτο φαίνεται εἰς τὸν μῦθον τῆς Πανδώρας. Κατὰ διαταγὴν τοῦ Διὸς ὁ Ἥφαιστος χρησιμοποιοεῖ ἄργιλον βεβρεγμένην δι' ὕδατος διὰ τὴν διάπλασιν τοῦ σώματος τῆς πρώτης γυναικός· κατόπιν δὲ δίδει εἰς τὸ ἀγαλμα τοῦτο τὴν φωνήν, τὴν ζωϊκὴν δύναμιν, τὴν μορφὴν τῶν ἀθανάτων θεῶν καὶ τὰς χάριτας παρθένου:

«... σθένος, ἀθανάτοις δὲ θεοῖς εἰς ὧπα ἔτσκειν

παρθενικῆς καλὸν εἶδος, ἐπήρατον.»

¹ Ἰλιάς, Β, 547.

² Ἄσιος (Παυσαν., Θ', 1, 4).

³ Βλ. τὴν ὁμηρικὴν παροιμίαν, ἀπὸ δρυὸς καὶ ἀπὸ πέτρης (Ἰλιάς, Χ, 126. Ὀδυσσ., Τ, 163).

⁴ Ἰλιάς, Η, 99. Ὁ Πίνδαρος (ἀπόσπ. παρ' Ἰηπολ. Refut. Haer., V, 7) δεῖει εἰς τοὺς Κορδάντας, τοὺς πρώτους ἐκ τῆς γῆς γεννηθέντας τὸ ἐπίθετον *δενδροφυνεῖς*.

⁵ Virg. *Æn.*, VIII, 314. Juven. *Sat.*, VI, 12. Παρ' Ἡσιόδου (Ἔργ. καὶ Ἡμ. 145) ἡ τρίτη γενεὰ ἐξέρχεται τῶν μελιῶν. Πρὸς λατρεῖα Δρυῖδων.

⁶ Μῦθος τοῦ Κάδμου.

Στολισθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, καλλωπισθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἀφροδίτης, τῶν Χαρίτων καὶ τῶν Ὠρῶν, ἡ Πανδώρα ἀπεστάλη ὡς δῶρον εἰς τὸν Ἐπιμηθέα¹. Οὕτω, εἰς τὸν Αἰγυπτιακὸν μῦθον τῶν Αὔο ἀδελφῶν, ὁ Νούμ, ὁ οὐράνιος καλλιτέχνης, ὁ θεὸς κεραμουργός, κατασκευάζει νεάνιδα θαυμασίας καλλονῆς, ἣτις προσφέρεται ὡς σύζυγος εἰς τὸν Βατοῦ². Ἄν ὁ μῦθος τῆς Πανδώρας φαίνεται ξενικῆς προσελύσεως, ἀπέκτησεν ὅμως ἐν Ἑλλάδι ἰδιαίτερόν τινα χαρακτῆρα. Ὁ Ἡσίοδος ἀποδίδει εἰς αὐτὸν ἡθικὴν καὶ σατυρικὴν ἔννοιαν ἀπολύτως ὀρισμένην. Ἡ πρώτη γυνὴ εἶναι τὸ μοιραῖον δῶρον τὸ προσφερθὲν εἰς τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τιμωρίαν των διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Προμηθεὺς ἐκτελεσθεῖσαν ἀρπαγὴν τοῦ πυρός. Ἡ ἐμφάνισίς τῆς ἐπὶ τῆς γῆς εἶναι ἡ ἀπαρχὴ ὧλων τῶν κακῶν. Πρὸ αὐτῆς ἡ ἀνθρωπίνη γενεὰ ἔζη ἀπηλλαγμένη ἀσθενειῶν καὶ πόνων: ἔταν ἡ Πανδώρα ἀνεσίκησε τὸ σῶμα τοῦ μοιραίου δοχείου, ἔλα τὰ δεινὰ ἐξέφυγον αὐτοῦ καὶ διεσπάρησαν μεταξὺ τῶν θνητῶν: ἡ Ἑλπίς μόνη παρέμεινε δεσμιῶτις³.

Ἐφ' ὅσον ὁ θεὸς καλλιτέχνης μετεχειρίσθη ὡς ὕλην τὴν ὑγρὰν ἄργιλον διὰ τὴν διάπλασιν τοῦ σώματος τῆς γυναικός, θὰ εἴμεθα διατεθειμένοι νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τοιαύτη τις ὑπῆρξεν καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ σώματος τοῦ ἀνδρός. Ἄλλ' οὐδὲν ἐν τῇ κειμένῳ τῆς *Θεογονίας*, οὐδὲ εἰς τὰ ἀρχαιότερα μνημεῖα τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας μᾶς ἐπιτρέπει νὰ βεβαιώσωμεν τὴν ὑπαρξὴν παρομοίας παραδόσεως. Βραδύτερον μόνον, ὁ Προμηθεὺς παρίσταται ἐκτελῶν τὸ ἔργον τοῦ Ἡφαίστου, πλάσσων τὴν ἰλὺν τῆς γῆς ἐξ ἧς θὰ ἐξέλθῃ ὁ ἀνὴρ· ἀλλὰ τὸ ὄν τοῦτο, εἰς τὸ ὁποῖον τὸ ἀγαθοεργὸν πνεῦμα τοῦ πυρός δίδει τὸ σχῆμα καὶ τὴν ζωὴν, δὲν εἶναι, εἰ μὴ ὁ πρόγονος τῆς νέας γενεᾶς τῆς γεννηθείσης μετὰ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Δευκαλίωνος· δὲν εἶναι τὸ πρῶτον τοῦ εἵδους του. Ἐπομένως τὸ ζήτημα τῆς γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου δὲν λύεται διὰ τοῦ μύθου τούτου. Πράγματι, ἐπὶ μακρὸν ἡ ὑπαρξὴς τῆς ἀνθρωπίνης γενεᾶς ἔθεωρήθη ὡς ἀνεξάρτητος τῆς τῶν θεῶν. Οἱ θεοὶ καὶ οἱ θνητοί, κατὰ τὸν Ἡσίοδον, ἔχουσι κοινὴν τὴν προέλευσιν⁴:

Ἐν ἀνδρῶν
ἐν θεῶν γένος ἐκ μιᾶς δὲ πνέομεν
ματρός ἀμφότεροι.»

ἔλεγεν ὁ Πίνδαρος⁵.

Τέκνα κοινὰ τῆς φύσεως, οἱ κάτοικοι τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ἔζων κατ' ἀρχὰς ὑπὸ εἶδος τι ἰσότητος· συνεκρότουσαν μίαν κοινωνίαν, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἱστορία τοῦ Ταντάλου καὶ ἡ ἀρχικὴ διανομὴ τῶν ἀγαθῶν τοῦ κόσμου ἐν Μηκῶνῃ⁶. Γενόμενοι δεκτοὶ κατ' ἀρχὰς εἰς τὰς συναναστροφὰς τῶν θεῶν οἱ ἀνθρωποι, ἀπεκλείσθησαν αὐτῶν, ἔνεκα τῶν σφαλμάτων, εἰς ἃ ὑπέπεσαν, παρατυρθέντες ὑπὸ τῆς οἰήσεως καὶ τῆς βιαιότητός των.

¹ Ἡσιόδ., Ἔργ. καὶ Ἡμ., 60 καὶ ἑφ.

² Βλέπε τὴν μετάφρασιν τοῦ μύθου τούτου ὑπὸ Maspéro ἐν τῇ *Revue Archéologique*, μάρτιος 1878.

³ Ἔργα καὶ Ἡμ., σσ. 90-100.

⁴ Ὡς ἀνωτ. στ. 108.

⁵ Νεμ., στ. 1.

⁶ Θεογονία, 535. Μηκῶνῃ εἶναι τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τῆς Σικυῶνος.

Καταστάντες ὑποδέεστεροι τῶν ἀθανάτων, ὑποχρεωθέντες πλέον νὰ τρέμωσιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν των, ὑπῆρξαν ἄλλοτε οἱ σύντροφοι καὶ οἱ ἀδελφοὶ των. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ περισσότεροι τῶν ἐπωνύμων ἡρώων καλοῦνται «υἱοὶ τῶν θεῶν». Ἄλλ' ἢ προσηγορία αὕτη οὐδόλως συνεπάγεται τὴν ὑπὸ τῶν θεῶν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειδὴ δὲ οὐδεὶς ἦρωας, κατὰ τὰς ἑλληνικὰς δοξασίας, ἔσχε δύο θεοὺς γονεῖς, οἱ-θεοὶ δὲν θὰ ἰδύναντο νὰ γεννήσωσι τέκνα θνητά, ἐὰν τὸ ἀνθρώπινον γένος δὲν ὑπῆρχεν ἤδη. Ὅλοι ὅθην οἱ ἄνθρωποι δὲν προέρχονται ἐκ τῶν θεῶν· τινὲς μόνον ἐξ αὐτῶν ἀνάγουσιν τὴν προέλευσίν των εἰς ἀθάνατόν τινα πατέρα ἢ εἰς οὐρανίαν τινὰ μητέρα· οὗτοι εἶναι οἱ ἰγεμόνες καὶ οἱ βασιλεῖς, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν λαῶν, εἰς οὓς ἀνήκει ἡ ἐξουσία, ἐνθ' τὸ πλῆθος τῶν κοινῶν ἀνθρώπων ἐγεννήθη ἐκ τῆς γῆς, τῆς ὁρυδὸς ἢ τοῦ βράχου ¹.

Ἡ μυθολογικὴ ἱστορία τῶν ἀρχῶν τῆς ἀνθρωπότητος διέπεται ὑπὸ μεγάλου τινὸς γεγονότος, τοῦ ὁποίου ἡ παράδοσις διηγωνίσθη παρ' ὅλοις τοῖς λαοῖς τῆς ἰνδοεὐρωπαϊκῆς καὶ σημιτικῆς φυλῆς. Τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι κατακλυσμὸς τις, ὅστις ἐξολόθρευσε σχεδὸν ἐντελῶς τοὺς πρώτους ἀνθρώπους. Θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ἐξακριβώσωμεν, ἐὰν ἡ παράδοσις αὕτη ἀντιστοιχῇ πρὸς τὴν πραγματικότητα, ἢ ἐὰν ἔχῃ ἀπλῶς μυθικὸν χαρακτήρα ². Ἐν τῇ Πίγ-Βέδα, ὁ ἀρχικὸς μέγας κατακλυσμὸς φαίνεται συγχεόμενος πρὸς τὰ συνήθη φαινόμενα τῆς θυέλλης καὶ τῶν χειμαρρῶδων βροχῶν, αἵτινες ἐπακολουθοῦσι. Ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ παρίσταται ἐν αὐτῇ κτυπῶν διὰ τοῦ κεραυνοῦ τοῦ τὰς μελανὰς καταικίας, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶναι ἐγκλεισμένοι οἱ Ἀσούρας, διαρρηγνύων τὰς νεφέλας καὶ πλημμυρῶν τὴν γῆν διὰ τῶν ἐν αὐταῖς περιεχομένων ὑδάτων. Ἄλλ' ἤδη, ἐν τῇ μαζδεϊσμῷ ὁ βεδικός μῦθος μετεβλήθη εἰς ἱστορικὸν γεγονός. Κατὰ τὴν Ζένδ-Ἀθέσταν ὁ Τάσχτερ καὶ οἱ Ἰξεδ ἄφησαν νὰ πέσῃ βροχὴ τοσοῦτον ἄφθονος ἐπὶ τῆς γῆς, ὥστε αὕτη ἐκαλύφθη μέχρι ὕψους ἀναστήματος ἀνθρώπου καὶ οὕτω εὗρον τὸν θάνατον ὅλα τὰ κακὰ ὄντα ³. Οἱ θεοὶ ὅθην ἐξέπεμψαν τὰ ὕδατα διὰ νὰ τιμωρήσωσι τὰ ἀδικήματα τῶν ἀνθρώπων· ἡθικὴ ἰδέα μὴ ὑπάρχουσα εἰς τὸν χαλδαϊκὸν μῦθον τοῦ Ξεζούθρου, ἀλλ' ἡ ὁποία ἐπανευρίσκεται εἰς τὴν Βίβλον καὶ τὰς περισσότερας ἀφηγήσεις τοῦ κατακλυσμοῦ. Αἱ ἀφηγήσεις αὗται συμφωνοῦν συγχρόνως ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς διασώσεως ὀλιγαριθμῶν ἀνθρώπων διαφυγόντων τὸν κατακλυσμὸν, ἢ ἐνὸς ἀπλοῦ ζεύγους ὅπερ, ὡς ἐκ θαύματος διασωθὲν διὰ τῆς θείας προστασίας, καθίσταται ἡ ἀπαρχὴ νέας γενεᾶς.

Ἡ ἑλληνικὴ παράδοσις τοῦ κατακλυσμοῦ προέρχεται πιθανῶς ἐκ τῶν ἀσιατικῶν παραδόσεων· ἀλλὰ φυσικῶς ἐνετοπίσθη εἰς χώρας ὡς ἡ Θεσσαλία, τῆς ἡ εὐρεῖα πεδιάς ἦτο ἄλλωτε κεκαλυμμένη ὑπὸ τῶν ὑδάτων, ἢ ὡς ἡ Βοιωτία, τὸ λεκανοπέδιον τῆς ὁποίας συχνάκις πλημμυρίζει ἐκ τῶν ὑδάτων τῆς Κωπαίδος λίμνης.

Ἐν Θεσσαλίᾳ ἐδασίλευεν ὁ Δευκαλίων, υἱὸς Προμηθέως, σύζυγος τῆς Πύρρας, ὅταν ὁ Ζεὺς ἀπεφάσισε νὰ καταστρέψῃ τὴν διεφθαρμένην γενεάν τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος. Διὰ ν' ἀποφύγῃ τὴν καταστροφὴν, ὁ Δευκαλίων, τῇ συμβουλῇ τοῦ πατρὸς του,

¹ Bouché-Leclercq, σύγγρ. προαναφ.

² Βλέπε Α. Maury, art. Déluge ἐν τῇ *Encyclopédie moderne*. Butmann, *Ueber den Mythos Sündfluth*. F. Nève, *La tradition indienne du déluge dans sa forme la plus ancienne*. George Smith, *The chaldean account of Genesis* (Londres, 1870). Fr. Lenormant, *Les premières civilisations*. T. I.

³ Maury, *Religion de la Grèce*, I, σ. 91-92.

κατεσκεύασε πλοῖον, ὅπερ ἐπλήρωσε διὰ τῶν ἀναγκαίων πρὸς τὸ ζῆν πραγμάτων καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέβη μετὰ τῆς συζύγου του¹. Ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ ὁ Ζεὺς ἀνοίγει τοὺς καταρράκτας τοῦ οὐρανοῦ· τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος κατακλύζεται· οἱ ἄνθρωποι ἀπόλλυνται. Ἐπὶ ἑννέα ἡμέρας καὶ ἑννέα νύκτας τὸ ἐπιζῶν ζεῦγος ἐφέρετο ἐπὶ τῶν ὑδάτων. Τὴν δεκάτην αὐγὴν προσήραξεν ἐπὶ τῆς Ὀθρυος· κατ' ἄλλας ἐκδοχὰς ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ ἢ ἐπὶ τοῦ Ἀθω². Ἐκεῖ, τῶν βροχῶν περατωθεῖσάν καὶ τῶν ὑδάτων ἀρχομένων νὰ ὑποχωρῶσι, ὁ Δευκαλίων ἐξηλθεν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐθυσίασεν εἰς τὴν Φύξιν Δία (προστάτην τῶν φυγᾶδων). Ὁ θεός, τὸν ὅποιον ἐπεκαλέσθησαν ἀποστέλλει ἀμέσως τὸν Ἑρμῆν ἐπιφορτισμένον νὰ ὑποσχεθῇ, εἰς τὸν Δευκαλίωνα ὅτι θὰ ἐξεπληροῦτο ἡ πρώτη του εὐχή. Οὗτος παρεκάλεσε τὸν Δία ν' ἀναζήσῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ἐν Φωκίᾳ, ἔλεγον ὅτι ὁ Δευκαλίων καὶ ἡ Πύρρα ἦλθον εἰς τοὺς Δελφοὺς, εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Θέμιδος, πρὸς ἣν ἐξέφρασαν τὴν αὐτὴν ἐπιθυμίαν. Ἡ θεὰ ἀπήντησεν εἰς αὐτοὺς ὅτι, ἐὰν ἤθελον νὰ φέρωσιν εἰς φῶς νέους ἀνθρώπους, ὥφειλον καλύπτοντες τὸ πρόσωπόν των, νὰ ρίψωσιν ὀπισθὲν των τὰ ὁστ' αὐτῆς μητρὸς των. Ἐνόησαν τὴν ἔννοιαν τοῦ χρησμοῦ τούτου, καὶ μὲ τὴν κεφαλὴν κεκαλυμμένην, ἔρριψαν ὑπὲρ τοὺς ὅμους των πέτρας ἐκ τῶν κόλπων τῆς γῆς προερχομένας. Αἱ ὑπὸ τοῦ Δευκαλίωνος ριφθεῖσαι μετεβλήθησαν εἰς ἄνδρας· αἱ δὲ ὑπὸ τῆς Πύρρας εἰς γυναῖκας³. Ἐν Βοιωτίᾳ, ἔλεγον ὅτι ὁ κατακλυσμὸς συνέβη κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὀγύγου, ἀνδρὸς αὐτόχθονος, πρώτου τῆς χώρας βασιλέως. Ὁ βοιωτικὸς οὗτος κατακλυσμὸς ἀναμφισβόλως ἔχει πραγματικὴν τινα βάσιν. Αἱ ἀφηγήσεις, αἵτινες ὁμιλοῦσι περὶ τοῦ κατακλυσμοῦ τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων καὶ τῆς ἀρχικῆς Ἐλευσίνος ἐπὶ τῶν ἰχθῶν τῆς Κωπαίδος, ὡς καὶ αἱ ἀφηγούμεναι πῶς ὁ Ἡρακλῆς ἐνέφραξεν τὰς ὑπογείους διόδους⁴, δι' ὧν χέεται τὸ ὕδωρ τοῦ Κηφισοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, εἶναι ἀναμφισβόλως διατηρούμεναι ἀναμνήσεις παλαιοῦ τινος κατακλυσμοῦ, τὸν ὅποιον ἡ γεωλογικὴ κατασκευὴ τῆς Βοιωτίας ἀρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ. Εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἀπαντῶσι παραλαγαὶ τινες τῆς ἀφηγήσεως τοῦ κατακλυσμοῦ. Εἰς Μέγαρκα, ὁ ἐπώνυμος ἥρως τῆς περιοχῆς, Μέγαρος, υἱὸς τοῦ Διὸς, ἐσώθη ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ καταφυγὼν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν Γερανίων ὄρεων, ἔνθα, κατὰ τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως, ὠδηγήθη⁵ ὑπὸ τῶν φωνῶν τῶν γεράνων⁶. Εἰς Δελφοὺς διεσώθησαν μερικοὶ κάτοικοι, ἀκολουθοῦντες τὰς ὠρυγὰς τῶν λύκων, οἵτινες τοὺς ὠδήγησαν ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν κλιτύων τοῦ Παρνασσοῦ, ἔνθα βραδύτερον ἔδρυσαν τὴν πόλιν Λυκώρειαν⁶. Ἀλλ' ὁ μῦθος τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας, ἀπανταχοῦ διαδεδομένος, ὑπερτερεῖ ἀπασῶν τῶν τοπικῶν αὐτῶν παραδόσεων.

¹ Ἀπολλοδ. Α', 7, 2. Ovid. Metam., I, 260 καὶ ἐφ.

² Ὑγίν. Μῦθοι, 153. Σχολ. Πίνδ. Ὀλυμπ., Θ', 64. Serv. Virg. Eclog. VI, 41.

³ Βλέπε τὴν Λιθουανικὴν παράδοσιν, τὴν ὅποian ἀναφέρει ὁ Grimm (Deutsche Mythol., I, 545, ἐκδ. 8) καὶ ὁ Hanusch (Slavische Mythol., σ. 235). Ἐν Λιθουανίᾳ ἐν μόνον ζεῦγος διεσώθη ἀλλὰ τοσοῦτον γεροντικόν, ὥστε οὐδεμία ὑπῆρχεν ἐλπίς ν' ἀποκτήσωσιν ἀπογόνους. Ὅταν οἱ δύο οὔτοι δυστυχεῖς γέροντες εἶδον ἐγγίζον τὸ τέλος ἐκλανσαν οἰκτρῶς. Τότε ὁ Πραμίτιμας (ὁ κύριος τοῦ παντός) ἐστείλεν εἰς αὐτοὺς πρὸς παρηγορίαν τὴν Ἰριδα, ἥτις συνεβούλευσεν αὐτοὺς νὰ χορεύσωσιν ἐπὶ τῶν ὁστῶν (τῶν βράχων) τῆς γῆς. Ἐπῆδησαν ἑννέα φορές. Οὕτω δὲ ἐγεννήθησαν ἑννέα ζεῦγῃ, πρόγονοι τῶν ἑννέα Λιθουανικῶν φυλῶν.

⁴ Πaus., Θ', 38, 7.

⁵ Πausan., Α', 41, 1.

⁶ Πausan., I, 6, 2.

Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλουτάρχου καὶ τῆς τοῦ Λουκιανοῦ ἐπλουτίσθη ἀκόμη διὰ νέων λεπτομερειῶν, προερχομένων ἐκ τῶν Ἀσιατικῶν παραδόσεων καὶ αἵτινες συχνάκις ὑπενθυμίζουσι τὴν βιβλικὴν ἀφήγησιν¹.

Ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἀσίας ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας ἀναφαίνεται ἀκόμη εἰς τὸν Μῦθον τῶν Αἰώνων, ὅστις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν τῶν 4 Γιούγκας τῶν Ἰνδιῶν. Ἐνῷ ἡ ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου ἀκολουθηθεῖσα παράδοσις εἰς τὸν Προμηθεά του παρουσιάζει τὴν ἀρχέγονον τῆς ἀνθρωπότητος κατάστασιν ὡς ἀγρίαν καὶ ἀθλίαν, ὃ ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου ἀναπτυχθεὶς μῦθος ἀντιθέτως ὑποθέτει ὅτι ἡ ἀπόλυτος εὐδαιμονία καὶ ἡ τελεία εὐτυχία ἀνῆκον εἰς τοὺς πρῶτους ἀνθρώπους. Ἡ προέλευσις τοῦ μύθου τούτου ἐξηγεῖται εὐκόλως². Στενάζοντες ὑπὸ τὰς ἀθλιότητας τῆς παρούσης ζωῆς, ποθοῦντες ἀδιακόπως τὴν εὐτυχίαν, χωρὶς ποτὲ νὰ τὴν ἀποκτήσωσιν, οἱ ἄνθρωποι κατήντησαν νὰ βλέπωσιν εἰς τὴν ἀνίατον αὐτὴν ἐπιθυμίαν τὴν ἀνάμνησιν καὶ τρόπον τινα τὸ ἐπίμονον ὄνειρον καλυτέρου τινὸς παρελθόντος· ἐφρόνουν ἴσως ὅτι ἡ δυστυχὴς των κατάσταση ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα καταπτώσεως. Αἱ διαδοχικῶς καταστραφεῖσαι καὶ ὑπὸ ἄλλων ἀντικατασταθεῖσαι γενεαί, ἄνευ διαμέσου τινος περιόδου, χαρακτηρίζονται ἐν Ἑλλάδι διὰ τῶν ὀνομάτων τῶν μετάλλων δηλοῦντων τὴν διαρκῶς φθίνουσαν αὐτῶν ἀξίαν. Ὁ χρυσὸς τὸ πλεόν λαμπρὸν καὶ πολύτιμον ὄλων τῶν μετάλλων, σύμβολον τῆς λάμπειας καὶ τῆς χαρᾶς τῆς ζωῆς, χρησιμεύει διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς πρώτης ἀνθρωπίνης γενεᾶς. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος σύγχρονοι τῆς βασιλείας τοῦ Κρόνου, ἔζων ὡς θεοί, τὴν καρδίαν ἀπηλλαγμένην φροντίδων, ξένοι πρὸς τοὺς κόπους καὶ τοὺς πόνους. Τὸ θλιβερὸν γῆρας δὲν τοὺς ἐπεσκέπτετο· διετήρουν πάντοτε τὴν δύναμιν τῶν ποδῶν των καὶ τῶν χειρῶν των. Ἀπελάμβανον τῆς χαρᾶς τῶν συμποσίων, προφυλαγμένοι ἀπὸ παντὸς κακοῦ· ἔθνησκον δὲ ὡσεὶ καταβαλλόμενοι ὑπὸ τοῦ ὕπνου. Ὅλα τὰ ἀγαθὰ ἀνῆκον εἰς αὐτοὺς. Ἡ γόνιμος γῆ ἄφ' ἑαυτῆς ἀφθόνους τοὺς προσέφερε καρπούς, ὧν ἀπελάμβανον ἡσύχως ἐν τῇ μέσῃ τῆς ἀφθονίας καὶ τῆς εὐτυχίας:

«ὥστε θεοὶ ἔζων ἀκηδέα θυμὸν ἔχοντες,
νόσφιν ἄτερ τε πόνων καὶ δ' ἔζους· οὐδέ τί δειλὸν
γῆρας ἐπῆν, αἰεὶ δὲ πόδας καὶ χεῖρας ὁμοιοί
τέρποντ' ἐν θαλίῃσι κακῶν ἔκτοσθεν ἀπάντων·
θνήσκον δ' ὡς ὕπνῳ δεδμημένοι· ἐσθλὰ δὲ πάντα
τοῖσιν ἔην· καρπὸν δ' ἔφερε ζεῖδωρος ἄρουρα
αὐτομάτῃ, πολλόν τε καὶ ἀφθονον· οἱ δ' ἐθελημοὶ
ἥσυχαι ἔργ' ἐνέμοντο σὺν ἐσθλοῖσιν πολέεσσιν»³.

Ὅταν ἡ πρώτη αὕτη γενεὰ ἐξεφανίσθη ὁ Ζεὺς ἐδημιούργησεν ἐξ αὐτῶν ἀγαθοεργούς δαίμονας, εἶδος φυλάκων ἀγγέλων, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς περιπλανωμένων καὶ ὑπὸ νεφῶν κεκαλυμμένων, οἵτινες ἀγρυπνοῦσιν ἐπὶ τῶν θνητῶν, παρακολουθοῦντες τὰς δικαίας ἢ ἐγκληματικὰς πράξεις των καὶ ἀνταμείβοντες τὰς ἀρετὰς των.

Οἱ ἄνθρωποι τῆς δευτέρας γενεᾶς τῆς τοῦ ἀργυροῦ αἰῶνος εἶναι ἤδη πολὺ κα-

¹ Πλουτ., Πότερα τῶν ζῶων φρονιμ. ΙΓ', σ. 969α. Λουκ., Περὶ τῆς Συρ. Θεοῦ, 12.

² Βλ. I. Girard, *Sentiment religieux en Grèce*, σ. 99 καὶ ἐφ. ἐκδ. 2α.

³ Ἡσιόδ., Ἔργα καὶ Ἡρ., στ. 109—120.

τώτεροι τῶν πρώτων. Εἶναι ὄντα ἀσθενικά καὶ ἀδρανῆ· ὅλη δὲ ἡ ζωὴ των οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰ μὴ μακρὰ καὶ ἀνόητος παιδικὴ ἡλικία· ἅμα ὡς φθάνοντες τὴν νεανικὴν ἡλικίαν θνήσκουσι θύματα τῆς βλακίας καὶ τῆς ἀσεβείας των. Ὁ Ζεὺς τοὺς καταστρέφει, διότι δὲν ἤθελον νὰ τιμῶσι τοὺς Ὀλυμπίους θεοὺς. Καὶ οὗτοι ἐπίσης μεταμορφοῦνται εἰς δαίμονας· ἀλλὰ δὲν κατοικοῦσι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ φωτός· εἶναι βυθισμένοι ἐντὸς τῶν ὑποχθονίων δωμάτων·

«Ἄλλ' ἑκατὸν μὲν παῖς ἔτεα παρὰ μητέρι κεδνῇ
ἐτρέφετ' ἀτάλλων, μέγα νήπιος, ᾧ ἐνὶ οἴκῳ·
ἀλλ' ὅτε ἀνηθήσειε καὶ ἦβης μέτρον ἔκοιτο,
παυρίδιον ζώεσκον ἐπὶ χρόνον, ἄλγε' ἔχοντες
ἀφραδίης· ὕβριν γὰρ ἀτάσθαλον οὐκ ἐδύναντο
ἀλλήλων ἀπέχειν, οὐδ' ἀθανάτους θεραπεύειν
ἤθελον, οὐδ' ἔρδειν μακάρων ἱεροῖς ἐπὶ βωμοῖς,
ἢ θέμις ἀνθρώποισι κατ' ἦθεα· τοὺς μὲν ἔπειτα
Ζεὺς Κρονίδης ἔκρυψε χολούμενος, οὐνεκα τιμᾶς
οὐκ ἔδιδον μακάρεσσι θεοῖς οἳ Ὀλυμπον ἔχουσιν.
αὐτὰρ ἐπεὶ καὶ τοῦτο γένος κατὰ γαῖα κάλυψε,
τοὶ μὲν ὑποχθόνιοι μάκαρες θνητοὶ καλέονται,
δεύτεροι, ἄλλ' ἔμπης τιμὴ καὶ τοῖσιν ὀπηδεῖ¹.»

Ἡ ὀνομασία τοῦ χαλκοῦ ἢ δοθεῖσα εἰς τὸν ἐπόμενον αἰῶνα χαρακτηρίζει ὅχι νέαν κατάπτωσιν τῆς ἀνθρωπότητος ἀλλὰ μάλλον πραγματικὴν ἱστορικὴν περίοδον τοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ Ἕλληνες ἐνεθυμοῦντο ὅτι τῆς χρήσεως τοῦ σιδήρου εἶχε προηγηθῇ ἡ τοῦ χαλκοῦ καὶ ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος κατ' ἀρχὰς εἶχε χρησιμοποιοθῇ διὰ τὴν κατασκευὴν ὄπλων. Οἱ ἄνθρωποι τῆς γενεᾶς ταύτης εἶναι ὅθεν στιβαροὶ καὶ ὀρμητικοί· ἡ καρδιά των ἔχει τὴν σκληρότητα τοῦ χάλυβος· ἡ δυνάμη των εἶναι ἐξαιρετικὴ. Εἶχον ὄπλα ἐκ χαλκοῦ οἰκίας ἐκ χαλκοῦ· δὲν ἐχρησιμοποιοῦν ἢ τὸν χαλκόν. Ὁ σίδηρος τὸ μελανὸν τοῦτο μέταλλον, ἦτο ἀκόμη ἀγνώστον·

«τοῖς δ' ἦν χάλκεα μὲν τεύχεα, χάλκεοι δέ τε οἴκοι,
χαλκῷ δ' εἰργάζοντο μέλας δ' οὐκ ἔσκε σιδήρος².»

Ἡ τετάρτη γενεὰ παρ' Ἡσιόδῳ εἶναι ἡ γενεὰ τῶν ἡρώων, τῶν πεσόντων πρὸ τῶν Θηβῶν ἢ ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Τροίας· στοιχεῖον ὅπερ φαίνεται ξένον πρὸς τὸν μῦθον τῶν αἰώνων, ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν του μορφήν. Ἡ προσδιορισθεῖσα θέσις εἰς τὸ «δικαιότερον καὶ ἄρειον» τοῦτο γένος ὅχι μόνον διακόπτει, πράγματι, τὴν φυσικὴν σειρὰν τῶν κατὰ παράδοσιν τεσσάρων μετᾶλλων, ἀλλὰ καὶ εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς βαθμιαίας καταπτώσεως τῆς ἀνθρωπότητος. Πρέπει ὅμως νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι, μεταξὺ τῶν συγχρόνων τοῦ Ἡσιόδου, πολλοὶ εἶχον τὴν ἀξίωσιν νὰ συγκαταλέγωσι

¹ Ἡσιόδ. Ἔργα καὶ Ἡμ. στ. 127-142.

² Ἔργα καὶ Ἡμ. 143-155.

τοὺς προγόνους τῶν μετὰξὺ τῶν ἡρώων τοῦ τρωϊκοῦ ἢ θηβαϊκοῦ κύκλου. Ὁ ποιητὴς ἦτο λοιπὸν ἡναγκασμένος νὰ τοποθετήσῃ ἀμέσως πρὸ τοῦ παρόντος αἰῶνος τὴν ἡρωϊκὴν ταύτην ἐποχὴν, ἣς οἱ ἔνδοξοι θρόνοι, ὑπὸ τῆς ἐποποιΐας καλλιεργούμενοι, ἐνεθουσίαζον, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, τὴν φαντασίαν τῶν ἀνθρώπων. Εὐθὺς μετὰ ταῦτα ἡ ἀνθρωπότης πίπτει ἐκ νέου εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ σιδήρου, εἰς ὃν ἀνήκει ὁ Ἡσίοδος καὶ τοῦ ὁποίου μας περιγράφει τὴν ἀπελπιστικὴν εἰκόνα.

Ἐν συνεχείᾳ τῶν μύθων τῶν ἐξιστορούντων τὰς ἀρχὰς τῆς ἀνθρωπότητος, ἔρχονται φυσικῶς νὰ καταταχθῶσιν οἱ μῦθοι τῶν θεοτήτων, τῶν προϊσταμένων τῆς φυσικῆς καὶ ἡθικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ διπλῇ αὕτη ζωὴ κυρίως ἐξηγῆται, διὰ τοῦς Ἑλλήνας, ἐκ τοῦ ὑπερτάτου θεοῦ, κοινοῦ πατρὸς τῶν θνητῶν· ἀλλ' ὁ Ζεὺς, ὅστις ἐξασκεῖ ἐπὶ τῆς γῆς ἀδιάκοπον ἐνέργειαν, δὲν ἐπεμβαίνει πάντοτε αὐτοπροσώπως. Διὰ τὰς σχέσεις του μὲ τοὺς ἀνθρώπους ἔχει, ὡς ὑπουργοὺς, δευτερευούσας θεότητες, ἐκάστη τῶν ὁποίων εἶναι ἐπιφορτισμένη δι' εἰδικῆς ἀποστολῆς: αὗται εἶναι αἱ θεότητες τῆς γεννήσεως, τῆς υγείας καὶ τῆς τύχης.

II — ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ. ΕΙΛΕΙΘΥΙΑ. — ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ

Οἱ πόνοι οἱ συνοδεύοντες τὴν γέννησιν τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος συγκρίνονται ὑπὸ τοῦ ὁμηρικοῦ ποιητοῦ πρὸς ὅξυν βέλος, τὸ ὅποιον διαπερᾷ καὶ σπαράσσει τὸ σῶμα τῆς τικτούσης γυναικός. Τὸ βέλος τοῦτο, λέγει, στέλλουσιν αἱ Εἰλείθυιαι¹. Θυγατέρες τῆς Ἥρας, τῆς προστάτιδος θεᾶς τῶν γονίμων γάμων, αἱ μογοστόχοι Εἰλείθυιαι οὐδὲν ἄλλο εἶναι, παρ' Ὀμήρῳ, εἰ μὴ αἱ προσωποποιήσεις τῶν σκληρῶν πόνων, τῶν ὁποίων τὴν ἰδέαν ἐκφράζει ἡ ὀνομασία τῶν². Δὲν ἔχουσι ἀκόμῃ τὸν χαρακτήρα τῶν βοήθητικῶν θεοτήτων· εἶναι μάλλον ὀλέθριαι θεότητες, ὧν ἡ γυνή, πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεώς της, δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀποφύγῃ τὴν ἐπίφοβον παρουσίαν. Εἰς τὸν μῦθον τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀπόλλωνος ἡ Δητώ, πράγματι, δὲν καταλαμβάνεται ὑπὸ τῶν πόνων, εἰ μὴ καθ' ἣν στιγμὴν μία τῶν Εἰλείθυιῶν κατέρχεται ἐκ τοῦ Ὀλύμπου εἰς τὴν νῆσον Ἀῆλον³. Εἶναι ἐπομένως ἀναγκαστικῶς αἱ μάρτυρες τῆς κρίσεως τοῦ τοκετοῦ καὶ τῆς ἐλεύσεως τῶν τέκνων εἰς τὸ φῶς.

Μετὰ τὸν Ὀμηρον ἡ ὁμάς αὕτη τῶν θεοτήτων ἀπλοποιεῖται: περιορίζεται εἰς ἓν μόνον πρόσωπον, τὴν Εἰλείθυιαν, θυγατέρα τῆς Ἥρας καὶ τοῦ Διός, ἀδελφὴν τῆς Ἥθης καὶ τοῦ Ἄρεως⁴. Ἡ θεὰ αὕτη τοῦ τοκετοῦ ἦτο, κατὰ τὸν Ὠλῆνα, ἡ μήτηρ τοῦ Ἐρωτος, τὴν μετ' αὐτῆς σχέσιν τοῦ ὁποίου εὐκόλως δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν⁵.

¹ Ἰλιάς, Δ, 269.

² Ἡ λέξις αὕτη φαίνεται σύνθετος οὕσα ἐκ τοῦ εἰλέω καὶ θύω. Διάφοροι γραφαὶ τῆς λέξεως: Εἰλείθυια, Εἰλῆθυια, Εἰλῆθια. Ἡ γραφὴ Ἐλενθώ, ἥτις σημαίνει τὴν βοήθητικὴν ἐλπίδα, σιν τῆς θεᾶς εἶναι πιθανῶς σοφὴ ἐπινόησις.

³ Ὑμν. Ἀπολλ. Δηλ. 115.

⁴ Θεογον., 921-22. Ἀπολλοδ. Α', 3, 1.

⁵ Πανσαν. Θ', 27, 2.

Ἡ γέρον ποιητὴς εἰς τὸν πρὸς τιμὴν της συντεθέντα ὕμνον τὴν ἀπεκάλει εὐλινον (καλῶς κλώθουσαν), συγχέων οὕτω ταύτην, ὡς παρατηρεῖ ὁ Πausanias, πρὸς τὴν Μοῖραν τῆς ζωῆς προσέθειε δὲ ὅτι ἦτο ἀρχαιοτέρα τοῦ Κρόνου, θέλων οὕτω νὰ δηλώσῃ ὅτι τὸ ἔργον τῆς γενέσεως ἀνάγεται μέχρις αὐτῶν τῶν ἀρχῶν τῶν ὄντων ¹. Ἐν Τεγέῃ, ἐπροσωποποίη τὴν τεκνοποιῦσαν γυναῖκα. Ἐπωνόμαζον δὲ αὐτὴν Αἴγην ἐν ῥήμασι, διότι ἡ Αἴγῃ, πρὸς τὴν ὁποῖαν συνεταύτιζον αὐτὴν ², ἔφερον εἰς τὸ φῶς τὸν Τηλέφον γονυπετοῦσα³ στάσις, ἣτις ἐθεωρεῖτο ὡς διευκολύνουσα τὸν τοκετόν ⁴. Εἰς τὸ Αἰγίον τὰ ἀγάλματά της παρίστανον αὐτὴν εἰς στάσις ἐκφραστικὴν, τῆς ὁποίας τὴν εἰκόνα διετήρησαν μέχρις ἡμῶν τὰ νομίσματα τῆς πόλεως ταύτης (εἰκ. 74). Ἡ Εἰλειθυία εἶναι ὁρθία μὲ τὸν ἀριστερὸν βραχίονα ἀνυψωμένον, τὴν χεῖρα ἀνοικτὴν εἰς ἔνδειξιν ἐκπλήξεως ἢ ἐνθαρρύνσεως, ἐνῶ ἡ δεξιὰ χεὶρ φέρει πρὸς τὰ ἐμπρὸς τὴν ὄψιν, ἣτις εἶναι τὸ σύμβολον τοῦ φωτός καὶ τῆς ζωῆς ⁵. Ὁ μακρὸς ἐπενδύτης ὅστις, ἐνταῦθα, εἶναι πρὸς τὰ ὀπισθεν ἐρριμμένος, τὴν ἐκάλυπτεν ἐξ ὀλοκλήρου, ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν εἰς τὰ ἐν Ἀθήναις ξοδανὰ της ⁶. Ἦτο ἴσως ἡ εἰκὼν τοῦ σκότους ὅπερ καλύπτει τὸ παιδίον πρὸ τῆς γεννήσεώς του, ὅπως τὸ σπῆλαιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἡ Εἰλειθυία ἐτιματο, κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς χρόνους, παρὰ τὴν κρητικὴν πόλιν Κνωσσόν ⁶. Ἐκ τῆς Κρήτης, ἡ λατρεία της μετεδόθη εἰς Δῆλον, ἐνθα αὕτη συνεδυάσθη, πρὸς τὴν τῆς Ἀρτέμιδος καὶ ὁπόθεν οὕτω εὐκόλως διεδόθη εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα.

Εἰκ. 84. — Εἰλειθυία.

Ἡ εἰδικὴ ἀποστολὴ τῆς Εἰλειθυίας πολλάκις μετεδιδάζεται εἰς ἄλλας θεότητες, αἵτινες προΐστανται, γενικῶς, τῆς τύχης τῶν γυναικῶν. Ἡ Ἡρα, θεὸς τῆς συζύγου τύπος, ἔφερον, ἐν Ἀργολίδι καὶ Ἀττικῇ, τὸ ἐπώνυμον τῆς Εἰλειθυίας. Τὸ αὐτὸ ὄνομα ἐδίδετο ἐπίσης εἰς τὴν Ἀρτέμιδα, ἣτις πολλάκις παριστάνεται ὡς βοηθὸς θεά, προστρέχουσα κατὰ τὴν στιγμήν τοῦ τοκετοῦ ⁷, γεγονός ὅπερ ἐξηγεῖται διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς σελήνης, κατὰ τὰς ἐλληνικὰς προλήψεις, ἐπὶ τῆς ζωῆς τῆς γυναικός, καὶ ἰδιαιτέρως ἐπὶ τῆς κρίσεως τοῦ τοκετοῦ.

Ὁ θεός, πρὸς ὃν οἱ ἄνθρωποι ἤρχοντο νὰ ζητήσωσι τὴν ἀνακούφισιν τῶν πόνων τῶν καὶ τὴν θεραπείαν τῶν ἀσθενειῶν των, ἦτο ὁ Ἀσκληπιός ⁸. Ἡ ἡρησκεία τοῦ θεοῦ τούτου φαίνεται ἡμῖν ἐντοπισθεῖσα κατ' ἀρχὰς ἐν Θεσσαλίᾳ. Ἐν τῇ Καταλόγῳ τῆς Ἰωάννης, οἱ κάτοικοι τῆς Τρίκκης, τῆς Ἰθώμης καὶ τῆς Οἰχαλίας, ἔχουσιν ὡς ἀρχηγούς τὸν Ποδαλείριον καὶ τὸν Μαχάωνα. τοὺς δύο υἱούς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὅστις ἄλ-

¹ Πausan., H', 21, 3.

² Αἴγῃ εἶναι ἡ αὐγὴ, ἡ δὲ Εἰλειθυία προΐσταται τῆς αὐγῆς τοῦ βίου.

³ Πausan., Z', 48, 7.

⁴ Πausan., Z', 23, 6. Ἐπιτομή, Müller-Wieseler, Denkmäler, II. No 729.

⁵ Πausan., A', 18, 5.

⁶ Ὀδυσ., T, 188.

⁷ Ἀρτεμις Εἰλειθυία καὶ Σοωδότη εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῆς Χαριωνέας (Corp. Inscr., No 1595-98). Βλ. ἀριθμ. 28 τῆς ἡμετέρας συλλογῆς, Recueil d'inscr. inéd. de Béotie, καὶ Ἰμν. ὁρφ., B', 12.

⁸ Περὶ τοῦ θεοῦ αὐτοῦ, βλέπε: Panofka, Asclepios und die Asclepiaden (Mém. de l'Acad. de Berlin, 1745). O. Jahn, Die Heilgötter, 1859. Welcker, kleine Schriften, III.

λαχοῦ χαρακτηρίζεται ὡς «*ἰητὴρ ἀγαθός*» καὶ θεωρεῖται ὡς μαθητὴς τοῦ κενταύρου Χείρωνος¹. Ἀλλ' οὐδέν, ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ποιήμασιν ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς εἶχεν ἤδη ὑψωθῆ μέχρι τῶν τάξεων τῶν θεοτήτων. Ἀναμφιδόλως οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰσέτι εἰ μὴ ἥρωες, ἢ λατρεῖα τοῦ ὁποῖου μόλις ἐξῆλθε τῶν θεσσαλικῶν ὄρεων, ἅτινα ὑπῆρξαν ἢ κοιτὶς αὐτῆς. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἱατρὸς τῶν θεῶν εἶναι, πράγματι, ὁ Παιήων, καὶ οὐχὶ ὁ Ἀσκληπιός. Ἀλλ' ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ὕμνοις ὁ μῦθος τοῦ ἀναπτύσσεται καὶ προσδιορίζεται. Ἡ λατρεῖα του, ἐκ Τρίκκης ὁρμηθεῖσα, ἐγκατεστάθη ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τῆς Βοιωθίδος λίμνης, εἰς τὸ πλούσιον θεσσαλικὸν Δώτιον πεδῖον, ἔνθα ἐτοποθέτουσαν τὴν γέννησίν του². Ἐκεῖ, ἔλεγον, ἔσχε πατέρα τὸν Ἀπόλλωνα μητέρα δὲ τὴν Κορωνίδα, θυγατέρα τοῦ βασιλέως Φλεγύου. Ἡ γενεαλογία αὕτη δύναται ἤδη νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς φύσεως τοῦ θεοῦ. Αἱ ἱατρικαὶ τοῦ ἰδιότητες προσέρχονται ἐκ τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ, τοῦ ὁποῖου αἱ ἀκτίνες ἐπενεργοῦσιν ἀγαθοεργῶς ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ ὅστις κατέστη οὕτω ὁ θεὸς τῆς υἱείας. Ἡ εἰδικὴ αὕτη ἀποστολὴ τοῦ Ἀπόλλωνος μετεβιβάσθη εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ υἱοῦ του, οὗτινος τὸ ὄνομα δὲν ἦτο ἴσως κατ' ἀρχὰς εἰ μὴ ἐν τῶν ἐπιθέτων αὐτοῦ³: ἐπιθετον ὅπερ σὺν τῷ χρόνῳ ἀπεσπάσθη αὐτοῦ δημιουργήσαν κεχωρισμένην θεότητα. Τὸ ὄνομα τῆς Κορωνίδος, μητρὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἶναι τὸ τῆς κορώνης, πτηνοῦ μακροβίου, συμβόλου ἐπομένως τῆς υἱείας. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ὄνομα τοῦ προγόνου τοῦ Φλεγίου, τοῦτο διεγείρει τὴν ἰδέαν τῆς φλογὸς ἢ τοῦ οὐρανοῦ πυρός. Ὁ Ἀσκληπιὸς φαίνεται, ἐπομένως, ἀνήκων, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ πατρὸς του καὶ τοῦ πάπου του, εἰς τὸν κύκλον τῶν θεοτήτων τοῦ οὐρανοῦ πυρός.

Ἡ ἰδέα αὕτη ἐπιβεβαιοῦται ἐκ πολλῶν λεπτομερειῶν τοῦ μύθου του. Διηγούντο ἐν Θεσσαλίᾳ ὅτι ἡ Κορωνὶς ἔφερεν ἀκόμη ἐντὸς τῶν σπλάχνων τῆς τὸν υἱὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅταν ἐρωτευθεῖσα τὸν Ἀρκάδα Ἰσχυν, παρεδόθη εἰς αὐτόν. Ὁ θεὸς ἐπληροφορήθη τὴν ἀπιστίαν ταύτην ἐκ τοῦ προφητικοῦ κόρακος, εἰς ὃν εἶχεν ἀναθέσει τὴν ἐπιτήρησιν τῆς ἐρωμένης του. Ἐν τῇ ὀργῇ του διέταξε τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Ἀρτέμιδα νὰ φονεύσῃ τὴν Κορωνίδα, ἣτις καὶ ἔπεσε, τρωθεῖσα ὑπὸ τῶν βελῶν τῆς θεᾶς, ἐν τῇ κατοικίᾳ τῆς ἐν τῇ θεσσαλικῇ Λακηνίᾳ⁴. Καθ' ἣν στιγμήν τὸ σῶμα τῆς θυγατρὸς τοῦ Φλεγίου ἦτο ἐπὶ τῆς πυρᾶς ὁ Ἀπόλλων προσδραμὼν ἀφῆρσεν τὸ παιδίον ἐκ τοῦ κόλπου τῆς κατὰ τὸ ἥμισυ κεκαυμένης μητρὸς. Ὁ Ἀσκληπιὸς ὄθεν, ὅπως καὶ ὁ Διόνυσος, ἐγεννήθη ἐν τῷ μέσῳ τῶν φλογῶν, ἐκ μητρὸς θανατωθείσης ἕνεκα οὐρανίας ὀργῆς⁵. Τὸ παιδίον περισυλλεγὲν ὑπὸ τοῦ πατρὸς του, μετεφέρθη ἐπὶ τοῦ Ἥηλιου, παραδοθὲν εἰς τὰς φροντίδας τοῦ κενταύρου Χείρωνος, ὅστις τὸ ἀνέθρεψεν, τὸ ἐξεπαί-

¹ Ἰλιάς, Β', 735. Δ', 194, 219.

² Περὶ τοῦ μύθου τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ, β' ἔπε Πίνδ., Πυθ., Γ', 8-62 καὶ Σχολ.-Ἀπολλοδ., Γ', 10, 3. Πανσαν., Β, 26. Διόδ., Δ', 71. Ovid., Metam., III 535 καὶ ἔφ.

³ Ὁ Preller (Griech. Mythol., I, 433 No 2) θεωρεῖ τὸ Ἀσκληπιὸς ὡς ἀντίστοιχον τοῦ Ἀλεξήπιος. Ἡ λέξις αὕτη ἀντιστοιχεῖ οὕτω, κατὰ τὴν ἔννοιαν, πρὸς τὸ Ἀλεξίμακος, ἐπιθετον τοῦ Ἀπόλλωνος. Βλ. ἐπίσης, Pott, Zeitschr. f. vergl. Sprachf., VI, 401 καὶ ἔφ. καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Welcker δοθεῖσαν ἀπίθανον ἐρμηνείαν (Griech. Götterlehre, II, σ. 735).

⁴ Κατὰ τὸ Ὅβιδιον (Metam., II, 605) καὶ τὸν Ὑγῖνον (Poet., Astr., II, 40), ὁ Ἀπόλλων φονεῖται ὁ Ἰδιος τὴν Κορωνίδα καὶ τὸν Ἰσχυν.

⁵ Διὰ τοὺς συσχετισμοὺς αὐτοὺς τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας, βλέπε Grimm, D. Myth. 362. Cox, Mythol. of the Aryan Nations, II, 33 καὶ ἔφ.

δευσεν εἰς τὴν κυνηγετικὴν τέχνην καὶ τοῦ μετέδωσε τὴν ἰατρικὴν τοῦ ἐπιστήμην. Ταχέως ἡ φήμη τοῦ νεαροῦ θεοῦ διεδόθη καθ' ὅλην τὴν περιοχὴν· δὲν ἀπέδιδε μόνον τὴν ὑγίαν εἰς τοὺς ἀσθενεῖς ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν εἰς τοὺς ἀποθανόντας. Ὁ Ἄδης ὅμως θυμωθεὶς, διότι ἔδλεπε μέρος τῆς καταχθονίου λείας αὐτοῦ νὰ διαφεύγῃ τῶν χειρῶν του, παρεπονέθη εἰς τὸν Δία· ἦ, κατ' ἄλλην τινὰ ἐκδοχὴν, ὁ κυρίαρχος τῶν θεῶν ἀνησυχεῖ ἄφ' ἑαυτοῦ, σκεπτόμενος ὅτι οἱ ἄνθρωποι θὰ ἐκφύγωσιν τοῦ νόμου τῆς θνητότητος αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο κεραυνοβολεῖ τὸν Ἀσκληπιόν. Ὁ Ἀπόλλων διὰ νὰ ἐκδικηθῇ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ του, φονεύει τοὺς Κύκλωπας τοὺς σφυρηλατήσαντας τὸν κεραυνόν, καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐπὶ μακρὸν ἀπομακρύνεται τοῦ Ὀλύμπου¹.

Εἰς Ἐπίδauρον, ἧτις κατέστη, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους τὸ κυριώτερον κέντρον τῆς θρησκείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἄλλη τις παράδοσις ἐκυκλοφορεῖ διὰ τὴν γέννησιν τοῦ θεοῦ. Ἔλεγον ὅτι ἡ Κορωνίς ἔφερεν εἰς τὸ φῶς τὸν υἱὸν τοῦ Ἀπόλλωνος κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκστρατείας τινὸς γενομένης ὑπὸ τοῦ Φλεγύου εἰς Πελοπόννησον, ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἐπιδάουρου. Τὸ νεογνόν, ὅπερ ἡ μήτηρ του ἤθελε νὰ προφυλάξῃ ἀπὸ τὴν ὀργὴν τοῦ Φλεγύου ἐξετέθη ὑπ' αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ὅρους Τιτθίου (τοῦ τρέφοντος ὅρους) ὡς ὁ Οἰδίπους ἐξετέθη ἐπὶ τοῦ Κιθαιρώνος. Ἐπ' αὐτοῦ ἐτρέφετο ὑπὸ τινος αἰγὸς καὶ ἐφυλάσσετο ὑπὸ τινος κυνὸς ἐντὸς ἀγρίου κρησφυγέτου, ἔνθα ἀπεκρύπτετο ἀπὸ παντὸς βλέμματος. Ἡμέραν ὅμως τινὰ ὁ ποιμὴν Ἀρεσθάνας περιπλανώμενος ἐπὶ τοῦ ὅρους, πρὸς ἀναζήτησιν ἀπωλεσθείσης αἰγὸς, ἐπλησίασε τὸ μέρος, ἔνθα εὗρίσκετο τὸ παιδίον, ἤκουσε τοὺς κλαυθμηρισμούς του καὶ ἠθέλησε νὰ τὸ περισυλλέξῃ. Καθ' ἣν στιγμὴν ἡτοιμάζετο νὰ τὸ παραλάβῃ ἡ κεφαλὴ τοῦ νεαροῦ Ἀσκληπιοῦ ἐφωτίσθη αἴφνης δι' οὐρανίας φλογός, ἧς ἡ λάμψις ἰνάγκασε τὸν καταληγθέντα ὑπὸ τρόμου ποιμένα νὰ ὑποχωρήσῃ². Ὁ μῦθος οὗτος ὅστις ἀπὸ τινων ἀπόψεων ὑπενθυμίζει τὸν μῦθον τοῦ Ρωμύλου καὶ τοῦ Κύρου δεικνύει ἡμῖν, ὡς καὶ ὁ ἀνωτέρω ἀναφερθεὶς, τὴν σχέσιν τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὸ λαμπρὸν πῦρ τοῦ οὐρανοῦ: ἰδέα δηλουμένη προσέτι διὰ τῶν ἐπιθέτων αἰγλίῃο καὶ ἀγλαότης, ἀτιναὶ οἱ Δωρεῖς ἀπέδιδον εἰς τὸν θεόν³.

Τρίτη τις ἐκδοχὴ τῆς ἀφηγήσεως τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ παρέχεται ὑπὸ τοῦ μεσσηνιακοῦ μύθου. Ἐν Γερηνίᾳ, ἔνθα ἐδείκνυν τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τὸ μνημεῖον τοῦ Ἀσκληπιάδου Μαχάωνος⁴ ὡς καὶ ἐν Μεσσήνῃ εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Ἰθώμης ἡ μήτηρ τοῦ θεοῦ δὲν ἐκαλεῖτο Κορωνίς ἀλλὰ Ἀρσινόη⁵. Ἀλλ' ἡ Ἀρσινόη εἶναι θυγάτηρ τοῦ Λευκίππου, ἀδελφὴ δὲ τῆς Ἰλαείρας καὶ τῆς Φοίδης, τῶν ἀρπαγιστῶν ὑπὸ τῶν Διοσκούρων⁶, καὶ τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα εἶναι ὀνόματα θεοτήτων τοῦ φωτός. Οὐδεμία ἐπομένως ἀμφιβολία ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς μετέχει τῆς ἡλιακῆς φύσεως τοῦ πατρὸς του καὶ ὅτι κατ' ἀρχὰς ἐξεπροσώπει τὸν ἀγαθοποιὸν ἥλιον, τοῦ ὁποίου ἡ ἐλαφρὰ θερμότης ζωογονεῖ τὰς ἐξηγνλημένας δυνάμεις τῶν ἀλγούντων σωμάτων καὶ συντελεῖ εἰς τὴν θεραπείαν αὐτῶν.

¹ Ἀπολλοδ., Γ', 10, 3.

² Πausan., Β', 24, 4—5.

³ Ησυχ. ἐν λ.

⁴ Στραβ. Η', 360. Πausan., 26, 9.

⁵ Πausan., Δ', 3, 2. Δ', 31, 12.

⁶ Ἀπολλοδ., Γ', 10, 3.

Τῆς πρώτης ταύτης ἐννοίας τοῦ θεοῦ ἡπαξ ἀπολεσθείσης, οἱ Ἕλληνες δὲν εἶδον πλέον εἰς αὐτὸν εἰ μὴ τὸν θεῖον ἱατρὸν, τὸν θεὸν Σωτῆρα, ὡς τὸν ἀπεκάλουν¹. Σύμβολα αὐτοῦ ἦσαν: ὁ ὄφις, ζῶον προφητικόν²· ἡ ράβδος, ἣτις χρησιμεύει ὡς στήριγμα εἰς τὸν φέροντα τὴν βοήθειαν ἱατρὸν, κατὰ τῆς πορείας του· καὶ τὸ πλήρες σωτηρίου ποτοῦ κύπελλον. Ἐθυσίαζον πολλάκις εἰς αὐτὸν πετεινὸν, τὸ ζωηρὸν καὶ ἔξυπνον πτηνόν, τὸ ἀπὸ βαθείας πρῶτας ἀφυπνιζόμενον. Ἡ εἰκὼν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐπὶ τῶν μνη-

Εἰκ. 85.—Ἀσκληπιός.

μείων τῆς ἑλληνικῆς γλυπτικῆς καὶ νομισματικῆς εἶναι συνήθως ἡ εἰκὼν σιδαροῦ καὶ πωγωνοφόρου ἀνδρός, ἐν πλήρει σωματικῇ ἀναπτύξει· παρουσιάζει πολλὰς ἀναλογίας πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Διός, διακρίνεται ὅμως, ταύτης ὡς ἐκ τῆς μᾶλλον ἐκδηλουμένης ἐκφράσεως εὐμενείας καὶ ὡς ἐκ τῶν ἡπιωτέρων χαρακτηριστικῶν (εἰκ. 85). Ὁ Ἀσκληπιὸς ἄλλωστε ἀναγνωρίζεται εὐκόλως ἐκ τῶν συμβόλων του. Ἐν τῇ ἱερῇ τῆς Ἐπιδαύρου, ἔνθα εὐρίσκετο, θαυμάσιον ἄγαλμα ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, ἔργον τοῦ Θρασυμήδους, ὁ θεὸς παρίστατο καθήμενος ἐπὶ θρόνου, κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ράβδον ἐν σχήματι σκῆπτρου, ἐνῶ ἡ δεξιὰ του χεὶρ ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς κεφαλῆς δράκοντος, παρ' αὐτῇ δ' ἐκάθητο κύων³. Νόμισμά τι τῆς Ἐπιδαύρου, οὗ τὴν εἰκόνα παραθέτομεν, διετήρησε μέχρις ἡμῶν τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἀπεικονίσεως ταύτης (εἰκ. 86).

Ὅταν ἡ θρησκεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀνεπτύχθη, ἡ ἑλληνικὴ φαντασία περιέβαλε τὸν θεὸν τοῦτον δι' ὀλοκλήρου ἀκολουθίας δαιμόνων ἢ δευτερευουσῶν θεοτήτων, ὧν τὰ ὀνόματα ἐκφράζουσι τὰς ἀχωρίστους αὐτοῦ ἰδέας τῆς εὐδαιμονίας, τῆς υγείας ἢ τῆς θεραπείας. Καὶ κατὰ πρῶτον μεταξύ αὐτῶν εὐρίσκομεν τὴν γλυκεῖαν Ἡπιόνην, σύζυγον αὐτοῦ, καὶ μητέρα τῶν δύο Ἀσκληπιαδῶν Ποδαλειρίου καὶ Μαχάονος τῶν ἐνδόξων ἱατρῶν τοῦ ἡρώϊκου αἵωνος. Κατόπιν τὰς θυγατέρας του Ὑγίαν, τὴν μειδιῶσαν θεὰν μὲ τοὺς λάμποντας ὀφθαλμούς⁴· τὴν Ἰασώ, τὴν Πανάκειαν, τὴν Αἰγλήν. Ἐπίσης τὸν Τελεσφόρον, τὸν δαίμονα τῆς ἀναρρώσεως, ὃν ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη ἀναπαρί-

¹ Corp. Inscr., Nos 1755, 3577, κτλ. Τὸν Ἀσκληπιόν, ὡς καὶ τὸν Ἀλεξίκακον Ἀπόλλωνα ἐπεκαλοῦντο, οὐ μόνον κατὰ τὰς ἀσθενείας ἀλλὰ καὶ κατὰ παντοειδεῖς ἐπιπρημαμένους κινδύνους. Οἱ τῇ βοήθειᾳ αὐτοῦ διαφεύγοντες τὸ ναυάγιον ναυτικοὶ ἀπέδιδον αὐτῷ εὐχαριστίας. (Ἴδε τὰς ἐν τῇ Ἀθηναίῳ δημοσιευθείσας ἐπιγραφὰς τῆς Σύρου, Δ', σ. 19-20), Κατὰ τὰς τρικυμίας ἐπεκαλοῦντο αὐτὸν ὡς καὶ τοὺς Διοσκούρους. (Ἀριστείδης, Α', σ. 68).

² Πρβλ. ὁ ἐν Δελφοῖς Δράκων Πύθων. Ὅθεν ἡ μαντικὴ καὶ ἡ ἱατρικὴ συχνάκις συγχέονται· κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Βλ. Welcker, Griech. Gött., II, 734. Ὁ ἀλλάσσων περιοδικῶς τὸ δέρμα του ὄφις ἠδύνατο προσέτι νὰ εἶναι σῆμα ἀνανεώσεως.

³ Πausan., Β', 27, 2. Ἐπίσης, S. Reinach, *Les chiens dans le culte d'Esculape* (Rev. Archéol., Σεπτέμβριος 1884).

⁴ Ἀθην., XV, 63. Corp. Inscr., ἀριθ. 511.

στα ὑπὸ τὰ χαρακτηριστικά μικροῦ δαίμονος ἔχοντος τὸ σῶμα κεκαλυμμένον διὰ παχέος μανδύου καὶ φέροντος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς εἶδος τι καλύπτρας (εἰκ. 87) : εἰκὼν τοῦ ἀναρρωνύοντος ἀσθενοῦς.

Τοὺς ἀσθενεῖς, τοὺς ἐρχομένους νὰ ζητήσωσι παρὰ τοῦ θεοῦ τὴν ἀνακούφισιν τῶν πόνων τῶν, προσεῖλκυον ἰδίως ὁ ἀρχαῖος καὶ σεβαστὸς ναὸς τῆς Τρίκκης, καὶ τὰ νεώτερα ἱερὰ τῆς Ἐπιδαύρου, τῆς Κῶ καὶ τῆς Περγάμου. Τὰ ἱερὰ ταῦτα εἶχον κατασκευασθῇ εἰς ἀπόστασιν τινα ἀπὸ τῶν πόλεων ἐπὶ χώρων ὑψηλῶν καὶ ὑγίων, πλησίον διαυγῶν πηγῶν, ἐν τῇ μέσῃ ἱερῶν δασῶν, ὣν ἡ δροσερὰ χλόη ἔτερπε τοὺς ὀφθαλμούς ¹. Ἐξυπηρετοῦντο δὲ ὑπὸ ἱερέων, οἵτινες ἐγίνοντο οἱ διερμηνεῖς τοῦ θεοῦ ἐξασκουντες τὴν ἱατρικὴν. Ἡ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἱατρικῆς ταυτίζεται, κατὰ τὴν πρῶτην αὐτῆς περίοδον, πρὸς τὴν τῶν ἱερῶν τοῦ Ἀσκληπιοῦ : ἡ ἱατρικὴ ἐπιστήμη ὑπῆρ-

Εἰκ. 86.—Ἀσκληπιός.

Εἰκ. 87.—Τελεσφόρος.

ξεν κατ' ἀρχὰς μονοπώλιον τῶν ἱερατικῶν οἰκογενειῶν, αἵτινες μετέδιδον ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν τὰ ἀπὸ τοῦς ἀμύητους ἀποκρυπτόμενα μυστικά. Εἶναι ἀληθές ὅτι πολὺ ταχέως οἱ Ἀσκληπιάδαι ἐξῆλθον τῶν ναῶν πρὸς περίθαλψιν τῶν ἀσθενῶν, καὶ ἐδέχθησαν εἰς τὴν σχολὴν τῶν μαθητὰς ξένους πρὸς τὴν τάξιν τῶν ². Ἀλλ' ἡ ἐκλαϊκνευσις αὐτῇ τῆς ἱατρικῆς οὐδόλως ἡμπόδισε μέχρι τῆς τελευταίας ἡμέρας τοῦ ἑλληνισμοῦ τοὺς ἀσθενεῖς νὰ ἐρχονται ἀθρόοι πρὸς περίθαλψιν εἰς τὰ Ἀσκληπεία. τῶν ὁποίων ἡ φήμη καὶ τὸ θρησκευτικὸν γόητρον τοὺς προσεῖλκυον. Πρὶν ἢ δυνηθῶσι νὰ συμβουλευθῶσι τὸν θεὸν εἰς τὸ ἱερόν του, ὑπεβάλλοντο εἰς διαφόρους διατυπώσεις, τινὲς τῶν ὁποίων, ὡς αἱ νηστεία, αἱ πλύσεις καὶ τὰ λουτρά ἦσαν ἀπλῶς ὑγιεινά, ἐνθ' ἄλλαι ὡς οἱ καθαρμοὶ καὶ αἱ θυσίαι, εἶχον θρησκευτικὸν χαρακτήρα. Μετὰ τὴν προπαρασκευὴν ταύτην ἐγίνοντο δεκτοὶ ἐντὸς τοῦ ναοῦ, διὰ νὰ διέλθωσι τὴν νύκτα, ἢ ἐπὶ τῆς ὁρᾶς τοῦ θυσιασθέντος παρ' αὐτῶν ζήρου ³ ἢ ἐπὶ ἀνακλίντρων παρὰ τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ τοποθετημένων. Τὸ τοιοῦτον ἀπεκαλεῖτο ἐπιώσις. Ἐκεῖ, ἐν τῇ ἡσυχίᾳ καὶ τῇ σκιάῳ τοῦ ἱεροῦ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου διέκρινον τοὺς ἡμέρους ὄψεις νὰ ἐλίσσωνται βραδέως ἐπὶ τοῦ δαπέδου, ἐνθα ἐνόμιζον ὅτι ἐβλεπον πλησίον αὐτῶν τὸν θεὸν παρόντα, ἢ φαντασία τῶν ἐπλήρσοτο ζωηρῶς. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὕπνου τῶν ὁ θεὸς παρουσιαζέτο εἰς αὐτοὺς εἰς τὰ ὄνειρά των ἢ ἐπλησίαζεν αὐτοὺς διὰ νὰ τοὺς ὑπο-

¹ Πλορτ., Ρωμ., 94. Βιτρούβ., I, 2, 20. Πανσαν., Β', 27, 4.

² Βλ. ἐν τῇ Dictionnaires des Antiquités τῶν Daremberg et Saglio τὸ ἄρθρον Ἀσκληπιῶν. ἐξ οὗ παρελάβομεν λεπτομερείας τινάς.

³ Τὸ ζῆρον τοῦτο, ἐπὶ τῶν ἐκ τοῦ Ἀσκληπείου τῶν Ἀθηνῶν προερχομένων ἀναγλύφων, εἶναι ὅτε μὲν ὅς. ὅτε δὲ κριός (Bulletin de Correspondance Hellénique, 1878, σ. 70).

δείξῃ τὰ φάρμακα δι' ὧν θὰ ἐθεραπεύοντο. Τὴν ἐπομένῃν διηγούντο ὅτι εἶδον ἢ ἤκουσαν εἰς τοὺς ἱερεῖς, οἵτινες ἡρμήνευον τὰς ὀπτασίας αὐτὰς καὶ ἐφήρμοζον τὴν ὑπὸ τοῦ θεοῦ διαταχθεῖσαν θεραπείαν. Ὅσοι ἐκ τούτων ἀπῆρχοντο ἰαθέντες ἀνήρτων ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἀφιερῶματα ¹, ἔρριπτον χρυσᾶ ἢ ἀργυρᾶ νομίσματα ἐντὸς τῆς ἱερᾶς πηγῆς, καὶ ἐχάρασσον ἐπὶ στηλῶν μετὰ τοῦ ὀνόματός των, τὰς ἀσθενείας των ὡς καὶ τὰ φάρμακα, δι' ὧν ἐθεραπεύθησαν. Εἰς τὴν Ἐπίδauρον εὐρεῖα κυκλικὴ αἴθουσα ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, θόλος καλουμένη, περιέκλειε μέγαν ἀριθμὸν τοιούτων μνημείων ² ὧν ἡ μελέτη δὲν ὑπῆρξεν ἀνωφελῆς διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς ἱατρικῆς πρακτικῆς. Ὁ Ἴπποκράτης συνεβουλεύθη ἐν Κῶ τὰ πολύτιμα ταῦτα ἀρχεῖα ³, ὁ δὲ Πλῖνιος ὁ πρεσβύτερος ἐκ παρομοίας ἐπιγραφῆς παρέλαβε συνταγὴν τινα κατὰ τῶν δηγμάτων τῶν ὅφρων ⁴. Ἡ θρησκεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, παρὰ τὰς δεισιδαιμονίας τῆς καὶ τὴν εἰς αὐτὴν ἀναμιχθεῖσαν ἀγυρτίαν, εἶχεν ἐπομένως μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐλληνικῆς ἱατρικῆς.

Τὸ πᾶν ἄλλωστε ἐντὸς τῶν ἱερῶν τούτων συνέτρεχεν ὥστε οἱ ἀσθενεῖς νὰ ἔχωσι ταυτοχρόνως τὴν γαλήνην τοῦ πνεύματος καὶ τὴν σωματικὴν ἄνεσιν. Εἰς τὴν ἀγαθοποιὸν ἐπίδρασιν τοῦ καθαρῦ ἀέρος, τῆς δροσερότητος τῶν ὑδάτων καὶ τῶν σκιαδῶν προσετίθεντο ὑγιεινότηται δι' αὐτοὺς διασκεδάσεις. Ἐντὸς τοῦ περιόλου τοῦ Ἀσκληπείου ὑπῆρχε στάδιον καὶ τὸ θαυμάσιον ὑπὸ τοῦ Πολυκλείτου οἰκοδομηθὲν θέατρον ⁵. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας ὁ αὐτοκράτωρ Ἀντωνῖνος κατέστησε τὸν ἱατρικὸν τοῦτον σταθμὸν ἔτι ἀναπαυτικώτερον, κατασκευάσας ἐκεῖ λουτρά· ἐκαλλώπισε δὲ αὐτὸν ἀνεγείρας νέους ναοὺς καὶ ἀφιερῶσας διάφορα ἔργα τέχνης καὶ πολλὰ ἀγάλματα. Ἐκεῖ προσέτι ἐτελοῦντο ἀνὰ πενταετίαν, ἐννέα ἡμέρας μετὰ τὰ Ἰσθμια, οἱ γυμνικοὶ καὶ μουσικοὶ ἀγῶνες τῆς Ἐπιδαύρου ⁶ τῶν ὁποίων ἡ λαμπρότης προεκάλει μεγάλην συρροὴν θεατῶν ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἐπίσης ἐν Κῶ ἐτελοῦντο ἀγῶνες πρὸς τιμὴν τοῦ θεοῦ ⁷.

Τὸ σύνολον τοῦτο τῶν διασκεδάσεων καὶ ποικίλων εὐχαριστήσεων εἶχε βεβαίως καλὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τινων ἀσθενειῶν.

Ὅταν μετεδόθησαν ἐν Ἑλλάδι αἱ Αἰγυπτιακαὶ θρησκείαι, ὁ Ἀσκληπιὸς ἔσχεν ὡς ἀντίζηλον τὸν Σέραπιν, ὅστις καὶ οὗτος εἶχεν ἱατρικὰς ιδιότητας. Ἀνευρίσκομεν ἔχνη τῆς διαδοχῆς ταύτης ἢ τῆς συνυπάρξεως τῶν δύο λατρειῶν εἰς Πέργαμον, εἰς

¹ Ἐσχάτως εὐρέθη μέγας ἀριθμὸς ἐκ τῶν ἀφιερωμάτων τούτων κατὰ τὰς ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως ἐνεργηθεῖσας ἀνασκαφάς. Περὶ τούτου βλέπε τὸ ἐνδιαφέρον ἄρθρον τοῦ P. Girard, μέλους τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν, ἐν τῷ Bulletin de correspondance hellénique, 1878, σ. 65 καὶ ἐφ. Ἐπίσης ἐν τῷ αὐτῷ συγγράμματι σ. 419 καὶ ἐφ. Inventaires de l'Asklépieion· καὶ πρὸ παντὸς τὴν πραγματείαν τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως: L'Asklépieion d'Athènes, d'après de récentes découvertes (Paris, Thorin, 1881).

² Πausan., B', 27.

³ Στραβ. ΙΔ', 2, 19.

⁴ Hist. nat. II, 24. L. Jahn.

⁵ Πausan., χ'. προαναφ.

⁶ Πλατ. Ἴων. ἐν ἀρχ. Σχολ. Πινδ., Νεμ., Γ', 145. Πausan. B', 26, 7. Corp. Inscr. Gr., 1068, 1124, 1515 κτλ.

⁷ Βλέπε ἐπιγραφὴν τινα τῆς Ἀλικαρνασσοῦ, δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ O. Rayet ἐν τῇ Revue Archéol. (1872).

Ἑρμιόνην τῆς Ἀργολίδος καὶ εἰς Ὀρχομενὸν τῆς Βοιωτίας¹. Ἀλλὰ αἱ ὀλίγαι πληροφορίαι, οἵτινες παρέχονται ἡμῖν ὑπὸ τῶν ἐπιγραφῶν, δὲν μᾶς ἐπιτρέπουσι νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι πραγματικῶς τὸν Ἀσκληπιὸν ἐξεθρόνισεν ὁ Σέραπις. Ἡ ἐξαιρετικὴ εὐνοια, ἣς ἔτυχεν ὁ Αἰγύπτιος θεὸς ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου καὶ ἐντεῦθεν ἐπιτρέπει ἡμῖν μόνον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος ὁ Σέραπις ἡμφισδήτησεν καὶ ἀπέσπασεν ἀπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ μέρος τῶν πιστῶν αὐτοῦ.

III. ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΗΘΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

Τὸ περὶ τύχης πρόβλημα εἶναι τόσον ἀρχαῖον, ἐν Ἑλλάδι, ὅσον καὶ αἱ πρῶται πρόσδοι τοῦ πολιτισμοῦ. Ὅταν ἀναγινώσκωμεν τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα, συναντῶμεν συχνάκις παρὰ τὸ ὄνομα τοῦ Διός, τὸ ὄνομα ἀπροσώπου τινὸς δυνάμεως, ἐξ ἴσου πρὸς τὸν ἄρχοντα τοῦ κόσμου ἰσχυρᾶς, καὶ τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ ἐν μέρηι πρὸς τὴν διὰ τῆς λέξεως τύχη (εἰμαρμένη) ἐκφραζομένην ιδέαν. Τὴν ιδέαν ταύτην οἱ Ἕλληνες ἐρμήνευον διὰ τῶν ἐξῆς δύο κυρίως λέξεων: *Αἶσα* καὶ *Μοῖρα*. Ἡ ἐτυμολογία μᾶς διδάσκει ὅτι τῶν δύο τούτων λέξεων ἡ ἔννοια εἶναι ἡ αὐτή. Ἡ *Αἶσα* παράγεται ἐκ τοῦ ἴσου, ὅπερ ἐκφράζει ιδέαν ἰσότητος. Ἡ *Μοῖρα* προέρχεται ἐξ ἧς ρίζης καὶ ἡ λέξις *μέρος*, ὅπερ συνεπάγεται τὴν ιδέαν τοῦ μερισμοῦ, γενομένου ἐξ ἴσου. Αἱ δύο αὗται λέξεις δὲν ἔχουσι πάντοτε θρησκευτικὴν ἔννοιαν. Παρ' Ὀμήρῳ ἀπαντῶσιν ἐκφράσεις, ὡς *ληΐδος Αἶσα*, μέρος λαφύρων, τὰ ἐξ ἴσου διανεμημένα λάφυρα κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν ἡρωικῶν χρόνων ἢ *ἐλπίδος Αἶσα*, «μέρος ἐλπίδος». Ἐὰν μεταφέρωμεν τὴν συνήθη τῶν λέξεων αὐτῶν ἔννοιαν εἰς τὰς ὁμηρικὰς περὶ τύχης τῶν ἀνθρώπων ιδέας, θὰ ἀνεύρωμεν εὐκόλως τὴν σημασίαν αὐτῶν. *Αἶσα* καὶ *Μοῖρα* οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἡ «μερίς» ἢ ἀνήκουσα εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, ὁ λαχὼν αὐτῷ κλῆρος, τὸ μῆγμα τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν, ἐξ ὧν ἡ ὑπαρξὶς αὐτοῦ ἀποτελεῖται. Ἡ μερίς αὕτη δυνατόν νὰ εἶναι καλὴ καὶ δυνατόν νὰ εἶναι κακὴ. Ἐκ τούτου δὲ ἡ λέξις *μοῖρα* ἐκφράζει παρ' Ὀμήρῳ ἐνίοτε τὴν ιδέαν τῆς εὐτυχίας: συνηθέστερον ὅμως ὑποδηλοῖ ἀπλῶς τὸ πεπρωμένον ἐκάστου, τὸ σύνολον τῆς ζωῆς, μὲ τὰς ἀλληλοδιαδόχους χαράς καὶ θλίψεις καὶ πρὸ παντὸς μὲ τὴν ἀναγκαστικῶς προδιαγεγραμμένην διάρκειαν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δέ, πράγματι, ἡ θνητότης εἶναι ἕρος τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, ἡ *μοῖρα* δύναται ἐπίσης νὰ ἐκφράσῃ τὴν ιδέαν τοῦ θανάτου. Ἀλλ' ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ ἀφηρημένη αὕτη ἔννοια ἐμψυχοῦται σωματοποιεῖται, καθίσταται πρόσωπον, θεότης. Ἡ *Μοῖρα* εἶναι τότε ἡ ἰσχυρὰ θεά, ἡ ὀλεθρία, τῆς ὁποίας τὰ τρομερὰ κτυπήματα οὐδὲν ἐκ τῶν ζώντων δύναται νὰ διαφύγῃ. Οὕτω παριστάμεθα εἰς τὴν γένεσιν καὶ οὕτως εἰπεῖν παρὰ τὸ λίκνον θεότητος γεννωμένης ἐξ ἀφηρημένης ἔννοιας. Ἀξιοπαρατήρητον, πράγματι, εἶναι ὅτι ὁ μῦθος τῶν *Μοιρῶν*, ὡς ἀναπτύσσεται βραδύτερον, εὐρίσκεται ἔτι παρ' Ὀμήρῳ ἀπλῶς ἐν σπέρματι. Ἡ ἐν τῇ *Πιλάδι* καὶ τῇ *Ὀδυσσεΐα* κυριαρχοῦσα ιδέα, ἡ κυρίως διὰ τῆς λέξεως *μοῖρα* ἐκφραζομένη, εἶναι ἡ ἀφηρημένη ιδέα τῆς εἰ-

¹ Βλέπε τὰς ἡμετέρας Inscriptions inédites de Béotie σ. 5 (Archiv. des Miss., 2e série, t. IV).

μαρμένης. Μοῖρα εἶναι τὸ ἀναπόφευκτον μερίδιον ἐκάστου ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀκαταμάχητος ἀνάγκη ἢ ὥθουσα αὐτὸν πρὸς τὸ μοιραῖον τέρμα τῆς ὑπάρξεώς του ¹.

Ἡ ἰδέα τῆς μοῖρας περιεβλήθη μυθολογικὴν μορφήν εἰς ἐποχὴν μεταγενεστέραν τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων. Ἡ τυφλὴ δύναμις, ἡ ἀπόλυτος κυρίαρχος τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἡ καθορίζουσα τὴν διάρκειαν αὐτῆς, ἀντὶ νὰ παρασταθῇ διὰ μιᾶς μόνον θεότητος, ἀποσυντετέθη τότε εἰς τρία πρόσωπα, σχηματίσασα οὕτω σύμπλεγμα τριῶν ἀδελφῶν. Κατὰ τὴν Θεογονίαν, αὗται εἶναι θυγατέρες τῆς Νυκτός ². Ὀνομάζονται δὲ Κλωθώ, Λάχεσις καὶ Ἀτροπος. Ἡ Κλωθώ (ἡ κλώθουσα) ἐκφράζει τὴν ἀκαταμάχητον πλοκὴν τῶν γεγονότων τῶν ἀποτελούντων τὴν ζωὴν· ἡ Λάχεσις, τὸν εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον τυγχάνονται λαχόν· ἡ Ἀτροπος, τὴν ἀδυσώπητον ἀνάγκην τοῦ πεπρωμένου. Ἡ δρᾶσις των ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ λίκνου καὶ καταλήγει εἰς τὸ μνήμα. Προΐστανται ὅθεν τῆς γεννήσεως ³. Ὑπὸ τὴν ιδιότητά των αὐτὴν εὐρίσκονται εἰς σχέσιν μετὰ τῆς Εἰλειθυίας ⁴, ἥτις εἶναι ἡ πάρεδρος αὐτῶν, ἢ μετὰ τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης ⁵. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, εὐρίσκομεν ἐνίοτε αὐτὰς συνδουζομένας μετὰ τοῦ Προμηθέως, θεωρουμένου ὡς δημιουργοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ⁶. Ἐν τῇ ζωῇ, ὁ γάμος εἶναι μοιραία στιγμή, εἶναι ἡ ἀρχὴ σειρᾶς εὐτυχῶν ἢ δυστυχῶν γεγονότων, ἀτινα, κατὰ τὰς ἑλληνικὰς δοξασίας, ἐξηρτῶντο ἐκ τῶν τριῶν θείων ἀδελφῶν, τῶν προΐσταντων τῆς εἰμαρμένης. Οἱ μεμνηστευμένοι, πρὸ τῆς ἐνώσεως των ἔθυσον εἰς τὰς Μοῖρας, ὡς εἰς τὴν Τελείαν Ἦραν καὶ τὴν Ἀρτεμιν ⁷. Ὅθεν αἱ θεότητος αὗται σπουδαῖον διαδραματίζουσι πρόσωπον εἰς τὰς ἐνώσεις τῶν ἀθανάτων. Αὗται ἔφαλλον τὸν ὕμνον τοῦ ὕμναίου, ὅταν ἡ κλίνη τοῦ ἄρχοντος τοῦ Ὀλύμπου ἐδέχθη τὴν Ἦραν ⁸· αὗται παρέστησαν εἰς τοὺς γάμους τῆς Θέτιδος καὶ τοῦ Πηλέως, μετὰ τῶν Μουσῶν, τῶν Ὠρῶν καὶ τῶν Χαρίτων. Ἡ δρᾶσις ὁμῶς αὐτῶν ἀσκήται πρὸ παντὸς κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου. Ὁ ἄνθρωπος, ὅταν ἡ τελευταία του ἡμέρα ἔλθῃ, βλέπει αὐτὰς προστρέχουσας, ἵνα κόψωσι τὸ νῆμα τῆς ζωῆς του. Παρ' Ὀμήρῳ, τῇ ἀληθείᾳ, δὲν ἐπεμβαίνουσιν ἀπευθείας κατὰ τὰς μάχας, ἵνα προκαλέσωσι τὸν θάνατον τῶν πολεμιστῶν· τὰ φονικὰ δόρατα καὶ τὰ ἀκόντια εἶναι ὄργανά των. Ἀλλ' εἰς τὸ ἱσιοδικὸν ποίημα τῆς Ἀσπίδος τοῦ Ἡρακλέους, συγκεντροῦνται παρὰ τὰς Κῆρας καὶ καθίστανται, ὡς ἐκείναι, θεότητες τοῦ βιαίου θανάτου ⁹. Ὁ χαρακτὴρ οὗτος πλησιάζει αὐτὰς προσέτι πρὸς τὰς Ἑρινὺς ¹⁰, αἵτινες ἄλλωστε εἶναι, ὡς αὐταί, θεότητες ὀλέθριαι, ἀφοῦ μανιωδῶς καταδιώκουσι τοὺς κακούργους, τῶν ὁποίων ἡ ἀναπόφευκτος τιμωρία εἰς αὐτὰς ἀνετέθη.

Αἱ Μοῖραι ἔχουσι προσέτι εἰς τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν ὑψηλοτέραν σημασίαν.

¹ Ἐνταῦθα δὲν θά μελετήσωμεν τὰς σχέσεις τοῦ Διὸς πρὸς τὴν Μοῖραν τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι μᾶλλον θεολογικὸν ἢ μυθολογικόν.

² στ. 217.

³ Πλάτ., Συμπ., σ. 206, d. Πausan., H', 21, 2.

⁴ Πινδ., Νεμ. Ζ', 1. Ὀλυμπ., στ', 41.

⁵ Ἡ Οὐρανία Ἀφροδίτη ἐθεωρεῖτο ἐν Ἀθῇναις ὡς ἡ πρεσβυτέρα τῶν Μοιρῶν (Πausan., A', 19, 2).

⁶ Hyg. Poet. Astron., II, 15.

⁷ Πολυδ., Ὀνομαστ., Γ', 38.

⁸ Ἀριστοφ., Ὀρνιθες, 1731 καὶ ἐφ.

⁹ Ἀσπ., Ἡρακλ., στ. 258.

¹⁰ Αισχ., Προμηθ., 516. Εὐμεν., 961. Πausan., B', 11, 4.

Ἡ σχέσηις αὐτῶν πρὸς τὸν ὕπατον θεὸν σαφῶς δηλοῦται, κατὰ τὸν Ὅμηρον, διὰ τοῦ ἐπιθέτου μοιραγέτης τοῦ ἀποδιδομένου εἰς τὸν Δία. Ὁ ἄγων ὄθεν τὴν μοῖραν θεός, ὁ δημιουργὸς τῆς εἰμαρμένης, ἔχει τὰς Μοίρας ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του. Εἰς αὐτὰς ἀνέθεσεν τὰ εὐγενέστερα καθήκοντά του· τὰς ἐπεφόρτισεν νὰ ἀγρυπνῶσιν ἐπὶ τῆς φυσικῆς τῶν ὄντων τάξεως, κατὰ τὴν ὕλικὴν καὶ ἠθικὴν ἔννοιαν. Ἐνίοτε παρίστανον αὐτάς¹ συνοδευόμενας ὑπὸ τῶν Ὁρῶν, αἵτινες προσωποποιοῦσι τὴν κανονικὴν τῶν ἐποχῶν διαδοχὴν. Παρ' Ἡσιόδῳ παρὰ τὰς κοσμογονικὰς Μοίρας, τὰς θυγατέρας τῆς Νυκτός, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι, μεταγενεστέρας πιθανῶς δημιουργηθεῖσαι, αἵτινες εἶναι θυγατέρες τοῦ Διὸς καὶ τῆς Θέμιδος². Ἡ ἀναπόσπαστος τῆς Θέμιδος ἰδέα τῆς τάξεως καὶ τοῦ νόμου, ἐπανευρίσκεται ὄθεν εἰς τὰς Μοίρας, τὰς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι ἐπεκαλοῦντο, ἵνα βασιλεύσῃ μεταξὺ τῶν ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ εἰρήνη, ἱκετεύοντες αὐτάς, νὰ στελῶσιν ἐπὶ τῆς γῆς τὰς ἀδελφάς των Εὐνομίαν, Δίκην καὶ Εἰρήνην³. Αἱ μοιραῖαι αὗται δυνάμεις, πρὸ τῶν ὁποίων ἐξελίσσεται ἡ ἀναγκαία πορεία τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων γεγονότων, γνωρίζουσιν ἐπομένως τὸ παρελθόν, ὡς βλέπουσι τὸ παρὸν καὶ ὡς κατέχουσι τὰ μυστικά τοῦ μέλλοντος. Ὁ Πλάτων ἐν τῇ Πολιτείᾳ αὐτοῦ τὰς ὀνομάζει θυγατέρας τῆς Ἀνάγκης· παριστᾷ αὐτάς καθημένας, ἐκάστην ἐφ' ἑνὸς θρόνου, μὲ ἐνδύματα λευκὰ καὶ στεφάνους ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, συνοδευοῦσας διὰ τῶν φωνῶν αὐτῶν τὴν ἁρμονίαν τῶν οὐρανίων σφαιρῶν· ἡ Λάχεσις ψάλλει τὸ παρελθόν, ἡ Κλωθὴ τὸ παρὸν, ἡ Ἄτροπος τὸ μέλλον⁴. Ἡ ἰδιότης των αὐτῶν, ἥτις οὐδόλως εἶναι φιλοσοφικὴ ἐπιπόνησις καὶ τῆς ὁποίας εὐρίσκομεν ἔχνη εἰς τὰς λαϊκὰς δοξασίας, ἐπιτρέπει νὰ παραδῶλωμεν τὰς ἑλληνικὰς μοίρας πρὸς τὰς τρεῖς σκανδιναβικὰς Νόρνας⁵.

Ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς ἑλληνικῆς τέχνης σχηματίζουσιν αὗται σύμπλεγμα τριῶν ἀδελφῶν, εἰκονιζομένων ὅτε μὲν ὑπὸ μορφὴν γραιῶν, ὅτε δέ, εὐγενικώτερον, ὡς γυναικῆς εἰς ὥριμον ἡλικίαν, μὲ σοβαρὰν καὶ αὐστηρὰν φυσιογνωμίαν. Εἰς τὸ παρατιθέμενον ἀνάγλυφον (εἰκ. 88) βλέπομεν τὴν Κλωθὴν καθήμενην, ἔχουσαν τὰ σύμβολα καὶ τὴν στάσιν κλωθούσης γυναικός· τὴν Λάχεσιν ὀρθίαν, ἀποστρέφουσαν τὴν κεφαλὴν, ἵνα σύρῃ λαχνόν· τὴν δὲ Ἄτροπον ἐκτυλίσσουσαν ἐπὶ τῆς σφαίρας τοῦ κόσμου κύλινδρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι γεγραμμένοι αἱ αἰῶναι διατάξεις. Οἱ καλλιτέχναι παρίστων ἐνίοτε αὐτὴν χαμηλοτέραν τῶν ἀδελφῶν τῆς. Τὴν παρουσίαν ὡς κυρτωμένην ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ γήρατος⁶· εἰκὼν τῆς παρακμῆς τοῦ βίου, ἣς προῖσταται.

Ἀνάλογος πρὸς τὴν τῆς Μοίρας, ἡ τῆς Νεμέσεως⁷ ἰδέα, ἐγένετο, ὡς ἐκείνη, αἰτία νὰ γεννηθῇ σὺν τῷ χρόνῳ θεῖόν τι πρόσωπον. Ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι τοῦ Ἡροδότου, ἡ Νέμεσις, δὲν ἦτο θεά· ἦτο ἀπλῶς ἠθικόν τι αἶσθημα. Τὸ αἶσθημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον μεγάλην ἔλαβε θέσιν ἐν τῇ ἠθικῇ καὶ θρησκευτικῇ ζωῇ τῶν Ἑλλήνων, ἐξαρ-

¹ Πausan., Γ', 19, 4. 1. 40, 3. Θ', 35, 4.

² Θεογον. στ. 904.

³ Στοβ. Ἐκλογ. Α', 6. Ἐπίσης Πίνδ., Πυθ., Δ', 145.

⁴ Πλατ., Πολ., Ι', σ. 617 c.

⁵ Bl. J. Grimm. *Deutsche Mythol.*, σ. 376-77.

⁶ Panofka, *Ann. Inst. Arch.*, IV, σ. 217. Ἡ ἀντίληψις αὕτη ὑποδηλοῦται ἤδη εἰς στίχον νινὰ τῆς Ἀσιπιδος τοῦ Ἡρακλείους, 258: Ἄτροπον οὔτε πέλειν μεγάλη θεός.

⁷ Περὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἰδέας ταύτης ἐν τῇ ἠθικῇ καὶ τῇ φιλολογίᾳ τῶν Ἑλλήνων, βλέπε πρὸ παντός τὸ ἀξιολογὸν ἔργον τοῦ Tournier: *Némésis et la jalousie des dieux* (Paris, Durand, 1863).

τάται ἐκ μιᾶς τῶν θεμελιωδῶν παραδόσεων τῆς θεολογίας αὐτῶν· ἐκ τῆς παραδόσεως τῆς ἀρχικῆς διανομῆς τῶν ἀγαθῶν τοῦ κόσμου. Κατὰ τὴν διανομὴν ταύτην, παρὰ τὰς προσπαθείας τοῦ Προμηθέως, ἵνα ἐξαπατήσῃ τὸν Δία ἢ καλυτέρα καὶ μεγαλειτέρα μερὶς ἐδόθη εἰς τοὺς θεοὺς· ἡ μερὶς τῶν ἀνθρώπων ἀπετελέσθη, ἐκ μεγάλου ἀριθμοῦ κακῶν ἀναμεμιγμένων μετ' ἐλαχίστων ἀγαθῶν.

Ἐνθ' ἡ εὐτυχία καὶ ἡ ἰσχὺς τῶν θεῶν κινούνται ἐντὸς σχεδὸν ἀπείρου σφαίρας, ἡ δρᾶσις τῶν ἀνθρώπων εἶναι κεκλεισμένη ἐντὸς στενῶν ὁρίων, τὰ ὅποια ἔθεσαν αὐτοὶ οἱ θεοί. Ἀπανταχοῦ πέριξ αὐτῶν οἱ ὀνητοὶ συναντῶσιν ὄρια καὶ φραγμοὺς, τοὺς ὁποίους δὲν τοῖς ἐπιτρέπεται νὰ ὑπερβῶσιν. Εἰς τῶν φραγμῶν αὐτῶν εἶναι ὁ τοῦ ἡθικοῦ νόμου· ὅστις παραβαίνει αὐτόν, ἐναντιοῦται εἰς τὴν θέλησιν τῶν θεῶν καὶ διαπράττει εἰδὸς τι ἀσεβείας. Ἡ ἐναντίωσις αὕτη ἔθεωρεῖτο παρὰ τῶν Ἑλλήνων πρὸ παντός ὡς

Εἰκ. 88.—Αἱ Μοῖραι.

ὕβρις. Ὅθεν τὴν ὕβριν ταύτην ἀποδοκίμαζε τὸ πρῶτον τὸ αἶσθημα τῆς νεμέσεως. «Εἰς τὸν ἄνθρωπον, λέγει ὁ Tournier, ἡ νέμεσις δύναται νὰ ὀρισθῇ ὡς τὸ αἶσθημα τῆς ἀποδοκιμασίας εἰς ὅλους τοὺς βαθμοὺς αὐτῆς, ἀπὸ τῆς ὑπὸ τοῦ ἐγκλήματος προκαλουμένης ἀγανακτήσεως μέχρι τοῦ ἐνδομύχου δυσμενοῦς ψιθύρου, διὰ τοῦ ὁποίου ἀποδοκιμάζομεν ἐσωτερικῶς τὰ ἐλαφρὰ σφάλματα. Εἰς ταύτην ἐκτίθεται τις ἐπίσης παραβαίνων τοὺς κανόνας τοῦ καθήκοντος ἢ τῆς εὐπρεπειας, παραμελῶν τὸν πρὸς τὴν ἡλικίαν, τὴν τάξιν, τὴν δυστυχίαν, τὴν φιλοξενίαν, τοὺς γονεῖς ὀφειλόμενον σεβασμόν, ὡς καὶ ἐκτρεπόμενος, διὰ λόγων προπετῶν, τῆς συγκαταβάσεως τῆς ὀφειλομένης πρὸς τὴν φιλαυτίαν τῶν ἀκούοντων αὐτόν. Πᾶσα ὑπερβολή, πᾶσα δυσαναλογία, πᾶσα ἀνωμαλία ἀφυπνίζουσιν αὐτήν¹». Παρὰ τοῖς θεοῖς ἡ νέμεσις δύναται ἐπίσης νὰ ὀργισθῇ διὰ τῆς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων παραβάσεως τοῦ ἡθικοῦ νόμου, ἀλλὰ συχνάκις ἄλλην ἔχει αἰτίαν. Τὸ θέαμα τῆς ἀπεριορίστου εὐγμερίας καὶ τῆς εὐτυχίας ἀρκεῖ νὰ προκαλέσῃ

¹ Ἔργον προαναφερθὲν σ. 30.

αὐτήν. Τότε καθίσταται φθόνος, ὅστις εἰς τὴν ψυχὴν τῶν θεῶν, ἔχει τὸν αὐτὸν χα-
ρακτήρα πρὸς τὸ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων πάθος τοῦτο. Πᾶς ἰσχυρὸς καὶ εὐδαί-
μων ἄνθρωπος εἶναι πρὸ τῶν ὁμμάτων τῶν θεῶν, οὐ μόνον ἀσεβής, καταπατῶν τὴν
δικαιοδοσίαν των, ἀλλὰ καὶ ἀντίπαλος, τοῦ ὁποίου ἢ ἐξῆψωσι φαίνεται ἀπειλοῦσα τὴν
ὑπεροχὴν των. Τὸν ἀντίπαλον τοῦτον, τὸν ἐπισκιάζοντα αὐτοὺς, προσπαθοῦσι νὰ κα-
ταστρέψωσι. Τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην ἡμέραν θὰ ἐκμηδενίσωσι τὴν ἀλαζονείαν του καὶ
θ' ἀνατρέψωσι διὰ βιαίου κτυπήματος τὸ οἰκοδόμημα τῆς εὐτυχίας του¹.

Ὁ φόβος τῆς θείας ταύτης ὀργῆς ἐγένετο ἢ ἀρχὴ τῆς λατρείας, ἣν οἱ Ἕλληνες
ἀπέδιδον εἰς τὴν θεὰν Νέμεσιν. Ἡ λατρεία αὕτη δὲν ἀνέρχεται εἰς ἀπωτάτην ἀρχαιό-
τητα. Ὅταν δ' Ὅσιόδος μᾶς παρουσιάζει τὴν Αἰδῶ καὶ τὴν Νέμεσιν ἀγανακτοῦσας
πρὸ τοῦ θεάματος τῆς διαφθορᾶς τῶν ἀνθρώπων, καλυπτομένας διὰ τῶν λευκῶν αὐ-
τῶν πέπλων καὶ ἐγκαταλειπούσας τὴν γῆν, ἵνα ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν κατοικίαν τῶν
θεῶν², ἢ Νέμεσις οὐδὲν ἄλλο εἶναι προφανῶς δι' αὐτὸν εἰμὴ ἀπλή προσωποποίησις
τοῦ ἡθικοῦ αἰσθήματος τοῦ ἀποδοκιμάζοντος πᾶσαν βιαιότητα καὶ πᾶσαν ὑπερβολήν.
Ὅταν ἐπίσης ἀναγινώσκωμεν εἰς τὰ *Κυπριακά* ἐπὶ³, ὅτι ἢ Νέμεσις ἡνώθη μετὰ τοῦ
Διὸς, διὰ νὰ φέρῃ εἰς τὴν ζωὴν τὴν Ἑλένην, οὐδὲν ἄλλο ὀφειλομεν νὰ διακρίνωμεν
ἐν τῇ μυθολογικῇ αὐτῇ φρασσεολογίᾳ εἰμὴ τὴν ἰδέαν τῆς οὐρανίας ὀργῆς, πηγῆς πάσης
ἀνθρωπίνης δυστυχίας. Τὸ πρῶτον αὐτῆς ἱερὸν καὶ βωμοὺς ἢ Νέμεσις ἔσχεν εἰς γω-
νίαν τινα τῆς Ἀττικῆς εἰς Ραμνοῦντα καὶ ἐπὶ μακρὸν ἀναμφιδόλως ἢ θρησκεία αὐτῆς
ἔμεινεν εἰς τὸν δῆμον αὐτὸν περιωρισμένη. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φειδίου, ὁ καλ-
λιτεχνικὸς τῆς θεᾶς τύπος τοσοῦτον ἀκαθόριστος ἦτο ἀκόμη, ὥστε ἀγαλμὰ τι τῆς Ἀφρο-
δίτης, ἔργον τοῦ Ἀγορακρίτου, μεταφερθὲν εἰς τὸ ἱερὸν τῆς ἑθεωρήθη ὡς ἢ εἰκὼν
αὐτῆς⁴. Ὀλίγον βραδύτερον ἔμως ὁ τύπος οὗτος καθορίζεται, τόσον εἰς τὴν ποίησιν
ὅσον καὶ εἰς τὴν τέχνην. Προσδίδεται εἰς τὴν Νέμεσιν γεναλογία τις καὶ ἀποδίδον-
ται εἰς αὐτὴν ὠρισμένα καθήκοντα.

Ἡ παρουσιάζουσα αὐτὴν ὡς κόρην τοῦ Ὠκεανοῦ⁵ παράδοσις ἠθελεν ἀναμφιδό-
λως νὰ ὑποδείξῃ ὅτι αὕτη ἦτο ὅσον καὶ τὰ πρῶτα ὄντα ἀρχαία καὶ ὅτι ἢ καταγωγὴ
τῆς στενῶς συνδέεται πρὸς τὴν τοῦ ἡθικοῦ βίου τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ἐνίοτε
εἶναι θυγάτηρ τῆς Νυκτὸς ἢ τοῦ Ἑρέβους⁶, ὡς ὅλαι αἱ ὀλέθριαι διὰ τὴν ἀνθρωπότητα
δυνάμεις. Ὅταν ὡς μήτηρ αὐτῆς ἀναφέρεται ἢ Δίκη⁷, αὕτη θεωρεῖται ὡς ἢ δικαία
θεότης ἢ ἐπιφυλάττουσα τὴν ὀργὴν αὐτῆς διὰ τὴν ἀλαζονείαν καὶ τὴν ἀσέβειαν. Ἀλ-
λωστε ἢ Νέμεσις εὐρίσκεται κατὰ φυσικὴν συνέπειαν εἰς σχέσεις μετὰ τῆς Θέμιδος,
θεᾶς τῆς παγκοσμίου τάξεως, ἀφοῦ εἶναι ἐπιφορτισμένη νὰ καταστέλλῃ πᾶσαν ὑπερβο-

¹ Ἡ ἀντίληψις αὕτη τὴν ὁποίαν περιοριζόμεθα ἀπλῶς ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα καὶ διὰ τὴν
ἀνάπτυξιν τῆς ὁποίας παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸ ἔργον τοῦ Tournier, ὡς φυσικὴν
συνέπειαν εἶχεν, ἐν τῇ πρακτικῇ τοῦ ἡθικοῦ βίου, τὸ αἶσθημα τῆς ἀνάγκης, ἐν παντὶ πράγματι,
μετριότητος· μετριότητος, ἥτις μόνῃ ἡδύνατο ν' ἀποτρέψῃ τὸν φθόνον τῶν θεῶν.

² Ἐργ. καὶ Ἡμ. 197.

³ Κυκλ., ἀποσπ., συλλ. Didot, IX, ἀποσπ. 3.

⁴ Πaus., A', 33, 3. Plin., *Hist. nat.* XXXVI, 7. L. Jahn. Περὶ τῶν ἐκ τῶν κειμένων αὐ-
τῶν ἐγειρομένων ζητημάτων, βλ. τὸ ὑπ' ἀριθμ. 2 παράρτημα τοῦ ἔργου τοῦ Tournier.

⁵ Πausan., ἐνθ. ἀν. Ἐπίσης Z' 5, 3.

⁶ Θεογον., 223. Πausan., Z'. 5. Hyg. *Fab., Praef.*, σ. 26, ἐκδ. Bunte.

Μεσομηδ. Ὑμν., Νέμεσ., στ. 2 (Brunk, *Analecta*, II, σ. 292).

λὴν καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν ἄνθρωπον ἐντὸς τῶν ὑπὸ τῆς φύσεως ἐπιβεβλημένων εἰς αὐτὸν ὁρίων. Ἡ ἰδέα τῆς ἀκαταμαχότητος ἰσχύος αὐτῆς ἐκφράζεται διὰ τοῦ συνδυασμοῦ αὐτῆς μετὰ τῆς Ἀδράστειας, τὴν ὁποῖαν συνέχεον πρὸς αὐτὴν καὶ ἡ ὁποία συχνάκις ἦτο ἀπλῶς ἐπίθετόν της. Ἡ Ἀδράστεια, θεότης ἀσιατικῆ, ἐκ τῆς Φρυγίας¹ ἔλκουσα τὴν καταγωγὴν, ἐσήμαινε διὰ τοὺς Ἕλληνας τὸ «ἀναπόδραστον». Ἦτο ἡ προσωποποίησις τῆς ἀνάγκης, στενῶς συνδεδεμένη μετὰ τοῦ προσώπου τοῦ ὑπερτάτου θεοῦ, καθίστον ἐν Κρήτῃ ἀφηγοῦντο ὅτι ἡ νύμφη Ἀδράστεια εἶχε γαλουχήσει καὶ ἀνατρέψει τὸν Δία βρέφος. Ἡ Νέμεσις καὶ ἡ Ἀδράστεια προεκάλουν ἐπομένως τὴν ἰδέαν τῶν βεβαίων καὶ ἀφεύκτων ἀποτελεσμάτων τῆς οὐρανίας ὁργῆς ἢ φθόνου, ὧν ἦσαν ὄργανα.

Εἰκ. 89.—Νέμεσις καὶ Ἀδράστεια.

Ἐπὶ τινων σμυρναϊκῶν νομισμάτων, αἱ δύο θεαὶ ἀπεικονίζονται ὁμοῦ, ὄρθιαι ἐπὶ ἄρματος συρομένου ὑπὸ γρυπῶν (εἰκ. 89). Τὴν Ἀδράστειαν ἀναγνωρίζομεν ἀπὸ τοῦ ἐκ τειχῶν στέμματος τοῦ κοσμοῦντος τὴν κεφαλὴν της· ἡ Νέμεσις φέρει τὸν μόδιον, ἀλλ' ἀμφοτέραι ἔχουσι τὴν αὐτὴν στάσιν καὶ τὴν αὐτὴν ἐκφραστικὴν χειρονομίαν. Κρατοῦσι τὸν δείκτην τῆς δεξιᾶς χειρὸς των πλησίον τοῦ στόματος εἰς ἐνδειξιν τῆς σιωπῆς, ἣν ὀφείλει νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς ἑαυτὸν ὁ ἄνθρωπος, εὐτυχὴς ἢ δυστυχὴς, καὶ τὴν μετριοπάθειαν εἰς τοὺς λόγους ἣν ὀφείλει εἰς πᾶσαν νὰ τηρῇ περίστασιν, ἐὰν δὲν θέλῃ

νὰ προκαλέσῃ τὴν τρομερὰν προσοχὴν τῆς Νεμέσεως². Ἡ θέσις τῆς πρὸς τὰ ἔμπροσς κεκαμμένης χειρὸς, εἰς τρόπον ὥστε νὰ παρουσιάζεται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τὸ μέτρον τοῦ πήχεως, εἶναι προειδοποίησις καὶ ἀπειλὴ τοῦ αὐτοῦ εἶδους. Τὸ μέτρον τοῦτο, πράγματι, εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ ὑπὸ τῶν φθονερῶν θεῶν παραχωρηθέντος μέτρου εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φιλοδοξίαν καὶ εὐδαιμονίαν, ὅπερ ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ, χωρὶς νὰ ἐκτεθῇ εἰς τὴν ταχείαν καταδίωξιν τῆς πτερωτῆς Νεμέσεως, ὁποῖαν παριστῶσιν αὐτὴν μνημεῖά τινα³.

Ἡ Νέμεσις εἶναι θεότης πάντοτε ὀλεθρία. Ἐτέρᾳ τις τοῦ πεπτωμένου θεότης, τὴν ὁποῖαν ὁ Πίνδαρος ἐτοποθέτει μεταξὺ τῶν Μοιρῶν⁴, ἡ Τύχη, εἶναι ἀπεναντίας ἐντελῶς εὐμενής⁵. Ἐπιδαφιλεύει τὰ ἀγαθὰ της εἰς τὰ ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῆς ἄτομα καὶ πόλεις. Ἐν τῇ Θεογονίᾳ καὶ ἐν τῇ ὁμηρικῇ ὕμνῳ εἰς Δῆμνιτρα, ἡ Τύχη εἶναι θυγάτηρ τοῦ Ὠκεανοῦ. Ἡ γενεαλογία ἕως αὕτη ἐκφράζει ἀναμφιβόλως ἀποφίν τινα τῆς φύσεώς της καὶ μέρος τῶν εὐεργετημάτων της· ἐκείνων τῶν ὁποίων πηγὴ διὰ τοὺς ἀνθρώπους εἶναι τὸ ναυτικὸν ἐμπόριον. Κατὰ τὸν Πίνδαρον, αὕτη εἶναι, κατὰ γενικώ-

¹ Ἀντιμαχ., παρὰ Στραβ., II, 588. Ἀπολλων., Ἀργον., Α', στ. 1116 καὶ Σχολ. Ἐπίσης, Tournier, *Némésis*, σ. 99 καὶ ἐφ.

² Ὁ χαλινός, τὸν ὁποῖον ἐνίστε κρατεῖ ἀνὰ χεῖρας ἡ Νέμεσις, ἀνάλογόν τινα ἐκφράζει ἰδέαν.

³ Denkm. d. alt. kunst. II, πιν. 74, N° 949. Τὸ σύμβολον τοῦ τροχοῦ, ὅπερ συνοδεύει ἐν ταῦθα τὴν Νέμεσιν ἀναμφιβόλως σχετίζεται πρὸς τὴν ἄστατον τύχην τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, πρὸς τὸν κύκλον αὐτὸν τῶν χαρῶν καὶ τῶν θλίψεων, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ὁ Σοφοκλῆς, *Τραχ.*, 127.

⁴ Παρὰ Πausan., Z', 26, 8.

⁵ Ἡ σημασία αὕτη τῆς θεᾶς προσδιορίζετο ἐνίστε διὰ τοῦ ἐπιθέτου Ἀγαθῇ. Ἡ Ἀγαθὴ Τύχη εἶχε βωμὸν εἰς Ὀλυμπίαν καὶ Λεβάδειαν (Pausan., E', 15, 6. Θ', 39, 5).

τέραν ἔννοιαν, θυγάτηρ τοῦ Διός, τοῦ θεοῦ, ὅστις εἶναι ὁ ὑπέρτατος δοτὴρ τῶν ἀγαθῶν τῆς ζωῆς, τοῦ Ἐλευθερίου Διός, τοῦ σώζοντος τοὺς ἀνθρώπους ἐκ τῶν ἐπικρεμαμένων κινδύνων ¹. Κατὰ τὰς ἀρχαιοτέρας ἀναπαραστάσεις αὐτῆς, εἶναι πρὸ παντὸς θεὰ τῆς ἀφθονίας καὶ τοῦ πλούτου. Εἰς Θήβας τὸ ἀγαλμα τῆς Τύχης ἐκράτει εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ τὸν Πλούτον παιδίον ². Εἰς τὴν Σμύρνην εἰκονίζετο ἐστεμμένη διὰ τοῦ πόλου καὶ κρατοῦσα εἰς τὴν χεῖρα τὸ κέρας τῆς Ἀμαλθείας ³. Εἰς τὸ σύμβολον αὐτὸ προστετέθησαν βραδύτερον: τὸ πηδάλιον (εἰκ. 90), σύμβολον τῆς κατευθύνσεως, ἣν αὕτη δίδει εἰς τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου· ὁ τροχὸς ἢ ἡ σφαῖρα, σύμβολα τῆς ἀστάτου αὐτῆς φύσεως. Ὑπὸ τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν κατέστη, σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἢ προστάτις τῶν πόλεων θεότης. Ἐκάστη ἑλληνικὴ πόλις ἔσχε τότε τὴν ἰδιαιτέραν αὐτῆς Τύχην (Τύχη Πόλεως), εἰκονιζομένην ὑπὸ μορφὴν γυναικὸς μεγαλοπρεπῶς ἐνδεδυμένης, κεκοσμημένης διὰ τοῦ ἐκ τειχῶν στέμματος, καταφόρου ἐκ καρπῶν καὶ ἀνθῶν καὶ τινων τοπικῶν συμβόλων.

Εἰκ. 90. Τύχη.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, ὡς πᾶς ἄνθρωπος ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον συνωδεύετο ὑπὸ ἀγαθοῦ τινος δαίμονος, εἵδους τινὸς ἀγγέλου φύλακος, ἀγρυπνοῦντος ἐπ' αὐτοῦ ⁴, οὕτω καὶ πᾶς λαός, πᾶς δῆμος τῆς Ἑλλάδος ἔσχε τὸν Ἀγαθόν του δαίμονα, τοῦ ὁποῦ ἢ ἀγαθὴ ἐπίδρασις ἦσκειτο πρὸ παντὸς ἐπὶ τῶν καρπῶν τῆς γῆς. Ἡ γονιμότης τοῦ ἐδάφους, εἰς τὰ εὐεργετήματά του ὀφειλομένη, ἐξεφράζετο ἐνίοτε διὰ τοῦ συμβόλου τοῦ ὄφεως ἢ διὰ τὸ τοῦ φαλλοῦ. Ὁ Ἀγαθὸς οὗτος Δαίμων παρίστατο ὑπὸ μορφὴν νεανίου, ἐνδεδυμένου διὰ λαμπρᾶς χλαμύδος καὶ κρατοῦντος, ὡς ἡ Τύχη, τὸ κέρας τῆς Ἀμαλθείας ⁵.

¹ Πίνδ. Ὀλυμπ., IB', 1. 5.

² Πausan., Θ', 16, 2.

³ Πausan., Δ', 30, 6.

⁴ Ἡ δοξασία αὕτη εἶναι ἄλλωστε ἀρχαιοτάτη. Ἰχνὴ αὐτῆς εὐρίσκομεν ἤδη εἰς τὸν Θεογνιν, στ. 161 καὶ ἐφ. καὶ βραδύτερον εἰς τὸν Μένανδρον (ἀποσπ. παρὰ Κλημ. Ἀλεξ. Στρώμ. Ε', σ. 260).

⁵ Πausan., στ', 25, 4. Βλέπε τὴν μελέτην τοῦ Gerhard, *Ueber Agathodaemon und Bona Dea* (Akademische Abhandlungen, II, σ. 21 καὶ ἐφ.).

BIBLION II

ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΥΔΑΤΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ I

ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΘΑΛΑΣΣΗΣ

Ὅταν οἱ ἀρχέγονοι κάτοικοι τῆς εὐρωπαϊκῆς φυλῆς ἐγκατέλειψαν τὰ ὀροπέδια τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, διὰ νὰ βαδίσωσι κατευθυνόμενοι πρὸς τὴν Δύσιν, παρέλαβον μεθ' ἑαυτῶν τὰς κοινὰς εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ ἀδελφούς των Ἀρίους δοξασίας καὶ θρησκευτικὰς παραδόσεις. Αἱ ζωηραὶ ἐντυπώσεις, τὰς ὁποίας εἶχε προκαλέσει εἰς αὐτοὺς τὸ θέαμα τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν φαινομένων του, ἡ θέα τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ ἱεροῦ φωτός, εἶχον ἤδη ἐρμηνευθῇ ἐν ποιητικῇ γλῶσσῃ, αἱ εἰκόνες τῆς ὁποίας περιεῖχον ἐν σπέρματι τοὺς πλείστους τῶν μύθων τῆς Δύσεως. Ἀλλ' ὅταν ἐν τῇ προόδῳ τῆς πορείας αὐτῶν ἐφθασαν εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τὰ παραλία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀπροσδόκητος ἀποκάλυψις τῆς θείας ταύτης φύσεως, τῆς ὁποίας τὰς δυνάμεις ἐλάτρευον, ἐφανερώθη πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν των. Ἡ θάλασσα μὲ τὰ θαυμάσιά της δὲν ἦτο δυνατόν ἁπλῶς νὰ ἐκπλήξῃ αὐτοὺς, χωρὶς ἐκ τῆς ἐκπλήξεως ταύτης νὰ δημιουργηθοῦν ἐντὸς ὀλίγου δλόκληρος σειρὰ νέων εἰκόνων καὶ ἰδιαιτέρων μύθων. Μᾶς λέγουσιν, εἶναι ἀλήθεια, ὅτι οἱ εὐρωπαῖοι τῶν Ἀρίων ἀδελφοὶ προσήρμωσαν εἰς τὴν θάλασσαν τοὺς μύθους, τοὺς ὁποίους προσήρμωζον εἰς τὸν οὐρανόν· ὅτι ἐν τῇ θρησκευτικῇ αὐτῶν σκέψει ὁ ὠκεανὸς τῶν ὑδάτων συνεχύθη μετὰ τοῦ ὠκεανοῦ τοῦ ἀέρος. Ἡ ὑπόθεσις ὅμως αὕτη ὑπ' οὐδεμιᾶς μέχρι σήμερον στερεᾶς ἀποδείξεως ὑποστηρίζεται. Ὑπάρχουσιν ἀναμφιβόλως ἀναλογίαι τινὲς μεταξὺ τῆς θεᾶς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς θεᾶς τῆς θαλάσσης ἥτις, εἰς τὸν ὀρίζοντα, φαίνεται μετ' αὐτοῦ συγχεομένη. Ἀλλ' οὐδὲν ἀποδεικνύει ὅτι ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον αἱ ἀναλογίαι αὗται ἐπληξαν τοὺς προγόνους μας καὶ ὅτι ἡ φαντασία των παρέμεινεν βωδὴ πρὸ θεάματος ἀγνώστου εἰς τοὺς πατέρας αὐτῶν. Ἡ μυθοπλαστικὴ ἱκανότης, πλουσία ἐν Ἀσίᾳ πηγῇ, δὲν ἦτο δυνατόν ἐξαίφνης νὰ στερεύσῃ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Εὐρώπης. Ὄφειλομεν ἐπομένως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ μυθολογία τῆς θαλάσσης ὑπῆρξεν, ἐν τῇ Δύσει, μυθολογία ἐν μέρει πρωτότυπος, τῆς ὁποίας τὴν κλεῖδα δὲν ἀρκοῦσι νὰ μᾶς δώσωσιν μόνον αἱ Βέδαι.

Ἰπὲρ πάσας τὰς ἄλλας, αἱ ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου ἐγκατασταθεῖσαι φυλαὶ ἦσαν βεβαίως εὐαίσθητοι εἰς τὰς ἐντυπώσεις τῆς θαλάσσης. Πανταχόθεν, τῷ ὄντι, τὸ στοιχεῖον τοῦτο περιούζει, περιβάλλει τὴν γῆν τῆς Ἑλλάδος καὶ διεισδύει εἰς αὐτήν. Εἰς χώραν, τῆς ὁποίας τὰ διάφορα μέρη χωρίζονται ὑπὸ τῶν ὑψηλῶν φραγμῶν τῶν ὀρέων, ἡ θάλασσα ὑπῆρξε πάντοτε ἡ μεγάλη ὁδός, ἡ εὐρεία καὶ εὐκολος λεωφόρος, ἡ ἀνοιγομένη εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὰς κοινωνικὰς σχέσεις. Θαλασσοπόροι ἐξ ἀνάγκης, οἱ Ἕλληνες ἔζησαν εἰς στενὴν καὶ πυκνὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τῆς θαλάσσης καὶ ἡσθάνθησαν ἀκαταμαχίτως τὴν θαυμασίαν γοητείαν τῆς. Αἱ ἀλλάσσοσαι ὄψεις τῆς, οἱ ποικίλλοντες χρωματισμοὶ τῆς, ἡ χαρίεσσα γαλήνη τῆς καὶ οἱ ἀγριοὶ θυμοὶ τῆς, τὰ πολυποίκιλα φαινόμενα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζει εἰς τὰ ὄμματα τῶν ναυτικῶν, ἐξεφράσθησαν κατ' ἀρχὰς διὰ φράσεων ποιητικῶν, αἰτινες, σὺν τῷ χρόνῳ κατέστησαν ἱεροὶ ὁῦλοι· ἐντὸς ὀλίγου δὲ ἡ θάλασσα παρουσιάζεται κατοικουμένη, ὡς ὁ οὐρανός, ἐκ θεῶν ὄντων, τὴν ἰσχὺν τῶν ὁποίων εὐαρέστως ἀνεγνώριζον καὶ ἐπεκαλοῦντο οἱ κάτοικοι τῶν παραλίων καὶ τῶν νήσων. Αἱ σχέσεις, τὰς ὁποίας οἱ Ἕλληνες ἐνωρίτατα συνῆψαν μετὰ τῶν ἄλλων λαῶν τῶν ἀκτῶν τῆς Μεσογείου καὶ πρὸ παντὸς μετὰ τῶν Φοινίκων, ἐγένοντο ἀναμφιδόλως αἰτία νὰ εἰσαχθῶσι ξένα τινὰ στοιχεῖα ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ τῆς θαλάσσης· ὁ ἀριθμὸς ὅμως τῶν ὀθνείων τούτων στοιχείων φαίνεται· λίαν περιωρισμένος, ἐν δὲ τῷ συνόλῳ αὐτῆς ἡ μυθολογία αὕτη φέρει τὴν σφραγίδα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος.

I. — ΝΗΡΕΥΣ — ΠΡΩΤΕΥΣ — ΑΤΛΑΣ ΓΛΑΥΚΟΣ

Ἐκ τῶν πρὸς ὑποδήλωσιν τοῦ θαλασσίου στοιχείου χρησιμευουσῶν λέξεων, ἡ ἀρχαιοτέρα εἶναι Ἰσως ἡ λέξις πόντος. Ἡ ἐτυμολογικὴ σημασία τῆς λέξεως ταύτης ἀνάγει ἡμᾶς πιθανώτατα μέχρι τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν οἱ πρόγονοι τῶν Ἑλλήνων ἐφθασαν ἀπέναντι τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ἡ λέξις πόντος ἀνήκει, τῷ ὄντι, εἰς τὴν ρίζαν καὶ ἡ λέξις πάτος καί, ὡς αὕτη, ἐσήμαινεν ἀρχικῶς τὴν ἀνοιχθεῖσαν ὁδόν¹. Οἱ ἐπικοί ποιηταί, ὡς παρετήρησεν ὁ G. Curtius, φαίνονται ἔχοντες συνείδησιν τῆς ἀρχικῆς ταύτης σημασίας, ὅτε μετεχειρίζοντο φράσεις ὡς αἱ πόντος ἁλὸς πολιῆς ἢ θάλασσα πόντου². Ἡ λέξις, τὴν ὁποίαν οἱ Ἀριοὶ μετεχειρίζοντο πρὸς ὑποδήλωσιν τῶν ὁδῶν τῆς ξηρᾶς, ὅταν δὲν ἐγνώριζον εἰσέτι τὴν θάλασσαν, ἀπεδόθη εἰς τὴν θάλασσαν παρὰ τῶν φυλῶν, αἰτινες κατέκνησαν τὰ παράλια· ἐθεώρησαν κατ' ἀρχὰς αὐτὴν ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν ὁδόν. Ὁ Πόντος παρέμεινε παρ' Ἑλλήσι μία τῶν ποιητικῶν ὀνομασιῶν τῆς θαλάσσης. Τὸ ὄνομα τοῦτο μόνον ἐν τῇ ἡσιοδικῇ Θεογονίᾳ προσωποποιεῖται καὶ πάλιν ἡ προσωποποίησις αὕτη δὲν ὑπόκειται μέχρι τῆς ἰδέας θεοῦ τινὸς ὄντος, ὠρισμένην ἔχοντος μορφήν καὶ ἱστορίαν. Ὁ ποιη-

¹ G. Curtius (*Griech. Etymol.*, έκδ. 5η, σ. 270 (243)).

² Zeitsch. f. vergl. Sprachforschung, I, 34. Ἐπίσης, IX, 57, καὶ Max Müller, *Essais de Mythologie comparée*, γαλ. μεταφρ., σ. 61-62.

τῆς περιορίζεται νὰ μᾶς εἴπῃ ὅτι τὸν Πόντον ἐγέννησεν ἡ Γαῖα, ἐν τῶν ἀρχεγόνων τοῦ κόσμου στοιχείων καὶ ὅτι οὗτος ἔφερεν εἰς τὴν ζωὴν τὸν Νηρέα¹. Ἐπομένως ὁ Πόντος εἶναι, παρ' Ἡσιόδῳ, ἀπλῆ ἀφηρημένη κοσμογονικὴ ἰδέα.

Τὸ ὄνομα Νηρεὺς ἔχει ἐντελῶς καθωρισμένην σημασίαν. Διεγείρει τὴν ἰδέαν τοῦ ἐν κινήσει ὕδατος, ὡς καὶ τὸ ὄνομα τῶν Ναϊάδων, ὅπερ ἔχει τὴν αὐτὴν ἐτυμολογίαν². Ὁ Νηρεὺς ἄλλωστε εἶναι θεῖον πρόσωπον, τοῦ ὁποῦο ὁ Ὀμηρὸς καὶ ὁ Ἡσιόδος μᾶς ἀφήνουν νὰ διδῶμεν τὰ χαρακτηριστικά, καὶ διὰ τοῦ ὁποῦο ἐκφράζονται ἤδη μερικὰ τῶν φαινομένων τῆς θαλάσσης. Ἡ θέα τῶν ρυτίδων, αἵτινες ἀλλακῶνουν τὴν ἐπιφάνειαν τῶν ὑδάτων, εἰς τὴν πνοὴν ἐλαφροτάτης αὔρας, ἐγένετο αἰτία νὰ γεννηθῶσι φανταστικά τινα ὄντα, ὀνομαζόμενα Γραῖαι, δηλαδὴ γηραιαὶ γυναῖκες, ἐροῦτι-δοιμένα. Καθ' ὅμοιον ἴσως τρόπον, τὸ θέαμα τοῦ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν κυμάτων ἀναπνέοντος λευκοῦ ἀφροῦ ἐγένετο ἀφορρῆ, ὥστε νὰ φαντασθῶσι τὸν Νηρέα ὡς γέροντα. «Ὁ θαλάσσιος γέρων» (γέρων ἄλιος), τοῦτο εἶναι, πράγματι, τὸ λαϊκὸν αὐτοῦ ὄνομα³. Ἡ συνήθης αὐτοῦ κατοικία εἶναι λαμπρόν τι σπήλαιον, ἀπαστράπτον ἐκ φωτὸς ἀνάκτορον, κείμενον εἰς τὸ βάθος τῶν ὑδάτων⁴. Οἱ ναυτικοὶ οὐδὲν ἔχουσι νὰ φοβῶνται ἐκ τῆς ἐντελῶς ἀγαθοεργοῦ δυνάμεώς του. Ὁ Νηρεὺς, λέγει ὁ ποιητής, οὐδένα ἀπατᾷ ἐν τῇ καλωσύνῃ του· οὐδέποτε λησμονεῖ τοὺς νόμους τῆς δικαιοσύνης, ἀλλ' αἱ σκέψεις του εἶναι πάντοτε δίκαιαι καὶ ἀγαθαί:

«Νηρέα δ' ἀψευδέα καὶ ἀληθέα γείνατο Πόντος,
πρεσβύτατον παίδων· αὐτὰρ καλέουσι γέροντα,
οὐνεκα νημερτὴς τε καὶ ἥπιος, οὐδὲ θεμιστέων
λῆθεται, ἀλλὰ δίκαια καὶ ἥπια δήνεα οἶδεν⁵.»

Τὸ πρόσωπον ἔθεν τοῦ Νηρέως εἶναι κατὰ τὰ φαινόμενα, ἡ ἐκφρασις μιᾶς τῶν ὤψεων τῆς θαλάσσης· τῆς ἀγαθῆς διὰ τὸν ἄνθρωπον θαλάσσης, ἥτις οὐδόλως ἐξαπατᾷ αὐτὸν διὰ ψευδῶν ὑποσχέσεων καὶ ἀπατηλῶν θελγήτρων, ἥτις εὐχαρίστως προσφέρεται εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις του, ἥτις εὐκόλως φέρει αὐτὸν εἰς τὸ τέρμα τῆς πορείας του καὶ ἥτις εὖ νοεῖ τὸ περιπετειῶδες αὐτοῦ πνεῦμα καὶ τὸ κερδοσκοπικόν του πάθος⁶.

Τὰ ἐκφραστικὰ ὀνόματα, τὰ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ τῆς Θεογονίας δοθέντα εἰς τὰς θυγατέρας τοῦ γέροντος, εἰς τὰς πεντήκοντα Νηρηίδας, εἰς τὰς αὐτάς ἰδέας ἀναφέρονται. Ὑπενθυμίζουσι τὰ εὐεργετήματα τῆς θαλάσσης, τὰ πλοῦτη, τῶν ὁποίων αὕτη εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον πηγὴ, τὴν εὐκολίαν, τὴν ὁποίαν παρέχει εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ εἰς τὰς ἀγοράς. Ταυτοχρόνως ἐκφράζουσι πάσας τὰς χάριτας καὶ πάντα τὰ θέλητρα αὐτῆς: τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀγαθότητά της, τὴν γελαστὴν γαλήνην της, τὸ λάμπον

¹ Θεογον., στ. 131. 233.

² Πρὸς. νᾱ-ω, νᾱ-μα, νᾱ-ρὸς καὶ νῆ-ρὸς, καὶ τὸ νεοελληνικὸν νερό. Ρίζα σανσκρ. σνου, εἰς οὐ σνάουμι. Ἰδέα τῆς ρευστότητος (Curtius, *Griech. Etym.*, ἐκδ. 5η, σ. 319).

³ Εἰς Γύθειον, παραδείγματος χάριν (Παυσ., Γ', 21, 9).

⁴ Πλάτ., Σ, 36, 50, 140.

⁵ Θεογον., 233 καὶ ἐφ.

⁶ Ἑρμηνεία τοῦ Preller, *Griech. Mythol.* I, 433 (ἐκδ. 2α).

κυανούν της χρώμα, τὴν ταχύτητα τῆς κινήσεώς της, τὰ σπήλαια, ὅπου διεισδύει, τὰς ἀκτὰς καὶ τὰς νήσους, τὰς ὁποίας βρέχει, τὰς ἀμμώδεις παραλίας, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐκπνέει¹. Ὅταν ὁμιλῶμεν διὰ τὸ ταχὺ παιγνίδισμα τῶν κυμάτων, τὰ ὁποία ἔρχονται καὶ πλῆττουσι τὰς ἀκτὰς, καὶ διὰ τοὺς ἀρμονικοὺς αὐτῶν θορύβους, αἱ ἐκφράσεις μας εἶναι νεκραί. Καθ' ἣν στιγμήν ἡ αὔρα ἐγείρει τὰ κύματα, οἱ Ἕλληνες ἔλεγον ὅτι αἱ κόραι τοῦ Νηρέως ἐξήρχοντο ἀπὸ τὰ βαθέα ἐνδιατήματα τοῦ πατρός των, ὅτι ἀνεδύνοντο ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν κυμάτων, ἐν ὅλῃ τῇ λαμπρότητι τῆς παρθενικῆς αἰδημοσύνης των, ὅτι προσήγγιζον τὰς ἀκτὰς, εἰς τοὺς ὅρμους ἢ τὰς ἐκβολὰς τῶν ποταμῶν, ὅπου ἔφαλλον καὶ ἐχόρευον, ξηρὰ δὲ καὶ θάλασσα ἀντήχουν ἀπὸ τὸν θόρυβον τῶν ἁσμάτων αὐτῶν. Χαρίεσαι εἰκόνες, ἐκφράζουσαι ζωηρῶς τὴν γοητείαν τῆς θαλάσσης καὶ τὴν ἐντύπωσιν ἐκ τῶν ἀορίστων αὐτῆς ἀρμονιῶν².

Ἄλλος θαλάσσιος θεός, εἰς ὃν ἐπίσης ἀπεδίδετο, ὡς καὶ εἰς τὸν Νηρέα, τὸ ἐπίθετον ἄλιος γέρον, γέρον ἀψευδῆς καὶ ἀλάθητος ὡς ἐκεῖνος, εἶναι ὁ Πρωτεύς. Ὁ μῦθος ὅμως τοῦ Πρωτέως δὲν εἶναι καθαρῶς ἐλληνικός. Οἱ ἐπισκεφθέντες τὰς ἀκτὰς τῆς Αἰγύπτου ναυτικοὶ ἐτοποθέτουν τὴν κατοικίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς νήσου Φάρου, συνέχεον δ' αὐτὸν ἀναμφιδόλως μετὰ τινος αἰγυπτίου θεοῦ τῆς θαλάσσης, πιθανῶς μετὰ τοῦ θεοῦ Νεΐλου. Ὁ Εὐριπίδης, μετὰ τὸν Ἡρόδοτον, ἐπανελάβανεν ὅτι ὁ Πρωτεύς ὑπῆρξε πραγματικῶς καὶ ὅτι εἶχεν ἄλλοτε βασιλεύσει τῆς Αἰγύπτου³. Ὁ ξένος οὗτος θεὸς ὑπετάχθη ἐντὸς ὀλίγου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν Ποσειδῶνα καὶ ἐθεωρήθη ὡς ὁ ποιμὴν τῶν ποιμνίων τοῦ ἀρχοντός τῆς θαλάσσης:

«Ὅταν ὁ ἥλιος ἀνεβῇ τὰ μεσουράνια μέρη,
ἔρχεται ἀπὸ τὴν θάλασσαν ὁ ἄψευτος ὁ γέρον,
ᾧ τὸ μαῦρον ἀνατρίχισμα, ᾧ δὲ Ζέφυρος σηκόνει,
καὶ ἅμ' ἔξω βγῇ στὰ σπήλαια τὰ θολωτὰ κοιμᾶται.
γύρω του ἡ φώκαις, τῆς καλῆς ἀπόγονοι Ἀλοσύδνης,
μαζὶ πλαγιάζουν, βγαίνοντας ἀπ' τὸ λευκὸ τὸ κύμα
καὶ πικροπνέουν τῆς βαθεῖας θαλάσσης μυρωδιά.»

λέγει ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδυσσεΐας⁴.

Ὁ Πρωτεύς ἐκφράζει ἄλλην τινα ὄψιν τῆς θαλάσσης. Εἶναι ὁ μυριόμορφος θεός. Μόνον κατόπιν πολυαριθμῶν μεταμορφώσεων ἀφίγεται νὰ δευσμευθῇ ὑπὸ τοῦ Μενελάου· γίνεται ἄλληλοδιαδόχως

¹ Θεογον. 240–265.

² Βλ. Εὐριπ. Ἰφιγ. Ταυρ. 400. Ἰφιγ. Αἰλ. 942 Ἀνδρομ. 1238 κτλ. Τὰς Νηρηίδας ἐτίμων πατὰ τοὺς πόδας τοὺς Πηλείου μετὰ τῆς Θέτιδος καὶ τοῦ Πηλέως (Πausan. Β', 1, 7), καὶ εἰς Καρδαμύλῃν ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Λακωνικῆς (Πausan. Γ', 26, 5). Ἡ δοξασία τῶν Νηρηίδων, νυμφῶν τῆς θαλάσσης καὶ τῶν ὑδάτων, διτηρήθη καὶ εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα.

³ Εὐριπ. Ἐλεν. στ. 4. Βλ. ἐπίσης, Ἡρόδοτ. Β', 112 καὶ ἐφ. Ἡ λέξις Πρωτεύς φαίνεται ταυτοσημία τοῦ Πρωτί, βασιλικῶ τίτλου ἐν Αἰγύπτῳ (Maspéro, *Annuaire des études grecques*, 1878, σ. 138).

⁴ Ὀδυσσ. Δ, 400 καὶ ἐφ. (Μεταφρ. Πολυλά).

« λέοντας καλογένειος,
εὐθὺς κατόπι δράκοντας, καὶ πάρδαλις καὶ κάπρος·
νερὸ ρεοῦμενο ἐγείνῃ, καὶ δένδρον ὑψωμένον ¹. »

Ὁ Πρωτεύς εἶναι τὸ φευγαλέον, τὸ ἀσύλληπτον κῆμα, ὅπερ λαμβάνει τὰς πλέον διαφόρους μορφάς, τὰς τρομακτικωτέρας ὕψεις, μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν δεσμευόμενον ὑπὸ τῆς ἡρεμίας τῶν ἀνέμων, κοιμάται ἐπὶ τῆς παραλίας. Τότε ὁ Πρωτεύς ἀφγίνει νὰ ἐκφύγῃ τοῦ στόματός του ἀλάθητοι χρησμοί. Ἡ γαλιγναία καὶ γλυκεῖα θάλασσα, πράγματι, δὲν ἀπατᾷ τῶν ναυτῶν τὰς ἐλπίδας. Ὁ Πρωτεύς γνωρίζει τὴν θάλασσαν ὁλόκληρον καὶ τὰς ἀδύσους αὐτῆς, διὰ μέσου τῶν ὁποίων ὁδηγεῖ τοὺς ἐρωτῶντας αὐτόν. Κατέχει τὸ ὄρωρ τῆς προφητικῆς ἐπιστήμης, ὡς καὶ ἄλλαι τῶν ὑδάτων θεότητες· διότι οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἑτέρα τις μορφή τοῦ Ὠκεανοῦ ἐκεῖνου, ὅστις κατὰ τὰς ὁμηρικὰς δοξασίας, ἦτο ὁ πατήρ τῶν θεῶν, ἡ ἀρχικὴ καὶ μυστηριώδης πηγὴ πάντων τῶν ὄντων ².

Εἷς τινὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη, ἰδίως δὲ ἐπὶ τῶν δυτικῶν αὐτῆς ἀκτῶν, ὁ « ἄλιος γέρων » ἔφερε τὸ ὄνομα Φόρκυς· ἐν τῇ νήσῳ Ἰθάκῃ λιμὴν τις ἦτο ἀφιερωμένος εἰς αὐτόν ³. Ἡ περὶ Φόρκυος ἀντίληψις εἶναι ἀπλῶς παραλλαγή τῆς περὶ Νηρέως καὶ Πρωτέως. Ὡς ὁ πρῶτος οὗτος, μετὰ τοῦ ὁποίου ταυτίζει αὐτόν ὁ Ἀλκιμάν, εἶναι υἱὸς τοῦ Πόντου· ὡς ὁ δεῦτερος, εἶναι ὁ θεὸς τῶν θαλασσίων τεράτων, διότι ἡ Θεογονία δίδει εἰς αὐτόν ὡς σύζυγον τὴν Κητώ. Ἐν τούτοις ὁ Φόρκυς φαίνεται μάλλον τὴν ἰδέαν τῆς ταραχῆς τῶν κυμάτων ἐκφράζων. Τὸ ὄνομά του ἐνθυμίζει τὸ ὑπόλευκον χρῶμα τοῦ θαλασσίου ἀφροῦ ⁴. Ἡ Ὀδύσσεια δίδει εἰς αὐτόν ὡς θυγατέρα τὴν Θόωσαν, τὴν νόμφην τῶν καταιγίδων ⁵. Ὁ Πένδαρος ὀνομάζει τὰς Γοργόνας (τὰ θυελλώδη νέφη) ἀπογόνους τοῦ Φόρκυος ⁶.

Πολυπλοκώτερος εἶναι ὁ μῦθος τοῦ Ἀτλαντος, ὅστις ἐπίσης σχετίζεται μετὰ τῶν θαλασσίων θεῶν. Οἱ ποιηταὶ ἀποδίδουσιν εἰς αὐτόν, ὡς εἰς τὸν Πρωτέα, ἀνωτέραν σοφίαν, παγκόσμιον ἐπιστήμην καὶ εἰδικῶς τὴν γνῶσιν ὅλων τῶν ἀδύστων τοῦ Ὠκεανοῦ. Εἶναι υἱὸς νόμφης τινὸς Ὠκεανίδος ⁷· ἔχει θυγατέρα τὴν Καλυψώ, τὴν βαθυτήτα τῶν ὑδάτων ⁸. Ὁ Ἀτλας ἦτο ἀντικείμενον πολλῶν καὶ διαφόρων παραδόσεων ⁹. Ἐν τῇ

¹ Ἐνθ. ἀνωτ. 455 καὶ ἐφ.

² Πλάτ., Ε. 201. Ὁ Welcker, *Griech. Götterlehre*, I, 649, καὶ ὁ Preller, *Griech. Myth.*, I, 477, δίδουσιν εἰς τὴν λέξιν Πρωτεύς=πρῶτος σημασίαν θεογονικὴν κατὰ τὴν γνώμην των οὗτος εἶναι τὸ πρῶτον στοιχεῖον, τὸ ὕδωρ. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἡσιοδικὴν Θεογονίαν, ἡ θάλασσα δὲν εἶναι ἀρχέγονον στοιχεῖον. Τὸ ἀρχικόν ζεῦγος εἶναι Γαῖα—Ὀυρανός. Ἀλλωστε τὸ ὄνομα τοῦ Πρωτέως εὐρίσκεται ἤδη εἰς τὸν Ὅμηρον. Ἐὰν τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι ἐλληνικὸν καὶ παράγεται ἐκ τοῦ πρῶτος, ὅπερ δὲν ἀπεδείχθη, θὰ ἀπέδιδον εἰς αὐτὸ μάλλον τὴν ἐννοίαν τοῦ πότιος, ὅπερ σημαίνει ὁ κύριος (τῶν ὑδάτων).

³ Ὀδυσσ., N, 96, 345.

⁴ Ήσυχ., φόρκον=λευκόν, πολίον.

⁵ Ὀδυσσ., A, 71.

⁶ Πίνδ., Πυθ., IB' 13.

⁷ Θεογόν., 507—509.

⁸ Ὀδυσσ., A, 51.

⁹ De Letronne, *Sur les idées cosmographiques qui se rattachent au nom d'Atlas*; Raoul—Rochette, *Mém. sur les représentations figurées du personnage d'Atlas*; Wetter, *Der mythos von Atlas und seine neueren Deutungen*, καὶ πρό παντός Th—H. Martin, *Cosmographie populaire des Grecs*, ἐν ταῖς *Mém. Acad. Inscript.*, t. 28, 2e part., σ. 171 καὶ ἐφ.

Ἕρως¹, εἶναι ἀπλῶς ὁ «ἐπιμελητὴς²» τῶν μακρῶν κίωνων, τῶν χωρίζοντων τὴν γῆν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ. Βραδύτερον παριστῶσιν αὐτὸν ὡς γίγαντα, υἱὸν τοῦ Ἰαπετοῦ καὶ τῆς Κλυμένης, ἀδελφὸν τοῦ Προμηθέως³. Οἱ πόδες τοῦ γίγαντος αὐτοῦ στηρίζονται ἐπὶ τῆς γῆς⁴, ἐνῷ οἱ ὦμοι τοῦ (εἰκ. 91) ὑποβαστάζουσι τὸ βάρος τῆς οὐρανόσφαιρας⁵. Κατ' ἄλλα κείμενα, ὁ Ἄτλας ὑποβαστάζει, πρὸς δυσμὰς, ταυτοχρόνως γῆν καὶ οὐρανόν⁶. οὕτω ἀπεικονίζεται, ἀπὸ τοῦ ὀγδόου ἡδὴ αἰῶνος, ἐπὶ τῆς περιφήμου λάρνακος τοῦ Κυψέλου⁷. Καθίσταται τότε εἰδὸς τι στύλου τοῦ κόσμου, ἀναλόγου πρὸς τὸ Σκάμβχα τῆς Ἰνδικῆς μυθολογίας καὶ τὸ τευτονικὸν *Irminsul*⁸. Ἄλλ', ὡς παρατηρεῖ ὁ Th.-H. Martin⁹, ὁ ρόλος τοῦ Ἀτλαντος, φέροντος ταυτοχρόνως τὴν γῆν καὶ τὸν οὐρανόν, εἶναι ἀναμφιβόλως παραφθορὰ τοῦ ἀρχικοῦ μύθου. «Ἐκ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, ὁ Ἄτλας κατήλθε καὶ μετέβη νὰ συναντήσῃ τὸν ἀδελφόν του Ἰαπετὸν εἰς τὰ βάθη τοῦ Ταρτάρου· ἐκεῖ ὄρθιος ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους τοῦ κάτω ἡμισφαιρίου τοῦ κόσμου, βαστάζει ταυτοχρόνως καὶ τὸν δίσκον τῆς γῆς . . . καὶ τὸν θόλον τοῦ οὐρανοῦ, στερεὸν περίβλημα τοῦ ἄνω ἡμισφαιρίου».

Ἡ ἀρχαιότερα μορφή τοῦ μύθου τοῦ Ἀτλαντος φαίνεται προελθοῦσα ἐκ τῆς ἰδέας γιγαντιαίας ὀροσειρᾶς, ἐκτεινομένης εἰς τὸ ἄκρον τοῦ γηίνου δίσκου. Αἱ ρίζαι τῶν ὀρέων αὐτῶν θυθίζονται εἰς τὰ ἔσχατα τοῦ Ὠκεανοῦ βάθη¹⁰. ἄνωθεν δὲ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς αἱ ὑψηλαὶ κορυφαὶ τῶν θεωροῦνται ὡς τόσοι κίονες ὑποβαστάζοντες τὸν ἡμισφαιρικὸν θόλον τοῦ οὐρανοῦ. Οἱ αὐτόχθονες τῆς Λιβύης, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον¹¹, ἀπεκάλουν τὸ ὄρος Ἄτλας κίονα τοῦ οὐρανοῦ, ἢ δ' Αἴτνα, κατὰ τὸν Πίνδαρον¹², ὀνομάζεται οὐράνιος στύλος.

Εἰκ. 91 — Ὁ Ἄτλας.

¹ A, 52—53.

² Ὡς ὁ Th.-H. Martin καὶ πολλοὶ ἀρχαῖοι σχολιασταί, λαμβάνω τὴν λέξιν ἔχει τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ *φυλάσσει*, *ἐπιμελεῖται*. Ὁ Pierron ἐρμηνεύει ταύτην διὰ τοῦ «sustinet», δὲν ἐξηγεῖ ὅμως πῶς ὁ Ἄτλας δύναται νὰ βαστάξῃ πολλοὺς ταυτοχρόνως κίονας. οἱ ὅποιοι πρέπει νὰ εὐρίσκωνται εἰς διάφορα σημεῖα.

³ Θεογ., 507 καὶ ἐφ.

⁴ Ἀριστοτέλης, περὶ ζῴων κινήσεως, κεφ. 3.

⁵ Εὐρύκ., Ἰων., 1—2. Ἰσπολ., 746, Πausan., στ', 19, 8.

⁶ Διοχ., Προμηθ., 351, 429, ἐκδ. Weil. Πausan., Ε', 11, 5.

⁷ Πausan., Ε', 18, 4.

⁸ Cox, *Mythol. of the aryan nations*, I, σ. 337, σημειώσεις I. II, σ. 19. Grimm, *Deutsche Mythol.*, σ. 328.

⁹ Σόγγρ. ἀναφ. σ. 176.

¹⁰ Ἐκ τούτου αἱ σχέσεις τοῦ Ἀτλαντος μετὰ τῶν θεοτήτων τῶν ὑδάτων.

¹¹ Δ, 184.

¹² Πυθ., Α', 20.

Ὁ Ἀτλας, λέγουσιν οἱ ποιηταί, ἵσταται ὀρθίως, «παίρασιν ἐν γαίῃς, πρόπαρ Ἑσπερίδων¹». Αἱ Ἑσπερίδες ὅμως καλοῦνται ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου θυγατέρες τῆς Νυκτός· κατ' αὐτὴν τὴν σημασίαν τοῦ ὀνόματός των, εἶναι θυγατέρες τοῦ Ἑσπέρου, τοῦ ἀστέρος τῆς ἐσπέρας. Μία ἐξ αὐτῶν ὀνομάζεται Αἰγλή (ἢ λάμπουσα, ἢ ἀπαστρέπτουσα), ἢ ἄλλη, Ἐρυθρίη (ἢ ὑπέρυθρος). Ὁφείλομεν ἐπομένως νὰ ἀναγνωρίσωμεν ἐν αὐταῖς τὰς πορφυρουμένας ἐκ τῆς δύσεως νεφέλας, καὶ εἰς τὰ χρυσὰ μῆλα, τὰ ὅποια παράγουσιν οἱ λαμπροὶ αὐτῶν κήποι, τὰς ἀποχρώσεις, τὰς ὅποιαις περιβάλλονται τὰ ὑπὸ τῶν τελευταίων λάμπειων τοῦ ἡλίου φωτιζόμενα νέφη. Ἡ λέξις μῆλα, ἢ σημαίνουσα τὸν καρπὸν, σημαίνει ταυτοχρόνως καὶ ποίμνια. Ὅθεν πιθανὸν εἶναι ὅτι κατὰ τὴν πρώτην ἐκδοχὴν τοῦ μύθου, τὰ μῆλα τοῦ κήπου τῶν Ἑσπερίδων οὐδὲν ἄλλο ἦσαν εἰμὴ τὰ ποίμνια τοῦ δύνοντος ἡλίου, δηλαδὴ τὰ νέφη, κατὰ συνηθεστάτην εἰς τὴν ἁριανὴν μυθολογίαν εἰκόνα. Ὁ πλησίον τῶν Ἑσπερίδων τοποθετημένος Ἀτλας σχετίζεται οὕτω ἀναγκαστικῶς μετὰ τῆς ἰδέας τοῦ ὀρίζοντος, ὅπου καθ' ἑκάστην ἐσπέραν ἐξαφανίζεται ὁ ἥλιος. Τὰ ἔσχατα τοῦ κόσμου ὅρια εὐρίσκοντο, πράγματι, κατὰ τὰς ἐλληνικὰς ἰδέας, μακρὰν πρὸς τὴν δύσιν, πέραν τοῦ ποταμοῦ Ὁκεανοῦ. Ἐκεῖ λέγει ὁ Εὐριπίδης², ὅπου ὁ ὑπέρτατος τῆς πορφυρᾶς θαλάσσης ἄρχων δέν ἐπιτρέπει εἰς τοὺς ναύτας νὰ συνεχίσωσι πλεόν τὴν πορείαν των· σεβαστὸν ὄριον τοῦ κόσμου:

« . . . ὁ παντομέδων πορφυρέας λίμνας
αὐταῖς οὐκεθ' ὀδὸν νέμει,
σεμνὸν τέρμονα ναίων.»

Εὐνόητον ὅθεν ὅτι τὸ μέρος τοῦτο, ὅπου ἡ γῆ τελευτᾷ, ἐθεωρήθη ὡς τὸ ἐνδιαίτημα τοῦ Ἀτλαντος, τοῦ βασιτάζοντος τὸν οὐρανόν.

Αἱ σχέσεις τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς ὑποδιλοῦνται προσέτι ἐν τῇ ἐλληνικῇ μυθολογίᾳ ὑπὸ τοῦ προσώπου τοῦ Θαύμαντος. Δεύτερος υἱὸς τοῦ Πόντου, κατὰ τὴν Θεογονίαν, ὁ Θαύμας ἐνυμφεύθη κόρην τινὰ τοῦ βαθυρροῦ Ὁκεανοῦ, τὴν Ἥλεκτραν (τὴν λάμπουσαν, τὴν ἀκτινοδόλον³). Ἡ ἔνωσις των εἶναι εἰκὼν τῶν θαυμασιῶν τῆς θαλάσσης, τῶν λαμπρῶν ἀνταυγείων τοῦ ἀντανακλῶντος τὸ κυανοῦν καὶ τὸ φῶς τοῦ οὐρανοῦ κύματος. Ἡ ἔνωσις των εἶναι προσέτι τὰ οὐράνια μετέωρα, τὰ ὅποια φαίνονται προερχόμενα ἐκ τῶν κυμάτων, ἀπὸ ὅπου βλέπομεν αὐτὰ ἀνατέλλοντα καὶ εἰς τοὺς κόλπους τῶν ὁποίων τὰ βλέπομεν βυθιζόμενα. Οὕτω ἡ ταχεῖα Ἴρις εἶναι θυγάτηρ τοῦ Θαύμαντος καὶ τῆς Ἥλεκτρας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Ἴρις ἐμφανίζεται συνήθως μετὰ τὴν ἑλλαν ἔχει ὡς ἀδελφὰς τὰς Ἀουρίας, τοὺς παρασύροντας τὸ πᾶν σφοδρὸς ἀνέμους· τὰς σκοτεινάς καὶ τρομερὰς παρθένους, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων ἐνθυμίζουσι τὴν πνοὴν τῆς καταγίδος (Ἀελλῶν), τὴν ἀκαταμάχητον ὀρμὴν τῆς Ὀκυπέτης καὶ τὰ μαύρα νέφη (Κελαινώ), ὧν τοὺς στροβίλους ἐξαπολύει ἐπὶ τῆς θαλάσσης.

Ἄλλος τῆς θαλάσσης μῦθος, λαϊκωτέρου χαρακτήρος, ἦτο ὁ τοῦ Γλαύκου. Γλαῦκος εἶναι τὸ κυανοῦν κύμα. τὸ ἀντικατοπτρίζον τὸ λαμπρὸν κυανοῦν τοῦ ἐλληνικοῦ

¹ Θεογ., 158. Ἐπίσης, Gerhard, König Atlas im Hesperiden-mythos.

² Ἰππολ., 742 καὶ ἐφ.

³ Θεογ., 245 καὶ ἐφ.

οὐρανοῦ. Ἀλλὰ διὰ τοὺς θαλασσινοὺς, καθίσταται οὗτος ὃν θεῖον, διὰ τὸ ἔποιον διηγούντο καταπληκτικὰς ἱστορίας, κεκλιμένοι τὸ ἐσπέρας εἰς τὸ βάθος τῶν λέμβων αὐτῶν ἢ ἐπιδιορθώνοντες τὰ δίκτυά των. Οὗτος ἐξεπροσώπει τὴν θαλασσινὴν ζωὴν, διότι ὁ γλαῦκος ἦτο ἄλλοτε πτωχὸς ἀλιεύς· ἡ δὲ ἀθανασία, τὴν ὁποίαν προσεκτέησας κρημνιζόμενος ἀπὸ τῶν κορυφῶν τῶν βράχων τοῦ Ἀνθηδώνος εἰς τὸν πορθμὸν τῆς Εὐβοίας¹, κατεδίκασεν αὐτὸν νὰ περιπλανᾶται ἀκαταπαύστως διὰ μέσου τῶν κυμάτων πέριξ τῶν νήσων καὶ τῶν βράχων, ὅπου ἡ ἐμφάνισίς του καθησύχαζεν ἢ κατετρόμαζεν τοὺς θαλασσινοὺς. Οἱ περὶ τὸ πρόσωπον τοῦτο συγκεντρωθέντες διάφοροι μῦθοι περισυνελέγησαν ὑπὸ τῶν ποιητῶν ἀπὸ τοῦ στόματος τῶν θαλασσινῶν ὁ Αἰσχύλος εὐρεν εἰς τὰς περιπετείας του τὴν ὕλην μιᾶς τραγωδίας. Ὀλίγοι, πράγματι, μῦθοι εἶναι τοσοῦτον ἐκφραστικοὶ ὅσον ὁ μῦθος τοῦ Γλαύκου, τοῦ ὁποίου τὰς πολυπλόκους ἰδέας, τὰς φευγαλέας ὅψεις καὶ τὰς ἀορίστους ἐντυπώσεις οὐδεὶς ἄλλος ἡρμύνευσε κάλλιον τοῦ Renan², εἰς μερικὰς ὥραίαις σελίδας τῆς *Etude sur les Religions de l'Antiquité*: σελίδας, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀπαστρέπτει ζωηρὸν τὸ αἶσθημα τῆς ποιήσεως τῆς θαλάσσης καὶ τὰς ὁποίας δὲν δύναμαι νὰ ἀντιστῶ εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦ νὰ τὰς ἀναφέρω ἐν μέρει:

«Ὅσοι ἐπέρασαν τὴν παιδικὴν τῶν ἡλικιῶν εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς θαλάσσης γνωρίζουσιν ὅποσοι βαθυτάτων καὶ ποιητικῶν ἰδεῶν συνδυασμοὶ σχηματίζονται ἐνώπιον τοῦ ζωντανοῦ θεάματος, ὅπερ παρουσιάζει ἡ παραλία. Ὁ Γλαῦκος εἶναι ἡ προσωποποίησις καὶ ἡ συγκεφαλαίωσις τῶν δοξασιῶν καὶ ἐντυπώσεων αὐτῶν, θεός, ὑπὸ τῶν ναυτῶν δημιουργηθείς, ἐν τῇ ὁποίᾳ περικλείεται ὅλη ἡ ποίησις τοῦ θαλασσίου βίου, ὁποία ἐμφανίζεται αὕτη εἰς τοὺς πτωχοὺς ἀνθρώπους. Τὸ γῆρας καταβάλλει αὐτὸν καταλαμβανόμενος ὑπὸ ἀπελπισίας, κρημνίζεται εἰς τὴν θάλασσαν καὶ γίνεται μάντις· μάντις κακῶν, γέρων θλιβερός, τὸν ὁποῖον συναντῶσιν ἐνίοτε, μὲ τὸ σῶμα κάτισχον ἐκ τῆς ἐπενεργείας τῶν ὑδάτων, κεκαλυμμένον ἀπὸ ὄστρακα καὶ θαλάσσια φυτὰ³.

Κατ' ἄλλους, ἐκρημνίσθη εἰς τὰ κύματα, διότι εἰς οὐδένα κατῴρθωσε νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀθανασίαν του. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐπανέρχεται κατ' ἔτος καὶ ἐπισκέπτεται τὰς ἀκτὰς καὶ τὰς νήσους. Τὸ ἐσπέρας ὅταν ἀρχίζῃ νὰ φυσᾷ ὁ ἄνεμος, ὁ Γλαῦκος (δηλαδὴ τὸ γλαυκοῦ χρώματος κύμα) ἐγείρεται προφέρων βορυβώδεις χρησμούς. Οἱ ἀλιεῖς κατακλίνονται εἰς τὸ βάθος τῶν λέμβων αὐτῶν καὶ προσπαθοῦσι διὰ νηστειῶν, προσευχῶν καὶ θυμιαμάτων ν' ἀποτρέψωσι τ' ἀναμένοντα αὐτοὺς δεινὰ. Ἐν τούτοις ὁ Γλαῦκος, ἐπὶ βράχου ἰστάμενος, ἀπειλεῖ εἰς γλῶσσαν αἰολικὴν τοὺς ἄγρους καὶ τὰ ποίμνιά των καὶ ὀδύρεται διὰ τὴν ἀθανασίαν του. Ἀφηγούντο ἐπίσης τοὺς ἔρωτάς του, ἔρωτας θλιβεροὺς, δυστυχεῖς, τελειώνοντας ὡς κακὸν ὄνειρον. Ἠγάπησεν ὥραίαν θαλασσίαν παρθένον, ὀνομαζομένην Σκύλλαν· ἡμέραν τινα, ἐλπίζων νὰ συγκινήσῃ αὐτήν, τῆς ἔφερε κογχύλια καὶ νεαράς ἀπτέρους ἀλκυόνας, διὰ νὰ τὴν διασκεδάσῃ. Εἶδε τὰ δάκρυά του καὶ τὸν ἐλυπήθη· ἡ Κίρκη ὅμως, ἐκ ζηλοτυ-

¹ Παυσαν., Θ' 22, 6 Ἐπίσης Στραβ., Η', 465.

² Δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν ἐν τούτοις ὅτι αἱ σελίδες τοῦ Renan εἶναι ἀπλῆ ἀνακεφαλαίωσις σοβαροῦς τινος μελέτης τοῦ E. Vinet, *le Mythe de Glaucus et Scylla* (Annal. Inst. Archéol., XV (1843), σ. 144—205. Monum. Inst. III, 52—53). Βλ. ἐπίσης Gaedechens, *Glaucos, der Meer Gott* (1866).

³ Πλατ., Πολιτ., 10, σ. 611.

πίας, ἐφαρμάκευσε τὸ λουτρὸν τῆς νεάνιδος, ἥτις μετεμορφώθη εἰς ὕλακτον τέρας: προσωποποιήσας τῆς φυσικῆς φρίκης, ἣν προξενοῦσιν οἱ καρχαρίαὶ καὶ οἱ κίνδυνοι τῆς θαλάσσης τῆς Σικελίας. Ὁ δυστυχὴς Γλαῦκος, ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης, παρέμεινε διὰ παντὸς ἀδέξιος, κακός, μεμψίμοιρος, κακόδουλος. Βλέπομεν αὐτὸν ἐπὶ τῶν μνημείων, μετὰ τοῦ ἐκ θαλασσίων χόρτων γενείου του, σύνοφρυν καὶ μὲ τὸ βλέμμα ἀπλάνες. Οἱ Ἑρωτες περιπαίξουσιν αὐτόν· ὁ εἰς τὸν σύρει ἐκ τῆς κόμης, ὁ ἄλλος τὸν ραπίζει. Ἐνίοτε εἶναι ἡ Γλαύκη, δηλαδὴ ὁ κυανοπράσινος χρωματισμός, ὃν παρουσιάζει ἡ θάλασσα εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὅποια ὁ ἀδαθὺς αὐτῆς βυθὸς ἀποτελεῖται ἐξ ἄμμου λευκῆς· τὸ χρῶμα τῆς θαλάσσης καθίσταται οὕτω γυνή, ὡς αἱ λευκάζουσαι τῶν κυμάτων κορυφαὶ καθίστανται αἱ λευκαὶ κεφαλαὶ τῶν Ἰχθυῶν, τὰς ὁποίας φοβοῦνται οἱ ναῦται. Ἐνίοτε εἶναι ἡ Λάμια, ἡ προσελκύνουσα καὶ γοητεύουσα διὰ τῶν θελγγῆτρων τῆς τοῦ ἀνθρώπου· ἄλλοτε πάλιν, ἱέραξ, ἐπιπίπτων περιδινόμενος ἐπὶ τῆς λείας αὐτοῦ, κατόπιν σειρὴν ἀκόρεστος, κρατοῦσα ἐξ ἐκάστης χειρὸς νεανίαν. Ρίψατε ἀναμῆξ ὅλας τὰς ἰδέας τῶν θαλασσινῶν, κατασκευάσατε ἀμάλγαμα ἐκ τῶν διεσπαρμένων κλάδων τῶν ὀνείρων ἐνὸς ναύτου, καὶ θὰ ἔχετε τὸν μῦθον τοῦ Γλαύκου: θλιβεραὶ φροντίδες, ὄνειρα ἐπίτονα καὶ δύσμορφα, ζωηρὰ αἰσθησις ἐξ ὧν τῶν ἐντὸς τῶν κυμάτων γεννωμένων φαινομένων, ἡ ἀέναντος ἀνησυχία, ὁ ἀπανταχοῦ κίνδυνος, ἡ ἀπανταχοῦ γοητεία, τὸ ἀδέβαιον μέλλον, ἡ μεγάλη τοῦ μοιραίου ἐντύπωσις¹.

II. — ΠΟΣΕΙΔΩΝ. — ΑΜΦΙΤΡΙΤΗ

Οἱ θεοὶ οὗτοι ἐκκολαφθέντες ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν ἀλίων καὶ τῶν θαλασσινῶν, κατέλαβον μεγάλην πάντοτε θέσιν εἰς τὰς πεποιθήσεις τοῦ λαοῦ· ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ κατέστησαν θεοὶ δευτερεύοντες, ὑποταχθέντες εἰς κυρίαν τινὰ θεότητα, ἥτις ἀσκει ἐπὶ τῶν θαλασσίων δυνάμεων τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν, ἣν ὁ Ζεὺς ἀσκει ἐπὶ τῶν οὐρανίων. Ὁ θεὸς οὗτος τῶν ὑδάτων βασιλεὺς εἶναι ὁ Ποσειδῶν. Ὑῶς τοῦ Κρόνου, ὡς ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Ἄδης, ἔλαβε κατὰ τὴν διανομὴν τοῦ κόσμου τὸ βασίλειον τῆς «πολιῆς ἀλός²». Κατὰ τὰς παραδόσεις ὅμως τῆς ὁμηρικῆς ἐποποιΐας, ὁ Ποσειδῶν, νεώτερος τοῦ Διὸς, εὐρίσκεται ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ μεγαλειτέρου ἀδελφοῦ του· ἂν δ' ἔστιν ὅτε ἐπιχειρῇ νὰ ἐναντιωθῇ εἰς αὐτόν, ἀναγκάζεται πάντοτε νὰ ὑποχωρήσῃ³. Οὕτω καθίσταται καταφανὴς ἡ ἰδέα τῆς εἰς τὸν θεὸν τοῦ οὐρανοῦ ἀνηκούσης ὑπεροχῆς, ὅστις μόνος εἶναι ὑπέρτατος καὶ ἀνεξάρτητος ὁλοκλήρου τῆς φύσεως ἄρχων.

Τὸ ὄνομα Ποσειδῶν (Ποτίδας=Ποσίδης, Ποσειδάων=Πότειδᾶν), ταυτόσημον τῆς σανσκριτικῆς λέξεως ἰδάσπατι, σημαίνει «ὁ ἄρχων τῶν ὑδάτων⁴». Δυνατὸν ὅθεν κατ' ἀρχὰς τὸ ὄνομα τοῦτο νὰ ἦτο ἀπλῶς ἐπίθετον ἀποδιδόμενον εἰς τὸν θεὸν τὸν συναθροίζοντα τὰ κατὰφορτα ἐκ βροχῆς νέφη καὶ τὸν διαχέοντα ἐπὶ τῆς γῆς τὰ ὕδατα τοῦ οὐρανοῦ. Ἡ λέξις ὑπεδῆλυνεν ἴσως τὰς αὐτὰς θείας ιδιότητας τὰς ἐκφραζομένας βραδύτερον διὰ τοῦ ἐπιθέτου ὁμβριος, ὅπερ συχνάκις ἔφερεν ὁ Ζεὺς· ὅταν δὲ οἱ πρό-

¹ Renan, *Études d'histoire religieuse*, σ. 21–22, ἐκδ. 7η.

² Ἰλιάδ., Ο, 190.

³ Ἰλιάδ., Ν, 354.

Τοῦτο ἀπέδειξεν ὁ Fick, *Zeitschr. für vergl. Sprachforschung*, t. XXI (1873), σ. 462 καὶ ἐφ.

γονοὶ τῶν Ἑλλήνων ἐγνώρισαν τὴν θάλασσαν, μετεβίβασαν τὸ ὄνομα Ποσειδῶν εἰς τὴν θείαν δύναμιν, τὴν κατοικοῦσαν εἰς τὴν θάλασσαν, τὸ κατ' ἐξοχὴν βασιλείον τῶν ὑδάτων. Ἡ γενικὴ αὕτη σημασία τοῦ ὀνόματος τοῦ Ποσειδῶνος ἀποδεικνύει ταυτοχρόνως ὅτι οὗτος εἶναι ὁ θεὸς τοῦ ὑγροῦ στοιχείου, ὅφ' ἕλας αὐτοῦ τὰς μορφάς, ὁ θεὸς τῶν ποτιζόντων καὶ γονιμοποιούντων τὴν γῆν ποταμῶν καὶ ὁ τῶν ἐκ τῶν κόλπων αὐτῆς ἀναβλυσουσῶν πηγῶν. Ὁ χαρακτήρ αὐτὸς τοῦ Ποσειδῶνος προεξάρχει εἰς τινὰς τοπικοὺς μύθους τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Διὰ τοὺς πληθυσμοὺς ὅμως τῶν παραλίων καὶ τῶν νήσων, τῶν ὁποίων ἰδίως τὰς δοξασίας ἐκφράζουσι τὰ ἐμνηρικὰ ποιήματα, εἶναι ἀποκλειστικῶς ὁ βασιλεὺς τῆς θαλάσσης.

Ἡ κατοικία του εἶναι λαμπρὸν ἀνάκτορον, κείμενον εἰς τὰ φωτεινὰ τῶν ὑδάτων βᾶθῃ. Εἰς τὸ τρίτον ἄσμα τῆς Ἰλιάδος, ὁ Ποσειδῶν ὅστις ἐκ τῶν ὑψηλῶν κορυφῶν τῆς Σαμοθράκης ἐθεᾶτο τῶν ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Τροίας συναπτομένων μεγάλων ἀγώνων, ἐγκαταλείπει αἰφνης τὸ παρατηρητήριόν του. Κατέρχεται ἀπὸ τὰς ἀποκρήμους κορυφάς, μὲ βῆμα γοργόν, τὸ ὑψηλὸν ἕρος καὶ τὸ δάσος τρέμουν ὑπὸ τοὺς ἀθανάτους πόδας τοῦ βαδίζοντος Ποσειδῶνος. Τρία βήματα εἶχε κάμει καὶ μὲ τὸ τέταρτον ἔφθασεν εἰς τὸ μέρος, ὅπου ἤθελεν, εἰς τὰς Αἰγάς, ὅπου, εἰς τὰ βᾶθῃ τῆς θαλάσσης, ὑφθύνεται τὰ ὠραῖα του ἀνάκτορα, τὰ λαμπρά, τὰ χρυσᾶ, τὰ ἀπαστράπτοντα, τὰ αἰώνια :

«Αὐτίκα ἐξ ὄρεος καταβήσεται παιπαλδέντος
κραιπνὰ ποσὶ προβιδάς· τρέμε δ' οὔρεα μακρὰ καὶ ὄλη
ποσσὶν ὑπ' ἀθανάτοισι Ποσειδάωνος ἰόντος·
τρὶς μὲν ὀρέξαι¹ ἰών, τὸ δὲ τέταρτον ἔικετο τέκμωρ,
Αἰγάς, ἔνθα τὲ οἱ κλυτοὶ δώματα δένθεσι λίμνης
χρυσέα μαρμαίροντα τετεύχεται, ἄφθιτα αἰεὶ².»

Οἱ Ἕλληνες ἐτοποθέτουν ἐκ περιτροπῆς τὴν θείαν αὐτὴν τοῦ Ποσειδῶνος διαμονὴν ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀχαΐας, τῆς Εὐβοίας, ἢ τῆς Αἰολίας ἀπέναντι τῆς Λέσβου. Πράγματι ὅμως τὸ ἀνάκτορον τῶν Αἰγῶν, ὡς παρατηρεῖ ὁ Preller οὐδεμίαν γεωγραφικὴν θέσιν δύναται νὰ ἔχῃ· εἶναι ἀπλῶς περίφρασις, ἐκφράζουσα τὴν ὀρμητικὴν τῶν κυμάτων κίνησιν. Τὸ ὄνομα τῆς πόλεως τοῦ Αἰγίου, ἐπὶ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, τὸ τῆς νήσου Αἰγίνης, τὸ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, τὴν αὐτὴν ἔχουν σημασίαν³. Ἐτοποθέτουν ἐπίσης τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ποσειδῶνος εἰς τὴν Ἑλικὴν, καὶ ἐνίοτε ἔδιδον εἰς αὐτὸν τὴν ἐπωνυμίαν Ἑλικῶνιος. Ἡ Ἑλικὴ ἦτο πόλις ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀχαΐας, καταστραφεῖσα, δύο ἔτη πρὸ τῆς ἐν Λεύκτροις μάχης, ὑπὸ θαλασσίῳ σίφωνος συνοδευομένου ὑπὸ σεισμοῦ. Ἄλλ' ἢ λατρεία, τὴν ὁποίαν ἡ πόλις αὕτη προσέφερεν εἰς τὸν Ποσειδῶνα δὲν ἀρκεῖ, ἵνα ἐξηγήσωμεν τὴν παράδοσιν, τὴν παρουσιάζουσαν αὐτὴν ὡς κατοικίαν τοῦ θεοῦ. Ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξεως αὐτῆς, ὡς ἡ τῆς λέξεως Αἰγαί, ἐκφράζει μίαν τῶν μυρίων τῆς θαλάσσης ὀψεων. Ἑλικὴ εἶναι τὸ ἐλίσσόμενον καὶ ἀφρίζον κύμα, τὸ ἀπωθούμενον ὑπὸ τῶν βράχων καὶ τῶν σκοπέλων, οὗς πλήττει.

¹ Ἰλιάς, Ν, 17.

² Πρὸλ. αἰγαῖός, ἡ ὑπὸ τῶν κυμάτων πληττομένη παραλία· αἶγες, τὰ μεγάλα κύματα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ λέξις αὕτη σημαίνει καὶ τὸ ζῶον αἶξ, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ Ἕλληνες παρέβαλον τὰ θαλάσσια κύματα πρὸς ποίμνιον σκιρτωσῶν αἰγῶν.

Εἰς τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν, τὰ κύματα, τὰ ὅποια βλέπομεν προστρέχοντα, ἔταν ἐγείρεται ἄνεμος, πυκνά, ταχέα καὶ ἀφροστεφῇ, ἦσαν, ἐν τῇ ποιητικῇ γλώσσῃ τῶν πρώτων Ἑλλήνων, ἵπποι ὀρμητικοί, τινάσσοντες τὴν κυματίζουσαν χαίτην των. Οὕτω ὁ Ποσειδῶν ἔχει ἄρμα καὶ κέλητας (βλ. τὴν ἐγχρωμον εἰκόνα). Φθάσας εἰς Αἰγᾶς ὁ θεὸς ζευγνύει εἰς τὸ ἄρμα του τοὺς δύο ταχυπετεῖς χαλκόποδας ἵππους μὲ τὴν πλουσίαν χρυσὴν χαίτην, φορεῖ καὶ αὐτὸς τὴν χρυσὴν του πανοπλίαν, λαμβάνει τὸ λαμπρόν του καὶ θαυμασίας τέχνης μαστίγιον, ἀνέρχεται ἐπὶ τοῦ δίφρου του καὶ ὀρμᾷ εἰς τὰ κύματα. Πλήθος τεράτων ἐξεληθόντων ἀπὸ τὰ καταφύγιά των καὶ ἀναγνώρισαντα τὸν ἄρχοντά των σκιρτῶσιν κάτωθὲν του. Πλήρης χαρᾶς ἡ θάλασσα διηνοίγετο· οἱ ἵπποι ἐπέτων ταχέως, ὁ δὲ χάλκινος τοῦ ἁρματος ἄξων δὲν ἐδρέχετο ἀπὸ τοῦ κυμα :

«Ἐνθ' ἐλθὼν ὑπ' ὄχεσφι τιτύσκετο χαλκόποδ' ἵππω,
 ὤκυπέτα, χρυσέσιν ἐθείρησιν κομόωντε·
 χρυσὸν δ' αὐτὸς ἔδυνε περὶ χροῖ γέντο δ' ἰμάσθλην
 χρυσεῖην εὐτυκτον, ἑοῦ δ' ἐπιδήσετο δίφρου·
 βῆ δ' ἐλάαν ἐπὶ κύματ'· ἄταλλε δὲ κήτε' ὑπ' αὐτοῦ
 πάντοθεν ἐκ κευθμῶν, οὐδ' ἠγνοίησεν ἀνακτα·
 γηθοσύνη δὲ θάλασσα διίστατο· τοὶ δ' ἐπέτοντο
 ρίμφα μάλ'· οὐδ' ὑπένερθε διαίνετο χάλκεος ἄξων¹.»

Ἡ διέλευσις αὕτη τοῦ Ποσειδῶνος, εἶναι ἡ φρικίασις τῆς φωτεινῆς θαλάσσης τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν πνοὴν ἐλαφρᾶς αὔρας· φρικίασις, ἥτις μικρὸν κατὰ μικρὸν φθάνει μέχρι τῶν ἐσχάτων τοῦ ὀρίζοντος ὀρίων, ὅπου ἐξαφανίζεται εἰς τοὺς κόλπους χρυσιζούσης ὁμίχλης. Ἐπίθετά τινα τοῦ Ποσειδῶνος ὑπενθυμίζουσιν ἐπίσης τὴν μεγαλοπρεπῆ τῆς θαλάσσης ἀπεραντοσύνην. Ἔλεγον δι' αὐτὸν ἔτι ἦτο θεὸς εὐρυκρείων ἢ εὐρυμέδων (ὁ ἔχων ἀπέραντα βασιλεία), θεὸς εὐρύστερνος. Ἐνίοτε ἦτο ὡς ὁ Νηρεύς, ὁ θεὸς τῆς εὐκόλου ναυσίπλοῦας, ὁ κατευνάζων τὰ κύματα καὶ καταπραΰων τὴν ὀργὴν αὐτῶν. Διὰ τοῦτο δὲ εἶχον ἀφιερῶσαι εἰς αὐτὸν τὸν Δελφίνα. Ἐν Ἑλλάδι, ἔταν ἡ θάλασσα εἶναι ἡρεμὸς καὶ φωτεινὴ, ἰδίως δὲ τὴν ἐσπέραν πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, δὲν εἶναι σπάνιον νὰ ἴδῃ τις ἀγέλας δελφίνων σκιρτώντων καὶ παιζόντων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ὑδάτων, ἐγγύτατα τῶν πλοίων. Ἡ ἐμφάνισίς των εἶναι σημεῖον καὶ ὑπόσχεσις ὁραίου καιροῦ. Οὐδόλως ὅθεν ἐκπληκτικὸν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐθεώρησαν τὰ ζῷα ταῦτα ὡς θαυμαστοὺς σωτήρας, σώζοντάς τοὺς ἀνθρώπους ἐκ τῶν κινδύνων τῆς θαλάσσης, καὶ μεταφέροντας τὸν Τάραντα καὶ τὸν Ἀρίωνα ἐπὶ τῆς ράχεώς των, ἵνα ἀποθέσωσιν αὐτοὺς ἐπὶ τῆς ἀκτῆς. Ὁ σωτὴρ δελφίν εἶναι τὸ σύμβολον τῆς μετὰ τὴν τρικυμίαν γαληνευσάσης θαλάσσης, τῆς φερούσης ἡρέμα τὸν θαλασσοπόρον εἰς τὸ τέρμα τοῦ ταξιδίου του.

Συνηθέτερον ὅμως ὁ Ποσειδῶν ἐνομιζέτο ὡς θεὸς ἄγριος, ἀπροσπέλαστος, θυρωδὸς καὶ ὀργίλος². Ἡ σκοτεινὴ του χαίτη³ ἦτο εἰκὼν τῶν σκοτεινῶν ὑπὸ τῆς τρι-

¹ Πινδ. Ν, 23 καὶ ἐφ.

² Ἐρίκτιπος.

³ Κυανοχαίτης.

κυμίας κυμάτων. Αὐτὸς ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ συναθροίζει τὰ σύννεφα, ἐγείρει τὰ κύματα καὶ ἐξαπολύει τοὺς ἀνέμους, ἵνα ἐξοντώσῃ τὸν Ὀδυσσεά¹. Κατὰ τοὺς μυθικοὺς πολέμους, ἀπέδωσαν εἰς αὐτὸν τὴν καταστροφὴν τοῦ περσικοῦ στόλου παρὰ τὴν Σηπιάδα ἄκραν, ὅπου ἔκτοτε ἐτιμάτο ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν *Σωτήρ*². Οἱ Ἴωνες εἶχον ἀφιερῶσαι εἰς τὸν θεὸν τὸν πλέον γόνιμον εἰς τρικυμίας μῆνα, ὅστις ἐκαλεῖτο Ποσειδῶν (Δεκέμβριος - Ἰανουάριος). Τὸν χειμῶνα, κατὰ τὰς σφοδρὰς τρικυμίας, ἢ μηχανομένη θάλασσα, ἐν τῇ ἀκατασχέτῳ βιαιότητι αὐτῆς, ἐνεθύμιζεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ὀρμητικότητά τοῦ ταύρου, τὴν κτηνώδη ὀρμὴν τοῦ καὶ τὰς μανιώδεις παραφορὰς του. Ἐκ τούτου δὲ τὸ εἰς τὸν Ποσειδῶνα ἀποδιδόμενον ἐπίθετον ταύρος³ ἐκ τούτου αἰ πρὸς τιμὴν αὐτοῦ τελούμεναι ταυροδρομαίαι. Ἐλεγον ἐπίσης ὅτι ὁ θεός, ἐκ τῶν κόλπων τῶν ὀργισμένων κυμάτων ἐξήμει τρομακτικὰ τέρατα, καταστρέφοντα τὰς ἀκτὰς καὶ φονεύοντα τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς ὁποίους συνήντων. Εἰς τοὺς μύθους τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἡγήσεως, τὸν ταῦρον τῆς Κρήτης καὶ τὸν ταῦρον τοῦ Μαραθῶνος ἐξεγείρει ὁ Ποσειδῶν αὐτὸς δ' ἐπίσης στέλλει εἰς Τροίξῃνα τὸν δράκοντα, τὸν ἐπιφορτισμένον νὰ ἐκτελέσῃ κατὰ τοῦ Ἱππολύτου τὰς ἀράς τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Εἰς τὸν Ποσειδῶνα ἀπέδιδον ἀπογόνους τερατώδεις: τοὺς Λεστρυγῶνας, τὸν Κύκλωπα Πολύφημον, τὸν ἐκ Λιδύης Ἀνταῖον, τὸν Αἰγύπτιον Βούσιριν, τὸν Ἀμυκον, βασιλέα τῶν Βεδρύκων καὶ ἄλλους ἀκόμη ὄντα γιγαντιαία, κτηνώδεις τῆς φύσεως δυνάμεις, ὡς τὰ σφοδρὰ ἐκεῖνα κύματα, εἰς τοὺς κόλπους τῶν ὁποίων ἐγεννήθησαν.

Ἄλλα ἐπίθετα τοῦ θεοῦ μαρτυροῦσι πόσῃ ἐντύπωσιν εἶχε κάμει εἰς τοὺς Ἕλληνας τὸ θέαμα τῆς περιβρεχούσης τὴν χώραν αὐτῶν θαλάσσης. Παρατηροῦντες αὐτὴν ἐνόμιζον ὅτι ἔχι μόνον αἱ νῆσοι ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἡπειρος, ἀπέραντος νῆσος, ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἐφέρετο ὑπ' αὐτῆς. Ὁ Ποσειδῶν ἦτο λοιπὸν ὁ γαίολχος⁴ θεός, ὁ ὑποδαστάζων τὴν γῆν θεός, ὡς ὁ Ἄτλας ὑποδαστάζει τὸν οὐρανόν. Αἱ Ἕλληνικαὶ ἀκταί, αἱ ὑπὸ τῆς θαλάσσης διαπλασθεῖσαι, ὅτε μὲν δι' ἡρέμου ἐνεργείας, οὕτως ὥστε νὰ σχηματισθῶσι κυκλοτερεῖς ὄρμοι καὶ νὰ σχεδιασθῶσι ἐλικοειδεῖς ἀμμοῦδιαί, ὅτε δὲ διὰ τῆς βιαιᾶς αὐτῆς ἐνεργείας τῆς διασειούσης τὰς ἀποκρήμινους παραλίας, τὰς ὁποίας ὑποσκάπτει καὶ κατακόπτει, ἐφαίνοντο εἰς τοὺς Ἕλληνας φέρουσαι πανταχοῦ τὰ ἀποτυπώματα τῆς χειρὸς τοῦ Ποσειδῶνος. Μόλις ἔδλεπον σκόπελόν τινα φανταστικῆς μορφῆς, φαγωμένον καὶ κατεσχισμένον ὑπὸ τῆς ἐνεργείας τῶν ὑδάτων, εὐρὺ ρήγμα εἰς συμπαγῇ τοίχον βράχων, ἢ τεμάχια βράχων ἐγκατεσπαρμένα φύρδην μύγδην ἐπὶ παραλίᾳ τινός, ἀνεγνώριζον ἀμέσως εἰς αὐτὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς τριαίνης τοῦ θεοῦ. Ἡ τρίαινα αὕτη δὲν ἦτο ἀρὰ γε ἀρχικῶς ὁ τρίαιχιμος κεραυνὸς τοῦ θεοῦ τοῦρανοῦ, μεταφερθεὶς βραδύτερον εἰς τὸν ἄρχοντα τῆς θαλάσσης; Ἡ μήπως ὀφείλομεν ν' ἀναγνωρίσωμεν ἐν αὐτῇ τὸν κάμακα, τὸν ὁποῖον μεταχειρίζονται, εἰς τὴν Μεσόγειον, οἱ ἀλιεύοντες τὸν θύννον; Δὲν δυνάμεθα ν' ἀποφανθῶμεν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ τρίαινα εἶναι τὸ ὄπλον καὶ τὸ ἀναγκαῖον ἔμβλημα τοῦ Ποσειδῶνος. Δι' αὐτῆς ἐγείρει τὰ κύματα καὶ δι' αὐτῆς σείει τὴν γῆν. Εἶναι, τῷ ὄντι, ὁ ἐννοσίγαιος ἢ ὁ σεισίζων θεός. Εἰς τὸ εἰκαστὸν τῆς *Ἰλιάδος*, ἄσμα, καθ' ἣν στιγμὴν οἱ θεοὶ ἐτοιμά-

¹ Ε, 291 καὶ ἐφ.

² Ἡροδ. Ζ' 192.

³ Αἱ ἄλλα: τοῦ ἐπιθέτου αὐτοῦ μορφαὶ εἶναι γαίολχος (Θεογόν., στ. 15) καὶ γασίοχος (Πινδ., *Ὀλυμπ.* II', 81).

ζονται νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὴν μεγάλην μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τρώων μάχην, ὃ Ζεὺς ἀκούεται βροντῶν εἰς τὰ ὕψη τοῦρανοῦ. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Ποσειδῶνα, λέγει ὁ ποιητής, ἐτίναζεν τὴν ἀπέραντον γῆν καὶ τὰς ὕψιλάς κορυφὰς τῶν ὀρέων· ὀλόκληρος ἡ ὄροσειρὰ τῆς Ἰδῆς, μὲ τὰς πολλὰς ἀναδελφούσας πηγὰς, ἔτρεμε ἀπὸ τοὺς πρόποδας μέχρι τῶν κορυφῶν καὶ ἡ πόλις τῶν Τρώων καὶ τῶν Ἀχαιῶν τὰ πλοῖα :

« ἐτίναζεν
γαίαν ἀπειρεσίην ὀρέων τ' αἰπεινὰ κάρηνα.
πάντες δ' ἔσειοντο πόδες πολυπίδακος Ἰδῆς
καὶ κορυφαί, Τρώων τε πόλις καὶ νῆες Ἀχαιῶν¹ »

Ὅθεν οἱ Ἕλληνες ἀπέδιδον τοὺς σεισμοὺς εἰς τὸν Ποσειδῶνα· δοξασιὰ εὐνόητος διὰ τὸν, ὅπου τοιαῦτα λαμβάνουσι χώραν φαινόμενα, ἰδίως εἰς τὰς νήσους, εἰς τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου καὶ ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀχαΐας, συχνάκις συνοδευόμενα ἀπὸ ἐκρήξεως ὑποβρυχίων ἡφαιστειῶν. Αἱ τρομεραὶ αὗται μάστιγες ἐθεωροῦντο ὡς τ' ἀποτελέσματα τῆς ὀργῆς τοῦ θεοῦ· ὀργῆς, τὴν ὁποίαν προσεπάθουν νὰ καταπραῦνωσι διὰ θυσιῶν καὶ εἰδικῶν προσευχῶν².

Αἱ ὑπὸ τοῦ Καλλιμάχου περισυλλεγεῖσαι ἀρχαῖαι παραδόσεις ἀνέφερον ὅτι αἱ Κυκλάδες καὶ αἱ Σποράδες, ὧφειλον τὴν προέλευσίν των εἰς τρομερὸν κατακλυσμὸν, προκληθέντα ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος : Νὰ διηγηθῶ πῶς ὁ ἰσχυρὸς οὗτος θεὸς, δι' ἐνὸς κτυπήματος τῆς τριαινῆς αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν τῷ εἶχον κατασκευάσει οἱ Τελχίνες, ἔσχισε τὰ ὄρη, τὰ ἀπέσπασεν ἀπὸ τὰς βάσεις των καὶ κυλίων αὐτὰ εἰς τὴν θάλασσαν ἐσχημάτισε τὰς πρώτας νήσους, καὶ ὅτι ἐρρίζωσεν αὐτὰς εἰς τὰ βᾶθῃ τῶν ἀθύσσων, διὰ νὰ τὰς κάμῃ νὰ λησμονήσουν τὴν ἥπειρον ;

« τί τοι θυμῆρες ἀκοῦσαι ;
ἢ ὡς τὰ πρώτιστα μέγας θεὸς οὖρεα θείνων
ἄορι τριγλώχινι, τὸ οἱ Τελχίνες ἔτευξαν,
νήσους εἰναλίας εἰργάζετο ; νέρθε δὲ πάσας
ἐκ νεάτων ὥχλισε καὶ εἰσεκύλισε θαλάσῃ ;
καὶ τὰς μὲν κατὰ βένθος, ἐν' ἡπείροιο λάθωνται,
πρέμενοθεν ἐρρίζωσε³ »

Ἡ παράδοσις αὕτη συνεδέετο προφανῶς πρὸς τὴν τῆς Γιγαντομαχίας, πάλης, εἰς ἣν ὁ Ποσειδῶν εἶχε λάβει λίαν ἐνεργὸν μέρος. Ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Καρίας διηγοῦντο ὅτι ἡ μικρὰ νήσος Νίσυρος οὐδὲν ἄλλο ἢ το εἰ μὴ τεμάχιον βράχου, ὅπερ ὁ θεὸς ἀπέσπα-

¹ Ἰλιάδος, Υ, 56 καὶ ἐφ.

² Ὁ Ξενοφῶν (Ἑλλην., Δ', 7, 4) διηγείται ὅτι οἱ Σπαρτιάται, γενομένου σεισμοῦ κατὰ τὴν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Ἀγησιπόλειδος εἰσβολὴν αὐτῶν εἰς τὸ ἔδαφος τῆς Ἀργολίδος, ἤρχισαν πάραυτα ἄδοντες τὸν πρὸς τιμὴν τοῦ Ποσειδῶνος παιᾶνα.

³ Ὑμνος εἰς Δῆλον, στ. 30 καὶ ἐφ.

σεν ἀπὸ τῆς νήσου Κῶ, ἵνα τὸ ἐκσφενδονίσῃ, κατὰ τοῦ γίγαντος Πολυδότου¹. Ὁ βράχος οὗτος πεσὼν εἰς τὴν θάλασσαν, ἐρριζώθη ἐν αὐτῇ καὶ κατέστη νησίς. Τὸ ἐπώνυμον πετραῖος, ὅπερ ὁ θεὸς ἔφερεν ἐν Θεσσαλίᾳ ἀναλόγους ἰδέας ὑπαινίσσεται. Ἐνόμιζον, πράγματι², ὅτι ἡ Θεσσαλικὴ πεδιάς ἦτο ἄλλοτε ἀπέραντος λίμνη, ἣτις δὲν θὰ ἐξέρρεεν, ἐὰν δὲν εἶχε σχίσῃ ὁ Ποσειδῶν διὰ τῆς τριαίνης του τὸν ὄγκον τῆς Ὀσσης εἰς δύο, διανοίξῃ, οὕτω δίοδον εἰς τὸν Πηνειόν, ὅστις συλλέγει ὅλα τὰ ὕδατα τοῦ Θεσσαλικοῦ λεκανοπεδίου, καὶ δημιουργήσῃ τὴν ὠραίαν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν. Ὁ θεὸς οὗτος, ὁ θραύων τοῦ βράχους εἶναι ἐπομένως ταυτοχρόνως θεὸς *δοματίης* (οἰκοδόμος), ὥς ἀπεκάλουν αὐτόν³. θεὸς σείων τὴν γῆν ἀπλῶς καὶ μόνον ἵνα στερεώσῃ καλύτερον αὐτήν, πρὸς χρῆσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ὅλαι αἱ βραχῶδεις αὗται νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, τῶν ὁποίων οἱ στερεοὶ ὄγκοι ὑφούσιν ὑπεράνω τῶν κυμάτων τὰς ράχεις αὐτῶν, ὡφείλοντο εἰς τὴν δρᾶσιν τοῦ Ποσειδῶνος, τοῦ ὁποίου τοσοῦτον ἀληθοφανέστερον ὑποπτεύοντο τὴν ἀρχαίαν ἐπενέργειαν, κατ' ὅσον αὕτη ἐξηκολούθη ὑπ' αὐτὰ τὰ ἔμματα τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Κατὰ τὸ ἔτος 237 πρὸ Χριστοῦ, συνέβη, ἐν τῇ νήσῳ Θήρᾳ φαινόμενον ἀνάλογον ἐκείνου, ὅπερ παρετηρήθη κατὰ τὰ 1850 περίπου μ. Χ.: ἡφαιστειώδης ἔκρηξις ἐβύθισεν εἰς τὰ κύματα μέρος τῆς νήσου καὶ ἔφερεν εἰς φῶς μικράν τινα νησίδα δημιουργήμα τοῦ Ποσειδῶνος. Οἱ Ρόδιοι μετέβησαν ἐκεῖ πάραυτα καὶ ἀφίερωσαν ἱερὸν εἰς τὸν ἀσφαλίῳ Ποσειδῶνα, δηλαδὴ εἰς τὸν θεὸν ὅστις ἐστερέωσε κ' ἐρρίζωσεν ἐν τῇ θαλάσσῃ τὸν νέον τοῦτον ὄγκον⁴.

Ὡς θεὸς δοματίτης ὁ Ποσειδῶν κατεσκεύασε τὰς χαλκὰς πύλας τὰς κλειούσας τὸν Τάρταρον⁵ καὶ ἔκτισε τὰ τεῖχη τῆς Τροίας. Ἐπὶ τοῦ τελευταίου τοῦτο σημείου ἡ Ἰλιάς παρέχει ἡμῖν δύο διαφορετικὰς παραδόσεις, ἐν αἷς ὁ μῦθος τοῦ Ποσειδῶνος σχετίζεται πρὸς τὸν τοῦ Ἀπόλλωνος. Κατὰ τὴν μίαν ὁ θεὸς τῆς θαλάσσης συνειργάσθη μετὰ τοῦ Φοῖβου· κατὰ τὴν ἄλλην, ἔκτισε μόνος τὰ τεῖχη τῆς Τροίας, ἐνῷ ὁ Ἀπόλλων ἐποίμαινε τὰ ποίμνια τοῦ Λαομέδοντος. Ἡ δευτέρα αὕτη παράδοσις φαίνεται μάλλον συμβιβάζομένη πρὸς τὸν χαρακτήρα τῶν δύο θεοτήτων. Κατ' αὐτήν, λέγει ὁ Ποσειδῶν εἰς τὸν Φοῖβον εἰς τὸ εἰκοστὸν πρῶτον ἄσμα τῆς Ἰλιάδος:

« καὶ δὲν θυμᾶσαι πόσα
 ἔμεις ἐπάθαμε κακὰ στήν Ἰλιον τριγύρω
 μόνοι ἀπ' ὅλους τοὺς θεούς, ὁπότεν τὸν ἀνδρείον
 Λαομέδοντα ἐδουλεύσαμε σταλμένοι ἀπὸ τὴν Δία
 γιὰ χρόνον ἓνα μὲ ρητὸν μισθόν, ἔς τοὺς ὁρισμούς του.
 Κ' ἐγὼ τῶν Τρώων ἔκτισα τεῖχος πλατὺ καὶ ὠραῖο
 δλόγυρα στήν πόλιν τους, ἀπόρθητη νὰ γείνη·
 καὶ σὺ στὰ πλάγια τὰ πολλὰ τῆς δενδρομένης Ἰδης
 ἔδουσκας τὰ στριφτόποδα κερατοφόρα βώδια.
 Κι' ὅταν τὸ τέλος ἔφεραν οἱ χαροδότραις ὥραις

¹ Ἀπολλοδ., Α', 6, 2, 4. Πausαν., Α', 2, 4.

² Ἡροδοτ., Ζ', 129. Σχολ. Πινδ., Πυθα, Δ', 241 καὶ 138.

³ Πausαν., Γ', 14, 7.

⁴ Στραβ., Α', 57.

⁵ Θεογον., 732.

δυναστικῶς μᾶς κράτησεν ἐκεῖνος τὸν μισθὸν μας,
ὁ πάγκακος καὶ μὲ φρικταῖς μᾶς ἔδιωξε φοβέρας¹·»

Ὁ μῦθος οὗτος δὲν εἶναι μῦθος μεμονωμένος. Ὁ καταδικασθεὶς νὰ θόσκη, τὰ ποιμνία τοῦ Λαομέδοντος Ἀπόλλων ἐνθυμίζει τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ παρὰ τῇ Ἀδμήτῳ, δουλείαν τοῦ αὐτοῦ θεοῦ, τοὺς ἄθλους, τοὺς ὁποίους ὁ Εὐρυπύθευς διατάσσει τὸν Ἡρακλέα νὰ ἐκτελέσῃ, τὰς δοκιμασίας, τὰς ὁποίας ὑφίστανται ὁ Περσεύς, ὁ Ὀγήσειδης καὶ ἄλλοι ἥλικιοι ἥρωες²· μὲ ἄλλους λόγους τὰς δοκιμασίας, εἰς τὰς ὁποίας ὑποβάλλεται ὁ ἥλιος κατὰ τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ τροχίαν. Τὸν ρόλον ἑμῶς τοῦ Ποσειδῶνος, ὡς μισθοφόρου τοῦ Λαομέδοντος, δὲν εὐρίσκομεν εὐεξήγητον. Ἀς περιορισθῶμεν νὰ βεβαιώσωμεν τὸν χαρακτήρα του ὡς θεοῦ οἰκοδόμου· χαρακτήρα συνάδοντα πρὸς τὴν ιδεάν. τὴν ὁποίαν εἶχον σχηματίζει οἱ Ἕλληνες περὶ τῆς ἐπενεργείας, ἣν τὰ ὕδατα ἀσχοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἡ ἐπενέργεια αὕτη, τῆς ὁποίας τοσαῦτα παρουσιάζουσιν ἵχνη αἱ τόσον βαθέως ἐσχισμένα ἑλληνικαὶ ἀκταί, δὲν ἦτο ὀλιγώτερον καταφανὲς εἰς τὴν μεσόγειον χώραν, ὅπου τὰ ὕδατα συναθροίζονται ἐντὸς κλειστῶν κοιλωμάτων σχηματίζοντα λίμνας. Τὰ διανοίξαντα σὺν τῷ χρόνῳ δίοδον ἐντὸς τῶν βράχων ὕδατα, ἵνα ἐκβάλωσιν εἰς τὴν θάλασσαν, ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἡ ἐργασία τοῦ θεοῦ ἐργάτου Ποσειδῶνος. Τοῦτον δ' ἐτίμων οὐχὶ μόνον ἐπὶ τῶν ἀκτῶν, ὡς αἱ τῶν ἀκρωτηρίων Μαλέα καὶ Ταινάρου³, τὰ ὁποία εἶναι σχηματισμένα ἐκ γιγαντιαίων βράχων, ἀλλ' εἰς πᾶν μέρος, κατεχόμενον τότε ἢ ἄλλοτε ὑπὸ τῶν ὑδάτων. Ὁ Ποσειδῶν ἦτο εἰς τῶν κυριωτέρων θεῶν τῶν Μινυῶν. Ὁ Μινύας, ὁ πατὴρ τῆς φυλῆς ἐθεωρεῖτο υἱὸς τοῦ θεοῦ. Οἱ Μινυαὶ λοιπὸν κατῴκησαν ἀρχικῶς εἰς Θεσσαλίαν, τῆς ὁποίας ἡ ἀπέραντος καὶ πλουσία πεδιάς ἦτο ἐπὶ μακρὸν λίμνη. Ὁ Ἀχαιοὺς, ὁ Φθίος, ὁ Πελαγός, θρυλικοὶ ἄλλων θεσσαλικῶν φυλῶν ἠγέται, ἐθεωροῦντο ἐπίσης ὡς τέκνα τοῦ θεοῦ. Ὁ Ποσειδῶν, ἔλεγον, ἦτο πατὴρ τοῦ Αἰόλου καὶ τοῦ Βοιωτοῦ. Ἐν Βοιωτίᾳ, πράγματι, ἡ λατρεία τοῦ Ποσειδῶνος ἦτο ἀρχαιοτάτη, τόσον εἰς τὰς καδμείας Θήβας ὅσον καὶ εἰς τὸν μινυακὸν Ὀρχομενόν⁴. Ἡ πλουσία εἰς ὕδατα χώρα αὕτη, μὲ τὴν ἀπέραντον λίμνην τῆς Κωπαίδος, ἡ ὁποία κατὰ τινα τοῦ ἔτους περίοδον ἦτο ἕλος, καὶ μὲ τὰς δύο δευτερευούσας λίμνας τῆς, δὲν ὤφειλεν ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην νὰ εἶναι τὸ κράτος τοῦ Ποσειδῶνος; Ὁμοίως ἡ ὑπαρξίς τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνος ἐν Ἀρκαδίᾳ, καὶ οἱ μῦθοι τοὺς ὁποίους ἀφηγοῦντο ἐν αὐτῇ ὡς πρὸς τὴν ἔνωσιν αὐτοῦ μετὰ τῆς Δήμητρος, εὐκόλως ἐξηγοῦνται, ὡς θὰ παρατηρήσωμεν βραδύτερον, ἐκ τῆς γεωλογικῆς συστάσεως τῆς χώρας ταύτης. Ἡ θέα τῶν ἐλῶν τῆς Στυμφαλίας, τῆς σκοτεινῆς λίμνης Φενεοῦ καὶ τῶν καταβοηθῶν, ὅπου τὰ ὕδατά των κατακρημνίζονται εἶχεν ὑποβάλει εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ιδεάν τοῦ ὑπὸ τοῦ ὕδατος βιασμοῦ τῆς γῆς, ἢ, ἐν μυθολογικῇ γλῶσση, τοῦ ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος βιασμοῦ τῆς Δήμητρος. Ἐν μὲν λέξει, τὸ θέαμα τῆς ἐλληνικῆς φύσεως ἀρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν λατρείαν τὴν ἀποδοδομένην εἰς τὸν Ποσειδῶνα εἰς διάφορα τῆς ἡπείρου μέρη.

Διὰ τοὺς πληθυσμούς των μεσογείων ὁ Ποσειδῶν δὲν ἦτο μόνον θεὸς τῶν λιμνῶν· ἦτο κατὰ γενικώτερον τρόπον, ὁ θεὸς ὄλων τῶν γονιμοποιούντων τὸ ἔδαφος ὑδάτων.

¹ Ἰλιάς Φ, 441 καὶ ἐφ. (Μεταφρ. Πολυλά).

² Πausan., Γ', 25, 4.

³ Ὁ Ποσειδῶν ἐτιμάτο ἐν Ὀρχηστῇ, πρὸς νότον τῆς λίμνης, πρὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων (Ἰλιάς, Ε, 506. Ἐπίσης, Πausan., Θ', 37, 7).

Ἡ εὐτυχὴς αὕτη ἔνωσης τοῦ ὕδατος καὶ τῆς γῆς, ἐξ ἧς γεννῶνται οἱ τρέφοντες τὸν ἀνθρώπινον βίον καρποί, ἐξεφράζετο ἐν τῇ μυθολογικῇ γλώσσῃ, διὰ τῆς εἰκόνης τῶν ἐρωτικῶν σχέσεων τοῦ Ποσειδῶνος μετὰ τῶν νυμφῶν ἢ τῶν θυγατέρων μυθικῶν προσώπων. Ἡ ξηρὰ Ἀργολίς πρὸ πάντων ὅπου τὸ ὕδωρ εἶναι ἀνεκτίμητον ἀγαθόν, ἦτο πλουσιωτάτη εἰς τοιούτου εἶδους μύθους. Ἐν Τροιζήνι διηγοῦντο ὅτι ὁ πρῶτος κάτοικος τῆς χώρας, Ὁρος, εἶχε κόρην, ὀνομαζομένην Ληΐδα. Ἡ Ληΐς (ἢ καλλιεργημένη γῆ), γονιμοποιηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος, ἔφερεν εἰς φῶς τὸν Ἀλθηπον, δηλαδὴ τὸν θρεπτικὸν καρπὸν¹. Εἰς Ἀργος, ἀνάλογός τις ἰδέα ἀπετέλει τὸ βάθος τοῦ χαρίεντος μύθου τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμυμώνης.

Κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον², ὁ Δαναός, ἀφικόμενος εἰς Ἀργολίδα, εὔρε τὴν χώραν ἐντελῶς ἀπεξηραμένην ἕνεκα τῆς ὀργῆς τοῦ Ποσειδῶνος ἐναντίον τοῦ Ἰνάχου. Ἔστειλε λοιπὸν τὰς θυγατέρας του πρὸς διαφόρους κατευθύνσεις εἰς ἀναζήτησιν τοῦ ὕδατος. Ἡ μία ἐξ αὐτῶν, ἡ Ἀμυμῶνη, συνήντησεν, καθ' ὁδόν, ἔλαφον, ἐναντίον τῆς ὁποίας ἐξετόξευσε βέλος, ὕπερ ἀποτυχὸν τοῦ σκοποῦ ἐκτύπησε Σάτυρόν τινα κοιμώμενον, ὅστις ὤρμησεν ἐναντίον τῆς νεάνιδος· ἐπρόκειτο δὲ νὰ διάσῃ, αὐτήν, ὅταν αἰφνης παρουσιάζεται ὁ Ποσειδῶν, ἐλευθερώνει τὴν Ἀμυμῶνην ἐκ τῶν περιπτώξεων τοῦ Σατύρου, κατακτᾷ τὴν καρδίαν τῆς καὶ εἰς ἀμοιβὴν δεικνύει εἰς αὐτὴν τὰς πηγὰς τῆς Λέρνης.

Εἰκ. 92.—Ὁ Ποσειδῶν καταδιώκων τὴν Ἀμυμῶνην.

Ὁ αὐτὸς μῦθος, κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Ἰγίνου³, περικλείει λεπτομερείας χαρακτηριστικώτερας. Ἡ Ἀμυμῶνη ἐκοιμάτο ὅταν τῆς ἐπετέθη ὁ Σάτυρος. Εἰς τὰς φωνάς, τὰς ὁποίας ἡ νεάνις ἐξέβαλε, προσέδραμεν ὁ Ποσειδῶν καί, ἵνα τιμωρήσῃ τὴν κτηνωδίαν τοῦ Σατύρου, ἐξηκόντισε κατ' αὐτοῦ τὴν τρίαιναν· ἀλλ' ἡ τρίαινα ἐνεπάγγη εἰς τὸν πλησίον βράχον, ὅταν δὲ ὁ θεὸς ἀνέσυρεν αὐτήν, ἀνέβλυσαν ἐκ τοῦ βράχου τρία ρυάκια, ἅτινα κατέστησαν ἡ πηγὴ τῆς Λέρνης. Ἡ πηγὴ αὕτη εἶναι ἡ Ἀμυμῶνη, «ἡ ἄμωμος», δηλαδὴ, ἀναμιφιδόλως ἡ ἀστείρευτος πηγὴ. Τὸν μῦθον τοῦτον ἡγάπων ἰδιαιτέρως οἱ ἔλληνες καλλιτέχναι, συχνάκις δὲ ἀναπαρίστανον ἐπὶ τῶν ἀγγείων καὶ τῶν δακτυλιολίθων, εἴτε τὸν Ποσειδῶνα ἐρωτευμένον, καταδιώκοντα τὴν θυγατέρα τοῦ Δαναοῦ καὶ τείνοντα πρὸς αὐτὴν τὰς χεῖρας ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Ἑρωτος καὶ τῆς Ἀφροδίτης (εἰκ. 92), εἴτε τὴν Ἀμυμῶνην, ἡττημένην, μὲ κεκλιμένην κεφαλὴν, κρα-

¹ Πανσαν., Β', 30, 6.

² Β', 1, 4.

³ Μῦθ., 169.

τοῦσαν ὕδριαν καὶ ἱσταμένην ὀρθίαν πλησίον τοῦ ὠπλισμένου διὰ τῆς τριαίνης θεοῦ, ὅστις στηρίζει τὸν πόδα ἐπὶ τινος βράχου¹ (εἰκ. 93).

Ἐπίσης παρὰ τὴν Τροϊζήνα, ὁ θεὸς εἶχε ναόν, ὅπου ἐτιματο ὑπὸ τὸ ὄνομα φυτάλμιος (ὁ τρέφων τὰ φυτά). Ἐξοργισθεὶς ἄλλοτε κατὰ τῶν κατοίκων τῆς χώρας, καθίστα ἀγόνους ἄλλας τὰς σποράς, τὰς εἰς τὸ ἔδαφος ἐναποτιθεμένας, διαβρέχων αὐτὸ δι' ἄλμυροῦ ὕδατος. Ἀλλ' αἱ προσευχαί, τὰς ὁποίας τῇ ἀπηύθυναν καὶ αἱ τιμαί, δι' ὧν περιέβαλον αὐτόν, κατεπράυναν τὴν ὀργήν του. Τὸ θαλάσσιον ὕδωρ ἀπεσύρθη, καὶ εἰς τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν τοῦτο κατεῖχεν, ἀνεπτύχθη θαυμασία βλάστησις². Ὅθεν καὶ εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο ὁ Ποσειδῶν ἐθεωρεῖτο κατὰ τρόπον ἔμμεσον ὡς στοιχεῖον γονιμοποιῶν τὴν γῆν.

Ἐκ τοῦ ὅτι ἡ Τρίαινα τοῦ Ποσειδῶνος ἔχει τὴν ἰσχὺν νὰ κάμνῃ ν' ἀναβλύζωσι πηγαὶ ἐκ τῶν κοιλωμάτων τῶν βράχων, εὐκόλως ἀντιλαμβάνεται τις πῶς ὁ θεὸς κατέστη ἐραστὴς νυμφῶν τινῶν, τῶν ὁποίων ἡ θρυλικὴ ζωὴ διαρρέει παρὰ τὰς πηγάς. Ἡ Ὀδύσσεια παρέχει εἰς ἡμᾶς τὴν ἀρχαιοτέραν τοῦ εἰδους τούτου ἀφήγησιν. Ἡ ὥραία παρθένος Τυροῦ, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα, ὡς τὸ τῆς Γαλατείας, ἐνθυμίζει τὴν γλυκεῖαν λευκότητα τοῦ γάλακτος, ἣτο ἐρωτευμένη, λέγει ὁ ποιητής, μετὰ τοῦ θεοῦ Ἐνιπέως, τοῦ ὥραιότερου ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ρεόντων ποταμῶν· συχνάκις ἡρέσκετο νὰ πλανᾶται παρὰ τὰ θεσπέσια ρεῖθρα του. Ἡμέραν τινὰ ὁ θεὸς Ποσειδῶν λαμβάνει αἴφνης τὴν μορφὴν τοῦ Ἐνιπέως καὶ σπεύδει εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ, νὰ ἐνωθῇ μετὰ τῆς Τυροῦς· πορφυροῦν κύμα ὑψοῦται ὡς ὄρος, κυρτοῦται καὶ περιβάλλει τοὺς ἔρωτας τοῦ θεοῦ καὶ τῆς θνητῆς γυναικὸς:

Εἰκ. 93. — Ποσειδῶν καὶ Ἀμυμώνη.

«Πόρφυρον δ' ἄρα κύμα περιστάθη, οὔρεϊ ἴσον,
κυρτωθέν, κρύψεν δὲ θεὸν θνητὴν τε γυναῖκα³.»

Οὐδὲν ἄλλο ἐχρειάσθη ἴσως διὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ χαρίεντος αὐτοῦ μύθου εἰμὴ ἡ θέα διαυγοῦς τινος ρύακος, πηγαιῶν τινὸς ὕδατος, ὅπερ, ἀφ' ἐπὶ τινα χρόνον τρέξει παρὰ πλεύρῳ τῶν ὀχθῶν ποταμοῦ τινος, χύνεται ἐπὶ τέλους εἰς αὐτὸν παρὰ τὰς ἐκβολὰς του, ὅπου τὰ λευκὰ ὕδατά του ἀναμιγνύονται καὶ χάνονται ἐντὸς τῶν κυανῶν θαλασσίων κυμάτων. Ἡ ὁμηρικὴ ἀφήγησις ἀναφέρει ὅτι ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης ἐγεννήθησαν οἱ δίδυμοι Πελίας καὶ Νηλεὺς, τῶν ὁποίων ἡ παιδικὴ ἡλικία, κατ' ἄλλας παραδόσεις⁴, ἀνεπτύχθη ἐν μέσῳ ἀγγελῶν ἵππων, βοσκόντων ἐλευθέρως ἀνὰ τὰς ἀπεράντους τῆς Θεσσαλίας πεδιάδας. Βραδύτερον ὁ Πελίας καὶ ὁ Νηλεὺς, κατέστησαν ἀπαράμιλλοι ἵππεις, ἀκούραστοι ἵπποδαμασταί. Ὁ μῦθος ὅθεν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Τυροῦς σχετίζεται οὕτω μετὰ τῆς εἰκόνης τοῦ ἵππου, συνήθους τοῦ θεοῦ συμβόλου.

¹ Αἱ δύο διάφοροι ἀπεικονίσεις αὗται, εὑρίσκονται ὁμοῦ ἐπὶ τινος ἀπουλιανοῦ κυπέλλου, δημοσιευθέντος ὑπὸ Gerhard (*Auserlesene Wasenbilder*, II). Βλ. ἐπίσης. O. Müller-Wieseler. II, πιν. 7, Νος 82, 83, 84.

² Πανσαν., Β', 32, 7.

³ Ὀδύσσεια, Δ, 233 καὶ ἐφ.

⁴ Ἀπολλοδ., Α', 9, 8.

Ὅταν πρόκειται περὶ θαλάσσης, οἱ ἵπποι τοῦ Ποσειδῶνος εἶναι τὰ κύματα τὰ ἀφρίζοντα καὶ ἀνορθούμενα εἰς τῆς θυέλλης τὴν πνοήν. Ἐπὶ τῆς ξηρᾶς, ὁ ἵππος εἶναι τὸ ὀρμητικῶς ἀναβλύζον τῆς πηγῆς ὕδωρ καὶ ἀναπηδῶν ἐπὶ τῆς βραχέως κοίτης αὐτοῦ εἶναι προσέτι τὸ ὀρμητικὸν ρεῦμα τῶν ποταμῶν τῆς Ἑλλάδος, οἵτινες εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον χεῖμαρροι. Ὅθεν ὁ ἵππος καθίσταται τὸ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸν Ποσειδῶνα ἀφιερωμένον ζῷον: σύμβολον ἀρχαιοτάτου ὡς μαρτυροῦσι συνήθειαι τινεὶ τῆς λατρείας αὐτοῦ. Ἐν τῇ Ἰλιάδι, οἱ Ἴρῳες, ἵνα τιμήσωσι τὸν θεὸν-ποταμὸν Σκάμανδρον, ρίπτουσιν εἰς τὰ κύματά του ζῶντας ἵππους¹. Εἰς Ἀργολίδα, ὑπῆρχε βάραθρον πλήρες γλυκέος ὕδατος, ὅπερ ἐθεωρεῖτο συγκοινωνοῦν μετὰ τῆς θαλάσσης· εἰς ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν, οἱ κάτοικοι τῆς χώρας ἔκαμνον προσφορὰς εἰς τὸν Ποσειδῶνα, κρημνίζοντες ἐντὸς τοῦ βάραθρου ἐκεῖνου σεσαγμένους ἵππους². Ὁ μῦθος τοῦ Ἀρείου τοῦ θαυμαστοῦ κέλυτος τοῦ Ἀδράστου³, εἰς τὴν αὐτὴν ἰδέαν ἀναφέρεται. Κατὰ τὸν ἀρχαϊκὸν μῦθον, ἡ Διμήτηρ, θέλουσα νὰ διαφύγῃ τὴν καταδίωξιν τοῦ Ποσειδῶνος, μεταμορφώθη εἰς φορβάδα· ὁ δὲ θεὸς ἔλαβεν μορφὴν ἵππου, ἵνα ἐνωθῇ μετ' αὐτῆς. Ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης ἐγεννήθη ἓν κοράσιον, τοῦ ὁποῦ τοῦ μυστηριώδους ὀνόματος δὲν ἠθέλησε νὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ ὁ Πausanias, καὶ ὁ Ἀρείων⁴. Κατ' ἄλλας παραδόσεις, αἵτινες εἶναι ἀπλᾶς παραλλαγαὶ ταύτης, ὁ θεὸς ἵππος ἐγεννήθη ἐκ τῆς Γῆς ἢ καὶ ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀρπυίας⁵. Τὸ ὄνομα τοῦ Πηγᾶσι, ἐτέρου θαυμαστοῦ ἵππου, προκαλεῖ τὴν ἰδέαν τῶν χειμαρρῶδων βροχῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκφεύγουσι τῶν νεφελῶν, ἢ καὶ τῆς ἐκ τῶν κόλπων τῆς γῆς ἀναδελζούσης πηγῆς⁶. Ἡ ἵπποκρήνη εἶχεν ἀναδύσει ἐκ τινος βράχου τοῦ Ἑλικῶνος, τὸν ὅποιον ἐκτύπησε διὰ τῆς ὀπλῆς τοῦ Ἡφαιστος. Εἰς Ἀθήνας, ἔλεγον ὅτι ὁ Ποσειδῶν, διεκδικῶν πρὸς τὴν Ἀθηναίαν τὴν κατοχὴν τῆς Ἀττικῆς, ἔκαμε νὰ ἐξέλθῃ, ἐκ τῆς γῆς, δι' ἐνὸς κυτύπματος τῆς τριαίνης αὐτοῦ, τρέμων ἵππος⁷. τὴν παράδοσιν ταύτην ἀναφέρει ὁ Βιργίλιος ἐν ἀρχῇ τῶν Γεωργικῶν του:

... Tuque o cui prima frementem
Fudit equum magno tellus percussa tridenti.

Ὁ ἵππος τοῦ Ποσειδῶνος, ἀπλῇ κατ' ἀρχὰς εἰκόν, ἔλαβεν ἐντὸς ὀλίγου θέσιν εἰς τοὺς μύθους καὶ τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ, εἰς τὸν ὅποιον ἀπέδωσαν ὅχι μόνον τὴν δημιουργίαν τοῦ ζώου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν τέχνην τοῦ θαμάζειν καὶ θέτειν αὐτὸν ὑπὸ ζυγόν. Ὑπὸ τὴν ἑννοίαν ταύτην ὁ Ποσειδῶν ἐτιμᾶτο ἐν Κορίνθῳ ὑπὸ τὸ ἐπώνυμον δαμαῖς,

¹ Ἰλιάς, Φ, 182.

² Πausan., Η' 7, 2.

³ Ἰλιάς, Ψ, 346.

⁴ Πausan., Η' 26, 7.

⁵ Ἀντίμαχος παρὰ Πausanίαν, Η', 26. Εὐστάθ., εἰς Ὅμηρ., σ. 1051. Βλ. ἐπίσης, Κῶνστ., Σμυρν., Δ', 570.

⁶ Ἡ λέξις πηγῶς φαίνεται ἐκ πρώτης ὀφεισ παραγομένη ἐκ τοῦ πηγῆ. Ἐν τοῦτοις ὁ Kuhn (Zeitschr., I, σ. 461) σχετίζει αὐτὴν πρὸς τὸ πηγνυμι καὶ τὸν σανσκριτικὸν πῆγας (ἰδέα τῆς ῥώμης, τῆς ἰσχύος).

⁷ Περὶ τῶν ἀναπαριστῶντων τὴν ἔριν τῆς Ἀθηνῆς καὶ τοῦ Ποσειδῶνος μνημείων, βλέπε Stéphan, Comptes-rendus, κτλ., 1872, καὶ Witte, Monuments grecs, 1875, σ. 13-22.

ἐν Θεσσαλίᾳ δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰμμος¹. Οἱ ὑπὸ τοῦ θεοῦ θαυμαζόμενοι ἵπποι ζευγνύονται εἰς τὸ ἄρμα του, τὸ ὅποιον ὑπ' αὐτῶν συρόμενον περὶ ἐπὶ τῶν κυριότων εἶναι ἵπποι πτερωτοί, ἵπποι θαυμάσιοι, πεπροικισμένοι διὰ νοδὸς καὶ λαλιᾶς, ὥς ἐκείνοι, τοὺς ὁποίους ὁ Ποσειδῶν ἐδώρησεν εἰς τὸν Πηλέα καὶ οὔτινες ἔσυρον πρὸ τῆς Τροίας τὸ ἄρμα τοῦ Ἀχιλλεύως· ὥς ἐκείνοι ἐπίσης, οὔτινες ἐξασφαλίζουν τὴν κατὰ τοῦ Οἰνομάου νίκην τοῦ Πέλοπος. Οὐδόλως εἶναι ἐκπληκτικὸν ὅτι αἱ ἐορταὶ τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνος συνωδεύοντο εἰς πολλὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη, ὑπὸ ἵπποδρομίων. Ἡ πόλις Ὀρχηστὸς ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τῆς Κωπαίδος, πόλις, ἣτις κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πausanias² ἦτο πλέον ἐρείπια, ὑπῆρξεν ἐν Βοιωτίᾳ τὸ ἀρχικὸν κέντρον τῆς θρησκείας τοῦ Ποσειδῶνος. Ὑπῆρχεν ἐκεῖ ἄλλος³ τοῦ θεοῦ, παρὰ τὸ ὅποιον ἐτελοῦντο ἰδιόρρυθμοι ἄρματοδρομίαι, τὰς ὁποίας ὑπαινίσσεται εἰς τι ἀρκετὰ σκοτεινὸν χωρίον τοῦ ὁ εἰς Ἀπόλλωνα Πύθιον ὁμηρικὸς ὕμνος⁴. Οἱ ἵπποι, ἐζευγμένοι εἰς ἄρματα, ἐγκατελείποντο μόναι ὑπὸ τῶν ἡνιόχων αὐτῶν, οἱ ὅποιοι ἐξηρέθειζον αὐτοὺς ἐκ τοῦ μακρόθεν διὰ φωνῶν. Οἱ ὑπὸ τῆς τύχης ἧ τοῦ ἐνστίχτου αὐτῶν πρὸς τὸ ἱερὸν ἄλλος ὁδηγούμενοι ἐθεωροῦντο ὥς οἱ νικηταί, τὸ δὲ ἄρμα, ὑπερῆσυρον κατετίθετο ἐν τῇ ναῦ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ θεοῦ.

Εἰκ. 94. Ἀρχαῖος τύπος τοῦ Ποσειδῶνος.

Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ὁ ἰσθμὸς τῆς Κορίνθου, ἐξ ὁλοκλήρου ἀφιερωμένος εἰς τὸν θεὸν τῶν βρεγουσῶν αὐτὸν θαλάσσιον, κατέστη, λόγῳ τῆς θέσεως αὐτοῦ, τὸ κυριώτερον κέντρον τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τὸ θέατρον τῶν ὀραιότερων αὐτοῦ ἐορτῶν. Ἐλεγον ὅτι ἄλλοτε ὁ Ποσειδῶν ἡγωνίσθη πρὸς τὸν Ἥλιον διὰ τὴν κατοχὴν τῆς χώρας. Ὁ Βριάρεως, θεθεὶς διαιτητής, ἔδωκεν εἰς τὸν Ἥλιον τὸν ὑψηλὸν βράχον τοῦ Ἀχοκορίνθου, τὸν ὅποιον κτυπῶσιν αἱ πρῶται τοῦ ἡλίου ἀκτίνες· εἰς δὲ τὸν θεὸν τῆς θαλάσσης ἔδωκε τὸν ἰσθμὸν⁵. Τὴν ἔδρυσιν ἐν Κορίνθῳ τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνος ἀνεβίβαζον μέχρι τοῦ ἥρωος Σισύφου, μέχρι δὲ τοῦ Θησέως, ἀντιπροσώπου τῆς Ἰονικῆς φυλῆς, τὴν ἔδρυσιν τῶν ἰσθμικῶν ἀγώνων καὶ τῶν ἄρματοδρομιῶν. Θαλάσσιαι τινες θεότητες δευτερευούσης τάξεως, ὥς ἡ Λευκοθέα, καὶ πρὸ παντὸς ὁ Μελικέρτης Παλαίμων, ἐλατρεύοντο κατὰ ὅλως ἰδιαιτέρον τρόπον ἐν τῇ ἰσθμῷ, παραπλεύρως τοῦ Ποσειδῶνος, τοῦ ὁποίου ἀπετέλουν, οὕτως εἰπεῖν τὴν ἀκολουθίαν⁶. Μεταξὺ τῶν καλλιτεχνημάτων τῶν κοσμοῦντων τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ, τὸ ἀξιολογώτερον ἦτο σύμπλεγμα γλυπτικὸν χρυσελέφαντινον, προσφερθὲν ὑπὸ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ⁷. Ἐπὶ τεθρίππου ἄρματος, τοῦ ὁποίου οἱ ἵπποι ἦσαν ἐξ ὁλοκλήρου ἐκ χρυσοῦ, ἐκτὸς τῶν ὀπλῶν, αἵτινες ἦσαν ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, ἴσταντο τὰ ἀγάλματα τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης, μετὰ τοῦ νεαροῦ Παλαίμωνος ὀρθίου ἐπὶ δελφίνος. Κάτωθεν, ἐπὶ τῆς βάσεως ἀπεικονίζετο ἡ Θάλασσα, φέρουσα εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς τὴν κόρην τῆς Ἀφρο-

¹ Ἡσίοχος: Ἰμμος, ζεύξας, Θεταλοῖ—Ἰμμος Ποσειδῶν, ὁ ζῆνιος.

² Θ', 26, 6.

³ Πλάτος, Β', 506.

⁴ στ. 52 καὶ ἐφεξῆς.

⁵ Πausanias, Β' 1, 6.

⁶ Ὁμοίως, Β' 2, 1.

⁷ Βλέπε τὴν ἐξοχὸν μελέτην τοῦ Vidal-Labache περὶ Hérode Atticus σ. 92-93.

δίτην καὶ περιστοιχιζομένη ὑπὸ τῶν Νηρηίδων. Ἡ μεγάλη, αὕτη σύνθεσις δὲν ἦτο μόνον λαμπρὰ τιμὴ, ἀποδοθεῖσα εἰς τὸν θεόν· εἶχε τὴν ἰδιαίτεραν σημασίαν τῆς εἰς τὴν Κόρινθον, πόλιν, ἣτις ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἐτίμα τὴν Ἀφροδίτην καὶ ἣτις ἰδιαίτεραν προσέφερε λατρείαν εἰς τὸν ἥρωα Παλαίμωνα· δύο ἐπιτοπίους θεότητας, τὰς ὁποίας ὁ τεχνίτης δεξιότατα συνεκέντρωσε περὶ τὸν ἄρχοντα τῆς θαλάσσης.

Τὰ ἀρχαία κείμενα οὐδεμίαν μᾶς δίδουσι πληροφορίαν περὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ

Εἰκ. 95.—Ποσειδῶν.

τύπου τοῦ Ποσειδῶνος καὶ περὶ τῶν χρόνων, καθ' οὓς καθωρίσθη τὸ καλλιτεχνικὸν αὐτοῦ ἰδεῶδες¹. Ἡ ἀρχαιοτέρα τῶν γνωστῶν ἀναπαραστάσεων τοῦ θεοῦ εἶναι ζωγραφία τις. Ὁ Κλεάνθης ὁ Κορίνθιος, ἐσχεδίασεν, ἐπὶ τῶν τοίχων ναοῦ τινος τῆς Ἀρτέμιδος, παρὰ τὴν Ὀλυμπίαν, τὴν σικιγγὴν τῆς γεννήσεως τῆς Ἀθηνᾶς, ὅπου ἐβλεπέ τις τὸν Ποσειδῶνα προσφέροντα εἰς τὸν Δία θύνον². Ἀλλ' ὁ Στράβων, ὅστις ἀναφέρει τὸ περιστατικόν, δὲν μᾶς λέγει ποῖα ἦσαν τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς μορφῆς τοῦ θεοῦ. Ἐπίσης ἀγνοοῦμεν ὁποῖος ἦτο ὁ Ἴππιος Ποσειδῶν, ὃν ὁ Παιυσανίας εἶδεν ἐν Φενεῷ, καὶ τὸν ὁποῖον ἡ παράδοσις θεωρεῖ ὡς ἀφιερωθέντα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ὀδυσσεύς³. Ἐὰν θελήσωμεν νὰ σχηματίσωμεν ἰδέαν τινὰ περὶ τῶν ἀρχαίων εἰκόνων τοῦ θεοῦ, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὰ ἀγγεῖα μὲ τὰς μελανὰς ἀναπαραστάσεις, ὅπου εὗρισκομεν τὸν Ποσειδῶνα ὁμοῦ μετ' ἄλλων θεοτήτων, καὶ πρὸ παντὸς τὰ πλέον ἀρχαία νομίματα τῆς πόλεως Ποσειδωνίας (εἰκ. 94). Ἐπὶ τῶν τελευταίων αὐτῶν ὁ Ποσειδῶν εἰκονίζεται ὀρθίος καὶ βαδίζων μεγάλους βήμασι. Ὁ ἀριστερὸς βραχίον τοῦ εἶναι τεταμένος πρὸς τὰ ἔμπροσ-

διὰ τοῦ δεξιοῦ κραδαίνει τὴν τρίαιναν, ὡς ἀκόντιον, εἰς τὸ ὕψος τῆς κεφαλῆς καὶ φαίνεται κατευθύνων αὐτὴν πρὸς ὀρισμένον σημεῖον. Τὸ σῶμα τοῦ εἶναι σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου γυμνόν· μόνον δὲ μανδύας, τοῦ ὁποίου αἱ θυσανώδεις ἄκραι κρέμονται ἐξ ἑκατέρου τῶν βραχιόνων εἶναι ἐρριμμένον ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ.

Τὸν διπλοὺν ποιητικὸν χαρακτήρα τοῦ Ποσειδῶνος, ὡς ἀδελφοῦ τοῦ Διὸς καὶ ἄρχοντος τῆς θαλάσσης, ἀπεικόνισαν βραδύτερον οἱ Ἕλληες καλλιτέχναι. Ὁ θεὸς παρίσταται γενικῶς ὑπὸ μορφήν ἀνδρὸς εὐρυστέρνου, εἰς ὄριμον ἡλικίαν, μὲ σῶμα ρωμα-

¹ Περὶ τοῦ λεπτοῦ ζητήματος τούτου ὡς καὶ περὶ παντὸς τοῦ ἀφορῶντος τὰς ἀπεικονίσεις τοῦ θεοῦ, βλέπε τὸ ἔργον τοῦ Overbeck, *Griech. Kunsmythologie* t. II, βιβλίον 3. *Poseidon*. Leipzig, 1875.

² Στράβ. Η' σ. 343.

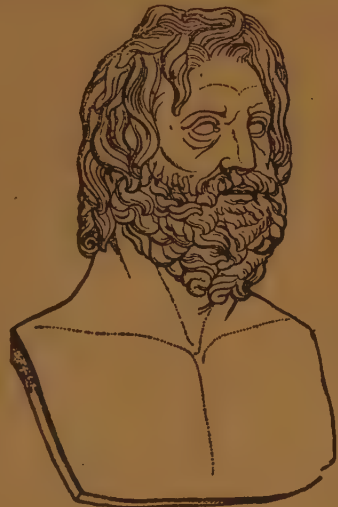
³ Παιυσαν., Η', 14, 5-7.

ΒΑΚΧΟΣ ΚΑΙ ΣΑΤΥΡΟΙ

λέον καὶ ἰσχυροὺς μύονας. Ἡ στάσις καὶ ἡ φυσιογνωμία του ἔχουσι μεγαλοπρέπειαν βασιλικήν (εἰκ. 95). Ἀλλ' ἡ μεγαλοπρέπεια αὕτη δὲν εἶναι γαληνιαία, ὡς ἡ τοῦ ἄρχοντος τοῦ οὐρανοῦ. Ἡ κεφαλὴ του ἔχει, κατὰ τὸ σύνθηες, ὕψος περίγροντι καὶ σκυθρωπόν· ἡ ἑξαψις τοῦ προσώπου, ἡ ἀκαταστασία τῆς κόμης, τὸ πυκνὸν καὶ τραχύ του γένειον, ὅλα ταῦτα εἶναι χαρακτηριστικὰ τῆς βιαιότητος τῶν αἰσθημάτων, ἅτινα συνήθως ταραττοῦσι τὸν θεὸν τοῦ ταραχώδους στοιχείου (εἰκ. 96). Ἐνίοτε ἐν τούτοις βλέπομεν αὐτὸν ἡρέμα ὀλισθαίνοντα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν κυμάτων, κρατοῦντα τὴν τρίαναν εἰς τὴν μίαν χεῖρα καὶ διὰ τῆς ἄλλης δελφίνα (εἰκ. 97). Ὑπὸ τὴν μορφὴν ταύτην θεωρεῖται ὡς ὁ θεὸς τῆς γαληνιαίας καὶ εἰρηνευμένης θαλάσσης.

Ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς ἑλληνικῆς καὶ πρὸ παντὸς τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς τέχνης, ὁ Ποσειδῶν συνοδεύεται συνήθως ὑπὸ τῆς Ἀμφιτρίτης, ἥτις κἀθετα παρ' αὐτῷ, ὅπως ἡ Ἥρα παραπλεύρως τοῦ Διὸς εἰς τὰ οὐράνια ὕψη. Ἡ ἀντίληψις τῆς Ἀμφιτρίτης ὡς θείας βασιλίσσης, συζύγου τοῦ Ποσειδῶνος, δὲν εἶναι λίαν ἀρχαία ἐν τῇ ἑλληνικῇ ποιήσει. Ἡ Ἰλιάς δὲν ἀναφέρει τὴν θεότητα ταύτην. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ, ὅπου πολλάκις ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τῆς¹, δὲν ἔχει ἀκόμη ἐνωθῇ μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος, εἶναι δὲ ἀπλῆ θήλεια προ-

Εἰκ. 96.

σωποποίησις τῆς θαλάσσης. Ὁ ποιητὴς ἀποκαλεῖ αὐτὴν «κλυτὸν Ἀμφιτρίτην, θεὰν κυανώπιδά, ἀγάστονον, ἥτις τρέφει χιλιάδας τέρατα εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς, καὶ τῆς ὁποίας τὰ κύματα ἔρχονται καὶ θραύονται μετὰ πατάγου ἐπὶ τῶν βράχων.» Τὸ ὄνομα τῆς Ἀμφιτρίτης, συσχετιζόμενον πρὸς τὸ τοῦ θαλασσινοῦ θεοῦ Τρίτωνος, πρὸς τὸ τῶν διαφόρων ποταμῶν, οἵτινες ἔφερον ἐν Ἑλλάδι τὸ ὄνομα τοῦτο, καὶ πρὸς τὸ τῆς λίμνης Τριτωνίδος, φαίνεται, πράγματι, σημαίνει ἀπλῶς τὸ περιβάλλον τὴν γῆν ὕδωρ, ἣ τὸ πληττον διὰ τῶν ἀπαύστων αὐτοῦ κυμάτων τὰς ἀκτὰς². Ἐν τῇ ἡσιοδικῇ Θεογονίᾳ, αὕτη συγχέεται μετὰ τῶν ἄλλων Νηρηίδων, ἀλλ' εἶναι ἦδη σύζυγος τοῦ Ποσειδῶνος καὶ ἐκ τῆς μετ' αὐτοῦ ἐνώσεώς της ἔδωσε τὴν ζωὴν εἰς τὸν Τρίτωνα³. Οἱ μεταγενέστεροι μυθολόγοι διηγοῦντο ὅτι ὁ θεὸς εἶδεν αὐτὴν νὰ χορεύῃ εἰς τὴν Νάξον, ἐν μέσῳ τοῦ χοροῦ τῶν Νηρηίδων, τὴν ἐρωτεύθη καὶ τὴν ἀπῆγαγε⁴. Ἐλεγον προσέτι ὅτι ἡ Ἀμφιτρίτη, διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν καταδίωξιν τοῦ θεοῦ, κατέφυγε πλησίον τοῦ Ἀτλαντος, δηλαδὴ εἰς τὰ ἔσχατα ὄρια τῆς θαλάσσης. Ἀλλ' ὁ Ποσειδῶν

¹ Ε, 421. Μ, 59, 97.

² Ἀμφι-τρίτη (Ρ. σανσφρ. τρι, ἀκτὴ, κατὰ τὸν Benfey, *Griech. Wunzel-Lexikon*. Pott *Etymol. Forsch.* I. 288), εἶναι πιθανῶς ἡ περιβάλλουσα τὰς ἀκτὰς, ἡ θάλασσα. Ὁ Bergk (*Jahn's Jahrbuch*, 81, σ. 306) ἐξηγεῖ τὸ ὄνομα Ἀμφιτρίτη διὰ τῆς ρίζης τρι, ἔξ οὗ τρι-ω, τρι-βω, κτλ. φθεῖρω διὰ τριδῆς. Ὁ Schömann (*Opusc. Acad.* II, 167) συνδέει αὐτὸ πρὸς τὸ τριω καὶ τριζω γνῶμη, ἣν ἀσπάζεται καὶ ὁ Preller.

³ Θεογον. 243, 930.

⁴ Ἐδοταθ. εἰς Ὀδυσσ. Γ, 91.

ἔστειλεν εἰς ἀναζήτησίν τῆς τὸν δελφίνα. Ὁ Δελφὶν παρηκολούθησεν αὐτὴν καὶ τὴν ἐπανάφερεν ¹. Αἱ παραδόσεις τῆς νήσου Ρόδου ἐθεώρουν ὡς θυγατέρα τῆς τὴν νύμφην Ρόδην ². Ὡσαύτως ἦτο μήτηρ τῆς *Βενθεσικόμης*, δηλαδὴ τοῦ βαθέος κύματος ³. Τέλος ἡ τιμητικὴ θέσις, ἣτις ἐδίδετο εἰς αὐτὴν ἐγένετο αἰτία, ὥστε νὰ θεωρῇται ἐνίοτε ὡς ἡ μήτηρ τῶν *Νηρηίδων* ⁴.

Ἡ Ἀμφιτρίτη, σύζυγος τοῦ Ποσειδῶνος, ἀπεικονίσθη ἐνωρίτατα ὑπὸ τῆς ἑλλη-

Εἰκ. 97.

νικῆς τέχνης Μεταξὺ τῶν ἀφιερωμάτων τοῦ ἀπεράντου ναοῦ τῆς Ὀλυμπίας, ὑπῆρχεν ἄγαλμα τῆς Ἀμφιτρίτης καὶ τοῦ Ποσειδῶνος κατασκευασθὲν ὑπὸ τοῦ Ἀργείου Γλαύκου κατὰ τὴν 79ην Ὀλυμπιάδα ⁵. Ἐτη τινα βραδύτερον, ὁ Σπαρτιάτης Γκιτάδας συ-

¹ Ἑρατοσθ. *Κατάστ.* 31. Ἔγιν. *Ποιητ. δοτρων.* II, 17.

² Ἀπολλων. *Ροδ.* Δ', 325. Ἐπίσης, Ἀπολλοδ. Δ', 4, 6.

³ Ἀπολλοδ. Γ', 15, 4.

⁴ Εἰς τὸν εἰς Ποσειδῶνα ὕμνον, τὸν ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ἀρίωνα καὶ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Αἰλίου (ἔφωv ἱστορ. IB', 45).

⁵ Πausan. Ε', 26, 2 καὶ ἐφ. Περὶ τῆς χρονολογίας τοῦ μνημείου τούτου, βλέπε Brunn, *Gesch. der Griech. Künstler*, I, σ. 62.

νέθεσεν ἔργον ἀνάλογον διὰ τὸν ναὸν τῆς χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς¹. Αἱ δύο θεότητες συχνάκις ἀναπαρεστάθησαν ἕκτοτε ὁμοῦ ἐπὶ τινων τῶν λαμπροτέρων μνημείων τῆς Ἑλλάδος. Ἐβλεπέ τις αὐτάς ἐν Ὀλυμπίᾳ γεγλυμμένας ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ κολοσσιαίου ἀγάλματος τοῦ Διὸς² εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν, ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος, ὅπερ παριστᾷ τὴν ἥτταν τοῦ Ποσειδῶνος ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς³. Τὸ ἀξιολογώτερον τῶν μέχρις ἡμῶν διασωθέντων μνημείων τούτων εἶναι τὸ ἀνάγλυφον τοῦ μουσείου τοῦ Μονάχου, τὸ γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα *Γάμοι τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης*. Αἱ δύο θεότητες ἐπιβαίνουσιν ἄρματος συρομένου ὑπὸ Τρίτωνος, οἱ ὅποιοι κάμνουσι τὴν θάλασσαν ν' ἀντηχῇ ἀπὸ τοὺς ἤχους τῶν κογχῶν των. Ὁ Ποσειδῶν μὲ τὸ πρόσωπον σοβαρὸν καὶ μεγαλοπρεπὲς καὶ μὲ γυμνὸν τὸν κορμὸν κρατεῖ τὰ ἵνία. Ἡ Ἀμφιτρίτη καλύπτεται διὰ τοῦ νυμφικοῦ πέπλου, ὅστις μόνον τὸ πρόσωπον καὶ τὴν δεξιὰν χεῖρα ἀφήνει νὰ φαίνωνται⁴. Ἄλλαι ἀναπαραστάσεις δεικνύουσι

Εἰκ. 98.—Ἀμφιτρίτη καὶ Ποσειδῶν.

Εἰκ. 99.—Ἀμφιτρίτη ἐπὶ Τρίτωνος.

τὴν Ἀμφιτρίτην ὀρθίαν παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Ποσειδῶνος ἐπὶ ἄρματος, διὰ θαλασσίων ἵππων ἐξευγμένον (εἰκ. 98). Ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ συμποσίου τῶν θεῶν, κάθηται παρὰ τὴν κλίνην, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶναι κατακεκλιμένος ὁ Ποσειδῶν⁵. Ὅταν εἰκονίζεται μόνη παριστάνεται συνήθως καθήμενη ἐπὶ τῆς ράχεως Τρίτωνος (εἰκ. 99) καὶ κρατοῦσα τὴν τρίαιναν, σύμβολον τῆς ἐπὶ τῆς θαλάσσης κυριαρχίας της, τὴν ὁποίαν μοιράζεται μετὰ τοῦ συζύγου αὐτῆς.

III.—ΤΡΙΤΩΝ.—ΙΝΩ ΚΑΙ ΜΕΛΙΚΕΡΤΗΣ.—ΣΕΙΡΗΝΕΣ ΣΚΥΛΛΑ ΚΑΙ ΧΑΡΥΒΔΙΣ.

Ἐκ τοῦ θείου τούτου ζεύγους ἐγεννήθη ὁ Τρίτων⁶, θεός, ἀρχικῶς ξένος πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ὃν ἀγνοοῦσι τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ θρησκεία μετηνέ-

¹ Πausan. Γ', 17, 3.

² Ὁμοίως Ε', 11, 8.

³ Müller - Wieseler, Denkm. d. Alt. Kunst, I, πιν. XXVII, ἀριθμ. 121. Βλ. ἐπίσης ἀνάγλυφον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτερου Νίκης (Annal. Inst. Arch., XIII, σ. 64).

⁴ Otto Jahn, Bericht der Gesell. der Wiss. in Leipzig, 1854, σ. 160, πιν. 3-8. Ἀναπαραστάσεις τοῦ μνημείου τούτου εὐρηται ἐν τῷ Dictionnaire des Antiquités τῶν Daremberg et Saglio. Ἀρθρ. τοῦ Vinet, λέξ. Ἀμφιτρίτη.

⁵ Monum. Inst. Arch. V. πιν. 49. Βλ. ἐπίσης Müller - Wieseler, πιν. 45. Ἐπὶ τινος κυπέλλου τῆς Καίρης (Μουσεῖον τοῦ Λουδβρου) δημοσιευθέντος ὑπὸ τῆς Association des études Grecques (ἔτος 1872, πιν. 1), ἡ Ἀμφιτρίτη καθήμενη δέχεται ἐπὶ παρουσίᾳ τῆς Ἀθηνᾶς, τὸν ὁποῖον ἐξερχόμενον τῶν κυμάτων.

⁶ Θεογ. γ., 930.

χθη ὑπὸ τῶν ναυτικῶν, οἵτινες, ἀναχωρήσαντες ἐκ Σικελίας, συνῆψαν σχέσεις μετὰ τῆς Ἀφρικῆς. Πράγματι δὲ αἱ περὶ τοῦ Τρίτωνος παραδόσεις εἶχον ἐντοπισθῆ εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Λιβύης παρὰ τὴν μικρὰν σύρτιν. Ἐν τῷ θρύλῳ τῶν Ἀργοναυτῶν, ὅταν τὸ πλοῖον Ἀργῷ ἐρρίφθῃ ὑπὸ τῆς τρικυμίας εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Λιβύης, ὁ Τρίτων ἐμφανίζεται εἰς τοὺς ἔλληνας ἥρωας, τοὺς ἐνθαρρύνει, δίδει εἰς αὐτοὺς σοφὰς συμβουλὰς, δεικνύει ποῖαν ὁδὸν πρέπει ν' ἀκολουθήσωσι, διὰ νὰ ἐξέλθωσι τοῦ ἔλους τῆς Τριτωνίδος, καὶ ἀναλαμβάνει μόνος του νὰ διευθύνῃ τὸ σκάφος καὶ νὰ ὠθήσῃ αὐτὸ εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος¹. Γνωρίζει δὴν τὴν θάλασσαν ὅπως ὁ Νηρεὺς τῶν Ἑλλήνων, μετὰ τοῦ ὁποῖου ὁ Ἀπολλώνιος φαίνεται συγχέων αὐτόν· κέκτηται ἀνωτέρα σοφίαν, ἢ δὲ πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς εὐμένειά του εἶναι ἀνεξάντλητος. Ἀλλ' ἐν τῇ Θεογονίᾳ, ὁ Τρίτων ἔχει χαρακτῆρα διαφορετικὸν τοῦ Νηρέως. Υἱὸς τῆς Ἀμφιτρίτης καὶ τοῦ ταραχῶδους θεοῦ τοῦ σείοντος τὴν γῆν, κατοικεῖ πλησίον τῆς μητρὸς καὶ τοῦ πατρὸς του εἰς χρυσοῦν ἀνάκτορον κείμενον εἰς τὸ βάθος τῆς ἀβύσσου τῶν ὑδάτων· εἶναι δὲ ἰσχυρόν γιγάντιον, εἶναι θεὸς τρομερός²: εἰκὼν τοῦ φοβεροῦ στοιχείου καὶ τῶν θυμῶν αὐτοῦ. Ὁ Τρίτων, πράγματι, ἐκφράζει πρὸ παντός, τοὺς μυκηθμοὺς τῆς τρικυμιώδους θαλάσσης. Τὸ σύνθημα αὐτοῦ σύμβολον εἶναι θαλασσία κόγχη, ἐντὸς τῆς ὁποίας νομίζει τις ὅτι ἀκούει, πλησιάζων αὐτὴν εἰς τὸ οὖς, τοὺς μακρυνοὺς τῶν κύματων θορύβους. Ἡ Κόγχη αὕτη εἶναι τὸ μουσικὸν ὄργανον τοῦ Τρίτωνος· ὅταν φυσᾷ ἐντὸς αὐτῆς, ἐξέρχονται ἤχοι θαυμαστῆς δυνάμεως. Ἡ ἀνθρωπίνη τέχνη δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀνταγωνισθῇ τὴν θείαν ταύτην μουσικήν. Ὁ Μισήνός, ὁ σύντροφος τοῦ Αἰνείου, εἶχε κρημνισθῇ ὑπὸ τοῦ Τρίτωνος εἰς τὰ κύματα, διότι ἐτόλμησε νὰ τὸν συναγωνισθῇ διὰ τῶν ἤχων τῆς σάλπιγγος αὐτοῦ³. Κατὰ τὴν Γίγαντομαχίαν, ὁ τρομερὸς θόρυβος τῆς κόγχης τοῦ Τρίτωνος ἔτρεφεν εἰς φυγὴν τοὺς ἐχθροὺς τῶν θεῶν⁴. Τοιαῦται αἱ ἄγριαι τῆς θαλάσσης ἀρμονίαι, πρὸς τὴν ἀκαταμάχητον τῶν ὁποίων δυνάμιν οὐδὲν ἐξισοῦται.

Ὁ Τρίτων ἄλλωστε διακρίνεται ὅλων τῶν ἄλλων θαλασσίων θεῶν ἐκ τῆς μορφῆς, ἣν ἔδωσαν εἰς αὐτόν οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ τεχνῖται. Ὁ κορμὸς του εἶναι κορμὸς ἀνδρός· τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ σῶμα τῶν συνοδευόντων αὐτὸν τεράτων⁵. Σὺν τῷ χρόνῳ ὁ Τρίτων ἐπολλαπλασιάσθη. Ὡς ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ἡ ἐλληνικὴ φαντασία εἶχε δημιουργήσει πολλοὺς Σειληνοὺς καὶ εἶχε δώσει πλεῖστα ὅσα τέκνα εἰς τὸν Πᾶνα, οὕτω κατῴκισε τῶν ὑδάτων τὴν ἀβύσσον διὰ πλήθους Τριτώνων, οἵτινες σχηματίζουσι μετὰ τῶν Νηρηίδων χαρίεντα χορόν, συνήθη ἀκολουθίαν τῶν δύο μεγάλων θεοτήτων τοῦ βασιλείου τῶν θαλασσῶν. Ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῷ, οἱ Τρίτωνες, ὡς ἐκ τοῦ σχήματός των, εἶναι οἱ διάμεσοι τύποι μεταξὺ τῶν ἀνθρωπίνων μορφῶν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης καὶ τῶν ζωιδῶν τοιούτων τῶν θαλασσίων Κενταύρων, τῶν δρακόντων, τῶν ἵπποκαμπῶν· φανταστικῶν ἀναπαράστασεων τῶν κατόικων τῆς θαλάσσης, τῶν ὁποίων αἱ ἀπότομοι κινήσεις, οἱ ταχεῖς ἐλιγμοί, αἱ ἀλλάσσοσαι ὀψεις ἀφήνουσι πᾶσαν ἐλευθερίαν εἰς τὴν ἐφευρετικότητα τῶν τεχνιτῶν, οἵτι-

¹ Ἀπολλων, Δ', 1552 καὶ ἐφ. Ἐπίσης Ἡρόδοτος, Δ', 179.

² Θεογον., 921 καὶ ἐφ.

³ Virg., Aen., VI, 171.

⁴ Τῆν. Ποιητ. Ἀστρον. Β' 23.

⁵ Ἴδε τὴν περιγραφὴν τῶν Τριτώνων παρὰ Πανσανίαν (H', 21, 1). Ἐπίσης, Élite céramographique, II, πιν. 31-35.

νες προσπαθοῦσι ν' ἀποτυπώσωσιν ἐπὶ τοῦ χαλκοῦ ἢ τοῦ μαρμάρου τὰ φευγαλέα σχήματα καὶ τὴν κυματώδη αὐτῶν εὐλυγισίαν.

Ἄλλοι ἐπίσης τῆς θαλάσσης κάτοικοι εἶχον τὴν θέσιν αὐτῶν ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ. Τοιοῦτοι ἦσαν τὰ πτηνὰ ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἐνίοτε βλέπομεν παρακολουθοῦντα τὰ πλοῖα, ἐγγίζοντα κατὰ τὴν πτήσιν των τὰ κύματα διὰ τῶν λευκῶν περυγῶν αὐτῶν καὶ ἐκβάλλοντα θλιβεράς κραυγὰς καὶ μελαγχολικὰς φωνάς. Ὅταν ὁ Ὀδυσσεύς, μόνος ἐπὶ τῆς σχεδίας του, αἰσθάνεται τὰς δυνάμεις του νὰ τὸν ἐγκαταλείπουν πρὸ τῆς τρικυμίας, βλέπει αἰφνης ἐξερχομένην ἐκ τῶν κυμάτων αἰθυίην, ἣτις ἀθήται παρ' αὐτῷ ἐπὶ τῆς πολυδέμου σχεδίας. Ἡ αἰθυία αὕτη εἶναι θεότης ἀγαθὴ· συμβουλευεὶ τὸν ἥρωα νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν σχεδίαν του καὶ νὰ κατευθυνθῇ κολυμβῶν πρὸς τὴν ἀκτὴν, χάρις εἰς τὸν μαγικὸν κρήδεμνον, τὸν ὅποιον τοῦ χαρίζει¹. Εἶναι ἡ Ἰνώ-Λευκοθέα, ἡ λευκὴ ὡς ὁ ἀπρὸς τῶν κυμάτων θεά, ἣτις ἦτο ἄλλοτε ἐπὶ τῆς γῆς ὠραία παρθένος καὶ τῆς ὁποίας τὴν θλιβερὰν ἱστορίαν διηγοῦντο εἰς Βοιωτίαν. Κόρη τοῦ Κάδμου καὶ τῆς Ἀρμονίας, ἐχρησίμευσεν ὡς τροφὸς τοῦ νεαροῦ Διόνυσου, μετὰ τὸν θάνατον τῆς ὑπὸ τοῦ Διὸς κεραυνωθείσης ἀδελφῆς αὐτῆς Σεμέλης. Βραδύτερον ἐνυμφεῦθη τὸν ἥρωα Ἀθάμαντα. Ἡ ἔνωσις ὁμῶς αὕτη ὑπὸ θλιβερῶν διαταραχθεῖσα περιπετειῶν ἔσχε τέλος οἰκτρόν. Ἡ Ἥρα, ὀργισθεῖσα ἐναντίον τῶν δύο συζύγων κατέστησεν αὐτοὺς παράφρονας. Ὁ Ἀθάμας, ἔξω φρενῶν, ἤρπασε τὸν Λέαρχον, ἐν τῶν ἐκ τῆς Ἰνῶς τέκνων αὐτοῦ καὶ τὸν ἐφόνευσε· θὰ ἐφόνευε δὲ καὶ τὸ ἄλλο, τὸν Μελικέρτην, ἂν ἡ Ἰνὼ δὲν κατῴρωνε νὰ ἀρπάσῃ αὐτὸν εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς καὶ νὰ τραπῇ εἰς φυγὴν διὰ μέσου τῶν ὀρέων τῆς Βοιωτίας, ὁπόθεν ἐφθασεν εἰς Μεγαρίδα, ἄνωθεν τῶν Σκιρωνίδων πετρῶν, ἐκ τοῦ ὕψους τῶν ὁποίων ἐκρημνίσθη μετὰ τοῦ φορτίου τῆς εἰς τὴν θάλασσαν². Ἐκτοτε εἶναι θεότης τῆς θαλάσσης, τὴν ὁποίαν πληροὶ διὰ τῶν θλιβερῶν ὁδurmῶν της³, ἐρχομένη εἰς βοήθειαν τῶν κατὰ τῆς τρικυμίας κινδυνεύοντων ναυτικῶν. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν υἱὸν της, δελφίν τις περισυνέλεξεν αὐτὸν καὶ τὸν ἀπέθεσεν εἰς τὸν ἱσθμὸν τῆς Κορίνθου, ὅπου, ὑπὸ τὸ ὄνομα Παλαίμων ἐτιμήθη ὡς θεός⁴. Ἐνόμισαν ὅτι εἰς τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα Μελικέρτης ἀνεγνώρισαν τὸν ἑλληνικὸν τύπον τοῦ Μελκάρθ, τοῦ Τυρίου Ἡρακλέους, ὅστις συχνάκις θεωρεῖται ὡς προϋστάμενος τῆς ναυτιλίας⁵. Οὕτω ὁ Μελικέρτης ἦτο θεὸς φοινικικῆς προελεύσεως ὅστις ἐταυτίσθη πρὸς τὸν ἑλληνα Παλαίμωνα, καθὼς ἀκριβῶς ὁ τελευταῖος οὗτος ἐταυτίσθη βραδύτερον ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων πρὸς τὸν θαλάσσιον θεὸν Portumnus⁶.

Τὴν μορφήν τῶν θαλασσίων πτηνῶν ἐπανευρίσκομεν ἐν μέρει εἰς τὴν εἰκόνα τῶν Σειρήνων⁷, ὡς ἐδημιούργησαν αὐτὰς οἱ Ἕλληνες καλλιτέχναι. Αἱ θεότητες αὗται ἔχουσι, πράγματι κεφαλὴν γυναικός, σῶμα δὲ καὶ πτέρυγας πτηνοῦ. Ἐκ τῆς γυναικός ἔχουσι τὴν χάριν, ἐκ τοῦ πτηνοῦ τὴν ἁρμονίαν. Διὰ τὰ ἀνθρώπινα ὦτα, οὐδὲν

¹ Ὀδυσσ., Ε, 533 καὶ ἐφ.

² Εὐριπ. Μῆδ., 1284 καὶ ἐφ. Ἐπίσης Πίνδ. Ὀλυμπ., Β', 28. Ovid. Metam., IV 518-542

³ Ἰνῶς ἄχῃ ἦτο φράσις παροιμιώδης (Ζηνοβ., Δ', 30). Βλ. ἐπίσης Horat., Art. Poet., 122: "Flebilis Ino".

⁴ Πausan., Α', 44, 7-8.

⁵ Τὸ ὄνομα Μελκάρθ καθίσταται εἰς τὴν ἑλληνικὴν Μελικάρθος. (Σαγχωνιάθων, ἐκδ. Orelli, σ. 32).

⁶ Βλ. Maury, Religions de la Grèce, III, 245.

⁷ Περὶ τῶν Σειρήνων, βλ. Cerquand, Etudes de mythol. grecque. Paris, Didier, 1873.

ἐξισοῦται πρὸς τὴν γοητείαν τῆς μουσικῆς των. Οὕτω αἱ Σειρήνες σχετίζονται μὲ τὰς Μούσας. Κατ' ἀρχὰς ὑπῆρξαν ὡς ἐκεῖναι, εἰς μερικὰς τῆς Ἑλλάδος χώρας, θυγατέρες τοῦ Ἀχελφού, ποτάμιναι Νύμφαι, τὰς μελωδικὰς τῶν ὁποίων φωνὰς ἐνόμιζον ὅτι ἤκουον εἰς τὸν μακρυνὸν τῶν καταρρακτῶν καὶ τῶν χειμάρρων θόρυβον. Ἐν Κρήτῃ, ἔλεγον, εἰς τὸν δῆμον Ἀπτερα, ἡμέραν τινα αἱ Σειρήνες ἠθέλησαν νὰ προκαλέσωσι τὰς Μούσας· ὁ μουσικὸς ὅμως οὗτος ἀγὼν ἀπέβη ἐναντίον αὐτῶν. Αἱ δὲ Μοῦσαι, νικητρίαι, ἀπέσπασαν τὰ πτερὰ αὐτῶν, ἵνα κατασκευάσωσι στεφάνους¹. Ὁ μῦθος οὗτος μαρτυρεῖ περὶ τῆς συγγενείας τῶν ιδιοτήτων τῆς ἐνούσης τοὺς δύο τούτους τῶν θεοτήτων ὁμίλους. Τὸ δῶρον τοῦ ἀρμονικοῦ ἄσματος ἀνῆκεν ἐπίσης καὶ εἰς τὰς δύο· ἦσαν ἐπίσης πνεύματα τῶν ὑδάτων. Ὅταν ἡ λατρεία τῶν Μουσῶν μετηνέχθη ἐκ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν νῆσον Κρήτην, εὗρέθη πρὸ ἀναλόγου τινὸς δοξασίας. Ἐξ οὗ ὁ ἀγὼν ἐκ τοῦ ὁποίου αἱ Μοῦσαι ἐξῆλθον νικητρίαι, δηλαδὴ κατὰ τὸν ὅποιον ἡ θρησκεία των κατῴρθωσε ν' ἀναπληρώσῃ ἐν Κρήτῃ τὴν τῶν Σειρήνων. Αἱ τελευταῖαι αὗται διειτρήσαν τὸ μουσικὸν δῶρον, ἀλλ' ἐγκαταλείψασαι τὴν ξηρὰν κατέστησαν αἱ Μοῦσαι τῆς θαλάσσης, καὶ μετεμορφώθησαν εἰς κακοποιὰ πνεύματα κατοικοῦντα τὰς ἀποκρήμνους ἀκτὰς καὶ τοὺς σκοπέλους, ὅπου προσεῖλκυον τὰ πλοῖα διὰ τῶν ἁσμάτων αὐτῶν².

Οἱ Ἕλληνες ἐτοποθέτουσαν τὴν διαμονὴν τῶν Σειρήνων πρὸς τὴν δύσιν ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας, καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ πορθμοῦ τῆς Σικελίας, πορθμοῦ τὸν ὅποιον ἐφοβοῦντο οἱ ναυτικοί. Ἐκεῖ, ὡς ἐνθυμούμεθα, ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ οἱ σύντροφοί του συναντῶσι τὰς Σειρήνας· δολίᾳ θεότητι μὲ τὴν ὀλεθρίαν ὠραιότητά των καὶ τὰ θανατηφόρα των θέλγητρα, τὰ ὁποῖα προσελκύουσι δι' ἀκαταμαχίτου γοητείας, πάντα ἄφρονα πλησιάζοντα αὐτάς:

«ὅποιος σιμώσῃ ἀπ' ἀγνωσίᾳ καὶ ἀκούσῃ τῶν Σειρήνων
τὸν ἦχο, δὲν θά τὸν ἰδοῦν τὰ τρυφερὰ παιδιὰ του
δλόχαρα, καὶ ἡ σύντροφος, νὰ φθάσ' εἰς τὴν πατρίδα».

Τρέχει πρὸς αὐτάς, διὰ νὰ εὕρῃ τὸν θάνατόν του· εἰς τοὺς ἀνθισμένους λειμῶνας, ὅπου κἀθύνται αἱ Σειρήνες, ὑψοῦνται λόφοι σκελετῶν³. Ἡ ζωνρὰ ἀντίθεσις αὕτη εἶναι ἡ ὑπ' αὐτῆς τῆς θαλάσσης παρρουσιαζομένη μὲ τὰ ἀπατηλά της θέλγητρα καὶ τοὺς κεκρυμμένους κινδύνους τῆς· εἶναι ἡ δολία γαλήνη τῆς· ἡ λεία καὶ λαμπρὰ ὡς κάτοπτρον ἐπιφάνειά της, ἣτις καλύπτει παρὰ τὰς ἀκτὰς τὰς ὑφάλους, τὰ ναυάγια καὶ τὸν θάνατον. Ὅθεν οὐδὲν τὸ καταπληκτικόν, ἂν αἱ Σειρήνες σχετίζονται πρὸς τὰς καταχθονίους θεότητας. Κατὰ τινὰς παραλλαγὰς τοῦ μύθου τῆς Περσεφόνης, αἱ Σειρήνες ἔπαιζον μετὰ τῆς θείας παρθένου ἀνὰ τοὺς λειμῶνας τοῦ Ἀχελφού, ὅταν ἦνοιξεν ἡ γῆ καὶ ἐνεφανίσθη ὁ ἀπαγωγεύς. Μετὰ τὴν ἀρπαγὴν, ἐπέτον ἀναζητοῦσαι τὴν Κόρην ἐπὶ ξηρᾷ καὶ θαλάσσης καὶ τέλος κατέπεσον ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Σικελίας, ὅπου ἐγκατασταθεῖσαι διαμένουσιν ἕκτοτε⁴. Παρ' Εὐριπίδῃ ἡ Ἑλένη ἀπελπὶς καὶ ἀποφασίσασα ν' αὐτοκτονήσῃ ἐπικαλεῖται τὰς Σειρήνας ὡς καταχθονίους θεότητας:

¹ Πausan. Θ', 34,3. Στεφ. Βυζ. λ. Ἀπτερα.

² Βλ. ἐπίσης τὴν περὶ Μουσῶν διατριβὴν ἡμῶν, σ. 36.

³ Ὀδύσσεια, Μ. 39 καὶ ἐφ. 158 καὶ ἐφ.

⁴ Ἀπολλων. Ἀργον., Δ', 896.

«Παρθένες, πτερωτὲς κόρες
τῆς γῆς, Σειρήνες,
δράμετε—γιατὶ δὲ δράμετε
νὰ συντροφέψετε τοὺς στεναγμούς μου,
μὲ Λιβυκὸν αὐλό,
μὲ σύριγγες; Τὰ δάκρυά μου
νὰ ρμύζουν μὲ τίς συμφορές μου,
οἱ πόνοι σας νὰ σμίξουν
μὲ τοὺς πόνους μου,
οἱ θρήνοι σας μὲ τοὺς δικούς μου,
καὶ τὰ τραγούδια σας τὰ
πενθοφόρα
μὲ τὰ δικά μου νὰ ἐνωθοῦν
καὶ νὰ κατέδουν
ἕως τὰ πόδια τῆς Περσεφόνης,
πρὸς αὐτοὺς ποῦ δὲ ζοῦνε πιά¹».

Ἐν δὲ τῶν προσώπων τοῦ Σοφοκλέους ἔλεγεν ὅτι αἱ Σειρήνες, αἱ θυγατέρες τοῦ Φόρκου, ἔφαλλον τὸν ὕμνον τοῦ Ἄδου:

«Φόρκου κόρας, θροοῦντε τοὺς Ἄδου νόμους²».

Οὕτω οὐχὶ σπανίως συναντῶμεν τὴν εἰκόνα τῶν Σειρήνων ἐπὶ τῶν τάφων³. Ἐπ' αὐτῶν ἐκφράζουσιν ὅτε μὲν τὸ θέλγητρον τῆς παρθενικῆς καλλονῆς, τὴν ὁποίαν ὁ θάνατος ἐθέρισεν εἰς τὸ ἄνθος αὐτῆς, ὅτε δὲ τὰς καταστραφείσας τοῦ ὕμναίου τέρφεις, ἄλλοτε πάλιν τὰς χάριτας τῆς ποιήσεως καὶ τῆς ρητορείας, ὥς ἐπὶ τοῦ μνημείου ἐκείνου, τοῦ ὁποίου τὸ ἐπιτάφιον ἐποίησεν ἡ Ἥρινα δι' ἑαυτήν⁴, καὶ ἐπὶ τῶν τάφων τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Ἰσοκράτους. Ἐν γένει δὲ ἐκφράζουσι τὴν διπλὴν ἰδέαν, ἐξ ἧς σύγκειται ἡ περὶ Σειρήνων ἀντίληψις: ἀκαταμάχητον γοητεῖαν· θάνατον σκληρόν.

Αἱ Σειρήνες γενικῶς ἀναπαρίστανται ὑπὸ μορφήν πτηνῶν ἐχόντων κεφαλὴν καὶ στήθος γυναικός. Φέρουσιν ἀνὰ χεῖρας μουσικόν τι ὄργανον (εἰκ. 100). Ἐξαιρετικῶς δὲ μόνον αἱ παρὰ τὸ πλοῖον τοῦ Ὀδυσσεύς Σειρήνες εἶναι ἐντελῶς γυναῖκες καὶ δύνανται νὰ συγχυθῶσι πρὸς Μούσας (εἰκ. 101)⁵.

Ὁ ἀποδιδόμενος εἰς τὰς Σειρήνας χαρακτὴρ τῆς χάριτος λείπει ἐντελῶς ἀπὸ τὰς ἄλλας κακοποιούς τῆς θαλάσσης δυνάμεις, τὰς κατοικοῦσας, ὥς αὐταί, εἰς τὸν πορθμὸν τῆς Σικελίας. Ἡ Σκύλλα (ἡ κατασχίζουσα) καὶ ἡ Χάρυβδις (ἡ καταδροχί-

¹ Εὐριπ., *Ἑλένη*, 167 καὶ ἐφ. (Μεταφρ. Ἀρ. Καμπάνη).

² Σοφοκλ. ἀποστ. παρὰ Πλουτ., *Ἡθικ.*, σ. 745 f.

³ Βλ. Περδάνογλου, *Grabsteine der alten Griechen*, σ. 79-80.

⁴ *Λυρ.* Ἑλλ., ἐκδ. Bergk, III, σ. 927.

⁵ Βλ. Müller-Wieseler, *Denkm. d. alt. Kunst.*, I. 16. 91 c. 100 a: t. II, 750-758, Gerhard. *Auserles. Wasenbilder*, I, 98 καὶ ἐφ.

ζουσα), παριστάνοντο ὡς ὄντα τερατώδη, τρόμος καὶ φρίκη τῶν ναυτῶν. Εἶναι ἡ μα-
νιώδης θάλασσα, ἥτις, ὀρμῶσα εἰς τοὺς πορθμούς, ὅτε μὲν θραύει τὰ πλοῖα ἐπὶ τῶν

Εἰκ. 100.—Σειρήν.

κορυφῶν τῶν ὑφάλων καὶ ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν βράχων ὅτε δὲ καταβυθίζει αὐτὰ εἰς φοβε-
ρὰς δίνας. Ζωηροτάτην εἰκόνα τῶν δύο τούτων τεράτων παρέχει ἡμῖν ἡ Ὀδύσσεια :

Εἰκ. 101. — Αἱ Σειρήνες παρὰ τὸ πλοῖον τοῦ Ὀδυσσεύς.

« Ἐκεῖ δυὸ βράχ' ὑψόνονται· τὸν οὐρανὸν ἐγγίζει·
ὁ ἓνας μ' ἄκρη σουδλερή, καὶ συννεφιά τὸν ζῶνι
μαύρῃ καὶ μένει ἀτάραχη, καὶ εἰς τὴν κορφήν ἐκείνην,
καλόκαιρο ἢ φθινόπωρο, ποτὲ δὲν ξαστερόνει·
κεῖ δὲν θὰ ἐμπόρει ν' ἀνεβῇ θνητὸς ἢ νὰ πατήσῃ
ποτὲ κανένας, κ' εἴκοσι χέρια καὶ πόδια ἂν εἶχε·
ὅτ' εἶναι ἡ πέτρα γλυστερή, σὰν σκαλισμένος λίθος·
σκοτεινὸν ἄντρο ἀνοίγεται τοῦ βράχου μὲς τὴν ζώνῃ
πρὸς δύσιν, εἰς τὸ ἔρεβος γυρμέν', ὅπου τὸ πλοῖο
καὶ σεῖς θαρρῶ, θὰ στρέψετε, λαμπρότατε Ὀδυσσεά.
οὐδὲ γενναῖος τοξευτὴς θὰ ἐμπόρει ἀπ' τὸ καράδι

νὰ φθάσῃ μὲ τὸ βέλος τοῦ ἀντροῦ βαθυοῦ τὸ στόμα·
 κεῖ μέσα ἢ Σκύλλα κατοικεῖ καὶ φοβερά γαυγίζει·
 φωνοῦλαν ἔχει ὥσάν μικροῦ νεογεννημένου σκύλου·
 ἄλλ' εἶναι αὐτὴ τέρας κακόν· οὐδὲ θνητὸς κανέναν
 ἢ ἀθάνατος θὰ χαίρονταν ἂν τὴν ἐθώρα ἐμπρὸς τοῦ·
 πόδια ἔχει ἐκείνη δώδεκα καὶ ἀμόρφωτα εἶναι ὅλα,
 ἔξι λαιμοὺς μακρύτατους, καὶ μέσα εἰς τὸν καθέναν
 μιὰν κεφαλὴν τρομακτικὴν, ὅπ' ἔχει τρεῖς ἀράδαις
 δόντια πολλά, πυκνότατα, μαύρου μεστὰ θανάτου
 κ' εἰς τᾶντρο εὐρίσκεται ἡ μισὴ κρυμμένη καὶ ἀπὸ ἐκεῖνο
 τὸ φοβερὸ τὸ βάραθρο ταῖς κεφαλαῖς προβάλλει,
 καὶ αὐτοῦ ψαρεύει, ψάχνοντας ὀλόγυρα εἰς τὸν βράχου,
 δελφίνια καὶ σκυλόψαρα, καί, ἂν τύχῃ, μέγα κῆτος,
 ἢ ἄμετρα βόσκη ἢ βροντερὴ στὰ κύματ' Ἀμφιτρίτη·
 ναύτης δὲν ἐπαινέθηκε ποῦ ἐκεῖθε μὲ τὸ πλοῖο
 χωρὶς νὰ πάθῃ ἐδιάδηκε· μὲ κάθε κεφαλὴ της
 ἔναν ἀπ' τὸ μαυρόπλωρο καράβι ἀρπάτ' ἢ Σκύλλα ἰ»

Ὅταν τὸ πλοῖον τοῦ Ὀδυσσεὺς πλησιάζει τὴν Σκύλλαν, ἔξ τῶν συντρόφων αὐτοῦ ἀρπάξει τὸ τέρας, ὡς ἰχθῦς, τοὺς ὁποίους ὁ ἄλιεὺς ἀνασύρει ταχέως διὰ τοῦ ἄκρου τῆς ὀρμῆς αὐτοῦ, ἵνα τοὺς ρίψῃ ἀσπαίροντας ἐπὶ τῆς παραλίας. Ἡ Σκύλλα καταβροχθίζει αὐτοὺς εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ σπηλαίου αὐτῆς.

Τὸ ἄλλο τέρας δὲν εἶναι ὀλιγώτερον φοβερόν·

«..... καὶ ἀντικρὺς ἢ χάρυβδις ἢ θεῖα
 εἶχε τὰ πικρὰ κύματα φρικτὰ ξαναρουφήσει·
 καὶ ὅτε τὰ ἐξέρνα, ὡς μὲ πολλὴν φωτιὰ βράζει κακκάδι,
 γουργούριζ' ὅλη ἀνάκατη, κ' ἢ ἄχνη της πετιόνταν
 ἀνέρα ὅς ταῖς κορυφαῖς τοῦ ἐνὸς καὶ τ' ἄλλου βράχου.
 καὶ ὅτε τὰ πικρὰ κύματα ξαναρουφούσε, πάλιν
 ἀνάκατη ὅλη ἐφαίνονταν ὅς τὰ βάθη, κ' ἐδροντούσε
 ὁ βράχος ὅλος φοβερά κ' ἢ γῆ κάτω ἐφαινόταν
 μαύρη ὅς τὸν ἄμμο·²»

Τὰ πλησιάζοντα εἰς αὐτὴν πλοῖα ἀναρπάζονται ἀπὸ τοὺς στροβίλους αὐτῆς καὶ καταβυθίζονται εἰς τὴν ἄβυσσον.

Τὰ δύο ταῦτα τέρατα οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰ μὴ ἡ ποιητικὴ ἔκφρασις τοῦ διπλοῦ κινδύνου, τοῦ ἀναμένοντος τοὺς διαβαίνοντας τὸν πορθμὸν τῆς Σικελίας θαλασσοπόρους, τοὺς κινδυνεύοντας νὰ παρασυρθῶσιν ὑπὸ τινος δίνης ἢ νὰ συντριθῶσιν ἐπὶ τῶν

¹ Ὀδύσσεια, Μ, 73 καὶ ἐφ.

² Ὀδύσσεια, Μ, 235 καὶ ἐφ. (Πολυδά).

σκοπέλων. Ἄλλ' ἔάν ἡ Χάρυβδις εἶναι ἀπλή εἰκὼν παραληφθεῖσα ἐκ τοῦ θεάματος τῶν κινδύνων τῆς θαλάσσης, ἡ Σκύλλα ἔχει τὸν μῦθον αὐτῆς· ἢ μάλλον διάφοροι ποιητικαὶ ἱστορίαι συνεκεντρώθησαν περὶ αὐτήν. Ἐθεώρουν αὐτὴν θυγατέρα τοῦ Φόρκου, θαλασσίου θεοῦ τοσοῦτον ἐπιφόβου διὰ τοὺς ἀνθρώπους ὅσον ὁ Νηρεὺς ἦτο εὐμενῆς δι' αὐτούς, ἢ κόρην τῆς Κραταιίδος (τῆς σφοδρᾶς θαλάσσης), «ποῦ τὴν ἐγέννησε, πληγὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους»¹. Ἐτοποθετεῖτο δὲ καὶ ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Ἡρακλέους. Ὅταν οὗτος διήλθε τὸν πορθμὸν τῆς Σικελίας μετὰ τῆς ἀγέλης τοῦ Γηρυόνου, ἡ Σκύλλα, ἣτις ἤρπασε καὶ κατεβρόχθισεν ἓνα τῶν βοῶν αὐτοῦ, ἐφρονεῦθη ὑπὸ τοῦ ἥρωος· ἀλλ' ὁ πατὴρ αὐτῆς Φόρκος ἐπαναφέρει αὐτὴν εἰς τὴν ζωὴν, κατακαίων τὸ σῶμά της². Κατὰ τὸν Στησίχορον, ἡ Σκύλλα ἦτο θυγάτηρ τῆς Λαμίας, ἄλλου ἀθηφάγου τέρατος, ὁ μῦθος τοῦ ὁποίου φαίνεται προερχόμενος ἐκ Λιθύης³. Ἡ Λάμια ἦτο, ἐν τῇ χώρᾳ ἐκεῖνῃ, βασίλισσα θαυμασίας καλλονῆς. Ἐπειδὴ δὲ εἶχε τὸ ἀτύχημα νὰ χάσῃ ὅλα τὰ τέκνα της, ὁ χαρακτήρ αὐτῆς ὀξύνθη καὶ αἱ φρένες της διεσαλεύθησαν· ζηλοτυποῦσα ὅλας τὰς μητέρας διὰ τὴν εὐτυχίαν αὐτῶν, ἀνῆρπαξε καὶ ἐφόνευε τὰ τέκνα των⁴. Ἐκτοτε κατέστη τέρας ἀρπακτικόν, περὶ τοῦ ὁποίου αἱ τροφοὶ διηγοῦντο, ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, τρομακτικὰς ἱστορίας⁵. φόβητρον τῶν παιδιῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων, ἐνθυμίζουσα τὴν Croquemitaine, τοὺς loup-garous καὶ τοὺς vampires, τῶν Γάλλων. Εἰς τὰς μεταγενεστέρας παραδόσεις ὁ τερατώδης χαρακτήρ τῆς Σκύλλας εἶναι ἀπλή μεταμόρφωσις⁶. Ἡ Σκύλλα ἦτο κατ' ἀρχὰς ὠραία τῆς θαλάσσης παρθένος⁷, ἀγαπωμένη ὑπὸ τοῦ Γλαύκου, ἢ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τὴν μεταμόρφωσίν της ὀφείλουσα εἰς τὴν ζηλοτυπίαν τῆς Κίρκης ἢ τῆς Ἀμφιτρίτης.

Εἰς Μεγαρίδα ἑτέρα τις ἐθρυλλεῖτο παράδοσις ὡς πρὸς τὴν Σκύλλαν· παράδοσις ἀρκούντως διάφορος τῶν προηγουμένων, ἀνήκουσα ὅμως, ὡς ἐκεῖναι, εἰς τὸν κύκλον τῶν θαλασσιῶν παραδόσεων.

Ὅταν ὁ κρῆς Μίνως, ἔλεγον, ἦλθε καὶ ἐπολιόρκησε τὰ Μέγαρα, ἓνα ἐκδικηθῇ διὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρογέω, ἡ Σκύλλα, ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως Νίσου κατελήφθη ὑπὸ ἔρωτος δι' αὐτόν. Θέλουσα δὲ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν νίκην τοῦ κρητὸς ἥρωος καὶ νὰ κατακτήσῃ τὴν καρδίαν τοῦ ἀφῆρεσεν ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ πατρός της τὴν πορφυρὰν τρίχα ἐκ τῆς ὁποίας ἐξηρτάτο ἡ ζωὴ του καὶ ἡ σωτηρία τοῦ βασιλείου του. Ὁ Μίνως νικήσας ἡσθάνθη φρίκην διὰ τὴν προδοσίαν ταύτην· καὶ φεύγων ἐκ Μεγάρων προσέδεσε τὴν Σκύλλαν ἐπὶ τῆς πρύρας τοῦ πλοίου του, ἀπὸ ὅπου αὕτη ἔπεσεν εἰς τὰ κύματα τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου. Ἐκεῖθεν, κατὰ διαφόρους παραδόσεις, τὸ σῶμά της ἐξεβράσθη ἐπὶ τοῦ Σκυλλαίου ἀκρωτηρίου, ὅπου παραμεῖναν ἀταφον κατεσπαράχθη ὑπὸ τῶν ὀρνέων⁸. ἢ ἐπὶ μακρὸν φερόμενον διὰ τῶν κυμάτων μετεμορφώθη εἰς θαλάσσιον τέρας· ἢ ἐγένετο θαλάσσιον πτηνόν, ἡ λεγομένη, κῆρις, τὴν ὁποίαν ἀπαύ-

¹ Ἐνθ. ἀν. 125.

² Λυκόφρ., Ἀλεξ., 44. Σχολ. Ὀδυσσ., IB, 85.

³ Εὐριπ., παρὰ Διοδ., K, 41, 6.

⁴ Διοδ., K, 91.

⁵ Πλούταρχ., Περὶ πολυπλάγμ. 2. Παροιμιογρ. Ἑλλ., ἐκδ. Leutsch, II. 498.

⁶ Ovid. *Metam.*, XIV, στ. 1-74. Ὑγιγ., Μῦθοι, 199.

⁷ Virg. *Aen.*, III, 426.

⁸ Πausan., B, 34, 7.

στως διώκει ὁ αἰτόξ, νέα μορφὴ τοῦ πατρὸς αὐτῆς Νίσου¹. Βλέπομεν ὅμως ὅτι ἡ δευτέρα αὕτη Σκύλλα δὲν ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὴν τῆς Ὀδυσσεΐας, μετὰ τῆς ὁποίας ἐν τοῦτοις ὁ Βιργίλιος φαίνεται συγχέων αὐτήν².

Μεταξὺ τῶν θεῶν τῆς θαλάσσης δυνάμεων ὀφείλομεν νὰ κατατάξωμεν ἐπίσης τοὺς κατοίκους τῶν μαγικῶν χωρῶν, τῶν κειμένων ἐπὶ τῶν δυτικῶν παραλίων τοῦ Ὠκεανοῦ, ὅπου ἀναγκάζεται νὰ προσεγγίσῃ ὁ Ὀδυσσεὺς προτοῦ ἐπανελθῇ εἰς Ἰθάκην· ἰδίᾳ δὲ τοὺς Κύκλωπας καὶ τοὺς Φαίακας. Οἱ Κύκλωπες, κατὰ τὸ ὁμηρικὸν κείμενον, εἶναι ὄντα θεῖα, ὡς οἱ Φαίακες, τὸν μυθικὸν τῶν ὁποίων χαρακτήρα ἀπὸ πολλοῦ ἀπέδειξεν ὁ Welcker³.

«οἱ ἄθάνatoi, ὅταν σφάζουμε ταῖς πλούσιαις ἑκατόμβαις
μ' ἐμᾶς συντρώγουν, κι' ὅπου ἐμεῖς κ' ἐκεῖνοι συγκαθίζουν.
καὶ ἂν μόνος εἰς τὸν δρόμον του κανεῖς τοὺς ἀπαντήσῃ,
δὲν κρύβονται, ὅτι συγγενεῖς τοὺς εἴμασθε, ὅπως εἶναι
οἱ Κύκλωπες καὶ τᾶγρια τὰ γένη τῶν Γιγάντων.»

λέει ὁ Ἀλκίνοος εἰς τὸν Ὀδυσσεά⁴. Βασιλεὺς τῶν γιγάντων, κατὰ τὴν Ὀδυσσειαν ἦτο ὁ Εὐρυμέδων⁵ (ἐκεῖνος τοῦ ὁποίου ἡ ἰσχὺς ἐκτείνεται μακρὰν); ὄνομα συχνάκις χρησιμεύον ὡς ἐπίθετον τοῦ Ποσειδῶνος. Θυγάτηρ τις τοῦ Εὐρυμέδοντος, ἡ Περίβοια (ἡ ἀντηχοῦσα τῶν κυμάτων βοή), ἠνώθη μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος, ἵνα φέρῃ εἰς τὴν ζωὴν τὸν Ναυσίθοον (τὸν ἔχοντα ταχείας νῆας), τὸν πρῶτον βασιλέα τῶν Φαίακων⁶. Αἱ γενεολογίαι αὗται δὲν μᾶς ἐπιτρέπουναι σχεδὸν ν' ἀμφιβάλλωμεν ὅτι τὰ θαυμάσια ταῦτα ὄντα εἶναι προσωποποιήσεις τῶν φαινομένων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν μανιωδῶν παραφορῶν τῆς. Οἱ Κύκλωπες εἶναι ἀντίληψις ἀνάλογος ὄντα γιγάντια ὡς ὄρη, φωνὴν τρομερὰν ἔχοντα καὶ δυνάμενα ν' ἀνυψώσωσι κ' ἐκσφενδονίσωσι μακρὰν πελωρίους ὄγκους βράχων· κτηνώδεις καὶ ἀκαταμάχητοι δυνάμεις. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ ὅμως δύσκολον εἶναι νὰ διακρίνωμεν τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν σημασίαν· διότι παρίστανται ἐν αὐτῇ ὡς οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ἀγρίας ἐκείνης ζωῆς, ἥτις εἶναι ἡ ἀντίθεσις τοῦ λαμπροῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐννοί πρὸς πᾶν αἶσθημα δικαιοσύνης, πρὸς πᾶσαν κοινωνικὴν ἰδέαν, διάγουσι βίον μονήρη ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων, ἐντὸς βαθέων σπηλαίων οὔτε σπείρουσιν οὔτε ὀργάνουσι τὴν γῆν, ἥτις ἀκαλλιέργητος, τὰ πάντα ἀφ' ἐαυτῆς παράγει· διέρχονται τὸν καιρὸν τῶν βόσκοντες ἀπέραντα ποίμνια αἰγῶν καὶ προβάτων⁷. Ἡ περιγραφὴ αὕτη, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Preller⁸, διεγείρει τὴν ἰδέαν τῆς ἀκαλλιέργῃ-

¹ Αὕτη εἶναι ἡ ὑπόθεσις τοῦ εἰς τὸν Βιργίλιον ἀποδιδομένου μικροῦ ποιήματος ὑπὸ τὸν τίτλον Ciris. Βλ. Γεωργ. I, 404.

² Eclog., VI, 74.

³ Kleine Schriften, II, 1-79.

⁴ Ὀδυσσ., Η, 201-205. (Πολυλᾶ).

⁵ Ἐνθ. ἀν. στ. 59.

⁶ Ἐνθ. ἀν., στ. 56-57.

⁷ Ὀδυσσ., I, 106 καὶ ἐφ.

⁸ Griech. Mythol. I. σ. 489.

του ἐρημίας τῆς θαλάσσης, ἥτις οὐδεμίαν δύναται νὰ δεχθῇ σποράν καὶ ἐπὶ τῆς ὁποίας οὐδὲν δύναται νὰ θλαστήσῃ, τὴν ἰδέαν τῶν βράχων ἐιείνων, οἱ γιγάντιοι τῶν ὁποίων ὄγχοι, ὑφοῦνται ὑπεράνω τῶν κυμάτων, τῶν ριπτομένων ἐπ' αὐτῶν καὶ μετὰ μεγάλου πατάγου συντριβομένων, τῶν τεραστίων κυμάτων, τῶν ἀναπηδώντων ὡς αἱ μυριάδες ἐκείναι τῶν ἀγρίων αἰγῶν, τὰς ὁποίας ὁ Ὀδυσσεὺς διακρίνει ἐπὶ τῆς γειτωνικῆς πρὸς τὴν παραλίαν τῆς γῆς τῶν Κυκλώπων νήσου. Ἄλλ' ἡ εὐφυὲς αὕτη ἐρμηνεία οὐδὲν ἄλλο θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι εἰ μὴ ἀπλῇ ὑπόθεσις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ II.

ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΓΛΥΚΕΩΝ ΥΔΑΤΩΝ.

I. — Ο ΩΚΕΑΝΟΣ. — ΟΙ ΠΟΤΑΜΟΙ

Πρὸς τὴν καθωρισμένην ἔννοιαν τοῦ Ποσειδῶνος, ὡς ὑπερτάτου θεοῦ τῆς θαλάσσης, τῶν ἀκτῶν, ἃς αὕτη περιβρέχει καὶ τῶν ὑδατίνων ὄγκων, τῶν συγκεντρουμένων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἡπείρου καὶ σχηματιζόντων τὰς λίμνας, ἀντιστοιχεῖ ἡ μᾶλλον ἀόριστος καὶ γενικωτέρα ἔννοια τοῦ Ὠκεανοῦ. Εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα ὁ Ὠκεανὸς εἶναι μᾶλλον οὐσιώδης τῆς φύσεως δύναμις, ἀρχέγονον τοῦ κόσμου στοιχεῖον ἢ θεὸς ὁρισμένην ἔχων μορφήν. Ὁ Ὠκεανὸς εἶναι ἡ κοινὴ πηγὴ,

«ἐξ οὗπερ πάντες ποταμοὶ καὶ πᾶσα θάλασσα
καὶ πᾶσα κρῆναι καὶ φρεῖατα μακρὰ νάουσιν¹.»

Εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ ρευστοῦ στοιχείου ὑπὸ τὰς διαφόρους αὐτοῦ μορφάς. Ἐφ'αὐτῷ ἔκλυον αὐτὸν ὡς ἀπέραντον ποταμὸν², ρέοντα πέριξ τῆς γῆς, τῆς ὁποίας περιβάλλει πᾶσαν τὴν περιφέρειαν. Ἐξ ἀνατολῶν, ὃ ἥλιος καὶ οἱ ἀστέρες ἐξέρχονται τῶν κολπῶν αὐτοῦ, ἵνα ἐντὸς αὐτοῦ βυθισθῶσι καὶ πάλιν κατὰ τὴν ὥραν τῆς δύσεώς των, πρὸς δυσμὰς³. Πρὸς βορρᾶν, μόνος ὁ ἀστερισμὸς τῆς ἄρκτου, λέγει ὁ ποιητής, δὲν λούεται εἰς τὰ ὕδατα τοῦ μεγάλου ποταμοῦ· ἐπὶ τῶν ὀχθῶν του ζεῖ, πρὸς μεσημβρίαν, ὃ θαυμαστὸς λαὸς τῶν Πυγμαίων⁴. Ὅθεν ὁ Ὠκεανὸς ὀρίζει καὶ περιβάλλει τὴν γῆν πανταχόθεν. Ὁ Ch. Ploix ἐξήγησε κατὰ πιθανώτατον τρόπον, πῶς ἐγεννήθη ἡ ἰδέα τοῦ μυθικοῦ αὐτοῦ ποταμοῦ, ὅστις οὐδόλως εἶναι αὕτη αὕτη ἢ θάλασσα καὶ ὅστις βραδύτατα μόνον συνεταυτίσθη πρὸς αὐτήν. «Ἡ παρατήρησις, λέγει, εὐκόλως ἠδύναντο νὰ καταστήσῃ παραδεκτὸν ὅτι τὰς πηγὰς καὶ τοὺς ποταμοὺς διετῆρει τὸ ἐξ οὐρανοῦ πίπτον ὕδωρ... Ἀλλὰ πόθεν προήρχοντο τὰ νέφη τὰ κατὰ καιροὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνα-

¹ Ἰλιάδ., Φ. 195.

² Ὁ ποταμὸς οὗτος ἔθεωρεῖτο ὡς ρεῖμα γλυκέος ὕδατος. Βλ. Th.—H. Martin, *Cosmographie populaire des Grecs* (Mem. Acad. Inscript. t. XXVIII, μέρος 2ον, σ. 165 καὶ ἐφ.)

³ Ἰλιάδ., Η, 422, Θ, 485. Ὀδύσσεια, X, 197.

⁴ Ὀδύσσεια, Ε 272. Ἰλιάς, Γ, 5.

φαινόμενα, τὰ ὅποια ἔδραχον ἀδιακόπως καὶ ἐφαίνοντο ἀνεξάντλητα; Ἰπῆρχεν ἄρα εἷς τι μέρος ἀπέραντος δεξαμενῆς, παρέχουσα ἀπαύστως τὸ εἰς τὴν γῆν ἀναγκαιοῦν ὕδωρ. Ἀλλὰ τὰ νέφη φαίνονται γεννώμενα καὶ ἀναπτυσσόμενα εἰς τὸν ὀρίζοντα... Φυσικὸν ὅθεν ἦτο νὰ υποθέσῃσι τὴν ὑπαρξίν εἰς τὸν ὀρίζοντα μεγάλης δεξαμενῆς πλήρους ὕγρου. Οἱ ἀρχαῖοι ἐνόμιζον τὴν γῆν ἐπίπεδον καὶ στρογγύλην· ὁ νεφελώδης οὐρανὸς ἦτο δι' αὐτοὺς ἡμισφαιρικὸν κάλυμμα στηριζόμενον εἰς τὰ ἄκρα τῆς γῆτιν περριφερείας. "Ὅθεν ὑπῆρχε, περὶ τὴν γῆν ὑγρά ζώνη, ἐξ ἧς τὰ νέφη ἐξήρχοντο. Οἱ Ἑλληγνες ὠνόμασαν Ὠκεανὸν τὴν περιφερικὴν ταύτην δεξαμενὴν¹.»

Ἡ ἀπλὴ ἰδέα τῆς γονιμότητος τῶν ὁμβρίων ὑδάτων ἐξηγεῖ τὸν κοσμογονικὸν χαρακτήρα, τὸν ἐνωρίτατα εἰς τὸν Ὠκεανὸν ἀποδοθέντα. Παρ' Ὀμήρῳ, ὁ Ὠκεανὸς εἶναι ἡδὴ ὅ,τι βραδύτερον καθίσταται διὰ τὸν Ἡράκλειτον· ἡ πρώτη ἀρχή, τὸ πλαστοουργὸν τῶν πάντων στοιχείον· εἶναι «θεῶν γένεσις»². Ἀλλ' ἡ φαντασία τῶν Ἑλλήνων δὲν ἠδύνατο ν' ἀντιληφθῇ τὴν γένεσιν τῶν ὄντων εἰ μὴ ὡς τὸ ἀποτέλεσμα θείας τινὸς ἐνώσεως. Ἐξ οὗ ἀρχέγονός τις δυάς· ἀνάλογος πρὸς τὴν τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς. Ἡ δυάς αὕτη ἀποτελεῖται ἐξ ἐνὸς πατρός, τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ ἐκ μιᾶς μητρός, τῆς Τηθύος³. Ἡ Τηθύς, ἡ τροφός⁴, εἶναι τὸ ὕδωρ, ἐν τῇ γονιμοποιῷ αὐτῇ ἐνεργείᾳ θεωρούμενον. Ἡ μετὰ τοῦ Ὠκεανοῦ ἐνωσίς της, ἔφερε, πράγματι, εἰς τὴν ζωὴν, τοὺς τρισηλίους ποταμοὺς καὶ τὰς τρισηλίας νύμφας, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ὁ ποιητὴς τῆς *Θεογονίας*.

Ἡ λατρεία τῶν θρησκευτικῶν ποταμῶν, τῶν ποτιζόντων τὸ ἔδαφος ἀνέρχεται εἰς αὐτὰς τὰς ἀρχὰς τῆς φυλῆς μας. Ἐν τῇ Ριγ-Βέδα, τὰ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πίπτοντα ὕδατα, ἢ τὰ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς ρέοντα ἔχουσιν ἤδη θεοποιηθῇ· συχνάκις ἐπικαλοῦνται ταῦτα ὡς ἀγαθοποιούς καὶ σωτηρίας δυνάμεις⁵. Τὸ αἶσθημα τῆς θρησκευτικῆς εὐγνωμοσύνης, ὅπερ ἐνέπνευσεν εἰς τοὺς πρώτους ἡμῶν προγόνους τὴν σιέψιν νὰ τιμήσῃσι τὰ ὕδατα ὡς θεότητας, εὐκόλως ἐννοεῖται· ἀλλ' οὐδαμῶς ἀλλաχοῦ ἢ ἐν Ἑλλάδι ἐξηγεῖται καλύτερον. Ἡμεῖς, οἱ κατοικοῦντες τὴν Δύσιν, ἔδαφος συχνάκις διαβρεχόμενον ὑπὸ τῶν βροχῶν καὶ ὑπὸ μυρίων ποτιζόμενον ποταμῶν, δυσκόλως ἐννοοῦμεν ὅποια ἢ ἀξία τοῦ ὕδατος διὰ τινος τῆς Ἀνατολῆς πληθυσμοῦ, ἰδίᾳ δὲ διὰ τοῦς Ἑλληνας. Ἐν χώρᾳ, ὅπου ἐπὶ ἐξ τοῦ ἔτους μῆνας δὲν πίπτει βροχή, ὅπου ἀκόμη καὶ ἐν ὥρᾳ χειμῶνος αὕτη σπανίζει, ὅπου ἡ χιὼν μόνον τὰς ὑψηλοτέρας τῶν ὀρέων κορυφὰς καλύπτει, εἰς χώρᾳ ἀύχμηράν, ὅπου δυνάμεθα ἐπὶ ἡμέραν ὀλόκληρον νὰ πεζοπορήσωμεν χωρὶς νὰ συναντήσωμεν οὐδεμίαν πηγὴν, ἀντιλαμβάνομεθα ὅτι τὸ ὕδωρ ὅχι μόνον πρᾶγμα πολύτιμον εἶναι, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ὅρος τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Δυνάμεθα ἐκ τούτου νὰ κατανοήσωμεν ὅποιαν ἐντύπωσιν ἐνεποίει εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας ἡ θέα τῶν πηγῶν τῶν ποταμῶν· πηγῶν βαθειῶν, ἀφθόνων, ἀστεί-

¹ *L'Océan des anciens* (Revue Archéol., 1877). Ὁ Ploix προτείνει νὰ ἐρμηνεύσωμεν καθ' ὅμοιον τρόπον τὴν *οαιμόδρα* τῆς Ριγ-Βέδα, καὶ τοὺς μυθικοὺς ποταμοὺς, περὶ τῶν ὁποίων τόσον συχνὰ γίνεται λόγος εἰς τοὺς ὕμνους τῆς οὐρανοῦ Γάγγα καὶ τῆς Σαραβάτι.

² *Ἰλιάδ.*, Ε, 201.

³ *Ἐνθ. ἀν.*

⁴ *Πρόβλ. τήθη, τροφός. Ρ. θα, θέα τῆς τροφῆς. Βλ. Θεογ. 337.*

⁵ *Rig-Véda*, trad. Langlois, t. I, σ. 38. t. IV, σ. 305. Περὶ τῆς λατρείας τῶν ὑδάτων παρὰ τοῖς Γαλάταις, τοῖς Γερμανοῖς καὶ τοῖς Σλάβοις, βλέπε τὰς ὑπὸ τοῦ Maury, *Religions de la Grèce*, I, σ. 154-155, συλλεγείσας μαρτυρίας.

ρεύτων. Τὸ ὕδωρ τοῦτο, τὸ ἐκ τοῦ κόλπου τῆς γῆς ἀναδύζον, χωρὶς νὰ γνωρίζομεν πόθεν προέρχεται, ἀκούραστον ἐν τῇ αἰωνίᾳ δράσει του, ἔθετεν αὐτοὺς πρὸ ἀγνώστου δυνάμεως, πρὸ μυστηριώδους ἐνεργείας τῆς φύσεως. Τὸ θέαμα αὐτὸ διήγειρεν ἀναγκαστικῶς ἐν αὐτοῖς τὸ αἰσθημα τοῦ θείου. Πράγματι δέ, ὁ ποταμὸς βλέπει τὴν φύσιν ὁλόκληρον ἀνανεουμένην ἐπὶ τῶν ὀχθῶν του, τὰ φυτὰ καὶ τὰ δένδρα τὰ πλησίον αὐτοῦ αὐξάνοντα, νὰ μαραίνωνται καὶ ν' ἀναθάλλωσιν ἐκ περιτροπῆς, τὰς γενεὰς τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ζῴων, τὰς ποτιζομένας ἐκ τῶν ὑδάτων αὐτοῦ νὰ παρέρχωνται καὶ ν' ἀποθνήσκωσιν· ἐκεῖνος ὅμως, δι' ἀναλλοιώτου πεποικισμένος ζωῆς, ἀπαύστως ρέει ἐκ τῆς ἀνεξαντήτου πηγῆς του. Δυνάμεθα ὅθεν νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ ποταμὸς εἶναι τρόπον τινὰ θάνατος. Οἱ Ἕλληνες προσέθετον· εἶναι θεὸς, εἶναι θεός· καὶ ἀφιέρωνον εἰς αὐτὸν ἱερὰ καὶ βωμοὺς ὑπὸ τὰ θαλερὰ ἄλσιν, τὰ διὰ τῆς ἀφθονίας καὶ τῆς δροσερότητος τῶν ὑδάτων αὐτοῦ διατηρούμενα.

Οἱ ποταμοὶ εἶναι τέκνα τοῦ Ὠκεανοῦ, ἢ καὶ υἱοὶ τοῦ Διὸς (διοτρεφεῖς, διοπετεῖς), δηλαδὴ, ὕδατα, πίπτοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Ἐπειδὴ δὲ γονιμοποιοῦσι τὸ ἔδαφος, ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει ἐν μέρει εἰς αὐτοὺς τοὺς πρὸς διατροφήν του χρησιμεύοντας καρποὺς τῆς γῆς. Ἐθεώρουν ὅθεν ἐνίοτε αὐτοὺς ὡς πατέρας τροφῶν τῆς νεότητος, ἢ ὅποια, εἰς τινὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη, ἀπένεμεν αὐτοῖς ἰδιαίτερον τινὰ λατρείαν. Ἐν Ἀρκαδίᾳ, οἱ νεανίαι καὶ αἱ νεάνιδες συνεκεντροῦντο κατ' ἔτος ἐν ἑορτασίμῳ ἡμέρᾳ ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Νέσχα, νὰ κόψωσι καὶ ἀφιερῶσωσι τὰς κόμας των εἰς τὸν ποταμόν¹. Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἀνέρχεται εἰς τοὺς πρώτους τῆς Ἑλλάδος χρόνους. Εὐρίσκομεν περιεργον περὶ αὐτοῦ μαρτυρίαν εἰς τὸ εἰκοστὸν τρίτον τῆς Ἰλιάδος ἄσκη. Ὁ Ἀχιλλεὺς, ἀπαρηγόρητος διὰ τὸν θάνατον τοῦ Πητρόκλου, ἀποφασίζει τέλος νὰ ἀποχωρισθῇ τοῦ σώματος τοῦ φίλου του καὶ ν' ἀπονεύμῃ εἰς αὐτὸν τὰς τελευταίας τιμὰς. Διατάσσει τοὺς συντρόφους του νὰ ἐτομασῶσι μεγάλην πυρὰν διὰ νὰ καύσωσι τὸν νεκρὸν αὐτοῦ. Αἰφνης ἐν ᾧ οἱ πολεμισταὶ ἀσχολοῦνται εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ θλιβεροῦ αὐτοῦ καθήκοντος ὁ Ἀχιλλεὺς τοὺς ἐγκαταλείπει· ἀπομακρύνεται αὐτῶν καὶ ἀποκόπτει τὴν κόμην του, τὴν ξανθὴν κόμην του, τὴν μεγαλοπρεπῆ του κόμην, ἣν διετήρει ἀπὸ τῆς εἰς Τροίαν ἀναχωρήσεώς του. Κατόπιν ἐπιστρέφει· καὶ ἐκεῖ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τῆς θαλάσσης μὲ τὰ βλέμματα προσηλωμένα ἐπὶ τῶν σκοτεινῶν κυμάτων, ἐστραμμένος πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς πατρίδος του, ἣν οἱ ὀφθαλμοὶ του δὲν βλέπουσιν, ἀλλὰ τὴν ὅποιαν ἡ καρδία του διαισθάνεται ὅπισθεν τῶν ἐσχάτων τοῦ ὀρίζοντος ὀρίων, λέγει τὰς ἀκολούθους φράσεις, ἀπευθυνόμενος εἰς τὸν Σπερχειόν, τὸν ποταμὸν τὸν διαδρέχοντα τὰς πεδιάδας τῆς πατρίδος του, τὴν ὅποιαν δὲν θὰ ἐπαινίδῃ πλέον:

« Ἀλλὰ σοῦ εὐχέσθην, ὦ Σπερχειέ, τὸ στόμα τοῦ πατρός μου
ἔταν ἐκεῖ θὰ γύριζα ὅτιν γῆν τὴν πατρικὴν μου,
νὰ δώσῃ ἐσὲ τὴν κόμην μου καὶ ἀγίαν ἐκατόμβην,
καὶ αὐτοῦ, ὅς τὸ κλεῖσμα, ὅς τὰς πηγαῖς, πῶχαι βωμόν εὐώδη
πεντήκοντ' ἀμουνούχιστα κριάρια νὰ σοῦ σφάξῃ.
Ἀλλὰ σὺ δὲν ἐκτέλεσες αὐτὰ ποῦ εὐχέσθην ὁ γέρος·
τῶρ ἄφου δὲν θὰ ξαναἰδῶ τὴν ποθητὴν πατρίδα
ὡς πάρῃ ὁ ἦρως Πάτροκλος τὴν κόμην μου στὸν Ἄδην². »

¹ Πausan., Η', 41, 3.

² Ἰλιάδ., Ψ, 141 καὶ ἐφ. (Πολυδά).

Μετὰ τὰς λέξεις ταύτας θέτει τὴν κόμην τοῦ ἐπὶ τῶν χειρῶν τοῦ φίλου τοῦ. Τὸ θέαμα τοῦτο προκαλεῖ τὰς οἰμωγὰς ὅλων τῶν Ἑλλήνων. Ἡ συγκινητικὴ αὕτη προσφορά δεικνύει καλῶς ὅποιαι θρησκευτικὰς ιδέας διήγειρον οἱ ποταμοὶ εἰς τὴν ψυχὴν τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες προσέφερον εἰς αὐτοὺς καὶ αὐτὴν τὴν κόμην των, ἀναγκαῖον στόλισμα τῆς σωματικῆς των καλλονῆς, διὰ τὴν ὁποίαν τοσοῦτον ἦσαν ὑπερήφανοι.

Ἀγαθοεργοὶ καὶ σωτήριοι δυνάμεις, οἱ ποταμοὶ ἐθεωροῦντο ὡς οἱ πρωτόγονοι βασιλεῖς τῶν ὑπ' αὐτῶν περιβρεχομένων χωρῶν, καὶ ὡς οἱ πατέρες τῶν ἀνθρωπίνων γενεῶν, αἵτινες ἀνεπτύχθησαν καὶ ἐπληθύνθησαν ἐπὶ τῶν ὀχθῶν των. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο ἀπέδιδον θείας τιμὰς ἐν Ἀργεὶ εἰς τὸν Ἰναχον, ἐν Βοιωτίᾳ εἰς τὸν Ἀσωπὸν καὶ τὸν Κηφισόν, ἐν Θεσσαλίᾳ εἰς τὸν Πηνειόν. Ἐπίστευον ἐπίσης ὅτι εἰς τὰ ὕδατά των ἐνυπῆρχε δύναμις ἐξαγνιστικὴ, ἀνάλογος πρὸς ἐκείνην, ἣν ἀνεζήτουν εἰς τὰ ἱερὰ τοῦ Ἀπόλλωνος. Οὐδέποτε νὰ διέρχεσθε, λέγει ὁ Ἡσίοδος, τῶν αἰωνίως ρέοντων ποταμῶν τὰ ὕδατα, προτοῦ προφέρετε προσευχὴν τινα, μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς προσηλωμένους ἐπὶ τῶν ὥραιων ρείθρων, προτοῦ νίψετε τὰς χεῖρας σας μὲ τὸ διαυγὲς καὶ εὐχάριστον ὕδωρ. Ὁ διαβαίνων ποταμὸν χωρὶς ν' ἀποπλύνῃ τὰς χεῖρας του ἐκ τοῦ καταςπιλῶνοντος αὐτὰς κακοῦ, ἐπισύρει τὴν ὀργὴν τῶν θεῶν, οἱ ὅποιοι τοῦ στέλλουν κατόπιν τρομερὰ δεινὰ:

«Μηδὲ ποτ' ἀνείων ποταμῶν καλλίρροον ὕδωρ
ποσσὶ περᾶν, πρὶν γ' εὖξῃ ἰδὼν ἐς καλὰ ρέεθρα,
χεῖρας νίψάμενος πολυηράτῃ ὕδατι λευκῇ.
Ὅς ποταμὸν διαβῇ, κακότητ' ἰδὲ χεῖρας ἀνίπτος,
τῷ δὲ θεοὶ νεμεσῶσι καὶ ἄλγεα δῶκαν ὀπίσω»¹.

Πρόκειται περὶ τῆς δοξασίας τοῦ διὰ τοῦ ὕδατος καθαρμοῦ· δοξασίας, ἥτις ἐπέζησε τῆς εἰδωλολατρείας.

Τὰ σχήματα, ὑπὸ τὰ ὁποῖα εἰκονίζοντο ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν Ἑλλήνων τὰ θεῖα ταῦτα ὄντα², ἐξηγοῦνται εὐκόλως ἐκ τῶν ἐντυπώσεων, αἷ διήγειρε παρ' αὐτοῖς τὸ θέαμα τῆς ροῆς τῶν ποταμῶν. Οἱ ἐλιγμοὶ ἡσύχου ποταμοῦ, τοῦ ὁποίου οἱ μαῖανδροι ἐκτυλίσσονται εἰς τὸ βάθος κοιλάδος, ἐνεθύμιζον εἰς αὐτοὺς τὴν ἐλικοειδῆ ἔρπιν δράκοντος ἢ ὄφως. Ὁ μετὰ πατάγου ἐκ τῶν ὀρέων κατερχόμενος χεῖμαρρος, ὁ παρασύρων καὶ καταστρέφων τὸ πᾶν κατὰ τὴν ἀλλόφρονα αὐτοῦ πορείαν, ἐνεθύμιζεν εἰς αὐτοὺς τὸν ταύρον, τὴν ὀρμητικότητά του. Διὰ τοῦτο συχνάκις βλέπομεν, ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς ἐλληνικῆς τέχνης, τοὺς ποταμοὺς ἀναπαρισταμένους ὑπὸ φανταστικῶν ὄντων, μὲ χαρακτηριστικὰ ἴζου ἀναμεμιγμένα μετ' ἀνθρωπίνων τοιούτων. Τὸ σῶμα των εἶναι σῶμα ταύρου· ἡ τεραστία κεφαλὴ των εἶναι κεφαλὴ ῥωμαλέου καὶ πωγωνόφρου ἀνδρός· ἐκ τοῦ στόματος αὐτῆς ἐξέρχονται κύματα ὕδατος, φέρει δ' ἐπὶ τοῦ μετώπου δύο ἰσχυρὰ κέρατα. Εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς πηγῆς, ἣ τῆς «κεφαλῆς» τοῦ ποτα-

¹ Ἔργ. καὶ Ἡμ. 735 καὶ ἐφ.

² Περὶ τούτου βλέπε τὸ ὑπόμνημα τοῦ Percy Gardner, le culte des rivières en Grèce, ἐν ταῖς Transactions of the royal Society of Literature (1876). Ἀνάπτυξις τῆς ἐργασίας ταύτης εὐρίσκεται ἐν τῇ Revue de philologie, τεύχος Ὀκτωβρίου 1877, σ, 236.

μοῦ, ὅπως λέγουσιν ἀκόμη καὶ σήμερον οἱ Ἕλληνες (τὸ κεφαλάρι). Τὰ ἐπλίζοντα τὴν κεφαλὴν ταύτην κέρατα ἀναπαριστῶσι τοὺς ἐλιγμοὺς καὶ τὰς διακλαδώσεις τοῦ ρεύματος· εἶναι δὲ προσέτι τὸ σύμβολον τῆς γονιμοποιουῦ ἰσχύος του. Ὁ Ἡρακλῆς, νικητῆς τοῦ Ἀχελφίου, ἀφαιρεῖ τὸ ἐν κέρασ αὐτοῦ· τὸ κέρας τοῦτο ὑπὸ τῶν Νυμφῶν ἱερωθὲν καὶ πληρωθὲν ὑπ' αὐτῶν δι' ὅπων καὶ ἀνθέων κατέστη τὸ κέρας τῆς ἀφθονίας.

Καίτοι ἐθεώρουν ὡς θεῖα ὄντα πάντα τοὺς ποταμοὺς τῆς Ἑλλάδος, μόνον εἰς τοὺς μεγαλειτέρους ἐξ αὐτῶν ἀπένεμον εἰδικὴν λατρείαν. Ὁ Ἀχελῖος, ὅστις, μετὰ τὴν ἐκ τῆς Πίνδου ἐξοδὸν του, ρεεῖ μεταξὺ τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Αἰτωλίας, διὰ νὰ χυθῇ εἰς τὸ Ἴόνιον πέλαγος, παρὰ τὰς Ἐχινάδας νήσους, καὶ ὅστις, ἀνὰ πᾶσαν ἐποχὴν, κυλῖει ἀρκετὴν ποσότητα ὕδατος, ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ βασιλεὺς τῶν ποταμῶν, ὡς ἔκατ' ἐξοχὴν ποταμός¹. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον κατ' ἀρχὰς τὸ ὄνομά του ἐχρησίμευεν ὡς ὄρος γενικὸς σημαίνων τὰ ρέοντα ὕδατα. Ὁ Ἀχελῖος δὲν ἐτιμᾶτο μόνον ἐν Ἀκαρνανίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Δύμῃ τῆς Ἀχαΐας καὶ ἐν Ρόδῳ καὶ ἐν Σικελίᾳ². Ὑπῆρχον ἐν Ἑλλάδι ἐξ ποταμοὶ φέροντες τὸ ὄνομα Ἀχελῖος³. Ἀλλ' αἱ ἀφορῶσαι τὸν θεὸν-ποταμὸν παραδόσεις ἐνετοπίσθησαν ἐν Αἰτωλίᾳ. Ἡ ἀρχαιότης ἐθαύμαζε τὴν ὑπέροχον τοῦ Ἀχελφίου ἐργασίαν, ὅστις διὰ τῶν ἐπιχωματώσεων, αἷς ἐσχημάτισε παρὰ τὰς ἐκβολὰς του, συνήνωσε μεταξὺ τῶν καὶ πρὸς τὴν ἡπειρον ἐν μέρος τῶν Ἐχινάδων νήσων⁴. Ἐκ τούτου προήλθον μῦθοί τινες, κατὰ τοὺς ὁποίους αἱ Ἐχινάδες ἐθεωροῦντο ὡς νύμφαι, ἔχουσαι σχέσεις μὲ τὸν θεόν, τινὰς τῶν ὁποίων οὗτος ἐξοργισθεὶς μετεμόρφωσεν εἰς νήσους⁵. Εἰς τὴν αὐτὴν χώραν ἐτοποθέτου αἱ μυθολογικαὶ παραδόσεις τὴν πάλην μεταξὺ Ἡρακλέους καὶ Ἀχελφίου· πάλην, ἥτις κατὰ τὸν Στράβωνα⁶ καὶ Διόδωρον⁷ ὑπονοεῖ ἔργα παλαιά, ἀποσκοποῦντα τὴν κρηπίδωσιν τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ καὶ τὴν ἐξυγίανσιν τῶν ἐλῶν, τῶν σχηματιζομένων πρὸ τῶν ἐκβολῶν του, ἀλλ' ἦτις, ὡς καὶ ἡ νίκη τοῦ αὐτοῦ θεοῦ κατὰ τῆς Λερναίας Ἰῶρας, δηλοῖ ἀναμφιβόλως τὴν ἀποξηραντικὴν ἐπενέργειαν τοῦ θερινοῦ ἡλίου ἐπὶ τῶν παραποταμιῶν ἐλῶν. Ἐπίσης ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Ἀκαρνανίας, ἰδίως δὲ τῆς πόλεως τῶν Οἰνιαδῶν ἢ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῶν Μεταποντίων, πόλεως αἰτωλικῆς κατὰ τὸ ἦμισυ προελεύσεως, εὐρίσκομεν τὸν τύπον τοῦ Ἀχελφίου, ἄλλοτε μὲν ὑπὸ μορφὴν ἀνθρώπου ἔχοντος τὴν κεφαλὴν ὠπλισμένην διὰ κεράτων καὶ κρατοῦντος διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς κάλαμον καὶ διὰ τῆς ἐτέρας φιάλιν⁸, ἄλλοτε δὲ ὑπὸ μορφὴν ταύρου ἔχοντος πρόσωπον ἀνθρώπου⁹.

Μεταξὺ τῶν θεοποιηθέντων ποταμῶν τῆς κυρίως Ἑλλάδος πρέπει ν' ἀναφέρω-

¹ Πausan., H', 38, 10.

² Βλ. τὰ ὑπὸ τοῦ Preller συγκεντρωθέντα κείμενα. Griech. Myth., I, 428.

³ Pausan., ἐνθ. ἀν., Στραβ., H', σ. 342· Θ', σ. 434.

⁴ Ἡροδοτ., B', 10, 2. Θουκυδ., B', 102.

⁵ Ovid., *Métam.*, VIII, 576 καὶ ἐφ.

⁶ I', 2.

⁷ Δ', 34-35.

⁸ De Luynes, *Métaponie*, πιν. II.

⁹ Mionnet, *Πικρατ.*, III, πιν. 14 Βλ. ἐπίσης ἀγγειογραφίαν ἐξ Ἀκράγαντος (Transact. of Roy. Soc., II, 1, σ. 95), ἀναπαριστωμένην ἐν τῷ Dictionnaire τῶν Daremberg καὶ Saglio (ἄρθρ. *Achéloüs* τοῦ de Ronchaud).

μεν ἐπίσης τὸν Ἀσωπὸν, οὐτινος ἡ σημασία φαίνεται ὅτι ἦτο κατ' ἀρχὰς τόσον γενικὴ, ὅσον καὶ ἡ τοῦ Ἀχελφού, διότι τὸ ὄνομά του ἀπαντᾷ εἰς τοὺς μύθους τῆς Φλίας, τῆς Σικυῶνος, τῆς Κερκύρας, τῆς Αἰγίνης καὶ τῶν Θηβῶν¹: τὸν Ἀλφειὸν (θεραπευκόν), τὸν μεγαλείτερον ποταμὸν τῆς Πελοποννήσου, οὐτινος ἡ λατρεία μετεδόθη εἰς Σικελίαν συγχρόνως μὲ τὴν τῆς Ἀρτέμιδος² ἐν Ἀθήναις τὸν Ἰλισσόν, τοῦ ὁποίου ἡ εἰκὼν ἐσκαλισθῆ ὑπὸ τοῦ Φειδίου ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ αὐτώματος τοῦ Παρθενῶνος³. Ἡ λατρεία τῶν ποταμῶν ἦτο ἐπίσης μεγάλως διαδεδομένη ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς χρόνους, οἱ Τρῆες προσέφερον εἰς τὸν θεὸν Σκάμανδρον ἵππους καὶ ταύρους, τοὺς ὁποίους κατεκρήμνιζον ζῶντας ἐντὸς τῶν ὑδάτων του⁴. Ὁ Κάϊκος τῆς Μυσίας, ὁ Ἑρμος τῆς Λυδίας, ὁ Κάυστρος, ὁ Μάϊανδρος, ὁ φρυγικὸς Σαγγάριος σπουδαία διαδραματίζουσι πρόσωπα εἰς πολλοὺς ἀσιατικοὺς μύθους, ἐξ οὗ καταφαίνεται ἡ θρησκευτικὴ εὐλάβεια, τὴν ὁποίαν ἐνέπνεον εἰς τοὺς κατοίκους τῶν περιοχῶν ἐκείνων. Οἱ Ἕλληνες ἀπέδιδον τὸν αὐτὸν θεῖον χαρακτήρα εἰς πολλοὺς μεγάλους ξένους ποταμούς, ὡς τὸν Νεῖλον, τὸν Φάσιν, τὸν Ἰστρον καὶ τὸν Ἡριδανόν, ἐπὶ τῶν ὁχθῶν τῶν ὁποίων ὤθησεν αὐτοὺς τὸ τυχοδιωκτικὸν αὐτῶν πνεῦμα, ἢ τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα, χάρις εἰς τὰς ἐμπορικὰς τῶν σχέσεις, εἶχον φθάσει μέχρις αὐτῶν⁵.

II.— Αἱ Νύμφαι

Αἱ Νύμφαι, κατὰ τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν, ἔχουσι τὴν αὐτὴν πρὸς τοὺς Ποταμοὺς καταγωγὴν. Καλοῦνται, ὡς οἱ τελευταῖοι οὗτοι, *διοπητικαί* (καταγόμεναι ἐκ τοῦ Διὸς ἢ πεσοῦσαι ἐκ τοῦ οὐρανοῦ). Αἱ Νύμφαι θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ὡς αἱ θυγατέρες τοῦ αἰγιόχου Διὸς, τοῦ θεοῦ τῆς καταιγίδος⁶. Κατὰ τὴν κοινὴν γλῶσσαν, δηλαδὴ, αἱ νύμφαι ὀφείλουσι τὴν γένεσίν των εἰς τὰ ὕδατα τοῦ οὐρανοῦ, ἀτινα πίπτουσιν ἐπὶ τῆς γῆς, εἰσδύουσιν εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς, ἐνθα συσσωρεύονται καὶ διανοίγουσι κρυφίας ὁδοὺς, διὰ ν' ἀναφανῶσιν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς, ὑπὸ μορφὴν ἀναβλύζουσῶν πηγῶν. Ἡ σχέσις τῶν Νυμφῶν πρὸς τὰς βροχὰς πιστοποιεῖται ὑπὸ περιέργου τινὸς θρησκευτικῆς συνηθείας, τὴν ὁποίαν ὁ Πausanias ἀνεύρεν ἐν χρήσει εἰς Ἀρκადίαν παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Λυκαίου ὄρους. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ξηρασίας, ὁ ἱερεὺς τοῦ Λυκαίου Διὸς μετέβαινε παρὰ τὴν πηγὴν Ἀγνώ, τῆς ὁποίας τὴν νύμφην ἐξηγούμεν· ἐξ αὐτῆς ἐκπορεύοντο οἱ ὕδατες καὶ προσέτευον. Κατόπιν ἔρριπτεν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς πηγῆς κλάδον δρυός. Μετ' ὀλίγον τὸ ὕδωρ ἐταράσσετο ἀναδράζον· ἀτμοί, ἐξ αὐτοῦ προερχόμενοι, ἀνῆρχοντο πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐσχημάτιζον νέφος· τὸ νέφος τοῦτο προσήλκυεν ἄλλα, καὶ ἡ βροχὴ μετ' ὀλίγον ἐπτότιζε τὰς ἀποξηρανθείσας γαίας τῶν Ἀρκάδων· «καθίησι δρυὸς κλάδον ἐπιπολής καὶ οὐκ ἐς βάθος τῆς πηγῆς» ἀνακινηθέντος δὲ τοῦ ὕδατος ἄνευσιν ἀχλὺς εὐκταία ὁμίχλη· διαλιπούσα δὲ ὀλίγον γίνεται νέφος ἢ ἀχλὺς, καὶ

¹ Πausan., Β', 5, 2. Στραβ., Θ', 408.

² Πινδ., Πυθ., Β, 7. Πaus. στ', 22, 5.

³ Müller-Wieseler, τόμος I, πιν. XXVII, ἀριθ. 121.

⁴ Ἰλιάδ. Φ. 131.

⁵ Βλέπε τὴν ἀπαρίθμησην τῶν ποταμῶν ἐν τῇ Θεογονίᾳ, στ. 337 καὶ ἐφ.

⁶ Ἰλιάδ., Ζ, 420, Ὀδυσσ. Ζ, 105.

ἐς αὐτὴν ἄλλα ἐπαγομένη τῶν νεφῶν ὑετὸν τοῖς Ἀρκάσιν εἰς τὴν γῆν κατιέναι ποιεῖ¹.» Ἀνάλογος τελετὴ, πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν τελουμένη, ἐλάβανεν ἀκόμη χώραν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, εἰς τὴν Βρεττανίαν καὶ τὴν Οὐαλλίαν², ἐνθα αἱ νηρηίδες (les fées) τῶν πηγῶν καὶ τῶν λιμνῶν εἶχον τὴν αὐτὴν ἰσχὺν πρὸς τὴν ἀρκαδικὴν Ἀγῶν. Ὡς αἱ νηρηίδες αὗται, αἱ ἐλληνικαὶ Νύμφαι φαίνονται ἐπομένως ἔλκουσαι τὴν καταγωγὴν τῶν ἐκ τῶν ἀρχαίων ἀπαρχῶν τῶν Βεδῶν, τῶν θεοτήτων, «τῶν ἐντὸς τῶν ὑδάτων κινουμένων³» τῶν κατοικουσῶν τὰ εὐκίνητα νέφη, ὧν αὗται ἐκπροσωποῦσι τὴν ὑγρότητα καὶ τὴν γονιμοποιὸν ἐπενέργειαν. Ἀλλ', ἐν Ἑλλάδι, αἱ Νύμφαι ἐγκατέλειψαν τὴν οὐράνιον διαμονήν, ὅπου ἐγεννήθησαν, ἵνα ἐγκατασταθῶσι πλέον ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου:

«κρατοῦν τὰ δάση, ταῖς πηγαῖς καὶ τὰ χλωρὰ λειβάδια⁴.»

Ἡ θεία τῶν ζωῇ προσμοιᾷζει πρὸς τὴν τῶν ὑδάτων, τῶν αἰωνίως ρεόντων, πρὸς τὴν τοῦ ὑγροῦ χυμοῦ, ὅστις ἀδιακόπως ἀναζωογονεῖ τὰ δένδρα, τὰ φυτὰ, ἅπασαν τὴν γῆνιν βλάστησιν.

Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ εἰκοστοῦ αἰματος τῆς Ἰλιάδος, ὅταν ὁ Ζεὺς προσεκάλεσεν εἰς ἐπίσημον συνέλευσιν τὰς θεότητας, ἅπαντες οἱ Ποσειδοί, πλὴν τοῦ Ὠκεανοῦ, παρίσταντο· ἅπασαι αἱ Νύμφαι προσέτρεξαν. Τιμηθεῖσαι διὰ τῆς προσκλήσεως νὰ παρακαθήσων ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου παρὰ τοὺς μεγάλους θεοὺς, αἱ Νύμφαι κατεῖχον ἐπὶ ὁμίως, ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων σημαντικὴν θέσιν ἐν ταῖς λαϊκαῖς πεποιθήσεσιν. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἀποδιδάσκειται ὑπὸ τῶν Φαιάκων ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τῆς Ἰθάκης πλησίον τοῦ ἱεροῦ τῶν, ὅπου εὕρισκεται:

« . . . ἀεροχρώματῃ σπηληγὰ χαριτωμένη
τόπος εἶν' ἅγιος τῶν νυμφῶν ποῦ λέγονται Ναϊάδες,
καὶ εἰς τ' ἄντρον εἶναι πέτρινον κρατήραις καὶ λαγύναις
καὶ τὴν τροφὴν ἥ μέλισσαις ἔς ἐκεῖνα θησαυρίζουν·
μέσα καὶ λίθινον ἀργαλεῖον μακρύτατον, ὅπου ἡ νύμφαις
πανιὰ θαλασσογάλαζα, θαῦμα ἂν τὰ ἰδῆς ὑφαίνουσιν·
καὶ θρύσαις μέσ' ἀστείρευταις . . .⁵».

Οὐδόλως εἶναι σημαντικὸν δι' ἡμᾶς τὸ γεγονός, ὅτι τὸ ἱερὸν τοῦτο, ὡς βεβαίον ὁ Στράβων, δὲν ὑπῆρξεν εἰ μὴ ἐν τῇ φαντασίᾳ τοῦ ὁμηρικοῦ ποιητοῦ· αἱ λεπτομέρειαι τῆς περιγραφῆς ταύτης δὲν εἶναι ὀλιγώτερον ἐκφραστικαί. Καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, τὰ σπήλαια, ὧν ὁ ὑγρὸς θόλος ἀφήνει νὰ διέρχεται τὸ ὕδωρ σταγὸνα πρὸς σταγὸνα σχη-

¹ Πανσαν., II, 38, 4.

² De la Villemarqué, ἀναφερόμενος ὑπὸ Husson, *Chaine traditionnelle*, σ. 71.

³ Cox *Myth. of the Aryan Nations*, II, 258.

⁴ Ἰλιάδ., Γ, 8. (Πολυλᾶ).

⁵ Ὀδυσσ., N. 102 καὶ ἐφ. (Πολυλᾶ).

ματίζουν ἐνίοτε σταλακτίτας, ἰδίως δὲ τὰ σπήλαια καὶ αἱ κοιλότητες τῶν βράχων ἐξ ὧν ἀναβλύζουσιν αἱ πηγαί, ἐθεωροῦντο ὡς ἡ φυσικὴ διακονή τῶν *Ναϊάδων*, τῶν παρθένων τῶν ρεόντων ὑδάτων. Τὸ μέλι τῶν μελισσῶν εἶναι εἰκὼν χρησιμοποιομένη ἀκόμη καὶ σήμερον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἑκφρασιν τῆς ποιότητος τῶν καλυτέρων πηγῶν, τῶν πηγῶν, ὧν τὸ ὕδωρ εἶναι γλυκύτατον πινόμενον. Καὶ τὰ ὑπὸ τῶν Νυμφῶν ὑφαινόμενα θαλασσογάλαζα ὑφάσματα δὲν εἶναι μήπως ἡ ποιητικὴ ἑκφρασις τῶν λαμπρῶν διαθλάσεων τοῦ φωτός, διὰ τῶν ὁποίων χρωματίζεται τὸ κρύσταλλον ρυακίου τινός, διολισθαίνοντος ἢ ἀναπηδόντος ἐπὶ τῆς βραχύδους αὐτοῦ κοίτης; "Ἀπασαι αἱ χαρίεσσαι ἐντυπώσεις, ἃς ἡδυνήθη νὰ διεγείρῃ εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων ἡ θεὰ διαυγοῦς πηγῆς παιγνιδίζοντος ὕδατος, ὅπερ ρέει ψιθυρίζον εἰς τὸ βάθος κοιλάδος τινος, ὁ θόρυβος χειμάρρου κατερχομένου μετὰ πατάγου ἐκ τῶν ὀρέων διερμηνεύθησαν διὰ τοῦ μύθου τῶν Νυμφῶν. Λεπτοφυεῖς παρθένοι, μὲ λάμπον ἐκ λευκότητος σῶμα, καὶ κεφαλὴν κατακτούσης ὠραιότητος, ἐστολισμένην δι' ἑαρινῶν ἀνθέων· χαρίεσσαι καὶ σκιρτώσαι παρθένοι φίλαι τῶν παιγνίων καὶ τοῦ χοροῦ· μουσικαὶ παρθένοι, αἵτινες διὰ τῶν ἁσμάτων των ἐγείρουσι τὴν ἡχὴ τῶν δασῶν. Ἡ φυσικὴ ἁρμονία τῶν ὑδάτων, ἐνθα διαιτῶνται, τὰς καθιστᾷ συγγενεῖς τοῦ θεοῦ Πανός¹, ἰδίως δὲ τῶν Μουσῶν, αἱ ὁποῖαι ἀνήκουσιν εἰς τὴν οἰκογένειάν των.

Ἡ εὐτυχὴς ἐπίδρασις, ἣν ἐξασκοῦσιν ἐπὶ τῆς βλαστήσεως τὰ ὕδατα, συνετέλεσεν εἰς τὸ ν' ἀποδοθῇ εἰς τὰς Νύμφας θρεπτικὴ καὶ γονιμοποιὸς δύναμις. Αὗται ἐπεμελήθησαν τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Ἑρμοῦ, τοῦ Διονύσου καὶ πολλῶν ἄλλων θεῶν ἐν τῇ ἐλευθέρῃ βασιλείᾳ τῆς ἀγροτικῆς φύσεως. Ἐνωθεῖσαι μετὰ θνητῶν ἔδωσαν τὴν ζωὴν εἰς τινὰς ἐκ τῶν προγόνων τῶν πρώτων ἀνθρωπίνων γενεῶν, αἵτινες ἀνεπτύχθησαν παρὰ τὰ ὕδατα, ἐξ ὧν ποτίζονται οἱ ἄνθρωποι, τὰ ζῷα καὶ ἡ γῆ, ἀντλῶντες ἐξ αὐτῶν τὴν ζωὴν. Μετέπειτα κατέστησαν αἱ προστάτιδες τῆς ἀνθρώπου καὶ σθεναρῶς ἀναπτυσσομένης νεότητος, ἰδίως δὲ τῶν νεανίδων καὶ τῶν μεμνηστευμένων παρθένων, ὧν τὸ ἐλληνικὸν ὄνομα (νύμφαι) εἶναι ταυτόσημον πρὸς τὸ ἰδικόν των, καὶ αἵτινες πρὸ τῆς τελετῆς τοῦ ὕμεναίου οὐδέποτε παρέλειπον νὰ λουσθῶσιν εἰς τὸ ὕδωρ ἱερῶν τινῶν πηγῶν². Τὸ ὕδωρ τοῦτο ἔδιδεν ἀναμφιβόλως εἰς τὰς γυναῖκας τὸ προνόμιον τῆς γονιμότητος καὶ τῆς μακρᾶς νεότητος· ἐξαλείφον ἐκ τοῦ σώματός των πάντα ρύπον, ἐξησφάλιζεν εἰς αὐτὰς τὴν υγείαν. Ἡ πίστις πρὸς τὴν ἐξαγνιστικὴν ιδιότητα τῶν ὑδάτων, πίστις, ἣτις ἦτο γενικὴ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα³ καὶ ἣτις διετηρήθη μέχρι τῶν ἡμερῶν μας εἰς πολλὰ μέρη τῆς Εὐρώπης⁴, δὲν ἐξηγεῖται μόνον διὰ τῶν ἀγαθοεργῶν ἐπιδράσεων τῶν θερμομεταλλικῶν πηγῶν, ἀπὸ τὰς ὁποίας οἱ Ἕλληνες ἐξήτουν τὴν θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν των. Βεβαίως αἱ Νύμφαι τῶν πηγῶν τούτων ἐτιμῶντο ὅλως ἰδιαίτερος, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἀφιερωμάτων τῶν ἱερῶν των⁵. Ἀλλὰ καὶ πηγαὶ οὐδέποτε σχοῦσαι κατὰ τὰ φαινόμενα θεραπευτικὴν τινα ιδιότητα ἐθεωροῦντο ἐπίσης ὡς ὑγιειναὶ εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἐν αὐταῖς ἐλούοντο, διὰ τὰ

¹ Γγν. Ὅμηρ., *Ιθ'*, 49.

² Θουκυδ., *Β'*, 15. Πορφ. *Ἀντρ. Νυμφ.*, 12. *Ἦουχ.*, *νυμφικὰ λουτρά*.

³ Ἀνέρχεται μέχρι τῶν κοινῶν ἀρχῶν τῶν ἰνδοευρωπαϊκῶν μυθολογιῶν. Διὰ τὴν μυθολογίαν τοῦ Ἀδάστα, ἑλπέε J. Darmesteter, *Χαοῦρβατα καὶ Ἀμέρετα*, σ. 51.

⁴ Βλ. J. Grimm, *Deutsche Mythologie*, σ. 551—557, ἐκδ. 3η.

⁵ Curtius, *Griech. Quell und Brunnen-inschriften*, σ. 12, καὶ 19. Corp. Inscr., Gr. 2184 καὶ 19

εὗρωσιν ἀνακούφισιν εἰς τοὺς πόνοὺς τῶν ¹.

Εἰς τὰς Νύμφας, θεότητας τῆς υγείας, ἀπέδιδον προσέτι τὴν ιδιότητα τοῦ προβλέπειν καὶ ἀποκαλύπτειν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν ἔκβασιν τῶν ἀσθενειῶν. Παρὰ τὰς Πάτρας ὑπῆρχε πηγὴ, τῆς ὁποίας τὴν Νύμφην ἤρχοντο πρὸς τοῦτο νὰ συμβουλευθῶσιν. Ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς πηγῆς, ἀνήρτον κάτοπτρον, οὗτινος τὸ χεῖλος μόνον ἐδυθίζετο ἐντὸς τοῦ ὕδατος: κατόπιν τὸ ἀπέσυρον καὶ ἔβλεπον ἐντὸς αὐτοῦ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀσθενοῦς, νεκροῦ ἢ ζῶντος ². Ἡ μαντικὴ αὕτη ἐπιστήμη τῶν νυμφῶν δὲν ἐφηρμόζετο ἄλλωστε μόνον ἐπὶ τῶν ἀσθενειῶν: ἦτο γενικὴ. Οἱ κατοικοῦντες τὰς πηγὰς καὶ τὰ ὑγρά σπήλαια δαίμονες ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐθεωρήθησαν ὡς ἱκανοὶ ν' ἀποκαλύπτωσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ μέλλον καὶ νὰ τῷ ἐμπνέωσι θεῖαν τινὰ ἐπιστήμην. Αἱ Νύμφαι τῶν ὑδάτων ἔσχον τὰ μαντεῖα τῶν, ἴσως ἀρχαιότερα τῶν τοῦ Ἀπόλλωνος, καὶ τῶν ὁποίων ἡ φήμη διετηρήθη ἐπὶ μακρὸν εἰς τινὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τοῦ ὄρους Κιθαιρώνος, ἀνωθεν τῶν Πλαταιῶν, ὑπῆρχεν ἄντρον τῶν Σφισγιδῶν Νυμφῶν: ἐκεῖ, κατὰ τὸν Πλούταρχον καὶ τὸν Παυσανίαν, ὑπῆρχε κατ' ἀρχὰς μαντεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον μετέβαινον, καθ' ὥρισμένας ἡμέρας, οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς: μόλις εἰσῆρχοντο ἐντὸς τοῦ ἄντρου κατελαμβάνοντο ὑπὸ τῶν δαιμόνων αὐτοῦ καὶ προέλεγον τὸ μέλλον: τοὺς οὕτω ὑπὸ τῶν Νυμφῶν κατεχομένους ἀπεκάλουν *νυμφολήπτους* ³. Αἱ προφητεῖαι τοῦ βοιωτοῦ μάντεως Βάκιδος ἐθεωροῦντο ὡς ὑπαγορευόμεναι ὑπὸ τῶν θεοτήτων αὐτῶν ⁴. Κατοικοῦσαι τὰ σπήλαια καὶ ὑπὸ τῶν πνοῶν τῆς γῆς τρεφόμεναι, ἔκαμον ν' ἀναβλύσωσι τῶν ἐμπνεόντων ὑδάτων αἱ πηγαὶ χάριν τοῦ θεοῦ ἱεροῦ τῆς Μούσης:

«Σοὶ δ' ἄρα πηγὰς νοερῶν ὑδάτων τέμον ἄντροις
μῖμνουσαι γαίης ἀιταλλόμεναι πνεύμασι, Μούσης θέσιν εἰς ὁμφὴν
ταῖδ' ὕπερ οὕδας Δία πάντα νασμοὺς ρήξασαι ⁵».

Ὁ ἐμπνευστικὸς οὗτος χαρακτὴρ τῶν Νυμφῶν, τῶν κατοικουσῶν ἐντὸς τῶν σπηλαίων ἢ ἐντὸς τῶν πηγῶν, ἐξηγεῖται ἴσως ἐκ τῆς ζάλης. Ἦν ἔφερον εἰς τοὺς ἐγκεφάλους τὰ ἐκ τινων σπηλαίων ἀναδιδόμενα ἀέρια ἢ τὰ εὕρισκόμενα ἐν κεκορεσμένη διαλύσει ἐντὸς πηγῶν τινων.

Θεότιτες τοῦ προφητικοῦ παραληρήματος, αἱ Νύμφαι, αἵτινες ἀποπλανῶσι τὸ πνεῦμα τῶν ἀνθρώπων, εἶναι, ὅπως αἱ μεσαιωνικαὶ *νεράιδες*, γόησαι καὶ μάγισσαι. Πεπρωκισμέναι μὲ ἀκατανίκητον ἰσχὺν γοητείας προσελκύουσι πρὸς ἑαυτὰς πάντα, ὅστις ἤθελε πλησιάσῃ πολὺ τὴν ὑγρὰν διαμονὴν τῶν. Καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην αἱ λαϊκαὶ παραδόσεις διηγοῦντο ἄλλοτε τίνι τρόπῳ αἱ νηρηίδες καὶ αἱ ναϊάδες εἶχον ἀποπλανῆσαι ὠραίους νεανίας καὶ παρασύρει αὐτοὺς ὑπὸ τὰ ὕδατα, τίνι τρόπῳ αἱ πρᾶσι-

¹ Παυσαν. στ', 22, 7. Στραβ., Η', 356. Ἀθην., ΙΕ', 31.

² Παυσαν., Ζ', 21 12.

³ Πλουτ. Ἀριστ., Β. 4. Παυσαν., Θ', 5, 3. Βλ. Corp. Inscr. Gr., 456.

⁴ Παυσαν., Δ', 27, 4. Ι', 12, 11. Σχολ. Ἀριστοφ., Εἰρ., 1071. Τζέτζ., *Λυκοφρ.* 1276.

⁵ Ὁ Πορφύριος (Ἀστρ. Νυμφ. 8) ἀναφέρει τὸ χωρίον τοῦτο ὕμνου τινὸς εἰς Ἀπόλλωνα, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι τὰ ἄντρα ἦσαν ἀφιερωμένα εἰς τὰς νύμφας, ἰδίως δὲ εἰς τὰς νύμφας τῶν ὑδάτων.

νοπλόκαμοι παρθένοι προσείλκυντο τοὺς ἀπερισκέπτως εἰς τὰς κρύπτας των προσηλουμένους ἀδιακρίτους ὀφθαλμούς. Τὸ θέλγητρον τῶν βαθέων ὑδάτων, θέλγητρον ἀναμειγμένον μετὰ τρόμου διὰ τὰς παιδικὰς φαντασίας, ἡ ἱλιγγιώδης ἑλξις των δι' ὅσους ἐπὶ μακρὸν παρατηροῦσιν αὐτά, ἡ ἀσυνείδητος ἐπιθυμία, ἣν ἐμπνέουσι νὰ εἰσέλθῃ τις ἐντὸς αὐτῶν, νὰ διεισδύσῃ εἰς τὰ μυστικά των, ἡ ἀκατανίκητος γοητεία των, αἱ θανάσιμοι ἡδοναὶ των ἐκφράζονται, ἐν Ἑλλάδι, εἰς τὸν μῦθον τοῦ Ὑλα, οὗτινος ὁ André Chénier, μετὰ τὸν Θεόκριτον καὶ τὸν Ἀπολλώνιον, ἀπέδωκεν ἡμῖν ἅπασαν τὴν χάρεισσαν ποίησιν.

Ὅταν οἱ Ἀργοναῦται προσήγγισαν, ἐν τῇ Προποντίδι, εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς Βιθυνίας ὁ νεαρὸς Ὑλας, εὐνοούμενος καὶ σύντροφος τοῦ Ἡρακλέους, ἀπεστάλη πρὸς ἀναζητήσιν πηγῆς διὰ τὴν προμήθειαν τοῦ ἀναγκαιοῦντος εἰς τὰ συμπόσια τῶν ἡρώων ὕδατος. Ὑπὸ τι καταπράσινον ἄλσος, οὗτινος τὸ ἕδαφος ἐστολίζετο διὰ λαμπρῶν ἀνθέων, ἀνακαλύπτει πηγὴν, τῆς ὁποίας ἡ δροσερότης καὶ ἡ διαφάνεια τὸν προσελκύουν. Πλησιάζει, κύπτει ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῶν ὑδάτων, ἐντὸς τῶν ὁποίων βυθίζει τὴν ὑδρίαν του. Ἀλλ' αἱ θεαὶ κάτοικοι τῆς πηγῆς ἀντελήφθησαν τὸν ὥραιον νέον. Ἐξέρχονται ἐκ τῶν πυκνῶν καλάμων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκρύπτοντο, διασχίζουσι τὰ κύματα καὶ παρασύρουσιν ἐκ τῆς χειρὸς τὸν Ὑλαν εἰς τὰ βάθη τῆς λαμπρᾶς των διαμονῆς, ἐνθα διὰ χιλίων θωπεϊῶν προσπαθοῦσι νὰ κατευνάσωσι τὸν τρόπον του. Ὁ Ἡρακλῆς ὁμῶς ἀνήσυχος, τρέχει πρὸς ὅλας τὰς διευθύνσεις εἰς ἀναζητήσιν τοῦ νεαροῦ του συντρόφου· τρεῖς τὸν καλεῖ, ἀλλ' ἡ φωνὴ τοῦ Ὑλα, ὅστις θέλει νὰ τοῦ ἀπαντήσῃ, χάνεται ἐντὸς τῶν ὑδάτων, εἰς τὸ βάθος τῶν ὁποίων κατήλθεν¹. Ὁ μῦθος προσέθετεν ὅτι ὁ ἥρωας ἠπείλησε νὰ καταστρέψῃ ἅπασαν τὴν χώραν ἐκεῖνην, ἐὰν δὲν ἀνεκάλυπτον τὸν Ὑλαν ζῶντα ἢ νεκρόν. Ἐκτοτε εἰς ὀρισμένην ἡμέραν, οἱ κάτοικοι τῆς Προύσης καὶ τῶν περιχώρων περιφέρονται ἐπὶ τοῦ ὄρους, καλοῦντες μεγαλοφῶνως καὶ ἐπανειλημμένως τὸ ὄνομα τοῦ Ὑλα². Ἡ ἀσιατικὴ αὕτη ἐορτὴ δὲν ἐνεθύμιζε μόνον τὸ θέλγητρον τῶν ὑδάτων, ὑπερ συναρπάξει καὶ φονεύει· ὁ Ὑλας, οὗτινος ἐθρήνουν τὸ λυπηρὸν τέλος, καὶ τὸν ὅποιον ἤθελον νὰ ἐπαναφέρουν εἰς τὴν ζωὴν, ἦτο, καθὼς ὁ Ἰάκινθος, καθὼς ὁ Ἀδωνις, καθὼς ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ ἐφήμεροι ὥραιοι νεανίαί, ἡ εἰκὼν τῆς δροσερᾶς ἐαρινῆς βλαστήσεως, ἥτις καθ' ἑκάστον ἔτος μαραίνεται, κατόπιν βραχείας καὶ λαμπρᾶς ἀνθήσεως.

Εἰς τὸν χορὸν τῶν νυμφῶν τῶν ὑδάτων συχνάκις προστίθενται αἱ κατοικοῦσαι τὰ δάση καὶ τὰ ὄρη νύμφαι, αἵτινες πληροῦσιν ἅπασαν τὴν ἀγροτικὴν φύσιν, ἐν ἣ εὐρίσκονται εἰς σχέσεις πρὸς τοὺς ποιμενικοὺς θεοὺς, ὡς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸν Ἑρμῆν, ἐν ᾧ ζῶσι συναναστρεφόμεναι τὸν Πᾶνα καὶ τοὺς Σατύρους, οἵτινες λαμβάνουσι μέρος εἰς τὰς παιδικὰς των καὶ οἵτινες καταδιώκουσιν αὐτάς διὰ τῶν λάγνων ὀρμῶν των, διὰ μέσου τῶν πυκνῶν λοχμῶν καὶ εἰς τὸ βάθος τῶν εἰς τὰς πλευράς των βράχων ἡνεφγμένων σπηλαίων. Μεταξὺ αὐτῶν διέκρινον· τὰς Ὀρειάδας, αἵτινες κυρίως ἀρέσκονται ἐπὶ τῶν κλιτύων καὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων· τὰς Μελιάδας, νύμφας τῶν μελῶν· τὰς Δρυάδας, νύμφας τῶν δρυμῶν· τὰς Ἀμαδρυάδας, ὧν τὸ ὄνομα ἐκφράζει τὴν συμπα-

¹ Εἰς τὰς δημώδεις τῶν Ἑλλήνων δοξασίας, τὰ εἰς νεαρῶτάτην ἡλικίαν θνήσκοντα παιδιά ἀνηρπάζοντο ὑπὸ τῶν Νυμφῶν. Corp. Inscr. No 997, 6201, 6293. Ἡ ἀρπαγὴ αὕτη ἦτο τὸ σύμβολον τοῦ ἐυκόλου καὶ ἡδέος θανάτου.

² Ἀπολλων., Ἀργον. Α', 1207-1240. Θεοκρ., II', 45. Στράβ., σ. 564.

θητικὴν ζωὴν τῶν θεῶν αὐτῶν παρθένων μὲ τὰ δένδρα, τὰ ὅποια ἐξέλεξαν αὐται ὡς κατοικίαν. Συνήθως, πράγματι, δὲν ἀπέδιδον εἰς αὐτάς τὴν ἀθανασίαν, ἀλλὰ μόνον μακρὰν ζωὴν, ἥτις ἡδύνατο νὰ λήξῃ συγχρόνως μὲ τὰ φυτικά ὄντα, ὧν ἡ ὑπαρξὶς ἦτο στενωὺς συνδεδεμένη πρὸς τὴν ἰδικὴν των. Ζῶσιν ἐπὶ μακρόν, λέγει ὁ συγγραφεὺς Ὀμηρικοῦ τινοῦ ὕμνου, καὶ τρέφονται δι' ἀμβροσίας· χορεύουσιν ὁμοῦ μετὰ τῶν θεῶν... Αἰ ἐλάται, καὶ αἰ ὕψηλαι δρύες, συγχρόνως μετ' αὐτῶν γεννηθεῖσαι, αὐξάνουσιν ἐπὶ τῆς τρεφούσης τοὺς ἀνθρώπους γῆς, θαλεραὶ καὶ ὠραιαί, ἐπὶ τῶν μεγάλων ὀρέων. Ἄλλ' ὅταν ἡ μοῖρα τοῦ θανάτου πλησιάζῃ, τότε τὰ ὠραία δένδρα ἀρχίζουσι νὰ ξηραίνωνται ὄρθια, ὁ φλοιὸς των καταστρέφεται, οἱ κλάδοι των πίπτουσι μετ' αὐτῶν δ' ἡ ψυχὴ τῶν Νυμφῶν ἐγκαταλείπη τὸ φῶς τοῦ ἡλίου :

«δηρὸν μὲν ζῶουσι καὶ ἄμβροτον εἶδαρ ἔδουσι,
καὶ τε μετ' ἀθανάτοισι καλὸν χορὸν ἔρρῳσαντο.

.....
Τῇσι δ' ἄμ' ἢ ἐλάται ἢ δρύες ὕψικάρηνοι
γεινομένησιν ἔφυσαν ἐπὶ χθονὶ βωπιανείρη,
καλαί, τηλεθάουσαι, ἐν οὔρεσιν ὕψηλοῖσιν·
ἀλλ' ὅτε κεν δὴ μοῖρα παρεστήκη θανάτοιο,
ἄζανεται μὲν πρῶτον ἐπὶ χθονὶ δένδρεα καλὰ,
φλοιὸς δ' ἀμφιπεριφθινύθη, πίπτουσι δ' ἅπ' ὅζοι,
τῶν δὲ θ' ὁμοῦ ψυχὴ λείπει φάος ἡελίοιο¹».

Τὰ δένδρα, ἐντὸς τῶν ὁποίων ζῶσιν αἱ νύμφαι, εἶναι ἐπομένως πράγματα θεῖα καὶ δὲν δύναται τις νὰ θέσῃ ἐπ' αὐτῶν χεῖρα ἀτιμωρητί. Παράδοσις τις, ὑπὸ τοῦ Ἀπολλωνίου² διασωθεῖσα, διηγεῖτο τίνι τρόπῳ ξυλοκόπος κόπτων ἡμέραν τινα ξύλα εἰς τι δάσος, ἤκουσε τὴν φωνὴν ἀμαδρυάδος παρακαλοῦσης αὐτὸν νὰ σεβασθῇ τὸ δένδρον, ὅπερ τῆς ἦτο ἀγαπητὸν καὶ μετὰ τοῦ ἀποίου ἐπὶ μακρόν εἶχεν ἦδη ζῆσει. Ὁ ξυλοκόπος κωφὸς εἰς τὴν παράκλησιν ἐκείνην κατέφερε τὸν πέλεκύν του ἐπὶ τῆς ἱερᾶς δρυός. Ἄλλ' ἐντὸς ὀλίγου ἐτιμωρήθη διὰ τὴν θρασύτητά του. Ἡ ὀργὴ τῆς Νύμφης, τῆς ὁποίας τὰς παρακλήσεις περιεφρόνησεν ἔπληξεν αὐτὸν καὶ ἅπαντας τοὺς ἀπογόνους του διὰ τῶν πλέον σκληρῶν συμφορῶν.

Ἐν τῇ μέσῃ τῆς ἀγρίας φύσεως ἔνθα αἱ νύμφαι παίζουσι καὶ ἄδουσιν ἐντὸς τοῦ ὕδατος τῶν ρυακίων, ἔνθα χορεύουσι μετὰ τῶν ὑπὸ τοῦ ἀνέμου ταλαντευομένων κλώνων, ἔνθα ὁ χυμὸς ὁ ἐξογκῶν τοὺς νεαροὺς βλαστοὺς καὶ ἐμψυχῶν τὴν ζωὴν τῶν μεγάλων δένδρων εἶναι ἡ διαρκὴς ζωσα καὶ πάλλουσα ψυχὴ των, φαινόμενόν τι ὡς υπερφυσικὸν παρουσιαζόμενον, τὸ τῆς ἡχοῦς εἶχε ζωηρὰν ἐμποιήσῃ ἐντύπωσιν ἐπὶ τῆς λαϊκῆς φαντασίας. Ἡ ἡχώ ἥτις, ἐπαναλαμβάνει τοὺς μυκηθμοὺς τοῦ ἀνέμου ἢ τὰς ἀρμονίας τῶν ὑδάτων, εὐρίσκετο βεβαίως εἰς σχέσιν πρὸς τὰς νύμφας, αἱ ὅποια τὴν αὐτὴν ἔχουσι διαμονήν. Διὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς προελεύσεώς της οἱ Ἕλληνες ἐπενόη-

¹ Ὑμν. Ὀμηρ., Δ', 257 καὶ ἐφ. ἐκδ. Baumeister. Περὶ τῆς μακροβιότητος αὐτῶν, βλέπε Ἡσίοδον παρὰ Πλουτ., Περὶ ἐκλ. χοροῦ., 11.

² Ἀργον., Β', 476.

σαν εὐφύεστατον μῦθον. Ἡ Ἥχώ¹, ἔλεγον, ὑπῆρξέ ποτε ὠραιότατη παρθένος γαλου-
 χηθεῖσα καὶ ἀνατραφεῖσα ὑπὸ τῶν Νυμφῶν, ἐκπαιδευθεῖσα δὲ ὑπὸ τῶν Μουσῶν εἰς
 τὴν τέχνην τοῦ ᾄσματος, τοῦ αὐλοῦ καὶ τῆς σύριγγος· ἀγαπῶσα τὴν μόνωσιν, ἀπέ-
 φευγε τὴν συναναστροφὴν τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων μὴ δεχομένη τοὺς ἔρωτάς των.
 Ὁ θεὸς Πᾶν φθονῶν τὸ μουσικόν της τάλαντον, ὠργισμένος δέ, διότι δὲν ἠδύνατο νὰ
 ἀπολαύσῃ τὴν καλλονὴν της, ἐνέπνευσεν ἡμέραν τινὰ μανιώδη παραφορὰν εἰς ὅλους
 τοὺς ποιμένας τῆς περιοχῆς, οἵτινες ἐπετέθησαν κατὰ τῆς παρθένου, κατεσπάραξαν
 αὐτὴν καὶ διέσπειραν τὰ μέλη της ἐφ' ὅλης τῆς γῆς. Ἡ Γαῖα περισυνέλεξε καὶ ἐνέ-
 ταφίσαε τὰ λείψανά της. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἡ Ἥχώ δὲν διαμένει πλέον εἰς
 ὠρισμένον μέρος· εἶναι πανταχοῦ. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν θάνατον διетήρησε τὸ μουσικόν
 της τάλαντον, τὴν ιδιότητα ν' ἀπομιμῆται καὶ νὰ ἐπαναλαμβάνῃ ὅλους τοὺς μέχρι
 τῶν ὧτων της φθάνοντας ἤχους². Ἄλλη τις ἐκδοχὴ τοῦ αὐτοῦ μύθου εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ
 Ὁιδίδιου ἐξιστορηθεῖσα. Καθ' ὃν χρόνον ὁ Ζεὺς κατεδίωκε τὰς νύμφας, ἡ Ἥχώ, λέγει,
 ὁμίλει διαρκῶς εἰς τὴν Ἥραν, διὰ νὰ τὴν κρατῇ μακράν καὶ τὴν ἐμποδίσῃ νὰ ἴδῃ
 τὸ θέαμα τῶν ἀπιστιῶν τοῦ συζύγου της. Ἡμέραν ὅμως τινὰ ἡ βασίλισσα τῶν θεῶν ἀν-
 τελήφθη τὴν παρῖδα τὴν ὁποῖαν τῆς ἔστηνον· ἐτιμώρησε τὴν νεάνίδα μεταμορφώσασα
 αὐτὴν εἰς ἡχώ, δηλαδὴ εἰς ὃν μὴ δυνάμενον νὰ διευθύνῃ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ· «μὴ
 δυνάμενον νὰ ἐμιλήσῃ πρῶτον οὔτε νὰ σιωπήσῃ, ὅταν ὁμιλῶσιν εἰς αὐτό, ἀλλ' ἐπανα-
 λαμβάνον ἀπαύστως τὰς τελευταίας λέξεις τῆς φωνῆς, ἣν ἀκούει³.»

Πιθανὸν ἡ φαντασία τοῦ λατίνου ποιητοῦ νὰ μετέσχε πως εἰς τὴν ὑπερβαλλόν-
 τως εὐφυᾶ ταύτην ἐξήγησιν. Αὐθεντικώτερος εἶναι ὁ μῦθος τῶν σχέσεων τῆς Ἥχους
 καὶ τοῦ Ναρκίσσου.

Ὅταν ἔξῃ ἀκόμη, μεταξὺ τῶν παρθένων τῶν υἰάτων ἡ νύμφη ἐφλέγγῃ ἐξ ἔρωτος
 πρὸς τὸν ὠραῖον νέον. Περιφρονηθεῖσα ὅμως ὑπ' αὐτοῦ καταφεύγει εἰς τὰ βάθη τῶν
 μονήρων ἄντρων διὰ νὰ ἀποκρύψῃ τὴν ἐντροπὴν της, ἔνθα ἡ λύπη καὶ ἡ ὀργὴ τὴν
 καταβάλλουσι. Τὸ σῶμα της ἀπασχνοῦται· τὸ αἷμα της ἐξατμίζεται ὅλον· «μόνον ἡ
 φωνὴ καὶ τὰ ὁσὰ τῇ ἀπομένουσιν· ἡ φωνὴ διетηρήθη· τὰ ὁσὰ ἔλαβον τὴν μορφήν
 βράχου. Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης δὲν τὴν βλέπουν πλέον ἐπὶ τῶν ὁρέων· ἀλλ' ἀπὸ
 τὰ βαθέα σπήλαια, ἔνθα κρύπτεται, ἀπαντᾷ ἀκόμη πρὸς ὅσους καλοῦσιν αὐτήν⁴.»

Τὸ ἀτυχὲς τῆς Ἥχους πάθος ἦτο ξένον πρὸς τὸν μῦθον τοῦ Ναρκίσσου ὡς τὸν
 διηγούντο εἰς τὰς Θεσπιάς. Ὁ ὠραῖος νεανίας, ἔλεγον, φθάσας ἡμέραν τινὰ ἐπὶ τῶν
 ὄχθων διαυγοῦς πηγῆς διακρίνει τὴν εἰκόνα του ἀντανακλωμένην ἐντὸς τοῦ κρυστάλ-
 λου τῶν υἰάτων. Φαντάζεται ὡς πραγματικὴν τὴν ματαίαν ἐκείνην σκιάν· μένει ἐν
 ἐκστάσει ἐνώπιον τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ του κύπτει πρὸς τὸ ἀπατηλὸν ὕδωρ· βυθίζει ἐντὸς
 αὐτοῦ τοὺς βραχιόνας, ἵνα συλλάβῃ τὸ φευγαλέον ἀντικείμενον τοῦ πάθους του. Οὐδὲν
 δύναται ν' ἀποσπάσῃ αὐτὸν τοῦ ἡδέος καὶ σκληροῦ θαυμασμοῦ ἐκείνου· οὐδὲν ἀνα-
 κουφίζει τοὺς ἀκατορθώτους πόθους του. Τακεῖς ὑπὸ τοῦ ἔρωτος ἐξασθενεῖ καὶ θνή-
 σκει. Διηγούντο προσέτι ὅτι ὁ Νάρκισσος εἶχεν ἀδελφὴν ὁμοιάζουσαν αὐτῷ, ἣν συνέ-

¹ Βλ. Wieseler, *Die Nympe Echo*, Göttingen, 1854. *Narkissos*, 1856.

² Λόγος, Γ', 23. Κατὰ τὸν Μόσχον (Εἰδυλλ. ΣΤ'), ἡ Ἥχώ, ἀγαπωμένη ὑπὸ τοῦ Πανός,
 ἡγάπα Σάτυρον τινα.

³ Ovid., *Metam.*, III, 362 καὶ ἐφ.

⁴ Ovid., III, 342.

χεον μετ' αὐτοῦ, καὶ τὴν ὁποίαν οὗτος ἠγάπησε. Μετὰ τὸν θάνατον τῆς νεάνιδος, ἤρχετο καθ' ἑκάστην ἡμέραν παρὰ τινι πηγῇ, διὰ νὰ βλέπῃ τὴν εἰδὴν αὐτοῦ εἰκόνα, ἣτις ἐνεθύμιζεν εἰς αὐτὸν τὴν ἀδελφὴν του, καὶ ἐξαπατᾷ τοιοῦτοτρόπως τὴν λύπην του ¹. Μῦθος πλήρης χάριτος, οὔτινος ἢ φυσικῇ ἐννοίᾳ δὲν δύναται νὰ διαφύγῃ. Ὁ Νάρκισσος δὲν εἶναι, πράγματι, εἰ μὴ τὸ ὁμώνυμον ἄνθος· τὸ ἄνθος τὸ παρὰ τὰς ὄχθας τῶν πηγῶν ἀναπτυσσόμενον, ἐντὸς τῶν ὁποίων κατὰ τὸ ἔαρ, ἀντανακλᾶται καὶ κατοπτρίζεται ἢ καλλονή του καὶ παρὰ τὰς ὁποίας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ θερούς κλίνει τὸν φθίνοντα μίσχον του, ὅστις μετ' ὀλίγον μαραίνεται.

¹ Πausan., Θ', 32, 7. Ovid ἐν θ' ἀν.

BIBΛION III

ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΓΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ I

ΓΑΙΑ ΚΑΙ ΡΕΑ — ΚΥΒΕΛΗ

Ἐν Ἑλλάδι ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις Ἰνδοευρωπαϊκοῖς λαοῖς, ἡ γῆ εἶναι θεότης ἀρχέγονος, ὅπως ὁ οὐρανός, τὸν ὅποιον ἡ ἡσιοδικὴ Θεογονία καὶ αἱ πλεόν ἀρχαὶαι θρησκευτικαὶ παραδόσεις ἐθεώρουν ὡς σύζυγόν της. Ἡδὴ ἡ Ρίγ-Βέδα ἐμιλοῦσα περὶ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς τοὺς ἀποκαλεῖ «τὸ ἀθάνατον ζεῦγος, τοὺς δύο προγόνους τοῦ κόσμου ¹». — «Ἐπικαλοῦμαι κατὰ τὰς θυσίας, λέγει ὁ ποιητής, ζητῶν τὴν βοήθειαν τῶν θεῶν, τὰς δύο αὐτὰς κεντρικὰς θεότητας, τὰς μεγάλας, τὰς εὐρείας, τὰς στερεάς, τὰς πλήρεις ὡραιότητος, αἵτινες ἐγκλείουσι τὴν ἀθανασίαν ²». Ἐν Ἑλλάδι, εἰς τὰ μυστήρια τῆς Σαμοθράκης, αἱ δύο θεότητες, τὰς ὁποίας κατ' ἐξοχὴν ἐπεκαλοῦντο, ἦσαν ἐπίσης ὁ Οὐρανὸς καὶ ἡ Γῆ ³. Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ πίστεως μυστικοπαθοῦς περιοριζομένης ἐντὸς τῆς σκιάς ὀλίγων ἱερῶν· πρόκειται, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, περὶ πίστεως γενικῆς καὶ ἀληθῶς λαϊκῆς. «Τῶν δὲ πρώτων φιλοσοφησάντων, λέγει, οἱ πλείστοι τὰς ἐν ὕλης εἶδει μόνον φήθησαν ἀρχὰς εἶναι τῶν πάντων... Οἱ μὲν γὰρ πῦρ, οἱ δ' ὕδωρ, οἱ δ' ἀέρα, τοῦτ' εἶναι φασί. Καίτοι διὰ τί ποτ' οὐ καὶ τὴν γῆν λέγουσιν, ὥσπερ οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων; Πάντα γὰρ εἶναι φασί τὴν γῆν.» — «Φησὶ δὲ καὶ Ἡσίοδος, προσθέτει, τὴν γῆν πρώτην γενέσθαι τῶν σωμάτων, οὕτως ἀρχαίαν καὶ δημοτικὴν συμβέβηκεν εἶναι τὴν ὑπόληψιν ⁴». Ὁ συγγραφεὺς τοῦ περὶ τοῦ Κόσμου συγγράμματος ἀποδεικνύει πῶς ἡ ἰδέα τῆς ἀθανασίας προσκολλάται εἰς τὸ ἀπειρον αὐτὸ σῶμα ὅπερ ἐκπλήσσει τὸν ἄνθρωπον διὰ τῶν χιλίων φαινομένων τῆς γονίμου ζωῆς του. «Ἡ τε γῆ φυτοῖς κομῶσα πανποδαποῖς, νάμασί τε περιβλύζουσα, καὶ περιοχουμένη ζῳοῖς, κατὰ καιρὸν ἐκφύου-

¹ Γαλλ. μεταφρ. Langlois, τ. IV, σ. 38.

² Ὁμοίως, τ. I σ. 427.

³ Varr., *De ling. lat.*, IV, σ. 17, ἐκδ. Bip.

⁴ Μετὰ τὰ φυσ. Α', 8, 5.

τά τε πάντα καὶ τρέφουσα ἰδέας καὶ πάθη, τὴν ἀγήρω φύσιν ὁμοίως τηρεῖ¹.»

Εὐκόλως δύναται τις νὰ ἐννοήσῃ πῶς ἐγεννήθη ἡ ἰδέα τοῦ θεοῦ ἐπὶ τῇ θεᾷ τῆς γῆς, τοῦ ἰσχυροῦ τούτου ὄντος, τοῦ ἀδιακόπως καὶ ἀνεξαντλήτως τεκνοποιοῦντος, ἀλλὰ φέροντος εἰς τὸ φῶς μόνον ὄντα φθαρτά, ἅπαντα προσωρισμένα, ἄλλα μὲν ταχύτερον, ἄλλα δὲ βραδύτερον νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἐρέβη, ἐκ τῶν ὁποίων διὰ μίαν στιγμὴν ἐξῆλθον. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, οἱ Ἕλληνες ἔδλεπον τὰ φυτὰ ὅπως καὶ τὰ ζῷα διαδοχικῶς νὰ γεννῶνται, ν' αὐξάνωνται, νὰ φθάνωσι μέχρι τοῦ κορυφώματος τῆς πλήρους ζωῆς, διὰ νὰ φθαρῶσι κατόπιν ἀποδίδοντα τὰ λείψανά των εἰς τὴν γῆν, ὅπου ἐπρόκειτο νὰ σαπῶσι καὶ δεχθῶσι τὰ σπέρματα νέας ζωῆς. Ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν ταύτην συνετελεῖτο ἡ ἐργασία τῆς βλαστήσεως, ἡ μυστηριώδης ἐπεξεργασία τῶν ἐφημέρων αὐτῶν ὄντων, ἅτινα ἔδλεπον ν' ἀναφύωνται τακτικῶς, καθ' ἕκαστον ἔτος, κατὰ τὸ ἔαρ. Καὶ ὅταν ἔστρεφον τὰς σκέψεις των ἐπὶ τῶν ἑαυτῶν των, δὲν διεχώριζον τὴν εἰμαρμένην αὐτῶν τῆς τῶν ἄλλων τέκνων τῆς Γῆς: Ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς τέκνα τῆς θεᾶς ταύτης μητρός, τρεφόμενα καὶ γαλουχούμενα ὑπ' αὐτῆς ἐπὶ βραχὺ χρονικὸν διάστημα καὶ ἅτινα μετ' ὀλίγον θ' ἀπέθνησκον καὶ θὰ ἐπέστρεφον εἰς τὰ βαθέα σπλάγχχνα, τὰ ὅποια τοὺς ἐχάρισαν τὴν ζωὴν. Ἡ γῆ ἐπομένως ἦτο διὰ τοὺς Ἕλληνας κατὰ τὴν ἐπιτυχὴ ἔκφρασιν τοῦ Preller² «ἡ μητρικὴ τῶν ὄντων ἀγκάλη καὶ συγχρόνως τὸ διαρκῶς χαῖνον μνημα αὐτῶν.» Ἡ ζωνρὰ αὕτη ἀντίθεσις τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, ὣν ἡ γῆ εἶναι τὸ κοινὸν πεδίον, ὑπῆρξε μία τῶν προεξαρχουσῶν ἰδεῶν τῆς θρησκείας τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων, τῆς ἐξ ὁλοκλήρου ἀφιερωμένης εἰς τὰς ὑποχθονίους θεότητας· ἀλλ' ἡ διπλῇ αὕτη ἰδέα, πρέπει νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη εἰς τὴν ἀπλὴν λατρείαν, τὴν ὁποίαν προσέφερον εἰς τὴν γῆν οἱ ἀρχαιότεροι λαοὶ τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ γῆ, θεοποιηθεῖσα ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς φαντασίας, ὠνομάσθη, κατὰ τὰς ἐποχὰς ἢ κατὰ τὰς χώρας, ἔνθα κατὰ πρῶτον ἐτιμήθη, κατὰ τρεῖς διαφόρους τρόπους: *Γαῖα*, ὅπερ εἶναι τὸ ἀπλοῦν αὐτῆς ὄνομα, τὸ ἀρχικόν· *Ρῆα*, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ξενικῆς καταγωγῆς ὡς καὶ ἡ *Κυβέλη*, μεθ' ἧς ἀπὸ παλαιᾶς ἐποχῆς ἐταυτίσθη· *Δημήτηρ*, τὸ πλεόν σύνηθες καὶ τὸ πλεόν ἐν χρήσει ὄνομα τῆς θεότητος ταύτης. Τὰ ὀνόματα ταῦτα, ἅτινα ὀφείλομεν νὰ διακρίνωμεν ἀπ' ἀλλήλων ἀντιστοιχοῦσιν, ἐν τῇ ἐλληνικῇ μυθολογίᾳ, πρὸς τρεῖς διαφόρους ἐκφράσεις, πρὸς τρεῖς παραλλαγὰς τῆς αὐτῆς ἀντιλήψεως.

Ἡ *Γαῖα* φαίνεται παρουσιασθεῖσα εἰς τὴν φαντασίαν τῶν πρώτων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος ὡς ὃν ὑπερμέγεθες, γιγαντιαῖον. Ἐνεποίησεν εἰς αὐτοὺς μεγίστην ἐντύπωσιν ἡ εὐρεῖα ἔκτασις τῆς γῆς, τὴν ὁποίαν οὔτε οἱ ὀφθαλμοὶ των οὔτε τὰ βήματά των ἠδύναντο νὰ καταμετρήσωσι· καὶ ἔλεγον ὅτι ἡ *Γαῖα* ἦτο «ἡ εὐρύτερος, ἡ πελώρη» θεότης. Ἡ ἰδέα αὕτη τοῦ ἀπεράντου τῆς γῆς ἀφ' ἐνὸς καὶ ἡ θεὰ τῆς ζωῆς τῆς ἀφ' ἐτέρου καὶ τῆς ἀπείρου αὐτῆς δυνάμεως ἤγαγεν αὐτοὺς εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἡ *Γαῖα* ὑπῆρξεν κατ' αὐτὴν τὴν ἀρχὴν τῶν ὄντων. Κατὰ τὴν *Θεογονίαν*³ ἡ *Γαῖα* εἶναι τὸ ἀρχικὸν ὃν, γεννηθὲν εὐθὺς μετὰ τὸ χάος, διὰ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς πᾶν πρᾶγμα ὡς ἀδιασάλευτον θεμέλιον. Τὸ μέγα τοῦτο ὃν, πεπρωκισμένον, ἅμα τὴ ἐμφανίσει του, διὰ θαυμαστῆς γεννητικῆς δυνάμεως, δημιουργεῖ τὸν Οὐρανόν, τὰ μεγάλα Ὅρη καὶ τὸν Πόν-

¹ Περὶ κόσμον, Ε'.

² Griech. Mythol., I, 497: "Der Mütterliche Schoß und das immer offene Grab."

³ Στιχ. 117 καὶ ἐφ.

τον. Εὐθὺς κατόπιν ἐνωθεῖσα πρὸς τὸν Οὐρανὸν δίδει τὸ φῶς εἰς σειρὰν ἰσχυρῶν ὄντων, τινὰ τῶν ὁποίων, οἱ Τιτᾶνες, εἶναι γιγάντια, ὡς ἡ μήτηρ αὐτῶν. Οὕτω ἡ ἐργασία τῆς δημιουργίας, ἣτις ἐξακολουθεῖ ἀνευ διακοπῆς ἐν τῇ φύσει ἀνεπαρεστάτῃ εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων, ὅπως καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἀρίων ὑπὸ τὴν μορφὴν μεγάλης καὶ ἀπλῆς εἰκόνης: τῆς εἰκόνης θεοῦ ζεύγους, τοῦ ὁποίου ἡ ἔνωσις ἔδωκε καὶ δίδει ἀκόμη τὴν ζωὴν εἰς ὅλα τὰ ὄντα. Τὸ δὲ ζεύγος τοῦτο ἀποτελοῦσιν ὁ Οὐρανός, ὁ πατὴρ ὁ γονιμοποιῶν καὶ ἡ Γαῖα, ἡ μήτηρ, ἡ συλλαμβάνουσα, τεκνοποιοῦσα καὶ διατρέφουσα.

Εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον ν' ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ἡ Γαῖα ὑπῆρξεν μίᾳ ἐκ τῶν πρώτων θεοτήτων τῆς Ἑλλάδος, ἀρχαιότερα τῆς λαμπρᾶς οἰκογενείας τῶν ὁμηρικῶν θεῶν. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι, πράγματι, ὅταν ὁμνύωσιν ἐπισήμως, δὲν παραλείπουσι νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὴν Γαῖαν, ὡς μίαν ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐκείνων καὶ φοβερῶν θεοτήτων, τὰς ὁποίας ἀντεκατέστησαν ἴσως εἰς τὴν λατρείαν τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ τῶν ὁποίων δὲν κατήργησαν τὴν ἰσχύν.

«Ἴστω νῦν τόδε Γαῖα καὶ Οὐρανὸς εὐρύς ὑπερθεν ¹»

ἀνακράζει ἡ Ἥρα.

Οἱ δὲ ὁμηρικοὶ ἥρωες, μιμούμενοι τοὺς θεοὺς αὐτῶν, οὐδέποτε λησμονοῦσι τὴν Γαῖαν εἰς τοὺς ὅρκους των, τοποθετοῦντες αὐτὴν παρὰ τὸν ἥλιον καὶ τὸν Δία.»

«Ἴστω νῦν Ζεὺς πρῶτα, θεῶν ὕπατος καὶ ἄριστος.

Γῇ τε καὶ Ἥελιος καὶ Ἐρινύες, αἵθ' ὑπὸ γαίαν

ἀνθρώπους τίνυνται, ὅστις κ' ἐπιόρκον ὁμόσση ²»

λέγει ὁ Ἀγαμέμνων.

Κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο κείμενον βλέπει τις ὅτι κατὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους ἡ Γαῖα χωρίζεται εὐκρινῶς τῶν καταχθονίων θεοτήτων τῶν κατοικοῦσάν εἰς τὰ σπλάγχνα τῆς. Καίτοι θυσιάζουσιν εἰς αὐτὴν μέλανας ἀμνούς ³, σύμβολον τοῦ ἐρέδους τῶν σπλάγχων αὐτῆς, τὸ τοιοῦτον εὐδόλως σημαίνει ὅτι εἶναι ἤδη θεότης τοῦ θανάτου, ὅπως συμβαίνει βραδύτερον, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Αἰσχύλου ⁴. Ἡ ἑλληνικὴ φαντασία δὲν προεχώρησεν ἀκόμη πολὺ εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς: παραμένει μάλλον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας καὶ ἐπὶ τῇ θεᾷ τοῦ ἀπείρου αὐτῆς καὶ τῆς ἀστείρευτου παραγωγικῆς δυνάμεώς τῆς, λατρεῦει ἐν αὐτῇ θεότητά τινα.

Ἡ θεότης αὕτη δὲν εἶναι μόνον ἡ μήτηρ ὅλων τῶν ὄντων, τῶν ἐκ τοῦ ἐδάφους γενομένων καὶ τρεφομένων ὑπὸ τοῦ ἐδάφους· εἶναι ὡσαύτως, ὑπὸ τινα ἔποψιν, ἡ μήτηρ τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ὀφείλει εἰς αὐτὴν τὴν διατήρησίν του. Τινὲς τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Ἀρκαδίας ἰδιαιτέρως, εἶχον τὴν ἀξίωσιν ν' ἀποκαλῶνται αὐτόχθονες, δηλαδὴ φυλὴ ἀρχικῶς γεννηθεῖσα ἐκ τοῦ ἐδάφους, ἔνθα κατόπιν ἀνεπτύχθη. Ἀλλ' ἡ ἰδέα αὕτη τοῦ αὐτόχθονος δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ μυθολογικὴ.

¹ Ἰλιάδ., Ο, 36.

² Ἰλιάδ., Τ, 258.

³ Ἰλιάδ., Γ, 103.

⁴ *Πέλοισι*, 213 καὶ 620, ἐκδ. H. Weil.

ιδέα τῆς μητρότητος τῆς Γαίας ἦτις, ἀρχικῶς ἐξήγαγε τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῶν κόλπων αὐτῆς ὡς καὶ τὰ ἄλλα ζῶντα ὄντα. Εἰς τοὺς ἀττικοὺς μύθους, ὁ ἄνθρωπος οὗτος, τέκνον τῆς Γῆς, ἦτο ὁ Ἐριχθόνιος. Πολλὰ μνημεῖα τῆς ἐλληνικῆς τέχνης εἰκονίζουσι ἡμῖν τὴν γέννησιν τοῦ πρώτου τούτου κατοίκου τῆς Ἀττικῆς¹. Βλέπει τις ἐπ' αὐτῶν τὴν Γαίαν ὑπὸ μορφῇν γυναικός, ἥς τὸ στήθος μόνον εὐρίσκεται ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, τοῦ ὑπολοίπου μέρους τοῦ σώματός τῆς εὐρισκομένου ἐντὸς αὐτοῦ : ἡ γυνὴ αὕτη μὲ τοὺς βραχίονας ὑψωμένους πρὸς τὴν θεὰν Ἀθηνᾶν, παρουσιάζει εἰς αὐτὴν ἐνώπιον τοῦ Ἐφαιστου, τὸν Ἐριχθόνιον, τὸ νεογνὸν ὅπερ ἐκ τῶν σπλάγχων αὐτῆς ἐξήγαγεν (εἰκ. 102).

Εἰκ. 102.—Γέννησις τοῦ Ἐριχθονίου.

Ἡ μητρότης τῆς Γαίας δὲν περιωρίσθη, εἰς τὴν τεκνοποίησιν τοῦ πρώτου ἀνθρώπου : ἐπίστευον ὅτι ἐξηκολούθει καὶ εἰς τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἐριχθονίου, ἀπέδιδον δὲ εἰς τὴν θεῖαν αὐτὴν ἐπενέργειαν τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν τέκνων τῶν ἀνθρώπων. Τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τοῦ εἰς αὐτὴν ἀφιερωμένου ὁμηρικῆς ὕμνου. Τὴν Γαίαν θὰ ψάλλω τὴν μητέρα ὅλων μας, μὲ τὰ στερεὰ θεμέλια, τὴν πρεσβυτέραν ὅλων τῶν θεῶν, ἥτις τρέφει πᾶν ὅτι ἐπὶ τοῦ ἔδαφους τῆς ὑπάρχει . . . Σὺ, ὦ σεβασμία, κάμνεις τοὺς ἀνθρώπους ν' ἀποκτώσι τέκνα πολλὰ καὶ πολλοὺς καρπούς· ἀπὸ σὲ ἐξαρτᾶται νὰ δώσῃς ἢ ν' ἀφαιρέσῃς τὸν βίον ἀπὸ τοὺς θνητούς· εὐτυχὴς ἐκεῖνος, τὸν ὅποιον ἀπὸ τὸ βάθος τῆς καρδίας σου θὰ τιμήσῃς, τὰ πάντα ἐν ἀφθονίᾳ θὰ ἔχῃ. Βρίθουσι καρπῶν οἱ εὐφροὶ ἀγροῖ τοῦ καὶ πολλὰ τὰ κτήνη εἰς τὰς βοσκὰς τοῦ καὶ ἡ οἰκία τοῦ πλήρης ἀγαθῶν. . . Καὶ οἱ παῖδες ἐκείνων, τοὺς ὁποίους σὺ προστατεύεις, ὦ σεμνὴ θεὰ τῆς ἀφθονίας, ἐντροφῶσι εἰς τὰς ἀπολαύσεις τῆς τρυφερᾶς νεότητός των καὶ αἱ θυγατέρες των αἱ παρθέναι σχηματίζουσαι χοροὺς τέρπονται παίζουσαι καὶ χορεύουσαι . .

¹ Ἐκτός τοῦ ἀγγείου τοῦ Vulci, τὴν εἰκόνα τοῦ ὁποίου παραθέτομεν ἐνταῦθα κατὰ τὰ Denkmäler der alten kunst, I, N° 211, βλέπε καὶ ἀγαλμάτιον ἐξ ὀπτης γῆς τοῦ μουσεῖου τοῦ Βερολίνου, ἐν τῇ Archäologische Zeitung (N. F. Band V, 1873, πιν. 63).

ἐπὶ τῶν τρυφερῶν τῆς χλόης ἀνθέων, ἐν ὅλῃ τῇ εὐθυμίᾳ τῆς ἀνθηρᾶς αὐτῶν ἡλικίας:

«Γαίαν παμμήτειραν αἰέσομαι, ἡϋθέμελον,
πρεσβίστην, ἣ φέρβει ἐπὶ χθονὶ πανθ', ὅπόσ' ἐστίν,

ἐκ σέο δ' εὐπαιδές τε καὶ εὐκαρποι τελέσουσι,
πότνια, σεί δ' ἔχεται δοῦναι βίον ἢ δ' ἀφελέσθαι
θνητοῖς ἀνθρώποισιν· ὁ δ' ὀλβιος, ὅν κε σὺ θυμῷ
πρόφρων τιμήσεις· τῷ τ' ἄφθονα πάντα πάρεστι.
βρίθει μὲν σφιν ἄρουρα φερέσβιος, ἣ δὲ κατ' ἀγροῦς
κτῆνεςιν εὐθηνεῖ, οἶκος δ' ἐμπύπλαται ἐσθλῶν.

παῖδες δ' εὐφροσύνη νεοθηλέε' κυδιώουσι,
παρθενικαί τε χοροῖς φερεσανθέσιν εὐφρονι θυμῷ
παίζουσαι σκαιροῦσι κατ' ἄνθεα μαλθακά ποιῆς,
οὗς κε σὺ τιμήσεις, σεμνὴ θεά, ἄφθονε δαίμων.»

Ἡ ἰδέα τῆς ὑπὸ τῆς Γαίας ἐξασκουμένης προστασίας ἐπὶ τῆς γεννίσεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν παιδῶν ἐξεδηλοῦτο, ἐν Ἀττικῇ, ἐπακριβῶς διὰ τοῦ ἐπιθέτου Κουριόφρου, ὅπερ ἀπενέμετο εἰς τὴν θεάν, εἰκονιζομένην τότε ὑπὸ τὴν μορφὴν καλῆς μητρὸς κρατούσης ἀπὸ τῆς χειρὸς μικρὸν παιδίον ἢ φερούσης αὐτὸ εἰς τὴν ἀγκάλην τῆς ¹.

Ἡ λατρεία τῆς Γαίας δὲν ἔδωσεν ἀφορμὴν δημιουργίας εἰκόνων ἐξ ἴσου καὶ ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ἐπιχαρίτων. Παρὰ τὴν πόλιν Αἰγίον ἐν Ἀχαΐᾳ ὑπῆρχεν ἱερὸν τῆς θεᾶς, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐφυλάσσετο τὸ ξανθὸν τῆς, ξύλινον δηλονότι ἄγαλμα ἀναγόμενον, ὥς ὅλαι τοῦ εἶδους αὐτοῦ αἱ ἀναπαράστάσεις, εἰς ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν ². Εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι, ἐπὶ τῆς ἀχαϊκῆς ταυτῆς ἀκτῆς, τῆς τοσοῦτον συχνάκις ὑπὸ τῶν σεισμῶν καταστραφείσης, ἡ λατρεία τῆς Γαίας εἶχεν εἰδικὴν τινα σημασίαν, καὶ ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς περιφερείας ταύτης προσεπάθουν δι' εὐλαδῶν ἀφιερωμάτων νὰ ἐξευμενίσωσι τὴν θεάν, τῆς ὁποίας ἡ ὀργὴ εἶχε τοσοῦτον τρομακτικὰ ἀποτελέσματα. Ἐν Ὀλυμπίᾳ ὑπῆρχεν ἱερὸν καὶ βωμὸς τῆς Γαίας, ἐπὶ τοῦ μέρους ἀκριδῶς, ὅπου ἄλλοτε, ὥς ἔλεγον, ὑπῆρχε μαντεῖον τῆς θεᾶς ³. Ἐν Δελφοῖς, ὥς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν πρώτων στίχων τῶν Εὐήμερίδων τοῦ Αἰσχύλου, τὸ μαντεῖον ἀνῆκεν ἀρχικῶς εἰς τὴν Γαίαν προτοῦ περιέλθῃ εἰς τὴν Θέμιδα καὶ τὸν Ἀπόλλωνα. Ἀπέδιδον ἐπομένως εἰς τὴν Γαίαν μαντικὴν δύναμιν προγενεστέραν τῆς τῶν ἄλλων θεοτήτων ἰδέα, ἥτις δὲν δύναται νὰ μᾶς ἐκπλήξῃ, ἂν σκεφθῶμεν ὅτι ὁ κόλπος τῆς γῆς εἶναι ἡ πηγὴ τῶν ἀερίων ἐκείνων, ἅτινα ἀναδιδόμενα ἐκ τινων σπηλαίων διετάρασσον τὸν ἐγκέφαλον τῶν ἀνθρώπων προκαλοῦντα τὸ ὑπ' αὐτῶν θεόπνευστον θεωρούμενον παραλήρημα· ὅτι ἐκ τῆς γῆς ἐπίσης ἀναδλύζουσιν αἱ πηγαὶ ἐκεῖνα· τῶν ὁποίων τὸ ὕδωρ μετέδιδεν εἰς τοὺς

¹ Πausan., Α', 22,3.

² Πausan., Ε', 14,10.

³ Πausan., Ε' 14,10.

πίνοντας αὐτὸ μαντικὴν δύναμιν. Ἐκ τῶν παραδειγμάτων τούτων βλέπομεν πόσας διαφοροὺς ἰδιότητος ἀπέκτησε σὺν τῇ χρόνῳ ἢ ἀρχέγονος αὕτη θεότης τοῦ γένους ἡμῶν¹ καὶ τίνι τρόπῳ ἢ ἀρχαία λατρεία τῆς Γαίας, ἢ μᾶλλον ἀκαθόριστος κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ἐκτὸς ἴσως διὰ τοὺς Ἀθηναίους, ὑπερηφάνους διὰ τὴν μυθικὴν τῶν αὐτοχθονίαν, ἔτεινε, χωρὶς ἐντελῶς νὰ ἐξαλειφθῇ, νὰ ὑποχωρήσῃ ὁμῶς πρὸ τῆς πλέον συγκεκριμένης λατρείας τῆς Δήμητρος.

Ἡ Ρέα, ὡς ἡ λέξις δεικνύει, εἶναι ἐπίσης ἡ γῆ θεοποιηθεῖσα. Ἡ λέξις, πράγματι, αὕτη φαίνεται οὖσα ἀπλῇ ἀντιμετάθεσις τῆς λέξεως ἔρα, τῆς ὁποίας ἡ ρίζα εὐρίσκεται εἰς τὸ σανσκριτικὸν *Ἰρα*², εἰς τὸ λατινικὸν Terra, καὶ εἰς τὸ γερμανικὸν Erde. Ἀποτελεῖ ἴσως θεότητα ἀνάλογον πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Γερμανῶν, ὡς ἀναφέρει ὁ Τάκιτος, καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Ἐρδα* ἢ *Νέρολου* λατρευομένην.

Ἡ Ρέα διακρίνεται τῆς Γαίας κατὰ πρῶτον ἐκ τῆς προελεύσεως τῆς λατρείας τῆς, ἥτις δὲν ἀνήκει εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Εὐρίσκεται βεβαίως τὸ ὄνομά τῆς εἰς τὴν *Ἰλιάδα*· ἀλλ' ὁ ὁμηρικὸς ποιητὴς τὸ παρέλαθεν ἴσως ἐκ τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐν Κρήτῃ ἡ Ρέα ὡς καὶ ἡ Γαία θεωρεῖται ὡς ἡ ἀρχικὴ μήτηρ πάντων τῶν ὄντων. Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἡ λατρεία τῆς ἦτο συνδεδεμένη πρὸς τὴν τοῦ Ἰδαίου Διὸς· οἱ κρητικοὶ μῦθοι, τῶν ὁποίων στίχοι τινὲς τῆς *Θεογονίας* ἔφερον μέχρις ἡμῶν τὴν ἡχώ, ἔλεγον ὅτι ὁ Ζεὺς, μετὰ τὴν γέννησίν του, μετεφέρθη ἐν Κρήτῃ ὑπὸ τῆς μητρὸς του Ρέας κρυβεῖς ὑπὸ ταύτης εἰς τὰ βάθη σπηλαίου τινος, ἔνθα ἡ Γῆ τὸν ἐγαλοῦχεν καὶ τὸν ἐμεγάλωσεν³. Ὅθεν ὁ ἰσχυρότερος τοῦ κόσμου θεὸς, οὗτινος οἱ λοιποὶ θεοὶ καὶ αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι εἶναι τέκνα, εἶδε τὸ φῶς παρὰ τῆς Ρέας καὶ ἐθήλασε τὴν ζωὴν ἐκ τοῦ μητρικοῦ τῆς μαστοῦ. Ὁ ὁμηρικὸς ποιητὴς, ἀναπτύσσων τὴν ἰδέαν ταύτην, προσέθεσεν ὅτι, ἐκ τῆς μετὰ τοῦ Κρόνου ἐνώσεώς τῆς ἐγέννησε τοὺς τρεῖς θεοὺς ἀδελφοὺς τοὺς ἀπκρτίζοντας τὴν ἀρχικὴν τριάδα τοῦ Ὀλύμπου. Τὸν Δία, τὸν Ποσειδῶνα καὶ τὸν Ἄδην⁴, οἱ δὲ μετέπειτα ποιηταὶ ἀπεκάλουν αὐτὴν γενικῶς *Μητέρα τῶν θεῶν*.

Ἡ λατρεία αὕτη τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν ἐνωρίτατα ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα διαδοθεῖσα, μετηνέχθη ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας, ἔνθα ἀνήρχετο εἰς ἀπωτάτην ἀρχαιότητα. Ἀπασα ἡ ἐκτεταμένη χερσονήσος ἀνεγνώριζε τὴν Ρεάν ὡς τὴν πρώτην καὶ τὴν μεγαλειέραν τῶν θεοτήτων αὐτῆς· αἱ κορυφαὶ τῶν κυριωτέρων τῆς ὁρέων ἦσαν ἀφιερωμένοι εἰς τὴν Μεγάλην αὐτὴν Μητέρα. Ἐβασίλευεν μόνῃ ἐπὶ τῆς τρωϊκῆς Ἰδης, ἐπὶ τοῦ Σιπύλου τῆς Μυσίας, ἐπὶ τοῦ λυδικοῦ Τμώλου, ἐπὶ τῶν ὀροσειῶν τῆς Φρυγίας καὶ τῆς Βιθυνίας. Κατὰ τὰς διαφοροὺς περιοχάς, εἰς τὰς ὁποίας ἐλατρεύετο, ἐκαλεῖτο διαδοχικῶς *Σιπιωιηνή*, *Αἰνδυμηρῆ*, *Βιρεκουρία*. Συχνάκις ὥσαυτως ὑπεδηλοῦτο διὰ τοῦ ἐπιθέτου *Κυβέλη*, ὅπερ ἐσήμαινεν ἴσως τὴν θεὰν τῶν ὁρέων ἢ τῶν σπηλαίων⁵.

¹ Τὰ σύμβολά τῆς συνεχέοντο ἐνίοτε μετὰ τῶν τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν. Ὁ Σόλων (ἀποσπ. 36, ἐκδ. Bergk) λέγει περὶ αὐτῆς: «μήτηρ μεγίστη δαιμόνων» Ὀλυμπίων ἀρίστα Γῆ μέλαινα». Ἐν τῇ περιβολῇ τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ὑπῆρχε τέμενος ἀφιερωμένον εἰς τὴν Ὀλυμπίαν Γῆν (Παυσαν., Α', 18, 7).

² Weber, *Indisch. Stud.* I. 352.

³ *Θεογ.* στ. 457 καὶ ἔφ.

⁴ Ἰλιάδος Ο, 187.

⁵ Ἡ λέξις *κύβηλα* ἐσήμαινε σπήλαιον ἐν Φρυγίᾳ Ἡσύχιος· *κύβηλα ὄρη Φρυγίας καὶ ἄντροα καὶ θάλαμοι*. Εἰς τὴν Λυδίαν ἡ Κυβέλη ὠνομάζετο *Κυβήβη*.

Ὅθεν ἡ Κυβέλη, ὡς θεότης τῆς Γῆς, ἀναφαίνεται ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ μὲ ἰδιαίοντα χαρακτῆρα, τὸν ὅποιον οὔτε ἡ Γαῖα οὔτε ἡ Δημήτηρ εἶχον ἐν Ἑλλάδι. Δὲν εἶναι ἡ θεὰ τῶν καλλιεργημένων ἀγρῶν καὶ τῶν εὐφόρων πεδιάδων: ἀλλ' ἡ γῆ, ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ καὶ ἀγρίᾳ ἐνεργητικότητι αὐτῆς, ὡς τὴν βλέπομεν ἀναπτυσσομένην ἐπὶ τῶν κλιτύων καὶ τῶν χαραδρῶν τῶν ὀρέων, τῶν ὁποίων οἱ τεράστιοι ὄγκοι δεσπόζουσι τῶν πεδιάδων· εἶναι ἡ μήτηρ-φύσις, λατρευομένη ἐκεῖ, ὅπου ἡ δύναμις τῆς περισσότερον κατακραίνεται καὶ ὅπου αὕτη μεγαλειτέραν ἐμποιεῖ κατάπληξιν εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἡ Κυβέλη εἶναι κυρίως ἡ «ὀρεστέρα θεά», ὡς ἀπεκάλουν αὐτήν, ἡ ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν κορυφῶν καὶ τῶν ἀπροσπελάστων ἐρημιῶν τῶν ὄρεων βασιλεύουσα¹. Βασίλισσα τῆς ἀγρίας φύσεως κυριαρχεῖ ταύτης ἐξ ὁλοκλήρου, τὰ δὲ εἰς τὸ βασίλειον αὐτῆς κατοικοῦντα ζῷα εἶναι ὑποχρεωμένα νὰ ὑπακούωσιν εἰς αὐτήν καὶ ν' ἀποτελέσωσι τὴν ἀκολουθίαν τῆς. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐπὶ τῶν μνημείων συνήθως συνοδεύεται ὑπὸ δύο λεόντων, ὧν ἡ ἀγρία καὶ μεγαλοπρεπὴς μορφή ἀρμόζει εἰς τὸν χαρακτῆρα τῆς θεᾶς (εἰκ. 103).

Εἰκ. 103. — Κυβέλη.

Ἡ λατρεία τῆς, ἥτις ἀνεπτύχθη ἐντὸς τῶν πτυχῶν τῶν ὀρέων τῆς Φρυγίας, ἤντησεν ἐκ τοῦ θεάματος τῆς μεγαλοπρεποῦς ταύτης φύσεως καὶ ἐκ τῆς πρατηρήσεως τῶν ἐνιαυσίων φαινομένων τῆς ἀναπτύξεως καὶ τοῦ μαρασμοῦ τῆς βλαστήσεως ἑξαρσιν πλήρη πάθους, ἐκσπῶσαν διαδοχικῶς εἰς παραφορὰς χαρᾶς μανιώδους καὶ εἰς μακρὰς οἰμωγὰς πόνου. Ὅταν οἱ ἱερεῖς τῆς Κυβέλης, κρατοῦντες πυρσὸν ἀνὰ χειρας, ἐξώρμων ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ Δινδύμου, ἀφήνοντες ἀγρίας κραυγὰς, κρούοντες θορυβωδῶς τὰ κύμβαλα καὶ τὰ τύμπανα, ἐν τῇ μέσῃ τῶν παραφόρων ὀρχήσεών των καὶ τῶν ἐξάλλων παραληρημάτων αὐτῶν, ἄλλοτε μὲν ἐχαιρέτιζον τὴν εἰς τὴν ζωὴν ἐπάνοδον τοῦ ὄρου· ἄλλοτε δ' ἐθρήνουν τὸν θάνατον τῆς βλαστήσεως. Τὴν αὐτὴν ἰδέαν φαίνεται περικλεῖων ὁ ἑλληνικὸς μῦθος, ὁ θεωρῶν τὴν Ρέα ὡς σύζυγον τοῦ Κρόνου, γυναῖκα ἀνεξαντλήτου ἀλλὰ καὶ ἀτυχοῦς γονιμότητος, τῆς ὁποίας πάντα τὰ τέκνα, μετὰ τὴν γέννησίν των κατεβροχθίζοντο ὑπὸ τοῦ πατρὸς των, ἀλλὰ καὶ ἡ ὁποία οὐδέποτε ἔπαυε τεκνοποιοῦσα.

Ἐπὶ τοῦ Δινδύμου, τοῦ ἱεροῦ ὄρου τῆς Κυβέλης, ἐδείκνυντο εἰς τοὺς ἐπισκέπτας, πλησίον σπηλαίου τινός, ὅπερ ἦτο τὸ ἀρχαιότερον ἱερόν τῆς θεᾶς, καὶ παρὰ τὴν ἀρχέγονον, ὑπὸ μορφήν λίθου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντος, εἰκόνα τῆς, τὸν τύμβον τοῦ λατρευτοῦ τῆς Ἄττιος. Ὁ μῦθος τοῦ Ἄττιος ἦτο, ἐν τῇ φρυγικῇ θρησκείᾳ τῆς Κυβέλης ὅτι ὁ μῦθος τοῦ Ἀδωνίδος ἐν τῇ συριακῇ θρησκείᾳ τῆς Ἀφροδίτης. Ὁ Ἄττις, ὡς ὁ Ἀδωνις, εἶναι ὥρατος νεανίας, ὅστις θνήσκει εἰς τὸ ἄνθος τῆς ἡλικίας του, ὡς καρπὸς ἐκ τοῦ μίσχου αὐτοῦ ἀποσπώμενος, ὡς στάχυς πρὸ τῆς συγκομιδῆς ἀποκοπτόμενος· εἶναι τὸ ἔαρ ἐν τῇ νεαρᾷ καὶ ἐκλάμπρῃ αὐτοῦ λάμψει καὶ ἐν τῇ ἐφημέρῃ αὐτοῦ διαρκείᾳ. Ἀλλ' ἡ ὑπὸ τοῦ χειμῶνος θανατωθεῖσα ὥραία ἐποχή δὲν ἀργεῖ ν' ἀναγεννηθῇ. Ὁ Ἄττις ἐξέρχεται ἐκ τοῦ τάφου του· ἦτο νεκρὸς, καὶ ἀνέστη· εἶναι θεὸς ἄφθαρτος, ὁ δὲ σεβασμὸς τῶν Φρυγίων ἀπεκάλει αὐτὸν διὰ τὴν ἰδιότητά του ταύτην Παπχιον, δηλαδὴ κύριον καὶ πατέρα. Ὁ Ἄττις κατέστη, ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ὁ ἥρως πολλῶν μύθων, διαφερόντων κατὰ τὰς λεπτομερείας, ἀλλὰ τῶν ὁποίων αἱ κύρια γραμ-

¹ Preller, *Griech. Mythol.* I. 527-529.

μαί εἶναι αἱ αὐταί. Παρὰ τοῖς Λυδοῖς, ὁ Ἄττις ἦτο νεαρός ἱερεὺς τῆς Μεγάλης Μητρὸς, ὅστις ἄλλοτε ποτε ἦλθε νὰ διδάξῃ εἰς αὐτοὺς τὰ μυστήρια τῆς θεᾶς καὶ ὅστις μετ' ὀλίγον κατέστη τὸ ἀντικείμενον τοιοῦτου σεδασμοῦ ὥστε ὁ Ζεὺς, θυμωθεὶς ἐναντίον του, ἐξαπέλυσε εἰς τὰς κοιλάδας τῆς Λυδίας μαινόμενον κᾶπρον, ὑπὸ τὰ πλῆγματα τοῦ ὁποίου ἀπέθανεν ¹. Ἐν Πεσσινούντι, κέντρῳ τῆς λατρείας τῆς Κυβέλης, διηγοῦντο ἄλλην τινὰ ἱστορίαν, αἱ παράδοξοι λεπτομέρειαι τῆς ὁποίας διετηρήθησαν ὑπὸ τοῦ Πανυσανίου καὶ τοῦ Ἀρνοβίου καὶ ἦτις, ἀπαλλασσομένη τῶν ἐπιπροσθέτων κοσμημάτων τῆς δύναται νὰ συνοψισθῇ εἰς τὰς ἀκολουθοῦς ἰδέας: Ὁ Ἄττις νεανίας σπανίας ὠραιότητος ἡγαπήθη ὑπὸ τῆς Ἀρδίστως, δηλαδὴ τῆς Κυβέλης. Αὕτη, ἐν στιγμῇ ζηλοτυπίας, ἠνάγκασε τὸν νεανίαν ν' ἀφαιρέσῃ τὴν ἀνδρότητά του, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον μεταμεληθεῖσα διὰ τὸ κακόν, ὅπερ ἐπροξένησεν εἰς αὐτόν, τὸν μετεμόρφωσεν εἰς πεύκην ². Εἰς τὸν μῦθον αὐτὸν ὁ Ἄττις ἦτο ἀναμφιδόλως ἀπλὴ εἰκὼν τῆς πλήρους χάριτος βλαστήσεως, δι' ἧς ἡ γῆ κοσμεῖται κατὰ τὴν ὥραιάν τοῦ ἔτους ἐποχὴν· βλαστήσεως, ἣτις κατὰ τὸ φθινόπωρον χάνει τὸν χυμὸν τῆς καὶ βαίνει πρὸς τὸν θάνατον, ἀλλ' ἦτις διατηρεῖ ἐν τούτοις λείψανόν τι ζωῆς εἰς τὰ δένδρα ἐκεῖνα τῶν ὁποίων τὸ ἀειθαλὲς φύλλωμα διατηρεῖται καὶ τὸν χειμῶνα, καὶ τὰ ὁποῖα φαίνονται καταβάλλοντα τὸν θάνατον, ὅστις προσέβαλε τὰ ἄλλα φυτά. Αἱ ἑορταὶ τοῦ Ἄττιος ἐνεθύμιζον τὸ ἀτυχὲς τοῦτο τέλος ὡς καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτὴν τοῦ θεοῦ. Νεαρὰ πεύκη ἐκ τοῦ δάσους ἀποκοπτομένη, στεφομένη δι' ἱὼν καὶ διὰ μαλλίνων ταινιῶν κοσμουμένη, ἐσύρετο πρὸς τὸ ἱερὸν τῆς Μεγάλης Θεᾶς. Αὕτη ἀπετέλει τὸ σύμβολον τοῦ θεοῦ νεκροῦ. Μετὰ ταῦτα μετέβαινον ἐπὶ τοῦ ὄρους, ἵνα θρηνήσῃσι τὴν τύχην του· ἐκάλουν αὐτὸν διὰ θλιβερῶν καὶ τεταραγμένων φωνῶν καὶ διὰ τῶν ἡχῶν θορυβώδους μουσικῆς, ὑπὸ βιαίου κατεχόμενοι πάθους. Ὁ θεὸς ἐφαίνετο ἐγερόμενος ἐκ τοῦ ὕπνου του διὰ τῶν φωνῶν τῶν λατρευόντων αὐτόν. Εὐθὺς ἀμέσως τὰς ἐκδηλώσεις ἐκεῖνας τῆς ἀπελπισίας διεδέχοντο οἱ παροξυσμοὶ ἀκατασχέτου χαρᾶς: Ὁ Ἄττις ἐπνήρχετο εἰς τὸ φῶς· τὸ ἔαρ ἐπανάφερεν αὐτόν.

Ἡ θρησκεία τῆς Κυβέλης, ἐρωμένης τοῦ Ἄττιος, προέρχεται κυρίως ἐκ τῆς Φρυγίας, ἔνθα εὐρίσκεται συνδεδεμένη μετὰ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ καὶ μετὰ τῶν μύθων τῶν ἀφηγουμένων τὴν θαυμαστὴν εὐημερίαν, τῆς ὁποίας ἀπέλαυεν ἡ χώρα αὕτη ἐπὶ τῶν πρώτων αὐτῆς βασιλείων Γορδίου καὶ Μίδα. Ὁ Γορδίας ἔτυχε τῆς ἐξαιρετικῆς εὐνοίας τῆς Μεγάλης Μητρὸς· ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μίδας ἀνῆγειρεν ἐν Πεσσινούντι τὸν πρῶτον πρὸς τιμὴν τῆς ναόν. Οἱ Φρύγες περιορισμένοι κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῶν ὁρέων αὐτῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀπετέλουν πάντες μίαν γενεὰν ποιμένων καὶ κυνηγῶν, κατῆλθον σὺν τῇ χρόνῳ πρὸς τὰς κοιλάδας τοῦ Σαγγαρίου, ἔνθα ἐπεδόθησαν εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς καὶ τῆς ἀμπέλου. Ἡ Κυβέλη τοὺς ἠκολούθησε. Καὶ χωρὶς ν' ἀπολέσῃ ἐντελῶς τὸν χαρακτῆρα τῆς ὡς θεότητος τῆς ἀγρίας φύσεως, προήδρευσε ὅλης τῆς προόδου τοῦ ἀναφαινομένου πολιτισμοῦ, τῆς γεωργίας, τῆς συγκροτήσεως τῶν κοινωνιῶν, τῆς θεμελιώσεως τῶν πόλεων, ὧν οἱ πύργοι μετ' οὐ πολὺ ἐκόσμουσαν ἅπαντα τὰ ὑψώματα τῆς Φρυγίας. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, ἴσως, τὰ ἀσιατικὰ νομίσματα καὶ τὰ ἑλληνικῆς ἢ ρωμαϊκῆς τέχνης ἀγάλματα ἀναπαριστῶσι συνήθως τὴν Κυβέλην φέρουσαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς πύργον, οἱ δὲ λατινοὶ ποιηταὶ προσεφώνουν αὐτῶν διὰ τῶν λέ-

¹ Πανυσαν., Ζ' 17, 9.

² Πανυσαν., Ζ', 17, 5. Arnob., *Adversus Gentes*, v, 5, 7.

ξεων «mater turrata ἢ mater turrigera¹» (εἰκ. 104.).

Ἡ λατρεία τῆς μεγάλης φρυγικῆς θεότητος, ἣν εὐρίσκομεν διαδεδομένην ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ἐν Μαγνησίᾳ, ἐν Σμύρνῃ, ἐν Μιλήτῳ καὶ ἐν Ἐφέσσῳ, μετεδόθη ἐνωρίτατ' εἰς τοὺς Ἕλληνας διὰ τῶν ἀσιατικῶν ἀποικίων. Πολὺ πρὸ τῶν μηδικῶν πολέμων, διηλθε τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, διὰ τὰ ἐγκατασταθῆ ἐν Ἑλλάδι. Ἐν Θήβαις, παραδείγματος χάριν, ἐδείκνυσεν παρὰ τὴν οἰκίαν τοῦ Πινδάρου, ἱερὸν ἀναγερθὲν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ διὰ τὴν Μητέρα τῶν θεῶν, καὶ ἄγαλμα τῆς θεᾶς, ἔργον δύο θηβαίων καλλιτεχνῶν². Ὁ ὑπὸ τόσον εὐσεβοῦς καὶ τόσον προσκεκολλημένου εἰς τὰς παραδόσεις ποιητοῦ, ὥς ὁ Πίνδαρος, πρὸς τὴν Κυβέλην ἀποδοθεὶς σεβασμός, μαρτυρεῖ ὅποιαν σημασίαν εἶχεν ἤδη ἀποκτήσει ἐν Ἑλλάδι ἡ φρυγικὴ θρησκεία. Ἐν Ἀθήναις ἡ Κυβέλη δὲν ἔτυχεν ὀλιγώτερον εὐμενοῦς ὑποδοχῆς: Ἡγεῖρον δι' αὐτὴν τὸ *Μητροῶν*³, ναόν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐφυλάσσοντο τὰ ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, καὶ ὅστις ἦτο κεκοσμημένος διὰ θαυμασίου ἀγάλματος τῆς θεᾶς, ἔργου τοῦ Φειδίου ἢ τοῦ μαθητοῦ του Ἀγορακρίτου. Βραδύτερον, ἡ Μήτηρ τῶν θεῶν ἀπέκτησεν ἱερὰ ἐπὶ τοῦ Ἀκροκορίνθου, ἐν Φιγαλείᾳ, ἐν Μεσσηνίᾳ, ἐν Ἀκραιῖς τῆς Λακωνικῆς καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα μέρη⁴. Ἀλλ' ἡ Ἑλλάς, καίτοι παρεχώρησεν εἰς αὐτὴν τὸ δικαίωμα τῆς πολιτογραφίσεως, τὴν ἐθεώρησεν ὅμως πάντοτε ὡς ξένην θεότητα, αἱ δὲ θρησκευτικαὶ ἰδέαι καὶ ποιητικοὶ μῦθοι, οἱ γεννώμενοι εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων ἐκ τοῦ θεάματος τῆς γῆς, συνεκεντρώθησαν ὅχι περὶ τὴν φρυγικὴν Κυβέλην, ἀλλὰ περὶ τὴν ἑλληνικὴν Δήμητρα.

Εἰκ. 104. — Ἀγαλμα τῆς Κυβέλης.

¹ Συνοψίζομεν ἐνταῦθα τὸν Preller (*Griech. Mythol.*, I, σ. 505–508).

² Πausan., Θ', 25, 3. Περὶ τῆς λεπτομερείας ταύτης βλέπε τὴν λατινικὴν διατριβὴν ἡμῶν: *De thebanis artificibus*, σ. 18.

³ Ὁ ἐν τῇ πόλει κείμενος ναός, ὃν ἀναφέρει ὁ Πausanίας (Α', 3, 5. ἐπίσης Δικουρῶν, *Λεωνορ.*, 66. Δημοσθ., *Ἀριστογείν.* I, 98) καὶ τὸν ὁποῖον γνωρίζομεν προσέτι ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν (Ραγκαβῆ *Antiq. Hellen.*, II, N° 1153–54–56). Ἰπῆρχε καὶ ἄλλο *Μητροῶν* εἰς τὸ προάστειον Ἀγρας: *Μητροὺς ἐν Ἀγρας* (Kirchhoff, *Inscriptiones Atticae*, I, N° 273 καὶ 23), ἕτερον ἐπίσης ἐν Πειραιεῖ, μετὰ θιάσου, ἡ ἱερατικὸν σώματος τῆς Μητροὺς τῶν θεῶν. (Foucart, *Associations religieuses chez les Grecs*).

⁴ Πausan., Β', 4, 9. Η', 30, 4. Δ', 31, 6. Γ', 22, 4.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙ

ΔΗΜΗΤΗΡ ΚΑΙ ΠΕΡΣΕΦΟΝΗ

Ἡ Δημήτηρ, παρουσιάζεται ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ, ὑπὸ διπλῶν μορφῶν. Ὅτε μὲν κατὰ τὴν κοινὴν τῆς λέξεως ἐτυμολογίαν εἶναι ἡ Γῆ—Μήτηρ, ἡ θεότης ἡ παρέχουσα τοὺς καρποὺς τῆς γῆς καὶ ἰδίως τὸν σίτον, τὴν κυρίως τροφὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ὅτε δὲ εἶναι ἡ γῆ, μὲ τὰ μυστηριώδη αὐτῆς βάθη, ὅπου παρασκευάζεται ἡ ζωὴ τῶν φυτῶν, καὶ ὅπου ὡσαύτως ἐκτείνεται ὁ ἐρεβώδης τοῦ θανάτου κόσμος. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει ἡ Δημήτηρ εἶναι ἀχώριστος τῆς Κόρης ἢ Περσεφόνης καὶ προϋσταται μετ' αὐτῆς τῆς θρησκείας τῆς Ἑλευσίνος. Ἡ λατρεία τῆς ὅθεν ἔσχεν ἐν Ἑλλάδι ἀφ' ἑνὸς μὲν χαρακτηρὰ ἀπλοῦν ἀφ' ἑτέρου δὲ χαρακτηρὰ μυστικοπαθῆ, οὗς θέλομεν διαδοχικῶς ἐξετάσῃ.

Ἡ τροφοδοτις γῆ ὑπῆρξεν ὠρισμένως, ὥς εἶναι εὐνόητον, τὸ ἀντικείμενον τῆς λατρείας τῶν πρώτων γεωργικῶν φυλῶν τῶν ἐγκαθιδρυθεισῶν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἑλλάδος. Ἐάν, εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα, ἡ Δημήτηρ οὐδὲν διαδοξακτιζομένη πρόσωπον, ἐάν καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομά της σπανίως ἀναφέρεται εἰς αὐτά, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ θεὰ αὕτη τῶν χωρικῶν καὶ τῶν καλλιεργητῶν δὲν εἶχεν εἰσέτι ὑψωθῇ εἰς τὸ ἀξίωμα τῶν εὐγενῶν θεοτήτων, τῶν τιμωμένων ὑπὸ τῶν ἡρωϊκῶν φυλῶν, ὧν αἱ πράξεις πληροῦσι τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν. Ἀλλ' ἡ Δημήτηρ, παραμεληθεῖσα ὑπὸ τῆς ἐποποιίας, εἶχεν ἀναμριβόλως ἀπὸ μακροῦ χρόνου εὖρη ἐν Ἑλλάδι καὶ θρησκείαν καὶ πιστοὺς. Ἰχνη τῆς ἀρχεγόνου ταύτης θρησκείας ἀπαντῶνται βραδύτερον εἰς ὄρεινους καὶ ἀγρίους τινὰς τόπους, παραμεῖναντες, ὥς ἐκ τῆς θέσεώς των, ξένους πρὸς τὰς πολιτικὰς ἀνατροπὰς, αἵτινες ἀνενέωσαν ἢ ἀνέμειξαν τοὺς κατοίκους τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος καὶ ὅπου, ἐπομένως, πιστῶς διετηρήθησαν αἱ ἀρχαιότεραι θρησκευτικαὶ παραδόσεις. Ὅταν ἐν Δωδώνῃ αἱ ἱέρειαι τοῦ πελασγικοῦ Διὸς, αἱ Πελειάδες, ἔψαλλον τὸ «Γᾶ καρποὺς ἀνίει, διδὼ κλήζετε μητέρα Γαίαν¹», ἡ ἔννοια, τουλάχιστον, ἂν ὅχι καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ μορφή τῆς ἐπικλήσεως ταύτης προήρχετο ἐκ πολὺ παρφοχημένης ἐποχῆς. Ἐν Φιγαλείᾳ τῆς Ἀρκαδίας τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος ἢ Διοῦς ἀπετελεῖτο ἐκ τινος σπηλαίου ἡ δὲ εἰκὼν αὐτῆς ἦτο χονδροειδὲς εἰδῶλον, οὗτινος τὸ παράδοξον σχῆμα εἶναι δι' ἡμᾶς ἔνδειξις ἐντελῶς ἀρχεγόνου τινὸς θρησκείας. Τὸ ξόانون τοῦτο, γενόμενον κάποτε παρανάλωμα τοῦ πυρός, καὶ ἀντικατασταθὲν ὑπὸ χαλκίνου ἀγάλματος, ὀφειλομένου εἰς τὴν σμίλῃν τοῦ Αἰγινήτου Ὀνάτα,

¹ Πausan. I, 12, 10.

ἐνὸς τῶν προδρόμων τοῦ Φειδίου, παρίστανε τὴν θεὰν ἔχουσαν σῶμα μὲν γυναικὸς ἀλλὰ χαίτην καὶ κεφαλὴν ἀλόγου, περὶ τὴν ὁποίαν εἰλίσσοντο καὶ ἀνωρθοῦντο ὄφεις. Ὁ τερατώδης χαρακτήρ τῆς ἀναπαραστάσεως ταύτης ἐξηγεῖτο διὰ τοῦ μύθου, τοῦ ἀφηγουμένου τὰς ἐρωτικὰς σχέσεις τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Ποσειδῶνος, ἐκ τῆς ἐνώσεως τῶν ὁποίων ἐγεννήθη ὁ ἵππος Ἀρείων¹. Ἡ ἔννοια τοῦ μύθου τούτου δὲν φαίνεται ἀμφισβητήσιμος. Ὁ Ποσειδῶν, τὸ ἀπανταχοῦ ἐν τῇ φύσει διαδεδομένον ὑγρὸν στοιχεῖον, εἶναι τὸ ὕδωρ, ὅπερ περιπτύσσεται τὴν γῆν καὶ εἰσέρχεται ἐντὸς αὐτῆς· ὁ ἵππος, κατὰ τινα εἰκόνα διαρκῶς ὑπὸ τῶν ἐλληνικῶν μύθων ἐπαναλαμβανομένην, εἶναι ἡ πηγὴ, ἡ ἀναβλύζουσα ἐκ τοῦ κόλπου τῆς γῆς, γονιμοποιηθέντος ὑπὸ τοῦ θεοῦ τῶν ὑδάτων, ὡς ἐπίσης οἱ ἐλιγμοὶ δράκοντος ἐνθυμίζουσι τὸν ροὺν τῶν χειμάρρων. Εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Ἀρχαίας ἐνεποίησεν ὅθεν ζωηράν ἐντύπωσιν τὸ θέαμα τῶν πηγῶν, τὰς ὁποίας ἡ γῆ ἄφηνε ν' ἀναβλύζωσιν ἐκ τῶν κόλπων αὐτῆς, ἵνα καταπαύσωσι τὴν δίψαν τῶν καὶ νὰ γονιμοποιήσωσι τὸ ἔδαφός των. Ἡ θεὰ τῶν σπηλαίων τῶν ὀρέων των, τὸ φρικῶδες ἔρεβος, ἐνθα ὑπέθετο διαμένουσιν τὴν θεάν, ἤγαγεν αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ ἀποκαλέσωσι τὴν Δήμητρα Μέλαιναν, ἐπίθετον, οὐτινος ἡ ἔννοια εἶχε χαθῇ, ὅταν βραδύτερον προσεπάθουν νὰ τὸ ἐρμηνεύσουν διὰ τῶν μελανῶν ἐνδυμάτων, ἅτινα εἶχε περιβληθῇ ἡ θεά, ἀπαρηγόρητος διὰ τὴν ἀρπαγὴν τῆς Περσεφόνης.

Ἐν Ἀρχαίᾳ διηγούντο προσέτι, ἄλλον τινα μῦθον διὰ τὴν Δήμητρα καὶ τὸν Ποσειδῶνα ὀλίγον διαφέροντα τοῦ ἀνωτέρω ἐκτεθέντος. Ὁ θεὸς μετεμορφώθη εἰς ἵππον, διὰ νὰ ἐνωθῇ μετὰ τῆς Δήμητρος ἥτις, παρὰ τὴν θέλησίν της συλλαβοῦσα, ἐγέννησε κόρην, Δέσποιναν κληθεῖσαν, ἣς τὸ ὄνομα, ταυτόσημον πρὸς τὸ σανσκριτικὸν Δασαπάτνι, ὅπερ σημαίνει «ἡ κυρία (τῶν δούλων)» ἐταυτίσθη βραδύτερον πρὸς τὸ τῆς Περσεφόνης, θεωρουμένης ὡς κυρίας καὶ βασιλίσσης τοῦ Ἄδου. Ἡ Δημήτηρ, προσέθετεν ὁ μῦθος, βιασθεῖσα ὑπὸ τοῦ θεοῦ τῶν ὑδάτων ὠργίσθη σφόδρα· ὡς ἐκ τούτου δ' ἐκλήθη Δημήτηρ· Ἐρινὺς ἢ Δημήτηρ ἐξωργισμένη, ὄνομα, ὅπερ ἔφερεν ἐν Ἀρχαίᾳ². Ἡ φυσικὴ ἔννοια τοῦ μύθου τούτου μᾶς διαφεύγει ἐν μέρει. Οἱ ἰνδολόγοι προσεπάθουσιν νὰ τὸν ἐξηγήσουν· τὸ κατῴρθωσαν;

Ὁ Max Müller συμφωνεῖ μετὰ τοῦ Adalbert Kuhn καὶ ἄλλων, ἀσχολουμένων εἰς τὴν μελέτην τῶν Βεδῶν σοφῶν, οἵτινες θεωροῦσι ταυτόσημον πρὸς τὴν σανσκριτικὴν λέξιν Σαρανιοῦ τὴν ἐλληνικὴν τοιαύτην Ἐρινὺς τὴν διδομένην ὡς ἐπίθετον εἰς τὴν ἀρχαδικὴν Δήμητρα. Ἀλλ' οἱ αὐτοὶ σοφοὶ δὲν συμφωνοῦσιν ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς σανσκριτικῆς ταύτης λέξεως. Κατὰ μὲν τὸν Max Müller, Σαρανιοῦ σημαίνει τὴν Ἡώ, τὸ διατρέχον τὸν οὐρανὸν φῶς³· κατὰ δὲ τὸν Kuhn καὶ τὴν σχολὴν του ἡ λέξις αὕτη σημαίνει τὸ θυελλῶδες νέφος, ἡ θυγάτηρ τοῦ ὁποίου Δασαπάτνι εἶναι τὸ ὕδωρ τοῦ νέφους⁴. Ἐκ τῶν δύο αὐτῶν σημασιῶν τοῦ βεδικοῦ Σαρανιοῦ ἀπορρέουσι δύο ἐρμηνεῖαι τοῦ ἀρχαδικοῦ μύθου, ἐντελῶς διάφοροι ἢ μία τῆς ἄλλης, καὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων θὰ ἦτο παράτολμον νὰ ἐκλέξῃ τις, ἐφ' ὅσον μόνος δὲν κατέχει τὴν ἐπι-

¹ Πausan. H', 42.

² Πausan. H', 25, 6, 42.

³ The Saturday Review, 1858, σ. 144 καὶ Nouvelles leçons sur la science du langage, t, II, σ. 228-231 τῆς γαλλικῆς μεταφράσεως τῶν Georges Perrot et Harris.

⁴ Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, I, 456. Ὁ A. Maury παρεδέχθη τὴν ἐρμηνείαν ταύτην (Religions de la Grèce, I, σ. 85).

στήμην τῶν Βεδῶν. Θὰ ἦτο ἴσως ἀπλούστερον ν' ἀναζητήσωμεν τὴν σχέσιν τοῦ τοπικοῦ τούτου μύθου πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀρκαδικοῦ ἐδάφους. Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ περισσότερο ἢ εἰς πᾶν ἄλλο μέρος τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἔνωσις τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Ποσειδῶνος, τῆς γῆς καὶ τοῦ ὕδατος παρουσιάζει ἐκπληκτικὰ φαινόμενα. Οἱ ἐκ τῶν ὁρέων κατερχόμενοι χεῖμαρροι ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν χιόνων τροφοδοτούμενοι, συναντῶσι συνήθως ἐν Ἀρκαδίᾳ λεκάνας ἐντελῶς περικεκλεισμένας ἐντὸς τῶν ὁποίων τὰ ὕδατα συσσωρευόμενα σχηματίζουν λίμνας, ὡς, παραδείγματος χάριν, ἡ λίμνη τοῦ Φενεοῦ· ἄλλοτε, τὰ ὕδατα ταῦτα, συναντῶντα ἐνώπιόν των ἀνυπέρβλητόν ἐμπόδιον, εἰσδύουσι ἐντὸς τοῦ ἐδάφους διανοίγοντα ὑπόγειον δίοδον, διὰ τῆς ὁποίας ἐκρέουσιν ἐπὶ τῶν χαμηλωτέρων κοιλάδων ἢ ἐντὸς τῆς οὐχὶ μακρὰν εὐρισκομένης θαλάσσης: Ἡ θεὰ τοῦ ὕδατος τούτου, τοῦ βιαίως εἰσδύοντος εἰς τοὺς κόλπους τῆς γῆς, ἐνέπνευσεν ἴσως εἰς τοὺς ἀρχαίους ἀρκάδας τὴν ποιητικὴν εἰκόνα τοῦ ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος βιασμοῦ τῆς Δήμητρος: ὁ δὲ μῦθος τῆς ὀργῆς τῆς θεᾶς, ἥτις γεννᾷ τὴν Δέσποιναν, τὴν καταχθόνιον βασίλισσαν, συνδέεται ἴσως μὲ τὴν ἰδέαν τῆς ἐρεβώδους καὶ βαθείας τῶν νεκρῶν διαμονῆς, τὴν ὁποίαν διαβρέχει ὁ ἀρκαδικὸς ποταμὸς τῆς Στυγός¹.

Ἄλλοτε, πολλὸ ἀπλούστερος, εἶναι ὁ κατὰ πρῶτον ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ ἀπαντῶν καὶ εἶτα ἐν τῇ Ἡσιοδικῇ Θεογονίᾳ ἐπαναλαμβανόμενος: ἔλεγον οὐτὶς ἡ Δημήτηρ ἡνώθη ἡμέραν τινα ἐρωτικῶς μετὰ τοῦ ἥρωος Ἰασίωνος, ἐντὸς ἀγροῦ τρεῖς ὀργωθέντος: τῆς ἐνώσεως ταύτης καρπὸς ὑπήρξεν ὁ Πλούτος². Ὁ ἥρωος Ἰασίων εἶναι ἀναμφιδόλως ὁ πρῶτος σπορεύς: Πλούτος εἶναι τὰ ἀγαθὰ, ἔχομεν δ' ἐνταῦθα ἀπλούστατα εἰκόνα τῆς παραγωγικῆς ἐνεργητικότητος τῆς καλλιεργημένης γῆς, ἥτις ἐκ τῶν εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς ριφθέντων σπόρων παράγει πλουσίους καρπούς. Αἱ πρῶται αὗται μαρτυραὶ δεικνύουσιν ἡμῖν οὐτὶς ἡ Δημήτηρ εἶναι θεότης τῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου καλλιεργουμένης γῆς, θεότης τοῦ καλλιεργημένου ἀγροῦ καὶ οὕτω διακρίνεται σαφῶς τῆς Γαίας καὶ τῆς Ρέας. Ἦδη ὁ ὁμηρικὸς ποιητὴς τὴν θεωρεῖ ὡς θεότητα προϊσταμένην τῶν ἀγροτικῶν ἐργασιῶν:

«Παίρνει ὁ ἀγέρας, σὰ φυσοῦν ἀνέμοι κι' ἡ ξανθοῦλα
θεὰ χωρίζει Δήμητρα ἀπ' τ' ἄχερο τὸ στᾶρι.»

Ἦνα δὲ σημάνη τὸν ἄρτον μεταχειρίζετο τὴν ἔκφρασιν Δημήτερος ἀκτὴ, «ὁ τριμμένος σίτος τῆς Δήμητρος»³. Ἐκ τούτου καταφαίνεται πόσον ἀκριβῆ καὶ περιωρισμένην ἔννοιαν εἶχε κατ' ἀρχὰς τὸ ὄνομα τῆς θεότητος ταύτης.

Ἡ ἔννοια αὕτη διετηρήθη ἐπὶ μακρὸν χρόνον εἰς τοὺς ἀγροὺς τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ ἐλευσινία θρησκεία ἐφθασεν εἰς τὴν μεγαλειτέραν τῆς λάμψιν. Αἱ λαϊκαὶ ἑορταὶ τῆς Δήμητρος ἀντιστοιχοῦν πάντοτε πρὸς τὰς σοδαρωτέρας ἀσχολίας τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς, ὥς οἱ χωρικοὶ ἠρέσκοντο νὰ θέτωσιν ὑπὸ θεῖαν προστασίαν⁴. Πρὸ τοῦ ὀργώματος ἀπηύθυνον τὰς προσευχὰς των πρὸς τὴν Προηροσίαν Δήμητρα· κατὰ

¹ Ἴδε περαιτέρω, εἰς τὸ περὶ Ἄδου κεφάλαιον, τὰς περὶ Στυγὸς λεπτομερείας.

² Ὀδυσσ. Ε, 125. Θεογον. 969.

³ Ἰλιάδ. Ε, 500, Ν, 322. Τὴν αὐτὴν ἔκφρασιν εὐρίσκωμεν συχνάκις εἰς τὰ Ἔργα καὶ Ἡμέρας, στ. 32, 466, 597, 605, κτλ.

⁴ Βλέπε Welcker, Griech. Götterlehre, τ. II, σ. 468 καὶ ἐφ.

τὸ ἔαρ ὅταν ἡ σπορὰ ἀρχίζει νὰ βλαστάνῃ, ὅταν ἡ πρασίνη αἰχμὴ τοῦ σίτου διατρυπᾷ τὸ ἔδαφος, ἐπεκαλοῦντο τὴν Δήμητρα χλόην. Βραδύτερον, μετὰ τὸν θερισμόν, οὗ τὰ ἀκροθίνια προσέφερον εἰς τὴν θεάν, ἐτέλουν τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀλοῶν, οὕτω κληθεῖσαν ἐκ τῆς ἄλω, ὅπου ἡλώνιζον τὸν σίτον. Κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην, ἣτις ὡσπύτως ἐκαλεῖτο *Θαλύσια*, ἐλάμβανον χώραν συμπόσια καὶ διασκεδάσεις, τὰς ὁποίας τὸ ἔβδομον εἰδύλλιον τοῦ Θεοκρίτου ζωντανεύει δι' ἡμᾶς ἐν τῷ ἀγροτικῷ αὐτῶν πλαισίφ.

Πλείστα τῶν διαφόρων ἐπιθέτων τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὴν Δήμητρα¹, ἐνεθύμιζον τὰς διαφόρους φάσεις τοῦ σίτου, ἀφ' ἧς ἐμφανίζεται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, μέχρις ὅτου συγκεντρωθῇ εἰς σωροὺς εἰς τὴν ἀποθήκην τοῦ γεωργοῦ². Ἐκ τῶν σιτοφόρων ἀγρῶν ἐπίσης ἦντλουν τὰ σύμβολα, δι' ὧν συνήθως διακρίνεται ἡ Δημήτηρ ὁ στάχυς καὶ ὁ ἐρυθροῦς μήκων, οὓς εὐρίσκομεν ἐσκαλισμένους μεταξὺ ἄλλων φυτικῶν κοσμημάτων ἐπὶ διαφόρων μνημείων, ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ καλᾶθου, τοῦ φερομένου ἐπὶ τῆς τεραστίας κεφαλῆς μιᾶς καρυάτιδος τῆς Δήμητρος, προερχομένης ἐκ τῶν ἑρείπιων τῆς Ἑλευσίνας, καὶ ἣτις σήμερον εὐρίσκεται εἰς Cambridge³ (εἰκ. 105).

Τοῦ σίτου ὄντος δώρου τῆς Δήμητρος, φυσικὸν εἶναι νὰ συνδέσωμεν πρὸς τὴν θρησκείαν τῆς θεότητος ταύτης τὴν ἐφεύρεσιν τῶν ἐργαλείων τῆς καλλιέργειας καὶ τὴν προέλευσιν τῶν διαφόρων ἀγροτικῶν ἐργασιῶν. Αἱ ἐφευρέσεις αὗται, ἀπετέλουν, διὰ τὰς εὐσεβεῖς φαντασίας, χάριτας δεδομένας ὑπὸ τῆς θεᾶς εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἐν Ἀττικῇ διάφοροι ἥρωες ἐξεπροσώπουν ταύτας, ἥρωες στενῶς πρὸς τὴν Δήμητρα σχετιζόμενοι· μεταξὺ τῶν ἄλλων ὁ *Βουζύγης*, ὁ πρῶτος ζευξάς τοὺς βοῦς εἰς τὸ ἄροτρον, καὶ ὁ *Τριπτόλεμος*, οὗτινος τὸ ὄνομα ἐκφράζει τὴν ἰδέαν τῶν «τριῶν ἐκεῖνων ὀργάνων» ὡς ὁ Ἡσίοδος συνιστᾷ ἥδη εἰς τοὺς γεωργοὺς τῆς Βοιωτίας⁴. Ἐλέγον ὅτι ὁ *Τριπτόλεμος* ἦτο υἱὸς τοῦ Δισκύλου ἢ Διαύλου, τοῦ διπλοῦ δηλονότι αὐλακος, τοῦ ὑπὸ τοῦ βοδὸς χαρασσομένου κατὰ τὴν ἀνοδὸν καὶ ἐπιστροφὴν του, εἰς τὸν ὑπὸ καλλιέργησιν ἀγρόν⁵. Οἱ ἑλευσῖνιοι μῦθοι διηγοῦντο ὅτι ἡ Δημήτηρ ἐδίδαξεν ἡ ἰδίᾳ τὰ μυστήριά της εἰς τὸν *Τριπτόλεμον*, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος τῆς θεᾶς ἱερεὺς, ὁ θεμελιωτὴς τῆς θρησκείας της, ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῆς χώρας καὶ αἱ οἰκογένειαι τῶν ἑλευσι-

Εἰκ. 105. -Δημήτηρ μετὰ καλᾶθου.

¹ Ὁ Gerhard (*Griech. Mythol*) ἀριθμεῖ περὶ τὰ 70. Ὁ Blondel, μέλος ἄλλοτε τῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν, πρόωρος ἀποθανὼν τῷ 1873, εἶχε κάμει εἰδικήν τινα μελέτην περὶ τῶν ἐπιθέτων τῆς Δήμητρος. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς μελέτης ταύτης δὲν ἐδημοσιεύθησαν.

² Ἐκάλουν τὴν θεάν *φοινικόπεξαν* (τὸ ὑπέρυθρον χρώμα τῆς καλᾶμης), *ἀχνοίαν* (ἀπεξηραμμένον σπόρον), *λουλὸν* (θεᾶν τῶν δεματῶν), *πολύσωρον*, *σωροῖτιν* (ἐκ τοῦ σωροῦ τοῦ σίτου), κτλ.

³ Müller-Wieseler, *Denkm. d. alt. kunst.* II, πιν. 8 ἀριθμ. 92.

⁴ Τὸ *Τριπτόλεμος* εἶναι συντεθειμένον καθὼν τρόπον καὶ τὸ *Νεοπτόλεμος*. (Ρ. πολ.). *Πολεῖν* γῆν σημαίνει κυριολεκτικῶς ὀργάνειν τὴν γῆν. (Ἡσίοδ., Ἔργ. καὶ Ἡμ., 462). Βλ. ἐπίσης, *Θεογον.*, 971: νεῖφ' ἐνὶ Τριπτόλφ.

⁵ Συγκρίνατε τὸν μῦθον τοῦ *Τροισαίλου* ἐν Φενεῶ (Παυσαν., Η', 15, 1).

νίων Ιερέων ἐφρόντιζον νὰ ἐφεύρωσι γενεαλογίας, κίτινες ἔδιδον εἰς αὐτοὺς ὡς πρῶτον πρόγονον τὸν Τριπτόλεμον.

Ἐν τῇ λαϊκῇ δοξασίᾳ, ὁ Τριπτόλεμος ἦτο κυρίως τὸ ἀγαθοποιὸν πνεῦμα τῶν καλλιεργημένων γαιῶν, τὸ πνεῦμα οὐτινος ἡ εὐνοία παρέχει εἰς τοὺς ἀγροὺς τὴν ἀφθονίαν καὶ τὸν πλοῦτον. Ἀπεικονίζον αὐτόν, ὡς καὶ σήμερον δύναται τις ἐπὶ τῶν ἐξωγραφισμένων ἀγγείων νὰ ἴδῃ, ἐπὶ ἄρματος ἢ πετώντα εἰς τὸν ἀέρα, κρατοῦντα διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς σκῆπτρον, διὰ τῆς ἄλλης στάχεις σίτου καὶ περιστοιχιζόμενον ὑπὸ πλήθους λατρεύοντος αὐτόν¹. Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς, οἵτινες διε-

Εἰκ. 106.

Τριπτόλεμος.

τέινοντο ὅτι προηγήθησαν ὅλων τῶν ἄλλων λαῶν εἰς τὴν ἐφεύρεσιν τῶν τεχνῶν καὶ ἰδίως εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς γεωργίας, ἔλεγον ὅτι ἡ Δημήτηρ ἀπέστειλε τὸν Τριπτόλεμον νὰ διατρέξῃ ὅλον τὸν κόσμον διὰ τὴν διάδωσιν τῶν δώρων τῆς, οἱ δὲ καλλιτέχναι τῶν ἡρέσκοντο ν' ἀναπαριστῶσι τὴν σκηνὴν τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ νεαροῦ ἥρωος, ἐγκαταλείποντος τὴν Ἐλευσίνα διὰ τὰ μακρὰ καὶ θαυμαστὰ ἐκεῖνα ταξείδια. Ὁ Τριπτόλεμος ἐκάθητο ἐπὶ πτερωτοῦ ἄρματος ἐξευγμένου δι' ὄψεων (εἰκ. 106), οἵτινες ἀποτελοῦσιν ἐν τῶν συμβόλων τῆς γῆς καὶ ἐδέχετο ἐκ τῶν χειρῶν δύο ἔλευσινίων θεοτήτων τὰ πολύτιμα δῶρα, ἅτινα μετέβαινε νὰ διαδώσῃ ἀνὰ τὸν κόσμον (εἰκ. 107). Ἀπολεσθὲν ἔργον τοῦ Σοφοκλέους, φέρον τὸν τίτλον Τριπτόλεμος περιέγραφε τὰ ταξείδια τοῦ ἥρωος, τοὺς κινδύνους, οὓς διέτρεξε, τὰς ἀντιστάσεις αἱ συνήντησεν, ἐπιτυχῶν ἐντοῦτοις νὰ διαδώσῃ ἀπανταχοῦ, μετὰ τῶν δώρων τῆς Δήμητρος, τὴν ἐπιστήμην τῆς γεωργίας καὶ τὴν πραότητα τῶν ἡθῶν. ἦτις εἶναι συνέπεια ταύτης, μέχρις οὗ, ἐπιστρέψας εἰς τὴν πατρίδα του, νικητὴς ὅλων τῶν δοκιμασιῶν, ἐθεμελίωσε τὴν πόλιν τῆς Ἐλευσίνας καὶ τὴν θρησκείαν τῶν Μεγάλων Θεῶν².

Ὅπως ὅλοι αἱ θεότητες, ἡ Δημήτηρ ἔχει συγχρόνως φίλους καὶ ἐχθρούς, ἐνθουσιῶδεις λατρευτὰς καὶ σφοδροὺς περιφρονητάς. Οἱ ἐχθροὶ τῆς Δήμητρος ἐξεπροσωποῦντο ἐν Θεσσαλίᾳ διὰ τοῦ ἥρωος Ἐρυσίχθονος. Ἡ ἔννοια τῆς λέξεως ταύτης δὲν εἶναι καταφανής. Ἴσως ν' ἀποδίδεται δι' αὐτῆς ἡ εἰκὼν τῆς ἐρυθρᾶς θεσσαλικῆς γῆς, ἣν ὑπαινίσσεται τὸ ὄνομα τῆς Πύρρας, ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Δευκαλίωνος· ἴσως ὅμως πάλιν νὰ ὑπονοῇ τὴν τὸν σίτον καταδιδρώσκουσαν ἐρυσίθην, ἣτις εἶναι ὁ σκληρότερος τοῦ ἐχθροῦ. Εἶναι δὲ τοσοῦτον δυσκολώτερον ν' ἀποφανθῶμεν καθ' ὅσον ἡ πρώτη φιλολογικὴ ἀνάπτυξις τοῦ μύθου τοῦ Ἐρυσίχθονος δὲν συναντᾶται πρὸ τοῦ Καλλιμάχου. Ὁ Ἀλεξανδρινὸς ποιητὴς δι' εὐφῶν στίχων, εἰς οὓς ὁ Ὀβίδιος, μὲ τὸ αὐτὸ θέμα ἀσχολούμενος εἰς τὰς Μεταμορφώσεις του, προσέθεσεν ἀπλῶς λεπτομερείας ἀκαλαισθήτους³, παρουσίαζε τὸν Ἐρυσίχθονα ὡς νεαρὸν θεσσαλὸν ἡγεμόνα, ὅστις ἐτόλμησε νὰ παραβιάσῃ τὸ ἱερὸν ἄλσος τῆς Δήμητρος, τοῦ ὁποίου ἀπέκοψε τὰ δένδρα, διὰ νὰ οἰκοδομήσῃ αἶθουσαν συμποσίων· ἡ θεὰ τὸν ἐτιμώρησε διὰ τὴν θρασυτητα του καταδικάσασα αὐτὸν εἰς ἀκατάπαυστον καὶ ἀδηφάγον πείναν, τὴν ὁποίαν οὐδὲν ἡδύνατο νὰ κορέσῃ. Δὲν θὰ ἡδυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν ἐπακριβέστερον τὴν ἔννοιαν τοῦ μύθου τούτου ὅστις, ἐκ Δωτίου⁴ καταγόμενος, μετεφέρθη ὑπὸ θεσσαλικῆς

¹ Elite Céramographique III, 48-68. Gerhard, *Auserles. Wasenbilder*, πιν. 41 καὶ ἐφ.

² Nauck, *Trag. gr. fragm.*, σ. 208.

³ Καλλιμ., *Ἰμν.*, Γ', Ovid., *Metam.*, VIII, 739.

⁴ Ἑλλάνικος παρ' Ἀθην., I', σ. 416.

τινος ἀποικίας εἰς Κνίδον, ἔνθα ὁ Ἐρυσίχθων μετεμορφώθη εἰς υἱὸν τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ Τριόπα, τοῦ ὁποίου αἱ ἑορταί, τελούμεναι καθ' ἕκαστον ἔτος ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Τριοπίου συνεκέντρουν ἔλους τοὺς Δωριεῖς τῶν ἀσιατικῶν παραλίῳ. Ὁ μῦθος οὗτος, οὕτω μεταφυτευθεὶς, ὑπέστη ἀναμφιδόλως μεταβολάς τινας. Πολλάκις, πράγματι παρετηρεῖτο ὅτι αἱ ἀποικίαι αἱ μεταδύνουσαι νὰ ἐγκατασταθῶσι μετὰ τῶν θεῶν τῶν ἐπὶ νέου ἐδάφους, ἐδημιούργουν οὕτω μετὰ θεοτήτων, ἄλλοτε ἀσχετῶν πρὸς ἀλλήλας, σχέσεις πλαστὰς καὶ γενεαλογικοὺς δεσμοὺς τοιούτους ὥστε βραδύτερον καθίστατο δύσκολος ἡ διάκρισις μετὰ τῆς ἀρχικῆς θρησκευτικῆς ιδέας καὶ τῶν μετέπειτα προσθηκῶν. Ὁ μῦθος ἄλλωστε τοῦ Ἐρυσίχθονος δὲν φαίνεται εἰσχωρήσας ἐν Ἀττικῇ.

Εἰκ. 107 — Ἀναχώρησις τοῦ Τριπολέμου.

ἔνθα ὁ θεσσαλικὸς ἥρωες, λόγῳ ἴσως τῆς ἀναλογίας τοῦ ὀνόματός του πρὸς τὸ τοῦ Ἐρεχθέως, ἐταυτίσθη πρὸς τὸν υἱὸν αὐτὸν τοῦ Κέκροπος, ἀποτελέσας ὡς ἐκεῖνος εἰκόνα τοῦ Ἀττικοῦ ἐδάφους σχισθέντος διὰ πρώτην φοράν ὑπὸ τῆς ὕψεως τοῦ ἀρότρου.

Ὁ ἀπλὸς χαρακτὴρ τῆς Δήμητρος, θεότητος τῆς γεωργίας, ὑφίσταται ἤδη μεταβολὰς ἐν τῇ λατρείᾳ τῇ ἀποδιδομένῃ αὐτῇ κατὰ τὰς ἑορτάς τῶν θεσμοφορίων, ἡ μεγαλοπρέπεια τῶν ὁποίων συνηγωνίζετο ἐν Ἀθήναις τὴν τῶν Παναθηναίων. Ἡ θεὰ ἐλατρεύετο κατ' αὐτὰς ὑπὸ τὸ ὄνομα Θεσμοφόρος, δηλαδὴ Νομοθέτις. Ὁφείλομεν νὰ καθορίσωμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐπιθέτου τούτου. Πρέπει ἴσως νὰ παραδεχθῶμεν, ὡς ἀρχαῖοι τινες συγγραφεῖς, ὅτι ὁ καθορισμὸς τῶν ἀστικῶν νόμων ἀνήγεται μέχρι τῆς Δήμητρος, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ κανονικὴ λειτουργία καὶ ἡ καλὴ διάταξις τῶν κοινῶν εἶναι συνέπεια τῆς ἀναπτύξεως τῆς γεωργίας; Τὸ τοιοῦτον ἀποτελεῖ ἰδέαν λογικὴν, ἀλλ' ἀρκούντως ἀφηρημένην, ὥστε ν' ἀποδώσωμεν αὐτὴν εἰς τὴν ἀπωτάτην ἐκείνην ἀρχαιότητα, ἣτις ἐδημιούργησε τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ἐπίθετα τῶν θεῶν. Ἡ ἐλλειψὶς σαφῶν κειμένων, ἀναγκάζει ἡμᾶς ν' ἀπευθυνθῶμεν εἰς τὰς θρησκευτικὰς συνηθείας τῶν θεσμοφορίων διὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς προελεύσεως τῆς περὶ Δήμητρος ἀντιλήψεως ταύτης.

Ὁ πρῶτιστος καὶ σημαντικώτερος χαρακτὴρ τῶν ἑορτῶν αὐτῶν συνίσταται εἰς τὸ ὅτι εἰς αὐτὰς ἐλάμβανον μέρος ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον γυναῖκες, καὶ γυναῖκες ὑπανδροί, ὡς ἐν Ρώμῃ εἰς τὰς ἑορτάς τῆς Καλῆς θεᾶς. Ἐκάστη τῶν φυλῶν τῆς Ἀττικῆς ὑπεδείκνυε, διὰ νὰ προεδρεύσουν τῶν θεσμοφορίων, δύο γυναῖκες, ἐκλεγόμενας

ὕπὸ τῶν ὁμοίων των, γεννηθείσας ἐκ νομίμου γάμου καὶ νομίμως ὑπάνδρους. Πᾶς πολίτης, οὗτινος τὸ κεφάλαιον ἀνήρχετο εἰς τρία τάλαντα, ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ χορηγήσῃ εἰς τὴν σύζυγόν του τὰ ἀναγκαῖα χρήματα, διὰ τὴν συμμετοχὴν τῆς εἰς τὰς δαπάνας τῆς ἐορτῆς. Οἱ ἄνδρες ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἠδύναντο νὰ συμμετάσχωσι: ἀπηγορεύετο δὲ εἰς αὐτοὺς ἐπὶ ποινῇ θανάτου νὰ εἰσέλθωσιν ἐντὸς τοῦ ναοῦ, ἐνθα ἐτελοῦντο αἱ ἱεραὶ τελεταί. Ἐπὶ τινα χρόνον, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐορτῶν, αἱ γυναῖκες ὑπεχρεοῦντο εἰς ἐγκράτειαν καὶ εἰς αὐστηράν νηστείαν¹.

Κατόπιν τῶν λεπτομερειῶν αὐτῶν εἶναι πασιφανὲς ὅτι ἡ λατρεία τῆς Θεσμοφόρου Δήμητρος σχετίζεται πρὸς τὰς ὑπάνδρους γυναῖκας· ὁ δὲ θεσμός, τὸν ὅποιον αὐταὶ ἐώρταζον ἦτο ἀναμφιδόλως ὁ θεσμός· ὁ διέπων τὴν ζωὴν των ὡς συζύγων καὶ μητέρων, ὁ ἀρχαῖος καὶ σεβαστὸς θεσμός τοῦ γάμου, ὃν ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδυσσεύς ἀποκαλεῖ ἡδὴ θεσμόν². Ἡ συζυγικὴ ὁθεν ἐνωσις εἶχε κατ' ἀρχὰς θεωρηθῇ ὡς δῶρον τῆς Δήμητρος, ἥτις οὕτω καθίστατο ὁ θεῖος τύπος τῆς συζύγου: τύπος, ὅστις, πλησιάζων τὸν τῆς Ἥρας, διαφέρει τοῦτου κατὰ τινὰ σημεῖα· διότι, κατὰ τὰ Θεσμοφόρια ἡ Δημήτηρ παρουσιάζετο κυρίως ὡς ἡ καλὴ μήτηρ τῆς οἰκογενείας, πλήρης τρυφερότητος καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς τὰ τέκνα τῆς. Αἱ μυστικαὶ τελεταὶ τῶν θεσμοφορίων, ἐνεθύμιζον, πράγματι, ὡς αἱ τῶν ἐλευσινίων, αἵτινες ἐξ αὐτῶν προήλθον, τὴν λύπην τῆς θεᾶς στερηθείσης τῆς ἀγαπητῆς τῆς θυγατρὸς. Συγχρόνως ἐξέφραζον τὸ μυστήριον τῆς μητρότητος, ὅπερ ἡ ἑλληνικὴ φαντασία ἐξ ἐνστίκτου συνέκρινε πρὸς τὸ μυστήριον τῆς γηϊνῆς βλαστήσεως. Ὅχι βεβαίως ἄνευ λόγου αἱ γυναῖκες ἐώρταζον τὰ Θεσμοφόρια κατὰ τὸν μῆνα Πυανεψιώνα, ὅστις ἦτο ὁ μὴν τῆς σπορᾶς: ἡ σπορὰ προεκάλει τὴν ἰδέαν τῆς γεννήσεως, ἡ δὲ ἐμφάνισις τοῦ ἐαρινοῦ σίτου τοῦ ἐξερχομένου ἐκ τῶν κόλπων τῆς γῆς, ἐνθα διήλθε τὸν χειμῶνα, ἡγοῦτο συμβολικῶς πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς τεκνοποιήσεως. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἡ Δημήτηρ, ἡ γόνιμος ἐκεῖνη μήτηρ, ἐώρτάζετο, κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῶν Θεσμοφορίων, ὑπὸ τὸ ὄνομα Καλλιγένεια «ἡ ἔχουσα ὠραία τέκνα θεά», ἥτις προΐστατο τῆς νομίμου παραγωγῆς τῶν τέκνων ὡς καὶ τῆς παραγωγῆς τῶν καρπῶν τῆς γῆς. Οἱ θεομοὶ ὅθεν οὖς αἱ ἑλληνίδες γυναῖκες ἔλαβον ἐκ τῆς θεσμοφόρου θεᾶς δὲν ἦσαν εἰμὴ ὁ θεσμός τοῦ νομίμου γάμου ἀφ' ἐνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ μέγας τῆς μητρότητος θεσμός, οὗτινος, καθ' ἕκαστον ἔτος, αὐτὴ ἡ Δημήτηρ προσέφερεν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν τὸ θεῖον θεάμα.

Ἡ παρομοίωσις αὕτη τῆς ζωῆς τῆς γῆς πρὸς τὴν ζωὴν τῆς γυναικὸς, εἰκὼν ἀφελὴς καὶ ἀπλὴ, ἐξηγοῦσα ἐν μέρει τὴν λατρείαν τῶν Θεσμοφορίων, κατέστη πλέον ἀκατάληπτος ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς σκέψεως. Ἀντικατέστησαν λοιπὸν αὐτὴν διὰ τῆς ἀφηρημένης ἰδέας τοῦ πολιτισμοῦ, πηγὴ τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ γεωργία, οὕτω δὲ ἡ Δημήτηρ κατέστη θεομοθέτις θεά, ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ. Ἡ συγκρότησις τῶν κοινωνιῶν, ἡ θεμελίωσις τῶν πόλεων, ἡ σύνταξις τῶν κωδίκων ἀπεδόθησαν εἰς αὐτήν. Ὑπέθεσαν ὅτι τὰ σύμβολα τῶν Θεσμοφορίων, μὲ τὰ ἐναλλασσόμενα κισθήματα χαρᾶς καὶ λύπης, τὰ ὅποια αἱ ἐορταὶ αὐταὶ ἔγγειρον εἰς τὰς ψυχὰς τῶν γυναικῶν, σκοπὸν εἶχον ἀπλῶς καὶ μόνον νὰ καταδείξωσι τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τῆς ἀγρίας ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος, στερουμένης εἰσέτι τῶν καρπῶν τῆς Δήμητρος καὶ τῆς εὐδαιμονίας τῆς πεπολιτισμένης ζωῆς, ἥτις ὠφείλετο εἰς τὰ δῶρα τῆς θεᾶς.

¹ Βλέπε τὰ ἀφορῶντα τὰ Θεσμοφόρια κείμενα ἐν τῇ συγγράμματι τοῦ F. Hermann, *Lehrbuch der Griech. Antiquit.*, II λ. Θεσμοφόρια.

² Ὀδυσσ., Ψ, 296. Σοφοκλ. Ἀντιγ. 791.

Ἐνταῦθα ἔγκειται κατὰ τινας ἀρχαίους συγγραφεῖς ὅλον τὸ μυστικὸν τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων ¹. Ἄλλοι ἡρμήνευον τὸ ὄνομα τῶν Θεσμοφορίων λέγοντες ὅτι ἡ Δημήτηρ εἶχε φέρει εἰς Ἐλευσίνα τὰς πρῶτας πλάκας τοῦ νόμου, ἢ ὅτι εἶχεν ὑπαγορεύσει εἰς τοὺς εὐνοουμένους τῆς ἱερᾶ βιβλία, βιβλία, τὰ ὅποια αἱ ἱέρειαι τῆς θεᾶς ἐδάσταζον ἐν ἐπισήμῃ πομπῇ κατὰ τινα τῶν Θεσμοφορίων ἡμέραν ².

Πρῶτος ἐρμηνευτὴς τῶν θείων αὐτῶν νόμων ὑπῆρξεν ὁ Τριπτόλεμος, ἡ δὲ παράδοσις διεσώθη εἰς τὴν Ἐλευσίνα, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ φιλοσόφου Ξενοκράτους ³, εἰς τὰ ἀκόλουθα τρία παρaxyγέλματα, τὰ ὅποια δίδουν τὴν εἰκόνα τῆς πρωτογόνου πατριαρχικῆς καὶ ἀγροτικῆς ζωῆς: τίμα τοὺς γονεῖς σου· πρόσφερε εἰς τοὺς θεοὺς τοὺς πρῶτους καρποὺς τῆς γῆς· μὴ κακοποιῇς τὰ ζῷα. Ἄν ἄλλωτε, ἀπαλλάξωμεν τὰ διάφορα αὐτὰ κείμενα ἀπὸ τὰ θαυμαστά στοιχεῖα, τὰ ὅποια περιέχουσιν, ἡ ἐκπολιτιστικὴ ἐπίδρασις τῆς Δήμητρος ὑπῆρξεν ἀληθής. Αἱ πρὸς τιμὴν τῆς μετὰ τὸν θερισμὸν τελούμεναι μεγάλα ἔορτα καθίστων, πράγματι, κοινὰς τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας καὶ τὰ πολιτικὰ συμφέροντα τῶν Ἑλλήνων τῆς αὐτῆς φυλῆς. Ἡ Δημήτηρ ἦτο ἡ μεγάλη θεὰ τῆς πανηγύρεως τῶν Ἀχαιῶν, ἡ ὅποια ἐτελεῖτο εἰς τὸ Αἴγιον. Ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ἐπίσης ἐτίθετο ἡ φοινικὴ ἀμφικτυονία κατὰ τὴν φθινοπωρινὴν τῆς σύνοδον εἰς τὰς θερμπούλας. Ἡ λατρεῖα αὕτη δὲν ἦτο μόνον ἡ ἐκδήλωσις τῶν θρησκευτικῶν αἰσθημάτων, τὰ ὅποια εἶχον ἀφυπνισθεῖ εἰς τὴν ψυχὴν τῶν Ἑλλήνων ἐνώπιον τοῦ θεάματος τῆς γῆς καὶ τῶν θαυμαστῶν φαινομένων τῆς φυτικῆς ζωῆς τῆς· ἀλλὰ κατέστη δι' αὐτοὺς, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, κοινωνικὸς δεσμὸς καὶ μέσον προόδου.

Ἡ ἰδέα τῆς μητρότητος τῆς γῆς ἐνεφανίσθη ἐνωρίς ἐν Ἑλλάδι, ὑπὸ μορφὴν μύθου, τοῦ ὁποῦ ἡ ἔννοια εὐκόλως μαντεύεται, χάρις εἰς τὴν διαύγειαν τῶν διαφανῶν καὶ ποιητικῶν εἰκόνων του. Ἡ λαμπρὰ βλάστησις, ἡ θάλλουσα ἀνὰ πᾶσαν ἀνοιξίν, εἶναι ἡ θυγάτηρ τῆς Γῆς, τῆς ὁποίας οἱ κόλποι ἀνοίγονται διὰ νὰ τὴν γεννήσουν. Εἶναι ἡ Κόρη (ἡ νεαρὰ παρθένος) τὸ ἀγαπητὸν τέκνον τῆς Δήμητρος, διὰ τὸ ὁποῖον αὕτη, εἶναι ὑπερήφανος καὶ εὐτυχής. Ἀλλὰ τὸ φθινόπωρον, ὁ στολισμὸς αὐτῆς τοῦ ἐδάφους μαραίνεται καὶ ἐξαφανίζεται. Ἐχουσι τότε ἀρπάσει τὴν Κόρην ἀπὸ τὴν τρυφερὰν μητρικὴν ἀγκάλην. Καὶ ὅπως τὰ λείψανα τῶν ἀνθέων καὶ τῶν φυτῶν ἐπιστρέφουν εἰς τὴν γῆν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προήλθον, τοιοῦτοτρόπως ὁ ἀρπαξὶς τῆς νεαρᾶς κόρης εἶναι ὁ Ἄδης, ὁ θεὸς τοῦ ἀοράτου κόσμου, ὁ βασιλεὺς τοῦ ὑπογείου σκότους. Ἐκ τούτου ὁ περίφημος μῦθος τῆς ἀρπαγῆς τῆς Κόρης, ἡ ὁποία, ἀφ' ὅτου ἔγινε σύζυγος τοῦ Ἄδου, φέρει τὸ ἀρκετὰ σκοτεινὸν ὄνομα τῆς Περσεφόνης.

Ὁ μῦθος αὐτὸς δὲν φαίνεται νὰ εἶχε τελείως διαπλασθῇ κατὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους. Ἀναμιφιδόλως ὁ ποιητὴς μᾶς παρουσιάζει ἤδη τὴν Περσεφόνην διανεμομένην μετὰ τοῦ ὑπογείου θεοῦ τὸ βασίλειον τοῦ ὑποχθονίου σκότους ⁴. Ἄλλ' οὐδαμοῦ γίνεται σαφὴς ὑπαινιγμὸς περὶ τῶν σχέσεων, αἱ ὁποῖαι συνέδεον τὴν θεὰν αὐτὴν μὲ τὴν Δήμητρα ⁵. Ἄλλ' ἂν ἡ πρώτη διατύπωσις τοῦ μύθου τῆς ἀρπαγῆς τῆς Κόρης ἀπαντᾷ μόνον εἰς τὸν Ἡσίοδον, αἱ ἰδέαι, τὰς ὁποίας διαλαμβάνει, ἔξω ἀπὸ πολ-

¹ Cicer., *De Leg.*, II, 14, 35. Varro, *de Re rust.*, III, I

² Σχολ., *Θεομ.*, Δ. 25. Cicer *in Verr.*, II, 5, 72.

³ Πορφύρ. *De Abstin.*, IV, 22.

⁴ Ἡλιάδος, I, 457. Ὀδυσσεύς K, 491. 505.

⁵ Τὸ χωρίον τῆς Ἡλιάδος (Σ. 326), ἐνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐνώσεως τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Διὸς, σημειούμενον διὰ τοῦ ὀβελοῦ τῶν Ἀλεξανδρινῶν εἶναι πιθανῶς παρεμβολή.

λοῦ εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων. Ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ζωηρά καὶ ποιητικῇ συμπάθειᾳ εἶχεν ἐγερθῇ εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἀνθρώπων διὰ τὴν φύσιν, τὴν ὁποῖαν ἐδλεπον κατ' ἔτος ἐκ περιτροπῆς νὰ ἀποθνήσκῃ καὶ νὰ ἀναγεννᾶται, καὶ τῆς ὁποίας ἡ τύχη προῦκάλει εἰς αὐτοὺς ἐναλλασσόμενα αἰσθήματα λύπης καὶ χαρᾶς. Αὐτῆς τὸν θάνατον ἐθρήνουν ἐν τῷ προσώπῳ νεανίου τινός, τοῦ Λίνου, ὁ ὅποιος, ὅπως ὁ Ἄττις καὶ ὁ Ἀδωνις εἰς τὴν Ἀσίαν, εἶχεν ἀποθάνει προῶρως, εἰς τὸ ἄνθος τῆς ἡλικίας του καὶ τῆς ὠραιότητός του. Αἱ ἐτήσiai μεταβολαὶ τῆς βλαστήσεως, ἡ ἀντίθεσις τοῦ θλιβεροῦ θεάματος τῆς γῆς κατὰ τὸν χειμῶνα καὶ τῆς χαρᾶς μετὰ τὴν ὁποῖαν ἡ ἀνοιξὶς τὴν ζωογονεῖ, διεμορφώθησαν εἰς τὴν φαντασίαν των εἰς μίαν πραγματικὴν τραγωδίαν τῆς φύσεως, τῆς ὁποίας κύρια πρόσωπα εἶναι ἡ Δημήτηρ καὶ ἡ Πέρσεφονη. Ὀλόκληρος ἡ τραγωδία αὕτη ἀποκαλύπτεται εἰς ἓνα ὁμηρικὸν ὕμνον, τοῦ ὁποίου ἡ εὐτυχὴς ἀνακάλυψις ἐγένετο μόλις πρὸ αἰῶνος περίπου. Ὁ ὕμνος αὐτὸς τῆς Δημήτρος, ὁ ὅποιος ἔχει πιθανῶς συνταθεῖ ἀπὸ ποιητὴν μεμνημένον εἰς τὰ Ἐλευσίνια μυ-

Εἰκ. 108.—Ἡ Ἀρπαγὴ τῆς Κόρης.

στήρια, ἔχει βασικὴν σπουδαιότητα διὰ τὴν μελέτην τῆς λατρείας τῶν Μεγάλων Θεαινῶν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀξίζει ἐπισταμένης ἀναλύσεως.

Πρώτη πρᾶξις τοῦ θείου δράματος εἶναι ἡ ἀρπαγὴ τῆς Κόρης. Ἡ νεᾶνις ἔπαιζε μετὰ τὰς Νύμφας, τὰς θυγατέρας τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ συντρόφους τῆς, εἰς τὸ μέσον εὐρυχώρου λειμῶνος, ἐστολισμένου ἀπὸ θαυμάσια ἄνθη, τῶν ὁποίων ζωντανὴ εἰκὼν ἦτο αὕτη ἡ ἰδίᾳ. Τὸ ρόδον, ὁ κρίκος, τὸ Ἴον, ἡ Ἴρις, ὁ ἰάκινθος εἴλκυον ἐκ περιτροπῆς τὰ βλέμματα καὶ τὴν χεῖρα τῆς καὶ ἀνέδιδον πρὸς χάριν τῆς τὰ μεθυστικώτερα ἀρώματά των. Αἰφνιδίως βλέπει νάρκισσόν τινα, ὁ ὅποιος ὑπερέτεχνον ὄλων τῶν ἄλλων ἀνθέων κατὰ τὴν λάμψιν καὶ τὴν ὠραιότητα. Μαγευμένη ἀπὸ τὴν θέαν του, τείνει τὰς δύο χεῖρας τῆς νὰ τὸν ἐγγίσῃ. Ἀλλ' ἀποτόμως ἡ γῆ διανοίγεται καὶ ὁ ὑπόγειος βασιλεὺς ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν σκοτεινὴν διαμονήν του. Οὕτω ὁ νάρκισσος εἶναι τὸ μοιραῖον ἄνθος, τοῦ ὁποίου ἡ ὀλεθρία γοητεία παραδίδει τὴν νέαν εἰς τὸν ἄρπαγά τῆς. Ὁ νάρκισσος, πράγματι, συμφώνως καὶ πρὸς τὴν σημασίαν τῆς λέξεως, εἶναι τὸ ἄνθος, τὸ ὁποῖον ἀποκοιμίζει τὰ ὄντα, μετὰ τὸν ὕπνον τοῦ θανάτου. Εἶναι τὸ σύμβολον τῆς ἀποκαρώσεως καὶ τῆς νάρκης τῆς κυριεύσεως τοὺς ζῶντας, τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποῖαν μεταβαίνουν ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦ φωτός εἰς τὸν κόσμον τοῦ σκότους· εἰν' ἐπίσης ἡ

εἰκὼν τῆς ἐξαφανισθείσης ἀνθήσεως, ἰδέα ἀποτελοῦσα τὸ βάθος τοῦ θρύλου τοῦ ὠραίου Ναρκίσσου τῶν Θεσπιῶν. Ἐπίσης τὸ ἄνθος αὐτό, τὸ ὅποιον ὁ Σοφοκλῆς ὀνομάζει «μεγάλιν θεαὶν ἀρχαίον στεφάνωμα» ἔχει τὴν θέσιν του καὶ τὴν συμβολικὴν σημασίαν του εἰς τὴν θρησκείαν τῶν Μυστηρίων. Μόλις ἡ Κόρη τὸ ἤγγισεν, ὁ Ἄδης τὴν ἤρπασε καὶ τὴν ἀπήγαγε διὰ τοῦ χρυσοῦ ἄρματός του (εἰκ. 108). παρὰ τὴν ἀντίστασίν της, τρέμουσιν καὶ ἀλλόφρονα. Εἰς μάτην ἡ νεαρὰ θεὰ ἐκδάλαι· ἐκκωφαντικὰς κραυγὰς καὶ ἐπικαλεῖται τὸν ὑπέρτατον κύριον. Οὐδεὶς θεός, οὐδεὶς θνητὸς ἀκούει τὴν φωνήν της. Ἐφ' ὅσον ἡ θεὰ βλέπει τὴν γῆν καὶ τὸν ἔναστρον οὐρανὸν καὶ τὴν θάλασσαν μὲ τὰ ὀρμητικὰ της κύματα, τὴν διαμονὴν αὐτὴν τῶν τεράτων, καὶ τὰς λαμπρὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου, δὲν χάνει τὴν ἐλπίδα της ὅτι θὰ ἴδῃ ἐμφανιζομένην τὴν σεβαστὴν μητέρα της καὶ τὸ γένος τῶν ἀθανάτων θεῶν. Καθ' ὅλον αὐτὸν τὸν χρόνον, παρὰ τὴν θλίψιν της, ἡ ἐλπίς ἔθελγε τὴν ψυχὴν της. . . . Αἱ κορυφαὶ τῶν ὀρέων καὶ οἱ βυθοὶ τῆς θαλάσσης ἀντήχουν ἀπὸ τὴν ἀθάνατον φωνήν της· ἡ δὲ σεβασμὶα μήτηρ της ἐπιτέλους τὴν ἤκουσε. Ὁξεῖα λύπη ἐκυρίευσεν τὴν καρδίαν της. Ἐξέσχισε τὰ κρήδεμνα, τὰ ὅποια συνεκράτουν τὴν κόμην της. Ἐρριψε εἰς τοὺς ὦμους της σκοτεινὸν πέπλον καὶ ἐπήδησεν ὡς πτηνὸν εἰς τὴν τροφοδότειρα γῆν καὶ εἰς τὰ κύματα εἰς ἀναζήτησιν τοῦ τέκνου της:

«ὄφρα μὲν οὖν γαῖαν τε καὶ οὐρανὸν ἀστερόεντα
λεῦσσε θεά, καὶ πόντον ἀγάρροον ἰχθυόεντα,
αὐγὰς τ' ἡελίου, ἔτι δ' ἤλπετο μητέρα κεδνὴν
ὄψεσθαι καὶ φύλα θεῶν αἰειγενετῶν·
τόφρα οἱ ἐλπίς ἔθελγε μέγαν νόον ἀχνυμένης περ·
ἤχησαν δ' ὀρέων κορυφαὶ καὶ βέγθεα πόντου
φωνὴ ὑπ' ἀθανάτῃ· τῆς δ' ἔκλυε πότνια μήτηρ.
ὀξὺ δὲ μιν κραδίην ἄχος ἔλλαθεν, ἀμφὶ δὲ χαίταις
ἀμβροσίαις κρήδεμνα δαΐζετο χερσὶ φίλησι,
κυανέον δὲ κάλυμμα κατ' ἀμφοτέρων βάλετ' ὦμων,
σεύατο, δ' ὥστ' αἰωνός, ἐπὶ τραφερὴν τε καὶ ὑγρὴν
μαίωμένη¹.»

Ἐδῶ ἀρχίζει ἡ δευτέρα πράξις τοῦ δράματος. Γέμει ἀπὸ τὰ ταξείδια τῆς Δήμητρος, ἡ ὁποία ἀναζητεῖ εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ εἰς τὴν γῆν τὴν ἐξαφανισθεῖσαν θυγατέρα της, ἀπὸ τὸν πόνον τῆς θεᾶς, ἡ ὁποία ὑφίσταται ἀληθινὰ πάθ' ἐκ μητρικῆς ἀγάπης. Ὁ πόνος αὐτὸς εἶναι ἄφρονος, ἀπαρηγόρητος. Ἡ Δημήτηρ καθίσταται τὸ θεῖον πρότυπον τοῦ μητρικοῦ πόνου· καθίσταται, κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν Ἑλλήνων, ἡ μήτηρ τοῦ πόνου (Δημήτηρ Ἀχαΐα)². Οἱ Βοιωτοὶ κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου, ἐτέλουν πρὸς τιμὴν τῆς ἑορτῆς, τῆς ὁποίας ὁ πένθιμος χαρακτὴρ ἐνεθάρμυνε τὸ πέν-

¹ Ὕμνος ὁμηρικὸς εἰς Δήμητρα, στίχ. 33 καὶ ἑξῆς.

² Ἐσφαμένη ἐξηγήσις, παρὰ τὴν φαινομενικὴν ἀναλογίαν πρὸς τὰ ἐπιθετὰ Ἀχαιοῦ καὶ Ἀχαιΐα (Ἡούχιος). Ἐκ τοῦ οὐσιαστικοῦ ἴχους (θλίψις) θὰ ἐσχηματίζετο ἐπιθετον ἀχία καὶ οὐχὶ ἀχαιία (=θεὰ τῆς φυλῆς τῶν Ἀχαιῶν). Βλ. Σχολ. Ἀριστοφ. Ἀχαρν., 708.

κτίση, ὑπὲρ τὴν πόλιν καὶ τὸ ὑψηλὸν τῆς τοίχου, εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Καλλιχόρου καὶ εἰς τὴν δεσπόζουσαν προεσχὴν του, εὐρύχωρον ναὸν καὶ βωμόν. Ἐγὼ ἡ ἰδία θὰ σὰς διδάξω τὰ μυστήριά μου, τῶν ὁποίων εἰς τὸ μέλλον θὰ ὀργανώνετε τὰς τελετάς :

«εἰμὶ δὲ Δημήτηρ τιμάχορ, ἦτε μέγιστον
ἀθανάτοις θνητοῖσι τ' ὄναρ καὶ χάριμα τέτυκται
ἀλλ' ἄγε μοι νηὸν τε μέγαν καὶ βωμόν ὑπ' αὐτῷ
τευχόντων πᾶς δῆμος ὑπαὶ πόλιν αἰπὺ τε τοίχου,
Καλλιχόρου καθύπερθεν, ἐπὶ προὔχοντι κολωνῷ.
ὄργια δ' αὐτῇ ἐγὼν ὑποθήσομαι, ὥς ἂν ἔπειτα
εὐαγέως ἔρδοντες ἑμὸν νόον ἱλάσκοσθε.»

Ἰδοὺ ἡ ἐξήγησις καὶ ἡ δικαιολόγησις τῶν ἐλευσινίων Μυστηρίων. Δὲν ἔχομεν ὅμως ἔως ἐδῶ εἰ μὴ μόνον ἓν ἐπεισόδιον ἀπὸ τοῦ μέγα αὐτοῦ μυθολογικὸν ἔργον. Τὸ δράμα, πράγματι, δὲν ἐτελείωσεν. Ὁ πόνος τῆς Δήμητρος οὐδόλως κατεπραῦνθη, ὁ δὲ πείσμων θυμὸς τῆς ἐκδηλώνεται διὰ τρομερῶν συμβάντων. Προετοιμάζει διὰ τοὺς θνητούς, ἐπὶ τῆς τροφοδοτείας γῆς, ἔτος φοβερὸν καὶ σκληρόν. Οὐδεὶς σπόρος ἐκ τῆς γῆς ἀνεφύη, διότι ἡ Δημήτηρ μὲ τὸ ὥρατον στέμμα τοὺς εἶχε κρύψει ὅλους. Πολυάριθμα καμπύλα ἄροτρα ἐσύρθησαν ἀπὸ τοὺς βόας εἰς τοὺς ὠργωμένους ἀγρούς, ἀλλ' εἰς μάτην. Πολυάριθμοι σπόροι λευκῆς κριθῆς ἐρρίφθησαν ἀνωφελῶς εἰς τὸ ἔδαφος :

«αἰνότατον δ' ἐνιαυτὸν ἐπὶ χθόνα πουλυδότειραν
ποίησ' ἀνθρώποις καὶ κύντατον, οὐδέ τι γαῖα
σπέρμ' ἀνίει· κρύπτειν γάρ ἔϋστεφανος Δημήτηρ
πολλὰ δὲ καμπύλ' ἄροτρα μάτην βόες εἴλικον ἀρούραις·
πολλὸν δὲ κριθῆ λευκὸν ἐτώσιον ἔμπεσε γαίῃ¹.»

Ὀλόκληρον τὸ ἀνθρώπινον γένος θὰ κατεστρέφετο, ἂν δὲν ἀνησύχει ὁ Ζεὺς. Οὗτος ἀποστέλλει τὴν ἀγγελιοφόρον του Ἴριδα, εἰς τὴν Δήμητρα, ἀλλ' αὐτὴ ἀποκρούει μὲ πείσμα τὰς παρακλήσεις τῆς. Ἡ θεὰ θὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν Ὀλυμπον καὶ θὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὴν γῆν νὰ παράγῃ παρπούς, μόνον ὅταν ἐπανίδῃ τὴν κόρην τῆς. Ὁ Ζεὺς ἀναγκάζεται νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἀποστέλλει τὸν Ἑρμῆν εἰς τὸ Ἑρέβορ, ὅπως ἐπιτύχῃ ἀπὸ τὸν ὑποχθόνιον βασιλέα νὰ ἀφήσῃ τὴν Περσεφόνην ν' ἀνέλθῃ ἀπὸ τὰ σκότη εἰς τὸ φῶς. Ὁ Ἄδης συναινεῖ, προτοῦ ὅμως στείλῃ τὴν Κόρην εἰς τὴν μητέρα τῆς, τῆς δίδει κρυφίως καὶ τρώγει κόκκον ροιᾶς, ὅστις ὡς ἀποτέλεσμα θὰ ἔχῃ νὰ τὴν ἐμποδίσῃ νὰ μένῃ διὰ παντὸς εἰς τὴν γῆν καὶ νὰ τὴν ἀναγκάσῃ νὰ ἐπανέρχεται εἰς τὸ καταχθόνιον βασίλειόν του. Ἡ Περσεφὼν ἐπιβαίνει τότε τοῦ ἄρματος τοῦ συζύγου τῆς, τὸ ὁποῖον σύρουν ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ ὀδηγοῦμενοι ἀτίθασσοι ἵπποι καὶ ἐντὸς ὀλίγου φθάνει εἰς τὸ μέρος ἐνθα διαμένει ἡ Δημήτηρ, ἔμπροσθεν τοῦ εὐωδιάζοντος ναοῦ τῆς. Ἐπὶ τῇ θεᾷ τῆς θυγατρὸς τῆς, ἡ Δημήτηρ ὀρμᾷ, ὥς αἱ Μαινάδες τῶν ὀρέων διὰ μέ-

¹ Στίχ. 393 καὶ ἐφ' ἐξῆς.

σου τῶν σκοτεινῶν δασῶν: «ἤϊξ', ἤνυτε μαινὰς ὄρος κἀτα δάσκιον ὕλην.» Ἡ Κόρη τρέχει καὶ αὐτὴ νὰ ἐναγκαλισθῇ τὴν μητέρα της. Τέκνον μου, λέγει ἡ θεά, δὲν θὰ ἔφαγες βεβαίως καμμίαν τροφήν εἰς τὴν σκοτεινὴν διαμονήν σου; Λέγει. Ἄν ἔχῃ οὕτω, δύνασαι νὰ κατοικῇς μαζί μου ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου. Ἄν, ἀντιθέτως, ἐδοκίμασες τροφήν τινα, θὰ ἐπιστρέφῃς εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς καὶ θὰ κατοικῇς ἐκεῖ μίαν ἐκ τῶν τριῶν ἐποχῶν τοῦ ἔτους, τὰς δὲ ἑτέρας δύο θὰ διέρχῃσαι πλησίον ἐμοῦ καὶ τῶν ἀθανάτων. Ὅταν τὴν εὐδὴν ἐποχὴν τῆς ἀνοιξέως, ἡ γῆ θὰ στολιζέται μὲ χιλίων εἰδῶν ἄνθη, τότε θὰ ἐξέρχῃσαι πάλιν ἀπὸ τὰ πυκνὰ σκότη, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἀποτελῇ θέαμα ὑπέροχον διὰ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους:

«ὁππότε δ' ἄνθεσι γαῖ' εὐώδεσιν εἰαρινοῖσι
παντοδαποῖς θάλλει, τόθ' ὑπὸ ζόφου ἡερόεντος
αὐτὶς ἄνει μέγα θαῦμα θεοῖς θνητοῖς τ' ἀνθρώποις.»

Ἡ Κόρη ὅμως ἔχει φάγει κόκκον ροιᾶς, καθὼς ὁμολογεῖ εἰς τὴν μητέρα της: κατὰ συνέπειαν θὰ ὑποταχθῇ εἰς τὸν νόμον, τοῦ ὁποίου τὰς διατάξεις πρὸ μικροῦ ἡ Δημήτηρ προέφερε, καὶ τὰς ὁποίας ἐντὸς ὀλίγου θὰ καθιερώσῃ ὁ Ζεὺς: ὁ δὲ νόμος οὗτος οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ὁ νόμος τῆς βλαστήσεως καὶ τῶν ἐτησίων μεταβολῶν τῆς ζωῆς τῶν φυτῶν.

Πρὸς τὴν τάξιν αὐτὴν τῶν ἰδεῶν πρέπει νὰ συνδέσωμεν τὴν συμβολικὴν σημασίαν τοῦ καρποῦ τῆς ροιᾶς, ὁ ὁποῖος, ὅπως εἰς τὸν ὁμηρικὸν ὕμνον οὕτω καὶ εἰς πολλὰ μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητος, εἶναι τὸ σύμβολον τῆς Περσεφόνης. Ἡ ροιὰ γενικῶς θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς μυθολόγους ὡς τὸ ἔμβλημα τῆς εὐφορίας καὶ τοῦ γάμου, εἶναι δὲ κατ' αὐτοὺς, ὅσον ἀφορᾷ τὴν Κόρην, τὸ ἱερὸν ἐχέγγυον τῆς ἐνώσεως τῆς νεαρᾶς θεᾶς μετὰ τοῦ ὑποχθονίου συζύγου της. Δὲν δυνάμεθα ὅμως ἀράγε νὰ ἐμβαθύνωμεν περισσότερον εἰς τὴν ἐξήγησιν αὐτοῦ τοῦ συμβόλου; Ὁ καρπὸς τῆς ροιᾶς, ὅπως ὁ καθείς γνωρίζει, εἶναι ἀξιοσημείωτος διὰ τὴν ποσότητα τῶν σπόρων του. Τὴν ἐποχὴν τῆς πλήρους ὀριμότητός του ἡμιανοίγεται καί, ἂν χεῖρ ἀνθρωπίνη δὲν συλλέξῃ αὐτόν, τὰ χίλια σπέρματά του ἀποσπῶνται διαδοχικῶς τοῦ περιβλήματός των καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἐγκατασπείρονται εἰς τὸ ἔδαφος. Ἡ στιγμὴ ὅμως αὐτὴ συμπίπτει ἐν Ἑλλάδι μὲ τὸ τέλος τοῦ Σεπτεμβρίου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ὀκτωβρίου, πολὺ ὀλίγον καιρὸν δηλαδὴ πρὸ τῆς ἐποχῆς τῆς σπορᾶς. Ἡ ροιὰ, ἀναμφιβόλως, εἶναι εἰκὼν τῶν σπερμάτων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα τὸ φθινόπωρον πίπτουσιν μόνον των εἰς τὸ ἔδαφος ἢ ρίπτονται μὲ τὴν φροντίδα τοῦ ἀνθρώπου, διὰ νὰ διέλθουν εἰς τοὺς κόλπους τῆς γῆς τὴν ἐποχὴν τοῦ χειμῶνος, τὴν ἐποχὴν δηλαδὴ τὴν ὁποίαν διέρχεται ἡ Περσεφόνη πλησίον τοῦ Ἄδου. Ὑπὸ τὴν φυσικὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἡ ροιὰ εἶναι τὸ σύμβολον τῆς ἐνώσεως τῶν δύο ὑποχθονίων συζύγων.

Ἡ ἐνωσις αὕτη, κατὰ τὸν ὁμηρικὸν ὕμνον, ἐπεκυρώθη ἀρχικῶς ὑπὸ τοῦ κυριάρχου τοῦ κόσμου, κατόπιν συμφωνίας ἐπιτευχθείσης μεταξὺ τῶν κυριωτέρων δυνάμεων τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ. Ἡ λύσις τοῦ ἔργου εἶναι, πράγματι, ἡ συμφιλίωσις τῆς Δῆμης μετὰ τοῦ Ὀλύμπου. Ὁ θυμὸς τῆς θεᾶς κατεπραῦνθη, ἄφ' ὅτου ὁ Ζεὺς ὑπεσχέθη εἰς τὴν μητρικὴν τρυφερότητά της τὴν παρουσίαν καὶ τὴν μετ' αὐτῆς συμβίωσιν τῆς ἀγαπητῆς θυγατρὸς της κατὰ τὰ δύο τρίτα τοῦ ἔτους. Κατ' ἀκολουθίαν δέχεται τὰς προτάσεις τὰς ὁποίας τῆς κάμνει ἡ Πέα, ὡς ἀπεσταλμένη τοῦ κυρίου τῶν

θεῶν. Ἐλθέ, κόρη μου, τῆς λέγει, ὁ Ζεὺς σὲ προσκαλεῖ νὰ ἐπανεέλθῃς εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀθανάτων. Ὑπεσχέθη νὰ σοὶ δώσῃ εἰς τὸν Ὀλυμπον τὰς τιμὰς τὰς ὁποίας ζητεῖς καὶ νεύων διὰ τῆς κεφαλῆς συγκατετέθη νὰ μὴ ἀφήνῃ τὴν θυγατέρα σου εἰς τὰ πυκνὰ σκότῃ εἰ μὴ μόνον κατὰ τὸ ἐν τρίτῳ τοῦ ἔτους. Ἄλλ' ἐλθέ, τέκνον μου καὶ ὑπάκουσον. Μὴ διατηρήσῃς ἄσπονδον ἔχθραν ἐναντίον τοῦ θεοῦ τῶν σκοτεινῶν νεφῶν, ἐναντίον τοῦ υἱοῦ τοῦ Κρόνου, καὶ χωρὶς ἀργοπορίαν, πρόσταξον νὰ ὠρμιάσῃ οἱ καρποί, μὲ τοὺς ὁποίους τρέφονται οἱ θνητοί :

« Δεῦρο, τέκος, καλέει σε βαρύκυτος εὐρύσπα Ζεὺς
ἐλθέμεναι μετὰ φῶλα θεῶν, ὑπέδεκτο δὲ τιμὰς
δωσέμεν, ἅς κεν ἔλοιο μετ' ἀθανάτοισι θεοῖσι.
νεῦσε δέ σοι κούρην ἔτεος περιτελλομένοιο
τὴν τριτάτην μὲν μοῖραν ὑπὸ ζόφον ἡερόεντα,
τὰς δὲ δύο παρὰ σοὶ τε καὶ ἄλλοις ἀθανάτοισιν.
ὥς τοι ὑπέστη ἔσσεσθαι· ἔφ' δ' ἐπένευσε κάρητι.
ἀλλ' ἴθι, τέκνον ἐμόν, καὶ πείθεο, μηδὲ τε λίην
ἄζηχῆς μενέαινε κελαινεφέϊ Κρονίῳνι,
αἰψα δὲ καρπὸν ἄεξε φερέσβιον ἀνθρώποισι ¹. »

Ἡ Δημήτηρ ἐνδίδει εἰς τὰς παρακλήσεις τῆς Ρέας καὶ εὐθὺς παύουν τὰ δλέθρια διὰ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἀποτελέσματα τῆς ὀργῆς τῆς. Ἐκείνη ἢ ὁποία μόλις πρὸ ὀλίγου, λόγῳ τῆς στερήσεως τῆς θυγατρὸς τῆς ἐμάστυζε τὴν γῆν διὰ τῆς στειρότητος, τώρα, ὅτε τῇ ἀπεδόθη ἡ Κόρη, γίνεται δύναμις εὐεργέτις καὶ κάμνει νὰ λάμπῃ ἐκ νέου εἰς τὸ ἐρηνωμένον ἔδαφος ἡ χαρὰ καὶ νὰ βλαστάνῃ ἡ ζωὴ. « πᾶσα δὲ φύλλοισίν τε καὶ ἄνθεσιν εὐρεῖα χθὼν ἔδρισε. » Ἡ διακοπείσα ζωὴ τῆς φύσεως ἐπαναρχίζει, ρυθμιζομένη τοῦ λοιποῦ ἀπὸ τὴν ἐπίσημον συμφωνίαν, τὴν ἐπελθοῦσαν μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς. Ἐγκαταλείπουσα τὴν Ἐλευσίνα, ἡ Δημήτηρ φθάνει εἰς τὸν ὕπατον θαμνὸν τῶν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους εὐεργεσιῶν τῆς, διδάσκουσα εἰς τοὺς βασιλεῖς τὴν θείαν ἐπιστήμην τῆς καὶ καθιστῶσα τούτους κοινωνοὺς τῶν σεπτῶν αὐτῶν μυστηρίων, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπιτρέπεται οὔτε νὰ ἀμελῇ τις, οὔτε νὰ ἐρευνᾷ, οὔτε νὰ κοινολογῇ, διότι τὸ βαθὺ πρὸς τοὺς θεοὺς σέβας συγκρατεῖ τὴν γλῶσσαν :

« . . . τὰ τ' οὕτως ἐστὶ παρεξέμεν, οὔτε πυθέσθαι,
οὔτ' ἀχέειν· μέγα γάρ τι θεῶν ἄγος ἰσχάνει αὐδῆν. »

Καὶ ἡ ἀφήγησις περατοῦται διὰ τῶν σπουδαίων αὐτῶν λόγων, τοὺς ὁποίους ἐπανέλαβον καὶ ἄλλοι μεμνημένοι ποιηταί, ὑπὸ διάφορον μορφήν, ἀλλὰ μὲ τὸ αὐτὸ θρησκευτικὸν ὕφος: Εὐτυχὴς ἐκεῖνος τῶν ἀνθρώπων τῶν κατοικούντων τὴν γῆν, ὅστις εἶδε τὰ μεγάλα αὐτὰ θεάματα. Ἐκεῖνος ὅμως ὁ ὁποῖος δὲν ἐμνήθη καὶ δὲν ἔλαβε μέρος εἰς τὰς ἱερὰς αὐτὰς τελετάς, ἐστερήθη διὰ παντὸς παρομοίας εὐτυχίας, ἀκόμα καὶ ὅταν ὁ θάνατος τὸν ἠνάγκασε νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν κόσμον τοῦ ζόφου :

«ὄλβιος, ὃς τὰδ' ὅπωπεν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων
 ὃς δ' ἀτελής ἱερῶν, ὃς τ' ἄμμορος, οὐποθ' ὁμοίως
 αἶσαν ἔχει φθιμένός περ ὑπὸ ζόφῳ εὐρώνεντι !.»

Τοιαύτη ἡ ἐπικὴ καὶ ταυτοχρόνως μυστικοπαθὴς αὕτη ἀφήγγισε, τῆς ὁποίας τὸ ἀπλοῦν μεγαλεῖον δὲν ἐπανευρίσκειν πλέον οὔτε εἰς τὰς εὐχαρίστους περιγραφὰς τοῦ Ὀιδίου, οὔτε εἰς τοὺς πομπώδεις στίχους τοῦ Κλαυδιανοῦ. Ἡ ἀνάλυσις εἰς ἡν ἀνωτέρω προέδηναι δεικνύει ἀρκούντως πόσον ἀπλαῖ ἰδεαὶ ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τῆς. Ἡ ἀρπαγὴ τῆς Κόρης καὶ ὁ πόνος τῆς Δήμητρος, ἡ διαμονὴ τῆς Περσεφόνης παρὰ τῷ Ἄδῃ καὶ ἡ ἐπιστροφή τῆς εἰς τὸ φῶς, οὐδὲν ἄλλο δι' ἡμᾶς σημαίνουν ἢ τὴν ἐξαφάνισιν τῶν ἀνθέων καὶ τῶν καρπῶν, τὴν σκυθρωπὴν ὄψιν τοῦ ἐδάφους κατὰ τὸν χειμῶνα, τὴν διαμονὴν τῶν σπερμάτων εἰς τοὺς κόλπους τῆς γῆς, τὴν βλάστησιν καὶ τὴν ἐαρινὴν ἀνθησίαν των. Διὰ τοὺς Ἕλληνας ὅμως δὲν εἶχον οὕτω τὰ πράγματα κατὰ τὰς ἐποχὰς τῆς πίστεως. Πάντα ταῦτα δὲν ἦσαν ἀπλαῖ εἰκόνες. Τότε ἡ φύσις ἀποτελεῖτο ἀπὸ ζώσας καὶ ὀρμητικὰς δυνάμεις, ἀπὸ θεῖα ὄντα ἐπιδεκτικὰ λύπης καὶ χαρᾶς, αἱ δὲ ποικίλαι φάσεις τῆς βλαστήσεως τῆς γῆς ἦσαν διὰ τὴν ἐλληνικὴν φαντασίαν αἱ διάφοροι πράξεις θαυμαστῆς τραγικότητος, θείας καὶ ἀνθρωπίνης συγχρόνως. Ἀληθῶς, ὁ ἀνθρώπος δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἀδιάφορος πρὸ αὐτῶν. Εἰς τὰς περιοδικὰς αὐτὰς μεταβολὰς τῆς ζωῆς ἐν τῇ φύσει ἀντιστοιχοῦν αἱ ἐργασίαι τῆς γεωργίας, χωρὶς τὴν ὁποίαν ὁ ἀνθρώπος δὲν δύναται νὰ ζήσῃ. Διὰ τοῦτο οἱ Ἕλληνες ἐώρταζον διὰ χωριστῶν τελετῶν τὰς κυριωτέρας περιπετείας τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτοῦ δράματος, μὲ ἄλλους λόγους, τὴν ἐναλλαγὴν τῶν ἐποχῶν, καὶ τὰς μεταμορφώσεις τῆς βλαστήσεως.

Ἐποχὴ τῶν μικρῶν Ἑλευσινίων ἦτο ὁ μὴν Ἀνθεστηριῶν (Φεβρουάριος), ὁ μὴν τῶν ἀνθέων : ἦτο ἡ ἐποχὴ τῆς ἐπανόδου τῆς Κόρης, τῆς ἀνόδου αὐτῆς, ὅπως ἔλεγον οἱ Ἕλληνες. Ὅσον διὰ τὴν καθοδὸν τῆς, αὕτη ἐωρτάζετο κατὰ διαφόρους ἐποχὰς, ἀναλόγως τοῦ τόπου, πάντοτε ὅμως εἰς περίοδον διαλαμβανομένην μεταξὺ θερισμοῦ καὶ σπορᾶς. Εἰς τὴν Ἀργολίδα καὶ τὴν Σικελίαν ², ἡ ἐξαφάνισις τῆς Κόρης συνέπιπτε μὲ τὸ τέλος τοῦ θερισμοῦ, τὴν στιγμὴν ἐκείνην καθ' ἣν οἱ ἐσπαρμένοι ἀγροὶ ἔχουν χάσει τὸν ἐκ σίτου στολισμόν των, ὅταν δηλαδὴ νομίζει τις ὅτι ἀρχίζει τὸ πένθος τῆς Γῆς : παρὰδοσις, τὴν ὁποίαν φαίνονται ἀκολουθήσαντες οἱ λατῖνοι ποιηταί, τοποθετοῦντες τὴν Περσεφόνην ἐξ ὁμόνων μῆνας ἐπὶ τῆς γῆς, τοὺς δ' ἄλλους ἐξ εἰς τὸ ὑποχθόνιον βασίλειον. Εἰς τὴν Ἀττικὴν, τὸ αὐτὸ μυθολογικὸν συμβᾶν ἐμνημονεύετο κατὰ τὰς ἐορτὰς τῶν Θεσμοφορίων τοῦ Ὀκτωβρίου. Εἰς τὴν Ἑλευσίνα, τὰ Μεγάλαι Ἑλευσίνια, τὰ ὁποῖα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ σχετικῶς πρόσφατος μορφή τῶν Θεσμοφορίων καὶ νέα ἀνάπτυξις τῆς λατρείας τῶν Μεγάλων Θεαινῶν, ἐτελοῦντο περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου. Ἰδίως τῶν τελευταίων αὐτῶν ἐορτῶν αἱ τελεταὶ ὑπαινίσσοντο τὰς διαφόρους πράξεις τοῦ θρύλου, τοῦ ὁποίου ὁ ὁμηρικὸς ποιητὴς μᾶς διεφύλαξε τοσοῦτο ζωηράν τὴν εἰκόνα. Ἐκεῖ, περὶ τὸ τέλος τοῦ βίου π. Χ. αἰῶνος περίπου, ἡ λατρεῖα τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Περσεφόνης παρουσιάζεται μὲ ὅλην τὴν αἰγλήν τῶν παραστάσεων τῆς καὶ μὲ τὸν σεβάσμιον χαρακτῆρα τῆς μυστικιστικῆς τελετουργίας τῆς.

Ἡ Ἑλευσίς ἦτο πραγματικῶς ἡ ἱερὰ γῆ τῶν Ἑλλήνων, ἡ γῆ ἡ ὁποία διετῆρει

¹ στ. 480-483.

² Διόδωρος, Ε', 4. Πaus., Β', 35,4.

τὰ ἀποτυπώματα τῶν βημάτων τῆς Δήμητρος, ἡ γῆ εἰς τὴν ὁποίαν τὰ πάντα αὐτὴν ἐνεθύμιζον. Ἐκεῖ ὑπέστη τὸ ὀδυνηρόν της μαρτύριον· ἐκεῖ ἐπεφάνη ἐν τῇ θείᾳ δόξῃ της· ἐκεῖ ἐδίδαξεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰ μυστικά της λατρείας της. Ἐδείκνυσεν τὸ φρέαρ εἰς τὸ ὁποῖον ἐστάθη, τὴν πέτραν εἰς τὴν ὁποίαν ἐκάθησε, τὴν οἰκίαν, ἡ ὁποία τὴν ἐφιλοξένησεν ἐν τῇ δυστυχίᾳ της, τὴν θέσιν τοῦ πρώτου ναοῦ, τὸν ὁποῖον διέταξεν αὐτὴ νὰ κτίσουν. Εἰς τὰ περίξ της ἱερᾶς πόλεως, οἱ βράχοι, αἱ παραμικρότεραι τοῦ ἐδάφους ἀνωμαλίας ἔφερον ὀνόματα, τὰ ὁποῖα ἀνεκάλουν εἰς τὰς εὐλαβεῖς ψυχὰς τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἐπιγείου ζωῆς της θεᾶς. Τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ὀμηρικὸς ποιητὴς συνέθετε τὸν ὕμνον του, ὁ μῦθος τῆς Δήμητρος εἶχε πρὸ πολλοῦ ἐντοπισθῇ εἰς τὴν Ἑλευσίνα. Ἡ ἑλευσίνιος λατρεία ἦτο καθωρισμένη, τὰ Μυστήρια εἶχον συσταθῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙΙ

ΤΑ ΕΛΕΥΣΙΝΙΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ

Τὸ ζήτημα τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων καὶ γενικῶς τῶν Μυστηρίων ἐν Ἑλλάδι ἀπετέλεσεν ἐπὶ μίαν πεντηκονταετίαν τὸ ἀντικείμενον βαθυστοχάστων ἐργασιῶν, σοδαρῶν ἐρευνῶν καὶ ἰδίως τὸ ἀντικείμενον ζωγράς πολεμικῆς, τῆς ὁποίας τὸ σύνθημα ἔδωσεν ἡ ἐμφάνισις τῆς Συμβολικῆς τοῦ δόκτωρος Creuzer (1812) καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος διαδοχικῶς μερικοὶ τῶν ἐξοχωτέρων φιλολόγων τῆς Γερμανίας : ὁ Voss, ὁ Lobeck, ὁ σκεπτικιστῆς συγγραφεὺς τοῦ Ἀγλαοφάμου (1829), ὁ Otfried Müller, ὁ Welcker, ὁ Preller καὶ ὁ Gerhard. Ἡ γαλλικὴ ἐμβρίθεια ἀντεπροσωπεύθη ἐπαξίως εἰς τὴν συζήτησιν αὐτὴν ἀπὸ τὸν Alfred Maury καὶ τὸν M. Guigniaut ἰδίως, ὁ ὁποῖος εἰς δύο ὑπομνήματα περὶ τῶν Μυστηρίων, ἀναγνωσθέντα τῇ 1851 εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Ἐπιγραφῶν, συνεκεφαλαίωσε τὰς συζητήσεις, ἤλεγξε καὶ ἐσχολίασε τὰς γνώμας τῶν προγενεστέρων του καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κατάρθωσε νὰ εὕρῃ τὰς δικαίας συμβιβαστικὰς λύσεις καὶ τὰ σοφὰ ἐκείνα συμπεράσματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀρμόζει νὰ σταματήσωμεν, ὅσον ἀφορᾷ τὸ τόσον περιμάχητον αὐτὸ ζήτημα. Μετὰ τὴν ἐργασίαν τοῦ M. Guigniaut, τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα μόνον ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψιν νέων τεκμηρίων δύνανται νὰ ἀλλοιωθῶν, θὰ ἦτο παράτολμον ἐκ μέρους μας νὰ ἐπιληφθῶμεν ἐκ νέου τοῦ ζητήματος. Κατ' ἀκολουθίαν θὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν σύντομον ἐξιστόρησιν τῶν οὐσιαστικωτέρων ἰδεῶν καὶ τὴν ἐξέτασιν αὐτῶν ἐκ διαφόρων ἀπόψεων.

Παραλλήλως πρὸς τὰς δημοσίας τελετὰς τῆς ἐθνικῆς καὶ λαϊκῆς λατρείας, ὑπῆρχον ἐν Ἑλλάδι θρησκευτικαὶ τελεταὶ μυστικοῦ χαρακτήρος, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπεκλείετο πᾶς τις μὴ πληρῶν ὠρισμένους τινὰς ὅρους. Αἱ τελεταὶ αὐταί, ἐν τῇ συνόλῳ αὐτῶν θεωροῦμεναι, ὑπεδηλοῦντο διὰ τοῦ ὅρου μυστήρια, λέξιν τὴν ὁποίαν ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία ἐδανείσθη ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν λατρείαν καὶ τῆς ὁποίας ἡ σημασία ἐγείρει τὴν ἰδέαν τῆς σιωπῆς, τῆς ἐπιβαλλομένης εἰς τοὺς μύστας ¹. Ἀπὸ ποίας ἐποχῆς χρονολογοῦνται τὰ Μυστήρια τῆς Ἑλλάδος ; Τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς. Διότι ἂν δὲν θελήσωμεν νὰ θεωρήσωμεν αὐτὰ ὅπως ὁ Creuzer, ἱερατικά

¹ Ἐπίσης ὑπεδηλοῦντο διὰ τῶν λέξεων τελετὴ (ἐκπλήρωσις θρησκευτικῆς πράξεως) καὶ ὄργια (λέξιν ἔχουσαν τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, ἡ ὁποία ὅμως βραδυτέρον, χρησιμοποιουμένη εἰδικῶς εἰς τὰς βακχικὰς καὶ ἀσιατικὰς λατρείας, ἐγένετο συνώνυμος τῶν θορυβωδῶν καὶ ταραχωδῶν ἑορτῶν).

ιδρύματα μετενεχθέντα ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ ἀποίκους ἐλθόντας ἐξ Αἰγύπτου καὶ Ἀσίας, δὲν δυνάμεθα ἐπίσης νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ Μυστήρια εἶναι τόσοσ πρόσφατα ὅπως προσεπάθησε νὰ ἀποδείξῃ ὁ Lobeck. Ἡμᾶς ἐνδιαφέρει νὰ σημειώσωμεν ὅτι κατὰ τὰς ἱστορικὰς ἐποχὰς αἱ τελεταὶ αὐταὶ ἦσαν στενῶς συνδεμέναι μὲ τὴν λατρείαν τῶν πλέον ἀρχαίων θεοτήτων. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ σύστασις τῶν Μυστηρίων πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τοὺς λαούς, οἱ ὅποιοι προηγέθησαν τῶν ἐλληνικῶν φυλῶν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ὁποίων ἡ θρησκεία διεσώθη παραλλήλως πρὸς τὴν θρησκείαν τῶν ἐπιδρομέων, διὰ νὰ συγχωνευθῇ βραδύτερον μετ' αὐτῆς. Ἡ σιωπὴ τοῦ Ὀμήρου καὶ προπάντων τοῦ Ἡσιόδου, ὅσον ἀφορᾷ τὰ Μυστήρια δὲν εἶναι λόγος ἰσχυρὸς ὥστε νὰ συμπεράνωμεν περὶ τοῦ προσφάτου αὐτῶν. Ἡ σιωπὴ αὐτῇ πιθανὸν νὰ σημαίνῃ ἀπλῶς ὅτι αἱ μυστικαὶ αὐταὶ τελεταὶ, αἱ τελούμεναι τότε εἰς τὴν σκιάν τῶν ἱερῶν, δὲν ἐτύγχανον ἀκόμῃ τῆς εὐνοίας τὴν ὁποίαν ἀπέκτησαν βραδύτερον. Ἀληθῶς, μόνον περὶ τὸ τέλος τοῦ ἑνὸς αἰῶνος τὰ Μυστήρια ἀσχοῦσι σοβαρὰν γοητείαν ἐπὶ τῶν εὐσεβῶν ψυχῶν καὶ τὸ πλῆθος σπεύδει νὰ μυηθῇ. Συγχρόνως αἱ ἀσιατικαὶ λατρεῖαι τῆς Κυβέλης καὶ τοῦ Ἀδωνίδος εἰσεχώρουν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ ἀνατολικὸς μυστικισμός, ὡς παρατηρεῖ ὁ Guigniaut, ἐτόνωνσεν ἀναμφιβόλως τὸν ἐλληνικὸν μυστικισμόν, μεταδίδων εἰς αὐτὸν παραφορὰν καὶ ἐνθουσιασμόν, παρόμοιον τοῦ ὁποίου δὲν εἶχεν εἰσέτι αἰσθανθῇ. Ἡ θρησκεία τῆς Ἐλευσίνος συνεδέετο ταυτοχρόνως μὲ τὰ δόγματα τῆς ὀρφικῆς αἰρέσεως. Κατὰ συνέπειαν, ἀφοῦ τὰ κείμενα δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἀνατρέξωμεν πέραν τῆς ἐποχῆς ταύτης, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὀρίσωμεν τὴν πρώτην μορφήν τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων οὔτε νὰ συντάξωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς διαδοχικῆς ἐξελιξεώς των. Πρέπει νὰ τὰ μελετήσωμεν εἰς τοὺς πολυπλόκους ἤδη θεσμούς αὐτῶν, ἀναμεμιγμένα ὡς παρουσιάζονται μετὰ ξένων στοιχείων, ἔχοντες ὑπ' ὅψιν μᾶς διαρκῶς τὸν ὁμηρικὸν ὕμνον τῆς Δήμητρος, τὸ ἀρχαιότερον καὶ κατὰ συνέπειαν τὸ αὐθεντικώτερον μνημεῖον, τὸ δυνάμενον νὰ διαφωτίσῃ τὸ ζήτημα.

Τὸ μυστήριον ἐνυπάρχει εἰς τὴν οὐσίαν πάσης θρησκείας, ἀπὸ τῆς θρησκείας τῶν πλέον πεπολιτισμένων κοινωνιῶν μέχρι τῆς τῶν πλέον ἀγρίων νομάδων. Οἱ αὐτόχθονες πολλῶν διαμερισμάτων τῆς Ἀμερικῆς, πρὸ ὀλίγου καιροῦ ἀκόμῃ, ἐτέλουν μυστικὰς τελετάς, ἀληθῆ μυστήρια, τὰ ὅποια ἐπεδίδωκον νὰ μεταδώσουν, εἰς ὅσους ἐλάμβανον μέρος εἰς αὐτά, χαρακτῆρα ἱερὸν, ἀρετὴν θείαν, ἢ ὅποια θὰ τοὺς ἔθετεν εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν πνευμάτων. Οἱ μαῦροι τῆς Δαχομέης ἔχουν καὶ σήμερον ἀκόμῃ τὰ μυστήριά των¹. Ὅλοι αἱ θρησκεῖαι τῆς ἀρχαιότητος εἶχον θρησκευτικὰ ἔθιμα, τὰ ὅποια οἱ ἱερεῖς διεφύλαττον μυστικὰ ἀπὸ τὰ βλέμματα τοῦ πλῆθους. Ἡ Ἑλλὰς δὲν ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ τὸν νόμον αὐτόν. Τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα, ὅς' ὅλας τὰς μορφάς του, εὐγενεῖς ἢ ταπεινάς, ἐπιζητεῖ, πράγματι, τὴν γνωριμίαν τοῦ ἀγνώστου, τὴν συμμετοχὴν εἰς θεῖον μυστικόν. Ἀλλ' εἰς τοὺς Ἑλληνας τὸ μυστήριον δὲν κατέκτησεν ὁλόκληρον τὴν θρησκείαν. Προσεκολλήθη κυρίως εἰς τὰς λατρεῖας τῆς Δήμητρος, τῆς Περσεφόνης καὶ τοῦ Διονύσου, δηλαδὴ εἰς τὴν ὁμάδα τῶν γυνῶν θεοτήτων. Ὁ δὲ λόγος εὐκόλως ἐννοεῖται. Διὰ τὸν ἄνθρωπον οὐδὲν ὑπάρχει μυστηριωδέστερον τῆς γῆς, ἢ ὅποια εἶναι συγχρόνως ἡ πηγὴ πάσης γενέσεως καὶ ζωῆς καὶ ὁ κοινὸς τάφος τῶν ὄντων. Ὅθεν αἱ θεότητες αἱ ὁποῖαι κατοικοῦσιν εἰς αὐτὴν θὰ κατέ-

¹ Βλέπε σχετικὰ περίεργα γεγονότα ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ Maury. *Religions de la Grèce*, τόμ. II, σελ. 504-505.

χουσι τὸ μυστικὸν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου· καὶ τὸ μυστικὸν αὐτό, ἀναμφιδόλως, μετέβαινον νὰ ζητήσουν ἀπὸ αὐτάς εἰς τὴν Ἑλευσίνα, προσπαθοῦντες νὰ ἐπικοινωνήσωσι μετ' αὐτῶν δι' εἰδικῶν τελετῶν καὶ θρησκευτικῶν ἐθίμων.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ θεία αὕτῃ ἀποκάλυψις δὲν ἠδύνατο νὰ λάμψῃ αἰφνιδίως εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰ ὦτα τῶν ἀνθρώπων· ἀπηγεῖτο ποιά τις προπαρασκευή. Ὅσοι ἐπεθύμουν νὰ μυηθῶσιν ὤφειλον νὰ σταθμεύσουν εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς θείας αὐτῆς διαδρομῆς, τῆς ὁποίας κατακλείς ἦτο ἡ θέα καὶ ἡ κατοχή τοῦ μυστικοῦ τῶν θεῶν. Κατὰ συνέπειαν ἡ μύησις εἶχε διαδοχικοὺς βαθμοὺς. Τοῦτο ἐξάγεται σαφῶς ἐκ τινος ἱστορικοῦ γεγονότος, τὸ ὁποῖον διηγεῖται ὁ Πλούταρχος¹. Ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητής, ἐκδιώξας τὴν Κασσάνδραν ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον, ἔγραψεν εἰς Ἀθήνας ἔνθα θὰ ἐπέστρεφεν ὅτι ἅμα τῇ ἐπανόδῳ του ἐπεθύμη νὰ μυηθῇ καὶ ὅτι ἐνδοί νὰ μυηθῇ πλήρως, ἀπὸ τῶν Μικρῶν Μυστηρίων μέχρι τῶν Ἐποικτικῶν τοιούτων, δηλαδὴ μέχρι τῆς τελευταίας ἀποκαλύψεως. «Τοῦτο δ' οὐ θεμιτὸν ἦν, οὐδὲ γεγόνος πρότερον, ἀλλὰ τὰ μικρά τοῦ Ἀνθεστηριῶνος ἐτελοῦντο, τὰ δὲ μεγάλα τοῦ Βοηδρομιῶνος» ἐπώπτευν δὲ τοὺλάχιστον ἀπὸ τῶν μεγάλων ἐνιαυτὸν διαλιπόντες».

Εἶναι γνωστὸν εἰς ποῖον ἐλεεινὸν μέσον κατέληξαν αἱ ἑλληνικαὶ ἀρχαὶ καὶ ποῖον γελόιον συμδίδασμον μετὰ τοῦ θρησκευτικοῦ νόμου καὶ τῆς θελήσεως τοῦ Μακεδόνος ἐσοφίσθησαν. Ἐν διάταγμα μετέβαλε τὸ ὄνομα τοῦ μηνός, τὸν ὁποῖον διήνυσον, εἰς Ἀνθεστηριῶνα καὶ ὅταν ὁ Δημήτριος ἐμυήθη εἰς τὰ Μικρὰ Μυστήρια, δευτέρον διάταγμα ἔδωκεν εἰς τὸν αὐτὸν μῆνα τὸ ὄνομα τοῦ Βοηδρομιῶνος. Ἀλλὰ δὲν ὑπέφερε μόνον τὸ ἡμερολόγιον ἀπὸ τὴν ἀνανδρον αὐτὴν φιλοφροσύνην. Ὁ κανὼν τῶν Μυστηρίων εἶχε παραδιασθῇ καὶ εἰς τὸ ἐξῆς θὰ παραδιάζεται· συχνὰ ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας χάριν τῶν νικητῶν αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ πρώτη αὕτῃ προσβολή, τῶν θρησκευτικῶν νόμων τῆς Ἑλευσίνος μαρτυρεῖ σαφῶς τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν ὑπαρξιν. Ὑπῆρχε λοιπὸν διαδάθμισις σαφῶς καθωρισμένη, ἅψ' ἐνὸς μετὰ τῶν μικρῶν καὶ μεγάλων Μυστηρίων, ἀπεχόντων ἀλλήλων ἐξ μηνας, ἅψ' ἐτέρου δὲ μετὰ τῶν μεγάλων Μυστηρίων καὶ τῶν τῆς ἐποπτείας, μετὰ τῶν ὁποίων ἔπρεπε νὰ διαρρεύσῃ ἔτος τοὺλάχιστον. Συχνά, οἱ μύσται ἐφθάνον εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην βαθμίδα κατόπιν ἀρκετὰ μεγάλων χρονικῶν διαστημάτων καὶ ἀφοῦ ὑπετάσσοντο εἰς ὅλους τοὺς τύπους, τοὺς ὁποίους ὠριζον αἱ ἀπαιτήσεις τῶν ἱερέων. Οὗτοι ἠδύναντο νὰ ἀρνηθῶσιν εἰς ὅντινα ἤθελον τὴν συμμετοχὴν εἰς τὰς ἱεράς τελετάς. Ὁ περίφημος θαυματουργὸς Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς ἦλθεν εἰς Ἀθήνας κατὰ τὸ ἔτος 31, ὡς διηγεῖται ὁ Φιλόστρατος, ὁ βιογράφος του², καὶ παρουσιάσθη, ἵνα γίνῃ δεκτὸς εἰς τὰ Μυστήρια. Ἀλλ' ὁ ἱεροφάντης ἀπέρριψε τὴν αἵτησίν του ἐπειδὴ ὁ Ἀπολλώνιος ἦτο ὑποπτος διὰ μαγείαν. Ἐπὶ πολὺ τὸ δικαίωμα τῆς μύησεως ἦτο ἀποκλειστικὸν προνόμιον τῶν ἀθηναίων πολιτῶν. Βραδύτερον, ὅταν τὰ Μυστήρια ἡγοίχθησαν εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς Ἑλλάδος, ἡ μύησις προϋπέθετε πάντοτε μερικοὺς ὅρους ἡθικῆς, ἀρκετά, τῷ ὄντι, εὐρεῖς. Ἡ θρησκεία αὕτη, ἡ κατ' ἀρχὰς προωρισμένη, μόνον διὰ τὴν τάξιν τῶν ἐκλεκτῶν, καὶ ἀπὸ τὴν ὁποίαν οἱ Βάρβαροι ἀπεκλείοντο, εὐρυνομένη καὶ καθ' ἑκάστην πλέον προσιτῇ καθεσταμένη, διατήρησε τὴν ἀξίωσιν ὅτι ἀπετέλει ἀληθινὴ ἀναμόρφωσιν τῶν ψυχῶν τῶν πιστῶν τῆς καὶ ἐδημιούργη ἐξ αὐτῶν κοινωνίαν ἐκλεκτῶν.

Τὰ Μικρὰ Μυστήρια, ὀνομαζόμενα καὶ Μυστήρια ἐν Ἀγραις, ἐκ τοῦ ὀνόματος

¹ Βίος Δημητ. κεφ. ΚΔ'.

² Βίος Ἀπολλωνίου Δ', 18.

τοῦ λόφου ἔνθα ἐτελοῦντο εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἰλισσοῦ, ἦσαν ἀπαραίτητος προπαρασκευὴ διὰ τὰ μεγάλα μυστήρια. Ἐτύγχανον ἐκεῖ διδασκαλίας πρώτου τινὸς βαθμοῦ, προεισαγωγικῆς οὕτως εἰπεῖν μυήσεως. Πρῶτος τύπος, ὁ ὁποῖος ἔπρεπε νὰ ἐκπληρωθῇ, ἦτο ὁ καθαρμός, τοῦ ὁποῖου τὸν τρόπον ἀγνοοῦμεν, ἀλλ' ὁ ὁποῖος πιθανῶς ἦτο σύμβολον τῆς ἡθικῆς ἀγνότητος, τῆς ἀπαραιτήτου δι' ὅσους ἐπεθύμουν νὰ μυηθῶσι εἰς τὰ θρησκευτικὰ μυστικά. τῶν ὁποίων τὰ πρῶτα στοιχεῖα τοῖς εἶχον ἤδη ἀποκαλυφθῇ. Ὁ ἡθικὸς χαρακτὴρ τοῦ καθαρμοῦ αὐτοῦ ἐξεδηλοῦτο καθαρὰ εἰς τὰ μυστήρια τῆς Σαμοθράκης, εἰς τὰ ὅποια εἰδικὸς ἱερεὺς, ὀνομαζόμενος Κόης, ἦτο ἐπιφορτισμένος νὰ δέχεται τὴν ὁμολογίαν τῶν παραπτωμάτων, τῶν ἐπιθυμούντων νὰ μυηθῶσιν. Ὁ Λύσανδρος, διηγεῖται ὁ Πλούταρχος, ἠθέλησε ἡμέραν τινὰ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰ Μυστήρια αὐτά. Παρουσιάσθη ἐνώπιον τοῦ Κόητος, ὁ ὁποῖος τὸν διέταξε νὰ τοῦ ἐξομολογηθῇ τὸ μεγαλείτερον ἔγκλημα τὸ ὁποῖον εἶχε διαπράξῃ. «—Πότερον οὖν σοῦ τοῦτο κελεύσαντος ἢ τῶν θεῶν τοῦτο δεῖ ποιεῖν;» ἠρώτησεν ὁ λακεδαιμόνιος στρατηγός.—«Φαμένου δέ, τῶν θεῶν» σὺ τούτου, ἔφη, ἐκ ποδῶν μοι κατὰστηθι, κάκεινους ἔρῳ, ἐὰν πυνθάνωνται¹. Οὐδὲν κείμενον μᾶς ἐπιτρέπει νὰ φαντασθῶμεν ὅτι παρομοία ἐξομολόγησις ἀπητεῖτο εἰς τὰ ἐν Ἀγραις Μυστήρια, πιθανὸν δὲ ὁ ἐν λόγῳ καθαρμός νὰ ἦτο συμβολικὴ τελετὴ, κοινὴ εἰς ὅλους τοὺς μύστας. Τὴν τελετὴν αὐτὴν διεδέχοντο ἴσως (καθόσον αἱ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου πληροφορίες ἐλλείπουσι) προσευχαί, λιτανεῖαι πρὸς τιμὴν τῶν θεοτήτων, εἰς τὰς ὁποίας ἦτο ἀφιερωμένη ἡ ἑορτὴ, οἱ εἰς αὐτὰς ἀναφερόμενοι ἱεροὶ λόγοι καὶ ἡ ἐρμηνεία τῶν λόγων αὐτῶν διὰ μιμικῶν παραστάσεων². Αἱ παραστάσεις αὐταὶ εἶχον σχέσιν μὲ τὴν ἑνώσιν τοῦ Διόνυσου καὶ τῆς Κόρης, τῆς ὁποίας ἐπανηγύριζον τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν γῆν κατὰ τὴν ἀνθισμένην ἐποχὴν τῆς ἀνοιξέως. Ὅθεν αἱ ἐορταὶ τῆς Ἀγρας οὐδὲν ἄλλο ἦσαν εἰμὴ συνέχεια τῶν Ἀνθεστηρίων. «Αἱ δύο αὐταὶ κατὰ συνέχειαν ἐορταί, λέγει ὁ Guigniaut³, καθιέρωνον διὰ τῆς ἀναπαραστάσεως τοῦ μύθου τῶν δύο αὐτῶν θεοτήτων, τῶν ἐπιστρεφουσῶν ἐκ τῆς σκοτεινῆς αὐτῶν διαμονῆς καὶ διὰ τῆς εἰκόνης τῆς ἐνώσεώς των ἐπὶ τῆς γῆς, τὴν ὁποίαν τοσοῦτον ἐκαλλώπιζον, τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ χειμῶνος εἰς τὴν ἀνοιξιν, τὴν ἀνανέωσιν τῆς φύσεως καὶ τὴν ἐλπίδα μᾶς νέας ζωῆς, περὶ τῆς ὁποίας δίδεται ὑπόσχεσις εἰς τοὺς νεκροὺς διὰ τῆς περιοδικῆς αὐτῆς ἀναστάσεως.»

Τὰ μεγάλα ἢ Ἐλευσίνια Μυστήρια, τὰ ὅποια τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἡροδότου δὲν ἐτελοῦντο εἰμὴ κατὰ πενταετίαν, ὅπως τὰ μεγάλα Παναθήναια καὶ αἱ ἀρχαιότεραι ἐορταί, ἐτελοῦντο βραδύτερον κατ' ἔτος, κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ Βοηδρομιῶνος (Σεπτεμβρίου). Ἡ ἐορτὴ αὕτη, ἡ μεγαλειτέρα, ἡ μεγαλοπρεπεστέρα ἴσως ὅλων τῶν ἐορτῶν τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία δὲν διήρκει κατὰ τοὺς μὲν περισσότερον τῶν δώδεκα, κατ' ἄλλους δὲ πέραν τῶν δέκα τεσσάρων ἡμερῶν, ἀπετελεῖτο ἐκ δύο αὐτοτελῶν μερῶν. Ἐτελεῖτο δὲ διαδοχικῶς εἰς Ἀθῆνας καὶ Ἐλευσίνα. Οἱ μύσται συνεκέντροντο εἰς Ἀθῆνας τὴν 15 Βοηδρομιῶνος ὑπὸ τὰς στοάς τοῦ Ἐλευσινίου, διὰ νὰ ἀκούσουν τὴν προκήρυξιν τοῦ ἱεροφάντου, ὁ ὁποῖος ἀνγγέλλε τοὺς ὅρους, τοὺς ἀπαιτούμενους διὰ νὰ γίνωσι δεκτοὶ εἰς τὰ Μυστήρια. Τὴν ἐπομένην, πάντες μετέβαινον εἰς τὴν ἀκτὴν διὰ νὰ πλυθῶσι καὶ ὑποβλήθωσιν εἰς τοὺς ἐπιβαλλομένους καθαρμούς⁴. Αἱ

¹ Πλούταρχου: Ἀποφθέγματα Λακων.—Λύσανδρος, 9.

² Στέφ. Βυζάντ. λεξ. Ἀγρα.

³ Σημειώσεις τοῦ VIII βιβλ. τῶν Religions de l'antiquité, σ. 1178.

⁴ Τὴν ἡμέραν ταύτην ὀνόμαζον «ἀλαβε μύσται»: εἰς τὴν θάλασσαν οἱ μύσται.

τρεις ἀκόλουθοι ἡμέραι, αἱ ὁποῖαι δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς πῶς διετίθεντο, ἦσαν ἀφιερωμένοι, γενικῶς, εἰς θυσίας καὶ τελετὰς ἐξιλαστηρίους¹. Τέλος τὴν 20 Βοηδρομιῶνος, ἡ λιτανεὶα ἐξεκίνα φέρουσα ἐν μεγάλῃ πομπῇ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰακχοῦ.

Τὸ θεῖον αὐτὸ πρόσωπον, τὸ ἀγνωσούμενον ὑπὸ τῆς ἀρχικῆς λατρείας τῶν Ἐλευσινίων, ἔπαιξε τότε ρόλον σπουδαῖον εἰς τὰ Μυστήρια, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχεν εἰσυχθῇ μετὰ τὰ ὀρφικὰ δόγματα. Ὁ Ἰακχος, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὸ τοῦ Βάκχου μεθ' οὗ καὶ συγγέεται συνήθως, ἐθεωρεῖτο ὡς υἱὸς τῆς Δήου (Δήμητρος) καὶ τοῦ Διὸς, ὡς ἀδελφὸς τῆς Κόρης, τὴν ὁποίαν ἐνίοτε παρουσιάζουν καὶ ὡς σύζυγόν του: οὗτος ἦτο ἄρρεν στοιχεῖον τῆς φυσικῆς ζωῆς, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ θῆλυ στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ἐκπροσωπεῖται ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς του. Ἐν τούτοις ὁ Ἰακχος δὲν ἔφθασε μέχρι τοῦ ἀξιώματος τῆς Περσεφόνης, κατεῖχε δὲ πάντοτε εἰς τὰ Μυστήρια δευτερεύουσαν θέσιν, ἐντελῶς καθωρισμένην. Κατὰ τὰ κείμενα τοῦ 9ου αἰῶνος, ὁ Ἰακχος εἶναι τὸ θεῖον τέκνον, τὸ χρησιμεύον ὡς μεσάζων μεταξὺ τῶν Μεγάλων Θεαινῶν καὶ τῶν προσκυνητῶν αὐτῶν, τῶν ὁποίων ὁ ἴδιος διευθύνει τὴν πομπὴν πρὸς τὴν Ἐλευσίνα, ὑπὸ τὸ τρέμον φῶς τῶν ἀδῶν. Αὐτὸς, λέγει ὁ Σοφοκλῆς², ὁδηγεῖ τὸν χορὸν τῶν φλογερῶν ἀστέρων αὐτὸς προῖσταται τῶν ὕμνων καὶ τῶν νυκτερινῶν ἀσμάτων:

«Ἰακχε! ποῦ ἐδῶ πέρα μεγαλότιμο ἔχεις θρόνον

— Ἰακχε! ὦ Ἰακχε! —

ἔλα μὲ τοὺς ἀγιασμένους τοὺς συντρόφους σου καὶ μόνο,

Ἐλα στήσε τὸ χορὸ

— στὸ λιβάδι τὸ ἱερό,

τὸ πολύκαρπο στεφάνι ποῦ ἔχεις βάλλῃ

ἕνα γύρω στὸ κεφάλι,

ἔλα τίναξέ το κάτω,

ποῦν' ἀπὸ μυρτιῆς γεμάτο,

καὶ μαζὺ μ' ἐμᾶς τοὺς μύστες κτύπα πόδι ζωηρὸ

εἰς τὸν ἅγιον αὐτὸ χορὸ,

τὸν γεμάτον ἀπὸ χάρες, τὸν ἀγνό, τὸν ἱερό.

Σήκω, τίναχ' τίς λαμπάδες ποῦ κρατεῖς

φλογισμένες μὲς στὸ χέρι,

γὰ νὰ φωτισθῇ ὁ λειμώνας ἀπ' τὸ φῶς τῆς τελετῆς

καὶ νὰ λάμπῃ σὰν ἀστέρι³.»

Οὕτω τὸ εἰδῶλον τοῦ νεαροῦ θεοῦ, διὰ μύρτων ἐστεμμένον καὶ μὲ λαμπάδα ἀνὰ χεῖρας προухώρει: ὑπὸ τοὺς ἦχους τοῦ αὐλοῦ, τοὺς τόνους τῶν καθερωμένων ὕμνων, τῶν ἀναμεμιγμένων μὲ χοροῦς, καὶ τὰς ἐνθουσιαστικὰς κραυγὰς τοῦ πλήθους, τὸ ὁποῖον ἐπανελάμβανε μυριάκις τὸ ὄνομά του. Ἀναχωροῦσα ἐξ Ἐλευσινίου ἡ πομπὴ διέσχιζε τὴν ἀγορὰν καὶ τὸν Κεραμεικόν, ἐξηγγίζετο ἐκ νέου εἰς τὸ ἄλμυρὸν ὕδωρ τῶν Ρειῶν

² Βλέπε Kirchhoff. *Inscriptiones Atticae*, τ. I, n° 1 (Corp. Inscr. n° 71α) Ἀνδοκ. περὶ Μυστηρίων, 132.

³ Ἀντιγόνη, στ. 1146.

³ Βάτραχοι, στ. 324. (Π. Δημητρακόπουλος).

ἔφθανε εἰς τὴν γέφυραν τοῦ Κηφισοῦ, ἐνθα ἀντηλλάσσοντο μύρια εὐφυολογήματα καὶ πειρακτικοὶ λόγοι, καὶ μετὰ τὴν κατὰ παράδοσιν ἀπότισιν φόρου εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς χαρᾶς καὶ τῆς εὐθυμίας, ἥ ὅποια ἐκρήγνυται καὶ εἰς τὰς πλέον σοβαρὰς λατρείας, ἐξηκολούθει τὴν ἐπίσημον πορείαν τῆς ἀκολουθοῦσα τὴν ἱερὰν ὁδὸν μέχρις Ἐλευσίνος, ἐνθα ἔφθανε περὶ τὸ μεσονύκτιον κατόπιν πολλῶν σταθμῶν.

Τότε ἤρχιζον πραγματικῶς τὰ μυστήρια, δηλαδὴ μακρὰ σειρὰ διαφόρων τελετῶν, τελουμένων ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς νυκτὸς¹ καὶ ἐκ τῶν ὁποίων αἱ μὲν ἐτελοῦντο ὑπὸ τῶν ἀπλῶς μυηθέντων κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος καὶ ἐπιθυμούντων νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν ἐποπτεῖαν, ἐνῶ αἱ ἄλλαι ἦσαν προωρισμέναι διὰ τοῦς νέους μύστας ἢ νεοφύτους. Τὸ τυπικὸν τῶν τελετῶν αὐτῶν δὲν τὸ γνωρίζομεν καλῶς, διάφοροι ὅμως ἐνδείξεις μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ τυπικὸν αὐτὸ σχετίζον εἶχε πρὸς τὰς κυριωτέρας σκηνὰς τοῦ θρύλου τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Περσεφόνης, ὡς μᾶς ἀφηγήθη αὐτὸν ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου. Ἡ Δήμητηρ, ἀναζητοῦσα τὴν θυγατέρα τῆς διέτρεχεν ὡς εἶδομεν τὴν γῆν ἐπὶ ἑννέα ἡμέρας, χωρὶς νὰ γευθῇ φαγητοῦ ἢ ποτοῦ: μόνον τὴν δεκάτην ἡμέραν, φαιδρυνθεῖσα ἀπὸ τὰς ἀστειότητας τῆς Ἰάμβης, συγκατετέθη νὰ πῇ τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο ποτόν, μίγμα ὕδατος, ἡδυσμοῦ καὶ μέλιτος, τὸ ὅποιον ὠνόμαζον κυκεῶνα. Οἱ μῦσται λοιπόν, οἱ συμμεριζόμενοι τὴν ὁδύνην τῆς θεᾶς, ἐνήστευον, ὅπως καὶ ἐκείνη, ἐπὶ ἑννέα ἡμέρας. Τὴν δεκάτην ἡ νηστεία ἔπαυε, οὗτοι δὲ μιμούμενοι τὴν Δήμητρα ἐπινον τὸν κυκεῶνα, σύμβολον τῆς εὐθυμίας, ἥ ὅποια ἔμελλε νὰ διαδεχθῇ ἐντὸς ὀλίγου τὴν θλίψιν τοῦ πρώτου μέρους τῆς ἑορτῆς. Αἱ ἐπακολουθοῦσαι ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ μυστικαὶ ἱεροτελεστίαι ἦσαν δύο διαφόρων εἰδῶν. Ἀφ' ἐνὸς μὲν αἱ ὑπὸ τῶν ἱερέων καὶ τῶν μεμυημένων τελούμεναι πράξεις, τὰ δρωμένα² ἀφ' ἐτέρου δὲ τὰ δεικνύμενα τὰ ὅποια προσεφέροντο εἰς αὐτοὺς πρὸς θέαν. Ἐκ τῶν δρωμένων, τὸ σπουδαιότερον ἦτο ἡ παράδοσις ὠρισμένων ἱερῶν ἀντικειμένων, τὰ ὅποια ἔθιγον οἱ μῦσται, καὶ θείας τροφῆς, τῆς ὁποίας ἐγεύοντο, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν λόγων τοῦ ἀκολουθοῦτου παραγγέλματος, τὸ ὅποιον ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς τὰ Μυστήρια: «ἐνήστευσα, ἔπιον τὸν κυκεῶνα, ἔλαδον ἐκ κίστης, ἐγευσάμενος ἀπεθήμεν εἰς κάλαθον καὶ ἐκ κάλαθου εἰς κίστην»³. Ἦτο εἰδὸς τι ἀγιάσματος⁴, οὗτινος τὰ σύμβολα ὑπαινίσσοντο τοὺς μύθους τῶν θεοτήτων, μετὰ τῶν ὁποίων ἤθελον νὰ ἔλθουν εἰς ἐπικοινωνίαν. Ἦκουον ἀπὸ τὸ στόμα τῶν ἱερέων ἱερὰ παραγγέλματα, λέξεις μυστηριώδεις πεπρoικισμένας διὰ θείας δυνάμεως. Δι' αὐτῶν ἐμάνθανον τὰ μυστικὰ ὀνόματα τῶν θεῶν⁵. Ἐν ὠρισμένῃ στιγμῇ, ὁ ἱεροφάντης ἐκραύαζεν: «ἱερὸν ἔτεκε πότνια κοῦρον βριμῶ βριμῇ»⁶, δηλαδὴ ἡ ἰσχυρὰ ἔτεκε τὸν ἰσχυρόν. Ἡ γέννησις αὕτη εἶναι βεβαίως ἀπλῶς ἡ γέννησις τοῦ Ἰάκχου ἢ τοῦ Διονύσου—Ζαγρέως, τοῦ ὁποίου ἡ ὀρφικῆς προελεύσεως λατρεία, ἀνemίχθη μετὰ τῆς λατρείας τῶν ἐλευσινίων μυστηρίων. Πρὸς τὴν αὐτὴν ἰδέαν ἔχει σχέσιν τὸ παράγγελμα «Ἐγε κύε» (ἔρχε, κυοφόρει), τὸ ὅποιον ὑπαινίσσεται τὴν γονιμοποιὸν ἐνέργειαν τοῦ Διὸς ἐπὶ τῆς Δήμητρος, δηλαδὴ, τοῦ οὐρανοῦ, ὁ ὁποῖος ρίπτει τὰς βροχὰς του εἰς τοὺς κόλπους τῆς γῆς, διὰ νὰ ἀνθίσῃ θεία

¹ Αἱ παννυχίδες (Ἀριστοφάνους *Βάτραχοι*, στ. 370).

² Liban., *Declam.*, XIX, — Κλημ. Ἀλεξ., *Προτριβετι.*, σ. 18. Potter. Bl. ἐπίσης Arnob., *Adv. Gent.* V, σ. 77, Rigalt.

³ Χρησιμοποιούμεν ὅρους τινὰς τοῦ Guigniaut (συγγρ. προαναφ. σ. 58).

⁴ Πausan., B', 17, 1-2, H', 47, 6.

⁵ Φιλοσοφούμενα, ἐκδ. Miller, E', 8, σ. 115.

ζωή. Ἡ ἰδέα τῆς βλαστήσεως τῶν φυτῶν καὶ τῶν μεταμορφώσεων των, καὶ εἰδικῶς τῶν τοῦ σίτου, ἐξεδηλοῦτο ἐπίσης εἰς εἰδικὴν τελετήν, τὴν ὁποίαν ὑπαινίσσεται ὁ συγγραφεὺς τῶν *Φιλοσοφουμένων*. «Ἀθηναῖοι, λέγει ὁ Χριστιανὸς συγγραφεὺς, μουῦντες Ἐλευσίνια καὶ ἐπιδεικνύοντες τοῖς ἐποπτεύουσι τὸ μέγα καὶ θαυμαστὸν καὶ τελειότατον ἐποπτικὸν ἐκεῖ μυστήριον, ἐν σιωπῇ τεθερισμένον στάχυν¹.» Ὁ στάχυς οὗτος ἦτο πιθανῶς εἰκὼν τῶν μεταβολῶν τῆς ζωῆς τῆς φύσεως, πρὸς τὴν ὁποίαν ὑπετίθετο ἀφομοιωμένη ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ μοῖρα αὐτοῦ.

Ἐξ ὧν τῶν μυστηριωδῶν παραστάσεων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίως, σπουδαιότεραι καὶ ἀρχαιότεραι ἦσαν ὅσαι ἐσχετίζοντο πρὸς τὸν θρόνον τῶν Μεγάλων θεαινῶν. Ὁ θρόλος αὐτός, γνωστὸς τοῖς πᾶσιν, χάρις εἰς τὰς ἀφηγήσεις τῶν ποιητῶν, δὲν ἦτο πλέον ἐν Ἐλευσίνι ἀπλὴ εἰκὼν· ἐγένετο πραγματικότης, καθισταμένη αἰσθητὴ καὶ ὁρατὴ ἀπὸ τὰς διαφορὰς πράξεις, δι' ὅπερ ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρινὸς ὠνόμασε τὸ τοιοῦτον μυστικὸν δρᾶμα. Δρᾶμα συγκλονιστικὸν μὲ ζωηρὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰς εὐσεβεῖς ψυχάς, τὰς καλουμένας νὰ παραστῶσιν εἰς τὸ θέαμα τῶν πόνων καὶ τῶν δοκιμασιῶν τῶν δύο θεοτήτων, τῶν εὐτυχίων καὶ τῶν θριάμβων αὐτῶν. Αἱ παραστάσεις αὗται εἶχον βεβαίως ἀναλογίαν πρὸς τὰ μυστήρια τοῦ μεσαιῶνος, ἀφοῦ εἶχον ὅπως καὶ ταῦτα ὡς βάσιν θεῖαν τινὰ ἱστορίαν. Ἐντούτοις διαφέρουσιν ἐκείνων. Τὸ δρᾶμα τῆς Ἐλευσίως δὲν ἦτο δρᾶμα ἀπαγγελλόμενον, ἀλλὰ δρᾶμα μιμητικόν, τοῦ ὁποῦοι ἡ σιωπηρὰ δρᾶσις παριστανωμένη ὑπὸ τῶν ἱερέων ἐν μεγάλῃ πομπῇ, ἐξελίσσεται σιωπηρῶς ἐνώπιον τῶν θεατῶν διὰ σειρᾶς θαυμασιῶν εἰκόνων. Ἡ ἀπουσία παντὸς ἀνθρωπίνου λόγου ἠῤῥξανε τὴν ἐκ τοῦ τοιοῦτου θεάματος ἐντύπωσιν. Ἡ θρησκευτικὴ αὐτῇ σιωπῇ δὲν διεκόπτετο οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν εἰ μὴ μόνον ἀπὸ τὰς κραυγὰς τῆς Δήμητρος, καλούσης τὴν θυγατέρα τῆς μὲ φωνὰς θλιβεράς, εἰς τὰς ὁποίας ἀπῆντων ἤχοι χαλκοῦ ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ ἱεροῦ², ἢ ὅταν ἡ εὐθυμία τῆς θεᾶς ἐξεδηλοῦτο ἐπὶ τῇ ἐπιστροφῇ τῆς Κόρης. Οἱ μῦσαι οἱ παραστάντες μετὰ βεβαρυμένης καρδίας εἰς τὴν ἀρπυγὴν τῆς νεάνιδος, εἰς τὰς ἐπιμόνους ἀναζητήσεις τῆς μητρὸς τῆς, εἰς τὴν σκυθρωπὴν καὶ ἀφωνον ὁδύνην τῆς, ἀφῆνον τότε τὴν ψυχὴν των νὰ πληρωθῇ χαρὰς καί, ὡς ἡ Δημήτηρ, ἡσθάνοντο ἀνανεούμενας τὰς ἐλπίδας των καὶ τὴν ζωὴν των.

Μία τῶν σπουδαιότερων παραστάσεων ἦτο ἡ διαμονὴ τῆς Περσεφόνης εἰς τὸν ἄδην ἐν μέσῳ τοῦ ψυχροῦ ἐκείνου σκότους, τοῦ ὁποῦοι τὴν φρίκην τρέμει ὁ ἄνθρωπος· εἰκὼν σκοτεινὴ, εἰς τὴν ὁποίαν ἀντετίθετο ἐντὸς ὀλίγου ἡ λαμπρὰ εἰκὼν τῆς ἐπιστροφῆς τῆς Κόρης εἰς τὸ φῶς καὶ τῆς ἀναβάσεώς τῆς εἰς τὸν Ὀλυμπον. Ἡ ἀντίθεσις αὕτη ἦτο ἔντονος. Οἱ μῦσαι ἔμεναν βεβυθισμένοι ἐπὶ πολὺ εἰς τὸ σκότος, καταδικασμένοι νὰ βαδίζουσιν ἀδιακόπως ἐν μέσῳ τῆς σκοτίας, νὰ διαγράφουσιν χιλίσους ἐλιγμούς, τοὺς ὁποῖους ἡ ταραγμένη φαντασία των ἐξελάμβανε ὡς τοὺς ἀτελευτήτους κύκλους τοῦ Ἄδου· αἰφνιδίως φῶς λαμπρὸν ἐφώτιζε τὸ ἱερὸν καὶ οἱ θαμβωμένοι ὀφθαλμοὶ των ἔβλεπον οὐράνια ὁράματα. Τοιοῦτου εἶδους σκηνὴν τινα ὑπαινίσσεται ὁ Πλούταρχος εἰς τὸ ἐπόμενον ἀξιοσημείωτον χωρίον· «Οὕτω κατὰ τὴν εἰς τὸ ὅλον μεταβολὴν καὶ κατακόσμησιν ὀλωλέναι τὴν ψυχὴν λέγομεν ἐκεῖ γενομένην. ἐνταῦθα δὲ ἀγνοεῖ, πλὴν ὅταν ἐν τῇ τελευτᾷ ἤδη γένηται· τότε δὲ πάσχει πάθος οἷον αἱ τελεταὶς μεγάλαις κατοργαζόμενοι. . . Πλάναι τὰ πρῶτα καὶ περιδρομαὶ κοπώδεις, καὶ διὰ σκότους τινὲς ὑποποιοὶ πορεῖαι καὶ ἀτέλειστοι εἶτα πρὸ τοῦ τέλους αὐ-

¹ Φιλοσοφούμενα.

² Ἀπολλοδ. παρὰ Σχολ. Θεοκρ. Εἰδυλλ. Β', 36.

τοῦ τὰ δεινὰ πάντα, φρίκη καὶ τρόμος· καὶ ἰδρῶς καὶ θάμβος· ἐκ δὲ τούτου φῶς τι θαυμάσιον ἀπήντησεν, ἣ τόποι καθαροὶ καὶ λειμῶνες ἐδέξαντο, φωνάς καὶ χορείας καὶ σεμνότητας ἀκουσμάτων ἱερῶν καὶ φαντασμάτων ἁγίων ἔχοντες¹.—Συμφώνως πρὸς τὰς πρώτας φράσεις τοῦ κειμένου αὐτοῦ, φανερὸν καθίσταται ὅτι μερικαὶ σκηναὶ τῶν Μυστηρίων μετέφερον τὴν φαντασίαν τῶν μυστῶν εἰς αὐτοὺς τοὺς κόλπους τοῦ Ἄδου, καὶ ἀφύπνιζον ἐντὸς τῶν ψυχῶν των τὸν σωτήριον αὐτοῦ φόβον· τὸ γεγονός αὐτὸ οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς πολλάκις ὑπαινίσσονται. Εἰς διάλογόν τινα τοῦ Λουκιανοῦ, τοῦ ὁποῦ ἡ σκηνὴ συμβαίνει εἰς τὸ βασιλείον τῶν νεκρῶν, πρόσωπόν τι ἀπευθύνει εἰς τὸν συνομίλητήν του τὴν ἐξῆς ἐρώτησιν: «Εἰπέ μοι, ἐτελέσθης γάρ, ὦ Κυνίσκε, (τὰ Ἐλευσίνια) οὐχ ὅμοια τοῖς ἐκεῖ τὰ ἐνθάδε σοι δοκεῖ;»² Ὁ Ἀριστοφάνης, εἰς τοὺς *Βυτράχους του*, ἐκφράζει ἰδέαν συνήθη εἰς ὅσους παρέστησαν εἰς τὰς τελετὰς τῆς Ἐλευσίως, ὅταν ὁδηγῇ τὸν χορὸν τῶν μυστῶν, τὴν πομπὴν τοῦ Ἰάκχου μέχρι τῶν πυλῶν τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Ἄδου³. Ἐπίσης ἡ αἰφνιδία μετὰδασιν ἀπὸ τοῦ σκότους εἰς τὸ φῶς, ἐπιτυγχανομένη διὰ τινος ἀλλαγῆς τῆς θέας, τῆς ὁποίας τὸ μυστικὸν παρέσχεν ἡ ἀττικὴ θεατρικὴ τέχνη, εἰκόνιζε τὴν θεῖαν χαρὰν τῆς ἐν Ὀλύμπῳ ζωῆς τῆς Κόρης, ἣτις εἶχεν ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὰ σκότη τοῦ Ἄδου, καί, ἐμμέσως, ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἀνθρώπους, τὴν ἀντίθεσιν τῆς φρίκης τοῦ Ταρτάρου πρὸς τὴν μακαρίστην τῶν Ἠλυσίων Πεδίων· «ἀναπετάσας τὰ προπύλαια τοῦ νεῶ, καὶ τοὺς χιτῶνας περιστείλας τοῦ ἀγάλματος, καλλύννας τε αὐτὸ καὶ ἀποσμήξας πανταχόθεν, ἐπεδείκνυ τῇ μουμένῳ μαρμαρῶσσαν τε ἥδη καὶ αὐγῇ καταλαμπόμενον θεσπεσίαν⁴». Ὅθεν διὰ τῆς εἰκόνης ταύτης, διὰ τῆς ὁποίας ἀπεκαλύπτετο εἰς αὐτοὺς ἡ θεότης, οὕτως εἰπεῖν, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, προσεφέρετο εἰς τοὺς ὀφθαλμούς των τὸ θέαμα τοῦ κόσμου τοῦ καθαροῦ φωτὸς καὶ διηνοίγετο ἐνώπιόν των ὁ Ὀλυμπος.

Τὰς τελετὰς ταύτας συνώδευεν δογματικὴ τις διδασκαλία, ἀμέσως γινομένη ὑπὸ τῶν ἱερέων εἰς τοὺς μύστας; Ὅσοι εἶχον γίνῃ δεκτοὶ εἰς τὸ ἱερόν, ἤκουον ἐν αὐτῷ τὴν ἀποκάλυψιν ὑψηλῶν ἀληθειῶν, ἠθικῶν καὶ ἡθικῶν, τῶν ὁποίων ἡ γνῶσις ἐπεφυλάσσετο μόνον δι' αὐτοὺς, ἀποκλειομένων τῶν ἀμύητων; Ἡ μήπως, ὥς ὑπεστήριξεν ὁ Lobeck, τὰ Μυστήρια ἀπετελοῦντο ἀπλῶς ἐξ ἱερουργιῶν ἄνευ ἐννοίας, τῶν ὁποίων τὸ θέαμα ἀποκλειστικὸν σκοπὸν εἶχε τὴν τέρψιν τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τὸν ἐρεθισμὸν τῆς φαντασίας; Μόνον τὰ κείμενα δύνανται νὰ λύσουν τὸ ζήτημα.

Ὁ Ἀριστοτέλης, λέγει ὁ Συνέσιος, ἀξιοῖ τοὺς τελουμένους οὐ μαθεῖν τι δεῖ, ἀλλὰ παθεῖν καὶ διατεθῆναι⁵. «Ταῦτ', ἔφη, περὶ τούτων μυθολογοῦντος, λέγει ὁ Πλούταρχος, ἤκουον ἀτεχνῶς καθάπερ ἐν τελετῇ καὶ μυσῇ, μηδεμίαν ὑπόδειξιν τοῦ λόγου μηδὲ πίστιν ἐπιφέροντος»⁶. Κατ' ἀκολουθίαν, αἱ μυστηριώδεις τελεταὶ τῆς Ἐλευσίως ἀπὸ οὐδεμίαν συνωδεύοντο ἐρμηνευτικὴν διδασκαλίαν, διευκρινίζουσιν τὴν κεκρυμμένην ἔννοιαν. Οὐτε δὲ τὰ σύμβολα ἐξηγοῦντο: ἀπλῶς ἐξετίθεντο πρὸ τῶν ὀμμάτων ὡς ἀντικείμενα πίστει, διὰ τὰ ὁποῖα πᾶσα λογικὴ καὶ πᾶσα συζήτης ἀπεκλείετο. Αἱ τελεταὶ τῆς Ἐλευσίως, ὡς καὶ πάσης ἄλλης θρησκείας, ὠμίλουν πρῶτον εἰς τοὺς

¹ Πλούταρχ. ἀπ. περὶ ψυχῆς, 2, 5, ἐκδ. Dübner, συλλ. Didot.

² Λουκιανὸς, *Καταπλ.* 22.

³ Στ. 316 καὶ ἐφ. Βλ. ἐπίσης τὰς ἀναπαραστάσεις τῶν ἁγίων παρὰ Gerhard, Auserles. *Vasenbilder*, πίν. 41 καὶ ἀκολ. καὶ *Mysterienbilder*.

⁴ Θεμιστ. *Λόγοι*, Κ', σ. 235, ἐκδ. Harduin.

⁵ Παρὰ Συνεσι. *Λογ.*, σ. 48, ἐκδ. Petau.

⁶ Πλουτ., περὶ τῶν ἐκλειομένων χρηστηρίων, κεφ. KB'.

ὀφθαλμοὺς καὶ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν προεκάλουν ἐντύπωσιν εἰς τὴν φαντασίαν καὶ τὴν καρδίαν. Τὸ ἱερατικὸν δράμα, τὸ παριστανόμενον ἐκεῖ, μὲ τὴν μεγαλοπρεπῆ πομπὴν του καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν παθητικῶν σκηνῶν του, πρωτίστως ἦτο θέαμα παρακολουθούμενον μετ' ἐνδιαφέροντος, χωρὶς νὰ προσπαθῶσι ν' ἀνακαλύψωσιν ἐν αὐτῇ βαθειάν τινα ἔννοιαν. Εἰς τὰς ἡμέρας μας, ὅταν ἀπλοϊκὸς τις σταθῇ ὑπὸ τοῦς θόλους μητροπόλεως, εἰς ὥραν ἐκκλησιαστικῆς τελετῆς, θαμβοῦται ἀπὸ τὴν λάμψιν τῶν ἀντικειμένων τὰ ὅποια προσβάλλουσι τὴν ὄρασίν του, μαγεύεται ἀπὸ τοὺς ἤχους καὶ τὰς ἀρμονίας τὰς ὁποίας δέχεται ἡ ἀκοή του, μεταρσιούται ἀπὸ τοὺς καπνοὺς τοῦ θυμιάματος· ἀλλ' ἡ σκέψις του οὐδόλως προχωρεῖ πέραν τούτου. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἔχει τυχὲ στοιχειώδους τινὸς θρησκευτικῆς παιδεύσεως, γνωρίζει ὅτι τὸ θέαμα εἰς τὸ ὅποιον παρίσταται δὲν εἶναι θέαμα ἀνευ σημασίας καὶ μολονότι ἀγνοεῖ τὴν αἰτίαν τῶν ὧν βλέπει, δοκιμάζει ἐντούτοις ἀόριστόν τι αἶσθημα ἀνάλογον πρὸς τὰς ἐντυπώσεις, περὶ ὧν ὁμιλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ τὸ ὅποιον εἶναι μία μορφή τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος. Ὡσαύτως, ἀναμφιβόλως, αἱ πρὸ τῶν ὀμμάτων τῶν μυστῶν ἐκτυλισσόμεναι σκηναί, τὰ συμβολικὰ ἀντικείμενα, ὧν οὗτοι ἤπτοντο, τὰ μυστηριώδη παραγγέλματα, τὰ ὅποια ἤκουον, ὅλαι αὐταὶ αἰ-ἱεροτελεστίαι, τῶν ὁποίων τοῖς διέφευγεν ἡ ἀκριβὴς λογικὴ αἰτία, δὲν ἦσαν ἐν τούτοις δι' αὐτοὺς κεναὶ ἐννοιαί, ἀλλ' ἀφύπνιζον εἰς τὰς ψυχὰς των ιδέας ἀνωτέρας τῶν ὑπὸ καθαρῶς ἀνθρωπίνου θεάματος προκαλουμένων¹.

Εἶχον δέ, πράγματι, προετοιμασθῇ διὰ τὸ θεῖον αὐτὸ αἶσθημα ὑπὸ τῆς προκαταρκτικῆς διδασκαλίας ἥς ἐτύγγαλλον εἰς τὰ μικρὰ Μυστήρια. «Μετὰ ταῦτα δ' ἐστὶ τὰ μικρὰ μυστήρια, λέγει ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, διδασκαλίας τινὰ ὑπόθεσιν ἔχοντα καὶ προπαρασκευῆς τῶν μελλόντων, τὰ δὲ μεγάλα περὶ τῶν συμπτάντων οὐ μανθάνειν ἐτι ὑπολείπεται, ἐποπτεύειν δὲ καὶ περινοεῖν τὴν τε φύσιν καὶ τὰ πράγματα².» Ἡ διδασκαλία αὕτη, ἡ περὶωρισμένη εἰς τὰ μικρὰ Μυστήρια, δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ μεγάλην σπουδαιότητα. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἀπλούστερος βαθμὸς τῆς μύσεως, δὲν διελάμβανε βεβαίως τὴν ἀποκάλυψιν μεγάλων ἀληθειῶν, αἱ ὁποῖαι ἐφυλάσσοντο διὰ τὰ ἐροπτικὰ μυστήρια. Ἡ θρησκευτικὴ παιδεία περὶωρίζετο ἀναμφιβόλως εἰς τὴν γνῶσιν μερικῶν μυσταγωγικῶν παραγγελλμάτων καὶ τῶν μυστικῶν ὀνομάτων τῶν θεῶν, εἰς τὴν ἀπαγγελίαν ἱερῶν τιμῶν θρύλων, τῶν ὁποίων τὸ κείμενον ἐχρησίμευεν ὡς ἐπεξηγήσεις εἰς τὰς πρώτας ἱεροτελεστίαις καὶ εἰς τὰς σκηνὰς αἱ ὁποῖαι θὰ παριστάνοντο βραδύτερον. Ματαίως θὰ ἀνεζητήι τις ἔχνη τῶν δογμάτων τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν λατρείαν τῶν δύο μεγάλων Θεαινῶν καὶ τὰ ὅποια πιθανὸν ἀπετέλουν τὸ ἀντικείμενον ἀμέσου ἀποκαλύψεως ἐν Ἐλευσίνι. Τὰ Μυστήρια ἀπηυθύνοντο μᾶλλον εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς παρὰ εἰς τὸ λογικόν, ἀν δὲ διελάμβανον διδασκαλίαν τινα διὰ τοὺς μύστας, ἡ ἔμμεσος αὕτη διδασκαλία ἀπέρρεεν ἐκ τοῦ θεάματος τῶν ἱερῶν τελετῶν.

Ὅσαι ἐκ τῶν τελετῶν αὐτῶν, ἡρμήνευον εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τὸν θρόλον τῆς Περσεφόνης ἦσαν ἰδιαιτέρως διδασκτικαί. Ἡ εἰκὼν τοῦ Ἄδου ἐνθα διέμενεν ἡ θεὰ μετὰ τὴν ἀρπαγὴν τῆς, ἡ μαγικὴ ἀναπαράστασις τῆς ἀνόδου τῆς εἰς τὸ φῶς καὶ τῶν οὐρανίων ἀπολύσεων τοῦ Ὀλύμπου δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτίθενται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν

¹ Βλέπε τὰς ὥρας ἐκείδας τὰς ὁποίας ἔχει ἀπιδρώσῃ διὰ τὰ Μυστήρια ὁ Πενάν, εἰς τὰς περὶ ἀρχαίων θρησκείων ἀπόψεις του (Etudes d'histoire religieuse, σελ. 50-60)

² Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ., Ε', σ. 689, Potter. Δὲν ἀναφέρομεν τὰς τελευταίας λέξεις τῆς φράσεως ταύτης, αἵτινες εἶναι λίαν σκοτειναί· ἡ παράλειψις ὅμως αὕτη δὲν δύναται νὰ ἀλλοιώσῃ τὴν γενικὴν τοῦ κειμένου ἔννοιαν.

μυστῶν χωρὶς νὰ ἀφύπνισθῇ ἐν τῇ ψυχῇ των ἡ μέριμνα διὰ τὸ πεπρωμένον των. Ἄν τὰ σκότῃ τοῦ Ταρτάρου τοὺς ἐθορύβουν, ἂν τὸ θεῖον φῶς τοὺς ἐμάγεινε μέχρις ἐκστάσεως, ὧφειλον νὰ σκεφθοῦν ὅτι ἡμέραν τινά, ὅταν θὰ καθήρχοντο καὶ αὐτοὶ εἰς τοὺς κόλπους τῆς γῆς θὰ ἐβλεπον ἢ τὴν φρίκην ἢ τὴν εὐδαιμονίαν ἐκείνων. Οἱ ποιηταὶ τοῖς εἶχον ὁμιλήσῃ ἀορίστως περὶ αὐτῶν· ἀλλ' ἐκεῖ εἰς τὴν Ἑλευσῖνα, ἐβλεπον εἰκόνας, αἱ ὁποῖαι ἐπροξένουν εἰς αὐτοὺς τὸ ρίγος τῆς ὑποχθονίου πραγματικότητος. Ἴσως δέ, πράγματι, ἡ μέριμνα διὰ τὴν μέλλουσαν ζωὴν, καὶ ὁ τρόμος διὰ τὰ βασανιστήρια τοῦ Ταρτάρου, ὥθησαν κυρίως τοὺς Ἑλλήνας πρὸς τὸ ἱερὸν τῆς Ἑλευσίνος. Λαμβάνοντες μέρος εἰς τὰς τελετὰς τῶν Μυστηρίων, ἐνόμιζον ὅτι ἐξηγυμνίζον τὰς ὑποχθονίους θεότητες, αἱ ὁποῖαι βασιλεύουσιν τοῦ ὑπογείου κόσμου αἱ δὲ ἀποδιδόμεναι εἰς αὐτὰς τιμὰν ἐν τῇ ζωῇ, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν εἰμὴ μέσον δι' οὗ θὰ ἐξησφάλιζον τὴν εὐνοϊάν των μετὰ θάνατον. «Οἱ δὲ καὶ δεδιότες τελετὰς τινὰς αὐτὰς πάλιν καὶ καθαρμούς οἶοντι βοῇθειν, οἷς ἀγνισάμενοι διατελοῖεν ἐν ἄδου παίζοντες καὶ χορεύοντες ἐν τοῖς αὐγῇν καὶ πνεύμα καθαρὸν καὶ φθόγγον ἔχουσι,» λέγει ὁ Πλούταρχος¹.

Ὅθεν ἡ ἐλκυστικὴ ὑπόσχεσις τῶν Μυστηρίων ἦτο ἡ εὐτυχία τῆς μελλούσης ζωῆς. Ἡ ὑπόσχεσις αὕτη δὲν ἐδίδετο ὑπὸ τῶν ἱερέων ἐν ὀνόματι τῶν θεῶν. Διευτυποῦτο εἰς τινὰς μυστικιστικὰς ποιήσεις φερομένας ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ὀρφέως, τοῦ Μουσαίου καὶ τοῦ Εὐμόλπιδος, αἱ ὁποῖαι ἀναμφιβόλως ἀνεγινώσκοντο ἢ ἀπηγγέλλοντο ἐν τῷ ἱερῷ. «Μουσαῖος δὲ τούτων νεανικώτερα τ' ἀγαθὰ καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ παρὰ θεῶν διδῶσαι τοῖς δικαίοις, λέγει ὁ Πλάτων· εἰς Ἄδου γὰρ ἀγαγόντες τῷ λόγῳ καὶ κατακλίναντες καὶ συμπόσιον τῶν ὁσίων κατασκευάσαντες ἐστεφανωμένους ποιοῦσι τὸν πάντα χρόνον ἤδη διάγειν μεθύνοντας ἡγησάμενοι κάλλιστον ἀρετῆς μισθὸν μέθην αἰώνιον².» Οἱ μύσται κατελάμβανον τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῷ βασιλείῳ τοῦ Ἄδου· ἀπετέλουν κοινωνίαν ἐκλεκτῶν, ἡ ὁποία ἐβασίλευεν ἐπὶ τῶν νεκρῶν καὶ τῆς ὁποίας ἡ εὐτυχία δὲν περιωρίζετο εἰς βεβήλους ἀπολαύσεις· διότι ἐβλεπον τοὺς θεοὺς· ἡ ψυχὴ των ἔζη, κατ'ὀφειλὴν μετ' αὐτῶν³. Τὰ Μυστήρια ὅθεν, τὰ δίδοντα εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰς ἐλπίδας αὐτὰς περὶ ἀτελευτήτου εὐτυχίας, προϋπέθετον τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία δὲν ἦτο ἀνάγκη ν' ἀποκαλυφθῇ ὥς ἐν δόγμα, καθόσον ἦτο ἡ πρώτη πίστις τῶν μεταδαινόντων εἰς Ἑλευσῖνα, διὰ νὰ εὕρουν, ἔχοντες ὑπ' ὄψει αὐτῶν τὴν ἄλλην ζωὴν, ἐχέγγυα σωτηρίας καὶ ὑποσχέσεις μακαριότητος. Τὰ Μυστήρια καθίστων ἀπλῶς αἰσθητὰς καὶ καθώριζον, διὰ διαφορῶν συμβόλων, τὰς κυκλοφορούσας ἀορίστους ἰδέας ὅσον ἀφορᾷ τὴν τύχην τοῦ ἀνθρώπου μετὰ θάνατον. Εἶναι ἀληθές ὅτι κείμενά τινα δύνανται νὰ μᾶς κάμωσι νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπρόκειτο μᾶλλον περὶ παλιγγενεσίας, περὶ μεταναστεύσεων καὶ διαδοχικῶν καθαρμῶν τῆς ψυχῆς, ἐν ἐνὶ λόγῳ περὶ τῆς πυθαγορείου μετεμψυχώσεως, παρὰ περὶ ἀθανασίας αὐτῆς. Δὲν εἶναι ἀδύνατον εἰς ὀρισμένην τινὰ ἐποχὴν τῆς ἀναπτύξεώς των μερικαὶ ἱεροτελεστίαι τῶν Μυστηρίων νὰ ὑπαινίσσαντο παρομοίας ἰδέας. Ἀλλ' αἱ ἐνδείξεις, τὰς ὁποίας δύνανται νὰ συλλέξῃ ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ, δὲν εἶναι ἀρκετὰ σαφεῖς ὥστε νὰ ἐξαγάγωμεν ἐξ αὐτῶν συμπέρασμα τι.—Εὐτυχὴς ἐκεῖνος, λέγει ὁ Πίνδαρος, ὅστις, ἰδὼν τὰ πράγματα ταῦτα, κατέρχεται, ὑπὸ τὴν γῆν· γνωρίζει τὸ τέλος τῆς ζωῆς· γνωρίζει δ' ἐπίσης τὴν ὑπὸ τοῦ Διὸς δοθείσαν ἀρχήν:

¹ Ὅτι οὐδὲ ζῆν· δοτι ἡδέως κατ' Ἐπίκουρον, § 27.

² Πολιτεία, σ' 363 c.

³ Φαίδων, σ. 69 c. 81 α.

«Ὀλβιος ὅστις ἰδὼν
 κεῖν' εἰς' ὑπὸ χθόν'· οἶδε μὲν βίου τελευτάν,
 οἶδεν δὲ διόσδοτον ἀρχάν¹.»

Αἱ τελευταῖαι αὗται λέξεις δυνατόν ἐν ἀνάγκῃ νὰ σημαίνουνσιν ὅτι διὰ τοὺς μύστας τοὺς κατερχομένους εἰς τοὺς κόλπους τῆς γῆς, ἡ τελευτῶσα ζωὴ ἀκολουθεῖται ὑπὸ νέας ζωῆς, τότε ἀρχομένης. Δυνάμεθα ὅμως νὰ ἐκλάβωμεν αὐτὰς καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι οἱ μύσται, μετὰ θάνατον, ἐρχόμενοι εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὰς ὑποχθονίους θεότητες, τὰς ὁποίας ἐλάτρευσαν ἐνὸςψι ἔζων, κατέχουσι τέλος τὸ μυστικὸν τὸ ὅποιον κρύπτει ἡ γῆ, δηλαδὴ τὸ μυστικὸν τῆς διαρκοῦς αὐτῆς ἐναλλαγῆς ζωῆς καὶ θανάτου ἐν τῇ φύσει, τῆς ὁποίας τὴν εἰκόνα μᾶς προσφέρουν αἱ μεταβολαὶ τῆς βλαστήσεως, προσωποποιούμεναι ἐν τῇ θρύλῳ τῆς Περσεφόνης. Κατὰ συνέπειαν εἶναι ἀδύνατον, ἐκ δεδομένων τοσοῦτον ἐπισφαλῶν, ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὰ Μυστήρια τὴν δοξασίαν τῆς μετεμψυχώσεως. Ἀπεναντίας, τὰ περισσότερα καὶ σαφέστερα κείμενα εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὅποια ὑπαινίσσονται τὴν εὐδαίμονα ζωὴν, ἣν διάγουσιν ἐν τῷ Ἄδῃ αἱ ψυχαὶ τῶν μυστῶν. «Δήμητρος γὰρ ἀφικομένης εἰς τὴν χώραν, λέγει ὁ Ἰσοκράτης, ὅτ' ἐπλανήθη τῆς Κόρης ἀρπασθείσης, καὶ πρὸς τοὺς προγόνους ἡμῶν διατεθείσης ἐκ τῶν εὐεργεσιῶν, ἃς οὐχ οἶόν τ' ἄλλους ἢ τοῖς μεμνημένοις ἀκούειν, καὶ δούσης δωρεὰς διττάς, αἵπερ μέγιστα τυγχάνουσιν οὔσαι, τοὺς τε καρπούς, οἱ τοῦ μὴ θηριωδῶς ζῆν ἡμᾶς αἵτιοι γεγόνاسι, καὶ τὴν τελετὴν, ἣς οἱ μετασχόντες περὶ τε τῆς τοῦ βίου τελευτῆς καὶ τοῦ σύμπαντος αἰῶνος τὰς ἐλπίδας ἔχουσιν².»

Πρὸς τὰς γλυκεῖας αὐτὰς ἐλπίδας, αἱ ὁποῖαι ἦσαν προνόμιον τῶν μυστῶν, ἀντετίθετο ἡ ἰδέα τῆς δυστυχίας καὶ τῶν μαρτυρίων, τὰ ὅποια ἀνέμενον, μετὰ θάνατον των, ὅσους δὲν εἶχον λάβῃ μέρος εἰς τὰ Μυστήρια. Εἰς ἐκ τῶν κριτῶν τοῦ Ἄδου ἦτο καὶ ὁ Τριπτόλεμος, τὸν ὅποιον βλέπομεν καθήμενον παραπλεύρως τοῦ Αἰακοῦ καὶ τοῦ Ραδαμάνθους εἰς μερικὰς ἀγγειογραφίας παριστανούσας σκιάς τοῦ Ἄδου³. Ὁ Τριπτόλεμος, ὁ εὐνοούμενος τῆς Δήμητρος, καὶ εἰς τῶν ἱερυτῶν τῶν Μυστηρίων τῆς, ἦτο τοποθετημένος ἐκεῖ, διὰ νὰ χωρίζῃ τοὺς μύστας ἀπὸ τοῦ πλῆθους τῶν ἀσεβῶν καὶ νὰ τοῖς προσδιορίζῃ τὴν ὀφειλομένην εἰς αὐτοὺς ἐν τῷ Ἄδῃ τιμωρικὴν θέσιν. Ὅσον ἀφορᾷ ἐκείνους οἱ ὅποιοι δὲν μετέσχον εἰς τὰς ἱεροτελεστίας, ἐστερημένοι τῆς κοινωνίας τῶν θεῶν καὶ τῆς θέας τοῦ ἡδέος φωτός, ἦσαν βυθισμένοι εἰς παχὺν βόρβορον καὶ καταδικασμένοι εἰς διάφορα βασανιστήρια, ὡς τὸ τῆς μεταφορᾶς ὕδατος ἐντὸς κοσκίνου⁴. Μεταξὺ τῶν σκηνῶν τοῦ Ἄδου, τὰς ὁποίας ἐξωγράφησεν ὁ Πολύγνωτος ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς Λέσχης τῶν Δελφῶν, ἐβλεπέ τις δύο γυναῖκας προσπαθούσας νὰ πληρῶσωσιν ὕδατος ἀπύθμενα δοχεῖα· ἐπιγραφὴ τις καθώριζεν ὅτι αἱ γυναῖκες αὗται ἦσαν ἐξ ἐκείνων αἵτινες δὲν εἶχον μνηθῇ⁵. Ἡ ἰδέα τῶν τιμωρίων αἱ ὁποῖαι ἀνέμενον, μετὰ θάνατον, τοὺς μὴ τιμῆσαντας τὰς θεότητας τῶν Μυστηρίων, ἐκφράζεται καὶ εἰς τὸν Ὀμηρικὸν ὕμνον τῆς Δήμητρος: Ἐδῶ, λέγει ὁ Ἄδης εἰς τὴν

¹ Ἀποσπ. 114, ἔκδοσις Bergk.

² Ἰσοκρ. Πανηγυρ. κεφ. στ'.

³ Βλ. πρὸ παντός ἀγγεῖόν τι ἐκ Νεαπόλεως περιγραφὴν ὑπὸ Guigniaut, σ. 96-97 ἐν τῷ ἔργῳ του: *Mémoires sur les Mystères* (Académie des Inscription, τ. XXI μέρος 2ον).

⁴ Φαίδων, σ. 69 d.

⁵ Παισαν., I, 31, 9.

Περσεφόνην, θὰ εἶσαι κυρία παντὸς ὅ,τι ζεῖ, παντὸς ὅ,τι ἔρπει ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους: θὰ τύχῃς τῶν μεγαλειτέρων τιμῶν μεταξὺ τῶν ἀθανάτων. Ὅσον διὰ τοὺς ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι ἔζησαν ἐν ἀδικίᾳ, ἐδῶ θὰ εὗρουν αἰωνίαν τιμωρίαν, ὅσοι τουλάχιστον δὲν θὰ καταπραΰνουν τὸν θυμὸν σου διὰ θυσιῶν καὶ ἱερῶν τελετῶν καὶ ὅσοι δὲν θὰ ἐκπληρώσουν τὰς ἐναντί σου ὑποχρεώσεις των διὰ τῶν κεκανονισμένων προσφορῶν.

« ἔνθα δ' εὐῶσα
δεσπόσσεις πάντων, ὁπόσᾳ ζῶει τε καὶ ἔρπει,
τιμὰς δὲ στήσειςθα μετ' ἀθανάτοισι· μεγίστας.
τῶν δ' ἀδικησάντων τίσις ἔσσεται ἡμᾶτα πάντα,
οἳ κεν μὴ θυσαίσι· τεδὸν μένος ἱλάσκωνται,
εὐαγέως ἔρδοντες, ἐναΐσιμα δῶρα τελούντες ¹. »

Ὅθεν αἱ ἱεροτελεστίαι τῶν Μυστηρίων εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὸν καθαρμὸν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῶν ρύπων αὐτῆς, ὁ δὲ καθαρμὸς οὗτος ἦτο ἀπαραίτητος ὅρος τῆς σωτηρίας. Τὴν ἐποχὴν τοῦ Σοφοκλέους, ὁπότε τὸ ἱερὸν τῆς Ἐλευσίνης ἠγνοίετο δι' ὅλον τὸν κόσμον, ἡ ἰδέα αὕτη ἐβασίλευεν εἰς ὅλα τὰ πνεύματα ὁ δὲ ποιητὴς ἠδύνατο ν' ἀναφωνήσῃ: Τρισευτυχισμένοι ἐκείνοι ἐκ τῶν θνητῶν οἱ ὅποιοι θὰ κατέλθωσιν εἰς τὸν Ἄδην ἀφοῦ ἴδωσι τὰς ἀγίας αὐτὰς τελετάς· διότι δι' αὐτοὺς καὶ μόνον δι' αὐτοὺς εἶναι ἡ ζωὴ δυνατὴ καὶ εἰς τὸν κάτω κόσμον· ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ἄλλους μόνον δεινὰ τοὺς ἀναμένουσιν ἐκεῖ:

« ὡς τρισόλβιοι
κεῖνοι βροτῶν, οἳ ταῦτα δερχθέντες τέλη
μόλωσ' ἐς Ἀΐδου· τοῖς δὲ γὰρ μόνοις ἐκεῖ
ζῆν ἔστι, τοῖς δ' ἄλλοις πάντ' ἐκεῖ κακὰ ². »

Ὡστε ἄνευ τῶν Μυστηρίων, οὐδεμίᾳ σωτηρία. Ὁλεθρία διδασκαλία, ἡ ὁποία ἐφαίνετο ἐξαρτῶσα ἀποκλειστικῶς ἐκ τῶν ἱερῶν τελετῶν τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς καὶ τὸ δικαίωμα τῶν αἰωνίων ἀμοιβῶν. Ἡ ἐλληνικὴ, ἄλλωστε συνειδήσις φαίνεται ἐπανειλημμένως ἐπαναστατήσασα ἐναντίον τοῦ δόγματος αὐτοῦ. Ἐνῇ ἐξέφραζον, ἡμέραν τινα, τὴν ἰδέαν ταύτην ἐνώπιον τοῦ φιλοσόφου Διογέους, εἶπεν οὗτος εἰς τὸν συνομιλητὴν του: «Τί λέγεις; κρείττονα μοῖραν ἔχει Παταικίων ὁ κλέπτης ἀποθανὼν ἢ Ἐπαμεινώνδας, ὅτι μεμύηται; ³. »

Ὁ συλλογισμὸς οὗτος τοῦ Διογέους θὰ εἶχεν ἀναποφεύκτως παρουσιασθῇ εἰς ὅλα τὰ πνεύματα, ἂν αἱ τελεταὶ τῆς Ἐλευσίνης δὲν ἦσαν ἀπλῶς σειρὰ θρησκολήπτων καὶ στείρων ἱεροτελεστιῶν, ἄνευ ἐπιδράσεως εἰς τὰς ψυχάς. Ἀναμφιβόλως, οὐδὲν ὀρισμένον κείμενον μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ μύσται ἦσαν ὑποχρεωμένοι εἰς τὴν τήρησιν ὀρισμένων ἀρχῶν, ὀρισμένων κανόνων συμπεριφορᾶς, τοὺς ὁποίους τοῖς

¹ Στίχοι 364-370.

² Σοφοκλ., παρὰ Πλουταρχ., Ἡθικ., σ. 22α.—Πῶς δεῖ τὸν νέον ποιήμ. ἀκούειν § 4.

³ Πλουταρχ. Ἡθικά, σ. 22α. Διογ. Λαερτ., στ', σ' 39.

ἦτο ἀπηγορευμένον ἐν ὀνόματι τῶν θεῶν νὰ παραδῶσιν. Ἡ παραδοχὴ τινος εἰς τὰ Μυστήρια, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπεκλείοντο μόνον οἱ βάρβαροι, οἱ φονεῖς καὶ οἱ ὑποπτοὶ ἀσεβείας ἢ μαγείας, δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῇ ἀρκετὸς ὅρος ἠθικῆς. Τὰ θεάματα ὅμως, εἰς τὰ ὁποῖα παρίσταντο οἱ μύσται καὶ εἰδικῶς τὸ θέαμα τῶν ὑποχθονίων σκηνῶν, αἱ αἰ ὁποῖαι ἔκαμνον ἐντόπῳσιν μεγάλην εἰς τὴν φαντασίαν των, δὲν ἡδύναντο νὰ χρησιμεύσωσι δι' αὐτοὺς ὡς θρησκευτικὴ τις κατήχησις, ἢ ὁποῖα νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ καλὸν τῶν ψυχῶν των; Ἡ ὑπόθεσις αὕτη φαίνεται δικαιουμένη ἀπὸ τὸν τόνον τοῦ θαυμασμοῦ καὶ σεβασμοῦ, μὲ τὸν ὁποῖον οἱ σοβαρώτεροι συγγραφεῖς, ἀπὸ τοῦ Ἀνδοκίδου μέχρι τοῦ Κικέρωνος, ὁμιλοῦσι περὶ τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων. «Πρὸς δὲ τούτοις μεμύησθε, ἔλεγεν ὁ Ἀνδοκίδης, πρὸς τοὺς Ἀθηναίους δικαστὰς του, καὶ ἐωράκατε τοῖν θεοῖν τὰ ἱερά, ἵνα τιμωρήσῃτε μὲν τοὺς ἀσεβοῦντας, σφίξῃτε δὲ τοὺς μηδὲν ἀδικούντας¹». — «Γίνεσθαι δὲ φασι, ἔγραφεν βραδύτερον ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, καὶ εὐσεβεστέρους καὶ δικαιοτέρους καὶ κατὰ πᾶν βελτίονας ἑαυτῶν τοὺς τῶν μυστηρίων κοινωνήσαντας²».

Αἱ μαρτυρίαι αὗται, παρομοίας τῶν ὁποίων θὰ ἡδυνάμεθα πλείστας ὅσας νὰ προσαγάγωμεν, δὲν θὰ ἡδύναντο νὰ ἀπολέσωσι τὸ κύρος των ἀπὸ τὰς δυσμενεῖς κρίσεις, τὰς ὁποίας οἱ χριστιανοὶ ἀπολογηταὶ ἐξέφερον περὶ τῶν Μυστηρίων. Σφοδρὰν ἀναλαβόντες πολεμικὴν ἐναντίον τῶν πίστεων ἐκείνων, αἵτινες δὲν ἀπέθνησκον ἄνευ ἀντιστάσεως, οἱ πατέρες τῆς γεννωμένης ἐκκλησίας ἀναγκαιῶς ὑπερέβησαν, ἐν τῷ προσηλυτιστικῇ καὶ ἐξολοθρευτικῇ ζήλῳ των τὸ ἀκριδὲς τῆς δικαιοσύνης μέτρον. Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ὁμιλήσωμεν ἀμερολήπτως περὶ συστημάτων ἐμποδιζόντων τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ τὰ ὁποῖα πάσῃ θυσίᾳ ὤφειλον νὰ ἀνατραπῶσι; Μερικοὶ Πατέρες, γεννηθέντες ἐν Ἀνατολῇ, καὶ εἰς τὰς σχολὰς τῆς Ἑλλάδος παιδευθέντες ὡς ὁ Ὀριγένης καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζινός, ἀπετέλεσαν ἐξαίρεσιν καὶ ἐδείχθησαν συχνάκις δίκαιοι ἐναντὶ τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας, τὴν ὁποῖαν ἐγνώριζον καλῶς. Οἱ Πατέρες τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι κακῶς τὴν ἐγνώριζον, καὶ οἱ ὁποῖοι ἄλλωστε ἐβλεπον, ἐν Ρώμῃ καὶ εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους, μόνον τὸ θέαμα τῶν βαναύσων δεισδαίμονιων καὶ τῆς ἀκολασίας τῶν ἀσιατικῶν θρησκευμάτων, δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ νὰ εἶναι βίαιοι. Ὑγανακτησμένοι ἐκ τῆς ὁμότητος καὶ τῆς αἰσχροσύνης τῶν συμβόλων τῆς ἀναπαραγωγῆς, τὰ ὁποῖα πράγματι εἶχον τὴν θέσιν των εἰς τινὰ τῶν Μυστηρίων, συμπεριέλαβον καὶ τὰ Ἐλευσινία Μυστήρια εἰς τὴν καταδικαστικὴν ἀποδοκιμασίαν, τὴν ὁποῖαν ἐξεσφενδόνιζον ἐναντίον ὅλων των θρησκευτῶν τοῦ εἶδους τούτου καὶ ἐπέρριψαν ἐπ' αὐτῶν τὰς αὐτὰς κατηγορίας περὶ ἀνηθικότητος, εἰς τὰς ὁποίας ὑπέκειντο αἱ συναθροίσεις καὶ αἱ μυστικαὶ τελεταὶ τῶν χριστιανῶν. Δὲν ἐσκέφθησαν ὅτι τὰ φρυγικῆς, αἰγυπτιακῆς ἢ συριακῆς προελεύσεως Μυστήρια, εἰς τὰ ὁποῖα ἐλάμβανον χώραν πραγματικῶς σοδαρὰ ἀσχημίαι, ἔπρεπε νὰ διακριθῶν τῶν ἐλληνικῶν Μυστηρίων τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Περσεφόνης ἢ ὅτι τὸ ἱερὸν τῆς Ἐλευσίνης ἦτο ἀκόμη τὸ σεβαστὸν ἄσυλον παντός, τι ὑπῆρχεν εὐγενὲς ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς δοξασίαις. Τὰ Ἐλευσινία Μυστήρια, εἰς τὴν μακρὰν πορείαν τῆς ἀνα-

¹ Περὶ Μυστηρίων. 11.— Βλ. ἐπίσης Κικέρ., De legibus, II, 14 in Verr., V, 72.

² Διόδωρ., Ε', 49, 6. Ἐν τῇ χωρίῳ τούτῃ πρόκειται, τῇ ἀληθείᾳ, περὶ τῶν μυστηρίων τῶν θεῶν Καβείρων τῆς Σαμοθράκης, ἀλλ' ἡ παρατήρησις τοῦ Διοδώρου ἀναγκαιῶς ἐκτείνεται καὶ ἐπὶ τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων.

πυξέως των, αναμφιδόλως έτροποποιήθησαν και προσέλαβον στοιχεία, αρχικώς ξένα πρὸς αὐτά. Οὐδὲν ὅμως μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ Μυστήρια ταῦτα κατέληξαν εἰς ἀνηθικότητα, τῆς ὁποίας ἐν τούτοις ἦσαν ἀπηλλαγμένα κατὰ τὰς πλείον γνωστάς ἐποχὰς τῆς ἱστορίας των.

Γνωρίζομεν, ἀληθῶς, ὅτι, κατὰ τοὺς χρόνους τῶν νεοπλατωνικῶν ἰδεῶν, πολλοὶ φιλόσοφοι περιεβλήθησαν τὰ καθήκοντα τοῦ ἱεροφάντου ἐν Ἐλευσίνι, σεβόμενοι πάντοτε τὰς πατροπαράδοτους ἱεροτελεστίας καὶ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν τῆς Ἐλευσινίου θρησκείας, οἱ φιλόσοφοι· αὐτοὶ κατώρθωσαν νὰ εἰσαγάγουν εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν Μυστηρίων τὰς νέας θεωρίας καὶ δι' αὐτῶν νὰ ἀντικαταστήσουν ἐν μέρει τὴν ἀρχαίαν θεολογίαν. Ἄλλωστε, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀναφανομένου ἤδη εἰς τὰ ὀρφικά ποιήματα συγκρητισμοῦ αἱ διάφοροι θεότητες τῶν Μυστηρίων τείνουσιν νὰ εἰσέλθωσιν αἱ μὲν εἰς τὰς δὲ καὶ νὰ συνταυτισθῶσιν εἰς μονάδα τινά. Ἡ Δῆμητρα ἐταυτίζετο μετὰ τῆς Περσεφόνης, ὁ Διόνυσος Ζαγρεὺς μετὰ τοῦ Ἄδου καὶ ὁ ὑποχθόνιος Ζεὺς μετὰ τοῦ ἐπουρανίου Διὸς¹. Χάρις εἰς τὴν φιλοσοφίαν, εἶχε διαμορφωθῇ ἐσωτερικόν τι δόγμα τῶν Μυστηρίων, ὡς μαρτυρεῖ ἐκκλησιαστικὸς τις συγγραφεὺς τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ὁ Θεοδώρητος: «τὸν ἱεροφαντικὸν οὐχ ἅπαντες ἴσασι λόγον· ἀλλ' ὁ μὲν πολὺς ὄμιλος, τὰ ὀρώμενα θεωρεῖ· οἱ δὲ προσαγορευόμενοι ἱερεῖς, τὸν τῶν ὀργίων ἐπιτελοῦσι θεσμόν· ὁ δὲ ἱεροφάντης μόνος οἶδε τῶν γιγνομένων τὸν λόγον, καὶ οἷς ἂν δοκιμάσῃ καταμηνύει»². Ὑπῆρχεν ὅθεν εἰδικὴ διὰ τοὺς ἱεροφάντας διδασκαλία, χαρακτηρὸς ἀναντιρρήτως φιλοσοφικοῦ, ἡ ὁποία μετεβιδάζετο μεταξὺ των προφορικῶς. Ἡ διδασκαλία αὕτη διελαμβάνετο εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἀναγνώσει ὁ Θεοδώρητος καὶ τὰ ὁποῖα, κατ' αὐτόν, περιεῖχον φυσικὴν ἐρμηνείαν ὁλοκλήρου τῆς μυθολογίας. Ἐρμηνεῖαν ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐξηλείφετο ὁ πολυθεῖσμός, διὰ νὰ παραχωρήσῃ τὴν θέσιν του εἰς τὸ μέγα δόγμα τῆς θείας ἐνότητας.

Θὰ ἦρξη δέ, διὰ νὰ ἀποδειχθῇ ὁ σοβαρὸς χαρακτήρ, τὸν ὁποῖον εἶχον διατηρήσει τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια μέχρι τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων, τὸ ὅτι πλείστα ὅσα παρέλαβεν ἐξ αὐτῶν ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία. Καὶ ταῦτα δὲν περιωρίσθησαν εἰς τὴν γλῶσσαν, εἰς τὴν χρησιμοποίησιν ὀρισμένων λέξεων, ὡς αἱ λέξεις μυστήρια ἢ ἐπόπια, τὰς ὁποίας συναντῶμεν ἤδη εἰς τὸν ἀπόστολον Παῦλον· ἀλλ' ἐπεκτείνονται καὶ μέχρι τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων καὶ τῆς ὁργανώσεως τῆς λατρείας. «Ὀλίγον κατ' ὀλίγον, λέγει ὁ Creuzer³, καὶ ἰδίως κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, οἱ ἀπόκρυφοι κανόνες (disciplina arcani), ὡς ἀπεκάλουν, αὐτοὺς εἰσῆχθησαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐκτοτε, εἰς τὰ γραφόμενα τῶν Πατέρων, ἀπαντῶνται ὁλονὲν συχνότερον οἱ τύποι καὶ τὰ διακριτικὰ γνώρισματά των Μυστηρίων, προσηρμοσμένα εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, εἰς τὰς διδασκαλίας τῆς, εἰς τοὺς ὁπαδούς τῆς, εἰς τὸ εἶδος τῆς προοδευτικῆς μυσήσεως καὶ ἱεραρχίας, τὴν ὁποίαν καὶ αὕτη εἶχεν ἀποδεχθῇ. Πλήθος συνηθειῶν καὶ τελετῶν μετεβιδάσθησαν οὕτω ἐκ τῆς ἀποκρύφου τῶν εἰδωλολατρῶν θρησκείας εἰς τὸν χριστιανισμόν: παραδείγματος χάριν ἡ κατανομή τῆς χρι-

¹ Βλέπε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἰδέας ταύτης εἰς τὰς σημειώσεις τοῦ VIII βιβλίου τῶν *Religions de l'Antiquité* τοῦ Creuzer-Guigniau σελ. 1120 καὶ ἑφ.

² Θεοδώρητος, *θεογ.*, βιβλ. Α', σ. 412. τ. Δ', ἑκδ. Schulz., Ἐπίσης, *Serm.*, I, *De fide. Opera*, τ. Δ'. σ. 482. Τὰς σημειώσεις ταύτης παραλαμβάνομεν παρὰ τοῦ Maury (*Religions de la Grèce*, II, σ. 347).

³ *Religions de l'Antiquité* τ. III, σ. 774, τῆς γαλλικῆς μεταφρ.

στιανικῆς κοινότητος κατὰ τὴν ἐν τοῖς Μυστηρίοις γενομένην διαδόθμειν, αἱ διακριτικαὶ θέσεις αἱ ὁρισμέναι διὰ τὰς διαφόρους κατηγορίας τῶν πιστῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ὁ ρητὸς ἀποκλεισμὸς τῶν κατηγουμένων κατὰ τὴν στιγμήν τῆς Ἀγίας κοινωνίας, ἡ ἐντολὴ τῆς σιωπῆς, κλπ.» Ἡ πρωτόγονος χριστιανικὴ τέχνη κατεδέχθη ἀκόμη νὰ παραλάβῃ ἐκ τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων τινὰ τῶν θείων προσώπων αὐτῶν. Καὶ δὲν βλέπομεν μόνον τὸν Ἀπόλλωνα Νόμιον, ἢ τὸν Ἑρμῆν τὸν Κριοφόρον ἀναπαριστανομένους εἰς τὰς ζωγραφίας τῶν κατακομῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Καλοῦ Ποιμένου· οἱ χριστιανικοὶ τάφοι μᾶς δεικνύουσιν ὡσαύτως τὸν Ὀρφέα, τὸν νομιζόμενον ἰδρυτὴν τῶν Μυστηρίων, ἀπασχολημένον εἰς τὸ νὰ μαγεύῃ τὰ ζῶα ἢ καὶ αὐτὸν τὸν Πλούτωνα καὶ τὴν Περσεφόνην δεχομένους, παρουσίᾳ τῶν Μοιρῶν, τὰς ψυχάς, τὰς ὁποίας τοῖς φέρει ὁ ψυχοπομπὸς Ἑρμῆς. Πλεῖστα τῶν μνημείων τούτων παρουσιάζουσιν ἐνώπιόν μας τὴν σχεδὸν ἀνεπαίσθητον μετέβασιν ἀπὸ τοῦ εἰδωλολατρικοῦ εἰς τὸν χριστιανικὸν συμβολισμόν¹. Ὅθεν πιθανὸν εἶναι ὅτι, ἂν αἱ τελεταὶ τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων ἦσαν πλήρεις διαφθορᾶς καὶ ἀνθρωπικότητος, οἱ χριστιανοὶ θὰ ἐδίσταζον νὰ τὰ μιμηθῶσιν. Οἱ τοιοῦτοι ἀπὸ τῶν μυστηρίων ὑπὸ τοῦ πρωτογόνου χριστιανισμοῦ γενομένοι δανεισμοὶ μαρτυροῦν περὶ τοῦ σεδασμοῦ, τοῦ ὁποίου ἐτύγχανον αἱ τελεταὶ αὗται καὶ περὶ τῆς θρησκευτικῆς αὐτῶν σοβαρότητος, τὴν ὁποίαν διετήρησαν μέχρι τοῦ 381, ὅτε διάταγμά τι τοῦ Θεοδοσίου ἐκλείσει διὰ παντὸς τὸ ἱερὸν τῆς Ἑλευσίνος.

Ἐν περιλήψει, ἡ μυστικὴ θρησκεία τῆς Ἑλευσίνος, φυσιολατρικῆς προελεύσεως, ὥς ὅλοι αἱ θρησκείαι τῆς ἀρχαιότητος, ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς λατρείας τῆς γῆς καὶ τῶν θυνάμεων της. Ἐγεννήθη ἐκ τοῦ θεάματος τῶν φαινομένων τῆς βλαστήσεως, θεωρουμένης ἐν ταῖς κανονικαῖς μεταβολαῖς τῆς ἀναπτύξεως καὶ φθίσεως αὐτῆς· θέαμα, τὸ ὅποιον δὲν ἡρμηνεύθη ψυχρῶς ὑπὸ τῆς λογικῆς τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἤστραψε μὲ τὰ ζωηρὰ χρώματά του ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν ἐν τῇ ὁποίᾳ πᾶσα ἐντύπωσις ἐλάμβανε σῶμα, ἐν τῇ ὁποίᾳ πάντα τὰ φυσικὰ φαινόμενα μετεβάλλοντο εἰς θαυμαστάς πράξεις θείου τινος δράματος. Οὕτω διεμορφώθη ὁ μῦθος τῶν παθῶν τῆς Δήμητρος, οὕτω καὶ ὁ τῆς καθόδου τῆς Κόρης εἰς τὴν Ἀθῆν καὶ τῆς ἀνόδου αὐτῆς εἰς τὸ φῶς. Οἱ μῦθοι οὗτοι, εἰς τὰς ἱεράς ποιήσεις ἀναπτυσσόμενοι καὶ διὰ λαμπρῶν εἰκόνων πρὸ τῶν ὁμιμάτων ἐκτιθέμενοι κατέστησαν, διὰ τοὺς Ἑλληνας ἱεραὶ πραγματικότητες. Οὐχὶ δὲ μόνον ἔδιδον πίστιν εἰς αὐτάς ἀλλ' ἐν τῇ εὐλαθείᾳ τῶν προσεπάθησαν νὰ συμμερισθῶσι τὰς δοκιμασίας τῆς μοίρας τῶν δύο Μεγάλων Θεαινῶν καὶ νὰ ἀναπαραγάγωσιν ἐν ἑαυτοῖς τὰς συγκινήσεις τῆς θείας ἐκείνης ὀδύνης καὶ τῆς θείας ἐκείνης χαρᾶς. Τέκνα τῆς γῆς, ἐγνώριζον ὅτι ὤφειλον νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν γῆν καὶ ὅτι ἡμέραν τινά, εἰς τὰ σκότῃ τῶν κόλπων της, θὰ εὗρισκοντο ὑπὸ τὸ κράτος τῶν εὐεργετικῶν ἢ τιμωρῶν θεοτήτων. Προσεπάθουν λοιπὸν νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν εὐνοϊάν των ἐκ τῶν προτέρων, κατὰ τὴν ἐπίγειον ζωὴν, καὶ νὰ καταστῶσιν ἄξιοι τῆς νέας ταύτης ζωῆς, τῆς ὁποίας τὰς μαγευτικὰς εἰκόνας παρουσιάζον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν των τὰ μυστήρια.

Ἡ πρὸ τῶν μυστῶν ἐμφανιζομένη ἀποψις αὕτη τοῦ κάτω κόσμου καὶ τοῦ μετὰ θάνατον πεπρωμένου τοῦ ἀνθρώπου εἶχεν ἀσφαλῶς ἐπίδρασίν τινα ἐπὶ τῶν ψυχῶν.

¹ Βλ. τὴν συλλογὴν τῶν ἀλληγορικῶν μνημείων, τὴν δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Guigniaut (*Relig. de l'Ant.*, τ. IV, ἀριθ. 908 καὶ ἐφ.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ IV

Ο ΑΔΗΣ ΚΑΙ ΑΙ ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΑΥΤΟΥ

Αἱ σχέσεις, τὰς ὁποίας παρατηρήσαμεν μεταξύ τῶν θεοτήτων τῶν Μυστηρίων καὶ τῆς ιδέας τοῦ θανάτου, εἰλικον τὴν καταγωγὴν των ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων λαϊκῶν δοξασιῶν τῆς Ἑλλάδος. Μία τῶν δύο μεγάλων θεαινῶν τῆς Ἐλευσίνος, ἡ Περσεφόνη, ἐμφανίζεται ἤδη εἰς τὴν Ἰλιάδα, μὲ τὸν ὑποχθόνιον αὐτῆς χαρακτήρα. Μολονότι ὁ ποιητὴς φαίνεται ὅτι ἀγνοεῖ τὸν μῦθον τῆς ἀρπαγῆς τῆς, δὲν χωρίζει αὐτὴν τοῦ Ἄδου, τοῦ χθονίου ἐκείνου Διὸς¹, διὰ τὸν ὅποιον εἶναι ἡ Ἥρα. Τὸ φοβερὸν τοῦτο ζεῦγος ἐπικαλοῦνται τὰ πρόσωπα τῆς Ἰλιάδος. Εἰς τὸ ἔννατον ἄσμα τοῦ ποιήματος, ὅταν ἡ Ἀλθαία εὐχεται τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ τῆς Μελεάγρου, τοῦ φονέως τῶν θείων του, κτυπᾷ κατ' ἐπανάληψιν τὴν γῆν διὰ τῆς παλάμης τῆς χειρὸς τῆς, ἵνα ἀκουσθῇ ὑπὸ τῶν ὑποχθονίων θεοτήτων: «κικλήσκουσ' Αἰδὴν καὶ ἐπαινὴν Περσεφόνειαν²». Αἱ δύο αὗται θεότητες, ἡνωμέναι, κατὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους, διὰ κοινῶν ιδιοτήτων, ἦσαν ἥδη, ὡς θὰ εἶναι καὶ βραδύτερον, αἱ δύο σπουδαιότεραι δυνάμεις τοῦ θανάτου. Κατὰ συνέπειαν πρέπει πρῶτον νὰ ἀναλύσωμεν τὸν μυθολογικὸν χαρακτήρα τοῦ Ἄδου καὶ τῆς Περσεφόνης, ἂν θέλωμεν νὰ κατανοήσωμεν τὰς ιδέας, τὰς ὁποίας εἶχον σχηματίσει οἱ Ἕλληνες περὶ τοῦ μυστηριώδους κόσμου, εἰς ὃν μετέβαινον μετὰ τὴν ζωὴν.

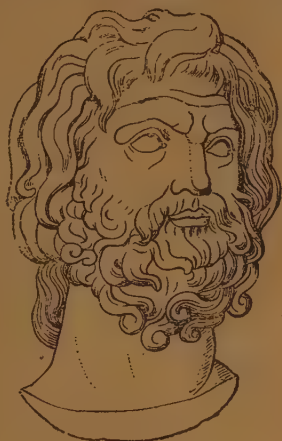
Τὸ ὄνομα Ἀδης, (Ἀΐδης εἰς τὴν ἐπικὴν διάλεκτον) ἢ Αἰδωνεύς, ἀφ' ὧν ἐκτείνετο εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων ἰδέαν τινα λίαν καθωρισμένην: τὴν ἰδέαν τοῦ ἀοράτου τοῦ ὑπογείου κόσμου³. Ἡ ἐτυμολογία αὕτη πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι συμφωνεῖ παρα-

¹ Ἰλιάδος, I, 456.

² Ὁμοίως, I, 569.

³ Μήπως ὁ Ἀδης τῶν Ἑλλήνων ἔλκει τὴν καταγωγὴν ἐκ τῆς θρησκείας τῶν πρώτων Ἀριῶν; Ὁ A. Maury (*Relig. de la Grèce*, I, σ. 94) ἀπαντᾷ καταφατικῶς. Κατ' αὐτόν, ὁ Ἀδης οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἄρρην μορφή βεδικῆς τινος θεότητος Ἀδίτι, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα δύναται τις νὰ ἐπανεύρῃ ἐν ὀλιγώτερον ἡλλοιωμένον εἰς τὸν ὑποχθόνιον θεόν τῶν Λατίνων: *Dis, diis*. Ἀλλὰ τὴν γνώμην ταύτην μόνον ὡς ἀπλὴν ὑπόθεσιν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν. Καὶ πρῶτον, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ διασήμου ἰνδολόγου Max Müller, ἡ ἐτυμολογικὴ σημασία τῆς σανσκριτικῆς λέξεως Ἀδίτι, εἶναι ἀμφίβολος καὶ κακῶς διατετυπωμένη. Ἄν δὲ θελήσωμεν νὰ παραδεχθῶμεν, μετὰ τινων ἄλλων, ὅτι ἡ ρίζα τῆς λέξεως ταύτης προκαλεῖ τὴν ἰδέαν ἀπείρου ὄντος, ἡ σημασία τοῦ Ἄδου οὐδόλως θὰ διεφωτίζετο. Μήπως ἄλλωστε ὑπάρχει ἀναλογία τις, ὅστω καὶ μακρυνή, μεταξύ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ ἑλληνικοῦ Ἄδου καὶ τῆς βεδικῆς Ἀδίτι; Ἰδοὺ ὁ ὀρισμός, τὸν ὅποιον μᾶς δίδει βεδικός τις ποιητὴς περὶ τῆς τελευταίας ταύτης θεότητος: «Ἀδίτι

δόξως πρὸς τὴν οὐσιώδη τοῦ θεοῦ ἔννοιαν. Κατὰ τὴν ἀρχικὴν διανομὴν τοῦ σύμπαντος μεταξὺ τῶν τριῶν υἱῶν τοῦ Κρόνου ὁ Ἄδης, λέγει ὁ ὁμηρικὸς ποιητής, ἔλαβεν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του τὸ κράτος τοῦ πυκνοῦ ζόφου, τοὺς κόλπους τῆς γῆς, τοὺς περικλείοντας τοὺς νεκρούς, τοὺς ὁποίους διευθύνει ὡς ἀπόλυτος ἄρχων¹. Εἶναι ὁ βασιλεὺς τοῦ ὑπογείου σκότους, ὅπως ὁ Ζεὺς, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, εἶναι ὁ κυρίαρχος τοῦ ἐπουρανίου φωτός. Τὸ κυριώτερον αὐτοῦ γνώρισμα εἶναι τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς, τὸ ὅποιον οἱ Ἕλληνες ὠνόμασαν *κυνήην*, σύμβολον τῆς βαθείας νυκτός, ἐντὸς τῆς ὁποίας βασιλεύει ὁ θεός. Τὸ κάλυμμα αὐτὸ τοῦ Ἄδου καθιστᾷ πράγματι ἀοράτους τὰς θεότητας, αἱ ὁποῖαι τὸ φέρουν· ἡ Ἀθηνᾶ, παραδείγματος χάριν, εἰς τὴν μεγάλην μάχην τοῦ ἔκτου ἔσχατος τῆς *Ἰλιάδος*, κατορθώνει διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ νὰ διαφύγῃ τὰ βλέμματα τοῦ Ἀρεως². Εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ *nimbus*, τοῦ φωτοστεφάνου, τοῦ στέφοντος τὰς κεφαλὰς τῶν Ὀλυμπίων θεῶν· εἶναι παχὺ κάλυμμα ἀδιαπέραστον ὑπὸ τοῦ φωτός, κάλυμμα ἐκ νεφῶν, ἀνάλογον πρὸς τὴν *Nebelkappe* τῶν πνευμάτων τῆς γερμανικῆς μυθολογίας³. Ὁ Ἄδης, παραμένει πράγματι, περιωρισμένος ἐντὸς τοῦ ὑπογείου αὐτοῦ κόσμου, τὸν ὅποιον καλύπτουν ἀκίνητα νέφη καὶ αἰωνία ὁμίχλη. Ἀπαξ μόνον ἐξῆλθεν αὐτοῦ, ὅταν ἤρπασε τὴν Περσεφόνην. Ἀλλ' ἢ εἰς τὸ φῶς ἐμφάνισίς του διήρκεσε μόνον μίαν στιγμὴν. Τί εἶχε νὰ κάμῃ ἐπὶ τῆς γῆς; Αἱ Κῆρες εἶναι ἐπιφορτισμένοι καὶ χωρὶς αὐτὸν νὰ ἐκτελοῦν τὸ πένθιμον ἔργον των· αὗται καταφέρουσιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὸ θανατηφόρον κτύπημα καὶ ἀποστέλλουν τὰς ψυχὰς εἰς τὰ δώματα τοῦ Ἄδου· ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Ἑρμοῦ, αἱ τελευταῖαι αὗται πετοῦν εἰς τὰ σκότῃ μέχρι τῶν θυρῶν τοῦ ὑποχθονίου βασιλείου. Τὰ ἐπίθετα, διὰ τῶν ὁποίων ὑποδηλοῦνται οἱ ἔπποι τοῦ θεοῦ, τὸ ἄρμα αὐτοῦ, αἱ χρυσαὶ ἡνίαι του δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ νὰ ἔχουσιν σχέσιν μὲ τὸν μῦθον τῆς ἀρπαγῆς τῆς Περσεφόνης. Διότι δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον εἰς τὸν Ἄδην νὰ ἐκτελῇ ἀνὰ τὸ διάστημα ἀστραπιαία καὶ θαυμαστά ταξείδια, ὅπως οἱ ἄλλοι ὑπέρτεροι θεοί. Ἐγκλειστος διὰ παντός εἰς τὴν σκοτεινὴν κατακίαν του, εἶναι θεὸς τερατώδης,

Εἰκ. 109.—Ἄδης.

εἶναι ὁ οὐρανός· Ἀδῖτι εἶναι ὁ ἀήρ· Ἀδῖτι εἶναι πατήρ, μήτηρ, υἱός· πάντες οἱ θεοὶ εἶναι Ἀδῖτι καὶ αἱ πέντε φυλαί· Ἀδῖτι εἶναι τὸ γεγεννημένον, Ἀδῖτι εἶναι τὸ μέλλον νὰ γεννηθῇ. Ὅθεν ὀφειλομέν ἐν ταύτῃ νὰ ἴδωμεν ἀόριστον τινὰ προσωποποίησιν τῆς φύσεως ἐν τῷ δημιουργικῷ αὐτῆς ἔργῳ, ἂν δ' ὑπάρχῃ θεότης ἐλληνικὴ, πρὸς τὴν ὁποῖαν δυνάμεθα ἐν ἀνάγκῃ νὰ τὴν πλησιάσωμεν, αὕτη εἶναι ἡ Γαῖα, ἡ μεγάλη μήτηρ τῶν ἐλλήνων θεῶν καὶ οὐχὶ ὁ Ἄδης. Παρὰ τὴν ἡχητικὴν ὁμοιότητα, ἥτις φαίνεται συνδέουσα τὰς λέξεις Ἀδῖτι καὶ Ἄδης, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ παραιτηθῶμεν ἀπὸ τοῦ νὰ παραγάγωμεν τὸ δεύτερον ἐκ τοῦ πρώτου καί, χωρὶς νὰ ἀρνούμεθα ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ ὑποχθονίου θεοῦ τῶν Ἑλλήνων δυνατόν νὰ ἔχῃ παλαιότητα τὴν καταγωγὴν, ὀφειλομέν ἐλλεῖψει ὥρισμένων περὶ τούτου πληροφοριῶν νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἑλλάδος, ἵνα προσπαθῇσωμεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν αὐτό.

¹ *Ἰλιάδος*, O, 188, 191.² *Ἰλιάδος*, E, 844. Ἐπίσης *Ἡσιόδ.*, *Ἀσπίς* *Ἡρ.*, στ. 226.³ Grimm, *Deutsche Mythologie*, 431.

ἔπως ἡ Γαῖα, θεὸς στυγνός (εἰκ. 109), ἀμείλικτος, ἀκαμπτος εἰς πᾶσαν παράκλησιν¹. Τὰ διάφορα ὀνόματα, τὰ ὅποια ἔδιδον εἰς αὐτὸν οἱ Ἕλληνες εἶναι χαρακτηριστικά. Εἶναι ὁ Πολυδέγμων ἢ Πολυδέκτης, τοῦ ὁποίου ὁ οἶκος εἶναι ἀνοικτὸς διὰ πάντα ἐρχόμενον καὶ ἔνθα καθεὶς εὐρίσκει θέσιν· ὁ ἀμφιτρώων, ὁ ὁποῖος προῖσταται διαρκοῦς συμποσίου². Εἶναι ὁ Ἀγρησίλαος, ὁ ἀρχηγὸς ἀναριθμήτου στρατεύματος· ὁ Ζαγρεὺς, ὁ μέγας κυνηγός, ὁ πάντοτε βέβαιος διὰ τὸ θήραμα. Εἶναι ἐπίσης ὁ ποιμήν, ὁ ὁποῖος ὀδηγεῖ τὸ ποίμνιόν του καὶ τὸ ὠθεῖ μὲ τὴν ράβδον του εἰς τὸν κοῖλον δρόμον τοῦ θανάτου³. Ὁ ὑποχθόνιος οὗτος βασιλεὺς ἔχει θρόνον ἀόρατον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κάθεται παρ' αὐτὸν ἡ Περσεφόνη. Ὅποιαδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἀρχικῶς ἡ σημασία τῆς θεᾶς ταύτης, ἡ Πλὺς τὴν παρουσιάζει μετέχουσαν τοῦ φοβεροῦ καὶ σκοτεινοῦ χαρακτῆρος τοῦ συζύγου της. Αἱ Ἑρινύες, αἱ ὁποῖαι πλανῶνται εἰς τὰ σκότῃ τῆς γῆς, ὑπακούουν εἰς αὐτήν. Πλησίον ταύτης εὐρίσκεται ἡ κεφαλὴ τῆς Γοργόνης, ἀντικείμενον φρίκης δι' ἀνθρώπους καὶ θεούς. Ὁ Ὀδυσσεύς, ἐλθὼν νὰ ἐπικαλεσθῇ τοὺς νεκρούς, λέγει:

« ἐμὲ δὲ χλωρὸν δέος ἤρει,
μή μοι Γοργεῖην κεφαλὴν δεινοῖο πελώρου·
ἐξ Αἰδὸς πέμψειεν ἀγαυὴ Περσεφόνηα⁴ ».

Κατ' ἀνάλογον ἀντίληψιν, ὁ τάφος εἶναι ὁ νυμφικὸς θάλαμος τῆς θεᾶς· ὁ δὲ Πίνδαρος ἀποκαλεῖ αὐτὸν: «μελαντεῖχεά δόμον Περσεφόνας⁵».

Ἄν ἡ Περσεφόνη, διαμένουσα πλησίον τοῦ Ἄδου εἶναι θεότης τρομερά, εἶναι ἀπεναντίας, ὡς εἶδομεν, ἀγαθὴ καὶ εὐεργετικὴ διὰ τὸν ἄνθρωπον θεότης, ὅταν ἀνέρχεται ἀπὸ τοῦ σκότους εἰς τὸ φῶς. Ἡ γῆ, ἐν τῇ ὁποίᾳ κατοικεῖ, δὲν εἶναι μόνον ἡ φυλακὴ τῶν νεκρῶν· εἶναι ταυτοχρόνως ἡ πηγὴ τῶν τρεφόντων τὸν ἄνθρωπον καρπῶν. Ὅθεν ὁ Ἄδης ἐθεωρεῖτο ἐνίοτε ὡς θεὸς τῆς ἀγροτικῆς ἀφθονίας. Ὑπὸ τὴν ιδιότητά του ταύτην ὀνομάζεται Πλούτων, δηλαδὴ ὁ παρέχων τὸν πλούτον. Τὸ ὄνομα τοῦτο, τοῦ ὁποίου ἡ ἀκριδὴς σημασία ἀπωλέσθη καὶ συνεταυτίσθη βραδύτερον μὲ τὴν τοῦ Ἄδου, ἀπαντᾷ διὰ πρώτην φοράν παρὰ τοῖς ἀθηναίοις τραγικοῖς, ἀναμφιβόλως δὲ προέρχεται ἐκ τῆς θρησκείας τῆς Ἐλευσίνος, ἣτις ἐπεχείρησε νὰ συμφιλώσῃ τὰς παλαιὰς καὶ τρομερὰς ἀντιλήψεις περὶ τῶν θεῶν τῶν νεκρῶν πρὸς τὰς ἡπιωτέρας τῶν μεταγενεστέρων χρόνων ιδέας. Οὕτω ὁ Πλούτων ἦτο ἀπλοῦς εὐφημισμὸς τοῦ Ἄδου⁶. Καίτοι ὅμως ἡ λέξις αὕτη προέρχεται ἐκ μεταγενεστέρας ἐποχῆς, ἡ δι' αὐτῆς ἐκφραζομένη ιδέα ἦτο παλαιὰ ἐν ταῖς λαϊκαῖς δοξασίαις. Εὐρίσκομεν ἤδη αὐτήν ἐν τῇ ποιήματι ἔρῳα καὶ ἡμέραι. Πρὸ τοῦ ἀρχίσαστε νὰ ἀροτριάτε, συνεβούλευεν ὁ Ἡσίοδος, τοὺς γεωργοὺς τῆς Βοιωτίας, πρέπει νὰ προσευχηθῇτε εἰς τὸν χθόνιον Δία (τὸν Ἄδην) καὶ τὴν ἀνγνὴν Δήμητρα, διὰ νὰ καταστήσουν πλούσιον τῆς θεᾶς τὸν καρπὸν:

¹ Ἐπιθετὰ του: πελώριος, στυγνός, ἀμείλικτος, ἀδάμαστος. Κατ' εὐφημισμὸν, Κλύμενος καὶ Εὐβούλος (ὀρφικὴ ποίησις).

² Ἰσοδαίτης.

³ Πινδ., Ὀλυμπ., Δ', 33.

⁴ Ὀδυσσ., Δ, 632.

⁵ Πίνδαρ., Ὀλυμπ., ΙΔ', 20.

⁶ Τὴν παρατήρησιν ταύτην παραλαμβάνομεν ἐκ τοῦ Preller (Griech. Mythol., 1. σ. 624).

«Εὐχεσθαι δὲ Διὶ χθονίῳ, Δημήτερι θ' ἄγνῃ,
ἐκτελέα βρῖθειν Δημήτερος ἱερὸν ἀκτὴν,
ἀρχόμενος τὰ πρῶτ' ἀρότρου¹»

Τὴν αὐτὴν ιδέαν ἐξέφραξε κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὅταν ἔλεγεν ὅτι ἡ γῆ ἦτο ὁ «Ἀἰδωνεύς τροφός». Οὕτω πλείστα ἀρχαῖα μνημεῖα δεικνύουσιν ἡμῖν τὸν Πλούτωνα καθήμενον παρὰ τὴν Περσεφόνην, κρατοῦντα κέρας ἀμαλθείας, ἢ χειριζόμενον, μετὰ τῆς Δήμητρος, τὸν λίγον καὶ ἄλλα γεωργικὰ ἐργαλεῖα². Ὅθεν οἱ Ἕλληνες εὐχαρίστως συνέχεον τὸν τρομερὸν θεὸν Ἄδην πρὸς τὰς ἄλλας τῆς γῆς θεότητας τὰς παρεχούσας εἰς τὸν ἄνθρωπον χαρὰν καὶ πλούτον μόνον: ἡ ζοφερά τοῦ θανάτου σκέψις ἐξηλείφετο πρὸ τῶν τερπνῶν αὐτῶν εἰκόνων.

Ἡ μεταμόρφωσις αὕτη τῆς ἀρχικῆς ἀντίληψεως τοῦ καταχθονίου θεοῦ δὲν ὑπερίσχυεν ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ. Κατὰ τὸ πλείστον τὸ ὄνομα τοῦ Ἄδου ἐγείρει ἀκαταμαχῆτως τὴν ιδέαν τοῦ θανάτου. Εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν Ἑλλήνων θνήσκω ἐσήμαινεν εἰσέρχομαι ἢ κατέρχομαι εἰς τὰ δώματα τοῦ Ἄδου, δώματα, ἅτινα, κατὰ τὴν Ἰλιάδα εὐρίσκονται κεκρυμμένα εἰς τοὺς κόλπους τῆς γῆς, κατὰ δὲ τὴν Ὀδύσσειαν ἐκτείνονται πέραν τῶν ἐσχάτων ὀρίων τοῦ ὄρατοῦ κόσμου καὶ τοῦ ποταμοῦ Ὠκεανοῦ, πέραν τοῦ σημείου, ὅπου δύνει ὁ ἥλιος. Εἰς τὰς δύο ταύτας διαφόρους παραδόσεις μία κοινὴ ἐνυπάρχει ἡ ιδέα: ἡ τοῦ περιβάλλοντος τὴν κατοικίαν τῶν νεκρῶν σκότους, εἴτε πρόκειται περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς γῆς ἐρέδους, εἴτε περὶ τῆς νυκτὸς τῆς βαρυνούσης κόσμον τινὰ μὴ φωτιζόμενον ὑπὸ τοῦ ἡλίου. Ὑπάρχει ὁμῶς μεταξὺ τῶν ἡ ἐξῆς διαφορὰ: ὅτι ἡ παράδοσις, τῆς ὁποίας τὴν πρώτην διατύπωσιν μᾶς παρουσιάζει ἡ Ἰλιάς, εἶναι ἡ μᾶλλον διαδεδομένη, ἡ μᾶλλον δημώδης καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐνῷ ἡ ἐπικὴ παράδοσις, περὶ ἧς πέραν τοῦ Ὠκεανοῦ πρὸς δυσμὰς τοῦ σύμπαντος κειμένου, φαίνεται ἐξαλειφθεῖσα μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου. Ὡς ἐξετάζωμεν κατὰ πρῶτον τὴν τελευταίαν ταύτην ἀντίληψιν.

«Λαερτιάδῃ διογενῇ, πολύτεχνε Ὀδυσσεά»,

λέγει πρὸς αὐτὸν ἡ Κίρκη,

«εἰς τὸ καράδι σου ὀδηγὸν καθόλου μὴ ζητήσης
ἅμα τεντώσης τὰ λευκὰ πανιά ᾧς τ' ὀρθὸν κατάρτι,
κάθου· φουσῶντας ὁ Βορηᾶς θά σοῦ ὀδηγᾷ τὸ πλοῖο.
Ἄλλ' ἅμα τὴν Ὠκεανὸ διαβῆς μὲ τὸ καράδι,
ἄγριαν θὰ ἰδῇς ἀκρογιαλιά, καὶ τῆς Περσεφονείας
τὰ δάση, λεύκαις ὕψηλαῖς, χασόκαρπες ἱτέαις·
εἰς τὸν βαθὺν Ὠκεανὸ τὴν πλῆρη αὐτοῦ νὰ στήσης,
καὶ σὺ ᾧς τοῦ Ἄδου κίνησε τ' ἀραχνισμένον δῶμα³».

¹ Ἔργα καὶ ἡμέραι, στ. 465 καὶ ἐφ.

² *Monuments de l'Institut archéologique*, v, 49. Welcker, *Alle Denkmäler*, III, 305.

³ Ὀδυσσ., Κ, 504 καὶ ἐφ. (Μεταφρ. Πολυλά).

Αἱ χαρακτηριστικαὶ αὐταὶ γραμμαὶ ζῶγραφίζουσιν ἤδη τὴν χώραν τῶν νεκρῶν, μετὰ τῆς θλιβερᾶς αὐτῆς βλαστήσεως, τὰ ἄγονα δένδρα τῆς, τὰ ὅποια οὔτε ἀπὸ ἀνθή οὔτε ἀπὸ καρποῦς κοσμοῦνται, τὸ ἀχάριστον ἔδαφος, ὅπου μόνον λειμῶνες ἀσφοδέλων ἀνθοῦσιν. Ὁ ἀσφόμελος ἦτο τὸ κατ' ἐξοχὴν φυτὸν τῶν νεκρῶν· ἄγριον χόρτον συχνάκις, ἐν Ἑλλάδι, συναντῶμενον παρὰ τοὺς τάφους, τὸ ὅποιον φύεται κατὰ προτίμησιν ἐπὶ ἀκαλλιεργήτων καὶ πετρωδῶν ἐδαφῶν, καὶ τοῦ ὁποίου τὸ ἄνθος, μὲ τοὺς ὠχρούς καὶ ἰώδεις αὐτοῦ χρωματισμοὺς μᾶς κάμνει νὰ συλλογιζώμεθα τὸν ἄχρουν τοῦ θανάτου κόσμον. Ἡ ἀνωφελὴς αὕτη ἐλάττησις ἀνήκει εἰς τὰς χώρας, ὅπου πᾶσα ἀνθρωπίνη ζωὴ κατέπαυσεν. Ἐν τούτοις ὁ ὁμηρικὸς ποιητὴς λέγει· ὅτι εἰς τὰ ἔσχατα ταῦτα ὄρια τοῦ Ὠκεανοῦ

«ἡ πόλις εἶναι καὶ ὁ λαὸς ἐκεῖ τῶν Κιμμερίων·
νέφος πυκνὸ καὶ σκοτεινὸν ὁλοῦθε τοὺς σκεπάζει,
οὐδὲ ποτὲ κυττάζει αὐτοὺς ὁ ἀκτινοβόλος Ἥλιος,
ἔς τὸν ἀστροφόρον οὐρανὸν οὐτ' ὅταν ἀνεδαίνη,
οὔτε ὅταν κλίνῃ πρὸς τὴν γῆν ἀπὸ τὰ οὐράνια μέρη.
ἀλλὰ τοὺς ἄμοιρους θνητοὺς μαῦρῃ πλακόνει νύκτα¹».

Ὁ λαὸς οὗτος τῶν Κιμμερίων, τοῦ ὁποίου σοφοὶ τινες προσεπάθησαν νὰ καθορίσωσι τὴν γεωγραφικὴν θέσιν², ἔσχε βεβαίως μόνον μυθολογικὴν ὑπόστασιν, ὡς οἱ Φαίακες καὶ οἱ Κύκλωπες· ἐν τῇ Νεκυίᾳ τῆς Ὀδυσσεΐας φαίνεται ὢν ἀπλή εἰκὼν τοῦ λαοῦ ἐκείνου τῶν ψυχῶν τῶν περιπταμένων εἰς τοὺς κόλπους τῆς νυκτός. Εἰς τὸ εἰκοστὸν τέταρτον ἄσμα, ὅταν ὁ Ἑρμῆς ὁδηγῇ εἰς τὸ Ἑρεβὸς τὰς ψυχὰς τῶν μνηστήρων, πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὸν ἀσφοδελὸν λειμῶνα, ὅπου αὐταὶ ὤφειλον νὰ κατοικήσωσι, διέρχεται μετ' αὐτῶν τὰς ροὰς τοῦ Ὠκεανοῦ, τὴν Λευκάδα πέτρην, εἰκόνα τῶν λευκῶν σκελετῶν τῶν νεκρῶν, τὰς πύλας τοῦ Ἥλιου καὶ διασχίζει τὴν χώραν ὅπου διαμένει ὁ «δημὸς τῶν Ὀνειρίων³». Ἡ ὑπαρξὶς τῶν Κιμμερίων δὲν εἶναι πραγματικωτέρα τῆς τοῦ τελευταίου τούτου λαοῦ. Ἡ χώρα αὕτη τῶν νεκρῶν, ἡ ὑπὸ τῆς Ὀδυσσεΐας εἰς τὴν ἀπωτάτην τῆς δύσεως ἄκραν τοποθετουμένη, ἐθεωρεῖτο ἀπλῶς ὡς γῆ θλιβερά, ἄγονος καὶ εἰς τὴν αἰώνιαν νύκτα θυθισμένη.

Ἡ γενικωτέρα παράδοσις, ἡ τῆς Ἰλιάδος, ἀντὶ νὰ μεταφέρῃ τὸν ἄδην εἰς τὰς ἀπομεμακρυσμένας αὐτὰς χώρας, πλησιάζει ἀπεναντίας αὐτὸν πρὸς τὴν κατοικίαν τῶν ἀνθρώπων. Ἡ κατοικία τοῦ Ἄδου εὐρίσκεται εἰς τὰ βάθη τῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου κατοικουμένης γῆς, ἐπὶ δὲ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εὐρίσκομεν ὁδοὺς ἐκεῖ ἀγούσας. Εἰς τὸ Ταίναρον ἀκρωτήριον ἠνοίγετο ἐν τῇ βράχῃ ὑπόγειος στοά, τὴν ὅποιαν ὁ Πίν-

¹ Ὀδυσσ., Α, 14 καὶ ἐφ. (Μεταφρ. Πολυλά).

² Ὁ Ch.-E. Ruelle, ἐν τῇ σοφῇ αὐτοῦ πραγματείᾳ περὶ τῶν Κιμμερίων τοῦ Ὀμήρου (Revue de l'Orient, 1858—59), παραδέχεται (σ. 49) ὅτι ὁ λαὸς τῶν Κιμμερίων οὐδὲν ἔχει τὸ πραγματικόν. Ὑποστηρίζει ὅμως ὅτι ἡ περιοχὴ, ὅπου, κατὰ τὸν ποιητὴν, προσορμίζεται ὁ Ὀδυσσεύς, εἶναι τὰ περὶχωρα τῆς Κύμης, ἡ χώρα τῶν Ἀδερνῶν. Παρὰ τὸ κῶρος τῶν παλαιῶν καὶ νέων σχολιαστῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ὁ Ruelle, δὲν εὐρίσκομεν τὴν ὁμηρικὴν γεωγραφίαν τοσοῦτον καθορισμένην, ὥστε νὰ ἐπιβάλλεται ἡ λύσις αὕτη.

³ Ὀδυσσ., Ω, 11.

δαρος ὠνόμαζεν Ἀΐδα στόμα· δι' αὐτῆς, ὡς ἔλεγον, ὁ Ἡρακλῆς ἔφερεν ἐπάνω τὸν κύνα τοῦ καταχθονίου βασιλέως¹. Ἡ πόλις τῆς Ἑρμιόνης ἐν Ἀργολίδι, ἡ ὁποία εἰδικὴν ἀπένεμεν εἰς τὰς ὑποχθονίους θεότητας λατρείαν, ὑπερηφανεύετο ὡς ἔχουσα τὴν συντομωτέραν πρὸς τὸν ἄδην ὁδόν, ἥτοι βάραθρόν τι ἀνοιγόμενον ἐντὸς περιδόλου ἀφιερωμένου εἰς τὸν Πλούτωνα². Οὕτω ἕκαστος τῆς Ἑλλάδος δῆμος εἶχε τὴν πρὸς τὸν καταχθόνιον κόσμον εἰσόδον του· εἰς Κολωνόν, ἐν τῷ ἄλσει τῶν Εὐμενίδων, ὅπου ἐξαφανίζεται ὁ γέρον Οἰδίππους, εἰς Τροϊζήνα, εἰς Κορώνειαν, εἰς Θεσπρωτίαν, ἐπὶ τῶν ὄχθων τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀχέροντος σχηματιζομένων ἐλῶν καὶ εἰς πλείστα ἄλλα μέρη. Τὴν ἰδέαν ταύτην ἐνέπνευσεν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ θέα τῶν εἰς τὰς κλιτῆς τῶν ὀρέων αὐτῶν ἀνοιγομένων σπηλαίων, τῶν βαθέων ρηγμάτων τοῦ ἐδάφους αὐτῶν, τῶν βαράθρων ἐντὸς τῶν ὁποίων κατεκρημνίζοντο τὰ ὕδατα ποταμῶν τινων· πάντα ταῦτα, δι' ὧν μυστηριωδῶς ἐπεκοινώνουν ὁ κόσμος τῶν ζώντων καὶ ὁ κόσμος τῶν νεκρῶν. Ἡ ἰδέα ὑπογείου ἄδου, πτωχὴ κατ' ἀρχάς, ἀνεπτύχθη χάρις εἰς τοὺς ποιητικοὺς μύθους τῶν ἡρώων, τὸ θάρρος τῶν ὁποίων ὁδήγησεν αὐτοὺς μέχρι αὐτοῦ τοῦ βασιλείου τοῦ Ἄδου καὶ τῆς Περσεφόνης. Τοιοῦτοι ἦσαν ὁ Ἡρακλῆς ὅστις ἀνῆρπασε τὸν Κέρβερον ἀπὸ τὴν εἰσόδον τοῦ ἄδου· ὁ Ὀρφεύς, ὅστις ἠθέλησε νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὸ φῶς τὴν σύζυγόν του Εὐρυδίκη· ὁ Περὶθους, ὅστις ἐπεχείρησε νὰ ἀπαγάγῃ τὴν Περσεφόνην. Ὁ Ὀδυσσεύς, ὅστις χωρὶς νὰ διεισδύσῃ μέχρι τῆς κατοικίας τῶν ὑποχθονίων θεοτήτων, ἐπεκαλέσθη τὰς ψυχὰς τῶν νεκρῶν καὶ συνωμίλησε μετ' αὐτῶν. Οὕτω ἡ ἡρωϊκὴ ποίησις εἶχε πλειστάκις μεταφέρει τὴν ἑλληνικὴν φαντασίαν εἰς τὸν βαθὺν τοῦ θανάτου κόσμον, τὸν ὁποῖον περιέγραφε κατὰ τρόπον ἀκριβῆ καὶ θαυμαστόν.

Τὰς πρώτας τῶν καταχθονίων αὐτῶν περιγραφῶν εὐρίσκομεν ἤδη ἐν Ἰλιάδι. Εἰς τὴν εἰκοστὴν τοῦ ποιήματος ραψῳδίαν, ὅταν οἱ θεοὶ κατέρχωνται τοῦ Ὀλύμπου, ἵνα λάβωσι μέρος εἰς τὴν ὑπὸ τὰ τεῖχη τῆς Τροίας συναπτομένην μεγάλην μάχην, ὁ Ζεὺς βροντᾷ εἰς τὰ οὐράνια ὕψη καὶ ὁ Ποσειδῶν σείει τὴν γῆν, εἰς τὰ βάθη τῆς ὁποίας κατοικεῖ ὁ Ἄδης. Ὁ βασιλεὺς τῶν νεκρῶν ταρασσεται ἀπὸ τὸν τρομερὸν ἐκείνον θόρυβον:

«καὶ ὁ βασιλέας τῶν νεκρῶν κάτω ἀπ' τὴν γῆν φοβήθη
ὁ Αἰδωνεύς καὶ μὲ κραυγὴν πετάχτη ἀπὸ τὸν θρόνον
μὴ σχίσῃ ἀπάνω του τὴν γῆν ὁ μέγας κοσμοσείστης
καὶ ἰδοὺν θεοὶ καὶ ἄνθρωποι τὴν μαύρην κατοικίαν,
ὅπου κ' οἱ ἀθάνατοι μισοῦν, φρικτὴν καὶ ἀραχνιασμένην³.»

Ἡ ὑποχθόνιος αὕτη κατοικία τοῦ Ἄδου ἀπεικονίζετο ὡς ἀπέραντος φυλακή, τῆς ὁποίας αἱ εὐρεῖαι πύλαι ἀνοικταὶ πάντοτε διὰ τὸ πρὸ αὐτῶν συνωθούμενον πλήθος, παραμένουσιν ἀδυσωπῆτως κλεισταὶ διὰ τοὺς ἀπαῖς εἰσελθόντας. Ἡ ἰδέα τῆς αἰωνίας τοῦ θανάτου ἐγκαθεύξεως ἐξεφράζετο ἐπίσης διὰ τοῦ προσώπου τοῦ Κερβερού· τοῦ φύλακος κυνός, ὅστις ἀπαύστως ἀγρυπνεῖ πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ ἄδου. Ὁ Κέρβερος, τοῦ

¹ Πίνδ. Πυθ., Δ', 44. Πausan., Γ', 25, 4-5.

² Πausan., Β', 25, 4-11. Στράβ., Η', σ. 363 α.

³ Ἰλιάδος, Γ, στ. 61 καὶ ἐφ. (Μεταφρ. Πολυλά).

ὁποῖου τὸ ὄνομα εἶναι ταυτόσημον πρὸς τὴν σανσκριτικὴν λέξιν Σάρβαρι, τὴν σημαίνουσαν «ἡ νύξ», ἦτο προσωποποίησις τοῦ ἐπακολουθοῦντος τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου σκότους, ὡς ὁ κύων Ὁρθρος (ὁ Βρίτρα τῆς Ἰνδικῆς μυθολογίας) ἐξέφραζε τὸ σκότος τῆς πρωΐας. πρὸ τῶν πρώτων τῆς ἡμέρας ἀκτίνων ¹. Ὁ κύων οὗτος τῆς νυκτὸς ἦτο ζῶον δόλιον καὶ τρομερόν· κολακεύει διὰ τῆς οὐρᾶς καὶ τῶν ὠτων του, λέγει ὁ Ἡσίοδος, τοὺς εἰσερχομένους εἰς τὸν ἄδην, ἀλλὰ δὲν ἀφήνει πλέον αὐτοὺς νὰ ἐξέλθουν· παραψάττει πάντοτε καὶ κατατρῶγει τοὺς ἐπιχειροῦντας νὰ ἐξέλθωσι τῶν πυλῶν:

« ἐξ μὲν ἰόντας
σαίνει ὁμῶς οὐρῇ τε καὶ οὐασιν ἀμφοτέροισιν,
ἐξελθεῖν δ' οὐκ αὐτίς ἐᾷ πάλιν, ἀλλὰ δοκεῦν
ἐσθίει δν κε λάβῃσι πυλέων ἐκτοσθεν ἰόντα ²».

Τὰ μνημεῖα παριστάνουσι τὸν Κέρβερον σιγήθως ὑπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ ποιμενικοῦ

Εἰκ. 110.—Κέρβερος καὶ Πλούτων.

κυνὸς γρύζοντος καὶ ὑλακτοῦντος (εἰκ. 110), ἐξ ἐκείνων τοὺς ὁποίους οἱ ὁδοιπόροι πρὸς μεγάλην δυσἀρέσκειάν των συναντῶσιν ἐπὶ τῶν ὁρέων τῆς Ἑλλάδος. Ἵνα δ' ἐπιτείνωσι τὴν ἰδέαν τῆς ἀδηφάγου ἀγριότητός του, εἰκονίζον αὐτὸν μὲ τρεῖς κεφαλὰς· ἐνίοτε ἐπίσης φέρει ὡς οὐρὰν ὄφιν.

Κατ' ἄλλην τινὰ ἀντίληψιν, προστιθεμένην εἰς ταύτην, ἡ χώρα τῶν νεκρῶν χωρίζεται τῆς τῶν ζῶντων διὰ ποταμῶν ὀριζόντων καὶ περιβαλλόντων πανταχόθεν αὐτὴν διὰ τῶν ἐλιγμῶν των. Ἴσως τὸ θέαμα τῶν ἐκ τοῦ ἐδάφους ἀναδελυζόντων ὑδάτων καὶ ἡ κοινὴ αὐτῶν πηγὴ, εἶχεν ἐγείρει εἰς τοὺς Ἕλληνας τὸ ἀόριστον προαίσθημα γεγονότος, ὑπὸ τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης ἀποδειχθέντος· τῆς υπάρξεως δηλαδή, εἰς διάφορα βάθη, ἀπεράντων στρωμάτων ὑπογείων ὑδάτων. Ἴσως ἐπίσης, διὰ τὸν ἔθλεπον ρεῦμα ὑδατος αἰφνιδίως βυθιζόμενον ἐν τῇ γῇ, ἐνόμιζον ὅτι τοῦτο μετέβαινεν ἵνα ποτίσῃ τὰ βασίλεια τοῦ ἄδου. Ἡ τελευταία ἰδέα αὕτη ἐξηγεῖ τὸν μῦθον τῆς Στυγός. Ἐν

τῇ Πριάδι ἡ Στιξ εἶναι ὁ μόνος ἀναφερόμενος ὑποχθόνιος ποταμὸς· ποταμὸς φοβερός, μετέχων τῆς τρομερᾶς δυνάμεως τῶν θεσπέτων τοῦ κάτω κόσμου καὶ εἰς τὸ ὄνομα

¹ Περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ Κερβέρου καὶ τοῦ Σάρβαρι, βλέπε ἄρθρον τι τοῦ Max Müller ἐν τοῖς *Transactions of the Philological Society*, Ἀπρίλ. 1848. Ἐπίσης, *Nouvelles leçons sur la Science du langage*, τ. II, σ. 224 τῆς γαλλ. μεταφράσεως.

² Θεογον., 311. 769 καὶ ἐφ.

τοῦ ὁποίου τρέμουσιν ὀρκιζόμενοι καὶ αὐτοὶ οἱ θεοί. Ἡ Ἥρα ἐπισήμως ὀρκιζομένη ἀναφωνεῖ:

«Ἴστω νῦν τόδε Γαῖα καὶ Οὐρανὸς εὐρὺς ὑπερθεν
καὶ τὸ κατειδόμενον στυγρὸς ὕδωρ¹»

Ὁ συγγραφεὺς τῆς Θεογονίας ὁμιλεῖ μὲ εἰδὸς τι τρόμου διὰ τὸ

« πολυώνυμον ὕδωρ,
ψυχρόν, δ' τ' ἐκ πέτρης καταλείβεται ἡλιβάτοιο,
ὑψηλῆς· πολὺν θ' ὑπὸ χθονὸς εὐρυοδείης
ἔξ ἱεροῦ ποταμότο ρέει διὰ νύκτα μέλαιναν². »

Αἱ χαρακτηριστικαὶ αὐταὶ περιγραφαὶ δὲν εἶναι ἀποκυήματα τῆς ἐλληνικῆς φαντασίας. Φαίνεται, ὡς παρατηρεῖ ὁ Πausanias³, ὅτι ὁ Ἡσίοδος καὶ ὁ ὁμηρικὸς ποιητὴς εἶχον ὑπ' ὄψιν τὴν Στύγα, ὅταν ἔγραφον τοὺς στίχους τούτους. Ἡ γενικὴ παράδοσις τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος, ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου μέχρι τοῦ Πausaniou, ἐτοποθέτη, πράγματι, τὴν Στύγα εἰς ἓνα τῶν ἀγριωτέρων δῆμων τῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀρχαδίᾳ, εἰς τοὺς πρόποδας τῶν Ἀροάνων ὀρέων, εἰς ἀπόστασιν τινα ἀπὸ τοῦ μικροῦ χωρίου τῆς Νωνάκριδος. Ἀκόμη καὶ σήμερον ὁ σκυθρωπὸς, πένθιμος, τῷ ὄντι καταχθόνιος χαρακτήρ τοῦ παλαισοῦντος τὴν Στύγα τοπείου, ἀρκεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ μυστηριώδες τρόμου αἰσθημα, ἐκ τοῦ ὁποίου κατελήφθησαν ἐπὶ τῇ θέᾳ του οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι τῆς Ἀρχαδίας. Φαντασθῆτε στενὴν τινα φάραγγα, ἐσφιγμένην μεταξὺ ὄγκων βράχων, τῶν ὁποίων οἱ πελιδνοὶ χρωματισμοὶ μόνον πρὸς τοὺς τῶν κρατῆρων ἡφαιστείων θὰ ἠδύναντο νὰ παραβληθῶσιν· οὔτε δενδρύλλιον, οὔτε φύλλον χλόης ἐντὸς τῆς πενθίμου ἐκείνης χαράδρας. Αἶφνης ἡ φάραγξ κλείεται καὶ ἀπέναντί μας ἀντικρύζομεν ἀπέραντον σουσώρευσιν, κατάρρευσιν τοῦ ὕδρου, ἀληθὲς χάος. Πρὸς τὰ ἄνω, ἐπὶ τῆς ὑψηλοτέρας κορυφῆς διακρίνεται ρέον, ὀλισθαίνον κατὰ μῆκος τοίχου κατακορύφου ἐξ ἐρυθροῦ γρανίτου, ὀλίγον ὕδωρ μελανόν, ὅπερ, κάτω, ἐξαφανίζεται ἀποτόμως ἐντὸς τῆς χιόνος ἢ τοῦ βράχου, ἀναλόγως τῆς ἐποχῆς. Ποῦ ἐπήγαινε τὸ ὕδωρ ἐκεῖνο; ποῦ κατηυθύνετο ὁ ὑπόγειος αὐτοῦ ροὺς; Τοιοῦτον ἦτο τὸ παρουσιασθὲν ἐνώπιον τῶν πρώτων κατοίκων τῆς χώρας μυστήριον. Κατεπτοημένοι ἐκ τοῦ θεάματος τῆς θλιβερᾶς ἐκείνης φύσεως, ἐνόμισαν ὅτι τὰ ὕδατα τῆς Στυγρὸς εἰσέδουν εἰς τὰ ἔγκατα τῆς γῆς, ὅπου ἐπότηζον τὸ βασιλείον τοῦ ἄδου. Αἱ ἐντυπώσεις, τὰς ὁποίας ἠσθάνθησαν, ἀνενεώθησαν διὰ τοὺς ἀπογόνους αὐτῶν, ὁ φόβος τῶν ὁποίων ἐδημιούργησε νέους διὰ τὴν Στύγα μύθους. Οὐδὲν ζῶν ὄν, ἔλεγον, ἄνθρωπος ἢ ζῷον, ἠδύνατο νὰ πῆγῃ τὸ ὕδωρ ἐκεῖνο χωρὶς ν' ἀποθάνῃ. Ἀπέδιδον εἰς αὐτὸ φθοροποιούς ιδιότητας, τῶν ὁποίων σήμερον στερεῖται· ἡ ὕελος, τὸ κρύσταλλον, τὰ πῆλινα ἀγγεῖα ἐθραύοντο πάραυτα ἐντὸς αὐτοῦ βυθιζόμενα· προσέβαλλε δ' ἐπίσης τὰ μέταλλα: τὸν σίδηρον, τὸν χαλκόν, τὸν ἄργυρον, τὸ ἤλεκτρον, καὶ αὐτὸν τὸν χρυσόν⁴. Τὸ καταστρεπτικὸν ἐκεῖνο

¹ Πλάτος, Ο, 36. Ἐπίσης, Θ, 369.

² Θεογον., 785 καὶ ἐφ. Ἐπίσης 777.

³ Η', 18,2. Ἐπίσης, Ἡροδοτ., στ', 74.

⁴ Πausan., Η', 18, 4.

ὑδωρ ἦτο, πράγματι, διὰ τοὺς Ἀρκάδας ὁ ποταμὸς τοῦ θανάτου· παράδοσις ἐπιζήσασα ἐν Ἑλλάδι τῆς ειδωλολατρείας, καθόσον ἀκόμη καὶ σήμερον ἡ Στύξ, ὑπὸ τὸ ὄνομα Μαῦρο-Νερό, ἐμπνέει εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ μέρους ἐκείνου δεισιδαίμονα φόβον.

Τὰ ὀνόματα τῶν ἄλλων καταχθονίων ποταμῶν, ἄγνωστα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἰλιάδος, ἀπαντῶσι κατὰ πρῶτον ἐν τῇ Ὀδυσσεΐ.

«ἔνθα μὲν εἰς Ἀχέροντα Πυριφλεγέθων τε ρέουσιν
Κώκυτός θ', ὃς δὲ Στυγὸς ὕδατός ἐστιν ἀπορρώξ¹»,

λέγει ἡ Κίρκη, εἰς τὸν Ὀδυσσεά. Ὁ Ἀχέρων, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, κατέστη ὁ κυριώτερος ποταμὸς τοῦ κάτω κόσμου· τὸ δὲ ὄνομά του καὶ μόνον ἦρκει νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἰδέαν τοῦ ἄδου καὶ τοὺς τρόμους αὐτοῦ. Κατ' ἀρχὰς ὅμως οὗτος δὲν ἦτο ποταμὸς φανταστικός. Ὁ Ἀχέρων ἦτο χεῖμαρρος κατερχόμενος ἐκ τῶν ὀρέων τῆς Θεσπρωτίας, ὅστις προτοῦ ἐκβάλῃ εἰς τὴν θάλασσαν, ἀπέναντι τῆς νήσου τῶν Παξῶν ἐσχημάτιζε λίμνην, τὴν λίμνην Ἀχερουσίαν. Αἱ μολυσματικαὶ ἀναθυμιάσεις τοῦ ἔλους ἐκείνου καὶ τὸ σκοτεινὸν χρῶμα τῶν ὑδάτων του, ὑπῆρξεν ἡ πηγὴ τοπικῶν τιμῶν περὶ ἄδου παραδόσεων, τὰς ὁποίας παρέλαθεν ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδυσσεΐας μεταβαλὼν τὸν ποταμὸν τῆς Θεσπρωτίας εἰς ποταμὸν τοῦ ἄδου². Ἡ ἀνάμνησις τῶν λαϊκῶν αὐτῶν δοξασιῶν δὲν ἐξηλείφθη ἐξ ὁλοκλήρου. Ὁ καταχθόνιος θεὸς Αἰδωνεύς, τοῦ ὁποίου τὸ κράτος ἐπεκοινῶναι μετὰ τῶν ὑδάτων τοῦ Ἀχέροντος, κατέστη χριστιανικὸς ἅγιος, ὁ Ἅγιος Δονάτος (Αἰ-δονάτος), οὗτινος ὁ μῦθος ἀφηγεῖται τὴν ἐναντίον φανταστικοῦ τινος δράκοντος πάλην αὐτοῦ, καὶ εἰς τὸν ὅποιον εἶναι ἀφιερωμένοι πολλαὶ τοῦ μέρους ἐκείνου ἐκκλησίαι³. Ὅσαν ἀφορᾷ δὲ τὸν Πυριφλεγέθοντα (χεῖμαρρον τοῦ πυρός) καὶ τὸν Κώκυτον, (ποταμὸν τῶν στεναγμῶν), τὰ ὀνόματά των ἀρκούντως ἀποδεικνύουσιν ὅτι πρόκειται περὶ συμβόλων τῶν μαρτυριῶν, ἅτινα ὑποφέρουσιν αἱ εἰς τὸν ἄδην ἐγκεκλεισμένοι ψυχαί.

Ἵνα εἰσδύσωσιν εἰς τὴν τελευταίαν αὐτῶν κατοικίαν, αἱ ψυχαὶ ὀφείλουσι νὰ διέλθωσι τοὺς ποταμοὺς αὐτοὺς, τοὺς χωρίζοντας αὐτὰς ἀπὸ τὸν κόσμον, τὸν ὅποιον ἐγκαταλείπουσιν. Ἀλλ' ἐνφ, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου, ἐκτελοῦσι μόναι ἢ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Ἑρμοῦ, τὸ ὑστατον αὐτὸ ταξείδιον, δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιον εἰς τὰς μεταγενεστέρας ἐποχάς. Ἡ δοξασία τῶν ποταμῶν τοῦ Ἄδου ὑπέβαλε τότε εἰς τοὺς Ἑλληνας τὴν ἰδέαν καταχθονίου πορθιμῆως, ἀπαύστως ἀσχολουμένου εἰς τὴν μεταφορὰν τῶν ψυχῶν ἀπὸ τῆς μᾶς εἰς τὴν ἄλλην ὄχθην. Ὁ πορθιμὸς οὗτος εἶναι ὁ Χάρων⁴, τὸν ὅποιον ὁ Πολύγνωτος ἀπεικόνιζεν ἤδη, ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς Λέ-

¹ Ὀδυσσ., Κ, 512.

² Διὰ τοὺς Ἑλληνας ὁ Ἀχέρων, τὸν ὅποιον παρήγον ἐκ τῆς λέξεως ἄχος, ἐσήμαινεν «ὁ ποταμὸς τῶν θλίψεων.» Ἡ ἐτυμολογία ὅμως αὕτη εἶναι λίαν ἀμφίβολος.

³ Βλέπε τὴν πραγματείαν τοῦ Mézières, *De fluminibus inferorum*. Παρίσιος, 1853.

⁴ Ὁ Διόδωρος (Α', 92, 2. 96, 8) ἱσχυρίζεται ὅτι τὸ ὄνομα καὶ ἡ δοξασία τῆς καταχθονίου ἀσχολίας τοῦ Χάρωνος προέρχονται ἐξ Αἰγύπτου· ὁ ἱσχυρισμὸς ὅμως οὗτος δὲν φαίνεται βάσιμος, καθόσον ὁ Ἡρόδοτος δὲν θὰ παρέλειπε νὰ κάμῃ τὸν συσχετισμὸν αὐτόν. Χάρων εἶναι ἀναμφισβόλως εὐφημισμὸς (ἐκ τοῦ χαίρων).

σχης τῶν Δελφῶν, ὑπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ γέροντος, πορθιεύοντος διὰ τοῦ Ἀχέροντος τὰς σκιάς τοῦ ἐφήβου Τέλλιος καὶ τῆς παρθένου Κλεοβοίας¹. Ὁ Χάρων διευθύνει ὁ ἴδιος διὰ τῶν βορβορωδῶν ὑδάτων καὶ τῶν ἐλῶν τοῦ ἄδου, τὸ ἀκάτιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δέχεται τοὺς πληρώσαντας τὰ πορθμεῖα: τὸν ὁβολόν, τὸν ὅποιον οἱ ζῶντες εὐσεβεῖς ἐτοποθέτουν ἐπὶ τοῦ στόματος τῶν τεθνεώτων. Σκληρὸς καὶ δύστροπος, ὁ Χάρων εἶναι εἰκὼν τοῦ θανάτου καὶ τῶν δεινῶν αὐτοῦ.

Ἡ ῥοφερά τῶν Ἑτρούσκων φαντασία παρίστανεν αὐτὸν ὑπὸ μορφὴν δημίου, εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ὑποχθονίων δυνάμεων, ὑπὸ μορφὴν σφαγέως, ὅστις, ὠπλισμένος διὰ πελωρίας σφύρας, ἀναμιγνύεται μετὰ τοῦ Ἄρεως εἰς τὰς θορυβώδεις μάχας, ὅπου κατασυντρίβει καὶ φονεῖ. Ἐπὶ τῶν ἐλληνικῶν μνημείων, ἀπεναντίας, ὁ τύπος τοῦ Χάρωνος οὐδὲν τὸ εἰδεχθὲς ἢ ἀποτρόπαιον παρουσιάζει². Τὸ πνεῦμα τοῦ θανάτου ζῇ ἀκόμη καὶ σήμερον εἰς τὰς δημῶδεις δοξασίας: εἶναι ὁ Χάρος ἢ ὁ Χάροντας, περὶ τοῦ ὁποίου τοσοῦτον συχνὰ ὁμιλοῦσι τὰ δημῶδη ἐλληνικὰ ἄσματα: τὸ μαῦρον πτηγὸν τὸ ἐπιπίπτει ἐπὶ τῆς λείας του, ὁ πτερωτὸς ἱππεύς, ὁ προσδένων εἰς τὸ σφαίρωμα τῆς σέλλης του τὰ θύματά του καὶ παραλαμβάνων αὐτὰ μεθ' ἑαυτοῦ, διὰ μέσου τοῦ ἁέρος, πρὸς τὴν ἀντίστασιν καὶ τὰς φωνάς των, εἰς τὰ καταχθόνια δώματα.

Οὐχὶ ὀλιγώτερον τρομακτικὴ ἦτο ἡ ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς Λέσχης τῶν Δελφῶν εἰκὼν. Ὁ Πολύγνωτος ἐτόλμησε ν' ἀναπαραστήσῃ ἐκεῖ τὸν θάνατον ἐν ὅλῃ τῇ φρικαλεότητι του διὰ τὸν ἄνθρωπον: ἐξωγράψισεν αὐτὸν ὑπὲρ τὰ χαρακτηριστικὰ δαίμονος κατατρώγοντος τὰς σάρκας τῶν πτωμάτων καὶ ἀφήγοντος μόνον τὰ ὀστά. Ὁ δαίμων οὗτος, λέγει ὁ Πausanias, «κυανοῦ τὴν χροάν μεταξὺ ἐστὶ καὶ μέλανος, ὁποῖαν καὶ τῶν μυῶν αἱ πρὸς τὰ κρέα εἰσὶ προσινάζουσαι, τοὺς δὲ ὀδόντας φαίνει, καθεζομένη δὲ ὑπέστρωται οἱ δέρμα γυπὸς³». Οὐδὲν πέραν τούτου ἐφεῦρον οἱ χριστιανοὶ καλλιτέχναι τοῦ μεσαιῶνος. Μόνῃ ἄλλωστε ἡ φαντασία τοῦ Πολυγνώτου ἔδωκε ζωὴν εἰς τὸν δαίμονα ἐκεῖνον *Εὐρύνομον*, οὗτινος τὸ ὄνομα ἡγνόνουν οἱ ἐπικοὶ ποιηταὶ οἱ μεταφέροντες, πρότερον, τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων εἰς τοὺς φρικαλέους τοῦ ἄδου κόλπους.

Εἰς τὰ ἐπικά, τῷ ὄντι, ποιήματα, οἱ δαίμονες τοῦ θανάτου, οἱ ἀνάλογοι πρὸς τὸν Εὐρύνομον τοῦ Πολυγνώτου, ὀνομάζονται *Κῆρες*: θεότητες μελαναί, θυγατέρες τῆς νυκτός⁴· παρθένοι πτερωταί, μετὰ τὰ ἐνδύματα ἐρυθρὰ ἐξ αἵματος, ἀληθεῖς βρυκόλακες, αἵτινες ὡς αἱ Βαλκυρίαι τῆς σκανδιναυικῆς μυθολογίας, ὀρμῶσιν εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν, κατασπαράσσουσαι τοὺς νεκροὺς καὶ τοὺς πληγωμένους. Τὸ ποίημα τῆς *Ἀσπίδος τοῦ Ἡρακλέους* μᾶς παρουσιάζει αὐτὰς ἀσχολουμένας εἰς τὸ τρομερὸν ἔργον των. Αἱ μαῦραι Κῆρες τρίζουσαι τοὺς λευκοὺς ὀδόντας των, μετὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς τρομεροὺς, αἰμύφυρτοι καὶ ἀκόρεστοι, διεφιλονίκουν τοὺς πίπτοντας. "Οἶαι δ' ἐπεθύμουν μετ' ἀπληστίας νὰ πῶσι τὸ μέλαν αἷμα. "Οταν συνελάμβανον πολεμιστὴν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κείμενον ἢ πίπτοντα πληγωμένον, ἐβύθιζον τοὺς μεγάλους ὄνυχάς των εἰς τὰς σάρκας του καὶ ἡ ψυχὴ του ἀπῆρχετο εἰς τὸν Ἄδην, εἰς τὸν κρύον Τάρταρον. Κορεσθεῖσαι δὲ

¹ Πausan., I, 28, 2. Εἰς χωρίον τι τοῦ Αἰσχύλου (Ἑπτὰ ἐπὶ Θῆβας, 854-860) ἴσως ὑπονοεῖται τὸ ὄνομα τοῦ Χάρωνος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀριστοφάνους (Λυσιστρ., 606. Βατρ. 180, 270) ἡ περὶ Χάρωνος δοξασία εἶχε καταστῆ ἀπὸ πολλοῦ δημῶδης.

² Βλ. τὴν ἀξιόλογον μελέτην τοῦ E. Pottier περὶ *Lécythes blancs alliques à représentations funéraires* (Thorin, 1883), σελ. 34-38. 43-49 κτλ.

³ Πausan., I, 28, 7.

⁴ Ἡσιόδ., *Θεογον.*, στ. 211.

ἀνθρωπίνου αἵματος ἔρριπτον ὀπισθέν των τὸ πτώμα, καὶ ἔτρεχον διὰ μέσου τοῦ θορύβου τῆς σφαγῆς, πρὸς ἀνεύρεσιν νέων θυμάτων:

«Κῆρες κυάνεαι, λευκοὺς ἀραβεῦσαι ὁδόντας,
 δεινωτοὶ βλοσυροὶ τε, δαφοινοὶ τ' ἀπλητοὶ τε
 δῆριν ἔχον περὶ πιπτόντων· πᾶσαι δ' ἄρ' ἔντο
 αἶμα μέλαν πίεειν· ὃν δὲ πρῶτόν γε μεμάρποι
 κείμενον ἢ πίπτοντα νεούτατον, ἀμφὶ μὲν αὐτῷ
 βάλλ' ὄνυχας μεγάλους, ψυχὴ δ' Ἀϊδὸς δε κατῆεν
 Τάρταρον ἐς κρυόενθ', αἱ δὲ φρένας εὐτ' ἀρέσαντο
 αἵματος ἀνδρομέου, τὸν μὲν ρίπτασκον ὀπίσσω,
 ἅψ δ' ὀμαδον καὶ μῶλον ἐθύνεον αὐτὶς ἰοῦσαι¹.»

Ἐκτὸς τῶν Κηρῶν τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι, αἵτινες, ὑπὸ διαφόρους μωρφάς, στήνουσιν ἀπαύστως παγίδας εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὁποίαν ἀπλήστως ἐπιθυμοῦσι νὰ καταστρέψωσι· κατὰ τὸ πλεῖστον δὲ ἡ δίδουσα εἰς τὸν ἀνθρώπον τὸ μοιραῖον κτύπημα Κῆρ εἶναι ἀπλῶς ἡ Μοῖρα, ἐν τῇ ὀλεθρία αὐτῆς ἐνεργεῖα θεωρουμένη.

Ἐνίοτε ἡ αὐτὴ ἰδέα ἐξεφράζετο ἀπλῶς διὰ τῆς προσωποποιήσεως τοῦ θανάτου². Ὁ Θάνατος, ὡς γνωστόν, εἶναι ἐν τῶν προσώπων τῆς Ἀλκίσιδος τοῦ Εὐριπίδου. Συνήθως ἀναπαρίσταται ὑπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ ρωμαλέου ἀνδρός, γενειοφόρου καὶ μεγάλας φέροντος πτέρυγας, ὅστις ἀπάγει εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ τὰ θύματά του. Ἐνωρίτατα ὅμως ἡ ἐλληνικὴ ποίησις ἠθέλησε νὰ μετριάσῃ τὴν ἐκ τοῦ θανάτου προκαλουμένην φυσικὴν φρίκην. «Ὁ θάνατος εἶναι ἀδελφὸς τοῦ ὕπνου»· ἀμφότεροι οὗτοι παραλαμβάνουσιν ἀπὸ κοινοῦ, ἐπὶ τῶν ταχέων πτερύγων αὐτῶν, καὶ μεταφέρουσιν εἰς Λυκίαν τὸ σῶμα τοῦ πρὸ τῆς Τροίας πεσόντος Σαρπηδόνο³. Οἱ δύο οὗτοι εἶναι δίδυμα τέκνα τῆς Νυκτός· θεοὶ σκοτεινοί, τοὺς ὁποίους οὐδέποτε προσδύει ὁ ἥλιος διὰ τῶν λαμπρῶν του ἀκτίνων, οὔτε ὅταν ἀνεβαίνει, οὔτε ὅταν κατέρχεται ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· καὶ ὁ μὲν εἰς ἐξ αὐτῶν ἡσύχως περιφέρεται ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐπὶ τῶν εὐρέων τῆς θαλάσσης νώτων, πλήρης καλωσύνης διὰ τοὺς θνητούς· ὁ δ' ἄλλος ἔχει σιδηρὰν ψυχὴν καὶ χαλκὴν καρδίαν, ἀνιλεῖ· δὲν ἀφῆνει δὲ ἐκεῖνον τὸν ὁποῖον ἄπαξ συνέλαβε:

Ἵπνος καὶ Θάνατος, δεινοὶ θεοί· οὐδὲ ποτ' αὐτοὺς
 Ἡέλιος φαέθων ἐπιδέρκεται ἀκτίνεσσιν
 οὐρανὸν εἰστανίων οὐδ' οὐρανόθεν καταβαίνων
 τῶν ἕτερος μὲν γῆν τε καὶ εὐρέα νῶτα θαλάσσης
 ἥσυχος ἀναστρέφεται καὶ μειλίχιος ἀνθρώποισι.
 τοῦ δὲ σιδηρὴ μὲν κραδίη, χάλκεον δὲ οἱ ἦτορ

¹ Ἀσπίς Ἡρ., 249 καὶ ἐφ.

² Βλέπε τὴν μελέτην τοῦ C. Robert, *Θάνατος* (Berlin, 1879) καὶ τὸ προαναφερθὲν σύγγραμμα τοῦ Pottier, σ. 26-32, κτλ.

³ Ἰλιάδος. II, 671.

νελεές ἐν στήθεσιν· ἔχει δ' ὃν πρῶτα λάβησιν
ἀνθρώπων¹.

Οἱ δύο ἀδελφοὶ ἀπεικονίζοντο ἐπὶ τῆς περιφήμου λάρνακος τοῦ Κυψέλου, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐβλεπέ τις τὴν Νύκτα, ὑπὸ μορφὴν γυναικὸς φερούσης ἐπὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς λευκὸν παιδίον κοιμώμενον, ἐπὶ δὲ τῆς ἀριστερᾶς μέλανα παιδα «τῇ καθεύδοντι εοικότα²». Τὸ λευκόν, ὅπερ εἶναι τὸ χρῶμα τοῦ πτώματος, ὑπεδήλου ὅτι τὸ πρῶτον παιδίον ἦτο ὁ θάνατος· τὸ δὲ μέλαν παιδίον ἦτο ὁ νύκτιος θεὸς τοῦ ὕπνου. Σὺν τῇ χρόνῳ ἢ ἀντίθεσις τοῦ Ὑπνου πρὸς τὸν Θάνατον ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐξέλειπεν οἱ δὲ διδυμοὶ οὗτοι τέλος ἐταυτίσθησαν. Διὰ τοῦ νεαροῦ καὶ περρωτοῦ παιδίου, τὸ ὁποῖον βλέπωμεν ἐπὶ τῶν σαρκοφάγων ἡδέως κοιμώμενον (εἰκ. 111), ἢ ἰσάμενον ὄρθιον καὶ κρατοῦν ἐσθεσμένην καὶ ἀνεστραμμένην δαδα³, ὁ καλλιτέχνης ἠθέλησε ν' ἀπεικονίσῃ τὸν ὕπνον· ἄλλα μήπως ὁ ὕπνος οὗτος δὲν εἶναι ἐνταῦθα ἡπιωτέρα τις εἰκὼν, καλλιτεχνικός, οὗτος εἰπεῖν, εὐφημισμὸς τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Θανάτου;

Ἀνάλογος μεταμόρφωσις φαίνεται συντελεσθεῖσα καὶ εἰς τὸν χαρακτήρα ἄλλων καταχθονίων θεοτήτων, αἱ ὁποῖαι σπουδαῖον διαδραματίζουσι πρόσωπον ἐν ταῖς τραγωδίαις τοῦ Αἰσχύλου καὶ αἱ ὁποῖαι, διὰ τοῦτο, ἀξίζει νὰ μελετηθῶσιν ἐπισταμένως· τοιαῦτα εἶναι αἱ Ἑρινυες.

Ἡ ἑλληνικὴ λέξις Ἑρινύς ἐταυτίσθη παρὰ τῶν ἰνδολόγων μετὰ τῆς σανσκριτικῆς λέξεως *Saranyū*. Διὰ τὸν Max Müller, ἡ τελευταία αὕτη λέξις ἐσήμαινε: τὴν Ἡῶ. Κατ' αὐτόν, ὅταν οἱ Ἕλληνες ἔλεγον ὅτι ἡ Ἑρινύς κατεδίωκεν ἑνοχόν τινα, ἢ ἀρχικὴ σημασία τῆς ἀκατανοήτου πλέον δι' αὐτοὺς φράσεως ταύτης ἦτο ἡ ἐξῆς: ἡ ἡώς, δηλαδὴ ἡ ἐπαύριον, ἢ κατὰ γενικώτερον τρόπον τὸ μέλλον, θ' ἀποκαλύψῃ τὰ ἐγκλήματα τῆς νυκτός. «Ἀντὶ τῆς ἡμετέρας ἀφηρημένης καὶ ἡθικῆς ἐκφράσεως: πᾶν ἐγκλημα σήμερον ἢ αὔριον θ' ἀποκαλυφθῇ, ἢ παλαιὰ παρομιμώδης καὶ ποιητικὴ ἐκφρασις ἦτο: ἡ Ἡώς, ἡ Ἑρινύς, θὰ φέρῃ αὐτὸ εἰς τὸ φῶς⁴». Ἡ ἐρμηνεία αὕτη, ἢ ἐπιβαλλομένη διὰ τοῦ κύρους τοῦ συγγραφέως τῆς, ἡμφισθητήθη ὑφ' ὀλοκλήρου σχολῆς μυθολόγων, ἐμφορουμένων ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν μύθων τῶν Βεδῶν ἐξ ἰδεῶν ὕλως ἀντιθέτων πρὸς τὰς τοῦ διασήμου καθηγητοῦ τῆς Ὀξφόρδης⁵. Δὲν δυνάμεθα θῆναι νὰ παραδεχθῶμεν αὐτήν. Ὁφείλομεν ἄλλωστε νὰ ὁμολογίσωμεν ὅτι ἡ ἰδέα τῆς Ἡούς, ἀπο

Εἰκ. 111.—Θάνατος.

¹ Θεογον., 758 καὶ ἐφ.

² Τὴν διόρθωσιν ταύτην ὀφείλομεν εἰς τὸν Pottier. Βλ. τὰς σελ. 30–31 τῶν *Lécythes blancs attiques*.

³ Müller-Wieseler, D. A. K., II ἀριθ. 875. 877. 879. Περὶ τῶν ἀπεικονίσεων καὶ τῶν διαφορῶν ὅψεων τοῦ ὕπνου, βλέπε O. Jahn (*Arch. Beiträge*, 53 καὶ ἐφ.). Robert, *Thanatos*. Pottier, σύγγρ. προαναφ. σ. 26–32. 81, 122. 126–27.

⁴ Max Müller, *Essais de Mythol. comparée*, γαλλικὴ μετάφρ. G. Perrot, σ. 196–198.

⁵ Διὰ τὸν Ad. Kuhn (*Zeitschr. f. vergl. Sprachf.*, I, 439) καὶ τὸν Sonne (*Zeitschr.*, X, 121), *Saranyū* εἶναι τὸ θυσιαστικὸν νέφος.

καλυπτούσης τὰ ἐγκλήματα τῆς Νυκτός, δυσκόλως ἐπανευρίσκεται ἐν τῇ ἑλληνικῇ μύθῳ. Τὸ ἐπίθετον *ἡεροφοῖτις* (ἡ πλανωμένη ἐντὸς τῆς ὀμίχλης ἢ τοῦ ἐρέβους), ὅπερ συνήθως ἀποδίδεται εἰς τὴν Ἑρινύν, δύναται ἐν ἀνάγκῃ, νὰ ἐννοηθῇ, τῆς Ἡοῦς θεωρουμένης ὡς θεότητος κρυπτομένης ἐν τῇ σκιᾷ τοῦ λυκαυγοῦς, τοῦ προηγουμένου τῶν πρώτων τῆς ἡμέρας ἀκτίνων. Ἀλλὰ πόσον ἀπλούστερον ἐξηγεῖται τὸ ἐπίθετον τοῦτο διὰ τῆς ἀντιλήψεως, τῆς θεωρούσης τὴν Ἑρινὺν ὡς θυγατέρα τῆς νυκτός, ὡς κατοικοῦσαν τοῦ ἐρέβους τὰ σκότη! Πράγματι δέ, τῶν ὁμηρικῶν Ἑρινύων ἡ δράσις ἀσχεῖται εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς· ἐκεῖ ἐμφανίζονται αὗται ὡς ἐκτελεστικαὶ δυνάμεις εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν δύο μεγάλων καταχθονίων θεοτήτων, τοῦ Ἄδου καὶ τῆς Περσεφόνης. Ὑποθέτοντες ὅτι ὁ μῦθος τῶν Ἑρινύων, ὡς ἄλλωστε οἱ πλείστοι τῶν ἑλληνικῶν θεοτήτων μῦθοι, εἶχεν ἀρχὴν φυσικὴν, δύσκολον φαίνεται, μὲ τὰς σημερινὰς μας γνώσεις νὰ ἐπανεύρωμεν ἀσφαλῶς τὴν ἀρχέγονον αὐτὴν σημασίαν, ἀναντίρρητον δὲ εἶναι ὅτι παρ' Ὀμήρῳ αἱ θεότητες αὗται ἔχουσι καθαρῶς ἡθικὴν ἀποστολήν.

Ὡς ὑποχθόνιοι θεότητες αἱ Ἑρινύες γνωρίζουσι τοὺς ρυθμίζοντας τὴν ἁρμονίαν τοῦ κόσμου καὶ τῶν ὄντων νόμους. Τὸ δ' ἔργον αὐτῶν συνίσταται εἰς τὸ νὰ καθιστῶσιν αὐτοὺς σεβαστούς.

«Τίς οὖν ἀνάγκης ἐστὶν οἰακοστροφός;»

ἐρωτῶσι τὸν Προμηθεᾶ αἱ Ὠκεανίδες.

«Μοῖραι τρίμορφοι μνήμονες τ' Ἑρινύες¹».

Ὅθεν αἱ Ἑρινύες οὐδέποτε λησμονοῦσι τοὺς ἀναγκάιους ὄρους διὰ τὴν ἰσορροπίαν τοῦ σύμπαντος, τοῦ ὁποίου εἶναι, ὡς καὶ αἱ Μοῖραι ρυθμιστικαὶ δυνάμεις. Ὅταν μία ὁποιαδήποτε αἰτία ἀπειλῇ νὰ καταστρέψῃ τὴν ἰσορροπίαν ταύτην, ἐπεμβαίνουν καὶ ἀποκαθιστῶσι τὴν πρὸς στιγμὴν διασχευθεῖσαν τάξιν. Ὅταν ὁ Ἐάνθος, ὁ ἵππος τοῦ Ἀχιλλέως, ἐπροικίσθῃ πρὸς στιγμὴν διὰ φωνῆς ὑπὸ τῆς Ἥρας, αἱ Ἑρινύες, αἱ ὁποῖαι ἐπαναφέρουσι τὸ πᾶν εἰς τὴν τάξιν, σπεύδουσι καὶ ἀφαιροῦσιν ἀπ' αὐτὸν τὴν θαυμαστὴν ταύτην δύναμιν². «Ἥλιος γὰρ οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα, ἔλεγεν βραδύτερον ὁ Ἡράκλειτος, εἰ δὲ μὴ Ἑρινύες μιν δίκης ἐπίκουροι ἐξευρήσουσιν³».

Ἡ δράσις τῶν θεοτήτων αὐτῶν ἐπεκτείνεται κυρίως ἐπὶ τῆς ἡθικῆς τάξεως. Ἀρχικῶς εἶχον τὴν ἰσχὺν τῆς Νεμέσεως, τῆς ἐτι ἀγνώστου ὡς θεᾶς εἰς τοὺς ὁμηρικούς ποιητάς. Πᾶσα λίαν ὑψηλὰ τείνουσα ἀλαζωνία καὶ πᾶσα εὐδαιμονία, ὑπερβαίνουσα τὰ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν ταχθέντα ὅρια, εὐρίσκονται ἀντιμέτωποι πρὸς τὰς Ἑρινύς, θεότητας φθονεράς, ἀνατρεπούσας καὶ τιμωρούσας αὐτάς. Ἰδοὺ διατὶ ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ αἱ κόραι τοῦ Πανδάρου, τέλειαι καὶ κατὰ τὴν φρόνησιν καὶ κατὰ τὸ κάλλος, ἀναρπάζονται ὑπὸ τῶν Ἀρπυιῶν, κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ ὕμεναίου των, κατ' αὐτὸ τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς εὐτυχίας των καὶ παραδίδονται εἰς τὰς Ἑρινύς⁴. Ἐπιζητοῦσαι μετὰ λύσεως τὴν καταστροφὴν τῶν ἰσχυρῶν καὶ ἀλαζόνων, στέλλουσιν εἰς αὐ-

¹ Αἰσχ. Προμηθ., 515.

² Πλάτος, Τ, 418.

³ Πλουτ. περὶ φύγης, 11. Ἐπίσης, Ἰσ. καὶ Ὅσιρ. 48.

⁴ Ὀδυσσ., Υ, 66-77.

τοὺς τὴν Ἀττὴν, τὴν μοιραίαν τῶν φρενῶν σύγχυσιν, ἥτις ὠθεῖ αὐτοὺς εἰς τὸ κακὸν καὶ ἐπομένως εἰς τὴν τιμωρίαν ¹. Κυρίως δὲ ἀγρυπνοῦσι διὰ τὴν τήρησιν τῶν θεμελιωδῶν νόμων τῆς κοινωνίας καὶ τῆς οἰκογενείας. Οὐδεὶς δύναται νὰ ἐπιπορήσῃ χωρὶς νὰ ὑποστῇ τὰς συνεπειὰς τῆς ὀργῆς τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης, τὰς τῆς ἐκδικήσεώς τῶν ὑπὸ τὴν γῆν ². Ὁ διωχθεὶς καὶ ὑβρισθεὶς πτωχὸς ἔχει ὑπὲρ αὐτοῦ θεοὺς τὰς ἐκδικητικὰς Ἑρινύς ³. Ὁ πρὸς τοὺς γονεῖς σεβασμός, τὰ δικαιώματα τῶν πρεσβυτέρων ἔχουσιν ἐπίσης τεθῆ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ⁴.

Ἄλλ' ὁ σπουδαιότερος τῶν νόμων εἶναι ὁ ἀπαγορεύων εἰς τὸν ἄνθρωπον ν' ἀφαιρέσῃ τὴν ζωὴν τοῦ ὁμοίου του. Ὅθεν αἱ Ἑρινύες εἶναι φύλακες τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ τιμωροὶ τοῦ φόνου. Ἐγεννήθησαν, κατὰ τὴν θεογονικὴν παράδοσιν, ἐκ τοῦ πεσόντος ἐπὶ τῆς γῆς αἵματος τοῦ Οὐρανοῦ ⁵. Τὸ χυμένον αἷμα ζητεῖ ἐκδίκησιν: ἐνταῦθα ἐγκτεται ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεως τῶν Ἑρινύων, τὰς ὁποίας οὐδεὶς φονεὺς δύναται νὰ διαφύγῃ, εἴτε ἀκούσιος εἶναι ὁ φόνος, εἴτε ἔχει ὡς φαινομενικὸν ἐλαφρυντικὸν κοινωνικὰς ἀνάγκας.

«Γιατὶ ἔτσι δὲν ἀφίνουν οἱ θεοὶ
κείνους ποὺ χύνουν πολὺ γαῖμα.
Κι οἱ μαῦρες Ἑρινύες μὲ τὸν καιρὸ
τὴν ἀδικίαν τοῦ ἀνθρώπου εὐτυχία
μ' ἐν ἀναποδογύρισμα τῆς τύχης
μαυρίζουν ⁶. »

Μὴ φονεύσῃς, εἶναι ὁ ἀμείλικτος νόμος, ἡ παράβασις τοῦ οὐοοῦ συνεπάγεται διὰ τὸν ἔνοχον τρομερὰν ἐπανάρθωσιν ὑπὸ τῶν Ἑρινύων ἀπαιτουμένην. Ὁ δὲ χορὸς τῶν Ἑμινιδῶν λέγει:

«Τὴν ἰσιάδα ἐμεῖς καὶ τὸ δίκιο ζητοῦμε,
κι' ὁποῖος ἔχει τὰ χέρια
καθαρὰ χωρὶς κρῖμα,
δὲ γλυστράει κατ' αὐτὸν ἡ ὀργή μας
καὶ περνάει, δίχως βλάβην, τὴν ζωὴν τοῦ ἀκέραιου.
Μ' ἐν κανεῖς, σὺν κι αὐτόν, κριματίστη
καὶ τὰ χέρια αἱματόδρεχτα κρύβῃ,
τότε ἐμεῖς τῶν νεκρῶν ἡ βοήθεια,
μαρτυρῶντας τὴν πᾶσαν ἀλήθεια,
στὸν κακοῦργον ἐμπρὸς θά φανοῦμε
κι' ὡς τὸ τέλος τὸ χρέος τοῦ φόνου ζητοῦμε.

¹ Πιλάδ., Τ, 86. Ὀδυσσ., Ο, 2 Ε.

² Ἐνθ. ἀν., Τ, 259.

³ Ὀδυσσ., Ρ, 475.

⁴ Πιλάδ., Ο, 204.

⁵ Θεογον., 185 καὶ ἐξ.

⁶ Αἰσχ., Ἀγαμ., 461. (Μετὰφρ. Ι. Ν. Γεωπάρη).

Γιατ' αὐτὸς ὁ κλῆρος μῶχει λάχῃ
 νάχῃ πάντ' ἀπ' τὴν ἀλύγιστῃ τῇ Μοῖρᾳ,
 ὅποιους τύχῃ ἀνθρώπους καὶ βαραίνουν
 κακουργήματα καὶ φόνοι
 νὰ τοὺς παίρνῃ καταπόδι, ὥστε νάμπουν
 μὲς στὴ γῆς· μὰ κι ἂν πεθάνουν
 κ' ἔτσι πάλι ὅλως διόλου δὲ γλυτώνουν¹·»

Ἡ καταδίωξις αὕτη τῶν Ἑρινύων εἶναι σφοδρὰ καὶ ἀκάματος· εἶναι ἡ λυσσαλέα καταδίωξις θηράματος ὑπὸ πλήθους κυνῶν. Ὁ φονεὺς μᾶτην κρύπτεται, οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν Ἑρινύων ἀνακαλύπτουσιν αὐτόν· μᾶτην φεύγει δι' ὅλης τῆς ταχύτητος τῶν ἐλαφρῶν ποδῶν του· τῶν Ἑρινύων οἱ πόδες εἶναι ταχύτεροι· καὶ δι' ἐνὸς πηδήματος φθάνουσιν αὐταὶ τὸ θῦμα των, τοῦ ὁποῖου αἱ κνήμαι κάμπτονται, καὶ τὸ ὅποιον πίπτει ἀσθμαίνον εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν.

Ὅταν ὁ διαπραχθεὶς φόλος εἶναι πατροκτονία ἢ μητροκτονία, ἢ ἐκδικήσις τῶν Ἑρινύων διπλασιάζεται εἰς ἑντασιν. Ἡ πατροκτονία εἶναι, πράγματι, τὸ μεγαλείτερον ἀντισύργημα κατὰ τῶν φυσικῶν τῆς οἰκογενείας νόμων, τῶν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Ἑρινύων εὐρισκομένων. Δὲν εἶναι ἄλλωστε ἀνάγκη τὸ ἐγκλήμα τῶν τέκνων νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ φόνου· καὶ μόνον ἂν προσεκάλεσαν τὴν ὀργὴν τῶν γονέων αὐτῶν αἱ μαῦραι θεαὶ ὀρμῶσιν εἰς καταδίωξίν των. Παρ' Ὀμήρῳ, ὡς καὶ παρ' Αἰσχύλῳ, αἱ Ἑρινύες ἀκούουσι τὰς ἀράς τῶν ὀργισμένων πατέρων καὶ γίνονται τὰ ὄργανα τῆς ἐκδικήσεώς των². Τοσοῦτον μάλιστα πλήρως ταυτίζονται πρὸς τὰς ἀράς ταύτας, αἱ τρομεραὶ τῶν ὁποίων συνέπειαι εἰς αὐτάς ὀφείλονται, ὥστε τὸ ὄνομά των καθίσταται συνώνυμον τῆς λέξεως ἀρά. Ἡ προσωποποιημένη Ἀρὰ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ αὕτη ἡ Ἑρινὺς μετὰ τῆς ἀκαταμαχίτου δυνάμεώς της.

«ὦ Δία καὶ Γῇ καὶ θεοὶ μας πολιόχοι
 καὶ τοῦ πατέρα Κάκαρα τρανὴ Ἑρινύα,
 μή μου τὴν πόλιν συγκορμόκλαδ' ἀπ' τῇ ρίζᾳ
 ξεβγάλετε, ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς μας κურσεμένη»

ἀναφωνεῖ ὁ Ἑτεοκλῆς εἰς τοὺς Ἐπιτὰ ἐπὶ Θήβας³. Ἡ λύσις τοῦ δράματος τῶν Ἐπιτὰ ἐπὶ Θήβας οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὁ θρίαμβος τῆς Ἀρᾶς-Ἑρινύος, τῆς ὑπὸ τοῦ Οἰδίποδος ἐπὶ τῶν υἱῶν του ριφθείσης κατάρας. Ὡσαύτως ἐν τῇ Ὁρεσσίᾳ, τὰ ἐγκλήματα τοῦ Αἰγίσθου, ὅστις ἐγινε μοιχὸς καὶ δολοφόνος, εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς κατάρας τοῦ Θυέστου, ἐξ οὗ καὶ μόνον τοσαῦτα συνεσπρεῦθησαν κακὰ ἐπὶ τῶν ἀνακτόρων καὶ

¹ Εὐμην., 312. 334. (Μεταφρ. I. N. Γρυπάρη).

² Πινδ., Ὀλυμπ., Β', 41: ἰδοῖσα δ' ὄξει' Ἑρινύς. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἰδέαν αἱ Ἑρινύες εἰκονίζονται κρᾶτοῦσαι δαδα.

³ Λιάδος, I, 454, 569-571. Ὀδύσσεια, Β, 135, Α, 279. Αἰσχ., Εὐμην., 427. Χορηφ., 406.

⁴ στ. 69 καὶ ἐφ. (Μεταφρ. I. Γρυπάρη).

τοῦ οἴκου τῶν Ἀτρείδων¹. Αἱ τραγῳδαί Ἀγαμέμνων καὶ Χοηφόροι γέμουσι τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ὀργῆς τῶν Ἑρινύων, ἀοράτων ἀλλὰ πανισχύρων ἡθοποιῶν τοῦ δράματος, τοῦ ὁποίου τὴν ἀκαταμάχητον δράσιν ἐκ τοῦ ἀφανοῦς διευθύνουσι, μέχρις ὅτου ἐμφανισθῶσιν ἐπὶ σκηνῆς, κατὰ πόδας διώκουσαι τὸν δυστυχή Ὀρέστην.

Ὁ Αἰσχύλος παρέστησεν αὐτὰς ὑπὸ τρομερὰ χαρακτηριστικά, τῶν ὁποίων ἰδέαν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἐκ τῶν ἀγγειογραφικῶν τῶν εἰκονίζουσάν τὴν εἰς Δελφοὺς ἄφιν τοῦ Ὀρέστου². Εἰς τὴν εἰσοδὸν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, παρὰ τὸν τρίποδα τοῦ θεοῦ, ὅστις κρατῶν κλάδον δάφνης ἀνὰ χειρὸς ἐπιφαίνεται ὄρθιος ἐν τῇ ἡμέρῃ καὶ γαλγνιαίῳ αὐτοῦ μεγαλείῳ, ἵνα ὑπερασπίσῃ τὸν ἱκέτην του, ὁ Ὀρέστης, ἐξηγνυμένος,

Εἰκ. 112. — Ὁ Ὀρέστης ἐν τῇ ἱερῇ τῶν Δελφῶν.

ἔχει πέσει εἰς τὰ γόνατα. Τὸ πρόσωπόν του ἐκφράζει τρόμον καὶ παραφροσύνην (εἰκ. 112). ἀκούει εἰς τὰ ὦτα του τὸν συριγμὸν τῶν ὄφρων, τοὺς ὁποίους κατευθύνουσιν ἐναντίον του αἱ Ἑρινύες, αἱ ἀνιλεῖς διώκτριαι αἱ διώκουσαι αὐτὸν ἀκόμη καὶ ὑπὸ τὰ ὄμματα τοῦ θεοῦ (εἰκ. 113). Ὁ Ὀρέστης ἐφόνευσε τὴν μητέρα του. Ἡ παραβίασις αὕτη τοῦ φυσικοῦ νόμου συνεπάγεται τιμωρίαν, τὴν ὁποίαν αἱ πισταὶ εἰς τὸ ἔργον τῶν Ἑρινύες ἐπιτακτικῶς ἀπαιτοῦσιν. Ὁ φονεὺς οὐδεμίαν εὐρίσκει πρὸ τῶν ὀμμάτων αὐτῶν δικαιολογίαν ἐκ τῶν λόγων τοῦ θεοῦ, ὅστις, ἵνα ἐκδικηθῇ διὰ τὸν φόνον τοῦ Ἀγαμέμνωνος, ὤπλισε κατὰ τῆς Κλυταιμνήστρας τὴν χεῖρα τοῦ υἱοῦ τῆς. Ὄταν δ' Ὀρέστης τυχὼν χάριτος ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ καθαρθεὶς ἐν Δελφοῖς, ἀποστέλλεται εἰς Ἀθήνας, ἵνα κριθῇ, αἱ Ἑρινύες ἀκολουθοῦσιν αὐτόν, καὶ πρὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἀπαι-

¹ Γλῶσσαν παρατήρησιν ταύτην παραλαμβάνομεν ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Jules Girard, *Le sentiment religieux en Grèce* σ. 504 καὶ ἐφ.

² Müller-Wieseler, D. A. K. II, πιν. 13, ἀριθ. 148. BL. ἐπίσης ἐδοξίω τοῦ μουσεῖου τοῦ Βερολίνου (Arch. Zeitung, τ. XIX, πιν. 232).

τούσιν ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην δικαιοσύνην τὴν λείαν των. Ἠγανακτησμένοι κατὰ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, «τῶν νέων τούτων θεῶν», οἱ ὅποιοι ὑπερασπίζουσι τὸν ἐγκληματίαν, αἱ ἀρχαῖαι Ἑρινύες, αἱ ἄκαμπτοι τοῦ φόνου τιμωροί, ἀπειλοῦσιν ὅτι θὰ προσβάλωσι τὴν εὐφορίαν τοῦ ἐδάφους τῆς Ἀττικῆς, τὴν γονιμότητα τῶν γυναικῶν τῆς καὶ ὅτι θὰ ἐξαπολύσωσι κατ' αὐτῆς τὴν μάστιγα τῶν ἐμφυλίων πολέμων, ἐὰν ὁ ἔνοχος ἀθωωθῇ. Ἡ ἀθώωσίς του θὰ ἐσήμαινε τὴν ἀνατροπὴν τῆς τάξεως αὐτῆς τῶν πραγμάτων, τῆς ὁποίας αὐταὶ ὀφείλουσι, πάσῃ θυσίᾳ, νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν διατήρη-

Εἰκ. 113 — Ὅρέστης καὶ Ἑρινύες.

σιν. Γνωρίζομεν πῶς εἰς τὰς σκοτεινὰς αὐτὰς εἰκόνας ἀντιτίθενται, ἐντὸς ὀλίγου, ἐν τῇ τραγῳδίᾳ τοῦ Αἰσχύλου; εἰκόνας ἡπιώτεραι· πῶς αἱ τρομεραὶ Ἑρινύες τῶν πρωτογόνων πέποιθήσεων καθίστανται αἱ ἀθηναῖαι Εὐμενίδες. Ὁ ἐνώπιον τοῦ Ἀρείου Πάγου μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ Ὅρέστου διεξαχθεὶς ἀγὼν παραμένει ἀμφίβολος· αἱ ψῆφοι τῶν κριτῶν μοιράζονται. Ἀλλ' ἡ προστάτις τῶν Ἀθηναίων θεὰ τοσοῦτον ἐπιτυχῶς συνηγόρησεν ὑπὲρ τοῦ Ὅρέστου, ὥστε αἱ Ἑρινύες ὑπεχώρησαν τέλος. Δέχονται τὴν ἐκδοθεῖσαν ἀπόφασιν· συγκατατίθενται νὰ καταπαύσωσι τὴν μανίαν των, καὶ νὰ ἐγκατασταθῶσιν ἐντὸς τοῦ εἰς αὐτὰς ἀφιερωμένου παρὰ τὸν Ἀρειὸν Πάγον ἱεροῦ¹, ὅπου, ὑπὸ τὸ ὄνομα Σεμναί, (σεβασταί), θὰ ἐξακολουθήσωσιν ἐμπνέουσαι θρησκευτικὸν τρόμον εἰς τοὺς ἐγκληματίας, ἐνθ' τὸ ὄνομά των, Εὐμενίδες, θὰ εἶναι εἰς τὸ ἐξῆς τὸ σύμβολον τῆς προστασίας, ἣν ἀσκοῦσιν ἐπὶ τοῦ τόπου, εἰς ὃν ἐγκαθίστανται. Ἐν Κολωνῷ διετήρησαν τὸν διπλοῦν χαρακτῆρα τῶν χθονίων θεοτήτων, αἵτινες προΐστανται τῆς εὐφορίας τοῦ ἐδάφους καὶ συγχρόνως εὐρίσκονται εἰς σχέσιν μετὰ τοῦ κόσμου τοῦ θανάτου, ὡς δεικνύει ἡ μυστηριώδης ἐξαφάνισις τοῦ Οἰδίποδος ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ αὐτῶν ἄλσους. Ἡ ἐλληνικὴ τέχνη καθίσταται ὁ διερμηνεὺς τῆς νέας ταύτης ἀνθρωπινωτέρας ἀντιλήψεως τῶν ἀρχαίων Ἑρινύων· οἱ ὄφεις, τοὺς ὁποίους πρῶτος ὁ Αἰσχύλος εἶχεν ἀναμίξει μετὰ τῆς κόμης των, ἐξαφανίσθησαν ἐκ τῶν εἰκόνων αὐτῶν, αἵτινες ἐν Ἀττικῇ, τουλάχιστον, οὐδὲν τὸ τρομερὸν παρουσιάζουσι πλέον².

¹ Παυσαν., Α'. 28, 6.

² Παυσαν., ἐνθ' ἀν.

Ἡ τιμὴ τῆς μεταμορφώσεως ταύτης τῶν πρωτογόνων Ἑρινύων ἀνήκει εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Αἰσχύλον. Ἐν τούτοις ἡ λατρεία τῶν Εὐμενίδων δὲν εἶχεν ἐντοπισθῆ εἰς Ἀττικὴν. Εἶχον ἱερὰ εἰς πολλὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη, ἰδίᾳ δὲ παρὰ τὴν Σικυῶνα, ὅπου τὸ εἶδος τῶν εἰς αὐτὰς προσφερομένων κατ' ἔτος θυσιῶν. κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς των, φαίνεται ὑποδεικνύον ὅτι αὐταὶ ἐτιμῶντο ὡς γήϊναι θεότητες τῆς παραγωγῆς¹. Ἀλλαχοῦ ὅμως ἡ ἀνάμνησις τοῦ τρομεροῦ αὐτῶν χαρακτηρὸς διετηρήθη κάλλιον. Παρὰ τὴν Μεσσηνίαν ἐπωνόμαζον αὐτὰς *Μανίας*, δηλαδὴ θεὰς τῆς παραφροσύνης². Ἐν Ἀχαΐᾳ, εἶχον ἱερόν, ἀνεγερθέν, ὡς λέγουσιν, ὑπὸ τοῦ Ὁρέστου, ὅπου πᾶς ἄνθρωπος δι' οἰουδήποτε ρύπου κεκηλιδωμένος, καὶ πᾶς ἀσεδῆς κατελαμβάνετο πάραυτα, εἰσερχόμενος, ὑπὸ τρόμου καὶ παρεφρόνης³. Αἱ Ἑρινύες παρουσιάσθησαν πάντοτε ὡς ἀντικείμενα τρόμου εἰς τὴν λαϊκὴν φαντασίαν. Αἱ ἀγγειογραφίαι, αἱ συχνάκις πιστώτερον καὶ ἀφελέστερον ἢ ἡ μεγάλη τέχνη τὰς δημῳδαίς τῆς Ἑλλάδος πεποιθήσεις ἐκφράζουσαι, εἰκονίζουσι τὰς Ἑρινύας ὑπὸ μορφὴν κυνηγετῶν παρθένων συνήθως ὠπλισμένων διὰ βραχέων λογχῶν, τόξου, καὶ φαρέτρας. Ἐνίοτε φέρουσι πτέρυγας, σύμβολον τῆς ταχύτητός των κατὰ τὴν καταδίωξιν· ἄλλοτε κρατοῦσιν ἀνὰ χεῖρας δᾶδα, ἵνα φωτίζωσι τὰ σκότη, τὰ ὅποια ἀποκρύπτουσι τοὺς ἐγκληματίας· πάντοτε ὅμως ἐπὶ τοῦ παρθενικοῦ προσώπου των ἀστράπτουσι τρομεροὶ ὀφθαλμοί· μικροὶ ὄφεις ὀρθοῦνται ἐν τῇ κόμῃ των, περιτυλίσσονται περὶ τὴν ὀσφύν καὶ τοὺς βραχίονάς των· ἑτέρους δὲ ὄφεις κρατοῦσιν ἀνὰ χεῖρας, μεγαλειτέρους, τοὺς ὁποίους κατευθύνουσι κατὰ τῶν κεφαλῶν τῶν θυμάτων αὐτῶν. Παρ' Εὐριπίδῃ αἱ Ἑρινύες εἶναι ἥδη τρεῖς τὸν ἀριθμόν, ὡς καὶ αἱ διὰ στενῶν δεσμῶν πρὸς αὐτὰς συνδεόμεναι Μοῖραι⁴. Οἱ μεταγενέστεροι ποιηταὶ καὶ μυθογράφοι δίδουσι ὀνόματα εἰς τὴν τριάδα ταύτην. Αἱ Ἑρινύες ὀνομάζονται: *Μέγαιρα* (ἡ προσωποποιήσις τοῦ φθόνου ἢ τοῦ μίσους), *Ἀλγκτώ* (ἡ ἀπαυστος ὀργή, ἡ ἀδυσώπητος μανία), καὶ *Τισιφὼν* (ἡ ἐκδικήτρια τοῦ φόνου), ἥτις καὶ ἐκφράζει τὴν κυριωτέραν αὐτῶν ἀποστολήν.

Ἡ τρομερὰ τῶν θεοτήτων αὐτῶν δράσις δὲν ἀσκειται μόνον ἐπὶ τῆς γῆς· συνεχίζεται καὶ εἰς τὸν κάτω κόσμον· ἀρχαία δοξασία μαρτυρουμένη ἤδη ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ τῆς *Λιάδος*, καὶ τὴν ὁποῖαν ἐκφράζει κατόπιν καὶ ὁ Αἰσχύλος⁵. Διάφοροι ἀγγειογραφῖαι παριστάνουσιν Ἑρινὺν ὠπλισμένην διὰ μαστιγίου, διὰ τοῦ ὁποίου κυττᾷ τὸν Σίσυφον⁶· ἑτέρα Ἑρινὺς πτερωτὴ, δένει ὀπισθεν τῆς ράχεως τὰς χεῖρας τοῦ Θησέως καὶ τοῦ Πειρίθου (εἰκ. 114), ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Ἄδου καὶ τῆς Περσεφόνης· ἑτέρα τις θέτει εἰς κίνησιν τὸν τροχόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι προσδεδεμένος ὁ Ἰξίων (εἰκ. 115). Τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὰς Ἑρινὺς καταχθόνιον τοῦτο ἔργον ἀποδεικνύει ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον συλλάβει τὴν ἰδέαν δικαιοσύνης, μετὰ θάνατον ἀπονεμομένης. Ὁ μέγας Ἄδης, λέγει ὁ Αἰσχύλος, ζητεῖ εὐθύνας εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον διὰ τὴν ζωὴν του· οὐδὲν λησμονεῖ, τὸ δὲ πνεῦμα τοῦ ἐξετάζει τὰ πάντα:

¹ Πausan., B', 11. 4.

² Ὁm. H', 34. 1.

³ Ὁm. Z', 27. 7.

⁴ Τρφ. 457.

⁵ *Λιάδος*, T. 259, Αἰσχ. *Εὐμεν.* 321.

⁶ Müller-Wieseler, D. A. K. τ. I. πιν. 56. ἀριθ. 275.

«μέγας γάρ Ἄδης ἐστὶν εὐθυνος βροτῶν
ἐνέρθε χθονός, δελτογράφῳ δὲ πάντα ἐπωπᾶ φρενί».

Εἰς τὸ ἔργον τοῦ αὐτοῦ, τοῦ μεγάλου δικαστοῦ, ὁ Ἄδης βοηθεῖται: ὑπὸ δικαστηρίου ἀποτελουμένου ἐκ μυθικῶν ἡγεμόνων, ὀνομαστῶν διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐσέδειάν των, καὶ οὔτινες κρίνουσι τοὺς νεκροὺς ὡς ἄλλοτε ἔκρινον τοὺς ζῶντας. Τοιοῦτοι εἶναι ὁ Μίνως, ὁ κρῆς ἥρωες, υἱὸς τοῦ Διὸς, τὸν ὁποῖον ἡ Ὀδύσσεια μᾶς παρουσιάζει

Εἰκ. 114.—Ἐρινὺς δεσμεύουσα τὸν Θησέα καὶ τὸν Πειρίθουν.

κρατοῦντα σκήπτρον καὶ καθήμενον, ὡς ὁ αἰγύπτιος Ὅσιρις, ἐπὶ θρόνου, ἐνώπιον τοῦ ὁποῖου παρουσιάζεται ὄλος ὁ λαὸς τῶν σκιῶν. Ὁ ἀδελφός του Ραδάμανθυς, ὅστις κρατεῖ, ὡς ἐκεῖνος, ράβδον (ράδαυον), ἔμβλημα τῆς ἐξουσίας του. Ὁ Αἰακίης, υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς νύμφης Αἰγίνης¹, ὅστις κατέστη ἐν τῶν σπουδαιοτέρων προσώπων τοῦ ὑποχθονίου κράτους, χάρις εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν ποίησιν τὴν ὑμνοῦσαν τοὺς Αἰακίδας ὡς φυλὴν ἀττικὴν. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀριστοφάνους², ἐποποιήτουν αὐτὸν εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ ᾄδου μετὰ τοῦ Κερδέρου· κατὰ δὲ τὴν ἐποχὴν τοῦ Λουκιανοῦ³, εἶναι ὁ εἰσπράττων τὰ πορθμεῖα. Εἰς τὰ τρία ταῦτα πρόσωπα τὸ δόγμα τῶν ἐλευσινίων Μυστηρίων προσέθεσεν ἐντὸς ὀλίγου τὸν Τριπτόλεμον.

¹ Πλατ. Γοργ. 526 e. Ἀπολλοδ. Γ', 12, 7.

² Βατρ. 465 καὶ ἐφ.

³ Charon sive Contempl. 2. Αἰγινήτικόν τι νόμισμα (Arch. Zeitung, νέος σειρά, τ. IV, σ. 79) μᾶς δεικνύει τὸν τύπον τοῦ Αἰακοῦ ὡς κριτοῦ ἐν τῇ ᾄδῃ. Κάθηται ἐπὶ θρόνου, κρατῶν σκήπτρον· πρὸ αὐτοῦ ἵσταται ὄρθιος νεκρὸς τις καὶ πλησίον, ἐπὶ στήλης, χθόνιος δαίμων, χαντακτριζόμενος διὰ τῆς ἀνεστραμμένης θαλάσσης.

Ἡ δοξασία αὕτη ὑποχθονίου δικαστηρίου ἀναγκαίως ἐπέφερε τὴν διάκρισιν μεταξὺ ἀγαθῶν καὶ κακῶν. Αἱ περὶ εὐτυχίας ὑποσχέσεις αἱ διδόμεναι εἰς τοὺς μεμνημένους καὶ τοὺς εὐσεβεῖς ὑπὸ τῆς θρησκείας τῶν Μυστηρίων συνεπήγοντο, ἐξ ἀντιθέτου, ἀπειλὰς τιμωριῶν διὰ τοὺς ἀσεβεῖς καὶ τοὺς ἐνόχους. Οἱ ἐκλεκτοὶ καὶ οἱ καταδεδικασμένοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαιτῶνται ἀπὸ κοινοῦ. Ὑπέθετον λοιπὸν ὅτι ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς κρίσεως ἀνεχώρουν δύο ὁδοὶ πρὸς διαφόρους κατευθύνσεις: ἡ μία ἔφερεν εἰς τὸν Τάρταρον, ἡ δ' ἄλλη εἰς τὰ Ἥλύσια πεδία ἢ εἰς τὰς νήσους τῶν Μακάρων.

Ὁ ἐρεβώδης Τιταρος, κείμενος εἰς τὰ ἔσχατα βάθῃ τῆς γῆς, εἶναι τόπος μαρτυρίου διὰ τοὺς μεγάλους ἐνόχους, οἵτινες, κατὰ τινὰς ἀρχαίας παραδόσεις, εἶχον ἁμαρτίῃ, κατὰ τῶν θεῶν, καὶ τῶν ὁποίων ἡ τιμωρία θὰ ἐχρησίμευεν πρὸς παραδειγμα-

Εικ. 115.—Ἡ τιμωρία τοῦ Τιταρος.

τισμόν καὶ τρόμον τῶν ἀνθρώπων. Διάφοροι ἐπινοήσεις, αἵτινες ἀρχικῶς ἦσαν ἀπλῶς εἰκόνες ἐκ τοῦ θεάματος τῆς φύσεως παραληφθεῖσαι, προσέλαβον ἐνωρὶς ἐννοίαν ἠθικὴν καὶ διδακτικὴν. Οἱ ἐναντίον τῶν θεῶν στασιάσαντες Τιτᾶνες κατεκρημνίσθησαν πρὸς τιμωρίαν τοῦ θράσους τῶν εἰς τὸν Τάρταρον¹. Τὸ ἦπαρ τοῦ γίγαντος Τιτυοῦ, τοῦ ὁποῦ τοῦ σώμα καλύπτει ἐννέα πλέθρα γῆς, καταδιβρώσκεται ὑπὸ δύο γυνῶν, οἵτινες οὐδέποτε ἐγκαταλείπουν τὴν λείαν τῶν. Ὁ Τιτυὸς ἐτιμωρήθη εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο διὰ τοῦ ὁποῦ ἡμάρτησε: διότι κατὰ τὰς ἐλληνικὰς δοξασίας τὸ ἦπαρ εἶναι ἡ ἔδρα τῶν βραχυῶν ἐκείνων ὁρμῶν, αἵτινες ὥθησαν τὸν γίγαντα νὰ βιάσῃ τὴν Λητώ². Ὁθεν τὸ μαρτύριον τοῦ Τιτυοῦ εἶναι ἀπλῶς παράδειγμα τῶν ἀναμενουσῶν τὴν λαγνείαν τιμωριῶν. Ὁ ἀσιατικὸς ἥρωϊς Τάντα³ οὐκ ἐφίσταται εἰς τὸν Τάρταρον μαρτύριον καταστὰν παρομιῶδες. Κατὰ τὴν Νέκυϊαν τῆς Ὀδυσσεΐας εὐρίσκεται βυθισμένος ἐν τῷ τοῦ ὕδατος μέχρῃ τοῦ πώγωνος καὶ ἀποθνήσκει τῆς δίψης, χωρὶς οὐδέποτε νὰ δυνηθῇ νὰ πίνη, διότι μόλις ἐπιχειρήσῃ νὰ πλησιάσῃ τὰ χεῖλη του πρὸς τὸ δροσιτικὸν ὑγρόν, τὸ ὕδωρ ἀπwsύρεται καὶ τὸ ἔδαφος μένει ξηρόν. Δένδρα πλήρη γλυκυτάτων καρπῶν ἐξαπλώνουσι τοὺς κλάδους τῶν ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς του· ἀλλὰ μόλις τείνῃ τὴν χεῖρα διὰ νὰ τοὺς συλλάβῃ, ὁ ἄνεμος παρασύρει αὐτοὺς εἰς τὰ νέφη³. Ὁ περὶ τοῦ Ταντάλου μῦθος οὗτος ἦτο ὁ πλέον διαδεδομένος ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὁ μόνος. Κατ' ἄλλην τινὰ παράδοσιν, διὰ πρώτην φοράν διὰ τῶν στίχων τοῦ Ἀρχιλόχου διατυπωθεῖ-

¹ Πιλάδος, Θ, 479. Ξ, 279. Θεογον., 716 καὶ ἐφ.

² Ὀδυσσ., Α, 575. Λουκρητ., III, 984 καὶ ἐφ. Virg., Αἶν., VI, 595.

³ Ὀδίσσ., Α, 581.

σαν¹, ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀσιατῆκου βασιλέως ὑπῆρχε βράχος ἑτοιμος νὰ πέσῃ, αἰωνία ἀπειλή θανάτου· οἱ Ἕλληνες ἀνεγνώριζον ἐν αὐτῇ τὴν εἰκόνα τῆς αἰωνίας τῶν τυράννων ἀγωνίας². Κατὰ τὸν Πίνδαρον³, ὁ Τάνταλος ἐγένετο δεκτὸς εἰς τὴν τράπεζαν τῶν θεῶν, ἀλλ' ἔκλεψε τὴν ἀμβροσίαν καὶ τὸ νέκταρ, ἵνα μεταδόσῃ αὐτὰ εἰς τοὺς ἀνθρώπους· τὸ ἐγκλημὰ του ἦτο ἀνάλογον πρὸς τὸ τοῦ Προμηθέως· ὅθεν καὶ τὸ μαρτύριόν του ὄφειλε νὰ ὁμοιάζῃ πρὸς τὸ τοῦ Τιτάνος.

Ἐλεγον ὅτι μετὰ τὸ σφάλμα του ὁ Ζεὺς τὸν ἐξεδίωξεν ἐκ τοῦ Ὀλύμπου καὶ προσήλωσεν αὐτὸν μὲ δεδεμένας τὰς χεῖρας εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους Σιπύλου⁴. Ὁ Σίσυφος, καὶ ὁ βράχος, τὸν ὁποῖον εἶναι οὗτος καταδεδικασμένος νὰ κυλῇ ἀκαταπαύστως ἐπὶ ἀποτόμου κλιτύος, προσπαθῶν νὰ τὸν ἀναδιώσῃ ἐπὶ τῆς κορυφῆς, ἦν οὐδέποτε φθάνει, ἡρμηνεύοντο ὡς ἡ αἰωνία ἀνησυχία καὶ αἱ ἀνίσχυροι προσπάθειαι τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος⁵. Ὁ Ἰξίωρ, προσδεδεμένος εἰς φλεγόμενον καὶ μετ' αὐτοῦ περιστρεφόμενον εἰς τὸν ἀέρα τροχόν, διότι ἐτόλμησεν νὰ προσβάλῃ τὴν Ἥραν, ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πινδάρου ὡς παράδειγμα τῶν ἀναμενουσῶν τὴν ὑπέρμετρον ἀλαζωνίαν τιμωριῶν⁶. Τὰ μαρτύρια τῶν μεγάλων αὐτῶν θρυλικῶν ἐγκληματιῶν ἦσαν, εἰς τὰ ὅμιματα τοῦ λαοῦ, δείγματα τῶν τιμωριῶν, τὰς ὁποίας πρόκειται νὰ ὑποστῶσιν οἱ ἔνοχοι εἰς τὸν ἄλλον κόσμον. Ἡ πρὸς τὰ δεινὰ τοῦ Ταρτάρου πίστις, μόλις ὑποφαινομένη, κατὰ τοὺς ῥημικοὺς χρόνους, ἀνεπτύχθη καὶ καθωρίσθη ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ ἔκτου περίπου αἰῶνος, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν μυστηρίων καὶ τῶν ὀρφικῶν ἱσως θεωριῶν. Ἐπιστεῦετο κοινῶς ὅτι πᾶν διαπραχθὲν σφάλμα καὶ μὴ ἐξιλεωθὲν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, ἐτιμωρεῖτο ὑπὸ τὴν γῆν, δηλαδὴ εἰς τὸν Τάρταρον, ἡ δὲ βραδύτερον ἀναφανείσα ὑπόθεσις ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἐνόχων ἐπλανῶντο εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν, ἵνα καθαρῶσιν ἐκ τῶν ρύπων αὐτῶν, προήρχετο ἐκ μυστικῶν ἢ φιλοσοφικῶν θεωριῶν, ἀπομακρυνομένων τῆς ἀπλότητος τῶν ἀρχαίων πεποιθήσεων⁷.

Τὸ ὄνομα Ἠλύσια ἀπᾶντᾶ διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν Ὀδύσειαν. Εἰς τὴν τέταρτην τοῦ ποιήματος ραψωδίαν, ὁ Πρωτεὺς προλέγει εἰς τὸν Μενέλαον ὅτι δὲν πρόκειται ν' ἀποθάνῃ ἐντὸς τοῦ Ἄργους, καὶ ὅτι οἱ θεοὶ θ' ἀποστείλωσιν αὐτὸν εἰς τὰ Ἠλύσια πεδία, εἰς τὰ ἔσχατα τῆς γῆς, ὅπου βασιλεύει ὁ ξανθὸς Ραδάμανθυς, ὅπου εἶναι ἄγνωστος ἡ χιὼν, αἱ θύελλαι καὶ αἱ βροχαί, καὶ ὅπου ἀναφύχουσι τοὺς ἀνθρώπους αἱ ἀκαταπαύστως πνέουσαι αὔραι τοῦ Ὠκεανοῦ⁸. Τοῦτο εἶναι ἀπλῶς ποιητικὴ ἰδέα, οὐχὶ δὲ ἡ διατύπωσις γενικῆς τινος πεποιθήσεως περὶ τῆς μετὰ θάνατον εἰμαρμένης τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ὑπισχνουμένη εἰς τὸν Μενέλαον αἰωνία εὐδαιμονία δὲν εἶναι,

¹ Πausan., I, 32, 12.

² Ὁ Hartung (Die Religion und Mythologie der Griechen II, σ. 241) θεωρεῖ τὸ Τάνταλος ἰσοδύναμον τοῦ Τάλαντος (βλ. ταταλόω, ποιητ.—ταλαντόω, Curt. Griech. Etym., σ. 220 ἐκδ. 5), μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ «ὅστις κρέμαται εἰς τὸν ἀέρα» καὶ βλέπει ἐν αὐτῷ τὴν προσωποποίησιν τοῦ ἡλίου καὶ τῆς καυστικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας.

³ Ὀλυμπ., I, 55 καὶ ἐφ., ἐκδ. Dissen.

⁴ Σχολ. Ὀδυσσ., Δ, 581.

⁵ Περὶ Σίσυφου, βλέπε εἰς τὸ βιβλίον IV, τὸ κεφάλαιον τῶν θρύλων τῆς Κορίνθου.

⁶ Πυθ., B', 21 καὶ ἐφ. Dissen.

⁷ Θὰ ἐξέφευγε τῶν ὀρίων τοῦ καθαρῶς μυθολογικοῦ συγγράμματος τοῦτου ἡ ἐξέτασις τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν τῶν Ἑλλήνων ὅσον ἀφορᾷ τὴν μετὰ θάνατον κατάστασιν τῆς ψυχῆς.

⁸ Ὀδυσσ., Δ, 561 καὶ ἐφ.

τῷ ὄντι, ἢ ἀνταμοιβὴ τῶν ἀρετῶν του· εἶναι ἀπλῶς ἐκδήλωσις τῆς εὐνοίας τοῦ Διὸς πρὸς τὸν σύζυγον τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Ἑλένης. Οὕτω καὶ διὰ τοὺς μεταγενεστέρους τοῦ Ὀμήρου ἐπικοὺς ποιητάς, ἀκόμη δὲ καὶ διὰ τὸν Πίνδαρον τὰ Ἥλύσια ἢ αἱ Νῆσοι τῶν Μακάρων εἶναι τὸ ἐνδιαίτημα τῶν προνομιούχων τέκνων τῶν θεῶν καὶ τῶν ἐνδόξων ἡρώων. Ἐν τῇ *Αἰθιοπίδι* τοῦ Ἀρχαίνου, ἢ θέτις ἀρπάζει ἐκ τῆς πυρᾶς τὸν ὑπὸ τοῦ Πάριδος καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος φονευθέντα υἱὸν αὐτῆς Ἀχιλλέα, ἵνα φέρῃ αὐτὸν εἰς τὴν νῆσον *Λεύκην*, δηλαδὴ εἰς τὴν φωτεινὴν χώραν, ἣτις εἶναι ἢ ἀντίθεσις τοῦ σκοτεινοῦ Ἄδου, καὶ ἐπιτυχάνει τὴν ἀθανασίαν του. Ὁ λυρικός Ἴδρυκος ἐτοποθέτει τὸν Ἀχιλλέα εἰς τὰ Ἥλύσια, δίδων εἰς αὐτὸν ὡς σύζυγον τὴν Μήδειαν¹. Τὸ βασιλεῖον αὐτοῦ τοῦ Κρόνου καὶ τοῦ Ραδαμάνθυος ἦτο ἐπίσης ἀνοικτὸν διὰ τὸν Πηλέα, τὸν Διομήδην, τὸν Κάδμον, διὰ τοὺς ἥρωας τοῦ τρωικοῦ καὶ τοῦ θηβαϊκοῦ πολέμου². Ἡ εὐτυχία ὅθεν τῶν ἐξ εὐγενοῦς γενεᾶς ἐκλεκτῶν αὐτῶν ὠφείλετο μόνον εἰς τὴν εὐνοίαν τῶν θεῶν. Πιθανὸν δὲ εἶναι ὅτι ἡ στενὴ καὶ ἀριστοκρατικὴ αὐτῇ θεωρία ἤρchiσε διευρυνομένη διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῶν μυστηρίων. Ὅταν τὸ ἱερὸν τῆς Ἐλευσίνης κατέστη προσιτὸν εἰς τοὺς πάντας, ἢ εὐδαιμονία τῶν ἡλυσίων δὲν ἀνῆκε πλέον ἀποκλειστικῶς εἰς ἐκλεκτοὺς τινας τῆς ἀνθρωπότητος· πάντες οἱ μετασχόντες τῶν ἱερῶν θεσμῶν ἐκοινωνήσαν ταύτης. Ἐντὸς ολίγου δὲ οἱ ποιηταὶ ὑπεσχέθησαν αὐτὴν ἐλευθεριώτερον ὅχι πλέον μόνον εἰς τοὺς μεμυγμένους, ἀλλ' εἰς τοὺς ἀγαθοὺς καὶ τοὺς δικαίους. Ὅταν δὲ βραδύτερον ὁ Βιργίλιος, ἐνθυμούμενος τὸν Πίνδαρον, περιγράφῃ τοὺς μακαρίους ἐκείνους τόπους, τοὺς ὑπὸ καθαρωτάτου καὶ λαμπροτάτου περιλουομένους φωτός, τοὺς ὑπὸ ἰδιαίτερου φωτιζομένους ἡλίου, ὅπου ἕκαστος ἐπαυερίσκει, ἐν μέσῳ ἀπολύτου μακαριότητος, πᾶσαν τῆς γῆς χαρὰν, δὲν ἐθεώρει τὰς θαυμασίας εὐδαιμονίας ταύτας ὡς ἀποκλειστικὸν προνόμιον τῶν ἡρώων τῆς θείας γενεᾶς, τῶν ἐνδόξων πολεμιστῶν καὶ τῶν ἐμπνευσμένων ποιητῶν, ἀλλὰ πάντων ἐκείνων, οἵτινες διῆλθον ἐπὶ τῆς γῆς τὴν ζωὴν των πράττοντες τὸ καλόν.

«Quique sui memores alios fecere merendo.»

¹ Σχολ. Ἀπολλων. Ροδ. Δ' 815.

² Ἡσιόδ. Ἔργ. καὶ Ἡμ. 171.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ V.

ΔΙΟΝΥΣΟΣ

I. ΓΕΝΝΗΣΙΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ
ΤΟΥ ΘΕΟΥ.

Ἄν πιστεύσωμεν τοὺς Ἕλληνας, ὁ Διόνυσος ἦτο ὁ νεώτερος τῶν θεῶν αὐτῶν¹. Ἄλλ' ὁ ὑστερότοκος οὗτος τοῦ Ὀλύμπου εἶναι καὶ ὁ ἐξασκήσας ἴσως τὴν γονιμωτέραν ἐπενέργειαν ἐπὶ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος. Κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα ἰδίως, τὰ πάντα ὑφίστανται τὴν ἐπίδρασίν του: ἡ τέχνη, ἡ ποίησις, ἡ θρησκεία. Ἐμπνέει τὸν διθύραμβον· ζωογονεῖ τὰς λαμπρὰς ἐκείνας ἐορτάς, ἐξ ὧν γεννῶνται τὸ σατυρικὸν δράμα, ἡ κωμῳδία, ἡ τραγῳδία, ὁλόκληρον τὸ θέατρον, τὸ ἀποκλειστικῶς κατ' ἀρχὰς ἀσχολούμενον νὰ ψάλλῃ τοὺς αἶνους τοῦ θεοῦ καὶ νὰ ἐορτάξῃ τὰς θαυμαστάς αὐτοῦ περιπετείας. Εἰς τὴν μουσικὴν καὶ εἰς τὸν χορόν, εἰς τὴν γλυπτικὴν καὶ τὴν ζωγραφικὴν, νέαν μεταδίδει ζωὴν, κίνησιν τινα πλήρη πάθους, τὴν ὁποίαν φαίνεται μὴ γνωρίσασα ἡ ἡρεμὸς τῶν προηγουμένων αἰώνων τέχνη. Θεὸς εἰσβάλλων πανταχοῦ, λαμβάνει θέσιν, παρὰ τὴν Δήμητρα καὶ τὴν Κόρην, εἰς τὰ σεπτὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια· καθίσταται τὸ κυριώτερον ἀντικείμενον τῆς μυστικῆς λατρείας τῶν Ὀρφικῶν, καί, σφετεριζόμενος, ἐντὸς ὀλίγου, τὰς ιδιότητας τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ ἰσχυροτέρων θεοτήτων, συγχέεται μετ' αὐτῶν. Ἵνα, λοιπόν, ἐννοήσωμεν τὴν πολλαπλὴν ταύτην ἐπίδρασιν τῆς διονυσιακῆς θρησκείας, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ σταματήσωμεν εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς περὶ τοῦ θεοῦ παραδόσεως καὶ ἐξετάσωμεν κριτικῶς τοὺς ἀποτελοῦντας αὐτὴν διαφόρους μύθους.

«Τῶν δὲ παλαιῶν μυθογράφων καὶ ποιητῶν περὶ Διονύσου γεγραφότων, ἔγραφεν ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου², ἀλλήλοις ἀσύμφωνα καὶ πολλοὺς καὶ τερατώδεις λόγους καταβεβλημένων, δυσχερές ἐστι ὑπὲρ τῆς γεννήσεως τοῦ θεοῦ τούτου καὶ τῶν πράξεων καθαρῶς εἰπεῖν.» Ἡ δυσκολία τὴν ὁποίαν δοκιμάζει ἤδη ἡ ἀρχαία κριτικὴ πρὸς διευκρίνισιν τῶν συγκεχυμένων ἢ ἀντιφατικῶν ὅσον ἀφορᾷ τὸν Διόνυσον παραδόσεων ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ποικιλίας τῶν συγ-

¹ Ἡρόδοτος, Β', 52.² Ἰστορ. Βιβλ. Γ', 62. Ἐπίσης. Πανσεν. Γ', 29. 3.

τελεσασῶν εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ θρύλου αὐτοῦ πηγῶν. Εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ὁ Διόνυσος εὐκόλως συνεχέτο πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸν Πλούτωνα, πρὸς τὸν Ὅσιριν, τὸν Σέραπιν, καὶ πρὸς αὐτὸν ἀκόμη τὸν θεὸν τῶν Ἑβραίων, ὡς ὁ Πλούταρχος θέλει¹, δὲν θὰ ἦτο βεβαίως εὐκόλον νὰ διακρίνη τις τὴν ἀρχικὴν ἐννοίαν τοιαύτης τινὸς θεότητος. Ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν ἔκτον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα, ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ σύγχυσις αὕτη δὲν ὑφίσταται ἔτι, οὐδὲν ὁμοίαζε τόσον ὀλίγον πρὸς τὴν ἀπλὴν καὶ δημώδη τοῦ Διονύσου λατρείαν, ὣς ἂν ἀπένεμον αὐτῇ κατὰ τὸ ἔαρ καὶ τὸν τρυγητὸν οἱ χωρικοὶ τῆς Ἀττικῆς, ὅσον ἡ ἐκστατικὴ καὶ μυστικὴ λατρεῖα τοῦ αὐτοῦ θεοῦ ἐν τοῖς ὄργιοις τοῦ Κιθαιρώνος ἢ εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Ὀρφισμοῦ. Κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν, ὁ Βάκχος φαίνεται θεὸς οὐσιωδῶς ἑλληνικός· ἐν τῇ δευτέρᾳ, ἡ λατρεῖα του συνδέεται μετὰ τῶν ξένων δεισιδαιμονιῶν, μετὰ τῶν θρακικῶν καὶ ἀσιατικῶν θρησκευτικῶν συστημάτων, ἡ ἀνάμιξις τῶν ὁποίων πρὸς τὰς ἰδίας τῆς Ἑλλάδος παραδόσεις συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον, ἐπὶ τοῦ προκειμένου καθὼς καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα ζητήματα, εἰς τὴν περιπλοκὴν τῶν μυθολογικῶν προβλημάτων. Ὅθεν ἡ κριτικὴ καθήκον ἔχει νὰ προσπαθήσῃ νὰ διακρίνη καὶ εὐκρινῶς νὰ χωρίσῃ τὰ διάφορα στοιχεῖα, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ἡ θρησκεία τοῦ Διονύσου· καὶ κατὰ πρῶτον πρέπει νὰ ταξινομήσωμεν τοὺς εἰς αὐτὴν ἀναφερομένους μύθους, ἂν οὐχὶ κατὰ τάξιν χρονολογικὴν, ὅπερ δὲν φαίνεται δυνατόν, τοῦλάχιστον κατὰ τάξιν προελεύσεως.

Ἡ ἀρχαιότερα, ἣν κατέχομεν, μαρτυρία περὶ τοῦ θεοῦ εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἀφηγούμενος μῦθος εἰς τὸ ἔκτον ἄσμα τῆς Ἰλιάδος², μῦθος, κατὰ τὸν ὁποῖον βλέπομεν τὸν Διόνυσον βασιανίζόμενον καὶ διωκόμενον ὑπὸ τοῦ Λυκούργου, θρακικοῦ θεοῦ, τὸν ὁποῖον οἱ Ἕλληνες μετεμόρφωσαν εἰς βασιλέα τῶν Ἡδωνῶν.

«Τὶ καὶ τοῦ Δρύα ἀκόμα ὁ γιός, ὁ δυνατὸς Λυκούργος,
δὲν πρόκοψε, ποῦ μὲ θεοὺς ζητοῦσε νὰ μαλῶναι
ποῦ μὰ φορὰ τοῦ μαλακοῦ Διονύσου τίς βυζάχτρεις
στῆς Νύσας τὸ πυκνὸ βουνὸ τίς πῆρε κύνηγώντας;
κι' ἐκείνες χάμου τὰ δαδιὰ πετοῦσαν· σὰν τίς χτύπαι
μὲ τῇ βουκέντρα. Κι' ὁ θεὸς τρύπωσε εὐθὺς τρεχάτος
μέσα στὸ κύμα τοῦ γιᾶλου κ' ἡ Θέτη σὰν τὸν εἶδε,
τὸν πῆρε καὶ τὸν ἔκρυψε μὲς στὸ λεφκό της κόρφο,
τὶ ἂπ' τοῦ Λυκούργου τίς φωνὲς τρεμούλιαζε σὰ φύλλο.
Ἔτσι οἱ γλυκόζωοι θεοὶ τὸν μίσησάν, κι' ὁ Δίας
τὸν τύφλωσε, καὶ πιά πολὺ δὲν ἔζησε στὸν κόσμον
μιάς κι' οἱ ἀθάνατοι θεοὶ τὸν πῆραν ὅλοι σ' ἔχτρα³.»

Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου καταφαίνεται ὅτι, κατὰ τοὺς ὁμηρικὺς χρόνους, ὁ Διόνυσος, ὅστις δὲν ἔχει θέσιν ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, εἶναι θεὸς ἢ ἥρωας ξένος ἔτι πρὸς τὴν Ἑλλάδα· καί, παρὰ τὸν ἡθικὸν χαρακτήρα, τὸν ὁποῖον ὁ ἰωνικός ποιητὴς δίδει εἰς τὴν

¹ Ἡθικ. 816, Α', 29 καὶ ἔφ. Dübner, collection Didot.

² Στίχοι 130-140.

³ Μεταφρ. Ἀλ. Πάλλη.

ἀφ' ἣν γοῖν του, μᾶς ἐπιτρέπεται νά θεωρήσωμεν τὸν μῦθον αὐτὸν ὡς ἔχοντα καθαρῶς φυσικὴν σημασίαν. Ὁ Λυκούργος, ὡς ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματός του φαίνεται ὑποδηλοῦσα¹, εἶναι ὁ ἐγκλείων ἢ ἀποκρύπτων τὸ φῶς· εἶναι αὐτὸς ὁ χειμῶν μεθ' ὧν τῶν σκληροτήτων καὶ τῆς ὀριμύτητος αὐτοῦ, ὅστις διὰ τοῦ φοινικοῦ αὐτοῦ κέντρου πλήττει τὴν ζωὴν καὶ τὴν φυτείαν τῆς φύσεως². εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ Δρύαντος, δηλαδὴ τῶν κεκαλυμμένων ἀπὸ δάσιν ὄρυθν ὀρέων, ὅστις ἀπὸ τὰς χιονοσκεπεῖς κορυφὰς τῆς Θράκης ὁρμᾷ εἰς τὴν πεδιάδα, διώκων πρὸ αὐτοῦ τὸν λαμπρὸν ἥλιον τοῦ θέρους καὶ πᾶσαν αὐτοῦ χαρὰν καὶ ἀναγκάζων αὐτὸν νά κρημισθῇ εἰς τὴν θάλασσαν, ὁπότεν ἡ ἀξέλεθρη πλέον κατὰ τὴν ἄνοιξιν, τυφλώνων καὶ θανασίμως πλήττων τὸν διώκτην· του³.

Ὁ μῦθος οὗτος, ὅστις σχεδὸν οὐδὲν χαρακτηριστικὸν τοῦ λαϊκοῦ τῆς Ἑλλάδος Βάκχου παρουσιάζει, μᾶς ἀναγκάζει νά συμπεράνωμεν ὅτι ἐν Θράκῃ ὑφίστατο εἰς ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν λατρεῖα τις τῆς θεότητος ταύτης, λατρεῖα, ἣτις ἀρχικῶς ἦτο καὶ παρέμεινεν, ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, ἀρκούντως διάφορος τῆς ἑλληνικῆς λατρείας. Παρὰ τὴν διάκρισιν ταύτην, οὐδὲν μᾶς ἐμποδίζει νά παραδεχθῶμεν, ὡς ὁ Otfried Müller⁴, ὅτι αἱ θρακικαὶ φυλαὶ, αἱ ὁποῖαι, ἀφ' οὗ πρῶτον διέμειναν ἐν Πιερίᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ, ἦλθον καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐν Βοιωτίᾳ καὶ Φωκίᾳ, ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν τὴν λατρείαν τοῦ Βάκχου, καὶ ὅτι ἀπὸ τοῦς πρόποδας τοῦ Παρνασσοῦ καὶ τὰς κοιλάδας τοῦ Ἑλικῶνος ἡ λατρεῖα αὕτη ἐξηπλώθη ἐντὸς ὀλίγου μεταξὺ ὧν τῶν αἰολικῶν φυλῶν τῆς χώρας, αἵτινες υἱοθέτησαν ἀλλὰ καὶ ταυτοχρόνως μετεμόρφωσαν αὐτήν. Ἐκ τῆς μεταμορφώσεως ταύτης ἢ μᾶλλον ἐκ τῆς ἀναμίξεως τῶν θρακικῶν καὶ αἰολικῶν περὶ τοῦ Βάκχου παραδόσεων, ἐγεννήθη ἴσως ὁ θηβαϊκὸς μῦθος, ὅστις εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὸς καὶ σπουδαιότερος ὧν.

Ὁ μῦθος οὗτος, πράγματι, ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἐξεταζόμενος, περικλείει τὴν οὐσιώδη ιδέαν τῆς λατρείας τοῦ Βάκχου, ὅστις εἶναι πρὸ παντός, ὁ θεὸς τοῦ οἴνου· τὰ δὲ θαυμαστά περιστατικὰ δι' ὧν περιβάλλεται κατ' αὐτὸν ἡ γέννησις καὶ ἡ νεανικὴ τοῦ θεοῦ ἡλικία οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰ μὴ αἱ μυθικαὶ ἐκφράσεις τῶν φυσικῶν φαινομένων τῶν συντρεχόντων διὰ τὴν αὐξήσιν τῆς ἀμπέλου καὶ τὴν ὀρίμανσιν τοῦ καρποῦ αὐτῆς. Κατὰ τὸν μῦθον τοῦτον, μήτηρ τοῦ Διονύσου εἶναι ἡ Σεμέλη, ἡ θυγάτηρ τοῦ Κάδμου. Ἡ Σεμέλη, πιθανὴ προσωποποίησις τῆς γῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἔαρος⁵, ἀγαπάται ὑπὸ τοῦ Διὸς, τοῦ θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ, ὅστις γονιμοποιεῖ τὴν ἐρωμένην του κατὰ τὸν αὐτὸν ἀναμφιβόλως τρόπον, καθ' ὃν ἐγονιμοποίησε καὶ τὴν Δα-

¹ Ἑλληνιστὶ τὸ Λυκούργος ἢ Λυκόεργος, ἐκ μὲν τῆς ρίζης λυκ, ἐκφράζει τὴν ιδέαν τοῦ φωτός, ἐκ δὲ τῆς ρίζης εργ τὴν ιδέαν τοῦ περιορίζειν, ἐγκλείειν.

² Ἑρμηνεία τοῦ Præller, *Griech. Mythol.*, I, σ. 566, ἐκδ. 3.

³ Κατὰ τὸν Welcker *Griechische Götterlehre*, I, 429), ὁ Διόνυσος καὶ ὁ Λυκούργος· Ἀρης εἶναι δυαδικὴ προσωποποίησις τοῦ ἡλίου· ὁ πρῶτος εἶναι ὁ ἥλιος τοῦ θέρους, ὁ δευτέρος ὁ ἥλιος τοῦ χειμῶνος.

⁴ O. Müller, *Orchomenos und die Minyer*, 379-381.

⁵ Ἀσφαλὴς ἐτυμολογία τῆς λέξεως ταύτης δὲν εὗρεθῇ ἀκόμη. Ὁ Welcker (*Griech. Gött.*, 436), κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον (παρὰ J. Lyd. *De Mens.*, 4. 48) ἐρμηνεύει τὸ σεμέλη διὰ τοῦ θεμέλι, ἢ γῆ θεωρουμένη ὡς θεμέλιον παντός πράγματος. Πρβλ. Γαῖα ἡ θεμέλιος· (Ἵνν. ὁμηρ., Λ' 1). Ὁ Διόδωρος (Γ', 62), τοῦ ὁποίου τὴν γνώμην ἐπανέλαβεν ὁ Schömann (*Opusc* II, 155) ἐρμηνεύει τὸ σεμέλη διὰ τοῦ σεμνή, ἐπιθέτου τῆς Γῆς. Ἡ ὑπὸ τοῦ Maury προτεινομένη ἐτυμολογία *Hist. des Rel. de la Grèce*, I, 508), ὅστις θεωρεῖ τὴν λέξιν ταύτην ὡς ἰσοδύναμον πρὸς τὸ σελήνη, εὗρίσκεται εἰς ἀσυμφωνίαν πρὸς τὴν γενικὴν ἔννοιαν τοῦ μῦθου.

νάην, ὑπὸ μὲν χρυσεῖς βροχῆς¹, δηλαδὴ διὰ τῶν ἀγαθοποιῶν ὑδάτων, τὰ ὅποια ἀπαλύνουσι τὸ ἔδαφος καὶ διεισδύουσιν εἰς τοὺς ἀπεσκληρυμένους τῆς γῆς κόλπους, ἵνα ἀναπτύξωσιν ἐν αὐτοῖς τὴν ζωὴν. Ἐγγυμονοῦσα κατόπιν τῆς θείας ταύτης γονιμοποιήσεως ἡ Σεμέλη, ἔλεγεν ὁ μῦθος, ἔσχε τὴν ἀφροσύνην νὰ θελήσῃ νὰ ἴδῃ, ἐν δλῇ τῇ λαμπρότητι τῆς δόξης του, ἐν μέσῳ τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῶν ἀστραπῶν τοῦ τὸν θεόν, ὅστις κατέστησεν αὐτὴν μητέρα· ἀλλ' αἱ φλόγες δι' ὧν περιεβάλλετο ὁ Ζεὺς κατέκαυσαν αὐτήν· θνήσκουσα δὲ ἀπέδαλε τὸν μόλις ἐντὸς τῶν σπλάγχχνων τῆς ἐσχηματισμένον καρπὸν (εἰκ. 116). Ὁ καρπὸς οὗτος ἦτο ὁ Διόνυσος, ὅστις θὰ κατεκκείτο ἐπίσης ἐκ τῆς οὐρανίου πυρᾶς, εἴαν ἡ γῆ δὲν ἔκαμνε νὰ βλαστήσῃ καὶ περιβάλῃ διὰ τῶν κλάδων τοῦ τοῦς κίονας τῶν ἀνακτόρων τοῦ Κάδμου πυκνὸς καὶ καταπράσινος κισσός², διὰ νὰ προστατεύσῃ καὶ σκιάσῃ τὸ παιδίον. Ἐν τοσούτῳ ὁ Διόνυσος πάραυτα ὑπὸ τοῦ οὐρανίου πατρὸς του Διὸς περισυλλεγῆς, ἐνεκλείσθη καὶ ἐρράφη εἰς τὸν μηρὸν αὐτοῦ, ὅπου μέλλει ν' ἀποπερατωθῇ ἡ κύησις, μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν τὸ θεῖον βρέφος τελειωθὲν, θὰ ἴδῃ τὸ φῶς διὰ δευτέραν φοράν· τὴν ἰδέαν τῆς διπλῆς ταύτης γεννήσεως ἐνόμιζον ὅτι ἐξέφραζον οἱ Ἕλληνες διὰ τῶν ἐπιθέτων *Διμήτωρ* καὶ *διθύραμβος*, τὰ ὅποια ἀπέδιδον εἰς τὸν θεόν. Αἱ παράδοξοι λεπτομέρειαι αὗται, ἡ τελευταία τῶν ὁποίων τοῦλάχιστον δυσκόλως ἐξηγεῖται³, φαίνονται προερχόμεναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων θρησκευτικῶν παραδόσεων τῆς ἀρίας φυλῆς. Οἱ ἰνδολόγοι παρατήρησαν, τῷ ὄντι, τὴν ἀναλογίαν, ἥτις συνδέει τὸν μῦθον τῆς γεννήσεως τοῦ Βάκχου καὶ τὸν τοῦ θεοῦ Σόμα. Ὁ Σόμα εἶναι, ἐν ταῖς Βέδαις, ὁ δῆς χυμὸς τοῦ φυτοῦ, ὁ χρησιμεύων διὰ τὰς πρὸς τοὺς θεοὺς σπονδὰς, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ προσωποποίησις τῆς σπονδῆς, ἥτις καθίσταται μεσάζουσα θεότης μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων. Ὁ Σόμα ὅμως οὗτος ἐπονομάζεται *βίνας*, ἀγαπητός, ἐπιθετὸν τὸ ὅποion οἱ εἰς Εὐρώπην καὶ Ἑλλάδα διαπερνωθέντες ἀδελφοὶ τῶν Ἀρίων ἀπέδωσαν εἰς τὸν χυμὸν τῆς σταφυλῆς, τὸν οἶνον, οὗτινος τὴν βραδείαν καὶ δύσκολον παραγωγὴν ἐκφράζει ὁ ἀνωτέρω ἐκτεθείς διονυσιακὸς μῦθος. Ὁ θεὸς Σόμα τοποθετεῖται εἰς τὸν μηρὸν τοῦ Ἰνδρα, ὡς ὁ Διόνυσος εἰς τὸν μηρὸν τοῦ Διός⁴. Ὡς ὁ τελευταῖος οὗτος

Εἰκ. 116.—Γέννησις τοῦ Βακχοῦ.

¹ Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὁ Ζεὺς ἀναπαρίσταται, πράγματι, ἐπὶ τῶν ἐγγλύφων λίθων, μετὰ τῶν χαρακτηριστικῶν πτερυγῶν τοῦ *αὐτοῦ* Διός. Παρατήρησις τοῦ Welcker. *Griech. Götterlehre*, I, σ. 440, σημειώσεις 33.

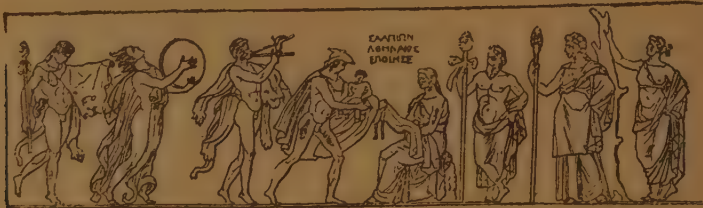
² Εὐρύκ., *Φοιν.*, 648. Ὁ σχολιαστής, βασιζόμενος ἐπὶ τῆς μαρτυρίας τοῦ Μνασέα ἡρμηνεύει οὕτω τὸ ἐπώνυμον *περικισσός*, ὅπερ οἱ Θηβαῖοι ἔδιδον εἰς τὸν θεόν. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη οὐδεμίαν ἔχει, προφανῶς, ἀξίαν.

³ Ἡ ἰδέα τῆς ἐγκλείσεως καὶ ραφῆς τοῦ Διονύσου ἐντὸς τοῦ μηρὸς τοῦ Διὸς πιθανὸν νὰ προέρχεται ἐκ τῆς ἐσφαλμένης ἐρμηνείας ἐπιθέτων τινῶν τοῦ θεοῦ, τῶν ὁποίων ἡ ἐννοία εἶχεν ἀπολεσθῇ, ὡς τὸ ἐπιθετὸν *εἰραφώτης* τὸ ὅποion οἱ Ἕλληνες συνεσχέτιζον πρὸς τὸ *ἐρραφθῆναι*, τὰ ἐπιθέτα *μηροεραφῆς* ἢ *μηροεραφῆς* δὲν ὀφείλουσι, βεβαίως, τὴν προσελούσιν των εἰς τὴν λέξιν *μηρός*.

⁴ Βλέπε, Kühn, *Zeitschr. für vergl. Sprachf.* I, 191. Ὁμοίως, Pictet *Origines indo-européennes*, t. I, σ. 311 καὶ ἀκόλ.

ἀποσπᾶται ἀπὸ τοῦ κόλπου τῆς κεραυνωθεῖτης μητρός του, διότι γεννᾶται διὰ τῆς τριβῆς τῶν δύο τεμαχίων τοῦ βύλου τῶν ἀποτελούντων τὸ ἀράνι τέλος δέ, καὶ οὗτος γεννᾶται δύο φορές καὶ ἐπωνομάζεται *Αβιδυμνιάν*, δις γεννημένος ἢ γεννημένος ὑπὸ δύο μορφῇ· διότι ἀπὸ ἀπεσύρθη ἐκ τῶν φλογὼν τῆς θυσίας, μετεφέρθη εἰς τοὺς οὐρανούς διὰ τῶν ἐπικλήσεων τῶν ἱερέων¹.

Αἱ ἀναλογίαι αὗται, τὰς ὁποίας ἡ ἀναρμοδιότης μας δὲν θά. ἡδύνατο νὰ ἀμφισβητήσῃ, δὲν καθιστῶσι, ὡς φαίνεται, ἀρκούντως σαφῆ τὴν θεμελιώδη ἰδέαν τοῦ ἐλληνικοῦ μύθου, ὅτις κατὰ τὰ φαινόμενα εἶναι ἡ ἱστορία τῆς γενέσεως καὶ τῆς ὀρίμανσεως τοῦ βότρου τῆς σταφυλῆς. Ἡ ἱστορία αὕτη καθίσταται ἐν τῇ ἐλληνικῇ φαντασίᾳ ὁράμα. Μόλις ἡ γῆ ἐξέρχεται ἐκ τοῦ μακροῦ τοῦ χειμῶνος ὕπνου, ὑφίσταται τὴν ἐπενέργειαν τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἐκ τοῦ γονίμου αὐτοῦ ὕμναϊο συλλαμβάνει τὰ σπέρ-

Εἰκ. 117 Ὁ Ἑρμῆς ἐμπιστευόμενος εἰς τὰς Νύμφας τὸν νεαρόν Βάκχον.

ματα τῆς ζωῆς. Ὁ ἑαρινὸς χυμὸς ἀνέρχεται εἰς τὰ κλήματα τῆς ἀμπέλου, ἥτις ἦδη βλαστάνει, ὁ δὲ θεὸς ἀρχίζει νὰ σχηματίζεται. Ἀλλ' ἐντὸς ὀλίγου ὁ Ζεὺς κεραυνώνει τὴν Σεμέλην· ἡ θερμότης τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἀποξηραίνει καὶ κατακαίει τὸ ἔδαφος, ὁ δὲ νεαρὸς καρπὸς θά κατεστρέφετο, ἂν δὲν ἐκρύπτετο ὑπὸ τὰ φύλλα τοῦ φέροντος αὐτὸν δεινδρυλλίου. Τότε ὁ οὐρανὸς φέρει εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς γῆς· οὗτος ὑπεραπίζει καὶ προστατεύει τὸν Διόνυσον καλυπτόμενος ὑπὸ νεφῶν, ἐκ τῶν ὁποίων πίπτει ἡ ὀροσερὰ ὀρώσας, ἡ ὕγρασία τῆς ὁποίας τρέφει τὸν γεννώμενον βότρυκα καὶ ἐπισπένδει τὴν ὀρίμανσιν αὐτοῦ².

Ὁ μῦθος ἔλεγε, πράγματι, ὅτι τὸν Διόνυσον, μόλις γεννηθέντα, ἐφρόντισεν ὁ Ἑρμῆς νὰ ἐμπιστευθῇ εἰς τὰς Νύμφας, τὰς τροφούς αὐτοῦ· ὑπόθεσις πλειστάκις ὑπὸ τῶν ἐλλήνων καλλιτεχνῶν ἀναπαρασταθεῖσα (εἰκ. 117). Αἱ νύμφαι ὅμως παριστῶσι τὴν ὕγρασίαν τῆς γῆς· εἶναι ὁ ζωογονῶν τὰ φυτὰ καὶ τὰ δένδρα χυμὸς· εἶναι αἱ ἀναδλύουσαι πηγαί, εἶναι οἱ ποταμοὶ καὶ τὰ ἄφθονα ὕδατα. Κατ' ἄλλην τινὰ παράδοσιν, τὴν φροντίδα τοῦ παιδίου ἀνέλαβεν ἡ ἀδελφὴ τῆς Σεμέλης Ἰνὼ· ἀλλ' ἡ Ἰνὼ-Λευκοθέα εἶν' ἐπίσης θεότης τῶν ὑδάτων. Κατὰ τὸν Φερεκύδην, τροφοὶ τοῦ θεοῦ ἦσαν αἱ νύμφαι τῆς Δωδώνης, Ἰάδες· νύμφαι ὁἰκῆριοι, διατηρήσασαι τὴν σημασίαν ταύτην ἀκόμη καὶ ὅταν ἐτοποθετήθησαν εἰς τὸν οὐρανὸν ὡς ἀστερισμοί. Συχνότερον ἐν τοῦτοις τροφοὶ τοῦ Διονύσου εἶναι αἱ Νύμφαι τῶν ὀρέων τῆς Νύσης, αὐτὸς δὲ ὁ θεὸς συνή-

¹ Τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἰδεῶν αὐτῶν, βλέπε ἐν τῷ ὑπομνήματι τοῦ Langlois: *la divinité védique appelée Soma*, ἐν ταῖς *Mémoires de l'Académie des Inscriptions* (τ. XVIII μέρος 2).

² Ἀκολουθοῦμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Preller δοθεῖσαν ἐρμηνείαν, *Griech. Mythol.*, I. σ. 546-547. Ἐπίσης, A. Kuhn, *Die Herabkunft des Feuers*, σ. 167 καὶ ἑρ.

ὥς καλεῖται θεὸς τῆς Νύσσης. Ποῖον εἶναι λοιπὸν τὸ ἱερὸν αὐτὸ ὄρος, τὸ «ἡγάθηον Νυσήϊον» ἐκεῖνο, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται ἡδὴ λόγος ἐν τῇ Ἰλιάδι; Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, πολλὰ ὄρη τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν ἔφερον τὸ ὄνομα Νῦσα· διότι πᾶς δῆμος, εἰς τὸν ὁποῖον ἐκαλλιεργεῖτο ἡ ἀμπελος διεξεδίκει τὴν τιμὴν τῆς ἀνατροφῆς τοῦ θεοῦ ἐν τῇ παιδικῇ του ἡλικίᾳ. Ὅταν ἡ λατρεία τοῦ Διονύσου διεδόθη ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τιμῆμά τι τῆς Ἀσίας, ὑπῆρξαν λόφοι καὶ κῶμαι φέρουσαι τὸ ὄνομα Νῦσα, ὅχι μόνον ἐν Θράκῃ, Θερσαλίᾳ, Εὐβοίᾳ, Βοιωτίᾳ καὶ Νάξῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Κερίᾳ, Λυδίᾳ, Καππαδοκίᾳ, Ἀραβίᾳ καὶ μέχρις αὐτῶν τῶν Ἰνδιῶν¹. Πραγματικῶς ἡ Νῦσα ἦτο κατ' ἀρχὰς τόπος φανταστικός, ἐκ τῆς ἐλληνικῆς φαντασίας ἐκκολαφθεὶς, κατόπιν παρετυμολογίας τινός. Διὰ τοὺς Ἕλληνας, πράγματι, τὸ ὄνομα τοῦ Διονύσου, εἰς δύο μέρη ἀποσυντιθέμενον, οὐδὲν ἄλλο ἡδύνατο νὰ σημαίνει, εἰμὶ ὁ Ζεὺς ἢ ὁ θεὸς τῆς Νύσσης. Ἐκ τούτου ἡ φανταστικὴ ἐκείνη γεωγραφία, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ συγγραφεὺς ἐνός τῶν ὁμηρικῶν ὕμνων τοποθετεῖ τὴν Νύσαν, εἰς ἀόριστόν τινα χώραν, θαυμαστὴν, μακρὰν τῆς Φοινίκης, ὡς λέγει, ἀλλὰ πλησίον τῶν ὑδάτων τῆς Αἰγύπτου:

«Τηλοῦ Φοινίκης, σχεδὸν Αἰγύπτου ῥαῶν²».

Ἡ ἀρχαία αὕτη, τοῦ ὀνόματος τοῦ Διονύσου ἐρμηνεία δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήξῃ, ἂν συλλογισθῶμεν πόσοι ἐλληνικοὶ μῦθοι προήλθον ἀπλῶς καὶ μόνον ἐκ παρετυμολογίας τινος. Ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἄλλωστε σχεδὸν δὲν κατώρθωσε νὰ ἐρμηνεύσῃ κάλλιον τῶν ἀρχαίων τὴν ἐτυμολογικὴν ἔννοιαν θεοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα δὲν ἐπανευρίσκειται ἐν τῇ βεδικῇ Πανθέῳ· δὲν ἀνάγει δὲ μετὰ βεβαιότητος τὸ δευτερον μέρος τῆς λέξεως Διῶ-νυσος εἰς ρίζαν τινὰ ἐκφράζουσαν ἰδέαν ὑγρασίας καὶ ρευστότητος³. ὑπόθεσις ἔχουσα, ὁμολογουμένως, τὸ προσὸν νὰ συμφωνῇ, πρὸς τὸν μῦθον, ὅστις δίδει εἰς τὸν θεὸν ὡς τροφὸς τὰς Νύμφας, καὶ πρὸς τὸ ἀποδιδόμενον ἐνίοτε εἰς αὐτὸν ἐπίθετον Ὑγῆς, ὑγρός⁴. Ὁ Διόνυσος, τῷ ὄντι, δὲν ἦτο προσωποποίησις μόνον τοῦ καρποῦ τῆς ἀμπέλου καὶ τοῦ ὑγροῦ αὐτῆς· ἦτο ὡσαύτως, κατὰ γενικώτερον τρόπον ὁ ὑγρὸς χυμὸς τῆς γῆς, ἡ πλουσία καὶ γόνιμος αὐτῆς ζωή, οἷα παρουσιάζεται τὸ ἔαρ, εἰς ὅλας τὰς φυτικὰς δημιουργίας.

Ἐπὶ τῶν κλιτύων λοιπὸν τῆς Νύσσης, τοῦ θαυμασίου ὄρους, ὅπου κατῴκουν αἱ Νύμφαι, διήλθεν ὁ θεὸς τὴν παιδικήν του ἡλικίαν. Ἡ ἐλληνικὴ φαντασία ἐφαντάζετο αὐτὸν νωχελῶς ἐξηλωμένον ἐντὸς δροσεροῦ σπηλαίου, ὡς ὁ Ζεὺς, ὅταν ἦτο παιδίον, εἰς τὸ σπήλαιον τοῦ ὄρους Ἰδης· ὁ θόλος τοῦ σπηλαίου ἐκαλύπτετο ἀπὸ τοὺς κλάδους τῆς ἀγρίας ἀμπέλου, ἣτις ἠΰξανε ταυτοχρόνως μετὰ τοῦ θεοῦ. Ἡλικιωθεὶς ὁ Διόνυσος δοκιμάζει τὸν ἄγριον καρπὸν τοῦ σπηλαίου τῆς Νύσσης καὶ «μεθύσκειται ἐκ τοῦ οὐρανίου αὐτοῦ νέκταρος, αὐτὸς καὶ αἱ τροφοὶ του, καὶ οἱ δαίμονες τοῦ δάσους, οἵτινες ἀκο-

¹ Βλ. Στεφ. Βυζάντ. λέξ. Νῦσαι καὶ Ἡσύχιον ἐν λ. Νῦσα.

² Ὑμν., ΛΔ', στ. 8-9, ἐκδ. Baumeister.

³ Σανασκριτικὴ ρίζα *anu*, ἐξ οὗ σνάου-μι. fluo. Πρὸς. *nu-ros*, *nu-ros*, *Nheros*, κλπ. Ὁ Welcker (*Griech. Götterlehre*, I, 458) θεωρεῖ τὸ ἐπίθετον τοῦ θεοῦ *Nusḥios* ὡς ἰσοδύναμον τοῦ *Limnaos*, στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ ἀρχαῖος ναὸς τοῦ θεοῦ ἐν Ἀθῆναις ἔκειτο εἰς τὴν συνοικίαν *Λίμνα*.

⁴ Πλουτάρχ., περὶ Ἰσ. καὶ Ὀσίρ., 34: τὸν Διόνυσον Ὑγὴν ὡς κύριον τῆς ὑγρῆς φύσεως.

λουθοῦσιν αὐτόν, συγκεκινημένοι καὶ ἐνθουσιασμένοι, ὥς ἐκ νέας τινὸς ἡδονῆς¹. Ἐν-
τὸς ὀλίγου, ἀσκόπως περιφερόμενος, ἀπομακρύνεται τοῦ ἐνδαιτήματος τῆς παιδικῆς
του ἡλικίας· ἀναρριχᾶται ἐπὶ τῶν ἀποτόμων βράχων, κατέρχεται εἰς τὸ βάθος τῶν
κοιλιάδων, εἰσδύει ἐντὸς τῶν πυκνῶν λοχμῶν, εἰσχωρεῖ ὑπὸ τοὺς θόλους τῶν ἀρχαίων
δασύων, ἅτινα ἀντηχοῦσιν ἀπὸ τὰς θορυβώδεις ἐκδηλώσεις τῆς χαρᾶς του. Τοιαύτη ἡ
εἰκὼν τοῦ ἐλληνικοῦ Διονύσου, τὴν ὁποίαν μᾶς προσφέρει ἡδὴ ἀπόσπασμα ἑμνηρικοῦ
τινὸς ὕμνου². Ὅταν αἱ θεαὶ (αἱ Νύμφαι) ἀνέθρεψαν τὸν ἄξιον πολλῶν ὕμνων θεόν.
τότε ἐκεῖνος ἤρchiσε νὰ περιφέρεται ἀνὰ τὰς δεινὰς δεινὰς δεινὰς δεινὰς δεινὰς δεινὰς
κεφαλὴν ἐστεμμένην διὰ πυκνοῦ κισσοῦ καὶ δάφνης· αἱ νύμφαι τὸν ἡκολούθουν· ἐκεῖ-
νος δὲ ἐβάδιζεν ἐπὶ κεφαλῇ· θόρυβος δὲ μέγας ἐπλήρου τὸ ἀπέραντον δάσος:

«αὐτὰρ ἐπειδὴ τόνδε θεαὶ πολύμνον ἔθρεψαν,
δὴ τότε φοιτίζεσκε καθ' ὀλήντας· ἐναύλους
κισσῷ καὶ δάφνῃ πεπυκασμένους· αἱ δ' ἄμ' ἔποντο
Νύμφαι, ὃ δ' ἐξηγεῖτο· ῥόμος δ' ἔχεν ἀσπέτον ὀλγῇ.»

Ὡς ἐκ τούτου ὁ Διόνυσος ὀνομάζεται ἐκ περιτροπῆς Βρόμιος καὶ Βύσις, δηλαδὴ θεὸς
θορυβώδης³. Κατὰ τὰς μακρυνὰς καὶ συχνὰς ἐπαναλαμβανομένας μακρὰν τῆς κοι-
τίδος αὐτοῦ περιηγήσεις του, λέγουσιν ὅτι ὁ θεὸς συνήντησεν ἐκ περιτροπῆς φίλους
καὶ ἐχθρούς. Εἰς μὲν τοὺς φίλους του ἔδιδε τὸ γλυκὺ τοῦ οἴνου δῶρον, ὅπερ τέρπει
καὶ παρηγορεῖ· εἰς δὲ τοὺς ἐχθρούς ἐνέπνεε ἀγρίαν μανίαν καὶ τρομεράς ἐπέβαλλε
τιμωρίας. Ἡ δύναμις του ἦτο ἀκαταμάχητος, εὐρύων δὲ καθ' ἑκάστην τὸν κύκλον
τῶν κατακτῆσεών του, ὑπέταξεν ἐντὸς ὀλίγου τὸν κόσμον ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ. Λαμ-
πραὶ εἰκόνες, ἡ διαφάνεια τῶν ὁποίων μᾶς ἐπιτρέπει· εὐκόλως νὰ μαντεύσωμεν ποίας
ιδέας οὕτω ποιητικῶς ἐκφράζουσιν. Ἡ ἀγρία παιδικὴ τοῦ Βάκχου ἡλικία καὶ ἡ θο-
ρυβώδης νεότης αὐτοῦ οὐδὲν ἄλλο, πράγματι, σημαίνει· ἢ τὴν αὐξήσιν τῆς ἀμπέλου
ἐπὶ τῶν ὀρεινῶν γηλόφων, ὅπου ἀνακαλυφθεῖσιν καὶ καλλιεργηθεῖσα, ἐδλάστανε κατὰ
προτίμησιν· τὰς πρώτας φρενιτιώδεις ἡδονὰς τοῦ οἴνου· τὴν χαρὰν τῶν πρώτων τρυ-
γητῶν, αἱ θορυβώδεις τῶν ὁποίων ἔορται ἐτελοῦντο ταυτοχρόνως ὑπὸ τῶν κατοίκων
τῶν ὀρέων· ὑπὸ τῶν ποιμένων τῶν ἀναρριχομένων ἐπὶ τῶν ράχεων μετὰ τῶν ποι-
μνίων αὐτῶν, τῶν γεωργῶν καὶ τῶν ἀμπελουργῶν, τῶν καλλιεργούντων τὰς κλιτύς,
— τῶν Σατύρων καὶ Σειληνῶν, τῶν πληρούντων τὰ δάση, τῶν Νυμφῶν, τῶν κατοι-
κουσῶν τὰς πηγὰς, προσέθετον οἱ Ἕλληνες, συγχέοντες οὕτω πάντα τοῦ ὄρους τὰ
ὄντα, θεῖα καὶ ἀνθρώπινα, ἐν τῇ μεταδοτικῇ ἐνθουσιασμῇ καὶ τῇ παγκοσμίῳ χαρᾷ,

¹ Preller, *Griech. Myth.*, σ. 549.

² Ὕμνος ὅμηρ., ΚΣ'. ἐκδ. Baumeister.

³ Ἡ σημασία τῶν ἐπίσης εὐχρήστων ἐπιθέτων Βάκχος καὶ Ἰακχος εἶναι ἀβεβαία. Ὁ Maury
(Hist. des relig. de la Grèce, I, 119) παρατηρεῖ, κατὰ τὸν Benfey, ὅτι τὸ Βάκχος ὁμοιάζει
πολὺ πρὸς τὸ Λάχχα, ἰαχυσός, ἐπίθετον τοῦ Ἀγνι-Σόμα. Ὁ Curtius (*Griech. Etym.*, σ. 460-
576) συσχετίζει τὸ Βάκχος μετὰ τοῦ Ἰακχος. Ὁ F. Lenormant (*Rev. Arch.* 1876. σ. 43) ταυ-
τίζει τὸ Βάκχος πρὸς τὸ φρυγικὸν Βαραῖος, μίαν τῶν ὀνομασιῶν τοῦ Σαβαζίου, ὅστις συνεχέτο
ἐν Φρυγίᾳ καὶ Θράκῃ μετὰ τοῦ Διονύσου. Βλ. τὸ ἄρθρον Bacchus τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως ἐν
τῇ *Dictionn. des Antiquités*, τῇ δημοσιευθέντῃ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Saglio.

ἦν ἐμπνέει ὁ Βάκχος. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ μῖση καὶ τὰς φιλίας, τοῦ θεοῦ, τὰ μακρυνὰ ταξείδια του καὶ τὸν ὀριστικὸν θρίαμβόν του, τί ἄλλο πάλιν δύναται νὰ εἶναι εἰμὴ εἰκὼν τῶν παραδόξων ἀποτελεσμάτων τοῦ οἴνου, τοῦ ἐκ περιτροπῆς εὐεργετικοῦ καὶ τρομεροῦ διὰ τὸν ἄνθρωπον, εἰκὼν ἐπίσης τῆς διαδόσεως τῆς ἀμπέλου, ἣτις, ἀπὸ τοῦ τόπου τοῦ χρησιμεύσαντος ὡς κοιτῆς αὐτῆς, κατέκτησεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὰς γειτονικὰς χώρας καὶ τέλος τὸν κόσμον ὁλόκληρον;

Ὁ συνδυασμὸς αὐτὸς τοῦ Βάκχου μετὰ τῶν δευτερευουσῶν θεοτήτων, αἱ ὁποῖαι, κατήκουν, κατὰ τὰς λαϊκὰς δοξασίας, τὰ ὄρη καὶ τὰ δάση, εἶναι κύριον τῆς λατρείας του χαρακτηριστικόν, οὐχὶ μόνον ἐν Βοιωτίᾳ, ὅπου ἡ λατρεία αὕτη προσέλαθεν ὅλως ἰδιάζοντα χαρακτηριστὰ ἐκ τῶν ἀγρίων ἐρημιῶν τοῦ Κιθαιρώνος, ἀλλ' εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, καὶ εἰς τὰ ποιήματα ὧνων τῶν ποιητῶν. Πανταχοῦ ὁ Βάκχος μᾶς παρουσιάζεται συνοδευόμενος ὑπὸ τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ, τῆς ἀποτελουμένης ἐκ τῶν θεοτήτων τοῦ ἀγρίου βίου.

«ἐμὸς ἐμὸς ὁ βρόμιος
ἐμὲ δεῖ κελαδεῖν, ἐμὲ δεῖ παταγεῖν
ἂν ὄρεα σύμενον μετὰ Ναϊάδων!»

ἀναφωνεῖ λυρικός τις ποιητής. Ὁ δὲ ἀριστοφάνειος χορὸς ἐν ταῖς Θεσμοφοριαζούσαις ψάλλει:

«ἔλα τράβα τὸ χορὸ μας,
κισσφόρε Βάκχε ὁ ἴδιος
Μαζὶ μὲ κώμους καὶ χοροὺς
ἐγὼ θέλει σ' ὑμνήσω,
ὦ Βρόμμε, ὦ Διόνυσε,
γυῖε τῆς Σεμέλης, Εὐδῖε,
ὅπου ὀλονύχτιους χαίρεσαι
χοροὺς στὰ ὄρη καὶ τραγούδια
μὲ τίς χαριτωμένες νύμφες
κ' εὐθυμα λές στὸ γύρισμα:
Εὐδοί, εὐδάν, ὦ Εὐδῖε.
Κι' ἀντιλαλεῖ τριγύρω σου
ἡ Ἥχῳ τοῦ Κιθαιρώνα
καὶ τὰ μαυρόφυλλα βουνά
καὶ τὰ δασυὰ τὰ δάση,
τὰ βράχυνα τὰ σπήλαια
βροντολαλοῦνε
καὶ γύρω σου ὁ καλλίφυλλος
κισσὸς στριφτὸς φουντώνει.²»

¹ Ἀπόσπασμα ὑπορχήματός τινος τοῦ Πρατῖνα (Ἑλ. Λογ. Bergk. σ. 1218).

² Ἀριστοφ. Θεσμοφορ., 987 καὶ ἐφ. Ὁμοίως Ἀνακρέων (παρὰ Δίονι Χρυσόστ. λογ., Β. 35,) ὅστις εἰς τὴν ἀγροτικὴν ἀκολουθίαν τοῦ Διονύσου προσθέτει τὸν Ἔρωτα καὶ τὴν Ἀφροδίτην.

Ὅθεν ὁ Βάκχος εἶναι ὁ θεὸς βασιλεὺς τῆς ἀγροτικῆς φύσεως. Τοιουτοτρόπως δὲ οἱ ὑπ' αὐτοῦ ἐμπνεόμενοι ἐνθουσιασμοὶ εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους αὐτοῦ λατρευτάς, τοὺς κατοίκους τῶν ὀρεινῶν ἐρημιῶν, οὔτινες πρῶτοι ἐγεύθησαν τοῦ ποτοῦ αὐτοῦ, μετεδόθησαν, διὰ τινος ἀξιοσημειώτου ἐνεργείας τῆς λαϊκῆς φαντασίας, εἰς ἅπασαν τὴν ἀγρίαν φύσιν, ἣτις ὑπῆρξε τὸ πρῶτον αὐτῶν θέατρον, εἰς τὴν θεῖαν ταύτην φύσιν, τὴν ζωηράν καὶ περιπαθῆ, ἐν τῇ ὁποίᾳ τὰ δένδρα τῶν δασῶν, αἱ πηγαὶ καὶ αὐτοὶ οἱ βράχοι τοῦ ὄρους ἐφαίνοντο μετέχοντες τῶν ἡδονῶν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡρχίζον νὰ χαίρῃσι, νὰ κινῶνται καὶ νὰ χορεύωσι μετ' αὐτῶν.

II. ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΟΥ ΕΝ ΑΤΤΙΚῃ

Φαίνεται ὅτι ἐκ τῆς Βοιωτίας, ὅπου ἐσχηματίσθη ὁ κυριώτερος τοῦ θεοῦ μῦθος, ἡ λατρεία αὐτοῦ εἰσῆχθη, εἰς παλαιοτάτην ἐποχὴν, εἰς Ἀττικὴν, ἐν τῇ ὁποίᾳ, ἐπὶ μακρόν, ἔσχε μορφὴν ἀπλήν καὶ ὠρισμένην σημασίαν. Δύο κῶμαι, αἱ Ἐλευθεραὶ καὶ ἡ Ἰκαρία, διεφιλονίκουν τὴν τιμὴν ὅτι ἐφιλοξένησαν τὸν θεὸν καὶ πρῶται διὰ τῶν δώρων αὐτοῦ ἐτιμῆθησαν. Αἱ Ἐλευθεραὶ, κείμεναι ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς τοῦ Κιθαίρωνος κλιτύος, εἰς μίαν τῶν ἐξ Ἀττικῆς εἰς Βοιωτίαν ἀγουσῶν διόδων, ἡδύναντο, πράγματι, νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς διάμεσος σταθμὸς τῆς λατρείας τοῦ θηβαίου θεοῦ, πρὶν ἢ αὕτη εἰσέλθῃ εἰς τὰς γειτονικάς τῶν Ἀθηνῶν πεδιάδας. Ἀλλ' αἱ Ἐλευθεραὶ βραδύτερον μόνον ἀνῆκον εἰς τὴν Ἀττικὴν κατὰ συνέπειαν τὸν ἀληθῶς τοπικὸν περὶ Διονύσου μῦθον, τὸν σχετιζόμενον πρὸς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ οἴνου καὶ τὴν διάδοσιν αὐτοῦ εἰς τὴν χώραν, πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν ἐν Ἰκαρίᾳ. Ἰδοὺ δὲ ὁ ἀφελὴς καὶ ἀπλοὺς οὗτος μῦθος.

Ὑπῆρχε παλαιὸς τις βασιλεὺς, ἢ μᾶλλον ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῆς χώρας, ὅστις ἔφερε τὸ ἴδιον μὲ τὴν χώραν ταύτην ὄνομα, ἐκαλεῖτο, δηλαδή, Ἰκάριος. Ἡμέραν τινὰ ὁ Διόνυσος, περιοδεύων τότε, ἐστάθη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ βασιλέως αὐτοῦ, ὅστις τὸν ἐφιλοξένησε φιλοφρόνως. Θελήσας ὁ θεός, κατὰ τὴν ἀναχώρησίν του, ν' ἀνταμείψῃ τὸν Ἰκάριον διὰ τὴν φιλοξενίαν του ἐδώρησεν εἰς αὐτὸν κλῆμα ἀμπέλου καὶ τοῦ ἐδίδαξε τὴν τέχνην τοῦ κατασκευάζειν τὸν οἶνον. Ἀλλ' ὁ Ἰκάριος, ὅταν ἦλθεν ἡ ἐποχὴ τοῦ τρυγητοῦ, δὲν ἠθέλησε ν' ἀπολαύσῃ μόνος τῆς εὐεργασίας τοῦ θεοῦ καὶ ἐσκέφθη νὰ καταστήσῃ κοινωνοὺς αὐτῆς καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. ἤρχισε λοιπὸν νὰ διατρέχῃ τοὺς ἀγροὺς μὲ ἄσχοις πλήρεις οἴνου, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐποτίσθησαν ἐκ περιτροπῆς καὶ ἄνευ περιορισμοῦ γεωργοὶ καὶ ποιμένες. Ἀλλ' ἀμέσως οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἔχασαν τὸ λογικόν των, καὶ ἐνόμισαν ὅτι εἶχον διληττηριασθῇ. Ἐν τῇ μανίᾳ των δὲ φονεύουσι τὸν Ἰκάριον, καὶ δὲν ἐνταφιάζουσιν αὐτὸν εἰ μὴ τὴν ἐπομένην, ὅτε συνηλθον ἐκ τῆς μέθης. Ὁ Ἰκάριος εἶχε θυγατέρα, Ἡριγόνην ὀνομαζομένην, ἣτις προαισθανομένη ἀναμφιβόλως τὸ ἐπισυμβάν δυστύχημα, ἔτρεχε πανταχοῦ, φωνάζουσα καὶ ὀδυρομένη, εἰς ἀναζήτησιν τοῦ πατρὸς τῆς· δὲν ἡδύνατο δὲ νὰ ἀνεύρῃ αὐτόν, ὅτε ἡ Μαῖρα, ἡ συνοδεύουσα αὐτὴν πιστὴ κύων, τῇ ὑπέδειξεν διὰ τῶν ὕλακῶν τὸ μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχον ἐνταφιάσει τὸ σῶμα. Ἡ Ἡριγόνη ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ τῆς ἐκρεμάσθη

ἐκ τοῦ δένδρου, κάτωθεν τοῦ ὁποίου ὑπῆρχεν ὁ τάφος τοῦ πατρός της¹.

Ὁ μῦθος οὗτος δὲν εἶναι δύσκολον νὰ διευκρινισθῇ, ἂν ἀναλογισθῶμεν τὴν σημασίαν τοῦ ὀνόματος τῆς Ἑριγόνης καὶ τοῦ ὀνόματος τῆς κυνὸς αὐτῆς Μαίρας. Ἑριγόνη εἶναι ἡ γεννωμένη κατὰ τὸ ἔαρ, ἡ νεαρά σταφυλή. Μαίρα δὲ (ἡ λαμπρά, ἡ σπινθηροβολοῦσα)², εἶναι ὁ ἀστερισμὸς τοῦ κυνός, ὁ σείριος· Ὅθεν ὁ μῦθος, εἰς τὰ οὐσιώδη αὐτοῦ στοιχεῖα ἀναγόμενος σημαίνει ἀπλῶς τὰ ἐξῆς: κατὰ τὴν ἀνοιξιν τὸ κλῆμα παράγει τὴν σταφυλὴν· αὕτη αὐξηθεῖσα κρέμαται ἀπὸ τοῦ δενδρυλλίου, ἐξ οὗ ἐγεννήθη, ἐνῷ αἱ φλογεραὶ τοῦ θέρους ἀκτῖνες συνοδεύουσι τὴν αὐξησίν της καὶ συντελοῦσιν εἰς τὴν ὥριμανσιν αὐτῆς.

Τὸ νόημα τῶν ἀπλῶν αὐτῶν ἰδεῶν εἶχεν ἀναμφιβόλως ἀπολεσθῇ πολὺ πρὸ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν οἱ κάτοικοι τοῦ δήμου Ἰκαρίας, κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς αἰώρας³, ἀνῆρτων ἀπὸ τῶν κλάδων τῶν δένδρων εἰδώλια ἐξ ἀργίλου ἢ κηροῦ, τὰ ὅποια ἐταλαντεύοντο μὲ τὴν πνοὴν τοῦ ἀνέμου, ὡς αἱ oscillae εἰς τὰς πεδιάδας τοῦ Λατίου⁴: ἀνάμνησις τοῦ ἀτυχοῦς τῆς Ἑριγόνης τέλους, ἢ, ἐν κοινῇ γλῶσση, τῆς σταφυλῆς, ἣτις διὰ πρώτην φοράν ἐκρέματο ἐκ τῶν κλάδων τῆς ἀμπελίου. Εἰς τὴν μυθικὴν ὡσαύτως ἐποχὴν ταύτην ἀνάγουσι μίαν τῶν πλέον λαϊκῶν κατὰ τὴν ὥραν τοῦ τρυγητοῦ διασκεδάσεων ἀνὰ τοὺς ἀγροὺς τῆς Ἀττικῆς, τὰ Ἀσכולία, κατὰ τὰ ὅποια οἱ νεαροὶ ἀγρόται προσεπάθουν νὰ πηδήσουν καὶ χορεύουν ἐπὶ τοῦ ἐνὸς ποδὸς ἰστάμενοι⁵, ἐπὶ ἀσχοῦ πεψυσμένου καὶ ἡλειμμένου δι' ἐλαίου, κατ' ἀπομίμησιν, ὡς ἔλεγον, τοῦ Ἰκαρίου, ὅστις, ἰδὼν ἡμέραν τινὰ τράγον τρώγονται τὴν ἀμπελὸν του, κατεσκεύασεν ἀσχὸν ἐκ τοῦ δέρματος τοῦ ζῆου αὐτοῦ καὶ ἐχόρευεν ἐπὶ τοῦ ἀσχοῦ τούτου ἐν τῇ εὐθυμίᾳ τῶν πρώτων τρυγητῶν.

Ὅθεν ἡ περὶ τῆς θεότητος τοῦ Βάκχου ἀντίληψις, κατ' ἀρχάς ἦτο, καὶ ἐπὶ μακρὸν θὰ παραμείνῃ, εἰς ἄκρον ἀπλῆ. Κατὰ τοὺς λαμπροτέρους χρόνους τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὅταν τὰ μεγάλα Διονύσια, διὰ τῆς λαμπρότητος τῶν ἑορτῶν των καὶ διὰ τῆς γοητείας τῶν ἐπ' εὐκαιρίᾳ αὐτῶν διδομένων θεατρικῶν παραστάσεων, προσείλκουν μεγίστην εἰς Ἀθήνας κοσμοσυρροήν, ἐτελοῦντο εἰς τοὺς ἀγροὺς ἄλλαι ἑορταὶ ἀπλουστεροῦ καὶ μᾶλλον πρωτογόνου χαρακτήρος, μικρὰ Διόνυσια, Διονύσια τὰ κατ' ἀγροὺς ἢ καὶ ἀκόμη Θεοῖνια (ἐορταὶ τοῦ θεοῦ τοῦ οἴνου) καλούμεναι. Εἰς αὐτὰ ἀναμφιβόλως διετηρήθησαν πιστῶς αἱ ἀρχαιότεραι παραδόσεις τῆς ἀττικῆς λατρείας τοῦ Βάκχου. «Ἡ πάτριος τῶν Διονυσίων ἑορτὴ ἔγραφεν ὁ Πλούταρχος⁶—τὸ παλαιὸν

¹ Ὁ μῦθος οὗτος, τὸν ὁποῖον ὁ Ἀπολλόδωρος (Γ', 14, 7, ἐκδ. Bekker) ἀφηγεῖται ἐν ἐκτάσει, ἦτο βεβαίως δημῶδες ἐν Ἀττικῇ, διότι ἦτο ἡ ὑπόθεσις τραγῳδίας τινὸς τοῦ Φρυγίου καὶ ἐτέρας τοῦ Σοφοκλέους, αἵτινες ἀμφότεραι ἔφερον τὸν τίτλον: Ἑριγόνη.

² Ἐκ τῆς ρίζης μαρ, ὡς αὐτὸ στίλλοντος τοῦ λαμπροῦ. Πρὸλ. μαρ-μαίρ-ω, κτλ. Ὁ ἀστερισμὸς τοῦ κυνός ὑποβηλοῦται ἐνίοτε διὰ τῶν λέξεων Μαίρης ἀστήρ (Νόννου, Διόνυσος., Ε', 221, IB', 287 κτλ.)

³ Ἐκ τοῦ ῥήματος αἰωρέω.

⁴ Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι αἱ oscillae δὲν παρίστανον τὴν Ἑριγόνην, ὡς ἐν Ἀττικῇ ἡ αἰώρα ἀλλ' αὐτὸν τὸν Βάκχον. Virg., Georg., II, 389, 392. Βλέπε τὰ εἰς τοὺς στίχους τούτους σχόλια τοῦ σοφοῦ ἐκδότου τοῦ Βεργίλιου, Benoist.

⁵ Ἡ παιδιὰ αὕτη ὠνομάζετο ἀσכולιασμός. Βλ. Virg., Georg., II, 384: «Atque inter pocula laeti Mollibus in pratis unctos saluere per utres.» Περὶ τούτου βλέπε τὰ ὑπὸ F. Hermann συγκεντρωθέντα κείμενα (Lehrbuch der griech. Antiquit. II. § 57, 10-11).

⁶ Ἡθικά, σ. 521 c.

ἐπέμπετο δημοτικῶς καὶ ἱλαρῶς· ἀμφορεύς οἶνου καὶ κληματίς, εἴτα τράγον τις εἰλκεν, ἄλλος ἰσχυρῶς ἄρριχον ἡκολούθει κομίζων, ἐν πᾶσι δὲ ὁ φαλλός.» Ἀνάλογόν τινα ἑορτὴν ἐμφανίζει ἐνώπιόν μας σκηνὴ τις τῶν Ἀχαρνέων¹ ἐν ὅλῃ τῇ ἀφελείᾳ τῆς ἀλλὰ καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ἀγροτικῇ αὐτῆς βαναυσότητι. Κατ' αὐτὴν βλέπομεν οἰκογενεῖαν ἀγροτῶν μεταδίδουσαν ἐν πομπῇ εἰς τὸν βωμὸν τοῦ θεοῦ, τὸν ὅποιον ἔχει ἐπικαλεσθῆ διὰ τῶν προσευχῶν τῆς· ἡ κόρη προηγείται ὡς κανηφόρος, φέρουσα δηλαδὴ τὸ ἱερὸν κάνιστρον· ἔπεται ἡ δούλη, φέρουσα τὸν φαλλὸν καὶ τέλος ὁ οἰκοδεσπότης, Δικαιοπόλις, ὅστις κλείει τὴν πομπὴν ἄδων τὸ φαλλικὸν ᾄσμα². Ἀλλ' ἡ οἰκογενειακὴ αὕτη πομπή, ἥτις ἄλλωστε εἶναι ἀπλὴ παρῳδία, ἀτελεστάτην δύναται νὰ μᾶς δώσῃ ἰδέαν περὶ τῶν κατ' ἀγροὺς Διονυσίων, ὡς ἐτέλουν αὐτὰ, κατὰ τὸν Ποσειδεῶνα μῆνα, οἱ κάτοικοι διαφόρων χωρίων, συγκεντρούμενοι εἰς τὴν πλησιεστέραν πολίχνην, ἵνα ἑορτάσωσι τὸν θεὸν καὶ διασκεδάσωσιν ἀπὸ κοινοῦ. Προσέφερον ἀνάμφιδόλως θυσίαν εἰς τὸν Διόνυσον· ἀλλὰ τὴν θρησκευτικὴν τελετὴν ἀπαρατήτως ἡκολούθουν ἄφθονοι σπονδαί, δειπνα φαιδρά, λαϊκαὶ παιδιαί, πομπαὶ καὶ χυδαῖοι χοροί, ἴσως δὲ μάλιστα καὶ παρελάσεις προσωπιδοφόρων, προκαλοῦσαι τὰς ἐκρήξεις θορυβώδους εὐθυμίας, καὶ κατὰ τὰς ὁποίας οἱ χωρικοὶ ἀντήλλασσον μύρια σκώμματα καὶ χυδαίας βωμολοχίας ἐκ τῶν ὁποίων ἐντὸς ὀλίγου προήλθεν ὁ κωμικὸς διάλογος. Ἄν δέ, πράγματι, δώσωμεν πίστιν εἰς τὴν παράδοσιν³, τὴν βρεφικὴν ἡλικίαν τῆς κωμῳδίας· εἶδεν ὁ δῆμος τῶν Ἰκαρίων. Ἐλλείψει ὅμως σαφῶς περὶ τοῦτου μαρτυριῶν, ὀφείλομεν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ δραματικὸν στοιχεῖον, τὸ ἀνχιμυδὸλως· ἤδη εἰς τὰ κατ' ἀγροὺς Διονύσια περιεχόμενον, ἀνεπτύχθη πρὸ παντός εἰς Ἀθήνας, κατὰ τὰς φερούσας τὸ ὄνυμα Ἀθήναια ἑορτὰς τοῦ Βάκχου.

Τὰ Ἀθήναια, ὡς ἡ λέξις δηλοῖ, ἦσαν αἱ ἑορταὶ τοῦ ληνοῦ, κατ' αὐτὰς δὲ ὁ Διόνυσος ἐθεωρεῖτο κατ' ἀρχὰς ἀπλῶς ὡς θεὸς τοῦ νέου οἶνου, τοῦ ἀφθόνως ρέοντος ἐκ τῶν πατουμένων σταφυλῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον, πράγματι, ἀνεγείρει εἰς τὸν ληναῖον Διόνυσον, τὸν θεὸν τοῦ ληνοῦ, ἰδιαίτερον ἱερὸν τὸ Ἀθηναῖον· ἐν τῇ συνοικίᾳ τῶν Ἀιμνῶν, περὶ δὲ τὸ ἱερὸν αὐτὸ συνεκεντρώτο ἡ ἑορτή. Ἀφου προσέφερον εἰς τὸν θεὸν ἐντὸς τοῦ ναοῦ αὐτοῦ τὸν πρῶτον οἶνον, παρεκάθητο εἰς συμπόσιον, διδόμενον δι' ἐξόδων τοῦ κράτους, καὶ ἔπινον ἀφθόνως ἐκ τῶν δώρων τοῦ θεοῦ· μετὰ ταῦτα ἅπας ὁ φαιδρὸς ὄμιλος, ἡ ἐπὶ Ἀθηναίῳ πομπή, ὡς ἀπεκαλεῖτο, ἐξεκίνη καὶ παρήλαυνε θορυβώδως διὰ τῆς πόλεως, κατ' ἀρχὰς μὲν φάλλουσα ὕμνους εἰς τὸν Διόνυσον, ἄδουσα ἐν χορῷ τὸν ἐνθουσιώδη καὶ περιπαθῆ διθύραμβον, ἀλλ' ἐντὸς ὀλίγου ἐκτρεπομένη εἰς ἀστειότητας καὶ εὐθύμους ἐξωφρενικότητας. Ἐπὶ ἁρμάτων συνήθως ὀχούμενοι, οἱ λατρευταὶ τοῦ Βάκχου, μὲ τὸν ἐγκέφαλον βεβαρυμένον ἐκ τῶν καπνῶν τοῦ πρώτου οἶνου, ἀντήλλασσον ἀνιεεῖς διαξιφισμοὺς σαρκασμῶν καὶ ὕδρεων· οἱ διάλογοι διεσταυροῦντο· μετὰ τοῦ πλήθους μετὰ φαιδρότητας, ζωηρότητας, εὐφρολογίας καὶ χυδαίου οἴστρου, ἐνθυμίζοντων ἐν μέρει τὰς παραδόσεις τῶν νεωτέρων ἀπόκρεων.

¹ Στίχος 243 καὶ ἐφ.

² Ἡ σέξις τοῦ Διονύσου πρὸς τὸν φαλλόν. σύμβολον τῆς γονιμότητος καὶ τῆς ἀναπαγωγῆς, εὐκόλως ἐννοεῖται. Οἱ σύντροφοι τοῦ θεοῦ Σάτυροι εἶναι συχνάκις ἰθυφαλλικοί. Εἰς τὴν αὐτὴν ἴσως ἰδέαν ὀφείλομεν νὰ ἀποδώσωμεν τὸ ἐπώνυμον Φαλλήν, ὅπερ ἐδίδετο εἰς τὸν θεὸν ἐν τῇ νήρῳ Λέσβῳ (Παυσαν., Γ', 19, 2).

³ Ἀθην., Β', σ. 40.

Τὴν δ' εὐθυμίαν ἰδίως ἐπηύξανον αἱ μεταμφιέσεις τῶν ἡθοποιῶν τοῦ ἀπλοῦκος αὐτοῦ δράματος: οἱ μὲν μὲ τὸ πρόσωπον κατεσπιλωμένον διὰ πιλοῦ ἢ βεδαμμένον διὰ κινάβαρεως, ἐνδεδυμένοι ὡς Σάτυροι ἢ θεοὶ Πάνες· οἱ δὲ ἐπὶ ὄνων καθήμενοι, ὡς Σειληνοί. ἔκρουον χαλκᾶ κρόταλα· καὶ ἄλλοι διὰ δερμάτων ἐλάφου ἢ προβάτου κεκαλυμμένοι, τὴν κεφαλὴν διὰ κισσοῦ ἐστεμμένην ἔχοντες καὶ φέροντες ὡς γένειον φύλλα δρυός. Πᾶσα δ' ἡ παράδοξος αὕτη πομπὴ τῶν μετημφιεσμένων ἐταράσσετο, ἐχοροπηδοῦσε καὶ διὰ χονδροειδῶν ὀρχήσεων ἐπλήρου τὰ διαλείμματα τοῦ βακχικοῦ χοροῦ. Ὀλόκληρος ἡ κωμῳδία, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ τὸ ἐννοήσωμεν, εὗρίσκετο ἐν σπέρματι εἰς παρομοίαν ἑορτήν.

Ἡ θρησκεία τοῦ Βάκχου, περὶ τῆς ὁποίας τὰ κατ' ἀγροὺς Διονύσια καὶ τὰ Λήναια τοσοῦτον ἀπλὴν μᾶς δίδουσιν ἰδέαν, περιπλέκεται ἤδη μετὰ νέων στοιχείων εἰς ἄλλην τινὰ ἀθηναϊκὴν ἑορτήν, πιθανῶς μεταγενεστέραν, ἀλλ' ἥτις ἐν τούτοις ἀνάγεται εἰς ἀρκούντως παλαιὰν ἐποχὴν, τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀνθεστηριῶν. Ἡ ἐκφραστικὴ αὕτη λέξις σημαίνει τὰς ἑορτὰς τῶν ἀνθέων. Ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐτελεῖτο κατὰ τὸν μῆνα Ἀνθεστηριῶνα, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα τὴν αὐτὴν ἐκφράζει ἰδέαν, κατ' ἐποχὴν ἀντιστοιχοῦσαν περίπου πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἡμετέρου Φεβρουαρίου ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὑπὸ τὸν προνομιούχον τῆς Ἀττικῆς οὐρανὸν ἀνοίγουσι τὰ πρῶτα ἄνθη. Αἱ ἐθνικαὶ αὐταὶ ἑορταί, κοινὰ εἰς ἅπασαν τὴν ἰωνικὴν φυλὴν¹, διήρκουν τρεῖς τοῦλάχιστον ἡμέρας, κατ' ἐκάστην τῶν ὁποίων ἐτελοῦντο ἰδιαίτεραι τελεταί· ἐωρτάζοντο δὲ κατὰ τὴν ἐνδεκάτην, δωδεκάτην καὶ δεκάτην τρίτην τοῦ μηνός Ἀνθεστηριῶνος.

Ἡ πρώτη ἡμέρα ἐνεθύμιζεν εἰσέτι τὴν ἀρχικὴν ἀντίληψιν περὶ Διονύσου ὡς θεοῦ τοῦ οἴνου. Κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἤρχιζον ν' ἀντλῶσιν τὸν οἶνον τῆς τελευταίας συγκομιδῆς ἐκ τῶν ἀσκῶν καὶ τῶν πίθων, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶχε διέλθει τὸν χειμῶνα. Ἀνοίγανε, καθὼς θὰ ἐλέγομεν, τὰ καινούργια κρασιά: ἐξ οὗ καὶ ἡ λέξις πιθοίγια, διὰ τῆς ὁποίας ἐδηλοῦτο ἡ πρώτη αὕτη περίοδος τῆς ἑορτῆς. Πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς, ἀστοὶ καὶ ἀγρόται, πολῖται καὶ δούλοι, ἐδοκίμαζον τότε τὸν νέον οἶνον. Ἐνώπιον τοῦ Βάκχου ὅλοι ἦσαν ἴσοι· ἰσότης μᾶς μόνον ἡμέρας, διότι, μετὰ τὴν ἑορτὴν, ὁ κύριος ἡδύνατο νὰ εἴπῃ εἰς τοὺς δούλους του, κατὰ τὴν παροιμίαν: «Θύραζε, Κᾶρες, οὐκετ' Ἀνθεστηρία².»

Τὴν ἐπομένην, ἥτις ἦτο καὶ ἡ κυριωτέρα ἡμέρα, ἡ ἑορτὴ περιεβάλλετο χαρὰ καὶ ἱερὸν καὶ ἐθνικόν. Καὶ πρῶτον παρεκάθηντο εἰς μέγα δημόσιον δεῖπνον, κατὰ τὸ ὁποῖον ἕκαστος δαιτυμῶν εἶχε πρὸ αὐτοῦ ἀγγεῖον πλήρες ἀκράτου οἴνου. Τὸ ἀγγεῖον αὐτό, ὅπερ περιελάμβανε τρεῖς περίπου λίτρας, ὠνομάζετο χούς: ἐξ οὗ τὸ ὄνομα Χόες, τὸ διδόμενον εἰς τὴν δευτέραν ἡμέραν τῶν Ἀνθεστηριῶν. Ὅταν εὗρίσκοντο πάντες εἰς τὰς θέσεις των, ἡ σάλπιγξ ἔδιδεν εἰς τοὺς πότας τὸ σύνθημα τοῦ ἀγῶνος, ὡς βλέπομεν ἐκ τῶν ἀκολουθῶν στίχων, τοὺς ὁποίους ἀπαγγέλλει ὁ δημόσιος κήρυξ εἰς τοὺς Ἀχαρνῆς³:

«ἀκούετε λεῶ· κατὰ τὰ πάτρια τοὺς χόας
πίνειν ὑπὸ τῆς σάλπιγγος· ὅς δ' ἂν ἐκπίῃ
πρῶτιστος, ἀσκὸν Κτησιφῶντος· λήψεται.»

¹ Θουκυδ. Β', 15. Διὰ τοῦτο τὴν ἀρχὴν τῶν ἑορτῶν αὐτὸν ἀπέδιδον εἰς τὸν Ἀμφικτύονα.

² Ζηνοδ. Δ', 33,

³ Στ. 1000

Τὰ βραδεῖα τοῦ περιέργου τούτου ἀγῶνός διενέμοντο ἀναμφιδόλως ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος- βασιλέως, ὅστις προῖστατο τοῦ συμποσίου, ἐκπροσωπῶν τοὺς μυθικοὺς τῶν Ἀθηναίων βασιλεῖς, τοὺς ὑποτιθεμένους ἰδρυτὰς τῆς ἐθνικῆς ταύτης ἐορτῆς. Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ ἀγῶνος αὐτοῦ τῶν οἰνοποτῶν καὶ τῶν ἄθλων αὐτῶν, ἡ ἐορτὴ εἶχεν εὐγενέστερον χαρακτήρα. Ἐκαστος συνδαιτυμὼν ἤρχετο εἰς τὸ συμπόσιον μὲ τὴν κεφαλὴν ἐστεμμένην διὰ στεφάνου κατασκευασθέντος ἐκ τῶν νεωστὶ ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἰλισσοῦ καὶ Κηφισοῦ ἀνθισάντων ἀνθέων, μετὰ δὲ τὸ δεῖπνον ἅπαν τὸ ἀνθοσπεφές τοῦτο πλῆθος, ἐπορεύετο βραδέως πρὸς τὸ Ληναῖον, ὅπου ἀπέθετε τοὺς στεφάνους αὐτοῦ, ἀφιερωμένους πάραυτα ὑπὸ τῆς ἱερείας εἰς τὸν θεόν. Ὡστε ἐν τῷ Διονύσῳ δὲν ἐτίμων πλεόν μόνον τὸν θεὸν τοῦ οἴνου· οὔτε μάλιστα ἐχαιρέτιζον ἀποκλειστικῶς τὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐμφάνισιν τοῦ ἀνθους τῆς ἀμπέλου· ἡ ἐορτὴ αὕτη, ἦτο ἐορτὴ ὁλοκληρίου τῆς ἑαρινῆς ἀνθήσεως, ὃ δὲ Διόνυσος καθίστατο οὕτω μία τῶν μεγάλων θεοτήτων τῆς βλαστήσεως καὶ τῆς παραγωγῆς.

Ἡ ἡμέρα αὕτη ἦτο ἡ μόνη ἡμέρα τοῦ ἔτους, καθ' ἣν τὸ Ληναῖον παρέμενεν ἐντελῶς ἀνοικτὸν διὰ τοὺς εὐσεβεῖς πιστοὺς. Ἐνῷ τὸ πλῆθος συνωστίζετο ὑπὸ τὴν στοάν καὶ τὸ περιστύλιον τοῦ ναοῦ καὶ κατεπλημμύριζε τὸν ἱερὸν περίβολον, ἡ σύζυγος τοῦ ἄρχοντος, βοηθουμένη ὑπὸ δεκατεσσάρων σεβασμίων γυναικῶν¹, προσέφερον ἐπισήμως εἰς τὸν θεὸν θυσίαν, συμφώνως πρὸς τὸ τελετουργικὸν τυπικὸν τὸ καθωρισμένον διὰ νόμου κεχαραγμένου ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἐπὶ μαρμαρίνης πλακός². Ὅποια ἡ σημασία τῆς θυσίας ταύτης, δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν, στερούμενοι σχετικῶν τεκμηρίων. Ἡ θυσία ὅμως αὕτη συνωδεύετο ὑπὸ τελετῆς συμβολικοῦ χαρακτήρος καὶ ἀρκετὰ σημαντικῆς· ἡ τελετὴ αὕτη ἦσαν οἱ ἀρραβῶνες τῆς γυναικὸς τοῦ ἄρχοντος βασιλέως μετὰ τοῦ Διονύσου. Οἱ μυθολόγοι διερωτῶνται ποῖαν θεὰν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ παρίστανεν ἡ γυνὴ τοῦ ἄρχοντος. Οἱ μὲν ἐνόμιζον ὅτι ἐν τῇ τελετῇ ταύτῃ ἀνεύρισκον τὴν ἀναπαράστασιν τῆς μυθικῆς ἐνώσεως τοῦ Διονύσου μετὰ τῆς Ἀριάδνης: ὑπόθεσις οὐχὶ καὶ τόσον πιθανή, καθόσον ἡ Ἀριάδνη, τῆς ὁποίας ὁ μῦθος εἶναι κρητικῆς προελεύσεως, ἡσίκηθη πολὺ βραδύτερον, καὶ ὥς ξένη θεά, εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ἀττικῆς. Ὁ δὲ Welcker ἐπιμένει νὰ ἀναγνωρίζῃ ἐν αὐτῇ τοὺς γάμους τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Κόρης, οἵτινες τοσοῦτον συχνάκις συνδυάζονται ἐν τῇ θρησκείᾳ τῶν μυστηρίων. Οὐδὲν ὅμως ἀποδεικνύει ὅτι τὸ δόγμα τῶν Μυστηρίων συνεταυτίσθη ποτὲ μετὰ τῶν διονυσιακῶν ἱεροτελεστιῶν τῆς δευτέρας ἡμέρας τῶν Ἀνθεστηρίων· καὶ παρὰ τὸ κύρος τοῦ Welcker, τείνω νὰ πιστεύσω ὅτι οἱ ἀρραβῶνες τῆς γυναικὸς τοῦ ἄρχοντος βασιλέως μετὰ τοῦ Διονύσου δὲν εἶχον μυθικὴν σημασίαν, ἀλλὰ πολιτικὴν καὶ ταυτοχρόνως θρησκευτικὴν ἔννοιαν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐν Ἀθήναις ὁ ἄρχων βασιλεὺς εἶχεν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του πᾶν ὅ,τι ἀφείρω τὴν λατρείαν καὶ τὴν θρησκείαν τοῦ Κράτους· ἡ γυνὴ του, ἡ ὁποία κατὰ τὰ Ἀνθεστήρια ἔπαιζε ρόλον ἱερείας, μετεῖχε τοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ συζύγου της: οὕτω δὲ καθίσταται ἡ

¹ Αἱ 14 αὗται γυναῖκες, αἱ καλούμεναι *γεραραί* ἀντεστοίχουν πρὸς τοὺς 14 βωμοὺς τοῦ Διονύσου. Βλ. Μ. Ἐτυμ. λ. *γεραραί*. Ἐπίσης, Πολυδ. Η', 108. Αὗται ἐδίδον τὸν ἐξῆς ὄρκον, διασωθέντα ἐν τῷ κατὰ *Νεαίρας* λόγῳ (§78): 'Ἀγιοτεύω καὶ εἰμι καθαρὰ καὶ ἀγνή ἀπὸ τῶν ἄλλων οὐ καθαρωνόντων καὶ ἀπ' ἀνδρὸς συνουσίας, καὶ τὰ Θεοῖα καὶ τὰ Ἰοβάκχεια γεραίρω τῷ Διονύσῳ κατὰ τὰ πάτρια καὶ ἐν τοῖς καθήκονσι χρόνοις'.

² Κατὰ *Νεαίρας*. 76.

ζῶσα εἰκὼν τῶν Ἀθηναίων, προσφερουσῶν θυσίαν εἰς τὸν θεόν. Ὅθεν ἡ συμβολικὴ τῆς γυναικὸς ταύτης μετὰ τοῦ Διονύσου ἔνωσις ἐσήμαινεν ὅτι αὐτὸ τὸ Κράτος, αὐταὶ αἱ Ἀθηναί, συνεδέοντο, ἐν τῇ προσώπῳ αὐτῆς, μετὰ τοῦ θεοῦ τῆς ἑαρινῆς βλαστῆσεως, προσκολλῶσαι, οὕτως εἰπεῖν, τὸν θεὸν αὐτὸν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τῆς χώρας, καὶ ἀναγκάζουσαι αὐτὸν· νὰ ἐπιδαψιλεύσῃ τὰ δῶρά του καὶ τὰς λαμπράς του εὐεργεσίας εἰς τοὺς ἀγροὺς τῆς Ἀττικῆς¹. Οὕτω καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους οἱ δόγμαί τῆς Βενετίας ἔρριπτον τὸν δακτύλιον τῶν ἀρραβώνων εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἀδριατικῆς, τῆς συμβολικῆς αὐτῶν συζύγου, ἵνα ἐκφράσῃ τὴν στενὴν σχέσιν τὴν συνδέουσαν τὴν ἐνετικὴν δημοκρατίαν πρὸς τὰς θαλάσσας καὶ τὸ κράτος αὐτῶν.

Ἡ τρίτη τῶν Ἀνθεστηρίων ἡμέρα ἦτο ἀφιερωμένη εἰς θρησκευτικόν τι ἔθιμον, περὶ τοῦ ὁποίου μικρὸν τινα μόνον ἀριθμὸν πληροφοριῶν κατέχομεν, καὶ μάλιστα πληροφοριῶν οὐχὶ καὶ τόσον θετικῶν², ἀλλ' αἵτινες φαίνονται χαρακτηρίζουσαι τὸν Διόνυσον καὶ πάλιν ὡς γηγῆνην θεότητα τῆς παραγωγῆς. Ἐνέκλειον ἐντὸς δοχείων ἢ πιλίνων χύτρων, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα, χύτροι, τοῦ μέρους τούτου τῶν ἑορτῶν, παντοειδεῖς σπόρους· τοὺς ἔβραζον ἐντὸς αὐτῶν καὶ τοὺς προσέφερον εἰς δύο μόνον θεότητας· τὸν Διόνυσον καὶ τὸν Ἑρμῆν³. Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοῦ χθονίου Ἑρμοῦ, τοῦ ψυχοπομποῦ· ὅθεν ἡ προσφορά αὕτη φαίνεται ἀπειθυνομένη εἰς θεότητας γηγένους καὶ καταχθονίους. Ταυτοχρόνως δὲ ἡ φύσις τῆς προσφοράς ταύτης δὲν ὑπαινίσσεται τάχα τὴν ἰδέαν τῆς ζωῆς, ἥτις, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τοῦ ἔτους φαίνεται ἐξερχόμενη ἀπὸ τὰ βάθη τῆς γῆς, ὅπως ἀνθίσῃ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῆς; Δὲν ἦτο, πράγματι, ἡ ἐποχή, καθ' ἣν οἱ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ χειμῶνος εἰς τὸ ἔδαφος ἐναποθετιμένοι σπόροι ἤρχιζον νὰ βλασταίνωσι, καθ' ἣν ἔβλεπέ τις τὴν νέαν καὶ λαμπρὰν βλάστησιν, καθ' ἣν ἡ ζωὴ ἀνεγεννᾶτο ἐκ τοῦ θανάτου, καθ' ἣν ἡ Περσεφόνη, ἔλεγον, ἀνῆρχετο ἐκ τῆς σκοτεινῆς αὐτῆς διαμονῆς πρὸς τὴν χώραν τοῦ φωτός, καὶ καθ' ἣν αἱ ψυχαὶ τῶν νεκρῶν συνώδευον αὐτὴν εἰς τὸν ἄνω κόσμον, ἵνα ἔλθωσι καὶ παραλάβωσι τὰ δῶρα, τὰ ὅποια ἡ εὐσεβὴς ἀγάπη καὶ αἱ πισταὶ τῶν ζώντων ἀναμνήσεις προσέφερον εἰς αὐτάς; Πρὸς τὰς ἰδέας ταύτας φυσικῶς συνεδέετο τὸ ὄνομα τοῦ Διονύσου, τοῦ ἑαρινοῦ, τοῦ εὐανθοῦς θεοῦ, ὅστις ἐφαίνετο καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀναδυόμενος ἐκ βαθυτάτου σκότους, ὅπως ἐμφανισθῇ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, κεκοσμημένος μὲ ὅλας τὰς χάριτας καὶ ὅλην τὴν λαμπρότητα τῆς νέας ἐποχῆς. Εἶναι, πράγματι, ὁ χθόνιος θεός, τὸν ὁποῖον τὰ μνημεῖα εἰκονίζουσιν ἐνίοτε ἐξερχόμενον τοῦ ἐδάφους, τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ στήθος ἐκτὸς αὐτοῦ ἔχοντα, ἐνῷ τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος του εὐρίσκειται ἀκόμῃ ὑπ' αὐτό⁴.

¹ Βλ. Preller, *Griech Mythol.* I. σ. 555.

² Τὰς πληροφορίας ταύτας ὀφειλόμεν κυρίως εἰς τὸν σχολιαστὴν τοῦ Ἀριστοφάνους (*Ἰ.Ι. χαρμ.* 961. 1076. *Βατρ.* 218) ὅστις ἀναφέρει ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, ἀλληλοδιαδόχως ἀλλὰ μετὰ τινος συγχύσεως, τὰς μαρτυρίας τοῦ Θεοπόμπου, τοῦ Ἀπολλοδώρου καὶ τοῦ Διόδωρου.

³ Διόδωρ., παρὰ Σχολ., Ἀριστ., Ἀχαρν. 1076.

⁴ Ἐν Σικυῶνι, ἐντὸς τοῦ οἰκοδομήματος τοῦ καλουμένου Νυμφῶνος, ὅπου αἱ γυναῖκες ἐτέλουν τὰ μυστήρια, αἱ εἰκόνες τῶν τριῶν χθονίων θεοτήτων ἦσαν ἀπλῶς κεφαλαὶ ἢ προτομαί. Πανταν. Β', 11, 3: καὶ ἀγάλματα Διονύσου καὶ Δήμητρος καὶ Κόρης, τὰ πρόσωπα φαίνονται, ἐν τῇ Νυμφῶνι ὄντιν. Ἐπίσης Η', 15, 3. Ὁ Heuzey (*Mission de Macédoine*, πιν. 2 εἰκ. 8) εἶρε, γεγλυμμένην ἐπὶ τῶν βράχων τοῦ Φιλίππου τῆς Θράκης, προτομὴν τοῦ Βάκχου ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας. Πρὸς τὴν θεομορφὸν Δήμητρα τῶν Θηβῶν, ἥτις ἦτο ὁρατὴ μόνον κατὰ τὸ ἥμισυ

Τὴν ἑορτὴν καὶ πάλιν τῆς ἀνοίξεως ἐώρταζον ἐν Ἀθήναις, ἓνα μῆνα μόνον μετὰ τὰ Ἀνθεστήρια, κατὰ τὰ μεγάλα Διονύσια ἢ τὰ Διονύσια τὰ κατ' ἄστυ, ὡς ἀπεκάλουν αὐτὰ πρὸς διακρίσιν ἀπὸ τῶν κατ' ἀγροὺς Διονυσίων. Ἡ ἑορτὴ αὕτη ἦτο ἡ νεωτέρα ἐξ ὧν τῶν ἑορτῶν τοῦ Βάκχου, ἀλλὰ καὶ ἡ λαμπροτέρα. Ἡ σιγμὴ τῆς ὑψίστης αὐτῆς λαμπρότητος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἐποχὴν τῆς μεγάλης πολιτικῆς ἰσχύος τῶν Ἀθηνῶν, τῆς θαυμασιωτέρας ἀναπτύξεως τῶν τεχνῶν καὶ τῆς φιλολογίας αὐτῶν. Διὰ τοῦτο προσέτρεχον εἰς αὐτὴν πανταχόθεν. Ἐνθ' τὰ μικρὰ Διονύσια ἐωρτάζοντο κατὰ δῆμους, εἰς τὰ Διονύσια τῶν Ἀθηνῶν μέγα πλῆθος συνέρρεν ἐξ ὧν τῶν σημείων τῆς Ἀττικῆς, τῶν ἀποικιῶν καὶ τῶν συμμάχων τῆς μεγάλης δημοκρατίας χωρῶν.

Ὁ Διόνυσος, τὸν ὁποῖον ἐώρταζον κατ' αὐτὰ δὲν ἦτο πλέον ὁ ἀπλὸς θεὸς τῶν ἀμπελουργῶν καὶ τῶν χωρικῶν τῆς Ἰκαρίας· ἦτο, ἔλεγον, ὁ ἐξ Ἐλευθερῶν ἐλθὼν θεός, τοῦ ὁποῖου τὴν ἀρχαίαν εἰκόνα ἐν μεγάλῃ πομπῇ περιέφερον, κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀπὸ τοῦ Αἰναιῶν μέχρι τῆς Ἀκαδημίας, διὰ μέσου τοῦ Κεραμεικοῦ. Αἱ λέξεις ὅμως: «Διόνυσος Ἐλευθερεὺς» δύνανται νὰ ἔχωσι διπλὴν σημασίαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν¹. Ἐλάμβανον αὐτὰς ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ καὶ ὑψηλοτέρᾳ σημασίᾳ τῶν καὶ ἔλεγον ὅτι ὁ Διόνυσος ἦτο ὁ ἐλευθερωτὴς θεός: ὁ ἐλευθερώνων τὴν γῆν ἐκ τῶν δεσμῶν τοῦ χειμῶνος, ὁ ἀπαλλάσσων τὰς ψυχὰς ἀπὸ τὰς καταπιεστικὰς μερίμνας καὶ τὰς ἀθλιότητας τοῦ βίου², ὁ φέρων τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὴν φύσιν καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Οὕτω, διὰ τινος τῶν γενναιοφρόνων ἐκείνων συγγραφέων, τῶν ἀληθῶς ἀνθρωπίνων, ὧν τὸ παράδειγμα ἔδωσαν αἱ Ἀθῆναι εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον, ἐκλήρυττον, κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐλευθέρους ἀριθμὸν τινα δούλων, παραχωροῦντες πρὸς αὐτοὺς ἐν δουλείᾳ ἕνα-πομένοντα ὥρας τινὰς διασκεδάζουσας καὶ ἀνεξαρτησίας. Ἡ ἀκολούθια ἡ συνοδεύουσα τὸ εἶδωλον τοῦ θεοῦ κατὰ τὴν ὁριζουμένην αὐτοῦ πορείαν διὰ μέσου τῆς ὁρασιτέρας συνοικίας τῆς πόλεως, προσεῖλκυε τὴν προσοχὴν καὶ τὸν θαυμασμὸν τῶν ξένων διὰ τῆς ποικιλίας τῶν λαμπρῶν ἀμφιέσεων, διὰ τῶν κοιμικῶν κινήσεων καὶ τῶν ἀκόμψων στάσεων τῶν προσωπιδοφόρων, τῶν παριστανόντων τὴν ἀγρίαν τοῦ θεοῦ ἀκολουθίαν, τοὺς Σειληγνοὺς καὶ τοὺς Σατύρους, διὰ τοῦ πλήθους τῶν χορευτῶν, τῶν περὶ τὸ ἱερὸν ἄγαλμα τοῦ θεοῦ ὀρχουμένων, διὰ τῶν χορῶδων. ἐν αἷς αἱ παιδικαὶ φωναὶ συνεδυάζοντο μετὰ τῶν ἀνδρικῶν καὶ διὰ τῶν ζωνῶν τοῦ διθυράμβου ἤχων, οἱ ὅποιοι, τῇ συνοδείᾳ αὐτοῦ, ἀκαταπαύστως ἀντήχουν πρὸς τιμὴν τοῦ νικητοῦ θεοῦ. Οἱ κατὰ τὰ μεγάλα Διονύσια ἡδόμενοι διθυράμβοι συνετίθεντο, διὰ τὸ ἐπισημότερον, ὑπὸ τῶν μεγάλων λυρικῶν ποιητῶν τῆς Ἑλλάδος· ὑπὸ τοῦ Λάσου τοῦ Ἑρμιονέως, κατὰ πρῶτον, τοῦ διδασκάλου τοῦ Πινδάρου, κατόπιν δὲ ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου καὶ τοῦ Κεῖου Βακχυλίδου. Ἡ πλέον σαφὴς καὶ ἐνδιαφέρουσα ἐξ ὧν κατέχομεν, πληροφορίαν, εἶναι βραχὺ τι ἀπόσπασμα τοῦ Πινδάρου, ἀλλὰ ὅπωςδὴποτε τὸ πλέον ἐκτεταμένον τεμάχιον

τοῦ σώματος, μέχρι τοῦ στήθους (Παυσαν. Θ', 16, 5) καὶ ἡμι-εἰδῶλιον ἐξ ὀπτῆς γῆς, παριστάνον τὴν Δήμητρα καὶ εὐρεθὲν ἐν τῇ νεκροπόλει τῶν Θηβῶν (*Monuments grecs*, 1873, πιν. I ἀρθ. τοῦ Heuzey.)

¹ Διόνυσος Ἐλευθερεὺς, εἶναι ὁ θεὸς τῶν Ἐλευθερῶν. Διόνυσος Ἐλευθέριος ἢ Ἐλευθέριος, εἶναι ὁ ἐλευθερωτὴς θεός. Αἱ δύο αὗται ἔννοια συνεταυτίσθησαν βεβαίως ἐνωρίτατα.

² Αὕτη εἶναι ἡ ἑρμηνεία τοῦ Πινδάρου (παρὰ Πλουταρχ., *Πῶς ἂν τις διακρίνῃ τὸν κόλακα τοῦ φίλου*, 27) ὁ λύων τὸ τῶν δυσφόρων σχοινίον μερμινῶν. Ἐξ οὗ τὰ ἐπιθετα Λέσιος καὶ Λυαῖος, λατινιστὶ Lyæus.

τοῦ εἵδους τούτου, ἐξ ὧν μᾶς ἐκληροδότησεν ἡ ἀρχαιότης, ἰδοὺ τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο, τοῦ ὁποίου ἀκόμη καὶ ἡ καλυτέρα μετάφρασις δυσκόλως θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδώσῃ τὴν σοβαρὰν γοητείαν καὶ τὴν αἰσθητὴν ἐκείνην ἁρμονίαν, ἥς εἶναι ὑπόδειγμα, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Διονύσου τοῦ Ἀλικαρνασέως, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν τὴν διατήρησίν του¹:

«Ἴδετ' ἐν χορόν, Ὀλύμπιοι,
ἐπὶ τε κλυτὰν πέμπετε χάριν, θεοί,
πολύδατον οἱ τ' ἄστεος, ὀμφαλὸν θυόεντα
ἐν ταῖς ἱεραῖς Ἀθάναις
οἰχνεῖτε πανδαϊδάλον τ' εὐκλέ' ἀγοράν·
ἰοδετῶν λάχετε στεφάνων
τὰν ἐαρίδρεπτον λοιβάν. Διόθεν τέ με σὺν ἀγλαΐᾳ
ἴδετ' πορευθέντ' ἐς αἰοδὰν δεύτερον
ἐπὶ τὸν κισσοδέταν θεόν,
τὸν Βρόμιον Ἐριβόαν τε βροτοὶ καλέομεν
γόνων ὑπάτων μὲν πατέρων μελπέμεν
γυναικῶν τε Καδμειᾶν ἔμολον·
Ἐναργέα τέλεα μάντιν οὐ λανθάνει,
φοινικεῶνων ὅπου τ' οἰχθέντος ὄραν θαλάμου
εὐδομον ἐπάγῃσιν ἔαρ φυτὰ νεκτάρεια.
τότε βάλλεται, τότ' ἐπ' ἀμβρόταν χθὸν ἔραται
ἴων φόβαι ρόδα τε κόμαισι μίγνυται,
ἄχειτ' ὀμφᾷ μελέων σὺν αὐλοῖς,
ἄχειτ' Σεμέλαν ἐλικάμπυκα χοροί.

Εἰς ἕτερον δὲ διθυραμβικὸν ἀπόσπασμα, ὁ θηβαῖος ποιητὴς ἔφαλλε τὴν θαυμαστὴν λαμπρότητα, ἐκ τῆς ὁποίας ἠκτινοβόλουν, ἐν παρομοίᾳ ἡμέρᾳ, αἱ Ἀθηναίαι:

«ὦ ται λιπαραὶ καὶ ἱοστέφανοι καὶ αἰοιδίμοι,
Ἑλλάδος ἔρεισμα, κλειναὶ Ἀθᾶναι
δαιμόνιον πτολίεθρον.»

Ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ Πινδάρου δὲν ἦτο ἐνθουσιασμὸς κατὰ παραγγελίαν. Αἱ Ἀθηναῖαι παρουσίαζον τότε εἰς τὸν κόσμον θέαμα, λαμπρότερον καὶ εὐγενέστερον τοῦ ὁποίου οὐδέποτε οὐδεμίᾳ εἶδεν ἀνθρωπίνη κοινωνία. Πράγματι δέ, κατὰ τὰς διονυσιακὰς αὐτὰς ἑορτάς, ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἀνευ διακοπῆς ἐξεκρίνοντο πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν ξένων ὅλα τὰ θαύματα τοῦ αἰτιατοῦ θεάτρου. Τὸ θέατρον αὐτό, ὡς μὴ, τὸ λησιμονῶμεν, ἐμεγάλωσεν ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς θρησκείας τοῦ Βάκχου, ὅστις ἐπὶ μακρὸν ὑπῆρξεν ὁ μόνος ἐμπνέων αὐτό· ἀκόμη δὲ καὶ βραδύτερον, ὅταν ὁ θεὸς ἀφῆκεν ἐπὶ τῆς σκηνῆς θέσιν καὶ δι' ἄλλους ἥρωας, ἢ ἀνάμνησις του διετηρήθη ἐναρ-

¹ Περὶ συνθ. ὀνομ., κεφ. KB', Bergk. *Lyrici Graeci*, ἀποσπ. 53, σ. 300.

γῆς εἰς τοὺς χοροὺς τῆς τραγωδίας καὶ τῆς κωμῳδίας καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὸ σατυρικὸν δρᾶμα. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἐρχόμενοι νὰ καθίσωσιν ἐπὶ τῶν βαθμίδων τοῦ θεάτρου τοῦ Διονύσου, τοῦ ἀνοιγομένου ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τῆς Ἀκροπόλεως, ἀπέ-
ναντι τῶν κυμάτων τοῦ Αἰγαίου, δικαίως ἠδύναντο νὰ εἰπωσιν ὅτι ὁ θεός, τὸν ὅποιον διὰ τοσοῦτων εὐγενῶν ἔργων ἐώρταζον, ἦτο πράγματι ὁ ἐλεύθερος Διόνυσος, ὁ ἐλευ-
θερωτῆς θεός· διότι αὐτός, προσφέρων εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν εἰκόνα τῶν ἰδεωδῶν περιπετειῶν καὶ τῶν ἡρωϊκῶν παθῶν, ἀπέσπα τὰς ψυχὰς ἀπὸ τὰς ἀνάγκας τοῦ πα-
ρόντος, καὶ τοὺς ταπεινοὺς δεσμοὺς τῆς πραγματικότητος, ἵνα μεταφέρῃ αὐτάς, διὰ
ταιοῦτων θεαμάτων, εἰς τὸν ἀνώτερον κόσμον τῆς φαντασίας¹.

III.—ΔΙΟΝΥΣΙΑΚΟΙ ΜΥΘΟΙ ΤΟΥ ΑἴΓΑΙΟΥ ΠΕΛΑΓΟΥΣ.—ΔΙΟΝΥΣΟΣ ΚΑΙ ΑἰΡΙΑΔΗ.—ΑἰΡΙΑΓῆ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΥΡΡΗΝΩΝ ΠΕΙΡΑΤΩΝ

Παρακολουθοῦντες τὴν περὶ Βάκχου ἀρχικὴν ἀντίληψιν διὰ μέσου τῶν διαφό-
ρων χωρῶν τῆς Ἑλλάδος, βλέπομεν αὐτήν, χωρὶς νὰ ἀλλοιώνεται ἐπαισθητῶς, νὰ
προσλαμβάνῃ, εἰς τοὺς διαφόρους τόπους, ὅπου ἡ ἄμπελος καλλιεργεῖται, νέας πρω-
τοτύπους μορφάς, ἐμφανιζομένας ὡς ἀτελευτήτους παραλλαγὰς ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ
θέματος. Ἐκ τῶν ἀπλῶν ἰδεῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν αὔξησιν τῆς ἄμπελου, εἰς
τὴν ὥριμάνσιν τῆς στάφυλης, εἰς τὴν συγκομιδὴν καὶ τὰς ἡδονὰς τοῦ οἴνου βλέπομεν
ἀναβλαστάνουσιν σειρὰν ὁλόκληρον θαυμαστῶν διηγήσεων καὶ φανταστικῶν περιπε-
τειῶν, μαρτυρούντων τὴν ἐξαιρετικὴν γονιμότητα τῆς δημώδους τῶν Ἑλλήνων φαν-
τασίας. Ἐκαστος ἄμπελοφόρος δῆμος κατακλύζεται, οὕτως εἶπειν, ἀπὸ τὴν ζωηρὰν
καὶ παικίλην βλάστησιν τῶν διονυσιακῶν μύθων. Εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, ἀπὸ
τῆς Θάσσο καὶ τῆς Λήμνου μέχρι τῆς Κρήτης, παντοῦ ὅπου τὸ κλῆμα φύεται, ὁ Διό-
νυσος ἀπετέλει τὸ ἀντικείμενον ἰδιαίτερον θρύλων καὶ λατρείας, τῆς ὁποίας νομίσματά
τινα τῶν νήσων αὐτῶν παρέχουσιν ἡμῖν τὴν ζῶσαν ἐτι μαρτυρίαν². Ἀναγκαζόμενοι
νὰ περιορισθῶμεν καὶ ἐκλέξωμεν μεταξὺ ὧν αὐτῶν τῶν μύθων, θὰ μελετήσωμεν
μόνον δύο ἐκ τῶν σπουδαιότερων, τὸν γεννηθέντα ἐν Χίῳ καὶ τὸν ἀναπτυχθέντα ἐν Νάξῳ.
Ἡ μεγάλη νῆσος Χίος παρῆγεν ἄλλοτε, ὡς καὶ σήμερον, ἓνα τῶν καλυτέρων
οἶνων τῆς Ἑλλάδος. Ἐνεκα τούτου τὰ προηγούμενα τῆς συγκομιδῆς τῆς σταφυλῆς ἡ

¹ Ἴνα συμπληρώσωμεν τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν ἀττικῶν ἑορτῶν τοῦ Διονύσου, ὀφείλομεν ν' ἀναφέρωμεν καὶ τὰς ἀνὰ πενταετίαν μόνον εἰς Βραυρῶνα τελουμένας, ἐν αἷς αἱ Ἀθηναὶ ἀντε-
προσωπεύοντο ὑπὸ δέκα θεωρῶν (Ἀριστ. *Elp.*, 873 καὶ ἐφ. καὶ Σχολ.). Κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύ-
την ἐτελοῦντο ἄγῳνες ραψωδῶν (Ἦσυχ., λ. *Βραυρώνιοι*). Ὁ Welcker (*Der epische Cyclus*, I, 391), καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Baumeister εἰς τὰ Σχόλια τῶν ὁμηρικῶν ὕμνων (σ. 339), ὑποθέτου-
σιν ὅτι ὁ εἰς Διόνυσον ὕμνος Ζ' περὶ τοῦ ὁποίου γενήσεται περαιτέρω λόγος, ἀπηγγέλη εἰς
μίαν τῶν ἑορτῶν αὐτῶν. Τοῦτο εἶναι καθαρὰ ὑπόθεσις. Βλέπε Hignard, *πραγματεῖαν ἐπὶ τῶν*
Ὁμηρικῶν ὕμνων σ. 140-141.

² Ἴδε τὸν γενεοφόρον Διόνυσον τῶν νομισμάτων τῆς Θάσσο καὶ τῆς Νάξου.

συνοδεύοντα ταύτην μετεωρολογικὰ φαινόμενα εἶχον ἐνωρίτατα προκαλέσει τὴν προσοχὴν τῶν κατοίκων τῆς νήσου, οἱ ὅποιοι εἶχον, μεταξύ ἄλλων, παρατηρήσει ὅτι ἡ ἐποχὴ τοῦ τρυγητοῦ συνέπιπτε σχεδὸν μὲ τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Ὠρίωνος ἀνατέλλει περὶ τὸ μεσονύκτιον, καὶ καθ' ἣν οὗτος περὶ τὴν πρωτὰν φαίνεται εἰς τὸ μέσον τοῦ οὐρανοῦ¹. Καθ' ἣν ἐποχὴν κατεσκευάζον ἐν Χίῳ τὸν οἶνον εἶχεν ἤδη πολὺς παρέλθει χρόνος χωρὶς νὰ βλέπωσι τὸν λαμπρὸν ἀστέρα ν' ἀνατέλλῃ, ὥς τὸ θέρος, περὶ τὴν χαραυγὴν. Ἀλλαχοῦ ἰσχυρίζοντο ὅτι ἡ Ἀρτεμις εἶχε διατρυπήσει αὐτὸν διὰ τῶν βελῶν τῆς Ἰδοῦ ὅμως τί διηγοῦντο ἐν Χίῳ.

Μετὰ τὸν τρυγητόν, ὁ γίγας Ὠρίων μετέβη νὰ εὕρῃ ἡμέραν τινὰ τὸν Οἰνοπίωνα, τὸν υἱὸν τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀριάδνης καὶ ἐμεθύσθη παρ' αὐτῇ πιὼν ἐκ τοῦ νέου οἴνου· μεθ' ὃ ἠθέλησε νὰ ἀτιμάσῃ τὴν γυναῖκα τοῦ ξενιζόντος αὐτόν². Οὗτος ὅμως ἐπωφεληθεὶς τῆς μέθης τοῦ Ὠρίωνος ἐτύφλωσεν αὐτὸν καὶ τὸν ἔρριψεν ἐπὶ τῆς παραλίας. Ὁ Ὠρίων, τυφλὸς ἤδη, ἐγείρεται, βαδίζει ψηλαφητεὶ ἐντὸς τῆς θαλάσσης καί, ὀδηγούμενος ἀπὸ τὸν θόρυβον τῶν χαλκείων τοῦ Ἡφαίστου τὸν ἐκ τοῦ μακρόθεν ἀκούμενον, φθάνει εἰς Ἀθηναίον. Ἐκεῖ, ἀρπάσας ἓνα τῶν ἐργατῶν τοῦ θεοῦ, θέτει αὐτὸν ἐπὶ τῶν ὤμων του, τὸν ἀναγκάζει νὰ τὸν ὀδηγήσῃ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου, εἰς τὰς ἀκτῖνας τοῦ ὁποίου ἀνάπτει πάλιν τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν του, καὶ σπεύδει νὰ ἐκδικηθῇ τὸν Οἰνοπίωνα· ὁ Ποσειδῶν ὅμως ἀποκρύπτει τὸν τελευταῖον τοῦτον εἰς τὰ βάθη ὑπογείου τινὸς κατοικίας καὶ ἡ ὀργὴ τοῦ Ὠρίωνος ἀπομένει ἀνίσχυρος³. Ἰδοῦ, ἐὰν δὲν ἀπατώμαι, ἡ ἐρμηνεία τοῦ μύθου τούτου, εἰς τὰ ἀπλὰ αὐτοῦ στοιχεῖα ἀναγομένου. Κατὰ τὴν ὥραν τοῦ τρυγητοῦ, προσωποποιήσις τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ Οἰνοπίων, ὁ Ὠρίων τυφλοῦται, διότι τὸ λαμπρὸν αὐτοῦ φῶς δὲν φαίνεται πλέον μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου· βαδίζει ἐν τῇ σκότει, διότι μόνον ἀπὸ τοῦ μεσονυκτίου προχωρεῖ εἰς τὸν οὐρανόν· καὶ φαίνεται μεταβαίνων ἀκαταπαύστως πρὸς τὸν ἀνατέλλοντα ἥλιον, ἕως ὅτου τέλος, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ θέρους, βλέπουσιν αὐτὸν ἐκ νέου λάμποντα πρὸς ἀνατολὰς, ὥς ἐὰν ἔδανείζετο τὸ φῶς του ἐκ τοῦ ἀστέρος τοῦ ἡλίου. Αὕτη εἶναι ὅμως ἡ ἐποχὴ, καθ' ἣν ἡ καυστικὴ τοῦ ἡλίου θερμότης ἀπειλεῖ τὴν ἀμπελον· φαίνεται λοιπὸν ὥς νὰ θέλῃ ὁ Ὠρίων νὰ ἐκδικηθῇ τὸν Οἰνοπίωνα καὶ νὰ κατακάυσῃ τὴν σταφυλὴν διὰ τοῦ πυριφλεγούς αὐτοῦ πυρσοῦ· ταύτην ὅμως προστατεύει ὁ Ποσειδῶν, δηλαδὴ, τὰ ποτίζοντα τὴν γῆν ὕδατα· χάρις δὲ εἰς τὴν ἐπιτυχὴ ταύτην συνδρομὴν τῆς θερμότητος καὶ τῆς ὑγρασίας αἱ σταφυλαὶ ὀρμιάζουσιν. Ἐν τῇ μύθῳ τούτῳ ὥς βλέπομεν, τὸ πρόσωπον τοῦ Διονύσου ἐξαφανίζεται, ἵνα παραχωρήσῃ τὴν θέσιν του εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Οἰνοπίωνος, δευτερευούσης προσωποποιήσεως τῆς ἀμπέλου καὶ τοῦ οἴνου.

Ἐν τῇ μύθῳ τῆς Νάξου, ἀπεναντίας, ὁ Διόνυσος παίξει σπουδαῖον πρόσωπον. Εὐρίσκομεν αὐτὸν στενῶς ἐν αὐτῇ συνδεόμενον (εἰκ. 118) πρὸς γυναικεῖαν τινὰ θεό-τητα, τὴν Ἀριάδνην, τῆς ὁποίας ὀφείλομεν νὰ καθορίσωμεν τὸν χαρακτήρα.

¹ Βλ. Preller, *Griech. Myth.*, I, 352, τοῦ ὁποίου συγκεφαλαιούμεν τὰς περὶ τούτου ιδέας, μὲ τινὰς παραλλαγὰς ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ. Περὶ Ὠρίωνος, βλέπε βιβλίον I. κεφ. XII, II, *Οἱ πλανήται καὶ οἱ ἀστέρες*.

² Διθυραμβικὸν ἀπόσπασμα τοῦ Πινδάρου, ἀρ. 50, ἐκδ. Bergk. *Ἀλόχῳ ποτὲ θωραχθεὶς ἔπεχ' ἄλλοτρίᾳ Ὠαρίων*.

³ Ἀπρρολδ., *Βιβλιοθ.*, I, 4, ἐκδ. Westermann.

Ἡ Ἀριάδνη, θυγάτηρ τοῦ Μίνωος, κατάγεται φυσικῶς ἐκ Κρήτης, ἡ δὲ μυθικὴ αὐτῆς ἔνωσις μετὰ τοῦ Διονύσου ὤφειλε νὰ εἶναι μία τῶν ἀρχαιοτέρων θρησκευτικῶν παραδόσεων τῆς νήσου ταύτης. Ἀλλὰ περὶ τὸν κρητικὸν μῦθον περιεπλάκη, ὥς φυτὸν παράσιτον, ὁ ἀθηναϊκὸς μῦθος τοῦ ἥρωος Θησέως οὕτως ὥστε οἱ δύο οὗτοι μῦθοι κατ' ἀρχὰς διακρινόμενοι, καὶ ὁ δεύτερος τῶν ὁποίων εἶναι πιθανῶς μεταγενέστερος τοῦ πρώτου, συνεκαυτίσθησαν τέλος εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν θαυμαστὸν μῦθον. Ἡ σύγχυσις αὕτη ὑφίστατο ἤδη κατὰ τοὺς ῥημικοὺς χρόνους, διότι εἰς τὸ ἐνδέκατον τῆς Ὀδυσσεΐας ἄσμα ὁ Ὀδυσσεὺς λέγει τὰ ἑξῆς:

«Ἡ Φαίδρα ἡ Πρόκνη ἐφάνηκαν κ' ἡ εὐμορφὴ Ἀριάδνη,
κόρη τοῦ Μίνωα τοῦ φρικτοῦ ποῦ ἀπὸ τὴν Κρήτη πέρα
ἔπαιρνε νύμφη 'ς ταῖς ἱεραῖς Ἀθήναις ὁ Θησεΐας,
ἀλλὰ πρὶν κελὸς τὴν χαρῇ, τὴν εἶχε μαρτυρήσει,
ὁ Διόνυσος, κ' ἡ Ἄρτεμις τὴν φόνευσε 'ς τὴν Δία¹».

Αἱ τελευταῖαι αὗται λέξεις εἰς μεγάλην ἔφερον ἀπορίαν τοὺς σχολιαστάς. Πιθανὸν εἶναι,

Εἰκ. 118. — Διπλοῦς Ἑρμῆς τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀριάδνης.

ὥς ὁ Welcker² νομίζει, ὅτι ἀναφέρονται εἰς παραδόσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Διόνυσος ἐφόνευσε διὰ τῆς Ἀρτέμιδος τὴν Ἀριάδνην, ἵνα ἀποσπάσῃ οὕτω ταύτην τοῦ Θησέως καὶ καταστήσῃ αὐτὴν θεῖαν σύζυγόν του. Ὅθεν ἡ θνητὴ τοῦ ἀθηναίου ἥρωος σύζυγος εὗρε τὸν θάνατον εἰς Δίαν, ἄλλως εἰπεῖν, εἰς Νάξον, ὅπου ἐδείκνυσεν τὸν τάφον αὐτῆς, ἐνῶ ἡ ἀθάνατος τοῦ Διονύσου σύζυγος ἔλαβεν παρ' αὐτῇ θέσιν ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου³. Ἀλλ' ἡ παράδοσις αὕτη, τὴν ὁποίαν ἀρκεῖται νὰ ὑπαινιχθῇ μόνον ὁ ῥημικὸς ποιητής, δὲν φαίνεται ἐπιβληθεῖσα εἰς τὴν ἑλληνικὴν φαντασίαν· διότι μέρος μόνον αὐτῆς εὐρίσκομεν ἐν τῇ δημῳδαί παραδόσει, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἀριάδνη ἐγένετο σύζυγος τοῦ Διονύσου, ἐγκαταλειφθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀπίστου Θησέως.

Ἡ ἀρχαιότερα μέχρις ἡμῶν διασωθεῖσα διατύπωσις τοῦ μύθου τῆς Ἀριάδνης εἶναι ἡ τοῦ φιλοσόφου Φερεκύδους τοῦ ἐκ Σκύρου. «Ὁ δὲ Θησεύς, λέγει οὗτος, λαβὼν τὴν Ἀριάδνην εἰς τὴν ναῦν ἐμβάλλεται, καὶ τοὺς ἡμέτερος καὶ παρθένος οὐ δήπου φθάσαντας τῷ Μινωταύρῳ παρατεθῆναι· καὶ ταῦτα ποιήσας νυκτὸς μέσης ἀποπλεῖ προσορμίσας δὲ τῇ Δίᾳ νήσῳ, ἐκδὰς ἐπὶ τῆς ἡϊόνης μετακοιμᾶται· καὶ αὐτῇ ἡ Ἀθηναῖα παραστᾶσα, κελεύει τὴν Ἀριάδνην ἔαν, καὶ ἀφικνεῖσθαι εἰς Ἀθήνας· συντόμως δὲ δια-

¹ Ὀδυσσ., Α, 320 καὶ ἐφ. (Μετάφρ. Πολυλά).

² Griechische Götterlehre, II, 591-592.

³ Οὕτω ὁ Ἑρακλῆς, ὅστις ἐν τῇ Νεκρῇ τῆς Ὀδυσσεΐας εὐρίσκεται μεταξὺ τῶν σκιῶν τοῦ ἔδου, ἐνδιαττάται ταυτοχρόνως καὶ μεταξὺ τῶν θεῶν.

ναστάς ποιεῖ τοῦτο, κατολοφυρομένης δὲ τῆς Ἀριάδνης¹ ἢ Ἀφροδίτῃ ἐπιφανείσα θαρρεῖν αὐτῇ παραινεῖ. Διονύσου γάρ ἔσεσθαι γυναῖκα, καὶ εὐκλεῖ γενέσθαι· ὅθεν ὁ θεὸς ἐπιφανεῖς μίσγεται αὐτῇ καὶ δωρεῖται στέφανον αὐτῇ χρυσοῦν.» Ὁ μῦθος εἶχεν ἤδη σχηματισθῇ εἰς τὰς κυρίας αὐτοῦ γραμμάς· ἀλλ' οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ καλλιτέχναι παραλαβόντες διέπλασαν αὐτὸν καὶ τοῦ ἔδωσαν τὴν μορφήν καὶ τὴν ζωὴν τῆς τέχνης· ἐκ τῆς ἐργασίας δὲ ταύτης ἐξηλθεν ὁ ἀληθὴς τῆς Ἀριάδνης μῦθος, ὁ πλεόν ποιητικὸς ἐννοῶ, ὅστις ἀπετέλει ἤδη τὸ θέμα ζωγραφίας τινὸς τοῦ παλαιοῦ ναοῦ τοῦ Βάκ-

Εἰκ. 119.—Ὁ Βάκχος συναντῶν αἰφνιδίως τὴν κοιμωμένην Ἀριάδνην.

χου εἰς τὰς Ἀθήνας², καὶ ὁ ὁποῖος καλλιτεχνικώτατα ἀναπαρίσταται, μὲ μυρίας ἐν ταῖς λεπτομερείαις παραλλαγὰς, ἀλλὰ μετὰ τοῦ αὐτοῦ πάντοτε θελγήτερου ἐπὶ τῶν ἀναγλύφων τῶν γραπτῶν ἀγγείων καὶ τῶν δακτυλιολίθων³. Κατὰ τὸ πλείστον βλέπομεν ἐν αὐτοῖς τὴν Ἀριάδνην κοιμωμένην ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς Νάξου, ἐνῷ τὸ πλοῖον τοῦ Θησέως ἀπομακρύνεται πλησίον. Ἡ θεὰ ἔχει τοὺς βραχίονας, τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ στήθος γυμνά· τὸ ὥραιον σῶμά της στηρίζεται ἐπὶ βράχου, ἢ κεφαλὴ της ἀναπαύεται ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονός της, ἐνῷ ὁ δεξιὸς ἀναδιπλοῦται ὑπεράνω αὐτῆς, πλαισιώνων, οὕτως εἰπεῖν, τὸ πρόσωπόν της. Εἰς ἀπόστασιν τινα ἵσταται ὁ Βάκχος, ὅστις ἀντιληφθεὶς τὴν Ἀριάδνην, παρατηρεῖ αὐτὴν ἀκίνητος, κυριεύμενος ἀπὸ εὐχαρίστησιν καὶ θαυμασμόν· οἱ ἀκολουθοῦντες αὐτὸν Σάτυροι καὶ Βάκχαι φαίνονται συμμετέχοντες εἰς τὴν ἡδονικὴν τοῦ θεοῦ συγκίνησιν (εἰκ. 119). Ἐνίοτε ὁ Διόνυσος καὶ ἡ Ἀριά-

¹ Ἡ θεὰς αὐτὴ ἐνέπνευσεν εἰς τὸν Κάτουλον ὡραιότατους στίχους (Ἐπιθαλ. Θέτιδος καὶ Πηλέως, στ. 52-75).

² Πausan., Α', 20, 3.

³ Τὰ μνημεῖα ταῦτα ἀριθμοῦνται ὑπὸ τοῦ O. Jahn, Arch. Beiträge, σ. 251-300. Βλ. ἐπίσης, Müller-Wieseler, Denkmäler der alten Kunst, αρ. 417-422.

δὴν καὶ θύνηται ὑπὸ ἀπέραντον κλήμα· ὁ θεὸς διὰ μὲν τῆς μιᾶς χειρὸς κρατεῖ τὸν θύρσον διὰ δὲ τῆς ἄλλης τείνει εἰς τὴν Ἀριάδνην κύπελλον, ἐνθ' ὃ Ἔρως ἵπταται πρὸς αὐτούς, κρατῶν τὸν καστόν, τὸ ἐρωτικὸν σύμβολον (εἰκ. 120). Τέλος δ' ἐνίοτε εἰκονίζουσι τὴν γαμήλιον πομπὴν τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀριάδνης, ἣτις ἐξελεύσεται ὁλόκληρος ἐνώπιόν μας, οὐχὶ μόνον μετὰ τῶν Βακχῶν, τῶν Σατύρων, τοῦ Πανὸς καὶ τοῦ Σειληνοῦ, οἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν συνήθη τοῦ θεοῦ ἀκολουθίαν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῆς Ἀφροδίτης, τοῦ Ἰμεναίου καὶ τοῦ Ἐρωτος, μεθ' ὧν τῶν ἐλευστικῶν τῆς ἡδονῆς εἰκόνων¹.

Ἀλλὰ ποία λοιπὸν εἶναι ἡ θεότης αὕτη ἡ τοσοῦτον στενῶς μετὰ τοῦ Διονύσου

Εἰκ. 120.—Διονύσος καὶ Ἀριάδνη.

συνδεομένη; Ἐὰν συμβουλευθῶμεν τὴν ἐτυμολογίαν, τὸ ὄνομα τῆς Ἀριάδνης ἐγείρει πρὸ παντὸς τὴν ἰδέαν τῆς χάριτος καὶ τῆς χαρᾶς, εἶναι δὲ δύσκολον νὰ μὴ θεωρήσωμεν αὐτὴν ὡς προσωποποιήσιν τῆς ἐαρινῆς φύσεως². Κατὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους, ἐδείκνυν ἐν Κρήτῃ, εἰς τὴν πόλιν τῆς Κνωσσοῦ, ἀρχαῖόν τι ἀνάγλυφον, ἀποδιδόμενον εἰς τὸν πρωτόγονον καλλιτέχνην Δαίδαλον, καὶ παριστάνον χορὸν πρὸς τιμὴν τῆς Ἀριάδνης³. ὁ χορὸς οὗτος ἀποτελεῖτο ἀποκλειστικῶς ἐκ νεανιῶν καὶ νεανίδων, ὡς συνηθίζετο ἐν Ἑλλάδι· κατὰ τὰς θρησκευτικὰς τελετάς, διὰ τῶν ὁποίων ἐώρταζον τὴν ἔλευσιν τοῦ ἔαρος. Ἀλλ' ἡ παρεῖσθους τοῦ Θησέως εἰς τὸν μῦθον τῆς Ἀριάδνης φαίνεται ἀλλοιώσασα τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ ἀπλότητα. Ἡ Ἀριάδνη ἔχει ἔκτοτε διπλοὺν χαρακτῆρα καὶ παρουσιάζεται ὑπὸ δύο μορφάς. Πάντες οἱ ἀφορῶντες αὐτὴν διάφοροι μῦθοι τὰς αὐτὰς παρουσιάζουσιν ἀντιθέσεις: Ἡ Ἀριάδνη ἀποθνήσκει ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἀναζει εἰς τὸν οὐρανόν· ἀποκοιμάται καὶ ἐξυπνᾷ· εἶναι ἡ ἀπελπις τοῦ Θησέως ἐρωμένη, καὶ ἡ ὑμνουμένη τοῦ Διονύσου. Οὕτω ἐν Νάξῳ, διέκρινον δύο Ἀριάδνας: τὴν ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ ἀποθανοῦσαν, μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ ἀθη-

¹ Müller - Wieseler. Ἐνθα ἀν. ἀρ. 422.

² Ὁ Preller, βασιζόμενος ἐπὶ τινος γλωσσῆματος τοῦ Ἡσυχίου (ἀδρῶν=ἀρνῶν) θεωρεῖ τὸ Ἀριάδνη ὡς ἀντίστοιχον τοῦ Ἀριάνη. Ἀπλούστερον ὅμως εἶναι νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸ δεύτερον μέρος τῆς λέξεως διὰ τῆς ρίζης ἀδ, ἐξ οὗ ἀνδρῶν, ἡδονή κτλ. Ὅθεν Ἀριάδνη=Εὐιάδνη. Πρβλ. Ἀριόδα, ἐπὶ τινος γραπτῷ ἀγγείῳ (Ott. Jahn, Vasenbilder, πιν. 2). Ἐν Κρήτῃ, κατὰ τὸν Ἡσύχιον, αὕτη ἔφερε τὸ ὄνομα Ἀριόδηλα, ὅπερ προκαλεῖ τὴν ἰδέαν τῆς λάμπους καὶ οὕτω ἀρμόζει εἰς θεότητα τοῦ ἔαρος.

³ Ἰλιάδ. Σ, 590.

ναίου ἥρωος, καὶ ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἐνυμφεύθη ὁ Διόνυσος καὶ ἦτις ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης ἔδωκεν τὴν ζωὴν εἰς τὸν Στάφυλον¹. Αἱ ἑορταὶ τῆς πρώτης ἦσαν ἑορταὶ θλίψεως καὶ πένθους· αἱ ἑορταὶ τῆς δευτέρας ἐτελοῦντο ἐν μέσῳ παιδιῶν καὶ φωνῶν χαρᾶς, ἀντήχει δὲ κατ' αὐτάς, πρὸς τιμὴν τῆς Ἀριάδνης καὶ τοῦ συζύγου τῆς, ὡς καὶ κατὰ τὰ ἀθηναϊκὰ ὁσχοφόρια², τὸ ἄσμα τοῦ ἔαρος, ὁ εὐθύμος διθύραμβος, τοῦ ὁποίου ἡ Νάξος, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πινδάρου διεξεδίδκει τὴν ἐφεύρεσιν³. Αἱ ἀντιθέσεις αὗται τῆς τύχης τῆς Ἀριάδνης, ὑπὸ τοῦ διπλοῦ χαρακτήρος τῶν ἑορτῶν ἀντιτῆς ἐκφραζόμεναι, τί ἄλλο εἶναι εἰ μὴ αὗται αἱ ἀντιθέσεις τῆς φυτικῆς φύσεως, τῆς κοιμωμένης καὶ θνησκούσης κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ χειμῶνος; ἢ ἀφυπνισθῆ κατὰ τὸ ἔαρ καὶ ἀνθίσῃ, πλήρης χαρᾶς καὶ σφρίγγους καὶ πλήρης νέας ζωῆς; Ἐπὶ τὴν ἀποψιν ἔθεν ταύτην ὁ μῦθος τῆς Ἀριάδνης παρουσιάζει ἀξιοπαρατήρητον ἀναλογίαν πρὸς τὸν μῦθον τῆς Κόρης· ὡς δὲ θὰ ἴδωμεν, παρουσίασεν, εἰς ἐποχὴν τινα, τὰς αὐτὰς ἀντιθέσεις.

Εἰς τὴν Νάξον ἐπίσης, ἢ τοῦλάχιστον εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἐσχηματίσθη ἡ παράδοσις μιᾶς τῶν θαυμασιωτέρων περιπετειῶν τῆς ζωῆς τοῦ Βάκχου· ἡ τῆς ἀρπαγῆς αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν τυρρηνῶν πειρατῶν, τῆς ἐναντίων αὐτῶν νίκης του, καὶ τῶν συνοδευόντων τὸν θρίαμβόν του θαυμάτων. Ἡ ἐξιστόρησις τῆς περιπετείας ταύτης διεσώθη εὐτυχῶς μέχρις ἡμῶν, διὰ τινος τῶν βραχυτέρων ἀλλὰ καὶ ἀξιολογωτέρων ὁμηρικῶν ὕμνων. Ἀνάλυσις τοῦ πρωτοτύπου τούτου τεμαχίου, τοῦ ὁποίου πολλαὶ ὑπάρχουσιν ἀπορριμώσεις, θὰ ἐκινδύνευε νὰ ἀφαιρέσῃ μέρος τοῦ θελήτου αὐτοῦ καὶ τῆς ἀπλῆς του χάριτος. Πρέπει νὰ τὸ παραθέσωμεν αὐτούσιον⁴:

« Ἀμφὶ Διώνυσον, Σιμέλης ἐρικυδέος υἱόν,
μνήσομαι, ὡς ἐφάνη παρὰ θιν' ἄλδος ἀτρυγέτοιο
ἄκτῃ ἐπὶ προβλήτι νεηνίῃ ἀνδρὶ ἐοικώς,
πρωθήβῃ· καλαὶ δὲ περισσεύοντο ἔθειραι
κυάνεαι, φᾶρος δὲ περὶ στιβαροῖς ἔχεν ὅμοιος
πορφύρεον· τάχα δ' ἄνδρες εὐσσέλμου ἀπὸ νηὸς
ληγιστὰ προγένοντο θοῶς ἐπὶ οἶνοπα πόντον,
Τυρσηνοί· τοὺς δ' ἤγε κακὸς μόρος· οἱ δὲ ἰδόντες
νεῦσαν ἐς ἀλλήλους, τάχα δ' ἐκθορον αἰψα δ' ἐλόντες
εἶσαν ἐπὶ σφετέρῃς νηὸς κεχαρημένοι ἦτορ·
οὐδὲν γάρ μιν ἔφαντο διστροφέων βασιλῆων
εἶναι, καὶ δεσμοῖς ἔθειλον δεῖν ἀργαλέοισι.
τὸν δ' οὐκ ἴσχανε δεσμά, λύγοι δ' ἀπὸ τηλόσε πίπτον
χειρῶν ἡδὲ ποδῶν· ὁ δὲ μειδιῶν ἐκάθητο
ὄμμασι κυανέοισι· κυβερνήτης δὲ νοήσας

¹ Πλουτάρχ. Βίος Θεοῦ κατ. Κ'.

² Κατὰ τὰς ἑορτάς αὐτάς, πομπὴ νεανίων φερόντων κλήματα πλήρη σταφυλῶν (ὁσχοῦς) μετέβαινεν ἐκ τοῦ Ληναίου εἰς τὸ ἐν Φαλῆρῳ ἱερὸν τῆς Σικράδος Ἀθηνᾶς. (Πλουτ. Θεσ. 23).

³ Σλόχ. Ὀλυμπ. II', 25.

⁴ Ὕμνος ὁμηρ. Ζ'. ἔκδ. Baumeister.

αὐτίκα οἷς ἐτάροισιν ἐκέχλετο φώνησέν τε·
Δαιμόνιοι, τίνα τόνδε θεὸν δεσμεύει; ἑλόντες,
καρτερόν; οὐδὲ φέρειν δύναταί μιν νηὺς εὐεργής·
ἢ γὰρ Ζεὺς ὅδε γ' ἐστὶν ἢ ἀργυρότοξος Ἀπόλλων
ἢ ἐ Ποσειδάων· ἐπεὶ οὐ θνητοῖσι βροτοῖσιν
εἵκελος, ἀλλὰ θεοῖς, οἱ Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσιν.
ἄλλ' ἄγετ' αὖτις ἀφῶμεν ἐπ' ἠπείροιο μελαιίνης.
αὐτίκα' μῆδ' ἐπὶ χεῖρας ἱάλλετε, μή τι χολωθείς
ὄρη ἀργαλέους τ' ἀνέμους καὶ λαίλαπα πολλήν.
Ὡς φάτο· τὸν δ' ἀρχὸς στυγερῶ ἠνίπαπε μῦθον·
δαιμόνι', οὐρον δ'ρα, ἅμα δ' ἰστίον ἔλκεο νηὺς
σὺμ πάνθ' ὅπλα λαβών· ὅδε δ' αὖτ' ἀνδρεσσὶ μελήσει.
ἔλπομαι, ἢ Αἰγυπτὸν ἀρίξεταί ἢ ὅγε Κύπρον
ἢ ἐς Ὑπερβορέους ἢ ἑκαστέρῳ· εἷς δὲ τελευτήν
ἐκ ποτ' ἐρεῖ αὐτοῦ τε φίλους καὶ κτήματα πάντα
οὕς τε κασιγνήτους, ἐπεὶ ἡμῖν ἔμβαλε δαίμων.
Ὡς εἰπὼν ἰστόν τε καὶ ἰστίον ἔλκετο νηὺς·
ἔμπνευσεν δ' ἀνεμος μέσον ἰστίον, ἀμφὶ δ' ἄρ' ὄπλα
καττάνουσιν· τάχα δὲ σφὶν ἐφαίνετο θαυμάτᾳ ἔργα.
οἶνος μὲν πρῶτιστα θοὴν ἀνὰ νῆα μέλαιναν
ἠδύποτος κελάρυς· εὐώδης, ὥρνυτο δ' ὀδμή,
ἀμβροσίη· ναύτας δὲ τάφος λάβε πάντας ἰδόντας·
αὐτίκα δ' ἀκρότατον παρὰ ἰστίον ἐξετανύσθη
ἄμπελος ἔνθα καὶ ἔνθα, κατεκρημνῶντο δὲ πολλοὶ
βότρυες· ἀμφὶ δ' ἰστόν δὲ μέλας εἰλίσσετό κισσός,
ἀνθεσι τηλεθῶν, χαρίεις δ' ἐπὶ καρπὸς ὀρώρει·
πάντες δὲ σκαλμοὶ σταφάνους ἔχον· οἱ δὲ ἰδόντες,
νῆ' ἥδη τοτ' ἔπειτα κυβερνήτην ἐκέλευον
γῆ πελάαν· ὁ δ' ἄρα σφι λέων γέγετ' ἐνδοθι νηὺς
δεινὸς ἐπ' ἀκροτάτης, μέγα δ' ἔβραχεν, ἐν δ' ἄρα μέσση
ἄρκτον ἐποίησεν λασιαύχενα, σήματα φαίνων·
ἂν δ' ἔστη μεμαυῖα· λέων δ' ἐπὶ σέλματος ἄκρου
δεινὸν ὑπόδρα ἰδὼν· οἱ δ' εἰς πρύμνην ἐφόδηθεν,
ἀμφὶ κυβερνήτην δὲ σαόφρονα θυμὸν ἔχοντα
ἔσταν ἄρ' ἐκπληγέστες· ὁ δ' ἐξαπίνης ἐπορούσας
ἀρχὸν ἔλ', οἱ δὲ θύραζε κακὸν μόρον ἐξαλύοντες
πάντες ὁμῶς πῆδησαν, ἐπεὶ ἴδον, εἰς ἅλα διαν,
δελφίνες δ' ἐγένοντο· κυβερνήτην δ' ἐλεήσας
ἔσχεθε καὶ μιν ἔθηκε πανόλβιον εἰπέ τε μῦθον·
Θάρσει, διε κάτωρ, τῷ ἐμῷ κεχαρισμένε θυμῷ·
εἰμὶ δ' ἐγὼ Διόνυσος ἐρίδρομος, ὃν τέκε μήτηρ
Καδμηλὴ Σεμέλη Διὸς ἐν φιλότῃ μιγεῖσα.»

Ἡ παράδοσις τῆς ἀρπαγῆς τοῦ Βάκχου ὑπὸ τῶν Τυρρηγῶν πειρατῶν ἴτο διά-

σημος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, χάρις, ἀναμιφιδόλως, εἰς τὴν ὠραίαν αὐτὴν ἀφήγησιν. Ὁ Εὐριπίδης ὑπαινίσσεται αὐτὴν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Κῦκλωπος, ὅπου, ἵνα ἐξηγήσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ Πολυφῆμου αἰχμαλωσίαν τοῦ Σειληνοῦ καὶ τῶν Σατύρων, ὑποθέτει ὅτι οὗτοι ἔπλεον εἰς ἀναζήτησιν τοῦ θεοῦ αὐτῶν. Περὶ τὰ μέσα τοῦ τετάρτου αἰῶνος, καλλιτέχνης τις σύγχρονος ἢ μαθητὴς τοῦ Πραξιτέλους, ἐσκάλισε τὴν σκηνὴν ταύτην ἐπὶ τοῦ διαζώματος τοῦ χορηγικοῦ μνημείου τοῦ Λυσικράτους, ὅπερ κοινῶς φανάρι τοῦ Διογένη καλεῖται, καὶ τὸ ὅποιον βλέπομεν ἀκόμη καὶ σήμερον ἐν Ἀθήναις εἰς τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν Τριπόδων. Ἄν καὶ κατὰ τὰς κυρίας γραμμὰς ὁ καλλιτέχνης παρέμεινε πιστὸς εἰς τὴν ὁμηρικὴν παράδοσιν, ἐν τούτοις δὲν ἐδίστασε νὰ μεταβάλλῃ αὐτὴν καὶ νὰ τὴν μεταχειρισθῇ ἐλευθέρως ἐν ταῖς λεπτομερείαις. Ἡ σκηνὴ δὲν συμβαίνει πλέον ἐπὶ πλοίου, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἀκτῆς. Ὁ Διόνυσος, ὅστις κατέχει τὸ κέντρον τῆς συνθέσεως, κάθεται ἡσύχως, παίζων μετὰ τινος λέοντος, εἰς τὸν ὅποιον τείνει κύπελλον.

Εἰκ. 121.—Ὁ Βάκχος νικητὴς τῶν πειρατῶν.

δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ δύο νεαροὶ Σάτυροι ἀναπύονται ὥς αὐτὸς (εἰκ. 121). δύο ἄλλοι ὄρθιοι ἀντλοῦσιν οἶνον ἐκ τινος πρὸ αὐτῶν ἀμφορέως, ἐνῶ οἱ γηραιοὶ Σάτυροι καταπολεμοῦσι τοὺς πειρατὰς κτυπῶντες αὐτοὺς διὰ θύρων καὶ ἀνημμένων πυρσῶν, τοὺς διώκουσι, τοὺς καταβάλλουσι καὶ τοὺς ἀναγκάζουσι νὰ κρημνισθῶσιν εἰς τὴν θάλασσαν, ὅπου βλέπει τις, χάρις εἰς τὴν δεξιότητα τοῦ καλλιτέχνου, νὰ ἐπιτελῇται ἢ εἰς δελφίνας μεταμόρφωσις αὐτῶν¹. Θὰ ἤθελέ τις νὰ πιστεῦσῃ ὅτι ὁ Ὀβίδιος εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ ἔργον αὐτὸ τῆς τέχνης, καὶ ἠθέλησε νὰ τὸ περιγράψῃ εἰς τὸ τρίτον βιβλίον τῶν *Μεταμορφώσεων*, διὰ στίχων εὐφυῶν ἐκλεπτισμένης τέχνης, σχεδὸν τοσοῦτον ἀπεχούσης ἀπὸ τὴν ἀπλότητα τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου, ὅσον καὶ ἡ πομπόδης ἀσάφεια τῶν εἰς τὸ αὐτὸ θέμα ἀφιερωμένων στίχων ὑπὸ τοῦ Νόννου τοῦ Πανοπολίτου, ἐν τοῖς *Διονυσιακοῖς* αὐτοῦ².

Ὁ ὁμηρικὸς ὕμνος, ὅστις παρέχει εἰς ἡμᾶς τὴν ἀρχαιοτέραν ἀφήγησιν τῆς πάλης τοῦ Βάκχου μετὰ τῶν πειρατῶν, δὲν εἶναι ἀξιόλογος μόνον διὰ τὸ ποιητικὸν αὐτοῦ κάλλος· ὑπὸ μυθολογικὴν ἔποψιν περιέχει νέαν τινὰ ἀνάπτυξιν τοῦ μύθου τοῦ θεοῦ. Ἡ νίκη αὕτη, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ θεϊότης τοῦ Βάκχου ἐκδηλοῦται διὰ τοσούτων θαυμάτων, εἶναι ὁ πρῶτος αὐτοῦ θρίαμβος. Ἄλλωστε ἡ ἰδέα αὕτη εὐκόλως συσχετίζεται μετὰ τῆς στοιχειώδους περὶ αὐτοῦ ἀντιλήψεως ὥς θεοῦ τοῦ οἶνου. Εἰς ἰδιουσυ-

¹ Τὸ σχέδιον ἐλήφθη κατὰ σμίχρουν τοῦ Stuart (*Antiquities of Athen*, I, πιν. 3 καὶ ἀκόλ.). Βλ. ἐπ. τὰ *Denkm. d. alt. Kunst* τοῦ Müller-Wieseler, πιν. XXXVII, ἀρ. 150. Ἡ αὕτη σκηνὴ εἰκονίζεται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν κυπέλλου τινὸς ἐκ Vulci (Gerhard, *Auserlesene Vasenbilder*, I, πιν. 49). Ἐπίσης Φίλοστρ., *Εἰκον.*, Α', 19.

² Ovid. *Metamorph.*, III, 576. Νόνν., *Διονυσ.*, ΑΕ', 105-168.

κρασίας τινάς ὁ οἶνος προκαλεῖ πυρετώδη ἐνέργειαν, πολλαπλασιασμὸν τῶν μυϊκῶν δυνάμεων, ὅστις φαίνεται ὑπερβαίνων ἐνίοτε τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, καὶ ὅστις ἐκδηλοῦται εἰς πράξεις θαυμαστῆς βίας. Ὁ τοιαύτας παραφορὰς μεταδίδων θεὸς εὐκόλως ὅθεν καθίσταται ὁ ἰσχυρὸς θεός, ὁ πλήρης δυνάμεως, ὁ θριαμβεύων τῶν πάντων. Ὑπὸ τὴν-ἄποψιν ταύτην ὁ Βάκχος σχετίζεται πρὸς τὸν Ἡρακλέα. Ὡς ὁ τελευταῖος οὗτος, κατὰ τινας παραδόσεις μεταγενεστέρας τοῦ Ἡσιόδου¹, λαμβάνει μέρος, εἰς τὰ Φλεγραῖα πεδία, εἰς τὴν πάλην τῶν θεῶν κατὰ τῶν Γιγάντων, ἀκριβῶς δὲ διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τῶν δύο ἡρώων ἡ νίκη ἀποβαίνει ὀριστικῶς ὑπὲρ τῶν θεῶν. Ὡς ὁ Ἡρακλῆς, κατέρχεται εἰς τὸν ἄδην, καὶ νικῶν τὰς δυνάμεις τοῦ θανάτου, ἐπαναφέρει ἀπὸ τὰ ὑποχθόνια ἐρέδη εἰς τὸ οὐράνιον τοῦ Ὀλύμπου φῶς τὴν μητέρα του Σεμέλην, ἣτις ἔκτοτε φέρει τὸ ὄνομα Θυῶνη² (ἡ θεία Μαινάς), καὶ καθίσταται ἀχώριστος τοῦ υἱοῦ τῆς σύντροφος. Ὅποιοσδήποτε ἠθέλησε ν' ἀντισταθῇ εἰς αὐτὸν πλήττεται θανάσιμως· παρέδωσε τὸν θηβαῖον ἥρωα Πενθέα ὡς βορὰν εἰς τὰς μαινομένας αὐτοῦ Βάκχας. Γῆ καὶ θάλασσα ὑποτάσσονται εἰς αὐτόν. Διηγούντο ἐν Τανάγρα ὅτι αἱ γυναῖκες τῆς χώρας ταύτης εἰσελθούσαι ἡμέραν τινὰ εἰς τὴν θάλασσαν, ἵνα καθαρθῶσι πρὶν ἢ τελέσωσι τὰς ἐορτάς τοῦ θεοῦ, ὑπέστησαν τὴν ἐπίθεσιν τοῦ Τρίτωνος· ἀλλ' ὅτι μόλις ἐπεκαλέσθησαν τὸν Διόνυσον, ὁ θεὸς προσέτρεξεν, ἐπάλασε πρὸς τὸν Τρίτωνα καὶ κατέδαλεν αὐτόν. Κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν, ἣτις σχεδὸν ἐρμηνεύει τὴν πρώτην, ὑπῆρχεν εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Βοιωτίας Τρίτων τις, δηλαδὴ θαλάσσιον τέρας, ἐπιτιθέμενον ἐναντίον τῶν ἐπὶ τῆς παραλίας βοσκόντων ποιμνίων, ἀκόμη δὲ καὶ ἐναντίον τῶν ἀλιέων ἐντὸς τῶν εὐθραύστων λέμβων αὐτῶν. Ἐφαντάσθησαν λοιπὸν νὰ τοποθετήσωσιν ἐπὶ τῆς παραλίας μέγαν κρατῆρα πλήρη οἶνου· ὁ Τρίτων ἐλκνόμενος ἀπὸ τὴν ὀσμὴν, πλησιάζει, πίνει τὸ ποτὸν καὶ ἀποκοιμᾶται ἐπὶ τῆς ἄμμου. Εὐκόλως τότε οἱ κάτοικοι τῆς Τανάγρας ἀπέκοψαν τὴν κεφαλὴν τοῦ τέρατος, ἐπειδὴ δὲ ἐπωφελήθησαν τῆς μέθης αὐτοῦ, ἵνα τὸ φονεύσωσιν, ἔλεγον ὅτι ἐφονεύθη ἀπὸ τὰ πλήγματα τοῦ Διονύσου³. Ἡ δημώδης αὕτη παράδοσις οὐδὲν ἄλλο ἀναμφιβόλως εἶναι ἢ εἰκὼν τῶν θαυμασίων ἀποτελεσμάτων τοῦ οἶνου, τοῦ ὁποίου τὴν ἀναπόφευκτον δύναμιν συναισθάνονται καὶ ὑφίστανται ὅχι μόνον οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ πᾶν ὃν ἐπὶ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης.

Ἡ ἰδέα τῆς ἀκαταμαχῆτου τοῦ Διονύσου δυνάμεως εὐκόλως ἄγει εἰς τὴν ἰδέαν τῶν μεταμορφώσεών του, τῶν ὁποίων πρώτην τινὰ εἰκόνα μᾶς ἔδωκεν ὁ προαναφερθεὶς ὁμηρικὸς ὕμνος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ οἶνος συχνάκις μεταδίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον βιαίαν καὶ ἀγρίαν ἐνέργειαν, ἣτις φαίνεται μᾶλλον εἰς τὴν φύσιν τοῦ ζῴου ἢ εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀνήκουσα, ἀπέδωκεν εἰς τὸν Διόνυσον δύναμιν ταύρου ἢ λέοντος· ἡ δ' ἐξαλλος τῶν λατρευτῶν αὐτοῦ φαντασία ἐπίστευεν ὅτι διέκρινεν αὐτόν, ἐν τῇ μέσῃ τῶν Ὀργίων του, ὑπὸ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην τῶν μορφῶν αὐτῶν. Ὡς Διόνυσε, ἀναφωνεῖ ὁ χορὸς τῶν Βακχῶν τοῦ Εὐριπίδου,

¹ Εὐριπ. *Κυκλωπ.*, 5-6 Ἐπ. Διοδ., Δ', 15. Σχολ. Πινδ., *Νεμ.*, Α', 100.

² Ἡ Θυῶνη ὠμοίαζε παραδόξως, ἐν τῇ ἑλληνικῇ προφορᾷ πρὸς τὴν Διώνην, ἣτις θεωρεῖται ἐνίοτε ὡς μήτηρ τοῦ Διονύσου (Εὐριπ., *Ἀντιγ.* ἀπ. Σχολ., Πινδ., *Πυθ.*, Γ', 176). Ὑποτιθεσθαι ὅτι θὰ συνέβη σύγχυσις μεταξὺ τῶν δύο λέξεων. Ὁμοίως δὲ ἡ παράδοσις ἢ φέρουσα τὸν Διόνυσον ὡς υἱὸν τῆς Διώνης στερρεῖται ἰσως ἐπὶ τοῦ συσχετισμοῦ τῶν Διώνη καὶ Διώνυσος.

³ Πausan., Θ', 20, 4-5.

«Σὺν ταῦρος φανερώσου ἢ πολυκέφαλος
τὴν ὄψην, ὦ Βάκχε, ὡς δράκοντας
ἢ σὺν λεοντάρι δλόφλογο¹.»

Ἐξ οὗ τὰ ἐπίθετα τοῦ θεοῦ ταυρόκερως, βούκερως, ταυρόμορφος, ταυρομέτιωπος. Ἐν Ἥλιδι, αἱ γυναῖκες ἐπεκαλοῦντο τὸν θεὸν διὰ τῆς ἐξῆς προσευχῆς: «Ἐλθεῖν, ἦρω Διόνυσε, ἄλιον ἐς ναὸν ἀγνόν, σὺν χαρίτεσσιν ἐς ναὸν τῷ βοέῳ ποδὶ θύων.» Καὶ ἐπανελάμβανον δὲ ἐν χορῷ: «Ἄξιε ταῦρε». Ἡ προσευχὴ αὕτη, ἣ ὁποία ἔθετε τὸν Πλούταρχον ἐν ἀπορίᾳ², διασαφίζεται διὰ τοῦ ἀρχαίου ἀναγλυφολίθου, τοῦ ὁποίου τὴν εἰκόνα παραθέτομεν (εἰκ. 122). Ὁ ταῦρος μὲ χαμηλωμένην κεφαλὴν, φέρει τὰς τρεῖς χάριτας μεταξὺ τῶν κεράτων του· ἄνωθεν τῆς ράχεώς του βλέπει τις ἑπτὰ ἀστέρας, τὰς Πλειάδας. Αἱ Πλειάδες ὅμως ἀνατέλλουσι κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαΐου, αἱ δὲ χάριτες προσωποποιοῦσι τὰς ἀκτῖνας, ἣ τὴν χαρὰν τοῦ ἔαρος. Ὅθεν ὁ ταῦρος Διόνυσος, ἂν δὲν παριστᾷ αὐτὸν τὸν ἀστερισμὸν τοῦ Ταύρου, φαίνεται ὡς εἰκὼν τοῦ γονιμοποιῦ ἡλίου, ὅστις κάμνει νὰ βλαστάνωσι τὰ ἔαρινά φυτά. Εἰς Κύζικον ὁ Βάκχος ἐπίσης εἰκονίζετο ὑπὸ μορφὴν ταύρου³. Ἐν Σάμῳ ἔδλεπέ τις ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ λέοντα μὲ χαῖνον στόμα, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Πλίνιος διηγεῖται θαυμαστὴν ἱστορίαν ἀνάλογον πρὸς τὴν τοῦ λέοντος τοῦ Ἀνδροκλέους· ὁ λέων οὗτος πιθανώτατα ἦτο ἀπλὴ εἰκὼν αὐτοῦ τοῦ θεοῦ⁴. Ἄλλωστε τὰ σύμβολα ταῦτα ἀνήκουσι μᾶλλον εἰς τὴν ἀσιατικὴν παρὰ εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην. Οὕτω τίγομεν τὸ ζήτημα τῆς ἐπιδράσεως τῆς Ἀσίας ἐπὶ τῆς θρησκείας τοῦ Βάκχου, ἐπιδράσεως, ἣτις ἡλλοίωσε τὸν ἀπλοῦν αὐτῆς χαρακτῆρα, καὶ ἣτις εἰσῆγαγεν ἐν αὐτῇ στοιχεῖα μυστικισμοῦ καὶ ἐκστάσεως, τῶν ὁποίων τὰ ἀποτελέσματα ὀφείλομεν νὰ μελετήσωμεν κυρίως ἐν τοῖς Ὀργίοις τοῦ Κιθαιρῶνος καὶ εἰς τὸ δόγμα τῶν Ὀρφικῶν.

Εἰκ. 122. — Διόνυσος ταυρόμορφος.

¹ Βάκχ., στ. (Μεταφ. Κ. Βάρναλη).

² Ἑλλην., 36.

³ Ἀθην., ΙΑ', σ. 476.

⁴ Plin., Hist. nat., VIII, 21. Ὁ θεὸς ἐκαλεῖτο Διόνυσος κερηνός.

IV. ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΗΣ ΑΣΙΑΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ ΤΟΥ ΒΑΚΧΟΥ

Ὁ Διόνυσος, λέγει ὁ Πausanías¹, εἶναι ὁ «πρῶτος μὲν ἐλάσας ἐπὶ Ἰνδοῦς στρατιᾷ, πρῶτος δὲ Εὐφράτην γεφυρώσας ποταμόν, . . . καὶ ἔστιν ἐνταῦθα ὁ κάλος καὶ εἰς ἡμᾶς ἐν ᾧ τὸν ποταμὸν ἔξευξεν ἀμπελίνους ὁμοῦ πεπλεγμένους καὶ κισσοῦ κλήμασιν.» Οἱ μυθογράφοι, οἱ περιλαβόντες τὸν μῦθον αὐτὸν εἰς τὰς περὶ θεῶν ἱστοριῶν συλλογὰς των, προσέθετον ὅτι ἡ Νῦσα, ἡ πατρὶς τοῦ θεοῦ, δὲν ἔκειτο ἐν Ἑλλάδι, ἀλλ' εἰς Ἰνδίας. Ὁ Ἀρριανὸς καὶ ὁ Κόϊντος Κούρτιος προσεπάθουν νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν θαυμαστὴν τοῦ Διονύσου γέννησιν, τοῦ ἐξεληθόντος ἐκ τοῦ μηροῦ τοῦ Διός, λέγοντες ὅτι ἐγεννήθη ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν Ἰνδιῶν Μηροῦ, (ἐκ τοῦ μηρός). Οἱ μῦθοι οὗτοι κατὰ γράμμα λαμβανόμενοι, ἄγουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι δυνατόν νὰ ὑπῆρχε ἰνδικὸς τις Βάκχος, ὅστις οὐδέποτε ὑπῆρξεν εἰ μὴ ἐν τῇ ἑλληνικῇ φαντασίᾳ καὶ τοῦ ὁποίου ὁ μῦθος ἐσχηματίσθη ἀρκετὰ βραδύτερον². Ὁ θρύλος οὗτος φαίνεται, τῷ ὄντι, μεταγενέστερος τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς Ἀσίαν· κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος τὸν θρύλον αὐτὸν κατεσκευάσαν οἱ κόλακες τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας. Κατὰ τὴν θριαμβικὴν αὐτοῦ πορείαν διὰ μέσου τῆς Ἀσίας, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀμμωνος ἠρέσκετο νὰ ἀκούῃ ἑαυτὸν παραβαλλόμενον πρὸς τοὺς μυθικοὺς κατακτητάς, τῶν ὁποίων τὰς θαυμαστάς ἐκστρατείας ἀφηγοῦντο αἱ παραδόσεις τῶν εἰς αὐτὸν κατὰ τὴν διάδοσίν του ὑποτασσομένων χωρῶν. Ἐν Αἰγύπτῳ ὁ Ἀλέξανδρος ἦτο νέος Ὅσιρις ἢ νέος Σέσωστρις· ἐν Περσίᾳ, ἦτο, ἀναμφιβόλως, νέος τις Ὀρμούζδ· ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἦτο ἄλλος Διόνυσος, ὅταν δὲ ὁ Ἀλέξανδρος ἐφθασεν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ, συνεπλήρωσαν τὴν προσομοίωσιν τοῦ μακεδόνης ἥρωος πρὸς τὸν Βάκχον, λέγοντες ὅτι ὁ θεὸς εἶχεν ἄλλοτε καὶ αὐτὸς ὑποτάξει τὰς Ἰνδίας. Ὁ ἐξόχως κολακευτικὸς διὰ τὸν Ἀλέξανδρον καὶ τοὺς περὶ αὐτόν, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ἀρριανός³, μῦθος οὗτος στηρίζεται ἐπὶ ὅλως ἀσημάντων ὁμοιοτήτων μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ Διονύσου καὶ τοῦ Ἰνδοῦ θεοῦ Σίβα· ἀναμιχθεὶς ὅμως μετὰ τοῦ θρύλου τοῦ Ἀλεξάνδρου, διεδόθη μετ' αὐτοῦ ταχύτατα· ἂν δὲ πνεύματα σοδará, ὡς ὁ Ἐρατοσθένης καὶ ὁ Στράβων⁴, οὐδεμίαν ἔδιδον εἰς τοῦτο πίστιν, περιηγητὴς τις ὅμως Μεγασθένης καλούμενος, ὅστις διέτρεξε μέρος τῶν Ἰνδιῶν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σελεύκου Νικάτορος, παραπλανηθεὶς, ἀναμφιβόλως, ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἀπατηλῶν ἀναλογιῶν, θῆμα τῶν ὁποίων ἔπεσε καὶ ὁ ἀνὰ τὴν Αἰγύπτου περιοδεύων Ἡρόδοτος, ἰσχυρίζετο ὅτι εὗρεν ἐν Ἰνδαίᾳ τὴν παράδοσιν τῶν νικηφόρων ἐκστρατειῶν τοῦ Διονύσου. Βρα-

¹ I', 29, 4.

² Ὁ F. Lenormant (ἀρθ. Bacchus τοῦ Dict. Archéol. τῶν Daremberg et Saglio) παρατηρεῖ ἐν τούτοις ὅτι αἱ πρῶται ἰδέαι περὶ τῶν κατακτήσεων καὶ τῶν θριάμβων τοῦ Βάκχου παρελήφθησαν ἐκ τῶν ἰνδικῶν μύθων περὶ Βασάγους, ὅστις συνεταυτίσθη παρὰ τῶν Ἑλλήνων μετὰ τοῦ Διονύσου.

³ Ἀναβ. E', 1, 2, 3.

⁴ IE', σ. 687.

δύτερον, ὅταν οἱ Ρωμαῖοι ἔστρεψαν τὰ ὄπλα αὐτῶν κατὰ τῆς Ἀσίας, συνήντησαν ἐκεῖ τὴν αὐτὴν παράδοσιν, τὴν ὁποίαν ἡ ἀλαζονεία των ἐξεμεταλλεύθη, διότι, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οἱ καλλιτέχναι, τοὺς ὁποίους ἐδανείζοντο ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἐσκάλισαν ἐπὶ τῶν σαρκοφάγων τὸν θρίαμβον τοῦ Ἰνδοῦ Βάκχου· ἰδεῶδη εἰκόνα τοῦ θριάμβου τῆς Ρώμης ἐναντίον τῶν ἀσιατικῶν λαῶν καὶ τῶν μακρυνῶν αὐτῆς κατακτήσεων.

Ἄν καὶ ὀφείλωμεν νὰ ἐγκαταλείψωμεν τὴν ἰδέαν περὶ Ἰνδοῦ Βάκχου, ἡ λατρεία τοῦ ὁποίου μετεδόθη ἐξ ἀνατολῶν πρὸς τὴν δύσιν, διὰ μέσου τῆς ἀσιατικῆς ἡπείρου, μέχρι τῆς Ἑλλάδος, ἀναμφισβήτητον ἐν τούτοις εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ ἔκτου αἰῶνος, ἴσως δὲ καὶ πρὸ αὐτοῦ, ἡ Μικρὰ Ἀσία, καὶ ἰδίως ἡ Λυδία καὶ ἡ Φρυγία, ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς λατρείας τοῦ ἑλληνικοῦ Διονύσου κατὰ τρόπον βαθύτατ' ἀλλοιώσαντα τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς. Ὁ Αἰσχύλος, ὅστις εἶχεν ἐκλέξει περιπέτειάν τινα ἐκ τοῦ Διονυσιακοῦ κύκλου ὡς θέμα ἀπολεσθεΐσης τινὸς τριλογίας τοποθετεῖ φυσικῶς ἐν Θράκῃ τὴν σκηνὴν τῆς Λυκουργίας του· ἀλλ' ἐκ τῶν βραχέων διασωθέντων ἀποσπασμάτων τῆς τραγωδίας τῶν Ἠδωνῶν, φανερόν καθίσταται ὅτι οὐχὶ ἡ Θράκη, ἀλλ' ἡ Ἀσία, μετὰ τῶν ὀργιαστικῶν λατρεῶν αὐτῆς κατακλύζει τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος. Ἀκούει τις, πράγματι, ἀντηχοῦσαν εἰς τοὺς ἡχηροὺς τοῦ Αἰσχύλου στίχους τὴν ἡχὴ βαρβάρου βακχικῆς πομπῆς· τοὺς παθητικοὺς ἡχοὺς τῶν αὐλῶν, «οἵτινες καθιστῶσι τοὺς ἀνθρώπους μανιώδεις», καὶ ταυτοχρόνως τὸν θόρυβον τῶν χαλκῶν κυδάλων καὶ τὰς διατόρους κραυγὰς τῆς ἐνθουσιῶδους ἀκολουθίας τοῦ θεοῦ.

«ψαλμὸς δ' ἀλαλάζει

ποθὲν ἐξ ἀφανοῦς φοβεροὶ μῦμοι,

τυμπάνου δ' εἰκὼν ὥσθ' ὑπογαίου

βροντῆς φέρεται βαρυταρβῆς¹.»

Ὁ ἐμπνέων τοὺς παραχῶδεις αὐτοὺς ἐνθουσιασμοὺς θεός, δὲν εἶναι πλέον ὁ ἀρρενωπὸς θεὸς τῶν ἀμπελουργῶν τῆς Ἀττικῆς. Ἠλλαξε σχῆμα καὶ φύσιν. Εἶναι ἀγένειος νεανίας, λεπτὸς τὴν χροιάν, παρθενικὸν ἔχων πρόσωπον, πλασιούμενον ὑπὸ τῶν κυματίζοντων πλοκάμων ξανθῆς κόμης. Βλέπων τις τὴν μακράν του ἐσθῆτα, τὸ νωχελὲς καὶ νωθρόν του βᾶδισμα, τὴν ἐκτεθηλυμένην αὐτοῦ χάριν, θὰ ἐδίσταζε ν' ἀποδώσῃ εἰς αὐτὸν ἄρρενα φύσιν. Διότι, πράγματι, τὸ θρησκευτικὸν τῆς Ἀσίας πνεῦμα ἔθηκε τὴν σφραγίδα του ἐπὶ τοῦ Διονύσου. Κατέστησεν αὐτὸν θεόν, διπλὴν φύσιν ἔχοντα, σύμβολον τῆς θείας οὐσίας, ἣτις περιβάλλει τὸ πᾶν, περιλαμβάνει τὸ πᾶν, ἣτις εἶναι αὐτάρκης, κατέστησεν αὐτὸν θεότητα ἀνδρόγυνον, ὡς ὁ Ἰνδικὸς Σίβα² ἢ ὡς ἡ συριακὴ Ἀστάρτη. Γυναικοποιηθεὶς ἐπὶ τῇ ἐπαφῇ του μετὰ τῆς Ἀσίας, ὁ Διόνυσος κατέστη ὁ θεὸς τῶν γυναικῶν, τὸ ἰδιαιτέρον τῆς παραφόρου αὐτῶν λατρείας ἀντικείμενον. Εἰς πᾶσαν χώραν, ἡ γυνή, τὴν ὁποίαν ἐξουσιάζει ἡ φαντασία της καὶ ἡ ὁποία συχνάκις εὐρίσκεται εἰς τὴν διάκρισιν τῶν νεύρων της, καθίσταται, εὐκολώτερον

¹ Αἰσχ. ἀπ. ἐκδ. Ahrens, συλλ. Didot, σ, 187.

² Lassen, *Ind. Alterth.*, II, 1089.

τοῦ ἀνδρός, θῦμα μυστικοπαθῶν παράνοιων. Διὰ τοῦτο αἱ ἑλληνίδες ὑπεδέχθησαν μετ' ἐξαιρετικῆς εὐμενείας τὸν νέον αὐτὸν θεὸν τὸν ἐκ τῶν παραλίων τῆς Ἀσίας ἀφικθέντα, ὅστις εἶχε διαβῆ τὴν θάλασσαν, ἵνα προσφερθῇ εἰς αὐτάς, τὸν νεανίαν αὐτόν, ἢ τελεία τοῦ ὁποίου ὠραιότης, ὡς ἢ τοῦ ἀγαπητοῦ τῶν συρίων γυναικῶν Ἀδωνίδος, ἐξῆλπε τὰς παραφορὰς τῶν ἀορίστων αὐτῶν πόθων· πολλοὶ δ' ἐξ αὐτῶν ἔτρεξαν, ἵνα ὑπηρετήσωσι τὸν θεὸν αὐτὸν ἄρχοντα, ἵν' ἀφιερωθῶσιν εἰς τὴν λατρείαν αὐτοῦ, ἵνα μυηθῶσιν εἰς τὴν ἱεράν αὐτοῦ ἐπιστήμην, ὅπου θὰ εὕρισκον τὴν μέθην τῶν αἰσθήσεων, τὴν μακαριότητα τῆς ἐκστάσεως, ἀλλὰ καὶ τὸν καθαρμὸν τῆς ψυχῆς αὐτῶν καὶ ἐξαγίασιν τῆς ζωῆς τῶν.

Ἡ διπλῇ αὕτῃ ἰδέα ἐνυπάρχει, πράγματι κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα, ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ Διονύσου, κατὰ τὴν ἰδέαν, ἣν δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν περὶ αὐτῆς ἐκ τῶν Βακχῶν τοῦ Εὐριπίδου. Δὲν πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ λησμονῶμεν ὅτι ἡ τραγωδία αὕτη, τὴν ὑπόθεσιν τῆς ὁποίας ὁ ποιητὴς τοποθετεῖ εἰς τὴν μυθικὴν περίοδον τῆς ἱστορίας τῶν Θηβῶν, βασίζεται ἐξ ὀλοκλήρου ἐπὶ τοῦ θαυμαστοῦ, καὶ ὅτι ὀφείλομεν νὰ διακρίνωμεν τὰς πραγματικὰς Βάκχας, τὰς Θυιάδας καλουμένας¹, αἵτινες ἐτέλουν τὰ ὄργια τοῦ Διονύσου ἀνὰ διετίαν ἐπὶ τῶν κορυφῶν τοῦ Παρνασσοῦ καὶ ἀνὰ τριετίαν εἰς τὰς φάραγγας τοῦ Κιθαιρώνος, ἀπὸ τὰς μυθικὰς καὶ ἰδεώδεις Βάκχας, οἷας περιγράφει αὐτάς ἡ ἰσχυρὰ τοῦ Εὐριπίδου φαντασία. Αἱ τελευταῖαι αὗται, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ θεοῦ, ὑφ' οὗ κατέχονται, πλήρεις ὀρμητικῆς ζωῆς καὶ ἀδαμάστου δυνάμεως, πηδῶσιν ὡς ἔλαφοι διὰ μέσου τῶν χειμάρρων καὶ τῶν χαραδρῶν τῶν ὀρέων, τῶν ὁποίων ἀναπνέουσι τὰ τραχέα ἀρώματα, μὲ τὸν τράχηλον ἐρριμμένον πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ἀνεμιζομένην τὴν κόμην, ἐπιστρέφουσι πρὸς στιγμὴν εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἀγρίας καὶ ζωϊκῆς φύσεως διατρέχουσαι ταύτην, κατασκευάζουσι στεφάνους ἐξ ὄψεων, γαλουχοῦσι τὰ ἐρίφια καὶ τοὺς σκύμνους, κτυπῶσι διὰ τῶν θύρῶν αὐτῶν τοῦ βράχους ἐξ ὧν ἀμέσως ἀναβλύζουσι πηγαὶ γάλακτος ἢ χεῖμαρροι οἶνου, καὶ τέλος, προσκαλούμεναι ὑπὸ τοῦ τρομεροῦ θεοῦ, καθίστανται μανιώδεις μαινάδες, κατασπαράσσουσι τὰ ἄγρια θηρία, τὰ ὅποια συναντῶσι καὶ κατατρώγουσι τὰς παλλομένας σάρκας τῶν. Τὰ θαύματα ταῦτα τῶν Βακχῶν ἀνήκουσιν εἰς τὸν θαυμαστὸν κόσμον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου παίζεται τὸ δράμα τοῦ Εὐριπίδου. Παραπλεύρως ὅμως πρὸς τὰς ἰδεώδεις ταύτας περιγραφάς, ὑπάρχουσιν ἐν τῇ τραγωδίᾳ τῶν Βάκχων πολλὰ σημεῖα, τὰ ὅποια ὁ ποιητὴς παραλαμβάνει ἐκ τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου, ὡς εἶχεν αὕτη μετενεχθῇ ἐξ Ἀσίας ἕνα τοῦλάχιστον αἰῶνα πρότερον, καὶ ἐκ τῶν ἰδεῶν τῆς αἰρέσεως τῶν Ὀρφικῶν, διὰ τοὺς ὁποίους ὁ Βάκχος εἶχε καταστῇ ἡ κυριωτέρα θεότης.

Ὁ ἀσιατικὸς χαρακτὴρ τῆς νέας θρησκείας ἐκδηλοῦται ἀπὸ τῶν πρώτων στίχων τοῦ δράματος. Ὁ Διόνυσος ἐγκατέλειπε, λέγει ὁ ἴδιος, ἵνα ἔλθῃ εἰς Θήβας, τὰς πλουσίας πεδιάδας τῆς Λυδίας καὶ τῆς Φρυγίας, τὴν Περσίαν, τὴν Βακτριανήν, τὴν Μηδίαν, τὴν Ἀραβίαν, καὶ τὰς ἀκτὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μὲ τοὺς μικτοὺς αὐτῶν πληθυσμοὺς ἐξ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων. Ὁ συνοδεύων αὐτὸν χορὸς ἀποτελεῖται ἐκ γυναικῶν, αἵτινες, ἵνα ἀκολουθήσωσι τὸν θεὸν αὐτῶν, ἐγκατέλειψαν τὸ ἱερὸν ὄρος Τρῳῶλον ἢ δὲ λατρεῖα ἐκείνου, ὃν ἐξαγγέλλουσι καὶ ἀποκαλύπτουσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα,

¹ Ἴδε περὶ Θυιάδων ἐνδιαφέρον τι ἄρθρον τοῦ Rapp: *Die Mänade im Griechischen Cultus, in der Kunst und Poesie* (Rheinisches Museum, σ. XXVII, βιβλίου Ιον, 1872).

εἶναι ἀχώριστος δι' αὐτάς τῶν ὀργιαστικῶν ἑορτῶν τῆς Κυδέλης, τῆς φρυγίας Μεγάλης Μητρός. Τὸ πρῶτον ἀποτέλεσμα τῆς νέας ταύτης λατρείας εἶναι νὰ ἐξάψῃ τὰς ψυχὰς μέχρι βιαίου ἐνθουσιασμοῦ, ἐκδηλουμένου διὰ ταχέων καὶ ἀτάκτων κινήσεων, δι' ἀγρίων κραυγῶν, διὰ μουσικῆς, καθ' ἣν οἱ διάδοχοι τῶν χαλκίνων ὀργάνων ἦχοι ἀναμειγνύονται μὲ τοὺς ὀξεῖς τόνους τῶν αὐλῶν. Αἱ εἰς τὸν θεὸν ἀφιερωμέναι γυναῖκες ἔχουσι τὴν κεφαλὴν ἐστεμμένην διὰ κισσοῦ, φύλλων δρυός, καὶ ἡνθισμένου σμίλακος· δέρμα ἐλάφου εἶναι ἐρριμμένον, ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς κραδαίνουσι τὸν θύρσον, διὰ δὲ τῆς ἄλλης σείουσι τὸν πυρσόν, ὅστις χρησιμεύει, ἵνα φωτίζῃ τὰ σκότη, ἐντὸς τῶν ὁποίων βυθίζονται κατὰ τὰς πλανητικὰς αὐτῶν πορείας, παρακολουθοῦσαι τὸν θεόν, τὸν ἀόρατον ὁδηγόν των. Αἱ μυστηριώδεις νυκτεριναὶ ἐντυπώσεις, τὸ φαντασμαγορικὸν θέαμα τῶν ὑπὸ τῆς λάμπειας τῶν ρητινωδῶν πυρσῶν φωτιζομένων βράχων καὶ δένδρων, ἡ συναρπαστικὴ αὐτῇ μουσικῇ καὶ αἱ ὀξεῖαι κραυγαὶ ἐξήπτον βεβαίως τὰς γυναικείας ψυχὰς μέχρι ἀληθοῦς μανίας, μέχρι φρενίτιδος, τὴν ὁποίαν κατὰ διαστήματα διεδέχετο, λόγῳ τῆς καταπτώσεως τῶν φυσικῶν δυνάμεων, εἰδὸς τι ρεμψώδους ἡρεμίας καὶ ἀφώνου ἐκστάσεως.

Εἰς τὰς συνθειὰς ταύτας προσεδίδετο μυστικὴ τις ἀρετή, τῆς ὁποίας ἐπωφελοῦντο μόνον οἱ μεμνημένοι· διότι ὁ Διόνυσος δὲν μετεδίδετο εἰς τοὺς πάντας. Ἀπῆται νὰ μεταβαίνουσι πρὸς αὐτὸν καὶ νὰ παραδίδονται ἀνεπιφυλάκτως καὶ ἀμερίστως. Ὁ διονυσιακὸς μυστικισμὸς, ὡς πάντες οἱ μυστικισμοί, ἐκήρυττε τὴν βαθυτάτην περιφρόνησιν πρὸς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν.

Κι' ὅτι σοφὸ νομίζεται. . .

σοφὸ δὲν εἶναι

ἀναφωνεῖ ὁ χορὸς τῶν Βάκχων.

«Μόνοι γὰρ εὖ φρονοῦμεν, οἱ δ' ἄλλοι κακῶς.»

λέγει ὁ γέρον Τειρεσίας ὑπὸ τοῦ Βάκχου κατεχόμενος¹. Τοιουτοτρόπως τὸ ἀνθρώπινον δὴν ἐλευθερούμενον ἀπὸ τοῦ λογικοῦ ὡς ἀπὸ δεσμοῦ τινος, μὴ ὑπεῖκον πλέον εἰμὴ εἰς τοὺς παλμοὺς τῆς καρδίας του καὶ εἰς τὴν παραφορὰν τοῦ ἐγκεφάλου του, τρέχει νὰ ἐκμηδενισθῇ ἐν τῷ ἀγνώστῳ ἀντικειμένῳ τῆς λατρείας του; εἰς τὸ ὅποιον ἐγκαταλείπει τὴν διεύθυνσιν τῆς ζωῆς του καὶ τὴν ψυχὴν του ὁλόκληρον. Εἰς ἀντάλλαγμα τῆς ἀπολύτου ταύτης ὑποταγῆς, ὁ Διόνυσος πληροῖ διὰ τῆς θεότητός του τὰς ψυχὰς τῶν πιστῶν του, τοῦτο δέ, τὸ νὰ κατέχωνται δηλαδὴ τοιουτοτρόπως ὑπὸ τοῦ θεοῦ, καθίσταται δι' αὐτοὺς πηγὴ μυρίων ἡδονῶν καὶ μεθυστικῶν ἀπολαύσεων. Ἡ καρδιά των ἔχει οὕτω καθαρθῇ, πιστεύουσιν ὅτι γίνονται καλύτεροι, ὅτι ἐγγίζουσι πρὸς τὴν μακαριότητα καὶ τὴν τελειότητα ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἀπαύστως ἐπόθουν, καὶ δι' ἐνὸς πηδῆματος ἡ ψυχὴ των ὁρμᾷ μακρὰν τῶν ἀθλιότητων τῆς ζωῆς τῶν ἀμυήτων, καὶ ρίπτεται εἰς τοὺς κόλπους τῆς νέας ταύτης ζωῆς, τῆς ἀγίας ταύτης ζωῆς, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησε δι' αὐτοὺς ὁ θεός.

¹ Στ. 393, 196. ἐκδ. Guill. Dindorf.

«Μακάριός εκείνος, ὅπου
τῇ λατρείᾳ ξεύροντας τῶν θεῶν,
τοὺς ἀφιερώνει τῇ ζωῇ του —
κ' ἐνθουσιάζει ὅλη τὴν ψυχὴν
πάνω 'ς τὰ βουνὰ βαλχεύοντας
μὲ καθαροὺς ἱεροὺς
καὶ ποὺ τῆς Κυδέλης τὰ ὄργια,
τῆς Μεγάλης Μητρός, κάμνοντας
καὶ ψηλὰ τινάζοντας τὸ θύρσο
τιμᾷ τὸ Διόνυσον¹»

Ἰπῆρχεν ὅθεν κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ διονυσιακῇ λατρείᾳ, ἐν τῇ ὁποίᾳ βραδύτερον τοσαῦται παρεισέφρυσαν ὑπερβολαί, σκέψεις ἐξυψωτικῆς, πόθος τελειότητος πραγματοποιουμένης διὰ τῆς ἐκστάσεως, διὰ τῆς μυστηριώδους ἐπικοινωνίας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ τῆς θείας ψυχῆς τοῦ Διονύσου².

Ἡ μυστικὴ αὕτη ἔνωσις τῶν εὐσεβῶν ψυχῶν μετὰ τοῦ θεοῦ, ὃν ἐλάτρευον, ἦτο τοσοῦτον μᾶλλον παράφορος, καθόσον, κατόπιν νέας τινὸς μεταμορφώσεως τοῦ διονυσιακοῦ μύθου, ὁ Βάκχος εἶχε καταστῆ θεὸς πάσῃ, κατακτῆσας τὴν ἀθάνατον εὐτυχίαν του διὰ τῆς θλίψεως καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Περιεργόν τι τοῦ Ἡροδότου χωρίον μᾶς ἐπιτρέπει νὰ καθορίσωμεν περίπου τὴν χρονολογίαν τῆς μεταμορφώσεως ταύτης τοῦ μύθου τοῦ Βάκχου. «Οἱ Σικυώνιοι ἐτίμων τὸν Ἄδρηστον καὶ δὴ πρὸς τὰ πάθεα αὐτοῦ τραγικοῖσι χοροῖσι ἐγέραιρον. . . Κλεισθένης δὲ χοροὺς τῇ Διονύσῳ ἀπέδωκε.» Δηλαδὴ ὁ Κλεισθένης ἀντικατέστησεν ἐπὶ τῆς γεννωμένης σκηνῆς, τὴν ἀφήγησιν τῶν δυστυχιῶν τοῦ σικυωνίου ἥρωος διὰ τῆς ἀφηγήσεως τῶν παθῶν τοῦ θεοῦ. Ἐξακόσια ὅθεν ἔτη πρὸ Χριστοῦ, εἰσῆχθη ἢ ἐξειλίχθη ἐν Ἑλλάδι ὁ μῦθος τῶν παθημάτων τοῦ Διονύσου³. Παρὰ τὰς ἀναλογίας, τὰς ὁποίας δύναται ὁ μῦθος οὗτος νὰ παρουσιάξῃ πρὸς τὸν τοῦ Ὀσίριδος, πρὸς τὸν τοῦ φρυγικοῦ θεοῦ Ἄττιος ἢ τοῦ φοινικικοῦ θεοῦ Ἀδώνιδος, δύσκολον εἶναι νὰ καθορίσωμεν ὁποῖον ἔλαβον μέρος ἐν τῇ σχηματισμῷ του αἱ θρησκευτικαὶ παραδόσεις τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, πιθανὸν δὲ εἶναι ὅτι αἱ τελευταῖαι αὗται ἦλθον καὶ προσεκολλήθησαν ἀπλῶς εἰς προϋπαρχούσας ἑλληνικὰς παραδόσεις, μετὰ τῶν ὁποίων παρουσίαζον συγγένειάν τινα.

Δυνάμεθα, πράγματι, νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἰδέαν τῶν παθῶν τοῦ Βάκχου διὰ τῆς στοιχειώδους ἀντιλήψεως τοῦ θεοῦ τοῦ οἴνου. Διὰ πόσων μεταβολῶν δὲν ὀφείλει νὰ διέλθῃ ἡ ἄμπελος πρὶν ἢ παραγάγῃ τὸ ποτόν, τὸ ὁποῖον τοσοῦτον περιέργως ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος! Ἀκρωτηριαζομένη διὰ τοῦ κλαδεύματος, καιομένη βραδύτερον ὑπὸ τῶν καυστικῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου ἢ κατακλυζομένη ὑπὸ τῶν βροχῶν ὀφείλει νὰ διαφύγῃ ὅλους τοὺς ἐχθροὺς, τοὺς ὁποίους ἐγείρει ἐναντίον της ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ ἀτμόσφαιρα καὶ ὅταν, διὰ μέσου μυρίων κινδύνων, ὁ καρπὸς αὐτῆς ὠριμάσῃ,

¹ Εὐριπ., Βάκχ., στ. 72—81. (Μετάφρασις Κ. Βάρναλη).

² Συγκεφαλαιούμεν ἐνταῦθα καὶ εἰς τὰς δύο προηγουμένας σελίδας τὰς ὑπὸ τοῦ Jules Girard ἀναπτυχθείσας ἰδέας εἰς πολλὰς ὥραιας σελίδας τοῦ βιβλίου του *le sentiment religieux en Grèce* (βιβλ. III. κεφ. II. *Les tragédies dionysiaques*, σ. 325 καὶ ἀκολ. τῆς 2ας ἐκδόσεως).

³ Πausan., H', 37, 5.

ἀποσπῶσιν αὐτὸν βιαίως ἐκ τοῦ στελέχους αὐτοῦ, ἵνα τὸν συνθλίψωσιν ἐν τῇ ληνῇ. Τότε τὸ σῶμα τοῦ Διονύσου φαίνεται κατασπαρασσόμενον, κατατεμαχιζόμενον καὶ ἐκμηδενιζόμενον· ἀλλ' ἐκ τοῦ θλιθεροῦ αὐτοῦ θανάτου, δευτέρα πηγάζει ζωή, πλουσία, πλήρης δράσεως ζωή, ἡ ὑπὸ τῶν φαινομένων τῆς ζυμώσεως ἀναπτυσσομένη. Ὁ βράζων ἐντὸς τοῦ κάδου οἶνος εἶναι ὁ Διόνυσος, ὅστις ἀναγεννᾶται μετασχηματιζόμενος καὶ μεταμορφωμένος. Ἐντὸς ὀλίγου δὲ ἡ νέα ζωὴ τὴν ὁποίαν διὰ τοῦ θανάτου κατέκτησε θὰ μεταβιβασθῇ μετὰ τοῦ οἶνου εἰς τὰς φλέδας τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ προκαλέσῃ θαυμαστάς παραφοράς.

Ἰσως αἱ ἰδέαι αὗται νὰ ἐπέδρασαν ἐπὶ τοῦ νέου μύθου τοῦ Διονύσου. Ἰσως πάλιν, καὶ τοῦτο εἶναι ἀπλούστερον, ἡ θέα τῶν φυτῶν, ἅτινα φαίνονται νεκρά κατὰ τὸν χειμῶνα καὶ ἀναγεννῶνται κατὰ τὴν ἀνοιξιν, ὑπέβαλε τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ Διόνυσος ἦτο θεός, ἐκ περιτροπῆς, θνήσκων καὶ ἀνιστάμενος, ὡς ἡ Κόρη, μετὰ τῆς ὁποίας συνηχεῖτο ἐν τοῖς Μυστηρίοις. Ὁμιλοῦσι περὶ Διονύσου, λέγει ὁ Πλούταρχος ὡς περὶ θεοῦ ὑποκειμένου εἰς «φθοράς τινας καὶ ἀφανισμοὺς καὶ ἀποδιώσεις καὶ παλιγγενεσίας»¹. Εἰς Δελφούς κατὰ τοὺς τρεῖς τοῦ χειμῶνος μῆνας, τὸ κυριώτερον ἀντικείμενον τῆς λατρείας ἦτο ὁ Διόνυσος καὶ οὐχὶ ὁ Ἀπόλλων. «Ἀρχομένου δὲ χειμῶνος, λέγει ὁ Πλούταρχος, ἐπεγεύραντες τὸν διθύραμβον, τὸν δὲ παιᾶνα καταπαύσαντες, τρεῖς μῆνας ἀντ' ἐκείνου τοῦτον κατακαλοῦνται τὸν θεόν». Ὁ Διόνυσος ἐθεωρεῖτο τότε ὡς ὁ ἐξαφανισθεὶς θεός, ὅστις κατῆλθεν εἰς τὰ ὑποχθόνια σκότη καὶ εἰς τὸν κόσμον τοῦ θανάτου. Εἰς Δελφούς, ὑπῆρχεν ὁ τάφος αὐτοῦ παρὰ τὸ μάντειον, προσέφερον δὲ εἰς αὐτὸν μυστηριώδη τινὰ θυσίαν ἐν τῇ ἱερῇ τοῦ Ἀπόλλωνος, καθ' ἣν σιγμῇν αἱ Βάκχαι τῶν Δελφῶν, αἱ Θυιάδες, ἀνέβαινον ἐπὶ τῶν κορυφῶν τοῦ Παρνασσοῦ, ἵνα χαιρετήσωσι διὰ τῶν κραυγῶν αὐτῶν τὸν εἰς τὴν ζωὴν ἐπανερχόμενον θεόν².

Ἡ ἰδέα αὕτη τῶν περιπετειῶν τῆς τύχης τοῦ Βάκχου, τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτοῦ εἰς τὴν ζωὴν, ἀποτελοῦσι τὸ βάθος τοῦ μύθου τοῦ Ζαγρέως-Διονύσου, τοῦ ὁποίου τὰ στοιχεῖα δυνατὸν νὰ παρελήφθησαν ἐκ Κρήτης καὶ Φρυγίας, ἀλλ' ὅστις κατέστη μῦθος ἑλληνικός, ὡς ἐκ τῆς χρήσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Ὀρφικῶν. Ἐν τῷ μύθῳ αὐτῷ, ὁ Βάκχος δὲν εἶναι πλέον ὁ θηβαῖος θεός, υἱὸς τῆς Σεμέλης, ἐγεννήθη, ἐκ τῆς ἐνώσεως τοῦ Διὸς μετὰ τῆς Δηρῆς (Δήμητρος) ἢ μετὰ τῆς Κόρης, τῶν δύο μεγάλων χθονίων θεοτήτων, αἵτινες, ἐντὸς τῶν σπλαγχνῶν τῆς γῆς προϊστάνται τῆς βλαστήσεως καὶ τοῦ θανάτου. Εἰς τοὺς ἡδὴ ἀρχαίους μύθους, τοὺς ἀφηγουμένους τὰς δοκιμασίας, αἱ ὑπέστη ὁ θεός κατὰ τὴν νεανικὴν του ἡλικίαν, προστίθεται νέος τοιοῦτος ἢ τοῦλάχιστον νέας μορφῆς· ὁ τοῦ ὀδυνηροῦ μαρτυρίου αὐτοῦ. Παιδίον ἔτι ὁ Διόνυσος, ἔλεγον, συνελήφθη ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν του Τιτάνων, οἵτινες τὸν ἐπλησίασαν προδοτικῶς, δεικνύοντες εἰς αὐτὸν παιγνίδιον, τὸν ἤρπασαν, ἐτεμάχισαν τὸ σῶμά του, ἔρριψαν τὰ λείψανά του ἐντὸς χύτρας καὶ ἔδρασαν αὐτά. Μέρος ὅμως τοῦ θύματός των διέφυγεν αὐτοῦς. Κατὰ τὴν σιγμῇν τοῦ ἐγκλήματος, ἡ Παλλὰς ἤρπασε τὴν καρδίαν τοῦ θεοῦ καὶ ἔφερεν αὐτὴν παλλομένην ἔτι εἰς τὸν Δία. Τὸ μέλος αὐτὸ τοῦ σώματος τοῦ Διονύσου κατέστη τὸ κέντρον ἀναγεννωμένης ζωῆς, ἡ δὲ ἀθάνατος τοῦ θεοῦ οὐσία, μεταβληθεῖσα ἀλλὰ μὴ καταστραφεῖσα, ἐντὸς ὀλίγου ἀνεσχηματίσθη. Ὅθεν ὁ

¹ Περὶ τοῦ Εἰ τοῦ ἐν Δελφοῖς, Θ', σ. 369 b.

² Περὶ Ἰο. καὶ Ὀσίμ., 35. Τὸ διδόμενον εἰς τὸν θεὸν ἐπώνυμον Λικνίτης (ὅταν αἱ Θυιάδες ἐγείρωσι τὸν Λικνίτην) σημαίνει τὸ εἰς τὸ λίκνον παιδίον, τὸν νεογέννητον θεόν.

Διόνυσος καθίστατο ἐν τῇ σκέψει τῶν Ὀρφικῶν σύμβολον τῆς ἰσχυρᾶς ταύτης ζωῆς ἣτις κυκλοφορεῖ ἀπανταχοῦ ἐν τῷ σύμπαντι, ἣτις ζωογονεῖ ἀπαύστως πάντα τὰ μέρη τῆς φύσεως, ὅπου αἱ φαινομενικαὶ καταστροφαὶ οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ τὰ σημεῖα τῆς μεταμορφώσεως τῆς ζωῆς. Διὰ τοὺς Ὀρφικοὺς ὁ Διόνυσος ἦτο, πράγματι, ἀπλῶς ἡ παγκόσμιος ψυχὴ, ἡ κοινὴ πηγὴ πάσης ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἣτις ὀφείλει ἀπαύστως νὰ τείνῃ εἰς τὸ νὰ ἀπαλλάξῃ καὶ ἀποκαθάρῃ παντὸς χυδαίου μίγματος τὸ ἐν αὐτῇ θεῖον στοιχεῖον, ὅπερ προέρχεται ἐκ τοῦ Βάκχου. Διὰ τοῦτο οἱ ἀφιερούμενοι εἰς τὸν θεὸν προσεπάθουν δι' ἰδιαιτέρων τελετουργιῶν, νὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπικοινωνίαν μετ' αὐτοῦ¹.

Κατὰ τὴν τελετὴν, ἣν ἀπεκάλουν Ὡμοφάγίαν, καὶ ἣτις ἴσως χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Θεμιστοκλέους², οἱ μεμνημένοι ἔτρωγον ἀπὸ κοινοῦ τὰς ὠμάς σάρκας ταύρου. Τοῦτο δὲν ἦτο μόνον ὑπαικιμὸς τῶν παιδῶν τοῦ Ζαγρέως καὶ τοῦ διαμελισμοῦ αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Τιτάνων· ἐπειδὴ ὁ Ταῦρος εἶναι μία τῶν μορφῶν τοῦ Διόνυσου, οἱ μεμνημένοι, κατὰ τὸν μυστικὸν αὐτὸν δαίτην ἔτρωγον καὶ ἔπινον συμβολικῶς τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ θεοῦ. Οὕτω ἐπίστευον ὅτι κατήρχετο ἐν αὐτοῖς ὁ Διόνυσος καὶ ἐπλήρου τὰς ψυχὰς αὐτῶν διὰ τῆς θεότητός του· καὶ τοῦτο ἦτο ἐν τῶν θρησκευτικῶν ἐθίμων τοῦ καλουμένου ὄρφικοῦ ἢ βακχικοῦ βίου³. βίου ὑποκειμένου εἰς ἀσκητικούς κανόνας καὶ αὐστηροὺς θεσμούς, ἐξασφαλίζοντας εἰς τοὺς αὐστηρῶς πρὸς αὐτοὺς συμμορφουμένους τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἡθικὴν γαλήνην ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ, μετὰ δὲ τὸν θάνατον, ὅταν κατήρχοντο πλησίον τοῦ Ζαγρέως ἐν τῷ ὑποχθονίῳ αὐτοῦ

Εἰκ. 123.—Ἀρχαῖκόν εἶδωλον τοῦ Βάκχου.

Κράτει, τὴν εὐκολον διείσδυσιν τῶν ψυχῶν αὐτῶν ἐντὸς τῶν νέων σωματῶν εἰς τὰ ὅποια θὰ κατάρκουν αὐται, καὶ ἐντὸς τῶν ὁποίων θὰ συνετελεῖτο ὁ καθαρμὸς αὐτῶν, μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς τελικῆς ἀπολυτρώσεως καὶ τῆς πλήρους μακαριότητος. Ὅθεν τὸ θρησκευτικὸν δόγμα τῶν Ὀρφικῶν κατέληγεν εἰς τὴν μετεμψύχωσιν, ὡς καὶ ὁ Πυθαγορισμός, ἀπὸ τοῦ ὁποίου παρέλαβε στοιχεῖά τινα· ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸ δόγμα τοῦτο ὁ Διόνυσος ἐθεωρεῖτο ὡς θεὸς τοῦ παγκοσμίου θανάτου καὶ ζωῆς, συνεδέετο οὕτω μετὰ

¹ Βλέπε τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἰδεῶν αὐτῶν ἐν τῷ προαναφερθέντι βιβλίῳ τοῦ Girard, σ. 207-215.

² Κατὰ τὸν Πλούταρχον (Βίος Θεμιστ., ΙΓ', 3), ὁ Θεμιστοκλῆς, πρὸ τῆς ναυμαχίας τῆς Σαλαμῖνος, ἐθυσίασε τρεῖς νεαροὺς αἰχμαλώτους εἰς τὸν Διόνυσον Ὡμοφάγῃ (τὸν τρώγοντα ὠμάς σάρκας).

³ Ἡροδ., Β', 81, Πλατ., Νόμοι, στ', σ. 782 θ. Ἐπίσης Lobbeck, *Aglaoph.*, σ. 244 καὶ ἐφ.

τῶν ἐλευσινίων Μυστηρίων, ἐπὶ τῶν ὁποίων πιθανώτατα ἐπέδρασεν¹.

Εἰς τὰς μεταμορφώσεις, ἃς σὺν τῇ χρόνῳ ὑπέστη, κατὰ τὴν ἐπαφὴν τῆς μετὰ τῆς Ἀσίας ἢ περὶ Διονύσου ἀντίληψις, ἀντιστοιχοῦσιν αἱ μεταβολαὶ τοῦ καλλιτεχνικοῦ αὐτοῦ τύπου. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου θὰ περιορισθῶμεν εἰς οὐσιώδεις τινὰς παρατηρήσεις.

Κατ' ἀρχάς, τὰ ἔθιμα τῆς λατρείας τοῦ Βάκχου, θεοῦ τῆς ἀμπέλου καὶ τῆς φυτικῆς φύσεως, φαίνονται συνδεόμενα γενικῶς μετὰ τῆς λατρείας τῶν δένδρων, ἢ παραδόσεις τῆς ὁποίας, ἀρχαιοτάτης προελεύσεως, διετηρήθη ἐπὶ μακρὸν ἀνὰ τὴν ὑπαίθρον τῆς Ἑλλάδος. Ἐκ τούτου ὁ χαρακτήρ τῶν παλαιῶν ἐκείνων εἰδώλων. Ὁ ἐν-

Εἰκ. 124. — Ἀρχαϊκὸς
τύπος τοῦ Βάκχου.

Εἰκ. 125. — Βάκχος
τῆς Νάξου.

δενδρος Διόνυσος τῆς Βοιωτίας² οὐδὲν ἄλλο, ἀναμφιβόλως, ἦτο εἰ μὴ εἶδωλον, μέγα τι δένδρον περιβεβλημένον διὰ κισσοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπέθετον ὅτι κατῴκει ὁ Διόνυσος, ὅπως ἐπιστεύετο ὅτι ὁ Ζεὺς ἐνδιαίτατο ἐντὸς τῆς δρυὸς τῆς Δωδώνης. Τὰ ὀνόματα Διόνυσος Στύλος καὶ Διόνυσος Περικλόνιος τῶν Θηβῶν³ ἐνδεικνύουσιν ὅτι ἀπλοῦς τις πάσσαλος εἰς τὴν γῆν ἐμπεπηγμένος ἢ κορμὸς δένδρου μόλις ἐκχονδρισμένος ἦσαν αἱ πρωτόγονοι καὶ χονδροειδεῖς τοῦ θεοῦ εἰκόνες. Κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἑορτῶν ὁ κορμὸς οὗτος ἐκοσμεῖτο διὰ κλημάτων καὶ κισσοῦ· ἐκάλυπτον αὐτὸν δι' ἐνδυμάτων καὶ ἐτοποθέτουσαν ὑπεράνω αὐτοῦ κεφαλὴν ἢ προσωπεῖον, ὡς βλέπομεν ἐξ ἀγροτικοῦ τινος εἰδώλου εἰκονιζομένου ἐπὶ ἀγγείου τοῦ μουσείου τῆς Νεαπόλεως (εἰκ. 123). Ἐνίστε προσέδεδον ἐπ' αὐτοῦ φαλλόν, ἐκφράζοντα τὴν γονιμοποιὸν καὶ γεννητικὴν τοῦ

¹ Ἐὰν ἠθέλομεν νὰ πραγματευθῶμεν πλήρως τὸ ζήτημα τῶν ἀσιατικῶν ἐπιδράσεων, θὰ ἔπρεπε ν' ἀναζητήσωμεν τὰς σχέσεις τὰς ἐνούσας τὸν Διόνυσον πρὸς τὸν φρυγο-θρακικὸν Σαβάκιον, μετὰ τοῦ ὁποίου ἐνωρίτατα ἐταυτίσθη. Τὸ ὄνομα Σαβάκιος, ὅπερ ὁ Lassen (*Ueber die Lykischen Inschriften*, σ. 370) συσχετίζει πρὸς τὸ σανσκритικόν *Sabhāj* καὶ τὸ ἐλληνικὸν σέβας, ἀπαντᾷ ἤδη παρ' Ἀριστοφάνει (*Σφήκ.* 9, *Ὀρν.* 875. Ἐπ. Σχολ. *Λυσιστρ.* 389). «Ὁ Σαβάκιος, λέγει ὁ Maury, ἦτο διὰ τοὺς Φρύγας ἄρρην θεότης τῆς σελήνης, θά ἦτο δὲ ἀπὸ τότε μορφὴ τις τοῦ θεοῦ Μέν. ... Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καθορίσωμεν, ἂν, εἰς τὰς χώρας τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ἐγκατεστάθῃ βραδύτερον ἢ λατρεία τοῦ Σαβακίου, ἐλάτρευον, τῷ ὄντι, τὴν φρυγικὴν θεότητα, ἢ ἂν εἶχον ἀπλούστατα συνταυτίσῃ αὐτὴν πρὸς τὸν Διόνυσον (*Relig. de la Grèce*, τ. III. σ. 101-106). Ἐπίσης, Welcker, *Griech. Götterlehre*, I, 427, II, 623. Τὴν πληρεστέραν μελέτην περὶ τοῦ θεοῦ Σαβακίου ἐδημοσίευσεν ὁ Lenormant ἐν τῇ *Revue archéologique*, Νοέμβρ. Δεκέμβριος 1874.

² *Ηουχ.*, εἰς λ.

³ Σχολ. *Εὐριπ.*, *Φοιν.*, 651. Κλήμ. *Ἀλεξ.*, *Στρωμ.*, Α', σ. 418.

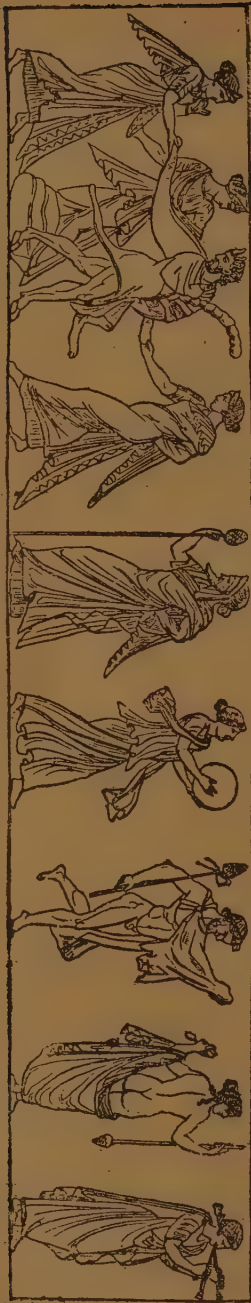

Fig. 126. — Ἀνθικός Βάκχος καὶ ἡ ἀποκομιθία του.

θεοῦ δύναμιν. Τοιαύτη εἶναι ἡ σημασία τοῦ Διονύσου Φαλλήνος τῆς Δέσβου¹, τὸν ὅποιον τὰ νομίσματα τῆς Μιτυλήνης παριστῶσιν ὑπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ ἱθυφαλλικοῦ Ἑρμοῦ².

Αἱ καλλιτεχνικαὶ τοῦ Βάκχου εἰκόνες διαιροῦνται εἰς δύο κυρίως κατηγορίας, ἀντιστοιχοῦσας πρὸς δύο διαδοχικὰς περιόδους τῆς ἐλληνικῆς τέχνης. Κατὰ πρῶτον οὗτος παρίσταται ὡς θεὸς ἀρρενωπὸς καὶ πωγωνοφόρος· κατόπιν δὲ ὡς ἔφηβος αἰωνίως νέος καὶ ἀνθηρὸς.

Τὸν ἀρχαῖκον τύπον τοῦ πωγωνίου ἢ καταπώγωνος Διονύσου δεικνύουσιν ἡμῖν τὰ νομίσματα τῆς Θάσου (εἰκ. 124) καὶ τῆς Νάξου (εἰκ. 125), καὶ τὰ ἀγγεῖα μὲ τὰς μελανὰς ἀγγειογραφίας. Συχνάκις χαρακτηρίζει αὐτὸν σφηγοειδὴς δῆξις πώγων. Ὁ θεός, τοῦ ὁποίου τὸ μέτωπον συνήθως στέφεται ὑπὸ κισσοῦ, φορεῖ μακρὸν ποδῆρη χιτῶνα. Κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ Περικλέους, ὁ τύπος οὗτος τροποποιεῖται, ἐκθηλύνεται οὕτως εἰπεῖν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀσιατικῶν θρησκειῶν.

«Ὁ μακρὸς αὐτοῦ χιτῶν, λέγει ὁ Lenormant³, καθίσταται ἀληθὴς γυναικεῖα ἐσθῆς, ἡ βασσαρα, ἣν ἔφερον ὁ λύδιος θεὸς καὶ αἱ μαινάδες αὐτοῦ· ἐνίοτε δὲ φέρει ὑπεράνω αὐτοῦ, ἵνα συμπληρώσῃ τὴν ἀμφίεσίν του κατὰ τὸν γυναικεῖον τρόπον, τὸν ἀχειρίδωτον βραχὺν χιτῶνα, τὸν καλούμενον κροκαυτόν. Ταυτοχρόνως ἡ κόμη του περισφίγγεται διὰ γυναικεῖων κοσμημάτων, ἀντικαθιστοῦνται τοὺς ἐκ φύλλων ἀμπέλους καὶ κισσοῦ στεφάνους ἢ μετ' αὐτῶν συνδυάζονται τὸ κρήδεμνον, ἢ μίτρα (μιτροφόρος), καὶ ἡ στεφάνη».

Τὸν ἐλληνολυδικὸν αὐτὸν Βάκχον βλέπομεν ἀπεικονιζόμενον ἐπὶ ἀναγλύφου μαρμαρίνου τινος κράτηρος τοῦ μουσείου τῆς Νεαπόλεως (εἰκ. 126).

Ὁ ἀσιατικὸς οὗτος χαρακτήρ τοῦ Βάκχου ἀναμιγνύεται μετὰ τῶν ἰδιαιτέρων ἀντιλήψεων τῆς ἐλληνικῆς τέχνης, ἐν τῇ νέῃ τύπῳ τοῦ ἀγενείου καὶ νεάνικο θεοῦ, ὅστις, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πραξιτέλους κυριαρχεῖ ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἀγαλματοποιίᾳ. Ὁ Βάκχος καθίσταται λοιπὸν ἔφηβος· ἀλλ' οὐχὶ πλέον ὡς ὁ Ἑρμῆς, ὁ νευρώδης ἔφηβος τῶν γυμνασίων, ἀλλὰ νεανίας θελκτικοῦ κάλλους, καὶ μὲ σῶμα εὐσαρκον, ὀλίγον μαλθακὸν

¹ Πausan., I', 19, 2.

² Mionnet, τ. III, σ. 44.

³ Ἀρθ. Bacchus, τοῦ *Dictionnaire archéologique* τῶν Daremberg et Saglio, I, s. 628.

(εἰκ. 127). Ἡ πλουσία καὶ λαμπρά του κόμη κυματίζει δόκλῃρος ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ· ἢ ἀναδεδεμένη, ὡς ἡ τῶν γυναικῶν, περιδένεται διὰ ταινίας, ἐξ ἧς ἐκφεύγουσι χαριτωμένοι βόστρυχοι. Ἡ ἔκφρασις τοῦ προσώπου του, λέγει ὁ Otfried Müller, ἀποπνέει «τὸ παράδοξον κράμα εὐτυχοῦς μέθης καὶ ἐλαφρᾶς ἀπροσδιορίστου»

Εἰκ. 127.

μελαγχολίας¹. Ἡ στάσις του ἐκφράζει θηλυπρεπή ἡδυπάθειαν ἢ χαριτωμένην νωχέλειαν. Ὅταν ἡ νευρίς δὲν εἶναι ἐρριμμένη ἐπὶ τῶν ὤμων του καὶ περὶ τὴν ὀσφύν του ὄδεσμένη, εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν γυμνός, ὁ δὲ ὀφθαλμός εὐχαρίστως παρακολουθεῖ τὰς καμπύλας τοῦ θείου τούτου ἐφηβικοῦ σώματος, τοῦ τοσοῦτον τρυφεροῦ, τοσοῦτον λεπτοῦ, ὥστε τὰ ἀμφίβολα αὐτοῦ σχήματα καθιστῶσιν αὐτὸ ἐνίοτε ὅμοιον πρὸς τὸ σῶμα παρθένου.

¹ *Archäolog., d. Kunst*, σ. 595, ἐκδ. 3η.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VI.

ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΑΓΡΩΝ

I. Η ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΒΑΚΧΟΥ.
ΣΑΤΥΡΟΙ.—ΣΕΙΛΗΝΟΙ.
ΠΡΙΑΠΟΙ

Ὁ Διόνυσος σπανίως εἶναι θεὸς μεμονωμένος. Κατὰ τὰς ἐορτὰς τῆς λατρείας του ἔχει τὴν ἱερὰν ἀκολουθίαν του, τὸν θίασόν του, ἀποτελούμενον ἀπὸ τὴν ἀγέλην τῶν Βακχῶν, τὰς ὁποίας παρασύρει κατόπιν του, ἐπὶ τῶν ὁρέων. Ὡσαύτως, ἐν τῇ συνήθει πορεῖα τοῦ θεοῦ αὐτοῦ βίου, συγκεντρῶναι περὶ ἑαυτὸν ὄλους τοὺς δευτερεύοντας δαίμονας, τοὺς προσωποποιοῦντας τὰς διαφόρους δυνάμεις τῆς ἀγρίας φύσεως, τῆς ὁποίας αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶναι ἢ κυριωτέρα ἐνέργεια. Ἡ αὐτὴ αὕτη τοῦ Βάκχου ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰς τροφούς αὐτοῦ Νύμφας, ἀπὸ τὸν Πάνα, τὸν παλαιὸν θεὸν τῶν ἀρχαίων ποιμένων ἐκπεσόντα ἤδη τοῦ ἀξιώματός του καὶ περιορισθέντα εἰς τὸν ταπεινὸν ρόλον τοῦ δορυφόρου τοῦ νέου θεοῦ, ἰδίως δὲ ἀπὸ τοὺς Σειληνοὺς καὶ τοὺς Σατύρους. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι διεδραμάτισαν ἐν τῇ ἐλληνικῇ τέχνῃ καὶ ποιήσῃ πρῶτον τοσοῦτον σπουδαῖον, ὥστε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παρέλθωμεν αὐτοὺς ὑπὸ σιγῇ.

Πρὶν ἀξιωθῶσι τῶν τιμῶν τῆς ἀττικῆς σκηνῆς, ὅπου ἔμελλον νὰ δώσωσι τὸ ὄνομά των εἰς εἰδός τι δράματος ἰδιορρύθμου¹, οἱ Σάτυροι ἦσαν ἀπλῶς ταπεινοὶ μικροὶ θεοί, τοποθετημένοι εἰς τοὺς πλέον ἀγρίους τῆς Ἑλλάδος δήμους. Ἦσαν πνεύματα ἀνάλογα πρὸς ἐκεῖνα, διὰ τῶν ὁποίων αἱ λαϊκαὶ δεισιδαιμονίαι πληροῦσιν ἔτι καὶ σήμερον τὸ Harz καὶ τὰς Ἀλπεις τῆς γερμανικῆς Ἑλβετίας. Κατὰ τι θεογονικὸν τοῦ Ἡσιόδου ἀπόσπασμα², οἱ Σάτυροι εἶναι ἀδελφοὶ τῶν ὄρεσιβίων Νυμφῶν. Ἐγεννήθησαν, ἀναμφιβόλως, ἐν τῇ τεταραγμένῃ φαντασίᾳ αἰπόλων τινῶν, περιπλανωμένων μετὰ τῶν ποιμνίων των εἰς τὰς ἐρημίας τῶν ὑψηλῶν τῆς Ἑλλάδος ὁρέων.

¹ Βλέπε περὶ τούτου, ἐνδιαφέρουσαν πραγματείαν τοῦ Egger, δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ *Annuaire de l'association des études grecques*, (1873) ὑπὸ τὸν τίτλον: *Observations nouvelles sur le genre du drame appelé satyrique*.

² Ἀπόσπ. 129, ἐκδ. Goettling, παρὰ Στραβ. I', σ. 471.

Διὰ τοὺς ἀπλοῖκους αὐτοὺς ἀνθρώπους, τὰ δάση καὶ οἱ βράχοι κατωκοῦντο ὑπὸ μυστηριωδῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα ἐνόμιζον ὅτι ἔδλεπον ἐνίοτε ὅταν ἤρχιζε νὰ νυκτώνῃ, καὶ τὰ ὁποῖα ἐπεφαίνοντο εἰς αὐτοὺς ὑπὸ μορφὴν ἀνάλογον πρὸς τὴν τῶν ζώων τῶν ἀνὰ τὸ ὅρος βοσκόντων. Κατὰ τὴν φυσικὴν κατασκευὴν οἱ Σάτυροι εἶναι ἀπλῶς φανταστικόν τι εἶδος ζώου. Τὸ λάσιον σῶμά των, ἡ σιμὴ αὐτῶν ρίς, τὰ δέξα ὦτα, οἱ διαχλωτοὶ πόδες καὶ ἡ οὐραία αὐτῶν ἀπόφυσις συνδέει αὐτοὺς ἐν μέρει πρὸς τὴν φύσιν τῶν τράγων, τῶν ὁποίων ἔχουσι τὰ λάγνα ἐνστικτὰ¹. Ἡθικῶς, ἦσαν, ὡς ἔλεγεν ὁ Ἡσίοδος, φυλὴ ἀνδρὸς, ὀκνηρά, ῥέπουσα πρὸς τὸ κακόν· εὐκίνητοι καὶ δηλοὶ ὡς ὁ λαγρός, ὅστις εἶναι τὸ σύνθημα αὐτῶν σύμβολον, εἶναι ταυτοχρόνως ἀνυπότακτοι καὶ μοχθηροὶ καὶ ἀρέσκονται νὰ κατατρομάζωσι τοὺς καλοὺς ἀνθρώπους. Ἡ μόνη σκέψις των εἶναι νὰ χορεύωσι καὶ νὰ πηδῶσι, νὰ πίνωσι καὶ νὰ μεθύωσιν ἢ νὰ καταδιώκωσι τὰς Νύμφας διὰ τῶν κτηνωδῶν αὐτῶν ὁρμῶν. Ἡ πλέον ἐντιμὸς ἐνασχολήσις των εἶναι ἡ μουσική· οἱ ποιμένες ἐνόμιζον ὅτι ἤκουον τοὺς ἤχους τῶν αὐλῶν ἢ τῶν συρίγγων αὐτῶν διὰ μέσου τῆς μεμακρυσμένης βοῆς τῶν πευκύνων.

Οἱ δαίμονες οὗτοι τῶν δασῶν καὶ τῶν ὁρέων ἔζησαν ἐπὶ μακρὸν εἰς τὰς λαϊκὰς πεποιθήσεις. Κατὰ τὸν πρῶτον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα, ἦσαν ἀκόμη πεπεισμένοι περὶ τῆς ὑπάρξεώς των, ἂν κρίνωμεν τοῦλάχιστον ἐκ γεγονότος, τὸ ὅποιον σοβαρῶς ἀφηγεῖται ὁ Πλούταρχος εἰς τὸν βίον τοῦ Σύλλα². Ὅταν ὁ Σύλλας ἔφθασεν εἰς τὴν Ἀπολλωνίαν τῆς Ἠπείρου, ἀνεκάλυψαν ἐκεῖ που πλησίον, λέγει, Σάτυρον κοιμώμενον ἐντὸς Νυμφαίου. Ὁ Σάτυρος οὗτος εἶχεν ἀκριβῶς τὴν ὑπὸ τῶν ποιητῶν καὶ καλλιτεχνῶν διδομένην εἰς αὐτοὺς μορφήν. Οἱ ἄνδρες τοῦ Σύλλα συνέλαβον τὸ περιεργὸν αὐτὸ ὄν καὶ τὸ ἔφερον πρὸ τοῦ κυρίου των, ὅστις προσεπάθησε νὰ συνομιλήσῃ μετ' αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐπειδὴ οὐδεμίαν ἔλαβε καταληπτὴν ἀπάντησιν, ἐκάλεσε διαφόρους διερμηνεῖς, οἵτινες ἀπηύθυνον εἰς τὸν Σάτυρον ἐρωτήσεις εἰς διαφόρους γλώσσας. Οἱ διερμηνεῖς δὲν ἐστάθησαν εὐτυχέστεροι τοῦ Σύλλα· ὁ συνομιλητὴς των, λέγει ὁ Πλούταρχος, ἐξέβαλλεν ἤχους ἀκαταλήπτους, ἐν οἷς οἱ χρεμετισμοὶ τοῦ ἵππου ἀνεμιγνύοντο μετὰ τῶν βελασμάτων τοῦ τράγου. Ὁ Σύλλας περίτρομος διέταξε ν' ἀφίγωσιν αὐτὸν ἐλεύθερον. Τὸ ἀνέκδοτον αὐτὸ μαρτυρεῖ μέχρι ποίου σημείου ἡ περὶ Σατύρων παράδοσις ἦτο ζωηρά, χάρις, ἀναμφιβόλως, εἰς τὴν τέχνην καὶ τὴν ποίησιν, αἵτινες παρέλαβον τὰ τέκνα ταῦτα τῶν ἀγροτικῶν δεισιδαιμονιῶν, ἵνα προσωποποιήσωσιν δι' αὐτῶν ὅλα τὰ πάθη, ὅλα τὰ κτηνώδη καὶ λάγνα ἐνστικτὰ τοῦ ἀγρίου καὶ πρωτογόνου ἀνθρώπου. Ὑπὸ τὴν ἔσποψιν ταύτην, ὡς δαίμονες τῆς διαφθορᾶς καὶ τῆς ἀσελείας, οἱ Σάτυροι δὲν ἀπέθανον μετὰ τῆς εἰδωλολατρείας³. Κατέκλυσαν τοὺς χριστιανικοὺς θρύλους, καὶ ἐπανευρίσκομεν αὐτοὺς, ἐλαφρῶς παρηλλαγμένους, μετὰ τῶν κυριωτέρων γνωρισμάτων τῆς κτηνώδους αὐτῶν φύσεως, εἰς τοὺς αἰσχροὺς ἐκείνους δαίμονας διὰ τῶν ὁποίων ἡ τολμηρὰ φαντασία τῶν καλλιτεχνῶν τοῦ μεσαίωνος ἐκόσμησε τοὺς πυλῶνάς τῶν μητροπόλεων.

¹ Ἵσως νὰ ὑπάρχῃ σχέσις τις μεταξὺ τῶν λέξεων Σάτυροι καὶ τίτυροι (τράγοι, κριοί).

² Κεφ. ΚΖ'.

³ Χριστιανοὶ τινες συγγραφεῖς ἐπίστευον εἰς τὴν ὑπαρξιν τῶν Σατύρων. Ὁ ἅγιος Ἰερώνυμος (Ἐπιστ. Α', διβλ. Γ'), ἀναφέρει ὅτι ὁ ἅγιος Ἀντώνιος συνήντησεν ἐν τῇ ἐρήμῃ πρῶτον ἵππο-κένταυρόν τινα, κατόπιν δὲ ὃν τι μὲ γρυπὴν τὴν ρίνα, μὲ κερασφόρον μέτωπον, μὲ πόδας αἰγός, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ Σάτυρος. Βλέπε καὶ ἄλλα τῆς αὐτῆς φύσεως συμβάντα εἰς περιεργόν τινα μελέτην τοῦ Gibel ἐπὶ ἀνεκδότου ἑλληνικοῦ ποιήματος, τοῦ Φυσιολόγου (*Annuaire de l'association des études grecques*, 1873).

Τὰ χονδροειδῆ ταῦτα τῆς φύσεως τέκνα ἐξηθροπίσθησαν ὅταν αἱ Ἀθῆναι ἐπολιτογράφησαν αὐτά. Ὑψώθησαν δὲ τότε μέχρι τῆς ἀξιοπρεπείας ποιητικῶν προσώπων. Ἡ προσωπίς τοῦ Σατύρου, ὑπῆρξεν εἰς ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν, ἐν τῇ Ἀττικῇ ἀπαράιτητον στοιχεῖον τῶν πομπῶν τῶν ἑορτῶν τοῦ Βάκχου, κατὰ τὰς ὁποίας αὐτὴ ἐξήπτε τὴν παράφορον εὐθυμίαν τοῦ πλήθους. Πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς λαϊκῆς ταύτης διαθέσεως, ἐδημιουργήθη, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν σοδαρὰν καὶ ἐπίσημον τραγωδίαν, τὸ σατυρικὸν δράμα, ἡ παίζουσα τραγωδία, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτὸ ἑλλην τῆς κριτικῆς¹. Ἡ παρουσία τῶν Σατύρων, οἱ ὅποιοι ἀπετέλουν τὸν χορὸν καὶ οἱ ὅποιοι, πιστοὶ εἰς τὸν ὑπὸ τῆς παραδόσεως ἀποδιδόμενον εἰς αὐτοὺς χαρακτῆρα, ἐξετρέποντο ὑπὸ τὰ ὅμματα τῶν θεατῶν εἰς ὅλας τὰς φαντασιοπληξίας τῆς φιλοπαίγμονος διαθέσεώς των, μετεμόρφωσεν οὕτω εἰς παρῳδίαν τὰ ἐκ τῶν μύθων τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων εἰλημμένα σοδαρὰ γεγονότα. Τὰ τοσοῦτον δημῶδη ταῦτα πρόσωπα τῆς ἑλληνικῆς σκηνῆς κατέστησαν ταυτοχρόνως τὰ προνομιοῦχα τέκνα τῆς καλλιτεχνικῆς φαντασίας, ἥτις, παίζουσα περίξ των, μετεμόρφωσε καὶ ἐξηυγένισεν αὐτά. Οἱ Σάτυροι τῆς νεωτέρας ἀττικῆς σχολῆς δὲν εἶναι πλέον τὰ ἄσχημα καὶ ἀποκρουστικά ἐκεῖνα ὄντα, οἱ ἀνθρώποι ἐκεῖνοι τῶν δασῶν οἱ κατατρομάζοντες ἐπὶ τῶν ὁρέων τοὺς ποιμένας. Ἀπὸ ζῳώδεις δαίμονες καθίστανται ἄνθρωποι, ἢ σχεδὸν ἄνθρωποι· τελεῖται ἐν αὐτοῖς τὸ φαινόμενον τῆς μεταμορφώσεως τῶν εἰδῶν. Τὸ πεπιεσμένον μέτωπόν των ἀνυψοῦται καὶ ἀναπτύσσεται· ἡ φυσιογνωμία των φωτίζεται διὰ τῶν ἀκτίνων τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς χάριτος. Τὸ σῶμα τοῦ Σατύρου εἶναι σῶμα ἀνδρὸς εἰς τὸ ἄνθος τῆς ἡλικίας του· αἱ μόναι ἐνδείξεις, τὰς ὁποίας διетήρησαν ἐκ τοῦ ζωϊκοῦ τύπου, ἐξ οὗ προέρχονται, εἶναι τὰ μακρὰ ὦτα καὶ τὰ βραχέα κέρατα τὰ διαπερῶντα τοὺς βοστρύχους τῆς κόμης αὐτῶν. Δὲν εἶναι πλέον γέροντες, ἀλλὰ χαριτωμένοι καὶ ὠραῖοι νεανία. Αἱ πλέον ἀγαπηταὶ ἐνασχολήσεις αὐτῶν εἶναι ἐκεῖναι, τὰς ὁποίας καὶ ἄλλοτε εἶχον ἐντὸς τῶν δασῶν των, ἀλλ' εὐγενικώτεραι. Ὅτε μὲν παραδίδονται εἰς βακχικοὺς χορούς μετὰ τῶν Μαινάδων καὶ τῶν Νυμφῶν, ὡς ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Πομπηΐας· ὅτε δὲ νωχελῶς ἀκουμπῶντες ἐπὶ κορμοῦ δένδρου γυμνάζονται παίζοντες τὸν αὐλὸν (εἰκ. 128), ὡς οἱ δύο νεαροὶ Σάτυροι τοῦ μουσείου τοῦ Λούβρου, οἵτινες, διὰ τῆς στάσεώς των ἐνθυμίζουσι τὸν περίφημον ἀναπαυόμενον Σάτυρον τοῦ ζωγράφου Πρωτογένους². Ἡ πάλιν βλέπομεν αὐτοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὰς ἐργασίας τοῦ τρυγητοῦ, κόπτοντας τὰς σταφυλάς, πατώντας αὐτάς, καὶ δοκιμάζοντας τὸν νέον οἶνον, ἵνα κατόπιν ἀποκοιμηθῶσιν εἰς γλυκεῖαν παραδεδομένοι μέθην (εἰκ. 129). Ἡ πρὸς τὸν οἶνον κλίσις παρέμεινεν τὸ κύριον αὐτῶν πάθος, τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα, ὅπερ συνδέει αὐτοὺς μετὰ τοῦ Βάκχου, τοῦ κυρίου αὐτῶν. Ἀλλ' εἰς πᾶσαν περίπτωσιν, καὶ ἐν μέσῳ τῶν διαφόρων αὐτῶν ἀσχολιῶν, ἔχουσι πάντοτε τὸν χαριτόδωτον καὶ κομψὸν ἐκεῖνον χαρακτῆρα, τὸν καθιστῶντα τὴν τύπον τῶν Σατύρων μίαν τῶν πλέον χαριτωμένων δημιουργιῶν τῆς ἀρχαίας τέχνης.

Οἱ Σειληνοί, ἄλλοι καὶ αὐτοὶ τοῦ Βάκχου σύντροφοι, ἀνήκουσιν εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Σατύρων, μετὰ τῶν ὁποίων συχνάκις συγχέουσιν αὐτοὺς τὰ ἑλληνικὰ κείμενα. «Τοὺς γὰρ ἡλικία τῶν Σατύρων προσήκοντας ὀνομάζουσι Σειληνοὺς», λέγει ὁ

¹ Δημήτριος, περὶ λεκτικῶν, § 159.

² O Fröhner, Notice de la sculpture antique, αρ. 262–263, υποθέτει ὅτι ὁ Σάτυρος τοῦ Πραξιτέλους, ὁ ἐπικληθεὶς περιβόητος, ὑπῆρξε τὸ πρωτότυπον τῶν ἀγαλμάτων αὐτῶν.

Παυσανίας¹. Μεταξὺ ὧν τῶν δύο κατηγοριῶν αὐτῶν τῶν δαιμόνων, τὰς ὁποίας ἐνοῦσι πολλαὶ συγγένειαι, καὶ αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται ἀναμειγμέναι ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ θεοῦ, ἔχομεν νὰ διακρίνωμεν καὶ ἄλλην τινὰ διαφορὰν ἐκτὸς τῆς ἡλικίας.

Τῇ ἀληθείᾳ οἱ Σειληνοὶ οὔτε τὴν αὐτὴν προέλευσιν οὔτε τὸν αὐτὸν δαιμονικὸν χαρακτήρα μετὰ τῶν Σατύρων ἔχουσιν. Ἐνθ' οἱ τελευταῖοι οὗτοι εἶναι τέκνα θαυμαστὰ τῶν ὀρέων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, οἱ Σειληνοὶ ἀνήκουσιν εἰς τὰς ὀρησκευτικὰς παραδόσεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καὶ ἰδίως τῆς Φρυγίας. Ὁ ἀρχαιότερος ὅσον ἀφορᾷ τοὺς Σειληνοὺς θρύλος ἐντοπίζεται εἰς τὸ νότιον μέρος τῆς χώρας ταύτης, περὶ τὴν πόλιν Κελαιναί· ὁ δὲ Ἡρόδοτος συνήψθησε τοὺς αὐτοὺς θρύλους ἐν Μακεδονίᾳ, διότι οἱ Μακεδόνες ἀνήκουσιν εἰς τὴν αὐτὴν καὶ οἱ Φρύγες φυλὴν². Οἱ Σειληνοὶ τῆς Ἀσίας δὲν ἦσαν, ὥς οἱ Ἕλληνικοὶ Σάτυροι, στοιχειώδη πνεύματα τῶν δασῶν καὶ τῶν ὀρέων· ἦσαν οἱ ἄρρενες δαίμονες τῶν πηγῶν καὶ τῶν ποταμῶν. Κατὰ τινὰ παλαιὰν φρυγικὴν παράδοσιν, ὁ βασιλεὺς Μίδας εἶχε συλλάβῃ τὸν Σειληνὸν παρὰ τινὰ πηγὴν ῥίπτων οἶνον εἰς τὸ ὕδωρ, τὸ ὅποιον ἐκεῖνος ἐπινεν³. Ὁ Σειληνός, κατὰ τὸν Πίνδαρον, εἶναι ὁ σύζυγος τῆς Ναϊάδος⁴. Ὁ δὲ Ξενοφὼν λέγει ὅτι αἱ Ναϊάδες ἐγέννησαν τοὺς Σειληνοὺς. Αἱ Ναϊάδες ὅμως, ὥς ἀρκοῦντως ἡ λέξις δηλοῖ, εἶναι ἀπλούστατα τὰ ρέοντα ὕδατα. Κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου εἰς Ἀφροδίτην⁵, οἱ Σειληνοὶ ἐνοῦνται ἐρωτικῶς μετὰ τῶν Νυμφῶν τοῦ ὅρου Ἰδης, δηλαδὴ μετὰ τῶν ἀναβλυζουσῶν τοῦ ὅρου αὐτοῦ πηγῶν. Εἰς τὰς ἑλληνικὰς τέχνας ἀναπαραστάσεις, ἰδίως δὲ ἐπὶ τῶν γραπτῶν ἀγγείων, οἱ Σειληνοὶ συχνάκις ἔχουσιν ὄραν, ὀπλάς, ἀκόμη δὲ καὶ ὠτα ἵππου, τοῦ συμβόλου τῶν ὑδάτων⁶.

Ὅτι δὲ τελειῶς ἀποδεικνύει τὸν ποτάμιον χαρακτήρα τῶν θεοτήτων αὐτῶν εἶναι ἡ συγγένειά των πρὸς τὸν Μαρσύαν, ὅστις εἶναι καὶ αὐτὸς Σειληνός. Εἶναι γνωστὸς ὁ διάσημος μῦθος, κατὰ τὸν ὅποιον ὁ Μαρσύας, ἐπιδέξιος πρωτόγονος αὐλητής, ἠθέλησε ν' ἀνταγωνισθῇ πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, τὸν θεὸν τῆς Κιθάρας· εἶναι γνωστὸν πῶς ἐνίκηθη καὶ πρὸς τιμωρίαν τῆς ἀλαζονείας του ἐξεδάρη ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ὅστις ἐκρέμασε τὸ δέρμα του ἐπὶ κορμὸν τινος δένδρου. Ὁ μῦθος οὗτος, τὸν ὅποιον κατὰ ποικίλους καὶ εὐφυστάτους τρόπους ἀνέπτυξαν οἱ Ἕλληνες ποιηταὶ καὶ καλλιτέχναι, καὶ

Εἰκ. 128.—Σάτυρος παίζων τὸν αὐλόν.

¹ Α', 23, 5. Ὁ Πλάτων, Συμπ., σ. 221, φαίνεται συγχέων τοὺς Σειληνοὺς καὶ τοὺς Σατύρους.

² Ἡρόδοτος, Ζ', 26. Η', 138.

³ Ξενοφ., Ἀνάβ., Α', 2, 13.

⁴ Παρὰ Πausan., Γ', 25, 2. «Ὁ ζαμενὴς δ' ὁ χοροῖτοπος, ὃν Μαλεάγονος ἔθραψε Ναϊάδος ἀκούτας Σειληνός».

⁵ Στίχος 262.

⁶ Βλέπε Welcker, Alte Denkmäler, τ. III, 149–150.

διὰ τοῦ ὁποίου, ἀναμφιβόλως, ἐξεφράζετο ἡ ὑπεροχὴ τῆς ἑλληνικῆς ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς μουσικῆς, κατήγετο ἐκ τῆς Φρυγίας· εἰς τὰς Κελαινάς ἐδείκνυον τὸ σπηλαίον, ὅπου εἶχε κρεμασθῇ τὸ δῆρμα τοῦ Σειληνοῦ. Ἐκ τοῦ σπηλαίου τούτου ἐξέρρεον αἱ πηγαὶ ποταμοῦ καλουμένου Μαρσίου. Ὁ Σειληνὸς ὄθεν οὗτος ἦτο ἀπλῶς ποταμὸς θεοποιηθεὶς, ὡς ὁ Μαίανδρος, εἰς τὸν ὁποῖον χύνεται. «Οἱ δὲ ἐν Κελαιναῖς Φρύγες—λέγει ὁ Πausanias—ἐθέλουσι μὲν τὸν ποταμόν, ὃς διέξεισιν αὐτοῖς διὰ τῆς πόλεως, ἐκείνόν ποτε εἶναι τὸν αὐλητὴν, ἐθέλουσι δὲ καὶ εὐρημα εἶναι τοῦ Μαρσίου τὸ Μητρῶν αὐλημα· φασι δὲ ὡς καὶ τὴν Γαλατῶν ἀπόσαιντο στρατιὰν τοῦ Μαρσίου σφί-

Εἰκ. 129.—Μεθυσμένος Σάτυρος τοῦ μουσίου τῆς Νεαπόλεως.

σιν ἐπὶ τοῖς βαρβάροις ὕδατι τε ἐκ τοῦ ποταμοῦ καὶ μέλει τῶν αὐλῶν ἀμύναντος¹.» Αἱ τελευταῖαι αὗται λέξεις σαφῶς δηλοῦσι κατὰ ποίαν σχέσιν ἰδεῶν ὁ Μαρσίος εἶναι ταυτοχρόνως ποτάμιος δαίμων καὶ θεότης τῆς μουσικῆς. Τὸ μουσικὸν αἶσθημα τῶν πρωτογόνων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀσίας πληθυσμῶν, πιθανόν, ἀφυπνίσθη διὰ τῆς φυσικῆς ἁρμονίας τῶν ποταμῶν καὶ τῶν χειμάρρων. Οὗτοι θεότητες, αἵτινες ἀρχικῶς ἦσαν ἀπλῶς δαίμονες τῶν ὑδάτων, ὡς αἱ Σειρήνες καὶ αἱ Μοῦσαι, ἔλαβον βραδύτερον μουσικὸν χαρακτήρα. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ἐκπληττώμεθα βλέποντες τὸν Σειληνὸν Μαρσίαν, τὸν θεόν—ποταμόν, μεταμορφούμενον εἰς αὐλητὴν ὅστις, συνήθως, ἐπὶ τῶν εἰκονικῶν ἀναπαραστάσεων, διδάσκει τὰ μυστικὰ τῆς τέχνης· του εἰς ὡραῖόν τινα νεανίαν. Ὁ νεανίας οὗτος, Ὁλύμπιος ὀνομαζόμενος, ἐπροσωποποιεῖ, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τοὺς πληθυσμοὺς τοὺς κατοικοῦντας εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ μυσίου καὶ τοῦ βελθυνικοῦ Ὀλύμπου, ὁροσειρᾶς χρησιμευούσης ὡς ὄριον πρὸς βορρᾶν τῆς Φρυγίας, καὶ τῆς ὁποίας διακλάδωσις εἶναι τὸ Δίνδυμον, τὸ ἱερὸν ὄρος τῆς Κυβέλης.

Μουσικὸν πνεῦμα τῶν ὑδάτων, ὁ Σειληνὸς ὀφείλει εἰς τὴν ποτάμιον φύσιν τοῦ τὸν σοφὸν καὶ προφητικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα. Διὰ τὴν ἑλληνικὴν φαντασίαν, αἱ πηγαὶ

¹ Πausan., I, 10, 9

ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς γῆς, τῆς ὁποίας οἱ κόλποι περικλείουσι τοὺς μεγάλους νόμους τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἐπιστήμην τοῦ μέλλοντος· αἱ θεότητες ὅθεν αἱ διαιτόμεναι ἐντὸς τῶν ὑδάτων αὐτῆς ἔχουσι χαρακτῆρα ἔνθου καὶ μαντικόν. Ἐλεγον ἐν Φρυγίᾳ ὅτι ὁ Σειληνὸς συλληφθεὶς καὶ δεσμευθεὶς ὑπὸ τοῦ Μίδα, ἀφῆκε νὰ ἐκφύγῃ τοῦ στόματός του οἱ χρησμοὶ μυστηριώδους σοφίας, ἀποκαλύψας εἰς τὸν βασιλέα τὸ μυστικὸν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ὁ Ἀριστοτέλης περισυλλέξας τὴν παράδοσιν ταύτην, προσέθετεν ὅτι πεισθεὶς ἡμέραν τινὰ ὁ Σειληνὸς ὑπὸ τοῦ Μίδα νὰ τοῦ εἴπῃ ποία εἶναι ἡ μεγαλειτέρα εὐτυχία διὰ τοὺς θνητούς, ἀφ’ οὗ ἐπὶ μακρὸν πεισμόνως ἐσιώπησεν προέφερε τέλος, ἐπὶ τῇ ἐπιμονῇ τοῦ βασιλέως τοὺς ἐξῆς λόγους: «Δαίμονος ἐπιπόνου καὶ τύχης χαλεπῆς ἐφήμερον σπέρμα, τί μὲ διάξῃσθε λέγειν, ἃ ὑμῖν ἄρειον μὴ γῶναι; μετ’ ἀγνοίας γὰρ τῶν οἰκείων κακῶν ἀλυπότατος ὁ βίος· ἀνθρώπους δὲ πάμπαν οὐκ ἔστι γενέσθαι τὸ πρῶτον ἄριστον, οὐδὲ μετασχεῖν τῆς τοῦ βελτίστου φύσεως· ἄριστον γὰρ πᾶσι καὶ πάσαις τὸ μὴ γενέσθαι· τὸ μέντοι μετὰ τοῦτο καὶ τὸ πρῶτον τῶν ἄλλων ἀνυστόν, δευτέρου δὲ τὸ γενομένους ἀποθανεῖν ὡς τάχιστα¹». Αἱ θλιβεραὶ αὐταὶ σκέψεις; τῶν ὑπῳίων πλειστάκις ἡ ἐλληνικὴ ποίησις ἐγένετο ἡ ἡχώ, ἐθεωροῦντο ὡς ἀξιώματα ἀνωτέρας σοφίας, ἦν πρῶτος ὁ Σειληνός, ὁ φρύγιος θεός, ἀπεκάλυψεν. Ἐκ τούτου βλέπομεν πόσον ὁ ἀπαισιόδοξος προφήτης οὗτος τῆς Ἀσίας διαφέρει τῶν τοσοῦτο χαρωπῶν καὶ φιλοπαιγμόνων ἐλληνικῶν Σατύρων.

Ὁ ἔνθους καὶ μαντικὸς τοῦ Σειληνοῦ χαρακτῆρ ὑπεδηλοῦτο προσέτι διὰ τοῦ συνήθους συνοδεύοντος αὐτὸν συμβολικοῦ ζῴου: τοῦ ὄνου. Ἐν Ἑλλάδι, ὡς βραδύτερον καὶ ἐν τῇ Δύσει ὁ ὄνος ἦτο ζῷον γελοῖον, εἰς βάρος τοῦ ὁποίου ἡρέσκοντο νὰ διασκεδάξωσιν· ἐν Ἀσίᾳ ὅμως δὲν συνέβαινε τὸ αὐτό. Ὁ εὐκίνητος καὶ εὐφυὴς τὴν φυσιογνωμίαν ἀσιατικὸς ὄνος ἦτο ζῷον εὐγενές· ἀπέδιδον εἰς αὐτὸ ἱερὸν χαρακτῆρα, αἱ δὲ σχέσεις τοῦ ὄνου πρὸς τὴν προφητικὴν ἔμπνευσιν φαίνονται ἀκόμη καὶ ἐν Ἑλλάδι, μαρτυροῦμεναι, ἐκ τοῦ ὅτι ἐθυσίαζον τὸ ζῷον αὐτὸ εἰς τὸν Ὑπερβόρειον Ἀπόλλωνα². Πλεῖσται τῆς Ἀσίας θεότητες κοσμοῦνται μὲ ὦτα μακρά· μετὰξὺ ἄλλων καὶ ὁ Μίδας, ὁ μυθικὸς οὗτος βασιλεὺς, ὅστις φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε διὰ τὴν Φρυγίαν ὅ,τι ἦτο διὰ τὴν πρωτόγονον Ἰταλίαν ὁ Κρόνος (Saturnus). Ὅταν ὁ μῦθος τοῦ Μίδα ἐγένετο γνωστὸς ἐν Ἑλλάδι, μετεμορφώθη συμφώνως πρὸς τὴν φαντασίαν τῶν Ἑλλήνων, ἥτις ἐπλεξεν, ἀναφορικῶς πρὸς τὰ ὦτα τοῦ φρυγὸς βασιλέως, τὸ γνωστὸν εὐφυὲς ἀνέκδοτον. Ὅταν ὁ Μαρσύας ἐτόλμησεν, ἐπὶ τοῦ ὄρου Τρωῶλου, νὰ συναγωνισθῇ πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, πάντες οἱ κριταὶ τοῦ ἀγῶνος ἀπεφάνθησαν ὑπὲρ τοῦ θεοῦ, μόνος δὲ ὁ Μίδας ἀπένειμε τὴν νίκην εἰς τὸν Σειληνόν. Ὁ Ἀπόλλων, ἵνα τιμωρήσῃ αὐτόν, μετέβαλε τὰ ὦτα του εἰς ὦτα ὄνου. Ὁ βασιλεὺς κατησχυμένος, προσεπάθησε νὰ κρύψῃ τὸ νέον αὐτὸ στόλισμα τῆς φυσιογνωμίας του ὑπὸ τὸν εὐρὺν φρύγιον πῖλον· τὸ ἀτύχημα ἔμως τοῦτο δὲν διέφυγε τὰ ὄμματα δούλου τινος, ὅστις συνήθως ἔκοπτε τὴν κόμην τοῦ κυρίου του. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ἀναγκασθεὶς ἐπὶ ποινῇ θανάτου, νὰ τηρήσῃ σιγὴν, βασανιζόμενος δὲ καὶ κατατρυχόμενος, διότι δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ μυστικόν του εἰς ζῶσαν ψυχὴν, ἐφαντάσθη νὰ ἀνοίξῃ ὀπήν εἰς τὸ ἔδαφος καὶ νὰ ψιθυρίσῃ ἐντὸς αὐτῆς τοῦ λόγους: Ὁ Μίδας, ὁ βασιλεὺς Μίδας ἔχει ὦτα ὄνου· μετὰ ταῦτα πληρώ-

¹ Ἀριστοτέλης παρὰ Πλουτάρχῃ (Παραμυθία πρὸς Ἀπολλώνιον, 27).

² Πινδαρ., Πυθ., I, 33.

σας χώματος τὴν ὀπὴν. ἣν εἶχεν ἀνοίξει, ἀπὴρχετο ἀνακουφισθεῖς, ὅτε, εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, εἶδεν αἶψνης νὰ φύεται κάλαμος, οὕτινος οἱ συριγμοὶ ἀπαύστως ἐπανελάμβανον τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους, πρὸ ὀλίγου εἶχεν ἀκούσει ἡ γῆ· ἐντὸς ὀλίγου δὲ τὰ διὰ τὰ ὦτα τοῦ Μίδα μυστικὸν ἦτο κοινὸν τοῖς πᾶσιν. Οὕτω οἱ Ἕλληγες, οὔτινες συγχάκις μετέβαλον εἰς παρωδίαν τὰς σοβαρωτέρας περιπετείας μερικῶν θεῶν καὶ ἐθνικῶν ἡρώων των, γυθύμουν ἀνευλαδέστατα εἰς βάρος θεοῦ ξένου, τοῦ γηραιοῦ μυθικοῦ βασιλέως τῆς Φρυγίας.

Ὁ Σειληγὸς, ὁ προφήτης τοῦ Μίδα, μετέσχε τῆς κακῆς τύχης τοῦ βασιλέως του, ἐρχόμενος εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τῆς λοιπῆς ἀσιατικῆς ἀκολουθίας τοῦ Βάκχου. Μετημφεσθῆ καὶ αὐτὸς εἰς κωμικὸν πρόσωπον. Ἀναμιφθόλως οἱ Ἕλληγες ἐνεθυμοῦντο ἐνίοτε τὸν ἀρχικὸν τοῦ Σειληγοῦ χαρακτήρα καὶ τὴν θεῖαν σοφίαν, ἣν ἀπέδιδον εἰς αὐτὸν οἱ φρυγικοὶ μῦθοι. Εἰς τὸ Συμπόσιον τοῦ Πλάτωνος, παραδείγματος χάριν, ὁ Ἀλκιβιάδης οὐδόλως νομίζει ὅτι ὑβρίζει τὸν διδάσκαλόν του Σωκράτην συγκρίνων αὐτὸν πρὸς τὸν Σειληγὸν Μαρσύαν.

Ὁ Μαρσύας, λέγει, ἦτο ἐμπνευσμένος μουσικός, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς ἁρμονίας τοῦ αὐλοῦ του ἔθελε γὰρ τὰ ὦτα καὶ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων· οἱ σκοποί, τοὺς ὁποίους εἶχε συνθέσει καὶ διδάξει εἰς τὸν μαθητὴν του Ὀλυμπον, διετηρήθησαν μέχρις ἡμῶν καὶ ἔχουσιν, ἀληθῶς, χαρακτῆρα θεῖον. Ὁ Σωκράτης ὅμως προκαλεῖ εἰς τοὺς ἀκούοντας αὐτόν, ἣν ἐντύπωσιν καὶ ἡ μουσικὴ τοῦ Μαρσίου· μὲ τὴν διάφορὰν ὅτι δὲν ἔχει ἀνάγκη οὐδενὸς ὀργάνου· τοῦ ἀρκεῖ ὁ λόγος· εἰς τὸν αὐτὸν διάλογον, ὁ Ἀλκιβιάδης παραβάλλει τὸν Σωκράτην πρὸς τὰς εἰκόνας ἐκεῖνας τῶν Σειληγῶν, τὰς γεγλυμμένας ἐπὶ τῶν κιθωτίων, τὰ ὁποῖα ἐπωλοῦντο εἰς τὰ ἐργαστήρια τῶν Ἀθηναίων γλυπτῶν. Ὅταν ἦνοιγέ τις τὰ φαινομενικῶς χονδροειδῆ κιθώτια ταῦτα, εὗρισκεν ἐν αὐτοῖς ὥραϊα εἰδῶλια θεῶν. Οὕτω καὶ ὁ Σωκράτης ἔχει ἐντελῶς τὸ ἐξωτερικὸν Σειληγοῦ, τοῦτο ὅμως εἶναι ἀπλῶς τὸ περιβλημα τοῦ ἀνθρώπου· ἀνοίξατέ το, διεισδύσατε μέχρι τῆς ψυχῆς του, καὶ θὰ τὴν εὑρετε πλήρη θαυμαστῆς σοφίας. Ἡ ἐκφραστικὴ τοῦ Σωκράτους ἀσχημία, ἡ σειλινικὴ αὐτοῦ προσωπίς, ἐκάλυπτε πάντας τοὺς θησαυροὺς θείας ψυχῆς¹. Οὕτω ὁ Πλάτων δὲν εἶχε λησμονήσῃ τὸν σοβαρὸν καὶ ἐμπνευσμένον χαρακτῆρα τοῦ φρυγὸς Σειληγοῦ.

Ἀλλὰ μόλις τὸ πρόσωπον αὐτὸ ἀναμιγνύεται εἰς τὸν παίζοντα θίασον τοῦ Βάκχου, ἀλλάσσει χαρακτῆρα. Ὅταν οἱ Ἕλληγες ποιηταὶ καὶ καλλιτέχναι θέλουσι νὰ μεταχειρισθῶσιν αὐτὸ σοβαρῶς, παριστῶσι τὸν Σειληγὸν ὡς πατέρα, ἀναλαβόντα τὴν διατροφήν καὶ διαπαιδαγώγησιν (εἰκ. 130) τοῦ Βάκχου, ὡς τὸν πιστὸν αὐτοῦ σύντροφον καὶ φίλον, καὶ τότε εἰκονίζουσιν, αὐτόν, ὑπὸ τὴν μορφήν γέροντος, μὲ σοβαρὰν καὶ πατρικὴν ἐκφρασιν². Ἀλλ' ὁ λαϊκὸς Σειληγὸς εἶναι πρόσωπον καθ' αὐτὸ κωμικόν. Εἶναι κοντόχονδρος καὶ προγαστρωρ ἀνὴρ (εἰκ. 131), μὲ φαλακρὰν τὴν κεφαλάν, τὸ σῶμα τριχωτόν, καὶ πάντοτε μεθυσμένος. Ὅτε μὲν εἶναι ἐξηλωμένος κατὰ γῆς παραπλεύρως τοῦ πλήρους οἴνου ἀσκοῦ, τὸν ὅποιον οὐδέποτε ἀποχωρίζεται· ὅτε δὲ βαδίζει πρὸς τὸν ἱερόν ἐν μέσῳ τοῦ θιάσου τοῦ Βάκχου· συνηθέστερον ἀκολουθεῖ τὴν πομπὴν τοῦ κυρίου καὶ δεσπότου αὐτοῦ καθήμενος ἐπὶ ὄνου, πάλιν δ' ἔχει ἀνάγκη

¹ Πλατ. Συμπ., σ: 215. 216 d. 221-222.

² Βλέπε τὰς ἀναπαραστάσεις τοῦ Σειληγοῦ ἐν τοῖς *Denkmäler der alten Kunst*, II. 464-521.

νά στηρίζεται ἐπὶ τῶν Σατύρων, ἵνα μὴ πέσῃ ἐκ τοῦ ζήφου αὐτοῦ. Ἐνίοτε παρίστανον αὐτὸν μὲ οὐρὰν ἵππου, ἐξ ὀλοκλήρου τριχωτὸν, τελείως ζωοποιηθέντα, τότε δὲ ὠνόμαζον αὐτὸν Παπποσείληνον, ἐκ τῆς φρυγικῆς λέξεως πάππας (πατήρ, κύριος) τὴν ὁποίαν οἱ πληθυσμοὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπέδιδον ὡς ἐπίθετον εἰς τινὰς τῶν μεγαλειτέρων θεῶν των, καὶ ἰδίως εἰς τὸν Ἄττιν. Ἐν ὀλίγοις, ἡ φαντασία τῶν Ἑλλήνων ἔπαιζεν ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ περὶ τὸν φρυγικὸν αὐτὸν θεόν, τὸν ὅποιον δὲν κατώρθωσε

Εἰκ. 130. — Ὁ Σείληνος καὶ ὁ Βάκχος παιδίον.

Εἰκ. 131. — Σείληνός μεθυσμένος.

νά προφυλάξῃ κατὰ τῶν εὐφρολογιῶν τῆς εὐθύμου αὐτῶν διαθέσεως ἡ ἀρχαία καὶ σεβαστιὰ αὐτοῦ καταγωγὴ.

Εἰς τὴν ἀσιατικὴν ἐπίσης ἀκολουθίαν τοῦ Βάκχου ὀφείλομεν νὰ κατατάξωμεν ἄλλον τινὰ θεόν, ὅστις φαίνεται ξένος πρὸς τὴν ἀρχέγονον Ἑλλάδα: τὸν Πριάπον. Ἡ ὕπαρξις τοῦ Πριάπου, ὡς παρατηρεῖ ὁ Στράβων¹, ἦτο ἄγνωστος εἰς τὸν Ἡσίοδον, ὁ δὲ θεὸς οὗτος οὐδέποτε φαίνεται ἀπολαύων μεγάλης εὐνοίας ἐκ μέρους τῶν πληθυσμῶν τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Ὁ Παισανίας μεταξὺ τῶν μυριάδων θεῶν εἰδῶλων, ἅτινα ἀπαιριθμεῖ ἢ περιγράφει, μόνον ἐν ἄγαλμα τοῦ Πριάπου ἀναφέρει, ὅπερ εἶχεν ἔδῃ ἐπὶ τοῦ Ἐλικῶνος². Ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ αὐτοῦ ἐνετοπισθῇ, πράγματι, εἰς τὰς

¹ Π', σ. 588.

² Θ', 31. 2.

ἀπὸ τῶν Ἑλλησπόντου καὶ τῆς Προποντίδος, εἰς τὰς πόλεις Λάμψακον, Πάριον, Πρίαπον, καὶ Κύζικον. Ἐκεῖθεν ἐξηπλώθη εἰς Λέσβον καὶ Θάσον κατὰ πρῶτον, καὶ βραδύτερον εἰς Ἑλλάδα καὶ Ἰταλίαν.

Fig. 132 — Π ἀνάστροφά τοῦ Βάκχου.

Ἐν τῇ χώρᾳ, ἣτις ὑπῆρξεν ἡ κοιτίς αὐτοῦ, συνεδέετο στενώτατα μετὰ τοῦ Βάκχου. Εἰς Λάμψακον τὸ ὄνομα Πρίαπος ἐθεωρεῖτο ὡς ἀπλοῦν ἐπώνυμον τοῦ Διονύσου¹. Συνήθως νομίζεται υἱὸς τοῦ Διονύσου καὶ Νύμφης τινὸς ἢ ἀκόμη τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀφροδίτης². Ὁ Πρίαπος ἐκφράζει, τῷ ὄντι, ὡς ὁ Βάκχος ἐν τῇ γενικωτέρᾳ αὐτοῦ ἐννοίᾳ, τὴν παραγωγικὴν ἐνέργειαν τῆς φύσεως· ἀλλ' εἰς ταύτην προσθέτει τὴν ἰδέαν τῆς διὰ τοῦ ἔρωτος παραγωγῆς. Διὰ τοῦτο εἶναι συγγενὴς τοῦ Ἐρωτος, οὐχὶ τοῦ ὑπὸ τῆς τέχνης καὶ τῆς ποιήσεως ἐξιδανικευθέντος θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ Ἐρωτος, ὑπὸ τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ἐννοίαν, τοῦ Ἐρωτος ὡς ἀρχηγόνου τῆς φύσεως δυνάμεως θεωρουμένου. ὅστις, κατ' ἀρχάς, συμπλησιάζων καὶ συνενῶν τὰ ὄντα, ἐξησφάλισε τὴν διαίωσιν τῶν εἰδῶν. Ὁ Πρίαπος ὅθεν προσωποποιεῖ τὴν γονιμοποιὸν δυνάμιν τῆς φυτικῆς φύσεως καὶ πρὸ παντὸς τῆς ζωϊκῆς φύσεως· διὰ τοῦτο δὲ εἶναι ἰθυοκαλκὶς ὡς ὁ Πᾶν καὶ ὁ Νόμος Ἐρμῆς. Βασιλείον του εἶναι τὰ ὑγρά ἐδάφη, ὅπου αὐξάνει πλουσία βλάστησις, αἱ δένδρουφτεται καὶ οἱ κήποι, τῶν ὁποίων οἱ καρποὶ εἶχον τεθεῖ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς αἰσχροῦς αὐτοῦ εἰκόνης. Ταυτοχρόνως

προϋσταται τοῦ πολλαπλασιασμοῦ ὠφελίμων τινῶν ζώων, ὡς τῶν αἰγῶν, τῶν προβάτων, καὶ τῆς μελισσοκομίας. Ἀλλ' ὁ θεὸς τοῦ Ἑλλησπόντου εἰσαχθεὶς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπέ-

¹ Ἀθην., Α', 54. Ε', 33.

² Στραβ., II', σ' 187

κτησεν ὀλιγώτερον χονδροειδῆ ἔννοιαν· ἐν τοῖς διονυσιακοῖς μυστηρίοις, ὁ Πριάπος κατέστη σύμβολον τῆς γονιμοποιου δυνάμεως τῆς φύσεως, τῆς ἀνεξαντλήτου εἰς δημιουργίας καὶ διαφόρους μεταμορφώσεις, καὶ ἡ ὁποία ἐκ τοῦ ἀφανισμοῦ τῶν ὄντων κάμνει ν' ἀναγεννᾶται ἀπαύστως ἡ ζωὴ νέων ὄντων. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ἀναμφιδόλως ταύτην εὐρίσκωμεν ἐνίοτε καὶ εἰκόνα τοῦ Πριάπου ἐπὶ τῶν τάφων¹.

Εἰς τοὺς δευτερεύοντας θεοὺς, τοὺς ὁποίους ὁ Βάκχος πάρασύρει ἐν τῇ κινήσει καὶ τῇ πορείᾳ αὐτοῦ, ἀναμειγνύεται πλῆθος μικρῶν δαιμόνων, οὔτινες οὐδέποτε ἔλαβον θέσιν ἐν τῇ λατρείᾳ ἢ ἐν ταῖς πεποιθήσεσιν, ἀλλ' οὔτινες ἐν τούτοις ζῶσιν ἐπὶ τῶν πλείστων μνημείων τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸν διονυσιακὸν κύκλον· σμήνος πολλαπλοῦν, ποικίλον, ἀπεριόριστον, ὡς ἡ γεννήσασα αὐτὸ φαντασία. Πᾶσαι αἱ μετὰ τῆς ἀμπέλου καὶ τοῦ τρυγητοῦ συνδεόμεναι ἰδέαι, πᾶσαι αἱ ἀπολαύσεις τῆς τραπέζης καὶ τοῦ οἴνου, πᾶσαι αἱ ποικιλίαι τοῦ ἄσματος καὶ τῆς βακχικῆς μουσικῆς, πᾶσαι αἱ φαντασιοπληξίαι τοῦ μεθυσμένου ὁμίλου καθίστανται διακρινόμενα πρόσωπα καὶ περιβάλλονται σῶμα· σῶμα ἐλαφρόν, ταχὺ εἰς τὰς κινήσεις του, χαριτωμένον εἰς τὰς πλέον παρατόλμους στάσεις του, ὅπερ ἐπιδέξιοι καὶ ἄγνωστοι καλλιτέχναι ἀπετύπωσαν εὐχερῶς διὰ τοῦ χρωστήρος αὐτῶν ἐπὶ τῶν γραπτῶν ἀγγείων. Ἐξ ὅλων τῶν τέκνων αὐτῶν τῆς καλλιτεχνικῆς ἰδιοτροπίας, πρῶτος ἔρχεται ὁ Ἄμπελος, ὅστις ἔσχεν ἄλλωστε τὸν μῦθον² καὶ τὸν ποιητικὸν αὐτοῦ βίον. Ὁ Ἄμπελος εἶναι ὠραῖος νεανίας, ὑπὸ τοῦ Βάκχου ἀγαπώμενος καὶ συνήθως ἐπ' αὐτοῦ τρυφερῶς στηριζόμενος. Εἴτα ὡσάυτως ὁ γλυκὺς οἶνος (Ἡδύοινος) ἀπεικονιζόμενος ὡς Σάτύρος ἡμικεκλιμένος· ὁ Οἶνος, ὅστις χορεύει κρατῶν φλεγόμενον πυρσόν³· ὁ Ἀκρατος (ὁ ἄκρατος οἶνος)· ἡ Μέθη, ἀναπαριστωμένη ὑπὸ γυναικὸς προσφερούσης ἀφθόνους οἶνον εἰς τοὺς Σάτύρους ἢ τὸν Σειληγόν⁴. Προσέτι δὲ τὰ μουσικὰ πνεύματα, ὡς ὁ Μόλπος (τὸ ἡχηρὸν ἄσμα)⁵, ὁ Ἡδυμελὴς (ἡ γλυκεῖα μελωδία), ὁ Κῶμος (ἡ εὐθυμος καὶ θορυβώδης τοῦ Βάκχου πομπή), ὑπὸ μορφὴν παιδὸς περιβεβλημένου τὴν νευρίδα καὶ κρατοῦντος ἀνὰ χεῖρας πυρσόν, καὶ ἡ Κωμωδία (δηλαδὴ τὸ ἄσμα τοῦ κώμου), ὑπὸ μορφὴν Βάκχης· ὁ Διδύραμβος καὶ ἡ Τελετή (ἡ μύησης) καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ὧν ἡ ἀπαρίθμησις θὰ ἦτο λίαν μακρά. Τὸ διονυσιακὸν αὐτὸ σμῆνος εἶναι γνωστὸν εἰς ἡμᾶς μᾶλλον ἐκ τῶν μνημείων, τῶν ἀναγλύφων, τῶν ἐξ ὀπτιῆς γῆς ἀγαλματίων καὶ πρὸ παντὸς τῶν ἀγγείων (εἰκ. 132) ἢ ἐκ τῶν κειμένων. Ταῦτα ὀφείλομεν νὰ μελετήσωμεν, ἵνα ἴδωμεν πῶς ἡ ἑλληνικὴ τέχνη μὲ μυρίας λεπτάς ἀποχρώσεις, ἐν τῇ χαριτωμένῃ ποικιλίᾳ καὶ τῇ ἀπείρῳ ἐλευθερίᾳ τῶν μορφῶν αὐτῆς, ἐξέφραξε τὰς κυριωτέρας ἰδέας τῆς θρησκείας τοῦ Βάκχου.

¹ Παρατηρήσεις ληφθεῖσαι ἐκ τοῦ Preller (*Griech. Mythol.* I, σ 579, ἐκδ. 2α).

² Βλέπε τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μύθου τούτου παρ' Ὀβιδίῳ (*Fast.*, III, 409).

³ Βλέπε Panofka, *Terracotten*, πιν. 37, σ. 119.

⁴ Πausan., στ', 24, 8.

⁵ Κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὁ Διόνυσος ἔφερεν ἐνίοτε, τὴν ἐπωνυμίαν Μελοπόμος εἰς Ἀθήνας, παραδείγματος χάριν (Πausan., Α', 2, 5), καὶ εἰς τὰς Ἀχαρνάς (ἐμ. Α', 31, 6).

II.—ΠΑΝ.—ΑΡΙΣΤΕΑΣ.—ΔΑΦΝΙΣ

Οἱ διάφοροι χαρακτῆρες τῶν ἀγροτικῶν θεοτήτων ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰς ποι-
κίλλας ὄψεις καὶ τὰς ζωηρὰς ἀντιθέσεις τῆς ἐλληνικῆς φύσεως. Ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν βρα-
χωδῶν κορυφῶν, εἰς τὰ βράθη τῶν χαράδρων, ἐντὸς τῶν πυκνῶν δασῶν κατοικεῖ ὁ
Πάν, θεὸς ἐθνικὸς τῆς πλέον ἀγρίας καὶ ὀρεινῆς τῆς Ἑλλάδος χώρας, τῆς Ἀρκα-
δίας. Ἐν Ἀρκαδίᾳ ἔσχε πατέρα του τὸν Ἑρμῆν. Ὡς ὁ Ἀπόλλων παρὰ τῷ Ἀδ-
μήτῃ, οὕτω καὶ ὁ Ἑρμῆς ἔδοσκεν ἐπὶ τῆς Κυλλήνης τὰ ποίμνια θνητοῦ τινος, Δρύο-
πος (τοῦ ἀνθρώπου τῶν δρυμῶν), ὅταν ἡρωτεύθῃ τὴν θυγατέρα τοῦ κυρίου του. Αὕτη,
ἀνταπεκρίθη εἰς τὸν ἔρωτά του καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἔδωκε τὴν ζωὴν εἰς παιδίον τι τερα-
τώδες, καθ' ὁλοκληρίαν τριχωτόν, μὲ πόδας τράγου, μὲ κέρατα εἰς τὸ μέτωπον, τὸ
ὅποιον μόλις ἐξεληθὼν ἐκ τῆς κοιλίας τῆς μητρός του, ἐπήδῃ ἐδῶ κ' ἐκεῖ καὶ ἔκαμε
τὸ ὄρος ν' ἀντηχῇ ἀπὸ τὰς εὐθύμους φωνάς του. Περίτρομος, ἡ νύμφη ἐτράπη εἰς
φυγὴν, ἐγκαταλείπουσα τὸ τέκνον της. Ἀλλ' ὁ Ἑρμῆς περισυνέλεξε τὸ νεογόνον, τὸ
ἐδίπλωσε διὰ δέρματος αἰγὸς καὶ τὸ ἔφερεν ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, ὅπου ἡ θεὰ του διε-
σκέδασεν ὅλους τοὺς ἀθανάτους.

«Πᾶνα δέ μιν καλέεσκον, ὅτι φρένα πᾶσιν ἑτέρψε¹».

Ἡ ἐτυμολογία αὕτη εἶναι ἀπλὴ φαντασία τοῦ ὁμηρικοῦ ποιητοῦ. Τὸ ὄνομα τοῦ
θεοῦ συνεσχετίσθη, μετὰ τινος ἀληθοφανείας, μετὰ τῆς ρίζης, ἐξ ἧς παράγεται τὸ ἐλ-
ληνικὸν ῥῆμα πάσμαι καὶ τὸ λατινικὸν pasco. Ὅθεν Πᾶν εἶναι ὁ θεὸς ποιμὴν ἢ
ἐρμηνεῖα αὕτη συμφωνεῖ πρὸς τὴν κυριωτέραν τῶν ἰδιότητων τοῦ θεοῦ ἀλλὰ δὲν δι-
καιολογεῖ τὴν καταγωγὴν του. Ἀπεναντίας ἡ ἐξήγησις τοῦ μύθου τοῦ Πανὸς καθί-
σταται ἀρκούντως εὐκόλος, ἐὰν παροδεχθῶμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Max Müller προταθεῖ-
σαν ἐτυμολογίαν, ὅστις σχετίζει τὸν Πᾶνα πρὸς τὴν σανσκριτικὴν λέξιν παβάνα, ἣτις
σημαίνει «ὁ ἄνεμος» καὶ ἰδίως ὁ ἄνεμος, ὅστις καθαρίζει καὶ σαρώνει². Ὁ συσχετι-
σμὸς οὗτος δικαιολογεῖται ἐν πρώτοις ὑπὸ τοῦ ἀκολουθοῦ μύθου.

Ὁ Πᾶν καὶ ὁ Βορέας εἶχον ἄλλοτε ἀγαπήσει καὶ διώξει ταυτοχρόνως ὥραϊαν
τινὰ Νύμφην, Πίτυν ὀνομαζομένην, ἣτις ἔδωκε τὴν προτίμησίν της εἰς τὸν πρῶτον τῶν
δύο ἀντιζήλων. Ὁ Βορέας ἔμως ἐν τῇ μανίᾳ τῆς ζήλοτυπίας του, ὥρμησε κατὰ τῆς
παρθένου, τὴν ἐκτύπησε διὰ σφοδρῶν κτυπημάτων καὶ κατεκρήμνισεν αὐτὴν ἐκ τινος
ὑψηλοῦ βράχου. Ἡ Γαῖα, λυπηθεῖσα, μετεμόρφωσε τὸ σῶμα τῆς Πίτυος εἰς τὸ ὁμώ-
νυμον δένδρον. Ἐκτοτε λέγουσιν, ἢ Πίτυς ἐμφορεῖται ὑπὸ τῶν αἰσθημάτων, τὰ ὅποια
εἶχεν ἄλλοτε ἡ παρθένος διὰ τοὺς δύο ἐραστάς· στέφει διὰ τοῦ φυλλώματός της τὸν
Πᾶνα, καὶ στενάζει· ὅταν φυσᾷ βορρᾶς³. Ἡ ἐνυπάρχουσα εἰς τὸ βάθος τοῦ μύθου τού-
του φυσικὴ ποίησις εὐκόλως μαντεύεται. «Ἐὰν ὑπῆρξεν εἰς τι μέρος τῆς Ἑλλάδος
λέγει ὁ Max Müller, παραλία κατάφυτος ἀπὸ πευκῶνας, ὡς τὸ δάσος τοῦ Dorset,

¹ Ὅμηρ. Τῆν. ΙΘ', ἐκδ. Baumeister, στ. 32-46.

² *Essais de mythol. comp.* γαλλικὴ μεταφρ. G. Perrot, σ. 205-206. Ὁ Cox, *Mythol. of the Aryan Nations*, II, 248, συσχετίζει τὸ Πᾶν καὶ παβάνα πρὸς τὸ λατινικὸν Favonius.

³ *Mythogr. Gr.*, Westermann, σ. 381. *Propert.*, I, 18, 20. Δουκ., *Θεῶν διαλ.*, 22. 4. Δόγ-
γος, B', 39.

πᾶς ποιητής, ἔχων ὧτα καὶ ἀκούων τὸν γλυκὺν καὶ παραπονετικὸν διάλογον τοῦ ἀνέμου καὶ τῶν φρικτωσῶν πευκῶν, ἔχων ὀφθαλμοὺς καὶ βλέπων τὰς προξενουμένας ὑπὸ τοῦ σφοδροῦ ἀνέμου καταστροφάς, δὲν θὰ ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ὀμιλήσῃ εἰς τὰ τέκνα του περὶ τῶν θαυμασιῶν τῶν δασῶν καὶ νὰ διηγήθῃ εἰς αὐτὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀτυχοῦς Πίτυος, τῆς ὑπὸ τοῦ Πανός, τοῦ ἐλαφροῦ θωπευτικοῦ ἀνέμου, ἀγαπωμένης πεύκης, τὴν ὅποιαν ἀνατρέπει ἡ ζήλοτυπία τοῦ Βορέου, ὅστις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὁ βόρειος ἄνεμος ¹.»

Αἱ ἁρμονίαι τοῦ παίζοντος ἐντὸς τῶν κλάδων τοῦ δάσους ἀνέμου ἐπαναλαμβάνονται ὑπὸ τῆς ἡχοῦς τῶν ὀρέων. Ὁθεν ὁ Πᾶν εἶναι ἐραστὴς τῆς Νύμφης Ἡχοῦς ². Εἰς τὰς κοιλάδας, ὁ συριγμὸς τοῦ ξεφύρου διὰ μέσου τῶν καλάμων ἐδίδαξε τοὺς ἀνθρώπους τῶν ἀγρῶν, ὡς λέγει ὁ Λουκρήτιος, νὰ φυσῶσιν ἐντὸς τῶν κοίλων τεμαχίων τοῦ καλάμου. Ὁ Πᾶν εἶναι λοιπὸν θεὸς μουσικός, ἐφευρέτης τῆς σύριγγος. Ἡ δὲ σύριγξ τῶν ποιμένων κατέστη, ἐν τῇ μυθολογίᾳ, ἡ νύμφη Σύριγξ, ἥτις, διωκομένη ὑπὸ τοῦ Πανός, ἐρρίφθη εἰς τὸ ρεῦμα τοῦ Λαδωνος· εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου ἔπεσαν, ἐφύτρωσαν κάλαμοι, τοὺς ὁποίους ὁ θεὸς ἔκοψε καὶ κατεσκεύασε δι' αὐτὸν ὄργανον, εἰς ὅπερ ἔδωκε τὸ ὄνομα τῆς ἀγαπημένης του ³. Ὅταν ὁ μεμακρυσμένος θρoῦς τοῦ φυσῶντος διὰ μέσου τῶν πευκῶνων τοῦ Μαινάλου ἀνέμου ἐφθάνει εἰς τὰ ὧτα τῶν ἀρχαίων ποιμένων, ἐνόμιζον ὅτι ἤκουον τὴν μουσικὴν τοῦ Πανός ⁴. Τὴν ἐσπέραν ὁ θεός:

« γυρίζοντας μονάχος
ἀπ' τὸ κυνήγι τραγουδάει, παίζοντας στὸ σούραυλι
γλυκοὺς σκοποὺς· καὶ δὲ μπορεῖ στῶν τραγουδιῶν τῇ χάρῃ
νὰ τὸν περάσῃ τὸ πουλί, τοῦ μὲς στίς φυλλουριὰς
τῆς ἀνθισμένης ἀνοιξης, χύνοντας μοιρολόγι,
σκορπίζει γλυκολάλητο τραγοῦδι. Κι' οἱ βουνήσιες
οἱ Νύμφες, οἱ γλυκὸφῶνες, μὲζι τοῦ τριγυρνῶντας
ἀδιάκοπα, χαροκοποῦν πάνω σὲ πλούσιο μπρίσμα
καὶ γύρω στὴ βουνοκορφὴν ὁ ἀντίλαλος στενάζει ⁵».

Τῶν πηγῶν ὁ ψίθυρος, τῶν χειμάρρων ὁ ῥόχθος, ἡ μουσικὴ τῶν ὑδάτων συγχέεται μελωδικώτατα μετὰ τῆς μουσικῆς τοῦ ξεφύρου. Ἀέρας καὶ πανταχοῦ παρῶν, ὁ ἄνεμος τρέχει ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν κορυφῶν, διεισδύει καὶ ἀνοίγει δίοδον διὰ μέσου τῶν δασῶν, κατέρχεται τὰς κλιτῆς καὶ ὀλισθαίνει εἰς τὰ βράθη τῶν κοιλάδων. Ὁ Πᾶν, τῷ ὄντι, ἀρέσκειται ἐπὶ τῶν γυμνῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων καὶ εἰς τὰς βραχύδεις ἀτραποὺς.

« Καὶ πότε τριγυρίζει
ἔδω κ' ἐκεῖ μὲς στὰ δασὰ χαμόκλαδα, στίς ἄκρες
τῶν ποταμιῶν τῶν ἡσυχῶν καθούμενος καὶ πότε
περνᾷ ἀπὸ βράχι· ἀπάτητα, στὴν πυρὸς ψηλὴν πηδῶντας

¹ *Essais de mythol. comp.*, ἐνθ' ἀνωτ.

² Πτολεμ. *Nēa Iστορ.* στ'. *Mythogr. Gr.* Westermann, σ. 196, 24.

³ *Mythogr. Gr.* σ. 346, 29. Ovid., *Metam.*, I, 691. Serv., ad Virg. *Eclog.*, II, 31.

⁴ Πανσαν, H', 36, 8.

⁵ Γιν. ὁμηρ., IΘ', 15 καὶ ἐφ. (Μεταφρ. Ἡλ. Βουτιερῶτη).

κορφήν, ἀπ' ὅπουθε μπορεί τὰ πρόβατα νὰ βλέπῃ.
Καί στὰ ψηλὰ ἀσπροχώματα βουνὰ συχνὰ γυρίζει·
συχνὰ καί τις βουνοπλαγιές, σκοτώνοντας ἀγρίμια,
ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη διάβηκε, προσεχτικά κοιτώντας ¹.

Κατὰ τὴν μεσημβρίαν ὁπότεν ἡ αὔρα κοιμάται, ὁλόκληρος δὲ ἡ φύσις ἀναπαύεται, εἶναι ἡ ὥρα τοῦ ὕπνου τοῦ Πανός: ὕπνου τὸν ὅποιον αἱ ποιμένες σέδονται καὶ φοβοῦνται μήπως τὸν διαταράξουν ².

Ἐκ τῶν ποιητικῶν αὐτῶν εἰκόνων πηγάζει ἡδὴ ὁ πρωτόγονος τοῦ Πανός χαρακτήρ, θεοῦ τοῦ ἐλαφροῦ καὶ ἁρμονικοῦ ἀνέμου. Ὅθεν ὁ Πᾶν δύναται νὰ προσωποποιῇ ὅτε μὲν τὴν ὁροσερὰν πρωϊνὴν αὔραν, ἣτις ἐν Ἑλλάδι συνοδεύει τὴν ἐμφάνισιν τῆς αὐγῆς καὶ προηγείται τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, ὅτε δὲ τὴν χλιαρὰν αὔραν, ἣτις πνέει κατὰ τὴν ἔλευσιν τῆς νυκτός. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει εἶναι υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Πηνελόπης ³ τοῦ θεοῦ τοῦ ἀνέμου καὶ τῆς ὥραιας ὑφαντρίας, ἣτις κατ' ἐκάστην ὑφαίνει ἐν τῷ οὐρανῷ τὸν λαμπρὸν ἱστόν της. Ἐν τῇ δευτέρᾳ εἶναι υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Καλλιστοῦς, ⁴ ἣτις ἦτο, σύντροφος τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Ἀρκαδίᾳ, καὶ ἣτις κατέστη ὁ ἀστερισμὸς τῆς Μεγάλης Ἀρκτου, ἢ τῆς Σελήνης, τὴν πορείαν τῆς ὅποιας συνοδεύει ἐπ' ὀλίγον κατὰ τὴν νύκτα. Διηγούντο ἐξ ἄλλου ὅτι ὁ θεὸς ἔθελε καὶ παρέσυρε τὴν Σελήνην ἐντὸς τῶν δασῶν, δωρῶν αὐτῇ δέρμα προβάτου ἀπαστραπτούσης λευκότητος ⁵. Μνημεῖά τινα ἐλλληνικὰ διέσωσαν μέχρις ἡμῶν τὴν ἀνάμνησιν τῶν ἐρώτων τοῦ Πανός καὶ τῆς Σελήνης. Ἐπὶ νομισματός τινος τῶν Πατρῶν ⁶ ἡ θεὰ καθημένη ἐπὶ ἵππου καὶ

Εἰκ. 133 — Πᾶν καὶ Σελήνη.

μὲ τὸν πέπλον της κυματίζοντα ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς της πλησιάζει τὸν Πᾶνα, στήριζόμενον ἐπὶ βράχου (εἰκ. 133). Ἀμφότεροι ἐτιμῶντο ἐπὶ τοῦ Λυκαίου ὄρους, ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἱεροῦ, ὅπερ ἦτο σπήλαιόν τι ⁷. Τὸ σπήλαιον αὐτό, ὡς τὸ τῆς Λάτιμου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κοιμάται ὁ Ἐνδυμίων, εἶναι ἀναμφιδόλως, ἡ εἰκὼν τῆς νυκτός, ὅπου ἡ Σελήνη εἶναι ἐγκεκλεισμένη μετὰ τῆς ἑσπερινῆς αὔρας. Ὁ Πᾶν ἄλλωστε διαμένει κατὰ προτίμησιν ἐντὸς τῶν σπηλαίων τῶν ὁρέων· κατοικεῖ μετὰ τῶν Νυμφῶν ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ εἰς τὸ Κωρύκειον ἄντρον, καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τῷ ἀπέδιδον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα προφητικὸν χαρακτήρα ⁸. Αἱ σχέσεις τοῦ Πανός καὶ τῆς Σελήνης μαρτυροῦνται ὡσαύτως ὑπὸ μνημείου ⁹, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βλέπομεν τὸν τραγόποδα θεὸν φέ-

¹ Ὑμν. ὁμηρ., ΙΘ', στ. 8—14. (Μεταφρ. Ἡλ. Βουτιερ(δη)).

² Θεόκρ., Α', 15.

³ Ἡροδ., Β', 145. Δουκιαν., Θ. Διαιλ., 22.2. Ὁ Ἑρμῆς ἐπισκέπτεται τὴν Πηνελόπην ὑπὸ μορφῇν κριοῦ.

⁴ Σχολ. Θεοκρ., Α', 3. Εἶναι προσέτι υἱὸς τοῦ Αἰθέρος καὶ μιᾶς τῶν Νηρηίδων, ἡ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς (Σχολ. Θεοκρ., Α', 123. Σχολ. Λυκοφρ., 766).

⁵ Νικανδρ., παρὰ Μακροβ., Σατ., V. 22. Virg. Georg., III, 391.

⁶ Müller-Wieseler, Denkm. A. K. II, ἀριθ. 174.

⁷ Πορφυρ., Ἀντ. Νυμφ., 20.

⁸ Πausan., I', 32. 11. II', 37. 11 (ἀρχαῖον μαντεῖον τοῦ Πανός, τοῦ ὁποίου μάντις ἦτο ἡ νύμφη Ἑρατώ). Ἀπολλοδ., Α', 4, 1.

⁹ Καθρέπτης ἐκ Κορίνθου, ἀναπαριστώμενος ἐν τῇ Arch. Zeitung, νέα σειρά τ. VI, πιν 7, 1.

ροντα ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ τὴν νυκτερινήν του ἐρωμένην. Ἡ παρουσία πτερωτοῦ δαίμονος κρατοῦντος δαῖδα καὶ προηγουμένου αὐτῶν, δαίμονος, ὅστις οὐδεὶς ἄλλος δύναται νὰ εἶναι ἢ ὁ Φωσφόρος, δεικνύει ἡμῖν ὅτι ἐν τῇ ἀναπαράστασει ταύτῃ πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὴν εἰκόνα τῆς σελήνης, ἣτις ἐγκαταλείπει τὸν οὐρανόν, ἀμα τῇ ἀνατολῇ τῆς ἡμέρας, παρασυρομένη ὑπὸ τῆς ἐωθινῆς αὐράς.

Ὁ καθαρθήριος ἄνεμος, ὁ διώκων τὰ νέφη παρεδλήθη πιθχόν ἀρχικῶς πρὸς ποιμένα ὀδηγοῦντα τὸ ποίμνιόν του πρὸ αὐτοῦ. Ἡ γονιμοποιὸς ἐνέργεια, τὴν ὁποίαν οἱ ἄνεμοι καὶ ἰδίως ὁ Ζέφυρος ἀσχοῦσιν ἐπὶ τῶν ζώων, δύναται νὰ ἐξηγήσῃ ἄλλωστε πῶς ὁ Πᾶν κατέστη θεὸς ποιμενικός. Τὸν δὲ χαρακτηρὰ τοῦτον προσεκτίησας ἰδίως εἰς τοὺς πληθυσμοὺς τῆς Ἀρχαδαίης, ὅπου ἡ φύσις τοῦ ἐδάφους οὐδεμίαν ἄλλην βιομηχανίαν ἐπιτρέπει ἐκτὸς τῆς κτηνοτροφίας. Τιμώμενος ἐπὶ τῆς Κυλλήνης, ἐπὶ τοῦ Μαινάλου, ἐπὶ τοῦ Λυκαίου, ἐπὶ τοῦ Παρθενίου, ὁ Πᾶν ἦτο ἐν Ἀρχαδίᾳ ἴσος πρὸς τοὺς μεγαλειτέρους τῶν θεῶν· πῦρ ἄσβεστον ἔκκιεν ἐντὸς τοῦ κυριωτέρου ἱεροῦ αὐτοῦ· ἐθεώρουν δὲ αὐτὸν ὡς ἔχοντα τὴν ἰσχὴν νὰ ἐκπληρῇ τὰς εὐχὰς τῶν ἀνθρώπων ἢ νὰ ἐπιβάλλῃ τιμωρίας εἰς τοὺς κακοὺς¹. Κάτοικος τῶν δασῶν, τῶν βράχων, τῶν σπηλαίων, τῶν ἀγρίων φαραγγίων καὶ τῶν βαθειῶν κοιλάδων, ὁ Πᾶν ἦτο ὁ δαίμων τῶν ὀρέων, τῶν ὁποίων αἱ ἐντυπώσεις ἐπὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, τῶν ὁποίων οἱ τρόμοι καὶ αἱ γοητεῖαι ἀπεδίδοντο εἰς τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ. Ὁ θεὸς οὗτος τῶν βοσκῶν, ὁ νόμος οὗτος θεός, ὡς ὁ Ἑρμῆς καὶ ὁ Ἀπόλλων, δὲν ἠρέσκετο, πράγματι, πάντοτε νὰ φυλάττῃ τὰ εἰς αὐτὸν ἐμπιστευόμενα ποίμνια καὶ νὰ θέλγῃ τὰ ὦτα τῶν ποιμένων διὰ τῶν ἤχων τῶν γλυκέων αὐτοῦ μελῳδιῶν. Ἦτο ἐνίοτε πνεῦμα πονηρόν², εὐχαριστοῦμενον νὰ κατατρομάζῃ τοὺς ἀνὰ τὰς ἐρημίας τῶν ὀρέων πλανωμένους ἀνθρώπους. Ὅταν ἐνύκτωνε, τὰ ἀποτόμως ὑπὸ τοῦ ἀνέμου ἀναταρασσόμενα φυλλώματα, κρότος τις ἐντὸς τοῦ δάσους, πτώσις λίθου μακρὰν ἐντὸς τῆς κοιλάδος, τὸ ἐλάχιστον τέλος συμβάν ἀπεκάλυπτεν εἰς τοὺς ποιμένας τὴν προσέγγισιν τοῦ θεοῦ. Ἐβλεπον δὲ τότε αὐτόν, ὡς ὤφειλον νὰ τὸν ἴδωσιν ἄνθρωποι, διερχόμενοι τὸν βίον των εἰς τὴν φύλαξιν τῶν αἰγῶν, ὑπὸ τὴν φανταστικὴν μορφήν ἀνθρώπου καὶ ταυτοχρόνως τράγου, τοῦ ὀδηγοῦ τοῦ ποίμνιου. Ἐνώπιον τοῦ ὑπὸ τῆς φαντασίας των δημιουργηθέντος φαντάσματος τούτου κατελαμβάνοντο ὑπὸ ἀνατασχέτου τρόμου καὶ ἔφευγον προτροπᾶν κατείχοντο ὑπὸ τοῦ πανικοῦ. «Ἐτι τε τὸ Πανικὸς λέγεσθαι ταρχαῖς—γράφει ὁ στωικὸς Κορνοῦτος—τὰς αἰφνιδίους καὶ ἀλόγους· οὕτω γάρ πως καὶ αἱ ἀγέλαι καὶ τὰ αἰπόλια πτοεῖται, φόβου τινὸς ἐξ ὕλης ἢ τῶν ὑπάντρων καὶ φαρχγγωδῶν τόπων ἀκούσαντα»³. Ὁ τρόμος οὗτος προεκαλεῖτο ἐνίοτε ἐξ αὐτῆς τῆς φωνῆς τοῦ Πανός· φωνῆς τρομερᾶς, ἣτις ἄλλοτε κατετρόμαξε τοὺς ἐναντίον τῶν θεῶν ἀγωνιζομένους Τι-

ix. 134. - Ὁ Πᾶν ἐν τῇ ἀκρολοῦσίᾳ τοῦ Διονύσου.

¹ Πaus., H', 37, 11.

² Ἐκ τούτου, ἀναμφιδόλως, τὸ ἐν Ἀρχαδίᾳ ἐπιθετὸν τοῦ Σιμόνι (Πaus., H', 30, 3).

³ Περὶ τῆς τῶν θεῶν φύσεως, KZ', ἐκδ. Osann.

τᾶνας¹ καὶ ἔτρεψεν εἰς φυγὴν τοὺς Πέρσας εἰς τὸν Μαραθῶνα. Θορυβώδης καὶ ταραχοποιὸς τῆς ἀγρίας φύσεως δαίμων, ὁ Πᾶν ὤφειλε νὰ σχετίζεται πρὸς τὰς ἐκ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Θράκης προσελθούσας ὀργιαστικὰς θεότητας. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἦδῃ τοῦ Πινδάρου, ὅστις εἶχεν ἐγείρει εἰς αὐτὸν ἱερόν², ἡ λατρεῖα τοῦ συνεδέετο πρὸς τὴν τῆς Μεγάλης Μητρὸς. Βραδύτερον ὁ Πᾶν συνανεμίγει ἐν τῇ ἀκολουθείᾳ τοῦ Διονύσου (εἰκ. 134) μετὰ τῶν Σατύρων, μετὰ τῶν μικρῶν δαιμόνων τῶν δαστῶν καὶ τῶν ὀρέων, μετὰ τῶν Πανίσκων τῶν υἱῶν αὐτοῦ. Ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ συνεταύτιζον αὐτὸν μετὰ τοῦ Μαρσίου· ὡς ὁ Σειληγός, εἶχε καὶ οὗτος συναγωνισθῇ πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, ὡς ἐκεῖνος ὑπῆρξεν ὁ διδάσκαλος τοῦ νεαροῦ Ὀλύμπου εἰς τὴν τέχνην τῆς σύριγγος (εἰκ. 135).

Γνωρίζομεν πῶς ὁ μικρὸς θεὸς τῶν ἀρχάδων ποιμένων ἐξῆλθε τῶν ὀρέων του, ἵνα μεταβῇ καὶ λάβῃ θέσιν πλησίον τῶν ἐνδόξων θεοτήτων τῶν Ἀθηνῶν. Κατὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Μήδων, οἱ Ἀθηναῖοι ἔστειλαν εἰς Σπάρτην κήρυκα, ἵνα ζητήσωσι βοήθειαν ἐναντίον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ. Ὁ κήρυξ οὗτος ἦτο Φειδιππίδης τις, ταχυδρόμος

Εἰκ. 135.—Ὁ Πᾶν διδάσκων τὸν Ὀλύμπου.

τὸ ἐπάγγελμα. Οἱ Σπαρτιάται δὲν ἀπεποιήθησαν τὴν αἰτηθεῖσαν αὐτοῖς βοήθειαν· ἰσχυρίσθησαν ὅμως ὅτι νόμος τις ἠμπόδιζεν αὐτοὺς νὰ διαβῶσι τὰ ὅρια τῆς χώρας τῶν πρὸ τῆς πανσελήνου. Τὸ ἀκαρπὸν διὰ τοὺς Ἀθηναίους ταξείδιον τοῦ Φειδιππίδου δὲν ὑπῆρξε τοιοῦτον καὶ διὰ τὸν θεὸν Πᾶνα. Ὁ κήρυξ διηγέθη, πράγματι, ὅτι διερχόμενος τὸ Παρθένιον ὄρος, συνήντησε τὸν θεόν, ὅστις τοῦ ἀνέθεσε παραγγελίαν τινὰ διὰ τοὺς Ἀθηναίους. Ὁφείλει νὰ ἐρωτήσῃ αὐτοὺς, διατὶ δὲν ἐτίμων θεὸν τοσοῦτον εὐνοϊκῶς πρὸς αὐτοὺς, διακειμένον, ὅστις τόσας τοῖς παρέσχεν ἐκδουλεύσεις, καὶ ὅστις ἦτο διατεθειμένος νὰ τοῖς φανῇ καὶ πάλιν χρήσιμος. Οἱ Ἀθηναῖοι, λέγει ὁ Ἡρόδοτος, ἐπίστευσαν ὡς ἀκριβῆ τὴν ἀφήγησιν ταύτην καὶ μετὰ τὸ πέρας τοῦ πολέμου, φανταζόμενοι ὅτι ὁ πανικὸς ἐξ οὗ κατελήφθησαν οἱ Πέρσαι ἐν Μαραθῶνι ὤφειλετο κατὰ τι καὶ εἰς τὸν Πᾶνα, ἀφιέρωσαν εἰς αὐτὸν ἱερόν, ἀνοιγόμενον ἐντὸς

τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπου, ἔκτοτε, ἐτίματο δι' ἐτησίων θυσιῶν καὶ λαμπαδιδρομιῶν³. Ἐξ Ἀθηνῶν ἡ λατρεῖα τοῦ Πανὸς διεδόθη ἀνὰ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνὰ τὴν Ἀσίαν. Τὸ πεπρωμένον ὅμως τοῦ θεοῦ ἦτο ἀκόμη ὑψηλότερον. Τὸ δὲ μυστικόν τῆς νέας τοῦ τύχης ὀφείλεται εἰς ἀπλὴν παρετομολογίαν τοῦ ὀνόματός του. Διὰ τοὺς Ἑλλήνας, ἡ λέξις Πᾶν οὐδὲν ἄλλο ἰδύνατο νὰ σημαίνῃ εἰμὴ τὸ «πάν». Ἀντιλαμβανόμεθα ὅθεν πῶς τὰ σκεπτόμενα πνεύματα, τὰ ὅποια κατεγίνοντο ν' ἀνεύρωσι βαθεῖάν τινα ἔννοιαν εἰς τὰ ἀπλοῖκά δημιουργήματα τῆς πρωτογόνου μυθολογίας, κατῴρθωσαν νὰ θεωρήσωσι τὸν Πᾶνα ὡς τὸν θεὸν τῆς παγκοσμίου ζωῆς, τῆς ζωῆς τοῦ σύμπαντος ἢ τοῦ μεγάλου Παντός. Τοιαύτη ἢ εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῶν Στωικῶν καὶ τῶν Ὀρφικῶν ἀποδομένη σημασία.

¹ Ἐρατοσθ., Κατωί., 27.

² Πινθ., Γ', 78 Bergk, καὶ Σχολ. ἀποσπ. 72-73.

³ Ἡρόδ. στ', 105. Ἐπ. Πausan. Α'. 284. Η'. 54,6. Λουκ. Θεῶν διάλ. 22,3.

«Πᾶνα καλῶ κρατερόν, νόμιον κόσμοιο τὸ σύμπαν,
οὐρανόν, ἡδὲ θάλασσαν, ἰδὲ χθόνα περιδασίλειν,
καὶ πῦρ ἀθάνατον· τὰ δὲ γὰρ μέλη ἐστὶ τὰ Πανός.

ἁρμονίην κόσμοιο κρέων φιλοπαίγμονι μολπῇ,
πάντοφυής, γενέτωρ πάντων, πολυώνυμα δαίμων·
κοσμοκράτωρ, αὐξητὰ, φάσφόρε, κάρπιμε Παιάν¹.»

λέγει ὁ συγγραφεὺς ὀρφικοῦ τινος ὕμνου. Κατ' ἄλλας ἰδέας, περὶ τοῦ τελευταίου ὡσαύτως τοῦ εἰδωλολατρισμοῦ αἰῶνας διαδεδομένας, ὁ Πᾶν ἀνήκεν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν μεσολαβούντων μεταξύ θεῶν καὶ ἀνθρώπων δαιμόνων, οἵτινες δὲν ἀπολαύουσι τῆς ἀθανασίας, ἀλλ' ὀφείλουσι ν' ἀποθάνωσι μετὰ βίον κατὰ τὸν μᾶλλον ἢ ἦτον μακρόν. Οὕτω δὲ ὁ Πλούταρχος διηγείται, εἰς λίαν ἐνδιαφέρουσαν ἀφήγησιν, πῶς ἔμαθον, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Τιβερίου, τὸν θάνατον τοῦ θεοῦ Πανός².

Ἄλλος θεὸς κάτοικος τῆς ἀγροτικῆς φύσεως εἶναι ὁ Ἀριστέας. Ὀλιγώτερον τοῦ Πανός ἄγριος, δὲν ἀρέσκεται ὡς αὐτὸς εἰς τὰς ἐρημίας τῶν δασῶν καὶ τῶν ὀρέων· ἀγαπᾷ πρὸ παντός τὰς γελαστάς κοιλάδας καὶ τοὺς εὐφόρους ἀγρούς. Ὁ μῦθος του φαίνεται ἀναπτυχθεὶς εἰς τὰς πλουσίας πεδιάδας τῆς Θεσσαλίας. Ἐκεῖ ὁ Ἀπόλλων ἤρπασε τὴν νύμφην Κυρήνην· μετέφερεν αὐτήν, ἐπὶ χρυσοῦ ἄρματος, ἀπὸ τοῦ Πηλίου ὄρους μέχρι τῆς Λιθύης, πλησίον τοῦ μέρους, ὅπου ἡγέρθη ἡ φέρουσα τὸ ὄνομα τῆς ὡραίας παρθένου πόλις³. Ἐκ τῆς ἐνώσεως αὐτῆς μετὰ τοῦ θεοῦ ἡ Κυρήνη ἀπέκτησεν υἱόν, τὸν ὁποῖον ὁ Ἑρμῆς ἐνεπιστεύθη εἰς τὰς φροντίδας τῶν Νυμφῶν καὶ τῆς Γαίας. Τραφεῖς δι' ἀμβροσίας ὑπὸ τῶν θεαινῶν αὐτῶν, τὸ παιδίον κατέστη ἀθάνατον· ἐμεγάλωσεν ἐν Θεσσαλίᾳ παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς Ὀθούρας, ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἀπιδανοῦ, ἐν μέσῳ ποιμνίων, τὰ ὁποῖα ἐφύλαττεν. Ἐκ Θεσσαλίας ἦλθεν εἰς Βοιωτίαν, ὅπου ἔλαβε σύζυγον τὴν θυγατέρα τοῦ Κάδμου Αὐτονόην καὶ ἐγένετο πατήρ τοῦ Ἀκταίου· ἐκ Βοιωτίας μετέβη εἰς Κυκλάδας, ἰδίως εἰς Κέω, ὅπου εἶδομεν αὐτὸν ἐξορκίζοντα τὴν θέρμην τοῦ Σειρίου⁴. Κατ' ἄλλο ὁρομολόγιον ὁ Ἀριστέας μετέβη ἐκ Λιθύης εἰς Σικελίαν καὶ Σαρδηνίαν ἵνα διδάξῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὅλας τὰς ἐργασίας τῶν ἀγρῶν⁵. Ἐν Θράκῃ ἀργεοῦντο τὸν πρὸς τὴν Εὐρυδίην ἔρωτά του, ἦτις, φεύγουσα αὐτόν, ἀπέθανε δηχθεῖσα ὑπὸ ὄφεως⁶, ἔλεγον δὲ ὅτι ἡμέραν τινὰ ἐξηφανίσθη ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τοῦ ὄρους Αἰμοῦ⁷. Υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, οὗτινος τὴν ἱατρικὴν τέχνην καὶ μαντικὴν ἐπιστήμην κατέχευε⁸, θεὸς ποιμενικός, ὡς ὁ πατήρ του, διώκων, ὡς ἐκεῖνος τὴν ὡραίαν Αὐγὴν (τὴν Εὐρυδίην), ὁ Ἀρι-

¹ Ὑμν. Ὀρφ. ΙΑ'.

² Περὶ ἐκλελ. χρηστηρ. 17.

³ Πινδ. Πυθ. Θ', 111 καὶ ἐφ. καὶ Σχολ. Ὁ μῦθος οὗτος, ὡς ὁ O. Müller ἀπέδειξε ἐκφράζει τὴν ἰδρυσιν τῆς Κυρήνης ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Λιθύης ὑπὸ ἀποικίας Μινυῶν, ἐκ Θεσσαλίας καταγομένων καὶ ἀναχωρησάντων κατόπιν χρησιμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος.

⁴ Βλέπε Σείριος Βιβλ. Ι, κεφ. XII, σ. 251.

⁵ Διόδ. Δ', 82, Πausan. Ε', 17, 3.

⁶ Virg. Georg. IV, 456. Hyg. Fab. 164, ἐκδ. Bunte.

⁷ Διόδ. Δ', 82.

⁸ Ἀπολλων, Ἀργον. Β', 500 καὶ ἐφ. καὶ Σχολ.

πτάς, ὁ ἄριστος, ἐκπροσωπεῖ τὴν εὐεργετικὴν ἐπὶ τῆς γῆς ἐπίδρασιν τοῦ ἑαρινοῦ καὶ θερινοῦ ἡλίου. Προϊστατο τῆς ποιμνιοτροφίας, τῆς θήρας, τῆς μελισσοκομίας, τῆς τυροκομίας, τῆς δενδροκομίας, τῆς ἀμπελοργίας καὶ τῆς ἐλαιοκομίας. Ἐν μιᾷ λέξει ἤτο ὁ καλὸς δαίμων τῶν καλλιεργημένων ἀγρῶν.

Χαρακτηριστικά τινα τοῦ Ἀριστέου ἐπανευρίσκομεν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Δάφνιδος, τοῦ νεκροῦ ποιμένος τοῦ τοσοῦτον δημώδους ἐν Σικελίᾳ, ὅπου ἡ βουκολικὴ ποίησις, τῆς ὁποίας ἐλέγετο ἐφευρέτης, ἔφαλλε τὴν εὐτυχὴ ζωὴν του καὶ τὸ θλιβερόν ἐθρήνει τέλος του. Ἰὸς τοῦ Ἑρμοῦ καὶ νύμφης τινός, γεννηθεὶς οὐ μακρὰν τῆς Αἴτνης, εἰς τοὺς πρόποδας τῆς γελαστῆς ὀροσειρᾶς τῶν Ἑρεών, ἐξετέθη, ἅμα τῇ γεννήσει του, ὑπὸ τῆς μητρὸς του εἰς τὸ βάθος ὠραιότητας κοιλάδος, ὑπὸ δάσος δαφνῶν, ἐξ οὗ, ἔλεγον, τὸ ὄνομά του Δάφνις, καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν εὐνοία τοῦ Ἀπόλλωνος. Αἱ θεαὶ τοῦ ὄρους παρθένοι εἶχον περιποιηθῇ αὐτὸν κατὰ τὴν παιδικήν του ἡλικίαν, ἐντὸς ὀλίγου δὲ κατέστη πομῆν ὁ ὠραιότερος τῶν ποιμένων τῆς Σικελίας, εἰς τὸν ὅποιον εἶχεν ἀνατεθῇ ἡ φύλαξις ὑπερόχου ποιμνίου. Ἐν τούτοις νύμφη τις ἡράσθη τοῦ Δάφνιδος ἡ Λύκη (ἡ φωτεινή). Αὕτη κατώρθωσε νὰ ἀποσπάσῃ τὴν ὑπόσχασίν του, ὅτι δὲν θὰ ἐγνώριζεν ἄλλον ἔρωτα ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἰδικὸν της, ἀπειλοῦσα ὅτι θὰ ἐτύφλωνεν αὐτόν, ἐὰν παρέδαινε τὸν λόγον του. Ἐπὶ μακρόν, ὁ Δάφνις ἀντέστη εἰς τοὺς μυρίους πειρασμούς, τοὺς ὁποίους συνήντα κατὰ τὴν πορείαν του ἄλλ' ἡμέραν τινά, μεθυσθεὶς ὑπὸ τῆς θυγατρὸς βασιλέως τινός, ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἐπιθυμίαν της. Ἡ τιμωρία δὲν ἤργησε νὰ ἐπέλθῃ. Στερηθεὶς τὸ γλυκύ του φῶς, ὁ Δάφνις προσεπάθησε μάτην νὰ παρηγορηθῇ, κάμνων ν' ἀντηχῇ ἡ ἡχώ τῶν ὀρέων ἐκ τῶν ἁσμάτων καὶ τῶν ἤχων τοῦ αὐλοῦ του. Δὲν ἔζησε πλέον ἐπὶ πολὺ ἐσπέραν δὲ τινα, πλανηθεὶς, ἔπεσεν ἐκ τοῦ ὕψους ἀποτόμου δράχου. Αἱ νύμφαι, σύντροφοι τῆς ζωῆς καὶ τῶν παιδιῶν του, αἱ νύμφαι, αἱ ὁποῖαι τὸν ἡγάπων, ἐθρήνησαν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ του καὶ ἀπέδωσαν εἰς αὐτὸν τὰς τιμὰς τῆς ταφῆς¹.

Εἰς τὸν χαριτωμένον αὐτὸν μῦθον εὐρίσκομεν συγκεντρωμένα περὶ τὸν Δάφνιν πολλὰ χαρακτηριστικὰ ἀνήκοντα εἰς ἄλλους θεοὺς ἢ ἥρωας, τῶν ὁποίων ὁ χαρακτήρ ἔχει ἀρκούντως καθορισθῇ. Ὁ Δάφνις εἶναι ὠραίος ὥς ὁ Ἐνδυμίων καὶ ὁ Μέμνων, ὥς ὁ Λίνος καὶ ἄλλοι τὰ καθήκοντά του, ὥς ποιμένος, πλησιάζουσιν αὐτὸν πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸν Ἀριστέα ἐκτίθεται κατὰ τὴν γέννησίν του καὶ τυφλοῦται περὶ τὸν θάνατόν του ὥς ὁ Οἰδίπους· τὸ ὄνομά του τέλος τὸν καθιστᾷ συγγενῇ τῆς Δάφνης, τῆς ἀγαπημένης τοῦ θεοῦ τοῦ φωτός. Ὅθεν ὁ Δάφνης εἶναι ἀναμφιδόλως ὁ ὠραίος ἥλιος, ὅστις καθ' ἑκάστην βόσκει τὰ λαμπρά του πρόβατα, ὅστις κατὰ τὴν πρωτὴν τοῦ βίου του ἀγαπᾷ τὴν αὐγὴν καὶ ἀνταγαπᾶται ὑπ' αὐτῆς, ὅστις βραδύτερον ἀπομακρύνεται ταύτης καὶ ὅστις πρὸς τιμωρίαν διὰ τὴν ἀπιστίαν του τυφλοῦται ὑπὸ τῆς νυκτός καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἐξαφανίζεται ὁπισθεν τῶν ὑψηλῶν κορυφῶν².

¹ Πηγαὶ τοῦ μύθου τοῦ Δάφνιδος: Διοδ., Δ', 84. Παρθεν. *Narrat. Amat.*, 29 Σχολ. Θεοφρ., Α', 65. Η', 93. Φιλαργυρ. εἰς Βιργιλ. *Ecl.*, V, 20. Serv. εἰς Βιργιλ., *Ecl.*, XIII, 68. X, 26.

² Αὕτη εἶναι ἐν μέρει ἡ ὑπὸ τοῦ Cox δοθεῖσα ἐρμηνεία ἐν τῇ *Myth. of the Aryan Nations*, II, 29, σημείωσις. Ἐν τῇ μελέτῃ του *la Pastorale dans Théocrite*, ὁ Jules Girard ἀφιέρωσε λίαν ἐνδιαφέρον κεφάλαιον εἰς τὸν μῦθον τοῦ Δάφνιδος (Etudes sur la poésie grecque, Hachette 1884, σελ. 276—297).

BIBLION IV

ΟΙ ΗΡΩΕΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΓΕΝΙΚΗ ΠΕΡΙ ΗΡΩΩΝ ΑΝΤΙΔΗΨΙΣ

Πλήρης καὶ λεπτομερὴς ἔκθεσις ὄλων τῶν εἰς τὴν ἡρωϊκὴν τῆς Ἑλλάδος μυθολογίαν ἀνγκόντων μύθων θὰ ὑπερέβαινε κατὰ πολὺ τὰ ὅρια τοῦ συγγράμματος τούτου. Ἀναγκασόμενοι νὰ περιορισθῶμεν καὶ ἐκλέξωμεν μεταξὺ τῶν ἀπειραρίθμων αὐτῶν μύθων, θὰ καταγίνωμεν κατὰ προτίμησιν μὲ ἐκείνους οἵτινες ἀπὴλχον ἐν Ἑλλάδι τῆς μᾶλλον γενικῆς πίστεως¹, οὓς ἐξεμεταλλεύθησαν οἱ ποιηταὶ καὶ καλλιτέχναι, καὶ τῶν ὁποίων ἡ γνῶσις μᾶς εἶναι ἀπαρκίτητος, ἵνα ἐρμηνεύσωμεν τὰ μέχρις ἡμῶν διασωθέντα μνημεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀλλὰ καὶ οὕτω περιορισμένον, τὸ ἔργον μᾶς παρουσιάζει πολλὰς ἀκόμῃ δυσκολίας. Ἡ πρώτη δυσχέρεια εἶναι ἡ τῆς διευθετήσεως τῆς πρὸς ἡμῶν ὕλης καὶ ἡ τοῦ ἀκολουθητέου τρόπου διὰ τὴν ταξινομήσιν αὐτῆς. Ἐκ πρώτης ὀψεως, φυσικὸν θὰ ἐφαίνετο νὰ προσεγγίσωμεν καὶ συγκεντρώσωμεν τοὺς ἥρωας τῆς αὐτῆς φύσεως, δηλαδὴ πάντας ἐκείνους τοὺς ὀφείλοντας τὴν γένεσίν των εἰς τὰς ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης φαντασίας προσεξηθείσας ἐντυπώσεις ἐκ φυσικῶν φαινομένων τῆς αὐτῆς τάξεως. Ἀλλ' εἶναι τοσοῦτον προκεχωρημένη ἡ μυθολογικὴ ἐρμηνεία ὥστε νὰ μᾶς ἐπιτρέπη νὰ ἀκολουθήσωμεν τοιαύτην μέθοδον; Παρὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Cox δοθὲν παράδειγμα ἐν τῇ Μυθολογίᾳ τῶν ἀρίων ἔθνων, δὲν φρονοῦμεν τοῦτο. Συμφωνοῦσιν ἀναμφιδόλως σήμερον οἱ οὐδὲν τὸ ἱστορικὸν ὑπάρχει εἰς τὰς θαυμαστάς αὐτὰς διηγήσεις τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς τῆς Ἑλλάδος² ἢ ὅτι, ἐάν παραδεχθῶμεν ὅτι μέρος τι πραγματικότητος ἀνεμίχθη, κατ' ἀναλορίστους ἀναλογίας, εἰς τὸ ἀπέραντον τοῦτο θρυλικὸν σύστημα, εἴμεθα

¹ Ἐφαίρεσις θὰ γίνῃ μόνον διὰ τοὺς μύθους τοῦ Τρωϊκοῦ καὶ Θηβαϊκοῦ κύκλου. Οὐχὶ διότι στεροῦνται μυθολογικοῦ ἐνδιαφέροντος, μέχρι βαθμοῦ τινος, ἀλλὰ διότι αἱ ἐπικαὶ ἀφηγήσεις αὐταὶ δὲν εἶναι ἴσως καθαροὶ μῦθοι, ἔχουσι δὲ βάσιν τινὰ πραγματικὴν. Ἄλλωστε ἀδύνατον φαίνεται ἡμῖν νὰ διακρίνωμεν τὰς ἐν αὐτοῖς προσωπικάς τῶν ποιητῶν ἐπινοήσεις τῶν ἀνγκόντων εἰς τὴν παράδοσιν καὶ τὴν δημόθην φαντασίαν στοιχείων.

ἀναγκασμένοι νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οὐδὲν ἀπολύτως κριτήριον κατέχομεν, ἕπερ νὰ μᾶς ἐπιτρέπη νὰ διακρίνωμεν ἐν αὐτῇ τὴν θετικὴν ἱστορίαν τοῦ καθαροῦ μύθου. Παραδεχόμεθα ὅτι τὴν μυθολογίαν τῶν ἡρώων ὀφείλομεν νὰ πραγματευώμεθα κατὰ τὴν αὐτὴν μέθοδον καὶ νὰ ἐρμηνεύωμεν καθ' ὃν περίπου τρόπον καὶ τὴν μυθολογίαν τῶν θεῶν. Δὲν ὑπάρχει, πράγματι, μεταξύ τῶν μὲν καὶ τῶν δὲ οὐσιώδους διαφορά, καί ὅσον οἱ ἥρωες, κατὰ τὴν γενικῶς παραδεδεγμένην θεωρίαν, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ θεοὶ ἐκπεσόντες τοῦ ἀξιώματός των κατόπιν διαφόρων συμβάντων. Ἄλλ' ἐὰν οἱ μυθολόγοι δὲν ἀπέχωνσι πολὺ τοῦ νὰ συμφωνήσωσιν ἐπὶ τῶν γενικῶν αὐτῶν ἀρχῶν, ἢ μεταξύ των διχόνοια ἐκρήγνυνται, ὅταν φθάνωσιν εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ τοιοῦτου ἢ τοιοῦτου ἰδιαίτερου μύθου. Ὁ Ἀχιλλεὺς, ὅστις διὰ τοὺς μὲν εἶναι ἥρωες ἡλιακός, εἶναι διὰ τοὺς ἄλλους, ἢ εἰκὼν τοῦ πλημμυροῦντος ποταμοῦ. Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει μὲ τὰ περισσότερα πρόσωπα τῆς θρυλικῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος. Τοῦ ἀρχεγόνου χαρρακτηρὸς μεγάλου ἀριθμοῦ ἡρώων μὴ ὄντος εἰσέτι ἀκριβῶς καθωρισμένου, μᾶς ἐφάνη καλὸν νὰ παραιτηθῶμεν, κατὰ τὴν ἐκθεσιν τῶν θρύλων αὐτῶν, τῆς συστηματικῆς ταξινομήσεως, ἥτις, λόγῳ τῆς σημερινῆς καταστάσεως τῆς ἐπιστήμης, πολλοὺς θὰ παροῦσάξει κινδύνους, ἀντικαθιστῶντες αὐτὴν διὰ ταξινομήσεως καθαρῶς τεχνικῆς. Θὰ κατατάξωμεν ὅθεν τοὺς ἡρωϊκοὺς μύθους, ὡς ἔπραξαν πρὸ ἡμῶν ὁ Gerhard καὶ ὁ Preller, κατὰ τὰς διαφόρους τῆς Ἑλλάδος χώρας, ἐξ ἧς ἕκαστος τούτων κατάγεται, ἢ, διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν ἀκριβέστερον, εἰς ἣν ἕκαστος ἔλαβε τὴν κυριωτέραν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν. Ἡ μόνη ἐξαιρέσις τοῦ κανόνος τούτου θὰ εἶναι ὁ Ἡρακλῆς, ὁ μόνος ἥρωες, ὅστις δὲν εἶχεν ἀποκλειστικῶς τοπικὸν χαρακτήρα, καὶ ἡ ὀρησκέια τοῦ ὁποίου φαίνεται ἡμῖν ἐνωρίτερα ἀπανταχοῦ διαδεδομένη.

Προτὸν εἰσέλθωμεν εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς μελέτης ταύτης, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ καθορίσωμεν, τί οἱ Ἕλληνες ἡγνόουν διὰ τῆς λέξεως ἥρωες. Ἐκ πρώτης ὀψεως, οὐδὲν τοῦτου ἀπλοῦστερον. Ἡρώς, λέγουσιν, εἶναι ὁ ἡμίθεος· ἡμίθεος δέ, κατὰ τὰς ἐλληνικὰς δοξασίας, εἶναι ὃν μετέχον ταυτοχρόνως τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου. καθόσον ὀρεῖται τὴν γέννησίν του εἴτε εἰς τὴν ἔνωσιν θεοῦ μετὰ θνητῆς γυναικός, εἴτε εἰς τὴν ἔνωσιν θνητοῦ ἀνδρὸς μετὰ θεᾶς. Ἡ κοινὴ αὕτη ἐρμηνεία περιέχει, ἀναμφιδόλως, ἀλήθειάν τινα, ἀλλὰ δὲν εἶναι πλήρης καὶ κατὰ συνέπειαν οὔτε καὶ ἀκριβής. Τῇ ἀληθείᾳ, ἢ περὶ ἡρώων ἀντίληψις, τὴν χρονολογίαν τῆς γεννήσεως τῶν ὁποίων δυνάμεθα περίπου νὰ καθορίσωμεν, ἀναπτυχθεῖσα, μεταμορφωθεῖσα, ἀλλοιωθεῖσα οὖν τῷ χρόνῳ, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ περιορισθῇ εἰς ἀπλὸν τύπον. Περιλαμβάνει σειρὰν ὄλων πολυπλόκων ἰδεῶν, ἰδιαζουσῶν ἐν Ἑλλάδι, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ διακρίνωμεν καὶ διευκρινήσωμεν, ἐὰν θέλωμεν, ἐπὶ τοῦ προκειμένου, νὰ φθάσωμεν εἰς ὀρισμένον συμπέρασμα.

Ἡ ἐλληνικὴ λέξις ἥρωες, εἰς τὴν ὁποίαν οἱ πλέον διακεκριμένοι ἐτυμολόγοι ἀποδίδουσι τὴν ἀρχικὴν ἀξίαν τῆς λέξεως *vir*¹, ἔχει παρ' Ὀμήρῳ εὐρυτάτην ἔννοιαν. Δὲν χρησιμεύει μόνον, ἵνα χαρακτηρίσῃ τοὺς ἡγεμόνας, τοὺς «ποιμένεις λαῶν», εἰς τὰς φλέδας τῶν ὁποίων ρέει θεῖον αἷμα· ἀποδίδεται ὡσαύτως συχνάκις εἰς τοὺς συντρόφους τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν, εἰς τὸ πλῆθος ἐκεῖνο τῶν ἀνωνύμων πολεμιστῶν, τῶν ὁποίων τὰ κατορθώματα ψάλλει ὁ ποιητής². Κατὰ γενικὸν τρόπον, ἡ λέξις αὕτη, ἐν

¹ Βλέπε G. Curtius, *Principes d'étymologie grecque*, σ. 589, ἐκδ. 5η

² Ἰλιάδος, Β, 110, καὶ τὴν σημειῶσιν τοῦ Ἀριστάρχου ἐπὶ τοῦ στίχου τούτου.

τῇ ὁμηρικῇ γλώσσῃ, εἶναι ἐπίθετον τιμητικόν, ὅπερ ἐγείρει ὁμοῦ ἢ ἐκ περιτροπῆς τὴν ἰδέαν τῆς φυσικῆς δυνάμεως καὶ εὐκινησίας, τὴν τοῦ ἀτρομήτου πολεμικοῦ μένους, τὴν τῆς σωφροσύνης εἰς τὸν ὑψηλότερον αὐτῆς βαθμόν, καὶ τέλος τὴν τῆς ὑφίστης ἐπιδεξιότητος εἰς διτιδήποτε. Ὁ ἐμπνευσμένος ραψῳδὸς Δημόδοκος εἶναι ἥρως ὅσον καὶ ὁ Ὀδυσσεύς. Ἀνώτεροι τῶν κοινῶν ἀνθρώπων ὡς ἐκ τῶν χαρισμάτων, τὰ ὅποια κατέχουσιν ἐκ τῶν θεῶν καὶ τῆς φύσεως, οἱ ἥρωες δὲν ἔχουσιν ἐν τούτοις ἐξέλθει ἀκόμῃ τῶν τάξεων τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς ὁποίας συμμερίζονται τὰς ἀναποφεύκτους συνθήκας. Θνήσκουσι· μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτῶν αἱ σκιαί των κατέρχονται εἰς τὸν Ἅδην, ὅπου περιίπτανται εἰς τὸν ἀσφοδελὸν λειμῶνα. Εἰς ἐξ αὐτῶν, τῇ ἀληθείᾳ, ὁ Μενέλαος, δὲν ἀπέθανεν εἰς Ἄργος· οἱ ἀθάνατοι μετέφερον αὐτὸν ζῶντα εἰς τὴν ἐσχάτην τῆς γῆς, εἰς τὰ Ἠλύσια πεδία, διαμονὴν μακαρίαν, ὅπου οὔτε χιὼν, οὔτε δριμύς χειμῶν ἐπέρχεται, οὔτε βροχαί, ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι ἀναψύχονται ἀκαταπαύστως ἀπὸ τὰς πνοῆς τοῦ Ὠκεανοῦ¹. Ἡ αἰωνία ὅμως αὕτη εὐδαιμονία τοῦ Μενελάου εἶναι μία ἐξαίρεσις τῆς εὐνοίας τῶν θεῶν, μοναδικὸν προνόμιον, ὅπερ εἰς οὐδὲν ἄλλο πρόσωπον τῆς ὁμηρικῆς ἐποποιίας ἀνήκει. Ὅσονδήποτε μεγάλα καὶ ἂν συνέλαβεν ὁ ποιητὴς τὰ πρόσωπά του, ὅσονδήποτε θαυμαστή καὶ ἂν εἶναι ἡ σκηνή, ὅπου μᾶς δεικνύει αὐτὰ ἀναπτύσσοντα τὴν δύναμιν τῶν βραχιόνων των καὶ τὴν γενναιότητα τῶν καρδιῶν των, κατέστησε πάντως αὐτὰ ἀπλῶς εὐγενεστάτους καὶ ἐνδοξοτάτους ἀντιπροσώπους τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐντελῶς διαφορετικὴ εἶναι ἡ περὶ ἡρώων ἀντίληψις ὡς διατυπῶνται αὕτη αἰωνάς τις βραδύτερον ἐν τῇ ποιήματι *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*. Δὲν εἶναι πλέον κοινοὶ θνητοί· ἔχουσι καταστή ὄντα ἀνώτερα, φύσεώς τινος ἐνδιαμέσου μεταξὺ τῆς τῶν θεῶν καὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων. Τὴν ἡμιαποθέωσιν ταύτην, ἀναμφιβόλως, ὀφείλουσιν εἰς τὴν ρωμαλέαν ζωὴν, ἣν μετέδωκεν εἰς αὐτοὺς ἡ ἐπικὴ ποίησις, καὶ εἰς τὴν γοητείαν, ἣν ἐξήσκησαν ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς φαντασίας αἱ ἀφηγήσεις τῶν πράξεων των. Πῶς ἦτο δυνατόν ν' ἀναμιχθῶσι μὲ τὸ πλῆθος τῶν κοινῶν θνητῶν; Εἰς τὰ ὄμματα τοῦ Ἡσιόδου, ἡ ἀνθρωπότης τῆς ἐποχῆς τοῦ ἦτο τόσο μικρά, τόσο μετρία, παραβαλλομένη πρὸς τὴν γιγαντιαίαν ἐκείνην ἀνθρωπότητα τοῦ παρελθόντος! Διὰ τοῦτο ὁ ποιητὴς ἀνυψοῖ τοὺς ἥρωας πολὺ ὑψηλότερον τῆς κοινῆς γενεᾶς τῶν θνητῶν· τοὺς τοποθετεῖ εἰς τὴν μυθικὴν ἐποχὴν τὴν προηγηθείσαν τῆς ἰδικῆς του· ἀποκαλεῖ αὐτοὺς ἡμίθεους. Ὅλοι οἱ μεγάλοι ἐκεῖνοι πολεμισταί, οἱ πεσόντες πρὸ τῆς Τροίας ἢ τῶν Θηβῶν ἦσαν, λέγει, δικαιοτέροι καὶ γεναιότεροι τὴν ψυχὴν, ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς σήμερον· ἦσαν καλυτέρας φύσεως. Ὁ Ζεὺς ἐν τῇ δικαιοτηρίᾳ του, δὲν ἠδύνατο τὴν αὐτὴν νὰ τοῖς ἐπιφυλάσῃ τύχην. Κατοικοῦσι λοιπὸν τώρα, μακρὰν τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς, εἰς τὰς νήσους τῶν μακάρων, παρὰ τὸν βαθυδίνην Ὠκεανόν, ὅπου ζῶσι τρισόλδιοι, ἀπηλλαγμένοι πάσῃ θλίψεως².

Αἱ φαντασίαι αὗται, παρὰ τὸ κῦρος τοῦ Ἡσιόδου, παρέμεινον ἐν Ἑλλάδι εἰς κατὰστασιν ποιητικῶν ἐπινοήσεων. Ἡ ἰδέα διαμονῆς διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς, ἡ ἰδέα ἀριστοκρατικοῦ τινος παραδείσου προοριζομένου διὰ τὴν ὑψηλότεραν τῆς κοινωνίας τά-

¹ Ὀδυσσ., Δ, 561 καὶ ἐπ. Κατὰ μεταγενεστέραν παράδοσιν, ὁ Διομήδης κατέστη ἀθάνατος, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς εἰς τὸ Ἄργος (Πινδ., Νεμ., I. 11).

² *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*, 156–173.

ξιν, δὲν ἐπεξετάθη εἰς τὰς δημόδεις δοξασίας¹. Τὶ ἐνδιέφερε τὴν ἑλληνικὴν πίστιν ἡ ἀδεαία ὑπαρξὶς ἡμιθέων δυνάμεων, ἐὰν αἱ δυνάμεις αὗται οὐδεμίαν εἶχον σχέσιν μετὰ τοῦ κόσμου τῶν ζώντων, ἐὰν εἶχον τοποθετηθῇ εἰς ἀπόστασιν τόσῃν ὥστε οὔτε αἱ προσφοραὶ νὰ φθάνωσι μέχρις αὐτῶν οὔτε αἱ προσευχαί; Τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα εἶχεν ἀνάγκην ἀντικειμένων λατρείας μᾶλλον προσιτῶν καὶ μᾶλλον παρόντων. Λησμονοῦντες ὅθεν τὰς ἀφηγήσεις τῶν ποιητῶν αὐτῶν, οἱ Ἕλληνας ἐπλησίασαν τὸ ἐνδιαίτημα τῶν ἡρώων πρὸς τὸ ἐνδιαίτημα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπίστευσαν, κατὰ τὴν ὁμηρικὴν παράδοσιν ὅτι οἱ ἥρωες εἶχον ἀποθάνει, ὅτι τὰ λείψανά των κατεῖχεν ἡ γῆ, ἥτις ἔκτοτε ἦτο ἡ αἰωνία αὐτῶν κατοικία. Ὁ μεγαλειότερος αὐτῶν, ὁ Ἡρακλῆς, εἶναι ὁ μόνος, ὅστις ἀνήλθεν ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, ὁ μόνος, ὅστις ἀπολαύει τῆς θεάς καὶ τῆς συναναστροφῆς τῶν θεῶν. Οἱ ἄλλοι κατοικοῦσι τὸ κοινὸν ἐνδιαίτημα τῶν ἀποδωσάντων ὧντων. Εἰς τῶν κυριωτέρων πολεμιστῶν τοῦ θηβαϊκοῦ κύκλου, ὁ Ἀμφιάραος, τὸν ὅποιον ὁ Ζεὺς ἠθέλησε νὰ καταστήσῃ ἀθάνατον, κατεδραθρώθη μετὰ τοῦ ἄρματος καὶ τῶν ἵππων του εἰς τοὺς κόλπους τῆς γῆς· ἐκεῖ δὲ διαμένει, καὶ ἐκεῖθεν ἀκούουσι τὴν φωνὴν του οἱ ἐρχόμενοι νὰ συμβουλευθῶσιν αὐτόν². Ἰδὲ τις τοῦ ἄρχοντος τῶν θεῶν, ὁ Αἰακός, ἐγένετο, μετὰ τὸν θάνατόν του, ἀντικείμενον ἰδιαιτέρων τιμῶν· εἶναι ἐν τῇ ᾗδῃ ὁ πάρεδρος τοῦ Πλούτωνος καὶ τῆς Περσεφόνης· ἀλλ' ἡ ἀθανασία του εἶν' ἐγκλεισμένη ἐντὸς τῶν ὀρίων τοῦ ὑποχthonίου κόσμου.

Εἰς τὴν χώραν ταύτην τοῦ θανάτου ἡ εὐσέβεια τοῦ πλήθους ἀνεξίτηται τοὺς ἥρωας, τὰ δὲ θρησκευτικὰ ἔθιμα τῆς λατρείας των ἐνεθύμιζον τὴν εἰς τὰς χthonίους θεότητας ἀπειθυνομένην. Ἔθυον εἰς αὐτοὺς οὐχὶ κατὰ τὴν αὐγὴν, ὡς ἔκαμον διὰ τοὺς Ὀλυμπίους, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐσπέραν, καθ' ἣν ὥραν ὁ ἥλιος κατέρχεται εἰς τὰ δώματά τοῦ σκότους. Τὸ προσφερόμενον εἰς αὐτοὺς θῦμα ἦτο ἐστραμμένον πρὸς δυσμάς· ὁ βωμός των ἦτο χαμηλός, μόλις ὑπεράνω τοῦ ἐδάφους ὑψούμενος, παρὰ τινα τάφρον, ὅπου ἔρριπτον τὴν κεφαλὴν τοῦ θυσιαζομένου ζώου³. Ὅταν ἡ θυσία ἐγένετο ἐπ' αὐτοῦ τοῦ τάφου τοῦ ἥρωος, ἀνοιγμάτων, ἐπὶ τοῦ μνημείου εὐρισκόμενον, ἄφηνε τὸ αἷμα τοῦ θύματος νὰ διεισδύσῃ, διὰ μέσου τῆς γῆς, μέχρι τοῦ τόπου, ὅπου διέμενε τὸ ἰσχυρὸν καὶ ἄφθαρτον ὄν, τοῦ ὁποῦ τὴν προστασίαν προσεπάθουν νὰ ἐπιτύχουν⁴. Οὕτω οἱ ἥρωες ἦσαν εἰς τὰ ὅμματα τῶν Ἑλλήνων οἱ ἐνδοξότεροι νεκροὶ τῶν παλαιῶν ἐποχῶν, ἡ δὲ εἰς αὐτοὺς ἀποδιδόμενη λατρεία ἦτο ἀνάλογος ἀλλὰ κατὰ τι πομπωδεστέρα τῆς λατρείας, δι' ἣς ἐκάστη οἰκογένεια ἐτίμα τοὺς νεκροὺς αὐτῆς. Ἐὰν εἶχον τὴν πεποίθησιν ὅτι ὁ συγγενής, τοῦ ὁποῦ τὴν ἀπώλειαν ἐθρήνουν, δὲν εἶχεν ἐξ ὀλοκλήρου ἀπολεσθῇ καὶ ὅτι ἡ σκιά του ἔζη ἀκόμη ἐν τῷ τάφῳ, ἀπ' ὅπου ἠδύνατο ν' ἀκούῃ τὰς ἐπικλήσεις καὶ τὰς προσευχὰς τῶν ἰδικῶν του· ἐάν, ἑορτασίμους τινὰς ἡμέρας, ἡ οἰκογένεια συγκεντρουμένη ἔκαμε σπονδὰς ἐπὶ τοῦ τόπου τῆς ταφῆς του, αἱ ὁποῖαι εἰσέδουν μέχρις αὐτοῦ· ἐὰν ἐτοποθέτη ἀναθήματα καὶ πένθιμα ἐδέσματα, προσωρίζόμενα νὰ διατηρήσωσι τὴν ὀλίγην ἐναπομένου-

¹ Ἐντούτοις ὁ Ἀρμόδιος καὶ ὁ Ἀριστογείτων ἐτοποθετήθησαν μετὰ τὸν θάνατον αὐτῶν εἰς τὰς νήσους τῶν μακάρων.

² Πινδ. Νεμ. Θ', 25, ἐκδ. Diessn. Ὀλυμπ. στ', 14. Ἐπ. Πausan. Α', 242, Θ', 8,3 κτλ. .

³ Περὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς λατρείας τῶν ἡρώων, βλέπε K. F. Hermann, *Antiquités grecques* τ. II, § 4, 10.

⁴ Πausan. I', 4, 10.

σαν αὐτῇ ζωῇ, πῶς ἦτο δυνατόν οἱ εὐσεβεῖς Ἕλληνες νὰ μὴν ἐπιχειρήσωσι νὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπικοινωνίαν, διὰ λαμπροτέρων ἔτι προσφορῶν, μετὰ τῶν ἡγεμονικῶν αὐτῶν νεκρῶν, ἢ θαυμασία τῶν ὁποίων ζωὴ εἶχεν ἀφήσει ἀνεξιτήλους ἀναμνήσεις ἐν τῇ μνήμῃ τῶν ἀνθρώπων, καὶ οἱ ὅποιοι, κατελθόντες ὑπὸ τὴν γῆν, διετήρουν εἰσέτι τὸ γιγαντιαῖον ἀνάστημά των καὶ τὴν ἐμψυχούσαν αὐτοὺς ἄλλοτε ἰσχυρὰν πνοήν;

Ἡ ἐν τῇ τάφῳ ζωὴ τῶν ἡρώων δὲν εἶναι, πράγματι, ἡ κατὰ τὸ φαινόμενον ὠχρὰ καὶ ἄχρους ἐκείνη ὑπαρξὶς τῶν σκιῶν· εἶναι ζωὴ πλήρης καὶ λαμπρά. Παρμένουσι ἐκεῖ δυνατόι καὶ ἀκτινοβολοῦντες ὅσον ποτέ, περιβεβλημένοι τὴν νέαν αὐτῶν δόξαν, τὴν ὁποίαν παρέσχειν εἰς αὐτοὺς ἡ θέλησις τῶν θεῶν καὶ αἱ τιμαὶ τῶν ἀνθρώπων. Ὅταν ἐξέρχωνται τοῦ ἐνδιατήματός των, ἔν' ἀποκαλυφθῶσιν εἰς τὰ ὄμματα τῶν θνητῶν, ἡ ἐμφάνεισί των ἐκτυφλώνει. Οἱ ἀνὰ τὴν Εὐξείνιον-Πόντον ταξιδεύοντες ναυτικοί, φθάνοντες παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἰστροῦ, εἰς τὸ μέρος ὅπου ὑπῆρχεν ὁ ναὸς καὶ ὁ τάφος τοῦ Ἀχιλλέως, πολλάκις εἶδον, λέγουσιν, αὐτὸν τὸν ἥρωα, ὑπὸ μορφὴν ἐφήχου ἐπουρανίου κάλλους, μὲ κόμην ξανθὴν, μὲ χρυσὴν πανοπλίαν καὶ ὀρχούμενον ἐνοπλον· ἄλλοι δ' ἤκουσαν αὐτὸν ψάλλοντα νικητήριον παιᾶνα. Οἱ κάτοικοι τῆς Τρωάδος διηγοῦντο ὅτι ὁ Ἐκτωρ ἐξηκολούθει νὰ κατοικῇ εἰς τὴν χώραν των, ὅτι συχνάκις τὸν ἔβλεπον, περὶ τὴν ἐσπέραν, τρέχοντα ἀνὰ τὰ παλαιὰ πεδία τῶν ἄθλων του καὶ ἐκτοξεύοντα ἀστραπάς, φωτιζούσας τὴν πεδιάδα. Ὁ φιλόσοφος Μάξιμος ὁ Τύριος, ὅστις ὁμολογεῖ ὅτι οὐδέποτε εἶδεν οὔτε τὸν Ἀχιλλέα οὔτε τὸν Ἐκτορα, μᾶς βεβαίως, ἐξ ἀντιθέτου, ὅτι πολλάκις εἶδε, ταξιδεύων διὰ θαλάσσης, τοὺς Διοσκόρους διευθύνοντας, διαμέσου τῶν κυμάτων, τὸ ὑπὸ τῆς τρικυμίας ἀπειλούμενον σκάφος του· ἰσχυρίζεται δὲ ὅτι εἶδεν, ἐν ἐργηγόρσει διατελῶν, τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ τὸν Ἡρακλέα¹. Ἡ πίστις ὅθεν πρὸς τὰς ἐμφανίσεις τῶν ἡρώων δὲν ἦτο ἀπλῶς καὶ μόνον δεισιδαιμονία τοῦ ὄχλου.

Ἡ θρησκεία αὕτη δὲν ἐπηγάξεν ἀπόκλειστικῶς ἐκ τῶν αἰσθημάτων τοῦ θαυμασμοῦ, τῶν ὑπὸ τῆς ἐποποιίας προκαλουμένων, διὰ τὰ ὑπ' αὐτῆς ὑμνούμενα πρόσωπα· αἷτια συμφεροντολογικὰ εἶχον ἐμπνεύσει ταύτην, ὥς καὶ τὰς πλείστας τῶν λατρείων. Ἀφοῦ οἱ ἥρωες ἔζων ἐντὸς τοῦ τάφου ὑπὸ μορφὴν οὐσίας ἀθανάτου, ὥφειλέ τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι οἱ θεοὶ εἶχον μεταδώσει εἰς αὐτοὺς μέρος τῆς δυνάμεώς των καὶ ὅτι ἡδύναντο νὰ ἐπέμβωσι, κατὰ τρόπον ἀποτελεσματικόν, εἰς τὰς ἀνθρωπίνους ὑποθέσεις. Ὅθεν ἀνάγκη πᾶσα νὰ κερδίσωσι, διὰ τῶν τιμῶν, τὴν εὐνοίαν των καὶ νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν ὑποστήριξίν των. Ἡ παραμέλησις ἢ περιφρόνησις των ἦτο ἀσέβεια ἐπαγομένη τιμωρίαν. Ὁ ποιητὴς Στρησίχορος, ὅστις εἶχεν ἀνευλαβῶς ὀμιλήσει διὰ τὴν Ἑλένην, ἔχασεν αἴφνης τὴν ὄρασιν· πληροφορηθεὶς ὑπὸ τῶν Μουσῶν περὶ τῆς αἰτίας τῆς τυφλότητός του, ἐπανόρθωσε τὸ σφάλμα του εἰς ἄλλο ποίημά του, ἡ δὲ θεία ἡρώς ἀπέδωκεν εἰς αὐτὸν τὸ φῶς². Τρομεροὶ διὰ τοὺς ἀσεβεῖς, οἱ ἥρωες προστατεύουν ἰσχυρῶς τοὺς πιστοὺς εἰς αὐτοὺς. Οἱ μεγαλείτεροι ἐξ αὐτῶν παρίστανται ὡς μεσολαβούντες παρὰ τοῖς ὀλυμπίοις θεοῖς ὑπὲρ τῆς ἰκετευούσης ἀνθρωπότητος. Τρομερὰ ξηρασία κατέτρυχέ ποτε τὴν Ἑλλάδα· ἄνθρωποι καὶ ζῶα κατεστρέφοντο· τὸ κακὸν εἶχε φθάσει εἰς τὸ ἔπακρον, ὅτε οἱ ἄρχοντες τῆς Αἰγίνης ἐσκέφθησαν νὰ ἐπικα-

¹ Μαξιμ. Τυρ. Λόγοι, ΙΕ', 7, σ. 173, Davis.

² Ἰσοκράτους Ἑλένης ἐγκώμιον, 64.

λεοθῶσι τὸν Αἰακόν, προσφέροντες ἅμα εἰς αὐτὸν θυσίαις. Ὁ υἱὸς τοῦ Διὸς ἀπηυθύνθη εἰς τὸν πατέρα του· καὶ ἐπέτυχε τὴν κατάπαυσιν τοῦ κακοῦ¹. Ἰδίως ὁμως τὴν ὑπερφυσικὴν τῶν ἡρώων δράσιν βλέπομεν ἐκδηλουμένην ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς μυθικοὺς πολέμους. Ἐν Μαραθῶνι, λέγει ὁ Πλούταρχος, πλείστοι ὅσοι πολεμισταὶ εἶδον τὸ φάσμα τοῦ Θησέως, ὅστις, φορῶν λαμπρὰν πανοπλίαν, ἐβάδιζεν ἐπὶ κεφαλῇ τῶν ἀθηναϊκῶν φαλάγγων καὶ ἔρριπτεν αὐτὰς ἐναντίον τῶν βαρβάρων². Τὴν ἡμέραν τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, κατὰ τὴν αὐγὴν, πάντες οἱ Ἕλληνες, μετὰ τὰς πρὸς τοὺς θεοὺς προσευχάς, ἐπεκαλέσθησαν διὰ μεγάλων κραυγῶν τὸν Αἴαντα καὶ τὸν Τελαμῶνα· νηὺς δέ τις ἐστάλη κατεσπευσμένως εἰς Αἴγιναν, ἵνα παραλάβῃ τοὺς Αἰακίδας. Οὕτω, κατὰ τὸ κρισιμώτερον σημεῖον τῆς μάχης, εἶδον φάσματα ὥπλισμένα, ἅτινα ἐκ τῆς κορυφῆς τῆς νήσου, ἔτεινον τὰς χεῖρας τῶν προστατεύοντα τὸν στόλον τῶν Ἑλλήνων· ἦσαν οἱ Αἰακίδαι, οἵτινες ἀπεκρίνοντο εἰς τὴν ἐπίκλησιν τῶν λατρευτῶν των³. Μετὰ τὴν μάχην ὁ Θεμιστοκλῆς ἔλεγε: «Δὲν ἐνίκησαμεν ἡμεῖς τοὺς Πέρσας, ἀλλ' οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἥρωες.»

Διὰ τοῖν ὑποκείμενον ἐκπληττώμεθα ὅτι οἱ βοηθοὶ αὐτοὶ τῆς ἐλληνικῆς ἀνδρείας κατέστησαν, μετὰ τὰς θαυμαστάς αὐτὰς νίκας, ἀντικείμενον ζωηροτέρας λατρείας καὶ θερμότερας πίστεως; Ἡ τῶν ἡρώων θρησκεία, ὀργανωθείσα ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Δράκοντος, ἰσχυροποιηθεῖσα δὲ ὑπὸ τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνα, εὐρίσκεται, κατὰ τὸν πέμπτου αἰῶνα, ἀπανταχοῦ διαδεδομένη, καὶ τελεῖται μετ' ἀξιολόγου λαμπρότητος. Ἐνθ' δὲ ταυτοχρόνως ἱκανοποιεῖ τὰ αἰσθήματα τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ ἐλληνικοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς ἀρχαίας νεκρολατρείας, διετηρεῖτο ἀπαύστως ὑπὸ τῆς τοπικῆς υπερηφανείας ἐκάστης τῶν ἐλληνικῶν φυλῶν. Ἦρωες δὲν ἐθεωροῦντο μόνον, πράγματι, οἱ θνητοὶ υἱοὶ τοῦ Διὸς ἢ ἄλλου τινὸς μεγάλου θεοῦ, οὔτε οἱ διάσημοι πολεμισταὶ τοῦ ἐπικοῦ κύκλου· ἦρωες ἦσαν προσέτι οἱ πρῶτοι βασιλεῖς ἢ θρυλικοὶ ἡγεμόνες, οἱ δόσαντες τὸ ὄνομά των εἰς ἐκάστην φυλὴν, εἰς ἐκάστην πόλιν, εἰς ἕκαστον δῆμον. Ἡ ἀποδιδρυμένη ὅθεν εἰς αὐτοὺς λατρεία, ἐνεθῦμιζεν εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς τὸν δεσμόν, ὅστις συνέδεεν αὐτὰς πρὸς θεῖαν τινὰ πηγὴν ζωῆς, πρὸς τὸν πρῶτον κοινὸν πατέρα· ἰσχυροποιεῖ τὸ αἷσθημα τῆς ἐνώσεως, ὅπερ, εἰς τὰς πατριωτικὰς καὶ ταυτοχρόνως θρησκευτικὰς ἐκείνας ἐορτάς, συνεκέντρωνε πάντα τὰ μέλη μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας. Δὲν ὑπῆρχε λοιπὸν γωνία τῆς Ἑλλάδος, ἥτις νὰ μὴ ἔχῃ ἢ νὰ μὴ θέλῃ νὰ ἔχῃ τὸν ἥρωά της. Ὁ ἥρωας οὗτος ἦτο ὁ θεῖος ἄρχων τῆς χώρας, ὁ προστάτης δαίμων ὁ τὴν ὑπαρξίν της ἐπιφορτισμένος. Ἐὰν ἡ πόλις κατεστρέφετο καὶ οἱ κάτοικοί της ἐξεδιώκοντο, συνώδευσεν τοὺς ἐξορίστους· ἡκολούθει αὐτοὺς διὰ μέσου τῶν θαλασσῶν· ἐγκαθίστατο εἰς τὰς ἀποικίας, τὰς ὁποίας ἔδρουν· κατόπιν δὲ ἐπανήρχετο μετ' αὐτῶν εἰς τὴν κοιτίδα των. Ὅταν ἡ Μεσσήνη ἐπανεκτίσθη ὑπὸ τοῦ Ἐπαμεινώνδου, οἱ κάτοικοι, προτοῦ διέλθωσι τὰ τεῖχη τῆς νέας πόλεως, ἐπεκαλέσθησαν τὸν Ἀριστομένην καὶ τοὺς ἄλλους ἥρωας τῆς ἀρχαίας Μεσσηνίας, ἱκετεύοντες αὐτοὺς νὰ ἐπανεέλθωσι μετὰ τῶν⁴.

¹ Ἰσχυρ., Εὐαγόρας, 14-15.

² Βίος, Θησ., 35. 11. Ὡσαύτως, βραδύτερον, ὁ Νεοπτόλεμος ὑπερασπίζει τοὺς Ἀεργεῖς ἐναντίον τῶν Παλατῶν (Παυσαν., Α', 4, 4).

³ Ἡροδοτ., Η', 64.

⁴ Παυσαν., Δ', 27, 6.

Ἦνα ἡ εὐλάβεια αὐτῇ εὖρη τροφήν, ἀπῆχτοῦντο σημεῖα ὁρατὰ τῆς παρουσίας τῶν ἡρώων εἰς τὰς χώρας, ἐν αἷς ἐτιμῶντο. Ἦγειρον ὅθεν εἰς αὐτοὺς μνημεῖα, ἅτινα ὅτε μὲν ἦσαν μικροὶ ναοί, ὅτε δὲ ἀπλοὶ τάφοι. Ἐὰν ὁ τάφος οὗτος ἦτο ἀπλοῦν κενοτάφριον, ἡ λαϊκὴ εὐσέβεια οὐδόλως ἦτο ἱκανοποιημένη, προτοῦ ἀνακαλυφθῶσι κάπου τὰ θνητὰ τοῦ ἥρωος λείψανα, μεταφερθῶσι καὶ ἐναποτεθῶσιν ἐντὸς τοῦ τάφου, ὅστις ἦτο ἀφιερωμένος εἰς αὐτόν. Οἱ ἱστορικοὶ διηγοῦνται ὅτι, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Κίμων ἐπολιόρχει τὴν Σκυρόν, ἡ Πυθία, ἐρωτηθεῖσα περὶ τῆς ἐκδόσεως τῆς ἐπιχειρήσεως, ἀπεκρίθη ὅτι αἱ Ἀθηναὶ δὲν θὰ ἐνίκων, ἐὰν δὲν μετέφερον ἐντὸς τῶν τειχῶν τῶν τὰ ὅσα τοῦ Θησέως. Ὁ υἱὸς τοῦ Μιτιάδου ὑπήκουσεν εἰς τὴν φωνὴν τοῦ χρησμοῦ· ἀνακαλύψας δ' ἐπὶ τῆς νήσου τάφον, ὅπου ἦτο ἐγκεκλεισμένον μέγα πτώμα μετὰ δόρατος καὶ ξίφους, ἔσχε τὴν εὐρυάν ν' ἀναγνωρίσῃ ἐν αὐτῇ τὰ λείψανα τοῦ Ἀθηναίου ἥρωος. Μετ' ὀλίγον ἡ Σκυρὸς ἐκυριεύθη τὰ δὲ πολύτιμα λείψανα μεταφερθέντα ἐπὶ τῆς τριήρους τοῦ στρατηγοῦ, ἐγένοντο δεκτὰ ἐν Πειραιεὶ ὑπὸ εὐλαδοῦς καὶ ἐν κατανύξει εὐρισκομένου πλήθους, ὅπερ συνῴδευσεν αὐτὰ ἐν μεγάλῃ πομπῇ μέχρι τοῦ δι' αὐτὰ προωρισμένου μνημείου¹. Πῶς οἱ Ἕλληνες νὰ μὴ ἀποδώσωσι λατρείαν εἰς τὰ ἱερὰ ταῦτα λείψανα, ἡ κατοχὴ τῶν ὁποίων ἦτο διὰ τὰς πόλεις ἐνέχυρον σωτηρίας², καὶ τῶν ὁποίων ἄλλωστε ἐγνώριζον τὰς θαυμαστάς ἰδιότητας. Αἱ ἰδιότητες αὐταὶ ἡδύναντο νὰ ἐξορκίσωσι καὶ ἀποτρέψωσι ξηρασίαν, πόλεμον, ἐπιδημίαν, πᾶν κακὸν σταλὲν ὑπὸ τῆς ὀργῆς τῶν θεῶν. Οἱ Ὀρχομένοι τῆς Βοιωτίας, διηγεῖται ὁ Παυσανίας, ὑπὸ τοῦ λοιμοῦ δεκατιζόμενοι, μετέβησαν νὰ συμβουλευθῶσι τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν· ἡ ἀπάντησις τῆς Πυθίας ἦτο ὅτι τὰ ὅσα τοῦ Ἡσιόδου ἔπρεπε νὰ μεταφερθῶσιν ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς Νκυπᾶκτου, ὅπου εὐρίσκοντο, εἰς τὴν τοῦ Ὀρχομένου· μόνον ὑπὸ τὸν ὅρον αὐτὸν οἱ Ὀρχομένοι θὰ ἐσώζωντο. Ἡ περιοχὴ τῆς αὐτῆς πόλεως, εἰς ἄλλην τινὰ ἐποχὴν, ἐμαστίζετο ὑπὸ κακοποιῶν τινος φαντάσματος, ὅπερ ἐπροξένει μεγάλας ζημίας εἰς τὸ ἔδαφος καὶ κατέστρεφε τὰ σπαρτά· κατὰ τὴν συμβουλὴν τοῦ χρησμοῦ, ἐτέθησαν εἰς ἀναζήτησιν τῶν λειψάνων τοῦ ἥρωος Ἀκταίωνος· ἔθαψαν αὐτὰ καὶ ἔταξαν νὰ τελῶνται πρὸς τιμὴν τοῦ θυσίαι καὶ νεκρώσμιμοι ἑορταί· τοιουτοτρόπως ἀπετράπη τὸ κακόν³. Ἡ ἀπαριθμησις ἀπάντων τῶν ὑπὸ τῶν λειψάνων τῶν ἡρώων ἐπιτελεσθέντων θαυμάτων ἡ δὲ ἦτο λίαν μακρά· ἡ ἱστορία τῶν ἐλληνικῶν δεισιδαιμονιῶν εἶναι πλήρης ἐξ αὐτῶν.

Τῆς λατρείας τῶν ἡρώων ἐχούσης χαρακτῆρα οὐσιωδῶς τοπικόν, ἐπόμενον ἦτο οἱ μεταξὺ δύο λαῶν ἀγῶνες, οἱ μεταξὺ δύο πόλεων πόλεμοι, νὰ θέσωσιν ἀντιμετώπους τὰς ἀντιπάλους ἐπιδράσεις δύο ἢ καὶ πλείων ἡρώων ἀνηκόντων εἰς διαφόρους πόλεις. Ὁ Ἡρόδοτος ἀφηγεῖται ἐπὶ τοῦ προκειμένου περιεργοτάτην ἱστορίαν. Ὅτε ὁ τύραννος τῆς Σικυῶνος Κλεισθένης ἐμάχετο ἐναντίον τῶν Ἀργείων, ἡθέλησε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν συντελεστικὴν ἡρώος τινος ὑποστήριξιν. Ὁ Ἀδραστος, ὅστις εἶχεν ἱερὸν ἐν τῇ Σικυῶνι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διάκηται φιλικῶς πρὸς τὴν πόλιν ταύτην, καθ' ὅσον κατήγετο ἐξ Ἀργεῶς. Ὁ Κλεισθένης ἐσκέφθη λοιπὸν νὰ ἐκδιώξῃ τὸν Ἀργεῖον ἥρωα ἐκ τοῦ ἱεροῦ του· ἀλλὰ προτοῦ ἐκτελέσῃ τὸ σχέδιον τοῦτο, ἐζήτησε τὴν ἄδειαν

¹ Πλουτ., Βίος Θησ., κεφ. ΔΣΤ', Βίος Κιμ., 8. Παυσ., Γ', 3, 7.

² Βλέπε τὰς περὶ τῶν ὁσῶν τοῦ Οἰδίποδος ἀθηναϊκὰς παραδόσεις (Σοφ., Οἰδ. ἐπὶ Κολ., 92. 1524).

³ Παυσαν., Θ', 38, 3.

τῶν Δεελφῶν. Ἡ ἄδεια αὐτῇ δὲν τοῦ ἐδοθη, ἐντοῦτοις ὅμως δὲν ἐθεώρησε τὸν ἑαυτὸν τοῦ νικημένον· ἔστειλε καὶ ἐζήτησεν ἀπὸ τὰς Θήβας τὸ εἶδωλον τοῦ ἥρωος Μελανίππου, ὅστις, ἐν ὅσῳ ἔζη, ἦτο ὁ ἀσπονδότερος ἐχθρὸς τοῦ Ἀδράστου, καὶ ἀφιέρωσεν εἰς αὐτὸν ἱερὸν ἐν τῇ πρυτανείῳ τῆς Σικυῶνος. Ὁ Μελάνιππος ὑπῆρξεν ἰσχυρότερος τοῦ ἀντιπάλου του καὶ ἡ νίκη παρέμεινεν εἰς τὸν Κλεισθένην¹. «Οὕτω, παρὰ τῇ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Alfred Maury, ὁ ἀνταγωνισμός, τὸν ὅποιον ἐπανευρίσκομεν κατὰ τὸν μεσαῖωνα μεταξὺ πόλεων διὰ τοὺς ἀγίους, τοὺς προστάτας αὐτῶν, εἶχε συμβεῖ πρὸ πολλοῦ χρόνου μεταξὺ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων διὰ τοὺς ἐθνικοὺς καὶ ἐπωνύμους αὐτῶν ἥρωας².»

Ἡ ὑπαρξίς τῶν πεποιθήσεων αὐτῶν, παρὰ τὴν ποταπότητα καὶ τὴν στενότητα τοῦ πνεύματος τὴν ὁποίαν ἠδύναντο νὰ περικλείωσιν, ἐδικαιολογεῖτο ἔκ τινος θρησκευτικοῦ αἰσθημάτων, ὅπερ εὐκόλως δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν. Ἡ ἰδέα ὄντων ἡμιθέων, ἀθανάτων καὶ ἰσχυρῶν ἐν τῇ τάφῳ, μεσολαβούντων ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος, συνέδεε τὸν οὐρανὸν μετὰ τῆς γῆς τελειώνουσα καὶ συμπληροῦσα τὴν ἱεραρχίαν τῶν ὄντων. Ἡ χωρίζουσα τὸν ἀνθρωπὸν καὶ τοὺς θεοὺς ἀπειρος ἀπόστασις δὲν ὑφίσταται πλέον. Μεταξὺ τῶν Ὀλυμπίων καὶ τῶν θνητῶν ζῇ τάξις τις διάμεσος ἐνδόξων προσώπων ἀφθάρτων καὶ διπλῇ ἐχόντων φύσιν, τὰ ὅποια εὐρίσκονται πλησιέστερα τῇ ἀνθρώπῳ, ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς γῆς, τὰ ὅποια οὗτος δύναται νὰ ἐπικαλεσθῇ κατὰ τὰς κρίσεις περιστάσεις τοῦ βίου του, καὶ πρὸς τὰ ὅποια τοσοῦτον εὐκολώτερον ἀπευθύνεται καθόσον ἄλλοτε καὶ αὐτὰ ἀνῆκον εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Ἀλλ' εἶναι ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ὅτι αἱ δοξασαὶ αὗται, ἀναπτυσσόμεναι, ἐμελλον νὰ πολλαπλασιάσωσιν εἰς τὸ ἔπακρον τὰς τοσοῦτον ἤδη πολυαριθμοὺς μορφὰς τῆς δεισιδαιμονίας; Ἐφ' ὅσον προχωροῦμεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος, βλέπομεν, πράγματι, τοὺς ἥρωας ἀπολαμβάνοντας ὅλην τὴν πίστιν, τὴν ὁποίαν ἔχοντο οἱ θεοί. Ἡ ἀνάγκη νέων ἀντικειμένων λατρείας παρὰ λαῶ γηράσκοντι, καὶ ὅστις γηράσκων χάνει τὸ ἀληθὲς αἰσθημα τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ θρησκείας, δὲν ἀρκεῖ, ἵνα ἐρμηνεύσῃ τοιοῦτον συμβάν. Τὴν πάντοτε αὔξουσαν ἀνάπτυξιν τῆς λατρείας τῶν ἡρώων ὀφείλομεν, κατὰ μέγα μέρος, ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὴν κυριωτέραν θρησκευτικὴν δύναμιν τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὸ μαντεῖον τῶν Δεελφῶν.

Ἡ Πυθία, ἐρωτωμένη κατὰ τὰς κρίσεις περιστάσεις, συνίστα ἀπεριορίστως εἰς τοὺς Ἑλληνας τὴν λατρείαν τῶν ἐνδοξοτέρων τῆς μυθικῆς αὐτῶν ἱστορίας προσώπων. Πολλάκις βλέπομεν αὐτὴν ἐξυψοῦσαν μέχρι τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἥρωος, ἀγιονομοῦσαν, οὕτως εἰπεῖν, πρόσωπα σύγχρονα καὶ πραγματικά, μετὰ τοῦ θανάτου τῶν ὁποίων συνέπεσαν ἢ ἐπηκολούθησαν αὐτὸν παράξενα περιστατικά. Κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι δύσκολον νὰ εἴπωμεν ποῖα εἶναι τὰ αἷτια τὰ ἐμπνεύσαντα τὴν Πυθίαν ἢ τοὺς ὑπαγορεύοντας τὰς ἀπαντήσεις αὐτῆς· ἀρκεῖ ὅτι γνωρίζομεν ὅτι τὰ αἷτια ταῦτα ἦσαν ἐνίοτε ἐκ τῶν εὐγενεστάτων. Κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν μηδικῶν πολέμων, οἱ κάτοικοι τῆς Ἀμαθοῦντος τῆς Κύπρου, κατέστησαν ἔνοχοι ἀποτροπαίου σκληρότητος. Πολιορκούμενοι ὑπὸ τοῦ Ὀνησίλου, ὅστις ἤθελε νὰ ἀποσπάσῃ αὐτοὺς ἐκ τῆς περσικῆς συμμάχιας, κατώρθωσαν νὰ γίνωσι κύριοι τοῦ σώματος τοῦ ἐχθροῦ αὐτῶν, φονευθέντος κατὰ τινα ἐξοδὸν ἀπέκοψαν τὴν κεφαλὴν του καὶ ἐκρέμασαν τὸ εἶδεχθὲς αὐτὸ τρόπαιον ἀνώ-

¹ Ἡρόδοτος, Ε', 67.

² Religions de la Grèce, I, σ. 562.

θεν τῆς πύλης τῆς πόλεώς των. Ὅταν δὲ ἡ κεφαλὴ αὕτη, ἐκτεθειμένη εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀέρος, ἀπώλεσε τὰς σάρκας αὐτῆς, ἐσμὸς μελισσῶν ἐγκατεστάθη ἐντὸς τοῦ κρανίου καὶ ἐτοποθέτησεν ἐν αὐτῇ τὴν κηρύθραν του. Τὸ γεγονός ἀνησύχησε τοσοῦτον τοὺς κατοίκους τῆς Ἀμαθοῦντος, ὥστε ἔστειλαν πάραυτα νὰ συμβουλευθῶσιν τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν. Ἡ Πυθία διέταξε νὰ θάψωσι τὴν κεφαλὴν τοῦ στρατηγοῦ καὶ νὰ τάξωσι θυσίας πρὸς τιμὴν τοῦ ἥρωος Ὀνησίλου. Τοιοῦτον δὲ ἦτο τὸ κύρος τοῦ μαντείου, ὥστε οἱ κάτοικοι τῆς Ἀμαθοῦντος οὐδόλως ἐδίστασαν νὰ προσφέρωσι τὴν λαμπρὰν ἐπικνύουσαν ταύτην εἰς τὸ θῦμα τῆς θαρραλότητός των¹.

Ὅταν ἡ φωνὴ τοῦ θεοῦ τῶν Δελφῶν, διὰ τῆς Πυθίας ὁμιλοῦσα, ἐξέδωκε τὴν ἀπόφασιν, ὅτι ἄνδρες τινὲς ἠδύναντο μετὰ τὸν θάνατον αὐτῶν νὰ καταταχθῶσι μετὰ τῶν ἀρχαίων ἡρώων, καὶ νὰ τύχωσιν ἐπὶ τῆς γῆς τῶν αὐτῶν πρὸς ἐκείνους τιμῶν, ἡ ἡρωοποίησις, ἐὰν μοῦ ἐπιτρέπεται νὰ κατασκευάσω τὴν λέξιν ταύτην, ἐθεωρήθη ὡς ἀμοιβὴ ὀφειλομένη ὑπὸ τῶν εὐσεβῶν πρὸς πάντας τοὺς μεγάλους προσενηγκόντας εἰς τὴν χώραν των ὑπηρεσίας. Μετὰ τοὺς μηδικούς πολέμους, βλέπομεν τοὺς κατοίκους τοῦ Μαραθῶνος προσφέροντας ἡρωϊκὰς θυσίας πρὸς τοὺς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους των πεσόντας πολεμιστὰς κατὰ τὸν ἀξιωματικόν αὐτοὺς ἐκείνους ἀγῶνα². Ὁ Λεωνίδα, ὁ Πausanias, ὁ νικητὴς τῶν Πλαταιῶν, δραδύτερον ὁ Λύσανδρος, ἔσχον ἐν Σπάρτῃ βωμούς³. Ὁ Ἀθηναῖος Μιλτιάδης, ὁ Λακεδαιμόνιος Βρασίδας ἐλατρεύοντο ἐν Θράκῃ ὡς ἥρωες⁴. Κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας, ὁ Ἀρατος καὶ ὁ Φιλοποίμην κατὰ τὸν αὐτὸν τιμῶνται τρόπον. Κατὰ τὴν εἰς αὐτοὺς ἀφιερωμένην ἡμέραν, οἱ ῥήτορες συνθέτουσι πανηγυρικούς, οἱ δὲ ποιηταὶ ὕμνους, ἵνα ὑμνήσωσι τὰς ἀρετὰς των. Πόλεις ὀλόκληροι μεταβαίνουν ἐν ἐπιστήμῃ πομπῇ εἰς τὰ ἱερά των προσφέρουσιν εἰς αὐτοὺς θυσίας ὡς εἰς θεούς· ἀρέσκονται νὰ ὀνειρεύονται τύχην ἀθάνατον διὰ τοὺς σθεναροὺς αὐτοὺς ὑπερασπιστὰς τῆς πατρίδος, τῆς ὁποίας εἶναι αἱ τελευταῖαι ἐνδοξαὶ εἰκόνες⁵. Ἡ εὐγνωμοσύνη τῆς Ἑλλάδος εἶχεν ἤδη τὰς αὐτὰς ἀποδῶσαι τιμὰς εἰς τινὰς τῶν ἐμπνευσμένων ποιητῶν, οἱ ὅποιοι εἶχον θέλξει τὴν νεότητά τῆς, τῶν νομοθετῶν, οἱ ὅποιοι εἶχον ἰδρύσει τὰς πολιτείας τῆς, τῶν συγγραφέων καὶ φιλοσόφων, οἱ ὅποιοι, διὰ τοῦ πνεύματός των, εἶχον καταστήσει αὐτὴν ἐνδοξον. Οὕτω ὁ Ἡσίοδος ἐν Βοιωτίᾳ, ὁ Λυκοῦργος ἐν Σπάρτῃ, ὁ Βίας ἐν Πριήνῃ ἦσαν ἥρωες, ὁ Δημόκριτος εἶχε ναῖσκον ἐν Ἀδδηρίοις, οἱ Σταχειρίται ἡγείραν ναὸν εἰς τὸν Ἀριστοτέλην⁶. Περιεργότερος ἥρως, κατὰ τὸ φαινόμενον, εἶναι ὁ Φίλιππος ὁ Κροτωνιάτης, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ὁ Ἡρόδοτος, ὁ ἀθλητὴς ἐκεῖνος, ὁ συχνάκις νικῆσας κατὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας, ὁ ὥραιότερος Ἕλληνα τῆς ἐποχῆς του, εἰς τὸν ὁποῖον, λόγῳ τῆς ὥραιότητός του ταύτης, ἀπεδόθησαν μετὰ θάνατον θεῖαι τιμαί· ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐκπλαγῶμεν, ὅτι εὐρέθη χώρα ἐλληνικὴ τοιοῦτρόπως ἀποθεώσασα ἐν τῶν τέκνων αὐτῆς;

¹ Ἡροδ., Ε', 114.

² Πausan., Α', 32, 4.

³ Ἐνθ' ἄνωτ. Γ', 14, 1. Πλουτάρχ. Βίος Λυσάνδρου., 18.

⁴ Ἡροδ., στ'. σ. 38. Θουκυδ., Ε', 11.

⁵ Πολυβ., Η', σ. 523. Διοδ., ΚΘ', 18. Πλουτάρχ., Βίος Ἀρατ., 53.

⁶ Πausan., Γ', 16, 6. Διογεν. Λαερτ., Α', 78, Θ' 36. Οἱ μυθικοὶ ἄνθρωποι ὡς ὁ Ὀρφεὺς καὶ ὁ Ἄλφειος, οἱ λατρεῖς καὶ γόητες, ὡς ὁ Ἀδαμῆς καὶ ὁ Τόξαρης, ἐτιμῶντο ὡσαύτως ὡς ἥρωες.

Ἐπὶ ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἡ ἡρωοποίησις, συχνοτέρα δσημέραι καθισταμένη, ἀπώλεσεν ἐξ ὁλοκλήρου τὸν ἀρχαῖον αὐτῆς χαρακτήρα. Ἐκτοτε, οὐχὶ πλέον ἡ θρησκευτικὴ ὡς ἄλλοτε, ἀλλ' ἡ πολιτικὴ ἀρχὴ διατάσσει καὶ ἀπονέμονται αἱ ἡρωικαὶ τιμαί. Ἡ ἐλληνικὴ κολακεία δὲν περιορίζεται εἰς τὸ νὰ τοποθετῇ τοὺς Καίσαρας μεταξὺ τῶν θεῶν. Ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ πολλῶν ἐπιγραφῶν τῶν Κυκλάδων¹, ὑπῆρξαν πόλεις ἐγκυβηδύσασαι ὁμοίᾳ φύσεως λατρείαν εἰς μνήμην τῶν εὐεργετῶν καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν. Κατόπιν ἠθέλησαν καὶ αἱ οἰκογένειαι νὰ ἔχωσι τοὺς ἡρώας τῶν, ἐκ τῶν κόλπων αὐτῶν προερχομένους, ἐντὸς ὀλίγου δὲ τοσοῦτον ἡ καινοτομία αὕτη κατέστη γενικὴ, ὥστε εἰς τινα τῆς Ἑλλάδος μέρη, οἱ πλείστοι τῶν νεκρῶν ἐγίνοντο ἡρώες. Ἐπὶ τῶν νεκρικῶν μνημείων τῆς Βοιωτίας, οὐχὶ σπανίως συναντῶμεν τὸ ἐπιτάφιον τοῦτο: «ἦρος χρηστὲ χαῖρε²» ἐπιτάφιον, εἰς τὸ ὁποῖον ματαίως θ' ἀνεζητήγη τις τὴν συγκινητικὴν ἔκφρασιν θρησκευτικοῦ αἰσθήματος καὶ πίστεως εἰς τὴν ἀθανασίαν. Κατ' ἀρχὰς ἦτο, πράγματι, ἀπλῶς ὑπερβολικὴ εὐσέβεια ἢ ματαιοδοξία τῶν οἰκογενειῶν, αἱ ὁποῖαι ἤθελον νὰ καταδείξωσι διὰ πομπῶδους τινὸς ἐπιγραφῆς τὰς ἀρετὰς καὶ τὴν ἐξαιρετικὴν ἀξίαν ἀγαπημένου νεκροῦ. Σὺν τῷ χρόνῳ κατέστη καθαρὸς τύπος, ἡ δὲ λέξις «ἦρος» δὲν ἔχει πλέον ἄλλην σημασίαν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ γλώσσῃ ἢ ἡ ἡμετέρα λέξις «μακαρίτης». Δὲν εἶναι ἄλλωστε καταφανὲς ὅτι ἡ λατρεία τῶν νεκρῶν αὐτῶν τῶν τιμωμένων ὑπὸ τῶν συγγενῶν τῶν οὐδέποτε συνεταυτίσθη μετὰ τῆς τῶν ἀρχαίων καὶ ἀληθινῶν ἡρώων, εἰς τοὺς ὁποίους οἱ λατρευταὶ τῶν ἀπαύστως προσέφερον, ὡς εἰς ἡμίθεους, τιμὰς, καὶ τῶν ὁποίων ἡ ζῶσα θρησκεία φαίνεται διατηρηθεῖσα μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς χριστιανικῆς Ἑλλάδος; Ἐὰν δὲ ἐν τῇ θρύλῳ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, τοῦ διατρυπῶντος τὸν μέλλοντα νὰ κατασπαράξῃ τὴν θυγατέρα βασιλέως τινὸς δράκοντα, εἶναι δύσκολον νὰ παραγνωρίσωμεν τὴν διατηρουμένην ἐτι παράδοσιν τοῦ Περσέως καὶ τῆς Ἀνδρομέδας, ἐὰν ὁ ἅγιος Νικήτας, ὅστις ταξειδεύει διὰ μέσου τῶν ἀεράων ἐπὶ πτερωτοῦ ἵππου, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ εἶδος τι χριστιανικοῦ Βελλεροφόντου, πόσα ἄλλα στοιχεῖα ἐκ τῆς ἀρχαίας ἡρωϊκῆς μυθολογίας παραληφθέντα δὲν ἀναμινύονται ἀκόμη καὶ σήμερον ἐν Ἑλλάδι μετὰ τῶν νεωτέρων πεποιθήσεων καὶ δεισιδαιμονιῶν³!

¹ Ussing, Inscr. Gr. 30-41. Ἐπ. Gorpis Inscr. gr. ἀρ. 2467 καὶ ἐφ. 3462. 3492, κλπ. Ross. Inscr. gr. II, ἀρ. 197. Ἐπίσης, ἐπιγραφὴ τῆς Μαγνησίας προερχομένη ἐκ τῆς χειρογράφου συλλογῆς τοῦ Κυριακοῦ τοῦ ἐξ Ἀγκῶνος, καὶ δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ Riemann, ἐν τῇ Bulletin de correspondance hellénique (Φεβρουάριος 1877).

² Ἡ ἄλλως: ἐπὶ τῷ . . . ἦροσι. Βλ. τὰς ἡμετέρας *Inscriptions inédites de Béotie*, ἀρ. 19-20 περὶ δὲ τῆς ἀξίας τοῦ τύπου τούτου. Keil, *Sylloge Inscr. Graec.* ἀρ. 31, σ. 153. Ἐπ. Vidal-Lablache, *De titulis funebribus graecis*, ἐν τῷ Index, εἰς τὴν λέξιν Heroim.

³ Διὰ τοὺς παραλληλισμοὺς αὐτοὺς τοὺς ὁποίους ἀπλῶς ὑποδεικνύομεν, βλέπε τὸ τοσοῦτον διδακτικὸν βιβλίον τοῦ Bernard Schmidt: *Das Volksleben der Neugriechen und das hellenische Alterthum*, κερ. I, II: *die Heiliger* (Λειψία, 1871).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ II

ΗΡΑΚΛΗΣ

II.—ΓΕΝΝΗΣΙΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ
 ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ.
 Ο ΘΗΒΑΪΚΟΣ ΑΥΤΟΥ ΜΥΘΟΣ

Ἐπιδιδόμενοι εἰς τὴν μελέτην τοῦ μύθου τοῦ Ἡρακλέους, ἐκπληττόμεθα κατὰ πρῶτον ἐκ τῆς μεγάλης ποικιλίας καὶ τοῦ ἀληθῶς παραδόξου πλούτου τῶν ἀποτελουσῶν αὐτὸν περιπετειῶν. Εἰς ὅλην τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν δὲν ὑπάρχει ἥρωας, δὲν ὑπάρχει μάλιστα οὔτε θεός, ὅστις νὰ ἐγένετο ἀντικείμενον τοσοῦτο πολυαρίθμων παραδόσεων καὶ οὔτινος ἡ ἱστορία νὰ εἶναι τοσοῦτον μακρά. Ἡ πληθώρα τῶν παραδόσεων αὐτῶν καὶ ἡ ποικιλία τῆς προσελυσιᾶς των, μᾶς ἐπιτρέπουσι νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀρχικῶς αὗται δὲν ἀνεφέροντο ὅλκι εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ θεῖον πρόσωπον, ἀλλ' ὅτι ὁ Ἡρακλῆς, ἕνεκα πρὸ παντός, τῶν μεταναστεύσεων τῶν Δωριέων, τῶν ὁποίων ἦτο μία τῶν μεγαλειτέρων θεοτήτων,¹ ἐπλούτισθη σὺν τῷ χρόνῳ, ἐκ τῶν πράξεων ἄλλων ἡρώων, ὧν ἡ φύσις ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὴν ἰδικήν του. Ἡ δημιουργηθεῖσα ἐνωρί-
 τατα σύγχυσις μεταξὺ τοῦ ἑλλήνος Ἡρακλέους, τοῦ λυδίου Σάνδωνος, τοῦ φοινικικοῦ Μελκάρθ, καὶ ἄλλων ξένων θεῶν, συντέτινεν ἐξ ἄλλου τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐπαύξησιν τῆς περιπλοκῆς ταύτης τοῦ Ἡρακλείου μύθου. Οὐχί μόνον ἐκάστη χώρα τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας μέχρι τοῦ Ταινάρου ἀκρωτηρίου, συνεισέφερεν εἰς τὸν μῦθον αὐτόν, ἀλλὰ καὶ αἱ πλείσται τῶν χωρῶν τῆς Μεσογείου θαλάσσης ἐγένοντο τὸ θέατρον τῶν θαυμαστῶν τοῦ ἥρωος πράξεων· ἐξαπλοῦνται αὗται ἀπὸ τὴν ἀρκτικὴν χώραν τῶν Ὑπερβορείων μέχρι τῶν ἀκτῶν τῆς Λιβύης καὶ ἀπὸ τῆς Φοινίκης μέχρι τοῦ ἐσχάτου δυτικοῦ σημείου, τοῦ γνωστοῦ εἰς τοὺς ἀρχαίους, μέχρι τοῦ πορθμοῦ τῶν Γαδεΐρων. Ὅθεν κατ' ἀνάγκην ἀριθμὸς τις ξένων πρὸς τὴν Ἑλλάδα στοιχείων θὰ εὐρίσκειται ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ. Τὰ εἰς τὸ παρὸν σύγγραμμα ταχθέντα ὅρια δὲν θὰ μᾶς ἐπιτρέψωσι νὰ σταματήσωμεν ἐπὶ τοῦ λεπτοῦ αὐτοῦ ζητήματος. Ὅφειλομεν πρὸ παντός νὰ προσπαθήσωμεν, ὅπως καταστήσωμεν καταφανεῖς τοὺς οὐσιώδεις χαρακτῆρας τοῦ ἑλλήνος Ἡρακλέους.

¹ Βλέπε Q. Müller, *die Dorier*, I, 411-458.

Ἄν καὶ οἱ ἀφορώντες αὐτὸν μῦθοι ἐξηπλώθησαν σχεδὸν ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἐντοῦτοις φαίνονται πρὸ παντὸς ἀναπτυχθέντες, ὥς παρετήρησαν οἱ ἀρχαῖοι¹, εἰς δύο κύρια κέντρα: τὰς Θήβας, καὶ τὸ Ἄργος. Εἰς Θήβας τοποθετεῖται ἡ γέννησις καὶ ἡ παιδικὴ ἡλικία τοῦ ἥρωος· εἰς Ἄργος δὲ ἀναφέρονται κατὰ τὸν μᾶλλον ἢ ἦττον ἄμεσον τρόπον οἱ δώδεκα ἄθλοι του.

Ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος Ἡρακλῆς εἶναι ἀδεαία· αἱ διάφοροι δοθεῖσαι εἰς αὐτὸ ἐρμηνεῖαι μόνον ὥς ἀπλὰι ὑποθέσεις δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν². Ἡ γενεαλογία τοῦ ἥρωος εἶναι περισσότερο ἐμφαντικὴ. Γεννηθεὶς ἐν Θήβαις, ἐκ τῆς ἐνώσεως τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀλκμήνης, συνδέεται πρὸς τὸ Ἄργος ὥς ἐκ τῆς καταγωγῆς του. Πρόγονος αὐτοῦ εἶναι ὁ Περσεύς, ὁ ἡλιακὸς ἥρωας τῆς Ἀργολίδος. Υἱὸς τις τοῦ Περσέως, ὁ Ἀλκαῖος (ὁ ἰσχυρὸς) ἦτο πατὴρ τοῦ Ἀμφιτρώωνος (τοῦ ἀκαμάτου). Ὁ τελευταῖος οὗτος ἦτο, ἀναμφιδόλως, κατὰ τὴν γενικωτέραν παράδοσιν ὁ σύζυγος τῆς μητρὸς τοῦ Ἡρακλέους, ἥτις ἐγέννησεν αὐτὸν ἐκ τοῦ Διὸς. Ἐνίοτε ὁμῶς φαίνεται θεωρούμενος ὥς ὁ πατὴρ τοῦ ἥρωος³, ὥς ὑποδηλοῖ ἴσως τὸ τόσον συχνὰ εἰς τὸν Ἡρακλῆ διδόμενον ἐπώνυμον Ἀλκίδης (ἐγγονος τοῦ Ἀλκαίου). Ἐτερόν τι τέκνον τοῦ Περσέως, ὁ Ἡλεκτρώων (ὁ λάμπων, ὁ σπινθηροβολῶν) ὑπῆρξε πατὴρ τῆς Ἀλκμήνης (τῆς ἰσχυρᾶς). Ἡ ἰδέα ὅθεν τῆς δυνάμεως, ἡ συμφύης εἰς ὅλους τοὺς ἀπογόνους τοῦ Περσέως, ἀφοῦ εὕρισκομεν αὐτὴν εἰς τὰ ὀνόματα τοῦ Σθενέλου καὶ τοῦ Εὐρυσθέως. ἀνήκει οὐσιωδῶς εἰς τὸν Ἡρακλῆ, ἐνῶ ταυτοχρόνως τὸ ὄνομα τοῦ ἐκ μητρὸς πάππου του Ἡλεκτρώωνος⁴ προκαλεῖ τὴν εἰκόνα φωτεινοῦ τινος μετεώρου.

Τὰς ἀρχαιότερας ἐξ ὧν κατέχομεν μαρτυρίας περὶ τοῦ μύθου τῆς γεννήσεως τοῦ Ἡρακλέους, παρέχει ἡμῖν χωρίον τι τοῦ δεκάτου ἐννάτου ἄσματος τῆς Ἰλιάδος καὶ ἀπόσπασμά τι τῶν Μεγάλων Ῥοιῶν, τοποθετηθὲν ἐν ἀρχῇ τοῦ μικροῦ ἡσιοδικοῦ ποιήματος τῆς Ἀσπίδος τοῦ Ἡρακλέους. Κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο κείμενον:

« πατὴρ δ' ἀνδρῶν τε θεῶν τε
 ἄλλην μῆτιν ὕφαινε μετὰ φρεσὶν, ὅφρα θεοῖσιν
 ἀνδράσι τ' ἀλφηστῆσιν ἀρῆς ἀλκτῆρά φυτεύσαι.
 ὦρτο δ' ἀπ' Οὐλύμποιο δόλον φρεσὶ βυσσοδομεῦων,
 ἱμείρων φιλότῃτος ἐϋζῶνιο γυναικός,
 ἐννύχιος τάχα δ' ἔξε Τυφάβιον· τόθεν αὖτις
 Φίκιον ἀκρότατον προσεδήσετο μητίετα Ζεὺς.
 ἐνθα καθεζόμενος φρεσὶ μῆδετο θέσκελα ἔργα·

¹ Πλουτ., Περὶ τῆς Ἡροδ. μακροθ., 14.

² Οἱ ἀρχαῖοι ἡρμήνευον τὴν λέξιν ταύτην λέγοντες ὅτι ὁ Ἡρακλῆς ὤφειλε τὸ κλέος του εἰς τὴν Ἥραν (Διοδ. Α', 24, 4. Ἀπολλοδ. Β', 4, 12). Ὁ Maury (*Relig. de la Grèce*, I, 366, 526) ἐξηγεῖ τὸ Ἡρακλῆς διὰ τοῦ «κλέος τοῦ ἀέρος». Ὁ Hartung (*Relig. und Myth. d. Griechen*, IV, σ. 192. ἀρ. 335) συσχέτιζει, ἀληθοφανέστερον, τὴν λέξιν ταύτην πρὸς τὸ ἥρωας. Περὶ τῶν ἐτυμολογιῶν αὐτῶν βλ. Welcker, *Griech. Gött.*, II, 754. Ἐπ. Jannetaz, *Étude sur Semo Sancus Fidius et sur l'étymologie d' Hercule* (Paris Vieweg, 1885).

³ Ἐν τῇ Ἰλιάδι (Ε, 392, 396) εἶναι ἐκ περιτροπῆς υἱὸς τοῦ Ἀμφιτρώωνος καὶ υἱὸς τοῦ Διὸς. Βλ. ἐπ. τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ Ἀμφιτρωανιάδης.

⁴ Πρὸς τὸν Ἡλεκτρώων, ἥτις ἐν Ρόδῳ εἶναι θυγάτηρ τοῦ Ἥλιου (Διοδ., Ε', 56. Σχολ. Πινδ., Ὀλυμπ. Ζ' 21).

αὐτῇ μὲν γὰρ νυκτὶ τανυσφόρου Ἥλεκτρυώνης
 εὐνῇ καὶ φιλότῃ μίγῃ, τέλεσεν δ' ἄρ' ἐέλωρ,
 αὐτῇ δ' Ἀμφιτρώων λαοσσόος, ἀγλαὸς ἥρως
 ἐκτελέσας μίγα ἔργον ἀφίκετο θνδε δόμονδε.
 οὐδ' ὅγ' ἐπὶ δμῳας καὶ ποιμένας ἀγροιώτας
 ὥρτ' ἵεναι, πρὶν ἤς ἀλόχου ἐπιβήμεναι εὐνῆς·
 τοῖος γὰρ κραδίην πόθος αἶνυτο ποίμένα λαῶν.
 ὥς δ' ὅτ' ἀνὴρ ἀσπαστὸν ὑπεκπροφύγῃ κακότητα
 νοῦσου ὑπ' ἀργαλέης ἧ καὶ κρατεροῦ ὑπὸ δεσμοῦ,
 ὧς ῥά τότε Ἀμφιτρώων χαλεπὸν πόνον ἐκτολυπεύσας
 ἀσπασίως τε φίλως τε ἐδὸν δόμον εἰσαφίκανε.
 παννύχιος δ' ἄρ' ἔλεκτο σὺν αἰδοίῃ παρακοίτῃ,
 τερπόμενος δώροισι πολυχρύσου Ἀφροδίτης.
 ἧ δὲ θεῶ δμηθεῖσα καὶ ἀνέρι πολλὸν ἀρίστῳ
 Θήδῃ ἐν ἐπταπύλῳ διδυμάονε γείνατο παῖδε,
 οὐκέθ' ὁμᾶ φρονέοντες· κασιγνήτω γε μὲν ἦστην·
 τὸν μὲν χειρότερον, τὸν δ' αὖ μέγ' ἀμείνων φῶτα,
 δεινόν τε κρατερόν τε, βίην Ἡρακλεΐην·
 [τὸν μὲν ὑποδμηθεῖσα κελαϊνεφέϊ Κρονίῳνι,
 αὐτὰρ Ἰφικλῆα δορυσσῶν Ἀμφιτρώωνι,
 κερκρμένην γενεήν· τὸν μὲν βροτῶ ἀνδρὶ μιγεῖσα,
 τὸν δὲ Διὶ Κρονίῳνι, θεῶν σῆμάντορι πάντων]¹.

Τὴν ἀφήγησιν ταύτην, τὴν ἐπινοηθεῖσαν ἄνευ οὐδεμιᾶς φροντίδος ἡθικότητος, ἵνα συμβῇ δύο διαφόρους παραδόσεις, ἐξ ὧν ἡ μὲν παλαιότερα ἐθεώρει ἴσως τὸν Ἀμφιτρώωνα ὡς πατέρα τοῦ ἥρωος, ἐνῶ ἡ νεωτέρα ἀπέδιδεν εἰς αὐτὸν τὸν ἄρχοντα τοῦ Ὀλύμπου τὸ ἐνδοξον αὐτὸ τέκνον, παρέλαθεν ἡ ἑλληνικὴ ποίησις. Εἶναι ἀναμφιδόλως βοιωτικῆς προελεύσεως. Ὁ θηβαῖος Πίνδαρος, ὅστις οὐδεμίαν παρέλειπεν εὐκαιρίαν, ὅπως ὑμνήσῃ τὸν ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πατρίδος του γεννηθέντα ἥρωα, περιορίζεται μόνον εἰς τὸ νὰ πλουτίσῃ τὴν διήγησιν ταύτην διὰ τινων θαυμαστῶν λεπτομερειῶν. Ὅτε μὲν λέγει ἡμῖν ὅτι ὁ Ζεὺς ἔλαβε τὴν μορφὴν τοῦ Ἀμφιτρώωνος ἵνα πλησιάσῃ τὴν Ἀλκμήνην, ὅτε δὲ ὅτι κατελθὼν τοῦ Ὀλύμπου, ἐν τῇ μέσῃ τῆς νυκτός, εἰσῆλθεν εἰς τὰ ἀνάκτορα τῶν Θηβῶν ὑπὸ μορφὴν χρυσῆς χιόνος, γονιμοποιῶν οὕτω τὴν Ἀλκμήνην καθ' ὃν περίπου τρόπον εἶχε γονιμοποιήσει καὶ τὴν Δανάην². Ἡ ὑπὸ τῆς Ἰλιάδος³ ἀναφερομένη παράδοσις, ἣτις πιθανῶς προέρχεται ἐξ Ἀργούς, προσθέτει νέον τι στοιχεῖον εἰς τὸν μῦθον διὰ τῆς εἰς αὐτὸν παρεμβάσεως τῆς ζήλοτύπου Ἥρας, τῆς διωκούσης διὰ τοῦ μίσους αὐτῆς τὸν υἱὸν τῆς Ἀλκμήνης ἀκόμη καὶ πρὸ τῆς γεννήσεώς του. Καθ' ἣν ἡμέραν ἡ τελευταία αὕτη ἐπρόκειτο νὰ γεννησῇ, ὁ Ζεὺς ἐδήλωσεν, ὑπερῆφανευόμενος ἐνώπιον τῆς συνελεύσεως τῶν θεῶν, ὅτι

¹ Στ. 27-57.² Πινδ., Νεμ., I', 15. Ἰοθμ., Z', 5-10 ἐκδ. Dissen.³ Τ. 95-133.

ἔμελλε νὰ γεννηθῇ παιδίον μὲ λαμπρὸν μέλλον, προοριζόμενον νὰ κυριαρχήσῃ ἡμέραν τινὰ τῆς Ἑλλάδος ὀλοκλήρου. Ἡ δολία Ἥρα ἀναγκάζει τὸν σύζυγόν της νὰ βεβαιώσῃ δι' ὅρκου τὴν ὑπόσχεσίν του ταύτην· πάραυτα δὲ πετᾷ πρὸς τὸ Ἄργος, ὅπου βοηθεῖ τὴν γυναῖκα τοῦ Σθενέλου νὰ φέρῃ προώρως εἰς τὴν ζωὴν τὸν υἱόν, τὸν ὁποῖον μόνον ἀπὸ ἑπτὰ μηνῶν ἔφερεν ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς, ἐνῶ ἐν Θῆβαις, ἐπιδραδύνει τὸν τοκετὸν τῆς Ἀλκμήνης. Κατόπιν ἐπιστρέφει εἰς τὸν Ὀλυμπον καὶ ἀναγγέλλει εἰς τὸν Δία καὶ τοὺς θεοὺς τὴν γέννησιν τοῦ ἐνδόξου κατακτητοῦ Εὐρυσθέως, υἱοῦ τοῦ Σθενέλου. Ἐξάπατηθεις ὑπὸ τῆς συζύγου αὐτοῦ, ὁ Ζεὺς καταλαμβάνεται ὑπὸ σφοδρᾶς ὀργῆς· ἀλλ' εἶναι πλέον δεδεμένος δι' ὅρκου καὶ ἀναγκάζεται νὰ ὑποκύψῃ, καὶ παραδεχθῇ τὸν Εὐρυσθέα ὡς τὸν μέλλοντα τοῦ Ἡρακλέους κύριον, ὅστις θὰ ἐπιβάλῃ, εἰς τὸν ἥρωα σειρὰν ὀλοκλήρου βαρυτάτων ἄθλων.

Χωρὶς νὰ ἔχωμεν τὴν ἀξίωσιν νὰ ἐρμηνεύσωμεν πάσας τὰς λεπτομερείας τοῦ μύθου τούτου, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ παρατηρήσωμεν τὴν παρουσιαζομένην ἀναλογίαν μεταξὺ τῶν περιστατικῶν τῆς γεννήσεως τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῶν τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις, ὡς θὰ ἴδωμεν, μεγάλην ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν θηβαῖον ἥρωα. Ἡ Λητώ, ἥτις, ἐν τῇ ἐναγκαλισμῷ τοῦ Διὸς, συλλαμβάνει τὸν θεὸν τῆς ἡμέρας, εἶναι προσωποποιήσις τῆς νυκτός· κατὰ τὴν νύκτα ὡσαύτως συντελεῖται ἡ ἔνωσις τῆς Ἀλκμήνης καὶ τοῦ ἄρχοντος τοῦ οὐρανοῦ. Ὡς ἡ Ἥρα ζηλοτυπεῖ τὴν Λητώ, οὕτω ζηλοτυπεῖ καὶ τὴν Ἀλκμήνην· παρεμποδίζει τὸν τοκετὸν τοῦ Ἡρακλέους ὡς ἔπραξε καὶ διὰ τὸν τοκετὸν τοῦ Ἀπόλλωνος. Τὸ μῖσος ἐναντίον τῶν δύο αὐτῶν νεογενήτων θεῶν κατὰ τὸν αὐτὸν ἐκδηλοῦται τρόπον: Ἐξαπολύει τὸν δράκοντα Πύθωνα, ἵνα φονεύσῃ τὸν υἱὸν τῆς Λητοῦς, ἵνα δὲ ἐξοντώσῃ τὸν υἱὸν τῆς Ἀλκμήνης, αὐτὴ ἡ ἰδίᾳ ἀποστέλλει δύο δράκοντας εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ἀμφιτρύωνος. Ἡ πάλῃ τοῦ νεαροῦ Ἡρακλέους ἐναντίον τῶν ὑπὸ τῆς ὀργῆς τῆς Ἥρας ἐξαπολυθέντων τεράτων εἶναι ἀπλὴ θηβαϊκὴ παραλλαγή, τοῦ ἀργείου μύθου, τοῦ ἀφηγουμένου τὸν ἀγῶνα τοῦ ἥρωος ἐναντίον τῆς Λερναίας Ἰδρας. Κατὰ τὸν Πίνδαρον καὶ τὸν Θεόκριτον, οἵτινες ἰδίως ἐνεπνεύσθησαν ἐκ τοῦ μύθου αὐτοῦ, οἱ δύο δράκοντες εἰσδύουσι κατὰ τὴν νύκτα ἐντὸς τοῦ δωματίου, ὅπου κοιμᾶται ὁ υἱὸς τῆς Ἀλκμήνης. Τὰ παιδία ἀφυπνίζονται ἀπὸ τοὺς συριγμοὺς τῶν τεράτων. Ὁ Ἰφικλῆς ἐκβάλλει κραυγὰς τρόμου· ὁ Ἡρακλῆς ὅμως, ὡς ἐάν εἶχεν ἤδη συνείδησιν τῆς ἀηττήτου δυνάμεώς του, ἀνακάθεται ἐντὸς τοῦ λίκνου του καὶ παλαίει πρὸς τοὺς δράκοντας ἀποπνίγων αὐτοὺς διὰ τῶν νευρωδῶν χειρῶν του. Ἐν τῇ μετὰξὺ ἡ Ἀλκμήνη ἀφυπνίζεται περίτρομος ἐκ τοῦ θορύβου. Ὁ Ἀμφιτρύων σπεύδει μὲ τὸ ξίφος γυμνόν· ἀλλ' ἵσταται ἐκθαμβὸς καὶ συγχρόνως κατευχαραστημένος· οἱ ἀποπνιγέντες ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους δράκοντες κείνται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους συστρεφόμενοι καὶ σφαδάζοντες διὰ τελευταίαν φορὰν. Ὁ δὲ μάντις Τειρεσίας, κληθεὶς πάραυτα, ἵνα ἐρμηνεύσῃ τὸ θαυμαστὸν αὐτὸ συμβάν, ἀποκαλύπτει εἰς τὸν Ἀμφιτρύωνα καὶ τοὺς συγκεντρωθέντας Θηβαίους τὸ ἀναμένον τὸν νεαρὸν ἥρωα ἐνδοξον μέλλον¹. Ζωηραὶ εἰκόνες, τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν πηγὴν ἔχουσαι εἰς τὴν ποίησιν τῆς φύσεως. Πῶς νὰ μὴ ἀναγνωρίσωμεν ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῷ τοῦ νεαροῦ Ἡρακλέους θριάμβῳ τὸν θρίαμβον τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου; Μόλις γεννώμενος εἶναι ἡδῇ

¹ Πινδ., Νεμ., Α', 39-66, ἐκδ. Dissen Theocr., Εἰδυλλ., ΚΔ'. Περὶ τῶν καλλιτεχνικῶν ἀναπαράστασεων τοῦ μύθου, βλέπε Heydemann, Arch. Zeitung (νέα σειρὰ), I, σ. 33, πιν. IV.

πλήρης δυνάμει· ὁρμῇ ἔξω τοῦ λίκνου του· ἀπαλλάσσεται τῶν σπαργάνων αὐτοῦ, ἵνα καταπολεμήσῃ τοὺς πρῶτους αὐτοῦ ἐχθρούς· αποπνίγει τοὺς μελανοὺς ὄφεις· διαπερᾶ διὰ τῶν νικηφόρων ἀκτίνων του τὰ σκότη τῆς νυκτός· ἢ τὰ ζοφερά· νέφη, τὰ ἐπιζητοῦντα νὰ ἐκμηδενίσωσι τὴν λάμψιν του.

Ὁ θηβαϊκὸς μῦθος ἀφηγεῖτο προσέτι τὴν ἱστορίαν τῆς νεανικῆς ἡλικίας τοῦ θεοῦ· τὴν ἐκπαίδευσίν του, τὴν αὔξουσιν δυνάμιν του, τὰ πρῶτά του κατορθώματα. Ὡς ὁ νεαρὸς Ἀχιλλεύς, τὸν ὅποιον ἐνεπιστεύθησαν εἰς τὸν κένταυρον Χείρωνα, οὕτω καὶ ὁ νεαρὸς Ἡρακλῆς ἔσχε διασήμεους διδασκάλους. Ὁ εὐσεδῆς Ραδάμνυθος ἐδίδαξεν εἰς αὐτὸν τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἀρετὴν, ὁ δὲ Λίνος τὴν μουσικὴν. Ἀλλ' ὁ Λίνος ἐντὸς ὀλίγου φονεύεται ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ του, εὐρισκομένου εἰς παραφορὰν ὀργῆς, ὡς ἀκριβῶς, κατ' ἄλλας παραδόσεις, ὁ ἴδιος Λίνος ἔπασσε βλῆθαι ὑπὸ τῶν βελῶν τοῦ Ἀπόλλωνος, διότι ἐτόλμησε νὰ διεκδικήσῃ πρὸς τὸν θεὸν τὰ πρωταῖα τοῦ ἄσματος¹. Μετὰ τὸν φόνον αὐτόν, ὁ Ἡρακλῆς ἀποστέλλεται ὑπὸ τοῦ Ἀμφιτρώωνος ἐπὶ τῶν ὀρέων, μεταξὺ τῶν ποιμένων, ὅπου διέρχεται τὴν ρωμαλεάν νεότητά του. Ἐν τῇ ποιμενικῇ αὐτῇ ζωῇ, ἥτις καὶ πάλιν ἐνθυμίζει τὴν τοῦ Ἀπόλλωνος παρὰ τῷ Ἀδμήτῳ, αἱ θηρευτικαὶ ἀσκήσεις ἀναπτύσσουσι τὸ σῶμά του καὶ μεταδίδουσι εἰς τὰ μέλη του τεραστίαν ρώμην. Εἰς ἡλικίαν δέκα ὀκτὼ ἐτῶν, φονεῦει τρομερὸν λέοντα², ἔχοντα τὸ κρησφύγετον αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Ἑλικῶνος, ὁπόθεν ἐξορμῶν κατεβρόχθιζε τὰ ποίμνια τοῦ Ἀμφιτρώωνος καὶ τοῦ βασιλέως τῶν Θεσπιῶν.

Καθ' ὃν χρόνον ἐκρύπτετο εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τελευταίου τούτου, ἐνεδρεῦον τὸ τέρας, ἡνώθη, ὡς ἔλεγον, ἐν μιᾷ νυκτί, μετὰ τῶν πεντήκοντα θυγατέρων τοῦ φιλοξενούντος αὐτόν³: λεπτομέρεια, ἥτις θὰ ἐκίνει ἀπλῶς εἰς ἀγανάκτησιν, ἐὰν δὲν διεβλέπομεν τὴν σημασίαν τῆς. Ὡς ἐν τῷ θρύλῳ τῆς Ἡλίδος, αἱ πεντήκοντα κόραι τοῦ Ἐνδυμίωνος (τοῦ δύνοντος ἡλίου) καὶ τῆς Σελήνης οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰ μὴ οἱ πεντήκοντα σεληνιακοὶ μῆνες, οἵτινες διέρρουν μεταξὺ ἐκάστης τῶν ἑορτῶν τῆς Ὀλυμπίας, οὕτω καὶ ἐν τῷ μύθῳ τῶν Θεσπιῶν, ὡς παρατηρεῖ ὁ Preller,⁴ ὁ ἀριθμὸς τῶν Θεσπιάδων φαίνεται ὑποδηλῶν τὸν ἀριθμὸν τῶν σεληνιακῶν μηνῶν μετὰ τὴν πάροδον τῶν ὁποίων ἐωρτάζετο περιοδικῶς ἡ τοπικὴ ἑορτὴ τῶν Ἑρωτιδίων. Ἡ ἔνωσις μετὰ τῶν θυγατέρων τοῦ Θεσπίου ἀντεστοίχει ὅθεν πρὸς ὑποδιαίρεσιν τοῦ χρόνου, σημειομενῆν ταυτοχρόνως ὑπὸ τῶν περιόδων τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης.

Ὁ Ἡρακλῆς ἦτο προσέτι ἐν Βοιωτίᾳ ἥρως συμβάντος τινός, ὅπερ ἀπαλλασσόμενον τῶν θαυμασιῶν αὐτοῦ περιστατικῶν, δυνατόν νὰ ἔχῃ ἱστορικὴν τινα βᾶσιν. Αἱ βοιωτικαὶ παραδόσεις μαρτυροῦσι περὶ τοῦ ἀρχαίου ἀνταγωνισμοῦ τῶν δύο κυριωτέρων τῆς χώρας πόλεων, τῶν Θηβῶν καὶ τοῦ Ὀρχομενοῦ, αἱ δὲ Θῆβαι φαίνονται ἐπὶ μακρὸν ὑποτεταγμέναι, κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς τῆς Ἑλλάδος χρόνους, εἰς τὴν γείτονά των. Διηγοῦντο λοιπὸν ὅτι ὁ Ἡρακλῆς, νικήσας τὸν λέοντα τοῦ Κιθαιρώωνος, καὶ περιβλῆθεις τὴν λεοντὴν, ἐπέστρεφεν εἰς τὴν πατρίδα του, ὅτε, καθ' ὁδόν, συνήντησε τὸν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τοῦ Ὀρχομενοῦ Ἐργίνου ἀποστελλόμενον κήρυκα, ἵνα ζητήσῃ τὸν εἰς τοὺς Θηβαίους ἐπιβεβλημένον φόρον. Ὁ Ἡρακλῆς ἀπέκοψε τὴν ρίνα⁵

¹ Πausan. Θ', 29, 6.

² Θηβαϊκὴ παραλλαγή τοῦ λέοντος τῆς Νεμέας.

³ Πausan., Θ', 27, 5, Ἐπ. Διοδ., Δ', 29. Ἀπολλ. Β', 4, 9.

⁴ Griech. Mythol., II, σ. 180.

⁵ Ἐξ οὗ καὶ τὸ ἐπιθετὸν τοῦ μινωκοῦδότης. Πausan., Θ', 25, 4.

καὶ τὰ ὦτα τοῦ κήρυκος αὐτοῦ καὶ τὸν ἀπέστειλεν, οὕτω ἡρωτηριασμένον καὶ μὲ τὰς χεῖρας δεδεμένον, εἰς τὴν χώραν του. Ἡ ὕβρις αὕτη προκάλεσε πόλεμον μεταξὺ τῶν δύο λαῶν, εἰς τὸν ὅποιον ἔλαβον μέρος μετὰ τῶν Θηβαίων ὁ Ἀμφιτρώων καὶ οἱ δύο υἱοὶ του. Ὁ Ἡρακλῆς περιβεβλημένος τὴν ὑπὸ τῆς προστάτιδος αὐτοῦ Ἀθηνᾶς δοθεῖσαν εἰς αὐτὸν πανοπλίαν, τίθεται ἐπὶ κεφαλῇς τῶν ἰδικῶν του, νικᾷ τὸν Ἐργίνον καὶ ἀναγκάζει τοὺς Μινύας νὰ πληρώσωσι διπλάσιον φόρον ἐκείνουν, ὃν εἰσέπραττον ἄλλοτε. Κατὰ τὸν πόλεμον αὐτὸν ὁ Ἀμφιτρώων εὗρε τὸν θάνατον. Ὁ δὲ Κρέων, γενόμενος βασιλεὺς τῆς χώρας, ἔδωκεν ὡς σύζυγον εἰς τὸν Ἡρακλέα τὴν θυγατέρα του Μεγάραν¹.

Τὰ ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης γεννηθέντα τέκνα ἀπωλέσθησαν πάντα, κατὰ τὸν θη-
βαικὸν μῦθον, φονευθέντα ὑπὸ τοῦ καταληφθέντος ἐκ μανίας πατρός των. Ὁ μῦθος τῆς παραφροσύνης τοῦ ἥρωος, τὸν ὅποιον ἐξεμεταλλεύθησαν ὁ Στυγίχορος, ὁ Πείσανδρος καὶ ὁ Πανύσις², ἀνεπτύχθη πρὸ παντὸς ὡς γνωστὸν ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου, τοῦ ἑποίου ὁ Ἡρακλῆς μαινόμενος μᾶς παρουσιάζει εἰς ζωηροτάτας εἰκόνας τὰ τρομερὰ ἀποτελέσματα τῆς παρanoiας τοῦ ἥρωος καὶ τὴν ἔνεκα ταύτης ἐπακολουθήσασαν σκη-
νὴν τῆς σφαγῆς³. Ἡ διατάραξις δὲ τοῦ λογικοῦ του ὀφείλεται εἰς τὴν ἄσπονδον αὐ-
τοῦ ἐχθράν, τὴν Ἥραν, ἣτις ἔστειλεν εἰς αὐτὸν τὴν Λύσσαν, τὴν Ἐρινὺν τῆς μανίας. Ὁ Ἡρακλῆς, ἐν μέσῳ τῶν οἰκείων του, νομίζει ἑαυτὸν εἰς Μυκήνας ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Εὐρυσθέως, τὸν ὅποιον θέλει νὰ ἐκδικηθῇ. Μὴ ἀναγνωρίζων πλέον τὰ τέκνα του, ἐκλαμβάνει αὐτὰ ὡς τέκνα τοῦ Εὐρυσθέως. Τὰ καταδιώκει, τὰ καταφθάνει, τὰ δια-
περᾷ διαδοχικῶς διὰ τῶν βελῶν του καὶ κατόπιν φονεύει τὴν μητέρα των⁴· μέλλει δὲ καὶ αὐτὸν τὸν πατέρα του νὰ κυπήσῃ, ὅταν ἡ Ἀθηνᾶ συγκρατεῖ τὸν βραχίονά του. Ἡ προέλευσις τῆς τραγικῆς ταύτης ἱστορίας πρέπει ἀναμφιδόλως νὰ ζητηθῇ εἰς τὰς ποιητικὰς ἐκείνας εἰκόνας, διὰ τῶν ὁποίων οἱ Ἕλληνες εἶχον ἄλλοτε ἐκφράσει τὴν ὀλεθρίαν τοῦ ἡλίου ἐπενέργειαν, ὅστις, ἐν τῇ μέσῳ τοῦ θέρους, καταστρέφει καὶ μα-
ραίνει τὰ φυτὰ, τῶν ὁποίων ἡ βλάστησις ὀφείλετο εἰς τὴν ἑαρινήν του θερμότητα.

Ἡ θρησκεία τοῦ Ἡρακλέους ἐν Βοιωτίᾳ ἦτο ἀχώριστος τῆς τοῦ Ἰολάου⁵. Ὡς τοῦ Ἰφικλέους, ὁ Ἰόλαος εἶναι ὁ ἡνίοχος τοῦ ἄρματος τοῦ ἥρωος καὶ ὁ πιστὸς αὐτοῦ σύντροφος⁶, ὅστις τὸν βοηθεῖ κατὰ τὰς μάχας, ὡς πρὸ παντὸς βλέπομεν ἐκ τῆς ἡσιο-
δικῆς ἀφηγήσεως τῆς ἐναντίον τοῦ Κύκνου πάλης αὐτοῦ. Τὸ ὄνομα Ἰόλαος ὡς καὶ τὸ τῆς Ἰόλης, τῆς ἐρωμένης τοῦ Ἡρακλέους, ἐνθυμίζει, κατὰ τὸν Cox, τὰς ἰώδεις ἀποχρώσεις τῶν νεφῶν ἐκείνων, ἅτινα ἀντανακλῶσι τὸ ἡλιακὸν φῶς καὶ φαίνονται συνοδεύοντα τὸν θεὸν ἐν τῇ θριάμβῳ αὐτοῦ, ἀφοῦ δὲν βλέπομεν αὐτὰ εἰ μὴ μόνον ὅταν ἡ ὄψις τοῦ οὐρανοῦ καθαρισθῇ ἀπὸ τοὺς ἀμαυρούοντας αὐτὴν σκοτεινοὺς ἀτμούς⁶.

¹ Ὀδυσσ., Δ, 269. Ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ τοῦ Κρέοντος τῆς Ἀττικῆς τοῦ Σοφοκλέους· εἰς τὴν σύγχυσιν ταύτην ὑπέπεσαν οἱ μεταγενέστεροι μυθογράφοι. Βλέπε Hyg., Fab., 72.

² Παρὰ Πausan., Θ', 11, 2. Ἐπ. Διοδ., Δ', 11. Hyg. Fab., 72.

³ Στῆχοι, 904—997.

⁴ Περί τῶν ἐορτῶν τῶν Ἡρακλείων καὶ Ἰολαίων, βλέπε K. F. Hermann, *Antiquités grecques*, II, § 63, 11. Ὁ Ἰόλαος εἶχεν εἰς Θήβας τάφον καὶ ἥρῳον· ἐν δὲ στάδιον καὶ ἐν γυμνάσιον ἦσαν ἀφιερωμένα εἰς αὐτόν. Πινδ., Ὀλυμπ. Θ', 149. Paus. Θ', 23, 1.

⁵ Πινδ., Ἰσθμ., Α', 16 καὶ ἐφ. καὶ Σχολ.

⁶ Cox, *Mythol. of the Aryan Nations*, II, 48.

II. ΑΡΓΕΙΟΣ ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ.— ΟΙ ΔΩΔΕΚΑ ΘΕΟΙ ΑΥΤΟΥ.

Ὁ Ἡρακλῆς μολυνθεὶς ἐν Θήβαις ἐκ τοῦ αἵματος τῶν τέκνων του, μετέβει εἰς Δελφοὺς, ὡς λέγουσιν οἱ μυθογράφοι, ἵνα καθαρθῇ¹. Ἐκεῖ ἔλαβε διαταγὴν παρὰ τοῦ θεοῦ νὰ μεταβῇ εἰς Τίρυνθα καὶ τεθῇ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Εὐρυσθέως διὰ μίαν δωδεκαετίαν. Ὅθεν αἱ δοκιμασίαι, εἰς τὰς ὁποίας θὰ τὸν ὑποβάλλῃ ὁ ἀνοικτίρμων κύριός του ἔχουσι χαρακτῆρα ἐξιλεώσεως. Ἡ καθαρῶς ἑλληνικὴ ἰδέα αὕτη τῆς ἐξιλεώσεως χρησιμεύει οὕτω πρὸς σύνδεσιν τῶν δύο κυρίων μερῶν τῆς ζωῆς τοῦ ἥρωος· προφανῶς ἡ ἰδέα αὕτη εἰσῆχθη ἐνταῦθα ὑπὸ τῶν μυθογράφων, ἵνα ἐρμηνευθῇ πῶς ὁ μῦθος ἀλλάσσει ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου πεδῖον δράσεως. Ἡ ἄκοπος νεότης τοῦ ἥρωος διέρρευσεν ἐν Θήβαις ἢ ἐν Βοιωτίᾳ· εἰς τὸ Ἄργος ἢ τὴν Ἀργολίδα ἀρχίζει ἡ κοπιώδης περίοδος τῆς ὥριμου ἡλικίας του. Κατὰ τοὺς ἀλλεπαλλήλους αὐτοῦ ἀγῶνας, θὰ τὸν βοηθήσωσιν ἢ θὰ ἐναντιωθῶσιν εἰς αὐτὸν διάφοροι τοῦ Ὀλύμπου θεοί· ἄλλοι ἐξ αὐτῶν θὰ εἶναι φίλοι του καὶ ἄλλοι ἐχθροὶ του. Πρὶν ἢ παρουσιάσωμεν λοιπὸν αὐτὸν ἀγωνιζόμενον πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Εὐρυσθέως ὑποδεικνύμενα τέρατα, καλὸν θὰ ἦτο, ἵνα τελείως φωτισθῶμεν, ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀρχικόν του χαρακτῆρα, νὰ ἐξετάσωμεν τὰς πρὸς ἄλλους θεοὺς ἐνούσας αὐτὸν φιλικὰς ἢ ἐχθρικὰς σχέσεις.

Ὁ λυσσωδέστερος ἐχθρός του, ὁ ὑποτάξας αὐτὸν ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ Εὐρυσθέως, εἶναι ἡ Ἥρα, ἡ σύζυγος τοῦ Διός. Ἡ ζηλότυπος καὶ φίληρις θεά, ἡ ταράσσουσα τὸν οὐρανόν, ἡ ἐξαπολύουσα τὰς θυέλλας, ἡ μήτηρ τοῦ Τυφῶνος, τοῦ τέρατος τῆς λαίλαπος, δὲν εἶναι δυνατόν, πράγματι, εἰμὴ νὰ εἶναι ἀντίπαλος τοῦ ἡλιακοῦ ἥρωος. Ὁ Ἡρακλῆς ἔχει ὡσαύτως ἐναντίον του, ἕνεκα αὐτῆς τῆς φύσεώς του, τὸν Ἄδην, τὸν βασιλέα τοῦ ἄδου², τὴν προσωποποίησιν τῆς νυκτός. Ἀλλ' ἔχει μὲ τὸ μέρος του δύο ἰσχυράς θεότητες, αἱ ὁποῖαι ἔχουσι πρὸς αὐτὸν συγγενείαν τινα· τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὸν Ἀπόλλωνα. Ἡ Ἀθηνᾶ κυρίως βοηθεῖ αὐτὸν εἰς τοὺς κινδύνους.

«λησμόνησε πόσαις φοραῖς τὸ τέκνον τοῦ ἔχω σώσῃ
ὅταν τὸ ἐδασάνιζαν οἱ ἀγῶνες τοῦ Εὐρυσθέως;
ὅς τὸν οὐρανὸν ἐκλαίονταν ἐκεῖνος, καὶ ὁ Κρονίδης
ἐμέν' ἀπὸ τὰ οὐράνια βοηθὸν του προδοδοῦσε.»

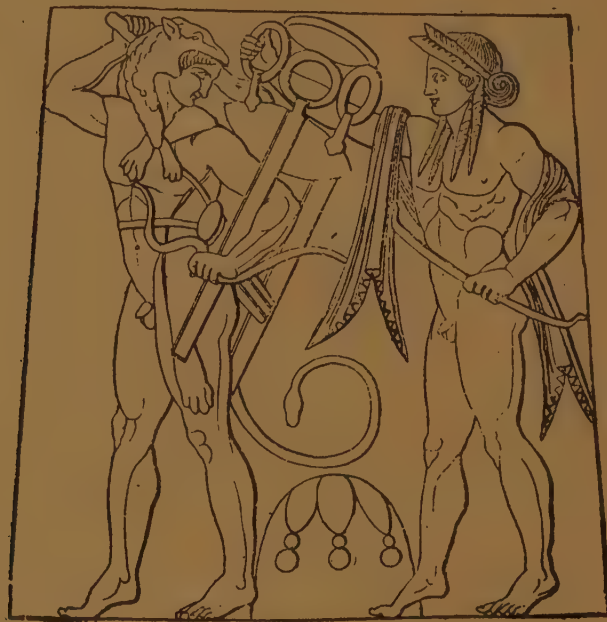
λέγει αὕτη ἐν τῇ Ἰλιάδι³. Ἡ Ἀθηνᾶ εἶναι διὰ τὸν Ἡρακλέα τοσοῦτον προσεκτικὴ προστατίς ὅσον διὰ τὸν Ὀδυσσεά καὶ τὸν Περσέα· ἵσταται παρὰ τὸ πλευρόν του ὅχι

¹ Ἀπολλοδ., Β', 4, 12.

² Ἰλιάδος, Ε. 395. Ὁ ἥρωος πληγῶναι διὰ τῶν βελῶν τοῦ τόν Ἄδην, ὡς πληγῶναι καὶ τὴν Ἥραν (Ε. 392).

³ Ἰλιάδος, Θ, 362. (Μετάφρ. Ι. Πολυλά).

μόνον κατὰ τὰς μάχας ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν νίκην, ἀπονέμουσα εἰς αὐτὸν τὸ γέρας, με-
γάλας δὲ καταβάλλει φροντίδας, ἵνα ὁ ἥρως ἐπανακτήσῃ τὰς ἐξαντληθείσας δυνάμεις
του. Αἱ τρυφεραὶ τῆς Ἀθηνᾶς φροντίδες διὰ τὸν Ἡρακλέα μαρτυροῦνται ὑπὸ πλεί-
στων ἀρχαίων γραπτῶν ἀγγείων¹, διὰ τὰ ὅποια οἱ καλλιτέχναι πιστῶς ἐνεπνεύστη-
σαν ἐκ τῶν ἐπικῶν παραδόσεων. Ἡ θεὰ καὶ ὁ ἥρωας πρὶς τῆς ἐν αὐτοῖς τοσοῦτον
οἰκείως συνδεδεμένοι, ὥστε ἠδυνήθησαν νὰ ὑποθέσωσιν ὅτι ὑφίστατο μεταξύ των ἐρω-
τική τις σχέσις ἢ μυστικός γάμος², περὶ τοῦ ὁποίου ἐν τούτοις οὐδὲ ἵχνος εὐρίσκομεν
εἰς τὰ κείμενα. Ἀλλωστε ἡ ἐνωσις αὕτη δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήττῃ, ἐὰν ἡ ἐρμη-
νεύειά, ἣν ἐδώσαμεν περὶ τοῦ μύθου τῆς Ἀθηνᾶς, εἶναι ὀρθή. Ἡ θεὰ τοῦ οὐρανοῦ πυ-

Εἰκ. 136. — Ἐρὶς τοῦ τρίποδος.

ρὸς δὲν ἦτο ἀναγκαστικῶς ἡ καλύτερα καὶ πιστοτέρα φίλη τοῦ ἥρωος, τοῦ ὁποίου ἡ
κοπιώδης καὶ θριαμβευτικὴ σταδιοδρομία εἶναι ἡ σταδιοδρομία αὐτοῦ τοῦ ἡλίου;

Αἱ σχέσεις τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος δὲν εἶναι τοσοῦτον στεναί, ἀλλ'
εἶναι ἐν τούτοις ἐμφαντικώτεραι. Ἐκφράζονται ἰδίως διὰ τοῦ περιρήμιου περὶ τῆς ἔρι-
δος διὰ τὸν δελφικὸν τρίποδα μύθου, ὅστις βεβαίως σπουδαίαν κατεῖχε θέσιν εἰς τὰς
μυθολογικὰς παραδόσεις, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἀρχαίων μνη-
μείων, ἐπὶ τῶν ὁποίων βλέπομεν αὐτὸν εἰκονιζόμενον³. Ἐν αὐτοῖς παρίσταται ὁ Ἡρα-
κλῆς προσπαθῶν νὰ ἐγείρῃ καὶ τοποθετήσῃ ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ τὸν τρίποδα, τὸν

¹ Welcker, *Alle Denkmäler*, III, 39-47. Gerhard, *Ansehl. Vasenbilder*, πιν. 144-147.

² *Annal. Inst. Arch.*, 1854, σ. 45-48.

³ Βλέπε κυρίως Stefani, *Comptes rendus*, 1868, 31-51.

Η ΑΠΟΘΕΩΣΙΣ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ

ὅποιον θέλει νὰ συγκρατήσῃ ὁ Ἀπόλλων¹ (εἰκ. 136). Ἀρχίζει ἡ πάλῃ ἄλλ' ἐντὸς ὀλίγου ἄλλοι θεοὶ ἐπεμβαίνουνσι καὶ χωρίζουσι τοὺς συμπλεκόμενους. Ἡ ἐπέμβασις αὕτη ὡς ἀποτέλεσμα ἔχει τὴν συμφιλίωσιν τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἥρωος, οἵτινες ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ὡς ὁ Ἑρμῆς καὶ ὁ Ἀπόλλων μετὰ τὴν ἔριν διὰ τὴν κατοχὴν τῆς λύρας, γίνονται ἐξαίρετοι φίλοι. Ὁ μῦθος ὅμως τῆς ἔριδος τοῦ τρίποδος σαφῶς καταδεικνύει ὅτι ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Ἀπόλλων εἶχον, ἀρχικῶς, τοῦλάχιστον μίαν κοινὴν ιδιότητα: τὴν τοῦ προφητικοῦ δώρου. Πράγματι δέ, ὡς ὁ θεὸς τῶν Δελφῶν, οὕτω καὶ ὁ θηβαῖος ἥρωας εἶχε τὰ μαντεῖα τοῦ εἰς τινὰς τῆς Ἑλλάδος χώρας². Ἦτο ὡς ἐκεῖνος θεὸς σωτήρ, θεὸς ἀλεξίκακος, ἀποτρέπων ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὰ ἐπαπειλοῦντα αὐτοὺς κακὰ ὡς ἐκεῖνος προσέτι, ἦτο θεὸς καθάρσιος, ὅστις ἔδωκε μόνος του τὸ παράδειγμα τῶν καθαρμῶν μεταθὰς εἰς Δελφοὺς μετὰ τὸν φόνον τῶν τέκνων του. Αἱ ἀναλογίαι αὗται ἀρμόουσιν, ἐν' ἀποδείξεωσιν ὅτι ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Ἀπόλλων ὑπῆρξαν κατ' ἀρχὰς δύο θεοὶ ὁμοίας φύσεως³ θεοὶ διαφόρου προελεύσεως, τῶν ὁποίων ἡ λατρεία συνηνητήθη, ἡμέραν τινα; ἐπὶ τῶν αὐτῶν τῆς Ἑλλάδος σημείων. Τῆς θρησκείας τοῦ θεοῦ τῶν Δελφῶν ἐπικρατησάσης, ὁ Ἡρακλῆς κατήντησεν ἀπλοῦς ἥρωας, ὑπετάγη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ κατέστη ὁ πιστὸς αὐτοῦ θεράπων καὶ ὁ ὑπερασπιστὴς τῆς λατρείας του⁴. Παρὰ τὴν ἐξάρτησίν του ὅμως ταύτην, ἡ ἀνάμνησις τῆς μετ' ἐκεῖνου συγγενείας του διατηρεῖται εἰς τὰς παραδόσεις, αἵτινες παρουσιάζουσιν αὐτὸν συνδεδεμένον διὰ στενῶν δεσμῶν φιλίας πρὸς τὸν πύθιον θεόν. Ὁφείλομεν ἐξ ἄλλου νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι, ἐὰν ὁ Ἀπόλλων εἶναι ὁ θεὸς τοξότης, οὕτως τὰ βέλη φθάνουσι καὶ πλήττουσιν ἀπὸ μακρὰν, ὁ Ἡρακλῆς ἐπὶ μακρὸν ἔσχε τὸν αὐτὸν χαρακτήρα. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ, ὁ Ἡρακλῆς συναγωνίζεται εἰς τὸ τόξον μετ' αὐτῶν τῶν ἀθανάτων⁵. Ἐν τῇ Νεκυίᾳ, ὁ ποιητὴς παρουσιάζει τὰς σκιὰς τῶν νεκρῶν τρεπομένας εἰς φυγὴν, ὡς σμῆνος περιτρόμων πτηνῶν, ἅμα τῇ ἐμφάνει τοῦ ἥρωος, κρατοῦντος ἀνὰ χεῖρας τὸ τόξον, ὅπου πάντοτε ὑπάρχει ἔτοιμον τεταμένον βέλος⁶. Ὅθεν τὸ τόξον ὑπῆρξε τὸ ἀρχικόν τοῦ Ἡρακλέους ὅπλον, ὡς ἐπίσης μαρτυροῦσι τὰ νομίσματα τῆς Θάσου (εἰκ. 137) τὸ δὲ βαρὺ ἐκεῖνο ρόπαλον, ὅπερ οἱ ποιεῖται καὶ οἱ καλλιτέχναι ἔθεσαν μεταξὺ τῶν χειρῶν του, καὶ ὅπερ οὗτος μεταχειρίζεται, ἵνα φανεύῃ τὰ τέρατα ἐναντίον τῶν ὁποίων τὸν ἀναγκάζει νὰ ἀγωνίζεται ὁ Εὐρύσθευς, χρονολογεῖται, ἀναμφιβόλως, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Στρησιγόρου καὶ τοῦ Πανυάσιος.

Ἡ δουλεία τοῦ Ἡρακλέους δὲν εἶναι μῦθος μεμονωμένος ἐν τῇ συνόλῳ τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας. Ὡς ὁ ἥρωας ὑποτάσσεται εἰς τὰς διατάγας τοῦ Εὐρύσθεως, οὕτω καὶ ὁ Ἀπόλλων εἶναι ὁ θεράπων τοῦ Ἀδμήτου, ὁ Περσεὺς ὑπακούει εἰς τὸν Πολυδῆκτον καὶ ὁ Βελλεροφόντης εἰς τὸν βασιλέα τῆς Λυκίας. Ἐν τῇ μυθολογίᾳ τῶν βο-

Εἰκ. 137.—Ἡρακλῆς τοξεῦων.

¹ Müller-Wieseler, τ. I, πιν. 41.

² Ἐν Βούρᾳ τῆς Ἀχαΐας (Παυσαν., Ζ', 25, 10) ὡς καὶ ἐν Ἰεττῷ τῆς Βοιωτίας (Παυσαν., Θ', 24, 3).

³ Διῶκει ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος τὸν Κύκνον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀρεως (Ἀσπ. Ἡρακλ. 58 καὶ ἐφ.).

⁴ Θ, 224.

⁵ Ὀδυσσ., Λ, 604 καὶ ἐφ.

ρείων λαῶν ὁ Σίγφριδ καταδικάζεται νὰ εἶναι δούλος τοῦ Γκούντερ, τοῦ βασιλέως τῶν Βουργουνδῶν¹. Οἱ συσχετισμοὶ οὗτοι δεικνύουσιν ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν μῦθον, ὅστις μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου καὶ διερχόμενος διὰ διαφόρων λαῶν, ὑπέστη πολλὰς σπουδαίας παραλλαγὰς, ἀλλ' οὐτινος τὸ βάθος εἶναι πανταχοῦ τὸ αὐτό· ἡ δὲ προέλευσις τοῦ μύθου τούτου θὰ ἐξηγηθῇ εὐκόλως, ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι πάντες οἱ ἥρωες, οἱ ὑποτεταγμένοι, ἐπὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον μακρὰν περίοδον, εἰς τυραννικὴν τινα ἐξουσίαν, εἶναι ἥρωες ἡλιακοί. Ὁ Ἡρακλῆς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βαρύτατα βαρύνει ἡ τυραννία αὐτῇ, δὲν εἶναι λοιπὸν ἢ εἰκὼν τοῦ ἡλίου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, τοῦ θριαμβευτικοῦ ἡλίου τῆς ἀνοίξεως· εἶναι ὁ ἥλιος τοῦ φθινοπώρου καὶ τοῦ χειμῶνος, ἥλιος πάσχων, δοκιμαζόμενος, διὰ τὸν ὅποιον τὰ νέφη, αἱ βροχαί, αἱ θύελλαι εἶναι τόσοι ἐχθροὶ ἀντιτιθέμενοι εἰς τὴν ἐνέργειάν του καὶ παρεμποδίζοντες τὴν πορείαν του. Τοιαύτῃ ἢ σαφῶς προκύπτουσα ἰδέα ἐκ τῆς μελέτης τῶν θρύλων, τοὺς ὁποίους θὰ ἐξετάσωμεν καὶ οἱ ὅποιοι ἀφηγοῦνται ὅτι εἴθισται νὰ ὀνομάζωμεν ἄθλους τοῦ Ἡρακλέους.

Οἱ ἄθλοι οὗτοι, κατὰ τοὺς ἑλληνας μυθογράφους, ἦσαν δώδεκα τὸν ἀριθμὸν. Εἰς τὸν ἀριθμὸν αὐτὸν δὲν περιλαμβάνονται πλείους ὅσαι θαυμασταὶ τοῦ ἥρωος πράξεις, τὰς ὁποίας ἠναγκάζοντο νὰ τοποθετῶσιν εἰς ἰδιαιτέραν κατηγορίαν, ὑπὸ τὸ ὄνομα πάριον. Ἡ διαίρεσις αὕτη, ἡ ὁποία εἶναι εἰσέτι ἀγνωστος εἰς τὸν Εὐριπίδην², δὲν προσέρχεται βεβαίως ἐξ ἀπωτάτης ἀρχαιότητος. Ἡ ἀνάγκη ταξινομήσεως καὶ συστηματικῆς κατατάξεως τῶν κυριωτέρων μύθων τῆς ζωῆς τοῦ Ἡρακλέους, ὑπεχρέωσε τοὺς ποιητὰς νὰ παραδεχθῶσι ταύτην εἰς ἐποχὴν, τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν. Ὁ ἀριθμὸς δώδεκα, τὸν ὅποιον ἴσως κατ' ἀρχὰς ἐφαντάσθησαν νὰ μεταχειρισθῶσιν, ἵνα ἐνθυμίζωσι τοὺς δώδεκα μεγάλους θεοὺς, βραδύτερον δὲ τὰ δώδεκα σημεῖα τοῦ ζωδιακοῦ, ἅτινα διέρχεται ὁ ἥλιος ἐν τῇ οὐρανίᾳ πορείᾳ του, οὐδεμίαν ἔχει μυθολογικὴν σπουδαιότητα. Θὰ παραμεινώμεν ἐν τούτοις πιστοὶ εἰς τὴν ἐκ παραδόσεως ὑποδιαίρεσιν ταύτην, καὶ θὰ ἀπαριθμήσωμεν κατὰ πρῶτον τοὺς δώδεκα μεγάλους ἄθλους τοῦ Ἡρακλέους, καθ' ἣν περίπου τάξιν μετέδωκεν αὐτοὺς εἰς ἡμᾶς ὁ μυθογράφος Ἀπολλόδορος³.

Τὸ πρῶτον τέρας, τὸ ὅποιον πρόκειται νὰ καταβάλῃ ὁ Ἡρακλῆς εἶναι εἰς λέων. Καὶ μόνον τὸ ὄνομα τοῦ σαρκοδόρου αὐτοῦ, ὅπερ οὐδέποτε ὑπῆρξεν εἰς τὴν Πελοπόννησον⁴, δεικνύει τὴν ἀσιατικὴν προέλευσιν τοῦ ἑλληνικοῦ μύθου, τοῦ ὁποίου τὴν κυριωτέραν ἀνάπτυξιν εὐρίσκομεν εἰς τὸ εἰκοστὸν πέμπτον εἰδύλλιον τοῦ Θεοκρίτου. Ὁ Εὐρυσθεύς, ἔλεγον, διέταξε τὸν ἥρωα νὰ τοῦ φέρῃ εἰς Τίρυνθα τὸ δέρμα λέοντός τινος, ὅστις ἦτο ὁ τρόμος τῆς κοιλάδος τῆς Νεμέας. Ὁ Ἡρακλῆς ἐξέρχεται εἰς καταδίωξίν του καὶ μετ' οὐ πολὺ συναντᾷ τὸν ἐχθρόν. Ἐκτοξεύει ἐναντίον του ὅλα τὰ

¹ Διὰ τοὺς συσχετισμοὺς αὐτοὺς τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας, βλέπε Gox, *Mythol. of the aryan nations*, I, 295.

² Βλέπε τὸν χορὸν τοῦ μαινομένου Ἡρακλέους, τὸν ἀφιερωμένον εἰς τὴν ἐξόμνησιν τοῦ ἥρωος.

³ Τὴν τάξιν ταύτην θὰ παραδῶμεν μόνον διὰ τοὺς ἀρκαδικούς μύθους τοῦ Ἐρυμανθίου κἀπρου, τῆς Κερυνίδος ἐλάφου καὶ τῶν Στυμφαλίδων ὀρνίθων, τοὺς ὁποίους φυσικὸν εἶναι νὰ κατατάξωμεν ὁμοῦ, ἅψοῦ ἐκτυλίσσονται ἐπὶ τῆς αὐτῆς χώρας.

⁴ Τοῦτο ἀπέδειξεν ὁ A. Maury (*Croyances et légendes de l'Antiquité.—Le lion de Némée*).

βέλη τῆς φαρέτρας του, ἀλλ' ἀνωφελῶς ἐμπίγνυνται ταῦτα ἐπὶ τοῦ δέρματος τοῦ ζῆφου. Τότε ὁ ἥρως ὀπλίζεται διὰ τοῦ ροπάλου του καὶ καταδιώκει τὸν φεύγοντα πρὸ αὐτοῦ λέοντα μέχρι τοῦ ἄντρου, τοῦ χρησιμεύοντος ὡς καταφύγιον αὐτοῦ. Ἐκεῖ ρίπτει τὰ ὅπλα χαμαὶ καὶ παλαίων σῶμα πρὸς σῶμα, περισφίγγει διὰ τῶν ἰσχυρῶν βραχιόνων του τὸ ζῆφον εἰς τὸν λαιμὸν καὶ τέλος ἀποπνίγει αὐτό. Ἀφοῦ δὲ κατέβαλεν αὐτό, τὸ ἐκδαίρει, περιβάλλεται τὴν δорάν του, ἣτις θὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἄτρωτον καὶ ἐπ'ανέρχεται μετὰ τοῦ τροπαίου αὐτοῦ εἰς τὴν Τίρυνθα¹. Ὁφείλομεν ἴσως, ὡς ὁ Preller², νὰ ἴδωμεν ἐν τῷ λέοντι τῆς Νεμέας εἰκόνα ἀνάλογον πρὸς τὴν τοῦ Κυνός, ὅστις προσωποποιεῖ τὴν καυστικὴν θερμότητα κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν κυνικῶν καυμάτων; Τῆς θερμότητος ταύτης προερχομένης ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἡλίου, δυσκόλως ἐγνοοῦμεν πῶς εἶναι δυνατόν νὰ νικηθῇ καὶ ἀποπνιγῇ ὁ λέων ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, ἐν τῷ ἔποίῳ καὶ ὁ Preller ἐπίσης ἀναγνωρίζει ἡλιακὸν τινα ἥρωα. Ἄλλωστε ἡ ἐρμηνεία αὕτη δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὰς ἐκ τῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων πληροφορίας, τὰς ὑπὸ μορφὴν γενεαλογίας τοῦ τέρατος παρέχομένας ἡμῖν. Κατὰ τὴν Θεογονίαν, ὁ λέων τῆς Νεμέας ἐγεννήθη ἐκ τῆς ἐνώσεως τῆς Χιμαίρας καὶ τοῦ Ὁρθρου κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον, προέρχεται ἐκ τοῦ Τυφῶνος³. Ἐὰν ὅθεν, ὡς προηγουμένως ἀπεδείξαμεν, ἡ Χίμαιρα εἶναι τέρας τῆς θυέλλης, ἐὰν τὸ ὄνομα Ὁρθρος εἶναι συνώνυμον πρὸς τὸ ἡμίφως, ἐὰν ὁ Τυφῶν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὁ θυελλώδης ἄνεμος, πῶς εἶναι δυνατόν ὁ λέων, ὅστις εἰς αὐτοὺς ὀφείλει τὴν γέννησίν του, νὰ μὴ μετέχῃ τῆς φύσεώς των; Ὁ λέων, κατὰ τοιαύτας τῆς Ἀσίας, πρὶν ἢ γίνῃ σύμβολον τῆς βασιλείας, ἦτο πρὸ παντὸς ἀντικείμενον τρόμου διὰ τοὺς πληθυσμοὺς τῆς χώρας ταύτης· ἦτο τὸ βρυχώμενον ζῆφον. Ὅθεν, πιθανώτατα, ἡ εἰς τοὺς κόλπους τῶν θυελλωδῶν νεφῶν μυκωμένη βροντὴ προσωμοιωθῇ ἀρχικῶς πρὸς οὐράνιον λέοντα, τοῦ ὁποίου τὴν τρομερὰν φωνὴν μόνον ὁ ἡλιακὸς θεὸς ἠδύνατο νὰ ἀποπνιγῇ⁴. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν δорάν τοῦ ζῆφου, ἣτις τοῦ λοιποῦ θὰ χρησιμεύει ὡς ἔνδυμα τοῦ Ἡρακλέους, ὡς ἡ αἰγὶς διὰ τὴν Ἀθηναίαν, ἴσως ὑπονοεῖ, κατὰ τὸν Cox⁵, τὰ πυρόχρωμα καὶ χαλκόχροα ἐκεῖνα νέφη, τὰ ὅποια ὁ ἥλιος φαίνεται σύρων ὀπισθὲν του, ὅταν, θριαμβεύων τῶν ἀτμῶν, ἀνοίγει τέλος δίοδον διὰ μέσου αὐτῶν.

Ἡ Λεοναία Ὑδρα, θυγάτηρ τοῦ Τυφῶνος καὶ τῆς Ἐχίδνης, ἀδελφὴ τοῦ Ὁρθρου καὶ τοῦ Κερδέρου, εἶναι, λόγῳ τῆς συγγενείας ταύτης, τέρας ἀνάλογον πρὸς τὸν λέοντα τῆς Νεμέας. Δράκων τεράστιος, τοῦ ὁποίου τὸ σῶμα φέρεῖ ἐννέα κεφαλὰς, ἡ ὕδρα κατοικεῖ εἰς τὸ ἔλος τῆς Λέρνης, ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου, ὁπότεν ὀρμίσσῃ καταστρέφει τὰ ποίμνια καὶ τὰ σπαρτά. Ἡ δηλητηριώδης πνοή της ἐμόλυνε τὴν χώραν ὀλόκληρον· ἤρκει ν' ἀναπνεύσῃ τις αὐτήν, ὅπως ἀποθάνῃ. Ὁ Ἡρακλῆς, ἀποσταλθεὶς ὑπὸ τοῦ Εὐρυσθέως πρὸς συνάντησίν της, φθάνει εἰς Λέρνην, συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν πιστὸν του σύντροφον Ἰόλαον. Κατέρχεται τοῦ ἄρματός του καὶ μεταβαίνει πρὸς ἀναζήτησιν τῆς Ὑδρας παρὰ τὴν πηγὴν Ἀμυμώνην, ἣτις ἐχρησίμευεν ὡς καταφύγιόν της. Ἐκείθεν ἐκτοξεύει κατ' αὐτῆς φλεγόμενα βέλη, ἀναγκά-

¹ Θεοκρ., *Εἰδολ.* KE', 204 καὶ ἐφ. Ἀπολλοδ. B', 5., 1.

² *Griech. Mythol.*, II, 190.

³ Θεογόν., 327, Ἀπολλοδ., χ. πρ.

⁴ Schwartz, *Der Ursprung der Mythologie*, σ. 215.

⁵ *Mythol. of the Aryan Nations*, II, 45, π. I.

σαντα αὐτὴν νὰ ἐξέλθῃ τοῦ ἔλους· τὴν πλησιάζει καὶ διὰ τοῦ ροπάλου τοῦ προσπαθεῖ ν' ἀποκόψῃ τὰς κεφαλὰς τοῦ τέρατος· ἀλλὰ μόλις ἀπέκοπτε μίαν κεφαλὴν ἐφύοντο εἰς τὴν θέσιν τῆς δύο. Τότε ὁ ἥρωας καλεῖ τὸν Ἰόλαον εἰς βοήθειάν του. Οὗτος θέτει πῦρ εἰς τὸ πλησίον δάσος, διὰ δὲ τῶν φλεγομένων δαυλῶν καίει διαδοχικῶς τὰς ἀναφυομένας κεφαλὰς τῆς ὕδρας. Ὁ Ἡρακλῆς κόπτει τὴν τελευταίαν καὶ θάπτει αὐτὴν ἐντὸς τοῦ ἐδάφους. Ἐμβάπτει κατόπιν τὰ βέλη του εἰς τὸν ἰὸν τοῦ τέρατος, καθιστῶν οὕτω ταῦτα δηλητηριώδη¹. — Τὸν μῦθον αὐτὸν πολλὰκις ἠρμήνευσαν, καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους², ὡς μῦθον τοπικόν, οὕτινος ἡ ἐξήγησις ἔγκειται ἐν τῇ φύσει τῆς χώρας, ἐν ᾗ οἱ Ἕλληνες ἐτοποθέτουσαν αὐτόν. Ἡ Ἰδρα ἢ ὁ ὑδάτινος ὄφις, οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ἔλεγον, ἢ τὸ ἔλος τῆς Λέρνης, τὸ τροφοδοτούμενον ἀπὸ πολυαριθμοῦς πηγὰς, τὰς κεφαλὰς τοῦ δράκοντος· ἡ μολυσματικὴ τοῦ τέρατος πνοή, ὁ ἰὸς αὐτοῦ ὑποδηλοῦσι τὰ μύσματα τοῦ ἔλους. Κατὰ τὸ θέρος, ὑπὸ τὴν φλογερὰν ἐπίδρασιν τοῦ καυστικοῦ ἡλίου αἱ πηγαὶ στεριεύουσι καὶ τὸ ἔλος ξηραίνεται· ἡ ὕδρα ἔχει νικηθῆ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη θὰ ἦτο λίαν ἀληθοφανής, ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ μῦθος οὗτος ἐγεννήθη ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν ἀρχαίων τῆς Ἀργολίδος κατοίκων καὶ δὲν ἔχει ἀπωτέραν τὴν καταγωγὴν. Τινὲς τῶν λεπτομερειῶν αὐτοῦ δεικνύουσιν ἀναμφιδόλως ὅτι ἐνωρίτατα ἐνετοπίσθη· ἀλλὰ μήπως δὲν εὐρίσκομεν, ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀλλαχοῦ, ὁμοίας φύσεως μύθους, οἵτινες πάντες ὀφείλουσιν ἐκ μιᾶς κοινῆς νὰ προέρχωνται πηγῆς; Ἡ πάλῃ τοῦ Ἡρακλέους πρὸς τὴν ὕδραν δὲν διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς τοῦ Ἀπόλλωνος ἐναντίον τοῦ Πύθωνος, τῆς τοῦ Ἰνδρα ἐναντίον τοῦ ὄφεως Ἀχι. Ἀλλ' ἐν τῇ βεδικῇ μυθολογίᾳ ἡ πάλῃ αὕτη εἶναι ἡ τοῦ φωτὸς ἐναντίον τοῦ σκότους, ἡ τοῦ ἡλίου ἐναντίον τῶν βροχερῶν νεφῶν, μελανῶν ὄφρων, ἐλισσομένων ἐντὸς τοῦ θυελλώδους οὐρανοῦ, ὅπου μυρίας λαμβάνουσι μορφάς, ὅπου αἱ τρομεραὶ κεφαλαὶ τῶν ἀπύστως ἀναγεννώνται, μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ὅλοι κατακαίονται ὑπὸ τοῦ πυρὸς τοῦ θεοῦ.

Ἀνάλογα φαινόμενα εἶχον ποιητικῶς ἐκφρασθῆ διὰ τῶν ἀρκαδικῶν ἀφηγήσεων τῆς πάλῃ τοῦ Ἡρακλέους ἐναντίον τοῦ Ἐρμυμανθίου κάπρου, τῶν Κενταύρων τῆς Φολόης καὶ τῶν Στυμφαλίδων ὀρνίθων. Καὶ ἐνταῦθα, ὡσαύτως, τοπικά τινα στοιχεῖα ἀναμιγνύονται, κατὰ δυσκαθόριστον ἀναλογίαν, εἰς τοὺς ἀρχαίους πατροπαραδότους μύθους. Δὲν εἶναι βεβαίως δύσκολον οἱ ἀρχαῖοι πληθυσμοὶ τῆς Ἀρκαδίας νὰ ὑπεδῆλουν διὰ τῆς εἰκόνος τοῦ κάπρου αὐτὸν τὸν ποταμὸν Ἐρμυμανθον. Κατὰ τὸν χειμῶνα καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔαρος, ὁ ποταμὸς οὗτος εἶναι μανιώδης χεῖμαρρος, ὅστις, ὀγκούμενος ὑπὸ τῶν χιόνων τῶν ὑψηλῶν ὀρέων, ὅπου πηγάζει, ὁρμᾷ εἰς τὴν στενὴν κοιλάδα τῆς Ψωφίδος καὶ πλημμυρίζων καταστρέφει ταύτην πρὶν ἢ ἐκβάλῃ εἰς τὸν Ἀλφεῖον. Ὅθεν ὁ Ἡρακλῆς ὅστις διώκει τὸ ζῷον, τὸ ἀναγκάζει νὰ ριφθῇ ἐντὸς χαράδρας πλήρους χιόνος, ὅπου τέλος καθίσταται κύριος αὐτοῦ καὶ τὸ ἐγκλείει εἰς δίκτυόν τι, ἵνα τὸ φέρῃ ζῶν εἰς Μυκῆνας³, θὰ ἡδύνατο νὰ εἶναι ὁ θερινὸς ἡλιος ὅστις ἀποξηραίνει τὰ ὕδατα δεσμεύει τὴν μανίαν τῶν χειμάρρων. Ὁ μῦθος ὁμοίως αὐτὸς ὀφείλει βεβαίως νὰ ἔχῃ γενικωτέραν ἔννοιαν, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ σημασία τοῦ κάπρου εἰς ἄλλας, ἐκτὸς τῆς ἐλληνικῆς, μυθολογίας. Ἐν τῇ Ριγ-Βέδα ὁ Ρούδρα,

¹ Ἀπολλοδ., Β', 5, 2. Ὑγίν., Μυθ., 30. Πανσαν., Β', 37, 4. Ε', 17, 11.

² Serv. Virg., *Aen.*, VI, 287. Preller, *Griech. Mythol.*, II, 193.

³ Ἀπολλ., Β', 5, 4.

πατὴρ τῶν Μαρῶ ἢ τῶν Ἀνέμων, καλεῖται οὐράνιος κάπρος· οἱ κεραυνοὶ ἐκφεύγουσιν ἐκ τοῦ θυελλώδους νέφους ὑπὸ μορφὴν κάπρου μὲ σιδηροῦς χαβλιοδόοντας, τέρατος νικωμένου ὑπὸ τοῦ Ἰνδρά¹. Ἐν τῇ μυθολογίᾳ τοῦ Βορρά, ὁ Βόταν, ὁ θεὸς τῆς θυέλλης, ἔχει παραπλεύρως τοῦ κάπρου· ἐν τῇ Ἑδδα, τὸ ἄρμα τοῦ Φράϊρ σύρεται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ζώου· προσωποποιήσεις τοῦ θυελλώδους ἀνέμου, τοῦ συνοδεύοντος τὴν οὐρανίαν θύελλαν, ἐνθ' ταυτοχρόνως, ἐπὶ τῆς γῆς, καταστρέφει τὸ πᾶν ἐν τῇ βιαίᾳ αὐτοῦ πορείᾳ². Αἱ δημῶδεις πεποιθήσεις τῶν Ἑλλήνων εἶχον διατηρήσει τὴν ἀνάμνησιν τῆς μυθικῆς ταύτης σημασίας τοῦ κάπρου. Διὰ τὸν ταξειδιώτην καὶ τὸν ναυτικόν, ὁ κάπρος ἦτο, ἔλεγον, σημεῖον βροχῆς καὶ τρικυμίας· ὡσαύτως ἦτο ἀπαίσιος οἰωνὸς διὰ τὸν γεωργόν³. Λογικὸν ἄρα φαίνεται νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους δεσμευθεὶς Ἐρυμάνθιος κάπρος, ὡς ὁ ὑπὸ τοῦ Μελεάγρου φονευθεὶς Καλυδώνιος κάπρος, ἦτο ἀρχικῶς τὸ ὑπὸ τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ νικηθὲν τέρας τῆς θυέλλης⁴.

Πρὸς τὸν μῦθον τοῦ Ἐρυμανθίου κάπρου συνδέεται, παρὰ τῶν μυθογράφων, ἡ κατὰ τῶν Κενταύρων πάλη τοῦ Ἡρακλέους· αἱ δύο αὗται περιπέτειαι ἀνήκουσιν εἰς τὴν αὐτὴν ἐκστρατείαν, συγχέονται δὲ ἐν τῷ αὐτῷ ἄθλῳ. Ὁ ἥρως, μεταβαίνων εἰς τὴν θήραν τοῦ κάπρου, ἐφιλοξενήθη ἐπὶ τοῦ ὄρους Φολῆς ὑπὸ τοῦ κενταύρου Φόλου. Οὗτος, ἵνα τιμήσῃ τὸν ξένον του, ἤνοιξε πῖθον ἐξαισίου οἴνου, τὸν ὅποιον ἐφύλαττε, καὶ ὅστις ἦτο δῶρον τοῦ Διονύσου. Ὁ Ἡρακλῆς πίνει ἀφθόνως ἐκ τοῦ θεοῦ τούτου νέκταρος. Ἀλλὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ ἐκπεμπόμενον ἄρωμα διαχέεται εἰς τὴν χώραν δλόκληρον καὶ προσελκύει τοὺς Κενταύρους, οἵτινες προστρέχουσιν ἐκ τῶν πλησίον ὄρέων, ζητοῦσι νὰ πῶσι καὶ αὐτοὶ καὶ θορυβοῦντες πολιορκοῦσι τὴν κατοικίαν τοῦ Φόλου. Ὡπλισμένοι διὰ πελωρίων βράχων, δι' ἐκριζωθέντων ἐλατῶν, διὰ φλεγόμενων πυρσῶν, καὶ βοηθούμενοι ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτῶν Νεφέλης, ἣτις ρίπτει χειμάρρους βροχῆς, συμπλέκονται μετὰ τοῦ ἥρωος. Οὗτος ἐκτοξεύει ἐναντίον των χάλαζαν βελῶν καὶ δαυλῶν, καὶ τοὺς μὲν φονεύει, τοὺς δὲ καταδιώκει μέχρι τοῦ Μαλέα⁵. Ὀλίγοι μῦθοι ἐγκλείουσι τόσῃ σαφῇ σημασίαν ὅσον αὐτός. Οἱ Κένταυροι, ὡς θὰ ἴδωμεν ἀργότερον, εἶναι δαίμονες τῆς θυέλλης, τῆς πυκνουμένης πέριξ τῶν κορυφῶν τῶν ὄρέων, τῶν ὁποίων εἶναι οἱ ἄγριοι καὶ τερατώδεις κάτοικοι. Ὁ δεχόμενος τὴν φιλοξενίαν τοῦ Φόλου Ἡρακλῆς εἶναι ὁ εἰσερχόμενος εἰς τὸ ἀτμῶδες νέφος ἥλιος, ὅπου φαίνεται πίνων τὸ ἐντὸς αὐτοῦ ἐγκεκλεισμένον ρευστόν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον, τὸ κατ' ἀρχὰς μεμονωμένον νέφος τοῦτο προσελκύει καὶ ἄλλα ἐρχόμενα ἐκ τῶν ἐγγύς κορυφῶν· συναθροίζονται ἐπ' ἀλλήλων, πολιορκοῦσι τὴν κατοικίαν ἐν ἣ ὁ ἥλιος εἶναι κεκρυμμένος καὶ ἐξαπολύουσι τὴν θύελλαν, μέχρις ὅτου αἱ ἀκτῖνες τοῦ νικηφόρου ἀστέρος, διατρυπῶσι τοὺς ἐχθροὺς τοῦ, καταδιώκουσι καὶ διασκορπίζουσιν αὐτοὺς εἰς τὰ πέρατα τοῦ ὀρίζοντος.

Ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ, ἀπέδιδον εἰς τὸν ἥρωα τὴν ἐξολόθρευσιν τῶν θαυμαστῶν

¹ De Gubernatis, *Mythol. Zoologique*, II, σ. 7-10. τῆς γαλλ. μεταφρ. Regnaud.

² Bl. Grimm. *D. Myth.*, σ. 194. Schwartz, *Ursprung der Myth.*, 267-70.

³ Ἀρτεμίδ., Β', 12.

⁴ Bl. τὸν φονεύοντα τὸν Ἀδωνιν κάπρον.

⁵ Ἀπολλοδ., Β', 5, 4. Διοδ., Δ', 12. Περὶ τῆς φιλοξενίας τοῦ Ἡρακλέους παρὰ τῷ Φόλῳ, βλέπε Πανύασιν, ἀποσπ. παρὰ Στοβ., Ἀνθολ., ΙΗ', 2.

ὀρνίθων τῆς λίμνης Στυμφάλης. Ἡ κοίλας τῆς Στυμφάλης, ὑπὸ ὑψηλῶν περιβαλλομένη ὀρέων, σχηματίζουσα στενὸν καὶ κλειστὸν λεκανοπέδιον, οὐτινος τὰ ὕδατα δὲν εὐρίσκουσιν ἄλλην ἐξοδὸν ἐκτὸς διὰ καταβόθρας τινός, πλημμυρίζει τελείως κατὰ τὴν τῆξιν τῶν χιόνων· ἐντὸς αὐτῆς σχηματίζεται λίμνη ἢ μᾶλλον ἕλος χρησιμεύον ὡς φυσικὸν καταφύγιον εἰς τὰ πτηνὰ τῶν ὑδάτων. Ἐὰν ἡ τελευταία λεπτομέρεια αὕτη ἐξηγῇ πῶς ὁ μῦθος ἐνετοπίσθη εἰς τὸ μέρος αὐτό, καταφανὲς εἶναι ὅτι αἱ Στυμφαλίδες ἔχουσι καθαρῶς μυθικὴν σημασίαν. Αὗται εἶναι τερατώδη πτηνὰ, θρέμματα τοῦ Ἄρεως, ἐξακοντίζοντα ὡς βέλη τὰ πτερά των, καταστρέφοντα καὶ μολύνοντα τοὺς καρποὺς τῆς γῆς καὶ τρεφόμενα ἐξ ἀνθρωπίνων σαρκῶν¹. Παρουσιάζουσι σχέσιν τινὰ πρὸς τὰς Ἀρπυίας καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν δέον νὰ ἐρμηνευθῶσι τρόπον. Ὅθεν ὁ τρέπων αὐτάς εἰς φυγὴν Ἡρακλῆς εἶναι ὁ ἡλιακὸς θεός, ὁ διώκων τὰ μελανὰ πτηνὰ τῆς θυέλλης, τοὺς ἀνέμους τῆς καταγίδος μὲ τὴν καταστρεπτικὴν αὐτῶν μανίαν².

Τὰ ἀρκαδικὰ ὄρη ὑπῆρξαν τὸ θέατρον ἄλλου τινός ἀθλου τοῦ Ἡρακλέους. Ἡ Κερυνίτις ἔλαφος, τὴν ὁποίαν ὁ ἥρωας ὀφείλει νὰ κομίσῃ ζῶσαν εἰς τὸν Εὐρυσθέα, εἶχεν ἀφιερωθῇ εἰς τὴν Ἀρτεμιν ὑπὸ τῆς Νύμφης Ταυγέτης· τὰ κέρατά της εἶναι χρυσοῦ καὶ χαλκοῦ οἱ πόδες της· οὐδέποτε δὲ κουράζεται. Ὁ Ἡρακλῆς θηρεύει αὐτὴν ἐπὶ ἐν ὀλόκληρον ἔτος ἀνὰ τὰ ὄρη καὶ τὰς πεδιάδας· καταδιώκει αὐτὴν μέχρι τῆς χώρας τῶν Ὑπερβορείων. Ἐκεῖ, τὸ ζῷον κουρασθέν, ἀντὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ περαιτέρω τὴν πορείαν του ἐπιστρέφει ἐπὶ τῶν βημάτων του καὶ ἀκολουθοῦν τὴν αὐτὴν ὁδὸν ἐπανέρχεται εἰς Ἀρκαδίαν, ὅπου καταφεύγει εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος. Τέλος ὅμως ὁ Ἡρακλῆς συλλαμβάνει τὴν ἔλαφον ἐπὶ τῶν ὄχθων τοῦ Ἀδάωνος (εἰκ. 138)· μέλλει δὲ νὰ φονεύσῃ αὐτήν, ὅτε ὁ Ἀπόλλων καὶ ἡ ἀδελφή του ἐπεμβαίνουν, ἵνα σώσῃσι τὸ ζῷον ἐκ τοῦ θανάτου³. Ἡ ἀφιέρωσις τῆς Κερυνίτιδος ἐλάφου εἰς τὴν Ἀρτεμιν, τὴν ὁποίαν συνήθως συνοδεύει ἐπὶ πλείστον μνημείων τῆς ἐλληνικῆς τέχνης, δηλοῖ ἀρκοῦντως τὴν ἔννοιαν τοῦ μύθου τούτου. Οὐδεμία ἀμφιβολία, ὡς παρατηρεῖ ὁ Preller⁴, ὅτι ἡ θαυμαστὴ αὕτη ἔλαφος μὲ τὰ χρυσοῦ κέρατα, ἥτις φεύγει διωκομένη ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, ἵνα εἴτα ἐπανεέλθῃ εἰς τὸ σημεῖον ἐξ οὗ ἀνεχώρησεν, εἶναι ἡ σελήνη τοῦ ἀρκαδικοῦ οὐρανοῦ· σελήνη θεωρουμένη ὡς τὸ ἀντικείμενον τῆς διώξεως τοῦ ἡλιακοῦ ἥρωος.

Ὁ μῦθος τῶν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους καθαρισθέντων στάβλων τοῦ Αὐγείου εἶχεν ἐντοπισθῇ εἰς Ἡλίδαν. Ἐν τῇ Ἰλιάδι, ὁ Αὐγείας εἶναι βασιλεὺς τῆς Ἡλίδος, ἡγεμὼν τῶν Ἐπειῶν, περιώνυμος διὰ τὰ πλούτη του. Κόρη αὐτοῦ εἶναι ἡ ξανθὴ Ἀγαμέδνη,

«ἢ τόσα φάρμακα ἤδη ὅσα τρέφει εὐρεῖα χθών⁵,»

καὶ ἥτις ἐκ τοῦ χυμοῦ τῶν φυτῶν κατασκευάζει μαγικὰ ποτά. Ἡ μάλιστα αὕτη ἀνέκει εἰς ἡν μυθολογικὴν οἰκογένειαν καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἥλιου Κίρκη· εἶναι δέ, ὡς ἡ

¹ Διοδ., Δ', 13. Ἀπολλοδ. Β', 5, 6. Παυσαν., Η', 22. Serv. εἰς Virg., *Aen.*, VIII, 300.

² Βλ. Schwartz, *Ursprung der Mythologie*, κεφ. IV, *Die Vogelgottheiten*, σ. 199 καὶ ἐφ.

³ Πινδ. Ὀλυμπ., Γ', 28 καὶ ἐφ. καὶ Σχολ. Εὐριπ., *Ηφ. Μαν.*, 375. Ἀπολλοδ., Β', 5, 3. Καλλιμ. εἰς Ἀρτεμ., 100 καὶ ἐφ.

⁴ *Griech. Mythol.*, II, 196.

⁵ Ἰλιάδ. Δ, 739.

τελευταία αὕτη, θεὰ σεληνιακή. Τί λοιπόν εἶναι ὁ Αὐγείας, ὁ υἱὸς τοῦ Ἥλιου, ὁ «λαμπρὸς» ἥρως, μὲ τὰ ἀκτινοβολοῦντα ὄμματα¹, εἰ μὴ αὐτὸς ὁ ἥλιος; Ὡς ὁ πατὴρ του, πολλὰς εἶχε ποίμνας βοῶν καὶ προβάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων δώδεκα λευκοὺς ὡς κύκλους ταύρους, ἀφιερωμένους εἰς τὸν Ἥλιον, εἰς τῶν ὁποίων, ὁ φέρων τὸ ἐκφραστικὸν ὄνομα Φαέθων, λάμπει ὡς ἀστὴρ. Ὁ στάβλος, ὅπου ἦσαν κεκλεισμένοι, εἶχεν ἐμφραχθῆ ὑπὸ πυκνῆς κόπρου, τὴν ὁποίαν ὁ Ἡρακλῆς διετάχθη νὰ καθαρίσῃ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ. Ὁ ἥρως κατῴρθησε τοῦτο ἀνοίγων ὅπην εἰς τὸν τοῖχον τοῦ στάβλου, διὰ τῆς ὁποίας διωχέτευσε ποταμόν τινα, τὸν Ἀλφειόν, τὸν Πηνειόν ἢ τὸν Μηνεῖον, κατὰ τὰς διαφόρους παραδόσεις. Ὁ Αὐγείας, ὅστις εἶχεν ὑποσχεθῆ νὰ δώσῃ τὸ ἐν δέκατον τῶν ποιμνίων του εἰς τὸν Ἡρακλέα, ἠρνήθη νὰ τὸν ἀνταμείψῃ, ὅταν ἐπληροφορήθη, ὅτι ὁ ἥρως εἶχεν ἀπλῶς ἐκτελέσει τὰς διαταγὰς τοῦ Εὐρυσθέως². Ἀφίοντες κατὰ μέρος τὴν τελευταίαν λεπτομέρειαν ταύτην, ἣν ἐπανευρίσκομεν ἐν τῇ μύθῃ τοῦ Ἀπόλλωνος ὑπηρετοῦντος τὸν Λαομέδοντα, παρατηροῦμεν ὅτι ὁ θρόλος δεικνύει ἡμῖν ἐν τῇ Ἡρακλεῖ τὸν ἡλιακὸν ἥρωα, οὐτινος ἡ καθαρτήριος ἐνέργεια ἀσκεῖται ἐπὶ τῆς ἀτμοσφαιράς. Τὰ ποίμνια τοῦ Αὐγείου εἶναι τῇ ᾗντι τὰ ποίμνια αὐτοῦ τοῦ ἡλίου, δηλαδὴ τῇ νέφῃ, τὰ κατὰ τὸν χειμῶνα ἐντὸς τοῦ στάβλου τοῦ οὐρανοῦ κεκλεισμένα, ὅπου συναθροίζονται καὶ ἐπισωρεύονται αἱ ἀκαθαρσίαι των. Κατὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἥαρος, μία μόνη ἡμέρα ἀρκεῖ εἰς τὸν ἰσχυρὸν ἥρωα, ἵν' ἀποπλύνῃ τοὺς ρύπους των. Αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἀνοίγουσι τὸν στάβλον· οἱ χεῖμαρροι τοῦ φωτός του σαρώνουσι τοὺς μαύρους ἀτμούς καὶ ἀποδίδουσιν εἰς τὸν οὐρανὸν τὴν λαμπράν του καθαρότητα.

Εἰκ. 138.—Ὁ Ἡρακλῆς καὶ ἡ Κερυνίτις ἑλαφος.

Οἱ ἐναπομένοντες πρὸς ἐξέτασιν ἄθλοι τοῦ Ἡρακλέους οὐδεμίαν ὠρισμένην συνάφειαν παρουσιάζουσι μεταξύ των, ἕκαστος δὲ συμβαίνει καὶ εἰς ἄλλην χώραν. Θὰ ἀρκεσθῶμεν ὅθεν ἐκθέτοντες αὐτοὺς κατὰ τὴν ἐκ παραδόσεως τάξιν.

Ἡ ἐβδόμη ἐκ τῶν ἐπιδηλθεισῶν εἰς τὸν ἥρωα ὑπὸ τοῦ Εὐρυσθέως δοκιμασία εἶναι ἡ ἐναντίον τοῦ Κρητικοῦ ταύρου πάλη, τὸν ὁποῖον ὀφείλει νὰ κομίσῃ εἰς Μυκήνας ζῶντα, ὡς καὶ τὰ ἄλλα ζῷα, τὰ ὑπ' αὐτοῦ νικηθέντα ἦδη. Ὁ ταῦρος οὗτος, ἐξεληθὼν τῆς θαλάσσης, ἦτο δῶρον τοῦ Ποσειδῶνος εἰς τὸν Μίνωα. Ὁ θεός, βλέπων ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν ᾔθελε νὰ θυσιάσῃ εἰς αὐτὸν τὸν ταῦρον τοῦτον, ἐνέβαλε μανίαν εἰς τὸ ζῷον, ὅπερ κατέστη ὁ τρόμος τῆς χώρας. Ὁ Ἡρακλῆς προσεγγίσας εἰς Κρή-

¹ Ἀπολλοδ. Β', 5, 5. Σχολ. Ἀπολλων., Α', 172.

² Ἀπολλοδ. ζ. προαναφ. Διοδ., Δ', 13, Πausan., Ε', 1, 7. Θεοκρ. Εἰδυλ. ΚΕ'. 4 Ὁ Bréal (Hercule et Cacus, σ. 15) παρατηρεῖ ὅτι ἡ λέξις *go*, ἐν τῇ βεδικῇ γλώσσῃ, σημαίνει ταυτοχρόνως «ἀγελὰς» καὶ «νέφος». Ἐξ οὗ καὶ ἡ διπλὴ σημασία τοῦ *gotra*, ὅπερ σημαίνει συγχρόνως «στάβλος» καὶ «οὐρανός».

την, ἐπέτυχεν εὐκόλως παρὰ τοῦ Μίνωος τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ ταύρου καὶ συλλάβῃ αὐτόν, ἐὰν ἡδύνατο. Κατόπιν ἐπιπόνου πάλης, κατώρθωσε νὰ τὸν δεσμεύσῃ καὶ ἔφερεν αὐτὸν ἐπὶ τῶν ὤμων του, διὰ τῆς θαλάσσης, μέχρι τῆς Ἀργολίδος¹. Ὁ διασχίζων τὰ κύματα ταῦρος οὗτος ἐνεθύμιζεν εἰς τοὺς ἀρχαίους τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Διὸς διὰ τὴν ἀπαγωγὴν τῆς Εὐρώπης· ἀλλ' ὁ συσχετισμὸς οὗτος πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ἀκριβής. Ὁ εἰρηνικὸς καὶ ἡμέρος ταῦρος, ὅστις φέρει τὴν παρθένον ἐκ τῆς Φοινίκης εἰς τὴν Δύσιν, προφανῶς δὲν ἔχει τὸν αὐτὸν χαρακτήρα πρὸς τὸν ἄγριον ταῦρον, τὸν κατερημουῖντα τὴν Κρήτην, καὶ ὅστις, ἐλευθερωθεὶς ὑπὸ τοῦ Εὐρυσθέως, κατέστρεψε τὴν Πελοπόννησον δολόκληρον, ἐλθὼν κατόπιν νὰ διαμείνῃ εἰς Μααραθῶνα, ὅπου μόνον ὁ Θησεὺς εὐρέθη ἱκανὸς νὰ τὸν δαμάσῃ. Ἐὰν ὁ πρῶτος γεννᾷ τὴν εἰκόνα τοῦ ἡλίου ἐρωτευομένου τὴν σελήνην, τὴν ὁποῖαν ἀπάγει ἐκ τῆς ἀνατολῆς, ὁ δεῦτερος, τέρας, ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος ἐξαπολυθέν, δηλοῖ, ἀπεναντίας, τὴν ἐκ τῆς θαλάσσης γεννηθεῖσαν θύελλαν, ἥτις μετὰ τρομερῶν μυκηθμῶν ὁρμᾷ ἐναντίον τῶν ἀκτῶν τῆς Κρήτης, ὁποῦθεν διώκεται καὶ παρασύρεται πρὸς βορρᾶν ὑπὸ τῆς θριαμβευτικῆς ἐπενεργείας τοῦ ἡλίου.

Ὁ μῦθος τῶν ἵππων τοῦ Διομήδους ἐτοποθετεῖτο εἰς Θράκην. Ὁ Διομήδης οὗτος εἶναι υἱὸς τοῦ Ἀρεως, βασιλεὺς τῆς ἀγρίας καὶ πολεμικῆς φυλῆς τῶν Βιστόνων. Κατὰ τὸν θρύλον, οἱ μανιῶδεις καὶ ἀδάμαστοι ἵπποι τοῦ κατεσπάρασσαν τοὺς ἐπὶ τῶν ἀκτῶν ὑπὸ τῆς τρικυμίας ριπτομένους ξένους, καὶ κατέτρωγον τὰς αἰμοσταγεῖς αὐτῶν σάρκας. Ὁ Ἡρακλῆς ἐπιφορτισθεὶς νὰ μεταφέρῃ αὐτοὺς εἰς Μυκήνας, ἐπιβιβάζεται μετ' ἐθελοντικῆς στρατεύματός διὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην. Προσεγγίζει εἰς Θράκην, μεταδίνει εἰς τὸν στάβλον τοῦ Διομήδους, καταβάλλει τοὺς φυλάσσοντας αὐτὸν δούλους καὶ ὁδηγεῖ τοὺς ἵππους εἰς τὴν παραλίαν. Ἐν τῇ μεταξὺ οἱ Βίστονες προστρέχουσιν ἔνοπλοι· συνάπτεται δὲ μάχη, κατὰ τὴν ὁποῖαν νικῶνται ὑπὸ τοῦ ἥρωος καὶ τῶν συντρόφων του. Ὁ Διομήδης, εὐρεθεὶς μεταξὺ τῶν νεκρῶν ἐδόθη ὡς βράχ εἰς τοὺς ἰδίους ἵππους τοῦ². Ἡ Θράκη ὅμως, ὅπου λαμβάνει χώραν τὸ συμβᾶν αὐτό, εἶναι, ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ, ἡ πατρίς τοῦ Ἀρεως, τοῦ ἐχθροῦ τοῦ Διονύσου Λυκούργου, τὸ ἐνδιαίτημα τοῦ Βορέου. Πιθανὸν ὅθεν εἶναι ὅτι ἐν τῇ προσώπῳ τοῦ Διομήδους ὀφείλομεν νὰ εἶδωμεν τὸν βασιλέα τῆς θυέλλης, τοὺς δὲ ἀνθρωποφάγους ἵππους τοῦ νὰ θεωρήσωμεν ὡς τὰ βίαια ἐκείνα τῆς λαίλαπος φυσήματα, τὰ ὁποῖα, ἐκσπῶντα ἐπὶ τῆς παραλίας καὶ τῆς θαλάσσης τῆς Θράκης, ἐγείρουσι τὰ κύματα, συντρίβουσι τὰ πλοῖα, φονεύουσι τοὺς ἐπιβαίνοντας αὐτῶν ἀνθρώπους, καὶ τῶν ὁποίων τὴν μανίαν μόνον ὁ ἡλιακὸς ἥρωας δύναται νὰ δεσμεύσῃ³.

Ὁ μῦθος τῆς ἀποκτήσεως τοῦ ζωστήρος τῆς Ἱππολύτης, ἔρχεται ἑνατὸς εἰς τὴν σειράν τῶν ἄθλων τοῦ Ἡρακλέους. Ὁ μῦθος οὗτος ἐντοπισθεὶς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ παρὰ τὰς ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου Πόντου, εἶναι κατὰ τοὺς μυθογράφους ἀπλοῦν ἐπεισόδιον τῆς ἀνὰ τὴν Ἀσιατικὴν ἡπειρον ἐκστρατείας τοῦ ἥρωος. Ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ

¹ Ἀπολλοδ., Β', 5, 7.

² Ἀπολλοδ., Β', 5, 8. Διοδ., Δ', 15. Ὡς ὁ θρύλος βεβαίως κατὰ τὴν πάλην ταύτην, ὁ νεαρὸς Ἀδδῆρος (πρβλ. πόλεις Ἀδδῆρα) ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν ἵππων. Ὁ Preller θεωρεῖ τὸν Ἀδδῆρον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἑρμοῦ καὶ ἀγαπώμενον ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, ὡς προσωποποιήσιν τοῦ ἀστέρος τῆς πρωίας (·).

³ Ἑρμηνεία τοῦ Preller, *Griech. Mythol.*, II, σ. 201.

Θερμώδοντος, παρὰ τὴν πόλιν Θεμισκυραν, εἶχεν ἐγκατασταθῆ, ὥς οὗτοι λέγουσιν, ἡ φυλὴ τῶν πολεμικῶν γυναικῶν, τῶν ὀνομαζομένων Ἀμαζόνων. Ἡ βασίλισσα αὐτῶν Ἴππολύτη ἢ Μελανίππη, εἶχεν ὡς ἔβλημα τοῦ βασιλικοῦ τῆς ἀξιώματος ζωστήρα τινα, τὸν ὅποιον τῆς εἶχε δωρήσει ὁ Ἄρης. Τὸν ζωστήρα αὐτὸν σφοδρῶς ἐπεθύμησεν ἡ Ἀδμήτη, κόρη τοῦ Εὐρυσθέως, ὅστις ἐπεφόρτισε τὸν Ἡρακλέα νὰ μεταδῇ καὶ κομίσῃ αὐτόν. Οὗτος ἐπιβιβάζεται μετὰ πολλῶν ἄλλων ἡρώων, οἱ διασημότεροι τῶν ὁποίων εἶναι ὁ Τελαμών, ὁ Πηλεὺς καὶ ὁ Θησεύς. Κατὰ πρῶτον προσορμίζεται εἰς Πάρον, ὅπου ἐβασίλευον οἱ υἱοὶ τοῦ Μίνως, φονεύει πολλοὺς ἐξ αὐτῶν ἐκδικούμενος διὰ τὸν θάνατον δύο συντρόφων του, συμπαραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς ἄλλους ὡς ὁμήρους καὶ προσεγγίζει εἰς τὴν χώραν τῶν Μαριανδυνῶν, ὁ βασιλεὺς τῶν ὁποίων Λύκος εὐρίσκειται εἰς πόλεμον ἐναντίον τῶν Βεδρύκων. Ὁ ἥρως τάσσεται πρὸς τὸ μέρος τοῦ Λύκου, εἰς ὃν παραχωρεῖ, μετὰ τὴν ἤτταν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Ἀμύκου, τὴν κτῆσιν τῆς χώρας, ὅπου ἡμέραν τινὰ ἀνεγείρεται ἡ πόλις τῆς Ἡρακλείας τοῦ Πόντου. Κατόπιν δὲ κατευθύνεται πρὸς τὸν λιμένα τῆς Θεμισκύρας, ὅπου ἀποβιβάζεται μετὰ τῶν συντρόφων του. Ἡ Ἴππολύτη πληροφορηθεῖσα τὸν σκοπὸν τοῦ ταξειδίου του, ὑπόσχεται νὰ τοῦ δώσῃ τὴν πολυτίμον ζώνην. Ἡ Ἥρα ὅμως δὲν δύναται νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν τοσοῦτον εὐκόλον κατὰκτησιν. Μεταμφιέζεται εἰς Ἀμαζόνα καὶ διατρέχει τὰς ὄχθας τοῦ Θερμώδοντος διαδίδουσα πανταχοῦ ὅτι ξένοι ἀπειλοῦσι νὰ ἀρπάσωσι τὴν βασίλισσαν. Αἱ Ἀμαζόνες προστρέχουσιν ἐνοπλοὶ καὶ ἔφιπποι εἰς τὴν παραλίαν. Ὁ ἥρως, νομίζων ὅτι ἡ Ἴππολύτη ἐξύφανε συνομωσίαν φονεύει αὐτήν, ἀφαιρεῖ τὴν ζώνην τῆς καὶ τῇ βοηθεῖα τῶν συντρόφων του, διασκορπίζει καὶ τρέπει εἰς φυγὴν τὸ στράτευμα τῶν Ἀμαζόνων. Μετὰ δὲ τὴν μάχην βαδίζει πρὸς τὴν Τροίαν¹.—Ομιλοῦντες περὶ τῆς σχέσεως τῶν Ἀμαζόνων πρὸς τὴν Ἐφεσίαν Ἀρτεμιν, ὑπεδείξαμεν ὅτι τὸ ὄνομά των, ἐὰν εἶναι, πράγματι, ἐλληνικῆς προελεύσεως, ἐκφράζει τὴν ἰδέαν τροφοδοτήρων καὶ γονιμοποιῶν δυνάμεων, τῶν πολυαρίθμων μαστῶν αὐτῶν ὑποδγλούντων, πιθανώτατα, κατὰ τὴν καλυτέραν ἐρμηνείαν τῆς λέξεως, τὰ μύρια τῶν βροχερῶν νεφῶν στήθη. Ταυτοχρόνως, αἱ πολεμικαὶ αὐταὶ γυναῖκες, αἱ εἰς τὸ τόξον ἀσκούμεναι, αἵτινες εὐρίσκονται, εἰς φιλικὰς μετὰ τοῦ Ἄρεως σχέσεις, αἵτινες μάχονται κατὰ τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ Θησεῦς καὶ ἄλλων ὁμοίας φύσεως ἡρώων, δέον νὰ ἐκπροσωπῶσιν ἀτμοσφαιρικὰς τινὰς διαταραχάς. Παρὰ Διοδώρῳ, μία ἐξ αὐτῶν ὀνομάζεται Ἀελλα (θύελλα), ἄλλη δὲ Κελαινὴ (τὸ μέλαν νέφος)². Αἱ Ἀμαζόνες λοιπὸν φαίνονται ἡμῖν θήλεια μορφή τῶν Κενταύρων, ἡ δὲ παρὰ τὸν Θερμώδοντα νίκη τοῦ Ἡρακλέους εἶναι παρεμφερὴς τῆς ἐπὶ τοῦ ὄρους Φολόης τοιαύτης. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν θαυμαστὴν ζώνην, ἥτις εἶναι τὸ γέρας τῆς νίκης αὐτῆς, ἡ ἀναλογία τῆς πρὸς τὴν ζώνην τῆς Ἀφροδίτης, πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου κατασκευασθὲν περιδέριον τῆς Ἀρμονίας καὶ πρὸς τὰ ὁμοίας φύσεως σύμβολα τὰ ἀπαντῶντα ἐν ταῖς παραδόσεσι τῆς γερμανικῆς μυθολογίας, φαίνεται ὑποδηλοῦσα, κατὰ τὸν Schwartz, τὸ συνοδεῦον τὴν θύελλαν οὐράνιον τόξον, καὶ οὐδὲν πλέον³.

¹ Ἑδριπ., *Ἡρακλ. Μαινόμ.*, 408 καὶ ἐφ. Ἀπολλοδ., Β', 5, 9. Διοδ., Δ', 16.

² Τὰ ὀνόματα τῶν ἄλλων Ἀμαζόνων, Ἐρίβοια, Εὐρυβία, Ἀλκίππη, Προθήη, Φιλιππίς, κτλ. εἰς ὁμοίας ἀναφέρονται εἰκόνας.

³ *Der Ursprung d. Myth.*, σ. 116—118. Παρὰ τοῖς Λιθουανοῖς τὸ οὐράνιον τόξον εἶναι ὁ ζωστήρ τοῦ Οὐρανοῦ (Grimm., *D. Myth.* σ. 695). Περὶ τῶν Ἀμαζόνων, βλέπε τὸ σύγγραμμα

Οἱ μῦθοι τοὺς ὁποίους διεξήλθομεν· συμβαίνουνσι πάντες εἴτε ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς κυρίως Ἑλλάδος, εἴτε ἐπὶ πραγματικῶν χωρῶν, ἐνωρὶς γνωστῶν εἰς τοὺς Ἑλληνας καὶ συχναζομένων ὑπ' αὐτῶν, ὡς ἡ Θράκη καὶ τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Ὁ μῦθος τῆς πάλης τοῦ Ἡρακλέους πρὸς τὸν Γηρυόνην, ὁ τῆς κατακτήσεως τῶν μῆλων τῶν Ἑσπερίδων, μεταφέρουσιν, ἐξ ἐναντίας τὴν φαντασίαν εἰς χώραν μακρυνὴν καὶ πλήρη θαυμάτων· εἰς τὴν χώραν, τῆς ὁποίας τὴν ὑπαρξιν ὠνεيرهύοντο οἱ ἄρχαιοι, πρὸς δυσμᾶς, εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς. Ἵνα φθάσῃ εἰς τὸν μυστηριώδη αὐτὸν κόσμον καὶ ἐπιστρέψῃ ἐξ αὐτοῦ, ὁ ἥρωες ἠναγκάσθη νὰ ὑποβληθῇ εἰς μακρὰ καὶ κοπιώδη ταξείδια· ὑπεχρέωθη δὲ νὰ διαβῇ τὰς πλείστας τῶν περὶ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν χωρῶν. Ἐκ τούτου προέρχεται ὁ ἰδιάζων χαρακτήρ τῶν δύο μύθων τοὺς ὁποίους θὰ πραγματευθῶμεν· μύθων περιπλοκωτάτων, διότι τὰ τὴν κυρίως βάσιν αὐτῶν ἀποτελοῦντα συμβάντα ἐξωγκώθησαν, σὺν τῷ χρόνῳ ἐκ πλήθους ἐπεισοδίων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ μὲν παρελήφθησαν ἐκ ξένων πηγῶν τὰ δὲ ἐπενεόθησαν, ἵνα ἐκνοποιηθῇ ἡ περιέργεια τῶν Ἑλλήνων, εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἀφύπνιζετο ἐν αὐτοῖς τὸ πνεῦμα τῶν περιπετειῶν καὶ ἡ διάθεσις τῶν μακρινῶν περιηγήσεων.

Τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ μύθου τοῦ Γηρυόνου διαφαίνονται ἤδη ἀρκούντως σαφῶς ἐν τῇ Θεογονίᾳ, ὥστε νὰ δυνηθῶμεν νὰ σχηματίσωμεν ἀκριβῆ ἰδέαν περὶ τῆς μετ' αὐτοῦ πάλης τοῦ Ἡρακλέους¹. Ἐν ταῖς κυρίαις γραμμαῖς ὁ μῦθος αὐτὸς ἔχει οὕτω: Ὁ Γηρυόνης, ὃν γιγάντιον, τερατώδες (ἔχον τρεῖς κεφαλὰς), εἶχεν ἀγέλην βοῶν, ἣν ἐφύλαττεν ὁ κύων Ὁρθρος καὶ ὁ ποιμὴν Εὐρυτίων. Ὁ Ἡρακλῆς ἐφρόνευσε τὸν Γηρυόνην, τὸν κύνα καὶ τὸν ποιμένα, καὶ ἤρπασε τὴν ἀγέλην. Ποία λοιπὸν εἶναι ἡ σημασία τῶν ἀντιπάλων τοῦ ἥρωος; Ὁ Γηρυόνης, οὗτινος τὸ ὄνομα εἰς τὴν ἑλληνικὴν σημαίνει «τὸν βοῶντα ἢ τὸν μυκώμενον²» ἐγεννήθη, λέγει ἡ ποιητὴς, ἐκ τῆς ἐνώσεως τοῦ Χρυσάορος καὶ τῆς νύμφης Καλλιρρόης. Ἐπειδὴ ὁ Χρυσάωρ (χρυσὴ σπάθη) εἶναι εἰκὼν τῆς ἀστραπῆς· ἡ δὲ Καλλιρρόη, θυγάτηρ τοῦ Ὠκεανοῦ, εἰκὼν τῶν ὁμβρίων ὑδάτων, ὁ τρισσώματος Γηρυόνης, εἶναι ἡ τερατώδης προσωποποιήσις τῆς θεέλλης. Ἐξ ἄλλου διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Εὐρυτίωνος ἐπαναλαμβάνεται ἴσως τὸ τῆς Καλλιρρόης, ἡ δὲ λέξις Ὁρθρος, ὅπερ εἶναι τὸ βεδικὸν ὄνομα Βρίτρα, ὑπὸ τὴν ἑλληνικὴν σημασίαν τοῦ «λυκόφωτος», ἐκφράζει τὴν ἰδέαν τοῦ σκότους ἢ τοῦ ἀποκυρπτοντος τοῦ οὐράνιον φῶς νέφους. Ὅσον διὰ τὰς βοῦς, αἵτινες εἶναι ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς πάλης, αὗται ἀναγκαστικῶς ἐνθυμίζουσι τὰς βοῦς τῆς βεδικῆς ποιήσεως, τὰς ὑπὸ τοῦ Πάνι κλαπείσας καὶ φυλαττομένας ὑπὸ τοῦ ὄφεως Ἀχι, δηλαδὴ τὰ ἐντὸς τοῦ νέφους ἐγκεκλεισμένα ὕδατα. Ὁ «ἡμέροισι σταθμός», ὅπου κατὰ τὴν Θεογονίαν, ὁ ἥρωες αἶρει τὴν νίκην αὐτοῦ, εἶν' ἐπίσης ἀνάλογος πρὸς τὸ σπήλαιον, τὸ χρησιμεῖον ὡς φυλακὴ τῶν βεδικῶν ἀγελάδων. Κατὰ τοὺς συσχετισμοὺς αὐτοὺς, ἡ πάλη τοῦ Ἡρακλέους ἐναντίον τοῦ Γηρυόνου ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ, ὡς καὶ ἡ τοῦ αὐτοῦ ἥρωος ἐναντίον τοῦ Κάκου τῶν ρωμαϊκῶν παραδόσεων, δέον νὰ

τοῦ Klugmann, *Die Amazonen in der attischen Litteratur und Kunst*. Διὰ δὲ τὴν ἀναπαράστασιν τῶν μαχῶν τῶν, βλ. *Arch. Zeitung*, 18, 76, σ. 8 καὶ ἐφ. πιν. I.

¹ Θεογ., στ, 287 καὶ ἐφ.

² *Πρόλ. γῆρος*, φωνή, ἤχος. βλέπε G. Curtius. *Grundz. d. Griech. Etym.* σ. 777, ἐκδ. 5η. Pott, *Zeitschr. für Vergl. Sprachforschung*, VII, 94. IX.

προέρχεται, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Bréal¹, ἐξ ἡ πηγῆς καὶ ἡ κατὰ τοῦ Βρίτρα πάλῃ τοῦ Ἰνδρα, ἡ ὁποία εἶναι ἡ πάλῃ τοῦ φωτεινοῦ θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ κατὰ τῶν δεσμευόντων τὰ ὕδατα δαιμόνων τῶν νεφῶν.

Ἡ ἔρμηνεα ὅμως αὕτη δὲν δικαιολογεῖ λεπτομέρειάν τινα τοῦ μύθου τοῦ Γηρυόνου. Δὲν ἐξηγεῖ, δηλαδή, τὴν ἐκλογὴν τοῦ μέρους, εἰς τὸ ὁποῖον λαμβάνει χώραν ὁ μῦθος. Κατὰ τινας μαρτυρίας εὐρίσκομεν αὐτὸν ἐντοπισμένον εἰς τοὺς δυτικούς τῆς Ἑλλάδος τόπους, εἴτε παρὰ τὴν Ἀμβρακίαν, εἴτε πλησίον τῆς Ἀπολλωνίας ἐν Ἠπείρῳ². οὐδὲν ὅμως ἀποδεικνύει ὅτι αἱ παραδόσεις αὗται εἶναι προγενέστεραι τῶν ὑπὸ τῆς Θεογονίας μεταδοθεισῶν ἡμῖν. Ὅθεν κατὰ τὴν ἡσιοδικὴν ποίησιν ὁ Ἡρακλῆς μεταβαίνει πρὸς συνάντησιν τοῦ Γηρυόνου «πέρην κλυτοῦ Ὠκεανοῖο» καὶ πρὸς τὸ μέρος τῆς δύσεως³ ἡ χώρα, ὅπου κατοικεῖ ὁ γίγας, καὶ ὅπου βόσκουσι τὰ ποίμνιά του, εἶναι ἡ νῆσος Ἐρύθεια. Τὸ ὄνομα τῆς γῆσου ταύτης, ὡς καὶ τὸ εἰς τὰς βοῦς ἀποδιδόμενον λαμπρὸν χρῶμα⁴, ἐκφράζει τὴν ἰδέαν τῶν ὑπερύθρων πυρῶν τῆς δύσεως καὶ τῶν πορφυρῶν ἀποχρώσεων, τὰς ὁποίας λαμβάνουσι τὰ νέφη, φωτιζόμενα ὑπὸ τῶν τελευταίων τοῦ ἡλίου ἀκτίνων. Αἱ λεπτομέρειαι αὗται θέτουσιν ἡμᾶς πρὸ νέου τινὸς μύθου, ὅστις κατ' ἀρχὰς θὰ διεκρίνετο τοῦ πρὸ μικροῦ ἀναφερθέντος, ἀλλ' ὅστις βραδύτερον συνεδυάσθη μετ' αὐτοῦ. Αἱ δαμάλεις ἐν τῇ ποιήσει τῶν Ἀρίων, δὲν εἶναι πάντοτε τὰ ὕδατα τῶν οὐρανίων νεφῶν, εἶν' ἐπίσης αὐτὰ ταῦτα τὰ νέφη. Ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ, τὰ λαμπρὰ τοῦ ἡλίου ποίμνια συχνάκις ὑποδηλοῦσι τὰς φωτεινάς ἡμέρας. Τοιαύτη, ὑποθέτομεν, θὰ ἦτο ἡ σημασία τῶν βοῶν τὰς ὁποίας μεταβαίνει νὰ κατακτήσῃ ὁ Ἡρακλῆς. Προσωποποιοῦσι τὰ λαμπρὰ φῶτα, τὰ ὁποία ἀποκρύπτει ὁ τρομερὸς τῆς νυκτὸς γίγας καὶ τὰ ὁποία, ἐγκεκλεισμένα εἰς τι μέλαν σπήλαιον, φυλάττονται ὑπὸ τοῦ Ὀρθρου, τοῦ δικεφάλου κυνός, τοῦ διπλοῦ λυκαυγούς. Ὁ Ἡρακλῆς μεταβαίνει πρὸς δυσμὰς ἀναζητῶν αὐτά, διότι πρὸς τὰ ἐκεῖ ἐξηφανίσθησαν· ἀπάγει ταῦτα φονεύων τὰς δυνάμεις τοῦ σκότους καὶ τὴν πρῶταν τὰ ἐπαναφέρει εἰς τὴν ἀνατολήν. Δυνατὸν ὡσάυτως ὁ μῦθος νὰ εἶχε τὴν γενικωτέραν ἔννοιαν τῆς νίκης τοῦ ἀπαστράπτοντος θεοῦ τῆς ἀνοίξεως καὶ τοῦ θέρους ἐναντίον τοῦ μυκωμένου τέρατος τοῦ χειμῶνος, ὅπερ ἔχει κλέψει τὰς ὥραιάς ἡμέρας· τοῦτο ἴσως ὑποδεικνύει ἡ σχέσις τοῦ μύθου τούτου μετὰ τοῦ μύθου τοῦ Ἀλκυωνέως. Οὗτος εἶναι, ὡς ὁ Γηρυόνης, ὃν, πελώριον καὶ γιγάντιον σῶμα ἔχον, ἐν τῶν συνηθεστέρων προσώπων τῆς Γιγαντομαχίας τῶν Φλεγραιῶν πεδίων· ἔχει καὶ οὗτος ἀγέλην δαμάλεων, τὰς ὁποίας ἤρπασεν ἀπὸ τοῦ Ἡλίου· εἶναι δὲ καὶ αὐτὸς ἀντίπαλός τοῦ Ἡρακλέους⁴. Τὰ ἀναπαριστάνοντα τὴν πάλῃν ταύτην μνημεῖα (εἰκ. 139) δεικνύουσιν ἡμῖν τὸν ἥρωα ὄρθιον, καὶ ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς βοηθούμενον, νὰ τοξεύῃ ἢ νὰ λογχίσῃ τὸν ἀνατραπέντα Ἀλκυωνέα, ὅστις ἀφῆναι νὰ ἐκφύγῃ τὸ ρόπαλον. τῆς ἐξασθενοῦσης χειρὸς του καὶ φαίνεται κυριευόμενος ὑπὸ ἀκατανικήτου ὕπνου, προσωποποιουμένου ὑπὸ

¹ *Hercule et Cacus*, σ. 64 καὶ ἐφ. Πρὸλ. τὴν παρὰ τοῖς Πέρσαις μάχην τοῦ Ὀρμούζ καὶ τοῦ Ἀχριμάν καὶ ἐν τοῖς Niebelungen, τὴν νίκην τοῦ Σιγφριδ κατὰ τοῦ δράκοντος τοῦ φυλάττοντος τοὺς θησαυροὺς τοῦ βασιλέως Niffling (βασιλέως τῶν νεφῶν).

² Ἐκστ., ἀποσπ. 343. Σκύλαξ, *Περὶ πλ.*, σ. 26.

³ Ἀπολλοδ., Β', 5, 10.

⁴ Ἀπολλοδ., Α', 6, 1. Πινδ., *Ἰσθμ.*, στ'. 32. Dissen.

περωτοῦ δαίμονος, δεσμεύοντος τὰ μέλη αὐτοῦ¹. Ὁ Ἀλκυωνεὺς εἶναι ὁ γίγας τοῦ χειμῶνος, τὸν ὅποιον καθιστᾷ ἀνίκανον καὶ τέλος φονεῖ ὁ ἥλιακός θεός².

Ὁ μῦθος τῆς ἐναντίον τοῦ Γηρυόνου ἐκστρατείας τοῦ Ἡρακλέους ἀνεπτύχθη κυρίως ὑπὸ τοῦ Σικελιώτου Διοδώρου καὶ τοῦ Ἀπολλοδώρου³. Ἡ ἀφήγησις τοῦ τελευταίου τούτου φαίνεται ἢ μάλλον σύμφωνος πρὸς τὰς ἐλληνικὰς παραδόσεις. Κατ' αὐτόν, ὁ ἥρωας «πορευόμενος ἐπὶ τὰς Γηρυόνου βόας διὰ τῆς Εὐρώπης, ἄγρια πολλὰ

Εἰκ. 139.—Ὁ Ἡρακλῆς νικῶν τὴν Ἀλκυωνέα.

παρελθὼν Λιδύην ἐπέβαινε, καὶ παρελθὼν Ταρτησσὸν ἔστησε σημεῖα τῆς πορείας ἐπὶ τῶν ὄρων Εὐρώπης καὶ Λιδύης ἀντιστοίχους δύο στήλας. Θερμαινόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ Ἥλιου κατὰ τὴν πορείαν τὸ τόξον ἐπὶ τὸν θεὸν ἐνέτεινεν· ὁ δὲ τὴν ἀνδρείαν αὐτοῦ θαυμάσας χρύσειον ἔδωκε δέπας, ἐν ᾧ τὸν Ὠκεανὸν διεπέρασε· τὸ δέπας δὲ τοῦτο εἶναι τὸ ἴδιον ἐκείνο, ἐντὸς τοῦ ὁποίου βυθίζεται ὁ θεός, ἵνα κατέλθῃ εἰς τὰ βάθη τῆς νυκτός· εἰκὼν ταυτοσήμος πρὸς τὴν τῆς χρυσοῦς κοίτης, τῆς μεταφερούσης αὐτὸν ἐπὶ τοῦ ρεύματος τοῦ Ὠκεανοῦ ἀπὸ τῆς χώρας τῶν Ἑσπερίδων εἰς τὴν Αἰθιοπίαν. Ὄθεν τὸ πρὸς ἀναζήτησιν τῶν βοῶν τῆς Ἐρυθείας ταξίδιον τοῦ Ἡρακλέους εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἥλιου κατὰ τὴν νύκτα ἐκτελούμενον ἀπὸ τὴν δύσιν πρὸς τὴν ἀνατολήν. Φθάσας εἰς τὸ τέρμα τῆς πορείας του, ὁ ἥρωας στρατοπεδεύει ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἀδαντος (τοῦ ἀπροσίτου). Ὁ κύων Ὀρθρος ἀντιλαμβάνόμενος αὐτὸν ὀρμᾷ ἐναντίον του. Ἀλλ' ὁ Ἡρακλῆς κτυπᾷ καὶ φονεῖ αὐτὸν διὰ τοῦ ροπαλοῦ του· κατόπιν φονεῖ τὸν βουκόλον Εὐρυτίωνα, ὅστις ἔδραμεν εἰς βοήθειαν τοῦ κυνός. Ὁ Μενoitης ὅμως, ὅστις ἔδραμεν ἐκεῖ που πλησίον τὰ ποίμνια τοῦ Ἄδου⁴, εἰδοποίησε περὶ τῶν συμβαινόντων τὸν Γηρυόνην. Ὁ γίγας φθάνει καθ' ἣν στιγμήν ὁ Ἡρακλῆς ἀπῆγε τοὺς βόας, συνάπτει μάχην πρὸς αὐτὸν καὶ ἐντὸς ὀλίγου πίπτει ὑπὸ τὰ βέλη τοῦ ἥρωος.

Ἡ ἐπ'ἀνοδος τοῦ Ἡρακλέους, ἣτις ὄφειλε νὰ ἔχῃ διὰ τοὺς Ἕλληνας τὸ θέλγη-

¹ Müller-Wieseler, *Denkm. d. Alt. Kunst*, II, ἀρ. 873, 881. Ὁ δαίμων οὗτος ἐν τῇ παρατιθεμένῃ εἰκόνι εἶναι ἴσως ἡ Κήρ τοῦ θανάτου.

² Ἑρμηνεῖα τοῦ Preller, *Griech. Mythol.*, II, σ. 207.

³ Διόδ., Δ', 17 καὶ ἐρ. Ἀπολλοδ., Β', 5,10.

⁴ Τὰ ποίμνια ταῦτα τοῦ Ἄδου εἶναι, ἀναμφιβόλως, αἱ νύκτες ὅπως αἱ ἡμέραι εἶναι τὰ ποίμνια τοῦ Ἥλιου.

τρον πάσης ἀφῃγήσεως μακρυνῶν ταξειδίῳν, περιπλέκεται δι' ἀριθμοῦ τινος περιπετειῶν. Ὁ ἥρωα νικήσας τὸν Γηρυόνην ἐπιβιδάζεται μετὰ τοῦ κατακτηθέντος ποιμνίου, διαπλέει ἐκ νέου τὸν Ὠκεανόν, προσεγγίζει εἰς Τάρτησσόν καὶ ἀποδίδει εἰς τὸν Ἥλιον τὸ δέπας, τὸ ὅποιον ὁ τελευταῖος οὗτος τοῦ εἶχε δανείσει. Ἴνα ἐπανεέλθῃ εἰς Μυκῖνας δὲν εἶχε πλέον εἰμὴ τὸ Ἴόνιον πέλαγος νὰ διαπλεύσῃ· τὸ ταξειδίον τοῦ θὰ γίνῃ κατὰ μέγα μέρος διὰ ξηρᾶς. Παραδόσεις, μαρτυροῦσαι περὶ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ ἡρακλείου μύθου εἰς ὅλας τὰς περὶ τὴν Μεσόγειον χώρας, παρουσιάζουσι τὸν ἥρωα διασχίζοντα τὴν Ἰδηρίαν καὶ τὴν μεσημβρινὴν Γαλατίαν, φθάνοντα εἰς Λιγυρίαν, ὅπου φονεύει τὸν υἱὸν τοῦ Ποσειδῶνος θελήσαντα νὰ κλέψῃ τὰς δαμάλεις αὐτοῦ, διαπεραιούμενον εἰς Τυρρηγίαν, ἐκείθεν δὲ εἰς τὴν χώραν, ὅπου θὰ κτισθῇ ἡ Ρώμη καὶ ἤτις καθίσταται τὸ θέατρον τοῦ ἰταλικοῦ θρύλου τῆς μάχης αὐτοῦ ἐναντίον τοῦ Κάκου. Ὅταν ἐφθασεν εἰς Ρήγιον, εἰς τῶν ταύρων αὐτοῦ ρίπτεται εἰς τὴν θάλασσαν, διέρχεται τὸν πορθμόν καὶ φθάνει εἰς τὴν Σικελίαν, ὅπου ὁ Ἐρυξ, ὁ υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος, ἀνέμιξεν αὐτὸν μετὰ τοῦ ἰδίου ποιμνίου του. Ὁ Ἡρακλῆς, ἐμπιστευθεὶς εἰς τὸν Ἡραϊστον τὴν φύλαξιν τῶν βοῶν του, τρέχει εἰς ἀναζήτησιν τοῦ ταύρου, τὸν ὅποιον εὕρισκει εἰς τοὺς στάβλους τοῦ Ἐρυκος· οὗτος ὅμως δὲν δέχεται νὰ τοῦ τὸν ἀποδώσῃ εἰμὴ ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ νικήθῃ ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν πάλην. Ὁ ἥρωα καταβάλλει τρεῖς τὸν ἀντίπαλόν του, τὸν φονεύει καὶ συμπαραλαμβάνει τὸ ποιμνίον του, ὅπερ ὁδηγεῖ μετὰ τῶν ἄλλων πρὸς τὸ Ἴόνιον πέλαγος καὶ διέρχεται τὸν πορθμόν. Μόλις ἀφίχθῃ ἐπὶ τῶν ἐλληνικῶν ἀκτῶν, ἡ Ἥρα ἐμδάλλει εἰς τὸ ποιμνιον οἶστρον οἱ δὲ βόες διασκορπίζονται μέχρι τῶν ὁρέων τῆς Θράκης. Ὁ Ἡρακλῆς συναθροίζει αὐτοὺς μετὰ μεγάλου κόπου, τοὺς ὁδηγεῖ πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον, διέρχεται μετ' αὐτῶν τὸν Στρυμῶνα, τοῦ ὁποῦ ἐμφράττει τὸ ρεῖθρον διὰ πελωρίων λίθων καὶ φθάνει τέλος εἰς Μυκῖνας, ὅπου αἱ κατακτηθεῖσαι δαμάλεις θυσιάζονται ὑπὸ τοῦ Εὐρυπύθως εἰς τὴν μεγάλην τοῦ Ἀργεὺς θεάν, τὴν Ἥραν.¹ Ὅα ἤτο, βεβαίως, λίαν παρακεκινδυνευμένον νὰ θελήσωμεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν ἀφήγησιν, ὡς ἡ προκειμένη, ἐν ᾗ συνδυάζονται καὶ συμψύροντα τὰ πλέον διάφορα στοιχεῖα, καὶ τῆς ὁποίας ἄλλωστε αἱ γεωγραφικαὶ λεπτομέρειαι, καρπὸς σοφῆς ἤδη φαντασίας, ἀποκλείουσι τὴν ἰδέαν παραδόσεως ἀληθῶς δημώδους.

Ὁ μῦθος τῆς ἀποκτήσεως τῶν χρυσῶν μῆλων τῶν Ἑσπερίδων παρουσιάζει μετὰ τοῦ προαναφερθέντος τὴν ἐξῆς ἀναλογίαν: συμβαίνει περίπου ἐπὶ τῆς αὐτῆς χώρας. Ὅταν ὁ Ἀπολλόδωρος μᾶς λέγει ὅτι αἱ κῆποι τῶν Ἑσπερίδων κεῖνται ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ὑπερβορείων², εὕρσκεται εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὰς πλέον ἀρχαίας μαρτυρίας τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως. Αἱ Ἑσπερίδες, θυγατέρες τοῦ Ἑσπέρου, τοῦ ἀστέρος τῆς ἐσπέρας, ὅστις ἀναφαίνεται εἰς τὸν ὀρίζοντα εἰς τὸ μέρος περίπου, ὅπου ἐξαφανίζεται ὁ ἥλιος, ἔχουσι τὸ ἐνδιαίτημά των παρὰ τὸ τοῦ Ἀτλαντος, τοῦ ὑποδαστάζοντος εἰς τὴν δύσιν τὸ βάρὸς τοῦ οὐρανοῦ θόλου. Οἱ λαμπροὶ κῆποι των, μὲ τὰ κατὰφορτα ἐκ χρυσῶν καρπῶν δένδρα ἐκτείνονται «πέραν κλυτοῦ Ὠκεανοῦ, ἐσχατῇ πρὸς νυκτός,» ἐν τῇ αὐτῇ δηλαδὴ χώρᾳ, ὅπου εὕρσκεται καὶ ἡ νῆσος τοῦ Γηρυόνου.³ Δύο ἄλλωστε ἐκ τῶν Ἑσπερίδων νυμφῶν φέρουσι τὰ ἐμφαντικὰ ὀνόματα Αἴγλη καὶ

¹ Ἀπολλοδ., Β', 5, 10.

² Β', 5, 11.

³ Θεογον., 215, 274, 517.

Ἐρῴθεια. Οἱ ἄρχαιοι εἶχον ἤδη παρατηρήσει¹ ὅτι ὁ μῦθος ὠφείλετο ἴσως εἰς τὴν ἐκ τῆς διπλῆς σηµασίας τῆς λέξεως *μήλα* προελθοῦσαν σύγχυσιν· ἡ λέξις αὕτη ἑλληνιστὶ σηµαίνει ὅτε μὲν τὸν δμῶνυμον καρπὸν, ὅτε δὲ «πρόβατα». Ὅθεν τὰ χρυσᾶ μήλα, τὰ ὁποῖα μεταδίδει νὰ κατακτήσῃ ὁ Ἡρακλῆς εἶναι ταυτόσημα πρὸς τὰς λαμπράς τοῦ Γηρυόνου δαμάλεις· ὑπόθεσις ἥτις φαίνεται βεβαιουμένη ὑπὸ τοῦ χαρακτηρὸς τοῦ τὴν φύλαξιν αὐτῶν ἐπιτετραμμένου τέρατος· καθόσον ὁ δράκων Λάδων, υἱὸς τοῦ Τυφῶνος καὶ τῆς Ἐχιδνῆς ἔχει προφανῶς συγγενειάν τινα πρὸς τὸν κύνα Ὅρθρον.

Ἡ φαντασία τῶν ἐλλήνων συγγραφέων μετ' εὐχαριστήσεως ἐπεξετάθη ἐπὶ τῶν διαφόρων ἐπεισοδίων τοῦ πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ θησαυροῦ τῶν Ἑσπερίδων ταξειδίου τοῦ Ἡρακλέους. Καὶ ἐνταῦθα, ὡς ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Γηρυόνου, τὰ ἐπεισόδια κατέχουσι μεγαλειτέραν θέσιν ἢ αὐτὸς οὗτος ὁ μῦθος, ὁ ἐλληνικὸς σκελετὸς τοῦ ὁποίου ἐπλουτίσθη ἐκ παραδόσεων προερχομένων ἐκ Φοινίκης, Αἰγύπτου καὶ Λιβύης. Ὁ ἥρωας ἀναχωρήσας ἐκ Μυκηνῶν, κατευθύνεται πρὸς βορρᾶν, διασχίζει τὴν Μακεδονίαν, ὅπου ὁ Ἀπολλόδωρος τοποθετεῖ τὴν ἐναντίον τοῦ Κύκνου πάλην αὐτοῦ, μεταδίδει εἰς Ἰλλυρίαν καὶ φθάνει ἐπὶ τῶν ὄχθων τοῦ Ἡριδανοῦ. Ἐκεῖ συναντᾷ τὰς Νύμφας, θυγατέρας τοῦ Διὸς καὶ τῆς Θέμιδος, αἵτινες συμβουλεύουσιν αὐτὸν ν' ἀπευθυνθῇ πρὸς τὸν Νηρέα, τὸν θαλάσσιον γέροντα προφῆτην, ἵνα παρ' αὐτοῦ μάθῃ τὴν μυστηριώδη διαμονήν, ὅπου κρύπτονται αἱ Ἑσπερίδες. Ὁ Ἡρακλῆς ἀκολουθεῖ τὴν συμβουλὴν των, κατορθώνει νὰ δεσμεύσῃ τὸν θεόν, παρὰ τὰς μεταμορφώσεις του, ὡς εἶχε πράξει ὁ Μενέλαος διὰ τὸν Πρωτέα, καί, ἀποσπᾶσας τὸ μυστικόν του μεταδίδει εἰς Λιβύην. Ἐκεῖ συναντᾷ ἑχθρόν τινα, τὸν Ἀνταῖον, υἱὸν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Γῆς, ὃν γιγαντιαῖον, ὅπερ ὑπεχρέωνε πάντας τοὺς προσεγγίζοντας εἰς τὰς ἀκτὰς ξένους νὰ μετρηθῶσι πρὸς αὐτόν, τοὺς κατέβαλλε, τοὺς ἐφόνευε καὶ κατόπιν ἀνῆρτα τὰ λείψανά των εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ πατρὸς του. Ὁ ἥρωας παλαίει πρὸς τὸ τέρας, τὸ καταπονεῖ καὶ τὸ ἐξαντλεῖ· ἀντιλαμβάνεται ὅμως ὅτι ὁ ἀντίπαλός του νέας ἀνακτᾷ δυνάμεις μόλις οἱ πόδες του ἐγγίζουσιν τὴν γῆν, τοὺς κόλπους τῆς θείας μητρὸς του. Περισφίγγει τότε αὐτὸν διὰ τῶν νευρωδῶν βραχιόνων του, τὸν ὑψώνει εἰς τὸν ἀέρα καὶ τὸν ἀποπνίγει². Οὕτω, παρατηρεῖ ὁ Cox, τὸ μέλαν θυελλῶδες νέφος, τὸ ἐκ τῶν ἀτμῶν τῆς θαλάσσης σχηματισθὲν καὶ βαρύνον ἐπὶ τῶν ἀκτῶν, δὲν δύναται νὰ νικηθῇ ὑπὸ τοῦ ἡλίου εἰμὴ ὅταν οὗτος τὸ ἀναγκάσῃ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν γῆν καὶ νὰ ὑψωθῇ ἐντὸς τοῦ διαστήματος, ὅπου τέλος αἱ ἀκτίνες του διαλύουσιν αὐτό³.

Ἐκ Λιβύης ὁ Ἡρακλῆς μεταδίδει εἰς Αἴγυπτον, ὅπου καθίσταται ὁ ἥρωας νέας τινος περιπετείας. Ὁ βασιλεὺς Βούσιρις, οὗτινος ὁ θυρὸς ἦτο δημοτικώτατος ἐν Ἑλλάδι, ὅπου εἶχε καταστῇ ἐν τῶν προσφιλεστέρων τῆς κωμικῆς σκηνῆς προσώπων, εἶχε καλέσει, ἔλεγον, ἐκ Κύπρου, καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ Αἴγυπτος ὑπέφερεν ἐκ σιτοδείας, τὸν μάντιν Φράσιον. Οὗτος ἐδήλωσεν ὅτι ὁ Ζεὺς δὲν θά στείλῃ εἰς τὴν χώραν τὰς εὐεργετικὰς βροχὰς εἰμὴ ἐὰν ἐθυσίαζον εἰς αὐτὸν ἕνα ξένον κατ' ἔτος. Ὁ Βούσιρις ἔσπευσε νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς εἰδοποιήσεως ταύτης λαμβάνων ὡς πρῶτον θῦμα τὸν μάντιν· καὶ ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, οἱ ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Αἰγύπτου εὐρισκόμενοι ξένοι

¹ Διόδ., Δ', 26.

² Ἡ ἀφήγησις αὕτη ἀνεπτύχθη ὑπὸ τοῦ Δουκανοῦ, *Φαρσ.*, Δ', 617 καὶ ἐφ' Βλ. ἐπίσης. Στὰτ., *Θηβ.* στ', 893.

³ *Mythol. of the Aryan Nations*, II, 52.

ἐφονεύοντο κατὰ διαταγὴν τοῦ. Ὁ Ἡρακλῆς ἀφικόμενος ἐν τῇ χώρᾳ ὤφειλε τὴν κοινὴν ν' ἀκολουθήσῃ τύχην. Ἀφίνει κατ' ἀρχὰς νὰ δεσμεύσῃ καὶ ὁδηγήσῃ αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ. Ἀλλ' ἔταν ἔφθασε πρὸ τοῦ βωμοῦ, θραύει ἐξαίφνης τὰ δεσμά του, ὁρμᾷ ἐναντίον τοῦ Βουσίριδος καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἰφιδάμαντος καὶ σφάζει αὐτοὺς ἀσπλάγχχνος.¹ Ὁ μῦθος οὗτος κατὰ γράμμα λαμβανόμενος φαίνεται ὑποδηλῶν τὴν συνήθειαν τῶν ἀνθρωποθυσιῶν εἰς ἀπομεμακρυσμένην ἐποχὴν τῆς ἱστορίας τῆς Αἰγύπτου. Ὁ Ἡρόδοτος ὅμως θεωρεῖ τὸ γεγονός ἀπαράδεκτον καὶ οὐδεμίαν ἀναγνωρίζει ἀξίαν εἰς τὸν μῦθον αὐτόν,² ὅστις ἴσως οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ ὑπερβολικὴ ἐκφρασις τῶν κινδύνων τῶν ἀπειλούντων ἀρχικῶς τοὺς ὑπὸ τῆς θαλάσσης ἐπὶ τῆς αἰγυπτιακῆς ἀκτῆς ριπτομένους ξένους.

Ὁ ἥρωας, συνεχίζων τὸ ταξιδεῖόν του, φθάνει εἰς Αἰθιοπίαν, ὅπου φονεύει τὸν υἱὸν τοῦ Τιθωνοῦ Ἡμαθίωνα καὶ ἐπαναφέρει εἰς τὴν θέσιν τοῦ τὸν ἀδελφόν του Μένωνα, διέρχεται τὰς ἐρήμους τῆς Λιβύης, καθαρίζων αὐτάς ἐκ τῶν ἀγρίων θηρίων τῶν καὶ φθάνει εἰς τὸν Ὠκεανόν. Κατ' ἄλλο δρομολόγιον, ἐκ τῆς Αἰγύπτου κατηυθύνθη εἰς τὰς Ἰνδίας, ὅπου ἡ ἐκστρατεία του ἐνθυμίζει τὴν τοῦ Βάκχου ἐκείθεν, πορεύεται πρὸς βορρᾶν, ὅπου ἐπὶ τοῦ Καυκάσου ἐλευθερώνει τὸν Προμηθεῖα διατρυπήσας διὰ τῶν βελῶν τοῦ τὸν ἀετὸν, τὸν χρησιμεύοντα ὡς ὄργανον τοῦ μαρτυρίου τοῦ Τιτάνος.³ Οὗτος ἀνταμιβεῖ αὐτὸν ὑποδεικνύων τὴν ὁδόν, ἣν ὀφείλει νὰ ἀκολουθήσῃ, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ἐνδιαιτήμα τοῦ Ἀτλαντος καὶ τῶν Ἑσπερίδων. Ὁ ἥρωας μετέβη ἐκεῖ διὰ μέσου τῆς χώρας τῶν Σκυθῶν, τῶν Ριφαίων ὀρέων καὶ τῶν χωρῶν τῶν Ἰπερβορείων. Ἀλλ' ὡς εἴπωμεν ἡ γενικωτέρα παράδοσις εἶν' ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἡρακλῆς διέρχεται, ὡς εἰς τὴν ἐναντίον τοῦ Γηγυρνοῦ ἐκστρατείαν του, τὸν δυτικὸν Ὠκεανόν, εἰς τὴν ἀπέναντι τοῦ ὁποίου ὄχθην εὐρίσκεται εἰς φυσικὴν σχέσιν μετὰ τὸν Ἀτλαντα. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἐπιφορτίζεται, κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Ἀπολλοδώρου, νὰ δρέψῃ τὰ χρυσαὰ μῆλα, ἐνῷ ὁ ἥρωας ὑποδαστάζει, ἀντ' ἐκείνου, τὸ βάρος τοῦ οὐρανοῦ. Ἀλλ' ὁ Ἀτλας, ἐπανελθὼν, θέλει νὰ φέρῃ τὴν λείαν τοῦ αὐτοπροσώπως εἰς Μυκήνας. Ὁ Ἡρακλῆς ἀναγκάζεται νὰ καταφύγῃ εἰς στρατήγημά τι, ἵνα ἀποβάλλῃ τὸ βαρύνον τοὺς ὤμους τοῦ βάρους. Ταῦτα πάντα εἶναι ἀπλᾶ ἐφευρέσεις τῶν Ἑλλήνων μυθογράφων. Κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν διατύπωσιν, ὁ Ἡρακλῆς εἶχεν αὐτοπροσώπως εἰσδύσει εἰς τὸν θαυμάσιον κήπον, εἶχε φονεύσει τὸν δράκοντα, ὅστις ἐφύλαττεν αὐτόν καὶ κόψει ἐκ τοῦ δένδρου τὰ μῆλα, ἵνα φέρῃ ταῦτα εἰς τὸν Εὐρυσθέα. Ἡ παρατιθεμένη ἀγγειογραφία (εἰκ. 140) ἀναπαριστᾷ παραλλαγὴν τῆς παραδόσεως ταύτης, εἰκονίζουσα τὸν ἥρωα δεχόμενον τὰ μῆλα ἐκ τῶν χειρῶν Ἑσπερίδος τινός, ἥτις δρέπει αὐτά, ἐνῷ ὁ δράκων, περὶ τὸ δένδρον εἰλιγμένος, ἀσχολεῖται εἰς τὸ νὰ πίνῃ ἐκ τινος δοχείου, ὅπερ ἄλλῃ νύμφῃ τείνει εἰς αὐτόν. Προσέθετον ἔτι ὁ Εὐρυσθεὺς ἐδώρησε τὰ μῆλα εἰς τὸν Ἡρακλέα, ὅστις ἔδωκε ταῦτα εἰς τὴν Ἀθηνᾶν ἥ δὲ θεὰ ἐτοποθέτησεν αὐτὰ ἐκεῖ ὅπου ἦσαν καὶ ὅπου ὀφείλουσι νὰ εἶναι πάντοτε. «ἄσιον γὰρ οὐκ ἦν αὐτὰ τεθῆναι που⁴»

¹ Βλ. Μακροβ., Σατ., στ' 7 Ὑγιν. Μῦθ., 34.

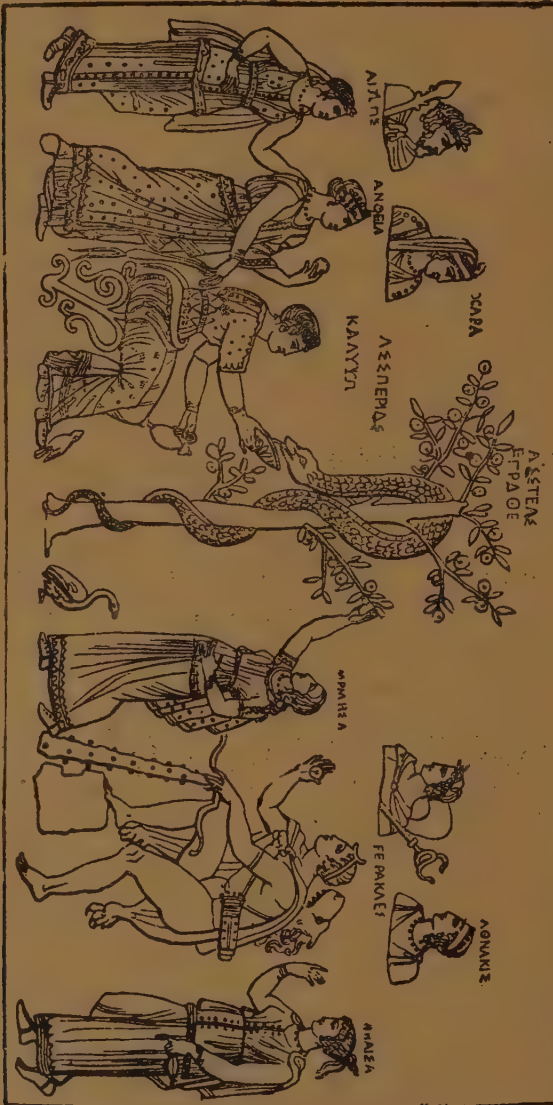
² Β', 43.

³ Περὶ τῶν ἀναπαράστασεων τῆς σκηνῆς ταύτης, βλ. O. Jahn, Arch. Beiträge, σ. 226 καὶ ἐφ. καὶ πιν. VIII.

⁴ Κυριώτερα: πηγαὶ τῆς διγγήσεως: Ἀπολλοδ., Β', 5, 11. Διοδ. Δ', 26 καὶ ἐφ. Ἀπολλων. Ρῥῶδ., Δ', 1396.

Ἡ ἀφήγησις τοῦ δωδεκάτου καὶ τελευταίου ἄθλου τοῦ Ἡρακλέους, μεταφέρει ὡσαύτως ἡμᾶς εἰς χώραν φανταστικὴν ἀλλὰ πλησιεστέραν πρὸς τὸ ἐνδιαίτημα τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸ βασίλειον τοῦ θανάτου, ὅπου κατήλθε καὶ ὁπότεν ἐπέστρεψεν ὁ

Εἰς 140.—Ὁ Ἡρακλῆς εἰς τὸν μῆτρον τῶν Ἑσπερίδων.

ἥρωος. Τὰ δημικὰ ποιήματα ἀναφέρουσιν ἤδη τὸ ὑποχθόνιον αὐτὸ τοῦ Ἡρακλέους ταξίδιον καὶ τὴν ἐπιστροφὴν του εἰς τὸ φῶς κατὰ τὴν ἀποίαν συνοδεύόμενος ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, σύρει ὀπισθέν του τὸν τρομερὸν τοῦ Ἄδου φύλακα, τὸν κύνα Κέρβερον¹. Ὁ ἀπλοῦς οὗτος μῦθος ἐπλουτίσθη βραδύτερον ἐκ πλείστων ἐπεισοδίων. Εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἡ θρησκεία τῆς Ἑλευσίνος ὑπισχναίτο εἰς τοὺς πιστοὺς τῆς εὐδαίμονα μέλλοντα βίον, καθ' ἣν ἡ συμμετοχὴ εἰς τὰ μυστήρια ἐθεωρεῖτο ὡς ἀπαράβατος διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν ψυχῶν ὁρος, ἐφαντάσθησαν ὅτι ὁ ἥρωος πρὶν ἢ ἐκκινήσῃ διὰ τὰ βασίλεια τοῦ ζόφου, μετέβη καὶ ἐμυήθη εἰς τὰ ὑποχθόνια μυστικά ἐν τῷ ἱερῷ τῶν Μεγάλων Θεαινῶν². Ἐκείθεν ἀνεχώρησε κατευθυνόμενος εἰς τὸ ἀκρωτήριον Ταίναρον, ὅπου ὑπῆρχεν ἐν τῶν ἀνοιγμάτων τοῦ Ἄδου καὶ κατήλθεν εἰς τὸ

ἐνδιαίτημα τῶν νεκρῶν ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Ἑρμοῦ. Ἐπὶ τῇ τρομερᾷ ἐμφανίσει του πᾶσαι αἱ ψυχαὶ τρέπονται εἰς φυγὴν, ἐκτὸς τοῦ Μελεάγρου καὶ τῆς Γοργόνης, φασμάτων κενῶν, τὰ ὅποια μάτῃν προσπαθεῖ νὰ διατρυπήσῃ διὰ τοῦ ξίφους του. Παρὰ

¹ Ἰλιάδ., Θ, 367. Ὀδυσσ., Δ, 623.

² Ἀπολλοδ., Β', 5, 12.

τὰς πύλας τοῦ ἄδου συναντᾷ τὸν Θησέα καὶ τὸν Πειρίθουν δεσμίους, καὶ τείνοντας πρὸς αὐτὸν ἱκετευτικῶς τὰς χεῖρας. Ἀλλὰ καθ' ἣν στιγμὴν μέλλει νὰ ἐλευθερώσῃ τὸν δεύτερον ἐξ αὐτῶν, συμβαίνει σεισμός, καθιστῶν ματαίαν πᾶσαν τοῦ προσπάθειαν. Μετακινήσας τὸν συνθλίβοντα τὸν Ἀσκάλαρον δράκον, θυσιάζει μίαν τῶν δαμάλεων τοῦ Ἄδου καὶ δίδει τὸ αἷμα τῆς νὰ τὸ πῖωσιν αἱ ψυχαὶ τῶν νεκρῶν, παλαίει δὲ μετὰ τοῦ Μενόιτου, θουκόλου τοῦ χθονίου βασιλέως καὶ καταβάλλει αὐτόν¹. Ζητεῖ κατόπιν ἀπὸ τὸν Πλούτωνα τὴν ἄδειαν νὰ συμπαραλάβῃ τὸν Κέρβερον. Ὁ Πλούτων τοῦ τὸ ἐπι-

Εἰκ. 141. — Ἡρακλῆς καὶ Κέρβερος.

τρέπει ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ καταστῇ κύριος τοῦ ζῴου ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῶν ὄπλων του. Συναντᾷ τὸν τρικέφαλον² κύνα τὸν ἔχοντα οὐρὰν δράκοντος ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἀχέροντος· ἀρπάζει αὐτὸν ἐκ τοῦ λαίμοῦ (εἰκ. 141), τὸν σφίγγει μέχρις ἀποπνιγμοῦ καὶ σύρει οὕτω αὐτὸν πρὸς τὴν ἄνω χώραν, προηγουμένου δὲ τοῦ Ἑρμοῦ ἐπαναδλέπει τὸ φῶς παρὰ τὸ Ταίναρον, τὴν Ἑρμιόνην ἢ τὴν Κορώνειαν, κατὰ τὰς διαφόρους παραδόσεις, δεικνύει τὸν Κέρβερον εἰς τὸν Εὐρυσθέα καὶ στέλλει πάλιν αὐτὸν εἰς τὸν κόσμον τοῦ σκότους³.

Ἡ σημασία τοῦ μύθου τούτου οὐδεμίαν δύναται ν' ἀφήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα ἀμφιβολίαν. Ὁ Κέρβερος, υἱὸς τοῦ Τυφῶνος καὶ τῆς Ἐχιδνῆς, καὶ ἀδελφὸς τοῦ Ὀρθρου⁴, εἶναι, ὡς οὗτος, κύων τερατώδης. Ἀλλ' ἐν τῇ ἀριανῇ μυθολογίᾳ ὁ κύων, τὸ μυθικὸν ζῷον, ὅπερ φυλάσσει τὰς πύλας τοῦ οὐρανοῦ, ὡς ὁ πραγματικὸς κύων ἵσταται παρὰ

¹ Ὁ ποιμὴν οὗτος τοῦ Ἄδου εἶναι ἀπλῶς ἄλλη τις μορφή τοῦ Εὐρυτίωνος, τοῦ ποιμένος τοῦ Γηρύνου.

² Τοιαύτη εἶναι ἡ συνήθης αὐτοῦ μορφή. Ἐν τῇ *Θεογονίᾳ* (στίχ. 311) ὁ χαλκεόφωνος κύων τοῦ Ἄδου εἶναι τέρας «πεντηκοντακέφαλον» ὡς ὁ Τυφῶν.

³ Ἀπολλοδ., Β', 5, 12. Ἡ σκηνὴ αὕτη συχνάκις εἰκονίζεται ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ἀγγείων. Βλ. Gerhard, *Auserl. Vasebilder*, πιν. 129—131.

⁴ *Θεογον.*, 306—312.

τὸ κατώφλιον τῆς οἰκίας¹, εἶναι γενικῶς προσωποποιήσις τοῦ λυκόφωτος. Ὁ Κέρβερος, οὗτινος τὸ ὄνομά εἶναι συνώνυμον πρὸς τὸ σκότος², ἦτο πιθανὸν κατ' ἀρχὰς τὸ λυκόφως τῆς ἐσπέρας, ὃ φύλαξ τῆς νυκτὸς πρὸς τὸ μέρος τῆς δύσεως. Εἰς τὴν δυτικὴν καὶ πέραν τοῦ Ὠκεανοῦ χώραν ἐκείνην, ἢ παρὰδοσις τῆς Ὀδυσσεΐας τοποθετεῖ τὸ ἐνδιαίτημα τῶν σκυῶν. Οὕτω ὁ Κέρβερος κατέστη ὁ τρομερὸς τοῦ ἄδου φύλαξ, διετήρησε δὲ τὴν περιωρισμένην ταύτην ἔννοιαν καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ ἑλληνικὴ φαντασία μετέφερε τὸν ἄδην εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς. Ὅθεν ὁ Ἡρακλῆς ὁ κατερχόμενος εἰς τὸν ζοφερὸν τοῦ θανάτου κόσμον καὶ ἐπανερχόμενος ἐκεῖθεν μετὰ τοῦ Κερβερίου δεσμίου, εἶναι ὁ ἥλιος ὅστις, τὴν ἐσπέραν, εἰσδύει εἰς τὰ βασίλεια τοῦ σκότους, τὴν δὲ πρωΐαν, νικητὴς τῶν δυνάμεων τῆς νυκτὸς, ἐπανερχεται εἰς τὸ φῶς, σύρων, οὕτως εἰπεῖν, μεθ' ἑαυτοῦ τὸν κύνα τοῦ λυκόφωτος, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐπὶ τῆς γῆς ἐμφάνισις συγγμὰς τινας μόνον διαρκεῖ.

ΠΟΛΕΜΙΚΑΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΑΙ ΑΛΛΟΙ ΑΘΛΟΙ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ. ΘΑΝΑΤΟΣ ΑΥΤΟΥ

Ἡ χάθοδος εἰς τὸν ἄδην εἶναι ἡ τελευταία ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Εὐρυσθέως ἐπιβληθεισῶν εἰς τὸν ἥρωα δοκιμασιῶν. Οὐδόλως ὅμως ἐξαντλεῖται διὰ τῆς ἀφηγήσεώς των ἡ πλουσία ὕλη τοῦ Ἡρακλείου θρύλου. Ὁ θρύλος οὗτος περιλαμβάνει πολλὰς ἄλλας περιπετείας, αἱ ὁποῖαι ἂν καὶ ἔχουσι τὴν αὐτὴν πρὸς τὰς προηγουμένας σημασίαν, παρουσιάζονται ὅμως εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως ὑπὸ διάφορον ὄψιν. Κατ' αὐτὰς ὁ Ἡρακλῆς δὲν εἶναι πλέον ἥρωας πάσχων, δοῦλος ὑποταταγμένος εἰς τὴν θέλησιν ἐνὸς κυρίου. Παρήλθεν ἡ ἐποχὴ τῶν δοκιμασιῶν του, ἡ δ' ἰσχυρά του δράσις ἀνυψύσσεται εἰς τὸ ἕξῃς ἐν ἀπολύτῃ ἐλευθερίᾳ. Οἱ ἐχθροί, τοὺς ὁποῖους μέλλει νὰ καταβάλῃ, δὲν εἶναι πλέον τέρατα· εἶναι ἄνθρωποι. Καθίσταται ὁ πολέμιστῃς καὶ ἀείποτε θριαμβεύων ἥρωας, ὅστις ἐπὶ τῆς γῆς τῆς Ἑλλάδος, ἐκδικεῖται τὰς ἐναντίον του ὕβρεις ἢ τείνει χεῖρα βογηθείας εἰς τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ ἀδίκων γειτόνων λαοῦς· εἶναι δὲ ταῦτοχρόνως ὁ ἐθνικὸς ἥρωας, ὃ φέρων μέχρι τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας τὴν δόξαν καὶ τὸν τρόμον τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος.

Ἡ πρώτη τοῦ ἥρωος πράξις ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ περιόδῳ τῆς δράσεώς του, εἶναι ἡ ἐναντίον τοῦ Εὐρύτου, βασιλέως τῆς Οἰχαλίας ἐκστρατεία του. Ἡ Θεσσαλία, ἡ Εὐβοία, καὶ πρὸ παντὸς ἡ Μεσσηνία, ἥτις διετείνετο ὅτι κατεῖχε τὰ θνητὰ λείψανα τοῦ Εὐρύτου, διεπιλονίκουν τὴν τιμὴν ὅτι ἦσαν τὸ θέατρον τῆς ἀξιομνημονεύτου ταύτης πάλης. Ὁ μῦθος ὅμως τοῦ Εὐρύτου εἶναι πανταχοῦ ὁ αὐτός. Ὁ βασιλεὺς τῆς Οἰχαλίας εἶναι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς Ὀδυσσεΐας, διάσημος τοξότης, ὡς αὐτὸς ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὡς ὁ Ἀπόλλων ὑπὸ τὰ βέλη τοῦ ὁποῖου πίπτει, διότι ἐτόλμησε νὰ

¹ De Gubernatis, *Mythologie Zoologique*, τ. II, σ. 18 τῆς γαλλικῆς μεταφρ. τοῦ P. Regnaud.

² Bléne Max Müller, *Nouv. leçons*, II, σ. 224. γαλλικὴ μετάφρ. Perrot.

τὸν προκαλέσῃ εἰς τὸ τόξον¹. Ὁ Εὐρυτος, τοῦ ὁποίου τὰ βέλη οὐδέποτε ἀποτυγχάνουσι τοῦ σκοποῦ, καὶ εἰς τῶν υἱῶν τοῦ ὁποίου φέρει τὸ ὄνομα Τοξεύς², φαίνεται ὡς ἥρωϊς ὁμοίᾳς πρὸς τὸν Ἡρακλέα φύσεως· ἥρωϊς τοπικός, ἡ λατρεία τοῦ ὁποίου ἠναγκάσθη νὰ παραχωρήσῃ τὴν θέσιν τῆς εἰς τὴν τοῦ ἐνδόξου ἀντιπάλου του, ἣ ὅστις, ἐν μυθικῇ γλώσσῃ, ἐφανεύθη ὑπ' αὐτοῦ. Ὁ Εὐρυτος, ἔλεγον, προσέφερε τὴν κόρην του Ἰόλῃν ὡς γέρας εἰς ἐκεῖνον ὅστις θὰ ἀνεδεικνύετο δεξιώτερος αὐτοῦ καὶ τῶν υἱῶν του ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ τανύειν τὸ τόξον καὶ βάλλειν τὰ βέλη. Ὁ Ἡρακλῆς δέχεται τὸν ἀγῶνα καὶ νικᾷ. Ἀλλ' ὁ Εὐρυτος ἀρνεῖται νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν τὴν κόρην του καὶ τὸν ἐκδιώκει ἐπαισχύντως ἐκ τῆς κατοικίας του. Ὁ ἥρωϊς ἀναγκάζεται λοιπὸν ν' ἀπομακρυνθῇ ἐπ' ὀλίγον τῆς ὥραιας παρθένου, ἣν ἀγαπᾷ, ὡς ὁ ἥλιος κατὰ τὴν ἐρημνεῖαν τοῦ Σοχ, ἀποχωρίζεται ταχέως τὴν νεκρὰν αὐγὴν, ἣ τὰ πρῶινά νύφη, νύφη ἰώδη, τῶν ὁποίων τὴν ἰδέαν ἐνθυμίζει τὸ ὄνομα τῆς Ἰόλης. Θὰ ἐπανεῖλθῃ δὲ νὰ κατακτῇ τὴν Ἰόλῃν, ἐκδικούμενος τὸν Εὐρυτον κατὰ τὸ τέλος τοῦ σταδίου του, ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του, δηλαδὴ καθ' ἣν ὥραν ὁ δῦων ἥλιος φαίνεται ἐκ νέου ἐνούμενος πρὸς τὰς πορφυρὰς νεφέλας, τὰς ὁποίας εἶχε πλησιάσει ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς πορείας του. Πρὸ τούτου ἔμως ἡ ὀργὴ αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἀφήγησιν τῶν μυθογράφων, ἔπασσε βρατεία ἐπὶ τοῦ Ἰφίτου, ἐνὸς τῶν υἱῶν τοῦ Εὐρύτου. Μεταβαίνων οὗτος εἰς ἀναζήτησιν τῶν βοῶν, τὰς ὁποίας εἶχε κλέψει ἀπὸ τὸν πατέρα του, ὁ Αὐτόλυκος, ὁ υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ, συνήντησε τὸν Ἡρακλέα, τὸν ὁποῖον ὑποπτεύετο διὰ τὴν κλοπὴν καὶ παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ τὸν βοηθήσῃ. Ὁ ἥρωϊς ἐξωλόθρευσε αὐτὸν προδοτικῶς, παρὰ τοὺς νόμους τῆς ξενίας, ἡ κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν, εἰς στιγμὴν μανίας. Μετὰ τὸν φόνον αὐτόν, ὁ Ἡρακλῆς μετέβη εἰς Δελφοὺς ἵνα καθαρθῇ. Ὁ θεὸς κατεδίκασεν αὐτὸν εἰς ἐνὸς ἔτους δουλείαν, τὸν μισθὸν τῆς ὁποίας ὤφειλε νὰ δώσῃ εἰς τὸν Εὐρυτον, ἵνα οὕτω πληρώσῃ τὸ χυθὲν αἷμα τοῦ υἱοῦ του. Ὁ Ἑρμῆς ἐπεφορτίσθη νὰ πωλήσῃ τὸν Ἡρακλέα, τὸν ὁποῖον ἠγόρασεν ἡ Ὀμφάλη³.

Ἐνταῦθα τοποθετεῖται ἡ διαμονὴ τοῦ ἥρωϊς εἰς τὴν αἰλὴν τῆς βασιλείας τῆς Λιβύης, κόρης τοῦ Ἰαρδάνου, χήρας τοῦ Τμώλου. Κατὰ τὴν χρονικὴν κτύτην περιόδον οἱ ῥωμαῖοι ποιηταὶ παρουσιάζουσιν ἡμῖν τὸν ἥρωϊ βυθισμένον εἰς βίον ἡδονικὸν καὶ μαλθακόν, φέροντα γυναικεῖα φορέματα καὶ νήθοντα παρὰ τοὺς πόδας τῆς Ὀμφάλης, ἥτις εἶχε περιβληθῇ τὴν λεοντήν τοῦ λέοντος τῆς Νεμέας⁴. Ἡ παράδοσις αὕτη εἶναι, ἀναμφιβόλως, ἀσιατικῆς προελεύσεως. Ὁ ἐκθληνυθεὶς ὑπὸ τοῦ ἔρωτος τῆς Λυδικῆς βασιλίσσης ἥρωϊς, δὲν εἶναι, τῷ ὄντι, ὁ ἕλλην Ἡρακλῆς· εἶναι ὁ ἀσύριος θεὸς Σάνδων ἢ Σάνδων, μετὰ τοῦ ὁποίου συνεταῦτιζον αὐτόν, θεὸς ἐρμαφροδίτου φύσεως. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν Ὀμφάλην, αὕτη ἀνήκει κατὰ τὸν Alfred Maury⁵, εἰς τὴν

¹ Ὀδυσσ. Θ', 224-228. Κατὰ τὸν Θεόκριτον (ΚΔ', 107) καὶ τὸν Ἀπολλόδωρον (Β', 4, 9), ὁ Εὐρυτος εἶχε διδάξει τὸν Ἡρακλέα νὰ τοξεύῃ. Τὰ βέλη του θὰ εὐρεθῶσι βραδύτερον μεταξὺ τῶν χειρῶν τοῦ Ὀδυσσεύς, ἄλλου διασήμευ τοξότου τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων (Ὀδυσσ., Φ. 12 καὶ ἐξ.).

² Ἡσιόδ., παρὰ Σχολ. Σοφοκλ. Τραγιν., 260. Οἱ ἄλλοι υἱοὶ του φέρουσι τὰ ὀνόματα Ἰφίτους, Κλυτίος καὶ Δηίων. Βλ. ἐπίσης Welcker, *Alle Denkmäler*, V, πιν. 15.

³ Πηγαὶ τοῦ μύθου: Σχολ., Ἰτιάδος, Ε, 392 Σοφ., Τραγιν., 252 καὶ ἐφ. Ἀπολλοδ., Β', 6, 1-3. Διοδ., Δ', 31.

⁴ Ovid, *Fast.*, II, 305. *Heroid.* IX, 53.

⁵ *Religions de la Grèce*, τ. III, σ. 152-154. Βλ. Movers, *die Phönizier*, I, 458 καὶ ἐφ.

κατηγορίαν τῶν θεῶν ἐκείνων τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἀναπαρχγωγῆς, τὰς ὁποίας συναντῶμεν καθ' ἅπασαν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ἀξιοσημείωτον, πράγματι, εἶναι ὅτι οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς φαίνονται ἀγνοοῦντες τὴν περίεργον ταύτην μεταμόρφωσιν τοῦ Ἡρακλέους. Ἀντὶ νὰ ὑποθέσωσι τὴν δράσιν αὐτοῦ δεσμευθεῖσαν, μᾶς παρουσιάζουσιν αὐτὸν ἀπεναντίας ἐξακολουθοῦντα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἀσίας, καὶ παρὰ τὴν δουλείαν του, τὴν σειρὰν τῶν ὠφελίμων ἄθλων του· δεσμεύοντα παρὰ τὴν Ἑφesus τοὺς Κέρκωπας, φονεύοντα τὸν λυδὸν ληστήν Συλέα, ἐξολοθρεύοντα τὸν ὄφιν τοῦ Σαγγαρίου ποταμοῦ, κρημνίζοντα εἰς τὰ κύματα τοῦ Μαιάνδρου τὸν αἰμοδιψῆ γίγαντα Λιτύρσην. Προσθέτουσι δὲ ὅτι ἡ Ὀμφάλη, ἀπομείνῃσα ἐκθαμβὸς πρὸ τοῦ θάρρους καὶ τῆς τόλμης τοῦ ἥρωος, ἔσπευσε ν' ἀποδώσῃ εἰς αὐτὸν τὴν ἐλευθερίαν¹.

Ὁ ἐναντίον τῶν Ἀμαζόνων πόλεμος τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ ὁποίου ἀναφέραμεν τὰ σπουδαιότερα συμβάντα, μελετῶντες τὸν μῦθον τῶν ἄθλων αὐτοῦ, ἦτο ἀπλοῦν ἐπεισόδιον τῆς ἐναντίον τῆς Τροίας ἐκστρατείας τοῦ ἥρωος· μύθου ἀρχαιότερου ἴσως τῆς Ἰλιάδος, τῆς ὁποίας εἶναι οὕτως εἰπεῖν τὸ προσχέδιον². Τὰ αἷτια τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἦσαν τὰ ἑξῆς. Ὁ βασιλεὺς Λαομέδων, δλέπων τὴν χώραν αὐτοῦ καταστρεφόμενην ὑπὸ τοῦ λοιμοῦ, καὶ μαστιζομένην ὑπὸ τερατώδους τινὸς δράκοντος, εἶχε, κατὰ τὴν συμβουλὴν τοῦ χρησμοῦ προσφέρει τὴν θυγατέρα του Ἡσιόνην ὡς ἐξίλαστήριον θῦμα. Προσέδεσεν αὐτὴν ζῶσαν ἐπὶ βράχου, ὅπου ἔμελλε νὰ κατισπαρχθῇ ὑπὸ τοῦ τέρατος. Ὁ Ἡρακλῆς προσεφέρθη νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν Ἡσιόνην, ὃ δὲ Λαομέδων ὑπεσχέθη νὰ τοῦ δώσῃ ὡς ἀμοιβὴν τοὺς θαυμαστὰς κέλητας, τοὺς ὁποίους εἶχε λάβει παρὰ τοῦ Διὸς ὡς ἀντάλλαγμα, διὰ τὴν ἀρπαγὴν τοῦ Γανυμήδους. Ὁ ἥρως ἐπάλαψε πρὸς τὸν δράκοντα ἐφόνευσεν αὐτὸν καὶ ἔσωσε τὴν Ἡσιόνην, ὡς ὁ Περσεὺς εἶχε σώσει τὴν Ἀνδρομέδαν. Ἀλλ' ὁ Λαομέδων δὲν ἔμεινε πιστὸς εἰς τὸν λόγον του. Ἐξοργισθεὶς διὰ τὴν κακοπιστίαν ταύτην, ὁ Ἡρακλῆς ἐπιβιδάζεται μετὰ πολλῶν συντρόφων του ἐπὶ ἑξ πλοίων, πολιορκεῖ τὸ Ἴλιον, καταστρέφει ἐκ θεμελίων τὴν πόλιν καὶ ἀποπλέει ἐπιστρέφον εἰς Ἀργολίδα. Τὸ ἄσπονδον τῆς Ἡρας μῖσος καταδιώκει αὐτὸν ἐν τῷ ταξειδίῳ του· τῇ βοηθείᾳ τοῦ Βορέου, ἡ βασιλίςσά του οὐρανὸν ἐγείρει τὰ κύματα τῆς θαλάσσης καὶ ἐξαπολύει τρομερὰν θύελλαν, ἣτις ρίπτει τὸν Ἡρακλέα ἐπὶ τῆς νήσου Κῶ, ὁπόθεν βαδίζει βραδύτερον, ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τῆς Ἀθηνᾶς, πρὸς συνάντησιν τῶν Γιγάντων εἰς τὰ Φλεγραία πεδία³. Ὁ Ζεὺς τιμωρεῖ τὴν σύζυγόν του, ἐλευθερώνει τὸν υἱὸν του καὶ ἐπναφέρει αὐτὸν σφον καὶ ἀδελφὴν εἰς Ἀργος. Τοιαύτη ἡ ἀπλὴ τῆς Ἰλιάδος ἀφήγησις⁴, τὴν ὁποίαν οἱ μεταγενέστεροι ποιηταὶ ἐξώγκωσαν δι' ἐπεισοδίων ἄνευ οὐδενὸς ἐνδιαφέροντος.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἡ Πελοπόννησος, ὅπου ὁ Ἡρακλῆς ἔχει, οὕτως εἰπεῖν, τὸ κέντρον τῶν ἐπιχειρήσεών του ἐν Μυκῆναις, καθίσταται τὸ θέατρον μεγάλου ἀριθμοῦ περιπετειῶν καὶ θαυμαστῶν κατορθωμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον τὰ σπουδαιότερα ἀπὸ μυθικῆς ἀπόψεως θ' ἀναφέρωμεν. Κατὰ τὴν ἐκστρατείαν, τὴν ὁποίαν ἐπιχειρεῖ ἐναντίον τῆς Ἡλίδος, ἵνα τιμωρήσῃ τὸν Αὐγεῖαν, ὅστις, ὡς ὁ Εὐρυτος καὶ ὁ Λαομέδων, ἠρνήθησαν νὰ καταβάλωσιν εἰς αὐτὸν τὸν ὑποσχεθέντα μισθόν, ὁ Ἡρα-

¹ Ἀπολλοδ., Β', 6, 3. Διοδ., Α', 31.

² Ἰλιάδ., Ε, 538. Ε, 250. Ο, 25. Γ, 141.

³ Ἀπολλοδ., Β', 7, 1. Ἡρακλ. Μαινόμ., 177. 1191.

⁴ Χωρ. πρ.

κλῆς ἔχει ἀντιπάλους τοὺς δύο Μολίονας, τέρατα ἔχοντα δύο κεφαλὰς ἐπὶ ἐνὸς μόνου σώματος προσκεκολλημένας· διδύμους γίγαντας, ἀναλόγως πρὸς τοὺς δύο Ἀλοάδας Ἐφιάλτην καὶ Ὠτόν, καὶ οἱ ὅποιοι εἶναι βεβαίως ἢ προσωποποιήσεις τῶν αὐτῶν φαινομένων. Ὡς παρετήρησεν ὁ Max Müller¹, τὸ ὄνομα Ἀλοάδαι, ὅπερ σημαίνει οἱ «ἄλωνισταί», ἔχει τὴν αὐτὴν σημασίαν πρὸς τὸ τῶν Μολιόνων (θραυστῶν)², ἀμφότερα δὲ πρέπει νὰ συσχετισθῶσι πρὸς τὸ Miölnir (ὁ θραυστής), ὅπερ εἶναι ἡ σφύρα τοῦ Θῶρ, θεοῦ τοῦ κεραυνοῦ ἐν τῇ μυθολογίᾳ τοῦ Βορρά. Ὅθεν οἱ δύο Μολιόνες δύνανται νὰ θεωρηθῶσι μετ' ἀληθοφανείας ὡς αἱ εἰκόνες τοῦ κεραυνοῦ καὶ τῆς ἀστραπῆς· οὐράνια τέρατα, τὰ ὅποια, ἂν καὶ διακρινόμενα ἀλλήλων ἐντούτοις συνέχονται καὶ ἀποτελοῦσιν, οὕτως εἰπεῖν, ἓν. Ὅθεν ἡ κατὰ τῶν Μολιόνων νίκη τοῦ ἥρωος εἶναι ἀπλῶς νέα τις παραλλαγή τοῦ αἰωνίου θριάμβου τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ κατὰ τῶν δυνάμεων τῆς θυέλλης.

Μετὰ τὸ κατόρθωμα τοῦτο οἱ μυθογράφοι τοποθετοῦσι τὴν ἐκστρατείαν τῆς Μήλου, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ υἱὸς τοῦ Νηλέως Περικλύμενος νικάται ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους· τὴν ἐκστρατείαν τῆς Λακεδαιμόνος, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας εἶναι ἡ τιμωρία τῶν υἱῶν τοῦ Ἰπποκόωντος, καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Τυνδάρεω ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Λακωνίας.

Ἐν Τεγέᾳ τῆς Ἀρχαΐδας, ὁ Ἡρακλῆς διετήρη σχέσεις μετὰ τῆς Αὐγῆς, ἡ δὲ μακτικὴ τῆς ὁποίας ἱστορία εἶχε τύχην νὰ ἐμπνεύσῃ ἀλληλοδιαδόχως ἕκαστον ἐκ τῶν τριῶν μεγάλων ἀθηναίων τραγικῶν. Θυγάτηρ τοῦ Ἀλεοῦ καὶ ἱέρεια τῆς Ἀθηνᾶς, ἡ Αὐγὴ ἡ τιμάσθη ἡμέραν τινὰ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους ἐν στιγμῇ μέθης³. ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης ἐγεννήθη ἐν τέκνον, ὁ Τήλεφος. Τὸ παιδίον ἄμα τῇ γεννήσει του ἀπεκρύφθη ὑπὸ τῆς μητρὸς του, ἥτις ἐφοβείτο τὸν Ἀλεόν, ἐν τῇ ἱερῇ τῆς παρθένου θεᾶς, ἡ ὁποία ὀργισθεῖσα ἐκ τῆς βεδηλώσεως ταύτης ἀπέστειλε λοιμὸν καὶ ἡρῆμωσε τὴν χώραν. Ἐν τούτοις ὁ βασιλεὺς κατώρθωσε τέλος ν' ἀνακαλύψῃ τὴν καταισχύνην τῆς θυγατρὸς του καὶ τὴν κρύπτειν τοῦ παιδίου. Ἐξέβηκε τότε αὐτὸ ἐπὶ τοῦ Παρθενίου ὄρους, ὡς ὁ Οἰδίπους ἐξετέθη ἐπὶ τοῦ Κιθαιρώνος, τὴν δὲ μητέρα παρέδωκεν εἰς τὸν Νκύπλιον, ἵνα ρίψῃ αὐτὴν εἰς τὴν θάλασσαν· ἀλλ' οὗτος συγκινηθεὶς ἐκ τῆς δυστυχίας τῆς, ἀποστέλλει αὐτὴν εἰς Μυσίαν, ὅπου ἐγένετο σύζυγος τοῦ βασιλέως Τεύθραντος. Ἐν τῇ μεταξὺ, ὁ Τήλεφος, διαφυγὸν ὡς ἐκ θαύματος τὸν θάνατον, γαλουχούμενος ὑπὸ ἐλάφου, ἐμεγάλωνε μεταξὺ τῶν ποιμένων τοῦ ὄρους. Ἀνδρωθεὶς μεταβαίνει νὰ ἐρωτήσῃ τὸ μαντεῖον, τῇ συμβουλῇ τοῦ ὁποίου ἐξεκίνησε διὰ τὴν Μυσίαν πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς μητρὸς του. Ὁ βασιλεὺς Τεύθρας, ὅστις ἐξένισεν αὐτὸν εὐρίσκατο τότε εἰς πόλεμον πρὸς τοὺς γείτονάς του· ὑπισχνεῖται δὲ νὰ δώσῃ, εἰς τὸν Τήλεφον σύζυγον τὴν Αὐγην, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ὡς θυγατέρα του, ἐὰν ὁ νεαρὸς ἥρως κατώρθωνε νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ τῶν ἐχθρῶν του. Οὗτος νικά, ὁ δὲ Τεύθρας πιστὸς εἰς τὸν λόγον του παραδίδει εἰς αὐτὸν τὴν Αὐγην. Ἡ μήτηρ καὶ ὁ υἱὸς, ἄγνωστοι πρὸς ἀλλήλους, μέλλουσι νὰ ἐνωθῶσιν, ὡς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἰοκάστης καὶ τοῦ Οἰδίποδος. Ἡ Αὐγὴ ὅμως ταρассομένη ἐκ κρυφίου τινὸς προαισθήματος, ἀποστρέφεται τὴν ἐνω-

¹ Nouv. Leçons, τ. II, σ. 33 τῆς γαλλ. μεταφρ.

² Εἶναι υἱοὶ τοῦ Ἀκτορος (Ἰλιάς, Α. 709, 750. Γ. 638), προσώπου τὴν αὐτὴν ἔχοντος ἔννοϊαν (ἄγνυμι, θραύω).

³ Εὐριπ. Αὐγὴ, ἀπασπ. 1.

σιν ταύτην· ἵνα δ' ἀποφύγῃ αὐτὴν ἐπιχειρεῖ νὰ φονεύσῃ τὸν Τηλέφον, ὅτε δράκων ὑπὸ τῶν θεῶν πεμφθεὶς χωρίζει αὐτούς. Ὁ Τηλέφος στρέφει τῶρα καὶ αὐτὸς τὰ ὅπλα του ἐναντίον τῆς μητρὸς του. Ἄλλ' ἐξαίφνης ὁ Ἡρακλῆς, τὸν ὁποῖον ἐκείνη ἐπεκαλέσθη ἐμφανίζεται καὶ ἀποκαλύπτει εἰς τὸν Τηλέφον τὸ μυστικὸν τῆς γεννήσεώς του. Μήτηρ καὶ υἱός, μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν, ἐπιστρέφουν εἰς τὴν πατρίδα των¹. Εὐνότητον εἶναι πῶς ὁ Αἰσχύλος, ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ Εὐριπίδης εὗρον ὕλην δράματος² ἐν τῷ τραγικῷ τούτῳ μύθῳ, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐρμηνεία εἶναι ἀρκούντως δυσχερής. Ἐκ τῶν συγχρόνων μυθολόγων ὁ Preller καὶ Hartung, στηριζόμενοι κυρίως ἐπὶ τῆς ἀφομοιώσεως τῆς Εἰλειθυίας πρὸς τὴν Αὐγὴν εἰς τὸν δῆμον τῆς Τεγέας³, θεωροῦσι τὴν λάμπουσιν (αὐγή, λάμψις) τοῦ Ἀλεοῦ θυγατέρα ὡς προσωποποίησιν τῆς σελήνης. Διὰ τὸν Preller, ὁ Τηλέφος (οὗ ἡ λάμψις φθάνει μακράν, τῆλε- φῶς) εἶναι ὁ ἀστὴρ τῆς αὐγῆς. Ἄλλ' ἡ καταπληκτικὴ ἀναλογία τοῦ μύθου αὐτοῦ πρὸς τὸν τοῦ Περσέως καὶ τὸν τοῦ Οἰδίποδος φαίνεται μᾶλλον δεικνύουσα ὅτι ἐν τῇ Αὐγῇ πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν αὐγὴν καὶ ἐν τῇ υἱῷ αὐτῆς Τηλέφῳ ἡλιακὸν τινα ἥρωα, γεννηθέντα ἐκ τῶν πυρῶν τῆς αὐγῆς, ὅστις φθάνει εἰς τὸ τέρας τῆς πορείας του, καὶ ἐπανευρίσκει τὴν μητέρα του, τὴν λαμπράν νύμφην τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως. Ὁ υἱὸς τοῦ Ἡρακλέους, ὡς συχνάκις συμβαίνει εἰς τὰς μυθικὰς γενεαλογίας, ἔχει οὕτω τὴν αὐτὴν πρὸς τὸν πατέρα του φύσιν.

Αἱ τελευταῖαι περιπέτειαι τῆς ζωῆς τοῦ Ἡρακλέους λαμβάνουσι χώραν ἐν Τραχίνι καὶ Αἰτωλίᾳ παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς Οἰτῆς. Ὁ ἥρως μετέβη παρὰ τῷ βασιλεῖ τῶν Αἰτωλῶν τῆς Καλυδόνος Οἰνεῖ, ἵνα ζητήσῃ εἰς γάμον τὴν κόρην του *Δηϊάνειραν*. Ἄλλ' ἐκεῖ συνήντησε τρομερὸν ἀντίπαλον, τὸν Ἀχελῶν, ὅστις ἀπὸ μακροῦ ἐξήτει τὴν χεῖρα τῆς παρθένου, παρουσιαζόμενος εἰς τὸν πατέρα της ὑπὸ τρομακτικῆς μορφῆς. Ὅτε μὲν ὡς ταῦρος μυκώμενος, ὅτε δὲ ὡς ὄρις ἐλισσόμενος, ὅτε δὲ ὡς ἄνθρωπος, φέρων κέρατα εἰς τὴν κεφαλὴν, καὶ ἐκ τοῦ φρίττοντος στόματος τοῦ ὁποῖου ἐξερεύγοντο κύματα ὕδατος⁴. Ὁ Οἰνεὺς περίτρομος ἐμελλε νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς ἀπειλάς του, ὅτε ἔρχεται ὁ Ἡρακλῆς, ὅστις ὠπλισμένος διὰ τῶν βελῶν του, τῆς λόγχης του καὶ τοῦ ροπάλου του, βαδίζει πρὸς συνάντησιν τοῦ ἐνοχλητικοῦ μνηστήρος. Ὁ ἀγὼν συνάπτεται σῶμα πρὸς σῶμα· οἱ δύο ἀντίπαλοι συγκρούονται καὶ κτυπῶνται μετὰ πατάγου. Τέλος ὁ ἥρως θραύει ἐν τῶν κεράτων τοῦ τέρατος· ὁ δὲ Ἀχελῶς, ἵνα διατηρήσῃ αὐτό, τοῦ δίδει εἰς ἀντάλλαγμα τὸ κέρας τῆς Ἀμαλθείας, ὑπερ εὐρίσκειτο εἰς τὴν κατοχὴν του⁵. Τὸ κέρας τοῦτο, παραδοθὲν εἰς χεῖρας τοῦ Οἰνέως, ὡς ἀμοιβὴ διὰ τὴν κόρην του ἢ, κατ' ἄλλας ἐκδοχάς, δοθὲν εἰς τὸν Δία ἢ τὰς Νύμφας, καθίσταται τὸ σύμβολον τῆς ἀφθονίας καὶ τῆς γονιμότητος τοῦ ἐδάφους. Οἱ ἀρχαῖοι κριτικοί, καὶ μετ' αὐτοὺς τινὲς τῶν νεωτέρων, ἐνόμισαν ὅτι ἐν τῇ ἀφηγήσει ταύτῃ

¹ Πηγαί: Ἀπολλοδ., Β', 7, 4. Γ', 9, 1. Πausan., Η', 4, 9, Η', 48, 7. Γ', 28, 8. Διοδ., Δ', 33. Ὑγιν. Μῦθ. 99-100. Τὴν συνέχειαν τῆς ἱστορίας τοῦ Τηλέφου καὶ τὴν συμμετοχὴν του εἰς τὰ γεγονότα τοῦ πολέμου τῆς Τροίας, βλέπε, Ὑγιν. Μῦθοι, 101-Διὰ τὰς σχετικὰς πρὸς αὐτὸν ἀπεικονίσεις, βλέπε O. Jahn, *Arch. Beiträge*, σ. 233 καὶ ἐφ.

² Ἡ τραγωδία τοῦ Αἰσχύλου ἔφερε τὸν τίτλον *Μυσοί*· ἡ τοῦ Σοφοκλέους, *Αἰεΐδαι*, ἡ τοῦ Εὐριπίδου *Αὐγὴ*.

³ Πausan., Η', 48, 7.

⁴ Σοφοκλ., *Τραχίν.*, 9.

⁵ Ἐνθ' ἀνωτ., στ. 507 καὶ ἐφ. Ὑγιν. Μῦθ., 31.

διέκρινον τὴν εἰκόνα τῆς ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης τέχνης καταχθείσης νίκης ἐναντίον τῆς θειότητος τῶν χειμαρρῶδων ὑδάτων τοῦ Ἀχελϋοῦ, ὅστις κατέστη ἀληθὴς εὐεργέτης διὰ τὴν χώραν, ἀφ' ὅτου ἐτακτοποιήθη ὁ ροῦς αὐτοῦ¹. Ἡ τοπικὴ ὅμως ἐρμηνεία αὕτη δυσκόλως ὑποστηρίζεται. Ὁ Ἀχελϋός εἶναι, βεβαίως, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ὁ μεγαλείτερος ποταμὸς τῆς Ἑλλάδος, ὁ χωρίζων, κατὰ τὸ κατώτερον μέρος τοῦ ροῦ αὐτοῦ, τὴν Αἰτωλίαν τῆς Ἀκαρνανίας, ἀλλ' ἐν τῇ μυθολογικῇ διαλέκτῳ, ὁ Ἀχελϋός, υἱὸς τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τῆς Τηθύος, οὐδόλως ὑποδηλοῖ ὠρισμένον τινὰ ροὴν ὑδατος· εἶναι γενικῶς ὁ ποταμὸς, ὁ ποταμὸς ὁ ἔχων τὴν πηγὴν του ἐν τῷ Οὐρανῷ, κατὰ τὴν ὀμηρικὴν ἔκφρασιν (διυπετής). Ὅθεν ὁ Ἀχελϋός ὑπῆρξεν ἀρχικῶς ὁ οὐράνιος ποταμὸς, ὡς ποικιλόμορφον τρομερὸν τέρας ἐκλαμβανόμενος, ὅστις ἐν τῇ μάχῃ τῆς θυέλλης λαμβάνει· ὅτε μὲν τὴν μορφήν τοῦ ὄφως - ἀστραπῆς, ὅτε δὲ τὴν τοῦ ταύρου, δηλαδὴ τοῦ μυκωμένου κεραυνοῦ· τέρας νικηθὲν ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ λαμπροῦ φωτός, ὅστις θραύων τὰ κέρατα αὐτοῦ κάμνει ν' ἀναβλῶσιν ἐξ αὐτῶν τὰ ποτίζοντα καὶ γονιμοποιούντα τὸ ἔδαφος ὕδατα². Ὅσον ἀφορᾷ τὴν παρθένον Δηϊάνειραν, ἣτις εἶναι τὸ ἑπαθλὸν τοῦ ἀγῶνος, ἡ σημασία της εἶναι μᾶλλον δυσκαθόριστος. Τὸ ὄνομα τῆς μητρὸς αὐτῆς Ἀλθαίας (τροφοῦ) ἔπερ βεβαίως συγγέεται μετὰ τοῦ Ἀμάλθειας, αἱ σχέσεις της μετὰ τοῦ Κενταύρου Νέσσου, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν, τέλος ἡ ὀλεθρία ἐπίδρασις, ἣν ἀσχεῖ ἐπὶ τοῦ πεπρωμένου τοῦ Ἡρακλέους, καθόσον καθίσταται ἀκουσα αἰτία τοῦ θανάτου αὐτοῦ, δύνανται νὰ μᾶς κάμωσι νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι σχετίζεται πρὸς τὰ φαινόμενα τῶν νεφῶν καὶ τῶν οὐρανίων ὑδάτων.

Ἡ ἔνωσις τοῦ ἥρωος καὶ τῆς Δηϊάνειρας δὲν θραδύνει, τῷ ὄντι, νὰ διαταραχθῇ ἔνεκα διαφόρων ἀτυχῶν συμβάντων. Κατὰ τὴν διαμονὴν του εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πενθεροῦ του Οἰνέως, ὁ Ἡρακλῆς φονεύει ἀκουσίως ἓνα τῶν συγγενῶν του, τὸν νεαρὸν Εὐνομον. Ὁ φόνος οὗτος τὸν ἀναγκάζει νὰ ἐξορισθῇ κατὰ τὸν νόμον. Ἐγκαταλείπει λοιπὸν τὴν Αἰτωλίαν μετὰ τῆς Δηϊάνειρας, ἵνα μεταβῇ εἰς τὴν Τραχίνα, ὅπου ἐβασίλευεν ὁ Κῆρυξ. Οἱ δύο σύζυγοι φθάνουσιν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Εὐήνου ποταμοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ ρεῦμα διήρχοντο οἱ ταξειδιῶται καθήμενοι ἐπὶ τῆς ράχεως τοῦ Κενταύρου Νέσσου, ὅστις διεπεραιώνει οὕτω αὐτοὺς ἀπὸ ὄχθης εἰς ὄχθην. Ἡ Δηϊάνειρα ἀνέρχεται ἐπὶ τοῦ Κενταύρου, ὅστις ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ποταμοῦ θέλει νὰ προσβάλῃ τὴν τιμὴν της (εἰκ. 142). Ὁ Ἡρακλῆς, ἰδὼν τοῦτο, τανύει τὸ τόξον του καὶ διατρύπῃ τὴν καρδίαν τοῦ Νέσσου διὰ δηλητηριώδους βέλους. Ὁ Κένταυρος θνήσκων πείθει τὴν Δηϊάνειραν νὰ περισυλλέξῃ τὸ ἐκ τῆς πληγῆς του ρεῦσιν· αἷμα καὶ νὰ κατασκευάσῃ, ἐξ αὐτοῦ φίλτρον, διὰ τῆς μαγικῆς τοῦ ὁποίου δυνάμεως θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπανακτήσῃ τὴν ἀγάπην τοῦ συζύγου της, ἐάν ποτὲ οὗτος τὴν ἐγκατέλειπε χάριν ἀντιζήλου τινός. Ἡ Δηϊάνειρα ἔσχε δυστυχῶς ταχύτατα τὴν εὐκαιρίαν νὰ δοκιμάσῃ τὴν δύναμιν τοῦ φίλτρου τούτου. Κατόπιν διαφόρων ἐνδόξων ἐκστρατειῶν κατὰ τῶν Δρυόπων, τῶν Λαπιθῶν καὶ τοῦ Κύννου, ὁ Ἡρακλῆς ἐγκαταλείπει τὴν Τραχίνα, ἵνα πορευθῇ κατὰ τοῦ Εὐρύτου, τὰς ὕβρεις τοῦ ὁποίου δὲν εἶχεν εἰσέτι τιμωρήσῃ. Καταστρέφει ὁλοσχερῶς τὴν Οἰχαλίαν, σφάζει τὸν Εὐρυτον καὶ τοὺς υἱούς του καὶ συμπαραλαμβάνει τὴν ὥραϊαν Ἰόλην, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἄλλοτε μετὰ λύπης ἐγκαταλείψει, καὶ τῆς ὁποίας ὁ ἔρως ταράσσει καὶ φλογίζει τὴν καρδίαν του. Πρὶν ἢ ἐπανέλθῃ εἰς Τρα-

¹ Στραβ., I, σ. 458. Διοδ., Δ', 34. Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην ἀπεδέχθη καὶ ὁ Preller.

² Βλ. Schwartz, *der Ursprung der Mythologie*, σ. 60-61.

χίνα, ὅπου ἡ Δηϊάνειρα ἀπομείνασα μάνη ἀναμένει τὴν ἐπάνοδον τοῦ συζύγου της, προσεγγίζει εἰς τὸ Κήναιον ἀκρωτήριον τῆς Εὐβοίας. Ἐκεῖθεν δὲ θέλων νὰ τελέσῃ μεγαλοπρεπῶς εὐχαριστίαν πρὸς τὸν Δία, στέλλει κατεσπευσμένως τὸν σύντροφον αὐτοῦ Λίχαν, ἵνα φέρῃ εἰς αὐτὸν λευκὸν τινα χιτῶνα καὶ ἔνδυμα ἑορτῆς, τὰ ὅποια ἐπεθύμει νὰ περιβληθῇ διὰ τὴν θυσίαν. Ἡ Δηϊάνειρα μαυθαίνει διὰ τοῦ ἀπεσταλμένου τὴν ἐπιστροφὴν τῆς Ἰόλης καὶ τὸ πάθος τοῦ Ἡρακλέους διὰ τὴν θυγατέρα τοῦ Εὐρύτου. Ἐν τῇ ζηλοτυπίᾳ της ἐνθυμεῖται τὴν τελευταίαν παραγγελίαν τοῦ Κενταύρου. Ἐμδάπτει τὸν χιτῶνα εἰς τὸ μαγικὸν φίλτρον, ὅπερ εἶχε κατασκευάσει διὰ τοῦ αἵματος

Εἰκ. 142. —Δηϊάνειρα καὶ Νέσσος.

τοῦ Νέσσου καὶ τὸ στέλλει εἰς τὸν σύζυγόν της. Μόλις ὁ ἥρως περιεβλήθη αὐτόν, τὸ δηλητήριον, εἰς τὸ ὅποιον εἶχεν ἐμβαπτισθῇ, μεταδίδεται εἰς τὸ σῶμα του καὶ διατρέχει τὰ μέλη του. Ἰπὸ ἀνυποφόρων καταληφθεὶς πόνων ὁ ἥρως, παράφρων ἐκ τῆς δόδυνης, ἀρπάζει τὸν Λίχαν ἐκ τῶν ποδῶν καὶ κρημνίζει αὐτὸν εἰς τὴν θάλασσαν. Κατόπιν προσπαθεῖ νὰ ἀπαλλαγῇ ἐκ τῆς ὀλεθρίας περιπτύξεως· θέλει νὰ σχίσῃ τὸ ἔνδυμα, ἀλλ' ἀποσπᾷ ταυτοχρόνως τὰ κατερρακωμένα τοῦ πληγμένου σώματός του μέλη. Αἰσθανόμενος τότε ὅτι ἤγγιζεν ἡ τελευταία του ὥρα, ἀναρριχάται ἐπὶ τῶν κλιτύων τῆς Οἴτης, θραύει διὰ τῆς ἰσχυρᾶς χειρός του τὰ πεῦκα καὶ τὰς ὀρυς τοῦ ὄρους σχηματίζει δι' αὐτῶν σωρὸν ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἀνέρχεται ἐπ' αὐτοῦ καὶ διατάσσει τοὺς συντρόφους του νὰ θέσωσι πῦρ· οὗτοι ἄρνοῦνται νὰ τῷ παρέξωσι τὴν ἐκδούλευσιν αὐτήν, τὴν ὅποιαν προσφέρει εἰς αὐτὸν ὁ πατὴρ τοῦ Φιλοκτήτου Παιάν, εἰς ὃν παραδίδει εἰς ἀντάλλαγμα τὸ τόξον καὶ τὰ βέλη του. Κύματα καπνοῦ ἀνέρχονται πρὸς τὸν οὐρανόν, ἡ πυρὰ σπινθηροβολεῖ, ἀναθρώσκουσι φλόγες· τὸ σῶμα τοῦ ἥρωος μέλλει νὰ κατακαῇ, ὅτε νέφος ἀνωθεν κατελθὼν ἀνυψοῖ καὶ μεταφέρει εἰς τὸν Ὀλυμπον, ἐν τῷ μέσῳ κεραυνῶν καὶ ἀστραπῶν, τὸν υἱὸν τοῦ Διὸς¹.

¹ Σοφοκλ., *Τραγ.*, παρ' Ἀπολλοδ., Β', 717.— Ὁ μῦθος τῆς πυρᾶς τοῦ Ἡρακλέους εἶναι πιθανῶς ἀνατολικῆς προελεύσεως. Ἀνήκει εἰς τὸν λυδίων Ἡρακλῆ, εἰς τὸν θεὸν Σάνθαν. Εἰς Ταρόν (Δίον Χρυσ., Λόγ. ΛΓ') ἐώρταζον, πρὸς τιμὴν τοῦ Ἡρακλέους—Σάνδωνος, τὴν ἑορτὴν

Τὸ τραγικὸν αὐτὸ τέλος τοῦ Ἡρακλέους εἶναι ἴσως, ὡς παρετήρησεν ὁ Max Müller¹, μεγαλειώδης καὶ λαμπρὰ εἰκὼν τῆς ἐν τῷ μέσῳ τῶν νεφῶν δύσεως τοῦ ἡλίου. Οἱ σκοτεινοὶ ἀτμοὶ οἱ ἀποκρύπτοντες τὸν ἀστέρα τῆς ἡμέρας περὶ τὸ τέρμα τῆς πορείας αὐτοῦ, εἶναι ὡς ὀλέθριόν τι ἐνδυμα, ὅπερ οὗτος προσπαθεῖ νὰ σχίσῃ δια-
 τρυπῶν κατὰ διαλείμματα, διὰ τῆς φλογερᾶς λαμπρότητός του, τὸ περιβάλλον αὐτὸν ἐχθρικὸν σκότος. Ματαίᾳ προσπάθεια. Τὰ νέφη φλογίζονται· χεῖμαρροι φλογῶν καὶ καπνοῦ ἐκπέμπονται ἐκ τῆς καιούσης εἰς τὸν ὀρίζοντα πυρᾶς· ἐντὸς ὀλίγου ἔλος ὁ οὐρανὸς πρὸς τὴν δύσιν μεταβάλλεται εἰς ἀπέραντον πυρκαϊάν, εἰς τὸ μέσον τῆς ὁποίας ἀποθνήσκει ὁ ἥρωας κατακαίμενος ἐκ τοῦ πυρὸς τὸ ὅποιον μόνος του ἤναψε.

Ἡ πλήρης δόξης ἀποθέσις αὕτη τοῦ Ἡρακλέους ἦτο ἐν τῶν ἀγαπητῶν θεμάτων τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ τέχνης², αἱ ὁποῖαι συχνάκις περιέγραφαν τὴν θριαμβευτικὴν τοῦ ἥρωος εἰσόδον εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ὀλύμπου, ὅπου ὑποδέχονται αὐτὸν ἢ Ἀθηνᾶ καὶ ὁ Ἀπόλλων, ὅπου ὁ Ζεὺς τὸν τοποθετεῖ παραπλεύρως του, ὅπου συμφιλιοῦται μετὰ τῆς Ἥρας, ἥτις δίδει εἰς αὐτὸν ὡς σύζυγον τὴν κόρην τῆς Ἥδην καὶ ὅπου ἀπολαβεῖ ἔκτοτε τῆς συναναστροφῆς τῶν ἀθανάτων, ἐν μέσῳ οὐρανίας χαρᾶς καὶ αἰωνίας ἀναπαύσεως, ἥτις εἶναι ἀμοιβή τοῦ λαμπροῦ καὶ κοπιώδους αὐτοῦ βίου.

IV. — ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΠΕΡΙ ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΑΝΤΙΔΗΨΙΣ. ΟΙ ΗΡΑΚΛΕΙΔΑΙ

Ἡ ἔκθεσις τοῦ μύθου τοῦ Ἡρακλέους εὐκόλως ἐξηγεῖ τοὺς διαφόρους ἀποδιδόμενους εἰς τὸν ἥρωα χαρακτῆρας. Ὅλος ὁ θνητὸς αὐτοῦ βίος ἦτο ἀκατάπαυστος ἀγὼν· ἀγὼν δυσχερής, συναπτόμενος ἐναντίον τῶν κτηνωδῶς ὀρμητικῶν τεράτων ἢ τῶν δι' ἐξαιρετικῆς ρώμης πεπρωκισμένων ὄντων. Ὅθεν ἡ φυσικὴ δύναμις εἶναι τὸ προεξάρχον στοιχεῖον τοῦ τύπου τοῦ Ἡρακλέους. Ὁ ἥρωας ὁ παλαιᾶς σῶμα πρὸς σῶμα, μετὰ τοῦ Ἀχελϋοῦ, τοῦ Ἀνταίου, τοῦ Ἐρυκος, καὶ καταβαλὼν αὐτούς, ὥφειλε νὰ θεωρῆται ὡς ἰδεώδης τύπος ἀθλητοῦ ἐξιχθέντος εἰς τὴν πλήρη τοῦ ἑαυτοῦ του κυριάρχῃσιν καὶ εἰς τὴν ἐντελῇ ἀνάπτυξιν τῆς μυϊκῆς ἐνεργείας του. Ἡ εἰκὼν του εὐρίσκεται ἐν τοῖς γυμνασίοις, ὅπου οἱ ἔφηβοι συνεδύαζον τὴν λατρείαν του πρὸς τὴν τοῦ Ἑρμοῦ. Ἀλλ' ἐνῷ τὸ σῶμα τοῦ Ἑρμοῦ μὲ τὸν λεπτὸν καὶ εὐκίνητον σχηματισμὸν του, εἶχε προπαντὸς τὴν ιδιότητα τῆς εὐλυγισίας τὴν ἀπαιτουμένην διὰ τὴν παλαίστραν, τὸ τοῦ Ἡρακλέους, μὲ τὰ ρωμαλέα μέλη καὶ τοὺς τεραστίους μυῶνας του, ὡς εἶχε φαντασθῇ αὐτὸν ὁ Λύσιππος καὶ ὡς τὸν παριστάνει τὸ περίφημον ἀγαλμα

τῆς πυρᾶς, ἢ ἀνάμνησις τῆς ὁποίας διατηρήθη ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς πόλεως ταύτης. Τὰ μετὰ τὰ τῆς Φιλαδελφείας, παρὰ τὴν Ταρσόν, παριστάνουσι πυρὰν πυρκαϊδοειδῆ ὑπεράνω τῆς ὁποίας ἵσταται ἀετός, μετὰ τῆς ὄψεως τοῦ Ἡρακλέους - Σάνδωνος (Maury, *Religions de la Grèce*, III, σ. 152, ἀρ. 7.

¹ *Mythologie comparée*, γαλλ. μεταφρ. George Perrot, σ. 115.

² Πινθ., Νεμ. Α', 69. Σοφ. Φίλοκλ., 1413. Ἐδριπ., Ἡρακλ., 910 καὶ ἔφ. Συνήθως ἀναπαράστασις ἐπὶ τῶν γραπτῶν ἀγγείων. Βλέπε Gerhard, *Auserles. Vasenbilder*, πιν. 136-140. *Antike Bildwerke*, πιν. 31. Millingen, *Peint. de vases*, πιν. 36, κλπ.

τοῦ Φαρνεσείου Ἡρακλέους, παρουσίαζε πρὸ παντὸς τὴν καταπληκτικὴν εἰκόνα τῆς δυνάμεως (εἰκ. 143). Οἱ καλλιτέχναι ἠρέσκοντο ἐξ ἄλλου ἐκφράζοντες τὴν ἰδέαν τῆς σκληρᾶς μοίρας, ἣτις ἐδάρνε καθ' ὅλην τὴν σταδιοδρομίαν τοῦ ἥρωος. Ὁ Ἡρακλῆς τοῦ Λυσίππου, τοῦ ὁποῖου ὁ ἀριστερὸς βραχίον στήριζεται ἐπὶ τοῦ ροπάλου, ἐν τῇ στάσει τῆς ἀκολουθούσης τὴν νίκην ἀναπαύσεως, ἔχει τὴν κεφαλὴν κεκλιμένην καὶ

Εἰκ. 143.—Φαρνέσιος Ἡρακλῆς.

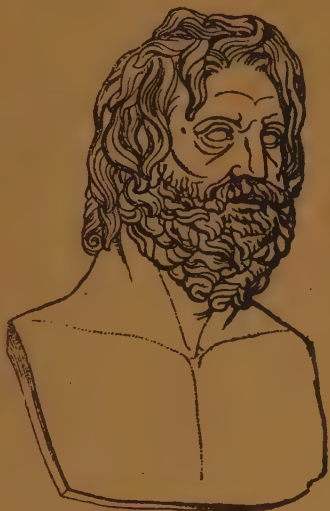
τὰ βλέμματα προσηλωμένα ἐμπρὸς του, ὥς νὰ συλλογίζεται τοὺς νέους ἀγῶνας, εἰς οὓς μετ' ὀλίγον θὰ ἐμπλακῇ. Ἡ παρατιθεμένη εἰκὼν τῆς προτομῆς ἐκφράζει πληρύτερον ἔτι τὸ αἶσθημα ἐκεῖνο τῆς θλίψεως καὶ τῆς καρτερικότητος, ὅπερ βεβαίως ἐπλήρου τὴν ψυχὴν τοῦ δούλου τοῦ Εὐρυσθέως (εἰκ. 144)¹. Εἰς τὸν ἀθλητικὸν αὐτὸν Ἡρακλέα ἀπέδιδον τὴν ἴδρυσιν τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων, τῶν ὁποίων εἶχε κανονίσει, ἔλεγον, ὅλας τὰς λεπτομερείας². ὁ ἥρωας οὗτος ὁ ἐξελητὼν νικητὴς ἐκ τοσούτων

¹ Σ. Μ. Τὴν εἰκόνα ταύτην παραθέτει ὁ συγγραφεὺς ἐν σελίδι 321 (εἰκ. 96) ὡς παριστάνουσαν τὸν Ποσειδῶνα, ἐκφράζουσαν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὅλως διάφορα αἰσθήματα. Ὑποθέτομεν ὅθεν ὅτι αὐτ' ἄλλης τινὸς ἔχει ἐνταῦθα τοποθετηθῇ.

² Πινδ., Ὀλυμπ., Γ', 11. 1Α', 42 καὶ ἐφ.

ἀγώνων, ἦτο ἐν ταῖς μάχαις, λόγῳ τοῦ θάρρους καὶ τῆς ἀτρομότητος καρδιάς του, τὸ θεῖον πρότυπον τῶν νεαρῶν πολεμιστῶν. Ἐνίοτε ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ καλλίνικος ἥρως, παραδεδομένος ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν μέθην τῆς νίκης, τὴν ὁποίαν ἐορτάζει διὰ τοῦ ἄσματος καὶ τῶν ἤχων τῆς λύρας. Ὁ φωτεινὸς αὐτὸς θεὸς, ὁ θριαμβεύων τῶν τεράτων τοῦ σκότους ἦτο, λόγῳ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης, καὶ ὡς ὁ Ἀπόλλων, θεὸς Ἀλεξίκακος, τὸν ὁποῖον οἱ ἄνθρωποι ἐπεκαλοῦντο κατὰ τοὺς ἐπικειμένους κινδύνους· ὡς ὁ Ἀπόλλων ἐπίσης, καὶ ἐνεκα τῆς αὐτῆς ἰδέας, κατέστη θεὸς ἱατρὸς, καταπαύων τὰς ἐπιδημίας, καὶ εἰς ὃν ἦσαν ἀφιερωμένα τὰ μεταλλικὰ λουτρά.

Κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν διαφόρων ἄθλων του χρονικὸν διάστημα, ὁ Ἡρακλῆς ἀναπαύεται, δεχόμενος, ὡς εἶδομεν, τὴν φιλοξενίαν βασιλέων πινῶν ἢ μυθικῶν προσώπων, ὡς ὁ Κένταυρος Φόλος. Καὶ ἐνταῦθα δέ, ὡς ἐν τῇ μέσῃ τῶν ἀγώνων του, ἐκδηλοῦται ἡ ἰσχυρὰ καὶ πλουσία αὐτοῦ φύσις. Ἡ ἀπέραντος καὶ ἀκόρεστος ὄρεξις, ἡ ἀποδιδόμενη εἰς τὸν Ἡρακλέα, ἐὰν δὲν εἶναι, ὡς ὁ Preller θέλει¹, ἡ ἔκφρασις τῆς διαβρωτικῆς δυνάμεως τοῦ ἡλίου, εἶναι τοῦλάχιστον ἐν τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν γιγάντων πασῶν τῶν μυθολογιῶν². Ἡρως πειναλέος, εἰς τὴν τράπεζαν τῶν ξενιζόντων αὐτόν, καταβροχθίζει ὀλόκληρον ταῦρον μετὰ τῶν ὀστέων (βουφάγος). Πότης ἀτρόμητος καὶ συχνὰ μεθυμένος, ἔχων ὡς ἔμβλημα τὸ σκύρος, κατέστη ἐν τῶν προσφιλεστέρων προσώπων τῆς κωμικῆς σκηνῆς, οἱ δὲ ποιηταὶ διεσκέδαζον παρουσιάζοντες αὐτόν ὡς Βάκχον ἐν μέσῃ τῆς εὐθύμου ἀκολουθείας τῶν δειληνῶν καὶ τῶν Σιτύρων³. Ἐνίοτε βλέπομεν αὐτόν εἰς εὐγενεστέραν κατὰστασιν, παΐζοντα κιθάραν ἢ μεταβαλλόμενον, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀπόλλωνος, εἰς θεὸν Μουσηγέτην⁴. Ὁ συνδυασμὸς οὗτος τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῶν Μουσῶν, περὶ τοῦ ὁποῖου πλεῖστοι ἐλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ μαρτυροῦσι⁵, καὶ ὅστις ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῶν νομισμάτων τῆς Λευκάδος, μετεδόθη καὶ εἰς τοὺς Ῥωμαίους, ὁ δὲ Fulvius Nobilior, μετὰ τὸν Αἰτωλικὸν πόλεμον, ἐτοποθέτησεν ἐντὸς ναοῦ τινος τοῦ Ἡρακλέους τὰ ἐκ τῆς Ἀμδρακίας ἀφαιρεθέντα ἀγάλματα τῶν Μουσῶν.⁶ Οὐδὲν ἄλλωστε τὸ καταπληκτικόν, ἐὰν συλλογισθῶμεν ὅτι ὁ Ἡρακλῆς, ὡς θεὸς προστάτης τῶν γυμνασίων, ἦτο τὸ ἀντικείμενον τῆς λατρείας τῶν ἐφύβων καὶ ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ἀνατροπὴ οὐδόλως ἐχώριζε τὰς ἀσκήσεις τοῦ σώματος τῶν τοῦ πνεύματος, τὴν γυμναστικὴν τῆς μουσικῆς, ἐν τῇ ἐλληνικῇ σημασίᾳ τῆς

Εἰκ. 144.— Προτομὴ τοῦ Ἡρακλέους.

¹ Griech. Mythol., II, σ. 266.

² Bl. Grimm, Deutsche Mythologie, 480.

³ Bl. Welcker, Alte Denkmäler, τ. III, σ. 415–416.

⁴ Gerhard, Auserles. Vasenbilder, πιν. 68. Trinkschalen πιν. 15.

⁵ Corp. Inscr., ἀρ. 2214, 3059. I, 22–23. Bl. Παισαν., Η', 32, 2.

⁶ Plin., Hist. nat. XXXV, 36.

λέξεως· «πρὸς τούτοις ἔτι ἦν σοφὸς ὁ Ἡρακλῆς, λέγει ὁ Τύριος Μάξιμος· ἀλλ' οὐχ αὐτῷ σοφός, ἀλλ' ἐπὶ πᾶσαν γῆν καὶ θάλατταν ἡ σοφία ἔτεινεν. Οὗτος ὁ θηρίων καθάρτης, οὗτος ὁ τυράννων σωφρονιστής, ὁ δουλείας ἐλευθερωτής, ὁ ἐλευθερίας νομοθέτης, ὁ δικαιοσύνης βεβαιωτής, εὐρετής νόμων, ἀληθευτής λόγων, κατορθωτής ἔργων¹». Οὐχὶ βεβαίως ἀμέσως ἀλλὰ διὰ βραδείας καὶ βαθμιαίας μεταμορφώσεως, ὁ θρυλικὸς Ἡρακλῆς, τοῦ ὁποίου συνωψίσαμεν τὴν ἱστορίαν, ἡδυνήθη νὰ καταστῇ, περὶ τὰ τέλη τοῦ ἑλληνισμοῦ, εὐεργέτης τῆς ἀνθρωπότητος, ἐπανορθωτής τῶν ἀδικημάτων, μέγας δικαιοτής, θέτων τὴν δυνάμιν του πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ δικαίου. Ἡ φιλοσοφία, ἐξειδανικεύουσα τοιοιυτοτρόπως τὸν τύπον τοῦ Ἡρακλέους, ἡλλοίωσεν ἐπαισθητῶς τὸν χαρακτήρα τοῦ μύθου του. Ἵνα καταστῇ δυνατόν νὰ προβάλλεται εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὁ ἥρως ὡς πρότυπον ὑπερτέρως ἡθικῆς ἔπρεπε βεβαίως τὸ μοιραῖον νὰ μὴ ἀποτελῇ πλέον οὐσιῶδες στοιχεῖον τοῦ μύθου τῶν ἄθλων αὐτοῦ. Αἱ πληροῦσαι τὸν βίον του δοκιμασίαι δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχωσιν ἐπιβληθῇ εἰς αὐτὸν ὑπὸ τυραννικῆς τινας δυνάμεως· ὥφειλε νὰ εἶχεν ἐκλέξῃ αὐτὰς ἐλευθέρως. Τοιαύτη εἶναι, πράγματι, ἡ ἰδέα, εἰς ἣν κατέληξαν οἱ πρῶτοι φιλόσοφοι, οἵτινες ἐπεχείρησαν ν' ἀναζητήσωσιν ἐν τῇ θαυμασίᾳ ζωῇ τοῦ Ἡρακλέους τὴν ὕλην ἡθικῆς διδασκαλίας, ὡς βλέπομεν ἐν τῇ περὶ τῆς ἀπολόγῃ τοῦ Προδίκου τοῦ Κεῖου². Ὁ σοφιστὴς οὗτος ἐφαντάσθη ὅτι μόνος τοῦ, ἐὰν ὥφειλε νὰ λάβῃ τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς ἢ τῆς κακίας. Εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου αἱ δύο ὁδοὶ συνηγνῶντο, παρουσιάσθησαν εἰς αὐτὸν δύο γυναῖκες, λίαν διάφοροι καὶ κατὰ τὴν μορφὴν καὶ κατὰ τὴν ἐνδυμασίαν· ἡ μία ἦτο ἡ Κακία, ἣτις ὑπὸσχεντο εἰς αὐτὸν βίον πλήρη ἡδονῶν· ἡ ἄλλη, ἡ Ἀρετή, ἣτις παρουσίαζεν εἰς τὰ ὅμματά του τὴν εὐτυχίαν εἰς τὸ τέρας βίου ἀγώνων καὶ μόχθων. Ὁ νεαρὸς Ἡρακλῆς δὲν ἀρέθη νὰ θελχθῇ ὑπὸ τῆς γοήσεως· ἠκολούθησε τὴν αὐστηρὰν ἀρετὴν, καὶ ἀκολουθήσας ταύτην ἡξιώθη τοῦ Ὀλύμπου. Ἀπλοῦν καὶ σωτήριον μάθημα ἀπευθυνόμενον πρὸς τὴν νεότητα, εἰς ἣν ζωηρὰν καὶ ὠφέλιμον ἐνεποίει ἐντύπωσιν ἡ ἀντίθεσις τῆς ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἥρωος ληφθείσης ἀποφάσεως πρὸς τὴν ἐκλογὴν, τὴν ὁποίαν ἄλλοτε ἔκαμεν, ὑπὸ ἀναλόγους περιστάσεις, ὁ ἀσιατικὸς ἥρωας Πάρις. Ὅθεν παρὰ τὸν Ἡρακλέα τῆς δημώδους παραδόσεως εὐρίσκομεν ἐν Ἑλλάδι ἄλλον τινὰ Ἡρακλέα, ἐκ τῆς φιλοσοφίας δημιουργηθέντα, οὗτινος ὁ τύπος ἀπαύστως ἐξειδανικεύεται, ἕως ὅτου τέλος καταστῇ, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν στωϊκῶν, τὸ ἰδεῶδες τοῦ Σοφοῦ. Πῶς ἦτο δυνατόν ὁ ἡρωϊκὸς οὗτος παλαιστής, ὅστις ἀντιμετωπίζει μὲ γενναίαν καρδίαν καὶ ψυχὴν ἀπαθῆ τὰς τρωμερωτέρας τῶν δοκιμασιῶν, νὰ μὴ καταστῇ ὁ εὐνοούμενος ἥρωας στῆς Στωῆς³;

Ἡ ὑψηλὴ αὕτη ἐννοια, ἐγκεκλεισμένη εἰς τὴν σκιὰν τῶν σχολῶν δὲν κατώρθωσε νὰ ἐξαλείψῃ ἐκ τῆς μνήμης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ οὔτε τὰς τοσάκις ὑπὸ τῶν ποιητῶν ὑμνηθείσας παραδόσεις τοῦ βίου τοῦ ἥρωος, οὔτε τὰ ἐπακολουθήσαντα τὴν ἀποθέωσιν του θρυλικά γεγονότα. Ὁ μυθογράφος Ἀπολλόδωρος διετήρησεν ἡμῖν τὸν κατάλογον τῶν τέκνων τοῦ Ἡρακλέους⁴: οἱ πολυπληθεῖς αὐτοὶ ἀπόγονοι ἀνταποκρίνονται

¹ Μαξιμ. Τύρ. Λόγοι ΚΑ'. σ, 523, Davis. Βλ. Πλουτ., Βίος Θηρ., στ'. 8.

² Τὴν ἀφήγησιν ταύτην ὀφειλομένην, ὡς γνωστὸν, εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματα (Β', 1) τοῦ Ξενοφώντος. Περὶ τοῦτου, βλέπε Welcker, *Kleine Schriften*, II, σ. 393 καὶ ἐφ.

³ Περὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἰδεῶν αὐτῶν καὶ τῶν εἰς αὐτὰς ἀναφερομένων κειμένων δύναται τις νὰ ἀναγνώσῃ τὸ XV κεφάλαιον τοῦ *Hercule grec* τοῦ des Essarts.

⁴ Βιβλιοθ., Β', 7, 8.

πρὸς τὴν ἀξίωσιν πασῶν τῶν δωρικῶν φυλῶν καὶ οἰκογενειῶν ὅτι κατήγοντο ἀπὸ τοῦ ἐθνικοῦ αὐτῶν ἥρωος, ὅστις ἦτο τὸ κυριώτερον ἀντικείμενον τῆς λατρείας των. Μεταξὺ τῶν τέκνων αὐτῶν διέκρινον κυρίως ἑκείνα, εἰς τὰ ὅποια ὤφειλετο μέγα τι συμβάν, εἰς ὅπερ οἱ ἀρχαῖοι καὶ μετ' αὐτοὺς τινὲς τῶν νεωτέρων ἀπέδιδον ἱστορικὴν τινα βάσιν: ἡ κἀθοδος τῶν Ἑρακλειῶν. Ἡ ἀφήγησις τοῦ συμβάντος αὐτοῦ, ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι δὲν στερεῖται ἀπολύτως ἀληθείας, τοσούτῳ μέγα μέρος μύθου περικλείει¹, ὥστε ἀναγκαῖον εἶναι νὰ τὴν συνοψίσωμεν ἐνταῦθα ἐν ταῖς κυρίαις αὐτῆς γραμμαῖς.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἑρακλέους, οἱ υἱοὶ τοῦ καταδιωκόμενοι ὑπὸ τοῦ Εὐρυσθέως ἐγκατέλειψαν τὰς Μυκήνας καὶ ἀπεσύρθησαν, ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Ὑλλου, παρὰ τῇ Κήκῃ βασιλεῖ τῆς Τραχίνος. Οὗτος δὲν ἡσθάνθη ἑαυτὸν ἀρκούντως ἰσχυρὸν ὅπως ὑπερασπίσῃ αὐτοὺς ἐναντίον τοῦ τυράννου. Οἱ Ἑρακλεῖδαι περιεπλανήθησαν λοιπὸν διὰ μέσου τῆς Βορείου Ἑλλάδος, κρούοντες ὅλας τὰς θύρας ἀλλὰ πανταχόθεν διωκόμενοι, μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν εὗρον ἄσυλον καὶ προστασίαν εἰς τὰς γενναίφρονας Ἀθήνας, ὅπου ἐδασίλευεν ὁ υἱὸς τοῦ Θησέως Δημοφῶν. Ὁ Εὐρυσθέης εἰσέβηκε τότε εἰς τὴν Ἀττικὴν ἀλλ' ἔπесεν εἰς τινα μάχην ὑπὸ τὰ πλῆγματα τοῦ Ὑλλου ἢ Ἰολάου, τοῦ παλαιοῦ συντρόφου καὶ ἀνεψιοῦ τοῦ Ἑρακλέους². Ὁ θάνατος τοῦ Εὐρυσθέως ἀφῆκε ἐλευθέραν εἰς τοὺς Ἑρακλεῖδας τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν Πελοπόννησον εἰς ἣν ἐγκαθίστανται μετὰ τὴν εὐχερῇ κατάκτησίν της. Ἀλλὰ μετὰ ἐν ἔτος, λοιμοῦ ἐνσκήψαντος εἰς τὴν χειρτόνησον, τοῦ δὲ μαντείου τῶν Δελφῶν ἀποδόσαντος τὸ κακὸν τοῦτο εἰς τὴν πρόωρον ἐπιστροφὴν τῶν υἱῶν τοῦ ἥρωος, ἀναγκάζονται ἐκ νέου νὰ λάβωσι τὴν ὁδὸν τῆς ἐξορίας. Ἀποσύρονται εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἢ κατ' ἄλλην περᾶσαν παρὰ τῇ βασιλεῖ τῶν Δωριέων³ Αἰγίμῳ, τῇ βοηθείᾳ τοῦ ὁποῦο ἐπιχειροῦσιν, ἄνευ ἀποτελέσματος, νὰ ἐπανακτήσωσι τὰς ἡρωϊκὰς αὐτῶν κτήσεις.

Οἱ μυθογράφοι ἀριθμοῦσι περὶ τὰς πέντε διαδοχικὰς ἐκστρατείας τῶν Ἑρακλείδων πρὸς τὴν Πελοπόννησον, ἐξ ὧν ἡ τελευταία μόνον ἔτυχε νὰ στεφθῇ ὑπὸ ἐπιτυχίας.

Τὴν τελευταίαν ταύτην ἐκστρατείαν διηγούμενον ὁ Τῆμενος, ὁ Κρεσφόντης καὶ ὁ Ἀριστόδημος, δισέγγονοι τοῦ Ὑλλου, ἔχοντες ὡς συμμάχους τὸν Πάμφυλον καὶ τὸν Δύμαντα, υἱοὺς τοῦ Αἰγίμου. Ἡ στενὴ σχέσις τῶν Δωριέων καὶ τοῦ Ἑρακλέους εἴλκε τὴν μυθικὴν προέλευσίν της ἐκ τῆς ἀρχεγόνου ταύτης συμμαχίας, ἣτις ταυτοχρόνως ἐξήγει τὴν διαίρεσιν τῆς Δωρικῆς γενεᾶς εἰς τρεῖς φυλάς: τοὺς Ὑλλεῖς ἢ ἀπογόνους τοῦ Ὑλλου, τοὺς Παμφύλους καὶ τοὺς Δυμᾶνας. Τὴν φορὰν ταύτην οἱ εἰσβολεῖς δὲν ἀκολουθοῦσι τὴν κατὰ ξηρὰν ὁδόν. Ἀναχωροῦσιν ἐκ Νευπάκτου τῆς Αἰτωλίας καὶ διέρχονται τὸν πορθμὸν τὸν εὐρισκόμενον εἰς τὴν εἰσόδον τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου. Πρὶν ἢ ἐπιβιβάσθωσιν ἀκαρνάν τις μάντις ὀνόματι Κάρνος παρουσιάζεται εἰς τὸ στρατόπεδόν των καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐμπνεόμενος λέγει εἰς αὐτοὺς διαφόρους προφητείας. Ἀλλ' οἱ Ἑρακλεῖδαι ὑποπτευόμενοι αὐτὸν ὡς εὐρισκόμενον ἐν συνεννόησει μετὰ τῶν Πελοποννησίων τὸν ἐφρόνευσαν. Ὁ Ἀπόλλων ἐκδικεῖται διὰ

¹ Περὶ τούτου βλέπε τὰς σκέψεις τοῦ Grote (*Histoire de la Grèce*, τ. II, σ. 230-39, γαλλ. μεταφρ. de Sadous) καὶ τὰς τοῦ Cox (*Mythol. of the Aryan Nations*, I. σ. 202).

² Ἀπολλόδ., Β', 8, 1. Διόδ., Α', 57. Ὁ Πίνδαρος (*Πυθ.*, Θ', 137.) ἐτοποθέτη τὴν μάχην ταύτην παρὰ τὰς Θήβας.

³ Διόδ., Θ', 58. Ἐπίσης Περὶ. Θ', 26.

τὸν θάνατον τοῦ μάντεως αὐτοῦ, καταστρέφων τὸν στόλον τῶν συμμάχων καὶ πέμπων λιμὸν εἰς τὸ στρατόπεδον. Τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν ἐρωτηθὲν ἐν τῇ δυσχερεὶ ταύτῃ περιπτώσει διατάσσει ἐξιλαστήριους θυσίας διὰ τὸν φόνον τοῦ Κάρνου καὶ συμβουλεύει τοὺς Ἑρακλείδας νὰ ἐκλέξωσι ὡς ὁδηγὸν τῆς ἐκστρατείας τῶν ἀνδρᾶ «τριόφθαλμον». Τὸν ἀνδρᾶ τοῦτον συναντῶσιν παρὰ τὴν Ναύπακτον εἶναι ὁ Αἰτωλὸς Ὁξύλος, ὅστις εἶχεν ἀπωλέσει τὸν ἕνα ὀφθαλμὸν ἀλλ' ἐπέβαινε ἵππου, οὕτως ὥστε τὸ ζῶον καὶ ὁ ἀναβάτης του εἶχον τοὺς τρεῖς ἀπαιτούμενους ὀφθαλμοὺς¹. Οἱ σύμμαχοι χωρίζουσιν λοιπὸν τὰ πλοῖα των, προσεγγίζουσιν εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς Ἀχαΐας καὶ βαδίζουσιν πρὸς συνάντησιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ὁρέστου Τισαμενοῦ, ὅστις ἐδασίλευεν τότε τῆς Πελοποννήσου. Συνάπτεται μάχη κατὰ τὴν ὁποίαν οὗτος νικάται καὶ φονεύεται. Οἱ Δωριεῖς καὶ οἱ Ἑρακλείδαι, καταστάντες οὕτω κύριοι τῆς Πελοποννήσου διαιμοιράσθησαν μεταξὺ των τὸ ἔδαφος αὐτῆς. Ὁ Ὁξύλος ἔλαβε τὴν Ἥλιδα ὡς ἀμοιβὴν τῶν ὑπηρεσιῶν του· τὸ Ἄργος ἔλαχεν εἰς τὸν Τῆμενον, ἡ Σπάρτη εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἀριστοδήμου, καὶ ἡ Μεσσήνη εἰς τὸν Κρεσφόντην.

Ὁ μῦθος οὗτος, ὅποιανδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἢ προέλευσίς του, ἐδικαιολογεῖ διὰ τίτλου μυθικοῦ, ὡς παρετήρησεν ὁ Grote², τὰς ἐν Πελοποννήσῳ δωρικὰς κτήσεις. Οἱ Ἑρακλείδαι, καταστάντες βασιλεῖς τοῦ Ἀργους, τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Μεσσήνης, ἐπανέκτων κατὰ τὴν παράδοσιν τὰς γαίαις των. Ἀλλὰ κατὰ τὴν νικηφόρον ἐκστρατείαν ταύτην εἶχον ὡς βοηθοὺς τοὺς Δωριεῖς. Ὅθεν καὶ αὐτοὶ εἶχον δικαιώματα ἐπὶ μέρους τῶν κατακτηθέντων, βραδύτερον δὲ ἀναμίζαντες τὸ αἷμά των μετὰ τοῦ τῶν Ἑρακλειδῶν, κατέστησαν οἱ νόμιμοι κύριοι τμήματός τινος τῆς Πελοποννήσου. Τὰ συμβάντα τῆς ἀφηγήσεως ταύτης ἔτεινον νὰ ἐρμηνεύσωσι ταυτοχρόνως τὴν προέλευσιν τῆς διαιρέσεως τῆς δωρικῆς γενεᾶς· εἰς τρεῖς φυλὰς καὶ τῆς ἐορτῆς τῶν Καρτειῶν, τὰ ὁποῖα ἐρωτάζοντο εἰς Σπάρτην. Πρέπει λοιπὸν νὰ προσῶμεν περαιτέρω, ἰσχυρίζόμενοι ὅτι ἀνεκαλύψαμεν ἱστορικὰς ἀληθείας· Ἡ μόνη πραγματικότης, ἢ ὁποῖα ἡδυνήθη νὰ ἀναμιχθῇ ἐν τῇ πλοκῇ τοῦ μύθου τούτου, εἶναι ἡ τῆς μεταναστεύσεως τῶν Δωριέων, οἵτινες εἰς ἐποχὴν, ἣν ἀδυνατοῦμεν νὰ καθορίσωμεν, κατῆλθον ἐκ τῆς βορείου Ἑλλάδος, κατ' ἐπανάληψιν ἀναμιφθώλως, ἵνα ἔλθωσι καὶ ἐγκατασταθῶσιν εἰς Πελοπόννησον. Ἀλλ' ἐὰν ἡ κατάνκτησις τῶν Δωριέων, ἐν τῇ γενικωτάτῃ αὐτῇ ἐννοίᾳ, ἀνήκει εἰς τὴν ἱστορίαν, ἢ τῶν Ἑρακλειδῶν, τὴν ὁποίαν ἢ παράδοσις συγγέει μετὰ τῆς τῶν πρώτων, δὲν ἐξέρχεται θεδικίως τῶν ὁρίων τοῦ μυθικοῦ βασιλείου. Τὸ νὰ πραγματευθῶμεν τὸ συμβάν αὐτὸ ὡς θετικὸν γεγονός· θὰ ᾔτο ἐξ ἴσου παράτολμον πρὸς τὸ ν' ἀναζητήσωμεν ἱστορικὰς πληροφορίες ἐν τῇ ἀφηγήσει τῆς καταλήψεως τῆς Οἰχαλίας ἢ τῆς καταστροφῆς τῆς Τροίας ὑπὸ τοῦ Ἑρακλέους. Φυσικὸν τοῦναντίον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι θαυμαστά τινα περιστατικά, ἐκ τῶν ἀποτελούντων τὸν βίον τοῦ ἥρωος ἐπαναλαμβάνονται ἐν τῇ εἰμαρμένῃ τῶν υἱῶν του, τῶν διωκομένων ὡς ἐκεῖνος καὶ ὡς ἐκεῖνος θριαμβουόντων μετὰ μακρὰς καὶ κοπιώδεις προσπάθειας. Ἡ ἱστορία τῶν Ἑρακλειδῶν δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ κατὰ τὴν αὐτὴν φυσικὴν ἔννοιαν, ὡς καὶ ἡ ἱστορία τοῦ πατρὸς των. Εὐκόλως τότε ἀνιλαμβάνομεθα πῶς ἡ μυθοπλαστικὴ φαντασία κατ' ὀρθὴν νὰ παραστήσῃ τὴν προσέγγισιν τῆς νυκτὸς ὑπὸ τὴν μορ-

¹ Ἀπολλοδ. Β', 8, 3. Πausan., Γ', 13, 3.

² *Histoire de la Grèce*, τ. II, σ. 230-231 τῆς γαλλικῆς μεταφρ.

φῆν τῆς ἐκδιώξεως τῶν υἱῶν τοῦ ἡλιακοῦ ἥρωος, πῶς ἡ ἐπανεμφάνισις τοῦ φωτός συγγέεται, ἐν τῇ μυθολογικῇ γλώσσῃ, μετὰ τῆς θριαμβευτικῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀπλὰ αὐτὰ φαινόμενα παράγονται καὶ ἐπαναλαμβάνονται ἀλληλοδιαδόχως, δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὰς ἀπαύστως ἀνανεουμένας ἀποπείρας τῶν υἱῶν τοῦ Ἡρακλέους καὶ τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν ἀτυχιῶν καὶ τῶν θριάμβων τῶν¹.

¹ Παραδεχόμεθα ἐνταῦθα τὴν ὑπὸ τοῦ Cox δοθεῖσαν εὐφρεστάτην ἐρνημείαν (*Mythology of the Aryan Nations*, II, σ. 180).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙΙ

ΗΡΩΙΚΟΙ ΘΡΥΛΟΙ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Ὁ θαυμαστός τοῦ Ἡρακλέους βίος, τὸν ὁποῖον ἀφηγήθημεν, ἀξιολόγους παρουσιάζει ἀναλογίας πρὸς τὸν τοῦ ἀθηναίου ἥρωος Θησέως. Ὁ δεῦτερος αὐτὸς Ἡρακλῆς, ὡς τὸν ἀπεκάλουν οἱ ἀρχαῖοι, εἶναι, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ πρώτου, ἐξολοθρευτὴς τῶν τεράτων, τιμωρὸς τῶν ληστῶν, ἐλευθερωτὴς τῆς χώρας του. Ἡ σταδιοδρομία του, ὡς ἡ τοῦ ἥρωος, οὕτινος εἶναι ἡ εἰκὼν, εἶναι σταδιοδρομία παραδόξων περιπετειῶν καὶ κατακτήσεων ἐνδόξων· κατέρχεται, ὡς ἐκεῖνος, ζῶν εἰς τὸν κάτω κόσμον· ὡς ἐκεῖνος ἀποθνήσκει θάνατον οἰκτρὸν¹. Ὅθεν ἡ ἐρμηνεία τοῦ θρύλου τοῦ Ἡρακλέους θὰ μᾶς χρησιμεύσῃ ὅπως ἐξηγήσωμεν τὸν τοῦ Θησέως, οὕτινος ἐξ ἄλλου πολλὰ περιστατικὰ μᾶς ἐνθυμίζουν τὸν μῦθον τοῦ Περσέως, τὸν τοῦ Βελλεροφόντου καὶ ἄλλων ἡλιακῶν ἥρώων.

Ὁ Θησεύς, τὸν ὁποῖον αἱ Ἀθηναὶ διεξεδίδουν ὡς ἓνα τῶν ἐθνικῶν ἥρώων καὶ τῶν πρώτων βασιλέων αὐτῶν, καὶ τὸν ὁποῖον προσεπάθουν νὰ παρουσιάσωσιν ὡς ἀπόγονον τοῦ Ἐρεχθίδος², ἐγεννήθη κατὰ τὴν γενικωτέραν παράδοσιν εἰς Τροίζηναν τῆς Ἀργολίδος, ἐκ τῆς ἐνώσεως τῆς Αἰθρας (τοῦ αἰθρίου ἀέρος) μετὰ τοῦ Αἰγέως (τοῦ πλήττοντος τὴν ἀκτὴν κύματος) ἢ μετὰ τοῦ θεοῦ τῆς θαλάσσης Ποσειδῶνος³. Ὅθεν ὁ γεννώμενος Θησεύς εἶναι ὁ ἥλιος, ὅστις, τὴν πρώτῃν ἐγείρει τὴν κεφαλὴν του ὑπεράνω τῶν κυμάτων ἐν τῇ λαμπρῇ γαληνιαίῳ οὐρανῷ. Ὁ Αἰγεὺς ἐγκαταλιπὼν τὴν θυγατέρα τοῦ Πιθέως, ὅταν αὕτη ἦτο ἐγκυρὸς, εἶχε λέγουσι τοποθετήσει κάτωθι πελωρίου βράχου, τὰ σανδάλιά του καὶ τὸ ξίφος του. Ἐὰν ἡ Αἰθρα ἐγέννη ἄρρεν, τὸ παιδίον αὐτό, ὅταν θὰ ἠνδροῦτο ὤφειλε νὰ προσπαθήσῃ ν' ἀνεγείρῃ τὸν βράχον καὶ νὰ παραλάβῃ τὰ ὑπὸ τοῦ πατρὸς του ἐναποτεθέντα ὑπ' αὐτὸν ἀντικείμενα. Ἐὰν τὸ κατῴρωνε, θὰ μετέβαινε κρυφίως νὰ συναπκνήσῃ αὐτὸν εἰς Ἀθήνας⁴. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Θησεύς, ἀνατρεφόμενος ἐν τῇ κατοικίᾳ τοῦ πάππου του Πιθέως, ἐμεγάλωνε καὶ καθίστατο δλονὲν ἰσχυρότερος καὶ θαρραλεώτερος. Ὅταν μίαν ἡμέραν ὁ Ἡρακλῆς ἦλθεν εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ βασιλέως τῆς Τροίζηνος καὶ ἀψῆκε κατα-

¹ Ὁ Θησεύς εἶναι ἐξ ἄλλου, ὡς ὁ Ἡρακλῆς ἰδρυτὴς γυμνικῶν ἀγώνων καὶ ἐφευρέτης τῆς παλαίστρας (Παυσαν., Α', 39, 3. Η', 48, 3).

² Πλουτάρχ., Βίος Θησ., 3. Παυσαν., Ζ', 17, 7.

³ Παυσαν., Β', 30, 9. 32, 8. Πλουτ., Βίος Θησ., 3, 9.

⁴ Παυσαν., Α', 27, 8, καὶ τὰ προαναφερθέντα χωρία.

γῆς τὴν λεοντὴν του, ὅλα τὰ παῖδιά ἐτρέψτησαν εἰς φυγὴν περίτρομα· ὁ Θησεὺς ὁμῶς ἀρπάσας πέλεκυν ἐν τῶν χειρῶν τῶν δούλων ὥρμησεν ἐναντίον τοῦ ζφού, νομίζων αὐτὸ ζωντανόν¹. Ἐντὸς ὀλίγου, ὅταν ἡ Αἴθρα ἐνεθυμήθη τὴν παραγγελίαν τοῦ Αἰγέως, ὁ νέος ἥρως μετεκίνησεν, ὡς νὰ ἔπαιζε, τὸν λίθον· ἔλαβε τὰ σπινθάρια καὶ τὸ ξίφος τοῦ πατρός του, τὰ αὐτὰ ἐμβλήματα, παρατηρεῖ ὁ Κοχ², τὰ ὅποια φέρει καὶ ὁ Περσεὺς ἀναχωρῶν διὰ τὴν χώραν τῶν Γοργόνων, καὶ οὕτω ὠπλισμένος ἡτοιμάσθη νὰ πορευθῇ εἰς Ἀθήνας. Τὴν ὁδὸν αὐτὴν ἐλυμνίζοντο τότε λησταί. Ὅθεν ὁ Πιτθεὺς συνεβούλευσε τὸν ἑγγονόν του νὰ μεταβῇ εἰς Ἀθήνας διὰ θαλάσσης ἀλλ' οὕτως, φθονῶν τοῦ Ἡρακλέους τὴν δόξαν, ἠθέλησε νὰ τρέξῃ πρὸς τοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους ἐπέσειον αὐτῷ ὡς φρόνητρον.

Τὸ ἀπὸ Τροϊζῆνος εἰς Ἀθήνας ταξείδιον τοῦ Θησεῶς εἶναι ἡ ἱστορία τῶν ἄθλων τοῦ Ἡρακλέους ὑπὸ ἄλλην μορφήν. Ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἐπιδαύρου συναντᾷ τὸν πρῶτον ἐχθρόν, τὸν γίγαντα Περιφρήτην, ὅστις ὠπλισμένος διὰ πελωρίου ροπάλου συνέτριβε τοὺς διαδάτας. Ὁ Θησεὺς παλαίει πρὸς αὐτόν, τὸν φονεύει καὶ λαμβάνει τὸ ὅπλον του, ὅπερ ἔκτοτε καθίσταται τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ ἥρωος ἔδλημα. Ὁ Περιφρήτης ὁμῶς αὐτός, υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ πυρὸς Ἡφαίστου³, εἶναι βεβαίως προσωποποιήσις τοῦ θυελλώδους νέφους, ὅπερ ἐκπέμπει τοὺς κεραυνούς του κατὰ τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου, ἕτερος τερατώδης ληστής, ὁ Σίνης (ὁ καταστροφεὺς) ὑπέβαλλε τοὺς ξένους εἰς τρομερὰν δοκιμασίαν. Ἐκαμπτε μέχρι τῆς γῆς ὑπερμεγέθεις πίτυς. Ὅσοι δὲν ἦσαν ἀρκούντως ἰσχυροί, ὥστε νὰ ἐμποδίσωσι τὸ δένδρον νὰ ἀνεγερθῇ, παρεσύροντο ὑπ' αὐτοῦ εἰς τοὺς ἀέρας καὶ ἐπαναπίπτοντες συνετρίβοντο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ὁ Θησεὺς ἐξέρχεται νικητὴς ἐκ τῆς πάλης ταύτης, ἐξολοθρεύων τὸν ληστὴν *πιτυοκάμπτην*, δηλαδὴ τὸν σφοδρὸν ἀνεμόν, οὗτινος ἡ βιαιότης κάμπτει καὶ θραύει τὰ μεγάλα δένδρα. Ὁλίγον μακρύτερον φονεύει τὴν Κρομμυονίαν ὕν, τῆς ὁποίας ἀρκούμεθα νὰ ὑποδείξωμεν τὴν συγγένειαν πρὸς τοὺς κάπρους τοῦ Ἑρμάνθου καὶ τῆς Καλυδῶνος. Εἰς Μεγαρίδα, φονεύει τὸν Σκίρωνα, ὅστις ἐσταμάτα τοὺς ξένους, ἐλῆστευεν αὐτοὺς καὶ τοὺς ἐκρήμνιζεν εἰς τὴν θάλασσαν ἐξ ὕψηλου τινος βράχου. Τὸν Σκίρωνα, ἥτοι τὰς βιαιὰς τοῦ ἀνέμου πνοάς, τῶν ὁποίων ἡ σφοδρότης τοσοῦτον ἦτο ἐπικίνδυνος, διὰ τὴν στενὴν ὁδὸν τὴν χαρκαγμένην ἐπὶ τῶν Σκιρωνιδῶν Πετρῶν, τῆς καθέτου ἐκείνης καὶ ἀποκρήνου παραλίας, τῆς εἰς ἰλλιγγιδεὺς ὕψος ὕψουμένης καὶ δεσποζούσης τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου. Εἰς Ἐλευσίνα, καταβάλλει εἰς τὴν πάλην τὸν Ἀρκάδα Κερκυῖνα, ὡς ὁ Ἡρακλῆς καταβάλλει τὸν Ἀνταῖον. Ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Κηφισοῦ τῆς Ἀττικῆς, συμπλέκεται πρὸς τὸν γίγαντα Πολυπήμονα ἢ Δαμάστην, μᾶλλον γνωστὸν ὑπὸ τὸ ἐπίθετον *Προιορῶσις*, ὅπερ διηγήρηθη, μετὰ τινος ἐλαφρᾶς παραλλαγῆς, ἐν τῇ γαλλικῇ παροιμίᾳ: "*le lit de Procuste*.". Ὁ Θησεὺς καταδικάζει τὸν γίγαντα εἰς τὸ αὐτὸ μαρτύριον, εἰς ὃ οὗτος ὑπέβαλλε τὰ θύματά του· ἀναγκάζει αὐτόν νὰ ἐξαπλωθῇ ἐπὶ λίαν βραχείας τινὸς κλίνης καὶ ἀποκόπτει τὸ πλεονάζον μέρος τοῦ σώματός του⁴. Ἡ φυσικὴ σημασία τῆς λε-

¹ Πaus., A', 27, 7.

² *Mythol., of the Aryan Nations*, II, σ. 62.

³ Ἀπολλοδ., Γ', 16, 1.

⁴ Πηγαί τοῦ μύθου τῶν ἄθλων τοῦ Θησεῶς: Πλουτ. Βίος· Θησ., 8-11. Πausan., A', 37, 4. A', 44, 8. Ἀπολλοδ., Γ', 16, 1. Τγιν. *Μυθ.* 38. — Διὰ τὰ μνημεῖα, βλέπε, Witte, *Les exploits*

πομερείας ταύτης διαφεύγει ἡμᾶς· ἀλλὰ τὰ διάφορα ὀνόματα τοῦ ὑπὸ τοῦ Θησέως φρονευθέντος ληστοῦ μᾶς παρουσιάζουσιν αὐτόν, ὡς συμβαίνει καὶ διὰ τοὺς προηγουμένως ὑπὸ τοῦ ἥρωος δαμασθέντας ἀντιπάλους, ὡς τέρας τῆς θυέλλης ἢ τῆς καταιγίδος.

Ὁ Θησεὺς φθάνει τέλος εἰς τὸ ἄστυ τῶν Ἀθηναίων· παρουσιάζεται δέ, ἄγνωστος εἰσέτι, ὑπὸ ἔνδυμα παρθενικόν, ὡς συμβαίνει διὰ τὸν Ἀχιλλεὺς παρὰ τῷ Λυκομήδει. Ἡ μακρὰ κυματίζουσα ἐσθὴς του, τὸ χαριτωμένον κτένισμα τῆς ξανθῆς του κόμης, προκαλοῦσι τὰ σκώματα τῶν ἐργατῶν, οἵτινες ἡσχολοῦντο πρὸς ἀποπεράτωσιν τοῦ αἰετώματος τοῦ ναοῦ τοῦ Δελφίνιου Ἀπόλλωνος. Ὁ νεανίας, χωρὶς νὰ δώσῃ ἀπάντησιν, ἀποξευγνύει τοὺς εἰς τι ἄρμα ἐκεῖ που πλησίον ἐξευγμένους βόας καὶ ἐκσφενδονίζει τὸ ἄρμα τοῦτο εἰς μέγα ὕψος ὑπεράνω τῆς κορυφῆς τοῦ οἰκοδομήματος. Οὕτω καὶ ὁ γεννῶμενος ἥλιος, μὲ τὴν χαριτωμένην καλλονήν του, ὁ συγχερόμενος εἰσέτι πρὸς τὴν παρθένον τῆς αὐγῆς, εἶναι ἤδη πλήρης δυνάμεως καὶ ἐκσφενδονίζει τὸ σπινθηροδόλον αὐτοῦ τέθριππον εἰς τὰ οὐράνια ὕψη. Ὁ ἥρωος Αἰγεὺς ἦτο τότε σύζυγος τῆς φαρμακευτρίας Μηδείας, ἥτις ὡς ἐξ ἐνστίκτου ζηλότυπος διὰ τὸν νεανίαν, πείθει τὸν πατέρα του, ὅστις δὲν τὸν γνωρίζει ἀκόμη, νὰ τὸν προσκαλέσῃ εἰς δεῖπνον. Ἡ Μῆδεια παρασκευάζει διὰ τὸν Θησέα δηλητηριῶδες ποτόν· ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐκτελέσῃ τὸ καταχθόνιον σχέδιόν της, ὁ νεαρὸς ἥρωος σύρει ἐκ τῆς θήκης τὸ λαμπρὸν ξίφος τοῦ πατρὸς του, οὗτος δὲ ἀναγνωρίζει αὐτόν. Ὁ Αἰγεὺς ἐκδιώκει πάραυτα τὴν Μῆδειαν καὶ τὰ τέκνα της καὶ δίδει εἰς τὸν ἐπανευρεθέντα υἱόν του μέρος τοῦ βασιλείου του¹. Ἐκτοτε ὁ Θησεὺς καταγίνεται, ἐν τῷ μύθῳ, νὰ ἐδραιώσῃ τὴν ἐν Ἀθῆναις ἀμφισβητούμενην βασιλείαν τοῦ πατρὸς του καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ δικαιώματά του ἐπὶ τοῦ θρόνου, τὸν ὅποιον κατὰ πρῶτον ὑπερασπίζει κατὰ τῶν πεντήκοντα Παλλαντιδῶν. Ἵνα καταστῇ λαοφιλὴς, βαδίζει εἰς συνάντησιν τοῦ καταστρέφοντος τὴν τετράπολιν τῆς Ἀττικῆς ταύρου, εὐρίσκει αὐτόν εἰς Μαραθῶνα, τὸν συλλαμβάνει καὶ τὸν φέρει ζῶντα εἰς Ἀθήνας, ὅπου θυσιάζει αὐτόν εἰς τὸν Δελφίνιον Ἀπόλλωνα². Ὁ ταῦρος οὗτος ὡς ἐνθυμούμεθα, εἶναι ὁ ταῦρος τῆς Κρήτης, ὁ διὰ πρώτην φοράν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους δαμασθείς. Ὅθεν ἡ νίκη τοῦ Θησέως ἐναντίον τοῦ τέρατος αὐτοῦ ἔχει τὴν αὐτὴν σημασίαν, ἣν καὶ ἡ νίκη τοῦ Ἡρακλέους.

Ἐν τούτοις ὁ ἀθηναῖος ἥρωος ἔμελλεν ἐντὸς ὀλίγου νὰ κληθῇ εἰς νέους καὶ σπουδαιοτέρους θριάμβους. Οἱ κρήτες ἀπεσταλμένοι ἤρχοντο διὰ τρίτην φοράν νὰ ζητήσωσι τὸν ἐνιαύσιον φόρον τὸν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων πληρωνόμενον πρὸς ἐξίλασμόν τοῦ φόνου τοῦ Ἀνδρόγεω. Ἐπτὰ νεάνιδες καὶ ἀνάλογοι νεανίαι, διὰ κλήρου ὀριζόμενοι, ἀπήγοντο εἰς Κρήτην, ἵνα κλεισθῶσιν ἐντὸς τοῦ λαδυρίνθου, ὅπου θὰ κατέτρωγεν αὐτοὺς ὁ Μινώταυρος. Ἐνώπιον τῶν θρήνων καὶ τῶν δακρύων τῶν γονέων των ὁ Θησεὺς συγκινεῖται· προσφέρεται ν' ἀποτελέσῃ μέρος τῆς ἀποστολῆς καὶ ὑπισχνέται νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν σκληρὰν αὐτὴν θυσίαν. Ὁ Αἰγεὺς ἀφήνει τὸν υἱόν του νὰ φύγῃ, δίδων εἰς αὐτόν διὰ τὸ πλοῖον του δύο ἱστία διαφορετικοῦ χρώματος· ἐν λευκὸν καὶ ἐν μέλαν. Ἐὰν ὁ Θησεὺς ἐπανήρχετο νικητῆς, ὁ ναύκληρος ὤφειλε νὰ

de Thésée, coupe peinte par Euphronius (Monuments grecs δημοσιευθέντα παρὰ τῆς Association pour l'encouragement des études grecques, 1872, πιν. 2.

¹ Πλουτ., *Βίος Θεσ.*, 12.

² Πausan. Α'. 27, 10.

ὕψωση τὸ πρῶτον, ἔταν·θ' ἀντίκριζον τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀττικῆς· τὸ δεύτερον θὰ ἦτο ἀπεναντίας σημεῖον θανάτου. Ὁ Θησεὺς ἐπιβιβάζεται μετὰ τῶν νέων, προσεγγίζει εἰς Κρήτην καὶ ἀμέσως θέλει ν' ἀποδείξῃ εἰς τὸν Μίνωα ὅτι εἶναι υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος. Ὁ βασιλεὺς, ἵνα πεισθῇ περὶ τῆς ἀληθείας τῶν λόγων τοῦ ῥίπτει εἰς τὴν θάλασσαν τὸν χρυσοῦν τοῦ δακτύλιον καὶ διατάσσει τὸν Θησέα νὰ τοῦ τὸν ἐπαναφέρῃ. Ὁ Ἥρωις ῥίπτεται εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἐπαναφαίνεται μετὰ τοῦ δακτυλίου καὶ μετὰ χρυσοῦ στεφάνου, τὸν ὅποιον ἐδώρησεν εἰς αὐτὸν ἡ Ἀμφιτρίτη¹· διαυγῆς εἰκὼν τοῦ λαμπροῦ δίσκου τοῦ ἡλίου, τοῦ ἀναδυομένου τὴν πρωτὰν ἐν ὅλῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ ἐκ τῶν κυμάτων, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶχε τὴν ἐσπέραν καταδυθεῖ. Ἐνταῦθα τοποθετεῖται τὸ ἐπεισόδιον τοῦ ἔρωτος τῆς Ἀριάδνης πρὸς τὸν Θησέα. Μόλις

Εἰκ. 145.—Ὁ Θησεὺς νικητὴς τοῦ Μινωτάυρου.

ἔφθασεν εἰς Κρήτην ὁ ἥρωις ἀγαπάται ὑπὸ τῆς θυγατρὸς τοῦ Μίνωος. Λαμβάνει ἐκ τῶν χειρῶν τῆς τὸν μίτον, ὅστις ἐμελλε νὰ ὀδηγήσῃ αὐτὸν ἐντὸς τοῦ Λαβυρίνθου ὅπου διεισδύει, φρονεῖ τὸν Μινώταυρον², καὶ ὁπόθεν κατορθώνει νὰ ἐξέλθῃ συμπαραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς νέους, τοὺς ὁποίους διὰ θαύματος ἔσωσε (εἰκ. 145). Ὅταν ἐπιβιβάζεται, ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς τὰς Ἀθήνας, ἡ Ἀριάδνη τὸν ἀκολουθεῖ, ἀλλ' ἡ δυστυχὴς ἐγκαταλείπεται ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς Νάξου ὑπὸ τοῦ ἀπίστου ἥρωος, τὸν ὅποιον θέλγουςι τὰ λαμπρὰ τῆς Αἴγλης θέλγητρα. Ἡ ἐγκατάλειψις τῆς Ἀριάδνης, ἥτις ἐνέπνευσεν εἰς τὸν Κάτουλλον τόσον ὠραίους στίχους, δὲν διήρκεσεν, ἔλεγον, ἐπὶ πολὺ.

¹ Παισαν., Α', 17, 3.

² Περὶ τῆς σημασίας τοῦ Μινωτάυρου ἐν τοῖς κρητικῶις μύθοις βλ. περαιτέρω κεφάλαιον VIII.

Παρηγορήθη, ἐντὸς ὀλίγου, ὑπὸ τοῦ Βάκχου, τοῦ ὁποίου ἐγένετο σύζυγος. Ἀλλά, ὡς εἶχον ἤδη παρατηρήσει οἱ ἀρχαίοι, ἡ Ἀριάδνη τῆς Νάξου καὶ ἡ Κρητικὴ Ἀριάδνη ἦσαν δύο διάφορα πρόσωπα συνταυτισθέντα ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν. Ἡ τελευταία, θυγάτηρ τῆς Πασιφάης, εἶναι, πιθανόν, ὡς ἡ Μήδεια, ἥτις διαδραματίζει ἀνάλογόν τι πρόσωπον ἐν τῇ μύθῳ τοῦ Ἰάσωνος, θεὰ τῆς ἀστραπῆς. Ὁ Θησεὺς ἐν τῇ Λαθυρίνῳ εἶναι ὁ ἥλιος ὁ εἰσερχόμενος ἐντὸς τοῦ σκοτεινοῦ σπηλαίου τῶν νεφῶν ἢ τοῦ θυελλώδους χειμῶνος· σπηλαίου δαιδαλώδους, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὁδηγεῖται ὑπὸ τῆς παρθένου τοῦ αἰωνίου πυρός. Ὅταν ἐξέρχεται θριαμβευτὴς ἐκ τῆς φυλακῆς του, ἐξακολουθεῖ τὴν πορείαν του ἐγκαταλείπων ὀπισθὲν του τὴν ἐρωμένην του, τὴν ὁποίαν κατόπιν ἀντικαθιστᾷ ἡ εὐτυχὴς ἀντίζηλός της Αἰγλή (ἡ ἀπαστράπτουσα αὐγή).— Ὁ μῦθος προσθεῖται ὅτι ὁ Θησεὺς ἐν τῇ χαρᾷ του, εἶχε λησμονήσει φθάνων πρὸ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀττικῆς, νὰ ὑψώσῃ τὸ λευκὸν ἱστίον, ὅπερ ὤφειλε ν' ἀναγγεῖλῃ τὴν ἐπιστροφήν του εἰς τὸν πατέρα του. Ὁ γέρον Αἰγεὺς ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του ἐρρίφθη ἀπὸ τοῦ ὕψους βράχου τινὸς εἰς τὴν θάλασσαν¹. Παρὰ τὸ θλιβερὸν τοῦτο συμβάν ἡ ἐπιστροφή τοῦ ἥρωος ἐχαιρετήθη ὑπὸ τῶν κραυγῶν τῆς χαρᾶς καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ἔκτοτε ἐλευθερώθησαν ἐκ τῆς σκληρᾶς τοῦ Μίνως κυριαρχίας.

Ἀπὸ τῆς συγμῆς ταύτης, ὁ βίος τοῦ Θησέως, ὡς ὁ τοῦ Ἡρακλέους, εἶναι πλήρης μακρυνῶν ἐκστρατειῶν, κατὰ τὰς ὁποίας ἔχει φίλον καὶ πιστὸν σύμμαχον, τὸν Πειρίθουν. Τὴν ἀρχὴν τῆς φιλίας αὐτῶν διηγούντο κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον. Ὁ Πειρίθους, φθονῶν τὴν δόξαν τοῦ Θησέως, ἠθέλησεν ἡμέραν τινὰ νὰ δοκιμάσῃ τὴν δύναμιν τοῦ ἥρωος· πρὸς τοῦτο ἤρπασε τοὺς βόας του, οἵτινες ἔδοσκον παρὰ τὸν Μαραθῶνα. Ὁ Θησεὺς σπεύδει εἰς ἀνζήτησιν τοῦ κλέπτου, ὅστις, ἀντὶ νὰ τραπῇ εἰς φυγὴν ἐνώπιόν του, στρέφει, ἔτοιμος ν' ἀντισταθῇ. Ὅταν ὅμως οἱ δύο ἀντίπαλοι φθάνουσιν ὁ εἰς πρὸ τοῦ ἄλλου, ἴστανται κατειλημμένοι ἐξ ἀμοιβαίου θαυμασμοῦ. Δὲν σκέπτοντο πλέον νὰ συμπλακῶσι· δίδουσι τὰς χεῖρας καὶ ὀρκίζονται φιλίαν αἰώνιαν². Οὕτω ἐξηγεῖτο ὁ στενὸς σύνδεσμος τῶν δύο ἡρώων, τοὺς ὁποίους αἱ μυθολογικαὶ παραδόσεις συνεδύαζον εἰς τὰς αὐτὰς ἐπιχειρήσεις. Ὁ Θησεὺς βοηθεῖ τὸν Πειρίθουν κατὰ τὴν πάλιν αὐτοῦ ἐναντίον τῶν Κενταύρων, περὶ τῆς ὁποίας γενήσεται περαιτέρω λόγος. Ἐπανευρίσκωμεν δὲ τοὺς δύο συντρόφους ὁμοῦ εἰς τινὰ κατὰ τῶν Ἀμαζόνων ἐκστρατείαν, ἥτις ὅτὲ μὲν συγγέεται πρὸς τὴν τοῦ Ἡρακλέους ὅτὲ δὲ διακρίνεται ταύτης³. Ἡ Ἀντιόπη ἦτο διὰ τὸν Θησέα τὸ γέρας τῆς νίκης αὐτῆς. Ἀλλ' ἐνῷ κατὰ τὸν μῦθον τοῦ Ἡρακλέους τὸ θέατρον τοῦ ἀγῶνος τοποθετεῖται εἰς Θεμισκύραν παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Εὐξείνου πόντου, κατὰ τὸν μῦθον τοῦ Θησέως ἡ μάχη συμβαίνει ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἀττικῆς. Αἱ Ἀμαζόνες, ἵνα ἐκδικηθῶσι διὰ τὴν ἀρπαγὴν τῆς Ἀντιόπης, ἐγκατέλειψαν τὴν χώραν των· εἰσεχώρησαν μέχρι αὐτῆς τῆς Ἀττικῆς καὶ ἐστρατοπέδευσαν πρὸ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως. Ζωηρὸς ἀγὼν συνάπτεται περὶ τὴν Πινύκα καὶ τὸ Μουσεῖον, ἀγὼν, ὅστις μετὰ διαφόρους περιπετείας περατοῦται ὑπὲρ τοῦ Θησέως καὶ τῶν Ἀθηναίων (εἰκ. 146). Αἱ Ἀμαζόνες ἐξεδιώχ-

¹ Πλούτ., *Βίος Θησ.*, 19–22. Πausan., *A'*, 22, 5.

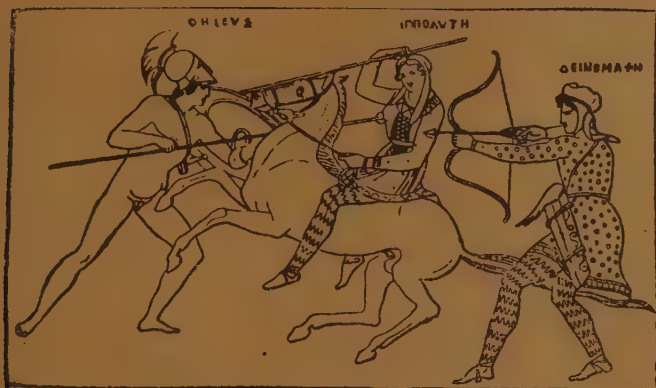
² Πλουτάρχ., *Βίος Θησ.*, 30.

³ Αἱ δύο αὗται διαφοροὶ παραδόσεις ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου (*Βίος Θησ.*, 26).

⁴ Ἐπίσης βλέπε Πausan., *A'*, 2, 1.

θησαν καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπωλέσθησαν προτοῦ ἐπανακάμψωσιν εἰς τὰς ἐστίας των. Οἱ τάφοι των, τοὺς ὁποίους ἐδείκνυνον παρὰ τὰ Μέγαρα, τὴν Χαιρώνειαν καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ μαρτυροῦσι περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ μύθου αὐτοῦ ¹.

Ὁ Θησεύς, νικήσας, ἀπέμεινε κύριος τῆς Ἀντιόπης, ἣτις κατέστη σύζυγός τοῦ καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὸν υἱόν, τὸν Ἰππόλυτον. Ἡ σημασία τοῦ τελευταίου αὐτοῦ προσώπου παρουσιάζει ἀδεδιαιότητα τινα. Πρέπει τάχα, ὡς ὁ Cox ², νὰ θεωρήσωμεν τὸν υἱὸν τοῦ Θησεῶς Ἰππόλυτον, ὡς ἐπανάληψιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἡλίου Φαέθοντος, δηλαδὴ,

Εἰκ. 146 — Θησεὺς καὶ Ἀμαζόνες.

ὡς τὸν ἥλιον ἐκλαμβανόμενον οὐχὶ πλέον ὡς θριαμβεύοντα ἥρωα, ἀλλ' ὡς ἥρωα δυστυχῇ, ὅστις πρὶν ἢ δυνηθῇ νὰ μεγαλώσῃ, φονεύεται ὑπὸ τοῦ ταύρου, τὸν ὁποῖον ὁ Ποσειδῶν ἐξαπολύει ἐκ τῆς θαλάσσης, μετ' ἄλλους λόγους, ὑπὸ τοῦ νέφους τῆς θυέλλης, ὅπερ ὑφούται ἐκ τῶν κόλπων τῶν κυμάτων; Ἡ ἐρμηνεία αὕτη δὲν δικαιολογεῖ ὅλον τὸν μῦθον τοῦ Ἰππολύτου. Ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τοῦ μύθου τούτου εἶναι ἡ λατρεία τοῦ ὠραίου καὶ ἀγνοῦ νεανίου, πρὸς τὴν σεληνιακὴν παρθένον, Ἀρτεμιν. Ἔτερον δὲ χαρακτηριστικόν, οὐχὶ ὀλιγώτερον οὐσιῶδες, εἶναι τὸ δι' αὐτὸν πάθος τῆς Φαίδρας, τῆς μετὰ τὴν Ἀντιόπην συζύγου τοῦ Θησεῶς. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι οὗτος ἐγκατέλειπε τὴν Ἀντιόπην χάριν τῆς Φαίδρας, ὡς εἶχεν ἄλλοτε ἐγκαταλείψει τὴν Ἀριάδνην διὰ τὴν Αἴγλην, φυσικὸν φαίνεται νὰ θεωρήσωμεν τὴν μητέρα τοῦ Ἰππολύτου ὡς θεὰν σεληνιακὴν, τὴν δὲ Φαίδραν (σπινθηροβολοῦσαν) ὡς τὴν αὐγὴν. Τότε ὁ νεαρὸς Ἰππόλυτος θὰ ἦτο, ἀληθοφανῶς, ταυτόσημος πρὸς τὸν Φωσφόρον· θὰ ἦτο δηλαδὴ ὁ πρωϊνὸς ἀστήρ, ὅστις, πρὸ τῆς ἀνατολῆς τῆς ἡμέρας, λάμπει εἰς τὸν οὐρανόν, ὅπου ἡ μήτηρ του σελήνη, εἶναι εἰσέτι ἀπόλυτος ἄρχων· ὅστις ἐντὸς ὀλίγου διεγείρει τοὺς παραφόρους πόθους τῆς Αὐγῆς, ὡς ὁ Φαέθων-Φω-

¹ Πλουτ., Βίος Θησ., 27. Παυσαν., Α', 2, 1. Β', 32, 9. Ἡ μάχη τοῦ Θησεῶς ἐναντίον τῶν Ἀμαζόνων εἰκονίζετο ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς (Παυσαν., Ε', 11, 7).

² Mythol. of the Aryan Nations, II, σ. 66.

σφόρος ἡγαπήθη ὑπὸ τῆς Ἀφροδίτης¹, καὶ ὅστις, διωχθεὶς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὑπὸ τοῦ ἡλίου, ἐξαφανίζεται εἰς τὸν ὀρίζοντα, εἰς τοὺς κόλπους τῶν ἀτμῶν τῆς θαλάσσης².

Ὁ μῦθος τῆς ἀρπαγῆς τῆς Ἀντιόπης ἐπαναλαμβάνεται, ὑπὸ ἄλλην μορφήν, ἐν τῷ μύθῳ τῆς ἀρπαγῆς τῆς Ἑλένης ὑπὸ τοῦ Θησέως καὶ τοῦ Πειρίθου. Οἱ δύο σύντροφοι μεταβαίνουν εἰς Σπάρτην καὶ ἀπάγουσιν τὴν ἀδελφὴν τῶν Διοσκούρων, ἣ ὁποία δὲν ἦτο ἀκόμη σύζυγος τοῦ Μενελάου³. Ἐπειδὴ δὲ ἕκαστος ἐξ αὐτῶν εἶχε ἴσα δικαιώματα ἐπὶ τῆς κατακτιθέως ταύτης, ἀποφασίζουσι νὰ θέσωσι κλήρον διὰ τὴν κατοχὴν τῆς νεάνιδος. Ἡ Ἑλένη ἔλαχεν εἰς τὸν Θησέα. Οὗτος δὲ ὑπόσχεται εἰς τὸν φίλον του, εἰς ἀντιστάθμισμα, νὰ τὸν βοηθήσῃ νὰ εὕρῃ ἄλλην γυναῖκα. Μεταβαίνουν λοιπὸν ἀμφότεροι εἰς Ἡπειρον παρὰ τῷ βασιλεῖ τῶν Μολοσσῶν, τοῦ ὁποίου τὴν θυγατέρα ἐπιθυμεῖ ν' ἀπαγάγῃ ὁ Πειρίθους. Ὁ βασιλεὺς οὗτος ἔφερε τὸ ὄνομα Ἀιδωνεύς, ἣ δὲ σύζυγός του τὸ τῆς Περσεφόνης· ἡ θυγάτηρ του ὠνομάζετο Κόρη⁴, ὁ κύων του Κέρβερος. Ἡ σκηνὴ αὕτη ἦτις τοποθετεῖται εἰς τὸ δυτικὸν τῆς Ἑλλάδος μέρος εἶναι εὐημερικὴ παραλλαγή τῆς ὑπὸ τῆς γενικῆς παραδόσεως ἐντὸς τοῦ Ἄδου τοποθετουμένης, ὅπου ὁ Θησεὺς κατέρχεται μετὰ τοῦ φίλου του⁵. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις τὰ συμβάντα εἶναι τὰ αὐτά. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἡπείρου βλέπων ὅτι δὲν εἶχεν ἐνώπιόν του μνηστήρας ἀλλ' ἀπαγωγεῖς δίδει τὸν Πειρίθου βορὰν εἰς τὸν κύνα του, δεσμεύει δὲ τὸν Θησέα, ὅστις βραδύτερον ἐπανακτᾷ τὴν ἐλευθερίαν του χάρις εἰς τὴν δύναμιν τοῦ Ἡρακλέους⁶. Ὁ Ἡρῶς ἐπανέρχεται εἰς τὰς Ἀθήνας, τὰς ὁποίας εὕρσκει σπαρασσομένας ἀπὸ πολιτικὰς διαμάχας. Ἀπελπισθεὶς ὅτι θὰ δυνήθῃ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν τάξιν, ἀποπλῆει εἰς Σκυρον, ὅπου φιλοξενεῖται ὑπὸ τοῦ Λυκομήδους. Οὗτος προφασισθεὶς ὅτι ἤθελε νὰ δείξῃ εἰς αὐτὸν τὴν ἑκτασιν τῶν κτημάτων του, τὸν ὀδηγεῖ εἰς τὴν κορυφὴν ἀποκρήμνου βράχου, ἀπ' ὅπου κατακρημνίζει αὐτόν⁷. Ἡ πτώσις αὕτη, ὡς καὶ ἡ τοῦ Κεφάλου, εἶναι ἡ πτώσις τοῦ Ἡλίου, ὅστις φθάσας εἰς τὸ τέρμα τῆς πορείας του ἐξαφανίζεται ὀπισθεν τῶν ἀποκρήμνων ἀκτῶν, ἐκ τοῦ ὅψους τῶν ὁποίων φαίνεται κατακρημνιζόμενος.

Ὁ Θησεὺς, τοῦ ὁποίου τὴν ἱστορίαν διηγῆθημεν, ἵνα συσχετίσωμεν αὐτὴν πρὸς τὴν τοῦ Ἡρακλέους, δὲν κατεῖχε τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὴν σειρὰν τῶν βασιλέων τῶν Ἀθηναίων. Ἦτο ὁ ἐνδοξότερος ἀλλ' ὁ τελευταῖος τῶν ἀρχαίων ἐκείνων ἡρώων τῶν προσωποποιούντων τὰ φαινόμενα τοῦ οὐρανοῦ τῆς Ἀττικῆς, τὰς ἀνωμαλίας τοῦ ἐδάφους τῆς καὶ τοῦ κλίματός της. Συνεδέετο δὲ μετ' ἐκείνων διὰ τεχνιτῶν δεσμῶν κινητῆς γενεαλογίας, τῆς ὁποίας τὰ κυριώτερα πρόσωπα εἶναι ὁ Κέκροψ, ὁ Ἐρεχθεὺς, ὁ Ἐριχθόνιος καὶ ὁ Πανδίων. Ἐκ τῶν περιπετειῶν αὐτῶν ἢ τῶν τέκνων των ἐνεπνεύσθη ἡ δημώδης ποίησις· μόνον αὐτὸς εἶχεν ἱστορίαν. Οἱ ἄλλοι βασιλεῖς τῶν Ἀθηναίων, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων περιέχονται εἰς τὸν ὑπὸ τῶν μυθογράφων μέχρις ὅμων διασωθέντα κατάλογον⁸, ὁ Ἀκταῖος, ὁ Κρναός, ὁ Ἀμφικτύων, εἶναι ὡς αὐτὰ

¹ Θεογον., στ. 987 καὶ ἐφ.

² Βλ. Preller, *Griech. Mythol.*, II, σ. 300.

³ Πλουτ., *Βίος Θησ.*, 31. Παισαν. Γ, 18, 5, 24-11.

⁴ Διὰ τὴν παροῦσαν ἀφήγησιν ἡ Κόρη διακρίνεται ἀναγκαστικῶς τῆς Περσεφόνης.

⁵ Ἡ κάθοδος αὕτη εἰς τὸν Ἄδην ἀποτελεῖ τὸ θέμα μικροῦ Ἡσιοδικοῦ ποιήματος.

⁶ Παισαν. Θ', 31, 5. Πλουτ., *Βίος Θησ.*, 31, 6.

⁷ Ἐνθ' ἀν. 35.

⁸ Κατὰ τὸν Ἀπολλόδορον, Γ', 14-25, ἡ διαδοχὴ τῶν βασιλέων τῆς Ἀττικῆς εἶναι ἡ

τὰ ὀνόματά των ὑποδηλοῦσιν ἀπλᾶι ἐκφράσεις τοῦ σχηματισμοῦ τῆς Ἀττικῆς τοῦ πλήρους βραχοδουνῶν ἐδάφους τῆς, τῆς ἰδρύσεως τῶν πρώτων πόλεων τῆς.

Ὁ Κέκροψ, τὸν ὁποῖον παρουσιάζον ἐνίοτε, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ὡς ἀρχηγὸν Αἰγυπτιακῆς ἀποικίας¹, ἦτο κατὰ τὰς ἀρχαιοτέρας παραδόσεις ὁ πρῶτος αὐτόχθων βασιλεὺς τῆς χώρας. Ὁ αὐτόχθων οὗτος, ὁ διφυὴς οὗτος ἥρως, τοῦ ὁποῖου τὸ σῶμα, ἐνῶ κατὰ τὸ ἀνώτερον μέρος αὐτοῦ εἶναι σῶμα ἀνθρώπου, καταλήγει εἰς οὐρὰν δράκοντος², ἐνθυμίζει τοὺς γίγαντας, τοὺς ὡς αὐτὸς τέκνα τῆς γῆς καὶ ὡς αὐτὸς μετέχοντας τῆς φύσεως τοῦ ὄφεως, οὕτινος ἡ γενικωτέρα σημασία, ἐν τῇ ἰνδοευρωπαϊκῇ μυθολογίᾳ, εἶναι ἡ τοῦ θυελλώδους νέφους ἢ τῆς Ἀστραπῆς³. Εὐκόλως ὅθεν ἐννοοῦμεν πῶς ἔχει θυγατέρας τὴν Ἑρσην, τὴν Πάνδροσον καὶ τὴν Ἀγλαυρον, ἐν αἷς εἴμεθα διατεθειμένοι ν' ἀναγνωρίσωμεν ὄχι μόνον προσωποποιήσεις τῆς ὀρώσου, ἀλλὰ, κατ' εὐρυτέραν τοῦ ὀνόματός των ἐρμηνείαν, τὰς νύμφας τῆς ποτιζούσης καὶ γονιμοποιούσης τοὺς ἀγροὺς βροχῆς⁴. Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Κέκροπος, ἔλεγον, ὁ Ποσειδῶν θέλων νὰ δημιουργήσῃ δικαιώματα ἐπὶ τῆς κτήσεως τῆς Ἀττικῆς εἶχε κτυπήσει διὰ τῆς Τριαίνης τοῦ τὸν βράχον τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἔκαμε νὰ ἀναθρύσῃ ἐξ αὐτοῦ πηγὴ ἀλμυροῦ ὕδατος, ἣν βραδύτερον ἐδείκνυσεν ἐν τῇ περιθόλῃ τοῦ Ἑρεχθείου. Ἡ Ἀθηνᾶ, διεκδικούσα τὴν αὐτὴν χώραν εἶχε φυτεύσει ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἐλαίαν, ἣτις καεῖσα ὑπὸ τῶν Περσῶν κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Ξέρξου ἀνεβλάστησεν ἐξ αἴφνης θαυμαστοὺς κλάδους. Οἱ δώδεκα θεοὶ κληθέντες, νὰ κρίνωσι τὴν ἔριδα ταύτην, ἀπεφάνθησαν ὑπὲρ τῆς Ἀθηνᾶς χάρις εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κέκροπος, ὅστις εἶχε παραστή εἰς τὴν ὑπὸ τῆς θεᾶς φύτευσιν τῆς ἐλαίας⁵.

Ὁ Ἑριχθόνιος, ὅστις εὐκόλως συγχέεται πρὸς τὸν Ἑρεχθέα, ὡς ἤδη συμβαίνει τοῦτο ἐν τῇ Ἰλιάδι⁶, παρουσιάζει ὁμοιότητά τινα μετὰ τοῦ Κέκροπος, εἰκονιζόμενος ἐνίοτε ὑπὸ μορφήν ὄφεως⁷. Τὸ ὄνομά του, διαφανέστερον τοῦ ὀνόματος τοῦ μυθικοῦ αὐτοῦ προγόνου, ὑπαίνισσεται ἀναμφιδόλως τὴν γονιμότητα τοῦ ἐδάφους, οὕτως ὥστε, ἐὰν καὶ οὗτος ἀνῆκῃ εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἡρώων τῆς θυέλλης, ἐκφράζῃ βεβαίως τὴν ἀγαθοποιὸν ἐνέργειαν, τὴν ὁποῖαν τὸ φαινόμενον τοῦτο, χάρις εἰς τὰς συνοδευούσας αὐτὸ βροχάς, ἀσκεῖ ἐπὶ τῆς γῆς. Πατὴρ τοῦ Ἑριχθονίου ἦτο ὁ Ἡφαίστος, ὅστις, ἀφοῦ ματαίως ἐπεζητήσῃ νὰ ἐνωθῇ μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς, ἐγονιμοποίησε τὴν

ἐξῆς: 1ον Κέκροψ, 2ον Κρανᾶος, 3ον Ἀμφικτύων, 4ον Ἑριχθόνιος, 5ον Πανδίων, 6ον Ἑρεχθεύς, 7ον Κέκροψ, υἱὸς τοῦ Ἑριχθέως, 8ον Αἰγυεύς, 9ον Θησεύς. Ὁ Πausanias (Α', 2, 6) τοποθετεῖ ἐν ἀρχῇ τοῦ καταλόγου τὸν Ἀκταῖον.

¹ Διοδ. Α' 29. *Μυθολογ.* "Ἑλλ.", Ἐκδ. Westermann, σελ. 374, 35.

² Ἀπολλοδ. Γ', 14, 1. βλέπε ὅπτην γῆν τοῦ Μουσείου τοῦ Βερολίνου. (*Archäol. Zeitung* νέα σειρά, τ. V, πίν. 63).

³ Schwartz, *Ursprung der Mythologie*. Κεφ., I, *Die Schlangen und Drachengottheiten*, σελ. 26-159.

⁴ Ὁ G. Curtius (*Grundz. d. Griech. Etymol.*) σελ. 345, ἐκδ. 5ῃ παράγει τὰς λέξεις ἔρση καὶ ὀρώσος ἐξ ἧς ῥέξης καὶ τὴν σανσκριτικὴν *Bárshas*, βροχή. Ἡ ἐτυμολογία τῆς Ἀγλαύρου ἢ Ἀγραύλου δὲν παρουσιάζει σαφεῖς ἐννοίας. Ἀλλ' ὁ συνδυασμὸς τῆς μὲ τὴν Ἑρσην καὶ τὴν Πάνδροσον μᾶς κάμνει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἶχε ἀνάλογον πρὸς τὰς ἀδελφάς τῆς σημασίαν.

⁵ Ἀπολλοδ. Γ', 14, 1. Πausan. Α' 26, 6. Ἐπίσης Ἡρόδοτος Η' 55.

⁶ B, 547. Τὰ δύο ταῦτα πρόσωπα διακρίνονται διὰ πρώτην φοράν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος *Κριτίας*, σ. 110 α.

⁷ Πausan., Α', 24, 7.

Γαίαν ¹. "Οθεν εἶναι τέκνον τῆς γῆς, ὡς ὁ Κέκροψ καὶ ὡς οἱ Τιτᾶνες· ἐπὶ πλέον δὲ πατήρ του εἶναι ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ πυρός. Διηγοῦντο ὅτι τὸ θαυμάσιον αὐτὸ παιδίον ἅμα γεννηθέν, περισυνελέγη ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, ἥτις ἀνέθρεψεν αὐτὸ κρυφίως, ἐν ἀγνοίᾳ τῶν θεῶν. Ἐποποθέτησεν καὶ ἐνέκλεισεν αὐτὸ ἐντὸς κιβωτίου, ὅπερ ἐνεπιστεύθη εἰς τὴν Πάνδρουσου, τὴν πρεσβυτέραν θυγατέρα τοῦ Κέκροπος, ἀφ' οὗ αὕτη πρῶτον τῆς ὑπεσχέθη ὅτι δὲν θά τὸ ἀνοίξῃ. Ἡ Πάνδρουσος ἐκράτησε τὸν λόγον τῆς. Αἱ ἀδελφαὶ τῆς ὁμως, ἐν στιγμῇ ἀδιακρίτου περιεργείας, παρέδωκαν τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς θεᾶς. Ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ παιδίου, περὶ τὸ ὅποιον εἰλίσσεται ὄφρις, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν περίτρομοι· ἡ Ἀθηνᾶ πρὸς τιμωρίαν των διετάραξε τὰς φρένας των, αὗται δὲ ἐν τῇ μαινίᾳ των ἐρρίφθησαν ἐκ τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἐφονεύθησαν. Ἡ πτώσις αὕτη εἶναι ἴσως εἰκὼν τῆς πτώσεως τῶν ὁμβρίων ὑδάτων, ἐκλαμβανομένων ὡς νυμφῶν, αἱ ὁποῖαι, κατατρομαγμέναι ἐπὶ τῇ θεᾳ τοῦ ὕφους ἀστραπῆς, κρημνίζονται ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ οὐρανοῦ.

Ὁ Ἐριχθόνιος ἢ Ἐριχθεύς, ἀνδρωθεὶς, ἐγένετο βασιλεὺς τῶν Ἀθηναίων, τῶν ὁποίων τὰ στρατεύματα διηύθυνε κατὰ τὸν ἐναντίον τῶν Ἐλευσινίων πόλεμον, καθ' ὃν τῶν τελευταίων τούτων ἡγεῖτο ὁ Εὐμόλπος. Ὁ θρυλικὸς οὗτος πόλεμος, τὸν ὁποῖον ὁ Θουκυδίδης θεωρεῖ ὡς γεγονὸς ἱστορικόν ², ἐγένετο θέμα λίαν ἀντιρατικῶν ἀφηγήσεων. Ὅτε μὲν ἡ φιλοτιμία τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες μόνον θριάμβους παρεδέχοντο ἐν τῇ ἀρχηγόνῃ αὐτῶν ἱστορίᾳ, παρουσίαζε τὸν Εὐμόλπον ὡς ἡττηθέντα καὶ φονευθέντα, μετὰ τῶν υἱῶν του, ὑπὸ τοῦ Ἐρεχθέως ³, ὅτε δὲ διηγοῦντο ὅτι ὁ Ἐρεχθεὺς καὶ ὁ ἱμμάραδος, υἱὸς τοῦ βασιλέως τῆς Θράκης, ἔπασαν ἀμφοτέρω κατὰ τὴν μάχην καὶ ὅτι μετὰ τὸ συμβᾶν αὐτὸ οἱ δύο λαοὶ ἐσυνθηκολόγησαν· ἡ Ἐλευσίς ἔμεινε φόρου ὑποτελὴς εἰς τὰς Ἀθήνας· ἐξ ἀντιθέτου ὁμως ὁ Εὐμόλπος καὶ οἱ ἀπόγονοί του διέμειναν διὰ παντὸς ἱεροφάνται τῶν Μεγάλων Θεαινῶν. Ὁ μῦθος οὗτος στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀναμνήσεως τοῦ ἀρχαίου ἀνταγωνισμοῦ τῶν δύο πόλεων· δι' αὐτοῦ ἐξηγεῖται ταυτοχρόνως ἡ εἰσαγωγή ἐν τῇ Ἀττικῇ τῆς θρησκείας τῶν μυστηρίων καὶ τὰ πρόνομια, ὧν ἀπαύστως ἀπήλαυεν ἡ οἰκογένεια τῶν Εὐμόλπειδων ⁴, ὁ ὑπὸ τοῦ Ὑγίνου διατηρηθεὶς μῦθος, ἂν καὶ πλέον ἀπέχων τῆς πραγματικῆς ἱστορίας, εἶναι τοῦλάχιστον πιστὴ ἀπήχησις ἀρχαιοτέρων παραδόσεων. Κατὰ τὴν ἀφήγησίν του, ὁ Εὐμόλπος ἦλθεν εἰς Ἀττικὴν, ἀξιῶν νὰ καταλάβῃ αὐτήν, ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦ υἱοῦ τοῦ Ποσειδῶνος· ἀλλ' ἡττᾶται καὶ φονεύεται. Ὁ πατήρ του ἐκδικεῖται, ἀπαιτῶν τὴν θυσίαν τῆς Χθονίας, θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς Ἀττικῆς, καὶ κεραυνοβολῶν διὰ τοῦ Διὸς τὸν Ἐρεχθέα ⁵. Ἡ τελευταία λεπτομέρεια αὕτη φαίνεται παρουσιάζουσα ἡμῖν τὸν ἥρωα αὐτόν, καθὼς καὶ πάντας ἐκείνους οἵτινες τὴν αὐτὴν ὑφίστανται τιμωρίαν ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ ἀρχοντος τῶν θεῶν, ὡς δαίμονα τῆς θυέλλης ἐξολοθρευόμενον ὑπὸ τοῦ οὐρανοῦ πυρός.

¹ Βλέπε τὰς ἀποκρουστικὰς λεπτομερείας τοῦ μύθου τούτου ἐν τῷ Ἀπολλοδώρῳ, Γ', 14, 6. Σχολ. Εὐριπ. *Μήδ.*, 825, Σχολ. Πλατ. *Τιμ.*, σ. 201, 19. Ὑγίν. *Μῦθοι*, 116. *Ποιητ.* Ἀστρον. Β', 13. Εὐριπ., *Ἰων*, 268 καὶ ἐφ.

² Θουκυδ., Β', 15.

³ Πλατ., *Μενεξ.*, σ. 239. Ἰσοκρ. *Παναθ.*, 78. Πausan., Α', 5, 2.

⁴ Δύο ἐκ τῶν ἐπιμνηστικῶν τῶν μυστηρίων ἐξελέγοντο πάντοτε ἐκ τῆς οἰκογενείας ταύτης. Βλ. Schoemann. *Griech. Allerthümer*, II, σ. 382, ἐκδ. 3η.

⁵ Ὑγίν. *Μῦθ.*, 45, Στραβ. Ζ', σ. 321.

Μεταξὺ τῶν θυγατέρων τοῦ Ἑρεχθέως, τὰς ὁποίας οἱ μυθογράφοι συχνάκις συγχέουσι πρὸς τὰς τοῦ Πανδίωνος, ἀνέφερον πρὸ παντὸς τὴν Ὠρεΐθυιαν, τὴν ὁποίαν ἤρπασεν ὁ Βορέας (εἰκ. 147), ὅταν ἡμέραν τινὰ ἔπαιζε μετὰ τῶν συντρόφων τῆς εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἰλισσοῦ, καὶ τὴν ὁποίαν μετέφερε, κρατῶν εἰς τοὺς στήθεαυς του βραχίονας, μέχρι τῶν παγωμένων χωρῶν τοῦ ἐν Θράκῃ βασιλείου του. Ὁ μῦθος οὗτος ἦτο δημώδης ἐν Ἀττικῇ, ὥς βλέπομεν ἐν ἀρχῇ τοῦ Φαίδρου τοῦ Πλάτωνος, πλείστας δὲ ἀπεικονίσαι αὐτοῦ παρέχουσιν ἡμῖν τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα¹. Ἡ παρθένος Ὠρεΐθυια² εἶναι ἴσως ἡ αὖρα, ἣ ὁποία κατὰ τὸ ἔαρ καὶ τὴν θερμὴν τοῦ ἔτους ἐπο-

Εἰκ. 147. - Ὁ Βορέας ἀρπάζων τὴν Ὠρεΐθυιαν.

χὴν, δροσίξει τὰς καιομένας τῆς Ἀττικῆς πεδιάδας, ἣ ὁποία καίξει ἡδύτατα ἐπὶ τῶν ὄχθων τοῦ Ἰλισσοῦ καὶ τοῦ Κηφισοῦ τῶν Ἀθηνῶν, μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν βιάζει αὐτὴν ὁ βασιλεὺς τῶν ἀνέμων, ὁ ἐκ τῶν χωρῶν τοῦ βορρᾶ ἐξορμῶν Βορέας, ὅστις φαίνεται συμπαρασύρων καὶ κρατῶν αὐτὴν αἰχμάλωτον εἰς τὰ βόρεια τοῦ χειμῶνος βασίλεια³. Ὁ Βορέας καὶ ἡ Ὠρεΐθυια ἔσχον υἱοὺς τοὺς Βορεάδας Ζήτην καὶ Κάλαιν, οἵτινες ἐνεργὸν λαμβάνουσι μέρος εἰς τὴν Ἀργοναυτικὴν ἐκστρατεῖαν ἦσαν δὲ ἥρωες τῶν ἀνέμων εἰκονιζόμενοι μετὰ πτερύγων εἰς τοὺς πόδας καὶ ἐπὶ τῶν ὤμων⁴. Θυγατέρες αὐτῶν ἦσαν ἡ Κλεοπάτρα καὶ ἡ Χιώνη, ὁ μῦθος τῶν ἐποίων ἀνῆκει εἰς Θράκην. Τὸ ὅτι δὲ ὁ Βορέας ἐγένετο ἐν Ἀττικῇ ἥρωες τῶν δημοδῶν παραδόσεων εἶναι λίαν εὐνόητον, ἐὰν συλλογισθῶμεν ὅτι εἰς τὴν χώραν ταύτην, πλείότερον ἢ εἰς πᾶσαν ἄλλην, ὁ βορρᾶς φυσᾷ μετὰ τῆς μεγαλειτέρας σφοδρότητος, ἐξασκῶν συντελεστικῶ-

¹ Βλέπε Welcker, *Alle Denkmäler*, III, 54 καὶ ἐφ. καὶ πρὸ παντὸς τὴν ὑπὸ τοῦ G. Perrot δοθεῖσαν ἐρμηνείαν εἰς ἀγγειογραφίαν δημοσιευθεῖσαν ἐν τοῖς *Monuments Grecs* τῆς Association des études Grecques (1874, πιν' 3).

² Ἐν τῇ Ἰλιάδι, Σ, 48, φέρεται τὸ ὄνομα Νηρηίδος τινός· ἀλλ' εἶναι καταφανές ὅτι πρόκειται περὶ παρεμβολῆς.

³ Ὁ Perrot (συγγρ. προαναφ.) βλέπει ἐν τῇ Ὠρειθείᾳ «τόν ὑγρὸν ἀνεμον, ὅστις, τὴν πρωΐαν πληροῖ τὰς χαράδρας τῶν ὀρέων» καὶ τὸν ὅποιον ὁ βορρᾶς συμπαρασύρει καὶ σκορπίζει ἐπὶ τῆς πεδιάδος τῆς Ἀττικῆς. Ἀλλὰ κατὰ τὴν εὐφυστάτην ἐρμηνείαν ταύτην δυσκόλως ἐξηγεῖται ἡ ἐν Θράκῃ αἰχμαλωσία τῆς Ὠρειθείας.

⁴ Ἀπολλων., Ἀ', 211 καὶ ἐφ. Πινδ. Πυθ. Δ', 324. Ὑγν. Μῦθ., 14. Stephani *Boreas und die Boreaden* (Mém. de l'Acad., des Sciences de Saint-Petersbourg τ. XVI, αρ 13).

τάτην ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ κλίματος. Ἱστορικόν τι περιστατικὸν ὑπεδοήθησε τὴν τύχην του. Κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Ξέρξου, ἐνῶ ὁ στολίσκος τῶν Ἑλλήνων καταφυγὼν εἰς Χαλκίδα περιέμενεν ἐναγωνίως τὴν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων, χρησιμὸς τις συνεδοῦ λευσε τοὺς Ἀθηναίους νὰ καλέσωσιν εἰς βοήθειάν των τὸν «γαμβρόν των». Ὁ σωτὴρ αὗτος, τὸν ὁποῖον ὁ χρησιμὸς ὑπέσχετο, οὐδεὶς ἄλλος ἢ δύνάτο νὰ εἶναι ἢ ὁ Βορέας, ὁ σύζυγος τῆς Ὠρυθείας, θυγατρὸς τοῦ Ἐρεχθέως, τοῦ προγόνου τῶν Ἀθηναίων. Προσέφερον ὅθεν θυσίαν εἰς τὸ θεὸν τοῦ βορρᾶ, ἐπισυμβάσης δὲ τρικυμίας, ἥτις συνέτριψε τὰ περσικὰ πλοῖα κατὰ τῶν ἀποκρήμνων τοῦ Πηλίου βράχων, ἀπέδωσαν εἰς αὐτὸν τὸ εὐτυχὲς γεγονός. Μετὰ τὸν ὀριστικὸν θρίαμβον οἱ Ἀθηναῖοι ἐπλήρωσαν φόρον εὐγνωμοσύνης εἰς τὸν Βορέαν, ἐγείραντες αὐτῷ βωμὸν παρὰ τὸν Ἰλισσόν¹, βραδύτερον δέ, ὅταν ἔδρυσαν τὴν ἀποικίαν τῶν Θουρίων, μετέφερον τὴν λατρείαν του μέχρι τῶν ἀκτῶν τῆς Μεγάλης-Ελλάδος².

Κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον, τὸν Ἐριχθόνιον διεδέχθη εἰς τὴν βασιλείαν τῶν Ἀθηνῶν ὁ Πανδίων. Ἐὰν συσχετίσωμεν τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος αὐτοῦ πρὸς τὸ ἐπίθετον τῆς σελήνης Πανδία, καὶ πρὸς τὴν ὁμώνυμον ἀττικὴν ἑορτήν, ἥτις ἐτελεῖτο κατὰ τὴν πανσέληνον τῆς ἑαρινῆς ἰσημερίας³, ἀγόμεθα εἰς τὸ πιθανὸν συμπέρασμα ὅτι ὁ Πανδίων προσωποποιεῖ τὸν ἑαρινὸν οὐρανὸν καὶ τὴν ἀπαστράπτουσαν γαλήνην του. Ἐνίοτε ἐθεώρουν υἱοῦς τοῦ τὸν Ἐρεχθέα καὶ τὸν Βούτην⁴, ὧν τὰ ὀνόματα ὑπαινίσσονται, ἐν τῇ ἑλληνικῇ σκέψει, τὴν πρώτην ἀροτρίασιν τοῦ ἔτους. Ἔσχε θυγατέρας τὴν Πρόκριν, τὴν Φιλομήλαν καὶ τὴν Πρόκνην, περὶ τῶν ὁποίων διηγοῦντο συγκινητικὰς καὶ δραματικὰς ἱστορίας.

Ἡ Πρόκρινς ἦτο ἡ ἀγαπητὴ τοῦ Κεφάλου σύζυγος. Ἐπὶ μακρὸν ἡ εὐτυχὴς ἔνωσις των δὲν διαταράχθη. Ἀλλ' ἡμέραν τινα ὁ Κέφαλος, ἐξελθὼν κατὰ τὴν πρώτην τῆς οἰκίας του ἵνα θηρεύσῃ ἐπὶ τῶν ὀρέων, ἐγένετο ἀντιληπτὸς ὑπὸ τῆς Ἥους, ἥτις θελχθεῖσα ἐκ τῆς ὡραιότητός του, τὸν ἤρπασε καὶ προσεπάθησε νὰ κατακτῇ τὴν καρδίαν του. Βλέπουσα δὲ ὅτι ὁ Κέφαλος ἀνθίστατο, προσέτεινεν εἰς αὐτὸν νὰ βεβαιωθῇ πρῶτον περὶ τῆς πίστεως τῆς συζύγου του· ἐὰν δὲ τὴν εὕρισκεν ἀμαρτάνουσαν, θὰ μετέβαινε νὰ παρηγορηθῇ πλησίον τῆς Ἥους. Ὁ Κέφαλος μεταμφιεσθεὶς εἰς ξένον, πλησιάζει τὴν Πρόκριν μετὰ μεγαλοπρεπῶν δώρων, τὰ ὅποια τὴν ἔκαμον νὰ λησμονήσῃ τὸν πρῶτον τῆς ἔρωτα. Ὅταν λαβάνῃ τὴν συνήθη μορφήν του, ἡ ἀπιστος σύζυγός του, κατησχυμένη, τρέπεται εἰς φυγὴν καὶ ἀποσύρεται εἰς Κρήτην παρὰ τῇ Ἀρτέμειδι. Ἡ θεὰ συγκινηθεῖσα ἐκ τῶν δακρύων τῆς, θέτει μεταξὺ τῶν χειρῶν τῆς «ἀκόντιον ἰθυόδolon» καὶ δίδει εἰς αὐτὴν κῦνα, τὸν ὁποῖον οὐδὲν ἄγριον θηρίον δύναται νὰ διαφύγῃ· μεταμορφώσασα δὲ τὴν παρθένον εἰς νεανίαν, τὴν ἀποστέλλει νὰ προκαλέσῃ τὸν Κέφαλον εἰς τὴν θηρευτικὴν τέχνην. Ὁ Κέφαλος ἡττηθεὶς θέλει νὰ ἀγοράσῃ ἀπὸ τὴν Πρόκριν τὸ ἀκόντιόν της καὶ τὸν κῦνα της. Αὕτη ὑπόσχεται νὰ τοῦ τὰ δώσῃ ὡς ἀντάλλαγμα τοῦ ἔρωτός του. Ἐντὸς ὀλίγου οἱ σύζυγοι ἀναγνωρίζον-

¹ Ἡρόδοτ., Β', 189.

² Αἰλιαν., Ποικ. ἱστορ. ΙΒ., 91.

³ Κατὰ τὸν Ἐλαφβολιῶνα μῆνα. Περὶ τῆς ἑορτῆς ταύτης, βλέπε Κ. F. Hermann, *Griech. Antiq.*, II §, 59, 5, καὶ Schöemann, *Griech. Alterth.*, II, 505.

⁴ Ἀπολλοδ., Γ', 14, 8. Σύζυγός του εἶναι ἡ Ζευξίππη, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα ἐκφράζει ἰδέαν ἀνάλογον πρὸς τὴν τοῦ Βούτου.

ται καὶ συμφιλοῦνται. Ἀλλὰ πρῶταν τινά, καθ' ἣν ἡ ζηλότυπος Πρόκρις κεκρυμμένη ἐντὸς θάμνου, κατεσκόπευε τὴν ἀντίπαλόν της Ἥῳ, ὁ Κέφαλος, βλέπων τὸν θάμνον σειόμενον καὶ νομίζων ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ζήλου τινος, ρίπτει τὸ ἰθυόδolon ἀκόντιον κα φονεύει τὴν Πρόκριν. Εἶτα καταληφθεὶς ὑπὸ ἀπελπισίας κρημνίζεται εἰς τὴν θάλασσαν ἐκ τοῦ ἀκρωτηρίου Λευκάτα¹. — Ποία ἡ σημασία τῶν προσώπων τοῦ μύθου τούτου; Ὁ Κέφαλος υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Ἑρσης², τοῦ πρῶτου ἀνέμου καὶ τῆς δρόσου, εἶναι ὁ ἥλιος, οὗτινος ἡ ἀπαστράπτουσα κεφαλὴ ἀναφαίνεται τὴν πρῶταν εἰς τὸν ὀρίζοντα, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ὀρέων. Τὸ ὄνομα τῆς Ἥους ἐξηγεῖται ἀφ' ἑαυτοῦ. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν Πρόκριν, ὁ θηρευτικὸς χαρακτὴρ της καὶ αἱ σχέσεις της πρὸς τὴν Ἀρτεμιν κατατάσσουσιν αὐτὴν μεταξὺ τῶν σεληνιακῶν θεοτήτων. Τὸ δράμα τοῦτο, οὗτινος οἱ τρεῖς ἡθοποιοὶ εἶναι ὁ ἥλιος, ἡ αὐγὴ καὶ ἡ σελήνη, ἐξηγεῖται τότε εὐκόλως. Ὁ ἥλιος δὲν εἶναι πλέον ἐν αὐτῇ ὁ ἀδελφὸς τῆς σελήνης, ὥς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος εἶναι σύζυγός της³. Ὅταν τὴν πρῶταν ἐγείρεται ἐγκαταλείπων τὴν νύκτιον τῆς Πρόκριδος κλίνην, ἡ ὥραιότης του θέλγει τὴν Ἥῳ, ἐρωτευομένην αὐτόν, ὅπως ἡρωτεύθη τὸν Τιθωνόν, τὸν Ὠρίωνα καὶ τὸν Κλύτιον. Τὴν ἐσπέραν, ὅταν δύῃ, πλησιάζει τὴν σύζυγόν του, ἀλλὰ μετημυιεσμένος, δηλαδὴ ἐν τῇ σκιᾷ τῆς νυκτός, καὶ ὑπὸ τὴν νέαν ταύτην μορφήν του, κατορθώνει νὰ ἀγαπηθῇ καὶ πάλιν ὑπ' αὐτῆς ὥς ὁ Ἐνδυμίων καὶ ἡ Σελήνη. Τὴν πρῶταν, ὅταν ἐπαναφαίνεται, ἡ Πρόκρις τρέπεται εἰς φυγὴν ἡ σελήνη ἀποσύρεται πρὸ τῆς ἀκτινοδόλου λαμπρότητος τοῦ ἡλίου, ἡ κατ' ἄλλην τινὰ εἰκόνα, ἣτις γίνεται αἰτία τοῦ τελευταίου συμβάντος, φονεύεται ὑπὸ τῶν ἀλανθάστων θελῶν τοῦ νεκροῦ θεοῦ⁴. Τὸ ἀτυχεῖς τοῦ Κεφάλου τέλος εἶναι καὶ πάλιν ἡ ποιητικὴ ἔκφρασις τοῦ δύνοντος ἡλίου, ὅστις ἐξαφανίζεται ὅπισθεν τῶν ἀποκρήμων ἀκτῶν, ἵνα θυθισθῇ εἰς τὴν θάλασσαν.

Αἱ δύο ἄλλαι τοῦ Πανδίωνος θυγατέρες, *Ποίκνη* καὶ *Φιλομήλα*, ἦσαν ἐν Ἀττικῇ ἡρώιδες μύθου τινός, οὗτινος ἡ φυσικὴ προέλευσις εἶναι τελείως διαυγής, ἀφοῦ αὐτὴ αὐτὴ ἡ παράδοσις ἀναλαμβάνει νὰ μᾶς πληροφορήσῃ, ὅτι προσωποποιοῦσι δύο ἐκ τῶν κατὰ τὴν ἀνοιξιν ἐμφανιζομένων πτηνῶν: τὴν ἀηδόνα καὶ τὴν χελιδόνα. Εἰς τοὺς ἀρχαίους μεγαλειτέραν, φαίνεται, ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν ὁ μελαγχολικὸς χαρακτὴρ τοῦ ὄσματος, τῆς ἀηδόνης παρὰ ἡ ἀτελεύτητος ποικιλία τῆς μουσικῆς της⁵. Ἐκ τῆς ἐντύπωσης ταύτης ἐγεννήθησαν πλεῖστοι μῦθοι, οἵτινες εἶναι ποικίλαι ἀναπτύξεις τοῦ αὐτοῦ θέματος. Τὸ θρηνῶδες πτηνὸν εἶναι δυστυχὲς ἡγεμονίς, μεταμορφωθείσα ὑπὸ τῆς λύπης της. Εἶναι μήτηρ κλαίουσα διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ υἱοῦ της Ἴτυος ἢ Ἰτύλου, ὀνοματοποιίας τῶν συνηθεστέρων τόνων τῆς ἀηδόνης. Ἡ ἀρχαιο-

¹ Κύριαί τοῦ μύθου πηγαί: Ἀπολλοδ., Α', 9, 4. Γ', 15, 1. Ὑγιν. Μῦθ., 189. Ὁδιδ. Μεταμ., VI, 694, 840 καὶ ἐφ. Στραβ., I', σ. 452.

² Ἀπολλοδ., Γ', 14, 3. Θεογον., 986. Πausan., Α', 3, 1.

³ Ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης γεννᾶται ὁ Τιθωνός (Ἀπολλοδ. χ. πρ.) ἢ ὁ Φαέθων (ὁ πλανήτης τῆς τῆς Ἀφροδίτης) ὁ ὑπὸ τῆς Ἀφροδίτης ἀγαπώμενος (Θεογον., χ. πρ.)

⁴ Ὁ Max Müller ἔδωκεν εἰς τὸν μῦθον αὐτόν διάφορον ἐρμηνείαν (Essais de mythol. comparée, γαλλ. μετάφρ. G. Perrot 110—114). Τὸν Κέφαλον θεωρεῖ ὥς τὸν θωπεύοντα τὴν δρόσον ἥλιον (Πρόκρις, ἐκ τοῦ πρῶξ, πρῶτός), ὅστις τέλος τὴν ἀπορροφεῖ καὶ τὴν φονεύει. Ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ ὅμως ταύτῃ δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ὁ θηρευτικὸς χαρακτὴρ τῆς Πρόκριδος. Ἡ λέξις Πρόκρις ἄλλωστε δέον μᾶλλον διὰ τοῦ πρόκριτος παρὰ διὰ τοῦ πρῶξ νὰ ἐρμηνευθῇ.

⁵ Αἰσχ., Ἀγαμ., 1143. Σοφοκλ. Ἡλεκτ., 148, 1077. Ἀριστοφ., Ὀρν. 212, κτλ.

τέρα μορφή τοῦ μύθου εὑρίσκεται ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα¹, ἐν ἣ τὸ πτηνὸν φέρει τὸ σύνθημα ὄνομά του Ἀηδών. Εἶναι θυγάτηρ τοῦ Πανδάρεω ἀδελφὴ τῆς Μερόπης καὶ τῆς Κλεοδώρας, αἱ ὁποῖαι, πρὸ τοῦ ὕμναίου ἀνηρπάγησαν ὑπὸ τῶν Ἀρπυιῶν²: πτηνὰ ἀρμονικὰ τοῦ ἔαρος, διωχθέντα ὑπὸ τῶν θυελλῶν τοῦ χειμῶνος. Ἡ ἱστορία τῆς Ἀηδόνος εἶχεν ἐντοπισθῆ εἰς Θήβας, ὅπου αὕτη ἐθεωρεῖτο σύζυγος τοῦ Ζήθου. Ζηλοτυπούσα τὴν ἀνδραδέλφην τῆς Νιόβης, ἥτις ὑπερηφανεύετο διὰ τὰ πολλὰ τῆς τέκνα, ὥπλισθη διὰ ξίφους, ἵνα σφάζῃ τὸν πρεσβύτερον τῶν ἀνεψιῶν τῆς· ἀλλ' εἰς τὸ σκότος τῆς νυκτός, ἠπατήθη καὶ ἐφόνευσε τὸν Ἴτυλον. Καταδιωκομένη δὲ ὑπὸ τοῦ Ζήθου, μετεμορφώθη εἰς ἀηδόνα³.

Εἰς Ἀττικὴν, ἀφηγοῦντο κατ' ἄλλον τρόπον τὴν ἱστορίαν τῆς ἀηδόνος, συνδυάζοντες αὐτὴν πρὸς τὴν τῆς χελιδόνος, τῆς ἄλλης αὐτῆς «ἀγγέλου τῆς ἀνοίξεως», τῆς ὁποίας τὴν ἐπάνοδον ἐώρταζον τὰ τέκνα τῶν Ἑλλήνων δι' ἀπλοϊκῶν εὐθύμων ἁσμάτων⁴. Εἶχον παρατηρήσει ὅτι αἱ δύο ἀδελφαὶ συχνάκις διώκονται ὑπὸ ἄλλου τινὸς πτηνοῦ, τοῦ ἔποπος· πτηνοῦ πολεμοχαρῆ ἔνστικτα ἔχοντος, ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ὁποίου ὑψοῦται πολεμικὸν λοφίον καὶ τὸ ὅποιον, ὡς ἐκ τούτου, ἐθεώρουν ὡς Θράκκα ἢ ὡς υἱὸν τοῦ Ἀρεως⁵, ἀκούοντα εἰς τὸ ὄνομα Τηρεὺς⁶. Ἐκ τῆς παρατηρήσεως ταύτης ἐγεννήθη ὁ ἀκόλουθος μῦθος. Ὅταν ὁ Πανδίων εὑρίσκετο εἰς πόλεμον ἐναντίον τοῦ βασιλέως τῶν Θηβῶν Λαδδάκου, συνεμάχησε μετὰ τοῦ Τηρέως, ὅστις ἐλθὼν ἐκ Θράκης ἢ ἐκ Δαυλίδος τῆς Φωκίδος, γίνεται αἰτία ὥστε ἡ ἔκθεσις τοῦ πολέμου νὰ εἶναι ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Πανδίων δίδει εἰς αὐτὸν ὡς ἀμοιβὴν τὴν θυγατέρα του Πρόκνην. Ἐκ τῆς ἐνώσεώς των γεννᾶται ὁ Ἴτυς. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Τηρεὺς φλεγόμενος ὑπὸ ἐνόχου πάθους διὰ τὴν γυναικαδέλφην του, ἀρπάζει τὴν Φιλομήλαν, ἐν ἀγνοίᾳ τῆς Πρόκνης καὶ ἀτιμάζει αὐτήν. Μεθ' ὃ ἀποκόπτει τὴν γλῶσσαν αὐτῆς⁷. Ἡ τελευταία αὕτη, εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ τυράννου τῆς εὐρισκομένη, κατορθώνει ἐν τούτοις νὰ πληροφορήσῃ τὴν ἀδελφήν τῆς περὶ τῆς τύχης τῆς, κεντώσα γράμματα ἐπὶ πέπλῳ, ὃν ἀποστέλλει εἰς αὐτήν. Ἡ Πρόκνη, ἀγανακτήσασα, σφάζει τὸν ἐκ τοῦ Τηρέως υἱὸν τῆς, τεμαχίζει τὸ σῶμα του καὶ παραθέτει τὰ τεμάχια εἰς τὴν τράπεζαν τοῦ πατρὸς του· μετὰ δὲ ταῦτα αἱ δύο ἀδελφαὶ τρέπονται εἰς φυγὴν. Ὁ Τηρεὺς διώκει αὐτάς μὲ γυμνὸν τὸ ξίφος ἢ κρατῶν ἀνὰ χεῖρας πέλεκυν· ἐμελλε δὲ νὰ καταφθάσῃ αὐτὰς ἐντὸς τοῦ δάσους τῆς Δαυλίδος, ὅτε θεότης τις παρεμβαίνει μεταμορφώσασα τὸν Τηρέα εἰς ἔποπα, τὴν Πρόκνην εἰς ἀηδόνα, καὶ τὴν Φιλομήλα εἰς χελιδόνα⁸.

Οὐχὶ ὀλιγώτερον δημοτικὸς ἥρωες ἐν Ἀθήναις ἦτο ὁ Ἴων, ὁ μυθικὸς πρόγονος

¹ Τ, 518 καὶ ἐφ.

² Ὀδυσσ., Γ, 65 καὶ ἐφ.

³ Σχολ. εἰς Ὀδυσσ., Τ, 518

⁴ Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐν ἀπὸ τὰ χελιδονίσματα αὐτά, τὸ ὑπὸ τῶν παιδίων τῆς Ρόδου ᾄδόμενον, διεσώθη ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου, Η' 360, 6, Bergk, *Lyr. Gr.*, III, σ. 1311.

⁵ Ἡ λέξις Τηρεὺς ἔχει ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἣν σημασίαν καὶ ἡ λέξις ἔποπα.

⁶ Ἀριστοφ., Ὀρν., 94.

⁷ Ὑπαινιγμὸς πρὸς τὸ συγκεχυμένον τερέτισμα τῆς χελιδόνος, ὅπερ οἱ Ἕλληνες παρέβαλλον πρὸς τὴν ἀκατανόητον λαλιὰν τῶν βαρβάρων.

⁸ Ἀπολλοδ., Γ', 4, 8. Conon., *Narrat.*, 31. Ἐκ παρερμηνείας ἡ λέξις φιλομήλα, ἐρησιμέμεισε βραδύτερον ὡς ὄνομα τῆς ἀηδόνος, ἥτις ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀρχαιότητι ὑποδηλοῦται πάντοτε διὰ τοῦ ὀνόματος Πρόκνη (Θουκυδ., Β', 29. Ἀριστοφ., Ὀρν., 660. Ἀπολλοδ., Γ', 14, 8).

τῆς ἐν Ἀττικῇ κυριαρχούσης φυλῆς. Ὁ Ἴων, υἱὸς τοῦ Πατρῴου Ἀπόλλωνος, τοῦ ἐθνικοῦ τῶν Ἰώνων θεοῦ, σχετίζεται ταυτοχρόνως πρὸς τὸν Ξοῦθον, τὸν ὁποῖον ἐθεώρουν σύζυγον τῆς μητρός του· τὸν Ξοῦθον (τὸν Ξανθόν) μὲ τὴν ἀκτινοβολοῦσαν κόμην¹, ὅστις οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ὥς δικαίως παρατηρεῖ ὁ Preller, εἰμὴ αὐτὸς ὁ Ἀπόλλων μεταμορφωμένος εἰς ἥρωα.

Ἡ ἱστορία τοῦ Ἴωνος εἶναι γνωστοτάτη, χάρις εἰς τὴν τραγωδίαν τοῦ Εὐριπίδου. Ἡ Κρέουσα ἡ νεωτέρα τῶν θυγατέρων τοῦ Ἐρεχθέως, ἡσχολεῖτο κόπτουσα ἄνθη ἐπὶ τῶν κλιτύων τῆς Ἀκροπόλεως ὅτε κατελήφθη ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις κατῴρθωσε ν' ἀγαπηθῇ ὑπ' αὐτῆς. Τὸν ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης γεννηθέντα υἱὸν ἐξέθηκεν αὕτη ἐντὸς σπηλαίου, ἵνα κρύψῃ τὸ αἶσχος τῆς. Τὸ παιδίον περισυνελέγη ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ, μεταφέρθη εἰς Δελφοὺς καὶ ἀνετράφη ἐν τῇ ἱερῇ τοῦ πατρὸς του. Ὅταν δὲ ἐμεγάλωσε προσεκολλήθη εἰς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ. Ἐν τῇ μεταξὺ ἔδωσαν τὴν Κρέουσαν εἰς γάμον. εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Αἰόλου Ξοῦθον, εἰς ἀντάλλαγμα τῶν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὑπηρεσιῶν του, κατὰ τὸν ἐναντίον τῶς Εὐδοέων πόλεμον καὶ ὅτε συνεμάχησε μετὰ τοῦ Ἐρεχθέως ἐναντίον τῶν Θρακῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐνωσίς των ἀπέμεινε στεῖρα, μετέδησαν εἰς Δελφοὺς, ἵνα συμβουλευθῶσι τὸ μαντεῖον. Ἡ Πυθία ἀπεκρίθη ὅτι τὸ πρῶτον ἀνθρώπινον ὄν, ὅπερ ὁ Ξοῦθος θὰ συνήντα ἐξερχόμενος τοῦ ναοῦ θὰ ᾔτο υἱὸς του. Τὸ πρῶτον αὐτὸ ὄν ὑπῆρξεν ὁ Ἴων, ὃν καὶ ἀνεγνώρισεν ὡς υἱόν του, κατὰ τὴν θέλῃσιν τοῦ θεοῦ. Ἡ Κρέουσα ἐφαντάζετο ὅτι ὁ νεανίας ᾔτο παράνομος υἱὸς τοῦ συζύγου τῆς, καὶ προσεπάθησε νὰ δηλητηριάσῃ τὸν Ἴωνα. Οὗτος ἀνακαλύψας τὰ σχέδιά τῆς καταδιώκει αὐτὴν μέχρι τοῦ βοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος· μέλλει δὲ νὰ φονεύσῃ τὴν μητέρα του, ὅταν ἡ Πυθία ἐπεμβαίνει, ἐξηγεῖ τὸ μυστήριον καὶ ἀποδεικνύει· εἰς τὴν Κρέουσαν ὅτι ὁ Ἴων ᾔτο υἱὸς τῆς. Υἱὸς καὶ μήτηρ ἀναγνωρίζονται καὶ περιπτύσσονται ἀλλήλους. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ξοῦθος δηλοῖ ὅτι εἶναι εὐχαριστημένος, ὅτε ἡ Ἀθηνᾶ ὑπόσχεται εἰς αὐτόν, ἐν ὀνόματι τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅτι θ' ἀποκτήσῃ ἐκ τῆς Κρεούσης δύο υἱοὺς διασήμους, τὸν Ἀῶρον καὶ τὸν Ἀχαιοόν. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Ἴωνα, οὗτος θὰ διαδεχθῇ εἰς τὸν θρόνον τὸν Ἐρεχθέα, τοῦ ὁποῖου ἡ σβεσθεῖσα γενεὰ θ' ἀναγεννηθῇ ἐξ αὐτοῦ. Οἱ υἱοὶ του θὰ καταστῶσιν ἀρχηγοὶ τῶν τεσσάρων ἀρχηγόνων φυλῶν τῆς Ἀττικῆς· οἱ ἀπόγονοί του θὰ φέρωσι τὸ ὄνομα τῆς Ἴωνικῆς κυριαρχίας εἰς ὅλας τὰς Κυκλάδας καὶ μέχρι αὐτῶν τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀσίας². Οὕτω τὰ υπερφυικὰ συμβάντα δραματικοῦ μύθου ἀναμιγνύονται μετὰ τινων ἱστορικῶν ἀναμνήσεων, ἵνα περιβάλωσι διὰ θαυμαστοῦ φωτοστεφάνου τὰς ἀρχὰς τῆς δόξης καὶ τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηνῶν.

¹ Ἡ λέξις *Ξοῦθος* = *Ξανθός*. Πρβλ. *Ξανθός* Ἀπόλλων.

² Εὐριπ. Ἴων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ IV.

ΘΗΒΑΙΟΙ ΗΡΩΕΣ

I.—ΚΑΔΜΟΣ.—ΑΜΦΙΩΝ ΚΑΙ ΖΗΘΟΣ

Ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα τῆς μεσημβρινῆς Βοιωτίας, αἱ ἐπτάφυλοι Θῆβαι, περὶ ὧν ὁμιλεῖ ὁ Ὅμηρος, ἦσαν, κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους, τὸ κέντρον πολυαρίθμων καὶ σπουδαίων θρύλων, τὰ δραματικά τῶν ὁποίων συμβάντα παρέσχον πλουσίαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τραγωδίαν ὕλην. Ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσωμεν τὸ ὄνομα τοῦ Οἰδίποδος, τὸ τῆς Σεμέλης καὶ τοῦ Πενθέως, ἵνα κατανοήσωμεν τί τὸ ἀθηναϊκὸν θέατρον ὀφείλει εἰς τὰς Θῆβας, εἰς τοὺς ἐπικοὺς αἰδοὺς αὐτῶν, εἰς τοὺς λυρικοὺς ποιητάς των, οἵτινες πρῶτοι εἶχον ὑψώσει πρὸς τὴν τέχνην τὰς δημῳδαίς ἱστορίας τῆς καθμείας γενεᾶς.

Ἡ τραγικὴ οἰκογένεια τῶν Λαβδακιδῶν εἶχεν ὡς πρῶτον πρόγονον τὸν Κἀδμον, ὅστις ἔθεωρεῖτο κατὰ τὸ σύννηθεῖς ἰδρυτὴς τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν. Ἐνθ' ἐν Ἀττικῇ ὁ Κέκροψ εἶναι ἥρωας αὐτόχθων, ἐν Βοιωτίᾳ ὁ Κἀδμος εἶναι ξενικῆς καταγωγῆς· εἶναι ὁ ἀρχηγὸς φοινικικῆς ἀποικίας ἐγκατασταθείσης ἐν Ἑλλάδι. Ἡ τελευταία παράδοσις αὕτη κατέστη τὸ θέμα σοφῶν συζητήσεων. τὰς ὁποίας δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα δι' ἴδιον λογαριασμόν¹. Ὅφειλομεν νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν ἐκθεσιν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος μύθου καὶ νὰ ὑποδείξωμεν τὰ πιθανὰ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ ἐξαγάγωμεν ἐξ αὐτοῦ.

Ἡ Λιβύη, ἐνωθεῖσα μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος, ἔσχε δύο υἱούς: τὸν Βέλον (ἑλληνικὴ μορφή τοῦ ὀνόματος Baal) καὶ τὸν Ἀγήνωρα. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἐγένετο σύζυγος τῆς Τηλεφάεσσης, ἐξ ἧς ἀπέκτησε μίαν θυγατέρα, τὴν Εὐρώπην, καὶ τρεῖς υἱούς: τὸν Κἀδμον, τὸν Φοῖνικα καὶ τὸν Κίλικα. Ὅταν ἡ Εὐρώπη ἀνηρπάγη ὑπὸ τοῦ Διὸς, ὁ Ἀγήνωρ ἔστειλε τοὺς υἱούς του εἰς ἀναζήτησίν της, διατάσσων αὐτοὺς νὰ μὴ ἐπανεέλθωσιν ἄνευ αὐτῆς. Ἡ μήτηρ των Τηλεφάεσσα τοὺς συνώδευε κατὰ τὴν πορείαν των. Ὁ Φοῖνιξ καὶ ὁ Κίλιξ, βλέποντες ὅτι δὲν ἠδύναντο ν' ἀνακαλύψωσι τὸ καταφύγιον τῆς ἀδελφῆς των, ἐγκαταλείπουσι τὴν ἀναζήτησιν. Ὁ πρῶτος ἐγκαθίσταται

¹ Βλέπε, O. Müller, *Orchomenos und die Minyer*, σ. 113. Movers, *die Phönizier*, I, 500 καὶ ἐφ. H. D. Müller, *Mythol. der Griech. Stämme*, I, σ. 213-315. F. Lenormant, *Légende de Kadmus et établissement phéniciens en Grèce* (*Annales de philosophie chrétienne*, 1867).

εἰς Φοινίκην, ὁ δεύτερος εἰς Κιλικίαν. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Κάδμον οὗτος ἐξακολουθεῖ τὴν πρὸς δυσμὰς πορείαν του προσεγγίζων εἰς διάφορα μέρη: εἰς Ρόδον, εἰς Θήραν, εἰς Θάσον καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς Θράκης, ὅπου χάνει τὴν μητέρα του καὶ ἐνταφιάζει αὐτήν. Κατόπιν μεταβαίνει εἰς Δελφούς, ὅπου ἐρωτᾷ τὸ μαντεῖον διὰ τὴν ἀδελφήν του Εὐρώπην. Ὁ θεὸς διατάσσει αὐτὸν νὰ διακόψῃ τὴν ἀναζήτησιν, νὰ λάβῃ ἑδηγὸν βοῦν τινα, ἣν ἤθελε συναντήσῃ, καὶ νὰ ἱδρῦσῃ πόλιν, εἰς τὸ μέρος ὅπου τὸ ζῶον θὰ ἴστατο κουρασμένον. Ἡ βοὺς αὕτη, κατὰ τινὰς ἐκδοχάς, ὤφειλε νὰ ἔχῃ ἐπὶ τῶν πλευρῶν τὸ σημεῖον τῆς σελήνης¹. Ὁ Κάδμος εὗρίσκει αὐτήν εἰς Φωκίδα, τῇ ἀκολουθεῖ μέχρι Βοιωτίας, καὶ εἰς τὸ σημεῖον ὅπου ἐστάθη ἱδρύει τὰς Θήβας, μετὰ τῆς φεροῦσης τὸ ὄνομά του Ἀκροπόλεως, τῆς Καδμείας. Θέλων κατόπιν νὰ θυσιάσῃ τὸ ζῶον εἰς τὴν Ἀθηναίαν, στέλλει νὰ φέρωσιν ὕδωρ διὰ τὰς πλύσεις ἐκ τῆς πηγῆς τοῦ Ἄρεως. Τὴν πηγὴν ταύτην ἐφύλαττε δράκων, ὅστις ἐφόνευσε τοὺς ὑπὸ τοῦ Κάδμου σταλέντας ὑπηρέτας. Οὗτος παλαίει πρὸς τὸ τέρας, τὸ φονεύει καί, κατὰ συμβουλήν τῆς Ἀθηνᾶς, σπεῖρει ἐντὸς αὐλακος τοὺς ὀδόντας, οὓς ἀπέσπασεν. Ἐκ τῆς σπορᾶς ταύτης γεννῶνται ἐντὸς ὀλίγου ἄνδρες ἑνοπλοὶ, οἱ Σπαρτοί, οἵτινες συμπλέκονται μετὰ τῶν καὶ ἀλληλοφονεύονται. Πέντε μόνον ἐπέζησαν: ὁ Ἐχίων, ὁ Ἰδαίος, ὁ Χθόνιος, ὁ Ἰπερήνωρ καὶ ὁ Πέλωρ, οἵτινες ἐγένοντο πρόγονοι τῶν Θηβαίων².

Μετὰ τὸν φόνον τοῦ δράκοντος, τοῦ ἀπογόνου αὐτοῦ τοῦ Ἄρεως, ὁ Κάδμος ἡναγκάσθῃ νὰ ὑποστῇ ἐξίλασμόν. Ἐγένετο δοῦλος διὰ μίαν περίοδον ἐνὸς ἡ ὀκτὼ ἐτῶν, κατόπιν δὲ ἐπέτυχε διὰ τῆς εὐνοίας τῆς Ἀθηνᾶς τὴν βασιλείαν τῶν Θηβῶν³.

Ὁ μῦθος οὗτος πλείστας ἐγκλείει δυσκολίας ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν του, ἔχει δὲ ἐρμηνευθῇ κατὰ λίαν διαφόρους τρόπους. Ἀλλὰ, μετὰ τῆς διαθεβαιώσεως τοῦ Otfried Müller, ὅστις οὐδόλως παραδέχεται τὴν ὑπαρξίν φοινικικῶν ἀποικιῶν ἐν Βοιωτίᾳ καὶ θεωρεῖ τὸν Κάδμον ὡς θεὸν πελασγικόν⁴, καὶ τῆς τοῦ Movers, δι' ὃν ὁ Κάδμος καὶ ἡ Εὐρώπη εἶναι δύο θεότητες σημιτικῆς προελεύσεως, ὑπάρχει θεοδαίως μέσος τις ὅρος, τὸν ὁποῖον δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν. Ἐν πρώτοις εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ διακρίνωμεν ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Κάδμου ἐλληνικά τινα στοιχεῖα. Ἡ πάλη του ἐναντίον τοῦ δράκοντος τοῦ Ἄρεως καὶ ὁ ἐξίλασμός, ὃν κατόπιν ὑφίσταται ἐξομολοῦσιν αὐτὸν πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸν Ἡρακλέα, καθιστῶντες αὐτὸν ἡλιακὸν ἥρωα, νικητὴν τοῦ ἐγκλείοντος τὰ ὕδατα νέφους. Ἡ μετὰ τῶν γιγαντιαίων ὄντων, τῶν ἐκ τῶν ὀδόντων τοῦ δράκοντος, συναφθεῖσα μάχη δύναιται ἐπίσης νὰ ἐξηγηθῇ. Εἶναι ἡ μάχη τῶν νεφῶν, ὑψίων τοῦ ὄφρεως-ἀστραπῆς, ἅτινα ἀλληλοσυγκρούονται, λέγει ὁ Cox, ἐν ἀγρίᾳ συμπλοκῇ, μέχρις ὅτου τινὰ μόνον ἐξ αὐτῶν ἀπομείνωσιν ἐπὶ

¹ Πausan., Θ', 12, 1. Ὑγίν. Μυθ. 178.

² Ὁ Grote (*Hist. Grecque* I, 293 τῆς γαλλ. μεταφρ.) νομίζει ὅτι ἐκ τοῦ ὀνόματος Σπαρτοί, ὅπερ ἔφερε μία τῶν βοιωτικῶν φυλῶν, ἐγεννήθη ὁ περὶ τῆς σπορᾶς τῶν ὀδόντων μῦθος. Βλ. ἐν τοῖς τοῖς τὸν ἀνάλογον μῦθον τοῦ Ἰάκωνος παρὰ τῇ Αἰήτῃ (Ἀπολλων. Ἀργον., Γ', 1230—1400. Βραδύτερον οἰκογένηται τινες τῆς Βοιωτίας ἡξίουσι ὅτι κατήγοντο ἐκ τῶν Σπαρτῶν (Πλουτ., περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βρ. τιμωρ., 21).

³ Κόριαι πηγαί: Εὐριπ., Φοιν., 639 καὶ ἐφ. καὶ Σχολ. ἐκδ. Dindorf. Ἀπολλοδ., Γ', Α', 4, 1—2 Πausan., Θ' 2, 1—3 Ὑγίν. Μυθ., 178, Ὁιδ. Μυταμ., III, 1—130.

⁴ Ταυτίζει αὐτὸν (ἐνθ' ἂν) πρὸς τὸν Κάβειρον Κάδμον ἢ Κάδμιλον τῶν μυσηρίων τῆς Σαμοθράκης, ὅστις φαίνεται αὐτῇ ταυτόσημος πρὸς τὸν ἰθυφαλλικόν Ἑρμῆν τῶν Πελασγῶν.

τοῦ οὐρανόυ πεδίου τῆς μάχης¹. Ὁ Κάδμος υἱὸς τῆς Τηλεφάεσσης (τῆς μακρὰν λαμπούσης), ἀδελφὸς τῆς Εὐρώπης (τῆς εὐρέως δλεπούσης παρθένου), ὧν τὰ ὀνόματα συνεπάγονται τὴν ἰδέαν φωτεινῶν μετεώρων, οὐδὲν ἄλλο θὰ ἦτο κατ' ἀρχὰς ἢ αὐτὸς ὁ ἥλιος· ὁ ἐξ Ἀνατολῶν ἐρχόμενος ἥλιος, ὁ πορφυρὸς (φοινίξ), τὸ δὲ τελευταῖον ἐπίθετον τοῦτο μὴ ἐννοηθὲν καλῶς, ἤρκεσαν ὥστε νὰ θεωρηθῇ οὗτος ὡς φοινίξ ἡγεμῶν. Τὸ γεγονός ἐξ ἄλλου φοινικικῶν ἀποικιῶν ἐν Βοιωτίᾳ, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν βασίζεται ἐπὶ ὧν ἀσφαλῶν ἀποδείξεων, παρουσιάζει πάντως θαυμῶν τινὰ πιθανότητος. Οἱ φοινικεῖς ἐνωρίτατα ἐγκατεστάθησαν ἐπὶ πολλῶν νήσων καὶ τινῶν σημείων τῶν παραλίων τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Εἶχον δὲ ἀφήσει ἐπ' αὐτῶν ἀνεξάλειπτα ἱχνη τῆς διαβάσεώς των, ἰδίως ἐν Θήρᾳ, τὸ ἀρχαῖκόν τῆς ὁποίας ἀλφάβητον χρησιμεύει ὡς μετάδασις μεταξὺ τῶν φοινικικῶν καὶ τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων, ἐν Σαμοθράκῃ καὶ ἐπὶ τῆς γειτονικῆς ἡπείρου, ὅπου φαίνεται ὅτι κατέγινον εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν μεταλλείων καὶ τὴν κατεργασίαν τῶν μετάλλων. Ἐν Σαμοθράκῃ καὶ ἐν Βοιωτίᾳ ἦτο κοινὴ ἡ λατρεῖα τῶν Καθεύρων, ἐν δ' ἐκ τῶν μυστηριωδῶν αὐτῶν προσώπων ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ Κάδμου ἢ Καδμίου· ὅπερ συνεπάγεται παλαιὰς μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν σχέσεις. Ὅθεν οἱ ἐν τῇ θαλάσῃ τῆς Θράκης ἐγκατασταθέντες Φοινικεῖς δυνατόν νὰ ἔστειλαν ἀποικίας εἰς Θήβας, ὡς εἶχον στείλει εἰς Ἀθήνας². Εἰς δὲ ἐκ τῶν θεῶν των συνεταυτίσθη τότε μετὰ τοῦ Κάδμου, τοῦ ἐξ Ἀνατολῶν ἐλθόντος ἥρωος, ὅστις ἐν τῇ ταξειδίῳ του προσεγγίζει εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ αἰγαίου πελάγους, τὰ χρησιμεύσαντα ὡς σταθμοὶ τῶν Φοινικῶν. Κατὰ τὸν αὐτὸν θεοβαίως τρόπον ἀπέδωκαν εἰς τὸν Κάδμον, τὸν ἀντιπρόσωπον τῶν φοινικῶν ἀποικίων, τὴν ἐπινόησιν τῶν γραμμάτων³, τὴν ἐργασίαν τῶν μεταλλείων καὶ ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τὰ ὅποια, ὁ λαὸς οὗτος εἰσήγαγεν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ συνέχεια τῆς ἱστορίας τοῦ Κάδμου φαίνεται ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν ἐλληνικὴν φαντασίαν ὀφειλομένη. Ὅταν ὁ ἥρωος ἐγένετο βασιλεὺς τῶν Θηβῶν, ὁ Ζεὺς ἔδωκεν εἰς αὐτὸν σύζυγον τὴν Ἀρμονίαν, τὴν λαμπρὰν παρθένον, θυγατέρα τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀφροδίτης, ἢ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥλέκτρας. Ὁ ὑμεναῖός των συχνάκις ὑπὸ τῶν ποιητῶν ὑμνηθεῖς⁴, ὑπῆρξε μεγάλη ἐορτὴ καὶ δι' αὐτοὺς τοὺς θεοὺς, κατελθόντας ἐκ τοῦ Ὀλύμπου εἰς τὴν Καδμείαν ἵνα παρευρεθῶσιν εἰς τοὺς γάμους. Τὸ ἄσμα τοῦ ὑμεναίου ἔφαλλον κατ' αὐτοὺς αἱ Μοῦσαι. Ἡ νεαρὰ σύζυγος ἔλαθεν ὡς δῶρον ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Κάδμου ἢ τῶν θεῶν, μεγαλοπρεπέστατον πέπλον, ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς κεντημένον, καὶ χρυσοῦν περιδέραιον, ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου κατασκευασθέν. Τὸ περίφημον αὐτὸ περιδέραιον εἶχε μυθικὴν ἱστορίαν. Ἐλαχεν εἰς τὸν Πολυνείκην ὅστις ἔδωκεν αὐτὸ εἰς τὴν Ἐριφύλῃν, ἵνα πείσῃ τὸν σύζυγόν της Ἀμφιάραον, νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐναντίον τῶν Θηβῶν. Περιελθὼν εἰς διαφόρους χεῖρας, τὸ κόσμημα τοῦτο, ὀλέθριον εἰς ὅλους ἐκείνους, ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν ὁποίων εὐρέθη, ἀφιερῶθη εἰς Δελφούς, ἐν τῇ ναφί τῆς Προνοίας Ἀθηνᾶς⁵. Βραδύτερον ὁ τύραννος Φάυλλος εἶχεν ἀφαιρέσει

¹ *Mythol. of the Aryan Nations*, II, σ. 36.

² Περί τῶν ἐν Ἀθήναις φοινικικῶν ἀποικιῶν, βλέπε C. Wachsmuth, *Die Stadt Athen in Alterthum*, σ. 401-445.

³ Ἐξ οὗ αἱ ἐκτράσεις «*γραῖμματα φοινικία*» ἢ «*γραῖμματα καδμῖα*» αἱ ἀποδιδόμεναί εἰς τὸ ἀρχέγονον ἐλληνικόν ἀλφάβητον.

⁴ Βλέπε πρό παντός Θεογνιν, 15-18. Πινδ., ἀποσπ. (*Bergk, Lyr. gr.*, σ. 287, ἐκδ. 3η)

⁵ Ἀπολλοδ., Γ', 7, 5 καὶ ἐφ.

αὐτὸ ἐκ τοῦ ἱεροῦ, ἵνα τὸ δωρήσῃ εἰς τὴν ἐρωμένην του, ἣτις τὸ ἔφερεν ἐπὶ τινα χρόνον. Ἀλλ' ὁ νεώτερος τῶν υἱῶν των, παραφρονήσας αἰφνιδίως ἔθεσε πῦρ εἰς τὴν οἰκίαν, κατὰ δὲ τὴν πυρκαϊάν ταύτην τὸ περιδέριον τῆς Ἀρμονίας κατεκάη μετ' ἄλλων θησαυρῶν¹. Τὸ ἔμβλημα τοῦτο τῆς νεαρᾶς γυναικὸς τοῦ Κάδμου εἶχεν ἐν τῇ ποιητικῇ γλώσσῃ τῶν πρώτων Ἑλλήνων σημασίαν, τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξακριβώσωμεν. Ὁ Schwartz, στηριζόμενος ἐπὶ τινων συσχετισμῶν μετὰ τῆς γερμανικῆς μυθολογίας, νομίζει ὅτι τὸ περιδέριον τῆς Ἀρμονίας, ὡς ὁ στέφανος τῆς Ἀριάδνης καὶ ἄλλα ὅμοια σύμβολα, εἶναι τὸ οὐράνιον τόξον². Δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα τοσοῦτον κατηγορηματικοί, μολοντί τὸ δῶρον, κατασκευασθὲν ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ πυρὸς Ἡφαίστου καὶ δοθὲν εἰς τὴν θυγατέρα τῆς Ἠλέκτρας, φαίνεται ἡμῖν ἀντιστοιχοῦν πρὸς λαμπρόν τι μετέωρον, ἀπαστράπτον κόσμημα θεότητός τινος τοῦ φωτός.

Τὸ πλεῖστον τῶν Θηβαϊκῶν γενεαλογικῶν συνεδέοντο μετὰ τοῦ Κάδμου καὶ τῆς Ἀρμονίας. Τὸ πρῶτον αὐτὸ ζεῦγος ἔφερεν εἰς τὴν ζωὴν τὴν Σεμέλην, μητέρα τοῦ Βάκχου, τὴν Ἰνώ, μητέρα τοῦ Μελικέρτου, συγχεομένου καὶ τούτου, ὡς ὁ Κάδμος, μετὰ τινος φοινικικοῦ θεοῦ (Μελκάρθ)³ τὴν Αὐτονόην, μητέρα τοῦ Ἀχταίου, τὴν Ἀγαυήν, μητέρα τοῦ Πενθέως, καὶ τέλος ἕνα υἱόν, τὸν Πολύδωρον, ὅστις θὰ γίνῃ ὁ πατὴρ τοῦ Λαδδάκου, πάππου τοῦ Οἰδίποδος. Ἡ Ἀρμονία, ἡ ὁποία, κατὰ διαφόρους πρὸς τὰς ἐκτεθείσας παραδόσεις, προήρχεται ἐκ Σαμοθράκης, ἀπὸ ὅπου ἀνηρπάγη ὑπὸ τοῦ Κάδμου⁴, ἠκολούθησε τὸν σύζυγόν της, ὅταν οὗτος ἐγκατέλειψε τὴν Βοιωτίαν, ἀφήνων τὸν θρόνον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἐγγόνου του Πενθέως, ἵνα μεταδῇ εἰς τὴν δύσιν, παρὰ τοῖς Ἰλυριοῖς, οἵτινες ἀνεκλήρουσαν αὐτὸν βασιλέα των. Περὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς των, ὁ Κάδμος καὶ ἡ Ἀρμονία μετεμορφώθησαν εἰς δράκοντας καὶ μετεφέρθησαν ὑπὸ τοῦ Διὸς εἰς τὰ Ἡλύσια⁵.

Ὁ μῦθος τῆς ἰδρύσεως τῶν Θηβῶν ὑπὸ φοῖνικος ἀρχηγοῦ δὲν φαίνεται λίαν ἀρχαῖος, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδυσσεΐας ἀποδίδει τὴν ἱδρυσιν ταύτην, οὐχὶ εἰς τὸν Κάδμον, ἀλλ' εἰς τὸν Ἀμείλιον καὶ τὸν Ζήθον, οἵτινες πρῶτοι, λέγει, ἔκτισαν καὶ περιέβαλον διὰ πύργων τὰς ἐπταπύλους Θήβας⁶. Ἡ ἱστορία των δὲν ἦτο ὀλιγώτερον θαυμαστή τῆς τοῦ Κάδμου. Ἐγεννήθησαν ἐκ τῆς ἐνώσεως τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀντιόπης, θυγατρὸς τοῦ ποταμοῦ τῆς Βοιωτίας Ἀσωποῦ, ἥ, κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν, θυγατρὸς τοῦ Νυκτέως⁶. Τὸ ὄνομα τοῦ τελευταίου αὐτοῦ προσώπου, ὡς καὶ τὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Λύκου, ὑποδεικνύει ἡμῖν ὅτι ὁ μῦθος τῆς Ἀντιόπης εἶναι ἡ ἐκφρασις φυσικῶν τινων φαινομένων, ὡς πράξεις δραματικῶν λαμβανομένων, καθ' ὅς ἡ ἡμέρα καὶ ἡ νύξ προσωποποιοῦνται καὶ λαμβάνουσιν ἐνεργὸν μέρος.

Ἡ Ἀντιόπη, συλλαβοῦσα ἐκ τοῦ Διός, φεύγει πρὸ τῶν ἀπειλῶν τοῦ πατρὸς της

¹ Ἀθην., στ', σ. 232.

² *Der Ursprung der Mythologie*, σ. 117.

³ Ἐφορ., παρὰ Σχολ. Ἐδριπ. Φοῖνισ., 7. Σχολ. Ἀπολλων. Ρ., Α', 916.

⁴ Πινδαρ., Ὀλυμπ., Β', 78 καὶ Σχολ. Πυθ., 153. Ἀπολλοδ. Γ', 5, 4. Ἡ εἰκὼν τοῦ δράκοντος φαίνεται δηλοῦσα ὅτι ὁ Κάδμος καὶ ἡ Ἀρμονία ἐτιμῶντο ἐν Βοιωτίᾳ ὡς ἐγχώριοι δαίμονες.

⁵ Ὀδυσσ., Α, 260 καὶ ἐφ.

⁶ Πausan., Β', 6, 1.

καὶ ἀποσύρεται εἰς Σικυῶνα, παρὰ τῷ Ἐποπεί, ὅστις νυμφεύεται αὐτήν. Ὁ Νυκτεὺς αὐτοκτονεῖ ἐξ ἀπελπισίας, ἀλλὰ θνήσκων, παραγγέλλει εἰς τὸν ἀδελφόν του Λύκον νὰ ἐκδικηθῇ τὴν Ἀντιόπην καὶ τὸν σύζυγόν της. Ὁ Λύκος βαδίζει κατὰ τῆς Σικυῶνος, κυριεύει τὴν πόλιν θανατώνει τὸν Ἐποπέα, καὶ συμπαραλαμβάνει τὴν Ἀντιόπην αἰχμάλωτον, ἣτις σταματᾷ παρὰ τὰς Ἐλευθεράς καὶ τίκει δίδυμα, ἐκτεθέντα ὑπ' αὐτῆς ἐπὶ τοῦ Κιθαιρώνος, περισυλλεγέντα δὲ καὶ ἀνατραφέντα ὑπὸ ποιμένος τινός. Εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο μέρος τοῦ μύθου ἡ Ἀντιόπη εἶναι ἴσως ἡ Αὐγή, θυγάτηρ τῆς

Εἰκ. 148 — Ὁ Φαρνίσσιος Ταῦρος

Νυκτός (Νυκτεὺς), ἀπαχθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἐποπτεύοντος τὸ σύμπαν ἡλίου (Ἐποπεύς), καὶ τὴν ὁποίαν ἐπαναφέρει κατὰ τὴν πρωΐαν ὁ θεὸς τοῦ ἀναγεννωμένου φωτός (Λύκος)¹. Ἀλλὰ κατὰ τὴν συνέχειαν τῆς ἱστορίας πλεῖστα ὅσα σημεῖα μένουσιν ἀνεξήγητα. Ἐπανελθοῦσα εἰς Θήβας κρατεῖται αὐστηρῶς φυλακισμένη ὑπὸ τοῦ Λύκου καὶ τῆς συζύγου του Δίρκης. Ἡμέραν τινὰ βλέπει τὰ δεσμὰ τῆς ὡς ἐκ θαύματος λυόμενα καὶ τὰς ἀλύσεις τῆς πιπτούσας ἀφ' ἑαυτῶν. Φεύγει διὰ μέσου τῶν ἀγρῶν καὶ σπεύδει πρὸς ἀνέρεσιν τῶν υἱῶν τῆς εἰς τὰς καλύδας τῶν ποιμένων, ὅπου ἔζων. Οὗτοι ἀναγνωρίζουσι τὴν μητέρα των καὶ ἐτοιμάζονται νὰ ἐκδικηθῶσι. Κατευθύνονται πρὸς τὰς Θήβας, συλλαμβάνουσι καὶ φονεύουσι τὸν Λύκον, προσδένουσι τὴν Δίρκην ἐπὶ ἀγρίου ταύρου, ὡς βλέπομεν ἐν τῷ περιφῆμῳ συμπλέγματι τοῦ Φαρνεσείου Ταύρου (εἰκ. 148).

¹ Πλησιάζομεν πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Cox (*Mythol. of the Aryan Nations*, II, 249). Διὰ τὸν Preller (*Griech. Mythol.*, II, 31), ἡ Ἀντιόπη εἶναι ἡ Σελήνη, ἡ κατὰ τὸν χειμῶνα ἐξαφανιζομένη (ἡ), καὶ ἐπαναφαινομένη κατὰ τὴν ἀνοιξιν μετὰ τοῦ φωτός (Λύκου).

κατόπιν δὲ ρίπτουσι τὸ κατασπαραχθὲν σῶμα τῆς ἐντὸς τῆς φερούσης τὸ ὄνομά τῆς πηγῆς τῶν Θηδῶν¹. Καταστάντες κύριοι τῆς χώρας, σκέπτονται νὰ περιβάλῃσι διὰ τειχῶν τὴν πρωτεύουσαν τῆς Βοιωτίας, ἵνα προστατεύσῃσι αὐτὴν κατὰ τῶν προσδολῶν τῶν ἐχθρῶν των. Ὁ Ζήθος, ρωμαλεώτερος τοῦ ἀδελφοῦ του, φέρει τοὺς ἐκ τῶν πλησίον ὀρέων ἀποσπασθέντας βράχους. Ὁ Ἀμφίων κρούει τὴν λύραν καὶ εἰς τοὺς ἤχους τοῦ μαγικοῦ ὄργάνου οἱ λίθοι μετακινοῦνται καὶ τοποθετοῦνται μόνοι των σχηματίζοντες τὸ τεῖχος· οὕτω ἰδρῦθησαν αἱ Θῆβαι².

Εἶναι δυνατόν νὰ καθορίσωμεν ἐπακριδῶς τὸν ἀρχικὸν χαρακτῆρα τῶν δύο αὐτῶν ἡρώων; Δὲν νομίζομεν. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, φρόνιμον εἶναι νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν ὑπόδειξιν τῶν ἀναλογιῶν, ἃς παρουσιάζει ὁ μῦθος των συγκρινόμενος πρὸς τοὺς μύθους ἄλλων θεῶν. Ἡ λύρα τοῦ Ἀμφίονος ἐνθυμίζει τὴν λύραν τοῦ Ὀρφῆως καὶ τὴν τοῦ Ἀπόλλωνος ὅστις, ἐπίσης, εἶναι τειχοδόμος, ἐγείρας τῇ βοήθειᾳ τοῦ Ποσειδῶνος τὰ τεῖχη τῆς Τροίας. Οἱ δύο δίδυμοι ἀδελφοὶ ἐξετέθησαν, κατὰ τὴν γέννησίν των, ἐπὶ ὄρους τινός, ὡς μέγας ἀριθμὸς προσώπων ἀναγνωριζομένων γενικῶς ὡς θεῶν τοῦ φωτός. Υἱοὶ τοῦ Διός, εἶναι ἥρωες λευκόπλοιοι³, ὡς οἱ Σπαρτιάται Διόσκουροι. Θὰ ἡδύναντο ὄθεν ὡς οἱ τελευταῖοι οὗτοι νὰ ὑποδῇλῳσι τὸν ἀστέρα τῆς πρωῒας καὶ τὸν ἀστέρα τῆς ἐσπέρας, ἥ καὶ ἀκόμη τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην.

Ἐκ τῶν δύο ἀδελφῶν, ὁ Ζήθος ἐγένετο σύζυγος τῆς Θῆδης, ἡ τῆς Ἀηδόνης· εἰκὼν τῆς λαμπρότητος τῆς ἀνοίξεως καὶ τῶν ἀρμονιῶν της· ὁ Ἀμφίων ἡνώθη μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Ταντάλου Νιόβης, τῆς ὁποίας ἡ θλιβερά ἱστορία ἀνῆκει ταυτοχρόνως εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Τὴν πρώτῃν διατύπωσιν τοῦ μύθου τούτου παρέχει ἡμῖν ἡ Ἰλιάς. Ἡ Νιόβη, λέγει ὁ ποιητής, εἶχε δώδεκα παιδία· ἕξ υἱοὺς καὶ ἕξ θυγατέρας. Ἐν τῇ μητρικῇ ὑπερηφανείᾳ της, ἐτόλμησε νὰ παραβάλλῃ τὸν ἑαυτὸν της πρὸς τὴν μητέρα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος, νὰ ὑψωθῇ μάλιστα ὑπεράνω τῆς Λητοῦς, τῆς ὁποίας ἡ γονιμότης ἦτο πολὺ μικροτέρα τῆς ἰδικῆς της. Ἡ ἐκδίκησις τῆς θεᾶς δὲν ἐδράδυνε. Οἱ υἱοὶ τῆς Νιόβης ἔπεσαν ὑπὸ τὰ βέλη τοῦ Ἀπόλλωνος, αἱ δὲ κόραι της ὑπὸ τὰ βέλη τῆς Ἀρτέμιδος. Ἐπὶ ἐννέα ἡμέρας τὰ ἀθῶα αὐτὰ θύματα ἔμειναν ἄταφα καὶ μόνον τὴν δεκάτῃν ἐτάφησαν ὑπὸ τῶν Ὀλυμπίων. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης, ἡ δυστυχὴς μήτηρ ἐγένετο βράχος τοῦ ὄρους Σιπύλου· ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν νέαν αὐτὴν μορφήν οὐδόλως ἐλησμόνησε τὴν κατατρώγουσαν αὐτὴν λύπην⁴. Οἱ μυθολόγοι προσέθεσαν λεπτομερείας τινὰς εἰς τὴν ἀπλὴν αὐτὴν ἀφήγησιν. Κατὰ τὸν Ἀπολλόδορον ἡ θανάτωσις τῶν τέκνων τῆς Νιόβης ἔλαβε χώραν ἐπὶ τοῦ Κιθαιρώνος, ἐνῷ ταῦτα ἐθήρευον. Μετὰ τὸ δυστύχημα τοῦτο ἡ Νιόβη ἐγκατέλειπε τὰς Θῆβας, ἵνα μεταβῇ πλησίον τοῦ πατρὸς της Ταντάλου, ἐπὶ τοῦ Σιπύλου. Ἐκεῖ, διὰ τῶν θερμῶν προσευχῶν της ἐπέτυχε νὰ μεταμορφωθῇ ὑπὸ τοῦ ἀρχοντος τῶν θεῶν εἰς βράχον, ἀπὸ ὅπου καὶ πάλιν χύνει δάκρυα νυχθημερόν⁵. Ὁ συγκινητικὸς αὐτὸς θρύλος, ὅστις ἐνέπνευσε

¹ Ἀπολλοδ., Γ', 5, 5.

² Ἀπολλων. Ρ., Α', 740 καὶ Σχολ., — Horat., *Epist. ad Pison.*, 394.

³ Εὐριπ. Φοιν., 606. Σχολ. Ὀδυσσ., Τ, 518.

⁴ Ἰλιάς, Ω. 602–617.

⁵ Ἀπολλοδ., Γ', 5, 6. Παυσαν., Η', 2, 5, 6. Ὀβιδ. *Μεταμ.*, VI, 455 καὶ ἐφ.

τὴν ἑλληνικὴν τέχνην¹ καὶ παρέσχεεν εἰς τοὺς ἀθηναίους τραγικοὺς ὕλην διὰ πλείστα δράματα², ἦτο καταλληλότατος πρὸς ἄσκησιν τῆς ὀξυδερκείας τῶν νεωτέρων μυθολόγων. Ἄλλ' ἐκ τῶν λίαν διαφόρων ἀποτελεσμάτων, εἰς ἃ ἤχθησαν, ὑπάρχει τι τὸ ἀληθῶς θετικόν; Ὁ Cox προσκολλώμενος ἀποκλειστικῶς εἰς τινὰ παράδοσιν, παρουσιάζουσιν τὴν Νιόβην ὡς θυγατέρα τοῦ Φορονέως, ἡρώος συγγενοῦς πρὸς τὸν Προμηθεά καὶ τὸν Ἡφαιστον καὶ θεοῦ τοῦ πυρὸς ὡς ἐκεῖνοι, θεωρεῖ τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀμφίωνος ὡς προσωποποίησιν τοῦ νέφους, ἑξομοιουμένου πρὸς τὸν πυκνὸν καπνὸν οὐρανοῦ πυρός. Ἡ Νιόβη θὰ ἦτο οὕτω εἰδός τι Νεφέλης, τὰ πολυάριθμα τῆς ὁποίας τέκνα ἦτοι τὰ νέφη, διατρυπῶνται ὑπὸ τῶν βελῶν τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ. Ἡ θλίψις μεταβάλλει αὐτὴν εἰς δράχον, ὡς, κατὰ τὸν χειμῶνα, τὸ ὕδωρ τοῦ οὐρανοῦ μεταβάλλεται εἰς πάγον ἐπὶ τῶν ὀρεινῶν χωρῶν. Ὅταν ἡ Νιόβη κλαίει ἐπὶ τοῦ βράχου τῆς, εἶναι τὸ καλύπττον τὰς ἀποκρήμινους κορυφὰς νέφος, ἐκ τοῦ ὁποίου πίπτουσιν ὡς δάκρυα αἱ σταγόνες τῆς βροχῆς³. Ὁ Max Müller, ἐξ ἄλλου, θεωρεῖ τὴν Νιόβην θεὰν τοῦ χειμῶνος καὶ τῆς χιόνος, τὰ τέκνα τῆς ὁποίας φονεύονται ὑπὸ τῶν βελῶν τοῦ Φοίβου καὶ τῆς Ἀρτέμιδος, ὅπως ἡ ἐμφάνισις τῆς ἀνοιξεως διαλύει τὰ φαινόμενα τῆς δρυμείας ἐποχῆς. Κατ' αὐτὸν τὰ δάκρυα τῆς Νιόβης ἀποτελοῦσιν ἑκφρασιν ποιητικὴν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν τῆξιν τῶν πάγων καὶ τῶν χιόνων ἐπὶ τῆς ἀποπετρωθείσης γῆς⁴. Τέλος ὁ Preller, λαμβάνων ὑπὸ ἄλλην ἀποψιν τὸν μῦθον, θέλει ν' ἀναγνωρίσῃ ἐν τῇ Νιόβῃ γήινην τινὰ τῆς Ἀσίας θεότητα, ὡς τὴν λυδικὴν Ρέαν, τὴν γόνιμον καὶ δυστυχή μητέρα, ἣτις ὑπερῷαν εὐεταί, κατὰ τὴν ἀνοιξιν, διὰ τὰ λαμπρά τῆς τέκνα (τὴν ἀποτελοῦσαν τὴν χαρὰν αὐτῆς βλάστησιν), καὶ ἣτις, περὶ τὰ μέσα τοῦ θέρους, βλέπουσα αὐτὰ πίπτοντα ὑπὸ τὰ βέλη τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ, καθίσταται ἀπαρηγόρητος μήτηρ, ὡς ἡ Δημήτηρ μετὰ τὴν ἀρπαγὴν τῆς Περσεφόνης. Ὅσον διὰ τὴν μεταμόρφωσιν τῆς Νιόβης, ἐξηγεῖ αὐτὴν κατὰ τρόπον λίαν ἀόριστον διὰ τῆς παρουσίας ἀρχαίας τινὸς ἀπεικονίσεως ἐπὶ βράχου τοῦ Σιπύλου⁵ ἢ διὰ τῆς παραδόσεως γεωλογικῆς καταστροφῆς⁶. Ἐν ὀλίγοις ὁ μῦθος τῆς Νιόβης εἶναι πρόβλημα, ὅπερ προὐκάλεσεν εὐφρεστάτας ὑποθέσεις, ἀλλ' ὅπερ δὲν φαίνεται ἡμῖν ὀριστικῶς λελυμένον.

¹ Γνωστότατον εἶναι τὸ περίφημον σύμπλεγμα τοῦ μουσείου τῆς Φλωρεντίας. Περὶ τῶν ἀπεικονίσεων αὐτῶν βλ. K. B. Stank, *Niobe und die Niobiden*, Λειψία, 1863.

² Ὁ Αἰσχύλος εἶχε γράψῃ τραγῳδίαν ὑπὸ τὸν τίτλον Νιόβη· ὁ Σοφοκλῆς ὑπὸ τὸν τίτλον Τάνταλος καὶ ἐτέραν Νιόβη.

³ *Mythol. of the Aryan Nations*, II, 195, 279.

⁴ Αὐτ., σ. 279, σημ. 3.

⁵ Ὁ Πausanίας (A', 21, 3), ὅστις εἶχεν ἐπισκεφθῇ τὴν χώραν, μᾶς λέγει ὅτι ὁ βράχος τῆς Νιόβης ἐφαίνετο ἐξ ἀποστάσεως ὡς γυνὴ κεκλιμένη καὶ κλαίουσα. Ἄλλ' ὅταν ἐπλησίαζε τις, οὐδὲν ἵχνος ἔδλεπε καλλιτεχνικῆς ἀναπαραστάσεως. Βλπ. Ramsay, *studies in Asia Minor*, μέρος II.

⁶ *Griech. Mythol.*, II, σ. 382.

II.—Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΟΙΔΙΠΟΔΟΣ

Ὁ περιφημότερος ὅλων τῶν ἀρχαίων θηβαϊκῶν μύθων εἶναι ὁ τοῦ Οἰδίποδος, τοῦ ἐποίου τὰ παράδοξα συμβάντα καὶ τὰ παθητικὰ ἐπεισόδια, πλουσίαν προσέφερον εἰς τὴν τραγῳδίαν ὕλην. Τινὰ τῶν κυρίων χαρακτηριστικῶν τοῦ μύθου τούτου ἀναφέρονται ἤδη εἰς τὸ ἐνδέκατον τῆς Ὀδυσσεύς ἄσμα. Μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ἡρωϊδῶν, τῶν ὁποίων αἱ σκιαὶ ἐμφανίζονται πρὸ τῶν ὁμμάτων τοῦ Ὀδυσσεύς

Τοῦ Οἰδίπου ἡ μάννα ἐφάνηκεν, ἡ εὐμορφη Ἐπικάστη,
 ἣ τοῦ τυφλωμένη ἀνόμησε φριχτὰ μὲ τὸν υἱὸν τῆς,
 ἣ ὥσφαξε τὸν πατέρα του καὶ αὐτὴν γυναῖκα ἐπῆρε.
 καὶ τὰ γενόμενα οἱ θεοὶ ἔς τὸν κόσμον φανερώσαν,
 καὶ αὐτὸς μὲ πάθη ἔς τὴν γλυκεῖα τὴν Θήβα τῶν Καδμείων
 βασιλεὺς, ὥς ἠθέλησεν ἡ ὀργὴ τῶν ἀθανάτων.
 καὶ αὐτὴν ἐδέχθη ὁ ἄσπλαχνος ὁ θυρωρός, ὁ Ἄδης.
 ὅτι ἔς τὸν ἄκρον πόνο τῆς, ψηλὸν ἀπὸ τὴν σκέπη
 κρεμάσθη μὲ συρτοθηλείᾳ, καὶ ἄφησ' ἐκείνου πάθη
 ἀμέτρητ', ὅσα προξενοῦν ἡ μητρικαῖς κατάραις¹.

Ἡ βραχεῖα ἀφήγησις αὕτη, καθ' ἣν ἡ μήτηρ τοῦ Οἰδίποδος φέρει τὸ ὄνομα Ἐπικάστη, καὶ οὐχὶ Ἰοκάστη, ὅπερ τῇ ἀποδίδεται γενικῶς βραδύτερον, παραλείπει τὴν πάλιν τοῦ ἥρωος πρὸς τὴν Σφίγγα. Ἐξ ἄλλου δὲ διαφέρει τῶν μεταγενεστέρων παραδόσεων, καθ' ὅτι ὁ ποιητής, ὥςτις παρουσιάζει τὸν Οἰδίποδα ἐξακολουθοῦντα νὰ βασιλεύῃ τῶν Θηβῶν, φαίνεται ἀγνοῶν τὴν ἐκουσίαν τύφλωσίν του καὶ τὸ θλιβερὸν τέλος του. Τὸ κείμενον ὅμως αὐτὸ δὲν ἦτο ἡ μόνη πηγὴ· ἐξ ἧς ἠδύναντο νὰ ἀντλήσωσιν οἱ τραγικοί. Αἱ περιπέτειαι τοῦ Οἰδίποδος, ἀπετέλουν τὸ θέμα θηβαϊκῆς τιμῆς ἐποποιίας τῆς Οἰδιποδείας, ἀπολεσθείσης σήμερον. Τὴν θλιβεράν ταύτην ἱστορίαν, τὴν τοσοῦτον γνωστήν, χάρις εἰς τὸν Σοφοκλῆ καὶ τοὺς μιμητάς του, θὰ συνοψίσωμεν οὐχὶ ἐκ τῶν σπανίων διασωθέντων ἀποσπασμάτων² ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τοῦ ἀθηναϊκοῦ δράματος, ὅπερ ἐξ αὐτῶν βεβαίως ἐνεπνεύσθη.

Ὁ ἐγγονος τοῦ Κάδμου Λάβδαχος, εἶχεν υἱὸν ὀνόματι Λαῖον, ὥςτις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀμφίονος καὶ τοῦ Ζήθου, τῶν σφετερισθέντων τὸν κάδμειον θρόνον, ἐγένετο βασιλεὺς τῶν Θηβῶν, ἐνωθεὶς μετὰ τῆς Ἰοκάστης, τῆς ἀδελφῆς τοῦ Κρέοντος, καὶ θυγατρὸς τοῦ Μενοικεύς. Τῆς ἐνώσεως ταύτης ἀπομεινάσης ἐπὶ μακρὸν ἀγόνου, οἱ δύο σύζυγοι μετέβησαν νὰ συμβουλευθῶσι τὸν μαντεῖον. Ἡ Ἥθια ἀπήντησεν ὅτι ἂν ἀπέκτων παιδίον, τὸ παιδίον αὐτὸ θὰ ἐφόνευε τὸν πατέρα του. Μετὰ τινα χρόνον ἡ Ἰοκάστη ἔφερεν εἰς τὸν κόσμον υἱόν. Ὁ Λαῖος, φοβούμενος τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ χρησμοῦ, ἐξέθηκε τὸ νεογνὸν ἐπὶ τοῦ Κιθαιρώνος, τρυπήσας πρότερον τοὺς πόδας του

¹ Ὀδυσσ., Δ, 271-280 (Μεταφρ. Πολυλά).

² Βλέπε Κικλ. ποιητ. ἀποσπ., IV σὺλλ. Didot, ἐν συνεχείᾳ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ὀμήρου.

καὶ συνδέσας αὐτοὺς διὰ δεσμῶν στερεῶν. Τὸ παιδίον ὁμῶς περισυνελέγη ὑπὸ τινος ποιμένος (εἰκ. 149) ὅστις ἐπωνόμασεν αὐτὸ Οἰδίποδα, λόγῳ τῆς βλάβης τῶν ποδῶν του, καὶ τὸ ἔφερεν εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ κυρίου τοῦ Πολύδου, βασιλέως τῆς Κορίνθου. Ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ βασίλισσα Μερόπη υἱοθετοῦσι τὸν Οἰδίποδα καὶ ἀνατρέφουσιν

Εἰκ. 149.—Ὁ ποιμὴν κρατῶν τὸν Οἰδίποδα,

αὐτὸν ὥς ἐάν ᾔτο υἱὸς των. Ὅταν ἐμεγάλωσεν, ἤκουσε τοὺς Κορινθίους νὰ τὸν περιπαίζωσι καὶ νὰ ἰσχυρίζονται ὅτι δὲν ᾔτο ἐκ βασιλικῆς οἰκογενείας. Ἀναχωρεῖ τότε εἰς Δελφούς, ὅπου ὁ χρησμός, χωρὶς νὰ ἀποκαλύψῃ εἰς αὐτὸν τὸ μυστικὸν τῆς γεννήσεώς του, τοῦ ἀναγγέλλει ὅτι θὰ φονεύσῃ τὸν πατέρα του καὶ θὰ μοιχεύσῃ μετὰ τῆς μητρός του. Πεισμένος ὅτι ὁ Πόλυβος εἶναι πατήρ του καὶ ἡ Μερόπη μήτηρ του δὲν θέλει νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κόρινθον. Ἀλλ' ἡ ὀλεθρία μοῖρα θὰ ἐκπληρωθῇ παρὰ τὴν θέλησίν του. Ἐπὶ τῆς ἀγούσης ἀπὸ Δελφῶν εἰς Δαυλίδαν ὁδὸν, εἰς τὸ σημεῖον ὅπου αὕτη διχάζεται¹, συναντᾷ τὸν ἀληθῆ πατέρα του Λαίον, ὁχούμενον ἐπὶ ἄρματος συρομένου ὑπὸ ἡμιόνων, ὁ ὁδηγὸς τῶν ὁποίων προκαλεῖ διὰ τῆς αὐθαδείας του ἔριδα, καθ' ἣν ὁ Οἰδίπους φονεύει τὸν ἄγνωστον εἰς αὐτὸν Λαίον. Μετὰ τὸν θάνατον αὐτὸν ὁ θρόνος τῶν Θηβῶν περιέρχεται εἰς τὸν Κρέοντα, τὸν ἀδελφὸν τῆς Ἰοκάστης. Ἐντὸς ὀλίγου ὁμῶς τὴν χώραν λυμαίνεται τέρας τι, μορφήν ἔχον γυναικός, πτέρυγας πτηνοῦ, σῶμα δὲ καὶ οὐρὰν λέοντος. Εἶναι ἡ Σφίγξ, ἣτις τοποθετημένη ἐπὶ τοῦ Φικίου ὄρους, παρὰ τὰς Θήβας, προβάλλει διάφορα αἰνίγματα εἰς τοὺς Θηβαίους

¹ Τὸ διάσημον αὐτὸ σημεῖον ἔκαλεῖτο σχιστὴ ὁδός.

καὶ κατατρώγει τοὺς ἀδυνατοῦντας νὰ λύσωσιν αὐτά. Πλείστοι ὅσοι εἶχον ἤδη πέσει θύματά της¹ ὅτε ὁ Κρέων θέλων νὰ δώσῃ τέλος εἰς τὴν πληγὴν ταύτην, ὑπισχνεῖται τὸ στέμμα του καὶ τὴν χεῖρα τῆς ἀδελφῆς του Ἰσκάστῃς εἰς ἐκεῖνον, ὅστις θὰ ἤλευθέρωνε τὴν χώρα ἐκ τοῦ τέρατος. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην καταφθάνει ὁ Οἰδίπους, προ-

Εἰκ. 150.—Ὁ Οἰδίπους πρὸ τῆς Σφίγγος.

σφέρεται νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην καὶ μεταδίνει ν' ἀντιμετωπίσῃ τὴν Σφίγγα (εἰκ. 150). Ἡ ἐρώτησις, τὴν ὁποίαν αὕτη τοῦ προβάλλει, εἶναι ἡ ἑξῆς :

«Ἔστι δίπουν ἐπὶ γῆς καὶ τετράπουν, οὐ μίᾳ φωνῇ
καὶ τρίπον· ἀλλάσσει δὲ φυὴν μόνον, ὅσ' ἐπὶ γαῖαν
ἐρπετὰ κινεῖται ἀνὰ τ' αἰθέρα καὶ κατὰ πόντον.
ἄλλ' ὁπόταν πλείστοισιν ἐρειδόμενον ποσὶ βαίνει,
ἐνθα τάχος γύοισιν ἀφαυρότατον πέλει αὐτοῦ.»

Ὁ Οἰδίπους λύει τὸ αἰνίγμα· εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὅστις ὅταν εἶναι παιδίον σύρεται ἐπὶ τῶν τεσσάρων ἄκρων του, ὅταν μεγαλώσῃ μεταχειρίζεται τοὺς δύο πόδας του, ὅταν δὲ γηράσῃ λαμβάνει τὴν βακτηρίαν ὡς τρίτον ὑποστήριγμά του, ἵνα βαδίσῃ². Μετὰ τὴν λύσιν τοῦ αἰνίγματος, ὁ Οἰδίπους φονεῖ τὴν Σφίγγα, ἣ τὸ τέρας κρημνίζεται μόνον του ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ βράχου του. Ὁ ἥρωες κατακτᾷ οὕτω τὸν θρό-

¹ Μεταξὺ ἄλλων καὶ ὁ Αἴμων, ὁ υἱὸς τοῦ Κρέοντος, κατὰ τὴν *Οἰδιποδεῖαν* (Σχολ., Εὐριπ., Φοιν., 1760). Βλ. τὰ μνημεῖα τὰ ἀναπαριστάνοντα τὴν Σφίγγα καταδροχθίζουσαν τὰ θύματά της ἐν τῇ ἀτλαντὶ τοῦ Overbeck, *Bildwerke zum Iheibischen und troischen Heldenkreis* (πιν. I, ἀρ. 5-8), ἐκ τοῦ ὁποῖου παρελάθομεν τὰς παρατιθεμένας εἰκόνας.

² Απολλοδ., Γ', 85.

νον τῶν Θηδῶν καὶ νυμφεύεται τὴν Ἰοκάστην, ἀγνοῶν ὅτι εἶναι μήτηρ του. Ἐκ τοῦ γάμου αὐτοῦ γεννῶνται ὁ Ἐτεοκλῆς καὶ ὁ Πολυνείκης, ἡ Ἀντιγόνη καὶ ἡ Ἰσμήνη. Ὁφείλομεν ἐν τούτοις νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι κατὰ τὴν *Οἰδιποδείαν*, ὁ ἥρωας ἀπέκτησε τὰ τέκνα ταῦτα οὐχὶ ἐκ τῆς Ἰοκάστης, ἀλλ' ἐκ δευτέρας τινὸς συζύγου του *Εὐρυγανείας*¹ τοῦθ' ὅπερ ἡλάττωνε τὴν φρίκην τῆς ἐνώσεως ταύτης.

Ἐν τούτοις ἡ αἰμομιξία αὕτη δὲν βραδύνει νὰ ἐπισύρῃ τὴν ὀργὴν τῶν θεῶν ἐπὶ τῆς χώρας τῶν Θηδῶν. Οἱ καρποὶ τῆς γῆς ξηραίνονται, καταστρεφόμενοι ἐξ ὀλοκλήρου· τὰ μικρὰ τῶν ζώων καὶ τὰ παιδιά τῶν ἀνθρώπων ἀποθνήσκουσι, πρὶν ἢ γεννηθῶσιν, εἰς τοὺς κόλπους τῶν μητέρων των. Τὸ μαντεῖον ἐρωτηθὲν ἐν τῇ δυσχερεστάτῃ περιστάσει ταύτῃ, ὑποδεικνύει ὡς αἰτίαν τοῦ κακοῦ τὸν φόνον τοῦ Λαΐου, καὶ ὡς τὸ μόνον ἀντιφάρμακον τὴν ἐξορίαν τοῦ ἐνόχου. Ὁ Οἰδίπους προφέρει τότε κατὰ τοῦ δολοφόνου τοῦ πατρὸς του τὰς τρομερωτέρας ἀράς. Ἄλλ' ὅταν ἐπιχειρῇ νὰ τὸν ἀνακαλύψῃ, ἀκούει ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Τειρεσίου, τὸν ὁποῖον πιέζει δι' ἐρωτήσεων, τὴν ἀποκάλυψιν διπλοῦ καὶ φρικτοῦ μυστικοῦ. Ὁ φονεὺς εἶναι αὐτός· καὶ ἐνυμφεύθη τὴν μητέρα του. Εἶναι ταυτοχρόνως πατροκτόνος καὶ αἰμομίκτης. Ἡ Ἰοκάστη, ἀπελπισ, θέτει τέλος εἰς τὴν ζωὴν της, κρεμωμένη ἐκ τινος δοκοῦ τοῦ ἀνακτόρου της. Ὁ Οἰδίπους δὲν θέλει νὰ βλέπῃ τὸ φῶς· ἐξορύσσει μόνος τοὺς ὀφθαλμούς του. Μετὰ τινα χρόνον ἐκδιωχθεὶς ἐκ τῶν Θηδῶν ὑπὸ τοῦ Κρέοντος καὶ τῶν υἱῶν του, ὁ τυφλὸς γέρον, ἀναχωρεῖ διὰ τὴν γῆν τῆς ἐξορίας, συνοδευόμενος ὑπὸ τῆς θυγατρὸς του Ἀντιγόνης. Φθάνει εἰς Ἀττικὴν, παρὰ τὸν Κολωνόν, εἰς τὸ ἱερὸν ἄλσος τῶν Εὐμενίδων, ὅπου, ἀφοῦ καταραστῇ τοὺς υἱούς του, ἀφανίζεται κατὰ τρόπον θαυμαστόν, ἐνώπιον τοῦ ἥρωος Θησέως.

Ἰδοὺ ἐν ταῖς κυρίαις αὐτοῦ γραμμαῖς ὁ μῦθος τοῦ Οἰδίποδος, ὡς διέπλασεν αὐτὸν ὁ Σοφοκλῆς, καὶ ὡς μᾶς ἀφηγοῦνται αὐτόν, μετὰ τὸν τραγικὸν ποιητὴν, οἱ μυθογράφοι. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Περικλέους καὶ ἐπὶ τῆς ἀττικῆς σκηνῆς ὁ μῦθος οὗτος ἐπλουτίσθη διὰ διαφόρων περιστατικῶν, ἀρχικῶς ξένων πρὸς αὐτόν. Ἵνα μόνον ἐν παράδειγμα ἀναφέρομεν, ὁ ρόλος τοῦ μαντείου καὶ ἡ σπουδαία ἐπίδρασις, ἣν ἀσκει ἐπὶ τῆς εἰμαρμένης τοῦ θηδαίου ἥρωος, δὲν εἶναι τάχα μεταγενεστέρα ἐπινόησις παρειαφρύσασα εἰς τὴν ἀρχέγονον ἱστορίαν, εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν τὸ κύρος τοῦ θεοῦ τῶν Δελφῶν ἐκυριάρχει ἐν Ἑλλάδι; Ἀπαλλασσόμενος τῶν δευτερευουσῶν αὐτοῦ λεπτομερειῶν, ὁ μῦθος τοῦ Οἰδίποδος περιορίζεται εἰς μικρὸν ἀριθμὸν οὐσιωδῶν συμβάντων, τῶν ἐξῆς: Ὁ Οἰδίπους ἅμα τῇ γεννήσει του ἐκτίθεται· εἶτα φονεύει τὸν πατέρα του Λαῖον· θριαμβεῖ τῆς Σφηγγός· νυμφεύεται τὴν μητέρα του Ἰοκάστην· περὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του τυφλοῦται καὶ ἐγκαταλείπει μυστηριωδῶς τὴν γῆν. Συγκρίνουσα τὰ συμβάντα ταῦτα, πρὸς ὅμοια συμβάντα ἀνήκοντα εἰς τὴν θαυμαστὴν ζωὴν ἄλλων ἡρώων, ἡ συγκριτικὴ μυθολογία κατάρθρωσε, νομίζομεν, νὰ δώσῃ ἱκανοποιητικὴν ἐξήγησιν εἰς τὸν τραγικὸν αὐτὸν μῦθον.

Ἡ ἱστορία τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Οἰδίποδος εἶναι περίπου ἡ τοῦ Τηλέφου, ἡ τοῦ Ρωμύλου, ἡ τοῦ Κύρου. Ἐξετέθη ὡς ἐκεῖνοι κατὰ τὴν γέννησίν του· περισυνέλεγχῃ καὶ ἀνετράφη ὡς ἐκεῖνοι ὑπὸ ποιμένων, μακρὰν τῆς πατρικῆς οἰκίας. Καθὼς ὁ Περσεὺς μόλις γεννηθῇ καταδιώκεται ὑπὸ τοῦ μίσους τοῦ πάππου του Ἀχρεῖου, τὸν

¹ Παρὰ Πausan., Θ'. 5, 11. Ἐπίσης Ἀπολλοδ. (ἐνθ' ἀν.). Ἐτέρα τις τοῦ Οἰδίποδος σύζυγος, ὀνόματι Ἀστυμέδουσα, ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Φερεκύδου, παρὰ Σχολ. Εὐριπ., *Φοῖν.*, 53.

ὅποιον μέλλει νὰ φονεύσῃ ἡμέραν τινά, οὕτω καὶ διὰ τὸν Οἰδίποδα, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, αἰσθάνεται ὁ πατὴρ του φρίκην. Κατὰ τὰς πρώτας αὐτὰς ἀναλογίας, φαίνεται ἔτι ὁ Οἰδίπους ὀφείλει νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πολυμελῆ οἰκογένειαν τῶν ἡλιακῶν ἡρώων. Ὅθεν ἡ ἐπὶ τοῦ Κιθαιρώνος ἔκθεσις του, ὡς ἡ τοῦ Τηλέφου ἐπὶ τοῦ Παρθενίου, εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἡλίου, ὅστις κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἀνατολῆς του, φαίνεται στηριζόμενος μονήρης ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν κορυφῶν. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος, ὄνομα, ὅπερ ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ μύθου τῆς βλάβης τῶν ποδῶν του, ἐρμηνεύει προφανῶς φυσικὴν τινα παρατήρησιν. Ὁ μὲ ἐξοιδημένους τοὺς πόδας Οἰδίπους, εἶναι ὁ ἡλιακὸς δίσκος, ὅστις, τὴν πρῶταν, φαίνεται εὐρυνόμενος κατὰ τὴν βᾶσιν του, ἐπὶ τοῦ ὀρίζοντος, τὸν ὅποιον δὲν ὑπερέβῃ εἰσέτι ¹.

Αἱ σχέσεις τοῦ Οἰδίποδος καὶ τοῦ Λαῖου ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς διαφόρους ἐρμηνείας. Ὁ Bréal, εἰς ἀξιόλογον μελέτην περὶ τοῦ προκειμένου μύθου ², συνεσχέτισε τὴν ἑλληνικὴν λέξιν Λαῖος πρὸς τὴν σανσκριτικὴν λέξιν δάσιου (ἐχθρός), ὅπερ ἐν ταῖς Βέδαις εἶναι ἐν τῶν ὀνομάτων τοῦ τέρατος, τοῦ καταβαλλομένου ὑπὸ τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ καὶ συμπεραίνει ὅτι ἡ πάλῃ τοῦ Οἰδίποδος ἐναντίον τοῦ Λαῖου εἶναι ἡ πάλῃ τοῦ Ἰνδρα κατὰ τοῦ δαίμονος τοῦ φυλακίζοντος τὰ ὕδατα. Ἡ νίκη, τὴν ὁποίαν κατόπιν ὁ ἥρωος κατήγαγεν ἐναντίον τῆς Σφιγγός, οὐδὲν ἄλλο, βεβαίως, εἶναι εἰμὴ δευτέρα τις μορφή τοῦ αὐτοῦ ἀγῶνος. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη, ὁσονδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἀληθοφανής ³, δὲν μᾶς ἐξηγεῖ ἐν τούτοις πῶς ὁ Λαῖος εἶναι πατὴρ τοῦ Οἰδίποδος, δὲν ἔχουμεν δὲ ἀρκετοὺς λόγους ὥστε νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ἡ εἰς τὸν θηβαῖον ἥρωα ἀποδιδομένη πατροκτονία, περὶ ἧς γίνεται ἤδη λόγος ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ, εἶναι ἐπινόησις ξένη πρὸς τὸν ἀρχικὸν μῦθον. Δὲν θὰ ἡδυνάμεθα, λαμβάνοντες πάντοτε ὑπ' ὄψιν μας τὸν ὑπὸ τοῦ Bréal γενόμενον φιλολογικὸν συσχετισμὸν, νὰ παραδεχθῶμεν μετὰ τοῦ Cox ὅτι ὁ Λαῖος προσωποποιεῖ τὴν νύκτα, δηλαδὴ τὸ «ἐχθρικόν» σκότος ⁴; Ὁ Λαῖος δὲν ἀπῆγαγε τὸν Χρυσίππον ⁵ (τὸ χρυσοῦν φῶς τοῦ οὐρανοῦ), καὶ δὲν ἀντιλαμβανόμεθα λοιπὸν εὐκόλως τὸ μῖσος τοῦ ἐναντίον τοῦ φωτεινοῦ τῆς πρώτης ἥρωος; Ὁ Οἰδίπους εἶναι υἱὸς τοῦ Λαῖου ὡς ὁ ἥλιος εἶναι τὸ τέκνον τῆς νυκτός. Ἀλλ' ὑπὸ ἄλλην τινα ἔποψιν ὁ ἥλιος φονεύει τὴν νύκτα: ὅθεν ὁ Οἰδίπους εἶναι ὁ φονεὺς τοῦ γεννήτορός του.

Αἱ σχέσεις τοῦ Οἰδίποδος μετὰ τῆς μητρὸς του Ἰοκάστης ἔχουσι πιθανὸν παρομοίαν προέλευσιν. Κατὰ τὴν ἑννοίαν τοῦ ὀνόματός της ἡ Ἰοκάστη (ἡ λάμπουσα, μὲ ἰώδεις χρωματισμοὺς) ὀφείλει νὰ προσωποποιῇ τὴν αὐγὴν, ἥτις προηγείται τοῦ ἡλίου καὶ φαίνεται γεννῶσα αὐτόν. Τὴν ἐσπέραν ὁ ἀκτινοδόλος ἀστὴρ, νικήσας τοὺς ἐχθρούς, τοὺς ὁποίους συνήντησεν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ του, πρὶν ἢ ἐξαφανισθῇ εἰς τὸν ὀρί-

¹ Cox, *Myth. of the Aryan Nations*, II, 70, σημ. 1.

² *Le mythe d'Edipe*, revue archéologique, τ. VIII, νέα σειρὰ (1863), σ. 193-214. Ἡ ἐργασία αὕτη ἀνετυπώθη ἐν τοῖς *Mélange de mythologie et de linguistique* τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως (Παριῖσι, Hachette, 1878).

³ Κατεπολεμήθη ὑπὸ τοῦ D. Comparetti (*Edipæ la mitologia comparata*, Pise, 1861). Βλ. τὴν ἀπάντησιν τοῦ Bréal (*Revue critique*, 22 janv. 1879).

⁴ *Mythol. of the Aryan Nations*, II, σ. 344. καὶ ἐφ.

⁵ Ἀπολλοδ., Γ', 5, 6. Βλέπε τὴν ἀρπαγὴν τοῦ Χρυσίππου ἐπὶ δύο γραπτῶν ἀγγελίων εἰκονιζομένων ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Overbeck, *Bildwerke, zum tebischen und troischen Heldenkreis*, πιν. I, 1-12.

ζοντα, συχνάκις περιβάλλεται διὰ πυριφλεγῶν ἀτμῶν. Ἐνοῦται μετὰ τῶν ἰωδῶν νεφῶν τῆς δύσεως, μὲ τὴν λαμπρὰν αὐγὴν τῆς ἐσπέρας, τὴν ὁποίαν δὲν ἀναγνωρίζει ὑπὸ τὴν νέαν αὐτῆς μορφήν: Ὁ Οἰδίπους γίνεται σύζυγος τῆς μητρὸς του. Τὰ ἀκούσια ἐγκλήματα τοῦ θηβαίου ἥρωος, ἡ ἀποκάλυψις τῶν ὁποίων ἔκαμνε τοὺς θεατὰς τοῦ ἀθηναϊκοῦ θεάτρου νὰ φρικιώσῃ, στηρίζεται λοιπὸν οὕτω ἐπὶ ποιητικῶν φράσεων, διερμηνευουσῶν τὰς ἐντυπώσεις, αἷς εἶχον ἤδη πρὸ πολλοῦ αἰσθανθῇ οἱ ἄνθρωποι, πρὸ τοῦ θεάματος τῶν περιπετειῶν τοῦ θεοῦ φωτός.

Ὁ ἡλιακὸς χαρακτὴρ τοῦ Οἰδίποδος σαφέστατα καταφαίνεται ἐκ τοῦ μύθου τῆς ἐναντίον τῆς Σφιγγὸς πάλης του. Τὸ τέρας αὐτό, οὕτινος τὸ ἐλληνικὸν ὄνομα ἔχει τὴν αὐτὴν σημασίαν πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ βεδικοῦ ὄφεως Ἀχι¹, ἀνήκει εἰς μυθολογικὴν οἰκογένειαν, ἡ σημασία τῆς ὁποίας εἶναι ἐντελῶς καθωρισμένη. Ἐν τῇ Θεογονίᾳ, εἶναι τέκνον τοῦ Ὁρθρου καὶ τῆς Χιμαίρας κατὰ δὲ τὸν Ἀπολλόδωρον τέκνον τοῦ Τυφάνος καὶ τῆς Ἐχίδνης²: παραλλαγὴν ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ τερατώδους ὄντος, ὅπερ εἶναι τὸ σκοτεινὸν καὶ θυελλῶδες νέφος. Λέγουσιν ἐπίσης ὅτι ἡ Σφίγξ ἐστάλη εἴτε ὑπὸ τῆς Ἡρας, ὡς οἱ ὄφεις, τοὺς ὁποίους ἀποπνίγει ὁ Ἡρακλῆς βρέφος ὢν, εἴτε ὑπὸ τοῦ Ἀρεως (τοῦ θεοῦ τῆς θυέλλης), ὅστις ἤθελε νὰ ἐκδικηθῇ διὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Κάδμου φόνον τοῦ δράκοντος, υἱοῦ του· εἴτε ὑπὸ τοῦ Ἄδου, τοῦ θεοῦ τοῦ σκότους³. Αἱ μορφαί, ὑπὸ τὰς ὁποίας εἰκονίζουσιν αὐτὴν οἱ Ἕλληνες καλλιτέχναι⁴, συμφωνοῦντες πρὸς τοῦτο μὲ τὴν λαϊκὴν παράδοσιν, τὴν αὐτὴν ἐκφράζουσιν ἰδέαν. Ἡ Σφίγξ, ἣτις ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡροδότου⁵, συχνάκις συγχέεται πρὸς τοὺς κατακεκλιμένους ἐκείνους καὶ μὲ ἀνθρώπινον στήθος λέοντας, τοὺς κοσμοῦντας τὰς λεωφόρους τῶν αἰγυπτιακῶν ναῶν, εἶναι καθαρῶς ἐλληνικὴ ἐπινόησις. Ὡς ἡ μήτηρ αὐτῆς Ἐχιδνα, ἔχει κεφαλὴν καὶ στήθος γυναικὸς· πτέρυγας, ὡς αἱ Ἀρπυίαι, σῶμα λέοντος, ὡς ἡ Χίμαιρα, καὶ οὐρὰν ὄφεως, ὡς ὁ Τυφὼν: ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ τερατώδους σώματος τῆς ἔχουσι παραληφθῇ ἐκ τῆς φύσεως τῶν μυθικῶν αὐτῆς συγγενῶν. Τοποθετημένη ἐπὶ βράχου, ὅστις, κατὰ συνηθεσάτην εἰς τὴν ἀρείαν μυθολογίαν εἰκόνα, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ ὄρος τῶν νεφῶν, προφέρει λόγους σκοτεινοὺς ἐνθυμίζοντας τὰς διαφόρους φωνὰς τοῦ Τυφώεως, τοὺς ἤχους τῶν ὁποίων μόνον οἱ θεοὶ ἐγνοοῦσι⁶.

Ἡ γλῶσσα τῆς Σφιγγὸς εἶναι τὸ «βροντῆς αἶσιον φθέγμα» περὶ οὗ ὁμιλεῖ ὁ Πίνδαρος⁷, φωνὴ τρομερὰ καὶ ἀκατάληπτος διὰ τοὺς ἀνθρώπους· τοῦτο βεβαίως ὑπέβαλε τὴν ἰδέαν τῆς παρεμβολῆς εἰς τὸν παλαιὸν αὐτὸν μῦθον λαϊκοῦ τινος τῆς Βοιωτίας αἰνίγματος. Ἡ φωνὴ αὕτη καθίσταται καταληπτὴ εἰς τὸν ἥρωα, ὅστις, ὡς ὁ Ἥλιος, ὡς ὁ Ἀπόλλων, ὡς πάντες οἱ θριαμβεύοντες τῶν σκοτεινῶν δυνάμεων θεοί, κατέχει τὸ χάρισμα ὑπερανθρώπου τινὸς ἐπιστήμης. Ὄταν τὸ νέφος διαπεράται ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν βελῶν, ἡ φωνὴ τοῦ τέρατος σιωπᾷ, τὸ αἶνιγμα ἔχει λυθῇ⁸· ἡ Σφίγξ κατακρημ-

¹ Πρβλ. σφίγξ καὶ σφίγγω. Ἀχι καὶ ἄγχω, angere.

² Θεογον., 326. Ἀπολλοδ., Γ', 5, 8. Σχολ., Ἐδριπ., Φοιν. 46.

³ Ὑποθ., παρ' Ἐδριπ. Φοιν., 810.

⁴ Περὶ τῶν ἀπεικονίσεων τῆς Σφιγγὸς, βλ. O. Jahn. Arch. Beiträge, 112 καὶ ἐφ. Jeep, Die Griechische Sphinx, Göttingen, 1845.

⁵ Β', 175.

⁶ Θεογον. 831.

⁷ Πυθ., Δ', 350.

⁸ Βλ. Cox, Mythol. of the Aryan Nations, II, 346-347.

νίξεται ἀπὸ τοῦ βράχου τῆς, δηλαδὴ τὰ ὕδατα πίπτουσι μετὰ πατάγου ἐπὶ τῆς γῆς, διαφεύγοντα τῆς οὐρανοῦ αὐτῶν φυλακῆς. Κατὰ ταῦτα, τὸ τέλος τῆς ἱστορίας τοῦ Οἰδίποδος καθίσταται εὐεξήγητον. Βλέποντες τὸν δίσκον τοῦ ἡλίου νὰ εξαφανίζεται εἰς τὸν ὀρίζοντα, οἱ πρῶτοι Ἕλληνες ἔλεγον ὅτι ὁ ἥρως ἐτυφλώθη καὶ κατεδικάσθη νὰ πλανᾶται ἐν τῇ σκοτίᾳ. Προσέθετον ὅτι πιστὴ τοῦ σύντροφος ἦτο ἡ Ἀντιγόνη, θεὰ σεληνιακὴ πιθανῶς, ἣτις ὁδηγεῖ τὸν τυφλὸν ἥλιον διὰ τῆς νυκτός.

Αἱ περιπέτειαι τῶν υἱῶν τοῦ Οἰδίποδος, ὁ πόλεμος τῶν Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, ὁ τῶν Ἐπιγόνων, περιλαμβάνονται εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐπικῶν μύθων, οἵτινες ἐκφεύγουσι τῶν ὀρίων τῆς παρούσης μελέτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ V

ΘΥΓΛΟΙ ΤΗΣ ΑΙΤΩΛΙΑΣ, ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

I. ΑΙΤΩΛΙΑ—ΜΕΛΕΑΓΡΟΣ.—ΤΥΔΕΥΣ.

Ἐτερον κέντρον ἡρωικῶν μύθων ἐν τῇ βορείῳ Ἑλλάδι εἶναι ἢ μεταξὺ τῶν ἐκ-
 εολῶν τοῦ Ἀχελφίου καὶ τοῦ Εὐήνου περιλαμβανομένη χώρα. Ἐκεῖ ἠγείροντο αἱ ἀρ-
 χαῖαι πόλεις τῆς Πλευρώνος καὶ τῆς Καλυδῶνος, αἵτινες ὑπῆρξαν, ἰδίως ἡ δευτέρα,
 θέατρον θαυμαστῶν συμβάντων, ὀλιγώτερον ἴσως δραματικῶν, ἀλλ' οὐχὶ ὀλιγώτερον
 τῆς ἱστορίας τοῦ Οἰδίποδος δημῶδων παρὰ τοῖς Ἕλλησι, χάρις εἰς τὰ σήμερον ἀπο-
 λεσθέντα ἔπη καὶ τραγῳδίας, τὰ ὑμνήσαντα αὐτά. Οἱ Αἰτωλοὶ ἀνῆκον εἰς τὴν φυλὴν
 καὶ οἱ Ἑπειοὶ τῆς Ἥλιδος ἔλεγον ὅτι κατήγοντο ἐκ τοῦ Ἐνδυμίωνος, τοῦ ἐγγόνου
 τοῦ Διός· χωρὶς νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὰς περιπλόκους λεπτομερείας τῆς γενεαλογίας αὐ-
 τῆς¹, θ' ἀρκεσθῶμεν νὰ ὑπομνήσωμεν, κατὰ τὸν Ὅμηρον, ὅτι ὁ Πορθεὺς ἢ Πορθάων,
 ἀπόγονος τοῦ Αἰόλου, υἱὸς τοῦ Ἐνδυμίωνος εἶχε φέρει εἰς τὴν ζωὴν τρεῖς υἱούς,
 οὔτινες

ῥήκεον δ' ἐν Πλευρῶνι καὶ αἰπεινῇ Καλυδῶνι,
 Ἄγριος ἦδ' ἑ Μέλας, τρίτατος δ' ἦν ἱππότα Οἰνεύς².

Τὸ τελευταῖον αὐτὸ πρόσωπον, οὗτινος τὸ ὄνομα ἐνεθύμιζεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὸ τοῦ
 οἴνου, παρίστατο ὡς ὁ πρῶτος καλλιεργητὴς τῆς ἀμπέλου, τῆς ὁποίας τὸ κλῆμα εἶχε
 δώσει εἰς αὐτὸν αὐτὸς ὁ Διόνυσος, ὡς ἀντάλλαγμα διὰ τὴν φιλοξενίαν, ἣς οἱ θεοὶ ἔτυ-
 χον παρ' αὐτῷ. Προσέθετον δὲ ὅτι ὁ Διόνυσος ἐνωθεὶς μετὰ τῆς Ἀλθαίας, συζύγου
 τοῦ αἰτωλοῦ βασιλέως, ἀπέκτησεν ἐξ αὐτῆς θυγατέρα, τὴν Δηϊάνειραν, τὴν ὁποίαν ὁ
 Ἡρακλῆς διεξεδίκησε πρὸς τὸν Ἀχελῶν³. Ὁ Οἰνεύς, ὁ φιλόξενος ἥρως τοῦ οἴνου,
 εἶχεν ἐπίσης δώσει ἄσυλον παρ' αὐτῷ εἰς τὸν Βελλεροφόντην⁴, ἀλλ' ἐγένετο ἰδίως

¹ Βλέπε τὸ ὑπὸ τοῦ Gerhard σχεδιασθὲν γενεαλογικὸν δένδρον τῶν αἰτωλῶν ἡρώων.
Griech. Mythol., II, σ. 242.

² Ἰλιάδος Ε, 115 καὶ ἐφ.

³ Απολλοδ., Α', 8, 1. Ὑγιν., Μῦθ., 129. Εὐριπ. Κόκλῳ, 37 καὶ ἐφ.

⁴ Ἰλιάδ., Ζ, 216.

διάσημος ἐκ τῶν περιπετειῶν τῶν υἱῶν του, Μελέαγρου καὶ Τυδέως, πατρὸς τοῦ Διομήδους.

Μέρος τῆς ἱστορίας τοῦ Μελέαγρου εἶναι γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ἐκ τοῦ δεκάτου ἐνάτου ἄσματος τῆς Ἰλιάδος, ὅπου ἡ ἀφήγησίς της τοποθετεῖται εἰς τὸ στόμα τοῦ Φοίνικος. Ἐπειδὴ ὁ Οἰνεὺς ἐλησμονήσεν, ἔτος τι, νὰ προσφέρῃ εἰς τὴν Ἀρτεμιν τὰ πρωτόλεια τῆς συγκομιδῆς του, ἡ θεὰ ἐξαπολύει πελώριον κάπρον, μὲ τρομεροὺς χαυλιόδοντας, ὅστις καταστρέφει τὰς ἀμπέλους καὶ τοὺς ἀγροὺς τοῦ βασιλέως καὶ ὅστις ἐκρίζωνει τὰ δένδρα μετὰ τῶν ἀνθέων καὶ καρπῶν των. Ὁ υἱὸς τοῦ Οἰνέως Μελέαγρος προσφέρεται ν' ἀγωνισθῇ ἐναντίον τοῦ τρομεροῦ θηρίου. Συγκεντρώνει μέγαν ἀριθμὸν συντρόφων ἐλθόντων ἐκ τῶν γειτονικῶν πόλεων, ἰδίως δὲ Κουρήτας τῆς Πλευρώνας· τῇ βοηθείᾳ αὐτῶν παραδιάζει τὸ κρησφύγετον τοῦ ζῴου καὶ τὸ διατρυπᾷ διὰ τῶν βελῶν του. Ἀλλ' ἀμέσως οἱ κυνηγοὶ ἐρίζουσι διὰ τὴν κατοχὴν τῆς δορᾶς τοῦ ζῴου. Κατὰ τὴν ἔριν ταύτην, ὁ Μελέαγρος φονεύει τοὺς ἀδελφοὺς τῆς μητρὸς του Ἀλθίας, ἡγεμόνας τῶν Κουρητῶν τῆς Πλευρώνας. Οὗτοι θέλοντες νὰ ἐκδικηθῶσι διὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀρχηγοῦ των προσβάλλουσι καὶ πολιορκοῦσι τοὺς Αἰτωλοὺς τῆς Καλυδῶνος.

«καὶ ὅς' ὁ δεινὸς Μελέαγρος τὸν πόλεμον βαστοῦσε,
πάντοτ' ἐνίκων οἱ Αἰτωλοὶ κ' ἐβίαζαν τοὺς Κουρήταις
νὰ μείνουν, ἂν κί' ἦσαν πολλοί, ὥς τὰ τεῖχη τοὺς κλεισμένοι.»

Ἐντὺς ὀλίγου ὅμως ὁ ἥρωας ἀρνεῖται νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν μάχην, ἀγανακτῆσας ἔνεκα τῶν ἀρῶν, τὰς ὁποίας ἐπρόφερεν ἐναντίον του ἡ μήτηρ του. Ἡ Ἀλθία, πράγματι, βαθυτάτα λυπημένη διὰ τὸν φόνον τῶν ἀδελφῶν της, ἐπεκαλεῖτο τοὺς θεοὺς,

« . . . καὶ μὲ τὰ χέρια της τὴν θρέπτραν γῆν κτυπῶντας
ὥς τὰ γόνατά της καθιστή, ὥς τὰ δάκρυα πνιμμένη,
τὸν Ἄδην καὶ τὴν φοβερὴν καλοῦσε Περσεφόνην
νὰ τῆς φονεύσουν τὸν υἱόν· καὶ ὥς τ'ἀπονά της σπλάχνα
ἢ Ἐριννὺς ὥς τὸ Ἔρεβος ἐδέχθη τὴν κατάραν.»

Ὁ Μελέαγρος ἔμενε λοιπὸν μακρὰν τοῦ πολέμου· παρέμενεν ἄδρανὼν, ἐξηπλωμένος εἰς τὴν κατοικίαν του πλησίον τῆς συζύγου του, τῆς ὥραιας Κλεοπάτρας, ἐνῶ οἱ Κουρήτες ἀπώθουν τοὺς Αἰτωλοὺς ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ ἐπολιόρκουν αὐτὰς τὰς πύλας τῆς Καλυδῶνος, ὁπότεν ἠκεύοντο αἱ θρικυβευτικά ἰαχὰί των. Κατὰ τὴν κρίσιν ἐκείνην περιστάσιν οἱ γέροντες καὶ οἱ ἱερεῖς τῶν θεῶν ἔρχονται νὰ ἱκετεύσωσι τὸν Μελέαγρον νὰ δράμῃ πρὸς ὑπεράσπισίν των· προσφέρουσιν εἰς αὐτὸν νὰ ἐκλέξῃ τὴν ὥραιότεραν καὶ γονιμωτέραν γῆν τῆς γελαστῆς πεδιάδος τῆς Καλυδῶνος. Ὁ πατὴρ του, ἡ μήτηρ του, οἱ πλέον ἀγαπητοὶ του φίλοι, ἐπιχειροῦσιν οἱ μὲν μετὰ τοὺς δὲ νὰ κάμψωσιν αὐτόν· ἀλλ' ἐκεῖνος παραιμενεῖ ἀτεγκτος. Τέλος οἱ Κουρήτες κυριεύουσι τὰ τεῖχη, εἰσέρχονται καὶ παραδίδουσι τὴν πόλιν εἰς τὰς φλόγας. Ἡ σύζυγός του Κλεοπάτρα, καταβάλλει μίαν τελευταίαν προσπάθειαν. Τὸν ἐξορκίζει κλαίουσα, ν' ἀποτρέψῃ ἀπὸ αὐτὴν καὶ ἀπὸ τὴν πόλιν τοὺς ἀπειλοῦντας τοὺς πάντας φρικα-

λέους κινδύνου· ὁ Μελέαγρος δὲν ἀντίσταται πλέον· περιβάλλεται τὴν λαμπρὰν πανοπλίαν του, ἐξέρχεται τοῦ ἀνακτόρου καὶ ἀπώθει τοὺς ἐχθροὺς¹. Ὁ ποιητὴς δὲν μᾶς λέγει ποῖον ἦτο τὸ τέλος τοῦ ἥρωος· πιθανὸν ὅμως εἶναι ὅτι ὀλίγον βραδύτερον ἐμελλε νὰ πέσῃ θύμα τῆς Ἐρινυὸς τῆς μητρὸς του.

Ἡ ἀφήγησις αὕτη, ἡ ἐμφανίζουσα ἡμῖν τὸν Μελέαγρον ὡς ἀήττητον ἥρωα, ἀποσυρόμενον, κατόπιν προσβολῆς τινος, εἰς μακρὰν καὶ ἐκουσίαν ἀδράνειαν, ἐξ ἧς τέλος ἐξέρχεται, ἵνα κατατρομάξῃ καὶ ἐξουθενώσῃ τοὺς ἐχθροὺς τῆς πατρίδος του, παρουσιάζει, ὡς θὰ παρατηρήσατε ἤδη, καταπληκτικὰς ἀναλογίας πρὸς τὸ ἐπεισόδιον τῆς ζωῆς τοῦ Ἀχιλλεύου, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ θέμα τῆς Ἰλιάδος. Ἀλλ' εἰς τὴν ἀφήγησιν ταύτην δὲν περιέχεται ὁλόκληρος ἡ ἱστορία τοῦ Μελέαγρου. Συμπληροῦται διὰ τῶν μαρτυριῶν τῶν μυθογράφων καὶ διὰ νέων λεπτομερειῶν, αἱ ὁποῖαι ὑπονοοῦσι παράδοσιν τινα κατὰ τι διάφορον ἐκείνης, ἣν ἠκολούθησεν ὁ ὁμηρικὸς ποιητὴς.

Θαυμαστὰ περιστατικὰ περιβάλλουσι τὴν γέννησιν τοῦ Μελέαγρου, υἱοῦ τοῦ Οἰνέως καὶ τῆς Ἀλθαίας, ἡ κατ' ἄλλους υἱοῦ τοῦ Ἄρεως². Τὸ παιδίον ἦτο μόλις ἑπτὰ ἡμερῶν ἀκόμη, ὅταν αἱ Μοῖραι ἐνεφανίσθησαν εἰς τὰ ἀνίκτορα τῆς μητρὸς του, ἵνα προείπωσι τὸ πεπρωμένον τοῦ ἥρωος καὶ τὴν ἐνδοξον ἀλλὰ βραχεῖαν ζωὴν του. Ἡ Κλωθὴ λέγει ὅτι θὰ εἶναι γενναῖό ψυχος, ἡ Λάχεσις ὅτι θὰ εἶναι ἀνδρείος. Ἡ Ἄτροπος ἰδοῦσα δαυλὸν καίόμενον ἐν τῇ ἐστίᾳ, προφέρει τοὺς ὀλεθρίους αὐτοὺς λόγους: «Μελέαγρ' οὐ πρότερον τὴν τελευτὴν συμβῆναι πρὶν ἢ ὑπὸ πυρὸς ἀφανισθῆναι τὸν δαυλόν». Εἰς τὸ ἀκουσμα τῶν λόγων αὐτῶν ἡ μήτηρ περίτρομος πηδᾷ ἐκ τῆς κλίνης τῆς, ἀρπάζει τὸν δαυλὸν ἐκ τῆς πυρᾶς καὶ ἐγκλείει αὐτὸν ἐντὸς κιβωτίου, ἵνα προφυλάξῃ τὴν ζωὴν τοῦ τέκνου τῆς. Ἐν τοσούτῳ ὁ Μελέαγρος αὐξάνει ὀσημέραι, γίνεται ἰσχυρότερος καὶ θαρραλεώτερος, κατίσταται δὲ ἄνθρωπος καὶ ἀήττητος. Ἡ θήρα τοῦ καλυδωνίου κάπρου δίδει εἰς αὐτὸν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιδείξῃ τὸ θάρρος του καὶ τὴν δύναμιν τῶν βραχιόνων του. Εἰς τὴν θήραν ταύτην λαμβάνουσι μέρος οἱ ἀνδρεῖότεροι τῆς Ἑλλάδος ἥρωες: ὁ Κάστωρ καὶ ὁ Πολυδεύκης, ὁ Πηλεὺς καὶ ὁ Τελαμών, ὁ Θησεύς καὶ ὁ Πειρίθους, καθὼς καὶ ἄλλοι ἀκόμη. Μεταξὺ αὐτῶν εὐρίσκονται οἱ υἱοὶ τοῦ Θεστίου, ἀδελφοὶ τῆς Ἀλθαίας. Ἐξ ὧν ὅμως διακρίνεται ἡ Ἀταλάντη, θυγάτηρ τοῦ Ἀρνάδος Ἰάσου, ἡ πολεμικὴ καὶ κυνηγέτις παρθένος. Αὕτη πρώτη πληγώνει τὸν κάπρον, τὸν ὅποιον κατόπιν φονεύει ὁ Μελέαγρος. Ὁ ἥρωας, ἐρωτευθεὶς τὴν παρθένον διὰ τὸ κάλλος τῆς, προσφέρει εἰς αὐτὴν τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ δέρμα τοῦ ζῴου. Ἀλλ' οἱ υἱοὶ τοῦ Θεστίου, ἀγανακτήσαντες, διότι τὰ τρόπαια τῆς νίκης ἐδόθησαν εἰς γυναῖκα, ἀφῆρεσαν ἀπὸ τῆς Ἀταλάντης τὸ δῶρον τοῦ Μελέαγρου. Οὗτος δὲ ἐξοργισθεὶς φονεύει αὐτοὺς. Ἡ Ἀλθαία ἐν τῇ λύπῃ καὶ τῇ ὀργῇ αὐτῆς, ἐνθυμεῖται τότε τὴν προφητείαν τῆς Μοίρας. Ρίπτει εἰς τὰς φλόγας τὸν δαυλόν, τὸν ὅποιον ὡς πολύτιμον ἀντικείμενον ἐφύλαττε, μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης, καὶ ὁ Μελέαγρος δὲν βραδύνει ν' ἀπολεσθῇ, ὅμῳ μὲ τὸ φλεγόμενον ξύλον, μεθ' οὗ ἡ ζωὴ του συνδέεται³. Κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν, ἥτις πλησιάζει μᾶλλον πρὸς τὴν ὁμηρικὴν ἀφήγησιν,

¹ Ἰλιάδ., I, 533-600.

² Τὴν τελευταίαν γενεαλογίαν ταύτην παρεδέχθη καὶ ὁ Εὐριπ. (Μελέαγρ., ἀποσπ. I, ἐκδ. G. Dindorf). Ἐπίσης Ὑγιν. Μυθ., 14, σ 42, ἐκδ. Bunte.

³ Φρύνη, παρὰ Πανσάν., I', 31, 4. Ἀπολλοδ., A', 8, 1-2. Anton. Lib., II. Ὑγιν. Μυθ. 171. 174.

ἐκραγέντος πολέμου μεταξύ τῶν Καλυδωνίων καὶ τῶν Κουρητῶν, διὰ τὴν κατοχὴν τῶν λειψάνων τοῦ κάπρου, ὁ Μελέαγρος ἐφόνευσε κατὰ τινα ἔξοδον τοὺς υἱοὺς τοῦ Θεστίου. Τότε ἡ μήτηρ του κατηράσθη αὐτὸν καὶ ἔμεινεν ἐπὶ μακρὸν ἀδρανής. Κατὰ τὴν τελευταίαν ὥμως ἡμέραν, ἐνῷ ἡ πόλις εὐρίσκετο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἐχθροῦ, ἐξέρχεται, ὑπέικων εἰς τὰς παρακλήσεις τῆς συζύγου του καὶ πίπτει κατὰ τὴν μάχην ἢ ἄλλως πῶς φονεύεται ὑπὸ τῶν βελῶν τοῦ Ἀπόλλωνος¹, ὅστις εἶχε λάβει τοὺς Κουρητας ὑπὸ τὴν προστασίαν του, κατὰ τῶν Αἰτωλῶν. Ἐπὶ τῇ ἀκούσματι τοῦ θανάτου τοῦ ἡ μήτηρ καὶ ἡ σύζυγός του φονεύονται ἐξ ἀπελπισίας. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἀδελφάς του, ὑπὸ ἀπαρηγορήτου κατατρυχόμεναι θλίψεως, θρηνοῦσιν ἐπὶ τοῦ τάφου του, μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἡ Ἀρτεμις, ἐγγίσασα αὐτὰς διὰ τῆς ράβδου τῆς, τὰς μεταμόρφωσεν εἰς πτηνά, καὶ τὰς μετέφερεν εἰς τὴν νῆσον Λέρον. Τὰ πτηνὰ ταῦτα εἶναι αἱ μελεαγρίδες (φραγκόκοττες), αἵτινες ἔτι καὶ νῦν, εἰς ἐκάστην τοῦ ἔαρος ἐπάνοδον, φαίνονται πενθοῦσαι τὸν ἀδελφόν των². Ὁ Σοφοκλῆς ἐν τῇ τραγωδίᾳ αὐτοῦ *Μελέαγρος*, ἀναφέρει παράδοξόν τινα παράδοσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκ τῶν δακρύων τῶν πτηνῶν αὐτῶν εἶχε παραχθῇ, ἐν Ἰνδαίᾳ, τὸ κίτρινον ἤλεκτρον³. Ἡ λεπτομέρεια αὕτη πλησιάζει τὸν θρύλον τῶν Μελεαγρίδων πρὸς τὸν θρύλον τῶν Ἡλιάδων, ἀδελφῶν τοῦ Φαέθοντος, ἡλιακοῦ ἥρωος, ὡς ὁ Μελέαγρος, ἐάν πάντως ὁ φλεγόμενος δαυλός, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξαρτᾶται ἡ ζωὴ τοῦ αἰτωλοῦ ἥρωος, πρέπει νὰ προσομοιωθῇ πρὸς τὸν πυρσὸν τῆς ἡμέρας, ὅστις φαίνεται σθεννύμενος, ὅταν ὁ ἥλιος κατέρχεται εἰς τὸν ὀρίζοντα⁴.

Ὁ μῦθος τοῦ Μελεάγρου ἦτο δημοτικὸς, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα⁵. Πλείστοι τραγικοὶ ποιηταί, ὁ Φρόνιχος, ὁ Σοφοκλῆς, ὁ Εὐριπίδης, ὁ Ἀντιφῶν, ἠντλησαν ἐξ αὐτοῦ τὸ θέμα δράματος. Ἡ θήρα τοῦ κάπρου τῆς Καλυδῶνος, καὶ ὁ θάνατος τοῦ ἥρωος συχνάκις ἀπεικονίζονται ἐπὶ τῶν ἀναγλύφων τῶν σαρκοφάγων⁶. Τὰ ἀγάλματα τοῦ Μελεάγρου (εἰκ. 151) παρουσιάζουσιν ἡμῖν αὐτὸν ὑπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ θηρευτοῦ, ὀρθίου, καὶ εἰς στάσιν ἀναπαύσεως. Ἡ χλαμὺς του συγκρατουμένη διὰ πόρπης ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου τυλίγεται περὶ τὸν ἀριστερόν θραχίονα, ὅστις στηρίζεται ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ κάπρου. Ὁ κύων του εὐρίσκεται παραπλευρῶς αὐτοῦ.

Ἡ παρεμβολὴ τοῦ προσώπου τῆς Ἀταλάντης εἰς τὴν ἀφήγησιν τῆς θήρας τοῦ καλυδωνίου κάπρου δὲν ἀνέρχεται θεαίως εἰς πολὺ μακρυνὴν ἀρχαιότητα, ἀφοῦ τὸ πρῶτον ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου⁷. Ἀλλωστε ἡ νεαρὰ παρθένος, τῆς ὁποίας ἡ θελκτικὴ ὥραιότης εἶναι ἡ ἔμμεσος αἰτία τῶν δυστυχιῶν τοῦ Μελεάγρου, δὲν εἶναι προσελεύσεως αἰτωλικῆς. Εἶναι ὅτε μὲν κόρη τοῦ Ἀρκάδος Ἰάσου, ὅτε δὲ τοῦ Βοιωτοῦ

¹ Αὕτη ἦτο ἡ παράδοσις τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς Μινωίδος (Παυσαν., I', 31, 3). Βλ. ἐπίσης τὸ ὑπὸ τοῦ Heydemann δημοσιευθὲν ἀπόσπασμα σαρκοφάγου (*Arch. Zeitung*, 1871, πιν. 54, σ. 116 καὶ ἐφ.).

² Ἀντων. Ἑλ., II. Ὑγιν. Μυθ., 174. Ὁβιδ., *Μεταμ.*, VIII, 532 καὶ ἐφ.

³ Plin., *hist. nat.* XXXVII, 2, 11.

⁴ Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀρκούντως ἀληθοφανὴς ἐρμηνεία τοῦ Cox, *Mythol. of the Arvan Nations*, I, 438 καὶ ἐφ.

⁵ Βλ. R. Kékulé, *De fabula Meleagrea*, Βερολῖνον, 1861.

⁶ Περὶ τῶν μνημείων αὐτῶν, βλέπε Stephani, *Comptes rendus*, 1867, σ. 95. 102.

⁷ Ἀποσπ. *Μελεάγρ.*, παρὰ Μακροβ., *Κρον.*, E', 18.

Σχοινέως¹. Ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ Βοιωτίᾳ, ἡ ἱστορία τῆς εἰς τὰ κύρια αὐτῆς σημεῖα οὐδόλως παραλλάσσει. Ὅταν ἐγεννήθη, ὁ πατήρ τῆς, ὅστις ἐπεθύμει, ν' ἀποκτήσῃ ἄρρενα τέκνα, τὴν ἐξέθηκεν ἐπὶ ὄρους, ὅπου ἄρκτος τις ἐγαλούχησεν αὐτήν· περιουνελέγη ὑπὸ κυνηγῶν, οἵτινες ἀνέλαβον νὰ τὴν ἀναθρέψωσιν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Κένταυροι Ροίκος καὶ Ὑλάιος ἠθέλησαν νὰ προσβάλωσι τὴν τιμὴν τῆς, αὐτὴ διετρώπησεν αὐτοὺς διὰ τῶν βελῶν τῆς ὡς εἶχε πράξει ἡ Ἄρτεμις διὰ τὸν Ὠτὼν καὶ τὸν Ἐφιάλτην. Ὅταν ἐμεγάλωσεν ἀπέφευγε τὴν συναναστροφὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ διετήρησε τὴν παρθενίαν τῆς· αἰσθάνεται ἀποστροφὴν πρὸς τὸν ὕμναιον². Ζῇ εἰς τὰς ἐρημίας, πάντοτε ὠπλισμένη, διώκουσα τὰ ἄγρια ζῷα ἀνὰ τὰ ὄρη καὶ τὰς κοιλάδας, κυτῶσα διὰ τοῦ ἀκοντίου τῆς τοὺς θράχους, ἐκ τῶν ὁποίων ἀμέσως ἀναδύζει πηγὴ παγωμένου ὕδατος, ἵνα κορέσῃ τὴν δίψαν τῆς³. Βραδύτερον βλέπομεν αὐτὴν λαμβάνουσαν μέρος εἰς τὴν θήραν τῆς Καλυδῶνος καὶ ἀγωνιζομένην πρὸς τὸν Πηλέα κατὰ τοὺς ἐν Θεσσαλίᾳ μετὰ τὸν θάνατόν τοῦ Πελίου τελεσθέντας ἀγῶνας. Κατόπιν ἐπανευρίσκει τοὺς γονεῖς τῆς καὶ ἀναγνωρίζεται ὑπ' αὐτῶν. Ὁ πατήρ τῆς θέλων νὰ νυμφεύσῃ αὐτήν, ὑπόσχεται τὴν χεῖρα τῆς, εἰς ἐκεῖνον ἐκ τῶν μνηστήρων, ὅστις θὰ ἐνίκα αὐτὴν

Εἰκ. 151.—Μελέαγρος.

εἰς τὸ ἀζώνισμα τοῦ δρόμου. Πλείστοι ἥρωες εἶχον ἠττηθῇ καὶ θανατωθῇ ὑπὸ τῆς Ἀταλάντης, ὅταν εἰς ἐξ αὐτῶν, ὀνόματι Μελάνιων, ἢ Ἱππομένης, κατὰ τὸν Εὐριπίδην, ἐπενόησε τέχνασμά τι, ἵνα ἐξασφαλίσῃ τὴν ἑνωσιν, ἣν ἐπεθύμει. Εὐνοοῦμενος ὑπὸ τῆς Ἀφροδίτης, εἶχε λάβει παρὰ τῆς θεᾶς χρυσαῖα μῆλα, τὰ ὅποια ἐφρόντισε ν' ἀφήσῃ νὰ πέσουν ἐνῷ ἔτρεχε. Ἡ Ἀταλάντη ἔσκυψε νὰ τὰ συλλέξῃ καὶ οὕτω ἔμεινεν ὀπίσω. Ἐγίνε λοιπὸν σύζυγος τοῦ Μελάνιωνος, τοῦ ὁποίου τὸν ἔρωτα ἐντὸς ὀλίγου συνεμερίσθη. Ἡμέραν ὅμως τινὰ οἱ δύο σύζυγοι, εἰσελθόντες εἰς τι ἱερὸν τῆς Δήμητρος, ἐλησμόνησαν ἐν τῇ παραφορᾷ των, τὸν ὀφειλόμενον πρὸς τοὺς ἱεροὺς τόπους σεβασμόν. Ἡ ὀργὴ τῆς θεᾶς μετεμόρφωσεν ἐκεῖνον εἰς λέοντα καὶ ἐκείνην εἰς λέαιναν⁴.—Ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ δὲν εἶναι τὰ πάντα ἐξ Ἰσοῦ εὐεξήγητα· ἀλλ' ὁ χαρακτήρ τῆς Ἀταλάντης οὐδεμίαν ἐπιτρέπει ἀμφιβολίαν. Ἡ μεγάλη φροντίς αὐτῆς διὰ τὴν διατήρησιν τῆς παρθενίας τῆς, ἡ ἐλαφρότης καὶ ἡ ταχύτης αὐτῆς εἰς τὸν δρόμον, ἡ ἀγάπη τῆς πρὸς τὴν ἀγρίαν ζωὴν, ὁ χαρακτήρ τῆς κυνηγέτιδος, εἶναι τόσα χαρακτηριστικὰ πλησιάζοντα αὐτὴν πρὸς τὸν τύπον τῆς Ἀρκαδικῆς Ἀρτέμιδος, τῆς Ἀρτέμιδος-Καλλιστοῦς, τῆς ὁποίας δέον νὰ θεωρηθῇ δευτερεύουσα μορφή⁵.

Ὁ μῦθος τῆς Ἀταλάντης εἶναι ἀπλοῦν ἐπεισόδιον, αὐθαιρέτως ὑπὸ τῶν ποιη-

¹ Ἀπολλοδ., Γ', 9, 2.

² Θεογνίς στ. 1288 καὶ ἐφ.

³ Πausan., Γ', 24, 2.

⁴ Ἀπολλοδ., Γ', 9, 2 Ὑγιν. Μῦθ., 185. Σχολ. Εὐριπ., Φοιν., 150 51 Ὅβιδ, Μσταμ., X, 565-707.

⁵ A. Maury, Religions de la Grèce, I, 154. Preller, Griech. Mythol., II, 306. ἐκδ. 3η.

τῶν παρεμβληθὲν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκογενείας τοῦ Οἰνέως, τῆς ὁποίας ὑπολείπεται νὰ ἀφηγηθῶμεν τὴν συνέχειαν. Μετὰ τὸν θάνατον τῆς Ἀλθαίας, λέγουσιν οἱ μυθογράφοι, ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰτωλίας ἐνυμφεύθη ἄλλην γυναῖκα, τὴν Περίβοιαν, ἐξ ἧς ἀπέκτησεν υἱὸν τὸν Τυδέα. Εἰς τὴν Ἀἰκμαιωνίδα, τὸ ἀρχαῖον τοῦτο ποίημα, ἀφηγοῦντο ὅτι ὁ Τυδεὺς, φρονέσας τοὺς υἱοὺς τοῦ Μέλανος, οἱ ὅποιοι συνωμότητον ἐναντίον τοῦ πατρός του, ἠναγκάσθη νὰ ἐξορισθῇ μετὰ τὸν φόνον αὐτὸν καὶ ὅτι κατέφυγεν εἰς Ἄργος, παρὰ τῷ Ἀδράστῳ, ὅπου ἐνυμφεύθη μίαν τῶν θυγατέρων αὐτοῦ, τὴν Δηϊπύλῃν. Ἐκ τοῦ γάμου αὐτοῦ ἐμελλε νὰ γεννηθῇ, ὁ Διομήδης¹. Ἐν τούτοις μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Τυδέως, ὁ Οἰνεὺς, ἐκδιωχθεὶς τοῦ θρόνου, ὑπὸ τῶν ἀνεψιῶν του, κατεδικάσθη ἐπὶ μακρὸν εἰς πένητα καὶ ἄθλιον βίον. Πολὺ δὲ βραδύτερον ἐλευθεροῦται ὑπὸ τοῦ ἐγγόνου του². Αἱ δυστυχίαι τοῦ γέροντος βασιλέως, ἡ μακρὰ ἐξορία του, ἡ ἐπαναφορά του ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Αἰτωλίας καὶ ἡ λαμπρὰ τοῦ Διομήδους ἐκδίκησις, ἀπετέλουν τὴν ὑπόθεσιν ἀπολεσθείσης τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου³. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Τυδέα, γνωστὸν εἶναι πῶς συνηντήθη παρὰ τῷ Ἀδράστῳ μετὰ τοῦ Πολυνείκους καὶ πῶς ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ἐναντίον τῶν Θηβῶν ἐκστρατείαν τῶν ἀργείων Ἀρχηγῶν. Διακριθεὶς διὰ μυρίων κατορθωμάτων, ἐπληρώθη κατὰ τὴν τελευταίαν μάχην ὑπὸ τοῦ Θηβαίου Μελανίππου. Κατέκειτο δὲ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ὅταν ἡ θεὰ Ἀθηνᾶ, ἡ προστάτις τῆς οἰκογενείας του, ἔφερεν εἰς αὐτὸν φάρμακόν τι, ὅπερ ἐμελλε νὰ τὸν σώσῃ καὶ νὰ τοῦ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀθανασίαν. Ἀλλ' ὁ Ἀμφιάραος, μισῶν τὸν Τυδέα, διότι αἱ συμβουλαὶ του ὤθησαν τοὺς ἀργεῖους ἡγεμόνας εἰς τὴν ὀλεθρίαν αὐτὴν ἐκστρατείαν, ἀπεφάσισεν νὰ παρεμποδίσῃ τὴν εὐμένειαν τῆς θεᾶς. Ἀπέκοψε τὴν κεφαλὴν τοῦ Μελανίππου καὶ παρουσίασεν αὐτὴν εἰς τὸν Τυδέα. Οὗτος ἐν τῇ μανίᾳ του, ἔσχισε τὴν κεφαλὴν τοῦ ἐχθροῦ του καὶ κατέπιε τὸν ἐγκέφαλόν του. Ἡ Ἀθηνᾶ καταληφθεῖσα ὑπὸ φρίκης, δὲν ἠθέλησε νὰ καταστήσῃ ἀθάνατον τὸν ἄγριον ἡρώα. Ὁ δὲ Τυδεὺς ἀπέθανεν ὑπὸ τὰ τείχη τῶν Θηβῶν, ὅπου βραδύτερον ἐδείκνυσεν τὸν τάφον του ἐξωθεν τῶν Προϊτίδων πυλῶν⁴.

Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Διομήδης ἐκληρονόμησε τὸ θάρρος του. Ὁ Διομήδης ἦτο ἀκόμη παιδίον ὅταν ἀπέθανεν ὁ πατὴρ του, τοῦ ὁποίου τὴν δόξαν ἐμελλε νὰ ὑπερβῇ. Κατὰ πρῶτον ἐξεδικήθη διὰ τὸν θάνατόν του ἀναμνησόμενος μετὰ τῶν Ἐπιγόνων, οἵτινες ἐκυρίευσαν καὶ κατέστρεψαν τὴν πόλιν τῶν Θηβῶν. Ὁ ἡρωισμὸς του ὅμως ἔλαμψε κυρίως ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Τροίας. Γενόμενος, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀδράστου, βασιλεὺς τοῦ Ἀργους, ἡγεῖται τῶν ἀργείων πολεμιστῶν τῆς στρατιᾶς τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ἰδιαιτέρως προστατεύεται, ὡς ὁ Ὀδυσσεύς, ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, τῆς ὁποίας εὐνοούμενος ὑπῆρξεν ἄλλοτε ὁ πατὴρ του Τυδεὺς. Ἐν τῇ *Ἰλιάδι*, εἶναι ὁ ἀνδριότερος καὶ ὁ πλεόν ἀτρόμητος τῶν ἡρώων μετὰ τὸν Ἀχιλλέα. Ὡς δὲ ὡς ὁ τελευταῖος οὗτος σπουδαῖαν κατέχει θέσιν ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς παραδόσεσι τῆς Ἑλλάδος. Ἡ λατρεία του, ἀναχωρήσασα ἐξ Ἀργους, ἐξηπλώθη μέχρι τῆς Μεγάλης Ἑλ-

¹ Ἀπολλοδ., Α', 8, 4-5-6.

² Ἑκατ. ἀποσπ., 341, ἐκδ. C. Müller, -σὺλλογ. Didot.

³ Περὶ τῆς τραγωδίας ταύτης τῆς τιτλοφορουμένης *Οἰνεὺς*, καὶ τῆς ὁποίας ἡ ὑπόθεσις ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους (*Ἀχαρν.*, 418), βλέπε Welcker, *Griech. Tragödie*, II, 583.

⁴ Ἀπολλοδ., Γ', 6, 8. Σχολ. εἰς Πίνδ., *Νεμ.*, I', 12. Πανσαν., Θ', 18, 2.

λάδος, εἰς Μεταπόντιον, Θουρίους, καὶ ἡλείστας ἄλλας πόλεις, αἱ ὅποιαι ὑπερηφάνεοντο ὅτι ἰδρύθησαν ὑπ' αὐτοῦ¹.

II. ΘΕΣΣΑΛΙΑ.—ΚΕΝΤΑΥΡΟΙ ΚΑΙ ΛΑΠΙΘΑΙ.—ΧΕΙΡΩΝ.—ΟΙ ΑΛΩΑΔΑΙ.— ΠΗΛΕΥΣ. ΟΙ ΑΡΓΟΝΑΥΤΑΙ:

Οἱ θεσσαλικοὶ θρύλοι διαδραματίζονται κυρίως ἐπὶ τῆς δασύδους ὀροσειρᾶς, τῆς ἐκτεινομένης κατὰ μῆκος τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Πηνειοῦ ποταμοῦ μέχρι τοῦ ἄκρου τῆς χερσονήσου τῆς Μαγνησίας. Πρὸς βορρᾶν τῆς ὀροσειρᾶς ταύτης ἐτοποθέτουν τὸ θέατρον τῆς Τιτανομαχίας. Αἱ δὲ κλιτύς τοῦ Πηλίου πολλοὺς εἶδον νὰ μεγαλῶνουν διασήμεους τῆς Ἑλλάδος ἥρωας: τὸν Ἰάσωνα, τὸν Πηλέα, τὸν Ἀχιλλέα· αἱ ἀπόκρημνοι κορυφαί του καὶ ἄγριαί του φάραγγες ἐχρησίμευσαν ὡς ἐνδοαίτημα τοῦ σοφοῦ Χείρωνος καὶ τῶν ἀγριωπῶν Κενταύρων, ὧν ὁ μῦθος θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ πάραντα.

Οἱ Κένταυροι, τοὺς ὁποίους ἡ Ἰλιάς μᾶς παρουσιάζει ὡς ὄντα τριχωτά, δίκην ἀγρίων θηρίων, κατοικοῦντα τὰ ὄρη², εἶχον, ὡς ἔλεγον, πατέρα τὸν Ἰξίονα. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ τοῦ Ἄρεως καὶ τοῦ Φλεγύου (τοῦ φλεγομένου)³, μνηστευθεὶς τὴν Δίαν, τὴν θυγατέρα τοῦ Διωνέως, εἶχεν ὑποσχεθῆ εἰς τὸν πενθερόν του πλουσιώτατα γαμήλια δῶρα, κατὰ τὴν συνθήθειαν τῶν ἡρωικῶν χρόνων. Κατὰ τὴν ἡμέραν ὅμως τοῦ γάμου ἠθέτησε τὸν λόγον του. Ὁ Δηϊονεὺς ἐξοργίσθη κατὰ τοῦ γαμβροῦ του, οὗτος δὲ καλέσας αὐτὸν προδοτικῶς εἰς συμπόσιον, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς συμφιλιώσεως, τὸν ἔκαμε νὰ πέσῃ ἐντὸς τάφρου πλήρους πυρᾶς, ἣν εἶχε πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὀρύξει καὶ ὅπου ὁ δυστυχὴς κατεκᾶν. Τὸ ἔγκλημα τοῦτο ἤγειρε τὴν ἀγανάκτησιν ἀνθρώπων καὶ θεῶν, οἵτινες ἠρνήθησιν νὰ ἐξαγνίσωσι τὸν Ἰξίονα τοῦ διαπραχθέντος φόνου. Πανταχόθεν διωκόμενος ἀπειτᾶθη τέλος εἰς τὸν Δία, ὅστις ὑπῆρξε πλήρης εὐσπλαγχνίας δι' αὐτόν. Ὁ ἄρχων τοῦ Ὀλύμπου δὲν ἠρέκεσθη μόνον νὰ τὸν συγχωρήσῃ· τὸν ἐδέχθη εἰς τὴν τράπεζάν του καὶ τοῦ ἐπέτρεψε νὰ συναναστρέφεται τοὺς ἀθανάτους. Ἀλλ' ὁ ἀχάριστος Ἰξίων ἐλησμόνησε τὰς εὐεργεσίας αὐτάς· ἐτόλμησε δὲ νὰ διώξῃ διὰ τῶν ἐρωτικῶν του πόθων αὐτὴν τὴν βασίλισσαν τοῦ οὐρανοῦ. Ὁ Ζεὺς, ἔν' ἀπατήσῃ αὐτόν, σχηματίζει νέφος, εἰς τὸ ὅποιον δίδει τὴν μορφήν τῆς Ἥρας. Ὁ Ἰξίων πλησιάζει, ἐνηγκαλίζεται τὴν νεφέλην, ἐνούται μετ' αὐτῆς· ἐκ δὲ τῆς ἐνώσεως ταύτης γεννᾶται ὃν τι ἄγριον καὶ τερατῶδες: ὁ Κένταυρος. Βραδύτερον ὁ Κένταυρος, ἐνούμενος μετὰ τῶν φορβᾶδων τῆς Μαγνησίας, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Πηλίου, καθίσταται οὕτω πατήρ τῆς θαυμαστῆς ἀγέλης τῶν Κενταύρων, τῶν ὁποίων τὸ σῶμα ἐν-

¹ Τῶν συμβάντων τῆς Ἰλιάδος μὴ περιλαμβανομένων εἰς τὸ πρόγραμμά μας, ἀναγκαζόμεθα νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὰς βραχεῖας ταύτας περὶ Διομήδους ἐνδείξεις.

² Ἰλιάδ., Κ, 268, Β, 743.

³ Αἱ γενεαλογίαι τοῦ Ἰξίονος ποικίλλουσι πολύ, ἐξελέξαμεν τὰς χαρακτηριστικωτέρας. Βλ. Στραβ., Ι', 442. Ὑγιν., Μυθ., 62. Διοδ., Δ', 69. Σχολ., Πινδ., Πυθ., Β', 39. Σχολ. Ἀπολλων Ροδ., Γ', 62.

θυμίζει ταυτοχρόνως τὴν φύσιν τῆς μητρός του καὶ τὴν τοῦ πατρὸς του. Ἐχουσι δηλαδὴ κορμὸν ἀνθρώπου τοποθετημένον ἐπὶ σώματος ἵππου (εἰκ. 152) "Ὅσον ἀφορᾷ νὸν Ἰξίονα, οὗτος ἐτιμωρήθη διὰ τὴν αὐθάδειαν του. Ὁ Ζεὺς ἀνέθεσεν εἰς τὸν Ἑρμῆν νὰ προσδέσῃ αὐτὸν ἐπὶ πτερωτοῦ τροχοῦ, ὅστις τὸν συμπαρασύρει ἀνὰ τὸ διάστημα· τὸ μαρτύριον τοῦτο βραδύτερον τοποθετεῖται μόνον ἐν ᾄδῃ¹.

Ἐν τῇ τελευταίᾳ λεπτομερείᾳ ταύτῃ ἀνεξήτησαν οἱ μυθογράφοι τὴν ἐξήγησιν

Εἰκ. 152. — Κένταυρος.

τοῦ μύθου τοῦ Ἰξίονος. Ὁ Ἰξίων, πράγματι, κατὰ τὴν ἐτυμολογικὴν ἀνάλυσιν τοῦ ὀνόματός του, εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, «ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸν τροχόν, ὁ περιστρεφόμενος ὡς τροχός²». Ποία ὅμως ἡ ἔννοια τῆς ἐκφράσεως ταύτης; Ὁ Adalbert Kuhn, βασιζόμενος ἐπὶ τοῦ σήμερον ἀμφισβητουμένου³ συσχετισμοῦ τοῦ Κενταῦρος πρὸς τὸ βεδικὸν *Gandharva* (ὁ ἐντὸς τῶν νεφῶν κεχυμμένος ἥλιος), ἔδλεπεν ἐν τῇ μαρτυρίᾳ τοῦ πατρὸς τῶν Κενταύρων Ἰξίονος, εἰκόνα τοῦ ἡλιακοῦ τροχοῦ, περὶ τοῦ ὁποῖου

¹ Ἡ κυριώτερα πηγὴ τοῦ μύθου τοῦ Ἰξίονος εἶναι ὁ Β' Πυθιονικός τοῦ Πινδάρου (στ. 21-48, ἐκδ. Dissen). Ἐκτὸς τῶν εἰς τὴν προηγούμενῃ σημείωσιν ὑποδεικνυσμένων χωρίων, βλ. Σχολ., Φωκ., 1185.

² Ἡ λέξις Ἰξίων ἀνήκει εἰς ἃν ῥέξαν καὶ ἡ σανσκριτικὴ *ākṣas*, ἡ ἐλληνικὴ ἄξων, καὶ ἡ λατινικὴ *axis* (A. Kuhn, *Herabkunft des Feuers*, σ. 69. Bréal, *Mythe d'Edipe*, σ. 10).

³ Βλέπε Fick, *Die Spracheinheit der Indogermanen*, σ. 153.

συχνάκις γίνεται λόγος εἰς τὰς Ἰνδοευρωπαϊκάς παραδόσεις¹. Ἀλλ' ἡ ἐρμηνεία αὕτη πολλὰς ἐγείρει δυσκολίας καὶ δὲν διασαφηνίζει ἱκανοποιητικῶς τὴν φύσιν τῶν Κενταύρων. Ὁ W. Mannhardt παρατηρεῖ ὅτι, κατὰ τὸν σχολιαστὴν τοῦ Πινδάρου, ὁ Ἰξίων ἀποθνήσκει παρασυρόμενος ὑπὸ δίνης θυέλλης², καταλήγει δὲ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἰξίων προσωποποιεῖ τὴν λαίλαπα ἢ τὸν περιδινόμενον σίφωνα. Τὸ θέαμα τοῦ τρομεροῦ αὐτοῦ φαινομένου εἶχεν ἐμπνεύσει, λέγει, εἰς τὴν λαϊκὴν φαντασίαν τὴν ἰδέαν κακοῦ τινος δαίμονος, ἐντὸς τοῦ σίφωνος κατοικοῦντος, δαίμονος δυστυχούς, καταδεδδικασμένου νὰ περιστρέφεται μετ' αὐτοῦ, ὡς ἐὰν ἦτο προσδεδεμένος εἰς τροχόν³. Εὐνόητον ὅθεν πῶς ὁ Ἰξίων ἐνοῦται μετὰ τῆς Νεφέλης, ἀφοῦ ἡ λαίλαψ πρὶν ἢ ὁρμήσῃ ἐπὶ τῆς γῆς, σχηματίζεται εἰς τοὺς κόλπους τῶν νεφῶν καὶ πῶς ὁ Διὸς Πάτερ ἐπιπτεῖ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰξίονος ἀνορυχθεῖσαν καὶ πλήρη πυρὸς τάφρον, ἀφοῦ ἡ λαίλαψ συνοδεύεται πάντοτε ὑπὸ ἡλεκτρικῶν φαινομένων. Ἡ πρώτη σύζυγος τοῦ Ἰξίονος, Δία (ἡ οὐρανία), εἶναι ἀπλῶς ἐτέρα μορφή τῆς Νεφέλης, διότι φέρει εἰς τὴν ζωὴν τὸν *Περίθουν*, τοῦ ὁποῦ τοῦ ὄνομα εἶναι ἡ ἐπανάληψις τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρὸς τοῦ⁴ καὶ ἡ ἔκφρασις τοῦ αὐτοῦ φαινομένου.

Τὴν διαμονὴν τῶν Κενταύρων ἐτοποθέτουν οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλίας ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Πηλίου, πέριξ τῆς ὁποίας συγκεντροῦνται τὰ νέφη καὶ ἐκρήγνυται ἡ θυέλλα. Τὰ διάφορα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν διδόμενα εἰς αὐτοὺς ὀνόματα ἐκφράζουσι πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως. Ὅντα ἄγρια, μὲ μορφήν τρομακτικὴν (Ἄγριος, Μελανεύς, Μέρμερος, κτλ.), μὲ ἀκατάσχετον δύναμιν (Βιάνωρ, Εὐρύνομος), ἀληθὴ θηρία (Ἄρκτος, Δημόλεων, Λύκος), κατοικοῦσι τὰ ὄρη, τὰ ὁποῖα ἀντηχοῦσιν ἀπὸ τὰς τρομερὰς ἰαχὰς των (Τηλεβόας, Ἐρίγδουπος), συχναῖς εἰς τὰ δάση (Γλαῖος, Δρύαλος, Πευκεῖδαι), τῶν ὁποίων τὰ δένδρα μεταχειρίζονται ὡς ὅπλα κατὰ τὰς μάχας. Ταυτοχρόνως σχετίζονται πρὸς τὸ πῦρ, πρὸς τὰς χειμαρρῶδεις βροχὰς (Φλεγραιὸς Πύρετος, Ἰμβρεύς, Κρηναῖος). Τὰ πλεῖστα τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν πλησιάζουσιν αὐτοὺς, ὡς ἀπέδειξεν ἐσχάτως ὁ Mannhardt, πρὸς τοὺς ἀγρίους ἀνθρώπους (*wilde Leute*), τῶν γερμανικῶν παραδόσεων, καὶ πρὸς τοὺς δαίμονας τῶν δασῶν τῆς μυθολογίας τοῦ βορρᾶ· ὄντα τριχωτά, μὲ μακρὰν κυματίζουσαν κόμην, συχνάκις ἐμφανιζόμενα ὑπὸ μορφήν ζῴου· γίγαντες τῆς λάγνου φύσεως, φιλοπόλεμα τέρατα, μαχόμενα μετὰ τῶν δι' ἐκτριζομένων δένδρων, ἢ διὰ βράχων ἀποσπασθέντων ἐκ τῶν ὀρέων, καὶ τῶν ὁποίων ἡ παρουσία ἀποκαλύπτεται ἐν τοῖς σφοδροῖς ἀνέμοις⁵. Ὅθεν οἱ Κένταυροι, τέκνα τῆς Νεφέλης καὶ τοῦ Ἰξίονος, τοῦ νέφους δηλαδὴ καὶ τῆς λαίλαπος, εἶναι οἱ τρομεροὶ δαίμονες τῆς θυέλλης, τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα οὐδαμῶς εἶναι τόσο ἐν ἰσχυρᾷ ὅσον ἐπὶ τῶν ὀρέων καὶ ἐντὸς τῶν δασῶν, ὧν λυγίζει καὶ θραύει τὰ δένδρα. Ἡ ταχύτης καὶ ἡ ὁρμητικότης τῆς πορείας των, καὶ αἱ ὀξεῖαι κραυγαὶ

¹ A. kuhn. *Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch.*, I, 535. *Herabkunft des Feuers*, 48 καὶ ἐφ., 95 καὶ ἐφ.

² Ποθ., II, 39: ὑπὸ γὰρ δίνης καὶ θυέλλης αὐτὸν ἐξαγασθέντα φθαζῆναι φαίν.

³ W. Mannhardt, *Antike Wald- und Feldkulte* (Βερολῖνον, 1877), κεφ. II, σ. 88-89.

⁴ Ὁ Pott, *Zeitschr. f. vergl. Sprachf.*, VII, 93, ἐρμηνεύει τὸ *Περίθους* διὰ τοῦ *Περίθους*, «ὁ περιτρέχων, ὁ περιστρεφόμενος». Βλ. G. Curtius, *Grundzüge der Griechischen Etymologie*, σ. 274, ἐκδ. 5η.

⁵ Mannhardt, *συγγρ. προαναφερθέν*, σ. 39.

των ἐγένοντο βεβαίως ἀφορμὴ, ὥστε νὰ προσομοιωθῶσι πρὸς ἵππους, συμφώνως πρὸς εἰκόνα ἐπανευρισκομένην εἰς τὰς δημῳδούς παραδόσεις τῆς Ρωσσίας, ὅπου ὁ *Ljesche*, τὸ πνεῦμα τῶν δασῶν, ὑλακτεῖ ὡς κύων, μυκάται ὡς βοῦς, «χρεμετίζει ὡς ἵππος». Κατὰ τὰς αὐτὰς παραδόσεις, αἱ κατὰστροφαι τῆς λαίλαπος προξενοῦνται ὑπὸ τῆς θορυβώδους μάχης τῶν δαιμόνων τῶν δασῶν (*Liésowiki*), οἵτινες ἐξ ἀποστάσεως ἑκατὸν βερστίων ἐκσφενδονίζουσιν ἐναντίον ἀλλήλων αἰωνόβια δένδρα καὶ βράχους βάρους τεσσάρων χιλιάδων λιβρῶν¹. Ὁ συσχετισμὸς οὗτος μᾶς βοηθεῖ νὰ κατανοήσωμεν τὴν περιβόητον μάχην τῶν Κενταύρων καὶ τῶν Λαπιθῶν, τὸ ἀγαπητὸν θέμα τῶν ποιητῶν καὶ ἰδίως τῶν ἑλλήνων καλλιτεχνῶν, οἵτινες ἀναπαρέστησαν αὐτὴν ἐπὶ τῆς ξυφορίου τοῦ Ὁησείου, ἐπὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Βάσσαις καὶ ἐπὶ πολλῶν ἄλλων μνημείων.

Οἱ Λαπίθαι, οἵτινες ἔχουσι βασιλέα τὸν υἱὸν τοῦ Ἰξίονος Πειρίθου, ὑπῆρξαν ἀρχικῶς καὶ ἕνεκα τῆς καταγωγῆς των ταύτης, μυθικὰ ὄντα τῆς αὐτῆς οἰκογενείας τῶν Κενταύρων, ἀπὸ τῶν ὁποίων διέκρινον αὐτοὺς βραδύτερον οἱ ποιηταί, προσδίδοντες εἰς αὐτοὺς ἀνθρωπίνην μορφήν καὶ παρουσιάζοντες αὐτοὺς ὡς λαὸν πραγματικόν. Κατὰ τὴν πιθανωτέραν τοῦ ὀνόματός των ἑτυμολογίαν, εἶναι καὶ αὐτοὶ καταστρεπτικοὶ δαίμονες, βιαίως δράσεως²· ἀλλ' ὅταν ἡ ἐποποιία ἐξηγηθῶσιν αὐτοὺς, ἔχασαν τὸν κτηνώδη των χαρακτήρα, ἵνα γίνωσιν ἄπλοὶ ἄνδρες πολεμισταί. Ἰδοὺ πῶς ἐξερράγη ἡ μεταξὺ αὐτῶν συμπλοκή. «Ὅταν ὁ Πειρίθους ἐνυμφεύθῃ τὴν Ἴπποδάμειαν (τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα ἐνθυμίζει τὴν ἵππειαν φύσιν τῶν Κενταύρων), ἐκάλεσεν εἰς τὰς ἐορτὰς τῶν γάμων τὸν συγγενὴ του Κένταυρον Εὐρυτίονα. Οὗτος παραδοθεὶς ἄνευ περιορισμοῦ εἰς τὰς ἀπολαύσεις τοῦ συμποσίου, ἐντὸς ὀλίγου ἐμεθύσθη· ἐν τῇ παραξάλῃ δὲ καὶ τῇ μέθῃ του, ἤπλωσε τὰς χεῖράς του ἐπὶ τῆς συζύγου τοῦ βασιλέως τῶν Λαπιθῶν καὶ ἠθέλησε νὰ τὴν παρασύρῃ μετ' αὐτοῦ. Οἱ ἥρωες ἀγανακτήσαντες διὰ τὴν αὐθάδειάν του, διώκουσιν αὐτὸν ἐκ τῶν ἀνακτόρων, ἀφοῦ πρότερον ἔκοψαν τὰ ὦτα καὶ τὴν ρίνα του. Οἱ ἀδελφοὶ του, Κένταυροι, τρέχουσι νὰ ἐκδικηθῶσιν. Εἶναι ὥπλισμένοι διὰ πελωρίων θράχων καὶ γιγαντιαίων πεύκων, τὰ ὅποια μετεχειρίζοντο ὡς ἀκόντια. Εἰσβάλλουσι θορυβωδῶς εἰς τὴν αἵθουσαν τοῦ συμποσίου, ὀρμουσιν ἐναντίον τῶν νεανίδων καὶ τῶν νεανιῶν, ἐπιχειροῦντες νὰ ἀρπάσωσιν αὐτοὺς, πολλοὶ δὲ τῶν Λαπιθῶν πίπτουσιν ὑπὸ τὰ πλήγματά των (εἰκ. 153). Οὗτοι ὅμως ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Πειρίθου καὶ βοηθούμενοι ὑπὸ τοῦ ἀηττήτου Ὁησέως, δὲν βραδύνουσι νὰ ὑπερσχύσωσι. Μάχονται σῶμα πρὸς σῶμα μετὰ τῶν Κενταύρων, καταβάλλουσιν αὐτοὺς, διαπερῶσιν διὰ τῶν ξιφῶν των τοὺς ἀνθισταμένους, καὶ τρέπουσιν εἰς φυγὴν τοὺς ἄλλους, τοὺς ὁποίους καταδιώκουσι μέχρι τῶν προπύλων τῆς Πίνδου³. Οἱ ταραχώδεις

¹ Ὁμοίως, σ. 89. Ὁ Preller, *Griech. Myth.*, II, σ. 9, δίδει ἄλλην ἐρμηνείαν εἰς τοὺς Κενταύρους. Θεωρεῖ αὐτοὺς, ἄνευ εὐλόγου αἰτίας, ὡς χειμάρρους κατερχομένους ἐκ τοῦ Πηλίου. Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην, ἣν ἠσπάσθη καὶ ὁ Roscher (*Jahrbuch f. class. Philol.*, 1872, σ. 421 καὶ ἐφ.), κατεπολέμησε ὁ E. Plew (ἐν τῇ αὐτῇ συλλογῇ, 1873, σ. 193 καὶ ἐφ.).

² Ἡ λέξις λατ—ιθ—αι ἀνήκει εἰς τὴν ρίζαν λάπ, ἐξ οὗ καὶ τὸ ρῆμα ἀλαπάξω, συνταράσσω, καταστρέφω, καὶ τὸ οὐσιαστικόν, λαλάφ. Ἡ ρίζα αὕτη εἶναι σχετικὴ πρὸς τὴν ραπ=αρπ. Ὅθεν τὸ ὄνομα τῶν Λαπιθῶν ἔχει τὴν αὐτὴν ἔννοιαν πρὸς τὸν Ἀρπυιῶν (τῶν διαίων ἀνέμων).

³ Ὀδυσσ., Φ', 295. *Πιᾶδ.*, Α', 263. *Ἀποτ.* *Ἡρακλ.*, 178—190. *Διοδ.*, Δ', 70. *Υγιν.*, *Μεθ.*, 33. *Ὁδιδίου Μεταμ.*, XII, 210—535.

αὐτοὶ γάμοι, μὲ τὴν τραγικὴν τῶν ἑκδασιν, δὲν εἶναι γεγονὸς μεμονωμένον ἐν τῇ μυθολογίᾳ τῶν λαῶν τῆς ἀρείας φυλῆς. Αἱ λαϊκαὶ δεισιδαιμονίαι ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ρωσσίᾳ παριστῶσι τὴν λαίλαπα ὡς τοὺς θορυβώδεις γάμους τοῦ δαίμονος τῶν δασῶν, ὅστις χορεύει μετὰ τῆς νέας συζύγου του ¹, ἔτι δὲ καὶ σήμερον, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Παρνασσοῦ, αἱ καταιγίδες ἢ αἱ χιονοθύελλαι εἶναι, εἰς τὰ ὄμματα τῶν χωρικῶν, τὸ ἀποτέλεσμα μανιωδῶν μαχῶν, τὰς ὁποίας συγκροτοῦσιν, ἐπὶ τῶν κορυφῶν, οἱ δαίμονες τοῦ ὄρους ².

Ἄλλαι θεσσαλικάι παραδόσεις παρουσιάζουσι τοὺς Κενταύρους ὑπὸ διαφορετικῇ

Εἰκ. 153.—Μάχη Κενταύρου καὶ Λαπιθῶν.

ἀποψιν. Ἐκ τῶν ἐλλήνων γεωγράφων μανθάνομεν ὅτι ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ Πηλίου φύεται μέγας ἀριθμὸς φυτῶν ἐχόντων θεραπευτικὰς ιδιότητας ³. Προσέδωσαν ὅθεν εἰς τὰ θαυμαστά ὄντα τὰ κατοικιῶντα ἐντὸς τῶν δασῶν του, τὴν ἐπιστήμην τῶν ἱατρικῶν βοτάνων καὶ τὴν τέχνην τοῦ θεραπεύειν. Ἡ ἰδιότης αὕτη, κατ' ἀρχὰς ἀναμφιδόλως κοινὴ εἰς ὅλους τοὺς Κενταύρους κατέστη σὺν τῷ χρόνῳ ἀποκλειστικὸν προνόμιον ἑνὸς ἐξ αὐτῶν τοῦ σοφοῦ Χείρωνος, οὗτινος ὁ ἀγαθὸς καὶ γλυκὺς χαρακτήρ ἀποτελεῖ πληρεστάτην ἀντίθεσιν πρὸς τὸν χαρακτήρα τῶν ἀδελφῶν του. Καίτοι δὲ ὁμοιάζει πρὸς αὐτοὺς κατὰ τὴν φυσικὴν διάπλασιν, διακρίνεται ὅμως αὐτῶν ὡς ἐκ τῆς γενεολογίας του. Εἶναι υἱὸς τοῦ Κρόνου· μήτηρ του εἶναι ἢ Φιλύρα ⁴, ἢ νύμφη τῆς φιλύρας, τῆς ὁποίας τὰ φύλλα πολλάκις ἐχρησίμευσαν εἰς τὴν ἀρχέγονον τῆς Ἑλλάδος ἱατρικὴν. Ὁ Χείρων εἶναι κυνηγός, ὡς οἱ ἀδελφοί του, ἀλλ' εἶναι πρὸ παντὸς ἱατρός. Ὁ Χείρων, ὡς τὸ ὄνομά του ὑποδηλοῖ, εἶναι ὁ ἐπιδέξιος χειρουργός, ὁ γνωρίζων νὰ ἐπιδέσῃ τὰς πληγὰς καὶ καταπραῦνῃ τοὺς πόνους διὰ τῆς ἐπιθέσεως ἀνακουφιστικῶν φαρμάκων. Πάντες λοιπὸν οἱ θεσσαλοὶ ἥρωες τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς, γινώσκαι τῆς ἐπιστήμης ταύτης, ἐθεωροῦντο ὡς μαθηταὶ ἐκείνου, ὃν ἀπεκάλουν «δικαιότατον Κενταύρων». Ὅταν ἐγεννήθη ὁ Ἀσκληπιός, ὁ πατήρ του Ἀπόλλων ἔφερεν αὐτὸν εἰς τὸν Χείρωνα, ὅστις ἐμερίμνησε διὰ τὴν ἀνατροφὴν του, διδάξας εἰς αὐτὸν τὴν θηρευτικὴν τέχνην καὶ καταστήσας αὐτὸν ἐπιδέξιον ἱατρὸν· εἰς τὴν σχολὴν του ἔμαθεν ὁ Ἀσκληπιὸς ὅχι μόνον νὰ ἐπιβραδύνῃ τὸν θάνατον ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀποθανόντας ν' ἀνεγείρῃ ⁵.

¹ Mannhardt, *συγγρ.* προαν. σ. 96.

² B. Schmidt, *Volksleben der Neugriechen*, σ. 189.

³ Δικταρχος, ἀποσπ. 60, ἐκδ. G. Müller. Ἀποσπ. *Hist. Græc.*, II, σ. 262.

⁴ Ἀπολλοδ., Α', 2, 2.

⁵ Ἀπολλοδ., Γ', 10, 3. Ἐν τῇ Ἰλιάδι (Δ, 218), ὁ Μαχῶν θεραπεύει τὰς πληγὰς, διὰ τῶν φαρμάκων, τὰ ὁποῖα ὁ Χείρων εἶχε διδάξει εἰς τὸν πατέρα του Ἀσκληπιόν.

Βραδύτερον ὁ Χείρων μετέδωσε τὴν αὐτὴν διδασκαλίαν εἰς τὸν Ἀχιλλέα¹, τοῦ ὁποῖου τὸν πατέρα Πηλέα εἶχεν ἄλλοτε περιποιηθῆ καὶ προστατεύσει. Οὕτω ἐσχηματίσθη ὁ μῦθος τῆς ὑπὸ τοῦ Χείρωνος ἀνατροφῆς τοῦ Ἀχιλλέως, μῦθος, τὸν ὁποῖον ἀγνοοῦσιν οἱ ὁμηρικοὶ ποιηταί. Ὁ ἀγαθοποιός, αὐτὸς τοῦ Πηλείου δαίμων, ὅστις πρῶτος μετεχειρίσθη τὰς βοτανικὰς του γνώσεις πρὸς ἀνακούφισιν τῆς ἀνθρωπότητος, ἦτο ἀντικείμενον ἰδιαιτέρως ἐκ μέρους τῶν Μαγνήτων λατρείας, οἵτινες ἀνὰ πᾶν ἔτος προσέφερον εἰς αὐτὸν τὰς ἀπαρχὰς τοῦ ἔαρος². Ἡ ἀνάμνησίς του διετηρήθη ἐν τῇ ὀνόματι τοῦ Χειρωνείου ἢ μεγάλου Κενταυροῦ, τοῦ ὁποῖου ἡ ρίζα εἶχε τὴν δύναμιν ν' ἀπομακρύνῃ τοὺς ὄφεις, νὰ καθιστᾷ αὐτοὺς ἀβλαβεῖς ἢ καὶ νὰ τοὺς φονεύῃ διὰ τοῦ ἀρώματός του³.

Μετὰ τῆς μυθολογικῆς ομάδος τῶν Κενταύρων καὶ τῶν θεσσαλῶν Λαπιθῶν συνδέονται οἱ Ἀλωάδαι ἢ Ἀλωίδαι, οἵτινες εἶναι προσωποποιήσεις ἀναλόγων φαινομένων⁴. Οἱ δύο Ἀλωάδαι Ἐφιάλτης καὶ Ὠτος ἔχουσι μητέρα τὴν θυγατέρα τοῦ Τριόπα Ἰφιμέδειαν, πατέρα δὲ τὸν Ἀλωέα ἢ τὸν ἐνοσίγαιον θεόν Ποσειδῶνα. Τὰ ὀνόματά των⁵, ὡς καὶ οἱ μῦθοι των ἐκφράζουσι τὴν βιαιότητα τῆς φύσεώς των. Εἶναι ὄντα ἄγρια, ὡς οἱ Κένταυροι, γιγαντιαία, ὡς οἱ Τιτᾶνες. Φθάσαντες εἰς ἡλικίαν ἐννέα ἐτῶν, λέγει ὁ ὁμηρικὸς ποιητής, ἐννεαπῆχες ἦσαν κατὰ τὸ πλάτος, κατὰ δὲ τὸ μῆκος ἐννεόργυιοι. Ἀποθρασυνθέντες ἐκ τῆς αὐξούσης δυνάμεώς των, ἐτόλμησαν νὰ κηρύξωσι τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν Ὀλυμπίων. Ἰνα δὲ φθάσωσι μέχρι τῆς κατοικίας τῶν θεῶν ἐπεσώρευσαν τὸ Πήλιον ἐπὶ τῆς Ὀσσης. Ἡ ἐπιχείρησίς των θὰ ἐπετύγχανε, εἰ δὲν ἐφόνευεν αὐτοὺς διὰ τὸν βελὼν τοῦ υἱοῦ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Λητοῦς Ἀπόλλων, πρὶν ἀκόμη φυτρώσουν τὰ γένηα των:

«ἀλλ' ὄλεσεν Διὸς υἱός, ὃν ἡύκομος τέκε Λητώ,
ἀμφοτέρω, πρὶν σφωῖν ὑπὸ κροτάφοισιν ἰούλους
ἀνθῆναι πυκάσαι τε γένους εὐανθέϊ λάνχη⁶».

Ὡς καὶ ἄλλοι γίγαντες θέλουσι καὶ αὐτοὶ νὰ προσβάλλωσι τὴν τιμὴν τῆς Ἥρας ἢ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ καταστρέφονται, θύματα τῆς αὐθαδείας των. Ἐν Νάξῳ, ἡ ἀδελφὴ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐφόνευεν αὐτοὺς αἰφνιδιστικῶς. Ἐλαβε τὴν μορφήν ἐλάφου καὶ ἐρρίφθη μεταξὺ τῶν δύο. Οἱ δὲ Ἀλωάδαι ἐπιχειρήσαντες νὰ κυπήσωσι τὸ ζῶον ἀλληλοδιετρυπῆθησαν διὰ τῶν ἀκοντίων των⁷. Εἰκόνιζον αὐτοὺς εἰς τὸν ἄδην,

¹ Ἰλιάδος, Δ, 830.

² Πλουτ., Συμπ., Γ', 1, 3.

³ Δικαιαρχ., ἀποσπ. ἀναφερθὲν ἀνωτέρω.

⁴ Περὶ τῶν προσώπων αὐτῶν, βλέπε Welcker, *Kleine Schriften*, II, *die Molionen und die Aloiden*. Blondel, ἀρθρ. *Aloadae* τοῦ *Dictionnaire des antiquités* τῶν Daremberg καὶ Saglio.

⁵ Ἐφιάλτης, «ὁ ὀρμῶν ἐπὶ τινος». Ὠτος, «ὁ προσκρούων ἢ ὁ διασαλεύων».

⁶ Ὀδυσσ., Δ, 305-320. Ἐν Ἰλιάδι (Ε', 385), οἱ Ἀλωάδαι δεσμεύουσι τὸν Ἄρην καὶ κλείουσιν αὐτὸν ἐπὶ δεκατρεῖς μῆνας ἐντὸς χαλκῆς φυλακῆς.

⁷ Ἀπολλοδ., Α', 7, 4.

δεδεμένους ἐπὶ κίονος νῶτα πρὸς νῶτα· ὄφεις δὲ εἰλίσσοντο περὶ τὰ μέλη αὐτῶν¹. Ἡ φυσικὴ τῶν σημασία εἶναι καταφανής. Τὰ τέκνα ταῦτα τοῦ Ποσειδῶνος, δηλαδὴ οἱ ἄτιμοι τῆς θαλάσσης, τὰ βίαια ταῦτα ὄντα, μὲ τὸ γιγαντιαῖον ἀνάστημα, τὴν ταχεῖαν ἀνάπτυξιν, τὴν βραχεῖαν ζωὴν, οἱ ἐχθροὶ αὐτοὶ τῶν θεῶν, οἱ ἐπαναλαμβάνοντες τὴν κατὰ τῶν Ὀλυμπίων μάχην τῶν Τιτάνων καὶ οὔτινες ἀποθνήσκουσιν ὑπὸ τὰ βέλη τῶν θεοτήτων τοῦ φωτός, οὐδὲν ἄλλο δύνανται νὰ εἶναι ἢ τὰ φαινόμενα τῆς θυέλλης. Ὁ χαρακτήρ αὐτῶν ὡς διδύμων γιγάντων πλησιάζει ταυτοχρόνως αὐτοὺς πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους νικηθέντας δύο Μολίωνα, ἐν οἷς ἀνεγνωρίσαμεν τοὺς δαίμονας τῆς ἀστραπῆς καὶ τῆς βροντῆς.

Εἰς τῶν διασημοτέρων ἡρώων τοῦ μεσημέρινοῦ τῆς Θεσσαλίας τμήματος ἦτο ὁ Πηλεΐδης. Αἱ περιπέτεαί του ἀπετέλεσαν τὸ θέμα πλείστων δημηδῶν παραδόσεως, αἵτινες ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου ἢ τῶν ἡσιοδικῶν ποιητῶν ὑμνηθεῖσαι, φαίνονται συγκεντρωθεῖσαι καὶ ταξινομηθεῖσαι ἐνωρίτατα εἰς ἓν αὐτοτελὲς ποίημα². Τὴν ἀρχαίαν ταύτην Πηλεΐαδα, ἐξ ἧς βεβαίως ἐνεπνεύσθη ὁ Εὐριπίδης διὰ τὴν τραγωδίαν του Πηλεΐδης, συνώψισεν πιθανῶς, κατὰ τὰ κυριώτερα αὐτῆς συμβάντα, ὁ Ἀπολλόδωρος, ὅστις εἶναι δι' ἡμᾶς σήμερον ἡ σπουδαιότερα πηγὴ τῶν εἰς τὸν πατέρα τοῦ Ἀχιλλέως ἀφορώντων μύθων.

Ὁ Πηλεΐδης συνεδέετο διὰ συγγενικῶν δεσμῶν πρὸς τὰς παραδόσεις τῆς νήσου Αἰγίνης. Ἦτο υἱὸς τοῦ Αἰακοῦ καὶ τῆς Ἐνδηΐδος καὶ ἀδελφὸς τοῦ Τελαμῶνος. Κατὰ τὸν Φερεκύδην, τῇ ἀληθείᾳ, ὁ Τελαμῶν ἦτο ἀπλῶς φίλος τοῦ Πηλέως· εἶχε δὲ πατέρα τὸν Ἀκταῖον, καὶ μητέρα τὴν Γλαύκην· ἀλλ' οἱ μυθογράφοι, ὡς ἀπὸ συμφώνου μᾶς λέγουσιν ὅτι ὁ Αἰακὸς ἐνυμφεύθη ἐξ ἄλλου τὴν θυγατέρα τοῦ Νηρέως Ψαμμάθην, ἥτις μετεμορφώθη εἰς φῶκος «διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι συνελθεῖν» καὶ ἔτεκε παῖδα τὸν Φῶκον³. Αἱ διάφοροι αὗται γενεαλογίαι, καθ' ἃς προσωποποιοῦνται τὰ ὀνόματα τῆς παραλίας, τοῦ γλαυκοῦ κύματος, τῆς ἄμμου, τῶν φυκῶν⁴, δεικνύουσιν ἡμῖν ὅτι ἡ μυθολογικὴ οἰκογένεια τοῦ Αἰακοῦ ὀφείλει τὴν καταγωγὴν της εἰς τινὰ τῶν φαινομένων, τῶν παρατηρουμένων ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς θαλάσσης. Ἡ ἱστορία τοῦ Πηλέως, συζύγου τῆς Θέτιδος, ἀναγεται ἀληθοφανῶς εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν ἰδεῶν.

Ὁ Πηλεΐδης καὶ ὁ Τελαμῶν, μᾶς λέγει ὁ Ἀπολλόδωρος, φθονοῦντες τὸν ἀδελφὸν αὐτῶν Φῶκον, διότι τοὺς ἐνῖκα εἰς τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας, ἠθέλησαν ν' ἀπαλλαγῶσιν αὐτοῦ. Κατὰ τινὰς ἀγῶνας ὁ Τελαμῶν, ἔβαλε τὸν δίσκον του κατὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ Φῶκου, ὅστις ἔπεσεν ἀμέσως νεκρὸς⁵. Οἱ δύο ἀδελφοὶ προσεπάθησαν ν' ἀποκρύψωσι τὸ ἔγκλημά των, θάπτοντες μετὰ μεγάλης φροντίδος τὸ σῶμα τοῦ θύματός των· ἀλλὰ τὸ σῶμα αὐτὸ ἐντὸς ὀλίγου ἀνεκαλύφθη. Ἀναγνωρισθέντες ὡς ἔνοχοι διὰ

¹ Ὑγν. Μῦθ., 28. Ἐπὶ τῶν καλλιτεχνικῶν ἀναπαραστάσεων τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος τῶν Ἀλωάδων εἶναι σῶμα ὄφeos. Συγχέονται:] μετὰ τῶν Γιγάντων. Βλ. *Élite Céramogr.* I, πιν. 5. Gerhard, *Trinkschalen und Gefässe*.

² Εἶναι ἡ πιθανωτάτη γνώμη, ἡ ἐσχάτως ὑποστηριχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Mannhardt, *Antike Wald- und Feldkulte*, σ. 53 καὶ ἐφ.

³ Ἀπολλοδ., Γ', 12, 6, Anton. Liber., XXXVIX.

⁴ Τὸ ὄνομα φῶκος εἶναι ταυτόσημον τοῦ φῶκος.

⁵ Ἀπολλοδ., χ. π. Κατὰ τὸν Διόδωρον (Δ', 72) καὶ τὸν Παυσανίαν (Β', 29, 9. Γ', 30, 4), τὸν φόνον αὐτὸν διαπράττει ὁ Πηλεΐδης.

τὴν ἀδελφοκτονίαν, ὁ Τελαμὼν καὶ ὁ Πηλεὺς ἐξεδιώχθησαν ἐκ τῆς Αἰγίνης ὑπὸ τοῦ πατρὸς των. Ὁ πρῶτος μετέβη εἰς Σαλαμίνα παρὰ τῇ βασιλεῖ Κυκρεῖ, ἐκ τοῦ οὐοῦ ἐκκληρονόμησε τὸν θρόνον· ὁ Πηλεὺς ἀπεσύρθη ἐν Φθίᾳ, παρὰ τῇ Εὐρυτίωνι, ὅστις ἀφ' οὗ ἀπεκάθαρεν αὐτὸν ἐκ τοῦ χυθέντος αἵματος, τοῦ ἔδωσε τὴν κόρην του Ἀντιγόνην καὶ τὸ τρίτον τοῦ βασιλείου του¹. Ἀλλ' ὁ Πηλεὺς διέπραξε καὶ ἄλλον φόνον, τὴν φορὰν αὐτὴν ἀκουσίως του. Κατὰ τὴν θήραν τοῦ Καλυδωνίου κάπρου, εἰς ἣν συνώδεε τὸν πένθερόν του, τὸ ἐναντίον τοῦ ζῆφου ὑπ' αὐτοῦ ριφθὲν ἀκόντιον, ἀποκλίναν τοῦ σκοποῦ του διετρύπησε τὸν Εὐρυτίωνα. Ἀναγκασθεὶς νὰ ἐξορισθῇ τῆς Φθίας, μετέβη καὶ ἐζήτησε τὴν φιλοξενίαν τοῦ βασιλέως τῆς Ἰωλκοῦ Ἀκάστου, ὅστις ἀπεκάθαρεν αὐτόν, ὡς εἶχε πράξει καὶ ὁ Εὐρυτίων. Κατὰ τὴν διαμονήν του εἰς Ἰωλκὸν ἡ γυνὴ τοῦ βασιλέως Ἀστυδάμεια ἦ, κατὰ τὸν Πίνδαρον, Ἰπολύτη, ἐρωτεύθη αὐτόν καὶ τοῦ ἔκαμε προτάσεις, τὰς οὐσίας ἐκεῖνος ἀπερρίψεν. Αὕτη, ἵνα ἐκδικηθῇ, στέλλει ψευδεῖς εἰδήσεις εἰς τὴν σύζυγον τοῦ ἥρωος, τὴν ἀπομείνας ἐν Φθίᾳ, ἀναγγέλλουσα εἰς αὐτὴν ὅτι ὁ Πηλεὺς μέλλει νὰ νυμφευθῇ τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀκάστου Στερόπην. Ἐπὶ τῇ εἰδήσει ταύτῃ, ἡ Ἀντιγόνη ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ τῆς αὐτοκτονεῖ. Ἡ Ἀστυδάμεια ὅμως δὲν ἐθεώρησε τὸν ἑαυτὸν τῆς ἱκανοποιηθέντα· καταγγέλλει τὸν Πηλέα εἰς τὸν σύζυγόν της, ὅτι δῆθεν ἐδοκίμασε νὰ τὴν βιάσῃ. Οὗτος, παρὰ τὴν ὀργήν του δὲν ἠθέλησε νὰ χύσῃ τὸ αἷμα τοῦ ξένου του· συμπρέλαθεν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ ὄρους Πηλείου κατὰ τινὰ θήραν ἀγρίων ζώων, ἐλπίζων ὅτι θὰ εὗρισκε κατὰ τὴν θήραν ταύτην τὸν θάνατον. Ὁ Πηλεὺς ὅμως ἦτο ὁ δεξιώτερος καὶ ὁ τολμηρότερος τῶν θηρευτῶν. Δὲν καταδέχεται νὰ παραλάβῃ τὰς δοράς τῶν φονευομένων ὑπ' αὐτοῦ ζώων· περιορίζεται μόνον νὰ κόπῃ τὰς γλώσσας των, τὰς οὐσίας κλείει ἐντὸς τοῦ σάκκου του. Μετὰ τὸ πέρας τῆς θήρας ἐξαπλώνει πρὸ τῶν ἐκπλήκτων ὀφθαλμῶν τῶν συντρόφων του τὰς ἀναντιρρήτους ἀποδείξεις τῶν πολυαριθμῶν θηραμάτων του. Μετ' ὀλίγον δὲ καταβεβλημένος ἐκ τῆς κοπώσεως, ἀποκοιμᾶται ἐπὶ τοῦ ὄρους. Ὁ ἥρωος εἶχεν ὡς μόνον τοῦ ὄπλου θαυμαστόν τι ἐγχειρίδιον, κατασκευασθὲν ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου. Ὁ Ἀκάστος ἐπωφελεῖται τοῦ ὕπνου του καὶ κρύπτει τὸ ὄπλον αὐτοῦ ἐντὸς στάβλου βοῶν, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ὁ Πηλεὺς, κοιμώμενος καὶ ἄοπλος, θὰ ἐγίνετο λεία τῶν ἀγρίων θηρίων, ἢ ὅτι θὰ ἀπέθνησκεν ὑπὸ τὰ πλήγματα τῶν Κενταύρων. Ὁ ἥρωος ἀφυπνιζόμενος ἀναζητεῖ πανταχοῦ τὸ ὄπλον του. Ὡς δὲ εἶχε προβλέψει ὁ βασιλεὺς ἀνακαλύπτεται καὶ προσβάλλεται ὑπὸ τῶν Κενταύρων· ὁ Χείρων ὅμως, τοῦ οὐοῦ εὐνοούμενος εἶναι ὁ Πηλεὺς, τοῦ σώζει τὴν ζωὴν καὶ τοῦ ἀποδίδει τὸ ἐγχειρίδιόν του. Οὕτω ὥπλισμένος ὁ Πηλεὺς ἐπανερχεται εἰς Ἰωλκὸν, φονεύει τὸν βασιλέα καὶ τὴν βασίλισσαν καὶ καθίσταται κύριος τῆς χώρας². Αἱ περιπέτειαι αὗται, τῶν οὐοῶν ὁ Mannhardt κατέδειξε τὴν ἀναλογίαν πρὸς τινὰ μέρη τοῦ γερμανικοῦ θρύλου τοῦ Σίμφριδ καὶ τοῦ κελτικοῦ τοιοῦτου τοῦ Τριστάνου³, ἀνήκουσιν ἀναμφιβόλως εἰς τὰ ἀρχαιότερα στρώματα τῶν δημῶδων παραδόσεων. Εὐνόητον ἔθεν πῶς ἀπετέλεσαν τὸ θέμα ἀνεπτυγμένων ἀσμάτων, καὶ παρέσχον εἰς τὸν Εὐριπίδην, ὡς ἐκ τῶν ἀποτε-

¹ Ἀπολλοδ., Γ', 31, 1. Σχολ., Ἀριστοφ., Νεφ., 1063.

² Ἡσιόδ., ἀποσπ., 110, ἐκδ. Götting, παρὰ Σχολ. Πινδ., Νεμ., Δ', 95 (59 ἐκδ. Dissen). Πινδ., Νεμ., Ε', 30. Γ', 34. Ἀπολλοδ., Γ', 13, 3. Anton. Liber., 38. Σχολ., Ἀριστοφ., Νεφ., 1063.

³ Antike Wald- und Feldkulte, σ. 54-58.

λούντων αὐτάς δραματικῶν ἐπεισοδίων, τὴν ὕλην τραγυδίας πλήρους ἐνδιαφέροντος.

Οἱ γάμοι τοῦ Πηλέως καὶ τῆς Θέτιδος, οἱ τοσάκις ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως ὁμιληθέντες, καὶ τῶν ὁποίων ἡχὴ ἐγένετο ὁ Κάτρυλλος εἰς τὸ περίφημον Ἐπιθαλάμιόν του, συχνάκις δ' ἐπίσης εἰκονιζόμενοι ἐπὶ τῶν παραστατικῶν μνημείων, ἦτο μῦθος ἐξ ἴσου δημώδης ἐν Θεσσαλίᾳ πρὸς τὸν τῆς θήρας τοῦ Πηλίου. Ἀναγινώσκομεν ἐν τοῖς ὁμηρικαῖς ποιήμασιν, ὅτι ἡ Ἥρα ἔδωκε τὴν Θέτιδα ὡς σύζυγον εἰς τὸν Πηλέα, τὸν ὑπὸ τῶν θεῶν ἀγαπώμενον ἥρωα· μανθάνομεν δὲ ταυτοχρόνως ὅτι ἡ Θέτις ἐνυμφεύθη τὸν Πηλέα παρὰ τὴν θέλησίν της¹. Ἡ ἀντίστασις αὕτη τῆς θεᾶς εἰς τὸν ἔρωτα τοῦ ἥρωος, τὸν ὁποῖον τῆς προσορίζουν οἱ Ὀλύμπιοι, εἶναι, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐν τῶν κυριωτέρων χαρακτηριστικῶν τοῦ μύθου. Ἐλεγον ὅτι ἡ Θέτις ἔσχε θεῖους ἐραστάς.

Εἰκ. 154. — Ὁ Πηλεὺς διώκων τὴν Θέτιν.

πρὶν ἢ θνητὸς τῆς ἐπιθυμίας αὐτήν. Ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Ποσειδῶν εἶχον ἄλλοτε ἐρίσαι διὰ τὴν ἀπόκτησίν τις. Ἡμέραν ὅμως τινά, ἡ σοφὴ καὶ προφητικὴ Θέμις, ἀποκαλύπτουσα, ἐν τῇ μέσῃ τῆς συναθροίσεως τῶν ἀθανάτων, τὰ μυστικά τοῦ μέλλοντος, ἀνείργειλεν ὅτι ὁ ἐκ τῆς Θέτιδος γεννηθησόμενος υἱὸς θὰ ἦτο καλλίτερος καὶ ἰσχυρότερος τοῦ πατρὸς του. Πρὸ τῆς ἀπειλῆς ταύτης, οἱ δύο μεγάλοι θεοὶ ἀπεσύρθησαν, παρήτησαν τὴν ἐρωτικὴν καταδίωξίν των καὶ ἀπεφάσισαν ὅτι ἡ Θέτις θὰ ἐγίνετο σύζυγος θνητοῦ². Ἀλλ' ἡ θαλασσία θεὰ δὲν ἀπεδέχθη τὴν ἀπόφασιν ταύτην· μόνον δὲ εἰς τὴν βίαν ὑποκύπτει. Πλεῖστα γραπτὰ ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων αἱ πληροφορίες συμπληρώνουν τὰς ἀφηγήσεις τῶν ποιητῶν, παρουσιάζουσιν ἡμῖν τὸν Πηλέα καταδιώκοντα μεγάλοις βήμασι τὴν Θέτιν, ἣτις φεύγει πρὸ αὐτοῦ (εἰκ. 154). Χάρις εἰς τὰς συμβουλὰς καὶ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ πιστοῦ φίλου του Χείρωνος, κατενίκησε τέλος τὴν ἀντίστασίν της. Ὅταν δὲ κατώρθωσε νὰ τὴν συλλάβῃ, αὕτη προσπαθεῖ νὰ διαφύγῃ τὰς περιπτύξεις τοῦ ἀλλάσσουσα φύσιν. Μεταμορφοῦται ἐκ περιτροπῆς, ὡς ὁ

¹ Ἰλιάδος, Ω, 59 καὶ ἐφ. Ὀδυσ., Σ, 432 καὶ ἐφ. Ὁ Κάτρυλλος δὲν εἶναι πιστὸς εἰς τὴν παράδοσιν, ὅταν λέγῃ ἐν τῇ Ἐπιθαλαμίῳ του, στ. 10: «*Tum Thetis humanos non despicit hymenaeos*».

² Πινδ., Ἰσθμ., Ζ', 27 «*θνητῷ αὐτὴν συνοικήσαι*». Ἀπολλοδ., Γ', 13, 5.

Πρωτεύς, εἰς πῦρ, εἰς ὕδωρ, εἰς λέοντα καὶ εἰς ὄφιν (εἰκ. 155). Ἄλλ' ὁ Πηλεΐδης, μηδόλως πτοηθείς, δαμάζει διαδοχικῶς ἕκαστον τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐμφανιζομένων τεράτων χωρὶς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν λείαν του· τέλος ἐξέρχεται τοῦ ἀγῶνος νικητῆς, ἀρπάζων εἰς τοὺς βραχίονάς του τὴν σύζυγον, ἣν διὰ τῆς τόλμης του κατέκτησεν¹. Ἐντὸς ὀλίγου, ἐπὶ τῶν κορυφῶν τοῦ Πηλίου καὶ ἐντὸς τοῦ σπηλαίου τοῦ Κενταύρου Χείρωνος, ἐορτάζονται οἱ γάμοι των, εἰς τοὺς ὁποίους προσέρχονται ὅλοι οἱ

Εἰκ. 155.—Ἡ πάλη τοῦ Πηλέως καὶ τῆς Θέτιδος.

θεοί, κατερχόμενοι τοῦ Ὀλύμπου, ὡς καὶ κατὰ τοὺς γάμους τοῦ Κάδμου καὶ τῆς Ἀρμονίας. Ὁ περίφημος ἀμφορεὺς τοῦ Κλιτίου καὶ τοῦ Ἐργοτίμου (vase François), ὁ εὐρισκόμενος εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Φλωρεντίας², παριστᾷ ὁλόκληρον τὴν θείαν ἀκολουθίαν, συνωθουμένην περὶ τοὺς νεονύμφους καὶ κομίζουσαν εἰς αὐτοὺς δῶρα μεγαλοπρεπῇ. Ὁ Ποσειδῶν προσφέρει εἰς τὸν Πηλέα δύο ἵππους ἀθανάτους, τὸν Βάλιον καὶ τὸν Ξάνθον· ἄλλοι θεοὶ δίδουν εἰς αὐτὸν τὰ λαμπρὰ καὶ ἀήττητα ὅπλα, ἅτινα βραδύτερον θὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ὅπλα τοῦ Ἀχιλλέως. Ὁ Κένταυρος τοῦ χαρίζει δόρυ ἐκ μελίας τοῦ Πηλίου, ὅπερ, ἡμέραν τινά, θὰ ἐπιτελέσῃ θαύματα εἰς τὰς χεῖρας τοῦ υἱοῦ του³. Τὴν εὐθυμίαν τῆς ἐορτῆς ζωογονεῖ ἡ κιθάρα τοῦ Ἀπόλλωνος, τὰ ἄσματα τῶν Μουσῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἀντηχοῦσιν αἱ ἡχοὶ τοῦ ὄρους⁴, αἱ προφητεῖαι τῶν Μοιρῶν, αἱ ἀποκαλύπτουσαι τὸ ἐνδοξον πεπρωμένον τοῦ παιδός, ὅπερ θὰ γεννηθῇ ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης. Ἐκτοτε ὁ Πηλεΐδης, εἰς τὸν ὁποῖον ὅλοι οἱ θεοὶ «δόσαν

¹ Πινδ., Νεμ., Γ', 35. Ἀνδρομ., 1257 καὶ ἐφ. Εὐρίσκομεν ἔτι καὶ σήμερον, παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλήσι, παραδόσεις ἀναλόγους πρὸς τὰς τῆς υσταμορφώσεως τῆς Θέτιδος. Βλέπε B. Schimdt, *Das Volksleben der Neugriechen*, I, σ. 116, διὰ τὰ μνημεῖα, βλ. Overbeck, *Die Bildwerke zum tebischen und troischen Heldenkreis*, σ. 172–206. Stephani, *Comptes rendus de l'Acad. de Saint-Petersbourg*, 1867, σ. 25 καὶ ἐφ. 1869, σ. 181.

² Βλέπε τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ ἀγγείου αὐτοῦ ἐν τοῖς *Monuments de l'Institut archéologique de Rome*, IV, πιν. 54–57.

³ Ἰλιάδος, II, 141, 877. P, 194. Σ, 84. Ψ, 277 κτλ.

⁴ Πιν. Νεμ., Ε', 22. Εὐριπ., Ἰφιγ. Ἀδλ., 1040 καὶ ἐφ. Κατούλλ., Ἐπιθάλ., 64.

ἀρκαὰ δῶρα ἐκ γενετῆς,» εἶναι ὁ εὐτυχὴς τῆς Θέτιδος σύζυγος· βασιλεύει τῶν Μυρμηδόνων πλουσιώτατος καὶ ἰσχυρότατος πάντων. Μίαν μόνον ἔχει λύπην, ὅτι δὲν βλέπει ἐντὸς τοῦ ἀνακτόρου του πολυαρίθμους ἀπογόνους ἀλλ' ὅτι μόνον ἓνα παῖδα ἀπέκτησε καὶ ὅτι ὁ παῖς αὐτὸς ἦτο καταδικασμένος εἰς πρόωρον θάνατον¹.

Ἡ γέννησις καὶ ἡ πρώτη τοῦ Ἀχιλλέως βρεφικὴ ἡλικία περιβάλλεται ὑπὸ θαυμαστῶν περιστατικῶν, ἡ ἐπινόησις τῶν ὁποίων φαίνεται οὕσα μεταγενεστέρα τῆς Ἰλιάδος, ἡ ὁποία οὐδόλως ὑπαινίσσεται αὐτά. Πάντες γνωρίζομεν τὸν μῦθον κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Ἀχιλλεύς, ἐμβαπτίζόμενος ἐντὸς τοῦ ὕδατος τῆς Στυγός, καθίσταται καθ'

Εἰκ. 156. — Ὁ Ἀχιλλεύς ἐμβαπτίζόμενος εἰς τὴν Στύγα.

ὅλον τὸ σῶμα ἄτρωτος, ἐκτὸς τῆς πτέρνης, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἡ μήτηρ του ἐκράτει αὐτὸν (εἰκ. 156). Ἀλλ' ὁ μῦθος οὗτος δὲν ἦτο, βεβαίως, τοσοῦτον συνήθης εἰς τοὺς ἀρχαίους ὅσον εἰς τοὺς νεωτέρους, ἀφοῦ πρώτη περὶ αὐτοῦ γίνεται μνεία ἐν τῇ Ἀχιλλίδι τοῦ Στατίου². Κατὰ τὸ ἡσιοδικὸν ποίημα *Αἰγιμῖος*, ὁ Πηλεὺς, ἀντιθέτως πρὸς τὴν ὁμηρικὴν παράδοσιν, ἔσχεν ἐκ τῆς Θέτιδος πολλοὺς υἱούς. Ὅσακις ἡ θεὰ καθίστατο μήτηρ, ἐδύθιζε τὸ νεογνὸν ἐντὸς χύτρας ζέοντος ὕδατος, ἵνα δοκιμάσῃ ἂν ἦτο ἀθάνατος. Ὁ Πηλεὺς εἶχεν οὕτω χάσει πολλοὺς ἐκ τῶν υἱῶν του· προέλαβεν ὅμως καὶ ἔσωσε τὸν Ἀχιλλέα, ὅστις ἐπρόκειτο εἰς τὴν αὐτὴν νὰ ὑποβληθῇ δοκιμασίαν³. Ἀλλ' ἡ γενικὴ παράδοσις περὶ γεννήσεως τοῦ ἥρωος εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀπολλοδώρου μεταδοθεῖσα ἡμῖν: «Ὡς δὲ ἐγέννησε Θέτις ἐκ Πηλέως βρέφος, ἀθάνατον θέλουσα ποιῆσαι τοῦτο, κρύφα Πηλέως εἰς τὸ πῦρ ἐγκρυβοῦσα τῆς νυκτὸς ἐφθειρεν, ὃ ἦν αὐτῷ θνητὸν πατρὸν, Πηλεὺς δ' ἐπιτηρήσας καὶ ἀσπαίροντα τὸν παῖδα ἰδὼν ἐπὶ τοῦ πυρὸς ἐδόγησε· καὶ Θέτις κωλυθεῖσα τὴν προαίρεσιν τελειῶσαι, νήπιον τὸν παῖδα ἀπολιποῦσα πρὸς Νηρηίδας ὤχετο⁴». Ἡ ἀφήγησις αὕτη θὰ παρελήφθη ἐκ τοῦ ἐλευσινίου θρύ-

¹ Ἰλιάδ., Ω, 534—540.

² Δ', 269 καὶ ἐφ. Ἑλ. ἐπίσης Fulgent., *Myth.*, III, 7.

³ Σχολ., Ἀπολλων., Ἀργον., Δ', 814. Σχολ., Ἀριστοφ., *Νεφ.*, 1068, σ. 443, συλλ. Didot.

⁴ Ἀπολλοδ., Γ', 13, 6. Ἐπίσης Ἀπολλων., Ἀργον., Δ', 869 καὶ ἐφ. Σχολ., Ἰλιάδος, II, 36.

λου, ἀνάλογος οὕσα πρὸς τὸ ἐπεισόδιον τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Δημοφῶντος, υἱοῦ τοῦ Κελεοῦ, ἐν τῇ πέμπτῃ δημοικῷ ὕμνῳ¹. Ὅθεν δὲν ἀνήκει εἰς πολὺ ἀρχαίας παραδόσεις.

Μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῆς Θέτιδος, ὁ Πηλεὺς ὀδηγεῖ τὸ παιδίον εἰς τὸν Χείρωνα, ὅστις πρόκειται ν' ἀναθρέψῃ αὐτό². Μεταξὺ τῶν εἰς τὸν Ἡσίοδον ἀποδιδόμενων ποιημάτων, ἀνέφερον τὰς Χείρωνος Ὑποθήκας, ὅπου, ὑπὸ μορφῇν διδασκαλίας τοῦ σοφοῦ Κενταύρου πρὸς τὸν μαθητὴν του, περιελαμβάνοντο ἀποφθέγματα ἀρετῆς καὶ πρακτικῆς σοφίας. Ὁ ρόλος ὅμως οὗτος τοῦ ἀρχεγόνου ἡθικοῦ, ὁ ἀποδιδόμενος εἰς τὸν Χείρωνα δὲν πηγάζει προφανῶς ἐκ τοῦ λαοῦ. Κατὰ τοὺς ποιητὰς καὶ τοὺς συνοψίζοντας αὐτοὺς μυθογράφους, ἡ ἀνατροφή τοῦ Ἀχιλλέως εἶναι καθαρῶς φυσική. Ὁ Χείρων τρέφει τὸν νεαρὸν ἥρωα δι' ἐγκεφάλου κάπρων καὶ ἀρκτων, δι' ἐντοσθίων λεόντων, ἡ πρώτη δὲ ἐκ τῶν τεχνῶν, τὰς ὁποίας διδάσκει εἰς αὐτόν, εἶναι ἡ θηρευτική³. Ὁ Πίνδαρος ἐχάραξε τὴν εἰκόνα τῆς ἐλευθέρως αὐτῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Ἀχιλλέως ἐπὶ τοῦ Πηλίου, ὅπου αἱ νύμφαι Φιλύρα καὶ Χαρικλὼ εἶναι σύντροφοί του καὶ ὅπου παίζων ἐπιτελεῖ θαυμαστά κατορθώματα. Αἱ παιδικαὶ του χεῖρες κραδαίνουσι θαυράτατον ἀκόντιον· εἰς ἡλικίαν ἑπτὰ ἐτῶν, ταχὺς ὥς οἱ ἄνθρωποι,

«μάχα λεόντεσσιν ἀγροτέροις ἔπρασεν φόνον,
κάπρους τ' ἐναιρε, σώματα δὲ παρὰ Κρονίδαν
Κένταυρον ἀσθμαίνων ἐκόμιζεν,
ἐξέτης τὸ πρῶτον, ὄλον δ' ἔπειτ' ἂν χρόνον·
τὸν ἐθάμβεον Ἀρτεμῖς τε καὶ Ἥρασι· Ἀθάναν
κτείνοντ' ἐλάφους ἄνευ κυνῶν δολίωνθ' ἐρκέων·
ποσὶ γὰρ κράτεσκε»⁴

Ἐν τούτῳ ἡ Θέτις, ἂν καὶ χωρισμένη ἀπὸ τὸν θνητὸν σύζυγόν της, ἐξακολουθεῖ νὰ φροντίζῃ διὰ τὸν Ἀχιλλέα, ἀπὸ τοῦ δάθους τῆς θαλασσίας διαμονῆς της, ὅπου ὁ υἱὸς της ἐπισκέπτεται ἐνίοτε αὐτήν⁵. Ἦτο ἐννέα ἐτῶν ὅταν ὁ Κάλχας προεμάντευσεν ὅτι ἡ Τροία δὲν θὰ ἐκυριεύετο ἄνευ αὐτοῦ. Ἡ μήτηρ του προβλέπουσα ὅτι κατὰ τὴν ἐκστρατείαν αὐτήν θὰ ἀπέθνησκε, προσπαθεῖ νὰ τὸν σώσῃ ἀπὸ τὴν ἀναμένουσαν αὐτὸν μοῖραν. Κρύπτει αὐτὸν ὑπὸ γυναικεῖα ἐνδύματα καὶ τὸν παρουσιάζει οὕτω μετημφιεσμένον εἰς τὸν βασιλέα τῆς Σκύρου Λυκομήδην, ὅστις δέχεται αὐτὸν εἰς τὰ ἀνάκτορά του καὶ τὸν ἀνατρέφει μετὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ θυγατέρων. Ἐλεγον ὅτι βραδύτερον μίαν ἐξ αὐτῶν, ἡ Δηϊδάμεια, μιγεῖσα μετ' αὐτοῦ, ἔφερεν εἰς τὴν ζωὴν υἱόν, τὸν Πύρρον ἢ Νεοπτόλεμον. Οἱ Ἕλληνες δὲν ἐβράδυνον ν' ἀνακαλύψωσι τὸ καταφύγιον τοῦ νεαροῦ ἥρωος. Ἐπεμψαν πρεσβεῖαν εἰς τὸν Λυκομήδην, ὅστις ἀρνηθεὶς τὴν παρουσίαν τοῦ Ἀχιλλέως, ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους νὰ ἐρευνήσωσιν ἐν

¹ στ. 238 καὶ ἑφ.

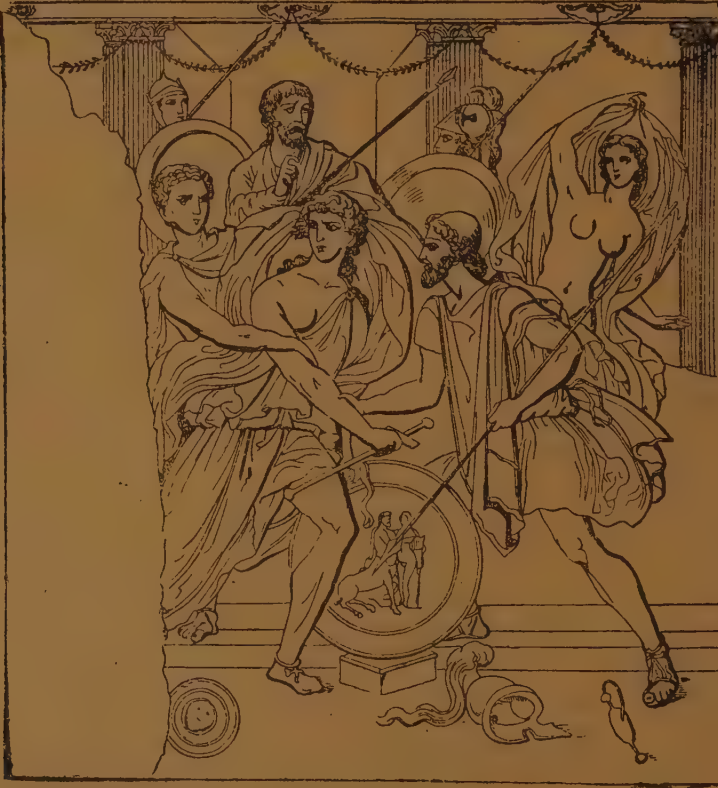
² Ὡς γνωστὸν, κατὰ τὴν *Λιάδα*, παιδαγωγὸς τοῦ Ἀχιλλέως ἦτο ὁ Φοῖβις καὶ οὐχὶ ὁ Χείρων.

³ Ἀπολλοδ., Γ', 13, 6. Ἐν τούτοις τὰ μνημεῖα εἰκονίζουσιν ἐνίοτε τὸν Χείρωνα διδάσκοντα εἰς τὸν Ἀχιλλέα τὴν τέχνην τῆς λύρας. Βλ. Helbig, *Wandgemälde*, ἀριθμ. 1271 καὶ ἑφ.

⁴ Πινδ. Νεμ., Γ', 75-90.

⁵ Welcker, *Alte Denkmäler*, III, πιν. 25.

τῇ οἰκίᾳ του. Ἡ ἔρευνα ἐπέτυχε χάρις εἰς τὴν πανουργίαν τοῦ Ὀδυσσεύς. Οὗτος εἶχεν ἀποθέσει εἰς τὸν προθάλαμον τοῦ ἀνακτόρου δόρυ καὶ ἀσπίδα· κατόπιν ἐσήμανε διὰ τῆς σάλπιγγος καὶ ἔκαμε ν' ἀντηχήσῃ ἡ κλαγγὴ τῶν ὅπλων. Ἀκούσας τὸν θόρυβον αὐτόν, ὁ Ἀχιλλεὺς ὀρμᾷ, ὥς ἐάν ἐπρόκειτο νὰ βαδίσῃ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, σχίζει εἰς τεμάχια τὴν γυναικείαν ἀμφίεσίν του καὶ ἀρπάζει τὰ ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεύς προπα-

Εἰκ. 157. - Ὁ Ἀχιλλεὺς ἀναγνωρίζεσθαι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

ρασκευασθέντα ὅπλα (εἰκ. 157). Ἀναγνωρισθεῖς, ὑπέσχεσθαι εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν συνδρομὴν του καὶ ἀναχωρεῖ μετ' αὐτῶν¹. Τὸ ὑπόλοιπον τῆς σταδιοδρομίας τοῦ Ἀχιλλεύς ἀνήκει εἰς τὴν ἐπικλὴν ποίησιν, εἰς τὴν Ἰλιάδα ἰδίως, ἢ μελέτη τῆς ὁποίας δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὰ ὅρια τοῦ παρόντος συγγράμματος.

Μετὰ τῆς Θεσπυχίας ἐπίσης καὶ ἰδίως μετὰ τῆς φυλῆς τῶν ἐν Ἰωλκῷ ἐγκατεστημένων Μινυῶν ὀφείλομεν νὰ συνδέσωμεν ἐν τῶν σπουδαιτέρων θρυλικῶν συμβάντων τῆς ἡρωϊκῆς Ἑλλάδος: τὴν τοσοῦτον διάσημον καὶ δημόδη, ἀπὸ αὐτῶν τῶν χρόνων τῆς Ὀδυσσειᾶς², ἱστορίαν τοῦ σκάφους τῆς Ἀργεὺς καὶ τῆς Ἀργοναυτικῆς ἐκ-

¹ Ἀπολλοδ., Γ', 13, 8. Ἑξιν. Μῦθ., 96.

² Ὀδυσ., Μ, 70. Ἀργῶ πῶσι μέλουσα.

στρατείας. Δὲν προτιθέμεθα νὰ ἐκθέσωμεν ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ τὸν μῦθον αὐτόν, ὅστις ἐπλουτίσθη καὶ περιεπλάκη, σὺν τῷ χρόνῳ, ἐκ πολυαρίθμων ξένων πρὸς τὸν ἀρχικὸν μῦθον συμβάντων. Θὰ περιορισθῶμεν, νὰ ὑπομνήσωμεν τὰ οὐσιωδέστερα περιστατικά του, καὶ νὰ καθορίσωμεν, κατὰ τὸ δυνατόν τὸν χαρακτήρα του.

Ἀντικείμενον τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἦτο ἡ ἀναζήτησις καὶ ἀπόκτησις τοῦ χρυσομάλλου δέρατος, οἷτινος τὴν ἱστορίαν ὀφείλομεν κατὰ πρῶτον νὰ διηγηθῶμεν ¹.

Εἰς τῶν υἱῶν τοῦ Αἰόλου ὁ Ἀθάμας, βασιλεὺς τῶν Μινυῶν τοῦ βοιωτικοῦ Ὀρχομενοῦ, εἶχε συζευχθῇ τὴν θεὰν Νεφέλην, ἐξ ἧς ἀπέκτησεν ἓνα υἱὸν καὶ μίαν θυγατέρα: τὸν Φρίξον καὶ τὴν Ἑλλην. Μετὰ τινα ἔτη ἐγκατέλειπε τὴν πρώτην αὐτὴν σύζυγόν του, ἵνα συνέλθῃ εἰς δεῦτερον γάμον, ἐνωθεὶς μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Κάδ-

Εἰκ. 158.—Ὁ Φρίξος καὶ ἡ Ἑλλή ἐπὶ τοῦ κριοῦ.

μου Ἰνοῦς. Τὰ τέκνα τῆς Νεφέλης κατέστησαν ἐντὸς ὀλίγου μισητότατα εἰς τὴν μητρειάν των, ἥτις ἀνεζήτει εὐκαιρίαν, ὅπως ἀπαλλαγῇ αὐτῶν. Τῆς χώρας τοῦ Ὀρχομενοῦ κατατροχομένης ὑπὸ λιμοῦ, αἰτία τοῦ ὁποίου ἦτο ἡ ξηρασία, ὁ Ἀθάμας ἔστειλε νὰ ζητήσῃ τὴν συμβουλήν τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν. Ὅταν οἱ ἀπεσταλμένοι ἐπέστρεψαν, ἡ Ἰνώ ἔπεισεν αὐτοὺς νὰ ἀλλοιώσουν τὸν χρησμόν. Ὅθεν, κατὰ τοὺς ὑποτιθεμένους λόγους τοῦ θεοῦ, τὸ κκχὸν θὰ κατέπαυον ὑπὸ ἓνα μόνον ὄρον: νὰ θυσιασθῇ ὁ Φρίξος εἰς τὸν Δία. Ὁ βασιλεὺς ὑπέκυψεν εἰς τὴν θυσίαν τοῦ υἱοῦ του, ἀλλὰ καθ' ἣν στιγμήν ὁ νεανίας ἐπλησίαζεν εἰς τὸν βωμὸν ἀνηρπάγη μυστηριωδῶς ὑπὸ τῆς μητρὸς του Νεφέλης, ἥτις ἐξηγράνισε ταυτοχρόνως καὶ τὴν ἀδελφήν του Ἑλλην. Ἡ Νεφέλη εἶχε θαυμαστὸν κριόν, πεπρωτισμένον μὲ ἀνθρωπίνην λαλίαν, κριὸν φέ-

¹ Πηγαί: Πινθ., Περθ., Δ'. Ἀπολλοδ., Α', 9. 1. Ἀπολλων. Ρ., Δ', 120-128. Β', 1144 καὶ καὶ ἐφ. Ὑγιν. Μερθ., 3 καὶ 188, κτλ.

ροντα δέρας χρυσοῦν¹, τὸν ὁποῖον τῇ ἔειχε δωρήσῃ ὁ Ἑρμῆς. Τοποθετεῖται τὰ δύο παιδία ἐπὶ τοῦ ζώου, ὅπερ τὰ μεταφέρει ταχύτατα μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς (εἰκ. 158). Περὶ τὸ μέσον τοῦ ταξειδίου, ἡ Ἑλλή ὀλισθαίνει ἐκ τοῦ κριοῦ καὶ πίπτει εἰς τὴν θάλασσαν παρὰ τὸ στενόν, ὅπερ φέρει τὸ ὄνομά της (Ἑλλήσποντος). Ὁ Φρίξος ἐξακολουθεῖ τὴν πορείαν του μετὰ τοῦ κριοῦ καὶ φθάνει εἰς τὴν πόλιν Αἴαν,

«.....τόθι τ' ὠκέος Ἑλίοιο
ἀκτίνες χρυσέφ. κείναι ἐν θαλάμῳ
ὠκεανοῦ παρὰ χεῖλος.....²»

Τῆς χώρας ταύτης ἐδασίλευεν ὁ Αἰήτης, υἱὸς τοῦ Ἥλιου καὶ τῆς Περσηίδος, ἀδελφὸς δὲ τῆς Κίρκης καὶ τῆς Πασιφάης. Ὁ Φρίξος φθάσας εἰς τὸ τέρμα τῆς πορείας του, θυσιάζει τὸν κριὸν εἰς τὸν φύξιον Δία (τὸν προστάτην τῶν φυγάδων), τὸ δὲ πλούσιον δέρας τοῦ ζώου προσφέρει εἰς τὸν βασιλέα Αἰήτην, ὅστις κρεμᾷ αὐτὸ ἐκ τινος δρυός, ἐντὸς τοῦ εἰς τὸν Ἄρην ἀριερωμένου ἄλσους, τὸ ὁποῖον ἐφυλάσσετο ὑπὸ ἀγρύπνου δράκοντος. Μεθ' ὃ ὁ βασιλεὺς δίδει εἰς τὸν Φρίξον τὴν θυγατέρα του Χαλκιδόπην εἰς γάμον.

Δευτερεύουσαι τινες λεπτομέρειαι τῆς ἀφηγήσεως ταύτης, ὡς παρατήρησεν ὁ Orfried Müller, καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Grote, ὀφείλουσι τὴν ὑπαρξίν των εἰς τοπικὰς μορφὰς τῆς λατρείας τοῦ Διὸς ἐν Βοιωτίᾳ, εἰς τὰς ἀνθρωποθυσίας, αἱ ὁποῖαι, ὡς φαίνεται, ἐλάμβανον χώραν εἰς παλαιοτάτην ἐποχὴν παρὰ τοῖς Μινύοις τοῦ Ὀρχομενοῦ³. Δυνατὸν ἐπίσης τὸ συμβᾶν τοῦ λιμοῦ νὰ προῆλθεν ἐκ τινος δημῶδους ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος τοῦ Φρίξου, ὅστις ὑπὸ τὸν τύπον αὐτοῦ Φρύξος (συσχετιζόμενον πρὸς τὸ φρύγγω, ἀποξηραίνω) πιθανὸν νὰ ἐθεωρήθῃ ὡς τὸ ἐξιλαστήριον θῦμα τῆς ξηρασίας. Ἀλλὰ τὸ βάθος τοῦ μύθου φρονοῦμεν ὅτι δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ διὰ φυσικῶν φαινομένων. Μεταξὺ τῶν δρώντων προσώπων τοῦ μύθου αὐτοῦ ὑπάρχει ἐν τὸνλάχιστον, οὗτινος ἡ φυσικὴ σημασία εἶναι ἀναμφισβήτητος: τοῦτο εἶναι ἡ Νεφέλη ἢ προσωποποιήσις τοῦ νέφους. Ἀλλ' εἰς ἄλλον τινὰ μῦθον, περὶ οὗ ἐγένετο λόγος, ἡ Νεφέλη, σύζυγος τοῦ Ἰξίονος, εἶναι μήτηρ τῶν Κενταύρων δαιμόνων τῆς θυέλλης. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Φρίξος καὶ ἡ Ἑλλή ἔχουσιν ἀνάλογον ἀξίαν. Φρίξος (ὁ φρίσων ἢ βρέμων)⁴ θὰ ἦτο οὕτω ὁ δαίμων τῆς βροντῆς· ἡ δ' Ἑλλή, (ἡ σπινθηροβολουσα), θεὰ τῆς ἀστραπῆς⁵. Ἐπὶ πλεόν, ὁ κριός, ὅστις τοσοῦτον στενῶς σχετίζεται μετὰ τῆς νεφέλης, τῆς ὁποίας τὰ τέκνα φέρει, ἔχει ἀρκούντως σαφῇ μυθι-

¹ Κατὰ τὸν Σιμωνίδην, (Σχολ., Εὐριπ. *Μηδ.*, 5. *Μ.* Ἐνυμ. *νάκος*, σ. (141, 13). Κατὰ τὸν Ὑγινόν, *χ. πρ.*, ὁ κριὸς οὗτος ἦτο υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Θεοφανοῦς, μεταμορφώσεως ὑπὸ τοῦ θεοῦ εἰς ἀμνάδα· ἔλαβε δὲ μόνος του τὴν μορφήν κριοῦ.

² Μμινερμος, ἀποσπ. 11, Bergk. *Lyf. Gr.* τ. II.

³ O. Müller, *Orchomenos und die Minyer*, κεφ. XII, σ. 156 καὶ ἐφ. Grote. *Hist. de la Grèce*, τ. I, κ. VI, σ. 146 καὶ ἐφ. τῆς γαλλικῆς μεταφράσεως τοῦ de Sados.

⁴ Βλ. *φρίσσω*; καὶ τὰς ἐκ τῆς αὐτῆς ρίζης φρικ παραγομένας λέξεις.

⁵ Ἡ Ἑλλή φρονοῦμεν ὅτι πρέπει νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν ρίζαν καὶ ἡ λέξις *Εἰλή*, ἣτις ἐκφράζει τὴν ιδέαν τῆς θερμότητος καὶ τῆς λάμψεως. Πρὸλ. *ἐλάνη*, *οἶλας*, κτλ. Βλ. Curtius, *Griech. Etym.*, σ. 552, ἐκδ. 5η.

κὴν σημασίαν· γενικῶς ἀναγνωρίζουσιν τὸ ζῷον αὐτὸ ὡς εἰκόνα τοῦ βροχεροῦ νέφους¹. Κατὰ ταῦτα ὁ μῦθος ἐξηγεῖται. Ὁ κριὸς-νέφος παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ τὸν Φρίξον καὶ τὴν Ἑλλήν, τὴν βρέμουσαν βροντὴν καὶ τὸν λάμποντα κεραυνόν, ὅστις πίπτει εἰς τὴν θάλασσαν. Ἐξακολουθεῖ νὰ μεταφέρῃ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ οὐρανοῦ τὸν ἥρωα τῆς βροντῆς, μέχρις ὅτου οὗτος φθάσῃ εἰς τὴν χώραν τοῦ ἡλίου, εἰς τὸν οἶκον τοῦ Αἰήτου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἥλιου. Ἐκεῖ ὁ κριὸς θυσιάζεται εἰς τὸν θεὸν τοῦ αἰθρίου οὐρανοῦ· τὸ μόνον δὲ ὅπερ ἐξ αὐτοῦ ἀπομένει, εἶναι τὸ λαμπρόν του δέρας, νέφος τι χρυσούμενον ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἀστέρος τῆς ἡμέρας².

Ἡ δευτέρα σκηνὴ τοῦ θρύλου ἐξελίσσεται εἰς τὴν μεσημβρινὴν τῆς Θεσσαλίας χώραν καὶ τὴν πόλιν τῆς Ἰωλκοῦ, τὴν ὑπὸ τοῦ Κρηθέως, ἀδελφοῦ τοῦ Ἀθάμαντος, κτισθεῖσαν. Ἐκεῖ ἐδασίλευεν υἱὸς τις τοῦ Κρηθέως, Πελίας, ὅστις εἶχε διὰ δόλου σφετερισθῇ τὸν θρόνον τοῦ ἀδελφοῦ του Αἴσωνος. Οὗτος φοβούμενος διὰ τὴν ζωὴν τοῦ υἱοῦ του Ἰάσονος εἶχεν ἐμπιστευθῇ τὸ παιδίον εἰς τὸν Κένταυρον Χείρωνα, ὅστις ἔδωκεν εἰς αὐτόν, ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ Πηλίου, ἣν εἶχε δώσει καὶ εἰς τὸν νεαρόν Ἀχιλλέα ἀνδροπρεπῇ καὶ ρωμαλέαν ἀνατροφῇ. Ἐν τούτοις ὁ Πελίας ἀνησυχῶν καὶ αἰσθανόμενος τύψεις συνειδήσεως, εἶχεν ἐρωτήσει τὸ μαντεῖον, περὶ τῆς διαρκείας τῆς ἐξουσίας του. Ὁ θεὸς εἶχεν ἀπαντήσῃ ὅτι ὤφειλε νὰ φοβῆται τὸν μονοσάνδαλον. Ἡ συνέχεια τῆς ἱστορίας ἐκφέρεται κατὰ δύο τρόπους. Κατὰ τὸν Πίνδαρον³, ὁ Ἰάσων, εἰς ἡλικίαν εἴκοσι ἐτῶν, ἐγκαταλείπει τὸν διδάσκαλόν του Κένταυρον, καὶ μεταβαίνει εἰς Ἰωλκόν, εἰς ἣν εἰσέρχεται φέρων ἓν μόνον σάνδαλον. Ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τοῦ ὄχλου καὶ στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ χρησμοῦ ἀπαιτεῖ τὴν βασιλείαν. Ὁ Πελίας ὑπισχνεῖται νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτὸν τὸν θρόνον, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς Ἰωλκὸν τὸ δέρας τοῦ κριοῦ καὶ νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν ψυχὴν τοῦ Φρίξου, ἐξουδετερώων οὕτω τὴν βαρύνουσαν, ἀπὸ τοῦ Ἀθάμαντος, ἐπὶ τῆς οἰκογενείας τῶν Αἰολιδῶν ἀράν. Κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον⁴, ἐνθ' ὁ Πελίας ἐθυσιάζεν ἡμέραν τινα εἰς τὸν Ποσειδῶνα, ἐπὶ τῆς παραλίας, βλέπει νὰ ἔρχεται ὁ Ἰάσων, ὅστις διεληθὼν διὰ πόρου τινὸς τὸν Ἀναυρον ποταμόν, εἶχεν ἀπολέσει ἐντὸς τοῦ ρεύματος τὸ ἓν του σανδάλιον. Ὁ Πελίας ἐνθυμηθεὶς ἐξαίφνης τὸν χρησμόν, πλησιάζει τὸν νεανίαν καὶ τὸν ἐρωτᾷ: «τί ἂν ἐποίησεν ἐξουσίαν ἔχων, εἰ λόγιον ἦν αὐτῷ πρὸς τινος φονευθῆσθαι τῶν πολυ-

¹ O de Gubernatis (*Mythol. zool.* I, 427, τῆς γαλλ. μεταφρ.) παρατηρεῖ ὅτι εἰς τὴν σανσκριτικὴν ὁ κριὸς φέρει, μεταξὺ ἄλλων, τὸ ὄνομα *mesha* ἢ *meha*, ὁ χόνων ἢ διαχέων· εἶναι τὸ οὐροῦν νέφος. Ὁ Ἰνδρα, λέγει, ὁ θεὸς τῆς βροχῆς καὶ τῆς βροντῆς, παρίσταται εἰς τὴν πρώτην στροφὴν βεδικοῦ τινος ὕμνου ὡς ἡρωϊκὸς κριός. Βλ. Schwartz, *Urspr. d. Mythol.* σ. 219 καὶ ἐφ.—Ὁ Forchhammer (*Hellenika*, σ. 200 καὶ ἐφ. *Daduchos*, σ. 63) εἰς τὸ αὐτὸ καταλήγει συμπεράσμα, χωρὶς νὰ ἐξέλθῃ τῶν ὀρίων τῆς Ἑλλάδος.

² Εἶχον καὶ ἐγὼ εἰς τὴν αὐτὴν καταλήξει ἐρμηνεῖαν, ὅτε τὴν συνήντησα, ὑπὸ κάπως διάφορον μορφήν, ἐν τῇ συγγράματι τοῦ Schwartz, *Ursprung der Mythologie*, σ. 219, 220, σημ. 1. Ὁ Schwartz παραβάλλει εὐφροέστατα, τὸ δέρας τοῦ κριοῦ πρὸς τὸ δέρμα τῆς αἰγὸς ἢ τὴν αἰγίδα, ἣτις εἶναι τὸ θεελλῶδες νέφος, καὶ τὴν πτώσιν τῆς Ἑλλης πρὸς τὴν τοῦ Ἡφαίστου, τοῦ θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ πυρός. Παρατηρεῖ ὅτι ὁ ὀμιλῶν κριὸς εἶναι ἢ ἐκ τοῦ ἡλεκτριζομένου νέφους ἐκφεύγουσα φωνή, ὅτι ὁ ἥρωας τῆς βροντῆς Φρίξος, εἶναι, φυσικῶς, σύζυγος τῆς Χαλκιδόπης (τῆς ἐχούσης φωνὴν χαλκίνην). Εἶμαι εὐτυχής, διότι εὐρέθην σύμφωνος πρὸς τὸν σοφὸν αὐτόν μυθολόγον.

³ Πυθ., Δ', 70 καὶ ἐφ., 159 καὶ ἐφ. Dissen.

⁴ Α', 9, 16. Ἀπολλων. Ρ. Α', 5-15.

τῶν,» ὁ δ' ἐμπνευσθεὶς ὑπὸ τῆς Ἥρας «τὸ χρυσόμαλλον δέρας — ἔφη — προσέτατον ἂν φέρειν αὐτῷ».. Ὁ Πελλίας ἀμέσως, δραττόμενος τῶν λεγομένων αὐτοῦ, ὑπισχνεῖται νὰ τοῦ παραχωρήσῃ τὴν ἐξουσίαν, ἐὰν πραγματοποιήσῃ τὸν τεθέντα ὅρον. Ὁ Ἰάσων δέχεται τὴν συμφωνίαν καὶ σπεύδει νὰ πέμψῃ κήρυκας πρὸς ὅλας διευθύνσεις, ἵνα συγκαλέσῃ τοὺς πολεμιστάς, οἱ ὅποιοι θὰ ἤθελον νὰ ἐπιχειρήσωσι μετ' αὐτοῦ τὴν δύσκολον ταύτην ἐκστρατείαν. Πολὺ δέχονται τὴν πρόσκλησίν του. Ὁ Πένδαρος τοὺς ἐνδοξότερους μόνον ἀναφέρει, τὰ τέκνα τῶν θεῶν: τὸν Ἡρακλέα, τοὺς Διοσκούρους, τὸν Εὐφρημον, καὶ τὸν Περικλύμενον, υἱὸν τοῦ Ποσειδῶνος· τὸν υἱὸν τοῦ Ἀπόλλωνος Ὀρφέα· τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἑρμοῦ Ἐχίονα καὶ Εὐρύτο· τοὺς δύο Βορέαδας, Ζήτην καὶ Κάλαιν¹. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ὁ κατάλογος αὐτὸς ἠδὲξήθη σὺν τῇ

Εἰκ. 159. — Κατασκευὴ τῆς Ἀργοῦς.

χρόνῳ², διότι ἐκάστη ἐλληνικὴ πόλις εἶχε τοὺς αὐτόχθονας ἥρωάς της, οἵτινες δὲν ἠδύναντο βεβαίως νὰ εἶναι κατώτεροι τῶν ἡρώων τῶν γειτονικῶν πόλεων καὶ οἵτινες ἤξευε νὰ εἶχον τὸ μέρος τῆς δόξης των ἐν τῇ θαυμαστῇ ἐκστρατείᾳ ταύτῃ. Ἐξασφαλίσας πολυαρίθμους καὶ ἀνδρείους βοηθοὺς, ὁ Ἰάσων ἀρχίζει ἀμέσως τὰς προετοιμασίας τοῦ ταξειδίου. Τὸ πλοῖον Ἀργὼ (ἁργίς, ταχύς) ναυπηγεῖται ὑπὸ τινος υἱοῦ τοῦ Φρίξου, Ἀργου, ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τῆς Ἀθηνᾶς, ἣτις διδάσκει εἰς τὸν ναύκληρον νὰ χειρίζεται τὰ ἱστία (εἰκ. 159) καὶ ἣτις προσδένει ἐπὶ τῆς πρῆρας τοῦ πλοίου τεμάχιον τῆς προφητικῆς δρυὸς τῆς Δωδώνης³.

¹ Πυθ., Δ', 171-183.

² Βλ. τὸν κατάλογον τῶν Ἀργοναυτῶν παρὰ Gerhard, *Griech. Myth.*, § 681.

³ Ἀπολλοδ. ἐνθ' ἀν. Κατὰ τὰς ἀρχαιοτέρας παραδόσεις (Πυθ., Δ', 184) ἡ ναυπήγησις τῆς Ἀργοῦς καὶ ἡ ἐκστρατεία λαμβάνουσι χώραν κατ' ἐμπνευσίν τῆς Ἥρας, ἣτις, ἐν τῇ Ὀδυσσειᾳ ἤδη (Μ, 72) εἶναι ἡ προστάτις θεὰ τῆς Ἰωλκοῦ καὶ τοῦ Ἰάσονος.

Ἡ ἥρως ἐπιβιδάζεται καὶ πλέει πρὸς ἀντολάς. Ἀλλὰ πρὶν ἢ φθάσουν εἰς τὸ ἄγνωστον τοῦ δρόμου των τέρμα, θὰ συναντήσουν πολυάριθμα ἐμπόδια καὶ θὰ διέλθουν κινδυνώδεις δοκιμασίας. Ἡ ἀφήγησις τοῦ ταξειδίου τῶν Ἀργοναυτῶν, ὑπὸ τὴν μορφήν ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἔφθασε μέχρις ἡμῶν, δὲν συνοφίζει μόνον, ὥς συχνάκις παρετήρησαν, τὰς πρῶτας τυχοδιωκτικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν ἐλλήνων ναυτικῶν καὶ τὰς διαδοχικὰς ἀνακαλύψεις των, εἰς τοὺς πλέον ἀπομειμακρυσμένας τόπους τῆς Μεσογείου. Περὶ τὸν κύριον μῦθον, ὡς οὕτως ἀνεπτύχθη παρὰ τοῖς Μινύαις τῆς Θεσσαλίας, συνεκεντρώθησαν προσέτι διάφοροι μῦθοι, προερχόμενοι ἐκ τῶν παλαιῶν τῆς Θράκης, τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου, οἵτινες συνεδυάσθησαν καὶ συνεχωνεύθησαν ὑπὸ τῶν ποιητῶν εἰς μίαν καὶ μόνην τεχνητῶς ἐνιαίαν ἀφήγησιν. Ἐξήγγουν τὴν παρουσίαν τῆς φυλῆς τῶν Μινυῶν ἐν Λήμνῳ διὰ τῆς διαμονῆς εἰς αὐτὴν τῶν Ἀργοναυτῶν, οἵτινες προσήγγισαν εἰς τὴν νῆσον, καθ' ἣν σιγμὴν αἱ γυναῖκες εἶχον φονεῦσαι ὅλους τοὺς ἄνδρας, ἐξαίρεσει τοῦ βασιλέως Θόαντος. Ὁ Ἰάσων ἠνώθη μετὰ τῆς Ἰψιπύλης, θυγατρὸς τοῦ βασιλέως αὐτοῦ ἐπίσης καὶ οἱ σύντροφοί του ἐγένοντο εὐμενῶς δεκτοὶ ὑπὸ τῶν γυναικῶν τῆς Λήμνου, οὕτω δὲ ἡ νῆσος ἀπέκτησε καὶ πάλιν κατοίκους, ἕνεκα τῆς διαβάσεώς των. Ἐν τῇ Ἑλλησπόντῳ, ὅπου διασκορπίζουσι Τυρρηνοὺς πειρατὰς, οἱ Ἀργοναῦται προσορμίζονται εἰς Κύζικον παρὰ τοῖς Δολίοισιν, οἱ ὅποιοι φιλοξενοῦσιν αὐτούς. Ἐπιβιδάζονται ἐκ νέου ἀλλ' ἢ τρικυμία ἐπαναρρίπτει αὐτοὺς κατὰ τὴν νύκτα ἐπὶ τῆς ἀκτῆς. Οἱ Δολίονες νομίζουσιν ὅτι πρόκειται περὶ αἰφνιδισμοῦ. Συνέπτεται μάχη κατὰ τὴν ὁποίαν, ὁ Ἰάσων φονεῖ τὸν βασιλέα Κύζικον. Ἡ Ρέα, θεὰ προστατὴς τῆς χώρας, θὰ ἐξεδικεῖτο, ἐὰν οἱ Ἀργοναῦται δὲν ἐξηγυμνίζον αὐτὴν διὰ θυσιῶν καὶ ἐπικηδείων ἀγώνων πρὸς τιμὴν τῶν ἡττηθένων¹. Ἐν Μυσίᾳ τοποθετεῖται τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἰλα² ἐν Βιθυνίᾳ τὸ ἐπεισόδιον τῆς εἰς τὴν πυγμαχίαν νίκης τοῦ Πολυδεύκου κατὰ τοῦ βασιλέως τῶν Βεδρύτων, Ἀμύνου: ἐπεισόδια, περὶ τῶν ὁποίων ἔσχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὁμιλήσωμεν ἤδη. Ἐν Σαλμυδησσῷ, ἐπὶ τῆς Θρακικῆς καραλίας, ὁ τυφλὸς γέρων μάντις Φινεύς, βασανιζόμενος ὑπὸ τῶν Ἀρπυιῶν, ἐλευθεροῦται ἀπὸ τῶν τεράτων αὐτῶν ὑπὸ τῶν Βορεαδῶν³: δεικνύει δὲ εἰς τοὺς Ἀργοναύτας τὴν πρὸς Κολχίδα δδόν. Πάντα τὰ συμβάντα ταῦτα φαίνεται ὅτι παρενεβλήθησαν πολὺ βραδύτερον ἐν τῇ ἀφηγήσει τῆς ἐκστρατείας. Ὁ Πίνδαρος δὲν ἀναφέρει αὐτά⁴. Εἰς τὸν τέταρτον Πυθιόνικον, μᾶς παρυσιάζει μόνον τὸ σκάφος τῆς Ἀργοῦς, ἀφικνούμενον, ὑπὸ τὴν πνοὴν τοῦ Νότου, εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ὅπου οἱ ἥρωες προσφέρουσι θυσίας εἰς τὸν Ποσειδῶνα. Χάρις εἰς τὴν συνδρομὴν τοῦ θεοῦ διαφεύγουσι τὰς συμπληγὰς πέτρας, τοὺς δύο ἐκείνους βράχους, τοὺς κινουμένους ταχύτερον τοῦ ἀνέμου, οἵτινες πλησιάζοντες πρὸς ἀλλήλους συνέβληδον καὶ κατεθριμμάτιζον τὰ πλοῖα ἀπὸ τῆς ἡμέρας

¹ Ἀπολλοδ., Α', 9, 17. Ἀπολλων. Ρ., Α', 608 καὶ ἐφ.

² Ἀπολλοδ., Α', 953, 1059 καὶ ἐφ.

³ Σχεδὸν δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ υποδείξωμεν τὴν φυσικὴν σημασίαν τοῦ μύθου τούτου. Αἱ Ἀρπυιαι, θεαλλώδεις ἄνεμοι, ἐκδιώκονται ὑπὸ τῶν υἱῶν τοῦ Βορέου. τῶν βορείων ἀνέμων, μετὰ τὸ καθαρίζον φύσημά των. Ὁ τυφλὸς μάντις Φινεύς, πιθανόν νὰ εἶναι ὁ ἐντὸς τοῦ θεαλλώδους νέφους ἐγκεκλεισμένος ἥλιος.

⁴ Ἀναγέρε: τὴν εἰς Λῆμνον παραμονὴν τῶν Ἀργοναυτῶν, ἀλλὰ τοποθετεῖ τὸ γεγονός αὐτὸ κατὰ τὴν ἐπάνοδον τῆς ἀποστολῆς (Πυθ., Δ', 251, Dissen).

ἐκείνης αὐταὶ καθίστανται ἀκίνητοι καὶ παραμένουσι προσηλωμένοι ἐντὸς τῆς θαλάσσης¹. Διαφυγόντες τὸν κίνδυνον αὐτὸν οἱ Ἀργοναῦται, κατὰ τὸν Πίνδαρον, φθάνουσιν εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Φάσιος, οὗτινος ἀναπλέουσι τὸν ροῦν καὶ ἀφικνούνται εἰς τὴν πόλιν Αἴαν².

Ὁ Ἰάσων σπεύδει νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὴν Αἰήτην τὸν θησαυρόν, διὰ τὸν ὁποῖον εἶχον ἐκστρατεύσει. Ὁ βασιλεὺς ὑπόσχεται νὰ παραιτηθῇ τοῦ πολυτίμου δέρατος, ἐὰν ὁ θεσσαλὸς ἥρως ἐξέλθῃ νικητὴς τῆς προτεινομένης δοκιμασίας. Ὁ Ἰάσων ὀφείλει νὰ ζεῦξῃ εἰς τι ἄρμα δύο ταύρους, δῶρον τοῦ Ἡφαίστου, ταύρους χαλκόποδας καὶ πυριπνόους. Ὁφείλει νὰ ἀροτριάσῃ δι' αὐτῶν ἀγρόν τινα ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ἄρην καὶ νὰ τὸν σπείρῃ μὲ τοὺς ὀδόντας τοῦ δράκοντος Κάδμου. Οὗτος θὰ ὑπέκυπτε κατὰ τὴν δοκιμασίαν ταύτην ἐὰν ἡ θυγάτηρ τοῦ Αἰήτου δὲν καταλαμβάνετο ὑπὸ σφοδροῦ δι' αὐτὸν πάθους. Ἡ Μῆδεια εἶναι φαρμακεύτρια· θέτει εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἥρωος, ὃν ἀγαπᾷ, ὅλα τὰ μυστικὰ τῆς μαγικῆς τέχνης τῆς. Ὁ Ἰάσων, καταστάς ἄτρωτος χάρις εἰς τὰ φίλτρα τῆς, θέτει εὐκόλως τοὺς ταύρους ὑπὸ ζυγόν, ἀροτριᾷ τὸν ἀγρόν καὶ τὸν σπείρει· ὅταν δὲ βλέπει νὰ φύωνται ἀπὸ τοὺς αὐλακὰς γίγαντες ὠπλισμένοι, ρίπτει, κατὰ συμβουλὴν τῆς Μηδείας λίθους εἰς τὸν μέσον τῆς τερατώδους ἐκείνης στρατιᾶς, οὗτοι δὲ ἀλληλοφονεῦνται. Ἐν τούτοις ὁ Αἰήτης ἀρνείται νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ὑπόσχεσίν του. Ἵνα λοιπὸν ἀρπάσῃ τὸ δέρας, ὁ Ἰάσων ἔχει καὶ πάλιν ἀνάγκη τῶν τεχνασμάτων τῆς Μηδείας, ἥτις ὀδηγεῖ τὸν ἥρωα, ἐκεῖ ὅπου εὐρίσκεται ὁ θησαυρός, ἀφοῦ πρότερον ἀποκοιμήσῃ τὸν φυλάσσοντα αὐτὸν δράκοντα. Ἐντὸς ὀλίγου οἱ Ἀργοναῦται ἀναπεταννύουσι τὰ ἱστία συναποκομίζοντες τὸ λάφυρόν των. Ἡ Μῆδεια συνοδεύει τὸν φεύγοντα ἑραστήν τῆς, ἵνα δὲ ἐπιβραδύνει τὴν καταδίωξιν τοῦ Αἰήτου ρίπτει καθ' ὁδὸν τὰ μέλη τοῦ ἀδελφοῦ τῆς Ἀφύρτου³. Αἴαν παράτολμον θὰ ἦτο νὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἐξηγήσωμεν ὅλας τὰς λεπτομερείας τοῦ μύθου αὐτοῦ. Δύσκολον ὅμως εἶναι νὰ μὴ ἀναγνωρίσωμεν εἰς τοὺς ἐχθρούς, τοὺς ὁποίους ἀλληλοδιαδόχως δαμάζει ὁ Ἰάσων, πυριπνόους ταύρους, ὠπλισμένους γίγαντας καὶ δράκοντας⁴, τὰς τερατώδεις τῆς θυέλλης δυνάμεις, ὧν θριαμβεῖ ὁ ἡλιακὸς ἥρως, βοηθούμενος ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ ὑπὸ τῆς φαρμακευτρίας Μηδείας, ἥτις, κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Schwartz, πιθανὸν νὰ εἶναι θεὰ τῆς ἀστραπῆς⁵.

Οἱ Ἀργοναῦται, ἵνα ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν πατρίδα των, ἀκολουθοῦσιν ὁδὸν ἐντελῶς φανταστικὴν, ἥτις ποικίλλει ἀπὸ τοῦ Ἡσιόδου⁶ εἰς τὸν Πίνδαρον καὶ ἀπὸ τοῦ Πινδάρου εἰς τὸν Ἀπολλώνιον καὶ ἥτις, ὡς ἡ τοῦ Ἡρακλέους ἐπανερχομένου ἐκ τῆς χώρας τῶν Ἑσπερίδων, ἐτροποποιήθη διαδοχικῶς, ἐφ' ὅσον ηὔρυνοντο καὶ ἀνεπτύσσοντο αἱ γεωγραφικαὶ τῶν Ἑλλήνων γνώσεις. Ἡ ἐξέτασις τῶν λεπτομερειῶν τοῦ

¹ Πυθ., Δ', 293 καὶ ἐφ.

² Αἱ μεταγενέστεραι ἀφηγήσεις τοποθετοῦσι πρότερον τὴν διαμονὴν τῶν Ἀργοναυτῶν παρὰ τοῖς Μαριανθηνοῖς καὶ τὸν ἐν τῇ νήσῳ Ἀρετῖα, ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Στυμφαλίδων ὀρνίθων, αἵτινες εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τὰς Ἀρπυίας.

³ Πηγαὶ τοῦ μύθου: Πινδ., Πυθ., Δ', 216 καὶ ἐφ. Ἀπολλοδ., Α', 9, 23-24. Ἀπολλων. Ρ. Δ', 451 καὶ ἐφ.

⁴ Περὶ τῆς σημασίας τῶν ὀδόντων τοῦ δράκοντος, ἡ τοῦ τέρατος—βροντῆς βλέπεις Schwartz, Sonne, Mond und Sterne, σ. 129. Ursprung der Mythologie, σ. 137-139. 140-43.

⁵ Sonne, Mond, κτλ., σ. 213, 229.

⁶ Παρὰ τῷ σχολιαστῇ τοῦ Ἀπολλωνίου, Δ'. 259.

ταξειδίου αὐτοῦ, δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὰ ἔρια τοῦ συγγράμματός μας ¹. Ἀρκούμεθα λοιπὸν νὰ ἐνθυμίσωμεν τὸ μόνον σταθερὸν γεγονὸς τῶν διαφόρων αὐτῶν ἐκδόσεων: τὴν διαμονὴν τῶν Ἀργοναυτῶν ἐν Λιδύῃ, μετὰ τῆς ὁποίας συνέδεον τὴν Ἰδρυσιν τῆς Κυρήνης, καὶ τὴν διέλευσίν των ἐκ Θήρας, τῆς ἄλλης ταύτης ἀποικίας τῶν Μινυῶν.

Ὁ Ἰάσων, ἀποδιδοσθεὶς εἰς Ἰωλκόν, ἀφιερώνει τὸ σκάφος τῆς Ἀργοῦς εἰς τὸν Ποσειδῶνα, καὶ παραδίδει τὸ δέρας τοῦ κριοῦ εἰς χεῖρας τοῦ Πελίου. Οὗτος, μὴ ἀναμένων πλέον τοὺς Ἀργοναύτας, ἐγένετο ἔνοχος, κατὰ τὴν ἀπουσίαν των, διπλοῦ ἐγκλήματος. Ἐξολόθρευσε τὸν Αἴσωνα καταδικάσας αὐτὸν νὰ πῇ αἷμα ταύρου· εἶχε δὲ σφάζει νεαρόν τινα ἀδελφὸν τοῦ Ἰάσονος, οὗτινος ἡ μήτηρ ἡυτοκτόνησεν ἐξ ἀπελπισίας. Ἡ Μήδεια, κατὰ παράκλησιν τοῦ ἥρωος ἀναλαμβάνει νὰ ἐκδικηθῇ διὰ τὰ θύματα ταῦτα. Κατορθώνει νὰ πείσῃ τὰς θυγατέρας τοῦ Πελίου νὰ κόψωσι τὸ σῶμα τοῦ πατρὸς των εἰς τεμάχια καὶ νὰ τὸ βράσωσι, βεβαιώνουσα αὐτὰς ὅτι τὸ τοιοῦτον θὰ ἀπέδιδεν εἰς αὐτὸν τὴν νεότητά του. Ἀλλὰ δὲν προσφέρει τὸν μαγικὸν τύπον, ὅστις θὰ ἠδύνατο νὰ μεταμορφώσῃ τὰ λείψανα τοῦ Πελίου, καὶ ὁ βασιλεὺς δὲν ἐπανέρχεται εἰς τὴν ζωὴν ². Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀκαστος ἐκδιώκει τῆς Ἰωλκοῦ τὸν Ἰάσωνα καὶ τὴν Μήδειαν, οἵτινες ἀποσύρονται εἰς Κόρινθον, ὅπου ζῶσιν ἐπὶ τινα χρόνων εὐτυχεῖς. Ἐντὸς ὀλίγου ἔμως ὁ Ἰάσων ἐγκαταλείπει τὴν ἐρωμένην του, ἵνα μνηστευθῇ μετὰ τῆς Γλαύκης, θυγατρὸς τοῦ βασιλέως Κρέοντος. Ἡ Μήδεια, ἐν τῇ μανίᾳ τῆς, ἐκδικεῖται τὴν ἀντίπαλόν της, ὡς ἡ Δηιάνειρα ἐκδικεῖται τὸν Ἡρακλέα: στέλλει εἰς τὴν Γλαύκην δηλητηριασμένον πέπλον, ἐξ οὗ ἐξεπέμπετο πῦρ, κατακαῦσαν αὐτήν. Κατόπιν φονεύει τὰ τέκνα, τὰ ὅποια εἶχεν ἀποκτήσει ἐκ τοῦ Ἰάσονος, καὶ φεύγει, ἐπὶ ἄρματος συρομένου ὑπὸ πτερωτῶν δρακόντων³, μεταβαίνουσα εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἐνοῦται μετὰ τοῦ Αἰγέως ⁴. Εἰς τὸ τέλος τῆς ζωῆς της δὲν κατέρχεται εἰς τὸν τάφον· εἶναι ἀθάνατος καὶ ζῇ εἰς τὰ Ἡλύσια πεδία, συντροφευομένη ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως, οὗτινος καθίσταται σύζυγος ⁵. Τὸν θάνατον τοῦ Ἰάσονος ἀφηγοῦνται κατὰ διαφόρους τρόπους. Ἐθεωρεῖτο ἥρωος, εἶχε δὲ ἱερὰ εἰς πλείστα τῆς Ἑλλάδος σημεῖα ⁶.

Ὁ ἐπώνυμος πρόγονος τῆς αἰολικῆς, φυλῆς, Αἴολος, εἶχεν υἱούς, ἐκτὸς τοῦ πατρὸς τοῦ Πελίου Κρηθέως, τὸν Σίσυφον, ἡ ἱστορία τοῦ ὁποίου συνδέεται μετὰ τῆς Κόρινθου· τὸν Ἀθάμαντα, ἀντιπρόσωπον τῶν Αἰολέων ἐν Βοιωτίᾳ καὶ τὸν Σαλμωνέα,

Μετα τῶν νεωτέρων ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου συγγραμμάτων, πρέπει πρὸ παντός ν' ἀναφέρωμεν τὸ τοῦ J. Stender, *De Argonautorum ad Colchos usque expeditione fabulae historia critica*. Kiel. 1874.

² Διοδ., Δ', 50-52. Ὑγιν. Μῦθ., 24.

³ Θὰ παρατηρήσῃ τις ὅτι τὰ διάφορα συμβάντα τοῦ θρύλου τῆς Μήδειας φαίνονται βεβασιωμένα τὴν ἀνωτέρω διατυπωθεῖσαν ὑπόθεσιν, ὅτι αὕτη εἶναι θεὰ τοῦ οὐρανοῦ πυρός, οὗτινος μαγικὰ ἐνέργεια ἀσχεῖται: εἰς τοὺς κόλπους τῆς θεῆλης, ὅπου ἐπιτυχάνει τρομερὰ ἀποτελέσματα, Περὶ τῶν μνημείων τῶν παριστανόντων τὴν φυγὴν ταύτην τῆς Μήδειας, βέπε O. Jahn. *Arch. Zeitung*, 1867. σ. 50 πίν. 124.

⁴ Ἀπολλοδ., Α', 9, 28. Εὐρύπ., Μῦθ., Ἐν Ἀττικῇ ἔλεγον ὅτι ἔσχεν ἐκ τοῦ Αἰγέως υἱόν, Μῆδον, μετὰ τοῦ ὁποίου αὕτη ἀπεσῶρθη, κατὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ Θησέως, εἰς Ἀσίαν, ἐν τῇ χώρᾳ Ἀρίᾳ, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἐκλήθησαν ἔκτοτε Μῆδοι (Παυσαν., Β', 3, 8).

⁵ Σχολ. Εὐρύπ., Μῦθ., 10. Σχολ. Ἀπολλ., Δ', 814.

⁶ Στραβ., ΙΑ', σ. 526-531.

ὅστις ἐκ τῆς Θεσσαλίας μετηγάστευσεν εἰς Ἡλίδα¹. Ὁ τελευταῖος οὗτος εἶναι ἦρως ὑπερόπτης καὶ τολμηρὸς ὅστις θέλει νὰ ἐξισωθῇ πρὸς τὸν Δία. Ἀπαιτεῖ νὰ προσφέρωνται εἰς αὐτὸν θυσίαι, ὡς εἰς τὸν ἄρχοντα τῶν θεῶν· ἐπιβαίνων δὲ ἄρματος, μιμεῖται τεχνιτῶς τὴν βροντὴν καὶ τὰς ἀστραπὰς τοῦ βασιλέως τοῦ Ὀλύμπου, ὅστις τὸν τιμωρεῖ πλήττων αὐτὸν διὰ τοῦ κεραυνοῦ του καὶ τὸν κατακρημνίζει εἰς τὸν ἄδην². Ἡ θυγάτηρ του Τυρώ, ἐνωθεῖσα μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος, γίνεται μήτηρ τοῦ Πελίου, γνωστοῦ πρὸ παντὸς ἕνεκα τῶν μετὰ τὸν θάνατόν του τελεσθέντων ἐπικηδείων ἀγώνων, καὶ τοῦ Νηλέως, πατρὸς τοῦ Νέστορος, βασιλέως τῆς Πύλου. Ὁ Πελίας εἶναι ὁ πατὴρ τοῦ Ἀκάστου, καὶ πολλῶν θυγατέρων, μία τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ἡ Ἀλκησις, διάσημος διὰ τὴν πρὸς τὸν Ἀχιλλεὺς συζυγίαν ἀφοσίωσίν της.

Ὁ τελευταῖος οὗτος υἱὸς τοῦ Φέρητος, ἀπόγονος τοῦ Κρηθέως, ἐδάσileυσε τῶν Φερῶν καὶ τῆς εὐφόρου αὐτῶν πεδιάδος· βασιλεὺς ἰσχυρὸς καὶ πλούσιος, ὅστις εἶχε τὴν εὐτυχίαν νὰ ἔχῃ ποιμένα τῶν πολυαρίθμων αὐτοῦ ποιμνίων καὶ φύλακα τῶν ὑπερόχων αὐτοῦ φορβάδων τὸν Ἀπόλλωνα, ἐκδιωχθέντα τοῦ οὐρανοῦ πρὸς ἐξίλασμόν τοῦ φόνου τῶν Κυκλώπων. Ἡ φίλια του αὕτη πρὸς τὸν θεὸν τοῦ ἐφάνη χρήσιμος ὅταν ἐζήτησεν εἰς γάμον τὴν Ἀλκησιν. Τοῦ Πελίου ὑποσχεθέντος τὴν θυγατέρα του ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ἔλθῃ οὗτος νὰ τὴν ἐπισκεφθῇ ἐπὶ ἄρματος συρομένου ὑπὸ λεόντων καὶ ἄρκτων, ὁ Ἀπόλλων ἐδάμασε τὰ ζῶα ταῦτα καὶ τὰ κατέστησε πειθίγια εἰς τὰς θελήσεις τοῦ Ἀδμήτου. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου ὁ ἦρως ἐλησιμόνησε νὰ προσφέρῃ θυσίαν εἰς τὴν Ἄρτεμιν. Ἡ θεὰ ἐξεδικήθη διὰ τὴν παράλειψιν ταύτην. Ὅταν ὁ Ἀδμητος εἰσῆλθεν εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον εὗρεν αὐτὸν πλήρη ὄψεων. Τῇ βοηθείᾳ καὶ πάλιν τοῦ Ἀπόλλωνος διέφυγε τὸν νέον αὐτὸν κίνδυνον. Ὁ θεὸς κατῴρθωσε νὰ ἐξευμενήσῃ τὴν ἀδελφὴν του· ἐπέτυχε δὲ ἀπὸ τὰς μοίρας ν' ἀπαλλάξωσι τὸν Ἀδμητον τοῦ θανάτου, ἐὰν ὁ πατὴρ, ἡ μήτηρ του ἢ σύζυγός του συγκρατεῖσθαι ν' ἀποθάνωσιν ἀντ' αὐτοῦ. Ὅταν ἔφθασεν ἡ ὑπὸ τοῦ πεπρωμένου ὀρισθεῖσα ὥρα, οἱ γονεῖς τοῦ Ἀδμήτου ἠρνήθησαν νὰ θυσιασθῶσι διὰ τὸ τέκνον των. Ἡ Ἀλκησις, ἀπεναντίας, χωρὶς νὰ διστάσῃ, ἐθυσιάσθη ὑπὲρ συζύγου της καὶ κατῆλθεν ἐκουσίως εἰς τὸν τάφον, ὁπόθεν ἐπανέφερεν αὐτὴν εἰς τὸ φῶς ἡ Περσεφόνη καὶ ὁ Ἡρακλῆς³. Τὸν μῦθον τοῦτον, τὸν ὅποιον τόσον ὑπερόχως ἐξεμεταλλεύθη ὁ Εὐριπίδης εἶχον πρὸ αὐτοῦ μεταχειρισθῇ ὁ Φρόνιχος καὶ ὁ Σοφοκλῆς. Οἱ λυρικοὶ ποιηταὶ εἶχον παρὰ λάβῃ αὐτόν, καὶ ἐπὶ μακρὸν τὰ δημῶδη τῆς Ἑλλάδος ᾄσματα⁴ ὕμνησαν τὴν Ἀλκησιν καὶ τὸν ἐκ συζυγικοῦ ἔρωτος ἡρωϊσμόν της.

¹ Διὰ τὰς λεπτομερείας τῆς γενεαλογίας ταύτης βλέπε τὸ ὑπὸ τοῦ Gerhard συνταχέν δένδρον, *Griech. Mythol.*, II, 223.

² Ἀπολλοδ., Α', 9, 7. Βιργ. *Αἰν.*, II, 585 καὶ ἐφ. Ἑγιν., *Μῦθοι*, 60–61.

³ Εὐριπ. *Ἀλκησις*. Ἀπολλοδ., Α', 9, 15. Ἑγιν., *Μῦθ.*, 50–51.

⁴ Βλέπε τὸ ἀπόσπασμα σχολίου τινὸς περὶ Ἀδμήτου ἐν τῇ 3ῃ ἐκδόσει τῶν Ἑλλήνων λυρικῶν τοῦ Bergk., σ. 1225.

III.—ΘΡΑΚΗ.—ΟΡΦΕΥΣ.—ΜΥΘΙΚΟΙ ΠΟΙΗΤΑΙ.

Ἐξακολουθοῦντες τὴν πρὸς βορρᾶν μυθολογικὴν ἐξερευνήσιν μας συναντῶμεν τὴν ἀπέραντον χώραν τὴν ἐκτεινομένην κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου ἀπὸ τῶν βορείων ἄκρων τοῦ Θεσσαλικοῦ Ὀλύμπου μέχρι τοῦ Ἑλλησπόντου, γνωστὴν δ' ἀρχικῶς ὑπὸ τὸ γενικὸν ὄνομα τῆς Θράκης. Αἱ θρησκεῖαι τῆς χώρας ταύτης, αἱ μᾶλλον ἄγνωστοι εἰς ἡμᾶς, ἐξήσκησεν ἐπίδρασιν τινὰ ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν δοξασιῶν αἰτινες παρέλαβον παρ' αὐτῶν δύο κυρίας θεότητας: Τὸν Ἄρην καὶ τὸν Διόνυσον. Ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ τοῦ πολέμου καὶ τοῦ θεοῦ τοῦ οἴνου δὲν εἶναι, ὑποθέτωμεν, τὰ μόνα στοιχεῖα, ἅτινα οἱ βάρβαροι λαοὶ τοῦ βορρᾶ, μετκνεστεύοντες πρὸς νότον καὶ ἐγκαθίστάμενοι εἰς Βοιωτίαν καὶ εἰς Ἀττικὴν, μετέφερον μεθ' ἑαυτῶν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Μεταξὺ τῶν δευτερευούσης σημασίας παραδόσεων, αἰτινες δύνανται ν' ἀποδοθῶσιν εἰς αὐτούς, ὀφείλωμεν πρὸ παντὸς νὰ διακρίνωμεν τὰς ἀφορώσας ὁλόκληρον σχολὴν θρυλικῶν ποιητῶν καὶ αἰοδῶν, τῶν ὁποίων κυριώτερος ἀντιπρόσωπος εἶναι ὁ Ὀρφεύς. Κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἄρχεται ἐν Ἑλλάδι ἡ θετικὴ ἱστορία ἦτοι κατὰ τὰ μέσα τοῦ ἔκτου π. Χ. αἰῶνος, ὁ Ὀρφεύς, τὸν ὁποῖον φαίνονται ἀγνοοῦντες οἱ ὁμηρικοὶ καὶ ἡσιοδικοὶ ποιηταὶ καὶ τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα διὰ πρώτην φορὰν ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ λυρικοῦ Ἰβύκου¹, ἦτο ἀντικείμενον πλείστων παραδόσεων σκοτεινοτάτης προελεύσεως Ἡρχίζε τότε νὰ αὐξάνῃ καὶ ν' ἀναπτύσσεται ἐν Ἑλλάδι, ἔξωθεν ἢ παραπλευρῶς τῆς λαϊκῆς θρησκείας αἵρεσις τις θεολόγων, οἵτινες, ἐπιδιώκοντες δογματικὴν τινὰ καὶ συγχρόνως ἠθικὴν μεταρρύθμισιν, ἔκρινον καλὸν νὰ θέσωσιν ὑπὸ τὸ κῦρος ἀρχαίου τινος ὀνόματος τὸν νεωτερισμὸν τῶν δοξασιῶν των. Οἱ αἵρετικοὶ αὐτοὶ ἐκαλοῦντο Ὀρφικοί. Τὰ βιβλία τὰ ὁποῖα αἱ ἀρχαῖοι αὐτῶν μεταξὺ δ' ἄλλων ὁ Ὀνομάκριτος καὶ ὁ Κέκροψ εἶχον συντάξει πρὸς διάδοσιν τῶν ἰδεῶν των, ἢ θεογονία των, οἱ ἱεροὶ των ὕμνοι, αἱ ἐκ μαγικῶν ἢ ἐξιλαστηρίων, τύπων ἀποτελούμεναι συλλογαὶ των ἀπεδόθησαν παρ' αὐτῶν εἰς τὸν Ὀρφέα, δηλαδὴ, κατὰ τὴν πρόθεσιν των, εἰς τὸν πρῶτον πατέρα τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως, ὃν ὁ ἱστορικὸς Ἑλλάνικος² ἐθεώρει ὡς πρόγονον τοῦ Ὀμήρου. Ὁ Ὀρφεὺς κατέστη οὕτω ὑποθετικὸς ἰδρυτὴς μυστηριώδους λατρείας, τοσοῦτον ἀρχαίας ὅσον καὶ αἱ ἀρχαὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ὅστις ἀφ' οὗ ἐπὶ μακρὸν ἐξῆσεν ἐν τῇ σκότει ἐπανεφαίνετο τέλος εἰς τὸ φῶς πρὸς μέγιστον καλὸν τῶν εὐσεβῶν ψυχῶν, αἰτινες ἤρχοντο ν' ἀναζητήσωσιν εἰς αὐτὸν ἠθικὰ παραγγέλματα καὶ τὴν ὑπόσχεσιν εὐδαίμονος Ἀθανασίας. Δὲν θὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα, μετὰ τὸν συγγραφέα τοῦ *Aglaophamus* καὶ μετὰ τὸν Gerhard³, τὴν τόσον πλου-

¹ Ἀποσπ., 10, Bergk, *Lyr. Gr.*, τ. III, σ. 1001 ἐκδ. 3η.

² Ἀποσπ., 5, 6, ἐκδ. C. Müller.

³ *Ueber Orpheus und die Orphiker* (Mem. de l'Acad. de Berlin, 1861). Βλ. Klausen, ἄρθρ. *Orpheus* τῆς *Encyclopédie* Ersch et Grüber. Preller, ἐν τῷ αὐτῷ ἄρθρ. ἐν τῇ *Encyclopédie* Pauly. Maury, *Religions de la Grèce*, τ. III, κεφ. XVIII J. Girard, *le Sentiment religieux en Grèce*, βιβλ. II, κεφ. III καὶ IV.

σίαν εἰς ἐνδιαφέροντα προβλήματα ἱστορίαν τοῦ Ὀρφισμοῦ. Ἀρκούμεθα, τὸ καθ' ἡμᾶς, νὰ παρατηρήσωμεν πόσον ὁ ἐκ παραδόσεως χαρακτήρ τοῦ Ὀρφέως ἀναγκαστικῶς ἡλλοιώθη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς λαβούσης τὸ ὄνομά του αἰρέσεως. Ἀλλ' ἐὰν τὸ πρόσωπον τοῦτο προσεκτήσῃ σὺν τῇ χρόνῳ σπουδαιότητα, ἣν πρότερον δὲν εἶχεν, ὁ μῦθός του φαίνεται ἐν τούτοις πιστῶς διατηρηθεὶς εἰς τὰς ἀφηγήσεις τῶν ποιητῶν καὶ εἰς τὰ ἔργα τῶν μυθογράφων.

Κατὰ τοὺς τελευταίους αὐτοὺς, ὁ Ὀρφεὺς ἦτο υἱὸς τοῦ Οἰάγρου καὶ τῆς Καλλιόπης¹. Τὸ ὄνομα τοῦ πατρός του, ὅστις εἶναι θράξ βασιλεὺς, ἐκφράζει τὴν καταγωγήν του· τὸ τῆς μητρός του, τὰς σχέσεις του πρὸς τὰς Μούσας, ὧν εἶναι εὐνοούμενος. Πρῶτος ποιητής, πρῶτος θεόπνευστος αἰδὼς, ἡ ζωὴ του εἶναι ἡ ἱστορία τῶν ὑψηλῶν καὶ ἀκαταμαχῆτων τῆς ἁρμονίας ἀποτελεσμάτων. Ἀπὸ τοῦ Πινδάρου καὶ τοῦ Αἰσχύλου μέχρι τοῦ Βιργιλίου καὶ τοῦ Ὀρατίου, πλείστοι ἀρχαῖοι βύνησαν τὴν θαυμαστὴν αὐτὴν δύναμιν τῆς λύρας τοῦ Ὀρφέως, τὴν θεῖαν ἐκείνην γοητείαν, ἥτις, ἀπὸ τοὺς προστρέχοντας ν' ἀκούσωσιν αὐτὸν ἀνθρώπους, μεταδίδεται εἰς τὴν φύσιν ὁλόκληρον τὴν ἐκστατικὴν καὶ μαγευμένην. Τὰ ἄγρια ζῷα ἐξέρχονται ἀπὸ τὰ κρησφύγετά των καὶ ἔρχονται νὰ τοποθετηθῶσι πρὸ τῶν ποδῶν του (εἰκ. 160)· τὰ δένδρα, καὶ

Εἰκ. 160. — Ὁ Ὀρφεὺς θέλγων τὰ ζῷα.

αὐτοὶ οἱ βράχοι μετακινοῦνται, ἵνα ἔλθωσι καὶ ἀκούσωσιν αὐτόν. Ὅταν κατέρχεται εἰς τὸν κόσμον τοῦ σκότους, οἱ τόνοι τοῦ θέλγουσι καὶ συγκινοῦσι τὴν ἀκαμπτον καρδίαν τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἄδου. Ὅταν συνοδεύῃ τοὺς Ἀργοναύτας εἰς τὴν ἐκστρατείαν των, τὸ σκάφος τῆς Ἀργοῦς, ὑπὸ τοὺς ἦχους τῆς λύρας του, ὀλισθαίνει ἀπαλότατα ἐπὶ τῆς γαληνιαίας θαλάσσης· αἱ κινούμεναι συμπληγάδες πέτραι, αἱ ἀπειλοῦσαι νὰ συντρίψωσι τὸ πλοῖον, σταματῶσι καὶ δὲν μετακινοῦνται πλέον· ὁ φύλαξ τοῦ χρυσοῦ δέρατος, ὁ τρομερὸς τῆς Κολχίδος δράκων, κυριεύεται ὑπὸ ἀκαταμαχῆτου ὕπνου². Θαύματα τῆς μουσικῆς ἁρμονίας, τῆς ὁποίας πηγὴ ἦτο ὁ Ὀρφεὺς ἀκόμη καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του· διότι αἱ κατασκευάζουσαι ἐπὶ τοῦ τάφου του τὰς φωνεῖας τῶν ἀηδόνες ἔφαλλον, ἔλεγον, καλλίτερον ἀπὸ τὰς ἄλλας καὶ μὲ περισσότερον θέλητρον³. Τοιαῦτα ἦσαν αἱ εἰκόνες, διὰ τῶν ὁποίων οἱ Ἕλληνες προσεπάθησαν νὰ ἐκφράσωσι τὰ ἐπὶ τῶν ψυχῶν ἀποτελέσματα τῆς μουσικῆς, τὸν γλυκὺν καὶ ἰσχυρὸν συναρπασμὸν τῆς γεννημένης δυνάμεώς της.

Ὁ Ὀρφεὺς, ὁ ἥρως τῆς πρωτογόνου λύρας, δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ εὕρισκται εἰς σχέσιν μὲ τὸν θεῖον κιθαριστὴν τοῦ Ὀλύμπου, τὸν Ἀπόλλωνα.

«Ἐξ Ἀπόλλωνος δὲ φορμικτὰς αἰοδαὶ πατὴρ
ἐμολεν, εὐαίνητος Ὀρφεύς».

¹ Ἀπολλοδ., Α', 3, 2. Πausan., Θ', 30, 4.

² Ὀρφ. Ἀργοναυτ., 708 καὶ ἐφ.

³ Πausan., Θ', 30, 6.

λέγει ὁ Πίνδαρος¹. Ἀλλαχοῦ ὁ ποιητὴς ἀποδίδει εἰς τὸν ἥρωα ἐπίθετον, σύνθετος εἰς τὸν θεόν, ἀποκαλεῖ αὐτὸν *χρυσόορον* «ἔχοντα χρυσοῦν ξίφος»². Διὰ τὸν Ὀρφέα οὗτος εἶναι ἀγαπητὸς πατήρ, διδάσκαλος, διδάξας εἰς αὐτὸν τὴν μουσικὴν τέχνην, θεός, εἰς ὃν προσφέρει ἰδιαιτέραν ὅλως λατρείαν εὐγνωμοσύνης καὶ ἀγάπης³. Ἡ στενὴ αὕτη μεταξὺ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ Ὀρφέως σχέσις ὑποδηλοῦται προσέτι εἰς παράδοσιν τινα, παραληφθεῖσαν ἐν μέρει ἐκ τῆς τραγῳδίας τοῦ Αἰσχύλου *Βασσαρίδαι*. Ἐν *Θράκῃ*, λέγει ὁ μυθογράφος Ἐρατοσθένης⁴, ὁ Ὀρφεὺς δὲν ἐτίμα τὸν Διόνυσον· ἐσέδετο, ὡς τὸν μεγαλειέτερον τῶν θεῶν, τὸν Ἥλιον καὶ ὠνόμαζεν αὐτὸν Ἀπόλλωνα. Ἀψυπνιζόμενος περὶ τὰ μέσα τῆς νυκτὸς ἀνερριχάτο ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ Παγγαίου ὄρους καὶ ἔφθανεν εἰς τὴν κορυφὴν πρὶν ἢ φανῇ ἡ αὐγὴ· ἐκεῖ, μὲ τὰ βλέμματα ἐστραμμένα πρὸς τὴν Ἀνατολὴν, ἀνέμενε τὴν ἐμφάνισιν τοῦ λαμπροῦ θεοῦ, τοῦ ὁποίου ἤθελε πρῶτος αὐτὸς νὰ χαιρετίσῃ τὴν ἐπάνοδον. Ἡ ἀποκλειστικὴ αὕτη πρὸ τὸν Ἀπόλλωνα λατρεία καὶ ἡ περιφρόνησις τῆς θρησκείας τοῦ Βάκχου ἐγένοντο, κατὰ τὸν Αἰσχύλον, αἰτία τοῦ θανάτου τοῦ Ὀρφέως, φονευθέντος ὑπὸ τῶν Βασσαριδῶν, δηλαδὴ τῶν θρακικῶν βακχῶν, αἱ ὁποῖαι ἐσπευσαν νὰ ἐκδικηθῶσι διὰ τὴν πρὸς τὸν θεὸν αὐτῶν περιφρόνησιν.

Ὡστε μήπως ὁ Ὀρφεὺς, ὁ πιστὸς τοῦ Ἀπόλλωνος λάτρης, ὁ πεπρωτισμένος ὡς αὐτὸς διὰ τοῦ δώρου τῆς μουσικῆς, πρέπει νὰ συνταυτισθῇ μὲ αὐτόν; Μήπως εἰς τὸν ἀρμονικὸν αὐτὸν τῆς Θράκης φάλην πρέπει ν' ἀναγνωρίσωμεν ἡλιακόν τινα ἥρωα; Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἀσπάζεται καὶ ὁ Max Müller, βασιζόμενος κυρίως ἐπὶ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος τοῦ Ὀρφέως, ὅπερ συσχετίζει πρὸς τὴν λέξιν *Ribhu* ἢ *Irbbhu*, ἐπίθετον τοῦ Ἰνδρα, ὄνομα τοῦ ἡλίου⁵, καὶ ἐπὶ τῆς ποιητικῆς ἐρμηνείας τοῦ μύθου τῆς Εὐρυδίκης.

Ὁ τελευταῖος αὐτὸς μῦθος εἶναι εἰς ὅλους γνωστός, χάρις εἰς τοὺς ὠραίους στίχους τοῦ Βιργιλίου. Ἡ Εὐρυδίκη, ἡ ἀγαπημένη τοῦ Ὀρφέως σύζυγος, ὅταν ἡμέραν τινα ἔφευγε τὴν ἐρωτικὴν καταδίωξιν τοῦ Ἀριστέου⁶, ἐδῆχθη θανασίμως ὑπὸ ὄψεως κεκρυμμένου εἰς τὴν χλόην. Ματαίως ὁ Ὀρφεὺς προσπαθεῖ νὰ καταπραῖνῃ τὴν σκληρὰν λύπην κάμνων τὰ ὅρη τῆς Θράκης ν' ἀντηχοῦν ἀπὸ τοὺς τόνους τῆς λύρας του· ἡ πάντοτε πρὸ τῶν ὀμμάτων του εἰκὼν τῆς Εὐρυδίκης τὸν καταθλίβει καὶ τὸν βασανίζει. Μὴ δυνάμενος νὰ ζήσῃ μακράν της, ἀποφασίζει νὰ μεταβῇ πρὸς ἀναζήτησίν της εἰς τὰ σκότη τοῦ Ἅδου· καὶ κατέρχεται εἰς αὐτόν, ὅπου οἱ ἀρμονικοὶ τοῦ ἥχοι θέλγουν τὸν βασιλέα τῶν σκιῶν, ὅστις ὑπόσχεται νὰ τοῦ ἀποδώσῃ τὴν σύντροφόν του. Ὁ Πλούτων ἕνα μόνον ὅρον θέτει· νὰ μὴ στρέψῃ ὁ Ὀρφεὺς καὶ παρατηρήσῃ τὴν ἀκολουθοῦσαν αὐτὸν Εὐρυδίκην πρὶν ἢ φθάσουν εἰς τὴν χώραν τοῦ φωτός. Καθ' ἣν στιγμὴν ἐμελλον νὰ διέλθουν ἀμφοτέροί τὸ ὀλέθριον ἐκεῖνο ὄριον, ὁ Ὀρφεὺς, ἀδυνα-

Πυθ., Δ', 176, Dissen.

² Ἀποσπ., παρὰ Σχολ. Βενετ., Ἰλιάδ., Ο, 256.

³ πολλων., Ἀργον., Β', 685, 928. Δ', 1587

⁴ Ἀπαστερ., 24.

⁵ *Mythologie comparée*, σ. 164 τῆς γαλλ. μεταφρ. τοῦ G. Perrot.

⁶ Ὁ Ἔρως τοῦ Ἀριστέου διὰ τὴν Εὐρυδίκην δὲν εἶναι ἀρχαῖον στοιχεῖον τοῦ μύθου. Τὸ πρῶτον γίνεται περὶ αὐτοῦ λόγος παρὰ Βιργιλίῳ (*Georg*, IV, 457) καὶ παρὰ Υἱῶφ, *Μυθ.*, 164.

τῶν ν' ἀντιστῇ ἐπὶ πλεόν εἰς τὸν κατέχοντα αὐτὸν ἔρωτα, στρέφει τὴν κεφαλὴν του νὰ κυττάξῃ τὴν Εὐρυδίκην, ἡ ὁποία πάραυτα ἐξαφανίζεται ¹.

Δύσκολον εἶναι νὰ μὴ ἀναγνωρίσωμεν ἐν τῷ μύθῳ αὐτῷ, μετὰ τοῦ Max Müller, τὴν ποιητικὴν ἔκφρασιν φυσικῶν φαινομένων. Ὡς ὁ σοφὸς μυθολόγος παρατηρεῖ, τὸ ὄνομα τῆς Εὐρυδίκης, συσχετιζόμενον πρὸς τὸ τῆς Εὐρυφάεσσης, μητρὸς τοῦ Ἥλιου, τὸ τῆς Εὐρυπύλης, θυγατρὸς τοῦ Ἐνδυμίωνος, καὶ τὸ τῆς Εὐρυνομῆς, μητρὸς τῶν Χαρῖτων, ὀφείλει νὰ εἶναι ἐν τῶν ὀνομάτων τῆς Ἡοῦς, θεωρουμένης ἐνταῦθα ὡς συζύγου τοῦ ἡλίου ². Ὅταν αἱ τελευταῖαι λάμπεις τῆς δύσεως ἐξαφανίζονται ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σκότους, ἡ λαμπρὰ τῆς ἐσπέρας αὐγὴ, δηχθεῖσα ὑπὸ τοῦ ὄφους τῆς νυκτός, κατέρχεται εἰς τὸν ᾄδην, ὅπου ἀκολουθεῖ αὐτὴν ὁ Ὀρφεύς, οὐτινος ἡ ὑποχθόνιος ἐκστρατεία ἐνθυμίζει τὴν τοῦ ἡλιακοῦ ἥρωος Ἡρακλέους. Κατὰ τὴν πρωΐαν, ἡ πρὸς τὴν δύσιν ἐξαφανισθεῖσα λάμπς ἐπαναφαίνεται πρὸς ἀνατολάς. «Οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον ὅτι κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἡ Εὐρυδίκη ἐπανήρχετο εἰς τὴν γῆν μετὰ τοῦ συζύγου της. Ἐπειδὴ δὲ ἡ λεπτοτάτη αὐτὴ λάμπς δὲν διακρίνεται πλεόν, ὅταν ἀνατείλῃ ὁ ἥλιος, ἔλεγον ὅτι ὁ Ὀρφεύς εἶχε σπεύσει νὰ στρέψῃ διὰ νὰ ἰδῇ τὴν Εὐρυδίκην, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο εἶχεν ἀποχωρισθῇ τῆς γυναικός, τὴν ὁποίαν τόσον ἡγάπα ³.» Ἡ εὐφυστάτη ἐρμηνεία αὐτῇ μίαν μόνον δυσκολίαν παρουσιάζει: ὅτι ἡ αὐγὴ προηγείται τοῦ ἡλίου ἀντὶ ν' ἀκολουθῇ αὐτόν. Κατέληξαν λοιπὸν εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ λαϊκὴ φαντασία ἀντέστρεψεν ἐκουσίως τὴν τάξιν τῶν φυσικῶν γεγονότων, ἵνα δώσῃ εἰς τὸν μῦθον ζωηρότερον ἐνδιαφέρον.

Τὸν θάνατον τοῦ Ὀρφέως διηγοῦντο ἐν τῇ ἀρχαιότητι κατὰ ποικίλους τρόπους. Ἐνίοτε ὁ θάνατος αὐτοῦ ἀποδίδεται εἰς τὴν ἀπελπισίαν, ἐξ ἧς οὗτος κατελήφθη, ὅταν ἔχασε διὰ δευτέραν φοράν τὴν σύζυγόν του. Συνηθέστερον ὅμως θεωρεῖται ὡς κακούργημα, διαπραχθὲν ὑπὸ τῶν γυναικῶν τῆς Θράκης, εἴτε διότι ὁ Βάκχος, ὁ εὐνοούμενος αὐτῶν θεός, ἐξῆψε τὴν μανίαν των ἐναντίον τοῦ περιφρονητοῦ τῆς θρησκείας του, εἴτε διότι δὲν ἐσυγχώρησαν εἰς τὸν ἥρωα τὸ ὅτι οὗτος ἔμεινεν πιστὸς εἰς τὴν ἀνάμνησιν τῆς Εὐρυδίκης. Ἡ ἀφήγησις, ἡ ἀποδίδουσα τὸ μῖσος τῶν γυναικῶν αὐτῶν εἰς τὸ θέλητρον, ὅπερ ἡ μουσικὴ τοῦ Ὀρφέως ἤσκει ἐπὶ τῶν συζύγων των, οἱ ὅποιοι ἐγκαταλείποντες τὰς οἰκίας των ἔτρεχον κατόπιν τοῦ θεοῦ φάλτου ⁴, δὲν ἀξίζει νὰ μᾶς σταματήσῃ. Σοβαρωτέρα εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου καὶ δύο ἐπιγράμμάτων τῆς Ἀνθολογίας διατηρηθεῖσα παράδοσις. Κατ' αὐτὴν ὁ Ὀρφεύς ἀπέθανε κεραυνωθείς ὑπὸ τοῦ Διός, διότι ἀπεκάλυψεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους θεῖα μυστικά ⁵. Ἄλλ' ἡ παράδοσις αὕτη, καθ' ἣν ὁ θρᾷξ ἀοιδὸς ἐμφανίζεται ὡς εἰδός τι Προμηθέως τιμωρηθέντος, διότι μετέδωκεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὰ μυστικά των θεῶν, δὲν δύναται νὰ εἶναι προγενεστέρα τῆς ἰδρύσεως τῶν ὀρφικῶν μυστηρίων. Ὁ Ὀρφεύς ἀπέθανε κατακρεουργηθεὶς ὑπὸ τῶν Μαινάδων τῆς Θράκης· τοιαύτη ἀναμφιδόλως ἡ ἀρχαιοτέρα παράδοσις, ἥτις μᾶς ἀποκαλύπτει μέχρι ποίου σημείου οἱ Ὀρφικοὶ ἡλλόισαν

¹ Ἀπολλοδ., Α', 3, 2. Διοδ., Δ', 25. Παυσαν., Θ', 30, 4. Βιργ. Γεωργ., IV, 454-506.

² Σύγγραμμ. προαν., σ. 128.

³ Max Müller, *Mythol. comp.* σ. 207.

⁴ Παυσαν., Θ', 30, 5.

⁵ Ἐνθ. ἀν. Brunck, *Analecta*, III, σ. 253.

τον δημῶδη μῦθον τοῦ ἥρωός των, μεταβαλόντες τὸ θῦμα τοῦτο τῆς βακχικῆς μανίας εἰς ἰδρυτὴν τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου Ζαγρέως.

Προσέθετον ὅτι πλείστα θαυμαστὰ περιστατικὰ συνώδευσαν τὸν φόνον τοῦ Ὀρφέως. Αἱ Μοῦσαι, τῶν ὁποίων ὑπῆρξε καθ' ὅλην τὴν ζωὴν του πιστὸς θεράπων, τὸν ἐτίμησαν μετὰ τὸν θάνατόν του. Περισυνέλεξαν τὰ τεμάχια τοῦ σώματός του καὶ ἔθαψαν αὐτὰ εἰς τὴν ἱεράν των χώραν, ἐν Λειθυθρίῳ, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Ὀλύμπου, ὁπόθεν, βραδύτερον, τὰ ὅστ'α του μετεφέρθησαν εἰς τὴν μακεδονικὴν πόλιν Δίον. Ἡ κεφαλὴ του καὶ ἡ λύρα του ριφθεῖσαι ὑπὸ τῶν Βακχῶν εἰς τὸν Ἑδρον, ἐπέπλευσαν μέχρι τοῦ θρακικοῦ πελάγους, τὰ κύματα τοῦ ὁποίου μετέφερον αὐτάς εἰς Λέσδον, ὅπου περισυνελέγησαν εὐσεβῶς καὶ εὔρον ἄσυλον ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Βάκχου ἐν Ἀντίσῃ¹. Ὁ τελευταῖος οὗτος θρύλος εἶναι ἀπλῶς ἡ ἑκφρασις ἱστορικοῦ τινος γεγονότος, δεδομένου ὅτι ἡ λυρικὴ τέχνη ἀνεπτύχθη τὸ πρῶτον ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Λέσδου, καὶ ὅτι ἡ Ἀντίσσα ἦτο πατρίς τοῦ Τερπάνδου.

Μετὰ τῆς Θράκης συνδέονται πλείστοι ἄλλοι θρυλικοὶ ποιηταὶ ἢ ἀοιδοί. Ἐν πρώτοις ὁ Φιλάμμων, ὅστις κατὰ τὸν Φερεκύδην, συνώδευσε τοὺς Ἀργοναύτας, ὅταν προσήγγισαν εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Θράκης². Ὁ Φιλάμμων, υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς νύμφης Ἀργιόπης, συνεδέετο μετὰ τῆς λατρείας τοῦ πατρὸς του ἐν Δελφοῖς, ὅπου ἀπέδιδον εἰς αὐτὸν τὴν ἰδρυσιν τῶν χορῶν τῶν παρθένων, αἱ ὅσαι ἔψαλλον τοὺς εἰς τὴν Λητῶ καὶ τὰ τέκνα τῆς ἀφιερωμένους ὕμνους³. Ὁ Θάμιρις, υἱὸς τοῦ Φιλάμμωνος, οὗτινος ἡ δεξιότης εἰς τὴν τέχνην τῶν Μουσῶν ἐκφράζεται ὑπὸ μορφὴν τολμηροῦ ἀγῶνος πρὸς τὰς θεότητας αὐτάς. Ὁ θραξ αὐτοῦς ἐπανάρχετο ἐκ τοῦ βασιλέως τῆς Οἰχαλίας Εὐρύτου, ὅτε παρὰ τὸ Δώριον τῆς Πελοποννήσου συνήντησε τὰς ἀρμονικὰς τοῦ Διὸς θυγατέρας. Ὑπερήφανος διὰ τὸ τάλαντόν του, προκαλεῖ αὐτάς καὶ διακηρύττει ὅτι θὰ τὰς νικήσῃ.

«αἱ δὲ χολωσάμεναι πηρὸν θέσαν, αὐτὰρ ἀοιδὴν
θεσπεσίην ἀφέλοντο καὶ ἐκλέλαθον κιθαριστὴν⁴.»

Ἄλλος πρωτόγονος μουσικὸς εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Χιόνης, τὸ τέκνον τῶν χιόνων τῶν ἀκτῶν τῆς Θράκης, ὁ Εὐμόλπος, οὗ τὸ ὄνομα ἐρμηνεύει τὴν φύσιν : ἦτο διάσημος ἐν Ἀττικῇ ὡς ἀντίπαλος τοῦ ἥρωος Ἑρεχθέως καὶ ὡς μεταρρυθμιστὴς τῶν ἐλευσινίων μυστηρίων⁵. Γιὸν αὐτοῦ ἐθεώρουν τὸν Μουσαῖον, εἰς ὃν ἀπεδίδοντο, ὡς καὶ εἰς τὸν Ὀρφέα, ἡ συγγραφὴ θεογονίας τινος, συλλογῆς χρησμῶν, ἐξιλαστικῶν καὶ μυσταγωγικῶν τύπων, καὶ τοῦ ὁποίου τὸ πρόσωπον, καθαρῶς πλαστόν, ἐδημιουργήθη ἐν τῇ ἐλευσινίᾳ λατρεῖα ἢ ἐν τῇ ἰδιαίτερᾳ θρησκείᾳ τῆς αἰρέσεως τῶν

¹ Βιργ., Γεωργ., IV, 523. Ὁβιδ., Μεταμ., XI, 50. Δουκ., πρὸς ἀπαίδ., 11.

² Παρὰ Σχολ., Ὀδυσσ., T, 432.

³ Ἀπολλοδ., A', 3, 3. Πausan., Δ', 33, 3. Ὑγιν., Μῦθ., 161. Θεοκρ., Εἰδύλλ., ΚΔ', 118.

⁴ Πλάτος, B, 594 καὶ ἐφ. Εὐριπ., Ρήσορ, 925. Ἀπολλοδ. ἐνθ' ἀν. Πausan., Θ', 5, 9. 30, 2. I', 7, 2.

⁵ Περὶ τοῦ Εὐμόλπου, περὶ τοῦ ὁποίου ἔαχονεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὀμιλήσωμεν εἰς τὸ περὶ ἡρώων τῆς Ἀττικῆς κεφάλαιον, βλέπε ἰδίως Lobeck, *Aglaophamus*, σ. 207 καὶ ἐφ.

ἀρχαίων. Ὅπου γὰρ ὅποτε ἄλλωστε καὶ ἂν εἴναι τὸ μέρος τὸ ὀφειλόμενον εἰς τὴν φαντασίαν ἢ τὴν ἐφευρετικότητά των παραποιούντων τὰς ἀφηγήσεις ταύτας, ἢ ἐπιμονῇ, μετ' ἧς οἱ Ἕλληνες συνδέονται μετὰ τῆς Ἡράκλεις τοῦ πρωτοτόνους αὐτοῦ καλλιτέχνης φαίνεται ἡμῖν οὕτω ἐνδείξεις πραγματικοῦ τινος γεγονότος: τοῦ τῶν ἀρχαίων μεταναστεύσεων, τῶν ἐκ βορρᾶ προερχομένων, αἱ ὁποῖαι ἡδ' ἔφερον μετ' αὐτῶν, ἐκ τῆς χώρας τοῦ Ὀλύμπου, ἣτις ὑπερῆεν τὸ πρῶτον τῶν Μουσῶν ἐνδοκίτημα, μέχρι τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, πλείστας ὅσας παραδόσεις μουσικῆς τέχνης καὶ ἱερᾶς ποιήσεως¹.

¹ Περὶ τοῦ αποτελούντος τὸ θέμα τοῦ παρόντος κεφαλαίου ἀντικειμένον, βλέπε τὴν πραγματείαν τοῦ A. Riese (*Omphée et les Muses mythiques*). Δημοσιευθεῖσαν ἐν τοῖς *Neue Jahrbücher für Philologie*, τ. CXV, βιβλ. 4ον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VI

ΜΥΘΟΙ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΡΓΟΥΣ

I.—ΚΟΡΙΝΘΟΣ.—ΣΙΣΥΦΟΣ.—ΓΛΑΥΚΟΣ.
—ΒΕΛΛΕΡΟΦΟΝΤΗΣ

Ἀφίγοντες τὰ βόρεια τῆς Ἑλλάδος μέρη, ἵνα εἰσέλθομεν εἰς Πελοπόννησον, συναντῶμεν κατὰ πρῶτον τὴν μεγάλην πόλιν τῆς Κορίνθου. Ἐκ τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς πόλεως αὐτῆς δυνάμεθα νὰ μαντεύσωμεν τὸν προεξάρχοντα χαρακτήρα τῶν ἐν αὐτῇ τιμωμένων θεῶν προσώπων. Ἀφ' ἐνὸς μὲν ὀφείλομεν νὰ συναντήσωμεν ἐν Κορίνθῳ θρησκείας ξένας, διὰ τοῦ ἐμπορίου ἐκ τῶν ἀκτῶν τῆς Φοινίκης ἢ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μετενεχθείσας· ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅπως ἰδιαιτέραν λατρείαν, ἀπονεμομένην εἰς ἐκείνους ἐκ τῶν κοινῶν πρὸς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα θεῶν, οὔτινες ἀνήκον εἰς τὴν θάλασσαν, τὴν ἀμφοτέρωθεν περιδρέχουσαν τὸν ἰσθμὸν, ἐφ' οὗ αὕτη εἶναι ἐκτισμένη. Ἡ αὕτη, παρατήρησις δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ διὰ τοὺς κυριώτερους αὐτῆς ἥρωας: Σίσυφον, Γλαῦκον, Βελλεροφόντην, τῶν ὁποίων τοὺς θρύλους ἡ ἀναλύσωμεν.

Αἱ περὶ Σίσυφου παραδόσεις, ἀνήκουσιν εἰς τὴν αἰολικὴν φυλὴν. Εἶναι, τῷ ὄντι, ἀδελφὸς τοῦ Κριθέως, τοῦ Ἀθάμαντος καὶ τοῦ Σαλμωνέως, υἱὸς τοῦ Αἰόλου¹. Ἐν τῇ Ἰλιάδι, παρίσταται ὡς ὁ πονηρότατος κέρδιτος τῶν ἀνθρώπων². Ἡ δεξιότης του, ἢ ἰδέα τῆς ὁποιᾶς ἐκφράζεται (ὡς διὰ τοῦ ὀνόματός του³, τὸ πλάστιγον εἰς ἐπινοήσεις πνευμά του, τὰ τεχνάσματά του, ὄφειλον νὰ πλησιάζωσιν αὐτὸν πρὸς τὸν Ὀδυσσεά, ὃν ἐθεώρησαν ὡς υἱὸν του, φανταζόμενοι ὅτι ἡ Ἀντίκλεια, πρὶν ἢ κυμπευθῇ τὸν Λαέρτην, εἶχεν ἀρπαγῇ ὑπὸ τοῦ Σίσυφου⁴. Ἀλλὰ τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν τῆς ἱστορίας του εἶναι ἡ τιμωρία, ἣτις τῷ ἐπεδλόγη μετὰ θάνατον. Ὁ Σίσυφος εἶναι καταδεδικασμένος

¹ Ἡσιόδ., Ἀποσπ., 32, σ. 259. ἐκδ. Götting. Ἀπολλοδ., Α', 7, 3.

² Ἰλιάδ., Ζ. 153. Πηδ., Ὀλέμπ., II', 52, πονηρότατος καὶ κέρδιτος. Ἀριστοφ., Ἀχαρν., 391, μηχανὰς τὰς Σιβέφου.

³ Κατὰ τὸν Curtius (Grundr. d. Griech. Etymol., σ. 512. ἐκδ. 3η) τὸ Σίσυφος ἐτήχηματιον, δι' ἀναδιπλασιασμόν ἐξ ἧς εἴξε καὶ τὸ σοφός.

⁴ Σοφοκλ., Φιλοκλ., 417. Ἰδὲ διὰτὶ παρὰ Βιογράφων (Æn., VI. 529), ὁ Ὀδυσσεὺς καλεῖται Αἰολίδης, ἔγγονος τοῦ Αἰόλου.

ἐν τῇ Ἄδῃ, νὰ κυλίῃ μετὰ κόπου, βοηθούμενος διὰ τῶν χειρῶν καὶ τῆς κεφαλῆς, πελώριον βράχον, ἐπὶ τῆς κλιτῆος λόφου τινός, οὗτινος τὴν κορυφὴν οὐδέποτε δύναται νὰ φθάσῃ. Τὸ μαρτύριον τοῦτο ἐδικαιολόγουν, διηγούμενοι ὅτι καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Ἀσωπὸς ἀνεξήτει πάνταχού τὴν ὑπὸ τοῦ Διὸς ἀρπαγείσαν θυγατέρα τοῦ Αἰγιναν, ὁ κορίνθιος ἥρωϊ εἶχε καταδώσει τὸν θεῖον ἀρπαγὰ¹. Ὁ Ζεὺς, ἵνα τὸν τιμωρήσῃ, ἔστειλεν εἰς αὐτὸν τὸν Θάνατον. Ὁ θεὸς τοῦ θανάτου, δεσμευθεὶς κατὰ πρῶτον ὑπ' ἐκείνου, τὸν ὅποιον ἐθεώρει θύμα του, ὥρειλε τὴν ἀπελευθέρωσίν του εἰς τὸν Ἄρην· τῶν δεσμῶν του θραυσθέντων, παρέλαθε μεθ' ἐαυτοῦ τὸν Σίσυφον εἰς τὰ δώματα τοῦ ζόφου. Ἀλλ' ὁ πανοῦργος ἥρωϊ τοῦ διαφεύγει καὶ πάλιν. Ἐπὶ τῆς γῆς, πρὶν ἢ ἀποθάνῃ, ἐκέταυσε τὴν σύζυγόν του νὰ μὴ ἀποδώσῃ εἰς αὐτὸν τὰς μετὰ θάνατον τιμὰς. Ἀφικόμενος εἰς τὸν Ἄδην παρὰπνεῖται, διότι παρημέλησαν αὐτόν, ἑξαπατᾷ διὰ τῶν ἐπιτηδεῶν λόγων του τὸν Πλούτωνα καὶ τὴν Περσεφόνην, καὶ λαμβάνει παρ' αὐτῶν τὴν ἄδειαν νὰ ἀνέλθῃ πρὸς στιγμὴν εἰς τὸ φῶς, ἵνα τιμωρήσῃ τὴν σύζυγόν του. Ἐκπληρώσας τὴν ἐκδίκησίν του, ἀρνείται νὰ κατέλθῃ ἐκ νέου εἰς τὸν κάτω κόσμον, μόνον δὲ εἰς τὴν βίαν τοῦ Ἑρμοῦ ὑποκύπτει. Ἡ δολιότης αὕτη, ἦτο μία τῶν αἰτιῶν τῆς τιμωρίας του². Ὅθ' ἐπρεπεν ἄραγε νὰ παραδεχθῶμεν, κατὰ τὸν Preller³, ὅτι ἡ τιμωρία αὕτη εἶναι εἰκὼν τῆς τεταραγμένης θαλάσσης, τῆς ὁποίας τὰ κύματα συσσωρεύονται καὶ ὑψοῦνται ὡς ὄρη, ἵνα καταπέσωιν; Ἡ τοιαύτη ἐρμηνεία εἶναι ἴσως παράτολμος· ἀλλ' ὁ Σίσυφος, πατήρ τοῦ γλαύκου καὶ σύζυγος τῆς Μερόπης⁴, τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἀτλαντος τοῦ κατοικοῦντος πρὸς δυσμὰς τῆς θαλάσσης, φαίνεται ἀνήκων εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν θαλασσιῶν θεῶν⁵.

Οἱ Ἕλληνας διέκρινον διάφορα πρόσωπα ὑπὸ τὸ ὄνομα Γλαῦκος. Ἐκτὸς τοῦ υἱοῦ τοῦ Σισύφου, ὑπῆρχεν ἐν Κρήτῃ Γλαῦκός τις, υἱὸς τοῦ Μίνωος, ἕτερος ἐν Ποταμιαῖς τῆς Βοιωτίας, ὅστις ἦτο ἥρωϊ ἀπολεσθείσης τραγωδίας τοῦ Αἰσχύλου, καὶ ἄλλος τις ἐν Ἀθηδῶνι, ἐπὶ τοῦ πορθμοῦ τοῦ Εὐρίπου. Ἀλλ' ὅλα τὰ θεῖα ταῦτα ὄντα, παρὰ τὴν ποικιλίαν τῶν τοπικῶν θρύλων των, ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ αὐτὰ φυσικά φαινόμενα. Ὁ Γλαῦκος εἶναι τὸ κυανὸν κύμα τοῦ Αἰγαίου πελάγους, κύμα συχνάκις ὑπὸ τῶν ἀνέμων καὶ τῶν τρικυμιῶν ταρσσύμενον· εἶχε μεταμορφωθῇ εἰς θαυμαστόν τι ὄν, τοῦ ὁποίου ἀφηγοῦντο τὰς ἀτυχίας καὶ τὸ θλιβερὸν τέλος. Ὁ ἥρωϊ τῆς Κορίνθου σχετίζεται στενῶς μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος, εἰς ὃν ἐνίοτε ἀπέδιδον τὴν πατρότητά τοῦ υἱοῦ τοῦ Βελλεροφόντου⁶. Ἡ ἀρχαία καὶ ποιητικὴ παρμολίωσις τῶν κυμάτων πρὸς ἀφρίζοντας ἵππους, ἐπανευρίσκεται ἐν τῷ μύθῳ του, ὡς ἐν τῷ μύθῳ τοῦ ἀρχοντος τῆς θαλάσσης. Ὁ Γλαῦκος εἶχεν εἰς τὴν κατοχὴν του πολυαριθμούς καὶ λαμπροτάτας φορβάδας, αἱ ὅποιαι ἀπετέλουν τὴν χαρὰν καὶ τὴν υπερηφάνειάν του. Ἴνα κατα-

¹ Ἀπολλοδ., Α', 9, 3. Γ', 12, 6. Πausan., Β', 5, 1.

² Θέογνις, 700. Σχολ., Πινδ., Ὀλυμπ., Α', 97. Φερικυδ., παρὰ Σχολ. Ἰλιάδ. Ζ, 153. Ἡ τιμωρία τοῦ Σισύφου ἀπεικονίσθη ὑπὸ τοῦ Πολυγνώτου εἰς τὰς ζωγραφίας τῆς Λέσχης τῶν Δελφῶν (Πausan., Ι', 31, 2).

³ Griech. Mythol., τ. II, σ. 74.

⁴ Ἀπολλοδ., Γ', 10, 1. Ἑρατισθ. Καταστ., 23.

⁵ Ὁ Cox, Mythol. of the Aryan Nations, σ. 12 ἐξ 27, θεωρεῖ τὸν λίθον τοῦ Σισύφου ὡς τὸν ἡλιακὸν δίσκον, ὅστις καθ' ἐκάστην ἀνέρχεται εἰς τὸ ξενίθ, ἵνα πάλιν κατέλθῃ πρὸς τὸν ὀρίζοντα.

⁶ Σχολ., Ἰλιάδ., Ζ, 154. Σχολ. Πινδ., Ὀλυμπ., ΙΓ', 98.

στήσῃ αὐτὰς φιλοπολεμώτερας, τὰς τρέφει, ἡμέραν τινά, δι' ἀνθρωπίνης σαρκός. Τὸ ἐγκλημα τοῦτο προκαλεῖ τὴν ὀργὴν τῶν θεῶν. Κατὰ τοὺς ἐπικηδεῖους ἀγῶνας τοὺς τελεσθέντας ἐν Ἰωλκῷ πρὸς τιμὴν τοῦ Ηελίου, ὁ ἥρωας ἦλθε νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν ἀρματοδρομίαν· ἀλλ' οἱ ἵπποι τοῦ ἀφηνιάσαντες ἐθρυμάτισαν τὸ ἄρμα καὶ ἐφόνευσαν τὸν Γλαύκον ὅστις, κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν, κατεσπαράχθη καὶ κατεφαγώθη ὑπὸ τῶν ἰδίων τοῦ ἵππου¹. Ὁ μῦθος οὗτος, ὅμοιος πρὸς τὸν μῦθον τῶν θρακικῶν ἵππων τοῦ Διομήδους, προκαλεῖ ὁμοίας φύσεως εἰκόνα: τὴν τῶν ὀρμητικῶν τῆς θαλάσσης κυμάτων, ἅτινα κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν θυελλῶν οὐδένα ἀναγνωρίζουσι πλέον χαλινόν, σπρέφουσι δὲ τὴν ἀγρίαν μανίαν των ἐναντίον τοῦ κυρίου των, τοῦ ἥρωος τοῦ γαλανοῦ κύματος.

Ὁ Βελλεροφόντης, τὸν ὁποῖον αἱ κορινθιακαὶ παραδόσεις θεώρουν υἱὸν τοῦ Γλαύκου, δὲν εἶναι ἐντούτοις πρόσωπον καθαρῶς ἐλληνικῆς προσελύσεως. Ὁ περὶ αὐτοῦ μῦθος μετηνέχθη, βεβαίως, εἰς Κόρινθον ἐκ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀσίας, ἰδίως δὲ τῆς Λυκίας, ὅπου λαμβάνουσι χώραν αἱ κυριώτεραι πράξεις του. Ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματός του εἶναι ἀμφίβολος², ἀλλ' ἀδύνατον εἶναι ν' ἀπατηθῶμεν ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα του. Ὁ νικητὴς αὐτὸς τῆς Χιμαίρας, ὁ ἐξολοθρευτὴς τῶν τεράτων, εἶναι τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, ἐξ ἧς ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Θησεύς καὶ πρὸ παντὸς ὁ Περσεύς, οὕτως τὰ κατορθώματα παρέβαλλον πρὸς τὰ ἰδικά του αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες³.

Ἐν τῇ ἐλληνικῇ μυθολογίᾳ, ὁ Ἥλιος, ὁ ἀστὴρ τῆς ἡμέρας προσωποποιημένος, εἰκονίζεται ὀρθίος ἐπὶ τεθρίππου συρομένου ὑπὸ ἀφριζόντων ἵππων, οἵτινες πνέουσι πῦρ ἐκ τῶν ρωθῶνων αὐτῶν. Ὁ μῦθος τοῦ Βελλεροφόντου προσφέρει ἡμῖν ὁμοίαν τινὰ εἰκόνα, ἀλλὰ κατὰ τι διάφορον. Ὁ Λύκιος ἥρωας δὲν ἐπιβαίνει ἄρματος, ἀλλ' ἵππου περωτοῦ, ὅστις μεταφέρει αὐτὸν διὰ τοῦ ἀέρος. Ὁ θυμαστός οὗτος ἵππος, τὴν εἰκόνα τοῦ ὁποῖου εὐρίσκωμεν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Λυκίας καὶ τῆς Καρίας ὡς καὶ ἐπὶ τῶν τῆς Κόρινθου, ὀνομάζεται *Πήγασος*. Ποία ἡ σημασία του; Ἐλεγον ὅτι ὁ Πήγασος ἐγεννήθη ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Περσεῶς ἀποκοπέσης κεφαλῆς τῆς Μεδούσης· ὁ ποιητὴς τῆς *Θεογονίας* μᾶς λέγει ὅτι κατοικεῖ εἰς τὰ οὐράνια δώματα,

«βροντὴν τε στεροπὴν τε φέρων Διὶ μητιόεντι⁴».

Ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν ταυτοχρόνως ὅτι δύο τῶν ἵππων τοῦ Ἥλιου ἔφερον ἐν Κόρινθῳ τὰ ὀνόματα Ἀστραπὴ καὶ Βροντή⁵, εὐκόλως θὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ὁ Πήγασος εἶναι

¹ Πausan., στ', 20, 19. Νόννου, *Διογ.*, I', 143.

² Οἱ ἀρχαῖοι ἡμῆνενον τὸ ὄνομα τοῦτο λέγοντες ὅτι ὁ ἥρωας εἶχε φονεῦσαι τὸν εὐγενῆ Κόρινθιον Βέλλερον (Εὐσταθ. εἰς Ὀμηρ., σ. 632. Τζετζ. εἰς *Λυκοφρ.* 17). Ἡ ἐτυμολογία αὐτοῦ ἐξ ἀρχαίας τινὸς λέξεως *ἑλλερα*=κακά. Ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ Pott (*Journal de Kuhn*, IV, 416 καὶ ἐφ') συσχετίζει τὸ Βελλεροφόντης πρὸς τὸ *Uritrahan*, ὅπερ σημαίνει ὁ φονεὺς τοῦ Βρίτρα. δηλαδὴ ὁ Ἴνδρα. Ὁ Max Müller (αὐτοθ. V, 140) ἐξηγεῖ τὸ βέλλερος διὰ τοῦ "villorus" (τέρας τριχῶν).

³ Πausan., B', 27, 2. Stackelberg, *Gräber der Hellenen*, πιν. XXIX, καὶ Müller-Wieseler, τ. I. ἀρ. 51-52.

⁴ *Θεογον.*, 285-86. Εὐριπ. *Βελλεροφ.*, παρὰ Σχολ. Ἀριστοφ., *Elp.*, 722

⁵ Εὐμήλος παρ' Ὑγιν. *Μυθ.*, 183. Σχολ., Εὐριπ., *Φοίνισσ.* 3.

προσωποποιήσεις τῆς βροντῆς, ἐκλαμβανομένης ὡς ταχὺς καὶ ρωμαλέος κέλης, ὑπακούων εἰς τὴν θέλησιν τοῦ ἡλιακοῦ ἥρωος, τοῦ ἀγωνιζομένου κατὰ τῶν δαιμόνων τῆς θυέλλης. Ὅθεν ὁ ἐπιβαίνων αὐτοῦ Βελλεροφόντης, παίζει ταυτοχρόνως ὡς παρατηρεῖ ὁ Preller¹ τὸν ρόλον τοῦ ἡλίου καὶ τοῦ Κεραυνίου Διός. Οἱ Ἕλληνες ἀπολέσαντες τὴν σημασίαν τῆς εἰκόνος ταύτης ὡς ἐκ τῆς σχέσεως τῆς λέξεως Πήγασος καὶ τῆς λέξεως πηγῇ, ἔλεγον ὅτι ὁ ἵππος τοῦ Βελλεροφόντου ἐποτίσθη ἐν τῇ Πειρήνῃ πηγῇ τοῦ Ἀκροκορίνθου, καὶ ὅτι, ἐπὶ τοῦ Ἑλικῶνος κτυπήσας διὰ τῆς ὀπλῆς τοῦ τὸν βράχον, ἔκαμε ν' ἀναβλύσῃ ἡ πηγῇ Ἰπποκρήνη². Ἐκ τούτου ἡ ἀποδοθεῖσα εἰς αὐτὸν βραδύτερον σχέσις μετὰ τῶν Μουσῶν. Ἴσως ἄλλωστε νὰ ἔχωμεν ἐνώπιον μας ἀρχαίαν τινὰ παράδοσιν παραφθαρθεῖσαν ἕνεκα παρετυμολογίας. Ἐὰν ὁ Πήγασος εἴναι, πράγματι, ὁ κέλης τῆς βροντῆς, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ φαντασθῶσιν ὅτι ὑπὸ τὰ βήματά του ἀνέβλυζον αἱ οὐράναιαι πηγαί, δηλαδὴ τὸ ὕδωρ τῶν νεφῶν; Ὁ Βελλεροφόντης ἐγένετο κύριός του ἐν Κορίνθῳ. Ὁ ἐκ τῆς κεφαλῆς τῆς Γοργόνης ἐξελθὼν πτερωτὸς ἵππος, πετᾷ διὰ τοῦ ἀέρος καὶ κατέρχεται ἐπὶ τοῦ Ἀκροκορίνθου ἵνα κατευνάσῃ τὴν δίψαν τοῦ εἰς τὰ ὕδατα τῆς πηγῆς Πειρήνης. Ἐκεῖ ὁ Βελλεροφόντης πλησιάζει αὐτόν, προσπαθεῖ νὰ τὸν συλλάβῃ καὶ τὸν δαμάσῃ, ἀλλὰ ματαίως. Κατὰ συμβουλήν τοῦ μάντεως Πολυΐδου, ὁ ἥρως μεταβαίνει εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, ἵνα διέλθῃ ἐν αὐτῇ τὴν νύκτα. Ἡ Ἀθηνᾶ ἐμφανίζεται εἰς αὐτόν κατ' ὄναρ καὶ τοῦ δίδει χρυσοῦν χαλινόν, συμβουλεύουσα αὐτόν νὰ τὸν δείξῃ εἰς τὸν δαμαῖον Ποσειδῶνα, θυσιάζων εἰς τὸν θεὸν ταύρον λευκόν. Ὁ ἥρως, ἀφυπνισθεὶς, ἐκτελεῖ τὰς παραγγελίας αὐτάς, ἀφιερώνει ναὸν εἰς τὴν Ἰππίαν Ἀθηνᾶν³, καὶ πλησιάζει, μετὰ τοῦ δώρου τῆς θεᾶς, τὸν πτερωτὸν ἵππον. Οὗτος ὑποτάσσεται πειθήνιος εἰς τὸν χαλινόν καὶ δέχεται ἐπὶ τῆς ράχεώς του τὸν βαρέως ὀπισθισμένον ἵππέα. Ἐκτοτε ὁ Πήγασος, γίνεται πιστὸς σύντροφος καὶ θεράπων τοῦ Βελλεροφόντου⁴.

Τὰ μετὰ ταῦτα γεγονότα δὲν συμβαίνουνσι πλέον εἰς Κόρινθον. Ὁ ἥρως μολυνθεὶς ἐκ τοῦ ἀκουσίου φόνου τοῦ ἀδελφοῦ του, ἀπεσύρθη παρὰ τῇ βασιλεῖ τῆς Τίρυνθος, ὅστις ἐξήγγισεν αὐτόν, ἀλλ' ἠναγκάσθη ἐντὸς ὀλίγου νὰ τὸν ἐξορίσῃ. Ἡ ἱστορία τοῦ Βελλεροφόντου παρὰ τῇ Προίτῃ εἶναι ἡ τοῦ Πηλέως παρὰ τῇ Ἀκάστῃ. Εὐτυχῶς ἐνταῦθα ἀρκεῖ νὰ συνοψίσωμεν τὴν ἔκτην ραψωδίαν τῆς Ἰλιάδος. Ὁ Κορίνθιος ἥρως, ὃν οἱ θεοὶ ἐπροίκισαν ταυτοχρόνως διὰ θάρρους καὶ ὠραιότητος, φλογίζει δι' ἐνόχου πρὸς αὐτόν ἔρωτος τὰ στήθη τῆς συζύγου τοῦ φιλοξενούντος αὐτόν, Ἀντείας ἢ Σθενεβοίας⁵. μένει ὁμως ἀπαθὴς εἰς τὰ θέλγητρά της. Ἰνα ἐκδικηθῇ διὰ τὴν περιφρόνησιν ταύτην, ἡ Ἀντεία εὐρίσκει τὸν σύζυγόν της καὶ λέγει εἰς αὐτόν:

«τεθναίης, ὦ Προίτ', ἢ κάκτανε Βελλεροφόντην,
ὅς μ' ἔθελε φιλόττη μιγήμεναι, οὐκ ἐθελοῦση.»

¹ *Griech. Myth.*, II, σ. 80.

² Κατὰ τι χωρίον, καταφανῶς παρεμβεβλημένον, τῆς Θεογονίας (στ. 282), ὁ Πήγασος ὀφείλει τὸ ὄνομά του εἰς τὸ ὅτι ἐγεννήθη παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Ὠκεανοῦ.

³ Πρὸλ. τὴν Ἀθηνᾶν, τὴν ἐπονομαζομένην ἐν Κορίνθῳ *Χαλιῦτιν*, Πausan., B', 4, 2.

⁴ Ἀφήγησις ἀναπτυχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Πινδάρου *Ὀλυμπ.*, II', 63-86. Dissen. Πausan., B', 4, 2.

⁵ Ἀντεία εἶναι τὸ ὁμηρικόν της ὄνομα. Σθενέβοια ὠνομάσθη ὑπὸ τῶν τραγικῶν ποιητῶν. Γνωρίζομεν ὅτι ὁ Εὐριπίδης εἶχε γράφῃ τραγωδίαν ὑπὸ τὸν τίτλον αὐτόν, ἐκ τῆς ὁποίας σώζονται ἀποσπάσματα τινα.

Ὁ Προῖτος, παρὰ τὴν ἀγανάκτησίν του, ἀρνεῖται νὰ χύσῃ ὁ ἴδιος τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου, ὃν ἐδέχθη ὑπὸ τὴν στέγην του, ἀλλὰ χαράσσει ἐπὶ πίνακι σημεῖα θανάτου καὶ ἐπιφορτίζει τὸν Βελλεροφόντην νὰ κομίσῃ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην εἰς τὸν ἐν Λυκίᾳ πατέρα τῆς Ἀντείας ὅστις θὰ ἐξεδικεῖτο. Ὁ ἥρως φθάσας εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ξάνθου γίνεται μετὰ λαμπρότητος δεκτὸς ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἰοδάτου, τελοῦνται δὲ πρὸς τιμὴν του ἑορταὶ ἐπὶ ἑννέα ἡμέρας. Κατὰ τὴν δεκάτην αὐγὴν δεικνύει τὸν πίνακά του. Ὁ βασιλεὺς, νομίζων ὅτι οὕτω ἔστειλεν αὐτὸν πρὸς τὸν θάνατον, τῷ ἐπιβάλλει σειρὰν ἄθλων, ὅτινες ἐνθυμίζουν τοὺς ὑπὸ τοῦ Εὐρυσθέως εἰς τὸν Ἡρακλέα ἐπιβληθέντας ¹.

Ὁ πρῶτος ἐχθρὸς, ἐναντίον τοῦ ὁποῖου ἀγωνίζεται εἶναι ἡ Χίμαιρα:

«... ἡ δ' ἄρ' ἔην θεῖον γένος οὐδ' ἀνθρώπων.
πρόσθε λέων, ὄπιθεν δὲ δράκων, μέσση δὲ χίμαιρα,
δεινὸν ἀποπνέουσα πυρὸς μέγας αἰθομένους ²».

Ὁ ἥρως ἐφόνευσεν αὐτήν, μᾶς λέγει ἀπλῶς ὁ ὁμηρικὸς ποιητής, ὑπακούων εἰς τὰ εὐνοϊκὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα τοῦ ἔδωσαν οἱ θεοί. Βραδύτερον παρίστανον τὸν Βελλεροφόντην ἐπιβαίνοντα πτερωτοῦ ἵππου καὶ ἐξακοντίζοντα ἀπὸ τοῦ Αἰθήρος τὰ βέλη του ἢ στρέφοντα τὸ ξίφος του ἐναντίον τοῦ τέρατος ³. Ἀγγειογραφία τις (εἰκ. 161) παρυσιάζει ὑμῖν τὸν ἥρωα, οὐτινος ἡ κεφαλὴ περιβάλλεται διὰ φωτοστεφάνου, κατευθύνοντα τὸ ἀκοντιὸν του ἐναντίον τῆς ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ Πηγάσου τοποθετημένης Χιμαίρας ⁴. Ἡ σημασία τοῦ ἀγῶνος αὐτοῦ οὐδεμίαν ἐπιδέχεται ἀμφιβολίαν· εἶναι ἡ πάλῃ τοῦ λαμπροῦ ἡλιακοῦ ἥρωος ἐναντίον τοῦ τέρατος τῆς θυέλλης ⁵. Θριαμβεύσας τοῦ πρώτου αὐτοῦ κινδύνου, ὁ Βελλεροφόντης, ἐξολοθρεῖ κατόπιν τὸν ἄγριον λαὸν τῶν Σολύμων· ὥς ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Θησεύς, τρέπει εἰς φυγὴν καὶ ἐξολοθρεῖ τὰς Ἀμαζόνas. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του, ἀναμένει αὐτὸν τελευταία τις δοκιμασία. Ὁ Ἰοδάτης ἐκλέξας τοὺς γενναιοτέρους πολεμιστάς τῆς Λυκίας θέτει αὐτοὺς εἰς ἐνέδραν κατὰ τὴν διάβασίν του· ἀλλ' οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἐπανεῖδε τὴν οἰκίαν του,

«πάντας γὰρ κατέπεφνεν ἀμύμον Βελλεροφόντης».

Καταπλαγῆς ἐκ τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς τόλμης του, ὁ βασιλεὺς ἀναγνωρίζει ἐν αὐτῷ ἀπόγονόν τινα τῶν θεῶν· δίδει εἰς αὐτὸν τὴν θυγατέρα του σύζυγον καὶ μοιράζεται μετ' αὐτοῦ τὸ βασίλειόν του ⁶.

¹ Πιάδ., Z. 155–178. Ἀπολλοδ., B', 3, 1.

² Πιάδ., Z. 179–183. Θεογον., 319 καὶ ἐφ.

³ Πιν., Ὀλυμπ., II', 87. Ἀπολλοδ., B', 3, 2. Βλ. ἐπίσης ὁπτιὴν γῆν τῆς Μήλου, εἰκὼν τῆς ὁποίας εὑρίσκεται ἐν τοῖς *Denkmäler d. alten Kunst*. I πιν. 14 ἀρ. 52.

⁴ Otto Jahn, *Arch. Beiträge*, πιν. 5, σ. 119. Stephani, *Nimbus und Strahlenkranz*, σ. 31, 35.

⁵ Ὁ Βελλεροφόντης εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐξολοθρευτὴς τῶν τεράτων. Κατὰ τινα μῦθον τῆς Λυκίας, εἶχεν ἐκτὸς τῆς χιμαίρας φονεῦσαι κάπρον τινα, ὅστις κατέστρεφε τὴν χώραν (Πλουτ., Γυν. Ἀριτ. 9).

⁶ Πιάδ., I, 184–193.

Ἡ εὐτυχία αὕτη, τὴν ὁποίαν τοσοῦτον ἐνδόξως κατέκτησε, δὲν θὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ. Ὡς ἐν τῇ μύθῳ τοῦ Ἡρακλέους,¹ ὁ θριαμβευτικὸς βίος τοῦ ἥρωος σχηματίζει ἀντίθεσιν πρὸς τὸ θλιβερόν του τέλος. Καὶ πρῶτον εἶναι δυστυχὴς ὡς πρὸς τὰ τέκνα του. Ἡ θυγάτηρ του Λαοδάμεια πίπτει, τρωθεῖσα ὑπὸ τῶν βελῶν τῆς Ἀρτέμιδος· ὁ Ἄρης φονεῖ τὸν υἱόν του Ἰσάνδρον εἰς τινα κατὰ τῶν Σολύμων μάχην. Ἐντὸς

Εἰκ. 161.—Ὁ Βελλέροφόντης καὶ ἡ Χίμαιρα.

ὀλίγου δὲ καταστάς καὶ ὁ ἴδιος μισητὸς εἰς τοὺς θεοὺς, πλανᾶται μόνος ἀνὰ τὸ Ἀλγίον πεδίον,

«ὄν θυμὸν κοτέδων, πάτον ἀνθρώπων ἀλσειῶν»¹.

Ἡ σκληρὰ αὐτῇ, μελαγχολία τοῦ Βελλεροφόντου ἐξηγείται, ὡς καὶ αἱ νίκαί του, διὰ φυσικῶν φαινομένων. Ἐάν, διὰ τοὺς πρωτογόνους ἀνθρώπους, ὁ μετὰ τὴν θύελλαν ἐν τῇ ἀκτινοδόλῳ μεγαλοπρεπεῖα του ἐμφανιζόμενος ἥλιος, ἦτο ἥρωος ἐνδοξος, νικητῆς τρομερῶν τεράτων, ὁ αὐτὸς ἥλιος περιβαλλόμενος ὑπὸ νεφῶν, ἐπὶ μακρὸν κατὰ τὸν χειμῶνα κεκρυμμένος, ὥφειλε νὰ εἶναι ἥρωος πάττων, κατατρυχόμενος ὑπὸ νόσου

¹ Ἰλιάδ., Ζ, 196-205.

τινός ἢ ὀλεθρίας μανίας, τῆς ὁποίας τὴν ἰδέαν ἐκφράζει τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλήτου¹ πεδίου· ἦτο ἥρως μονήρης, ἀποφεύγων τῶν θνητῶν τὰ βλέμματα καὶ πλανώμενος θλιβερώς ἀνὰ τὸ οὐράνιον διάστημα. Τὰ ἠθικά του πάθη, κατὰ τὰς ἑλληνικὰς ἰδέας, ἦσαν τιμωρία τις. Ὁ Ὀμηρος δὲν μᾶς λέγει ποῖον ἐγκλημα ἐπέσυρε κατὰ τοῦ Βελλεροφόντου τὴν ὀργὴν τῶν θεῶν, ἀλλ' οἱ μεταγενέστεροι ποιηταὶ προσπαθοῦσι νὰ ἐξηγήσωσι τὸ γεγονός. Κατὰ τὸν Πίνδαρον, ὁ ἥρως ἠθέλησε νὰ ὑφωθῇ, ἐπιβαίνων ἵππου περωτοῦ μέχρι τῶν Ὀλυμπίων δωμάτων ὁπόθεν καὶ κατεκρημνίσθη². Ἐν τῇ τραγῳδίᾳ τοῦ Εὐριπίδου, ὁ Βελλεροφόντης, ἦτο θρασύς καὶ ἀσεβὴς ἥρως μεταδὰς νὰ προκαλέσῃ τοὺς θεοὺς μέχρι αὐτοῦ τοῦ οὐρανοῦ ἐνδικοιότητός των. Ἐνθὺ δὲ ὁ Πήγασος καθίσταται ὁ κέλης τῆς ἀστραπῆς, ἐξευγμένος εἰς τὸ βροντῶδες τοῦ Διὸς ἄρμα, ὁ Βελλεροφόντης πίπτει ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, καὶ καταδικάζεται, καταπληγώμενος καὶ χλωρός, νὰ διάγῃ βίον ἄθλιον, ζωηρόν παράδειγμα τοῦ καταπεσόντος μεγαλείου καὶ τῆς ταπεινωθείσης ἀλαζονείας³. Αἱ ἠθικαὶ αὗται ἰδέαι εἶναι ἀραγε τὰ σχόλια τῶν ἀρχαίων μυθικῶν παραδόσεων; Ἡ πτώσις τοῦ Βελλεροφόντου πρέπει νὰ συσχετισθῇ πρὸς τὴν τοῦ Ἡφαίστου καὶ τὴν τοῦ Φαέθοντος; Τοῦτο δὲν θὰ ἡδυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν, ἀφοῦ τὸ ὁμηρικὸν κείμενον οὐδὲν ἀναφέρει περὶ τοῦ συμβάντος αὐτοῦ.

II.—ΜΥΘΟΙ ΤΟΥ ΑΡΓΟΥΣ.—ΙΝΑΧΟΣ.—

ΙΩ. ΔΑΝΑ·Ι·ΔΕΣ.—ΠΡΟΙΤΙΔΕΣ.—

ΠΕΡΣΕΥΣ.

Ο ΟΙΚΟΣ ΤΩΝ ΠΕΛΟΠΙΔΩΝ.

Ἡ μυθικὴ τοῦ Ἀργους ἱστορία, πλουσία εἰς συμβάντα, τῶν ὁποίων ὁ Πίνδαρος ἐν ἀρχῇ τοῦ δεκάτου Νεμεονικοῦ, καθιστᾷ καταφανῆ τὴν σπουδαιότητα, περικλείει, ὡς ἡ τῆς Κορίνθου παρὰ τὰς ἐγχωρίους παραδόσεις, ἀριθμὸν τινα στοιχείων ξένων, παρακληφθέντων, οὐχὶ πλέον ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλ' ἐκ τῆς Αἰγύπτου. Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν γενεαλογικῶν τοῦ τόπου τούτου τοποθετεῖται ὁ Ἰναχος, υἱὸς τοῦ Ὀκεανοῦ καὶ τῆς Τηθύος⁴: θεὸς ποταμός, ὅστις καὶ ἐκεῖ, ὡς ἀλλαχοῦ, ἐθεωρεῖτο πρῶτος πατὴρ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ὁ χειμαρρῶδης ποταμός, ὅστις κατὰ τὸ ἔαρ γονιμοποιεῖ τὸ πολυδίψιον Ἀργος, ὑπῆρξεν, ὡς εὐνόητον, ἀντικείμενον λατρείας διὰ τοὺς πρῶτους κατοίκους τῆς χώρας, τῆς ὀφειλούσης τὴν ζωὴν εἰς τὰς εὐεργεσίας του. Ἐκ τούτου δὲ αἱ θαυμασταὶ ἱστορίαι, τὰς ὁποίας περὶ αὐτοῦ ἀφηγοῦντο. Ἀπέδιδον εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Ἰνάχου μακρυνὴν καταγωγὴν. Κατήρχοντο τῆς Πίνδου, διήρχοντο τὴν Ἀμφιλοχίαν καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν ἀνεμινύοντο μετὰ τοῦ ρεύματος τοῦ Ἀχελφού

¹ Τὸ πεδῖον τοῦτο, οὐτινος ἐπεχειρήσαν νὰ καθορίσωσι τὴν γεωγραφικὴν θέσιν ἐν Λυκίᾳ ἢ Κιλικίᾳ, εἶναι ἐναμφιδόλως καθαρῶς μυθολογικὴ ἐπίνοια. Εἶναι τὸ πεδῖον τῆς Παραπλανήσεως (ἰλη, ἀλάομαι).

² Ἰσομ., Ζ', 44 καὶ ἐφ. Ὀλυμπ., II', 91 καὶ Σχολ.

³ Αἱ περὶ τῆς τραγῳδίας Βελλεροφόντης πληροφορίες μᾶς παρέχονται ἰδίως ὑπὸ τοῦ Σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους, Ἀχαρν., 426. Εἰδ., 141 καὶ 722.

⁴ Σοφοκλ., Ἰναχ., ἀποσπ., 677, ἐκδ. Ahrens, συλλ. Didot.

καὶ διασχίζοντα τὸν κορινθιακὸν κόλπον, ἀνέβλυζον ὑπὸ μορφὴν πηγῆς εἰς τὸν Ἄργεῖον δῆμον τοῦ Λυρκαίου¹. Ὁ Ἰναχος, ὁ ποταμὸς προσωποποιημένος, ἔπαιξε τὸν ρόλον τοῦ διαιτητοῦ μεταξύ Ἑρας καὶ Ποσειδῶνος, οἵτινες ἤριζον περὶ κατοχῆς τοῦ Ἄργους, εἶχε δὲ ἀποφανθῇ ὑπὲρ τῆς βασιλείσης τῶν θεῶν. Ὁ Ποσειδῶν, ἵνα τὸν τιμωρήσῃ τὸν ἐστέρησε τῶν ὑδάτων του καὶ τὸν κατεδίκασε νὰ παραμένῃ κατὰ τὸ θέρος ξηρὸς². Ὁ Ἰναχος ἐνωθεὶς μετὰ τῆς ὠκεανίδος νύμφης Μελίας, ἐγένετο ὁ πατήρ τοῦ Φορονέως, εὐεργέτου τῆς Ἀργολίδος, ἰδρυτοῦ τῶν πρώτων αὐτῆς πόλεων· ἥρως ὅστις εἶχε δωρήσει εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὸ πῦρ, καὶ ὅστις πολλὰς παρουσιάζει

Εἰκ. 162.— Ὁ Ἄργος φυλάσσει τὴν βοῦν Ἰῶ.

ἀναλογίας, ὡς ἀνωτέρω κατεδείξαμεν, πρὸς τὸν Προμηθεά· θυγάτηρ του ἦτο ἡ Ἰῶ, τῆς ὁποίας ὁ μῦθος τοσοῦτῃ πλουσίως ἀνεπτύχθη ἐν τῇ ἐλληνικῇ ποιήσει.

Ἡ Ἰῶ, θυγάτηρ τοῦ Ἰνάχου³, εἶναι ταυτοχρόνως ἱέρεια καὶ ἀντίπαλος τῆς Ἑρας, τῆς μεγάλης τοῦ Ἀργους θεότητος. Παραδίδεται εἰς τὰς διαθέσεις τοῦ Διὸς, ὅστις εἶχεν ἐρωτευθῇ αὐτὴν θελγθεὶς ἐκ τῶν παρθενικῶν τῆς θελγῆτριν. Ἡμέραν ἔμως τινὰ ὁ θεὸς ἐφωράθη ὑπὸ τῆς συζύγου του, ἣτις ἵνα ἐκδικηθῇ μετεμόρφωσε τὴν Ἰῶ εἰς δάμαλιν, τῆς ὁποίας τὴν φύλαξιν ἀναθέτει εἰς τὸν βουκόλον Ἄργον⁴. Οὗτος δένει τὴν Ἰῶ διὰ τῶν κλάδων τῆς ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τῶν Μυκηνῶν φουμένης ἐλαίας, οἱ δ' ἄγρυπνοι ὀφθαλμοὶ του εἶναι πάντοτε ἐπ' αὐτῆς προσηλωμένοι (εἰκ. 162). Ὁ Ζεὺς ὁμως διατάσσει τὸν Ἑρμῆν νὰ ὑπεξαίρῃ τὴν βοῦν ἀπὸ τὴν φύλαξιν τοῦ φοβεροῦ φύλακος. Ὁ ἄγγελος τῶν θεῶν πλησιάζει καὶ βλέπων ὅτι οὐδὲν ἐπετύχχανε διὰ τῆς πανουργίας μεταχειρίζεται τὴν βίαν. Κατὰ διαφόρους παραδόσεις, διατρυπᾷ τὸν Ἄργον διὰ τοῦ ξίφους του ἢ φονεῦει αὐτὸν διὰ λίθου, ἢ ἄλλως πως, ἀποκόπτει

¹ Σοφοκλ., Ἀποσπ., 676.

² Πausan., Β', 15, 5.

³ Ἡ γενεαλογία αὕτη εἶναι ἡ γενικωτέρα. Ἐνίοτε ἐθεώρουν τὴν Ἰῶ ὡς θυγατέρα τοῦ Πειρήνος ἢ τοῦ Ἰάσου (Ἀπολλοδ., Β' 1, 3).

⁴ Αἰσχ., Ἰων., στ. 291-393.

τὴν κεφαλὴν του, ἀφοῦ πρότερον ἀποκοιμίσῃ αὐτὸν διὰ τοῦ ἤχου τοῦ αὐλοῦ. Ἡ Ἰώ, διαφυγοῦσα οὕτω τὸν φύλακά της, ἐπανακτᾷ πρὸς στιγμὴν τὴν ἐλευθερίαν της ¹.

Ἀναγκαῖον εἶναι νὰ σταματήσωμεν εἰς τὴν πρώτην ταύτην πράξιν τοῦ μυθικοῦ δράματος τῆς Ἰοῦς, ἵνα προσπαθῶμεν νὰ κατανοήσωμεν τὴν σημασίαν του. Σπουδαῖον ἰδίως εἶναι νὰ καθορίσωμεν τὸν ρόλον τοῦ Ἄργου. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν τραγικῶν, ὁ Ἄργος παρίσταται ὡς γίγας, ἀπειραρίθμους ἔχων ὀφθαλμούς², ἐξ ὧν οἱ μὲν, λέγει ὁ Εὐριπίδης, ἀνοίγονται μὲ τὴν ἀνατολὴν τῶν ἀστέρων, οἱ δὲ κλείουσι μὲ τὴν δύσιν αὐτῶν³. Διηγούντο βραδύτερον ὅτι οἱ λαμπροὶ ὀφθαλμοὶ του, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ κατόχου των, μετεφέρθησαν ὑπὸ τῆς Ἥρας ἐπὶ τῆς οὐρᾶς τοῦ ταῶ, τοῦ πτηνοῦ τοῦ ἔχοντος ἀστεροποικίλτον πτέρωμα⁴. Αἱ εἰκόνες αὗται δηλοῦσιν ὅτι ὁ ταῶς εἶχε παρ' Ἑλλήσι καταστῆ προσωποποιήσις τοῦ ἐνάστρου οὐρανοῦ. Ἡ ἑρμηνεῖα αὕτη, ἣν ἡσπᾶσθησαν οἱ πλεῖστοι τῶν νεωτέρων μυθολόγων, εἶναι ἀστήρικτος, ἐὰν ἀναφερθῶμεν εἰς τὰ ἀρχαιότερα κείμενα τὰ περιγράφοντα τὸ πρόσωπον τοῦ Ἄργου. Ὁ ἀπειρίοριστος ἀριθμὸς τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ οὐρανίου βουκόλου εἶναι μεταγενεστέρα ἀνάπτωξις τοῦ μύθου του. Κατὰ τι ἀπόσπασμα τοῦ ἀρχαίου ποιήματος *Αἰγυμῖος*, ὁ Ἄργος εἶναι μέγα καὶ ἰσχυρὸν ὄν, ἔχον τέσσαρας μόνον ὀφθαλμούς, βλέποντας εἰς διαφόρους διευθύνσεις⁵. Κατὰ τὸν Φερεκύδην⁶, ἡ Ἥρα εἶχε τοποθετήσῃ ὀφθαλμόν τινα ἐπὶ τοῦ αὐχένος του, εἰς τινὰς δὲ ἀγγειογραφίας εἶναι διπρόσωπος, ὡς ὁ Ἰανὸς τῶν Λατίνων⁷. Ὁ φύλαξ οὗτος τοῦ οὐρανοῦ θὰ ἐξεπροσώπη ἀρχικῶς τὸ διπλοῦν λυκαυγές· τὸ τῆς ἐσπέρας, καὶ ἰδίως τὸ τῆς αὐγῆς, ἀφοῦ, κατὰ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματός του, εἶναι λαμπρὸς, φωτεινὸς (ἄργος). Ἀλλωστε εἶναι ὁ πανόπτης ἥρως, ὁ τὰ πάντα ὄρων ἐπίθετον ὅπερ φέρει καὶ ὁ Ἥλιος καὶ αὐτὸς ὁ Ζεὺς, καὶ τὸ ὅποιον δυσκόλως θ' ἀπεδίδετο εἰς τὸν ἐνάστρον οὐρανόν⁸. Πρέπει δ' ἐξ ἄλλου νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ Ἄργος φονεῦει ταῦτόν τινα καταστρέφοντα τὴν Ἀρκαδίαν, Σάτυρον κλέπτοντα τὰ ποίμνια καὶ ὅτι θανατώνει τὴν Ἐχιδνάν, θυγατέρα τοῦ Ταρτάρου καὶ τῆς Ἥρας⁹. Ἄθροι πλησιάζοντες αὐτὸν πρὸς τὸν Ἡρακλέα καὶ ἐν γένει πρὸς τοὺς ἡλιακοὺς ἥρωας. Ἐὰν ἡ φωτεινὴ τοῦ Ἄργου λαμπρότης εἶναι ταυτοχρόνως ἡ αὐγὴ τῆς γεννωμένης ἡμέρας καὶ ἡ ζωηρὰ τῆς δύσεως λάμψις, δυσκόλως ἐννοοῦμεν πῶς ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ. Ἀλλ' ὁ φόνος τοῦ Ἄργου ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου τῶν θεῶν δὲν εἶναι μῦθος ἀρχέγονος· βασιζέται δὲ ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς παρερμηνεῖαν τοῦ συνήθους ἐπιθέτου τοῦ Ἑρμοῦ, *Ἀργεϊφόντης*¹⁰. Ὁ Ἄργος εἶναι ὁ φύλαξ τῆς οὐρανίας βοός· ἡ βοὺς

¹ Ἀπολλοδ., Β', 1, 3. Ἰγν. Μῦθ., 145. Ὁδιδ., Μεταμ., I, 722.

² μυριοπόδες βοῖτας (Αἰσχ., Προμηθ., 568).

³ Φοίνισ., 1114 καὶ ἐφ. ἐκδ. G. Dindorf.

⁴ Ὁδιδ., αὐτ. Κατὰ τὸν Μόσχον, Εἰδύλλ., Β', 58, ὁ ταῶς ἐγεννήθη ἐκ τοῦ αἵματος τοῦ Ἄργου.

⁵ Παρὰ Σχολ. Εὐριπ., Φοιν., 1116, ἐκδ. Dindorf:

καὶ οἱ ἐπίσκοπον Ἄργον ἴει κρατερόν τε μέγαν τε
τέτρασιν ὀφθαλμοῖσιν ὁρώμενον ἐνθα καὶ ἐνθα.

⁶ Παρὰ Σχολ. Εὐριπ. ἐνθ' ἀνωτ.

⁷ Βλ. *Revue Archéologique*, 1846, σ. 310, ἀρθρ. τοῦ E. Vitet.

⁸ Παρατήρησις τοῦ Ch. Ploix, ἐν τῇ περὶ Ἑρμοῦ μελέτῃ του (*Mémoires de la Société de linguistique*, τ. II, τεύχος 2, σ. 152).

⁹ Ἀπολλοδ., Β', 1, 2.

¹⁰ Βλέπε· βιβλ. I, κεφ. VII, σ. 164.

αὕτη κλέπεται ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ τοιαῦτα βεβαίως εἶναι τὰ πρῶτα στοιχεῖα τοῦ μύθου. Ἀλλὰ ὁ μῦθος τῆς κλοπῆς τῆς βοῦς εἶναι συμβάν ταυτόσημον πρὸς τὸ τῆς κλοπῆς τῶν βοῶν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ δέον νὰ ἐρμηνευθῇ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ὅθεν ἡ Ἰὼ (ἢ Ἰώδης;) παριστάνει πιθανῶς τοὺς πορφυροειδεῖς χρωματισμούς, δι' ὧν κοσμεῖται ὁ οὐρανὸς κατὰ τὴν ἀνατολὴν καὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου. Τὴν πρωΐαν, ἢ λάμπουσα βοῦς φυλάσσεται ὑπὸ τοῦ ἥρωος τοῦ φωτός· τὴν ἑσπέραν ὁ θεὸς τοῦ ἀνέμου ἐξαφανίζει αὐτήν. Αἱ περιπλανήσεις τῆς, εἰς ἃς θὰ καταδικασθῇ, θὰ μεταφέρωσιν αὐτήν, ὥς ἀκριβῶς παρατηρεῖ ὁ Ploix¹, ἐκ τῆς δύσεως εἰς τὴν ἀνατολήν· οὕτω αὕτη ἐκτελεῖ κατὰ τὴν νύκτα τὴν αὐτὴν πορείαν, ἣν ἐκτελοῦσιν οἱ βόες τοῦ Ἑρμοῦ ἢ τοῦ Ἑρακλέους².

Αἱ περιπλανήσεις τῆς Ἰοῦς ἐξηγοῦντο διὰ τῆς ἐκδικήσεως τῆς Ἥρας, ἣτις ἔθεσεν οἶστρον ἐπὶ τῶν πλευρῶν τῆς μισητῆς βοῦς. Βασανιζομένη ἀπὸ τὰ δῆγματα τοῦ ἐντόμου τούτου, διωκομένη, κατὰ τὸν Αἰσχύλον, ὑπὸ τοῦ φάσματος τοῦ Ἄργου, ἐφευγεν ἀπαύστως διατρέξασα ἑξαλλος τὰς πλείστας πρὸς βορρᾶν ἢ ἀνατολὰς τῆς Ἑλλάδος κειμένας χώρας. Ἡ γεωγραφικὴ τῶν ποιητῶν φαντασία ἠρέσκετο νὰ περιγράψῃ τὴν περιπετειώδη αὐτὴν πορείαν, ἣτις ποικίλλει καὶ παρ' αὐτῷ τῷ Αἰσχύλῳ ἀπὸ τῆς τραγωδίας Ἰκέιδες μέχρι τῆς τοῦ Προμηθέως. Ἐν τῇ πρώτῃ, ἡ Ἰὼ διέρχεται τὸν Βόσπορον τῆς Θράκης, διασχίζει διαδοχικῶς τὴν Φρυγίαν, τὴν Μυσίαν, τὴν Λυδίαν, τὴν Κιλικίαν, ἐκεῖθεν μεταδύκει εἰς τὴν Φοινίκην καὶ φθάνει εἰς Αἴγυπτον, ἐπὶ τῶν ὄχθων τοῦ Νείλου³. Ἐν τῷ Προμηθεῖ τὸ ταξειδίον τῆς εἶναι πολυπλοκώτερον, καὶ οὐχὶ τόσον εὐθύ. Διασχίζουσα τὴν χώραν τῶν Σκυθῶν καὶ τῶν Χαλύβων, φθάνει εἰς Καύκασον, ὅπου εὐρίσκεται καθηλωμένος ὁ Τιτάν· ἐκεῖθεν μεταβαίνει εἰς τὴν χώραν τῶν Ἀμαζόνων καὶ τὸν Κιμμέριον Βόσπορον, ὃν διαβαίνει. Κατόπιν ἔρχεται εἰς τὴν Ἀσίαν, διατρέχει τὰς θαυμαστάς χώρας τῶν Γοργόνων, τῶν Γραιῶν, τῶν Ἀρμασπῶν, καὶ μόνον εἰς τὰς χώρας τῆς Αἰθιοπίας ἀναπαύεται⁴. Ἡ παράδοσις καθ' ἣν αὕτη κατευθύνεται κατ' ἀρχὰς πρὸς τὸ Ἴόνιον πέλαγος στηρίζεται ἀπλῶς ἐπὶ τοῦ συσχετισμοῦ τοῦ ὀνόματος τῆς θαλάσσης ταύτης πρὸς τὸ τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἰνάχου. Ἡ διέλευσίς τῆς διὰ τοῦ Βοσπόρου προέρχεται ἐξ ἐρμηνείας τοῦ αὐτοῦ εἵδους. Ἀλλὰ παρὰ τὰς παραλλαγὰς αὐτάς, τὸ ὠρισμένον τέρμα τῶν περιπλανήσεων τῆς Ἰοῦς εἶναι πάντοτε τὸ αὐτό· ἡ Αἴγυπτος, ἢ, κατ' ἐκφραστικώτερον τρόπον, αἱ ὄχθαι τοῦ Αἰθίοπος ποταμοῦ, παρὰ τὸν ὅποιον κατοικοῦσιν οἱ λαοί, οἱ πρὸς ἡλίου ναίουσι πηγαῖς⁵. Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ τοῦ φωτός ἡ Ἰὼ θὰ ἐπανεύρῃ τὴν παλαιὰν μορφήν τῆς. Ἰνα δὲ γίνῃ, ὅτι πρότερον ἦτο ἀρκεῖ νὰ ἐγγίσῃ καὶ θωπεύσῃ αὐτὴν ἐλαφρὰ διὰ τῆς χειρὸς τοῦ ὁ Ζεὺς. Ἐντὸς ὀλίγου φέρει εἰς τὸν κόσμον τὸν Ἑπαφον (τὸ παιδίον τῆς ἐπαφῆς), οὗτινος τὸ ὄνομα ἐγένετο ἀφορμὴ τῆς δημιουργίας τοῦ μύθου τῆς γεννήσεώς του⁶.

¹ *Mém. προαν.*

² Ὁ Preller ἐρμηνεύει ἄλλως πως τὸν μῦθον τῆς Ἰοῦς (*Griech. Myth.*, II, σ. 38-39) ἐν τῷ ὅποιῳ διακρίνει τὴν εἰκόνα τῶν διαφόρων φάσεων τῆς σελήνης. Τὴν ἐξηγητὴν του κατεπόλεμψεν ὁ E. Plew (*N. Jahrbücher für Philologie*, 1870, 665 καὶ ἐφ. 1873, 667) ὁ Overbeck ἐδημοσίευσεν, τῷ 1872 μίαν *Commentatio de Jone, telluris non lunæ dea*.

³ *Λεξ.*, στ. 530 καὶ ἐφ. ἔκδ. Weil.

⁴ *Προμηθ.*, 703 καὶ ἐφ., 788 καὶ ἐφ.

⁵ *Αἰσχ.*, *Προμηθ.*, 804-805.

⁶ *Αἰσχ.*, *Προμηθ.*, 845-848. *Μοσχ.* *Εἰδυλλ.* Β', 50 καὶ ἐφ.

Ἄλλ' εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ μῦθος τῆς Ἰοῦς ἀλλοιοῦται ἀναμιγνυομένων εἰς αὐτὸν ξένων στοιχείων. Οἱ Ἕλληγες συνάψαντες σχέσεις πρὸς τὴν Αἴγυπτον, συν-
ταύτισαν τὸν Ἐπαφον, τὸν υἱὸν τῆς Ἰοῦς καὶ τοῦ Διὸς, πρὸς τὸν Ἄπιν¹. Οὕτω ὁ
Ἐπαφος ἐγένετο βασιλεὺς τῆς εὐφόρου κοιλάδος τοῦ Νείλου, ἰδρυτὴς πόλεων, καὶ
μεταξὺ ἄλλων τῆς μεγάλης Μέμφιδος². Ἐν Φοινίκῃ ἡ Ἀστάρτη, εἰκονιζομένη ἐνίοτε
μὲ κέρατα βοός, συγγέεται ἐπίσης ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μετὰ τῆς Ἰνούς. Ἐξ οὗ καὶ ὁ
ὑπὸ τοῦ Ἀπολλοδώρου ἀναφερόμενος μῦθος. "Ὅταν ὁ Ἐπαφος ἐγεννήθη ἐπὶ τῶν
ὄχθων τοῦ Νείλου, ἡ Ἥρα, ὀργισθεῖσα, διέταξε τοὺς Κούρητας νὰ ἐξαφανίσωσι τὸν
παῖδα· «οἱ δὲ ἠφάνισαν αὐτόν» καὶ Ζεὺς μὲν αἰσθόμενος κτείνει Κούρητας, ἰὼ δὲ
ἐπὶ ζήτησιν τοῦ παιδὸς ἐτράπετο· πλανωμένη δὲ κατὰ τὴν Συρίαν ἄπασαν (ἐκεῖ γὰρ
ἐμνήνετο, ὅτι ἡ τοῦ Βυβλίων βασιλέως γυνὴ ἐτιθήνηι τὸν υἱόν) καὶ τὸν Ἐπαφον εὐ-
ρουσα, εἰς Αἴγυπτον ἐλθοῦσα ἐγαμήθη Τηλεγόνῳ τῷ βασιλεύοντι τότε Αἰγυπτίων³.
Τὸ τέλος τῶν περιπετειῶν τῆς Ἰοῦς καὶ αἱ ὁμόθυμοι τῆς ἀρχαιότητος μαρτυρίαι κα-
ταδεικνύουσιν ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡροδότου τοῦλάχιστον ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἰνάχου
συνεχέετο πρὸς τὴν αἰγυπτίαν θεὰν Ἰσιν. Ἀνέρχεται ἡ σύγχυσις αὕτη εἰς ἀπωτέραν
ἀρχαιότητα καὶ ἔσχεν ἐπιδράσιν τινα ἐπὶ τοῦ μύθου τῆς ἑλληνίδος ἡρώιδος; Περὶ
τοῦτου μάλλον οἱ αἰγυπτιολόγοι ὀφείλουσι ν' ἀποφανθῶσιν⁴.

Ἡ ταύτησις τῆς Ἰοῦς μετὰ τῆς Ἰσιδος, ἐξηγεῖ τὴν δηθεὴν αἰγυπτιακὴν κατα-
γωγὴν τοῦ ἀργείου ἥρωος Δαναοῦ, γνωστοῦ κυρίως ἐν τῇ ἑλληνικῇ ποιήσει ὡς ἐκ τῶν
περιπετειῶν τῶν θυγατέρων του. Ἡ ἐπινοηθεῖσα γενεαλογία, ὥστε οὗτος νὰ προέρχε-
ται ἐκ τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἰνάχου, περικλείει, παρὰ τινα ὀνόματα ἑλληνικά, καὶ ὀνόματα
θεοτήτων τῆς ἀνατολῆς ἢ ἀπλᾶς προσωποποιήσεις τοῦ ἐδάφους τῆς Ἀφρικῆς. Ὁ
υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἰοῦς, Ἐπαφος, ἔσχε θυγατέρα ὀνόματι Διδύην ἣτις ἐνούμενη
μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος γεννᾷ τὸν Βῆλον. Ὁ Βῆλος νυμφεύεται τὴν θυγατέρα τοῦ Νεί-
λου Ἀγχιρρόην, ἐκ τῆς ὁποίας ἀποκτᾷ δύο υἱούς: τὸν Αἴγυπτον καὶ τὸν Δαναόν. Ὁ
πρῶτος ἔσχε πεντήκοντα υἱούς· ὁ δεύτερος, πεντήκοντα θυγατέρας⁵. Ἐκραγείσης
ἐρίδος μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν, ὁ Δαναός, ὅστις ἐφοβεῖτο τὰς ἀπειλὰς τῶν υἱῶν τοῦ
Αἰγύπτου, κατασκευάζει, κατὰ συμβουλὴν τῆς Ἀθηνᾶς, πλοῖον πεντηκοντάκωπον,
ἐπιβιβάζεται αὐτοῦ μετὰ τῶν θυγατέρων του καὶ φεύγει ἀπὸ τὰς ἀκτὰς τῆς Αἰγύπτου.
Ἀφοῦ πρᾶσσευσίῃ εἰς Ρόδον, ὅπου ἀνεγείρει ναὸν τῆς Λινδίας Ἀθηνᾶς, φθάνει εἰς
Ἄργος καὶ φιλοξενεῖται ὑπὸ τοῦ βασιλέως Γελάνωρος, ὅστις ἐντὸς ὀλίγου παραχωρεῖ
εἰς αὐτὸν τὸν θρόνον. Ἐκτοτε ὁ μῦθος τῶν Δαναῶδων ἐκτυλίσσεται πλέον ἐπὶ τοῦ
ἐδάφους τῆς Ἀργολίδος. Ἡ ἰδιάζουσα φύσις τοῦ ἐδάφους τῆς χώρας ταύτης ἀρκεῖ
ἵνα ἐξηγήσῃ τὰ κυριώτερα συμβάντα τοῦ μύθου.

¹ Ἡροδ., Β', 153. Γ', 27.

² Πινδ., Νεμ., Γ', 5. Πυθ., Δ', 4. Αἰσχ., Ἰκστ., 565, Weil.

³ Ἀπολλοδ., Β', 1, 3.

⁴ Περὶ τοῦ μύθου τῆς Ἰοῦς, ἐκτὸς τῆς ἀνωτέρω ἀναφερθείσης πραγματείας τοῦ Overbeck, βλέπε τὴν μελέτην τοῦ Hignard, *le mythe d'Io* (*Comptes rendus de l'Acad. Inscript.*, 1868, σ. 255 καὶ ἐφ.). Ἡ πληρεστέρα μελέτη τῶν σχετικῶν πρὸς τὸν μῦθον μνημείων εἶναι ἡ τοῦ Overbeck, *Griech. Kunstmythologie*, I, Zeus, κεφ. XX. Ἐπίσης Engelmann, *de Jone* (Berlin, 1868).

⁵ Ἀπολλοδ., Β', 1, 4.

“Όταν αἱ φυγάδες ἔφθασαν μετὰ τοῦ πατρὸς των εἰς Ἀργολίδα, ἡ χώρα ἦτο ἐξ ὁλοκλήρου ἀπεξηραμένη, ἔνεκα τῆς ἐναντίον τοῦ Ἰνάχου ὀργῆς τοῦ Ποσειδῶνος. Μία ἐκ τῶν Δαναίδων, αἱ ὁποῖαι ἐστάλησαν εἰς ἀναζήτησιν ὕδατος, ἡ Ἀμυμώνη, καταληγθεῖσα ὑπὸ τινος Σατύρου, σώζεται ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος, ὅστις ἐρωτεύεται αὐτὴν καὶ κίμνει, κατὰ παράκλησίν της, ν’ ἀναδλύσωσιν αἱ πλούσιαι τῆς Λέρνης πηγαί. “Όθεν ἡ Ἀμυμώνη εἶναι ἀναμφιδόλως νύμφη τῶν πηγῶν· ἐκ δὲ τῆς πρώτης ταύτης ἐνδείξεως πιθανόν εἶναι ὅτι καὶ αἱ ἀδελφαί της ἔχουσι τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα¹. Διηγοῦντο ὅτι οἱ υἱοὶ τοῦ Αἰγύπτου ἐτέθησαν εἰς καταδίωξιν τῶν Δαναίδων, ἀλλ’ ὅτι φθάσαντες ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ Ἀργους, ἠθέλησαν νὰ συμφιλιωθῶσι μετὰ τοῦ θεοῦ των Δαναοῦ, ζητῶντες τὰς θυγατέρας του εἰς γάμον. Οὗτος, μνησικακῶν, μελετᾷ τρομερὰν κατ’ αὐτῶν ἐκδίκησιν. Δέχεται νὰ δώσῃ τὰς θυγατέρας του εἰς τοὺς μνηστήρας των, ἀλλὰ μετὰ τὴν γαμήλιον ἑορτὴν, δίδει εἰς ἐκάστην ἐγχειρίδιον, κάμνων αὐτὰς νὰ ὀρκισθῶσι μυστικῶς ὅτι θὰ ἐφόνευσον τοὺς συζύγους των κατὰ τὴν πρώτην νύκτα τοῦ γάμου. “Ολαὶ ὑπήκουσαν ἐκτὸς μιᾶς, τῆς Ἰπερμήστρας· αὕτη καταληγθεῖσα ἐξ οἴκου, ἐπιорκεῖ εὐλαβῶς, σώζει τὴν ζωὴν τοῦ συζύγου της Λυγκέως, καὶ φεύγει μετ’ αὐτοῦ. Αἱ κεφαλὰὶ τῶν υἱῶν τοῦ Αἰγύπτου θάπτονται ἐντὸς τοῦ ἔλους τῆς Λέρνης· τὰ δὲ σώματά των ἐκτίθενται πρὸ τῶν τειχῶν τοῦ Ἀργους.

Κατὰ διαταγὴν τοῦ Διὸς, αἱ Δαναίδες ἐξαγνίζονται κατόπιν ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἑρμοῦ² τοῦ ὑπ’ αὐτῶν χυθέντος αἵματος. Κατ’ ἄλλην ἐκδοχὴν, ἐξηγνίσθησαν τοῦ ἀδικήματος τούτου τιμωρηθεῖσαι μετὰ τὸν θάνατόν των. Ἐν τῷ Ἀδῇ αἱ Δαναίδες κατεδικάσθησαν ν’ ἀντλῶσι συνεχῶς ὕδωρ δι’ ἀπυθμένων δοχείων.

Ἡ τελευταία λεπτομέρεια αὕτη συνδιαζομένη πρὸς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἀμυμώνης παρέχει ἡμῖν τὴν κλείδα τοῦ μύθου. Τῶν Δαναίδων οὐδὼν νυμφῶν τῶν πηγῶν, ἡ τιμωρία των ἐκφράζει τὸ κατὰ τὸ θέρος εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀργους δημιουργούμενον φαινόμενον, ὅταν τὸ ὕδωρ τῶν πηγῶν ἀσθενῶς καὶ εἰς λεπτὰ νημάτια ρέον ἐξατμίζεται ὑπὸ τὴν θερμότητα τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἢ ἐξαφανίζεται ἐντὸς τοῦ διψῶντος ἐδάφους. Τὸ ὑπόλοιπον τοῦ μύθου ἐξηγεῖται κατ’ ἀνάλογον τρόπον, συμφῶνος πρὸς τὴν εὐφυᾶ ἐρμηνείαν τοῦ Preller, ἣν παραδεχόμεθα. Ἐὰν ἡ κοιλάς τοῦ Ἀργους ἀποξηραίνεται κατὰ τὸ θέρος, ἀντιθέτως κατὰ τὸν χειμῶνα διαδρέχεται ὑπὸ πολλῶν ὀρμητικῶν χειμάρρων. Ἡ ὀργὴ τῶν υἱῶν τοῦ Αἰγύπτου κατὰ τῶν Δαναίδων, ἃς καταδιώκουσιν, εἶναι ἡ ὀργὴ τῶν χειμάρρων τῶν πλημμυρούντων καὶ καταστρεφόντων τὴν κοιλάδα, τῶν ἐπαπειλούντων διὰ τῆς ὀρμῆς των τὰς νύμφας τῶν πηγῶν. Βραδύτερον, ὅταν ἡ ὀρμὴ των κατευνάζεται, ἐξομοιοῦνται πρὸς τὰς νύμφας ταύτας· καθίστανται οἱ σύζυγοί των. Ἀλλ’ ὅταν ἡ θερμὴ ἐποχὴ εὐρίσκεται εἰς τὸ ὑψηλότερον αὐτῆς σημεῖον, οἱ χεῖμαρροι οὗτοι εἶναι ἐντελῶς ἀπεξηραμένοι. Οἱ υἱοὶ τοῦ Αἰγύπτου θανατοῦνται τότε ὑπὸ τῶν συζύγων των, ἥτοι αἱ πηγαὶ τῶν χειμάρρων ἐξαφανίζονται, ὅταν ἀκόμη αἱ ἀπλαῖ πηγαὶ ἐξακαλουθοῦσι νὰ ρέωσι. Τὰ σώματα αὐτῶν ἢ ἄλλως αἱ ξηραὶ κοῖται των, εἶναι ἐκτεθειμένοι εἰς τὰ ὄμματα πάντων, ἀλλ’ αἱ κεφαλὰὶ των εἶναι θεταμμένοι παρὰ τὰ ἔλη τῆς Λέρνης, εἰς τὴν ὑγροτέραν τῆς Ἀργολίδος ἐπαρ-

¹ Τὸ ὄνομα τῶν Δαναίδων ἔχει, φρονοῦμεν, τὴν αὐτὴν ἐτυμολογικὴν ἔννοιαν πρὸς τὸ τῶν Ναϊάδων. Ἀναλύομεν αὐτὸ εἰς Δα-ναΐ-δες, τοῦ μορίου δα=ζα ἔχοντος σημασίαν ἐπιτατικὴν ὡς ἐν τοῖς δα-σκιος, δα-φοιος, ζα-θεος, ζα-πυρος κτλ.

² Πηγαὶ τοῦ μύθου: Αλοχ. *Ἰκέτ.*, Ἀπολλοδ, Β', 1, 5. Ὑγιν., *Μεθ.*, 168-170.

χίαν, ἔνθα τὸ ὕδωρ διατηρεῖται κρυπτόμενον εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς. Εἰς τούτων ἐν-
τούτοις ἐπέζησεν, ὁ Λυγκεύς, ὁ καταφυγὼν εἰς τὴν χώραν τῆς Λυρκείας ἢ Λυγκείας¹
ἐξ ἧς πηγάζει ὁ Ἰναχος. Ὁ υἱὸς οὗτος τοῦ Αἰγύπτου ὁ διαφυγὼν τὴν γενικὴν σφα-
γὴν τῶν ἀδελφῶν του εἶναι πιθανῶς αὐτὸς οὗτος ὁ Ἰναχος, ὅστις κυλίζει εἰσέτι τὰ
ὑδατὰ του πρὸς τὴν θάλασσαν, ὅταν οἱ λοιποὶ χεῖμαρροι, οἱ ἐν τῇ κοιλάδι γείτονές
του, στεροῦνται πλέον αὐτῶν².

Αἱ βασιλικαὶ γενεαλογίαι τοῦ Ἀργους καὶ τῆς Τίρυνθος ἐξικνουῦνται μέχρι τοῦ
υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ Αἰγύπτου. Ἐκ τῆς ἐνώσεώς του μετὰ τῆς Δαναΐδος Ὑπερμνήστρας
ἀπέκτησεν υἱόν, Ἀθαντα, ὅστις κατέστη ὁ πατὴρ τοῦ Προΐτου καὶ τοῦ Ἀκρίσιου :
ἡρώων ἐχόντων ἱστορίαν, ἀλλὰ καταστάντων ἐνδοξοτέρων ὥς ἐκ τῶν κατορθωμάτων
τῶν τέκνων των. Οἱ Προΐτος καὶ Ἀκρίσιος εἶναι δύο ἀδελφοὶ ἐχθροί, δύο δίδυμοι ἐρί-
ζοντες ἤδη καὶ ἐν αὐτῇ τῇ μητρικῇ κοιλάδι. Ἀνδρωθέντες διαμφισθητοῦσιν ἀλλήλοις
τὴν βασιλείαν καὶ μάχονται δι' αὐτήν³. Ὁ Ἀκρίσιος ὑπερτερεῖ, ἐκδιώκει τὸν ἀδελ-
φόν του ἀπὸ τὸ κράτος τοῦ Ἀργους. Ὁ δὲ τελευταῖος οὗτος ἀποχωρεῖ ἐν Λυκίᾳ παρὰ
τῇ βασιλεῖ Ἰοδάτῃ ἢ Ἀμφιάνακτι, οὗτινος νυμφεύεται τὴν θυγατέρα Ἀντειαν ἢ Σθε-
νέβοιαν. Τῇ δοθείᾳ τῶν λυκίων πολεμιστῶν, οὗς ὁ πενθερός του δίδει εἰς αὐτόν, ἐπι-
στρέφει εἰς τὴν Ἀργολίδα, καταλαμβάνει τὴν Τίρυνθα, ἣν ὀχυροῦσι δι' αὐτὸν οἱ Κύ-
κλωπες, καὶ ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐγκαθίσταται ἐγκαταλείπων εἰς τὸν Ἀκρίσιον τὸν θρό-
νον τοῦ Ἀργους. Ἐνθυμούμεθα τὸ δραματικὸν ἐρωτικὸν ἐπεισόδιον τῆς συζύγου τοῦ
Προΐτου διὰ τὸν ἥρωα Βελλεροφόντην⁴. Ἡ οἰκτρὰ μοῖρα τῶν δύο τοῦ θυγατέρων,
Λυσιππῆς καὶ Ἰφιανάσσης ἀπετέλει τὸ θέμα μύθου οὐχὶ ὀλιγώτερον γνωστοῦ. Φθά-
σασαι τὴν ὥριμον ἡλικίαν καὶ ζητούμεναι ὑπὸ πολλῶν μνηστήρων καταλαμβάνονται
αἵφνης ὑπὸ μανίας : τιμωρίας ἐπιβληθείσης αὐταῖς ὑπὸ τοῦ Διόνυσου καὶ τῆς Ἥρας,
ὧν περιεφρόνησαν τὴν λατρείαν. Ἐν τῇ παραφροσύνῃ των περιπλανῶνται ἡμίγυμνοι
ἀνὰ πᾶσαν τὴν Πελοπόννησον. Ὁ Προΐτος συμβουλεύεται τότε διάσημόν τινα μάντιν,
ὅστις κατεῖχε τὴν ἐπιστήμην τῶν φαρμάκων καὶ τῶν ἐξαγνισμῶν. Ὁ Μελάμπους υἱὸς
τοῦ Ἀμυθάνονος ὑπόσχεται νὰ θεραπεύσῃ τὰς Προϊτίδας, ἐὰν ὁ πατὴρ των τῇ ἐξα-
σφαλίῃ ὥς ἀμοιβὴν τὸ τρίτον τοῦ βασιλείου του. Ὁ Προΐτος, κατηγανакτησμένος,
ἀποκρούει κατὰ πρῶτον τοὺς ὅρους τούτους, ἀλλὰ τῆς ἀσθενείας τῶν θυγατέρων του
καθισταμένης βαρυτέρας καὶ μεταδιδομένης εἰς τὰς ἄλλας τοῦ Ἀργους γυναικας ὑπο-
χρεοῦται νὰ καταφύγῃ καὶ πάλιν εἰς τὸν μάντιν, ὅστις προβάλλει μεγαλειτέρας ἀπαι-
τήσεις ζητῶν καὶ τὸ δεύτερον τρίτον τοῦ βασιλείου διὰ τὸν ἀδελφόν του Βίαντα. Ὁ
Προΐτος δέχεται, παρὰ τὴν θέλησίν του, τοὺς νέους τούτους ὅρους, καὶ ὁ μάντις ἐξα-
γνίζει, ὥς ὑπεσχέθη τὰς Προϊτίδας. Πλησιάζει, αὐτὰς καὶ τὰς διώκει, ἐπὶ κεφαλῇς
ὁμάδος ἐφήβων, οἵτινες ἐκπέμπουσι κραυγὰς καὶ ἐπιδίδονται, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ
Βάκχου εἰς ἐξωφρενικοὺς χορούς. Αἱ Προϊτίδες ἀνακτώσιν οὕτω τὸ λογικόν των. Μία
τούτων νυμφεύεται τὸν Μελάμποδα, ἑτέρα δὲ τὸν Βίαντα⁵. Ὁ Preller ἐν τῇ μανίᾳ

¹ Κατὰ τὸν Πausanίαν, Β', 25, 4-5, Λυγκεία ἦτο τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τῆς χώρας.

² Ἑρμηνεία τοῦ Cox, *Mythol. of the Aryan Nations*, II, σ. 270.

³ Πausan., Β', 25, 6. Ἡ μάχη αὕτη ἀναπαρίστατο κατὰ τινα ἀργεῖαν εορτὴν (Ἑσυχ. λ. *Δαυλῆς*).

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω. § I. Μῦθοι τῆς Κορίνθου.

⁵ Ἡ ἱστορία τοῦ Προΐτου καὶ τῶν θυγατέρων του ἀναπτύσσεται κυρίως ὑπὸ τοῦ Ἀπολλο-
δώρου, Β', 2, 1. Βλέπε ἐπίσης, Διοδ., Δ', 68.

τῶν θυγατέρων τοῦ Προίτου διαδλέπει τὴν εἰκόνα τῶν φάσεων καὶ τῶν περιπλανήσεων τῆς σελήνης¹. Τὸ τοιοῦτον ἀποτελεῖ παράτολμον ἐρμηνεῖαν, ἣν οὐδὲν δικαιολογεῖ. Πρέπει μᾶλλον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ μανία τῶν Προϊτίδων ὑπενθυμίζει τὴν τῆς Ἀγαυῆς καὶ τῶν Θηβαίων γυναικῶν. Μέρος τοῦ μύθου τούτου ἀναφέρεται πιθανῶς εἰς τὴν σύστασιν τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου ἐν Ἀργολίδι, διότι ἐκφράζει τὰ τρομερὰ καὶ ἰσχυρὰ ἀποτελέσματα τὰ προκαλούμενα ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐπὶ τῶν ψυχῶν, ἃς ὁδηγεῖ εἰς τὴν παραρροσύνην ἢ τὸν ἐξαγνισμόν.

Ἡ ἱστορία τῶν ἀπογόνων τοῦ Ἀκρίσιου εἶναι μακροτέρα ταύτης καὶ γονιμωτέρα εἰς θαυμαστά συμβάντα. Ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἀργους μὴ ἀποκτῆσας ἄρρενα διάδοχον μετέβη νὰ συμβουλευθῇ τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν. Ἐλαβε δὲ τὴν ἀπάντησιν ὅτι ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ Δανάη θὰ ἐγέννα υἱόν, ὅστις θὰ ἐδασίλευεν ἡμέραν τινὰ τῆς χώρας καὶ οὐτινος ἡ δόξα θὰ ἦτο ἐξαιρετικὴ, ἀλλὰ ὅτι τὸ παιδίον τοῦτο θὰ ἐφόνευε τὸν πάππον του. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐν τῷ Θηβαϊκῷ μύθῳ ὁ Οἰδίπους θὰ ἐφόνευε τὸν Λαίον. Ὁ Ἀκρίσιος ἔντρομος θέλει παντὶ σθένει νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ χρησμοῦ. Διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν θυγατέρα του νὰ καταστῇ μήτηρ, ἐγκλείει αὐτὴν ἐντὸς ὑπογείου χαλκοῦ θαλάμου². Ἄλλ' ὁ κυρίαρχος θεὸς τοῦ οὐρανοῦ, κατακτηθεὶς ὑπὸ τῶν θελγῆτρων τῆς Δανάης θὰ μεταιώσῃ τὰς ματαιὰς ἐκείνας προφυλάξεις. Μεταμορφοῦται εἰς χρυσὴν βροχὴν, ἣτις εἰσδύει διὰ τῆς στέγης τῆς φυλακῆς καὶ κατέρχεται εἰς τοὺς κόλπους τῆς παρθένου (εἰκ. 163). Τὸ ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης γεννηθὲν παιδίον ὀνομάσθη Περσεύς³.

Εἰκ. 163.—Ἡ Δανάη γονιμοποιουμένη ὑπὸ τῆς χρυσῆς βροχῆς τοῦ Διός.

Υἱὸς τοῦ φωτοδόλου θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ συλληφθεὶς ἐν τῷ σκότει ὑπὸ τῆς μητρός του, συσχετίζεται ὡς ἐκ τούτου πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, τὸν υἱὸν τοῦ Διὸς καὶ τῆς Λητοῦς. Αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομά του ἐπιβεβαιοῖ τὴν προσομοίωσιν. Ἐν τῇ Θεογονίᾳ, ὁ Περσεύς εἶναι Τιτάν, ἀδελφὸς τοῦ Ἀστράϊου, σύζυγος τῆς Ἀστερίας ἢ Ὠκεανίς Περσητὶς εἶναι σύζυγος τοῦ Ἡλίου, μήτηρ τῆς Κίρκης καὶ τοῦ Αἰήτου⁴. Ὁ ἀργεῖος ἦρως εἶναι ἀναγκαστικῶς τῆς αὐτῆς οἰκογενείας πρὸς τὰς προσωποποιήσεις ἐκείνας τῶν μεγάλων ἀστέρων τοῦ οὐρανοῦ. Ἄλλως τε τὰ κυριώτερα ἐπεισόδια τῆς ὑπάρξεώς του ὑπενθυμίζουν τὰ τῆς ζωῆς τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ Βελλεροφόντου, τοῦ Οἰδίποδος, ἡρώων, τῶν ὁποίων φρονοῦμεν ὅτι ἐπαρκῶς κατεδείξαμεν τὸν ἡλιακὸν χαρακτῆρα.

Ὁ μῦθος διηγεῖτο ὅτι ὁ Ἀκρίσιος, ἔντρομος ἐκ τῆς ὥς ἐκ θαύματος γεννήσεως ταύτης, ἐνέκλεισε τὴν Δανάην καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς ἐντὸς λάρνακος, ἐγκαταλειφθείσης ἐπὶ τῶν θαλασσίων κυμάτων, περιστατικῶς ἐμπνευσάντος εἰς τὸν Σιμωνίδην τοὺς ὁραίους γνωστοὺς στίχους⁵. Τὸ τοιοῦτον ἀποτελεῖ χάριεσσαν εἰκόνα τοῦ ἀνατέλ-

¹ Griech. Mythol., II, σ. 57.

² Διὰ τῆς φυλακῆς ταύτης τῆς Δανάης, πρέπει νὰ ὑπονοήσωμεν μνημεῖον ἀνάλογον πρὸς τὸ ὑπόγειον ἐκεῖνο τὸ καλούμενον θησαυρόν τοῦ Ἀτρέως, ἢ τάφον τοῦ Ἀγαμέμνονος, ἐν Μυκῆναις. Ὁ θόλος του ἐκαλύπτετο ὑπὸ χαλκῶν πλακῶν.

³ Ἀπολλοδ., Β', 4.

⁴ Θεογον., στ. 376-77. 356. 956.

⁵ Bergk, Lyr. Gr., σ. 1130.

λοντος ἡλίου, κρυπτομένου ἀκόμη μετὰ τῆς γεννησάσης αὐτόν· ἐντὸς τοῦ σκότους τοῦ πρωῒνου λυκαυγοῦς, λικνίζομένου ὑπὸ τῶν κυμάτων ὑπεράνω τῶν ὀπείων μετ' ὀλίγον θὰ ἐγείρῃ τὴν λάμπουσιν κεφαλὴν του ¹. Ἐν τοσοῦτῃ τὸ εὐθραστον ἀκάτιον προσεγγίζει εἰς τὴν νῆσον Σέριφον, ἐφ' ἧς ἐδασίλειον δύο ἀδελφοὶ ὁ Δίκτυς καὶ ὁ Πολυδέκτης· ὁ πρῶτος περισυλλέγει τὴν Δανάην μετὰ τοῦ τέκνου τῆς καὶ τοὺς φιλοξενεῖ. Ὁ Πολυδέκτης ἐράται τῆς ὠραιότητος νεαρᾶς μητρὸς καὶ ἐπιθυμεῖ τὴν μετ' αὐτῆς ἔνωσίν του· ἀλλὰ φοβούμενος τὸν Περσεύα, ὅστις ἀναπτύσσεται καὶ θὰ καταστῇ μετ' ὀλίγον ἀνὴρ, μελετᾷ ν' ἀπαλλαγῇ τούτου. Ἀναγγέλει τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ νυμφευθῇ τὴν Ἰπποδάμειαν θυγατέρα τοῦ Οἰνομάου, καὶ ζητεῖ τὰ κατὰ τὰς συνθηθείας τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, ὀφειλόμενα εἰς αὐτὸν δῶρα ὑπὸ τῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἀρχηγῶν. Ἀπαντες τῷ προσφέρουσι θαυμαστοὺς ἵππους. Μόνος ὁ Περσεὺς περιφρονεῖ τὸ χυδαῖον αὐτὸ δῶρον· ὑπισχνεῖται νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν φιλοξενούντα αὐτὸν τὴν κεφαλὴν τῆς Γοργόνης. Ἡ ὑπόσχεσίς του γίνεται ἀσιμένως δεκτὴ ὑπὸ τοῦ Πολυδέκτου, ἐλπίζοντος νὰ τὸν ὀδηγήσῃ οὕτω πρὸς τὸν θάνατον ².

Ἐντεῦθεν ἄρχεται ἡ ἡρωϊκὴ σταδιοδρομία τοῦ Περσεύα, ὅστις διὰ τὴν ἀνέυρεσιν τῆς Γοργόνης ἀκολουθεῖ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν, ἣν ἠκολούθησε καὶ ὁ Ἡρακλῆς μεταβαίνων εἰς ἀναζήτησιν τοῦ Γηρυόνου ἢ τοῦ κήπου τῶν Ἑσπερίδων. Πέραν τοῦ δυτικοῦ ὠκεανοῦ, πράγματι, εἰς τὰ τελευταῖα πέρατα τοῦ κόσμου, πρὸς τὸ μέρος τῆς νυκτός ³, διαμένει ἡ ἐπιφοβὸς παρθένος. Ὁ μῦθος τῆς ἐκστρατείας τοῦ ἀργεῖου ἥρωος, οὗτινος αἱ πρῶται ἐνδείξεις παρέχονται ἡμῖν ὑπὸ τῶν ἱστοδικῶν ποιημάτων τῆς Θεογονίας καὶ τῆς Ἀσπίδος τοῦ Ἡρακλέους ⁴, ἀναπτύσσεται κυρίως ὑπὸ τοῦ μυθογράφου Ἀπολλοδώρου. Θ' ἀρυσθῶμεν πληροφορίας ἐξ ἀμφοτέρων τῶν πηγῶν, ἵνα ἐκθέσωμεν αὐτόν.

Ὁ Περσεὺς ὀδηγούμενος εἰς τὸ ταξιδεῖδιόν του ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, φθάνει κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν θαυμαστὴν χώραν ἔνθα κατοικοῦσιν αἱ τρεῖς θυγατέρες τοῦ Φόρκυος καὶ τῆς Κητοῦς· ἡ Ἐνυὼ ἡ Περρηδὼ καὶ ἡ Δεινὼ· παρθένοι τερατώδεις, αἵτινες ἀπὸ τῆς γεννήσεώς των ἐφαίνοντο ὡς γράϊαι, καὶ αἵτινες ἔχουσιν αἱ τρεῖς ὁμοῦ ἓνα ὀφθαλμὸν καὶ ἓνα ὀδόντα, οὓς μεταχειρίζονται ἐκ περιτροπῆς ⁵. Ὁ Περσεὺς ἀρπάζει τὸν ὀφθαλμὸν τοῦτον καὶ τὸν ὀδόντα, καὶ ἐπειδὴ αἱ ῥαῖαι διαμαρτύρονται ὑπόσχεται νὰ τοὺς ἐπιστρέψῃ αὐτά, ἐὰν θελήσῃσι νὰ τῷ ὑποδείξωσι τὴν πρὸς τὰς Γοργόνας τὰς ἀδελφὰς των ἄγουσαν ὁδόν. Αἱ θυγατέρες τοῦ Φόρκυος δέχονται νὰ γίνωσιν ὀδηγοὶ του καὶ ὁ Περσεὺς ἐκπληροῖ τὴν ὑπόσχεσίν του. Αἱ Γραῖαι εἰχον ἐπίσης πτερωτὰ πέδηλα, σάκκον τινα (κίβισιν) καὶ σκοτεινὸν τῆς κεφαλῆς κάλυμμα (κυνέην), ἧτις τὰς καθίστα ἀοράτους. Ὁ Περσεὺς ἀρπάζει τὰ ἀντικείμενα ταῦτα, ὀπλίζεται ἐπὶ πλέον διὰ χαλκίνης ἄρπης, ἣν εἶχε δώσει εἰς αὐτὸν ὁ Ἑρμῆς, πετᾷ διὰ τοῦ ὠκεανοῦ καὶ φθάνει εἰς τὰς Γοργόνας, ἃς εὕρισκε κοιμωμένας. Αἱ Γοργόνες εἶναι τρεῖς ἀδελφαὶ ὀνομαζόμεναι Σθενώ, Εὐρυάλη καὶ Μέδουσα. Αἱ δύο πρῶται εἶναι ἀθάνατοι καὶ ἀγήρω· ἡ Μέδουσα μόνη εἶναι θνητὴ· ἡγαπήθη ὑπὸ τοῦ κυα-

¹ Ἑρμηνεία τοῦ Preller.

² Ἀπολλοδ., Β', 4, 1.

³ Θεογον., 274-75.

⁴ Θεογον., 274-282. Ἀσπ., Ἡρακλ., 216-235.

⁵ Δισχ., Προμηθ., 790 καὶ ἐφ. ἐκδ. Weil.

νοχαίτου θεοῦ, τοῦ Ποσειδῶνος, καὶ ἡνώθη ἔρωτικῶς μετ' αὐτοῦ¹. Εἶναι καὶ αὐτὰ τέρατα ἐξ ἴσου τρομακτικὰ πρὸς τὰς Γραίας. Περὶ τὰς κεφαλὰς των ἐλίσσονται ὄφεις· ἔχουσι δὲ ὀδόντας μακροὺς ὡς οἱ χαυλιόδοντες τῶν ἀκτῶν, χεῖρας χαλκᾶς, χρυσᾶς πτέρυγας δι' ὧν ἵπτανται διὰ μέσου τοῦ αἰθέρος· οἱ δ' ἐπ' αὐτῶν σταματῶντες τὰ βλέμματά των ἀπολιθοῦνται². Οἱ Ἕλληνες καλλιτέχναι ἀπομακρύνονται τῆς ἐπικῆς

Εἰκ. 164.—Καλλιτεχνικός τύπος τῆς Μεδούσης.

παραδόσεως εἰκονίζοντες τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης μὲ φυσιογνωμίαν εὐγενῇ ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀπλῶς ἀποτυπῶνται ἡ ἔκφρασις βαθέος πόνου (εἰκ. 164). Ὁ ἀληθὴς τῶν Γοργόνων τύπος εἶναι ἡ εἰδεχθῆς μορφή ἡ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Κορίνθου καὶ τῆς Κορωνέας εἰκονιζομένη (εἰκ. 165). Τὰ ἀποκρουστικά χαρακτηριστικά των, ὁ τρόμος, δὲν ἐμπνέουσιν, ἡ ἀπολιθοῦσα μορφή των, δὲν δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσιν εἰ μὴ διὰ τῆς ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τῶν τρομακτικωτέρων φαινομένων τοῦ οὐρανοῦ προξενουμένης ἐντυπώσεως, διὰ τῆς θέας τῶν σκοτεινῶν νεφῶν τῶν εἰς

τὸν ὀρίζοντα τῆς θαλάσσης σχηματιζομένων³, ἀτινα καλύπτουσι τὸ φῶς. Ὁ θρίαμβος, δὲν θὰ καταγάγῃ κατ' αὐτῶν ὁ Περσεὺς δὲν ἀποτελεῖ ἐπομένως εἰ μὴ, νέαν τινα παραλλαγὴν τῆς νικηφόρου πάλης τῶν ἡλιακῶν ἡρώων κατὰ τῶν δαιμόνων τῆς θυέλλης⁴.

Ὁ ἥρωας πλησιάζει, ἀποστρέφει τὴν κεφαλὴν διὰ νὰ μὴ ἴδῃ τὸ πρόσωπον τοῦ τέρατος, ἀφήνει τὴν Ἀθηνᾶν νὰ δηγγήσῃ τὸν βραχίονά του, καί, διὰ τῆς ἄρτης του ἀποκόπτει τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης. Ὅταν ἀπεκόπη ἡ κεφαλὴ αὕτη, ὁ Πήγασος, ὁ πτερωτὸς ἵππος καὶ ὁ Χρυσάωρ, ὁ πατὴρ τοῦ Γηρυόνου, ἐκφεύγουσιν ἐκ τοῦ ἡρωτηριασμένου κορμοῦ τῆς Γοργόνης. Τεμάχιόν τι τῆς μετόπης τοῦ Σελινούντος (εἰκ. 166) καὶ ὁπτῇ τις γῇ ἐκ Μήλου (εἰκ. 167) ἐπιτρέπωσιν ἡμῖν νὰ παραστώμεν κατὰ τὴν διπλὴν ταύτην γέννησιν ἧς ἡ φυσικὴ σημασία ἐξηγεῖται, ἐὰν δὲν σφάλλομεν παραδεχόμενοι τὸν Χρυσάωρα ὡς τὸν ἥρωα τῆς ἀστραπῆς καὶ τὸν Πήγασον ὡς τὸν κέλῃτα τῆς βροντῆς, οὐτινος ἡ ὁπλὴ γίνεται πρόξενος τῆς ἐκπομπῆς τῶν ὑδάτων τοῦ οὐρανοῦ. Ἐν τοσούτῳ ὁ Περσεὺς τοποθετεῖ τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης ἐντὸς τοῦ σάκκου του, ἐπὶ τῶν νώτων αὐτοῦ εὐρισκομένου, καὶ κατόπιν φεύγει ἀμέσως· διότι καταδιώκεται ὑπὸ τῶν δύο ἄλλων Γοργόνων, αἵτινες ἐξύπνησαν καὶ τίθενται ἐπὶ τὰ

Εἰκ. 165.—Πρωτόγονος τύπος τῆς Μεδούσης.

¹ Θεογον., 278.

² Αἰσχ., Προμηθ., 794, ἐκδ. Weil.

³ Οὕτω ἐξηγεῖται πῶς ἡ Μέδουσα ἡνώθη μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος.

⁴ Ὁ Preller, *Griech. Myth.* II, σ. 64. θεωρεῖ τὴν Μέδουσαν ὡς εἰκόνα τῆς σελήνης, φανταστικοῦ προσώπου τῆς νυκτός· τὸν δὲ θάνατόν της, ὡς τὴν ἐξαφάνισιν τῆς πανσελήνου. Αἱ τρεῖς Γοργόνης εἶναι αἱ τρεῖς φάσεις τοῦ ἀστέρος.—Ὁ Dilthey (*Annal. Inst. Arch.*, 1871, σ. 212 καὶ ἐφ.) ἐξηγεῖ, ὡς ἡμεῖς, τὸ Γοργόνειον διὰ τοῦ θυελλώδους νέφους. Ὁ Lolling, ἐρμηνεύει αὐτὸ (*De Medusa*, Göttingen, 1871) διὰ τοῦ ἡλίου! Ἀγνοοῦμεν ὅμως ποῦ στηριζόμενος, καθόσον δὲν ἔχομεν ἀνὰ χεῖρας τὴν διατριβὴν του.

ἔχνη του· ἀλλὰ δὲν δύνανται νὰ τὸν φθάσωσι χάρις εἰς τὴν θαυματουργὸν καλύπτραν, τὴν κυνέην τῶν Γραιῶν ἢ τοῦ Ἄδου, ἣτις τὸν καλύπτει διὰ πυκνοῦ σκότους. Ἰπὸ τῶν πεδίλων του φερόμενος ἢ ἱππεύων περωτῶν ἔππον ὡς ὁ Βελλεροφόντης¹ πετᾷ διὰ τοῦ διαστήματος καὶ φθάνει εἰς τὴν πλησιεστέραν πρὸς τὸν θεῖον ἥλιον χώραν, τὴν Αἰθιοπίαν, ἔνθα νέος ἄθλος ἀναμένει αὐτόν.

Ἐκεῖ ἐβασίλευεν ὁ βασιλεὺς Κηφεὺς οὔτινος ἢ σύζυγος Κασσιόπεια διήγειρε τὴν

Εἰκ. 166.—Ὁ Περσεὺς ἀποκόπτων τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης.

ὀργὴν τῶν Νηρηίδων ἀξιοῦσα νὰ συναγωνισθῇ πρὸς αὐτάς εἰς τὸ κάλλος. Ὁ Ποσειδῶν προσεφέρθη ὡς ὄργανον τῆς ἐκδικήσεως τῶν νυμφῶν τῆς θαλάσσης: Ἐπλημμύρισε τὴν χώραν καὶ ἀπέστειλεν ἐπὶ τῶν ἀκτῶν θαλάσσιον τέρας καταβροχθίζον τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ποίμνια. Τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος ἐρωτηθὲν ἀπήντησεν ὅτι θὰ ἀπηλλάσσοντο τῆς συμφορᾶς ἐκείνης, ἐὰν ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως ἢ Ἀνδρομέδα, ἐδίδοτο βορὰ εἰς τὸ τέρας². Ὁ Κηφεὺς συγκατατίθεται νὰ προσφέρῃ τὴν θυγατέρα

¹ Ἀσπ. Ἡρακλ., 216. ἱππότη Περσεύς. Βλ. τὸ ἀνωτέρω εἰκονιζόμενον ἀγαλμάτιον ἐξ ὀπτιῆς γῆς.

² Ὁ μῦθος τῆς Ἀνδρομέδας εἶναι ἤδη γνωστός εἰς τὸν Ἡρόδοτον (Ζ', 61) καὶ εἰς τὸν Φερεκύδην (παρὰ Σχολ. Ἀπολλων. Ροδ., Δ', 1091). Ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ Εὐριπίδης εἶχον παραλάβῃ ἐξ αὐτοῦ τὴν υπόθεσιν μιᾶς τραγωδίας. Βλ. Ἐρατοσθ., Κατασκευ., 16-17. Ὑγιν., Ποιητ. Ἀστειρον., II, 10. Συνοψιζόμεν αὐτὸν ἰδίᾳ κατὰ τὸν Ἀπολλοδ., Β', 4, 3, καὶ τὸν Ὑγιν., Μῦθ. 64.

του ἐξιλαστήριον θύμα· τὴν προσδένει ἐπὶ τινος δράχου καὶ τὴν ἐγκαταλείπει ἐπὶ τῆς ἀκτῆς. Ὁ Περσεὺς φθάνων, βλέπει τὴν ὡραίαν παρθένον καὶ ἐράται αὐτῆς. Ἰπόσχε-
ται εἰς τὸν βασιλέα ν' ἀπαλλάξῃ τὴν χώραν τῆς θείας ὀργῆς, ἐὰν ἡ Ἀνδρομέδα, ὑπ'
αὐτοῦ σωζομένη, τῷ ἐδίδοτο ὥς σύζυγος. Ὁ Κηφεὺς συγκατανεύει. Ὁ ἀήττητος
ἥρως θανατώνει τὸ τέρας, ἀπαλλάσσει τὴν νεάνίδα καὶ ἐπιτυγχάνει οὕτω τὴν μετ'
αὐτῆς ἔνωσίν του¹.

Μετ' ὀλίγον ἐγκαταλείπει τὴν Αἰθιοπίαν μετὰ τῆς Ἀνδρομέδας καὶ ἐπανέρχεται.

Εἰκ. 167.— Γέννησις τοῦ Χρυσότορος.

εἰς τὴν Σερίφον κομίζων εἰς τὸν Πολυδέκτην τὴν εἰδεχθῆ λείαν, ἣν εἶχεν ὑποσχεθῆ
εἰς αὐτόν. Ἐκεῖ εὐρίσκει τὴν μητέρα του καὶ τὸν ἥρωα Δίκτυν παρὰ τοὺς θωμούς
τῶν θεῶν ἐνθα κατέφυγον ὑπὸ τὰς ἀπειλάς τοῦ Πολυδέκτου. Διὰ νὰ ἐκδικηθῇ αὐτόν,
ἀρκεῖται νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ νὰ ἐπιδείξῃ τὴν κεφαλὴν τῆς Γοργόνης,
ἣτις ἀπολιθώνει τὸν βασιλέα καὶ τοὺς συντρόφους του. Κατόπιν δὲ ἀποκαθιστᾷ τὸν
Δίκτυν ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Σερίφου. Περαιώσας τοὺς ἄθλους του χαρίζει τὰ πέδιλά
του, τὸν σάκκον του καὶ τὴν κυνέην εἰς τὸν Ἑρμῆν, τὴν δὲ κεφαλὴν τῆς Γοργόνης
εἰς τὴν Ἀθηνᾶν ἣτις τὴν τοποθετεῖ εἰς τὸ μέσον τῆς ἀσπίδος της καὶ ἐπιστρέφει εἰς
Ἄργος μετὰ τῆς μητρὸς του Δανάης καὶ τῆς συζύγου του Ἀνδρομέδας. Τούτου πλη-
σιάζοντος ὁ γέρων βασιλεὺς Ἀκρίσιος, φοβούμενος τὴν ἐκπλήρωσιν ἐπὶ τέλους τοῦ
χρησμοῦ, καταφεύγει παρὰ τοῖς Πελασγοῖς ἐν Θεσσαλίᾳ· ἀλλ' ἢ ὑπὸ τῶν θεῶν ἀγγελ-
θεῖσα μοῖρα θά τὸν φθάσῃ καὶ εἰς τὸ κρησφύγετόν του ἐκεῖνο. Κατὰ τοὺς ἐπικηδείους

¹ Ὁ Clermont-ganneau εἰς ἐνδ: ἀφέρουσιν μελέτην φέρουσιν τὸν πίτλον *Horus et Saint-Georges* (Revue Arch., Ὀκτώβριος - Δεκέμβριος 1876) ἀνεζήτησε τὴν ἀνατολικὴν προέ-
λευσιν τοῦ μύθου τοῦ Περσέως καὶ τῆς Ἀνδρομέδας. Περὶ τῶν παριστανόντων τὴν σκηνὴν ταύ-
την μνημείων, βλέπε Trendelenburg, *Annal. Inst. Arch.*, 1872, σ. 108 καὶ ἐφ. W. Helbig,
Wandgemälde, ἀρ. 1183 καὶ ἐφ.

ἀγώνας τοὺς δοθέντας ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Λαρίσσης πρὸς τιμὴν τοῦ πατρὸς του, ὃ Ἀκρίσιος εὐρέθη, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ ἀπέναντι τοῦ Περσέως ὅστις, εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ πεντάθλου, ἐξηκόντισε παρὰ τὴν θέλησίν του τὸν δίσκον του κατὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ προγόνου του. Ὁ Ἀκρίσιος ἐφονεύθη βληθείς. Ὁ Περσεὺς αἰσχυρόμενος νὰ διαδεχθῇ τὸν ὑπ' αὐτοῦ φονευθέντα δὲν ἠθέλησε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ Ἄργος. Μετέβη εἰς τὴν Τίρυνθα παρὰ τῷ υἱῷ τοῦ Προίτου, Μεγαπένθει καὶ ἀντήλλαξε μετ' αὐτοῦ τὸ βασίλειόν του. Ὁ Μεγαπένθης ἐγένετο οὕτω βασιλεὺς τῶν Ἀργείων. Ὁ Περσεὺς ἐδασίλευσε τῆς Τίρυνθος καὶ τῶν Μυκηνῶν· κατέστη ὁ πρόγονος τῶν Περσιδῶν ἐξ ὧν προήλθεν ὁ Ἡρακλῆς¹.

Ἡ ὁμοιότης τοῦ ὀνόματός του πρὸς τὸ τοῦ ἀσιατικοῦ λαοῦ, τοῦ πρώτου ἐχθροῦ τῆς Ἑλλάδος, εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ μόνη ἀφορμὴ τοῦ μύθου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ Ἀνδρομέδα ἔσχεν υἱόν, ὀνομαζόμενον ὡς ὁ πατήρ του, ὅστις ἔμεινε παρὰ τῷ Κηφεῖ καὶ κατέστη ὁ πρόγονος τῆς βασιλικῆς γενεᾶς τῶν Περσῶν². Οὕτως ἐξηγεῖται τὸ ἀνατολικὸν ἔνδυμα τὸ ὑπὸ τοῦ Περσέως φερόμενον ἐπὶ τινων γραπτῶν ἀγγείων, καὶ ἡ Παρουσία τῆς εἰκόνος του ἐπὶ τῶν νομισμάτων τοῦ Πόντου τῆς Καππαδοκίας, καὶ τῆς Ταρσοῦ ἐν Κιλικίᾳ³. Ὁ μῦθος του διεδόθη ὅχι μόνον ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς Ἰταλίας, ἔνθα διετείνοντο ὅτι ἡ λάρναξ τῆς Δανάης καὶ τοῦ Περσέως προσήγγισεν εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Λατίου εἰς Ἀρδέαν, καὶ ἔνθα ὁ Τύρνος ἐθεωρεῖτο ἀπὸ γονος τοῦ ἀργείου ἥρωος⁴.

Διὰ νὰ περατώσωμεν τὴν ἐκθεσιν τῶν μύθων τῆς Ἀργολίδος, ἄγοντες τὴν μελέτην ταύτην μέχρι τοῦ ποιήματος τῆς Ἰλιάδος, ὑπολείπεται ν' ἀναπτύξωμεν διὰ βραχέων τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκογενείας τῶν Πελοπιδῶν· οἴκου ὀλεθρίου, τοῦ ὁποίου τὰ τερατώδη ἐγκλήματα καὶ αἱ εἰδεχθεῖς περιπέτειαι ἐνέπνευσαν τόσον συχνάκις τὴν δράματικὴν ποίησιν τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἱστορία αὕτη εἶναι γνωστὴ εἰς ὅλους· ἀλλὰ θὰ ἦτο λίαν ἐνδιαφέρον ν' ἀναζητήσωμεν (τουθ' ὅπερ εἶναι ὀλιγώτερον γνωστὸν) τὴν κατὰ τὰς παραδόσεις προέλευσιν τῆς θείας ἀρᾶς, ἥτις διαδοχικῶς ἐδάρυνε ἐπὶ τῶν διαφόρων γενεῶν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τοῦ Ἀργους.

Εἰς τὸ δεύτερον ἄσμα τῆς Ἰλιάδος⁵, εὐρίσκομεν τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν ἡγεμόνων, οἵτινες προηγέθησαν τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐπὶ τοῦ χρόνου τοῦ Ἀργους. Τὸ ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἑλληνικῆς ἐκστρατείας κατὰ τῆς Τροίας φερόμενον σκῆπτρον, εἶναι σκῆπτρον κληρονομικόν, ὅπερ προέρχεται ἐκ τοῦ Διὸς διελθὼν ἐκ πολλῶν χειρῶν. Τὸ σύμβολον τοῦτο τῆς βασιλείας κατεσκευάσθη ὑπὸ τοῦ Ἡφαιστού διὰ τὸν κυρίαρχον τῶν θεῶν, ὅστις τὸ ἔδωκεν εἰς τὸν Ἑρμῆν.

«Ἑρμείας δὲ ἀναξ δῶκεν Πέλοπι πληξίππῳ,
αὐτὰρ ὁ αὐτε Πέλοψ δῶκ' Ἀτρεΐ, ποιμένι λαῶν»

¹ Ἀπολλοδ., Β', 4, 4.

² Ἡροδοτ., Ζ', 61. 150.

³ Βλέπε, Preller, *Griech. Mythol.*, II, σ. 75.

⁴ Εἰργ., Alv., VII, 371.

*Et Turno, si prima domus repetatur origo,
Inachus Acrisiusque patres mediaeque Mycenae.*

⁵ Στχ. 100–108.

Ἄτρεὺς δὲ θνήσκων ἔλιπεν πολύαρνι Θυέστη,
αὐτὰρ ὁ αὖτε Θυέστ' Ἀγαμέμνονι λείπε φορῆναι,
πολλῆσιν νήσοισι καὶ Ἄργεϊ παντὶ ἀνάσσειν.

ὡς παρατηρεῖ ὁ Grote ¹, ὁ πατήρ τοῦ Πέλοπος δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ ὁμηρικὸν τοῦτο κείμενον. Ὁ Πέλοψ, ὁ δεχόμενος τὸ σκήπτρον ἐκ τῶν χειρῶν θεοῦ τινος ὀφείλει νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ πρῶτος πρόγονος τῆς οἰκογενείας· εἶναι ὁ ἐπώνυμος ἥρως τῆς χώρας τῆς φερούσης τὸ ὄνομά του· εἶναι πιθανῶς αὐτόχθων. Ἀλλὰ βραδύτερον, παρὰ τοῖς τραγικοῖς ποιηταῖς, ἄλλαι παραδόσεις κυκλοφοροῦσι σχετικαί πρὸς αὐτόν: τὸν θεωροῦσιν ὡς τὸν υἱὸν τοῦ Ταντάλου, βασιλέως τῆς Λυδίας ². Πρέπει ἐπομένως ν' ἀνατρέξωμεν μέχρι τῆς τελευταίας ταύτης προσωπικότητος διὰ ν' ἀνακαλύψωμεν τὴν πρῶτην αἰτίαν τῆς ὀλεθρίας εἰμαρμένης τῶν Πελοπιδῶν.

Ὁ Τάνταλος ὁ κατοικῶν εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Σιτύλου, εἶναι ἰσχυρὸς ἡγεμὼν παροικιῶδους πλούτου ὡς ἐκείνου τοῦ φρυγὸς Μίδα καὶ εὐδαιμονίας ὑπερβαίνουσης τὰς ἀνθρωπίνους συνθήκας. Εἶναι ἐπιτετραμμένον εἰς αὐτὸν νὰ συναναστρέφεται τοὺς θεοὺς καὶ νὰ λαμβάνῃ μέρος εἰς τὰ συμπόσια των. Ἀλλὰ μεθυσθεὶς ἐκ τῆς ἐξαιρετικῆς ταύτης τύχης, ἐτόλμησε νὰ ὑπεξαίρεσῃ νέκταρ καὶ ἀμβροσίαν ἐκ τῆς τραπέζης τῶν ἀρχόντων τοῦ Ὀλύμπου καὶ ν' ἀποκαλύψῃ τὰ θεῖα μυστικά εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος. Μετ' ὀλίγον ἐγένετο ἔνοχος καὶ μεγαλειτέρου ἐγκλήματος. Οὗτος εἶχε δύο τέκνα: μίαν θυγατέρα τὴν Νιόβην ἣτις ἐνυμφεῖθαι τὸν Θηβαῖον Ἀμφίωνα ³ καὶ ἕνα υἱόν, ὀνομαζόμενον Πέλοπα, ὅστις ἐγένετο θύμα τῆς ἀγριότητος τοῦ πατρὸς του. Ἡμέραν τινα, ὁ Τάνταλος καλέσας τοὺς θεοὺς εἰς συμπόσιον, προσέφερεν εἰς αὐτοὺς τὸ σῶμα τοῦ ἰδίου του υἱοῦ ὅπερ εἶχε τεμαχίσει καὶ βράσει ἐπὶ τῆς πυρᾶς. Ἀπαντες οἱ θεοὶ ὑπεχώρησαν καταληφθέντες ὑπὸ φρίκης. Μόνη ἡ Δημήτηρ, ἀπερροφημένη ὑπὸ τῆς λύπης τῆς ἀπωλείας τῆς θυγατρὸς τῆς, ἔφαγε μέρος τοῦ ὧμου τοῦ Πέλοπος. Ὁ Ζεὺς ἀνέθεσε εἰς τὸν Ἑρμῆν ν' ἀνακαλέσῃ εἰς τὴν ζωὴν τὸν νεανίαν συνενώνων τὰ μέρη τοῦ σώματός του· ἀντικατέστησε δὲ τὸν ἐλλείποντα ὦμον δι' ἄλλου ἐξ ἐλεφαντοστοῦ ⁴. Ἐγκλημα τοσοῦτον τρομερὸν ἀπῆτει ἀνάλογον τιμωρίαν. Τὸ εἶδος τῆς τιμωρίας ταύτης εἶναι διάφορον εἰς τὰς διαφόρους ἀφηγήσεις, αἵτινες τὴν περιγράφουσι. Κατὰ τὴν Νέκυϊαν τῆς Ὀδυσσεΐας ὁ Τάνταλος κατεκριμνήσθη εἰς τὸν Ἄδην, ἔνθα ὑποφέρει ἐκ πείνης καὶ δίψης, οὐδέποτε καταπραϋνομένης. Ἐχει πλησίον του θαυμασίους καρπούς, δροσερὸν ὕδωρ, ἀλλὰ καρποὶ καὶ ὕδωρ ἐκφεύγουσι τῶν χειρῶν του καὶ τῶν χειλέων του εὐθὺς ὡς πλησιάζει αὐτά ⁵. Παρὰ Πινδάρῳ τεράστιος βράχος, ἐπαπειλὼν νὰ πέσῃ, κρέμαται αἰωνίως ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τοῦ λυδοῦ βασιλέως ⁶. Παρ' Εὐριπίδῃ, ὁ βράχος οὗτος, προσδεδεμένος διὰ χρυσῶν ἀλύσεων ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου, κρέμαται μεταξὺ γῆς καὶ οὐρανοῦ, καὶ παρασύρεται ὑπὸ ἀνεμοστροβίλων ⁷.

¹ *Histoire de la Grèce*, τ. I, σ. 178 τῆς ὑπὸ τοῦ de Sadoüs γαλλ μεταφρ.

² Ὁ Grote, ἐνθ' ἀν. παρατηρεῖ ὅτι ὁ μῦθος οὗτος δυνατόν νὰ ἐγεννήθῃ εἰς τὰς αἰολικὰς ἀποικίας τῆς Μαγνησίας καὶ τῆς Κόμης.

³ Τὴν ἱστορίαν του ἀφηγήθημεν εἰς τὸ κεφάλαιον III, § 2.

⁴ Ἡ ἀρχαιοτέρα πηγὴ τοῦ μύθου τοῦ Ταντάλου εἶναι ὁ Α' Ὀλύμπ., τοῦ Πινδάρου, στ. 36 καὶ ἐφ. Dissen.

⁵ Ὀδυσσ., Δ, 582 καὶ ἐφ. (χωρὶόν δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ὡς παρεμβολή). Διόδ., Δ', 77.

⁶ Ὀλύμπ., Α', 57. Ἰοθμ., Ζ', 10.

⁷ Εὐριπ., Ὀρεστ., 982 καὶ ἐφ.

Αἱ διάφοροι λεπτομέρειαι τῆς βασάνου ἐκείνης ἐφάνησαν εἰς τὸν Cox ὡς εἰκόνες διαφόρων φυσικῶν φαινομένων. Ἐξηγεῖ δὲ ὡς ἀκολούθως τὸν μῦθον τοῦ Ταντάλου. Ὁ λυδὸς ἐκεῖνος βασιλεὺς, ὁ ἔχων τὸ ὑπέροχον ἀνάκτορον καὶ τὸν ἀστείρευτον πλοῦτον δὲν εἶναι εἰ μὴ ὁ ἥλιος, ὅστις διατρέχει τὰ οὐράνια ὕψη, ἐπὶ τῶν ὁποίων κατ' ἀρχὰς εἶναι ὁ φίλος καὶ ὁ ἐμπιστος τῶν θεῶν. Ὁ φόβος τοῦ υἱοῦ του ἐκφράζει τὰ τρομερὰ ἀποτελέσματα τῶν καταστρεπτικῶν πυρῶν, αἵτινες κατακαίωσι, περὶ τὰ μέσα τοῦ θέρους, τὴν βλάστησιν καὶ τοὺς καρπούς, οὓς ἡ θερμότης των παρήγαγε. «Τὸ φρικτὸν δειπνον παρατίθεται εἰς τὸν Δία, διότι αἱ ἐκ τῆς ξηρασίας καταστροφαὶ συντελοῦνται ὑπὸ τὰ ὅμματα τοῦ κυανοῦ οὐρανοῦ¹.» Ἐὰν ἡ ἐρμηνεία αὕτη εἶναι ἀκριβής, δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἐννοῶμεν διατὶ ἡ Δημήτηρ μόνη λαμβάνει μέρος εἰς τὸ δειπνον, ἀφοῦ οἱ κόλποι τῆς γῆς δέχονται καὶ ἀπορροφοῦσι τὴν ἀναλωθεῖσαν βλάστησιν. Ὁ εἰς τὴν ζωὴν ἐπανερχόμενος Πέλοψ θὰ ἀναπαρίστα τότε τὴν ἐπάνοδον τῆς ἐαρινῆς ζωῆς ἐπὶ τοῦ ἀνανεωθέντος ἐδάφους. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν λεπτομέρειαν τοῦ «ἐλεφαντίνου ὤμου», προέρχεται ἀναμφιβόλως ἐξ ἀρχαίου τιнос ἐπιθέτου τοῦ ἥρωος Πέλοπος, εἰς τὸ ὅποιον προσεπάθησαν νὰ δώσωσιν ἐξηγησίν τινα, συσχετίζοντες αὐτὸ πρὸς τὸν μῦθον τοῦ εἰς τὰς θεάς παρὰ τοῦ Ταντάλου προσφερθέντος συμποσίου. Τὰ δύο διάφορα βασιανιστήρια τοῦ βασιλέως τῆς Λυδίας ἐξηγοῦνται τότε δι' ἀναλόγων ἰδεῶν. Οὐδέποτε δύναται νὰ καταπραῦνη τὴν πείναν καὶ τὴν δίψαν του· διότι ὁ ἥλιος ὅταν πλησιάζῃ ὑπερβαλόντως τὴν γῆν ἀποξηραίνει τοὺς καρπούς καὶ στεριρεῖ τὰ ὕδατα, ἅτινα ἀποσύρονται ἐνώπιόν του. Ἐπίσης ὁ ἐπαπειλὼν αὐτὸν βράχος δὲν ἀποτελεῖ ἴσως εἰ μὴ εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ ἡλίου, ὃν ἀντιλαμβάνονται ὡς πεπυρακτωμένον λίθον κυλιόμενον εἰς τὸ διάστημα καὶ κρεμώμενον μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς². Ἀλλ' ὅσονδήποτε ἐλκυστικαὶ καὶ ἐὰν εἶναι αἱ παρόμοιοι ἐρμηνεῖαι, δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι τὴν ἀξίαν εἰ μὴ ἀπλῶν ὑποθέσεων.

Ὁ μῦθος τοῦ Ταντάλου, οὗτινος ὁ Πίνδαρος ἀπέκρουε τὰς ἀποκρουστικὰς λεπτομερείας ὡς ἀναξίας τοῦ μεγαλείου τῶν θεῶν³, εἶναι ἀναμφισβητήτως, ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀκριβοῦς, πηγῆς ἀρχαίας, καὶ δημῶδους. Ἡ ἱστορία τοῦ Πέλοπος καὶ τῶν σχέσεων του πρὸς τὴν Πίσαν ἐν Ἡλίδι προέρχεται ἐκ νεωτέρας πηγῆς. Ὅταν οἱ μεγάλοι ἀγῶνες τῆς Ὀλυμπίας κατέστησαν τὸ ἐντευκτήριον ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος, διὰ νὰ προσδώσωσιν αὐτοῖς περισσοτέραν αἰγλήν ἀνεβίβασαν τὴν ἰδρυσίν των μέχρι τῆς πλέον ἀπομεμαχρυσμένης ἐποχῆς τῆς μυθικῆς ἱστορίας τῆς Πελοποννήσου. Ὁ ἐπώνυμος ἥρωος τῆς χερσονήσου ἐθεωρήθη ὡς ὁ πρῶτος αὐτῶν ἰδρυτής⁴. Ἐξ αὐτοῦ προέρχεται ὁ μῦθος τῆς νίκης, ἣν κατήγαγεν ὁ υἱὸς τοῦ Ταντάλου εἰς τὴν ἀρματοδρομίαν ἐν Ἡλίδι.

Πρὸς συμβίβασιν τῆς λυδικῆς καταγωγῆς τοῦ Πέλοπος καὶ τῆς παραδόσεως τῆς ἑλληνικῆς βασιλείας του, διηγοῦντο ὅτι ὁ Τάνταλος καταστάς μισητὸς ὡς ἐκ τῶν ἀσεβειῶν του, ἐξεδιώχθη ἐκ τῆς Ἀσίας ὑπὸ τοῦ Ἰλου, βασιλέως τῆς Τροίας καὶ κατέφυγεν εἰς τὴν Ἑλλάδα⁵. Ὁ υἱὸς του ὅστις τὸν ἠκολούθησε μετέβη εἰς Πίσαν, παρὰ

¹ *Mythol. of the Aryan Nations*, II, α. 310.

² Οἱ ἀρχαῖοι εὗρισκοντο ἤδη ἐπὶ τὰ ἵχνη τῆς ἐρμηνείας ταύτης. Βλ. Σχολ. Πινδ., Ὀλυμπ., Α', 57.

³ Ὀλυμπ., Α', 52. Ὁ Εὐριπίδης (*Ἰφιγ. Ταυρ.*, 387) ἐκφράζει τὸ αὐτὸ αἶσθημα.

⁴ Πausan., Ε', 8, 2.

⁵ *Θιοδ.*, Δ', 74. Σχολ. Ἀπολλων. Ροδ., Β', 358.

τὴν Ὀλυμπίαν, ἔνθα ἐδασίλευεν ὁ Οἰνόμαος. Ὁ τελευταῖος οὗτος εἶναι υἱὸς τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς Ἀρπίνης, ἧς τὸ ὄνομα εἶναι ταυτόσημον πρὸς τὸ τῶν Ἀρπυιῶν· οὗτος ἔχει πτερωτάς φορβάδας ταχυτέρας τοῦ Βορρᾶ¹. Φυσικῶς ἔθεν ὁμοιάζει πρὸς τὸν θρᾶκα βασιλέα Διομήδην τὸν παρουσιάζοντα τοὺς αὐτοὺς χαρακτήρας καὶ φαίνεται ὢν, ὡς ἐκεῖνος, προσωποποίησης τῶν ὑπὸ τῆς θυέλλης ἐγειρομένων κυμάτων. Κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Preller², ἡττάται ὑπὸ τοῦ Πέλοπος, χάρις εἰς τὴν ὑποστήριξιν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἱπποδαμείας (ἧτις δαμιάζει τοὺς ἵππους), θεᾶς τῆς ἰσχύου καὶ εἰρηνευθείσης θαλάσσης. Χρησμός τις ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Οἰνόμαον ὅτι θὰ ἐθανατοῦτο διὰ τῆς χειρὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις θὰ ἐνυμφεῖτο τὴν θυγατέρα του. Τῆς Ἱπποδαμείας ἐχούσης πολλοὺς μνηστήρας ὁ Οἰνόμαος ἀνεκρίνωσεν, ὅτι θὰ τὴν ἔδιδεν εἰς γάμιον εἰς ἐκεῖνον μόνον, ὅστις θὰ ἐνίκη αὐτὸν κατὰ τὴν ἄρματοδρομίαν. Τὸ διανυθησόμενον διάστημα ἐξετέinete ἐκ τοῦ ὧμου τοῦ Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ μέχρι τοῦ εἰς τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου τοιοῦτου τοῦ Ποσειδῶνος³. Χάρις εἰς τὴν θαυμαστὴν ταχύ-

Εἰκ. 168.—Θάνατος τοῦ Οἰνομάου.

τητα τῶν ἵππων τοῦ ὁ Οἰνόμαος ὑπῆρξεν πάντοτε νικητὴς καὶ ἦδη δέκα τρεῖς μνηστήρας εἶχον πέσει ὑπὸ τὰ κτυπήματα τοῦ ἀκοντίου του⁴, ἔταν ὁ Πέλοψ προητοιμάσθη νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν στίβον. Τὴν προηγουμένην τοῦ ἀγῶνος ὁ ἦρως μεταδίνει ὑπὸ τὸ σκότος τῆς νυκτὸς ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς θαλάσσης καὶ ἐκεῖ ἐπικαλεῖται τὴν βοήθειαν τοῦ Ποσειδῶνος. Ὁ θεὸς εἰσακούει τῶν προσευχῶν του· δίδει εἰς αὐτὸν ἄρμα χρυσοῦν καὶ ἵππους πτερωτοὺς ἔχοντας πόδας ἀκαταβλήτους⁵. Ὁ Πέλοψ ἐξ ἄλλου κατορθώνει νὰ κερδίσῃ τὴν καρδίαν τῆς Ἱπποδαμείας, ἧτις τῷ ἐξασφαλίζει τὴν νίκην διὰ τινος κκοπίστου διὰ τὸν πατέρα της πράξεως. Πείθει τὸν Μυρτίον, ἡνίοχον τοῦ Οἰνομάου, ν' ἀφαιρέσῃ τὴν σφῆναν τοῦ τόρμου ἐνὸς τῶν τροχῶν τοῦ ἄρματος. Ὁ βασιλεὺς τῆς Πίσσης μόλις ἐξορμήσας ἐπὶ τοῦ σταδίου ἀνατρέπεται⁶ καὶ φονεύεται κατὰ τὴν πτώσιν του (εἰκ. 168). Ὁ Πέλοψ νικητὴς, ἐπιθιβάσεται μετὰ τῆς νέας συζύγου του καὶ παραλαμβάνει μετ' ἐκείνου τὸν Μυρτίλον, τὸν ἀπιστον ὑπηρέτην, ὅστις θὰ τιμωρηθῇ διὰ τὴν προδοσίαν του. Ἐν ᾧ προσεπάθη νὰ ἀποπλανήσῃ τὴν σύζυγον τοῦ

¹ Σχολ. Ἀπολλων, Α', 752. Ὑγιν., Μῦθ., 84.

² Griech. Mythol., II, σ. 384.

³ Διοδ., Δ', 73. Σχολ., Ἀπολλων, ἐνθ. ἀν.

⁴ Πausan., στ', 21, 10.

⁵ Πινδ., Ὀλυμπ., Α', 71-87. Dissen.

⁶ Ἡ σκηνὴ αὕτη εἰκονίζετο ἐπὶ τῆς λάρνακος τοῦ Κυψέλου (Πausan., Ε', 17, 4) βλ. ἐπίσης Φιλοστρ., Εἰκον., Α', 17, 30. Ὡς πρὸς τὰ διασωθέντα μνημεῖα, βλέπε Kekulé (Annal. Inst. Arch., 1864, σ. 83 καὶ ἀφ.

Πέλοπος, οὗτος τὸν συλλαμβάνει καὶ τὸν κατακρημνίζει εἰς τὴν θάλασσαν παρὰ τὸ ἀκρωτήριον Γεραιστὸν ἐν Εὐβοίᾳ¹. Ἀλλ' ὁ Μυρτίλος εἶναι υἱὸς θεοῦ. Θνήσκων ἐπικαλεῖται τὸν Ἑρμῆν, τὸν πατέρα του, καὶ τὸν ἱκετεύει νὰ ἐκδικηθῇ². Ἡ ὀργή τοῦ Ἑρμοῦ, ὅα εἶναι, μετὰ τὰ ἀδικήματα τοῦ Ταντάλου, ἡ δευτέρα ἀφορμὴ τῶν δυστυχιῶν, αἵτινες θὰ θαρύνουσι τοὺς ἀπογόνους τοῦ Πέλοπος³.

Διηγούντο ὅτι ἐκ τῆς μετὰ τῆς Ἱπποδαμείας ἐνώσεώς του ὁ ἦρως ἔσχεν θυγατέρα, τὴν Νικίππην, ἣτις ἐνυμφεῦθη τὸν ἐκ Μυκηνῶν Σθέnelον καὶ κατέστη μήτηρ τοῦ Εὐρυσθέως καὶ πολλῶν υἱῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Τραυζῆν καὶ ὁ Ἐπίδauρος εἶναι ἀπλᾶ ἐπώνυμα τῶν δύο ἀργείων πόλεων⁴, ἐνθ' ὁ Ἀτρεὺς καὶ ὁ Θυέστης ἔχουσιν ἱστορίαν ἀποτελουμένην ἐκ τῶν τρομερωτέρων κακουργημάτων.

Ἐκτὸς τῶν τέκνων τῆς Ἱπποδαμείας, ὁ Πέλοψ ἔσχεν ἐκ νύμφης τινὸς υἱὸν ὀνομασθέντα Χρύσιππον: νεανίαν ἐξικριτικῆς ὥραιότητος, ὅστις, κατὰ τὸν θηβαϊκὸν μῦθον, ἀνηρπάγη ὑπὸ τοῦ Λαῖου κατακτεθέντος ὑπὸ τῶν θελγγίτρων του. Ἀλλ' ἐν Πελοποννήσῳ, διηγούντο, ὅτι ἐφρονεῦθη ὑπόλως ὑπὸ τοῦ Ἀτρέως καὶ τοῦ Θυέστου, φθονούντων τὴν τρυφεράν ἀγάπην, ἣν ἐνέπνεεν εἰς τὸν πατέρα των. Κατόπιν τοῦ φόνου τούτου, οἱ δύο ἀδελφοί, ἐξορισθέντες τῆς Πίσσης ὑπὲρ τοῦ Πέλοπος ἀπεσύρθησαν ἐν Μυκῆναις, ἐνθα ἐθαίσειεν ὁ ἀνεψιὸς αὐτῶν Εὐρυσθεύς. Ὅταν ὁ τελευταῖος οὗτος ἦγνῆθη καὶ ἐφρονεῦθη ἐν Ἀττικῇ, ὁ λαὸς τῶν Μυκηνῶν ἐξέλεξε διάδοχον τὸν Ἀτρέα⁵. Ἐνταῦθεν ἀρχονται, μετὰ τῆς ὀργῆς τοῦ Θυέστου, ὅστις βλέπει νὰ ἐκφεύγῃ τῶν χειρῶν τοῦ ὁ θρόνος, ἡ διχόνοια καὶ τὸ ἀδυσώπητον μῖσος τῶν δύο ἀδελφῶν.

Παρὰ τῷ Αἰσχύλῳ, ὁ Θυέστης ἐξορίζεται ὑπὸ τοῦ Ἀτρέως, διότι ἠθέλησε νὰ διεκδικήσῃ τὴν ἀρχήν⁶. Ἀπέδιδον ὅμως καὶ εἰς ἄλλους ἀκόμη λόγους τὴν ἀπόφασιν ταύτην τῆς ἐξορίας. Ὁ Ἀτρεὺς εἶχεν νυμφευθῇ θυγατέρα τινα τοῦ Μίνωρος, τὴν Ἀερόπην, ἣτις τὸν ἠπάτησεν μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ εἰργάσθη μετ' αὐτοῦ διὰ νὰ στερήσῃ τῆς βασιλείας τὸν νόμιμον κάτοχόν της. Ὁ Ἀτρεὺς εἶχε μεταξὺ τῶν ποιμνίων του «χρυσοῦν ἀμνόν», θεῖον θαῦμα, δι' οὗ ἀνεγνωρίσθη ὡς ὁ ἀξιὸς διάδοχος τοῦ Εὐρυσθέως. Ὁ ἀμνὸς οὗτος ἦτο δῶρον τοῦ Ἑρμοῦ, ὅστις τὸν ἐξέλεξε ὡς ὄργανον διχονοίας μεταξὺ τῶν δύο υἱῶν τοῦ Πέλοπος, διὰ νὰ ἐκδικηθῇ διὰ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ τοῦ Μυρτίλου. Τῇ βοηθείᾳ τῆς Ἀερόπης ὁ Θυέστης κλέπτει τὸν ἀμνὸν τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ τὸν ὁδηγεῖ εἰς τοὺς στάβλους του· ἔρχεται κατόπιν εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν Μυκηνῶν καὶ δηλοῖ ὅτι εἶναι ὁ κύριος τοῦ θυματτοῦ ζήφου μετὰ τοῦ ὁποίου συνεδέετο ἡ κατοχὴ τῆς βασιλείας⁷. Τὸ γεγονός τοῦτο συνωδεύθη ὑπὸ οὐρανοῦ θαύματος. Διὰ

¹ Τὸ Μυρτίων πέλαγος, ἔλεγον, ὁφείλει τὴν ὀνομασίαν του εἰς τὴν πτώσιν τοῦ Μυρτίλου.

² Σωφοκλ., *Ἡλένη*, 509 καὶ Σχολ.—Σχολ. Εὐριπ., *Ὀρ.*, 981. Πausan., *Η*, 14, 7. Διοδ., *Δ*, 78.

³ Ὁ μῦθος τοῦ Πέλοπος ἐμελετήθη ἐν ἐκτάσει ὑπὸ τοῦ H. Dietrich Müller ἐν τῇ *Mythologie der griechischen Stämme*, τ. II, κεφ. IV, καὶ τ. II, μέρος Iον, κεφ. VIII. Ἡ μελέτη αὕτη εἶναι ἀπαισιωμένη, κατὰ τὰς ἀπόψεις τοῦ συγγραφέως, εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν ἱστορικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα δύνανται ὁ μῦθος οὗτος νὰ περιελάβῃ.

⁴ Ἀπολλοδ., *Β*, 4, 5. Πausan., *Β*, 30, 8· 26, 2.

⁵ Ἑλλάνικος παρὰ Σχολ., *Μιά.*, *Β*, 105. Θουκ. *Α*, 9.

⁶ Ἀγαμέμν., στ. 1529 καὶ ἐφ. ἐκδ. Weil.

⁷ Εὐριπ., *Πισκυρ.*, στ. 720 καὶ ἐφ. Ὁρσεο., 997. *Ἰφίγ. Ταυρ.*, 196. Ἡ ἱστορία τοῦ χρυσοῦ ἀμνοῦ τελειῶς ἀναπτύσσεται ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Εὐριπίδου, Ὁρσεο., 213 ἐκδ. G. Dindorf.

νά φωτίσῃ τὴν ἀπάτην τοῦ Θυέστου ὁ Ζεὺς διέταξε τὸν ἥλιον ν' ἀλλάξῃ κατεύθυν-
σιν: ἐνῷ τὸ λαμπρὸν ἄστρον ἔμελλεν ἔντοcs ὀλίγου νὰ ἐξαφανισθῇ εἰς τὴν δύσιν, ἀνέ-
κοφεν αἴφνης τὴν πορείαν του καὶ ἐπανέλαβε ταύτην πρὸς ἀνατολὰς¹. Ὁ Ἀτρεὺς
πρὸ τῆς διπλῆς ἀνακαλύψεως τῆς ἀπάτης τῆς συζύγου του καὶ τῆς δολιότητος τοῦ
ἀδελφοῦ του κατελήφθη ὑπὸ βιαίας ὀργῆς. Κατεκρήμνισε τὴν Ἀερόπην εἰς τὰ κύ-
ματα τῆς θαλάσσης² καὶ ἐμελέτησε τρομερὰν ἐκδίκησιν ἐναντίον τοῦ Θυέστου, ὅστις
κατὰ πρῶτον τοῦ διέφυγε διὰ τῆς ἐξορίας. Μετὰ τινα χρόνον, ὁ τελευταῖος οὗτος ἐπα-
νέρχεται εἰς τὸ Ἄργος ὡς ἰκέτης, καὶ καταφεύγει εἰς τὸν οἰκογενειακὸν βωμὸν τοῦ
ἀνακτόρου τοῦ ἀδελφοῦ του. Ὁ Ἀτρεὺς τὸν ὑποδέχεται, ὡς ἐὰν εἶχε τὸ πᾶν λησμο-
νήσῃ, ἵνα δὲ ἐπισφραγίσῃ τὴν μετ' αὐτοῦ συμφιλίωσιν, παραθέτει συμπόσιον. Εἶναι
γνωστὰ ἐκ τοῦ Ἀγαμέμνονος τοῦ Αἰσχύλου αἱ λεπτομέρειαι τῆς ἐπακολουθησάσης
σκηνῆς. Ὁ Ἀτρεὺς ἐφόνευσε τοὺς δύο υἱοὺς τοῦ ἀδελφοῦ του Τάνταλον καὶ Πηλεσθέ-
νην, ἔκοψε τὰ σώματά των εἰς τεμάχια φροντίζων νὰ θέσῃ κατὰ μέρος τοὺς πόδας
καὶ τὰς χεῖρας διὰ νὰ μὴ ἀνακαλυφθῇ ἀμέσως ἡ πράξις του καὶ προσφέρει εἰς τὸν
Θυέστην τὸ φρικτὸν τοῦτο δείπνον. Ὅταν οὗτος ἐχορτάσθῃ, ὁ Ἀτρεὺς διέταξε καὶ
προσεκόμισαν ἐνώπιόν του τὰ ἄκρα τῶν σωμάτων τῶν τέκνων του³. Διηγοῦντο θρα-
δύτερον ὅτι πρὸ τοῦ θεάματος αὐτοῦ ὁ ἥλιος φρικιάσας ἐξέφυγε τῆς πορείας του καὶ
ὅτι ἡ γῆ ἐκαλύφθη ἀμέσως ὑπὸ πυκνοῦ σκότους⁴. Ἄλλ' ἢ ἀφήγησις αὕτη εἶναι ἀπλή
παραφθορὰ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος μύθου. Εἰς τὰς ἀρχαιοτέρας παραδόσεις ἀνα-
φέρεται ἀπλῶς ὅτι ὁ Θυέστης καταληφθεὶς ὑπὸ φρίκης, ἐτράπη εἰς φυγὴν, ἐξακοντί-
ζων τρομερὰς ἀρὰς κατὰ τοῦ γένους τοῦ Ταντάλου. Αἱ ἀραὶ θὰ εἰσακουσθῶσι παρὰ
τῶν θεῶν καὶ τῶν Ἑρινύων, αἵτινες θ' ἀναλάβωσι τὴν ἐκτέλεσίν των. Αὗται θὰ προ-
καλέσωσιν τοὺς διαδοχικοὺς φόνους τοῦ Ἀτρέως ὑπὸ τοῦ Θυέστου, τοῦ Ἀγαμέμνονος
ὑπὸ τοῦ Αἰγίσθου, τὸν φόνον τῆς Κλυταμνήστρας διὰ τῆς χειρὸς τοῦ υἱοῦ τῆς Ὁρέ-
στου, ἀπάσας τὰς ἐπισωρευθείσας ταύτας φρικαεότητας, ὧν ὁ μῦθος ἐκτυλίσσεται ἐν
τισι τῶν παθητικωτέρων δραμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ θεάτρου.

¹ Εὐριπ., *Ἡλέκτρ.*, 727. Ὁρόστ., 1002. Περὶ τῆς ἐρμηνείας ἣν οἱ ἀρχαῖοι ἔδωσαν εἰς τὸ φαινόμενον αὐτό, βλέπε τὴν σημείωσιν τοῦ Weil, εἰς τὸ προαναφερθὲν χωρίον τῆς *Ἡλέκτρας* τοῦ Εὐριπίδου.

² Σοφ., παρὰ Σχολ. Εὐριπ. Ὁρόστ., 812.

³ Αἰσχ., *Ἀγαμέμν.*, 1533-1547. ἐκδ. Weil.

⁴ Σχολ., Εὐριπ., Ὁρόστ., 812. Ὁμίρ., *Trist.*, II, 392 Lucain, *Phars.*, I, 543. VII, 451. Ὑγιν, *Μυθ.*, 28.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VII

ΜΥΘΟΙ ΤΗΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

I.—ΤΥΝΔΑΡΕΩΣ ΚΑΙ ΔΗΔΑ.—
ΔΙΟΣΚΟΥΡΟΙ

Αἱ μεσημβριναὶ τῆς Πελοποννήσου χώραι ἀποτελοῦμεναι ἐκ τῶν δύο χωριστῶν μερῶν τῆς Μεσσηνίας καὶ τῆς Λακωνίας, ἃς διαχωρίζει ἡ ἀπότομος ἄλυσις τοῦ Ταυγέτου, παρέλαβε θρησκευτικὰ τινα στοιχεῖα ἐκ τῶν κατοίκων τῶν κατ'οικήσαντων αὐτάς πρὸ τῶν δωριέων κατακτητῶν. Οἱ Λέλεγες, ἰδίως, ἀφῆκαν, ἀπὸ τῆς εἰς τὴν χώραν ταύτην ἐγκαταστάσεώς των, ἀναμνήσεις, ἃς διετήρησεν ἡμῖν μυθικὴ τις παράδοσις¹. Ἡ γειννίασις τῆς νήσου τῶν Κυθήρων, φοινικικοῦ σταθμοῦ, καὶ ἔδρας ἀρχαίας λατρείας τῆς Ἀφροδίτης, συνετέλεσε δευτερεύουσα ἐπίσης εἰς τὴν μεταφορὰν ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Λακωνίας τῶν ἀσιατικῶν θρησκειῶν. Ἀλλ' ἂν εἶναι λογικὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ ξενικαὶ αὐταὶ ἐπιδράσεις ἰσκήθησαν εἰς ἐποχὴν μεμακρυσμένην, πρέπει νὰ ὁμολογῶμεν ὅτι δὲν εὐρίσκομεν εἰμὴ ἐλάχιστα ἔχνη εἰς τὰς μυθικὰς ἀφηγήσεις, ἃς μετέδωσαν ἡμῖν οἱ Ἕλληνες. Αἱ ἐπινοηθεῖσαι γενεαλογίαι, διὰ τὴν δημιουργίαν δεσμῶν μεταξὺ τῶν διαφόρων θεῶν ἢ ἥρώων τῆς Μεσσηνίας καὶ τῆς Λακωνίας ἀντιστοιχοῦσι πολλάκις, ἐνταῦθα ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, πρὸς τὴν ἀνάγκην ἣν ἡσθάνοντο οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν ἐκείνων νὰ ἐξηγήσωσι τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων των, τῶν ποταμῶν των, τῶν ὄρεων των. Ἐπὶ κεφαλῇς τῶν γενεαλογιῶν αὐτῶν² εὐρίσκεται ὁ ὑποτιθέμενος αὐτόχθων Λέλεξ ὅστις, ἐνωθεὶς μετὰ τινος Ναϊάδος, καθίσταται πατὴρ τοῦ Εὐρώτα. Οὗτος ἔχει ὡς θυγατέρα τὴν Σπάρτην ἣτις νυμφεύεται τὸν Λακεδαιμόνα, υἱὸν τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ὑμέφης Ταυγέτης. Ἐκ τοῦ γάμου τούτου γεννᾶται ὁ ἐπώνυμος ἥρως μίᾳς τῶν ἀρχαιοτέρων λακωνικῶν πόλεων, Ἀμύκλας, ἔχων υἱὸν τὸν Ἰακινθον εὐνοούμενον τοῦ Ἀπέλλωνος, οὗτινος ἀφηγοῦντο ἐν Ἀμύκλαις, καὶ οὗτινος ἐθρήνουν ἐν Ἰακινθίᾳ τὸ θλιβερόν τέλος. Ἐτερον τοῦ Ἀμύκλα παιδίον, οὐχὶ τοσοῦτον γνωστόν, ὁ Κονόρτας, ἔχει διάδοχον τὸν Περιήρην, ὅστις νυμφευθεὶς τὴν θυγατέρα τοῦ ἀργεῖου ἥρωος Περσέως ἀπέκτησε πολλὰ τέκνα: τὸν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους φονευθέντα Ἴππο-

¹ Βλέπε περαιτέρω, Λέλεξ, πρῶτος βασιλεὺς τῆς Λακωνίας.² Ἀπαλλοδ., Γ', 10, 3. Πausan., Γ', 1, 1-14.

κόωνα· τὸν Ἰκάριον, πατέρα τῆς Πηνελόπης· τὸν Τυνδάρεω, τὸν Ἀφαρέα καὶ τὸν Λεύκιππον. Οἱ τρεῖς τελευταῖοι σπουδαιότατον παίζουσι ρόλον, εἴτε αὐτοπροσώπως εἴτε διὰ τῶν τέκνων αὐτῶν, εἰς τοὺς μύθους περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν.

Ὁ Τυνδάρεως εἶναι ὁ πατὴρ τῆς Ἑλένης, τῆς Κλυταιμνήστρας, τῆς Τιμάνδρας συζύγου τοῦ Ἐχέμου, ἥρωος τῆς Τεγέας¹. κυρίως ὁμῶς εἶναι ὀνομαστός ὡς πατὴρ τοῦ Κάστορος καὶ Πολυδεύκους· δύο ἀρχαίων θεοτήτων τῆς ἀχαικῆς ἐν Λακωνίᾳ γενεᾶς², ὧν τὴν λατρείαν ἡσπάσθησαν οἱ κατακτηταὶ τῆς Πελοποννήσου Δωριεῖς. Ὁ μῦθος των, ἐν ταῖς κυρίαις αὐτοῦ γραμμαῖς εὐρίσκεται ἤδη παρ' Ὀμήρῳ. Εἰς τὸ Ἀ τῆς Ὀδυσσεΐας, ὁ Ὀδυσσεὺς βλέπει ἐμφανιζομένην μεταξὺ τῶν ἡρωίδων, ἃς ἔπεκα-λέσθη, τὴν Λήδαν,

..... τὴν Τυνδάρεω παρακοῖτιν,
ἢ ρ' ὑπὸ Τυνδάρεω κρατερόφρονε γείνατο παῖδε,
Κάστορα θ' ἱπτόδαμον καὶ πῦξ ἀγαθὸν Πολυδεῦκεα.»

Οἱ ἥρωες οὗτοι ἀπέθανον καὶ τὸ χῶμα σκεπάζει αὐτοὺς. Κατέχουσιν ὁμῶς ἐξαιρετικόν τι προνόμιον, ὅπερ ὀφείλουσιν εἰς τὴν εὐνοίαν τοῦ Διός. Εἰς τὰ ὑπόγεια ἐρέβη, ἔνθα διακίονουσιν ἀπολαύουσι τῆς ἡμιαθανασίας· εἶναι *εἰερέημεροι*³. Μετὰ τὸν Ὀμηρον συναντῶμεν ἄλλας παραδόσεις τῆς γεννήσεώς των. Δὲν εἶναι πλέον Τυνδαρίδαι· εἶναι οἱ Διόσκουροι υἱοὶ τοῦ Διὸς δηλονότι. Ἡ ὑποκατάστασις αὕτη τῆς πατρότητος ἐξηγεῖται ἢ διὰ τῆς ἐπιθυμίας τῶν Λακωνικῶν ν' ἀποδίδωσιν ὑψηλὴν καταγωγὴν εἰς τοὺς αὐτόχthonas ἥρωας αὐτῶν⁴, ἢ διὰ τῆς λίαν πιθανοῦς ὑποθέσεως⁵ ὅτι ὁ Ζεὺς εἶναι ταυτόσημος πρὸς τὸν Τυνδάρεω, τοῦ ὀνόματος τοῦ τελευταίου τούτου ὄντος, κατ' ἀρχάς, προσωνομίας τοῦ Διὸς τοῦ Ταυγέτου, ὑποβιβασθέντος εἰς τὸν δευτερεύοντα ρόλον τοῦ ἥρωος κατὰ τὴν δωρικὴν κατάκτησιν. Ὁ Κάστωρ καὶ ὁ Πολυδεύκης ἐν τῷ, εἰς αὐτοὺς ἀφιερωμένῳ, Ὀμηρικῷ ὕμνῳ, καὶ ἀλλαχοῦ ἀκόμη, εἶναι οἱ υἱοὶ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Λήδας⁶. Ἀλλ' ὁ μῦθος ὅστις ἐπραγματεύετο περὶ τῆς διαδοχικῆς αὐτῶν ζωῆς καὶ θανάτου φαίνεται ὑποβαλὼν, σὺν τῷ χρόνῳ, ἄλλην τινα ἐρμηνείαν τῆς γεννήσεώς των. Παρὰ Πινδάρῳ, ἡ Λήδα ἠνώθη τὴν αὐτὴν νύκτα μετὰ τοῦ συζύγου αὐτῆς καὶ μετὰ τοῦ κυριάρχου τοῦ οὐρανοῦ. Ὁ Κάστωρ εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ Τυνδάρεω ὁ Πολυδεύκης ὁ υἱὸς τοῦ Διός⁷. Ὁ τελευταῖος μόνον οὗτος εἶναι ἀθάνατος, ἐνῷ ὁ πρῶτος ὑπόκειται εἰς τὸ γῆρας καὶ τὸν θάνατον⁸. Ἡ ζωὴ ἥς ἀπολαύει ἕκαστος διαδοχικῶς

¹ Ἡσιόδ., παρὰ Σχολ., Πινδ., Ὀλυμπ., ΙΑ', 79.

² Πινδ., Ἰσθμ., Α', 31. Dissen. Τυνδαρίδας δ' ἐν Ἀχαιοῖς ὑπάρξαντες Θεράπαιδες οἰκτρῶν ἔδος.

³ Ὀδυσσ., Α, 298-305. Ἰλιάδ., Γ, 243.

⁴ Ἐγεννήθησαν εἴτε εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Ταυγέτου (Υμν. Ὀμηρ., ΔΘ', 4), εἴτε ἐν Θεράπαις, (Πινδ. χ. πρ), εἴτε ἐν Ἀμύκλαις (Θεοκρ., ΚΒ', 123. Βιργ., Γεωργ., Γ', 89), εἴτε ἀκόμη εἰς μικράν τινα πλησίον τῆς Πέφνου νῆσον, πρὸς τὴν δυτικὴν ἀκτὴν τῆς Λακωνίας. Ἡ τελευταία αὕτη ἐκδοχὴ εἶναι ἡ τοῦ Ἀλκιμᾶνος (παρὰ Πausan., Γ', 26, 2). Οἱ Μεσσήνιοι διετείνοντο ὅτι ἡ Πέφνος ἀνῆκεν ἄλλοτε εἰς αὐτοὺς καὶ ἀντεποιούντο τοῖς Διοσκούροις (Pausan., Δ', 31, 9).

⁵ Preller, Griech. Myth., II, 90.

⁶ Υμν., Ὀμηρ., ΔΔ', στ. 5. Θεοκρ., ΚΒ', 1.

⁷ Νεμ., Γ', 80 καὶ ἐφ. Θεοκρ., ΚΔ', 131

⁸ Πρὸς Ἡρακλῆς καὶ Ἰφικλῆς.

εἶναι, ὡς θὰ ἴδωμεν μετ' ὀλίγον, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀφοσιώσεως τοῦ Πολυδεύκου, τοῦ ἀθανάτου ἀδελφοῦ, πρὸς τὸν Κάστορα, τὸν θνητόν του ἀδελφόν, οὔτινος τὴν τύχην ἠθέλησε νὰ συμερισθῇ.

Ἐν τῷ μύθῳ ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ Ζεὺς καθίσταται πατὴρ τῶν δύο αὐτῶν ἡρώων, ἡ γέννησίς των συνοδεύεται ὑπὸ θαυμασίων περιστατικῶν. Διὰ νὰ κατακτήσῃ τὴν Λήδαν ὁ θεὸς τοῦ Ὀλύμπου λαμβάνει μορφήν ζῴου: μεταμορφοῦται εἰς κύκνον· ὡς ἐκ τῶν σχέσεων αὐτῶν, ἡ Λήδα γεννᾷ ὦόν, ἐκ τοῦ ὁποίου, μετὰ ἐννέα μῆνας ἐκκολάπτονται δύο δίδυμοι ἀδελφοί· ἡ, κατ' ἄλλην τινα ἐκδοχὴν, ἡ Λήδα γεννᾷ δύο ὠά, ἐκ τοῦ ἐνὸς ἐξέρχεται ἡ Ἑλένη, ἐκ τοῦ ἐτέρου οἱ λαμπροὶ Διόσκουροι, Κάστωρ καὶ Πολυδεύκης¹. Ἄν καὶ ὁ μῦθος οὗτος ἀπαντάται μεταγενεστέρως ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς κειμένοις δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀμφιβάλλωμεν διὰ τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ προέλευσιν. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι, ἐν τῇ ἀφηγήσει τοῦ Ἀπολλοδώρου, ἡ Λήδα ἔχει τὴν μορφήν χηνός, ὅταν αὕτη ἐνοῦται μετὰ τοῦ οὐρανίου κύκνου². Ἡ Λήδα ἀποτελεῖ ἐπομένως τὸ μυθικὸν πτηνὸν ὅπερ, κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν διαφόρων ἀρείων λαῶν, ὑπὸ διάφορα ὀνόματα (χὴν, νήσσα, ὄρνις) γεννᾷ χρυσαῖ ὠά³. Ἐν τῇ ἰνδικῇ μυθολογίᾳ τὸ ἐπὶ τῶν ὠδάτων ἐπιπλεὸν χρυσοῦν ὦόν εἶναι ὁ γεννώμενος ἥλιος· ὁ ἥλιος ὅστις, κατὰ τὴν αὐγὴν, ἐνῷ ἀκόμη καλύπτεται ὑπὸ τῶν ἀτμῶν τῆς πρωῒας, φαίνεται, εἰς τὸν ὀρίζοντα, ὡς χρυσὴ σφαῖρα ἢ ὡς λάμπον ὦόν⁴. Ἡ ἐννοία τῆς Λήδας, καὶ ἐὰν ἀκόμη ἡδύνατο νὰ φανῇ ἀμφιβόλος, θὰ μᾶς παρείχετο διὰ τῆς κοσμογονίας τῶν Ὀρφικῶν, οἵτινες ἠντλησαν πολλὰ ποιητικὰ στοιχεῖα ἐκ τῶν λαϊκῶν παραδόσεων. Κατ' αὐτά, ἐν ἀρχῇ ἡ μελανόπτερος Νύξ ὑπὸ τοῦ ἀνέμου γονιμοποιηθεῖσα ἐγέννησεν ὦόν ἐκ τοῦ ὡοῦ τούτου, συμπληρωθέντος τοῦ χρόνου, ἐξῆλθεν ὁ Ἔρως, ὁ ἀκτινοβολῶν θεὸς μὲ τὰς χρυσαῖς πτέρυγας, ὁ θεὸς τοῦ φωτὸς καὶ τῆς ζωῆς⁵. Ἐπομένως ἡ Λήδα ὡς καὶ ἡ Λητώ ἥς τὸ ὄνομα εἶναι ἴσως ταυτόσημον πρὸς τὸ ἰδικόν τῆς⁶, φαίνεται οὔσα προσωποποιήσις τῆς νυκτὸς ἣτις ἐνωθεῖσα μετὰ τοῦ θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ, συλλαμβάνει καὶ γεννᾷ τὰς δύο ἀστέρας τοὺς φωτίζοντας τὸν κόσμον. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἐλπίζομεν ὅτι θὰ ἐπιβεβαιωθῇ ὑπὸ τῶν λεπτομερειῶν τοῦ ἐλληνικοῦ μύθου τῶν Διοσκούρων, ὃν θὰ μελετήσωμεν.

Ὁ χαρακτήρ αὐτῶν ὡς φωτοδόλων θεῶν ἐξάγεται κατὰ πρῶτον ἐκ τοῦ συνδέσμου των πρὸς τοὺς Λευκιπείδας. Ὁ Λεύκιππος, μεσσηνιακὸς ἥρως, εἶχε δύο θυγατέρας σπανίας καλλονῆς, αἷς ἀπήγαγον καὶ ἐνυμφεύθησαν ὁ Κάστωρ καὶ ὁ Πολυ-

¹ Ἀπολλοδ., Γ', 10, 7. Ὑγιν. Μυθ., 67, 77. Σχολ. Εὐριπ., Ὀρέστ., 463, Dindorf.

² Ὁ Ζεὺς-κύκνος εἶναι ἀναμφιδόλως ἡ εἰκὼν τοῦ λευκάζοντος κατὰ τὴν πρωῒαν οὐρανοῦ πρὸς ἀνατολάς.

³ Ἐν τῇ Rāmāyana, ὁ οὐρανὸς παραβάλλεται πρὸς λίμνην, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὁ ἀπαστράπτων ἥλιος εἶναι χρυσὴ νήσσα. Εἰς τοὺς ὑπὸ τοῦ Afanassief δημοσιευθέντας ρωσικοὺς μύθους, ἡ μυθικὴ νήσσα γεννᾷ τὴν πρωῒαν χρυσοῦν ὦόν (τὸν ἥλιον), τὴν δὲ ἐσπέραν ὦόν ἀργυροῦν (τὴν σελήνην). De Gubernatis, *Myth. Zoologique*, σ. 523-24, τῆς γαλλικῆς μεταφρ. Πρβλ. τὴν ὄρνιν μὲ τὰ χρυσαῖ ὠά.

⁴ A. Kuhn, *Zeitschr. f. vergl. Sprachf.*, I, σ. 456. Ἡ παράδοσις τῶν ἐρυθρῶν ὦων τοῦ Πάσχα ἀναφέρεται εἰς ἀνάλογον εἰκόνα. Φαίνεται δὲ ἰδίως ὑπαινισσομένη τὴν ἐμφάνειν τοῦ ἐαρινοῦ ἡλίου. Βλ. Schwartz, *Ursprung der Mythologie*, σ. 229.

⁵ Ἀριστοφ., Ὀρν., 694 καὶ ἐφ.

⁶ Ὁ Preller, *Griech. Mythol.*, II, 90, θέλει ἀπεναντίας ν' ἀναγνωρίσῃ ἐν αὐτῇ λέξει τινα λυδικῆς ἐπιγραφῆς, Λάδα «ἡ γυνὴ». Βλ. Fellow, *Discov., in Lycia*, 475.

δεύκης. Τὰ ὀνόματά των εἶναι χαρακτηριστικά· ὀνομάζονται Φοῖβη καὶ Ἰλάειρα¹. Ἀλλὰ κατὰ τὸν συγγραφέα τῶν Κυπριακῶν Ἀσμάτων ἡ Φοῖβη καὶ ἡ Ἰλάειρα ἦσαν θυγατέρες τοῦ Ἀπόλλωνος². Ἐκ τούτου καταφαίνεται, ὡς καὶ ἐξ ἄλλων τινων σημείων, ὅτι ὁ Λευκίππος, «ὁ τοὺς λευκοὺς ἱπποὺς ἔχων ἥρω» εἶναι ἐν τῇ πραγματικότητι ταυτόσημος πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, τὸ δὲ ὄνομά του εἶναι ἀπλοῦν ἐπιθετοῦ τοῦ θεοῦ³. Ἐπομένως αἱ θυγατέρες τοῦ Λευκίππου Ἀπόλλωνος ἀποτελοῦσι μυθολογικὸν δημιούργημα ἀνάλογον πρὸς τὸ τῶν θυγατέρων τοῦ ἡλίου. Ἡ μία τούτων θά ᾔ-ο οὕτω ὀνομά τι τῆς Ἥου, ἡ δὲ ἑτέρα ὀνομά τι τῆς Σελήνης· καὶ εἶναι εὐνόητον πῶς ἡ δυὰς αὕτη τῶν γυναικῶν προσεκολλήθη, διὰ τῶν δεσμῶν τοῦ γάμου, πρὸς τὴν ἀνδρικήν· δυάδα τῶν Διοσκούρων, ἡτις εἶχε σχεδὸν τὴν αὐτὴν ἔννοιαν.

Ἐν τοῖς μεσσηνιακοῖς μύθοις, ὁ Λευκίππος ἔχει ὡς ἀδελφὸν τὸν Ἀφαρέα, πατέρα τοῦ Λυγκέως καὶ τοῦ Ἰδα. Ὁ Λυγκεύς, οὐτινος ἡ διαπεραστικὴ ὁρασις κατέστη παροιμιώδης παρὰ τοῖς Ἕλλησι, καὶ ὁ Ἰδας (ὁ βλέπων ἢ ὁ γνωρίζων) ἀποτελοῦσιν ἀδελφικὸν ζεῦγος, ἔχον ἴσως τὴν αὐτὴν προέλευσιν πρὸς τὸ τοῦ Κάστωρος καὶ Πολυδεύκους.

Ἀλλ' αἱ σχέσεις των πρὸς τοὺς Διοσκούρους, παρὰ τὴν συγγένειαν ἡτις τοὺς ἐνώνει πρὸς αὐτοὺς εἶναι σχέσεις ἐχθρικαὶ δυνάμεναι νὰ ἐξηγηθῶσιν ὡς ἐκ τῶν παλαιῶν ἐχθροτήτων μεταξὺ Λακωνίας καὶ Μεσσηνίας. Ἡμέραν τινά, ὡς διηγοῦντο, οἱ Τυνδαρίδαι ὠδήγουν, ἐκ τῆς Ἀρκαδίας ποίμνιόν τι βοῶν, συνοδευόμενοι ὑπὸ τῶν υἱῶν τοῦ Ἀφαρέως. Ἡ φροντίς τῆς διαμοιράσεως ἀνετέθη εἰς τὸν Ἰδαν. Οὗτος κόπτει βοῦν τινα εἰς τέσσαρα μέρη, δηλῶν ὅτι ὁ πρῶτος ὅστις θά φάγῃ ἐξ ὀλοκλήρου τὸ μερίδιόν του θά λάβῃ τὸ ἥμισυ τῆς λείας, ὁ δεύτερος τὸ ἕτερον ἥμισυ. Εὐθύς ἀμέσως καταδροχθίζει τὸ μερίδιόν του ὡς καὶ τὸ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ καθίσταται οὕτω ὁ μόνος κύριος τοῦ ποιμνίου ὕπερ ὁδηγεῖ εἰς Μεσσηνίαν. Οἱ Διόσκουροι, ἀπογυμνωθέντες τῆς λείας καὶ ἡγανακτησμένοι, τίθενται ἐπὶ κεφαλῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τῆς πόλεως ταύτης καὶ ἀρπάζωσι τοὺς βόας· πρὶν ἢ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια, θέλοντες νὰ τιμωρήσωσι τοὺς Ἀφαρείδας, παρασκευάζουσιν αὐτοῖς ἐνέδραν⁴. Ἐκ τοῦ Ταυγέτου ὁ Λυγκεύς «ὁ ἐκ τῶν θνητῶν τὴν διαπεραστικωτέραν ὁρασιν ἔχων», τοὺς βλέπει καὶ τρέπεται εἰς φυγὴν μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του· Ὁ Πολυδεύκης τοὺς καταδιώκει, φονεύει τὸν Λυγκέα· ἀλλ' ὁ Κάστωρ πληγώνεται ἐκ τοῦ ἀκοντίου τοῦ Ἰδα. Ἡ πάλιν πρόκειται νὰ ἐξακολουθήσῃ ὅταν ὁ Ζεὺς ἐξαπολύῃ τὸν κεραυνὸν του ὅστις κατακαίει τοὺς δύο ἀντιπάλους. Ὁ Πολυδεύκης πλησιάζει τὸν ἀδελφόν του, ὃν εὐρίσκει ἐκπνέοντα⁵. Ἐν τῇ λύπῃ τῆς ἀδελφικῆς του ἀγάπης ἱκετεύει τὸν Δία νὰ τὸν θανατώσῃ καὶ αὐτόν· ὁ κυρίαρχος τῶν οὐρανῶν, τοῦ ἀπαντᾷ ὅτι δὲν δύναται ἐξ ὀλοκλήρου ν' ἀποθάνῃ, διότι προέρχεται ἐκ θείας γενεᾶς, ἐνῶ ὁ Κάστωρ εἶναι υἱὸς θνητοῦ· ἀλλὰ τῷ προσφέρει

¹ Ὑγν. Μῦθ., 80. Ὁδιδ., Fast., 700. Σχολ. εἰς Πινδ., Νσμ., Γ', 61, Dissen Πausan., Γ', 17, 3. 18. 11.

² Παρὰ Πausan., Γ', 16, 1.

³ Ἐν Ἠλιδι ὁ Λευκίππος ἐρᾷται, ὡς ὁ Ἀπόλλων, τῆς Δάφνης (Πausan., Η', 20, 2). Ἐν Μεσσηνίᾳ, ὁ Ἀσκληπιός, ὅστις εἶναι συνήθως υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐθεωρεῖτο ἕγγονος τοῦ Λευκίππου (Πausan., Γ', 26, 4).

⁴ Ἀπολλοδ., Γ', 11, 1.

⁵ Ὁ Κάστωρ ἐθεωρεῖτο θνητός. Τὸν τάφον αὐτοῦ ἐδείκνυσεν εἰς Σπάρτην (Πausan., Γ', 13, 1) καὶ εἰς Ἀργεῖ, ὅπου ἔφερε τὸ ὄνομα μίξαρχαγέτας, ἥτοι ἡμι-ἥρωος (Πλουτ., Ἑλλην. ζ. 23).

τὴν ἐκλογὴν τῆς μοίρας του. Ἡ μόνος οὗτος θ' ἀποφύγη τὸ γῆρας καὶ τὸν θάνατον καὶ θὰ ζήσῃ αἰωνίως ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου πλησίον τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἄρεως ἢ ἐὰν θέλῃ νὰ συμμερισθῇ καθ' ἑλα τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀδελφοῦ του, τὸ ἥμισυ τῆς ζωῆς του θὰ διέρχεται ὑπὸ τὴν γῆν, τὸ δ' ἕτερον ἥμισυ εἰς τὰ χρυσὰ τοῦ οὐρανοῦ δώματα. Τὴν ἡμιθανασίαν αὐτήν, δέχεται ὁ Πολυδεύκης, ἀφοῦ θὰ τὴν ἀποκτήσῃ καὶ ὁ Κάστωρ¹ καὶ οὕτω οἱ δύο ἀδελφοὶ ζῶσιν ἀνὰ πᾶσαν δευτέραν ἡμέραν ἢ κατὰ τινα ἐκδοχὴν παραδεκτὴν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων², ὁ εἰς τὴν ἡμέραν καὶ ὁ ἕτερος τὴν νύκτα.

Ἡ ἀδελφικὴ αὕτη ἀφοσίωσις τοῦ Πολυδεύκου, ἣτις ἦτο περίφημος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα³, εἶναι πασιφανὴς εἰκὼν προερχομένη ἐκ τοῦ θεάματος τῆς φύσεως. Ἐὰν ὁ Πολυδεύκης καὶ ὁ Κάστωρ παριστῶσιν ἀπλῶς τὸν Ἥλιον καὶ τὴν Σελήνην, οὓς ἀντιλαμβάνονται ὡς δύο διδύμους ἀδελφούς, δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν πῶς θνήσκουσι καὶ ζῶσιν ἀλληλοδιαδόχως. Ὁ Ἥλιος τὸ ἰσχυρὸν καὶ ἀθάνατον ὄν, ὅπερ ἐκάστην ἐσπέραν ἐξαφανίζεται εἰς τὸν ὀρίζοντα καὶ κατέρχεται ὑπὸ τὴν γῆν, ὡς ἐὰν ᾔθελε νὰ παραχωρήσῃ τὴν θέσιν του εἰς τὸν ἀδελφὸν ἀστέρα, ὅστις ἔρχεται εἰς τὴν ζωὴν μετὰ τῆς νυκτός, εἶναι ὁ Πολυδεύκης ὁ θυσιάζομενος διὰ τὸν Κάστορα. Ὁ δὲ Κάστωρ εἶναι κατώτερος τοῦ ἀδελφοῦ του, ὁφείλων εἰς αὐτὸν τὸ μεριδίον του τῆς ἀθανασίας, διότι ἢ σελήνη, ὡς ἔλεγεν ὁ Θεόφραστος, οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἀσθενέστερός τις ἥλιος⁴.

Οἱ δύο ἔθνικοι ἥρωες τῆς Λακωνίας δὲν εὐρίσκονται ἐν πολέμῳ μόνον πρὸς τοὺς τῆς Μεσσηνίας· τὰ ὀνόματά των εὐρίσκονται ἀκόμη ἀναμειγμένα εἰς τὰς ἀναμνήσεις τῶν παλαιῶν ἀντιζηλιῶν μεταξὺ Σπάρτης καὶ Ἀθηνῶν. Ἡ ἀδελφὴ των Ἑλένη ἡρώπη, ἔλεγον, ὑπὸ τοῦ Θησέως καὶ τοῦ Πειρίθου. Ὁ Θησεὺς ἠγώθη μετ' αὐτῆς καὶ πρὶν ἢ ἀναχωρήσῃ διὰ τὴν Ἡπειρον τὴν ἐγκαταλείπει εἰς Ἀφιδνὰς ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς μητρὸς του Αἰθρας. Ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τῆς ἀρπαγῆς αὐτῆς, οἱ Τυνδαρίδαι βαδίζουσι κατὰ τῆς Ἀττικῆς, καὶ εἰσβάλλουσιν εἰς αὐτὴν μετὰ πολυαρίθμου στρατοῦ. Ἀνακαλύπτουσι τὸ κρησφύγετον, ἐνθα κρύπτεται ἡ Ἑλένη, τῇ υποδείξει τῶν κατοίκων τῆς Δεκελείας, οἵτινες, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὡς διηγείται ὁ Ἡρόδοτος ἀπέκτησαν ἐν Σπάρτῃ τὰ προνόμια τῆς ἀτελείας καὶ τῆς προεδρίας. Οἱ Διόσκουροι ἀπελευθεροῦσι τὴν ἀδελφὴν τῶν καὶ τὴν ὀδηγοῦσιν εἰς Λακεδαίμονα μετὰ τῆς μητρὸς τοῦ Θησέως, ἣν συνέλαβον αἰχμάλωτον⁵.

Ὡς οἱ πλείστοι τῶν ἡρώων, λαμβάνουσι μέρος εἰς τὰς μεγάλας ἐκστρατείας τῆς μυθικῆς ἐποχῆς· εἰς τὴν θήραν τοῦ κάπρου τῆς Καλυδῶνος⁶ καὶ εἰς τὴν ἀργοναυτικὴν ἐκστρατείαν⁷. Διετείνοντο ὅτι μετέφερον ἐκ Κολχίδος τὸ εἶδωλον τοῦ Ἄρεως καὶ τὴν λατρείαν τῆς Ἀθηνᾶς, τῆς ἐπονομαζομένης Ἀσίας⁸. Κατὰ τὴν διάρκειαν

¹ Αἱ μᾶλλον ἐνδιαφέρουσαι περὶ τοῦ μύθου τούτου λεπτομέρειαι διητηρήθησαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Πινδάρου, *Νεμ.*, Γ', 60 καὶ ἐφ. Dissen.

² Σχολ. Ἐδριπ., *Ὅρεσι.*, 463 Dindorf.

³ Πλουτ. *Ἡθικ.*, σ. 484 1.

⁴ *Περὶ ἀνέμων*, 17. Περὶ τῶν παραλληλισμῶν τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας βλ. Schwartz, *Sonne, Mond und Sterne* σ. 191 καὶ ἐφ. De Gubernatis, *Mythol., zoologique*, γαλλικὴ μετάφρ. Regnaud, II, σ. 333 καὶ ἐφ.

⁵ Ἡροδοτ., Θ', 73. Πλουτ., *Βίος Θησ.*, 31–34. Ἀπολλοδ., Γ', 10, 8, Πausan., Ε', 19, 3.

⁶ Ὑγιν., *Μυθ.*, 173.

⁷ Ἀπολλων., *Ἀργον.*, Α', 146 καὶ ἐφ.

⁸ Πausan., Γ', 19, 7. Γ', 24, 7.

τοῦ ταξιδίου, διεκρίθησαν διὰ τὰς λαμπράς των πράξεις καὶ τὰς ἀξιοθαυμάστους νίκας των. Ὁ Πολυδεύκης ἐπυγμάχησε πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Βεδρύων Ἀμυκόν, καὶ ἐνίκησεν αὐτόν ¹. Ἀλλ' ὁ Ἀμυκος, υἱὸς τοῦ Τυφώεως, ἡ τερατώδης τῆς Γῆς τέκνον, ὥς ὁ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους ἡττηθεὶς Ἀνταῖος ἀνήκει εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Γιγάντων, τῶν ὀρμητικῶν δαιμόνων τῆς θυέλλης, οἵτινες πίπτουσιν ὑπὸ τὰ κτυπήματα τῶν ἡλιακῶν ἡρώων. Κατὰ τὸν πλοῦν, ἐξερράγη τρομερὰ θύελλα ἀνὰ τὴν θρακικὴν θάλασσαν· ἡπεῖλει δὲ νὰ καταστρέψῃ τὸ πλοῖον Ἀργῶ, ὅταν ὁ Ὀρφεὺς ἐπικαλεῖται τοὺς θεοὺς τῆς Σαμοθράκης Ἀμέσως ὁ ἄνεμος κατευνάσσεται καὶ δύο ἀστέρες φαίνονται λάμποντες ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τοῦ Κάστορος καὶ Πολυδεύκου ². Ὁ μῦθος οὗτος παρουσιάζει ἡμῖν νέαν τινα ἀνάπτυξιν τοῦ μύθου τῶν Διοσκούρων, κατὰ τὰς ἱστορικὰς ἐποχὰς τῆς Ἑλλάδος.

ὑπὸ τὰς ἐπωνυμίας Ἀνακес, σωτήρες, ἀγαθοί, παρασιτάται, κατέστησαν οἱ ἀγαθοεργοὶ θεοὶ τῆς θαλάσσης ἐρχόμενοι ὥς ἐπίκουροι τῶν ὑπὸ τῆς θυέλλης κινδυνεύοντων ναυτικῶν:

«σωτήρας τέκε παῖδας ἐπιχθονίων ἀνθρώπων
ὠκυπόρων τε νεῶν, ὅτε τε σπέρχωσιν ἄελλαι
χειμέριαι κατὰ πόντου ἀμείλιχον· οἱ δ' ἀπὸ νηῶν
ὠχόμενοι καλέουσι Διὸς κούρους μέγαλοιο
ἄρνεσιν λευκοῖσιν, ἐπ' ἀκρωτήρια βάντες
πρύμνης· τὴν δ' ἄνεμός τε μέγας καὶ κύμα θαλάσσης
θῆκαν ὑποδρυχίην· οἱ δ' ἐξαπίνης ἐράνησαν
ξουθῆσι πτερύγεσι δι' αἰθέρος ἀΐξαντες
αὐτίκα δ' ἀργαλέων ἀνέμων κατέπαυσαν ἄελλας,
κύματα δ' ἐστόρεσαν λευκῆς ἁλὸς ἐν πελάγεσσι,
ναύταις σήματα καλά, πόνου κρίσιν· οἱ δὲ ἰδόντες
γῆθησαν, παύσαντο δ' ὄξυρυτο πόνοιο.» ³

Τὰ σωτήρια ταῦτα ἀποτελέσματα τῆς παρεμβάσεως τῶν Διοσκούρων μήπως δὲν ἀντεστοίχουν κατ' ἀρχὰς κατὰ τὴν δοθεῖσαν ἀνωτέρω ἐξήγησιν, πρὸς τὴν ἐμφάνησιν τοῦ ἡλίου ἢ τῆς σελήνης, σωτήρων ἀστέρων οἵτινες λάμπωσι, μετὰ τὴν θύελλαν, ἐπὶ γαληνιαίου οὐρανοῦ ὑπεράνω τῆς ἡρεμούσης θαλάσσης; Πολλάνκις ἡ ἐπιφάνεια αὕτη τῶν Διοσκούρων ἐλάβδανε ἄλλην μορφήν. Αἱ φωσφορικαὶ φλόγες, αἵτινες, κατὰ τὰς θυέλλας, πετῶσιν ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἐμαρτύρουν, κατὰ τὰς δοξασίας τῶν ναυτικῶν τῆς Μεσογείου, τὴν παρουσίαν τοῦ Κάστορος καὶ τοῦ Πολυδεύκου ⁴. Κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, τὸ φέρον τὸν Λύσανδρον πλοῖον ἐγένετο τὸ θέατρον θαυμαστοῦ γεγονότος: παρετήρησαν αἴφνης δύο λάμποντας ἀστέρας, πρὸς τὰ ὀπισθεν, ἐκατέρωθεν

¹ Ἀπολλων., Β', 67-97. Θεοκρ., ΚΒ'.

² Διοδ., Δ', 43.

³ Ὑμν. ὁμηρ., ΑΓ', 6 καὶ ἐφ. Εὐριπ. Ἑλένη, 1511, Θεοκρ. ΚΒ'. Πλουτ., περὶ τῶν ἐκλ. χρ., 30 σ. 4260. καὶ ἰ. 110, 30,

⁴ Πλουτ., τὸ ἀρ. τῆς φιλοσοφ., Β', 18.

τοῦ πιδαλίου: καὶ ἀνεγνώρισαν ἐν αὐτοῖς τοὺς υἱοὺς τοῦ Διός¹. Τὸ ὄνομα ὕπερ βρα-
δύτερον ἐδόθη εἰς τὸ φαινόμενον τοῦτον, πυρὰ τοῦ Ἀγίου-Ἑλμ, (Saint-Elme), ἀπο-
δεικνύει τὴν ἐξακολούθησιν τῶν αὐτῶν δοξαστῶν τὸ ὄνομα τοῦτο, πράγματι, προέρ-
χεται ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς Ἑλένης ἀδελφῆς τοῦ Κάστορος καὶ τοῦ Πολυδεύκου².
Τὰ πυρὰ ταῦτα οἱ ἀρχαῖοι ὑπελάμβανον ὡς κινητοὺς ἀστέρας· τοῦτο δὲ εἶναι ἀναμ-
φιδόλως μία τῶν μορφῶν αἵτινες συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ἀποδοθῇ χαρακτὴρ ἀστρικός
εἰς τοὺς Διοσκούρους, τοὺς ἀποτελέσαντος περὶ τὸ τέλος τοῦ ἑλληνισμοῦ τὸν ἀστερι-
σμὸν τῶν Διδύμων³. Ἀλλ' ὅπως συμβαίνει διὰ τοὺς περισσοτέρους τῶν ἑλληνικῶν
θεῶν δὲν ἀποτελοῦσι μόνον τὴν ἐκδήλωσιν φυσικῶν φαινομένων· ἀντιπροσωπεύουσιν
ἐπὶ πλεόν ἡθικὰς ἰδέας. Σωτῆρες τῶν πλοίων, κατέστησαν, κατ' ἐπέκτασιν, προστά-
ται τῶν ταξειδιωτῶν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐπὶ τῆς θαλάσσης. Τὰ ἱερὰ ὅθεν καθήκοντα
τῆς φιλοξενίας εὐρίσκονται ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν των. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐπι-
γείου αὐτῶν ζωῆς ἐφιλοξενήθησαν ἀπὸ πολλῶν θνητῶν· ἐπιστεύετο δ' ὅτι ἐνίοτε ἐπα-
νήρχοντο καὶ πάλιν εἰς τὰς κατοικίας τῶν ἀνθρώπων, ἔνθα ἡ δίοδος των ἐσημειοῦτο
διὰ θαυμάτων⁴. Ἀπέδιδον ἐπίσης εἰς αὐτοὺς, κατὰ τὴν αὐτὴν ἰδέαν, τὴν θέσπισιν τῶν
Θεοξενίων, τῶν ἱερῶν ἐκεῖνων συμποσίων, καθ' ἃ ὁ θεὸς ναοῦ τινος προσεκάλει ἐκ
φιλοξενίας ἄλλους θεοὺς γείτονάς αὐτοῦ⁵.

Εἰς ἐποχὴν, ἣν δὲν εἶναι δυνατόν ἐπακριδῶς νὰ προσδιορίσωμεν, οἱ Διόσκουροι,
ἐφοδιασμένοι ἤδη διὰ διαφόρων ιδιοτήτων, συνεχωνεύθησαν, διὰ τοὺς τὸ Αἰγαῖον
πλέοντας ναυτικούς, πρὸς τοὺς μεγάλους μυστηριώδεις θεοὺς τῆς Σαμοθράκης, τοὺς
Καθεύρους. Ἰχνη τοῦ συνταυτισμοῦ τούτου εὐρίσκονται ἐπὶ πολλῶν σημείων τῆς ἑλ-
ληνικῆς χερσονήσου, ἰδιαιτέρως ἐν Φωκίδι, εἰς Ἀμφισσαν, ἔνθα ἡ ἑορτὴ ἡ διδομένη
πρὸς τιμὴν τῶν καλουμένων Ἀνάκων παιδῶν ἀπεδίδετο ἀδιαφόρως εἰς τοὺς Διο-
σκούρους, τοὺς Καθεύρους, ἢ ἀκόμη καὶ τοὺς Κουρήτας⁶. Ἡ σύγχισις αὕτη δὲν ὑφί-
στατο ἀκόμη κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἡροδότου, ὅστις θεωρεῖ τὸν Κάστορα καὶ τὸν
Πολυδεύκην ὡς ἀγνώστους εἰς τοὺς Αἰγυπτίους ἐνῷ ἀφηγγεῖται τίνι τρόπῳ ὁ Καμβύ-
σης ἐπυρπόλησε τὰ εἰδῶλα τῶν Καθεύρων ἐν τῷ ἐν Μέμφιδι ἱερῷ αὐτῶν⁷. Δὲν ἐπὶ ἡλ-
θεν ἐπομένως αὕτη εἰ μὴ ἀρχοῦντως μεταγενεστέρως καὶ ὀφείλεται, πιθανῶς, εἰς
τὸν συσχετισμὸν τῶν ἐπιθέτων Ἀνακες καὶ Μεγάλοι θεοί, κοινῶν εἰς τὰς δύο αὐτὰς
ὁμάδας τῶν θεοτήτων⁸.

¹ Πλουτ., Βίος Αὐσ., IB', 1.

² Συγγραφεὺς τις τοῦ ἔκτου αἰῶνος, ὀνόματι Ἰωάννης Λυδός, μαρτυρεῖ ὅτι τὰ πυρὰ τῶν Διοσκούρων, ἔφερον, κατὰ τοὺς χρόνους του, τὸ ὄνομα τῆς Ἑλένης: τὸ δὲ τοιοῦτον σχῆμα... οἱ τὴν θάλατταν πλείους Ἑλένην καλοῦσιν (De Ostentis, 5, ἐκδ. Hase).

³ Ὑγιν., Μῦθ., 80, Ἀστρονομ., B', 22, ἐκδ. Bunte.

⁴ Ἡροdot., στ', 127, Πινδ., Νεμ., Γ', 49, Πausan., B', 16, 2.

⁵ Σχολ., Πινδ., Ὀλυμπ., Γ', 3. Corp. Inscr. gr. αρ. 2347c. Lobeck, Aglaoph. σ, 669.—
Διὰ τὰς ἀπεικονίσεις τῶν Θεοξενίων, βλ. Fröhner, Peintures de vases grecs de la nécropole
de Camiros, πιν. I, σ. 5, καὶ ἀνάγλυφον ἐκ Λαρίσσης δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Heuzey, Mission
ach. en Macédoine, πιν. 23.

⁶ Pausan., Γ', 38, 7.

⁷ Ἡροdot., B', 50. Γ', 37.

⁸ Ἐν Κεφαλαίᾳ τῆς Ἀττικῆς καὶ ἐν Κλειτορίᾳ τῆς Ἀρχαδίας (Pausan., A', 31. 1. H'.
21, 4), οἱ Διόσκουροι καλοῦνται Μεγάλοι θεοί.

Ὡς οἱ Αἰῶνες, πρὸς οὓς ἀπὸ μακροῦ συνεταύτισαν αὐτούς, καὶ οὔτινες, εἰς τὰς Βέδας, εἶναι ἢ προσωποποιήσεις ἢ τοῦ λυκαυγοῦς καὶ τοῦ λυκόφωτος τῆς ἐσπέρας, ἢ τοῦ ἀστέρος τῆς πρωΐας καὶ τοῦ ἀστέρος τῆς ἐσπέρας ἢ ἀκόμη τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης¹, οἱ Δίοσκουροι παρ' Ἑλλήσιν ἐθεωροῦντο, ὥς ἵππεις. Κατ' ἀρχὰς ἀναμφιβόλως, οἱ δύο δίδυμοι διακρίνονται διὰ διαφορῶν ιδιοτήτων. Ὁ Πολυδεύκης εἶναι ὁ ἥρως τῆς πυγμαχίας (πύξ ἀγαθός) ὁ Κάστορ εἶναι ὁ δαμαστής τῶν ἵππων (ἵππo-δαμος) ἀλλ' ἢ ἵππευτικὴ αὕτη ιδιότης μετ' ὀλίγον ἐπεξετάθη ἐκ τοῦ Κάστορος καὶ

Εἰκ. 169. — Δίοσκουροι
ἑφιπποί.

εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. Ἀμφότεροι ἤδη παρὰ τῷ Πινδάρῳ καλοῦνται εὐἵπποι καὶ λευκόπῳλοι². Ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐν Ἀμύκλαις, ἀπεικονίζοντο ἑφιπποί³. Ἐπίσης ἐπὶ ρωμαϊκοῦ τινος νομίσματος, ὧδε ἀναπαρισταμένου (εἰκ. 169) βλέπομεν, αὐτοὺς ὡς δύο ἵππεις ὠπλισμένους δι' ἀκοντίων, καὶ τρέχοντες πρὸς ἀντιθέτους διευθύνσεις: εἰκὼν τῆς διαδοχικῆς αὐτῶν ἐμφανίσεως καὶ ἐξαφανίσεως. Ἐνίστε, ὡς ἐπὶ τοῦ ἐν Ρώμῃ συμπλέγματος τοῦ Monte Cavallo, ἴστανται ὄρθιοι πλησίον τῶν ἵππων των, οὓς κρατοῦσιν ἐκ τῶν χαλινῶν. Ἡ ἀκόμη ἀναπαρίστανται ὡς ὀδηγοὶ χρυσοῦ

ἄρματος, ὅπερ ἐλάνουσι διὰ τοῦ διαστήματος καὶ εἰς ὅπερ εἶναι ἐξευγμένοι δύο ταχεῖς ἵπποι, δῶρον τοῦ Ποσειδῶνος: Φλογαῖος καὶ Ἄρπαγος ἢ Ξάνθος καὶ Κύλλαρος⁴. Ὡς ἐκ τούτου κατέστησαν, ἐν Σπάρτῃ, θεοὶ προϊστάμενοι τῶν ἄρματοδρομῶν, καὶ τῶν γυμνικῶν ἀγώνων⁵ ὁ Πίνδαρος, ἐπαναλαμβάνων δωρικὴν τινα παράδοσιν, ἔλεγεν ὅτι ὁ Ἡρακλῆς, γενόμενος δεκτὸς ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου τοῖς ἐνεπιστεῦθῃ τὴν φροντίδα τῆς ἐπιθλέψεως τῶν μεγάλων ὀλυμπιακῶν ἀγώνων⁶. Οἱ αὐτόχθονες ἥρωες τῆς Λακωνίας ὤφειλον ἀναγκαστικῶς νὰ εἶναι πολεμικοὶ ἥρωες. Πρὸ τῶν μηδικῶν πολέμων, ὅταν οἱ δύο βασιλεῖς τῆς Λακεδαίμονος ἐξεστράτευον, ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν τὰ ἱερὰ εἰδῶλα τῶν Τυνδαριδῶν θεῶν⁷, καὶ τὸ πολεμικὸν θούριον τὸ παιζόμενον τῇ συνοδείᾳ αὐτῶν ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, βαδίζόντων πρὸς τὴν μάχην, ἔφερε τὸ ὄνομα ἑνὸς τῶν ἐνδόξων Διοσκούρων, τοῦ Κάστορος εἰς δὲ ἀπέδιδον τὴν ἐπινόησίν του. (Καστόρειος νόμος). Ἐπὶ τῶν μνημείων δηλοῦται πάντοτε ὁ ἀστρικός αὐτῶν χαρακτήρ. Ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Σπάρτης ὅτε μὲν εἰκονίζονται ἀπλῶς οἱ δύο κωνικοὶ τῶν Διοσκούρων πῖλοι (Εἰκ. 170), ὧν τὸ σχῆμα ἐνεθύμιζεν εἰς τοὺς Ἑλληνας τὰ δύο ἡμίση τοῦ δόσαντος τὸ φῶς εἰς τοὺς υἱοὺς τῆς Ἀήδας ὡς, ὑπεράνω τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἀνὰ εἰς ἀστήρ, ὅτε δὲ τὸν Κάστορα καὶ τὸν Πολυδεύκην, γυμνοὺς καὶ ὀρθίους, ἀπὸ τῆς χειρὸς κρατοῦμένους καὶ φέροντας ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοὺς ἐπίσης δι' ἀστέρος ἐφοδιασμένους πῖλους (εἰκ. 171).

¹ Maury, *Religions de la Grèce*, I. σ. 208 καὶ ἐφ. De Gubernatis, *Mythol. cool.* II σ. 333 τῆς γαλλικῆς μεταφρ. Myriantheus, *Die Aevins oder arischen Dioskuren*.

² Ὀλυμπ., Γ', 39. Πυθ., Α', 66, Dissen. Θεοφρ. KB' 24.

³ Πausan., Γ', 14. Περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι εἰδῶλων τῶν Διοσκούρων 6λ. Πausan., Β', 22 5. Γ', 26, 3, Δ', 31, 9 κτλ.

⁴ Σουίδας, λ. Κύλλαρος. Βιργ., *Γεωργ.*, III, 90. Valer. Flac., I, 426. Στατ., *Θηβ.* στ', 327. Πausan., Γ', 14, 7.

Ὀλυμπ., Γ', 36.

⁷ Ἡροδοτ., Ε', 75.

Καὶ τὸ ὄνομα μόνον τῆς Ἑλένης, τῆς ἐκλάμπρου ὠραιότητος¹, θὰ ἤρκει πρὸς συσχετίσιν τῆς μετὰ τῶν Διοσκούρων τῶν ἀδελφῶν τῆς. Ὅπως ἐκείνοι οὕτω καὶ ἡ Ἑλένη εἶναι μίαν τῶν ἀρχαίων θεοτήτων τῆς Λακωνίας· ὅπως ἐκείνοι, φαίνεται προσωποποιούσα λαμπρὸν τι μετέωρον. Ὁ ρόλος ὃν ἡ ἐποποιῖα τῇ ἀποδίδει ἐν τῇ Τρωϊκῇ πολέμῳ δὲν δύναται νὰ ἐξαπατήσῃ ἡμᾶς σχετικῶς πρὸς τὸν ἀληθῆ αὐτῆς

Εἰκ. 170.

Εἰκ. 171. - Διοσκουροί.

χαракτήρα, ὃν οἱ Ἕλληνες ἀνεγνώρισαν, ὅταν ἀπεθέωσαν αὐτὴν. Μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἰσοκράτους, οἱ Λάκωνες, πιστοὶ φύλακες τῶν θρησκευτικῶν ἐλλήμων, προσέφερον αὐτῇ θυσίας καὶ τῇ ἀπέδιδον τιμὰς εἰς θεὰν ὀφειλομένης². Ὀλόκληρος ὁ μῦθος τῆς Ἑλένης καταδεικνύει ὅτι αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ μυθολογικὸν δημιουργήμα, παρὰ ὅσον ὡς καὶ πάντα τὰ λοιπά, ἐκ τοῦ θαύματος τῆς φύσεως.

Ἐν τῇ Ἰλιάδι, αὕτη παρίσταται ὡς θυγάτηρ τοῦ Διὸς, γεννηθεῖσα ἐκ τῆς αὐτῆς μητρὸς ἐξ ἧς ὁ Κάστωρ καὶ ὁ Πολιδεύκης³. Τοιαύτη εἶναι ἡ σταθεροτέρα παράδοσις. Ἀλλ' ἐξιστόρουν καὶ ἄλλως τὴν γέννησίν τῆς. Κατὰ τὸν Ἡσίοδον αὕτη ἦτο θυγάτηρ τοῦ Ὠκεανοῦ καὶ τῆς Θέτιδος⁴. Ὁ συγγραφεὺς τῶν κυπριακῶν Ἐπῶν ἐθεώρει αὐτὴν ὡς θυγατέρα τῆς Νεμέσεως, ἣτις ἔφευγεν ἐπὶ γῆς καὶ θαλάσσης τὴν δίωξιν τοῦ οὐρανοῦ θεοῦ καὶ ἣτις διὰ νὰ τὸν ἀποφύγῃ ἔλαθεν ἀλληλοδιαδόχως τὴν μορφήν ὄλων τῶν θαλασσίων τεράτων καὶ τῶν διαφόρων χειρσαίων ζώων· παρὰ τὰς μεταμορφώσεις ταύτας, τὰς ἐνθυμιζούσας τὰς μεταμορφώσεις τῆς Θέτιδος φευγούσης τὸν Πηλέα, ἡ Νέμεσις τέλος ὑπέκυψε καὶ ἔφερεν εἰς τὸν κόσμον κόρην, ἣν ἀνέλαβε νὰ θρέψῃ καὶ ἀναπτύξῃ ἡ Ἀθήνα⁵. Ἐὰν ἡ Νέμεσις, θεὰ τῆς οὐρανοῦ ἐκδικήσεως δὲν κατέστη ἀπλῶς ἡ μήτηρ τῆς Ἑλένης, διότι αὕτη θὰ ἐγένετο ἡ ἀφορμὴ τῆς καταστροφῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Τρώων, ὀφειλομένης νὰ διαγνώσῃμεν εἰς τὴν ἀφήγησιν ταύτην τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀσιατικῶν παραδόσεων. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἡ Νέμεσις τῶν Ἑλλήνων συνεχέετο πρὸς τὴν Ἀδράστειαν, ἥς τὸ ὄνομα δὲν

¹ Ἦουχ., ἐλένη=ιαμυίς. Ὁ Curtius, *Griech. Etym.*, σ. 552, ἐκδ. 5η, παράγει τὸ Ἑλένη ἐξ ἧς ῥίζης τὸ σελ-ας καὶ σελ-ήνη. Ἡ Ἑλένη συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν λέξεων, αἵτινες εἶχον ὡς ἀρχικὸν γράμμα δίγαμμα. Τοῦ δίγαμμα δὲ ἀντιστοιχοῦντος ἐνίοτε πρὸς τὸ σίγμα, τὸ ὄνομα Ἑλένη, δυνατόν νὰ ἦτο Σσλένη (Βλ. Βλ. Ahrens, *De graec. ling. Dial.* I, σ. 39-11)

² Ἰσοκρ., Ἑλένης ἐγκώμ., 13

³ Ἰ., 199. 238. 418. 326.

⁴ Παρὰ Σχολ. Πινδ., Νεμ., I, 150.

⁵ Παρ' Ἀθην., Η', σ. 334. Πausan., Α', 33. 7. Ὑγιν., Ἀστρον., II, 8. Κε., ἄλλας γενεολογίας, ἡ Ἑλένη εἶναι θυγάτηρ τῆς Ἀφροδίτης, ἡ τοῦ Ἥλιου καὶ τῆς Ἀθήνης (Ptolem., *Heph., Nov. Hist.*, IV, 1).

εἶναι ἴσως εἰ μὴ κακὴ μετὰφρασις τοῦ ὀνόματος τῆς Ἀστάρτης¹. Ἐν τῷ τρωϊκῷ ὄθεν μύθῳ ἡ Ἑλένη θά ἦτο ἡ θυγάτηρ τῆς Νεμέσεως-Ἀδραστείας, ἡ θυγάτηρ, δηλονότι, τῆς Ἀσιατικῆς Ἀφροδίτης, μεθ' ἧς συνδέεται διὰ πλείστον ἀναλογίῳν. Ὁ ποιητὴς τῆς *Ιλιάδος* ὑπαινίσσεται πράγματι τὴν διαμονὴν τῆς Ἑλένης ἐν Φοινίκῃ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, ἐνθα, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἡροδότου διηγοῦντο ὅτι ὑπῆρξε σύζυγος τοῦ Πρωτέως καὶ ἐνθα ἐτίματο ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Ἀφροδίτης ξείνης². Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι μήπως ἡ Ἑλένη δὲν εὐρίσκεται διαρκῶς ὑπὸ τὸ κράτος τῆς θεᾶς τοῦ ἔρωτος, καὶ ἡ θαυμασία αὐτῆς ὠραιότης, τὰ ὀλέθρια θέλγητρά της δὲν κατέστησαν αὐτὴν ἄλλην Ἀφροδίτην;

Τιθεμένων κατὰ μέρος τῶν θαυμασίων ἀναπτύξεων, ἃς ἡ ὁμηρικὴ ἐποποιεῖα καὶ ἡ ἀθηναϊκὴ τραγωδία ἔδωσαν καὶ τὸν μῦθον τῆς Ἑλένης, ἡ μυθικὴ τῆς ἱστορίας συνοψίζεται εἰς ὀλίγας λέξεις. Δις ἀνηρπάγῃ ὑπὸ ξένων κατακτητῶν· δις ὑπὸ τῶν συγγενῶν της ὁδηγεῖται καὶ πάλιν εἰς τὴν πατρίδα της. Ὁ Θησεὺς πρῶτος, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ Πειρίθου τὴν ἀπάγει ἐκ Σπάρτης καὶ τὴν νυμφεύεται ὡς ἔπραξε καὶ διὰ τὴν Αἴγλην καὶ τὴν Φαίδραν, ὧν τὰ ὀνόματα ἔχουσι τὴν αὐτὴν ἔννοιαν μετὰ τοῦ ὀνόματος τῆς θυγατρὸς τῆς Λήδας. Ἰδωμεν τίνι τρόπῳ ἡλευθερώθη τῆς αἰχμαλωσίας εἰς ἣν τὴν διετῆρει ἡ Αἴθρα, μήτηρ τοῦ Ἀθηναίου ἥρωος, ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν της Διόσκουρων. Βραδύτερον συζευχθεῖσα τὸν Μενέλαον πίπτει εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Πάριδος (Ἀλεξάνδρου)· φεύγει μετ' αὐτοῦ πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἐγκαθίσταται ἐν Τροίᾳ, ὡς ἡ ἥρωϊς τῆς Τηγέας Αὐγῇ ὁδηγεῖται ἐν Μυσίᾳ. Ἡ φυγὴ αὕτη συνήθως παρίσταται παρὰ τοῖς ποιηταῖς καὶ ἐπὶ τῶν μνημείων ὡς ἐκουσία ἀπιστία τῆς Ἑλένης, ἥτις, ὑπὸ τὴν ἐπίρροισιν τῆς Ἀφροδίτης, ἐνδίδει εἰς τὰ κατακτητικὰ θέλγητρά τοῦ ὠραίου ξένου καὶ εἰς τὴν παραφορὰν τοῦ πάθους, ὅπερ τῇ ἐμπνέει (εἰκ. 172). Ἀλλὰ κατὰ τινὰς τοπικὰς παραδόσεις, ἡ Ἑλένη κατεδιώχθη ὑπὸ τοῦ Πάριδος καὶ ἀνηρπάγῃ ὑπ' αὐτοῦ ἐνῷ ἐθήρευεν ἐπὶ τοῦ Παρθενίου ὄρους. Ἐδείκνυντο δ' ἐν Σπάρτῃ τὸν τόπον ἐνθα, ψεύγουσα, ἀπώλεσε τὸ σανδάλιον της³. Κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου τρόπον ἐν τῇ Ρίγ-Βέδα ἡ, ὑπὸ τοῦ Μίτρα (ἡλίου) καταδιωκομένη νεάνις, χάνει, ὡς ἡ Σταχτοπούδα ἐν σάνδαλον, ἐκ τοῦ ὁποῦ οὐ ἔραστὴς αὐτῆς πληροφορεῖται τὸ μέγεθος τοῦ ποδὸς της, ποδὸς ἐλαχίστου· ἡ νεάνις αὕτη εἶναι ἡ Αὐγὴ ἥτις ἐν τῇ ταχεῖα πορεία της δὲν ἀφήνει σχεδὸν οὐδὲν ἔχνος τῶν βημάτων της⁴. Ἡ ἀψήγησις τῶν ἀρπαγῶν τῆς Ἑλένης φαίνεται ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν τοσοῦτον ἐν τῇ μυθολογίᾳ συνήθη ἱστορίαν τῆς ἀρπαγῆς τῆς Αὐγῆς ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν ἡρώων ἢ πάλιν ἐὰν παραδεχθῶμεν μετὰ τῶν Max Müller καὶ Cox ὅτι ὁ Πάρις εἶναι ταυτόσημος πρὸς τὸν Πάνι τῶν Βεδῶν, ὁ ἐκ Τροίας ἥρωος θὰ εἶναι ὁ κλέπτης ὁ τὸ λάμπον φῶς κλέπτων καὶ ἀποκρύπτων αὐτὸ εἰς τὴν φυλὰς τῆς νυκτός⁵. Οἰανδῆποτε ἄλλωστε καὶ ἂν παραδεχθῶμεν ἐρμηνεῖαν περὶ τῶν κυ-

¹ Ὁ Hartung, *Religion und Mythol. der Griechen*, III, 118, σχετίζει τὴν εἰς ἔχθον μεταμόρφωσιν τῆς Νεμέσεως, πρὸς τὴν τῆς βαθυλωνείας θεᾶς Δερκετοῦς.

² *Ιλιάδ.*, Ζ, 290. *Ὀδυσσ.*, Α', 227. *Ἡροδοτ.*, Β', 112 καὶ ἔφ.

³ Ptolem Heph., IV 6. 189 *des Mythog. Gr.* τοῦ Westermann.

⁴ De Gubernatis, *Mythol. zool.*, I, σ. 33-34 τῆς γαλλ. μεταφ.

⁵ Max Müller, *Nouvelles leçons* τ. II, σ. 217 τῆς γαλλ. μεταφ. Cox, *Mythol. of the Aryan Nations*, τ. II, 6. 5, 75. 155.

ρίων γεγονότων τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου ¹, ἡ ἀρχικὴ σημασία τῆς Ἑλένης δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀμφίβολος. Ἡ ἀδελφὴ αὕτη τῶν Διοσκούρων, δηλαδὴ τοῦ Ἥλιου καὶ τῆς Σελήνης εἶναι ἡ Αὐγὴ· ἡ ἐκτάκτος ὥραιότητος Αὐγὴ, ἀντικείμενον θαυμασμοῦ καὶ ἀγάπης, πολλάκις ἀρπαγεῖσθαι, ἀλλ' ἤτις πάντοτε ἐπικνέρεται εἰς τὴν χώραν ἣτις ὑπῆρξεν ἡ κοίτις αὐτῆς.

Μετὰ τὸν πόλεμον, πράγματι, ἡ Ἑλένη βασιλεύει ἐν Σπάρτῃ μετὰ τοῦ συζύγου

Εἰκ. 172. — Ἑλένη καὶ Πάρις.

αὐτῆς Μενελάου ². Ὁ θάνατός τῆς οὐδόλως εἶναι θάνατος συνήθους ἡρωϊδος. Ἐν Θεοράπναις, ὅπερ ὑπῆρξεν τὸ ἀρχαιότερον κέντρον τῆς λατρείας τῆς, ἐδείκνυσεν τὴν θέσιν τοῦ ἐνταφιασμοῦ τῆς παρὰ τὸν Μενέλαον ³· ἀλλὰ τῇ ἀπέδιδον τὴν ἀθανασία καὶ δύναμιν ἐντελῶς Θεϊκὴν. Παρ' Εὐριπίδῃ, ὁ ἡλιακὸς θεὸς Ἀπόλλων ἀρπάζει ἐκ τῆς γῆς τὴν θυγατέρα τοῦ Διὸς διὰ νὰ τὴν μεταφέρει εἰς τὰ λαμπρὰ δώματα τοῦ Ὀλύμπου, ἔνθα διέρχεται διὸν ἀγαστὸν συναναστροφόμενῃ τὴν Ἡρακλέα, τὴν Ἥραν καὶ τὴν Ἥβην, ἔνθα μετέχει τῶν τιμῶν τῶν ἀδελφῶν τῆς, τῶν Τυνδαριδῶν καὶ ἐκ τοῦ ὅποιου, ὡς καὶ ἐκεῖνοι, ἐκτείνει τὴν προστασίαν τῆς ἐπὶ τῶν ἀνὰ τὴν θάλασσαν κιν-

¹ Διὰ τὸν Max Müller, χ. πρ., ἡ πολιορκία τῆς Τροίας «οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ ἐπανάληψις τῆς πολιορκίας ἐκείνης τῆς Ἀνατολῆς. τῆς καθ' ἑκάστην λαμβανούσης χώραν ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν δυνάμεων. αἵτινες καθ' ἑκάστην ἐσπέραν ἀποστεροῦνται τῶν λαμπρῶν θησαυρῶν των ἐν τῇ ἡμέρᾳ». Ὁ Müller θεωρεῖ τὴν Ἑλένην, ὡς ὁ Cox, ὡς ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν Ἰνδὴν Saramd, τῶν δύο αὐτῶν ὀνομάτων ταυτιζομένων φωνητικῶς.

² Ὀδυσσ., Δ, 184

³ Παντοαν., Γ', 19, 9.

δουεύντων πλοίων¹. Κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν, αὕτη κατέστη μετὰ τὸν θάνατόν της, σύζυγος τοῦ Ἀχιλλέως εἰς τὰς Νήσους τῶν Μακάρων ἢ ἐν τῇ Νήσῳ Λευκῇ, τοῦ λευκοῦ, δηλαδὴ, φωτός· καὶ ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης προήλθεν πτερωτὸς υἱός, ὁ Εὐφορίων, ὅστις ἀποτελεῖ ἴσως εἰκόνα τῆς πρωϊνῆς ἐλαφρᾶς πνοῆς². Μεγάλου ἀπολαύει θαυμασμοῦ ἐν Λακωνίᾳ ἐκ μέρους τῶν νεανίδων, αἵτινες κατὰ τὰς ἐορτάς τῶν Ἑλενείων ἐσχημάτιζον θεωρίας ἀναλόγους πρὸς τὰς τῆς Ἀρτέμιδος³. ἐκ μέρους ἐπίσης τῶν νεαρῶν μητέρων, αἵτινες ἐπίστευον ὅτι ἐξησφάλιζον εἰς τὰ τέκνα των τὴν ὠραϊότητα κομίζουσαι αὐτὰ ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τῶν Θεραπνῶν⁴. Ἐνταῦθα ἐπίσης ἡ λατρεία της φαίνεται συνδεθεῖσα πρὸς τὴν τῶν δένδρων. Παρὰ τῷ Θεοκρίτῳ, ὅταν αἱ νεαραὶ Λάκαιναι ψάλλωσι τὸν ὑμέναιον τῆς Ἑλένης καὶ τοῦ Μενελάου ὑπόσχονται ν' ἀναρτήσωσι στέφανον ἐκ λωτοῦ εἰς πυκνόφυλλον πλάτανον, νὰ χύσωσιν εἰς τὴν ρίζαν τοῦ δένδρου τὸ ἔλαιον ἀργυρᾶς ὕδρας καὶ νὰ χαράξωσιν ἐπὶ τοῦ φλοιοῦ:

«Ὡρίστε σέβου μ'· Ἑλένας φυτὸν εἰμι⁵.»

Ἐν τῇ νήσῳ Ρόδῳ, ὑπὸ τῶν Λωριέων ἀποικισθείσῃ, ὑπῆρχεν ἱερόν τῆς Ἑλένης τῆς ἐπονομαζομένης *Δενδροίδος*. Ὑπέθετον ὅτι ἡ ψυχὴ της ἔζη ὡς ἡ ψυχὴ ἀμαδρυάδος νύμφης ἐντὸς ἱεροῦ δένδρου ἐκ τῶν κλάδων τοῦ ὁποῦ ἀνήρτων, ἀναμριδόλως, εἰς ὠρισμένας ἡμέρας, τὴν εἰκόνα της⁶. Διὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς θρησκείας ταύτης, ἣτις ἀναφέρεται εἰς τὴν σκοτεινῆς προελεύσεως ἀρχαίαν συνήθειαν τῶν αἰωρῶν, ἐπενόησαν ἰδιαιτέρον τινα μῦθον διὰ τὸ τέλος τῆς Ἑλένης. Διηγούντο ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μενελάου κατέφυγεν αὕτη εἰς Ρόδον, πλησίον φίλης της, Πολυβοῦς ὀνόματι, συζύγου τοῦ Τληπολέμου. Ἡ τελευταία αὕτη ἠθέλησε νὰ ἐκδικηθῇ εἰς τὸ πρόσωπον τῆς Ἑλένης διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ συζύγου της, φονευθέντος πρὸ τῆς Τροίας. Ἡμέραν τινά, καθ' ἣν ἡ κόρη τῆς Λήδας ἐλούετο, ἐξαπέστειλε παρ' αὐτῇ τὰς ἰδίας αὐτῆς θεραπαινίδας μετημφιεσμένους εἰς Ἑρινύας. Αἱ γυναῖκες αὗται ἤρπασαν τὴν Ἑλένην καὶ τὴν ἐκρέμασαν ἐκ δένδρου τινος. Ἐξ αὐτοῦ, ἔλεγον, προήλθεν ἡ ἐπωνυμία τῆς *Δενδροίδος*⁷.

¹ Εὐριπ. Ὀρεστ., 1629 καὶ ἐφ. καὶ Σχολ.: 1682 καὶ Σχολ. Ἰσοκρ. Ἑλεν. Ἐγκ., 61, οὐ γὰρ μόνον ἀθανασίας ἔτυχεν, ἀλλὰ καὶ τὴν δύναμιν ἰσοθεῶν λαβοῦσαν...

² Πausan., Γ', 19, 11. Ptolem. Heph., Nov. Hist. IV, 1. Κατ' ἄλλας παραδόσεις, ὁ Ἀχιλλεὺς νυμφεύεται, εἰς τὰς Νήσους τῶν Μακάρων, τὴν Μῆδειαν ἢ τὴν Ἰφιγένειαν, ἡρωίδας ἀστρικοῦ χαρακτῆρος.

³ Ἦουχ., κἀνναθρα-Ἑλένια.

⁴ Ἦροδ., στ', 61.

⁵ Εὐδουλ. ΙΗ', 43 καὶ ἀκ.

⁶ Bötticher, Baumkult. d. Hellen., σ. 50. W. Mannhardt, Antike Wald- und Feldkulte, σ. 22.

⁷ Πausan., Γ', 19, 9. 10. Ptolem. Heph., Nov. Hist., IV, 1. Ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἰκαρίου Ἡριγόνῃ, ἣτις ἀπαγχονίζεται ἐν τῷ ἀττικῷ μύθῳ· καὶ ἐν Καφαλαῖς τῆς Ἀρχαδίας, ἡ Ἀρτεμις ἡ ἐπονομαζομένη Ἀπαγχομένη (Πausan., Η', 23, 7).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VIII

ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ

Μιάς ἡμέρας διάπλους χωρίζει τὰ λακωνικά ἀκρωτήρια τῆς δυτικῆς ἄκρας τῆς μεγάλης νήσου Κρήτης, ἣν ἡ Κάρπαθος καὶ ἡ Ρόδος ἐνοῦσιν ἐξ ἀνατολῶν, πρὸς τὰς ἀκτὰς τῆς Καρίας. Οὕτω τοποθετημένη ἡ Κρήτη ὑπεχρεοῦτο νὰ ὑποστῇ τὴν ἐπίδρασιν καὶ τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἑλλάδος. Αἱ θρησκείαι τῆς δὲν ἔμειναν μακρὰν τῶν δύο αὐτῶν ἐπιδράσεων. Ἡ ὀργιαστικὴ καὶ μυστικοπαθὲς λατρεία, ἣν ἀπέδιδεν εἰς τὸν Δία, αἱ στεναὶ σχέσεις αἰτνες ἐνοῦσι τὴν Ρέα τῆς πρὸς τὴν φρυγίαν Κυβέλην, οἱ Κουρήτες ἢ Κορύδαντες αὐτῆς, καταδεικνύουσιν ὅτι δὲν πρέπει ν' ἀποδόσωμεν εἰς προέλευσιν καθαρῶς ἑλληνικὴν ἅπαντας τοὺς θεοὺς αὐτῆς μύθους. Ἐν τῷ συνόλῳ τοῦτῳ ποῖον τὸ ἀνήκον εἰς τοὺς ἀρχικοὺς κατοίκους τοῦ τόπου μέρος εἶναι ἀδύνατον νὰ προσδιορισθῇ. Οἱ αὐτόχθονες οὗτοι, οἱ ἐτεόκλητες (ἀληθεῖς κρήτες) ὡς τοὺς ἀπεκάλουν, ἦσαν ἤδη συνηγμένοι, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἡροδότου εἰς δύο στενάς περιοχάς¹ καὶ ἐξηφανίσθησαν, ἀναμφιδόλως, ὀλίγον κατ' ὀλίγον. Ἀλλ' ἐνεθυμοῦντο ὅτι πρὸ τῶν Δωρικῶν μεταναστεύσεων εἶχον καθέξῃ ὀλόκληρον τὴν νήσον²: Ἀνήκον εἰς τὴν ἰσχυρὰν ἐκείνην γενεὰν τῶν Λελέγων, ἣτις προσηγήθη τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰς Ἀσιατικὰς ἀκτὰς καὶ εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Αἱ παραδόσεις αἰτνες ἀποδίδουσι τὴν ἰδρυσιν τῆς Μιλήτου εἰς Κρήτην τινα, τὸν ἀποικισμὸν τῆς Λυκίας εἰς τὸν ἀδελφὸν τοῦ Μίνως Σαρπηδόνα³, καὶ ἀπλοὶ ἀκόμη συσχετισμοὶ γεωγραφικῶν ὀνομάτων, ὡς τὸ τῆς τρωϊκῆς Ἰδης καὶ τὸ τῆς κρητικῆς Ἰδης, μαρτυροῦσιν εἰσέτι ὅτι εἶχεν ἐγκατασταθῇ, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐπικοινωνία μεταξὺ τῆς ἀσιατικῆς ἡπείρου καὶ τῆς γειτονικῆς πρὸς αὐτὴν μεγάλης νήσου. Πῶς ἄλλως τε, νὰ μὴ παραδεχθῶμεν τὴν παρουσίαν ἐν Κρήτῃ τῶν Φοινίκων, οἵτινες ὡς φαίνεται εἶχον ἐν Κνωσσῷ κέντρον συναλλαγῶν, συγχρόνως δὲ καὶ ὀχυρωμένον στρατόπεδον⁴; Ὅταν οἱ Ἕλληνες ἀποικοὶ ἀπεβιδάσθησαν εἰς τὴν νήσον, ἔφερον ἀναμφιδόλως μεθ' ἑαυτῶν τοὺς θεοὺς

¹ Εἰς Πολύκην καὶ Πραισον. Ἡρόδ., Ζ', 170-171.

² Ἡρόδ., Α', 173: τὴν γὰρ Κρήτην εἶχον τὸ παλαιὸν πᾶσαν βάεβαροι.

³ Ἀπολλοδ., Γ', 1, 2. Ὁ Ἡρόδ., ἐνθ. ἀν. θεωρεῖ τοὺς Λυκοὺς ὡς καταγομένους ἐκ Κρήτης.

⁴ Ἡ πόλις τῆς Κνωσσῶ ἀρχικῶς ὀνομάζετο Καίματος (Στραβ., Γ', Ἦσυκ., Καιράτιοι), ἐκ σημιτικῆς τινος ρίζης, κατὰ τὸν Preller (*Griech. Mythol.* II, σ. 115), ἣτις ἐπανευσκεταί, ὑπὸ τὴν ἐννοίαν τοῦ «πόλις» ἢ «ἀκρόπολις» ἐν τοῖς Καρχηδών, Καρθαία κτλ. Ὁμοίως, ἐν Ἀσίᾳ, βλ. Τυροπολίερα, Ἦσυκ., κέρτα, πόλις ὑπὸ Ἀρμενίων.

των· ἀλλ' εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι οἰκειοποιήθησαν σὺν τῷ χρόνῳ τινὰς τῶν δοξασιῶν τῶν λαῶν, οἵτινες εἶχον προηγηθῆ αὐτῶν εἰς τὴν κατοχὴν τῆς χώρας ἐκείνης ἢ τὴν διεισμεύοντο μετ' αὐτῶν. Αἱ θρησκευτικαὶ ἔθεν παραδόσεις τῆς Κρήτης δυνατόν νὰ ἐγκλείωσι ταυτοχρόνως στοιχεῖα ἀσιατικά, φοινικικά καὶ ἑλληνικά, ἀτινα συνεχωνεύθησαν εἰς τοὺς μέχρις ἡμῶν διασωθέντας μύθους καὶ τῶν ὁποίων ἐπομένως εἶναι δύσκολος ὁ διαχωρισμός.

Αἱ σχέσεις τῆς Κρήτης μετὰ τῆς Φοινίκης πιστοποιοῦνται κατὰ πρῶτον ἐκ τῆς γενεαλογίας τῆς Εὐρώπης, ἣτις ἔχει ὡς πατέρα τὸν Φοῖνικα ἢ τὸν Ἀγήνορα, πρῶ-

Εἰκ. 178 Ἡ Εὐρώπη ἐπὶ τοῦ ταύρου

τον φοῖνικα βασιλέα¹. Οἱ Ἕλληνες ἐθεώρουν ὡς μητέρα τῆς τὴν Τηλεφάεσσαν, ἥς τὸ ὄνομα προέρχεται ἐκ τοῦ ἰδικοῦ τῆς καὶ φαίνεται ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὴν αὐτὴν ἰδέαν². Ὁ μῦθος τῆς ὑπὸ τοῦ Διὸς ἀρπαγῆς τῆς καὶ τῆς διελεύσεως τῆς ἐκ τῶν ἀσιατικῶν ἀκτῶν εἰς τὰς τῆς Κρήτης ἤτο πασίγνωστος ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Κατὰ τὸ χάρειν εἰδύλλιον τοῦ Μόσχου³ ἡ νεαρὰ παρθένος ἐπαιζεν ἡμέραν τινά, ὡς ἡ Περσεφόνη, μετὰ τῶν συντρόφων τῆς, ἐντὸς ἀνθισμένων ἀγρῶν, παρὰ τὴν ἀκτὴν τῆς θαλάσσης, καὶ ἠὺχαιριστεῖτο πλέκουσα δι' αὐτὴν ὠραίους στεφάνους, ὅταν ὁ Ζεὺς διέκρινεν αὐτὴν καὶ κατελήφθη ὑπὸ ἔρωτος. Διὰ ν' ἀποφύγῃ δὲ τὰς ἐκρήξεις τῆς ζηλοτυπίας τῆς Ἥρας, καὶ νὰ ἐξαπατήσῃ τὴν ἀθωότητα τῆς παρθένου, ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ ἀλλάσσει μορφήν γίνεται ταῦρος, ἀλλὰ ταῦρος σχεδὸν οὐδόλως ὁμοιάζων πρὸς τοὺς ὁμοίους του. Ἡ ἐκλαμπρὸς ὠραιότης του, τὸ ἀξιαγάπητον καὶ γλυκὺ ἦθος του προσελκύουσι καὶ θέλγουσι τὰς νεανίδας. Ἡ Εὐρώπη τὸν πλησιάζει, τὸν θωπεύει καὶ ἀρέσκειται εἰς τὰς θωπείας του. Ὁ θεὸς ταῦρος κάμπτει τὰ γονάτα ἐνώπιον ἐκείνης ἣν ἀγαπᾷ, λείχει τοὺς πόδας τῆς καί, διὰ τρυφερῶν μυκηθμῶν φαίνεται καλῶν αὐτὴν ν' ἀνέλθῃ ἐπὶ τῶν εὐρέων νώτων του. Ἡ Εὐρώπη πκίζουσα ὑπακούει εἰς τὴν πρόσλησιν ταύτην καὶ ἐνῶ καθήμενῃ ἐπὶ τοῦ εὐγενοῦς ζῆφου περιβάλλει διὰ στεφάνων τὰ

¹ Διόδ., Ε', 321, Ἀπολλοδ., Γ', 1, 1.

² Παρ' Ὑγιν., Μῦθ., 178, ἡ μήτηρ τῆς Εὐρώπης ὀνομάζεται Ἀγχιόπη (ἡ ἔχουσα λευκὴν ἢ λαμπρὰν ὄψιν).

³ Εἰδύλλ., Β'. Ὀδιδ., Μεταμ., II, 839 καὶ ἐφ.

κέρατά του, (εἰκ. 173) ὁ ταῦρος ἐγείρεται, ὁρμᾷ πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ μεταφέρει διὰ τῶν κυμάτων τὴν λατρευτὴν τοῦ λείαν, τὴν τρέμουσαν ιεάνιδα, ἣς ἡ μήτηρ καὶ αἱ σύντροφοι δὲν ἀκούουσι μετ' ὀλίγον τὰς φωνάς. Ἐναποθέτει δέ, ὡς ἔλεγον, τὸ πολύτιμον φορτίον τοῦ ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς ἀκτῆς τῆς νήσου Κρήτης, ἐν Γόρτυνι ἢ ἐν Φαίστῳ· ἐκεῖ ὑπὸ τινα πλάτανον, ὅστις ἔκτοτε οὐδέποτε ἀπώλεσε τὸ φύλλωμά του¹, συνετελέσθη ἡ ἔνωσις τοῦ Διὸς καὶ τῆς τυρίας παρθένου. Τὰ νομίσματα τῆς Γόρτυνος διηλώνισαν τὴν ἀνάμνησιν τῆς σκηνῆς ἐκείνης². Ἐπ' αὐτῶν διακρίνεται ἡ Εὐρώπη καθημένη ἐπὶ τοῦ κορμοῦ τοῦ ἱεροῦ δένδρου, τὴν κεφαλὴν κεκλιμένην ἔχουσα καὶ μελαγχολικὴν, ἐνῶ ἐπὶ τῆς ἄλλης ὀψεως ὁ ταῦρος στρέφεται πρὸς αὐτήν, ὡς ἐὰν ᾔθελε νὰ ρίψῃ ἐπὶ τῆς μόλις ἐγκαταλειφθείσης ἐρωμένης τοῦ ἐν τελευταίον βλέμμα (εἰκ. 174).

Ἡ Εὐρώπη ἐγέννησε τρεῖς υἱοὺς τὸν Μίωνα, τὸν Ραδάμανθυον καὶ τὸν Σαρπηδόνα, οἵτινες ἠνδρώθησαν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ κρητὸς βασιλέως Ἀστερίωνος, γενομένου κατόπιν συζύγου τῆς ἐρωμένης τοῦ θεοῦ³. Ἡ τελευταία αὕτη περίπτωσις

Εἰκ. 174.—Ἡ Εὐρώπη ἐν Γόρτυνι.

Εἰκ. 175.—Ἡ Εὐρώπη, ἐπὶ τοῦ ταύρου

ἐξηγεῖ ἡμῖν τὸν ρόλον τοῦ Διὸς εἰς τὸν μύθον τοῦτον. Εἶναι δύσκολον νὰ μὴ θεωρήσωμεν ταυτόσημον πρὸς τὸν ἄρπαγα ταῦρον, τὸν βασιλέα Ἀστερίωνα, ὅστις ἐνοῦται μετὰ τῆς Εὐρώπης καὶ νὰ μὴ ἀναγνωρίσωμεν ἐν τῇ τελευταίᾳ τούτῳ τὸν Ἀστερίωνα Δία, ὀγλαδὴ τὸν ἡλιακὸν Δία, ὃν ἐτίμων ἐν Κρήτῃ καὶ οὗτινος σύμβολον ἦτο ὁ Ταῦρος. Ἡ σημασία τῆς Εὐρώπης καίτοι δὲν εἶναι τοσοῦτον καταφανὴς δὲν παρουσιάζει ὅμως σοβαρὰς δυσκολίας. Τὸ ὄνομα τῶν ἐν Κρήτῃ ἑορτῶν, τῶν πρὸς τιμὴν αὐτῆς τελευμένων, τῶν Ἑλληνίων, τὰ νομίσματα τῆς Γόρτυνος, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡ κεφαλὴ τῆς περιβάλλεται ὡς καὶ ἡ τοῦ ταύρου διὰ κύκλου ἀκτίνων (εἰκ. 175), πείθουσιν ὅτι πρέπει ν' ἀναγνωρίσωμεν ἐν αὐτῇ τὴν προσωποποίησιν φωτεινοῦ τινος μεταιώρου ἢ λαμπροῦ ἀστέρος. Ἐπὶ πλέον, ἡ εἰκὼν θεᾶς ἱππευούσης ταῦρον ἦτο ἀρχαία τις εἰκὼν τῆς λατρείας τῆς Σιδῶνος· βλέπομεν δὲ αὐτὴν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Κιλικίας καὶ τῆς Κύπρου⁴. Ἀλλ' ἡ θεὰ αὕτη εἶναι ἡ Ἀστάρτη ἥτις, ἐν Φοινίκῃ, συνεχέετο πρὸς

¹ Θεογον., Ἰον., φ. 1, 10, 5.

² Maller-Wieseler, *Denkm. d. Alt. K.* I. π. 42. ἀρ. 186. Millin, *Gal. Myth.* II, π. 111, ἀρ. 399.

³ Ἀπολλοδ., Γ', 1, 2.

⁴ Ἀθῆν., ΙΕ', σ. 678 6. Ἡσυχ. ἐν λ. Ἡ λέξις αὕτη πιθανῶς ἀνήκει εἰς τὴν ρίζαν καὶ τὰ σέλας, σελήνη κτλ. Ἡσυχ. Ἑλα, ἡλιοδ, αὐγή.

⁵ Δευκ., Περὶ τῆς Συρίας Θεοῦ, 4. Mionnet, τ. V, ἀρ. 251 καὶ ἐφ. Hœck, *Creta*, I, 98

τὴν Ἴσιν. Ὁ μῦθος τῆς φυγῆς τῆς *Ἰσιδος—Ἀστάρτης, παρὰ τοῖς Φοίνεσιν, ὁμοιάζει ἐπομένως πρὸς τὸν τῆς φυγῆς τῆς Εὐρώπης, ἣν ἡ μήτηρ τῆς καὶ οἱ ἀδελφοὶ τῆς πανταχοῦ ἀναζητοῦσι χωρὶς νὰ δύνανται νὰ τὴν ἀνεύρωσιν¹. Ἡ Εὐρώπη «ἡ ἔχουσα εὐρὺ βλέμμα, πλατεῖαν ὄψιν²», ἡ θυγάτηρ τῆς Τηλεφασέσης «τῆς λαμπούσης εἰς μεγάλην ἀπόστασιν», δὲν θὰ ἦτο ἐπομένως εἰ μὴ ἡ εἰκὼν τῆς Σελήνης, ἣν τὴν πρωτὴν ἀρπάζει ὁ ἡλιακὸς ταῦρος, καὶ ἥτις ἀναφαίνεται ἐπὶ τοῦ ἑσπερινοῦ οὐρανοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου φαίνεται μεταφέρων αὐτὴν, διὰ μέσου τῶν θαλασσίων κυμάτων³.

Τὸ διασημότερον τῶν ἐκ τῆς ἐνώσεως τοῦ Διὸς μετὰ τῆς Εὐρώπης γεννηθέντων τέκνων ἦτο ὁ Μίνως, ἐξ οὗ πηγάζουσιν αἱ περισσότεραι τῶν μυθικῶν γενεαλογιῶν τῆς Κρήτης. Τὸ πρόσωπον τοῦτο ὅπερ, κατὰ τὴν γνώμην τῶν Ἑλλήνων, ὑπῆρξεν ἱστορικόν, εἰς ὃ ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδουσι τὴν ἀρχικὴν ἡγεμονίαν τοῦ Αἰγαίου, ὃ θεωροῦσι νικητὴν τῶν πειρατῶν, τὸ κατακτῆσαν ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ θέσαν αὐτοὺς ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του⁴, ἀνῆκει ἐξ ὁλοκλήρου, ἀναμφιδόλως, εἰς τοὺς κόσμους τῆς φαντασίας. Τὸ ὄνομά του κατ' ἐπανάληψιν συνεκρίθη πρὸς τὸ τοῦ Μανουῦ, τοῦ πρώτου ἀνθρώπου καὶ τοῦ πρώτου νομοθέτου τῶν Ἰνδικῶν παραδόσεων⁵. Ἐν τοῖς ἀρχαιότατοις κειμένοις τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως ἀναφέρεται, πράγματι ὡς ὁ ἀρχικὸς βασιλεὺς τῆς Κρήτης, ὡς ὁ θαυμαστὸς κυρίαρχος τῆς μεγάλης πόλεως τῆς Κνωσσῶ, ἐνθα «ἐννέωρος βασιλεὺς Διὸς μεγάλου ὀκριστῆς»⁶. Δεκτὸς γενόμενος εἰς τὰ συμβούλια τοῦ ἐπουρανίου του πατρὸς καὶ παρ' αὐτοῦ διδαχθεὶς εἶναι ἀπείρως σοφὸς καὶ ἀπείρως δίκαιος.

«Εἶρηκε δὲ καὶ Ἡοίδος, ὡς βασιλευτάτος γένοιτο θνητῶν
βασίλῃων. Καὶ πλείεστων ἦνασσε περικτιόνων ἀνθρώπων,
Ζηνὸς ἔχων ἀκῆπτρον, τῷ καὶ πόλεων βασιλεὺς»⁷.

Κατελθὼν εἰς τὸ Ἄδην ἐξασκεῖ ἀκόμη βασιλικά καθήκοντα, ἀπονέμων τὴν δικαιοσύνην εἰς τὸν λαὸν τῶν σκιῶν⁸.

¹ Παρατήρησις τοῦ Hartung, *Religion und Mythologie der Griechen*, III.

² Ὁ Preller, II, σ. 116—117, ἐξηγεῖ τὸ Εὐρώπη, ἐπὶ τῇ μαρτυρίᾳ τοῦ Ἑσυχίου (Εὐροπὴν, σκοτεινὴν), διὰ τῆς ιδέας τοῦ σκότους καὶ βλέπει ἐν τῷ μύθῳ τῆς ἀρπαγῆς τῆς τὴν εἰκόνα τῆς ἐξαφανίσεως τῆς σελήνης. Ὁμοίως ὁ Maury, *Relig. de la Grèce*, III, σ. 230, ἀρ. 4. Φυσικώτερον εἶναι νὰ σχετίσωμεν τὴν λέξιν πρὸς τὸ Εὐρύπια, ἐπιθετὸν τοῦ Διὸς.

³ Ὁ Max Müller (*Nouv. leçons*, II, 184) καὶ ὁ Cox (*Myth. of the Aryan Nations*, I, 473, II, 85) θεωροῦσι τὴν Εὐρώπην ὡς τὴν ὑπὸ τοῦ ἡλίου ἀρπαζομένην αὐγὴν.

⁴ Θουκυδ., Α', 4. Ἀριστ., *Πολιτ.*, Β', 7, 2. Grote, *Hist. de la Grèce*, I, σ. 256 τῆς γαλλ. μεταφρ.

⁵ Windischmann, *Ursagen, der arischen Völker*, σ. 11. *Zeitschr. f. vergl. sprachf.* IV, 2, σ. 121. Moury, *Relig. de la Grèce*, I, σ. 377. Ὁ Th. Benfey ἐδικαίωσεν ἐσχάτως τὸν συσχετισμὸν αὐτὸν εἰς τι σύγγραμμά του τιτλοφορούμενον: *Minos, Hermes, Tartaros*, Göttingen, Dietrich, 1877.

⁶ Ὁ Δυσσ., II, 179. Ἡ λέξις ἐννέωρος δύναται ὡσαύτως νὰ σημαίνει «ἐπὶ ἐννέα ἔτη» καὶ νὰ ἀναφέρεται εἴτε εἰς τὸ βασιλεὺς εἴτε εἰς τὸ ὀκριστής. Ὁ Preller (II, 119) σχετίζει τὴν ἐννεαστείαν ταύτην περίερον πρὸς τὸν ἐννεαστερικὸν κύκλον τῆς θρησκείας τοῦ Ἀπόλλωνος.

⁷ Παρὰ Πλατ., *Μιν.*, σ. 320 d.

⁸ Ὁ Δυσσ., Δ, 568 καὶ ἐφ. Ὁ Μίνως δὲν εἶναι εἰσαίτις, ὡς θὰ καταστῇ βραδύτερον. κριτὴς τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν σφαλμάτων τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὴν ἐπίγειον ζωὴν των. Ἀρκεῖται νὰ διακανονίζῃ τὰς ἐριδας τῶν νεκρῶν.

Ἡ ἀπλοϊκὴ καὶ ἀρχαία αὕτη ἀντίληψις περὶ Μίνως, ὡς ἰδεώδους τύπου τῆς βασιλείας εὐρίσκεται κατόπιν περιπεπλεγμένη μετὰ μύθων ἀρκούντως πολυπλόκων, ἀλλὰ τῶν ὁποίων αἱ λεπτομέρειαι εἶναι ὠφέλιμοι. Μετὰ τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἡσίοδον ὁ Μίνως δὲν εἶναι μόνον ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῆς Κρήτης· εἶναι καὶ ὁ σύζυγος τῆς Πασιφάνης, ὁ πατὴρ τῆς Ἀριάδνης, τῆς Φαίδρας, τοῦ Ἀνδρόγεω καὶ τοῦ Γλαύκου· ὁ ἐραστὴς τῆς Πρόκριδος· τῆς Δικτύνης, τῆς Σκύλλης, θυγατρὸς τοῦ Νίσου. Ὀλόκληρος σειρὰ λαϊκῶν μύθων συσσωρεύεται περὶ τὸ ὄνομά του.

Τὸ ὄνομα τῆς συζύγου τοῦ Μίνως ὡς ἐκ τῆς σημασίας του συγγενεῖς τῶν τῆς Τηλεφασίας καὶ Εὐρώπης. Ἡ Πασιφάνη εἶναι θυγάτηρ τοῦ Ἥλιου καὶ τῆς Περσηίδος ὡς ἡ Κίρκη. Ἐν Θαλάμῃς εἰς τὰ ὄρια τῆς Λακωνικῆς καὶ τῆς Μεσσηνίας, ἔνθα μετεφέρθη ἡ λατρεία της, ὑπῆρχεν ἱερὸν ἀφιερωμένον εἰς αὐτήν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου τὸ εἶδωλόν της ἴστατο παρὰ τὸ εἶδωλον τοῦ πατρὸς της Ἥλιου· ἐντὸς τοῦ περιβάλλου ἀνέβλυζεν ἱερὰ πηγὴ, ἣν ἀπεκάλουν πηγὴν τῆς Σελήνης¹. Αἱ ἐνδείξεις αὗται ἐπιτρέπουσι τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ Πασιφάνη εἶναι θεότης τῆς σελήνης. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἐξετάσεως τοῦ μύθου της. Ἡ Πασιφάνη εἶναι κυρίως γνωστὴ ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ ἔρωτός της πρὸς θεῖον τινα ταῦρον. Κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον, εἰς ὃν ὀφείλωμεν τὴν ἐκτεταμένην ἀφήγησιν τοῦ μύθου τούτου, ὁ Μίνως, καταστάς βασιλεὺς, τῆς Κρήτης καὶ θέλων νὰ θυσιάσῃ πρὸς τὸν Ποσειδῶνα, ἰκέτευσε τὸν θεὸν νὰ τῷ ἀποστείλῃ ἕνα ταῦρον ὡς θύμα. Ἡ παράκλησις του εἰσακούεται τὸ ζῷον ἐξέρχεται ἐπὶ τῆς ἀκτῆς προσφέρον· ἑαυτὸ πρὸς σφαγὴν. Ἀλλ' ἡ ἀσυνήθης δυνάμις του ἡ θαυμαστὴ ὠραιότης του θέλγουσι τὸν Μίνωα, ὅστις δὲν δύναται ν' ἀποφασίσῃ τὴν θυσίαν του.

Εἰκ. 176. — Ὁ Μινώταυρος.

Παραδαινῶν τὸν λόγον τοῦ ἀποστέλλει τὸ ζῷον εἰς τοὺς στάβλους του καὶ θυσιάζει ἕτερον ἀντ' αὐτοῦ. Ὁ Ποσειδῶν ὀργισθεὶς ἐμφυσᾷ ἀγρίαν μανίαν εἰς τὸν ταῦρον, ὅστις περιτρέχει τὴν νῆσον ὅλην καταστρέφων τὸ πᾶν κατὰ τὴν διέλευσίν του, καὶ ὅστις, τῇ θελήσει τοῦ θεοῦ, ἐμπνέει παρὰ φύσιν ἔρωτα εἰς τὴν σύζυγον τοῦ Μίνως. Ἡ Πασιφάνη φθίνουσα, διακαιομένη ὑπὸ ὀλεθρίου πάθους, ἀκολουθεῖ τὸ θεῖον ζῷον διὰ μέσου ὄλων τῶν λειμῶνων· χάρις δὲ εἰς τέχνασμά τι τοῦ Δαιδάλου ἐπιτυγχάνει τέλος νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸ πάθος της². Ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης προέρχεται ὃν, ἔχον τὴν κεφαλὴν ταύρου καὶ τὸ σῶμα ἀνθρώπου, ὁ Μινώταυρος³ (εἰκ. 176). Ὁ μῦθος οὗτος, ἂν ἀφήσωμεν κατὰ μέρος τὰς πρὸς ἐρμηνείαν τῶν συμβάντων του ἐπινοηθείσας λεπτομερείας φαίνεται ἡμῖν ἀναπαριστῶν, ὑπὸ ἄλλην τινα μορφήν, τὸν μῦθον τῆς Εὐρώπης μετὰ τοῦ Διὸς-Ταύρου. Οἱ ρόλοι μόνον εἶναι ἀπλῶς ἀντεστραμμένοι. Ἐνταῦθα ὅπως καὶ ἀλλαχοῦ, πολλὰ πρόσωπα, ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς φαντασίας

¹ Πausan., Γ', 26, 1. Ἐν τῇ ἱερῇ τούτῃ ὑπῆρχε καὶ μαντεῖον. Πλουτ., Ἄγρις, 9. Κλωμ., 7.

² Ἀπολλοδ., Γ', 1, 3 Virg., *Ecolg.*, VI, 54-60.

³ Ὁ Μινώταυρος παρίσταται ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Κνωσοῦ. Ἐπὶ τῶν ἀρχαϊκῶν ἀγέλων, κατὰ τὴν πρὸς τὸν Θησέα πάλην, εἰκονίζεται στηριζὼν τὸν ἐν γόνατιον ἐπὶ τῆς γῆς, τὴν μίαν χεῖρα ὀφωμένην ἔχων καὶ κρατῶν λίθον, ἵνα ὑπερασπισθῇ τὸν ἑαυτὸν του. Βλ. Otto Jahn, *Arch. Beiträge*, 258 καὶ ἐφ.

διακρινόμενα οὐδὲν ἄλλο πιθανώτατα εἶναι εἰ μὴ παραλλαγαὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντος, ἀντιστοιχοῦντα εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν. Ὁ Μίνως καὶ ὁ ταῦρος τοῦ Μίνως, ὁ Μινώταυρος, φαίνονται ταυτόσημοι· τὸ ὑπὸ τῆς Πασιφάης ἀγαπώμενος ζῶον εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ τὴν Εὐρώπην ἀγαπήσαν. Ἀλλ' ὁ Μινώταυρος πολλάκις ἐν τοῖς κειμένοις ἀποκαλεῖται Ἀστέριος ἢ Ἀστερίων¹, ἐπανερχόμεθα οὕτω εἰς τὸ ἀρχαῖον σύμβολον τοῦ ἀστερίου Διὸς τῆς Κρήτης, περὶ οὗ ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος. Ὁ μῦθος ὅθεν τῆς Πασιφάης βασιζέται κυρίως ἐπὶ τῆς εἰκόνης τῆς δαμάλεως τῆς σελήνης ἐρωτευομένης τὸν ἥλιον-ταῦρον, ἐνθ' οἱ μῦθοι τῆς ὑπὸ τοῦ Μίνως ἀγαπωμένης Πρόκριδος² καὶ τῆς Βριτομάρτιος Δικτύνης³ καταδιωκομένης ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Κρήτης καὶ ριπτομένης διὰ τὰ σωθῆ εἰς τὴν θάλασσαν, παριστάουν, ἀντιθέτως, τὸν ἥλιον-ταῦρον ὡς ἐραστὴν τῆς σελήνης.

Ὁ ἔρως οὗτος τοῦ Μίνως εἶναι γενικῶς ὀλέθριος δι' ἐκείνας εἰς τὰς οποίας ἀπευθύνεται. Ἡ θυγάτηρ τοῦ Νίσου, Σκύλλα, ἥτις ἠπάτησε τὸν πατέρα της διὰ τὴν ἀκολουθήσῃ τὸν κῆρυκα ἥρωα, κατεκριμένη ὑπὸ τοῦ τελευταίου τούτου ἐκ τῆς πύργου τοῦ πλοίου του εἰς τὴν θάλασσαν⁴. Ἡ ζηλοτυπία τῆς Πασιφάης εἶναι ὀλεθρία διὰ τὰς ἀντιζήλους της. Μεταχειρίζεται ὅλας τὰς μαγείας, τῶν ὁποίων κατέχει τὸ μυστικὸν⁵ διὰ τὰ καταστήσῃ ἀνωφελεῖς τὰς ἀπιστίας τοῦ συζύγου της. Ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν μαγικῶν αὐτῶν, ἀρηγοῦνται οἱ μυθογράφοι⁶, ὁ Μίνως δὲν ἠδύνατο ν' ἀποκτήσῃ τέκνα· ἀπέκτα δὲ μόνον ἐχίδνας, σκορπίους καὶ σκολοπένδρας· αἱ μετ' αὐτοῦ συνευρισκόμεναι γυναῖκες ἀπέθνησκον εἰς τὴν ἀγκάλην του, ὅταν ἡ Πρόκρις διενόηθῃ νὰ ἐξαπατήσῃ τοὺς πόθους του, ὡς ἐξῆς: «κῦστιν αἰγὸς ἐνέβαλεν εἰς γυναῖκα φῦσιν καὶ ὁ Μίνως τοὺς ὄφεις πρότερον, ἐξέκρινεν εἰς τὴν κῦστιν⁷». Ἡ παράδοξος αὕτη λεπτομέρεια θὰ φανῇ ὀλιγώτερον ἀποκρουστική, ἐὰν ἀναλογισθῶμεν τὴν φυσικὴν σημασίαν, ἣν θὰ εἶχε κατ' ἀρχάς. Τῷ ὄντι ἡ αἰξ, συγγέεται ἴσως ἐν ταῦθα πρὸς τὴν αἰγίδα δηλαδὴ τὴν θύελλαν, καὶ οἱ ὄφεις εἶναι ἡ συνήθης εἰκὼν τῶν θυελλωδῶν νεφῶν. Ὁ Μίνως ὅστις, κατ' ἄλλους μύθους, εἶναι ἥλιος θεός, δύναται ἐπομένως νὰ θεωρηθῇ, ἐν ταῦθα, ὡς θεότης τῆς θυέλλης ὡς καὶ ὁ Ζεὺς εἶναι διαδοχικῶς θεὸς τοῦ φωτός, καὶ θεὸς αἰγίοχος.

Πρὸς τὸν τελευταῖον αὐτὸν χαρακτήρα τοῦ Μίνως ὀφείλομεν ἴσως νὰ συνδέσωμεν τὴν παράδοσιν τῶν σκληροτήτων του, ὡς αὕτη ἀνεπτύχθη κυρίως ἐν τῇ Ἀττικῇ⁸. Εἶναι ὅμως πιθανώτερον ὅτι ἡ παράδοσις αὕτη ἀφορμὴν ἔχει παλαιᾶς ἱεροτελεστίας τῆς θρησκείας τοῦ Μινωταύρου ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ ἐνθα ἐθυσίαζον ἄλλοτε εἰς αὐτόν,

¹ Πανσάν., Β', 31, 2. Ἀπολλοδ., Γ', 1, 4: Ἀστέριον τὸν κληθέντα Μινώταυρον. Παρὰ τὴν Μίλητον ἐδείκνυν τὸν τάφον τοῦ Ἀστερίου, υἱοῦ τοῦ Ἀνακτος, τέκνου τῆς γῆς, ἐνὸς τῶν πρώτων βασιλέων τῆς χώρας. Ἡ πρὸς αὐτὸν λατρεία μετηνέχθη, ἔλεγον, ἐκ Κρήτης ὑπὸ τοῦ Μιλήτου (Πανσάν., Α', 35, 6. Ζ', 2, 5).

² Βλ. βιβλ. IV, κεφ. III.

³ Περὶ τοῦ μύθου τῆς θεότητος ταύτης, βλ. βιβλ. I, κεφ. VI.

⁴ Αἱ Σελήνια καὶ θεαὶ εἶναι γενικῶς φαρμακεῦσαι. Βλ. Ἐκάτη, Κίρκη, κτλ.

⁵ Βλ. βιβλ. II κεφ. XIII.

⁶ Ἀπολλοδ., Γ', 15, 1 Anton. Lib., XLI.

⁷ Αὐτ. Ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ πυρὸς Ἡφαίστος γεννᾷ τὸν Ἐριχθόνιον ἔχοντα οὐρὰν ὄφρα.

⁸ Περὶ τῆς ἀντιφάσεως ταύτης μεταξὺ τοῦ ὁμηρικοῦ χαρακτήρος τοῦ Μίνως καὶ τοῦ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων μύθων εἰς αὐτόν ἀποδιδομένου, βλέπε Πλάτ., Μιν., 318-319.

ὥς καὶ εἰς τὸν Βάαλ Μολόχ ἐν Φοινίκη, ἀνθρώπινα θύματα, ἰδίως δὲ παιδιά¹. Τὸ γεγονός τοῦτο, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν καὶ τῆς μάλλον ἢ ἦττον ἀκριβοῦς ἀναμνήσεως τῆς ὑποταγῆς τῆς Ἀττικῆς εἰς τὴν ναυτικὴν δύναμιν τῆς Κρήτης, ἐξηγεῖ ἐν μέρει τὸν μῦθον τοῦ ζῶντος φόρου, ὃν ἄλλοτε αἱ Ἀθηναὶ ἐπλήρωνον εἰς τὸν Μινώταυρον. Διηγούντο ὅτι ὁ Ἀνδρόγεως, υἱὸς τοῦ Μίνως, νικήσας ἅπαντας τοὺς ἀντιπάλους του εἰς τὰς ἐορτάς τῶν Παναθηναίων, ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Αἰγέως, νὰ δαμάσῃ τὸν ταῦρον τοῦ Μαραθῶνος, καὶ ὅτι ἐθανατώθη κατὰ τὴν πάλην. Ὁ Μίνως ἠθέλησε νὰ ἐκδικηθῇ διὰ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ του· ἐπολιόρκησε τὰς Ἀθήνας. Καὶ ἐπειδὴ ὁ πόλεμος παρετείνετο, παρεκάλεσε τὸν Δία νὰ τιμωρήσῃ τοὺς ἐχθροὺς του. Πείνα καὶ λοιμοὶ ἀποδεκατίζουσι τότε ταυτοχρόνως τὴν πόλιν, ἥτις, διὰ νὰ κατευνάσῃ τοὺς θεοὺς, ἐκλέγει κατὰ πρῶτον ὥς ἐξιλαστήρια θύματα τὰς θυγατέρας τοῦ Ὑακίνθου. Ἡ θυσία αὕτη δὲν καταπαύει τὴν συμφορὰν. Οἱ Ἀθηναῖοι, εἰς τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν συμβουλεύονται τὸ μαντεῖον, ὅπερ ὑποδεικνύει εἰς αὐτοὺς νὰ προσφέρωσιν εἰς τὸν Μίνωα 8, τι· ζητήσῃ παρ' αὐτῶν. Οὗτος ἀπαιτεῖ ὅπως, καθ' ἑκάστον ἔτος, ἑπτὰ νέοι καὶ ἰσάριθμοι νεάνιδες ἀποστέλλωνται ἐξ Ἀττικῆς εἰς Κρήτην ὡς τροφή τοῦ Μινωταύρου, τοῦ ἐγκεκλεισμένου ἐντὸς τοῦ ὑπὸ τοῦ Δαιδάλου κατασκευασθέντος λαβυρίνθου². Εἰδομεν εἰς προηγούμενον κεφάλαιον πῶς ὁ Θησεύς, χάρις εἰς τὸν ἔρωτα τὸν ὁποῖον ἐνέπνευσεν εἰς τὴν θυγατέρα τοῦ Μίνως Ἀριάδνην, θριαμβεῖ τοῦ τέρατος καὶ ἀπελευθεροῖ τὰς Ἀθήνας ἐκ τοῦ ὑπ' αὐτῆς εἰς τὸν βασιλέα τῆς Κρήτης πληρωνομένου σκληροῦ φόρου⁴. Ὁ ἀρκεσθῶμεν νὰ ὑπενθυμίσωμεν ἐνταῦθα ὅτι, ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ ὥς καὶ ἐν τῷ ἀνωτέρῳ ἀναφερθέντι, ὁ Μινώταυρος εἶναι πιθανῶς τὸ τέρας τῆς θυέλλης, ἢ, ὑπὸ εὐρυτέραν ἔννοιαν, τὸ τέρας τοῦ θεελλώδους χειμῶνος, τὸ νικώμενον ὑπὸ τοῦ ἡλιακοῦ ἥρωος³. Ὁ ἀριθμὸς τῶν προσφερομένων αὐτῷ θυμάτων, ἀριθμὸς ὅστις παίζει σημαντικὸν ρόλον ἐν τῇ θρησκείᾳ τοῦ Ἀπόλλωνος⁵, φαίνεται ἀντιστοιχῶν πρὸς ἀρχαίαν τινα διαίρεσιν τῶν ἐποχῶν τοῦ ἔτους. Δυνατὸν ὅθεν οἱ ἑπτὰ Ἀθηναῖοι νεανῖαι καὶ αἱ ἑπτὰ νεάνιδες νὰ παριστῶσι τοὺς ἡλίους καὶ τὰς σελήνας τῶν ἑπτὰ μηνῶν τῆς καλῆς ἐποχῆς τοὺς θυσιαζομένους εἰς τὸ καταδρόχθίζον τέρας τοῦ χειμῶνος, καὶ ἐλευθερουμένους ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ ἑαρινοῦ φωτός.

Εἰς τὸν μῦθον τοῦ Μίνως ἀναμειγνύεται καὶ ὁ τοῦ τοῦ Δαιδάλου, ὅστις ἀνήκει συγχρόνως καὶ εἰς τὴν Κρήτην καὶ εἰς τὴν Ἀττικὴν. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ χώρᾳ, ὁ Δαίδαλος, ἐπώνυμος ἥρωος τοῦ δήμου τῶν Δαιδαλιδῶν, υἱὸς τοῦ Εὐπαλάμου ἢ Παλαμῶνος⁶ (ἀνδρὸς πολυτέχνου, ἐπιδεξιῶ) ἦτο ὁ μυθικὸς ἥρωος, εἰς ὃν ἀδιακρίτως ἀπέδιδον ἅπαντα τὰ ἀρχέγονα ἔργα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς. Κατόπιν φόνου ἐξωρίσθη ὑπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου τῶν Ἀθηνῶν καὶ κατέφυγεν εἰς Κρήτην⁷. Ἐκεῖ χρησιμοποιοῖ τὴν ἰδιοφυίαν του διὰ τὴν σύνθεσιν θαυμαστῶν ἔργων, μεταξὺ ἄλλων τοῦ πρὸς τιμὴν τῆς Ἀριάδνης περιφήμου ἀναγλύφου ὅπερ παριστάνει χορόν,

¹ Πορφυρ., *Περ ἀποχ.*, Β', 56.

² Ἀπολλοδ., Γ', 15, 8.

³ Βιβλ. IV, κεφ. III.

⁴ Τοιαύτη καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Schwartz διδομένη ἐρμηνεία, *Ursprung der Mythologie*, σ. 181. 188.

⁵ Βλ. Ἀπόλλωνα ἐπονομαζόμενον Ἑβδομαῖον ἢ Ἑβδομαγέτην.

⁶ Ἀπολλοδ., Γ', 15, 8. Πausan., Θ', 5, 2.

⁷ Ἑλλάνικος, ἀπ. 82, συλλ. Didot. Πausan., Ζ', 4, 5. Ἀπολλοδ., Γ', 15, 9.

περιγραφόμενον ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου¹. Ὁ Μίνως τὸν ἐπιφορτίζει νὰ κατασκευάσῃ τὸν Λαδύρινθον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου θὰ ἐγκλεισθῇ ὁ Μινώταυρος. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον πίπτει εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ βασιλέως, ὅστις ἐξοργισθεὶς τὸν φυλακίζει ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ λαδύρινθου. Χάρις εἰς τὴν εὐφυΐαν του κατορθώνει νὰ διαφύγῃ κατασκευάσας δι' ἑαυτὸν καὶ τὸν υἱὸν του Ἴκαρον πτέρυγας (εἰκ. 177), δι' ὧν ὑψοῦνται εἰς τοὺς αἰθέρας καὶ ἀπομακρύνονται τῶν ἀκτῶν τῆς Κρήτης. Ὁ Δαίδαλος φθάνει σῶος καὶ ἀβλαβῆς εἰς Σικελίαν, εἰς Καμικόν, ὅπου διέμενεν ὁ βασιλεὺς Κόκαλος· ἀλλ' ὁ υἱός, μὴ ὑπα-

Εἰκ. 177.—Δαίδαλος καὶ Ἴκαρος.

κούσας εἰς τὰς συμβουλὰς τοῦ πατρός του, ἵπταται εἰς τοιοῦτον ὕψος ἀνὰ τὸ οὐράνιον διάστημα, ὥστε αἱ ἐκ κηροῦ πτέρυγές του τίκνεται ὑπὸ τὴν θερμότητα τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων καὶ πίπτει εἰς τὴν θάλασσαν, ἥτις θὰ κληθῇ ἐκ τοῦ ὀνόματός του Ἰκάριον πέλαγος². Ἡ πτώσις αὐτῇ ὑπενθυμίζει τὴν τοῦ Ἡφαίστου, τὴν τοῦ Φαέθοντος, τὴν τοῦ Βελλεροφόντου ιδίως, ἥρωος πτερωτοῦ ὡς ὁ Ἴκαρος, ὅστις ὄθεν τὴν αὐτὴν θὰ ἐχῃ ἔννοιαν³. Ἐπίσης ὁ Δαίδαλος, ὁ θαυμαστός καλλιτέχνης, ὅστις κατασκευάζει «δαίδαλα ἔργα» φαίνεται ἡμῖν ἀπλῶς ὡς δευτερεύουσα μορφή τοῦ Ἡφαίστου, τοῦ θεοῦ καλλιτέχνου. Εἶναι δὲ ἀναμφιβόλως, ὡς ὁ τελευταῖος αὗτος, θεὸς τοῦ πυρός· τοῦ πυρός λαμβανομένου ἄλλοτε ἐν τῇ

ἐπουρανίᾳ ἐνεργείᾳ του, ἐν τῇ μέσῃ τῆς θυέλλης ἔνθα ἵπταται ὡς ὁ Πήγασος, ἄλλοτε κατὰ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ἀποτελέσματά του, ἔνθα ὑπῆρξεν τὸ πρῶτον ὄργανον τῶν τεχνῶν, καὶ τῆς ἐπεξεργασίας τῶν μετάλλων.

Μετὰ τῆς ἀποδράσεως ταύτης τοῦ Δαιδάλου συνέδεον τὸν μῦθον τοῦ θανάτου τοῦ Μίνως⁴. Διὰ νὰ συλλάβῃ τὸν ἀποδράσαντα αἰχμάλωτόν του, ὁ βασιλεὺς τῆς Κρήτης ἐκστρατεύει κατὰ τῆς Σικελίας. Γενόμενος κατ' ἀρχὰς εὐμενῶς δεκτὸς ὑπὸ τοῦ Κοκάλου, ὅστις ὑπόσχεται νὰ τῷ ἀποδώσῃ τὸν Δαίδαλον καὶ τὸν περιποιεῖται ὡς φίλον εἰς τὰ ἀνάκτορά του, πίπτει μετ' ὀλίγον θύμα προδοσίας τοῦ φιλοξενούντος αὐτόν. Αἱ θυγατέρες τοῦ Κοκάλου, κατὰ διαταγὴν τοῦ πατρός των, ἐτοιμάζουσι διὰ τὸν Μίνωα λουτρὸν ζέοντος ὕδατος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου οὗτος ἀποπνίγεται⁵. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Preller⁶, ὁ βασιλεὺς τῆς Κρήτης ἀποθνήσκει ἐν Σικελίᾳ, τοῦτέστι πρὸς δυσμὰς τοῦ τόπου ἔνθα ἐγεννήθη. Ὁ προηγηθεὶς ὄθεν μῦθος ἔχει πιθανῶς ὡς ἀρχὴν τὴν εἰκόνα τοῦ ἡλίου, ὅστις, φθάνων πρὸς τὸ τέρμα τῆς διαδρομῆς του, βυθίζεται, τὸ ἑσπέρας, ἐντὸς τῶν φλογερῶν ὑδάτων ἔνθα εὕρισκει τὸν θάνατον.

¹ Πιάδ., Σ, 592 καὶ ἐφ.

² Διοδ., Δ', 77. Ὅβιδ., Μεταμ., VIII, 181.

³ Βλ. βιβλ. IV, κεφ. VI, I.

⁴ Ἦτο τὸ θέμα ἀπολεσθέντος δράματος τοῦ Σοφοκλέους φέροντος τὸν τίτλον *Καμίκιοι* (Στεφ. Βοῤ.)

⁵ Διοδ., Δ', 79. Conon, Narrat., 24 Hyg., Fab., 44.

⁶ Griech. Mythol., II, σ. 122-123.

Ἀντιλήψεις ἀνάλογοι πρὸς τὰς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Μινωταύρου ἐκφραζόμενας ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τοῦ μύθου τοῦ Τάλω¹, οὗτινος τὸ ὄνομα ἀπαντᾷ ἐν ταῖς ἀττικαῖς παραδόσεσι ὡς καὶ ἐν ταῖς Κρητικαῖς τοιαύταις. Ἐν Ἀθήναις ὁ Τάλως εἶναι ἀνεψιὸς καὶ μαθητὴς τοῦ Δαιδάλου, ὅστις φθονῶν τὴν καλλιτεχνικὴν του ἰδιοφυίαν τὸν κατακρημνίζει ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως². Ἐν Κρήτῃ εἶναι υἱὸς τοῦ Κρητὸς καὶ πατρὸς τοῦ Ἡφαίστου ἢ ἄλλως πῶς «χαλκοῦς ἄνθρωπος» κατασκευασθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου καὶ δωρηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν Μίνωα. Ἐχει δὲ τὴν φροντίδα νὰ ἐπαγρυπνῇ ἐπὶ τῆς Κρήτης. Τρὶς τῆς ἡμέρας διατρέχει ὁλόκληρον τὴν νῆσον³. Ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Φαίστου εἰκονίζεται ὑπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ νεαροῦ παιδίου γυμνοῦ, πτερωτοῦ, τρέχοντος ταχέως καὶ κρατοῦντος εἰς τὴν χεῖρα πέτραν, ἣν ἐτοιμάζεται νὰ ἐξακοντίσῃ, σύμβολον, ὅπερ τὸν καθιστᾷ συγγενῇ τοῦ Μινωταύρου⁴. Ὅταν οἱ ἀργοναῦται ἠθέλησαν ν' ἀποδιδοσθῶσιν ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τῆς Κρήτης, ὁ Τάλως τοὺς ἀπεμάκρυνε ρίπτων ἐπὶ τῶν πλοίων των τεμάχια βράχων. Τὸ θαυμάσιον τοῦτο ὃν δὲν ἔχει εἰ μὴ μόνον μίαν φλέβα πλήρη αἵματος, ἣτις διήκει ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ εἰς τὰ σφυρά, καὶ ἣτις εἶναι προσηρμοσμένη εἰς τὸ σῶμα του διὰ τινος ἥλου· ἐκ τῆς φλεβὸς ταύτης ἐξαρτᾶται ἡ ζωὴ του. Ὅταν ἡ Μήδεια ἀποσπᾷ τὸν ἥλον ὅστις τὴν συγκρατεῖ ἢ ὅταν ὁ Τάλως πληγώνεται μόνος εἰς τὴν πτέρναν ἐκ τινος βράχου, ἀπαν αὐτοῦ τὸ αἷμα χύνεται ἀμέσως καὶ θνήσκει⁵. Διηγούντο ἀκόμη ὅτι ὁ Τάλως ἦτο ἐπίφοβος γίγας ἔχων πολλὰ θύματα. Ἐρρίπτετο ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πυρός, καὶ, ὅταν τὸ χαλκοῦν στήθος του ἐπιρακτοῦτο ἐνηγκαλίζετο κατακαίων ἐν τῷ πεπυρακτωμένῳ ἐναγκαλισμῷ του τοὺς ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Κρήτης ριπτομένους ξένους⁶. Ἡ τελευταία αὕτη λεπτομέρεια δύναται νὰ ὑπονοῇ τὰς ἀνθρωπίνους θυσίας τῆς κρητικῆς θρησκείας τοῦ φοίνικος Μολόχ. Ἀλλὰ φαίνεται ἡμῖν δύσκολον νὰ ἐξηγήσωμεν ἀποκλειστικῶς τὸν μῦθον τοῦ Τάλω, ὡς ποιοῦσιν οἱ Preller καὶ Hartung, διὰ τῆς εἰκόνης τοῦ κατὰ τὸ θέρος καίοντος καὶ καταβιβρώσκοντος ἡλίου. Θὰ ἐξηγήσω ὡς ὁ Schwartz ἄλλως πῶς τὸν μῦθον τοῦτον. Ἡ ἀναλογία τῆς φλεβὸς τοῦ Τάλω πρὸς τὴν τῆς Γοργόνος (τοῦ θυελλώδους νέφους) ἢ ταχύτης τοῦ χαλκοῦ ἀνδρός, ἢ συγγενεία του μετὰ τοῦ Ἡφαίστου καὶ τοῦ Δαιδάλου, ἢ πυρὰ ἐντὸς τῆς ὁποίας ρίπτεται, ὁ σαρδόνιος⁶ γέλως τῶν θυμάτων του, ὅστις πρέπει νὰ συγκριθῇ πρὸς τὰς ἐκρήξεις τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου προκαλουμένου γέλωτος, τὸ πᾶν καταδεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ προσωποποιήσεως τῆς θυέλλης ἢ τοῦ οὐρανίου πυρός. Τοῦτο ἄλλως τε ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τοῦ κυριωτέρου λίαν χαρακτηριστικοῦ συμβόλου του, τοῦ λίθου, ὃν κρατεῖ εἰς τὴν χεῖρα. Ὁ λίθος οὗτος, πράγματι, εἶναι ὁ λίθος τοῦ κεραυνοῦ: ἀρχαία μεταφορὰ διατηρηθεῖσα εἰς τὰς λαϊκὰς δοξασίας τῆς συγχρόνου Γερμανίας⁷ καὶ ἣν ὑπενθυμίζει εἰσέτι ἡ γαλλικὴ ἐκφρασις: le carreau de foudre.

¹ Περὶ τοῦ μύθου τούτου, βλέπε Mercklin, *Die Talossage*.

² Ἀπολλοδ., Γ', 15, 9. Διοδ., Δ', 76. Σχολ., Ἐδριτ., Ὁγεστ., 1648. G. Dindorf.

³ Κιναιθων παρὰ Πausan., Η', 53, 5. Ἀπολλοδ., Α', 9, 26. Ἀπολλων., Ροδ., Δ', 1638 καὶ ἐφ.

⁴ Gerhard, *Denkm. u. Forsh.*, 1853, πιν. 58, 5.

⁵ Ἀπολλοδ., ἐνθ' ἀν., Ἀπολλων., ὁμοίως.

⁶ Ἐδσταθ., Ὁδυσσ., Γ, 302, σ. 1893.

⁷ Schwartz, *συγγρ. προαν.*, σ. 85–86. Ὁ A. Pictet, *Origines Indoeuropéennes*, I, σ. 149–150. III, σ. 448–449, ἐκδ. 2, παρατηρεῖ ὅτι τὸ σανσκριτικὸν *arman* = *arani* σημαίνει ταυτοχρόνως κεραυνὸς καὶ λίθος. Ὅθεν οἱ Ἀριοὶ ἀντιλαμβάνονται τὸν κεραυνὸν ὡς φλεγόμενον λίθον.

Αἱ φυσικαὶ αὐταὶ εἰκόνες εἶναι ξέναι πρὸς τὸν μῦθον τοῦ Ραδαμάνθυος, ἀδελφοῦ τοῦ Μίνως, υἱοῦ καὶ τούτου τοῦ Διὸς καὶ τῆς Εὐρώπης. Οὐτε ἡ ἐτυμολογία¹, οὔτε αἱ ὑπὸ τῶν μυθογράφων παρεχόμεναι πληροφορίες δὲν ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν νὰ προσδιορίσωμεν τὴν ἀρχικὴν σημασίαν τοῦ προσώπου τούτου οὐτινος ἡ ἱστορία εἶναι βραχυτάτη. Χωρίον τι τῆς Ὀδυσσεύς², τὸν παρουσιάζει ἔχοντα σχέσεις πρὸς τὸν γίγαντα Τιτυόν, ὃν μεταβάλλει νὰ ἐπισκεφθῇ εἰς Εὐβοίαν, ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν Φαιάκων ναυτικῶν. Κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον, ὁ Ραδάμανθος δόσας νόμους εἰς τοὺς κατοίκους τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἀπεχώρησεν ἐν Βοιωτίᾳ ἔνθα ἐνυμφεύθη τὴν Ἀλκμήνην, τὴν μητέρα τοῦ Ἡρακλέους³. Ἴδου πᾶν ὅ,τι γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἐπιγείου ζωῆς του. Ὁ μῦθος τοῦ Ραδαμάνθυος, δὲν εἶναι ἄλλωστε παρ' Ἑλλήσιν, ὑπὸ τινος ἀπόψεως, εἰ μὴ παραλλαγή τοῦ μύθου τοῦ Μίνως.

Οἱ ποιηταὶ ἐξυμνοῦσι τὴν σοφίαν του. τὴν δικαιοσύνην του, τὴν ἀνωτέραν ἀρετὴν του, αἵτινα κατέστησαν αὐτὸν εὐνοούμενον τῶν θεῶν⁴. Οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ ἱστορικοὶ διατείνονται ὅτι ἐξεπαιδεύθη ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του, ὅ,τι ὑπῆρξεν σύμβουλός του, ἢ ὅτι ἀκόμη ἐδασίλευσεν ὡς καὶ ἐκεῖνος ἐπὶ τῶν νήσων, τῶν ὁποίων οἱ ἀρχαιότεροι βασιλεῖς διατείνοντο ὅτι ἦσαν διάδοχοι του⁵. Εἰς τὸν Ἄδην, εἶναι μέλος τοῦ ἐπιφύθου δικαστηρίου τοῦ δικάζοντος τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ σφάλματα τῶν ἀνθρώπων, παρακάθηται τοῦ Μίνως καὶ Αἰακοῦ⁶. Ἄλλ' ἐὰν ἀναφερθῶμεν εἰς τὰς ἀρχαιότερας περὶ αὐτοῦ παραδόσεις ἡ μορφή του διακρίνεται ἀρκούντως καθαρῶς τῆς τοῦ ἀδελφοῦ του. Ἐνῷ ὁ τελευταῖος οὗτος πρὸ παντὸς ἄλλου εἶναι τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐπιγείου βασιλέως, ὁ Ραδάμανθος ἔχει ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του, τὴν ἀπομεμακρυσμένην καὶ θαυμασίαν περιοχὴν ἔνθα διαμένουσι, μετὰ θάνατον, οἱ ὑπὸ τῶν θεῶν ἀγαπώμενοι ἥρωες. Ὁ «Ξανθὸς Ραδάμανθος»⁷ βασιλεύει εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς, εἰς τὰ Ἥλυσια πεδία ἢ τὰς νήσους τῶν Μακάρων⁸, ἔνθα εἶναι ὁ παραστάτης τοῦ Κρόνου. Ἐὰν ὁ Μίνως ὑπενθυμίζει τὸν *Manu* τῶν Ἰνδῶν ὁ Ραδαμάνθος δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸν Yama τὸν βεδικὸν βασιλέα τῶν νεκρῶν⁹.

¹ Ἐπὶ τοῦ προκειμένου περιορίζονται εἰς ἀπλᾶς ὑποθέσεις. Ὁ G. Curtius, *Griech. Etym.*, σ. 316, ἐκδ. 2α, ἀναφέρει τὰς ὑπὸ τοῦ A. Kuhn, (*Zeitschr.*, IV, 88) καὶ τοῦ Pott (*Αὐτ.* V, 257) προταθείσας ἐτυμολογίας μόνον καὶ μόνον ἵνα ἀπορρίψῃ αὐτάς.

² H, 323.

³ Ἀπολλοδ., B', 4. 11. Γ', 1, 2. Φερεκ., παρ' Anton. Lib., *Transform.*, 33.

⁴ Πινδ., *Πυθ.*, B', 73. Θεογ., 701. Ἴδρυ. παρ' Ἀθην., II', σ. 603 σ.

⁵ Πλατ., *Μιν.*, σ. 320 β. Διοδ., E, 79.

⁶ Τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἰδέας ταύτης βλέπε εἰς τὸν Γοργίαν τοῦ Πλάτωνος. σ. 324. Ὁ Ραδάμανθος κρίνει τοὺς Ἀσιανούς, ὁ Αἰακὸς τοὺς Εὐρωπαίους· ὁ δὲ Μίνως ἀποφαίνεται περὶ τῶν ἀμφιδόλων περιπτώσεων.

⁷ Ὀδυσσ., Δ, 5-63. Πινδ., Ὀλυμπ., B', 75, Dissen. Τὸ ἐπιθετὸν ξανθός, εἶναι, ἐν Ὀδυσσεύ, ἀχώριστον τοῦ ὀνόματος τοῦ Ραδαμάνθυος.

⁸ Ὅπερ ἐξηγεῖ πῶς βραδύτερον ὁ Ραδάμανθος κατέστη βασιλεὺς τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους.

⁹ Windishmann, *ursagen der arischen völker*, σ. 15 καὶ ἐφ. Maury., *Relig. de la Grèce*, σ. 172, 337.

ΠΙΝΑΞ ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ

Α

ΑΓΑΜΗΔΗ (θυγάτηρ τοῦ Ἀδγείου), 484
 ΑΓΑΝΙΠΠΗ (πηγή), 230
 ΑΓΑΥΗ, 527
 ΑΓΗΝΩΡ, 524
 ΑΓΛΑΙΑ (μία τῶν Χαρίτων), 181, 223
 ΑΓΛΑΥΡΟΣ (θυγάτηρ τοῦ Κέκροπος), 108, 197
 ΑΓΝΩ (νύμφη), 77
 ΑΓΡΑΓΔΟΣ, βλ. ΑΓΛΑΥΡΟΣ, 517
 ΑΓΡΙΟΣ, 546
 ΑΓΧΙΣΗΣ, 208
 ΑΔΑΜΑΣ (μυθικόν πρόσωπον τῆς Σαμοθράκης), 266
 ΑΔΗΣ (καταχθόνιος θεός), 49, 386-408 — θεός τῆς ἀφθονίας τῆς γῆς, 389
 ΑΔΗΣ (διαμονή τῶν νεκρῶν), 42, 386, 389
 ΑΔΜΗΤΗ (θυγάτηρ τοῦ Εὐρυσθέως), 487
 ΑΔΜΥΤΟΣ (βασιλεὺς τῆς Θεσσαλίας), 475, 564
 ΑΔΡΑΣΤΕΙΑ (νύμφη), 67, 298, 603
 ΑΔΡΑΣΤΟΣ (ἀργεῖος ἥρως), 467
 ΑΔΩΝΙΣ, 205 καὶ ἐφεξῆς
 ΑΕΛΛΑ (ἑμαῖων), 487
 ΑΕΛΛΩ (ἄρπυια), 275
 ΑΕΡΟΠΗ, 593
 ΑΗΔΩΝ, 522
 ΑΘΑΜΑΣ, 557
 ΑΘΗΝΑ, 97-116. Μῦθος τῆς γεννήσεως αὐτῆς, 99 — θεὰ τῆς ἀστραπῆς, 97 — θεὰ τοῦ πόλεμου, 100-101 — πολιοῦχος, 102 — τῶν τεχνῶν καὶ τῆς εἰρήνης, 103 — Παρθένος, 106 — λατρεῖα τῆς Ἀθηνᾶς, 107 — ἀπεικονίσεις αὐτῆς, 112 — Ἀλαλκομένη, 102 — Γλαυκῶπις, 99 — Παλλὰς, 107 — Πρόμαχος, 102 — Τριτογένεια, 97 — Αἰ σχέσεις αὐτῆς μετὰ τοῦ Ἄρεως, 101 — μετὰ τοῦ Ἥφαιστου, 100 — μετὰ τοῦ Περσέως, 100 — μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος, 97, 103 — μετὰ τοῦ Προμηθέως, 262 — μετὰ τοῦ Διός, 106
 ΑΤΑΚΙΔΑΙ (οἱ), 71, 466
 ΑΙΑΚΟΣ, υἱὸς τοῦ Διός καὶ τῆς Αἰγίνης, 51, 64, 71, 464 — κριτὴς ἐν τῷ Ἀδγ., 404
 ΑΙΓΑΙΩΝ, 91

ΑΙΓΕΥΣ, 510
 ΑΙΓΙΜΙΟΣ, 507
 ΑΙΓΙΝΑ (ὄμψη), 71
 ΑΙΓΩΝΕΥΣ (βλ. Ἄδης), 394, 516
 ΑΙΓΛΗ, α' μήτηρ τῶν Χαρίτων, 128, 222 β' θυγάτηρ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 290 γ' μία τῶν Ἑσπερίδων 307, 431 δ' ἐρωμένη τοῦ Θησέως 514
 ΑΙΗΤΗΣ, 198, 241, 558
 ΑΙΘΡΑ, 510
 ΑΙΝΕΙΑΣ, 209
 ΑΙΟΛΟΣ, 48, 563
 ΑΙΣΑ, 293
 ΑΙΣΩΝ (ἀδελφὸς τοῦ Πελλού), 559
 ΑΙΤΝΑΙΟΣ (Κάδειρος), 264
 ΑΙΩΝΩΝ (μῦθος τῶν), 284
 ΑΚΑΣΤΟΣ (βασιλεὺς τῆς Ἰωλκοῦ), 551, 563
 ΑΚΡΙΣΙΟΣ, 583
 ΑΚΤΑΙΟΣ, 459, 516, 527
 ΑΚΤΑΙΩΝ, 251, 467, 550
 ΑΛΑΛΚΟΜΕΝΕΥΣ, 102
 ΑΛΕΘΣ (πατὴρ τῆς Ἀδγης), 499
 ΑΛΗΚΤΩ (ἐρινός), 403
 ΑΛΘΑΙΑ (μήτηρ τῆς Δηϊανέρας), 501, 538
 ΑΛΘΗΠΟΣ, 316
 ΑΛΙΠΡΟΘΙΟΣ, 197, 198
 ΑΛΚΑΙΟΣ, 472
 ΑΚΚΗΣΓΙΣ, 564
 ΑΛΚΙΑΝΣ, βλ. ΗΡΑΚΛΗΣ, 472
 ΑΛΚΙΝΟΟΣ, 278
 ΑΛΚΙΠΠΗ (θυγάτηρ τοῦ Ἄρεως), 197, 198
 ΑΛΚΜΗΝΗ, μήτηρ τοῦ Ἡρακλέους, 71-194 473.
 ΑΛΚΥΩΝΕΥΣ (γίγας), 266, 489
 ΑΛΚΥΩΝΗ (Ἀτλαντὶς καὶ Πλειάδας), 250, 254
 ΑΛΚΩΝ (Κάδειρος), 265
 ΑΛΦΕΙΟΣ (θεὸς ποταμοῦ) 338,
 ΑΛΩΙΔΑΙ ἢ ΑΛΩΙΔΑΙ (γίγαντες), 130, 195, 227, 499, 549
 ΑΜΑΔΡΓΑΔΕΣ (νύμφαι), 342
 AMAZONES, σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τῆς Ἑφesus Ἄρτέμιδος, 158 — μετὰ τοῦ Ἡρακλέους, 487 — μετὰ τοῦ Θησέως, 514
 ΑΜΑΛΘΕΙΑ (αἰξ), 68, 299

- ΑΜΠΕΛΟΣ, 453
 ΑΜΥΚΛΑΣ, 595
 ΑΜΥΚΟΣ, ὁ βασιλεὺς τῶν Βεβρύκων, 312, 487, 561, 600
 ΑΜΥΜΩΝΗ, 316, 481, 582
 ΑΜΦΙΑΡΑΟΣ, 464, 526
 ΑΜΦΙΚΤΥΩΝ, 516
 ΑΜΦΙΤΡΙΤΗ, 321, 97, 513
 ΑΜΦΙΤΡΥΩΝ, 472
 ΑΜΦΙΩΝ, 71, 527, 590
 ΑΝΑΓΓΙΣ, περσικὴ θεότης συγχεομένη πρὸς τὴν ΑΡΤΕΜΙΝ, 149, 158
 ΑΝΑΡΟΓΕΩ, 512, 611
 ΑΝΑΡΟΜΕΔΑ, 587
 ΑΝΕΜΟΙ, (θεοὶ τῶν), 270-278
 ΑΝΘΕΣΤΗΡΙΑ (ἐορτή), 419 καὶ ἐφ.,
 ΑΝΤΑΙΟΣ (γίγας), 312, 492
 ΑΝΤΕΙΑ, 574
 ΑΝΤΕΡΩΣ, 216
 ΑΝΤΙΓΟΝΗ, α' θυγάτηρ τοῦ Οιδίποδος, 534
 β' σύζυγος τοῦ Πηλέως 551
 ΑΝΤΙΟΠΗ, α' ἀμαζών, 150, 514. β' θυγάτηρ τοῦ Ἀσωποῦ ἢ τοῦ Νυκτέως, 71, 527
 ΑΞΙΕΡΩΣ, Κάβειρος Σαμοθράκης, 267
 ΑΞΙΟΚΕΡΕΟΣ καὶ ΑΞΙΟΚΕΡΣΑ, Κάβειροι, 267
 ΑΟΙΑΗ (μοῦσα), 229
 ΑΠΙΣ, υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, 581
 ΑΠΟΛΛΩΝ, 117-148 γέννησις αὐτοῦ ἐν Δήλῳ, 118 καὶ ἐφ. - ἡ κατὰ τοῦ Πύθωνος νίκη του, 121-ἡ παρὰ τῷ Ἀδμήτῳ δουλεία του, 124-θεὸς κιθαρωδός, 135 Ἀγέλιος, 128-Δελφίνιος 139 καὶ ἐφ. - Ὑπερβόρειος 124 - Δάκιος, 78, 127-Δοξίας, 136-Μουσαγέτης, 134-Νόμιος, 142 Φοῖβος, 136 Αἱ σχέσεις του μετὰ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 131, 289. Μετὰ τοῦ Ὑακίνθου, 129. Μοιραγέτης, 131, μετὰ τῶν Χαρίτων, 128,-μετὰ τῆς Δάφνης, 120 - μετὰ τοῦ Ἡρακλέους, 194-μετὰ τῶν Μουσῶν, 134 καὶ ἐφ. 238-μετὰ τῶν Νυμφῶν, 142-μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος, 140 καὶ ἐφ. Ἀπεικονίσεις αὐτοῦ, 143 καὶ ἐφ.
 ΑΡΑ, 400
 ΑΡΑΧΝΗ, 105
 ΑΡΓΗΣ (Κόκλωψ), 37
 ΑΡΓΙΟΠΗ, 569
 ΑΡΓΙΟΝΑΓΤΑΙ, 198, 561
 ΑΡΓΟΣ, 578
 ΑΡΓΩ (πλοῖον) 106, 560
 ΑΡΕΙΩΝ (ὁ ἵππος) 357, 318
 ΑΡΗΣ, 192-200. Αἱ σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τῶν Ἀλοαδῶν 195-μετὰ τῆς Ἀφροδίτης, 195 - μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς, 193-μετὰ τοῦ Ἡρακλέους, 195-μετὰ τοῦ Ἡρακλέους, 194
 ΑΡΙΑΔΝΗ, αἱ μετὰ τοῦ Διονύσου σχέσεις αὐτῆς, 420, 425 καὶ ἐφ. 428 σημ. 2 - αἱ μετὰ τοῦ Θησέως, 513
 ΑΡΙΜΑΣΠΑΙ (οἱ), 125
 ΑΡΙΣΤΕΑΣ, 231, 251-252, 459 καὶ ἐφ., 567
 ΑΡΙΣΤΟΔΗΜΟΣ 507
 ΑΡΚΑΣ, 71, 255
 ΑΡΚΤΟΣ, (μεγάλῃ ἄρκτος), 152, 253 καὶ ἐφ.
 ΑΡΜΟΝΙΑ, 196, 526
 ΑΡΗΓΙΑΙ (αἱ), 224, 274, 307, 484, 622, 561
 ΑΡΡΗΦΟΡΟΙ, 109
 ΑΡΣΙΝΟΗ (μήτηρ τοῦ Ἀσκληπιοῦ), 289
 ΑΡΤΕΜΙΣ, 70, 149-160 - Ἀγροτέρα, 153 - Βραυρωνεῖα, 157 - Καλλιστώ, 71, 152 - Ἐφεσία, 157, - Ὑμναία, 153 - Λοχία, 151 - Περγαία, Περσική, 159 - Φοῖβη, 249 - Ποταμία, 151 - Ταυροπόλος, 157 - Αἱ σχέσεις αὐτῆς μετὰ τοῦ Ἰκταίνωνος, 252 - μετὰ τῶν Ἀμαζόνων, 158 - μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, 149 - μετὰ τῶν Χαρίτων, 153 μετὰ τῆς Ἑκάτης, 154 καὶ ἐφ. - μετὰ τοῦ Ἰππολύτου, 150 - μετὰ τῶν Νυμφῶν, 151 μετὰ τοῦ Ὀρίωνος, 250
 ΑΣΚΑΛΑΦΟΣ, 495
 ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ, 287 καὶ ἐφ., 465, 548
 ΑΣΚΩΔΙΑ (ἐορτή), 517
 ΑΣΤΕΡΙΩΝ ἢ ΑΣΤΕΡΙΟΣ, κρητικὸς θεός, 78, 88, 609, 612
 ΑΣΤΡΑΙΟΣ, 37
 ΑΣΤΥΔΑΜΕΙΑ σύζυγος τοῦ Ἀκάστου, 551
 ΑΣΩΠΟΣ, 71 338,
 ΑΤΑΛΑΝΤΗ, 540
 ΑΤΗ, 56, 399
 ΑΤΛΑΣ, 162, 248, 253, 305 καὶ ἐφ., 493
 ΑΤΡΕΪΣ, 593
 ΑΤΡΟΠΟΣ (Μοῖρα), 294
 ΑΤΤΙΣ, 353, 78, 205
 ΑΥΓΕΙΣ, 484, 488
 ΑΥΓΗ, 248, 499
 ΑΥΓΗΣ υἱὸς τοῦ Ἥλιου, 268
 ΑΥΤΟΔΙΚΟΣ υἱὸς τοῦ Ἑρμοῦ, 164, 497
 ΑΥΤΟΝΟΗ, 252, 459, 527
 ΑΥΣΩ (μία τῶν Ἀττικῶν Χαρίτων), 223
 ΑΦΑΡΕΥΣ, 596
 ΑΦΡΟΔΙΤΗ 38, 201-217 - Μῦθος τῆς γεννήσεώς τῆς, 201 - Καταγωγὴ τῆς οὐρανίας Ἀφροδίτης, 202 - θεότης τῆς ἐαρινῆς ἐλαστικῆς, 204 - τῆς ζωτικῆς γονιμότητος, 207 - τοῦ Ὑμναίου, 209-210 - Σχέσεις αὐτῆς μετὰ τοῦ Ἀδωνίδος, 205 206, - μετὰ τοῦ Ἀγχιού, 208 - μετὰ τοῦ Ἀρε-

ως, 208 — μετά τοῦ Ἡρακλείτου, 203 — μετά
τῆς Ἥρας, 208 — μετά τοῦ Φαέθοντος,
203, 209, 248
ΑΦΡΟΔΙΤΟΣ, 217
ΑΣΧΕΛΩΣ, θεοποιηθεὶς ποταμός, 81, 231, 337,
500
ΑΣΙΑΛΕΥΣ, γέννησις καὶ παιδικὴ αὐτοῦ ἡλι-
κία, 554 — ἀγωγή αὐτοῦ, 555 — ἡ μετά
θάνατον τύχη του, 465
ΑΥΤΥΡΤΟΣ, 762

B

ΒΑΚΧΑΙ 436 καὶ ἐφ.
ΒΑΚΧΟΣ, βλ. ΔΙΟΝΥΣΟΣ
ΒΑΣΣΑΡΙΔΑΙ (οἱ), 567
ΒΕΛΛΕΡΟΦΟΝΤΗΣ, 548, 573
ΒΕΝΔΙΣ (θρακικὴ θεότης), 154
ΒΕΝΘΕΣΙΚΥΜΗ, 322
ΒΗΛΟΣ, 581
ΒΙΟΥΤΗΣ (ἀστερισμός), 225
ΒΟΡΕΑΔΑΙ (οἱ), 519
ΒΟΡΕΑΣ, 276, 519
ΒΟΥΣΙΡΙΣ, 312, 492
ΒΟΥΤΗΣ, 520
ΒΟΥΖΥΓΗΣ, 105, 359
ΒΡΙΑΡΕΩΣ, 37, 49, 319
ΒΡΙΤΟΜΑΡΤΙΣ, 156
ΒΡΟΝΤΗΣ, Κόκλωφ, 37

Γ

ΓΑΙΑ, 35 καὶ ἐφ., 347 καὶ ἐφ., 104
ΓΑΝΥΜΗΔΗΣ, 74, 225
ΓΕΝΕΤΥΛΛΙΔΕΣ (θεοτήτες), 210
ΓΗΡΥΟΝΗΣ, μῦθος αὐτοῦ, 488
ΓΛΑΥΚΗ, 309, 550, 563
ΓΛΑΥΚΟΣ, Ἀνθηρόνος 307 καὶ ἐφ. — υἱὸς τοῦ
Σισύφου, 251, 572
ΓΟΡΓΩΝ (ἡ), 388 βλ. ΜΕΔΟΥΣΑ 100 105,
494, 585
ΓΟΡΓΟΝΕΣ, 305
ΓΡΑΙΑΙ (αἱ), 303, 585
ΓΥΗΣ (γύγας), 37, 40

Δ

ΔΑΙΔΑΛΟΣ, 80, 611
ΔΑΜΑΣΤΗΣ (γύγας), 511
ΔΑΝΑΗ, 473, 584
ΔΑΝΑΪΔΕΣ, 61, 582
ΔΑΝΑΟΣ, 106, 581
ΔΑΦΝΗ, 120, καὶ σήμ. 4, 143
ΔΑΦΝΙΣ, 460
ΔΕΛΦΙΝ, καὶ Ἀπόλλων, 140

ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ, 41, 262, 280, 282 καὶ ἐφ.
ΔΗΤΔΑΜΕΙΑ, 555
ΔΗΤΑΝΕΙΡΑ, 500
ΔΗΤΟΝΕΥΣ, 544
ΔΗΤΗΥΔΗ, 543
ΔΗΜΗΤΗΡ, 356-370 — Καλλιγένεια, 362 — Δηώ,
375. — Ἐρινός, 357 — Θεσμοφόρος, 361. αἱ
μετὰ τῶν Καβαίρων σχέσεις τῆς, 267 — με-
τὰ τοῦ Ἰακίωνος, 358 — μετὰ τῆς Περσε-
φόνης (Κόρης), 364 — τοῦ Ποσειδῶνος, 357
τοῦ Διός, 47, 70
ΔΗΜΟΔΟΚΟΣ, 195
ΔΗΜΟΦΩΝ, 367, 507
ΔΗΩ (=Δημήτηρ)
ΔΙΑ (σύζυγος τοῦ Ἴξονος), 544
ΔΙΚΗ, 40, 60, 70, 221, 295, 297
ΔΙΚΤΥΝΝΑ, 149, 156, 611
ΔΙΚΤΥΣ, 67, 585, 588
ΔΙΟΜΗΔΗΣ, υἱὸς τοῦ Τυδέως, 543 — μυθικός
βασιεὺς τῆς Θράκης, 194, 486
ΔΙΟΝΥΣΙΑ (ἐορταὶ τοῦ Βάκχου), 112, 417
καὶ ἐφ.
ΔΙΟΝΥΣΟΣ, γέννησις αὐτοῦ, 408 καὶ ἐφ. — παι-
δικὴ ἡλικία, 412 καὶ ἐφ. — νίκη κατὰ τῶν
Τυρρηγῶν πειρατῶν, 429 καὶ ἐφ. — δεινὰ
αὐτοῦ, 438 καὶ ἐφ. — Μῦθος Διονύσου Ζα-
γρέως, 439 καὶ ἐφ. Λατρεία αὐτοῦ ἀπλῇ
ἐν Ἀττικῇ, 416, καὶ ἐφ. — μυστικὴ λατρεία,
ὄργια, 434 καὶ ἐφ. — Ἀπεικονίσεις αὐτοῦ,
442 καὶ ἐφ.
ΔΙΟΣΚΟΥΡΟΙ, 74, 465, 516
ΔΙΡΚΗ, 528
ΔΙΩΝΗ, σύζυγος τοῦ Διὸς ἐν Δωδώνῃ, 76 —
μήτηρ τῆς Ἀφροδίτης, 202
ΔΡΑΚΩΝ, 466
ΔΡΥΩΤ, 501
ΔΥΜΑΣ, 507

E

ΕΓΚΕΛΑΔΟΣ (γύγας), 100, 110
ΕΙΛΕΙΘΥΙΑ, θεὰ τῆς μητρότητος, 92, 118,
210, 286 καὶ ἐφ. 500
ΕΙΡΗΝΗ, 70, 221, 295
ΕΚΑΤΗ, 154 καὶ ἐφ.
ΕΚΤΩΡ, 246, 465
ΕΛΑΦΟΣ Κερνήτις, 484
ΕΛΕΝΗ, μῦθος αὐτῆς, 603
ΕΛΕΝΕΙΑ (ἐορτή), 606
ΕΛΕΥΣΙΝΙΑ, 112
ΕΛΛΗ, 557
ΕΛΛΟΤΙΑ (ἐορτή), 609
ΕΝΔΗΙΣ, μήτηρ τοῦ Πηλέως, 550

ΕΝΑΥΜΙΩΝ, 247
 ΕΝΙΠΕΥΣ, θεὸς ποταμῶν, 317
 ΕΝΥΑΛΙΟΣ, 194
 ΕΝΥΩ, 196, 585
 ΕΠΑΦΟΣ, 580
 ΕΠΙΚΛΗΤΗ, μῆτηρ τοῦ Οιδίποδος, 531
 ΕΠΙΜΗΘΕΥΣ, 281
 ΕΠΟΠΕΥΣ, 528
 ΕΡΑΤΩ (μοῦσα), 236
 ΕΡΓΙΝΟΣ, 475
 ΕΡΕΒΟΣ, 36, 297
 ΕΡΕΧΘΕΥΣ, 108, 280, 517
 ΕΡΙΝΥΣ (αἰ), 397 καὶ ἐφ.
 ΕΡΙΣ, 38, 196
 ΕΡΙΦΓΑΗ, 526
 ΕΡΙΧΘΟΝΙΟΣ, 103, 104, 108, 517
 ΕΡΜΦΡΟΔΙΤΟΣ, 217
 ΕΡΜΗΣ, 161—175 γέννησις αὐτοῦ, 161 καὶ ἐφ.
 — κλοπὴ τῆς ἀγέλης τῶν θεῶν, 162 καὶ ἐφ.
 — φονεὸς τοῦ Ἄργου, 164 — Ἐφευρέτης τῆς λύρας, 164 καὶ ἐφ. — Ἀγγελιαφόρος τοῦ Διός, 166 — θεὸς Ἀγώνιος, 171 — Κριοφόρος, 170 — Ἰθυφαλλικός, 170 — θεὸς τοῦ ἐμπορίου, 164 — Νόμιος, 169 — Ψυχαγωγὸς ἢ Ψυχοπομπός, 166 καὶ ἐφ. — Τισιμέγιστος, 172 — Σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, 165 — τῶν Καθεύρων, 171 — τοῦ Δάφνιδος, 169 — τοῦ Mercurius, 168 — τοῦ Πανός, 169
 ΕΡΣΗ, θυγάτηρ τοῦ Κέκροπος, 104, 164, 517
 ΕΡΥΘΕΙΑ (Ἑσπερίς), 307, 495
 ΕΡΥΣΙΧΘΩΝ, 361
 ΕΡΥΣ (υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος), 491
 ΕΡΩΣ — ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ κοσμογονία, 35 — υἱὸς τῆς Ἀφροδίτης, 214
 ΕΣΠΕΡΙΔΕΣ (αἰ), 100, 248 — κῆποι αὐτῶν, 307, 491
 ΕΣΠΕΡΟΣ, 248, 491
 ΕΣΤΙΑ, 185—191
 ΕΤΕΟΒΟΥΤΑΔΑΙ, 109
 ΕΥΜΕΝΙΔΕΣ (αἰ), 399
 ΕΥΜΟΛΠΙΑΙ (αἰ), 518
 ΕΥΜΟΛΠΟΣ, 518, 569
 ΕΥΝΟΜΙΑ, 70, 221, 295
 ΕΥΡΟΣ (ἄνεμος), 276
 ΕΥΡΥΔΗ, 585
 ΕΥΡΥΓΑΝΕΙΑ, 534
 ΕΥΡΥΔΙΚΗ, 391, 459, 567
 ΕΥΡΥΜΕΛΩΝ, Κάδμιος, 265 — Γῆρας, 331
 ΕΥΡΥΜΟΝΗ, 44, 70, 178
 ΕΥΡΥΝΟΜΟΣ, 395
 ΕΥΡΥΣΘΕΥΣ, 44
 ΕΥΡΥΤΗ, 197

ΕΥΡΥΤΙΩΝ, — Ποιμὴν τοῦ Γηρυόνου, 488 — Κένταυρος, 547 — βασιλεὺς τῆς Φθίας, 551
 ΕΥΡΥΤΟΣ, 496, 501, 560
 ΕΥΡΥΦΑΕΣΣΑ, 240
 ΕΥΡΩΠΗ, 72, 524, 608
 ΕΥΤΕΡΠΗ (μοῦσα), 234
 ΕΥΦΗΜΟΣ, 560
 ΕΥΦΟΡΙΩΝ, 606
 ΕΥΦΡΟΣΥΝΗ, 223
 ΕΦΙΑΛΤΗΣ, 227, 499, 549
 ΕΧΙΔΑΝΑ, 270, 273 καὶ ἐφ., 481, 579
 ΕΧΙΩΝ, 525, 560
 ΕΩΣΦΟΡΟΣ, πρωϊνὸς ἀστήρ, 248

Z

ΖΑΓΡΕΥΣ (βλ. Διόνυσος), 43, 376
 ΖΕΦΥΡΟΣ, 215, 274, 276
 ΖΕΥΣ, θεογονικοί μῦθοι. Υἱὸς τοῦ Κρόνου, 39, 66 — Ἡ κατὰ τῶν Τιτάνων πάλη, 40, 69 — ἡ κατὰ τοῦ Τιφωέως, 43 — Μῦθοι τῆς γεννήσεως καὶ τῆς βρεφικῆς αὐτοῦ ἡλικίας, 66 — Ἐνώσει αὐτοῦ, 70 Ὁ Ζεὺς, θεὸς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ αἰθέρος, 45 πάντων τῶν ἀτμοσφαιρικῶν φαινομένων, 47 τοῦ θερισμοῦ καὶ τῶν καρπῶν, 47. Ζεὺς, θεὸς ὕπατος 48 Αἱ σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τῆς Μοίρας, 50, 59, 295 — μετὰ τῶν ἀνθρώπων, 53 — μετὰ τῶν πόλεων, 61—63 Λατρεῖα αὐτοῦ — 62, 72 — ἐν Ἰωδώνῃ, 73 — ἐν Ἀττικῇ, 76 ἐπὶ τοῦ ὄρους Λυκαίου, 77 ἐν Κρήτῃ, 67 — ἐν τῇ Κηρυναϊκῇ (Ζεὺς Ἀμμων), 75, 79 Σύμβολα αὐτοῦ, 79 — ἀπεικονίσεις αὐτοῦ, 79—87
 ΖΗΘΟΣ (βλ. Ἀμφίων), 71, 522, 527
 ΖΗΤΗΣ, 519, 560

H

ΗΒΗ, 226
 ΗΓΕΜΟΝΗ (ἰθυναϊκὴ Χάρις), 416 223
 ΗΛΕΚΤΡΑ 224, 254, 526
 ΗΛΕΚΤΡΑ (Ὠκεανίς), 274, 307
 ΗΛΕΚΤΡΥΩΝ, 472
 ΗΛΙΑΔΑΙ, — θυγατέρες τοῦ Ἥλιου, 244, 268
 ΗΛΙΟΣ, 106, 128, 195, 240 καὶ ἐφ. 269
 ΗΛΥΣΙΑ, 406
 ΗΜΑΘΙΩΝ, 246, 493
 ΗΜΙΘΕΟΙ, 463
 ΗΠΙΟΝΗ, σύζυγος τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 290
 ΗΡΑ, 44, 50, 88—97 κυρίαρχος τοῦ Οὐρανοῦ, 88 Ὁ μετὰ τοῦ Διός ὁμναιὸς αὐτῆς, 88 — θεὰ φίλερις καὶ πολεμική, 91. Ἡθικὸς τῆς θρησκείας αὐτῆς χαρακτήρ.

91-92. Λατρεία αὐτῆς, 92-93, ἀπεικονί-
σεις αὐτῆς, 93-97

ΗΡΑΚΛΗΣ, 471-509 μῦθος τῆς γεννήσεως αὐ-
τοῦ, 473 — νεανική ἡλικία, πρῶτοι ἄθ.οι,
474, 475 — διαμφισθῆται τὸν τρίπονν πρὸς
τὸν Ἀπόλλωνα, 478 — ἄθλοι αὐτοῦ, 480-
496 — αἱ κατὰ τῆς Τροίας καὶ Οἰχαλίας
ἐκστρατεῖαι αὐτοῦ, 496, 498 — διαμονὴ παρὰ
τῇ Ὀμφάλῃ, 497 — θάνατος καὶ ἀποθέω-
σις αὐτοῦ, 502 — ἀπεικονίσεις, 503 — Σχέ-
σεις αὐτοῦ μετὰ τῶν Ἀμαζόνων, 487 —
τοῦ Ἀπόλλωνος, 474, 478 — τῆς Ἀθηνᾶς,
477 — τῶν Κενταύρων, 483 — τοῦ Γηρυό-
νου, 488 — τοῦ ἄρου, 494 τῆς Ἥρας,
474, 477 — τοῦ Ἰσλάου, 476 — τοῦ Αἰνίου,
475 — τῶν Μουσῶν, 505 — τῶν Νυμφῶν,
492 — τοῦ Προμηθέως, 259, 261, 493 —
Σανδῶν, θεὸς ἀσιατικὸς, 497

ΗΡΑΚΛΕΪΔΑΙ (οἱ), 507

ΗΡΪΓΩΝΗ, θυγάτηρ τοῦ Ἰκαρίου, 416

ΗΡΟΦΙΑΗ, (Σιδυλ.α), 137

ΗΡΩΕΣ, 461-470 σημάσις αὐτῶν, 461 — Λα-
τεῖα, 474 — ἐμφανίσεις, 465 — τὰ ἐκ τῶν
λειψάνων αὐτῶν γενόμενα θαύματα, 467
— ἀντιζηλῖαι αὐτῶν, 467-468 — ἐπιτροχὴ
τοῦ Δελφικοῦ μαντείου ἐπὶ τῆς ἀναπτυξέως
τῆς θρησκείας αὐτῶν, 468

ΗΣΙΟΔΟΣ, θεμεριούμενος ὡς ἡρω., 467

ΗΣΙΩΝΗ, 498

ΗΦΑΙΣΤΟΣ, θεὸς τοῦ πυρός, 176-184 — Σχέ-
σεις αὐτοῦ μετὰ τῆς Ἀφροδίτης, 181 —
τῶν Χαρίτων, 181, 128 — τῶν Καβαίρων,
182 — τοῦ Διόνου, 179 — τῆς Ἥρας, 177
καὶ ἐφ. — τοῦ Προμηθέως, 181, 183, 258
τῆς Θέτιδος 178 — τοῦ Διός, 178 — τοῦ
Ἄρεως 195

ΗΧΩ (νόμφη), 344

ΗΩΣ, 97, 203, 245 καὶ ἐφ., 520

Θ

ΘΑΛΕΙΑ, (Χάρις), 223

ΘΑΛΕΙΑ, (Μούσα), 234

ΘΑΛΛΩ, (ῶ.α), 220

ΘΑΜΪΡΙΣ, 569

ΘΑΝΑΤΟΣ, 38, 390

ΘΑΡΓΗΛΙΑ (ἐορτή), 129

ΘΑΥΜΑΣ, 224, 274, 307

ΘΕΙΑ, 37, 248

ΘΕΙΑΣ, 206

ΘΕΙΣΘΑ (νόμφη), 77

ΘΕΜΙΣ, 219 — ἐν τῇ Θεογονίᾳ, 37 — σύζυγος
τοῦ Διός, 40, 44, 60, 70, 219 — Παρ' Ὁ-

μήρῳ καὶ βραδύτερον, 218 καὶ ἐφ. — Προ-
φητικὴ θεά, 137, 219, 262

ΘΕΟΓΟΝΙΑ, 33-44

ΘΕΟΙΝΙΑ, 417

ΘΕΟΦΑΝΙΑ, (ἐορτή), 125

ΘΕΣΤΙΟΣ, 540

ΘΕΤΙΣ, 178

ΘΗΣΕΥΣ, 62, 110, 466, 510 καὶ Ἀριάδνη,
513 — καὶ Ἀντιόπη, 514 — καὶ Ἑλένη, 516
— καὶ Φαίδρα, 515 — καὶ Πειρίστους, 514
— ἐν Ἄδου, 516

ΘΟΥΣΑ (νόμφη), 305

ΘΟΥΑΣ, 561

ΘΡΙΝΑΞ, υἱὸς τοῦ Ἥλιου, 268

ΘΥΕΣΤΗΣ, 593

ΘΥΓΗ, 277

ΘΥΑΔΑΙ (αἱ), 436

ΘΥΩΝΗ (Σεμέλη), 432

ΙΑΚΧΟΣ, 375

ΙΑΜΒΗ, 367

ΙΑΠΕΤΟΣ, 258, 262, 306

ΙΑΡΔΑΝΟΣ, 496

ΙΑΣΟΣ, πατὴρ τῆς Ἀταλάντης, 540

ΙΑΣΩΝ, μῦθος αὐτοῦ, 290, 559

ΙΑΔΣ, 598

ΙΚΑΡΙΟΣ μυθικὸς βασιλεὺς τῆς Ἀττικῆς, 416,
596

ΙΚΑΡΟΣ υἱὸς τοῦ Δαιδάλου, 614

ΙΛΑΕΪΡΑ, 128, 289, 599

ΙΛΙΣΟΣ, θεὸς ποταμὸς, 338

ΙΜΕΡΟΣ, 246

ΙΜΜΑΡΑΔΟΣ, Θράξ βασιλεὺς 518

ΙΝΑΧΟΣ, θεὸς ποταμός, 577

ΙΝΩ, (βλ. Λευκοθέα), 325, 527, 557

ΙΣΙΩΝ, 62, 403, 244, 544

ΙΩΒΑΤΗΣ, 575

ΙΥΚΑΣΤΗ, 499, 531

ΙΥΔΑΟΣ, 476

ΙΟΥΗ, θυγάτηρ τοῦ Εὐρύτου, 476, 497, 501

ΙΠΠΟΔΑΜΕΙΑ, σύζυγος τοῦ Πειρίστου 547 —

θυγάτηρ οὗ Οἰνομάου, 585, 592

ΙΠΠΟΚΟΩΝ, 499, 596

ΙΠΠΟΚΡΗΝΗ, (πηγή), 230, 318

ΙΠΠΟΛΥΤΗ, ἀμαζών, 486 — σύζυγος τοῦ Ἀκά-
στου, 551

ΙΠΠΟΛΥΤΟΣ, υἱὸς τοῦ Θησέως, 515

ΙΡΙΣ, 48, 118, 215, 224, 307

ΙΣΜΗΝΗ, 534

ΙΣΧΥΣ 288

ΙΤΤΑΟΣ, ἢ ΙΤΗΣ, υἱὸς τῆς Πρόκνης, 521

ΙΦΙΑΝΑΣΣΑ (Προίτις), 583
 ΙΦΙΚΛΗΣ, 474, 476
 ΙΦΙΜΕΔΕΙΑ, μήτηρ τῶν Ἀλωαδῶν, 549
 ΙΩ, μῦθος αὐτῆς, 578
 ΙΩΝ, 522

Κ

ΚΑΒΕΙΡΗ, 264
 ΚΑΒΕΙΡΟΙ (οἱ), 264 καὶ ἐφ., 601
 ΚΑΒΕΙΡΩ, 265
 ΚΑΔΜΟΣ, ἥρως θηβαῖος, 196, 524
 ΚΑΔΜΟΣ ἢ ΚΑΔΜΙΑΟΣ, εἰς τῶν Καβείρων
 τῆς Σαβοθράκης, 171, 267
 ΚΑΚΟΣ, 488
 ΚΑΛΑΙΣ (βορεάδης), 519, 560
 ΚΑΛΔΙΟΠΗ (μοῦσα), 238, 566
 ΚΑΛΔΙΡΡΟΗ (ὠκεανίς), 488
 ΚΑΛΔΙΣΤΩ (νύμφη), 71, 256
 ΚΑΛΔΥΝΤΗΡΙΑ, τελεται τῆς λατρείας τῆς
 Ἀθηνᾶς, 109
 ΚΑΛΥΨΩ, 305
 ΚΑΛΧΑΣ, 555
 ΚΑΠΡΟΣ — Καλυδώνιος, 483, 551, 599 — Ἐ-
 ρυμάνθιος, 482 —
 ΚΑΡΝΟΣ (πρόφήτης), 507
 ΚΑΡΠΩ, μία τῶν ὥρων, 220
 ΚΑΣΣΙΕΠΕΙΑ, 587
 ΚΑΤΑΚΛΥΣΜΟΣ (παράδοξον ἐλληνική), 282
 καὶ ἐφ.
 ΚΑΦΕΙΡΑ (ὠκεανίς), 268
 ΚΕΚΡΟΥ, 108, 517
 ΚΕΛΙΝΩ, ἀμαζών, 487 — Ἀρπυία, 215
 ΚΕΛΕΟΣ, 367
 ΚΕΝΤΑΥΡΟΙ (οἱ), 483, 545
 ΚΕΡΒΕΡΟΣ, 391 καὶ ἐφ. 270, 481, 495
 ΚΕΡΚΥΩΝ, 511
 ΚΕΡΚΩΠΕΣ (οἱ), 498
 ΚΕΦΑΛΟΣ, 164, 203, 245, 520
 ΚΗΑΔΙΩΝ, 182
 ΚΗΡΕΣ (δαίμονες τοῦ θανάτου), 395 καὶ ἐφ.,
 197
 ΚΗΡΥΚΕΙΟΝ, Ἑρμοῦ, 173
 ΚΗΤΩ, 305, 585
 ΚΗΥΕ, βασιλεὺς τῆς Τραχίνος, 501
 ΚΗΦΕΥΣ, 581
 ΚΙΛΙΕ, 524
 ΚΙΜΜΕΡΙΟΙ (οἱ), 390
 ΚΙΝΥΡΑΣ, 205, 209
 ΚΙΡΚΗ, 241, 308, 484
 ΚΛΕΙΩ (μοῦσα), 233
 ΚΛΕΟΔΩΡΑ, 522
 ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ, θυγάτηρ τοῦ Βορέου, 519 —

σύζυγος τοῦ Μελεάγρου, 539
 ΚΛΗΤΑ (χάρις), 128, 222
 ΚΛΥΜΕΝΗ, 244, 262
 ΚΛΥΤΟΣ, 245
 ΚΛΩΘΩ (μοῖρα), 294
 ΚΟΙΟΥΣ, 37
 ΚΟΚΑΛΟΣ, 614
 ΚΟΡΗ, 363 βλ. ΠΕΡΣΕΦΟΝΗ, 363
 ΚΟΡΙΒΑΝΤΕΣ, 68
 ΚΟΡΩΝΙΣ, 143, 288
 ΚΟΤΤΟΣ, 40
 ΚΟΥΡΗΤΕΣ (οἱ), 68, 539
 ΚΡΑΝΑΟΣ, 516
 ΚΡΕΟΥΣΑ, 523
 ΚΡΕΣΦΟΝΤΗΣ, 507
 ΚΡΕΩΝ, 470, 531
 ΚΡΗΘΕΥΣ, 559
 ΚΡΙΟΣ, 37
 ΚΡΟΝΟΣ, 37 καὶ ἐφεξῆς — σύζυγος τῆς Ρέας,
 38 — πατὴρ τοῦ Διός, 66 — σπαράττει τὰ
 τέκνα του, 39 — νικάται ὑπὸ τοῦ Διός, 69
 ΚΥΒΕΛΗ, βλ. ΡΕΑ (352) 78, 437
 ΚΥΚΕΩΝ (ποτόν μεθυστικόν), 376
 ΚΥΚΝΟΣ, υἱὸς τοῦ Ἀρεως, 194
 ΚΥΚΝΟΣ (ὁ) — τοῦ Ἀπόλλωνος, 125
 ΚΥΚΛΩΠΕΣ (οἱ) 124, 182, 243, 564
 ΚΥΝΗ, 387
 ΚΥΡΗΝΗ (νύμφη) 143, 449
 ΚΥΧΡΕΥΣ, 551
 ΚΥΩΝ, ἀστερισμός, 249 — τοῦ Ἀλκινόου, 183
 ΚΩΚΥΤΟΣ (χθόνιος ποταμός), 394

Λ

ΛΑΒΔΑΚΙΔΑΙ (οἱ) 524
 ΛΑΒΔΑΚΟΣ, 522
 ΛΑΒΥΡΙΝΘΟΣ, Κρήτης, 513
 ΛΑΔΩΝ, δρακῶν, 492
 ΛΑΓΩΣ πατὴρ τοῦ Οιδίποδος, 531
 ΛΑΜΙΑ, 309
 ΛΑΜΠΕΤΙΑ, θυγάτηρ τοῦ Ἥλιου, 243
 ΛΑΟΜΕΔΩΝ, 485, 498
 ΛΑΠΗΘΑΙ (οἱ), 501, 547
 ΛΑΧΕΣΙΣ (μοῖρα), 294
 ΛΕΛΕΞ, 595
 ΛΕΣΤΡΥΓΟΝΕΣ, 312
 ΛΕΥΚΙΠΠΙΔΑΙ (οἱ) 597
 ΛΕΥΚΙΠΠΟΣ, 239, 597
 ΛΕΥΚΟΘΕΑ, (βλ. ΙΝΩ), 319
 ΛΕΩΝ, τῆς Νεμέας, 480
 ΛΗΔΑ, 71, 596
 ΛΗΙΣ, 316
 ΛΗΝΑΙΑ (ἐορταὶ Διονύσου), 418

ΛΗΤΩ, 70, 71, 118, καὶ σημ 1, 151, 274, 529
 ΛΙΝΟΣ, 205, 475
 ΛΙΤΥΕΡΕΗΣ (λίγας) 498
 ΔΙΧΑΣ, 502
 ΛΥΓΚΕΥΣ, σύζυγος τῆς Ὑπερμνήστρας, 582
 — υἱὸς τοῦ Ἀφαρέως, 598
 ΛΥΚΑΩΝ, 71, 77, 152
 ΛΥΚΗ (νόμφη), 460
 ΛΥΚΟΜΗΝΗΣ, 512, 516, 555
 ΛΥΚΟΣ, ἥρως θηβαίος, 194, 527 — βασιλεὺς
 τῶν Μαρνανδυνῶν 487
 ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ, 486
 ΛΥΣΙΠΠΗ (Προίτις), 583
 ΛΥΣΣΑ, 476

M

ΜΑΙΑ, μήτηρ τοῦ Ἑρμοῦ, 161, 253
 ΜΑΙΡΑ, κύων καὶ ἀστερισμός, 416, 417
 ΜΑΚΑΡ, υἱὸς τοῦ Ἥλου, 268
 ΜΑΡΕΓΓΑΣ (βλ. ΣΕΙΔΗΝΟΣ), 105, 135, 447
 ΜΑΧΑΩΝ, (Ἀσκληπιάδης), 287
 ΜΕΓΑΡΑ, σύζυγος τοῦ Ἡρακλέους, 476
 ΜΕΓΑΙΡΑ, 403
 ΜΕΓΑΡΟΣ, 283
 ΜΕΓΑΠΕΝΘΗΣ, 589
 ΜΕΔΟΥΣΑ (βλ. ΓΟΡΓΟΝΕΣ), 100, 585
 ΜΕΛΑΜΠΟΥΣ, 583
 ΜΕΛΑΝΙΠΠΗ, βασίλισσα τῶν Ἀμαζόνων, 487
 ΜΕΛΑΝΙΠΠΟΣ, ἥρως θηβαίος, 468, 543
 ΜΕΛΑΝΙΩΝ, 542
 ΜΕΛΑΣ, 543
 ΜΕΛΕΑΓΡΙΔΑΙ (οἱ) 540
 ΜΕΛΕΑΓΡΟΣ, 483, 494, 539
 ΜΕΛΕΘΗ (μοῦσα) 229
 ΜΕΛΙΑ (νόμφη), 578
 ΜΕΛΙΑΔΕΣ (νόμφαι), 342
 ΜΕΛΙΚΕΡΤΗΣ (=ΠΑΛΑΙΜΩΝ) 323, 527
 ΜΕΛΗΘΟΜΕΝΗ (μοῦσα), 235
 ΜΕΜΝΩΝ, 246, 493
 ΜΕΝΕΛΑΟΣ, 492, 516, 604
 ΜΕΝΟΙΚΕΥΣ, 531
 ΜΕΝΟΙΤΟΣ, ποιμὴν τοῦ Ἄδου, 490, 495
 ΜΕΡΟΠΗ, πλειάς, 254—θυγάτηρ τοῦ Πανδάρου, 522 βασίλισσα τῆς Κορίνθου, 532
 ΜΕΡΩΨ, 244
 ΜΕΤΑΝΕΙΡΑ, 367
 ΜΗΔΕΙΑ, 209, 512, 562
 ΜΗΝΗ (ἡ σελήνη), 246
 ΜΗΤΗΡ ΘΕΩΝ (ἡ), 78, 93
 ΜΗΤΙΣ, 44, 70, 106
 ΜΙΔΑΣ, 449
 ΜΙΝΩΤΑΥΡΟΣ, 78, 512, 611

ΜΙΝΩΣ, 78, 404, 485, 513, 610
 ΜΝΗΜΗ (μοῦσα), 229
 ΜΝΗΜΟΣΥΝΗ, 37, 40, 70, 228
 ΜΟΙΡΑ, σημασία αὐτῆς· αἱ μετὰ τοῦ Διὸς σχέσεις τῆς 50, 59, 293
 ΜΟΙΡΑΙ, 38, 60, 70
 ΜΟΛΙΩΝΕΣ (δίδυμοι γίγαντες), 499
 ΜΟΥΣΑΙΟΣ, 569
 ΜΟΥΣΑΙ, 58, 70, 226 καὶ ἐφ. — Ἀρδαλιώτις, 230 — Ἰλισσιάδης, 232 — Λειδηθρίδης, 229, 230 — Αἱ σχέσεις αὐτῶν μετὰ τῶν Σειρήνων 231
 ΜΥΛΙΤΤΑ, θεὰ βαδουλωνία, 202
 ΜΥΡΡΑ, 206
 ΜΥΡΤΙΑΟΣ, 592
 ΜΥΣΤΗΡΙΑ, Ἀγρὰς, 373 καὶ ἐφ. — Ἐλευσίνος, 371-385

N

ΝΑΓΓΑΔΕΣ, 340, 447
 ΝΑΓΓΑΣ, σύζυγος τοῦ Σείληνοῦ, 447
 ΝΑΡΚΙΣΣΟΣ, Θεσπιῶν, 344
 ΝΑΡΚΙΣΣΟΣ (ἄνθος), 345
 ΝΑΥΣΙΘΟΟΣ, 331
 ΝΕΜΕΣΙΣ, 38 295 καὶ ἐφ. (βλ. ΑΔΡΑΣΤΕΙΑ) 298
 ΝΕΟΠΤΟΛΕΜΟΣ, 62, 555
 ΝΕΣΣΟΣ (Κένταυρος), 501
 ΝΕΦΕΛΗ, 483, 557
 ΝΕΔΑ (νόμφη), 77
 ΝΗΛΕΥΣ, 317, 564
 ΝΗΡΕΥΣ, 303, 492
 ΝΗΣΟΙ ΜΑΚΑΡΩΝ, 477
 ΝΙΚΙΠΠΗ, 593
 ΝΙΟΒΗ, μῦθος αὐτῆς 529
 ΝΙΟΒΙΔΑΙ (οἱ), 151
 ΝΟΤΟΣ, (ἄνεμος) 249, 276
 ΝΥΚΤΕΥΣ, 194, 527
 ΝΥΜΦΑΙ (αἱ) 338 καὶ ἐφ. — Σφραγιτίδες, 341 — αἱ μετὰ τοῦ Διονύσου σχέσεις αὐτῶν, 340
 ΝΥΞ, 36 καὶ ἐφ. 100, 118, 297, 397
 ΝΥΞΑ (χώρα μυθώδης), 412

=

ΞΑΝΘΟΣ, ἵππος τοῦ Ἀχιλλέως, 398
 ΞΟΥΘΟΣ, 523

O

ΟΛΥΣΣΕΥΣ, 105, 249, 556
 ΟΙΑΓΡΟΣ (πατήρ τοῦ Ὀρφέως), 231, 566
 ΟΙΔΙΠΟΥΣ, μῦθος αὐτοῦ, 531

ΟΙΝΕΥΣ, βασιλεὺς τῆς Καλυδῶνος, 500, 538
 ΟΙΝΟΜΑΟΣ, 592
 ΟΙΝΟΠΙΩΝ, 425
 ΟΛΜΕΙΟΣ (πηγή), 330
 ΟΛΥΜΠΟΣ (ὄρος), 42 — Βιθυνίας, 448
 ΟΛΥΜΠΟΣ, μαθητὴς τοῦ Μαρσοῦ, 448 τοῦ
 Πανός, 458
 ΟΜΦΑΛΗ, 497
 ΟΜΦΑΛΟΣ, 187 καὶ ἐφ.
 ΟΝΗΣΙΑΟΣ, πρόσωπον ἡρώοποιηθὲν ὑπὸ τῆς
 Πυθίας, 468
 ΟΣΥΛΟΣ, 508
 ΟΡΕΙΑΔΕΣ (νόμφοι), 342
 ΟΡΕΣΤΗΣ, 62 — καὶ Ἑρινός, 401 καὶ ἐφ.
 ΟΡΘΡΟΣ, κύων τῆς χαραυγῆς, 270, 481, 488
 ΟΡΦΕΥΣ, 391, 560, 565 καὶ ἐφ.
 ΟΡΦΙΚΟΙ (οἱ), 198, 565
 ΟΥΡΑΝΙΑ (μοῦσα), 237
 ΟΥΡΑΝΟΣ, 36, καὶ ἐφ.
 ΟΤΟΣ, 227

Π

ΠΑΙΩΝ, 288
 ΠΑΛΑΙΜΩΝ (βλ. ΜΕΛΙΚΕΡΤΗΣ), 325, 319
 ΠΑΛΙΚΟΙ (οἱ) 262 καὶ σημ. 1
 ΠΑΛΛΑΔΙΟΝ, 11
 ΠΑΜΦΥΛΟΣ, 507
 ΠΑΝ 166, 454 καὶ ἐφ. — καὶ Βορέας 454 —
 καὶ ἡ Νύμφη Ἥχῳ, 455 — καὶ Ἑρμῆς, 456
 — καὶ Πίτυς, 454 — ἡ σημασία αὐτοῦ παρὰ
 τοῖς Ὀρφικοῖς 458 καὶ ἐφ. — θάνατος αὐ-
 τοῦ, 459.
 ΠΑΝΑΚΕΙΑ (θυγάτηρ τοῦ Ἀσκληπιοῦ), 104,
 290
 ΠΑΝΑΘΗΝΑΙΑ, 110
 ΠΑΝΔΑΡΕΩ ἢ ΠΑΝΔΑΡΟΣ, 210, 275, 522
 ΠΑΝΔΙΑ (ἐορτή), 247, 520
 ΠΑΝΔΙΩΝ, 516, 520
 ΠΑΝΔΡΟΣΟΣ, 108, 517
 ΠΑΝΔΡΑ, 172, 183, 226, 259, 280, καὶ ἐφ.
 ΠΑΝΙΚΟΣ (φόβος), 457
 ΠΑΡΙΣ, 209, 604
 ΠΑΣΙΘΕΑ (χάρις) 222
 ΠΑΣΙΦΑΗ, 209
 ΠΕΙΘΩ, 214
 ΠΕΙΡΙΘΟΥΣ, 403, 546 — καὶ Θησεύς, 547 —
 γάμος αὐτοῦ, 547
 ΠΕΛΑΓΟΣ, 266
 ΠΕΛΕΙΑΔΕΣ (ἱερεῖα: τοῦ Διὸς ἐν Δωδώνῃ), 75
 ΠΕΛΙΑΣ, 317, 559
 ΠΕΛΟΠΙΔΑΙ (οἱ), 589
 ΠΕΛΟΠΙΑ, 194

ΠΕΛΩΡ, 525
 ΠΕΛΩΤ, 590
 ΠΕΡΙΒΟΙΑ, ἐρωμένη τοῦ Ποσειδῶνος, 331 —
 σύζυγος τοῦ Οἰνέως, μήτηρ τοῦ Τυδέως,
 543
 ΠΕΡΙΗΡΗΣ, 595
 ΠΕΡΙΚΛΥΜΕΝΟΣ, 499, 560
 ΠΕΡΙΦΗΤΗΣ (γίγας), 511
 ΠΕΡΜΗΣΣΟΣ (πηγή), 230
 ΠΕΡΣΕΥΣ, 100, 584 — Μῦθος αὐτοῦ, 584
 ΠΕΡΣΗΣ, 241, 557, 584
 ΠΕΡΣΕΦΟΝΗ (βλ. ΔΗΜΗΤΗΡ), Μῦθος τῆς
 ἀρπαγῆς αὐτῆς, 365 καὶ ἐφ.
 ΠΗΓΑΣΟΣ, 318 — ἵππος τοῦ Βελλεροφόντου,
 573 γέννησις αὐτοῦ, 573
 ΠΗΛΕΥΣ, μῦθος αὐτοῦ, 550
 ΠΙΤΘΕΥΣ, βασιλεὺς τῆς Τροιζῆνος, 510
 ΠΑΕΙΑΔΕΣ, 249, 253 καὶ ἐφ.
 ΠΑΗΓΟΝΗ, μήτηρ τῶν Πλειάδων, 253
 ΠΛΗΣΘΕΝΗΣ, 594
 ΠΛΟΥΤΟΣ, 299
 ΠΛΟΥΤΩΝ (βλ. Ἄδης), 388
 ΠΛΥΝΤΗΡΙΑ, τελεταί τῆς λατρείας τῆς Ἀ-
 θηνᾶς, 109
 ΠΟΔΑΛΕΙΡΙΟΣ, Ἀσκληπιάδης, 287
 ΠΟΔΑΡΓΗ (ἄρπυια), 274
 ΠΟΘΟΣ, 36, 216
 ΠΟΛΥΒΟΣ, 532
 ΠΟΛΥΒΟΤΗΣ (γίγας), 213
 ΠΟΛΥΓΕΚΤΗΣ, 388, 585
 ΠΟΛΥΔΕΥΚΗΣ (βλ. ΔΙΟΣΚΟΥΡΟΙ), 561, 596
 ΠΟΛΥΔΩΡΟΣ, πατήρ τοῦ Λαδδάκου, 169, 527
 ΠΟΛΥΜΑΘΕΙΑ, μοῦσα ἐν Σικυνῶνι, 229, 237
 ΠΟΛΥΜΗΛΗ, 169
 ΠΟΛΥΜΝΙΑ, μοῦσα, 236
 ΠΟΛΥΠΗΜΩΝ, (γίγας), 511
 ΠΟΛΥΩ, 606
 ΠΟΛΥΦΗΜΟΣ, 312
 ΠΟΝΤΟΣ, 36 καὶ ἐφεξῆς, 302
 ΠΟΡΘΑΩΝ ἢ ΠΟΡΦΕΥΣ, 538
 ΠΟΣΕΙΔΩΝ, 42, 49, 64 — θεὸς τῆς θαλάσ-
 σης καὶ τῶν λιμνῶν, 309 — θεὸς τῶν πη-
 γῶν καὶ τῶν ὑδάτων ἐν γένει, 315 καὶ ἐφ.
 — θεὸς τῶν σεισμῶν, 313 — θεὸς ἵππος,
 317 καὶ ἐφ. — Ποσειδῶν καὶ Ἀρυμῶνη,
 316 καὶ ἐφ. — καὶ Ἀπόλλων, 314 — καὶ
 Δημήτηρ, 315 — καὶ οἱ Γίγαντες, 313 —
 καὶ ὁ Ἥλιος, 319 — καὶ Τυρῶ, 317
 ΠΟΤΑΜΩΝ (λατρεία τῶν), 335 καὶ ἐφ.
 ΠΡΑΣΙΕΡΓΙΑΙ, 110
 ΠΡΙΑΠΟΣ, 454 καὶ ἐφ.
 ΠΡΟΙΤΙΔΕΣ, 543, 583

ΠΡΟΙΤΟΣ, 574, 583
 ΠΡΟΚΝΗ, 521
 ΠΡΟΚΡΙΣ, 520
 ΠΡΟΚΡΟΥΣΤΗΣ, 511
 ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ, 256 καὶ ἐφ.
 ΠΡΩΤΕΥΣ, 303, 305 σημ. 2, 492, 553
 ΠΥΓΜΑΙΟΙ (οἱ), 333
 ΠΥΡΗΝΗ, μήτηρ τοῦ Κύνου, 194
 ΠΥΡΙΦΛΕΓΕΘΩΝ, χθόνιος ποταμός, 394
 ΠΥΡΡΟΣ, 555
 ΠΥΡΡΑ, 262, 280, 282 καὶ ἐφ.
 ΠΥΘΙΑ, 138
 ΠΥΘΩΝ (ὄφις), 121, 123 σημ. 2, 474

Ρ

ΡΑΔΑΜΑΝΘΥΣ, 381, 404, 408, 475, 609
 ΡΕΑ, ἐν τῇ κοσμογονίᾳ, 38 Μήτηρ τοῦ Διός,
 78 Μήτηρ τῶν Χαρίτων, συγχεομένη πρός
 τὴν Κυβέλην, 352
 ΡΗΣΟΣ, 231
 ΡΟΙΚΟΣ (κένταυρος), 542
 ΡΟΙΑ, σύμβολον τῆς Περσεφόνης, 367

Σ

ΣΑΓΓΑΡΙΟΣ (ποταμός), 338
 ΣΑΛΜΑΚΙΣ, (νόμῃ), 217
 ΣΑΔΜΟΝΕΥΣ, 563
 ΣΑΡΠΗΔΩΝ, 50, 607
 ΣΑΤΥΡΟΙ (οἱ), 444 καὶ ἐφ.
 ΣΕΙΑΗΝΟΙ (οἱ), 446 καὶ ἐφ.
 ΣΕΙΡΗΝΕΣ (αἱ), 323, καὶ ἐφ. 91, 231
 ΣΕΙΡΙΟΣ, 251
 ΣΕΛΗΝΗ, 246 καὶ ἐφ. αἱ μετὰ τοῦ Πανός
 σχέσεις αὐτῆς, 247, 456 — αἱ θυγατέρες αὐ-
 τῆς, 247
 ΣΕΛΛΟΙ, ἱερεῖς τοῦ Διός ἐν Λαδώνῃ, 75
 Ἀσκητικὸς βίος αὐτῶν, 75
 ΣΕΜΕΛΗ, 71, 410, 432
 ΣΕΠΤΗΡΙΑ (ἐορταὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δελ-
 φοῖς) 123 καὶ ἐφ.
 ΣΕΡΑΠΙΣ, — καὶ Ἀσκληπιός, 292
 ΣΘΕΝΕΒΟΙΑ, σύζυγος τοῦ Προΐτου, 574
 ΣΘΕΝΕΛΟΣ, 474, 593
 ΣΙΒΥΛΛΑΙ, 137, 231
 ΣΙΝΗΣ, ληστής, 511
 ΣΙΝΤΙΕΣ, λαὸς μυθικός, 178
 ΣΙΣΥΦΟΣ, 254, 406, 563, 571 τιμωρία αὐτοῦ
 ἐν τῇ Ἀδῇ, 572
 ΣΚΙΡΟΦΟΡΙΑ, ἐορταὶ τῆς λατρείας τῆς Ἀθη-
 νᾶς, 109
 ΣΚΙΡΟΝ, 511
 ΣΚΥΛΛΑ, θαλάσσιον τέρας, 323, 327 καὶ ἐφ.

— θυγάτηρ τοῦ Νέσου, 330, 612, ἐρωμένη
 τοῦ Γλαύκου, 330, 308
 ΣΜΥΡΝΑ, μήτηρ τοῦ Ἀδωνίδος, 206
 ΣΠΑΡΤΟΙ, 525
 ΣΠΕΡΧΕΙΟΣ, θεὸς ποταμός, 335
 ΣΤΕΡΟΠΗ, 37 — πλειάς, 253 — θυγάτηρ τοῦ
 Ἀκάστου 551
 ΣΤΥΜΦΑΛΙΔΕΣ (ὄρνιθες), 484
 ΣΤΥΞ (ἡ), 392 καὶ ἐφ., 554
 ΣΥΛΕΥΣ (ληστής), 498
 ΣΥΜΠΛΗΓΑΔΕΣ (πέτραι), 561
 ΣΦΙΓΞ (ἡ), 532
 ΣΧΟΙΝΕΥΣ, πατήρ τῆς Ἀταλάντης, 542

Τ

ΤΑΛΩΣ, 615
 ΤΑΝΤΑΛΟΣ, μῦθος αὐτοῦ, 590 — ἡ ἐν Ἀδῇ
 τιμωρία του, 405
 ΤΑΡΤΑΡΟΣ (ὁ) 42 καὶ ἐφ. 405
 ΤΑΥΓΕΤΗ (νόμῃ) 254, 484, 595
 ΤΕΛΑΜΩΝ, 466, 487, 550
 ΤΕΛΕΣΦΟΡΟΣ, 290
 ΤΕΡΨΙΧΟΡΗ, 235
 ΤΕΥΘΡΑΣ, 499
 ΤΕΛΧΙΝΕΣ (οἱ) 264, 268 καὶ ἐφ. καὶ σημ. 4
 ΤΗΘΥΣ, 34, 334
 ΤΗΛΕΦΑΕΣΣΑ, 525, 608
 ΤΗΛΕΦΟΣ, 499
 ΤΗΜΕΝΟΣ, 92, 507
 ΤΗΡΕΥΣ, 522
 ΤΙΘΩΝΟΣ, 245
 ΤΙΣΙΦΟΝΗ, 403
 ΤΙΤΑΝΕΣ, 38 καὶ ἐφ. — οἱ κατὰ τῶν Ὀλυμ-
 πίων πάλιν αὐτῶν, 39 — ἐγκακλεισμένοι ἐν
 τῇ Ταρτάρῳ, 42
 ΤΙΤΥΟΣ, 405, 151
 ΤΟΞΕΥΣ, υἱὸς τοῦ Εὐρύτου, 497
 ΤΡΙΑΙΝΑ Ποσειδῶνος, 269, 312
 ΤΡΙΟΠΑΣ, 80
 ΤΡΙΠΟΣ δελφικός, 138
 ΤΡΙΠΤΟΛΕΜΟΣ, ἐν Ἐλευσίνι, 359 καὶ σημ.
 4 — κριτὴς ἐν Ἀδου, 381, 404
 ΤΡΙΤΩΝ, 107, 323, 432
 ΤΥΔΕΥΣ, 543
 ΤΥΝΔΑΡΕΩΣ καὶ ΤΥΝΔΑΡΙΔΑΙ, 499, 576
 ΤΥΡΩ, 564
 ΤΥΦΑΩΝ ἢ ΤΥΦΩΕΥΣ, 43, 91, 121, 270 καὶ
 ἐφεξῆς
 ΤΥΧΗ 298 καὶ ἐφ.

Υ

ΥΔΕΣ, (νόμῃ καὶ ἀστερισμός), 253, 412 καὶ ἐφ.

ΓΑΚΙΝΘΟΣ. ἐραστής τοῦ Ἀπόλλωνος, 129

καὶ ἐφ. 595

ΓΓΙΕΙΑ, θυγάτηρ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 290

ΓΔΑΙΟΣ, 525

ΓΔΡΑ, (λεοναία), 481

ΓΔΡΑ, θυγάτηρ τοῦ Τυφώεως, 270

ΓΔΑΙΟΣ. Κένταυρος, 542

ΓΔΑΣ, 342, 561

ΓΔΟΣ, υἱὸς τοῦ Ἡρακλέους, 507

ΓΠΕΡΒΟΡΕΙΟΙ (οἱ), λαὸς μυθικός, 125

ΓΠΕΡΗΝΩΡ, 525

ΓΠΕΡΙΩΝ, 37, 240

ΓΠΕΡΜΝΗΣΤΡΑ, 582

ΓΠΝΟΣ, 38, 396 καὶ ἐφ., 222

ΓΡΙΕΥΣ, 250

ΓΥΠΗΛΗ, 561

Φ

ΦΑΕΘΟΥΣΑ, θυγάτηρ τοῦ Ἥλιου, 243

ΦΑΕΘΩΝ, υἱὸς τοῦ Ἥλιου, 244 — υἱὸς τῆς

Ἥους καὶ τοῦ Κεφάλου, 203, 248 — Φαέ-
θων καὶ Φωσφόρος, 248, 516

ΦΑΙΔΡΑ, σύζυγος τοῦ Θησέως, 150, 209

ΦΑΙΝΗ, 169

ΦΑΕΝΝΑ (χάρις), 128, 222

ΦΙΑΑΜΜΩΝ, 569

ΦΙΔΟΜΗΛΑ, 521

ΦΙΑΥΡΑ, 548, 555

ΦΙΝΕΥΣ, 561

ΦΛΕΓΡΑΙΑ (πεδία), 432

ΦΛΕΥΓΑΣ, 194, 269, 544

ΦΟΙΒΗ, ἐν τῇ θεογονίᾳ, 37, 137, σύζυγος
ἐνὸς τῶν Διτσκούρων, 128, 289, 598

ΦΟΙΝΙΕ, (τῆς Δήλου), 119, 206, 608

ΦΟΔΟΣ. (Κένταυρος) 483

ΦΟΡΚΥΣ, 305, 585

ΦΟΡΩΝΕΥΣ, 263 530, 578

ΦΡΙΕΟΣ, 557

ΦΩΚΟΣ, 550

ΦΩΣΦΟΡΟΣ, 245, 248

Χ

ΧΑΛΚΙΟΠΗ, θυγάτηρ τοῦ Αἰήτου, 558

ΧΑΟΣ (τό), 35 καὶ ἐφ., 40

ΧΑΡΙΣ, σύζυγος τοῦ ΗΦΑΙΣΤΟΥ, 222

ΧΑΡΙΤΕΣ (αἱ) 44, 70, 172, 222 καὶ ἐφεξῆς—

αἱ μετὰ τῆς Ἀφροδίτης σχέσεις αὐτῶν, 223

—μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, 128, 222 — μετὰ

τοῦ Διονύσου, 223 — μετὰ τῆς Ἥρας, 222

μετὰ τοῦ Διός, 222

ΧΑΡΙΒΑΙΣ, 327

ΧΑΡΩΝ, πορθμεὺς τοῦ Ἅδου, 394

ΧΕΙΡΩΝ, (Κένταυρος), 252, 2-8, 475, 548

ΧΘΟΝΙΑ, 518

ΧΘΟΝΙΟΣ, 525

ΧΙΜΑΙΡΑ, 121, 274, 481, 575

ΧΙΩΝΗ, 519

ΧΛΩΡΙΣ, 277

ΧΡΥΣΑ ΜΗΛΑ τῶν Ἐσπερίδων, 491

ΧΡΥΣΑΩΡ, 488, 567

ΧΡΥΣΗ, μήτηρ τοῦ Φλεγόου, 194

ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ, 535, 593

ΧΡΥΣΟΥΝ ΔΕΡΑΣ, 557

Ψ

ΨΑΜΜΑΘΗ, 550

ΨΥΧΗ, 216

Ω

ΩΓΥΓΗΣ, 34, 102

ΩΚΕΑΝΟΣ, 333, —σύζυγος τῆς ΤΗΘΥΟΣ, 34,

334—πρωτόμυθος, 333 καὶ ἐφ.

ΩΚΥΠΕΤΗ (ἀρπυία), 275

ΩΡΑΙ, (ἐποχαί), 70, 88, 101, 219

ΩΡΕΙΘΓΙΑ, 276, 519

ΩΡΙΩΝ (Γίγας καὶ ἀστερισμός) 245, 249 καὶ ἐφ.
425

ΩΡΟΣ, 316

ΩΤΟΣ, εἰς τῶν Ἀλοαδῶν, 499, 549

ΩΣΧΟΦΟΡΙΑ (ἐορτή), 429

ΩΜΟΦΑΓΙΑ, ἐορτὴ τῆς Διονυσιακῆς λατρείας,

440

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ

<i>Εισαγωγή</i>	Σελ.	6
---------------------------	------	---

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ ΟΥΡΑΝΙΣΙ ΘΕΟΙ

<i>Θεογονία</i>	Σελ.	33
---------------------------	------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Ὁ Ζεὺς

I Ἀρχικὴ σημασία τοῦ Διὸς	»	45
II Ὁ Ζεὺς ὑπάτος θεὸς τῶν Ἑλλήνων. Ἰδιότητες αὐτοῦ	»	48
III Μυθολογικαὶ περὶ Διὸς παραδόσεις	»	65
IV Ποικιλίαι τῆς λατρείας τοῦ Διὸς	»	72
V Τεχνικαὶ ἀπεικονίσεις τοῦ Διὸς	»	79

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Ἥρα	»	88
---------------	---	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ἀθηνᾶ	»	97
-----------------	---	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Ἀπόλλων	»	117
-------------------	---	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

Ἄρτεμις	»	149
-------------------	---	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

Ἑρμῆς	»	161
-----------------	---	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

Θεότητες τοῦ πυρός

1 Ἥφαιστος	»	170
2 Ἑστία	»	185

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΝΑΤΟΝ

Ἄρης	»	193
----------------	---	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ

Ἀφροδίτη	»	201
--------------------	---	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΔΕΚΑΤΟΝ

Οἱ ἀκόλουθοι τῶν Ὀλυμπίων

I	Θέμις. Ὠραι. Χάριτες. Ἴρις. Γανυμήδης. Ἥβη	Σελ.	218
II	Αἱ Μοῦσαι	»	225

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ

Δευτερεύουσαι θεότητες. Τὰ οὐράνια μετέωρα

I	ἥλιος. Ἡώς. Σελήνη	»	240
II	Οἱ Πλανῆται καὶ οἱ Ἀστέρες	»	248

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Δαίμονες τοῦ πυρός

I	Προμηθεύς. Φορονεύς	»	256
II	Κάβειροι. Τελχίνες	»	264

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Δαίμονες τῶν Θυελλῶν καὶ τῶν Ἀνέμων	»	270
-------------------------------------	---	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΜΕΜΠΤΟΝ

Θεότητες τοῦ ἀνθρωπίνου βίου

I	Αἱ Ἀρχαὶ τῆς ἀνθρωπότητος	»	279
II	Θεότητες τῆς Γεννήσεως καὶ τῆς Ὑγείας. Εἰλείθυια. Ἀσκληπιός	»	279
III	Θεότητες τοῦ ἡθικοῦ βίου	»	293

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ὙΔΑΤΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

<i>Θεότητες τῆς θαλάσσης</i>	»	301
------------------------------	---	-----

I	Νηρεύς. Πρωτεύς. Ἄτλας. Γλαῦκος	»	302
II	Ποσειδῶν. Ἀμφιτρίτη	»	309
III	Τρίτων. Ἰνώ καὶ Μελικέρνῃς. Σειρῆνες, Σκύλλα καὶ Χάρυβδις	»	323

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Θεότητες τῶν γλυκῶν ὕδατων

I	Ὠκεανός. Οἱ Ποταμοὶ	»	333
II	Αἱ νύμφαι	»	338

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΓΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Γαία καὶ Ρέα. Κυβέλη	»	347
----------------------	---	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Δημήτηρ καὶ Περσεφόνη Σελ. 356

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια » 371

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ὁ Ἄδης καὶ αἱ θεότητες αὐτοῦ » 386

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Διόνυσος

I Γέννησις καὶ παιδικὴ ἡλικία τοῦ θεοῦ » 408

II Μῦθοι καὶ λατρεία τοῦ Διονύσου ἐν Ἀττικῇ » 416

III Διονυσιακοὶ μῦθοι τοῦ Αἰγαίου Πελάγους. Διόνυσος καὶ Ἀριά-
δνη. Ἀρπαγὴ τοῦ θεοῦ ὑπὸ τῶν Τυρρηνῶν πειρατῶν » 424

IV Ἐπίδρασις τῆς Ἀσίας ἐπὶ τῆς θρησκείας τοῦ Βάκχου » 434

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

Θεότητες τῶν ἀγρῶν

I Ἡ ἀκολουθία τοῦ Βάκχου. Σάτυροι. Σειληνοί. Πρίαποι » 444

II Πᾶν. Ἀριστέας. Δάφνις » 454

BIBLION ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΟΙ ΗΡΩΕΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Γενικὴ περὶ Ἡρώων ἀντίληψις » 461

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἡρακλῆς

I Γέννησις καὶ παιδικὴ ἡλικία τοῦ Ἡρακλέους. Ὁ Θηβαϊκὸς αὐτοῦ
μῦθος » 471

II Ἀργεῖος μῦθος τοῦ Ἡρακλέους. Οἱ δώδεκα ἄθλοι αὐτοῦ » 477

III Πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις καὶ διάφοροι ἄθλοι τοῦ Ἡρακλέους. Θά-
νατος αὐτοῦ » 496

IV Ἡθικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ περὶ Ἡρακλέους ἀντίληψις. Οἱ Ἡρακλεῖδαι » 503

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Ἡρωϊκοὶ θρύλοι τῆς Ἀττικῆς » 510

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Θηβαῖοι ἥρωες

I Κάδμος. Ἀμφίων καὶ Ζῆθος » 524

II Ὁ μῦθος τοῦ Οἰδίποδος » 531

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Θρύλοι τῆς Αἰτωλίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Θράκης

I	Αἰτωλία. Μελέαγρος. Τυδεὺς	Σελ. 538
II	Θεσσαλία. Κένταυροι καὶ Λαπίθαι. Χείρων. Οἱ Ἀλωάδαι. Πη- λεύς. Οἱ Ἀργοναῦται	» 544
III	Θρᾷκες. Ὀρφεύς. Μυθικοὶ ποιηταὶ	» 565

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

Μῦθοι τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ἄργους

I	Κόρινθος. Σίσυφος. Γλαῦκος. Βελλεροφόντης	» 571
II	Μῦθοι τοῦ Ἄργους. Ἴναχος. Ἰώ. Δαναΐδες. Προϊτίδες. Περσεύς. Ὁ οἶκος τῶν Πελοπιδῶν	» 577

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

Μῦθοι τῆς Λακωνίας καὶ τῆς Μεσσηνίας

I	Τυνδάρεως καὶ Λήδα. Διόσκουροι	»
---	--	---

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΩΟΝ

	<i>Κρητικοὶ μῦθοι</i>	» 607
--	---------------------------------	-------

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

- Σελ. 47 στ. 8 ἀντί: Παρὰ τοῖς Περκούνας τῆς Λιθουανίας ὁ θεὸς τῆς θυέλλης
 κ. τ. λ. Γράφε: Παρὰ τοῖς Λιθουανοῖς ὁ θεὸς τῆς θυέλλης Περ-
 κούνας κ. τ. λ.
- » 112 » 30 Μετὰ τὴν λέξιν *εἰδους*, πρόσθετος: (εἰκ. 17)
- » 161 ἀντὶ ΚΕΦ. VIII, γράφε: ΚΕΦ. VII.
- » 268 » 39 ἀντὶ Ἑλιαδῶν, γράφε: Ἑλιαδῶν.
- » 471 εἰς τὸν ὑπότιτλον τοῦ κεφαλαίου ἀντὶ II, γράφε I.

